De Nieuwe Gids. Jaargang 26

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Luctor et emergo, Den Haag 1911

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002191101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

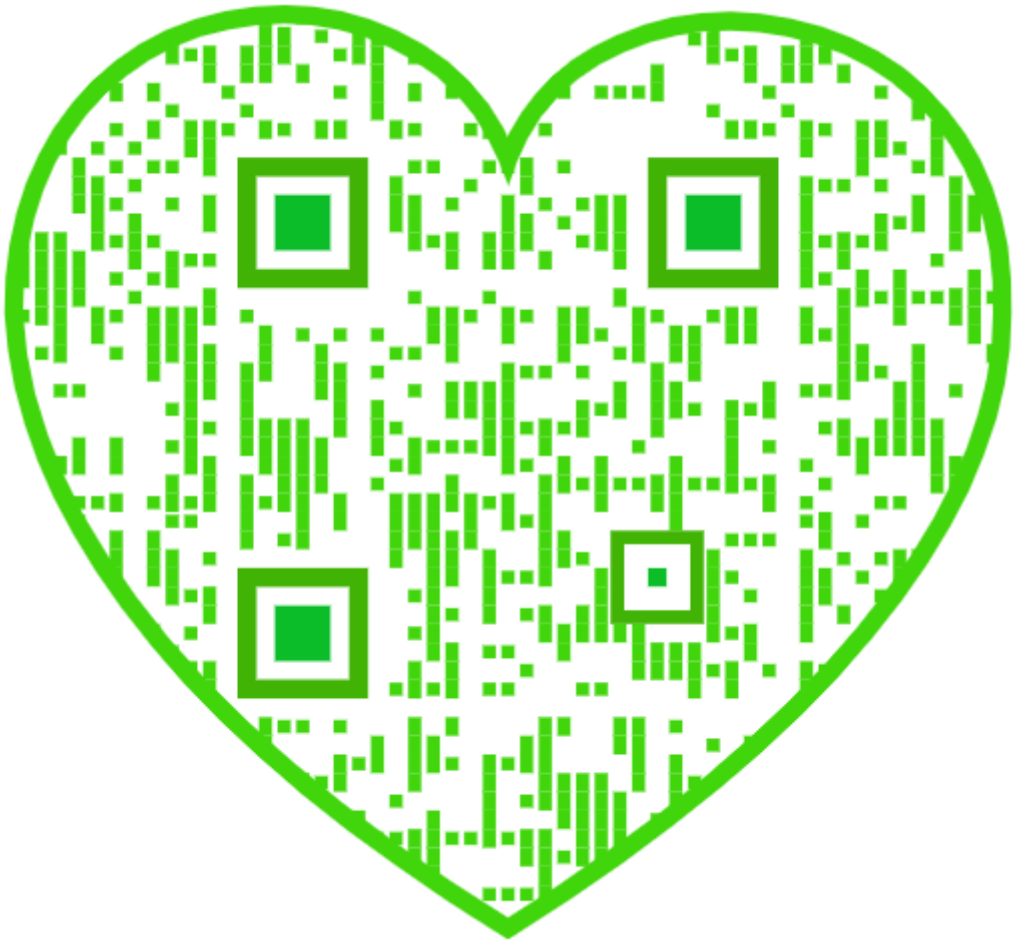

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 1]

De ‘Nieuwe Gids-Prijs’.
Bericht der redactie van 1 october 1910 en reglement voor de leden der comm. van beoordeeling.

De 'Nieuwe Gids-Prijs'.*)

In bescheidenheid overtuigd, dat de oprichting van 'de Nieuwe Gids' den Nederlandschen letteren ten goede is gekomen, wenscht het Tijdschrift aan zijn 25-jarig jubileum een blijvende herinnering te verbinden, door het instellen van den

'NIEUWE GIDS-PRIJS'.

Voor de eerste maal worden thans uitgeloofd twee prijzen, elk tot een bedrag van tweehonderd gulden, of een zilveren lauwerkrans, naar keuze, en wel:

Eén aan de(n) auteur van de beste dichtkunstwerken, en één aan de(n) auteur van de beste prozawerken, die sedert 1 Januari 1901 in eerste uitgave in de Nederlandsche taal zijn verschenen en tot de kennis van de Commissie ter beoordeeling zijn gekomen.

Bij de prijzen zal een gecalligrafeerde oorkonde worden gevoegd.

Zoowel Noord- als Zuid-Nederlanders kunnen bekroond worden.

De oprichters van 'De Nieuwe Gids', de leden der tegenwoordige Redactie en der Commissie ter Beoordeeling, zoomede zij die in de eerste twee jaren, na de oprichting, tot de medewerkers van het Tijdschrift hebben behoord, zijn van de bekroning uitgesloten. (Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Dr. Ch.M. van Deventer, Lodewijk van Deyssel, Frederik van Eeden, Mr. Frans Erens, F. van der Goes, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher, Mr. Willem Paap, Ary Prins, Hélène Swarth, Albert Verwey. Daar de 'Nieuwe-Gids-prijs' gesticht is door De Nieuwe Gids zijn, zooals van zelf spreekt, de zoogenoemde 'Tachtigers' uitgesloten).

De Commissie ter Beoordeeling bestaat uit de Heeren: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher en Ary Prins.

De uitspraak der Commissie zal den 1^{en} Mei 1911 in, 'de Nieuwe Gids' worden bekend gemaakt.

DE REDACTIE.

1 October 1910.

*) Overgenomen uit het 'Gedenkboek' 1885 - 1 Oct. - 1910.

Reglement.

Van de leden en van de vergaderingen.

Artikel 1. De Commissie ter Beoordeeling voor den ‘Nieuwe-Gids-Prijs’ bestaat uit zeven leden.

Art. 2. Indien een lid uit de Commissie treedt, wordt door de overigen een nieuw lid gekozen (zooveel mogelijk uit de leden der Redactie van het Tijdschrift of uit de bekroonden). Ieder der leden geeft daartoe de namen van drie candidaten op en daaruit wordt, met gesloten stembriefjes, een nieuw lid gekozen. Bij staking der stemmen wordt door loting beslist. Om gekozen te zijn moet een candidaat minstens vier stemmen op zich vereenigen. Heeft geen der candiaten vier stemmen gekregen, dan vindt een herstemming plaats tusschen de drie candidaten, die de meeste stemmen hebben behaald. Hebben twee of meer candidaten, die voor de herstemming in aanmerking komen, een gelijk aantal stemmen, dan komen zij allen in herstemming. Bij de herstemming beslist het lot, indien gelijkheid van stemmen bestaat tusschen hen, die het grootst aantal stemmen hebben gekregen.

Art. 3. Door en uit de leden der Commissie worden een voorzitter, een 1ste secretaris en een 2de secretaris benoemd, welke laatste ook de functie van penningmeester op zich neemt.

Art. 4. Wanneer het door de omstandigheden noodig blijkt, kan een 2de secretaris, tevens penningmeester, worden benoemd, niet uit de leden der Commissie gekozen. In dit geval brengt deze geen stem uit bij de beoordeeling tot het toekennen van den ‘Nieuwe-Gids-prijs’ en ook niet bij de verkiezing van leden der Commissie ter beoordeeling, doch wel in alle andere gevallen.

Art. 5. De voorzitter leidt de vergaderingen, die zooveel mogelijk te zijnen huize zullen plaats hebben, de 1ste secretaris houdt de notulen der vergaderingen, die terstond of in de eerstvolgende vergadering worden vastgesteld en voert de briefwisseling. De 2de secretaris, tevens penningmeester, staat den 1sten secretaris bij, vervangt hem zoo noodig, en beheert de gelden.

Art. 6. Er zullen minstens drie vergaderingen jaarlijks worden gehouden, waarvan de laatste uiterlijk den 21sten April moet plaats hebben (het N.-G.-jaar van 1 October tot 1 October gerekend).

Art. 7. Wanneer op een vergadering niet minstens drie leden van de commissie tegenwoordig zijn of twee leden van de commissie en de secretaris-penningmeester, zal de vergadering niet doorgaan en zullen er geen besluiten kunnen worden genomen. Over personen wordt met gesloten stembriefjes gestemd. Bij staking der stemmen beslist het lot.

Kan de vergadering niet doorgaan, dan zal een week later een vergadering met hetzelfde doel als de niet-doorgegane belegd worden.

Van de Bekroningen.

Art. 8. Voor de eerste bekroning komen in aanmerking een der nog-levende proza-schrijvers en een der nog-levende dichters, zoowel Noord- als Zuid-Nederlandsche (ook vrouwelijke), die sedert Januari 1901 het beste proza- of dichtkunst-werk in eerste uitgave in de Nederlandsche taal heeft doen verschijnen, en welk werk tot de kennis van de Commissie ter Beoordeeling is gekomen.

Art. 9 De oprichters van den ‘Nieuwe Gids’, zij die - op het tijdstip der bekroning - leden van de Redactie van den ‘N.G.’ zijn, zij, die gedurende de twee eerste jaren na de oprichting van het Tijdschrift, medewerkers zijn geweest, alsmede de leden der Commissie ter Beoordeeling zelf, komen voor een bekroning niet in aanmerking.

Art. 10. Voor latere bekroningen komen in aanmerking een der nog-levende, zoowel Noord- als Zuid-Nederlandsche, proza-schrijvers(sters) en een der nog-levende dichters(essen), die in een door een vergadering nader te bepalen tijdsverloop het beste proza- of dichtkunst-werk in eerste uitgave in de Ned. taal heeft doen verschijnen, en welk werk tot de kennis van de Commissie ter Beoordeeling is gekomen.

Art. 11. De ‘N.-G.-Prijs’ wordt niet tweemaal achtereenvolgens aan denzelfden schrijver toegekend. Tusschen twee bekroningen moeten minstens zooveel jaren verloopen zijn als in een vergadering nader zal worden bepaald.

Art. 12. De ‘N.-G.-Prijs’ zal bestaan uit een geldsom of uit een zilveren lauwerkrans, naar keuze van den bekroonde, vergezeld van een oorkonde, door alle leden der Commissie onderteekend. Het bedrag van de geldsom wordt ieder jaar door de Commissie, den penningmeester gehoord, vastgesteld.

Art. 13. Vóórdat de naam van den bekroonde wordt bekend gemaakt, zal hem eerst worden gevraagd, of hij zich de bekroning wil laten welgevallen.

Art. 14. Wenscht de bekroonde niet in aanmerking te komen, dan wordt de prijs toegekend aan hem, die nà den bekroonde het grootste aantal stemmen heeft verworven.

Art. 15. Wordt de ‘N.-G.-prijs’ één jaar niet toegekend, of wordt door den bekroonde van den geldprijs of van den lauwerkrans afgezien en alleen de oorkonde aangenomen, dan vervalt het daarvoor uitgetrokken bedrag aan de kas.

Art. 16. De naam van den bekroonde zal in de Mei-aflevering van het Tijdschrift, met vermelding van den titel van het werk of van de titels der werken, waarom hij bekroond is, worden bekend gemaakt, behalve de eerste maal, daar er alsdan twee *schrijvers* worden bekroond.

Van de stemmingen.

Art. 17. De stemming over hen, die voor een bekroning in aanmerking komen, is geheim en geschiedt met gesloten briefjes.

Art. 18. Er zullen voor den prijs drie stemmingen plaats hebben, waarvoor de leden door den secretaris zullen worden opgeroepen. De opgave voor de eerste stemming moet vóór of op den 5den Januari worden ingeleverd, de tweede vóór of op den 1sten Maart, de derde vóór of op den 15en April.

Art. 19. Voor de eerste stemming geeft ieder lid der commissie 10 namen op, n.l. 5 van proza-schrijvers en 5 van dichters, die z.i. het meest voor een bekroning in aanmerking komen. Nadat de uitkomst van deze opgave aan alle leden is bekend gemaakt en aan ieder van hen een lijst van de opgegeven namen is toegezonden, heeft de tweede stemming plaats, om een keuze uit de namen, op die lijst aangegeven, te doen. Uit die namen kiest ieder der leden wederom 5 proza-schrijvers en

5 dichters. De vijf namen van hen, die door deze stemming de meeste stemmen op zich hebben vereenigd, zijn de officiëele candidaten voor de derde stemming. Ook de uitkomst van deze tweede stemming wordt, evenals die der eerste, aan ieder der leden bekend gemaakt. De derde stemming heeft plaats, om uit deze 5 proza-schrijvers en uit deze 5 dichters dièn aan te wijzen, die de meeste stemmen heeft. Deze twee komen dan voor de bekroning in aanmerking.

Art. 20. Bij iederen oproep voor de stemmingen, zendt de secretaris tevens aan de leden twee enveloppen van hetzelfde formaat en voorzien van het stempel van den 'N.G.'. In die enveloppen wordt door ieder lid de twee naam-lijsten van de door hem gekozen candidaten gesloten en wel de twee lijsten elk afzonderlijk in een envelop. Boven iedere lijst moet staan proza of poëzie. Deze enveloppen met de daarin gesloten lijsten, worden in een ander enveloppe, van de handteekening van het lid voorzien, aan den secretaris opgezonden.

Art. 21. De enveloppen worden door den voorzitter op de vergadering - waartoe de leden moeten worden opgeroepen - geopend. De ingesloten, van het stempel van den 'N.G.' voorziene enveloppen blijven gesloten, daarna worden de naamlijsten uit de enveloppen genomen en de verschillende namen door den secretaris opgeteekend.

Art. 22. Het openen der enveloppen kan door den voorzitter met den secretaris, buiten aanwezigheid van andere leden geschieden.

Art. 23. De opening der enveloppen heeft ten huize van den voorzitter plaats.

Van de Gelden.

Art. 24. De gelden voor de bekroningen worden verkregen uit vrijwillige bijdragen, jaarlijksche giften, legaten en erfenissen. Uit die gelden worden ook andere eventueele onkosten van en voor de Commissie bestreden.

Art. 25. In geval van ontbinding van de Commissie, kan de Commissie op de vergadering, waar tot ontbinding wordt besloten, bepalen wat met de resteerende gelden enz. enz. zal geschieden.

Roman-Begin[1)]
door Adriaan van Oordt.
I.

Langzaam, de eene hand aan de loome breidels, de andere neer langs zijn wijden surcoot van mosgroen sindale, reed ridder Wolfart van de Homade langs den drassigen weg over de wijduit gelegen weiden, aan zijn rechter de loom en effen tegemoet vloeiende Rijn, die aan zijn oevers vettige smakgeluiden deed hooren. Achter hem de wijking der stulpige huisjes en hutten van Koudekerk, waarboven het huis van den heer vierkant uitsteende, naderde hij den voor hem liggenden woudzoom, waartegen zijn burcht, het huis te Hoorne genaamd, het rompgedoente als verloren in den mist van het woud, zijn ronden toren met lage spits hardnekkig de lucht instiet.

Het weidegroen was bleek en schraal, hier en daar bezet met rottig-gele stoppels, in het vroege voorjaar met zijn grijzigen hemel, waarover de wolken vaag door elkander wemelden.

Ineens hief heer Wolfart het hoofd op, zich bedenkend, dat het tijd werd voort te maken, en onder een vertrouwelijk halverwege afgebroken roep tot spoed, vatte hij met beide handen de breidels, zoodat zijn zwarte hengst, wakker geschrokken, de kop weerbarstig heen en weer, in een draf overging, waarbij zijn pooten telkens in en uit den zingezuigenden grond modderspatten opwierpen, en, in trotsch gestelden gang, het achterlijf in strak gespierde behaagzucht ietwat bijzijden, zijn heer daar voortdroeg, wiens toppermuts van rood samijt met een omge-

1) Dit begin is het eenige definitief geschrevene en door Van Oordt nagelatene van zijn nieuwen roman; de handeling verbeeldt te geschieden in den tijd van graaf Floris V.

slagen rand van sabelbont regelmatig tegen de grijze lucht op en neder ging.

En allengs kwam Wolfart dicht bij zijn burcht, die als vastgeklonken binnen de zware ommuringen van baksteenbouw roodbruin kleurde tegen den bronzigen woudzoom; terwijl aan toren en transen violette glanzen, ontstoken door 't licht uit het westen, smeulden.

Aan de buitengracht gekomen reed hij de voor hem neergelaten ophaalbrug over en dan, door de buitenpoort, aan weerszijden beschermd door achtkantige erkers, deed hij zijn intrede in den buitenhof met zijn warreling van hier en daar verspreide, als toevallig neergesmeten brouw- en bakhuizen, schuren, de travailge, hoender-, valken- en hondenhuizen, waartusschen de mans en meiden werkzaam kwamen en gingen, en hoenders, eenden en pauwen rondscharrelden in den modder tusschen wissewasjes stroo en gebroken geraad.

Een der eigenhoorigen, ruig in den wollen wadmer, sprong op zijn zware hulften nabij en hield het paard aan den toom, waarna heer Wolfart afsteeg, de wijde, onderaan in banen doorsneden surcoot zijïg licht om zijn nauwe zwarte hozen, naar den binnenmuur liep en, weer een ophaalbrug over de binnengracht betredend, in den binnenhof kwam, waar hij zich spoedde naar de openstaande poort van zijn burcht, die met zijn stille, van stof befloersde rondboogvensters in een steilte rees, zich verliezend in de regelmaat der transen boven, waarnevens de ronde toren log omhoog ging.

Haastig schreed hij door het voorportaal met zijn grondigkoude kelderlucht, waar rommel van roestig wapentuig tusschen tonnen en vaatwerk te slingeren lag, en blanke wapens en pantserdeelen tusschen geweien en everkoppen hingen aan den vochtig steenen muur.

Hij steeg eenige trappen op en liep door een nauwe donkere gang, grenzend aan den wand der zaal, opende een deur en, een hangtapijt afwerend, trad hij de kemenade binnen.

Met een hoffelijk knikken, waarbij zijn tanden even vochtig glazuurden tusschen het donkerbruin van baard en baardsnor, naderde hij zijn huisvrouw Mabelia, die daar gebogen over het borduurraam op haar knieën, langzaam het bovenlijf oprichtte

en, hem even, de oogen verkleind tusschen de lange, zwarte oogharen, aanziende, met koele stem zijn groet teruggaf.

Hij raakte even haar schouder aan, zijn gestalte voorover, met weifelende lachjes trachtend in haar oogen te lezen. Maar zij ontweek zijn blik, zich eigenzinnig rekkend tegen de zetelleuning, een lenig slanke statuur in haar purper samijten overkleed, waarover loofwerk en kringen en kransen van goudbrokaat als gesmolten goud lagen, terwijl tusschen de wijde openingen langszijden het paarse onderkleed in zijïg vloeiende plooien schemerde.

Hij nam een zetel van den wand en zette zich tegenover haar neer, vragende of alles in de zaal gereed was voor de bijeenkomst.

Zich weer aan haar borduurwerk overgevend, knikte zij bevestigend en dan sprak zij wat stil gehouden woorden tot de kemenademaagd, die, bij een pas geweven doek op den vloer neergeknield, thans het hoofd-met-haren glinsterend rood in de zon boven een tafel uitstak en, haar vrouwe met groote, blauwe oogen aanziende, bedremmeld antwoordde, omdat zij niet begreep.

Vrouw Mabelia wilde haar woorden duidelijker maken, toen haar gemaal inviel met de vraag, of de bottelgier wel alle heeren in Leiden en in den omtrek verzocht had te komen, want van groot gewicht was deze vergadering.

'Ja ik', antwoordde de vrouw, 'ik heb hem de lastgeving stevig ingeprent en hem het rapste paard uit den stal meegegeven.'

Wolfart knikte goedkeurend haar woorden toe, en onwillekeurig bleven zijn blikken verwijlen aan haar thans voorovergehouden gelaat, waar het zijïg bleeke vel als met onzichtbare, fijn trillende koordjes gespannen langs de steile neusvleugels haar het aanzien van eene fijne speurster verleenden, terwijl de overgang van het doorzichtig rood harer wangen naar de blanke glanzing van slapen en voorhoofd nauw merkbaar werd door de schuchtere omschaduwing van haar sluierdoek, dat weifelend neerzeeg over het purperen overkleed, zoodat haar hoofd geleek op een nauw ontloken bloem in eene kostbare vaas.

Aldoor tuurde Wolfart nog, maar thans over haar gestalte

heen, naar den wand, haar verschijning in een verre ziening in schoonheid verhoogend en zich dan onwillig onttrekkend aan deze bekoringen, vroeg hij op een gedwongen toon:

'Wij verwachten dan de heeren van Swieten, Valkenburg, Oudeland, Muloc, Voorschoten, Wassenaer, Leyden,' en zijn hoofd in de handen nemend, keek hij peinzend naar den vloer, toen Mabelia in zijn toon vervolgde:

'En Alkemade.'

Een trek van ongenoegen sneed door zijn gelaat. In zijn oogen kwamen glinsterende punten en met een wrong in zijn stem stotterde hij, dat zij immers wist, hoe hij Alkemade haatte en dat deze niet noodig was bij de beraadslaging.

Maar zij, de bloedroode lippen in zwellende golving om den ontblooten tand, antwoordde bits, dat Alkemade een vriend van haar was, en dat hij hierdoor en door zijn eigen belangen in Leiden een woord ten bate der steden kon spreken.

Hij sloeg zijn oogen neer en, de armen over zijn beenen-in-trilling, keek hij naar omlaag, schudde bijna onmerkbaar met het hoofd, en dan stond hij ineens recht en verzocht zijn vrouw hem naar de zaal te volgen.....

Schopenhauer's Metafysika door J. van Dijk.

Een ieder, die wel eens dezen of genen uit zijn omgeving de vraag gesteld heeft, of hij meende, dat de voorwerpen om hem heen realiteiten waren, werkelijkheden, die niet alleen voor hem, doch evenzeer voor zich zelven bestonden, zal den verbaasden blik bemerkt hebben waarmee een dergelijke vraag ontvangen werd en de stelligheid van het ‘Wel natuurlijk’ dat men er gewoonlijk op antwoordde. Nog grooter werd dan de verwondering indien men nu verder vroeg, of dan de wereld om ons heen, die wij door onze zintuigen waarnamen, in werkelijkheid zóó bestond. Meestal was dan een medelijdend schouderophalen het antwoord, of werd er iets gemompeld van ‘'n wijsgeerige spitsvondigheid,’ terwijl een enkel maal wel eens geïnformeerd werd, wat men eigenlijk bedoelde.

Toonde men nu aan, dat wij de dingen om ons heen slechts door middel onzer zintuigen konden leeren kennen, die (door de omgeving aangedaan of geprikkeld) hun gewaarwordingen naar de hersenen overbrachten, waar de gegeven data onderscheiden werden, zoodat dus eigenlijk de middellijke waarneming in ons hoofd plaats vond, en wij dus langs een omweg de dingen buiten ons leerden kennen, dan werd er meestal even nagedacht en eindelijk ongeduldig te kennen gegeven dat wij toch met onze oogen de dingen, die er waren, zagen, en dat er niet de minste reden toe was om te twijfelen dat het ding dat wij waarnamen anders zou zijn, dan het ding dat bestond.

En toch is een dergelijke twijfel niet geheel ongerechtigd. 't Valt niet te loochenen dat wij onze omgeving langs indirekten weg ons bewust worden. Gezien worden de dingen door de

oogen, doch gekend worden zij eerst door de hersenen; betast worden de voorwerpen door de vingers, doch wederom is het in 't hoofd dat zij onderscheiden worden. Eene kleine afwijking van een onzer zintuigen is dus voldoende om door het overbrengen van verkeerde data ons in een geheel andere wereld te tooveren.

Wanneer wij nu de dingen om ons heen waarnemen, zoo zijn 't niet die voorwerpen zelven, die wij leeren kennen als wel hun eigenschappen, die zij toevallig bezitten: als kleur, hardheid, vorm, enz., en de filosoof is dus eigenlijk niet geheel ongerechtigd te vragen, wat er zou overblijven indien men van de ons omgevende dingen eens alle eigenschappen, welke zij toch per accidens bezitten, wegdacht, of wel wat toch het inwezen van alle dingen zou zijn.

Dit probleem heeft de denkende menschheid ten alle tijde bezig gehouden en talrijk waren dan ook de stelsels der wijsgeeren, die meenden er een oplossing voor gevonden te hebben.

Kwamen de oude filosofen tot de conclusie dat het inwezen der dingen uit water, vuur of lucht bestond, of uit een mengeling van deze oorspronkelijke elementen, zoo trok de moderne geleerde er met microscopen en retorten op uit, om te trachten der natuur haar geheim te ontrukken, het mysterie, dat uit alle dingen sprak, doch dat niet een zoo onbescheiden wilde zijn te verraden. Met steeds fijner en volmaakter instrumenten werden de scheikundige mengsels ontbonden, een verscheidenheid van elementen werd tot een betrekkelijk klein aantal teruggebracht; doch hoe fijn de ontledingen ook waren het groote geheim werd niet gevonden. En al waren er ook onderzoekers, die spottend uitriepen, dat zij met hun telescoop den hemel afgezocht hadden, doch dat er nergens een God te ontdekken was, dat er zelfs geen ruimte voor een dergelijk wezen overbleef, zoo begreep de denker, hij die niet met stalen of glazen instrumenten werkte, doch met zijn hoofd het probleem trachtte op te lossen, dat het inwezen der dingen, die kracht, welke de natuur drijft haar wonderwerk te verrichten, nooit onder den microscoop of door den telescoop zichtbaar zou zijn, en dat de natuurkundigen nimmer het vraagstuk tot oplossing konden brengen, indien zij niet begrepen dat aan alle fysische krachten,

metafysische ten grondslag lagen. Kon men al de meest voorkomende verschijnselen als ontstaan door electriciteit, zwaartekracht, warmte, chemische verbindingen, enz. verklaren, dan bleef nog altijd over te ontdekken wat dan wel die geheimzinnige krachten waren, en bleek 't duidelijk dat elke fysische verklaring nog een metafysische noodig had.

Welke is dan die geheimzinnige kracht, die in alles leeft en nooit zichtbaar wordt: het wezen van alle dingen uitmaakt en steeds voor ons verborgen blijft?

Nadat reeds in den loop der eeuwen vele denkers hun krachten aan dit probleem beproefd hadden, trad, voortgaande op den weg door Kant aangegeven, Schopenhauer met zijn Wils-theorie op. Had de Koningsberger filosoof, naast een grondig onderzoek van ons kenvermogen, de wereld uiteengelegd in een reëele en phaenomenale, waarvan de laatste door den aard van ons kenapparaat door ons begrepen kon worden, de eerste echter ons altijd een onbekende X zou blijven, zoo was Schopenhauer overtuigd, in zijn 'Wereld als Wil en voorstelling' bewezen te hebben, dat het inwezen der dingen de *Wil* moest zijn. En zoo groot was zijn zekerheid daarmee het probleem opgelost te hebben, dat hij zich na het verschijnen der eerste uitgave van genoemd werk een sfinx, gereed zich in den afgrond te storten, in zijn zegel wilde laten graveeren.[1)]

'De wereld is mijn voorstelling.' Met deze uitspraak vangt de filosoof zijn hoofdwerk aan, en breidt deze conclusie uit tot alle bestaande dingen. 'Dit is een waarheid, die van alle levende en waarnemende dingen geldt, ofschoon alleen de mensch haar in het reflecteerend, abstrakte bewustzijn kan brengen; en doet hij dit werkelijk, dan is bij hem het wijsgeerig denken begonnen. Dan zal het hem duidelijk worden, dat hij geen zon en geen aarde kent, doch slechts een oog, dat een zon ziet, en een hand, die de aarde voelt; dat een wereld, die hem omgeeft, slechts als voorstelling bestaat, d.w.z. slechts in betrekking tot iets anders, het zich voorstellende, n.l. hem zelf.'[2)]

1) (J. Frauenstädt. Memorabilien. Berlin 1863. blz. 154).
2) W. a. W. u. V. I blz. 33. De pagineering, waar niet nader aangegeven, is die der Reclam editie.

Indien echter deze wereld een verschijning is, zoo moet zij noodwendig de verschijning *van iets* zijn, en is haar uiteenlegging in een objekt dat door een subjekt waargenomen wordt, en een subjekt dat waarneemt, de alleen mogelijke vorm, waardoor wij de dingen om ons heen begrijpen kunnen. 'Datgene wat alles waarneemt, en door niets gekend wordt is het subjekt.'[1)]

Wat is evenwel dat subjekt, dat slechts voor zich zelve bestaat en nooit door de objektieve wereld kan worden waargenomen, en hoe kunnen wij, die ons in deze objektieve wereld bevinden, dat subjekt leeren kennen?

In deze wereld van voorstelling nemen wij een voortdurend veranderen waar der ons omringende dingen, een steeds opkomen en ondergaan na korteren of langeren tijd van alles wat bestaat. De grondwet, welke deze verandering bewerkstelligt is de wet der causaliteit, de wet van oorzaak en gevolg, waarbij iedere oorzaak haar evenredig gevolg meebrengt, welke op zijn beurt weer als oorzaak werkend een nieuw gevolg met zich voert.

Zoo zit, als de kralen aan een draad, het gebeuren in deze materieele wereld aan de wet der causaliteit geregen en het is duidelijk dat wij, noch ons voortbewegend langs de oneindige keten van gevolgen, noch teruggaand tot vorige oorzaken, ooit uit de objektieve wereld zullen kunnen geraken, daar wij nimmer een eerste oorzaak ontmoeten zullen, die niet door een vorige noodwendig geworden is, of een laatste, die geen gevolg meer met zich brengt. 'Hoe groote vorderingen de fysika ook moge maken, zoo zal daarmee niet de kleinste schrede tot de metafysika gedaan worden... Want zulke vorderingen zullen wel de kennis, die wij van de verschijnselen hebben volmaken, doch nimmer de metafysika bereiken, die boven de verschijnselen uitgaat tot het verschijnende.'[2)]

Daar wij echter ook niet met de buitenwereld direkt in aanraking kunnen komen, blijkt 't duidelijk dat wij langs dezen weg nooit den sleutel tot het raadsel vinden zullen.

Doch hoe dan wel? Bij analogie, - zegt Schopenhauer -; slechts daardoor kan men het Ding an sich kennen, indien men de onmiddellijke waarneming, welke ieder van het innerlijk

1) W. a. W. u. V. I blz. 35.
2) W. a. W. u. V. II blz. 206.

wezen zijner eigen belichaamde verschijning heeft, op de overige, slechts in de objektieve waarneming gegeven verschijnselen analogisch overbrengt, en zoo de zelfwaarneming gebruikt als sleutel tot de waarneming van het innerlijk wezen der dingen, d.w.z. van de dingen an sich. En ‘daartoe kan men slechts komen op een wijze geheel verschillend van de rein objektieve waarneming, n.l. indien men het zelfbewustzijn... tot uitlegger van het bewustzijn van anderen dingen maakt.’[1)]

Kan men alle objekten slechts kennen als voorwerpen buiten ons, zoo is er evenwel één objekt, dat wij ons onmiddellijk bewust worden, n.l. ons eigen lichaam. Dit is het waarnemend subjekt ‘op twee geheel verschillende wijze gegeven. Eerstens als voorstelling in de intellektueele waarneming, waarbij het dan een objekt is onder andere objekten en aan de wet der causaliteit onderhevig; en ten tweede, op geheel andere wijs, als dit onmiddellijk bekende, hetgeen het woord *Wil* aanduidt. Iedere handeling van dien Wil is onweerstaanbaar tevens een beweging van het lichaam... De Wilshandeling en de beweging van het lichaam zijn echter geen objektief waargenomen verschillende toestanden, door den band der causaliteit verbonden... doch zijn een en 't zelfde, slechts op verschillende wijzen gegeven; èn geheel onmiddellijk èn als waarneming voor ons verstand.’[2)]

Beschouwen wij nu ons innerlijk, trachten wij ons *ik* te begrijpen, voor zoover dit bij het zwakke licht van het zelfbewustzijn mogelijk is, dan zullen wij ons als begeerend, strevend, willend bewust worden, zoodat, wie nu ook ‘in abstracto duidelijk en zeker tot de conclusie gekomen is, (die een ieder onmiddellijk d.w.z. als gevoel, in concreto bezit), dat het wezen an sich zijner eigen verschijning... zijn Wil is, nu ook den sleutel bezitten zal tot waarneming van het innerlijk wezen der geheele natuur, indien hij slechts dezen Wil op die verschijningen overbrengt, die hem niet, als zijn eigen lichaam, onmiddellijk gegeven zijn. Hij zal dan niet alleen aan die verschijningen, welke met hem overeenkomen, aan mensch en dier, dien zelfden Wil toekennen, doch voortgezet nadenken zal hem er toe brengen ook die kracht *Wil* te noemen, die in de plant werkt en vege-

1) Parerga I blz. 115.
2) W. a. W. u. V. I blz 151.

teert; die kracht, waardoor het kristal zich aansluit; die welke den magneet zich naar het noorden doet richten, of welke hem als een slag door de aanraking van heterogene metalen treft; die, welke optreedt als de eigenschap der stoffen om elkaar te ontvlieden of te zoeken, zich te scheiden of te verbinden; ja, ten laatste zelfs de zwaartekracht, die in alle materie zoo heftig werkt: den steen tot de aarde, en de aarde tot de zon trekt. Al deze krachten ofschoon in werking verschillend, doch in hun inwezen het zelfde, zal hij als datgene erkennen, wat, waar 't het duidelijkst te voorschijn treedt *Wil* genoemd wordt.'[1)]

De Wil is de kracht, welke in alles werkt, die even krachtig te voorschijn treedt in den druk, dien de opgeheven steen op ons uitoefent, als in de woede waarmede de tijger zich op zijn prooi werpt; even machtig streeft in de hardnekkigheid waarmede water steeds de laagste plaats tracht in te nemen als in de zucht tot zelfbehoud bij den mensch. Al deze uitingen zijn werkingen van den zelfden Wil, ofschoon zij zich op verschillende wijzen openbaren. En door deze uiteenloopende verschijnselen in hun wezen te begrijpen zullen wij de oplossing vinden der vraag, wat toch deze wereld, met haar heterogene bestanddeelen te beduiden heeft.

Zooals wij zagen behield Schopenhauer Kant's uiteenlegging der wereld in een objektieve, voorgestelde verschijning en een onbekend iets, dat hij 'Ding an sich' noemde, (welke uiteenlegging Sch. de geniaalste gedachte noemde, ooit in een menschenbrein opgekomen) en bepaalde nu, den aangegeven weg volgend, als Wil, hetgeen zijn voorganger als het onbekende 'Ding an sich' had laten liggen.

Zoo ontstonden voor hem twee werelden: de objektieve, aan de wet van oorzaak en gevolg onderhevig, en de subjektieve, tredend buiten de vormen der waarneming n.l. ruimte, tijd en causaliteit; beide echter niet twee verschillende werelden uitmakend, door den band der oorzakelijkheid met elkaar verbonden, doch een en 't zelfde voorstellend van twee kanten bezien, beide evenwel elkaar noodwendig vooronderstellend. Evenzeer als het subjekt, wil het zich voorstellen een objekt noodig heeft, waarin het verschijnt, vereischt het objekt een subjekt, dat het voorstelt.

1) W. a. W. u. V. I blz. 162 vlg.

In zijn gedachten deze heterogene, en toch zoo nauw verbonden werelden vasthoudend, was de volgende vraag waarop Sch. antwoord moest geven, welk deel der materieele en gedachtenwereld tot het reëele (Ding an sich) en welk tot het ideale (verschijnende) behoorde.

Een der eerste filosofen der nieuwe school die zuiver en klaar uitsprak, dat men de wereld om ons heen geen realiteit kon toekennen was Cartesius, die in zijn bekende uitspraak: dubito, cogito, ergo sum, het alleen ware van het subjektieve bewustzijn wilde aantoonen, in tegenstelling tot het problematische van al het overige. Hoe moeilijk echter deze grenslijn tusschen het reëele en ideale te trekken is, blijkt duidelijk uit de herhaalde wijzigingen, die deze grens bij verschillende wijsgeeren onderging. Meende Locke, dat ieder voorwerp zekere oorspronkelijke eigenschappen bezat en eveneens enkele secundaire; tot de eerste uitgebreidheid, ondoordringbaarheid, vorm, zwaarte, enz. rekenend; tot de laatste kleur, gladheid, smaak, e.a., zoo verlegde Kant deze lijn, door ook Locke's primaire eigenschappen als tot de voorstelling behoorend aan te wijzen, (uitgaande van het uit zijn leer volgend begrip, dat ruimte, tijd en causaliteit als vormen van ons bewustzijn ons a priori gegeven zijn, dus tot het objektief gedeelte van onze waarneming behoorden), waardoor hij eenerzijds een ideale, voorgestelde wereld overhield, en aan den anderen kant een onbekend Ding an sich.

Van dit standpunt deed Schopenhauer nu de volgende schrede, en wees al het zijn en al het waarnemen terug tot het zelfbewustzijn, dus op iets, waarvan geen verklaringsbegrip mogelijk is, daar het 't onmiddellijkste en dus het laatste voor ons is. Zoo valt dus bij dezen wijsgeer de grenslijn tusschen het reëele en ideale zoo uit ‘dat de geheele waarneembare en objektief bestaande wereld, met inbegrip van ons eigen lichaam, benevens de ruimte, tijd en causaliteit.... alle voorstelling zijnde, tot het ideale behooren, terwijl als het reëele ding alleen de Wil overblijft.’[1)]

Wat is echter deze Wil, en welke is zijn verhouding tot het door ons het best gekende objekt, n.l. den mensch?

1) Parerga I blz. 33.

Als een blinde drang, een onbewust streven[1] werkt deze Wil, zich uitend als.... voorstelling. Is echter deze Wil in oorsprong één en ondeelbaar, zoo zijn evenwel zijn verschijningen geheel verschillend.

Natuurlijk komt hier allicht de vraag op, waarom de Wil zich eigenlijk voorstelt, of wat hem er toe noopt al deze uitingen in het leven te roepen. 'Ieder willen moet toch een doel hebben waarop het zich richt. Wat wil dan ten slotte, en waarnaar streeft deze Wil, die ons als het inwezen der wereld voorgesteld wordt?

Deze vraag - zegt Schopenhauer - berust als zoovele andere op verwisseling van het Ding an sich met de voorstelling.... Laat zich voor de verschijningen als zoodanig een grond aangeven, zoo kan dit echter nooit van den Wil zelf, noch van de idee, waarin hij zich adaquaat objektiveert, geschieden. Men kan voor iedere beweging, of in het algemeen voor iedere verandering in de natuur een oorzaak vinden, d.w.z. een aanleiding, die deze noodwendig doet intreden: doch nooit zal dit mogelijk zijn van de natuurkrachten zelven, die zich in de verschillende verschijningen openbaren: en het bewijst dus groot onverstand, uit gebrek aan nadenken ontsproten als men vraagt naar de oorzaak der zwaartekracht, electriciteit, enz.'[2]

Ook nog langs een anderen weg toont Sch. aan, dat het Ding an sich ons doelloos en slechts een blind streven moet schijnen. Daar een bewust willen een intellekt vooronderstelt, en dit zooals

1) Waar hier in dit opstel gesproken wordt over de onveranderlijkheid en doelloosheid van den Wil, moet dit in dien zin opgevat worden, dat ons de Wil in zijn tijdelijke verschijning steeds dezelfde toeschijnt, en geenszins dat hij ook voor zich eeuwig onveranderd blijft. Ofschoon Sch. herhaaldelijk in zijn werken over die bestendigheid spreekt, moet dit volgens zijn eigen verklaring in deze beteekenis begrepen worden. Eens door Frauenstädt er op gewezen dat, indien de Wil het leven ontkennen (verneinen) kon, men hem toch niet als ongewijzigd beschouwen mocht, gaf hij ten antwoord: 'Het is niet uitgemaakt dat de Wil als Ding an sich onveranderlijk is, dus eeuwig zal moeten *willen.* Slechts van de verschijning van den Wil, van het empirische karakter geldt deze bestendigheid.' (Memorabilien blz. 180.)
Bij het neerschrijven van het eerste deel der Wereld als Wil en voorstelling was Sch. de meening der onveranderlijkheid toegedaan, doch scheen daar later op te zijn teruggekomen. Duidelijk zijn de sporen daarvan merkbaar in het tweede deel van zijn hoofdwerk en in de Parerga. Zelfs aan de gelijkheid van den Wil in alle individuen wordt door hem getwijfeld. In het tweede deel der Parerga (blz. 233) lezen wij, dat 'de individualiteit niet alleen op het principium individuationis berust, en dus niet geheel en al voorstelling is, doch dat zij in het Ding an sich, in den Wil van den enkeling, wortelt, want zijn karakter zelfs is individueel. Hoe diep echter zijn wortels er in zijn doorgedrongen behoort tot die vragen, waarvan ik (Sch.) de beantwoording niet waag te geven.'

2) W. a. W. u. V. I blz. 227.

wij zagen op de ideale zijde der wereld ligt, kan den Wil, als zoodanig, nooit intellekt toegekend worden; hij moet dus blind zijn. Nooit zullen wij dezen Wil grondig kunnen leeren kennen, want ‘daar waar het Ding an sich begint, houdt de verschijning op, dus ook de voorstelling en daarmede het begrijpen.’[1)]

De Wil is dus een onbewuste drang, en ‘weet slechts waar hem waarneming verlicht, wat hij hier, in dit oogenblik wil, doch nooit wat hij in 't algemeen wil. Iedere gewone handeling heeft een doel, het algeheel Willen echter geen.’[2)]

De zuivere reflectie nu van dien Wil moet dus iets zijn, dat niet tot het objekt behoorend, toch de latere verschijningen uit zich doet voortkomen, daar de Wil, als metafysisch verschijnsel nooit een fysisch aanknoopingspunt met de materieele wereld, die aan de wet der causaliteit onderhevig is, hebben kan. Deze reflectie (en het is niet zonder reden dat Sch. hier niet spreekt van een emanatie, doch van weerspiegeling), is het zuiver waarnemend subjekt, en de zuivere materie, nog ongevormd en zonder kwaliteit. Deze beide zijn de polen der objektiviteit, en zijn beide onwaarneembaar; ‘het subjekt, omdat het zelf het waarnemende is: de reine materie, omdat zij zonder vorm en kwaliteit niet waargenomen kan worden.’[3)]

Deze beide grondvormen van het empirische *zijn*, zijn elkanders correlaat, want ‘de materie is de voorstelling van het intellekt: het intellekt slechts datgene in welks voorstelling alleen de materie bestaat. Beide tezamen maken de wereld der voorstelling uit.’[4)]

Nu wordt het ons duidelijk wat Sch. meende met ‘de Wereld is mijn voorstelling’ en wij behoeven ons niet te verwonderen als nu de voor sommigen moeilijker te begrijpen uitspraak vernomen wordt, dat wanneer eens het intellekt uit de wereld verdwijnen zou, ook al het ons omringende tot het niet zou wederkeeren. Maar daardoor wordt tevens het menschelijk en dierlijk intellekt terug gezet van de eerste plaats, die het bij de meerderheid der menschen inneemt, tot een phenomeen van den derden rang, dat bij den dood van het organisme verdwijnen zal.

1) Parerga II blz. 104.
2) W. a. W. u. V. I blz. 229.
3) W. a. W. u. V. II blz. 24.
4) Ibid blz. 26.

Na het doorgaan van deze vormen, (het zuivere subjekt der waarneming en de reine materie), treedt de Wil in de verschijning. Het Ding an sich oorspronkelijk een en ondeelbaar, splitst zich nu door het principium individuationis[1], als welk ruimte en tijd optreden, in de veelheid der objekten. Door deze twee begrippen is de veelheid slechts mogelijk; - verklaart Sch. - 'daar het verscheidene òf als naastelkaar bestaande, òf als op elkaar volgend zich denken en voorstellen laat. Omdat nu het gelijksoortige *Vele* de individuen zijn, zoo noem ik de ruimte en den tijd voor zoover zij de veelheid mogelijk maken het principium individuationis'.[2]

Tegelijker tijd wekt deze splitsing van den Wil in de veelheid der verschijningen bij de individuen een gevoel op, dat alles wat niet tot die bijzondere uiting van dien geobjektiveerden Wil behoort, uitsluit, waardoor het intellektueel wezen zich als iets anders denkt dan de overige objekten, en wij zien hier voor het eerst het bewustzijn van het eigen zelf (zelfbewustzijn) met zijn korrelaat het intellekt optreden.

Is er op de onderste trappen der objektiveering, in de anorganische natuur, nog geen sprake van dit gevoel, omdat daar de dingen nog slechts verschijningen zijn der algemeene natuurwetten, welke eveneens bijzondere verschijningen van den Wil zijn: zoo zien wij op een hoogeren trap, waar het Ding an sich als 't ware door grondideëen, prototypen werkt, iedere soort met zijn eigen individualiteit gestempeld. Eerst 'op de bovenste trede der Wilsobjektiveering treedt de persoonlijkheid sterk naar voren, in het bijzonder bij den mensch, waar zij zich in de grootste verscheidenheid der individueele karakters voorstelt, d.w.z. als een bijzondere persoonlijkheid, die zich reeds uitwendig uitdrukt door een sterk sprekende, individueele physionomie, waarin zelfs het geheele lichaam deelt'.[3]

Wordt echter een individu, als dierlijk organisme *gemaakt?* - vraagt Sch. - Is er een kracht, die stuk voor stuk een dier in elkaar zet, het toerustend met de organen, die het in 't leven noodig heeft? 'Wie maakt het hoen in het ei - om ons te

1) Bij Sch. heeft die uitdrukking een andere beteekenis dan deze bij de oude scholastici heeft gehad.
2) Grundlage der Moral, blz. 648.
3) W. a. W. u. V. I blz. 188.

houden bij een organisme, dat door ons het gemakkelijkst waargenomen kan worden. - Is 't soms een van buiten komende kracht, of een door de schaal dringende macht of kunst? O, neen, de kip maakt zich zelf, en de zelfde kracht, die dit wonderlijke, gecompliceerde, welberekende, doelmatige werk uitvoert en voltooit, breekt zoo spoedig als het klaar is de schaal, en volbrengt nu verder onder den naam *Wil*, de handelingen, die het hoen gewoonlijk verricht. Beide tegelijk kan die kracht niet volbrengen. Bezig met het toerusten van het organisme bekommert zij zich nog niet om wat later gebeuren zal. Is dit echter voltooid, zoo treedt zij op onder leiding der hersenen en haar voelsprieten de zintuigen, als werktuigen voor dit doel vooraf klaar gemaakt, wier dienst eerst begint wanneer het zelfbewustzijn als intellekt ontwaakt, dat de lantaarn is, die de schreden van den Wil verlicht, en tevens de drager bleek te zijn der objektieve buitenwereld'.[1)]

Is bij het nog onvolkomen dier het cerebraal zenuwsysteem een hulporgaan, waardoor de Wil zich secundair openbaart, dan behooren ook de hersenen en hun werking, (de waarneming) dus het intellekt, evenzeer tot de secundaire verschijning van den Wil. In dit orgaan vertoont zich het Ding an sich als wil tot waarneming der buitenwereld, dus als een willen waarnemen; - zooals de voet de objektiveering is van den wil tot voortbewegen; de hand, die tot grijpen, enz. - Steeds blijkt hier de wil van het Ding an sich voldoende om een orgaan in het leven te roepen, in staat dat verlangen te beantwoorden. Doch juist omdat zulke organen in staat moeten zijn den Wil op dit punt te bevredigen, verkrijgen zij ook - Wilsuitdrukking zijnde - die volmaaktheid, doelmatigheid en volkomen aanpassing aan het doel waarvoor zij dienen moeten, welke zoozeer onze bewondering opwekt.

De Wil als Ding an sich is het inwezen van den mensch, en het individu is de onmiddellijke uiting van dien Wil. 't Behoeft ons dus niet te verwonderen, dat dan deze bijzondere verschijning als een waar spiegelbeeld, het streven van dien Wil voorstelt, d.w.z. door individueele eigenschappen en bijzondere kenmerken uiterlijk vertoont, wat het karakter van den Wil innerlijk is.

1) W. a. W. u. V. II blz. 302.

Het lichaam, de ware objektiveering van het Ding an sich zijnde, de keerkant van een en hetzelfde wezen, voert dus voorzoover dit inwezen wil of streeft, dit willen of streven zichtbaar uit, terwijl het intellekt, als hersenfunctie, slechts het middel wordt waardoor het Ding an sich zijn willen aan deze zijn verschijning kenbaar maakt. Daardoor wordt het menschelijk individu niet alleen objektief de uitdrukking van den hem objektiveerenden Wil, doch ook zijn inwezen voorzoover het zich subjektief naar buiten produceert zal een daarmee overeenkomstig karakter dragen.

Deze subjektieve geaardheid, deze bepaalde wijze, waarop hij op de buiten hem liggende objekten reageert, vormt zijn intelligibel karakter, den waren aard van den mensch.

Door de splitsing van het Ding an sich door het principium individuationis voelt zich de enkeling als een wezen anders dan, en afgescheiden van de overige objekten, waarmee hij in werkelijkheid één is. Dit gevoel van verbizondering noemen wij het bewustzijn, een eigenschap, die slechts bestaan kan indien een hersenmassa aanwezig is, (en dus intellekt) en dat uit een bewustzijn van het eigen zelf (zelfbewustzijn) en een bewustzijn van andere dingen bestaat.

Is dit laatste, dat het grootste deel van ons geheel bewust denken omvat, naar buiten gericht, zoo ziet het zelfbewustzijn naar binnen, en heeft tot objekt zijner waarnemingen het individueel willen.[1] 'Daaronder moet men niet alleen de tot daad geworden wilshandeling en zijn bepaalde besluiten verstaan, doch.... zich ook al het begeeren, streven, wenschen, verlangen, smachten, hopen, berusten, verheugen, jubelen, juichen, e.d. als uitingen van dien Wil voorstellen'.[2]

Het bewustzijn van andere dingen bevat reeds, voordat nog die andere dingen daarin zijn opgenomen, zekere vormen van den aard en de wijze van hun verschijnen, waardoor het mogelijk wordt dat wij ons hun objektief bestaan bewust kunnen worden. Deze vormen zijn ruimte, tijd en causaliteit, en kunnen omdat

1) Daar de Wil an sich nooit zelf naar buiten treedt en dus nooit een objekt van waarneming voor ons zelfbewustzijn kan zijn, omdat ten opzichte van de materieele wereld het Ding an sich het subjekt zelf is, zoo volgt duidelijk dat ons bewustzijn naar buiten steeds helderder wordt, doch naar binnen gericht daar als in een ledig duister staart.

2) Freiheit des Willens, blz. 391.

zij reeds a priori in ons bewustzijn aanwezig zijn, daardoor nooit objekten voor onze waarneming worden.

Door deze vormen komt de individueele Wil in aanraking met de buiten hem liggende objekten, die na door de zintuigen te zijn waargenomen en in de hersenen tot gedachtenbeelden te zijn vervormd, dien Wil door het intellekt als motieven worden voorgehouden, waarop hij nu naar gelang zijner bijzondere geaardheid op bepaalde wijze reageeren zal; en wel, door op die motieven als zij hem aangenaam zijn, met genot, of in het tegengestelde geval met pijn te antwoorden.

Kan op de laagste trede der objektiveering slechts een onmiddellijk beroeren invloed op de verschijning uitoefenen, (stoot) en is in de plantenwereld een prikkel, welke reeds niet meer een direkte aanraking behoeft te zijn, voldoende om als stimulatie te werken (bijv. warmte) zoo ziet men op den hoogsten trap, bij den mensch, een oogenschijnlijk geheel spontaan bewegen naar eigen wil en wensch; en lijkt het alsof hier niets dan de eigen vrijheid aanwezig is, welke den mensch veroorlooft een bepaalde handeling wel, doch een tegengestelde niet uit te voeren.

Oogenschijnlijk: want zijn het hier niet de omringende dingen, die hun onmiddellijken invloed op den mensch uitoefenen om hem tot handelen te bewegen, zoo zijn het inderdaad de beelden daarvan, die de mensch in zijn hoofd meedraagt, en die, zoodra zij op zijn Wil inwerken motief tot handelen worden. Wel kan de mensch door middel van zijn denkvermogen de motieven, waarvan hij den invloed op zijn Wil bemerkt naar verkiezing en in elke volgorde zich weer voor den geest halen, - hetgeen wij overleggen noemen, - doch immer zal de Wil beslissen volgens zijn eigen individueel karakter; waaruit volgt, dat dan reeds noodwendig vooraf bepaald moest geweest zijn welke uit de reeks motieven als basis voor handeling gekozen zou worden.

‘Maar ik kan toch doen wat ik wil!’ zal nu menigeen daar tegen in werpen. ‘Zeker - antwoordt Schopenhauer - men kan doen wat men wil, *doch kan men ook willen wat men wil?*’ met welk antwoord hij klaar en duidelijk aangegeven heeft waar volgens hem de oplossing van het vraagstuk over den vrijen wil te vinden moet zijn.

De Wil an sich op bepaalde wijze gekleurd reageert op de motieven, welke het intellekt hem voorhoudt. Hierbij kan de Wil onzeker van zijn keuze naar links en rechts wankelen, (evenals een stok, dien men overeind in evenwicht tracht te zetten, heen en weer bewegen zal) doch zal eindelijk naar een bepaalde richting overslaan, en het gekozen motief in een wilshandeling omzetten. Omdat de individueele Wil nu altijd volgens zijn eigen geaardheid antwoorden zal, was reeds bij het voorhouden der motieven beslist welk den krachtigsten invloed op hem zou uitoefenen en dus gekozen zou worden; en wij konden dus ook, indien wij een karakter grondig zouden kennen, met evenveel zekerheid bepalen welk motief gekozen zal worden, als wij bij den stok toen hij overeind gezet werd, reeds met beslistheid vaststellen konden, in welke richting hij vallen zou. (Indien wij n.l. wisten in welke richting hij zich toen het verst van zijn evenwichtspunt verwijderde).

De mensch, als zoodanig, kan niet vrij zijn, omdat hij een objekt is aan de wet der causaliteit onderhevig. In hoever evenwel het individueel karakter, de Wil an sich, vrij is, blijft een vraagstuk van metafysischen aard en kan niemand bepalen. Deze vrijheid is een mysterie.

Doch ook het individueel karakter van onze medemenschen zal ons een geheim blijven zoolang het zich nog niet in daden geopenbaard heeft. Slechts indien men iemand heeft zien handelen kan men zijn aard leeren kennen, omdat men weet dat het niet de motieven zijn, die tot actie aanzetten, doch wel het individueel karakter, het inwezen, dat niet verandert en onder alle omstandigheden zich altijd gelijk zal blijven. Vergelijkt men het gedrag der jeugd met dat van den ouderdom, dan schijnt het wel alsof de mensch vroeger geheel anders handelde dan in lateren tijd, doch men vergeet dat ons ontwikkelder intellekt den Wil dan geheel andere motieven voorhoudt; daardoor schijnen de handelingen uiterlijk te verschillen, ofschoon het steeds dezelfde Wil was, die de daden beïnvloed heeft. Ja, zelfs ons eigen intelligibel karakter kunnen wij slechts langs empirischen weg leeren kennen; eerst als wij ons zelven hebben zien handelen onder verschillende omstandigheden beginnen wij eenig inzicht in ons karakter te krijgen, en bemerken al de fouten en al de gebreken,

die ons karakter aangeboren zijn. Dan bemerken wij, dat niemand ooit anders zal kunnen handelen dan volgens zijn aard, en dat het onder gewone omstandigheden evenmin mogelijk is zijn intelligibel karakter te veranderen als de man, die zich aan boord van een schip bevindt, dit zijn koers kan doen wijzigen door uit alle macht aan de verschansing te trekken: om een beeld van Schopenhauer te gebruiken. Dat men nooit in strijd met zijn aangeboren deugden en gebreken handelen kan, toonen die menschen, welke bij scherpe waarneming, ja zelfs bij verafschuwing van hun moreele fouten en bij oprecht voornemen zich te verbeteren, nooit veranderen, doch immer weer in dezelfde fouten terugvallen.

Zullen wij dan nog aan onze verbetering gaan arbeiden, indien toch ons karakter onveranderlijk is? Zeker - meent Schopenhauer - eerstens omdat het niet uitgemaakt is, dat de Wil als Ding an sich eeuwig hetzelfde zal moeten *willen*,[1] en ten tweede, 'is ons geen inzicht a priori in onze daden gegeven; slechts a posteriori, door ervaring leeren wij anderen zoowel als ons zelven kennen. Vorderde nu het intelligibel karakter dat wij eerst na een hevigen strijd tegen een slechte neiging het goede voornemen konden ten uitvoer brengen, dan diende deze strijd vooraf te gaan en moet dus afgewacht worden.'[2]

Zal echter deze wijziging en verandering van den Wil moeten geschieden in den korten tijd dat een menschenleven duurt, en zal niet wat wij gedurende een zestig of zeventig jaar leven verkregen hebben door den dood worden te niet gedaan?

Deze meening getuigt van onvoldoend inzicht, en de angst voor den dood, het hechten aan het leven is slechts daaruit te verklaren, dat ons inwezen geheel Wil-tot-leven is, wien dit leven als het hoogste goed moet toeschijnen. Is echter een totale vernietiging van ons inwezen mogelijk?

Wat zijn wij - vraagt de filosoof - behalve dat wij objekten zijn, die door hun hersenmassa zelfbewustzijn en intellekt hebben, en antwoordt: Wij zijn Wil, de objectiveering van een Ding an sich, dat zelve nooit verschijnt en buiten alle vormen der waarneming staat. Nu bemerken wij, dat alle objekten na korteren

1) Memorabilien blz. 180.
2) W. a. W. u. V. I blz 393.

of langeren duur ondergaan en vernietigd worden, zoodat ook de mensch zich door de vrees bevangen voelt binnen een korte spanne tijds tot niets te worden. Heeft hij dit echter te vreezen?

't Is duidelijk dat hem, die ‘de geboorte van den mensch voor diens absoluut begin houdt, ook de dood het absolute einde moet toeschijnen..., want wat de geboorte is, is in wezen en beteekenis ook de dood; het is dezelfde lijn naar twee richtingen getrokken. Is de eerste een ontstaan uit niets, dan moet de laatste een werkelijke vernietiging zijn.’[1] Absurd evenwel is aan te nemen, dat wij op een zeker oogenblik in de eeuwigheid geboren zijn, en nu de verdere eeuwigheid mee bestaan zullen; dit zou gelijken op een touw met één einde. Neen, zoo wij aannemen dat wij de eeuwigheid die komen moet bestaan zullen, dan moeten wij de eeuwigheid, die voorbij is, er ook geweest zijn.

Wat beteekent dan de dood voor ons? Niets dan de tijdelijke ondergang der individualiteit, waardoor de ware mensch evenmin gedeerd kan worden, als mijn beeld verdwijnen zal, indien de spiegel waarin het weerkaatst werd, verbrijzeld wordt. Het lichaam komt op, bloeit en gaat weer onder, omdat het aan de causaliteitswet onderhevig is; doch hoe zou de Wil vernietigd kunnen worden, die buiten ruimte en tijd bestaat? Werd de Wil door den ondergang getroffen, dan zou hij er gisteren geweest zijn, en morgen niet meer bestaan, iets wat onmogelijk zou zijn buiten den tijd. Neen, dat de Wil is, zagen wij heden, dus moet hij er gisteren geweest zijn, en zal morgen zijn, ja, is er altijd geweest. Zeker, wij zien het lichaam ontbinden, doch wat belet den Wil, die Wil-tot-leven is, op het oogenblik niets anders dan leven is, zich in een nieuw lichaam te objektiveeren? Nemen wij bij de specien niet hetzelfde waar? De individuen waaruit bijv. het hondenras bestaat, sterven; doch staat de hond, dien wij heden zien, niet even frisch en krachtig voor ons, alsof hij eerst vandaag in het aanzijn getreden was? Eeuwig drukken de soorten de in hen gedachte ideëen uit. Worden er nu geheele generatiën door den dood verzwolgen, terwijl er steeds nieuwe individuen in het leven treden, zoo treft dit niet de specien zelf; deze blijven even onveranderlijk voortbestaan als de regenboog, die uit den neerstroomenden waterval schijnt, en rustig zijn kleurigen boog vertoont, ofschoon duizende droppels onophoudelijk neervallen.

1) W. a. W. u. V. II blz. 572.

Zoo zal ook de mensch, waarvan eigenlijk ieder individu een species voorstelt, steeds de idee, waarvan hij de uiting is, realiseeren. Moge zijn lichaam al ondergaan, de Wil die onverwoestbaar is, blijft voortbestaan, en zal, indien heden het objekt waarin hij verschijnt vernietigd wordt, zich morgen weer in een ander lichaam objektiveeren. Zoo ligt de mensch als Ixion op het wentelend rad der geboorten gebonden, en wordt onverbiddelijk door het dalend en stijgend wiel het leven of den dood tegemoet gevoerd.[1)] De Wil-tot-leven is de band, die hem op het rad gekluisterd houdt, en zoolang het verlangen dit te genieten in hem leeft zal de mensch weder geboren worden en in het bestaan treden, waaruit niets hem verlossen kan, zelfs geen zelfmoord.

Moeten wij dan immer dit leven met al zijn ellende en smarten met ons meevoeren, zullen wij ons dan nooit aan zijn kwalen en pijnen kunnen onttrekken? Zeker bestaat die mogelijkheid. Wanneer de Wil-tot-leven (instemming met het leven) den mensch steeds opnieuw doet geboren worden, dan zal alleen een algeheele verandering van dien Wil (ontkenning van het leven) zijn opheffing ten gevolge kunnen hebben. Op twee wijzen kan deze verandering nu ontstaan. De meest voorkomende is deze, welke door hevig lijden er ons toe brengt den kringloop van het leven te willen beëindigen; de tweede die, welke door reflectie bereikt dat de Wil gebroken wordt, en zijn verlangen naar het leven opgeheven.

Zoolang de Wil nog streeft naar bevrediging drijft hij den mensch voort, en zal waar geen intellekt hem voldoende motieven kan voorhouden, die als tegenwicht voor zijn hevige begeerten werken kunnen, zich op heftige, hartstochtelijke wijzen uiten. Dit vurige verlangen kan zich zoover uitstrekken, dat de mensch in zich zelve geen bevrediging vindend om zijn brandende begeerte te voldoen, nu buiten zijn eigen sfeer treedt, en inbreuk maakt op den Wil van anderen, deze dus benadeelend tot zijn eigen voordeel. Het principium individuationis, de begoocheling waardoor andere wezens hem als verschillend van zich zelf schijnen,

1) Dat de Grieken de reïncarnatie van den mensch in de fabel van Ixion hebben voorgesteld, blijkt duidelijk als men de afbeeldingen ziet, die zij ervan gaven. Ixion ligt dan niet *op* een wiel gebonden, doch is *in* een rad bevestigd, met armen en beenen een *gebogen kruis of svastika vormend in den cirkelomtrek.* (Zie T.T. Kroon, Mythologisch woordenboek. Art. Ixion).

is de oorzaak dat sommige individuen op zoo heftige wijze met het leven instemmen, dat zij in het bestaan van anderen ingrijpen tot eigen bevrediging (onrecht doen).

Is de mensch echter moreel hooger gestegen zoodat hij niet om zijn eigen welzijn te vermeerderen het lijden van een medemensch wenscht, en geeft bij zijn handelingen acht dat hij nooit de vreemde verschijning aan de zijne ondergeschikt maakt, zoo noemt men hem rechtvaardig. Deze deugd is evenwel een negatieve, want zij beperkt zich slechts tot het geen kwaad willen doen, en oefent de positieve, actieve menschenliefde nog niet uit.

Deze vrijwillige gerechtigheid heeft haar oorsprong in een tot op zekere hoogte doorbreken van het principium individuationis en kan, wanneer het in hoogere graden plaats vindt, tot welwillendheid, weldadigheid, en menschenliefde bewegen.

Terwijl de egoïst en de boosaardige, door den schijnvorm bedrogen, een groot onderscheid tusschen zich en anderen meenen waar te nemen, wordt zich de edele bewust, dat het verschil tusschen de individuen slechts in hun vergankelijke, bedriegelijke verschijningen bestaat, en neemt onmiddellijk, zonder redeneeren (dus intuïtief) waar, dat het inwezen van zijn eigen verschijning ook dat van anderen is, namelijk Wil-tot-leven.

Daar, waar een volkomen kennis van zijn eigen wezen verkregen is, uit de Wil zich op geheel andere wijze, omdat hij namelijk hier ‘op het hoogste punt, door nadenken en zelfbewustzijn verkregen, hetzelde wil, waarnaar hij blind en zich zelf niet kennend streefde.’[1)] Omdat nu alle verlangens in betrekking tot iets anders ontstaan, maakt de waarneming der eenheid van alle dingen den mensch wenschenloos, en wordt den Wil tot quietief, dat het streven en begeeren tot zwijgen brengt en opheft.

Dit inzicht, dat aan alles hetzelfde wezen ten grondslag ligt, kan den wijze er toe brengen, zijn eigen welzijn op te offeren, om dat van anderen te bevorderen, en is de bron van al die uitingen van zelfkastijding en menschenliefde, die ons uit vroegere tijden bekend zijn geworden.

Zulk een heilige, die zich zelf de zwaarste kwellingen oplegt,

1) W. a. W. u. V. I blz. 399.

doch tevens zijn medemenschen met zachtheid en liefde tegemoet treedt, heeft, hoewel nog als mensch verschijnend, reeds het leven ontkend, en zal wanneer hij eenmaal voor goed van deze aarde scheidt niet meer op haar geboren worden. Bij hem, en ook bij die menschen bij wie de Wil door lijden gebroken is, heeft deze zich opgeheven, en is overgegaan in een toestand, die ons als negatief, als... niets toeschijnt.

Dit 'niets' is volstrekt geen absolute vernietiging, doch een toestand zoo hoog en verheven, dat wij dien ons slechts als een 'relatief niets' kunnen voorstellen. 'Maar ook omgekeerd, zal hem, in wien de Wil zich verkeerde en het leven ontkend heeft, deze, onze reëele wereld met al haar zonnen en met den geheelen melkweg... niets lijken.'[1)]

II.

Ten allen tijde heeft de mensch getracht te weten wat er verborgen lag achter het gordijn, dat zijn materieele wereld afsloot, beproefd door te dringen door den dichten sluier, die over den oorsprong en de toekomst der dingen geworpen lag. Vergenoegt zich het dier met de waarneming van hetgeen het omringt, vraagt niet hoe het aan zijn bestaan gekomen is, doch voelt zich gerust bij de dingen, welke het dagelijks waarneemt, zoo ziet de mensch, bij ontwikkeling van zijn intellekt nieuwe problemen ontstaan uit dezelfde verschijnselen, die hem vroeger gemeen waren, en zeer natuurlijk toeschenen. Hij vraagt zich af wat toch de wereld beduidt, wat hij zelf is, en 'des te grooter is zijn verwondering, omdat hij van alle wezens voor het eerst bewust tegenover den dood staat, en zich naast de eindigheid van al het zijn, ook het nuttelooze van al zijn streven aan hem opdringt. Door het nadenken en deze verwondering ontstaat bij den mensch de behoefte naar metafysika,'[2)] d.i. het verlangen kennis te verkrijgen van 'datgene, wat achter de natuur steekt, en haar mogelijk maakt.'[3)]

Ziet hij nu om zich heen, zoo neemt hij de meest tegenstrijdige verschijnselen waar. Dingen komen op, om weer na

1) W. a. W. u. V. I blz. 527.
2) W. a. W. u. V. II blz. 184.
3) Ibid blz. 189.

eenigen tijd te verdwijnen; hij bemerkt wezens, die bewust en spontaan schijnen te handelen, terwijl hij diezelfde wezens aan den anderen kant aan de wet der noodwendigheid geklonken vindt. In een onmetelijke ruimte aanschouwt hij bewegende bollen, zonder dat hij bemerken kan wie ze op hun baan doet voortsnellen, of ze in beweging gebracht heeft.

Zelden is er nu in onze moderne wijsbegeerte een filosoof geweest, die zoo diep in het wezen en het onderling verband der dingen doorgedrongen is als Schopenhauer. Had men voor hem nooit de verhouding kunnen aangeven, welke tusschen den wil en het intellekt bestond, en had men zich meestal het willen als een bizondere wijze van denken gedacht[1)], zoo zag Schopenhauer, toen hij den wil niet meer van het intellekt afhankelijk maakte, doch dit integendeel uit den Wil deed tevoorschijn treden, opeens een reeks van verschijnselen, die bij meerdere filosofen òf vaag aangegeven, òf met quasi-diepzinnige doch inderdaad weinig zeggende frasen afgehandeld waren, hun juiste plaats ten opzichte van elkaar innemen. Vol trots hooren wij hem dan ook uitroepen dat zijn leer ‘overeenstemming en samenhang in de meest uiteenloopende verschijnselen dezer wereld laat zien, en de talrijke tegenstrijdigheden oplost, die ons van ieder ander standpunt beschouwd in het oog springen. Zij gelijkt, als zoodanig, op een rekensom die opgaat, ofschoon natuurlijk niet in dien zin, dat zij geen problemen meer overlaat, geen enkel vraagstuk onbeantwoord heeft gelaten’.[2)] En inderdaad had onze filosoof wel eenige reden trotsch te zijn op zijn stelsel, dat hij waar het gewichtige problemen betrof met eenige der diepzinnigste systemen der oudheid in overeenstemming vond.

Door alle eeuwen heen waren er denkers geweest, die beweerden dat de mensch, behalve het intellekt dat zich in zijn gesprekken en daden toonde, ook een intellekt van hoogeren rang bezat: dat de mensch, omdat dit zich op een verhevener sfeer dan de onze uitte, door zijn onvolledig begripsvermogen zich dit niet bewust kon worden: en dat al ons leeren eigenlijk

1) o.a. Spinoza. Eth. P. II prop 48.
2) W. a. W. u. V. II blz. 215.

een *ont-wikkelen* was van hetgeen omsluierd in onzen geest aanwezig is.

Dit hoogere intellekt noemden zij het betere bewustzijn, een naam dien ook Schopenhauer den zich verkeerenden Wil eerst had toegekend.[1] Zou men bij vluchtig doorlezen van zijn werken allicht geneigd zijn zich zijn Wil als blind te denken, als een onbewust, dof streven, zoo blijkt echter bij een nauwkeurig bestudeeren van zijn geschriften dat het zijn bedoeling niet was den Wil alle bewustzijn, alle veranderingen te ontzeggen, doch dat hij zich wel degelijk het Ding an sich als kennend en wetend dacht, ofschoon op geheel andere wijze dan het aan het cerebraal orgaan gebonden lagere intellekt, dat aan de wet der causaliteit onderhevig is. Duidelijk zegt hij dat 'intuïtief, in concreto eigenlijk ieder mensch zich alle filosofische waarheden bewust is',[2] 'dat er iets wijzers in ons is, dan ons hoofd',[3] of zooals Maeterlinck het schilderachtig uitdrukt: 'Nos pensées autour de notre vie réelle on dirait d'une armée qui assiège une ville'.[4]

Dit hoogere bewustzijn, dat den mensch omgeeft, doordringt, is van veel grooter capaciteit dan het gewone intellekt, dat den mensch gewoonlijk doet handelen. Het staat buiten de vormen der waarneming, buiten ruimte en tijd, en is zich daardoor het verleden en de toekomst bewust. Want waar geen opvolgen van gebeuren plaats vindt, waardoor wij de dingen in den tijd zien, zullen de feiten uit het verleden evenzeer tegenwoordig zijn als de gebeurtenissen, die nog in den schoot der toekomst verborgen liggen; terwijl daar, waar geen ruimte bestaat de grootste afstanden tot een stip tezamen krimpen. Dit bewustzijn is de tot inzicht gekomen Wil, die bestuurt, regelt en inwerkt op de handelingen van den mensch, en zijn reageeren der op hem inwerkende aandoeningen op die bepaalde wijze kleurt, die wij in het eerste gedeelte als het intelligibele karakter leerden kennen. Dit karakter, dat de bizondere uiting is van den Wil zal dus immer trachten op den mensch, die zijn voorstelling, de realiseering van zijn streven is, in te werken. Door de geringere

1) Memorabilien, blz. 245.
2) W. a. W. u. V. I blz. 491.
3) Parerga I blz. 524.
4) La sagesse et la destinée, blz. 148.

ontwikkeling evenwel van het cerebrale bewustzijn kan dit hoogere bewustzijn er niet altijd in slagen het zijn indrukken mede te deelen. Wel dringen af en toe lichtstralen uit deze ongekende sfeer tot onze materiëele hersenen door, doch slechts, wanneer het intellekt hoog genoeg ontwikkeld is om dezen straal te grijpen, kan hij vastgehouden worden en tot geestelijk eigendom verwerkt.

Natuurlijk is het voor den mensch zeer moeilijk vast te stellen van waar zijn intuitieve kennis komt, want, 'het hoogere bewustzijn, dat zich boven het gewone intellekt verheft, aan de andere zijde der ervaring ligt en zoowel de theoretische als de praktische rede te boven gaat, heeft slechts in zoover met het lagere, empirische bewustzijn te maken als het door zijn geheimzinnige verbinding daarmee, in een individu, er op stoot, waardoor den mensch de keus overblijft te bepalen of de waarneming nu uit de rede dan wel uit het betere bewustzijn ontstaan is'.[1)]

Het duidelijkst vinden wij deze onzekerheid in het onbestemde gevoel, hetwelk ons zegt, dat er iets met ons gebeuren zal, - meestal eer van droeven dan van vroolijken aard, - hetgeen wij het voorgevoel noemen. Hier blijkt een indruk van dit hoogere bewustzijn juist scherp genoeg geweest te zijn om dezen vagen angst in ons te voorschijn te roepen, ofschoon hij niet krachtig genoeg was om ons tevens helder en duidelijk over hetgeen gebeuren zal in te lichten. Zulk een indruk dringt zich aan ons op als een onheil aankondigend voorgevoel, een somber vermoeden van iets kwaads. 'Somtijds komt het ons eerst overvallen, wanneer de omstandigheden, door het hoogere bewustzijn reeds gekend, zich ook langs empirischen weg aan het lagere intellekt mededeelen bijv. 'wanneer men op het punt staat aan boord van het schip te gaan dat verongelukken zal; of wanneer men den kruittoren nadert, die in de lucht zal vliegen; en reeds menigeen is gered geworden omdat hij aan het plotseling opkomende, bange voorgevoel, den inwendigen angst, die hem overviel, gehoor gegeven heeft'.[2)]

In het vorige gedeelte zagen wij dat het intellekt door den Wil geschapen werd, opdat het hem toonen zou, wat hij hier, op

1) Memorabilien, blz. 312.
2) Parerga I blz. 292.

dit oogenblik wil, (dus niet om hem over zijn eigen wezen in te lichten, wat zijn capaciteit zou te boven gaan) en dat hij, dit intellekt in een zekere richting dringend het zijn bepaald, naar hem zelf gevormd karakter gaf. Blijkt nu het lagere intellekt - dat slechts voor een bepaald doel geschapen is - onder onmiddelijken invloed van den Wil te staan en daardoor bewogen te worden, dan kunnen wij eveneens aannemen dat de Wil in staat zal zijn ook rechtstreeks op de andere uitingen van zijn streven, n.l. het lichaam, in te werken, en ook boven het lagere intellekt uit in staat zijn zal zijn voorstelling te doen handelen.

Een dergelijken toestand nemen wij bij het dierlijk magnetisme waar. Hier - zegt Schopenhauer - zien wij ‘den Wil, dien ik als het Ding an sich, als het alleen reëele in al het zijn, als de kern der natuur heb leeren kennen.... door het dierlijk magnetisme dingen verrichten, die door het causaal verband, ‘d.w.z. door de wetten der natuur niet te verklaren zijn: ja, deze wetten in zekere mate opheffen, en door op groote afstanden handelend op te treden een bovennatuurlijke, d.i. een metafysische kracht aan den dag leggen.’[1)]

Een volkomen overeenstemming in aard, karakter en wezen moet er evenwel tusschen het Ding an sich en zijn voorstelling bestaan indien een Wilsbesluit zich tevens als handeling van het individu zal kunnen openbaren. Maar dan rijst de vraag, hoe het mogelijk kan zijn, dat de Wil, die toch buiten ruimte en tijd bestaat, op een individu kan inwerken, dat aan de causaliteitswet onderhevig is, - en welks handelingen dus altijd uit een voorafgegane oorzaak zal moeten volgen, - zonder door toevallige invloeden, die toch in deze materieele wereld zijn voorstelling kunnen aangrijpen, zelf veranderd te worden. Want zien wij niet dagelijks de wisselwerking tusschen ons inwezen en ons lichaam, drukt niet iedere gemoedsstemming zijn stempel op den mensch, en werkt niet evenzeer elke verandering van het organisme op den innerlijken toestand van het individu in? Ieder toevallige oorzaak, van buiten komend, zou dus in staat zijn ons inwezen te veranderen, dat echter - zooals wij bij de uiteenzetting van Sch.'s leer zagen - gedurende een menschenleven geen voor ons zichtbare wijziging ondergaat.

1) Wille in der Natur blz. 300.

De oplossing van dit vraagstuk schuilt in het woord ‘toevallig.’ Wat is toeval? Gewoonlijk verstaat men hier onder het tegendeel van noodwendigheid: het voorvallen van een gebeurtenis, waarvan de oorzaken buiten onze verwachting samentroffen. Maar daarmee zou van het toevallige niets gezegd zijn, want het feit, dat wij die gebeurtenis niet verwachtten, doet tot de noodzakelijkheid van zijn intreden niets af. Alles in deze materieele wereld moet uit toereikende oorzaken te verklaren zijn, want zou iets zonder eenigen grond optreden, dan zou er niet van een toeval, doch van een wonder sprake zijn.

Als een gebeurtenis ontstaan uit verschillende, echter niet causaal verbonden oorzaken zou men het toeval kunnen definieeren, want elk feit, zelfs het meest toevallige, zal altijd te voorschijn moeten treden uit het samen komen van minstens twee rijen schakels van gebeurtenissen die elkaar ontmoeten; bijv. iemand gaat een wandeling maken en wordt op weg door een neervallende dakpan getroffen. Hier te spreken van het absoluut toevallige zou gelijkstaan met de noodwendigheid ervan aan te toonen, daar deze begrippen elkaar dekken. Meent men evenwel in dit geval te doen te hebben met een bloot ontmoeten van twee rijen causaal verbonden gebeurtenissen, die vooraf niets met elkaar hadden uittestaan, dan moet men niet uit het oog verliezen, dat de laatste oorzaken van beide rijen die samenvallen, ieder door een voorafgegane noodwendig geworden was, deze weer door een haar voorafgaande enz. en dat het dus ‘in de hooger liggende oorzaken der causale keten reeds lang besloten moest geweest zijn, dat zij juist op dit bepaalde oogenblik met de andere moest samenvallen.’[1)] Zoo toont zich ook van dezen kant bezien het toevallige het noodwendige in tesluiten.

Indien wij nu een individu ontmoeten dat door een dergelijk ongeluk getroffen, verminkt is geworden, tengevolge waarvan de Wil zich in zijn uiting belemmerd ziet, - wat voor hem smart beteekent - dan zullen wij zulk een katastrophe, die hevig op den Wil zal inwerken, nooit kunnen beschouwen als de verschijning (het secundaire) toekomend, doch zullen dit onheil op rekening van den Wil (het primaire, het reëele) moeten overbrengen, in wiens loop, buiten ruimte en tijd, deze gebeurtenis

1) Parerga I blz. 246.

noodwendig komen moest tengevolge van een metafysisch verband, een causaliteit van hoogere orde, die Schopenhauer de hoogere gerechtigheid noemde. Deze wet - (van geheel anderen aard dan de tijdelijke, aardsche gerechtigheid waaraan de staat het individu onderwerpt en die slechts vergeldend en straffend optreedt) - beheerscht de wereld; zij is niet, ‘van menschelijke instellingen afhankelijk, noch aan toeval of vergissing onderhevig, noch onzeker, wankelend of dwalend, doch is immer onfeilbaar, zeker en vast. Omdat het begrip van vergelding echter den tijd insluit kan de eeuwige gerechtigheid nooit een vergeldende zijn, zooals de tijdelijke, - die uitstel verleenen kan en door middel van den tijd de booze daad met het booze gevolg (straf) vereffenen.... maar moet straf en misdrijf zoo verbinden dat beide één zijn’.[1)]

Van dit standpunt bezien is een dergelijk onheil niet uit het toeval geboren doch is het werk van den Wil zelf. ‘Het zijn, en de wijze van dit zijn, zoowel in het algemeen als in ieder deel afzonderlijk, bestaat alleen door den Wil. Deze is vrij en almachtig en verschijnt in ieder ding zooals hij zelf, buiten den tijd, wenscht te zijn. De wereld is slechts de spiegel van dien Wil, en alle eindigheid, al het lijden, alle kwellingen, die zij met zich voert, zijn de uitdrukking van wat hij wil en zijn zoo omdat hij het aldus wenscht. Volgens het strengste recht draagt een ieder zijn bestaan: het leven van zijn soort en van zijn bijzondere individualiteit, zooals deze er uitziet: in een omgeving zooals hij die heeft: in een wereld, zooals zij is: onderhevig aan toeval en dwaling, tijdelijk, vergankelijk en steeds lijdend. Doch in alles wat hem wedervaart, ja in alles wat hem treft, geschiedt hem altijd recht. Want hij is de Wil, en zooals de Wil is, zoo is de wereld.... Wil men weten wat de menschen van zedelijk standpunt bezien, waard zijn, zoo behoeft men slechts hun lot, in 't algemeen en in het bizonder, te beschouwen. Dit bestaat uit gebrek, ellende, smarten, kwalen en den dood. Oppermachtig heerscht de eeuwige gerechtigheid. Waren de menschen, in het algemeen genomen, minder nietswaardig, dan zou hun lot niet zoo treurig zijn. Zoodat men in

1) W. a. W. u. V. I blz. 452.

dien zin zou kunnen zeggen, dat de wereld het wereldgericht zelf is'.[1)]

Doch een eerste vereischte, indien de wereld haar eigen rechter zal zijn, is, dat er een volkomen aanpassing bestaat tusschen den Wil en zijn voorstelling, en dat dus ieder individu uiterlijk voorstelt hetgeen de Wil innerlijk is. Dat deze verhouding inderdaad bestaat zagen wij vroeger, waar ieder streven van den zich objektiveerenden Wil als een volkomen daarmee overeenkomend orgaan zich vertoonde. Gelijk nu aan den algemeen menschelijken Wil de menschelijke vorm beantwoordt, zoo zal ook de individueel gewijzigde Wil het karakter van den enkeling, en zijn alleen hem toekomende lichaamsvormen beheerschen, zoodat het uiterlijk, de beweging en de fysionomie van den mensch volkomen aan diens karakter, de geaardheìd van zijn inwezen beantwoorden zullen. En dat een ieder hiervan overtuigd is bewijst het onderzoek dat wij naar iemands gelaatstrekken instellen om daar uit zijn moreel en intellektueel karakter te kunnen leeren kennen.

Omdat nu ieder ding in de natuur, van het laagste tot het hoogste, tegelijk Ding an sich en voorstelling is laat zich ook de mensch op tweeërlei wijzen verklaren, n.l. van den fysischen en van den metafysischen kant. 'De fysische is geheel uit toereikende oorzaken, de metafysische uit den Wil te verklaren, want deze is het, die in de anorganische wereld als natuurkracht, op een hoogeren trap als levenskracht, in dier en mensch zich onder den naam *wil* uit. Strikt genomen, zou men bij iederen mensch den graad en de richting van zijn intellekt en den moreelen aard van zijn karakter ook langs zuiver fysischen weg kunnen afleiden; namelijk de eerste uit de geaardheid van zijn hersenen en het zenuwstelsel, met den daarop inwerkenden bloedsomloop; den laatsten uit den aard en de samenwerking van hart, longen, nieren, ingewanden, enz.'[2)], waartoe echter een veel diepere kennis der wetten, welke tusschen het fysische en het moreele heerschen, vereischt wordt, dan wij bezitten. 'Metafysisch daarentegen moet men den mensch verklaren als de verschijning van zijn eigen geheel vrijen Wil, die het hem aanpassende

1) Ibid, blz. 453.
2) Parerga II blz. 103 vlg.

intellekt zich schiep. Daardoor kunnen dan ook den mensch zijn daden ten volle toegeschreven worden, hoe noodwendig zij ook uit zijn karakter in conflikt met de voorgehouden motieven - die weder het resultaat van zijn lichamelijke gesteldheid zijn - schijnen voort te vloeien.'[1)]

Uit deze opvatting van Schopenhauer, dat n.l. de lichamelijke mensch het produkt is van zijn Wil volgt dus, dat men nooit iemands neigingen, hartstochten, het ontbreken van gevoel voor recht en redelijkheid (moral insanity) aan onvolledigheid zijner organen zal mogen toeschrijven, zooals men vroeger trachtte te bewijzen, doch dat integendeel deze slecht gebouwde organen het natuurlijk gevolg zijn van de neigingen en het streven van den Wil.

Hier staat Schopenhauer tegenover alle materialistische en monistische wereldbeschouwingen, welke storingen in het menschelijk intellekt, of verhooging en verlaging van het zedelijk gevoel aan meer of minder volmaakte organen toeschreven.[2)] Natuurlijk wordt door hem niet geloochend, dat alle ziekte processen van den psychischen mensch ook fysische veranderingen bij hem te voorschijn kunnen roepen, doch slechts als gevolg en niet als oorzaak der geestelijke storing zullen deze optreden. 'De ware fysiologie doet het geestelijke in den mensch (waarneming) als produkt van het fysische ontstaan... doch de ware metafysika leert ons, dat dit fysische zelf slechts produkt, of beter verschijning van iets geestelijks is, n.l. van den Wil.'[3)]

Dat wij verstandelijke minderwaardigheid, genialiteit, en in 't algemeen elken door de natuur ontstanen toestand aan in het geheim werkende, ons onbekende krachten toeschrijven terwijl wij die gebeurtenissen, waarvan de hen veroorzakende feiten ons bekend zijn, (bijv. het stompzinnig worden van iemand, wiens hersenen door een vallenden steen getroffen zijn) het toeval wijten, en daarbij verwonderd vragen hoe hierbij aan gerechtigheid te denken is, ontstaat door het principium indi-

1) Ibid blz. 104.
2) De menschelijke ziel, evenals die der hoogere dieren is geen zelfstandig, onmaterieel wezen, doch het collektief begrip der gezamenlijke hersenfunktiën; deze zijn, evenals alle andere levensuitingen, aan fysikalische en chemische processen onderhevig, en dus ook onderworpen aan de wetten der substantie.' (E. Haeckel. Die Welträtsel, Stuttgart blz. 83)
3) Wille in der Natur blz. 220.

viduationis, waardoor wij aan de verschijning toekennen, wat wij op rekening van den Wil moeten plaatsen. Doordien wij in het individu, wiens lichaam een tijdelijke, vergankelijke verschijning is, het ware wezen van den mensch zien, en niet in zijn, buiten ruimte en tijd bestaanden Wil, loochenen wij de eeuwige gerechtigheid, die de uitvoerster is van die wet, die wij het metafysisch verband, de causaliteit van hoogere orde noemden, wier regelen ons wel is waar onbekend zijn, doch wier vonnissen wij hier zien ten uitvoer brengen in de meerdere of mindere kwaliteit van het denkvermogen, in de bijzondere fysionomie, in het eigen karakter van het individu en in de hem in zijn leven treffende gebeurtenissen, van natuurlijken of toevalligen aard.

Al deze verschillende uitingen ontspringen aan den individueel gewijzigden Wil. Dit inwezen van den mensch, de oorzaak van zijn persoonlijk karakter is in elk verschillend. ‘Den een straalt goedheid uit de oogen, een ander draagt een uitdrukking van genialiteit op het gelaat, terwijl de gemeene fysionomie van een derde den stempel van moreele minderwaardigheid en intellektueele stompheid draagt, hem door de natuur voor altijd ingedrukt, zoodat hij er uitziet als moest hij zich over zijn eigen bestaan schamen.’[1)]

Deelt de natuur nu maar onverschillig karakters uit, zoodat het toevallig samentreffen van twee menschen van verschillend geslacht over de neigingen, intellekt en karakter van het uit hen voortkomende nieuwe wezen beslist: of gelden ook hier wetten, die volgens vaste regels werken, welke ons echter onbekend zijn, omdat zij op voor ons ontoegankelijke gebieden hun krachten ontwikkelen, waarvan wij hier slechts de resultaten zien: een bron gelijk, die na geruimen tijd zijn loop onder den bodem te hebben voortgezet plotseling uit den grond te voorschijn schiet, om nu met onstuimige vaart verder te stroomen? ‘Wij kunnen onmogelijk aannemen, dat eigenschappen, die het inwezen van den mensch geheel veranderen, door niets op te heffen zijn en in conflikt met de omgeving zijn levensloop vaststellen: dat deze zonder schuld of verdienste hem wien ze toebedeeld zijn, geschonken zullen worden, en bloot het werk van het toeval

1) W. a. W. u. V. II blz. 705.

zouden zijn. Reeds hieruit wordt het duidelijk dat de mensch in zekeren zin zijn eigen werk moet zijn. Aan den anderen kant echter kunnen wij den oorsprong dier eigenschappen uit den aard der ouders empirisch verklaren, ofschoon dan nog het toevallige van hun bijeenkomen ons onbegrijpelijk blijft. - Door zulke beschouwingen nu worden wij met klem gewezen op het onderscheid tusschen de verschijning en het wezen an sich der dingen, waarvan wij alleen de oplossing van het probleem te verwachten hebben. Slechts door middel van de vormen der verschijning (d.i. in ruimte en tijd) openbaart zich het Ding an sich; hetgeen het dus objektiveert kan slechts door deze vormen te voorschijn treden, en blijft aan den band der oorzakelijkheid gebonden. Hierdoor zullen de objekten zich aan ons vertoonen als het werk van een geheime en onbegrijpelijke bestiering, wier enkel werktuig de ons bekende empirische samenhang zou zijn, - waarin alles wat geschiedt uit noodwendige oorzaken verklaard moet worden, - ofschoon de ware grond daarvan in het innerlijk der aldus verschijnende dingen ligt.'[1)]

Doch ook de aard van dit innerlijk zijn, is niet uit zich zelve voortgesproten, doch is evenzeer uit een vroegeren toestand gegroeid; niet volgens de ons bekende causale wet, maar volgens die van hoogere orde. Vraagt men nu bij de geboorte van een mensch vanwaar hij zijn intelligibel karakter krijgt, - dat nu nog sluimerend, zich later empirisch zal openbaren en den stempel op zijn geheelen levensloop zal drukken, - dan wijst Schopenhauer op den eenigen weg waarop de mensch en het leven verklaard kunnen worden, n.l. door de onvernietigbaarheid van zijn inwezen en de voortdurende wedergeboorten ervan aan te nemen.

Dit is de leer der palingenesie, waaronder Schopenhauer verstaat, het zich steeds weer, na den dood van het individu, in ruimte en tijd, objektiveeren van het inwezen van den mensch, zoolang dit nog Wil-tot-leven is.

Om goed te begrijpen wat Sch. hier mee bedoelt, dient men in het oog te houden wat hij onder den dood verstaat, en in welke betrekking hij zich dien tot het leven dacht.

Velen beschouwen den dood als den algeheelen ondergang

1) W. a. W. u. V. II blz. 705 vlg.

van het individu, en denken, omdat dan het intellekt verloren gaat, en daarmee de persoonlijkheid, dat dan ook tevens de geheele mensch vernietigd wordt. Deze conclusie is echter onjuist - meent de schrijver van de Wereld als Wil en voorstelling. - Zoomin als men bijv. uit het stilstaan van het spinnewiel tot den dood der spinster besluiten mag, evenzoomin mag het ons in den zin komen om uit het verdwijnen der tijdelijke verschijning van den mensch de vernietiging van het levenverwekkende princiep af te leiden. Want slechts datgene kan vergankelijk zijn wat aan de wet der causaliteit onderhevig is; de Wil echter, die buiten de vormen der waarneming bestaat, blijft daardoor eeuwig en onverwoestbaar. Het cerebraal intellekt, dat van de hersenmassa afhankelijk is, zal tegelijk daarmee verloren gaan, doch in genen deele kan dit lot datgene treffen wat het heeft te voorschijn gebracht, en nu door de vernietiging van het individu in denzelfden toestand gebracht wordt, waarin het voor de geboorte ervan verkeerde. Deze oorspronkelijke toestand is echter ‘niet een absoluut bewustlooze, doch gaat integendeel deze ver te boven, omdat hier, waar de tegenstelling tusschen subjekt en objekt wegvalt het waarnemende met het waarneembare onmiddellijk één zijn, dus de hoofdvereischte voor objektieve waarneming ontbreekt’.[1)]

Men zou den dood ook den slaap van den Wil kunnen noemen want ‘wat voor het individu de slaap is, is voor den Wil als Ding an sich de dood. Hij zou het niet uithouden de oneindigheid door hetzelfde streven en lijden, zonder eenig nut voort te zetten; wat gebeuren zou, indien hem zijn intellekt zou blijven’.[2)] Neen, veeleer kan men ‘den dood vergelijken met den ondergang der zon, die slechts schijnbaar door den nacht verzwolgen wordt, in werkelijkheid echter zonder onderbreking straalt, een nieuwe dageraad op andere werelden brengt en altijd opgaande, altijd dalende is’. Begin en einde treffen het individu, doch kunnen nooit den Wil deren. Zoolang deze nog niet tot het inzicht gekomen is, en het leven ontkend heeft, d.w.z. zoolang het streven van dien Wil nog het bestaan op aarde wenscht, zal hij weer, na den ondergang zijner individueele

1) Parerga II blz. 284.
2) W. a. W. v. V. II blz. 589.

verschijning in een nieuwe voorstelling zich moeten objektiveeren. ‘Zoolang geen ontkenning van het leven ingetreden is - zegt Schopenhauer - wordt datgene, wat na den dood van het individu overblijft de kiem en kern van een geheel nieuw bestaan’.[1] ‘Ieder nieuwgeboren wezen treedt vroolijk het leven in, en geniet het als een geschenk, wat het echter niet is, en ook niet zijn kan. Zijn vroolijk bestaan is betaald met den ouderdom en den dood van een afgeleefd individu, dat ten onder gegaan is, doch de onverwoestbare kern behield, waaruit nu dit nieuwe wezen ontstaan is: beide echter zijn één. De verbinding tusschen hen te kunnen aanwijzen, zou waarlijk de oplossing van een groot raadsel zijn’.[2]

Het steeds opnieuw objektiveeren van den Wil op een zekeren tijd, in een bepaalde omgeving geschiedt echter niet willekeurig, doch wordt geleid door de eeuwige gerechtigheid, de causaliteit van hoogere orde. ‘Volgens het strengste recht draagt ieder wezen het bestaan in het algemeen; zijn bijzondere individualiteit zooals deze er uitziet: in een omgeving zooals hij die treft, in een wereld zooals zij is, onderhevig aan toeval en dwaling... Doch in alles wat hem treft geschiedt hem immer recht[3]. Het zijn de handelingen van den mensch hier in dit leven verricht, die hun invloeden bij een volgende objektiveering zullen doen gelden, zoodat ‘wij niet alleen ieder onrecht dat wij doen in een volgende geboorte te boeten hebben, doch ook al het onrecht dat ons hier te beurt valt als verdiend door onze misdaden in een vroeger bestaan hebben te beschouwen’[4].

Ja, niets is zekerder, - roept Schopenhauer uit - ‘dan dat, in het algemeen gesproken, het de zware zonden der wereld zijn, die het hevige lijden hier veroorzaken: waarbij niet bedoeld wordt den fysisch-empirischen, doch den metafyschen samenhang’[5].

Zoo toont zich dus het oogenblikkelijke, moreele karakter van den Wil als het resultaat van het gedrag in een vorig leven, waarop de mensch, even als op zijn levenslot, door daden en gedrag ingewerkt heeft. Natuurlijk zal niemand, in gewone omstandig-

1) Ibid.
2) Ibid blz. 592.
3) W. a. W. u. V. I blz. 453.
4) Parerga II blz. 421.
5) Ibid. blz. 315

heden, zich iets van zijn vorige persoonlijkheid kunnen herinneren, omdat met den ondergang van het cerebrale bewustzijn ook alle herinnering verloren gaat, en het nieuw geboren individu met een geheel ander intellekt, - dat echter weer gevolg is van het vorige -, het leven aanvangt.

Wat nu nadat het scherm achter den ondergeganen mensch gevallen is, de overgebleven kern ondergaat, om straks weer als nieuw individu in het leven te treden, laat zich onmogelijk aangeven, omdat ‘dit probleem ons op een gebied zou voeren waar de tijd opgeheven is, maar ons niettemin nog naar tijdsbepalingen zou doen vragen, die indien men ze het subjekt toekent of ontzegt, onmogelijk juist kunnen zijn, wat zeggen wil, dat het probleem transcendent is. In dit opzicht blijft de dood ons een mystery’[1].

Nu zou men nog kunnen vragen waarom dan toch de Wil zich telkens opnieuw objektiveert, ofschoon ontkenning (Verneinung) en opheffing van het leven zijn doel is. Op deze tegenwerping antwoordt Schopenhauer, dat de Wil zoolang zijn streven nog op dit aardsch bestaan gericht is, zich immer objektiveeren *moet*: dat zijn inwezen, hetwelk nog geheel Wil-tot-leven is, hem er toe dwingt, maar dat alles in dit leven er op ingericht is, den Wil van zijn verkeerde opvatting - hier te willen leven - terug te brengen. ‘Er is slechts êén aangeboren dwaling en deze is, te denken dat wij hier zijn om gelukkig te leven... Zoolang wij nog in deze dwaling blijven volharden... lijkt ons de wereld vol tegenstrijdigheden’[2], en doet ons vragen waarvoor toch al die jammer en ellende dienen, die wij dagelijks om ons heen zien.

Beschouwen wij evenwel als doel van ons bestaan den mensch terug te brengen van zijn gehechtheid aan het leven, m.a.w. aan tijdelijke, verdwijnende vormen, dan blijkt ‘het lijden een louteringsproces waardoor alleen, in de meeste gevallen, de mensch geheiligd kan worden, d.w.z. van de dwaling van den Wil-tot-leven genezen’[3].

In dit licht zal men den dood niet beschouwen als een ramp, doch als de vraag van den Wil aan het leven, of het al of niet

1) W. a. W. u. V. II blz. 580.
2) Ibid blz. 747.
3) Ibid. blz. 749.

dit bestaan nog wenscht voort te zetten. ‘Het sterven is dan als het eigenlijk doel van het leven aan te zien, omdat in het oogenblik van den dood over datgene beslist wordt, wat gedurende den geheelen levensloop voorbereid en ingeleid is geworden. De dood is het resultaat, het résumé van het leven of de tezamen getelde som der lessen, die het aardsch bestaan ons bij gedeelten gaf.’[1] ‘De volbrachte levensloop waarop men stervend terug ziet heeft op den Wil, die in deze ondergaande individualiteit zich objektiveerde een werking, analoog met die, welke een motief op het handelen uitoefent. Hij geeft namelijk den Wil een nieuwe richting, die het moreele en wezenlijke resultaat van het leven is.’[2]

Doch eens, zij het ook na vele en moeitevolle levens zal de Wil of door lijden, of door denken leeren inzien, dat het niet zijn doel kan zijn immer weer hier op aarde terug te keeren om steeds hetzelfde bestaan, zij het ook onder andere voorwaarden en andere individualiteiten, voort te zetten. Is dit inzicht bereikt, dan is de ontkenning van het leven ingetreden, de weigering van den Wil het bestaan nogmaals mee te leven. Dan is het streven van dien individueelen Wil gewijzigd, de gehechtheid aan het leven veranderd in den wensch naar opheffing. In dezen toestand zal het Ding an sich zich niet meer in een menschelijk wezen kunnen objektiveeren, want dit, dat geheel de uiting is van den drang tot leven zal nooit een objektiveering kunnen zijn van een Wil, die een dergelijke verschijning niet meer wenscht.

Op dit punt gekomen keert zich de Wil van het aardsche leven af, dat tot nu toe steeds het spiegelbeeld was van hetgeen het Ding an sich wilde, en kan niet meer in deze wereld verschijnen. Vergeefs vragen wij ons af, waarheen het zich begeven heeft, en denken dat het in het niet verloren is gegaan. Dit moet ons wel zoo toeschijnen, omdat de Wil, die geheel van wezen veranderd is, zich nu op gansch andere wijze en geheel andere gebieden uiten zal, die voor ons cerebraal bewustzijn, absoluut ontoegankelijk zijn.

Wenscht men nu te weten waar zich die gebieden dan bevinden, waar die andere werelden te vinden zullen zijn, dan verwijst ons Schopenhauer naar zijn leer der idealiteit van ruimte

1) Ibid. blz. 750.
2) Ibid. blz. 751.

en tijd, bewerend ‘dat de ruimte in welke alleen het *waar?* zin heeft, uitsluitend tot deze wereld behoort, en dat daar buiten geen *waar?* bestaan kan. Vrede, rust en gelukgezaligheid kunnen slechts daar bestaan, waar naar geen *waar?* en geen *wanneer?* gevraagd wordt.’[1)]

Hier zijn wij aangeland aan de grenzen der metafysische begrippen, welke nog binnen het bereik van ons empirisch bewustzijn gebracht kunnen worden. Onmogelijk kan men het Ding an sich verder volgen, zonder in onbewijsbare theoriëen te vervallen, waarvan de waarheid nimmer duidelijk aangetoond zou kunnen worden. Want al gaat de metafysika boven de verschijningen uit, d.w.z. boven de voor ons zichtbare natuur, zoo mag men van haar, die toch altijd op empirische gronden moet blijven rusten, niet vergen, dat zij ons opheldering geeft, over datgene, wat het verschijnende zelf is.

Toch is het niet onmogelijk, dat ook die groote problemen, die tot nu toe onopgehelderd zijn gebleven, eens opgelost zullen worden, indien men, zooals Schopenhauer doet, den dood als een terugkeer tot onzen natuurlijken toestand beschouwt, waarbij ‘wij onze individualiteit afwerpen zooals men een oud kleed aflegt, en ons verheugen over het nieuwe dat wij in de plaats gekregen hebben’.[2)] Het betere bewustzijn, dat dan begint te ontwaken, ‘verblijdt zich met reden over het verbreken van den geheimzinnigen band, waarmee het met het empirisch bewustzijn in de identiteit van een *Ik* verbonden was’[3)] en ongegrond zal onze vrees blijken dat ‘de dood ons een onmetelijk duister zal schijnen, waaruit wij eens te voorschijn traden, en waarin wij weer zullen terugvallen,’ want zooals Schopenhauer vertrouwt ‘zullen wij, wanneer de dood ons de oogen sluit, in een licht komen te staan, waarbij het zonlicht vergeleken slechts schaduw zal zijn’.[4)]

1) Parerga II blz. 53.
2) Parerga II blz. 288.
3) Memorabilien, blz. 728.
4) Nachlasz. Leipzig 1864, blz. 413.

Ingrijpende wijziging van de legerwetten noodzakelik door A.M. Kollewijn, Kapt. der Artillerie.

De belangstelling voor leger en vloot neemt toe. Meer en meer wordt ingezien dat onze onafhankelikheid en onze zelfstandigheid alleen kunnen worden verzekerd, wanneer wij steunen op een krachtige weermacht, gevormd door het meest geschikte gedeelte van het volk. Men begint te gevoelen dat het een plicht is, een ieder naar zijn krachten voor te bereiden, om persoonlik bruikbaar te zijn voor de verdediging van onze rechten en het nakomen van onze plichten. Dit sluit in de eerste plaats in, dat de geschikte of meest geschikte jonge mannen worden gevormd tot goede soldaten en aanvoerders.

Leger en vloot moeten bestaan uit de mannen van het volk, voor zover deze niet om verschillende redenen (lichaamszwakte, te hoge leeftijd enz.) dienen te worden uitgesloten. Bij het vaststellen van die redenen behoort op de voorgrond te staan, dat de meest geschikten weerbaar worden en alleen de minst of minder geschikten afvallen.

In onze legerwetten is reeds enigszins met bovenvermelde beginselen rekening gehouden, en daardoor zijn in de laatste jaren een groter aantal ontwikkelden in het leger gekomen dan vroeger het geval was. Het leger moest hierdoor winnen, ook omdat het meer bekend werd; maar de winst was kleiner dan verwacht had mogen worden. In de gegoede kringen werd door de diensttijd een persoonlik nadeel ondervonden, dat er vroeger niet was, toen de gelegenheid bestond een plaatsvervanger te stellen. En dat nadeel drukte zeer ongelijk, omdat door de loting de een het moest lijden en de ander werd vrijgesteld.

Waarschijnlik tengevolge daarvan ontstond een streven om in wetten en voorschriften de druk te verzachten ten bate van de dienstplichtigen maar ten koste van het leger, dat wel meer ontwikkeld personeel kreeg, doch het niet voldoende kon oefenen.

De militaire diensttijd is voor de meeste jonge mannen en voor vele gezinnen een grote last en dikwels een ernstige geldelike tegenspoed. Maar waar - naar mijn mening terecht - wordt aangenomen dat die diensttijd onmisbaar is, geldt als eerste eis, dat hij voldoende uitkomsten geeft. Doet hij dit niet, is bijgevolg het leger niet geschikt voor z'n oorlogstaak, dan is de opleiding nutteloos en zijn de opgelegde lasten en offers nodeloze kwellingen geweest. Daarom: is eenmaal de noodzakelikheid van een militaire opleiding vastgesteld, dan moet deze zodanig zijn, dat goede soldaten en aanvoerders worden verkregen, ook al worden daarvoor zware lasten en grote offers gevergd.

Dat onze legerwetten nog niet gaven en geven wat geëist wordt, kan blijken uit de herhaaldelik vastgestelde en nu weer in uitzicht gestelde wijzigingen. Ongetwijfeld zullen de laatste weer veel pennen in beweging brengen en zal het niet ontbreken aan de voorlichting van verschillende autoriteiten, die opkomen voor tegenstrijdige inzichten en belangen. Gewoonlik wordt hierbij niet in biezonderheden afgedaald, en toch schijnt het mij nodig ook in deze een inzicht te geven.

De legerwetten dienen om de weerbaarheid van ons volk te verzekeren. De weerbaarheid hangt in de eerste plaats af van de geoefendheid van het leger, want al bezitten wij het beste oorlogsmaterieel en de beste forten, deze hebben zonder goed geoefend personeel slechts heel weinig waarde. De geoefendheid van de militie wordt voor het grootste gedeelte verkregen in de kompanjie, zodat de opleiding in dit onderdeel van het grootste belang is en de wet waarborgen moet geven, dat deze goed en grondig kan zijn.

In het volgende zal in het kort een overzicht worden gegeven van de oorzaken, die beletten dat een kompanjie strijdvaardig werd gemaakt, ondanks veel ijver, goede wil en grote inspanning van het personeel. Daaruit zal blijken dat ingrijpende wijzigingen in de legerwetten noodzakelik zijn. Het medegedeelde betreft *een bepaalde kompanjie.* Maar daarbij mag niet onvermeld blijven,

dat van alle kanten de klacht wordt vernomen, dat het niet mogelik is in de tegenwoordige omstandigheden de kompanjieën strijdvaardig te maken.

De verschillende oorzaken zullen achtereenvolgens worden behandeld.

1ste. Het onttrekken van personeel aan de oefeningen.

De miliciens van de lichting 1910 kwamen in twee gedeelten onder de wapenen, en wel de achtmaanders in Maart en de viermaanders in Mei.

De *achtmaanders* woonden gedurende ± 3½ maand alle oefeningen bij, maar moesten daarna in de nevendiensten (wachten, keuken, ordonnansen, onderhoud van kleding en materieel, proefnemingen, detachementen) voorzien, waardoor gewoonlik *48*% tot *85*% en gedurende enkele weken *allen* aan de opleiding werden onttrokken. De milicien-kanonniers werden hierdoor op de *214* beschikbare oefendagen slechts gedurende gemiddeld ± *114* dagen of *53*% geoefend. Van de voorgeschreven 8 à 8½ maand dus slechts ± 5 maanden.

De *viermaanders* moesten reeds kort na hun opkomst (in de rekrutentijd) gedurende 10 dagen in nevendiensten voorzien, waardoor dageliks gemiddeld *20*% niet bij de oefeningen aanwezig was. Later bedroeg dit *10* tot *30*%. Gemiddeld werd door de milicien-kanonniers van de *105* beschikbare oefendagen gedurende *92* of ± *88*% geoefend. Van de voorgeschreven 17 à 19 weken dus ± 15 weken.

De *onderofficieren* voorzagen in allerlei nevendiensten (wacht, voeding, schrijfwerk, uitgeven van wasgoed, beheer van materieel, transporten, detacheringen) waardoor er meermalen niet voldoende voor het onderwijs overbleven. Vooral aan *goede* onderwijzers was herhaaldelik gebrek.

2e. Te geringe sterkte aan miliciens bij de oefeningen.

Door de onder *1*ste genoemde oorzaak werden veel miliciens aan de oefeningen onttrokken. Daarbij kwam nog dat een gering aantal miliciens voor de kompanjie werd bestemd en dit aantal zelfs nog niet werd bereikt.

Er was bepaald, dat bij de kompanjie *30* achtmaanders en *21* viermaanders, totaal *51* miliciens moesten worden ingedeeld; doch na enige schommelingen bleef de sterkte resp. *23* en *15*, zodat er totaal *13* miliciens, of ± 25%, te kort waren.

Het gevolg was, dat na 24 Junie bij de oefeningen in het garnizoen, van de achtmaanders slechts 4 aspirant-korporaals en 4 gewone miliciens beschikbaar waren. Het was niet mogelik met deze kleine aantallen, die hoogstens met 1 kanonnier-vrijwilliger vermeerderd konden worden, behoorlik te oefenen, zodat de achtmaanders moesten worden gevoegd bij de viermaanders, die verre achter waren. Over het verkeerde en ontmoedigende van deze handelwijze behoeft niet te worden uitgeweid.

3^{e}. De onmogelikheid om grondig en stelselmatig onderwijs te geven.

Onder *1*^{ste} is gebleken, dat de *miliciens* in sterke mate aan de oefeningen werden onttrokken. Hierdoor was het onmogelik hen een geregelde kursus te doen volgen. Bovendien gaan de nog *onvoldoende geoefende* miliciens achteruit, wanneer ze nevendiensten moeten verrichten, waarin zij veel van het geleerde vergeten en zich meer burger dan soldaat voelen. De vijf maanden, gedurende welke de achtmaanders werden geoefend, staan daarom lang niet gelijk met 5 maanden onafgebroken onderwijs.

De opleiding moet geschieden volgens een voorschrift, waarin o.m. de verdeling van de leerstof over twee tijdperken is aangegeven. Maar aangezien bekend is, dat de achtmaanders in het 2de tijdperk grotendeels aan de oefeningen worden onttrokken, moest het onderwijs zoveel mogelik in het 1ste worden samengedrongen, en kon het dus niet worden gegeven op de wijze als door de autoriteiten het best wordt geoordeeld. Voor de viermaanders gold hetzelfde bezwaar, hoewel in minder mate.

De viermaander behoeft in sommige opzichten minder te leren dan de achtmaander, maar omdat beide goede oorlogskanonniers moeten worden en het programma voor de achtmaanders al zo veel mogelik is besnoeid, is het verschil slechts gering. Aangezien nu voor de ene ploeg miliciens ruim 8 maanden wordt nodig geacht, zou de andere slechts dan in ruim 4 maanden

voldoende kunnen worden geoefend, wanneer deze uit meer ontwikkelde, goed voorgeoefende miliciens bestond. Maar dat was niet zo. De ontwikkeling van beide ploegen was gemiddeld vrijwel gelijk, terwijl van de viermaanders slechts de helft was voorgeoefend, en dan nog in het geheel niet in zuiver artilleristiese kundigheden. De viermaanders waren bij hun opkomst dan ook ver achter bij de achtmaanders, die gedurende ruim 2½ maand bij de kompanjie in opleiding waren geweest.

Daarom had er in de eerste maanden geen sprake van mogen zijn, dat de viermaanders bij de achtmaanders werden gevoegd. Toch moesten laatstgenoemden reeds na enkele weken naar de klassen van de viermaanders worden teruggesteld, omdat er in zo groten getale aan de opleiding werden onttrokken, dat de overblijvenden niet afzonderlik geoefend konden worden. (Zie onder 2e).

Ten slotte is er nog een reden, die het geven van grondig stelselmatig onderwijs belemmerde. Het vrijwillig dienend- en het verlofskader, dat bij de kompanjie onder de wapenen kwam (militie-, reserve- en landweerofficieren en onderofficieren) dienden ook te worden voorbereid voor de oorlogstaak, en daarvoor waren kanonniers nodig. Kanonniers-vrijwilligers waren er slechts 1 à 2, zodat de miliciens voor deze oefeningen moesten worden gebruikt. En aangezien nu van Mei tot Oktober bijna voortdurend verlofskader (minstens voor 2 à 4 weken) aanwezig was[1)], moesten de miliciens in de eerste maanden deelnemen aan oefeningen, waarvoor zij nog niet voldoende waren onderlegd. Hierdoor werd de geregelde gang van het onderwijs onderbroken en moesten sommige gedeelten te vluchtig worden behandeld.

Evenmin als de miliciens konden de *vrijwillig dienende luitenants*, *onderofficieren en korporaals* een geregelde opleiding ontvangen. Uitgezonderd gedurende de wintermaanden moesten zij bijna voortdurend optreden als onderwijzer van rekruten of onvoldoende geoefenden (herhalingslichtingen en landweer inbegrepen), terwijl zij bovendien door het gebrek aan geoefende milicien-kanonniers toch niet naar behoren in hun oorlogstaak

1) Dit personeel kwam onder de wapenen op de door hen gewenste tijden, gedurende welke er somtijds geen gelegenheid was hen behoorlik te oefenen.

konden worden geoefend. Zoveel mogelik werd hen, tussen de opleiding van de militie door, afzonderlik onderricht gegeven, maar dit kon niet voldoende helpen, ook omdat het zo ongeregeld werd bijgewoond. In de wintermaanden 19 09/10, toen geen miliciens geoefend moesten worden, werden alle krachten in het werk gesteld, om het kader eens flink onderhanden te nemen, maar het nut was zeer gering. Van de aanwezige onderofficieren waren er dageliks veel in nevendiensten, zodat slechts gemiddeld 40% de oefeningen en theorieën volgde, en dat nog op zeer onregelmatige wijze.

4de. Gebrek aan goed kader en goede onderwijzers.

a. Vrijwillig dienend kader.

De opleiding en oefening van de kompanjie is opgedragen aan de kompanjies-kommandant, die daarbij wordt terzijde gestaan door de luitenants, welke hem bij afwezigheid vervangen. Ook de vorming van de luitenants behoort tot zijn taak.

Het is dus van belang, dat de kompanjies-kommandanten doorkneed zijn in hun vak, doch dit laat bij de vesting-artillerie dikwels veel te wensen over. Dit wapen is de vergaarbak voor de gehele artillerie, waaruit de officieren van de andere onderdelen (bereden artillerie, pantserfortartillerie, pontonniers, torpedisten, werkplaatsen enz.) steeds zoveel mogelik worden aangevuld en waarin de tijdelik overkompleten (bijv. door bevordering) worden opgeborgen. Er zijn slechts weinig officieren, die gedurende hun gehele loopbaan troependienst bij de vesting-artillerie verrichten. De meesten gaan, na er ± 2 à 3 jaar dienst bij te hebben gedaan, naar een ander gedeelte over, komen er als kapitein of tegen dat zij kapitein worden enkele jaren terug, om weer zo spoedig mogelik naar het vak van hun keuze over te gaan, tot zij als majoor weer bij de vestingartillerie worden ingedeeld, waarna in deze en hogere rangen meermalen weer gelijksoortige verwisselingen plaats vinden. Bij de kompanjieën vesting-artillerie vindt men dan ook dikwels kapiteins, die niet in hun vak zijn doorkneed en luitenants, die jong en weinig ervaren, of oud, doch bij een ander gedeelte van het wapen

opgeleid zijn, en dus evenmin aanspraak kunnen maken op de naam van goed vesting-artillerist. Bovendien belet het tegenwoordig stelsel van voortdurende verwisseling van officieren het verkrijgen van eenheid en goede samenwerking.

Bij de kompanjie, welke hier wordt behandeld, werden half Augustus 1909 de officieren vervangen door een kapitein, die in zijn gehele diensttijd slechts zeer kort en in de laatste 8 jaren niet bij de vesting-artillerie had gediend, en een tweede luitenant, die ruim één jaar officier was; geen van beiden kende het personeel en andere beroepsofficieren waren niet in de sterkte. De luitenant werd 1 November d.a.v. door een ervarene vervangen, die op zijn beurt 15 Desember de dienst aan een jongere overgaf; dus in 4 maanden tijd *3* luitenants. Laatstgenoemde luitenant is thans, ongeveer 11 maanden later, nog bij de kompanjie maar kreeg tot tweemaal toe een kollega, die na korte tijd weer vertrok. Dus in 15 maanden *5* luitenants, waarvan er *1* nog aanwezig is.

De *onderofficieren* en *korporaals* waren over het algemeen niet voldoende of ongeschikt voor hun taak.

Van het vesting-artillerie-kader wordt veel gevergd. De onderofficieren, en soms ook korporaals, moeten een taak verrichten, (o.m. die van batterij-kommandant) welke in het buitenland veelal uitsluitend aan officieren of bovendien alleen aan de beste onderofficieren wordt opgedragen. Daarvoor waren bij de kompanjie de meesten niet flink genoeg, te onontwikkeld, te slecht onderlegd en te weinig geoefend.

Wel wordt er in onze reglementen voor een gedeelte in het bezwaar, dat zoveel van het kader wordt geëist, voorzien door een poging om de batterij-kommandanten zoveel mogelik te ontlasten, maar dat kan niet voldoende helpen, vooral niet in spannende ogenblikken. De nadelen van ons verouderd geschut kunnen alleen gedeeltelik worden goedgemaakt door een uitstekende bediening van de batterijen, vooral door vlugheid en beslistheid, en die zijn niet voldoende te verkrijgen wanneer *in* de batterijen geen flink, bekwaam personeel, en vooral flinke kommandanten aanwezig zijn. Dikwels wordt te veel vergeten, dat ook in de batterijen, welke met vestinggeschut bewapend zijn, hoge eisen aan het moreel worden gesteld, en het daarom

nodig is, dat de batterij-kommandant of zijn plaatsvervanger en hun onder-kommandanten gezag hebbende, flinke, bekwame mannen zijn.

Onder de enkele personen, die als vrijwilliger-kanonnier in dienst treden zijn er maar weinig met voldoende aanleg en vandaar, dat bij de kompanjie zoveel ongeschikte sergeanten waren. Dat zij werden bevorderd, is waarschijnlik voor een gedeelte daaraan toe te schrijven, dat anders door gebrek aan onderofficieren de gewone dienst niet behoorlik gaande gehouden had kunnen worden. Dit bezwaar wordt erkend, maar het aantal ongeschikten, dat als sergeant of korporaal (ook van de militie en de reserve) op de sterktestaten voorkomt, bemantelt het groot gebrek aan goed oorlogskader.

Omtrent de korporaals valt hetzelfde te zeggen; over het algemeen te weinig flink en ontwikkeld en niet voldoende bekwaam. Bovendien veelal te jong om gezag uit te oefenen.

Wat het geven van onderwijs betreft, kon maar aan één van de korporaals de leiding van miliciens worden toevertrouwd, terwijl slechts enkele sergeanten goed en de andere hoogstens even voldoende waren als onderwijzer. Hiertoe droeg bij, dat het kader gedeeltelik zelf niet voldoende op de hoogte, en niet voldoende berekend voor zijn oorlogstaak was.

b. Militiekader.

De opleiding tot milicien-korporaal geschiedde in de kompanjie. Er was slechts weinig stof, hoewel de eisen voor toelating, overeenkomstig vorige jaren, te laag werden gesteld, omdat bijna geen voldoend flinke en ontwikkelde miliciens bij de kompanjie waren ingedeeld.

Reeds dadelik bij de aanvang van de opleiding werden de miliciens geschift, en de besten als aspirant-korporaal behandeld. Geleidelik vielen de minst geschikten af.

De opleiding duurde voor de achtmaanders van begin April tot 20 Augustus met een onderbreking van 10 dagen, gedurende welke de aspiranten werden gekommandeerd voor nevendiensten in andere garnizoenen; voor de viermaanders van begin Junie eveneens tot 20 Augustus. Door gebrek aan kanonniers kon niet voldoende prakties worden geoefend.

Aangezien de viermaanders in ontwikkeling vrijwel gelijk stonden met de achtmaanders en hun voorgeoefendheid slechts weinig voorsprong gaf, kon het niet anders of de uitkomsten waren bij de viermaanders, die 2 maanden korter in opleiding waren, nog geringer dan bij de achtmaanders.

Het militiekader moet in korter tijd worden gevormd dan het vrijwilligdienende, en dat kan ook, wanneer over flinke, voldoende ontwikkelde aspiranten en voldoende onderwijzers en kanonniers, om mede te oefenen, kan worden beschikt. Daar dit niet het geval was, bleven de uitkomsten ook onvoldoende.

Na de aanstelling hadden de milicien-korporaals nog veel moeten leren, maar dat kon onmogelik omdat in September en Oktober alle krachten nodig waren voor de oefening van herhalingslichtingen en landweer, en in November, door gebrek aan personeel, de milicien-korporaals maar weinig geoefend konden worden. Waren deze korporaals goed onderlegd en de herhalingsen landweerlichtingen goed geoefend geweest, dan hadden de oefeningen met dit personeel zeer nuttig voor allen kunnen zijn. Maar de geoefendheid was onvoldoende, waardoor het onmogelik was de onontbeerlike voortgezette oefeningen goed - ook in details goed - te houden, en daardoor was het nut gering.

5^{e}. Het te groot aantal klassen en opleidingen.

Een lichting miliciens kan bestaan uit:

voorgeoefende achtmaanders,
niet-voorgeoefende achtmaanders,
voorgeoefende viermaanders en
niet-voorgeoefende viermaanders.

Er is reeds betoogd, dat het verkeerd is acht- en viermaanders te vroeg bijeen te voegen, terwijl er ook veel tegen te zeggen is de voorgeoefenden gelijk te stellen met de overigen, omdat daardoor de uitkomsten van de voor hun indiensttreden gehouden oefeningen ter zijde worden gesteld.

Dit jaar werden de voorgeoefenden, door gebrek aan bruikbare onderwijzers, niet afzonderlik gehouden. De acht- en viermaanders werden aanvankelik elk in twee ploegen gesplitst,

waarvan één bestond uit de aspiranten-korporaal. Bovendien moesten somtijds achterliken afzonderlik onderwijs ontvangen, zodat er dan 5 klassen waren. Verder was het noodzakelik onder andere oefeningen door met de karabijn te leren schieten, waarvoor een 6de onderwijzer nodig was. Eindelik moest nog worden gezorgd voor de opleiding van stukskommandanten - later ook van telefonisten en waarnemers - en de oefening van verlofs-officieren en onderofficieren, vrijwilligdienende officieren, onderofficieren en korporaals en herhalingslichtingen.

Het was onmogelik voortdurend onderwijzers voor de verschillende opleidingen en klassen te geven, daarvoor was er te weinig vrijwillig dienend kader. Ook mankeerde meestal een voldoend aantal geoefende kanonniers om de nodige oefeningen te houden. De opleiding en oefening van het vrijwilligdienend personeel verviel grotendeels, omdat het bijna voortdurend onderwijs geven of nevendienst verrichten moest.

Uit het bovenstaande moge blijken, waarom het onmogelik was de kompanjie strijdvaardig te maken. Daarbij dringen zich de volgende vragen op.

Zijn de boven geschetste toestanden uitzonderingen?

Liggen zij aan de lichting 1910?

Of aan de officieren en onderofficieren, die de lichting opleidden?

Of aan het garnizoen?

Hierop is te antwoorden, dat niet alleen de lichting 1910, maar ook de andere lichtingen, die voor herhalingsoefeningen bij de kompanjie opkwamen in dit en in het vorige jaar, en die in een ander garnizoen, door ander personeel waren opgeleid, onstrijdvaardig waren. Die herhalingslichtingen waren bij opkomst bepaald ongeschikt voor hun oorlogstaak; de kanonniers zowel als het kader, en dit zelfs in groter mate. Tussen acht- en viermaanders bestond zo goed als geen verschil. Allen bleken slecht onderlegd en veel vergeten te zijn.

En ook landweerkompanjieën, die in weer andere garnizoenen door ander personeel waren gevormd, hadden dezelfde ernstige gebreken, die ze onstrijdvaardig maakten.

Daarom moet wel worden aangenomen dat de behandelde

oorzaken geen uitzonderingen zijn.[1] Maar dan volgt ook daaruit dat verbetering dringend nodig is, en die kan niet worden verkregen door alleen eenvoudige, huishoudelike maatregelen voor te schrijven, zoals reeds meermalen is bepoefd. De zaak moet in de grond worden aangepakt, en daartoe zijn wetswijzigingen nodig.

De wet moet waarborgen geven:

dat er een voldoend aantal goede officieren en onderofficieren als aanvoerder en onderwijzer beschikbaar is;

dat er voldoende tijd is om kanonniers, korporaals, onderofficieren en officieren te vormen[2];

dat er een voldoende aantal miliciens aanwezig is om te kunnen oefenen;

dat iedere milicien kan worden aangewezen voor de taak, waarvoor hij het meest geschikt of nodig is;

dat die miliciens, welke onder de wapenen komen om geoefend te worden, niet aan de oefeningen worden onttrokken om ze als goedkope werkkrachten in nevendiensten te gebruiken;

dat het aantal opleidingen in klassen tot het kleinst mogelike wordt beperkt, en

dat het verlofspersoneel opkomt op de voor de oefeningen geschikte plaats en tijd en niet op die, welke de betrokken personen het aangenaamst zijn.

De verleiding is groot om aan te geven hoe naar mijn mening verbetering te verkrijgen is, maar ik zal daartoe niet overgaan. Door de strijd over kadervorming, kaderplicht, eerste oefentijd, blijvend gedeelte enz. weder aan te binden, zou allicht de nadruk hierop vallen, terwijl mijn bedoeling is de aandacht te vestigen op ernstige gebreken van het bestaande stelsel. Eerst moeten de oorzaken van de ziekte goed worden ingezien; daarna kunnen de maatregelen voor genezing worden getroffen.

November 1910.

1) In meerdere of mindere mate bestaan zij reeds tientallen van jaren.
2) Bijv. voor alle milicien-kanonniers pl.m. 6 maanden en voor het kader langer, naarmate het een hoger rang moet bereiken.

Hogarth en Cruikshank. Door Cornelis Veth.

Een vergelijking tusschen het werk van deze beide groote Engelsche kunstenaars, een bespreking van beider genie, populariteit en artisticiteit is niet zoozeer, als misschien voor een oogenblik schijnen mag, van alle actueel belang ontbloot. Als alle functies van den menschelijken geest, is ook de kunstwaardeering aan evoluties onderhevig, die maken, dat sommige als vaststaand geldende meeningen moeten worden herzien, op bepaalde tijden, moeten worden nagekeken, verfrischt en nieuw gerangschikt als een intellectueele garderobe.

Men ziet het zeer sterk in Duitschland. De intocht der moderne, en naar wij heilig overtuigd zijn, betere denkbeelden over beeldende kunst heeft op kunsthistorisch gebied een gezegenden opruim ten gevolge gehad. Zuiverder begrippen over de waarde van een kunstwerk als kunstwerk, over de eenheid van vorm en inhoud, over de onwaarde van bij-gedachten, bij-bedoelingen, sentimentaliteit, chauvinisme, Deutschthümelei, officialisme, hebben de noodzakelijkheid aangetoond van een radicale wederkeuring der grootheden. Op de Jahrhundert-Ausstellung werd het werk volbracht, door niemand verdedigd, zonken de namen van door een, wie weet met welke middelen geschapen, maar machtig schijnende traditie hoog gehouden officieele parade-figuren in betrekkelijke vergetelheid, en verhieven zich die van mannen, van wie men thans eerst recht de beteekenis inzag. Kaulbach, Cornelius, Piloty, men kan ze nog slechts met een glimlach en een schouderophalen noemen, men weet, dat ze noch door eigen werk, noch door invloed op een school, een richting, een geslacht, de bekendheid hebben verdiend, die zij

bezaten. En met ijver tracht men, zóóveel te laat, dat er waarlijk iets tot droefheid stemmends is in het werk, recht te doen aan de kunst van Friedrich, Runge, Speckter, Oldach, Wassmann, Blecher en anderen.

Het is niet op een zoo groote onzuiverheid der traditioneele schatting, dat ik wijzen wil. Verre van daar. Ook is mijn beschouwing slechts als een poging tot opwekking om te onderzoeken bedoeld, terwijl ik zelf niet meer doen kan en zal, dan mijn persoonlijke indrukken aan te bieden als een bewijs, dat er redenen toe bestaan.

Het verschil in mate van reputatie van Hogarth en Cruikshank is nooit zoo groot geweest als bij de genoemde Duitsche schilders het geval was: nooit is George Cruikshank (dan door enkele theoretici met weinig gezag) miskend als de fijne schilders en teekenaars die noch bij hun leven, noch vele jaren daarna werden geacht mee te tellen. Integendeel, zijn populariteit bij zijn leven was groot, grooter dan schier ééne 'Glorious George', 'inimitable George' werd wel gewaardeerd! Maar - het was die soort van waardeering, waaraan bijna iets verdachts is. Een populariteit, die schier vijandig schijnt aan een uitgelezen kunst. En velen van die schrijvers, die met ophef van hem spreken, deden dit toch altijd met een zekere gemoedelijke achteloosheid, alsof zijn kunst toch eigenlijk, hoe verdienstelijk ze in haar soort ook was, een kunst voor de massa was, bas-comique en melodramatisch, aardig voor het volk, dat toch ook genieten moet, - met iets in hun toon van den tooneelliefhebber die over het een of andere theater spreekt, waar draken worden opgevoerd, of heel grove kluchten. En willen ze een of ander werk van hem zeer prijzen, dan hoort men, dat het bijna zoo goed is als dat van Hogarth.

Ik geloof, dat wij hier te doen hebben met een van die langnawerkende beoordeelaars-arroganties, zooals er bijna dagelijks worden gedebuteerd, met geen ander doel, dan te laten zien hoe oorspronkelijk de criticus is, en hoe wars er van, de geldende schatting te aanvaarden. Het is deze slecht begrepen pose van eenige propagandisten der illustratiekunst van na 1860, die de opvatting deed ontstaan, dat George Cruikshank een wel wat te naïef, en nog erger, een niet zeer fijn teekenaar was.

En inderdaad was toch zijn kunst, wel dol en uitbundig, doch nimmer grof, en waarlijk die van een niet slechts geniaal, maar fijn man, fijn in zijn clownerie, fijn in zijn pathos.

Let wel, ik wil niet de tot nog toe aangenomen orde omkeeren, en zeggen: Cruikshank was, als schilder van het leven van zijn tijd grooter dan Hogarth in het weergeven van dat in zijn tijd. Ik wil niet zeggen, aan Cruikshank komt de plaats toe, die Hogarth in de geschiedboeken der kunst inneemt. Dat zou tastbare onzin zijn. Cruikshank was in de eerste plaats geen schilder, geen maker van olieverfschilderijen, of, als zoodanig althans geen meester. Zijn teekenen was zelden geheel volkomen, zelden dat teekenen, waarvoor de critiek zwijgt. Neen, de kwaliteiten van Cruikshank zijn van het meest ongebreideld-geniale slag, de kwaliteiten van een vrijbuiter. Maar van een fijn, en hoogst oorspronkelijk artiest niettemin. Wat er ook aan zijn werk ontbreken moge, de deugden er van zijn deugden van den allereersten rang.

En ik spreek dan niet bij uitnemendheid van zijn geest. Misschien zijn sommige teekenaars na hem, Leech, Keene vooral, eigenlijk subtieler, zuiverder in hun humor. Verder van het kluchtige af; van het clowneske.

Misschien hebben de beginselen, later ontstaan, in hun vervangen van de improvisatiekunst, die zijn glorie was, door een, welke voortdurende voeling hield met de natuur, toch een overwogener karakteristiek in het leven geroepen. Cruikshank blijft schitterender, bonter, wilder, prachtiger in zijn stijl, dan Charles Keene bijvoorbeeld, toch zal diens kunst met minder voorbehouud als groote kunst moeten worden aanvaard. Ik meen niet heel ver af te wezen van een juiste schatting dezer beide grootste Engelsche humoristen- en karakterteekenaars der 19e eeuw, wanneer ik hun verhouding aanduid als ongeveer gelijk aan die tusschen de Balzac en Flaubert. In dit geval zou dan Cruikshank de Balzac, Keene de Flaubert des grafischen humors voorstellen. En waarlijk: in Cruikshank - hoeveel eerder noemen wij een teekenaar, die toch eigenlijk niet anders dan een genre-teekenaar, een teekenaar van menschen en dingen in bepaalde situatie en actie, hoeveel eerder dan een schrijver noemen wij hem naar zijn stemming: humorist, terwijl hij niet zelden ernstig

en somtijds tragisch, of realist dan wel mysticus, terwijl hij vaak geen van beide is! - in Cruikhank's stijl, in zijn romantiek is dezelfde wonderen bergende schijnbare spontaniteit, dezelfde verrassende subtiele observatie, dezelfde overmoedige verbeelding, op het onverwachtst, dezelfde onophoudelijke afwisseling van realiteit en fantasie, dezelfde aandacht voor het geoutreerde en voor het singuliere, dezelfde finesse, zijn dezelfde slordigheden, lacunes en herhalingen, grootschheid en speelschheid - datzelfde onbewuste, somtijds in uiterlijkheden te grillig aan den dag komende, maar als ondergrond van al hun werk sterk levende ideëele. Beiden zijn romantisch, onmiskenbaar romantisch, aan beiden staan alle middelen ten dienste, die het realisme won.

Terwijl Charles Keene, meester van het naturalisme in den onverbasterden zin van natuurvolging, die daarom geen slaafsch navolger behoeft te zijn, de observeerende kunstenaar is, bewogen door het schoone van lijnen en vormen en licht-expressie in de eerste, en door psychiologische expressie, ofschoon ook in het weergeven daarvan groot, slechts in de tweede plaats. Een opmerker, die zoo schoon ziet, dat het geziene hem exalteert, die het zoo schoon weergeeft, dat niet de juistheid, maar het bizondere, het zeldzaam mooie van zijn realistische tafreelen ons het eerst treft. Met dat al, een ontdekker, meer dan een uitvinder, (die in den grond een droomer is) een die het licht en de schaduw, die de vormen en de effecten omzichzelf zoozeer liefheeft, dat hij niets dan schoonheid ontdekt in het gewoonste, in de steenen, vormeloos en hard, aan den zeekant, in de smakelooze burgermans-zitkamer, in de straat met de verscheiden verschijningen, in het armelijkst landschap, de steilste constructies. Een kunstenaar, die de menschen met dezelfde overgegeven aandacht bekeek als elk ander deel der natuur, en ze in groote trekken karakteriseerde.

Doch ik wilde naast die van Cruikshank, niet de kunst van twee geslachten na hem, doch die van twee geslachten vóór hem bezien, die van Hogarth.

En dan komt het mij voor, dat de kunst van Cruikshank in vele dingen zuiverder is dan die andere. Bij Hogarth is de compositie, een der gewichtigste dingen, zoo niet het gewichtigste

bij een schepping van beeldende kunst, vaak gemaakt, gewild. De aisance, het van zelf sprekende is er niet. Andere bedoelingen dan die om een aanvaardbaar, smaakvol en expressief geheel te maken, doen zich te zeer gelden. De zucht om veel, veel, veel te geven, bijvoorbeeld, is het sterkst. In die kleine ruimte die zijn schilderij is, moet alles gepropt, niet slechts de geschiedenis, die wordt verteld, maar ook het commentaar daarop. Hogarth is het commentariseeren een wellust. Alles, elk détail, moet een pamflet zijn. Stillevens groepeeren zich om de actie, hoopen zich op, dringen zich op. En achter al dit vele zit nog meer, nog meer suggestiefs, nog meer allegorisch. Overdaad schaadt hier aan de expressie, het plausibele het overzichtbare. Men kan geen adem halen, men hijgt naar lucht in die volgepropte tafreelen en milieu's. Cruikshank heeft een plaat 'Overbevolking' gemaakt, die van die kracht is. Maar bij Hogarth is alles zóó. En men denkt er zich nog meer naast, achter, boven. Daarbij etaleert alles zich, menschen, dieren, dingen. En wil alles iets vertellen. Iets vertellen door zijn pose. Minnekoozende lieven poseeren, stervenden poseeren. Tot overmaat van overdaad heeft alles sterk relief, al die duizend suggestieve détails *zijn* er, hebben corps, bijna te veel. En alles draagt documenten, draagt détails, draagt moraal bij. Op de tafel liggen papieren met schriftuur die ook weer iets mededeelen. Aan de wanden hangen schilderijen met toepasselijke voorstellingen. Alles bemoeit zich met de zaak, elk hoekje van het tafereel schijnt er meer van te weten, moet getuigen, weert zich... Niets is aan de verbeelding overgelaten. Alle schuldeischers, die een verkwister belegeren, komen te gelijk, alle vermaken, die een rijke dame zich in haar boudoir verschaft, geniet ze ter zelfder tijd. Een schilderij of gravure geeft drie fazen te gelijk van een levensbeeld. Alle aanwezigen doen op het zelfde oogenblik, dat wat hun rol in het drama karakteriseert. Volte, volte, van zich verdringende figuren, van commentaar, van allegorische accessoires, volte tot smakeloosheid toe, dat is Hogarth's onvermijdelijk middel van uitdrukking. Hij onthoudt ons niets, hij spaart ons niets.

O, ik weet, dat hij een perfect teekenaar, en in zekeren zin, een perfect schilder van menschelijke figuren is. Een meesterlijk

begrijper en weergever van zijn tijd. Dat er stijl is in die overladenheid, rythme in die onbarmhartige breedsprakigheid, in die Pompositeit, dat overvoeren, dat hij ons doet met symbolen en commentaar en moraal. Ik weet, dat dit rococo is, dat de wereld, die hij om zich had, dien trek bezat, dien hij voortdurend vertoont, van onmatigheid in alles. En dat in zijn rauwe, zware, loome satire een gigantenkracht zich uit, de volle, stoute, drieste filisterkacht van een opstuwende, machtige, grimmige burgerij.

Maar met dat al meen ik, dat, zuiver als kunstenaar, Hogarth er niet hooger om geschat moet worden, dat hij geen maat kende, en niet zwijgen kon, en elke aanwijzing moest aandikken en elke documenteering opblazen, dat hij zijn bijkomstige uitingen niet ondergeschikt maakt aan de voornamere, en geen compositie sober, geen mededeeling beknopt kon doen zijn.

De schilder van de ‘Shrimp-Girl,’ ‘de Harlott's Progress’ en de ‘Mariage à la Mode’ was een meester, een meester in het soort. Maar het soort - is het wel zeer groot, staat het wel zeer hoog? Mist het niet alle reserve, is het niet dorper, niet protsig, parvenu-achtig, - van een intellectueelen parvenu, die moet en zal laten zien, wat hij in zich heeft?

Stel nu eens tegenover deze composities, zonder onderscheid bijna letterlijk tot den rand toe vol met figuren, - prachtig getypeerde en gemodelleerde figuren, ik erken het - uitgestald met het kennelijk doel hun rol in de vertelling naar behooren te doen uitkomen, maar zonder veel aandacht voor de eischen van waarschijnlijkheid, van eenheid, van rust als einddoel, allen van etiket voorzien, deze opzichtige, al te litteraire methode van mededeelen, stel tegenover dit vele, overweldigend vele eenerlei, de verscheidenheid in Cruikshank's werk. Denk aan zijn mooie, kunstzinnige aandacht voor elk gegeven, vroolijk, dol, stemmig, feeëriek of dramatisch, zijn prachtig vermogen om in elk geval de genus loci tot zijn recht te doen komen, en niet alleen den aard van de plaats, ook die van den tijd, van de situatie, van de handeling. Denk er aan, hoe ook hij, levend immers in een periode, waarin nog veel achttiende-eeuwsch, Engelsch-achttiende-eeuwsch, onmatige vitaliteit, woestheid, clownerie en sentimentaliteit over was, het onbeheerscht woelige en grove van het karakter der samenleving in drukke, grillige, extra-

vagante tijdbeelden kon weergeven, maar sober, stemmig, vriendelijk en innig kon zijn, als het moest, als het onderwerp het vroeg. In rijkdom van karakteriseering, in wakkerheid van opmerking, in macht van uitdrukking is hij Hogarth vrijwel gelijk, zijn bezigheid als illustrator, als politiek sportprentteekenaar, als journalistiek teekenaar eenigszins, als amuseur, leidde hem op paden, van onderling verwonderlijk uiteenloopende richting, op elk van deze wegen heeft hij groote dingen gedaan. Hij is een fantast, en een realist, niet een compromis tusschen beiden, maar beiden van ganscher harte, hij is een humorist, een satiricus, een dramaturg. Hij is speelsch en hij is grootsch, hij is innig en weemoedig, hartstochtelijk en gemoedelijk. Zijn moderner functies - Hogarth werkte, als regel, rustig aan zijn seriën schilderijen en graveerde die zelf, hij stond niet zoo in de maatschappij, die tot productie voortdurend noodzaakt - maakten, dat er in zijn werk veel minder doordachts is, het goede is treffend van begrip voor de eischen van elk gegeven.

Leggen wij eens naast elkaar twee composities van bijna gelijk onderwerp. Een er van is een kopergravure van Hogarth, uit een serie, de tijden van den dag voorstellende. Deze geeft den morgen. En wel den ochtend te Londen, op straat. De andere is een illustratie van Cruikshank voor ‘Sketches by Boz’ en geeft hetzelfde tooneel: de straten, in den morgen. Bij beiden is het duidelijk, dat zij iets hebben willen uitdrukken van het ontwaken, langzaam, der stad, dat zij de eerste verschijningen hebben willen geven, die de straten vertoonen in den morgenstond, en ook de stemming van betrekkelijke rust. Wel betrekkelijk, die rust, bij Hogarth! Bij een ander zou men zulk een compositie vol noemen. Een juffrouw door haar knechtje gevolgd, koket gekleed, maar nog met de ochtendmuts op, schrijdt over de markt. Een koopvrouw warmt zich. In de verte, menschen en kinderen, kijkend naar uitstallingen. De minnekozende paren, op bijna elk van Hogarth's stukken aanwezig, ontbreken ook hier niet. De straat ziet er luguber uit, is in negligé, het is een koude wintermorgen blijkbaar, de lucht is nog donker. De klok staat op bij achten. Maar het is toch alweer drukte, er is alweer veel, veel, de prent is vol verhaaltjes en grapjes. Het licht, dat door de sombere, kille lucht breekt, is mooi weergegeven, maar de

stemming, wat er van was, is verbroken door al dat gedoe der figuren. Hij kan niet nalaten, druk te zijn, hij is als een praatzuchtige, hij kan niets voor zich houden.

Cruikshank heeft een vroeger oogenblik gekozen. Een enkele nachtwandelaar, thuiskeerend na een gelag, leunt tegen een lantarenpaal. Een oud wijfje schenkt koffie, aan een paar arme slokkers, een boodschaplooper of kruier, die zich met wellust warmt aan den slappen, maar heeten drank, die hem tot ontbijt dient, ontbijt van een paar centen, en een schoorsteenvegersjongen. Verder niets dan een typisch leege straat. Ook hier ochtendkilheid, maar door niets verbroken. Stemming, die zich zuiver meedeelt, van vroegte, van leegte en stilte. Het oogenblik is prachtig gekozen, slechts morgen-figuren, niets toevalligs, geen grapjes, geen keur van typen, als ongepast vertoon van geest en kunnen. Het eenvoudige gegeven met ernst bediend, niets dat los is van het motief.

Ik bedoel met deze en dergelijke vergelijkingen ten nadeele van William Hogarth niet, een geringschatting, die van slechten smaak zou zijn, uit te spreken, van zijn enorm kunnen, zijn volstrekt meesterschap. Het genre dat hij heeft gecreëerd - en dat ook door Cruikshank zelf, b.v. in de serie ‘the Bottle’ is geïmiteerd, beteekent een soort van moreele bewustwording van het realisme, dat eens onder Hollanders en Vlamingen, Steen, Brouwer, Ostade, Jordaens zijn voorbeelden, leefde, een ethisch-overspannen fase in den nuchtersten vorm van beeldende kunst, dat genre was opzichzelf in zuiver artistieken zin reeds veroordeeld. Men mag praten wat men wil van rythme in die overlading met details, symbolen, anecdoten, die hem eigen is, ze kan nooit gezien worden als een deugd. Men mag het merkwaardig vinden, dat hij de overmaat in alles, die zijn tijd kenmerkte, in zijn kunst vertoonde, tot een verdienste kan men ze niet maken. Wat het schoonst is in de tafreelen, die Steen, Brouwer, Jordaens ons gaven., is de onbevangenheid, de zuivere artisticiteit, de naïeveteit waarmede zij de levensbeelden opnamen en verwerkten, bij Hogarth is een teveel aan intentie, dat vermoeid, afleidt en tegenstaat. Hij is groot in zijn genre - het genre is maar ten deele kunst.

Ik neem een aardig boekje ter hand, een deeltje van de goedkoope

uitgaafjes Humorous Masterpieces geheeten, waarin eenige etsjes van George Cruikshank verkleind, maar betrekkelijk heel goed zijn gereproduceerd, Meestal ziet men dit mooie werk zwart en hard weergegeven, de tusschentinten vlekkerig of ineengevloeid, al de fijne tonaliteit er uit. Maar op het allereerste prentje in dit aardige boekje voelt men zich al in de sfeer gebracht, die bedoeld wordt. Het stelt een ambtenaarskantoor voor in Juni, op een vrije dag, waarvan het publiek, dat ongeduldig wacht, niets schijnt af te weten. Men ziet de zomerzon buiten blinking verspreiden, het kantoor is in een soezig licht gedompeld. De heeren - er zijn er zes, - lezen de krant, converseeren, luieren. Ze genieten van dit vertoon van macht, en laten de menschen buiten eens lekker wachten. Een fijn-humoristisch tafreeltje uit het leven gegrepen, niets overdreven, de klerken elk een type; natuurlijk in standen en houdingen. Er is niets van dat te drukke, te vele, wat de Engelsche oudere humoristen, ook Cruikshank zelf somtijds, kenmerkt. Elders is een plaat uit een almanak, verhuizende arme lui, met hun boeltje sjouwend, in de voorstad, bij guur, duister weer, ook hier stemming en fijn sentiment. Ik wil niet de zuiver carikaturale prenten hier noemen, slechts de levensbeelden, die Cruikshank zoo sober en zoo pikant geeft, van zeezieken op een schip, een vader die zijn jongstgeborene op den arm heeft, een bar-drukke, woelige massa op het schellinkje op Boxing-Day, een fat, die zich in den spiegel bewondert, de stalles, loge's en engelenbak in een theater, vol geestig gekarakteriseerde menschen, toch een rustig, waarschijnlijk geheel, een dorpsschooltje. Wat rijkdom aan voorstellingen, aan figuren; wat rijkdom ook aan verscheidenheid in mise-en scène, wat gemakkelijkheid, wat leven. Niets van dat stelselmatig opblazen van de intentie, niets van dat alles in eens willen zeggen, en altijd weer dat alles, niets van die eeuwige overcompleetheid, dat overbluffen met details. En als wij te kiezen hebben tusschen zwaarwichtigheid en pompositeit aan de ééne, en dartele finesse aan de andere zijde, kan dan ons oordeel lang aarzelen?

Men zou, door de tegenstelling die tusschen den kunstaard van Hogarth en Cruikshank bestaat, grooter te maken dan ze inderdaad is, en beider kwaliteiten te overdrijven, kunnen zeggen dat Hogarth's werk, zoo groot en knap en volmaakt het

is, eenigermate '*du poncif*' is en Cruikshank, hoe subtiel en artistiek ook een teekenaar, vooral humorist, illustrator, en dramaturg. Hogarth '*du poncif*', ik weet dat het een zware, een ongehoorde beschuldiging is tegen zulk een meester! Maar ik wil slechts ook zeggen, dat hij er eenigszins toe neigt, dat hij neigt tot de conventioneele pose, het conventioneele gebaar, de voorgeschreven mimiek. Bezie zijn platen. Het feit is onmiskenbaar. Zie die houdingen van binnenkomende gerechtsdienaars, van kussende gelieven, van smeekenden. Het is opgesteld. Om maar veel, veel te vertellen, te prediken, te bewijzen, bedient Hogarth zich van dit verwerpelijk middel - te vaak. Wat Cruikshank betreft, hij heeft eenige vaste, wonderlijke, steeds terugkomende fouten, die zijn typeering wel eens wat bederven. Zijn jongelingen hebben steryotype Byroniaansch-gefronste brauwen, heel lange beenen, waarop zij niet zelden in wat gewrongen houding staan, de meisjes al te kleine voetjes, al te groote oogen. Zijn paarden zijn wat al te menschelijk van uitdrukking, in de teekening van landschappen zijn onbeholpenheden. Zoo sterk als alle geoutreerde typen bij hem leven, zoo popperig zijn de alledaagsche figuren, de gewone held van zijn roman-illustraties, enz. Zijn overdrijvingen zijn niet altijd smaakvol. Maar hoe geestig is de wijze van mededeeling, hoe brillant, hoe kleurig! Het is niet zoo ruim, zoo grootscheepsch en machtig als de kunst van Rowlandson, die andere groote der Engelsche spotprentkunst, maar verfijnder, intiemer, en niet zelden fantastischer. Ik denk hier bijvoorbeeld aan de prachtige serie, die het leven van Sir John Falstaff illustreert, hoe smaakvol-jolig zijn zij. Falstaff, die in het bijzijn van den schalken prins Hall en zijn schavuitige dienaren, vóórdoet, hoe hij de zeven aanvallers bestreed, in welk een knus interieur, bij welke vrije en natuurlijke groepeering, waar alles meedoet aan de ééne actie, niets van de drukke zinnebeeldigheid van Hogarth. Of Falstaff, die zich dood houdt op het slagveld van Shrewsbury, de schelmsche dikke figuur, listig omkijkend, op den voorgrond, daarachter de pittoreske woeling van den strijd. Als Doré behoort Cruikshank tot die aristocraten in de kunst, die kleur en zwier en actie in een ver verschiet, druk, levendig, maar in het geheel niet rammelig kunnen uitdrukken, geestig, smaakvol en vol leven als

zelfs hun vaagste aanduidingen zijn. En die elfen- en koboldendans om den gehoornden ridder, de laatste scêne in ‘de Vroolijke vrouwtjes van Windsor’! Falstaff ligt op den buik, angstig, in het licht vóór een grooten romantischen hollen boom, die donkere, suggestieve spleten vertoont in den geweldigen stam en wiens takken zich fantastisch kronkelen. Joelend, bokkesprongen makend, in het duister lichte figuurtjes vormend, dansend, huppelend, in een dolle, maar toch geregelde rij ommegaand, de elfjes, klein en fijn en lief-guitig, de woestere, burlesker, zwaarder zich bewegende, grauwend-honende mannen als duivels en geesten. Hoeveel liefs, hoeveel dols en grotesks en treffends!

Of wij zijn op reëel terrein, in het Engelsche burgerlijke leven van zijn tijd. Een jong echtpaar heeft zich ingericht met goedkoope meubels, en moet dit bezuren, alles kraakt, wankelt, breekt, buitelt, helt, valt, trekt krom. Genoegelijk, hoe dit huiselijk drama is meegedeeld! Een van zijn fijnste etsjes heet: ‘A Gentleman intended for the Bar’. Het is een boevig type met platten neus, breede jukbeenderen, schele oogen, neergekrabbeld slechts, maar met hoeveel begrip van typeering niet alleen, maar van compositie, van effect, van licht en kleur, hoe fijn zijn die partijen van licht en vóldonker, door losse en schijnbaar toevallige krabbels verkregen, tegen elkaar opgewogen, welk een comico-dramatisch effect is bereikt met dat schetsmatig portretje van dien grimmigen haveluin!

Aan het geheele plan van Hogarth's serieën ligt een verkeerd begrip ten grondslag: het denkbeeld dat de beeldende kunst niet alleen vertellingen kan leveren, maar ook het commentaar. Zijn schilderijen en prenten wijken van die der groote Hollandsche en Vlaamsche schilders van het volksleven in dezelfde dingen af, waarin zij zich van het artistieke verwíjderen. Het verband tusschen kunstwerk en natuur is bij deze meesters schooner, en dit is ook bij Cruikshank het geval. Meyer Gräfe, de gaarne oorspronkelijke moderne Duitsche criticus, die zoo weinig de voornaamheid, den zwier, de charme van Hogarth's tijdgenooten, de portret- en landschapschilders wist te waardeeren, heeft een monografie aan den meester van de ‘social pictorial satire’ in de 18e eeuw gewijd, en zijn kunst geprezen met al de vernuftige argumenten, die deze ‘geistreichelnde’ essayist weet op te roepen.

Maar hij kan het feit niet ongedaan maken, dat de kopergravures van Hogarth grauw en hard van toon, de schilderijen wel in zekeren zin perfect, maar ook koel en hard zijn, dat de compositie alle losheid en vlotheid mist, dat het groteske waartoe de schilder meer en meer helde, rauw en onguur aandoet. Terwijl Cruikshank's etsjes van een luchtigheid en speelschheid zijn, zoo rijk aan kleur en licht, als weinige, terwijl het groteske bij dezen bijna altijd vroolijk of wel dramatisch aandoet, nooit onaesthetisch, en zijn compositie sober is en vol geest.

Nemen wij een van Hogarth's latere composities: ‘Taste in high Life’ een zeer groteske scène. Ik voor mij zie liever maar zulke betrekkelijk eenvoudige en sterk expressieve tafereelen als die eerste in ‘the Harlot's progress,’ daar is het gegevene met ernst en kracht verwerkt, ondubbelzinnig, en niet ontbloot van grove grandeur, maar het wordt ons gezegd, dat voorstellingen als deze eigenlijk Hogarth's geest en kunnen het volledigst aantoonen. Wij zien er een wereldsche oude malloot, met crinoline, en een misvormd oud dandietje coquetteeren, een aap de krant lezen en een jonge dame een negerpage liefkoozen. Het is een waarschijnlijk verdiende satire op den wansmaak der aristocratie in die dagen, maar past bij het bespotten van die dwaasheden zulk een zwaarwichtigheid, zulk een plompheid? Ook hier is weder niet zoo zeer de kunstenaar, die gekscheren kan met dit grillige, doch er het mooie van ziet, het mooie voor het oog, aan het woord, maar de filister die zich verbijt, die wee roept. Dat is Hogarth meer en meer geworden, de kramer met ethiek en wijsheid, de man die argumenteert en bijlagen levert en concludeert, doch die vergeet wat in al datgene, dat hij beschrijft en beschimpt, hem verblijden en stichten moest omdat in dat alles toch ook zekere schoonheid was.

Voor hem, die in de grooten Hogarth, met zijn enorme verdiensten als figuurschilder en teekenaar, als schilder van zijn tijd, als portrettist, als schilder van milieu's en straten en gebouwen en stemmingen, die in hem deze gebreken ziet en betreurt, is het een raadsel, hoe de hoogste lof toegekend aan den vrijen, genialen, lustigen George Cruikshank, fijn humorist, groot fantast, rijk karakterteekenaar, voortreffelijk etser, - zwierig en teeder en blijgeestig schilder van het volk, deze is, dat zijn

‘The Bottle’ somtijds áan Hogarth's werk doet denken! En deze aangenomen meening dat de kwaliteiten in die moraliseerende serie, die Hogarthsche kwaliteiten boven de andere, die de teekenaar in ander werk laat zien, zouden moeten worden verheven, deze opinie dient te worden herzien. Dan zal tevens moeten worden uitgemaakt of George Cruikshank niet juist in hooge mate - men bezie zijn levende en fijn analyseerende aanduiding van oude architectuur b.v., die onovertroffen is - de artisticiteit bezit, die hem wel eens op lichtzinnig-parodoxale wijze of wel door een doctrinaire critiek, om redenen buiten de kunst liggende, is ontzegd.

Voel- en denk-beelden door M.H. van Campen.

Het Kind.

Voor Esther Johanna.

Wanneer een ziel het paradijs verlaat, om ter incarnatie naar de aarde af te dalen, doen de engelen haar uitgeleide en, op den drempel van de open hemelpoort, oogen zij haar zegenend en behoedend na, wijl ze den schemerenden weg afzweeft, tot gerustgesteld ze zien, dat menschen haar als kind ontvangen hebben. En die, van eerbied en van wijding vol, in de grauwe diepte haar blij-duldzaam wachtend, slaan dan de oogen, liefdeglanzend, op, en plots verbijsterd van geluk, zien zij den òpen Hémel en àl zijn Zaligheden....

De Lichtende Toren.*)

1.

De somber-grauwe Simson, de gekroonde hooge held, wordt blinkend-opgesierd, om op het afgodisch feest het joelend volk te vermaken.

2.

Ik zag, Maatschappij, uw beeld: geraamte van goud, vreemdlevend ìn en vàn en dóór het goud, òm een nacht-donker innerlijk, een hart van steen.

3.

En, Proletariaat, het uwe: telkens, als voor een wijl de gulden schijnsels dooven, die gevoed worden door het ijzer, dat u omvangen houdt, meent ge in uw stoeren kop de slag te hooren

*) De Westertoren te Amsterdam, wiens omtrekken Juni j.l. electrisch geïllumineerd waren. - Om het half uur doofde het licht doch begon na 'n paar minuten weer te schijnen.

bonzen van het uur, dat uw bevrijding slaat; maar neen, daar gloeit het weer, daar kruipt het weer naar boven, het licht, dat gij wel draagt, maar dat voor u niet licht.... Geduld: straks stijgen wel de flinke kerels op en kletteren heel den rommel naar beneden, en in den nieuwen dag, den wijden, vrijen Zonne-dag, wordt Gij weer vrij, U-zelf en uw grijsheid blond....

Schrijversbescheidenheid.

Ach, zijt gij niet het lièvе, zóete zusje van den, overigens familieloozen, 'Men', en het vriendinnetje van den armen lambeenigen 'Wij', die zich op anderer schouders steeds moet steunen? En niet daarentegen het vijandje, nou ja, ik bedoel: het héél zachtzinnige, héél déémoedige vijandinnetje van het lompe 'Ik', met z'n - veel te luide hé? - brútàle stem?.... Juist, jà, ge zìjt het.... En wat ben je toch 'n honne-ponnig, poezig en bedeesde meiske, als je zoo wandelt, de oogjes neergeslagen, in het dubbel-kleurig burgerweezen-kleed der evasieve phrasen!

De Historische Roman.

De historische roman is *maar al te vaak* het genre der van-viesheid-afkeerigen en der onmachtigen geweest:

De eersten: die zijn bang voor het zweet, het ongedierte en den ademstank der dringende en dreigende volten van het felle leven. Dies, in hun veilige kamers, maken ze mooie poppetjes in maskerade-pakjes, met degentjes op zij, en amuseeren zich daarmee;

de laatsten: dier denkvermogen en gehoor zijn niet sterk en scherp genoeg, om in het roezemoezend en rumoerend gedrang om hen heen de afzonderlijke geluiden en hunne beteekenis te onderscheiden. Daarom wenden zij zich tot het verleden, waar nog een enkele lage stem uit stijgt. Die is hun juist genoeg. Die verwart en overstelpt hen niet. En om de andere stemmen te hooren, welke, dat begrijpen ze, er toch te zelfder tijd met deze mòeten zijn geweest, gaan ze - boekjes lezen. Die zijn hun gramophonen! En met veel voldoening schrijven ze daarna over Xerxes-Caruso en Napoleon-Scheidemantel, die ze - *niet* hebben gehoord. -

Uit het leven van mijnheer serjanszoon, *orator didacticus.* allerzielen. Spel in één bedrijf door Herman Teirlinck.

Dramatis personae:

Mijnheer SERJANSZOON.
FILMEENE, zijne meid.
PETITE-COUSINE, zijne nicht.
KATRIJNE.

Het stuk speelt in 1785.

Het tooneel verbeeldt eene rijk gemeubileerde studiekamer. Huplinck, de kat, ligt vóór den vlammenden haard ingesluimerd. Het is tien uren in den morgen.

Allerzielen door Herman Teirlinck.

Eerste Tooneel.
Mijnheer Serjanszoon, Filmeene later.

Mijnheer Serjanszoon:

(hij zit voor een lessenaartje en schrijft wat wrevelig. Na een tijdje gaat hij naar 't vuur en wrijft kouwelijk in zijne handen. Men hoort, ver, de allerzielen-klokken)

Wat drommels! Heeft Filmeene alweer zoo laat in den morgen het vuur hier aangestoken?....

(Hij schuift het lessenaartje wat dichterbij den haard. Gaat schrijven).

Dat moet een kwade brief worden, een brief van uw toornigen oom, mijnheer de trommelaar!

Hij schrijft. Filmeene op met theebord. Zij zet dejeuner op de tafel en kotert naderhand in den haard).

Ja, pookt dat arm vuurtje wat op, Filmeene. Het mag wel.... Niet zoo driftig, Filmeene - wat zei ik u zoo dikwijls? Ontroer, zei ik, ontroer niet nutteloos de vrede van deze huiskamer, meid, want hier hoort de stilte van het peinzend gedacht. Ik dank u.

Filmeene:

Lust mijnheer geen honing bij zijne beschuitjes?

Mijnheer Serjanszoon:

(al schrijvend)

Jâ-â....

(ineens opkijkend)

Wat zeg ik? Heb ik ja gezegd - en vroegt jij of ik honing lustte?.... Wat kiest gij ook zoo raar het oogenblik om iets te vragen! Neen, beslist ik neem geen honing dezen morgen. Wel vriendelijk van u, maar ik neem er geen. Ik zal een lepeltje van die gouden vlade verlangen, geloof ik.

(Hij schrijft door. Filmeene af).

Wat voel ik mij onlekker!.... Wat luiden trage en gestadig

de klokken alom.... Hee! wat een romantisch allerzielendagje, mijn God!

Hij sluit en stempelt den brief. Filmeene op met de vlade).

Hier een brief voor de post. Zorgvuldig aanteekenen astublief.... Die kerel vraagt alweer een nieuw adres.

(Hij gaat dejeuneeren)

.

Ik ben in 't geheel niet in mijn schik, Filmeene.

Filmeene:
Uw rheumatiek....

Mijnheer Serjanszoon:

(Korzelig)

Mijn rheumatiek!.... Het spijt mij, waarlijk, Filmeene, dat gij de onkieschheid van uwe opmerking niet inziet. Het spijt mij uit den grond van mijn hart. Ik heb geene rheumatiek meer, Filmeene. Met rede, ja, vraag ik mij af of ik ooit aan rheumatiek geleden heb - en in elk geval wensch ik niet dat men mij aan een verleden aanval van die kwaal ten onpas herinnert. Ik wensch het niet om bestwil. Ik ben vast besloten aan een zoo hypothetische rheumatiek voortaan geen het minst geloof meer te hechten en ik verwacht dat er, ook naar úwe meening beweeggronden te over zijn om u tot een zelfde besluit aan te zetten.... Ik bid u, reutel zoo hinderlijk niet met den koterhaak.

Filmeene:
Ik wind den koekoek op, mijnheer.

Mijnheer Serjanszoon:
Hoe laat is het nu?

Filmeene:
Kwart voor tien.

Mijnheer Serjanszoon:
Merci,

(even haastig)

Het wordt hoog tijd....

(Hij verzet het theebord)

Ik heb waarlijk geen eetlust vandaag.

Filmeene:
Het jongmensch zal gauw hier zijn, inderdaad.

Mijnheer Serjanszoon:

Het jongmensch!? Maar, beste meid, gij zijt niets minder dan onbetamelijk!

(Hij staat recht. Hij hinkt soms)

Ik vrees dat wij thans aanleiding geven tot betreurenswaardige misverstanden. Laten wij ons respektievelijk oordeelsgebied niet te buiten gaan: ik in mijne studeerkamer en gij in uwe keuken. Dat is, dunkt mij voor beide partijen de beste uitkomst. Het zou mij grieven, moest gij er anders over denken, ofschoon ik niemand mijne opinie opdringen wil.... Als dit verder met uwe dienstwilligheid overeenstemt, verzoek ik u mijne jassen en dassen in deze kamer te brengen, alsmede het overige toiletgerief. Ik zal mij hier aankleeden. Het is daarboven te koud. Ik dank u.

(poos)

En vergeet de handborsteltjes en de kleine psychespiegel niet. - Wat kijkt gij mij zoo zonderling aan?.... Gij hebt verlof.

(poos)

Gij hebt verlof, Filmeene. Merci....

(Filmeene gaat langzaam achterwaarts)

hoewel het mij passen zou u het een en ander omtrent het 'jongmensch' op het hart te drukken - namelijk, dat het mijne nicht is en dat ik eerbied eisch voor haar. Maar nu ontbreekt mij tijd daartoe. Ga, Filmeene.

(Filmeene wil af. Mijnheer Serjanszoon heeft, wat gejaagd, op en neer gewandeld).

En de brief?.... Pardon. Kom even nader, ik bid u. Nog nooit bood zich de gelegenheid zoo gunstig aan, om u wat te vertellen, dat u de verhouding van keukenmeid tot meester duidelijk moet maken. Zet u.

(zachter)

Zet u, Filmeene. Ik wil u niet vernederen.

(Zij zit, schuchter. Mijnheer Serjanszoon neemt een snuifje).

Die brief daar is, zooals gij lezen kunt, voor Nikolaas Bijtebier, trommelaar en fijfelaar van het Keizerlijk Hofregiment. Het is een flinke jongen en mijn eigen neef. Hij schreef me dat hij overmorgen hier aankomt en hoopt mijn gast te zijn. Ik antwoord hem dat ik dergelijke gasten kan missen en alles pogen wil om te beletten dat inzonderheid hij me onder de oogen komt.... Blijf zitten, Filmeene, blijf gerust zitten. Ik wil u, niet zonder een opvoedkundig oogmerk, aan het verstand brengen waarom mijnheer Nikolaas Bijtebier den drempel van dees huis niet overschrijden mag.

Vóor ge hier in dienst waart, Filmeene had ik een jonge meid. Zij heette Katrijne. Dit mag ik u zeggen: Zij was schoon als de morgenstond en frisch als de meirozen, wanneer zij opengaan in de zon van den blauwen ochtend, bepereld met een zoet dauwgedrop. Zij was blond. Vergeef het mij, Filmeene: zij had een ronden beweeglijken boezem en haar mond, die daarboven purperde, was gelijk een van die geheimzinnige bloemen, waarvan men den fijnen stengel niet merkt en die kleurt, met onzeggelijke wulpschheid, over de ademende wiegeling van een zeldzamen vijver. Waar heb ik haar gehaald? Ach het noodlot bracht ze in huis, de schiksels hadden besloten dezen gulden draad, deze gulden tempteering in de rustige webbe van mijn leven te weven. Ik bezweek niet dadelijk. De baljuw Zoerdaan, die toen

mijn beste vriend was, werd verliefd op haar. Zoodra ik het bemerkte en daaraan verplicht werd de reden toe te schrijven, waarom hij hier geregeld eiken dag aan huis kwam, bad ik hem zeer beleefd zulke al te gevaarlijke bezoeken te staken. Helaas! toen, alleen zijnde, Filmeene, zag ik pas hoe mooi, hoe goddelijkmooi Katrijne was. Ik werd als een gewond dier zoo droef en somber, Filmeene. Inderdaad, ik had Katrijne lief.

Filmeene

(dof, half-overeind)

God!

Mijnheer Serjanszoon.

Wat zegt ge?.... Blijf zitten.

Ik was die ongehoorde liefde nog niet bewust, als het gebeurde dat, gelijk nu, mijn neef, de fijfelaar, zijne komst aankondigde en, kort daarop, met pak en reisgoed in het huis viel. Hij bleef vier of vijf weken. Zonder aan zekere storende betrekkingen, welke algauw tusschen mijnheer Nikolaas en mijne dienstbode bestonden, de oorzaak van mijn besluit te toetsen, vond ik het raadzaam ook dezen ondernemenden jonker door te zenden. Dit deed ik onder een schuldeloos voorwendsel en met een hart, dat reeds door den angel der jaloerschheid was aangetast.... Ja, Filmeene, ik was jaloersch, want mijne liefde berustte niet op de ijdele gronden van eene oogenblikkelijke begeerte. Mijne liefde was een groot gevoel, waaraan ik mij, na langen strijd en spijts de ongelijkheid onzer standen, met roekeloosheid overgaf. Vijf maanden verliepen nog, die ik aan de allerhande sentimenteele beproevingen van den hevigsten zielekamp besteedde, te vergeefs. Bij den aanvang van de zesde maand was ik op weg om stapelgek te worden. - Toen, gedreven eenerzijds door den drang van mijn hartstocht en anderzijds door den eerlijken roep van mijn geweten, ontbood ik Katrijne, mijne keukenmeid, en vroeg haar ten huwelijk. Hee! wat deert u?

(Filmeene is op haar stoel thoopgezakt. Mijnheer Serjanszoon nadert haar. Wanneer hij haren schouder raakt en haar vastneemt bij de hand, wipt zij angstig overeind, wijkt bevend en sprakeloos.)

Uwe hand is koud, Filmeene. Gij zijt ziek, naar ik vermoed....

Filmeene

(nog hijgend en gewild glimlachend.)

Het is voorbij. Ik kreeg 't zoo benauwd ineens.... En - vergeef het mij, ik dacht, bij die klokken ginds - wat is dat toch?.... Neem mij niet kwalijk, mijnheer, het is zoo'n droeve

dag ook, nietwaar?.... Ik dacht aan mijn dood moedertje....

Mijnheer Serjanszoon:

(zet zijn bril op).

Hee!?

(poos.)

Filmeene.

Zij is nog zoo lange niet gestorven mijnheer - drie jaren te nauwernood....

Mijnheer Serjanszoon

(statig).

Filmeene, ge moet een glas port drinken, kind. Eer ge mijne kleederen afhaalt, ga in den kelder en drink een glas port. Het is wel jammer dat ik met die Katrijne-historie zoo droeve herinneringen bij u heb gewekt. Ik betreur het zeer, schoon mij de aanleiding daartoe niet zeer duidelijk wordt. Wel! en uw moedertje....

Filmeene:

Neem als het u belieft, verder geen acht op mij, mijnheer. Ik verzeker u: ik ben mijne zwakheid geheel te boven.

(Zij lacht zenuwachtig, neemt het theebord. Af.)

Tweede Tooneel.
Mijnheer Serjanszoon.

(Komt peinzend vóor den haard staan en staart lang de kat Huplinck aan, die op de geitevacht ingesluimerd is).

Huplinck, mijn goede kat, uwe inzichten zijn heimelijk. Gij slaapt en laat de tijd zijn trage vernieling doen alom. Gij zijt een beeld van de almachtige onverschilligheid, en niets verbaast u ooit, want gij zijt de simpele aanblikker van het leven, dat, als gijzelf, eenvoudig is. Helaas! wij, arme menschen, zijn zoo kunstmatig aangelegd dat de natuurlijkste verschijnsels ons verwonderen - en inderdaad, Huplinck, gij zijt voor ons een wonder van natuurlijkheid....

Slaap! Waarom zoudt gij u inlaten met de ellende van een dwaas man, die in de studie der oude wijsbegeerte te vergeefs eene afleiding heeft gezocht voor zijne dooreen hotsende hartstochten?.... Kijk! thans ben ik ineens zeer droef geworden en voel me zoo alleen, dat ik het niet zeggen kan.... Waarlijk, het zijn die klokken....

(Hij zinkt traag neer in den leunstoel en mijmert. Filmeene op met kleederen en toiletgerief, zij schikt alles ordelijk en stil.)

Ik vermoed, Filmeene, dat gij niets verzuimt en dat juffrouw Lillendale, mijn nicht, degelijk zal worden ontvangen?... Let

op den hamelbout, bid ik u, en spaar den fazant uwe zorgen niet. Warm langzaam de wijnen....

(staat op)

Welnu, hebt gij wat port gedronken? Doe dat onverwijld, en ga dan, na den middag, zoo ge 't lust, even naar het kerkhof. Ik gis dat gij 't mij niet vragen dierft, vandaag. Ga gerust, en bezoek dat graf van uw moedertje.... Wat zegt gij?

(Langzaam)

Filmeene. Filmeene, gij zijt niet jong meer, gij zijt niet schoon meer. Wellicht zijt gij nooit zeer schoon geweest, want God omhangt niet ieder's jeugd met schoonheid, Filmeene. Heeft ooit de drift van verliefde knapen u nagezeten? Nu zijt gij alle gevaren voorbij, en uw gelaat is als dat der Ervaring zonder vuur en zonder lusten. Het is dus waarschijnlijk dat onze betrekkingen zullen blijven wat zij, om geen reden ook, mogen ophouden te zijn. Zoo bewaart elkeen welvoegelijk zijne waardigheid: ik van meester en gij van meid.

Zijn dit al mijne dasjes? Ik dank u. Potsierlijk, goede Filmeene, was die geschiedenis van Katrijne toch, Wat had, tot zulk een euveldaad, mijne zinnen door elkaar gesmeten? Hoe had mijn rede mij eindelijk zoo verlaten, dat ik mij als een bruidegom aan mijne keukescharrel bood? Ondoordringbaar is de wil der voorzienige Schiksels, Filmeene. Maar toen - op tijd nog! - brak het licht uit.... Katrijne had wat moois met den fijfelaar opgedaan, en ja, ik wierp haar aan de deur.

(poos)

Het kwam mij pijnlijk voor, en 't bracht nadien mijn hart in enge zorgen.

(Hij zinkt in gepeinzen, laat een dasje vallen. Filmeene buigt om het op te rapen, blijft eene poos geknield vóór hem).

Ga, Filmeene. Vergeet niet dat ik druiven dezen keer verlang op mijne tafel.

(Zij heft zich pijnlijk op, wordt zenuwachtig bewogen. Af. Mijnheer Serjanszoon trekt zijn kamerrok uit).

Zorgen! O Huplinck, mijne zeldzame kat, wat wilt gij niet, met uwe groene oogen, blikken in mijn hart! Het is daar zoo eenzaam en angstig, Huplinck. Geen mensch is eenzamer dan ik.

(Hij kiest en keurt en past zijne dassen).

Moest thans mijne moeder, die mij al stervend op deze droeve wereld bracht, moest zij uit het vermoedelijke paradijze neerblikken op mij, hoe zoude zij weenen over de ellende van haren

eenzamen zoon!.... En mijn vader, Huplinck, waar is hij? Waar voerde hem de Dood, toen ik te jong om hem te kennen, dien vader na die moeder, verloor? En God gaf mij noch broeder noch zuster noch dichten bloedverwant.... Het graf van hen, die mij zoo vroeg verlieten, werd door levenden niet gespaard. Het gras van den tijd wiesch de plaats uit en de aarde werd voor jongere lijken gebezigd. De eenzamen onder de menschen, Huplinck, weten een plekje op het kerkhof, waar zij weenen kunnen op hunne eenzaamheid. Voor mij, niets, Huplinck....

(Hij maakt nauwkeurig zijne toilet, poeiert zijn gezicht, zet en herzet er een zwart moesje, legt en herlegt heel delicaat zijne lichte haarkrullen).

Zie! Filmeene zal op een graf hare droefheid uitstooten. Met bloemen beladen zal zij gaan en hare lippen zullen den troost dragen der gebeden. Zoo gaat heden iedereen. Iedereen heeft zijne graven. De graven worden schoongemaakt. Men wiedt er het onkruid. Men rakelt er den bevroren grond. Men strooit er den witten zavel. Men schikt er de nieuwe bloempotten en zuivert er de cypressen. Schoone kaarsen worden aangestoken in koperen kandelaars. Men siert er de tuintjes van al die duurbare dooden, Huplinck, en ik blijf hier, in dit huis vol stilte verlaten, gelijk een mensch zonder hart....

(Hij trekt vervolgens verscheiden jassen en pandrokken aan en kleedt zich met groote oplettendheid).

Ik wilde wel gaarne uw ongevoeligheid deelen, wijze Huplinck. Ik benijd uwe stoïeke onverschilligheid. Gij zijt sterk als de waarheid van den Eenvoud. Gij slaapt en nauwelijks roert uw rug, tenzij daar een schielijke kriebeling mocht kitelen. Gij hebt niet de begeerten, die een angst worden in mijne borst. Gij houdt van een warm vuur en eene billijke behandeling. Gij leeft in het Heden en met elegantie berust gij onachtzaam in de toekomst, terwijl gij, als een ervaren Cynieker, onwetend blijft van het Verleden. Gij ook hebt geen dooden, Huplinck, maar gij verlangt ook niet de liefde der dooden. Helaas! ik derf die zonderlinge liefde vandaag met leedwezen, Kat, en mijne ziele schreit, geen uitweg vindend in deze eenzaamheid!....

(Hij bedroppelt zijne kraag en mouwen met reukwater en spiegelt zich).

O God! ik hoor haar rijtuig!

(Zeer aangedaan en koortsig overziet hij zijne toilet, zet zich statig op den voorgrond en wacht.)

Derde Tooneel.
Mijnheer Serjanszoon, Petite-Cousine, Filmeene.

Filmeene:
Mejuffrouw Lillendale is aangekomen, mijnheer.

(op een rappen wenk van Mr. Serjanszoon, neemt zij schielijk het ongebruikt kleedergoed en het toiletgerief.)

Petite-Cousine:

(vroolijk opkomend, een pakje neerwerpend op de tafel)

Mon bon cousin!

(werpt zich in zijne armen)

Mijnheer Serjanszoon:

(heesch en onverkennelijki)

Petite-Cousine!.... Petite-Cousine!....

Petite-Cousine:
Wat zijt gij verouderd!.... Laat eens zien, Keer u eens om!.... Neen, ik ben ondeugend. Niet ouder zijt gij, maar, beste man, ik had u in mijn droomen wat jonger gemaakt. Ge hebt nog haar en ge mankt nog niet....

Mijnheer Serjanszoon:

(verlegen)

Neen, ik mank nog niet.... Hoe schoon zijt gij. Petite-Cousine?

Petite-Cousine:
En moe!....

(Hij helpt haar haar pelsmantel uittrekken. Zij gaan zitten op de sofa. Zij tikt op zijne kaken met hare handschoenen.)

Nu, hebt ge dan toch waarlijk gedacht dat ik komen zou? Zoo in het geheim?.... 't Is al even gewaagd voor u het te durven hopen als voor mij het te durven doen.

Mijnheer Serjanszoon:
Ge weet dat ik u aanbid!

Petite-Cousine.
Ja, maar wist gij dat ik u liefhebben zou? Waarlijk? Ik weet niet heel duidelijk wat ik hier kom uitrichten. Ik help u mijn voogd verraden, die zorgzame Oom-Sooi.

Mijnheer Serjanszoon:
Mijne liefde is groot genoeg om alle zonden uit te wisschen, Petite-Cousine.

Petite-Cousine:
Waarom wekt gij alle zonden eerst? Zij is inderdaad zeer zondig, neef, en ik schaam mij over u, die mij betrekt in uwen misdaad. Hemeltje-lief! als mijn oude vader wist dat ik van Parijs uit naar hier ben gekomen, terwijl hij verwacht dat ik in één tocht bij hem zou aanloopen! Wat ben ik gek toch, aldus in uwe gekheid te deelen.... En gij zijt niet zoo heel jong meer!

Mijnheer Serjanszoon:

O lieve! hoe vervloek ik een ouderdom, die mij vervreemdt in uw hart! Kan niet het vuur van mijnen dankbaren hartstocht de rijpheid van mijne jaren bergen? Ik heb u zoo onstuimig lief!

Petite-Cousine:

Ei! de mooiprater! Hij siert met woorden, als met bloemen, zijn grijzen schedel! Geef mij een kus....

(Mijnheer Serjanszoon gehoorzaamt gretig.)

Wat riekt ge fijn! Is dat die heliothroopgeur van vroeger? Uwe handen ook ruiken goed.... Ik durf u niet liefhebben: gij zijt te listig en uwe oolijke behandeling is een groot gevaar voor mij.

(Hij kust haar vlug)

Gij hebt een blauw moesje op uw kin, ouwe snaak. Uw neus is frisch en bepoeierd. Kan ik u zoenen zonder mijne lippen te blanketten?

Mijnheer Serjanszoon:

Gij zijt onlief met mij, en toch zoo lief, Petite-Cousine! Gij zijt zooals de wondere Deianira die aan haar minnaar Hercules, argloos en onwetend het Nessuskleed schonk, hetwelk hem tot op het merg verbrandde en hem in de schrikkelijkste vuren sterven deed. Uit hartzeer benam zij zich het leven.... Gelijk Deianira, zoo vindt gij mij, Petite Cousine, in bussels van gloed.

Petite-Cousine:

En moet ik van hartzeer omkomen, mon cousin? O laat mij uw frisschen neus aanraken, want gij vertelt akelige dingen.... Hoem! uw nauwe das heeft een subtiel lavendelademtje!....

(Zij kust hem meermaals en vleit zich aan zijn borst - Filmeene op met likeuren, blijft bevend staan, sprakeloos.)

Uw kraag is zacht en breed. Zacht zijn uwe vingeren. Bijt eens in het lobje van mijn linkeroor, wilt ge? Gij zijt een oude lichtmis, weet ge wel!

Waarom niest ge? Jeukt mijn haar u in den neus? Kom even hier, frissche neus, ik zal u wat leeren, kom, onfatsoenlijke neus, ik wil u snuiten!

Mijnheer Serjanszoon:

(in schuchtere vervoering)

Hoe goddelijk zijn uwe manieren! Gij brengt mij in ongeraden geneuchten.... Zeg, zeg, hebt ge mij dan waarlijk lief?

Petite-Cousine.

Stil!.... Arm meisje! Arm meisje! Arme Petite-Cousine!

(Zij wendt zich van hem af, en mijmert, poos.)

Mijnheer Serjanszoon:

(fluisterend)

Waar denkt ge aan, melieve?.... Nu zijt ge als de mooie roos, die haren kelk sluit bij naderenden avond.... Nu is mij de zoete Petite-Cousine een verborgen tresoor, een geheim van goud in schaduwen omsloten... Wat is er?.... Ik vrees het somber gedacht dat u afwendt van mij.... Zeg mij iets....

Petite-Cousine.

(Langzaam, steeds afgewend)

Wat zullen we doen vandaag?

Mijnheer Serjanszoon:

(onzeker)

Wat doen? Wat kan ik meer verlangen dan doen wat ik thans doe - u liefhebben en 't mogen doen!

Petite-Cousine:
Wat zullen we doen vandaag?

Mijnheer Serjanszoon:
Wel!.... eten, dejeuneeren.... wat praten.... wat uitrijden misschien - niet?.... Dan het diner. Ik heb geen uitgenoodigden, wij zullen met ons beitjes zijn.... Dan de heerlijke winteravond....

(poos)

Petite-Cousine:
En dan?

(men hoort de klokken luiden)

Mijnheer Serjanszoon:

(verlegen)

Dan.... natuurlijk.... de nacht.... Uwe kamer is rechtover de mijne.... De tapijten zijn dik....

Filmeene:

(dof)

God!

Petite-Cousine:

(plots opgeruimd)

Zijn ze waarlijk dik? Hoe schrander hebt ge dat alles geschikt en gemeten! Ge zijt een snoezig ventje, gij!

(springt recht)

(theatraal)

En gij vraagt of ik u lief heb?....
Ach! als ik u liefhad, zou ik u al zulke gekke dingen niet laten uitkramen, man. Zoen me.
.... Wat doet die meid hier?

Filmeene:

(angstig)

Pardon, mejuffrouw... Ik moest likeuren brengen...

Mijnheer Serjanszoon:

(recht en statig)

Ja - en niet anders dan met verlof binnenkomen. Niet anders dan met verlof, Filmeene. Ik wensch zeer dat juffrouw Lillendale, mijne nicht, met alle mogelijke omzichtigheid behandeld worde. Lieve nicht, neem geen acht hierop, bid ik u.... Mijne teleurstelling is groot, Filmeene, jammerlijk groot.

Filmeene:

(pijnlijk)

Ik hoop.... dat.... dat u.... mij....

Mijnheer Serjanszoon:

(kort)

Ja, dat hopen wij samen. Gaarne hopen wij samen dat dit niet meer gebeure, Filmeene.

Er zijn verhoudingen, die volstrekt dienen geëerbiedigd, Filmeene. Dat hopen wij.
Lieve juffrouw Lillendale, dringend verzoek ik u: stoor u hier niet aan. De handelwijze van mijne dienstmeid vernedert mij uitermate. Mijn toestand ware bij deze gelegenheid onverdragelijk, moest gij hem uwe aandacht leenen.
Gij kunt gaan, Filmeene.

(Poos, men hoort de klokken.)

Wat wacht ge weer?

(zachter)

Ga....

(Filmeene af. Er wordt aan de tuinpoort gescheld.)

Petite-Cousine:

(is voor 't raam gaan staan) (lange poos)

Kijk! nu sneeuwt het.... De klokken hebben een akelig geluid....

Mijnheer Serjanszoon:
Ja. Het is een droeve tijd.

Petite-Cousine:

(vóór 't raam)

Het is een zeer droeve dag. Men ziet van hier de menschen schuiven over de straat, als zwarte schaduwen. Ze dragen bloemen. Een klein kindje draagt eene kroon. Die gaan allen naar 't kerkhof, niet?

Mijnheer Serjanszoon:
Ja, naar 't kerkhof.

(Hij schenkt traag, verstrooid, likeuren in.)
(Poos. Er wordt heviger gescheld.)

Petite-Cousine:
Er staat iemand in den tuin.

Mijnheer Serjanszoon:
Een glaasje Curaçao, Petite-Cousine?

Petite-Cousine:
Dank u. - Er staat iemand in den tuin, die 't met Filmeene heel druk maakt. Wat is dat? Zij wil absoluut den tuin over. Het is een jonge vrouw. Filmeene laat haar niet door. Hee! Ze gaat toch.... ze gaat toch....

Mijnheer Serjanszoon:

Wat zegt gij?

(Klein gerucht achter de deur.)

Filmeene:

(achter de deur)

Dat kan niet! Dat kan absoluut niet! Mijnheer is niet thuis.... Er is niemand thuis....

(Een lach. De deur wordt opengeduwd.)

Vierde Tooneel.
Mijnheer Serjanszoon, Petite-Cousine, Katrijne, Filmeene.

Mijnheer Serjanszoon:

(verbaasd)

Wat nu?.... Katrijne!

Katrijne:

(koortsig en opgewonden)

Ja, mijnheer, Katrijne

zelve! Katrijne die al die dagen lang door uwe meid buiten huis werd gehouden en nu eindelijk binnen is geraakt! Katrijne, mijnheer, die geen raad meer weet.... geen raad meer weet....

Mijnheer Serjanszoon:

Zet u - Filmeene, wat moet dat beteekenen?...'

Filmeene:

(dof)

Ik dùrf niet.... ik dùrf haar niet inlaten.... ik wist dat ze met een mond vol verwijten kwam....

Katrijne:

Met een hart vol wanhoop, mijnheer.... Neen, ik zet mij niet.... Hier zet ik mij niet.... Ik heb honger, en kou, en ellende. Hier kom ik recht eischen, mijn rècht!

Mijnheer Serjanszoon:

Kalmte.... kalmte....

Filmeene, ik sta verbaasd over u.... Neen, geen woord thans. Wij zullen later spreken.

Mijn nichtje, ik vrees dat dit geweld u hindert. Mag Filmeene u naar het salon brengen?

Katrijne:

(heftig)

Gij hoeft niet heen te gaan, mevrouw. Geen vreemde is zoo vreemd dat zij mijn woord moet vluchten.... Gij weet niet wie hier huist, of zoo gij 't wist, bleeft gij geen stonde langer. Deze man was eens mijn meester. Onder dees dak waande ik mij in veiligheid. Ik was jong, mevrouw, schoon en onervaren. Misbruik, misbruik heeft men van die jeugd, van die schoonheid, van die onschuld gemaakt.... en toen 'k een last was geworden, toen 'k een last droeg, wierp men mij op straat als een hond. Als een hond, mijnheer, hebt gij het zwangere meisje op straat geworpen. Nu.... nu.... nu kom ik -

(Zij barst in snikken uit.)

Petite-Cousine:

(stil)

Wilt ge mijn mantel me even omwerpen? Ik wil een loopje doen in uw tuin....

Mijnheer Serjanszoon:

(rap)

Het sneeuwt!....

Petite-Cousine:

(den mantel schikkend)

Bah! ik ben wel hier gekomen!....

(af, met Filmeene)

.

Mijnheer Serjanszoon:

(klopt zachtjes op Katrijne's schouder)

Komaan, arm kind, bedaar nu. Ik weet waarlijk niet wat met u gebeurd is. Zeker, ik heb u indertijd wat ruw doorgezonden.... maar bedenk in welke omstandigheden ook! Geef me u hand, vertel me eens alles zachtjes.... Zoo.

Je komt eigenlijk zeer ontijdig weet ge wel?.... Snik nu zoo niet. Wat is er toch?

K a t r i j n e :

Toen ik van hier werd uitgezet, zocht ik bij Nikolaas een onderkomen. Zoo dikwijls had hij me een kamertje dicht bij de karzerne aangeboden.... Daar woonde ik een tijdje. Dat mocht toch! Hij was de vader van het kind.... toen kwam het kind.... en toen had Nikolaas mij niet meer lief. Hij houdt niet van kinderen.... Het onze, mijnheer, was een pover kindeke met rimpels, een meisje.... niet schoon, maar het onze! Ik hield er wel van. Het kon zoo gulzig drinken, en zoo raar kijken, en ik had zooveel geleden, toen het er kwam, Nikolaas, kon 't niet zien, kwam niet zoo dikwijls meer, kwam eindelijk in 't geheel niet meer.... toen, mijnheer, na dagen, na weken, na maanden, alleen op dat kamertje, toen - het is leelijk om te zeggen, geloof ik - toen werd ik boos op het wicht. Het was zijn bloed, het zijne, en ik haatte het omdat het van hem was....

(Poos- dan laag en onzeker)

toen, op een morgen stierf het....

M i j n h e e r S e r j a n s z o o n :

Ha! het stierf!.... Stuipen?

K a t r i j n e :

(woest-angstig)

Waarom zegt ge dat?....

(stil)

Ik weet niet. Het stierf. Het lag dood in zijn wiegje.

(langzaam, in de lengte uitstarend)

Ik heb het begraven. ik en de delver, zoo alleen, alsof het kind geen vader meer had.... Het ligt in het hoekje, het eenig kruis waar men geen naam op leest. De delver zei: ‘'t is al goed zoo - het zielken is toch in den hemel....’ Ja.

(poos)

En naderhand heb ik weer een poos met Nikolaas mogen leven.

(Mijnheer Serjanszoon schrikt.)

K a t r i j n e :

(stil)

Met Nikolaas.

(Lange poos).

Mijnheer Serjanszoon:

(rechtstaande, gewildluchtig)

Wel meid, dan is alles weer in orde. Wat beteekent toch uw uitval tegen mij en dit huis? Het verwondert mij dat gij zulken toon hebt durven aanslaan - wezenlijk Katrijne, het wondert mij zeer. - Het kind is verloren maar de minnaar is teruggevonden. Daar zijn, dunkt mij, nog gelukkige jaartjes op handen voor u....

Katrijne:

(de handen wringend)

O! dat dacht ik!.... Dat heb ik ook gedacht!.... Maar seffens wou hij weer een kind - en ik wilde niet, omdat ik wist dat het mij de eenzaamheid zou brengen. Een kind, dat is voor hem de zekerheid geworden dat

hij me verlaten mag. En ik wilde niet, ik wilde maar altijd niet!

(Rechtstaande, bang.)

Kreeg ik weer een kind, dan moest het weeral sterven....

(Verwilderd en hijgend.)

Neen, neen, schurken, niet meer die liefde, niet meer die laffe liefde, die van maagden moeders en van moeders beulen maakt!
Hô-ô!....

(zij snikt) (lange poos.)

Mijnheer Serjanszoon:
Kom! kom! mijn kind.... laat u wat troosten.... 't Zal toch wel zoo erg niet wezen. Gij windt uzelven op....

Katrijne:

(gelaten)

toen, omdat hij geen uitkomst vond, toen is hij weggeloopen.... En toen zat ik daar. Hoe heb ik die nachten omgebracht, en die dagen, en die weken?.... Hij is weg. Hij is niet meer op de Kazerne. Ik weet niet waar hij is.

(haastig.)

Ik heb gedacht dat hij hier bij u zou komen. Waarom kijkt ge mij niet aan?

Mijnheer Serjanszoon:

(moeilijk)

Neen, kind, hier niet... Ik hoorde niets meer van hem.... Hij schreef me niet eens... Ik weet niet waar hij woont.... Hoe zoude ik dat weten?

(Vriendelijk)

Komaan wat kan ik doen voor u?

(Katrijne spreidt de armen in moedeloos gebaar.)

Het leven is een zonderling avontuur. Het is een heele toer om op zoo'n vloed zijn schuitje recht te houden. Ik beklaag u. Gij waart niet tegen den storm bestand en dat is u alleen niet te verwijten. Gaarne, Katrijne, gaarne herinner ik me dat ge op zekere dagen van mijn leeftijd in mijn oud hart eene liefde hebt gewekt, welke ik steeds voor eene oprechte en eene zuivere zal aanzien. De gedachte daarvan is als een zoete reuk. Ik zal u helpen, Katrijne, ik wil het doen uit alle mijn krachten....

(poos. Hij neemt haar bij de hand.)

Laat zien. Elk van zijn kant moet billijk handelen. Uwe ellende is onder dees dak geboren, de misdadige is mijn neef. Ik wil geen 't minste deel van mijne verantwoordelijkheid afwerpen, neen, geloof niet, dat ik het doen zou. We willen er ook geen nuttelooze woorden omhangen. We willen kort zijn, willen we?

Laat eens zien. We zullen saam den nietdeug opzoeken. Ja. We zullen er uit halen wat er uit te halen is. Tegen God's

natuur willen we niet strijden, nietwaar? Onderwijl kunt ge van mij al verkrijgen wat tot uw onderhoud noodig is. Daartoe zal dezen avond nog Filmeene u van mijnentwege komen opzoeken. Gij kunt alles met haar om bestwil schikken. Wat zegt ge daarvan?

Katrijne:

Ik ben zoo leeg in mijn kop mijnheer....

Mijnheer Serjanszoon:

Ga, Katrijne, ga, mijn kind. Rust wat. Laat de tijd de hoeken van die droeve zaak verzachten. Dat kunnen menschenhanden toch niet. De tijd is als een wijde mantel: hij dekt met eender geplooi de dunnen en de dikken.... Alles komt weer goed.

Ik zelf doe u uitgeleide, goede Katrijne. Ik breng u tot over den tuin. Denk niet aan de toekomst gelijk aan een donkeren kelder. Staat de zon, omdat zij onder is, dan nooit meer op?

(Al pratend beide af.)

Vijfde Tooneel.
Mijnheer Serjanszoon, Filmeene.

(Lange poos. Men hoort de klokken, tegelijk klinkt twaalfmaal de koekoek).

Mijnheer Serjanszoon:

(achter de schermen, gejaagd)

Filmeene! Filmeene!.... Filmeene!....

(poos).

Maar dat is niet mogelijk.

(driftig op.)

Hoe kwam dat? Hoe werd ik niet verwittigd?

Filmeene:

(in de deur)

Ik wist niet.... ik durf niet.... Ze verbood mij u iets te zeggen....

Mijnheer Serjanszoon:

(driftig)

Wie, wie, om den Hemel! wie is hier de meester? Mijn hoofd geraakt op hol, Filmeene. Eindelijk valt mijn geduld voor de taaiheid van wat ik bij u niet anders dan een kiekenkop kan noemen. Alles doet ge verkeerd, en waarlijk, ik zou er op zweren: alles doet ge met opzet. De duivel hale mij! Gij steekt den draak met mij!

F i l m e e n e :

(in de denr)

Ze zei: ‘doe de paarden inspannen en haal mijne koffers. Zeg niets aan uw meester: hij weet waarom

ik ga.' Ze was heel luchtig, mijnheer.... Gij zijt wel streng voor mij.

(Poos. Filmeene nadert.)

Ze stapte al zingend in het rijtuig, mijnheer. - Ze zei: 'als uw meester wat vraagt, zeg dat ik den heliothroopgeur niet kan verdragen' en nog iets.... dat ik niet herhalen durf. Toen riep ze wat in 't fransch en de postiljons lachten.

Mijnheer Serjanszoon:

(gebroken, langzaam)

....Dat ge niet herhalen durft?

(Hij gaat naar de tafel, schenkt likeuren en drinkt.)

Ik moet toch alles weten, Filmeene. Ik wil alles goed weten.

Filmeene:

Ik schaam mij over haar, mijnheer. Ze zei nog: 'Zijn neus is mij te frisch!'

(Mijnheer Serjanszoon blijft pal staan. Hij roert niet. Het likeurglaasje glijdt uit zijn handen en breekt op het tapijt. Poos, Filmeene komt dichter.)

Filmeene:

(met stillen gloed)

Ik smeek u, goede meester: wil inzien dat ik geen schuld heb.... ik heb wezenlijk geen schuld....

(Kleine poos) (verschrikt.)

Meester! meester!.... gij weent!

Mijnheer Serjanszoon:

(overspannen, wil toch statig doen)

Ik?.... Filmeene, ik bid u, let op uwe woorden. Ik ween niet.... Droef te moede ben ik zeker ofschoon dit meer aan het onophoudelijk klokkengeluid dan aan wezenlijke oorzaken is toe te schrijven. Ik denk zoo plots dat ik wel eenzaam ben op deze wereld. Ik denk aan het kerkhof, waar ook geen spoor van liefderijk verleden is te vinden voor mij. Dat is zonderling niet waar? Dat is zeer zonderling.... zeer zonderling....

(Hij haalt langzaam zijn mantel en zijn steek.)

Wilt ge het noenmaal uitstellen? Ik wil wat bloemen gaan leggen op het klein graf dat naamloos is. Ik zal de plaats wel vinden. De grond is er kaal en het kruisken is naakt.

Houd het vuur op....

(af.)

F i l m e e n e

(wil hem achterna, blijft staan bij de deur, drukt hartstochtelijk hare handen op haar boezem, dooft een snik en bijt over hare vuisten in haar schoot. Dan zijgt ze langs den muur, neerstortend, huilend.)

(De gordijn valt traag.)

Verlangen[1] door A. Roland Holst.

I.

Zon van mijn dagen
Maan van mijn nachten
Bron van mijn wisselend licht,

Smachtende vragen
Mijn hoogste gedachten
Waar is haar stille gezicht?

Grauw zijn de dagen,
Duister de nachten
Verborgen de lichtende bron -

Ach, waarom klagen,
Zij komen, mijn klachten,
Weerom, geen die licht vinden kon.

En bij iedere zon
Die mijn dagen begon
Dacht ik - Hij heeft haar begloeid -

En de zilveren maan
Zag mij droomerig aan
Zij had haar slapen omvloeid.

1) Dit gedicht maakt deel uit van een bundel die in het voorjaar door C.A.J. van Dishoeck zal worden uitgegeven.

O, de klaarheid die groeit
Door het hooge gebouw van den nacht,
En de liefd' die er bloeit
En aan harten vereeniging bracht
En het aarzelend zacht
Gefluister in 't duistere woud,
En de donzige vacht
Van de wolken waar manelicht dauwt.
't Werd àl om mij samengeweven,
Ik heb alles gehoord in die zangen
In die glansen aanschouwd,
Maar het bleef mij zoo koud
Heel alleen met dat groote verlangen,
Zoo leeg in het volzilv'ren leven.

II.

Het is teer en vaag in de stille gedachten
Aan het lieve dat ver van mij leeft,
Er is zilv'ren muziek als van klachten die lachten
Daar een beeld hen licht-bevend omzweeft.

Toch, nooit zag ik haar - en dit groote verlangen
Bleef als een bloemlooze plant,
En ik wachte - en wachte - zoo lang en zoo bang en
Als een alleen met den avond aan 't strand.

Toen kwamen er aarz'lend mijn eenzaamheid streelen
Beelden zoo lang al verloren gegaan,
Als kind'ren, pijn radend, zij laten het spelen
En komen - zoo kwamen zij aan.

Een hield wiegend een bloem, voluit bloeiend en blank,
Teer roze ombeefd aan den rand
En die bloem boog naar mij - de steel was zoo rank,
En ik zag droom-bewogen haar hand.

Een wees ver in den nacht naar een stad waar het lijden
Sterrenliefde maakte tot logen,
Maar hoog een licht raam - oog van strijd en bevrijden,
En ik dacht - zoo lichten haar oogen.

En de derde hield in de manevloei
Zijn hand met een purperen vrucht,
Is in haar gelaat zoo de lippenbloei,
Is haar hals koel als manelucht?

O, kan ik dan nimmer haar wezen hier vinden,
Zijn leeg dan de dagen en nachten,
Is nooit dan haar stem in het klagen der winden
Om mij en mijn zwijgende klachten?
Geen vreugd meer in ál wat ik eens zoo beminde,
Hoop is heen - en verlangen bleef wachten.

Maart '09.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

M.H. Werkman. *Museum van Plastische Verzen.* H.N. Werkman, Groningen, 1910.
Jan Greshoff. *Door mijn open Venster.* H.D. Tjeenk-Willink, Haarlem, 1910.
J.Ph. van Goethem *Uit eenzame uren.* Amsterdam, W. Versluys, 1910.

Emile Zola, die forsche bouwer van bazalt-geheelen, moge eens beweerd hebben, dat de tijd voor de dichtkunst voorbij is, - iedereen weet nu wel, dat deze uitspraak, van den grooten Franschen romanschrijver, volstrekt niets méér was dan een stoute krijgszet op het volgepropte schaakbord der toenmalige letterkundige veldslagen, en slechts dienen moest om Victor Hugo een duw te geven, die den opkomenden naturalisten in den weg scheen te staan. Want evenals Douwes Dekker hier te lande gedaan heeft, n.l. één enkel tijdelijk onderdeel der dichtkunst, de klassicistische rhetoriek, als het type van álle dichtkunst beschouwen, om er dan de pijlen van zijn vernuft op af te schieten, zóó wou ook Zola alleen rekening houden met dat bepaalde soort van rijmende letterkunde, waar hij zelf, als Franschman, kennis van had kunnen nemen, zonder te bedenken, dat er daarnaast, neen, hoog daarboven, wel eens een heel ander soort van dichtkunst bestaan kon, waartegen zijn bezwaren in 't geheel niet golden, en die even realistisch het innerlijk-psychische weergaf, als zijn eigen kunst dat de tastbare werkelijkheid deed. Shelley toch en Wordsworth, Verlaine en Mme Ackermann, Heine en Hebbel, om er maar een paar van ieder volk te noemen, zijn, in al hun onderlinge verscheidenheid, in geenen deele de opgesierde onwaarheid, die Zola op zij schoof, noch ook het conven-

tioneele spel met woorden, waar Douwes Dekker zoo scherp meê heeft gespot.

Ook in Holland hebben dichters als Jacques Perk en Boutens, om maar niet te spreken van al de andren die tusschen deze twee uiterste tijdsgrenzen vallen, voldoende door de psychische echtheid en zinnelijke schoonheid van hun werk bewezen, dat de dichtkunst, in plaats van te verdwijnen, zooals die twee groote strijders van 't verleden het wenschten, integendeel met ieder nieuw geslacht nog levensvol-krachtiger opkomt dan voorheen.

Geen wonder dan ook, dat een kritikus van verzen, die meer geeft om de teekenen der tijden en de levende werklijkheid, dan om de persoonlijke vooroordeelen van dogmatische redeneerhoofden, met belangstelling uitkijkt naar alle nieuwe dichtkunst, die de golfslag der nadrende toekomst neerwerpt op het strandvlak van den tegenwoordigen tijd.

Van Goethem, Greshoff, Werkman zijn de namen der drie dichters, die ik gaarne bij mijn lezers inleiden wou. Wie het meeste aanleg heeft van hen, of liever, wie het in zijn latere leven het verst zal brengen als dichter, - ik zou er niet gaarne een beslissend antwoord op geven, omdat er zoo weinig met stellige zekerheid uit een's dichter's eerstelingen te voorspellen valt.

Niemand b.v. zou in Jacques Perk's knape-verzen, zooals Mej. Betsy Perk die later bijeengebracht heeft, den toekomstigen grooten dichter der ‘Mathilde’ hebben kunnen raden, zoomin als er een artistieke overeenkomst bestaat tusschen Shelley's vervelend redeneerend Queen Mab en diens prachtigen Prometheus Unbound.

***

Wilde men deze drie dichters, ieder met een enkel woord, in hun innerlijk Wezen kenschetsen, dan zou men kunnen zeggen, dat Van Goethem de gevoeligste, Greshoff de bijzonderste en Werkman de gewoon-reëelste en stevigste van hen is. Gevolg is dan ook, dat Van Goethem u het meest, want onmiddellijk voor zich inneemt, dat Greshoff u noodigt tot scherp bekijken en fijn-proeven, terwijl Werkman, ondanks een zekere stugheid in 't beweeg van zijn verzen, toch door zijn ernstig willen en wel eens goed-slagend kunnen, uw waardeering wekt. Van Goethem is een gevoelig hart, dat soms de muziek hoort der sferen,

Greshoff een fijne geest, bij wien de vernuftige waarneming wel eens heenspeelt door het voelen, terwijl Werkman een vaste willer schijnt, die rustig zijn gang gaat, en van tijd tot tijd, al is zijn rhythme niet altijd even vloeiend, doordat er wel eens plotseling een zware lettergreep te staan komt, waar een lichte verwacht werd, toch iets zichtbaars en meevoelbaars naar boven weet te brengen uit zijn wordende Binnenst, en 't vast te leggen in zijn vers.

Over 't algemeen geloof ik, dat het Hollandsche vers nog altijd niet het stadium is te boven gekomen, waarin het door Gorter's reeds meer dan twintig jaar oude innovaties is gebracht.

O, vroeger - ik bedoel vóór '80 - was 't Hollandsche verzen-maken zoo makkelijk: de kunst was aan onwankelbare wetten gebonden, en wie die regelen kende en zich een beetje oefende, kon er zeker van zijn, dat de verzen, die hij uitgaf, door de kunstrechters erkend zouden worden als correct, m.a.w. volmaakt. Aan 't persoonlijk gehoor, aan de eigen innerlijke zangdrift werd dus heel weinig vrijheid en recht gelaten: de techniek was streng bepaald, en een vers, dat zich niet volstrektlijk aan die bedachte voorschriften der handleidingmakers houden wou, heette slechtgebouwd en gold dus *niet* als poëzie. Geen wonder dan ook dat de rhythmen der meeste veertigers gelijkelijkglad, en vloeiend zijn, alle individualiteit is uit het vers-beweeg verdwenen, en als de namen er niet onder stonden, zou men in de meeste gevallen moeilijk kunnen uitmaken, of een vers van den eenen of den andren poëet moet zijn. Waarbij nog kwam, dat ook de onderwerpen, en evenzeer de beeldspraak, ja, 't heele geestlijk wezen van al deze dichters op precies hetzelfde plan lag, zoodat men heelemaal niets anders kreeg te hooren of te zien, noch te voelen of te denken, wien ook van dat poëten-geslacht men ter hand nemen wou. Het nette, gezetene publiek dier dagen, het eenige, dat toen lectuur kocht, zij 't niet om deze te genieten, dan toch om salontafels en boekenhangers te vullen, zou ook niets anders gewild hebben daarvoor, dan, altijd maar weer door, hetzelfde niet opvallende, want van oudsbekende, waar men, bij zijn gasten, meê voor den dag komen kon, en waardoor men den schijn kreeg, van een ordentelijk-letterkundig, want zedelijk en godsdienstig man-van-smaak te zijn.

En 't gevolg was dan ook, dat de eenige dichter dier dagen, die ten volle dien naam verdiende, omdat hij zichzelf kon wezen, en zich boven de schoolschheid van den vorm, de gemeenplaatsigheid van inhoud der anderen dorst verheffen, door het lezende publiek ten hoogste gerespecteerd, maar in tegenstelling tot zijn tijdgenooten zeer zelden gekocht en gelezen werd. Hij heette ‘stroef’ - wie laakt hem nu nog om zijn grootere vrijheid van beweging? - en diepzinnig-duister, alleen omdat hij zich niet aansloot bij den koekoek-éenzang der andren, maar uit dorst te spreken wat er opkwam en bewegen ging in zijn eigene, levende individualiteit. Neen, Potgieter was geenszins stroef - zijn verzen loopen slechts wat krachtiger-gespierd, wat energischer van manlijke voetmaat dan die der gladder-glijdende andren, en zijn duisterheid is alleen dáárin gelegen, dat men niet reeds van te voren, ook zonder hem gelezen te hebben, met zekerheid voorspellen kan wat men vinden zal in zijn kunst. Maar natuurlijk is zijn werk, evenals alle goede dichtkunst, géén lectuur voor geheel-en-al-onwetenden, die nooit iets inzagen behalve hun Evangelisch Gezangboek en 't Gemengde Nieuws in de krant.

Neen, Potgieter schreef volstrekt niet gezocht of gewrongen, noch kabbalistisch-duister, gelijk men het zoo dikwijls voorgesteld heeft, en zijn werk is tienmaal lichter lectuur dan b.v. dat van Landor, Browning of Swinburne, die toch nooit, om hun doorwerkten stijl of historische toespelingen, minder zijn geacht of schaarscher gelezen, zooals dat wèl met onzen landgenoot is gebeurd. Wij, Hollanders schijnen toentertijde een beetje moeielijk van begrip te zijn geweest.

En 't gevolg was dan ook, dat Jacques Perk toen hij opkwam, óók van duisterheid werd beschuldigd, eenvoudig omdat hij niet wou treden in het spoor dat de populaire schrijvers van '40 vóór hadden getrokken, en hij dus, in plaats van het meest alle-daagsch-vlakke in effen-vloeiende vers-maat telkens maar weer te herhalen, zooals toen de andren deden, zijn persoonlijk gevoels- en verbeeldingsleven, gelijk alle echte dichters doen, in zelfgehoorde taalmuziek uitzingen ging.

Ook hem noemde men duister - verbeeld u dien klare, bij wien geen enkel woord om niet staat, en elke regel iets mooi's

bij het vorige voegt - men durfde hem parodieeren, en slechts met ontzachelijk veel moeite van diplomatische taktiek kreeg hij van tijd tot tijd een paar derzelfde verzen, die nú reeds, terecht, zooveel drukken beleefden, in 't een of andre periodiek van dien tijd geplaatst. Men durfde zelfs beweren, dat hij geen verstand had van verzen maken, en ik weet, dat een letterkundig predikant dier dagen, - Ds. Hasebroek, - in diens hechten aan willekeurige regelen en de daarop gebouwde praktijk der '40'ers, dit indertijd een beetje minzaam uit de hoogte, aan een van Perk's bloedverwanten, verzekerd heeft!

Waar 'k op neêr wou komen: de grootere vrijheid van versmaat, die de tachtigers in de kunst brachten, alleen omdat zij hun verzen neerschreven, zooals zij hen inwendig gehoord hadden, en niet met koel verstand en volgens uiterlijke voorschriften, gelijk de schoolgeleerden het hadden bevolen om te doen, die grootere mate van individuëele expressie, die tegenwoordig aan den dichter gegund wordt, dreigt thans bij de jongeren een enkel keer te verbastren tot onharmonischen vers-bouw en slordigheid tout-court. Ik vind het goed daartegen te waarschuwen, want al is het geen doodzonde, zich niet aan de regels der school te houden, en kan men er zelfs prachtige effecten mee bereiken, er den uitdrukkingsrijkdom van het Hollandsche vers door vergrooten, zooals vooral menigmaal uit Gorter's verswerk blijkt, toch blijft het onomstootbaar, dat een dichter niet den eersten den besten toevalligen rhythmischen inval goed mag keuren, in zijn werk, maar steeds, als hoogsten rechter, zijn fijnste psychische gehoor heeft te beschouwen, dat hem zeggen zal, of een vers, dat hij op 't punt is om op te schrijven, inderdaad een voldragen vers is, dus de juiste weergave van een inwendig zingen, dan wel een onvolkomen benadring ervan.

De grootere vrijheid toch, die, zooals ik reeds aangaf, Jacques Perk en daarna Gorter vooral, aan 't Hollandsche vers gaven, heeft met al het goede en mooie, dat zij meebracht, ook dit kwade gevolg gehad, dat sommige der jongsten nu gaan doen, alsof alles maar geoorloofd, en of het eerste het beste wat toevallig uit hun pen komt, een meesterstuk moet zijn.

Ik doel hiermeê in 't bijzonder op den bundel van den heer Werkman: want de keuze der uit te gevene gedichten van deze

had met méer zorg behooren te geschiên. Ik zal eenige bewijzen voor dit oordeel geven, om dan tevens aan te toonen, dat deze schrijver wel degelijk talent heeft, en alleen maar wat te haastig met uitgeven is geweest.

Ten eerste, - maar dit is nog het minste - geeft hij volstrekt niet om hiaten, die toch in een Hollandsch vers absoluut niet kunnen geduld worden, *niet* omdat de *regel* luidt: een stomme klinker op 't eind van een woord vlak voor een klinker, als beginletter van het volgende, vloeit met deze samen tot een enklen klank: maar omdat het voor Hollandsche ooren zeer onaangenaam te hooren is, als die ineenvloeiïng verwaarloosd wordt. Op die manier toch wordt de welluidende strooming van het vers verbroken, want in twee stukken gehakt.

Voorbeelden van dit gebrek aan goede techniek geven de volgende regels

door klamm*e aa*rde en met stuw-geweld....
in elke warme vor*e en* vervolgen....
't Heldere zwijgen van d*e ij*le lente....
D*e o*ude paarden stappen, rustig-zwaaiend....

Dit zijn reeds 4 voorbeelden uit de eerste twee verzen....

Het zou jammer voor de Hollandsche poëzie zijn, als andre opkomende jongren door dit kwade voorbeeld in de war werden gebracht.

Want dit als zelfstandige grootheden op elkander volgen van twee klinkers, breekt de muziek van den versgang en maakt den indruk, alsof de dichter in plaats van te zingen, stamelen gaat.

Een andere technische fout, waartegen niet alleen Werkman, maar alle jongren die zijn voorbeeld zouden willen volgen, gewaarschuwd dienen te worden, is het doen overloopen der woorden van het eene vers in het andre, zoodat de beginlettergrepen van een woord op het einde van den eenen regel, de slotlettergrepen ervan aan het begin van den volgende komen te staan. Want dit zou hoogstens een goed effect kunnen maken in een hartstochtlijke toespraak uit een dramatisch gedicht, maar in een rustige beschrijving staat het gek, en wekt terecht den indruk, dat de dichter zijn kunst nog niet meester is.

Verzen als de volgende b.v. zijn geen verzen, maar constateerend proza, op onhandige wijze in rijmmaat geschikt.

> Rellend ijzeren zaai-machine, rand
> in rand zoomende, werkt een oud man, ment de
> gestage paarden, trappelend, trager rond
> den hoek, en verder. Eén greep om de nijgen-
> de hefboom, uit glijende buizen zijgen
> rennende korrels in den vorengrond, etc.

Iedereen merkt het: zulke slecht geslaagde werk-studie's had deze schrijver in portefeuille moeten laten, en niet behooren te brengen onder de oogen van 't publiek.

Het was noodig dit te zeggen, want nógmaals herhaal ik: wie met de traditie der vers-techniek wil breken, moet eerst toonen dat hij daar recht toe heeft, door iets schooners te geven dan, binnen de grenzen dier techniek, goed mooglijk zou zijn. Doch waar dit *níet* het geval is, waar de dichter toont, uit louter gemakzucht, of ongeoefendheid in den vorm, het leelijke te hebben neergeschreven of onveranderd gelaten, daar dient dit gebrek aan artistiek geweten met duidelijke woorden te worden gesignaleerd. Want er zijn reeds te veel leelijke of onbeduidende verzen op de wereld, dan dat een jongmensch van talent er nog de zijne bij te voegen behoeft.

Nu moet men echter niet denken, dat deze bundel, daarom, geheel en al waardeloos zou zijn. Uit verscheidene verzen, in hun geheel, zoowel als uit verschillende plaatsen van eenige andren, blijkt dat de heer Werkman wezenlijk talent heeft, en dat dus zijn hoofdgebrek is: een onnadenkende eerzucht die hem te snel tot het uitgeven van een bundel dwong, zoodat deze een mengelmoes van goed en slecht moest worden, waar het betere vooral dáarom minder opvalt, omdat het boekje juist met het verwerplijkste geopend wordt.

Verderop staat, gelukkig, hier-en-daar iets veel beters, en om niet den indruk te geven, dat de heer Werkman beter zou doen, indien hij de dichtkunst links liet liggen, zet ik hier het volgende goede staaltje van wat hij wezenlijk kan:

Nimf en Sater.

> Hoog in het woud ruischten even de kruinen:
> er ging een puur gepijp, dat lang weer zweeg,

Een wankel blad zwijmelde neer en zeeg
zich vlijende over oudere, dor-bruine.

Over ritslend bedeksel en bewegend mos
neuriënd wandelde een buigzaam meisje,
een nimf, vinger op lippen, nu ze in 't bosch
vernam een sater, pijpende zijn wijsje.

In nieuwe stiltepoos zeeg ze en vlijde
zich over het gedweeë mos en lag
zoet mijmerneuriënd, en zweeg en zeide
een fluister-liefdewoord, smeltend in lach.

Ik geef hier slechts de eerste twaalf van dit vijftig-regelige gedicht, maar ondanks dat er een hiaat in den 6^{en} regel valt te bespeuren, kan dit fragment toch als een bewijs dienen, dat de heer Werkman een toekomst als dichter krijgen kan, indien hij, zooals ik hierboven bewees, eenige slechte gewoonten van techniek wil afleeren, en dus verder geen enkel vers meer uitgeven dat niet door den beugel der schoonheid kan.

***

Greshoff's boekje is er niet een, om achter elkaêr gelezen te worden, in één adem uit. Men moet het naast zich leggen, en er van tijd tot tijd in kijken, want dan kan men zeker zijn, dat men telkens, bij het in-den-wilde opslaan, iets aardigs erin vindt, omdat men dan ieder vers aandachtig betuurt. Want leest men de verzen achter elkaêr, 't een na 't ander haastig doorvliegend, dan weet ik zeker, dat u een heeleboel fijnheidjes erin en mooiheidjes zullen ontgaan, zoo goed als u dit gebeuren zou met een collectie vlindervleugels, die gij, in 't voorbijgaan, achter een glasruit zaagt. De schoonheid van Greshoff's werk toch is een als-gedempte, een door-haar-fijnheid vage, waaruit niets zeer sterk naar voren springt, maar die bij nauwkeurig bekijken soms aangenamer, weldadiger aandoet, dan menige kunst, die sterker spreekt en onmiddellijker pakt, doordat zij geweldiger wil zijn.

Deze korte karakteristiek moge hier tot aanbeveling dienen

van dezen fijnen bundel, waar ieder letterlievende iets mooi's in vinden zal.

Wilt gij ten slotte één klein staaltje van wat Greshoff vermag?

> Avonden zijn licht-grijze oogen,
> Waarmeê de eeuwigheid beziet
> In een glanzend mededoogen
> Land en water en het wuivend oeverriet.

Voelt gij achter deze verzen, in de ziel van den dichter, niet een visie liggen van de heele wereld, een visie, die niet bij het oppervlak staan blijft, doch daarin doordringt, en op haar eigen wijze, de geestelijkheid ervan voelt en in zachten toonval aan de menschen geeft?

***

Een heel ander dichter is weer van Goethem. Hij doet u niet peinzen en in u zelf zacht trillen, zooals Greshoff, maar neemt u meê op zijn rasser-vloeiend rhythme, dat ook het inwendige rhythme van zijn gevoelsleven is. Greshoff is een dichter, om stil door u gelezen te worden, als 't in u zelf heelemaal rustig is, maar Van Goethem voelt bewogener, zooals wordt aangewezen door den meer zwierenden, den zacht en toch krachtig voortsnellenden gang zijner verzen, waaruit van-tijd-tot-tijd iets menschlijk-wanhopigs, geen vage Weltschmerz maar een werklijk lijden om iets zeer werklijk-droevigs, naar voren schiet. Toch schuilt er, gelukkig, niets sentimenteels in dit dichtwerk, geen overgave aan het noodlot, in weemoedige berusting: neen, de gezonde levenszin, 't verlangen naar de vreugde komt telkens weer boven, en overwint, voor een pooze, in opwekkend tempo alles wat den dichter neêr te drukken dreigt. En daarom maakt deze bundel, al komt hij van een mensch, die weinig geluk kan hebben, die voortdurend vreezen moet, terug te vallen van de serene hoogte, waar hij toe op is geklommen, den lezer toch niet verdrietig, en doet het integendeel sterkend aan, te zien, hoe deze dichter, al moet hij strijden met het noodlot, zichzelf steeds krachtig tracht op te houden en daarin prachtig slaagt.

Dat psychische proces geeft iets innerlijk-dramatisch' aan dit boekje, en doet den schrijver hier en daar bewonderen, ofschoon

hij in zijn bescheidenheid en mannelijke gerustheid noch om die bewondering, noch om weekdoend medelijden vraagt. Hier slechts vier regels, om de dwepende energie van zijn rhythmus te doen zien.

> Wil niemand luistren naar dit trotsche smeeken,
> dit wild verlangen van mijn hart? Niet één?
> Is er in heel dit wijde leven geen,
> Die mij de handen vragend toe wil steken?

Met zulke verzen behoeft de Nederlandsche dichtkunst nog niet bang te wezen, dat zij op haar laatste beenen loopen zou.

Buitenlandsche Literatuur door P.N. van Eyck.
V.
Tolstoj.

Dwaasheid zou het zijn, wanneer ik mij voorstelde, in de weinige hier beschikbare bladzijden een volledig beeld te geven van den man, wiens dood kort geleden de gansche wereld bewogen, ontelbare letterkundigen tot het schrijven van artikelen gebracht heeft. Wat mij voor dit opstel als doel voor oogen zweeft, is dit: te trachten in een kort bestek de eenheid in Tolstoj's geheele verschijning aan te wijzen en daartoe zooveel mogelijk die dingen samen te brengen, welke mij voor een goed begrip zijner merkwaardige persoonlijkheid noodzakelijk dunken.

Met enkele andere schrijvers heeft Tolstoj aanleiding gegeven tot een legende, waardoor het juist onderscheiden der werkelijkheden in zijn bestaan in hooge mate bemoeilijkt wordt: het is alsof een dunne, onzichtbare damp om hem heenzonk, een weeke nevel, die àlle details vervormde. Op grond dezer legende is men gewoon geraakt, het werk van Tolstoj te zien als dat van een profeet, die over de wijde steppen van het verre Rusland, uit een hart bevend van zwoegend medelijden en boordevol sidderende naastenliefde, woorden van innigheid naar de wereld deed heengaan als een vermaning tot een nieuw leven in vrede en geluk; heeft men zich gewend, hem zelf als een man te beschouwen, die te midden der aardsche vreugden den moed had, zich tot in de diepst-verborgen schuilhoeken zijner ziel te doorzoeken, en die, tot de erkentenis gekomen zijner ijdelheid en van het onrecht zijner geneuchten, in een sublieme

verloochening van zijn eigen geluk, zich bekeerd heeft tot een leven, dat, den zwaarsten arbeid niet schuwend, alle genot der zinnen ontberend, de soberheid beoefende tot den somberen dood, zijne vrijheid bond met de taaie banden eener ongeëvenaarde zelftucht, aldus het volste recht verwervend tot het uitoefenen der strenge kritiek, waaraan hij anderen onderwerpt, tot het stellen der zware eischen, wier vervulling hem voor een zuiveren zielestaat onvermijdelijk en onmisbaar voorkomen. Aan te toonen, hoezeer men door deze legende Tolstoj eigenschappen toeschrijft die hij niet bezat, hoezeer men hem andere, meest innerlijke, hoedanigheden ontnam, welke zijn eigenlijke persoonlijkheid opbouwen, - in weinig woorden, de legende te ontkennen en er een waarheid voor in de plaats te stellen, dat is het, waarmede ik moet aanvangen, wanneer ik ook op den kunstenaar het juiste licht wil laten vallen. Het spreekt van zelf, dat ik meer beweren, dan bewijzen zal, - de omvang van mijn opstel brengt dat met zich mee, - ik meen echter, niets te zullen zeggen, waarvan het bewijs onmogelijk zou zijn: de brieven en boeken van Tolstoj zelf, die zijner naaste verwanten en kennissen, daarnaast werken òver hem, waarin vele documenten vergaderd zijn, (die van Bikoeroff en Mereschkowsky bijvoorbeeld), leveren voldoend materiaal voor de staving mijner zienswijze.

I.

De omstandigheid, waaruit schier alle dwalingen omtrent Tolstoj zijn voortgekomen en die wij dus allereerst onder de oogen zien moeten, is deze, dat verre van de groote, na strengen strijd tot vrede gekomen ziel te zijn, voor wie liefde het eerste en het laatste gebod, en in wie - krachtens den regel, dat de mensch die levensopvatting heeft, waartoe hij in zijn diepste innerlijk is aangelegd - de onweerstaanbare drang tot het geven en verkondigen van liefde een hoofdeigenschap is, Tolstoj integendeel tot die als zuivere heidenen geboren mannen behoorde, wier met de natuur in onmiddellijk verband staand leven in àl hun daden zich tracht in stand te houden en uittevieren, wier grootste doel, doel van al hun streven en arbeiden, onbewust heengaat naar de ongeschonden bestendiging van hun eigen *natuurlijk*, door geen kultuur gewijzigd wezen. Liefde voor het leven in het

algemeen, liefde voor het leven, zooals het zich in zìjn lichaam, zìjn geest openbaarde, zìj is de drijfkracht van Tolstoj's doen en laten, zij is in waarheid de spil, waaromheen al zijn scheppen, al zijn werken moest draaien, zij is ook de eenige liefde, waartoe Tolstoj in staat bleek. In een zijner eerste novellen 'De morgen van den landheer' schrijft een der beste vriendinnen van Nechludoff-Tolstoj, een vrouw door den auteur een geniale vrouw genoemd: 'je oorspronkelijkheid is niets anders dan een overgroote eigenliefde.' Deze vrouw heeft hem begrepen, gelijk Toergènjeff hem in Levine als een egoïst tot in het merg zijner beenderen begreep, gelijk hij in de eerste helft zijner boeken, die breede, den ganschen Tolstoj blootleggende autobiografie, door de personen, die hij schiep, getoond heeft, zichzelf te begrijpen. Meer dan uit Levine wordt in den ouden jager Jerochka uit 'De Kozakken' de ware Tolstoj duidelijk. Hij was niet de man, over wien ik in mijn vorig artikel sprak, wiens lichaam de kolom is voor het hoofd, een geest, aan wien het vleesch onderworpen is. Tolstoj was een dier groote zielen, zoo nauw verbonden met de aarde, waarop zij geboren worden, dat de zelfde groote driften, gevoelens, stroomingen, rillingen, die de aarde doorvaren, hem eigen waren, een diergenen die de, door kultuur-menschen verloren, eigenschap, bezitten van zich, intellectueel zoowel als lichamelijk, te voelen deel der natuur, deel, waar deze op haar beurt geheel in leeft, een één in het alles, dat dit alles bevat. Niet geestelijk was hij, niet bestiaal, Mereschkowky gebruikt het juiste woord: animaliteit was zijn grondtrek. Hij verkeerde in dat groote gebied, dat een deel van alle menschelijk zijn bewoont, de sfeer, waarin de geheimzinnige kiemen van het leven rondzweven, waar de vruchtbare tochten doorheen huiveren, het wezen zijner ziel was als een symbool van dien wijden levensstreek, waar, tot een mystieke eenheid vereenigd, de oer-driften, oer-aandoeningen, oer-gedachten der wereld, onbewust van zich zelven, kloppen en stormen, waar een aarzelend begin van geestelijkheid zijn wazig licht verspreidt, waar een omhoog-strevende bestialiteit zich met al het andere vermengd heeft tot de bevruchtende onbeperktheid eener onverzadigbare levenshunkering. Een ademend wegzinken, een zich oplossen der rede, een gelukzalig openstaan van alle leden, alle

zinnen voor de dronken makende onbewustheid der natuur, het waren zijn hoogste oogenblikken, waarin hij dit bereikte. Wanneer men Tolstoj zou willen plaatsen naast schrijvers als Schopenhauer, Nietzsche, Dostojewsky, zou men zien, welk een afstand hem van deze mannen scheidt. Niets van wat de kultuur geven kan blijkt hem eigen, het zou hem onmogelijk geweest zijn iets anders te wezen dan de heerlijke barbaar, dien wij in hem kennen. Zijn verstand was bekrompen, zijn begrip eng-beperkt, niet omdat dat verstand niet sterk, niet omdat het niet aangelegd was voor het overzien van wijde gebieden, maar omdat krachtens zijn wezen van ondergeestelijkheid, iedere poging om zich thuis te vinden in de verblindende blankheid der spiritueele verheffingen, een vergeten of een wanbegrip beduidde van zich zelf. Wat hij zijn kon in zijn schoonste beteekenis, was: een ruw-geschorste boom, één met de aarde, duizenden welige sappen opzuigend uit den grond, waarin hij wortelt, een reus van kracht en drachtigheid, met menigvuldige vertakkingen en een talloosheid van bladeren, die ruischten van de geheimzinnige fluisteringen der bevruchtende en bevruchte natuur. Vruchtbaarheid, bevruchten, reeds enkele malen gebruikte ik deze woorden. Het zelfde rhythme, dat de lichamen doorvoer van hen, die in de oude processies, een phallus als symbool, den vreemden lof-dans dansten voor het leven, heeft ook Tolstoj met zijn zwijmelende sidderingen verzaligd. Hij was een patriarch, met onverbreekbare banden gebonden aan zijn land, zijn vee, zijn bosschen, een mán, forsch en onverzwakt van mannelijkheid, zich zelf verheerlijkend in dreunende en onsterfelijke daden. In de Kozakken heeft hij de tegenstelling willen geven tusschen den kultuurmensch en den natuurmensch, tusschen Olenine en Jerochka. Wij weten, dat hij zelf zoowel de eerste als de tweede was. Maar eveneens, dat Olenine slechts een schijn van kultuur bezat en daardoor te meer de gedachte versterkt van de verwijdering tusschen deze en zijn schepper. Inderdaad, Tolstoj was een Jerochka, met een grenzenlooze liefde voor het leven, de natuur, de vogels, de boomen, (hun meerdere níet, hun gelijke,) met een grenzenlooze liefde voor zich zelf, in wien hij al hùn levens op hun volst herkende en smaakte. Hij heeft gezwolgen in vreugden, geen genot is hem vreemd gebleven. Zijn eigen voldoening was het, waarnaar hij streefde

in de weldaden aan zijn boeren. Zijn eigen roem en grootheid was het, waarnaar hij haakte, eerst in zijn militaire krijgsdaden, daarna in zijn kunstenaarschap. Talrijke kinderen, talrijke werken, maar allen voortbrengselen van dienzelfden hartstochtelijken eigen-min. Zijn eigen vrede, zijn eigen volheid, zijn eigen verzadiging was het, waaraan hij gewerkt heeft, waarvoor hij somtijds geleden heeft. Nooit, ook in zijn ouderdom niet, heeft hij menschenliefde gekend op de wijze, waarop hij haar later predikte, vond hij eenige ontbering in pijn zich toegevoegd. Alle vreugden heeft hij genoten, en als wij lezen, hoe hij landarbeid verrichtte, in boerenkleederen achter de ploeg ging, boomen hakte, vegetarier was en wat niet al, dan verwonder ik mij, hoe het iemand ontgaan kan, dat wij hier voor een der zuiverste en meest ongetroebelde epicuristen staan van de geheele geschiedenis der menschheid. Nooit misschien heeft hij zóó sterk zijn grondaard uitgeleefd, zijn heidenschen drang tot welbehagen en forsch krachtgevoel in zóó groote eenheid met de aarde den vrijen teugel gelaten, nooit is hij meer de superbe barbaar geweest, dan in den tijd, toen hij, in schijn Christen, de ellendige zwakheid en zondigheid van het vleesch moest leeren van uit een cel, wier athmospheer vaak doortrild moet geweest zijn van den doordringendsten levensmoed, als een onzichtbare, maar van zwellende zaden overvloedige ontkenning van wat daar werd neergeschreven op het laffe papier. Bijna altijd wijst men op de ‘breuk’ in Tolstoj's leven, op het feit, dat hij in een bepaald tijdperk bekeerd werd tot iets, dat hem het tegendeel deed zijn van wat hij te voren was. Niets is onjuister. Nooit heeft het *leven* van Tolstoj de eenheid verloren, nooit is hij iets anders geweest dan een vreemde, zich tot haar wijdste grenzen uitzettende, voor alle klare en troebele driften ontvankelijke oerziel. Het andere was schijn, de afdwaling van een verstand, dat het contact verloor met de werkelijkheid. Ik zou durven beweren, dat Tolstoj òf zich van dien schijn bewust geweest is òf de erkentenis van den schijn duister in zich heeft voelen woelen en haar verstikte. Hij kàn zijn egoïsme niet vergeten, niet verloren hebben. Het is waar, dat bij hem menigmaal de liefde voor zich zelf oversloeg in haat voor zich zelf, en dit zou een verklaring kunnen geven van zijne bekeering tot het Christendom, maar ik geloof niet dat hier haar oorzaak gezocht

moet worden. Ook hier vindt men deze in de kern zijner persoonlijkheid. Ik sprak van grenzenlooze liefde voor het heerlijk wezen, dat hij zelf was. Welke wanhoop, welke verslagenheid moet de man getroffen hebben, die van uit zijn volheid ging vragen naar het ledig na den dood! Wij lezen het in zijn 'Biecht'. 'Wat hierna, waartoe dit alles'? vroeg hij zich af. Dit wist hij niet, hij heeft begrepen, dat een lichaam als het zijne gelijk een wassende, bloeiende en stervende boom, wassen, rijpen en sterven zou. Zoo greep hij naar het eenige middel, waardoor hij zijn ziel, zijn zelf, tot in eeuwigheid bestendigd moest weten, hij nam een eeuwigheid aan, waarin zijn volheid zou kunnen overvloeien, zonder dat zij iets van zich zelf verloor, en de eenheid die hij tot nu toe met de dieren, de boomen, de menschen gevoeld had, trachtte zich te vergeestelijken tot een uit medelijden opgewelde bevende naastenliefde. Ongetwijfeld zal hem de strijd, waarmede hij het bewustzijn van zijn eigenlijk wezen onder 't juk gebracht heeft, veel, veel meer kommer bereid hebben, dan zijn slap aftreksel Levine uit Anne Karenina, in wezen was de zaak evenwel dezelfde. Maar op dat oogenblik is Tolstoj onbelangrijk geworden voor den vooruitgang, de ontwikkeling, de verlichting der menschheid. Op deze wijze heeft de bekeering plaats gegrepen. Ik herhaal: zij is een schijn geweest, het is alles theorie gebleven, het gansche karakter van Tolstoj heeft zich tegen haar verzet, en zoo het later tòch onderworpen lijkt, dan is dit niets dan een uiterlijkheid, nimmer heeft het zich zelf doen temmen, het is alleen stil geworden, het heeft niet meer *gesproken*, het heeft toegelaten, dat het verborgen werd onder valsche gewaden. Bij Levine zien wij dat: in het eerste uur na zijn bekeering, komt hij reeds tot de erkentenis, dat de nieuwe leer zijn handelingen, zijn gedrag, zijn karakter niet zou veranderen, het ontnam hem een groot deel zijner vreugde òm die bekeering. Zoo is het ook geweest bij Tolstoj zelf. Voor wie even nadenkt en eenigermate op de hoogte is van de toestanden in zijn landgoed, is het duidelijk, dat hij nooit de consequenties zijner leer aanvaard heeft op een wijze en in een mate, die hem recht geven op de positie, die hij als geestesheld en als Christen inneemt. Hij heeft *niet* gehandeld volgens de voorschriften van Christus, hij heeft er den *schijn* van aangenomen, en dit moet hij geweten

hebben: nooit, met geen enkel woord, heeft hij de *werkelijke breuk* in zijn leven uitgelegd, hij heeft gezwegen, er is een lacune in de biecht van den man, die naar zijn zeggen, alles geopenbaard had. Hij heeft geen soberheid betracht, geen menschenliefde gevoeld of beoefend dan om zich zelf, hij heeft zich niet gelijk gemaakt met hen, die volgens zijn geloof zijn gelijken waren, hij heeft zijn vermogen niet weggeschonken, hij is gebleven wie en wat hij was. Neen, het is geen onbelangrijk feit, geen 'kleinigheid', dat hij in Jasnaja Poljana wonen bleef; dat hij dit deed, volteekent hem. Zou ik dit afkeuren? In geen geval. In Tolstoj's leven is de eenheid feitelijk niet verwoest, *ondanks* zijn leer, ondanks de verstikking van zijn bewustheid in den damp zijner onbewustheid. De eenheid in Tolstoj's leven is onaangeroerd gebleven, dat maakt zijn figuur zoo bewonderenswaardig, dat geeft ons dien grooten eerbied voor de Levensdrift, die door den verbitterdsten strijd, ook om een eeuwigheid, in haar tijdelijke kracht niet te onderwerpen is. *Niet*, dat Tolstoj eigenlijk gebleven is wie hij was, niet, dat hij zijn leven niet heeft willen gelijk maken aan het ideaal, dat hij er van leerde en schijnbaar toonde, was zijn zwakheid, maar dat hij zich door zijn geborneerden geest een geloof heeft laten opdringen, dat indruischt tegen al, wat hem werkelijk paste, en dat hij zich den wereldroem van kracht heeft laten aanleunen, waar die kracht niets anders was dan een jammerlijk vermomd te-kort aan kracht.

Men zegt, dat Tolstoj terugkeer tot de natuur, men zegt ook, dat hij menschenliefde, en gehoorzaamheid aan de geboden van het evangelie wilde. Hij wist wel, dat *hij* tot de natuur niet behoefde *terug* te keeren, wanneer hij zijn persoonlijkheid zoo volkomen mogelijk realiseerde, hij wist ook - het blijkt uit zoo menige plaats in zijn boeken, betrouwbare verhalen bewijzen dit bovendien voldoende - dat *hij* geen menschenliefde bezat. Maar afgescheiden hiervan - beduidt het geen *wanbegrip* van het Christendom, het te willen paren aan de terugkeer tot de natuur? Is dit een poging van Tolstoj tòch zijn wezen nog met zijn schijn te verzoenen? Het zou mij versterken in mijn overtuiging, dat hij wel degelijk geweten heeft, dat het geen werkelijkheid was, wat men in hem prees. Men noemde Tolstoj een profeet. Waarom? Leerde hij ons vooruit zien, streven naar

de lantaarn, die brandt achter de kim op den weg naar de toekomst, om van uit háár lichtkring opnieuw de duisternis in te gaan naar een andere lamp, - en zoo... naar de sterren? Teruggang leert hij. Hij kende en begreep geen kultuur, omdat hij geen kultuur bezat, zijn ziel was niet aangelegd voor kultuur. Hij bezat haar zóó weinig, dat hij de leer niet volkomen begreep, waarover hij tientallen boeken en brochures schreef, de leer waarnaar hij de menschen wilde terugvoeren. Hij was ook de priester der waarheid niet. De roem, dien hij zich verwierf, is bijna een oordeel; hij zou geen profeet genoemd zijn, hij had niet zooveel bijval, sympathie, bewondering althans, ondervonden, wanneer hij onverbiddelijk de gevolgen op zich genomen had zijner leer. Het is die onberedeneerd gevoelde halfheid van zijn latere verschijning, die de menschen met hem verzoend heeft, zij hebben *gevoeld*, dat het met hem zoo'n vaart niet loopen zou, - hebben enkele zijner mooie leeringen aangenomen. Zij hadden dit niet kúnnen doen, wanneer hij niet in zekeren zin van allen de grootste Hypocriet geweest was, hij had dat niet bereikt, wanneer hij met zijn waarheid de menschen naakt had uitgeschud uit de pronkende bedekkingen hunner hypocrisie. Hij had de waarheid moeten zijn, en de waarheid, wanneer zij zich niet belichaamt in een mensch, die feitelijk deel der godheid is als Christus, - en ook dàn nog kan zij den geesel niet missen - moet hard zijn. Of *wilde* Tolstoj niet hard zijn, - uit menschenliefde? Hij was naar het woord van den bijbel, een gewitte wand, doch men heeft dit beeld zoo te begrijpen, dat de pleistering een doodsch verhulsel is eener blinkende schoonheid: het Christendom heeft zich te vaak ten doel gesteld goddelijke schoonheid te verbergen achter dorre en vale strakheid. Het is de *schijn*, die Tolstoj den roem geschonken heeft, waarnaar een onleschbare dorst in hem hijgde. Hij heeft mij opnieuw aan dat groote woord in Platoon's Republiek doen denken: dat de rechtvaardige (laten wij lezen: dat de waarheid) zal gegeeseld en gekruisigd worden en aldus leeren inzien, dat men, om voorspoedig te zijn, den wil moet bezitten, om rechtvaardig (waar) te *schijnen*, méér dan om rechtvaardig (waar) te *zijn*.*)

Al, wat ik hier behandelde, heeft den belangrijksten invloed

*) 362 A.

gehad ook op den kunstenaar: het volgende hoofdstuk, als een doorloopend bewijs van de beweringen in het eerste, zal dit onderzoeken.

II.

Laat ik beginnen met te zeggen, dat voor mij de kunstenaar Tolstoj door Anna Karenina de schrijver is van een der vijf of zes mooiste boeken in de negentiende eeuw, en over het geheel een der merkwaardigste en grootste verschijningen van de literatuur onzer aarde. Het lijkt mij noodzakelijk, dat voorop te stellen, opdat de lezer geen oogenblik vergete, dat ook ik voortdurend het besef heb, over een reus te spreken. Bij de beoordeeling van zijn letterkundigen arbeid komt men voor eigenaardige problemen te staan, wier oplossing in het juist begrip der persoonlijkheid van den auteur te vinden is. Zoo ergens, dan is het opmerken van fouten in deze boeken geen vitten op onbelangrijke punten, maar onvermijdelijk, wil men de boeken zelf goed doorzien, en erkennen, in welk verband zij staan met het karakter van den schrijver.

Tolstoj's werken zijner eerste perioden, die, welke vóór de bekeering geschreven werden, Anna Karenina inbegrepen, zijn overal groot, waar hij er zijn eigen brandend animalisch leven in heeft neergelegd, zij zijn vol gebreken, waar, hetzij in de redeneeringen, hetzij in de teekening der figuren, zijn geest aan 't werk geweest is. Tolstoj's werken zijn, om Nietzsche's termen te gebruiken, dionysisch, zij missen bijna geheel het appollinische. Waar dit laatste aanwezig moest zijn, schieten zij schromelijk te kort en verkeeren wij àl te vaak diep in de put van een hopeloos geknoei, dwalen wij te lang over een vlakland van eindelooze banaliteit. De verheffingen, die Tolstoj kent, zijn die van de instincten van het lichaam, in hun hoogste top door mystieke bovenzinnelijkheid omstraald. Dit maakt hem tot een zoo eigenaardig kunstenaar. Hij was een hater van al datgene, wat wij onder kultuur plegen te verstaan, hij ontkende haar belang, kende haar niet, zelden is er een groot man geweest, die zulk een gebrekkige kennis, een zoo oppervlakkige wetenschap had van het ontzaglijk uitgebreid gebied, dat hij als een verkommerd, giftig moeras liet links liggen. Hij kende slechts het leven, dat hij zelf had doorgemaakt. Voor zoover het natuurlijk

was, aanvaardde hij het, voor zoover het kultuur was, verwierp hij, verachtte hij het, onvermijdelijk gevolg van zijn wild, natuurlijk karakter. Toen hij na zijn mislukt landheerschap dienst genomen had en in de Kaukasus, vóór Sebastapol, méér dan genoeg dapperheid had ten toon gespreid, om den roem en de eer te oogsten, die daarna door knoeierijen toch achterwege bleef, trok hij zich terug uit het krijgsbestaan, om zich aan de letterkunde te wijden. Begrip van literatuur heeft hij nooit bezeten, liefde voor zijn métier op zich zelf evenmin, - hij beweert zelfs een deel van Anna Karenina met de uiterste verveling geschreven te hebben, elders lijkt het, of hij zijn boeken schiep om zijn financieelen toestand nog te verbeteren - eerzucht, dorst naar roem schijnt hem in de eerste plaats tot de kunst gedreven te hebben. Zoo er echter één ding de kultuur helpt ópbouwen, is het de kunst. Toch zien wij dezen man, vijand der kultuur, de kunst kiezen en zich in 't bezit toonen van een zeer belangrijk talent. Een tweespalt valt ook hier op, zij oefende grooten invloed uit op den aard zijner romans en novellen. Maar nu wij hem dus eenmaal als kunstenaar denken, komen wij tot het verrassend inzicht, dat niemand zóó groote levenskracht, zooveel brandende hartstocht, zooveel sidderende aandoeningen gegeven heeft als hij. Aan alles heeft hij zijn onstuimig bloed gegeven, alle personen in zijn werk, die waarlijk belang inboezemen, kregen zijn vleesch, zijn drift, zijn liefde, zijn begeerten. Men leest de Kozakken en men voelt in de beschrijvingen, in de woorden van Jerochka, van het meisje Mariana, in die trillende woud-wildheid, een zelfde panische ziel, de ziel van Tolstoj. Men leest Oorlog en Vrede, en vindt in dat grootsche tableau van geboorte en dood, van liefde en haat, van strijd en vrede, van moed en slappe lauwheid, van waarden en waardeloosheid, de zelfde sterke, warme passages, die een gloeiend relief geven van intensief, vruchtbaar en ontroerd leven. Wij lezen bovenal Anna Karenina, en van af het oogenblik, dat wij den vreemden, diepen, schitterenden blik van Anna op ons hebben voelen rusten, van het oogenblik, dat wij de noodlottige hartstocht hebben voelen sidderen in het lichaam van Wronsky, zijn wij zelven getreden binnen dien vlammenden cirkel van woelende hunkeringen, smachtende en duizelende ontroeringen. Er hangt een

athmospheer, doordringend van vermengde mannelijkheid en vrouwelijkheid in dit boek, een sensualiteit, die niets bestiaals heeft, die de zelfde schemering tusschen dag en nacht vurig en loom doorfonkelt, welke in de wereld van Tolstoj's eigen ziel doorschitterd werd. Van af het eerste oogenblik is het dat matte huiverende gloeien van het vleesch, dat ons bekoort. Wij zelven zien de weelderige schouders dier onzegbare schatten van verstrikkende teederheid in zich verscholen houdende vrouw, wij begeeren haar; wij zelven beleven ook die onbestemdheid, dat dooreenloopen in Wronsky zijner verschillende liefden voor de vrouw en voor het renpaard, - het is, alsof Wronsky's gelaat de spiegel is, waarin wij een uitdrukking van geslagen nederigheid en onderdanigheid, die op óns gelaat zichtbaar is, weerkaatst zien. Dit maakt Anna Karenina tot een groot boek: de levensvolheid, het onfeilbaar doordrongen zijn der poppen van een inhoud, die hen vervormt tot symbolen, zonder dat zij hun laaienden gloed verliezen, hen tot menschen doet worden, welke wij kennen, schoon zij zich vleeschelijk niet rondom ons bewegen. Ook dit: het sterke, wanhopige gevoel van de fataliteit der elkaar aantrekkende of afstootende machten in de natuur, het besef, hoe onvermijdelijk het is, dat de eene mensch zal gebroken worden om zijn schroeienden brand van eerlijken hartstocht en dat de andere in zijn lauwe lafheid mag voortbestaan, misschien zelfs gelukkig zijn, alleen *omdat* de natuur alle excessen van natuurlijkheid met dood of waanzin wreekt. Deze dingen vooral maken de romans van Tolstoj, waar men ze vinden kan, tot de aantrekkelijke, niettegenstaande alle tekortkomingen onverwoestelijke boeken, die een plaats verdienen naast het allerbeste en allerdiepste. Men kan voor zich zelf de geestelijke verheffing van Dostojewsky, zooals die haar schitterendste hoogte bereikt in de figuur van Iwan Karamasoff hooger schatten, - men kan nimmer ongevoelig blijven voor de heete kracht, die van het meest geslaagde deel in Tolstoj's kunst uitstraalt.

Met het bovenstaande mag het laatste woord over Tolstoj als schrijver niet gezegd zijn. De persoonlijkheid te teekenen, en deze uit zijn kunst te demonstreeren, was mijn hoofddoel. Tolstoj's kunstenaarschap bestaat hierin, dat hij, in zijn plan, menschen te beschrijven, die hij dagelijks om zich heen kon zien, in ver-

houdingen, zooals de wereld ze ieder oogenblik aanbiedt - voor zijn mooiste werk koos hij het bijkans afgelikte onderwerp van het overspel - wanneer hij voor zijn schrijftafel zat, in staat was, die menschen in die verhoudingen zoo warm te maken van zijn eigen ongetemde en ontembare adem, van zijn eigen verlangens en vreugden en smarten, dat zij als deelen van hun schepper in zijn woorden leefden, hij had de onbewuste, alleen als een daimonische werking te verklaren begaafdheid, menschen te scheppen alleen door hun zijn eigen innerlijk te geven, *alleen*, door hen van zich zelf te verzadigen. Dit was ook feitelijk zijn eenige eigenschap. Schier alle hoedanigheden, die verder het gecompliceerde wezen van den kunstenaar vormen, schier alle gaven, die de *bewust-intellectueele* gaven van den kunstenaar zijn, ontbraken hem. Waar de ziel, als een groote voorraadschuur van leven haar rijke voorraad kon uitgeven, was hij groot, zoodra het bestuurde werken van den geest vereischt werd, faalde hij. Hij bezat niet de bekwaamheid, een kunstwerk te bouwen tot een gaaf geheel, een eenheid, hij kende geen verhoudingen, geen grenzen, zijn ziel stroomde over, daar geen strak-getrokken dijken haar overvloed bedwongen tusschen de lijnrecht tot het doel voerende wallen der bezonnenheid. Hij bezat, omdat hij zelf dien strijd niet hevig genoeg kende, niet het talent, den strijd des geestes in een mensch of tusschen meerdere menschen te teekenen en waar te maken; waar zijn schepsels redeneeren, zijn zij vlak, onbeteekenend, laag bij den grond, vervelend, hij kende het leven van den geest niet, gelijk de geweldige Dostojewsky dat als weinigen vóór hem kende, hij kende de hartstochten van het lichaam, hij kende de hartstocht in den gezuiverden staat van vermenging der zinnen: de ziel; maar de hartstocht van den geest, de vlijmscherpe intellectueele passie was hem vreemd, hij blijft een heiden, een barbaar, zijn wezen vindt zich in de gistende, vochtig dampende vruchtbaarheid van een geheimzinnig oerwoud geteekend, hij begreep niets van den moeizamen en - Nietzsche en Iwan Karamasoff bewijzen het - gevaarlijken tocht langs de gletschers van den geest naar de allerhoogste toppen van het menschelijk Begrip. Hij miste ook, Toergènjeff merkt het op, die vooral voor den historischen roman zoo noodzakelijke eigenschap ‘liberté spirituelle’, door welk gebrek hij zijn

mooiste figuren soms de meest bekrompen tendenzen wilde geven, andere, wijde karakters te gaan dwong langs de smalle paden van beperkte enghartigheid. Hij bewonderde nimmer de vervoeringen van den geest, wanneer zij uit de open paleizen der verbeelding als een stralende wierook hoog uitstegen boven de laag-gebalkte zoldering zijner redelijkheid. Hij teekende - men leze voorbeelden bij Mereschkowsky - niet in Oorlog en Vrede en in Anna Karenina menschen van geheel verschillenden tijd en aangedaan met gansch anderen tijdgeest; er is op dit stuk geen verschil tusschen Peter Besoekhoff en Konstantijn Levine, tusschen Bolkonsky, en Wronsky, geen verschil tusschen Marie en Kitty, tusschen Natalia en Anna Karenina. Hij kon geen historische, maar evenmin locale kleur geven, Petersburg heeft bij hem geenszins die gansch andere physionomie dan Moscou, die door zijn tijdgenooten zoo fel is omschreven.

Die ontoereikendheid der geestelijke gaven treft men overal. Hij schrijft romans, en als romanschrijver is hij voornamelijk epicus, de breede stroom van zijn verhaal is het die ons langzaam over al de bijzonderheden zijner onderwerpen inlicht. Maar een roman is niet alleen epiek, daarvoor gunt het een *te* groote plaats aan een dialoog. Ook Tolstoj doet dit, en nu is het interessant, op te merken, hoe onpersoonlijk al zijn menschen spreken, hoe groot ook hier het verschil tusschen Tolstoj en Dostojewsky is. Bij dezen - zijn romans zijn in zekeren zin drama's in driehonderd bedrijven - worden de figuren omlijnd, geëtst, en levend gemaakt door den vorm en den inhoud van van hun spreken. Bij Tolstoj geen verschil van spreekwijze, geen nuances of variaties in den toon der stem van de meest uiteenloopende karakters. Ik noemde een aantal eigenschappen, die Tolstoj niet bezat. Laat mij deze ééne niet vergeten: wij nemen bij hem de onmogelijkheid waar, de daden en gevoelens der menschen van uit het innerlijk te verklaren, *psychologie* te geven. Ook hier zien wij, hoe zeer zijne grootheid baseert op dat ééne grondwezen, dat ieder bezit van hoogere spiritualiteit uitsluit. Gij leest zijn romans? Bijna nooit voelt gij een persoon leven door de blootlegging der innerlijke stroomingen, door de ontleding der menschelijke ziel. Overal worden zij geteekend door uiterlijke waarneming. Niet de aandoening zelve voel ik

in de eerste plaats, maar ik zie de reflexbeweging die de aandoening bij het lichaam in het leven roept: ik zie die beweging en mijn eigen menschelijkheid, in een omgekeerd proces, begrijpt, meer nog, *voelt* de aandoening die haar veroorzaakt. Ik beschouw een man als kleingeestig; het is doordat Tolstoj met meesterlijke juistheid den lichamelijken trek heeft weten te vinden, waardoor hij, hem telkens en telkens weer aanduidend, de kleingeestigheid als ingrift in 't bewustzijn. Waaraan voelen wij in het begin de persoonlijkheid van Anna Karenina aan? Aan den glans harer oogen, aan den vorm en de gebaren van hare handen, - men moet nagaan, welke rol de handen bij Tolstoj spelen - aan de mysterieuse doorgloeide blankheid, aan den gang, aan het fluidum. Dit zooals bij vele roman-schrijvers. Doch bij Tolstoj blijft dit zoo door het gansche boek heen het éénige. Weinigen hebben zóó de kunst verstaan een soms zoo juiste psychologie te geven door physiologie, door biologie, door het ragfijn onderscheidingsvermogen hunner waarneming. Ongetwijfeld is dit een niet te onderschatten deugd, wij hebben er bijna al het waardevolle in Tolstoj's geschriften aan te danken. Maar laten wij niet vergeten, dat hij alweder door het ontbreken der noodzakelijke aanvulling dezer eigenschap, door het gemis aan géestelijk speurvermogen, daar waar deze noodzakelijk was - het blijft nu eenmaal onmogelijk de onbegrensde ziel te geven door de waarneming der lichamelijke begrensdheid alleen - even ver beneden het middelmatige bleef, als hij er elders boven uit kwam.

Is het noodig, nog meerdere dingen aan te stippen, waardoor Tolstoj's verkeeren in één gebied nu de grootste deugd, dan het grootste gebrek blijkt? Het lijkt mij overbodig voor dit doel langer stil te staan bij de werken, die hij vóór zijn bekeering schreef. Nog eenige zinnen te wijden aan zijne productie nà dien tijd kan mijn betoog evenwel ten goede komen. Wij bezitten voornamelijk den roman Opstanding, en het drama ‘De Macht der Duisternis.’ De roman verheugt zich in een beroemdheid, door die van Anna Karenina nauwelijks geëvenaard. Dit neemt niet weg, dat Opstanding in evenveel gedeelten een waardelooze mislukking als Anna Karenina een eeuwig gewin is. Al heeft voor zich zelf de eigenlijke persoonlijkheid van Tolstoj zich weten

te handhaven, het is haar, hetzij zij bedwongen werd, hetzij zij tóch de kracht tot doorbraak op den duur miste, niet mogelijk geweest Opstanding denzelfden warmen inhoud te geven als vroeger. Niet dat het werk een tendenz-roman is, mag mijn bezwaar zijn. Maar dat *niets* in de meeste personen *gezien* is, dat geen dezer personen geheel *leeft*, dat de meesten onherroepelijk doodgeboren zijn, abstracties, kapstokken zijn, dat is het ergerlijke, wanneer men zich der menschen bewondering en den roem van dit boek te binnen brengt. Niets is overgebleven van al de schoonheden, al de schreiende, weenende, juichende, gefloersde en schitterende levensmomenten, en weinig anders vinden wij dan geknoei: een monument van onmacht. Hier immers restte Tolstoj niets anders dan dat terrein, waarop hij voor altijd een vreemde was. Hier had hij een geestelijken strijd moeten geven, hier had hij ideeële hoogten moeten bestijgen, hier had de gloed eener heilige overtuiging, vleesch geworden, dat innig leven moeten schenken, dat de woelingen en kruisingen der zinnen niet meer geven kònden, - niets is er van geschied. In het drama alleen, in De macht der Duisternis, hoe vele mijlen het overigens verwijderd mag liggen van den grenskring, die de dingen mijner grootste bewondering omsluit, vond Tolstoj van tijd tot tijd een accent - maar hoe rauw, dit accent! - van innerlijke beroering, dat wij door de kreten van walgelijke hartstocht en ellende uit die onpeilbare afgronden van misdaad en verdoemenis hooren opklinken. Doch het is naar mijn overtuiging niet voldoende, om aan het stuk een op de zijn innerinnerlijke beteekenis steunende groote waarde te geven.

Het zal den lezer duidelijk geworden zijn, welke de eenheid is, die ik in Tolstoj aanwezig meen, - deze nog eens als slotwoord aan te duiden, mag met recht overbodig schijnen. Nogmaals te herinneren, dat ik hem den schrijver noemde van een der vijf of zes mooiste en voornaamste boeken der negentiende eeuw, is het misschien minder. Maar op één ding wil ik nog wijzen. Iedereen weet het: Tolstoj is gestorven, na zich, naar de gewoonte der oude Russische boeren, in de eenzaamheid te hebben begeven. Ook dit heeft zijn beteekenis. Ik wil het als een laatste, treffend-ontroerende uiting voelen zijner echte, levende persoon-

lijkheid. Een laatst ontwaken, een gelijk een dier wegsluipen naar een ver verwijderde stilte, een neerhurken, een sterven in eenzaamheid. Een verlaten, zuiver, ongeschonden opgaan in den dood, een terugkeer naar de aarde, ja, eenzaam, daar de mensch nooit zóó eenzaam zijn kan als in het uur van zijn verscheiden. En toch, juist in dit laatste, heilige oogenblik, waarin de sterkste, hoogste, helste vlammen gebluscht werden, - is Tolstoj door de gansche wereld gevolgd, heeft men zijn ziel de uiterlijke eenzaamheid, waar zijn innerlijke eenzaamheid om vroeg, niet gegund. Er zijn menschen, wien zelf-verloochening het doel en de bestaansreden van het leven is, anderen zijn er, die zich zelf niet konden verloochenen zonder hun diepste wezen te schenden en te beleedigen. Tot hen behoort Tolstoj. Als een onverbiddelijke consequentie zijner zelf-verloochening heeft, in de laatste oogenblikken van zijn leven, die ùit deze zelf-verloochening gewonnen wereldroem, hem als met de wreedste straf geslagen, en de korte uren van dit ééns nog herleven en dan groots te zamen breken van zijn eigen wijde zelf, getroebeld en versomberd.

Philosophische Kroniek door Mr. G.J. Grashuis.
II. Pasteur, Brunetière en Newman.

Onze *Kroniek* van December vervolgende beginnen wij met de opmerking dat de drie geestverwanten van Pater de Groot wel aanspraak hebben op den naam van 'Denkers', maar dat zij toch in de eerste plaats voor den geleerden Schrijver waardij hebben als geloovigen. De hoofdstukken aan hen gewijd, hebben tot opschrift: 'Wegen van Waarheid bij Louis Pasteur, De Geloofstheorie van Ferdinand Brunetière, John Henry Newman over gronden van godsdienstige zekerheid'. - 'Louis Pasteur, zoo vangt de Groot aan te spreken over den beroemden Franschman, derde kind en eerste zoon van Jean Joseph Pasteur en Jeanne Etiennette Poqui, werd 27 December 1822 geboren in het stadje Dôle, waar zijn vader eene kleine looierij had. Niet lang daarna trok de familie Pasteur eerst naar Marnoz en later naar Arbois, in welk schilderachtig hoekje der Jura de looierszaak aan de Cuisance werd voortgezet. Louis bezocht de lagere school; straks, zoodra hij den vereischten leeftijd had, als *demi-pensionnaire* het gemeentelijk college; vervolgens het *Collége Royal* van Besançon en eindelijk te Parijs de *Ecole normale.* In 1848, niet lang na het behalen van zijn *doctorat ès sciences physiques et naturelles* aanvaardde hij een leeraarsambt aan het lyceum te Dyon (lees: Dijon). Van 1849 tot 1854 was hij hoogleeraar in de scheikunde aan de *Faculté des Sciences* te Straatsburg; bekleedde daarna dezelfde waardigheid te Rijssel, tot hij in Oktober 1857 naar Parijs werd geroepen als leider der natuurwetenschappelijke studiën aan de *Ecole normale supérieure.* Uit

Pasteur's huwelijk met Marie Laurent, eene dochter van Professor Laurent der Universiteit van Straatsburg werden vier dochters en één zoon geboren. De vroege dood van drie dezer dochters trof den geleerde, wiens huiselijk leven overigens allergelukkigst was, zeer smartelijk. Maar zijn machtige werkkracht bleef onbezweken. Zegenrijke ontdekkingen waren de vrucht van zijn genialen arbeid. Daardoor werd hij voor duizenden een redding. Professor Pekelharing kenschetste (in *De Gids* van November 1895, blz. 300) dien uitslag aldus: 'men gaat wel niet te ver door te zeggen, dat er in de beschaafde maatschappij geen familiekring is, waarin niet een of meer leden hun gezondheid of zelfs hun leven aan het werk van Pasteur te danken hebben.'

'Pasteur verliet dit leven 28 September 1896. Hij stierf, gelijk hij had geleefd, als een katholiek, wien het ernst is met zijn godsdienst. Van Villeneuve - l'Etang, bij Garches (Seine-et-Oise), waar de geleerde zijne laatste dagen had doorgebracht, werd zijn lichamelijk overblijfsel naar Parijs vervoerd en daar voorloopig bijgezet in een der kapellen van Notre-Dame. Middelerwijl werd in het *Institut Pasteur* eene grafkapel gebouwd, eene navolging van het mausoleum voor keizerin Galla Placidia (450) te Ravenna.

'De bewonderenswaardige ontdekkingen van den meester zijn wereldkundig. Door de dankbaarheid zijn zij op de marmerplaten van zijn graf herdacht: *Dissymétrie moléculaire* (1848); *fermentation* (1857); *générations dites spontanées* (1862); *études sur le vin* (1863); *maladies des vers à soie* (1865); *études sur la bière* (1871); *maladies virulentes* (1877); *virus vaccins* (1180); *prophylaxie de la rage* (1885). Het hoogste ideaal van den natuurvorscher, voor zooverre het in den korten levensduur van één mensch bereikbaar is, scheen hier bereikt. En de proefondervindelijke wetenschap haalde volop den rijken oogst binnen.'

Na die liefdevolle teekening (149 en 150) van den grooten natuurvorscher komt de Schrijver tot het stellen van deze vraag: 'Had ook de wijsbegeerte hier iets te winnen?' Zijn antwoord luidt: 'Wij hebben niet noodig naar alle zijden toe te lichten, dat Pasteur haar schatbare denkbeelden heeft vermaakt; enkel zullen wij handelen over het door hem gegeven antwoord op de oude wijsgeerige vraag, *hoe* de mensch, door zoovele duisternissen omringd, kan voortgaan in de waarheid'.

In de eerste plaats roemt de Groot in Pasteur ‘dat de methodische toepassing der inductieve logica in hem een meester vond’, en onwedersprekelijk is zijne opmerking, dat ‘de volle ontwikkeling van de *wetenschappelijke inductie* met den bloei der *experimenteele* wetenschap in eene wisselwerking verbonden is (153)’. Opmerkelijk is bij den Thomistischen Hoogleeraar, die Aristoteles roemt boven Plato, wat hij zegt van de *idee.* ‘Die geheimzinnige geleigeest verschijnt telkens op den weg van Pasteur. De idee ging hem voor, wanneer hij opsteeg naar de hoogten, waar zijn blik onbegrensde vergezichten had en waar hij werd *l'homme des grands horizons.* Wat was in Pasteur's natuuronderzoek de idee? Zij was eene onderstelling, een voorloopig oordeel aangaande bepaalde verschijnselen. De verschijnselen zijn bij den eersten aanblik eene veelheid zonder verband; een eindeloos vlieten, dat onder geen vasten wetenschappelijken vorm kan worden gebracht; bijzonderheden, niets algemeens; wisselingen zonder eenige wet en noodzakelijkheid. De idee is eene voorstelling, *alsof* bepaalde beginselen deze of die wet volgen; *alsof* deze vaste samenhang bestaat; *alsof* deze oorzaak op den bodem der bestudeerde verschijnselen ligt. Zulke voorstellingen worden voor velen een bederf. Zij schenken het bestaan - waarom zegt de Groot niet: het aanzijn? - aan menige verrassende en verwaande hypothese. Toch behooren zij tot de logische werkzaamheid van den mensch. En door de idee heeft Pasteur koninkrijken veroverd’. Schoone en treffende woorden van den Amsterdamschen Hoogleeraar (155 en 156), die spreekt als ware hij een man van natuurwetenschappelijk onderzoek, als ware hij zelf een experimentator. Met warmte gaat hij in zijne rede aldus voort: ‘De idee is een groote kracht voor den experimentator. Hoort het pleidooi van den grooten natuurkenner tegenover een zijner genooten der Académie des Sciences. Hij zegt: ‘Je prends la liberté, de rappeler à mon confrère M. Blanchard que les illusions d'un expérimentateur sont une grande partie de sa force. Ce sont les idées préconçues qui lui servent de guide. De celles-ci beaucoup, le long du chemin qu'il parcourt, s'évanouissent. Mais, un beau jour, il reconnaît et il prouve que quelques unes d'entre elles sont adéquates à la vérité. Alors il se trouve maître de faits et de principes nouveaux dont les

applications tôt ou tard, répandent leurs bienfaits'. Op die woorden laat Pater de Groot deze uitspraak volgen: 'Het wetenschappelijk leven van Pasteur is een aaneenschakeling van bewijzen voor die woorden (156)'. Vervolgens neemt hij een voorbeeld uit den rijken en wonderbaren arbeid van Pasteur en hij zegt van hem dat 'hij bij de kristallographische studiën, die tot zijn eerste groote zegepraal leidden, de stoute verwachting had, te zullen vinden, wat den scherpzinnigen scheikundige Mitscherlich was ontsnapt. Hij zeide, dat Mitscherlich bepaalde verschilpunten in de beslissende kristallen niet zag, doordien hij met zijne *ideeën* ze niet zocht; maar, zoo ging hij verder (lees: voort), 'moi qui ai l'i d é e p r é c o n ç u e de leur existence, je suis en bonne situation pour les trouver s'il y en a (157)'. Wat Pasteur l'i d é e p r e c o n ç u e noemt, is niets anders den de i n t u i t i e van het genie, de d i a n o i a van Plato, het echte en ware i n z i c h t. Met reden en op goeden grond mag dan ook de Groot het volgende zeggen: 'H i s t o i r e d'u n e p e n s é e - heeft de tegenwoordige bestuurder van het Institut Pasteur zijn schoon boek over Pasteur genoemd. Duclaux was namelijk getroffen door de logische eenheid in het wetenschappelijk leven van den meester; hij noemt dit leven 'de logische en harmonische ontwikkeling van één enkele gedachte. Zoo beheerschte dan eene opperste idee alle overige (158)'.

Verklaarbaar en begrijpelijk is wat de Groot van Pasteur zegt, dat 'hij allerminst den weg van waarheid kon zien in het *Système de philosophie positive*, dat August Comte tot schrijver en Emile Littré tot verdediger had. De positivistische wijsbegeerte waande en bracht anderen in den waan, dat alle problemen moesten worden opgelost naar de methode der ervaring - expérience - en dat een naar deze opvatting gevormd systeem op dezelfde beginselen berustte als de wetenschappelijke methode, waarvan Archimedes, Galilei, Pascal, Newton en Lavoisier de ware grondleggers zijn. Men meende, dat de natuurwetenschappelijke methode op allerhande wetenschappen toepasselijk was. Zij zou gelden bij historisch, taalkundig, letterkundig onderzoek; voor politiek en sociologie. Pasteur betoogde, dat uit de gevierde methode, wanneer het positivisme haar aldus naar velerlei gebied overbracht, een hoofd-

factor moest verdwijnen: het eigenlijk experimenteeren. Op die wijze behoudt het woord *ervaring* feitelijk deze eenige beteekenis: zij is eene waarneming der dingen, gelijk zij gegeven zijn, zonder dat een experimentator ze verplaatsen en toetsen kan in de toestanden, die hem gewenscht schijnen; deze waarneming voorts is verbonden met eene min of meer wettige redeneering uit hetgeen geweest is tot hetgeen zou kunnen zijn. Politiek en sociologie zijn wetenschappen, waarin die bewijsvoering zeer bemoeilijkt wordt, omdat de factoren, die tot oplossing van gestelde vraagstukken medewerken, zoo talrijk zijn (163)'.

Omtrent de methode van het Positivisme spreekt de Groot zelf zich in afkeurenden zin uit, en hij zegt dat 'het op een dwaalweg is, dewijl het zijne methode te zeer vereenzelvigt met de experimenteele'. Hieraan voegt hij toe: 'Bij die feil van methode komt de loochening van al het metaphysische: een wetenschappelijke opvatting (liever zeide ik: beschouwing) van de wereld en van de menschelijke samenleving gedoogt - altijd volgens Comte - niet, dat wij de grenzen der *phenomena* en der onmiddelijke gegevens van de ervaríng overschrijden. Wat over (lees: buiten) die grenzen ligt, heet metaphysisch en is niet aannemelijk'. In een kort begrip geeft nu de Groot de beschouwing van Pasteur, volgens wien 'dit positivistische leerstuk lijnrecht in strijd is met *het positieve begrip* bij uitnemendheid, dat namelijk van het oneindige.' Onder den koepel der Académie française ontwikkelde hij - in zijn Discours de réception, p. 23-26 - deze overtuiging. Hij sprak over 'het bestaan van het oneindige'. Niemand kan ontkomen aan eene bekentenis van dit bestaan. De idee van het oneindige wordt in den mensch verwekt (lees: gewekt) door de onmetelijke ruimten, tijden, grootheden. Zij spreekt in den godsdienst en vervult de harten der menschen, die nederknielen en aanbidden op de drempels der heiligdommen. Zij leeft in het ideaal, dat tegenover de aanschouwde schoonheid nog aan hoogere schoonheid doet denken; zij is een prikkel der wetenschap en kweekt een hartstocht om te begrijpen. In haar is de ware bron van menschelijke waardigheid, van vrijheid en moderne democratie, dewijl voor haar alle menschen gelijk zijn. Een geestelijke band is voor de menschheid noodzakelijk, opdat ze waarlijk eene maatschappij vorme.

Dien band nu zoekt men vruchteloos in den lageren godsdienst der humaniteit, nergens is hij te vinden dan in de hoogere idee van het oneindige. Alle klare begrippen van het menschelijk verstand, ook die der exacte wetenschappen, ontwikkelen zich en streven hooger naar oneindige waarheden, wier verband ons ontsnapt, doch waarmede zij op ondoorgrondelijke wijze in betrekking staan. Idealen van schoonheid, kunst, wetenschap, vaderland, evangelische deugden: in deze levende bronnen van groote gedachten en groote daden weerspiegelt (zich) het oneindige (164 en 165)'.

'Een derde bezwaar van den geleerde, zegt de Groot, tegen het positivisme was de uitsluiting *a priori* van de gedachte zelfs aan godsdienstig geloof, en wel op grond, dat men niet wetenschappelijk - dat is langs den weg der experimenteele wetenschap - het bestaan van godsdienstige waarheden vermag (lees: kan) vast te stellen. Om die bewering wordt het systeem van Comte beschreven als 'un dogmatisme qui supprimait toute métaphysique'. De bepaling, waarvan de nauwkeurigheid niet licht zal wederlegd worden, kenschetst eene tegenstrijdigheid in het stelsel, naar al zijn vormen. Onder alle vormen behoudt het daarenboven zijn beginsel, dat godsdienstige overtuigingen uit een wijsgeerigen en wetenschappelijken geest moeten verbannen blijven. Daar komt Pasteur tegen op. Hij gewaagt niet van onverdraagzaamheden, die sommigen met hun positivisme verbonden. Hij bestrijdt enkel een der grondbeginselen op zich zelf. Men wil die verheven levensvragen - *ces hautes préoccupations* - uit de menschelijke ziel rukken; doch hij kent geen enkele nieuwe ontdekking, hetzij wijsgeerige, hetzij wetenschappelijke, die dit streven wettigt. Hem, Pasteur, schijnen - waarlijk, een onjuist woord, geheel verkeerd gebezigd door den schranderen en vernuftigen Thomist - die levensvragen naar haar wezen eeuwig, dewijl het mysterie, dat de wereld omvademt en waarvan zij een uitstraling zijn, zelf eeuwig is naar zijn aard. Het positivisme loochende niet het bestaan van God en de onsterfelijkheid der ziel, maar zette zich dit alles uit het hoofd: er was immers daarheen geen weg (166 en 167)'.

'Wegen van waarheid bij Louis Pasteur' noemt Pater de

Groot zijne schets, en hij bedoelt: den weg der *wetenschap* en den weg des *geloofs*. Ruim een derde deel van het opstel, elf bladzijden, wijdt de schrijver aan den beroemden geleerde als wandelaar op dien tweeden weg. Met een enkel woord had hij melding gemaakt van Pasteur's ‘kristallographische studiën’, maar de groote waarde van Pasteur's ontdekkingen, die op de marmeren grafplaten worden genoemd, heeft de Hoogleeraar aan zijne lezers *niet* verklaard. Uitvoerig heeft hij gehandeld over Pasteurs methode, maar wij missen in zijne schets een beknopt overzicht van hetgeen op de marmerplaten wordt aangeduid. De groote verdiensten van Pasteur liggen in de onderzoekingen omtrent de micro-organismen, die in de hedendaagsche wetenschap eene zoo belangrijke rol spelen. Als bacterioloog heeft Pasteur aan de menschheid onschatbare diensten bewezen. Zijne inentingsmethode, met name die tegen hondsdolheid, geeft hem aanspraak op de dankbaarheid van alle werelddeelen, en de nijverheid dankt hem de practische toepassing van zijne schitterende theorieën.

Na de beschrijving van Pasteur's wandel op den weg des geloofs besluit de Groot zijn opstel met de volgende woorden: ‘Pasteur is aan den modernen hemel verschenen als een groot licht van intuïtie. Fijnste uitstralingen der ons omringende dingen, waarvoor andere vernuften gevoelloos bleven, werden waarneembaar voor zijn ontvankelijken geest. Zóo snel vatte hij tusschen de subtiele gegevens het verband en zóo plotseling wekte dit verband bij hem leidende ideeën voor verre nasporingen, dat het vlugge impliciete denken eene onmiddellijke aanschouwing van het wezen der dingen geleek. Harmonieus als zijn zieleleven was, zocht deze gelukkige veroveraar van koninkrijken der experimenteele wereld met altijd jeugdig verlangen het metaphysische, de wereld van het absolute, waarheen alle betrekkelijke dingen wijzen. En boven het metaphysische, als wetenschap, zag hij geloof en godsdienst als de voltooiing des levens. Godsdienst, metaphysica, ervaring golden hem niet als drie cultuurstaten (dit moet wel beteekenen: beschavingstoestanden), waarvan iedere volgende de dood beteekende van den voorganger (dit is namelijk de leer van Comte), doch voor alle tijden moest het cultuurideaal zich bewegen om ervaring, metaphysica en godsdienst.’

Twee ‘wegen van waarheid’ ziet Pater de Groot in den levensarbeid van Pasteur en het hoogste, dat hij ziet en erkent bij den anderen Franschman, dien hij in zijn vierde studie schetst, noemt hij: ‘De Geloofstheorie van Ferdinand Brunetière’.
Terugdenkende aan den aanvang der *Kroniek* van September, vraag ik de aandacht van den Lezer voor twee andere *wegen van waarheid*, die in den mensch onder alle hemelstreken duidelijk waarneembaar zijn. Naast godsdienst en wetenschap, naast geloofswaarheden en verstandswaarheden, zijn er nog *plichtswaarheden* en *gevoelswaarheden.* In zich zelf vindt de mensch de ingeschapen en aangeboren *zedewet*, en in zich zelf vindt hij mede *het gevoel voor schoonheid* en het streven om schoonheid te bezitten en te genieten. Met Brunetière brengt ons de schrijver op het gebied, waar genoemde geleerde zich een terrein had veroverd, dat hij beheerschte met meesterschap en met kunst. ‘Door zijne geleerdheid en welsprekendheid, zoo vangt de Groot aan, stond Ferdinand Brunetière, de zoon van Charles Brunetière en Suzanne Delphine Hémon, gedurende twintig jaren als een machtig strijder in de letterkundige wereld, toen een reis naar rome in 1894 hem eensklaps scheen - de Schrijver bedoelt: bleek - te hebben hervormd tot een denker, die vast besloten was ernstig deel te nemen aan het wijsgeerig-godsdienstig leven zijner eeuw.

‘Geboren te Toulon den 19 Juli 1849 was Brunetière reeds in 1875 redacteur van de *Revue des Deux Mondes.* De Heer Liard benoemde hem in 1886 tot professor aan de *Ecole normale supérieure.*

‘Buiten dien reeds breeden arbeidskring trokken zijne conférences van 1891-1894 over het Fransch theater, over de Evolutie der lyrische poëzie en over Bossuet buitengewoon de aandacht. Het jaar 1893 bracht den hoogbegaafden, stoeren arbeider met nieuwe eer nieuwe lasten. De Académie française koos hem tot haar medelid en de aandeelhouders van de *Revue des Deux Mondes* benoemden hem tot directeur.

‘Den 27 November 1894 had de geleerde, die voor ontspanning een italiaansche reis maakte, een onderhoud met Paus Leo XIII.

‘Toen verscheen weldra - 1 Januari 1895 - in de *Revue des Deux Mondes* het artikel dat zoo fel zou worden bestreden:

Après une visite au Vatican. Onder de vrijdenkers verloor de schrijver vele vrienden. Bittere vijandschap brak los. Dit alles breeder te verhalen zou het nu te behandelen vraagstuk weinig verlichten. De grief was eene bankroetverklaring *der* wetenschap, het verweer luidde, dat hij, Brunetière, verre van zulk eene verklaring uit te spreken, juist geschreven had, dat de toekomstige vorderingen der wetenschap onoverzienbaar waren; bankroet was de wetenschap alleen in dit opzicht, dat zij niet voldoen kon aan eenige harer meest verleidelijke beloften. Daar was namelijk door sommigen in het verschiet gesteld, dat de wetenschap aan de menschheid een regel voor goede zeden en gedrag zou schenken. Dit hield de schrijver voor onmogelijk. Hij meende ook te zien, dat uit de kringen, waar zijn bestrijders woonden, reeds medestanders opkwamen en dat de idee waarvan de schandaallast thans op hun alleen drukte, er straks ruimer erkenning zou vinden (181 en 182)'.

Duidelijk en ondubbelzinnig zijn de bewoordingen, waarin de Hoogleeraar kortelijk mededeelt wat Brunetière w a s en wat hij *werd.* Ter verklaring van het laatste voegt hij er aan toe, dat 'reeds lang Brunetière's geest in onrust was en het levensvraagstuk der zedelijke maatschappelijke orde hem deed uitzien naar een vasten grondslag der zedenleer'. Wij zien dus dat de Fransche letterkundige, die den weg der s c h o o n h e i d s l e e r bewandelde, verlangde naar eene bewuste kennis der Zedewet.

'Bij zijn gesprek met Leo XIII, zegt de Groot, was hem over dit vraagstuk meer licht opgegaan. Stap voor stap ging hij sedert, hoewel nog door een mist van twijfelingen, de hoogten op der godsdienstige, christelijke waarheid. 'Je me laisse faire par la verité', - verklaarde hij na zijne voordracht te Besançon (19 November 1898) over '*le Besoin de croire*'. Zes jaren na het bezoek op het Vatikaan, in eene voordracht te Rijssel (18 November 1900) volgde een openbare geloofsbelijdenis. Gij zult mij vragen - sprak hij tot de talrijke vergadering -: Gij, die aldus spreekt, wat gelooft gij? Het antwoord was eenvoudig en duidelijk: 'Ce que *je crois*, - et j'appuie énergiquement sur ce mot, - ce que *je crois*, non ce que *je suppose* ou ce que *j'imagine*, et non ce que *je sais* ou ce que *je comprends*, mais ce que *je crois*... allez le demander à Rome'. Aldus sprak

de bekeerling, die der wetenschap den rug toekeerde, en, zoo als de Hoogleeraar tot zijn lof zegt: ‘geloovend, strijdend zette deze man, die door verlangen naar weten en werken, verslonden werd, den zwaren arbeid voort van iederen dag (183).’ Eene kwijnende ziekte sloopte zijne krachten en hij overleed op 9 December 1906.

Met uitvoerigheid handelt de Groot (185-197) over de *geloofstheorie van Brunetière*, en hij was dus verplicht te spreken over een boek van Arthur Balfour, den tegenwoordigen leider der Engelsche Conservatieven, wiens naam thans op aller lippen is, en die juist ten tijde van Brunetière's bekeering zijne *Foundations of Belief* had uitgegeven. Het werk, zegt de Groot, van den kanselier der edinburgsche universiteit trok de bijzondere aandacht van den directeur der *Revue des Deux Mondes.* Hoe de *Grondslagen* ooit mochten beoordeeld worden, deze verdienste zal men aan het werk nimmer ontzeggen: het is en blijft ‘een teeken des tijds’. Met deze verklaring begint Brunetière het voorbericht, dat hij in 1896 schreef bij de fransche vertaling van het geschrift door G. Art. De inleiding was als eene afzonderlijke verhandeling en werd later opgenomen in de *Questions Actuelles* (1907), p. 357-391. Wij lezen daar: ‘Une psychologie superficielle avait érigé la certitude ‘scientifique’ ou ‘rationnelle’ - car ici c'est tout un, - en modèle ou en type absolu de la certitude; et ne voyant de souree légitime de la connaissance que dans l'intelligence, elle n'avait pas précisément nié qu'il y en eût d'autres, mais elle les avait négligées. C'est ce que l'on se gardera désormais de faire; et le siècle s'achèvera peut-être, puisque bien nous sommes en 1896, mais il ne s'écoulera pas longtemps avant qu' on ait rendu, parmi les fondements de la croyance, leur place naturelle au sentiment et à la volonté. (Q.A. 388)’.

Na de zakelijke uiteenzetting van de g e l o o f s t h e o r i e ziet de Schrijver zich verplicht te zeggen, dat ‘Brunetière's ware denkwijze met genoegzame zekerheid te vatten, niet altijd licht valt, (omdat) twee mentaliteiten van den schrijver, de oude ongeloovige en de nieuwe geloovige, zich vermengen als twee rivieren bij hare samenstrooming (197)’. De bladzijden (197-211), door de Groot gewijd aan de nadere beschouwing en bespreking

van hetgeen Brunetière wil betoogen, zullen, naar mijne overtuiging, noch den Catholiek, noch den Protestant voldoen, want daaraan ontbreekt vaste grondslag en streng betoog. Pascal zeide wel: ‘le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas’ en de Groot verklaart wel dat ‘Brunetière's geest van Pascal overerfde (197)’, en ‘Brunetière aarzelde niet te beweren, dat niemand meer dan Chateaubriand (in zijn boek: *Le Génie du Christianisme)* de waarheid staafde van Pascal's woord’, maar de uitspraak van den beroemden denker brengt ons niet op den goeden weg. Te spreken van h a r t en g e v o e l, waar bewijzen worden geëischt, brengt alleen verwarring van begrippen en geeft geene ontwarring, geene oplossing van moeilijkheden in het denken. Terecht noemt dan ook de Hoogleeraar die woorden, ‘glibberige termen veler wijsgeeren (200).’

Anders dan bij Spencer gaat de Groot te werk bij Brunetière; bij den eerste sprak hij wel nu en dan zijn oordeel uit, maar hij gaf geen eigen leer, en dat doet hij bij den laatste in een tweetal afdeelingen van zijne studie (211-229). Daarin is de Thomist aan het woord en daarin wordt zijn ‘geloofstheorie’ ontwikkeld. Ten besluite komt hij terug tot Brunetière en hij zegt het volgende: ‘Brunetière schrijft ergens: ‘Il ne m' appartient pas de définir ici *l'acte de foi.*’ Zijne bedoeling is, dat hij niet wenschte te spreken over de akt van bovennatuurlijk geloof in dogmatisch-theologischen zin. Hij was er meer en meer toe gekomen den psychologischen aard van het geloof als eene samenwerking te beschouwen van kenvermogen en wil. Het godsdienstig geloof, waarvan hij de volheid belijdt in het katholicisme is hem niet een psychische toestand, op het scherm van tijdvak en ruimte gelichtbeeld, maar objectieve, blijvende waarheid, die door de rede op volstrekt vertrouwbaar gezag wordt omhelsd. Zoo te gelooven is niet eene mooi-weer-stemming. Wanneer de leeuwerik haar lied zingt, boven u in het azuur; wanneer de kraanvogel over weide en meer huiswaarts keert, snelt ook de ziel naar iets, dat hooger en verder is; doch dit vage gevoel, waarin sommigen geheel den hemel van het geloof besluiten, blijft verre verwijderd van de wilsbeweging, die wij met de rede samen en vereenigd zagen in onderwerping aan de goddelijke Waarheid en hare geopenbaarde Geheimen.

‘Hier moet, na de wijsbegeerte en apologetiek, de dogmatische godgeleerdheid licht ontsteken.

‘De katholieke godsdienst belijdt, dat het geloof, als eene bovennatuurlijke deugd, niet de vrucht eener redeneering, niet de uitkomst van een logisch proces kan zijn, maar dat het vrije gave is van Gods genade. Het licht der natuurlijke rede kan den mensch doen zien, dat hij door te gelooven wijselijk handelt. Dit inzicht der geloofwaardigheid van het in Christus geopenbaarde geloof vormt echter niet meer dan eene *voorwaarde*, terwijl de bovennatuurlijke geloofsakt zelf eerst dan wordt voltrokken, wanneer de ziel, onder Gods genadewerking, zich het geopenbaarde Woord der eerste en opperste Waarheid erkennend toeëigent, zonder eenige twijfeling.

‘Langs die gulden poort gaat men binnen tot een herboren leven. Thans erkent de ziel het voorwerp des geloofs, de eerste Waarheid, als een Goddelijk Goed, dat laatste doel moet zijn al onzer verlangens en daden. Gehoorzaam aan de wet der hoogste orde wendt het geloof naar God de beminnende oogen. De dialectiek zwijgt. Het leven streeft naar aanbidding, berusting en toegepast Evangelie.

‘Brunetière's geloofstheorie omvatte deze innerlijke zijde niet. Zij bedoelde alleen te gaan gelijk de schrijver verklaart, ‘*jusqu'au seuil du Temple.*’ - Met dit schoone slot (229 en 220), vol verheven gedachten, die heenwijzen naar de mystische aanschouwing van God en naar de geestelijke vereeniging met Hem, die de bron is van alle leven, natuurlijk leven en geestelijk leven, eindigt de Hoogleeraar zijne schets van Brunetière.

Dat slot, waarin het geloof van den Thomist zich uitspreekt, herinnert aan de tweede helft van de eerste strophe, waarmede het Kerklied, de Hymnus van den Heiligen Thomas: A d o r o t e aanvangt. De beroemde Kerkleeraar spreekt aldus:

> ‘Tibi se cor meum totum subjicit:
> Quia te contemplans totum deficit.’

Eenigszins vrij zijn deze regels wedergegeven in deze vertaling van T. Stokvis, S.J., die den zin der woorden heeft gevoeld en begrepen.

'k Geef mij gansch gevangen voor uw Majesteit,
Zinkend, bij 't aanschouwen, in mijn magtloosheid.'

Bijna even veel ruimte als aan Spencer gaf de Hoogleeraar aan den beroemden bekeerling, die de Anglicaansche Kerk verliet om terug te keeren in den schoot der oude Moederkerk. 'John Henry Newman over gronden van godsdienstige zekerheid', zoo luidt het opschrift van de vijfde studie, waarmede Pater de Groot zijn boek besluit en waarmede hij de kroon zet op zijnen geleerden arbeid. Acht bladzijden (231-238) geven een overzicht van Newmans levensloop.

Hij 'werd den 21 Februari 1801 te Londen geboren en stierf den 11 Augustus 1890 bij de Oratorianen van Birmingham (Edgbaston). Zijn vader, John Newman, een Londensch bankier, stamde van israëlietische voorvaderen, die omtrent 1675 uit Holland naar Engeland verhuisden; zijne moeder Jemina Fourdrinier sproot uit eene Hugenoten-familie, die bij de herroeping van het edikt van Nantes (1685) naar Londen uitweek. John Henry, van zes kinderen - drie dochters en drie zoons - de oudste, was ook de rijkst begaafde. Helder begon zijn licht voor de buitenwereld te schijnen, toen hij te Oxford, waar hij als zeventienjarige zijne hoogere studie in Trinity-college begonnen was, den 12 April 1822 als *fellow*, 1825 als *tutor*, 1826 als *examinator* aan Oriel-college en hiermede als akademisch leeraar aan Oxford werd verbonden. Het verlangen naar den geestelijken stand bleef den jongen geleerde echter bij en den 25 Mei 1825 ontving hij de anglikaansche wijdingen. Tot Oriel-college behoorde de kerk van St. Mary. Newman verkreeg er in 1828 de met het predikambt verbonden betrekking van vicaris en voor 1831 tot 1832 werd hem hier door het Universiteitsbestuur het werk van akademisch prediker toevertrouwd (231 en 232).'

'Deze kleine kroniek van uitwendige gebeurtenissen, zegt de Groot, omsluit reeds een tijd, deels van omwentelingen deels van ontwikkelingen voor vele godsdienstige mannen te Oxford, Whately, Hurrell Froude, Keble, Pusey, Wilberforce en Newman riepen de geesten, die sedert enkele tientallen jaren sluimerden, tot een ernstigen strijd om inwendig leven.' Met die woorden doelt de Schrijver op de godsdienstige opwekking, op

het Engelsche Réveil aan de Oxfordsche Universiteit, dat vooral in de buitenwereld de aandacht trok sints Newman in 1833 begon met zijne uitgaven van ‘Tracts for the Times, naar welken titel hij en zijne vrienden met den naam van Tractarians werden bestempeld. Hun geestelijke leidsman was Newman, door J.A. Froude met recht ‘the indicating number’ van de beweging genoemd. ‘The story of Newman's inner life’, zegt Hugh Walker in ‘The Age of Tennyson (1897), has been told with inimitable grace in the *Apologia pro Vita Sua*, and this is not only his greatest contribution to literature, but the best document for his life and doctrines (146)’. Met liefdevolle belangstelling verhaalt de Groot den levensloop van Newman, die na eene reis naar Rome, waarheen hij zich in December 1832 begaf, te Oxford teruggekeerd, zich aan het werk zette om de Anglicaansche Kerk geestelijk te hervormen, die ‘men had overgeleverd aan de wereldlijke macht’, en die, naar zijne overtuiging, behoefte had aan ‘dieper, godsdienstig-zedelijk leven, gewetensernst en een waarlijk christelijk-ascetischen geest (233)’. Een deel van de Tracts werd geschreven door Newman's vrienden, maar ‘hij schreef *Tract Ninety* (27 Februari 1841), het beroemdste en laatste geschrift der geheele reeks.’ Daarin gaf hij eene verklaring van de 39 Artikelen der Anglicaansche Geloofsbelijdenis, die niets anders bedoelde dan de verzoening te bewerken tusschen de Anglicaansche en de Roomsche Kerkleer. ‘Wijkend, zegt de Groot, voor den storm, dien hij door zijn *Tract* had opgeroepen, zocht Newman, beladen met den vloek van zijn volk als een ‘verrader’ der Anglicaansche Kerk, meer en meer de eenzaamheid van Littlemore, in de arme *Cottages*, onder den rook en toch zoo verre van het dierbaar Oxford. Wanneer was zijn leven heiliger gebed en straffer studie geweest? Eindelijk, den 18 September 1843, nam hij ontslag als anglikaansch geestelijke en *Vicar* van St. Mary. Als leek hechtte hij zich intusschen vuriger dan ooit aan strenge ascese en aan den al vroeg gekozen ongehuwden staat. Sedert Maart 1845 ook los van alle banden met Oriel-college verdiepte de verslagene zich in godgeleerde studiën der eerste christelijke eeuwen. Die studie had hem reeds vóor de *Tracts* eindigden, zijne bittere termen tegen den roomschen godsdienst doen herroepen. Nu, de vastende en

biddende kluizenaar van Littlemore geworden, schreef hij zijn beroemd boek: *On the Development of Christian Doctrine.* Dag op dag stond hij urenlang voor zijn lessenaar. Hij werkte en werkte maar altijd door, als een die een uitgang naar het licht zoekt. Het boek bleef onvoltooid. 's Avonds den 8 Oktober kwam te Littlemore, geheel onverwacht, een kloosterling aan, de Passionist Dominicus, weleer een arme knaap der Apenijnnen, thans een vroom, eenvoudig priester. Na den nacht biddende te hebben doorgebracht werd Newman den 10 Oktober, op zijn verzoek, door den vreemdeling in de katholieke kerk opgenomen (234 en 235)'. In het jaar 1827 ontving Newman te Rome de priesterwijding en hij begaf zich in het klooster der Oratorianen van Santa Croce. Weldra begaf hij zich weder naar Engeland en in het jaar 1851 stichtte hij te Edgbaston, eene voorstad van Birmingham het huis der Pratorianen van St. Philippus Nevi, en hij zelf werd overste der nieuwe stichting. 'Predikend, schrijvend en in priesterlijk verkeer met de zielen, hervatte de groote denker zijn 'werk voor Engeland'. Voor velen was hij 'een verdacht man' en dat duurde tot het jaar 1864. Toen schreef Charles Kingsley zijn s c h o t s c h r i f t (zegt de Groot): *What then does Dr. Newman mean?* Deze verdedigde zich in zijne *History of my Religious Opinions*, later genoemd: *Apologia pro Vita Sua.* Van dit boek verklaart de Hoogleeraar: 'Het was een werk van waarheid en vrede. De scheidsmuur tusschen den schrijver en tusschen zijn onkatholieke landgenooten viel op slag. Gedurende heel de XIX^{de} eeuw bracht geen enkel geschrift, door het wegnemen van ouden argwaan, de overheerschende meerderheid der Engelschen zooveel dichter bij haar roomsch-katholieke medeburgers (236)'. Nog een ander merkwaardig boek van Newman, dat een plaats verdient naast de *Apologia*, wekte bewondering, maar ook strijd. 'In Februari 1870 verscheen *An Essay in aid on a Grammar of Assent*, terwijl de wereld worstelde voor of tegen de algemeene Kerkvergadering van het Vatikaan. Wel tienmaal - zegt men - zou hij eenige hoofdstukken van zijn *Essay* hebben overgewerkt. Het nadenken zijner rijpste levensjaren over godsdienstige zekerheid zocht de schrijver als een logica van innerlijke ervaring weer te geven (237)'. Hoewel de geest van Newman op zijn hoogen leeftijd

‘frisch en jeugdig’ bleef en hij steeds geregeld werkte, gaf hij in zijne laatste jaren geen werken van beteekenis. ‘Zijn laatste arbeid voor de pers waren een artikel in de *Nineteenth Century* (1884, Februari) over de inspiratie der H. Schrift en een verweer tegen de beschuldiging van agnosticisme in *The contemporary Review* (1885, Oktober). ‘De schrijver onderteekende nu: John Henry Cardinal Newman. Want Paus Leo XIII had hem den 12 Mei 1879 met het romeinsch purper omhangen.... Den 9 Augustus 1890 gevoelde de grijsaard zich ernstig ziek. Reeds twee dagen daarna, 's avonds omtrent negen uur, was hij zacht ontslapen. Geheel Engeland was getroffen door dien dood (238)’.

Opmerkelijk is wat Hugh Walker omtrent de studie van Newman zegt. ‘If Newman, zoo verklaart hij, had only known German he would have found in the German philosophers an idealism far more profound and more rational than any he was ever able to frame for himself.... Finally he found refuge in Rome, driven by the conviction that ‘there are but two alternatives, the way to Rome and the way to atheism (149)’. Gansch anders is het oordeel van Pater de Groot. ‘Newman, zegt deze, was voor velen de vader geweest van hun geestelijk leven. Hem was de hooge zending toebetrouwd menigen tijdgenoot de oogen te openen voor de ‘onzichtbare realiteiten’. Zijn godsdienstig wezen sprak een taal, die nader bij God bracht. Het besef van afhankelijkheid en schuld tegenover den oneindig Heilige; het gevoel, dat de mensch als pelgrim uit aardsche duisternis opgaat naar de plaats van vrede en licht, het vertrouwen op den oneindig Barmhartige, die het maaksel zijner handen en onze ellende niet versmaadt; alle stemmen en nooden van het godsdienstig hart spreken en smeeken bij hem in tonen als muziek, die de verhevenheid en de vertroosting van het eeuwige doen hooren boven de plechtigste uren van den heensnellenden tijd (239)’. Want ‘godsdienst was voor dezen man de groote levenszaak. Daarom verlangde zijn ziel op dit hem heilig gebied zoo vurig naar waarheid en zekerheid. Als wijsgeer trok hem wellicht meer dan eenig ander het vraagstuk aan *der zekerheid in het godsdienstige* (240)’. Newman's *leer over de gronden der godsdienstige zekerheid* tracht nu de Schrijver op te maken en op te bouwen, en hij ontleent zijne stof aan de w e r k e n van den

grooten denker, aan diens *Letters and Correspondence*, aan een achttal schrijvers, die over Newman hebben gehandeld, en aan het Tijdschrift 'The Tablet' (1905-1908). Hierbij zien wij den Roomschen godgeleerde (244-260) en den Thomistischen leeraar der Wijsbegeerte (260-282) aan het werk, en wij hooren hem daarna het volgende zeggen: 'De stelling: *het geweten en de zedelijke orde toont God en heeft behoefte aan God*, was een grondslag van geheel het gebouw, dat de groote geloofsverdediger voor de godsdienstige zekerheid heeft opgericht, zijn eigen overtuiging als eerlijk katholiek was er nauw mede verbonden, ja, zijne meening was deze: *Ik ben katholiek*, *omdat ik geen atheïst ben* (283)'. Uit de A p o l o g i a haalt de Groot de volgende woorden aan:

'Ik ben Katholiek krachtens mijn geloof in God; en indien men mij vraagt, waarom ik in God geloof, dan antwoord ik: omdat ik in mij zelven geloof: Want ik gevoel, dat het onmogelijk is te gelooven aan mijn eigen bestaan - en van dat feit ben ik volkomen zeker, zonder tevens te gelooven aan het bestaan van Hem, die als een persoonlijk, alziend, alrechtend Wezen leeft in mijn geweten (285)'. Daarna lezen wij, als uitdrukking van des Hoogleeraars eigen gedachten: '*Het logisch verband* tusschen het erkennen van God en Gods ware Kerk staat bij hem vast (285 en 286)'. Uitvoerig handelt de schrijver over Newmans *methode* bij het toepassen zijner zekerheidsleer op den geopenbaarden godsdienst, en hij geeft eene aanbeveling van de Roomsche Kerkleer (286-306). Zijne schets besluit hij met eene beschouwing van 'de theorie van den geleerde over de *Ontwikkeling der christelijke leer* (306-308)'. Deze gaat, volgens de Groot langs bovennatuurlijke banen, haar voorgeschreven door Hem, die de christelijke openbaring tot eenig middelpunt al harer bewegingen heeft gesteld; - eene openbaring, onderscheiden van de stem Gods in de natuur of in het hart der menschheid (316)'. De laatste volzinnen van het geleerde opstel willen wij nog onder de oogen onzer Lezers brengen, daar zij in een kort begrip verklaren wat voor Newman waarheid en zekerheid was.

'De christelijke godsdienst, zoo schrijft de Groot, waarvan hij Christus als den goddelijken stichter aanbad, bevatte naar

zijn diepste overtuiging een dogmatisch *Credo.* Toen het licht zijner ontwikkelingstheorie van de christelijke leer zijn laatsten twijfel had verdreven omtrent den onvervalschten inhoud van het Roomsche *Credo*, schonk hij daaraan zijn geheele ziel.

'Hij smaakte vrede, op den veiligen grondslag zijner godsdienstige zekerheid.

'Nooit kende hij tegenstrijdigheid tusschen zulk een dogmatisch *Credo* en levenden godsdienst.

'Hij wendde zich tot zijnen God 'in true loving faith'.

'Stout in zijne wijsbegeerte van het dogme, zag hij tevens met trouwe beminnende oogen uit, waar Christus op aarde wandelde en volgde Hem.

'In een zijner nagelaten *Meditations and Devotions*, p. 521 bidt Newman daarom tot Christus: *In all* I need to be saved from an originallity of thought, which is not true if it leads away from Thee'.

'Newman was, zegt Walker, a logician, though he ultimately found refuge in a communion where the *science* of logic is little needed. The subtlety of his logic is unquestionable. The doubt which some feel is rather with regard to its honesty. This doubt however is only felt by those who fail to understand how behind and beneath and above his logic there spread and towered his imagination and his emotions. Newman was compelled by the law of his nature to find a foundation for his religion; he neither understood nor respected those who let it exist as a mere sentiment. 'I determined', says he with reference to a time of crisis, 'to be guided not by my imagination, but by my reason'. It was this resolve that kept him so long out of the Church of Rome. He is wholly, even transparently sinceren. Nevertheless, in spite of himself, he *is* guided by imagination after all (151)'. Ten volle waardeerende wat door Prof. de Groot, op zijn standpunt, is in het midden gebracht ten gunste van Newman's leer, zie ik mij toch verplicht mij te scharen aan de zijde van Walker, en met hem te verklaren: 'There is no way of using reason except by consenting to be wholly guided by it. Newman never consented'. Als een feit van beteekenis is dan ook wel te beschouwen wat Walker zegt: 'Surely it is remarkable how little real effect

followed from his secession, that blow under which, it has been said, the Church of England reeled (151)'. Het is een sterke uitdrukking: r e e l e d , waggelde, maar zij geeft terug wat tijdens den overgang van Newman velen in Engeland dachten: 'Newman, zegt Walker verder: unlike both his friends and his enemies, was well aware that few would follow him to Rome; and he paused for years because he believed, on the other hand, that his secession would shatter the party for which he had so long toiled. The character of the Oxford movement was changed by Newmans secession, because by that step many were awakened to the fact that his brilliant logic had no sound foundation in reason. Others had been awakened before. J.A. Froude in his *Nemesis of Faith* tells how his eyes were opened by a sentence in one of Newman's sermons: 'Scripture says the earth is stationary and the sun moves; science, that the sun is stationary and the earth moves, and we shall never know which is true until we know what *motion* is'. Froude adds the common sense criticism that if Scripture uses the word motion in a transcendental sense it may equally use other words so, and we can never know what it means (152)'. Boven allen twijfel verheven is mede Walkers zeggen: 'The fact is that Newman's talent for philosophy, though considerable, nay, almost great even in a strict use of the word great, was insufficient to construct a comprehensive system without better guidance than he could find (152 en 153)'. Om het kort uit te drukken, de mislukking van den arbeid, dien Newman zich tot levenstaak koos, is daaruit te verklaren, dat hij voor zijn wijsgeerig en wetenschappelijk denken steun zocht bij het geloof, en wel bij het Kerkgeloof van Rome. Daarin zien wij bevestigd dat Romanisme en Protestantisme zijn gescheiden door een klove, die niet is te overbruggen.

Professor de Groot zelf zal dit laatste toestemmen, al moet hij dan ook eene andere verklaring daarvan geven, dan die ik voor waarheid houd. Wat men zegge, dit blijft vast staan, dat het gebied van de wetenschap een ander is dan dat van het geloof, het geloof niet aan God, maar in God, dat is het steunen op Hem met vol en kinderlijk vertrouwen. Zulk een echt en oprecht geloof ontmoeten wij bij Pasteur, niet bij Brunetière, wiens vernuft hem doet kennen als een Franschman, een ver-

want van Du Bois-Reymond, die met zijn *Ignorabimus* en met zijn *Zeven wereldraadsels* zijn vernuft aan den dag legt, en ons de vraag op de lippen brengt of het niet valsch vernuft is en geen ware wetenschap. Overigens moet worden erkend dat, èn Newman, èn Spencer als echte Engelschen mannen zijn van hoogen ernst, wier levensbeeld ons eerbied afdwingt, al is beider ideaal een mislukking geweest. Geheel anders is de overtuiging die wij onwankelbaar vast in ons binnenste omdragen, dat van het vijftal personen wier d e n k e n door de Groot is beschreven en toegelicht, Pasteur de meeste aanspraak heeft op de eerste plaats. Treffend schoon is wat de Groot van hem zegt: 'Het schouwspel van dat geheel, waarin onze aarde maar een stukje vormt, toont hem de oneindige Macht, die de werelden formeerde. Het groote en het kleine wezen hem naar den Schepper van het heelal. En wat de zichtbare schepping hem getuigde, vond hij nog dieper gegrift in de geestelijke en zedelijke wereld. Zoo schreef hij in 1865 aan Sainte-Beuve, dat hij zich geen oordeel mocht aanmatigen over de wijsgeerige richtingen van Frankrijk. De zijne was er eene van het hart. 'Ik volg bijvoorbeeld - zoo schrijft hij verder - de wijsbegeerte, die wordt ingegeven door de zoo natuurlijke eeuwige gevoelens, die den mensch aangrijpen bij het sterfbed van een kind, dat men heeft lief gehad, en waaraan men den laatsten adem ziet ontvlieden. In dat uiterste uur zegt iets in de diepte der ziel ons, dat de wereld wel iets anders kon zijn dan louter een geheel van phenomenen, geschikt voor een mechanisch evenwicht en te voorschijn gekomen uit den baaierd der elementen door het klimmende spel van stoffelijke krachten (175 en 176)'.

'Den lezer, zegt de Schrijver aan het slot zijner Inleiding (IX), zal het gaandeweg blijken, hoezeer een groot vraagstuk, terwijl wij met denkers uit zoo geheel verscheiden levenskring ons bezighielden, onze aandacht heeft geboeid De vraag was: wat hebben deze uitmuntende vernuften aan de menschheid geschonken voor de kennis der onstoffelijke, geestelijke, godsdienstige dingen?' Het boek over de D e n k e r s getuigt van oprechtheid, van geleerdheid, van wetenschap, in zekere mate ook van kunst, zich openbarende in stijl en woordenkeus, - het boek is eene eere voor den Schrijver, voor zijn ambt, hem door het Nederlandsch

Episcopaat toebetrouwd, en voor de Universiteit, die hem een leerstoel liet beklimmen. In den geest van de geleerde Orde, waarin hij als monnik is getreden, en in den geest van den H. Thomas, dien hij eert als zijn wetenschappelijken schutspatroon, heeft hij gearbeid aan het vijftal studiën, die den Catholiek en den Protestant rijke stof leveren voor eigen nadenken over de vraagstukken, welke voor de behandelde D e n k e r s levensvraagstukken zijn geweest.

DEN HAAG, 17 December 1910.

Staatkundige Kroniek.

Kerstmis 1910.

Velerwegen is in de pers geklaagd, dat de discussie over de staatsbegrooting dit jaar op lager peil heeft gestaan dan anders. Grappen, interrupties, grofheden en geen groote strijd van beginsel tegen beginsel. Als eenig lichtpunt wordt dan gewezen op de autonomie-heteronomie-speech van den heer Kuyper; een rede, die aan de linkerzijde niet de noodige waardeering mocht vinden.

De klacht heeft eenigen grond. De discussie was niet immer even belangrijk, en er heerschte een woelige stemming in de Kamer. Maar hoe komt het? Zijn de leden van deze vergadering minder beschaafd of tuk op hanengevecht? Zal er verbetering komen wanneer zij 'zich zelf herzien', beter oppassen voor het vervolg?

Het is niet te gelooven. Dat de beraadslaging ontaardt in een soort debatingsport, ligt niet aan de menschen; het zijn dezelfde menschen van vroeger, in doorsneê. Minder deftig, en daardoor zijn de redevoeringen anders; maar het intellectueele peil van het geheel is niet gezonken. En het valt niet moeilijk te bewijzen, dat menige nul door een kracht is vervangen.

Maar zal een debat forsch zijn en levend, dan moeten de deelnemers voelen, dat zij strijden voor een groote gedachte, die van de overzijde wordt teruggedrongen. Dan moet wat er leeft in het volk, ook in de volksvertegenwoordiging zich uitspreken.

En dat geschiedt in Nederland niet. Waarover toch loopt de strijd der meeningen in het volk? Het gaat om dezelfde vragen als in Engeland: de macht van het Hoogerhuis, die alle democratische besluiten van het college der volkskeuze kan breken, kennen wij ook hier. Het overwicht van de Eerste Kamer is ook in Nederland een hinderpaal voor den vooruitgang. En in elke gedachte herziening der Grondwet speelt deze vraag een hoofdrol.

De sociale wetgeving dringt hier even sterk als aan de overzijde van het Kanaal. En even warm wordt hier gestreden als ginds over de vraag, hoe de middelen daarvoor zullen worden opgebracht: belasting naar draagkracht, door directe heffing, of oplegging van de zoogenaamd ongemerkte indirecte heffingen. En eindelijk de brandende quaestie, of Nederland, met Groot-Brittannië, zijn vrije ruilverkeer zal handhaven.

Maar terwijl ginds de politieke partijen zijn geformeerd naar de verdeeling dier meeningen in het volk zelf, is het hier andersom. Hier mag het volk om dezelfde vragen strijden; het mag niet, bij de verkiezingen, vóór of tegen zich uitspreken. Dan, zoo zeggen de leiders, moeten de kiezers in het gelid worden gedreven naar de onderscheiding van kerkgenootschap, niet van staatkundig denken. In zeker opzicht mogen de godsdienstige en de staatkundige overtuiging elkander dekken, voor de vraagstukken van onzen tijd is dit geenszins het geval.

Wanneer de kiezers zich moeten uitspreken, worden zij warm gemaakt met leuzen als vóór of tegen den Christus. Hebben zij hun taak volbracht en zijn de mannen vóór den Christus in de meerderheid gebracht, dan bemerken zij van die leuze verder niets. De tentoonstellingen staan op Zondag open, de Staatsloterij blijft, de doodstraf wordt niet ingevoerd; en wie met een tienurenmotie zijn zoetgehouden moeten hooren, dat het oorspronkelijk plan van den minister, waartegen de motie was gericht, toch eigenlijk veel beter is. En de brandende vraagstukken worden verdoezeld achter christelijke leuzen zonder reëele beteekenis.

Blijf onder die omstandigheden nu eens frisch in den strijd! Houd nu eens moed, wanneer gij de belangrijkste onderwerpen ziet verhaspelen en uitstellen en daarentegen een marinepredikant middelpunt worden van het debat!

Het stellen van beginsel tegenover beginsel is de eerste eisch voor een ernstig en hoog politiek debat. Maar wanneer op het gebied, waar die beginselen tegen elkander botsen de strijd wordt vermeden en het worstelperk verlegd wordt naar een terrein waar de grootste inspanning geen enkel resultaat kan opleveren, moet het debat wel in valschen toon worden gevoerd, onbevredigend blijven en onvruchtbaar.

De ‘groote rede’ van den heer Kuyper is dan ook niet anders geweest dan een poging om door het opwarmen van de christelijke antithese in nieuwe bewoordingen de aandacht af te leiden van het ernstig tekort aan scheppend vermogen van rechterzijde en Regeering. De rede stond naast het debat. Zij werd gehouden in de hoop, dat hierom weer met nieuwe geestdrift de partijen zich zouden groepeeren.

Maar dit gelukte slecht. Het kon niet gelukken, omdat de staatkundige stroomingen zich nu eenmaal niet kunstmatig laten dwingen in een bedding, die zij niet zich zelf hebben uitgeslepen.

Daarentegen moest het debat, van de zijde der oppositie gevoerd, zich wel noodzakelijk beperken tot een critiek, waarmede uit kleinigheden werd aangetoond, dat hetgeen hier is gesteld, waarheid is; dat de christelijke antithese op staatkundig gebied slechts dienst doet om tegen te houden wat door de intellectueele meerderheid in de kerkelijke partijen niet wordt begeerd.

En daarin slaagt men wonderwel. Voor de tegenstanders van finale kiesrechtuitbreiding en ingrijpende sociale wetgeving geldt wat de heer Tydeman voor zich uitsprak aangaande de tariefsherziening: tijd gewonnen, veel gewonnen. Alwat ons in democratische richting verder moet brengen wordt van jaar tot jaar verschoven. Men is onbekwaam om het samen te klaren.

De heer Talma is geen benijdenswaardig minister. Reeds onzeker van zijn eigen concepties, is hij nog veel minder zeker van de ontvangst, die aan de voortbrengselen van zijn wetgevend vermogen zal ten deel vallen.

Er is trouwens geen onderwerp van beteekenis aan de orde geweest, of de coalitie bleek ver van eensgezind. Reeds bij de behandeling van Buitenlandsche Zaken geraakte men in verlegenheid door de zaak-Van Heeckeren, die thans in de Tweede Kamer aan de orde werd gesteld. Fel is de heer Patijn den schrijver van de Standaard-driestarren te lijf gegaan, die het vuurtje is blijven stoken toen de Regeering had ontkend dat van geruchten en beweringen omtrent vreemde inmenging één woord waar was. Door het beroep op zijn ambtsgeheim als oud-Minister bevestigde de heer Kuyper andermaal de vermoedens, als zou er toch zoo iets zijn geweest, en de bondgenooten waren verontwaardigd.

De Minister is zoover gegaan als hij tegenover politieke vrienden vermocht: ‘De geachte afgevaardigde uit Amsterdam VI (de heer De Beaufort) heeft verleden Vrijdag gesproken over de desorganisatie die aan den dag kwam van het buitenlandsch beleid gedurende de jaren 1901 tot 1905. Ik meen, dat de geachte afgevaardigde wellicht iets te ver gegaan is door aan dat eene feit, de zaak-Van Heeckeren. een zoo algemeene conclusie vast te knoopen. *Eine Schwalbe macht den Sommer nicht* - de geachte afgevaardigde uit Weststellingwerf moge mij dat Duitsche citaat niet kwalijk nemen - en omgekeerd: uit één stormvogel mag men niet afleiden, dat men te midden van storm en noodweer staat. Ik althans wil gaarne van deze plaats de verzekering geven, dat, wanneer ook misschien tusschen 1901 en 1905 aan mijn Departement wel eens iets abnormaal is geweest of reeds onder mijn ambtsvoorganger, den heer Van Tets, is de machine weer geheel in haar gewone voegen terechtgezet geworden en ook thans ‘loopt zij wie geschmiert, - sur des roulettes.’

Voor den premier van 1901, amateur-diplomaat, waren deze opmerkingen niet aangenaam. Maar de heer Kuyper moet nu eenmaal ter rechterzijde worden verdedigd. Het is begonnen in de zaak-Lehmann, het is voortgezet in de zaak-Van Heeckeren. Maar de man, die bij zulk een gelegenheid als het ware bedelen kan om hem niet te verstooten, die zich kinderlijk verheugd betoonde met het pleidooi van niet-toerekenbaarheid, door den heer Loeff destijds voor hem gehouden, die man neemt geen genoegen met persoonlijke rehabilitatie onder beding, dat hij in de actueele politiek zich onthoude. Als het hem past, laat hij zich duchtig gevoelen. En zoo viel de minister van Oorlog.

Het beleid van den heer Cool was zwak. Hij bleek van zijn departement de gehoorzame dienaar. Het was te voorzien, dat hij het einde toch niet zou halen. Maar deze generaal had het noodige gevoel van eigenwaarde. Zich, om het behoud van zijn zetel, vernederen voor een deel der politieke meerderheid, zooals zijn collega van Marine deze kunst zoo goed verstaat, dat verkoos hij niet. Militaire muzikanten zouden blazen op Zondag; op Zondag zou worden geschoten. En zoo heeft hij, met behoud van eer en goeden naam, afscheid genomen bij het eerste treffen,

terwijl een reeks aanvalletjes hem nog te wachten stond. Hij zou de officierstraktementen zonder uitstel verhoogen; de Kamer wilde de regeling aan die betreffende de pensioenen verbonden zien; de heer Cool verdween. Dat had Kuyper hem geleverd. De vrienden hadden hem immers gerehabiliteerd!

Andersom was het bij marine. De admiraal Wentholt is van dezelfde club gewillig werktuig. Gij verlangt een orthodoxen vlootpredikant? Best, gij hebt hem. De vereeniging van 'christenofficieren' van den heer Duymaer van Twist zal zijn chef zijn, en de beste admiraal die niet doet wat de predikant verkiest gaat eruit. Hij wordt vervangen door een ander, die wel bereid is naar het clericale pijpen te dansen.

De heer Lohman zag in, dat het hier toch misliep. Hij sprak een vriendelijk maar scherp woord tegen deze ongegeneerde propaganda. Maar gemakkelijk is te voorspellen, wat zal geschieden wanneer de brave Wentholt Lohman volgt en Kuyper laat zitten: dan volgt hij den weg van generaal Cool. Want Kuyper bijt door, maar Lohman maakt zich alleen boos. Laat Wentholt dus, als hij graag blijft zitten - en dat schijnt wel zoo - maar op Kuyper blijven bouwen.

Een contra-beleefdheid hebben de heer Lohman en zijn vrienden alleen kunnen bewijzen, toen zij met de linkerzijde samen de rijkssubsidie voor openbare leeszalen er door hielpen.

Hiertegen was hevig verzet van de katholieken. Van hun standpunt terecht: het vrije onderzoek laat de Kerk niet toe. Derhalve alleen roomsche leeszalen voor de roomschen. Daartegenover werd dat vrije onderzoek door den heer De Visser uitnemend verdedigd. In zijn geloof en zijn overtuiging moet de protestant de kracht vinden om tegen de verleiding van andere lectuur - met name socialistische bestand te zijn. - Volgens *De Standaard* is deze opvatting van de vrijheid liberaal, niet calvinistisch. Zoo iets heeft men, meent dit blad, van de 'ethischen' te wachten.

Zoo is er telkens strubbeling. En in de teerste geschillen schromen de roomsche bewindslieden volstrekt niet te zeggen, waar het op staat. Niet alleen acht de minister Kolkman de staatsloterij zoo kwaad niet, maar de minister van Justitie heeft ook in de zaak-Papendrecht een zeer liberaal standpunt inge-

nomen. De houding van de rechterlijke macht keurde hij zoo streng af als een minister van Justitie het doen kan, en ook de psychiatrie in de rechtzaal vond in hem een warm verdediger.

De gebroeders Regout toonen zich bekwame bewindslieden. De Regout van Waterstaat schijnt zich te hebben opgemaakt op de sociaal-democratische vakorganisatie van Spoorwegpersoneel te temmen, de 'Nederlandsche Vereeniging' van den heer Oudegeest. Hij moge toezien, dat hij hiermede niet te ver gaat. Gezag moet er wezen, en het gezag moet worden erkend; maar een optreden in die richting ontaardt zoo licht in een ijveren tegen datgene waaraan niet mag worden geraakt: de vrijheid van organisatie.

Buitenlandsch Staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.
XLV.

> ‘Ich bin das Band, das diese Gärbe hält
> Unfruchtbar selbst, doch nötig, weil es bindet’.
> GRILLPARZER.

In de Pruisische geschiedenis wordt Koningsbergen de stad der ‘reinen Vernunft’, en Oost-Pruisen de wieg van de Duitsche democratie genoemd. Wijl van daar de bevrijdende beweging uitging, die, na den smadelijken ondergang van den staat, opkwam voor de wedergeboorte. Hier hadden koning Friedrich Wilhelm III en koningin Louise, toen een groot deel van het koninkrijk in handen van Napoleon was, een toevlucht gezocht; hier vonden zij troost en hulp bij het volk. En ter herinnering aan de koningin, die op 3 December 1806, op de vlucht naar Koningsbergen, te Ortelsburg in haar dagboek schreef de bekende woorden van den harpspeler uit Goethe's: ‘Wilhelm Meister’:

> ‘Wer nie sein Brot mit Thranen ass,
> Wer nie die kummervollen Nachte
> Auf seinem Bette weinend sass,
> Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte’.

is te Koningsbergen een park ‘Luisenwahl’ genoemd.

Wat al herinneringen worden in die oude koningsstad gewekt in de grootsche Moskowiterzaal van het oude slot, in de hal der historische Kroningskerk, op den ‘Hochmeisterhof’; wat hebben slot en kerk niet aanschouwd en beleefd in de eeuwen tusschen de stichting der Duitsche orde en heden! Zij hebben de geheele geschiedenis van Pruisen's ontwikkeling en bloei, de

ondergang van het machtige rijk, de wederopbloei tot nieuwe grootheid en grooter macht gezien. Hier heeft Kant geleeraard, hier was Eduard Simson professor, hier stelde Johann Jacoby zijn 'vier vragen' op, hier zong Rudolf Gottschall zijne vrijheidsliederen. Het is niet te verwonderen, dat de Oost-Pruisen trotsch zijn op hun land, en op de vrijheidsliefde die er altoos heeft geheerscht; en zij betreuren het te meer, dat keizer Wilhelm in hun land en in hun stad de belofte verbrak, die hij in 1908 had afgelegd, en terugkeerde tot de methoden van den tijd voor het ongelukkige interview in de 'Daily Telegraph'.

Keizer Wilhelm heeft van het begin zijner regeering de herinnering aan Friedrich Wilhelm IV gewekt; evenals deze is hij vervuld met de overtuiging een werktuig te zijn in Gods hand, een koning dien Gods bijzondere genade op den troon riep; evenals zijn voorganger is hij een man van temperament en impulsie, geneigd tot middeneeuwsche romantiek en Christelijk mysticisme, met een levendigen zin voor kunsten, wetenschappen en technische zaken. Friedrich Wilhelm IV schreef brieven wemelend van uitroepingteekens en onderstreepte woorden, Keizer Wilhelm bedient zich van het nieuwere verkeersmiddel, de telegraaf; en beiden hielden redevoeringen. Die van den Keizer vullen in de verschillende uitgaven, van Reclam en Weber, reeds eenige deelen.

Wat is er over die redevoeringen van den Keizer al niet gesproken en geschreven; een bibliotheek kan men daarmede vullen. Er is een tijd geweest, toen de oude Von Ballestrem president van den Rijksdag was, dat hij verbood over keizerlijke redevoeringen te spreken, die niet door den 'Reichsanzeiger' waren medegedeeld. Maar dat verbod kon hij niet lang volhouden. En hoe vaak moest een keizerlijk woord, stenografisch opgeteekend door dagbladschrijvers, worden gewijzigd, 'verbeterd' zooals men dat noemt. In vollen ernst is al eens voorgesteld aan het Duitsche Rijksministerie, of aan het Pruisische Kabinet, een minister *a latere*, een hofminister, toe te voegen, die vooraf - of later - de keizerlijke redevoeringen zou moeten opstellen of redigeeren.

Het is bekend, dat de geschiedenis van het interview van

1908 in alle klassen der bevolking een ontstemming deed ontstaan, die zich uitte in een kras optreden tegen het ‘persoonlijke regiment,’ waarmede niet alleen de daden, maar vooral de woorden, de uitingen, de gesprekken, de telegrammen, de toosten en gelegenheidsredevoeringen van den Keizer werden bedoeld.

Om die ontstemming, die niet alleen bij het volk in al zijn schakeeringen, maar bij den Rijksdag en den Bondsraad en zelfs bij de Bondsvorsten merkbaar was, te doen eindigen, moest Bülow den zwaren en moeilijken tocht ondernemen naar Potsdam, en den Keizer de belofte vragen ‘dat hij voortaan, ook in particuliere gesprekken de terughouding zou in acht nemen, die in het belang van een geregelden gang der politiek, en van de autoriteit der kroon onontbeerlijk is.’ En de kanselier kon in den Rijksdag de verklaring afleggen, den indruk te hebben gekregen, dat de Keizer zich daaraan zou houden.

Op 21 November 1908 werd in het Raadhuis te Berlijn het eeuwfeest van de Duitsche ‘Städteordnung’ gevierd. De Keizer, de kroonprins, Bülow, von Bethmann Hollweg en vele andere ministers woonden de plechtigheid bij. De tweede burgemeester der hoofdstad, dr. Reicke, hield de feestrede. Toen trad Bülow voor den keizer en overhandigde hem, in een portefeuille, het antwoord, dat hij van het blad voorlas.

Dat was een gedenkwaardig oogenblik in de geschiedenis van het Duitsche Rijk. En niemand, die daarbij tegenwoordig was, kon de beteekenis van hetgeen daar geschiedde ontgaan.

Sedert is er veel verkeerd in Duitschland.

Aan de aera-Bülow werd door de conservatieven een einde gemaakt, en daarbij tevens aan het tijdperk der bloc-politiek. De jonkers willen van geen maatregelen weten, die ook maar een liberaal bijsmaakje hebben. Zij willen geen belastinghervorming, waarbij de lasten gelijkmatig zouden worden verdeeld; zij willen geen hervorming van het kiesrecht in Pruisen. De kanselier, die door zulke maatregelen de burgerlijke partijen wilde vereenigen in den strijd tegen de sociaal-democratie, moest weg. Zelfs werd hem er in die dagen een verwijt van gemaakt, dat hij in November 1908 van den keizer de bovenaangehaalde verklaring had geëischt. De samenwerking tusschen centrum en conservatieven, in 1906 bij de

verkiezingen verbroken, moest worden hersteld. De politiek, door Bülow bij die verkiezingen gevolgd, die het resultaat had, dat de socialisten minder afgevaardigden in den Rijksdag kregen dan sedert lange jaren het geval was, moest worden verlaten. Wijl de jonkers het wenschten, wijl zij hun macht bedreigd waanden, door een weinig toegevendheid voor de wenschen des volks.

Die verandering zou spoedig blijken dieper te gaan dan de oppervlakte. De conservatieven beletten de verbetering van het Pruisische kiesrecht. De conservatieven sloegen in Landdag en Rijksdag een toon aan, die het geheele volk moest doen gevoelen, dat zij de regeerders waren in Pruisen en in het Rijk. De bedreiging van jonker von Oldenburg uit Januschau, dat de keizer door een luitenant en tien man den Rijksdag uiteen zou kunnen doen jagen, stond niet alleen; de wijziging van het Reglement van Orde, waardoor de voorzitter gemachtigd werd de hulp der politie in te roepen tegen de vertegenwoordigers der natie, was een soortgelijk verschijnsel.

Het waren niet de jonkers alleen die zich ontworstelden aan de door Bülow voorgestane denkbeelden; de keizer volgde hun voorbeeld. Hij schudde alle bedenkingen, die de belofte van 1908 hem oplegde, af en deed alsof er niets was, wat hem belette, vrijuit zijn meening te zeggen, al was die in strijd met de Grondwetten van Pruisen en van het Rijk.

In de statige, oude Moskowiter-zaal van het Koningsberger slot hield de keizer zijn toespraak, die voorgoed het einde kenmerkte van de aera-Bülow. Wie nog meenen mocht, dat Bülow eens zou kunnen terugkeeren, weet nu wel beter. Hij mag zich amuseeren op Norderney of in de Villa Malta, en al of niet zijne mémoires schrijven, van terugkeer naar de Wilhelmstrasse te Berlijn is geen sprake meer. De keizer heeft dat te Koningsbergen duidelijk doen uitkomen. Wat hij dáár zeide was het antwoord op hetgeen in November 1908 was gebeurd.

'Souvereiniteit', 'rocher de bronze', 'koning van Gods genade', 'uit eigen recht', 'uitverkoren werktuig des hemels', 'mij beschouwend als een werktuig in de hand des Heeren ga ik mijn weg, zonder mij te storen aan de meeningen of denkbeelden van den dag'....

Het is opmerkelijk hoe groot de overeenstemming is, die be-

staat tusschen deze uitingen, en die van Friedrich Wilhelm IV op 11 April 1847, en hoeveel verschil met die van koning Wilhelm I. De absolute vorst liet zich huldigen, de constitutioneele kronen; de absolute vorst verklaarde, nooit te zullen toelaten dat tusschen den Heere God in den Hemel en zijn land een beschreven stuk papier zou worden geschoven, als een tweede Voorzienigheid, om slechts met paragrafen te regeeren.... 'Ik streef niet naar ijdele volksgunst. Mijn volk wenscht niet het meeregeeren van vertegenwoordigers, de verzwakking der hoogheid, de verdeeling der souvereiniteit, het verbreken van de macht zijner koningen'. Wilhelm I daarentegen zeide in 1861: 'Nachdem der Thron mit zeitgemässen Einrichtungen umgeben worden, besteige ich ihn als erster König', d.w.z. als eerste constitutioneele koning.

Keizer Wilhelm II zeide wel, dat zijn grootvader zich in 1861 de kroon 'kraft eigenen Rechts' op het hoofd had gezet; maar hij was met zijn geest en met zijn woord meer bij den absoluten vorst van 1847; en zijn toespraak klonk als een nieuwe uitgave van de 'vormärzliche Rede' van Friedrich Wilhelm IV. Het volk telt daarbij niet mee. Het heeft, volgens de woorden des keizers, slechts te gehoorzamen, onvoorwaardelijk te gehoorzamen.

Maar de geschiedenis doet ons den toestand anders inzien, dan Wilhelm II 'von Gottes Gnaden'. De geschiedenis leert ons, dat de ontwikkeling van Pruisen en van het Rijk maar heel weinig heeft gekregen van de dynastie, doch veel te danken heeft aan het volk, dat zich vaak tegenover de dynastie plaatsen moest. Niet de gehoorzaamheid, maar de vrijheid, de zelfbewuste, de 'goldene Freiheit' heeft Pruisen groot gemaakt, de vrijheid die Stein, Schön, Humboldt, Scharnhorst, zelfs York bezielde. En niet de terugkeer tot den godsdienst heeft Pruisen tot macht en aanzien gebracht, maar de philosofie van den wijsgeer van Sans-Souci, in wiens rijk 'jeder nach seiner Façon selig werden' kon. Heinrich von Treitschke, de geestdriftige verdediger van de rechten der Hohenzollern, meende reeds in zijn tijd te moeten waarschuwen tegen dit mystische bijgeloof:

> 'Die blinde Ergebenheit gedeiht nicht mehr in unserm handfesten Jahrhundert, das schon einige hundert deutsche Fürsten- und Herrenkronen zerschlagen hat und in dieser tödlichen Arbeit ohne Zweifel fortfahren wird.
> '... Der Name Legitimitat war in Preussen immer nur eine leere Phrase...'
>
> 'Auf die erbliche Tugend eines Herrscherhauses blindelings zu vertrauen, ist eines freien Volkes nicht würdig. Es bleibt ja denkbar, dass auch die Hohenzollern einstmals die

> glorreiche Erbschaft so vieler Könige und Helden verwarlosen, dass die Wahnbegriffe des göttlichen Königrechts das alte fürstliche Pflichtgefühl ersticken. Dann freilich wäre unser Parlement, wie einst das englische, gezwungen, die königliche Gewalt beiseite zu schieben.'

Maar Treitschke voegde daarbij: 'Ein solcher Fall ist weder wünschenswert, noch warscheinlich.'

In den Rijksdag werd ook thans weder de Koningsberger redevoering van den keizer ter sprake gebracht, als in 1908 het interview. Maar er heerschte een geheel andere stemming. Want de bondgenooten van het zwart-blauwe bloc wilden ditmaal van geen kritiek op de uitingen des keizers hooren. En de opvolger van Bülow als Rijkskanselier onderstreepte de woorden van den keizer nog wat, zeggende, dat hij die beschouwde als een gerechtvaardigde uiting van het monarchistische principe.

Degenen, die in 1908 op zoo krachtige wijze uitspraken wat er ook in hunne kringen omging, verdedigden thans, wat zij toen afkeurden.

En toen niet alleen.

Lang voor de gebeurtenis, die in 1908 den bal aan 't rollen bracht, waren ook van conservatieve zijde stemmen opgegaan tegen de uitingen van een persoonlijk bewind.

Reeds in 1906 had de vrij-conservatieve *Post* geschreven: Er bestaat een algemeene ongerustheid, wijl zich een persoonlijk regiment en absolutistische neigingen in de binnen- en buitenlandsche staatkunde doen gevoelen; en daaraan voegde het blad toe:

'Het Koninkrijk Pruisen en het Duitsche Rijk kunnen zich slechts als constitutioneele staten in den vollen zin des woords ontwikkelen. Het is een gebod van staatswijsheid, er voor te waken, dat alles vermeden worde, wat de vrees voor een persoonlijk regiment in meer absolutistischen zin zou kunnen aanwakkeren. Dat zal vooral de taak moeten zijn van de parlementaire lichamen in het Rijk en in Pruisen'.

Juist zoo spraken de woordvoerders van de rechterzijde in 1908. Toen achtten zij den toestand zoo ernstig, de stemming in alle klassen der bevolking zoo opgewonden, dat niemand het waagde, van een kunstmatig opgewekte stemming te spreken.

Toen verklaarde de leider der conservatieve partij von Heyde-

brand, dat er een ontstemming heerschte, die sedert jaren was opgezouten, ook in de kringen, aan wier trouw, aan wier loyauteit voor keizer en rijk niemand kon twijfelen.

In denzelfden geest sprak toen ook de *Kreuzzeitung*, den wensch uitend, dat de keizer zich in zijn uitingen wat zou beperken en matigen.

En de centrumleider von Hertling meende toen, dat ook de drager der hoogste macht in het rijk het zich moest laten welgevallen, als hij door zijn handelingen daartoe aanleiding gaf, de kritiek der volksvertegenwoordiging te vernemen; en hij sprak de besliste verwachting uit, dat de rijkskanselier de kracht en den wil zou toonen, de grondwettige bepalingen te doen eerbiedigen.

Thans was dit alles vergeten. *Post* en *Kreuzzeitung*, Heydebrand en Hertling, waren thans eenstemmig in hun meening, dat de keizer volkomen vrij was, nooit iets had beloofd, geen beperking behoefde te aanvaarden, en dat elke kritiek slechts op revolutionaire propaganda berust.

Wat was er veranderd in de twee jaren, die voorbijgingen?

In November 1908 was het centrum door de bloc-politiek van Bülow buiten de regeering gesloten, en nog onder den indruk van de tegen ‘rood en zwart’ gerichte verkiezingen van 1906, en van 's-keizers redevoering op den avond van den stembusdag, toen Wilhelm II van het balcon van het paleis het volk herinnerd had aan de woorden uit Kleist's *Prinzen von Homburg:*

> ‘Die Kunst jetzt lernten wir ihn zu besiegen,
> Und sind geneigt uns fürder noch zu üben.’

De reactionnairen, de jonkers, waren in 1908 ook onder den indruk van Bülow's politiek. Zij zagen toen reeds in, ‘coming events casts their shadow before’, dat het Bülow-bloc niet standvastig zou kunnen blijven, wanneer niet aan de liberalen ook eenige concessies werden gedaan. Het was dit morgengloren van een liberalen dag, dat hen verschrikte. Hinc illae irae.

Beide partijen, centrum en conservatieven, weten toen aan den keizer, aan diens ingrijpen in de politiek, de gewijzigde omstandigheden. En beiden sloten zich toen aan bij de critiek op de veroordeelde interpellatie. Evengoed als zij het thans weer zouden doen, zoo de keizer zich tegen de protectionistische staatkunde,

tegen de hooge invoerrechten op levensmiddelen, voor de openstelling der grenzen, of voor den Evangelischen Bond uitsprak. Maar nu de keizer zich slechts bepaalde tot eenige algemeene uitingen, die op dit oogenblik in de kraam der ‘Heil'gen und Ritter’ zoo goed te pas kwamen, nu de keizer in zijn redevoering tot den aartsabt van Beuron de hulp van het altaar had ingeroepen om den troon te steunen: ‘Thron und Altar gehören zusammen’, - nu konden conservatieven en centrumsleden alles vergeten wat zij in 1908 hadden gezegd.

Omdat zij thans meenden, door zich als loyale verdedigers van koning en kerk uit te spreken, weder iets te zullen terugwinnen van de sympathie, die zij door hun zelfzuchtige, alleen op eigen belang en eigen voordeel bedachte staatkunde hebben verspeeld.

Dat is het sleutelwoord, voor alles wat in de laatste maanden in Duitschland gebeurt: de naderende Rijksdagverkiezing, en de vrees der reactionnairen voor een linksche meerderheid, voor een sociaal-democratische overstrooming. Sedert de financieele wetten van 1909 is een stemming in het land gekomen, die zich bij alle aanvullingsverkiezingen uit. Zelfs de vaste districten der conservatieven zijn niet meer veilig. Labiau-Wehlau, dat een menschenleeftijd conservatief stemde, en den vroegeren Rijksdag-president Stolberg-Wernigerode afvaardigde, kiest thans een vrijzinnigen afgevaardigde, in een streek, waar de conservatieve regeeringsmachine werkt met alle kracht, waarover de landraden en hunne satellieten kunnen beschikken. Lyck-Oletzko ging denzelfden weg op. De conservatieven gevoelen, dat het ernst wordt.

En daarom zijn zij plotseling tot ‘staatsredders’ gepromoveerd, tot de alleen-ware steunpilaren van troon en godsdienst. Zij zullen land en volk beschermen tegen de ‘revolutie’, die met rasse schreden nadert. Overal waarschuwen zij het Duitsche volk voor de ‘Umstürzler’; overal wijzen zij op het groote gevaar, dat niet is af te wenden, tenzij de conservatieven weder met groote meerderheid in den Rijksdag terugkeeren.

Dit is de gewone methode om bang te maken, angst te verwekken, ten einde de aandacht van eigen zonden af te leiden. Maar bij de jongste verkiezing te Labiau-Wehlau hebben de

kiezers reeds doen zien, dat zij daarmede niet te vangen zijn, dat ook zij het Duitsche spreekwoord kennen: ‘Bange machen gilt nicht!’

Het Duitsche volk is niet revolutionair. Het is ontevreden.

Voor die ontevredenheid zoekt het een uiting. En het kan die alleen vinden bij de stembus, door aan de uiterste linkerzijde steun te verleenen. Want er ontbreekt in het Duitsche Rijk een werkelijke liberale partij, die een duidelijk omschreven program heeft, en toont ernstig te willen streven naar de verwezenlijking ervan. Zulk een partij zou de instemming en den steun vinden van de groote middenklasse, die tusschen de conservatieve agrariers en de groot-industriëeelen, en de georganiseerde arbeiders staat. De nationaal-liberalen, die meer nationaal dan liberaal zijn, toonen bij voortduring een ergerlijk gebrek aan politieke beginselen; zij zien de conservatieven naar de oogen en verlangen altoos terug naar de vleeschpotten van de aera-Bülow. En daardoor vervreemden zij talloos velen van zich, die het onafhankelijk optreden van de sociaal-democraten hooger stellen, dan het schipperen van nationaal-liberalen en vrijzinnnigen.

Dat verklaart de voortdurende toeneming van de socialistische stemmen; en alles wat de conservatieven, de regeering en zelfs de keizer doen om die toeneming te beletten, draagt koren op den socialistischen molen. Zoo ooit, dan is voor het Duitsche Rijk en zijn machthebbers waar: ‘Quod Jupiter perdere vult prius dementat’. Blindheid, politieke geslagenheid belet hen te zien, dat er slechts een middel is, om den toestand te verbeteren en de geheele aanleiding voor ontevredenheid weg te nemen. Dat is eerbied voor wet en recht, erkenning van de politieke mondigheid van het volk, en bestrijding van de eenzijdige, zelfzuchtige politiek der jonkers en hun bondgenooten. Bülow begon met het toe te passen - o, zoo weinig nog, en zoo aarzelend, - en toch kon hij de gevolgen er van reeds bespeuren. Doch hij moest ambt en waardigheid neerleggen, en zijn opvolger was gedwongen de proefneming te staken.

Alles wat sedert gebeurd is, toont de toenemende reactie. Er is graduatie in de verschijnselen, die liggen tusschen de aanneming der belastingwetten in 1909 en de keizerlijke redevoering te Koningsbergen; een algemeen en steeds verder gaand streven

zich te ontworstelen, aan de richting, die Bülow heeft aangewezen. Een groot man moge Bülow niet zijn geweest, hij was een practisch staatsman, die ‘mehr der Noth gehorchend als dem eignen Trieb’ de liberale staatkunde voor het Duitsche Rijk wilde toepassen, omdat hij zag, dat slechts daarin de redding te vinden was, de weg om uit de jammerlijk verwarde toestanden te geraken.

Want evenals voor Engeland is voor Duitschland de tijd van een aristocratisch-reactionair bewind voorbij. Houdt de regeering, houdt de keizer met die onverbiddelijke noodzakelijkheid rekening, dan behoeft aan de toekomst nog niet te worden gewanhoopt. Maar zij zien dat niet in, zij willen het niet hooren.

Een romanticus en een philosoof houden de teugels der regeering in Duitschland in handen, een practische staatsman, die rekening houdt met den eisch der tijden ontbreekt. ‘Il nous fallait un calculateur, c'est un danseur qui l'obtint.’

Kenschetsend voor den toestand is wel het verlangen naar uitzonderingswetten, om de sociaal-democratie te bestrijden. Een partij die meer dan drie millioen stemmen uitbracht bij de Rijksdagverkiezingen buiten de wet stellen, vogelvrij verklaren! Is dat niet het summum van politieke dwaasheid? Alsof het ware begrip van staatkunde niet is, op te zoeken en te bevorderen, wat de burgers van een land kan vereenigen en tesamenbrengen, - weg te nemen, wat hen kan verdeelen! Alsof niet de regeering, in plaats van de wig te zijn, die het volk verdeelt om te heerschen, de band moest wezen, die land en volk samenhoudt!

Waarlijk, allen die in het Duitsche Rijk met macht bekleed zijn, mochten wel eens worden herinnerd aan de woorden, door Grillparzer in zijn drama: ‘Ein Bruderzwist in Habsburg’ den stervenden keizer Rudolf in den mond gelegd:

> ‘Und dass ich lebe ist vonnöten, Freund.
> Ich bin das Band, das diese Garbe hält,
> Unfruchtbar selbst, doch nötig, weil es bindet.’

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

De Verlatene, door Carry v. Bruggen. Een roman uit het Joodsche leven. Uitg. Mij. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam, 1910.

Misschien heeft de schrijfster bedoeld, hetzelfde symbool te beschrijven, dat zij een harer personen laat zeggen, namelijk, dat hij 'in hun gezin het traditioneele Jodendom zag, stervend en ten ondergang gedoemd. Vader was de traditie zelf, het oude Jodendom met al zijn edelen moed en botte bekrompenheid, zijn voorname hoogheid en barbaarsche heerschzucht... En al zijn kinderen waren van hem weg of van hem vervreemd en daarmee ook van het Jodendom weg of van het Jodendom vervreemd uit logischen oorzaak, ieder naar eigen aard.' (bldz. 219).

Misschien heeft zij ons alleen het langzaam uit elkaar-vreemden willen geven der leden van het huisgezin van den ritueelvromen Samuel Lehren, als een gevolg van het gemis aan godsdienstig voelen en gods-geloof. Welke dezer beide bedoelingen er ook bij de schrijfster hebben voorgezeten, er in geslaagd om er een goed boek van te maken, is zij mijns inziens niet. Daarvoor zijn er te veel leemten, te veel willekeurig geschikte en gewrongen gebeurtenissen, te veel onwaarschijnlijkheden in den roman. Over de slordige, onverzorgde taal, waarin zij haar werk geschreven heeft, willen wij zwijgen. Als voorbeelden daarvan, wijzen wij alleen op uitdrukkingen en zinnen als: 'Dat vader haar dwingen zou, dat ze zou moeten met Moos trouwen' (bldz. 248), 'waarmee ze... plakken *sneden* van groote hompen pekelvleesch *af*' (bldz. 248), 'het scheen haar toe, alsof dit allemaal buiten haar zelf was omgegaan, en nog *ging* buiten haar zelf *om*' (bldz. 243), 'maar moeders vingers bewogen onbewust *koozend*' (dit moet zijn 'liefkozend') (bldz. 259), 'dat was Jozef

't *onwennigst* van al' (bldz. 281), 'Hij ook, hij *was het* volkomen *vergeten geweest*' (bldz. 339), 'Het scheen wel, hij was er al *in gelaten*, het wende al reeds' (dit moet zijn 'hij was er al gelaten onder' (bldz. 378), 'Het hoofd, langzaam, kantelde op zij en bleef liggen, met de lange grijze baard *stroomend* over het tafelkleed' (bldz. 379). Misschien heeft de schrijfster met deze (en nog veel meer andere) voorbeelden willen doen zien, in welke foutieve Joodsche zins-constructie haar Joodsche personen denken! Doch daarvoor zijn ook weer de voorbeelden te schaarsch. Mooi echter is 't in alle geval niet.

Samuel Lehren, een ritueel-vrome, godsdienstige Jood, met heel weinig geschiktheid voor den 'handel', doch door zijn vader gedwongen zijn voorliefde voor de studie der oude Joodsche wetenschappen en zijn wil om Rabbijn te worden er aan te geven en in den handel te gaan, leeft met zijn vrouw en zijn vier kinderen (twee meisjes en twee jongens) in een klein provinciestadje en houdt er een winkeltje op na, dat juist genoeg oplevert om hem en de zijnen in het leven te houden. Zelf opgevoed in een strenge gehoorzaamheid, waarbij zelfs nooit de neiging om niet te gehoorzamen en zijn eigen wil en gedachten te volgen, in hem waren opgekomen, eischte hij - nadat hij op zijn beurt hoofd van een huisgezin was geworden - een zelfde blind gehoorzamen van zijn kinderen. Zoodra deze echter de kleine-kinderschoenen ontgroeid waren, bleek een andere geest in hen te zijn gevaren, een geest van verzet tegen, een critisch beschouwen van de ritueele en godsdienstige gebruiken, een afkeer van het Jood-zijn, waardoor - bij hun ouder worden - heftige oneenigheid tusschen hen en hun vader ontstaat en waardoor zij meer en meer van hem en van elkaar vervreemden. Zoolang de moeder nog in leven is, houdt zij - door haar telkens sussend en schikkend optreden en door de groote liefde die tusschen haar en haar man en kinderen bestaat - het huishouden bijeen. Maar zoodra zij gestorven is, wordt de klove tusschen den vader en de kinderen snel wijder, zóó wijd, dat binnen weinige jaren het geheele gezin ontbonden en uiteen is. Jozef, de oudste zoon, die al tijdens het leven van de moeder, een betrekking in Amsterdam heeft gekregen, blijft nog het langst met zijn vader op een goeden voet leven, omdat hij zoo-

veel mogelijk zijn loslaten der oude gebruiken, om zijn vader geen verdriet te doen, voor hem geheim houdt. Niet zoodra echter is hij met een 'vrij' meisje verloofd, of zijn vader trekt zich ook van hem terug en wanneer hij zijn eersten kind, zijn eersten zoon, op aandringen van zijn vrouw en van haar 'vrije' familie, niet laat besnijden, is ook de laatste band tusschen hem en zijn vader voor goed verbroken. De oudste dochter, het kind dat op Jozef volgt, Esther, voelt al van heel jong af het grievende van haar Jodin-zijn, zoowel door den Joden-haat dien zij rondom zich voelt van de menschen uit het buurtje, waarin zij met haar ouders leeft, als door den lagen stand, waarin zij gedwongen is te verkeeren.

Al van haar vroegste jeugd voelt zij een bijna onstilbaar verlangen in zich naar rijkdom en luxe, naar verheffing boven haar stand-genoten en vooral naar een positie, waarin haar Jodin-zijn haar niet meer zal verweten en na-gehouden worden. Wanneer er dan ook een parvenu-renteniers familie op het dorp is komen wonen - een rijk geworden fabrikant, die met een gewezen paardrijdster is getrouwd, en hun dochtertje - dringt zij zich daarbij in en ontvlucht in dat huishouden de bijna armelijke levensomstandigheden van haar eigen t'huis. De gewezen paardrijdster koppelt haar, wanneer zij ter nauwernood zestien jaar is, aan een rijken afgeleefden, perversen huisvriend van bijna zestig jaar, die - speculeerend op haar behoefte en haar honger naar opschik en weelde - haar overhaalt om met hem te trouwen. Door een plotselinge ruzie, die Esther op een avond met haar vader heeft, vlucht zij haar huis uit en gaat met den ouden vent weg naar het buitenland. Zij trouwt echter niet met hem, omdat zij hem te oud vindt en eigenlijk van zijn aanrakingen walgt, welke walging nog grooter wordt, wanneer zij te Nice een jongen man ontmoet, die een liaison met haar aanknoopt. Zij laat den ouden man in den steek, gaat met haar nieuwen vriend naar Parijs terug, waar zij - omdat hij haar na een korten tijd verlaat - in de prostitutie vervalt en een zenuw-slijtend leven leidt, dat haar als in één langen roes laat voortbestaan. Het einde is, dat zij op een avond totaal krankzinnig bij haar vader terugkeert en als ongeneeslijk naar een krankzinnigengesticht wordt gebracht.

De op haar volgende zoon, Daniël, is een knappe, vlijtige, eerzuchtige jongen, die - zonder dat zijn vader of een ander er iets van weten en terwijl hij er alleen zijn moeder over heeft gesproken - examen doet voor de Hoogere Burgerschool, waarvoor hij slaagt en waardoor hij kosteloos die school kan bezoeken. Al als kind voelde hij het groote, eerwaardige, mooie en trotsche van de geschiedenis van het Joodsche volk, heeft een hooge vereering voor het verleden van het Jodendom, maar gaat - hoe ouder hij wordt - meer en meer gebukt onder de verachting, waaraan een Jood, van den kant der andere menschen, bloot staat en onder de wijze, waarop de Joden zelf met hun tradities, met hun godsdienst, met hun ritueele voorschriften, met hun geestelijken en met nog zooveel meer[1)] dat hij in een prachtig waas van zijn verbeelden ziet, omspringen. Meer en meer ook ontwaakt zijn critiek en raakt hij van den vormen-dienst en van het slaafs en onnadenkend volgen der verouderde voorschriften los en eindigt, met op een dag geheel met dezen godsdienst te breken. Het was op een dag van Joum-Kippoer, op den Grooten Verzoendag, terwijl hij in de synagoge zat, dat het hem tot zijn bewustzijn kwam, dat hij niet anders kon dan zich voor goed van alles losmaken. ‘Hij wist, dat hij eerlijk en trouwhartig was geweest, nu en al de verloopen jaren van zijn strijd. Heden was het de dag der beslissing geweest, dag van afrekening en zuiverstelling óók voor hem, en voor hem in oprechter zin dan voor die allen die nu in doodshemden naar hun etensuur stonden te hunkeren, - maar hij had allang geweten, dat dit eenmaal zou moeten komen. Pijndoend had hij, jaren lang, de verdorring, de verschrompeling, de ontaarding rondom zich gevoeld en waargenomen. Alles, het verhevene en het vulgaire, het zinlooze zoo goed als het zinvolle, alles te zamen was het bijeen gekliekt tot een plompen en bezwaarlijken vormendienst, die iedereen slaafs volgde of

1) Ik wil hier een opmerking maken, die wel niets aan de waarde van den roman afdoet, maar die mij toch van het hart moet. Men zou, na deze bladzijden in den roman te hebben gelezen, kunnen meenen, dat het verkoopen van eerebaantjes en eerbewijzen in de Joodsche kerk en dat het geven van fooien aan den Rabbijn, in de Joodsche gemeenten gewoonte is en overal geschiedt. Dat is niet zoo en deze, niet te qualificeeren, manieren zal men te vergeefs bij de Portugeesch-Israëlitische gemeenten zoeken. Dat dergelijke dingen in het plaatsje geschieden, wat de schrijfster van ‘De Verlatene’ op het oog heeft, zou licht aanleiding er toe kunnen geven, dat men zou meenen, dat zoo iets overal schering en inslag is. Ik voel mij gedrongen, dit met alle kracht tegen te spreken.

listig te ontduiken zocht, tot een sleep van onbegrepen voorschriften, waarbij symbool en werkelijkheid werden verward, verouderde bepalingen van reinheid en gezondheid, op dwaze wijze tot godsgebod verheven, met de onstoffelijke idealen, de werkelijke Godsgeboden op eenzelfde lijn gesteld en onbegrepen dooreen gehaspeld.... blijven in het verband van een dooden ritus met een troep onverschillige menschen, hij vermocht het niet langer'. En hij verliet de synagoge, onder de woedende en verontwaardigde blikken van zijn vader en van de andere gemeente-leden en ging naar huis. Toen zijn vader 's avonds uit de synagoge thuis kwam, volgde er een heftige scène, waarna hij voor goed het huis verlaat. Hij was al bezig in Amsterdam te studeeren, waar hij bij een vriend op kamers woonde en door lesgeven in zijn onderhoud, al was 't dan ook zeer karig, voorzag. Meer en meer echter voelt hij, of meent hij, den haat tegen zijn Jood-zijn op zich te voelen drukken en zondert zich meer en meer van den omgang met menschen af. Zijn vriend - die een neef, een student uit Utrecht, met uitgesproken anti-semitische neigingen, bij hem in hetzelfde huis wil laten wonen - verlaat hij, omdat hij ook in hem eenzelfde anti-semitisme, al is het dan ook niet tegen hèm persoonlijk, meent te ontdekken en betrekt alleen een klein kamertje. Een beginnende liefdesverhouding met een meisje, met wie hij op college heeft kennis gemaakt, wordt door het meisje afgemaakt, omdat hij haar voortdurend en telkens met zijn kwaaddenkendheid over haar mogelijk anti-semitisme vervolgt en harceleert en hij blijft - niettegenstaande en terwijl hij zijn 'candidaats' heeft gedaan en 'verzen in een tijdschrift heeft opgenomen gekregen' - alléén staan. 'Er kwamen dagen, dat hij in alle bekenden vijanden zag, op alle gezichten hoon en minachting meende te lezen. Dan lette hij op iederen blik, ieder gebaar, ieder woord tot hem gericht, dan nam hij in dat alles een op ras-verschil gegronden hoogmoed waar en reageerde op dat hem absurdschijnend gevoel met dédain en stugheid. Zóó maakte hij zich tot werkelijke vijanden de goed-meenende, joviale kameraden van voorheen, die hij afstiet door z'n dwaas-lijkende hoogdoenerij, en die hem op hun beurt met spottende verbazing gingen behandelen of schouder-ophalend links lieten liggen'. (Blz. 313).

Roosje, het jongste zusje, is een gevoelig, naar liefde en aanhankelijkheid hunkerend zenuw-kind. Na den dood van haar moeder, wanneer Jozef in Amsterdam inwoont, Esther het huis is uit-geloopen en Daniel voor goed is weggegaan, blijft zij alleen met haar vader, doet het huishouden, verzorgt den meer en meer in zich zelf gekeerden en verouderenden man, zonder dat zij ooit een woord van dank krijgt en leeft een triest, eenzelvig en verlaten bestaan. De jaren gaan eentoonig en droevig over haar jeugd heen. De eenige omgang dien zij heeft, is met een goedhartige, maar nogal ruwe jufrouw, die den winkel drijft, totdat zij op een dag, dat zij boeken gaat ruilen, die zij uit een volksbibliotheek geleend heeft, een der bestuurders van die bibliotheek ontmoet en nader kennis met hem maakt. Uit die kennismaking groeit langzamerhand, tegen alle moeilijkheden in, een liefdesverhouding. Hij is een jonge, mooi-uitziende technoloog, die een fabriek in de nabijheid van het plaatsje bestuurt en is rijk en onafhankelijk. De omgang van Roosje met den jongen man wordt echter door de winkeljufrouw ontdekt en zij dreigt Roosje dien aan haar vader te zullen verraden, terwijl zij haar wil beletten naar den jongen man - op een middag, dat zij een afspraak met hem heeft gemaakt - te gaan. De reden, waarom die jufrouw zich tegen de verhouding en den omgang van Roosje met dien jongen man verzet, is het verschil in beider godsdienst. De technoloog toch is een Christen. Roosje geeft haar een slag in 't gezicht en holt 't huis uit. Wijl het steeds later wordt en Roosje niet terugkeert, begint de winkeljufrouw ongerust te worden, te meer daar het de dag vóór Paschen is en van avond de Seider-avond moet gevierd worden en dat Roosje daarvoor thuis moet zijn. Zij schrijft - omdat zij vermoedt, dat Roosje bij den jongen man is - een briefje, om haar aan den Seideravond te herinneren, zendt het weg en gaat, wanneer het haar tijd is, naar huis. Samuel Lehren zit alleen en wacht op de thuiskomst van zijn dochter. Wijl het later en later wordt en zij niet terugkomt, besluit hij - gewoon geworden, dat al zijn kinderen hem verlaten en alleen laten - alleen de Seider-avond te vieren. Hij is te ziek, te oud en te moê om nog naar de synagoge te gaan. Maar terwijl hij alles voor het feest heeft klaar gezet en gereed is om het gebed te zeggen, krimpt hij plotseling in elkaar,

valt met zijn hoofd voorover op tafel en sterft. Zóó vindt Roosje hem, wanneer zij - door het briefje van de winkeljufrouw er aan herinnerd, dat het Seider-avond is, wat zij totaal vergeten heeft door haar praten met en haar verliefd-zijn op den jongen man - met haar aanstaande binnenkomt, om hem zijn toestemming voor haar verloving te vragen.

En daarmeê eindigt de roman.

De eenige - in letterkundigen, zoowel als in maatschappelijken zin - goed-geslaagde figuur, is die van den oudsten zoon, van Jozef. Noch in de beschrijving van diens persoon, noch in de beschrijving van zijn levensloop is iets aan of op te merken, dat met de werkelijkheid in strijd zou kunnen zijn. Men kan echter niet hetzelfde van de andere personen zeggen, die de schrijfster ons voor oogen voert.

Om eerst bij de kinderen te blijven. De geheele levensloop van Esther is al een zeer onmogelijke. Gesteld al, dat een kind met dergelijke, zeer sterk uitgesproken neigingen naar luxe en weelde zou bestaan, gesteld dat het toeval mede in het spel zou zijn, zoodat zulk een kind een poenige, parvenuïge familie als de familie Naumann zou ontmoeten, dan is het toch wel zeer en hoogst onwaarschijnlijk, dat ouders als Samuel Lehren en zijn vrouw, zonder eenig of wel met zoo weinig protest in een dergelijken omgang zouden berusten en dat zij niets zouden doen om dien te beletten. De onmogelijkheid ligt er toch immers zóó dik bovenop, dat Samuel Lehren, die zijn dochtertje Roosje een pak ransel geeft, omdat zij met alle geweld met ‘gojsche’ kinderen wil spelen (bld. 87), het gelaten zou aanzien, dat Esther kleeren van het dochtertje van de Naumann's draagt en geld van ze aanneemt, dat een moeder als de vrouw van Samuel Lehren er niet meer tegen op zou komen, dat haar dochtertje meer en meer uithuizig werd, om met die familie - waarover nu niet juist heel gunstig in het plaatsje wordt gesproken - uit rijden te gaan en er heele middagen door te brengen. ‘In den beginne had het strubbeling gegeven, met vader en met moeder allebei, dat ze kleeren aannam van rijke Gojims, die bij alles nog een slechten naam hadden ook’ (bldz. 100). En op bldz. 114 denkt de moeder: ‘Esther... overal liever dan thuis... en 't liefst bij die Naumann's. Of dat wel goed was? Ze kon niet anders dan 't gaan laten, ze voelde zich te zwak tot verzet, afkeerig

van ruzie, wist, dat 't niet helpen zou'. Meer wordt er niet van vermeld, dat de ouders zich tegen dien omgang verzetten. En dan het onmogelijke van die koppelarij van Mevr. Naumann! Esther is ter nauwernood vijftien jaar, nog niet eens zestien! Maar goed, gesteld de mogelijkheid, dat zulk een koppelarij plaats heeft gevonden, gesteld dat een meisje op dien leeftijd een ouden afgeleefden vent als Van Gulik niet voorden mal houdt, maar met hem mêegaat, gesteld alles en nog meer, dan blijft de onmogelijkheid, dat plotseling het sexueele leven van een meisje van dien ouderdom zou ontwaken alléén door één blik van een jongen man, die zij maar even en ter loops in een schouwburg ziet. En zóó zou ontwaken, dat haar 'van nu af, een geheime, wilde zinnelijkheid innerlijk verwoestte - het eenige, dat ze van liefde wist of vermoedde - het verlangen naar den jongen, met wien zij leven zou als nu met Van Gulik' (bldz. 233). Dat is eenvoudig klink-klare nonsens! En dan al die spanningen 'achter haar voorhoofd', die de latere, plotselinge krankzinnigheid moeten voorbereiden! En die onzinnige krankzinnigheid zelf, waarin en waardoor Esther opeens in haar's vader's huis op een avond terugkomt, in een toestand van verwardheid, dat zelfs een psychiater verwonderd vraagt, hoe 't mogelijk is, dat iemand in zoo'n toestand haar huis kan terug vinden en zooveel en zoo moeilijke associaties en geassociëerde daden kan verrichten, om dat huis te bereiken. Daarbij komt nog iets. Samuel Lehren is een starre dogmaticus, een koppig-vroom man en het is uitstekend te begrijpen, dat hij zijn kind, dat op die manier zijn huis verlaat, afzweert. Maar zóó totaal ontbloot van gevoel voor zijn kind is zelfs de meest-starre vorm-vroome niet, dat hij - zooals deze vader wordt voorgesteld te doen - geen vinger zou uitsteken, geen beweging maken, geen poging wagen om zijn kind van een zekeren ondergang terug te houden, dat hij zoo maar God's water over God's akker zou laten loopen, zich verder niet meer met haar bemoeien en alleen rouw voor haar zou bedrijven, alsof zij gestorven is! Samuel Lehren hield van zijn kinderen op de hem eigene manier, maar hij hield toch van ze en zoolang er nog een greintje liefde over is - en ik kan me niet voorstellen waarom die zoo opeens bij hem zou verdwenen zijn (hij was toen nog niet verhard door zijn leed en door de omstandigheden) - doet

iedere vader toch moeite, om zijn dochter van zulk een toekomst, als die zijn dochter wachtte en die hij wist, dat haar moest wachten, te redden. Het geheele levensverloop van Esther is blijkbaar door de schrijfster op die manier verwrongen, omdat zij anders geen kans zag haar van de baan te krijgen en omdat er anders geen middel was, om den vader de 'verlatene' te doen worden. De geschiedenis van Esther is wel het slechtste gedeelte van den roman! Het eenige goede moment, dat er in voorkomt, is dat, waar Esther zich telkens verwonderd afvraagt, of zij het is, met wie dat alles geschiedt, of zij het is, die in Parijs in weelde en luxe leeft, of het dezelfde Esther van vroeger is, die nu zóó ver van huis, in die vreemde, nooit als werkelijk verwachte overdaad haar dagen doorbrengt.

De figuur van Daniël is niet zoo onzinnig, maar duidelijk en scherp is de beschrijving niet. Dat dit jonge mensch op zijn elfde jaar al overpeinzingen houdt als op blz. 38 staan, namelijk: 'Joodsche plichten', 'trouw aan het Geloof', 'man-worden'... dat alles had hij gehoord en dat was immers de zin van een Barmitswo-dag?', kan er nog door. Men treft onder de Joodsche jongelingschap dergelijke, vraag- en waanwijze mispuntjes. En Daantje schijnt van diepzinnige redeneeringen, die een ander van zijn leeftijd niet in de gedachten komen, te houden. Getuige de overpeinzingen omtrent het Joodsche geloof, den Joodsche godsdienst en het Jodendom op bladz. 108 en volgende bladzijden. Maar wanneer men, nadat men zijn geschiedenis tot aan het einde van het boek, heeft gelezen, vraagt wat de jongeling dan toch eigenlijk wil en staat men voor een onbeantwoord vraagteeken. Dat hij zich verzet tegen den Jodenhaat, dien hij rondom zich waarneemt, is te begrijpen en te billijken. Toch moet, aan den anderen kant, gezegd worden, dat de Jodenhaat, dien hij ondervindt, nu niet zoo erg groot is en zeker niet zóó geweldig, dat hij daarom en daardoor bijna aan een Joden-vervolgingswaanzin moet gaan lijden. Dat iemand, als kind, door andere kinderen voor Jood wordt uitgescholden, daarvoor haalt hij later zijn schouders op. En welk verstandig mensch stoort er zich aan, dat de jufrouw, bij wie hij op kamers woont, van hem als van den 'smaus' spreekt! Daarboven moet iemand als Daniël verheven zijn. Het fond van de kwestie echter is, dat iedere

Jood - de Russische Joden uitgezonderd - den haat ondervindt, dien hij verdient te ondervinden en dat, in het meerendeel der gevallen, de oorzaak van dien haat in hem zelf moet worden gezocht. En zoo zal het wel met Daniël ook het geval zijn geweest! Maar dat daargelaten, wat wil die jongen dan toch? Kan iemand het helpen, dat hij zijn geloof kwijt is, dat hij het geloof aan den Joodschen God niet meer in zich voelt? Ligt het niet geheel aan hem zelf, dat hij niet meer gelooft? Zijn Gods-geloof is weg, dat is de oorzaak van alles. Dat vindt op zijn beurt zijn oorzaak in allerlei omstandigheden en daarvoor bestaan allerlei redenen, die de schrijfster ons niet geeft, ofschoon een opsporing en vermelding dier oorzaken uiterst belangrijk en merkwaardig zou zijn. Het is echter hier de plaats niet, om daarover uit te wijden. Dat hij dat geloof niet bezit, wordt daaruit bewezen, dat hij van zijn prilste jeugd de ritueele gebruiken alléén om het poëtische, om de herinnering der historie en het telkens weêrvoelen van vroegere warm-gezellige familie-avonden blijft volgen. Hij ziet en voelt het mooie en groot-tragische van het verleden van het Joodsche volk, hij begrijpt en voelt het diepere wat er in de voorschriften en wetten ligt, hij bewondert het na-geblevene van zoovele en zoo lange jaren. Waarom kan hij niet, krachtig in zijn isolement, aan zijn godsdienst blijven vasthouden, des noods losgemaakt van alles wat hem in den tegenwoordigen tijd onnoodig en onzinnig voorkomt? Het antwoord daarop is alleen; omdat hij het Geloof mist, omdat hij niet meer aan den Joodschen God gelooft. Hij schijnt dat niet in te zien, maar gooit de schuld op anderen en beweert, dat hij zich daarom van het Jodendom losmaakt, omdat hij bij die anderen niet anders dan sleur, slaafs navolgen en onnadenkend en niet-begrijpend gewoonte-doen ziet en voelt, volgens hem wêer een gevolg van het godsdienst-onderwijs van den Rabbijn, die de kinderen zonder vuur, zonder eerbied of vereering voor de grootheid van het Joodsche volk en van de Joodsche gebruiken, machinaal en zonder eenigen uitleg alles insleurt. En dan ook nog, waarom is hij zoo verbolgen over dat slaafs en onbegrepen navolgen der anderen, zonder dat zij eenig geloof hebben, terwijl hij zelf dat geloof mist en hij zich eigenlijk daarom van alles losmaakt?

De figuur van Daniël is en blijft duister en men vraagt zich

telkens af, wat die jongen dan toch wil, wat hij verlangt, hoe en wat hij wil zijn. Wanneer wij een antwoord op die vragen meenen te hebben gevonden, worden wij afgescheept met een onverstaanbaren warboel als op bldz. 333, waar de schrijfster vertelt, dat 'hij er meer en meer toe kwam, alle dingen te beschouwen, te gevoelen eigenlijk in hun verband tot een allerlaatste doel, een hoogste wet, van hem zelf en van iederen wellicht onbekend en onbegrepen, maar welks bestaan hij voelde, en waarbij alle voeldoeningen, alle ijdelheden, alle dwaasheden en de zoogenaamde verhevenheden net even goed, klein en belachelijk schenen'. En wij blijven even wijs als wij waren!

Even gewrongen en gewild als de geheele figuur van Daniël, is de oorzaak der ruzie, die hij met zijn vader krijgt en waarom hij het huis uitgaat. Daniël zit op Groote Verzoendag in de synagoge en voelt langzamerhand meer en meer het verzet in zijn gemoed tegen de huichelarij, tegen het onware, tegen het sleur- en gewoonte-doen van de menschen om hem heen. En eindelijk wordt zijn walg zóó groot, dat hij zich voorneemt om de synagoge te verlaten en er nooit in weer te keeren, welk besluit hij dan ook uitvoert. 'Hij voelde zonder opzien het kijken van zijn broer en zijn vader - van Jozef zou het angstig, van vader toornig-bevreemd zijn, - op al zijn doen gericht, en het pijnigde hem fel.... Zijn buren, naast hem en voor hem, hadden nu ook opgemerkt, het vreemde wat hij deed; zij stootten hùn buren weer aan, en het bevreemde, verontwaardigde fluisteren plantte zich voort als een huiver langs de heele lengte van de beide banken. Die tegenover hem stonden, óók sjammes en parnassim werden een na een opmerkzaam; de sjoel viel plotseling smoor-stil'. (bldz. 185 en 186). Dat deze historie slechts door de schrijfster is uitgedacht en volstrekt niet met de werkelijkheid overeenkomt, behoeft geen betoog, wanneer men de volgende bladzijden leest, waarin de overpeinzingen van Daniël, na zijn daad, zijn weêrgegeven. Behalve daarom echter, is het geheele verhaal van die verontwaardiging der mede-bezoekers in de synagoge een bedenksel van de schrijfster, om die daad als iets geweldigs voor te stellen, omdat het op dien dag telkens gebeurt, dat een der bezoekers voor een tijdlang de synagoge verlaat, om er later terug te keeren. Hoe wisten al die menschen,

dat Daniël voor goed en voor altijd weg ging? Kon het niet even goed, dat hij heenging, omdat hij het niet langer, om lichamelijke redenen, kon volhouden? Het eerste toch wat Roosje, wanneer zij thuis komt, vraagt, wanneer zij hem in de kamer vindt zitten, is: ‘Kon je 't niet uithouden?’ (bldz. 193). En hij zelf zegt, terwijl hij thuis zit te peinzen over wat er op dit late namiddag-uur wel in de synagoge geschiedt: ‘Daar in de sjoel, zou het nu een atmosfeer zijn, om in te bezwijken. Boas was zeker, als ieder jaar, half-machteloos naar huis gegaan, in de vrouwensjoel waren er stellig weer flauw gevallen!’ (bldz. 190). Een wonder en een groote uitzondering is 't dus niet, wanneer iemand, midden in den dienst, de synagoge verlaat. Waar nu die verontwaardiging en woede der andere menschen tegen Daniël's heengaan vandaan komen, kan alleen door de fantaisie van de schrijfster worden verklaard. En wanneer de vader thuis komt, denkt deze niet aan de mogelijkheid, dat zijn zoon ‘'t niet meer heeft kunnen uithouden’, maar verkeert dadelijk in den hoogsten graad van verontwaardiging, ‘omdat de daad duidelijk’ was en hij vraagt niets en Daniël antwoordt niets, ‘ze bleven zwijgend, de vader en de zoon, omdat de een niets te vragen en de ander niets te zeggen had, omdat de daad duidelijk en het antwoord niet twijfelachtig was en ze elkaar, zonder woorden, volmaaktelijk begrepen.’ (bldz. 195). Naar bovengenoemde, mogelijke reden, waarom zijn zoon de synagoge zou hebben kunnen verlaten, wordt door den vader niet gevraagd en ook wordt er door hem niet over gedacht. De schrijfster had deze tragische scène noodig en heeft nu maar de omstandigheden zoodanig gewrongen, dat zij in haar kader pasten.

De eenige persoon, wiens psychologie goed is weergegeven, is Roosje.

De behoefte naar liefde en aanhankelijkheid, die zij in haar jeugd voelt, en die haar telkens en telkens weer, niettegenstaande het schelden der kinderen, hun gezelschap doet zoeken; diezelfde behoefte, die er haar toe dringt om de Normaalschool te willen volgen; de triestheid en haar droefheid over het onverschillige en liefdelooze van haar vader tegenover haar zorgen en voor hem sloven; haar plotseling opleven en het dadelijke verhelderen van haar gemoed, wanneer zij den technoloog ontmoet en in hem iemand voelt, die iets om haar geeft; in één woord, haar

geheele persoonlijkheid, van klein kind tot volwassen vrouw, het is alles zeer goed weergegeven. Jammer, dat hier die liefde par coup de foudre, den boel weer komt bederven. Ik ben een aanhanger van de theorie, dat de liefde, behalve door andere oorzaken, ook par coup de foudre kan ontstaan. Maar een coup de foudre aan beide kanten, zooals hier, zoowel bij Roosje als bij den technoloog, toch ook ten naaste bij plaats heeft, kan ik niet goed aannemen. Wat intusschen die vreemde sexueele gevoelens van dezen jongen man op het gebied van kussen, in deze geschiedenis doen, is zeer duister. Overbodig is de vermelding er van zeker en heeft eigenlijk niets met de historie te maken. En wat de psychologie van Roosje geheel bederft, is het einde. Ten eerste vergeet een meisje als zij, dat zóó en zóó lang voor haar vader zorgt, niet dat zij naar huis moet, toegegeven voor een oogenblik, dat zij zoo maar met dien jongen man mee naar zijn kamer gaat en daar blijft, zonder zich een oogenblik verlegen te voelen, wat ook al niet met haar karakter en haar natuur strookt. Maar gesteld, dat zoo iets wel mogelijk is; gesteld, dat zij wèl haar vader vergeet; vergeten, dat het Seideravond is, dien hoogsten en grootsten avond vergeten, vergeten, dat haar vader op dien avond alleen zit, zoo iets is een onmogelijkheid in een meisje als Roosje, zoo iets is ten eenemale ondenkbaar in een schepseltje, dat zóó haar jeugd, haar jaren en haar levensvreugde voor haar vader opoffert en dat zóó, jaren lang, gewend is den Seideravond als het hoogste feest te beschouwen.

En het aller-onmogelijkste in de geheele historie is nog, dat een meisje als zij, terwijl zij zich plotseling herinnert, dat het Seideravond is, op dien avond naar haar vader zou gaan, vergezeld van haar aanstaande, om haar vader toestemming voor haar verloving met een ‘Christenjongen’ te vragen! Dat is wel het toppunt van nonsens en onmogelijkheid en de eenige verklaring voor deze aberratie van de schrijfster is, dat anders de oude man, met zijn ‘stroomende’ baard, tot den volgenden ochtend alleen zou moeten blijven. En dan zou er te veel van het tragische - een beetje burger-menschen-tragiek - verloren zijn gegaan!

Trouwens, dat er heel weinig van het tragische, dat de schrijfster bedoeld heeft in de figuur van den vader te leggen, door de meeste lezers zal gevoeld worden, is de schuld van de

schrijfster zelf. Daarvoor heeft zij van den vader een te weinig sympathieke, eigenlijk veel te vagen persoon gemaakt. Van diens innerlijk leven, van zijn innerlijk leed om alles wat hij rondom zich ziet en voelt gebeuren, om alles wat zijn kinderen doen, verneemt men niets en men kan zich - vooral in de latere jaren van zijn bestaan - geen andere voorstelling van hem maken, dan die van een harde, koude, brommige, hoogst onsympatieke persoonlijkheid, die alleen en uitsluitend leeft voor het vervullen van zijn kerkelijke plichten en die zelfs geen gevoel of aandacht over heeft voor wat zijn eenig hem overgebleven kind voor hem doet. Ik geloof niet, dat er veel zulke Joodsche vaders zullen worden gevonden. Misschien heeft de schrijfster met opzet gewild, een uitzonderings-vader te geven!

Wat ik een groot, ja bijna overgefelijk, verzuim van de schrijfster vind, is dat zij den invloed van de moeder, de warmte die er van iedere Joodsche moeder op haar huisgezin uitgaat, niet beter, niet uitgebreider, niet dieper-gevoeld heeft beschreven. Een ieder, die ook maar eenigszins met het Joodsche huiselijke leven bekend is, weet en voelt hoe de moeder eigenlijk den band voor het huisgezin vormt. De vader moge nog zooveel de ‘bolleboos’ zijn, de opperste van het huisgezin, de eenige waarnaar het gehele huisgezin en ook de moeder zelve zich schikt; de eerbied voor den ‘bolleboos’, voor den vader, moge ook nog zoo groot zijn, de moeder is de warmte, de groote liefde en toewijding, de verpersoonlijking van het gezellige en huiselijke, waaronder de kinderen opgroeien en voortleven en waarvan zij de liefdevolle en teer-mooie herinnering meedragen tot aan hun einde. Die invloed van de moeder, die atmosfeer die de moeder in huis geeft, die koesterend-warme innigheid, die door de moeder over het geheele huisgezin wordt gekleurd, komt te weinig in dezen roman uit en is te weinig door de schrijfster in haar verhaal geweven. En dat is ook de oorzaak, waarom de lezer niet dien indruk van de intieme gezelligheid, van de warm-gekleurde huiselijkheid der feestavonden, der Seinderavonden, der Vrijdagavonden, krijgt, als in werkelijkheid in ieder Joodsch huisgezin, vooral door de aanwezigheid en het mee-zijn van de moeder, gevoeld kunnen worden en die men in geen enkel feest van andere godsdiensten vindt. De gewone lezer moge die wèl in

den roman voelen, een Jood - die zelf zulke avonden in zijn jeugd heeft meegemaakt en die zich die avonden, zij mogen ook nog zoo lang geleden zijn, nog altijd blijft herinneren - voelt maar al te veel, dat die innigheid, die hij bedoelt, dat de warmte en teedere huiselijkheid, waarin hij geleefd heeft in zijn jeugdjaren, niet zóó in de beschrijving zijn neer-gekleurd als zij in werkelijkheid zijn. Het verschil tusschen de feest-avonden toen de moeder nog leefde en die na haar dood, is dan ook veel grooter dan men uit de opmerkingen, door de schrijfster daarover gemaakt, kan voelen. Dat verschil kan niet worden aangegeven en in anderer voelen gebracht door de enkele, korte zinnetjes, die er door de schrijfster aan worden gewijd.

Toch, niettegenstaande de te kort-komingen van de schrijfster, niettegenstaande de leemten en de fouten, die men in ‘De Verlatene’ kan aantoonen, straalt er iets sympathieks uit het werk en is er iets in den roman, waardoor men het boek met een zeker genoegen leest. De oorzaak daarvan moet in het feit worden gezocht, dat men in dit werk de ziel van de schrijfster voelt, dat men in de woorden van woede en verachting, die zij Daniël in den mond legt, haar eigen woede leest om alles wat zij in het Jodendom heeft zien leelijk worden en verlagen, haar berouwen, dat er zooveel mooi's bezig is te verdwijnen, haar machtelooze spijt, dat zooveel groots, dat eeuwenlang bewaard is gebleven, dat zooveel, wat zij zich herinnert uit haar jeugd en wat zij in haar kinderjaren heeft leeren liefhebben en waardeeren, langzaam maar onvermijdelijk te gronde gaat en verdrongen wordt. Maar vooral, omdat men er een grooten weemoed in voelt - al is de schrijfster onmachtig geweest, die zóó uit te drukken als zij die voelde - om het voor altijd verlorene, het voor altijd voorbij-gegaan-zijn van die stil-innige, warm-gekleurde, liefdevolle zacht-droef gelukkige avonden, waarin de geschiedenis, waarin het lijden en strijden van het Joodsche volk voor haar oogen opvisioende, het teere heimwee naar dat wat eens zoo hoog en mooi geschenen heeft en wat nu geëindigd is voor altijd.

Dat men dat alles uit haar werk leest en voelt, is - al kan men de op- en aanmerkingen maken, die ik hier in deze bladzijden heb neêrgeschreven - iets waarvoor men eerbied moet hebben en waarvoor men dankbaar moet zijn.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 2]

Verslag van den Secretaris over de eerste stemming, op 7 Jan. ll., der leden van de Commissie voor den 'Nieuwe-Gids-Prijs'.

Van de zeven leden der Commissie hebben zes aan de stemming deelgenomen. Door deze zijn uitgebracht voor den Poëzie-prijs 25 stemmen (een van onwaarde); voor den Prozaprijs 27 stemmen.

De uitslag was voor den Poëzie-Prijs:

Een auteur 6 stemmen.

Een auteur 5 stemmen.

Een auteur 4 stemmen.

Een auteur 3 stemmen.

Een auteur 2 stemmen.

Vijf auteurs 1 stem (waaronder een, die verklaard had, ditmaal niet voor een prijs in aanmerking te willen komen).

De uitslag was voor den Proza-Prijs:

Twee auteurs 5 stemmen.

Vier auteurs 3 stemmen.

Een auteur 2 stemmen.

Drie auteurs 1 stem.

De Secretaris-Penningmeester:

MR. H.L. DE BEAUFORT.

Beschuit met Muisjes.
***Een Familie-gebeurtenis*, *in 3 Bedrijven*,**
door Herman Heijermans.

Dramatis personae:

PROSPER BIEN AIMÉ.
JEANNE, zijne vrouw.
CHARLES, zijn zoon.
FÉLICITÉ, zijn dochter.
ARISTIDE, zijn oom.
ADÈLE, zijn tante.
BAPTISTE, zijn neef.
HENDRIKA, zijn nicht.
Groomoe.
POLLIE.
CHARLOTTE, dienstbode in het Pension ‘Bien Aimé’.
Mr. VAN DER WIELEN, advocaat.
Eenige Bezoekers.

Het spel geschiedt te Amsterdam in dezen tijd.

Beschuit met muisjes.
Eerste bedrijf.

(Het tooneel verbeeldt de karig-gemeubileerde huiskamer van het Pension 'Bien Aimé.' Eerste en tweede plan, ter rechterzijde, vensters met neergelaten rolgordijnen. Voor het achterste venster een klein, verhavend bureau-ministre met telefoon. Voor het voorste venster een leunstoel en bloemen standaard. Eerste plan links, bij voorgrond, een vulkachel - daarnaast boekenrek, met veel-gelezen boeken. Tweede plan dito een deur. Het middendeel van den achtergrond is een glazen schot met opschuifbare glasdeuren. Tullen gordijntjes voor de ruiten daarvan. Links aan den achterwand, een piano, met slordig verspreide muziekstukken - rechts, achterwand, een deur. Midden voorgrond, groote tafel, waarboven gaskroontje. De zon beplast fel de venstergordijnen.)

Eerste Tooneel.
Mevrouw B.A., Charles, Félicité.

Mevrouw:

(achter schrijfbureau, Félicité vermanend, die om naar buiten te kijken, het voorste rolgordijn opwipt)

Fé!... Fé!

(dan gestrenger)

Félicitéé!

Félicité:

(zonder te gehoorzamen)

Ma, zanik niet zoo 'k Kan me weer niet roeren.

Mevrouw:

Félicitéé! Félicitéé! Félicitéé!

Charles:

(aan middentafel, op krant over tafelkleed, adressen op rouwkennisgevingen schrijvend, terwijl zijn krukken naast hem tegen stoelleuning rusten)

Nou, nou, nou! Dat kan 'k niet! Daar hou 'k m'n hersens niet bij! Weer 'n adres verschreven... Doe dan wat ma je zegt Feetje!

Félicité:

Bemoei je d'r niet mee!

Charles:

Mooi staat 't voor de overburen!

Félicité:
Bemoei je d'r niet mee!

Charles:
Schandalig, hoor!

Félicité:
En bemoei je d'r niet mee!

Charles:
Te loeren achter de gordijnen van 'n sterfhuis!

Félicité:
Bemoei je met je eigen bemoeisels!

(trekt gordijn hooger op)

.

Mevrouw:
Ach! Ach!

(stilte)

Félicitéé!

Félicité:
Félicité! Félicité! 't Is gezellig, hier!

(nijdig 't gordijn neerflappend)

Hoef ik 't me meer as jullie an te trekken! De anstellerij! Geen woord heb 'k met 'm gesproken! De dwingelandij! Niet zingen, geen piano aanraken, niet uit 't raam kijken! Of 'k jullie vannacht niet heb hooren tekeer gaan!

(grijpt boek van tafel, smakt in stoel bij haard. Stilte.)

Dus - dus ik krijg geen rouwjapon?

Mevrouw:
Denk 'r niet an! Nog meer onkosten!

Félicité:
Als we toch erven!

Mevrouw:
Ja, ja, je heb de klok hooren luien... Erven!... God geef 't!

Félicité:
En oom Aristide liep haast te dansen...

Mevrouw:

Lees nou je boek. Ik zit te werken.

Félicité:

(na eene stilte)

't Hoeft toch geen rouwjapon van zijjen crêpe te zijn! In de Bazar aan de overzij heb 'k katoenen van tachtig cent de meter gezien.

Mevrouw:
Al kostte ze niemendal: je krijgt geen rouwjapon!

Félicité:
En u dan? Waarom u dan wel?

Mevrouw:
Ik ben wat anders. En 'k weet nog niet zeker of ik...

Félicité:
Bespottelijk! Mijn naam staat net zoo goed voluit onder de advertentie!...

(stilte)

'k Zal zelf meehelpen naaien...

Mevrouw:
Nee.

Félicité:
Ook geen rouwhoed?

Mevrouw:
Wil je nu zoo vriendelijk zijn..?

Charles:
Antwoord 'r toch niet, ma!

Félicité:
Daar heb je hem weer! Waar bleef je? Hoe heb je 't zoo lang uitgehouen?

Charles:
Feetje, als ik je vader was...

Félicité:
Gompie, jij m'n vader! Jij! Hahaha! Dan had je, zou 'k denken, eerst getrouwd moeten wezen! Dat 's om te

proesten! Jij, de twee voorste vingers van je rechterhand... En de vier treden van 't bordes van 't Stadhuis!... Je springt nog makkelijker door 'n hoepel!

Mevrouw:
Foei, foei! Hoe schaam je je niet!

Félicité:
Laat-ie z'n mond houen!

Mevrouw:
Je flapt 'r de onbehoorlijkste dingen uit!

Félicité:
Laat-ie z'n mond houen! Ik steek mijn neus niet in zijn zaken! Als pa thuis is, hoor je 'm niet! Zoo als pa z'n hielen gelicht heeft, zit-ie u en mij op de kop!

Charles:
Ik zou mijn krukken niet met jouw beenen willen ruilen

(de hand onder de kin leggend)

- maar wat hier boven is, net zoo min.

Félicité:
Wat beleedig je me nou! Kolossaal! 'k Ben paf!

Mevrouw:

(tot Charles)

Wees jij de verstandigste, jongen!

(geklop)

Ja?

Tweede Tooneel.
De vorigen, Charlotte.

Charlotte:
De post. Heele zooi kaartjes. En de komplimenten van meneer Spoor en of de begrafenis morgen of overmorgen is en hoe laat 'r van 't Sterfhuis af wordt gerejen?

Félicité:
Gut, hoe mal! Wat gaat 'm dat an!

Mevrouw:
Fé!...

F é l i c i t é :
Dan kan iedereen wel meerijjen!

M e v r o u w :
Fé!...

(tot de meid)

Overmorgen om - om... Hoe laat, Charles?

C h a r l e s :

(couvert aan de meid overreikend)

Asjeblief. Had 't adres al geschreven. 't Staat 'r in. Elf uur.

(Meid af)

.

Derde Tooneel.
Mevrouw, Charles, Félicité, Groomoe.

M e v r o u w :

(tot Félicité, die de enveloppen der kaartjes opentrekt)

Zou je dat mij niet liever laten doen?

F é l i c i t é :
Meneer en mevrouw - en mevrouw, verbeel je! - 'n mevrouw, die zelf de trappen dwijlt! - meneer en mevrouw Ribbels betuigen hun hartelijke deelneming met het ondervonden verlies... Heeft hij natuurlijk geschreven! Ach, Jeanne Bakker!

Jeanne Bakker p.c. Gompie - dat is de schele juffrouw, die pa nog geld schuldig is! Dat stuurt 'n kaartje! Had ze maar liever 'n postwissel gezonden!... Van Dalen en echtgenoote, p.c.!... Wie zijn dat?... Ma!

Mevrouw:
Krijg ik ze, of krijg ik ze niet?

Groomoe:
Dag Jeanne, dag kinderen! Had ik geen boodschap kunnen krijgen! Moet ik zoo iets in de krant lezen? Hebben jullie niet zooveel nagedachte - en dat bij mijn hartkwaal - om te berekenen, dat 'n vrouw op mijn leeftijd zich doodschrikken kan, als ze ineens zwart op wit, zwart op wit... Als de meid me geen glas water gegeven had, was 'k van m'n stoel op den grond gevallen!...

Mevrouw:
Maar moeder!

Groomoe:
Maar moeder! Maar moeder! 't Heeft geen pas me te vergeten! Wie is 'r dood?... Wie is Gerrit Bien Aimé? Die ken 'k niet. Daar heb 'k nooit van gehoord. Die is toch maar niet uit de lucht komen vallen!... Bien Aimé! Bien Aimé!... Zes, zevenmaal, zie je den naam met vette letters in 'n rouwrand gedrukt! Eer ik m'n bril op had, dacht 'k, dacht 'k van alles, dacht 'k duizend uit, dacht 'k dat Prosper of Charles of oom Aristide... De heele kamer draaide met me rond!... Wie is Gerrit, oud scheepsgezagvoerder?... En waarom heb ik geen boodschap gekregen?

Mevrouw:
Maar moeder, begrijpt u nou niet dat we u in die herrie, zonder eenig opzet en allerminst met 'n kwaje bedoeling, konden vergeten?

Groomoe:

(vinnigjes)

Nee! Nee-nee-nee! Nee!

(even nadenkend)

... En in 'n herrie? Wat voor herrie? Hoe kan 'r herrie zijn? Ik weet alleen, dat de grond onder m'n voeten wegzonk! Ik zet m'n bril op, lees achter mekaar Prosper Bien Aimé, Jeanne Bien Aimé, Charles Bien Aimé, Félicité Bien Aimé, Aristide Bien Aimé, Adèle Bien Aimé, Baptiste Bien Aimé, Hendrika Bien Aimé...

Charles:
Hoe kon u dan schrikken, groomoe! Wie mankeerde 'r dan?

Groomoe:
Achtmaal, achtmaal de naam in 'n rouwrand! Daar moet je toch bij beven en trillen! Als ik 'n boodschap..

Mevrouw:

Hij bleef ineens dood - ineens... Ons hoofd stond 'r toen niet na...

Félicité:

(bij de piano 'n paar toetsen aanslaand)

Aaaaaa! Aaaaaaa! Avéééé! Avéééé!

Mevrouw:
Fé! Fé! Men zingt niet in 'n sterfhuis!

Félicité:
In 'n sterfhuis! Hij ligt toch heelemaal boven op de derde étage! Wat 'n nonsens! Als 'k me niet oefen, niet geregeld oefen, dat weet u toch...

Mevrouw:
Je laat 't en zonder verder geredeneer! Wat moeten de buren wel meenen, als ze hier piano hooren spelen?

Félicité:
De buren! Of die pa en oom Aristide en neef Baptiste vannacht niet gehoord en hoe gehoord hebben! Bonjour! Als 'r niemand overleden is, kniezen we ons dood, en als 'r wel iemand overleden is, kniezen we 'n deuntje harder!

Charles:
Zou jij liever willen dansen?

Félicité:
Ja, met jou, draak!

(slaat de linker-deur achter zich toe)

.

Vierde Tooneel.
Mevrouw, Charles, Groomoe.

Groomoe:
Heb 'k m'n positieven bij mekander, of, of... In 'n sterfhuis?... In 'n sterfhuis?... Is - hiér - hier in 't huis iemand...?

Mevrouw:
Ja, moeder.

Groomoe:
Wie dan? Wie is Gerrit Bien Aimé?

Charles:
Pa z'n broer, groomoe.

Groomoe:
Nee, vertel jij nou niets, Charles! 't Wordt me hoe langer hoe vreemder, hoe langer hoe ingewikkelder... Is hier in 't huis 'n dooie?... Laat me nu niet op heete kolen zitten, Jeanne! Je begint met me geen boodschap te sturen en je eindigt met je mond te houden!

Mevrouw:
't Is ook heel moeilijk, moeder, als u nerveus is, aan 't woord te komen! Gerrit, 'n broer van Prosper...

Groomoe:
Ach kom! Ach kom!

Mevrouw:
Ja, 'n broer, heusch!

Groomoe:
'n Broer! 'n Broer! Zoo ineens? Sinds wanneer?

Charles:
Natuurlijk sinds-ie geboren werd!

Groomoe:
Nee, toe, Charles-lief, jongen, praat jij nu niet mee, zoo helder is de zaak niet om met z'n tweeën tegelijk

uitleg te geven! Waar woonde die broer dan en hoe komt-ie hiér, hiér... En aan wat is-ie gestorven?

Mevrouw:

(tot Charlotte, die telegram binnenbrengt)

Dank je en begin zachtjes an te dekken, Lotte

(telegram openend)

. Attent! Heel attent! Van Emmie en 'r man.

Charles:
Nee, ma, leg u 't daar niet neer - pa heeft zoo verzocht alles in de schaal te doen!

Groomoe:
Nou, Jeanne, Jeanne, Jeanne! Hoor 'k eindelijk hoe de vork in den steel zit! Daar jaag ik me voor, daar haast 'k me voor, daar laat 'k drie-kwart ontbijt voor staan, daar...

Mevrouw:
Luister dan even, moeder! Of ik twee-, driemaal 'n aanloop neem - u heeft nog altijd de ouwe gewoonte, om...

Groomoe:
Ik? Welke gewoonte heb ik?...

Mevrouw:

(sussend)

Geen gewoonte, moeder! Nou mag 'k?... Gister, gistermorgen, bij 't tweede ontbijt - oom Aristide was jarig - wordt 'r gebeld...

(zich interrumpeerend, omdat Charles opstrompelt)

... Wat ga je doen, Charles?

Charles:
'k Geloof dat 't verstandiger is de adressen hiernaast verder af te schrijven. 'k Raak in de war, en als 'k me te dikwijls vergis, moeten 'r bijgedrukt worden!

Mevrouw:

(ongerust)

Jongen, jongen, dat kan je toch niet alleen met zooveel papieren en met den inktpot... Laat dat nou liever, Charles!

Charles:
Dan doe 'k 't in tweeën. Nee, nee, 'k wil niet geholpen worden!

(af met de circulaires, links)

.

M e v r o u w :

Ach, ach, wat ziet de jongen 'r slecht uit! M'n hart krimpt soms als 'k 'm zie... Zoo moeder.

(glimlachend)

Nou hoef 'k je niet langer op de pijnbank te laten. Ik vertelde je dat 'r gister bij 't tweede ontbijt gebeld werd. Dat was tot ons aller verbazing Gerrit...

G r o o t m o e :

(geprikkeld in de rede vallend)

Dank je wel! Nou ben 'k nog net zoo wijs! Zou je nou niet eerst 'ns willen zeggen wie en wat die Gerrit is en waar-ie...

M e v r o u w :

Herinnert u zich niet meer, dat toen ik met Prosper trouwde, de ouwe mevrouw Bien Aimé dien dag niet te best te spreken was...

G r o o m o e :

God, kind, wat kun je 'n rare vragen doen! Hoe wou 'k me zoo iets, meer dan 'n kwart eeuw geleden herinneren!

M e v r o u w :
... Goed, moeder! 't Was enkel par manière de dire!... Dat was toen al om 'r oudsten zoon Gerrit, van wien ze in geen tien jaar, naar mijn gissing, iets gehoord hadden.

G r o o m o e :
Begrijp 'k niet. Dat zijn charades.

M e v r o u w :

(geduldig)

Jawel, moeder, maar 'k ben juist bezig u die charades...

(tot Charles, die den inktpot haalt)

Pas op den drempel, Charles! Wil ik 't niet voor je...?

C h a r l e s :
Nee, nee, ma! Je neemt veel te veel notitie van me!

(Af)

.

Vijfde Tooneel.
Mevrouw, Groomoe, af en toe Charlotte.

M e v r o u w :
Die Gerrit had al niet als jongen - en later evenmin willen deugen. Twintig jaar oud, dorst-ie uit België waar-ie voor de firma van z'n vader 'n paar inkoopen moest doen, niet terug te keeren, omdat-ie met 't geld niet toekwam...

G r o o m o e :
Niet toekwam?

M e v r o u w :
Nee, niet toekwam. Een oogenblik.

(tot Charlotte die met dienbak door rechter-achterdeur binnentreedt)

Ga je gang maar Lotte en klop niet iederen keer aan.

(Charlotte opent schuifdeuren, om in achterkamer tafel te dekken, sluit die weer)

Hij had met 'n - met 'n - laten we zeggen met 'n d a m e kennis gemaakt en meer dan de helft van 't geld, dat de firma 'm meegegeven had, zoek gemaakt. Begrijpt u?

G r o o m o e :

Ja, ja - tot zoover...

M e v r o u w :
Dat schreef-ie uit Antwerpen an den ouwen heer Bien Aimé, en die natuurlijk bijzonder ontstemd...

G r o o m o e :
Natuurlijk!

M e v r o u w :
... Schreef 'm omgaand terug, dat als-ie 't geld niet behoorlijk afgedragen had aan de firma's waarvoor-ie 't meegekregen had, hij geen stap meer in 't ouwerlijk huis hoefde te zetten. Was Gerrit toch teruggekomen, en had-ie z'n vader om vergiffenis gevraagd, niet waar?, dan zou z'n moeder 't mogelijk voor 'm gesust hebben. Maar dat dee-ie niet. Als 'n echte wildzang - hij is dood, niet? 't is beter dat 'k wat op m'n woorden let - ging-ie met de eerste de beste boot naar Australië..

G r o o m o e :
Naar Australië? Wat had-ie daar noodig?

M e v r o u w :
Ja, nou vraagt u meer dan ik antwoorden kan...

(Charlotte met ledige dienbak door suite-deuren naar rechterdeur)

... En vandaar zond-ie - zoo'n buitengewoon-vreemde jongen was 't - alleen nog maar 'n telegram, zoolang ze leefde, op z'n moeder d'r jaardag. In volle zeven-en-dertig jaar had niemand 'm meer gezien. Dat kunt u narekenen. Twintig jaar oud vertrokken - zeven-en-vijftig jaar oud, gister hier plotseling overleden... En 'n vreeselijke schrik voor ons allemaal! Na 't tweede ontbijt zegt oom Aristide: laten we voor m'n jaardag 'n kaartje leggen. Ze hadden duizend uit gebabbeld of liever geprobeerd te babbelen: (Gerrit rookte en pruimde - ja, pruimde! Verbeel u! - rookte en pruimde meer dan-ie over z'n leven en vroeger leven losliet -) en oom Aristide, die zich verveelde en dol met Skat is - dat hoef ik ù niet te vertellen! - stelde 'n partijtje voor. Ik keek toe... Dáár zat Prosper, dáár oom Aristide, dáár Baptiste. Goddank, achteraf beschouwd, de kinderen waren 'r niet bij! Op 'n gegeven oogenblik krijgen oom Aristide en nátúúrlijk Prosper kwestie over, over 'n nonchalance van oom Aristide...

G r o o m o e :
Dat hoef je niet te gelóóven. dat zal wel beslist zoo geweest zijn... Aristide kaart als 'n kind! Als 'n kind...

M e v r o u w :
Prosper verwijt, windt zich op, zooals-ie 't over 't minste, geringste doet - oom Aristide antwoordt - en Gerrit, die geen woord gesproken heeft, begint met z'n pijp in z'n mond te lachen, te lachen, eindeloos te lachen... En in die schrikkelijke lachbui, blijft-ie met 'n kaart in z'n hand dood.

G r o o m o e :
Dat meen je!

M e v r o u w :
Heusch moeder.

G r o o m o e :
Dat meen je! Dat meen je!

M e v r o u w :
We sloven ons uit, we dragen 'm met z'n driëen Prosper, Baptiste en ik, zoo goed en zoo kwaad als 't ging, naar boven, we telefoneeren den dokter: afgeloopen, niets aan te doen. Hier gekomen, 'n enkel uurtje, na zeven-en-dertig jaar, hier gekomen, om te sterven. Of God 't zoo wou...

G r o o m o e :
Vreeselijk, vreeselijk - in 'n lachbui gebleven! 'k Wist niet dat dat kon. Dat 's angstig. Dat 's heel erg angstig. En bij 'n partij Skat. En met 'n kaart in z'n hand. Ach, ach, Nou ben 'k niet bijgeloovig, maar nou zou 'k toch willen weten - welke kaart dat was...

M e v r o u w :
Daar hebben we niet op gelet!

G r o o m o e .
Vreeselijk! Vreeselijk! En, en - dat jaagt jullie op enorme, op buitengewone onkosten! Dat 's geen meevaller voor jullie. Dat 's alles behalve 'n meevaller. Toen je vader stierf - en God zij geprezen niet in 'n lachbui! - wat moet dat benauwend zijn! - heb 'k voor de volgkoetsen en voor fooien - voor 't graf had-ie natuurlijk zelf gezorgd! - over de honderd gulden... Moeten jullie...? Moeten jullie dat allemaal..? Terwijl je je al niet te roeren weet, terwijl jullie deur...

M e v r o u w :

(bij 't opnieuw overgaan van Charlotte naar achterkamer)

Suscht, moeder! De meid!

G r o o m o e :

(dadelijk weer invallend, na het dichtschuiven der suitedeuren)

...Dat is - hoe meer 'k 'r over denk! - 'n bezoeking voor jullie. Dat taxeer ik mèt 't graf, en nog niet eens met 'n steen! - en met 'n tweede of derde klasse begrafenis - en met wat 'r verder bij komt, dingen die je niet meetelt, maar die allemaal kosten, kosten - en met...

(verschrikt)

Wie betaalt dat?... Wie moet dat betalen? Oom Aristide, die nooit z'n geleend spaarpotje terugziet, van z'n ongelukkig pensioentje? Tante Adèle van 'r stakkerige lijfrente - ja, of jij nou telkens ongeduldig verzit: waarheid is waarheid, van 'r stakkerige lijfrente? Of je neef Baptiste van z'n schulden, die voor die van jullie niet onderdoen? Of jullie zelf - van de léégstaande kamers van je onzalig - al dans je op je stoel: ik zeg van jullie onzalig en onzinnig Pension, waar niemand 't langer dan 'n maand, laten we zeggen 'n verreljaar uithoudt - door Prosper z'n ongemanierdheid, door Prosper z'n onbeschoftheid - door Félicité d'r gegil en gegalm - door...

(telefoonschel)

.

M e v r o u w :
Goddank!

(luisterend)

Ja? Pension Bien Aimé. Dat durf *ik* u niet zeggen... Daar durf *ik* geen beslissing in nemen. Meneer, m'n man, is 'r niet. Misschien twee, misschien drie volgkoetsen. Wees u zoo beleefd en schel u straks nog eens op. Nee *ik* durf 't niet met zekerheid...

(hangt haak in toestel)

G r o o m o e :

Was dat de Begrafenis-onderneming?

M e v r o u w :

(geduldig)

Ja moeder!

G r o o m o e :

Misschien twee, misschien drie volgkoetsen! Waarom niet vier? Waarom niet vijf? Jullie bent ontoerekenbaar!... Dat plaatst extravagant-groote advertenties, dat rekent

niet, dat overlegt niet... Dat, dat, dat... En jij de schuld! Jij alleen de schuld! Jij laat alles toe! Jij verzet je in niets? Daar net voor de telefoon heb je maar liefst drie keer: *Ik durf niet* gezegd!...

Mevrouw:
Lieve God, moeder, wat ga je tekeer, wat ben je weer onredelijk...

Groomoe:
Ik...

Mevrouw:
Nee toe, laat mij nou ook twee woorden zeggen!

(met stemverheffing bij interruptiegebaar)

Hij betaalt z'n begrafenis zelf!

Groomoe:
Wie?

Mevrouw:
De overledene.

Groomoe:
Dat 's Spaansch. Dat 's Grieksch. Hoe kan...?

Mevrouw:
'r Is geld bij 'm gevonden.

Groomoe:
Geld?

Mevrouw:
Geld.

Groomoe:
Hoeveel?

Mevrouw:
Dát weet 'k niet precies.

Groomoe:
Weet jij dat niet? Of wil je 't niet voor me weten?

Mevrouw:
Oom Aristide, die in z'n zakportefeuille keek - ik zou 't niet...

Groomoe:
... Gedurfd hebben.

Mevrouw:

Nee, niet gedurfd hebben - ik vond 't akelig, erg akelig! - vond 'n bankje van driehonderd gulden - en Prosper, even later, in 'n binnenzak, 'n cheque-boek op de Credietbank. Daaruit maakten ze op...

Groomoe:

.., Dat-ie geld achterlaat! Daar hoef je niet aan te twijfelen! Dan erven jullie!

Mevrouw:

Ja, àls 't zoo is, als 'r niets tusschenbeide komt, erven we, wij en Baptiste.

Groomoe:

En dat vertel je nou pas! En dat vertel je met 'n gezicht of je 'n ongeluk gebeurt!

Mevrouw:

Ik maak me niet blij over 'n vogel in de lucht. 'k Heb in - en buiten - m'n huwelijk te veel teleurstellingen ondervonden. Eerst als 'k 't geld op de tafel voor me uitgeteld zie...

(tot Charlotte, die uit achterkamer gekomen, in nieuwsgierigluisterende houding staat)

Kun jij niet kloppen?

Charlotte:

U zei me straks...

Mevrouw:
Ja, ja. Zet koffie.

Charlotte.
Dan mot 'r eerst koffie wezen!

Mevrouw:
Dan haal je.

Charlotte:
Dan haal je?

(gebaar met vingers)

. Opschrijven doet-ie niet meer.

Mevrouw:

(zoekt vergeefs in portemonnaie, trekt de lade van 't schrijfbureau open)

Geeft u even 'n gulden, moeder. 'k Zal u 'r dadelijk weer...

Groomoe:
Moet ik...?

(houdt zich in voor de meid)

... Alsjeblief.

Charlotte:
Mélansch?

Mevrouw:
Mélange.

(Charlotte af).

Groomoe:
'k Zal u 'r dadelijk weer! Dat ken ik, Jeanne! Ik krijg nou al over... Laat mij dat chequeboek 'ns kijken!

Mevrouw:
Daar zijn Prosper en oom Aristide 'n uur geleden mee naar de Credietbank gegaan, om te informeeren.

Groomoe:
Aristide?... Dat was Baptiste toch beter als erfgenaam toevertrouwd!

Mevrouw:
Baptiste is met den eersten trein naar Rotterdam gegaan.

G r o e m o e :

Naar Rotterdam?

M e v r o u w :

Omdat 'r ook nog in de zak-portefeuille 'n hotelrekening stak, 'n hotel in Rotterdam. Omdat de stakker hier zonder bagage gekomen is, vermoedde Prosper...

G r o o m o e :

... Heel juist, dat 'r in dat hotel koffers staan. Nou dan is 't mogelijk 'n buitenkansje, en dan doen ze verstandig, héél erg verstandig, geen tijd te verliezen! Dan is 'r haast... nee, wel zeker, reden te feliciteeren! En dan denken jullie toch zeker ook aan mij, niet? Ik heb jullie met zóó'n, zóó'n bedrag bijgesprongen...

Zesde Tooneel.
Mevrouw, Groomoe, Prosper, Aristide.

P r o s p e r :

(opgewekt in den corridor: 'Leise, leise zieht's durch den Raum, himmlische Weise Walzertraum', zingend en uitbundig binnenkomend)

... Jeanne...

(stopt bij het zien

van zijn schoonmoeder)

Goeien middag

(nuchter)

Goeien middag.

Aristide:

(eveneens uitgelaten binnenkomend, bijna trippelend van plezier en zich de handen wrijvend)

... Jeanne!...

(zich voor het bezoek inhoudend)

Goeien middag.

(een stilte)

Wat 'n buitengewoon lekker weer vandaag!

(droogt zich de lorgnet, die hij met 'n bril samen draagt)

Ja, we hebben samen 'n pracht van 'n wandelingetje gedaan, Keurig. Voortreffelijk. Dat is, om weer jong bij te worden.

Prosper:

(die het telegram uit de kaartenschaal gelezen heeft, en nerveus met de kaartjes scharrelt)...

Attent! Toch merkwaardig, hoe je onder pénibele omstandigheden dadelijk vriendschapsblijken... U heeft 'r zeker ook geweldig bij staan kijken, schoonmama?

Groomoe:

(met ingehouden woede)

Nee, daar heb 'k minder bij staan kijken, dan op dit oogenblik! Wel, Wel, hebben jullie samen 'n pracht van 'n wandelingetje gedaan? Wel, Wel! Adieu! Ik verzeker je, dat ik 't onthouen zal! Adieu! Dat is 't toppunt! Adieu!

Prosper:

(vroolijk)

Schoonmama, zeg niet zoo dikwijls adieu, want dan raken we mekaar vandaag niet kwijt! Hahaha!

(naar z'n vrouw kijkend)

O! Oho! Oho! Natuurlijk. Hoe is 't mogelijk, dat 'n vrouw geen twee minuten zwijgen kan!

M e v r o u w :

Sinds wanneer is moeder 'n vreemde geworden?

P r o s p e r :

(zich kort opwindend)

Wel, wat drommel...

(houdt zich in)...

Enfin, laten we 't dan maar biechten, oom Aristide! Maar, maar, schoonmama, je doet 'r 'n eed op, 'n duren eed, dat je voorloopig aan niemand 'n woord babbelt...

G r o o m o e :

Daar hoef 'k geen eed op te doen! Je weet wel, dat ik niet babbel!

P r o s p e r :

(luidruchtig)

Nee! Je vingers in de hoogte! En je belooft plechtig...

(telefoonschel. Hij draait z'n schoonmoeder met een ruk om, en luistert)

Hallo! Ja, Bien Aimé! Ja, ik zelf! Was juist van plan u op te schellen. Want de heele boel wordt radicaal veranderd. Nee, nee, waarde heer, dat vervalt. 't Moet van a tot z 'n eerste-klasse begrafenis worden - tip top - eerste-klasse rijtuigen, eerste klasse bediening, eerste klasse livrei...

A r i s t i d e :

(dicht bij hem)

Je heb van die palfreniers achter op iedere koets - zeg 'm dat...

Prosper:

Dat snapt-ie zoo wel, zonder dat 't 'm speciaal verteld wordt! En je ben in de war met 'n bruiloft! Stil nou!

(in toestel pratend)

Nee, nee, nee, de kosten zijn bijzaak. En cash. Boter bij de visch!... De familie heeft zoo'n respect, zoo'n sympathie, zoo'n gevoel van erkentelijkheid vooral voor den overledene, die 'n door en door braaf man was, die op zoo'n haast noodlottige wijze...

Aristide:

(meeknikkend)

En zoo onverwacht.

Prosper:

God, oom, sta me niet te soufleeren! 'k Hou toch geen grafrede!

(in den toestel pratend)

Nee, dat was tegen m'n oom. Ik wou maar zeggen, dat m'n zoo onverwacht overleden broer...

Aristide:

Juist!

Prosper:

(met gebaar van ongeduld)

... Dat mijn laatste en oudste broer, 'n zoo uitnemend mensch was, 'n zoo voortreffelijke kerel, 'n zoo prachtige, bescheiden...

(slikt z'n aandoening weg)

... dat de familie tenminste op *die* manier, zijn nagedachtenis eeren wil. En, en, 'r moet 'n steen ook komen, hoor u? Iets bijzonders, iets aparts, 'n gedenknaald, of 'n zuil. Ja, dat breng ik allemaal met u persoonlijk in orde. 'r Mag niets mankeeren. 't Moet tip top zijn. Bonjour. Tot straks,

(hij legt de gehoorbuis neer, steekt 'n cigaret op, blaast van genoegen).

Menschen ik ben honderd pond lichter.

Aristide:

Ja, 't is 'n wonder van onzen Lieven Heer. 'n Wonder! 'n Wonder! 't Is zoo'n verrassing, dat ik 'r nog van tril...

(strijkt met de vingers langs 't voorhoofd)

Ik moet telkens zoo komen, om me te overtuigen, om me positief te overtuigen, dat ik, dat wij niet droomen, dat ik bij jullie in de kamer zit... En nou ben ik 'r nog maar alleen indirect bij geïnteresseerd! 't Is keurig, keurig!

Mevrouw:
Dus, dus, Prosper: 'r is geld op de Credietbank?

Groomoe:
Dus jullie erven iets van, iets van - beteekenis, naar Prosper z'n gezicht te oordeelen!

Aristide:
Van beteekenis? Van beteekenis! Jullie hebt niet 't flauwste vermoeden!

Prosper:
Ja, zou u 't me niet liever zelf laten vertellen, oom?

Aristide.
Vertel dan! Je ziet toch hoe ze popelen!

Prosper?
Schoonmama: geen woord, geen woord! Denk 'r aan! Nou dan, we gaan naar de Credietbank...

Aristide:
En ik geef m'n kaartje af...

Prosper:

(zich ongeduldig in de handen klappend)

En oom geeft z'n kaartje af. Als jullie dat nou niet hooren, slaapt-ie vannacht niet...

Aristide:
Dan slaap ik vannacht wel, maar zonder mijn kaartje, had de Directie, had Hamel, die mij nog als ambtenaar aan de Bank-van-Leening gekend heeft, jou misschien niet eens ontvangen, en je zeker inlichtingen geweigerd!

Prosper:

(geprikkeld)

En waarom zou-ie mij niet ontvangen hebben? Dat zou ik wel 'ns willen weten!

Aristide:
Omdat... Omdat...

Mevrouw:
Zitten jullie mekaar nou niet in 't vaarwater, asjeblief, asjeblief! Je ziet toch, oom, hoe we branden, om 't nieuws te hooren!

Aristide:
Laat hij dan tenminste zoo eerlijk zijn, om te erkennen...

Prosper:

(grommend)

Humhum! Dat is om je geduld bij te verliezen! Daarnet aan de telefoon, moest-ie zich 'r ook mee bemoeien. Palfreniers achter op de koetsen heb je bij bruiloften en niet bij begrafenissen!

Aristide:

(zich luidruchtig de handen wrijvend)

Goed, dan niet bij begrafenissen...

Prosper:
Ja, of u nou 'n gezicht trekt, of u 't alléén weet: ik heb nog nooit bij 'n begrafenis 'n palfrenier achterop zien staan!

Mevrouw:
Wat hindert dat nou?

Groomoe:

Ja, wat komt dat 'r op aan?

Prosper:

(driftig)

Dat komt 'r in zooverre op aan, dat 't eeuwig gekanker van oom Aristide, over de minste kleinigheid, me 't bloed naar m'n kop jaagt! Ik heb nog pas bij de bruiloft van Kleinman van de overzij, wel drie palfreniers achterop zien staan.

Aristide:

(droog)

Dat zal dan 'n begrafenis geweest zijn.

Prosper:
Nou, wil u...?

Aristide:
Ik? Ik zeg geen stom woord meer.

Prosper:
Nou had ik klaar kunnen zijn!

(tot Charles, die de kamer binnen-gestrommeld is, en uit de boekenkast een paar boeken neemt - driftig)

En nou dat nog! Heeft dat zoo'n haast?: Kun je dat strakjes niet, als we uitgepraat zijn?

Vooruit, vooruit, vooruit!

(schuw, zonder op te kijken, hinkt Charles de kamer weer uit)

't Is hier waarachtig om zenuwpatiënt te worden.

Mevrouw:
Jullie waren bij Hamel van de Credietbank. Nou, en toen...?

Aristide:
Toen zei ik: Hamel...

Prosper:

(gemarteld, de schouders ophalend)

Humhum! Toen zei ik: meneer Hamel, u heeft zeker de annonce van 't overlijden van m'n broer vanmorgen gelezen? Ik en m'n neef Baptiste zijn naar menschelijke berekening de twee eenige erfgenamen, en u zult 't zeker niet indiscreet van ons vinden, dat we even komen informeeren, hoeveel geld de overledene hier ongeveer heeft staan...

Aristide:
... En hoeveel fondsen ie in bewaring gegeven heeft...

Prosper:
Toen maakte-ie eerst wat bezwaren, dat-ie dat maar zoo niet zeggen mocht, dat eerst de noodige formaliteiten...

Aristide...
Maar toen zei ik: Hamel, wij kennen mekaar al zoolang, en je zult 'r mij 'n persoonlijk pleizier mee doen...

Prosper:

(schaterlachend)

Hoe is 't mogelijk! Hoe is 't godsmogelijk! Nou is Leiden ontzet...

Aristide:
Toen jij m'n heelen spaarpot van over de tienduizend gulden - voor je mislukte speculaties in die smerige Amerikanen opmaakte, had je wat meer respect voor m'n grijze haren, zat je me minder onbehoorlijk uit te lachen...

Mevrouw:
Hè, nee toe, laat 'r nou weer geen ruzie van komen!

Groomoe:
Als je nou maar met één woord zegt, Prosper, hoeveel geld 'r staat, kun je verder op je gemak met oom Aristide of met 'n ander afkibbelen!

Prosper:

Wel allemachtig, kibbel ik? Ben ik de wijze man, die alles doet, die alles ziet, die alles opmerkt, die alles beweert? En die tienduizend gulden, die heb je me vandaag voor 't laatst verweten! Die heb je binnen afzienbaren tijd terug! En daar heb je dan toch al dien tijd dikke zeven precent rente van getrokken!

Aristide:
Ik? Ik? Nee dat 's om na te vertellen!

Prosper:
Heb je hier niet volle Pension voor niemendal

gehad? Zou je daar niet bij 'n ander minstens zestig gulden voor in de maand betaald hebben? Is dat geen zevenhonderdtwintig gulden in 't jaar? Is dat geen ruim zeven procent? Wat wil je dan? Wat kijk je dan, of ik je afgezet heb? Zoo als ik mijn aandeel bij de Credietbank getoucheerd heb, maak ik schoon schip! Ik laat me die toontjes niet meer welgevallen!

Mevrouw:

Toe, toe, Prosper! Je ben nou wat nerveus.

Prosper:

Ik ben niet nerveus: ik zeg de waarheid - ik zeg de waarheid, zooals 'k 'r m'n heele leven gezegd heb!

Groomoe:

Ach, ach, als-ie weer met z'n waarheid begint! Toe, zeg jij 't dan, Aristide, hoeveel 'r...

Aristide:

(gnuivend)

'n Ton. Meer dan 'n ton.

Prosper:

(verwoed)

'n Ton! 'n Ton! Dat mocht *ik* nou niet vertellen! Daar mot hij de aardigheid van afnemen! Dank je wel. Daar spits ik me op straat op, om jou te verrassen, om na zooveel jaren van zorg en ellende je lachend en verwonderd gezicht te zien, en daar smijt oom Aristide, oom Aristide, altijd weer oom Aristide, roet in 't eten!

(zit nijdig neer, steekt 'n nieuwe sigaret op)

.

Mevrouw:

God, lieve Prosper, wat hindert dat? Hoe kan je daar op zoo'n oogenblik over vallen! God, wat voel 'k me ineens wee

(begint te snikken)

. Dat is haast niet te gelooven. Dat is... Dat is... Dat zou zoo'n geluk zijn... zoo iets... Wij 'n halve ton... En Baptiste 'n halve ton... En dat is die arme stumper, die ons allemaal teveel was, zoo onverwacht komen brengen...

(droogt zich 't voorhoofd)

... Daar breekt me 't angst-zweet bij uit... Daar raak ik m'n gedachten bij kwijt...

Groomoe:

Je gedachten bij kwijt? Maar Jeanne! Maar Jeanne! Moet je daar bij zitten snikken? Dat is gewoon de rijke oom uit Amerika! 't Is, precies zoo als Aristide 't zei, 'n wonder, 'n lot uit de loterij!

P r o s p e r :

(weer vergenoegd op en neer loopend)

Ja, nietwaar? 'k Wil wel weten, dat ik 'r onderste boven door ben!

(tot Aristide)

Sigaret, oom? Nou, laat me geen uur staan!

A r i s t i d e :

(gehumeurd)

Merci.

P r o s p e r :

Wie straf je daar nu mee? Enkel jezelf. Dan niet. Dan niet. Alleen snap ik 't niet, hoe men over 'n kleinigheid kan boudeeren! Ja, ja, ik weet wel wat u zeggen wil, maar

u flapt 'r ook zoo'n boel uit. En je mot van mekaar 'n hartig woordje kunnen verdragen. Sigaret? Nee, nee, we beginnen niet opnieuw!

Aristide:
Goed dan, maar...

Prosper:
En geen maar ook! 'k Zal je nog wel 'ns meer de waarheid zeggen, hahaha!

(slaat zich met de handen tegen de buik)

Hè! Hè! Hè! Honderd pond lichter! En die pracht van 'n kerel! Die fatsoenlijke kerel! Die eeuwige zwerver, dien we in geen zevenendertig jaar gezien hadden en die ons zoo ineens uit de ratteklem komt helpen! Want, wat stond 't water ons tot aan de keel, hè, Jeanne? En wat 'n hart van goud, als je 'r goed over nadenkt - hoe-ie, zoolang moeder leefde, telkens op 'r jaardag 'n telegram uit Melbourne stuurde! En, z'n belangstelling in ons allemaal, toen-ie daar gister zat...

Aristide:
Ja, ja, maar dat gepruim was wel 'n tikje onsmakelijk...

Prosper:
Zoo. Zoo. Nou, maar dat is mij heelemaal niet opgevallen. Heelemaal niet. Dat doet ieder zeeman. En dat vond 'k juist heel leuk, heel typisch! Ja, oom, of u nou niet van pruimen houdt: ik zie geen verschil tusschen 'n sigaar, 'n sigaret of 'n pruim. Tabak is tabak. En ik had me m'n besten, braven, ronden, eenvoudigen Gerrit, met de zeemanskleur op z'n gezicht, niet met zoo'n stukje brandend papier, als u daar rookt, kunnen voorstellen! Nee, nee, oom, wees nou niet weer in de contramine!

Aristide:
Nou vraag ik jullie, of ik één woord...

Prosper:
Ja, schoonmama en Jeanne zullen mij gelijk geven! Enfin, goed! Vandaag kan niets m'n dag meer bederven. Ja, ja, 't is waarachtig beter over niemendal na te denken! Dood, leven. Leven, dood. Had-ie gister kunnen vermoeden, had een van ons 't kunnen droomen, dat op dezelfde tafel, waaraan we zaten te skaten, vierentwintig uur later de krant met 't doodsbericht liggen zou? Tragisch. Op uw stoel, schoonmama, ja, op uw stoel....

Groomoe:

(angstig).

Heeft-ie op mijn stoel voor 't laatst...?

(staat verschrikt op).

Aristide:
Ja. En met de laatste troef in z'n hand...

Groomoe:
Akelig, akelig! En - en - hebben jullie soms opgelet wat voor kaart dat was...?

Prosper:
Klaveren negen.

Aristide:

('t hoofd schuddend)

Harten negen.

Prosper:
Beslist klaveren negen!

Aristide:
Nee, harten was troef! Herinner je maar! Ik zat aan de voorhand en Baptiste had gegeven.

Prosper:
Dan ben ik kleurenblind.

Aristide:
Daar hoef je niet kleurenblind voor te zijn. 'n Vergissing is menschelijk.

Prosper:
Wel christenezielen nog toe! Dat 's buitengewoon. Dat 's pyramidaal! 'n Vergissing is menschelijk! 'n Vergissing is menschelijk! Dat moet ù zeggen! Mensch, je heb je toch nog nooit van je leven vergist! Je heb toch altijd en *per se* gelijk!...

Aristide:
En nou verwondert-ie zich 'r over, dat van de tien kamers van z'n Pension om 'n haverklap tien leeg staan!

(driftig opstaand)

... Is 't hier uit te houen? Kan die man met 'n sterveling overweg?

Prosper.
Dat 's tip-top! Dat 's pyramidaal! Daar had 'k nou op slag 'n lapje van honderd voor over, als iemand, als de een of ander o n p a r t i j d i g e - O, wou ù als onpartijdige fungeeren, schoonmama? - achter de deur geluisterd had! Omdat ik nou niet de niais-rol in m'n huis blief te spelen, omdat ik gezonde oogen genoeg pretendeer te hebben, om harten van klaveren te onderscheiden, kan ik met geen sterveling overweg! Jawel! Ga je gang maar! Dat begin ik door te krijgen!

(ongeduldig)

Binnen! Binnen! Binnen!

(tot Charlotte)

Ben je doof?

Zevende Tooneel.
De vorigen, Charlotte.

Charlotte:
O! Alweer niet goed. As je niet klopt krijg je 'n standje van mevrouw - en as je wel klopt, 'n uitbrander van meneer!

(kop koffie aan oom Aristide presenteerend)

Asjeblief!

Aristide:
Dat mot je nou toch 'ns leeren Lotje, zonder bad onder de kop. Ik heb niet de gewoonte van 't schoteltje te slurpen!

Charlotte:
Da's nummer drie!

(giet schoteltje op presenteerblad)

'k Zal maar de wijste wezen!

(met tweede kop rondkijkend)

... Is de ouwe juffrouw 'r niet? Mot 'k nou weer al die trappen op?

Mevrouw:
U 'n kop, moeder?

G r o o m o e :
Ik voor me hart? Godbeware!

M e v r o u w :
Zet 't dan maar op tafel neer, Charlotte. 'k Zal Fé naar 'r kamer sturen.

C h a r l o t t e :

(schel)

Asjeblief!

(af)

.

Achtste Tooneel.
Mevrouw, Groomoe, Prosper, Aristide, Félicité, later Tante Adèle.

P r o s p e r :
Hoe lang ben jij nou nog van plan dat brutale schepseltje te houen? Jij laat je alles welgevallen! Onbegrijpelijk! 't Is of je bang voor 'r ben!

M e v r o u w .

(geduldig)

Dat ben 'k ook. Ze krijgt twee maanden loon en heeft meer dan zes gulden aan kleinigheden voorgeschoten! Dat kon je toch ook weten, Prosper...

P r o s p e r :
Kon ìk, ìk...? Sinds wanneer bemoei ik me met 't huishouden!

M e v r o u w :
Goed. Dan vergis ik me.

(in linker deuropening)

Fé! Fé! Félicitéééé!

('t hooge geluid der oefenende meisjesstem: 'Aaaaaa! Aaaaaa! Aveeeee!' weerklinkt)

Toe, dat heb ik je zoo verzocht!

F é l i c i t é :

(in deuropening)

Wel, gompie, màg dat nou niet, pa! Pa, mag dat niet?

P r o s p e r :
Wat leg je dat kind in den weg! Wat hindert dat of...

(Mevrouw wijst met een vinger omhoog. Driftig vaart hij uit)

Heb jij nou niet zooveel hart en gevoel om dat uit jezelf te laten! Moet je dat voorgekauwd worden?

F é l i c i t é :
Maar pa, vanmorgen nog, voor je uitging...

P r o s p e r :
Vanmorgen niets, niemendal! 'r Is 'n oom van je gestorven! Mijn broer is gestorven! En wat 'n uitnemende kerel! Een zooals 'r in geen duizend jaar 'n tweede geboren wordt! Schaam je! Nee, schaam je! Je moeder heeft volkomen gelijk! In de eerste weken wil ik geen gezang hooren! Later kun je je scha inhalen.

F é l i c i t é :
Maar pa...

P r o s p e r :
Nee, nee, nee! 't Is jammer genoeg - erger dan jammer! - dat we 'm maar zoo kort in ons midden gehad hebben! Die fatsoenlijke, nobele jongen...

Félicité:
Nou! Gister is 'r anders over 'm gesproken...

Prosper:
Door wie?

Aristide:
Ja, door wie?

Félicité:
Kan mij 't schelen! 'k Ben suf! 'k Heb niet gehoord, dat-ie 'r met geld vandoor was gegaan!

Prosper:
Dat zuig je uit je duim! Dat was 'n - dat was 'n - dat was 'n - 'n, 'n 'n, 'n kinderstreek - hoe oud was-ie toen heelemaal? - dat was 'n jongensstreek, zooals alleen 'n echte, 'n door en door echte jongen, uithalen kan!... Hebben we samen geen nestjes leeggeroofd? Zijn we niet samen, als 't donker was, over de schutting van den buurman geklommen, om zakken vol appelen en peren te moeren? Hebben we niet, als moeder 'r porte-monnaie liet slingeren, dubbeltjes, ja kwartjes en eens, hahaha, eens 'n gulden ge-ge-ge-gelangevingerd? Was dat diefstal, wat?... Was 't 'n misdaad, dat-ie in Antwerpen voor, voor, voor - dat kan 'k jou niet vertellen! - dat-ie in Antwerpen wat te veel geld uitgaf! Nee, 't was 'n echte, 'n tip-top, kerngezonde jongen! En vader is te streng tegenover 'm geweest! Veel te streng! Onvergeefelijk streng! Vader heeft 'n eenzamen zwerver van 'm gemaakt!

(tot Félicité, die onwilligluisterend 'n gordijntip opwipt)

Laat dat Fé! Dat 's ongepast! Wat drommel, wat moeten Kleinman van de overzij en Schoor van de Bazar van ons denken!

Mevrouw:
En loop even naar boven, Fé, kind, en zeg tante Adèle, dat 'r koffie koud wordt...

Félicité:
Dat vervelende koffiedrinken vooruit! Of we 't niet allemaal tegelijk kunnen doen!

Tante Adèle:

(tot Groomoe)

Dag Net, dag kinderen! Is 't waarachtig al over twaalf... Ik was zoo moe, zoo schrikkelijk moe! Ik heb vannacht geen oog dicht gedaan, geen oog! En zoolang-ie hier in huis blijft, hè, zàl 'k wel geen oog dicht doen!... Voor 't allereerst - ja, ja! - voor 't eerst van m'n leven, heb 'k den heelen nacht licht laten branden! Dat mag je vreemd vinden: telkens weer verbeeldde ik me, dat 'r op de gang op bloote voeten geloopen werd, en dat er 'n deur piepte!

(Tot Aristide)

Ach, ach, kindje, draag je nou tòch twéé brillen! Dat heeft de dokter je zoo verbojen!
Dat is 't bederf voor je oogen! En, en - ach, ach! - je drinkt koffie zonder melk!... Let

'r dan niemand op je, als ik 'r niet ben!

(tot Mevrouw, die haar de koffie van de tafel aanreikt)

Dank je, Jeanne! En kan die akelige meid 't niet onthouden, om me enkel thee, zonder suiker, op m'n bed te brengen! Je weet toch hoe suiker levend vergif voor me is!... Aristide, kindje, doe je lorgnet òf doe je bril af! Wil je je oogen heelemaal kwijt raken?

Aristide:

Zus!

(haar met een vinger wenkend)

Pist! Pist! Kom 'ns hier! Nee, dichterbij!

(zij buigt zich over hem heen. Hij fluistert haar wat toe)

.

Félicité:

(op de pianokruk ronddraaiend)

Alweer geheimen! Dat akelige gefluister!

(slaat 'n paar maal met een vinger een toets aan)

.

Mevrouw:

Fé! Fé!

Groomoe:

Maar Feetje!

Prosper:

(streng)

Fé!

Félicité:

Wat 'n nonsens! Wat 'n nonsens!

(slaat opnieuw met een vinger aan)

Of ik nou zóó doe - wat hindert dat!

Prosper:

Je laat 't. En basta!

Félicité:

De een mag dansen, de ander... Bonjour! Bonjour, hoor!

Negende Tooneel.
Mevrouw, Groomoe, Prosper, Aristide, Adèle.

Tante Adèle:

(opgewonden)

Is dat waar? 'n Ton? Meer dan 'n ton? Daar ga 'k bij zitten. Daar knikken m'n kniëen van. Dat stijgt me naar m'n hoofd. Dat is dan voor jullie - en voor - en voor Baptiste! Die arme Baptiste, die nog gister, toen-ie je kwam feliciteeren, kindje, en toen-ie nog de attentie had 'n pakje cigaren voor je mee te brengen, geel, letterlijk geel van de zorg was! Ach, wat doet me dat voor Baptiste 'n ontzettend, 'n schrikkelijk plezier...

Prosper:

(die voor het schrijfbureau geschreven heeft)

Dank je wel, tante! Merci! Uitgezocht lief!

Tante Adèle:

(een zilver zakdoosje met sacharine-tabletjes openend en er een in haar koffie meppend)

Gut, val je daar over, neef? Dat ik 't jullie gun, en hoe gun, en dat ik blij ben voor

jou en voor Jeanne en voor de kinderen - en voor Aristide, hoef 'k niet eens met nadruk te zeggen. Maar die arme en bescheiden en zich met weinig tevreden-stellende Baptiste, met 'n zoo ordinaire vrouw, 'n familie van vijf jonge schaapjes, en telkens weer tegenslag in zaken... Als ik me destijds geen lijfrentetje gekocht had, was ik 'm al lang bijgesprongen!

Prosper:
En 't kwijt geweest!

Tante Adèle.
Daar blijf ik 't antwoord op schuldig, neef!

Prosper:
Daar blijf je 't antwoord op schuldig! Daar valt niets op te antwoorden! Wat is Baptiste? Wie is Baptiste? 'n Nul, 'n niemendal, nee, 'n niemendal!

Aristide:
Nou, nou, nou!

Groomoe:
Baptiste is...

Prosper:
'n Ezel in zaken, een die z'n vak niet kent... O, daar heb je 't weer! Ik sta weer met m'n meening alleen! Merkwaardig, hoe niemand de waarheid hooren wil! Dat begint 'n drukkerij - dat zet 'n uitgeverszaak op - dat wil tegen groote en lang-gevestigde firma's concurreeren - dat...

Mevrouw:
Toe, Prosper... Wat heb je daar an...

Prosper:

(driftig)

Nou jij nog! Wel ja, waarom jij ook niet? Ik zeg, zooals 't is! En als je me eerlijk vraagt: ik vind 't zonde en jammer, dat ik de helft van 't geld van m'n broer in 'n open put moet smijten! We zullen zien, wat 'r na 'n jaar, of na twee jaar, of na drie jaar van overgebleven is! Dat is mijn voorspelling!

Tante Adèle:
Ja, ja.

Prosper:
Wat nou ja-ja?

Groomoe:
Adieu, ik ga weg.

Tante Adèle:
En ik - ik zeg niets meer.

P r o s p e r :
Met andere woorden...

Tiende Tooneel.
De vorigen, Charlotte.

C h a r l o t t e :

(een stapel kaartjes op de tafel leggend)

Asjeblief. En d'r zit benejen, in de voorkamer, 'n heer die kamers wil zien.

P r o s p e r :
Wegsturen! Dat had je toch ook uit je eigen kunnen doen! We verhuren geen kamers meer! Zeg 'm - zeg 'm, dat alles verhuurd is!

Mevrouw:
Maar, man...

Aristide:
Alles verhuurd!

Tante Adèle:
En al de kamers staan leeg!

Prosper:
Doe wat 'k je zeg!

(gaat naar het raam, grijpt van achter het gordijn een bordje 'Gemeubileerde kamers te huur', werpt dat op het schrijfbureau)

En goddank! Die kouwe drukte en die kouwe complimenten, hebben we tenminste niet meer af te wachten!

(nijdig tot de meid)

Wat gaap jij nou? Wat kijk jij nou? Wat lach jij nou? We verhuren niet meer! En dat individu benejen, dat zoo weinig tact heeft, om aan 'n sterfhuis aan te bellen, wijs je 't gat van de deur!

Charlotte:
Ik vind alles goed.

Prosper:
En breng die twee telegrammen even weg. Maar dadelijk. Nou?

Charlotte:
Centen.

Prosper:
Dat kun je toch op 'n andere manier vragen! Asjeblief!

Charlotte:

('t bankpapier heen en weer draaiend en tegen 't licht houdend)

Drie honderd gulden? Drie honderd! Nou, nou! Da's om van te schrikken!

(af)

.

Elfde Tooneel.
Mevrouw, Groomoe, Prosper, Aristide, Adèle.

Mevrouw:
Mocht dat nou wel, Prosper?

Prosper:
Of 't mocht?

Mevrouw:
Dat waren toch de driehonderd gulden...

Aristide:
... Die ik in z'n portefeuille... Waarom zou dat niet mogen?

Mevrouw:
Nou ik dacht...

Prosper:
Hahaha, je zal je an ander grof geschut moeten gewennen! Dat 's pas 't begin!

(de pas gekomen kaartjes openend)

Mr. Van der Wielen. P.C.... Ja, ja, die krijgt ook nog 'n ongezellige kleinigheid van ons...

Tante Adèle:
Die Baptiste! Die arme Baptiste! En, wat zei-ie wel, toen-ie 't hoorde?

Aristide:
Die weet 't nog niet!

Tante Adèle:
Weet-ie 't nog niet? Zijn jullie 't 'm dan niet wezen zeggen?

Mevrouw:
Nee, tante. Baptiste is naar Rotterdam.

Aristide:
Naar 't hotel, waar Gerrit voor 't laatst gelogeerd was.

Tante Adèle:

(langzaam overleggend)

Waar Gerrit voor 't laatst gelogeerd was? Wat moet-ie daar?

Groomoe:
Voor de koffers.

Mevrouw:
Tenminste als 'r bagage is.

Aristide:
Begrijp je dat nou niet, zus? Wij twee zijn naar de Credietbank gegaan, en Baptiste...

Prosper:
En als u 't nou nièt begrijpt, tante, is 't ook goed! Dat hoeven we toch niet met z'n zessen uit te leggen!

(tot Charles, die met 't pak kennisgevingen binnenstrompelt)

Zoo. Dat heeft anders wel geduurd. Daar heb je nou, van toen we de deur uit gingen, op gestudeerd!

Twaalfde Tooneel.
De vorigen, Charles.

Charles:
Ik moest toch verschillende adressen opzoeken, pa.

Prosper:
En de lijst?

Charles:
Asjeblief, pa. 'r Zijn nog tien overgebleven.

Prosper:
Tien? Tien! 'r Waren 'r toch honderd! Dat klopt toch niet! Hou je mond maar! Ik snap 't al! Natuurlijk weer de helft verschreven! Ik zeg je toch, om je mond te houen! Ga zitten, en lees op, maar zoo, dat ik 't verstaan kan!

Charles:

Familie Boes, Hoogstraat 273, alhier.

Prosper:
Alhier! Alhier! We weten wel, dat ze niet in Londen wonen!

Mevrouw:
Nou, Prosper...

Prosper:
Daar wachtte 'k op! Heb u niets te zeggen, schoonmama, of oom Aristide, of tante Adèle? Verbaast me! Verder.

Charles:

(schuw)

Mejuffrouw Anna Hagel, geboren Stein...

Prosper:

(woedend de kennisgeving verscheurend)

Jij had ambtenaar van den Burgerlijken Stand moeten worden, ezel, kuiken! Mejuffrouw... Geboren Stein! Dat snuffelt den heelen dag in boeken en heeft nog niet 't begrip, om mevrouw te schrijven! Daar kan 'k me nou toch dood over ergeren!

Aristide:
Maar als-ie nou toch...

Prosper:
Willen we liever apart gaan zitten, zonder vier getuigen? Vooruit.

Tante Adèle:
Heb je aan Santje gedacht, neef? En aan - God, hoe hiet die ook weer? - die, je weet wel - nou, je weet wel...?

Prosper:
Krijg 'k nou 'n oogenblik stilte, of krijg 'k geen stilte?

Tante Adèle:
Wat jaag je nou? Ze heeft ons toch ook 'n kennisgeving gestuurd, toen 'r schoondochter overleed... Ze is getrouwd met... Dat 's toch afschuwelijk, als je niet op 'n naam kan komen...

Prosper:
Vooruit.

Charles:
Dan volgt Spoor, maar die is straks al gehaald - dan Meier...

Prosper:
Met 'n i of 'n y?

Charles:
Met 'n i. Asjeblief, pa.

Prosper:
Deugt niet. Dan heb ik me vannacht vergist, maar dan had jij dat met je snuggeren kop moeten merken.

Aristide:
Meier? Meier? Is dat...?

Prosper:
Ja, dat is. Verder.

Charles:
Hoogstraten, Turfmarkt 13...

Prosper:
Waar?

Charles:
Alhier.

Prosper:
Zeg dat dan. 'r Komt 'r toch ook dadelijk een in Utrecht.

Groomoe:
Als 'k je nou niet stoor, Prosper, dan wou 'k vragen, of Dadels ook op de lijst staat?

Prosper:

Drie maal. Vier maal. Dat 's weer iets voor schoonmama, hahaha! Of we Dadels zouen kunnen vergeten, hahaha! Vooruit, vooruit, vooruit!

Tante Adèle:

Hoe heet ze nou toch weer! Je weet toch, wie 'k bedoel, Net! Ze was met zoo'n kreupelen man getrouwd, en ze heeft ook suikerziekte. Gut, de laatste maal dat ze bij Dr. Sijpken was, had ze wel vijf procent...

(snel)

Neef, je vergeet Sijpken toch niet!

Prosper:

(brullend van 't lachen)

Dat 's alweer piramidaal! Dat 's eenig! En daar moet je je verstand bij houen! Den dokter die zelf den dood geconstateerd heeft, aan Sijpken, aan

Sijpken, aan dien braven Sijpken, 'n kennisgeving van overlijden sturen!

Aristide:

(meelachend)

Ja, zus, dat 's nou niet listig van je, hahaha!

Mevrouw:

(lachend)

Tante, tante, hoe kom je daar op!

Groomoe:

Ja, Adèle, nou heeft Prosper gelijk, hahaha!

Prosper:

(van 't lachen bekomend)

Hè! Hè! Dat heeft me goed gedaan! En dat 's voor 't eerst sinds langen tijd, dat we allemaal 'ns smakelijk en zonder zorg gelachen hebben!

Tante Adèle:

Nou, daar begrijp 'k niets van. 'n Beleefdheid is 'n beleefdheid! En als mij, godbewaar

(klopt op tafelblad)

wat overkomt, sta ik 'r op, dat mijn dokter ook 'n kennisgeving krijgt! Dat is de burgerlijke beleefdheid...

Prosper:

(tegelijk met de anderen lachend)

Tante, hou op, hou op!...

Dertiende Tooneel.
De vorigen, Baptiste.

Baptiste:

(verschijnt in deuropening van achterwand. Hij blijft met 'n strak-gespannen gelaat, en met de handen in de zakken, onbewegelijk staan. 't Lachen der anderen houdt onmiddellijk op. Een stilte van angstige verwondering.)

Prosper:

Nou? Wat doe je - wat doe je... mal!

(Baptiste beweegt niet.)

Aristide:
Is - 'r iets gebeurd?

(Baptiste blijft versteend.)

Mevrouw:
Baptiste! Baptiste! Scheelt je wat?

(hij gaat met 't zelfde strakke gezicht bij de deur zitten)

.

Tante Adèle:
Nou, Baptiste, je maakt ons ongerust!

(een stilte.)

Prosper:

(geprikkeld)

Wat drommel, wat drommel, wat zit je nou den paljas uit te hangen!... Was 'r geen bagage in dat hotel?

Baptiste:

(knikt droog)

... Pollie.

Prosper:

(gebluft)

Pollie?

Aristide:
Pollie?

Baptiste:

(droog knikkend)

Pollie.

Mevrouw:
Pollie, Pollie? Wat is dat?

Baptiste:
Heb 'r mee gebracht.

Prosper:

(niet begrijpend)

Meegebracht?

Aristide:
'n Hond?

Baptiste:

(droog)

Nee. Z'n vrouw.

Prosper:
Ben je dol!

Aristide:
Z'n vrouw? Wat, wat, wat, wat klets je nou!

Mevrouw:
Z'n vrouw? Dat kan toch niet. Hij ìs toch niet getrouwd!

Baptiste:
Ja. En hoe. En met Pollie.

Prosper:
Nou zou 't me niets verwonderen, of dat is weer zoo'n kinderstreek van Baptiste! Dat 's weer tip top! Nou zit-ie te glimlachen, terwijl-ie zelf niet weet, waarmee-ie speelt!

(zich met gebalde vuisten voor Baptiste posteerend)

Ja, waarmee je speelt! Met 'n halve ton voor jouw portie!

Aristide:
'r Staat bij de Credietbank minstens, minstens, minstens - 'n ton, Baptiste!

Mevrouw:

(angstig)

De helft voor jou - de helft voor ons, Baptiste...

Baptiste:

(verschrikt, met starende oogen opstaand)

Wel allemachtig! Wel wat weerga! Wel vervloekt! Wel God in den hemel! Wel allemachtig, allemachtig, allemachtig!

P r o s p e r :

Als je niks anders te zeggen heb! Wat was dat nou met dat - met dat Pollie?

B a p t i s t e .

Nee, nee, nee! Nou moet je me eerst van de - van die Credietbank vertellen! Hebben jullie daar... Staat daar 'n ton - meer dan 'n ton? Wel allemachtig, allemachtig, allemachtig!...

(grijpt z'n zakdoek uit z'n zak, wrijft zich het voorhoofd)

Of houen jullie me voor de gek?

Veertiende Tooneel.
De vorigen, Félicité.

F é l i c i t é :

Gompie, pa, 'r is 'n vreemde juffrouw na boven geloopen, en die zit op de trap te huilen!

P r o s p e r :

(verslagen)

Is dat...?

B a p t i s t e :

Krijg 'k antwoord, of krijg 'k geen antwoord? Heeft-ie meer dan 'n ton nagelaten? Heeft-ie...

Prosper:

(woest)

Ik vraag je wie de juffrouw, de juffrouw, waarvan Fé vertelt...

Baptiste:
Wel allemachtig, daar ben 'k toch mee binnen gekomen! Je ben toch niet Oost-Indisch doof! Hij is getrouwd, getrouwd, getrouwd!

Tante Adèle:
Getrouwd? Met wie?

Baptiste:
Met wie, met wie, met wie! Met Pollie! Met Pollie! Met Pollie!

(valt buiten adem in 'n stoel)

Zoo.

(heesch)

Zoo. En nou jullie. Dus, dus, op de Credietbank... En dat weet je stellig...? En daar heeft zij, zij me geen woord van gezegd!

Prosper:

(naar een raam toegaand, en dat opschuivend, waarbij hij nijdig een pakket rouwkennisgevingen op den grond smijt)

Man, man, hou je mond! Ik stik!...

(blazend om adem te halen)

Ik stik letterlijk!... En waar, wáár heb je dat mensch gevonden?

Baptiste:

(zenuw-geprikkeld)

Hier. In m'n vestzak! Bij m'n horloge! Je lijkt wel simpel, oom! Waarvoor heb 'k de reis gemaakt? Waarvoor ben 'k vanmorgen om zès uur op de trein gaan zitten?

Aristide:
Dus, ze was in 't hotel?

Groomoe:
Getrouwd? Met - 'n juffrouw, die op de trap zit, getrouwd?... Kinderen, wat krijg 'k daar 'n hartklopping van! Getróúwd - maar dat zal ze dan toch moeten bewijzen, dat ze getróúwd is... Heeft ze je 'r trouwboekje laten zien, Baptiste?

Baptiste:

Ja, dat lag in 't hotel naast 'r boterhammenbordje! Naast 'r onderrok, naast 'r haarborstel! De vraag! De nonsensvraag!

Tante Adèle:

Nou, maar ik vind, dat Net geen ongelijk heeft. Als-ie getrouwd was geweest - om 't te zeggen, zooals 'k 't denk: éérlijk getrouwd - dan zou, dan zou...

Baptiste:

Ze is getrouwd! Dat hèb 'k geïnformeerd! Bij, bij... Wat doet 't 'r toe! 'k Laat me toch niet door de eerste de beste 'n loer draaien! 'n Ton! 'n Halve ton! Vijftig duizend gulden!

(slaat zich met de vlakke hand tegen 't voorhoofd)

Wel allemachtig, allemachtig! En 'n vróúw! Een die misschien met alles... En daar kwam 'k straks, als 'n kind zoo onschuldig binnen, in de onnoozele meening, dat oom Prosper over die in

de portefeuille gevonden zielige drie honderd gulden op z'n neus zou kijken...

Mevrouw:

(naar de deur links)

Dan zal 't 't beste zijn, dat ik na 'r toe ga.

Prosper:
Hier blijven!

Mevrouw:
Als ze toch zit te huilen... Je kan 'r toch niet...

Prosper:
Hier blijven! Hier blijven! Wat gaat me dat vreemde mensch an! Dat is om razend te worden! Hier blijven! We moeten onder mekaar... Niewaar, oom Aristide, niewaar tante, niewaar schoonmama?

Aristide:
Als ze 'r bij is, kunnen we niet praten!

Groomoe:
Suscht!

Vijftiende Tooneel.
De vorigen, Charlotte.

Prosper:

(tot Charlotte)

Strakjes! Strakjes! Je ziet, dat we...

Charlotte:

(een kruidenierszak met geld op tafel leggend)

Nee, zooveel geld hou ik niet bij me.

(lachend)

Dat ben ik niet gewend. 't Eene telegram was vijf-en-veertig centen, en 't andere...

Prosper:

(ongeduldig)

Ja, ja, 't Is goed!

Charlotte:

En 't andere dertig. Dat 's vijf-en-zeventig. Dat maakt twee honderd negen-en-negentig gulden vijftien centen. 'k Heb eerst bij den kruijenier - om 't te wisselen, en om is lekker swiet te slaan, 'n pak lucifers gekocht. Asjeblief. Dat is honderd papier. En in de zak zit de rest an zilver. Nou, mot niemand 't natellen?

Mevrouw:

Strakjes. 't Zal wel kloppen.

Prosper:

(nijdig)

Strakjes! De helft zal 'r niet an mankeeren!

Charlotte:

(gebluft)

Nou, nou! As u dan maar niet later...

Prosper:

(opstuivend)

Nee, nee! 't Is in orde!

Charlotte:

(gebluft)

Nou, nou!

(af)

Zestiende Tooneel.
De vorigen, zonder Charlotte.

Prosper:

(tot Groomoe, die in de stilte bij Charlotte's heengaan, den zak naar zich toehaalt, en 'r iets uit neemt)

Mama, mama! Scharrel niet!

Groomoe:
Ik heb jou - dat weet je toch, Jeanne? - 'n gulden voor de koffie geleend...

Prosper:
Ben u bang, dat we met uw kapitaal met de noorderzon verdwijnen?

Aristide:
Ja, wat voor 'n manieren, Netje!... Als we dat allemaal deden, Adèle en ik, en wie 'r meer zoo'n kleinigheid voorgeschoten heeft, blijft 'r niemendal voor de begrafenis over!

Tante Adèle:
Neef, mag dat raam niet dicht asjeblief, asjeblief? 't Tocht schrikkelijk, schrikkelijk!

Prosper:
't Geduld van hònderd engelen, moet je hier hebben! Daar willen we beraadslagen over 'n zaak van beteekenis, 'n ernst, alz we nog nooit in de familie hebben gehad - daar valt 'n fortuin uit de lucht...

Aristide:
... 'n Fortuin en 'n vrouw...

Prosper:
Dank je! Daar heb je den soufleur weer!... Daar willen we met kalmte en overleg praten, en daar maakt schoonmama zich over 'n gulden druk en tante Adèle zit op de tocht!...

Baptiste:

(die nijdig het venster gesloten heeft)

...Zoo! En nou asjeblief zonder interruptie!

Prosper:

(gejaagd)

Als die vrouw z'n vrouw is - en dat zal wel! - tenminste als jij sekuur heb geïnformeerd...

Baptiste:
... Hij heeft 'r 'n week gelejen getrouwd! Zoo stellig als tweemaal twee vier! De vent uit dat zeemanshotel was een van de getuigen...

Prosper:
'n Week gelejen? Eerst 'n week gelejen? Dat is - dat is - dat is bedriegelijke bankbreuk!... Dat is 'n Judasstreek!... Dan heeft dat mensch, omdat ze pas 'n week met 'n man van 57 jaar - met 'n halven grijsaard! - getrouwd is - eerst 'n week! - dan heeft dat mensch, dat, dat, dat... - dan heeft ze misschien rechten - dan heeft ze misschien alle rechten...

G r o o m o e :
Jawel, dat wil zeggen, àls ze, àls ze héúsch met 'm na 't stadhuis is geweest...

P r o s p e r :

(wild van zenuwen)

Schoonmama, hou u d'r buiten! Ik tril! Ik tril aan m'n heele lichaam!

G r o o m o e :
Nee maar, nou vraag 'k - of dat mijn schuld is!

P r o s p e r :
Dat beweert niemand! Daar denkt niemand aan! Maar lei m'n gedachten niet af! Laat me met kalmte en over-

leg...

(geëchaufeerd neerzittend)

Dat 's 'n misdaad... Dat is, om niet onder woorden te brengen! Dan zijn we weer foutu!

Aristide:
Als-ie jullie tenminste niet in z'n testament...

Prosper:

(opstuivend)

Weer 'n advies! *Ons* in z'n testament! Ons! Ons! Of-ie voor ons speciaal, voor ons, die-ie in geen 37 jaar heeft opgezocht, 'n testament zal gemaakt hebben!

Baptiste:
En als 'r wel, Godbeware, Godbeware 'n testament is, krijgen we geen duit, geen halve duit, geen rooie duit!

Prosper:
En je heb 'r natuurlijk in den trein niets gevraagd?

Baptiste:
Van wat? Wist 'k dat in den trein! En ken je wat vragen an 'n mensch, dat enkel maar zit te grienen!

Aristide:
Als 'r geen testament is

(bij gebaar van interruptie tot Prosper)

- Ja, of jij me nou telkens afblaft: ik ben 'r ook bij geïnteresseerd, of tellen mijn tienduizend gulden niet mee? - als 'r geen testament is, en geen huwelijksche voorwaarden...

Tante Adèle:
Heel juist, dan zijn ze in gemeenschap getrouwd...

Groomoe:
... Als ze getrouwd zijn...

Tante Adèle:
... En dan hebben jullie stellig recht op de helft...

Prosper:
Wel christene zielen, houen jullie je 'r buiten, of niet! Ik tril en ik stik - en jullie matten me nog meer af! 't Is 'n zaak tusschen mij en Baptiste...

Aristide:
Nee, tusschen jou, Baptiste en die vrouw...

P r o s p e r :

(wild)

Dat weten we nou toch wel! Zie je ons voor twee imbecielen an, oom! Getrouwd! Getrouwd! Dan blijven we in de vervloekte, gek-makende misère, of, of in 't gunstigst geval, als 'r geen testament is en geen voorwaarden, moeten we met dat mensch op de trap, met dat mensch op de trap, half om half deelen, 'r voor haar portie vijftig mille minstens afstaan, omdat, omdat ze 'n week met 'm getrouwd is geweest, 'n week, 'n week! Dat is je gemeenste anarchie! Dat is, dat is, om in mekaar te zakken!

(heftiger)

En waarom heeft-ie gister z'n mond gehouen? Ik heb 'm toch woordelijk, woordelijk gevraagd, of-ie die zeven en dertig jaar vrijgezel was gebleven! Daar heeft-ie bij geknikt! Daar heeft-ie bij geschaterd! Daar heeft-ie zeven vingers bij opgestoken! Daar heeft-ie bij gezegd: zeven en dertig

jaar op 'n week na! En daar heb *ik* om gelachen, omdat 'k dacht, dat-ie 'n mop bedoelde...

(zit uitgeput neer)

.

Aristide:
Nee, dan was dat geen mop. Zeven dagen, 't klopt.

Prosper:
En waarom, waarom heeft-ie 'r dan niet meegebracht? Dat, dat, dat mensch! Waarom die beroerde, geniepige komedie? Ik ben toch z'n broer, z'n eenige broer!

Baptiste:
Waarom? Waarom? Omdat-ie 'r niet dorst voorstellen, omdat ik me al geneerde tweede klasse met 'r te reizen! Omdat ze voor 'n jaar of zoo, met 'n knal falliet is gegaan - ja, falliet, falliet! - omdat 'r natuurlijk nog àndere steken an 'r los zijn!

Félicité:
Nog andere steken, Baps?

Prosper:

(nerveus)

De kamer uit, asjeblief! Jóúw gevraag kunnen we zeker missen!

Tante Adèle:
Ik verwonderde me 'r óók al over, dat 'n meisje van háár leeftijd...

Félicité:
Gompie, tante, van mijn leeftijd, van mijn leeftijd! 't Zou wat moois zijn, als de wijsheid *altijd* met de jaren kwam! Bonjour! Ben *heelemaal* niet nieuwsgierig! Bonjour!

(af)

Prosper:

(tot Charles, die op de knieën gehurkt, de op den grond liggende rouwkennisgevingen ordent)

En jij! En met bekwamen spoed!

Mevrouw:

(terwijl Charles geduldig heen strompelt)

Nou, Prosper!

Prosper:

Ondermijn je m'n gezag weer?

Mevrouw:
Hoe kan je zóó'n jongen ‘met bekwamen spoed’ toeroepen!

Prosper:

(uitvarend)

Jij met je ziekelijke voorliefde voor je zoon...

(Charles af)

Baptiste:
Oom, asjeblief. We zijn enfin seuls.

Aristide:
Ja, ja. En vertel jij nou, Baptiste, hoe...

Zeventiende Tooneel.
Prosper, Aristide, Mevrouw, Adèle, Groomoe, Baptiste.

Prosper:
Vertellen! Vertellen! Ik begin met m'n advocaat,

met Van der Wielen, op te schellen. Hooren, hoe dat zit, hoe dat moet, hoe dat kan, hoe dat...

Aristide:
Juist. 't Lag me op m'n tong...

Prosper:
We moeten weten, wat 'r in 't Burgerlijk Wetboek over huwelijksche voorwaarden en over gemeenschap en over zoo'n geval van seniele dementie van 'n grijsaard, die 'n week voor z'n dood blieft te trouwen, en van zoo'n indringster in 'n respectabele familie, staat! Ik heb kinderen. Ik heb twee beste kinderen, ik heb twee minderjarige kinderen, waarvan 'k de rechten met hand en tand...

Aristide:
Je heb niet alleen kinderen, je heb schulden...

Prosper:
Bravo! Geestig! Ging dat op mij, of ging dat op Baptiste?

Tante Adèle:
Nou, ik zou denken, op allebei...

Prosper:

(ongeduldig in telefoonboek bladerend)

Van der Wielen! Van der Wielen! Van der Wielen? Wel, wat drommel...

Baptiste:
593, oom.

Prosper:
Dat had je wel eerder kunnen zeggen!

Baptiste:
Kan 'k gissen, dat u 'n telefoonnummer, dat u zóó dikwijls gebruikt, vergeet?

Prosper:
Ik? Jij! Heb *ik* iederen dag 'n advocaat noodig?

Baptiste:

(droog)

Oom, laat pot den ketel niet verwijten...

Prosper:
Pot en ketel? Heb *ik* 'n drukkers-, 'n uitgeverszaak, die...

Baptiste:
Nee, oom. *U* heeft 'n Pension, met meubelen op afbetaling.

A r i s t i d e :
Hahaha!

(loopt lachend naar de deur)

.

P r o s p e r :
Je hoeft niet van plezier weg te loopen, oom?

(nijdig in de telefoon)

593! Ja, 593!

(mevrouw af door linkerdeur)

.

Achttiende Tooneel.
Prosper, Baptiste, Adèle, Groomoe.

T a n t e A d è l e :

(fluisterend)

Net, Net - hoe heet ze toch ook weer? Ik pijnig m'n hersens af! Hij was kreupel, en dan droeg-ie van die lakensche dingen over z'n schoenen... Hoe heeten die lakensche dingen, die lakensche dingen...

Prosper:

(nijdig)

Suscht! Suscht! 'k Versta niks! Hallo! Is Mr. Van der Wielen daar? Nee? Bien Aimé! Heeft-ie pleidooi voor de Rechtbank? Jammer! Wil u 'm vragen, me dadelijk op te bellen, zoodra-ie op kantoor komt! Zeg u 'm, dat ik 'm dringend moet spreken over 'n erfeniszaak, en, en, dat ik z'n rekening wil voldoen!... Dank u.

(hangt gehoorbuis in toestel)

. Vervloekt jammer! Wat nou?

Baptiste:

'r natuurlijk voorloopig als lid van de familie ontvangen. En aap, wat heb je 'n mooie jongen, spelen! Dat 's de eenige weg. En eerst hooren hoe de vork in den steel zit! En geen advocatenwerk, als we 't maar eventjes kunnen vermijden!

Prosper:

Dus?

Groomoe:

Natuurlijk, Jeanne is al zoo verstandig geweest, na 'r toe te gaan!

Tante Adèle:

(tot Baptiste)

Neef, hoe heeten die lakensche dingen, die 'n heer over z'n schoenen draagt?

Prosper:

Tante, laat me met rust! Je zit toch vlak naast den lexicon!

Groomoe:

Hemeltje...

Prosper:

Ja, uw hemeltjes, schoonmama, uw hemeltjes en uw gezucht...?

(plotselinge stilte)

Negentiende Tooneel.
Prosper, Baptiste, Adèle, Groomoe, Mevrouw, Pollie, Aristide.

Mevrouw:

Zoo. Leg uw hoed en uw mantel af.

(helpt haar)

Dat is mijn man. Prosper, de vrouw van je broer. En dat is neef Baptiste. En dat mijn moeder. En dat tante Adèle, 'n tante van uw overleden man. Ga zitten. Hier is 'n makkelijke stoel.

B a p t i s t e :
Mij had u niet noodig voor te stellen, niewaar tante? Wij kennen mekaar al.

(bukt zich, reikt 'n voetenbankje aan)

.

P r o s p e r :
Schoonzuster, u komt onder be... onder miserabele omstandigheden - met - met de familie kennis maken... En enne... Enne... En we zijn allemaal nog te diep onder den indruk, om veel - om veel woorden te gebruiken... Maarè... Maarè... M'n huis staat voor je open... En... Enne... je blijft onder ons dak!

Mevrouw:
We hebben kamers genoeg, Pollie!

Tante Adèle:
Tien.

Prosper:
Heeft u 'm erg veranderd gevonden?

(zij schudt suffig het hoofd)

. Hij was, hij was 'n best mensch, hij was...

(tot Baptiste, die hem aan 'n jasslip trekt)

Wat wil jij nou? Wat zeur jij nou? Wat trek jij nou?... Hij was 'n rechtschapen mensch, en niemand sterker dan wij, schoonzuster, beseffen uw verlies,

(zij knikt suffig)

.

Mevrouw:
Blijf je met ons 'n stukje eten, Pollie?

(zij weigert wezenloos)

.

Prosper:
Kom, kom! Als je òns ziet eten, eet je vanzelf mee... Ook de levenden hebben rechten... Toen mijn vader stierf, niewaar Jeanne, niewaar tante, niewaar schoonmama, hebben we, hebben we...

Twintigste Tooneel.
De vorigen, Charlotte.

Charlotte:

(met bloemtuil)

Asjeblief van Kleinman, van de overzij... En... En...

Pollie:

(ziet de bloemen, tracht zich te bedwingen, snikt ket uit)

.

P r o s p e r :

(haar op den schouder kloppend)

Nou, nou, nou, schoonzuster...

M e v r o u w :

(achter haar)

Kom, Pollie, Pollie!

B a p t i s t e :

(terwijl ook de anderen zich deelnemend-hartelijk met Pollie bemoeien)

Kom nou, tante!...

EINDE VAN HET EERSTE BEDRIJF.

(*Wordt vervolgd*).

Helene Mercier door G. Kapteijn-Muijsken.
Eene heilige van den nieuwen tijd.

> ‘Qu'est ce qui sépare cette prière (la prière du Saint) de effort fait en dehors de toute religion révélée par les âmes d' élites pour découvrir le devoir? Très peu de chose en vérité, les mots sont différents, l'action est la même.’
>
> Paul Sabatier, Vie de S. François D'Assise.

Wanneer ik mij Helene Mercier herinner, en haar streven en leven overdenk, dan komt een blijheid over mij. Een blijheid geboren uit de bevestiging van mijn geloof in de geestelijke veerkracht van onzen tijd en in de mogelijkheid om even goed als eertijds, in tijden van sterk religieus bewustzijn, den hoogsten Levens-zin te kweeken en een daarmede gepaard gaande, uitstralende bezieling tot goede werken. Want dit is voor mij het allergewichtigst moment in het bestaan eener persoonlijkheid als die van Helene Mercier: haar geestkracht, haar zieledrift aangevuurd door het nieuwe inzicht van den tijd waarin zij geboren is, dat inzicht, dat haar in staat stelt zich zelve te scholen tot een faktor van beteekenis voor de eigenaardige taak harer dagen. - Het is dit geestelijk vermogen triomfeerend over een zwak lichaam en over het scepticisme der wereldsche onverschilligheid, deze psychische superioriteit, die in mijn herinnering aan deze edele voorgangster naar het nieuwe Leven zich op den voorgrond dringt mijner aandacht en mijner waardeering. -

Dat ik in deze richting van mijn gevoel ten opzichte van de waarde harer gansche verschijning en het leven van onzen tijd, in overeenstemming ben met haar zelve, zie, dat bewijst mij

bijna elke bladzijde uit hare geschriften, die ik zoo juist opnieuw doorlezen heb.

Hoe sterk komt bijv. haar geestelijk zelfbewustzijn in betrekking tot de algemeene bewustwording van haren tijd uit in een harer opstellen getiteld: ‘Drie maanden fabrieks-arbeider’, te vinden in den bundel: ‘Sociale Droomen en Daden’.

Wij zien haar hier, tegenover Göhre, den christelijk-geloovigen socialist, zich onomwonden plaatsen als de ongeloovige, beter gezegd, als de volstrekt niet speciaal christelijk geloovige, maar als de draagster van een nieuw geestelijk bewustzijn, van een toekomst-geloof waarin ideeën en idealen de plaats vervangen der goden en godsdiensten van weleer. Zoo vraagt zij, ondanks hare groote waardeering voor Göhre's streven:

‘Zou Göhre niet buiten allen godsdienst om, zijn kameraden het ‘noblesse oblige’ ten aanzien van dit (zijn maatschappelijk) ideaal hebben kunnen doen gevoelen?’ en besluit zij, sterk in haar eigen, vrijzinnige opvatting: ‘Tot de bestrijding van deze nuchtere moraal (die der materialisten) gaat Göhre de wapenen van den geloovigen christen aanwenden. Met hetzelfde doel gaat de godsdienstlooze idealist zich tot de godheid in 's menschen binnenste wenden en dezen uit zijn sluimer roepen’; doch verdraagzaam als zij in hooge mate was, voegt zij er bij: ‘Moge de vrucht van beider streven dezelfde zijn! Mogen beiden door hun invloed die beste krachten der menschelijke natuur versterken, met welke alléén de grondslagen eener betere menschelijke samenleving kunnen worden gelegd’.

Deze woorden werden een twintigtal jaren geleden geschreven, in dien tijd van algemeene ontwaking, toen op allerlei gebied een nieuw streven opbloeide, toen het bewustzijn ontwaakte van de mogelijkheid eener nieuwe ethiek en nieuwe sociale verplichtingen, van een zedelijke en maatschappelijke hervorming, als resultaat der ommekeer, die door den groei der intellectueele ontwikkeling en de daaruit geboren nieuwe vlucht der techniek en der industrie had plaats gevonden.

Wat Göhre op het oog had, nl. naast de materieele belangen van den arbeider een geestelijke verheffing der menigte, een bevrijding uit de slavernij der onkunde en der menschelijke hartstochten, dat was ook voor Helene Mercier het punt van

belang waarop haar aandacht zich richtte; met dit groote onderscheid echter, dat waar Göhre hiertoe geen anderen weg zag dan de christelijke leer, Helene Mercier bespeurde, dat uit den natuurlijken wereldgang zelf, ons door de moderne wetenschap grootsch ontvouwd, een nieuw geestelijk inzicht aan het opgaan was, dat schooner en voller, met meer zekerheid dan ooit te voren het verlangen der menschheid naar hare bevrijding zou kunnen leiden en steunen.

Een eeredienst van het goede, een sociale hervorming ter wille van de geboden van Christus of van God, was voor Helene Mercier uitgesloten.

Zij had zich, aangespoord door haar fijnen en edelen geest, een nieuw inzicht weten te vormen, dat buiten elken bepaalden vorm van godsdienst om, het eigenlijk wezen der religie in zich droeg.

Het was haar bewust geworden hoe de idee van het goede, van het heilige, hoe het streven naar volkomenheid niet was het speciaal bezit van een bepaalde secte of kerk, maar de essence der hoogste menschelijkheid, verschijnend en wederkeerend in velerlei vorm. Om deze essence nu was het haar te doen, zij beschouwde haar als: 'de kostbare schat, die eertijds in de hoede der godheid gesteld, nu in de eigen hoede der menschheid was overgegaan'. Zoo stond zij, buiten allen traditioneelen vorm van godsdienst om, gesteund door de ideeën van Plato, Hemsterhuis, Alfred Fouillée, George Brandes en Kropotkin, bezield door veel van het beste der 19e eeuwsche literatuur met haar voelen en denken midden in het rijke leven van haren tijd. Uit haar studie welde als van zelf een innige belangstelling voor de problemen, die zij in zich zelve en om zich heen intensief gewaar werd. De bevrijding der vrouw en van den arbeider, de verheffing harer sexe en van het volk, Helene Mercier behoorde in Nederland onder de eersten, die deze vraagstukken erkende onder de gewichtigsten van haren tijd.

Haar begrijpen van den opstand, wakker geroepen in de ziel der vrouw was uit smartelijke zelf-ervaring geboren. In haar zelve was een brandende begeerte naar vrije ontwikkeling harer gaven en persoonlijkheid de stuwkracht die haar voortdreef. In twee harer allereerste kleine geschriften: 'Uit een kleinen kring' en

‘Bergopwaarts’ zien wij hoe de worsteling om zelf-realisatie haar de verlangens der jonge vrouwen van die dagen deed begrijpen. Zij gevoelde hoe, even als in haarzelve, bij vele harer lotgenooten de behoefte was wakker geworden om zich zelf te zijn, om in staat te worden gesteld, datgene te worden, waarheen aanleg en begaafdheid drong, om zich op te maken uit haar schuilhoek aan den huiselijken haard en deel te gaan nemen aan het leven in ruimer kring. Op de angstige vragen die in veler harten woelden over het ‘waarheen’ hunner verlangens en op welke wijze is er kans deze te bereiken, werd door Helene Mercier in bovengenoemde opstellen getracht antwoord te geven. Zij wees er op hoe het hooger onderwijs moest worden opengesteld, niet alleen voor de vrouw die in eigen onderhoud moest voorzien, maar evenzeer voor haar die, de doellooze bedrijvigheid van haar luxe-leven moede, zich de kennis en de algemeene ontwikkeling wilde veroveren, noodig om zich in de kruisende strijdvragen van den dag een oordeel te kunnen vormen en volgens dit oordeel hun eigen leven en dat hunner mede-menschen op hooger plan te heffen. Geschoold vrouwelijk inzicht, geschoold vrouwelijk beleid was noodig in het gezin en in de samenleving. De geestelijke en stoffelijke bevrijding der menschheid, waarnaar het verlangen aangroeit met den voortgang der menschelijke bewustwording, is niet denkbaar, Helene Mercier besefte dit ten volle, zonder de erkenning der vrouw als een zelfstandige persoonlijkheid. Het familieleven, te lang beschouwd als de alleen natuurlijke en alleen veilige haven voor de jonge vrouw moet bescheidener eischen leeren stellen en haar toestaan de on-werkelijkheid van haar poppen-bestaan te verbreken. Uit de veelal bedriegelijke veiligheid van den gezins-kring waar men haar gemakshalve houdt opgesloten, moet zij zich opmaken naar die haven van kennis en grootere levens-praktijk om de krachten te leeren wêerstaan die met geheimzinnigen dwang de onwetenden geketend houden. -

Het is mij, deze woorden nêerschrijvend en mij verdiepend in dien aanvang van Helene Mercier's arbeid, eigenaardig te moede. Een generatie is opgegroeid sedert dien veelbewogen en veelbelovenden tijd, waarin zij haar werk begon. Veel waarvoor zij gestreefd heeft is bereikt en is als een van zelf sprekend iets nu opgenomen in de algemeene levens-opvatting. Maar toch, hoe-

veel van datgene waarvoor zij gestreden heeft bevindt zich wederom in gevaar. Juist hierom is op dit oogenblik een herlezing harer geschriften en een herinnering aan den weg dien zij heeft afgelegd bijzonder gewenscht. Het inzicht door haar verkregen, het pad door haar gekozen zijn bijzonder vrij van die dwalingen die het nieuwe weten en willen veelal omstrikken. Er was haar een licht opgegaan niet alleen over de materieele ellende der menschen, maar ook over het geestelijk tekort dat overal deze stoffelijke slavernij in de hand werkt. Terwijl om haar heen de klassenstrijd noodzakelijkerwijze met grof geschut de grove mis-standen door het kapitalisme te voorschijn geroepen bekampte, werd Helene Mercier door haar gansche persoonlijkheid gedreven tot het subtieler werk van een onmiddellijk lenigen van den socialen nood, zooals die zich in het wonings- en voedingsvraagstuk aan haar opdrong, tot een arbeid van voorbereiding en van opvoeding. Het was haar te doen om een onmiddellijk helpen der armen, die zij zag verkleumen, hongeren en dorsten in geestelijken zoowel als lichamelijken zin beiden.

Haar studie, het tegenovergestelde van boeken-geleerdheid, was in haar gegroeid tot een begrijpen der menschelijke behoeften en der mogelijkheden om aan die behoeften te voldoen. Zij was zich bewust geworden, dat elk menschelijk wezen een doel is in zich zelf; dat de grootste zonde die begaan wordt is: de zonde die menschen dienstbaar maakt aan de zelfzuchtige doeleinden hunner medemenschen. Deze zonde bij uitnemendheid, deze zonde tegen den heiligen geest, zag zij dat eeuwenlang bedreven was en nog steeds bedreven wordt tegenover de vrouw, zoowel als tegenover het volk. Voor beiden dus, voor de vrouw en voor het volk werd haar denken tot een zinnen op bevrijding en omhooghefffing, en voor beiden, dit leert ons elk harer geschriften en daden, plaatste zij opvoeding, in den zin van karaktervorming voorop.
-

Met dit inzicht staat zij, die voor dertig jaren reeds den nadruk legde op het psychisch-ethisch element in alle opvoeding, nog midden in den strijd onzer dagen. Allen die zich met het onderwijs bezighouden zullen dit erkennen. Zij was voorgangster naar eene nieuwe geestelijkheid, die zich steeds meer beslist den weg baant, ondanks alle hindernissen, die men haar in den weg legt. Zij was een der eersten die de overtuiging uitsprak, dat de

mensch rekening te houden heeft met een tweevoudige wereld, een innerlijke en uiterlijke, een psychischen en physischen levenstoestand, wil hij het levens-inzicht en de levens-kracht gewinnen, die hem in staat zullen stellen zijn leven autonoom te richten, volgens de wetten die het bewustzijn zich langzamerhand heeft ontdekt. - Immers de ommekeer die sedert de wetenschappelijke vlucht der laatste eeuwen, en de daarmede gepaard gaande revolutioneering der industrie en der samenleving zich voltrekt, stelt dringender en dringender den eisch, dat er een opvoeding gegeven worde 'in overeenstemming met hetgeen in het modern bewustzijn aan het opleven is'.

In haar opstel: 'De Karaktervorming der Vrouw' het derde in den bundel: 'Verbonden Schakels,' vestigt Helene Mercier met nadruk de aandacht op deze noodzakelijkheid eener studie der beide werelden, de innerlijke en uiterlijke, waarin de mensch leeft en uit welken hij de mogelijkheden die hem behulpzaam moeten zijn bij zijn bevrijding zelf heeft op te sporen.

Lezen wij haar verschillende opstellen oplettend over, dan is het treffend, hoezeer zij in dit opzicht nog heden ten dage van beteekenis zijn voor de moeielijkheden, die wel verre van geheel overwonnen, ons opnieuw in den weg worden gelegd door de re-aktie en door de tekortkomingen in eigen gelederen. Min of meer op den achtergrond geraakt door het snel, het al te snel gewiek der aandacht, dat noodlottig kenmerk van onzen tijd, en ook overschaduwd door het later hoofdzakelijk praktisch optreden der schrijfster, schijnt mij nu juist het oogenblik gekomen om er op te wijzen hoe juist in haar geschriften die geest te vinden is, die levens-visie, waardoor haar kunnen en willen werd aangespoord, waardoor zij in staat werd gesteld dat schoone resultaat te bereiken, dat zich heeft vastgelegd in haar sociale arbeid, en dat stralend uitging van hare persoonlijkheid op allen die zij voor hun levens-taak wist te bezielen.

Ondanks haar praktische bemoeiingen verloor zij geen oogenblik haar belangstelling in het ideeële, en was zij een der eersten om het ledig op te merken in de moderne levens-beschouwing, in zooverre deze trachtte zich te baseeren op de studie der physische natuurwetenschappen. Terecht voelde zij hoe deze in hare al te uitsluitende opvatting onvolkomen was, ja ten slotte

een belemmering werd voor de erkenning der menschelijke psyche, der innerlijke persoonlijkheid die wel verre van te staan buiten of tegenover de natuur, van die natuur de hoogste uiting is, het merkwaardigst deel, dat het geheel der natuur zelve, door zich zelve omhoog stuwt. De uiterlijke wereld te willen verklaren en regelen buiten verband met de innerlijke ikheid om, was een dwaling, die zij niet aarzelde als verwarring stichtend te bestrijden. 'Niets zoo werkelijk als die werkelijkheid die wij daar binnen dragen, als dat ik, dat de kern van ons wezen uitmaakt'.

Zonder deze waardeering der psychische verschijnselen is een vaste grondslag voor het maatschappelijk leven niet mogelijk. Daarom moet de vrouw, die wil gaan werken voor de samenleving zich door de studie der geestelijke wetenschappen leeren orienteeren in den chaos waarin zij licht en orde wil helpen brengen. En Helene Mercier de daad bij het woord voegend, was een der eersten die zich zelve op deze wijze ging bekwamen voor haar taak, voor dat praktische leven, waarheen ten slotte zij, de menschheid hartstochtelijk beminnende, zich boven alles getrokken voelde. De filosofisch-literarische studie, die haar socialen arbeid voorafging en later begeleidde, was zeer zeker de solide grondslag waarop de zelf-gekozen taak van volksbijstand en opvoeding op doeltreffende wijze haar vervulling kon tegemoet gaan.

Overtuigd, dat het kerkelijk geloof in zijn gewone beteekenis voor de vrij-denkende vrouw, zoowel als voor den vrij-denkenden man, een onmogelijkheid was geworden, doorzocht zij ijverig de bronnen der geestelijke ontwikkeling om in de wijsgeerige boeken der oudheid en van haar eigen tijd den leiddraad te vinden waarlangs de nieuwe levens-visie zich ontspon. Het kritisch moment in het zielsleven der moderne menschheid: de tragiek eener bewustwording die zich vroegere steunpunten voelt ontvallen vóór nog de lateren zich duidelijk hebben geformuleerd, dit moment is Helene Mercier intensief gewaar geworden. Hare intellectueele begaafdheid stelde haar echter in staat het verloren evenwicht spoedig te herstellen.

Door haar leermeester Dr. W. Doorenbos, den uit dien tijd welbekenden raadsman van jonge vrouwen en jonge mannen die den drang vooruit en omhoog in zich voelden opwellen, door dezen scherpzinnigen wijze werd Helene Mercier naar de Grieken

verwezen om door den geest der klassieke oudheid haar aangetast zenuwleven tot rust te brengen. Het was vooral door Plato, dat, de aan geen wisselende geloofs-vormen onderhevige Drie-eenheid, die van het Ware, Goede en Schoone haar duidelijk en harmonisch in de ziel greep. ‘In de berglucht van Plato's ideeën-wereld’ vond zij, zooals zij herhaaldelijk in haar schrijven zegt, die verheldering van inzicht, waarbij zij duidelijker en duidelijker de voor haar geschikte levens-taak, die zij hartstochtelijk zocht, zich voelde afbakenen. Het was de idee der rechtvaardigheid, door Plato in zijn republiek haar aangrijpend tot bewustheid gebracht, en door hem als de eenige bron van 's menschen geluk aangewezen, die haar naar dat veld van maatschappelijken arbeid dreef, waar zij begreep dat haar werkkracht en daarmede geheel haar wezen, zich op de meest vruchtbare wijze zou kunnen ontplooien. En om Levens-ontplooiïng van zich zelve ten bate van anderen was het haar te doen.

Niet alleen Plato echter, ook Hemsterhuys de Vlaamsche mystiker der midden-eeuwen, en die denkers onder de modernen in wie het leven van den tijd het zuiverst opwelde, George Brandes, Kropotkin, Alfred Fouillée, schrijfsters als Elizabeth Browning, George Eliot, George Sand, om slechts enkelen te noemen van de velen die zij verstaan en vertolkt heeft, deze allen hielpen haar zich zelve vinden en den weg duiden in het labyrinth der problemen voor welken zij zich gesteld zag, en welke voor haar ten slotte zich laten terugbrengen tot twee groote vragen. ‘Welke zijn 's menschen rechten, welke zijne verplichtingen, ziedaar de twee vragen, die de maatschappij welke in wording is, zullen beheerschen. Zij zullen in de eerste plaats het nog onmondige volk, in de tweede de vrouw, wellicht reeds de jonkvrouw van heden betreffen.’

‘De onuitroeibare aandrift tot het Goede, buiten elken specialen godsdienstvorm om’ het is van deze aandrift, door welke Helene Mercier zelve zich gedreven voelt, dat zij heil verwacht voor de toekomst en die zij daarom in de karaktervorming der menschheid door een doeltreffende opvoeding de zoo noodige suggestie en stimulans wenscht gegeven te zien.

Het is van den invloed dezer vrije moraal, in overeenstemming met de menschelijke ontwikkeling, dat zij steun verwacht bij het

groote innerlijke en uiterlijke hervormingswerk dat zij begonnen weet. Het is alleen op deze wijze, dat zij het mogelijk oordeelt, dat de waarheid terug kan keeren in een wereld van klatergouden schijn, die door roekeloos winstbejag en een verfijnd materialisme haar hoogere kansen bezig is te verspelen.

Hoe vluchtig de schets ook, tot zoover gegeven van de geesteshouding van Helene Mercier, dit ééne is dunkt mij toch duidelijk genoeg er door bewezen: dat zij behoorde tot die: 'heiligen' wensch ik ze te noemen, want niet enkel de middeleeuwen of de katholieke kerk kweeken dit edel-ras onder de menschen, dat zij behoorde tot hen in wie de intensiteit van het individueele leven zich omzet in een niet minder intensief maatschappelijk leven, in een werken voor het milieu waarin zij zich onwrikbaar geworteld voelen.

En was niet deze omzetting het geheim harer kracht? van die zegepraal van den geest over het tengere lichaam, dat met zijn kwalen haar zoovele martelingen bereidde, telkens dreigend haar te vernietigen, en toch ten slotte zeventig jaren lang zich liet dwingen in dienst van dien geest, die het telkens opnieuw den Levens-adem inblies?

Een wonder niet waar? een wonder der 20ste eeuw, een troostend wonder getuigend van die macht der onzichtbare, psychische vermogens, van die ongeziene wereld, geheimzinnig besloten in elk menschenkind, die de hoop is en de trots van ons menschengeslacht.

Zoo is zij tot een voorbeeld geworden niet slechts der zelfrealisatie, maar der zelf-verlossing, der redding uit die al te snelle zelf-verbranding, die juist de meest begaafden bedreigt, waar niet het persoonlijke zich weet te verheffen boven het persoonlijke uit, waar niet het bijzondere in het algemeene zijn natuurlijke veiligheidsklep vindt.

Het is in haar bespreking van Elisabeth Browning's 'Aurora Leigh' dat zij zelve ons dit probleem, dat het thema uitmaakt van dit gedicht, onder de oogen brengt. In de engelsche dichteres heeft Helene Mercier een ziels-verwante gevonden, die haar opheldering geeft voor de vele levensvragen die haar bestormen, die de tegenstrijdigheid verklankt, die haar doorschokt.

In Aurora Leigh en Romney vindt zij den strijd uitgebeeld

die haar zelve en haar tijdgenooten als tusschen twee polen in slingering houdt.

Het individualistisch en socialistisch instinkt, anders gezegd het ego en het altro is scherp begrensd geteekend in de twee menschen wier geschiedenis ons dit gedicht verhaalt.

Aurora, de dichteres kan het tumult der wereld niet verdragen en wil in de eenzaamheid zich zelve vinden en voor haar kunst leven. Romney die haar liefheeft, maar haar neiging tot afzondering afkeurt omdat er een hervormer in hem steekt, gaat dien anderen weg midden door de menschen wier ellende hij hoopt te kunnen lenigen, wier innerlijken en uiterlijken strijd hij helpend wil mede-maken. Zoo zien wij twee die bij elkander behooren uiteengaan, en beiden, het behoeft nauwelijks gezegd te worden, zij in haar afzondering, hij in een al te sterken stroom van het maatschappelijke leven, blijven onbevredigd, ondergaan teleurstelling op teleurstelling, getroffen door de onvolkomenheid van hun eenzijdig bestaan. Zoo keert Romney door de des-illusie van den hervormer, die zich heeft gestooten aan moeielijkheden die hij niet overwinnen kan, uitgeput terug van de drukke marktplaats naar de eenzaamheid waarin Aurora kwijnt. Want is hij tot het besef gekomen, dat een tot zich zelf inkeeren in de eenzaamheid hem noodig is om de nieuwe ideeën en idealen, die in hem opstuwen tot rijpheid te brengen, zij, Aurora is gewaar geworden dat in afzondering de mensch verdort, dat een contakt van zielen en van geesten noodig is opdat het Leven ontvonke en warmte ontvangend en warmte uitstralend, zich in zijn volheid zal kunnen oprichten. Werd het hem duidelijk, hoe elk bijzonder cijfer medetelt in de groote som van het algemeene, zij heeft gevoeld hoe men zich de macht tot leven voelt ontzinken waar men zich afsluit van zijn medemenschen; en waar hij haar, die hij eertijds als droomster is ontweken, toevoegt: ‘Zonder het ideale veegt gij geen haarbreedte het stof van de werkelijkheid’, zegt zij hem als haar gewonnen overtuiging: ‘Zonder de werkelijkheid heeft het ideale geen grondslag’.

Erkenning dus door beiden van dat werkelijkheids-idealisme, van die twee-eenheid, van dat onverbrekelijk verband tusschen het bijzondere en algemeene, dat nimmer straffeloos over het hoofd kan worden gezien. Zooals Helene Mercier welsprekend

besluit: ‘De offerande van het eigen ik, tot de zuiverste en volledigste openbaring der eigen individualiteit te maken, een organisch deel van het sociale leven te worden, maar zich tegelijk de vrijheid te bemachtigen om den weg die daarheen leidt, zelf te banen of uit te houwen’.

Het was deze drang, die zij aan zich zelf in de worsteling om te komen tot de rechte uitdrukking harer persoonlijkheid, sterk is gewaargeworden, het was deze drang, die haar ten slotte dreef uit haar studeervertrek naar ‘den drempel van het sociale leven’, opdreef uit haar denken tot daden.

Als uitgangspunt voor haar praktisch-socialen arbeid had zij zich een theoretische overtuiging weten te vormen.

Bijtijds had zij ingezien dat alvorens weldoenster te kunnen worden, de noodige kennis moest worden verkregen om dat weldoen werkelijk vruchtbaar te doen zijn. Een leidsman was haar hier Alfred Fouillée, de fransche socioloog en wijsgeer aan wiens veelzijdig socialisme en idealistische filosofie haar aanleg zich het best kon aanpassen.

Zijn bewering, dat de nieuwe weldadigheid geen filantropie meer kon zijn, maar rechtvaardigheid moest worden, was haar uit het hart gesproken. Deze idee der rechtvaardigheid eerst door haar bij Plato met geestdrift erkend, vervolgde zij met aangroeiende belangstelling in het licht der moderne wijsbegeerte waarmede Fouillée haar omstraalt.

In een zijner werken: ‘La Science Sociale Contemporaine’ vond zij deze idee der gerechtigheid verder uitgewerkt tot de idee eener onderlinge associatie, gegrondvest op het sociale contract, op een overeenkomst tusschen vrije en mondige contractanten, een beginsel dat zij onmiddellijk erkende als van bijzondere waarde voor de maatschappelijke problemen van den dag, een beginsel waarvoor zij zich onmiddellijk gewonnen voelde.

Terwijl de klassen-strijders consequent en met eerbiedwaardige volharding het oog hielden gevestigd op het kapitalisme als oorzaak der volks-ellende en den blik richtten op de toekomst, luistert Helene Mercier naar de vraag door Père Hyacinthe in 1867 gedaan, als hij het ellendig tehuis schildert van het 19e eeuwsche arbeiders-gezin, de vraag: ‘wat zullen wij inmiddels doen?’ Haar antwoordt echter klinkt anders dan dat van den katholiek, die

geen ander middel zag dan de christelijke philantropie. De nieuwe sociale wetenschap, zooals zij die in de werken van Alfred Fouillée had bestudeerd wees haar een anderen weg, stelde haar in staat de kwestie der weldadigheid in een nieuw licht te zien.

Tegenover het op zijde schuiven der weldadigheid als het middel der rijken om hun geweten in slaap te sussen, plaatste zij het verantwoordelijkheidsgevoel dat althans eenigszins zijn schuld wil trachten te vereffenen tegenover toestanden, van welke niet op eenmaal de slechte gevolgen kunnen worden uitgeroeid, al tracht men ook de toestanden zelf radikaal te hervormen.

Bovendien, wèl-doen, waarom zou dit voorrecht de menschheid door een eenzijdig vooroordeel worden bedorven of ontnomen? Het was hier als in zoovele vraagstukken van den nieuwen tijd een kwestie van in evenwicht brengen, niet van een strak entweder oder, maar van een redelijk: zoowel dìt als dàt, de kwestie eener hervorming volgens de natuurlijke lijnen der algemeene, juist in onze dagen zoo snel voortgaande bewustwording.

Wat on-natuurlijk, kunstmatig is in de ongelijkheid tusschen armen en rijken uit den weg te ruimen, zie dat behoeft niet enkel op revolutionair-agitatorische wijze te geschieden, het kan en moet gebeuren ook op de rustige, humane wijze der sociale hervorming en van den maatschappelijken arbeid. Geheel logisch trekt Helene Mercier uit haar studie over dit vraagstuk de conclusie dat ‘het de wet der natuurkeus zelve is, die wetenschappelijke philantropie steunt, de noodzakelijkheid van haar optreden aanwijst.’ Indien het weldoen verbannen werd, waarlijk niet enkel de armen zouden er onder lijden, de mensch zelf zou door een averechtsche quasi-moderne opvatting zijn menschelijkheid schade aandoen, zijn edelste impulsen vernietigen. Het zich solidair voelen met het volk en daarom zich verantwoordelijk voelen voor wel en wêe van dit volk ziedaar een natuurwet van het nieuwe weten die gehoorzaamd moet worden. En is niet deze samenhang van alles en allen onderling, dit onverbrekelijk verband der menschen wereld met het universum, en van de menschen onderling het eigenlijk beginsel van Darwin's leer?

Aan ons, niet aan hem de dwaling zoo zijn principe niet onmiddellijk werd doorgetrokken uit de sfeer der natuurlijke historie, naar dat vierde rijk der natuur waarin de geschiedenis

der menschheid en die harer samenleving zich afspeelt. Het wetenschappelijk socialisme, die grootsche opbouw van het modern intellekt zal in een wetenschappelijke philantropie een trouwe bondgenoot herkennen.

Het zal, waar het markt-rumoer en ultra partijgeroep het gehoor niet heeft verzwakt, den nobelen klank vernemen van een stem als die van Helene Mercier die roept om bijstand voor het volk, om een voorlichting der menigte, die haar in staat zal stellen de zware taak der eigene bevrijding uit eigen midden te steunen en te leiden. Haar wetenschappelijke philantropie is een deel der maatschappelijke moraal, die bij den dag noodiger wordt om in onze twintigste eeuw de beloften der 19e eeuw hun vervulling tegemoet te voeren. Een levenskwestie inderdaad, deze wetenschappelijke moraal voor individu en samenleving beiden. Het is een groot bewijs van intelligentie in Helene Mercier, dat dit feit dat zich nu in elk moment onzer dagelijksche lijdens-geschiedenis van re-aktionnaire maatregelen pijnlijker aan ons opdringt, dat dit feit der gelijknoodwendigheid eener geestelijke en sociale hernieuwing, door haar onmiddellijk werd geschat in zijn juiste beteekenis. Ik leg met te meer voldoening den nadruk op deze zijde van haar rijken arbeid, omdat men gewoonlijk het sterkst licht doet vallen op haar praktisch werk, geneigd, den vasten ondergrond waarop het rust, voorbij te zien. Niet alleen haar gevoel, in hoe sterke mate dit ook den spoorslag gaf aan de richting harer levenstaak, haar modern inzicht, hare nieuwe levens-visie was het die haar in staat stelde op veelzijdige wijze de moderne problemen aan te vatten en te verstaan; vandaar ook, dat zij de verschillende stroomingen van haar tijd in verband met elkander beschouwde en uit de éénheid eener zeer bepaalde levens-opvatting de veelheid der vragen en nooden, die zich aan haar en hare tijdgenooten opdrongen, helder overzag.

Van daar dat zij zich de bevrijding van den arbeider niet denken kon zonder de bevrijding der vrouw, en omgekeerd. Over beiden, over de arbeiders-beweging en de vrouwen-beweging heeft zij geschreven op een wijze, die nog op dit oogenblik haar geschriften een uitstekende inleiding doen zijn tot deze centrums van hedendaagsche strijd voor menschelijke omhoogheffing. Voor ons en voor de jongeren, die, onder den druk eener momentane

terugdeinzing zich opnieuw met nadruk gesteld zien voor de kwestie om te geraken tot een hooger niveau van menschelijk bestaan, blijven de woorden van Helene Mercier een opwekking en voorlichting.

Op natuurlijke wijze vloeit uit hare levensbeschouwing het besef voort van de onwaardigheid der klassenverhouding, zoowel als van de onwaardigheid der geslachts-verhouding.

Dat de bevrijding van het proletariaat door het socialisme, den strijd voor de bevrijding der vrouw overbodig zou maken, deze bewering van menig sociaal-demokraat kon zij niet deelen, en wel daarom niet, omdat zij den oorsprong der vrouwenbeweging niet zocht enkel op ekonomisch gebied maar in den zedelijken, den geestelijken ontwikkelingsgang der menschheid.

De opstand der vrouw gaat tegen de vernedering harer onmondigheid, tegen het als object behandeld worden, tegen het beschouwd worden als middel tot doel, in plaats van als een persoonlijkheid, een doel in zich zelf, een zelfstandige bijzonderheid van het groote Levensgeheel.

En gaat niet inderdaad het verzet van den arbeider tegen een soortgelijk onrecht hem aangedaan door het macht-voerend kapitaal dat hem wil-loos voortdrijft en gevangen houdt? Bevinden niet beiden, de vrouw en de arbeider zich in een toestand van afhankelijkheid, waarin hun hoogste menschelijkheid nimmer tot haar recht kan komen? Worden niet beiden, wèl-bezien, gedreven door éénzelfden drang naar recht en eerbiediging hunner menschenwaarde? door een gevoel van eigenwaarde en van dat verlangen naar de vol-ontwikkeling van hun wezen, dat niet minder dan de drang tot zelf-behoud een fundamenteele eigenschap is van al wat leeft.

Ontgroeid aan de tot drukkend wan-geloof geworden begrippen eener primitieve bewustwording, doorgedrongen tot de kern van het nieuwe voelen en denken, sloeg Helene Mercier opnieuw geloovend, vol vertrouwen den blik naar een toekomst waarin man en vrouw beiden als zelfstandige persoonlijkheden met en naast elkander zouden leven en werken, naar een toekomst waarin de arbeider het volle resultaat van zijn arbeid zou kunnen gewinnen. Doch niet tevreden met wachtend hopen ging zij over tot daden, bestemd om onmiddellijk het volk in zijn tekort tegemoet

te komen en het te helpen in zijn materieele en geestelijke duisternis.

Het was de sociale roman van Walter Besaut: ‘All sorts and conditions of men’ die olie wierp op het vuur dat smeulde in haar gemoed, brandend als zij was van verlangen om te komen tot den bepaalden vorm waarin, wat zij had verzameld aan levenskennis en levens-wil zich zou kunnen uitstorten tot bevrijding van haar zelve en tot heil van anderen.

Onder den invloed harer sociale lectuur waren de plannen gerijpt voor betere huisvesting en voeding van het volk, voor opvoeding en voorlichting op eene wijze, zooals dat, door het z.g.n. Toynbee-werk in het Oosten van Londen onder de leiding van Samuel Bamett en zijn vrouw haar aandacht tot zich getrokken had. In haar opstel ‘Een werkzaam echtpaar’ in haar bundel ‘Sociale Droomen en Daden’ opgenomen, leert zij ons de arbeid van dit edel tweetal kennen. Het groote punt van aantrekking in dit streven was voor Helene Mercier het vrede-lievende. Hier nu was werken dat uitging niet naar kamp, naar op elkander aanhitsen der klassen, maar een pogen om tot elkander te brengen, om den afgrond te dempen die arm en rijk uit elkander dreef. Hier was de soort sociale arbeid die zij had gezocht, die het best zich aanpaste bij haar sociaal instinkt en zedelijk bewustzijn.

Zoo stichtte zij dan met behulp van een grootmoedig geestverwant ‘Ons Huis’, dat als Tehuis voor het volk voortaan het centrum werd harer sociale bemoeiingen.... In ‘Ons Huis’ vond zij haar werkkring bij uitnemendheid, hier leefde zij op, hier leefde zij zich uit, hier spreidde zij al die wondere geestkracht ten toon die haar tenger lichaam doorstraalde, die zielehartstocht, die voor haar mede-arbeiders en voor hen die zij hulp verleende een altijd wellende bron van bezieling en verkwikking werd.

En wederom verdient het de aandacht, hoe dàt wat ginds in duister Londen werd volbracht in naam van God en Heiland, hier in Nederland door een lichamelijk zwakke vrouw werd volbracht niet onder den invloed van dezen of genen specialen vorm van godsdienst, maar geheel onder invloed harer moderne bewustwording, van dat schoonste geestes-leven, waarmede denkers en kunstenaars van den nieuwen tijd, van haar eigen dagen haar gansche wezen hadden doorvoed.

De eigenlijke bestemming van haar groot verlangen naar licht en naar een arbeid aan welken zij zich met geheel haar ziel zou kunnen geven, zie zij was tot haar gekomen uit den eigen tijd en daarom voor dien tijd van groote vruchtbaarheid. In de volle beteekenis van het woord tot haar recht gekomen, tot haar zelf en tot rust, tot die groote rust, in welke ons handelen in overeenstemming is met ons voelen en denken, concentreerde zich haar wezen op een zelf-gekozen taak, die zij tot het laatste toe met liefde en heilige toewijding bleef vervullen ten zegen voor het volk dat zij beminde, zich zelve tot bevrediging. Zoo dit niet is een heiligheid, die de heiligheid der kloosterlingen van welke eeuw ook, evenaart, ja veelal overtreft, dan is het begrip heiligheid of nimmer juist begrepen, òf een begrip dat waard is met andere verouderde begrippen te worden prijsgegeven.

Een en ander sluit in het minst geen onderschatting in der waarachtige vroomheid die ook onder hen schuilt die de leer eener kerk niet enkel belijden als conventie, maar in wier wezen deze leer in haar schoonste essence is doorgedrongen; in het geheel niet; allerminst zou een dergelijke veroordeeling passen in een beschouwing over Helene Mercier, die ondanks hare vrije gezindheid zich nader gevoelde aan de oprecht vromen van gemoed, dan aan de materialisten en vrijdenkers van een oppervlakkig gehalte.

Mijn zoo bepaald de aandacht vestigen op het geheel moderne eener geesteshouding, die zoo vruchtbare resultaten opleverde, geschiedt alleen daarom omdat dit nieuwe geloof veelal wordt aangetwijfeld, òf door de moedeloosheid van geesten die zich niet bij machte voelen den chaos van onzen tijd het hoofd te bieden, òf door die sneer der impotente middelmatigheid die alle geestdrift knakt.

Het is tegenover deze, het Leven in zijn wortels aantastende negatie, dat ik met opzet telkens de hooge gezindheid, de bezieling plaats, gekweekt niet door godsdienst-leeringen van onherroepelijk vervlogen eeuwen, maar geboren en aangevuurd door het rijke, over-rijke geestes-leven van lateren tijd.

Het is tegenover het beweren, dat het uit is met religie en heiligheid, dat ik bewijzen aanvoer hoe eerst nu het rechte resultaat kan worden verwacht van die in Levens-kunst zich

omzettende geestelijke kracht, die door een schat van de meest verrassende gegevens der algemeene evolutie getransformeerd en versterkt, intensiever opstijgt in elke persoonlijkheid en in de samenleving van welke deze persoonlijkheid het meest belangrijke deel uitmaakt. Immers met de volle verantwoordelijkheid hunner auto-nomie zijn de rechtgezinde modernen meer dan ooit vroeger de leer-stelligen bezorgd over hun eigen wel en wêe en dat hunner mede-menschen.

Niet langer is het teeken van het kruis het alleen-heiligend symbool. Naast Tolstoi den aan het christendom nog niet ontgroeiden, die in ziels-angst tot in den dood werd voortgezweept door de martelende onrust van twee-strijd staat Kropotkin, de absolute vrij-denker die zooals hij mijzelve heeft verklaard, in den geest van Guyau, den franschen wijsgeer-dichter zijn volkomen bevrijding vond, de groote rust eener bewustwording in overeenstemming met de voortgaande intellektueele ontwikkeling der menschheid. Kropotkin, wiens leven in zeldzame harmonie met zijn denken, steeds gesteld blijft in dienst zijner vrijheidsidealen, in dienst van recht en humaniteit. Kropotkin, intellektueel bij uitnemendheid, maar overvloeiend van barmhartigheid, zeldzaam vrij van tegenstrijdigheid, met onwrikbaar, schier kinderlijk geloof in de goedheid der menschelijke natuur, waar deze niet systematisch door wan-beheer en despotisme geweld aangedaan wordt.

Van dezen russischen held was Helene Mercier een vurig bewonderaarster. Zijn boeken behoorden tot haar liefste lectuur. Wèl een bewijs, welk een nieuwe drie-eenheid van goedheid, waarheid en schoonheid schuilt in het anarchisme van den Rus, dat, evenals dat van Guyau, gewoonlijk geheel wordt mis-verstaan. Want in haar lectuur der modernen zocht Helene Mercier het Al-bezielend-iets, dat in staat stelt het leven te leven tegelijk in zelf-realisatie en zelf-verloochening, met een zelf-bewustzijn dat de zelf-opoffering weet te leiden tot eigen levens-groei. Haar bestaan mag in dit opzicht een voorbeeld worden genoemd. Inderdaad maakte zij ‘de offerande van het eigen ik, tot de zuiverste en volledigste openbaring der eigen individualiteit’ en vond op deze wijze het vermogen tot die wêerstands-volle gave van zichzelf, die in zelf-voldoening zich versterkt. Want immers

alleen die natuurlijk gewonnen kracht, die uit den grond van ons wezen haar voedsel trekt, is op den duur bestand tegen den moeielijken strijd des levens.

'Wat leven voor de menschen beteekent zoo zij slechts in hun ware element vertoeven mogen,' zie dat heeft deze edele vrouw aan zich zelve ervaren en anderen duidelijk gemaakt. Niet rustend voor zij de onrust harer ziel had overwonnen en een doelwit had gevonden voor haar pijnend levens-verlangen, ging zij, dit doelwit eenmaal ontdekt, er vastbesloten op af, onwrikbaar in haar wil om de taak te volbrengen, die zij als de hare had leeren voelen en onderscheiden. Wars van alle wereldsch jagen, trok zij zich terug in den strengen eenvoud eener concentratie, die haar in staat stelde met een minimum van lichamelijke medewerking het maximum te bereiken van vruchtbaren arbeid.

De herinnering aan dit door haar bereikte is, ik besluit zooals ik begon, evenals de herinnering aan Helene Mercier zelve, een vreugde, een blijde waarborg voor de toekomst, ons zeer noodig in dagen als wij nu beleven, in welke veel wat wij reeds veilig geborgen waanden zich opnieuw in gevaar bevindt. Al datgene waarvoor deze moedige voorgangster gestreden heeft in dien mooien tijd van ontwaking en opleving tegen het einde der 19e eeuw, wij moeten het beschermen niet alleen tegen den vijand van buiten, maar ook tegen den vijand in eigen kring en tegen die cynisch-wereldsche bewegelijkheid die den draaikolk vormt van het moderne leven, waarin het meest belovende van dit leven dreigt te verzinken.

Uit een streven en arbeiden als dat van Helene Mercier breekt het licht waarbij de nieuwe menschheid haar nieuwe wegen zoekt, straalt de geestkracht, waarmede het Leven zich heft op hooger plan.

30 Dec. 1910, Den Haag.

Adolphe Retté door Mr. Frans Erens.

In den laatsten tijd zijn het voornamelijk twee overgangen tot het Katholicisme, welke opzien hebben gemaakt. Omdat zij hebben plaats gehad in de intellectueele wereld, zijn zij van meer gewicht, dan wanneer zij gebeurd waren in het simpele sociale streven. De overgang van den onderkoning van Indië, den Marquis of Ripon, indertijd was niet van zooveel belang, noch zou die van Bebel, laat ik het onwaarschijnlijke eens veronderstellen, zoo gewichtig zijn, indien hij Katholiek werd. De mannen van wetenschap of die der kunst zijn de spillen, waarom ten slotte de wereld draait, waarvan de krachten uitgaan die het menschdom beheerschen en zoo zijn de menschen van het sociale streven slechts de uitvoerders hunner onbewuste bevelen. Ik zeg onbewuste bevelen. Bewuste bevelen in de natuur zijn dood geboren kinderen.

Reeds heb ik in de Nieuwe Gids[1)], een paar jaar geleden, het een en ander over Adolphe Retté medegedeeld, naar aanleiding van zijne merkwaardige boeken ‘Du diable a Dieu’ en ‘Un séjour à Lourdes’. De bekeerling, dien ik nog niet heb genoemd, is de hoogleeraar Albert von Ruville te Halle. Ook hij heeft twee diepgaande boeken geschreven: ‘Zurück zur heiligen Kirche’ en ‘Die drei Ringe’.

Het werk van den Franschman is menschelijker, vol van een gevoel, dat op en neergaat, nooit rijst tot de buitensporige hoogte der rhetoriek, maar steeds blijft in geheel zelfbezit en harmonie. Het munt uit door fijne psychische analyse. De geheele mensch, zoowel hart als geest treedt hier ten tooneele. De Duitscher geeft alleen de étapes aan, die zijn verstand heeft gemaakt op den weg naar het inzicht. Scherp, droog, maar met onverbiddelijke logica loopen de zinnen naar hun doel, de opper-

1) Zie N.G. Sept. 1909.

vlakte van zijn gedachtenzee is in ééne lijn. Geen lach en geen klacht, maar in heldere sereniteit gaat de weg naar het wit. Hij strooit geen bloemen voor den lezer, geeft zijn hart niet bloot, maar legt alleen zijn verstand open. Met stendhaleske zuiverheid zet hij neer de formules van zijne begrippen, schakelt ze ineen en klaar en precies staan die zinnen achter elkander, als eene reeks artikelen van het Burgerlijk Wetboek. De twee manieren, die van Retté en die van Ruville, om de toenadering tot den Katholieken godsdienst te verhalen, zijn beiden goed. Ieder heeft den weg gekozen, die de natuur hem aanwees. Die van Retté is die van den H. Augustinus, die in zijne *Confessiones*, het haast onbereikbare model van een dergelijk boek heeft geschreven, en dat, ook van een literair standpunt gezien, zelfs door Rousseau niet werd geëvenaard, alhoewel deze laatste ook tot de grootste schrijvers aller eeuwen mag gerekend worden en zijne Confessions tot een van de merkwaardigste producten der fransche litteratuur.

Het nieuwe boek van Retté en daarover wil ik hier het een en ander zeggen, lijkt in het begin een tegenvaller en het mindere van zijn *Du diable à Dieu*, doch wanneer men aandachtig doorleest en herleest, komt men tot de ontdekking, dat het niet daarvoor behoeft onder te doen en staat het als psychische analyse er misschien nog boven.

Hij begint met een droom te vertellen, een authentieke droom. Hij ziet Christus gaan door een dorp, aankloppen aan de huizen en zijn lichaam en bloed aanbieden onder de gedaante van de hostie. Doch hij ziet hem afgewezen, gehoond en bespot door alle bewoners ‘in wier oogen het vuur brandde, dat de vorst der duisternis bij zijne slaven ontsteekt’. Hij ziet in den droom, hoe onze Heer en Meester hem wenkt te volgen. De lucht wordt donker en zij beklimmen een eng pad, dat naar een berg voert. Daar boven hangt nu Christus aan het kruis. Onzichtbare hamers doen de slagen weerklinken. Het bloed stroomt over den grond. Doch de vier horizonten verwijden zich en hij ziet de algeheele menschheid hare blikken richten onverschillig of verachtelijk naar den daar hangenden Verlosser, wiens bloed nu over het heelal begon te vloeien en tot machtige stroomen zwol. Alles verdween en hij ontwaakte. Met lichte schemering begon de dag in het

Oosten. Een koele morgenwind deed de bladeren der boomen trillen en in den bleeken hemel straalde de morgenster als een zuivere diamant. Vol van den droom, heft hij zijne handen op naar Haar, waarvan die ster het symbool was, de genadige Moedermaagd en hij riep uit: Stello matutina, ora pro nobis!

De slaap, zoo vervolgt de schrijver, is eene van de meest geheimzinnige functies van ons bestaan, waarin zoo veel geheimzinnigs is. En, waarlijk, wij weten en begrijpen zoo goed als niets, tenzij dan dat tweemaal twee vier is en ook dat begrijpen wij misschien verkeerd. De werkelijkheid, die ons omringt, is niet de ware. Onze zwakke zintuigen bedriegen ons aanhoudend. Ronddwalende in de coulissen van Gods tooneel, zien wij slechts nu den achterkant op deze aarde; in het toekomstige bestaan zullen wij het betere gezichtspunt innemen. In de zeldzame oogenblikken, dat Jezus ons wil verlichten, rijst ook nu reeds het vermoeden, dat de voor ons zichtbare natuur slechts de symbolen der werkelijkheid bevat, dat de beelden der dingen door den zondeval zijn misvormd en ons slechts eene verzwakte voorstelling geven van het bovennatuurlijk heelal. In den slaap gebeurd het, dat ons dit meer duidelijk wordt. Wanneer het lichaam rust, nemen de gedachten soms eene wondervolle intensiteit en beweeglijkheid aan. Vandaar, zegt ook de Schrift, dat God somtijds tot den mensch spreekt in den slaap. Men denke b.v. aan de ladder van Jacob. In den slaap wordt de mensch dikwijls gewaarschuwd voor de dreigende gevaren. Doch niet alleen zijn er droomen van goddelijken oorsprong, doch somtijds worden zij bij ons verwekt door den Geest van het kwaad. Men kan dezen als persoonlijkheid aannemen en dan hebben wij den duivel.

De droom door Retté verhaald, was een bovennatuurlijke. Nauwelijks had hij de heilige maagd aangeroepen, of hij moest zijn bed verlaten en op de knieën een gebed ten hemel zenden. Slechts liturgische woorden kwamen in zijne gedachten en van zijne lippen: ‘Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt, ontferm U onzer.’

Uit het zwoele verleden van zonde en banaal aardebestaan kon hij zich heffen met meerdere sereniteit. Hij was gestegen uit de benauwende diepte en in onverbiddelijke zielsconcentratie was hij zich zelf geworden, zonder overgave aan de gewone

menschenwereld. Doch geen hoogmoed deed hem rijzen, omdat de andere menschen niet meer voor hem bestonden, dan in den naam van Christus, den Heer. In zuivere loutering hadden de vlammen der goddelijke liefde om zijn wezen gelaaid en hadden om hem heen de atmosfeer gezuiverd van de onzuivere miasmen en pestilente vloeden. Door lange, lange bergpassen, vol slangen en ongedierte, waar in de zwoele schemering van een kreupel licht de vuilnis sijpelde en het rottende slik de lucht verpeste, was hij gekropen in zondige schuld, gelokt door de stemmen van het kwaad. Hij had daar de plassen van slik aangezien voor zilver en die van excrementen voor goud. Scherven van glas had hij gehouden voor diamant. Hij had zijn hoofd gestooten tegen dor hout en met zijn handen gegrabbeld in de phosphoresceering der verrotting, totdat de straal kwam der zuivering en door de takken van boven het begon te dagen en hij werd geslagen met den lichtstraal van het mysterie. Toen schoven de oude zekerheden weg onder zijne voeten en de ruimten versprongen tot andere hoeken, waarlangs hij geen weg meer wist en hij neerviel in stille verwachting. Er was een ander leven en een ander zijn, ook hier op aarde. Er vloden gestalten door de wijkende duisternissen, die hij niet wist, wat zij waren, waar zij kwamen van daan. Er was iets gebroken en een scheur was krakend geschoten in den ouden wand, zoodat bloot kwamen de landen, die vlakten en stegen naar de eindelooze verte, waarvan hij het bestaan niet had vermoed in de muffe kamers van zijn bekrompen verleden. In zuivere koelte begonnen de winden te waaien en vloden de vloeden van het onzuivere begeeren van hem weg. Bevrijding! Bevrijding! en hij kon zijn hoofd opheffen waaraan hij niet meer had gedacht; hij wist niet meer, dat hij dat kon, omdat de druk der gewoonte zijn nek had gebogen onder het juk, als de os die moeizaan voortsleept zijn gang door de zware kluiten van aarde.

De nacht was voorbij, de zwarte nacht met hare angsten en roepen van weedom en sinistere onmacht. Trillend begonnen de bladeren te groeten de naderende zon en als leidster boven alles en in de oneindige hoogte pinkte de ster, de ster van den morgen, die de krachten zou weergeven en aankondigen den warmen en vollen dag, de lucht zonder wolken en het reine

blauw van het zuivere geluk. Als mensch moest hij storten zijn bekentenis in den schoot der menschheid, die ze zou verzwelgen, als de zee hare golf. Vast hield hij zijn eigen Ik en zijne zegevierende existentie, verhard en gelouterd door de schokken van het berouw. Hij herkende de oude banen, waarin de menschheid zich had te bewegen, zoolang zij menschheid blijft; aan de invloeden van buiten het overlatende of zij moet veranderen, zonder eigen greep te doen in de verbodene buitenwereld, want de evolutie der dingen heeft zuiverder plaats bij het laten gaan, dan in de reëel gewilde activiteit van den ageerenden mensch.

***

De droom dien de auteur heeft verhaald, was voor hem beslissend. Hij erkende er in zijne roeping om veel goed te maken, wat door zijne medemenschen en ook door geloofsgenooten was misdreven. Hij zou daarom de heilige Communie dikwijls ontvangen en anderen daartoe aanzetten met al de krachten en het talent, wat in hem was. Dit waren zijne gevoelens en dit was zijn plan. Dit zou de werkkring zijn van hem, den nieuwen bekeerling. In het boek, dat hij zou schrijven, zou hij den draad opvatten, waar hij hem bij het einde van zijn *Du Diable à Dieu* had gelaten. Maar geene gedenkschriften wilde hij schrijven, doch aantoonen, hoe eene berouwvolle ziel kon vooruitgaan in het geestelijk leven, dwars heen door grooten strijd met zwaren arbeid gepaard. Niet alleen zijne eigene ondervinding wilde hij boeken, maar ook die van personen, welke hem gevoelens hadden toevertrouwd, analoog aan de zijne, voor wie zijne vorige boeken eene gelegenheid waren geweest, hem het een en ander uit hun zieleleven meê te deelen. Hij verklaart uitdrukkelijk geen theologie of een boek van gewetensleiding te schrijven, doch alleen eenige documenten van experimenteele psychologie te leveren naar eigen en anderer ondervinding. Te verlichten in het donkere bosch enkele paden die naar God voeren; te ontleden enkele toestanden van geestelijk leven; aan te toonen, hoezeer wij de H. Eucharistie noodig hebben, ziedaar, zegt hij, wat ik heb beproefd. Hij plaatst zijn werk onder de bescherming van haar, die door de Kerk de morgenster, Stella Matutina, wordt ge-

noemd, omdat hij aan haar alles dankt en zonder haar, zooals hij zegt, maar een ellendig individu zou zijn.

Zoo spreekt de auteur openlijk en verkondigt hij zijne gebreken en worstelingen aan de heele wereld, zich zelve vernederend voor den Allerhoogste. Wij, Hollanders zijn minder aan deze openlijke bekentenissen gewoon. Wij hebben, en de Engelschen hebben dat nog meer, eene gesloten natuur. Wij vreezen den spotlach die op eene openlijke belijdenis zou volgen. Onze, zoo wel als de engelsche litteratuur is arm aan zelfvernedering. Wij hebben niet den moed, dien de Franschman in dit opzicht heeft, waar de daad van moed nooit belachelijk wordt, dieperen indruk maakt en meer volgelingen meesleept in zijn spoor; iets waarin de macht der Fransche natie steeds heeft gelegen en door welke qualiteit zij het grootsche in de geschiedenis heeft gewrocht.

***

De schrijver verdeelt zijn nieuwe boek in twee gedeelten. Het eerste noemt hij: *De doornen van den weg* en het tweede *De rozen van den weg.* De onderdeelen van het eerste zijn: De halte; de scrupules; de bekoringen; de aanvallen des duivels; de dorheid; de wereld. De onderdeelen van het tweede heeten: De eenzaamheid en het stilzwijgen; de communie; een dag van gebed.

De bekeerling heeft de hoogte bereikt; hij is de pelgrim, die op het toppunt is gestegen. Onder den lach van den hoogen hemel geniet hij de kalme rust van de halte. In de verte ziet hij top aan top van het gebergte, den eenen berg na den anderen, borend in het rein azuur. De bosschen ziet hij klimmen langs de hellingen en de algemeene harmonie der wijde omgeving verruimt de vlucht en den drang van zijne dankbetuigingen. De geuren der pijnboomen stijgen op als wierook en de warmtestralen rijzen sidderend omhoog, als eene bevende hulde. De zonneschijf nadert langzaam de besneeuwde toppen der verte en doet ze glanzen met een rozengloed als de luchttuinen des hemels. Kalmte komt in zijn borst en vrede verlangzaamt den gang van zijn gevoel. Omdat hij den Heer in zijne ziel draagt,

omdat hij badende is in de klaarte van een avond van verlossing, gaat hij zich voorstellen, dat hij nooit meer zal zondigen.

Maar de terugtocht zal moeten worden aanvaard. Hij zal zich weer moeten bewegen in het dagelijksche leven met al zijn lasten en beslommeringen. Neen, mijn vriend, zegt hij tot zich zelven, zoo gaat het niet. Gij vergeet, dat gij veel hebt te herstellen. Gij hebt de ergernis gegeven, daarom moet gij strijden, lijden en bloeden en getuigen van het wonder, dat God in U heeft gewrocht. Gij kunt niet indommelen tot eene middelmatige devotie, als een oude juffrouw, die op haar stoofje al duttend de kralen van haar rozenkrans door hare vingers laat glijden. Je zonden, die waren uitgeroeid, zullen weer opschieten als onkruid op den akker en je zult weer aan het werk moeten, om het uit te roeien. Deugden moeten er worden gezaaid, maar deze kunnen niet groeien, niet bestaan zonder het voortleven en voort te gaan in den strijd. Doch de duivel waakt, hij staat gereed om weer zijne vangst te doen van den vogel, die aan zijn strik is ontsnapt. Hij tracht dit te doen door hem weer in zijne macht te krijgen door de scrupules, die het eerst den bekeerling ontmoedigen. Hij overdrijft de verplichtingen, welke hij den bekeerling voorspiegelt. Deze stelt zich dan voor, dat hij nooit genoeg bidt, nooit genoeg doet in zijne boete. Het is een zwarte wolk, die hem omringt. Men leze, zegt de schrijver, er Huysmans op na in zijn *En route.* Daar meent Durtal, dat hij tien rozenkranzen moet bidden, waar de biechtvader hem slechts een tiental ave maria's heeft opgegeven. Onrust en ontmoediging zijn er het gevolg van. Iemand heeft in een gesprek een onminzaam woord gebruikt. Hij stelt zich voor, dat hij zwaar tegen de naasteliefde heeft gezondigd en zich niet rein meer voelend, gaat hij door met kwaad spreken en na eenige dagen of weken laat hij de gevoelens van hevigen haat in zijne ziel binnen komen, omdat hij door den eersten twijfel is ontmoedigd en denkt zich tegen de gevoelens van haat niet meer te kunnen verzetten. Hij ziet eene getrouwde vrouw, die op hem een aangenamen indruk maakt en nu gelooft hij, dat hij begeerten heeft gehad om echtbreuk te plegen. Hij denkt, dat hij nog niet vrij is van passie en verliest aldus het evenwicht zijner ziel. Zoo raakt hij de eenheid kwijt van zielestreven en daarmede de

zielerust. Zijn geest wordt troebel en de stralen der goddelijke genade dringen nu moeilijker bij hem door. Of hij denkt, dat zijne zonden niet zijn vergeven. Hij heeft alles gedaan, wat hij kon; hij heeft veel gebeden, heeft gebiecht, de communie ontvangen. Maar steeds zit de scrupule, als een spijker in zijn hoofd geslagen. Dan begint zijn moed te zinken en licht komt hij tot de conclusie, om er maar weer op los te zondigen en zoo is de scrupule de oorzaak bij velen, dat zij den goesdienst vaarwel zeggen en daarmede een groot gedeelte van hun innerlijk leven uitdooven.

Maar, zegt de auteur, men zal mij tegenwerpen, dat er personen zijn, die hun heele leven lang door de scrupules worden geplaagd. Met deze categorie van geloovigen heb ik niets te maken, zegt hij: zij behooren onder het toezicht van de psychiaters. Overigens is naar zijne meening maar een middel om van de voorbijgaande scrupules af te komen en dat is het gesprek met den biechtvader, die van een onpartijdig standpunt de zaak beziet en als rechter kan oordeelen. Deze doet uitspraak volgens de psychische en kerkelijke wetten, waardoor meestal iedere twijfel onmiddelijk verdwijnt en zich oplost in daglichte zekerheid. Het gebed alleen, zegt de auteur, is meestal niet voldoende als tegenwicht. God staat toe, dat de duivel het orgaan van het gebed verlamt. Men is door de scrupule zoozeer verbijsterd, dat alle tegenweer niet baat. De patiënt is dan niets meer dan een arme idioot, die als een speelbal heen en weer wordt geslingerd.

Tot de meest hinderlijke doornen, die zich op den weg van den bekeerling vertoonen, kunnen de bekoringen worden gerekend. Hij sluit zich op in het huis zijner ziel, heeft alle vensters en uitgangen dichtgemaakt en meent nu dat niemand hem kan of zal deeren. Hoe zou het ook? Hij is sterk van karakter. Hij weet, wat hij wil. Maar hij kan zijne aandacht niet altijd gespannen houden op God en het gebed. Oude herinneringen waaien aan met zachte windvlagen, die over zijn woning strijken. Zij zijn streelingen en in behagelijken weemoed wenscht hij vaag, die uren terug, die nu voor hem onverbiddellijk verloren en verboden zijn. Zijn gebed verslapt en zijn wenschen nemen vormen aan, zondige vormen. Het welbehagen is er nog niet, maar nu komt dit ook, eerst als een enkele stip van een nachtpitje, dat gauw

is gedoofd, maar dan weer ontbrandt en grooter wordt, tot volle vlam. Nog zegt hij: het is niets en steeds gaat hij door met de voorstellingen van vroeger op te roepen De vlammen van zijn haard, waarin hij met den rozenkrans in de hand zit te turen, stijgen, dalen en spiralen tot blonde vrouwenlokken en weelderige vrouwenlichamen verrijzen in volle blankheid voor zijne verbeelding. Of in een andere richting gaat de bekoring. De twijfel aan het geloof verschijnt. Zou het wel waar zijn wat hij gelooft? Er zijn geen bewijzen en voor het ongeloof zijn er bewijzen in overvloed. Hij voelt zijn ziel niet, voelt niet, dat er een God is. De Katholieke godsdienst is een verschijnsel, zooals het Boudhisme en andere godsdiensten. Doch hiertegen is er geen beter middel dan het gebed, zegt Retté en het denken aan de stellige zekerheid, dat er een godsdienst is, niet alleen de beste, maar de eenig ware, omdat hij de van de stof bevrijdende, kan zijn. Die hostie is alleen een ouwel, een stukje brood, Doch waarvan weet gij dat die alleen een stukje brood is? Toch alléén door de andere menschen en waarom zou het dan minder waar zijn, indien eenigen der andere menschen zeggen, dat die ouwel de goddelijke natuur heeft? Zoo staat het eene zegevierend tegen het andere en het gebed geeft ten slotte dan de volkomen victorie. Daarenboven is er de biecht, de plichtmatige biecht, die voor een dikwijls weinig bekenden biechtvader gesproken, een biechtvader die gewend aan de gewone levenszonden zich niet verwondert. De bekentenis houdt de ziel zuiver en verhindert dat het kwaad er zich in vast zet, er in gaat roesten. Hier doet zich de bekoring voor om niet te gaan, omdat men vreest den man, dien men toch als een zuivere machine Gods kan beschouwen te veel lastig te vallen of men zegt; ik heb niets gedaan, waarom zou ik gaan biechten? Doch dit is een dwaling, de bevrijding van de zonde volgt toch bij iedere belijdenis en men voelt die na de daad, al kon men vóór de belijdenis zich geen reëele voorstelling dier bevrijding maken, wier uitwerking men ook lichamelijk voelt.

Verdere doornen worden op den weg van den bekeerling gelegd door de demonische aanvallen. Niet alleen op grond der Openbaring, maar op dien van het begrip van kwaad, is de katholiek overtuigd van het bestaan van krachten, intellectueele krachten, die het kwaad te voorschijn roepen m.a.w. den Duivel. In vroeger

eeuwen werd er meer aan de werking van den duivel toegeschreven, dan heden en naarmate het inzicht in de natuurkrachten voortdringt, worden wij gewoon minder en minder aan den invloed van Satan toe te schrijven.

Wanneer de oude Delrio zijn *Disquisitiones magicoe* begint, komt hij zich voor als een soldaat, die ten strijde trekt. Hij voelt het gewicht van den aanvang en hij roept uit: 'Handel, O ware en eeuwige Wijsheid, wiens naam de trouwelooze toovenaars hebben ontkend; help en bescherm! Gij, o allerheiligste maagd, die zij boven alle hemelbewoners verachten, bescherm uwen client en begunstig mij, den strijder! En gij o heilige Michael, die de legioenen der lucht aanvoert die Lucifer met zijne trawanten uit den hemel hebt geslingerd in het diepst van den afgrond, kom mij, die naar de arena afdaal, ter hulpe! En gij allen bewoners des hemels, gelukzalige zielen, onderdrukt de tyrannie der helsche geesten en keert af deze pest van uwe broeders, zooals gij gewoon zijt te doen: doodt, verbrijzelt, slaat hen op de vlucht'. En dan volgt de beschrijving, met aanhaling van honderden auteurs, der duivelspraktijken. De eerbiedwaardige infolio is verdeeld in zes gedeelten en behelst de meest curieuse bespiegelingen over de magie. Delrio heeft een diep bewustzijn van het gewichtige zijner taak en in hoofdzaak heeft hij gelijk, doch hoe vreemd staan wij twintigsteeeuwers voor de meeste bladzijden van zijn foliant! Met medelijdenden glimlach lezen wij menige zijner uitspraken, doch doen wij dat niet met haast alle wetenschappellijke boeken van zijn tijd? En toch is er veel daarin, wat de moeite waard is gekend te worden. Voor hem, die een nieuwer werk over de werking van den Duivel wenscht, is het niet ondienstig, dat van den parijschen advocaat Josehp Bizouard te doorbladeren. Het zijn zes dikke groot-octavo deelen en alhoewel er veel verouderds en ongeloofelijks in staat vermeld, komen er toch een groot aantal feiten in voor, die doen nadenken. Ook zij, die de gedenkschriften van Benvenuto Cellini kennen, zeker een der mooiste boeken van de geheele italiaansche litteratuur, zullen zich met een gevoel van stomme verbazing het tooneel herinneren, waarin hij te Rome die schare van duivels ziet, die door een duivelbezweerder waren opgeroepen in het Colosseum.

Hoe het ook zij, men neemt aan, dat de demonische aanvallen in de laatste halve eeuw veel hebben afgenomen, tenminste de diabolische bezetenheid, die zich gewoonlijk door schreeuwen, vloeken en andere uitwendige teekenen openbaart. De katholieke engelsche schrijver Benson, in zijn boek: *Het onzichtbare licht* meent, dat de goddelijke genade gedurende veel generaties opeengestapeld een macht heeft om personen en materieeele voorwerpen te doordringen. De groote voorraad van gebeden en offers heeft volgens hem Satan op een afstand gehouden. Frankrijk, meent Retté, wordt door een brandpunt van genaden als Lourdes, beschermd voor zware catastrophen. Ook Huysmans was van die meening. Wij staan als menschen midden in het mysterie en geen wetenschap, hoe vernuftig en geniaal ook, vermag dit te doorgronden. Wij zien slechts de halve wereld, die welke voor ons ligt, de andere helft ligt achter ons en over haar kunnen wij alleen gissingen maken.

De demonische aanval is te onderscheiden van de gewone bekoring. Bij den eersten hebben wij geen deel aan, wat er met ons gebeurt; geheel onvoorziens en met onze gewoonten in strijd komt de duivel met beelden en gedachten, die hij aan ons opdringt. Bij de bekoring geraken de onderste lagen van onze ziel in beweging. De duivel heeft het gemunt op de zwakste punten en op de meest ingewortelde gebreken. Bij den aanval ondergaan wij, zijn wij lijdelijk, bij de bekoring gaan we te rade met ons zelven, zegt Retté. Bij het gedrag dat men moet aannemen verwijst hij naar de woorden van St. François de Sales aan Ste. Chantal: ‘Het is een goed teeken dat de duivel zooveel lawaai maakt rondom den wil heen, dat is een teeken, dat hij er niet in is. Laat de wind loopen en houd het geritsel der bladeren niet voor het gekletter van wapenen.’

Een andere doorn op den weg is de dorheid der ziel.

Zij doorleeft tijden van geluk door het gebed, het bijwonen der godsdienstoefeningen, door het ontvangen der sacramenten. De Genade neemt haar op, verheft haar, doordrenkt haar en iedere daad, welke haar nader brengt bij God, kost haar geen moeite. Gevleugeld is zij, rijst, voelt zich licht, voelt haar eigen klaarte, alle zwaartegevoel heeft haar verlaten, zij wil zingen, als de leeuwerik en zich verliezen in de blauwe hoogte. Om haar

heen schittert de goddelijke tegenwoordigheid en zij voelt onder hare voeten de aarde niet meer. De geruchten der wereld bereiken haar alleen met doffen klank uit de diepte en zij sterven weg tegen de zolen van hare voeten. De menschen bestaan haast niet meer en hunne gebaren zijn verwarde schaduwen. Zij weet, dat zij weldra zal vallen in het brandpunt der Godheid, om vervormd te worden in de goddelijke essentie. Toch wil God niet, dat zij voortdurend in deze voelbare genaden zich voortbeweegt. Hij wil, dat wij ons heil door lijden veroveren. Het geluk is voorbijgaande en de ziel geniet alleen een kortstondige voorproef der eeuwige zaligheid, opdat het bestaan en de mogelijkheid daarvan aan haar duidelijk zij, opdat zij een bron hebbe, om steeds nieuwe wilskrachten te putten. Weldra wordt het donker overal om haar heen, de lust verslapt en dooft uit om te bidden en de woorden komen alleen stelselmatig en plichtmatig uit den mond, het hart heeft er geen deel aan en nauwelijks de geest. De sappen droogen uit, de bladeren vallen af, en een dorre woestenij spreidt zich om haar heen. Geen vogel zingt meer. Droef en lusteloos schrijdt de mensch voort, onder zwaren druk tusschen de bouwvallen der verlatenheid, over uitgedroogde beeken, waarin de steenen liggen te bleeken, die eenmaal werden bespoeld door de volle wateren en waar het groene gras eenmaal welig opschoot met goudene bloemen doorspikkeld.

Dat is de periode van droogte en dorheid, die iedere ziel moet doormaken om tot grootere volmaking te komen, zelfs de grootste heiligen zijn niet aan deze noodzakelijkheid ontkomen. In het begin eener terugkeer tot God, geeft hij overvloedigen troost, en de genaden doen de deugden ontkiemen. Hij steunt ons onder de armen, als een vader die zijn kind leert loopen. Wanneer hij denkt, dat wij sterk genoeg zijn, om zelf te gaan, onttrekt hij zijn steun en verbergt zich. Maar zijn blik volgt ons. Wij denken, dat hij weg is en dat hij ons heeft verlaten, doch dat alles heeft alléén plaats, opdat wij op eigen beenen leeren staan en krachten kunnen verkrijgen in den steeds onvermijdelijken strijd des levens. Geduld dus! De proef eenmaal zegevierend doorstaan, doet ons stijgen in hoogere regionen, waar onze persoonlijkheid voller zal stroomen in de verkregen victorie. En Retté haalt de geschiedenis aan van eene fransche carmelites,

die gedurende twee-en-veertig jaren werd beproefd en daarna pas tot hooge genaden werd verheven.

Op dit hoofdstuk, over de dorheid des harten volgt een over ‘De Wereld’, als een der grootste vijanden van het innerlijk leven en hindernissen op den weg der volmaking. Dit is voorzeker het zwakste hoofdstuk van het boek. In zwartgallige drift vaart de auteur uit tegen de eer- en geldzucht der Joden, tegen het goud en den rijkdom, tegen de arme adelijken, die rijke bankiersdochters trouwen, tegen de lauwe Christenen. De hatelijkheden die die menschen naar het hoofd worden geslingerd, zijn niet de felle zweepslagen van een Leon Bloy, maar lijken de geforceerde ironie en bitsheid van iemand die niet genoeg woorden kan vinden en wiens bron van toorn aan het uitdroogen is. Is het natuurlijke onmacht of heeft de christelijke naastenliefde aan Retté dat iets ontnomen, wat iemand in de letterkunst doet groot schijnen? Het zou een bewijs zijn dat innerlijke vroomheid zelden de litteraire ziele-expansie begunstigt, zoo zij zich op een terrein waagt, waar zij zelf alles heeft weggekapt en vernield. Prachtig is voortrollende stroom van haat van een Veuillot en bewonderenswaardig zijn de zware knodsslagen van een Leon Bloy, maar zijn zij wel waarlijk goede Christenen? Is deze stemming van haat, waarin zij voortdurend leven, niet doodend voor den teeren opbloei van de liefde? Brengt zij niet eene afhankelijkheid te weeg die de zielebanden vastsnoert en de ziel gevangen houdt?

Welke moeite hij zich ook somwijlen geeft, eene hevige natuur is Retté niet. Hij is de zachtgestemde natuurmensch, wiens wezen zich uitspreidt tusschen de groene takken der boomen, die als een vogel fijn zijn wijsje zingt vol fijne melodie, die geniet van den gouden schijn der morgenzon en hooger en hooger springt van tak tot tak en juichend leeft in vrije eenzaamheid. Hij kan zijn geluid niet samenvatten tot grooten aanvalskreet, wil hij niet vallen uit zijne eigene zieleharmonie en wanneer hij aan het derde gedeelte van zijn werk is gekomen, aan *De rozen van den weg*, dan herneemt zijne natuur weer haar recht en strooit hij zijne bloemen kwistig rond en het geurt weer om den lezer heen met zoeten, zachtstreelenden geur. Hij beschrijft hoe hij weer in de bosschen komt, hoe hij zich daar tusschen de boomen weer gelukkig voelt. Ah! c'est que mon âme, à jamais sylvestre

retrouvait sa patrie! Dan luistert hij weer naar den wind, die de boomenkruinen als het heerlijkste orgel bespeelt, waarbij de bazuinen schallen als in een hemelschen optocht, waar het neuriënde fluitspel droomerige melodien afkorrelt tot den dans van engelen, waar zijn geest stijgen kan ongestoord naar het gewelf van bladeren; waar vliegen heen en weer weven in de gulden openingen, waar de zon stralenbundels plant, waardoorheen insecten zonder tal, zonder naam komen zweven en hangend fladderen in de goudene speling. Daar wordt zijn ziel als een lier gestemd tot het doen uitklinken van dankbare hymnen aan God. Daar ritselen zonbepurperde eikenbladeren, de kopertintige beukenbladeren en geamberde bladeren der berken. Daar treedt zijn voet zacht op breede mostapijten of warrelen de dorre bladeren, als kinderen die krijgertje spelen, wanneer zij draaien in de rondte, in kringen, in wervelenden loop, in ritselende vlucht. En wanneer de nevels wuiven en zilveren om de stammen, dan lijkt het woud staan te droomen en dwalend vliegen groote vogels, die hun weg zoeken door de wazige zee van takken. De geluiden echoën en verdwijnen in de stilte geleidelijk weg en scherpe en frissche geuren doen den mensch dieper ademhalen en indrinken de lucht der groote eenzame natuur. Die stemt tot heiligen vrede en zijn zielebeweeg heeft daardoor maar ééne richting, die tot den Schepper. In het kleine dorpskerkje zit hij uren verzonken des morgens na de mis. De dorpsmenschen hebben hun wantrouwen verloren, nu zij hem daar langen tijd iederen dag hebben gezien en zij groeten hem vriendelijk. Hij spreekt hun toe over het weer van den dag en in het bosch wadende en hoog stappende door de rossige massa's van varens, hoort hij de verhalen der houthakkers aan. Zoo herleeft hij weer de dagen van het gelukkige leven, verzamelt hij schatten voor zijne ziel, die hij wegsluit voor de menschen in het diepst van zijn wezen.

Dit laatste boek van Retté is wel niet bijzonder lang, het telt slechts 250 bladzijden; het is ook niet bijzonder rijk van arbeid, maar het heeft een gezonden en frisschen kern. Het staat op zich zelf. Het behandelt niet het eeuwige thema der vrouwenliefde, geen passie der wereld, en dat moet al zeer bijzonder gedaan zijn, wil heden ten dage nog een roman door zijne litteraire waarde van dat standpunt uit, den lezer belang doen stellen. Het heeft zijn

waarde als zeldzaam product. Het is geschreven in gepolijsten, onberispelijken stijl, die wel niet rijk is in vorm. Het is geen litterair kantwerk, zooals Manette Salomon van Goncourt, om maar een voorbeeld te noemen waarbij bosschen worden beschreven. Alhoewel niet doorloopend eene rijk voorziene tafel voor het denkend intellect, opent het toch hier en daar merkwaardige vergezichten, die verrassen als wijde panorama's, die op de groote afstanden in de verre nevels het bestaan van superbe streken en landen doen gissen. Het is voor de religieuse litteratuur eene aanwinst. Wij hebben bij ons niets dergelijks. Wel hebben wij in den laatsten tijd een paar romans gekregen, die den afval of de verwijdering van den katholieken godsdienst hebben geboekt, doch is de ziele-evolutie daar niet met zooveel talent verhaald, als in de bekentenissen van Adolphe Retté. Het geluk van den terugkeer doet de ziel dieper trillen, dan dat van den afval. Immers de terugkeerende vindt nieuw terrein en de afvallige amplifiëert alleen het oude. Deze laatste vertelt meestal, wat wij allang wisten en vervalt daardoor lichter in het banale. Hij behoeft zich alleen te laten gaan en weinig zich aan te strengen in de concentratie zijner faculteiten. De terugkeerende spant zijne krachten te zamen, moet meer moeite doen om uit de strikken te komen en scherper toezien bij het naderen van den vijand. Hij doorleeft zijn dagen in strijd, moet steeds vechten met vernieuwde argumenten.

De wegen Gods zijn wonderbaarlijk, Bij de lezing van Dante, midden in het groot woud van Fontainbleau is Retté ter aarde gevallen, getroffen door een bovennatuurlijk licht, zooals de apostel Paulus. Het is in de eenzaamheid en in de volkomen bevrijding der menschen-effluves, dat de waarheid voor den dag komt en niet in de zwoele agglomeraties der menschen, waar de omringende atmosfeer zoo dik is, dat er geen blik doorheen dringt en ieder zijn eigen gevoelsindividualiteit verliest. Voor de immediate zielsuitingen is die atmospheer gunstig en litteraire talenten bloeien er eerder in op dan in de eenzaamheid, doch zij, die zich in de stilte ontwikkelen zijn van dieper gehalte en verder reikend inzicht. De diepere krachten der menschelijke natuur worden beter duidelijk in het halfdonker van het bosch, dan onder de helverlichte gaskronen der stedelijke zalen. In de

bosschen komen de wortels bloot en kan worden nagegaan, uit welke sappen en hoe de ziel haar leven zuigt. Het innerlijk licht komt daar langzaam dagen. Verwondering baart verwondering en de verloren Ikheid keert tot het inwendige brandpunt terug. Slechts door concentratie ontstaat de vlam en ontbloeien de bloemen van het innerlijk licht. Het verlorene keert weder tot de oude banen, wordt versterkt door den stroom der groote natuur. De neiging tot geven had de ziel uitgeput in het midden der samenleving, maar er komt een tijd van hernemen, van terugeischen, wat werd prijsgegeven. Langer kon dit niet; anders ware het evenwicht verbroken en de Ikheid ware voorgoed overwonnen, zinkend naar de laagte als de balans van Jupiter, toen hij afwoog in plechtig besluit, het lot van den strijdenden Hector.

Niettegenstaande zijne onderwerping aan de *gemeenschap* der Kerk heeft Adolphe Retté zijn klaar en helder inzicht in de vragen van kunst en litteratuur behouden. Zijne opinies zijn daarin volkomen onafhankelijk gebleven. De toekomst zal moeten leeren, welke krachten hij als schrijver uit zijn diep, geconcentreerd leven kan trekken als denker en stylist. Niet zoo klankrijk zijn zijne volzinnen als die van Maurice Barres, noch zoo helder en scherp als die van Remy de Gourmont, den grooten hater van het Christendom. Als bij de meesten die uit het Katholicisme in Frankrijk zijn voortgekomen of zich daarin als overtuigd Katholiek bewegen, heeft de stijl de zachtere melodie, die zich in ronde glijdingen beweegt met diep innerlijken kern. Het is de fijnheid en het diepe doordringen, dat ook Verlaine in het meeste van zijn werk heeft. De tijden van het zware bonzen op trommen en pauken schijnt te hebben plaats gemaakt voor viool en fluit. Hugo en Veuillot zijn verdrongen door mannen als Verlaine, Henri de Regnier, Retté en anderen. Het is eene verheffing, maar van een ander standpunt gezien, ook eene verzwakking. De hoofdzaak is dat, als men schrijft, men iets zeggen wil, wat men voelt of weet of meent te weten dat anderen nog niet hebben gezegd. En dat is bij Retté het geval. Van hoevelen kan men dat tegenwoordig beweren?

Simpele liedjes door Aug. van Cauwelaert.

I.

'k En dierf u niet genaken
dan met een zachten schroom;
gij liet me uw handen raken,
heel stille als in een droom.

Wij hebben saam gesproken
met de'eenvoud van een kind;
elkaar een bloem gebroken,
en, onbewust, bemind.

In onze vredige oogen,
brandt diep en teeder licht,
als zon die, onbewogen,
in spieglend water ligt.

II.

'n Hoort ge voor uw venster niet
mijn stille schreden gaan;
'n voelt ge mij zoo dicht bij u,
Ik breng u bloemen aan...

De dageraad is frisch van dauw
die perelt in mijn haar.
Er fluit een merel in de kruin
van de'ouden peerelaar.

Toon me uw gelaat; ik houd het hoofd
naar u omhoog gericht;
'k Ben als de morgen... en de zon
is om mijn aangezicht.

III.

Mijn verre meisje, en zijt ge niet,
bij 't hooren van dit simpel lied,
  als kindren bij een sproke,
die hooren 't blij-aandachtig aan,
maar niet den schoonen zin verstaan,
  die ligt er in gedoken.

En lijkt ge een' wie men bloemen reikt,
die groetend dankt, en blijde blijkt
  om al die mooie rozen;
maar niet het diepste voelen raadt
van wié ze gaf en wachtend staat
  en zacht zijn wang voelt blozen...

Tot den dichter Penning door Hein Boeken.

Na het lezen van ‘Benjamins Vertellingen’ en ‘Tom's Dagboek.’

I.

Erinn'ring aan één schoonsten dag, - ontmoeting,
Waarvan al laatre lichte stonden waren
Verre afschijn en weerkaatsing - bij de inboeting
Van alle heul en kracht, daar we afgevaren

Des levens stroom met ach! verlangen staren
Naar wat van de oevren wonk - wat aêr verzoeting
Van alle leed, ja heil'ging? Wat nieuw-mare,
Die haalt bij 't oud heil van die eene groeting?

Heil om dien dag, dien groet! Nu groeten u -
O al wat hart heeft van hollandsch-geborenen,
Dat het als eensgezind heir nu me omstuw'
Om u, die zijt wèl ‘liefde's uitverkorene’,
Te groeten in den zoeten naam dier Macht,
Die leeft en zingt in u met de oude kracht.+

+ De beide aanhalingen zijn uit het werk van Penning zelf.

II.

Gij die in 't donker als een vogel fluit -
O neen als mensch! O las ik niet van zielen
Die in den hof en gouden lichtvloed krielen,
Waar die der eeuw'ge bron van 't licht ontspruit?

Zij zingen, daar hun blik op 't einde stuit
Van al hun hoop, daar hun de schellen vielen,
De laatste, die hen nog geblinddoekt hielden,
Wat wonder zoo hun dank in zang verluidt?

Maar gij, waar mocht uw ziel haar vreugden halen?
Een kinderhand, herdacht, die de uwe drukt,
Verlichting van het lot allengs gelukt
Der lieven - èn de zang der nachtegalen
Weleer ‘in luwen, slaapvergeten nacht’
Den jongling 't heil vertolkend, dat hij wacht.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Afwijkingen, door Karel van de Woestijne, Bussum. - C.A.J. van Dishoeck. - 1910.

Naar ik reden heb te gelooven, behoort Karel van de Woestijne, evenals, inzonderheid, zijn vriend Vermeylen, aan wien hij de ‘Afwijkingen’ heeft opgedragen, tot een soort van partij in het Zuid-Nederlandsche Koninkrijk, die men de exclusief-nationalistische noemen kan.

België, de indertijd door een machtwoord der Mogendheden geschapene monarchie, doch dat dan ook altijd een zonderlinge samenvoeging van heterogene elementen is gebleven, daar deze elkander niet kunnen dulden, maar elk er zijn bijzondere belangen en wenschen, ja, zelfs zijn eigen taal op nahoudt, België, dat dus nooit tot een volkomen eenheid zal kunnen groeien, schijnt niettemin, bij het hierboven genoemde onderdeel zijner bevolking, te gelden als het waarachtige, 't eigenlijke Nederland, terwijl ‘Holland’ hun weinig meer dan een soort ‘achterland’ schijnt te wezen, waar men, in sommige opzichten, een van-zelf sprekende baat vindt, maar dat hen voor het overige zoo koud laat als een steen.

Er zit iets tamelijk-komisch' in deze Belgische voorstelling door het kontrast tusschen pretentie en werkelijkheid, dat zij zien laat, maar toch vermeld ik hier haar bestaan niet, dat spreekt van zelf, om scherp tegen onze Zuidelijke broeders te doen. Want zij valt historisch eenigermate te begrijpen als een nog altijd doorwerkende onbewuste reactie op de z.g.-onderdrukking der Belgen door de Hollanders, waardoor in 1830 het Vereenigde Koninkrijk uit elkaêr te vallen kwam.

Hoe dit zij, de voortreffelijke dichter Karel van de Woestijne is stellig, als ieder ander mensch, vrij om te doen en te denken, zoo als hij wil, en ik zou dan ook zijn stugheid tegenover Nederland niet vermelden, ja, er zelfs niet aan denken, indien zij hem-zelf, in zijn eigen werk, geen schade bleek te doen. Want als men den dichter Van de Woestijne kent en bewondert, als men weet, dat er uit zijn onbewuste Wezen van tijd tot tijd zóó mooie verzen weten te komen, dat zij tot de allerbeste der thans-geschrevene behooren, dan wordt men des te onaangenamer getroffen, als men merken moet, hoe dit proza-werk, met al de fijnheid en ongemeenheid, die er dikwijls uit naar voren springen in den oplettenden geest van den lezenden keurder, toch telkens ook lijdt aan een als onhollandschen bouw der volzinnen, aan een kunstmatigheid van woordvoeging en zegging, die ons soms noodzaakt om driemaal hetzelfde te lezen voordat men er in slaagt, om goed te begrijpen wat de schrijver heeft bedoeld.

Laat v.d. Woestijne eens onze vloeiendste hollandsche prozaschrijvers: Robbers, Reyneke v. Stuwe en v. Eeden gaan lezen, en van hen leeren om ingetogener in het gebruik van teekenende adjectiva, om vlotter in de samenstelling en dus suggestiever door de uitwerking, van het geheel zijner volzinnen en bijzinnen te zijn. Of houdt hij zich, zooals zich van hem verwachten laat, liever aan het werk zijner eigene landgenooten - laat hij dan bij Streuvels en Teirlinck in de leer gaan, want ook door de lezing van hún werk kan hij te weten komen, hoe een Nederlandsche zin van een Nederlandschen schrijver in zijn duidelijken eenvoud te loopen heeft.

Deze niet-geheel-gelijkwaardigheid van v.d. Woestijne's poëzie en proza valt, geloof ik, te verklaren op de volgende manier. Als hij zijn beste gedichten maakt, spreekt zijn diepste, onbewuste Wezen, zonder overheerschende bemoeiïng van zijn daaglijksche Zijn, en daar die Onbewustheid er eene is van een zeer bijzondere, want krachtig-muzikale en visionnaire geäardheid, staan haar rhythmische voortbrengselen ook op een hoog plan van volmaaktheid: zij komen klaar voor uw oogen en streelen uw psychisch gehoor met breed-golvende muziek. En zoo komt het, dat wat er vreemd-hollandsch' of minder klaar-gezegd's onder

door moge loopen, u onopgemerkt voorbijschiet, bekoord als gij wordt door de welluidend-plastische schoonheid van het geheel. Doch is Van de Woestijne in een kalmer stemming, zoodat hij neiging kan voelen, om proza te gaan schrijven, dan werken, natuurlijkerwijze, in het alsdan door hem voortgebrachte, zijn verbeelding en taalmuziek niet zoo sterk op den lezer, en de tekortkomingen en fouten springen dus duidelijker in het oog, daar zij *niet* worden overdolven door de golven der emotie, noch verloren gaan als bestonden ze niet, in de schittring en beweging van het groote Geheel.

Ik houd volstrekt niet van vitten, en ga dus, bij het beoordeelen, meer af op den totaal-indruk, dien een werk bij mij achterlaat, en die het resultaat is van honderden op elkaâr gevolgde gunstige of ongunstige detail-impressie's, dan op losstaande bijzonderheden, die geen doorslag kunnen geven bij de bepaling der waarde. Detail-kritiek is, in recensie 's tenminste, alleen dán redelijk, als er iets algemeens, voor het heele kunstwerk, uit af te leiden valt.

En dit is *hier* het geval. Want neem maar de eerste bladzij, en zie wat men daar leest:

> ‘O kinderen die aan me staart’.

Wie goed Nederlandsch wou schrijven, zou hier natuurlijk moeten zetten: Die me aanstaart.

> ‘en gij, jonge menschen, die.... komt, een neurie-lied op uwe lippen, als koelen honig’.

dit ‘koelen’ honig (in den eersten naamval) is een fout, zooals, terecht, op de lagere school reeds, als een doodzonde geldt, evenals, enkele regels verder, ‘nieuwen druif’ (4e naamval) waar dit vrouwlijke woord dus manlijk genomen wordt. En ten slotte, op het einde derzelfde bladzij, spreekt de schrijver van ‘door den luisterenden lucht’! Verbeeld u, dat iemand in het Fransch, dat misschien wel Van de Woestijne's daaglijksche omgangstaal is, in een ernstig letterkundig kunstwerk zou durven schrijven: le mère, de la père, fouten dus, die toch volstrekt niet erger zouden zijn dan de hierboven vermelde uit Van de Woestijne's

taaleigen, ik geloof zeker dat de heele pers der Republiek hem in het ootje nemen zou.

Ik zal hier niet verder op doorgaan, al vindt men, het heele boekje door, bladzij na bladzij, dingen van dien aard. Alleen moet ik nog wijzen op twee andere soorten van slordigheid, die de lectuur van dit werkje eveneens weinig genietelijk maken voor wie zijn Hollandsche taal op waarde houdt.

> ‘Deze domino-steenen gul-onachtzaam geplengd, merkte de kellner zelf, etc.’.

Ik wil hier niet eens letten op het weglaten van ‘hebbend’ achter geplengd, en alleen doen opmerken, dat domino-steenen niet ‘geplengd’ worden, zooals met scheuten vloeistof gebeurt.

En om er een eind aan te maken:

> ‘en, als gebroken, de moeheid der polsen’,

Hier staat, letterlijk, dat de ‘moeheid’ ‘gebroken’ zou zijn, terwijl de schrijver natuurlijk bedoelt te zeggen, dat de ‘polsen’ in dien toestand schijnen te verkeeren.

Er staan, natuurlijk, daar Van de Woestijne een wezenlijk talent is, hier en daar mooie en beter-geschrevene brokken in dit boek, maar de kritische slotsom moet toch luiden: Zooals de ‘Afwijkingen’ er nu uitzien, hadden zij nog geenszins in het licht mogen komen en wie dus dezen dichter oprechtelijk hoogschat om de mooie verzen die hij getoond heeft te kunnen schrijven, moet het betreuren, dat hij uit zijn klad-portefeuille's een produkt heeft willen saamlezen, dat veel meer van een haastigen eersten opzet, dan van een zoo voldragen mogelijk kunstwerk heeft.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Drie Wijsgeeren onzer Dagen door Dr. A.H. de Hartog, Haarlem - H.D. Tjeenk Willink en Zoon - 1910.
Het Geloof aan God in de XXste Eeuw door Dr. J.R. Slotemaker de Bruine. Tweede Druk, Utrecht - G.J.A. Ruys - 1910.

Onze wonderbare landgenoot, Professor Bolland, heeft zich aangegord om ons voor te gaan op den weg naar Hegel. Dat is niet te misprijzen, want in Hegels, Wijsbegeerte is iets blijvends, dat waarde heeft en waarde houdt, bij het vergankelijke en het wegstervende in die Wijsbegeerte. Van beide bestanddeelen in het werk van den Grooten Denker getuigt Adolf Lasson nu bijna twintig jaren geleden. ‘Jedenfalls’, zegt hij, ‘bleibt der Wunderbau des Hegelschen Systems für einsichtigere Leute eine geschichtliche Erscheinung von höchster Wichtigkeit, ein grossartiges Denkmal menschlichen Strebens und Vermögens, eine Lehre und vielleicht auch eine Warnung für alle Zukunft’. Eene w a a r s c h u w i n g , zeker, en ik zeg nu niet met hem: v i e l l e i c h t , want het merkwaardige boek van B. Croce, uit het Italiaansch in het Duitsch overgebracht, draagt met recht den titel: ‘Lebendiges und Totes in Hegels Philosophie’. Om het levende in Hegel moet het ons te doen zijn, en daarop wijst Wilhelm Windelband von Heidelberg in de Feestrede, niet lang geleden door hem uitgesproken in de ‘Heidelberger Akademie der Wissenschaften’. Onder de wijsgeeren en leeraren der Wijsbegeerte, op welke Duitschland roem draagt neemt genoemde geleerde ‘eine hervorragende Stellung’ in, zoo als de Duitschers dat met zeker wel-

gevallen uitdrukken. Deze grondige kenner van de Geschiedenis der Wijsbegeerte heeft de gave om zich duidelijk uit te drukken en hij verstaat de kunst om dat te doen in een edelen stijl, die sierlijkheid paart aan verhevenheid. Zijne rede loopt over die ‘Erneuerung des Hegelianismus’, waarvan hij de beteekenis ten volle verstaat. Die herleving van Hegel is volgens hem ‘niet te loochenen’ en de beteekenis daarvan ‘mag men niet te laag schatten’. Het gaat met Hegel, zooals het is gegaan met Kant, die in het Neo-Kantianisme opnieuw te voorschijn trad. Dat heeft zijn tijd gehad en nu wordt Hegel teruggeroepen. ‘Begeistert,’ zegt hij ‘einst von einer ganzen Generation empfangen - dann verzachtet, vergessen, der Verhöhnung preisgegeben -, scheint er nun zu intensiver Wirkung emporzusteigen. Von Tag zu Tag mehren sich die literarischen Arbeiten über seine Philosophie, aus den auf der Berliner Biblothek lang vergessen lagernden Papieren wird seine Entwicklung mit glücklichem Erfolge studiert, seine Bücher werden neu aufgelegt - in Nederland door de zorg van Bolland -, und seine Gesamtwerke, die man dereinst für ein Billiges erwerben konnte, sind ein wertvoller Antiquarischer Besitz geworden. Vor allem aber, die neueste Arbeit der Philosophie zeigt sich überall durchtränkt von seinen Gedanken und das junge Geschlecht sehen wir in neuer Begeisterung an seinen Schriften, deren krause Darstellung ihren Schrecken verloren zu haben scheint, sich abmühen’.

Windelband geeft dan eene verklaring van dien lust aan Hegel, en zegt: ‘Es ist der Hunger nach Weltanschauung, der unsere junge Generation - W. zelf is van het jaar 1848 en hij is sinds 1882 Hoogleeraar in de Wijsbegeerte - ergriffen hat und der bei Hegel Sättigung sucht’. Hij wijst met nadruk op de sterke tegenstelling tusschen Hegel en twee andere mode-philosophen, en op het ‘entwicklungsfrohe’ optimisme, ‘der seine Lehre durchpulst, das Vertrauen in die Macht der Vernunft, womit er gegen die düstre Predigt Schopenhauer's vom Elend der Welt obsiegt. Und endlich bricht gegenüber dem schrankenlosen Individualismus, mit dem eine Zeitlang Nietzsche unser Volk berauscht hät, in der junghegelschen Strömung die Hingabe an eine geistige Gesamtheit, an einen vernünftigen und allgemeingültigen Lebensinhalt kräftig durch’!

‘In dezen zin’, zoo gaat Windelband voort, ‘beteekent de ‘terugkeer tot Hegel’ beslist een soort van gezondwording (Gesundung), en hij zal deze zending vervullen, wanneer hij zich vrijhoudt van de wonderlijke uiterlijkheden en van de bovennatuurkundige (metaphysischen) overijlingen van het oude Hegelianisme - wanneer hij het vermag de schil af te werpen en de kern vast te houden’. Verder wijst hij er op dat ‘de Wijsbegeerte na Kant zich met haren begripsarbeid moest richten op de ontwikkeling van het stelsel der Rede en dat het ‘dus inderdaad een noodzakelijke vooruitgang (Fortschritt) is geweest, die van Kant over Fichte en Schelling naar Hegel voerde’. Daarom is dan ook volgens Windelband ‘de herhaling van dezen ontwikkelingsgang (Prozesses) in den vooruitgang der nieuwste Wijsbegeerte van het Nieuw-Kantianisme tot het Nieuw-Hegelianisme niet toevallig, maar heeft zij in zich zelf een zakelijke noodwendigheid.’ Op de hoofdvraag naar den weg dien de wijsgeer heeft te bewandelen bij zijn onderzoek naar de hoogste en de diepste waarheden, moet, zoo leert Windelband, worden geantwoord, dat er twee wegen zijn, die leiden tot het doel. Fries en Hegel, die na elkander te Heidelberg den leerstoel der Wijsbegeerte innamen, volgden ieder een anderen weg. ‘Volgens den een is de Zielkunde het werktuig (Organon) der Wijsbegeerte, volgens den ander de Geschiedenis’.

‘Die beide leerwijzen, de zielkundige en de geschiedkundige, vertoonen zich in de ontwikkeling van Kant zelf in zekere mate als de antithetische polen.’

Luide wordt door Windelband verkondigd, dat ‘de Geschiedenis het ware werktuig der Wijsbegeerte is’ en dat om ‘hegelsch zu reden, der objectieve Geist die Wohnstätte ist des absoluten Geistes’. Onder den o b j e c t i e v e n Geest moet hier worden verstaan: des menschen geest, zooals hij zich in den loop der Geschiedenis openbaart in ‘wetenschap, zedeleer en recht, in kunst en godsdienst,’ en onder den a b s o l u t e n Geest moet worden gedacht aan God. - Zijne Feestrede besluit de geleerde geschiedschrijver der Wijsbegeerte op volgende wijze. ‘Één ding echter mag ik tenslotte niet onvermeld laten. Uit den opgewonden en hartstochtelijk verscheurden geestelijken toestand, waarin wij verkeeren, klinkt ons met luide veelstemmigheid het geroep toe

om eene Wijsbegeerte van de daad en van den wil. Ja, in eene moeilijk te begrijpen zelfbegoocheling verlangt zelfs wel eene zoodanige Wijsbegeerte van zichzelf om de redewaarden (die Vernunftwerte, dat is: al wat op redelijke gronden voor den mensch waardij heeft) niet te zoeken of te verstaan, maar wetgevend nieuw voort te brengen. Tegenover dit drijven k a n de zelfverdieping in den nauwgezetten ernst, waarmede Hegels Wijsbegeerte de Rede in de wereld tot in de kleinste bijzonderheden zoekt te verstaan en in begrippen uit te werken - k a n de vernieuwing van deze moeitevolle vorschersaandacht voor het kleine, die toch uit het groote denkt, alleen eene weldadig opvoedende werking hebben. Bovenal echter zal zij geschikt zijn om den samenhang van de Wijsbegeerte met de andere afzonderlijke wetenschappen weder zoo innig en vruchtbaar eene gestalte te geven, als dat in den tijd van Hegel - niet tot nadeel van beide - het geval is geweest'. Zulke woorden spreekt de leeraar der Wijsbegeerte en als een man, die wacht op de komst van het licht, roept hij ons toe dat de dageraad aan de kim verschijnt. Noch de 'Drie Wijsgeeren onzer dagen', over welke ik ga handelen, noch andere mannen van naam geven Windelband goede hoop voor de toekomst, maar zijne leuze is: 'Terug tot Hegel'.

Twee boeken liggen voor mij, die ditmaal de aandacht van den lezer vragen, en het zijn eigenlijk boekjes, vergeleken bij de lijvige werken van Prof. Speyer en van Pater de Groot. Zij zijn beide pennevruchten van theologen, en al wil ik niet medegaan en mededoen met Göthe als hij uitroept 'Leider auch Theologie', toch moet ik bekennen, dat ik, door ondervinding wijs geworden, heb geleerd een boek van een godgeleerde met groote voorzichtigheid te lezen. In den regel is de kundigste theoloog somtijds een knecht, neen, een slaaf van overgeleverde en aangeleerde vooroordeelen. Hier heb ik te doen met twee Doctoren, die geen vreemdelingen zijn op het gebied van de Wijsbegeerte. Het is Dr. de Hartog te doen om Wijsbegeerte, die hij wil verzoenen met zijn theologie, en het is Dr. Slotemaker de Bruine te doen om zijne wijsgeerige studie dienstbaar te maken aan zijn geloof. Wat de eerste doet is een gevaarlijk

werk en de arbeid van den laatste verdient allen lof. Bij de besprekingen der beide werkjes - in klein formaat, beide ruim negen vellen druks groot - zal ik andere geschriften van de twee Doctoren buiten beschouwing laten. Met de 'Drie Wijsgeeren onzer Dagen' moest ik aanvangen, want dat boek vraagt eene plaats in de Kroniek en het werkje over 'Het geloof aan God in de XX^{ste} Eeuw' moet ik met het andere bespreken, omdat een klein deel daarvan (blz. 80-115, uitsluitend aan de Wijsbegeerte is gewijd. Een kort voorbericht van de Hartog zegt ons: 'In Eucken's stelsel treedt het *ethische* element, bij Hartmann het *metaphysische*, bij Wundt het *empirische* naar voren (ik zou liever zeggen: op den voorgrond).

'Deze wijsgeeren - met den titel bedoeld, maar op den titel niet genoemd - representeeren dus als het ware het drieërlei oogpunt van waar uit men het wereld-geheel kan beschouwen.

'Daarom mag het een gelukkige gedachte der uitgevers heeten, de hier volgende uiteenzetting der stelsels van genoemde Wijsgeeren, vroeger door mij in *Mannen en Vrouwen van Beteekenis* gepubliceerd, te zamen in het licht te zenden.

'Drage deze uitgave bij ter verdieping van veler bewustzijn'.

Uit dit kort bericht kan de opmerkzame lezer leeren dat Dr. de H. een Hollandsch schrijft op zijn eigen hand, niet zuiver en staande onder den invloed van het Duitsche denken. Uit de aandachtige beschouwing van de drie portretten kan de waarnemer opmaken dat Eucken een ernstig en goedhartig man is, dat von Hartmann een peinzer is, en dat Wundt, die ons niet aanziet, een echten Duitschen professoren-kop heeft. Ter inleiding van hetgeen de H. gaat mededeelen over Eucken zegt hij het volgende. 'Nietzsche heeft ergens den wijsgeer genoemd een 'Dichter und Fortdichter des Lebens.' Tegenover de alledaagsmeeningen, die de philosophie acht een schimmenjacht in het rijk der afgetrokken gedachten, houdt deze kwalificatie van Nietzsche een zeer sterk getuigenis in, het getuigenis, dat wijsheid harte-zaak is, dat ze de kern van menschheid en wereld raakt, dat ook hier openbaar worden 'uitgangen des levens'. En waar Gorki klaagt 'wijsheid is geen artsenij voor harteleed', daar is dit slechts betrekkelijk waar. Zeer zeker, indien, de philosophie ontaardt in een stelsel van doode begrippen, die

'am grünen Tisch' worden geschift en geordend', dan is daar alle leven verstorven, dan wordt de fakkel van het ideaal gebluscht. Maar wanneer ontroering en verbazing over het wereldgebeuren den wijsgeer aanblazen het vuur der overtuiging, dan viert de mensch, de volle mensch hoogtijden in zijn bezinning aangaande wereld- en menschheids-tragiek, aangaande de *Divina Comoedia*, die het hart vervaart en versterkt. Dan blijkt misschien op geen gebied zoo klaar het *scheppend* vermogen van den menschelijken geest.

'En zoo heeft Nietzsche het bedoeld. Voor hem was de wijsgeer een schepper, een 'grosser Menschheitszüchter', die niet slechts als droomer zit aan den levensstroom, waar alles vloeit en vergaat, maar die een hoogere mogelijkheid dringen en drijven voelt achter mensch en menschheid en die daarom in den duisteren levensbodem schatten graaft, om deze met sterke armen te dragen aan het licht en om te smeden tot een kroon der volkeren. Gelijk een dichter zijn tragedie dicht en zijn helden maakt tot machten, zóó moet de wijsgeer het leven omscheppen tot een epos en alle mogelijkheden, die daar sluimeren in den geest des menschen, wekken tot een nieuwen dag'.

'Alleen zij kunnen dit verstaan, aan wier innerlijk zich heeft gemanifesteerd, wat wij zouden kunnen noemen het *verlossend karakter* der idee. Een idee, die wortelen sloeg in het hart, beurt den mensch omhoog en maakt hem sterker dan de dood. Want alleen de held kan sterven, kan zijn leven afleggen, kan martelaar worden om der wille van het ideaal, dat zijn ziel doorgloeit. Geen dier geeft vrijwillig het leven voor een *gedachte.* Dit is slechts het privilegie van den mensch, 'den denker', die als de 'anthropos', 'met het gelaat naar omhoog', telkens hoogere levenswaarden in voelt zinken in zijn ziel, op ziet spruiten uit de zware en wijde velden zijns geestes en die daarom in zich draagt een hoogere orde der dingen, steeds groeiende mogelijkheden, die hem vervoeren.

'De groote beteekenis nu van Eucken is deze dat hij aldus den zin der wijsheid heeft verstaan. Behalve Fichte is er wellicht geen, die als hij de waarde der philosofie voor het leven heeft gegrepen. Deze twee helden van Jena begeeren gelijkelijk hen die hooren "einzutauchen in die Gottheit", ze te maken tot volle en sterke menschen'.

In dien trant gaat de H. nog eenige oogenblikken voort, maar ik durf den lezer niet meer voorzetten van de geestelijke spijze, hier opgedischt en aangeboden. Van aanmerkingen zal ik mij ook onthouden en ik wil alleen de opmerking maken dat het vreemd in het oor klinkt, als er wordt gesproken van ‘deze twee helden von Jena’. Toen Eucken van Bazel naar Jena trok in het jaar 1874, was hij in zijn acht en twintigste jaar en hij werd voor goed een ‘Jenenser’. Fichte echter kwam, een en dertig jaren oud, te Jena, maar hij bleef er slechts zes jaren, want hij werd van Atheïsme beschuldigd en smadelijk werd hij uit zijn hoogleeraarsambt ontslagen. - Op de lange aanhaling, die ik ter vergemakkelijking van den schrijver noodig achtte en die de oordeelkundige Lezer ook zonder mijne aanwijzing op hare rechte waarde zal weten te schatten, laat de H. dezen volzin volgen: ‘En daarom, wie bij een denker *levenskracht* wenscht te halen, hij vindt bij Eucken wat hij zoekt’. Zonder eenige booze bedoelingen moet ik hierbij opmerken, dat die woorden wel vreemd klinken voor hem, die weet dat zij komen uit den mond van een Evangeliedienaar.

In een zevental bladzijden (4-11) geeft de H. nu in eenvoudige woorden, in nuchterheid mag ik zeggen, een overzicht van Euckens levensloop en van zijn studiegang. Om zijn stelsel is het hem te doen en daarover handelt hij in bijna dertig bladzijden. ‘Alle werken van Eucken, zoo wordt gezegd, gaan uit van deze grondstelling: de mensch is een nieuw begin, als geestelijk wezen kan hij zich slechts verwerkelijken door de breuk met het natuurlijk leven’. - Nader verklaart de H. zich noch in deze woorden: ‘In beginsel blijkt Eucken's wijsbegeerte verwant aan Hegel's grondgedachte, die ook het *negatieve moment* als doorgang tot het hoogere heeft geëerd (11 en 12)’.... Eucken bevestigt de religieuse ervaring, dat het geestelijk leven alleen verwerkelijkt kan worden door afsterving en wedergeboorte. In zooverre breekt hij tevens met de zinnen en met de aesthetisch-Grieksche wereldbeschouwing (12)’. Dit is schoon en waar. Even te voren had de H. gezegd: ‘In een artikel dat Prof. Van der Wijck (‘Onze Eeuw’, Januari 1905) over Eucken's ‘Pleidooi voor Geestesleven’ - in het Duitsch: ‘Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt’ - schreef, vinden wij dit

pleidooi uitnemend gekarakteriseerd als het bevestigend antwoord op het laatste lid der vraag: ‘Moet de mensch enkel als voortzetting der natuur of tevens als *een nieuw stuk werkelijkheid* worden aangemerkt (11)’? Die woorden van Opzoomers leerling brengen mij twee geschriften voor den geest van zijn beroemden leermeester. In het jaar 1846 gaf Opzoomer zijn boek: ‘De Wijsbegeerte den mensch met zichzelven verzoenende’, en in 1851 een ander, toenmaals hooggeroemd geschrift: ‘De Weg der Wetenschap’, later omgewerkt met den titel: ‘Het Wezen der Kennis’. Beide schriften zijn eigenlijk eene bestrijding van het Geloof, en daarin wordt hij n i e t gevolgd door Prof. van der Wijck, en in zekere mate ook niet door Dr. de H., die echter hinkt op twee gedachten, de wijsgeerige en de godsdienstige.

Puttende uit de voornaamste werken van Eucken geeft de schrijver ons een overzicht van diens ‘systeem’ en hij wil den ‘denker eeren door onpartijdig en zonder critiek zijn bezielende gedachten in wijder kring te doen lichten. Op het voetspoor, zoo lezen wij, van Aristoteles en Hegel sluit Eucken zich in zijn wijsbegeerte aan bij de geschiedenis van het algemeen-menschelijk denken (13)... Juist omdat één geestesleven de ware eenheid aller tijden blijkt te wezen, daarom moet dit leven zich even werkelijk openbaren in het heden als in het verleden. Wie zich in het verleden verdiept mag het derhalve niet passief, niet lijdelijk doen, hij moet zich dit verleden actief, vrij toeëigenen. Daarom behoorden wij ons eigen zelf te bewaren tegenover de groote denkers aller eeuwen... *Het eeuwig geestelijk heden* en de *vrije actieve toeëigening* van het verleden zijn dus de beide bronnen, waaruit de geschiedenis der menschheid geest en leven put. ‘So lebt der Mensch weniger aus der Geschichte und in ihr, als mit ihr und an ihr’. (‘Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt,’ 182)... De beide Syntagma's (samenvoegingen, organisaties), waarboven Eucken uitgaat, terwijl hij tevens de elementen van waarheid, die ze bevatten, tracht te bewaren, heeten *naturalisme* en *intellectualisme* (14, 15 en 17)’. Het eerste ‘herleidt, volgens Eucken, alle gebeuren tot een mechanisme van stoffelijke elementen (17)’ het tweede ‘loopt gevaar alle leven in begrippen te doen opgaan en aldus (in noëtisme ontaardende) de gansche werkelijkheid te vervluchtigen in een

denk-proces, waarin het individu, de menschelijke persoonlijkheid, niets anders is dan een onwezenlijk lid (20)'. Dit laatste doelt op Hegels Panlogisme, en tegenover beide syntagma's plaatst hij 'zijn eigen stelsel, dat hij 'das Lebenssystem der Personalwelt' noemt (22)'. Voor hem 'stijgt de wereld der *kultuur* uit boven die der *natuur* (23)'. - Op bladzijde 25 maakt de H. zich warm over de bewering van Leser-Erlangen, dat 'aan Eucken de eer zou toekomen, het probleem van het *onbewuste*, *supra-individueele* geestesleven voor onzen tijd het principieelst te hebben benaderd. 'Wij hebben', zegt de Doctor, 'ons over deze opmerking verbaasd, zoo niet geërgerd. Want *de* philosoof van het onbewuste, Eduard von Hartmann wordt (door L.E.) niet eenmaal genoemd. En toch *hem*, niet Eucken allereerst komt de eere toe het vraagstuk van den onbewusten geest alzijdig te hebben belicht (men vergelijke hierbij onze uiteenzetting van zijn systeem in dit tijdschrift, 1906)'. Hierbij mag ik niet nalaten te betuigen, dat ik de vinding van von Hartmann hem *niet* tot eene eere kan aanrekenen, en daarop kom ik straks nader terug. Teekenend voor de wereldbeschouwing van de H. zelf is wat hij zegt op bladzijde 27, namelijk: 'Zooveel is zeker, dat het leven des geestes niet opgaat in den bewustzijns-kring van mensch en menschheid. Het hart is verborgen en toch beweegt het alle levend lid des lichaams. Zoo ook - ik vraag hier de volle en bedaarde aandacht van mijn Lezer - is het kloppend hart des heelals achter de omlijning der verschijnselen verborgen, hoewel het zich tevens metterdaad openbaart'.

Ten slotte komt de H. bij zijn overzicht tot een vraag, zeggende: 'Heeft de geest zich in het kultuur-leven met haar (lees: zijn) hoogere eenheden als boven-, als tegen-natuurlijk geopenbaard', nu gaan wij verder en vragen: 'welk wezenlijk karakter heeft nu deze geest, die zich aldus in den letterlijken zin als wereldschepper handhaaft'?

'Met deze vraag graven we tevens door tot het fundament van Eucken's gansche stelsel (29)'.

Het antwoord is: 'Personal-leben', en daarin ontdekt Eucken een hoogere, de eigenlijke wereld. Hij kiest vóór het *Theisme* tegen een pantheistische vereenzelviging van God en natuur (31 en 37)'.

Verder ziet Eucken in de menschenwereld, die ‘Wendung zum Geist’. Hiermede opent zich eerst recht de mogelijkheid, om het naast elkander der natuur, ‘das Sein aus der Zerstreuung und Entfremdung’ tot een zelf-leven te concentreeren. Dit geschiedt in het cultuur-leven, in het ‘Kultursystem des universalen Selbst-lebens’. In kunst, wetenschap, zede, familie, staat, religie, breken hoogere eenheden door ‘immer grössere, festere, gehalt-vollere Zusammenhänge des Wirkens’. De hoogere trappen worden niet meer gerealiseerd door rustige, natuurlijke ontwikkeling uit reeds gegeven elementen; maar nieuwe centrale machten uit een onzichtbare wereld, een geestelijk geheel treden in en zetten zich door met *strijd.* Uit dien strijd treedt de eenheid van het universeel geestes-leven in de enkele persoonlijkheid en in het geheel der menschheid glorieerend aan den dag; en blijkt aldus te wezen niet maar een onpersoonlijk proces, noch ook een dood mechanisch gebeuren, integendeel een *zelf-leven*, dat de beide polen subject en object draagt.

‘Dit zelf-leven realiseert zich in de historie der menschheid daad-werkelijk en de historie der menschheid daadwerkelijk en de hersen dier menschheid de groote persoonlijkheden, ontvonken hun wereld-scheppend genie aan de bron des lichts, die geest heet. Bij voortgaande ‘Wesensbildung’ wordt aldus de natuur door den mensch, de zinnen door den geest, het object door het subject als opgeteerd op den vuurhaard van het reëel-ideële zelf-leven, dat warmte en licht alom verspreidt (39 en 40)’.

Met die uitspraken, meer dichterlijk dan wijsgeerig, eindigt de H. zijn overzicht van Eucken's stelsel zonder critiek uit te oefenen. Althans niet rechtstreeks, maar zijne behandeling van von Hartmanns Leer is eigenlijk een afkeuring van wat Eucken predikt.

‘De laatste der grootsten is gestorven,’ zoo vangt Dr. de H. zijne studie over von Hartmann aan, en hij gaat op volgende wijze voort. ‘Van Plato over Kant tot op dezen von Hartmann loopt de lijn der dynastie in het rijk der wijsbegeerte. Want in dit rijk mag hij alleen koning heeten, die afdalend naar den wortel van het wereldprobleem, als bij geniale intuitie een nieuw principe ontdekt en van uit dit beginsel het wereldgeheel reconstrueert.

‘Gelijk Plato de *idee* als het wezenlijke van den Kosmos schouwde; Kant van het *apriorische* element in ons kenvermogen uitging; Hegel in het *begrip* de waarheid begrepen achtte; Schelling de *positieve* philosofie tegenover de negatieve handhaafde; Fichte het *Ik*; Schopenhauer den *wil* als den grond van al wat existeert demonstreerden; zoo heeft von Hartmann het *onbewuste* tot fundament van zijn stelsel gelegd.

‘Het onbewuste! Merkwaardig, dat dit woord voor den eenen mensch als van zelf oplossing brengt voor zijn wereld-beschouwing; voor den anderen mensch echter een ondenkbaarheid en een dwaasheid blijft. Hoe dit te verklaren? Mij dunkt, dat we hier te doen hebben met een *onmiddellijk* besef, dat allereerst geboren wordt uit persoonlijken aanleg en pas in de tweede plaats kan worden aangebracht door redeneering. De ééne mensch leeft, wat ik zou willen noemen ‘ondergronds’, de ander ‘bovengronds’. Voor den eerste rijst de gansche wereld van vormen en de hen beheerschende wetten als omhoog uit de diepte, zooals de bloemen geboren worden uit de donkere aarde; voor den laatste ligt die wereld veeleer uitgespreìd als een tapijt, belijnd en klaar in zijn figuur. De eerste staat in het centrum der *kracht*, waarin alles opgroeit en opbloeit; de laatste staat in het centrum van den vorm, het begrip, dat alles wat existeert beheerscht en ordent.

‘Ten slotte komt het hier dus aan op het *accent* van ons onmiddellijk levensbesef. Ik spreek hier van ‘accent’, en wil daarmede zeggen, dat de beschouwingen van deze twee soorten menschen elkander niet behoeven uit te sluiten, veeleer vullen ze elkander aan. Maar dit is mijn bedoeling met de voorafgaande beeldspraak. Ik wil op eenvoudige wijze duidelijk maken, waarom het principe van het onbewuste den een instinctief aantrekt, den ander instinctief afstoot. Dit verschijnsel is allereerst te verklaren uit het accent in persoonlijken aanleg.’

Hoog gestemd is de toon van den lof, dien de H. aan von Hartmann wijdt, en dit laat zich verklaren uit hetgeen hij een weinig verder (51) zegt, namelijk: ‘Het bewustzijn wordt geboren uit een voor mij onbewuste maar niet minder feitelijke inwerking; het bewustzijn is *resultaat* en als zoodanig *secundair.* Von Hartmann is met zijn leer van het onbewuste echter niet bij het rela-

tief onbewuste, zooals zich dat in het zieleleven laat aantoonen, blijven staan. Dit relatief onbewuste wordt eveneens door vele psychologen geleerd. Maar v. H. is, gelijk wij nader zullen zien, voortgegaan tot het absoluut onbewuste en heeft dit onbewuste zelfs als het wezen Gods gesupponeerd.' In de eerste plaats prijst Dr. de H. in v. H. dat zijn 'eerste hoofdwerk *Die Philosophie des Unbewussten*' ons geeft: 'Speculative Resultate nach inductivnaturwissenschaftlicher Methode'. 'Dit noemden wij, zoo spreekt de H., van het hoogste belang voor onzen tijdgeest. Want dezen geest kenmerkt de vrees voor abstracte bespiegelingen, die geen vasten grond onder zich hebben (52)... De metaphysica in het algemeen en de wijsbegeerte in het bijzonder... trachten de *werkelijke* wereld, zooals ze zich empirisch openbaart, in haar eenheid en zoo mogelijk ook in haar wording te bevatten en te doorgronden (53)'. Dit nu juist is voor Dr. de H. het merkwaardige dat 'v. H. zich aansluit bij de resultaten der moderne wetenschap en van stap tot stap verder gaat (en) aldus ons inzicht in de *eenheid* verdiept, die alle veelheid draagt. Wie het eenheids-besef weet te wekken, wekt daarmede tevens het *religieus* besef weder op. Want religie, in den algemeenen zin van het woord genomen, is het zedelijk inzicht in de eenheid als grond der wereld (53)'. Hier moet ik een oogenblik den ijverigen pleitbezorger van v. H. in de rede vallen met de eenvoudige opmerking, dat religie, dat godsdienst niet is en niet kan zijn een i n z i c h t, want het is een l e v e n in gemeenschap met God, en alle inzicht in het goddelijke en in het menschelijke kan eerst ontstaan en worden u i t het godsdienstig leven. Inzicht in de natuur en begrip van het natuurlijke is denkbaar niet alleen, maar bestaat ook werkelijk buiten allen godsdienst om en geheel onafhankelijk daarvan, met andere woorden: natuurwetenschap en godsdienst hebben ieder een eigen terrein en de eerste is *verstandelijk*, terwijl de laatste een daad is van den *wil*, die leeft en werkt in den godsdienstigen mensch. De natuurwetenschap is e m p i r i s c h, de godsdienst is m y s t i s c h en gaat boven de natuur.

Daar reeds voor 30 jaren in 'Mannen van Beteekenis' een uivoerig levensbericht van v. H. is gegeven 'door den Heer H.F. Waller', wil de H. alleen 'volledigheidshalve de hoofd-

feiten uit v. H.'s leven memoreeren'. Hij verhaalt dan dat 'Karl Robert Eduard von Hartmann den 23sten Februari 1842 te Berlijn werd geboren als zoon van een Hauptmann der Artillerie. Eerst trad hij in militairen dienst maar moest in 1865 wegens een verwonding aan de knieschijf, die nimmer geheel genas, den dienst verlaten. Reeds in 1868' - laat ons wel bedenken dat v. H. toen 26 jaren oud was - 'verscheen zijn eerste hoofdwerk *Die Philosophie des Unbewussten* en maakte hem met één slag beroemd. Merkwaardig is, dat hij, evenals Schopenhauer, de hoofdgedachten van zijn systeem reeds zoo vroegtijdig kon vastleggen, terwijl b.v. een Kant pas op later leeftijd zijn *Vernunft-Kritiken* schreef en een Hegel de universiteit verliet met het getuigschrift: philosofische aanleg gering. - Het wil ons voorkomen, dat men de verklaring van dit verschijnsel hierin heeft te zoeken. De systemen van v. H. en S. zijn beslist realistisch geaccentueerd en dus als uit het onmiddellijk levensbesef geboren bij geniale intuitie. Als zoodanig zijn ze in kiem op eenmaal gereed, terwijl andere systemen pas na veel discursieven voorarbeid worden (55)'. De verklaring, door de H. aan de hand gedaan, noopt mij tot de vergelijking van v. H. met Calvijn, die ook op een leeftijd van ruim 25 jaren zijn *Institutie* opstelde. Aan de samenstelling van dat geniale werk ging echter een studie vooraf van vele jaren: Calvijn was een kundig jurist en een geleerd litterator, en daarbij een scherpzinnig denker, die de theologie van zijn tijd en van den voortijd tot zijn eigendom had gemaakt. Liever dan veel in te brengen tegen hetgeen de H. met ingenomenheid over v. H.'s vroegen letterarbeid zegt, wil ik den Lezer zelf laten oordeelen over de waardij van v. H.'s nieuwe leer. In het jaar 1882 gaf hij zijne Wijsbegeerte van den Godsdienst, en het tweede deel daarvan heeft tot titel: 'Die Religion des Geistes'. Daarin wordt op bladzijde 155 en volgende een opmerkelijk betoog geleverd, waarvan ik hier het voornaamste ga mededeelen. 'Evenmin, zegt v. H., als het bewustzijn uit het stoffelijk aanzijn' - dat is dus: *uit de natuur* - 'kan ontstaan, evenmin het laatste uit het eerste; daarom is het Materialisme evenzeer onwaar en onbruikbaar als het Subjectieve Idealisme en het hedendaagsche (der bisherige) Spiritualisme, hetwelk den geest slechts kent als

bewust. Daarom kan ook God noch stof zijn, noch bewustzijn, dewijl hij in het eerste geval het bewustzijn, in het laatste geval het stoffelijke aanzijn niet uit zich zelf kon voortbrengen; het bewustzijn blijft eeuwig in zijn eigen kring gebannen en het moest zich eerst van zich zelf ontdoen (seiner selbst entäussern), dus in het onbewustzijn overgaan (umschlagen), voordat het zich in stoffelijk aanzijn kon doen overgaan (sich entäussern könnte). Was God bewust, zoo moest hij om de aanwezige (daseiende) wereld te kunnen scheppen, eerst zijn bewustzijn opheffen en als onbewust iets in de natuur afdalen; deze daad van het bewustzijn om zich van zich zelf te ontdoen (diese Selbstentäusserung des Bewusstseins) is in een volstrekt zuiveren geest evenzeer ondenkbaar als het door het Theisme aangenomen voortbestaan van het goddelijk zelfbewustzijn en wereldbewustzijn n a a s t en o n d a n k s het in de natuur tot onbewustzijn afgedaalde (heruntergekommenen) oorbewustzijn (Urbewusstsein). God moet veeleer van den beginne aan o n b e w u s t e geest zijn, om de grond van de onbewuste natuur te kunnen zijn, evenzeer als hij onbewuste G e e s t moet zijn, om de grond van den bewusten geest te kunnen zijn'. Dit acht ik een woordenspel en ik betwijfel niet de goede trouw van den wijsgeer, maar zijne bevoegdheid om op eenigszins hoogen toon mede te spreken over de begrippen: g e e s t, n a t u u r en b e w u s t z i j n. Onder de leerlingen van v. H. munt Arthur Drews uit door zijne scherpzinnigheid en door zijne geleerdheid, maar hij maakt ook de leer van zijn meester niet aannemelijk. In zijn werk: 'Die deutsche Spekulation seit Kant', I. 65 en volgende tracht hij dat te doen, maar het is hem niet gelukt. Hij leert: 'Het absolute is geest, dewijl het alleen zoo subject kan zijn; maar alleen een onbewuste geest kan absolute geest, dat is: de gemeenschappelijke wortel van de stof en van den bewusten, beperkten geest zijn. Het absolute is het onbewuste: als substantie is het de vereeniging of de drager der attributen vóór derzelver dadelijke (aktuellen) werkzaamheid in het wereldproces en zonder betrekking (Rücksicht) tot derzelver rust of werkzaamheid, de in zich zelf rustende moederschoot van al datgene wat in de wereld tot verschijning moet komen; als subject is het de drager van de dadelijke werkzaamheid der

machten, de voortbrenger van de daad (Aktus), de substantie, zooals zij in het eindigende (endlichen) wereldproces den ganschen inhoudvollen rijkdom van hare bestemmingen in ruimte en tijd ontplooit (auseinanderbreitet). Alleen echter dewijl het zelf het a b s o l u u t o n b e w u s t e is, èn als substantie, èn als subject, kan het absolute substantie en subject tegelijk en in een zijn, zonder in zich zelf dualistisch te zijn gespleten, of in een onbewust en bewust zijn uiteen te vallen.' Ook hier weder een spelen met woorden, dat den verstandigen denker niet kan overtuigen, niet kan voldoen. Göthe raadt den leerlingen om 'de matte borst te baden in het morgenrood', Drews moge zijn bespiegelingen van zich afwasschen door een geestelijk bad te nemen in den frisschen stroom der werkelijkheid, daarbij een blik slaande op de ontroerende oneindigheid van het grootsch Heelal.

Met liefde en met zorg zet de H. het stelsel van v. H. uiteen, en daarbij wijst hij op het belang, dat de religie heeft bij v. H.'s k e n n i s l e e r (64). Met nadruk doet hij uitkomen, dat 'het laatste boek, dat tijdens H.'s leven verscheen, *Das Probleem des Lebens*, onder de physiologen al meer de aandacht begint te trekken (67)'. Ook over H.'s verhouding tot het Darwinisme handelt hij (68-71) en over de critiek, door den Wijsgeer uitgeoefend op de meeningen, der moderne psychologen, tegen welke hij optrad in zijn boek: 'Die moderne Psychologie (72),' en hij weidt uit over v. H.'s Ethiek en Wijsbegeerte van den Godsdienst, terwijl hij zijn overzicht besluit met de schets van v. H,'s 'Religions-metaphysik' en 'Religions-ethik'. Ten slotte geeft hij als in een kort begrip in zijn woorden de Godsdienstleer van den beroemden wijsgeer, 'Er is, zegt Dr. de H., één werkelijke Godsdienst: die van het reeële leven als mede-arbeiders aan het objectieve heils-proces. Alle cultuur heeft slechts in zoover waarde als Godsdienst, voor zoover hij een middel blijkt te zijn om den mensch tot dezen werkelijken Godsdienst van het practische leven op te voeden. Een afzonderlijke sfeer van het religieuse leven blijft er dan niet meer, aangezien alle levenssferen door religieusen geest geheiligd zijn (99)'.

‘Na Von Hartmann, zoo verklaart Dr. de H., mag zeker Wundt als een der meest omvattende geesten van onzen tijd worden genoemd. Wie de lijst zijner werken nagaat, ontwaart reeds terstond, hoe er nauwelijks een gebied van wetenschap is, dat aan zijn wijden blik ontging. Hij arbeidde op natuurwetenschappelijk, zielkundig, wijsgeerig terrein. En zijn stem was met macht (97)’. Over Wilhelm Wundt heb ik reeds moeten spreken in K r o n i e k van November des voorgaande jaars. Drie vellen druks geeft de H. aan dezen geleerden schrijver en op eenvoudige en duidelijke wijze zet hij diens leeringen uiteen. Hij besluit zijn opstel met de volgende woorden. ‘Wij hebben niet geschreven om dezen denker te beoordeelen, wij hebben getracht, hem onzen lezers nader te brengen en aldus op te wekken tot volledige kennismaking met zijn systeem, dat in ieder geval uitgaat boven de decadente wereldbeschouwing naar de natuurwetenschappelijke methode’. In ongunstigen zin spreekt de H. over de door hem afgekeurde m e t h o d e , maar hij bedenkt niet dat alle wetenschap en alle wijsbegeerte alleen dien studieweg kan volgen. Waarnemen, vergelijken, rangschikken, beschrijven, verklaren en ten slotte begrijpen en verstaan, dat alles is toch ook eisch bij de zoogenaamde geestelijke wetenschappen, van welke de H. er eenige heeft beoefend. Over de natuurwetenschap en hare methode wordt ook niet gunstig gedacht door Dr. Slotemaker de Bruine, die een korten inhoud van zijn boek daaraan laat voorafgaan onder den naam van ‘Gedachtengang’. Dit geschrift is met graagte ontvangen, en terwijl de voorrede van den eersten druk dateert van Augustus 1910, is het bijschrift bij den tweeden druk van October daaraanvolgende. In den Winter van 1909 op 1910 hield Dr. S. te Amsterdam eene reeks van voordrachten over ‘het Geloof aan God in de XX^{ste} Eeuw’, en die heeft hij door den druk algemeen bekend gemaakt. De schrijver verstaat de kunst om zijn hoorder en zijn lezer te boeien en geeft met oordeel een kort overzicht van hetgeen onze tijd te denken geeft over velerlei vragen van godsdienstigen, wijsgeerigen en natuurwetenschappelijken aard. Alsof wij een bioscoop-voorstelling bijwonen, zien wij in zijn boek Darwin, Marx, Kautsky, Schleiermacher, de la Saussaye Sr., Dr. Kuyper en Swedenborg aan ons geestesoog

voorbijgaan. Over pantheïsme en ethisch determinisme wordt gehandeld, en mede over het theologisch supra-lapsarisme. Een van de beste gedeelten van het boek acht ik het volgende. ‘Ik geloof, zoo spreekt de Doctor, te kunnen aantoonen, dat de wereld, waarin al het geestelijke en vrije en goddelijke was weg-gedemonstreerd, weer gaat begeeren naar God. Ik begin met te vragen, hoe de twintigste eeuw zoo heeft kunnen beginnen als zij begonnen is, na al wat de negentiende eeuw had aan den dag gebracht, zij, met al haar kennen en al haar kunnen, met al haar willen en al haar verklaren van den modernen mensch. Paulsen heeft immers in zijn *Ethiek* de opmerking gemaakt dat de negentiende eeuw in haar kunnen en verklaren veel verder is dan de achttiende en dat desondanks de achttiende is geëindigd in een schallend lied vanwege de macht van den mensch en de heerlijkheid, die hij te zien geeft, maar dat de negentiende eeuw, die zooveel meer gekund heeft, ondergegaan is in pessimisme, omdat wij niet meer gelooven aan onze kracht. Hij haalt een woord aan van Lange, dat wij, menschen van onzen tijd, natuurlijk tempels bouwen voor den mensch, ter verheerlijking van den mensch; in den stijl van de Grieken, omdat de Grieken den mensch zien in al zijn majesteit. Wij bouwen tempels voor wetenschap en kunst. Maar... hier en daar blijven wij hehoefte gevoelen aan een kleine kapel in Gothischen stijl, om daar voor de behoeften van onze ziel te kunnen leven’.

DEN HAAG, 18 Januari 1911.

Staatkundige kroniek.

27 Januari '11.

Het jaar 1910 is droevig besloten met den dood van Veegens. Op Oudejaarsdag werd hij te rusten gelegd voor goed.

Men moet, om Veegens naar waarde te schatten, hem van meer nabij hebben gekend. Zooals het met meer mannen gaat van zijn beteekenis: de man die naar buiten altijd zoo scherp en hoekig geleek, had een zacht gemoed. Een trouwer kindervriend is niet te denken.

Maar naar buiten, altijd scherp en beslist. Dan was het, of hij nimmer een oogenblik kende van weifeling; of zijn oordeel van den aanvang had vastgestaan als de onomstootelijke waarheid. Deze beslistheid lag in al zijn uiterlijke manieren. In zijn rechten rug, in zijn streng gestelde volzinnen, in zijn luide stem, in de beweging, waarmede hij, een rede houdende, het afgelezen vel papier telkens naast zich neerlegde.

De democratische beweging, onder de Nederlandsche vrijzinnigen begonnen en van hen overgegaan op een deel der rechterzijde, de beweging waarover prof. Fabius zich zoo bitter kan beklagen wanneer hij zijn trouwe antirevolutionairen voorhoudt, dat zij met socialistische bacillen zijn geïnfecteerd, die beweging is door Veegens en eenigen zijner vrienden ingeleid. Wij noemen van de oudsten Kerdijk, Pekelharing, Van Gilse, Borgesius. Zoo is het leven van Veegens voor ons volk van groote beteekenis geweest. Door den heer Treub werd nog aan zijn graf getuigd, hoe hij jongeren wist te winnen en te bezielen.

Veegens heeft in 1905, tot verbazing van zijn vrienden, plaats genomen in een Kabinet, waarin, hoe voortreffelijk het op zich zelf zijn mocht, een man van zijn temperament allerminst passen kon. Had hij het oordeel dier vrienden gevraagd, zij zouden het hem ongetwijfeld hebben ontraden. Maar hij wist zelf alles beslist. Hij heeft er weinig genoegen van beleefd. En hij is kort

na zijn aftreden gaan verouderen. Kwalen begonnen te spoken, en een longontsteking bluschte ten slotte bij zoo verzwakten weerstand het leven uit.

Er is een kloeke kampvechter minder. Moge van zijn wenschen, in bepaalde wetsvoorzieningen geformuleerd, bij zijn verscheiden al weinig zijn tot stand gekomen, de *gedachte* waardoor hij werd beheerscht, de eisch van wets- en overheidshulp voor den maatschappelijk zwakke, heeft na en door zijn optreden ontzaglijke vorderingen gemaakt. Te dikwijls wordt de beteekenis van staatslieden en politieke partijen afgemeten naar het tastbaar resultaat, waartoe hun werken heeft geleid; die beteekenis ligt veeleer in de verbreiding van de gedachten in hun hoofden levende en door hun partij gepropageerd, ook, ja vooral *buiten* den kring van het partijverband zelf. Zoo beschouwd, worde de nagedachtenis van Veegens geëerd als van een van Hollands beste zonen.

Als opvolger van den zwakken minister Cool is de heer Colijn uit de bus gekomen. De scherpe tegenstelling tusschen deze beide bewindslieden is weer een bijdrage tot herkenning van het volslagen gemis aan vastheid en overtuiging op dit gebied, dat het Kabinet karakteriseert, hetwelk nog wel optrad om Nederland een goed defensiestelsel te geven. De eerste minister kwam als generaal naar ancienneteit, de ander werd gepromoveerd bij keuze. De eerste chef in rang, in ancienneteit; de tweede chef zonder rang, naar ancienneteit jongste bediende; de eerste slaaf van papier en bureaucratie en antecedenten, de tweede met verachting voor alle dezelve.

Wat het worden moet onder Colijn is nog niet te zeggen. Dat hij zich iets voorstelde van beteekenende bezuiniging, die zou zijn aan te brengen door administratieve maatregelen, bleek uit een circulaire. Alle officieren zonder uitzondering worden uitgenoodigd, het hunne ervan te zeggen. Het is niet te verwachten dat dit heel veel zal opleveren, en het spelt geen goed ten opzichte van Colijn's hervormingen. Want hiermede bracht hij zijn bezuinigingscirculaire in verband. Wanneer hij niet in het hoofd heeft, hoe hervormd moet worden zonder kostenverhooging, en wanneer hij niet reeds nu weet, dat de be-

zuinigingscirculaire hem in geen geval ruimte van beteekenis zal brengen voor zijn legerhervorming, dan zal hij dit nog moeten ondervinden, en dan kunnen wij op de wijziging van de Militiewet nog wel wat wachten.

In Februari zal de Tweede Kamer de kustverdedigingsvoorstellen in de afdeelingen onderzoeken. Dan zal de heer Colijn, voordat hij zijn begrooting verdedigt, eens kunnen zien, uit welken hoek de wind tegenwoordig in de volksvertegenwoordiging waait.

Welke hoek dit zijn zal, is nog niet te zeggen. Het schoone plan heeft sedert zijn ontstaan heel wat te verduren gehad. Aanvankelijk scheen het, alsof men het met de begrootingen er maar even door zou jagen. Maar daar hebben de Katholieken een stokje voor gestoken; het apparaat 60 - 40 bleek defect.

Sedert heeft men niet anders dan tegenspoed gehad. De populariteit was voor het ontwerp niet te winnen. Om den lof, aan de 'heroïeke' Regeering gebracht, werd gelachen. Nog meer, toen iets doorschemerde van een plan om de heldenmillioenen te halveeren. Eindelijk had het ontwerp nog den stoot te verduren, dien *Krijgswetenschap* het toebracht. Het vernietigend oordeel, hier zoo goed als algemeen geveld, werpt een eigenaardig licht op de deskundigheid van onzen Raad van Defensie, die zich met de voorstellen had vereenigd. Deze Raad laat geen gelegenheid voorbijgaan om een vreemd figuur te slaan. Den bijstand van de Regeering heeft de Raad hierbij reeds bij een andere gelegenheid genoten, toen van zijn advies niet de minste notitie werd genomen

Toen het heroïeke voorstel naar veler oordeel reeds lag te zieltogen, werd het een vleugje leven ingeblazen door de internationale verwikkelingen, die het luchtkasteel te Vlissingen in het leven scheen te zullen roepen. Frankrijk zou ons willen beletten, forten te bouwen waar wij het op ons eigen gebied noodzakelijk zouden achten.

Dat was een uitkomst! De vrienden van de Regeering, die in haar verdedigingsstelsel ons land voor de Duitschers open liet door het landleger met telkens nieuwe maatregelen verder achteruit te brengen, zij zouden tegen Franschen invloed zich nu plotseling, wederom 'heroïek', schrap zetten. Wilde Frank-

rijk zich verzetten, dan zou Vlissingen juist een fort hebben.

Och arme, wat is de hope ras vervlogen! Geen verstandig mensch in eenig land bleek het Fransche inzicht, van wien dan ook, te deelen. Men hield zich te Parijs maar zoodra mogelijk, alsof men over geenerlei bemoeiing ooit had gedacht. 'Wie Van Swinderen kent', schreef *De Standaard*, weet dat zoo iets nimmer zal worden geduld. Maar Van Swinderen heeft niet eens gelegenheid gehad om zijn diplomatieke tanden te laten zien.

En het heroïeke voorstel is weer wat dieper gezakt. Wie haalt het op? Colijn?

Onderwijl is er wat rumoer geweest in casa clericali. De heeren Lohman en Kuyper, van ouds goede vrienden, zijn slaags geraakt over de rol, door Kuyper gespeeld in het drama van den val van Cool. Zij hebben elkaar flink onder handen genomen. Maar nu Lohman moest erkennen, dat door Cool's vervanging het Kabinet was versterkt, kon Kuyper eischen, dat hij eerder moest worden gedecoreerd dan bestraft. Voor de historie heeft het thans gesloten incident geen beteekenis. De beide ministers van Staat zullen wel niet voor de laatste maal hebben gekibbeld.

Van meer wezenlijke beteekenis was de voortgezette strijd over de Rijkssubsidie der openbare leeszalen. *De Standaard* wil de christelijke jongelingschap niet aan de verleiding zien blootgesteld, die onchristelijke of neutrale litteratuur biedt. Dit gevaar mag tot geen prijs met rijksgeld worden bevorderd. De christelijk-historischen en anti-revolutionairen, die hierover anders denken, begrijpen van hunne beginselen niets.

Toevallige winst van deze beschouwingen was een aangename indruk naar den roomschen kant. Kort daarna mochten de coalitiegenooten ook vernemen, dat zij eigenlijk de banierdragers der ware wetenschap zijn. Met dit compliment was wederom goedgemaakt wat *De Standaard* had misdreven, toen zij constateerde, hoe de katholieke Minister van Justitie in eerbied tekort schoot voor de christelijke beginselen.

Dat noemt men coalitie-politiek.

Met deze vraagstukken houdt men zich ter rechterzijde bezig, terwijl links de beweging voor Algemeen Kiesrecht met nieuwe kracht is opgevlamd. Ter rechterzijde doet men zijn best, deze

beweging zooveel mogelijk te verkleinen. Toe te schrijven aan dezelfde politieke berekening, welke in eigen kamp de geesten overheerscht.

Dit is het meest teekenende verschijnsel van het verval der coalitie. De vraagstukken, die brandende zijn in het volksleven, laat men liggen omdat men de oplossing niet weet, en men tracht de aandacht af te leiden naar allerlei strijdvragen, die in onze dagen de menschen uit zich zelf niet in de eerste plaats bezighouden. Met een goed apparaat van politieke organisatie kan dit tijdelijk gelukken. Maar op den duur nooit.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.
XLVI.

Tempora mutantur nos et mutamur in illis

I.

Het merkwaardigste jaar in de geschiedenis van Engeland is begonnen.

Het jaar, waarin George V zal worden gekroond, en waarin de macht van den Engelschen adel zal worden vernietigd. Het jaar waarin het Huis der Lords de waarheid zal ondervinden van het woord, eens door Victor Hugo gesproken:

‘L'aristocratie, ce vautour, a couvé cet oeuf d'aigle, la liberté,

‘Aujourd'hui l'oeuf est cassé, l'aigle plane, le vautour meurt.

‘L'aristocratie agonise, l'Angleterre grandit’.

In menig opzicht is de verandering, die dit jaar in het Engelsche staatsleven zal brengen een vervolg op de groote hervormingen, die in 1832 werden ingevoerd.

Onder George IV was in Engeland de klove tusschen Zuidoost en Noordwest dieper en breeder geworden; het Noordwesten was door de opkomende industrie uit zijn zoete sluimering opgeschrikt. De nieuwe, zich baanbrekende nijverheid eischte een wijziging van de politieke opvattingen, die tot nog toe slechts door agrarische belangen werden geleid. Mijnen en fabrieken ontwikkelden zich, het landvolk stroomde naar de steden, de landbouw werd verlaten. Ook het parlement en de regeering moesten met de gewijzigde omstandigheden rekening houden. Het mocht niet langer voorkomen, dat zetels in het Lagerhuis verkocht, door den Koning

weggegeven, door machtige adellijke heeren aan gunstelingen geschonken werden, en dat alle wetten uitsluitend rekening hielden met de belangen van de groot-grondbezitters.

Chatham, Wilkes en Pitt zagen echter hun hervormingsplannen afstuiten op den onwil, om van klassevoorrechten afstand te doen. De ‘nomination boroughs’, wier mandaat door gunst verkregen werd, hadden de macht; groote industriesteden, als Manchester, Birmingham en Leeds hadden geen vertegenwoordigers. Maar de meerderheid was niet te bewegen, aan eenig wijzigingsvoorstel haar goedkeuring te hechten.

Toen brak in Frankrijk de Julirevolutie uit. Karel X en zijn reactionaire regeering werden verjaagd, de burgerkoning in Frankrijk aan de regeering geroepen.

Overal, in geheel Europa, was de indruk en de invloed van die omwenteling merkbaar, ook in Engeland.

De democratische gedachte, door de Benthamisten en de Whigs voorgestaan, won veld. In vlammende toespraken geeselde William Cobbett de corrupte adelsheerschappij. In de arbeidersclubs werd de dagende vrijheid toegejuicht.

Willem IV moest wel inzien, dat de tijden veranderden, en dat de menschen niet konden achterblijven. De verkiezingen brachten de Whigs in de meerderheid. De oude Lord Wellington moest plaats maken voor Lord Grey, en John Russell kon zijn ‘reformbill’, bij het Lagerhuis indienen. Maar de zelfzucht won het van de vrees voor de teekenen der tijden. De ‘reformbill’ werd verworpen. Onmiddellijk werd besloten het Huis te ontbinden; in een huurrijtuig ging Koning Willem IV met Lord Grey naar Westminster, om de ontbinding mede te deelen.

Nieuwe verkiezingen brachten nieuwe mannen in het Huis, volgzamer dan de afgetredenen. Russell's kieswet werd aangenomen, en de tegenstand van het Hoogerhuis - dat ook toen geen oog bleek te hebben voor de behoeften van het land,- werd gebroken door den Koning, die ondubbelzinnig verklaarde, dat hij, bij verwerping der wet, zooveel peers zou benoemen, dat het aanzien van het Huis der Lords volkomen zou zijn vernietigd.

Waaruit blijkt, dat reeds de bedreiging met een groote peers-benoeming wonderen kan bewerken. Zij wisten, de geestelijke en wereldlijke heeren, dat de zonderlinge matrozenkoning woord

zou houden; en zij gaven hun tegenstand op, zoodat op 7 Juni 1832 het ontwerp-kieswet aangenomen werd.

De ‘rotten boroughs,’ zestig verouderde kiesdistricten, werden opgeheven; aan de steden werden vertegenwoordigers toegekend naar hunne bevolking, het aantal kiesgerechtigden werd verdubbeld, en het Lagerhuis, waarin tot dien tijd de Koning, de ministers en de groot-grondbezitters drie vierden van de zetels hadden kunnen weggeven, werd een volksvertegenwoordiging.

Zoo heeft in den zomer van 1832 de democratie op Engelsch grondgebied de eerste beslissende overwinning behaald, en de macht van den erfelijken adel tot in de grondvesten geschokt.

In de tachtig jaren, die sedert voorbijgingen is er nog meer veranderd. De democratische beginselen hebben zich uitgebreid. Het Lagerhuis is, door de kiesrechtwijzigingen van Disraeli en Gladstone, nog meer gemaakt tot de vertegenwoordiging van het Engelsche volk.

Maar onveranderlijk was en bleef het Hoogerhuis, de erfelijke vertegenwoordiging van den adel. Zooals de eerste koninklijke writs de ‘Prelates and the Peers of the Realm’ bijeenriepen om in het Huis der Lords te vergaderen, ter vertegenwoordiging hunner leenmannen, zoo is het nu nog. Een senaat, met alle goede en slechte eigenschappen van zulk een, met onaantastbare hoogheid en onbeperkte macht bekleede vergadering. Wel heeft de Engelsche adel zich in. menig opzicht met de tijden veranderd: maar als wetgever is hij ‘im grossen Ganzen’ gebleven wat hij steeds geweest is: een steunpilaar van het conservatisme. Een gevolg van onveranderde leefwijze, onveranderde levens- en wereldbeschouwing, onveranderd inzicht.

Terwijl de geheele wereld om hen zich wijzigde, de levensopvatting van geheele geslachten werd herzien, nieuwe toestanden ontstonden in Europa, werelddeelen werden gewonnen en ontgonnen, bleef de Engelsche adel wat hij was; er is slechts een uiterlijk verschil tusschen den Lord uit de dagen van Eduard I en Eduard VII, van George I en George V.

Voor een deel moet deze onveranderlijkheid worden toegeschreven aan het Engelsche erfrecht, dat alleen den oudsten zoon bevoordeelt, en daardoor verdeeling van den grond onder de overige erfgerechtigden onnoodig maakt. De edelman is

hierdoor gebleven de groot-grondbezitter, de Landlord, de eigenaar van uitgestrekt gebied. Op zijn country-seat is de Lord thuis, gevoelt hij zich de gelijke van den Koning. Het zesde deel van den grond van het Vereenigd Koninkrijk is in bezit van zes-en-dertig geslachten; de helft van allen grond is het eigendom van vijfduizend eigenaars. Lord Northampton bezit 104, de hertog van Westminster 160 H.A. van den grond, waarop Londen is gebouwd: het bezit van den grond aan het Londensche Strand brengt den hertog van Norfolk jaarlijks meer dan een millioen pond sterling op.

Het gevolg van deze merkwaardige verdeeling van den grond is, dat een groot gedeelte er van onbebouwd blijft, wijl het voor parken, bosschen of jachtvelden van de adellijke bezitters moet dienen. Een kleine boerenstand, als in andere landen bestaat, kon in Engeland niet tot ontwikkeling komen. Wat bebouwd wordt is meerendeels het eigendom van Lords of Squires, die het verpachten. Daardoor is de landbouw verminderd, het platteland ontvolkt, en drie kwart van de bevolking is saamgepakt in de steden, waar de bewoners ongehoorde prijzen moeten betalen voor de kleine ruimte, waarin zij leven en sterven. De belastingen zijn bovendien zeer ongelijk verdeeld, door het gemis aan juiste waardeering van grondbezit buiten de steden; de grond, die in 1692 een derde betaalde van de totale lasten, betaalt nu slechts een tweehonderdste deel.

En elke poging om hierin verandering te brengen, - ‘l'histoire se répète’ - bleek af te stuiten op den tegenstand van het uit de grootgrondbezitters samengestelde Hoogerhuis.

De liberale partij wil daarom - geheel in aansluiting aan de voortdurende ontwikkeling van de Engelsche constitutie,- de macht van het Hoogerhuis beperken, om daardoor te komen tot rechtvaardiger verdeeling van de lasten, en tot bevrijding van het geheele openbare leven in Engeland van den druk der ‘Prelates and peers’, van de kerk en den adel.

Hervorming van het Hoogerhuis, beperking van de macht der Lords, is noodig geworden, sinds dezen voor zich het recht in beslag namen, ten allen tijde het land te regeeren, en, hoe ook de samenstelling van het gekozen Lagerhuis was, hun conservatieve denkbeelden te doen zegevieren.

De crisis, die sinds lang chronisch was, werd acuut toen de

Lords weigerden de begrooting goed te keuren, die hun landbezit en hun inkomen rechtvaardig wilde belasten, die een deel van den last van het volk wilde overbrengen op de bezitters. Onder het motto, dat de radicale regeering socialistische nieuwigheden wilde invoeren werd de begrooting verworpen, of liever aan de uitspraak van het volk onderworpen.

Toch bevatte die begrooting niets nieuws. Voor elk der bepalingen en lasten, door Lloyd George als kanselier van de schatkist daarin opgenomen, was een precedent te vinden. De zoo vinnig veroordeelde grondbelasting bestond reeds lang. Slechts bracht Lloyd George wat regel en orde in de wijze van heffing en in de taxatie. In dit opzicht was de begrooting van Lloyd George een nieuwe stap op den weg, die, sedert Pitt de income-tax invoerde, steeds is gevolgd. En ook de beschuldiging van socialisme, door de conservatieven tegen Asquith en zijn ambtgenooten ingebracht, is onhoudbaar. In een geestige redevoering zette de minister-president te Salisbury uiteen, dat diezelfde beschuldiging steeds werd geuit, als de regeering meende, de grondbezitters en rijke Lords wat meer te moeten laten betalen in de steeds toenemende lasten. Op elke heffing, die ooit in Engeland werd ingevoerd, werd door de Tories altoos het verwijt van socialisme toegepast. In 1846 toen de graanrechten werden afgeschaft, in 1853 toen Gladstone voor het eerst de successierechten voorstelde, werd even hard over socialistische methoden geroepen als thans. En toch wenschte de regeering niets anders, dan wat alle verstandige menschen willen, die weten dat de uitgaven toenemen, en dat de inkomsten daarmede gelijken tred moeten houden; zij volgen dan gaarne het eerbiedwaardige ideaal der liberale partij, dat van rechtvaardigheid en eerlijkheid spreekt.

Tweemalen in een jaar tijds heeft de stem van het volk uitspraak gedaan, en tweemalen is de regeering, met een bijna even groote meerderheid teruggekeerd naar Westminster. Die uitslag van den stembusstrijd kon niet anders dan de regeering sterken in haar plannen. Er is een meerderheid voor de regeering van 126 stemmen in het nieuwe parlement, er was een meerderheid in het land - als men Ierland niet mederekent - van 264.703 stemmen voor de regeering.

De conservatieven hadden zoo gehoopt de onderhandelingen

te kunnen rekken tot Paschen; de koning zou dan geweigerd hebben vijfhonderd nieuwe Peers te benoemen, zonder ontbinding. Dan zou Balfour, naar hij meende, aan de regeering zijn gekomen en verkiezingen hebben uitgeschreven onder de leus: De nieuwe koning en de oude constitutie. Van die leuze verwachtte hij wonderen. Maar Asquith was hem voor, door het besluit, om in December de verkiezingen te houden. Balfour, in zijn verlegenheid en hulpelooze onmacht deed wat hij kon, om de conservatieve overwinning te verkrijgen. Hij liet zich zelfs door Garvin bepraten, om een referendum te beloven, voordat tariefhervorming zou worden ingevoerd. Het mocht niet baten. Redeneeren, om te pogen het resultaat weg te praten, is onmogelijk geworden.

In het nieuwe jaar zal thans moeten worden beslist, of de lords de Veto-resoluties, die hun macht moeten beperken, goedschiks zullen aannemen, of niet. In het laatste geval staat - evenals in de dagen van Willem IV - de creatie van 500 nieuwe peers voor de deur. En zoo de Lords zelf niet opzien tegen deze vernedering van hun positie, de regeering zal zich het genoegen van dien maatregel niet ontzeggen. Feitelijk, betoogt Stead, zal de toestand er beter op worden.

Want zoo de Lords de Veto-resoluties aanvaarden, zullen zij in een Hoogerhuis, waar de verhouding van conservatieven tot liberalen vijf tot een is, steeds de macht hebben om elken wetgevenden maatregel van liberale strekking gedurende twee jaren of drie zittingen te kunnen ophouden. Doch weigeren de Lords, en moet de regeering tot een groote creatie van peers overgaan, dan verandert de toestand onmiddellijk ten voordeele der liberalen. De Veto-resoluties zullen gewijzigd kunnen worden in den geest van John Bright, zoodat het Hoogerhuis in plaats van een nederlaag, twee nederlagen tegelijkertijd zal lijden. En wat van nog meer belang is, de liberalen zullen in staat zijn, reeds dadelijk een Home-Rule-ontwerp in te dienen en in beide Huizen te doen aannemen, zonder dat er eerst twee jaren of drie zittingen moeten voorbijgaan, voordat de Ieren hun langgewenscht zelfbestuur zullen krijgen.

II.

En al is er in de beide verkiezingscampagnes weinig over

gesproken, toch was Home-Rule, zelfbestuur, een der groote inzetten bij dezen strijd.

Dat is de andere zijde van de nieuwe aera, die thans voor Engeland zal aanbreken: de invoering van zelfbestuur, door de groote kolonies reeds lang verkregen, ook voor de landen van Groot-Brittannië: voor Schotland, Ierland en Wales.

De groote leider van de geheele beweging was niet de Londensche advocaat Asquith, maar de Welshman David Lloyd George, die van den eersten dag, dat hij in Westminster als afgevaardigde van Carnarvon optrad dit doel voor oogen hield: vrijheid voor de onderdrukten, voor de eigen stammen een eigen bestuur. Dat denkbeeld heeft hij, met ruimer opvatting dan Gladstone, en met niet minder vuur verdedigd. En met een slagvaardigheid en een goed humeur, die altoos bewondering opwekten. Eens, dat hij weder zelfbestuur voor Engeland en Ierland, Schotland en Wales predikte werd hij door een politiek tegenstander in de rede gevallen met den honenden uitroep:

- 'Waarom ook niet voor de hel?'

- 'Heel juist', antwoordde Lloyd George, zonder een spier te vertrekken; 'ik zie altijd graag, dat iemand opkomt voor de belangen van zijn enger vaderland'.

Hij had de lachers op zijn hand, en maakte met zijn kwinkslag meer indruk, dan met een lang betoog. Want wat Boileau, zeide van een 'Sonnet sans défaut' en een 'long poëme', is zeker eveneens waar van een geestig woord en een lang betoog.

En waarom zou ook niet wat de Engelschen, en zonder morren, hebben geschonken aan Canada en Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika, evengoed kunnen worden toegepast in de nauwer met den metropolis samenhangende deelen van het Rijk?

Home Rule all round is dan ook nader bij de verwezenlijking dan vele Engelschen meenen. De tijd is rijp voor de invoering er van. En bovendien is, door de merkwaardige samenstelling van de regeeringsmeerderheid, Home Rule voor Ierland de proefsteen der liberale regeering en de hoeksteen der meerderheid.

Is het kabinet niet in staat, of niet bij machte, Home Rule voor de Ieren in te voeren, en zou het daardoor den steun der

Iersche parlementsleden (76 in getal) verliezen; dan zou de kans omslaan en moesten de conservatieven de regeering overnemen.

Die Home Rule, door Redmond onlangs breedvoerig en omstandig beschreven, beteekent zelfbestuur in alle locale quaesties, uitgeoefend door een Ierschen Landdag, met een uitvoerende macht; aan deze Iersche regeering zouden onderworpen zijn landbouw, onderwijs, handel, arbeid, nijverheid. Zij zou te beslissen hebben over plaatselijke belastingen, politie, wetgeving op plaatselijk gebied. Daarentegen zouden alle het Rijk (the Empire) rakende vragen, leger en vloot, buitenlandsche betrekkingen, koloniale zaken en staatsbelastingen onderworpen zijn aan het Rijksparlement.

Dat is een inrichting, die in andere landen, in Duitschland en Oostenrijk, reeds lang bestaat. En de invoering ervan in Engeland zou zeker niet in staat geweest zijn den homerischen strijd te doen ontstaan, die daarover sedert jaren wordt gevoerd, ware het niet, dat de vrees voor gevolgen, uit de historische ontwikkeling voortkomende en samenhangend met vraagstukken van ras en godsdienst, zich had vereenigd met den hartstochtelijken wensch de Rijkseenheid te behouden waardoor de tegenstand was aangewakkerd en gesteund.

Engeland heeft zwaar aan het groene Erin gezondigd, en die zonde moet het thans goedmaken, niet alleen om daardoor de Ieren voor goed en onder alle omstandigheden aan zich te binden, maar ook om de betrekkingen tot de, met gevluchte en verjaagde Ieren gevulde Noord-Amerikaansche Unie op nieuwe en betere wegen te leiden.

Tegenstand zal de regeering natuurlijk ontmoeten, in Engeland en in Ierland; maar het zal moeten blijken, of die tegenstand sterk genoeg zal zijn en vast genoeg zal zitten, om de toekenning van Home Rule onmogelijk te maken. En dat gelooft wel niemand.

Tweemaal is door Gladstone een Home Rule-ontwerp aan Engeland voorgelegd, eens in 1886, eens in 1893. Beide malen is het verworpen, den eersten keer door het Lagerhuis, den tweeden door het Hoogerhuis.

De verwerping in 1886 werd veroorzaakt door den wensch van het Lagerhuis, zichzelf niet te verzwakken. Gladstone toch

wilde den Ieren een eigen Landdag geven, maar dan moesten zij het Rijksparlement verlaten.

De tweede maal nam het Lagerhuis ‘ohne viel Federlesen’ de Home Rule-voorstellen aan. Maar de Lords weigerden, omdat de Engelsche Landlords, die in Ierland reusachtig grondbezit hadden, vreesden voor een zelfstandige Iersche wet, die hen zeker niet zachter zou behandelen dan zij de Iersche boeren en pachters hadden behandeld; leest men de geschiedenis dier Iersche boeren en pachters, die voor elke verbetering aan woning of bedrijf, voor elke hervorming van de cultuur, voor elke moeite aan den grond besteed, door de Engelsche Landlords werden beloond met verhooging van de pachtsom, en zoo zij deze niet konden betalen eenvoudig van hun hoeven werden gezet - dan komt weder de geheele romantisch-gruwelijke tijd van Fenians en Moonlighters en hun aanhang ons voor den geest. Dat was de gruwelijke tijd voor Ierland, de tijd waarin de haat en de wrok werden opgezameld tegen de Engelsche uitzuigers en ‘absenters’, die de uit Ierland verkregen gelden in Engeland verteerden, waardoor de armoede en ellende op het groene eiland steeds tastbaarder, steeds grievender werden.

Bestonden die toestanden thans nog, dan zou het wellicht vermetel zijn Ierland, en den Ieren, zelfbestuur te geven. Maar de Engelsche wetgever is, dank zij de voortdurende pogingen der liberale regeeringen om verbetering in die toestanden aan te brengen, er in geslaagd de economische positie der Iersche boeren en pachters aanmerkelijk te verbeteren. Voornamelijk door de wet op den landaankoop is een groote stap voorwaarts gedaan. De Engelsche groot-grondbezitters worden geleidelijk uit Ierland verdrongen, hun land wordt verdeeld en in kleine perceelen aan de Ieren verkocht. Slechts kleine bezittingen worden den Landlords gelaten, opdat zij hun stemrecht kunnen behouden. Maar zoo geleidelijk is een groot deel van hun grondbezit in handen der Ieren overgegaan, en tot den laatsten cent afbetaald. Van de Landlords is om die reden dus geen verzet tegen de Home Rule-voorstellen te verwachten.

Aan beide zijden, in Ierland en in Engeland, is men door deze gewijzigde toestanden kalmer, verstandiger geworden. De legendaire haat der Ieren tegen Engeland neemt geleidelijk

af. En de Clan-na-Gael, de Pankelten, de alleen-Ieren, kunnen voor hun eisch tot geheele afscheiding van Engeland geenszins meer op den steun der overgroote meerderheid van het Iersche volk rekenen; zij zijn integendeel tot een geringe minderheid geslonken.

Veel gewicht wordt in Regeeringskringen en onder Home Rule-vrienden evenmin gehecht aan de pogingen van de conservatieven, om in Ierland zelf scheuring onder de Ieren te doen ontstaan, en daardoor Home Rule onmogelijk te maken.

Die pogingen strekken, om bij de protestanten van Ulster, de handels- en industrieele provincie in Noordoost-Ierland, die grootendeels bewoond wordt door afstammelingen van de voor eeuwen daarheen getrokken Engelsche protestanten, propaganda te maken voor een burgeroorlog, wanneer Home Rule wordt ingevoerd. Men wil het doen voorkomen, dat de protestanten van Ulster niet wenschen geregeerd te worden door een nationalistisch (dat wil zeggen Katholiek) parlement; zij zouden niet gehoorzamen aan de wetten door dat parlement uitgevaardigd, zij zouden de belastingen niet betalen, die het oplegde. En dan wordt verteld, dat zij instaat zouden zijn 150.000 tot 200.000 gewapende mannen in het veld te brengen, om zich met de wapens tegen de invoering van Home Rule te verzetten.

Waarschijnlijk moet dat ook wel tot de in Engeland zoo zeer geliefde ‘bluff’-spelen worden gerekend.

Want er zijn in Ulster zeker evenveel nationalisten als er Unionisten zijn, en de meerderheid der Orangisten (zooals men ze noemt) zijn flinke, gezonde, en ordelijke lieden, die er niet aan denken ‘uit Duitschland wapens te smokkelen om 's Konings soldaten dood te schieten’. Zij behoeven waarlijk niet te vreezen in het Iersche parlement de rol van Asschepoester te moeten spelen; want zij behooren tot de rijkste en welvarendste ingezetenen van Ierland, en zijn derhalve best in staat zich te doen gelden. Temeer, daar in het enge vaderland de beide groote partijen, de Redmondisten en Obrienisten, scherp tegenover elkander staan, en de Orangisten dus vaak gelegenheid zullen hebben de beslissing in handen te houden. Wat Lord Randolph Churchill, de vader van den tegenwoordigen minister van binnenlandsche zaken in 1886 zeide: ‘Ulster will fight and Ulster

will be right' - gaat thans niet meer op. Dat blijkt wel het best uit het manifest van Lord Pirrie en vele andere protestanten van Ulster, waarin zij opkomen voor zelfbestuur in Ierland, mits de godsdienstvrijheid daardoor niet wordt aangerand

Engeland staat voor de keus en kan wel niet anders doen, dan Home Rule geven. Temeer, daar geheel Ierland in vrede met Engeland wil leven en een geleidelijke en voortgaande ontwikkeling wenscht, die eeuwenlang door invloeden van buiten werd tegengehouden. In het streven om die nieuwe regeling voor Ierland in te voeren zijn de liberalen en de Iersche nationalisten eenstemmig. Dat is de overeenkomst die hen samenbindt. En zij zullen, nu zij opnieuw de meerderheid hebben in het Parlement, de macht van het Hoogerhuis moeten beperken, niet alleen om de liberale gedachten in de wetgeving te kunnen doorvoeren, maar ook omdat zij inzien en beseffen, dat Home Rule, niet alleen voor Ierland, maar Home Rule all round de eenige oplossing is, voor de goede samenwerking tusschen de vier deelen, waaruit het Vereenigd Koninkrijk bestaat.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Armoede, familie-roman, door Ina Boudier-Bakker, 2de druk. Uitg. P.N. v. Kampen & Zoon, Amsterdam.

‘Er schuilt een armoede in ieder menschenbestaan. En die armoede scheidt ze in verbittering van onbegrepenheid, of drijft ze naar elkaar toe in hulpeloosheid van verlangen, maar alle liefde vermag niet de leemte te vullen - eenzaam blijft ten slotte ieder, naast dengene die hem 't liefst is. En zoo tobben we allen rond, elk op zijn manier.... - - Want daar komt het ten slotte op aan: dat je na jaren soms op eenmaal ziet: ik ben een streepje vooruit gekomen.’ (Bldz. 193).

Dit is het ‘Leitmotiv’ van het boek, dit is de basis waarop de roman is gebouwd, dit is de stelling, die de schrijfster door haar roman - het verhaal van de faits et gestes, gedurende plus minus een jaar, der leden van de familie Terlaet, behoorende tot de zoogenaamde handels-aristocratie (O, contradictio in terminis!) te Amsterdam, van welk verhaal het moeilijk, ja zelfs onmogelijk is een kort overzicht te geven - zal en wil bewijzen.

De formuleering der stelling voor een oogenblik daargelaten, kan ik er, met den besten wil, niet toe komen te erkennen, dat de schrijfster met haar bewijsvoering geslaagd is. En het doet mij leed, werkelijk leed, dat ik het geslaagd-zijn niet volmondig en uit den grond mijns harten kan erkennen, omdat ik zoo oneindig veel mooi's, goeds en kranigs in het werk vind. Maar evenals iemand, die met een mooie, lieve vrouw zit te praten, terwijl hij bewonderend naar haar schoonheid opziet, doch telkens en herhaaldelijk wordt gehinderd door een treffende onaangenaamheid van haar stemklank, van haar bewegen, van

haar accent of van iets anders, dien hinder ten laatste in een spijtigen wrevel voelt veranderen, zoo heb ik ook, onder het lezen, telkens een verdrietige boosheid gevoeld om de fouten, die ik onmogelijk voor mezelf kon verborgen houden. Ligt de oorzaak dier fouten in de formuleering van de stelling en in den, daarmee verband houdenden, titel van het boek? Of moet de oorzaak daarin worden gezocht, dat de schrijfster haar stelling met alle geweld wilde bewijzen en dat zij nu de gebeurtenissen en de psychologie van sommige harer personen is gaan verwringen en tegen alle werkelijkheid in is gaan fantaseeren?

De bestaans-mogelijkheid van een persoon, met de eigenschappen die hem worden toegeschreven, hoe vreemd en tegenstrijdig die ook mogen lijken, is niet te ontkennen, evenmin als het geschieden van gebeurtenissen, dat den indruk van een buitengewone uitzondering maakt. Dit niet-ontkennen echter heeft zijn grenzen! Er zijn persoons-eigenschappen, psychologische gegevens, gebeurtenissen die zóó met elkaar in tegenspraak zijn, die zóó apert onmogelijk naast elkaar een plaats kunnen vinden, dat men een combinatie daarvan gerust als iets onbestaanbaars kan betitelen. Om een grof voorbeeld ter verduidelijking te geven, is het mogelijk, dat een melancholicus nog genoeg energie in zich voelt om - zij het dan ook moeilijk - handelend op te treden. Maar wanneer een melancholicus zou beschreven worden, als behept met wat men gewoon is ‘bewegings-drang’ te noemen, dan is dat een absolute onmogelijkheid en een absolute fout van den schrijver. Zoo kan een zons-verduistering zeer goed nog licht genoeg overlaten om er iets bij uit te voeren, maar een totale zons-verduistering, waarbij iemand voortgaat met een fijn borduurwerkje af te maken, is een absolute onmogelijkheid.

De schrijfster van ‘Armoede’ heeft dergelijke grove fouten niet gemaakt en ik heb deze grove voorbeelden alleen genomen, om mijn bedoeling duidelijk te maken en reeds bij voorbaat het argument te ontzenuwen, dat men tegen mijn bezwaren zou kunnen aanvoeren, namelijk, dat het toch zeer goed mogelijk is, dat personen met die en die eigenschappen, die ik beweer, dat met en naast elkaar niet bestaanbaar zijn, toch zeer goed kunnen voorkomen. Nogmaals, de schrijfster heeft zulke fouten niet egaan, maar toch heeft zij sommige harer personen verschillende

psychologische eigenschappen toegedicht, die onmogelijk naast elkaar kunnen voorkomen en die met elkaar in tegenspraak zijn en heeft zij sommige gebeurtenissen zoodanig gerangschikt, als zij ze noodig had, zonder te bedenken, dat zij in de werkelijkheid anders moèten zijn. En nogmaals, het heeft mij leed gedaan, dat ik dat mezelf telkens heb moeten bekennen en dat ik het maar niet heb kunnen weg-cijferen tegenover het vele goede en mooie in de détails, zoowel waar het de psychologische gegevens als waar het de gebeurtenissen, handelingen en daden betreft. Ik zou zoo gaarne één groote bewondering, zoowel voor de détails als voor de hoofdzaken, hebben willen voelen!

Na het lezen van den roman, kwamen twee vragen bij mij op, namelijk 1°. heeft de schrijfster haar stelling, door de beschrijving der faits et gestes van haar personen, bewezen en 2°. welke vergissingen en fouten in de psychologie van haar personen of van sommige harer personen, hebben mij gehinderd.

Het generaliseerende van de stelling daargelaten, wil ik slechts nagaan of het niet overdreven is, zelfs uitsluitend van alle leden van de familie Terlaet, te beweren dat zij zich ongelukkig voelen door de eenzaamheid, waarin zij naast elkaar voortleven. Immers, dat is de bedoeling van de schrijfster met haar stelling, waaraan zij den titel van haar boek heeft ontleend, dat een ieder - hoe intiem en hoe lang hij ook naast en met een ander voortleeft - een fond in zich houdt, dat door dien anderen niet geweten en daardoor niet begrepen wordt en dat twee menschen eigenlijk, door elkaar niet-gekend, naast elkaar het leven doorgaan, terwijl daarin de oorzaak moet worden gezocht, waarom iedereen in werkelijkheid eenzaam voortbestaat. Dit eenzaam-blijven, zulk onbegrepen naast elkaar voortleven, is de aanleiding of kan die zijn, dat het individu ongelukkig wordt en ongelukkig is of, minstens genomen, dat het zich niet zóó gelukkig voelt als het wel zou kunnen zijn.

Gaan wij dit nu bij de verschillende leden van het huisgezin Terlaet na - waarbij men de voorwaarde ook niet moet vergeten, dat iemand zich alleen dan door dat niet-begrepen-worden ongelukkig kan voelen, wanneer het hem bewust is, dat hij onbegrepen naast den ander voortleeft - dan zien wij: 1e, dat het bij velen niet het geval is en dat: 2e, zij, voor wiens ongeluk dat eenzaam, ongeweten en onbegrepen leven wèl als oorzaak

moet worden aangenomen, òf - wanneer zij getrouwd zijn - heel goed voelen, waar zij het met elkander niet eens zijn en dus zeer goed weten wat in ieders ziele-diepte omgaat, òf - wanneer zij ongetrouwd zijn - zich willekeurig, met volle bewustheid in hun eenzaamheid terugtrekken en nooit iets willen loslaten van wat hen eigenlijk doet lijden.

Tot de eerste categorie behoort de oude heer Terlaet. Men kan nu niet juist beweren, dat deze zich ongelukkig voelt of gevoeld heeft, omdat hij door zijn broer en door eenige van zijn kinderen niet begrepen wordt. Dat hij, toen zijn vrouw nog leefde - doordat zij zijn natuur en zijn ziel niet begreep - telkens met haar in botsing kwam, daarvan heeft hij zich nooit bijster veel aangetrokken. Trouwens, hij dacht nooit aan 'niet-begrepen-worden', zoo diep peinsde hij niet; daarvoor was hij te oppervlakkig en te luchtig en wuifde te veel alles weg, wat onaangenaam was! Ook Hein en Bets, met hun zoon Berry, behooren onder deze categorie. Niemand zal toch wel durven volhouden, dat deze menschen bepaald ongelukkig zijn. En wanneer zij - doordat zij last met Berry hebben, die op school niet wil oppassen - wat zorg en onaangenaamheid hebben, kan men toch niet beweren, dat dit door 'niet-begrijpen' van elkaar, van hen en den jongen en omgekeerd, of door 'eenzaamheid' komt.

Louise en haar huisgezin zijn heel gelukkig en leven tevreden voort. Dat haar man altijd een rol speelt en Louise langzamerhand verwrongen heeft, totdat zij ook een rol is gaan spelen, doet niets ter zake, omdat zij het geen van beiden van elkaâr zien. Het moge den man, dien eenen dag op Hogher-Heyde, terwijl hij met Hein lag te praten, even tot zijn bewustzijn komen en hem voor een oogenblik verdrietig maken, heel diep gaat zijn droefheid er om niet en heel lang duurt zij ook niet. Ook deze twee menschen zijn niet ongelukkig door onbegrepen naast elkaar voortbestaan.

Blijven de personen, die tot de tweede categorie behooren. Amme en haar man weten precies en nauwkeurig, waarin zij het met elkaar niet eens zijn en waarom zij betrekkelijk eenzaam naast elkaar voortleven. Het ongeluk van Amme en het minder gelukkig-zijn van haar man, vinden hun oorzaak niet daarin, dat zij elkaar

niet begrijpen, maar juist daarin, dat zij het verschil van elkaars natuur en karakter weten en er van overtuigd zijn, dat zij het daardoor nooit eens kunnen worden. De professor heeft zich willens en wetens van de zijnen terug-getrokken, omdat hij zich niet meer in die omgeving thuis gevoelde en omdat hij zoo'n heel anderen werkkring heeft. Hij zegt nooit iets, van wat er in hem omgaat en verlangt ook niet, dat de anderen hem begrijpen, behalve wanneer hij met Lena hertrouwt. Maar dat niet-begrepen worden in die periode, maakt hem niet ongelukkig; daarvoor zijn andere oorzaken, die in de vroegere omstandigheden, waarin hij heeft verkeerd, moeten gezocht worden. Paul is de eenige, van wien men kan zeggen, dat hij zich - tijdens zijn verloving - ongelukkig en ellendig voelt, omdat hij niet begrepen wordt door Kitty. Maar dat is zijn eigen schuld, omdat hij niet wil spreken en alles in zich opsluit. Hadde hij gesproken en zou hij Kitty alles hebben verteld en het haar telkens hebben gezegd, dan zou zij wel hebben begrepen, wat er in hem ziekte en waaronder hij leed. En Lot en Peter weten eveneens heel goed, waarin zij elkaars voelen niet vatten en waarin zij het met elkaar niet eens kunnen worden. Ook bij hen is geen sprake van niet-begrijpen of van onbegrepen naast elkaar voortleven. Evenals bij Amme en haar man, is het bij hen. Juist omdat zij weten, waarin zij met elkaar verschillen, zijn zij voor een korte poos ongelukkig, daar zij zeer goed voelen, dat zij het daarover niet eens kunnen worden.

De stelling wordt dus, zelfs door de personen van den roman, niet bewezen. Trouwens dat kan ook niet; daarvoor is de psychologie der verschillende personen te oppervlakkig en te veel in groote lijnen alléén, behandeld. Om het bewijs voor een dergelijke stelling, door het leven en het doen van menschen, te leveren, is het noodzakelijk veel dieper en nauwkeuriger in de ziele-processen der menschen te dringen, daarvoor behoort een veel fijner en grondiger ontleding der gewaarwordingen als in het betrekkelijk klein bestek van dezen roman - gegeven het groot aantal personen, dat de schrijfster ons doet zien - mogelijk is.

En wat die ‘armoede’ betreft, welke armoede heeft de schrijfster op het oog? Van materieele armoede is natuurlijk geen sprake. Geestelijke armoede dan? 't Is waar, behalve de professor, be-

halve de aangetrouwde dochter Bets, behalve de schoonzoon Peter, leest niemand van de familie ooit een boek. Maar toch, wat de intellectueele armoede betreft, had de schrijfster dit huisgezin niet als een bijzonderheid behoeven te typeeren. Immers, het grootste deel der menschheid - en zeker de Amsterdamsche handels-aristocratie - staat op geen hooger peil en zelfs slechts bij een klein gedeelte der zoogenaamde intellectueelen, vindt men een ruimer en breeder geestes-ontwikkeling, een zich niet-verdiepen en zijn tijd verdoen met zoutelooze, oppervlakkige en onbelangrijke praatjes, als de leden van dit huisgezin houden. De intellectueele armoede van dit huisgezin is geen uitzondering en wordt ook door de leden van dit huisgezin niet als armoede gevoeld, omdat zij ieder voor zich en de menschen, met wie zij omgaan, niet op een hooger standpunt staan. Armoede van gevoel dus? Dat is het eenige. Uit wat de schrijfster op blz. 311 duidelijk zegt, meen ik dit te moeten opmaken: ‘Voortaan zou zij met zich meetorsen als een last het besef van haar armoede. Niet meer de armoede-in-ontvangen, die haar vroeger had doen lijden.... maar honderdmaal bitterder.... het begrip van haar armoede-in-geven, vernederend inzicht, dat tot verdragen dwòng’.

Hoewel dit laatste alleen van Amme wordt gezegd, kan men gerust aannemen, dat de armoede, waarom het in dezen roman gaat, de armoede-in-geven en de armoede-in-ontvangen is en dat hierdoor de leden van het huisgezin Terlaet zich minder gelukkig voelen dan zij, onder andere omstandigheden, wat die armoede betreft, wel zouden kunnen zijn. Immers, van bepaald ongelukkig voelen, kan bij velen van deze leden geen sprake zijn. Noch de vader, noch de ietwat vaudeville-achtige oom Jan (het ontbreekt er nog maar alleen aan, dat deze als oud-militair was voorgesteld om het vaudeville-type compleet te maken: oude heer met jicht, brommerigheid, een beetje exentriciteit, ronduit de waarheid zeggen, ruw maar goedhartig en eerlijk enz.), noch Louise en haar huisgezin, evenmin als het huishouden van Hein en Bets, kan men ongelukkig noemen. De onaangenaamheden, die zij alle ondervinden, zijn de gewone, alledaagsche en in alle geval zijn die niet zóó erg, dat men bij die menschen van ongelukkig-zijn zou mogen spreken. Zeker is hun minder gelukkig-zijn dan zij wel zouden wenschen en verlangen, niet het

gevolg van ‘armoede-in-geven’ en ‘armoede-in-ontvangen’, tenzij men die oorzaak heel ver gaat zoeken en bij voorbeeld het vervelend leven van oom Jan als een gevolg van ‘armoede-in-ontvangen’ van liefde van zijn schoonzuster, het onaangename in het bestaan van Hein en Bets door ‘armoede-in-ontvangen’ van de liefde van Berry, om ter wille van hen zijn plicht op school te doen en door dergelijke ver-getrokken verdedigingen meer zou willen verklaren.

Waar is die armoede in het bestaan van den professor? Nu ja, hij heeft zijn vrouw, van wie hij blindveel hield, verloren en daardoor voelt hij zich een groot deel minder gelukkig, dan hij - ware zij blijven leven - had kunnen zijn. Ook weer bij hem de ver-getrokken verklaring, daargelaten, dat hij dus leed onder de ‘armoede-in-ontvangen’ van liefde, kan men toch niet volhouden, dat hij ongelukkig was door ‘armoede-in-geven’, omdat hij Lena's liefde en diens opoffering en toewijding niet met een even groote toewijding en dankbaarheid vergold. Wanneer hij zich op zijn tekort-komingen op dat punt betrapt, is hij hoogstens kribbig en ontevreden op zich zelf en voelt er berouw over, dat hij zoo is. Maar ongelukkig is hij niet en het is en blijft een hooge zeldzaamheid, dat hij die ‘armoede-in-geven’ bij zich zelf voelt en er verdriet over heeft.

En waar is de armoede bij Paul? Waar en waaruit blijkt die armoede in geven en ontvangen in het bestaan van Paul? Nergens immers en uit niets. Waar de schrijfster die beide armoeden wil doen uitkomen, verwringt zij de werkelijkheid, namelijk in zijn verhouding met Kitty. Ten eerste is er geen enkele reden, waarom hij zijn angst, zijn claustrophobie, zóó geheim moet houden, er zóó over moet tobben en er zóó onder gebukt gaan. Waarom spreekt hij er Bernard niet dadelijk over en waarom - wanneer hij Bernard wèl over zijn andere neurasthenische klachten spreekt - verzwijgt hij dien angst-toestand? Het antwoord ligt voor de hand, namelijk, omdat dan de schrijfster de episode der verwijdering tusschen hem en Kitty niet had kunnen plaatsen. En dat Paul naderhand armoede-in-ontvangen zou voelen, namelijk daar, waar hij met Kitty verloofd, niet die toewijding van haar krijgt, doordat zij niet weet wat hij van zijn neurasthenie lijdt en dat hij gedwongen is, den vroolijken verloofde te

spelen, is zijn eigen schuld. Waarom spreekt hij niet en zegt hij Kitty niet, dat hij zich te ziek voelt om al dat gefeest meê te maken? Dat Kitty niet kon voelen wat hij voelt, is heel natuurlijk en gewoon; zelfs een medicus voelt de neurasthenie van zijn patient niet. Maar even goed als een medicus die klachten begrijpt, ze niet tegenspreekt, omdat hij ze begrijpt en voor zijn patient alles zal bedenken, om zijn pijnen en gevoelens te verzachten, zoo zou ook Kitty - al kan zij er met haar gezondvoelen niet in-komen, wat die neurasthenische klachten eigenlijk zijn - alles in het werk hebben gesteld om Paul te sparen en zou alles voor hem hebben gedaan en nagelaten hebben, wat hij voelde, dat goed of slecht voor hem zou geweest zijn. Maar hier moest ook weer, met alle geweld, door de schrijfster armoede-in-ontvangen te verstaan worden gegeven. Ik wil hier maar niet eens uitwijden over het ongewone en vreemde, dat Bernard hem niet ten tweedemale aanraadt, om toch weer een rustkuur, maar nu een lange, op Hogher-Heyde te gaan doen, wat hem den vorigen keer zoo'n goed heeft gedaan. Kitty zou met alle plezier met hem zijn meêgegaan en hem hebben verpleegd. Evenmin als ik hier over het kinderachtige wil spreken - de schrijfster voert dit blijkbaar aan, om toch het onbegrepen naast elkaar voortleven in zooveel opzichten te bewijzen - van dat scènetje, waar Lot vraagt, wijzend op een photogram van een Madonna met haar kind, die op Paul's kamer hangt, of die mee moet naar het nieuwe huis en waar Kitty zegt, dat ze die Madonna leelijk vindt en dat het kind een waterhoofd heeft: ‘En weer wist hij: Er zouden altijd schuilhoeken van heimelijk lijden en heimelijk genieten in hem blijven, die zij, Kitty, nooit zou kennen’ (blz. 393). Dat is wel een beetje kinderachtig en gezocht van de schrijfster, om toch maar met alle geweld die ‘armoede’ en dat ‘onbegrepen-voortleven naast elkaar’ te bewijzen!

En zelfs in het huwelijk van Lot en Peter kan niet zoo erg van ‘armoede-in-geven’ en ‘armoede-in-ontvangen’ sprake zijn. Lot immers ontvangt genoeg van Peter, maar geeft te weinig, Peter geeft genoeg, maar ontvangt te weinig. Het omgekeerde heeft niet plaats. Toegegeven echter, dat men hier vindt, wat de schrijfster heeft willen geven, dan kan men met het volste recht de aanmerking maken, dat de schrijfster hier de feiten eenigs-

zins naar haar behoeften heeft gewrongen. Daardoor heeft zij hier tevens een psychologische fout gemaakt.

Het is waar, Lot is, wat men in het dagelijksch gesprek ‘een lastige tante’ noemt. Een kind kan men zulke nukken, grillen en zoogenaamde ‘zenuw-buien’ als Lot heeft, haar fratsen om dingen te verscheuren en karaffen tegen den grond te gooien, afleeren door haar telkens een flink pak voor haar wabliefie te geven. Lot is daar echter te oud voor. Maar daartegen is het Peter's eigen schuld, dat zij aan die ‘zenuwbuien’ blijft lijden, omdat hij maar steeds volhoudt met te zacht tegen haar op te treden. Wanneer Peter zou hebben gedaan, wat ieder verstandig mensch in zijn omstandigheden gedaan zou hebben, namelijk er Bernard tijdig over spreken, dan zou hij van dien hebben vernomen, dat Lot's groote verdriet over die doode tweeling zóó erg niet meer kòn zijn, om dergelijke uitbarstingen te wettigen en dan zou Bernard hem wel aan zijn verstand hebben gebracht, dat hij zich anders tegenover die buien moest gedragen, omdat zij - uit dépit, dat zij geen kinderen kreeg - nog niet gerechtigd was haar man en zich zelf het leven te verbitteren. Wanneer de toestand op het kantje is geraakt, krijgt Bernard toch ook wel - door haar een beetje forsch aan te pakken - een verandering in haar gedragingen klaar. Waarom is dat niet vroeger geschied? Het antwoord is ook hier wêer: omdat de schrijfster de positie zóó noodig had, anders was haar stelling niet uitgekomen en bewezen. En de psychologische fout, waarvan ik niet begrijp, dat de schrijfster niet zelf heeft ingezien, dat zij die maakte, is dat het toch onaannemelijk is, dat Peter er nooit aan zou gedacht hebben om zijn grieven eens ronduit met Lot te bepraten, dat noch hij, noch zij ooit op de gedachte is gekomen een vergelijk te treffen, waardoor zij naar haar vader zou kunnen gaan op de uren, dat hij toch op het gymnasium les gaf en zorgen zou thuis te zijn, wanneer hij thuis kwam! En nog vreemder is, dat Lot niet zelf op de gedachte is gekomen om haar omgang met beiden zóó te schikken. Had Lot b.v. niet met Peter op reis kunnen gaan in het begin van de vacantie, terwijl Hogher-Heyde toch vol menschen was en haar vader haar zoo erg niet zou missen? Dan had alle verbittering en verwijdering vermeden geworden, maar.... dan had er in dit

huishouden ook geen sprake kunnen zijn van ‘niet-begrepen-voortleven naast elkaar’ of van ‘armoede-in-geven en armoede-in-ontvangen’! Trouwens, het ongelukkig voelen en de kloof in dat huishouden komen wel een beetje te snel, om natuurlijk te zijn. Terwijl 't zooveel jaar al zoo betrekkelijk goed ging, was er toch geen enkele reden, waarom zoo plotseling, eigenlijk in het verloop van een paar weken, de verhouding tusschen Lot en Peter zóó geruïneerd moest worden, dat het gezegde op zijn plaats was, dat de vader juist bijtijds, voor het geluk van hen beiden, gestorven was!

De eenige bij wie van ‘armoede’, in den zin, zooals de schrijfster heeft aangegeven, gesproken kan worden, is Amme. Van deze zegt zij het dan ook uitdrukkelijk, zooals wij zagen. En ik zou de verhouding van Amme en haar man, de beschrijving van het huishouden van deze twee dan ook zeer goed kunnen vinden, wanneer de schrijfster niet, wat Amme betreft, haar grootste psychologische fout zou hebben gemaakt.

Amme wordt ons voorgesteld als een ietwat supérieure vrouw, met zoo'n beetje artistieke neigingen, die er stil van kan genieten, vóór zij een toilet-voorwerp koopt, hoe het haar zal kleeden en welk effect het aan haar lichaam kan maken, die een behoefte heeft naar luxe rondom zich, maar die volkomen - behalve in die luxe-neigingen - passie-loos is. Zelfs krijgen wij van die passie-loosheid den indruk, als zou die eenigszins supérieur moeten zijn. Zij weet, dat zij passie-loos is, weet dat zij een afkeer heeft van iedere geslachts-uiting en is daarbij getrouwd met een man, die veel van haar houdt, maar die een zeer gepassionneerde natuur heeft en wiens natuur zij kent. Zij is er van overtuigd, dat zij hem door haar passie-loosheid afstoot, weet, dat zij hem daardoor naar andere vrouwen - tot flirt of tot geslachtelijken omgang - drijft; weet ook en is er ook van overtuigd, dat zij hem bij zich zou kunnen houden en voor goed en altijd aan zich zou kunnen binden, wanneer zij niet steeds zijn liefkozingen zou afstooten, omdat hij - niettegenstaande zijn gedurige en herhaalde afdwalingen - toch haar als de eerste en eenige beschouwt en steeds bij haar terugkomt. Van ‘armoede-in-ontvangen’ kan bij haar geen sprake zijn. Wanneer zij zich een beetje anders zou gedragen, zou zij zooveel ontvangen als zij maar zou kunnen verlangen.

Immers, haar man houdt blindveel van haar. Maar zij wil niet. Zij is de eenige bij wie men van ‘armoede-in-geven’ (van wat dan ook: passie, liefde, warmte, genegenheid - zij is ook koel tegen haar kind -) kan spreken.

Tot zoover is alles goed. Maar hier is de eerste groote fout, die de schrijfster in Amme's psychologie gemaakt heeft. Zij spreekt namelijk van ‘armoede-in-geven’, terwijl zij had moeten spreken van ‘absoluut-niet-geven’.

Het is zeer goed van de schrijfster gezien, dat zij in het geslachtsleven de oorzaak van het ongeluk van dit huwelijk zoekt. De passie-loosheid toch van een der twee personen in een huwelijk, is een goede bodem, waarop het ongeluk welig kan tieren en de oorzaak, waarom een huwelijk ongelukkig is, moet - in het meerendeel der gevallen - in de uitingen van het geslachtsleven worden gezocht. Waar het al zeer twijfelachtig is, of een passielooze vrouw echt van haar man houdt, zóó van hem houdt als dit in een huwelijk moet zijn en waardoor alléén een huwelijk gelukkig kàn zijn, kan men gerust volhouden, dat een vrouw als Amme een van die ongelukkige schepsels is, die niets voor haar man voelen. Zij beweert wel eenige keeren, dat zij wèl van haar man houdt, maar 't is niet zoo en 't kan zoo niet zijn. Dat soort vrouwen houdt niet van haar man. Al is een vrouw ook nog zoo passie-loos, al voelt zij het geslachtsleven als iets minderwaardigs en kweekt zij den onzin van ‘het beest in den mensch’ in haar binnenste, om een verontschuldiging voor haar afkeer tegen de geslachtsdaad te hebben, zij zal nooit - wanneer zij van haar man houdt, al is het dan ook op háár manier - een afkeer van dien man krijgen of hebben. Zoodra zij bekent een gevoel van afkeer voor haar man te hebben, kan men gerustelijk volhouden, dat zij niet van haar man houdt, al beweert zulk een vrouw ook het tegendeel. Zij kan het bejammeren, dat haar man lust en plezier heeft in een daad, waarvan zij een afkeer heeft, zij zal met tegenzin in het volvoeren van die daad toestemmen en daarbij geheel passief blijven, zij zal nooit de daad provoceeren en die zelfs, uit afkeer, zooveel mogelijk vermijden, zij heeft alleen een afkeer van de daad en haar man zelf blijft - vóór, gedurende of nà de daad - geheel buiten dien afkeer. Bij Amme nu, is dat niet het geval!

Zij bekent openlijk, dat zij op zulke momenten een afkeer van haar man heeft en geeft toe, dat hij haar daardoor onverschillig is geworden. Dit is alles een bewijs, dat zij niet van haar man houdt en niet, dat zij hem op háár manier, supérieur, uit een hooger motief - zooals zij weêr elders beweert - lief heeft. En nu zou diezelfde Amme, bezield met zulke gevoelens, terwijl zij niet van haar man houdt - en het is een fout van de schrijfster, dat zij het wil doen voorkomen, alsof zij, niettegenstaande alles wat ik hierboven heb aangevoerd, dat wèl zou doen - terwijl zij er aan gewoon is geraakt, dat hij met andere vrouwen gaat, terwijl zij er van overtuigd is, dat hij al den gehelen zomer met Ada verkeert, zóó verschrikkelijk worden aangedaan, wanneer zij - onverwacht in huis komend - hem daar met Ada vindt en dan nog niet eens onder omstandigheden, die van een 'flagrant délit' kunnen doen spreken! Onmogelijk! Dat is een groote psychologische fout, mijns inziens, en ik vrees, dat de schrijfster die ook met opzet heeft gemaakt, om haar stelling toch te bewijzen. En dan, zou een vrouw, die zóó door zulk een gebeurtenis is geschokt - zelfs wanneer zij niet van haar man houdt; en hier wordt het door de schrijfster voorgesteld, als zou Amme haar man nog wèl lief hebben - zou zulk een vrouw er zoo gemakkelijk toe overgaan, om zich, na een paar dagen slechts, weer met dien man te verzoenen en wêer naar huis terug te keeren, hetzij dan terwille van het kind of om de praatjes van de menschen? En zou diezelfde vrouw, een betrekkelijk korten tijd na die scène, zich er toe kùnnen leenen, om - men vergeve mij den nonsens-term - in een 'interessante positie' te komen? Deze beide gebeurtenissen komen niet alleen niet met het karakter van Amme, maar ook niet met dat van welke echte vrouw ook, overeen! En dit is wel de grootste psychologische fout, die ik in het werk van Ina Boudier-Bakker vind en die mij er telkens toe brengt het geheel zooveel minder op prijs te stellen als ik wel zou willen en als het door de vele mooie, goed-geziene en goed-gevoelde détails verdient.

Een andere psychologische fout maakt de schrijfster, waar zij den professor over de vraag laat peinzen, of hij met Lena zal hertrouwen of niet. Dat hij de bezwaren daarvan wikt en weegt, is natuurlijk. En ook is het natuurlijk, dat er twee bezwaren zijn,

die voor hem het meeste wegen, namelijk het verdrietige, dat hij die vreemde vrouw op de plaats en in dezelfde omgeving zal zien, als waar hij zijn eerste vrouw heeft lief gehad en de overtuiging, dat zijn familie zich tegen zijn huwelijk zal verzetten en zal weigeren Lena in haar kring op te nemen. Het eerste nu, zou hij veel minder verdrietig en pijnlijk kunnen gemaakt hebben, door te gaan verhuizen en op die manier zijn tweede vrouw in een totaal of bijna totaal andere omgeving te ontvangen, als waarin hij met zijn eerste vrouw geleefd heeft. En het tweede bezwaar had hij kunnen ondervangen, door te beginnen Lena als huishoudster bij zich thuis te nemen en dan, na langer of korter tijd, met haar te trouwen. Op die manier zou de familie aan haar mee-zijn met hem gewend zijn geraakt en niets van een concubinaat hebben gemerkt, terwijl het huwelijk met zijn huishoudster haar minder zou hebben gefroisseerd, dan dat met zijn vroegere concubine. Dat de professor daar niet aan of over heeft gedacht, is raadselachtig en nog raadselachtiger is, dat de schrijfster hem niet eens even de mogelijkheid van een dergelijke schikking in zijn gepeinzen laat komen! Maar ook hier moest een dergelijke gedachtengang worden uitgeschakeld, omdat anders het eenzaam, onbegrepen voortleven naast elkaar, van Bernard en zijn broêrs en zusters, niet genoeg zou uitkomen.

Dat is het voornaamste, wat mij zoo telkens onder het lezen van dezen roman heeft gehinderd, het verwringen van de werkelijkheid, het rangschikken der gebeurtenissen door de schrijfster naar haar wil, om goed te doen uitkomen wat zij bedoelt en om haar stelling te bewijzen. Daarom laat zij, wanneer de familie zoo langzamerhand van Hogher-Heyde weg-trekt ‘het ieder der broers en zusters schijnen, dat zij beter gebruik hadden kunnen maken van deze maanden samenzijn, in plaats van dikwijls wrokkend te mokken over dingen, die *nu* nietig schenen en onbeduidend bij 't herdenken’ (bldz. 265), terwijl - wanneer men hun verblijf gedurende dien zomer nagaat - men te vergeefsch naar dit ‘wrokkend mokken’ zoekt. Behalve de scène toch met Bernard, die slechts heel kort duurt, vindt men van dat wrokkend mokken eigenlijk niets anders dan twee of drie maal een minder vriendelijk woord, dat echter absoluut niet nawerkt en waarna ieder weer met den ander omgaat als te voren. De eenige, die een langeren

wrok blijft voelen, tegen Hein, is Lot. Bernard, die het recht had te mokken tegen Louise en die ook een tijdlang een gevoel van wrevel tegen haar blijft houden, is er den gehelen zomer niet en van hem wordt, wat dat gevoel betreft, op dat oogenblik niet gesproken.

In dit zinnetje echter ligt de oplossing opgesloten van het onlogische, dat den nauwkeurigen lezer telkens een gevoel van verwardheid geeft en moet geven, waar het de gevoelens van en de gebeurtenissen met de verschillende familieleden betreft, een on-logica, die waarschijnlijk een gevolg daarvan is, dat het de schrijfster zelf niet precies duidelijk was, wat zij met haar titel ‘armoede’ en met die ‘armoede’ zelf wilde zeggen. Nogmaals, te vergeefsch heb ik mij afgevraagd en vraag ik mij nog af, van welke armoede dan toch sprake is en wat er met die armoede bëoogd wordt.

Uit alles, uit het verloop der gebeurtenissen, uit de sensaties en sentimenten der menschen, is het duidelijk, dat een ander woord beter op zijn plaats was geweest. Het is niet het gevoel van ‘armoede’, van ‘niet-begrepen’ worden, van ‘eenzaam-blijven’ naast elkaar, dat de verschillende familieleden een zoo niet bijna voortdurende, dan toch een telkens zich herhalende desillusie doet hebben, maar het onbewuste weten, dat er iets mooi's in hun leven voorbij is. Voortdurend herinneren zij zich het plezierige samen-leven in hun jeugd, het doorleven van hun jeugdjaren, toen het verschil in ieders karakter nog niet tot botsing of verwijdering aanleiding gaf, het gezellige, vreugde-volle, intiem-warme grooter-groeien in het ouderlijk huis, een herinnering, die ze telkens en voortdurend naar dat huis terug-drijft en die hen steeds elkaars bijzijn en elkaars samen-zijn doet zoeken. Maar wanneer zij met elkaar zijn, hetzij in het ouderlijk huis, hetzij op Hogher-Heyde, bemerken zij - of liever zij voelen het onbewust - dat zij door en met hun ouder-worden veranderd zijn, tengevolge van de andere omstandigheden, waaronder zij leven, dat hun karaktertrekken, die in hun jeugd niet zoo sterk uitkwamen, zich nu duidelijk openbaren. In hun diepe binnenste beoordeelen zij elkaar en - al moge die beoordeeling nu niet in een bepaald-slechte richting zijn - het beoordeelen zelf al, wat zij vroeger nooit deden, geeft ze een gevoel alsof zij elkaar critiseeren in afkeu-

renden zin - ook al, omdat zij alleen hun met elkaar verschillende uitingen bezien en in zich zelf bespreken - en dat geeft hen het gevoel of zij te veel ‘wrokkend mokken’, of zij elkaar niet meer begrijpen en of zij vervreemd en dus eenzaam naastel-kaar voortleven. Dat is de oorzaak, waarom zij boven geciteerde uiting, bij het van elkaar afscheid nemen, denken, terwijl dat ‘wrokkend mokken’ niet heeft plaats gehad en het alleen het gevoel van anders tegenover elkaar staan dan vroeger het geval was, ze doet meenen, dat zij op die manier den geheelen zomer met elkaar hebben omgegaan. En dit is ook de oorzaak, waarom zij dat eenzaamheids-gevoel en dat gevoel van onbegrepen-zijn door den ander telkens in zich hooren klagen, wanneer zij met elkaar en in elkaars gezelschap zijn. Dit alles echter heeft alleen betrekking op hun onderlingen omgang en op de familie strictiori sensu. De aangetrouwde lieden staan er geheel buiten.

Ik vrees, dat dit voor de schrijfster zelf niet duidelijk genoeg is geweest en dat zij - door haar eigen zeggen van ‘armoede’ en haar, door haar zelf, genoemden titel in den war gebracht - dat gevoel onbewust is gaan overbrengen op de verschillende huishoudens en daardoor getracht heeft die gevoelens ook daarin te doen uitkomen. En het gevolg daarvan is het onlogische van de bewijsvoering en het noodzakelijk gevolg daarvan, dat de feiten en gevoelens moesten worden verwrongen, om in het kader te passen. Had de schrijfster scherp voor zich gesteld, wat zij met die ‘armoede’ bedoelde en had zij duidelijk voor oogen gehad, welk gevoel zij bij haar personen wilde beschrijven, dan zou deze verwarring en onlogica, zoowel in de feiten als in de gevoelens, niet hebben plaats gevonden.

Tot mijn schande en met een bijna pijnend zelf-verwijt, moet ik bekennen, dat het gemakkelijker is de fouten dan de goede dingen in dit werk van Ina Boudier-Bakker aan te wijzen. Ten eerste, omdat de fouten zooveel minder in aantal zijn dan de goede dingen en ten tweede, wijl de goede en mooie dingen zoo, ik zou haast zeggen, bij handenvol in den roman zijn te vinden, dat het een boekdeel zou vullen ze allen op te noemen of aan te wijzen. Het is dan ook niet uit lust tot aanmerkingen-maken of uit plezier om het werk in waarde te doen verminderen, dat ik bovenstaande fouten heb aangetoond en gemeend heb te moeten

en te mogen aantoonen. Zooals ik in het begin van deze bladzijden heb gezegd, is de voornaamste aanleiding er toe geweest, het gevoel van spijt, het gevoel van wrevel, omdat ik niet zóó ongestoord heb kunnen genieten van het werk als ik gehoopt had te zullen doen niet alleen, maar waarvan mij de belofte telkens onder het door-lezen, om zoo te zeggen, vóór-schemerde. Zeldzaam toch, vindt men in een werk zooveel heerlijke détails, zooveel uitingen van gevoel - bijna als ter loops slechts aangestipt - waardoor je een plotselinge tranen-kropping op voelt klemmen in je keel, zooveel geziene en gevoelde opmerkingen, die je een zonnige vreugde van bewondering langen tijd laten genieten. Zeldzaam ook is het talent van de schrijfster om met zoo weinig woorden, met zoo weinig middelen als zij gebruikt, een stemming, een sensatie. een gevoel weer te geven en op te wekken. Gelezen en herlezen heb ik - om maar één voorbeeld uit de vele te noemen - de stemmingen der zomeravonden, de stemming van den laatsten dag, van de laatste uren, die de familie op Hogher-Heyde doorbrengt en telkens weer voelde ik de groote bewondering vreugden in mijn binnenste, voor het intense weergeven van zooveel weemoed, van zooveel berouwen om iets mooi's, dat voor altijd voorbij is, als de schrijfster met zóó weinig woorden en met zóó weinig hulpmiddelen heeft weten te bereiken.

Het is echter niet alleen bewondering om het artistieke, om het literaire van den roman, die ik voel, maar er is een stille, zacht-trieste sympathie, onder het lezen, voor dit werk in mij opgezongen, omdat de schrijfster daarin zóó hecht er mee verweven en zóó diep-gevoeld, de eindelooze droefheid van het leven, den week-snikkenden weemoed van het onherroepelijk voorbijgaan en het weg-vallen der dagen, het angst-klemmende van het onbekende, luidloos-sluipend naderen der toekomst, het nooit weer keeren van het mooi, dat eens de uren brachten en wat is heen-geleefd voor altijd, heeft neêrgelegd.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 3]

Beschuit met muisjes.
(*Vervolg.*)

Tweede bedrijf.
(Dezelfde tooneelschikking van het eerste Bedrijf. Zwakke zonschijn tegen neergelaten gordijnen. Een licht van de gaskroon brandt.)

Eerste Tooneel.
Charles, Hendrika, Charlotte.

H e n d r i k a

(met een presenteerblad met glazen sherry, glazen port, en koppen bouillon - tot Charlotte, die een presenteerblad met koppen koffie draagt - beiden komend uit rechter-achterdeur)

Nou, Charlotje, zou je de deur willen openschuiven?

C h a r l o t t e .

Da's makkelijker gezeid as gedaan. 'k Heb óók m'n handen plentie-vol. En as 'k stort, krijg 'k òf 'n replement van meneer Arrestiede, òf meneer zelf kijkt me met z'n oogen me graf in... Toe, jongeheer, as je dan niet mee wil eten, maak je dan is verdienstelijk....

H e n d r i k a .

Toe, Sjarles! Leg je boek nou is neer... Jij ben ook liever lui as moe...

(Charles, die in 'n stoel bij den haard gebogen, heeft zitten lezen, strompelt op, schuift de glasdeuren open. De achterkamer met een lange gedekte tafel, waaraan de familie met verschillende heeren gezeten is, wordt zichtbaar. Zij zwijgen allen, doen ernstig)

... 'n Glas sherry of 'n glas port, meneer Spoor? Of 'n kop bouillon?

(de heer Spoor antwoordt: 'Nou, as 't u 't zelfde is, liever 'n glas port... 't Was buiten koud, en dan heeft je maag...' Terwijl hij spreekt, komt Mevrouw in voorkamer, en schuift de deuren achter zich dicht.)

Tweede Tooneel.
Mevrouw, Charles.

M e v r o u w

(zoekt ongerust.)

Wat is dat nou, Charles, wat is dat nou, kind? Waarom kom je niet binnen?

C h a r l e s :

(voor zich uit starend, en nerveus zijn boek open en dicht klappend.)

Omdat 'k geen lust heb, met al die vreemde menschen samen te zitten!

M e v r o u w :
Zal 'k je hiér een boterhammetje brengen?

C h a r l e s :
Nee.

M e v r o u w :
Je heb gister ook niet gegeten, en vanmorgen ook niet. Dat hou je niet uit, kind.

C h a r l e s :
Dan zal 'k 't niet uithouen!

(met harden glimlach.)

Dan zal 'k ‘met bekwamen spoed’, ‘met bekwamen spoed’, en net zoo plechtig als oom Gerrit...

M e v r o u w :

(achter hem buigend en de handen op z'n mond leggend.)

Foei! Schaam je!

C h a r l e s :

(wrevelig haar handen wegduwend.)

Ja, 'k schaam me, dat 'k zóó op de wereld ben gekomen, dat 'k nog niet eens geschikt ben om mee uit begraven te gaan, hahaha!

(hij smijt het boek op den grond.)

M e v r o u w :
Toe, jongetje, jongetje... Hoe kan jij, jij, die anders zoo verstandig ben, hoe kan jij... Foei, wat 'n woorden!

(half naar de achterkamer terug - aarzelend.)

Heeft papa je wéér iets onaangenaams..?

C h a r l e s :

(het hoofd in de handen, stug.)

Nee.

M e v r o u w :

(bij den stoel terug, zacht.)

We hebben zulke heerlijke bouillon... Wil je?...

C h a r l e s :

(met moeite sprekend.)

Nee, nee, moeder...

M e v r o u w :

(zijn hand in de hare nemend, en die angstig streelend.)

Zit nou niet zoo, kind! Zeg dan, wat 'r is.

C h a r l e s :

(zijn hand terugtrekkend, snikkend.)

Niemendal, niemendal! 'k Wou dat ik in zijn plaats 't huis uit was gedragen!

(een kruk omver smijtend.)

Dan waren m'n krukken niet meer noodig geweest! Dan hadden jullie die als souvenir kunnen bewaren!

M e v r o u w :

Jongetje!

C h a r l e s .
Laat me met rust!

M e v r o u w .
Heb je je over - mij te beklagen?

C h a r l e s .
Over hem! Over hem! Heb 'k 'm gevraagd me op de wereld te schoppen?

Derde Tooneel.
De vorigen, Prosper, 2 heeren, Charlotte.

P r o s p e r .
Nee, hierheen

(de handen drukkend.)

En nog eens welbedankt voor de eer aan den overledene bewezen! 't Was verbazend hartelijk, hoor! En wel de groeten thuis! Adieu! Adieu! Laat je de heeren uit, Charlotte? Jammer, dat je zoo weinig tijd heb, Karelsen! Adieu! Adieu!

(tot Charlotte fluisterend.)

En smeer nog wat broodjes! Ze eten, of ze 'n week gevast hebben!

(met de hand aan de schuifdeur, tot Mevrouw, ongeduldig in de handen klappend.)

Wat voer je nou uit! Laat mij nou niet alleen de honneurs waarnemen! Dat's toch bespottelijk, dat je de kamer uitloopt!

M e v r o u w .
Ik kom, ik kom...

Vierde Tooneel.
Mevrouw, Charles.

C h a r l e s .
Ga nou maar. Anders geeft 't weer kwestie!

M e v r o u w :

(de kruk en het boek oprapend.)

Wil je - wil je 'n broodje met tong...

(hij schudt 't hoofd)

... 'n Pain-deluxje met rookvleesch?...

(hij schudt 't hoofd)

Nee?... De bouillon is zóó heerlijk, zóó délicieus...

C h a r l e s :

(slaat een arm om haar hals, terwijl-ie zich aan den stoel vasthoudt)

.... Neem 't me maar niet kwalijk, moedertje!

(kust haar.)

Jij ben - jij ben zelf 'n stumper - jij ben 'n engel! Van jóú en - en van Feetje, hou 'k...

M e v r o u w .

Foei, hoe dorst je zoo uitvallen!

C h a r l e s :

(in stoel terug, moeilijk.)

Ik heb - ik heb - maar dat zeg je hèm niet! - ik heb 't me schrikkelijk, schrikkelijk angetrokken, dat ik - oom met z'n gesloten oogen -

en met z'n witte handen - en met - en met geen beweging op z'n gezicht - eerst op 't bed - en toen in die - in die ellendige kist - heb zien liggen... Dat zie 'k nog telkens, telkens... Dat raak 'k niet kwijt... Dat heb 'k vannacht gezien - en vanmorgen - dat zie 'k op 't oogenblik...

Mevrouw.

Iedereen móét sterven, jongetje. Ik heb m'n vader, drie broers en zusters - en twee kinderen zoo gezien...

Charles:

(in z'n stoel terug, starend.)

Ja, ja... Dat zal wel... Dat zal wel... Dat iedereen sterven moet, weet 'k - heb 'k tien, twintig maal gelezen - gelezen... Maar iemand zoo van dichtebij gezien, had 'k nog niet. En, en - jullie jullie, jij en Feetje, en de anderen, jullie hebben tenminste geléefd. Ik niet. Ik niet.

(bij gebaar van interruptie - afwerend.)

Nee, moedertje!

(het boek opnieuw doorbladerend.)

En dan... En dan...

Mevrouw.

En dan, malle jongen?

Charles.

En dan... Nee. Dat zeg 'k, kàn 'k niet zeggen! Ga nou naar binnen. Anders wordt hij weer...

Mevrouw.

Als je 't niet zegt, als je niet zooveel vertrouwen in me heb, blijf 'k zoo lang tot...

Charles

... Toen - toen 'k gistermorgen alleen bij 'm was - alleen in de kamer - alleen bij de kist en de bloemen - toen - toen dacht 'k, wàt 'k zou denken, als daar - als daar - nee, ik kàn 't niet zeggen, moeder!

Mevrouw:

(ingehouden-smartelijk.)

Jongen, jongen, hoe kun je zoo tobben! Hoe durf je zoo tobben! We *zijn* toch nog bij mekaar!

Charles.

Dat zijn we. Ja, dat zijn we nog... Maar misschien komt de dag, dat 'k met die dingen

(de krukken bedoelend)

die latten - alleen blijf...

(met ingehouden wanhoop.)

En dan? En dan?... 'k Wou liever eerst. Vóór jou.

(hoofd in handen)

.

M e v r o u w :

(hartstochtelijk.)

Toe, toe, Charltje, m'n kind! Je ben nog te jong...

Vijfde Tooneel.
De vorigen, Prosper.

P r o s p e r :

(geprikkeld)

. Waar blijft die vervloekte meid met de broodjes! En waar blijf jij!

(tot Charles.)

Ben jij weer de egoist, die je moeder in beslag neemt! Moet 'k de broodjes

zelf gaan halen? 't Is hier weer tip-top gesoigneerd! Of jij daar niet voor had kunnen zorgen, terwijl wij aan 't graf waren! Of je niet had kunnen uitrekenen, dat 'r tekort zouen komen!

(Mevrouw, die al in de gang is, naroepend.)

En nog wat koffie! En vlug!

(af in achterkamer, waaruit 't gepraat en 't gelach even opleven.)

Zesde Tooneel.
Charles, Pollie.

Charles:

(staat op, legt het boek op de middentafel, gaat op het voorste raam toe, zet zich in leunstoel, kijkt naar de zonnespeling op het gordijn. Pollie, met oud valies in de hand, komt door linkerdeur binnen.)

Ga u weg? Zonder iemand wat te zeggen?

Pollie:

(zonder naar hem te kijken)

. Ja, wat mot *ik* nou nog hier, hè? En u wil ze wel de groeten van mijn overbrengen - en ze zeggen, da'k ze voor alles dankbaar blijf, hè? As u zoo beleefd wil wezen, meneer?

Charles.

Meneer? Charles! En zoo 't huis uitloopen, nee hoor!...

(tot Mevrouw, die met Charlotte, met 'n schaal broodjes en met koffie, binnentreedt)

. Ma! Mama!

Mevrouw:

(gehaast.)

Strakjes, strakjes, jongen! Je weet toch... Voorzichtig an, Charlotte!

(af in achterkamer, waar Prosper juist zegt: 'Ja, die was onbetaalbaar! En als je dan nog daarbij bedenkt, dat-ie voor 'n jaar candidaat voor de Provinciale Staten, voor de Provinciale Staten, voor niets minder dan de Provinciale Staten was, hahaha!' De deur wordt toegeschoven.)

Charles:

(naar Pollie toestrompelend)

... Wees u zoo vriendelijk, asjeblief, asjeblief, tante, om nog 'n oogenblik op mama te wachten... Mag ik uw tasch...?

Pollie.

As u denkt, dat 't noodig is, zal 'k nog effetjes...

Charles:

('t valies op de schrijftafel zettend.)

Natuurlijk is 't noodig! En zeg nou geen u meer! Ik heet Charles - ik ben uw neef.

Pollie:

(afwezig.)

Ja, ziet u, 'k heb met zoo'n vracht

menschen tegelijk kennis gemaakt... Dat ken 'k niet allemaal stouwen... Is u neef van vader's of van moer's kant? Of... Of...

Charles.
Ga zitten.

(den stoel bij den haard bedoelend)

. Daar. Waar ik altijd zit, omdat 'k zoo'n last van kouwe voeten heb...

Pollie.
Ik ook. IJskouwe, ijskouwe. Hè, dàt doet goed. 'k Zou me schoenen wel uit willen trekken... Hè, wat lekkertjes...

(Charlotte uit achterkamer naar deur. Geluid van druk lachende, druk pratende menschen)

... Wat was dat? Waar hebben ze zoo'n, zoo'n schik over? Is 'r iemand angeteekend, of, of, of...?

(met de hand over 't voorhoofd strijkend.)

God, God, wat ben 'k simpel, wat leit 'r 'n band om me harsens...

Charles.
Hebben jullie véél van mekaar gehouen?

Pollie.
Wie?

Charles.
U en oom?

Pollie.
Ik en oom:

(wezenloos.)

Ik en oom? Wie, wie bedoel je?

Charles.
Of u veel van oom Gerrit, oom Gerrit, die hier is gestorven, gehouen heb?

Pollie:

(de handen warmend.)

Of 'k veel van Gerrit, Gerrit... Ja, hoe is 't gosmogelijk, dat iemand zoo ineene, zoo ineene van je weg gaat... Hoe is 't gos- gosmogelijk!... En zonder da-je mekaar gedag zeit... En kort as 't geduurd het... En, en, wat-ie nog de laaste dagen 'n plezier in z'n leven had... Hoe-ie de kamer vol rook dampte van plezier!.... Hoe-ie liep te fluiten van plezier!... Hoe-ie over de matten keukenstoel sprong van plezier!... Hoe-ie nog Zondag z'n bord met boerekool en kluifies maar half leeg at van plezier! Ja, ja - en

huilen d'r over doe 'k niemeer. Ik ben uitgehuild. Al zou je me soebatten: huilen ken 'k niemeer. Of 't me boven me hoofd hing! Of 't weer zoo wezen most! Of die daar-boven 'r lol in het me telkes weer alles af te nemen! En nou mot 'k maar gaan. Ik mot niemand tot last wezen.

Charles.

Zeg mama dan eerst goeiendag.

Pollie.

Ja, dat ken 'k óók. 't Komt 'r op 'n kwartier niet op an. Op me wachten doet nog geen beest. Ja, ja, 't is 'n rijkeluis-begraffenis, as-ie niet had kennen droomen, geweest...

'k Heb al de blommen zien uitdragen... Ach, ach, wat 'n geld an blommen!... 'k Heb op me bloote voeten bij 't raam gestaan, en eerst toe alles met me begon rond te dansen, ben 'k weer in bed gekropen. Meneer...

Charles.
Charles, tante!

Pollie.
Sjiearle dan, as 'k zoo vrijpostig mag wezen... Sjiearle, wat knap 'k van die warmte op... Wat 'n kou, hè?, zoo kort na Nieuwjaar. Dat hebben me nog is gehad, in negentien-drie, in negentien-drie... Toe rejen ze - toe rejen ze - toe rejen ze, kort na Nieuwjaar...

(blaast voor zich uit)

... Hoe kom 'k zoo zonder harsens...

Charles.
U heeft misschien te veel van 't drankje geslikt.

Pollie.
Van 'n drankie? Daar weet 'k niemedal van. Heb ik drankies?

Charles.
De dokter is toch bij u geweest! Herinnert u zich dat niet meer?

(zij schudt 't hoofd.)

Heusch hoor! Ma heeft u minstens driemaal 'n lepel gegeven.

Pollie.
O! O, jawel. Ja, dan zal 't dat wezen... Is dat verroest-gek! Anders ben 'k toch nooit zoo.

(Stilte. Zij warmt zich de handen, Oplevend gelach uit de achterkamer.)

Is - is u - gevallen?

Charles.
Nee. Zoo ben 'k geboren.

Pollie.
Da's jammer. Da's heel erreg jammer. Ik vroeg 't, omdat

(moeilijk haar gedachten formuleerend)

- omdat - omdat, zie je, me eerste man, onder 'n machine is geraakt, met opzet, met opzet... - enne, enne...

Charles.
Was u nòg eens getrouwd?

Pollie:

(knikt.)

Ja, ja, tweemaal. Ik wor in Maart acht en dertig, maarè 'k heb voor honderd jaar ondervonden. Meer as 'k me vijanden toewensch! Na boven en na benejen en weer na boven en weer na benejen - precies as op 'n wip. Ja, ja en nou bennen me weer onder an, nog erger as vroeger. Korte vreugde geweest... Slim. Erreg slim!

(stilte.)

Wat 'n boeken, wat 'n boeken! Enne wie leest die allemaal?

Charles.
Ik. Ik heb niks anders.

Pollie.
Niks anders?

Charles.
Nee. Ik kom de deur niemeer uit. Ik zit enkel nog bij heel warm weer op de verandah.

Pollie.
Ken u dan niet is 'n loopie...?

Charles.

(glimlachend.)

Nee. Ik ga langzamer as 'n slak - en 'n slak wordt niet zoo gauw moe as ik. Dan lees 'k maar. Alles wat u daar ziet, heb 'k uìtgelezen... Heb u 't nog zoo koud, tante?

Pollie.
Vreeselijk, vreeselijk. En, enne, wat mot hij 't nou koud hebben....

Charles.
Wie?

Pollie.
Hij. De grond zal wel as ijs zijn geweest. Ik heb 't is gezien, dat-ie zoo hard as 'n bikkel was en da-ze 'm met vuur mosten ontdooien, om 'r 'n gat voor de kist in te graven... Ja, dat heb *ik* is gezien...

(bedwingt haar snikken.)

Charles.
Je zou niet meer huilen, tante.

Pollie.
Dat doe 'k ook niet....

Zevende Tooneel.
De vorigen, Prosper, drie heeren.

Prosper:

(drie heeren uit de achterkamer naar de achterdeur begeleidend, terwijl Félicité de deuren toeschuift.)

Adieu, Spoor! Adieu, Willem! Adieu, Van Balen! Nee, deze deur! Merkwaardig, hoe iedereen altijd rechts wil! Ik ga mee, ik ga mee. Pardon, na jullie! Charlotte! Charlotte!

(af. Félicité, naar de deur links doorloopend, zingt: 'Aaaaaaaaaaa! Aaaaaaaaaaa! Avéééééé! Avéééééé! - af.)

Charles.

Dat was m'n zusje. Die heeft u natuurlijk niet zien zitten, anders zou ze zoo niet...
Ze leert zingen, begrijpt u? En oefent zich af en toe...

Pollie.
Zijn die allemaal mee wezen begraven?

Charles.
Ja, allemaal.

Pollie.
Het Gerrit ze dan gekend?

Charles.
Hoeft dat?

Pollie.
Hoe weet ik dat?

Prosper:

(luidruchtig in de deuropening tot de onzichtbare meid.)

Ja, ja, dat 's in orde! En dan zal 'k telefoneeren, dat ze 't beddegoed weg halen, om 't uit te stoomen! Dan is de heele

herrie achter den rug! En goddank! Goddank!

(opent zonder zich om te keeren 't sigarenkastje tusschen achterdeur en venster, steekt vroolijk-neuriend 'n sigaar op)

.

Charles.

(met gebaar naar Pollie.)

Papa!

Prosper.

(eerst nu Pollie oplettend.)

Zit u hier? Ben u zoo ineens opgestaan? Zit u hier al dien tijd?

(tot Charles)

. Had jij dat niet kunnen zeggen, ezel!

Charles.
Ik wou...

Prosper.
Jij wou! Jij wou! Hou je mond maar! Mag 'k m'n sigaar verder rooken, schoonzuster?

Pollie.
Dat hoef u voor mijn niet te laten.

Prosper.
Ja, ja, zoo'n sigaar, zie je, is, is... Ik rook anders zelden zoo vroeg op den dag... En, en, ik heb nooit zoo zwaar gerookt als, als, als Gerrit... Ja, we hebben 'm alle eer bewezen, alle, alle, hoor! 'r Waren - en dat zeg 'k niet, als zou 't uiterlijk vertoon de hoofdzaak zijn! - 'r Waren vijf volgkoetsen met palfreniers - natuurlijk met palfreniers - 'r waren acht, nee negen bloemstukken - trop de fleurs, trop de fleurs! - en buiten was 'n enorme, 'n enorme belangstelling... En aan 't graf heb 'k - heb ik - 'n woordje gesproken. Je kan tevreden zijn. 't Is treurig, maar 't is in orde geweest! En, en, 't doet me genoegen, 't doet me meer dan genoegen, dat je nou ook op ben gestaan: Je had 't, na je flauwte, leelijk, heel leelijk te pakken. Je... je... En, en, en 'k hoop, dat 't je in die twee dagen in ons huis aan niets heeft ontbroken! Heb je al wat gedronken? Wil je 'n sandwich? 'n Glas port, 'n kop bouillon? Schud nou niet je hoofd! We hebben ons allemaal moeten versterken. Je begrijpt, dat we vroeg uit de veeren zijn geweest, dat zoo'n rit voetstaps - volle vijf kwartier - op m'n horloge gecontroleerd! - in die gemeene kou - en dan buiten - en weer 'n half uur terug - dat dat je niet alleen van streek maakt, maar je ook - daarvoor zijn we menschen - behoefte geeft 'n kleinigheidje...

(tot Charles)

Zeg jij 'ns aan je moeder, dat ze je tante sandwiches brengt...

P o l l i e .

Nee, as 'k dan eten mot, dan 'n boterhammetje.

P r o s p e r .

Dat presenteer 'k je toch! 'n Sandwich met ham, met rookvleesch, met kaas...?

P o l l i e .

Nee, 'n boterhammetje.

Achtste Tooneel.
De vorigen, Mevrouw.

M e v r o u w .

(met glas port en broodje door linker zijdeur.)

Charltje, m'n kind, nu zul je toch heusch...

P r o s p e r .

(op haar toeschietend, en 't uit haar handen nemend.)

Pyramidaal! Vlugger kan 't wel niet!

(tot Pollie.)

En nu ga je hier aan de tafel zitten.

(tot Charles.)

Neem dat boek weg, neem dat boek weg! Overal slingeren je boeken!

(Charles zet zich met het boek in den door Pollie verlaten stoel bij den haard.)

En, 'n vork en 'n mes! En, 'n vingerdoekje! Wat 'n bediening! Of je dat niet uit je zelf...

M e v r o u w .
Ik had...

P r o s p e r .
Ja, ja, ja! Haast je nou maar! Ze heeft nog niet eens ontbeten! *Ik* kan toch niet op alles alleen letten!

(Mevrouw af.)

Ga zitten, ga zitten! Zoo.

(de kaartjesschaal bedoelend.)

Die schaal hindert je niet, wel? Ja, daar moet je maar 'ns in snuffelen, als je strakjes of vanmiddag of vanavond of wanneer je wil - we laten je de eerste weken niet gaan, geen denken an! - lust heb, om met zooveel hartelijke bewijzen van belangstelling, kennis te maken! Ja, dat zijn enkel telegrammen - en die stapel, over de honderd - Felicité heeft ze gisteravond geteld! - zijn de kaartjes van anderhalven dag! Nou? Fleurt je dat niet 'n tikje op?...

(tot Mevrouw, die met vork, mes en servet binnenkomt, terwijl in de achterkamer luidruchtig gelachen wordt.)

Merci, merci! En zeg aan oom Aristide, aan Baptiste en Riek, dat ze 'n beetje de vormen in acht nemen, dat 't ongehoord is, zoo ongemanierd tekeer te gaan, dat, dat... Laat maar! Als 'k 't niet zelf zeg...

(in de opening der schuifdeuren roepend.)

Baptiste, oom Aristide! Asjeblief! Asjeblief! 'n Beetje égards! Ik geneer me voor Pollie!

(schuift nijdig de deuren toe)

. Dat's pyramidaal! 'n Kind heeft meer respect voor...

(tot Mevrouw.)

Zou je je schoonzuster nou niet uit je zelf vragen, of ze niet liever 'n kop koffie in plaats van 'n glas port wil gebruiken?

(Aristide schuift de deuren op 'n kier, kijkt nieuwsgierig.)

Toe, toe, oom, je ziet dat we...

(wenkt hem de deuren te sluiten)

.

M e v r o u w .
Kop koffie, Pollie?

P o l l i e .
As 't niet te veel bereddering geeft.....

P r o s p e r .
Te veel bereddering! Te veel bereddering! Al wou je op slag 'n compleet diner bestellen!

(Mevrouw af)

. Asjeblief!

(zet zich over haar, schuift beminnelijk vork en mes naar haar bord)

.

P o l l i e .
Dank u.

(scheurt het cadetje met haar handen in tweeën)

. Ja, nou 'k de lucht onder me neus krijg, merk 'k da 'k wat lang heb gevast, meneer Bjenijmee.....

P r o s p e r .

(verbeterend)

Prosper, schoonzuster! Prosper.....

(tot Baptiste, die door den deurkier kijkt)

. Toe, toe, wat bezielt jullie vandaag?

(wenkt, Baptiste trekt zich terug)

. Smaakt 't? Doet me plezier! Jammer, dat 't buiten zoo druilt.

(naar de neergelaten, nu geheel zonlooze gordijnen kijkend)

. Haast nacht, hè? Sneeuw of regen. De barometer liep vanmorgen al achteruit.

(nog een licht van de gaskroon ontstekend)

. Zoo. Nu zie je tenminste wat je eet, en zien we mekander! Nog 'n broodje? Ja natuurlijk!

(tot Mevrouw, die een kop koffie op tafel zet, en Charles het broodje wil geven)

. Nee, nee! Hier. Moet Charles apart bediend worden?

(tot Charles)

. Weet jij niet waar de eetkamer is? En zou je zoo beleefd willen zijn, zoo beleefd en zoo taktvol, me met je tante, met wie 'k wat te bepraten heb, alleen te laten? Vooruit, vooruit, vooruit!

M e v r o u w .

(tot Charles)

. Zal ik je boek.....?

C h a r l e s .
Nee, moeder.

(met Mevrouw door linkerdeur af)

.

Negende Tooneel.
Prosper, Pollie.

P r o s p e r .
Ja, die kinderen, hè! Nieuwsgierig, nieuwsgierig! 'n Beste jongen, 'n uitstekende jongen, maar door z'n moeder verwend

(slaat de helft van het glas port naar binnen)

- en daar was, na den dood van z'n twee oudste broers, twee kerngezonde rakkers, natuurlijk reden voor - maar als vader, niewaar?, moet je 'r, hoe dan ook, de hand an houen!

(zij slobbert, na haar kop leeg te hebben gedronken, de op 't schoteltje gestorte koffie)

. Eet je je tweede sandwich niet op?

P o l l i e .
Nee, 'k ben rijkelijk zat.

Prosper.
Kom, kom, na twee dagen vasten!

Pollie.
Nee, ik lust niemeer.

(een stilte, waarin hij op en neer begint te loopen)

.

Prosper.
Ja, ja, dat zijn van die gebeurtenissen, waarbij 'n mensch z'n eetlust kan verliezen.... 't Is het beste je 'r met geweld over heen te zetten, zooals wij het probeeren! Je mag 'r den hemel haast dankbaar voor zijn, dat je 'r op oom Aristide's verjaardag niet bij ben geweest! Die schrik, die met geen woorden te beschrijven schrik, toen-ie daar, ja daar, met z'n pijp in z'n mond en met harten-negen in z'n hand, dood bleef!

(voor de tafel staand, en de rest der port drinkend)

. 'k Zal Jeanne 'r naaister nog vanmiddag voor je bestellen.

Pollie.

(de kruimels uit haar schoot met de kom van haar hand opvegend)

Voor mijn?

Prosper.
Je ben toch niet van plan zoo te blijven? Je ziet hoe we allemaal rouwen! En 'k zei je toch al, dat we je de eerste weken niet los laten....

Pollie.
Da's vrindelijk, da's heel erg vrindelijk, maar daar zallen me geen gebruik van maken. 'k Mot voor zooveel akkevietjes zorgen, dat, dat.... En 'n naaister voor mijn laten kommen, is met z'n tweeën van één lepel eten. 'k Naai zelf.

Prosper.
Jawel, jawel, dat doet mijn vrouw ook, maar voor zoo'n gelegenheid, niewaar.... 'k Zal 'r voor je bestellen.

Pollie.
Nee, dankie wel. An mijn lijf geen onkosten. 'k Heb an andere dingen as an 'n rouwjurk te denken. Afgeloopen is afgeloopen. 'k Zal maar niemeer piekeren, en m'n handen uit me mouwen steken. 't Is of 'k ze vloek anbreng, of 'k geteekend sta.... Affijn, vooruit maar weer! Jammer alleen, da 'k zoo stom ben geweest de heele santepetie te verkoopen.....

(heeft het valies weer opgenomen)

.

P r o s p e r .

Zet dat nou neer, en begin geen nonsens! We hebben toch nog met mekaar te praten!

P o l l i e .

Te praten? Over wat? Te praten, te praten.... Ik mot niemeer praten....

(keert zich bij de denr om)

.... Of 't mot over de paar centen wezen, die je misschien bij 'm gevonden het, over z'n horlozie enne z'n kleeren....

P r o s p e r :

(aarzelend)

. Ja juist - ook daarover... We vonden, en dat natuurlijk zonder te groote indiscretie van onzen

kant - of liever m'n oom Aristide - ik niet! - vond toevallig 'n portefeuille met driehonderd gulden...

P o l l i e .
Goddank, da's teminste wat!

P r o s p e r .
En die hebben we - zooals je zal kunnen begrijpen - in de herrie - in de zenuwdrukte - en omdat we je niet konden raadplegen - en omdat 'k geen coulant geld bij de hand had - moeten aanbreken voor de begrafenis en voor de onkosten waarop niemand gerekend had en voor... en voor... Niewaar, dat zou je toch zelf ook hebben moeten doen...

P o l l i e .
Ja. Ja. Jammer. Erreg jammer. Maar affijn d'r zal toch nog wel wat van over wezen?

P r o s p e r .
Wat? Wat! Natuurlijk... Ofschoon...

(haar het valies afnemend)

. Zoo blijf 'k niet met je praten! Je staat 'r bij of we je kwijt willen wezen! Wat drommel, ben je m'n schoonzuster, ja of nee? Zitten, zitten, zitten! En in de zorg!

(drukt haar in stoel bij venster)

. En nu 'n paar vragen op den man af, 'n paar van die lastige, bemoeizieke vragen, waartoe je bij ieder sterfgeval verplicht ben, niewaar, niewaar? Ik heb in opdracht van... Maar dat doet 'r niet toe... Dus, om met de deur in huis te vallen - ik hou niet van lang om de dingen heen te draaien - is 'r, is 'r - is 'r 'n testament?

P o l l i e .
'n Testament? 'n Testament?

P r o s p e r .
Begrijp je me niet?

P o l l i e .
Nee, niet goed. Dat komt, ik voel me zoo suf - door de heele historie - en door dat drankie, dat jullie me ingegeven hebben... 'n Testament?

P r o s p e r .
Zoo. Zoo. Ben je - da's m'n tweede vraag - ben je...

(tot Hendrika, die met presenteerblad met port en sherry uit achterkamer komt)

. Wat scharrel je nou, Riek! De afspraak is toch, dat ik met 'r... Kan dat niet wachten!

Tiende Tooneel.

Prosper, Pollie, Hendrika.

H e n d r i k a .
Jessus, jessus, wat 'n kouwe drukte! As je dan zulke geheimen het, oom, mot je niet hier in de doorloop blijven zitten!

P r o s p e r .

Ja, ja, vooruit nu maar!

H e n d r i k a .

Vooruit nu maar! Vooruit nu maar! Mot 'k Baptiste en oom Arrestide, die al meer hebben gesjikkerd as goed voor ze is, alles laten leegdrinken?

(hem presenteerend.)

Wil je d'r nog een, schat van 'n oom, engel van 'n mensch, voor 't in de flesschen teruggaat? Je mot vliegen niet bij 'n open suikerpot en mannen niet bij volle glazen laten! En 'k zou me is voorstellen. Of ben 'k 'n dienstbooi?

P r o s p e r .

(ongeduldig)

. Je heb mekaar toch al gezien! Riek, de vrouw van je neef Baptiste - Pollie, tante Pollie!

H e n d r i k a .

('t blad op tafel zettend)

. Wel gecondoleerd, hoor, tante, en je mot je d'r maar niet te veel van antrekken, want we motten allemaal, en wie 't leven het uitgevonden, is nooit recht snik geweest...

P r o s p e r .

Nou, nou, vind jij dat 'n manier om iemand te troosten?

H e n d r i k a .

'k Zeg 't precies zooas 'k 't meen!

('t presenteerblad weer opnemend)

. Wat hei-je an je bestaan? Ommers niemedal! Je hoef de dooien niet 't méést te beklagen!

(tot Prosper)

. Schud maar je hoofd, schat van 'n oom! Ik lieg d'r niet om! Tot vandaag hè-'k enkel zorg an me kop gehad, en as 'k is 'n paar seconden zonder zorg was, hè-'k me kennen vervelen...

P r o s p e r .

(gedwongen)

. Dat heeft 'n man...

H e n d r i k a .

As je nou niks beter verzinnen ken, om me op te monteren! Me man! Me man! As je getrouwd ben, begin je je pas te vervelen...

Prosper.
En je vijf kinderen!

Hendrika.
Jessus, oom, schei uit met je flauwe kul! De heele dag ben 'k kindermeid, en as 'k 's avonds eindelijk rust heb, zit 'k me bij kousen en sokken te verkankeren... Me kinderen! Laten die me nou al niet links leggen voor d'r vrinden en kammeraden! Je most 't van te voren kennen ruiken! Nee, hoor, 'k zou de lammenadigheid niet nòg is motten! Glaasie Port?

Pollie.
Nee, juffrouw.

Hendrika.
Sjeneer je niet!

Pollie.
Nee, juffrouw!

Prosper.
Zet 'r maar een neer. Vindt z'n weg wel!

Hendrika.
Asjeblief.

(tot Pollie)

. En laat je kop maar niet hangen. Morgen is nog 'n dag en overmorgen weer. We gane allemaal. En as we niet gingen zou 't nòg sjegrijniger wezen!

Elfde Tooneel.
Prosper, Pollie.

Prosper.
Dat 's tip-top. De takt van zoo'n menschje, de takt, om 'r alles uit te flappen wat 'r voor 'r mond komt! 'n Ander zou zoo verstandig, zoo kiesch zijn wat minder zuur te doen, nietwaar?... Maar zoo is ze nou eenmaal, zoo humeurig, zoo ontevrejen! Voetenbankje?

Pollie.
Dankie.

Prosper.
Ja, waar ben 'k blijven steken? Wat wou 'k ook weer vragen?.. We hadden 't over...?.. O, ja juist!... Zijn jullie verlejen week - in, in gemeenschap van goederen getrouwd - of met, met huwelijksche voorwaarden - bij 'n notaris?

Pollie.
Zit 'k nou nog in zoo 'n doezel, of, of - wat is 'r an 't handje?

Prosper.
Ik vraag eenvoudig - als zwager, als belangstellende, als, als - enfin, zooals je zoo iets vraagt, bij zoo 'n catastrophe - of jullie vóór je trouwen...?

Pollie.
Ja.

Prosper.
Wat ja?

Pollie.
Me bennen bij 'n notaris geweest.

Prosper:

(schrikkend)

Voor 'n testament?

Pollie.

Voor de kerels, die centen van me mosten hebben...

Prosper.
Dat capeer 'k niet! Wat praat je nou, met permissie, voor gruwelijke nonsens! Bij 'n notaris voor, voor...?

Pollie.
Ik zat in de vuiligheid.

Prosper.
In de vuiligheid?

Pollie.
In schulden.

Prosper.
Van wie?

Pollie.
Van me eersten man.

Prosper.
Nou! Nou! Ik schijn te veel port gedronken te hebben!

Pollie.
Om de schulden bennen me na 'n notaris gegaan.

Prosper.
En daar is 'n akte opgemaakt...?

Pollie.
Dat ze 't hém niet lastig konden maken.,.

Prosper.
Hem? Hem! Zou je nou asjeblief, asjeblief wat duidelijker wilen zijn!

Pollie.
Ik ben voor twee jaar faljiet verklaard.

Prosper.
En toen?

Pollie.
En toe zee 'k 'm: Gerrit laten me voor alle zekerheid...

Prosper.

(uitgelaten)

... Met huwelijksche voorwaarden trouwen! Bravo! Bravo! Natuurlijk! De eenige fatsoenlijke weg!

(slokt driftig het glas leeg)

Anders kon je ook niet! Nee, anders kon je niet...

Pollie.
Nee, anders kon 'k niet. 't Most zoo. Alles mot. Of je wil of niet. Je heb niks in te brengen. 'n Ander doet met je wat-ie wil. Zelf spartel je enkel. Zelf ben je as 'n visch in 't gras. Zelf ben je niemendal. Die daar-boven het 'r lol in, telkes weer lol in, je te negeren, met je te sollen, met je te spelen...

Prosper.
Hohoho!

Pollie:

(zonder te luisteren)

Me bruigom is bij 't bajen verdronken, heb 'k vloek an gebracht. Da-was een. Me eerste man het zich, toe z'n zaak scheef ging, van kant willen maken - is 'm nie-eens daalijk gelukt - is nog 'n poos rondgestrompeld - en mis, mis, mis. Ik ben 'n zwarte vlieg, hèhèhè! Toe hè-'k 't alleen willen bolwerken - en mis, heelemaal mis. Toe, toe wou Gerrit. 'k Zee 'm nog zoo: ik breng ongeluk an: laten me niet na 't stadhuis gaan - as ik vrij blijf - en-ne jij vrij blijft - doene me net zoo goed wat me willen! Hij wou toch. Hij hieuw niet van klessen. Hij lachte maar en zee: zorg in je leven hoef-ie niet te hebben, alles komt op z'n pootjes terecht! Dat zee-ie, dat ze-ee de stakker, de

stumper.... Toe hè-'k me laaste ongelukkige meubels verkocht. Me zouen na Brussel trekken.... Jullie wou die voor 't laast zien. Maar nee. Maar ho. Mocht niet. Hij wier nommero drie. En nou bennen me wéér waar me waren. Nop kennen me 't nog is beginnen. Je zit an draaien vast. Die daarboven doet, doet, doet. Verzet je 'r tegen! Vecht 'r tegen! Worstel 'r tegen, geeft je geen asem....

(staart voor zich heen)

.

P r o s p e r .

(die nauwelijks geluisterd heeft en glimlachend met

de kaartjes in de schaal heeft gespeeld)

Dus, dus, als 'k je verhaal goed heb begrepen, heb je geen rechten, hoegenaamd geen rechten op, op, op - 'n nalatenschap?

Pollie.

(suffig opkijkend)

Ik nee.

Prosper.
Zeker niet?

Pollie.
Nee. Nee.

(dan wantrouwig)

. Is 'r dan wat? Is 'r dan meer as die drie honderd gulden?

Prosper.

(onzeker-glimlachend)

Of 'r meer is....? Dat zul jij, als zijn vrouw, niewaar, toch zeker wel zelf weten. Wij, niewaar, niewaar, hebben 'm vooreergister - voor 't eerst sinds zeven en dertig jaar 'n paar uurtjes bij ons gehad. En dan hoor je niet een-twee-drie uit, niewaar? Maar wat drommel, op wat zijn jullie getrouwd!

Pollie.
Hij zee dat-ie 'n pensioentje had.

Prosper.
'n Pensioentje?

Pollie.
Dat had-ie toch?

Prosper.
Ja, ja, dat zal wel.....

Baptiste:

(door deurkier pratend)

. Nou, oom en tante, moeten we nog langer opgesloten blijven? 'k Wor verwacht! En 'k moet je noodzakelijk spreken, oom!

Pollie.
Dan zal ik.....

P r o s p e r :

Ja, dat 's goed. Ga 'n oogenblik bij....

(in de linkerdeuropening roepend)

Jeanne! Jeanne! Toe, zou je zoo vrindelijk willen zijn? 'k Moet even met Baptiste.... Excuseer me, excuseer me! 'k Ben dadelijk weer tot je beschikking!

(Pollie af. Baptiste en Aristide uit de achterkamer op)

.

Twaalfde Tooneel.
Prosper, Baptiste, Aristide.

P r o s p e r :

(na een stilte, waarin zij allen met de oogen de beweging van de deur volgen, plotseling levendig)

Huwelijksche voorwaarden! Huwelijksche voorwaarden!

B a p t i s t e .

Huwelijksche voorwaarden? Wat voor?

P r o s p e r .

Ze krijgt geen cent, niet dat, niet dat! God zij geprezen, de fatsoenlijke, de door en door fatsoenlijke, de patente kerel, heeft tenminste an z'n familie gedacht, heeft met 'n verstand om

te zoenen, met 'n pracht van 'n helderheid van geest, z'n maatregelen, vóór-ie met 'r trouwde, genomen!

Aristide.
Heb 'k 't niet voorspeld?

Prosper.
Nee, je heb niks voorspeld, je heb niemendal voorspeld, dat was door geen sterveling te voorspellen, dat balanceerde op de punt van 'n naald, maar Goddank, Goddank, Goddank, de Bien-Aimé 's hebben heldere koppen, en 'k zal 'm tot 't uur van m'n dood nageven, dat-ie 'n voortreffelijke, 'n nobele, 'n fameuze kerel was! Ja, kijk me maar an: 'k transpireer, 'k zweet, om 't platweg te zeggen, over m'n heele lichaam! Was dat 'n marteling, 'n pijnbank, 'n helsche historie, eer 'k 't 'r uit had, eer 'k 't, zonder me bloot te geven, en zonder haar van dingen, die 'r niet angingen, op de hoogte te stellen, wist!

(tot Hendrika, die met twee karaffen met port en sherry naar de achterkamer wil gaan)

. Schenk mij nog maar 'ns in, Riek, ja, ja, ja! 'k Zal 'r niet door onder de tafel raken, hahaha - en als we 'r wel, met z'n allien, met de heele familie onder raken, dan mag 't haast na de spanning van de laatste dagen!

Dertiende Tooneel.
De vorigen, Hendrika.

Hendrika.
Nou, mijn port is 't niet!

(tot Baptiste)

. Maar jij geen druppel meer hoor!

(schenkt in)

.

Baptiste.
Mensch 'k ben al dronken, al stomdronken! 'n Halve ton voor onze portie! 'k Heb de laatste nachten geen oog toe gedaan! 'k Heb 't gewoon morgen zien worden! En nog pas, den weg terug van 't kerkhof, dacht 'k dat-ie dat mensch, die falliete juffrouw....

Prosper.
Nee, nee, nee, niet schimpen, Baptiste! Daar mag je den hemel voor danken, al klinkt 't nog zoo vreemd, dat ze failliet is geweest. Ja, ja, ja! Want an 'r failliessement heb je de huwelijksche voorwaarden te danken, en an de huwelijksche voorwaarden de halve ton, de halve ton, die ik je niet misgun maar die, maar die... enfin, enfin.... Dat is nou eenmaal zoo in de wet, en de wetgever - proost, jongen:

jij, je vrouw en je vijf kinderen! - en de wetgever baseert de dingen op 'n verstandig overleg, waarvoor we ons moeten buigen, niewaar?

Aristide:

't Is keurig, voortreffelijk, en 't doet me zoo'n genoegen, dat ik 'r al de reuk van had, toen 'k m'n kaartje bij Hamel van de Credietbank af gaf!

Prosper:

(klapt met nadruk in de handen)

. Bravo! Hahaha!

(klapt weer in de handen)

. Bravo! Als jullie 't nou nog niet wisten: zoo, precies zoo, heeft oom Aristide me an 'n handje mee naar de Credietbank genomen!

Aristide.

Kon jij Hamel?

Prosper.

Nee. Nooit van gehoord. Nooit gezien. Die kon u alleen. Die zat in 'n kast, waarvan u speciaal de sleutel had. Die was de verborgen schat in 't bosch, en u, en u, hahaha! en u was de verlossende prins, de prins met 't groote slagersmes, hahaha!

Aristide:

(vinnig)

. 'k Zal maar denken, dat je in 't verdriet over 't verlies van je broer 'n tikje te veel heb gedronken!

Prosper.

Ik? Ik? Heeft Riek voor mij voorzorgsmaatregelen moeten nemen? Riek, heb jij voor mij....

(ziet dat zij bezig is in Pollie's valies te snuffelen)

. Nou, nou, nou, niet doen, niet doen!

Hendrika.

Jessus, oom, wat hang je de brave Hendrik uit! Zoodje, hoor! Vies zoodje! Mo'k eerst m'n handschoenen voor antrekken....

Prosper:

(het valies uit haar handen trekkend en het op de middentafel zettend)

Of je me nou nijdig ankijkt, Riek: dat doet men niet! 't Briefgeheim en 'n aan je toevertrouwd valies moet je respecteeren! Ze is in ieder geval, al was 't dan maar 'n

week, z'n vrouw, z'n wettige vrouw geweest. En ze staat op 't zelfde standpunt als mijn vrouw, als je tante Jeanne!

Baptiste:

(die van de slordige tafel in de achterkamer 'n glas heeft gehaald, en zich uit de karaf bijgeschonken)

. Natuurlijk! Volkomen mee eens. Ze is je tante, ze is de gast van de familie, en tegenover 'n gast....

Hendrika.

Wel jessus, wat worden we dierbaar! 'k Zou d'r 'n psalm bij zingen! En 'k zou wat minder sjikkeren, hè? Da's minstens je zesde glas!

Baptiste.

Hindert 't jou?

Hendrika.
Ja, 't hindert mijn! Je laat 't hoor! Als jij zulke oogies het, weet 'k hoe laat of 't is!

(Prosper schudt van 't lachen)

. Jessus, oom, blijf d'r niet in! God, God, wat 'n plezier!

Prosper.
Nou vraag 'k jullie, hoe men 'r onder zulke gezegende omstandigheden, als de gebrajen duifies bij dozijnen in je mond vliegen, nog met 'n zuur gezicht bij kan loopen! Vertel jij nou 'ns wat 'r voor jóú dan wèl moet gebeuren, om je schik in je leven te geven? *Ik* zou waarachtig 'n can-can kunnen slaan!

Hendrika.
Ik huil niet voor 'k geslagen wor en 'k tel de centen eerst as 'k ze zie! En as 'k ze wel zie, zie 'k ze misschien ja 'n blauwen Maandag!

Baptiste.
Dat zeg jij!

Hendrika.
O, zeg ik dat? Denkie da 'k essetee in me oogen heb? Vertel jij nou is - al doe je nou nog zoo stedentekoos met je glaasies port! - vertel jij nou is, as je durft, an oom Prospeer en an oom Arrestiede hoeveel de Bank van je mot hebben, en wa-je van me broer het geleend, en wat Harmsen en Boot en De Boer en God weet wie al niet, van je krijgen! Schik in me leven, plezier in me leven! Vraag wat 'r over blijft!

Baptiste.
Ik zeg niemendal. Ik zeg enkel: proost!

Prosper.
Heel verstandig! Wees jij de wijste, Baptiste!

Hendrika.
Jessus, wat geven we mekaar vandaag 'n goeien raad! Jessus, wat hebben we mekander lief! Jessus, wat zijn we dierbaar! Zoolang as dàt anhoudt, zal me armoedje duren!

(af naar achterkamer, waar zij, terwijl de deuren open blijven staan, begint te ruimen)

.

Prosper.
Hoe is 't mogelijk! Hoe is 't denkbaar! Hoe kan 't bestaan! Daar voel je je - met alle respect voor den dooie, die voor ons haast 'n vreemde was geworden, niewaar? - na zeven en dertig, zeven en dertig jaar, niewaar? - daar voel je je bijna in 'n feeststemming, en daar zeurt en zanikt en klaagt zoo'n vrouw, of 't leven 'n bezoeking is...

Hendrika:

(uit de achterkamer roepend)

. Kles maar hoor! We kennen mekaar langer as gister!

B a p t i s t e .

Ja, Goddank! Zeven lange vette en zeven èrg lange magere jaren! Proost! En nou, opgewekte levensgezellin, beginnen de vette jaren voor de tweede maal!

Hendrika.
Dat je vet begint te worden, hè-'k al lang in 't snotje!

Aristide:

(die zich ook 'n glas vol heeft geschonken)

. Proost, Riekje, op de vroolijkheid, hahaha!

Prosper.
Dat gezicht van 'r is tip-top, hahaha!

Veertiende Tooneel.
De vorigen, Mevrouw, Charles.

Mevrouw:

(bij 't luide gelach snel de deur sluitend en den vinger op den mond leggend)

. Suscht! Suscht! Toe, jullie vergeten heelemaal, dat de weduwe hier zit!

Baptiste.
God, tante, we doen toch niks onbehoorlijks! We, we lachten even...

Mevrouw.
Doen jullie dat dan hiernaast, want 't is hier zoo gehoorig!

Prosper:

(met moeilijk bedwongen vroolijkheid)

. Dan had je toch wel zooveel takt kunnen hebben, om ons wat vroeger te waarschuwen? Je kan toch niet van ons verlangen, dat we in zak en asch zitten!

(haar wenkend)

. Pischt! Pischt!

Mevrouw.
Wat dan?

Prosper:

(achter z'n hand pratend)

. 't Is in orde!

Mevrouw.
Wat?

Aristide:

(dito)

. Wij erven alles!

Prosper:

(vroolijk)

. Dat mocht ik weer niet! De soufleur! De soufleur!

Mevrouw.
Erven wij heusch alles? En zij?

Baptiste.
Geen cent? Goddank geen cent!

Prosper.
Nou, is 't prachtig, ja of nee?

(luidruchtig)

. Kan jij daar bij kniezen, zooals Riek, hahaha!

Mevrouw.
Nee, dat kan 'k natuurlijk niet. Dan zou 'k moeten liegen. Dan zou 'k komedie moeten spelen. Maar je kan hiernaast haast elk woord... Als je in de achterkamer gaat, is 't niet...?

Prosper.
Vooruit dan maar! Groote volksverhuizing!

(loopt op z'n teenen met 't glas in de hand)

.

Baptiste:

(het gebaar met Aristide nabootsend)

. Zachtjes. Zachtjes.

Hendrika.
Jessus, komen jullie nou weer allemaal hier? Motten we weer opgesloten worden? Dankie wel hoor! Dat ken je wel zonder mijn af!

(sluit de rechterdeuren en gaat met eenig vaatwerk door achterdeur af.)

Vijftiende Tooneel.
Mevrouw, Charles, later Pollie.

Mevrouw:

(staat even in gedachten)

. Dat 's - dat 's voor ons 'n buitengewoon geluk - dat 's zoo'n uitkomst, dat 'k 'r niet an gelooven mag.

Charles:

(in den stoel bij den haard)

. Mama.

(dringender)

. Mama.

Mevrouw.
Ja, jongen?

Charles.
Krijgt zij geen cent?

Mevrouw.
Als ze zich niet vergissen, nee jongen.

Charles.
Mag dat dan?

Mevrouw.

Dat zal wel. Als 'r geen kinderen zijn en 'n man en 'n vrouw niet in gemeenschap van goederen zijn getrouwd, erft natuurlijk de familie van den man. Zooveel gas op, en buiten weer 't zonnetje, dat 's zonde.

(klimt op stoel, draait het licht uit)

.

C h a r l e s .
Mama.

M e v r o u w .
Ja?

C h a r l e s .
Ik vind 't gemeen.

M e v r o u w :

(verwonderd)

. Wat?

C h a r l e s .
En dat vind jij natuurlijk ook.

M e v r o u w :

(het eetgerei van tafel nemend)

. Wat dan?

C h a r l e s .
Hij heeft 'r natuurlijk niet voor 'n week getrouwd, om 'r vandaag weer op straat te zetten... Da's gemeen!

M e v r o u w .
Als je wat ouwer ben....

C h a r l e s .
Nee, nee, mama! Als 'k 'r an denk, hoe-ie boven in 't bed lag....

M e v r o u w .
Daar denken we niet meer an.....

Charles.
.... Hoe-ie in 't bed lag met z'n gevouwen witte handen - dan, dan - dan zijn wij dieven....

Mevrouw.
Jongetje!

Charles.
Dan zijn wij dieven! En gemeene dieven! En dan moeten we, dan moet je....

Pollie.

(uit de linkerdeur met hoed en mantel)

As 'k niet stoor....

(neemt het valies)

. En as me mekaar niemeer zien....

Mevrouw.
Maar Pollie! Daar is geen sprake van, hoor! Dat wordt haast een beleediging! Foei! Hebben we je wat in de weg gelegd?

Pollie.
Mijn? Nee.

Mevrouw.
Wat haast je je dan?

Pollie.
Ik hou niet van klaploopen.

Mevrouw.
Foei, wat ben je onaardig.

(wil haar het valies afnemen)

. 'k Zou m'n oogen uit m'n hoofd schamen, als we je zoo lieten gaan.

Pollie.

(afwerend)

. Nee mevrouw, nee nicht - ik mot heusch....

Mevrouw.
Dat begrijp 'k niet. Je ben toch bij den broer van je overleden man.

Pollie.
Ik mot, en as 'k mot, mot 'k.

Mevrouw.
Je kan toch zoo lang als je wil blijven logeeren. Je doet 'r ons - 'n genoegen mee.

Pollie.
Nee. Laat 'k 't niet anhalen. Nou me kop niemeer suf is, weet 'k wa'k doen mot.

Mevrouw.
Toe, toon nou niet zoo'n hoofd. Zoo, op slag na 'n begrafenis uit 'n sterfhuis wegloopen, mag je alleen, als je 'r reden voor heb....

Pollie.
Die hè-'k.

Mevrouw.
Heb je die?

Pollie.
Hij had an jullie 't land, en omdat hij an jullie 't land had, blijf ik niet langer as noodig is. Dat zou jij - dat zou u - in mijn geval ook zoo doen.

Mevrouw.
Dat 's niewaar. Dat 's heelemaal niet waar. Anders zou-ie ons niet na zeven en dertig jaar....

Pollie.
Daar geef 'k liever geen antwoord op. Maar as 'k lieg, as 'k 'r één woord van lieg, dat-ie jullie geen van allen zetten kon, zal m'n kind niet levend geboren worden!

Mevrouw.
Je kind? Ben je - ben je dan

(kijkt angstig naar Charles, die op z'n krukken geleund tegen 't zonbeplast venstergordijn, met den rug naar haar toe, leunt)

- in omstandigheden?

(Pollie knikt stug)

En waarom - waarom zeg je dat nu pas?

Pollie.
Omdat dat enkel mijn angaat - en niemand anders.

(een stilte)

. Nou, iedereen handjes geven, zal wel niet motten.

(een stilte, waarin gelach uit de achterkamer)

. Ik dankie nog is wel, nicht, en 'k hoop maar da-me zoon of me dochter vrindelijker over jullie zal denken as Gerrit 't gedaan en - as ik 't doe....

(naar deur)

.

Charles.
Mama!.... Mama, zeg je niks?

Mevrouw.

(houdingloos-angstig)

Je hoort toch, jongetje, dat ze niet blijven wil!

Charles.

(opgewonden)

. Maar je zegt 'r niks!

(beslist)

Tante Pollie, mama wil je wat.... Nou dan, mama!

Mevrouw.
Jongetje, ik weet niet of wij 'r goed an doen, of wij angewezen zijn....

Charles.
Mama wou je zeggen, tante, dat 'r bij de Credietbank meer dan 'n ton is....

P o l l i e .
Van wie?

C h a r l e s .
Van hem, van oom Gerrit.

P o l l i e .
Meer as 'n ton? Van Gerrit? Staat-ie me voor de gek te houen?....

M e v r o u w .
We - Prosper heeft 't je zeker niet gezegd - omdat - omdat - omdat-ie gemeend zal hebben - dat je - dat jij geen rechten had, niewaar, niewaar? Dan zou 't dubbel hard voor je geweest zijn, niewaar?

P o l l i e .
En m'n kind?

M e v r o u w .

(verslagen neerzittend)

. Wisten we dat? Wist hij dat?

P o l l i e .
Maar dan weet je 't nou! Dan, dan, dan.... Hebben ze daarom zoo'n plezier? Kennen ze daarom d'r beetje fassoen niet houen? Most 'k daarom uitgehoord worden? Most-ie daarom allemaal smoesies over 'n testament, over huwelijksche voorwaarden en God-weet-wat-meer haarlemmerdijkies verkoopen? Is 't dat? Is 't datte! Begin ik 't eindelijk door te krijgen? Dan snap 'k eindelijk, eindelijk, waarom Gerrit zoo lachte, waarom

'k geen zorg in me leven most hebben, wáárom alles op z'n pootjes terecht zou komen... Dan krijgen me kind en ik, goddank, goddank, goddank houvast! Dan leggen me niet in de goot! Dan, dan, dan...

(nerveus)

Waar is dat geld? Wie heit dat geld? Wat is 'r met dat geld!

Mevrouw:

(bij achterdeuren)

Laat Prosper je dat liever zeggen...

(af in de achterkamer)

,

Pollie:

(zich met de hand voor 't voorhoofd slaand)

Daar, zou 'k met me suffen, half-garen, bezeten kop 't huis uit geloopen zijn! En ze zouen me hebben laten loopen! Nee, nee, nee, dat zit ze niet glad! Om de dooie dood niet! As 'r dan centen zijn, zooveel centen.... Hoeveel?

Charles:

(benepen)

'n Ton.

Pollie.

Daar heeft-ie dan niks van willen weten, omdat-ie, omdat-ie - ja, dat mot wel! - omdat-ie bang voor me schulden was - of omdat-ie, me niet vertrouwde - of omdat-ie me d'r buiten wou houen... Nee, nee, nee, dat zit ze niet glad! Nee, nee, nee, me laten ons geen loer draaien! Al mot 'k 'r met handen en voeten om vechten!

(opend gejaagd 't valies, doorzoekt 't)

Daar zallen me is gauw 'n stokkie voor steken! Waar is 't? Waar zijn ze? Ik heb ze toch hier... Heb 'k ze dan met me suffen kop... Ja, ja, natuurlijk... Nee, daar kennen ze dan *nog* is plezier an beleven! Daar laat 'k geen gras over groeien!

(gejaagd af door linker deur)

.

Zestiende Tooneel.
Prosper, Aristide, Baptiste, Mevrouw, Charles.

P r o s p e r :

(smijt verwoed de achterdeuren open, stuift de voorkamer binnen, gevolgd door Baptiste en Aristide)

. Wel christenezielen, waar is ze dan?

M e v r o u w :

(angstig in deuropening)

. Ze was toch nog pas...

C h a r l e s .
Ze is naar boven gegaan...

P r o s p e r .
Naar boven! Naar boven! Denkt die oplichtster, die flesschentrekster, die indringster, dat opraapsel, dat 'k 'r nog 'n seconde in m'n huis duld! Dat 's pyramidaal! Dat loopt de spuigaten uit!

('t valies van de tafel grijpend en 't in 'n hoek slingerend, zoo dat de inhoud er uit valt)

Weg met 'r armeluis-

rommel! Weg met 'r zoodje! En als ze 't in onze tegenwoordigheid nog een keer durft te beweren - die leugens, die listige, perverse onwaarheden! - dien 'k 'n plainte tegen 'r in, dien 'k subiet 'n plainte in! 'n Kind! 'n Kind! We laten daar zoo maar een-twee-drie 'n kind uit de lucht vallen!

Mevrouw.
Ze zei...

Prosper.
Raakt me niet wat ze zei!

Baptiste.
Ze kan wel zoo 'n boel zeggen, maar daar blieven wij toch niet de dupe van te worden, tante!

Aristide.
Gelijk! Groot gelijk! Dat's keurig! Dat 's voortreffelijk! Straks kan ze wel komen vertellen, dat ze 'n tweeling verwacht!

Prosper.
Nee, begin nou weer niet met nonsens! Nee, geen nonsens, oom! Tweeling, drieling, vierling, dat's een pot nat! 'n Kind! Zwanger! Zoo maar ineens zwanger! Zwanger! Zwanger! Van wie? Van wie!

Mevrouw.
Maar àls ze, àls ze nou heusch..

Prosper.
Wat heusch? Wie heusch! Wat sta je tegen beter weten in te wauwelen! Ze is toch pas 'n week getrouwd! Sinds wanneer is 't gebruikelijk, dat zoo'n schepsel na 'n slappe week, na 'n week....

(tot Charlotte, die 'n bezending kaartjes aan 'm geeft)

. Dank je, dank je!

(smijt ze tegen den grond)

. Vooruit, vooruit, vooruit!

(Meid glimlacherig af)

... De infamie, de meer dan schandalige brutaliteit!

(Charles strompelt naar de achterkamer)

. Dat trouwt, dat faljiete schepsel, dat in de schulden stikt, trouwt 'n senielen. voor z'n familie 'n allergemeenste komedie spelenden onoprechten, iedereen bedottenden ouwen man - dat is, tegen alle recht en billijkheid en fatsoen in, 'n week getrouwd, en dat wil hokus-pokus, hokus-pokus 'n nieuwen Bien-Aimé op de wereld schoppen! Jawel! De zwarte vlieg! Probeert hier ook ongeluk an te brengen.

Zeventiende Tooneel.
De vorigen, Hendrika.

Hendrika:

(die 't laatste gehoord heeft)

. Jessus, wat is 'r nou weer an 't handje?

Baptiste.

't Mensch zegt dat ze zwanger is!

Aristide.

Ja, beschuit met muisjes....

Prosper:

(verwoed)

. Beschuit met muisjes, beschuit met muisjes - voor wie speel je de clown, oom!

Aristide.
Speel ik de clown?

Prosper.
Als je dan niet de clown speelt, gedraag je je imbeciel!

Aristide:

(geprikkeld)

. Nou zou 'k je den raad geven wat meer op m'n woorden te letten!

Prosper.
En wat anders? En wat anders? Ik zal je de waarheid zeggen, zoo dikwijls als me dat konvenieert!

(bij interruptie der anderen)

. Houen jullie je 'r buiten! Men maakt geen grapjes van beschuit met muisjes, als 'n indringster

(met den voet tegen wat uit 't valies is gevallen trappend)

- kijk 't zoodje maar an! - met 'n oplichtersstreek, met hokus-pokus 'n kind, 'n heele familie ongelukkig wil maken! De waarheid...

Hendrika.
Jessus, oom, schei uit! Wat schieten we met je waarheid op! As ze in omstandigheden is...

Aristide.
In gezegende omstandigheden...

Prosper.
Wel christenezielen!

Hendrika
... As ze in omstandigheden is, kennen we d'r na fluiten... kennen we minstes zeven maanden wachten, of d'r 'n kind van komt...

Aristide.
'n Levend kind.

Prosper:

(woest)

. D'r komt geen kind van! 'r Is geen kind! Zwendel, allemaal zwendel! Als jullie daarop invliegen, zijn jullie gek, zijn jullie stapel! *Ik* heb toch met 'r gesproken! Heeft ze 'n 'n woord gekikt? En dan - en dan - denk je, dat de wetgever zoo volslagen krankzinnig is, om 'n kind, dat 'r niet is, dat 'r niet zijn kan, dat 'r niet wezen màg,

dat met den officieelen datum niet klopt - is 'n week, 'n week of is 'n week geen week! - denk je, dat de wetgever an zoo'n wurm hokuspokus 'n ton toestopt? Dat zou te pyramidaal zijn! Dan, dan, dan - word ik socialist! Dan, dan, dan...

(tot Mevrouw)

. Had jij 'r dat te vertellen? Moest jij 'r dat an 'r neus hangen? Ze wist toch van geen geld?

Mevrouw.

Ik heb 't 'r gezegd, omdat, omdat...

Charles.

(in de achterkamer)

Ik heb 't 'r gezegd...

Prosper.

(driftig)

Wat heb jij haar gezegd, kwajongen?

Charles.

Dat 'r bij de Credietbank.....

Prosper.

(naar de achterkamer toestuivend)

Jij had niks te zeggen, kwajongen, vervloekte kwajongen, beroerde kwajongen!

(de hand opheffend)

'k Moest je links en rechts....

Charles.
'k Waarschuw je, vader, sla me niet!

Mevrouw.

(tusschen hen in, schreiend)

.... Toe nou, Prosper, je ben zoo opgewonden! Je ziet jezelf niet! 'r Heeft toch niemand schuld - 't is toch voor allemaal 'n tegenslag....

Prosper.
Als jij die vervloekte kwajongen niet zoo telkens in bescherming nam, en 'm niet zoo in den grond had bedorven....

Hendrika.

(de deuren toeschuivend)

Zoo. Nou hoeven we d'r niet met z'n allen van te proffeteeren. Komt van jullie gesjikker!

Aristide.

(tot Baptiste).

Wees jij zoo verstandig, Baptiste, en ga jij 'r effen bij! Anders duurt 't tot vanavond.

Baptiste.
Wat had-ie 't dan ook te vertellen! Waar bemoeit zoo'n aap zich mee!

(ruzie-stemmen uit de achterkamer)

. Heeft oom geen gelijk?

Aristide.
Als jij dan niet wil, zal ik, zal ik 't probeeren...

(af in achterkamer, waarin Prosper luidruchtig beweert)

.

Hendrika.

(tot Baptiste)

. Nou, hè-'k gelijk gehad? Was 't 'n dooie mosch? Mot je nou nog stedentekoos doen? Ga jij nou na de Bank en na me broer en na Harmsen en na Boot en na de Boer en zeg ze, dat de soep zuur is geworden! Daar mot-ie zich kleine oogies voor drinken! Daar mot ik blij om wezen! Daar mot ik 'n vroolijk gezicht bij trekken!

(uit de achterkamer ruzie-stemmen van Prosper en Aristide)

.

Baptiste.

Nou, als 'k dan tusschen twee vuren te kiezen heb, ga 'k liever 'n gezellig oogenblikje achter...

Hendrika.

Man, je ben niet wijs!

Baptiste.

(de deuren openschuivend).

Zouen we nou niet liever...

Prosper:

(in de achterkamer)

Bemoei je 'r niet mee! De waarheid, de waarheid die jullie niet hooren willen...

(Baptiste schuift de deuren achter zich dicht)

.

Achttiende Tooneel.
De vorigen, Adèle, Felicité.

Tante Adèle:

(door linker deur)

Wat gebeurt 'r, Riek? Wat voeren ze uit? Wie zit 'r achter te huilen?

Hendrika.

Jessus, tante, kan mijn 't schelen! 'k Heb an mezelf meer as genoeg!

Tante Adèle:

(de deuren openschuivend)

Kinderen, kinderen, wat is 'r?

Prosper

(tot Baptiste)

Dat is 'n formeele leugen! En als 't jou en je vrouw hier niet bevalt, dan weet je 't gat van de deur, dan heb je eenvoudig ons huis te mijden!

(tante Adèle schuift de deuren dicht.)

Hendrika.

Jessus, jessus, dat laat zoo 'n man zich anleunen! Dat heeft nou niet genoeg karakter, om z'n hoed en z'n jas an te trekken!

(schuift de deuren open)

As je mijn wat te zeggen het, oom, doe 't dan waar 'k bij ben...

Prosper.

Wel ja, wel ja, nou zijn we weer kompleet! Laten jullie me maar met m'n meening alleen staan! Als je van mekaar geen hartig woordje kan verdragen...

(Hendrika schuift de deuren dicht. Het tooneel blijft eenige oogenblikken bij verward praten en schreeuwerig beweren in de achterkamer, leeg.)

Félicité.

(op door linkerdeur. Zij beluistert even 't rumoer, opent de piano, begint haar zangoefening)

Aaaaaaaa! Aaaaaaaa! Avéééééé! Avéééééé!

(haalt met volle stem uit)

Ave Mariaaaaa! Ave Maria!....

EINDE VAN HET TWEEDE TOONEEL.

Derde bedrijf.
***(Dezelfde tooneelschikking van het eerste Bedrijf. De raamgordijnen zijn opgetrokken. Zonnige dag*).**

Eerste Tooneel.
Mevrouw, Félicité, Charlotte.

M e v r o u w :

(tot Charlotte, die bezig is de vensters te zeemen, terwijl 't bordje 'Gemeubileerde kamers te huur' zichtbaar op 't schrijfbureau rust)

Klaar, Lotte?

C h a r l o t t e :

(stug)

Nee, hoor.

M e v r o u w :
'r Moet nog zoo'n boel gedaan worden.

C h a r l o t t e :

(stug)

. 'k Heb maar twee handen. Beurs werken ken 'k me niet!

(smakt spons in emmer)

.

M e v r o u w :

(goedig-angstig)

. Doe dan de rest strakjes, asjeblief. Meneer heeft zoo dadelijk 'n conferentie - en 't is hier koud.

(in een bovenkamer begint iemand op een piano gamma's te studeeren)

.

C h a r l o t t e :

('t raam nijdig sluitend)

. Ik vind alles goed!

(emmer in hand)

. Maar d'r nog is an beginnen, daar dank 'k ie voor!

M e v r o u w .

Nou, nou, nou, Lotte!

C h a r l o t t e .

Nou, nou, nou! Laat me gaan! 'k Heb je toch al driemaal de dienst opgezeid!

(nijdig naar rechterdeur, keert zich om)

. De melkboer is met z'n briefie geweest.

(stilte)

. De kolen zijn op.

(stilte)

. 'k Zeg dat de kolen op zijn, en dat hè-'k gister ook al gezeid. 't Laaste gruis hè-'k vanmorgen van de steenen geschrapt!

(stilte)

. Ja, of u nou stommetje speelt: ìk sta d'r voor, ìk krijg de replementen! En 'r mot zeep wezen en soda en closetpapier voor meneer boven....

F é l i c i t é :

(gejaagd door linkerdeur)

. Nou zit dat akelige dier weer in m i j n tijd op z'n piano te timmeren! As-ie niet uitscheidt, begin ik ook!

Charlotte.
't Is hier 'n keet, nou!

(af)

.

Mevrouw:

(tot Félicité, die de piano ontsluit)

. Fé! Feetje! Feetje! We kunnen 't 'm toch niet verbiejen! We hebben 'm toch bij 't verhuren van de kamer gezegd, dat-ie de vrijheid had...

Félicité.
Vrijheid! Vrijheid! Dus om zoo'n draak, zoo'n akelig dier, moet ìk m'n mond houen!

Mevrouw.
Je weet toch, Feetje, dat-ie over 'n half uur de deur uit gaat, en dat jij dan zoolang kan studeeren, als je zelf wil. Laten we blij zijn, dat we tenminste weer één heer op kamers hebben!

Félicité.
Blij, blij! Als Pa weer benejen is, zal-ie 'r wel 'n end an maken! Dat spook! Eerst niemendal uitvoeren, door die lamme begrafenis, dan door 'n huis vol zieken, die niks mankeeren, dan door dat akelige dier! Dat's niet an te hooren! 't Is mijn tijd, en 'k zie niet in, waarom als 't mijn tijd is...

Mevrouw.
'k Dacht dat je verstandiger was. We zijn nu eenmaal niet onafhankelijk.

Félicité.
Alsof je geen ander had kunnen krijgen!

Mevrouw.
Feetje, wees niet zoo onredelijk. Ik dank God, dat-ie 'n maand vooruit heeft betaald. En zoo'n netten, rustigen student krijgen we niet alle dagen.

Félicité.
Rustig! Gompie, rustig! Mooie dominee zal dat worden! 'n Dominee, die alle-eendjes-in-'t-water zit te spelen, in plaats van den bijbel te lezen! Dat gesar! Dat getreiter! 't Is toch mijn tijd!

Mevrouw.
'k Zal je maar geen verder antwoord geven. Je praat tegen beter weten in. Vreeselijk, vreeselijk kinderachtig doe je nog voor 'n meisje van jouw leeftijd!

(af door linkerdeur)

.

F é l i c i t é :

(na geprikkeld bij 't raam te hebben gestaan, begint in een luiden roffel de piano te behameren).

Tweede Tooneel.
Félicité, Baptiste, Mr. van der Wielen.

B a p t i s t e :

(met Mr. van der Wielen door rechterdeur)

. Hohohoho! Fé! Fé! Fé!

F é l i c i t é .

(nuchter)

Nou? Nou?

Baptiste.
Schei uit met je spektakel! En ga je papa even zeggen dat wij 'r zijn - Mr. van der Wielen en ik!

Wielen:

(z'n horloge bekijkend)

. En wees u zoo vriendelijk 'r bij te zeggen, dat ik bijzonder, bijzonder weinig tijd heb, dat ik om een uur aan de Rechtbank moet zijn.

Félicité.
Pa is nog niet bij de hand.

Baptiste:
Dat is-ie wel.

Félicité.
Gompie, Baps, strij niet, nog geen half uur gelejen ben 'k in z'n kamer geweest.

Wielen:

(weer op z'n horloge kijkend)

. Ja, ja, als dat zoo is, dan spijt 't me buitengewoon, dan spijt 't me in hooge mate, meneer Bien Aimé, maar 'k heb waarachtig geen tijd te verzuimen, en daarenboven u heeft 't boek onder uw arm, en de potloodstreepjes zijn zoo duidelijk, dat elke vergissing buitengesloten is!

Baptiste.
Jawel, jawel, dat 's allemaal waar, maar 'n conferentie zonder uw voorlichting...

(tot Felicité)

. Toe, ga je of ga je niet?

Derde Tooneel.
De vorigen, Prosper.

Prosper:

(in chamberloak, met doek om hals geknoopt)

Goeienmorgen! Dag meneer Van der Wielen. Hartelijk dank, dat u zoo vriendelijk is hier te komen!

(bij zijn eenigszins mank loopen op z'n been wijzend)

. Ja, invalide! De ouwe dag, of rhumatiek. of zenuwen! Ben in geen drie dagen op de been geweest. Vandaag voor 't eerst benejen. Anders zouen m'n neef Baptiste en ik natuurlijk bij ù zijn gekomen! Ga zitten. Ga zitten. Ligt 't an mij, of is 't hier zoo koud?

W i e l e n .

Frischjes. Frischjes. Om dan met de deur in huis te vallen, meneer Bien Aimé - 'k heb nog net tien minuten - ik adviseer in die zaak van uw schoonzuster, zooals 'k dat al telephonisch dee...

P r o s p e r .

... Een moment, asjeblief.

(wenkt Félicité met z'n duim de kamer uit te gaan)

.

F é l i c i t é .

Bonjour! Bonjour! 't Is schandalig, hoor, da'k nog geen oogenblikkie kan studeeren!

(af)

.

Vierde Tooneel.
Prosper, van der Wielen, Baptiste.

P r o s p e r .

Hahaha, dat's geen katje om zonder handschoenen aan te pakken! Daar zit temperament in. Daar zit ras in. Ja, en 'r bij blijven kan ze niet. We hebben pas met m'n zoon leergeld betaald.

(zet zich over de anderen)

Oejoejoei, zijn die spieren stijf! Gewoon 'n débacle!

W i e l e n :

(tot Baptiste, die hem sigaren presenteert)

Dank u. Ben geen rooker. En nu kort en bondig....

Vijfde Tooneel.
De vorigen, Groomoe.

G r o o m o e :

(door rechterdeur, terwijl de piano zwijgt)

Goeienmorgen. O, als je weer bij de hand ben, is 't niet zoo ernstig geweest! Ik stoor toch niet?

P r o s p e r .

Ja, storen en storen

(voorstellend)

- m'n schoonmama, Mr. van der Wielen! - storen en storen is twee: we hebben juist 'n kleine bespreking. Als u zoo beleefd wil wezen even in de achterkamer te gaan?

G r o o m o e .

Natuurlijk. Wel zeker. Dat wou 'k juist. Gaat Adèle wat vooruit?

P r o s p e r .

Uitstekend, uitstekend, dank u wel.

G r o o m o e .

En Charltje?

P r o s p e r .

Uitstekend, uitstekend, dank u wel.

Groomoe.
Enne - enne dat mensch?

Prosper.
Uitstekend, uitstekend, dank u wel.

Groomoe.
En heeft Aristide nog geklaagd?

Prosper:

(met stemverheffing)

Nee, schoonmama, schoonmama, schoonmama!

Groomoe.
Hemel, dat hoef je geen driemaal op zoo'n bijzondere manier te roepen! Ik heb niet de gewoonte me op te dringen. Pardon, meneer Van der Wielen, meneer Van der Wielen, dat 'k zoo onbehoorlijk dee, even naar m'n familie te informeeren. 'k Wist niet, dat dat bij welopgevoede lieden, 'n misdaad was. Pardon.

(af in achterkamer)

.

Prosper.
Zie zoo. Dat was niet mijn schuld. En dus...

Wielen.
En dus, en dus: ik blijf bij 't advies, om u in 't onvermijdelijke te schikken.

Prosper.
Jawel, dat's heel gemakkelijk gezegd, maar daarvoor - met uw permissie - hebben we, heb ik geen juridischen raad noodig! Twee dagen en drie nachten, heb 'k 'r in m'n bed over gedacht, 't voor en tegen overwogen...

Wielen.
Al blijft u 'r in uw bed over nadenken tot de negen maanden om zijn, tenzij 't 'n zevenmaandsch kindje wordt: de eenige praktische raad is...

Prosper.
Dank u wel! Daar had nou niemand op gekomen! Dus wij hebben geen recht, heelemaal geen recht, absoluut geen recht, om te vragen: bewijs dat 't zijn kind is, dat 't zijn zoon of zijn dochter...

Wielen.
Hoegenaamd geen.

Baptiste.
Maar 'r staat toch duidelijk

(het boek openklappend)

- asjeblief, asjeblief, paragraaf 883: teneinde, teneinde, teneinde - wat duivel, waar staat 't? - ten einde als erfgenaam te kunnen optreden, moet men bestaan, bestaan, bestaan, op het oogenblik, dat de erfenis is opengevallen...

Prosper.

(heftig opstaand)

Dat klopt dan toch niet! 'r Bestaat toch nog niets!

Wielen.
Spijt me zeer, spijt me buitengewoon!

(neemt het boek uit Baptiste's handen)

Nu meende 'k 't u

(Baptiste bedoelend)

volkomen duidelijk gemaakt te hebben! Wil u even luisteren?

(kijkt op z'n horloge)

Artikel, artikel, artikel 3 - en dat is een internationaal artikel, 'n artikel voor alle beschaafde volkeren -: ‘Het kind van hetwelk eene vrouw zwanger is, wordt als reeds geboren aangemerkt...’

Prosper.
Als reeds geboren! Als reeds geboren! Maar dat is dan toch je meest infame, je meest liederlijke, je meest gedrochtelijke internationale nonsens!

Baptiste.
Reeds geboren! 'n Foetus van nog geen veertien dagen...

Wielen
... Wordt als reeds geboren aangemerkt - ja, 't staat 'r, 't staat 'r! - wòrdt als reeds geboren aangemerkt, zoo dikwijls deszelfs belang...

Prosper
... Des-zelfs belang!

Wielen
... Deszelfs belang zulks vordert!

(Prosper gaat

kreunend zitten)

. En dadelijk daarop volgt: ‘Dood ter wereld komende, wordt het geacht nooit te hebben bestaan...’ Overtuig u, overtuig u, als u me niet gelooft!

P r o s p e r :

(leest gretig)

,.. Geboren aangemerkt... Deszelfs belang... Dat's tegenover 'n respectabele familie flesschentrekkerij! Dat 's boerenbedrog! Dat 's onderkruiperij! Dat 's door internationale gauwdieven geschreven! Om te erven, moet 't bestaan! En 't bestaat niet! 't Bestaat niet, en ze hebben den treurigen moed te beweren, dat 't toch, toch bestaat! Dat kan niet! Dat is 'n gaping in de wet! Dat is of 'n enormiteit of 'n - of 'n drukfout! Betaal je hondenbelasting voor jongen, die nog niet geboren zijn? Bestaan die? Eten de jongen van 'n zwangere poes - ja, of u nou lacht: ik heb goddank nog gezond verstand! - eten de jongen van 'n zwangere poes de pap uit den bek van andere katten? Heb je dertien kippen, als je kip op twaalf eieren zit? Heeft 'n ei de rechten van 'n kip? Wordt 'n kuiken in 'n ei, zonder hanetred, of met hanetred, wat doet 't 'r toe, wordt zoo'n kuiken als 'n reeds geboren kip aangemerkt, aangemerkt! Vang je, als je 'n baars, die kuit gaat schieten, aan je haak slaat, vang je dan één baars, of vang je 'r duizend? Wordt als reeds geboren, als rééds geboren aangemerkt! Bestaat! Bestaat! Bestaat om 'n ton te erven! Bestaat, om ons allemaal in 't ongeluk te storten! Bestaat, terwijl je op je vingers kan narekenen, dat 't nièt bestaat, dat 't geen kind van, van, van - 'k heb moeite z'n naam uit te spreken! - van, van, van Gerrit zijn kan!... Bij 'n hond, 'n poes. 'n kip....

W i e l e n :

(glimlachend)

. Beste meneer Bien Aimé, honden, poesen, kippen e r v e n niet, niet waar? Laten we dus voet bij stuk houden, en geen nuttelooze procédure, die van meetaf op niets, nee, op niets uitdraaien zou, beginnen.

P r o s p e r .
Zoo-zoo! Jawel! En 'n schikking met, met die vrouw, raadt u dus ook niet aan?

W i e l e n .
'n Schikking?

P r o s p e r .
Als ze 'n beetje rechtvaardigheidsgevoel heeft, zal ze begrijpen, dat 'r door 'n tusschentijdsche schikking 'n proces te vermijden is...

W i e l e n .
'r Kan van geen proces sprake zijn, en nog minder

van 'n schikking, omdat 'r over 't eigendom van 'n ongeboren of minderjarig kind niet beschikt màg worden.

P r o s p e r .
Ach kom! Ach kom!

W i e l e n :

(opstaand)

. Als de weduwe 'n advocaat neemt, zal die in eerste instantie, en zonder zich 'n oogenblik te bezinnen, de benoeming van 'n curator *ad ventrum* adviseeren....

P r o s p e r .
'n Curator ad wat?

W i e l e n :

(z'n pels toeknoopend)

.... 'n Curator *ad ventrum.*

B a p t i s t e .
Ad ventrum?

W i e l e n :

(glimlachend).

Ventrum: ventre, 't fransche ventre.

B a p t i s t e .
Ventre? Buik?

P r o s p e r .
Buik.

(stilte)

. Curator ad ventrum! Curator over iets, dat niet bestaat!

W i e l e n .
Dat wèl bestaat, meneer Bien Aimé. Heeft Dr. Sijpken geen positieve zwangerschap geconstateerd?

P r o s p e r :
Dat's 'n publieke misdaad! Dus, als ze morgen van 'n tweeling, 'n drieling, 'n vierling bevalt...

W i e l e n
... Worden die tweeling, drieling of vierling de rechtmatige erfgenamen.

B a p t i s t e .

En als, als 't nièt zijn kind is!

Wielen.
Gaat ons niet aan.

Prosper.

(heftig)

. Gaat òns dat niet aan, ons, ons!

Wielen:

(op z'n horloge kijkend)

. Nee, geen seconde, geen seconde.

Prosper.
Dus, dus...

Wielen.
Dus niets. 'k Herhaal: doen alsof 'r niets gebeurd is. Adieu. En beterschap.

(geeft beiden 'n hand, gaat naar deur)

. Is ze nog onder uw dak, uw schoonzuster?

Prosper.
Ja, goddank.

Baptiste.
Ze wou zèlf niet weg voor de boel geregeld was...

Prosper.
En we moeten, notabene, vandaag tot 'n schikking komen!

Wielen.
Dat's onmogelijk, radikaal onmogelijk. U erft niet en ù erft niet en de vrouw erft niet, 't ongeboren kind, dat als reeds geboren aangemerkt wordt, erft. Ja, *ik* kan 'r niets aan doen, *ik* ben geen wetgever! Adieu. Beterschap met de heele familie en u in 't onvermijdelijke schikken! Alleen als 't kindje dood ter wereld komt, nietwaar? wordt u beiden...

Maar dat geval kunnen we voorloopig uitschakelen. Adieu.

(af met Baptiste, terwijl Charlotte door dezelfde deur met 'n quitantie binnentreedt. De piano zet weer in)

.

Zesde Tooneel.
Prosper, Charlotte.

Charlotte:

(tot Prosper, die verwoed op en neer loopt)

Kwitantie.

Prosper:

(haar niet oplettend)

Ik niet, Baptiste niet, zij niet... Wat niet geboren is, toch geboren.... Wat niet bestaat, bestaat, bestaat!... Curator ad ventrum, ad, ad, ad, ad, ad....

(kwaadaardig stilstaand)

Wat mot je? Wat sta je? Wat wil je?

Charlotte:
Kwitantie.

Prosper:
Ruk uit met je quitantie!

Charlotte:
Ja, ìk wil d'r wel mee uitrukken, maar of hìj 't doet?.... 't Is al de derde maal....

Prosper:
Dat vraag ik je niet! Dat raakt je niet! Al was-ie zes en dertigmaal geweest, heb jij nog geen ongepaste antwoorden te geven!

Charlotte:
Dan maar weer wegsturen.

(zich bij de deur omdraaiend)

Maar ik pak m'n boeltje, hoor! Zoo'n dienst kan me afgestolen worden! Hier 'n groote mond, as je met 'n kwitantie binnenkomt, en benejen 'n slabek, as je ze wegstuurt! Driemaal de huurkwitantie! Heb 'k nog nergens bijgewoond!

(halverwege af).

Prosper:
Charlotte! Lotte! Is dat de huurkwitantie?

Charlote:
Nee, 't is niet de huurkwitantie, maar de huurkwitantie!

Prosper:
Is die dan - is die dan al driemaal geweest?

Charlotte:
God, is dat zoo'n wonder? We houen toch al an de zeventiende...

Prosper.
Zeg 'm dan, dat wegens sterfgeval...

Charlotte:
Kles! Hè-'k 'm toch al tweemaal gezeid! Je ken de dooien toch niet uit de grond stampen...

Zevende Tooneel.
De vorigen, Baptiste.

Baptiste.
Dat's 'n advocaat van niks, van niemendal! Nog nooit heb 'k met dien kerel 'n proces gewonnen...

Prosper.
Stil! Stil!

(fluistert Baptiste iets in 't oor. Deze haalt even onwillig de schouders op, gaat op Charlotte toe, grijpt haar de quitantie uit de hand, en gaat er de deur mee uit)

. M'n neef - m'n neef zal 't me even voorschieten. Wat sta je weer onbeschaamd te grinniken! Wordt hier niet alles contant betaald? Heb je niet pas, voor 'n dag of vijf, driehonderd gulden gewisseld?

Charlotte.
Ja, dat hè-'k. Maar, daar zal nog wel 'n hartig woordje over vallen.

Prosper:

(terwijl Baptiste terugkeert)

Wat zal? Wat zal? 'r Zal niks! 'r Zal nog zooveel, da'k jou op staanden, staanden voet... Als je mij ook denkt te brutaliseeren, heb je 't glad, glad mis!

Charlotte.
Nee, nou breekt me klomp! Dus, ik mot op staanden voet?

Prosper.
Je heb je mond te houen, en me niet te brutaliseeren! Je kan gaan, je kan gaan, je kan, je kan - den eersten gaan!

Charlotte.
'k Wil wel daalijk ook.....

Prosper.
'k Vraag je niet wat jij wil, 'k vraag wat ik wil! En ìk wil den eersten!

Charlotte.
Daar zallen we dan maar ja op zeggen. Dan krijg 'k de eerste

(spottend)

de eerste, de eerste: drie volle maanden en f 7.83 verschot.... As je d'r dan maar op rekent!

(af, terwijl op hetzelfde oogenblik Félicité binnentreedt)

.

Achtste Tooneel.
Prosper, Baptiste, Félicité.

P r o s p e r .
En dat moet je je alles laten welgevallen! Zoo moet je je laten trappen, omdat wat niet bestaat, toch bestaat, toch bestaat!

Félicité.
Pa.

Prosper.
Laat me met rust! M'n hersens dreunen toch al door dat vervloekte gepiengel van dien vent boven!

Félicité.
Dat doet-ie al 'n uur lang, dat akelige dier!

Prosper.
Klop dan bij 'm an, en zeg dat-ie ophoudt! Zeg...

Félicité.
Ma zegt dat-ie de vrijheid heeft....

Prosper.
Je ma zegt, je ma zegt! Ik zeg! Vrijheid! Vrijheid! We hebben geen van allen vrijheid! Ga je of ga je niet? Zeg 'm, dat ik, ik, ik 't onbehoorlijk vind, dat-ie geen consideratie gebruikt met 'n huis vol zieken! Zeg 'm, dat je broer ziek is, dat je tante ziek is, dat ik me nog nauwelijks voortsleep!

Félicité.
Nou, dat zàl 'k 'm zeggen, die mislukte dominee!

(af door rechterdeur)

.

Negende Tooneel.
Prosper, Baptiste.

Prosper:

(in stoel ploffend, terwijl Baptiste driftig op en neer loopt)

Ja, ik sleep me nog nauwelijks voort!

(droogt zich het voorhoofd)

'k Heb koorts. 'k Heb minstens veertig graden. 'k Voel me dood-doodziek. Ik ben op, radikaal op!

Baptiste.
En ik? Is 't geen middeleeuwsche marteling wat ons, juist ons, passeert! Is 't niet om bij te huilen, dat we eerst gek zijn geweest van plezier, dat we 't water aan onze monden hebben gehad, en dat zoo'n kind....

P r o s p e r .
Dat niet bestaat, dat misschien enkel op 'n vergissing van Sijpken berust!....

(de piano houdt op)

.

B a p t i s t e .
.... Dat zoo'n satansche, tiendubbel-vervloekte, onzichtbare indringer 't weer van je lippen trekt! Nou is 't uit! Nou kan 'k met vlag en wimpel failliet verklaard worden, zooals dat schepsel zooals m'n tante, m'n tante, godbeter!

P r o s p e r .
En wij dan? Hebben we 'r ooit zoo voorgezeten? Is 't ooit zoo'n misère geweest? 'n Halve ton, die je geroofd wordt door, door, door - door ontucht, door ontucht, want als-ie niet vóór z'n huwelijk met die avonturierster....

B a p t i s t e .
... Geleefd had....

P r o s p e r .
... Wel christenezielen, begin jij nou ook al te

soufleeren!.... Als 'r geen ontucht in 't spel was geweest, zouen we nou niet met de obsceeniteit van 'n curator ad ventrum, ad ventrum, ad ventrum - en van welk 'n ventrum! - te maken hebben! Tien, vijftien minuten heb 'k daar

(met gebaar naar achterkamer)

, na de begrafenis, 't beloofde land gezien, heb 'k na jaren worstelen en wroeten adem durven happen, en nou, en nou stik 'k!

(hijgt moeilijk)

. Dat's de genadeslag! Dat's 't doodvonnis! De huur, de termijn van afbetaling, de begrafenis...

Baptiste.
De begrafenis? Daar had u toch ruimschoots - van die driehonderd...

Prosper.
Hád 'k, hád 'k... 'k Weet wel, dat 'k ze hád... Maar... Maar...

Baptiste.
Maar?

(de piano zet weer in)

.

Prosper.
Open gat, open gat... 'k Moest Van der Wielen, dien parasiet, dien onwetenden lummel-met-z'n-paragraaf-dit-en-dat, z'n ouwe rekening betalen voor 'k 'm ons proces, ons proces, ons proces met wat niet bestaat, in z'n impotente handen kon geven!

(blaast voor zich uit)

. 'k Stik! 't Is hier 'n warmte om te bezwijken! En die vlegel boven...

(holt naar achterdeur, schreeuwt de gang in)

: Félicité! Félicité! Heb je 't meneer Bakker gezegd, dat 'k in mijn huis, in *mijn* huis vandaag geen muziek kan hebben? Dat moet uit wezen, hoor! En op slag uit wezen, hoor!

(smakt deur dicht. Gelijktijdig komen Groomoe uit achterkamer en Aristide uit deur links)

.

Tiende Tooneel.
De vorigen, Aristide, Groomoe.

Groomoe.
Wat is dat?

Aristide.
Wat gebeurt 'r?

Prosper.
Niets. Niemendal. Staan jullie achter de deuren te luisteren?

Aristide.
Nou, daarvoor hoef je achter geen deuren te luisteren. Je zet, met permissie, 'n keel op, of, of...

Groomoe.
Of je vermoord wordt!

Prosper.
Moet ik u daarvoor verlof vragen, schoonmama?

Groomoe.

Mij, nee. Mij heb je héélemaal geen verlof te vragen, ook geen verlof, om me in tegenwoordigheid van vreemden, zooals die meneer van daarstraks, om me met je ouwe ongemanierdheid en je ouwe ongepastheid, aan te blaffen!

Prosper:

(met stemverheffing)

. Ik blaf u niet aan, schoonmama, schoonmama, schoonmama!

Groomoe.

Nee maar, heusch, nou neem 'k jullie twee tot getuigen... En dat laat 'k me niet langer aanleunen.

(Mevrouw komt door deur links op, luistert even angstig, gaat weer door rechterdeur af)

. Jij behandelt je huisgenooten, je vrouw, je kinderen, je familie, of, of ze je ondergeschikten zijn, behalve, behalve - dat's om 'n hartklopping bij te krijgen! - behalve, als we je moeten bijspringen, als je je niet meer te roeren weet... Ik krijg nou al over, over...

Prosper.

Stuur me den deurwaarder, laat me executeeren, maak 'r misbruik van, dat m'n seniele broer niet zóóveel, niet zóóveel hart voor z'n familie, z'n eigen familie had! Hart? Hart! Jullie toonen geen van allen, geen van allen, hart! Nee, schoonmama, je weet van de enorme boevestreek, je weet van tante Adèle 'r ziekte, je weet van Charles z'n ongesteldheid, je ziet, hoe ik me met moeite op de been hou, hoe 'k half geparaliseerd ben, half kreupel door dat summum van ellende, en je maakt bruute toespelingen, op, op, op...

Groomoe

... Op vijf honderd drie en zeventig gulden - de kleinigheidjes niet meegeteld... 'k Moet m'n huur ook betalen!

Prosper.

Is u de eenige? Ben u weer martelares? Moet 'k op m'n zieke knieën om uitstel bidden? Is 't mijn schuld, mijn schuld, dat wat niet geboren is, als reeds geboren aangemerkt wordt!

Aristide.

Ja, ja, maar ondertusschen...

Prosper.

Ondertusschen, wat ondertusschen? Niemendal ondertusschen! Conspireer met z'n allen! Drijf me 't water in! De waarheid is, dat jullie alleen aan *jezelf* denkt! En daar hoef je niet ironisch bij te lachen, oom, oom, oom: ik sta voor niets meer!

(ploft opnieuw in 'n stoel)

.

A r i s t i d e .

Ja, ja, dat's keurig en voortreffelijk, en jij zou wel willen hebben, dat we allemaal met 'n slot voor onzen mond

liepen, maar ondertusschen, ondertusschen en ondertusschen! Dan kan ik m'n tienduizend gulden, waarvan 'k zeven, zeven procent rente maak! - dan kan 'k die voor goed zien vliegen... En Adèle, Adèle, zus beklaagt zich ook... Zus zegt, dat ze belt en belt, en dat 'r niemand notitie van 'r neemt... Zus zegt...

P r o s p e r .
Schei uit met je ge-zus, oom! Ik kan 't woord ‘zus’ op 't oogenblik niet verdragen! Laat tante 'n ander Pension zoeken, waar ze meer op 'r wenken bediend wordt!

A r i s t i d e .
En ik? En ik? Denk je dat 'k 'r alleen laat?

P r o s p e r .
Doe wat je hart je in zoo'n situatie, zoo'n chaos, ingeeft!

A r i s t i d e :

(tot Groomoe)

. En dat heb 'k 'm voorspeld, zoo'n kink in den kabel, zoo'n intermezzo, heb 'k 'm voorspeld, zoo toen we met 't checque-boek naar de Credietbank...

P r o s p e r .
Heb u? Heb u...? Begint de contramine weer? Heb u niet, toen u me aan Hamel van de Credietbank voorstelde, toen u uw kaartje afgaf - kende *ik* Hamel? Had *ik* Hamel ooit gezien? - heb ù toen niet met 'n zekerheid, 'n beslistheid, 'n wijsheid...

(bij Aristide's ontkennend hoofdschudden)

. Nee?... Nee?...

(tot Mevrouw, die binnen-gekomen is, en bedrukt aan tafel gaat zitten...

Herinner jij je dat niet?

M e v r o u w :

(ontkent, met moeite haar snikken bedwingend).

Elfde Tooneel.
De vorigen, Mevrouw.

P r o s p e r .
Weet jij dat niet meer? Of laat jij me ook in den steek?

M e v r o u w .
Ik weet alleen, dat meneer Bakker, dat de meneer-van-boven, de huur, de huur opgezegd heeft...

(droogt zich de oogen)

... En dat de meid 'r koffer wil pakken...

P r o s p e r .

Wel Christenezielen!

M e v r o u w .

Als je ook wat minder nerveus dee...

P r o s p e r :

(uit z'n stoel opvliegend)

. 't Is goed! Ik verdedig me niet meer! Maar jullie zult nog allemaal léélijk opkijken!

(schuift de achterdeuren open, keert zich om, roept)

: Baptiste! Baptiste! Een moment!

(af met Baptiste in achterkamer)

.

Twaalfde Tooneel.
Mevrouw, Groomoe, Aristide, Félicité.

A r i s t i d e .

Leelijk opkijken? Nog leelijker? Nee, dat's haast onmogelijk...

(tot Mevrouw)

. Jeanne, Jeanne, wees toch verstandiger! Wat schiet je daar mee op?

G r o o m o e .

Aristide heeft gelijk. Voor zoo'n overspannen mensch, die 'n paar maanden na 'n sanatorium - als jullie daar 't geld voor zouen hebben, maar dat hebben jullie helaas niet! - toe zou moeten, voor zoo'n geexalteerden man, mag je nog geen traan laten!

M e v r o u w

... Weer zonder iemand op kamers, weer tot over de ooren in de zorg...

F é l i c i t é :

(door rechterdeur, zingend)

Aaaaaaaa! Aaaaaaaaa! Avéééé! Avéééé! Dag groomoe! Dag oom! Aaaaaa! Aaaaaaa!

(af door linkerdeuf)

G r o o m o e .

Nou, die doet misschien verstandiger dan jij! Laat je hoofd maar niet hangen! Kom, wees verstandig. Ga je even mee, naar boven? Naar Adèle?

M e v r o u w .

Nee. 'k Heb hier nog te doen. Als oom Aristide...

A r i s t i d e .

Wel zeker. Zus zal blij zijn, dat ze tenminste van iemand belangstelling ondervindt. Na jou, Net.

(af met Groomoe door linkerdeur)

Dertiende Tooneel.
Mevrouw, Charlotte, Prosper.

M e v r o u w :

(gaat naar de boekenkast, sorteert een vijftal boeken, legt die suffig op de tafel, staart voor zich heen).

C h a r l o t t e :

(door rechterdeur, met presenteerblad met broodje, servet, vork, mes, koffie)

De eerste, de eerste, de eerste...

(de piano houdt op)

... Maar ook geen uur langer!

(bij de deur)

En as 'r geen zeep en geen soda komt, laat 'k de vaten zoo staan.

(klapt de deur dicht. Mevrouw spreidt 't servetje over de tafel, zet er alles op neer)

.

P r o s p e r :

(gehaast uit achterkamer, grijpt 'n papier van de

schrijftafel, blijft op den terugweg staan)

Voor wie is dat, voor wie, voor wie?

Mevrouw.
Voor - voor haar.

Prosper.
Voor haar? Ben je...?

(wijst op z'n voorhoofd)

Weg 'r mee! Heeft 't niet lang genoeg geduurd?

Mevrouw:
Je kan 'r nou toch niet ineens...

Prosper.
Geen druppel water meer! Wel ja! Wel zeker! Met 'n vork en 'n mes! Met 'n vingerdoekje! Met 'n servet! 'k Zou 'r 'n gebrajen kippetje, 'n hors d'oeuvre varié, 'n flesch Bourgogne voor 'r galgemaal voorzetten! Baptiste! Baptiste, heb jij al ontbeten?

Baptiste:

(in achterkamer)

Nee, natuurlijk.

Prosper:

('t broodje en de koffie meenemend)

Asjeblief! We zullen nog den barmhartigen Samaritaan uithangen!

(Pollie door linkerdeur)

We zullen Mevrouw de weduwe Bien Aimé, geboren Zwarte Vlieg, geboren ongeluksvogel nog langer mainteneeren!

(zet brood en koffie op de tafel in de achterkamer neer, zonder Pollie gezien te hebben)

Laat ze bij 'r curator ad ventrum 'n broodje gaan bedelen! We zullen 'r nog vetmesten! Geen glas water meer!

(Mevrouw schuift angstig de deuren dicht)

.

Veertiende Tooneel.

Mevrouw, Pollie.

M e v r o u w :

(na een stilte, waarin Pollie bij het raam is gaan zitten)

Ik dacht - ik dacht dat je nog niet op was gestaan...

P o l l i e .
Zoo, dacht je dat?

M e v r o u w .
Je had toch migraine?

P o l l i e .
Wat ha-'k?

M e v r o u w .
Migraine - hoofdpijn...

P o l l i e .
Ja, koppijn - ha-je ook wel zoo kennen zeggen.

M e v r o u w .

(neemt schuw de boeken van de tafel, gaat er mee naar linkerdeur, keert er verlegen mee terug, legt ze weer neer)

. Lekker weer, hè?

P o l l i e .
Ja.

M e v r o u w .
't Zonnetje is zoo warm, zoo warm - 'n genot, hoor...

P o l l i e .
Dat zal wel.

M e v r o u w .
'k Was vanmorgen even op straat, even aan de overzij bij den slager, en 'n lust, 'n lust... Naar den slager ga 'k altijd zelf. Stuur je de meid, nietwaar, dan laat die zich alles in 'r handen stoppen... Dat doe jij toch ook?

(Pollie haalt de schouders op)

. Nou zal 'k 'n kopje koffie voor je gaan halen.

P o l l i e .
Nee.

M e v r o u w .
Nee? Wil je soms liever wat anders? 'n Kop bouillon, of...?

P o l l i e .
Nee. Niemedal.

M e v r o u w .
Je kan toch niet met 'n nuchtere maag...?

P o l l i e .
Dat ken 'k.

M e v r o u w :

(naar haar woorden zoekend)

. Je begrijpt - je ben verstandig genoeg om te begrijpen - alle menschen zijn niet eender, nietwaar? - en, en... Neem nou 'n kop bouillon... Ik heb voor Charles wat kalfspoulet opgezet...

P o l l i e :

(geprikkeld)

. Nee, nee, nee. As 'k nee zeg, is 't nee.

M e v r o u w :

(verlegen)

. Heb ik je wat...?

P o l l i e .
Nee. Niemand.

(staat driftig op)

. 'k Wou alleen weg. 'k La-me niet langer lijmen. 't Is nou welletjes, wat? 'k Hè-d'r meer as zat van. Kikken doe 'k d'r van. 'k Wor haast misselijk van mezelf, da'k me heb laten besmoezen, om jullie gastvrijheid, júllie gastvrijheid, tot de boel geregeld was, an te nemen!

(nerveus met de vuist in de vlakke hand slaand)

. Nou! Nou! Motten me nog praten, of motten me niet praten? 't Begint me te kroppen, hoor! 't Begint me te steken! En as me nou niet daalijk kennen praten, as me nog langer de stiekumer motten uithangen, smeer 'k 'm met 'n vaart, hoor!

Mevrouw.
Zouen we niet liever...?

Pollie:

(stug)

. Nee. Me zallen niks liever. Me zallen mekaar niet verder in de weg loopen!

Mevrouw:

(angstig).

Goed. Dan zal 'k m'n man en m'n neef.

(aarzelend naar rechterdeur)

... Geen boterhammetje?

Pollie.
Nog geen korrel. 'k Vertrouw jullie niet, geen van allen! 'k Vertrouw jullie niet van hier tot daar.

Mevrouw.
Ja, dan is 't maar beter...

Pollie.
En of dat beter is! 'k Heb niet voor niemedal me

kamerdeur op slot gehouen! En me eten laten staan

(zenuwglimlachend)

- as 'k dacht - as 'k dacht...

Mevrouw:

(verbaasd)

Als je wàt dacht?

Pollie.
Da's mijn zaak.

(zit bij tafel neer)

As je onder vijanden ben, in 'n kwaad nest - ben je voor alles bang.

(zenuwachtig)

Voor voetangels en klemmen, voor knippen en rattekruid, voor, voor alles! Voor 'n geluid midden in de nacht, voor ieder gestommel, voor, voor alles! 'k Vertrouw jullie niet! Vannacht, gisternacht, eergisternacht, om twee en om vier uur, en weet-ik-veel hoe laat, hebben jullie, hebben jullie bij me deur gescharreld...

Mevrouw:

(verontwaardigd)

Denk je, dat wij, dat wij...?

Pollie.
Da's mijn zaak.

Mevrouw.
Daar sta 'k geslagen van. Bij zoo'n - bij zoo'n haast ziekelijk wantrouwen, blijf 'k je 't antwoord schuldig. Als 'r, als 'r iemand op de gang gescharreld heeft, ben ik 't geweest, ik, omdat 'r zieken in huis zijn. Tante Adèle is ziek -

(moeilijk)

en Charltje was ziek, omdat, omdat z'n vader 'm voor jou, enkel voor jou, 'n klap had gegeven... En zoo'n grooten jongen, die gebrekkig is, slaat men niet, is dat niet zoo, is dat niet zoo...?

(droogt zich de oogen)

.

Pollie:

(na 'n stilte, met moeite)

Hè-'k dat kennen ruiken? Hè-'k dat kennen weten? Hè-'k dat in de spiezen kennen hebben? Hè-'k 'r door kennen slapen?

('r huilen bedwingend)

. Tril 'k niet van vermoeidheid, van zenuwen, van opwinding, an me heele lijf? Hè-'k me haast niet die paar dagen as jullie gevangene gevoeld? Hè-'k niet 't schandaal met jullie dokter motten meemaken, an me lijf motten meemaken, om jullie te laten gelooven da'k niet lieg, da'k 't niet uit me duimen zuig...?

(hortend-hijgend pratend)

'k Zal blij zijn, blij zijn, 'k zal me weelde niet kennen, as 'k, as 'k onder jullie dak, jullie dak-dak, jullie vreeselijk dak-dak, vandaan ben, vandaan ben...

(bedwingt zich met zenuwtrekkingen op 't gelaat)

.

Mevrouw:

(angstig)

Wil je 'n glas water?

Pollie:

(hard)

Nog niet as 'k 't besterf. Nee, dan nog niet! Wat het-ie, wat het-ie gelijk gehad! Wat het-ie jullie door gehad! Eén, net één is d'r anders, net één, en daarom, daarom zal-ie door die-daar-boven geteekend zijn, kreupele beenen hebben gekregen...

M e v r o u w .

(opgewonden)

. Als jij zelf geen door en door slecht mensch was, zou je zoo iets niet over je lippen kunnen krijgen!

(heftiger)

. Jij ben dan toch in ieder geval de schuld, dat, als ons, òns wat overkomt, die door God geteekende, op z'n ongelukkige, kreupele beenen aan is gewezen!

P o l l i e .
Ik? Ik!

M e v r o u w :

(heftig)

. Wie anders dan jij? Neem, haal jij niet weg, wat ons, òns, toekomt?

P o l l i e .
Mensch, tree 'k niet op voor me kind?

M e v r o u w .
Mensch, doe ik niet 't zelfde? Heb jij meelij met ons?

P o l l i e .
Heb jij 't met mijn?

M e v r o u w .
Met jou? Met jou? Waarom met jou? Ken 'k je langer dan 'n week?

P o l l i e .
Ken 'k jou langer?

M e v r o u w .
Ben je iets anders dan 'n vreemde voor me?

P o l l i e .
En jij, en jij, en jij dan voor mijn? Denk je da'k voor jou, voor jou, voor jullie, wa'k onder me hart draag, verkoop en verraai!

M e v r o u w .
En denk jij, denk jij, jij die ons be-be-be-be-steelt, die voor 'n goeie week nog niet tot de familie hoorde - denk jij dat we jou anders kunnen dan haten!

P o l l i e .
Glad me zorg. Glad me zorg! 'k Hè me kind en 'k hè de centen. 'k Hè de centen en 'k hè me kind.

(een stilte)

Nou, dat zallen me dan maar voor afgedaan houen. Of mot 'k nog met de anderen?

M e v r o u w .
Nee.

P o l l i e .
Met niemand?

(Mevrouw schudt het hoofd)

. Met niemand-niet? Dan gane me ons valiesie pakken. En eer me nog 'n stap hier verder vuil maken...

(bij linkerdeur)

Waar is me hoed?

M e v r o u w .
Benee, aan den kapstok.

P o l l i e .
En me mantel?

M e v r o u w .
Ook benejen.

P o l l i e .
Dacht dat jullie ze verstopt hadden, dacht...

(houdt zich aan stoel vast)

.

M e v r o u w .
Pollie, Pollie, we hoeven toch niet zoo van mekaar te gaan... Scheelt 'r wat aan?

(Pollie schudt energisch 't hoofd)

k Heb me daar wat laten gaan, en dat spijt me...

P o l l i e .

Mijn niet.

M e v r o u w .

Mag ik je boven op je kamer 'n kleinigheid brengen...? Ik wil niet...

P o l l i e .

Nee. Nee. Doe wat je man zeit: nog geen glas water! Nog geen slok van 'n glas water! En knap as me nou nog iemand langer as 'n zucht vasthoudt!

(af door linkerdeur.)

Vijftiende Tooneel.
Mevrouw, Hendrika, Prosper, Baptiste.

H e n d r i k a :

(die de laatste woorden gehoord heeft)

. Jessus, sinds wanneer het die zoo'n kouwe bereddering! Knap as d'r iemand langer as 'n zucht vasthoudt! Nee, dat mot nou nog met kale complimenten beginnen!

(telephoonschel)

Zal ik luisteren?

P r o s p e r :

(die dadelijk bij 't geluid van de schel de deuren openschuift)

. Nee, nee, nee, jij niet!

(tot Mevrouw)

. Moet men jou letterlijk alles verzoeken?

M e v r o u w :

(aan toestel).

Jawel?

(aarzelend)

. M'n man is 'r niet, komt eerst tegen den avond...

(schrik-houding)

. O, o...

(legt gehoorbuis in haak)

... De huur. Zal de quitantie an z'n advocaat geven.

(zit geslagen neer)

.

Prosper:

(opstuivend).

M'n man is 'r niet! M'n man komt eerst tegen den avond! Terwijl Baptiste nog geen tien minuten gelejen aan den looper gezegd heeft, dat 'k doodziek te bed lig!

Baptiste:

('t laatste restant van z'n broodje kauwend)

. Ja, dat heb 'k 'm gezegd.

Mevrouw:

(kleintjes)

. Dat kan 'k toch niet ruiken. En dan, m'n hoofd is heelemaal van streek. 'k Heb pas 'n scène, en wat voor 'n onaangename scène met Pollie gehad.

Hendrika.
Da's waar hoor. Daar ben 'k getuige van geweest. Nog geen slok van 'n glas water wil ze hier meer drinken, nou ze de centen het, de adder!

Prosper:

(tot Mevrouw)

. Heb jij - met dat mensch - hier, hier?

(Mevrouw knikt)

. En waarom, waarom heb jij mij daar niet bij geroepen? Waarom doe jij zulke dingen op je eigen houtje? Tel ik niet meer mee?

Mevrouw.
'r Was niet een reden, om jou 'r bij te roepen. En dan, en dan...

P r o s p e r .
Wat en dan?

M e v r o u w .
Jij maakt je dadelijk zoo driftig, en omdat je niet goed in orde ben...

P r o s p e r .
Dat's pyramidaal! Ben ik niet goed in orde? Mankeer ik ook maar dát?

(knipt met de vingers)

. Dus om zoo'n ongesteldheid van niemendal, moet jij met dat mensch achter mijn, mijn rug, in mijn, mijn huis, scènes maken! Waarvoor scènes? Waarom scènes? Je weet toch, dat 't onze belangen zijn, juist onze belangen, scènes te vermijden!

M e v r o u w .
Scène of geen scène, en of ik weer schuld heb of niet: ze gaat, ze gaat onmiddellijk, en nu toch alles verloren is, Prosper, is 't beter aan den onhoudbaren toestand 'n eind te maken...

P r o s p e r :

(terwijl Aristide en Groomoe door linkerdeur opkomen).

Verloren! Wat is verloren? Ben jij, zoo maar ineens, zoo maar ineens, de hoogste instantie? Nou jij, Baptiste!

Zestiende Tooneel.
De vorigen, Aristide, Groomoe.

B a p t i s t e .
Oom heeft volkomen gelijk, tante. Oom heeft iets ontdekt, dat tenminste nog wat redt. Maar dan moeten we met politiek...

P r o s p e r .
Dan moeten we 'r met kalmte en overleg, en met beminnelijkheid...

A r i s t i d e .
Jongen, neef, 'k geloof, dat 't te laat is: ze loopt met 'n gezicht...

P r o s p e r .
Bemoei u d'r niet mee!

G r o o m o e .
Ze kwam ons daar op de gang met 'r bagage tegen...

P r o s p e r .
Bemoei u d'r niet mee!

H e n d r i k a .

Maar oom...

P r o s p e r .

Bemoei je d'r niet mee! Jullie slaan 'n toon aan, of 'k onmondig ben!

(tot Mevrouw)

: Neem die boeken, die boeken van tafel weg! 't Lijkt wel, of je de heele bibliotheek naar boven sleept! En zet, en zet wat voor 'r klaar...

(de piano boven begint weer te spelen)

. Smeer 'n broodje voor 'r...

Zeventiende Tooneel.
De vorigen, Pollie.

P o l l i e :

(met valies)

. Voor mij? Dank je!

P r o s p e r .
Dank je? Dank je? Heb je dan al ontbeten?

P o l l i e .
Ja.

P r o s p e r .
Wat dan, wat heb je dan ontbeten?

P o l l i e .
Da's mijn zaak.

P r o s p e r .
Nee, dat 's ook onze zaak, niewaar?

(glimlachend)

We laten geen vrouw in jouw omstandigheden, nietwaar? met 'n nuchtere maag... En zelf je valies dragen, dat heele end naar 't station, permiteer 't niet, permiteer 't niet!

(wil haar het valies afnemen)

.

P o l l i e :

(met ingehouden toorn)

. Blijf af. 'k Heb geen hulp noodig.

P r o s p e r .
'k Bedoel toch alleen...

P o l l i e .
Blijf af.

P r o s p e r .
Wat is dat nou? Wat heb je nou? Neem je 'n kleine woordenwisseling met m'n vrouw, die 't natuurlijk zoo kwaad niet bedoeld heeft, en waarvoor wij toch niet allemaal verantwoordelijk zijn, zoo tragisch op?

P o l l i e .
'k Doe niks. Ik ga d'r vandoor, en da's me laatste woord. Bejour!

P r o s p e r :

(driftig naar de deur vliegend, en zich daarvoor posteerend)

Bejour! Bejour! Moeten we ons door jou op zoo'n manier laten behandelen!

P o l l i e .
Wil je me asjeblief doorlaten?

P r o s p e r .
Nee, om den drommel niet!

M e v r o u w .
Prosper.

G r o o m o e .
Prosper, Prosper!

P r o s p e r :

(driftig)

. De afspraak was, de fatsoenlijke afspraak was - dat weet jij en jij en jij! - daar waren jullie bij! - dat we vandaag en onder mekaar en in der minne zouen, zouen spréken! Dan moet ze geen menschen, die ze de duimschroeven aanzet, tergen, dan moet ze me niet tot 't uiterste opwinden, dan moet ze 'r niet stiekum tusschenuit trekken en mij en Baptiste, als kwajongens behandelen!

P o l l i e .
Laat je me door - of laat je me niet door?

Prosper:

(kwaadaardig)

. Nee.

Pollie.
Pas op. Je ken me nog niet!

Prosper.
Of 'k je ken, hahaha! Of we je kennen? Meer dan ons lief is!

Aristide.
Of we 'r kennen? Dat's keurig, keurig!

Baptiste.
We zullen jou niet kennen, als de halve wereld je kent!

Mevrouw.
Prosper, Prosper!

Prosper.
Prosper! Prosper! Heb 'k 'r niet beleefd, en met de meest mogelijke égards, en met meer correctheid dan iemand anders in mijn positie, daar pas nog, daar straks nog, ontvangen en te woord gestaan? Is ze geen week onze gast geweest, en past 't 'r dan, tegen alle fatsoenlijke, fatsoenlijke afspraak in, met de noorderzon te verdwijnen?

Hendrika.
Jessus, maak geen verdere woorden an 't uitschot vuil!

Baptiste.
En brand je vingers niet, oom! Beslag leggen we toch! En hoe!

Prosper:

(de deur openwerpend)

. Asjeblief! Asjeblief! Met geweld hou 'k je niet. Maar, maar - en dat waarschuw 'k je! - *wij* wasschen onze handen in onschuld, *wij* hebben geen publiek schandaal gewild, *wij* hebben nog geprobeerd 't te sussen, *wij* hebben m'n overleden broer niet in opspraak gebracht!

Baptiste.
Nee, wij hebben 't niet aan de groote klok willen hangen, dat-ie, dat-ie...

Prosper
... Dat-ie gestolen heeft!

Baptiste.
Z'n eigen vader bestolen heeft!

P o l l i e .

Bah!

P r o s p e r .

Bah? Ja, bah! Bah, heeft vader geroepen, zeven en dertig jaar, zeven en dertig jaar gelejen, toen jouw man, jouw màn, die nooit heeft willen deugen, met geld dat 'm was toevertrouwd, met geld, dat aan vader, aan mijn armen vader, dat aan òns van rechtswege toekomt, als 'n infame gauwdief verdween!

P o l l i e :

(laat het valies vallen)

. Da's gelogen, da's zoo smerig gelogen

(zich opwindend)

en zoo door en door gemeen, waar de stakker zich niet meer verdedigen kan...

P r o s p e r .

Is 't niet waar, oom Aristide? Staat 't niet in de

ouwe kantoorboeken, die goddank nog op zolder liggen, zwart op wit geboekt? Is 't niet waar schoonmama, Jeanne, Riek? Is-ie niet voor zeven en dertig jaar met geld van de firma, van Antwerpen naar Australië gesjeesd? Met 'n kapitaal, dat in die zevenendertig jaar met rente en rente minstens verdubbeld moet zijn? Heeft de schobbejak - larie, dat je van dooien niets dan goed mag spreken! - heeft de oplichter, die mij, als jongen, leeren wou appelen en peren te moeren, en voor wie de beurs van moeder geen seconde veilig was, heeft-ie ooit de bedoeling gehad, de bedoeling van ieder rechtschapen mensch, zooals ik en jij en jij 't zouen hebben gedaan, om 't bij God weet wat voor vrouwsgespuis zoekgemaakte geld, tenminste bij termijnen af te betalen? Telegrammetjes, telegrammetjes uit Australië, op z'n moeder 'r jaardag, of je met sentimenteele telegrammetjes 'n eereschuld, de grootste eereschuld, die je je denken kan, goed kan maken! Ja, of jij me nou ankijkt en je vuisten balt, 'r is 'n grens, 'n grens! We hebben, niettegenstaande alles, respect voor 'm getoond, we hebben 'm eerste klasse, met vijf volgkoetsen en palfreniers laten begraven - 'k heb, tegen m'n gemoed in, aan z'n graf gesproken - 'k heb 'n naald, 'n zuil voor 'm besteld - 'k heb, nee *wij* hebben willen vergeten en vergeven - staan we niet allen in rouw over je? - maar nou jij de nagedachtenis van je man niet *wil* eeren, nou jij 'r niet tegen op ziet van oneerlijk verkregen geld diefjesmaat te worden, nou moet je de waarheid, de waarheid, die we voor je hadden willen verbergen, te hooren krijgen!

Pollie:

(zich aan de eene zij van de tafel met moeite vasthoudend, terwijl al de anderen tegenover haar groepeeren).

Wat ben jij - wat ben jij 'n ellendeling - wat ben jij 'n doortrapte, doortrapte...

Prosper

... Doortrapt, doortrapt was m'n broer van over de zestig, die net zoo zonderling uit is gestapt, als-ie geleefd heeft, zonder orde op z'n zaken te stellen en zonder an 't gestolen geld te denken!

Pollie.

Mensch, as 'k 'n man was, en me handen 'r niet te goed voor waren, zou 'k je

(met gebalde vuisten)

zou 'k je, zou 'k je...

Hendrika.

Jessus, Jessus, dat dreigt! Dat speelt de vermoorde onschuld!...

Aristide

... Terwijl ze twee families, om van mij en zus te zwijgen, allerkeurigst aan den bedelstaf brengt!

Baptiste.

Aan den bedelstaf! Failliet, failliet laat gaan, zooals ze 't zelf 'n paar maal minstens geweest is!

Groomoe.

Nee maar, zoo'n toon, zoo'n onheusche, impertinente toon, waar ze voor amper 'n week nog geen recht op 'n stuiver had...

Prosper.

... Waar ze nòg geen recht op 'n rooien duit heeft, waar in elk gezond land met gezonde rechters, behalve in onze middeleeuwsche trekschuit!, zoo'n ergerlijk huwelijk, zoo'n clandestien, zoo'n fossiel, zoo'n hemeltergend huwelijk, van, van 'n dementen grijsaard, die in de eerste de beste lachbui blijft, die voor z'n eigen familie en, en, en zelfs voor z'n vrouw verzwijgt, verzwijgt, dat-ie gepot en gepot heeft, a tempo, a tempo vernietigd, nietig verklaard, zou worden! Dat, dat, dat heeft gezworven, dat heeft den eenzamen zwerver uitgehangen, omdat-ie zich nergens veilig voelde, omdat z'n geweten 'm niet met rust liet! Dat is in stilte, in de verdachtste stilte getrouwd, omdat-ie, omdat-ie natuurlijk bang was, dat wij, wij, met ons gezond verstand en met onze vordering tusschenbeijen zouen komen, dat we de ouwe, maar Dieu merci! nog gave kantoorboeken aan den strafrechter over zouen leggen, dat, dat, dat heeft nog in 't uur van z'n dood z'n bloedverwanten om den tuin geleid, belogen, bedrogen!

Hendrika.

En van die daar is 't alles poppekasterij! As jullie dan zoo stapel zijn: i k la-me niet wijsmaken da-ze niet wist, dat zoo'n toetje niet wist, waarom ze net met oom Gerrit, oom Gerrit, most trouwen dat 't geen doorgestoken kaart van d'r is - da-ze niet wat van 'n ander, van 'n meneer N-N'ne, as je me ziet, zel je me kennen, mee na 't Stadhuis bracht, toe-ze d'r zooveelste boterbriefie kwam halen!

Aristide.

'n Week, 'n week en al over de twee maanden in, in, in omstandigheden!

Baptiste.

Voor mijn part zes maanden - dat 's bijzaak - maar de schuld, de schuld aan de familie, waarvan je zal opfrisschen, laten we ons niet afstrijjen, al moeten we je voor den Hoogen Raad sleepen!

Pollie:

(uitgeput neerzittend)

Die schuld - die schuld - as-ie bestaat - as jullie 't niet bijmekaar liegen, is verjaard, verjaard...

Prosper.
Verjaard, hahaha!

Baptiste.
Verjaard, wel ja, wel zeker!

Hendrika.
Verjaard!

Groomoe.
Verjaard?

Aristide.
Verjaard, verjaard, dat zal de Rechtbank dan toch moeten beslissen!

Pollie:

(staat moeilijk op - de piano zwijgt)

. Nou hè-'k nog enkel me laaste woord te zeggen, an jullie, an jullie met z'n allen. En dan krijg-ie, al worg je me, al trap je me, geen, geen asem meer uit me keel! Dat, dat van Antwerpen weet 'k, het-ie zelf om gelachen, was, was 'n jongensstreek...

Prosper.
Noem jij dat 'n jongensstreek...?

Pollie.
Ik waarschouw je: wees stil, val niet over me woorden, ken 'k niemeer hebben, kan 'k niemeer stouwen...

(heftig)

Hou je mond! As-ie, as-ie gestolen had, die goeie kerel, die hier, hier op deze stoel dood is gebleven - hoe durf je, hoe durf je dat

(met wezenloos gebaar naar den stoel)

hier, hier, te liegen! - zou je voor 'n paar dagen niet zooveel goeds over 'm gesproken hebben, zou-ie niet zoo 't land an jullie gehad hebben, omdat niemand toe z'n partij het getrokken

(Charles komt door linkerdeur, blijft verwonderd staan)

, zou-ie jullie niet onder de oogen hebben durven kommen, zou-ie niet enkel de reis, die ellendige reis, die lammenadige reis, die ongeluksreis gemaakt hebben, om 't graf van z'n moeder voor 't laast te zien. Dat doe je niet, as je 'n dief ben. Dat doe je niet, as je geweten steekt, dat doe je niet as je iets te verbergen het...

Prosper.
Ja, ja, dat's allemaal tip-top...

P o l l i e .

Hou je mond! Hou je mond! Jullie zijn 'n bende, 'n bende, 'n bende! 'k Weet van de driehonderd gulden, het de meid me verteld! 'k Heb met m'n suffen kop je gelach gehoord en je pret! 'k Hè-je me trouwboekie laten zien omda-je me niet geloofde - 'k hè-je dokter bij me gehad, omda-je me niet geloofde, en je het me, met 't kind onder me hart, met dat kind in me ingewanden, dat 'r geen schuld an het, gejaagd en gejaagd, gesard en gemolesteerd, da'k niemeer weet, da'k bij die-daarboven niemeer weet, waar 'k ben, waar 'k, waar 'k houvast heb...

(zakt in mekaar)

.

C h a r l e s .

Tante! Tante! Help 'r dan! Ik kan 't toch niet!

P r o s p e r :

(terwijl Mevrouw en Hendrika toeschieten, en Pollie opbeuren)

Niet hier, niet hier! Breng 'r naar boven!

(tot Charles)

Uit den weg jij!

P o l l i e :

Ik ken niemeer, ik ken niemeer loopen...

M e v r o u w .

Dat kun je wel. Kom nou, Pollie. We zijn niet allemaal je vijanden.

P r o s p e r .

Breng 'r dan, breng 'r dan naar de achterkamer, op de sofa! Haast je wat, haast je wat!

P o l l i e :

Ik ken niemeer, ik ken niemeer...

(af met Mevrouw, Hendrika, Groomoe in de achterkamer, terwijl Aristide door rechterdeur heengaat.)

Achttiende Tooneel.
Prosper, Baptiste, Charles.

P r o s p e r .

(terwijl Charles weer hulpeloos bij de linkerdeur staat)

. Ja, ja, als dat mensch ook zoo onzinnig te keer gaat...

(zit bij tafel neer)

.

B a p t i s t e .

(bedrukt)

. Ja, als ze, niewaar, kalm had willen onderhandelen...

P r o s p e r .

(verlegen)

. Ik heb 'r toch niet anders dan de waarheid, de waarheid...

B a p t i s t e .

... Ja, en we hebben toch niet anders gedaan, dan wat ièder voor z'n kinderen, z'n kinderen, zou doen, al beken 'k dat 'k me 'r beroerd onder voel...

Negentiende Tooneel.
De vorigen, Hendrika, Aristide.

H e n d r i k a :

(tot oom Aristide, die tegelijk als zij de achterdeuren openschuift, met 'n glas water binnen wil gaan: heeschvan-opwinding)

. Nee, oom, dat ken nou niet. Ze heeft...

(ziet Charles)

. Dat ken 'k voor Charles niet hardop zeggen! Ze heeft...

(fluistert Baptiste iets toe)

.

B a p t i s t e .

Waarachtig?

(zij knikt, fluistert met Prosper)

.

P r o s p e r :

(verschrikt)

. Weet je, weet je dat zeker?

H e n d r i k a .

Ja. En al mag-ie 't gemeen van me vinden

(draait nog eens 't hoofd naar Charles)

... goddank, géén beschuit met muissies in de familie!

B a p t i s t e .

Geen beschuit met muisjes! Dat's, dat's - daar zeg 'k niets bij...

(luistert met Hendrika aan de glazen deuren)

.

P r o s p e r :

(bedwongen van opwinding, terwijl Félicité door linkerdeur opkomt)

. Daar zeg 'k, daar zeg 'k alleen zooveel bij, dat wij ons niets, niemendal, nee niemendal te verwijten hebben... Dat's - dat's 't noodlot - dat's niemand's, niemand's schuld...

(luistert mede aan de glasdeuren)

.

F é l i c i t é .

Wat is 'r, pa? Gompie, pa, wat staan jullie?

P r o s p e r :

Niemendal! Niemendal! Dat wil zeggen, dat wil zeggen - wij erven, wij erven toch, je neef, je neef Baptiste en wij!.....

(glimlacherig-opgewonden)

De, de ooievaar bij je tante, bij je tante komt goddank niet...

(tot Charles, die naar den kachel gestrompeld is, en hem dreigend aanstaart)

. Wat kijk jij? Wat wil jij?

(Charles schudt angstig het hoofd)

. Hou dan je oogen voor je, kwajongen! Wat verbeel jij je wel! Daar moet 'k, daar moet 'k Van der Wielen dadelijk van in kennis stellen! Die zal 'n gat in de lucht slaan! Bestaat - bestaat niet - reeds als geboren aangemerkt! 't Is pyramidaal, pyramidaal!

(gaat naar telephoon, wil spreekbuis opnemen, ziet het bordje 'Gemeubileerde kamers te huur' terwijl boven de Piano een wals inzet)

. Jawel, jawel!

(breekt het over z'n knie in tweëen)

. Goddank, goddank - we zijn de indringers kwijt!

EINDE VAN HET DERDE BEDRIJF.

B e r l i n , 1 December 1910.

Verzen van S.G. Reddingius v. Harlingen.

I.

Hoe schoon is de maanschijn,
Wanneer wij heel stil zijn,
En wij in dien blankschijn,
Al zwijgende gaan.

Als lichtblij de nacht'gaal,
Nog laat door de woudzaal,
Laat klinken zijn zangtaal
En wij het verstaan.

Dan voel ik mijn wezen
Zoo gansch van uw wezen
En is ons verrezen,
Een wereld vol vreugd.

En blij om die lichtheid
Gaan licht wij in blijheid,
De wondere vrijheid
Ons leven verheugd.

II.
Bij het st. Janskerkhof.

De nachtegaal zingt voor de dooden zijn lied,
Want ach, die leven verstaan hem niet -

Het is voor de dooden, dat hij het zingt,
En telkens opnieuw zijn liedje begint.

En door den zwijgenden stillen nacht,
Gaat zijn lied als een bange zieleklacht.

Een zieleklacht, dat de mensch zoo wreed
Een ander vergeet met zijn droef en leed.

En dat van de levenden, die nog gaan,
De een den ander niet wil verstaan.

Dat de wereld is vol nijd en haat,
Door eigen ellende haast vergaat.

Maar de dooden zwijgen en hooren niet
En de nachtegaal herhaalt zijn lied.

Maar ik, die daar sta in de doodenzaal,
Versta zijn droevig en bang verhaal:

Waarom de menschen wat God hun gaf,
't Schoon leven maken, als was 't een graf.

Zoo kil en koud en hard en wreed,
Zoo blij zich vermakend met andrer leed.

De nachtegaal zingt voor de dooden zijn lied,
Want ach, die leven verstaan hem niet.

III.

Daar kwam door den morgen een kindeke aan,
Dat had zoo zacht zijige kleederkens aan.

Dat droeg om zijn hoofdje een kranzeke rood,
En had er veel bloemkens blank in den schoot.

Zijn oogjes, ze waren zoo blauw en diep,
Waar heel een verlangen naar liefde in sliep.

Zijn haartjes ze waren zoo glanzend blond,
Er speelde een innige lach om zijn mond.

Ik snelde het kindeke blij te gemoet,
En heb het toen vreugdig gelukkig begroet.

En nam uit zijn handjes de bloemekens aan,
Toen is het weer stil van mij henen gegaan.

Ik zocht naar het kindeke heel den dag,
Met zijn oogen diep en zijn blijden lach.

O toen ik het weervond bij avondrood,
Was mijn ruiker verdord en het kindeke dood.

IV.
Droomenliedje.

Je droomt, je droomt van mij niet waar?
De maan schijnt zoo licht, de lucht is zoo klaar.

En al je gedachten nu, bij me zijn,
Je droomt in den klaren maneschijn.

Je oogen zijn dicht en je mond lacht zacht,
Ik houd je omvangen en houd de wacht.

En om ons dwaalt de droomenvrouw,
Die zingt een ijlfijn lied voor jou.

Een liedje van liefde, rust en vree,
En stil gaat je denken nu met haar mee.

En alles raakt in vergetelheid,
Je denkt slechts aan mij in zaligheid.

O, droom maar voort, ik stoor je niet,
Ik wieg je zoo zacht, op de maat van het lied.

En zie aan de innige lach om je mond,
Hoe goed je het droomenliedje verstond.

Je droomt, je droomt van mij niet waar,
De maan schijnt zoo licht, de lucht is zoo klaar.

O droom maar zacht, o droom maar zacht,
In de pralende stralende manenacht.

V.

Over de heide,
din don deine,
over de heide,
din don don...

weiden de schaapjes,
din don deine,
weiden de schaapjes,
din don don...

loopen de schaapjes
met klappende voetjes,
spelen er zoetjes,
din don deine,
spelen er zoetjes,
din don don....

gaan wij, mijn liefste,
nu stil ons verblijden,
hier op de heide,
din don deine,
hier op de heide,
din don don...

VI.
Voor Hansje.

Kleine Hans
Gaat ten dans
in een lustig walsje
en zijn krullen,
blond en fijn,
blinkend in den zonneschijn,
zwieren om zijn halsje.

Vlug in 't rond
op den grond
gaan zijn kleine voetjes,
en zijn hoofdje,
op de maat
wiegend van 't wijsje, gaat
snel eerst, dan weer zoetjes.

VII.
Voor Else.

Kaarsenschijn,
In dien glans zoo blank en rein
straalt in 't licht,
maagdelijn,
uit uw kleedje teer en fijn
uw gezicht.

Vlammendans,
Goudenfijn beschijnend thans
uw gelaat,
wonderkrans,
aureool van licht en glans
om u gaat.

VIII.
Herfst.

Peinzend gaan wij
langs de paden.
't Bosch in rijke
goudgewaden,
in het blanke
avondlicht,
brengt aan ons het
lang verwachte,
nooit gedachte
droomgezicht.

IX.

Teer gedans
van maneglans
over hei en boomen.
Zacht verlicht
het je gezicht,
weelde om van te droomen.

Wij zien aan
onder 't gaan
't spel van manestralen;
't brengt ons licht
een gedicht
onder 't ommedwalen.

X.
Schemerliedje.

De schemering is teer en grijs,
De herfstwind zingt zijn droeve wijs,
't Is koud en kil, de zomer ging,
Niets bleef dan wat herinnering.

Herinnering aan vreugd, die ging,
Van bloemengeur en meisering,
Van lichte blije zonneschijn,
Van vreugden, die gestorven zijn.

O dagen, die lang henen zijn,
O bloemen, die verdwenen zijn,
O woorden, die gesproken zijn,
Beloften, die verbroken zijn...

.....

De schemering is teer en grijs,
Nog zingt de wind zijn droeve wijs,
't Is koud en kil, de zomer ging,
Niets bleef dan wat herinnering.

Een persoonlijk feit door Dr. D.G. Jelgersma.

Een antwoord aan Dr. J.D. Bierens de Haan.

De redactie van ‘de Nieuwe Gids’ wenscht in het algemeen geen discussie in haar tijdschrift toe te laten. Maar ze maakt in dit geval een uitzondering, omdat de discussie een persoonlijk feit betreft. Daarom geeft ze mij het woord om den heer Bierens de Haan te antwoorden.

In ‘de Gids’ van Juli en Augustus j.l. heb ik een vrij forsche kritiek geschreven van het boek van B.d.H. getiteld: ‘De weg tot het inzicht.’ B.d.H., hierover niet gesticht, antwoordt er op in ‘de Nieuwe Gids’ van November. En hij beschuldigt mij in dat antwoord van kwade trouw, in het bizonder van opzettelijk onjuist résumeeren.

Om deze ernstige beschuldiging af te weren, staat de redactie mij eenige ruimte af, maar ze stelt de voorwaarde, dat ik me tot dit afweren beperk.

Ik wil in mijn beperking nog iets verder gaan.

Diezelfde beschuldiging van kwade trouw n.l. wordt door B.d.H. niet alleen op twee plaatsen onverholen uitgesproken, maar bovendien op eenige andere geïnsinueerd.

En nu wil ik hem óók niet antwoorden, waar hij insinueert, maar alleen, waar hij direct beschuldigt d.w.z. alleen ten opzichte van de twee plaatsen, waar hij beweert, dat ik oneerlijk heb geresumeerd.

Enkele opmerkingen vooraf.

Men zou verwachten, dat iemand, die een zoo ernstige beschuldiging uitspreekt, zich verplicht achtte deze behoorlijk te

motiveeren. Daarvan is bij B.d.H. geen sprake. Slechts op één plaats *tracht*[1] hij ten minste te betoogen, dat een bewering van mij onjuist is. Overigens geeft hij alleen maar de stellige verzekering - in het stellig verzekeren is hij, zooals de lezers van mijn Gidsartikelen wel weten, een meester -, dat *mijn* résumé onjuist, en het *zijne*, dat hij er naast stelt, juist is, en dat ik 'werk met een geschut, dat in elken eerlijken oorlog verboden is', d.w.z., dat ik hem bestrijd *op oneerlijke wijze.*

Ik ben dus, strikt genomen, niet verplicht me tegen zijn ongemotiveerde beschuldiging te verdedigen. Omdat ik echter weet, dat stellige verzekering - vooral als er van beschuldigen sprake is - soms even goed, dikwijls zelfs meer geloofd wordt dan afdoend bewijs, *daarom* neem ik den onus probandi op mij. *Daarom* zal *ik* doen, wat B.d.H., *vóór hij beschuldigde*, had *behooren* te doen n.l. door analyse van en redeneering over den tekst van *zijn* boek den inhoud daarvan vergelijken met *mijn* résumé. Dan zal blijken, dat dit résumé, wat den inhoud, wat de beteekenis betreft, volkomen juist is, al worden er dan ook somtijds woorden in gebruikt, die - zooals B.d.H. met eenigen ophef verzekert - in zijn boek niet te vinden zijn.

Dit valt mij des te gemakkelijker, omdat het met de twee geïncrimineerde plaatsen een eigenaardig geval is.

Bij de eerste bewerking van mijn kritiek had ik, naast vele andere, ook de op deze twee plaatsen bedoelde passages van het boek van B.d.H. vrij uitvoerig geanalyseerd en besproken. Ze was daardoor voor 'de Gids' te omvangrijk geworden en moest bekort. Bij deze bekorting heb ik veel geheel weggelaten; ten opzichte van deze twee passages echter heb ik wèl weggelaten haar analyse en de daaraan vastgeknoopte redeneering, maar nièt het resultaat daarvan. Waar B.d.H. in zijn geheele boek als regel niets anders doet dan met stelligheid verzekeren, en slechts bij uitzondering, en dan nog op hoogst gebrekkige wijze, tracht iets te motiveeren, daar meende ik, dat ik me een hoogst enkele keer, door de noodzakelijkheid gedwongen, ook de weelde van een bloote verzekering mocht veroorloven, vooral omdat ik in staat en bereid was ieder oogenblik de ontbrekende motiveering te geven.

1) Alle cursiveeringen zijn van mij, indien niet het tegendeel wordt vermeld.

Datgene, waarvan B.d.H. de opzettelijke onjuistheid beweert is dus geen résumé, maar een resultaat van analyse en redeneering, ondernomen met het doel om de beteekenis, den werkelijken inhoud der besproken passages vast te stellen. Ik noemde het dan ook op de eerste plaats niet résumé, maar korten inhoud en gaf er op de tweede plaats in het geheel geen naam aan; ik vermeldde het alleen als iets, wat B.d.H. in de besproken passage deed.

Dit vermindert natuurlijk niet in het minst mijn verplichting om te zorgen voor de nauwkeurige overeenstemming van dit resultaat met dien werkelijken inhoud. - Van die overeenstemming hoop ik trouwens den lezer door het volgende te overtuigen. - Maar het maakt enkele afwijkingen in den vorm begrijpelijk. En het verklaart bovendien voor den lezer de nauwkeurigheid, waarmede ik in staat ben rekenschap te geven van den gedachtengang, die me bij het vaststellen van dit resultaat heeft geleid.

En nu is het allermerkwaardigst - met het constateeren van dit feit wil ik deze inleidende opmerkingen besluiten -, dat B.d.H. gemeend heeft uit het ontbreken van motiveering op deze twee plaatsen te kunnen concludeeren tot de onmogelijkheid van motiveering. Dat hij het als de natuurlijkste zaak ter wereld heeft beschouwd, dat ook *ik* er maar wat op los beweerde. En dat hij ten gevolge daarvan geen oogenblik heeft geaarzeld om de oorzaak van die *hem* onaangename beweringen te zoeken in *mijn* oneerlijke kwaadwilligheid.

Dit getuigt van veel durf, maar is niet verstandig.

Laten we echter overgaan tot een bespreking der twee herhaaldelijk genoemde plaatsen.

B.d.H. begint met van de eerste daarvan het volgende[1)] te zeggen:

‘Tot mijn verbazing las ik bij Jelgersma, dat de inhoud van mijn eerste hoofdstuk in 't kort deze is:

De wijsbegeerte = het denken, dat de waarheid denkt.

Het denken, dat de waarheid denkt = het ware denken.

Het ware denken = de waarheid.

En dus: de wijsbegeerte = de waarheid.’

1) pag. 3 van zijn artikel in ‘de N.G.’

Het gaat om de vraag, of deze, door mij gegeven, korte inhoud juist is of niet, en subsidiair over de vraag, of zelfs zijn onjuistheid mijn oneerlijkheid zou bewijzen. We zullen zien, dat het beantwoorden van deze tweede vraag volkomen onnoodig is. Ik stel haar alleen om goed te doen uitkomen, dat zelfs de onjuistheid van al mijn beweringen B.d.H. nog geen recht zou hebben gegeven tot zijn beschuldiging.

Maar ter zake.

In zijn eerste hoofdstuk lees ik ten opzichte van de zaak, waarover wij handelen.[1)]

1e De drijfveer tot de wijsbegeerte bestaat in den *waarheidsdrang.*[2)]

Hieraan vooraf gaat een korte inleiding, en hierop volgt een bladzijde zonder belang, die weggelaten had moeten worden. Dan volgt:

2e Zoo wij dus *helder willen inzien*, wat de drijfveer tot de wijsgeerige studie is, *behooren wij HET BEGRIP WAARHEIDSDRANG onder nauwkeuriger beschouwing te nemen.*'

Er moet dus een definitie van *het begrip waarheidsdrang* volgen, of, omdat het volgende te uitvoerig is voor een eenvoudige definitie, een redeneering over zoodanige definitie.

B.d.H. zegt verder onmiddelijk hierna:

3e 'Waarheidsdrang is een drang tot *het ware denken.*[3)]

Het denken is waar, wanneer het de waarheid denkt.

Waarheidszin is een behoefte en drang om de waarheid te denken.'[3)]

Ik moest, toen ik dit gelezen had, een oogenblik nadenken. De samenhang eischt een redeneering over de definitie van *het begrip waarheidsdrang* en er staan schijnbaar drie verschillende, van elkaar onafhankelijke definities. Hoe daarin de vereischte redeneering te vinden? Klaarblijkelijk had B.d.H., door een verkeerde toepassing van het beginsel der afwisseling, in de derde definitie geschreven *waarheidszin* in plaats van *waarheidsdrang.* Er is immers in die definitie sprake van 'een behoefte en drang;' ze past dus voor *waarheidsdrang* veel beter dan

1) pag. 2 van dat hoofdstuk; pag. 8 van zijn boek.
2) Cursiveering van B.d.H.
3) Cursiveering van B.d.H.
3) Cursiveering van B.d.H.

voor *waarheidszin.* Vervang ik dan bovendien nog de tweede der schijnbaar zelfstandige definities door de daarmee indentieke: ‘Het ware denken is het denken van de waarheid’, dan krijg ik een syllogisme in optima forma, dat de bedoeling van B.d.H. volkomen juist *moet* weergeven. Dit n.l.:

‘*Waarheidsdrang* is een drang tot het ware denken.[1)]	*(a)*
Het ware denken is *het denken van de waarheid*	*(b)*
En dus: *Waarheidsdrang* is een (behoefte en) drang *tot het denken van de waarheid* of *om de waarhaid te denken*	*(c)*

Zoo wordt samenhang gebracht in het schijnbaar samenhanglooze, en zin, formeele zin ten minste, in het schijnbaar zinlooze. *Indien* B.d.H. met de boven aangehaalde drie zinnen iets bedoeld heeft, dan moet hij dit bedoeld hebben.

Uit het gezegde volgt bovendien nog dit:

Waarheidsdrang is, volgens de beteekenis van het woord, een drang *tot of naar de waarheid.* Maar volgens *(a)* is hij een drang *tot het ware denken.* Volgens de meening van B.d.H. is dus:

De waarheid = het ware denken	*(d)*

Deze stelling, in verband gebracht met het vorige, geeft aanleiding tot een allermerkwaardigste gevolgtrekking, die ik voor de curiositeit vermeld.

Volgens *(b)* is *het ware denken = het denken van de waarheid.* En volgens (*d*) *de waarheid = het ware denken;* dus:

De waarheid = het denken van de waarheid	(*e*)

d.w.z. het resultaat van de werkzaamheid = de werkzaamheid zelf.

Ik sla nu anderhalve bladzijde over, omdat ze noch voor ons onderwerp noch op zich zelf eenig belang hebben. En vind daarna het volgende:

4e ‘Ontspringt nu de wijsbegeerte uit den drang om de waarheid te denken, *dan is zij zelve het denken van de waarheid.*’

Dit is een definitie van wijsbegeerte, die onmiddellijk hierop in eenigszins gewijzigden vorm nog eens met nadruk herhaald wordt in vers. Aldus:

5e ‘De wijsbegeerte is het denken, dat de waarheid denkt.

De wijsgeer is de waarheidsdenker,
En wil niet minder zijn dan dit.’

1) Voor het gemak van het citeeren merk ik de verschillende stellingen met letters.

Het is, alsof B.d.H. ze door dezen dreun in de harde hoofden zijner lezers wil stampen.

We hebben zoo een dubbele definitie van wijsbegeerte.

De wijsbegeerte is het denken van de waarheid of *het denken*, *dat de waarheid denkt* (*f*)

Deze definitie heb ik in verband gebracht met het voorgaande. Volgens (*b*) is:

Het denken van de waarheid of *het denken*, *dat de waarheid denkt = het ware denken.*

En volgens (*d*): *Het ware denken = de waarheid.*

En dus, ten minste volgens de meening van B.d.H.:

De wijsbegeerte = de waarheid.

Het gecursiveerde deel van dit betoog is woordelijk datgene, wat ik den korten inhoud van B.d.H.'s eerste hoofdstuk heb genoemd. En het volgt volkomen logisch uit de praemissen, die B.d.H. zelf ons heeft verschaft, uit den zin, dien zijne woorden moeten hebben, *indien* er heelemaal zin in ligt.

Wat heb ik nu door deze redeneering bereikt?

Zeker; van de onbezonnen en ongemotiveerde beschuldiging van B.d.H. is niets overgebleven.

Maar met dit doel had ik haar oorspronkelijk niet in elkaar gezet. En op zich zelf beschouwd is dergelijk geredeneer - menig lezer heeft ongetwijfeld onder het lezen deze opmerking reeds gemaakt - niet veel beter dan beuzelarij.

Ik moet er dus een ander doel mee gehad hebben.

Het eerste hoofdstuk van B.d.H. is naar mijne meening onbeschrijfelijk onzinnig. En nu wilde ik, zonder in de noodzakelijkheid te zijn de harde woorden te gebruiken, noodig om dit ronduit te zeggen, en zonder het opnoemen van alle onzinnigheden er in, die B.d.H. - het zij in parenthesi opgemerkt - in zijn résumé in ‘de N.G.’ argeloos heeft laten staan; ik wilde zonder dit alles den lezer in het algemeen laten voelen, hoe onzinnig dit hoofdstuk is, door hem duidelijk te maken, welke onzinnige gevolgtrekkingen men er uit kan afleiden. En in mijn Gidsartikel, zooals het gedrukt is, heb ik ditzelfde doel willen bereiken door die gevolgtrekkingen alleen maar te vermelden.

En dat ik dit doel volkomen heb bereikt; dat dus de boven

meegedeelde redeneering met haar resultaat meer is dan beuzelarij, dit blijkt uit de woorden van B.d.H. zelf. Na de vermelding van het resultaat of den korten inhoud, waarover ik tot nu toe gesproken heb, gaat hij aldus verder:[1)]

'Hij (Jelgersma) voegt daaraan toe: Het is een identiteitsleer van eenigen omvang, zooals men ziet. Of deze echter juist is, of zelfs begrijpelijk, dit waag ik te betwijfelen. Maar dit doet er niet toe, want ook indien ze juist was, zou ze ons niets verder brengen. - Aldus Jelgersma, en de lezer beaamt ten volle, dat ze ons niet verder brengt. Ja erger, de lezer, die dit résumé voor waar houdt, voelt reeds de onbehagelijkheid aankomen, waarmee de leegte van niets zeggende begripsformules ons aandoet. Welke mensch (behalve dan de schrijver van Den weg tot het Inzicht) heeft in zulke niets zeggende puzzle's behagen? Het kwasi-plechtig "en dus", waarmee het syllogisme sluit, is dan de kroon op de schijnredeneering'.

Nu is echter dat oneerlijke résumé, die schijnredeneering gebleken een juiste redeneering te zijn uit praemissen door B.d.H. zelf verschaft. Is dit zoo - en de lezer zal er, naar ik vermoed, niet aan twijfelen - dan heeft B.d.H. in bovenstaande woorden zijn eigen vonnis geveld. Ik onderschrijf het nagenoeg geheel. Alleen zou het, indien ik het had moeten formuleeren, misschien nog wat strenger uitgevallen zijn.

Nog erger maak ik het volgens B.d.H. op de tweede der geïncrimineerde plaatsen.

'Op dit eerste résumé bij Jelgersma', zegt hij[1)], 'volgt een tweede *dito*, mijn tweede hoofdstuk betreffende. J. schrijft: Hij (B.d.H.) begint er mee waarheid achtereenvolgens[2)] gelijk te stellen 1e met belangrijkheid of werkelijkheid, 2e met algemeenheid, 3e met absoluutheid, 4e met het geheel en 5e met het centrale beginsel der verschijning; en begaat zoo een serie begripsverwarringen enz.

Hier nu heeft mijn beoordeelaar zoo mogelijk nog slechter gefantaseerd dan bij het vorige résumé'.

1) pag. 3, van zijn artikel in 'de N. G'
1) pag. 3, van zijn artikel in 'de N. G'
2) *Ik* merk voor het gemak van het citeerende verschillende punten met cijfers.

B.d.H. verzekert ten stelligste, dat hij waarheid met geen dezer dingen heeft gelijk gesteld, ja dat hij niet eens een definitie van waarheid heeft willen geven. En hij verklaart, zooals we zagen, mijn geheele résumé van zijn tweede hoofdstuk - de lezer weet, wat hij van het woord résumé te denken heeft - voor een *dito* résumé als het eerste d.w.z. voor een werk van mijn oneerlijke kwaadwilligheid.

Ik begin met een algemeene opmerking.

Waarheid en onwaarheid zijn eigenschappen van oordeelen en van niets anders dan van oordeelen. Wanneer we dus de woorden waarheid en onwaarheid gebruiken, dan denken we ons oordeelen, die we voor waar of onwaar houden of verklaren. Hierover is ieder het eens.

Dat ook B.d.H. begonnen is met zich een dergelijk denkbeeld van waarheid te vormen blijkt uit het opschrift boven § 5 van zijn tweede hoofdstuk: 'De oude waarheidsformule: overeenstemming der gedachte met de werkelijkheid', en uit zijn nadere omschrijving van die waarheidsformule, die hij daar tot de zijne maakt, in diezelfde §: 'waarheid der *kennis* is overeenstemming van de gedachte met de werkelijkheid.' Immers *kennis* bestaat uit oordeelen. Tevens blijkt uit die § 5, dat hij, hoe pertinent hij het in 'de N.G.' ook ontkent, in dat tweede hoofdstuk bezig is met het zoeken naar een definitie van waarheid. Want wat is een waarheidsformule anders dan een definitie van waarheid? En is niet de laatst aangehaalde zin zelf een definitie in optima forma? Maar dit in het voorbijgaan.

Nu blijft B.d.H. niet getrouw aan dit zijn eerste denkbeeld van waarheid. Want dit zou hem alleen het recht geven om te spreken van een denken, waardoor we tot ware oordeelen komen. Hij echter gaat spreken van het denken van de waarheid of van het denken, dat de waarheid denkt, noemt dit ook het ware denken, verwart dit naar alle waarschijnlijkheid met *je* ware denken d.i. met het denken, zooals het behoort te zijn enz., enz., en vervalt zoo van de eene verwarring in de andere. Op deze wijze is zijn gezochte en te gelijk slordige manier van schrijven - zijn *temperament*, zooals hij het zelf noemt - een oorzaak van groot nadeel voor zijn denken. Dit in het algemeen.

Ik ga nu de in het zoogenaamde résumé opgenoemde punten

één voor één bespreken, en begin voor de kortheid telkens onmiddelijk met de aanhaling der woorden, waaruit ik mijn bewering heb afgeleid.

1e *De uitwendige verschijning*[1] is niet het ware van de ervaarbare wereld, maar het onware.'

Hier staat woordelijk, dat de ervaarbare wereld twee deelen of kanten of wat dan ook heeft, waarvan het eene waar is en het andere onwaar. Dat dus deze deelen of kanten of andere dingen oordeelen zijn, waaraan men de praedicaten waar en onwaar kan toekennen.

Dit zal B.d.H. wel niet bedoeld hebben. Hij heeft waar en onwaar gezegd, maar hij heeft iets anders bedoeld d.w.z. hij heeft waar en onwaar daarmede verward. Waarmede? Naar ik onderstelde, waarschijnlijk met werkelijkheid, maar misschien ook met belangrijkheid, zoodat hij heeft willen zeggen, dat de uitwendige verschijning aan de ervaarbare wereld niet is datgene, wat werkelijk of wat belangrijk is. Dit schijnt bevestigd te worden hierdoor, dat B.d.H. in zijn artikel in 'de N.G.[1] het ware gelijk stelt met het wezen. En wil men aan dit veelomstreden woord een verstaanbaren zin hechten dan moet het wel beteekenen: het werkelijke of het belangrijke. Ik houd dus ook nu nog genoemde onderstelling voor juist, in weerwil van B.d.H.'s pertinente ontkenning.

2e B.d.H. zegt[2] van de bizondere wetenschappen:

'Daar in deze van het bepaalde naar het betrekkelijk algemeene opgeklommen wordt, bereikt men *de volstrekte algemeenheid*, *de waarheid*, het verband des geheels nimmer.'

Hier wordt de waarheid gelijk gesteld met de volstrekte algemeenheid, hoewel ze er niets mee te maken heeft. Een volstrekt algemeen oordeel kan onwaar en een bizonder oordeel kan waar zijn.

3e 'Het kenmerk van het ware der wereld moet zijn de onafhankelijkheid. *Heb ik het onafhankelijke gevonden*, *datgene*,

1) pag. 19, van zijn boek. Cursiveering van B.d.H.
1) pag. 5.
2) pag. 21, van zijn boek.

waarvan alles afhangt, *terwijl het zelf afhangt van niets anders - dan heb ik het ware.*'[2)]

Ik heb hieruit, en in het bizonder uit het tweede gecursiveerde gedeelte, geconcludeerd - en zeer te recht, naar ik meen - dat B. de H. waarheid gelijk stelt aan onafhankelijkheid (of absoluutheid).

Daartegen gaat B.d.H., geheel in strijd met zijn gewoonte, nu werkelijk argumenteeren. Hij schijnt wèl te meenen, dat hij hier sterk staat. Anders had hij zich niet op zoo glad ijs gewaagd en zou hij niet zoo triomfantelijken toon hebben aangeslagen. Laten we zien.

'Wie hier de verwarde is,' zegt hij,[1)] 'blijkt aanstonds, als Jelgersma één mijner "begripsverwarringen" uitkiest. Het is die, waarbij waarheid *gelijk gesteld*[2)] wordt aan onafhankelijkheid of absoluutheid; waarop hij dan laat volgen: het *kenmerk van*[2)] het ware der wereld moet zijn de onafhankelijkheid, zegt B.d.H.[3)] *Hetgeen kenmerk van het ware is*, *en uitdrukkelijk door hem als zoodanig wordt aangehaald*, *heeft hij dus gehouden voor een gelijkstelling en met gelijkstelling bedoelt hij definitie.* "*Kenmerk*" *echter beduidt heel wat anders dan definitie nl. kriterium. Acht ik onafhankelijkheid het kenmerk van het ware*, *dan is hier dus van geen gelijkstelling*, *begripsverklaring of definitie sprake*' enz. Er volgt nog wat geleerdheid over kenmerk en definitie, waaruit blijkt, dat B.d.H. waarschijnlijk aan geen andere definitie denkt dan die door middel van het genus pronimum en de differentia specifica, en dat hij zelfs niet weet, dat een definitie een gelijkstelling is.

Wat van dit soort *argumenten* te zeggen? Moet ik er B.d.H. op wijzen, dat we hier te doen hebben met een logische of woord-definitie (de eenige trouwens, die te recht definitie heet), en dat hier geen sprake is van één kenmerk onder vele, maar van één eenig kenmerk? En dat dit de zaak geheel verandert? *Indien*, zooals B.d.H. zegt, onafhankelijkheid het eenige kenmerk van het ware is, d.w.z. *indien* alle dingen (dit woord, bij gebrek aan beter, in zeer algemeenen zin genomen), die waar

2) pag. 24, van zijn boek. Ook geciteerd in mijn Gidsartikel van Augustus j.l. Het is dezelfde plaats, die B.d.H. citeert, maar hij vergeet daarbij de tweede gecursiveerde helft.
1) pag. 4 van zijn artikel in 'de N.G.'
2) Cursiveering van B.d.H.
2) Cursiveering van B.d.H.
3) Zie boven onder 3e.

zijn onafhankelijk, en alle dingen, die onafhankelijk zijn, waar zijn, dan zijn alle andere kenmerken, welke die dingen bovendien nog mochten hebben, toevallig en dus van geen belang, en hebben we het recht waar en onafhankelijk voor hetzelfde te verklaren d.w.z. met elkaar gelijk te stellen.

Dit meen ik, dat B. de H. in de onder 3e aangehaalde passage van zijn boek gedaan heeft en, uitgaande van de praemisse, dat onafhankelijkheid het eenige kenmerk is van het ware, te recht gedaan heeft. Indien hij dit echter, zooals hij in de 'N.G.' verzekert, niet gedaan heeft - ik denk evenwel aan zelfbedrog - dan heeft hij een - vergissing meer begaan, dan ik van hem gedacht had.

Een voorname oorzaak van deze zonderlinge *argumentatie* in de 'N.G.' is waarschijnlijk deze, dat hij, zooals uit de laatste aangehaalde passage blijkt, aan het tobben is met het begrip van definitie. Ik wil trachten hem te helpen door een aanhaling.

'Een definitie,' zegt Sigwart[1)], 'is dus een oordeel, waarin de beteekenis van een woord, dat een begrip vertegenwoordigt, *gelijk gesteld* wordt aan de beteekenis van een samengestelde uitdrukking, die de *afzonderlijke kenmerken* en de wijze van hun verbinding... aangeeft; een *gelijkstelling* van twee teekens voor hetzelfde begrip, die juist daarom ook *omgekeerd kan worden.*'

Een *definitie* is dus ook volgens Sigwart, een *gelijkstelling*, en de gelijkstelling van het ware met het onafhankelijke onderscheidt zich alleen daardoor van een definitie, zooals ze hier door Sigwart in het eerste - niet in het tweede deel - der gegeven bepaling omschreven wordt, dat in plaats van 'de afzonderlijke kenmerken en de wijze van hun verbinding' één enkel kenmerk gekomen is. Het is niet te ontkennen, dat het eenigszins ongewoon is een zoodanige gelijkstelling een definitie te noemen.

Ik heb dit dan ook niet gedaan; *ik* heb voortdurend van gelijkstelling gesproken en alleen in het algemeen gezegd, dat B.d.H. in zijn tweede hoofdstuk een definitie van waarheid zocht; maar B.d.H. heeft het mij laten doen. Ik neem het echter desnoods voor mijn rekening, want het is, hoewel ongewoon, feitelijk volkomen juist.[1)]

1) Logik I, pag. 373.
1) pag. 5 van zijn artikel in 'de N.G.'

Het blijkt dus, dat de heele serie van *argumenten*, door B. de H. aangevoerd tegen mijn bewering, dat hij het ware gelijk stelt aan het onafhankelijke, alle zonder uitzondering onjuist zijn, en dat ze, wel verre van iets af te nemen van mijn bewering, alleen dienen om zijn eigen gebrek aan inzicht duidelijk te maken.

Hetzelfde kan men zeggen van zijn *argumentatie* tegen mijn bewering, dat het gelijkstellen van het ware aan het onafhankelijke een begripsverwarring is of, zooals hij het uitdrukt, dat de definitie waar = onafhankelijk onjuist is. Het blijkt, dat hij de reden, die ik voor mijn bewering aanvoerde, heelemaal niet begrepen heeft.

'Hoezeer Jelgersma in de war is', zegt hij[1)], 'blijkt uit zijn zoo hulpbehoeftige redeneering op blz. 287, "stel dat B.d.H. *meent*[2)] dit onafhankelijke gevonden te hebben. En dat ook een ander, een materialist bijv. diezelfde *meening*[1)] heeft. Deze laatste meent dat absolute gevonden te hebben in de materie... Zijn dan beide meeningen waar?" Uit deze redeneering moet dan blijken, dat mijn zoogenaamde definitie (van 't ware als 't onafhankelijke) onjuist is! Maar o goden, de foutieve *toepassing*[1)] van een definitie bewijst toch niets tegen de definitie zelve! enz.'

Er ligt in deze woorden een *begin* van inzicht nl. de erkenning, dat het hier aankomt op de *toepassing* van de definitie. Maar B.d.H. had in zijn nadenken een stap verder moeten gaan. Hij had moeten nagaan, waarin het beoordeelen van de juisthheid der *toepassing* bestaat. En hij had zich daarbij niet alleen moeten bedienen van algemeenheden of van voorbeelden, die met het besproken geval misschien zeer weinig gemeen hebben; maar hij had zich bij dat geval moeten bepalen.

Stel, dat de een *meent* het onafhankelijke gevonden te hebben in 'de Idee' en den ander in 'de materie', dan hebben we twee tegenstrijdige *meeningen*, waarvan er slechts één *waar* kan zijn. Beoordeeld moet dan worden, welke *waar* is d.i. of 'de Idee' of 'de materie' is het werkelijk onafhankelijke.

Hoe dit te doen?

Onmiddelijk, door waarneming? Er zal wel niemand gevonden

1) Cursiveering van B.d.H.
2) Cursiveering van B. d H
1) Cursiveering van B.d.H.
1) Cursiveering van B.d.H.

worden, die beweert, dat we onmiddelijk waarnemen, wat onafafhankelijk en wat niet-onafhankelijk is.

Even onmiddelijk dan, door intuïtie? Zou B.d.H. misschien van meening zijn, dat we een intuïtief oordeel kunnen vellen over onafhankelijkheid en niet-onafhankelijkheid? Dan zou hij het toch al groote aantal axiomas, waarvan hij, blijkens zijn mededeeling in de N.G., in zijn boek is uitgegaan, nog met één moeten vermeerderen. Ik heb dit niet durven onderstellen. Want dan zou het feit, dat over deze zaak tegenstrijdige meeningen bestaan, eerst recht onverklaarbaar worden.

Op middellijke wijze dus, door redeneering. Er schiet niets anders over. Maar dan moeten we, om over onafhankelijkheid en niet-onafhankelijkheid te oordeelen, in het bezit zijn van een kenmerk, dat onmiddelijk gekend wordt en dat een ander is dan de onafhankelijkheid zelf. Want deze als kenmerk van zich zelf zou alleen leiden tot pure tautologieën. Dan echter is dit kenmerk van onafhankelijkheid en niet deze zelf per slot van rekening het kenmerk van waarheid.

Het is dus inderdaad juist, dat het bestaan van tegenstrijdige *meeningen* over het onafhankelijke bewijst, dat onafhankelijkheid niet is het kenmerk van het ware, of, dat het ware ten onrechte *gelijkgesteld* wordt aan het onafhankelijke.

En ‘o goden!’ voor de triomfantelijke uitroepen en de verwondering aanduidende cursiveeringen van B.d.H. bestaat geen enkele reden.

Integendeel, mijn beweringen over zijn gelijkstelling van waarheid aan onafhankelijkheid of absoluutheid en over de daarin gelegen begripsverwarring zijn gebleken niet alleen niet *oneerlijk*, maar zelfs niet *onjuist* te zijn.

4e en 5e ‘Zoo is het Geheel de waarheid, die in de wereld is; en dit is de waarheid der ervaarbare wereld, dat zij staat in een verband des Geheels.’[1)]

En op de volgende bladzijde:

‘Het Geheel is niet een *som*[2)], een optelling aller verschijnsels, maar *het centrale Beginsel*[2)] der verschijning.’

1) pag. 25 van zijn boek.
2) Cursiveering van B.d.H.
2) Cursiveering van B.d.H.

Uit deze twee plaatsen heb ik geconcludeerd, dat B. de H. waarheid gelijkstelde aan het Geheel en aan het centrale Beginsel der verschijning. Te betoogen, dat hij hierdoor twee nieuwe begripsverwarringen begaat, acht ik onnoodig.

Ik ben gekomen aan het einde der taak, die ik mij gesteld had. Van de beschuldiging van B.d.H., dat ik opzettelijk onjuiste *résumés* van zijn werk heb gegeven, dat ik 'werkte met een geschut, dat in elken eerlijken oorlog verboden is', van die beschuldiging is niets overgebleven. Ik durf wel vertrouwen den lezer daarvan te hebben overtuigd. Maar ik ben ook nog een stap verder gegaan. Ik heb betoogd, dat mijn *résumés* niet alleen niet opzettelijk onjuist, maar zelfs niet *onjuist* waren. Ook dit betoog is, ik durf het wel onderstellen, vrij overtuigend geweest.

En ik meen dus het recht te hebben ten slotte mijn verontwaardiging uit te spreken over de lichtvaardigheid, waarmee B.d.H. mij van zoo iets ernstigs, als *oneerlijkheid*, heeft *durven* beschuldigen.

OEGSTGEEST, December 1910.

Korte dupliek van Dr. J.D. Bierens de Haan.

De Redactie der N.G. vergunt mij zoo kort mogelijk Dr. Jelgersma nog eens te woord te staan. Ik zal in een debat, dat voor niemand opbouwend is, en, sinds J. de zaken tot ‘persoonlijke feiten’ proklameert, voor niemand belangwekkend - korter zijn dan zij misschien bedoelt. Wat door mijn tegenstander opgeschroefd wordt tot een ‘persoonlijk feit’, is mijnerzijds geweest een beschuldiging van partijdigheid. In zake twee résumé's die Dr. J. van mijn werk gaf, heb ik hem verweten, dat hij ze totaal onjuist gaf. Ik acht dat vooringenomenheid verblindt, en wensch niet te bepalen waar de grens tusschen verblinding en moedwil ligt. Van moedwillige kwade trouw heb ik niet gesproken. Zoo J. deze beschuldiging in mijne woorden lezen wil, het is mij om het even: de fout zijner onjuiste résumé's verandert er niet door.

Op welke wijze tracht nu J. zijn onjuiste résumé's te redden? door te verklaren dat ze geen résumé's zijn, maar wat hij noemt ‘resultaten van analyse om den werkelijken inhoud van een hoofdstuk vast te stellen’. De werkelijke inhoud echter kan niets anders zijn dan de *gedachtengang* van een hoofdstuk. In de Gids schreef J. ‘de inhoud van het eerste hoofdstuk is in het kort deze’. Na deze woorden kan alleen een weergave van den *gedachtengang* worden verwacht; door niets anders kan ‘de werkelijke inhoud’ worden weergeven. Wat doet nu J.? (Zie zijn hier opgenomen stuk: Een persoonlijk feit) eenige uitspraken uit het verband van den gedachtengang losmaken en ze tot een willekeurig en door mij niet gesteld syllogisme verbinden. De cijfertjes, waarmee hij de uitspraken reguleert, zijn van hem zelf.

Deze methode om iemands gedachten weer te geven buiten zijn gedachtengang om, dus zonder het gezichtspunt waaruit de gedachten moeten verstaan, is even onjuist als onwijsgeerig. Zij is dezelfde handelwijze als die eener verouderde theologische scholastiek, die bijbelteksten samenlas om er een dogmatiek uit te konstrueeren en destijds oprecht kon meenen aldus ‘den werkelijken inhoud’ van een geschrift weer te geven. In werkelijkheid gaf zij niet dien inhoud, maar haar eigen meening, gelijk nu ook J. Dit is rationalistische schijnfilosofie, en bij J. rationalistische schijnkritiek. Op deze manier heeft een geestelooze verstandspraktijk voor haar geloovigen alles bewezen en alles weerlegd.

Maar erger:

Om zijn kunstwerk gereed te krijgen, moet J. een *uitspraak inschuiven*, die in het door hem geresumeerde hoofdstuk *niet voorkomt*, en die toch onmisbaar is, wil hij zich verdedigen. Met zekere argeloosheid vertelt hij erbij, dat deze uitspraak (die N.B. behoort tot wat J. noemt een opgave van den ‘werkelijken inhoud’ van mijn hoofdstuk) in mijn geschrift wel niet voorkomt, maar dat zij is ‘volgens de beteekenis van het woord’. Laat ons even de zaak bezien en met J.'s woorden (doch met mijn kursiveeringen) weergeven:

‘Waarheidsdrang is (*volgens B. de H.*) een drang tot het denken van de waarheid.’

‘Waarheidsdrang is (*volgens de beteekenis van het woord*) een drang tot of naar waarheid.’

‘dus (*volgens de meening van B. de H.*) is de waarheid = het denken van de waarheid; d.w.z. het resultaat van de werkzaamheid = de werkzaamheid zelf.’

Deze inschuiving sub 2 vervalscht natuurlijk de redeneering, die al niet eens de mijne was. En welk inschuifsel van ware schooljongensfilosofie heeft J. hier bedacht: waarheidsdrang te definieëren als een drang naar de waarheid, zooals honger drang is naar een boterham. Zoo wij waarheidsdrang een ‘drang naar waarheid’ noemen, bedoelen we natuurlijk een drang tot het *denken* van de waarheid, maar dan vervalt het heele syllogisme, omdat praemisse 1 en praemisse 2 alsdan hetzelfde zijn, en is het dubbel ongepast zulk onzinnig syllogisme zelf te bedenken

en vervolgens aan te wenden tot weergave van den ‘werkelijken inhoud’ van mijn Hoofdstuk.

Door zulke inschuifsels is de betrouwbaarheid eener redeneering onherroepelijk verloren. Dat J. tot zulken redeneertrant in staat is, werpt een eigenaardig licht op zijn herhaalde vermaning tot bewijzen, en op de waarde zijner beide Gidsartikelen in Juli en Aug. ll. waarin hij deze redeneering had willen plaatsen.

Hoewel het gehalte van J's redeneering nu voldoende is aangewezen, nog een korte greep. In het resumé van mijn tweede hoofdstuk is de willekeurigheid even treffend. Hij schreef: ‘B.d.H. stelt waarheid gelijk met belangrijkheid.’ Deze term nu is foutief en door mij niet gebruikt, omdat belangrijkheid beteekent de waarde van een ding voor anderen, terwijl waarheid[1)] (in objektieven zin bedoeld, als ‘het ware’) beteekent een betrekking op zichzelf: het *wezen.* Nu heeft J. te bewijzen, dat hij zuiver handelde door den term, dien ik niet gebruikte, toch in de inhoudsweergave van mijn 2de Hoofdstuk aan te wenden. Hij doet dit thans met deze woorden: ‘wil men aan dit veelomstreden woord (wezen, alias het ware) een verstaanbaren zin hechten, dan moet dit wel beteekenen het werkelijke of belangrijke.’

Dus: het veelomstreden woord, waarmee men derhalve, bij weergave van eens anders meening dubbel voorzichtig zij, wordt door J. omschreven lukraak (het ‘moet wel’ beteekenen) en op zijn eigen manier. Deze eigen omschrijving wordt dan aangewend om den ‘werkelijken inhoud’ van eens anders geschrift weer te geven! Aldus kritiseert men in het weekblad van een of ander provinciaal gehucht... doch ook voor den Heer J. schijnt dergelijk geknutsel filosofische kritiek!

Konstateerde ik bij J. verblinding voor de waarde van het werk van anderen, partijdigheid tegenover idealistische filosofie, hier komt nog een verblinding voor eigen fouten bij: zelfs waar deze fouten zichtbaar zijn als reklame-borden, schijnen ze bij J. er door te kunnen, waar het zijn eigene ‘bewijzen’ betreft. Derhalve ziet hij met voldoening terug op ‘de nauwkeurigheid waarmee (hij) in staat (is) rekenschap te geven van de gedachten-

1) Dat waarheid (‘het ware’) ‘een eigenschap van oordeelen is en van niets dan oordeelen, en dat hierover allen het eens zijn’ gelijk J. schrijft is allesbehslve waar. Men zie Eisler, Wörterbuch den Phil. Begriffen, voc. Wahrheit o.a. Augustinus, Hegel, Uphues.

gang, die (hem) bij het vaststellen van (zijn) resultaat heeft geleid.'

Schrijft J. 'ik durf wel vertrouwen de lezers te hebben overtuigd' dan komt mij dit zelfvertrouwen al te groot voor.

Wijst men nu den Heer J. op de ongepastheid van zoo, laat ons zeggen: subjektieve resumé's te geven als hij deed, dan acht hij deze beschuldiging 'een persoonlijk feit'. Persoonlijke feiten echter hebben geen recht op publieke belangstelling.

Kleine Piet en het nieuwe jaar door Herman Robbers.

Aan Willem Kloos.

Fel klemmende zijn kiezen op elkaar, zijn kleine duimen in de groezelbleeke knuistjes, tot pijndoens toe, had Piet het zichzelven bevolen, wel twintigmaal - dien naren namiddag alléén, hier in hun zolderkamertje, waar hij en Chris sliepen; er heen gestormd was hij, na een woest gevecht met Leentje; jees! dat in-eens beginnen te huilen van Mama ook! - gezwóren had hij 't zich: met het nieuwe jaar zou hij zijn leven beteren, zich heelemaal veranderen; nooit, nóóit meer zoo opvliegen, zijn vreeselijke drift, zijn akelige humeur beheerschen... 't Kón toch? ... Als je 't nou wóu, als je 't nou héél érg wóu?...

Dat was geleden... laat 's kijken... tien dagen nu. Ja, want daarna waren de Kerstdagen er nog geweest. Toen had hij 't ook weer even gekregen, maar niet zoo erg, en ze hadden hem gelukkig niet verrajen, Ma bijna niets gemerkt. Twee Zondagen achter elkaar - het is ook zoo... pf!!.. om te stikken!... Hij althans kon er niet tegen... Zoo kregelig verdrietig werd je er haast altijd van...

Voorbij was dat alles nu!... Ja, goddank... Uit!... Wég!... Voor goed gedáán!.. Een opluchting!... Want nu wás het Nieuwjaar... Hij had weer niet op mogen blijven gisterenavond, zooals Chris, en zooals hem toch eigenlijk verleden jaar al... half en half... Een jongen van twaalf jaar... Enfin... Gezeurd had hij er niet om... Mórgen begint het, van morgen af is het meenens, had hij zich telkens gedacht, en hij wist wel: als je laat naar bed gegaan bent, den volgenden dag, met die gloeierigheid in je oogen en je handen, dan kwam het haast geregeld, overviel het je soms in-eens, akelig, akelig!...

Nieuwjaar, het nieuwe, versche, onbesmette jaar, nu is het er, nu ben ik er in!... Hij schrok er telkens een beetje van, als hij 't zich zoo helder bewust werd, duwde zijn kaasbol in het warme kussen - dan ruischte het in je ooren, heel zachtjes - trok het dek wat op... Nu is het er... Dus nu voortaan altijd, áltijd, iederen dag, ieder oogenblik, het heele lange jaar door... ja en dan weer een niéuw, en weer een en weer een... God-nog-toe! Benauwend!... Nou ja, maar 't wordt natuurlijk aldoor makkelijker. De eerste tijd is de lastigste, verreweg... Hij geloofde, dat, als je 't maar ééns een maand hebt uitgehouden... Hè ja!...

En toen moest Piet plotseling weer sterk aan zijn moeder denken en kwam hij regelrecht in een heerlijke, heilige stemming. Hij begon te hijgen en zijn hoofd heen en weer te draaien, maar 't bleef toch heerlijk. Lieve, lieve moedertje, wat zou ze nú van hem gaan houden!... Hij wou er expres niet over praten, niks beloven, ze zou het wel merken. In éénen zou het haar opvallen!... En dan zou ze gelukkig zijn en hem aankijken, met die oogen... lachend, en toch... met dat trillinkje aan haar mond... Onrustig draaide de jongen zijn rondgeknipte kop in het broeiïge kussen om en om, voelde tranen, heet in zijn oogen, maar dan dadelijk, in het katoenen sloop, lekker koude plekjes...

Het moest nog vroege ochtend zijn. Flauwtjes waasden schemerranden langs de gordijnen. Chris, in het andere bed, sliep blijkbaar nog vast; nachtelijk gromde zijn gesnork. Toch kwamen er van buiten soms al vage geluiden van overdag, dof negotie-roepen uit een zijstraat, dichterbij een hond die kefte, daar tegenin het norsche gebrom van een man - zou die dronken zijn?... Maar dan weer enkel, heel hoog en ijl, druk sjielpen van musschen, in de goot bij het raampje hier...

Dus voortaan altijd inschikkelijk zijn en zacht, een makkelijke jongen, nóóit meer uit zijn humeur, nóóit meer boos worden en erop turven, ook al dreinde Chris nóg zoo, of al verveelden en prikkelden hem de meisjes met hun maniertjes en hun malle eigenwijsheid... Ja... Maar dan zeker ook wel méér dan vroeger - want o! vroeger toch ook al dikwijls! - Ma's lieve stem hooren praten, tegen hém, zacht en innig en vertrouwelijk, en

die heerlijke hand voelen strijken boven-over zijn hoofd.... Grapjes maken met haar!...

Piet deed zijn oogen dicht, glimlachte... Hij luisterde naar de vogels en voelde zich opgenomen in hun zaligheid... en zoo sliep hij ten slotte nog even in, met niets dan dat hooge gesjielp in zijn hoofd, en zijn groote, heilige voornemen.

Toen ze, wat later, allemaal beneden waren, om de ontbijttafel in de huiskamer, Mama en Chris, Truus en Leentje, en de kleintjes met het kindermeisje, die hun slabbetjes voorbond, hun pap voerde, en Papa ten slotte ook was binnengekomen en befeliciteerd - met nadrukkelijk-uitgestoken handen en schuw onderzoekende blikken door de grooten, met vluchtige zoentjes door Cornelis, Henk en Marietje - en toen ze de nieuwjaarskaarten hadden mogen bekijken, die lagen bij Pa-zijn post; er waren gekke bij, met bloemetjes en duifjes er op, van de kantoorknechten en het jongste bediendetje; toen was er een algemeene feestelijke luidruchtigheid. Mama scheen moe te zijn, ze zat erg in-mekaar, vond Piet; maar 't was toch zoo prettig naar haar verteederd lachende gezicht te kijken. En Papa was bizonder goed in zijn humeur blijkbaar; hij knikte vroolijk en tong-klakte tegen Marietje, die in haar kinderstoel te ritten zat en te zwaaien met haar paplepel. Buiten scheen de zon, en ook even de kamer in, een bizonder heldere, een niéuwe zon. En de kinderen praatten soms allemaal tegelijk. Tot plotseling Papa, hard met zijn hand op tafel slaande, zoodat de kaasstolp rinkinkte, bulderde de kamer door. ‘Nou! stil wezen allemaal! Wat donder! Is dat een leven! Ik kan niet verstaan wat Ma zeit!’

Aanstonds verstomde het kabaal. Truus en Leentje fluisterden verder samen en Chris at zwijgend zijn boter'am, nu en dan naar zijn moeder kijkend met een éven ironisch samentrekken van zijn wenkbrauwen; Piet blikte telkens opnieuw, wat angstig, naar Papa's oogen op. Maar gelukkig, die stonden al gauw weer gewoon, keken aandachtig-zoekend de krant in. Mama was ook een beetje geschrokken. Zij had Kees maar alleen even willen vragen, met het oog op dit en op dat, hoe laat ze nu van middag uitgaan zouden, voor het noodige bezoek aan zijn vader - wat had hij

gedacht?... ‘Hé?... Wel!... Och, 'k weet het niet... Wat vin-je?... Om een uur of drie bijvoorbeeld...’

't Bleef goed en vredig verder. Papa ging naar zijn kantoor en Chris moest ook uit: iets gaan vragen bij een vrind, zei hij, éven blozend; Truus meesmuilde. De meisjes gingen op zolder, huishoudentje spelen met de poppen, en Piet vroeg, gedempt, of hij niet mee mocht doen. Verwonderd en wat wantrouwend stonden ze toe: als hij aardig was dan. Mama kwam er later eens naar kijken, even er bijzitten en voor grootmoeder spelen, zij lachte genoeglijk en, als terloops, streelde met haar lange magere vingers over zijn hobbelbol; Piet keek niet op; maar hij kreeg er, met een duizel-snelle herinnering aan zijn gedachten van 's ochtends in bed, een korten ril van. Op zolder, waar geen gordijnen voor de ramen hingen, blonk de zon in straffe lijning over de grauwe planken. Het was een bizonder zachte dag voor Januari. Of 't voorjaar al kwam.

En hij voelde zich droomerig gelukkig, kleine Piet, zoo vreemd gelukkig. Het zou bést gaan, het lukte, gemakkelijk; hij begreep nu zelf niet meer dat hij zich vroeger dikwijls zoo verschrikkelijk onrustig, ontevreden, miskend en verdrietig had gevoeld. Alles was toch eigenlijk zoo góed hier thuis, als Pa maar niet boos was, en, nou ja, op school!... Er waren ook nog een boel prettige dingen in het vooruitzicht: verjaardagen, en dan dat partijtje bij zijn vriend Willem, en... wie weet, misschien kwam er nog wel ijs! Één Januari, het kon nog heel goed... Heerlijk maar dat het er nu wás, het nieuwe jaar. Hij vond net, of je 't aan alles zien kon, of 't overal een beetje anders was dan vroeger, helderder, rustiger, buiten ook, als je hier op zolder door het raam keek. Tenminste als je naar bóven keek, naar den blauwigen hemel en naar de overkantshuizen - niét op straat. Naar de straat keek hij liever niet. Want die leek precies als anders Zondags, zoo leeg, zoo saai, zoo... och, hij wist zelf niet... vervelend... Nee, binnen in huis was 't oneindig veel prettiger, helderder, vroolijker. Hij voelde iets heerlijk-vredigs en liefs om zich heen, en 't leek wel, alsof dat het nieuwe jaar zelf was, en ook net of er iets bestond tusschen hem en het nieuwe jaar, een afspraak! Het ging hem helpen, het nieuwe jaar, hem helpen in zijn nieuwe leven, hem helpen, niet meer

driftig en kribbig te worden. O ja, hij voelde het, telkens sterker, het zou héél goed gaan. Een onmogelijkheid leek het hem zelfs nu, in dit mooie, helle, gloed-nieuwe jaar, en terwijl iedereen om hem heen óók veranderd scheen, vroolijker en liever geworden, óóit weer zoo narrig-verdrietig, wanhopig of balsturig te worden en zoo'n lust te krijgen er op te slaan. Wat keken ook de meisjes, Truus en Leentje, hem soms aardig aan vandaag! Hij geloofde toch wel, dat ze van hem hielden. Niet zooveel als Ma natuurlijk, maar wél een beetje. Nu, hij van hun ook!

Heerlijk ging de morgen om. Bij de buren speelde iemand viool en Piet stond er een poosje stil-droomig naar te luisteren; en hij voelde zich weer opgenomen in diezelfde zalige vredigheid van vanochtend-vroeg toen de musschen zoo sjielpten. Een vroegere meid, Antje, die jarenlang bij hen gediend had, maakte een ochtendbezoekje, kwam mama en hen allemaal feliciteeren. Het speet haar, zei ze beleefd - maar zonder er iemand bij aan te kijken - dat ze meneer niet trof. Piet merkte dat hij daar even verwonderd over was.

Ook het koffieuur ging nog prettig voorbij. Papa had op kantoor een goede tijding gevonden, hij was in zijn schik, een weinig opgewonden zelfs; vroolijk praatte hij met mama en de kinderen mee. Afgesproken werd, dat de meisjes thuis zouden blijven, maar Piet moest met Chris gaan feliciteeren, bij Grootpa, de ooms en tantes. 't Zou de eerste keer van z'n leven zijn; verleden jaar was Chris nog alleen gegaan. Piet vond het wel leuk, maar aan Chris zag hij, dat die 't lang niet zoo prettig vond... Waarom niet?... Was hij dan liever weer alleen gegaan?... Chris zei niets... Enfin, dacht Piet, 't komt er ook eigenlijk niet op 'an... Maar 't bleef hem toch 'n beetje hinderen, dat zure gezicht... Pa en Ma zagen het niet... Of ze letten er niet op... Chris was het voorbeeld in huis, een lieve, inschikkelijke jongen... Niet aan denken maar, zei Piet in zichzelf, wat doet het er voor mij toe, hoe een ander is!

In hun beste pakken waren ze natuurlijk, allebei. Chris - die dan ook al zeventien was, - droeg keurig een donkerblauw colbert, staand boordje met omgeknakte punten, lange broek waarin de winkelvouw nog hoekte. Piet zijn nieuwe donkergrijze Norfolk-

pak met de platte plooien over de borst, een breeden witten kraag en het kleine roode dasje dat hem zoo kwiek stond, vond mama; maar hij mocht er vooral niet aankomen! Verder zijn mooie nieuwe rijglaarzen, klemmende helaas bovenaan als je ze netjes strak dichtreeg, en zwarte kousen, nog zonder een enkel gaatje. ‘Handschoenen aan, hoor’, had Papa gecommandeerd toen hij hen samen zag weggaan ‘O!.. ja Pa...’ Maar daar kwam natuurlijk niet van in, stel je voor! Dat wil zeggen: Chris trok de linker aan, hield de andere zwierig-los in de hand-met-den-wandelstok; Piet moffelde de zijne dadelijk op een knoedeltje in zijn broekzak. Die broeiige dingen! Hij zou ze wel even aantrekken tegen dat ze bij Grootpa en Grootma kwamen, daar immers zouden Papa en Mama dan óók zijn misschien.

Op straat was het al minder prettig. Hij had het eigenlijk wel vooruit geweten, bedacht zich Piet, maar 't viel hem toch nog tegen. Chris scheen erg uit zijn humenr te zijn, hij gaf haast geen antwoord als Piet iets zei, of lachte schampertjes. ‘Visìtes maken, 't is je lol...’, had hij gemopperd toen ze nog amper buiten waren. Maar daar zat het 'em toch niet alleen in. Weer hetzelfde was het van altijd 's Zondags in de straten, vooral in het midden van de stad, dat saaie, triestige, doodsche, van de gesloten winkels en het dreinerig sloome gestap van al die menschen in hun Zondagsche kleeren; het akeligste, lijzigste wel gingen de gearmde paren. Overal kwam het vandaan, je wist niet hoe; alles zag valer, vervelender, suffer dan in de week, zwarter en donkerder ook, zelfs in den zonneschijn. En erger nog dan anders Zondags leek het vandaag. Voller nog en zwarter, een zwoele volte. Piet herinnerde 't zich nu ook in-eens van verleden jaar, toen Mama ziek en hij met Papa alleen naar Grootpa en Grootma geweest was: vreeselijk vervelend!... Niet de volte, o nee, in de week kon er heel wat erger herrie zijn, maar dat was een prettige drukte, helder en wakker, terwijl nu... ugh!... 't naarste werd het om je heen, als er een paar dronken mannen kwamen aansloffen en -zwaaien, lollende dronken mannen in zwarte pakken, hun hoeden scheef en hun dassen scheef, over de kilglimmig-witte overhemdsvlakken. O, die griezelige gezichten met de opgetrokken wenkbrauwen onverschillig boven de lodderige oogen, en die openhangende monden waaruit hun galmen lalde. - Piet

kreeg er soms een huiverigen schrik, werd er ééns bijna misselijk van.

‘Eerst maar na' 't anderhalve fregat, hè?’ zei Chris, die een sigaret had opgestoken, ‘dat 's 't dichtstebij, en je krijgt er haast nooit wat te drinken....’

‘'s Goed’, kwam Piet stilletjes.

Het waren zijn moeders twee ongetrouwde zusters die Chris bedoelde, oude-jongejuffrouwen, die samenwoonden op kamers. Van ‘de meisjes’ spraken Papa en Mama onder elkaar. Piet dorst het haast niet te laten merken, en vooral niet aan Chris, die nooit anders dan spottend over ‘de oude meujen’ of zoo praatte, maar hij hield wel van tante Lien en tante Cato en van die schemerige stille kamer, hij vond het er tenminste heelemaal niet naar. Ook vermoedde hij eigenlijk, dat Chris in in zijn hart het net zoo min kwaad meende met de tantes, maar, 't was nu eenmaal zoo, zeggen kon je zulke dingen bijna nooit, 't klonk belachelijk. De tantes hadden geregeld een trommeltje met koekjes en ze vonden het blijkbaar vreeselijk prettig als er eens iemand kwam. 't Leek meestal net of ze je zaten af te wachten. Ze waren erg nieuwsgierig en vroegen naar alles. Je kon daar dan ook precies vertellen wat je zoo in je gedachten kwam, dingen die je anders alleen op school en tegen mama zeggen kon; ze luisterden naar álles - écht luisteren, ernstig, net als naar een groot mensch - en dan deden ze zoo leuk verbaasd, riepen telkens: ‘O!’ en ‘gunst!’ of, ‘nee maar jongen, 't is toch nie-waarr’ Ja, soms sloegen ze hun handen in elkaar en schudden ze hun hoofden van verwondering. Het eenige vervelende was, dat ze altijd heimelijk wat schenen aan te merken te hebben op je kleeren, of op 't geen je vertelde van thuis, of op een boodschap die je moest doen - niet dat ze er direct iets van zeiden, tegen hem, maar ze gaven elkander teekens of smoesden samen en deden dan zoo'n beetje minachtend met hun schouders of monden....

Ook nu zaten de tantes - pietje-paraat, zooals tante Lien, de vroolijkste van de twee, dat noemde - op hun gewone plaatsen, tegenover elkaar aan den raamkant, en het trommeltje met zijn paarlemoerige kleurtjes, stond tusschen hen in op het

penanttafeltje, naast den grooten kristallen flacon met eau-de-cologne, waarvan de voet, net als een bordpapieren zon, omgeven werd door de twaalf punten van een kleedje, wonderlijk knap bewerkt, met echt gouddraad, door tante Cato.

Met je ouderen broer bij de, tantes komen is lang zoo prettig niet als alleen, merkte Piet - en nu hij er zat herinnerde hij zich dat ook van vroeger -; tante Cato, de kleine, schichtigbewegelijke, die op verjaarsvisites thuis juist altijd de stilste en schuwste was, deed nu voornamelijk het woord, pratende aldoor tegen Chris - van hem, Piet, werd haast geen notitie genomen; - ze vertelde, een beetje vinnig gedecideerd, alsof het allergewichtigst nieuws was, van onaangenaamheden die ze hadden met de huisjuffrouw, en dat ze er hard over dachten om andere kamers te zoeken; Chris moest het maar vast eens aan mama vertellen....

‘O ja’, zei Chris, die geluisterd had met een glimlachje en even opgetrokken wenkbrauwen - Piet zag het wel, maar de tantes schenen er geen erg in te hebben - ‘ma weet er, geloof ik, al zoo iets van... Tenminste ze had het er laatst over....’

‘Hè?... Zóó?... Met wie dan?’ vielen de tantes hem verbaasd in de rede. Ook tante Lien had met haken opgehouden, haar zware hoofd opgelicht en vooruitgestoken.

‘Ja... met wie ook weer?... Ik weet het heusch niet meer... 'k Geloof haast met tante Door, maar...’

‘Hm!... Zóó!...’ De tantes keken elkaar een oogenblik aan, met strakke gezichten; tante Cato knikte even.

‘'t Is anders nog heelemaal geen uitgemaakte zaak, hoor,’ zei tante Lien dan, en ze peuterde, het raam door en in het spionnetje turend, met haar haakje tusschen de scheefgetrokken lippen: ‘'k Ben toch zoo gewend 'an me plekkie hier, hè?... 'k Zou nie-graag veranderen....’

‘Hm!... Nja... nja...’, kwam tante Cato, en ze stond schichtig vlug op, liep schielijk tot bij een van de kastdeuren achter in de kamer. Daar bleef ze staan, handen omlaag, alsof ze zelf niet meer wist wat ze er doen wou. Dan, zich half omdraaiend, verlegenachtig: ‘Wat ik zeggen wil, lusten jelie soms een glaasje limonade?’

't Was een zeldzaamheid! Snel keken Chris en Piet elkander aan, éven maar.

‘Heel graag, tante!’

‘En een koekie d'r bij, hè?... Och toe, presenteer jij ze n' is, Lien!

Toen Piet en Chris weer op straat liepen, merkten ze, dat ze, eigenlijk een beetje te lang bij de tantes waren gebleven. Over drieën, het daglicht begon al te verminderen. Ook werd het nu dampig in de straten, schemerig grauw en vaal, en de keien en stoepsteenen, ofschoon het toch niet geregend had, zwartig en vet glibberig. Wat jachtig liepen ze door. Piets laarzen knelden bovenaan. Hij voelde een onberedeneerden, hinderenden weerzin tegen de menschen op straat.

‘Ja’, zei Chris, ‘weet je wat, laten we nou eerst maar even na' oom Henk en tante Door gaan, en dan na' Groopa. Misschien treffen we daar dan ook oom Piet en tante Bet wel. Dan zijn we d'r af....’

Hoezeer hem de middag tegenviel, dit zeggen stelde Piet nog feller te leur. Van al de ooms en tantes hield hij 't meest van tante Bet. Oom Piet was een vervelende hannes, die pedante schoolfrik - zooals Chris nog laatst gezegd had - een saaie stijverd, ja, die van anders niet wist dan leeren, leeren, altijd maar lééren... Maar tante Bet - als hij éven aan haar gezicht dacht voelde Piet al iets lichts in zijn hoofd; zij was ook de eenige op de wereld met iets ma-achtigs; hij wist niet waar dat eigenlijk in zat, hij geloofde in haar stem vooral. Alleen, ze was veel vroolijker dan Ma. Ze kon vreeselijk leuk zijn. Malle verhaaltjes vertellen met viezigheidjes erin, en dat dan met een onschuldig recht gezicht, net of 't heel gewoon was... éénig!... Trouwens ook Hansje en Loetje, de kleine meisjes, het tweeling van oom Piet en tante Bet, waren leuk om mee te spelen, zoo'n paar echte, gezellige knuffelkindertjes; láchen dat ze konden!...

‘Hè jakkes, niet na tante Bet?’

‘Wat?.. Néé!... Spijt je dat zoo?... Zeur nou niet alsjeblieft!.. Jij ook altijd met je tante Bet en d'r flauwe vertelseltjes!’

Piet zweeg. Hij tuurde een zijstraat in, kwasi aandachtig. Snel had hij zich zijn heilige voornemen te binnen gebracht, merkend

meteen dat hij er een heele poos niet aan gedacht had; hoe was 't mogelijk?... Oppassen, oppassen!... Het gemeene was juist dat het je zoo in-eens overvallen kon... Als er niets moeilijkers kwam dan zoo'n plagerijtje van Chris, en dat hij moest afzien van een bezoekje aan tante Bet, dan zou 't nog wel schikken!...

Ze stapten haastig door, een hoek om, en kwamen in een nieuwe wijk van de stad. Daar was het ook op werkdagen saaileeg en de huizen allemaal zoo ongezellig nieuw, vervelend om te zien, zoo verschrikkelijk ordelijk en eender, twee ramen, twee deuren, twee ramen, twee deuren; sommige lagen in schemerige portiekjes, diep-in en stil. Dat er nu zelfs vandaag hier geen menschen te zien waren! Gingen ze dan niet uit in deze straten... Enkele suffe wandelaars maar... En voor de ramen nu en dan een gezicht, naar voren komend uit het donkere tusschen de gordijnen.

Soms hoorde je, gedempt, pianomuziek, en verderop speelden, midden op straat, schreeuwerig, een paar jongens en meisjes met een hondje - wat een schelle stemmen en gekef! - maar dan weer waren je eigen stappen en het dof-schorre roepen van een jood met sinaasappelen, dat uit een zijstraat kwam, de eenige geluiden in den vergrauwenden schemer tusschen die vervelende huizen.

En Piet begreep het weer zelf niet goed, maar hij voelde in eens dat hij een scherpen wrevel in zich droeg, niet alleen tegen deze buurt maar haast evenzeer tegen de menschen die er woonden, en dat hij 't ellendig vinden zou als zijn vader en moeder ook eens in hun hoofd kregen hierheen te willen verhuizen. Dat hem zoo welbekende - gehate, maar bijna niet te weerstreven - gevoel van ontevreden korzeligheid, van zich te ergeren, van zich heftig boos te willen maken en lekker iets kapot te willen slaan, drong zich telkens in hem naar voren. Hij kreeg het er benauwd van.... O, hij moest oppassen!.... En nu was er eigenlijk toch nog heelemaal niets gebeurd....

In een breedere straat kwamen ze eindelijk, waar twee gelijke rijen boompjes stonden, winterboompjes, kaal en zwart, - maar er zaten toch hier en daar nog week-bruine bladeren aan, en van die aardige, heel fijne takjes, die schenen in elkaar gestrengeld. Een kleine verademing. - Daar middenin die straat, een

heel huis, met hardsteen van onderen, woonden oom Henk en tante Door met hun kinderen, die vervelende neefjes en nichtjes, Henk en Freek en Jetje en Lot, waar Piet en zijn broers en zusjes thuis altijd de gek mee staken, omdat ze zoo lijzig en nuffig waren, zoo mal-pedant - en waarop?!

Al in de gang hoorden de jongens dat er meer visite was, roezig druk praten en gelach. En bij hun binnenkomen, door de deur van den salon - voorkamer eener suite - zagen ze ook, in schemering en rookwadems, verscheidene lachende gezichten, waarvan ze er zich een paar herinnerden van vroegere bezoeken hier. Oom Henk stond midden in de kamer, de handen in zijn zakken, hij vertelde blijkbaar iets waar ze allemaal om lachen moesten. Toch stapten Chris en Piet maar recht op hem toe, met hun felicitatie en uitgestoken handen - die hij even vatte, aandachtloos; ‘dag, vent! dank je’ - toen ook naar tante Door. Maar Chris scheen het heelemaal niet noodig te vinden, ook al die anderen een handje te gaan geven; hij ging zitten; en Piet, zijn voorbeeld mechanisch volgend, schoof zich stil op den stoel naast zijn broer.... Gelukkig, van de neven en nichtjes was er niemand in de kamer.

Maar toen, in-eens, luid-ruchtig: ‘Zeg, jelie bent ook een paar mooie!’ riep oom Henk, ‘is er niemand anders in de kamer? Zou je de menschen niet 'is fatsoenlijk goeiendag zeggen?’ En opnieuw was er algemeen gelach; iedereen keek naar hen.

Ook Piet blikte snel naar 't gezicht van Chris naast hem, en hij zag, met even een zweem van voldoening, maar toch dadelijk sterk gevoel van broederlijke eensgezindheid, dat zijn broer, evenals hij zelf, gehinderd was, een kleur kreeg, en boos-strakke oogen.

‘O! Wel zeker, oom. Allemaal goeiemiddag, hoor’, zei Chris vluchtig rondkijkend, met kalm-brutale stem.

Jees!... Piet voelde zijn haarwortels branden en jeuken, zweetige warmte in zijn handen. Hij was erg geschrokken. Als dáár maar niets van kwam! En móest hij dan zijn broer niet helpen en ook flink boos worden tegen oom? Het zou niet mogelijk zijn er buiten te blijven.... Maar tante Door, juist langs haar man gaande met den koekjestrommel, lei even haar hand

op diens arm, waarop hij, ooglachend, haar aankeek, zij even schudde het hoofd, het breed en glanzig opgemaakte haar-hoofd. Dan, op Chris en Piet toetredend zei tante vriendelijk: ‘Hier jongens, jelie houdt wel van een koekje, hè?... En een glaasje limonade?’

‘Dank u, tante’, zei Chris - en Piet schrok opnieuw; hoe bits-beslist was nog die stem! - ‘We hebben al wat gehad bij tante Lien en tante Cato... We kunnen trouwens maar even blijven, want we moeten nog na' Groo-pa en Groo-ma.’

‘Zoo.... zoo.... kleine Piet’ - oom Henk was vlak voor hem komen staan, wijdbeens, en nog altijd handen-in-zakken - ‘zoo... zoo... wel... en hoe gaat het nou op school?’

‘Best oom’, kwam Piet kleintjes, ‘maar we hebben op 't oogenblik vacantie.’

‘Zoo... zoo... en... weet je nou al wat een A is?’

Het was ooms gewone aardigheid. Flauw! Piet hoorde weer lachen verderop in de kamer, maar hij dorst niet langs oom heen te kijken naar wie 't deed. Al zweteriger en prikkeriger warm werd hij. Die groote, zware en donkere figuur zoo vlak voor hem benauwde zijn borst en keel. Hij had er wel tegen willen schoppen, maar voelde tegelijk ellendig zijn machteloosheid.

‘Jawel oom’, kwam er verlegen.

‘Zoo.... zoo.... nou, dat's knap, hoor! Hahaha, jij zult er wel komen.’ En in-eens, - 't was een hulpeloos lijden - greep oom Henk Piets hoofd tusschen zijn groote, vleezige handen en wreef hem hard langs zijn ooren, die pijnlijk omknakten. Piet kreeg er tranen van in zijn oogen, maar hij zei niets, duwde enkel zijn hoofd zoo ver mogelijk achteruit, totdat hij het stootte aan het lofwerk van de stoelleuning. ‘Hahaha’, schaterde oom nog altijd. Maar dan in-eens, in zijn achterbroekzak grijpend, haalde hij zijn portemonnaie voor den dag, vingerde er, na een oogenblik zoekens, twee kwartjes uit. ‘Zeg, Chris, rook jij al?’

‘Zeker, oom.’

‘Nou, hier, koop jij daar dan maar een pakje sigaretten voor, hé?... omdat het nieuwejaar is... en... Pietje... hier... jij hebt ze zeker nog liever van chocola...’

‘Dank u wel, oom’, zeiden de jongens om beurten, aannemend de kwartjes die ze vervolgens vlug wegstaken. Schuwig

blikten ze op zij. Ook Chris kreeg opnieuw een kleur. Er scheen gelukkig niet op hen gelet te zijn, juist was er algemeen gepraat tusschen de gasten onderling. Toch voelden zich de beide jongens sterk vernederd. Schichtig stonden ze nu weldra op om weg te gaan.

Een paar minuten later, op straat weer, liepen Piet en Chris zwijgend naast elkander voort. Ofschoon ze zich nu toch wel erg sámen wisten. 't Was de eenige troost in hun beider, nu gelijke, stemming van gedrukte en wrokkige oproerigheid.

Chris kwam het eerst los. ‘Nou... nog na' Groo-pa, en dan is 't goddank weer voorbij... tenminste als oom Piet en tante Bet daar ook zijn... want anders maakt die saaie kloen natuurlijk herrie...

‘En oom Jan dan’, vroeg Piet.

‘Die hoeft niet. Die ontvangt toch immers geen visite! Een ongetrouwde man, op kamers... Nou, 't is ook al wèl waarachtig’, foeterde Chris.

‘Ja’, kwam Piet. Dan, na een poosje: ‘Zeg, wat vervelend is die oom Henk toch altijd, hè?’

‘Misselijk’, siste Chris nijdig.

‘Dan toch nog maar liever oom Piet - wat?’

‘Hm!... Och ja...’

Het was bijna geheel donker nu. De straatlantaarns werden opgestoken. Met sombere, vreemd beangstigende armoedigheid deden in den dampigen avond hun rosse schijnsels den jongen aan. Toen zij weer midden in de stad kwamen leek het wel of daar nog meer dronken kerels te zingzwaaien liepen dan vroeger in den middag. Ook meiden lolden mee in de onberekenbare slingers. Herhaaldelijk week kleine Piet verschrikt op zij. Zoodat Chris er om lachen moest - zoo'n bange pungel! - en dat gevoel van samenhooren tusschen hen weer minderde.

In de achterkamer waar hun grootouders visite ontvingen, brandde en suisde, toen Chris en Piet er binnenkwamen, het gas al in de vergulde drielichtslamp, met de vele glazen bobèches, die boven de geschulpte tafel hing, en de groen-bronze overgordijnen waren gesloten. Om die tafel, al de gezichten in een hel-

rossigen schijn met zwarte schaduwtjes, zaten, behalve de oude menschen zelf, Papa en Mama, oom Jan, oom Piet en tante Bet, en dan nog een andere oudachtige heer en dame, met griezeliggore gezichten, die ze hier meer hadden gezien en waar ze neef en nicht tegen moesten zeggen - hoe die familiebetrekking in elkaar zat wisten ze niet.

Er werd druk gepraat. ‘Och! Nonsens, nonsenspraat!’ hoorden ze net nog Grootpa's rasperig-schorre stem. Maar toen hij hen zag stond hij beverig een eindje overend en verdraaide zich wat, om hun een hand te reiken, met dien gewonen, valschzoetsappigen grijnslach tusschen zijn stoppelig grijze bakkebaarden. ‘Zoo-zoo, zoo-zoo.’ En, als ze gefeliciteerd hadden, kwasi-vrindelijk: ‘dankje, dankje, hoor!... Nou... gaat daar maar zitten.’ En hij wees een paar stoelen aan. ‘O... ja Groo-pa’, antwoordde Piet schichtig - altijd bang als hij was voor den ouden man - maar Chris zei niets, en natuurlijk liepen ze eerst door naar Grootma, die stijf-rheumatiekig zitten bleef, zacht knikkebollend en hun toelachend. Ze piepte en lispelde een heilwensch terug, terwijl ze de jongens één voor één met trillerige rukjes naar zich toe trok, hetgeen beteekende dat je haar moest zoenen op dat slap-plooiige, stroef-kille wangenvel van haar - Piet deed er zijn oogen even bij dicht en schoot weer recht met lichte huivering. Dan ging hij, altijd achter Chris aan, ook tante Bet en de ooms feliciteeren, en eindelijk ook die rare neef en nicht, die zuur glimlachten, vragend van hoe heet-je ook al weer.

Maar toen ze wilden gaan zitten kwam er in-eens nog een ander menschje te voorschijn, onhoorbaar, uit dien donkeren hoek van de kamer waar het buffetje stond, een klein juffertje in 't zwart, dat ze eerst heelemaal niet hadden gezien. 't Was nicht Keetje; ze kenden haar wel; die was altijd hier bij visite-gelegenheden. Ze gaf hun elk een hand en knikte verheugd met de groote donkere oogen in 't spitse, oud-verdroogde, wassigbleeke gezichtje, en vroeg fluisterend, als gold het een aardig geheimpje, wat ze eens gebruiken wilden. Een kopje chocola?... Ja, heel graag, zeiden de jongens... En toen ze eindelijk zaten merkte Piet dat ook zijn moeder en tante Bet glimlachend naar hen zaten te kijken - nu knikte mama hem toe en tante Bet

gaf een leuk knipoogje, fronste dan grappig haar wenkbrauwen en trok haar mond tot een malle tuit. Dit veroorzaakte bij den jongens in-eens even die vreemd heerlijke bevangenheid en klopperigheid in zijn borst; hij draaide wat heen en weer op zijn stoel, zoodat zijn billen jeukten, en werd warm in zijn gezicht met onbestemd prettige gedachten... Maar intusschen hadden zijn vader, Grootpa en de ooms heelemaal niet opgehouden hard en druk met elkander te praten, en Piet merkte na een poosje plotseling aan den klank van een stem, dat het een beetje een ruzieïg gesprek werd. Eens dat oom Jan, de jongste oom, die het puisterigst-rood in zijn gezicht zag, iets aan Grootpa vroeg, een paar keeren achter elkaar, gaf die geen antwoord, bromde enkel wat en schokte minachtend zijn schouders, waarop hij plotseling, zich weer half omdraaiende, hem, Piet, aankeek - 't was een schrik! - en zoetsappig knikte: ‘Zoo, zoo, en hebben jelui daar al wat te pruimen... en te drinken...? Zeg, Kee, je hebt die brave jongens toch zeker wel wat gegeven?’

‘Och... zeg... man’, piepte dan van den overkant Grootma's versleten stem, ‘maak jij je daar nou maar niet ongerust over, hè?... 't Komt wel terecht.’

‘Hè?... wàt?’ - hard en ruw raspte nu in-eens weer zijn oude-mannenstem. - ‘'k Mag toch zeker wel vragen!’ En hij kreeg een hoestbui, een benauwde hoestbui, zwol op en schokte, schraapte en rochelde beangstigend, spuwde ten slotte in zijn enormen, geligen zakdoek.

‘Nou nóg mooier’, hoorde Piet hem dan eindelijk brommen.

Oom Jan scheen er zich intusschen in geschikt te hebben, dat hij geen antwoord kreeg, hij zat druk met tante Bet te praten, schaterde telkens luid op - toch, écht lachen was het niet en Piet werd er nog banger door. Papa en de andere ooms zetten terwijl hun gesprek weer voort, onderling en met Grootpa. Piet begreep er niets van; er kwamen ook zooveel vreemde woorden bij te pas; even dacht hij erover na of er nu heusch eens een tijd zou komen, dat hij al die uitdrukkingen moest kennen en zelf gebruiken - zeker wél! benauwend! - Hij zag dat zijn broer eveneens oplettend zat te luisteren en, hem zacht aan zijn mouw trekkende, fluisterde Piet: ‘Zeg, waar hebben ze 't toch eigenlijk over?’ Maar ongeduldig rukte Chris

zich los. ‘Stil nou!’ Toen merkte Piet dat ook Mama haar ronde kleurtjes gekregen had en met een benauwd vertrokken gezicht, telkens haar mond tot spreken plooiend, de gelegenheid wachtte om iets te zeggen. Het lukte niet gauw. Eindelijk, met een wat schril verhoogde stem kreeg ze ertusschen: ‘Kees! 't wordt onze tijd!’, en toen Papa naar haar omkeek, ook al ongeduldig, wenkbrauwfronsend, zei ze zachtjes nog iets anders, dat Piet niet verstaan kon.

‘Hm! ja...’, antwoordde Papa, ‘zeg jongens, gaan jelui maar vast vooruit, hè? Wij komen dadelijk.’

Zoo liepen even later Chris en Piet weer op straat, waar 't heelemaal zwart was nu, kil-tochtig en zwart, enkel de lantaarnschijnen en lichtuitstralingen van sigarenwinkels en café-tjes weerglimmerend in de vochtige stoepsteenen, tegen de gelakte vigilantes en in de helmen der politieagenten. Er werd een lange jongen opgebracht, die stomdronken scheen. Plotseling had hij zich losgerukt, maar de agenten holden hem achterna en pakten hem weer; het gaf een snelgroeiend oploopje; van alle kanten kwamen de menschen aangehaast, een samenklonting werd het van donkere figuren, waaruit kreten opklonken en schril gefluit.

Chris bleef ook staan en wilde er naar toe loopen; Piet, ineens dol-angstig trok hem aan zijn arm: ‘Hè, nee, toe zeg, laten we nou doorloopen!’

‘Nou ja, dadelijk, even kijken!’

Maar Piet, bijna huilend, smeekte en drong, trappelde van angst, gejaagdheid, verlangen naar thuis-zijn, thuis, en weg, wèg van hier, wèg uit de akelige, kil-donkere straten, en van de ellendige menschen die daar holden en rumoerden....

III.

Chris, ten slotte ook blij dat hij thuis was, liep in eenen naar boven door, naar hun kamertje. En in gezelligheidsbehoefte wou Piet hem aanstonds achterna; maar zijn broer stond op de trap stil en riep wrevelig naar beneden: ‘Nee toe zeg, blijf jij nou maar, wat mot je nou boven?... Ik heb er even iets te doen’... ‘Tjassus, wat nou weer’, bromde Piet, maar hij antwoordde niet hardop, ging dralend de voorkamer der suite in.

't Gebeurde telkens tegenwoordig dat Chris op hun kamertje alleen wou zijn - wat of hij er dan toch uitvoerde!...

In de voorkamer zat enkel Truus, onder het licht, te lezen, 't hoofd tusschen de handen.

‘Waar zijn de anderen’, vroeg Piet na hun korte begroeting.

‘Boven,’ antwoordde het meisje met een kleur van geboeidheid - ze had maar even opgekeken.

‘Spelen ze nog altijd huishoudentje?’

‘Hè...? Ja, 'k geloof 't wel.’

‘Waarom doe jij dan niet meer mee?’

‘Nou!... 't Begon me te vervelen...’

Piet liep een poosje heen en weer. Dan, opnieuw:

‘Is d'r hier veel visite geweest?’

‘Hè... och jongen, 'k weet niet... laat me nou lezen.’

Op de punt van een stoel die tegen den muur stond ging de jongen dan zitten, scheef, zoodat zijn eene voet langs den vloer lag, de andere heen en weer bengelde en telkens bonkte tegen een stoelpoot.

Dat hield de lezende Truus niet uit. ‘Hè toe zeg schei een beetje uit met dat geschop... Ga wat doen.’

‘'k Weet niks... En we moeten toch ook dadelijk eten?’

‘Pa en Ma zijn nog niet eens thuis.’

‘Nou ja, maar ze komen gauw, zei Pa... Wij moesten maar vast vooruit gaan.’

Hij hield zijn been nu stil, maar bleef overigens net zoo tegen dien stoel hangen, verveeld en landerig. Truus had zich de wijsvingers in de ooren gestopt; zij was één-en-al leesgenot.

Zoo vonden hen na eenige minuten Papa en Mama. Piet schoof zich enkel een beetje rechter op zijn stoel toen zijn vader binnenkwam. Langs hem gaande keek Mama aandachtig op hem neer en zei, terwijl ze loom een handschoen afstroopte: ‘Ben je ook moe, vent?’

‘Moe?... Néé Ma’, zei Piet verwonderd.

‘Jongens van zijn leeftijd zijn nog niet moe, nie-waar’, kwam Papa er onvriendelijk tusschen. ‘Maar zit dan ook niet zoo te hangen, vent... Ga wat uitvoeren, gauw!’

Piet stond op, liep de kamer uit en de trap op. Hij wou naar zijn kamertje, 't was toch óók van hem! Maar hij vond de deur

op slot en Chris riep van binnenuit, plagerig bedaard en beslist: ‘Je komt er niet in, hoor, ga maar weer gerust na' beneden!’

Toen bonsde hij nog eens flink met zijn volle vuist, en driftig nóg eens.... maar kreeg niet eens antwoord meer.

Dan maar naar de kinderkamer, dacht Piet. Een oogenblik had hij het bekende aangloeien van zijn slapen en polsen gemerkt, de trillige tinteling voor zijn oogen en de wilde vernieldrang - maar hij had zich snel weten te bedwingen; oppassen, oppassen nu toch!... Op zolder, in den waaierigen schemerschijn van het nachtpitje dat bij de trap stond, zag hij, in 't voorbijgaan, een donkere massa: de ‘tent’ die ze daar 's ochtends hadden gebouwd, en er flitsten hem gedachten door het hoofd aan die heerlijke stemming van toen, dat zich bevrijd voelen, geholpen en veilig in het nieuwe jaar... Eén-en-al lichtheid, nieuwheid, frischheid had het toen geleken... Al weer lang geleden en ver weg was die stemming nu, en alles om hem heen juist zoo duf-oud, zwaar en donker geworden, zoo ontilbaar zwaar en tergend vervelend. Tóch... toch waren die gedachten voldoende geweest om zijn liefde voor het heilige voornemen dat daar lag, diep in zijn hart, weer krachtig aan te blazen. Ik wil niet, ik wil niet meer driftig en boos worden, zei hij in zichzelf.

In de kamer waar hij nu binnenkwam zaten Leentje en het kindermeisje - zelf nog maar zeventien jaar - met het kookfornuisje te spelen. Piet schrok van de vettige brandlucht. ‘Jees, zeg, wat stinkt het hier’, riep hij onwillekeurig uit. - Cornelis en Henk zaten op den grond met legkaart en blokkendozen, kleine Marietjein haar stoel zwaaide een wollen pop heen en weer, nu en dan een fellen kreet uitstootend.

Piet, die geen antwoord gekregen had op zijn uitroep, begreep en wou vriendelijk doen. ‘Koken jelie iets lekkers? Mag ik er ook wat van hebben?

‘Och nee, jongen, 't is ommers nog niet klaar’, kwam Leentje kribbig.

‘Nog niet klaar? En we gaan dadelijk eten!’

‘Nou ja, met dat nare pitje ook’ - het zusje trappelde ongeduldig op de sport van haar stoel - hè, d'r lukt nou ook niks ‘is vanmiddag!’

‘Wat is dát dan?’ vroeg Piet weer, wijzend op een blikken

schoteltje met bruinige pap. ‘Dat ziet er lekker uit! Mag ik er niet wat van?’

‘Hè nee toe, blijf d'r nou af’, drensde Leentje weer, ‘hè Anna, laat die vervelende Piet nou toch weggaan!’

‘Nou, nou, stil nou maar, hij doet toch niks’, suste het kindermeisje.

De jongen bleef nog even bij de tafel staan, turende, strak, naar de zoo-gezellig-van-binnen-uit verlichte reten van het kleine glimmende fornuisje. Maar dan in-eens, en zonder een woord verder, keerde hij zich om en liep de kamer uit. Naar beneden dan maar weer. In de voorkamer was niemand nu, het licht uit, de suitedeuren dicht; daarachter hoorde hij het borden- en zilvergerammel van ‘dekken.’ Toch bleef hij er, sloot zachtjes de deur achter zich, liep op den tast naar een van de ramen, en het overgordijn daar opzij duwend en om zich heen trekkend ging hij naar buiten staan kijken, naar de lugubere winteravondstraat waar nu een kolige damp te hangen scheen tot dicht om de vurige kooien der lantaarns. Heelemaal zwart gingen menschen voorbij. Piet werd kil, op zijn borst en langs zijn armen en beenen, maar hij vond dat niet naar; het paste bij zijn stemming; hij had wel dood willen gaan, daar het toch eigenlijk overal naar was, iedereen hem miskende, niemand van hem hield. O ja, Mama! Alleen Mama... Och maar, zij zou immers kinderen genoeg overhouden...

Aan tafel scheen hem het leven eerst weer in-eens veel prettiger. Zoo gezellig, het helle, warme licht op het glanswitte tafellaken, de glimmende borden en schotels, de koperen komforen. Maar aan de gezichten van Pa en Ma zag Piet al gauw dat er iets was, iets naars dat hij niet wist, Pa uit zijn humeur, Ma zorgelijk en soms even angstig naar Papa's oogen blikkend. Hij dacht dat het wel in verband zou staan met dat onbegrijpelijke gesprek van 's middags bij Grootpa. Gelukkig scheen er niets tusschen zijn vader en moeder zelf te zijn, Papa sprák tenminste tegen Mama, en gewóón, niet vriendelijk, maar toch ook niet boos - Piet kende al de tonen. Maar van de kinderen kon hij niets hebben, verbood telkens en om bijna niets: ‘Stil wezen!... Recht zitten, gauw!... Netjes eten...’ De stemming werd er

meer en meer gedrukt en landerig door, Mama keek Papa telkens aan, en bij het dessert zei ze, wat aarzelig en zenuwachtig: ‘Kom Papa... het is nieuwjaar vandaag...’ Piet zag zijn moeders oogen vochtig worden en kreeg dadelijk een prop in zijn keel. ‘Hm!... nou ja... nou ja...’, kwam Papa, die ook even opgekeken had naar Mama's oogen, licht geschrokken blijkbaar van haar bewogen stem. En hij nam den wijnflacon op, die op Zondagen bij zijn bord gezet werd. ‘Hier... d'r is nog wat in... willen jelie graag wat, jongens, omdat het nieuwjaar is, Chris, Truus?’ Hij schonk hun beiden in, en ook Piet kreeg een scheutje in zijn glas-met-water ('t was net of je 'r een bloedenden vinger in stak). ‘Nou Mama, daar ga je... kinderen!’

Het was even een ontspanning en opleven van feestelijkheid. Er werd gelachen. Maar 't kon niet meer duren Als álle dagen stond Papa het eerst op, stak een sigaar aan en ging in de voorkamer zitten - de portebrisée werd weer achter hem gesloten. Mama nam de kleintjes mee naar boven; het was wat later geworden dan anders; ook Chris en de meisjes liepen haastig de kamer uit; Keetje kwam afnemen. En Piet, alleen met de meid in de kamer, kijkend naar haar norschig-stil gewerk tusschen de scheef-staande stoelen, zat als verbijsterd door dat snel en onverschillig verloopen, die plotselinge ontreddering. Het was heel gewoon en net als altijd, hij wist ook eigenlijk niet wat hij anders had verwacht, toch voelde hij opnieuw een triestigheid, benauwende verveling en bijna-huilend verzet in zich opkomen, die hem minutenlang zwijgend en sufferig deed blijven zitten, totdat Keetje moest zeggen: ‘Kom Piet, schiet ook 'is op, hè... vooruit, ik mot daarbij...’

Maar toen ook in-eens, terwijl hij in beweging kwam, de kamer uitging, kreeg hij 't helder besef dat het al avond was, de nieuwjaarsdag bijna om - hij was dan toch-in-alle-geval niet driftig geworden - en een nerveus verlangen kwam plotseling in hem op nog te vieren den dag, nog veel te spelen, opgewonden te spelen aan tafel onder het warme avondlicht. Dat kon toch nog heel prettig worden! Hij rende naar boven om er de anderen over te spreken. Zij stemden er gelukkig allemaal mee in, Chris, Truus en Leen. En een half uur later, terwijl Papa, die zijn dutje gedaan had, nog wat nadruilde in zijn makkelijken

stoel, krantenlezend - mama was boven bij de kleintjes - zaten de vier oudsten in de voorkamer aan tafel opgewekt te kwartetten.

Toen was het dat het in-eens gebeurde. Alleronverwachtst, verbazend, verbijsterend als een ongeluk. Piet had goed en slim gespeeld, sterk geanimeerd, een heerlijke helle helderheid in zijn hoofd, dat toch warm was, en hij had de meeste kwartetten gemaakt. De anderen schenen daar wat jaloersch van te zijn, flauw! Het hinderde hem, maar niet erg. Toen plotseling riep Leentje, die naast hem zat, met dat dreinerige meisjes-plaaghaaltje van haar, dat hij valsch deed, in haar kaarten keek, dat hij, Piet, altijd valsch deed, àltijd!... Wát, wát!? Valsch? Hij valsch, áltijd valsch?... Het bonkte hem in zijn hoofd en, voor hij er eenig besef van had, was hij opgesprongen, had het zusje beetgepakt - één oogenblik wist hij toch eigenlijk wel wat er ging gebeuren, gilde er een waarschuwende stem in zijn binnenste: pas op, pas op! Maar hij kón niet meer terug, hij moest afstraffen, zich wreken, hij moest nu eindelijk eens losbarsten en zelf knauwen, zelf pijn doen. Het gaslicht, rossig-hel over het blonde meisjeshoofd, dat bang bukte, vuurde hem aan. En hij kneep, stompte, sloeg met zijn vuist. ‘Au, au, au!’ schreeuwde het meisje, en zij trapte hem tegen zijne schenen, ‘schei uit, au!’ Op hetzelfde oogenblik brak er een soort van storm in de kamer los. Hij voelde zich aanpakken door Chris en Truus en hoorde Papa's vreeselijk booze stem hem bevelen onmiddellijk de kamer uit te gaan, naar zijn kamertje, naar bed, 't niet te wagen weer beneden te komen. Hij wist dat Papa was opgestaan en beschermde zijn ooren en wangen met zijn handen. ‘Beroerde jongen, gauw, gauw!’ Een paar meppen hard op zijn achterhoofd en hij was de deur uit getuimeld en naar boven gestormd, bijna struikelend over de traptreden - één en al schrik, ontzetting, diep smartelijke vernedering en schaamte.

Daar lag hij nu, zooals hij zich er dadelijk neergegooid had, boven op zijn bed, en snikte, huilde, beet in de sprei, wrong zich, krijschte, spartelde met zijn beenen. Er was niets dan één reusachtige, verpletterende ellende, een ramp, voor goed onherstelbaar. Uit deze mislukking kwam hij nooit meer op - nooit meer!...

Bij scheuten alleen gaf hij zich rekenschap van wat er eigenlijk gebeurd was - anders niets meer in zich voelend dan huildrang, dringende behoefte aan het uitsnikken van zijn ontzaglijke verslagenheid, zijn monsterachtige schaamte, zijn diepe wanhoop... Zijn jonger zusje nog wel, een meisje!... Het kón niet erger, niet afschuwelijker, het was om je de haren uit je hoofd te trekken van woedende spijt... En dat nog óp den eersten Januari; zelfs geen enkelen dag had hij zich in kunnen houden!

Hoe langer hoe rampzaliger ging hij zich voelen, en na een uur had hij een bewustzijn van verdorvenheid, verworpenheid, alsof hij een moord had begaan. Wat een dag, wat een zwarte dag van ellende!

Eindelijk, óp van huilen, werd hij wat bedaarder. Maar zijn verdriet, minder scherp, werd nu des te wijder, en te vaster zijn weten, dat het voor goed uit was met hem, al slechter worden, ten slotte iets verschrikkelijks doen en in de gevangenis komen zijn eenige bestemming.

Hij hoorde nu weer wat geluiden om zich heen, een deur die sloeg beneden, en, van buiten, luguber dof geroep, akelig schor hondengeblaf, en hij merkte dat het donker was in het kamertje. Ook voelde hij opnieuw met voldoening dat zijn armen en beenen geheel verkild waren en moeilijk te bewegen. Zou hij dan nu misschien ziek worden en sterven? Het zou wel kunnen en ook eigenlijk maar het allerbeste zijn.

En weer begon hij te snikken, te huilen, maar nu zachter, weldadiger, in doffen weemoed en zelfmeelij.

Eensklaps schrok hij op en recht in zijn bed. De deur ging open. Er kwam iemand binnen. Chris? Neen, hij hoorde, rook, voelde, wíst, bijna onmiddelijk, dat het zijn moeder was.

‘Ben je daar, Piet’, kwam haar engelenstem op zacht-droevigen toon.

Hij was al op de been en had haar hand gepakt, zich tegen haar aangedrongen, snikkend, klein jammerend. Toen voelde hij zich over het hobbelige hoofd streelen. ‘Stil nou maar, jongetje, stil nou maar... We zullen 'is licht maken, hè?... 't Is hier pikkedonker... Zie zoo... Nou... drink nou maar eerst... en vertel me dan 'is, wat was dat nou toch eigenlijk in-eens

... hé?... 't Is zoo jammer!... Je had je juist zoo goed gehouden in de laatste tijd...'

God, had Ma dat opgelet?... Zou ze ook iets begrepen hebben van zijn heilige voornemen?... Er daalde voor 't eerst een schijn van troost in Piets rampzalig gemoed.

En hij begon wat te praten, stamelend, door snikken onderbroken. Van dat Leen gezegd had, dat hij valsch deed, en voor den eten ook al, dat... Maar telkens kon hij niet verder, barstte opnieuw uit in tranen, stampend van woedende ergernis over zich zelf. 'En 'k had me juist... juist... zoo vast voorgenomen.... in 't nieuwe jaar....', kwam er eindelijk bijna gillend uit.

'Zóó.... zóó, mijn ventje, nou.... maar.... dan zullen we maar zeggen.... vandaag.... dat telt nog niet mee, hè.... 't Is ook zoo'n rare dag, nie-waar?... Ik zag het wel aan je, je was erg moe... Toe, klee-je dan nou maar uit en ga slapen, dan zal ik... ja... vanávond maar niet meer... maar morgenochtend zal ik aan Pa vragen, hoor, of hij 't je ook vergeven wil...'

'Ja', knikte Piet. Maar hij kon nu verder niet meer spreken. Zijn moeder hielp hem aan 't uitkleeden en wachtte tot hij zich gewasschen had.

Daar werd aan de trap geroepen, Papa's stem, ongeduldig: 'Marie, Marie, ben je daar, Marie!'

'Ja... ja... ik kom... ik kom zóó...', antwoordde ze, naar de deur haastend, zenuwachtig. Wat was er nu weer?

'Gauw vent, dan zal ik je nog even instoppen hè?

Toen zijn moeder dan weggegaan, het licht uit, en het weer stil was in het kamertje, lag Piet eerst een tijd lang, met van al z'n huilen fel brandende oogen, onbeweeglijk. Nu en dan kwam nog een diepe droge snik zijn lijf opschokken, pijn doend in zijn borst. O, wat een engel, wat een heerlijke engel was zijn moedertje toch! Maar hij verdiende het niet... Juist toen hij daarover weer zacht was begonnen te huilen, sloop de doffe zwaarte van den slaap hem onmerkbaar in de leden, verward werden zijn gedachten - hij droomde weg...

En hij droomde dat hij loopen moest, al maar hard loopen, gejaagd

en angstig, door diepe, donkere gangen. Straks, wist hij, zouden de moordenaars komen, die dronken mannen met hun lallend gezang....

Toen Chris een paar uur later op hun kamertje kwam en zich stond uit te kleeden, keek hij plotsling schrikkend naar zijn broertje om en luisterde... Piet, in zijn slaap, had klaaglijk gekreund.

AMSTERDAM, 1910.

Gedichten door Aart van der Leeuw.

Page.

Zooals langs 't schimmig gobelijn,
Waar vogelvluchten staan geweven,
Die ridders, in het staal verheven,
Omfladd'ren met hun bonten schijn,

Een blonde page zorgzaam schrijdt,
Wijl, met de toppen van zijn teenen,
Hij tast, uit vrees de edelsteenen
Te kneuzen van het groen tapijt,

En op zijn toegestoken handen,
Gelijk een rozeblad, rust licht
De sleep der jonkvrouw die 't gezicht
Niet wendt naar hem wiens oogen branden,

Zoo ìk loop langs het eikenhout,
Waar, vluchtig-gauw en jeugdig-teeder,
't Sint-Jansgroen lichte veer bij veder
Van blaadjes in de takken bouwt;

Ook ik schroom, waar mijn voet zich zet,
Een dauw van paarlen te vertreden,
Die op de rijk-smaragden kleeden
Van 't zonnig gras zijn uitgespet;

En, in een droom van zon en kleuren,
Lijkt voor mij uit mijn lief te gaan;
Zacht noem ik haren heil'gen naam,
En zoek gebukt haar sleep te beuren;

Maar, armer dan de knaap, geeft mij
Geen plooi den voorsmaak van heel 't wezen,
Een zomerwaan heeft mij belezen,
En 't slanke beeld bleek droomerij.

Sombere zomer.

‘Zie mijn tuin hoe al zijn kelken,
Zomer door geen zon bemind,
Onbevrucht en geurloos welken
In den regen en den wind,

“Of prinsesse” een blonde ronde,
Met hun dierste goud gesierd,
Voor hun jong verlangen vonden
Slechts den dood die bruiloft viert.

Ach, bij al dit dorre' en derven
Smart mijn angstig hart het meest,
Dat die arme bloemen sterven
In de kleuren van een feest.’

‘“Liefste droef, laat mij U leeren
Uit dit zacht beklaagde beeld,
Hoe de tranen dieper deren,
Zoo gij die met lachen deelt.

Ook bij U ligt niet het wreede
In de wolk die nederzijgt,
Doch dat staag Uw damp-omkleedde
Hart naar held'ren hemel hijgt.

Geeft gij niet Uw gulden vlechten
Telken morgen juist dién val,
Dat daar halm en kruid zich hechten
En de zón er nest'len zal?

Slaat gij niet, uit bed gerezen,
Om Uw leên het ijlst gewaad,
Dat het buiten U mocht wezen
Of gij naakt in dagbrand baadt?

Ja zelfs met de norsche vlagen
Om uw stil, verbleekt gezicht,
Blijft toch dorst wanhopig vragen
Naar den Zomer en zijn licht.

Lief nietwaar zoo bang te strijden
Is uw bitter deel geweest,
Omdat slechts Uw ziel wil lijden
In de kleuren van een feest"'.

Uw handen.

Uw koele handen aan mijn voorhoofd, alle
Gedachten die, nooit moe van waken, branden
Bij dag en nacht, zijn kalm in slaap gevallen.

Vanwaar de toover toch dier trouwe handen?
Ik weet dat wind, wen hij de aromen woelt
Uit bloem en voor der vochte zomerlanden

En, zoo doorgeurd, 't ontbloote voorhoofd koelt,
Met minder leniging die klamheid kust,
Dan nu mijn gloed van Uw omvangen voelt.

Ja zelfs als 't helder water bruisend gudst,
Dat zorg en stof verstroomen in zijn stralen,
Droomt ongestild gepeins toch naar Uw rust...

Uw palmen streelend langs mijn slapen dalen,
Uw vingers streng'len zich en ongestoord
Voel ik hun lief gebed een wensch herhalen,

Die in mijn diepen vrede wordt verhoord.

Beeldjes van Tanagra.

Zij ranken op die kleine beelden
Teer in het gelend avondlicht,
Waar spelend elks gebarenweelde
Der menschen liefst geheimnis dicht.

Hier danst een jeugdig meisje voor,
Zij neigt den romp, zij tilt de slippen,
Dat 't innigst wat haar droom verkoor
Licht in dien danspas heen zal glippen.

Haar stille zuster weert de stalen,
Waar schaduw van haar hoedrand viel,
Zij doet haar peplos plooiloos dalen,
En sluit haar oogen en haar ziel.

Een rijper vrouw die 't kleed laat zinken
Ziet in 't geheven glas terzij,
Half-twijfelend of daar op kán blinken
Een tweede beeld zóo schoon als zij.

Haar schijnt de jonge man te wenken,
Zijn smeekend-uitgestrekte hand
Boog ope' om 't dierbaarst weg te schenken:
De bloesems van zijn toekomstland.

Dien grijsaard kan geen halsblank vangen,
Wiens krom-gebogen gang nôo schraagt
De vrome kracht van 't laatst verlangen
Dat niets meer van het leven vraagt.

Eén zín wil in dien vorm ons boeien:
Dat liever wie naar bloemen bukt
Moest zoeken naar dit rijker bloeien
Dat reeds in stugge klei verrukt.

Zij ranken op die kleine beelden
Teer in het gelend avondlicht,
Waar spelend elks gebarenweelde
Der ménschen liefst geheimnis dicht.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(P.N. v. Eyck, '*Getijden*'. C.A.J. v. Dishoeck, Bussum.)

Wat mij zelf in den bundel 'Getijden' van P.N. van Eijck zoo bijzonder aantrekt en hem ook naar ik hoop, hoe langer hoe meer in den smaak zal doen vallen van ons publiek, is dat deze dichter hier niet uitsluitend zweven blijft in het egotistisch-psychische, in het fijne van eigen schoonheid zich vermeiend als een Narcissus, neen, dat hij daarnevens met zijn voeten blijkt te staan op den vasten bodem van het zuiver-menschlijke, waar iedre beschaafde, ook zonder dat deze een fijnproever is, een touw van eigen zielszijn aan vastknoopen kan.

Hetzelfde wat er in de dichters der vorige generatie in principe te waardeeren valt, nl. dat zij 't, zooals men 't noemt, 'over iets hadden' in hun verzen, iets wat de lezer vast kon houden en achterna bepraten, daar het onderwerp een onderwerp bleef, ook buitenom de stemming en visie van den poëet, dát kan men ook vinden in een aantal verzen van v. Eijck.

Er loopt een ruggegraat door een gedeelte van dezen bundel, en wel een psychologisch geval, een konflikt tusschen twee menschenzielen, dat met duidelijk proza in zijn hoofdtrekken omschreven worden kan. Wat het is, zal ik hier niet zeggen: de doorsnee-lezer, die er achter wil komen, heeft den bundel slechts te koopen: ik verzeker hem, dat er een 'historie' uit valt op te diepen, en dat hij dus, om rond Hollandsch te spreken, in het geheel niet 'bekocht' zal zijn.

Maar al gaat er een vaste draad door een stuk-of-wat dezer verzen, daarom behoort van Eijck's werk toch geenszins tot de

dichtmanier, die een halve eeuw geleden hier te lande geliefd was, doch is hij op-ende-op een moderne van 't beste soort. Hij heeft er zich namelijk *niet* toe bepaald, zijn geval verhalenderwijs uit een te zetten in correcte vormen en met overeengekomene zegswijzen, zonder dat het wezenlijk in de diepte van zijn geest geleefd had, integendeel, hij wist het eerst tot een deel van zijn eigen Wezen te maken, door het te doorproeven met zijn intuïtie tot in de fijnste bestanddeelen, in hun onderling verband, zoodat het voor een tijdje als een integreerende factor van zijn Innerlijk ging worden, en hij in staat was het uit te spreken met de woorden, die er bij passen, want die het haarfijn weergeven tot in het kleinste detail van zin-en-klank.

Het proces van het echte dichterlijke 'scheppen', zooals het hier wordt voorgesteld, geschiedt natuurlijk in werkelijkheid schijnbaar een beetje anders, want niet zoo expres-gewild en uitgerekend, maar spontaan en onbewust. Ik analyseerde eenvoudig het psychische gebeuren, dat vlak achter de handling van het schrijven, in den geest van den dichter, plaats vindt, en waar deze-zelf, onder het dichten, niets van gewaar wordt, maar dat hem eerst later, door zich zelf ontledende reflectie, duidelijk worden kan.

Bij den dichter, den echte, den naïevelijk-werkende van uit zijn Onbewustheid, komen de woorden dus uit den geest als de volmaakt-preciese weergave van het Binnenste, en zijn vorm en inhoud dientengevolge volkomen één. En dàn ook eerst, nl. als de dichter, door die eenheid, onmiskenbaar-gelijkend heeft uit weten te drukken wat er in hem leefde, zijn zijn woorden bij machte om in den geest van den lezer hetzelfde, precies hetzelfde, haarfijn-nauwkeurig, wakker te roepen, als wat in zijnen, des dichters geest, leeft.

Zijn echter in een of ander dichtwerk vorm-en-inhoud niet één, alsdan blijkt onwederlegbaar dat de dichter slordig en oppervlakkig moet gearbeid hebben, omdat de lezer een heel andren gevoelsindruk door de woorden van het dichtwerk zal kunnen krijgen dan de dichter bedoelde te geven, en het dichtstuk moet dus natuurlijkerwijze beschouwd worden als slechts een mislukte poging te zijn.

Deze waarheden zijn zóó evident, zóó volstrekt niet voor tegenspraak vatbaar, dat wie er nog tegen opkomt, en met veel

omhaal van woorden het tegendeel wil staande houden, eerst nog eens een paar jaren degelijk behoort te gaan denken, onderzoeken en zich verdiepen, vóórdat hij in ernst genomen worden kan als letterkundig beoordeelaar en theoreticus. De beweging van '80 heeft, naast al het goede en voortreffelijke, dat zij tot stand bracht ook, helaas! het niet door haar gewilde gevolg moeten hebben, dat er van tijd tot tijd de een of andere jongere, door het succes-rijke werken der Nieuwe Gidsers verleid, zijn onjuiste theorieën en beschouwingen, doorspekt met autoritaire oordeelvellingen, in 't gezicht van 't publiek gooit, in de blijkbare verbeelding, dat een beetje zwaar-op-de-handsch en toch oppervlakkig redeneeren, en op hoogen toon afkeuren, van wat hem onmiddellijk in den tijd voorafging, voldoende zijn, om een beoordeelaar-van-gewicht te worden genoemd.

En men vergeet daarbij geheel, dat de kritiek van ‘De Nieuwe Gids’ reeds bij haar eerste opkomst, in '85, geen lyrische uiting was van subjectieve stemmingen maar het bezonkene resultaat van jarenlange studie en diep-gaand nadenken en dus volkomen beantwoordt aan het voorschrift van ‘Longinus’,[1)] dat literaire kritiek de laatste vrucht behoort te wezen van langdurig voorafgaand onderzoek.

Wat dan ook, nu reeds een kwart-eeuw geleden, door den hoofdredacteur begon gezegd te worden, is sinds dien tijd wel hoe langer hoe meer ontwikkeld, fijner-gepreciseerd en breeder-toegepast, maar daar die beginselen geen toevallige en dus tijdelijke bevliegingen waren, doch de eeuwig literaire waarheden zelve, in haar eenvoudigsten vorm, konden zij door de jaren heen, in wezen onveranderd en waarlijk onaanvechtbaar blijven staan

En wie er nog tegen optornt, met luide woorden en meesterachtig gebaar, doet even ijdele moeite, als wie zou willen probeeren, de zon of de sterren te rukken uit hun baan. Want indien de vorm, dat is datgene wat de lezer onmiddellijk waarneemt aan een gedicht, iets anders zou wezen als de inhoud, de innerlijke ‘gedachte’, dan zou immers de geestelijke waarde en beteekenis van alle mogelijke gedichten een zeer problematische en onvaste zijn, daar ieder lezer dan natuurlijk, krachtens zijn eigen temperament, achter ieder gedicht heel iets anders zou kunnen zoeken,

1) De Sublimitate, c. 6.

neen leggen, dan zijn medemenschen, ja zelfs dan zijn eigen zelf in een ander moment des tijds. Literatuur zou schijn zijn en kritiek een fictie, omdat het innerlijk van een gedicht, dat dan *niet* door de woorden belichaamd werd, een bedriegelijke fantasmagorie zou worden, waar geen sterveling het rechte over te weten komen kon.

Vorm en inhoud zijn één, en een treffend bewijs van de waarheid dezer stelling zijn de beste gedichten uit dezen bundel van v. Eyck. Omdat hij een echte moderne is, is evenwel zijn kunstenaarstemperament niet zoo eenvoudig en onsamengesteld, als datgene wat ik hierboven schetste en dat vooral den antieken Griekschen dichters eigen moet zijn geweest.

Want ten deele is wel van Eyck een echt-naïef kunstenaar, d.i. iemand die in zich iets voelt bewegen van voeling en visie en zang, dat uit de diepte rijzend, als een nog vage en toch krachtige gewaarwording, eindelijk geheel naar voren komt, door het er achter zich opstuwende, en zich dan uiten gaat als vers. Maar tevens is hij een subtiel-verstandelijke, scherp-onderscheidende, die met de hem aangeboren gave, als artiest, weet te werken, en er ten halve bewust, geheeltjes van kunst mee maakt, die treffen door gelukkige vondsten en fijne zegging, eenigszins (uit de verte vergeleken) zooals Staring dat óók doet, maar die *niet* in hun diepste Wezen, zoowel als in ieder detail der uitvoering, zuivere produkten zijn van zijn onbewust genie.

Want zijn de twee motoren van zijn geest, de innerlijke aandrang en het wetende willen, even sterk, zoodat zij beiden geheel homogeen te zamen vallen en harmonisch werken, dan komen er onverbeterlijke kunstwerkjes te voorschijn, die hen tot een der besten van de jongeren maken, maar blijkt, op een gegeven oogenblik, de maakwil machtiger dan de mysterie-volle inspiratie, dan ontstaan er gedichten, die nog wel iets zeer knaps hebben, maar toch niet uit één stuk opgebouwd blijken, niet met één fermen pennestreek geschreven schijnen te zijn, en waar de lezer dus niet een spontane schoonheidsontroering maar slechts, na eenig nadenken, genoegen door krijgen kan.

Men moet mij echter wel begrijpen: ik wil in geenen deele daarmee te kennen geven dat van Eyck van tijd tot tijd een peuteraar, of kunstige aan-elkaar-passer van mozaïek-blokjes zou

wezen, integendeel ik neem aan, dat de verzen, zooals zij zijn, spontaanlijk op 't papier kwamen, maar alleen dat de dichter niet het juiste, definitieve oogenblik heeft af weten te wachten, waarop het gedicht voldragen, als een in zichzelf volmaakt-schoon geheel, naar buiten komen kon. Juist, omdat v. Eyck, die naar ik hoor, nog zeer jong is, reeds zooveel waarlijk eersterangsch' wist te geven, geloof ik, dat het goed is hem te wijzen op een der subtiele vereischten voor het altijd-volmaakte dichterschap, dat hem een enkel keer wel eens ten halve dreigt te ontgaan. Ja, wil iemand van veel aanleg een dichter worden, die in geen enkel zijner produkten heel ver beneden het toppunt van zijn kunnen blijft, dan heeft hij voor alles zorg te dragen, dat hij alleen in die bijzondere oogenblikken verzen gaat schrijven, dat alles binnen-in-hem, tot onbewust-gegroeide eenheid gevorderd, na veel halfgeweten aarzelen en spannende onzekerheid, naar buiten komen *moet*, want uit eigen beweging zich een weg baant uit het duister onzer scheppende onbewustheid naar het klare koude daglicht, waarin zijn dagelijksch bewustzijn verkeert. Want vergeet hij dit gewichtige voorschrift, en laat hij zich dus gaan, al naar zijn rijmlust of eerzucht of andere soms derderangskwaliteiten hem drijven, dan kan hij langzamerhand tot dat uiterste vervallen, dat hij technische bedrevenheid voor inspiratie nemend, verzen schrijft en verzen, den eenen bundel na den andere die allen goed in de maat zijn, en redelijk van inhoud, maar die met de wezenlijke dichtkunst weinig te maken hebben, omdat zij niets dan ‘métier’ zijn, en er geen spoor van 't wezenlijk psychische, van het onbewust-ontstane, van het zingend-geborene, die niet-te-missen kern der poëzie, uit blijkt.

Deze waarschuwing geldt niet bijzonderlijk voor v. Eyck, maar voor ál onze jongere dichters; die steeds en overal hebben op te passen, dat niet hun natuurlijke aanleg, tot ontaarding vervallend, zich slechts toonen gaat als een bedrevenheid, om nuchtertjes-weg, het eerste het beste wat door hun hoofd gaat, in vers-maat te zetten, alsof technisch versificeeren wezenlijk dichten waar!

Verstand in de poëzie is uitsluitend duldbaar, als het innerlijk gevoel, de hartstocht der onbewustheid dat verstand heeft doordrongen en door warme bezieling levend gemaakt. Zoo dichtten

de Griek Empedokles en Lucretius, de Latijn. Maar toch - zóó nauw luistert het - zijn er zelfs in hùn werk, dat soms prachtig is van hooggedragen, gepassioneerd intellekt, bladzijden aan te wijzen, zóó dor en stijf, als een drooge, krachtig ineengewrongene vaatdoek kan zijn. Want het verstand dat liefst zichzelf is, en oppermachtig alleen wil heerschen, ontslaat zich zoo graag van alle noodloosheden en gevoelsbijmengsels en duwt zich voor den dag, schoon nog tredend op de maat van het uiterlijk rhythme, als de autoritaire, alles-willende en kunnende macht, die het zich voelt. En zoo is het er wel eens in geslaagd, een heel tijdvak der letterkunde, dat der Engelsche bv. van Pope tot aan Burns en Cowper te verstijven met zijn killen adem, zoodat er nog slechts hier en daar, als de geestigheid begint te tintelen, wat levend beweeg in binnengedrongen schijnt.

En daarom roep ik het al onzen dichters, van het heden en de toekomst, toe met een overtuiging, die door een kwart-eeuw van ervaring in mij versterkt werd. Luistert *niet* naar den duivel, die Verstand heet, of alledaagsch begripsvermogen, en die alles wil overweldigen met zijn autoritaire, maar psychisch-domme stelligheid. Let niet te veel op zijn deftigdoende waarheden, die over tien jaar weer onjuist blijken, omdat zij niet voortkwamen uit die eenige Bron der Waarheid, die de kern van het psychische is, maar uit de schors der hersenen van het telkens veranderende menschen-geslacht.

Ja, uit de diepte, de grondelooze diepte is steeds het beste gekomen, wat de menschheid heeft bezeten, en dus ook de poëzie heeft daaruit te stijgen, in al haar onderdeden, op straffe van anders geen poëzie te wezen, maar slechts oppervlakkigmeedeelende, verzekerende of betoogende rijmkunst te zijn.

En daarom - ik herhaal - juist omdat van Eyck in dezen bundel, meer nog dan in zijn vorige, getoond heeft een der allerbesten onzer jongren te wezen, moet hij zich voortaan hoeden voor nuchtre bijmengsels, die den stroom van zijn innerlijk voelen soms vertroebelen komen: zijn technische bedrevenheid moet hij niet de overhand laten krijgen op zijn innerlijk wezen, noch 't geheel in de plaats van het laatste doen treden, als dit op het oogenblik toevallig zwijgt.

Als het innerlijk des dichters in dien exceptioneelen toestand

verkeert, dat het tegelijkertijd diep-bewogen en toch zichzelf volkomen meester is, dan alleen heeft hij kans om iets te schrijven, wat den lezer zal treffen met dezelfde ontroering als den dichter tot schrijven heeft gebracht.

De kritische aanmerking, die ik hier maak, is echter slechts sporadisch op de ‘Getijden’ toepasselijk, en mag dus slechts beschouwd worden als een waarschuwing om in de toekomst woorden te vermijden als het zelfst. naamw, ‘zeer’ op bladz. 81 en 133, hetwelk door de onbedoeld onprettige associatie's die het opwekt, niet uit het diep-intuïtieve psychische, maar uit het onnadenkende, vluchtig-kiezende bewustzijn kwam. Het gedicht n°. 1 verder, beginnende:

‘Dáár lokt diep in uw oogen zoeter zoetheid’ lijkt mij, in zijn moeilijk-te-volgen, en dus blijkbaar óók niet uit de dichterlijke Onbewustheid ontsprongen beteekenis een ander treffend staaltje van de fout - het vermengen van bewuste en onbewuste productie, - die van Eyck in de toekomst te vermijden heeft.

Maar alles, het vele ongemeene en het weinige niet-geslaagde tezamen nemend, en de slotsom opmakend, heeft men te erkennen dat van Eyck hier zich zelf heeft overtroffen, en deze bundel in aller handen behoort te zijn.

Buitenlandsche literatuur. door P.N. van Eyck.
VI.
Charles Guérin.

Overzien wij de rij moderne Fransche dichters, die in de laatste dertig jaren uiting gaven aan een droefgeestigheid, tot welke een ernstig doorleven van den tegenwoordigen tijd, naar het schijnt, den kunstenaar brengt, dan is het belangwekkend waar te nemen, op hoevele wijzen deze melancholie in hun verzen voelbaar wordt, welke van hare nuances aan ieder afzonderlijk eigen en bemind is. Wij luisteren naar Henri de Régnier, en een zachte, rijpe toon doorzingt ons, een toon van edele, gedempte berusting, van weemoedige gelatenheid, een toon die in ‘la Sandale Ailée’ sterker, verzadigder klinkt dan in zijn vroeger werk, in ‘la Corbeille des Heures’ b.v., maar geenszins een anderen grondaard bezit. Wij hooren Moréas, en in zijn ‘les Stances’ als in de Régnier, waar beiden het beste zijn, den zang van duldende resignatie, - maar wij vinden hun onderscheid in de geesteshouding, die achter de verzen bemerkbaar is en die deze resignatie bij de Régnier meer een zich doorwoeld tevreden stellen met, bij Moréas een zich gewillig overgeven aan de noodzakelijke smartelijkheden van het diepere leven, die het geluid van den eerste ietwat gesluierd, fijn, indringend, dat van den laatste vaak helder, sterk en op een eigenaardige wijze dragend doet zijn. Wij lezen Laforgue: en een geestig spelende, gespitst-melancholische stem opent ons het inzicht in een geest, die in de twee uitstersten van zijn spanning en ontspanning, hetzij een snikkende, naar snijdende uiting strevende ontgoocheling laat heenschrijnen door bitter grollende,

geoutreerd-humoristische woorden, hetzij die eindeloos teedere oogenblikken van rimpelende ontroering bereikt, aan welke hij, in een brooze vermenging van den zachten, zoet-spottenden glimlach der verwondering, van een huiverenden twijfel en een stil rijpende tevredenheid, door woorden van subtiele, luchtige weemoed een bestendiging schept, die den lezer de onvatbaar langs hem luwende begeerte geeft om sprakeloos en loom te schreien over de vaagheid en de volheid van het leven.

Het aantal schakeeringen is in deze drie dichters nog gansch niet uitgeput. Daar is Samain, met een lied, aan welks rhythmus en klankenval men een smartelijk bestaan als de oorzaak eener blijvende zwaarmoedigheid raadt, een lied, beurtelings of tegelijkertijd hartstochtelijk, zoet, exotisch, zinnelijk en kwijnend-moe. Daar zijn Vielé-Griffin, wiens weemoed licht klinkt, - is het misschien een onvermijdelijk voortvloeisel van een overrijpe, late, naar haar dood buigende kultuur, dat wij ook bij hem weder berusting vinden op het hoogtepunt van een leven, dat, blijde om vele schoone schijnen, zich in meestal minder droevige verzen naar buiten gaf, dan dat der anderen? - Verhaeren, als dichter der meeste aan ‘les Forces Tumultueuses’ voorafgaande boeken sombergloeiend, dreunend, massaal, tanden-knersend en ijzer-hard, - Maeterlinck, zwoel, bizar, slepend, verziekt. Bijna allen, en meerderen nog, bebouwden een anderen akker op het grijze en zwarte land der droefgeestigheid, - weinige akkers bleven op dat uitgestrekt gebied onbebouwd. Over een van hen, dien ik hierboven niet noemde, wil ik in de navolgende bladzijden een kort-schetsende bespreking geven.

> .... Most wretched men
> Are cradled into poetry by wrong,
> They learn in suffering what they teach in song,

zegt Shelley in zijn gedicht Julian and Maddolo, en tot de mannen die voor dezen noodlottigen, maar eeuwig-makenden arbeid geroepen werden, behoorde ook Charles Guérin, een eenzame, die de asch zijner verbrande jeugd uitzaaide in de harten, opdat er uit zijn bitterheid gewin voor anderen verrijzen mocht, een verlatene, die op zich zelf aangewezen, zijn innerlijk doorspeurend, zijn meest zuivere, meest ongetroebelde leven, dat

ondergrondsche ontroerd-zijn van het ‘hart des harten,’ in zoo gaaf en volmaakt mogelijke verzen een blijvend bestaan gaf. Het zijn niet véél boeken, die Guérin schreef, - drie deelen, *le Coeur Solitaire*, *le Semeur de Cendres*, *l'Homme Intérieur*, vormen datgene, wat wij, na enkele jeugdige bundels, als zijn oeuvre moeten aannemen, - maar dit weinige is bovenal een schepping uit innerlijke ontroering, een werk van aandoening en bewogenheid. Hij was een dichter van ellende, in zijn sombere verzen vindt men àl de soorten, àl de graden van het menschelijk verdriet; zooals Verwey Boutens' ‘Vergeten Liedjes’ een vademecum voor de ziel heette, zoo kunnen wij de gedichten van Guérin een vademecum noemen voor den diep-voelenden, lijdenden mensch, een leiddraad door de veelvuldige kronkelpaden van den doolhof der smart.

Ik ga het leven van dezen dichter in zijn verzen na: waar ik hem opsla, een enkel gedicht, een kleine afdeeling uitgezonderd, overal vind ik, als de zwerver die, waar hij ook ging, de geur van éénzelfde grijs bloeiende bloem zou vinden, de levende taal eener uit alle levensdingen omhoog zingende droefenis. Betrekkelijk vroeg reeds, is door de hartstocht voor eene vrouw, die hem verlaten moest, maar met wie hij altijd door den onstoffelijken band der gescheiden liefde verbonden bleef, na een jeugd, welke vol was van pijn-verwekkende wrijvingen tusschen de zoekende ziel van den enkeling en den afwerenden geest van het leven, de lange, tot aan den dood zich voorzettende reeks van duistere dagen begonnen, wier ijdele gerektheid, wier luid gebrek aan innerlijken vrede zich in de gedichten afspiegelen als een eindelooze, zich vervormende tocht van regenwolken in den triestigen spiegel van een rimpelloozen vijver. Guérin was één van hen, wier noodlot het was, hun leven lang te lijden. Hij was rijk, hij had reeds vroeg succes, hij bezat en ontving zooveel van wat anderen als de begeerlijkheden hunner ziel hoogschatten - van waar dan dat verdriet zóó sterk reeds vóór den aanwijsbaren oorzaak zijner gewonde liefde? ‘Ne cherchez pas les pourquoi, les comment,’ zegt hij zelf ‘j'étais appellé, à souffrir,’ en dit is een waarheid, die niemand betwisten kan, die de eenige juiste blijkt, wanneer men deze gedichten heeft leeren kennen. Met de lidteekens van velerlei, diep-gekorven

wonden geboren, voelde zijne ziel hen alle, één voor één, openbreken en bloeden; haar pijnen drongen haar tot klagen, haar klagen werd gezang, en doorsidderd van smart, gedrenkt in tranen, dragen deze klaagzangen als roode bloemen den weerschijn en de warmte van het bloed, dat aan de wonden van het lijdend gemoed ontvloot. Levend verdriet, verwoord en verklankt: dit is het wezen van Guérin's verzen; hunne schoonheid ontleenen zij hieraan en aan de kracht van zijn gelouterd talent, hunne onaantastbare heiligheid danken zij dit wezen alléén.

Waarin openbaarde zich deze smart? Wat maakte den grond van des dichters ziel voor haar gewas zoo vruchtbaar? Ik bepeins de grondtrekken van Guérin's persoonlijkheid: trots, liefdedrift, gevoelsdiepte, eerlijke verstandsscherpte, hoogheid van begeerte, - en antwoord: de Eenzaamheid. Inderdaad, op wat anders berust alle scheppen en werken en lijden der menschen dan op het bij de velen onbewuste, bij weinigen bewuste gevoel der onverbiddelijke, onontkoombare eenzaamheid? Men kent misschien die laatste overpeinzing van Niels Lyhne, in het mooie boekje van Jacobsen: ‘Maar wanneer hij aan de menschen dacht, dan werd hij weder droef te moe. Hij riep hen, den een na den ander op, zij gingen allen aan hem voorbij, om hem dan alleen te laten, en niet een bleef bij hem. Maar was hij ook hun verknocht gebleven, was hij trouw geweest? Hij was slechts langzaam trouweloos geworden, dat was het. Neen, *dat was het niet.* Het was het groote treurige, dat een ziel altijd alleen is. Ieder geloof aan ineensmelting van twee zielen was een leugen....’ Hierin ligt zooveel weemoedige wijsheid besloten! Het is het tragische aan den mensch, dat zijn ziel verlangen *moet* naar iets, dat buiten haar is, dat zij geboren wordt met dat hopelooze verlangen om in een ander wezen, al was 't maar één oogenblik, aan zich zelf te ontkomen, en dat het haar daarbij voor altijd onmogelijk is, met al haar onbewustheden en bewustwordingen haar begeerte vervuld te vinden en te kunnen overvloeien in een andere ziel tot één wijde, zalig-huiverende eenheid. Zoo is in den grond alle liefde - dat uit eigen onvolmaaktheid wegvluchten naar de volmaakt gepeinsde geliefde -, alle geloof - die poging om alle verlangens saam te vatten en de mogelijkheid van hun aller vervulling buiten de grenzen

van het menschelijk leven te stellen als een droombeeld van toekomstige werkelijkheden, - alle kunst, alle wetenschap, alle arbeiden der menschen niets anders dan een erkentenis van eigen, slechts weinig te verbreeden beperktheid. Wat wij ook doen, het is niets, dan een instinctief ons afwenden van dit wreede, verlammende besef, het is, niet zelden, een verafgoding, een tegen de stem en het inzicht van den geest in, boven alles plaatsen van een bepaalde persoon, een werk, een ding, een hartstocht, alleen om binnen hún kring ons zelf te kunnen bedriegen met den schijn, om ons bewustzijn te doen blijven sluimeren, te doen inslapen, en doof te doen zijn voor de stem, die ons altijd weer zou spreken van de onwrikbare verlatenheid der ziel. God, de Muze, het Begrip, de Idee, alles wat de mensch boven zich uit als leidende lichten heeft ontstoken, zij zijn de schoone, positieve verbeeldingen van de dingen, die de geest, diep in den kern der persoonlijkheid, als een blijvende onmogelijkheid ontkend heeft.

Guérin was reeds vroeg tot de *bewuste* erkentenis zijner eenzaamheid geraakt, en dat hij nooit het ideaal gevonden heeft, waarmede hij die gevreesde erkentenis kon in slaap wiegen, dat al de lokkende gestalten, waaronder de lieve logen zich aan den mensch voordoet, door hem àls de omhulsels van dien logen herkend werden, dat dus niets hem ooit van zijn eigen, door verlangen wond-gewoelde ziel één oogwenk kon bevrijden, en dit verlangen hem toch nimmer begeven heeft, - dat heeft zijn leven en zijn kunst die ernstige, vol uit de diepte des gemoeds opklinkende smart geschonken, die het eerste zoo zwaar, en de laatste zoo warm, innig en levend maakte. De drie voornaamste wijzen, waarop de ziel er in slagen kan een oogenblik haar doem te vergeten, geloof, liefde en kunst, de strijd in den dichter om hun drieër bezit gaf den inhoud, den klank en de beweging aan de gedichten, waarin hij zijn leed en zijn wanhoop uitstortte.

Wanneer sterker dan in de gistende, zoekende jaren der jonkheid voelt men die groote begeerten in zich, die de massa niet kent of vermoedend schuwt, - waardoor men eenzaam wordt, - die begeerten, die het onmogelijk maken zich tevreden te stellen met de gewone dingen, waarin de menschen zich zelven vergeten? Wanneer voelt men heeter de dorst naar een alles om-

vattende, alles in zich slurpende liefde, naast het onverbiddelijk besef van nooit te zullen berusten bij de erkentenis, dat het innerlijkste der ziel altijd vreemd blijft aan een andere, schoon onstuimig en misschien voor immer beminde? Wanneer voelt men sterker de drift van onmacht tegenover de onmogelijkheid ooit het wáárom der dingen te vinden, welke leeftijd is zóó ver van de gelatenheid, die een lang dulden en een lang begrijpen schenken kunnen? De ziel, de geest ontwikkelen zich, - maar wat is ontwikkeling anders dan een van zich voelen afsterven der vele geliefde en vertrouwde gedachten en gevoelens, een scheiden van hoeveel droomen, een afval van hoeveel idealen? Dan een noodwendige, voortdurende trouweloosheid in een gemoed, dat gaarne trouw bleef aan de dingen, die het zonder pijn niet verliezen kan? Iedere ontwikkeling is een overwinning, maar een overwinning op een innig, warm gekoesterd bezit, een van zich afwerpen van iets, dat men na weer een anderen, vroegeren strijd in pijn verworven had, en dat men zich gedroomd had nu voor altijd te behouden. Is er één overwinning zonder voorafgeganen strijd? En ook deze brengt weer zijn overvloed van verdriet mede, die te zamen met het leedvolle gemis van geliefde gedachten en de verontrustende vreemdheid van het nieuwe, het verhaal van de lichtheid, de onbezorgdheid der jeugd tot een striemende legende maken. Is het dan wonder, dat juist de jeugdige dichter zoo dikwijls in droefgeestige verzen de smartelijke ontwaking uit den droom des vredes tot de onbestendigheid van alle verovering uitklaagt, dat zijn werk zoo vaak de schokkende ontroering in zich draagt, terwijl dat van den oúder geworden kunstenaar misschien eerst den vollen, rustigen toon verkrijgt, die een droevige of blijde zekerheid aanduidt? Dit alles onderging ook Guérin, maar hij vond nimmer een vast gewin, dat hem tot de bedriegende rust gebracht kon hebben, hij begreep, hoe zijn leven altijd strijd zou zijn, hoe het dus altijd pijn zou doen, en hoe eerst de dood hem den vrede kon brengen, dien het leven voor hem niet bezitten mocht. Hierdoor bleef hem uit zijn jongensjaren die wanhoop, vermengd met bitterheid en verbittering, die centenaar-zwaar woog op zijn brandende onvoldaanheid, die gedruktheid, waaruit strophen als deze ophijgen:

Soirs de stérilité qui font l'âme plus sèche
Qu'une route où le vent de décembre a soufflé!
Soirs où sous la douleur âcre le coeur gelé
Fait le cri d'une terre aride sous la bêche!

On se sent seul, on se sent las, on se sent vieux,
Avec des mains sans foi pour lever le calice.
On attend vainement qu'une larme jaillisse
Des paupières de plomb qui pèsent sur les yeux.

Il fait si froid vraiment, vraiment si froid dans l'âme,
Si froid. On tourne en rond dans un grand pays noir,
En rond, toujours en rond, et sans même l'espoir
De voir, là-bas, surgir la colonne de flamme. enz.

Reeds in het eerste gedicht van le Coeur Solitaire ziet men den hoon van dit bestaan geteekend, waar het zulk een wondend beeld vindt in de ellende dier twee jonge menschen, die, vreemden en eenzamen te midden der luchthartige, geblankette vroolijkheden der stad, met elkander slechts verbonden door den verwantschapsband der uitgestootenen, zoo fel in het hart de knepen voelden van wee en wanhoop om een schroeiende dorst:

En regardant passer les formes vaporeuses
Des amants suspendus aux bras des amoureuses,
Nous ricanions, les poings levés contre le ciel;
Tu tendais à ma soif des paroles de fiel,
En j'offrais à ta faim des mots pétris de cendre...
- - - - - - - - - - - - - -
Au milieu des massifs d'arbres mystérieux
Une pâle clarté flottait sur les pelouses.
L'air était doux. Amants et pensives épouses,
Tout être s'en allait sur un autre penché.
Seuls, mon coeur solitaire et ton coeur desséché,
Gorgés de désespoir, d'amertume et de haine,
Reniaient cette nuit si saintement humaine.

Aldus was Guérin's jeugd vóór de liefde, die hij nimmer vergat en die hem korten tijd een bevrijding en een vervulling

moet hebben geschenen, hem voor goed gedompeld heeft in die eindelooze moerassen van droefenis, waarvan men, worstelend, de eindeloosheid voelt en aanschouwt. Wij weten niets van deze liefde; als die andere sombere, Albert Samain, sprak hij nimmer iets, dat dit geheim zou kunnen verhelderen, hij bewaarde het diep in zijn hart, schoon hij wist, dat het pijnlijker zou zijn, naarmate hij het meer in zich versloten hield en het eenzamer met zich zelf moest uitvechten. Er is geen grooter lijden denkbaar dan het verlangen eener hartstochtelijke ziel, die wéét, dat de geliefde op dezelfde aarde leeft als zij, dat het geen gemis van liefde is, dat hen scheidt, en die nochtans voelt, dat zij nooit meer zullen te zamen komen. Voor haar strekken zich de dagen tusschen de nachten uit als zon-verzengde, strakke zandwegen tusschen twee gruweltorens van van verdriet, en zij wéét, dat er altijd nieuwe wegen zullen zijn, om haar naar telkens weer nieuwe torens voort te leiden, dat de zweep der hoop onvermoeibaar den rug blijft geeselen van hem, die te trotsch is, om zich door het leven te laten overwinnen. Het behoorde tot de omstandigheden, die Guérin waarlijk voor leed geboren maakte, dat hij, naast de smart, zijn sterkste, overheerschende hartstochten had in de donkere, dreunende begeerte naar een vrouwenlichaam, die zijn verlangen en aldus de wanhoop over de onvervulbaarheid van dit verlangen tot een ontzettende hitte opjoeg, en in den hoogmoed, die hem altijd heviger zich deed verzetten tegen het leed, dat hij wilde overwinnen, die hem verhinderde zijn levenswil de grootste en felste uiting te doen vinden in den moord van zijn lichaam. Begreep hij, dat er geen grooter erkenning is van de leegte des levens dan de zelfmoord? Wilde hij die erkende ijdelheid van het leven niet laten zegevieren boven de volheid van zijn eigen wezen? Vond hij er een moreele grootheid in, te dragen en te worstelen tot het einde? Hoe zwaar somtijds het besef zijner noodlottige geboorte tot lijden op hem woog, hoe duidelijk hij meestal inzag, dat er voor hem geen eind van verdriet was, altijd door bleef hij zijn kracht stellen tegenover de stormkracht der ellende en nimmer brak hij te zamen. Daar hij dichter was, bezat hij zeer sterk de gave, al de ontroeringen, al de wrange vreugden, de ook in den aan-

vang reeds getroebelde aandoeningen der liefde, met zijn verbeelding te herleven in de jaren, waarin deze doorleving zijn leed grooter moest maken, hij bezat dien drang tot zelfontleding, die de ziel tot het uiterste martelt en haar schier *drijft* naar den ondergang. Wie de hijgende benauwenis kan hooren, die de woorden van een gedicht somtijds maken tot gezwollen snikken, tot kreten van jammerlijke troosteloosheid, zal begrijpen, hoe er niet de minste overdrijving is in de wanhoop van een vers als het volgende, waarin de afgematheid na den langen strijd, de ellende, de eenzaamheid zich tot zulk een traanloos schreeuwende hoogte verheffen:

> Me sentant faible et seul au monde et misérable,
> Cette nuit, j'ai broyé ma plume entre mes doigts,
> Et sangloté longtemps le front contre la table,
> Les poings crispés, buvant mes pleurs, mordant le bois.
>
> Puis mon coeur a crevé d'un rire âcre et farouche;
> Et j'ai puisé dans l'âtre éteint comme ma foi
> De la cendre, et, l'ayant mâchée à pleine bouche,
> Je l'ai trouvée encor moins amère que moi.

Gedoofd als mijn geloof, zegt hij, en ja, dit was naast de wringende drang der pijnlijk strakgehouden trots, naast de verscheuring der begeerte, een nieuwe bron van droefenis en duisterheid: de strijd tusschen geloof en ongeloof, die voor hem bewust de beteekenis had van een strijd tusschen een eeuwige volheid en een eeuwige leegheid. Hier vindt men weder een, die, eenmaal twijfelend aan de grondslagen van hun geloof, dóór die twijfel reeds ontbloot van geloof, diens waarachtigheid met het verstand ontkennen moet, maar met de ziel, vol van de erfenis veler geslachten, in een nimmer te stillen honger sidderend blijft haken naar de rust van een geloof in toekomstigen, dan onvergankelijken vrede. Tot aan zijn sterven is deze strijd in Guérin niet tot een einde gekomen, onmiddellijk voor zijn dood nog schreef hij verzen, waarin dezelfde worsteling onverzwakt voortduurt en het zegt waarschijnlijk niets voor de bevestiging van het geloof, dat aan zijn doodsbed een priester hem bezocht heeft.

Wat hoofdzakelijk van belang is: met die der liefde is deze strijd een der smartelijkste dingen van zijn bestaan geweest, daar ook hier de pogingen zijner ziel, door overrompeling van den geest zich aan schoone droomen voor altijd over te geven, mislukten.

Eenzaamheid, onvruchtbare liefde, begeerte, geloofstwijfel, trots, al deze dingen in een man, die alles hartstochtelijk doorleefde en in wien de hartstocht sterker was dan gemeenlijk, - men moet beseffen, welke ontroeringen zij in den dichter wekten, hoe hij zich door hen voelde opgejaagd, zoo dat hij zich in de kalmte van zijn landelijk huis ver van Parijs niet thuis voelde en telkens opnieuw reizen maakte om de àl te zeer onafgeleide gedachten te ontkomen. 'Vermoeit u dat reizen niet?' vroeg hem iemand. Met een glimlach en een ironische trilling zijner neusvleugels antwoordde hij: 'Quand vous avez mal au dent la nuit, vous vous promenez de chambre en chambre, n'est-ce pas? Ehbien, j'ai toujours mal au dent.' Men bedenke de, eigen gevoeligheid wondende scherpte van dit antwoord en de wrangheid van dien glimlach. Men bedenke den vreemden kringloop der dingen: hoe niets de menschenziel zoo verdiept als het leed, en hoe verdieping van leven niets zoo sterk meebrengt als toegenomen gevoeligheid voor nieuw lijden. Men bedenke, hoe smart als een opium is: dat het gemoed doordringt en nimmer meer loslaat, dat het tegenstrevend en schreiend hart zóó lang omsluipt en doorgeurt, tot het van hem verzadigd is, en vrij van hem, zonder in doodende leegheid te verzinken, niet leven kan, maar het desniettegenstaande met onverzwakte pijn blijft voelen.

Het is niet mogelijk, in enkele bladzijden een overzicht te geven van de veelvuldigheid en de sterkte van Guérin's innerlijk leven. Ik hoop er een vermoeden van te hebben opgewekt: het denkbeeld, dat noodig is, om hem dadelijk goed te begrijpen. Nog één eigenschap is er, kort aangeduid reeds, waarop ik evenwel de aandacht moet vestigen: zij geeft Guérin het krachtige, dat hem in zoovele gedichten van andere moderne dichters onderscheidt. Er is iets heel groots in den trek, dien ik hier bedoel: in den Moed, waarmede hij zijn smart bleef bestrijden, zijn leven trachtte hoog te houden, en zijn oogen open hield voor het beeld eener heerlijke mogelijkheid, dat *misschien* nog -

want wie zou het bewijzend kunnen ontkennen? - kon wenken uit de nevels van een ver licht. Hij is niet alleen de man van leedvolle verzen, niet alleen de dichter, in wiens boeken de moderne mensch een groot deel van zijn eigen aandoeningen intensief terugvindt, - hij is niet de man die, bezweken onder den last, klagen blijft in een bestaan, waaruit hij beter ontvlucht ware. Guérin is een hoper en een strijder gebleven, niettegenstaande vermindering van hoop vermindering van leed moest geworden zijn. Hij heeft zich niet neergelegd met de gedachte van langzaam weg te sterven in de giftige nevels zijner ontgoocheling: hij heeft altijd den glans der sterren in zijn oogen gehouden, - is het *zijn* schuld, dat de dichter, die dronken van azuur, goud en glorie, de handen heft om de sterren te plukken, zijn voorhoofd stoot aan de lage zoldering van den menschelijken droom? Niettegenstaande hij om zijn verstand het harnas gesmeed had van het besef der groote ijdelheid, heeft hij toch onuitroeibaar de hoop op een ideaal in zich gevoed, een hoop, een ideaal, die misschien geen vaste vormen aannamen, maar die blijken uit het gelóóf in iets hoogers, dan zich door het verstand denken laat, iets, dat uitgaat boven de leegheid, de doelloosheid, iets dat toch nog beteekenis geeft aan het leven, het éénige geloof, dat het mogelijk maakt te blijven streven met de gedachte en den droom der grootheid. Niet, op zichzelf, dat hij deze hoop bezat, onderscheidt Guérin, maar de kracht van strijd, waarmede zij altijd weer het harde harnas van den geest trachtte te ontschakelen. Wij voelen haar in de hevigheid, waarmede hij zijn woelend innerlijk uiting geeft, waneer hij schrijft.

Contemple tous les soirs le soleil qui se couche:
Rien n'agrandit les yeux et l'âme, rien n'est beau
Comme cette heure ardente, héroique et farouche,
Où le jour dans la mer renverse son flambeau.

Pareil, dans un repli secret de la falaise,
A cette conque amère où soupirent les flots,
Poète, ô labyrinthe impénétrable, apaise
Ton coeur sanglant rempli de sel et de sanglots.

Tourne vers l'horizon ton front mouillé, ta bouche
Ouverte, et que tes yeux desséchés par le vent
Aillent du lieu tragique òu le soleil se couche
Aux nocturnes brouillards violets du levant. enz.

Dit gedicht is geen zegekreet, het is een smartelijke schrei over de vergankelijkheid van al wat groot is; maar de wijze waarop Guérin hier ziet, de hevigheid waarmede hij spreekt van de verwijding der ziel - waaróm zou hij anders de dráng tot verwijding hebben? - de droefenis waarmede hij de voor hem op aarde onmogelijke vervulling van zijn droom beschreit,[1] bouwen voor ons een man op, in wien de groote gedachte der één-wording van twee zielen nooit onderging, die in zijn verbéélding althans voltrokken had ‘ce beau rêve du génie mystique de Platon et de tous ceux qui cherchent uns sens à l'humanité; de droom van die geheimzinnige parel te zijn: destiné à orner le front de quelque astre inconnu, notre espoir à tous![2]

Guérin was kunstenaar, hij was dit zoo zeker, als hij een geboren eenzame, een geboren lijder was. Voor hem vervulde de kunst wel het allermeest die weldadigste harer functies: de tijdelijke verlossing van smart. De ernst des levens en de ernst van zijn kunstenaarsroeping waren bij Guérin een zelfde. De laatste heeft hem daarbij altijd mogen beloonen met den troost, die zij voor iedereen, die pijn lijdt en in wien zij werkt, overvloedig aanwezig houdt. Dit is misschien ook de reden, dat Guérin zich hoe langer hoe meer aan de moeilijke tucht der kunst wende, en bijna iederen dag, in zijn rustige kamer gebogen over 't papier, luisterend naar zich zelf en wat er in hem aan algemeene levensberoering woelde, den stillen plicht vervulde van zich weg te schenken en, zich wegschenkend, korten tijd een verlichting in zijn hart werkdadig te voelen.

1) Het gedicht eindigt aldus

Loin des vents querelleurs et de la mer qui tonne,
Remporte, en gravissant d'un pas triste et cassé
Des chemins, sans échos au bâton qui tâtonne,
Le silence d'un coeur où l'amour a passé

2) *de Balzac,* l'Enfant Maudit.

Zijne gedichten hebben sommige eigenschappen, die den dichter van schokkende emoties bijna altijd eigen zijn. Hij geeft zijn aandoeningen en door ontroering gewekte gedachten niet in velerlei vormen; gelijk veelal geschiedt, wanneer het een dichter om dadelijke inwerking van gevoel te doen is en dit in hem overvloedig genoeg aanwezig is om onmiddellijk, zonder tot beelden omgeschapen te zijn, in zijn verzen over te vloeien, treffen deze niet zooals die van vele dichters van onzen tijd door rijkdom van uitingsvormen, verrassende weelderigheid van beelden. Hij geeft meestal naakte smart, zuiver zingende weemoed, opgeweld uit het hart, onversierd, onverheeld. Die overvloedigheid der aandoening had in den eersten tijd zijner productie, toen hij nog niet de technische volmaaktheid van latere dagen bereikt had, het gevolg, dat ook de weinige vormen, die hij gebruikte, niet altijd streng behandeld werden, dat hij bijvoorbeeld, in le Coeur Solitaire vele assonances, aangenomen zooals zij zich in het stuwen der ontroering voordeden, aanwendde, die hij later zou afkeuren. Het is daarbij waar, dat l' Homme Intérieur, waarin hij het grootste meesterschap over de strengste vormen veroverd had, voor een groot deel, minder dan in de andere bundels omhoog scheurende kreten, meer herinnering, stille stemmen uit het verleden tot het heden, bepeinzingen van dood en leven bevat. Maar de zonder andere middelen dan haar eigen warmte tot stand gekomen inwerking der aandoening blijft altijd hoofdzaak. Het is dan ook niet om verrukkingen over beelden, om wijdheid en veel-omvattendheid van gedachten, om, - ook al bereikte hij deze menigmaal - gave schoonheid van dichterlijken stijl dat men tot Guérin moet gaan, want weinig dichters vragen zoo stellig als hij om lezers, die in staat zijn hun hart, en dit voornamelijk, voor hem open te stellen. Het zal zijn droeve roem zijn, dat hij eeuwige gevoelens heeft doen sidderen en schreien uit een kloppend, vol en diepschreiend gemoed. Wij vragen van hem niets, dan ook ons te ontroeren door de bewogen spraak zijner ziel, daarom, schijnt het mij, kan bij hem een kritische beschouwing onbelangrijk blijven. Waar wij ons zoo vaak over den schoonen schijn verheugen van gedichten, die flonkeren van glans, en als fluweel onder de handen zijn, waar wij de pure blijdschap der gevoelige schoonheid

smaken bij kunstwerken, die, ook al zijn zij droevig, een vreugde geven door de volkomen en bewust-geproefde samensmelting van uiterlijke en innerlijke waarde, - vinden wij bij Guérin een opbruisende kracht van gevoel, die alle vormen tot dingen van ondergeschikte beteekenis dwingt en ons nog iets anders brengen wil, dan voor een groot deel zinnelijke vreugden om artistieke bereiktheid, een golf van bewogen leven, zoo onmiddellijk en van zelve uit de zeeën van het gemoed zich verheffende tot zij saambreekt in vonkende druppels en parelend schuim naar den stroom, waaruit zij verrees, dat de lijn waarméde zij zich verheft, haar eenig mogelijke en door de natuurlijke spanning van haar buigen de volledigste, maar zich niet afzonderlijk opdringende schoonheid is.

Er bestaat van Charles Guérin een photografie, korten tijd voordat hij in zijn geboortehuis sterven zou, in vreemde streken genomen. Zij is eenvoudig. Met de handen leunend op het zwaarhouten kozijn van een raamloos venster of uitgebouwd balkon, de ééne voet geheven en geplaatst op een der kruisgewijze in elkaar geslagen, van schitterend zonlicht overpoelde balken, die dit kozijn steunen, maar het lichaam, donkere gestalte, gedekt door een breedgeranden hoed, geheel in de gedemptheid van het vertrek, ziet hij naar het bergland, dat zich, gansch besneeuwd door verblindende zonnevlammen beschenen, onder een flonkrendzuiveren hemel als één ruige en grootsche schittering voor hem uitstrekt. Laten wij zóó hem ons denken: een donker mensch, van uit zijn duister onvermoeid en met wijd-geopende oogen uitstarend naar de lichtende blinking van een verren, paradijzigen glans, en zelfs in de grauwste, de somberste omneveling door de klamme dampen der droefenis, nimmer den schijn vergetend, die zijn oog doorfonkelde, toen hij in het staren naar de heerlijkheid van dezen onbereikbaren droom, gedichten van leed en heimwee peinsde, die als de naar buiten slaande, zichtbaar geworden vlammen zijn van den innerlijken brand zijns levens.

Staatkundige kroniek.

21 Febr. 1911.

Meer en meer wordt duidelijk, dat het kabinet-Heemskerk ondanks zijn meerderheid van 59 zielen op de 100 in de Tweede Kamer en een niet te tellen lijfwacht van senatoren, geen sterk ministerie is.

Niet omdat onder zijn leden een intellectueel tekort zou bestaan: er zitten daar knappe menschen genoeg. Maar knappe werkers kunnen onder zekere omstandigheden monnikenwerk doen. Zelfs slecht monnikenwerk. Want het werd hier meer gezegd: het regeeren met een meerderheid, reeds op zichzelf wuft in haar gunst, die op aangelegen punten van wetgevend beleid niet homogeen is, werkt reeds tevoren bedervend op de wetgevende productie.

De heer Talma mag het ondervinden. Reeds de conceptie van zijn wetgevend werk wordt gedrukt door de benauwende overweging: wat zal mijn veelgeprezen christelijke meerderheid ervan zeggen? Hoe staat het op het oogenblik met de kansen der verplichte verzekering? Is staatspensioneering bij mijn vrienden niet-gangbare socialistische munt, of is de ‘dwangverzekering’ zoo gehaat en ‘staatssocialistisch’, dat men, om toch iets te doen, de wachtenden maar met dat staatspensioen zal willen afbetalen? Mag, zonder de goede kansen van mijn sociale wetgeving te schaden, de kostenrekening van de werkgevers nog wat worden belast, of is hun invloed rechts zoo sterk, dat door overbelasting een christelijke ministerieele zetel labiel zou worden? Is tegenwoordig de dwang tot den tienurigen werkdag rechts geoorloofd, of kunnen wij de katholieke arbeiders nog wel wat laten wachten? Moet in een nieuwe christelijke sociale wet telkens een poging worden ondernomen om het bedrijfsleven te organiseeren, of zal men zeggen, dat dit vooralsnog holle toekomstmuziek is?

In al deze dingen is onzekerheid. En een minister, die op dezen bewegelijken grond zijn huis heeft gebouwd, moet van

tijd tot tijd in wanhoop heen en weer rennen. Hij had gedacht, zijn werk zoo juist te hebben pasklaar gemaakt voor de meerderheid: niet te veel dwang, niet te veel kosten; rekening gehouden met de vrijheid van het gezinshoofd, met de souvereiniteit in eigen kring; een stekje gezet van de zoo lang bezongen publiekrechtelijke organisatie van den arbeid; ja wat niet al!

Dan komt het zorgvuldig overwogen werk in de afdeelingen van de hooge vergadering, waar het scheepje het eerst doorheen moet. Het is aan de heidenen overgeleverd. Ja, de christenen kunnen hier heidenen zijn. De eigen vrienden geneeren zich niet. Met de beginselen wordt al wat niet aanstaat onderste boven gekegeld.

Somtijds mag het hier ook nog redelijk afloopen. Maar dan de openbare welsprekendheid! Arme bakkerswet! Terug met een socialistische boodschap. Een nieuw ontwerp met een rapport over een met groote snelheid ingesteld en verwerkt onderzoek. Het verbod van patroonsarbeid gehandhaafd, en de beperkte arbeidsduur erin. Weer terug naar de afdeeling. O Christelijke sociale wetgeving! O Nederbragt, die het geheel der begeerde vruchten van wetgevenden arbeid in 1905 voor de begeerige oogen der gegadigden hebt uitgestald!

Dat is één; wel de eerste naar den rang van politieke urgentie. En daarnaast de tweede, of gelijke in rang: de oorlogsman! De sterke Colijn na den zwakken Cool, en na den sterken Sabron.

Het militaire beleid van het kabinet. - De Meester deugde niet. Zij moesten weg, eerst Staal en daarna Van Rappard. Heemskerk en Talma zouden dat anders opknappen. Talma, de ongeduldige, vergt nu wat veel van het geduld der natie. En Heemskerk? Hij zond Van Rappard naar huis, en in de Eerste Kamer kwam hij nu onlangs verklaren, dat hij bij de formatie van het Kabinet aan generaal Sabron heeft gevraagd: ziet gij kans om het tweeploegenstelsel door te voeren in de praktijk? Zeker, de generaal zag kans. Als inleiding werd met eenige tonnen hersteld wat het Kabinet-De Meester had afgesmolten van het blijvend gedeelte. Dan volgde de ‘proef’. De proef met de fameuze twee ploegen. Helaas! het stelsel bleek meer geschikt om in een rede-Duymaer van Twist te worden bezongen dan door een minister te worden tot levend recht. De proef mislukte. De heer Duymaer van Twist zong verder,

dat zij niet afdoende was genomen. Maar wat baten zijn klaagzangen, zoo hem niet de gelegenheid openstaat om de proef zelf, en dan eerlijk, te nemen?

Men schijnt nu, met het ontwerp-militiewet, het ei van Columbus op de tafel te zullen zetten. De ontdekking is niet van Colijn. Heemskerk moet Columbus zijn. Hij heeft het wat laat gevonden ei aan Cool in de hand gestopt, en deze heeft het doorgegeven aan Colijn. Het zou wel eens kunnen tegenvallen. Met een militiewet komt heel wat kijken. En dan komt er heel wat los. Meer nog dan tien jaren geleden bij de behandeling der vorige editie. De belangstelling is sedert heel wat toegenomen, en de beteekenis van enkele voorschriften in deze wet door het geheele volksleven staat aan heel wat volksvertegenwoordigers klaarder voor oogen dan vóór tien jaren.

Het schijnt nu wel vast te staan, dat de militiewet moet worden herzien voordat de kustverdediging aan de beurt komt. Dit beteekent, dat de kust nog lang slecht verdedigd zal moeten blijven. Van de afwerking, zoo vlug als maar met de eischen der techniek vereenigbaar zal zijn, is afgezien. En hiermede is een grondpijler van het heroiëke werk gevallen. De zaak kon geen uitstel lijden, en zij is uitgesteld. Langer dan menigeen nog zal willen aannemen. Een herziening der militiewet, als moet voorafgaan, is geen kleinigheid.

En ziedaar nu de twee voornaamste posten, in het kabinet-Heemskerk bezet. Voeg daar nu bij de positie van onzen schatbewaarder. Toen de heer Van Asch van Wijck hem lastig viel, voorlichtende zijn kiezers te Zeist, heette het dat de minister Kolkman niet anders voerde dan een gewone liberale financieële politiek. Hij werd onmiddellijk door ‘De Standaard’ gedésavoueerd: de afgevaardigde van Amersfoort stond, met zijn verzet tegen een verhoogde successiebelasting, geheel alleen. Maar de afgevaardigde is, ondanks alle désaveu van den grooten Leider, enfant terrible geweest. Een christelijk kabinet behoort, zoo meent men rechts, een christelijke politiek te voeren ook in de financiën. Zelfs ‘welvaartspolitiek’ is niet genoeg. Indirecte belastingen in hoofdzaak, en de uiterste gematigdheid in de directe, ziedaar het echte anti-revolutionaire beleid.

Het sterke kabinet-Heemskerk is niet te benijden.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLVII.

‘Italia fara da se’.
CARLO-ALBERTO.

I.

Binnen enkele weken worden te Rome de internationale tentoonstellingen van kunst en historie geopend, als inleiding tot de feestelijke herdenking van het tot stand komen der Italiaansche eenheid; officieël telt deze van 17 Maart 1861, den dag waarop de wet werd afgekondigd, welke aan Victor Emmanuel den titel van Koning van Italië verleende.

Italië herdenkt dus een der meest belangrijke gebeurtenissen uit de vorige eeuw, die een der vurigste wenschen van geheel het volk verwezenlijkte, en na eindelooze tijden van verdeeldheid en verbrokkeling van Italië weder een politieke eenheid, van het volk een natie maakte.

Meer nog dan de totstandkoming der Duitsche eenheid, waartoe de Fransch-Duitsche oorlog van 1870-'71 den laatsten stoot gaf, is die der eenheid van Italië merkwaardig. Wijl in Italië kon geschieden, wat in Duitschland onmogelijk bleek: de samensmelting der verschillende staatjes tot een administratief en politiek geheel, niet alleen naar buiten, maar ook naar binnen. Italië werd een eenheid, Duitschland een statenbond. De Duitsche keizer is de president van een bondgenootschap, als primus inter pares; de Koning van Italië is de souvereine heerscher in het Italiaansche Rijk. De Duitschers zijn ook nog Pruisen of Wurtembergers, Saksers of Beieren, of wat anders, de Italianen zijn Italianen - ‘et rien de plus’. Wat Bismarck niet kon, of wilde,

of durfde: ook de binnenlandsche eenheid tot stand brengen, is onder Victor Emmanuel door Cavour in Italië geschied, zoodat de Italiaansche eenheid een hoogere eenheid is dan de Duitsche.

En toch waren de omstandigheden, waarin Italië bij het begin der negentiende eeuw verkeerde, niet minder merkwaardig dan in Duitschland. De restauratie had in Italië de politieke verdeeling van vóór de Fransche overheersching hersteld. De vroegere vorstengeslachten, die door de Franschen waren verdreven, hadden hunne bezittingen herkregen; Italië was gesplitst in vorstendommetjes, wier potentaatjes als absolute heerschers optraden, en het 'ancien régime' ten spoedigste herstelden, met alle gevolgen, die dit voor de onderdrukte bevolking had. En boven dit verbrokkelde en verdeelde Italië - dat als eenheid, krachtig georganiseerd, zulk een groote rol in de wereldgeschiedenis had gespeeld, en onder Rome's leiding eens naar de wereldheerschappij had gestreefd - stond dreigend de macht van Oostenrijk, en van den 'auctor intellectualis' der Heilige Alliantie, Clemens Metternich, die deze verdeeldheid noodig achtte om beter te kunnen heerschen. Metternich was te conservatief, om van een tijdgenoot een goeden raad aan te nemen; anders had hij, de klassieker, van Goethe kunnen leeren, dat er iets is wat boven het oude adagium 'divide et impera' gaat, namelijk de les vol levenswijsheid die de 'Altmeister' van Weimar in deze woorden gaf:

> 'Entzwei und gebiete! Tüchtig Wort.
> Verein' und leite! Bessr er Hort!'

Een woord dat hier dubbele beteekenis heeft. Want evenals in Duitschland zijn ook in Italië de pogingen in de dagen der revolutie door het volk aangewend om de eenheid tot stand te brengen, mislukt; en evenals in Duitschland bleek ook hier een man noodig te zijn, die door groote bekwaamheid en vaste leiding wist te volbrengen, wat vóór hem moeilijk, bijna onuitvoerbaar scheen.

Die man, de Bismarck van Italië, was Cavour.

II.

Zeven in getal waren de Staten, die het Weener Congres noodig oordeelde om de verschillende Oostenrijksche, Fransche

of Spaansche dynastiën en de Pauselijke heerschappij in Italië te bevestigen. In het koninkrijk der beide Siciliën en in het vorstendom Lucca heerschten de Bourbons, in Parma de Oostenrijksche aartshertogin Maria Louise, de gemalin van Napoleon I, in Toscane een Oostenrijksche aartshertog, in Modena het huis Oostenrijk-Este, in den kerkelijken staat paus Gregorius XVI; en in het Lombardisch-Venetiaansch koninkrijk werd het bestuur, namens den keizer te Weenen uitgeoefend, door een Oostenrijkschen prins.

Slechts in Sardinië, waartoe Genua, Savoye en Nizza behoorden, regeerde een Italiaansch vorstengeslacht, als eenling tusschen alle vreemdelingen en dit geslacht zou, door het lot aangewezen, in de toekomst de leiding in het vereenigde Italië in handen krijgen.

De regeling, door het Congres te Weenen gemaakt, moest de nationale gevoelens in Italië kwetsen. En Metternich verscherpte dat nog een beetje, door zijn weigering, een commissie voor de Italiaansche staten in te stellen, zooals voor de Duitsche staten was geschied. Want, zeide hij: ‘Duitschland vormt een staatslichaam, Italië daarentegen is niets dan een vereeniging van onafhankelijke staten, die uitsluitend samenhangen als geografisch begrip’.

Spoedig zou het duidelijk worden, dat de verbrokkeling noodig werd geacht, om Oostenrijk de gelegenheid te geven, evenals in Duitschland, ook in Italië de hegemonie, de voorheerschappij, uit te oefenen. Niet alleen in de staten, waar Oostenrijksche vorsten regeerden, ook over de Bourbons matigde Oostenrijk zich grooten invloed aan; zoo liet het den koning van Napels beloven, in zijn staten geen politieke instellingen in te voeren, die niet overeen kwamen met die van Lombardije en Venetië. En had Metternich zijn zin gekregen, dan zouden alle Italiaansche vorsten zich vereenigd hebben in een confederatie, onder leiding van Oostenrijk. De tegenstand van den koning van Sardinië, die gesteund werd door Tsaar Alexander van Rusland, deed dit plan echter mislukken.

De toestand, die na 1815 in Italië was onstaan, is het best te kenmerken door deze drie woorden: verbrokkeling, absolutisme, en overheersching van Oostenrijk.

Daartegenover stonden de drie wenschen van de liberale en vaderlandslievende Italianen: de nationale eenheid, de invoering van een constitutioneele regeering, en de verdrijving der vreemde overheerschers.

Er moest nog heel wat gebeuren, voordat die wenschen vervuld konden worden.

De eerste pogingen er toe konden zeker niet tot het doel leiden. Zij bestonden uit plaatselijke revoluties, die gemakkelijk te onderdrukken waren. En toch hadden zij nut, wijl zij de beweging gaande hielden en de geesten wakker. Zij bereidden het gemeenschappelijk werk voor, dat in de tweede periode moest worden verricht.

Geheime genootschappen als de ‘Carbonari’ en de ‘Bond voor Jong Italië’ van Mazzini poogden een omvangrijker revolutionaire beweging voor te bereiden. Het waren voornamelijk de jongeren, studenten en officieren, die zich hierbij aansloten.

Vredelievender en omvangrijker was de poging, die bekend is onder den naam de ‘Risorgimento’, en die ontstond in de kringen van letterkundigen en geleerden.

Aanvankelijk het gevolg van nationale congressen, in navolging van de Duitsche, die ieder jaar in een andere stad werden gehouden (Pisa, Turijn, Florence, Padua) en die propaganda maakten voor vrijheid van denken en spreken, en voor vrijzinniger instellingen, ging de ‘Risorgimento’ spoedig over tot het uitgeven van politieke geschriften, die door geheel Italie werden verspreid en gelezen. De meest bekende zijn wel die van den priester Gioberti: ‘*Primato morale e civile degli Italiani*’, die de eenheid verkondigde onder leiding van den Paus, en die bestreden werd door d'Azeglio in zijn brochure ‘*Degli ultimi casi di Romagna*’, waarin de vervolgingen beschreven werden, welke de liberalen in de Romagna, in den Kerkelijken Staat moesten verduren, en waarin de koning van Sardinië als de gewenschte leider der Italianen in hun streven naar vrijheid en eenheid werd aangewezen.

Zoo werd de ‘Risorgimento’ ingeleid, meer als een stemming dan als een partij, maar zich snel uitbreidend onder de beschaafde klassen van Italië. Er was geen bepaalde organisatie, noch een duidelijk omschreven doel. Men wenschte hervormingen,

een liberaal bestuur, en de vereeniging van alle Italiaansche Staten. Van een revolutionair optreden, om de vorsten die de eenheid beletten, te verdrijven, was geen sprake; een federatie waarbij alle Italiaansche staten zich moesten aansluiten, was het hoogste wat men wenschte. Hoe deze federatie moest tot stand komen, bleef voorloopig een raadsel. Op welke wijze de verhouding zou worden geregeld, wie de leiding zou hebben, welke plaats de Paus in den bond zou innemen, dat waren vragen, waarmede men zich voorloopig het hoofd niet brak. Op slechts enkele punten bestond eenstemmigheid: Italië moest bevrijd worden van de vreemde overheerschers, en dan zou het sterk genoeg zijn, om zijn eigen eenheid tot stand te brengen.

De formule daarvoor werd aangegeven door Koning Carlo-Alberto van Sardinië, die op de vraag van een zijner ministers hoe Italië zou moeten handelen om tot eenheid en vrijheid te komen, het historische antwoord gaf, 'Italia fara da se'. Italië zal zelf weten, wat het doen moet.

III.

Zoo was de toestand in 1845, toen bij den dood van Gregorius XVI het Conclave onverwacht, en tegen den zin van Oostenrijk, dat de candidatuur van kardinaal Lambruschini voorstond, den kardinaal Mastaï Feretti, aartsbisschop van Imola, die als zoodanig den bijnaam 'El Bono' droeg, tot Paus verkoos. De nieuwe Paus nam den naam aan van Pius IX.

Dat was een harde slag voor Oostenrijk; en de briefwisseling van Metternich met den gezant von Lützow (*Mémoires de Clement Metternich* dl. VII, pag. 246 vgl.) geeft al niet minder dan de '*Conseils pour Pie IX*', (t.a. pl. pag. 251 vlg.) blijk van de teleurslelling, die de conservatieve leider der Europeesche politiek ondervond over de benoeming van een Paus, die als 'liberaal' bekend stond, en van wien verwacht werd, dat hij de denkbeelden van Gioberti in toepassing zou brengen.

Aanvankelijk was de hoop van alle liberalen en vrijheidsmannen in Italië op den nieuwen Paus gevestigd, en het liedje 'Evviva Pio Nono!' werd als 't ware het volkslied van de voorstanders van eenheid en vooruitgang. Hoe dit liedje de nachtmerrie werd

van Metternich blijkt uit hetgeen prinses Mélanie in haar dagboek (Mémoires, dl. VIII pag. 20) mededeelt: Toen Metternich in 1848 naar Engeland gevlucht was hoorde de familie in het huis naast het hare tot haar schrik het liedje van *Pio Nono* zingen. 'Nous avons découvert que nous logions porte à porte près du radical lord Minto' zegt de prinses.

Het bleek echter spoedig, dat Metternich zich voor Pius IX niet bezorgd behoefde te maken. Wel stond de Paus aanvankelijk eenige hervormingen toe, maar van een liberaal bewind was geen sprake. 'Het absolute gezag zou onverminderd worden gehandhaafd,' zeide de Paus bij de ontvangst van de Consulta di Stato. En toen hij, onder den druk der volksbeweging, na de Februari-omwenteling van 1848 te Parijs, een grondwet voor den Kerkelijken Staat invoerde bleef het Heilig College met de opperste macht bekleed, zoodat in het staatsbestuur twee onvereenigbare elementen, theocratie en constitutionalisme, werden saamgevoegd. Met het gevolg, dat de ontevredenheid in den Kerkelijken Staat niet werd weggenomen, integendeel verergerde, zoodat in hetzelfde jaar, dat Metternich uit Weenen moest vluchten, de Paus de stad der zeven heuvelen moest verlaten en in Gaëta, in het Koninkrijk Napels, een toevlucht moest zoeken, terwijl in Rome de Republiek werd uitgeroepen, en Mazzini, met Armelini en Saffi, aan het hoofd van het bewind werd geplaatst.

De revolutie in den Kerkelijken Staat was slechts een episode in de beweging, die zich over geheel Italië uitbreidde.

De groothertog van Toscane moest vluchten; in zijn staten werd de Republiek uitgeroepen. In Napels en Sicilië wist koning Ferdinand, die na het bombardement van Messina den bijnaam van 'el Re Bomba' ontving, in enkele jaren viermaal een grondwet af te kondigen en die viermaal, na ze plechtig bezworen te hebben, weder in te trekken.

In de Oostenrijksche landen, Lombardije en Venetië, was de beweging reeds in de eerste dagen van Januari ontstaan; in de 'Mémoires' van Metternich wordt daarover aangeteekend: 'A Milan grande agitation et émeute à propos de cigares'. Maar wat er eigenlijk gebeurd was, blijkt uit die 'herinneringen' niet. Om de Oostenrijksche regeering in haar financieele belangen te treffen, besloten Italiaansche patriotten in Milaan, Padua en

Venetië geen cigaren meer te rooken; elkeen die op straat rookende werd aangetroffen werd aangehouden, wat aanleiding gaf tot relletjes, vooral toen Radetzky toeliet, dat de soldaten van het Oostenrijksche garnizoen op ostentatieve wijze in het openbaar rookten. En toen kort daarop ook in Weenen de revolutie uitbrak, en de Oostenrijksche regeering, gedesorganiseerd, van alle zijden door de oproerige nationaliteiten bedreigd, de Italiaansche provincies in den steek moest laten en Radetzky, vreezend van zijn verbindingen te worden afgesneden Milaan ontruimde en zijn troepen in den vestingvierhoek terugtrok, werd in geheel Noord-Italië de Republiek afgekondigd. De hertogen van Parma en Modena vluchtten uit hunne staten naar het Oostenrijksche leger.

Kortom, geheel Italië was in beweging.

Maar het zaad was nog niet rijp, de velden waren nog niet wit om te oogsten.

Er waren in deze revolutie twee oorzaken, waarom zij niet slagen kon: De Italiaansche militaire macht was niet voldoende, om de vreemdelingen uit Italië te verdrijven; alleen het leger van den Koning van Sardinië was gereed voor den strijd en telde toch niet meer dan 60.000 soldaten, waarvan nog ⅔ reservetroepen. En er was geen eenstemmigheid voor het doel. De liberalen waren verdeeld in constitutioneele monarchisten en republikeinen. De monarchisten wenschten een federatie der vorsten, de republikeinen een parlement, door algemeen stemrecht gekozen, om over het lot van Italië te beslissen. En door deze oneenigheid tusschen de linkergroepen zag de reactie zich den weg geopend om het verloren terrein te herwinnen. Het leger van Karel Albert, dat in Lombardije was gevallen, om de Oostenrijkers uit het Italiaansche gebied te verdrijven, werd door Radetzky bij Custozza verslagen; en de nederlaag bij Novarra, in Maart 1849, noodzaakte Karel Albert zelfs de regeering neer te leggen.

En achtereenvolgens werd alles wat weerstand bood onderworpen. Generaal Haynau, de hyena van Brescià, voerde in Lombardije het standrecht in; Modena en Parma werden door de Oostenrijksche troepen hernomen, en met de hertogen werd het absolute stelsel er hersteld. Toscane bleef tot 1859 door

Oostenrijksche troepen bezet, en had minder vrijheden dan voor de revolutie. Fransche troepen hernamen Rome, en brachten den Paus weder in het Quirinaal. Met behulp van buitenlandsche troepen werd Italië weder overgeleverd aan de reactie. Van de revolutionaire beweging bleef voor de volken niets over dan de herinnering aan ellende en teleurstellingen, voor de regeeringen een hernieuwd wantrouwen, dat zich uitte in krasse maatregelen tegen de pers, de liberale denkbeelden en de eenheidswenschen. In geheel Italië waren vreemde troepen, de Oostenrijkers in het noorden, de hertogdommen, en de Romagna, de Franschen in Rome. De nationale driekleur, een oogenblik aangenomen als symbool der eenheid, was verlaten.

En meer nog dan voor 1848 was Italië verbrokkeld, afhankelijk van Oostenrijk, en in de macht van het absolutisme.

IV.

Slechts één staat was, hoewel vernederd op het slagveld, aan de algemeene reactie ontkomen.

Het koninkrijk Sardinië behield de liberale constitutie, die Karel Albert in 1848 had afgekondigd en de nationale driekleur; het werd thans het centrum, dat de nationale eenheid zou tot stand brengen.

Het was in die dagen een rijk, dat onder de kleine staten moest worden gerangschikt; het telde nauwelijks vijf millioen inwoners, en bestond uit vier van elkaar gescheiden gedeelten: de Genueesche kust, centrum eener republikeinsche partij; Savoie, een fransch gebied, beheerscht door adel en geestelijkheid; Piemont, met een landelijke bevolking en slechts één belangrijke stad, de residentie Turijn; en Sardinië, een arm visscherseiland, zonder eenig politiek leven.

Waarlijk geen kern om er het middenpunt van een Italiaansch koninkrijk van te maken.

Maar het had één groot voordeel: een nationale dynastie, die onafhankelijk was van het buitenland, en een leger, dat met eenige zorg en oefening in staat zou blijken, te strijden voor vrijheid en eenheid.

Karel Albert had, onder den druk van Cavour, in 1848 een

Grondwet afgekondigd, die niet naar buitenlandsche modellen was gecopiëerd, maar zoo nationaal was, dat zij thans nog als Grondwet voor het Koninkrijk Italië dienst doet. Het was eveneens onder den invloed van Cavour, dat Karel Albert den oorlog was begonnen, om de Oostenrijkers uit Italië te verdrijven, en na het noodlottig einde van dien strijd was Karel Albert heengegaan, om zijn zoon Victor Emmanuel en Cavour de gelegenheid te geven, van Piemont het middenpunt van de nationale beweging te maken.

Trouw aan het liberale beginsel was daarvoor het eerste vereischte. Standvastig weigerde Victor Emmanuel te voldoen aan het verzoek van Oostenrijk, om de Grondwet van 1848 in te trekken. Van zijn land maakte hij een vrijplaats voor de politieke vluchtelingen uit de andere Italiaansche staten. Piemont zou het bolwerk zijn van de nationale en liberale strooming.

Dat het dit zijn en blijven kon was voornamelijk het werk van Graaf Benzo de Cavour.

Blond en blank, nauwelijks Italiaan in voorkomen en taal, behalve het Fransch slechts het patois der Piemonteezen sprekend, was Cavour in zijn uiterlijk en zijn optreden volstrekt niet het evenbeeld van den held der Duitsche eenheid, Bismarck. Maar hij was veel meer dan deze de diplomaat, handig, weinig scrupuleus in de keuze zijner middelen, en bezield met een innig en vurig verlangen Italië te verheffen, en het de vrijheid en de eenheid te schenken. Wat Richelieu had gedaan voor Frankrijk, wat Bismarck ondernam voor Duitschland, zou Cavour met zijn geheele hart en zijn geheele verstand doen voor Italië.

Daaraan wijdde hij zijn groote diplomatieke gaven en zijn zuidelijke welsprekendheid, die op hem van toepassing maakte de woorden van den Romeinschen dichter Ovidius Naso, uit zijn *Tristia:*

> ‘Ille ad eloquium viridi tendebat ab aevo
> fortia verbosi natus ad arma fori.’

Maar terecht begrijpend, dat overijling slechts tot mislukken van zijn plannen zou leiden, was zijn eerste werk de innerlijke kracht van zijn land te verhoogen.

In Frankrijk had hij kennis gemaakt met de liberale beginselen op politiek gebied, in Duitschland op economisch terrein. Beide

wetenschappen maakte hij zich nu ten nutte. Hij verbeterde de handelsbetrekkingen, en voerde een billijker stelsel van belastingen in, waardoor hij de financieele toestanden in het koninkrijk, die door den oorlog en de schatting aan Oostenrijk zeer verward waren, regelde. Door het aanleggen van spoorwegen bevorderde hij de welvaart en het onderlinge verkeer. Het leger, waarvoor hij de zorg opdroeg aan Generaal La Marmora, werd geheel op Pruisische leest geschoeid. Van Alessandria maakte hij een der eerste wapenplaatsen van de wereld.

Door het opheffen van de tienden, het beperken van het aantal kloosters, het verzekeren van de bescherming der staatswetten ook aan niet-katholieken, besnoeide hij de macht der geestelijkheid; door het bevestigen van de vrijheid der drukpers en het eerbiedigen van de rechten der volksvertegenwoordiging vestigde hij in Sardinië een vrij constitutioneel staatsleven, wat er zeker wel toe bijdroeg om de scherpe tegenstelling tusschen dit land en de andere Italiaansche staten te doen uitkomen.

Om den invloed naar buiten te verzekeren stelde Cavour zich in verbinding met de aanhangers der eenheid in verschillende staten. In Piemont waren groote hoeveelheden Italiaansche vluchtelingen, voornamelijk Lombardiërs; zij wanhoopten er aan, de eenheid door de republiek tot stand te brengen, en sloten zich nauwer aan bij het huis van Savoye en bij den minister Cavour. Zelfs de Republikein Manin, die in 1844 in Venetië als Triumvir was opgetreden, schreef openlijk aan koning Victor Emmanuel: ‘Maak Italië een, en alle republikeinsche patriotten, ik het eerst, zullen u volgen.’ Hij en zijn vrienden stichtten in 1857 de ‘Nationale Unie’ openlijk in Piemont, in 't geheim in de andere staten. De secretaris van dien Bond, La Farina, stelde zich ter beschikking van Cavour, die tot hem zeide: ‘Doe wat gij kunt. Voor de wereld zal ik u verloochenen, zooals Petrus den Heiland verloochende.’ Cavour was niet, als Carlo Alberto, overtuigd dat Italië zich zelf wel alleen kon helpen; hij zocht ook buitenlandschen steun, en wendde zich daarvoor tot Napoleon III. Om hem te behagen sloot Cavour zich in den Krimoorlog aan bij Frankrijk en Engeland, en zond hij een Sardinisch leger naar de Krim. Dit gaf Piemont aanleiding deel te nemen aan het congres van 1856. En op dat congres wist hij gelegen-

heid te vinden den toestand in Italië ter sprake te brengen, en de meening te verkondigen: dat geen duurzame vrede in Europa zou kunnen tot stand komen, zoolang niet aan den dreigenden politieken toestand in Italië en aan het politieke en militaire overwicht door Oostenrijk daarin uitgeoefend, een einde werd gemaakt.

Op Napoleon's houding wist Cavour een grooten invloed te oefenen. De keizer der Franschen was in zijn jeugd opgenomen in een Italiaansch geheim genootschap, dat zich de bevrijding van Italië ten doel stelde. De aanslag van Orsini, waaraan hij slechts als door een wonder ontsnapte, en de brief waarin Orsini hem bezwoer aan Italië de vrijheid en de eenheid te geven, droegen er toe bij, Napoleons geest in die richting te bewegen. De samenkomst met Cavour te Plombières en het huwelijk van prins Jerôme Napoleon met de dochter van Koning Victor Emmanuel toonden, dat Napoléons sympathie voor Italië weder was opgewekt.

Te Plombières werd de overeenkomst aangegaan, waarbij Napoleon beloofde de Oostenrijkers uit Italië te verdrijven, en Cavour in ruil daarvoor Savoie en Nizza aan Frankrijk toezegde.

Zoo kon de laatste phase in het Italiaansche eenheidsproces aanbreken; een ontwikkeling waartoe alle aanhangers der eenheid, monarchisten en republikeinen samenwerkten met de Piemonteesche regeering onder Cavour's leiding, van buiten gesteund door twee groote mogendheden. Frankrijk in 1859, Pruisen in 1866.

Deze laatste periode duurde elf jaren en omvatte vijf vergrootingen: in 1859 met Lombardije; in 1860 met Toscane, Modena, Parma en de Romagna, in 1861 met Napels, de Marken en Umbrië; in 1866 met Venetië, en in 1870 met Rome. De drie eersten vormden de serie, die leidde tot de stichting van het koninkrijk Italië, op 17 Maart 1861, die thans wordt herdacht.

De oorlog van 1859 was door Napoleon gezocht, niet als een strijd tusschen de staten, maar tusschen de partijen. Oostenrijk vertegenwoordigde het absolutistisch bewind, met de heerschappij van den clerus en de wereldlijke macht van den Paus. Alle conservatieven, in geheel Europa, waren op de hand van Oostenrijk tegen de ‘revolutie’ - zooals in navolging van Metter-

nich het streven der constitutioneelen en nationalisten werd genoemd. Sardinië - door Frankrijk gesteund - vertegenwoordigde het nationale eenheids-ideaal en het liberale, constitutioneele systeem. Het had voor zich alle Italiaansche patriotten, zelfs de Republikeinen - en alle liberalen, democraten, anti-clericalen in Europa.

De slagen bij Magenta en Solferino maakten een einde aan de Oostenrijksche heerschappij in Lombardije; maar de 'vestingvierhoek' dekte Venetië. Napoleon, die wist, dat zijn overwinnende troepen zeer veel te lijden hadden, en die vreesde voor Pruisen's interventie, besloot over den vrede te onderhandelen, zonder dat hij het doel had bereikt, dat hij zich had voorgesteld: Italië vrij te maken tot aan de Adriatische zee. Zoo werd de vrede te Villafranca gesloten, waarbij Lombardije aan Victor Emmanuel werd afgestaan; en waarbij verder bepaald werd, dat de Italiaansche staten een statenbond zouden vormen, onder voorzitterschap van den Paus.

Maar dit tweede gedeelte van de vredesvoorwaarden werd nooit uitgevoerd.

Want tijdens den oorlog hadden Toscane, Modena en Parma de vorsten verdreven en zich bij plebisciet voor aansluiting bij Piemont verklaard.

In de Romagna werd een volksvergadering gekozen, die eenstemmig besloot, 'uit naam van het volk, niet meer te willen behooren tot den Kerkelijken Staat, maar de aansluiting van het Koninkrijk Sardinië te wenschen.'

Het was moeilijker deze revolutionaire uitingen door de mogendheden van Europa te doen aannemen, dan de vredesvoorwaarden van Villafranca. Gedurende acht maanden werd er beraadslaagd; Italië leefde in onzekerheid, steeds beducht voor diplomatieke intriges. Maar het stoorde zich daaraan niet. Modena, Parma, de Romagna namen de Grondwet van Sardinië aan, schaften de tusschenstaatsche douanebureaux af, gaven de postkantoren aan de Sardinische administratie over en noemden zich 'koninklijke provinciën van Emilia.' Zoo werd Europa voor een 'fait accompli' geplaatst; slechts de formeele goedkeuring was nog noodig voor de annexatie. En die wist Cavour, na langdurige onderhandelingen, van Napoleon te verkrijgen, tegen den prijs, te Plom-

bières overeengekomen, de afstand van Savoie en Nizza. Alle annexaties werden aan een plebisciet onderworpen en bijna eenstemmig goedgekeurd.

De Republikeinen namen nu op zich voor de toetreding van Zuid-Italië te zorgen. Garibaldi, in het geheim gesteund door de Sardinische regeering, trok met de 'duizend van Marsala', naar Sicilië, en veroverde dit eiland binnen veertien dagen. Toen hij naar Napels wilde oversteken riep Ferdinand eerst de hulp in van Napoleon, en toen dit niet baatte wilde hij voor de vijfde maal de grondwet invoeren. Maar zijn onderdanen hadden alle vertrouwen in de eerlijkheid, de genegenheid en de liberaliteit van 'El Re Bomba' verloren, en toen het legertje van Garibaldi naderde, vluchtte Ferdinand naar Gaëta. Geheel Napels was in enkele dagen in handen van Garibaldi. Slechts Capua en Gaëta bleven nog korten tijd in de macht des konings.

Garibaldi trok toen den Kerkelijken Staat binnen, die verdedigd werd door een legertje van 'Pauselijke Zouaven' onder generaal Lamoricière. Cavour sommeerde den Paus dit internationale legertje te ontbinden, 'wijl het een beleediging was van het nationale gevoel en het volk belette zijn wenschen uit te spreken.' De Sardinische troepen rukten de Marken en Umbrië binnen; het Zouavenlegertje trok terug naar Ancona, doch werd bij Castelfidardo uiteengeslagen. De Sardinische regeering liet door plebisciet de annexatie goedkeuren, en in November 1860 werden ook deze provincies bij het rijk van Victor Emmanuel gevoegd.

In Napels en Sicilië was een stille strijd ontstaan tusschen de republikeinen en de voorstanders der annexatie. Garibaldi, 'dictator der beide Siciliën' volgde de raadgevingen van de republikeinsche partij, die onder leiding van den Siciliaan Crispi stond. Hij weigerde de annexatie bij Italië. Doch de royalistische partij, onder leiding van Depretis op Sicilië, van Pallavicino in Napels wenschte haar. En toen begon in Napels de betooging der 'si'. Alle bewoners hadden voor den hoed, voor de ramen, op de deuren papieren met het woord: 'si', een manifest voor de annexatie. En toen Garibaldi eindelijk de volksstemming uitschreef werd in Napels voor de annexatie gestemd door

1.302.074 stemmen, tegen 10.132, op Sicilië door 432.053, tegen 667 stemmen.

Garibaldi begaf zich, na zijn dictatoriaal gezag aan Koning Victor Emmanuel te hebben overgedragen, naar Caprera.

Te Turijn was inmiddels het eerste Italiaansche parlement bijeengekomen, bestaande uit een kamer van 413 leden, een senaat van 214 leden; en dit parlement nam de wet aan, welke op 17 Maart 1861 werd afgekondigd en waarbij Victor Emmanuel tot koning van Italië bij de gratie Gods en de wil des volks werd uitgeroepen.

Aan de Italiaansche eenheid ontbraken nu nog slechts Venetië en Rome.

De oorlog van 1866 tusschen Pruisen en Oostenrijk zou Venetië bij het Koninkrijk Italië voegen, die van 1870-71, tusschen Pruisen en Frankrijk, zou den Italianen de gelegenheid geven Rome te nemen, en daardoor aan de wereldlijke macht van den Paus een eind te maken.

Dit kort verhaal van den jarenlangen strijd, - bijna een halve eeuw heeft hij geduurd, - die Italië voeren moest, om van de verbrokkeling, het absolutisme, en de overheersching van Oostenrijk te komen tot eenheid, parlementaire constitutie en nationale zelfbestemming, geeft voldoende aan, dat er voor het vereenigde Italië reden is, het jaar 1911, als gouden jubeljaar, feestelijk te herdenken. Geheel Europa, voor zoover het zich niet blind staart op de ‘wereldlijke macht’ van den Paus, kan zich verheugen met het feestvierende land, kan gevoelen welk een groote verandering en verbetering, door geheel een volk gewenscht, de gebeurtenissen van 1859 en 1860 hebben doen ontstaan. Slechts de Paus heeft zich nog altoos niet geschikt in den toestand, die voor de kerk en het Pausdom een voordeel is geweest. Door de scheiding van de geestelijke en de wereldlijke macht, door de concentratie van de geheele kerkelijke autoriteit in de persoon van den Paus, die op geloofsgebied absoluut souverein is, door de schepping in alle landen van katholieke parlementaire partijen, onderworpen aan een centraal gezag, door de uitbreiding van het geestelijke toezicht, de stichting van kloosters en scholen, en de organisatie van het katho-

lieke onderwijs, heeft de kerk een sociale en politieke macht gekregen, die zeker grooter is dan de officieele 'wereldlijke macht', die voor Rome teloor ging, - en onherroepelijk teloor ging, - toen de bersaglieri op den 20 September 1871 door de bres bij de Porta Pia de stad binnenrukten.

En toch blijft de Paus van Rome mokkend klagen en jammeren over het verlies dat hij eens leed.

Is dat niet de gelegenheid om eens te herinneren aan het woord vol levenswijsheid, dat Shakespeare in *King Henry* VI, III, V: 4, Koningin Margaret laat zeggen:

> 'Great Lords, Wise men ne'er sit and wail their loss
> But cheerly seek how to redress their harms.'

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

> Laszt die Damen mir zufrieden, dasz sie schreiben, find' ich räthlich, Führt
> die Frau die Autorfeder, wird sie wenigstens nicht schädlich.
> HEINE (Norderney).

Het is onrechtvaardig en onbillijk van me, ik weet het, dat ik de neiging en den lust voel, dit citaat boven mijn beoordeeling te plaatsen. Immers, er zijn in de laatste jaren boeken verschenen, door vrouwen geschreven, waarvan men gerust kan zeggen, dat het jammer zou geweest zijn, wanneer zij het licht niet zouden gezien hebben en waarvan de schrijfster - wanneer zij niet de pen zou hebben gevoerd - volstrekt geen slechte dingen zou hebben gedaan, terwijl er een menigte boeken, door mannen gewrocht, door mij beoordeeld zijn geworden, die de beoordeeling misschien en het schrijven zeker niet waard waren en wier verschijnen een schadelijken invloed op hen zelf en op de literatuur heeft gehad. Ik herhaal het, 't is onbillijk en onrechtvaardig van me, dat ik het bijna niet kan laten, dit citaat boven deze bladzijden te plaatsen. En toch, ik kan 't niet helpen, maar een slecht boek, door een vrouw geschreven, brengt me altijd veel meer uit mijn humeur, dan dat ik een slecht boek lees, dat door een man is bijeen-gepedant.

Ik geloof, dat ik de oorzaak van den eigenaardigen wrevel, dien ik bij het lezen van een slecht boek van een vrouw, gevoel, daarin moet zoeken, dat ik altijd meer van een vrouw dan van een man verwacht, dat mijn hart altijd meer naar vrouwen dan naar mannen trekt en dat - zeer naievelijk voor iemand van mijn leeftijd - nog altijd onbewust, vaagweg, de overtuiging in me leeft, dat een vrouw, op gevoels-gebied, zoo veel fijner en subtieler is aangelegd dan een man en dat zij - wanneer zij haar ge-

voelens in woorden brengt - dat ook zooveel beter dan een man zal doen. Ik beken openlijk, dat zulk denken - en vooral het telkens opnieuw denken - een onzin is, omdat ik nu al genoeg heb ondervonden, dat er boeken door vrouwen worden geschreven, die gerust, wat nonsens en minder loffelijke qualiteiten betreft, met die door mannen geschreven, kunnen wedijveren. Maar... de natuur is sterker dan de leer! Telkens toch, wanneer ik een boek, door een vrouw geschreven, in handen krijg, voel ik op nieuw een zachte vreugde in me door de verwachting, dat ik nu weer eens een tijdlang intiem, stil-gezellig, weg uit het dagelijksch geklaag van eigen en anderer lichamelijke en geestelijke bezwaren, zal genieten alsof ik in een andere wereld verkeer en dat deze dag, in de gewoonte-sleur der andere dagen, zal opstaan als een zeldzaam-mooie, waarvan de kostbare en kostelijke uren nog heel lang in mijn herinnering zullen blijven nà-kleuren.

Ik zal de eerste zijn, om toe te geven, dat - wanneer je illusies zóó hoog gespannen zijn - de desillusie ook des te grooter zal blijken. En ook zal ik de eerste zijn om te beämen, dat het een domheid is - na alles wat ik op literair gebied (van een ander gebied kan ik helaas, op mijn leeftijd, niet meer spreken) van vrouwen heb ondervonden - nog telkens en steeds de atmospheren-spanning van mijn verwachtingen zóó hoog te laten stijgen. Maar wanneer je je geheele leven een verstokte vrouwen-bewonderaar bent geweest, verander je - al beginnen je tanden en je hart ook te verslijten - die langaangekweekte gevoelens niet zoo gemakkelijk. En dat is dan ook de oorzaak, dat ik de vier, hieronder te bespreken boeken, ben begonnen te lezen onder dezelfde hooge atmospheren-spanning, als dit te doen door mij gebruikelijk is, een atmospherenspanning, die verhoogd werd door de herinnering aan de twee, het laatst gelezen, boeken, door vrouwen geschreven, die ik in de vorige N.G.-afleveringen heb behandeld. Deze twee, en vooral het laatste, hadden mij zulke aangename uren doen doorleven, dat ik met een dom, maar verklaarbaar, optimisme, zonder er verder bij te denken, dacht, dat het lieve leventje altijd maar zoo zou doorgaan en nooit zou eindigen. Ik heb echter duchtig voor mijn optimisme moeten boeten! En de teleurstelling was in om-

gekeerde reden van de verwachting! Niet, dat ik me niet geamuseerd heb! Integendeel. Maar het was een amusement van een andere soort en qualiteit dan ik verwacht en gewenscht had. Wanneer je lang achtereen moet lachen, kan je op 't laatst niet meer en je voelt een triestheid over je komen, die je, anders vreedzame, stemming voor een langen tijd bederft. En telkens weer kwam onder 't lezen, en komt nog na het lezen, de vraag in mij op, die ik al zoo dikwijls heb gedaan: wat bezielt die menschen toch en waarom schrijven zij toch in het algemeen en zulke boeken in het bijzonder? Is er nu niet anders op de wereld te vinden, waarmee zij haar tijd kunnen doorbrengen, dan zulke boeken schrijven? Voelen en begrijpen zij niet, dat alles beter en nuttiger voor haar zelf en voor anderen is, dan zulke boeken de wereld in te sturen? Wanneer zij baaien onderkleêren voor naakte negerkinderen zouden naaien, zouden zij heusch nog meer nut doen dan, zooals nu, haar en anderer tijd te verknoeien met zulke boeken te schrijven en te laten lezen. Het is een gevolg van haar verregaande ijdelheid! Zij willen het kemelsvel niet dragen en willen niet in de woestijn verblijven! Het kemelsvel flatteert ze niet en in de woestijn zijn geen kennissen en vrienden of vriendinnen, die haar complimentjes maken! En een reform-kemelsvel is nog niet uitgedacht, terwijl een woestijn-five-o'clock niet kan doorgaan bij gebrek aan warm water.

Hoe of hoe niet, van harte hoop ik, dat ik in het vervolg niet nog meer van mijn illusies zal verliezen en dat mijn desillusie over het schrijven van vrouwen niet nog grooter zal worden. Ik vrees, dat het een slechten invloed zou hebben op mijn bewondering voor de boeken door vrouwen geschreven, die inderdaad waard zijn om bewonderd te worden en dat ik in het vervolg elk boek van een vrouw met een zeker gevoel van wantrouwen zou beginnen te lezen. En dat zou weer van invloed op mijn beoordeeling zijn, die de onbevangenheid zou missen, waarvoor ik altijd mijn best doe. Dat de vooringenomenheid, waarmee ik nù een boek door een vrouw geschreven, opneem en begin te lezen, eveneens haar werking op de onbevangenheid van mijn oordeel, in een tegenovergestelde richting, kan uitoefenen, zal ik niet tegenspreken. Maar deze invloed zal nooit zóó krachtig zijn als de eerste, wijl het veel gemakkelijker gaat, dat een goede

indruk in een slechten verandert, dan dat een eenmaal vooropgesteld slecht vermoeden in een gunstige opvatting verkeert. In alle geval verkies ik het eerste, namelijk te beginnen met de verwachting van iets goeds en moois te lezen, omdat ik het onplezierig vind en het liefst zoover en tot zoo laat mogelijk uitstel, om kwaad van mijn naaste te zeggen, vooral, wanneer die naaste een vrouw is!

Het minst slechte van de vier boeken, die ik ga bespreken, is:

Openbaring, door R. de Vries-Brandon. Uitg. C.A.J. v. Dishoeck. Bussum, 1910.

Het beste in de roman is de tendenz. Ware die er niet in, dan zou er al heel weinig goeds, een paar opmerkingen daargelaten, in te vinden zijn. Het is moeilijk zich voor te stellen, dat dit boek van dezelfde schrijfster is, als die 'Om de kinderen' het licht heeft doen zien (zie N.G. 1909, 1ste Dl. blz. 676). In den tijd, die er tusschen het verschijnen van deze twee romans is verloopen, is de schrijfster bedroevend achteruit gegaan.

Het is het verhaal van twee menschen, die besloten hebben een 'geestelijk' huwelijk met elkaar aan te gaan en die van die geestelijkheid terugkomen, omdat het hun onmogelijk is daarin te blijven volharden, wijl zij voelen, dat zij op een dergelijke wijze niet met en naast elkaar kunnen voortleven en omdat zij bemerken, dat - inplaats, dat hun voelen voor elkaar mooier en inniger wordt - zij meer en meer van elkander afdwalen en dat de verwijdering tusschen hen grooter en grooter wordt.

Hij heeft gestudeerd en is er, door de tafereelen, die hij aan de Universiteit heeft bijgewoond en door het werkzaam aandeel, dat hij in zeer velen dier tafereelen heeft gehad, toe gekomen, om alle vleeschelijke lusten uit den booze te gaan voelen en als iets minderwaardigs te achten, terwijl zij, - wier moeder is gestorven en die een stiefmoeder heeft en van haar jeugd heeft gezien, tot welke misselijke uitingen de grofheid en de sensualiteit van haar vader met die stiefmoeder aanleiding gaven - alle sexueele gevoelens en daden daardoor is gaan verafschuwen. Hij en zij worden dan ook op elkaar verliefd en trouwen met elkaar, omdat zij in hun opvattingen omtrent het geslachts-leven en omtrent de uitingen van het geslachtsleven overeenstemmen.

Maar van den aanvang af, is haar huwelijk voor haar een desillusie. Zij voelt, dat er iets aan ontbreekt, dat de innigheid en de mooie, warme intimiteit, die zij altijd van een huwelijk heeft verwacht en waarnaar zij altijd gewenscht en verlangd heeft, ontbreken, terwijl hij meer en meer bemerkt, dat hij ongeschikt is om zijn werk te doen, dat hij zich heeft voorgenomen uit te voeren, omdat zijn gedachten voortdurend en, om zoo te zeggen, van den ochtend tot den avond gepraeoccupeerd zijn met hun verhouding, met hun voorgenomen abstinentie en ook, omdat hij - evenals zijn vrouw - voelt, dat er iets aan hun samenzijn ontbreekt. Voortdurend dan ook, en hoe langer zij getrouwd zijn, des te meer, spelen zij schuilevinkje voor elkaars gevoelen en is de eene bang, dat de andere zijn gevoelens op het punt van het geslachts-leven zal bemerken en verkeerd zal uitleggen. Meer en meer houden zij iedere liefdes-uiting, zelfs de meest onschuldige, in, uit angst dat de andere die verkeerd zal uitleggen en hem of haar dus minderwaardig zal vinden. Deze toestand duurt zóó lang en verergert zoodanig, dat het voor hen beiden onhoudbaar wordt. En op een goeden dag, zonder er maar verder over te spreken of er dieper op in te gaan, geven zij hun afgesproken abstinentie op. Op een avond voelt zij namelijk, doordat zij denkt ‘wat zag hij mij aan,’ dat hij hetzelfde wil als zij. En den volgenden ochtend kleedt zij zich in het wit, zet bloemen op de ontbijt-tafel en als hij binnenkomt.... dan is 't in orde!

Zoo in het kort saam-gevat, moet het iedereen den indruk maken, dat uit deze en zulke gegevens een uitstekende, psychologische roman kan worden opgebouwd. En de roman zou dan ook inderdaad een prachtig-psychologische studie zijn geworden, wanneer de schrijfster de boel maar niet zoo verknoeid, verwaterd en bedorven had door allerlei onmogelijkheden, overdrevenheden en onnoodig-lange, vervelende gesprekken en overpeinzingen. De ‘moderniteiten’, die er in voorkomen, reken ik maar niet eens meê; die behooren nu eenmaal in een artistiek oeuvre en die vormen in dit boek de note gaie. Uitdrukkingen als op bldz. 47, dat ‘de lantaarn aan een seinarm rood *druppelde*’ en op bldz. 51 ‘de bloemblaadjes der theerozen, teeder als *zuchtend ivoor*, trillende *onhoorbaar* tegen elkaar’, of op

bldz. 145, waar ‘groote, open bloemen, hem haar kleur-lijnenweelde *uitdagend* openbaarden’ zijn te kostelijk - en het zijn maar een paar uit de velen - om ze door nadere commentaren te bederven!

Maar de andere enormiteiten! Waarom de pa van de geestelijkgehuwde jonkvrouw altijd en steeds sensueel moet doen, ‘als maar voort’ de wellusteling moet uithangen; waarom het kind, dat uit zijn sensualiteit en die van zijn vrouw geboren is, juist Engelsche ziekte moet hebben en dergelijke overdrevenheden meer, is alleen te verklaren uit het feit, dat de schrijfster alles wat zij bedoelde, te erg en te duidelijk, om toch maar de tegenstelling met het kuische huwelijk scherp te doen uitkomen, heeft willen voorstellen en dat zij daardoor haar fantasie te wild heeft laten over-slaan. En dan de onzinnige psychologie van haar hoofd-persoon, van den kuisch-getrouwden man! Eerst studeert hij in de philosophie. Maar doordat hij (bldz. 34) ‘in zijn atheïstische periode alle mogelijke systemen van wijsbegeerte pogende te omvatten, met zijn scherpzinnigen geest hièr iets begrijpende, dáár iets in zich opnemende, te jong om rustig het gelezene te verwerken of te toetsen aan de werkelijkheid, te vol van levenskracht om reeds de wijsheid der bezonkenheid te hebben’ werd hij ‘plotseling’ melancholiek. ‘'t Was vermoedelijk een physiek verschijnsel’ zegt de schrijfster, omdat (en dat ‘omdat’ is heerlijk) ‘hevig-zinnelijke opwindingen en koppig-volgehouden, geestelijke gesprekken, rakend het intiemste gedachtenleven, hem hadden uitgeput, zijn strijdvaardigheid gebroken’. Dat iemand ‘plotseling’ melancholiek wordt, is een onzin en dat melancholie ‘waarschijnlijk’ een physiek verschijnsel is, is zeer onwaarschijnlijk. Om van die melancholie te genezen, gaat hij een rustkuur doen, een therapie, die er wel mee door kan en gaat daarna in de letteren studeeren, omdat (bldz. 35) ‘'n Drang naar geestelijk zelfbehoud hem daartoe had gedreven’ en omdat hij ‘wilde, of liever hij moèst 'n steun hebben, 'n zekerheid, waarnaar hij zijn leven kon inrichten’, wijl ‘dat zoeken (door de philosophie enz.) zich niet in vinden zou kunnen vastzetten’. Hoe de man zelf uit de brabbel-gedachten, door deze brabbeltaal weêrgegeven, is gekomen, is mij een raadsel. Later bemerkt hij dan ook, dat het niet de schuld van de studie in de philo-

sophie is geweest, die hem in dien toestand van verwardheid heeft gebracht, maar wel ‘zijn eigen doordringende, scherpzinnige geest.’ Wanneer hij zóó erg doordringerig en scherp van geest was, als de schrijfster ons wil doen geloven, had hij dat wel dadelijk bemerkt, de sukkel! De verdere nonsens over zijn ziele-ontleding zal ik maar overslaan. Ter verduidelijking alleen dit (bldz. 38), dat ‘'t toch nu geen angst was, zelfs geen droefheid meer, die hem aangreep, 't was de ontroering van den mensch, die begrijpt.’ Daardoor begrijpen we dadelijk zijn gemoedstoestand en wordt ons op eens alles duidelijk! Als 't nu maar voor de schrijfster zelf ook duidelijk is!

Dan gaat hij naar Amerika, ontmoet op de terugreis zijn aanstaande vrouw, die hij ‘al dadelijk nobel van aanleg, streng voor zich zelf, rein van gedachte zag’. Maar tòch ‘duurde het langen tijd, voor ze elkaar intiem kenden’, een gevolg daarvan, dat zij ‘beiden te beschroomd waren, hun teederste gedachten te zeggen, vooral in tegenwoordigheid van anderen’. Dat laatste hoeft ook niet, zou een verstandig mensch zeggen!

Ziet daar een staaltje van de karakter- en ziele-ontleding, zooals die in het boek voorkomt. Voegt men daar nog bij de imbeciele, zoutelooze kletsgesprekken, die de menschen met elkaar houden (het gesprek van de twee geestelijk-gehuwden in den trein, als zij hun huwelijksreis beginnen b.v.), de vervelende, holle, niets-zeggende beschrijvingen van intérieurs, van omgevingen, enz., dan is het te begrijpen, dat het iemand moeite kost het boek tot het einde te lezen. En ook is het te begrijpen, dat iemand zijn eind-oordeel over den roman samenvat in de enkele woorden: 't is een prul.

Toch is het jammer, dat je gedwongen wordt dit eind-oordeel uit te spreken, omdat er inderdaad - en voornamelijk in het laatste gedeelte - hier en daar zeer goede, ja zelfs uitstekende opmerkingen voorkomen. De overpeinzingen, vooral van de vrouw over die geestelijkheid van het huwelijk en over die abstinentie, zijn dikwijls goed raak en iedere geestelijke-huwelijks-candidaat kan er zijn nut mee doen. En daarom is het dubbel jammer, dat de roman in zijn geheel zoo slecht en vervelend is. Mevr. de Vries-Brandon heeft hier een onderwerp ter behandeling genomen, dat niet veel - en ik geloof zelfs nooit - in romanvorm

is besproken. Had zij 't beter aangepakt, of liever had een goed schrijver dit onderwerp voor een roman genomen, dan had er dàt nut uit kunnen voorkomen, dat zeer vele menschen zouden zijn gaan inzien, dat al dat gepreekte ascetisme nonsens is en een verkeerde uitwerking heeft. Nu heeft Mevr. de Vries-Brandon voor een langen tijd de boel bedorven, doordat haar roman te vervelend en te slap is om indruk te maken. En heusch het wordt tijd, dat de kwestie van dat nonsensicale ascetisme eens goed ter hand wordt genomen en besproken wordt. Dat die onthouding in het huwelijk niet te verdedigen is en niet is vol te houden, wordt al dadelijk bewezen door de verschillende 'beginsel-verklaringen' der aanhangers, die telkens weer veranderd worden om toch maar alles wat gewoon en ongecompliceerd is, te verwringen in de baroque omlijsting van hun opvattingen. Veel hindert dat tot zekere hoogte niet en als die menschen er plezier in hebben, laat ze hun gang gaan. Erger is echter, dat al dat geestelijk-huwelijk-gepruts en gepeuter aanleiding er toe geeft, dat de aanhangers van dezen waanzin veel meer gepraeoccupeerd zijn met alles wat het sexueele leven betreft, dan een gewoon mensch, die slechts bij uitzondering over die dingen denkt en spreekt, en dat het tot zooveel huichelarij aanleiding geeft. Over de zenuw-ziekten en over het zenuw-lijden, die een gevolg van die afgesproken abstinentie en onmogelijk vol te houden kuischheid kunnen zijn, wanneer er inderdaad ernstig gepoogd wordt die vol te houden, wil ik nog niet eens spreken. Ik ben er echter van overtuigd - en het is alleen een persoonlijke overtuiging, waarvoor mij natuurlijk de bewijzen ontbreken - dat er veel meer wetens en willens van die gedwongen kuischheid wordt afgeweken, dan men wel zou denken en dan de apostelen, in hun domme goede-trouw, verkondigen en weten. Maar telkens, wanneer twee ethische geestelijketrouwers van dat soort van de door hen getrokken lijn hobbelen, troosten zij zich en houden zij zich zelf en elkander voor mal met uitspraken als: de mensch is zwak, het leven is strijd en meer zulk moois. En dan leven zij weêr een tijd in quasi-kuischheid naast elkaar en hobbelen weêr van de lijn en troosten zich weer en zweren, dat dit de laatste keer zal geweest zijn. Maar niemand bekent dit herhaald en telkens afdwalen openlijk en ieder trekt

een gezicht, of hij precies volgens de regelen leeft en of in hem ‘het beest’, of hoe de onzin anders mag heeten, gedood of overwonnen is. Behalve toch, dat een gedwongen abstinentie in het huwelijk op zich zelf - al zou het reglement er voor boven de echtkoets hangen - al niet is vol te houden, is het zeker onmogelijk, wanneer - zooals bij die menschen het geval is - steeds de gedachten met die sexualiteit vervuld zijn en er bij iedere beweging, bij ieder woord, bij iederen blik wordt getwijfeld of daaraan ook een sexueele bedoeling kan worden toegeschreven of niet!

Het is voor mij hier de plaats niet, om tegen de opvattingen der aanhangers van geestelijke huwelijken te argumenteeren. Dat had Mevr. de Vries-Brandon in haar roman moeten doen. En ze had een prachtige gelegenhid om psychologisch te bewijzen, dat de verwezenlijking van het willen en verlangen van een dergelijke geestelijke verhouding onmogelijk en onzin is. Hier en daar heeft zij het even, kort maar, gedaan. Maar dat, te weinig goede, wordt geheel overvleugeld door het vervelende, prullerige, kletserige, holle en onmogelijke van het overige, waarmee zij haar roman heeft gevuld. Hoe goed zij het ook heeft bedoeld, hoeveel goeds zij ook heeft willen geven, het resultaat is alleen dat er een bijna onleesbaar prul is ontstaan.

Zedelijkheid, roman uit het huwelijksleven, door Johanna Steketee. Uitg. W. Versluys. Amsterdam 1910.

Wanneer ik niet zoo oud was, als ik ben, maar ik was nog een jonge bloem en wanneer ik dan pas arts-examen had gedaan en wanneer ik dan geld genoeg had om het ‘uit te zingen’ en wanneer ik dan chirurg zou zijn geworden en wanneer ik dan een eigen kliniek zou hebben en wanneer ik dan op Johanna Steketee (die ik aan haar pseudoniem zou ontworsteld hebben) verliefd zou zijn en wanneer Johanna Steketee mij het ja-woord zou schenken (o! Steketee!) en wanneer ik dan een operatie zou doen en wanneer dan Johanna Steketee directrice van mijn kliniek zou zijn en wanneer Johanna Steketee mij dan bij die operatie zou assisteeren, dan.... ja dan, zou ik de gelukkigste chirurg zijn, die een eigen kliniek en vrouw er op na houdt! Chirurg kan iedereen worden en verpleegster ook, dat is alle-

maal niets. Maar om een goed chirurg te zijn, moet je intuitie, gevoel en nog meer hebben en om een goede verpleegster en assistente te zijn, moet je ook intuitie, gevoel en nog meer hebben. Het zit hem vooral in de intuitie en het ‘nog meer,’ om van veel anders niet te spreken.

En wanneer je nu de beschrijving leest van de operatie, door Johanna Steketee, op blz. 197 en 198 gegeven, dan moet je bekennen, niet alleen, dat zij een intuitieven blik heeft in de anatomie en verdere ‘deskunde,’ zooals een patient het noemde, maar ook, dat zij voor chirurg en voor chirurgisch assistente in de wieg is gelegd. ‘De professor nam het mes ter hand en sneed een diepe groeve in de buik. De jonge dokter, die hem assisteerde, keek ernstig toe. Het betrof een merkwaardig, weinigvoorkomend geval en het was een zware operatie. Een gezwel, zwaar als een groote peer, een bloederige vleeschmassa, werd met erg bloedverlies verwijderd. De teerste weefsels werden er door aangetast en de groote wonde beroerde bijna de uiterste hartdeelen. De professor zag het gevaar en wees er op. Het ontroerde den assistent zeer. Hij was een nog-jonge, ongetrouwde man en hij vermoedde de oorzaak. Nog nooit had hij zoo van nabij gezien, dat d'onzedelijkheid van een man zulke zware gevolgen kon brengen bij 'n slachtoffer. Het was een vreeselijke besmetting.’

Heb ik te veel gezegd en heb ik te veel gefantaseerd dat - wanneer ik enz. enz. (zie hiervoor) - ik de gelukkigste chirurg zou zijn!? Iemand, die op die manier een griezelige operatie kan beschrijven, waarbij ‘de teerste weefsels worden aangetast’ en ‘de uiterste hartdeelen bijna worden geraakt’, iemand die, zonder gestudeerd te hebben, weet, dat ‘een vreeselijke besmetting’ de oorzaak kan zijn van ‘een gezwel, groot als een peer,’ iemand die dat en nog zooveel meer weet, is waard, dat zij de vrouw van een chirurg wordt, dat zij zelf chirurg wordt en dat zij, ik zou haast zeggen, zelf van peer-groote gezwellen, geopereerd wordt.

En ik zou dubbel gelukkig zijn, wanneer Johanna mij het jawoord zou schenken (O, Steketee!), gelukkig als chirurg en gelukkig als man, omdat ik van het moderne houd en Johanna een moderne vrouw tevens is, naast haar ‘deskundige’ eigenschappen. Zonder blikken of blozen spreekt zij over ‘hoeren’, over de meest-

intieme geslachtszaken, over de los-levendheid van mannen, waarvan zij de sporen op het gezicht en in de oogen ziet (een talent, dat zelfs vele medici missen), over bloedschande (omdat een zwager zijn schoonzuster schoffeert) en meer zulke dingen, die bestaan en gebeuren en waarover men altijd eenigszins bedekkelijk spreekt. Wat een onzin is! Wat bestaat en wat gebeurt, daar mag je gerust openlijk over spreken. En vrouwen net zoo goed als mannen. Vrouwen zijn niets minder, al worden zij ook misbruikt door en opgeofferd aan de wellust en gaan dood en krijgen peer-groote gezwellen ten gevolge van de onzedelijkheid der mannen. Dat is alles uitstekend door Johanna gezien en gevoeld en wanneer enz. enz. (zie hiervoor), dan zou ik nogmaals de gelukkigste en meest besmettinglooze der mannen zijn. Maar... et il n'y a que le 'mais' qui est interessant - mijn geliefde Steketee zou me twee dingen moeten beloven. Het zou haar misschien wel zwaar vallen, maar wanneer zij zou weten, dat zij me daardoor nog gelukkiger zou maken, zou ze het doen. Ze zou mij moeten beloven, dat zij Latijn zal gaan leeren, zoodat zij - wanneer wij een dochtertje zouden krijgen (O, Steketee!) - niet op de gedachte zou komen, om het - terwijl 'zij er de diepere beteekenis' van zou weten - 'Agnes' te noemen, met het oog op 'Agn*e*s Dei,' Lam Gods, dat de zonden der wereld draagt (zie blz. 114). Want dat zou een geweldige stommiteit zijn, al zou zij ook, als in haar boek, beweren, dat in een katholieke kerk, in gouden letters, op het gebrande glas stond Agn*e*s Dei.' En het tweede, wat zij me zou moeten beloven, is dat zij nooit of te nimmer weer een boek zal schrijven, omdat ik er van overtuigd ben, dat iemand, die een product als 'Zedelijkheid' te voorschijn brengt, nooit iets anders dan zulke gekke, nonsensikale, bespottelijke, mallotige, onsamenhangende, idiote en jammerlijk beroerde literaire buitenbeentjes de wereld in zal kunnen zenden.

Waar echter al de 'wanneeren' (zie hiervoor) niet vervuld zijn en wel nooit vervuld zullen worden, raad ik Johanna Steketee desalniettemin aan, de tweede belofte, die ìk anders van haar zou eischen, aan zich zelf te doen. Zij zal toch wel familie hebben, die ze met haar pen-geknoei compromettеert!

Van 't Wondere Leven, door Nine Minnema. Uitg. Meindert Boogaerdt Jun. Zeist. 1910.

Een wonder is 't niet, dat de schrijfster het leven, dat de personen in dezen roman leiden, een ‘wonder leven’ noemt; 't is eer een wonder, dat die menschen niet allemaal gek worden van de wonderlijkheid. Eén wordt er ten minste nog gekker dan hij al is!

Eigenlijk deugt de titel niet en het zou veel beter geweest zijn, wanneer de schrijfster haar boek ‘De vijf beeldhouwers’, of ‘Vier beeldhouwers en nog een jongetje’ of ook ‘Wat klei vermag’ of zelfs ‘De droevige boetseerstok’ of ‘De verwarde familie’ zou hebben genoemd. Het is een uitstekend vragenboek voor het examen voor ambtenaar van den Burgerlijken Stand, om den examinandus er de verschillende familie-verhoudingen uit te laten op-pluizen. Want de familie-verhoudingen verwarren er door elkaar, als pieren in een pieren-bak.

Als 't boek begint, zit zij op een stoep met een papiertje in haar hand, waarop geschreven staat, dat zij ‘Hanna Born’ heet. Die stoep behoort aan het huis van ‘Michel’, die beeldhouwer (No. I) en dronken is. Die neemt haar in huis, maakt haar tam door klontjes suiker en laat haar op 't atelier rondkruipen en met haar vingers in de klei knoeien en ‘wat later maakte ze het atelier schoon.’ Dat ‘wat later’ is natuurlijk een vergissing en beduidt ‘heel veel later.’ ‘En onder alles door was ze model, altijd model.’ Schitterend is de opvoeding dus niet! Maar dat hindert niet, want ze kleedt zich later ‘bonter’ en danst, want haar moeder is een Zigeunerin. En dan droomt ze van een prins. Maar in plaats van dien, vindt ze Michel, altijd maar Michel, die verliefd op haar is geworden en die haar op een avond wil onteeren, zooals dat te doen gebruikelijk is, met ‘bruisen van zijn hartstocht’, ‘kloppen van zijn polsen’, ‘branden van zijn oogen’, ‘gloeienden adem’ en ‘hijgende woorden.’ Maar zij trapt en stompt terug en omdat er een deur kraakt, gebeurt er niets. Dan bidt zij en - waarschijnlijk omdat ze weet, dat dit nu niet juist het secuurste middel is - stapelt ze alles op voor haar deur, opdat de wellustige Michel er niet in kan. En dan gaat zij den volgenden dag weg. En dan wordt zij overdag model, en werkt 's avonds op haar kamertje, uit haar hoofd, aan een beeld van Michel en slaat dus ook aan 't beeldhouwen (No. 2). Dat beeld

heeft zoo'n succes, dat zij niet meer hoeft te poseeren, maar ‘heel den dag zelf kan gaan scheppen’. En daarna ging ze aan de zee wonen (volgt een beschrijving, als gebruikelijk is, van de zee in allerlei toestanden: rollend, bruischend, kalm, enz. enz.) Dan gaat er een heelen tijd voorbij, dat ze niets uitvoert, tot ze op zekeren nacht niet kan slapen en naar haar atelier gaat en daar opeens een buste gaat maken, die ze zelf zóó mooi vindt, dat ze op haar knieën valt, een beetje huilt en dan naar bed gaat. Den volgenden ochtend, weet ze niet of het een droom is geweest of werkelijkheid en dan gaat ze naar het atelier en ziet de buste en wordt opeens zóó verliefd op den man, wiens portret die buste is, dat ze uitroept ‘O God, laat hèm komen, ik heb hem zoo lief,’ wat heel moeilijk voor God is, want zij weet zelf niet, wien die buste voorstelt en kan dus geen enkele indicatie geven. Maar ‘Hij kwam’. En hij is waarachies ook al beeldhouwer (no. 3)! En hij heeft een vrouw en twee kinderen, een jongen en een meisje. Maar hij wordt verliefd op haar, en maakt ook een buste van hààr (leer om leer) en behalve dat beeld - dat natuurlijk ook succes heeft op een tentoonstelling - een dochtertje, dat - omdat hij William heet - Willy wordt genoemd, maar van wie altijd als van ‘kindje’ wordt gesproken. William gaat dood (waarschijnlijk was de concurrentie in het beeldhouwen te groot!) en Willy wordt vioolspeelster en Michel komt ook weêr terug en dan zuchten ze veel en zijn heel teeder voor elkaar en Michel neemt het kleine viooltje, waarop ‘kindje’ het eerst gespeeld heeft, in bewaring. En als Willy groot is, van postuur en als vioolspeelster, gaat ze de wereld in om voor en van ‘haar’ Kunst (groote K) te leven. En op eens komt er een brief, dat ‘kindje’ verliefd en verloofd is en als ze met haar vrijer een engagements-visite bij haar moeder komt maken, begint de narigheid. Niet alleen, dat 't blijkt, dat de aanstaande niet minder of meer is dan de zoon van William, den naam Bern dragend en die ook al beeldhouwer is (no. 4), maar genoemde Bern en Hanna Born worden, zoodra ze elkaar zien, verliefd op elkaar. Het arme ‘kindje’ krijgt natuurlijk een of andere tering, ze wordt ziek en gaat dood, met vergiffenis op haar sterfbed en zelfopoffering, omdat ze duidelijk heeft gevoeld dat haar aanstaande op haar moeder, en vice versa, verliefd is

en omdat Michel haar aan het verstand brengt, dat ze niet met dien jongen kan trouwen om de gecompliceerde familie-relatie. En als ze dood is, neemt Michel het kleine viooltje meê en Hanna.... (of ze trouwt met Bern is niet duidelijk), krijgt weer een kind en gaat na de verlossing dood. En dan wordt Bern zoo'n beetje krankzinnig en leeft voortdurend in een ‘rooden nevel’ en Michel gaat elken dag naar het graf van ‘kindje’ (dat is het eerste, de vioolspeelster), steeds vergezeld van het kleine viooltje. Waarom hij dat ding altijd meesjouwt is en blijft raadselachtig en het eenige antwoord kan zijn, dat van het dienstmeisje, dat Zondags, wanneer zij uitging, aliijd haar boodschappenmandje meenam en op de vraag van haar mevrouw, waarom zij dat deed, zeide: ‘dan heb ik nog eens een aanspraak.’

Maar aan alles komt een eind en zoo ook aan de krankzinnigheid Bern. Toch blijft hij altijd nog zoo'n beetje nevelig (in het roode). En op eens maken wij kennis met een juffrouw, die hij (en zij hem) in zijn jeugd als meisje heeft gekend en die altijd al een oogje op hem heeft gehad. En die verzorgd hem en zijn kind zóó, dat hij wel niet anders kan dan trouwen met haar. Maar het is geen liefde, die hij voor haar voelt, doch alleen hartstocht en het gevolg daarvan is, dat zij een idioot kind ter wereld brengt. En omdat hij altijd maar meer hartstocht wil, gaat hij op reis en verkeert daar in minder net gezelschap en pleegt er steeds hartstocht, gewikkeld in rooden nevel. En op een dag gaat hij naar ‘het Kerkhof’ in Parijs, naar het graf van zijn eerste vrouw en schopt tegen den steen. Waarvoor dat dient, wordt niet gezegd. En dan wordt 't nog erger, omdat hij - behalve met dien rooden nevel - nu nog sukkelen gaat met zelfverwijt om dat schoppen. Nu, niemand zal zeggen, dat zoo iets netjes is, ik meen het schoppen. Je schopt al niet tegen den steen van een ander, dus zeker niet tegen dien van je eigen vrouw! Trouwens, wat kon die steen er aan doen! Nu maar, in alle geval komt hij weer thuis en dan krijgt zijn vrouw nog vier kinderen, die alle zwak zijn. De hartstocht was dus nog niet weg. En behalve die hartstocht, genoeg voor vier kinderen, had hij nog genoeg over om er een liaison met een boeren-meisje op na te houden, dat 's avonds door het raam zijn atelier inklimt. Veel anders dan die hartstocht met dat

boerinnetje, doet hij niet op dat atelier en daardoor worden zij arm, zoodat zijn zoon (het kind van hem en Hanna) die intusschen in de vijfde klas van het gymnasium is gekomen, ‘geschiedkundige artikelen’ moet gaan schrijven, waarmeê hij zóóveel verdient, dat hij het huishouden voor een groot deel onderhoudt. Een voorlijk jongmensch, inderdaad, dat op dien leeftijd te kunnen! Tenzij - en die mogelijkheid is niet uitgesloten - dat het tijdschrift, waarin die artikelen verschenen, niet veel soeps was! Maar enfin, die jongen koopt kleeren voor de kinderen. Tot hij van te veel werken ziek wordt en gaat ijlen.

Wanneer hij beter is, spreekt hij eens met zijn vader of spreekt niet met hem, dat is niet duidelijk. Maar zijn vader begrijpt, dat 't zoo niet langer kan gaan en besluit de betrekking te zoeken van leeraar in het teekenen. Eerst wèl en dan weer niet, maar eindelijk doet hij het toch. En dan bemerkt die jongen opeens, dat hij ook artiest is en wordt me warempel ook beeldhouwer (no. 5). Zeker door de erfelijkheid! Dan gaat hij op een avond op 't atelier van zijn vader boetseeren, uit zijn hoofd, en maakt de buste van ‘kindje’, dat hij nooit heeft gezien, maar die hij in zijn verbeelding ziet, doordat hij haar viool zoent. Ten minste, zoo iets lijkt 't me, 't is niet duidelijk. En dan hoort hij opeens stappen in den tuin en dat is het boerenmeisje, dat op zijn vader wacht en dan gebeurt er weer iets heel onduidelijks en raars, iets van ontwaken en voelen van de werkelijkheid, 't is erg vaag. En dan drukt hij opeens de buste, die al zoo goed begon te gelijken en zoo mooi begon te worden, in elkaar, wikkelt er eerst een natten lap om heen en dan een gordijn, dat voor het raam hangt en dat van zijn moeder is geweest en steekt den heelen viezen, natten kledderboel in zijn zak. Vervolgens gaat hij met dien natten kleiklomp naar de stad, naar de Akademie, om daar voor ‘zijn Kunst’ (weer groote *K*) te leven.

De pa is intusschen leeraar in het teekenen geworden, maar wil eerst nog een kunstwerk maken, nu zonder rooden nevel, iets van het licht in een figuur uitgedrukt of iets anders en dan komt zijn vrouw op het atelier en zegt opeens, dat 't af is, wat hij zelf niet weet. En dan vertelt ze hem, dat ze weer moet bevallen, van n°. 5, en dan spreken zij af, dat zij dat kind ‘Droomekindje’ zullen noemen, een naam dien zij bij den

Burgerlijken Stand niet aannemen. Waarom ‘Droomekindje’ is ook niet heel duidelijk. Vervolgens gaat de man op sterven liggen, tenminste als zijn zoon thuis komt, ziet hij overal bloemen en opgestoken kaarsen en zijn moeder in 't wit. Maar dat doodgaan duurt wel drie dagen, wat veel nadeel aan 't effect doet, want de vrouw kan toch niet drie dagen lang in haar kleeren blijven en kaarsen branden zoo lang niet. Maar eindelijk sterft hij toch, na veel afscheid en vergiffenis en schuldbekentenis. En dan is 't boek uit. Het is erg wijd uit elkaar gedrukt; eigenlijk zonde en jammer van al 't wit. En de titel moest eigenlijk ‘van den modernen onzin’ luiden.

Als de Sennah's bloeien, door E. Verduijn-Heyligers. Uitg. L.J. Veen, Amsterdam.

Dit is weer een van die vervelende Indische verhalen, voornamelijk vervelend door den familietrek met alle andere Indische verhalen, uitstekend geschikt voor tijdschriften als Eigen Haard of zoo. Van een letterkundig voortbrengsel kan men niet goed spreken, omdat zoo iets zoo heelemaal niets met letterkunde heeft uit te staan. Merkwaardig is, dat dergelijke vertelsels meestal door vrouwen worden geschreven! Wanneer zullen die menschen toch eens eindelijk ophouden met steeds hun proza met allerlei Javaansche of Maleische uitdrukkingen - of van welk taal-idioom dan ook - te doorspekken. Stel je nu toch eens voor, dat iemand een scène, zooals in dit boek op bldz. 146 en vlg. voorkomt en waar iemand een medeminnaar heeft vermoord, zou beschrijven als te gebeuren in Frankrijk en die dan op de volgende manier zou vertellen: ‘Heel zacht, bijna geluidloos stamelde ze uiterst verzwakt: en hem aanziende met gebroken oogen: Pourquoi mon ami l'as tu tué? (noot onder aan de bladz. ‘Waarom hebt gij hem dood gemaakt!) Zijn lippen vertrokken tot blauw.... Met gebogen hoofd, den blik neerslaand ging hij tot Naïlah, boog zich in deemoed tot haar over: - Il n'y a rien à faire, partons (noot o.a.d. bldz. ‘laten we maar weggaan’).... Waarom hebt gij hem dood gemaakt? vroeg zij weer. Maar hij bleef zwijgen, weerstreefde zacht. Pardonne moi (noot o.a.d. bldz. ‘vergiffenis’ of ‘vergeef me’).... En weer bijna toonloos vroeg ze hem droefsnikkend in gebroken woorden: Pourquoi l'as tu tué (noot o.a.d. bldz. ‘Waarom

hebt gij hem dood gemaakt?') Of als iemand zoo'n scène als te gebeuren in Duitschland of Engeland of ergens elders, op een zelfde wijze zou beschrijven! Dat zou toch te mal zijn en iedereen zou vragen, of 't den schrijfster raar in haar hoofd was! Waarom altijd in Indische romans de meest gewone woorden en uitdrukkingen toch per se in het Javaansch of Maleisch moeten worden geschreven en dan de vertaling er van onmiddellijk als noot onder aan de bladzijde moet worden gegeven, is mij steeds een raadsel. Een staaltje er van, hoe vervelend en hinderlijk zulk soort werk is, met uitdrukkingen in een Europeesche taal (zelfs zonder noten onder aan de bladzijde), vinden wij in den roman 'Een huis vol menschen' van profeet Scharten en zijn wederhelft, waar wij de Fransche woorden en uitdrukkingen, die even goed in het Hollandsch hadden geschreven kunnen zijn, tusschen het Hollandsch verspreid vinden als sukaden in een kermiskoek! De eenige verklaring, die ik er voor kan vinden is, dat de schrijvers, die zoo iets doen, te machteloos en te onmachtig zijn, om - door hun wijze van beschrijving - de 'couleur locale' te laten voelen en dat zij daarom gedwongen zijn tot zulke middeltjes hun toevlucht te nemen.

Heel veel is er trouwens niet van dit verhaaltje te zeggen. Hier en daar zijn er verkeerd-gebruikte woorden en uitdrukkingen in te vinden. Maar dat komt er niet veel op aan. Het geheele boekje komt er niet veel op aan. Nu 't eenmaal is geschreven, is 't goed; als 't niet geschreven was, zou 't ook goed zijn. En als je 't gelezen hebt, is 't goed; en als je 't niet hebt gelezen, is 't ook goed!

Het spreekwoord heeft gelijk: 'Het kwaad straft zich zelf'! Behalve, dat ik al uit mijzelf zoo'n beetje wroeging voelde, over de onbillijkheid en de onrechtvaardigheid, van wat ik, in het begin van deze beoordeeling, over sommige boeken door vrouwen geschreven, heb te berde gebracht, wordt me nu mijn partijdigheid, om zoo te zeggen, in de oogen gewreven, door de drie boeken, door mannenhanden gewrocht en uit mannen-vernuft gesproten, welker bespreking ik hier laat volgen. Peccavi!

Ik voel mij gedwongen, hier openlijk te bekennen, dat ik er altijd van overtuigd ben geweest, dat ik er van overtuigd ben

en dat ik er altijd van overtuigd zal blijven, dat er mannen zijn, die het talent bezitten, om even vervelende, holle en onbelangrijke boeken bijeen te flansen als vrouwen en dat ik dezelfde vragen, waarom zij zulke boeken enz. enz. enz., in gedachte even goed aan deze mannen doe. Alleen blijft er steeds dit verschil in uitwerking op mijn zenuwen, namelijk, dat dergelijke boeken door vrouwen geschreven, mij wrevelig maken en dat die, door mannen geschreven, mijn humeur in eene benijdenswaardige egaalheid laten. Om verschillende redenen doe ik en zal ik nooit pogingen doen, om het eerste te veranderen, en om verschillende andere redenen doe ik ook geen pogingen, en zal die ook nooit doen, om het laatste te doen verkeeren. Maar de boeken zijn en blijven geweldig leelijk!

De griffier van Peewyk, oorspronkelijke roman, door F. de Sinclair. Uitg. v. Holkema en Warendorf, Amsterdam,

maakt een uitzondering! Van bepaald ‘leelijk’ kan men niet spreken. Het is een romannetje zonder pretentie, een nonsensicaal verhaal, hier en daar een beetje bas-comique, maar waar van je telkens echt moet lachen om de kostelijke flauwiteiten en dat van heel goed-geziene en goed-gevoelde dingen vol zit. Wie zich een paar uur, zonder dat hij zijn hersens behoeft in te spannen, wil amuseeren, moet ‘De griffier van Peewyk’ lezen. Voor spoorweg-lectuur is het uitstekend. Ik moet nog telkens grinniken om de malheden, die er in staan. Een echt ‘lollig’ boekje. Maar je moet het niet au sérieux nemen.

Spaanders, door Georg Grünewald Kzn. Uitg. L.J. Veen, Amsterdam, 1910.

Waarschijnlijk heeft ‘Van het wondere ambt’ (zie N.G. 1910 2e Dl., Juli-afl. blz. 170) van dezen dominé bij vrienden en kennissen en bewonderaarsters nog al succes gehad. En dat succes verdiende het heusch. Maar nu, enivré par le succès, is dominé zich een opmerker en schrijver gaan voelen en is zich gaan dwingen tot ‘opmerken’ en is overal gaan rondkijken en naspeuren, van 's ochtends tot 's avonds, of er ook iets ‘op te merken’ was! En nu heeft hij zich geforceerd om toch maar op te merken en het resultaat er van is, dat er deze verzameling nullige, onbeduidende, leege, taaie en vervelende vertelseltjes is te voorschijn gekomen. Het eenige ‘opmerksel’, dat nog iets

om het lijf heeft, is, ‘Het ijdelijk gebruik van 's Heeren Naam’ (bldz. 135 en vlg.) dat misschien niet ‘expresselijk voor de gelegenheid is vervaardigd.’ Maar overigens!!

Villemessant, de vroegere redacteur van de Figaro, schijnt toch wel gelijk te hebben gehad, met te beweren, dat iedereen wel éénmaal in zijn leven iets bruikbaars kan schrijven. Om zijn stelling te bewijzen, zegt men, dat hij een schoorsteenveger, die in zijn bureau aan het werk was, voor zijn schrijftafel heeft gezet en dat deze inderdaad iets had geschreven, dat in de Figaro kon worden geplaatst. ‘Tout homme a son article dans le ventre, il ne s'agit que de la faire sortir’. Maar bij dat eene artikel van den schoorsteenveger, is 't dan ook gebleven!

Tot ik het tegendeel zal zien, blijf ik er van overtuigd, dat het ‘eene bruikbare’ van dominé Georg Grünewald Kzn. ‘Van het wondere ambt’ is en zal blijven. Naar dit tweede product ‘Spaanders’ te oordeelen, dat zooveel minder dan het eerste is, vrees ik, dat de man het nooit tot een hoogere of hooge sport in de schrijverij zal brengen. ‘Spaanders’ is zoo razend vervelend en onbeduidend!

James, door Leo Balet. Uitg. C.A.J. v. Dishoeck, Bussum, 1910.

Ik ben blijde, dat dit het laatste boek is, waarover ik dezen keer moet spreken. Dit boek heeft me den knauw gegeven! Wanneer deze bespreking af is, ga ik een rustkuur doen. Ik ben dood-moe en op in mijn hoofd van zooveel lawaai, zóó lang achtereen! Is me dat een herrie, een geraas en geschreeuw, een getier en geweld! Groote hemel, ‘groooote God’ (bldz. 50), wat een boek! Leo moet zelf schor geworden zijn na 't schrijven van zooveel lawaai; hoe heeft hij het 229 bladzijden vol kunnen houden, dat gerammel! Laurierdrop, ulevellen, een waterverband om zijn vingers en vooral een heel langen tijd zwijgen, maar absoluut zwijgen, zijn de eenige middelen waardoor de ontsteking van zijn stembanden, die hij door dat voortdurende gebrul moèt hebben opgedaan, kan genezen. Maar ìk ga een rustkuur doen, om weer op mijn verhaal te komen!

Maar om op zijn verhaal te komen! Een jongmensch, van goeden huize, R.C. en met een artiesten-ziel, heeft een betrekking willen zoeken als artiest.... neen, niet goed! heeft artiest willen worden, maar is priester geworden en is rector in een oude-

jufrouwen-gelegenheid in Katwijk, een soort kuischheids-bordeel met uitgedroogde, afgeleefde, oude trulletjes, waar hij niet anders te doen heeft dan 's morgens de H. Mis te dienen en bij dag zijn brevier te lezen. Hij heeft een moeder, die op den achtergrond blijft, een vader die dood is en een zuster, die twintig jaar en een nogal bête, vroom schaap is. Door dien vader - toen hij nog leefde - en door zijn moeder - toen die nog niet op den achtergrond was - is hij gedwongen geworden den artiesten-loopbaan los te laten, omdat die twee artiest een gevaarlijk métier vonden vanwege de kuischheid en de vleeschelijke fatsoenlijkheid. Waarin zij zoo'n ongelijk niet hadden! Want toen hij nog op het conservatoire was, zoende hij al een meisje in 't donker bij de voordeur. Stel je voor, dat het zóó was doorgegaan! Inplaats, dat James - zoo heet dat jonge mensch - nu tevreden is, dat hij in zijn betrekking als rector niets te doen heeft en zich dus aan de kunst kan geven - wat hij tot zekere hoogte doet, want hij zit den geheelen dag piano te spelen en componeert een sonate - klaagt hij er steeds over, dat hij geen artiest is geworden. Alsof je niet net zoo goed artiest kan zijn met een tonsuur als met lange haren! Maar hij wil met alle geweld een langharige zijn!

Het meisje is Wagner-zangeres geworden en - nu zie je 't - wordt gemainteneerd door een graaf, maar is heel beroemd en zal ook in Holland komen zingen. Hij nu, niet de graaf maar James, leest het bericht van haar terugkomst op een avond, dat hij zelf terugkomt van zijn vacantie, die hij bij zijn moeder en bij zijn schape-zuster heeft doorgebracht. Prettig was zijn stemming dien avond juist niet; 1e had hij zich verveeld bij zijn moeder en zijn zus; 2e was hij zenuwziek, doordat hij allang te veel piano had gespeeld en was nu kribbig, dat hij in geen veertien dagen een hand op de piano had gehad; 3e bemerkte hij, toen hij het bericht las, dat hij altijd verliefd op het meisje was gebleven; 4e nog een heeleboel meer, te lang om te vertellen. Wanneer hij dat bericht heeft gelezen, gaat hij zitten peinzen, nadat hij vóór dien tijd - zoodra hij was thuis gekomen - met zijn hoed op, een heel langen tijd piano had gespeeld en in de gauwigheid een stuk sonate, bij het andere stuk, dat hij al had, gecomponeerd heeft en nadat hij zijn handkoffertje ‘dat

als een luie hond op de sopha lag te slapen', van die sopha had getrapt. Over 't algemeen schopt, trapt en smijt die James wel wat erg in den roman; waarom hij dat doet en waarom hij dat niet laten kan, begrijp ik niet. Zeker om te laten zien, dat hij een chronische kwade bui heeft.

Den volgenden dag schrijft hij aan den muziek-handel, om te weten, waar de zangeres gaat logeeren en wanneer zij precies komt. En als hij dan weet, dat zij in Scheveningen kamers heeft besteld, vraagt hij zijn zusje te logeeren - wat hij haar beloofd heeft - omdat hij van die logeer-partij af wil zijn vóór die zangeres in 't land is, want dan moet hij zijn handen vrij hebben. Zijn zusje komt en dan op een avond, dat die hem vraagt of hij als priester ongelukkig is, antwoordt hij opeens met een donderende stem 'JA' (hoofdletters) en vertelt haar, wat er al die jaren in zijn ziel is omgegaan, dat hij artiest had willen worden enz. enz. en dat het hem verveelt, dat hij priester is. Nu volgt de meest griezelige scène uit het boek, verschrikkelijk? Hoe kan men zoo iets beschrijven en dan 's nachts rustig slapen! Ik ben er nog overstuur van, ten eerste door de exuberantie van woorden, die wel overal in het boek is, maar hier toch wel 't ergst en ten tweede, door de gedachte aan het geld, dat zooveel lycopodium-poeder en hars om bliksem na te maken en zooveel grauwe erwten om regen na te doen, wel zullen gekost hebben. Die scène is het toppunt van waanzin èn van James èn van den schrijver! Terwijl James namelijk met zijn zusje spreekt, komt er een onweer op en nu begint 't al met 't eerste donder-gerommel. Dan zegt James (hoe durft-ie): 'Hoor je 't? Ze zijn de pauken aan 't stemmen!' (Men moet niet vergeten, dat hij muziek-artiest is). Dan praat hij weer door en 't dondert ook weer door. Daarna 'hield hij even op, want er kwam weer wat aangrommen van verre. Ha! (er wordt vreeselijk veel ge-ha'd in deze scène) daar heb je 't andere stel pauken? Er zullen er nog wel meer komen.... hij sloeg de kontra-*c* aan op zijn vleugel. 'n Klein tikje hooger,' kommandeerde-n-ie of ze daarginds aan 't stemmen waren.... Allright.' En hoe meer 't onweert, des te woester wordt hij, tot 'Hij met de tranen nog in z'n oogen in eens weer los bartste in waanzinnig lachen. 5 × Ha!!! 'n ander mens?! Nog 8 × Ha!!!... 't Bliksemde. Z'n

ganse kamer leek één vuurmassa, te midden waarvan ie stond te schateren als 'n demon... Hij draaide zich om en galmde met 'n grafstem: - Haaaa! De lichten gaan aan! Et satan conduit le bal! Hij ging voor z'n klavier zitten, z'n handen gespreid boven de toetsen.... En toen 'n vervaarlijke donder losbonkte, viel ie plotseling in, en joeg z'n akkoorden als wilde honden die rollende donderslagen achterna.... En weer 'n bliksemstraal slierde door de ramen naar binnen, woedde even rond, en verdween als 'n groote, witte vogel die verdwaald was.... Hallooo, Hallooooo! schreeuwde James uitdagend naar buiten... 9 × R + t! Bommm! Bombom! 't Leek wel of twee wolken van metaal met 'n razende vaart waren komen aanratelen, en dan tegen elkaar kapot-donderdaverden.... Hij verloor zich hoe langer hoe meer... En terwijl 't onweer op 'n verre wolk zich in slaap ronkte, bad z'n verrukte ziel, als 'n Te Deum.... 't derde deel van z'n Sonate....'

Dat derde deel heeft hij er tenminste door gewonnen, want daar had hij nogal moeite meê! Maar is zoo'n scène niet vreeselijk? Is 't niet of je van binnen met een pollepel wordt omgeroerd, als je zoo iets leest?! Foei, foei, even blazen!

Een paar dagen later 'hoorde-ie plotseling midden in 't rumoer van den wind, een autohoorn 'n dikke straal kopergeluid vlak tegen 't huis aanspuiten.' Dat was Lize, de opera-zangeres, zijn vroegere en altijd door geliefde. Of liever de auto-spuit, waarin Lize zat, spoot die straal kopergeluid. Nu, en toen ging 't lieve leven los! Zíj had ook nog altijd van hem gehouden, hij was de eenige, dien zij beminde en hij was altijd de eenige geweest. En nu gaan ze autoën en hebben samen fijne dineetjes en gaan naar concerten en onderwijl componeert hij zijn sonate af, die zij dadelijk begrijpt, en componeert nog een concertstuk voor vol orkest en ze pakken en drukken elkaar en zoenen malkander.... maar in alle eer en deugd. Dat zou je niet geloven, als je 't las, maar 't is toch zoo, want later pas, in Parijs, dan.... dan.... ik zal maar.... zetten! Hieruit blijkt, dat zijn moeder en zijn vader gelijk hebben gehad! Lize doet nu moeite om zijn concert uitgevoerd te krijgen, wat dadelijk gelukt en met succès, roes, bloemen, applaus en wat verder bij succes hoort. Maar Lize moet naar Parijs en hij zal meegaan. Maar hij

durft niet goed voor zijn zusje, die hem een paar brieven heeft geschreven over het slechte pad enz. En dan wil hij eerst naar haar toe, om haar alles uit te leggen en afscheid van haar te nemen, maar in 't station drinkt hij drie glazen port en gaat dan, inplaats van naar zijn zusje, naar Parijs, waar Lize hem komt afhalen. Omdat zij 's avonds de rol van Marguerite zingt in de Faust van Gounod, laat zij hem alleen gaan eten en omdat hij de muziek van Gounod eenvoudig walgelijk vindt en om nog meer, wat nogal duister is, slaat hij met zijn mes een scherf uit zijn bord, wanneer hij den garçon wil roepen en drinkt een heele flesch wijn leeg, eene heele flesch! Nu, daar wordt hij een beetje draaierig van, wat heel goed te begrijpen is! Een heele flesch! Dan gaat hij naar de opera en hoort Lize zingen en daarna gaat hij met haar naar haar hotel en daar drinkt hij weer, maar champagne (hij heeft moed noodig) en zij drinkt ook nogal veel van hetzelfde courage-water (zij voelt ook wel, dat zij moed noodig heeft, voor wat er zal gebeuren) en dan.... en dan.... ik zal maar weer.... zetten! Dat was heel gemeen van hem, eerst zich te bedrinken en dan misbruik te maken van haar, terwijl zij in kennelijken staat verkeerde. Dat vindt zij ook, en daarom stuurt zij hem den volgenden dag, terwijl hij nog katterig in bed ligt, een brief, waarin zij, onder veel meer, schrijft: ‘O God, o God, ja, 'k ben 'n hoer!’ Dan krijgt hij een zenuw-toeval en een gat in zijn achterhoofd en wordt naar een ziekenhuis gebracht en de dokter gaat - nadat hij voor zichzelf gediagnosticeerd heeft, dat die patient geen jaar meer zal leven - een glas bier drinken. En dan is 't uit. Hoe 't hem verder gaat, hooren wij niet. En van Lize hooren wij ook niets meer. En van het bier van dien dokter ook niet.

Indien er één boek is, waaruit men de ziel van den schrijver kan leeren kennen, dan is het dit. En nu krijg ik den indruk, dat de schrijver - niettegenstaande alle moeite, die hij doet, om den ‘brani’ uit te hangen - eigenlijk een geweldige kwâjongen in zijn denken, voelen en weten is. Hij komt me voor als iemand, die het heel moedig van zichzelf vind, om s'avonds door een steegje te loopen, waar een huis is, waar ‘vrouwkens voor geld zitten’, maar die daarbij toch een griezeling van ‘je kunt niet weten’ langs zijn rug voelt; iemand, die het moedig

vindt, te durven vloeken als 't onweert en o, zoo moedig en vrijdenkerig, om piano te spelen als 't dondert. En die dolgraag zoo moedig zou willen zijn, maar toch niet durft - ten minste, wanneer hij alleen op zijn kamer is - omdat ‘je kunt niet weten, er kon misschien toch wel iets zijn’.

Het grootste bewijs welk een kwâjongen hij is, vindt men in de wijze, waarop hij de liefdes-historie van James en Lize heeft behandeld. Ten eerste, door die twee zich min of meer te laten bedrinken vóór de.... - iets wat hij zelf, onder zulke omstandigheden, waarschijnlijk ook zou doen, om courage te krijgen - en ten tweede, omdat hij die schoffeerpartij tot het einde heeft bewaard als hèt ergst, hèt toppunt van onzedelijkheid, hèt allerergste wat een mensch kan doen en overkomen. En hij vindt 't, in zijn jongens-opvattingen, zóó erg, zoo geweldig erg, dat hij zich niet anders kan voorstellen, of daarna moet straf en vergelding komen. Vandaar dat zenuw-toeval en van daar het schrijven van haar ‘o God, 'k ben 'n hoer!’, welk laatste woord hij erg groote-jongensachtig vindt, om 't te durven neerschrijven. Neen, Baletje, je begrijpt er niets van en je weet er ook niets van, je bent nog een kwajongen op dat gebied.

Heusch, zoo verschrikkelijk zijn die sexueele dingen niet, behalve voor piep-kuikens en oude, kletsende femelaars! Een gewoon, een beetje normaal-denkend en voelend mensch bemoeit zich met de sexueele daden van een ander - onder de omstandigheden als hier voorgesteld - niet en breekt er zijn hoofd niet over en ziet er een artiest, vrouwelijk of mannelijk, niet schuin om aan, of hij nu juist voor den Burgerlijken Stand is getrouwd of niet. Dat gedruk, gezoen en vies-doen, om het gevaar(?) heen, zooals 't wordt voorgesteld van Lize en James, dat weken lang duurt, is veel erger en goorder. Maar de schrijver zit te veel vast in zijn burgermans-opvoeding en in de baker-klets van zijn godsdienstige jeugd en kan daar niet van los! Echt en echt voor zoo iemand is, wat men uit dezen roman begrijpt: alles mag, alles kan, alles kan en mag gebeuren en gedaan worden, wanneer 't maar bij dat eene ophoudt. Dat ééne is dè Zonde!

De nonsens er bij, dat Lize - die door haar liaison met haar graaf, al lang door de wol is geverwd - nu, door die eene sexueele daad met iemand, dien zij lief heeft, zich als een

hoer zou gaan voelen! Het tegendeel is toch immers veel aannemelijker, namelijk, dat zij zich door haar liaison met dien graaf verlaagd, maar door haar liefde-uiting met James, met den man dien zij lief heeft - wijl die uiting een gevolg van een lang gekweekte en lang-gegroeide liefde is - zich 'gereinigd' zou voelen. De daad op zich zelf is het minst; het is de oorzaak en de reden, waarom en waardoor de daad geschiedt, die de daad tot - om een ouwerwetsche uitdrukking te gebruiken - hooger of lager stempelt. Die wroeging van James, is dan ook zoo'n onzin en zoo onwaar! Hij wist toch al lang en voelde 't toch al van het begin af, dat het op die daad zou en moest uitloopen. Het zou veel natuurlijker dan een zenuwtoeval zijn geweest, wanneer hij - verondersteld, dat een vrouw als Lize, onder zulke omstandigheden zulk een brief zou schrijven - naar haar toe was gegaan en met haar had gesproken over zijn gevoel en over het gevoel van liefde, dat in hun beider ziel leefde. Dan zou zij toch onmiddellijk hebben begrepen, dat er geen enkele reden was, om zich zóó wanhopig en ellendig te maken en te voelen. Maar zoo iets kan de schrijver niet beredeneeren, zoo iets kan hij niet begrijpen en niet vatten, omdat hij veel te veel vast zit in zijn katholieke opvoeding en in de nawerking van praatjes, die hij als kind heeft gehoord en waarbij waarschijnlijk van hel en verdoemenis is gebruik gemaakt, om het afschrikwekkende van de sexueele daad er goed in te prenten. Als volwassen mensch, en vooral als denkend mensch, maak je je van dergelijke kwebbel-praat los en schrijft zeker niet een roman, die op zulk kinder-gewawel gebaseerd is.

Veel meer zal ik over den roman niet zeggen, ofschoon ik nog bladzijden vol zou kunnen schrijven over de exuberante, aanstellerige taal, over de rammeling van woorden, over de veelheid en onnoodige hoeveelheid van uitdrukkingen en klanken. Niet over den stijl, want zoo iets is er in het heele boek niet te vinden. De roman zou er toch niet beter door worden: hij is en blijft een mal misbaksel.

Vóór ik 't vergeet: op 't omslag is een band-versiering van Herman Teirlinck! Men lette wel: een band-*versiering!!*

Naschrift.

Marie-Claire, roman par Marguerite Audoux. Préface d'Octave Mirbeau. 25me Mille. Paris. Bibliothèque-Charpentier. 1910.

Kort nadat ik bovenstaande beoordeelingen geschreven had, kwam mij het boek van Marguerite Audoux in handen. Voor hen, die den naam van de schrijfster nooit hebben gehoord - en het zal den meesten wel gaan, zooals het mij gegaan is, namelijk, dat de schrijfster een totaal onbekende voor ze is - zijn de volgende inlichtingen, die ik gedeeltelijk uit de voorrede van Octave Mirbeau, gedeeltelijk uit den roman zelf put, misschien van belang.

Marguerite Audoux is niet een vrouw, die gedwongen is in een milieu te leven, dat in verstandelijke ontwikkeling beneden haar staat of die er door de omstandigheden toe is gebracht een vroeger haar passend milieu te verlaten en die nu in een omgeving moet verkeeren, waarin zij eigenlijk misplaatst is. Haar ouders waren boeren. Na den dood van haar moeder, toen zij nog pas vijf jaar oud was, heeft haar vader haar en haar eenige jaren oudere zuster verlaten en zij heeft hem nooit weer-gezien. Zij werd met haar zuster in een weeshuis opgenomen, waar zij gedurende haar kinderjaren is gebleven. Toen zij oud genoeg was, heeft men haar bij boeren uitbesteed, waar zij de schapen zou hoeden. Nadat zij den leeftijd bereikt had, waarop zij het weeshuis kon verlaten of liever waarop het weeshuis niet meer voor zijn verpleegden zorgt, werd zij ontslagen en ging zij naar Parijs, waar zij als naaister haar brood trachtte te verdienen. Nu eens is zij huis-naaster geweest, werkend bij de menschen t'huis tegen een salaris van een paar francs daags, dan weer naaide zij op haar kamertje, dat ter nauwernood ruimte genoeg aanbiedt om de weinige meubelen, die zij bezit, te bergen. Behalve, dat haar werken haar niet zooveel oplevert, dat zij zich iets meer dan het strikt noodige kan verschaffen, is zij ziekelijk en lijdt aan een oog-kwaal, die haar voortdurend met geheele blindheid dreigt, zoodat zij telkens met naaien op moet houden, waardoor zij dikwijls dagen van bepaalde armoede en gebrek doorleeft.

Op de dagen nu, dat haar oog-lijden haar belette te werken, ging zij schrijven. Niet met de hoop en het doel om eens een roman uit te geven, maar alleen, omdat zij schrijven plezierig vindt en vooral, omdat zij er voor een korten tijd uit de werkelijkheid van haar misère-bestaan door wordt gehaald en ook, omdat zij de behoefte voelt haar eenzaamheid een weinig op te vroolijken door de beschrijvingen uit een andere wereld, dan waarin zij haar uren door-droeft.

Hoe zij tot schrijven is gekomen? Zooals ik hierboven meedeelde, was Marguerite door het bestuur van het weeshuis bij boeren uitbesteed, om er schapenhoedster te zijn. De supérieure van het weeshuis vond namelijk, dat zij trotsch en hoovaardig was en achtte dezen werkkring uitstekend geschikt, om haar nederigheid te leeren en haar te vernederen. Op een dag, terwijl zij op den zolder van de boerderij aan het snuffelen was, vond zij een boek, den Télémaque. Zij begon te lezen en werd - niettegenstaande er hier en daar bladzijden in het boek ontbraken of door vuil en vocht onleesbaar waren geworden - zóó door het verhaal aangegrepen, dat zij naar meer boeken begon rond te zoeken. Zij vond een serie oude almanakken met allerlei vertelsels en verhalen. Ook die las zij door en daarna verder alles wat zij maar te lezen kon krijgen. Maar terwijl haar lust tot lezen ontwaakte, voelde zij ook het verlangen in zich wakker worden, om zelf te schrijven en zelf verhaaltjes te vertellen. Zoolang zij op de boerderij was, had zij er geen gelegenheid voor, en ook niet gedurende den eersten tijd, dat zij - uit het weeshuis ontslagen - in Parijs moest zien haar brood te verdienen. Zij kwam er niet eer toe, dan toen de oogen-specialist van het Hôtel Dieu haar ooglijden voor ongeneeslijk had verklaard en haar gewaarschuwd had, dat zij - wanneer zij zich niet genoeg in acht nam - blind zou worden. En gedurende de uren en de dagen, dat zij niet kon en niet mocht naaien, schreef zij.

Zij sprak er nooit met iemand over, dat zij schreef! Meestal verbrandde zij de kladjes, die zij had vol-gepend, omdat zij niet geloofde, dat haar gekrabbel van eenige waarde kon zijn. Totdat zij, door een toeval, met eenige jonge artiesten in aanraking kwam. Deze deden haar begrijpen en voelen, dat zij zooveel

charme in haar wijze van vertellen legde, dat het wel de moeite van het opschrijven waard was en door hen werd zij overreed, niet alleen om met schrijven voort te gaan, maar ook om een roman uit te geven. Nooit echter gaf hij, die haar werk het meest op prijs stelde, haar raad hoe zij wèl of hoe zij niet moest schrijven, omdat hij dat onnoodig vond tegenover iemand als zij, die blijken gaf van een zóó uitgesproken temperament, van een zóó ontwikkeld gevoel, van een zóó bewusten wil. Zoo is haar eerste roman geworden.

Wie meent, dat hij in een roman, onder zulke omstandigheden en door zoo iemand geschreven, schokkende en aangrijpende gebeurtenissen zal vinden, dat hij van vergeefschgepoogde verleidingen zal lezen, dat hij zal mee-leven met beloonde, huilende deugd en knars-tandende, onschuld-belagende wellustelingen, komt bedrogen uit. Wannneer er van eenvoud sprake kan zijn, dan is het wel wat den inhoud van dezen roman betreft. Een roman kan men het eigenlijk niet noemen, omdat daaraan een andere beteekenis wordt gehecht dan die de inhoud van dit werk ons doet voelen.

Het is, terwijl men leest, of men de schrijfster hoort vertellen! Zacht fluistert in het stil vertrek het avond-licht een warmen goud-schijn door zijn tenger-ruischend suizen, waarin kort telkens even het geluiden doft van buiten, dat eindeloos gescheiden, ver voort te leven lijkt, onwerkelijk als een droom. En in een teêre zanging klankt haar spreken uit, een hopelooze droefheid snikkend in het zwijgen van den nacht, met even, snel weer heen, een kleine vreugde-kleuring van herinneren door de grauwe triestheid der voorbije jaren. En toonloos bijna klagen droef de woorden voort, een dieper-schrijnend pijnen schreiend. En zij zwijgt. Maar even als een aan-gezongen snaar nog na-trilt langen tijd, een nauwelijks hoorbaar gouden webben wijder wevend in de ruimte, totdat het week ver-ijlt, zoo droomt het na-geluiden van haar zeggen in de gulden drooming van de stilte. En weer en weer, en uren, dagen lang ziet men de beelden voor zijn oogen op-visioenen, die zij verhaald heeft met den eenvoud van haar woorden: haar verre jeugd, toen zij als kind werd opgenomen in het weeshuis, haar meisjes-tijd, dien zij bij boeren heeft door-leefd, tot aan haar komen in Parijs,

nadat zij uit het weeshuis was ontslagen en met een luttel gelds alleen bleef en verlaten in de wijde, koude onverschilligheid rondom haar klein bestaan.

Eerst haar kinder-jaren in het weeshuis, met haar groote liefde voor de geestelijke zuster Marie-Aimée, die over haar en over de andere kinderen van haar leeftijd is gesteld. Haar stil en klein-beschermd zitten op de school, onder den lessenaar van de zuster, bij wie zij zacht haar hoofdje telkens neer-vleit in haar lieven schoot en wier mooie, warme, kleuren-ziende oogen telkens naar de hare lachen. Haar kinder-zien van alles wat rondom haar leeft en wat er naast haar klein bestaan geschiedt, waarvan zij niets begrijpt; het wakker worden van haar fantasie. En dan haar langzaam grooter-groeien. Haar eerste smart, het heen-gaan van de zuster uit haar klas en dan haar eigen weg-gaan uit het Huis, naar boeren waar zij schapen hoeden moet. Dan lange dagen, eenzaam met haar schapen door-geleefd op wijde heide-vlakten, in zonne-gloed of doffe blankheid van de sneeuw, met vergezichten trillend in de heete lucht of wazig, mistig door het laag neer-wolkend dampen. De boeren zijn heel goed voor haar en spoedig blijkt het, dat zij niet geschikt is om de beesten op te passen en zij wordt verhoogd tot hulp van de vrouw, die pas een kind gekregen heeft. Maar ook die gelukkige en tevreden tijd gaat voorbij en wanneer de boerderij van bezitters verandert, moet zij bij de nieuwe bewoners blijven, die haar als een vreemde behandelen en als een mindere dan zij zelf zijn. En in de grijze eentonigheid van de weken, waarin - niettegenstaande de kleine gebeurtenissen - de eene dag bijna gelijk is aan den anderen, even, als een kleine kleuring, het begin van een liefdes-verhouding met den broer van haar meesteres. En die liefdes-verhouding houdt even eenvoudig op als zij is begonnen, maar laat een diep-pijnende, schrijnend-droeve smart in haar voelen, een smart des te wanhopiger, omdat zij met haar kinder-ziel niets weet of ooit geleerd heeft van wat buiten de kleine wereld beweegt, waarin zij leeft, omdat zij er geen begrip van heeft, wat er in de gemoederen en in het denken van de menschen kan omgaan. En zij loopt van de boerderij weg en vlucht naar het weeshuis terug, met één groot, dringend verlangen om zuster Marie-

Aimée weer te zien, de eenige, die zij voelt, dat altijd zooveel van haar heeft gehouden en van wie zij zooveel houdt, dat zij háár kan vertellen, wat in haar droeft en wat haar leven voor altijd heeft versomberd.

Zuster Marie-Aimée is niet meer in het weeshuis en wanhopig zit zij neder in den tuin, onder het langzaam dichter vlokken van de sneeuw. Maar zij wordt door de supérieure tot hulp in de keuken aangesteld, omdat zij nog steeds te trotsch is en omdat zij nog meer vernederd moet worden. Als opzichteres van het keuken-personeel vindt zij haar vroeger school-vriendinnetje, dat nu den naam draagt van Désirée-des-Anges. Die wint haar vertrouwen en helpt haar zooveel zij kan en tracht haar groot verdriet te troosten. Maar plotseling komt zuster Marie-Aimée terug om afscheid te nemen, wijl zij weggaat om melaatschen te verplegen. En deze streelt haar zachte, mooie handen langs haar aangezicht en vraagt waarom haar vroeger lichtende oogen nu zoo dof zijn van verdriet en spreekt haar van haar eigen desillusie, de troosteloosheid van het leven van geestelijke zuster en helpt haar, zooveel zij kan, haar droefheid dragen. Maar zij gaat heen voor goed! En Marie-Claire houdt het visioen der lichtelooze kleurloosheid, waarin die zuster staarde, wier oogen eens zoo mooi en glanzend, helder-zonnend keken naar de menschen, die zij lief had.

Maar langzaam en gestadig zwakker voelend, kwijnt ook haar school-vriendin tot dood-gaan en voelt de zwaarte van haar orde-kleed haar dagelijks moewer drukken op de teere schouders. En zij sterft. En Marie-Claire blijft alleen. Kort daarna wordt zij uit het Huis ontslagen en gaat zij naar Parijs. Dan is het boek ten einde.

Het is een eigenaardig genot dit boek te lezen, dat niet om de mooi-doenerij of om andere dergelijke redenen is geschreven, maar dat ontstaan is uit den inwendigen drang van de schrijfster, zonder ander doel dan zich zelf de voldoening te verschaffen, te uiten wat er in haar ziel òm-voelt. Dit stempel nu, draagt het werk van Marguerite Audoux zeer duidelijk. De groote charme en het mooie van den roman ligt niet in de gebeurtenissen of in de beschrijving van de merkwaardige toestanden, waarin Marie-Claire geraakt. Integendeel. Men zou haast zeggen,

dat er geen eenvoudiger en meer gewoon bestaan denkbaar is, dan dat wat Marguerite Audoux beschrijft. De groote aantrekkelijkheid van het boek is een gevolg van de ongekunsteldheid der woorden, van het niet-gezochte der zinnen, van het niet-geleerde, maar als van zelf-ontstane rythme, waarin de schrijfster de frischheid en het kinderlijk-echte van haar eerlijke en onbedorven fantasie heeft weergegeven. Men kan zich haast niet voorstellen, dat iemand die nooit een goede opleiding heeft gehad, dat iemand, die nooit hulp of voorlichting heeft gevoeld, dat iemand, die zóó weinig van de taal ken, dat zij - zooals Mirbeau vertelt - niet eens zonder spelfouten kan schrijven, iets zoo mooi's, zoo echt's en zoo goed's kan scheppen.

Dat de schrijfster een mooie ziel, een prachtig gemoed moet hebben, spreekt om zoo te zeggen, uit iedere bladzij van haar boek. Zonder dezen trouwens, zou het niet mogelijk zijn een zoo eerlijk- en echt-gevoeld werk te maken. Nogmaals, de schoonheid en de charme van het boek liggen in zijn eenvoud en in de eerlijkheid, zonder poging tot mooi-schrijverij, waarmee de schrijfster alles heeft gezegd. wat zij voelde, dat zij te zeggen had. Geen woord of zin te veel of te weinig. Het is alles precies op zijn plaats en noch in de beschrijving der personen, noch in die der verschillende omgevingen, waarin Marie-Claire haar dagen doorleeft is iets te vinden, dat niet gevoeld is, of dat men met de woorden ‘gemaakt’ of ‘gewild’ zou kunnen bestempelen. Het is een van die boeken, zooals maar nu en dan één verschijnt en dat den maker dadelijk tot bijna de hoogste sport doet stijgen. Een boek, dat overwaard is, niet alleen om gelezen te worden, maar om herhaaldelijk te worden herlezen en waarvan men steeds weer geniet. Trouwens, wie het eens gelezen heeft, kan niet nalaten het nogmaals op te nemen en opnieuw te lezen. Dagen en dagen blijft het in iemands denken en onwillekeurig zoekt men weer en weer voor zijn diepe zien terug te brengen, wat Marguerite Audoux met haar eenvoudig, frissch en teder schrijven heeft op-gevisioend.

En telkens is men gedwongen te bekennen en te herhalen, dat het een zeldzaam, merkwaardig, gevoeld en heerlijk-geschreven boek is.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 4]

De Nieuwe-Gids-prijs.
Verslag van de tweede stemming, op 18 Februari ll. gehouden.

Door alle leden der Commissie werd aan de stemming deelgenomen. Door hen zijn voor den *Poëzie-prijs*, zoowel als voor den *Proza-prijs* 35 stemmen uitgebracht.

De uitslag was voor den Poëzie-Prijs:

Een auteur 7 stemmen.
Twee auteurs 6 stemmen.
Een auteur 5 stemmen.
Een auteur 4 stemmen.
Een auteur 3 stemmen.
Een auteur 2 stemmen.
Twee auteurs 1 stem.

waarvan de *vijf* eerstgenoemde auteurs dus in de derde of eindstemming komen.

De uitslag was voor den Proza-Prijs:

Twee auteurs 6 stemmen.
Twee auteurs 5 stemmen.
Drie auteurs 3 stemmen.
Een auteur 2 stemmen.
Twee auteurs 1 stem.

Doordien drie proza-schrijvers een gelijk aantal stemmen kregen, en het reglement geen herstemming in zulk een geval voorschrijft, kon geen vijftal worden opgemaakt, en komen dus *zeven* proza-schrijvers in de derde of eindstemming.

MR. H.L. DE BEAUFORT.

2e Secretaris-Penningmeester.

Leo en Gerda door AE.W. Timmerman. (*Vervolg en Slot*).[1)]

Dezen met nog eenige andere schilders en literatoren van minder beteekenis waren de vrienden die Leo had uitgenoodigd. In velen was een geniaale aanleg wel is waar, doch in geen van hen was de kracht er van duurzaam gebleken. Het scheen wel of de maatschappelijke beschaving op het einde der negentiende eeuw door inteelt gedegenerend was en de jonge loten die zij hier en daar uitschoot, wel met groote pracht zeer korten tijd konden bloeien doch geen of slechts enkele vruchten zouden voortbrengen. De eenige van wien men duurzaam werk wachten kon, was Hugo. Hij alleen was zich bewust geworden van de krachtige opkomst der socialistische denkbeelden, en in zijn verzen, hoewel nog gevuld met de gevoelens der bourgeoisie, branden hier en daar de zoeklichten die hun verblindend schijnsel lieten stralen te midden van de donkere massaas, die hunkerend opzagen naar het einde hunner verlossing.

Dezen avond was hij zoo als vaak gebeurde, wanneer hij in het gezelschap hem antipathieke menschen vond, zeer stil en afgetrokken. Trouwens de stemming was gedrukt en gedrongen geweest, de vroegere sympathie die er tusschen ons allen geheerscht had, was slechts in de herinnering blijven bestaan, het ouder worden, het leven onder geheel verschillende omstandig-

1) De reden, dat dit gedeelte niet aansluit bij het vorige is, dat ik gevolg heb gegeven aan een verzoek der redactie om eenige bladzijden te laten vervallen. Bij een eventueele herdruk in boekvorm worden deze natuurlijk weer ingevoegd.

heden, het nieuwe van tegenstrijdige inzichten had allen van elkaar vervreemd. Bovendien bracht Leo door zijn luidruchtigheid en opgeschroefde vroolijkheid de melancholie aan tafel, vooral omdat Gerda gemaakt hartelijk tegen Leo's vrienden, tegen hemzelf en hun architekt grof en lomp, hen voortzweepte met de schreeuwerige bevelen van een boer, die hangende op zijn disselwagen, dan het rechtsche, dan het linksche paard met zijn van mest groene klomp van zich afduwt.

Maar later hadden zich groepen gevormd en toen was het stugge en dorre in de onderlinge verhoudingen eenigszins verzacht. Gerda die het eenige blanke en zachtkleurige had kunnen zijn, tusschen al die donkere mannenkleuren, zat rood van den wijn en nu en dan kuchende en schrapende, zacht met haar even verhitten architect te praten, dwars op haar stoel, haar rechterarm over de bruine leuning hangende, hij met zijn beide ellebogen op de leuningeinden, te paard op de zwarte zitting, de oogen halftoegeknepen, een sigaret neer hangende onder zijn opgedraaide linkersnorrepunt, die wiebelde bij elk woord dat hij tot haar zeide en waarom zij nu en dan geniepig zaten te lachen. Leo had zich bij ons gevoegd die aan het eene einde van den tafel zaten te redetwisten. Aan de overzijde vormden Lobry, Valerius en Ter Linde met een paar anderen een afzonderlijke groep, ver van de socialisten en dichterbij de schilders, die luider en met driftige gebaren hun meeningen staafden. We vingen in het begin enkele woorden van hen op. De primitieven en hun realisme; de slapende en embryonische denkbeelden van een geheel volk, geconcentreerd in het werk van hun grootsten kunstenaar; Giotto en Dante; renaissance, de reactie tegen de conventioneele Byzantijnsche kunst. Doch al heel spoedig begon van Ingen op de hem eigene heftige wijze te kritiseeren wat hem in de sociaal-demokratie hinderde en wat hij wilde verbeteren. Hoewel wat oppervlakkig, boeide hij ons toch door zijn oprechtheid en zijn vuur en vooral door de overtuiging van zijn goed recht, om niet alleen zich-zelf doch ook de beginselen van de partij te herzien en te corrigeeren.

'Ja! zeide hij, jullie vechten altijd tegen deze bewering die ik al zoo vaak heb verdedigd, maar ik blijf er bij, dat de sociaal-demokratie op 't oogenblik in dood water vaart. We komen objectief niet verder in theorie. We raken wel voortdurend meer

op de hoogte van de details, we krijgen duidelijker inzichten in de praktijk die in overeenstemming met de bestaande theorieën gevolgd moet worden, we leven dus wel harmonischer, maar we liggen zoo goed als stil. Ik bedoel niet dat er geen vooruitgang is in den strijd tegen het kapitalisme. Ongetwijfeld. Elken dag veroveren we een stukje meer van de politieke macht. Doch we gaan alleen vooruit in de praktijk'.

'Maar wat wil je dan, zei ik, dat is toch de hoofdzaak. Meer loon, minder arbeidstijd, nu nog slechts op enkele plaatsen, maar eindelijk toch overal veroverd, meer ontwikkeling, minder zorgen, een vrije ruime blik, dit alles neemt toch ziende weg onder de arbeiders toe. Wat geeft me dan de theorie'.

'Wat de theorie je geeft! Hoor es, dat is 'n stomme vraag. Neem we niet kwalijk. Denk je dat de arbeiders er zouden komen wanneer de intellectueelen de theorie niet bouwden. Ik heb niet heel veel idee van mij-zelf, maar ik weet toch bepaald dat de arbeiders de intellectueelen niet kunnen missen, evenmin als wij zonder hun steun iets kunnen doen. Wij moeten allen schouder aan schouder staan en gelijk oprukken. Maar ik zei ook niet duidelijk wat ik bedoelde. Ik meen niet dat de theorie en de praktijk elkaar vijandig zijn, doch ik meen, dat de afstand tusschen beide korter wordt, dat de praktijk bezig is de theorie in te halen. Daaruit vloeit ook het gekibbel overal in de partij voort. In Duitschland en Frankrijk zoo goed als bij ons. De theoretische idealen die wij koesteren worden niet telkens verfrischt en hernieuwd; zij hebben hun eerste aantrekkelijkheid verloren. Dat móet het geval zijn, anders werden de partijgenooten niet zoo nieuwsgierig naar persoonlijke twisten en belangstellend in kleine onbeteekenende verschillen van meening. Stond de theorie hooger, dan zou men dáár zijn aandacht aan wijden, haar in onze bladen bespreken en die niet vullen met twistgeschrijf. Lees ze maar na. Je vindt de helft er van gevuld met bestrijdingen onzer tegenpartij, het bepleiten van organisatie, politieke actie, solidariteit, dingen waarvan iedereen het nut inziet.'

'Kan je begrijpen! Iedereen het nut inziet! De arbeidersklasse in zijn geheel nog voor geen tien percent.'

'Och kom, de arbeiders zien het wél. Iedereen weet dat de toekomst der sociaal-demokratie onherroepelijk verzekerd is.'

‘En de gelovigen dan, de katholieken, de clericalen, alles wat met het kapitalisme samenhangt!’

‘De kapitalisten zelf weten het nog veel beter dan de arbeiders. Zéker, onbewust! Doch daarom is hun geloof des te sterker. Denk je dat ze zoo hard zouden vechten tegen een vijand die ze zwakker voelen dan zich zelf. Waarom behandelen ze de anarchisten en de revisionisten met een soort van hooghartig medelijden? Omdat ze in hun oogen onschadelijk zijn, omdat zij hun desorganisatie en gebrek aan solidariteit zien, omdat zij weten dat zij-zelf zoo groot geworden zijn alléén door organisatie en solidariteit. Ze haten ons, omdat wij hen met die twee, hun eigen wapens, bestrijden. Ze weten dat ze verloren zijn. Zooals zij nu vechten, vecht alleen iemand die wanhopig is. Lees de verslagen van den Duitschen rijksdag maar; Duitschland geeft het tempo aan, niewaar. Er is niet één spreker die het laten kan, tegen zijn eigen belang in, de sociaal-demokraten te noemen. Bij alles wat ze doen denken zij aan hen, alles wordt er op aangelegd de arbeiders van dien vijand weg te lokken. Nu, als ze spreken loenschen ze naar ons, luisteren met het eene oor naar hun eigen partij, met het andere naar de onze. Geen voorstel wordt er gedaan of ze loeren welke uitwerking het op ons heeft. Vecht op die manier iemand die zijn tegenstander veracht of die respect voor zijn sterkte heeft? Daarom gebruiken ze allerlei trucs en onderkruipersstreken. Ze weten dat ze geen eerlijke middelen bezitten. Wij hebben het geheele arsenaal met de nieuwste moreele wapenen in ons bezit. Als zij ze willen gebruiken moeten zij ze van ons leenen.’

‘Nu goed, toegegeven dat de kapitalisten het gevoelen. Maar de arbeiders dan. Die geloven nog maar heel weinig in ons. Hoe weinig aanhangers hebben wij in ons land. Hoe hard moet er gewerkt worden om het klassebewustzijn in hen te wekken, om hen tot organisatie, tot politieke actie te drijven.’

‘Och kom! Alsof je aan het aantal der aanhangers kunt zien of een idée kracht van bestaan en tot wasdom heeft. Wat helpt eigenlijk al dat propaganda maken, dat openbaar spreken, dit overreden van andersdenkenden. O! zeker is het nuttig en noodig om de komst der Socialistische Maatschappij te vervroegen; ik werk er zelf hard aan mee, doch bewijzen dat een denkbeeld

“er is” “het doet” kan het aantal nooit. Een voorbeeld. Er zijn natuurlijk duizenden die niet weten of als ze er van hooren niet gelooven aan de mediesche theorie dat de meeste of misschien alle ziekten genezen kunnen worden, door het zoeken naar de bacillen die ze veroorzaken en het inenten er van op de kranke lichamen, doch wanneer ze eenmaal ziek zijn onderwerpen zij zich graag aan een behandeling die hun een kansje op herstel geeft. Zoo gaat het ook met onze denkbeelden. Wanneer die slechts het vaste geloof hebben van een betrekkelijk klein aantal menschen, dan volgt de rest van zelf. 't Is immers absoluut onmogelijk de heele arbeidersklasse als zoodanig, zonder uitzondering over te halen. In een dorp verzet zich een oubakken burgemeester jaren tegen het invoeren van een tram, maar als de tram er zelfs tégen zijn wil gekomen is, rijdt hij er den eersten dag mee en is bij de opening de eerste die op het belang er van wijst. Heb je niet in Frankfort op het geele congres gezien, waar bijna een miljoen arbeiders, ja een schijnbaar onwrikbare monarchische gezindheid toonden en zich als de reinste socialistenvreters aanstelden, dat ze als één man, toen de geestelijke leiders een vinger uitstaken naar het vereenigingsrecht, opstonden en zich tegen hen keerden. Geloof mij, alle kapitalisten en arbeiders voelen de terugwerkende kracht van de toekomstige socialistiesche maatschappij, waarvan de hoofdtrekken reeds nu leven in het denken der bewuste sociaal-democraten. En verwezenlijkt of niet, een ideaal dat historiesch-materialistiesch voortvloeit uit bestaande toestanden, oefent als zoodanig reeds nu terugwerkende kracht uit op alle denkbeelden, op alle daden. Het is alsof er heel ver weg een orkest speelt; al horen we de melodie niet, al kunnen we nog lang niet onderscheiden, welke partij en hoe elk der muziekanten speelt, ieder hoort dat de muziek er ís, er werkelijk is, en allen zonder uitzondering voelen wij in ons de kracht van het rythmiesch fatum, dat onze voeten aantrekt tot den dans’.

‘Laten we voor een oogenblik eens aannemen dat je gelijk hebt, dat werkelijk iedereen bewust of onbewust overtuigd is van de komst der socialistiesche maatschappij, dan begrijp ik nog niet hoe je er aan komt dat de sociaal-demokratie op een dood punt zou gekomen zijn, terwijl zij toch door haar propaganda

er voortdurend naar streeft de onbewusten bewust te maken van de taak die op hen rust?'

'Omdat de intellectueelen, die immers de taak van onderwijzer op zich genomen hebben, de theorie niet in hun macht hebben. Zij staren zich blind op de toekomstmaatschappij en zien nóg niet wat er achter ligt, weten nóg niet wat haar later vervangen zal. Zij zien alleen naar den toren in de verte, aan het einde van den zwaren weg, dien zij hebben te gaan. Zij beproeven zich in te denken in de moeilijkheden die zij op dien weg zullen hebben te overwinnen, te begrijpen, hoe zij zich in zullen moeten richten in het schoone gebouw dat die toren kroont; maar denken er niet aan, dat er achter dien toren nóg een weg ligt, dien de menschheid zal hebben te gaan tot een nieuwer nog schooner leven. Daarom haalt de praktijk de theorie in. De praktijk nadert dien toren en de theorie blijft er staan'.

'Wat moet dan de sociaal-demokratie volgens jouw meening eigenlijk doen? Praktiesch is het toch noodzakelijk, dat ze den arbeider rijp maakt om in dat schoone gebouw van de toekomst te kunnen en te mogen wonen.

Nu ja, praktiesch, als tijdelijke leider van den arbeider. Tijdelijk, zeg ik, want ze moest nu den arbeider loslaten. Ze is te veel schoolmeester en te weinig filosoof. Welke moeder zal zoo dwaas zijn om als ze ziet dat haar kind alleen begint te loopen, het voortdurend aan de hand te houden. Ze laat het kind zich zelf oefenen, het mag vallen, maar zal weer opstaan, het mag zich stooten en huilen, het zal weer en telkens weer beginnen. Ze zal er het oog op blijven houden en er oppassen, maar het in alle geval zoo gauw mogelijk weer loslaten en denken aan den dag van morgen en overmorgen en later en haar eigen werk gaan doen en zorgen dat er schoenen voor hem zijn als hij werkelijk goed kán loopen.

Wat zou je denken van een onderwijzer die kinderen een taal leert en met het vertalen van een makkelijken schrijver beginnende, daarmee zou voortgaan, tot alle kinderen dien goed begrepen. Die man zou toch immers verkeerd handelen. Hij zal, indien hij zijn taak goed opvat, zoodra hij merkt dat het meerendeel van de klasse waarin hij les geeft eenigszins op de hoogte is, tot een moeilijker schrijver overgaan, omdat er anders voor

zijn leerlingen geen eigen oefening en ontwikkeling mogelijk is. Bovendien moet hij, zelf lesgevende in de laagste klasse, toegerust zijn met veel méér kennis dan er in de hoogste klasse van de leerlingen gevorderd wordt en vooral niet de kinderen klaarmaken voor het eindexamen van zijn school, maar voor het leven. De sociaal-democratie is op 't oogenblik niet verder dan het eindexamen. Met andere woorden, ze heeft te weinig filosofie. Ze is geen levensbeschouwing maar een school. Als wetenschap opgevat en als ethiesch ideaal, moet zij niet naar het eindige, maar naar het eindelooze streven. Een wetenschap die theoretisch bij een bepaald punt ophoudt, is geen wetenschap, een ideaal dat volmaakt te begrijpen is, is geen ideaal, En een ideaal dat zelfs alleen maar in de gedachten van een filosoof bestaat is reeds in zijn sterksten factor verwezenlijkt en moet lang en lang voor het werkelijkheid zou worden reeds een nieuw hoger ideaal achter zich voelen en er door gesteund worden.'

Van Ingen was bij het einde van zijn spreken opgestaan en de anderen die langzamerhand stil geworden waren, hadden met aandacht naar zijn woorden vol overtuiging uitgesproken, geluisterd.

Er volgde een oogenblik van nadenken en stilte. En in die stilte hoorde wij uit den dienkamer naast de zaal een halfonderdrukte twist klinken, doch luid en scherp genoeg om voor een oogenblik ieders aandacht te trekken. Toen wij zagen dat Leo en Gerda en ook de architekt niet meer aan tafel zaten, begonnen we uit deferentie voor Leo ons dispuut voort te zetten. Maar onder het slecht verstaanbare spreken door, hoorden we de grove scheldwoorden van Gerda en Leo's luide vloeken vlijmen, zoodat de malaise die den geheelen dag geheerscht had en slechts korten tijd door ons disputeeren onderbroken was geweest, zich weer bij allen deed gevoelen.

Wij hadden dien dag genoeg gezien, om de reden van de twist te begrijpen en gevoelden dus dat het onkiesch zou zijn langer te blijven.

Aan den anderen kant was het tegenover Leo onhartelijk indien allen zonder afscheid te nemen vertrokken. Daar Hugo en ik evenwel in het hotel logeerden zouden wij hun de afwezigheid der anderen verklaren.

Toen allen vertrokken waren bleven wij zonder te spreken in pijnlijk wachten heen en weer wandelen in den tuin. Eensklaps zagen

we Leo snel door het licht van de verlaten zaal loopen en naar buiten komen.

Hij zag ons en kwam naar ons toe.

'Godverdomme, dat loeder, doodvallen kan ze. Ze zitten verdomme op de kanapee te vrijen in donker.'

We wisten geen van beiden iets te antwoorden. Leo liep den tuin in, stil, nauw hoorbaar in zich zelf vloekende.

'Wat heb je dan gedaan' zei ik.

'Gedaan, ik heb ze stijf gevloekt, verdomme. Wat zou ik anders gedaan hebben!'

'Denk je dat dan den toestand veranderen zal?'

'Begin jullie nou asjeblieft niet met je eeuwige verstandige geredeneer. Je maakt iemand dol. Heb jullie dan heelemaal geen gevoel in je lichaam. Moet ik dat dan dus maar kalm goed vinden, zeg?'

'Leo, zei Hugo, denk nou es even na.

Gisteren zei je, dat je heelemaal niet jaloersch was. Je hadt dus die verhouding allang gemerkt. Trouwens wat wij allen in één dag zagen, kan jou ook niet ontgaan zijn. Nou kan je wel weer nijdig worden; maar 't is alles je eigen schuld'

'Wel verdomd, nou nog mooier.'

'Ja! je eigen schuld, je was blij dat jij rust had, de rest kan je niet schelen. Je hebt alles stil laten gaan, zonder aan de mogelijke en hoogstwaarschijnlijke gevolgen te willen denken.

Wees niet onrechtvaardig. Bovendien al wat je doet haalt niets uit, als ze meer van dien man houdt dan van jou.'

'Houen; denk je dat dàt wezen van iemand houen kan.

Ze heeft van mij ook nooit gehouen.'

'Ja! dat weet ik niet. Daarvoor ken ik haar te weinig. Nou doe je in alle gevalle verkeerd met er als een gek op in te hakken, nou jij er voor een groot deel schuld aan hebt.

'Wat wil jelui dan dat ik doe. Moet dat een menage-à-trois worden?'

'Nu, dat ligt er niet in opgesloten als ik zeg dat je de zaak moet overdenken en kalm bepraten. Die man heeft van jullie drieën zeker de minste schuld. Wat zei-i?'

'Hij, niks, hij zat er als een lummel bij. De lamstraal! Als ik zoo door hem uit gescholden was, had ik er opgeslagen.'

‘Dan is hij verstandiger dan jij. Hij valt me mee, al mag hij ook een sensueele bruut zijn. Dat zie je dadelijk aan zijn gezicht. Maar Gerda heeft hem natuurlijk aangemoedigd. Leg de zaak nou verstandig aan. Ga na binnen en zeg dat je het zoo niet gemeend hebt. Schelden is altijd idioot. Zeg dat er iets op gevonden moet worden.’

‘Ik kan hem toch, verdomme, geen excuus vragen.

‘Je bent nog nijdig, Leo. Denk er over na en wacht nog wat. Iets moet er gedaan worden.’

Op dit oogenblik kwam van den Brand naar buiten, keek uit het felle licht in de duisternis komende, even rond, en kwam toen met flinken stap op ons af.

‘Heeren ik ben blij dat U er allebei nog is. Leo, ik bied je mijn excuses aan. Ik heb je zwaar beleedigd. Maar ik verzeker je op mijn eerewoord, dat er niets is voorgevallen dan wat je zelf gezien hebt. 't Is mijn schuld dat het zoo geloopen is. 't Spijt me verschrikkelijk. Vergeef me. Morgen vroeg ga ik naar Parijs. Je zal me niet terug zien.’

Een oogenblik aarzelde Leo, doch zichtbaar verheugd over de gelegenheid om op zoo makkelijke wijze deze penibele zaak uit de wereld te helpen, stak hij hem de hand toe en zei met tranen in de oogen:

‘Je bent een roijaale kerel, Guus, verdomd ik meen het. Maar, maar je hoeft niet weg te gaan. Als Gerda, als ze meer van jou houdt, dan kan ik er ook niks aandoen. Neem haar dan mee, ik zal dan wel zien en wel alleen, verdomd, ik, ik wil... ik wil....

Hij draaide zich in eens om en liep het donkere pad in, knerpend op het grint.

Instinctief staken we van den Brand de hand toe en drukten de zijne. Hij zweeg en liep langzaam met ons voort.

Even later kwam Leo ons achterop.

‘Ga jullie mee naar binnen. Kom Guus. Zóó mag het niet afloopen.’

We vonden Gerda in de groote zaal in een hoek zitten. Ze had een tijdschrift voor zich liggen en bladerde er in.

Ze keek verwonderd op, nijdig in haar zwarte oogen, toen Leo naar haar toekwam en zei:

‘Zeg meid, laat het maar over zijn. 't Is nou goed zooals

jullie 't hebben afgesproken. Ik heb je in den laatsten tijd ook veel te veel aan je lot overgelaten. Kom geef me een zoen en kijk niet meer zoo kwaad. 't Was mijn stomme schuld.'

Gerda begon eensklaps met veel overdrijving zenuwachtig te snikken en was niet zoo makkelijk tot bedaren te brengen.

'Ga mee in de lucht, dan frisch je wat op. 't Is hier om te stikken.'

Toen ze een kwartier later terugkwamen, hij met zijn arm in den hare gestoken, riep hij vrolijk:

'Nou nog een flesch Sjempy. Kom, doe jullie nou ook mee voor een enkele maal. Wim bel es even, Jò.'

Zoo zaten we nog een poos te praten, bleeke onverschillige woorden op den donkeren afgrond van Gerda's woede en Leo's doffe verdriet, dat hij in luidruchtig lachen zocht te begraven.

Hij schonk zich zelf en vooral Gerda herhaaldelijk in. Zij begon weldra met een vuurrood gezicht en benevelde oogen, hard te praten en te lachen.

Nu en dan knikte zij en trachte gekheid te maken met van den Brand, die vermeed haar aan te zien en slechts een paar woorden sprak zonder meer dan een enkel glas te willen drinken.

Na een half uur stond Hugo op en zei:

'Jullie zult wel moe zijn van dezen drukken dag. 't Is al laat en ook wij moeten morgen weer vroeg naar stad. Dank jullie wel voor je gastvrij onthaal.'

We stonden allen op. Leo hielp Gerda haar mantel aantrekken. We hoorden hen in den gang elkaar zoenen en zacht fluisteren.

Van den Brand gaf eerst ons een hand toen Gerda en daarna Leo. Deze riep:

'Nee, Guus, je brengt ons eerst huis, hoor. Ben je bedonderd. Dat gaat maar zoo niet. Alleé vooruit kom mee. Zal jullie nou gauw terug komen, Hugo en jij ook Wim. Zeg nou niet nee. Ik zal jullie schrijven. Adieu, wel te rusten.'

Gerda gaf hij een arm daar zij wankelde. Ze zei niet veel.

Wij zagen hunne drie, donkere ruggen onder de bijna volle maan recht vóór hen, kleiner worden op de witte baan van den straatweg. Guus liep naast Gerda een eindje van haar af. Toen ze een zijpad ingeslagen waren, bleef de weg blank en eenzaam tusschen de beide donkere boomrijen liggen.

De litterair-historische beteekenis van Mr. Joh. Kinker door Dr. J. v.d. Bergh van Eijsinga-Elias.

De laatste twintig à dertig jaren van de 18de eeuw en het begin der 19de waren een overgangstijdperk van eminente historische beteekenis ook op het gebied des geestes. Het is een prachtig studieveld, omdat veel bewaard is gebleven en onze meeste litteratoren geen Van der Palmen zijn geweest, die zich in later jaren over hunne daden en woorden uit den revolutietijd hebben geschaamd. Oude en nieuwe opvattingen woelen dooreen, opgewekt door den levenwekkenden adem van het frissche geestesleven in West-Europa.

Hoewel gedurende de geheele 18de eeuw de Fransche en de Engelsche letterkunde hier te lande bekend waren - berucht is de vertaalwoede ook in die dagen geweest - toch kan er pas omstreeks 1780 sprake zijn van krachtig geestesleven onder buitenlandsche invloeden. Dan vinden Engelsche, Fransche en Duitsche schrijvers geestdriftige aanhangers en opgewonden bestrijders onder de Nederlandsche litteratoren. Langzamerhand moeten Fransche en Engelsche invloeden wijken voor die uit Duitschland. Op Engelsch moralisme en Fransche rhetoriek en ‘Aufklärung’ volgen Duitsch sentimentalisme en philosophie. De spectatoriale bladen staan onder Engelschen invloed, de dichtkunst van de dichtgenootschappen en die van van Haren en Bilderdijk werken naar Vondel en Hooft en Fransche modellen, terwijl de phasen der Duitsche ontwikkeling door verschillende persoonlijkheden worden vertegenwoordigd: van Alphen vertolkt Riedel; Feith is geïnspireerd door Klopstock, Miller en den Engelschen sentimentalist Young; Bellamy, hoewel grootendeels oorspronkelijk door de dichters van den Hainbund en

Kinker strijdt voor de wijsgeerige opvattingen van Kant en de litteraire van Schiller, terwijl hij kennelijk behagen schept in de Fransche parodieën. Deze botsing van Fransche, Engelsche en Duitsche invloeden in het geestesleven onzer voorvaderen weerspiegelt zich ook in de romans van Wolf en Deken: hare helden en heldinnen lezen of spreken althans over Clarke, zij kennen de romans van Richardson, de jongeren dwepen met Werther, Lavater en den abt Jeruzalem; maar de oude Juffrouw de Vrij leest nog met stichting in Camphuyzen en zoo wordt het typisch Hollandsche niet heelemaal door vreemde elementen verdrongen.

IJverig hadden de dichtgenootschappen verzen aan elkander gelijmd, ijverig hadden zij elkander opgehemeld, maar onderwijl was de dichtkunst als macht in het geestesleven der natie verdwenen. En toen mannen met litterair gevoel dit hadden beseft, was hun eerste woord een woord van kritiek, des te vernietigender, wijl kritiek op Vaderlandsch gerijmel iets ongehoords was. Wel had van Effen de dichterbent in het algemeen gegispt, maar toch had hij Feitama en Rotgans naast, zoo niet boven, Vondel geprezen (140ste Vertoog) en de Vaderlandsche Letteroefeningen (opgericht 1761) hadden de bundels der dichtgenootschappen welwillend ontvangen, totdat van Alphen kwam verkondigen, dat onze letterkunde beneden de toenmalige Duitsche kunst stond niet alleen, maar dat ze zelfs in het geheel geen kunst was! De algemeen bewonderde voortbrengselen zijner tijdgenooten onder het ontleedmes te nemen, dàt vond hij ‘eene te hatelijke bezigheid!’ De man, die dat het eerst zou wagen, moest dit stout bedrijf met den dood van zijn blad, met uitstooting uit den kring, waar wederzijdsche bewondering wet was, boeten. Met zijnen scherp-kritischen geest heeft Kinker heel wat beroering gebracht in de opgewonden gemoederen van zijnen tijd. Hoewel even opgewonden van aard als zijne tijdgenooten, liep Kinker niet altijd warm voor de gangbare ideëen; dus was er aanleiding te over voor wrijving. De vruchten van dichtgenootschappelijken ijver versmaadde hij en op de politieke opgewondenheid over Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap zette hij menigen domper.

In leven en opvattingen is hij onafhankelijk geweest. Hoewel hij in een heftig bewogen tijd heeft geleefd, is Kinker's leven

arm aan wederwaardigheden. Zoon van een welgesteld koopman te Nieuw-Amstel bleef hij voor geldzorgen gespaard. Hij heeft te Utrecht gestudeerd, eerst in de medicijnen, en is later in de rechten gepromoveerd. In 1787 vestigde hij zich als advocaat in den Haag, waar hij als rechtsgeleerde en als letterkundige vriend van Bilderlijk werd, en verhuisde in 1793 naar Amsterdam, waar hij in den kring van de Kantianen Falck en van Hemert werd opgenomen.

Reeds als student was hij excentriek, een type in de studentenwereld van zijn tijd.[1)] Hij behoorde tot den kring van Hinlopen, waarvan ook Bellamy, van Ockerse e.a. deel uitmaakten.[2)] Voor Bellamy's dichtergave koesterde Kinker eene onverdeelde bewondering, zooals uit zijnen dichtbundel ‘Mijne minderjarige Zangster’ blijkt. De politieke idealen van Zelandus en zijn vriend Quint Ondaatje waren hem echter te overdreven. Aan den politieken strijd zijner dagen heeft Kinker nooit deelgenomen: geen der partijen heeft in hem ooit een warmen voorstander gevonden. In zijne kritiek stond hij boven de partijen: zoowel de stadhouderlijke willekeur als de revolutionaire bandeloosheid en de overdreven stelselmatigheid in het ineenzetten van constituties heeft hij bespottelijk gemaakt. In 1787, nog te Utrecht, heeft hij met eenige vrienden, onder wie de romanschrijver Bruno Daalberg, de ‘Janus’ uitgegeven. Hoewel dit tijdschrift ontegenzeggelijk in anti-stadhouderlijken geest is geschreven, krijgen de patriotten er harde waarheden te hooren: zoo wordt de opgeschroefde redevoering van een vermaard patriot Peter Peace (= Pieter Vreede) geridiculiseerd. Vandaar dat sommige patriotten Janus niet tot de hunnen rekenen. Want: ‘Zou een patriot de fouten zijner mede-patriotten aan den dag leggen? Is dat niet de grondwettige herstelling vertragen? Een patriot heeft wel zijne gebreken, maar met dit onderscheid, hij heeft ze niet qua patriot maar qua mensch, het ware patriotismus kent geene zedemeesters - alle dolheid is hier blakende ijver voor de goede zaak - koppige doordrijvers zijn hier standvastige bevorderaars van het algemeen belang - stomme weetnieten zijn hier goedhartige medewerkers - zoekt gij fouten, zoekt

1) Ed. Busken Huet, *Litt. fant. en brit*, dl. 24, Bellamy.
2) Mr. H.W. de Beaufort, *Geschiedkundige Opstellen* II: 134.

ze bij de contrapartij, die hebben splinters in hunne oogen, *physische* splinters, ergo zichtbaar, tastbaar; maar onze *metaphysische* balken....'[1] Elders doet het moordzwaard van Maurits een waarschuwend woord hooren; het verwijt den vaderlanderen vrees en werkloosheid en naijver: 'De grijze Vader heeft zijnen heerlijken dood verdiend, Gijlieden zijt dien onwaardig',[2] luidt het vonnis. Janus houdt echter niet alleen boetpredikaties, hij brengt ook politieke berichten uit verschillende plaatsen van Europa, soms scheepsberichten in den trant van Uilenspiegel's telegrammen. Uit Venetië wordt bericht, dat de Doorluchtige Republiek voorstellen tot mediatie zal doen tot bijlegging der Hollandsche innerlijke verdeeldheden. Deze luiden aldus: 'Een stadhouder zonder vermogen, doch met alle mogelijke uiterlijke teekenen van gezag bekleed, een souvereine raad van Edelen en Patricii uit de steden ter besturing van 's lands zaken, handhaving der wet en bescherming N.B. van 's lands voorrechten; en eindelijk eene staatswet, dat geen Burger zich, op Doodstraf, met iets anders, dan de zaken van zijn huishouden mag inlaten.'[3] Eene merkwaardige scheepstijding meldt, dat 't schip 'de Goede Trouw' schipper Klaas Eerlijk met oude Hollandsche conscienties is uitgezeild naar Otahitti: de loodsen meenden om den ouderdom van het schip hetzelve wellicht nimmer weder te zullen zien.' Nog geen jaar heeft Janus geleefd: het laatste nummer met rouwrand behelst Janus' testament.

Welke stukken aan Kinker moeten worden toegeschreven is moeilijk uit te maken; dergelijke bladen verschenen anonym. Van 'Janus Verrezen', die tusschen 1795 en '98 het licht zag, kan niet eens met zekerheid gezegd worden, wie het heeft geredigeerd. Het staat echter vast, dat Kinker er in heeft geschreven. Uit deze tijdschriften (ook uit de *Arke Noachs* en *Sem*, *Cham en Japhet*) blijkt zijne sceptische politieke opinie duidelijk en de vele klachten over het geringe debiet en over de vijandschap, die het opwekte, bewijzen, dat slechts weinigen zoo onbevooroordeeld dachten als Kinker en zijne vrienden. Niet alleen

1) Janus, Nr. 13.
2) t.a.p. blz. 60.
3) t.a.p. blz. 3.

gedurende de eerste jaren van de Omwenteling, ook later blijft hij gematigd in zijne politieke overtuiging. Een tijdlang is hij een bewonderaar van Napoleon, maar overigens is hij meest sceptisch gezind tegenover de sympathieën en antipathieën van den dag.

In denzelfden geest als de reeds besproken politieke hekelschriften is zijne litteraire kritiek in de 'Post van den Helicon' geschreven, een weekblad, waaraan ook Bilderdijk zijne medewerking heeft verleend. Hoe uiteenloopend van karakter, als mensch en als kunstenaar, vonden zij in de kritiek zoowel op de rijmelaars der dichtgenootschappen als op het overdreven sentimentalisme van Feith en zijne navolgers een punt van aanknooping.

De dichtkunst was een prooi geworden van half- en kwartbeschaafden; dit nu moest een geleerde als Bilderdijk en een fijn vernuft als Kinker, beiden met dichterlijken aanleg begaafd, wel prikkelen tot kritiek, tot hoon, vooral nu in Frankrijk en Duitschland de dichters aan de spits der geestesbeschaving stonden. Niet de geijkte dichterlijke taal, maar het gebrek aan degelijken inhoud is de groote grief dezer kritici: de zorg, aan den vorm besteed, scheen hun niet geëvenredigd aan het gehalte van de stof. Gelijkwaardigheid van vorm en inhoud is hun eisch, en als de geest van den dichter door een waardig onderwerp in beslag wordt genomen en verrukt, dan zal ook het vers vanzelf vrijer en losser worden.

Eene kritiek, die eene bedreiging was voor het bestaan der dichtgenootschappen, moest hier te lande gehaat zijn.[1)] Hierdoor en door de duisterheid van Kinker's toespelingen wordt het geringe debiet van de 'Post van den Helicon' verklaarbaar. Allegorisch van opzet, evenals de 'Janus', bevat zij berichten van den Hollandschen Zangberg. Ter orieënteering is een plattegrond ontworpen, die in een der eerste nummers wordt toegelicht: vele wegen leiden tot den Helicon, waarvan de een meer in trek is dan de ander. Het breedst is wel de sentimenteele weg; 'allernaast dezen de Brievenlaan, aan 't einde van welke het generale

1) De Post van den Helicon, blz. 26. 'Zal men mijn ongelukkig geschrift uit de ballingschap, waarin de *cabaal* het gezonden heeft, terugroepen?'

postkantoor'. De sentimenteele weg loopt uit op het dolhuis, welks bewoners even goed Hoog- als Nederduitsch spreken. In de buurt ligt het Oratorie-kasteel, vanwaar uit de Reuzen schreeuwen: 'Vive le bon sens'. Een groote translateurtuin ligt aan den voet van den Helicon, verder een Rijmelaarshoek en de Duivelshoek, woonplaats van de Reuzen, die liever een Schouwburg dan een Zangberg hadden: dit zijn de schrijvers van de treurspelen, door Kinker in parodie en kritiek zoo scherp gehekeld. De litteraire gebeurtenissen van den dag worden o.a. opgedischt als verhaal van een opstootje op den sentimenteelen weg, door de Prozaïsmieten teweeg gebracht. Vermakelijk zijn soms de schimpscheuten op de overdreven sentimentaliteit, b.v. de verontwaardiging en verveling van de maan, over de tot haar gerichte verzen, bij welke gelegenheid ook eenige regels van Bellamy worden afgekeurd met de verontschuldiging: 'quandoque dormitat bonus Homerus'[1]. Meestal moeten Bellamy's navolgers het ontgelden. Dezen maken het zoo bont, dat Bellamy zijn graf ontvlucht, omdat zij hem daar *hunne* verzen komen voorlezen. Tusschen de allegorische voorstellingen en grappen door heeft Kinker veel scherpe en juiste kritiek geleverd, die hem tot den voorlooper van de litteraire kritiek der 19de eeuw maakt. Zoo heeft hij zijne tijdgenooten aan het verstand trachten te brengen, dat een vers in den trant van Bellamy of een ander goed dichter daarom nog geen goed vers is.[2]. Hij legt Feitophila de volgende woorden in den mond: 'Wat helpt het, navolgers te hebben, wanneer men juist daarom belachelijk wordt?'[3] Hij heeft een juisten blik gehad op de meeste producten zijner tijdgenooten. De woorden, waarmede Nieuwland's Orion eens voor al is gekenschetst: 'maar 't is dan ook wel het beste brood op 't venster' en ''t is dan een schoone aanhef, en niets meer', zijn 't eerst door Kinker neergeschreven. Zelfs de gedichten van zijn vriend Bilderdijk kan hij niet enkel prijzen; in zijne beoordeeling van diens Elius betwijfelt hij het, of de buitengemeene kunst de familiegeschiedenis kan redden, gelijk een portret door een geniaal schilder gemaakt tot de groote kunst behoort. Het is

1) t. a p., blz. 121 v.
2) Busken Huet t.a.p. dl. 24, blz. 77 v.
3) Post van den Helicon, blz. 249 v.

eene ‘Romance en in 't geheel geen Heldendicht; en waarvan het groote doel en oogwit schijnt te zijn de genealogie van den auteur zelf’ enz.[1]. Vooral die genealogie wekt Kinker's spotlust op. En als hij een bundel, door Uylenbroek, den Amsterdamschen uitgever en vriend der dichters, uitgegeven onder het mes neemt (*Eerste Schakeering der kleine dichterlijke Handschriften*), dan worden de meeste bijdragen gewogen en te licht bevonden, terwijl die van Bilderdijk wel ‘aangenaam’ door ‘losheid van behandelen’ worden geacht, doch ‘wij zien, dat zijn zangster zich niet juist in het zweet heeft gewerkt, om iets tot verfraaijng van deze *schakeering* toe te brengen’.[2]

De *Fanny* van Rhynvis Feith, - den man die het tegen van Alphen opnam om aan te toonen, dat de Nederlandsche dichtkunst dier dagen voor de Duitsche niet behoefde onder te doen, - de *Fanny*, ‘het sentimenteel zakboekje’ heeft wel iets goeds, maar.... ‘is er het warme van een liefdedrift - het treffende van een wanhopenden minnaar - het wegsmeltende van een waarlijk gevoelige poëtische ziel - het kalme van godvruchtige gelieven - zeg mij toch eens, wat is er in? - Als ik het zeggen moet, er is van dat alles *iets in*, maar er komt *niets* van *uit*; 't is een soort van kniezen, huilen, kribben, en doen van alles door elkander, zonder te weten wat ze hebben willen. - En dit kinderachtige moet dan den naam van teeder dragen.’[3]

Zijne kritiek op de voortbrengselen der dichtgenootschappen - natuurlijk de bekroonde - is lang niet malsch: in het vierde en het vijfde nummer steekt hij den draak met die kunststukken. Hij wijst op den nietszeggenden inhoud en op de valsche beeldspraak, waarvan vele stereotype wendingen door den een van den ander worden overgenomen: *de pijl der smart; roosjes*, *die uit iederen voetstap opbloeien* enz.[4]

Enkele malen komt ook het treurspel ter sprake: eenige aesthetische opmerkingen worden ten beste gegeven over het medelijden, over de alleenspraken, over de verhouding van too-

1) t.a.p., blz 101.
2) t.a.p., blz 129-131.
3) t. a p., blz. 100.
4) t.a.p., blz. 132, vgl. blz. 145.

neelspel of drama, treurspel en parodie. De treurspelen dan ‘moeten behagen door de kunstige schikking der weluitgedachte, belangrijke en tevens contrasteerende karakters’. De fout schuilt hem hierin, dat er geen onderscheid wordt gemaakt tusschen het *treurige* en het *tragische*.[1)] Het ware treurspel toch wordt minder geëerd door zijne ijverige voorstanders dan wel door de parodisten.[2)] En dit is dan ook de wijze, waarop Kinker met het meeste succes voor de dramatische kunst heeft gewerkt. Zijne parodieën, zoowel die op het leerdicht *De Eigenbaat*, als die op verscheidene treurspelen zijn hoogst vermakelijk.

Als Kinker kan parodieëeren is hij in zijn element en het gaat zoo van harte, dat hij vergeet over deze dichtsoort eene wijsgeerige verhandeling te schrijven. Eenige korte opmerkingen in de *Post van den Helicon* en de voorreden van eenige parodieën dienen blijkbaar ter verontschuldiging over hetgeen hij niet kon laten. Zijne parodieën zijn slechts de vrucht van een vroolijken luim, geenszins hebben zij de strekking ‘om een ernstig stuk, hetzij dan verdiend of onverdiend, bespottelijk te maken.[3)] “Een goed stuk zal door het parodiek ontleedmesjen, niets van zijne waarde verliezen, bij kunstkenners, die alles, naar zijnen aard weten te waardeeren. Worden er echter door deze wijs van handelen gebreken zichtbaar, die men anders over het hoofd of door de vingeren gezien zou hebben, dit zal men toch niet alleen op rekening van de Parodie willen stellen!” Of dit “zichtbaar (doen) worden van gebreken” “bespottelijk maken” is of niet, laat Kinker wijselijk in het midden. Hoe heeft hij zijne landgenooten, wier nakomelingschap van Lennep's geestige coupletten op de Vaderlandsche Geschiedenis ten vure zouden doemen, doorzien, dat hij mogelijke bezwaren van te voren weerlegde! Zijn biograaf en tijdgenoot Mr. M C. van Hall, als geestdriftig, maar toch deftig Hollander de antipode van den door hem geschetsten dichter, kan dan ook niet laten, Kinker om ‘de niet altijd verdedigbare spelingen van zijn *satirisch* en *ironisch* vernuft te hekelen en het te betreuren, dat hij als

1) t.a.p, blz. 178.
2) t.a.p., blz. 206.
3) Voorrede van *Gabriëla van Faiel.*

student meer behagen schepte in de geschriften van den afgod dier dagen Voltaire, dan in den hoogen zin van Klopstock en de wegsleepende idealen van Schiller, die later zoozeer zijn lieveling was.'[1] Eene vertaling van Voltaire's *Pucelle* bleef dan ook onuitgegeven om Vaderlandsche zedigheid te sparen.[2]

De parodie was reeds in de zeventiende eeuw een geliefde uiting van het burlesque genre: het travesteeren van oude schrijvers als Virgilius was een welkome gelegenheid om platte aardigheden, boertigheden, te plaatsen. Ook parodieën op treurspelen van tijdgenooten zijn in trek geweest: de *Aran en Titus* van Jan Vos moest het eenige malen ontgelden![3]

Dit is de *grove parodie*, zooals Dr. Kalff het noemt: zij bestaat uit eene mengeling van hoogdravendheid en de meest lage en onbeschaamde platheid. Niet de intrige of de karakters der tragedie zijn het mikpunt van 's dichters geestigheden, maar de deftige taal wordt afgewisseld en vervangen door alledaagsche uitdrukkingen en platte aardigheden: deze platheden zèlf zijn de aantrekkelijkheid en het doel dezer stukken.

De fijnere, de literaire parodie wordt in onze letterkunde der achttiende eeuw waardiglijk door Kinker vertegenwoordigd. De beoefenaars van het burlesque genre staan buiten den kring der dichtgenootschappen: zoo ook Kinker, met dit groote ververschil evenwel dat van Rusting en consorten lager staan dan de dichtgenootschappen, Kinker echter oneindig hooger.

Bij Kinker is de parodie een literair genre geworden, eene hulp der literaire kritiek; het eerst heeft hij deze methode toegepast op het leerdicht van van den Bosch, *De Eigenbaat*, later ook op de romancen van Feith in de *Post van den Helicon.*

In 1787 gaf hij de eerste van eene reeks dramatische parodieën (de laatste verscheen in 1807) op destijds bewonderde treurspelen. En ook deze kunst is niet oorspronkelijk: hij heeft haar van anderen afgekeken. De parodieën in het '*Theâtre de la Foire*' van Lesage hebben hem als voorbeeld gediend, zooals uit eene vergelijking hunner stukken duidelijk blijkt[4].

1) Mr. M.C. van Hall, *Mr. Johannes Kinker,* blz. 9.
2) t.a.p., blz. 17.
3) Dr. G. Kalff, Geschiedenis der Ned. Letterkunde, IV: 582 en V: 453-454.
4) Dat het *Théatre de la Foire,* te Amsterdam uitgegeven bij L'Honoré et Chatelain, 1723, hier te lande bekend was, blijkt uit het feit, dat van Haren zijn *Doos van Pandora* naar een dier stukken bewerkte; Kinker noemde zijne *Gabriëla van Faiël*: *kermis*treurspel.

De '*Opéra Comique*', door Lesage tot een letterkundig genre verheven, is een vrucht van den echt-Franschen geest, al is haar ontstaan te verklaren uit haren strijd om het bestaan. Toen n.l. op de kermissen te St. Germain op het einde der 17de eeuw koorddansers kluchten begonnen te vertoonen, die veel publiek trokken, hebben de Opera en de Fransche Comedie haar privilege op dit gebied met hand en tand verdedigd, waardoor zij de vindingrijkheid harer vijanden scherpte om telkens nieuwe vormen te bedenken, die met de verleende privileges niet in botsing kwamen. Zoo hebben deze spelers tot eene serie alleenspraken, daarop tot de pantomine hunne toevlucht moeten nemen; zoo hebben zij de gebaren en den dreun van de operazangers tot groot vermaak van het publiek nagebootst en hunne coupletten op kartonnen borden geschreven, die het publiek dan op bekende wijzen in koor zong (pièce à écritaux).

In 1713 eindelijk kregen deze spelers (tegen eene groote jaarlijksche schadevergoeding aan de opera) het recht om zelf te zingen en te spreken, dit laatste natuurlijk onder protest van de comedie. Zoo ontstond de *Opéra comique.*

Hoewel Lesage reeds eenige jaren voor het Théâtre de la Foire gewerkt had, bereikt zijn dramatisch talent dàn zijn hoogtepunt: hij is de Molière van het Théâtre de la Foire geweest! Dat dit genre zoo grooten bijval heeft gevonden is niet toevallig; het zijn niet alleen de uiterlijke omstandigheden, die het hebben bepaald, het is de echt-Fransche geest, die in tragedie en opera door vreemde elementen verdrongen, hier tot uiting komt. De 17de eeuwsche tragedie had ongemerkt tot de opera geleid: de gelijkmatigheid der dialogen, de rhythmische perioden, de edele verhoudingen, en de logica van haar verloop waren uitnemend geschikt voor het muzikale rythme. De opera zou de adaequate uitdrukking van den stijl Louis XIV worden[1]. Toch was en bleef de opera een vrucht van vreemden bodem: de laatste uitlooper van de Italiaansche Renaissance. Uit het leven zich bij den Italiaan spontaan in muziek en gezang, voor den Franschen geest bleef dit iets kunstmatigs. En de vroolijke, luimige *Opéra comique en vaudevilles* met hare geestige coupletten

1) R. Rolland, *Historie de l'Opéra en Europe avant Sully et Scarlatti*, p. 261.

en kernachtige, gesproken dialogen bleek uitermate nationaal en populair. Het is Lesage's verdienste, dit genre ‘une forme dramatique des plus françaises’ te hebben geschapen. De parodieën vormen niet het minst belangrijke deel van Lesage's arbeid. De dramatische parodie was door de Italiaansche Comedie op 't eind der 17de eeuw te Parijs ingevoerd, maar vóór 1697, toen deze schouwburg gesloten werd, had ze nog geen systematischen regelmatigen vorm gekregen: dien heeft Lesage haar bezorgd. ‘Pas une tragédie nouvelle, pas un opéra qu-il n'ait saisi au passage et percé à jour, et ses piquantes parodies n'ont pas été sans influence sur la destinée des pièces, ni sur le travail des auteurs. C'est là que l'historien du théâtre doit aller chercher plutôt que dans les écrits périodiques, une critique vivante des productions dramatiques de l'époque’[1].

Zijne methode van parodieeren draagt een gemengd karakter. De eenvoudigste manier is dezen, dat men het oorspronkelijke stuk op den voet volgend, dit zin voor zin travesteert, waarbij het plan van het werk en de persoonsnamen onveranderd blijven. Meer fantazie vordert eene andere methode, nl. het verzinnen van eene intrige en personen, die naar analogie van het geparodiëerde stuk worden gekozen en dit in trivialen vorm weergeven.[2]

Lesage nu behoudt de persoonsnamen en laat het plan van het stuk vrijwel onaangetast; meestal worden de laatste bedrijven ingekort. Soms vereenvoudigt hij een stuk door een personage en daarmede eene episode te laten vervallen. Verder is zijne parodie zeer vrij: soms lascht hij een vers uit de opera in ter verhooging der komische werking of neemt eene wijs, verwant aan die van de opera: zoo was Lesage ook de schepper der muzikale parodie.

Soms ook wordt een onderdeel van het stuk gewijzigd om de parodie te verscherpen. Een typisch voorbeeld is het ballet in de parodie van de *Télémaque*, eene opera door Pellegrin gedicht, ook te Amsterdam opgevoerd in Kinker's dagen.[3] In de opera

1) V. Barberet, *Lesage et te Théâtre de la Foire*, p. 6.
2) l.c., p. 114.
3) Kinker heeft een lierzang ter eere van de eerste danseres van het ballet uit *Telemachus op het eiland van Calypso* gedicht. (*Gedichten* III: 123.)

tracht Calypso Télémaque bij zich te houden, hem boeiende door het dansen harer nymphen, die liederen ter verheerlijking der liefde zingen. In de parodie wil Calypso, tot troost, dat zij Télémaque verhinderde zich voor zijn vader op te offeren, hare duivelen laten dansen! Uit vrees hem te doen schrikken wil zij de duivelen in nymphengedaante laten optreden, waarop Cléone zegt:

> 'En nymphes des Diables!
> Ces ballets sont trop usés, trop vieux!

Waarop dan Calypso hare duivelen in de gedaante van Vlamingen verschijnen laat!

Het is het hoofddoel van Lesage geweest het ongemotiveerde in de handeling scherp te doen uitkomen en de hoogdravende taal belachelijk te maken, die de opera van de tragedie navolgende zonder haar als de groote dichters te beheerschen. Hij legt er zich op toe, het onwaarschijnlijke in karakters en situaties te doen uitkomen; de zwakke punten van de intrige wijst hij aan, de *Coups de théâtre* laat hij mislukken of wijzigt de ontknooping, quasi om haar logischer te maken. 'Ses personnages ne sont pas de simples travestissements. Ils ont ceci d'original et de singulier, qu'ils paraissent se regarder avec étonnement, également surpris de leur caractère et de leurs actions. Ils ont l' air de se dire à eux-mêmes ou les uns aux autres: Comment a-t-on pu nous prêter de pareils sentiments, ou nous mettre dans cette situation? Si on les en croyait, ils agiraient tout autrement; mais il faut bien se conformer au dessein de l' auteur, et se garder de gâter la pièce. La parodie de Lesage n' est ni blessante, ni malveillante, elle est inspirée, non par le désir de rabaisser l'oeuvre d'autrui, mais par une connaissance approfondie et un vif sentiment de l'art.'[1)]

Hetzelfde geldt in hoofdzaak ook van Kinker's parodieën. Ook hij heeft in de treurspelen van zijn tijd den gezwollen stijl der vertalingen van Corneille's en Racine's epigonen gehekeld en de gewone trucs belachelijk gemaakt, zooals de hoogdravende alleen-

1) Barbaret, l.c. p. 115.

spraken, den heroïeken doodstrijd, de slingering tusschen liefde en afgunst, het traditioneele verhaal der katastrophe; vooral is hij onuitputtelijk in het verzinnen van glossen op het groot aantal dooden aan het slot. Zijne parodieën moeten echter in fijnheid en luchtigheid van scherts onderdoen voor die van Lesage; Kinker is veel platter. Lesage is geestig, Kinker boertig. Zijne bewondering van Voltaire's *Pucelle* schijnt aan de fijnheid zijner satire niet bevorderlijk te zijn geweest.

Hoezeer van bewondering vervuld voor Voltaire's satirische en epische kunstgewrochten, heeft Kinker de dramatische scheppingen van dien schrijver niet zoo volkomen kunnen goedkeuren. Zijn eerste dramatische parodie en eenige zijner treurspelen bedoelen blijkbaar eene verbetering van Voltaire's dramatische kunst, al vertoonen ze duidelijk sporen van navolging. Zijne eerste dramatische parodie *Orosman de Kleine of de dood van Zaïre*, *moorddadig treurspel* (1785) is gericht tegen Voltaire's Zaïre; dit stuk is blijkbaar meer een speling van zijn ironisch vernuft dan een uiting van zijn kritischen geest, al heeft hij meesterlijk partij getrokken van de zwakke punten der Fransche tragedie. De intrige is gewijzigd. In de parodie is Zaïre niet de geliefde van den Sultan, maar het geliefde katje van de Sultane: op dit beestje is Orosman de Kleine zóó jaloersch, dat de Fransche lijfarts Lepheburan het op zijn bevel vergiftigt. Wanhoop van Osmane, die zelfmoord pleegt, nadat hij Lepheburan gedwongen heeft hetzelfde te doen, welk voorbeeld de Sultan natuurlijk volgt. De parodie is hier vrijer dan die van Lesage doorgaans is.

Het tooneel, waar Orosman verschijnt na Zaïre's dood is eene regelrechte charge op Voltaire:

O r o s m a n :

'k Weet nauwelijks op wat wijs mij weêr te doen beminnen;
Ja, 'k weet hoe Orosman, de groote, dat begint:

(*Tegen Osmane*, *zeer hoogdravend*)

Daar was een tijd, Mevrouw, waarin ik stekeblind
Door uw bevalligheid, te lief een neiging voedde;
En zonder acht te slaan op mijn verliefde woede,
Een tijd, waarin mijn hart - gestreeld door minnepijn -
't Zich achtte een groot geluk van U bemind te zijn

Uw Vorst had recht, Mevrouw... Uw Vorst... 'k Wou wel eens weten,
Waarom dat ik de rest zoo schandelijk heb vergeten:
Voltaire maakt daar op die plaats een mooi besluit:
Ja, ja, het schiet me bij!' - Mevrouw, die tijd is uit....

Het volgende vermakelijke incident gaat vooraf aan Osmane's zelfmoord:

Osmane: Gelukkig tijdstip! 'k wil mijn kat niet overleven.

De Opperste der Gesnedenen: Dat vat ik niet terdeeg, wat of dit wezen zou.

Osmane. Ik sterf! -

De Opperste enz. Ik vraag je excuus: dat wist ik niet, Mevrouw.

De Opperste der gesnedenen troost den jammerenden Franschen lijfarts, die om het leven gebracht zal worden, aldus:

Ja, dat geloof ik wel, je hebt niet veel misdreven:
Gij deedt het op het hoogst bevel des Sultans... Nu dat 's wel:
U zult ook sterven op des Sultans hoog bevel.
Daarbij, wanneer gij sterft en zijt de dood niet waardig,
Dan wordt uw dood benijd - bewonderd... 't is wel aardig
Zoo eens te sterven - dat heet sterven als een Held:
Dat is heel andre waar, als op het Paardeveld....

Lepheburan. 'k Ben keen liefhebber van die stervende vermaken.

Als Orosman 't lijk zijner Osmane ziet, wordt hij waanzinnig, schimmen achtervolgen hem:

Orosman:

Nu is het waarlijk niet langer te verdragen:
Kijk! kijk! die groote schim.... o jee! 't is mijn papa.
Ik zal 't niet weêr doen.... Och, hoe hard loopt hij me na!
- - - - - - - - - - - - - -
Ik kan niet meer.... och! och! maar welk een schimmigie
Is dat? - Och, 't is Zaïrie, 't katje.... o jeewegie,
Zij heeft een nachtkaars in haar pootje.... ai! ai! verrader,
Of wel verraders! Zij krabt me.... voort! niet nader!!

In deze parodie evenals in zijn verder dramatisch werk heeft Kinker zich bediend van den klassieken Alexandrijn, terwijl de

koren meestal in strophevorm gedicht zijn. Lesage daarentegen gebruikte veel den viervoetigen iambus, afgewisseld met proza of strophen naar gelang de liederwijzen dit vorderen. In de parodie op zijn eigen *Eeuwfeest* geeft hij evenals Lesage bekende zangrijmen aan voor zijne strophen.

De *Gabriela van Faïel geboren van Vergy Katjensspel* (1798),[1] en de *Ericia of de Vestaalsche Maagd*, *Kermistreurspel* (1799), parodiëeren een paar slechte Fransche stukken. In deze stukken heeft Kinker zich er in vermeid de hooge taal van het treurspel zoo plat mogelijk te transponeeren. Als voorbeeld dienen eenige stukken uit de *Ericia*, eene achttiendeeuwsche Fransche kloostergeschiedenis met Romeinsche namen. Ericia, hoewel met Osmides verloofd, moet Vestaalsche maagd worden. Haar minnaar weet tot haar door te dringen om haar te ontvoeren. Zij laat het vuur uitgaan en moet levend begraven worden, welk vonnis haar vader als Vesta's opperpriester voltrekken moet. Twee tragische botsingen dus voor ééne: die van liefde en kuischheidsgelofte voor Ericia, die van priesterplicht en vaderliefde voor haren vader.

Typeerend zijn Osmide's woorden, als Ericia aarzelt hem te volgen.

't Is recht plezierig, eerst gelijk een mol te wroeten,
Geduldig hopend' om zijn tweede ziel te ontmoeten,
Om eindlijk nog te staan, gelijk als jut voor 't hek!
Gij houdt mij, bij mijn ziel, heel aardig voor den gek.
Ik groef, ik brak, ik zwom, als hoorde ik thuis in Twenten,
Dan eens verhinderd door vervloekte fundamenten,
Dan eens passeerend' door rioolen bij de vleet,
Nu leed ik koude, en dan weêr werkte ik mij in 't zweet;
Steeds in gevaar, om in den grond den hals te breken,
Of in den modder met het hoofd te blijven steken -
Dit alles deed ik dan met zo veel vlijt; alleen
Om weêr naar huis te gaan; maar met een blauwe scheen.

en ook Aurelius' troostwoorden tot zijne dochter:

Ja; ik moet ze doen begraven
Maar denk, jij deelt dit lot met zo veel andere braven!

1) Het Fransche stuk *Gabriëlle de Vergy* s gedicht door De Belloy.

Dit zij uw troost. Helaas! ik kan er niets aan doen,
De wet is wat barbaarsch. - Maar geef me toch een zoen.
Helaas! zij keert zich om. Wie zal mijn hartwond stelpen?
Mijn lieve dochter kan uw vader het dan helpen?

Ericia (*snikkende*).

Ja zeker! daar gij wist, waar 't me altijd heeft geschort,
Hebt gij mij echter, in die neiging steeds verkort.
Ik haakte naar een man; maar gij hebt, onbezonnen,
Mij dienst doen nemen bij dit corps Vestaalsche nonnen.
En, daar mij eindelijk het lot een' vrijer gaf,
Doemt gij, meêdogenloos, mij levend tot het graf.

Zijn laatste parodie (1807) is die van het door hem zelve vertaalde zangspel *Edipus te Kolone* van den Franschman Guillard; het staat in geestige spelingen en versbouw verre ten achteren bij zijne andere parodieën; volgens Kinker's biograaf kan het stuk het niet halen bij de parodie van Ricobini en Dominique op de Edipe van Voltaire, en evenmin evenaart hij hier Lesage in diens geestige travestieën van de oude mythologie. Zoo geestig en los als *Les Amours de Protée* of *La Pénélope moderne* zijn, zoo triviaal en plat is dit stuk van Kinker.

Niet alleen door het parodiëeren van slechte stukken ook door het vervaardigen van eenige treurspelen heeft Kinker getracht de waarachtige, dramatische kunst te dienen. Op deze stukken echter is zijn woord over *andere* tooneelschrijvers zeer toepasselijk, n.l. dat ijverige voorstanders geringer dienst bewijzen dan de schrijver van parodieën.

Zijn eersteling op dit gebied *Van Rots* (1784) noemt hij zelf ‘een episodisch drame, een listig plan van een paar oplichters vormt de intrige van het stuk, waarin de zeden van goede kringen der toenmalige maatschappij worden geschetst. ‘Dit Drama is, zo veel ik weet, geen navolging noch vertaaling,’ getuigt Kinker van dit werk. Een dramatisch schrijver nagevolgd heeft hij niet, maar zijn stuk verraadt wel den lezer van Engelsche en Hollandsche romans en spectatoriale vertoogen.

In 1792 verscheen zijn treurspel *Celia*, waarvan de stof aan den tijd der kruistochten is ontleend, een tijdvak bij verlichte

achttiende eeuwers gewild, om door de schepping van edele Mohammedanentypen van waarachtige, d.i. Christelijke humaniteit, de antithese Christelijk-heidensch in de idee van verlichte humaniteit op te heffen. Van couleur locale is bij Kinker zoomin als bij Voltaire of Lessing sprake, en van historische juistheid nog minder, het stuk is, ‘zo in de daad, die er 't onderwerp van uitmaakt, als in al zijne betrekkingen, geheel vinding’. Volgens Kinker is dit geen bezwaar ‘omdat zelden, of liever nooit, de zaaken zo belangrijk voorvallen, als het treurspel eischt dat ze zouden moeten voorvallen om aan zijn verheven oogmerk te voldoen’. Verder deelt hij in zijn voorrede mede, welke verstandelijke overwegingen hem bij *het ineenzetten van* zijne *karakters*, van *de verwarring* en van de *oplossing* hebben geleid. Inderderdaad is het stuk een product van kunstig overleg en niet van bezielde kunst. Oorspronkelijk is het gegeven geenszins. Het is een variatie op het thema van Voltaire; Zaïre: de Christen jonkvrouwe gehuwd met den edelen Mohammedaan met christelijke gevoelens, en in Kinkers stuk ook werkelijk door zijne vrouw bekeerd; maar hij blijkt de moordenaar te zijn van haren vader en door een duren eed is ze verplicht hem te dooden. Celia is wanhopend en voortdurend in tweestrijd omtrent hare plicht, al weet ze, dat Soliman haren vader door eene noodlottige vergissing gedood heeft. Zij is een vlekkeloos ideaal. Tegenover haar staat Dalmire, de Turksche vrouw, schier waanzinnig door wraakzuchtige liefde voor Celia's gemaal Soliman. Ze is een duiveltype van Kinker's maaksel, doch ze redeneert dapper mede over de deugd, al roept een priester haar toe:

Maar oordeel van geene deugd, zoolang ge een heiden zijt.

Celia is een deugdzaam achtiendeëeuwsch meisje, d.w.z. een meisje, dat *weet*, hoe deugdzaam en Christelijk zij is. Altijd huilerig en gewillig luisterend naar de wijze woorden van haren man:

> Gij leerdet mij weleer geduldig onder 't juk
> Te buigen, en bedaard geluk en ongeluk
> Te dragen; laat ik u die lessen nu herhalen!

En gehoorzamend aan 's priesters bevel, doodt zij haren man,

waarna ze zich in een klooster terugtrekt: want aan 't slot van een treurspel gedoogt Kinker niet den dood van *alle* hoofdpersonen.

Almanzor en Zehra, (1804) is heimelijk met het doel geschreven Voltaire in de kunst te evenaren en deze te verbeteren.

Is *Orosman en Kleine* eene afbrekende kritiek op *Zaïre*, *Almanzor en Zehra* is eene opbouwende. Het stuk vertoont de verwikkelingen, waarin Zehra de geliefde vrouw van den Moorschen vorst geraakt, als zij zich aan het hoofd der samenzwering tegen haren man plaatst, om deze te verijdelen. Geen ontwikkeling van karakters en hartstochten, geen uitbeelding van typen, slechts een kunstig gevlochten net van intrige houdt de spanning gaande; geen enkele doode aan het slot, maar bij deze uiterlijke verbetering van het contemporaine treurspel blijft het. Ook hier zijn de karakters onhistorisch: evenals in de *Zaïre* is de Mohammedaansche vorst een verlicht despoot van 's schrijvers tijd, van wien Zehra zeer terecht opmerkt: ‘hem spoort de geest der Kristenheid’. Om strijd hebben de helden het over hun ‘gevoelige hart’ en redeneeren over hunne deugd en hunne plicht en Rashild is een duivel van Kinkers snit, evenals Sebathel in zijn epos, die uit boosheid het goede zelf voorwendt, om het des te zekerder te verderven.

Ook in de volgende punten vertoont dit stuk bedenkelijke overeenkomst met *Zaïre*: beide Mohammedaansche vorsten hebben eene slavin tot geliefde vrouw verheven, beide dochters van Christenridders, wier afkomst een moment in de verwikkeling is, daar Christenen, die zich in het complot mengen, hunne bloedverwanten blijken te zijn. Beide heldinnen, Zaïre en Zehra worden door hare ijverzuchtige echtgenooten van liefde voor den jongen Christen verdacht, die hare broeders zijn. Kinker laat de herkenning bijtijds plaats hebben om een bloedbad te voorkomen. Zoowel Almanzor als Orosman leggen groote welwillendheid respectievelijk jegens de moeder en den vader hunner vrouwen aan den dag.

Voltaire's heldin kent den strijd tusschen liefde voor den heidenschen echtgenoot en piëteit voor het vaderlijk geloof. Kinker's Zehra echter maalt niet om het Christelijk geloof, zij gaat op in hare intrigen en oreert ondertusschen over deugd en

plicht, vooral over de deugd, die den schijn van haar tegendeel aanneemt om haar plicht te kunnen volbrengen.

Behalve deze treurspelen - *Achilles en Polyxena*, een werk uit zijn vroegsten tijd en in den stijl van het Fransche Tooneel bleef onuitgegeven[1] - heeft Kinker nog eenige zangspelen gegeven *Machteld van Velzen*, (voor het eerst door van Vloten uitgegeven), *Het Eeuwfeest bij den aanvang der negentiende Eeuw*, (1801) en *Tafereel der jongste lotgevallen van Europa* (1802). Merkwaardig is het *Eeuwfeest*, zoowel om Kinkers verdediging van de 'zinnebeeldige voorstelling', als om het feit, dat Kinker zijn eigen stuk heeft geparodiëerd onder den titel: *De Menschheid in het Lazarushuis*[2]. Kinker betreurt het, dat deze dichtsoort den aandacht van zoo weinig dichters tot zich heeft getrokken, waardoor er 'dus ook weinig ontwikkeling en beschaving aan te beurt is gevalllen'. In de zestiende eeuw druk beoefend, is de allegorie in de zeventiende eeuw allengs vergeten. 'Dat er echter voor den dichter zeer veel partij van te trekken is (om mij zoo eens uit te drukken) geloof ik, dat geen betoog behoeft voor hen, die weten, welk een bron van schoonheden de Allegorie voor de dichtkunst oplevert; - voor hen, die overtuigd zijn, dat de verzinnelijking van denkbeelden (wel te verstaan, denkbeelden, die Poëtisch en zulk eene omkleeding van beelden waardig zijn), het hooge doel dier kunst is.

Ik geloof niet, dat ik geheel misgrijp, wanneer ik beweer, dat, gelijk het drama eene handeling uit het gemeene leven, en het verheven treurspel een daad, uit het Heldendicht, of ten minste daartoe berekend, voorstelt, ook evenzoo het zinnespel *de Ode* op het tooneel zou wezen, indien het naar zijn aart en den rang, dien het behoorde te bekleeden behandeld werd'[3].

Allegorie en dichterlijke beeldspraak worden hier schier vereenzelvigd, een bewijs voor den uiterlijken samenhang van beeld en gedachte in Kinkers theorie. Juist de verstandelijkheid van de verzinnelijking in de allegorie, maakt deze ondichterlijk. Kinker was te zeer denker in de eerste plaats om het intuïtieve on-

1) Van Hall, bl. 44.
2) Een uitvoerig overzicht van het *Eeuwfeest* en de parodie erop, gaf Prof. van der Wijck in '*Kinker als Wijsgeer*'.
3) *Eeuwfeest*, Voorreden, blz, 3.

bewuste in de samenkoppeling van beeld en gedachten recht te doen wedervaren. Kenschetsend zijn de volgende strophen tot de Schoone Kunsten gericht.

> Haar hart (n.l. van de menschheid) - verheven boven 't beeld,
> Dat ledig, onbezield, alleen de zinnen streelt -
> Eischt - bij de ontwikkeling van zijn ingeschapen krachten -
> Eischt - aangespoord, door eedler zucht -
> Van U een hooger trotscher vlucht;
> 't Eischt van uw beeldspraak stoute en treffende gedachten.
>
> Vergeefs spreidt gij uw zin'lijk schoon,
> Met uiterlijke pracht ten toon;
> Zoo 't niet van 't denkbeeld zwelt, dat door haar heen komt stralen,
> 't Oorspronk'lijk denkbeeld is alleen
> Bevoegd, in beeldendosch te pralen;
> Het zielloos schoon vliegt, voor de koesterende stralen
> Van 't rijzend licht, in damp en nevelen daar heen[1)].

Deze denkbeelden heeft Kinker ook in zijne wijsgeerige poëzie ontwikkeld, waarover hieronder meer.

De zinnebeeldige personages redeneeren er onder gezang en dans duchtig op los. Zij vertegenwoordigen vaste begrippen, die in hunne heldere omlijndheid geene ruimte laten aan de fantasie van den hoorder: het is niet de dichterlijke verbeelding, die natuur- en zieleleven door hare beelden doet heenschemeren, beelden die door hunne waarachtigheid onmiddellijk aanvaard worden, het zijn koele abstracties, die het verstand bezighouden, zonder het gemoed te vervullen.

Bij het einde der achttiende eeuw is de Menschheid tot wanhoop vervallen, misleid als hij zich waant door den Genius der achttiende eeuw. Inplaats van de heerschappij der Rede te hebben zien aanbreken, hebben Toorn, Haat, Afgunst en Wraakzucht haar in verwarring en krijg gedompeld, terwijl de steun der godsdiensten haar is ontvallen.

1) Ibid, bl. 4.

De Menschheid.

Dit licht[1] ontstak een' gloed,
Die 't al in asch verteert. - De eeuw die ten einde spoed,
Zal in 't geschiedboek, dat haar grootspraak zal vertolken,
Met bloed geteekend staan, ten afschrik aller volken.[2]
- - - - - - - - - - - - -
Ik haat de dwaling, die me ondanks mij-zelve trekt,
En schuw de waarheid, die haar aan mijn oog ontdekt.
Ach, in dien tweestrijd poog ik slechts mij-zelf te ontvluchten, -
Beschermgeest dezer eeuw! - dit zijn uw bittre vruchten.
Slechts half verlicht - verrukt, vervoert me een valsche schijn. -
'k Zou min rampzalig in barbaarscher tijdperk zijn[3].

Dit alles verwijt de Menschheid den Genius der laatst vervlogen eeuw.

In de tweede afdeeling van het stuk offeren priesters van alle Godsdiensten op het altaar ‘Aan den Tijd’. Ook de priester van den Tijd tracht de Menschheid op te beuren:

Zie hier de hoeders uwer jongheid,
De leiders uwer teedre jeugd,
Die u, langs donkre schaduwbeelden,
Ten tempel voerden van de deugd!
Zij boden 't kleed van hunnen eerdienst,
Vaak 't Afgodsbeeld van iedlen waan
En trotschheid, op dit wachtend outer,
Den snellen tijd ten offer aan.
Maar wanhoop echter niet schoon alles moog' vergaan:
Want grootheid, deugd en ware Godsdienst
Zal onveränderlijk bestaan.[4]

Daarna daalt de vrede door nevelwolken omlaag en zegt o.a.

Ja 'k zal, ô Hemeltelg, - - - - - -
- - - - - U met u zelf verëenen,

1) N l. van den Genius, die in een verlichte wolk naar omlaag daalt.
2) *Eeuwfeest*, bl. 4.
3) Ibid bl. 6
4) Ibid, bl. 14-15.

U volgen langs het spoor, waarop gij angstig dwaalt
Leer u slechts aan de stem, die in u spreekt, gewennen;
Dan zult gij mijne wet, die heilig is, verstaan.[1)]

De derde afdeeling opent met het gezang der Menigte over de vergankelijkheid van den tijd. De Verbeelding ontrolt haar dan het beeld der achttien vervlogen eeuwen en spreekt dan eene troonrede uit, die zij aldus besluit:

Nooit ging het menschdom, op zijn spoor, een' stap vooruit,
Of 't wierd, al te onbedacht, zijne eigen drift ten buit.
Het was gestaâg uw lot, om, in uw vorderingen,
Door dikke neevlen van verwarring heen te dringen:
Geen vonkjen, dat voor u een flikkering ontsloot
Of 't werd een bron, waaruit een wolk van rook ontsproot[2)].

Over de achttiende eeuw geeft het Geheugen de volgende ontboezeming:

Zij heeft de teugels van 't vooroordeel losgebroken,
Eer nog de waarheid aan het menschdom kenbaar wierd;
Ze ontvlood het bijgeloof, door woeste drift bestierd,
Eer nog het zuiver licht der rede was ontstoken.
Zij schiep dien middenstand van licht en duisternis![3)]

‘'k Blijf dus gestaâg een prooi van 't spel van drift en rede’, klaagt de Menschheid tusschen hoop en vrees geslingerd.

Als Deugd en Ondeugd verschijnen, werpt zij zich in de armen der eerste, waarop de rede eene aria zingt:

Triumf! triumf! gij durft haar macht braveeren!
Uw wil doet uitspraak in den strijd.
Dit uur zij aan uw hart gewijd![4)]

1) Ibid, bl. 18.
2) Ibid, bl. 24.
3) Ibid, bl. 28.
4) Ibid, bl. 37.

En dan geraakt ook de Menschheid in verrukking en wenscht naar het oord gevoerd te worden,

> Waar schoonheid, bij den rei der kunsten opgevoed,
> De pas ontloken eeuw met haren glans begroet![1)]

In de slotapotheose (vijfde afdeeling) ontvouwt Apollo dan Kinkers aesthetische theorie over de vereeniging van beeld en gedachte in de ware schoonheid.

De parodie op het *Eeuwfeest, De Menschheid in 't Lazarushuis*, volgt het stuk op den voet. Dezelfde allegorische personages treden op. De parodie bestaat deels in de familiare, koddige toon, waarop dezelfde verheven denkbeelden worden voorgedragen, deels ook in het vervangen van eene ernstige zaak door eene hoogst onbeduidende en lachwekkende, waardoor het gewicht, waarmede er over gesproken wordt, een bespottelijke tegenstelling vormt met de futiliteit der zaak.

Als staaltjes dezer zelfparodiëering diene het volgende:

Als de Genius der achttiende eeuw, die met een blaker in de hand wordt neergelaten, zich tracht te verontschuldigen:

> Gij hebt geen ongelijk: (ik moet de waarheid zeggen)
> Dewijl ik het met U gemeen heb laten leggen:
> Maar 't is mijn schuld niet. Kijk 't is alles loterij!
> Gij kreegt een *niet*, en zelfs geen *premie* was er bij,

dan valt de Menschheid uit:

> Houw je bakkus, vent! loop met je blaker heen,
> Brandstichter! Hoor, ik vind je prulëeuw heel gemeen.
> Met rooije letters (ja je moogt er wel op letten)
> Zal ik haar in den krant en nieuwpost laten zetten.

De Genius.

> Nu zal 'k je krijgen! Kan ik 't helpen, dat de droes
> Uit spijt het spul bederft, en dat hij mij goedsmoeds

1) Ibid, bl. 37.

In alles naäapt; en, expres om mij te sarren,
Het kluwen, dat ik dacht te ontwinden, komt verwarren?
't Is alles door die spin vergiftigd, naar ik zie,
De drommel maakte van de deugd eene parodie[1].

Het offer van de attributen der versleten godsdienstvormen op het altaar van den Tijd, wordt een offer van de steeds wisselende pruiken.

Op deze aarde is niets bestendig:
Alles komt en gaat weêr heen,
Hoe onhandig of behendig,
Alles heeft dit lot gemeen;
En schoon braafheid blijft bestendig,
Gaan haar kapzels echter heen.

Braafheid heeft geen pruiken noodig,
En draagt best haar eigen hair;
Zelfs een toertj' is overbodig,
Als men 't duid'lijk inziet; maar...
Maar een kaalhoofd heeft ze noodig:
Anders loopt hij groot gevaar[2].

De Priester van den Tijd tot de Menschheid:

Maar foei! gij zijt nu groot: je moet niet huilen: want
't Is waar, de pruiken gaan en komen;
Maar eigen hair houdt altijd stand.[3]

En zoo wordt het heele stuk geparodiëerd tot de regelen ter verheerlijking van Kant en de Rede toe, de Rede, die door den Priester ter hulp wordt geroepen.

Kom schielijk: zij (d.i. de Menschheid) bezwijkt,
Vervul, kan 't zijn, de plaats dier ouwerwetsche pruiken,
Die zij wel noodig heeft, maar niet meer kan gebruiken[4].

Deze schets van Kinker's dramatische werkzaamheid is onvolledig, zoo er geen melding wordt gemaakt van zijne vertaling van eenige drama's van Schiller; in 1807 verschenen *Maria*

1) De Menschheid in het Lazarushuis, bl. 3.
2) Ibid, bl. 7.
3) Ibid, bl. 8.
4) Ibid, bl. 12.

Stuart en *De Maagd van Orleans* in *Thalia en Melpomene.* In vroeger jaren was hij begonnen aan eene overzetting van Don Carlos, die nooit het licht heeft gezien.

Kinkers poging om de melodrama's van Iffland en Kotzebue met deze vertaling van het Amsterdamsche tooneel te verdringen, is niet gelukt.

Ondanks zijne vereering voor Schiller - ook het Lied von der Glocke heeft hij vertaald - vertoonen zijne dramatische werken geen spoor van diens invloed: zij dragen alle de kenmerken van den Franschen tooneelstijl. Het denkbeeld om een nationaal drama te scheppen, is zelfs niet bij hem opgekomen. Hoezeer moet hij in dit opzicht onderdoen voor den wegbereider der klassieke Duitsche letteren!

Immers van een stelselmatigen aanval is bij hem geen sprake, al is zijn streven wel verwant met dat van Lessing, den schrijver der Hamburgsche Dramaturgie. Vol bewondering voor Voltaire's *Henriade*, voor diens *Pucelle* was zijn aanval op Voltaire tragicus lang niet zoo fel als die van den bewonderaar van Shakespeare. Door Shakespeare en de Grieken is Lessing tot het rechte besef van dramatische kunst gekomen; hoewel beiden hem bekend waren,[1)] heeft Kinker niets van hen geleerd.

Kinker's dramatische arbeid vertoont den invloed van de Fransche kunst, al heeft hij ook bewondering voor het Duitsche tooneel van Schiller gekoesterd. Zijne lyriek daarentegen heeft evenals zijne wijsgeerige overtuiging in sterke mate Duitsche invloeden ondervonden, al heeft hij ook Boileau en zijn Fransche tijdgenoot Lebrun met ijver bestudeerd. Maar Klopstock en Herder hebben met hunne oden machtig op hem gewerkt, en Herder 's woorden over wijsgeerige poëzie in diens *Adrastea* heeft hij met instemming aangehaald.

Schiller's lyriek echter heeft diepere sporen in zijn eigen werk nagelaten; niettegenstaande zijne groote bewondering voor

1) Dat Kinker *Hamlet* heeft gekend, blijkt uit de volgende regels, waarmede een monoloog van *Orosman de Kleine* aanvangt.

> Te zijn of niet te zijn.... daar heb je 't in 't geheel
> Te zijn of niet te zijn.... het scheelt toch drommels veel.

Kant heeft Schiller het onbevredigende van diens dualisme, vooral waar dit zich in rigoristische moraal uitte, *gevoeld*, Kinker echter heeft *begrepen*, dat deze eenzijdigheid door Schelling overwonnen was.

Zoowel over de Ode in het algemeen als over de wijsgeerige Ode en het leerdicht in het bijzonder, heeft Kinker eene theoretische beschouwing gegeven. De Ode is zijn meest geliefde dichtvorm, een vorm, die ook het meest bij zijn temperament, bij het 18de eeuwsche temperament paste. Kenschetsend voor zijn eigen verzen in de volgende uitlating in eene uitvoerige verhandeling over dit genre: ‘De taal der geestdrift is die, welke het meest aan deze soort van dichterlijke voortbrenselen voegt, nergens is de eentoonigheid minder te dulden, en nergens ook is het tegengestelde der eentoonigheid meer op zijne plaats dan in het lierdicht. Het is minder de dichter, welke in de Ode zijn onderwerp behandelt, dan dit laatste, 't welke hem in verrukking met zich medesleept. Louter gevoel, vrij van alle banden, moet er het kenschetsende van zijn.’[1] ‘Geestdrift, enthusiasmus, verrukking, geestvervoering, of hoe men deze bijzondere opgetogenheid van het denken ook noemen moge, is meer hartstogt van het *hoofd* dan van het *hart.* Zij is het ontvlamde denken zelve.’[2]

Kinker's gedichten zijn niet gedragen door het hooggestemde gevoel van een Schiller. Zij staan gezwollen van rhetoriek. Dat geldt van zijne politieke treur- en jubelzangen uit de jaren 1806, 1810 en 1813, zoowel als van zijne wijsgeerige lyriek. Vertegenwoordigen de eersten eene dichtsoort, die door Bilderdijk, Helmers en da Costa eene groote vermaardheid heeft gekregen, de anderen zijn vrijwel een unicum in onze litteratuurgeschiedenis gebleven, totdat Frederik van Eeden zijne Hartmanniaansche wijsheid in het *Lied van Schijn en Wezen* zou luchten. Is van Eeden in de eerste plaats dichter, Kinker daarentegen is voor alles wijsgeer: Aan de philosophie van Kant ontvonkt, is zijn denken door Schelling's wijsheid in hartstocht ontvlamd. Niet het consequent betoog, dat de wetenschap vooruit moet brengen, maar het verkondigen van de schoone uitkomsten in bezielde woorden

1) Kinker, *Gedichten* II: IV-V.
2) t.a.p. II: XXVII.

proclameert Kinker in proza en poëzie tot het domein van den dichter. Voor Kinker is de gedachte wezenlijk pathetisch, d.i. hartstochtelijk, terwijl iedere hartstocht met verstand gepaard gaat[1]. De poëzie is voor hem 'de taal der hoogere denkbeelden en gewaarwordingen', zij schijnt hem 'in verre de meeste opzichten, meer dan de welsprekendheid, geschikt tot het behandelen en inkleeden van wijsgeerige gedachten en onderwerpen'.[2] Zoo de wijsgeerige bespiegelingen (en wie zal er aan twijfelen, die zelf dichter is) even als de andere wetenschappen, en zekerlijk meer dan deze de dichtkunst behoeven; is zulks niet om zielkundige of andere theoretische ontdekkingen in de bespiegelende wijsbegeerte te doen, of om, streng genomen, deze vakken onzer kennis te verwijderen; maar om het gekende en ontdekte in zijn eigenaardig licht, dat is in eene dichterlijke klaarheid te beschouwen: want alle uitkomsten der wijsbegeerte zijn uit hunnen aard poëtisch.[3] De dichtkunst veredelt alles, waaraan zij haren bezielenden invloed schenkt, verheft tot eene hoogere orde, al wat zij met zich vereenigt; en zouden dan de hoogere denkbeelden der wijsbegeerte van dit voorregt uitgesloten zijn?'[4]

Deze aesthetische theorieën heeft hij behalve in de inleidingen op het eerste en tweede deel zijner gedichten in eenige verzen behandeld. (*De Dichtkunst*, *Het Ware der Schoonheid*). Hare toepassing vinden we vooral in *Het Alleven of de Wereldziel*, *Gedachten bij het graf van Kant* en *God en de Vrijheid.*

Deze methode van philosofische propaganda is zoowel door Kant zelve, als door zijn volgeling ten onzent, door Paulus van Hemert, gelaakt. Doch Kinker was in deze bij Schiller ter school gegaan: de invloed van diens philosofische gedichten is dan ook niet te miskennen. Verzen als *Das Ideal und das Leben* en *Die Ideale*, door Eduard von Hartmann zoo treffend als 'poetische Blüthe einer ästhetischen Theorie' gekenschetst, hebben Kinker zonder twijfel voor den geest gezweefd.

Treffend komt in hunne gedichten het verschil in geestesrichting van beide dichters-denkers uit: bij Schiller een zoeken naar het ideaal, een zoeken met veel twijfel en slingering des

1) t a.p. II XXVI
2) t.a.p. I I.
3) t.a.p. I V-VI.
4) t.a.p. I: VII.

gemoeds, bij Kinker wel een wijzigen van opvatting soms, maar tevens een opgewonden verkondigen van het nieuwe, zonder dat het onhoudbaar-blijken van vroegere overtuiging met storing van gemoedsrust gepaard ging. Schiller is het te doen om eene wijsgeerige opvatting, die harmonie zal brengen tusschen zijn scherp verstand en zijn dichterlijk gemoed, een tweespalt, dien Kinker niet heeft gekend, daar hij voldoening vond in het denken op zichzelf.

Als goed Kantiaan stelt Schiller het dilemma: ‘zwischen Seelenglück und Seelenfriede bleibt den Menschen nur die bange Wahl’, maar zijne dichterziel smacht naar verzoening. Deze stelt hij in de trotsche verheffing boven de zinnenwereld, in het zweven in het rijk der gedachten, der idealen, van het schoone. De wereld der zinnelijkheid heeft hij eenzijdiglijk verloochend en daardoor kan er van eene wezenlijke verzoening, van ‘ein vermählter Strahl’, zooals het ideaal eerst gesteld is, geene sprake zijn. Zooals Eduard von Hartmann doet opmerken[1] heeft Schiller zich laten verleiden den ‘Gegensatz der Sinnenwelt zu der ästhetisch gefassten platonischen Ideenwelt auszumalen’ in plaats van te schilderen, hoe de aesthetische smaak ‘die Harmonie der Geisteskräfte’ bevordert. De tweespalt tusschen zinnelijkheid en redelijkheid heeft hij door ‘aesthetische Schein’ trachten op te lossen zooals uit de volgende regels blijkt:

> Wollt ihr hoch auf ihren Flügeln schweben,
> Werft die angst des Irdischen von euch!
> Fliehet aus dem engen, dumpfen Leben
> In des Ideales Reich!
> - - - - - - - - - -
> Aber flüchtet aus der Sinne Schranken
> In die Freiheit der Gedanken
> Und die Furchterscheinung ist entflohn.
> - - - - - - - - - -
> Aber in den heiteren Regionen,
> Wo die reinen Formen wohnen,
> Rauscht des Jammers trüber Sturm nicht mehr.[2]

1) *Studien und Aufsätze.* S. 382 ff.
2) Sämmtliche Werke, ed. Karl. Goedeke I: 197 ff.

‘Anklänge’ aan deze klassieke regels van Schiller treffen we bij Kinker o.a. in de volgende regelen aan:

Dring door den schemernacht,
Der werklijkheid, *tot waar Ge in reiner lucht verheven*,
'*t Gelouterd ideaal* u voor den geest ziet zweven.[1)]
- - - - - - - - - - - - -
't Is groot, der menschheid waard, verheven
En schoon - gestaâg daar heen te streven
Waar zich der zinnen doel verliest.
- - - - - - - - - - -
Waar staâge ontwikkeling van gedachten
Zich licht schept, midden door de nachten
Van twijfling en onzekerheid.
- - - - - - - - - - -
Ja dáár! - Bij dat verheven denken,
Behoeft verstand en geest slechts wenken,
Om schoone en treffende Idealen
Voor zich bestaanbaar te bepalen.

De verbeelding verzamelt stoffen voor het zintuig, zij kleedt idealen in tafreelen en geeft elk onstoffelijk denkbeeld een kenbaar zinnelijk bestaan.
(Het dichtvermogen)

Poogt met geweld zich los te wringen
Van de aarde, *en eindloos voort te dringen*,
Tot daar zich de oorsprong aller dingen
Omzwachtelt in een donk'ren nacht.
- - - - - - - - - - -
Daar schept zij zich, vol geestvervoering,
Geheel gevoel, vol eedle ontroering,
Ideeën langs dien kring gevormd.
Daar wordt ze door *slechts denkbre schoonheid*
Ontvonkt, verrukt, bezield, bestormd!
- - - - - - - - - - - -
Natuur wordt taal, haar beelden woorden!
- - - - - - - - - - - -

1) *Het Ware der Schoonheid,* bl. 21.

Hij (de dichter) denkt in haar zijne idealen
Waar voor zijn onuitputbre beeldspraak
Alleen bekwaam, berekend is[1)].

Schiller schetst in het bovengeciteerde gedicht *Das Ideal und das Leben* in kunstvolle strophen met schitterende beeldspraak de tegenstelling tusschen den strijd tegen de machten, die het aardsche lot bepalen, den strijd om roem, geluk, succes, en de hooge rust in 'der Schönheit stille Schattenlande,' - tusschen het zuchten onder den dwang van de wet en het lijden, en de vrijheid der 'heitere Regionen, wo der Jammer trüber Sturm nicht mehr rauscht.' Stort Schiller zijn gevoel uit in een schitterende beeldenreeks, Kinker redeneert slechts over de 'onuitputbre beeldspraak' des dichters. De gedachte, dat men zich aan de stof moet ontworstelen - hij roemt in slechts denkbre schoonheid - is van Schiller. Kinker wijdt dan uit over de dichterlijke inkleeding dier idealen; hij denkt ze in tot taal geworden natuur. En aan de natuur, vooral aan den chaos, of het eindelooze heelal, ontleent hij zijne beeldspraak: ook hierin verraadt zich de discipel van Kant, den bewonderaar der sterrenhemel!

Toch is er een groot verschil tusschen de wijsgeerige lyriek van den Hollandschen en den Duitschen dichter: Schiller heeft in de ideale wereld zijner kunst de verzoening van Kant's wijsgeerig dualisme gevonden: hij gaat uit van de wijsbegeerte, om hare verscheurdheid te boven te komen. Niet de dichterlijke inkleeding van wijsgeerige begrippen, doch de half-dichterlijke, half betoogende verkondiging van het aesthetisch idealisme geeft aan zijne gedichten een philosofisch karakter. Kinker daarentegen heeft met behulp van Schellings wijsbegeerte het Kantisch dualisme overwonnen en deze uitkomst heeft hij in meer pakkende vorm willen verkondigen.

Het Alleven of de Wereldziel is eene berijmde kategorieënleer, *De Dichtkunst*, *Het ware der schoonheid* een hoofdstuk Aesthetica. Eenmaal van Schelling geleerd hebbende, dat de natuur eene eigenaardige openbaringsvorm van den geest is, heeft hij in haar een onuitputbare bron voor zijne beeldspraak gevonden. In *de Wereldziel* wordt eerst het ontoereikende van het natuurlijk

1) Kinker, *De Dichtkunst.*

bestaande voor de kennis van ‘'t geen geestig is’ betoogd: door ‘een vonk van 't hoogst vermogen; streeft de mensch naar vrijheid, onttogen aan de wet, die 't stof beheerscht.

De vrijheid vlucht voor 't ijs van 't vorschende verstand:
Haar gloeiend aanzijn zweeft in hooger Vaderland
Ze is 't eindloos streven in 't gebied der Idealen;
Ze is louter *wil* en *daad*; geen wezen of gewrocht,
Geen uitkomst, aan den grond, waaruit ze ontsproot, verknocht;
Geen opgevolgd bestaan des tijds; maar 't eeuwig heden.
- - - - - - - - - - - - -
(Ze is) 't Verborgen geestige, welks vonkelende trekken
We in 't stoffelijk gelaat der Hemelen ontdekken.
Natuur is 't ligchaam, waar ze in voortkiemt, waar ze in speelt,
De tooversluier, waar ze in flikkert; 't zinnebeeld,
Waarin zij zich, door 't kunstgevoel, in 't Rijk der zinnen,
In duizend kleuren en gedaanten doet beminnen.
- - - - - - - - - - - - -
Doch - niet door 't stof in 't stof, en 't beeld in 't beeld te vinden,
't Gekende aan 't ongekende eenzijdig te verbinden,
De doode letters van 't verschijnsel te bespiên;
Maar door in elke reeks haar volzin te doorzien;
Door 't grenzenlooze vrije in 't eindige te aanschouwen
En in den schijn, waar meê 't omzwachteld is, te ontvouwen.[1)]

Kinker doorloopt de natuur in hare verschillende trappen van ontwikkeling om tenslotte het leven. d.i. het hoogere, het geestelijke leven te bezingen.

Het hoogere leven, de ‘vrijheid vlucht voor 't ijs van 't vorschende verstand’ en behoort thuis in de ideale wereld. Heeft Kinker het manco van het verstandig denken, van de ontledende wetenschap beseft, om tot recht begrip van het hoogere leven te geraken, het wezen van dit laatste, van de zedelijke vrijheid, heeft hij niet als het *redelijke* begrepen. Bij Kinker blijft *de Rede* nog *praktische Rede*: de mensch zwelgend in zijn zedelijke idealen ontdekt wel hunne analogie met de natuur, zonder dat het hem echter duidelijk wordt, dat eenzelfde beginsel zoowel in

1) Kinker, Gedichten I: 36-37.

de natuur als in den geest werkzaam is, dat natuur en geest allengs meer adaequate openbaringsvormen der Idee zijn.

Van Kant's rigorisme blijkt Kinker geen volgeling, getuige de woorden:

> 't Is zwakheid en geen kracht zijn eigen hart te ontvlieden,
> De vrije wil moet niet versteend, zich-zelv' ten trots
> En gansch bewegenloos, verhard zijn, als een rots,
> Waarop de golven des gemoeds haar kracht verspillen.
> De deugd is geen gewrocht van 't onharstogtelijk willen;
> Zij is de vrijheid zelf, die naar 't oorspronklijk licht
> Van 't ware, schoone, en goed' - hare oogen houdt gerigt.
>
> Die 't heer der neigingen, als 't om voldoening bedelt,
> Naar 't heilig doelwit stemt, bevredigt en veredelt,
> En tot zich-zelf verheft, en 't blakende gemoed
> In alles d'eigen gang en leiding volgen doet.
> Voor hem, die aan een doel getrouw, denkt, wil en handelt,
> In 't stout ontworpen spoor zijn schreden rigt, en wandelt,
> Verdwijnen twijfelmoed en tegenstrijdighêen: -
> Zijn eigenliefde, en hoop en wil, en deugd - is één;
> Hij is zich-zelf, geheel.[1)]

Ook met deze opvatting treedt Kinker in Schiller's spoor, die zoowel in een wijsgeerig betoog,[2)] als in zijne verzen,[3)] Kant's onverzoenlijke tegenstelling tusschen plicht en neiging heeft gewraakt om het samengaan dier twee als de ware deugd te verheerlijken.

Eene korte vermaning tot redelijke vrijzinnigheid - wel noodig in een tijd van wassende reactie - vormt den overgang tot eene bespreking van ‘'t maatschappelijk zamenwonen’, ‘het welbegrepen regt der Menschheid’, en ten slotte geeft hij ‘een stout geteekend beeld van slechts één groot verbond der Volkren’:

> Doch, 't wetboek van dien Staat, die traag en langzaam rijpt,
> Waar naar, vaak te onbedacht, het zuchtend menschdom grijpt,

1) Kinker, *Gedichten* I: 46-47.
2) Schiller, *Anmut and Würde*, S. 477 ff.
3) Schiller's Distichon: ‘gerne dien ich den Freunden u.s.w.’

Waar op de wijsgeer staart, dat voorwerp zijner zorgen -
Dat wetboek ligt nog diep in 's menschen geest verborgen.
Dat schoon verbond van Vorst en Volk, van Regt en Pligt,
Van Dwang en Vrijheid - naar één middenpunt gerigt,
Dat elke zenuw van 't Maatschappelijk leven prikkelt;
Dat stout ontwerp, nog nooit in al zijn' glans ontwikkeld;
Die algemeene wil der Volkren - edel, rein,
En heilig als God zelf - slaapt nog in 't menschlijk brein.[1)]

Deze wereldstaat der toekomst is eene lievelingsgedachte van onzen dichter-denker, maar even weing oorspronkelijk als zijn Aesthetisch idealisme.

Vol bewondering voor de Fransche Revolutie, evenals Kant, heeft Kinker ook vast geloofd in den vooruitgang der menschheid, in de richting van eenen idealen Wereldstaat; maar deze rijpt ‘traag en langzaam,’ het is ook volgens Kant eene troostvolle verwachting in eene nog verre toekomst, ‘wie sie (die Menschengattung) sich endlich doch zu dem Zustande emporarbeitet in welckem alle Keime, die die Natur in sie legte völlig können entwickelt und ihre Bestimmung hier auf Erden kann erfüllt werden.’[2)]

Behalve, dat het in dit philosofisch leerdicht ter sprake komt, ligt dit ideaal van een Wereldstaat ten grondslag aan Kinker 's heldendicht, dat slechts een fragment gebleven is, evenals het epos van zijnen kunstbroeder Bilderdijk. *De Wereldstaat* is niet de vrucht van vrije inspiratie, het heeft zijn ontstaan te danken aan eene aesthetische polemiek, immers het werd opgesteld om metterdaad aan te toonen, hoe klippen te ontzeilen, waarop Bilderdijk in zijne *Ondergang der Eerste Wereld*, gestrand was. In de inleiding op het derde deel zijner gedichten heeft Kinker het epos van Bilderdijk besproken en het geprezen boven Milton's en Klopstock's heldendichten; zijn streven om de vaderlandsche letteren op het peil van waarachtige geestesbeschaving te brengen, heeft Kinker niet blind gemaakt voor het goede in eigen landgenooten; hij is de ware kosmopoliet, die warm patriot tevens is.

Toen Bilderdijk zijn Nederlandsche Heldendicht schreef stond

1) Kinker's *Gedichten*: I: 51-52.
2) Kant *Ideen zu einer allgemeinen Geschichte der Menschheit vont weltbürgerlichen Standpunkte aus*

hij sterk onder den invloed van Homerus, Virgilius, Milton en Klopstock. Hadden de antieke dichters nog nationale gebeurtenissen bezongen, Milton en Klopstock hebben hunne stof in de Bijbelsche overlevering gezocht. En dit voorbeeld heeft Bilderdijk gevolgd. Kinker wijst op één kenmerkend verschil, dat hij Bilderdijk als verdienste aanrekend en wel de keus der *machine*, d.i. van het wonderbare of bovennatuurlijke. Bij Homerus waren Goden en Halfgoden kinderen van de scheppende volksphantasie, Milton's en Klopstock's engelen en duivelen zijn voortbrengsels van theologiseerende bijbelbeschouwing. Deze nu achtte Bilderdijk te abstract, om het verband tusschen onze stoffelijke en zedelijke wereld uit te drukken,'[1] Kinker acht het een gelukkige greep van Bilderdijk, dat hij 'hetgeen er in het boek der schepping over de vermenging der kinderen Gods met de dochteren der menschen gezegd wordt, tot grond eener nieuwe mythologische dichting voor zijn Heldendicht heeft gekozen.'[2] Aan deze phantasie voor een deel aan het boek Henoch ontleend, hechte Bilderdijk zelf geen geloof. De Engelen en duivelen van Milton en Klopstock verveelden Kinker ietwat. Bilderdijk's bastaardras vond hij blijkbaar pikanter.

Hoe hoog hij de eerste zangen van *de Ondergang der Eerste Wereld* ook schatte, met Bilderdijk's duivelen kon hij geen vrede hebben: Zij waren 'niet zoo geheel echt *idealisch* duivelsch.'

En toen Bilderdijk hem 'vriendschappelijk uitdaagde' om zelf aan het werk te gaan, en een of meer duivels te scheppen, welke de zijne in boosheid mochten overtreffen, schreef hij den eersten zang van zijne *Wereldstaat* om Bilderdijk een lesje in daemonologie te geven.

Was Kinker onredelijk genoeg om 'een volkomen duivel' te eischen, de praktijk leerde hem, dat dit 'eene alle verbeelding te boven strevende ontkenning is. Ik heb het ook niet verder dan tot eene duivelin kunnen brengen, welke ik echter vertrouw, dat zeer nabij aan het ideaal grenst'.[3] Merkwaardig is eene uitlating in het gedicht zelf, waardoor de schrijver als het ware een slag om den arm houdt, om zijnen volmaakten duivel te redden.

1) Ibid III: XVII.
2) Ibid III: XIX.
3) Ibid III XXIV

Sebathel, de duivelin, die hij kennelijk zoo afzichtelijk mogelijk afschildert, noemt hij toch ‘min snood dan de andre’[1].

Kinker heeft er zich niet toe beperkt eenvoudigweg een nieuwe variant te dichten op het oude epische thema. Zijn stuk ademt integendeel den modernen geest, wiens profeet hij was. Niet de heerlijkheden van vervlogen tijden, doch het toekomstideaal inspireert hem. Natuurkundig in zijn astronomischen opzet (sterrenpoëzie was in de mode, getuige van Alphen's *Starrenhemel*, Nieuwland's *Orion*) was het einddoel een gulden eeuw, waarin Kant's wereldstaat verwezenlijkt zoude worden, zooals Kinker in de voorrede en in den aanhef van zijn gedicht mededeelt: ‘Ik plaatste de daad, de ontzaginboezemende gebeurtenis, de vestiging namelijk, van het wereldburgerschap in de latere toekomst, en koos tot mijn bovenwereld een tot in het eindelooze verscheiden starrenhemel, het grenslooze ruim, overal met bevolkte hemelbollen vervuld. De eindelooze volmaakbaarheid niet slechts van den mensch, maar van al het geschapene moest het overal heerschende grondbeginsel zijn. De wording der planeet, die wij bewonen met die van het zonnestelsel, waarmede zij een geheel vormt, moest er kortelijk in vermeld worden.’[2]

> Voer me eerst, Urania, in 't verst verschiet der sferen
> Waar melkwegstelsels zich als nachttrawanten keeren
> Om grooter' Oceaan van Zonnen, voor 't gezigt,
> En Hershell's wapentuig nog ongenaakbaar, digt
> Opeengedrongen voor het oog dier Godenzonen,
> Die 't laatste nevelstip, voor ons bereik, bewonen!
> Voer mij, vandaar, naar 't vast, in schijn onwrikbaar oord,
> Dat als een wondergloed van wereldzonnen gloort,
> Elk, eindloos grooter dan 't gestarnte, waar we om rollen.[3]

Dit starrenruim, waarvan hij eene plaatsbeschrijving geeft, - evenals Bilderdijk van zijn mytheland - bevolkt hij dan met ‘hemellingen’ (onder wie de gelieven Eloïda en Miral een hoofd-

1) Hier blijkt, dat ‘Das radikale Böse’ van Kant, even abstract als diens heele Deïsme uiterst ongeschikt is om in dichterlijke voorstellingen vertolkt te worden.
2) Ibid III. XXIII-XXIV.
3) Ibid III: 32.

rol spelen) en booze geesten (w.o. de duivelin Sebathel, Armithoal, Typhon, Cyclops). De eersten, schier stoflooze wezens met lucht gevoed, die eene jeugd van millioenen jaren doorleven, bewonen ‘het Oosten’, een

> Vast, in schijn onwrikbaar oord,
> Dat als een noordergloed van wereldzonnen gloort,
> Elk, eindloos grooter dan 't gestarnte, waar we om rollen.
> 't Ontzaglijk middenpunt dier fluisterende bollen
> Is zilverwit.[1].

Het domein van de booze geesten is de Noorder chaos. In dezen chaos bespeurt Eloïda een ‘Schemerlichtje’, dat zich er aan tracht te ontworstelen en roept het toe:

> Ik groet u, jongste welp van 't Noodlot! - Vlied zijn magt;
> Spoed, zonder aarzlen voort, en tracht de streek te naderen
> Waar lichtstofvonken zich in 't hoogere Oost vergaderen.
> - - - - - - - - - - - - - -
> Ontvlugt, ontvlugt vooral, het breede Middennoorden,
> Met zwarten damp bevrucht, en van wiens vale boorden
> Een bloedig, rookend vuur den omtrek kennen doet -
> 't Gewest van 't misdrijf[2]

Miral, in een teeder gesprek met haar gewikkeld in achttiende-eeuwschen stijl - getuige de woorden: ‘Eloïda, wanneer mijn raad nog iets vermag op uw gevoelig hart’ - is zielsverrukt door hare belangstelling in het schemerlichtje, dat naar het goede streeft:

> Het zonnestelsel, dat zij, wagglend nog, ziet zweven,
> Tot welks beschermgeest ge u zoo plegtig hebt gewijd,
> Zij u ten bruidschat, en uw lievling voor altijd!
> Gij noemde 't *Elos*, naar uw naam; 't Zij U geschonken[3].

1) Ibid III 32-33.
2) Ibid III: 36.
3) Ibid III: 37

Hij schildert haar de geboorte van ons zonnenstelsel uit hare lieveling, de woede van Armithoal, omdat het zich aan de wet der zwaartekracht ontworstelt, eene woede, die in de bedreiging losbarst dat hij

> De hoon zal wreken op 't vertroeteld nageslacht
> Der laatste volken, die uw rooktoorts uit zal werpen,
> Uw zucht naar vrijheid zal hun geeselroede scherpen.

Dan laat Miral het verhaal van Sebathel's duivelsch valsche liefde voor Olphiras volgen, om waarschuwend te besluiten:

> Die Sebathel is uw gezworen vijandin,
> Zij zag, gelijk met u, de jongste zon ontvlieden,
> Ons dalen, en den loop uws lievelings gebieden
> En overpeinst alreeds met wat geweld of list
> Ze u Elos in den loop der tijden 't best betwist.[1)].

Kinker's *machine* is ontsproten aan de vrije verbeelding, en dan blijkt het hier, dat hare kinderen heel wat abstracter zijn, dan die van de dichtende verbeelding van Grieken en Joden of van latere dichters, die met hunne voorstellingen hebben gewerkt. Kinker noch Bilderdijk hebben psychische diepte en fijnheid of hooge geesteswijding aan hunne gestalten weten te geven: en hierdoor alleen kan een modern epos gerechtvaardigd worden, niet door de abstracte tegenstelling van goed en kwaad, van deugd en ondeugd, die bij onze Hollandsche dichters het eentonige thema is van den strijd, waaraan het heil der menschheid hangt.

De drie deelen, die zijne lyriek en zijn epos bevatten zijn in 1819 verschenen: na dien tijd neemt Kinker geen werkzaam aandeel aan het litteraire leven. Met ijver werkt hij als professor in de Nederlandsche taal te Luik aan de geestelijke eenheid van Holland en België en hij schrijft vooral over zijne lievelingsstudie: de wijsbegeerte.

Bewonderaar van het waarachtige in achttiende-eeuwsche verlichting en vrijheidsdrang heeft hij de herleving van orthodoxie

1) Ibid III: 82.

en Jezuïtisme terecht als een gevaar voor de geestelijke goederen der menschheid bestreden.

Reeds in 1806 heeft Kinker het drijven der reactie doorzien: in een Rijmpje over *Den Duivel der negentiende eeuw* noemt Kinker dezen ‘het Hoofd der Obscuranten’.

> Men ziet hem vliegen, duiken, kruipen,
> Altijd vermomd;
> Maar, van zijn kundigheid in 't kuipen
> Staat elk verstomd.
>
> Bij 't dom gemeen en bij geleerden
> Heeft hij zijn maats:
> Bij huichelaren en bekeerden
> Speelt hij den baas[1].

En in 1817 waarschuwt hij uitdrukkelijk tegen den *Geest van Loyola in de Negentiende eeuw.*

> En (werd) 't vloekgevaarte, welks herinn'ring 't hart doet ijzen
> Gesloopt, om eenmaal uit zijn bouwval te herrijzen[2]
> Aan 't slot prijst hij Nederland gelukkig, immers:
>
> De schaduw zijner kroon
> Kan nooit den zielendwang ten veil'ge schuilplaats strekken;
> De purpre mantelslip geen heerschend outer dekken.
> Geen listig kerkvoogd of gewaande Hemeltolk,
> Geen Heerenerfregt, dat zich tusschen Vorst en Volk
> Ten middlaar opdringt, kan hier ooit een scheidsmuur stichten[3].

Had hij in België te kampen met de clericale oppositie, in Holland was hij een beslist tegenstander van de beweging van het Réveil. Dit verklaart zijne verwijdering van Bilderdijk. Eerst in later jaren was deze militant orthodox geworden: langen tijd had hij zijn strijdlust in de eerste plaats op letterkundig terrein

1). Ibid. II. 178-179.
2). Ibid. II. 68.
3). Ibid. II: 88.

botgevierd en had toen in Kinker een scherpzinnig en geestig helper gevonden. Kinker vond hem toen ‘eer ruimdenkend dan orthodox,’ aanhanger van een ‘werkdadig Christendom.’[1]. Sinds 1817 was de verhouding eenigszins verkoeld, waarschijnlijk door Bilderdijk's jalousie op Kinker's professoraat in de Hollandsche taal, geschiedenis en welsprekendheid[2]. De gedichten in 1819 verschenen, getuigen nog van eene vriendschappelijke verhouding; maar als Bilderdijk met zijne *Vertoogen over het Natuurrecht* (van 1818-1821 in Mnemosyne verschenen) steeds openlijker als profeet der orthodoxie, als wegbereider van het Réveil optrad, ontrolde Kinker de banier der wijsgeerige gedachte, die de negentiende eeuw van hare voorgangster had overgenomen in zijne *Brieven over het Natuurrecht* aan den Heer Paulus van Hemert, (1823). Bilderdijk's antwoord bestond in... eenige scheldverzen: w.o. het vers van den Kreupele en den Bultenaar (Kinker en van Hemert waren beiden mismaakt) 't Dwerggeschreeuw, dat aldus aanvangt:

> Ja, een misgeboort van dwergen,
> Die Natuur in dronkenschap
> Voor een vastenavondgrap
> Om een vrachtjen mest te bergen,
> Samenknoopte tot een zak,
> Rochelt met den meesterplak
> Durft - - - - -
> het oor van wijzer tergen
> Met hun Kantiaanschen kwak.[3]

Vier jaar later in 1827 vatte hij nogmaals den strijd op met Bilderdijk en wel op het gebied der taalwetenschap, waar hij in een scherpzinnig betoog over Bilderdijk's *Nederlandsche Spraakleer* de vierschaar spande.

Verder heeft Kinker het letterkundig werk van de mannen van het Réveil ongemoeid gelaten. In het Dagboek van W. de Clercq leest men devolgende ontboezeming over Kinker: ‘Hij

1). De Recensent ook der Recensenten, XXXI, 1e st., bl. 38.
2). Dr. R.A. Kollewijn, *Bilderdijk*, zijn Leven en zijn Werken, II: 270
3). Kollewijn, *Bilderdijk*, enz., II 274. (Aldaar voor 't eerst afgedrukt).

had kracht om den toren van Babel te stichten, een Goetheaansche afwezigheid van het orgaan van geloof en onderwerping.'[1].

Door zijn ijveren voor Kant, door zijn verkondigen van Schiller's aesthetisch idealisme, door zijn litteraire kritiek heeft zijn werk een groote litterair-historische waarde: immers het geestelijk doode is het historisch gewordene geestelijke. Zijne beteekenis ligt niet in het geven van blijvende kunst, maar in de kracht, die er van hem uitging, waar het gold der dichtkunst een harer waardigen inhoud te geven. De verhevenheid der gedachten moet geëvenredigd zijn aan den stouten tooi die ze omkleedt,[2]. en 'alles (n.l. de "belangrijkste onderwerpen voor den menschelijken geest") vereischt eenen nieuwen tooi, nieuwe verzinnelijking, en vooral nieuwe taal en beeldspraak.'[3].

Nieuwe verzinnelijking, nieuwe taal en beeldspraak - hoe zuiver heeft Kinker de voorwaarde voor den groei van nieuwe woordkunst beseft - maar hoe jammerlijk is hij in eigen werk te kort geschoten.

Beeldspraak toch is schaars in zijne gedichten, die eer rhytmische samenvoeging van abstracties genoemd kunnen worden; en de enkele beelden door hem gebruikt, zijn uit de school van Bilderdijk, want na zijn eersten bundel liefdesliedjes in Bellamy's trant, doet Kinkers poëzie meer aan die van Bilderdijk denken. Van slaafsche navolging is hierbij geene sprake: Kinker is veel soberder in het gebruik van rhetorische figuren, zijne gedichten minder overladen met dichterlijke schoonheden. Kinker mist de rijke afwisseling in dichtmaten, de klankvolheid van Bilderdijk, maar zijne verzen hebben een eigen muzikaal geluid, een eigen rythme. Kinker *hoort* zijn vers in de eerste plaats, hij *ziet* het niet!

Hij uit zijne redenaties met geestdrift, in klinkend muzikale rythmen; in dit opzicht doet hij denken aan Da Costa, die overigens rijker aan beelden is.

Kinker was dan ook een musicus, hij is een muzikaal dichter wiens taal soms zangerig wordt. Kenschetsend voor Kinkers, verskunst is zijn gedicht 'Toonkunst', waarvan de aanhef aldus luidt:

1). W. De Clercq, *Dagboek*, I: 239.
2). Kinker, *Gedichten*, II XXIII.
3). Ibid. I: VII.

Licht, maar met donkerheid omgeven,
O, Toonkunst! is uw grondgebied:
Wij hooren 't om ons henen zweven,
Wij voelen 't krachtig in ons leven;
Maar 't stoflijk oog bereikt u niet;
Gelijk een geest, waart gij in 't duister,
Met ongeziene pracht en luister,
En met een nevelwolk omgord;
Maar vonklend zijn de onzichtbre stralen,
Die gij in de harten neer doet dalen,
Waarin gij trillend nederstort.

Maar de dichter kan niet op de hoogte van den aanhef blijven; dit blijkt uit de volgende periode, waarvan de drie eerste regels bepaald slecht zijn:

Dit staag verwisselend tooneel (n.l. van 't menschelijk hart)
Schets ons, o Haydn! uw penceel,
Met stoute verwen en naar 't leven:
Het ruischt ons als een stroom voorbij;
Wij zien het kostbaar schilderij
Ons, tintelend, voor de oogen zweven.
Het houdt ons aan zich vastgeklemd,
't Gemoed is in zijn toon gestemd,
En diep in 't klankenmeer bedolven,
Al wat in ons gevoelt, wordt oor,
De denkkracht zelfs schijnt slechts gehoor,
En zweeft wellustig op zijn golven;
't Gedachte en denkende wordt één
En spoedt zich naar één oorsprong heen.

Het rhytmische vers was hem een welkome vorm om zijne gedachten schoon en bevattelijk in te kleeden. Maar het is alles te bewust en te beredeneerd: Hoe verre staat hij af van een Goethe, die kon zeggen: ‘Ich singe wie der vogel singt.’ Kinker wist precies, waarom hij een lierzang dichtte en geen artikel schreef! Als hij een drama ontwerpt, houdt hij steeds een oog op Voltaire gericht om het hem te verbeteren. En zijn heldendicht is de vrucht van een weddenschap met Bilderdijk.

Weinig spontane kunst!

Mémoires van een oud-Limburger[1] door F. Erens.

Wie een juisten kijk wil hebben op de toestanden en oorlogen van het eerste Keizerrijk, leze deze belangrijke gedenkschriften van een echt soldaat. Het is merkwaardig te vernemen, hoe deze jongen uit het kleine dorpje Eygelshoven, een verloren hoekje van Zuid-Limburg, zijn weg heeft gemaakt door een groot gedeelte van Europa en dat uit vrijen wil, uit eigen-gevoelde roeping. Er moet eene groote kracht in dien jongen hebben gestoken, om al die marschen en de wederwaardigheden van de zware en moeilijke veldslagen zoo luchthartig en met zooveel lust en moed mee te maken. In 1802 (hij was toen 22 jaar) stelde hij zich aan den generaal Charpentier te Maestricht voor, vroeg hem bij de cavalerie te worden ingelijfd. Deze keek hem aan en zeide: Gij zijt nog al klein van stuk, maar ga daar in dien hoek staan en ik zal zien wat er te doen is'. Na een uur wachten riep hem de generaal en met de woorden: 'ik zal u laten inlijven bij de lichte cavalerie. Staat u dat aan?' behoorde hij tot het fransche leger.

Henckens was de oudste van zeven kinderen en werd geboren in 1780 te Eygelshoven, waar zijn vader burgemeester was. In die tijden was dit nog een stil en idyllisch dorp, waardoor eene toen kristal-heldere beek in ontelbare kronkelingen ruischte. Vele bosschen waren in de buurt. Het kerkje, dat nu nog ongeschonden is en meer dan vierhonderdjaar oud, ligt op een steilen heuvel en is nu nog een der meest stemmige overblijfsels van oude bouwkunst in het Zuiden van ons land. Eygelshoven lag in het departement de la Meuse-Inférieure en maakte sinds 1795 deel uit van Frankrijk. De kolenmijn,

1) Lieutenant Henckens, Mémoires. La Haye. Martinus Nijhoff f. 2,50.

die nu, vóór eenige jaren op deze plaats is geboord, heeft dit vreedzaam dorpje niet vermooid. De kleine bosschen en de oude boomen, die er nog stonden, moesten het grootendeels ontgelden. Nieuwe woningen zijn er verrezen in overvloed en in zeer leelijken bouwtrant, in de groene beemden, waar volgens oude dorpssagen, in hare eenzaamheid des nachts om twaalf uur een witte jonkvrouw rondwandelde. Henckens had de dorpsschool bezocht en toen zooals hij meende, de 'meester' hem niets meer kon leeren, stuurde de vader zijn jongen naar het op drie uur afstand gelegene Sittard, om latijn te leeren. Toen met de komst der Franschen in 1794 het college daar werd opgeheven, kwam de vader hem met zijn paard halen. De jongen zette zich achter hem en zij reden naar Eijgelshoven terug, waar de fransche soldaten zich weldra lieten zien en als heeren en meesters optraden en o.a. den pastoor zijne nieuwe schoenen afnamen. Deze te voren met de Franschen zeer ingenomen, wilde sinds dien tijd niet meer van hen hooren spreken.

Door de eigenaardige dieven-en rooversbenden, die bekend staan in de geschiedenis van deze streken onder den naam van de Bokkenrijders, verloor de burgemeester Henckens groote sommen gelds want hij had goederen van smokkelaars in zijn huis onder zijne bewaring. De bokkenrijders bestormden des nachts het huis en de toekomstige soldaat, die zich toen reeds dapper verdedigde, kreeg een slag op het hoofd, die hem bewusteloos maakte.

Eenigen tijd daarna kwam hij op een kantoor in Dusseldorf. Hij zou in den handel gaan, doch werd spoedig teruggeroepen om zijn vader behulpzaam te zijn in het houden der registers van de gemeente en toen hij moest loten, viel hij in de loting, doch sloeg het aanbod van een oom, een remplaçant voor hem te koopen af en zoo zien wij hem ingelijfd in het 6e regiment des chasseurs à cheval. Uit vrije keuze was hij in dienst van Frankrijk getreden en het duurde niet lang, of hij was een uitmuntend soldaat, die den oorlog als zijn beroep beschouwde en zelfs volgens zijn eigen bekentenis, als eene kunst, waarin hij zich dagelijks meer en meer trachtte te bekwamen. J'ai toujours considéré mon service militaire, non pas seulement comme une occupation ou comme une vocation, mais comme un art, que je voulais approfondir; je n'ai mal-

heureusement pu profiter de mon travail autant que je l'aurais voulu.

Dat een dusdanig buitengewoon begin, niet nog een schitterender einde heeft gehad, ligt aan veel onbegrijpelijke menschelijke levensomstandigheden. Een zoo bekwaam, actief, moedig en lichamelijk robust mensch had minstens generaal moeten worden. Telkens en telkens kwam het voor tijdens de veldtochten, die hij meemaakte, dat hij heel dicht bij promotie kwam, doch dan sprong het weer af en hij moest zich met kleine stukjes en postjes tevreden stellen. Compleet en harmonisch was zijne natuur, lichamelijk en geestelijk, doch hij schijnt die drift in ééne, ten koste der andere richtingen te hebben gemist; de eigenschap, die wel desequilibreert, maar dan toch meestal den vermaarden man uitmaakt of schept. En toch is iemand als Henckens een man van beteekenis, een man, zooals Limburg in de laatste eeuwen er maar weinigen heeft opgeleverd. Zijne moeder, die hij na den slag van Leipzig weerzag te Eygelshoven en die hem zeide, dat zij graag zou hebben dat dat 'fransche spel' spoedig een einde zoude nemen, sprak het juiste woord uit. Want voor Henckens scheen de oorlog een spel, waarin hij een handig en zeer fijne speler was. Hij was een soldaat niet voor de parade, maar voor de praktijk van den veldtocht en den veldslag zoo uitnemend, als stellig heel Nederland er toen zelfs niet zooveel heeft gehad. Als Zuid-Limburger was hij iemand zonder bepaald vaderland. Want de Zuid-Limburgers zijn geen Hollanders en zij zijn ook geen Franschen, zelfs geen Duitschers, met wie de Zuid-Limburgers toch nog de meeste overeenkomst hebben. Tijdens de regeering van Karel den groote, die van Aken een der centra van Europa had gemaakt, hadden deze streken een groote beteekenis en ook eenige eeuwen later nog, toen Maastricht en Keulen invloed kregen door hunne kunst en beschaving en handel. Sedert de laatste eeuwen echter zijn die streken van geringe beteekenis. Henckens trok niet uit om zijn land te verdedigen, zooals een franschman of een hollander of een duitscher zou doen, maar hij ging omdat hij den oorlog iets prettigs vond, om op die manier met het paard onder zich en het geweer of sabel in zijne hand een stuk van de wereld te zien. Dat was een spel, of noem het, eene kunst. Want Henckens was een artiest. Doch de artiesten van

den oorlog zijn spoediger vergeten, naar het schijnt dan die van het penseel of pen. Want het is slechts kort geleden, dat ik in zijn eigen dorp, in Eygelshoven, heb navraag gedaan naar hem en zijne familie. Toch kon mij niemand eenige uitkomst geven; slechts een lid van den gemeenteraad meende zich te herrinneren dat hij wel eens gehoord had, dat er in Eygelshoven een burgemeester Henckens was geweest, maar van een luitenant of soldaat Henckens had hij nooit gehoord.

Het is vooral door de bijzonderheden, schilderachtige en particuliere feiten, dat deze Mémoires waarde hebben. Algemeene overzichten systematische beschrijving van veldslagen komen er niet in voor. Maar die enkele particuliere feiten werpen dikwijls een helder licht op heele toestanden. Meer dan dikke deelen spreken sommige historische woorden. Litteraire waarde hebben zij niet, zooals de Mémoires van den generaal Marbot, maar zij geven veel wetenswaardigs en, alhoewel ze in het algemeen droog en zonder verheffing zijn gestijleerd, worden zij nooit vervelend. Het verhaalde is alles eigen aanschouwing. Alles is zelf beleefd, meegemaakt en ondervonden.

De kunst van geschiedschrijven is er eene die meer en meer verloren gaat. Niet ten onrechte heeft Lamprecht een jaar geleden er op gedrukt, dat de historicus in de eerste plaats moet *vertellen* en dat geen enkele qualiteit bij den historicus daartegen opweegt. Dat de kunst van den historicus eene zeer moeilijke is, wordt wel bewezen door het feit dat er nagenoeg geen volmaakt historicus bestaat. Hooft heeft Tacitus slaafs nagevolgd, doch wordt dan ook weinig meer gelezen. De historicus moet een diepzinnig denker wezen, maar het niet laten merken. Hij moet vertellen en niet te veel drukken op het enkele feit of woord, zooals Carlyle en Michelet hebben gedaan en toch zijn dezen misschien nog de meest geniale der nieuwe geschiedschijvers. Als hooge en wijsgeerige geest verdient misschien Ranke de voorkeur, doch ook hij is niet de echte verteller. Taine is te veel wijsgeer om een waar geschiedschrijver te zijn.

Er is haast geen uiting van den menschelijken geest, die meer subjectief is, dan het schrijven van de Historie. Wij kunnen ons zoo moeilijk inleven in vroeger tijd. Wij beschouwen het verleden door het brilleglas van onzen tijd. Maar dan nog: het groepeeren

der feiten, het opsporen der oorzaken is, laten wij het bekennen, iets zoo willekeurigs, iets zoo grilligs, dat zelfs een opeenvolging van droombeelden niet meer reëelen grond onder zich heeft. Voor sommigen zijn b.v. de mannen van de fransche revolutie van '89 kleine, zenuwachtige menschen, voor anderen zijn zij helden en reuzen. Dat zijn slechts appreciaties, maar erger is, dat wij van de feiten zelf zoo weinig weten, al zijn die ook nog zoo kort geleden. Neem slechts de feiten in onze naaste omgeving; van hoevelen zijn de hefboomen niet voor ons geheel verborgen. Hoeveel te meer liggen de machinerieën van een grooten oorlog in het duister! Wat is eigenlijk de werking geweest van Keizerin Eugenie in den oorlog van '70? Wat bezielde Napoleon III? Hoe werkte Bismarck? Wanneer wij een geschiedboek hebben gelezen, meenen wij dat wij het nu weten; doch eenige dagen daarna bevinden wij dat wij even wijs zijn als vóór dat wij het gelezen hadden. Misschien zijn Kroniekschrijvers zooals Froissard nog de beste en meest schitterende historici. Zij stapelen feit op feit. Zij condenseeren alleen het zichtbaar gebeurde. Zij volgen niet het spoor van één man, maar van honderd menschen tegelijk. Nu eens vertellen zij het lot van één stad, dan weer dat van een heel rijk. Zij nemen de meest karakteristieke feiten, vertellen, vertellen maar door, maar steeds met korte, scherpe, levendige trekken. Froissard kleurt, doet alles gloeien van leven. Hij teekent niet. Van een vernuftig lijnenspel kent hij niets. Hij is geen geschied-geometer. Wij weten niet of hij een groot verstand had, of dat hij dom was, maar hij zag, zag alles om zich heen en in zijn geest, als eene rijke parade met wapperende pluimen, purperen mantels, en gouden schilden, en met twee woorden maakt hij een heel schilderij, wanneer hij zegt; ‘Là il y eut grand froissis et boutis.’ Zijn naam Froissard past zoo uitmuntend bij zijn manier van doen en zijn werk lijkt een aanhoudend werkend vulkaan, die alles zonder orde naar het daglicht gooit, wat hij onder zich voelt.

Mémoires-schrijvers zijn rustiger, meer subjectieve menschen. Zij zijn gewoonlijk getreden in een stadium van kalmte van rustig overzien van het zelfbeleefde en in die stille oogenblikken, wanneer zij de pen nemen, zien zij hun eigen Ik duidelijker. Hun blik behoeft niet ver te reiken en alleen tot de wanden hunner eigene

omgeving. Wij verlangen van den opteekenaar van herinneringen niet meer, nemen hem zelfs kwalijk, wanneer hij meer geeft dan het zelf waargenomene en zelf betaste. Ieder mensch in zijn eigen werkkring is interessant en wanneer hij maar oprecht alles vertelt, wat hem is bejegend, wat hij heeft gedacht, of gevoeld, komt bij ons een begin van meeleven op. Wij vergelijken aanhoudend met ons zelve en vragen ons af, of wij ook zoo zouden hebben gehandeld of wij beter of slechter zouden hebben gedaan. Wij meten den verteller aan ons zelven en ons aan hem, om zoodoende over ons zelven en over hem tot klaarheid te komen. Mee van het beste daarin zijn de Memoires van Saint-Simon; toch hoe hoog ook geroemd, ik weet niet wat het is, maar het kost moeite langen tijd in Saint-Simon te blijven stilhouden. Zeer zeker hij staat hoog en men heeft hem met Shakespeare vergeleken. Maar er blijven toch altijd sympathieën en antipathieën bestaan.

Met een groot auteur van herinneringen, of liever gezegd, groot memoires-schrijver, zooals sommige Franschen geweest zijn, kan Henckens niet in vergelijking komen. Zijn werk heeft dan ook niets litterairs. Hij was vóór alles een man van de daad en geen schrijver. Hij was meer een man van de daad, dan de een of ander staatsman. Doch zijn boek laat zich daarom met niet minder belangstelling lezen en mogen wij den gepensionneerden generaal-majoor E. Henckens, zijn zoon, dankbaar zijn, dat hij ons in kennis heeft gesteld met de grootsche herinneringen van zijn vader: wánt de daar verhaalde kleine feiten worden grootsch door hunne omgeving.

Op 15 Februari 1803 verliet Henckens Maestricht onder geleide van den luitenant Janin. Zij waren 49 in getal en in Namur kwamen er nog eenige bij. Hij moest voor zijne kameraden in vele gevallen als tolk optreden, want hij sprak fransch, duitsch en hollandsch. Eerst verbleven zij te Bern in Zwitserland en werden daarna naar Italië gezonden. Zij trokken den Sint Bernard over en daar deelden de monniken aan ieder hunner een stuk brood uit en een goed glas wijn. In den nacht kwamen zij in Aosta aan, waar, volgens Henckens, de vrouwen leelijk zijn en bijna allen een kropgezwel hebben. Gaarne vertelt hij ook of in die en die steden van Italië, die zij doortrokken om in Calabrie

te komen, de wijn en het vleesch goed waren. Hij verontschuldigt zich zoo ‘materialistisch’ te zijn. Maar de open lucht en de lange marschen doen den maag werken en verhoogen den trek naar eten en drinken. Reeds toen, zooals van daag nog, werd Calabrie door aardbevingen geschud en des nachts sprongen zij uit hun bed, daar de huizen waggelden en muren instortten. In Foggia, zegt hij, zijn zeer breede straten om de groote menigte schapen, geiten en paarden door te laten, die zoolang de temperatuur zacht is in de bergen rondom blijven en wanneer de winter voorbij is weer daarheen trekken. Het is een troep van ongeveer honderdduizend dieren voorafgegaan door een man te paard, waarachter de witte schapen komen, dan de wit- en zwarte en daarna de zwarte. Dan komen de geiten en het laatst de paarden. Die dieren doen het land daarginds leven. Zij leveren de wol en den kaas en daarvandaan komen de paarden voor het leger en het particuliere gebruik.

Zoo komen er veel interessante bijzonderheden in dit boek voor. Ik zal hier en daar er nog eenige uitnemen, welke mogen opwekken om het in zijn geheel te lezen.

Order was gekomen aan het regiment om Foggia te verlaten en naar het Noorden te gaan. Doch bij het regiment hadden zich eene menigte vrouwen gevoegd en ook hadden de soldaten veel honden. Bij het overtrekken van een rivier zorgde men dat deze ‘impedimenta’ achter bleven. De kolonel had dat bevolen. Alleen verschillende honden zwommen toen over, zagen niet op tegen de wilde wateren. Zij bleken de trouwste te zijn en de meest aanhankelijke van die ‘impedimenta’.

In Milaan was het regiment gelogeerd in de kazerne waar de schilderij, Het laatste avondmaal van Leonardo da Vinci is. De zaal, waar het hangt, een vroegere eetzaal, diende als paardenstal. Henckens heeft groote bewondering voor de kathedraal en voor de grootsche vertooningen in het Scala theater. In Padua verbleven vele russische soldaten die door de franschen waren gevangen genomen. Henckens kocht van een hunner een nieuw paar schoenen, die prachtig schenen, doch toen het regende, bleken de zolen van karton te zijn en hij kwam op zijn sokken thuis.

In 1809 woonde de schrijver der Memoires den slag van Wagram

bij. Tevoren waren zij in eene kleine plaats in Oostenrijk gekomen, waar een keizerlijk kasteel met een groot park was. De hitte dien dag was verschrikkelijk geweest en een geweldig onweer ontlastte zich 's avonds over het stadje: ‘ce qui arrive, parait-il, toujours quand il y a un grand rassemblement de troupes comme plus tard à Waterloo et dans d'autres occasions’. Wie zal dat uitleggen? Er was toen nog geen kanonschot gevallen. Want men heeft beweerd, dat in Waterloo het onweer was ontstaan ten gevolge van de vele zware kanonschoten!

Bij Wagram had Henckens het geluk, zooals hij zegt, voor het eerst Napoleon te zien. Hij werd daar gewond. Toen het reeds donker was en nog een laatste charge werd gedaan, kreeg hij van een Oostenrijker, die op den grond gewond lag, een worp van een geweer met bajonnette in zijn buik. Hij viel van zijn paard, dat daarbij een been brak en bij bleef in een beek liggen met zijne diepe wonde. Dit gebeurde omstreeks negen uur 's avonds. Zijn val in het water was een geluk, want de wonde werd er door koel gehouden. Hij lag onder zijn paard. Het was een hachelijke toestand en het werd meer en meer donker. Tegen middernacht zag hij menschen met een lantaarn het slagveld afzoeken, die in zijne buurt kwamen. Hij riep ze aan en zij haalden hem onder het paard uit, dat hij om het van zijn verschrikkelijk lijden te verlossen, met zijn pistool dood schoot. Hij verloor veel bloed, werd bewusteloos en ontwaakte in een hospitaal te Weenen. Hij miste niets van zijn bagage: zelfs het vaandel niet, dat hij den vijand had afgenomen. Na vijf weken was hij weer hersteld en wandelde hij genoegelijk door de straten van Weenen, waarvan hij de inwoners als zorgelooze en altijd vroolijke menschen, ‘de Franschen van Duitschland’ prees. Een kreet van vreugd ging in zijn regiment op, toen zij den doodgewaanden makker terug zagen. Als brigadier-fourrier kreeg hij te Raab het opzicht over de daargelegen wijnkelders van den Keizer van Oostenrijk en zegt hij, ik moet bekennen, dat ik mij veroorloofde ten koste van den overwonnen keizer van zijn uitstekenden Tokayer te proeven.

Zooals Frederic Masson, de groote Napoleonkenner, in zijne waardeerende voorrede voor dit boek zegt, heeft de Historie aan Henckens hier en daar licht te danken in sommige hoekjes, waar tot nu toe duisternis heerschte. Wel komt dit niet veelvuldig

voor, maar de gedenkschriften van Henckens zijn toch voor de Geschiedenis niet heelemaal nutteloos. Zoo ook voor den Russischen veldtocht en hier bepaald voor de vorming van het zoogenoemde *Escadron Sacré*, dat meer bepaald nog dan de oude en de jonge garde voor de bescherming van den Keizer werd ingesteld. Talloos zijn de verhalen en boeken, die over de noodlottigen veldtocht handelen, een veldtocht, die in de geheele geschiedenis der menschheid niet zijne wederga heeft. Het meest bekend is zeker het boek van de Ségur, dat ook door Heine zoo hoog wordt gesteld en zich laat lezen als een epos. Er is niets geweldigers als het trekken van die duizenden met lompen bekleede menschen door die zee van onmetelijken sneeuw, waarin de groote ongerepte wouden als zwarte eilanden zwemmen, waaruit de zwarte vijandelijke troepen opkomen en hunne roode vuren doen gloeien met den knal der geweren die eindeloos voortrolt in de huiveringwekkende stilte. Dan weer de dagen, waarop de ijskoude stormwinden en de stormende kozakkenhorden van Platow over de velden jagen bij nacht en bij dag. Doch het verschrikkelijkste van het verschrikkelijke was volgens den indruk van het verhaal van Segur de overtocht van de Berezina. Een van de twee houten bruggen stort in en maakt plaats voor eene brug van lijken en bagagewagens, waartegen de ijsschollen bonsen in de venijnig rollende wateren. Bij Henckens komt de ontzettende tragedie niet zoo zeer uit en, naar ik heb vernomen, geeft het boek van generaal van Vlijmen ook den indruk alsof het niet zoo erg is geweest. De waarheid zal wel in het midden liggen, en Ségur in hoofdzaak gelijk hebben, omdat hij niet wordt tegengesproken en ieder vertelt, wat hij zelf gezien heeft. Ook Marbot spreekt Segur niet tegen. Bij het lezen van dezen laatsten vroeg ik mij dikwijls af, wanneer hij bij de Berezina vertelt van ongelukkige vrouwen met kinderen, die ook over die bruggen des onheils moesten, hoe die vrouwen daar kwamen. Segur geeft daarvan geen uitlegging en het bleef voor mij altijd een duister punt. Dit is mij nu uit Henckens duidelijk: het waren de actrices en figuranten van de Comedie française, die Napoleon gedurende een maand in Moskou had laten spelen; het waren de marketensters ook, die uit Frankrijk den tocht meemaakten, ware heldinnen!

Het relaas van dien veldtocht in Rusland bij verschillende auteurs is een zeer instructief voorbeeld voor de stelling, dat er geene absolute en definitieve geschiedschrijving bestaat, dat iedere historievestiging slechts een indruk van momenten geeft, die men niet moet generaliseeren, maar die meestal op onvoldoende wijze vordt weerlegd, indien dit wordt beproefd.

Als een karakteristiek van Henckens wil ik nog de volgende bizonderheid uit zijn verhaal nemen.

Tusschen de Berezina en Smorgoni, toen de nood het hoogste was en het regiment tot op enkele overlevenden was gereduceerd, verzamelde de kolonel deze om zich heen en zei: ‘mijne vrienden, ik hoop, dat gij zult goedkeuren, wat ik u ga zeggen. Ons aller verlangen is natuurlijk, Frankrijk terug te zien. De discipline laat, zooals gij weet, in onze troepen veel te wenschen over, wij moeten dus vereenigd blijven en elkander helpen om het doel te bereiken. Er moet een persoon zijn, die ons leidt, en alhoewel dit door mijn graad aan mij toekomt, sta ik mijn commando tijdelijk af aan den adjudant Henckens. Gij weet allen, dat wij in hem vertrouwen kunnen stellen; hij is de eenige, die nog geheel in tenue is, terwijl wij door onze zonderlinge bekleedsels onherkenbaar zijn. Hij is altijd gezond, niettegenstaande de ellende, waarvan hij ruim zijn deel heeft gehad, en wat essentieel is, hij spreekt uitstekend duitsch, en kan zich verstaanbaar maken in het poolsch en in het russisch. Indien er één onder ons is die ons kan helpen om terug te keeren, dan is hij het. Hij heeft bij verschillende gelegenheden bewezen, dat hij zich kan redden en er moet iemand zijn, die het commando heeft: ik zal de eerste zijn, die zich aan zijne directie onderwerpt’

Eenstemmig werd dit aangenomen. Henckens zelf zegt, dat hij een ijzersterk gestel had, dat hij door zich dikwijls met sneeuw te wrijven de warmte onderhield, dat hij matig was, wanneer zij eten vonden, en zeer weinig paardenvleesch gebruikte en dit nog met kruit in plaats van zout; dat hij het aan de punt van zijn sabel braadde, terwijl hij het hoofd van het vuur afwendde. Op zijn bloote lijf droeg hij een kostbaren, buitgemaakten pels uit Moskou, die gedurende den heelen terugtocht hem voortreffelijk tegen de koude had beschermd. Wegens de groote koude ging hij veel

te voet en achter hem Cebère, zijn paard, waarvan hij bizonder veel hield, en dat voor hem als een stuk van zijn eigen bestaan was geworden.

* * *

Zoo is dit boek een leerrijk en belangwekkend stuk menschenleven, zeker meer waard te worden gelezen, dan menig met gretigheid verslonden hedendaagsche roman. Het is een stuk voedsel, iets substantiëels, iets waarvoor men respect kan hebben. Zijn geboortedorp Eygelshoven zoude met de beteekenis van dien man in overeenstemming handelen, wanneer het een gedenkteeken ter zijner eere oprichtte.

Het fonteintje door Felix Timmermans en Frans Thiry.

In het donkere St. Agathastraatje, heelemaal t' ende van 't Begijnhof stonden voortijds twee eendere huizekes nevens elkander. Het waren zeer oude huizekes, zoo oud dat de moekruipende tijd de eenmaal witte steenen gezwart had, en dat in de brokkelige voegen klein gras en schurftig mos weelderig groeiden.

In het eene woonde menheer Pastoor en in het andere een jong begijntje heel devotielijk geheeten Lijzebeth.

't Waren echt antieke huizekes voorwaar, met gewelfde gangen en veel balkwerk in de lage zolderingen, Door de groene, in loodgevatte ruitjes, kwam het getemperde daglicht zeer schuchter, met wijfelende kleerte, de witgekalkte muren streelen.

Op de vensterrichels langs binnen, vóór spierwitte effengeplooide gordijntjes stonden eenige bloempottekes met teere fuchsias, of donkere geraniums. De huizekes hadden elk een laag scheefgezonken deurgat waarboven uit een donker nisken een heiligenbeeld opdook, zoo verkleurd en afgeschilferd, dat het haast niet kennelijk meer was welken heilige het verbeelden moest. Doch uit hun houding kon men opmaken dat het koplooze Sint-Justus was, want hij droeg het hoofd in de handen en het andere van boven Lijzebetheken heur deur, Sint-Hieronimus daar hij met een groote steen op zijn bloote borst klopte.

De puntgeveltjes zaten vol houtwerk en uitspringende steenen waarop onhandig gesmeden loofwerk openkrulde.

En in die twee antieke huizekes woonde ze: 't Pastoorken hier en 't begijntjen Lijzebeth daar, en hun devote doening fokkedeerde wonderwel met het mysterieuze vertoon der twee woonsten.

Achter deze woonsten lagen er twee hofkes, rijk aan kleurige bloemen en teer-groene gewassen, zoo frisch en maagdelik alsof

ze gaan loopen waren van een zeer oude Memlinc. Een dikke palmenhaag van sombergroene verwe, zeer ernstig en zwaar bij 't naïeve kleurenspel der andere groeisels, scheidde ze van elkander. En 't hofke van menheer Pastoor droeg, vlak in 't midden van een effen graspleintje, een blauw vijvertje waaruit een pluimken schuimend water opsspoot, rijk aan kleuren in de zon. De hofkens waren diep en heelemaal op 't ende stond een brokkelige muur zeer onregelmatig gebouwd in verre, verre tijden door een oude metseldiender juist zonder werk in die dagen.

Achter dien muur lag er een andere wereld. Daar stonden de vesteboomen en daar bochtte de blauw-blinkende Nethe door onafzienbare, vlakke beemden naar den horizon. De hooge boomen der veste, met hun grillig takkengewei staken hun zot-gebolde kruin over het muurken. Ze waren schoon en goed daar ze de zware weelderigheid der blozende zomeren in hun armen droegen en 's winters sterke weermannen waren tegen de noorderjacht die vlak voor hun voeten vrij spel had. Ze konden dat looze gedoe goed verduren en de hovekens sussen in een stil leven zonder veel vertoon van huilende winden. Ja, 's winters was er ruwe strijd op de veste en 't wierd gezeid dat de joepende wind met zijn almachtigheid menig tam boomken in de wortels kittelde, beentje zette en 't met een lompe manier hals over kop in het ros-groene gras neer-smeet.

De boomen maakten dan een eendig lawij en kreunden onder de felle windslagen. Als de bende wildelingen op hunne stampende luchtpeerden gezeten snuivend tegen de boomen aansprongen, wiepten ze omhoog en ritsten de hofkens over zonder één takje te verroeren. Ongedeerd bleven ze zelfs van de kwaadste windbrakken die met langgerokken lijf, wit van vel, en flappende ooren, huilend kwamen afgedjorreld. Als het op de velden stoof van sneeuw en regen en er alles kreveerde in het booze getij, bleven de hofkens stil-slapend, lijk wieg-kindekens bij rijke menschen. O! die goede boomen toch!

De Lente kwam. De begijntjes en de brave menschkens bleven nu binnen mediteerend het lijden van ons Lief-Heerken-Jezu. Terwijl ze zich zoo voorbereidden om het nakende hoogtij van Paschen te vieren brak er in de hofkens stilaan het nieuwe leven los. De magere takskes der gewassen verloren hun koude

somberheid en sponnen zich heel zachtkes een doorzichtig kleedeken van groene zijde, dat met den dag warmer van tint en rijker aan bloeiende bladerkes wierd en op den duur in weelderige bloemenknoppen openberstte.

't Was daar een feest van de zoetste koleurkens, nooit gedroomd. De kerselaren en de pruimelaren stonden zoo vol van witte en roze bloemen dat het was of elk takske zat proptigvol bedekt met fladderende vlindertjes die straalden in het zonnelicht. De glycine aan den scheefgezonken muur hing zwaar van trossen purpere edelsteenen en een jonge goudregen beierde zijn schitterweelde in de klare lucht. En er zaten nog vele blommekens verscholen in hun licht-groene zwachtels.

Al die schitterende kleurenweelde was gedragen in het teederste groen dat zwelde met den dag. En het geurde alles violier en glycine, om een merelaar dronken te krijgen!

Daarmidden in stond nu het fonteintje blinkend in de jonge zon en spoot met lallende blijheid zijn klare water in de lucht. Het zong daartusschen zijn mystiek liedeken, waar geen einde aan kwam, en met den rijpenden Lente altijd inniger wierd.

Het vestegeboomte, met zijn overdanen rijkdom van sap-rijk groen, was als een groote orgel in de kerk, zoo klonk en daverde het er van den zang der weergekeerde vogelen. 't Waren als duizende pijpkes elk met eigen klank en eigen toontje waarboven zeer melodieus, als bewust van zijn hooge waarde, een jonge nachtegaal zijn koninklijke liederen sloeg.

En Paschen kwam en ons Lief-Heerken-Jezu stond op uit den dood, zegenend het nieuwe leven dat van hem uitging. En de hofkens waren zoo schoon geworden alsof dáár de hemelvaart gebeuren moest....

Toen Lijzebetheke na al dat vasten en bidden in heur hoveken kwam ging er een wonderbaarlijk slagsken in heur hert zoodat ze met blije dripselende woordekens sprak: ‘Kijk!... Kijk mijn lief Heerken Jezus!... hoe schoone alles is!.... Zie de tulpen en de violetten en de groene Lente in mijn hoveken!.... Hoor!.... die merelaar!.... hoe zoete hij fluit vandaag; hoe rollen zijn blije reutelingskens!.... Hij pijpt zijn beste fluitje vandaag, een fluitje gesneden uit gouden wilgenstronken!.... Nu wordt de zoete tijd!...’

En ze kon heur oogen niet gelooven van heel het nieuwe kleurvertoon. En ze luisterde, luisterde naar den merel en de frissche geruchten in de ontwakende vesteboomen. Ze rook de bedwelmende geuren der lachende bloemen en ze voelde de deugddoende weldadigheid van den Mei met zijn heerlijke zon en zijn blauwe lucht.

O! ze was zoo gelukkig, zoo vrij en rijk, dat ze had willen uitzingen: 'Magnificat anima mea Dominum' ze bewonderde de werking van de Lente alsof ze 't nog nooit gezien had! Zie! dat kastanjeboomken met bladerkes van 't kostelijkste groen, 't leken vingertjes te zijn die heel voorzichtig kwamen tasten of het deugdelijk begon te worden in de lucht, of er zon was. En er was veel zon en daarom had het zonder vrees zijn sneeuwwitte keerskes opgestoken, als een kerstboom in de Lente die brandde voor Heer-Jezus! Ze zag hoe de japansche kwee zoo waarachtig de vele bloeddruppels herinnerde van haar goddelijke bruidegom. En ze vond het al zoo schoon dat het was om te kussen!.... Maar ei!.... daar bij menheer Pastoor! het fonteintje!.... Lijzebethje verschoot ervan dat ze het nu eerst opmerkte. Het droeg zoovele wondere tinten! 't was zilver, goud, opaal en wat weet ik al dat opspoot naar den hemel en in een pluim van diamant en klare paerlen openbreidde, die nederklaterden op het vijvertje van 't blijste blauw met gulden schijn op de kringetjes en de golfjes. Het vijvertje was het blinkende slot dat gesloten hield het bonte mantelkleed dat over de hofjes lag.

Naar het fonteintje kon ze staren als naar een nieuwe wereld, als naar de komst van een jonge God! Er lag zoo 'n mystisch leven in dat water, iets dat ze niet bepalen kon, maar innig voelde in 't diepste van heur wezen. En Lijzbetheke dacht: ons leven is water dat Gods adem opspuit naar den hemel en in wiens witte pluim Jezus zitten moet! En ze dacht nog: de fontein is het levende symbool van Jezus zelf, God en mensch, die de fontein is onzer zaligheid, de fontein die alles, alles onderhoudt, de zon, de maan, de sterren, de aarde en alles wat er in is!...

Zoo was het begijntje tevreden, want nu zou ze weer het hoogblije zomerleven van alle jaren genieten. Bij dag de witte handen nijverig in de witte kant en het witte linnen, bij deemstering, rustend tegen de dikke palmenhagen, turen naar het pluimende fonteintje en droomen... droomen...

God! hoe menigen avond heeft zij alzoo niet gesleten met droomen en herdroomen, de beteekenis van het nooit rustend fonteintje, zoo wonderlik!... Daags had ze er weinig tijd voor over, maar als de zonne purperde en bloedde een vuur van rood en geel en een roerlooze zee van helle kleuren schilderde alover de wolkenbanken aan de westerpoort, als alle geluiden verwasemden in de kalmte van den komenden nacht, dan kwam ze met heur witte kapken omzichtig het lage deurken uit en schoof traagjes door de wegeltjes, genietend van de bloemen die toe gingen en van de vesteboomen die grootsch en somber tegen den gulden, trillenden hemel gedonkerd stonden. En als ze van heur hofke genoten had als van een zeer zoeten wijn, bleef ze naar het fonteintje turen, dat blonk in de deemsterende lucht. Heur gedachten verdroomden zich dan in het lichtende gespeel der reutelende droppelkes, die zeere prikten het vijvervlak alsof een vlugge meisje daar een fijne luchtkant aan 't speldewerken was. Zoo bleef ze tot de koele winden opzoefden en de heilige nacht steeg. En dan, zoo zalig alsof ze God in heur hert besloten had, ging ze in heur zuiver beddeken heur klare droomen genieten.

Zoo ging het elken zomerdag, als de avenden innig zijn lijk middeneeuwsche gebeden. Het fonteintje was een stuk van heur leven geworden, iets dat ze noodig had als brood. O! 't was heur zoo weldadig, half-bedwelmd door de zware avondgeuren in de geruischlooze, heilige nachtstilte te genieten van het subtiele leven in God, den goeden vader, levend in het pluimende fonteintje.

Nu was het weer een nieuwe dag, die in den avond versmoorde. Hoog was de hemelkoepel, grijs en donker, en de laaiende kolk van lillend bloed en purper aan de westerpoort, waar de zon warm-rood als een lichtende robijn in versmachten ging, zette de aarde in fellen gloed. Zoo stond de zomerschoonheid een poosje stil als om zich zelf te aanbidden. En de zonne zonk weg in den grijzen zomerwasem aan den horizont en het gloeiend rood en purper vervaagde tot er ten laatste een gele trilling hangen bleef, onzichtbaar vervlietend in den donkeren. 't Was avond. De hofkens lagen in diepe rust en men hoorde geene geluiden. Alleen het koozende gedroppel van het dripselende

fonteintje leefde in de stilte. De avond waasde zijn nevels om de lage dingen, die waren als de ziel van de aarde die ademloos steeg.

Lang reeds hing het witte kapken van Lijzebeth roerloos over de sombere palmenhaag. Ze was een witte bloem in den avond. Heur ziel droomde in het fonteintje.

Ze had gezien hoe het daarstraks rood straalde in het tanend daglicht, als een bloedstraal uit het hert van Jezus, en ze zag hoe het nu wit zoefde in den donkeren als een witte, wiegende pluim. In heur leefde een wonder gevoel dat ze nog nooit had waargenomen. Zij voelde zich groeien, groeien en 't was of heur ziel zich uitstrekte, wijd, over heel de wereld. Een ongekende zaligheid steeg naar heur hoofd, bedwelmend. Ze dacht noch peinsde meer van innig geluk. 't Was alsof den zegen des Heeren als een vatbare lelie in heur binnenste groeide en geurde, en heur bloed witten wijn wierd. Bij poozen look ze de oogen om van de goddelijke deugd nog meer te genieten. Dan weer blikte ze naar de sterren die zilverperelden in het ijle blauw der luchten... ze glimlachte: daarachter gloorde de hemel!...

Ze hoorde het fonteintje, ze zag hoe het steeg, maar met langzaam gebaar naar de aarde boog. En ze wenschte ook een fonteintje te wezen, dat opstralen zou naar den hemel, door de blauw kristalijnen lucht, voorbij maan en sterren en altijd hooger, hooger om roze droppelend te vallen in de schoone handen van God, dien ze daarboven in den hemel tronen wist op een ivoren met goud-belegen zetel, omringd van zoet-lachende engelen en roerlooze heiligen in witte gewaden; alles als een groote smettelooze sneeuw-roos waar de heilige Drievuldigheid, de drie gouden stampers van zijn...

En als vanzelf, een spontane uitdrukking van heur hoogste geluk, zong ze met trillende stem en geloken oogen, het blanke gelaat ten hemel geheven, het droeve middeneeuwsch liedeke:

> Ze staken Heer Jezus een kroon op 't hoofd...
> Van twee en zeventig pinnen hoog...

en 't was of heur zang werd gedragen door de aangehoude begeleiding van ver-pijpende orgels en zuchtende instrumenten. In klagende mineurtoon zuchtte heur stem:

> Ave Maria

stil verademend om daarna weer te zwellen en bevend van heilige geestdrift ten tweede maal: Ave Maria... haast onhoorbaar vervlietend in de zilveren stilte...

Ze zong verder dan het gewijde lied met diepe liefde en vast geloof:

> Ze staken Heer Jezus in zijn groot hert,
> Met een mesken, het deed hem, och arme! zoo'n smert!
> Ave Maria...

En hooger steeg dan den zoete zang; voller en vatbaarder wierd de sensatie in de volgende strofen en ze meende Hem te zien, heur lief Heerken-Jezu, met groote blauwe oogen en bebloed voorhoofd, de dunne lippen purper in het witte gelaat en sprekens rede.... Zoo zag ze het schoone hoofd eindlijk groot voor haar in fellen, gulden stralenkrans... En tranen kwamen in Lijzebetheke heur oogen en de kitteling die met het zilte vocht over heur bleeke wangen gleed, deed heur ontwaken als uit een diepen slaap. Heur stemme brak en de heerlijke droomerijen vielen uiteen. Ze verschoot.... en ze stond nog in heur hofken, leunend op de palmenhaag van somber-groene verwe. Ze zag hoe donker de avond was en meteens kwam er een naar gevoel over haar... ze wist zich alleen in den nacht....

Plots hoorde ze gerammel aan het poortje in den brokkeligen achter-muur van 't pastoorken zijn hofken. Heur hert begon te botsen van 't verschiet. Ze wist dat het poortje nooit openging, dat het gegrendeld en gesleuteld was sedert jaren, dat er klimop overgroeide en veel griezelige spinnewebben in de hoeken gesponnen waren.

En 't pastoorken sliep!.... Droomde ze dan?.... Ze hield de blikken strak naar het donkere poortje, achter het jasmijnen bosselken.... God!.... zouden soms dieven?.... En toen.... toen schrok ze nog meer want een stille, gulden kleerte stroomde over het hofken.... en van achter de jasmijnenstruiken kwam dan een ezelken dragend een schoone vrouw in wijden witten mantel, drukkend aan haar teedere borst een kindeken in witte doeken; en een man in blauwen mantel stapte er moezaam naast.... Och Heere!.... nu voer er een blijde klop in

Lijzebetheke heur kristelijk hert. Ze herkende den schamelen stoet. Zoo stonden ze gebeeld, wit en blauw, in heur gebedenboek, zoo prijkten ze op de schilderij in de kerk, zoo stonden ze beschreven in heur ‘Gulden legenden’. Het waren Maria en Sint-Jozef en 't lief, lief kindeken Jezus!....

Zie! hoe al de bloemen in de gulden kleerte opengaan, hoe elke bloem vlamt heur eigen zoete kleur! Het waren al stralende lantarenkens in het hofken, Alles lichtte en de boomen en de struiken droegen plekken klaarte, krakend vermiljoen vlammend smaragd, gloeiend rood en geel en blauw en o! zooveel schoons nog! De wondere verlichting in dien geruischloozen Meie-nacht!

Alles doemde op in de hovekens, gewekt uit zijn diepen, donkeren slaap.

De twee huizekes droegen veel helle lichtplekken op de breedvingerige bladen van den muurwijngaard, en vele vlammekens in de groene ruitjes! De spitse achtergeveltjes verschaduwden in de donkerte.

Lijzebeth zag het ezelken komen grauw van vel, en hoe zijn dunne pootjes trapten zeer preculeus met rythmischen gang, met oppe-en-neere het kopken, moe van zijn goddelijken last; Sint Jozef blootshoofds, den blauwen mantel lijnig plooiend om zijn gebogen rug. Hij was barrevoets met bloed tusschen de teenen, kwetsuren van de lange reis over ruwe steenen en distelen. Hij droeg veel lijden in de diepe oogen en hield den mond gesloten. Zijn neusvleugels trilden van heilige aandoening. En de schoone vrouw in 't witte kleed, sussend het goddelijk kindeken, Maria met droomende oogen en de fijne lijning van kin en wangen, met den slanken witten hals en de lange vloeiende haren die rijkelijk golfden over den witten mantel en over den rug van het ezelken.

Ze stapten naar het fonteintje. Maria daalde dan terneer en sloot zacht het kindeken onder den mantel en neurde lijze: Soeza, soeza mijne.... houd uw oogkes toe....

En Sinte Jozef hield een bruin-eerden kroesken onder het waterpluimken, vulde het met paerelende droppelkes en reikte het zijn Vrouwken.

Maria dronk voorzichtig, twee kleine teugskens maar, en hij Sint-Jozef zijnde vader, dronk het laatste. Toen hij het kroesken

geborgen had in den knapzak, vastgesnoerd op het ezelken zijn rug merkte hij het wit van Lijzebetheke heur kap in de palmenhaag.... Hij schrok, Sint-Jozef, stak zijn witte handen smeekend vooruit, zoodat zijn blauwe mantel nog schooner plooide, en sprak smeekend: ‘O, gij die heel devotielijk heet: Lijzebeth, spreek nooit van Hem die uw bruigom is, spreek nooit van haar die uw moeder is, noch van mij... Spreek nooit van ons aan andere, gij die gelaten wachtend zijt de goede Dood....

En Lijzebeth met onvaste woorden sprak gedempt: ‘O.... neen.... ik zegge niets.... nooit....’ en verlegen dan sprak ze haastig heur grooten wensch ‘zeg.... mag ik dan het kindeken Jezus zien?....’

Maria had het gehoord, knikte vriendelijk lachend en hield haar god-kindeken met beide handen geheven boven de haag.... en o! toen zag Lijzebeth Hem, den Meester van het Leven en de Dood, heerlijk was Hij, zegenend met zijn poezelige handjes het roerlooze begijntje.... Hij glimlachte....

Heur keel kropte, heur oogen schoten vol tranen en ze knielde neer achter de palmenhaag.... toen ze weer recht kwam was Maria gezeten op het ezelken. Sint-Jozef zegde: ‘Lijzebetheke... God! beware u!....’ Dan stapten ze verder....

Lijzbeth hoorde het poortje opengaan en weer toe. Temets vervloot de gouden kleerte en de vlammende bloemkens doofden.

Het was weer stille Meie-nacht. Ver, heel ver zong een nachtegaal zijn koninklijke liederen....

Lijzebeth weende van geluk.... ze had hem gezien die aarde en hemel geschapen heeft, ze had haar gezien, heur goede moeder: Maria!....

Toen is ze naar heur huizeke gegaan, waar ze van den ganschen nacht niet geslapen heeft, maar geschreid.... geschreid om het hooge geluk.

* * *

De zomer overweldigde nu de boomen en de gewassen der aarde met overdanig groen en de bloemen waren tot hun warmste kleuren en tot vastheid van vorm gekomen. De zon was als een gat in de lucht waaruit het hemelsche vuur in denderende vlammen op de berstende aarde gulpte. 't Was

stikkensheet en 't geleek of er in de natuur een stilstand gekomen was en alle leven vastgevezen stond in deze blakende hitte.

Maar och arme! 't pastoorken lag plat te bed en bibberend van kou, met een zware ziekte die niemand begreep, die sterker aangroeide en stillekens aan maar zeker het laatste leven uit zijn hart peuterde. Tegelijkertijd was er een droeve lucht over het begijnhof gedaald. De begijntjes en kwezelkes waren door die felle mare uit hun lood geslagen en zwijgend geworden als toeë boeken. 't Had hen uit de zalige tevredenheid hunner piëteit gerukt en nu leefden ze in een atmosfeer, asempakkend en zwanger aan zwerte noodlottige gebeurtenissen. Ze voelden dat er iets akeligs komen moest en dit had hen zoo bevangen dat heel hun sante gedoen er van omgetuimeld was, dat ze niet meer waren de brave zielen die zich heel en al aan den grooten wil van hun Heerken onderwierpen en zijn werking, hoe hard dan ook, zonder morren aannamen. Het waren nu gewone menschen die kloegen en jeremiasten om hun grijs herderken, lijk kinderkes om hun zieken vader. Ze durfden tegen malkander niet zeggen dat God wreed was indien hij hun pastoorken bij zich nam, maar ze dachten het toch. En ze baden in hun witgekalkte kamerkes vóór het zwartlievenheerkruis dat de dood zou keeren. Ze aanriepen alle heiligen en Sint-Just, die boven het pastoorke zijn deur koploos troonde, in 't bijzonder. In de kerk bleven ze bidden tot laat in den avend. Ze waren reeds te voet in processie naar Scherpenheuvel geweest om van het wonder-beeldeken te eischen dat het de groote macht van de dood, die drukte op het pastoorken, zou breken. Ze hadden van alles beproefd, wat volgens de veelzijdige middelen van hun geloof te beproeven was, koortsafbinden, water van Lourdes en wat weet ik al!... maar 't had niets gekort. De dood kwam dichter en dichter en er was bijna geen leven meer in 't hart van 't pastoorken.

Tusschen die harrewarrende begijntjes stond Lijzebeth kalm en gelaten, en hetgeen aan de gewone menschen zoo wreed schijnt, was heerlijk voor haar die hem betrachtte: de Dood Sedert dien mei-avond was er in haar een heele ommekeer gekomen. Ze was geworden een heilige - niet omdat ze meer bad en vastte, neen! - die voelde hoe innig het was te leven en

heur ziel te weten als een wit-helle vonk, gebonden aan een gulden draad die vloeide uit Gods hert. Ze wist het zoo heerlijk mensch te zijn, bloeiend in het licht van Hem. Ze leefde in een roes van zaligheid, vergetend de beteekenis van alle wereldsche dingen. Zij alleen kende de wondere doening der Heilige Familie, zij alleen voelde de zachte streeling der lichtende zegening van heur Heerken. Ze zou die weelde immer voor zich houden, het aan niemand zeggen natuurlijk... want anders!... o!...

Maar somtijds als ze zich verkneukelde van innig plezier bij 't bedenken van heur rijkdom, kwam in haar een zwart vlammeken van hoogmoed op: Wat zouden de menschen zeggen, zoo ze wisten... enne... Foei Lijzebeth! en ze bad daarna drie paternosters als boete voor dit onzalig gedacht.

't Gebeurde wel eens, als de zusters alle te saam waren in de groote zaal en de supérieure voorlas uit heilige boeken van Sinte-Christophorus die Jezus droeg of van Sinte-Augustinus die Jezus ontmoette aan de zee, dat ze zoo graag had willen rechtspringen en het uitroepen, het uitschreeuwen: ‘Ik heb ook Jezus gezien, en Jezus niet alleen weet-ge, nee... neen... ik heb de heele Heilige Familie gezien... Maria en Sinte-Jozef...’

En als ze daarna weer in heur kamerken alleenig zat was ze blij dat ze het niet gezegd had en bad ze zes Paternosters om van die temptatie verlost te blijven.... Denk eens welke zonde ze doen zou met aan Sinte-Jozef ongehoorzaam te zijn.... ze ging recht naar de hel voorwaar!

Het fonteintje was nu heur afgod geworden. De gebeden die ze anders ter kerke bad, las ze nu hier, in de roerelooze avonden. In de kerk smakte ze aan heur zaligheid en bad geen fits... 't was wel tegen de regels der orde, maar het was heur zoo natuurlijk geworden dat ze het niet anders meer doen kon... En zeg, had Hij van dit water niet gedronken? en was daardoor alleen dit fonteintje niet geworden de grootste relikwie die er bestond in het heele land van Rije? Had hij dit fonteintje niet opgezocht God weet van hoe ver! en rustte er nu niet voor eeuwig het goede oog van zijn Vader op? Was dit water nu niet het bestgewijde dat blonk onder de zon?...

Het was in heur opgekomen dat ze het pastoorken genezen kon met hem dit water te laten drinken. Maar langs den anderen

kant vreesde ze den wil des Heeren tegen te werken want wie wist er nu toch bepaald waarom God het pastoorken, ondanks Scherpenheuvel en Lourdes, zoo lijden deed? In de wereld is er voor ons toch niets te doen dan te luisteren naar hetgeen van boven komt...

Met die gedachte leefde ze rustig, biddend lange paternosters om de temptatie ver van zich te houden.

Op een Zondag-namiddag, als de zomerhitte op het land daverde, zat Lijzebeth in heur koele keukensken en las devotielijk in heur liefste boek: ‘Epistels en Evangeliën’. Ze las het parabel ‘Den Barmhartigen Samaritaan of hoe men ten allen tijden de lijdenden verzorgen ende helpen moet...’ Ze verschoot toen ze die zwarte woorden onder heur oogen kreeg... het bloed zonk in heur voeten... want nu voelden ze duidelijk dat ze kwaad deed met het oude pastoorken niet te helpen en door de dagen te varen, onbezorgd. Ze hielp heur evennaasten dus niet... neen... en o wee! wat zou men heur al niet zeggen kunnen als ze verschijnen moest voor Jezus' stoel!... Zij hielp heur evennaasten niet en was als de pharizeër en de leviet die voorbijgegaan waren en dure boeten zouden hun hardvochtigheid....

Toen werd ze gewaar dat een groot kwaad heur drukte, dat al het innige genot van vroeger een wazige onwaarheid was, een verdwenen begoocheling. Het wit-helle vlammeken dat brandde in heur hert doofde lijselik en de gouden draad die haar gebonden hield aan den Vader vervloot in de blauwende lucht... Het drukkend gevoel der eenzaamheid, van het verlaten zijn, kwam over haar... het boek ontglipte heur handen... en in een snikkend geschrei barstte heur diep verdriet uit!...

Ze weende, weende aldoor in het stille keukensken en sloeg berouwìg op heur borst: ‘Och Heerken-lief! vergiffenis, laat me niet alleene... ik wist niet... ik zal 't pastoorken helpen, laat me in Godsnaam! toch niet alleene!’ Lijsebeth weende, weende den heelen avond en 's nachts heeft ze, het hoofd geborgen in heur peluw, de armen kruisgewijs gedrukt op heur magere borst, zoo luide gesnikt dat ze er heesch van was.

Toen de morgen zijn blauwend licht achter de aarde omhoog duwde kwam er stillekens aan wat klaarte in het arme begijntje

heur ziel. Een stemmeke, nauw hoorbaar sprak heur het pastoorken van het wondere water te laten drinken... het was immers nog tijd... hij leefde nog... zij hoefde niet te weenen... ze wist het niet... ze had gehandeld volgens heur geweten... en hoe kon een onwetende zondigen?...

Ja, ja, ze zou 't pastoorken helpen, vast nu... maar niemand mocht weten wat er eigenlijk te reuzelen was!...

Ze verlangde naar den avond om water te kunnen scheppen... verlangde den heelen dag en keek gedurig aan naar de traagkruipende wijzers der horloge, die den tijd meten kunnen.

Toen de zon achter de aarde verdwenen was en de langgerokken schaduwen der boomen alles verdonkerden in de achtertuintjes, stond Lijzebeth reeds ongeduldig in heur achterdeurken, een steenen kroesken in de hand, om zoo gauw mogelijk maar verlost te geraken van heur grove zonde. Want Heereje! had ze zoo eens moeten sterven!... mensch! denk toch eens wat vreeselijke straf heur witte zielken treffen zou! Ze hield zich vast aan de kille deurklink om niet te vallen want dat gedacht alleen!... o!...

Als het heel donker was, dat ze de bloemen en de struiken niet meer zag, sloop ze omzichtig heur hofken in tot aan het brokkelige vestemuurken, wrong zich tusschen muur en haag door in het pastoorken zijn hof en stapte vlug naar het wondere fonteintje dat was als een groote lichtende pluim in de wegende donkerte... Maar ei! wat deed ze nu weeral! Liep ze hier niet op heiligen grond waar de Heilige-Familie in dien stillen meie-nacht getreden had?... Ze dierf niet voort, want onwaardig was ze heur voeten te zetten waar Hij eens ging. Ze wist niet wat te doen...

Plots kreeg ze het klare gedacht hier blootsvoets te loopen en ten minste zoo dezen gebenedijden grond te eerbiedigen. Ze deed heur muilen uit, stroopte de witte kousen af de beenen en trad nader. Vóór het fonteintje knielde ze devoot neder, boog het hoofd en bad: ‘Geloofd zij Jezus Christus’ Dan, met bevende hand stak ze het kroesken onder de neerdreupelende straal. De druppelkens kletsten in het kroesken.

Nauwelijks was het vol of ze sprong recht en ijlde vlug naar 't einde van het hofken, blijde met het volle kroesken water.

* * *

Toen ze den anderen dag aanbelde bij menheer pastoor, het wonderwerkend water in heur schoonste roodbebloemde kopje, kreeg ze ineens een akelig gedacht: wat doen, als ze vragen zouden vanwaar dit watertje kwam? Ze wilde aan 't peinzen gaan... terugloopen.!. maar daar hoorde ze den sief van de meid reeds... en de deur ging open. Met stotterende stem, gansch verbauwereerd zei Lijzebeth 'Jufvrouw... vergeef me... ja... hier is water... ge weet... water dat geneest... voor menheer pastoor...' Ze werd rood, hoog rood als een kollebloem. De meid zei merci en kletste het deurken toe.

Nu zou 't begijntje toch bekennen moeten. God, och God toch! wat zou er dan gebeuren? Zou ze niet kiksneergebliksemd worden om aan Sinte-Jozef ongehoorzaam te zijn geweest... en heur zieltje! zeg! heur zieltje dan?... Het was nu eenmaal zoo... en nu zou de martelie beginnen!... God! och God toch!... Neen!... zeggen zou ze niet, nooit zou het zeggen!... Liever ongehoorzaam zijn aan al de pastoors van de wereld, dan aan Sinte-Jozef!

Zoo werd ze nu gekweld den heelen dag. Ze liep her en der van ongerustheid, brak drie tellooren 's middags en verpletterde heur vinger aan de achterdeur. In den nanoen liep ze de veste op, om daar wat vrede te vinden.

De zon kletste haar gloeiende hitte op het zomersche land en deed alles krimpen en barsten in haar geweldig vuur.

Lijzebeth wandelde den Nethedijk op in de blakke zon. Nevens haar broeide het hooggetijde water in de vlammende kleerte. Nu en dan sprong er een blinkend vischken over het watervlak. De weiden en de korenvelden gloeiden in de felle branding. Alles was stil en roerloos. De boomen stonden daar verschroeid lijk afgeleefde dingen zonder beteekenis. Dikke hommels gonsden over de stofferige bloemen. Tegen de brug van het Sas stond er een visscher onder een grooten witten strooienhoed. Lijzebeth zag die dingen. Maar in heur kopken spookte het anders! Wat had ze nu berouw de parabel van dien dommen Samaritaan gelezen te hebben! Nu was 't uit het zoete leventje in de gedurige aanwezentheid van Hem die heur zoo vaderlijk gezegend had!

Toen het op Sint-Gommarustoren zes uur rammelde kwam ze langs het waschhuis het begijnhof in.

Maar zie! wat was er nu gebeurd? wat liepen de begijnen zoo bedrijvig rond? Ze zagen Lijzebeth en riepen heur van ver: ‘Zeg! zuster Lijzebeth! 't pastoorken is genezen! menheer pastoor is opgestaan! Het water dat ge hem gebracht hebt, genas hem, zuster Lijzebeth! Waar hebt ge dat water toch gehaald? zeg! waar? Geef mij er ook wat, zuster Lijzebeth!’

En ze liepen naar heur toe en wrongen zich om heur heen, vertellend met grooten mond en vele gebaren van het wonder. En ze baden zuster Lijzebeth ‘geef mij er ook wat voor mijn rheumathisme’ en anderen ‘en mij voor mijn tandpijn’ of ‘voor mijn eksteroogen... toe zuster Lijzebeth!’

Maar zij, bleek als de dood, gaf geen bescheid, want nu zou ze den genadeslag krijgen.... Zeggen of niet zeggen!... en o! de hel! langs alle kanten de hel!... ze lachte pijnlijk en stapte vlug huiswaarts nu, immer omringd door die snappende benijnen die kloegen, kloegen steenen uit den grond om de simpele pijnen die ze te verduren hadden.

En ei! aan den draai van 't Sint-Agathastraatje zag ze menheer pastoor frisch en blij in zijn deure staan. Zij liep naar hem toe en bad hem met hokkende stem: ‘Och! menheerken, vraag het niet, vraag het niet, er zit niets kwaads in!.... als 'u blieft! vraag het niet.’ Hij goedmoedig, lachte tevreden en antwoordde: ‘Och! 't is niets, Zuster, ge moet het niet zeggen nu, 't is goed zoo, ik bedank u zeer!’ Blijde vluchtte het begijnte in heur huizeken.

Lang nog bleven de andere zusters met koppeltjes in het straatje staan, geheimzinnig besprekend het mirakel van den dag.

Sedert dezen dag leefde Lijzebeth alleenig. De zusters schuwden heur en spraken heur nooit meer aan. Ze gaf daar niets om. De vreeselijke angst dien ze echter sindsdien uitstond van toch eens gedwongen te worden uitleg over heur wonderwater te geven, verzwakte heur merkelijk. Ze sliep er bij nacht niet van en vermagerde als een riet.

Zaterdag voor Ons-Heer-Hemelvaart riep menheer Pastoor heur bij zich.

Nu zou het gebeuren dacht Lijzebeth.

Wit, als het wit van heur effengeplooid kapken, trad ze in zijn lage achterkamerken. De superieure en de priester zaten aan het ronde tafeltje. Zij ook moest zich zetten.

En hij zei dan: ‘Zuster Lijzebeth de dingen zijn in den laatsten tijd wel anders gegaan dan ge het gepeinsd had. Er wordt hier veel over u gesproken. Er worden geheimzinnige, vreeselijke dingen verteld over u, sedert gij me dat wondere water hebt te drinken gegeven. En ik vraag u nu, vlakaf te zeggen in de tegenwoordigheid der Eerweerde Moeder Superieure, waar ge dat water gehaald hebt.’

Lijzebeth weende en hoorde hem niet aan.

‘Kom, ween nu niet’ zei 't pastoorken ‘er steekt immers toch geen kwaad achter’.

Toen beet ze hem toe in harde woorden:

- ‘Neen!... neen!... 'k zegge niets, niets!...’
- ‘En de gehoorzaamheid aan uwe oversten?’
- ‘Neen!... neen!... 'k zegge niets, niets!...’
- ‘Goed dan!’ zei hij weer, ‘'t zal dan toch wel waar zijn!’
- ‘Wat waar zijn?... o! weet ge het dan? weet ge het dan?... maar ge kunt niets weten, niets... niets... ik heb nog niets gezegd!... ge kunt niet!...’

Zij verstonden het anders. De superieure en de pastoor stonden recht en gingen bevend achteruit...

- ‘Ga! wij zullen weten wat te doen!...’
- ‘Wat doen toch! wat doen?’
- ‘Ga nu!’

Toen trad Lijzebeth de gang in. De twee anderen volgden. De voordeur stond open. Ei! wat al begijnen die daar stonden voor het huizeken, dicht tegen elkander gedrumd, wit en zwart en met nieuwsgierige gezichten naar Lijzebeth gekeerd toen ze in het deurgat kwam. Het arme begijntje snikte en dorst niet opzien.

- ‘Wat doen toch?... zeg! wat denkt ge van mij?...’

En hij, menheer pastoor, stak de borst vooruit en stiet in hoekige woorden ‘Liever ware ik gestorven dan genezen te worden door de macht van den duivel... nu is me het leven een vloek!... een vloek!’

O jé! daar had ge het! daar had ge het!... hoe vreeselijk!... o! En al de begijnen samen barstten uit met geweldige raspstemmen, als 't kraaien van oude hanen: Tooverheks! tooverheks! duivelskind!

En zij toen, in edele verontwaardiging stak het witte gelaat

fier vooruit en schreeuwde in hokkende klanken, zooveel als ze schreeuwen kon: ‘Gij slechte menschen die God lastert!... neen ik! ik ben geen tooverkind!... Het water heb ik geput aan 't pastoorken zijn fonteintje!... ja! aan zijn eigen fonteintje! waar de Heilige Familie aan drinken kwam... ja! ja! Jozef en Maria en 't Kindeken en 't ezelken... dat heb ik gezien! ik gezien!... en daarom is het water zoo goed!’ Ze kon niet verder. Heur borst hijgde van 't danig geweld...

Maar de anderen, niet geloovend, riepen woest: Dat 's niet waar!... dat 's niet waar!... hoe zoudt gij!.. ge liegt, leelijke tooverkol!... Jezus is in den hemel en de vlucht van Egypte is duizenden jaren geleden!... En hoe zoudt gij?... ge zijt niets meer dan wij!... niets meer!... tooverheks!’ Toen is Lijzebeth van heur zelven gevallen... roereloos op de kille steenen van de straat.

De begijnen zijn naar huis gegaan. De superieure gebood het.

Zoo lag zij, die Hem gezien had, verlaten in de stille straat. Achter de gordijntjes der andere huizen loerden nieuwsgierige begijnen-koppen. Zij is terug bij heur zelven gekomen, is in heur huiseken gesukkeld en heeft zich daar tot bloed geslagen omdat ze Gods gebod nu toch overtreden had.

Den anderen dag verliet ze het begijnhof. Het fonteintje stierf na haar vertrek en 't vijvertje werd gedempt. Ze woonde in steden en dorpen, in hoef en herberg, als meid. En als ze te weten kwamen dat ze getooverd had, moest ze weer de baan op, om den spot te ontgaan. Op 't laatste kwam ze in de Walen - waar men aan God niet gelooft - bij een slunsige boerin te recht, waar ze varkens hoeden moest. Toen men van heur wonder leven vertelde, lachte de dikke boerin medelijdend, en zei dat ze onnoozel was.

LIER, '09.

Gedichten.
Van Joannes Reddingius.

De regen ruischt.

De regen ruischt in zomernacht,
ik ben zoo stil, zoo stil en zacht,
omdat ik leed.

Ik luister naar den regentik,
hoor tik-tik-tik elk oogenblik
en ik vergeet....

Vergeet al wat ik leed en dacht
zoo menig stillen zomernacht,
heel lang geleên.

Nu zingt een teere stem in mij,
het is voorbij, het is voorbij,
voor eeuwig heen....

De regen ruischt, ik luister weer,
de regen suist al zingend neer
in drop bij drop,

Hef, eenzaam kind, na langen nacht
van stil verdriet en doffe klacht
uw hoofd weer op!

Ik leef en ben zoo licht.

Ik leef en ben zoo licht
in oud-bekende sfeer,
het oude heb ik weer,
het oud gezicht.

Ik voelde zoo 'n gemis,
bekommernis,
om wat ik dacht verloren
te voren.

Nu ben ik groot en sterk,
ik denk en werk
en schrijf wat ik door leed
sinds lang niet deed.

Ik leef en ben zoo licht
in oud-bekende sfeer,
het oude heb ik weer,
het oud gezicht.

O het spel.

O het spel op pijp van riet,
O die klanken in de lucht,
O het leven-wekkend lied,
nu het zware is weggevlucht.

Jonge speler op de fluit
in de vroegen morgenstond,
vind uw blijdste liedjes uit,
breng uw speeltuig naar uw mond.

Zing een liedje telkens weer
in dit goden-zalig uur,
telkens keer en tegenkeer,
telkens schoon en kort van duur.

Daar is niets zoo eêl en echt
als uw vreugd, die wondren doet,
zingend wordt het lied gezegd,
eeuwig wijs en eeuwig goed.

Bloemen voor uw blonde haar,
kersen voor uw rooden mond,
om het liedje wonderbaar,
dat gij vondt en zingend zondt.

O het spel op rieten fluit,
kon ik pijpen zooals gij,
zingend leefde ik van geluid,
jonge prins in zomertij.

De huizen staan zoo mat.

De huizen staan zoo mat,
zoo oud en moe-versleten,
'k heb nimmer de oude stad
zoo oud geweten.

De menschen doen zoo moe,
na al hun druk gedoe,
al dat ellendig zijn
dat doet mijn hart zoo 'n pijn.

Het is mij of ik draag
hun zware leed in mij,
ik ben zoo vol geschrei
en vol geklaag.

Maar 'k weet in mij nog licht,
al is 't ook nacht rondom,
O roep mij goede plicht,
ik kom, ik kom.

's Levens zondoorblonken stonden.

's Levens zondoorblonken stonden zingen mij van U,
veilig door uw welkom komen zijn mijn uren nu.

Donkre wegen heel mijn leven heb ik veel begaan,
soms in vlaag van wilde wanhoop heb ik stil gestaan.

Maar ik vond opnieuw de weelde van den levenwekker, zon,
en ik hief mijn hand ten teeken dat een nieuwe tocht begon.

Tijg ik verder niet en verder sinds uw hart mij vond,
sinds ik weet den liefdezegen van uw koninklijken mond?

Kind, ik raakte nooit uw lippen, kuste nooit uw oogen toe,
daarom kust gij zacht mijn oogen als ik goede daden doe,

Wordt mijn hart door uw genade vromer niet en vroom,
wordt niet wáár de diepvermoede luister van mijn droom?

Al de zondoorblonken stonden zingen mij van U,
veilig door uw liefde, heilig, zijn mijn uren nu.

Literaire kroniek, door Willem Kloos.

(Over moderne en over vroegere kritiek).

Zet men de kritiek van het vorige geslacht, ook ten deele die van Huet en Potgieter, naast de zoo heel andere van 1880, dan wordt al dadelijk duidelijk, dat de eerste er vooral naar keek, of de ‘vorm’, zooals men het noemde, vloeiend mocht genoemd worden, en of de ‘inhoud’ den kritikus behagen kon, want zich aansloot bij wat deze zelf voelde en dacht of tenminste prijzenswaardig vond. Het behoeft geen betoog, dat de moderne kritiek, die door de ‘Nieuwe Gids’ geïnaugureerd werd, meer wezenlijk letterkundig en objectief mag heeten, omdat zij niet staan gaat op een hoogtetje van eigen godsdienstig, staatkundig-historisch of zedelijk inzicht, maar mee tracht te gaan met de geestlijke bedoelingen der schrijvers, die zij wil beoordeelen, en dus buiten zichzelf, buiten eigen subjectiviteit te treden tracht.

Als bewijs hiervoor kan o.a. gelden, dat de dichters Alberdingk Thym en Hofdijk, die om het minder in den smaak vallende van hun onderwerpen en levensstemming, door de vorige generatie vrijwel stilzwijgend voorbijgegaan werden, door ons voor het eerst in hun volle waarde zijn erkend.

Neen, of iemand romanticus is of klassicus, naturalist of impressionist, of hij zich een aanhanger toont van de Kerk van Rome, van de Dortsche Synode, of van de een of andere nieuwere wijsbegeerte, nooit voelen we ons van te voren, om *die* reden, geneigd hem te prijzen of te laken, maar letten er uitsluitend op, of zijn werk echt-gevoeld, goed-gezien en juistgehoord is, en of hij dus met recht een kunstenaar heeten mag.

Voor een kritikus van het vorige geslacht was het echter reeds voldoende, dat een schrijver zich wat ‘achterlijk’ in zijn begrippen,

of wat minder vaderlandslievend-geestdriftig betoonde, om hem ook aesthetisch lager te doen schatten, of hem tenminste onverschillig te doen bejegenen, terwijl wij, '80ers, daarentegen, tenminste de verstandigsten en besten onzer, terecht begrijpen, dat alle overtuigingen, godsdiensten en levensopvattingen vrijwel dezelfde waarde hebben voor de kunst, en dat het er dus uitsluitend op aankomt, of een dichter, wat hij zegt te voelen wezenlijk psychisch doorleefd heeft, en op de meest treffende wijze in woord gebracht, zonder dat de kritikus buitendien nog heeft te vragen, of hij zelf als maatschappij-mensch, als geloovige, enz., het eens kan zijn met den poëet.

Deze wijze van beoordeelen, waarbij de subjectieve menschlijke Ikheid van den kritikus, met al haar voorliefde's en tegeningenomenheden, met al haar eigen lieflingsgedachten en bijzondere idealen op den achtergrond gaat treden, om het vrije woord te laten aan den ruimzienden waardeerder, die achter al de gedachten en meeningen van den waarlijk-wijsgeerigen mensch schuilt - deze manier van kritiseeren, die de ‘Nieuwe Gids’ bij ons heeft ingevoerd en te allen tijde gehandhaafd, is de eenige, die waarachtiglijk den naam van kritiek verdient.

En die houding waarin de echte kritikus tegenover de kunstwerken te staan heeft, noemde ik waarlijk-wijsgeerig, omdat zij met schouders en gestalte hoog uitrijst boven al die andere, in veel beperkteren zin wijsgeerig te noemene, die uitgaande van één enkel philosophisch stelsel, van daaruit over schrijvers en werken vonnis strijkt, en die alles veroordeelt wat niet strikt met haar eigene vooropzettingen strookt.

Op de laatste manier echter krijgt men natuurlijk geen waardehoudende oordeelen maar wel een even groot aantal alle andren teniet-doende uitspraken, als er elkander minachtende politieke of religieuse sekten bestaan.

En zoo doet zich ook thans nog, van tijd tot tijd, hier of daar, b.v.: een ‘katholieke’ of een ‘protestantsche’ een ‘atheïstische’ of een ‘vrije-Gemeente’-kritiek hooren, die, elk voor zich, alleen maar kunnen goedkeuren wat Roomsch of Dortsch, Multatuliaansch of Hugenholtziaansch gedicht is en geschreven, en die onverschillig staat, neen, scherp-vijandig tegenover elk kunstwerk, waar een andre levensbeschouwing, als de hare, uit blijkt.

En die gewoonlijk, vanwege hun geestelijk ambt, met veel aplomb optredende recensenten, bespeuren daarbij niet eens, in hun autoritaire gezindheid, die over alles meent te mogen oordeelen, ook over kwestie's van kunst, waar zij volstrekt niet in thuis zijn, dat zij zoodoende de bezielde voorstelling, het door zijn psychische levenskracht onsterflijke kunstwerk naievelijk verwarren met, voor éénzelfde ding houden als de abstractie der daarin uitgebeelde stof.

Voor hen zijn traktaatjes of verhandelingen belangrijker levensuitingen dan kunstwerken, daar kunstwerken hun slechts waarde lijken te hebben, in zooverre ze ook als verhandelingen of traktraatjes dienst kunnen doen. En trok men de laatste logische gevolgtrekking uit hun standpunt, dan zou het den dramatici zelfs verboden moeten wezen, ongodsdienstige of andersoortig-slechte karakters te schilderen, en heel de Kunst zou dus moeten zijn: lectuur door, voor en over brave-Hendriken zoodat zelfs Dante's en Milton's en Vondel's werken verbrand zouden moeten worden over de heele wereld tot het laatste exemplaar.

Tot zulke vreemde slotsommen moet de kritiek komen, die, logisch-konsekwent, niet het waarlijk-levende reëele of psychische Zijnde, maar het ‘goede’ of iets dergelijks gaat eischen van de kunst.

De kritiek van het vorige geslacht, bij ons, leed, ondanks al haar voortreffelijke andere eigenschappen, tamelijk veelvuldig aan dat euvel: men lette, in het algemeen, veel meer op den geest en de bedoeling van het in de kunstwerken gezegde, dan op de grootere of geringere schoonheidswaarde, die het eenige is, waar een kunstwerk waarlijk door leven blijven kan. Een technischstevig, verstandelijk eentonig rijmwerk vol oratorische verzekeringen en mededeelingen en uitweidingen over den worstelstrijd onzer Vaderen, bv. gold, om het onderwerp, voor een werk van hoogere orde, dan alle meer eigenlijk zoo te noemen gedichten, die uit de diepste onbewustheid van een zingende dichterziel, als uit een andre wereld, op de aarde gekomen, onderwerpen uitbeeldden van een minder historisch-belangrijken, een zedelijk niet zoo vermanenden, een volstrekt niet godsdienstig betoogenden noch vriendelijk-preekenden aard.

Ook de dichters van het buitenland beoordeelde men naar

dien maatstaf: En zoo heeft dan ook niemand onzer kritici of poëten, van het vorige geslacht, heel veel acht geslagen op de grootste, de allerwezenlijkste, maar daarom ook niet zoo makkelijk in droog proza weêr te gevene en te beredeneerene dichters, Keats, Coleridge en Shelley uit het Engeland van 't begin der 19e eeuw. O, hadden de toon-aangevende literatoren van toenmaals maar méer op die wezenlijke genieën, dan op vlotte, vluchtige rijmers als Byron en Moore gelet! Ware Potgieter maar geen koopman geweest en Huet geen journalist, waardoor een groot deel van hun tijd te loor ging in het behartigen van stellig ernstige, maar toch verganklijke belangen - ik weet zeker dat hun blik op de letterkunde een minder terzijde van 't waarlijkgroote ziende, een meer zuiver-juist waardeerende waar' geweest. Ik zeg hiermee niets kwaads van Potgieter, dien 'k waarlijk vereer en liefheb, zooals men geen ander der Veertigers ten volle doen kan. Zijn kunst en zijn stijl, zoowel als zijn menschlijkheid, zijn hoogten waar alle kritiek bij neer heeft te vallen, in een eerbiedig zwijgen, dat den laatren past bij al het waarlijk-eersterangsche van vroeger tijd.

En zoo aanvaarden wij ook Potgieter, met dankbaren eerbied, in zijn geheel, zooals hij geweest is, en zoo als hij voor alle eeuwen op blijft staan. Maar toch, als men zijn kritieken leest, durft, sauf respect, zich de vraag wel eens aan ons opdringen: Had de zoogen. revolutie van '80 niet meer van een rustige evolutie kunnen hebben, indien de vorige generatie meer gevoel en begrip getoond hadde voor dat ware, dat eigenlijke, intiemere wezen der dichtkunst, dat *niet* in abstractie maar in iets zinnelijk-gevoeligs, en aetherisch-geestlijks, in 't Onzegbare, bestaat?

Want hadden de Veertigers het gevoel voor en 't begrip van die kwintessens der dichtkunst, die het eigenlijk-poëtische is, meer in hun kritieken aan den dag gelegd, hadden zij het, in hun beschouwingen, niet altijd in hoofdzaak over het belangwekkende van den inhoud, over het ‘diep-gedachte’ bv. willen hebben, o, het publiek dier dagen zou meer wezenlijk-letterkundig opgevoed geworden zijn, en die malle scheiding tusschen ‘vorm’ en ‘inhoud’, die feitelijk, beiden, slechts twee verschillende woorden voor, of liever twee verschillende kijken op hetzelfde, de ondeelbare eenheid van 't gedicht zijn, zou nooit plaats ge-

vonden hebben, waardoor een massa verkeerde voorstellingen en begrippen, die de '80ers eerst moesten wegvagen, nooit in de hersens der lezers post zou hebben gevat.

En dusdoende zou het peil der algemeene letterkundige beschaving, in het jaar '80, veel hooger geweest zijn: Jacques Perk en de eerste Nieuwe-Gidsers zouden dan niet, zooals nu toch wezenlijk gebeurd is, hoe men dit thans ook te verbloemen tracht, door de onwetende massa der toenmalige ouderwetsche recensenten begekt zijn geworden, en de heele ontwikkeling onzer nieuwere letterkunde hadde een veel vreedzamer en logischnormaler verloop gehad.

Neen, de kritieken van Huet en Potgieter zijn nog altijd zeer waard om gelezen te worden, maar over het eigenlijke, het intiemere van het letterkundige Weten, over die hoedanigheden der belletristische werken, waardoor deze ophouden dilettantische a-peu-près te zijn, en ze tot waarachtige kunstwerken worden, daarover zwijgen zij, want daarover hadden deze twee eminente beschouwers en kunstenaars nooit in hun letterkundig peinzen gedacht.

En toch was er in Holland reeds vóór hen iets gezegd, wat hen tenminste op den goeden weg had kunnen helpen, en waaraan zij slechts vast hadden behoeven te knoopen, daarop verder doordenkend, om tot overeenkomstige gedachten te komen met die welke de Tachtigers hebben opgesteld. Doch ter eenre hielden de Veertigers te weinig van Bilderdijk,[1)] om nauwlettend en met liefde diens kritische beschouwingen te bestudeeren, en ter andre waren diegenen onder hen, voor wie Bilderdijk het heerlijke ‘genie’ bleef, om de overeenkomst tusschen hun ideeën en de zijne, toch niet genoeg diep-wijsgeerige denkhoofden om op de door hun Meester even aangestipte literaire gedachtenwegen verder door te gaan.

Dusdoende hadden de Tachtigers, bij hun opkomst, een harden strijd te verduren, omdat zij twee of drie vraagpunten op kwamen lossen, nl. het verband tusschen kunstwerk en kunstenaar, het wezen van het Kunstwerk op zichzelf beschouwd, en het verband tusschen het Kunstwerk en zijn oorsprongen, over welke het

1) Hadde Bilderdijk, in zijn vers-werk, zich maar wat beter gehouden aan zijn eigen theorie!

publiek, zoowel als de pers, tot dusverre niets of nagenoeg niets van de ouderen had gehoord. En zij hebben hun strijd ten slotte gewonnen, al is hun kritisch werk daarmede natuurlijk niet ten einde en valt er nog een heeleboel te ontwikklen en te doen.

Wat zij vonden en uiteenzetten staat onwankelbaar vast voor nu en altijd. En daarom moet men een beetje, vriendelijk-schertsend, glimlachen, als men ziet hoe sommige socialistische schrijvers nu met heel andre grondstellingen beweren te komen, en met ophef verzekeren, dat de beginselen van '80 overwonnen zijn door hen.

Want dit zou hoogstens het geval kunnen wezen, indien zij, de socialisten, het over dezelfde kwesties, als de 'Tachtigers', hadden, maar de betreffende vraagpunten op een heel andere wijze hadden opgelost. Doch zij hebben het, in waarheid, over heel iets anders, over letterkundige problemen die naast de door ons gestelde en opgeloste liggen, en wel hoofdzakelijk over de betrekking tusschen kunstwerk en publiek, en, in verband daarmede, over een door hen verondersteld noodzakelijk propagandistisch karakter van de Kunst. Men ziet hieruit dat de twee gezichtspunten, het socialistische en het onze elkander volstrekt niet uitsluiten, noch hehoeven te bestrijden, maar integendeel heel best samen kúnnen, ja, voor de socialisten, zelfs *moeten* gaan. Het eenige aanrakingspunt toch, dat tevens het punt van verschil is, tusschen beider theorieën, bestaat *hierin*, dat, waar de socialisten het evenals de 'Tachtigers' over de *oorsprongen* van het kunstwerk hebben, zij die uitsluitend verleggen in de werklijkheid van den maatschaplijken strijd. Maar over het Wezen van het Kunstwerk in zichzelf, zoowel als over het verband tusschen de kunst en de menschelijke psyche, die haar voortbrengt, (want het onderwerp, de maatschaplijke strijd springt natuurlijk *niet* uit zichzelf in de kunst, maar moet eerst zijn heengegaan en worden weergegeven door de ziel van den kunstenaar), over dat verband laten zij na, te spreken, want daar komen zij met hun gedachten, die zich uitsluitend voor de buitenwereld interesseeren, volstrekt niet aan toe.

En het eenige karakteristieke, wat hun theorie dus blijkt te hebben, is de betreklijk-enge omvang en de eenzijdigheid der onderwerpen, die zij aan de kunst willen toegewezen zien. Want

de schoonheid der Natuur, die van het historische en mythische Verleden, zoowel als het eigene, diepst-psychische, met het verstand niet te doorgrondene, want, tenminste voor onze observeerende Rede, onbewust-levende Innerlijk van den artiest, al die altijd, door de eeuwen heen, door alle echte kunstenaars uitgegravene, maar onuitputtelijke 'Fundgruben', wenschen zij dicht te sluiten voor de kunst, om aan deze alleen te gunnen de waarneming van het daaglijksch leven in broodstrijd en ellende van het minst fortuinlijk-gezegende bevolkingsdeel.

Had ik gelijk met te spreken van eenzijdigheid? En blijkt er niet uit, dat de socialisten wezenlijk een zeer zonderlinge opvatting hebben van de Kunst, daar zij deze niet langer erkennen als een onafhanklijk, uit eigen aandrang, scheppende, alleen aan de Schoonheid en de Waarheid gehoorzamende, maar haar willen vervormen tot een opzettelijk propaganda-middel voor een, stellig, hoogst-belangrijk, maar toch doodnuchter, materieel doel, zoodat Zij, de Hooge, Vrije, in haar allerbinnenste Wezen ondoorgrondlijk-Mysterieuse op een zelfde plan komt te staan met meer of minder verdachte verkiezingsmanoeuvres, met polemische redevoeringen in volksoploopen, ja, met voedsel-uitdeelingen uit de Weerstandskas?

Neen, de socialisten zijn - laat het zoo wezen - voortreffelijke volksheilanden, maar als kunsttheoretici doen ze wel wat primitief, en lijken eenigszins, in aard, op den gemoedelijken predikant eener plattelandsgemeente, die zijn kerkgangers allerlei heilzame werkjes uit de bibliotheek der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen laat lezen, maar hen streng waarschuwt tegen wat hij bestraffend noemt: de nuttelooze, vaak onbegrijpelijke, jà, zelfs onzedelijke werken der moderne kunst.

Let wel: dit was geen aanval op het socialisme, noch op iets anders; maar alleen een verzet tegen elke principiëele onderschikking van Kunst en Kritiek aan eenig stelsel, welk dit ook zijn moge, van maatschaplijke, staatkundige of kerklijke theorieën, en wel omdat deze allen op een heel andren bodem, als de Kunst doet, wortlen, namelijk: op des levens nuchtere praktijk.

Neen, zoomin als de Kunst over Staat, Maatschappij of Kerk wenscht te heerschen, heeft een van deze drie wereldmachten bevelen uit te deelen aan Hààr, maar haar integendeel te erkennen,

als wat zij waarlijk *is:* nl. een met hen gelijk gerechtigde, die haar eigen wezen en doeleinden heeft.

En nu moet men niet zeggen, dat lezers van Dante of Milton bv. wel eens, o.a. door het voortdurende genieten der machtige scheppingen van die Meesters, langzamerhand tot het katholicisme of protestantisme kunnen zijn gekomen, en dat men dus ook die onweerspreeklijk-echte kunstenaars eigenlijk strekkingsschrijvers noemen kunnen zou. Want natuurlijk heb ik volstrekt niet beweerd, dat gedichten geen geestelijken invloed zouden mogen hebben op de lezers die vatbaar voor zulke invloeden zijn, maar alleen houd ik staande, dat zoo'n uitwerking niet door den dichter met bewusten wil mag worden beraamd. Gedichten zijn soms in staat, de algemeene gemoedsgesteldheid van den lezer te wijzigen, en in een bepaalde richting te leiden - denk maar eens aan de Psalmen en aan den heiligenden, met het onderwerp in overeenstemming zijnden indruk, dien deze zangen van tijd tot tijd op een ontvankelijke ziel te maken weten, maar dan komt dit toch geenszins doordat de oorspronklijke schrijvers dier bijbelsche gedichten die uitwerking zouden hebben bedoeld, met nuchteren, expressen wil, zooals de strekkingsschrijvers dat in hun werken doen.

Neen, die dichters waren ware dichters, en spraken hun gevoel en overtuiging uit, omdat zij daar behoefte aan hadden, zonder zelfs te kunnen vermoeden dat duizenden jaren later in protestantsche kerken hun werk, in een anderen vorm, dienen zou moeten tot versterking, in de zielen der zangers en hoorders, van een heel ander geloof, dan dat der oorspronkelijke Makers was geweest.

De Psalmen waren naïeve uitingen, maar echte strekkingsgedichten kunnen nooit naïef zijn, omdat het met eenig opzet vervaardigende bewustzijn altijd veel te veel de hand in zulke maakprodukten heeft; zooals dit laatste b.v. het geval met het grootste deel der vrome poëzie van de kerkelijke dichters van '40 is geweest. Zijn levensgevoel mag, neen *moet* de dichter uitdrukken, als zijn diepere Wezen hem spontaanlijk daartoe aandrijft, maar als dichter is het hem niet geoorloofd, zooals de tendenschrijvers doen, met meer of minder groote handigheid rijm-geheelen saam te stellen, waarin hij zijn levensbeschouwing

bewust aan de menschen opdringt, met de bedoeling, die te doen accepteeren, op dezelfde wijze, als een ander, sympatieker, want de dichtkunst niet tot vers-maak-kunst verlagend mensch in proza doet.

Ja, de echte dichter en de beroepsverzenmaker, tot welke laatste de tendensdichters zijn te rekenen, staan lijnrecht tegenover elkaêr. De eerste dicht omdat hij, en dus alleen wanneer hij *moet:* de laatste omdat hij *wil*, en deze kan dus zijn beroep, waartoe slechts handigheid en eerzucht vereischt worden, ongestoord uitoefenen, zoodra en zoo dikwijls hij niets anders weet te doen. Doch het blijkt dan al gauw, voor den kunstgevoeligen lezer, uit de kwaliteit der met koele vaardigheid gemaatzette verzen, die koud en hard aanvoelen, zooals dat b.v. met een goed deel van Bilderdijk het geval is, dat niet het genie, maar alleen de technische knapheid hier aan 't werk is geweest. Vergelijk daar eens Vondel meê, die ook bijzonder vruchtbaar was, maar die toch nooit iets schreef dan wanneer hij iets voelde, en bij wien dus, in tegenstelling tot die van Bilderdijk, ieder vers zich lezen laat met een soort van ontroering, die de eene keer wel veel sterker is dan de andere, maar toch altijd aanwezig blijft. En dus is Bilderdijk slechts te genieten in bloemlezing, maar Vondel kan, zooal niet overal genoten, dan toch hooggewaardeerd worden in zijn gansche geheel, om het subtielen toch breed-ruischende zingen zijner gebenedijde vers-muziek, die het klank-gevoelige oor in Bilderdijk meestal mist.

Bilderdijk's verzen loopen stevig en zonder aarzling, als kolonnen van soldaten op marsch, maar het fijner-genuanceerde, als organisch-trillende, warm-aanvoelende, dat het eigenlijke geheim van de suggestieve kracht eens grooten dichters uitmaakt, en waar het uit zichzelf wat eentonige schema van het iambische rhythme eerst waarlijk door te leven begint, dat valt slechts in een betrekkelijk klein gedeelte van zijn werk eenigermate te bespeuren, maar weet dan daar ook te treffen, zoodat men het nú nog voelt. Doch bij Vondel, onzen hoofddichter, den artistiek zoowel als menschelijk zooveel rijkere en warmere, daarentegen, is ieder gedicht, ja, haast elke vers-regel door het van-binnen-uit doorleefde, psychisch-gevoelde, door het als verre muziek uit de diepte zacht-gehoorde ervan, een echt-ontroerend of breed-bekorend

wonder, dat nú reeds gedurende meer dan een kwart-duizend jaren, iedren geest, die voor de poëzie niet geheel en al gesloten is, met een dankbare, eerbiedige liefde vervult. Er zijn wel dichters, die iemand, vooral als deze jong is, dieper treffen kunnen dan Vondel, maar géén toch, die, even doorloopend als deze gezegende zeventiende-eeuwer, een door niets gestoorden indruk van rustige schoonheid maakt. Zijn vers was geenszins, als dat van Bilderdijk maar al te vaak, een onverschillig-latend produkt van louter technische routine, maar stond, men kan wel zeggen, overal in verband met die diepere diepten der menschenziel, die met ons dagelijksch bewustzijn niet te benaderen psychische gewesten, waar de eenige poëzie, de wezenlijk-levende, in kiemt en langzaam uit naar boven bloeit.

En precies zoo heeft ook de tegenwoordige poëzie te doen en te wezen, op straffe van anders, als zooveel in het Verleden onzer dichtkunst, niets meer dan een kortstondig product des tijds te zijn.

Vondel dan ook, en niets méér dan Vondel, hebben de thans komende jonge poëten te lezen, evenals Jacques Perk dit in zijn tijd heeft gedaan. Maar zij hebben hem te lezen met kennis des onderscheids: ik bedoel zij hebben niet slechts naar zijn breedte te zien, want breedte, zonder iets meer, zonder iets fijners en diepers van geluid en voeling, is slechts levenlooze knapheid, en abstractie zonder ziel. Neen, zonder daarom den grooten gang, den toon van 't geheel uit het oor te verliezen, hebben zij hem te bestudeeren van regel op regel, van woord op woord, oplettend hoe iedere regel, ieder woord, iedere lettergreep een noodzakelijk, ja onmisbaar element was, om die hooge harmonie, die zuivere saamstemming van alles te verkrijgen, waarin de groote schoonheid van Neerlands hoofddichter bestaat.

De generatie van '80, die door minder-inzichtigen wel eens polemisch genoemd is, omdat zij zich niet vereenigen kon, met de thans veranderende, maar vroeger algemeen aangenomen opvatting, dat een paar minder-beteekenenden onder de Veertigers op één lijn met de groote zeventiende-eeuwers zouden staan, - het tegenwoordige geslacht, boven alle onderlinge verschillen van smaakrichting uitrijzend, staat als één man op, om de komende jongren te wijzen op de breede fijnheid, de zacht-diepe echtheid, het warm-levend en toch forsch-frisch-aanvoelende van ons oude,

zg. klassieke, en inzonderheid van het Vondel'sche vers. Stof en beelding en versvormen hebben zij natuurlijk te halen uit hun eigen geest en tijd, maar het karakter van het vroegere Hollandsche vers, het krachtige en toch lenige, het energieke en toch glijdende, het harmonisch-doorloopende, onverzwakt-gedragene, dus datgene waarin onze jongere dichters nog niet tot de hoogte der oude klassieken zijn gestegen, dat moeten en kunnen zij zich leeren eigen-maken door de aesthetische bestudeering der zegging van Vondel, ook door die van Huygens, van Hooft, ja, Cats.

Want dan zullen zij zien en dus begrijpen, hoe een vers, zij het een sonnet of een van langren adem, nooit ontstaan mag door haastige aan elkander-voeging van kleine geluidsbrokjes, maar in één vaart van rhythme geschreven worden moet, want dat het zóó slechts die eenheid van gang kan verkrijgen, waardoor het een muzikaal geheel komt te zijn. Maar tevens zullen zij te zorgen hebben, dat zij niet vervallen in de tegenovergestelde fout, nl. van technisch-korrekte, maar ijskille, want zenuwlooze aaneenschakelingen van iambische vers-volten te geven, waar elke fijnere nuance, waar alle innerlijke bezieling en dieper bewegen aan ontbreekt. Verzenschrijven is geen droog werk van konstrueerende routine, maar van waarachtigen psychischen aandrang, die zingen doet, omdat de dichter in het diepst van zijn geestelijk Wezen, alsof het vaag in hem komt opklinken uit eindloos-verre streken, de muziek hoort zingen van zijn eigen Zijn.

Ja, breed-sterk gedragen als het aanrollen van een golfstroom, maar tevens fijn-geschakeerd als een samenspel van fluiten, zóó heeft de verskunst der Nederlandsche jongren te worden en te blijven, want zóó slechts zullen zij kans krijgen, dat hun werk zijn plaats zal behouden ook in de toekomst der Nederlandsche Kunst.

Den volgenden keer hopen wij een paar dichtbundels te bespreken. Misschien dat deze beschouwingen er nieuwe gezichtspunten op openen.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Tijdschrift voor Wijsbegeerte onder Redactie van Dr. J.D. Bierens de Haan, Julius de Boer, L.H. Grondijs, Dr. Ph. Kohnstamm, Dr. W. Meijer. - Vierde Jaargang. - Amsterdam, W. Versluis. Leiden, Boekhandel en Drukkerij voorheen E.J. Brill. - 1910.

More majorum. Naar der voorouderen zede is op 8 Februari 1911 door den Rector-Magnificus der Leidsche Hoogeschool, Professor P.J. Blok eene merkwaardige rede uitgesproken bij de viering van den 336sten Verjaardag onzer oudste Universiteit. De redenaar had tot onderwerp gekozen: ‘De Leidsche Hoogeschool honderd jaren geleden.’ Genoemde Hoogleeraar heeft onder meer deugden deze ééne bij uitnemendheid, dat hij smakelijk weet te vertellen, wat er voorheen in ons Vaderland is geschied. Anders dan zijn ietwat stroeve en statige leermeester en voorganger, Professor Fruin, weet hij op onderhoudende wijze zijn gehoor te boeien, en dat is hem ditmaal goed gelukt. ‘Heden vóór honderd jaren, zegt hij, aanvaardde volgens oude, thans, helaas, op bevel des wetgevers losgelaten gewoonte, de nieuwe Rector-Magnificus, de hoogbegaafde Sebald Justinus Brugmans, hoogleeraar in de kruidkunde, in de natuurlijke historie, in de scheikunde, in de medicijnen, zijne rectorale waardigheid. Men vreesde, dat het voor de laatste maal zou zijn, dat de aloude Hoogeschool van Holland en Zeeland haren verjaardag zou vieren op de van ouds gebruikelijke wijze.’ - Voor die vrees was er alle reden, want men vroeg zich af, ‘hoe het nu voortaan zou gaan, nu sedert Juli 1810 het Koninkrijk Holland bij Frankrijk was ingelijfd?’ Dat ‘de roemrijke instelling’, zoo-

als Prof. Blok met recht *zijne* leerschool, in den dubbelen zin van het woord, heeft genoemd, zou worden opgeheven, vreesde men wel niet, ‘maar met angst en beven zag men toch de komst tegemoet van de Fransche commissarissen Cuvier en Noël, belast met een onderzoek naar de gezamenlijke onderwijs-toestanden in het nieuw geannexeerde gebied.’

‘De Leidsche Hoogeschool,’ de spreker wilde het niet verzwijgen of verbloemen, maar hij bekent het ronduit, ‘had gedeeld in het deerlijke verval der instellingen van de oude Republiek.’ Zij telde nog wel 19 Professoren, onder welke enkele mannen van naam, zij telde nog omstreeks 450 studenten uit alle deelen des lands, maar de talrijke vreemdelingen, die in de 17de en nog in de 18de eeuw, haar roem hadden verspreid tot in verre landen, waren sedert de woelingen van 1795 tot slechts zeer enkelen geslonken. De ruime privilegiën, die van de hoogeschool een staat in den Staat hadden gemaakt met eigen regeering en eigen wetten, waren sedert 1795 scherp bestreden door hen, die de conservatieve Luzac in zijn Mémoire succint’ ten behoeve van Koning Lodewijk als ‘nivelleurs’ en ‘jaloux’ brandmerkte, als de bewerkers van een ‘ébranlement illégal et irrégulier de l'Autorité.’ De professoren en studenten waren nog wel, als van ouds, vrij van persoonlijke en geldelijke militaire lasten, maar het was te denken, dat dit niet lang meer duren zou in den militairen en fiscalen staat, waarvan men thans deel uitmaakte. Van den vroegeren vrijdom van alle personeele belastingen en accijnsen hadden de studenten alleen nog die van den wijnaccijns overgehouden en de Professoren hadden zich reeds onder koning Lodewijk tevreden moeten stellen met een jaarlijksche schadeloosstelling van 3 tot 500 gulden in plaats van al hunne belastingvrijdommen. Maar was er bij den berooiden toestand der landsschatkist sedert het najaar van 1809 nu reeds tien maanden lang geen staking van betaling van traktementen voorgekomen? En had men zich ten slotte niet moeten schikken in het opgeven van alle aanspraken op het laatste kwartaal van genoemd jaar, dat ook later nooit betaald is?’

Uit echte bescheiden heeft Prof. Blok zijne mededeelingen geput, en wij vragen of de vernedering der grootsche stichting

van den Vader des Vaderlands wel erger had kunnen zijn. ‘Doch, zoo spreekt de Redenaar, er waren wetenschappelijke bezwaren tegen de oude instelling. Zij was gelijk de gansche oude Republiek, in welker prille jeugd zij was geboren, verouderd, vermolmd, versteend. Een frissche storm had gewaaid en de oude staatsinstellingen omvergeblazen; ook zij zou het leven niet kunnen houden. Hare inrichtingen waren niet voldoende meer voor de nieuwe wetenschappelijke eischen, de methoden moesten gewijzigd worden, de gansche instelling hervormd in hoofd en leden. Zoo had Bilderdijk geschreven in twee scherpe memories voor Koning Lodewijk, waarin gestreden werd tegen het misbruik van verouderde dictaten, geheel dezelfde gebleven bij dien van 24 tot 80 jaren geklommen hoogleeraar, voor wien de wetenschap sedert zijne gelukkige benoeming was blijven stilstaan; tegen het hooghartig zich opsluiten van den professor in “le cercle de son savoir”, tegen onvoldoend regeeringstoezicht, tegen onverschilligheid der professoren voor de studie hunner leerlingen, waardoor het repetitorendom bloeide, tegen al te gemakkelijke promotiën, tegen het gemis van aesthetische, vergelijkend taalkundige, voorbereidend wiskundige, algemeen juridische opleiding, tegen de volstrekt onvoldoende voorbereiding voor het professoraat’. Dat alles was veel erger dan de vernedering in het uitwendige, en daarom had ook Koning Lodewijk reeds in het jaar 1808 ‘eene commissie ingesteld tot herziening van het Hooger Onderwijs, welker denkbeelden echter eerst na het herstel der onafhankelijkheid, bij de voorbereiding van het Organiek Besluit van 1815, werkelijken invloed hebben kunnen oefenen, daar de moeilijke tijdsomstandigheden geen gelegenheid gaven ze op ruime schaal in toepassing te brengen.’

In het najaar van 1811 ontving de Hoogeschool hoog bezoek: toen kwamen, op 24 October de Keizer met zijne jonge Oostenrijksche gemalin, twee dagen na de onderteekening van het dekreet, waarbij Leiden en Groningen, als eenige Academiën, als deelen van de ‘Université de l'Empire’ behouden bleven, terwijl Utrecht tot eene ‘école secondaire’ werd verlaagd. De Keizer werd ontvangen in de vorstelijke woning van den Leidschen patriciër Marcus, het oude huis der van Leydens vlak tegenover de Academie en er was bepaald dat ‘Brugmans na een korte

toespraak als Rector den Senaat aan den Keizer zou voorstellen.' Alles ging 'in vliegende haast, want het gansche bezoek aan Leiden was in een klein uur afgeloopen, een vliegbezoek op de reis van Amsterdam naar den Haag. Toch vond de Keizer tijd om verschillende van de aan zijn informeelen toon, weinig gewone deftige Leidsche 'messieurs de l'Academie' toe te spreken, die met de leden der stadsregeering en van de rechtbanken, met de predikanten en andere geestelijken in een der zijkamers in een kring geschaard stonden. Het trok de aandacht, dat de Keizer de rechterlijke en administratieve ambtenaren nauwelijks aanziende zich bijna uitsluitend met de hoogleeraren bezighield en rake dingen zeide, zij het dan op luchtigen toon. Den theoloog Boers voegde hij onder anderen toe, naar aanleiding eener opmerking over het verbranden van Servet: 'Ah! les ecclésiastiques sont toujours les mêmes. A peine sont ils opprimés qu'ils crient à la tolérance; mais à peine sont-ils délivrés qu'ils oppriment à leur tour!... Quant à ma religion, elle est bien simple: aimez Dieu, aimez votre prochain et soyez obéissant au Prince. Quant aux Mystères, cela se développera bien dans un autre monde. Enfin, messieurs voyez: Calvinistes, Catholiques, Lutériens, Anabaptistes, ça m'est tout égal, pourvu que vous m'obéissiez dans ce monde-ci?' Is het onbehoorlijk bij die woorden er aan te herinneren dat de man die daar sprak, met overtreding van goddelijke en menschelijke wetten zijn eerste huwelijk had ontbonden, omdat het kinderloos bleef, en nu met de dochter van het Oostenrijksche Huis aan zijne zijde zich vertoonde aan een deel van zijne Leidsche onderdanen? - 'Aan Kemper vroeg hij: 'qu'enseignez-vous?' Deze antwoordde: 'Le droit de la nature et des gens selon le système de Grotius'. 'Ah, c'est bien ça', antwoordde de Keizer spottend, 'mais, monsieur le professeur, ne pensez-vous pas que le droit du canon va bien plus vite encore?' waarop de slagvaardige Kemper hoofsch zeide: 'Ah, certainement Sire, mais nous espérons que sous les auspices de votre Majesté ces deux droits se rencontreront bientôt? Toen Brugmans bij de voorstelling van zijn medischen ambtgenoot Oosterdijk na diens antwoord dat hij "Boerhavien" was, ongevraagd inviel met de wijsneuzige opmerking: Sire! Nous autres, nous connaissons tous ces systèmes mais nous n'en suivons aucun, nous chosissons toujours

le meilleur', diende Napoleon hem ondeugend als volgt: 'Ah! qu'est ce que la médecine? Ce n'est pas un art, c'est une histoire! Je suis malade. Je demande à mon voisin: qu'est ce que vous avez fait dans la même maladie? Il me le dit. Je fais le même: voilà tout.' Bij de voorstelling van den physicus-astronoom Speyert van der Eyk vroeg de Keizer naar het vrij bouwvallige Observatorium boven op de Akademie, dat hij uit het venster kon zien, en merkte op, dat hij wel twee theologen wilde missen voor één astronoom. Aanstonds viel Brugmans weer in maar kreeg van den Keizer te hooren: 'Mais, monsieur, il me semble que vous êtes professeur en tout'. Na nog wat gelachen te hebben met de theologia naturalis en de metaphysica van den deftigen van de Wijnpersse, sprak hij met Siegenbeek over diens vertaling van de Ilias'...

Is de Lezer der *Kroniek* ontevreden op mij, dat ik de voorgaande aanhaling onder zijn oog breng? Napoleon lachte met de Theologia Naturalis, dat is: de Wijsbegeerte van den Godsdienst, zoo als men *thans* zegt, en met de Metaphysica, met de Bovennatuurkunde, zoo als men *vroeger* zeide, en die volgens het geloof en de leer van Bolland niet bestaat, waarom hij dan ook in plaats van het voorgeschreven college over Metaphysica een college geeft over de Geschiedenis der Wijsbegeerte. Zoo wij met Prof. Blok een eeuw teruggaan in onze gedachte, is er, wat de beoefening van de Wijsbegeerte in Nederland betreft, eer reden tot schreien dan tot lachen. Zoo wij rondom ons zien, vindt zeker ieder daarentegen alle reden om met blijden glimlach te spreken over den hedendaagschen ijver, die zich ten onzent openbaart om met ernst zich te wijden aan wijsgeerige denkoefeningen. Het Tijdschrift, aan het hoofd dezer K r o n i e k genoemd, geeft mij in de eerste plaats aanleiding om den Lezer mede te deelen, dat nu ruim een eeuw geleden een eigenlijk gezegd W i j s g e e r i g T i j d s c h r i f t na een kortstondig leven ophield te bestaan. Terwijl men in ons Vaderland in de tweede helft der zeventiende eeuw en in een goed deel der achttiende niet afkeerig was van en niet onverschillig was voor wijsgeerige studiën, duurde het eenigen tijd eer een weinig belangstelling in de Wijsbegeerte van Kant bij ons zich openbaarde. 'Wilt gij weten, zegt Ds. Sepp in zijn 'Proeve eener pragmatische Geschiedenis der Theologie hier te lande sedert

het laatst der vorige (18de) eeuw tot op onzen tijd (het midden der 19de eeuw)', hoe in de jaren van 1787 tot 1815 de naam van Immanuel Kant hier te lande bekend was? Luistert dan naar deze, mij medegedeelde historische bijdrage. In het laatste jaar der vorige eeuw (1800) vestigde zich te L. de kundige medicus S. Weldra huwde hij eene beschaafde vrouw, die, door eene vriendin van aanzienlijken huize bezocht, antwoorden moest op de vraag: wie toch door het miniatuur-portretje, dat in de huiskamer onder den spiegel hing, voorgesteld werd?

''t Was het portret van haars echtgenoots geliefden leermeester Kant. "Wat, riep de vriendin uit, Kant, Kant! O bid toch uwen man, dat hij van dien leermeester hier nooit meer spreke en houd toch dat portret verborgen. 't Zou de reputatie uws mans in deze stad veel kwaad doen." Zoo sprak de dame en zoo spraken de meesten, niet omdat zij Kant kenden, maar omdat zij hem niet kenden. Dit bewoog Paulus van Hemert in 1796 om een aan vang te maken met de uitgave zijner *beginselen der Kantiaansche wijsbegeerte*, gevolgd in 1798 door eene *proeve over het bestaan van beginselen eener belangelooze goedwilligheid in het menschelijk hart....* In 1799 had van Hemert met de uitgave van het *Magazijn voor de critische wijsbegeerte* een begin gemaakt, welke, nadat 6 deelen verschenen waren, in 1803 gestaakt werd.'

Hoe ging het verder met de Wijsbegeerte onder ons en wie gaf den toon aan? Ds. Sepp moge antwoord geven. 'Ik bespreek alleen de rechtstreeksche en dadelijke betrekking, die de wijsbegeerte had op de theologie.' - Wij mogen hierbij niet vergeten dat alle theologen min of meer studie maken van D o g m a t i e k , dat is: *Leerstellige Godgeleerdheid*, onder den invloed van de Wijsbegeerte tot een vak van wetenschap gemaakt. - 'In het tijdvak van 1787-1815 hebben wij dan slechts op één man te wijzen, op den hoogleeraar Philip Willem van Heusde, die van 1804-1849 de oude letteren te Utrecht onderwees. Hij werd door eene tallooze schaar van dankbare leerlingen met den bijnaam begroet, dien het buitenland hem gaf, dien van *praeceptor Hollandiae....* 'Boven zijne boeken, zoo getuigt een dankbare leerling, Prof. Hofstede de Groot (de vader der Groninger School), stond zijne wijze van collegie houden en zijn

omgang met de studenten.' Die man ijverde voor 'Platonisch spreken en denken.' Maar zeer juist is, wat Sepp zegt, 'dat op hem zelven in de eerste plaats van toepassing is, hetgeen hij van zijn eigen natie zeide,' en dat willen wij onverkort mededeelen, daar die beschrijving ook nog heden in velerlei opzicht op Nederland toepasselijk is, en daar zij eene verklaring inhoudt van den afkeer, dien velen ten onzent hebben van de M e t a p h y s i c a . 'Het kenmerk van onze philosophie, zegt op gemoedelijken toon de *praeceptor Hollandiae*, zoowel als van onzen wijsgeerigen aanleg, is, dunkt mij, eenvoudigheid, maar met verstand en met godsdienstzin gepaard. Men philosophere zooveel men wil, zijn wij gewoon te zeggen, maar men doe het toch nooit ten koste van onze *bon sens*, ons eenvoudig menschenverstand. Wij weten wel, dat gezond verstand te bezitten nog niet genoegzaam is om wijsgeer te zijn. Ook zoeken onze wijsgeeren diep in het wezen van 's menschen ziel en van de natuur in te dringen. Maar des te nauwkeuriger onderscheiden wij - hier gelieve de Lezer wel op te letten - van wijsbegeerte al die magtspreuken, al die paradoxen, die men in de werken der Duitsche metaphysici vindt. Wij willen ook geene philosophie op zich zelve, als de speculative is, gelijk zij, door deze ware benaming van zelf aanduidt. - Wij willen bij het philosopheren eenvoudigheid, goed gezond verstand, en daarbij ook voornamelijk goede beginselen, die vooral niet met die onzer Godsdienstleer strijden.' - Te Leiden verklaarde J. Nieuwenhuis, die van het jaar 1822 tot 1843 aldaar Hoogleeraar was in de theoretische wijsbegeerte, rondweg: 'Van Heusde, hoe onschatbaar groot - men was in dien tijd gewoon elkander in de hoogte te steken - in de letterkunde en geschiedenis, stond niet op de hoogte der wijsbegeerte van de negentiende eeuw' en Roorda, die te Amsterdam jaren lang onderwijs gaf in de Wijsbegeerte, zegt: 'Met dit oordeel stemmen al hare werkelijke beoefenaars hier te lande gaarne in.' Verandering kwam er later, te Utrecht door Opzoomer, en te Leiden door Scholten want deze theoloog was een denker, en zijn werk over *de Leer der Hervormde Kerk* is een van de merkwaardigste voortbrengselen der vorige eeuw. Verandering kwam er ook buiten de Academiesteden, en wel voornamelijk sinds Darwin zijne leer

predikte, die van grooten invloed was op het wijsgeerig denken in de gansche beschaafde wereld en in zekere mate, want *wij* gaan langzaam vooruit, mede in Nederland.

Het Tijdschrift, waarvan wij een Jaargang aankondigen en bespreken, heeft blijkens den titel buiten de Redactie twee dozijn medewerkers, wier namen worden opgegeven, en die over het geheel genomen een goeden klank hebben. In den vierden jaargang gaf de Spinozist Dr. W. Meijer, lid van de Redactie, onder den titel: *Pro Domo* een pleidooi voor het Realisme, dat is volgens Dr. M. het Spinozisme, dat is volgens hem *de Waarheid.* Het stuk is negentien bladzijden groot en tot kenschetsing van 's mans denk- en schrijftrant breng ik de laatste, niet geheel bedrukte bladzijde (494) onder de oogen van den aandachtigen en nadenkenden Lezer. ‘Uit Heymans princiep, dat al wat is een oorzaak moet hebben, volgt: 1°. dat wat nu is, altijd geweest is d.i. de Substantieleer van Spinoza, nader omschreven in de wetten van Lavoisier en Robert Mayer; 2°. dat alle verandering een oorzaak moet hebben, het fundament der natuurwetenschap. Voegen we hier nu nog bij, wat Prof. Heymans vooraf laat gaan, dat we al onze oordeelen tot de eenvoudigste vormen kunnen terugbrengen (de syllogistische namelijk) en kunnen aantoonen dat deze alle op hun beurt berusten op de wet der tegenstrijdigheid, en van het uitgesloten derde, dan hebben we hierin een tweeden grondslag voor ons realisme waarop niets is af te dingen, en die dus onweersprekelijk, dwingend en algemeen geldig is.

‘En gaan wij hiermede accoord, dan staan wij op den bodem der werkelijkheid, om welker kennis het ons te doen was, en bezitten wij in beide grondwetten een weg tot het inzicht in het eeuwige en ware waarnaar wij allen haken te midden van den steeds wisselenden stroom van indrukken en meeningen waarin wij verkeeren, iets dat ons leidt tot het geloof in het Bestendige, dat den grondslag uitmaakt van alle wijsbegeerte.’ Tot zoo ver Dr. Meyer.

Onder den titel: ‘Het stelsel van Bierens de Haan’, geeft de heer Pen een scherpe critiek, ‘eene danige afstraffing’, zoo als ik het stuk noemde in de *Kroniek* van November 1910, naar aanleiding van diens ‘Weg tot het Inzicht’. De Redactie voegde

aan het artikel (321-347) deze Aanteekening toe: ‘In de volgende aflevering van het Tijdschrijft voor Wijsbegeerte zal dit artikel door Dr. B. de H. beantwoord worden.’ Dat is geschied en de aangevallene weert zich (422-444) in een artikel met het opschrift: ‘Polemische Schriftuur van den heer K.J. Pen. Een beoordeeling door Dr. J.D.B. de Haan.’ Van dien strijd wil ik alleen nog verhalen, dat hij de uittreding of uitwerping van Pen uit de Redactie heeft ten gevolge gehad. *Rumor in casa* mag men zeggen: Drukte in de wijsgeerige hut. Op het artikel van B. de Haan volgt een ernstig stuk van een medewerker, Dr. B.J.H. Ovink, over ‘Godsdienst en zedelijkheid’, zijnde eene bespreking van Hermann Cohen's boeken: 1. Ethik des reinen Willens. System der Philosophie, 2ter Teil, 1904, en 2. Religion und Sittlichkeit, 1907. De kundige schrijver van het belangrijk artikel (447-475) vangt aldus aan: ‘Het schijnt ondenkbaar, dat er tegen de inhouden - ik heb bezwaar tegen dit meervoud - van het christelijk geloof ernstiger en grondiger bezwaren kunnen worden ingebracht, dan in beide bovengenoemde werken is geschied. Immers deze bezwaren worden uitgesproken in naam van een religieuze in hoofdtrekken als streng wetenschappelijk te erkennen ethiek; door een man, die staat op den stevigen bodem van het kenkritisch Idealisme en die naast een helder inzicht in het eigenaardige wezen van ons menschelijk kennen een open oog toont te hebben voor alle gevaren en verkeerdheden eener naturalistische en pantheïsthische metaphysica.’ Met warme woorden prijst Dr. O. en hij zegt: ‘Wie hem grondig bestudeert, wordt rijk beloond. Vooral bewonderenswaardig is zijn overal zich openbarende allesbehalve dilettantische bekendheid met de meest uiteenloopende wetenschappen en zijn fijn en diep historisch begrip, waardoor hij telkens een verrassend licht doet opgaan over de eenheid en de verscheidenheid in de worstelingen van het menschelijk denken van alle eeuwen.’ Cohen is een Kantiaan, die de Leer van den Meester verdedigt en verduidelijkt. Dr. O. geeft een helder overzicht van Cohen's beschouwingen en spreekt zijn eigen oordeel over den voortreffelijken wijsgeer in ondubbelzinnige bewoordingen uit. Ten slotte hooren wij van hem deze roerende bekentenis. ‘Wij menschen willen niet het tijdelijke,

maar het eeuwige. En niet het tijdelijk-eeuwige, maar het eeuwig-eeuwige. De door het denken bereikbare principes van onze hoogste bewustheden hangen af van iets, waarvan geen menschelijk weten meer mogelijk is, en dat zich toch in die bewustheden geweldig doet gevoelen. Men moge dat bovenmenschelijke, bovenwereldlijke in ons begripssysteem niet kunnen invoegen, het bestaat toch, bepaalt en beheerscht ons, maakt ons onrustig en ongelukkig, totdat wij in bewuste gemeenschap daarmede leven. 'Fecisti nos ad Te, Domine, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in Te.' (Dat is: '*Gij hebt ons gemaakt tot U*, *o Heer*, *en onrustig is ons hart*, *totdat het ruste in U.*' Ontleend aan de C o n f e s s i o n e s van Augustinus, Boek I, Hoofdstuk I.)

'Bij het brood der theoretische en ethische kennis alleen kan de mensch niet leven. Alleen de religie kan ons zekerheid geven, dat onze geheele menschelijke werkelijkheid geen wezenlooze fantasmagorie is. Wie de eigenaardige zelfstandigheid dezer geweldige geestelijke macht niet erkent, komt bewust of onbewust weer terug tot de stelling van Protagoras, dat de mensch de maat is van alle dingen.'

Dit slotwoord is de uitspraak van een godsdienstig man, die even te voren (470) had gezegd: 'Eerst doordat wij in God aan een echte persoonlijkheid gelooven, kunnen wij ons in ernst een persoonlijkheid noemen en als zoodanig van de wereld onafhankelijk weten', en daarna (470 en 471): 'Voor datgene, wat zoo in het persoonlijkheidsleven van een bovenwereldlijke werkelijkheid ervaren wordt, is de naam "openbaring" onontbeerlijk. .... Dat de persoonlijkheid en het persoonlijk leven van Jezus voor deze openbaring een geheel eenige beteekenis heeft en daarin een geheel eenige plaats inneemt, is uit geen andere kennis af te leiden. Hoe de door twijfel aan de realiteit van het goede gekwelde en door schuld gebogen ziel door de aanraking met deze bepaalde persoonlijkheid en het zien op diens leven, de overtuiging eener schuldvergeving en Godsgemeenschap verkrijgt, is het mysterie van het geloofsleven. Hier kan het wetenschappelijk bewustzijn, de kennis van het algemeen geldige, noch iets bewijzen, noch iets weerleggen. Leven en kracht kunnen niet weerlegd worden. De ervaring leert juist een ver-

rijking en krachtsvermeerdering van het ethische bewustzijn door het geloof.' Hier spreekt een godsdienstig man, die zijn christelijk geloof belijdt, en die daarmede staat tegenover Cohen, den wijsgeerigen Jood, die 'het bewustzijn eener vroeger ongekende, op de ervaring van zondevergeving en verlossing gegronde Godsgemeenschap en der onontbeerlijkheid van Christus' persoonlijk leven voor die ervaring - voor een wetenschappelijk onhoudbaar beweren, voor een soort zelfbedrog (heeft) verklaard (460)'.

Een andere toon klinkt ons toe uit het artikel (269-282 en 393-403). 'Hegel, en verder', reeds door mij genoemd in de K r o n i e k van November 1910. Een bijzondere reden was er dat ik den arbeid van den Zutphenschen Predikant, Dr. H.W.Ph. van den Bergh van Eijsinga, den Hegeliaanschen theoloog, met belangstelling in handen nam. Als sommige ouders ben ik naamziek en daarbij, in zekere mate Darwinist zijnde, geloof ik aan de overerfelijkheid van geestelijke eigenschappen. Straks heb ik den Leidschen Hoogleeraar Nieuwenhuis genoemd en in zijn kleinzoon, den bekenden anarchist zie ik iets van de Wijsbegeerte des Grootvaders herleven. Zoo gaat het mij bij van den Bergh, wiens grootvader van moederszijde ik nooit heb ontmoet, maar met wien ik in den geest, bij mijne Indische taalstudiën jarenlang heb omgegaan. Die man had geene classieke opleiding gehad, maar hij had een buitengewonen aanleg en een niet alledaagsche werkkracht, gepaard met een levendige, ietwat wijsgeerige verbeeldingskracht. Die laatste eigenschap, veredeld door rijke studie en versterkt door ernstig nadenken, zie ik in zijn kleinzoon, wiens artikel naar mijne overtuiging, het beste deel van den jaargang 1910 uitmaakt. 'De herleving, zoo vangt het aan, der Hegelsche Wijsbegeerte, is voor ons vaderland een belangrijke gebeurtenis en we kunnen de beteekenis ervan eerst goèd zien nu we na een twaalftal jaren berekenen wat zij ons heeft gebracht. De stichting van allerlei vereenigingen, die van vernieuwde liefde voor philosophische studie getuigen, de oprichting van een tijdschrift; in verschillende tijdschriften de openbaarmaking van stukken die meer of minder met den Hegelschen geest zijn gedoopt; wat nog belangrijker

is: voor het bewustzijn van velen het materialisme overwonnen, de wetenschap die hare eigenlijke taak verwaarloost en in empirie wil opgaan, als eenzijdig-gebrandmerkt, op haar best, van voorloopige waardij geacht. We kunnen zeggen dat ook in dit opzicht een nieuwe eeuw is ingeluid en het is de blijvende verdienste van den hoogleeraar Bolland dat hij Hegel aan de orde stelde en zijn krachtige persoonlijkheid gewijd heeft aan diens propaganda. Want was men vóór hem wijsgeerig vastgeloopen in het Kantianisme, het Positivisme, het Agnosticisme, dit beduidde een miskenning van den zin en roem der wijsbegeerte, die dan ook geen anderen uitweg wist dan op te gaan in zielkunde, historie en kritiek der kennis, terwijl slechts hier en daar een zwakke stem gehoord werd ten gunste van een Schopenhauer of von Hartmann, zonder dat ze antwoord kreeg van een geslacht, dat zich vervreemd had van eigenlijke philosophie d.i. van metaphysica.' - In helderen stijl draagt Dr. van Eijsinga zijne beschouwingen en redeneeringen voor, en hij betoogt dat 'Hegel is verouderd' en dat 'een herziening van het Hegelianisme meer dan noodig is (273)'. In zijn opstel 'wil (de Schrijver) trachten aan te wijzen in welke richting dit geschieden moet.' Als een kalme stroom laat Dr. van E. zijn gedachtengang voor onze oogen voortloopen, terwijl hij de belangrijkste vragen, die de wijsgeer zich zelven doet, ter sprake brengt. Ook de lezer, die niet instemt met hetgeen hem wordt voorgedragen, zal moeten toestemmen dat het brein, waaruit de voorgedragen stellingen en meeningen zijn gesproten, behoort aan een man, die gewoon is te denken, in den hoogeren zin des woords, en die bij machte is om de taal op heldere wijze te maken tot voertuig van zijne bespiegelingen. Vooral wat hij zegt over *de kunst* (399) en over *de religie* (400) is van treffende juistheid. Schoon is zijn woord (401): 'De menschen der komende geslachten zullen niet enkel gaan in waarheid, zij zullen ook wandelen in devotie.' Ten slotte (402) verklaart hij:

'Ik heb deze dingen geschreven, omdat ik geloof in de waardij van de Hegelsche methode, en omdat ik ook geloof in de beteekenis der moderne wetenschap..... De opmerkzame, deskundige lezer ziet zelf, waarin mijne opvatting van de Hegelsche verschilt. Hoofdzaak was mij echter: het besef te wekken, dat

een philosophie, die zich aan Hegel (en aan Spencer) vastknoopt niet zoo conservatief behoeft te zijn als zij onder de macht van het Leidsche collegium logicum is geworden. Integendeel, in den geest dezer wijsbegeerte ligt een ferment voor de toekomst, en de optredende cultuur welke wij verwachten en medemaken, vindt in een dus gelouterd denken, meer dan in eenzijdig Marxisme, den vorm van bewustheid, die(n) hij voor alles noodig heeft'.

'Rome n'est plus à Rome, elle est toute en ces lieux', zeide een Fransch dichter, en wij gevoelen lust en behoefte om van de 'Hegelarij' te zeggen, dat 'zij niet meer is in Duitschland, maar geheel en al in Nederland, te Leiden in de bekende collegezaal, te Amsterdam in het studeervertrek van Ester Vas Nunes en mede in de pastorie van Oss, waar de Echtgenoot van Dr. G.A. van den Bergh van Eijsinga, eene geborene Elias, haar artikel voor het Tijdschrift opstelde, dat zij onder dezen titel: 'Georg Lasson als wijsgeer en theoloog' het licht deed zien. Er waait in den aangekondigden Jaargang een Hegeliaansche wind, en vooral Dr. Elias, om haar kortheidshalve zoo te noemen, is een trouwe Bollandiste en een overtuigde Hegeliane. Zij handelt (87-115 en 191-213) over een Duitsch predikant. 'Georg Lasson, zoo vangt zij haar opstel aan, is de zoon van den Berlijnschen hoogleeraar in de philosophie Adolf Lasson, den laatsten Hegelaar, die de philosophie op een Duitschen katheder doceert, (wiens) voornaamste werken zijn: *Meister Eckhart; Rechtsphilosophie; das Gedächtnis; der Leib.* 'School' heeft hij niet gemaakt, maar in zijnen zoon heeft hij een leerling gevormd, die meer beteekent dan het grootste aantal volgelingen. Georg Lasson, thans Evangelisch predikant aan St. Bartholomaeus te Berlijn, is van huis uit theoloog. Behalve het bewerken van een paar Hegel-uitgaven ligt zijne werkzaamheid op het gebied der theoretische en stichtelijke theologie. Maar ook deze wordt beheerscht en gericht door Hegelische denkwijze. Door Hegel is Lasson zich zuiver bewust geworden van de kerngedachte der Duitsche cultuur, die in de literatuur der Duitsche klassieken en in de idealistische wijsbegeerte van Kant tot Hegel tot hare schoonste ontplooiïng is gekomen. Tegen de toenemende ver-

vreemding van het Duitsche geestesleven van zijnen voedingsbodem en tegen de hieruit voortvloeiende ontreddering der geesten en gemoederen is Lasson's arbeid een krachtig en zelfbewust protest.

'Achtereenvolgens zullen we zijne werken bespreken op het gebied der philosophie (zijne uitgaven van Hegels *Encyclopädie*, *Phänomenologie des Geistes* en van eene bloemlezing uit Hegels werken, voorts zijne beschouwingen over Hegel en de inleidingen op die werken), op het gebied der theologie (de verhouding van godsdienst en wijsbegeerte, eene streng wetenschappelijke inleiding tot de dogmatiek en zijne stichtelijke geschriften) en ten slotte zijne kritische beschouwingen over de moderne kunst'.

In een kort bestek van even vijftig bladzijden teekent ons de schrijfster met warme belangstelling en met oprechte liefde den geestesarbeid van Lasson. Zij begint 'met de uitgave van Hegels *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*' en zegt, dat 'een kritisch gezuiverde text daarvan geen overbodige weelde is, waar èn de derde uitgave der *Encyclopädie*, de laatste die Hegel zelf in 1830 heeft bezorgd, èn de uitgave in Hegels verzamelde werken, met toevoegsels uit dictaten verrijkt, niet alleen wemelen van drukfouten, maar ook op vele plaatsen geen zin geven (88).' Nu wordt verhaald wat Lasson voor dat werk heeft gedaan, en als een opmerkelijk iets wordt medegedeeld, dat, buiten de zinstorende fouten in Hegels werken, de grootste moeilijkheden steeds zijn te wijten aan Hegels gedrongen stijl', - ja, een Plato was hij niet - 'soms ook aan zijn worstelen met de taal om zijn zuivere denkingen te zeggen, vooral waar hij in wijsgeerige termen dialektisch verband wil ontwikkelen, dat hem zelf nog niet recht (lees liever: helder) voor den geest staat, dikwijls ook weer door het gemis van het juiste woord (89 en 90).' Acht bladzijden worden gewijd aan de duisterheden in Hegels text, en uitvoerig wordt gesproken over een komma van Hegel waardoor Lasson is in de war gebracht. 'Terecht, zegt Dr. Elias, heeft Lasson beseft, dat het aanbieden van zuivere texten van Hegels hoofdwerken eene onvoldoende tegemoetkoming is voor eene ontwakende belangstelling in Hegel. Doordat de moderne Duitsche gedachtenwereld evenals de Hollandsche bezig is zich in tal van eenzijdigheden te verloopen en het centrale punt, de totaliteit en den

samenhang van beschaving uit het oog heeft verloren, is eene inleiding tot Hegels gedachtenwereld onmisbaar. Dit nu heeft Lasson gegeven in zijne beide inleidingen op de *Encyclopädie* en op de *Phänomenologie* en in eene populaire uitgave met inleiding eener bloemlezing uit Hegel (98)'. Over Hegels ontwikkelingsgang geeft het artikel een tweetal bladzijden (100 en 101), en vervolgens belangrijke aanhalingen uit de beide genoemde en beroemde werken. Alle aandacht verdient dit zeggen van Dr. E., dat 'Lasson het opgaan van metaphysica en logica niet kan goedkeuren: (dat hij) scheiding wil om ruimte te maken voor de werkzaamheid van zijn levend, absoluut subject (108 en 109).' Hierbij voegt de schrijfster hare critiek, en zij verklaart, dat Lasson, wat hij zegt, 'heeft neergeschreven, zonder (het) waar te maken, laat staan eene poging tot verbetering te doen; doel en omvang (zijner) inleidingen lieten dit niet toe. Weerlegd (zoo roept Dr. E. triumfeerend uit) is Hegel dus allerminst en zij verwijst naar uitspraken van Hegel zelf (109). Spaart zij verder hare critiek op Lasson niet, zij erkent toch, dat 'het uitvoerig behandelen van Lassons tekortkomingen den indruk van zijne zeldzame verdiensten niet kan verduisteren (115).'

Met ingenomenheid spreekt het artikel over 'de wetenschappelijke werkzaamheden van Lasson' buiten de philosophie. 'De geest der waarheid, hem in de wijsbegeerte van Hegel op wetenschappelijke wijze geopenbaard, heeft zijn theologischen en aesthetischen arbeid bezield. Met zijne geschriften *Zur Theorie des christlichen Dogmas* en over *Die Moderne Richtung und die Kunst* staat hij aan de spits der Duitsche cultuur (191)'. Het loflied is hoog gestemd, maar de beschouwing van Dr. Elias is de mijne niet. Redeneerende in den geest van Lasson zegt zij: 'De Godsdienst is de substantie der beschaving: de religie verbindt de gemoederen, zij is de grond van zede, maatschappij en staat, van kunst en wetenschap. Wat de godsdienst als onmiddelijkheid geeft dat is in de wijsbegeerte doordacht (193)'. Waar blijft er bij zulk eene leer of beschouwing plaats voor *het geloof* in God en voor *het denken* over God? Later hooren wij de schrijfster zeggen: 'Lasson wil den Godsdienst verwijzen naar het gebied van het Sittliche Leben', het is volgens hem eene uiting der *praktische Vernunft* (197)'. Vol lof is Dr. Elias over de wetenschappelijke

waarde van de inleiding '*Zur Theorie des christlichen Dogmas*', want met dit kernachtig betoog heeft hij de godsdienstphilosophie wezenlijk vooruitgebracht (201)'. 'Op deze inleiding tot de dogmatiek heeft Lasson geen dogmatiek laten volgen (207).' 'Het blijkt, dat Lasson de evangeliën als zinrijke mythen beschouwt, maar dan ook zoo rijk aan echt Christelijken zin, dat zij onmisbaar zijn in de Christelijke literatuur (208)'. Pijnlijk doet het aan in den laatsten volzin van de studie te lezen: 'In zijnen strijd voor de nationale geestescultuur staat Lasson vrijwel eenzaam, daar zijne critiek velen afstoot en slechts weinigen de wijsgeerig-theologische beginselen verstaan, waarin zijne werken geworteld zijn.'

Over het geheel genomen mag de jaargang 1910 van het 'Tijdschrift voor Wijsbegeerte', waarvan enkele der voornaamste bijdragen werden besproken, met eere worden genoemd.

DEN HAAG, 17 Februari 1911.

Staatkundige kroniek.

27 Maart 1911.

Er is weder eens een maand voorbij, waarin onze volksvertegenwoordiging iets heeft kunnen afdoen: de zedelijkheidswetten, successiebelasting, landbouwonderwijs, herziening van de arbeidswet.

Over de zedelijkheidswetten is het meest te doen geweest. Het onderwerp leent zich licht tot spot: of men door wetten de menschen wil brengen tot een zedelijk leven; of de ‘mannen van rechts’ zich inzonderheid bevoegd rekenen om den zedenmeester te spelen; of zij willen doorgaan voor wezens van een hoogst zedelijke orde enzoovoort.

Wanneer echter deze spot gedaan is, rijzen andere vragen. Vooreerst of niet met behulp van de wet de verschrikkelijke aanslag te keeren zou zijn, door de beoefenaars der sodomie op kinderen gepleegd zonder oordeel des onderscheids.

Een man van de praktijk, de knappe doortastende Minister van Justitie, heeft in het Openbaar Ministerie zich de handen verlamd gevoeld door het tekort van wettelijke voorschriften. Hij vraagt aanvulling. Moet men nu antwoorden: wij laten de wet zooals ze is, want de rechterzijde kweekt schijnheiligheid aan?

Boek- en plaatverkoopers trachten geld te slaan uit het tentoonstellen van gemeene boeken en prentjes; van dien aard wordt de meest schaamtelooze propaganda gemaakt. De minister vraagt een wettelijk voorschrift om hiertegen den strijd te kunnen aanbinden. Zal men hem antwoorden: ik ben bang, dat onze kunstenaars vleugellam zullen worden gemaakt, omdat hun goddelijke ingevingen als de zinnen prikkelend zullen worden verbeurdverklaard en de verkooper zal moeten zuchten in de gevangenis?

Door het wedden bij de harddraverijen en rennen wordt door kleine burgertjes al hun hebben en houden verspeeld. Wie in

Den Haag bekend is, weet, welk slag van menschen er naar Clingendaal en Woestduin trekken om te spelen: moet nu maar zonder bedenken worden ontkend, dat het plicht is van den wetgever, om aan dit openbare en voor velen noodlottige spel een einde te maken?

Dat de wetgever voorzichtig zijn moet, om met zijn bepalingen niet te ver te gaan, staat vast. En ditmaal gingen eenige bepalingen werkelijk te ver. De strafbepaling, waardoor de neo-malthusiaansche propaganda wordt getroffen, is te ruim geformuleerd; het verleidingsartikel, bij amendement in het ontwerp opgenomen, kan min gewenschte gevolgen hebben; maar het geheele werk geeft geen grond om het met enkele machtspreuken ter zijde te schuiven. En aanleiding om deze wet als politieken stormram te gebruiken tegen de rechterzijde is er in het geheel niet. Men behoeft toch ter linkerzijde zijn stem niet te laten bepalen door volijverige politici van rechts, die de zedelijkheidswetten als een nooit gezien wetgevend meesterstuk ophemelen, dat alleen door de christelijke coalitie kon worden geschapen! Daarmede werkt men hun aanmatigende propaganda in de hand.

Als het Kabinet-Heemskerk bij zijn aftreden niet op een mooie productie zal kunnen wijzen, zal het niet daaraan liggen, dat er geen bekwame mannen in zaten. Het is een lust, dezen Minister van Justitie zijn voorstellen te hooren verdedigen. Bij het ‘gemeen overleg’ van zóó'n minister vooral met de Kamer komt uit, dat de samenhang onder de coalitiemeerderheid heel wat zwakker is dan vroeger. Een amendement tot wegneming van de uitgezonderde vrijheid van den totalisator ging uit van den katholieken vriend Van Vuuren, die deze actie tegen zijn ministerieelen geloofsgenoot gerust aan de anti-revolutionaire coalitiemannen had kunnen overlaten.

In dit opzicht kwam de Minister van Financiën er beter af. Tegen hem hadden de vrienden blijkbaar niet durven opstormen. Toch lag ook hier de aanleiding voor de hand.

De roomsch-katholieke staatspartij is zonder program. Hoe zou zij ook zoo iets kunnen opstellen? Program is het gebod en het belang van de Kerk. Er moet de grootste ruimte zijn voor alle denkbare opportunisme.

Maar de katholieke Kamerclub heeft eens een verlanglijst

opgesteld; om toch iets te hebben. Eilacy - het is reeds na een tiental jaren ‘uit den tijd’ geweest. Een onaangenaam program! Beperking van militaire uitgaven o.m., en.... afschaffing van de successiebelasting in de rechte lijn. En nu kwam de katholieke Minister van Financiën, oud-lid van diezelfde Kamerclub, met een voorstel om in die af te schaffen belasting nog eens progressie te brengen! Edoch - de goed-katholieke leden zwegen. Alleen een enkel agrarisch hart drong tot spreken. Het program der Kamerleden was immers ‘uit den tijd’!

De oppositie werd ditmaal hoofdzakelijk overgelaten aan de protestantsche coalitiehelft. En de heeren Van Dedem, Van Idsinga en Van Asch van Wijck protesteerden met luider stemme. Zoo kras de heer Van Idsinga, dat de Minister verontwaardigd bleek. Hij voelde zich beleedigd door de beschuldiging, als zou een minister van rechts hier in de school gaan bij links.

De afgevaardigde van Bodegraven had wel een toontje lager kunnen zingen, want de beschouwing, die na hem door zijn clubvoorzitter Lohman werd ten beste gegeven, was nog heel wat verschrikkelijker: dan al wat de minister had voorgesteld:

‘Maar in mijn oog is het kapitaal alleen iets in verband met den bezitter van het kapitaal. Wanneer iemand sterft, zou, indien er geen familie is, m.i. het geheele kapitaal behooren aan den Staat, aan de gemeenschap, want de man die het geld nalaat is dood, heeft geen wil meer, en waarom moet de Staat eerbiedigen den wil van een doode?....

Welnu, ik beweer, dat als iemand is gestorven, dan de Staat heeft te beoordeelen: wat moet ik nu met dat geld doen. Want ook de eerbied voor den eigendom berust eigenlijk hier op, dat men den wil eerbiedigt van den bezitter. Wanneer deze niet meer leeft, heeft men diens wil niet meer te eerbiedigen.

Wat zegt nu de wet? Wanneer de bezitter heengaat, moet ik allereerst zorgen, dat het nagelatene blijft voor het gezin, want uit een sociaal oogpunt is er niets belangrijkers voor den Staat dan dat de ouders zorgen voor hun kinderen. Dus moet de Staat in het belang van het gezin niet uit eerbied voor den eigendom, zeggen: ik eerbiedig den wil van den afgestorvene, omdat hij kinderen heeft en geld heeft bewaard om hen op te voeden en in hun stand te houden, en daarom raak ik daar-

aan niet. En wanneer de rechte lijn er niet meer is, komen broers en zusters en neven, en dan zegt de Staat telkens: dat geld, waarop ik eigenlijk recht zou hebben, neem ik niet in zijn geheel, omdat er nog broeders of neven zijn, waarvoor ook de familie min of meer behulpzaam moet zijn'.

De minister ontkende, dat hier een onderscheiding tusschen rechts en links te pas kwam. Het verschil lag elders. Maar indien de hier aangehaalde woorden van den heer Lohman 'rechtsch' kunnen zijn, dan moet heel wat christelijke kritiek van die zijde op linksche rechtsbeschouwingen geoefend, verstommen.

Met dezen steun van den machtigen afgevaardigde van Goes kon de herziene successiewet met vlag en wimpel naar de Eerste Kamer overvaren: de progressie in de af te schaffen successiebelasting in de rechte lijn was gered.

Minder fortuinlijk ging het den minister Talma. Bij zijn herziening van het Landbouwonderwijs liep alles vlot van stapel. Er was tegenzin bij velen. Er leefde een neiging om alle soorten landbouwonderwijs te Wageningen te laten; ook het middelbare, waarvoor een school te Groningen werd gevraagd, en er was een partij, die het hooger landbouwonderwijs wilde vestigen in een academiestad met name te Utrecht, om de landbouwstudenten en hoogleeraren te laten genieten van de algemeene ontwikkeling, die aan een universiteit kan worden opgedaan.

Maar geen van de tegenstrevers had zijn plannen scherp omlijnd in het hoofd. Er werden slechts 'denkbeelden aan de hand gedaan.' En dan weet men, dat de minister het gewonnen heeft. Zelfs een poging, door het bevriende Haarlem gewaagd om de koloniale school van het paganistische Deventer af te halen, moest mislukken.

Anders echter liep het bij de herziening der arbeidswet. Een doornig terrein voor de christelijke coalitie. Men moge rechts geen woorden genoeg hebben van blaam voor het opbieden tusschen partijen, wanneer men het meent waar te nemen ter linkerzijde, nergens wordt zóó opgeboden als door een deel der Katholieken tegen de sociaal-democraten. Overal waar de industrie zich ontwikkelt, is de concurrentiestrijd ontbrand tusschen de katholieken en de socialisten om de zielen van de tot dusver

trouwe zonen der kerk onder de arbeiders. Dáár is het juist, dat de katholieken zooveel mogelijk den groei der arbeidersbeweging trachten bij te houden. Daar heeft men het motief te zoeken van de 10-uren-motie-Aalberse, en van de voortdurende prikkeling, welke van die zijde op den minister Talma wordt geoefend.

Zij meenden iets gedaan te zullen krijgen; de verbanning van de gehuwde vrouw uit fabrieken en werkplaatsen zou men met de medewerking van den minister kunnen doorzetten. Maar hij wilde niet; en Lohman wilde niet; zoo ging het amendement-Aalberse naar den kelder. En zoo moet in den steun aan de verscherpende amendementen der sociaal-democraten de vergoeding worden gezocht voor de *Arbeiterfreundlichkeit* der katholieke volksvertegenwoordigers. Wilde de minister geen triumf laten aan de vrienden, dan zou hij op zijn beurt bukken voor de socialistische vijanden.

De verhouding met het buitenland is niet van de aangenaamste: nauwelijks heeft zich door een afgedwongen uitstel de storm gelegd, door de plannen voor de kustverdediging ontketend, of er rees weder kwestie met Duitschland over de doorlating van landverhuizers voor Rusland. De houding van onze oostelijke naburen is hier weer bijzonder onaangenaam. Eerste plicht van de Nederlandsche Regeering schijnt wel, dat zij aan de Duitsche aanmatiging zooveel mogelijk het hoofd biedt.

Hier en ook in Indië. Mocht de klacht gegrond zijn, dat in onze Koloniën aan Duitsch kapitaal concessie is verleend tot het winnen van djeloetong over geheel Borneo, dus over een niet te controleeren oppervlakte ontoegankelijk land, dan schijnt men de Duitschers zelfs boven landgenooten te bevoordeelen. Voor het rustig bezit van onze Oost is het allergevaarlijkste wat men doen kan, één vreemde mogendheid boven anderen te bevoordeelen. Het voordeel van een eventueelen en dan een twijfelachtigen steun van de Duitschers tegen een aldaar veel machtiger andere mogendheid kan nimmer een zoo gevaarlijke toegezegde begunstiging rechtvaardigen.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLVIII.

‘Frei ist der Mensch, und wäre er in Ketten geboren.’
Schiller.

I.

Het was in den nacht van 4 Augustus 1789, dat de Nationale Vergadering in Frankrijk een besluit nam, dat als 't ware een richtsnoer werd voor de revolutie en de voorbereiding was voor de ‘Déclaration des droits de l'homme’; het besluit door Noailles en d'Aiguillon voorgesteld, luidende: ‘l'Assemblée nationale abolit entièrement le système féodal.’

Frankrijk was niet het eerste land, dat de lijfeigenschap, het feudale systeem afschafte. In verschillende landen was het sedert de middeleeuwen geleidelijk verdwenen, en tegen het einde der 18e eeuw zat de afschaffing ervan in de lucht. Keizer Joseph II had het in 1782 in Oostenrijk gedaan; in 1794 werd in Pruisen een soortgelijk besluit genomen, dat in 1807 gevolgd werd door het ‘Edikt, den erleichterten Besitz und den freien Gebrauch des Grundeigentums, sowie der persönlichen Verhältnisse der Landbewohner betreffend,’ waarin te rekenen van Martini 1810 de ‘Gutsuntertänigkeit’ werd opgeheven. De overige Duitsche staten volgden in het begin der 19e eeuw dit voorbeeld, en zoo krachtig was de strooming die dit resultaat had veroorzaakt, dat ook in de meest reactionnaire dagen van den tijd na het Weener Congres geen der regeeringen op het denkbeeld gekomen is, deze overwinning der revolutie uit te delgen, en de middeneeuwsche slavernij, de lijfeigenschap en de feudale rechten van den landheer op zijn boeren weer te herstellen.

In Europa was eindelijk in den modernen staat de rechtsgelijkheid erkend, die het staatsburgerschap deed ontstaan en solidariseerde.

In Europa - behalve in het deel dat Karl Emil Franzos nog jaren daarna tot Half-Azië zou rekenen. In Rusland zou het nog een halve eeuw duren, voordat de Moesjik zou bevrijd worden van den slavenketen, die eeuwen lang - en in hooger mate dan elders - elken vooruitgang had tegengehouden.

Toen de graaf de Ségur voor het eerst in Rusland kwam, in gezelschap van Russische edellieden, die hij had leeren kennen als vurige vereerders van Fransche champagne en Fransche philosofie, ontmoette hij in de straten, ‘des gens vêtus de peaux de moutons, avec de longues barbes, des bonnets fourrés, de longs gants de peau sans doigts,’ en hij verbaasde zich bijna nog meer over hunne woningen, *izba*, dan over het uiterlijk dier lijfeigenen. Hun lot, dat nooit schitterend was geweest, was in het laatst der 18e eeuw moeilijker dan ooit. De belastingen drukten voornamelijk op deze bezitloozen; het leger werd voornamelijk aangevuld met hunne zonen; zij werden gebruikt voor de reuzenwerken, die Peter de Groote had laten aanleggen: de stichting van Petersburg en Kronstadt, het graven van het Ladogakanaal, enz., werken waarbij honderdduizenden boeren zijn omgekomen. En dat was nog niet alles. Tot het uiterste geëxploiteerd door den staat, was de boer het nog meer door zijn heer. Hij bezat niets in eigendom dan zijn ziel; en door ellende en onwetendheid, de samenleving in de *izba*, en de tyrannie van den heer was zijn leven nog minder dan dat van de dieren, die somtijds nog eens werden geliefkoosd, terwijl boven zijn hoofd steeds de knoet of de nagaika zweefde. Zóó erg was de toestand, dat Lady Rondot, de vrouw van een Engelschen gezant, zich niet kon begrijpen hoe menschen in zulk een toestand konden voortleven; en Chappe d'Auteroche zegt in zijn ‘*Relation d'un voyage en Sibérie* (Paris, 1768): dat dit volk nooit tot iets groots in staat zou zijn, dat integendeel de Russische staat, alleen op lijfeigenschap en onderdrukking berustend, ten slotte zal ineenstorten.

Nu was de toestand wel niet overal zoo ernstig als sommige schrijvers het hebben doen voorkomen. Er waren ook goede,

zachtzinnige meesters. Uitgestrekte gronden, door honderdduizenden lijfeigenen bewoond, behoorden aan kloosters, en deze lijfeigenen waren er niet het slechtst aan toe, werden zelfs wel eens zeer menschlievend behandeld. (Emile Haumant: *La Russie au XVIIIe Siècle*). Ook de lijfeigenen, die op de keizerlijke goederen woonden, de zoogenaamde 'lijfeigenen der kroon' hadden een vrij dragelijk leven; maar het meerendeel der adellijken behandelden hunne slaven op de meest-onchristelijke wijze.

Hoe verder men zich van het centrum van het Moscovitische Rijk verwijderde, des te beter werd de toestand. In Novgorod en Wologda, zegt de reiziger Coxe, zijn de woningen der boeren zindelijker dan in Moskou, hun voedsel is beter, hun toestand dragelijker. In de boschrijke streken van het Wolgagebied erkennen de boeren geen anderen eigenaar of heer dan den Woiwode, en zijn zij bijna vrij. In de Kozakken-districten, opgericht door Peter den Groote, om de grenzen te beveiligen tegen de Nomadenstammen, de Kirghizen, de Tataren en Baschkirs, heerschte een betrekkelijke vrijheid, die echter door de gewoonte der Tsaren, om bewezen diensten te beloonen door het wegschenken van grondgebied met de daarop wonende boeren, geleidelijk verminderde.

Aanvankelijk waren de lijfeigenen geen eigendom van den landheer, maar behoorden zij tot den grond. Boris Godounof had dit als 't ware vastgelegd in de wetgeving, door een Oekase, waarin aan de boeren verboden werd, van het eene domein naar het andere te verhuizen. Maar er was, nog in de dagen van Alexis verschil tusschen de lijfeigenen (kriépostnye) en de slaven (kholopy). Onder Peter de Groote werd in een oekase verboden, dat in lijfeigenen handel werd gedreven, en werden machtsoverschrijdingen van edelen tegenover hun lijfeigenen streng gestraft: zoo werd in 1722 een zekere Golovine, die door slechte behandeling den dood van een lijfeigene had veroorzaakt, tot tien jaren dwangarbeid veroordeeld. Maar overigens werden de bepalingen door Peter den Groote gemaakt zoo goed als niet nageleefd. Lijfeigenen werden verkocht als stukken vee. Het was volstrekt geen wonder dat openbare markten werden gehouden, waar ze werden verkocht. De Hongaarsche schrijver Sawa Tekely verhaalt dat hij op de markt te Toula een veertigtal

jonge meisjes openlijk te koop zag aanbieden. Sommige landheeren verkochten hun jonge lijfeigenen als slaven aan de Armeniërs, die ze opkochten voor de harems van Turksche en Perzische pasja's. Adellijke dames in Moskou leidden jonge meisjes met groote zorg op, en verkochten ze tegen prijzen van 1000 tot 2000 roebels per stuk. De oekase van Peter den Groote van 15 April 1721 verbood dan ook: het verkoopen van boeren en huisbedienden, dat nergens op de wereld zoo geschiedt, en groote rampen veroorzaakt. Maar baten deed het verbod niet. Integendeel, het werd onder de regeering van de opvolgers van Peter nog erger. Grondeigenaars verkochten al hun mannelijke lijfeigenen voor het leger en hielden in hunne dorpen slechts vrouwen, kinderen en grijsaards over. De lijfeigenen werden voor een roerend bezit gehouden, waarmede men kon doen wat men wilde; ze werden op afbetaling gegeven aan kooplieden, als honorarium aan geneesheeren, zij werden zelfs verdobbeld bij het kaartspel. De heeren beschouwden zich als eigenaars, die aan niemand verantwoording schuldig waren, en beschikten vrij over leven en vrijheid van hunne ondergeschikten.

Wat van de lijfstraffen, die sommige heeren hun lijfeigenen oplegden, in mémoires enz. verhaald wordt, is te gruwelijk om het over te vertellen. Slagen met stok of zweep, opsluiting op water en brood voor de minste kleinigheden waren de meest gewone straffen; maar ook gruwelijke en wreede straffen werden door barbaarsche landheeren bedacht: prinses Kozlovskaia liet haar lijfeigenen aan palen binden en hitste haar honden op die menschen aan; gravin Soltykova hield haar kapper drie jaar opgesloten in haar slaapkamer in een ijzeren kooi; een andere dame, die bekend is onder den bijnaam Saltytchikha (een soort blauwbaard) had vijf-en-zeventig lijfeigenen gedood, onder de ergste martelingen.

Zulke voorvallen gaven aanleiding tot maatregelen om den toestand der lijfeigenen te verbeteren. Onder Peter III werd zelfs een commissie ingesteld, om de afschaffing van de lijfeigenschap voor te bereiden, of tenminste den heeren te beletten, ze te verkoopen of te straffen. Maar een lid dier commissie, Soumarokof, hield een pleidooi voor het behoud van den toestand; want zeide hij: ‘Zoo wij den lijfeigenen de vrijheid geven, hebben de

Russische edelen geen koks of koetsiers of lakeien meer. Zij zouden hun bedienden gouden bergen moeten beloven, om ze te houden. Op het land zouden er opstanden komen, en regimenten zouden noodig zijn, om die te onderdrukken. Wat aanleiding zou geven tot een langdurigen binnenlandschen strijd, terwijl nu alles kalm en rustig gaat....'

'En alleen van tijd tot tijd de lijfeigenen een hunner heeren vermoorden', schreef Catherina II aan den kant van dit rapport.

Toen Peter III onttroond en vermoord was meenden de boeren, dat hij gestorven was als 'martelaar voor hun bevrijding' en dit gaf aanleiding tot de legende, dat de Tsaar nog leefde, waardoor pseudo-Peters, zooals de Kozak Poegatschef, een grooten aanhang wisten te verkrijgen door zich als 'boerenbevrijders' voor te doen. Nog een eeuw later leefde onder de Baschkirs in Samara het geloof aan deze pretendenten.

Onder Catherina II, die ondanks haar verlichte opvattingen, de slavernij en de lijfeigenschap bevestigde en uitbreidde, werd een oekase uitgevaardigd, waarin iedere lijfeigene, die het waagde een klacht tegen zijn heer in te brengen, met de knoet werd bedreigd, of levenslang naar de mijnen van Nertschinsk werd gezonden. Onder haar regeering bereikte de lijfeigenschap het toppunt. Het is uit dien tijd dat openlijke aankondigingen worden aangehaald als deze:

Uit de *Petersburger Zeitung* van 1797 No. 38:

'Te koop een kapper en pruikenmaker, en een goede, melkgevende koe'.

Uit hetzelfde blad van 1798 No. 36:

'Si quelqu'un veut acheter toute une famille, ou un jeune homme et une jeune fille séparément, il peut s'adresser chez la blanchisseuse en soie, vis-à-vis l'eglise de Casan. Le jeune homme, nommé Iwan, est âgé de 21 ans; il est sain, robuste, et sait friser les dames. La fille, bien faîte et bien portante, nommée Marpha, ageé de 15 ans, sait coudre et broder. On peut les examiner et les avoir a un prix raisonnable.'

Geen enkele voorzorg werd noodig geacht om het ware karakter van deze aankondigingen te verbergen. En dat geschiedde

in hetzelfde jaar, waarin in Frankrijk de feudale rechten werden afgeschaft!

Eerst onder Paul I (1796-1801) kwam eenige verbetering.

Deze Tsaar vaardigde een oekase uit, bepalende dat de lijfeigenen niet meer dan drie dagen in de week voor hun heeren behoefden te werken; en onder zijn opvolger Alexander I zag een reeks wetjes het licht, die geen van allen een radicale verbetering brachten, maar toch eenige verzachting in het lot der lijfeigenen deden ontstaan, door al te groote wreedheid van de zijde der heeren te straffen. De leerling van La Harpe had wel oogenblikken van beter inzicht, van liberaler opvatting, maar hij schrikte terug voor elken maatregel, die een te grooten ommekeer in Rusland zou kunnen teweegbrengen.

De harde en langdurige onderdrukking van het Russische volk onder Nikolaas I, den tyran van Europa, was noodig om geheel Rusland, regeering, adel en volk, rijp te maken voor den stap, die onder Alexander II eindelijk zou plaats hebben.

Hoe deze over de lijfeigenschap dacht bleek al zeer spoedig na zijn troonsbestijging, toen hij in 1856 te Moskou tot de adelsmaarschalken zeide: dat het beter was de lijfeigenschap van boven af te doen eindigen, dan te wachten tot den tijd, dat het volk zich zelf bevrijden zou. Deze woorden van den Keizer werden echter door de heeren van den adel niet begrepen. Wel waren er enkele heeren, die in hun hart dezelfde meening waren toegedaan als de Tsaar, maar het meerendeel der magnaten was, vooral uit zelfzuchtige beweegredenen, niet geneigd iets te doen, waartoe zij niet gedwongen werden. En de Tsaar, die dit wel inzag, besloot dan ook spoedig - na deze vergeefsche poging om de medewerking te verkrijgen van de belanghebbenden, - de boerenquaestie op autocratische wijze op te lossen Hij vormde een uit hooge staatsambtenaren bestaand ‘comité voor de boerenquaestie’ waartoe ook grootvorst Konstantijn en grootvorstin Héléna, twee voorstanders van de afschaffing der lijfeigenschap behoorden. En toen de Lithausche adel uit eigen beweging een verzoek deed, om wijziging van de onder Nikolaas I vastgestelde bepalingen voor de betrekkingen tusschen heeren en lijfeigenen, greep de Tsaar die gelegenheid, aan, om de hervorming krachtig ter hand te nemen.

Het ‘rescript aan Nasimow’ machtigde den adel van Lithauen comité's te vormen, ter voorbereiding van de regeling dier betrekkingen, en in een rondschrijven aan de gouverneurs en adels-maarschalken werd dit medegedeeld, voor het geval de adel in andere provincies soortgelijke wenschen mocht koesteren. Dit was de vingerwijzing voor den adel, dat de hervorming gewenscht werd; en in 1858 werden in bijna elke provincie comités gevormd, om een regeling te ontwerpen, in den geest van den Tsaar. De natuurlijk zeer uiteenloopende resultaten dier provinciale beraadslagingen werden verzonden naar een commissie van redactie, bestaande uit ambtenaren en door den keizer aangewezen groot-grondbezitters. En deze commissie ontwierp geleidelijk, in plaats van de verwachte regeling, de bevrijdingswet, die door den Rijksraad werd behandeld, zonder dat deze daarin echter wijzigingen mocht aanbrengen.

Op 3 Maart 1861 werd deze wet door den Tsaar onderteekend.

Meer dan twintig millioen Russische lijfeigenen kregen daardoor de vrijheid. Een manifest, waarin de beginselen van de wet werden uiteengezet, werd aan de geestelijken toegezonden, met last dit in alle kerken van Rusland te doen afkondigen.

II.

Deze wet, waarvan thans het vijftig-jarig herinneringsfeest gevierd is, bepaalde:

1o. dat de lijfeigenen dadelijk de burgerlijke rechten der vrije landbewoners zouden krijgen, en dat de macht der grondeigenaars vervangen zou worden door het zelfbestuur van de gemeenten (Mir);

2o. dat de landgemeenten zooveel mogelijk het door hen bebouwde land behouden, en in ruil daarvoor den grondbezitter een jaarlijksche vergoeding in geld of arbeid zouden betalen;

3o. dat de Regeering, door het verleenen van een crediet, de gemeenten behulpzaam zou zijn, om die jaarlijksche vergoeding af te lossen, d.w.z. hen zou helpen, om de landerijen van de grondeigenaars te koopen.

De huisslaven moesten hunne heeren nog twee jaren blijven dienen en zouden dan - doch zonder recht op een deel van het land - vrij worden.

Door deze oekase was de daad volbracht, zegt dr. Oscar Müller, die het intellectueele deel van het Russische volk met een groote verwachting voor de grootsche en schoone toekomst van het Russische volk vervulde. Zelfs ontwikkelde en met West-Europeesche denkbeelden volkomen vertrouwde mannen, als Alexander Herzen, die na den dood van Nikolaas I van Londen uit in zijn tijdschriften *de Poolster* en *De Klok*, scherpe kritiek op de Russische bureaucratie oefende, en Nicolaas Tschernischewski, de bekende staathuishoudkundige, meenden dat deze daad van Alexander II het begin van een nieuw tijdperk in de geschiedenis van Rusland zou vormen, waarin alle nadeelen van het verleden zouden worden weggenomen.

Maar zij voorzagen niet, welke ontgoocheling hun deel zou worden.

Al dadelijk waren het de boeren zelf, die in hun kinderlijke psychologie een geheel andere oplossing hadden verwacht; zij zagen in het recht van den adel op leven en goed van den boer een onrecht, en waren zeer teleurgesteld dat zij voor de opheffing daarvan moesten betalen, dat niet alle land onder hen werd verdeeld, maar het grootste deel aan den adel werd gelaten. Vooral in den eersten tijd na de afkondiging der bevrijdingswet kwamen tal van beroeringen voor. Hier stond een jonge boer als profeet op, en verhaalde zijn standgenooten, dat de wet van den Tsaar door een bedrog van den adel was verminkt; en de snel zich uitbreidende opstand tegen de grondbezitters moest krachtig worden onderdrukt. Daar poogde men den boeren tevergeefs duidelijk te maken, dat de wet, die geen overgangsbepalingen bevatte, niet van den eenen dag op den anderen kon worden uitgevoerd, en dat de grondeigenaar zijn rechten nog een poos wilde uitoefenen; de wantrouwende boeren meenden verraad te speuren, en de knoet suisde harder dan ooit te voren neder op de ruggen der ‘vrije burgers’.

Om aan zulke toestanden een einde te maken werden door de regeering officieele personen aangewezen om de betrekkingen tusschen de boeren en de grondeigenaars in ieder district te regelen. Zij moesten den boeren de wet uitleggen, de Zemstvoi in de gemeenten en de Wolosti in de districten, de organen van het zelfbestuur inrichten, en van elke afzonderlijke regeling een oorkonde opmaken. De algemeene regeling was ongeveer

deze: de jaarlijksche vergoeding aan de grondbezitters werd, tegen 6 pCt., gekapitaliseerd; van dit kapitaal werden door de regeering onmiddellijk vier vijfden aan de grondbezitters uitbetaald. De boeren moesten den grondeigenaar de rest betalen, hetzij in eens, hetzij in jaarlijksche afbetaling, en de regeering gedurende 49 jaren over de voorgeschoten bedragen 6 pCt. betalen. Deze aflossingen werden voor beide partijen in 1883 verplichtend, zoodat de gemeenten thans het land in eigendom kregen, waarvan zij vroeger slechts het vruchtgebruik hadden genoten. In het jaar 1932 zal de schuld aan den staat door de geheele afbetaling zijn uitgedelgd, en zullen alle aflossingstermijnen als geëindigd worden beschouwd. Dan eerst is de wet in haar geheel toegepast, en zullen de vroegere lijfeigenen niet alleen vrije burgers, maar ook deelgerechtigden aan den gemeentegrond zijn.

Een hoogst belangrijk, en voor de geschiedenis van Rusland over groote beteekenis zijnd feit is deze bevrijding der lijfeigenen zeker, en waardig herdacht te worden, nu een halve eeuw sedert het uitvaardigen der oekase is voorbijgegaan. Die halve eeuw heeft gelegenheid genoeg geschonken, om de gebreken van den toestand, die door dien maatregel geschapen werd, te doen inzien. De wet van Alexander II, die de heerschappij der grondbezitters over leven en bezit van de boeren ophief, deed een nieuwe heerschappij ontstaan, niet zoo tyranniek als die der heeren, maar drukkend genoeg voor hen, die eronder leefden, de heerschappij der Mir, de dorpsgemeenschap, wier lid de boer werd en door wier lidmaatschap hij eerst zijn economisch, sociaal en rechtelijk bestaan kreeg. Het bleek al te spoedig, dat dit stelsel, in geen anderen cultuurstaat bestaande, ernstige nadeelen met zich bracht. Nadeelen van economischen aard, in de eerste plaats. De aandeelen, die de boeren kregen, waren te klein, zoodat zij, ook al door de onvoldoende bekendheid der boeren met de landhuishoudkunde, niet in staat waren den eigenaar, in jaren dat de oogst mislukte - wat in Rusland nog al eens voorkomt - te voeden. De lasten daarentegen waren zeer toegenomen. De aflossingstermijnen waren een zware druk voor den boerenstand, en door de solidaire aansprakelijkheid van heel het dorp voor de betaling er van, werden zij een ramp voor menigen boer, die zijn eigen verplichtingen wel had kunnen nakomen, maar nu die van zijn

luchtig levenden buurman mede moest dragen. De verbrokkeling van het beschikbare gebied en de herhaalde verdeeling, noodig geworden door toeneming van de ingezetenen, maakte, dat niemand hart kreeg voor zijn grond. Naast andere oorzaken werden deze misstanden de aanleiding tot de algemeene verarming van den boerenstand, die blijkt uit de ontzettende achterstallen bij belastingbetaling, en uit den achteruitgang van den veestapel. Maar hoe kan het ook anders bij de slechte wijze van bestuur, door de Mir en de Wólosti, onder toezicht van gouverneurs en districtshoofden die meenden, dat de rechten der grondeigenaars op hen waren overgegaan. Elke verbetering hielden zij tegen. Het is nog slechts enkele jaren geleden, dat een districtshoofd het volgende bevel uitvaardigde:

'Daar ik er het nut niet van inzie, dat de boeren betere soorten zaad, phosphaat en andere fantastische nieuwigheden aanschaffen, moet ik in mijn functie als districtshoofd, den boeren onder mijn heerschappij verbieden, voor zulke dingen nutteloos hun geld uit te geven.'

Andere districtshoofden belemmerden op hun wijze de vrije samenstelling der Zemstvoi, door te bepalen, dat de leden ervan niet door de deelgerechtigden maar door de gouverneurs of de districtshoofden zouden worden aangewezen. En daar de districtshoofden bovendien het recht van veto hebben op alle besluiten van de gemeentelijke Zemstvoi of de Wólosti, kregen de adellijke regeeringsambtenaren een veel te groote macht.

De strenge afgeslotenheid eindelijk, waarin het Russische dorp gehouden wordt, en waarin de dorpsgemeenschap den boer houdt, maakte dat geen frissche geest de boerenmaatschappij in Rusland wakker schudde, zoodat de positie der boeren, ondanks de opheffing van de lijfeigenschap, weinig veranderd is; de Russische boer bleef een kuddedier met alle slechte eigenschappen, voornamelijk de drankzucht; en er moeten geheel andere toestanden ontstaan, om het gevoel van menschenwaarde op te wekken, dat in andere landen de besten en krachtigsten uit den boerenstand aanspoort, om te pogen vooruit te komen, en een hoogere sociale positie in te nemen. Half-Azië heeft met Heel-Azie onder meer dit gemeen, dat de kastegeest er ontzettend heerscht, en dat door de sociale onmondigheid de

overgang van de eene kaste naar de andere uiterst moeilijk is.

Het zou onjuist zijn die gebreken, ook zelfs voor een deel, toe te schrijven aan de bevrijdingswet van 1861. Zoo de algemeene toestanden in Rusland beter waren geweest, en zoo de regeering zich er meer aan had laten gelegen liggen, beschaving en vooruitgang te bevorderen, zouden de nadeelen van het ingevoerde stelsel zich niet zoo duidelijk, zoo dreigend hebben doen gevoelen. Maar de regeering deed niets, noch voor gewoon lager onderwijs, noch voor landbouwonderwijs, en onthield daardoor den boer de noodige grondslagen voor intellectueele en sociale ontwikkeling. De kerk was niet meer dan de helpster van den staat bij de taak, de geheele landbevolking dom te houden. En beiden werkten samen om bij den boer het gevoel van vijandschap tegen den staat te doen aangroeien, dat door de corruptie der ambtenaren was opgewekt en gevoed.

En wanneer wij over den Russischen boer spreken is dat van zoo grooten invloed, omdat de boerenbevolking in Rusland meer dan ¾ der geheele bevolking uitmaakt. Waar volgens Miljoekof, (*Russia and its crisis*) de geheele bevolking van Rusland in 1900 ongeveer 130 millioen zielen omvat, rekent Alex Kornilow (*Die Bauernfrage*) de boerenbevolking op 86.582.000 zielen, met een jaarlijksche toeneming van 630.700 zielen. Voor wie de geschiedenis van Rusland in de laatste jaren nauwkeuriger heeft nagegaan, is het duidelijk geworden, dat de ongelukkige agrarische toestanden in Rusland bij alle politieke gebeurtenissen een groote rol speelden. Tijdens de revolutionaire woelingen, na den Japanschen oorlog, was het de boerenbevolking, van wie men toch heusch niet zeggen kan dat zij aan moderne denkbeelden lijdt, die in heftige beroering geraakte; de heerlijkheden van den landadel werden gebrandschat, graanpakhuizen bestormd, zelfs waren dadelijkheden tegen de grondbezitters aan de orde van den dag, terwijl de feitelijke revolutionnaire beweging toch door de politieke intellectueelen in de steden werd veroorzaakt.

De meening, dat de boeren in Rusland konden beschouwd worden als een bolwerk voor het conservatisme, bleek dan ook bij de eerste verkiezingen voor de Doema volkomen onjuist; de boeren kozen bijna algemeen radicalen of socialisten, zoodat de regeering, na de ontbinding der tweede Doema tot den merk-

waardigen maatregel moest overgaan, een nieuwe kieswet uit te vaardigen, die den boeren grootendeels het kiesrecht ontnam. Het woord van den ongelukkigen Kadettenleider Herzenstein, in de eerste Doema: 'De boer behoort ons' is een woord van groote waarheid, wijl het slechts uitdrukt, dat in Rusland de agrarische quaestie een der meest belangrijke politieke vraagstukken is. De pogingen van de eerste Doema, om die quaestie op radicale wijze op te lossen, door verdeeling van alle kroonlanden en kerkelijke goederen en door de onteigening van het particulier grondbezit, leidden tot de ontbinding van dit parlement. En toch zal er iets moeten gedaan worden, om in de behoefte aan grond voor de boeren te voorzien. Vóór de afkondiging der wet van Alexander II, in 1861 behoorden in Rusland 281 millioen acres grond aan den adel. Daarvan werden aan de boeren tegen betaling afgestaan 70 millioen acres, zoodat nog 211 millioen acres in handen der adellijke grondbezitters overbleven. Sedert zijn sommige bezittingen verkocht of verdeeld, zoodat in 1900 nog 143 millioen acres in handen waren van 102.000 eigenaars. De overige landerijen, 138 millioen acres, waren dus toen in handen van 86 millioen boeren; maar daarbij is een groote hoeveelheid onbebouwd land, bosschen, moerassen, onvruchtbaar gebied, zoodat Kornilow, aan wien deze cijfers ontleend zijn, tot de conclusie komt: dat Rusland niet als een zuiver agrarische staat kan worden beschouwd, en dat de welvaart der Russische boeren zelfs dan niet verzekerd zou zijn, zoo alle voor bebouwing geschikte landen in het bezit der boeren zouden overgaan.

Heel wat stellingen en voorstellen zijn in werken over de agrarische quaestie in Rusland neergeschreven; de meest verschillende oplossingen zijn overwogen, wetenschappelijke onderzoekingen zijn ingesteld; en practische mannen, die oog en hart hebben voor de toekomst van hun volk, hebben zich met die vraag bezig gehouden. Hoe uiteenloopend hunne inzichten ook mogen zijn, op één punt zijn zij het allen eens: wat de regeering tot nog toe deed, om de toestanden te verbeteren, is beslist onvoldoende. Het is te wijten aan de onvoldoende zorg die de regeering voor het landbouwonderwijs heeft gehad, dat in Rusland, dat de graanschuur van Europa zijn kon, jaar op jaar

hongersnood voorkomt; en de staat, die van 1891-1901, dus in tien jaar tijds, 250 millioen roebels moest uitgeven om de boeren, - en dan nog hoe luttel, hoe onvoldoende - van voedsel en zaaikoren te voorzien, had door aanstelling van landbouwleeraars en verbetering van de agrarische toestanden in dien tijd veel meer nut kunnen doen.

Het herdenkingsfeest van de bevrijding der lijfeigenen in Rusland gaf dan ook geen aanleiding tot schitterende feestelijkheden. Eenigzins penibel is het te lezen, dat daarbij meer met censuur en politiemaatregelen werd gewerkt, dan met maatregelen tot verbetering van den toestand. Zijn deze van de autocratie wel te wachten? Immers neen! Kornilow zegt zoo terecht: ‘Een grondige agrarische hervorming is het allernoodigste; maar de bureaucratische regeering kan die niet brengen. Slechts de vrij gekozen vertegenwoordigers van een vrij volk kunnen dat probleem oplossen.’

Voordat het zoover komt, zal er nog heel wat water door de Wolga moeten loopen.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 5]

De Nieuwe-Gids-prijs.
Verslag van de derde (eind-)stemming op 25 Maart ll. gehouden.

Door alle leden werd aan de stemming deelgenomen.

De uitslag was, dat werd bekroond met den *Poëzie-prijs:*

W.L. PENNING, Jr.

En met den *Proza-prijs:*

STIJN STREUVELS.

Mr. H.L. DE BEAUFORT,
2e Secr.-penningm.
De Commissie ter beoordeeling:

DR. A. ALETRINO.
Dr. H.J. BOEKEN.
Mr. F. ERENS.
WILLEM KLOOS.
JAC. VAN LOOY.
FR. NETSCHER.
ARY PRINS.

Het verdrag.
Tooneelspel in drie Bedrijven
door Samuel Goudsmit.

Personen.

HENK BERENDSEN, arts, 40 jaar.
JACQUELINE, zijn vrouw, 35 jaar.
THEODOOR WIJDENBORG, burgemeester van het dorp. } Jacqueline's ouders.
MARGUÉRITE WIJDENBORG, zijn vrouw. } Jacqueline's ouders.
HANS VAN DER MEER, musicus, huisvriend van de Berendsen, 35 jaar.
ADÉLE DE GROOT, zangeres.
MINA, } dienstboden bij Jacqueline.
HENDRIKA, } dienstboden bij Jacqueline.

Het stuk speelt in onzen tijd, *op een dorp*, *nabij een groote stad.*

Het verdrag.
Eerste Bedrijf.

De huiskamer bij Henk Berendsen. Winteravond. Gezellig-intiem, smaakvol. Rechts-vóór een piano; links-vóór een canapé, eenvoudige etsen en een enkel schilderstukje langs de wanden; links achter een deur naar de gang en de keuken - daartegenover een andere deur naar Henk's spreek- en wachtkamer. Breede ramen achter, en één rechts-vóór. Stoelen en tafel donkertonig; een buffet, enz.

Eerste Tooneel.
Henk, Jacqueline, Wijdenborg, Mevr: Wijdenborg, Hans.

Henk:

(staande zingend, bij accompagnement van Hans, opgewonden):

Erreicht den Hof mit Mühe und Not,
In seinen Armen das Kind war tod....

Hans:

(zich omkeerend naar Henk)

Zeg, Henk, dat was heel goed, heel raak, werkelijk.

Mevr. Wijdenb.:
Ja, vin jij ook niet, Jacq? daar heeft-ie wat extra's voor verdiend... och, ik vind dat zoo mooi, hè? als 't goed gezongen wordt tenminste, maar meneer van der Meer heeft ook wat extra's verdiend... ja, nee, zonder malligheid, maar u hebt heerlijk geaccompagneerd, meneer van der Meer...

Hans:
Zoo... da's prettig, dat jullie 't goed vonden...

Wijdenborg:
Ik vind die ouwere muziek, dat klassieke maar altijd even mooi, hè... ik kan 't niet helpen, maar je mag er al 't moderne voor mijn part voor houen, hoor... wat zeg jij Henk?..

Henk:
Schubert heeft prachtige melodieën, dàt ben ik wel met u eens, och, je kunt over die dingen nooit zoo gauw oordeelen, hè...

Mevr. Wijdenb.:
Je vader was laatst met me naar een concert van enkel modernen, ik weet niet... Strauss en, en Mahler, en Reger, geloof ik, kan dat, Reger? ja, ik kan 't wel 's verkeerd zeggen hoor... maar hij was er niks over in z'n hum, hij voelt niet veel voor 't moderne, hè man?

Wijdenborg.:
Nou, die blazerij, die we daar hebben gehoord, nee, waarvoor hebben we dat nou noodig... d'r is geen behoefte an, waarvoor is het noodzakelijk, nieuwe dingen zonder pit te maken zoolang je nog zooveel moois hebt as van de ouden, nee hoor, ze maggen zeggen wat ze willen, maar ik geef er geen één keer een cent weer voor uit.

Henk:
Och, as je d'r niks an hebt, hè, nee, dan is het zonde, zeg, Hans, wat denk je, zullen we nog wat spelen?

Jacqueline:

(lief)

Hè, ja, toe Henk, en zing jij dan nog wat... ik vind dat je vanavend zoo goed gedisponeerd bent, dat komt zeker, omdat je nou zoo echt rustig bent... zoo'n heele avend thuis, dat gebeurt niet vaak, hè? dat werkt ook zoo heerlijk op je, is 't niet?

Henk:
Ja... nee... maar ik zing toch denk ik niet meer, speel jij nog wat, Hans, maar wat klassieks dan, hè Pa?

Wijdenborg:
Nou ja, gekheid, je spot misschien met me, maar meneer van der Meer z'n muziek hoor ik toch graag, dat is misschien nou ook van 't weinige, waar ik van hou... trouwens, m'n vrouw zegt daar nou van tegen 't moderne zijn of zoo iets, maar da's eigenlijk ongemotiveerd, ik spreek alleen maar van de kunst... je weet wel, hoe ik hier as modern burgemeester tegenover die boeren van wethouders en raadslui sta: altijd maar vechten om 't de lui an hun verstand te brengen, dat ze toch mee moeten met hun tijd, waar trouwens de kranten vaak genoeg over spreken... dat nou weer met die brug bijvoorbeeld, hè... die allemachtig-akelige kwestie, waar 'k nou al een jaar over bezig ben...

Henk:

(zacht-schamper)

Ja, ze snappen maar niet, dat ze voor oud versleten worden, als ze niet meedoen...

Wijdenborg:
Natuurlijk, ik wil maar zeggen, meneer van der Meer, u weet wel, die kwestie over die brug, die ons met de stad verbinden zal; ze vertrappen 't gewoon, om hun billijk deel bij de kosten te geven... of ik al preek, dat ze toch niet

eeuwig op hun eiland zullen kunnen blijven zitten, ze begrijpen maar niet, dat 't voordeel voor ze zijn zal, dat 't ons heele nest op zou knappen, nìks voelen ze voor de moderne gedachte, níks... ze lachen je gewoon uit; nee, in de maatschappij... dat is wat anders, daar ga 'k volkomen mee met de moderne gedachte, maar is 't niet waar, meneer van der Meer? ik heb 't geloof ik nog nooit met u daar over gehad, hé? hoe vindt u zulleke ezels...

Hans:

(van de toetsen opkijkend)

Ja zoo'n brug is een heele last.

Jacqueline:

(snel)

Was jij al hier, Hans? toen de vorige burgemeester stierf? toen Pa burgemeester werd?

(Hans knikt.)

Henk:
Ja, toen was Hans al hier.

Mevr. Wijdenb.:
Meneer van der Meer interesseert zich anders niet zoo erg voor de politiek, hè?

Hans:

(rookend)

Och... waarom niet mevrouw... alle dingen zijn de belangstelling waard, hè? als je ze groot kunt nemen...

Wijdenborg:
Natuurlijk, ik voel werkelijk ook heel veel voor de kunst, maar ieder z'n eigen weg, hè, 't brengt anders een heele hoop zorg mee hoor... ik tenminste, ik heb heel wat met mijn jongens te stellen... 't is geen plezierbaantje, hoor, burgemeester te spelen, 't is werken, al maar werken, om gedaan te krijgen wat je voor hun eigen voordeel wilt, en dan nog de orde d'r in te houen...

Jacqueline:
Mag ik jullie nog 's inschenken? jà zeker hè? zeg Hans, jij drinkt toch ook nog wel een glas wijn niet? en Pa? u ook?

Wijdenborg:
Nee Jacqie, dank je, ik niet, we moeten naar huis, hoe denk je d'r over, Marguerite? 't is onze tijd, en ik moet nog een en ander doen...

Mevr. Wijdenb:

Ja, 't is tijd voor ons jonge, en we zijn ook nog niet thuis...

Henk:

(beleefd)

Gaan jullie al heen?

Jacqueline:

(inschenkend)

Och toe... hè... blijf jullie nou nog even zitten, of verveel jullie je al?

Mevr. Wijdenb:

Jacq... foei... hoe kun je zoo iets vragen... je weet heel goed, hoeveel we van muziek houen...

Wijdenborg:

Je hebt zoo'n ontspanning wel broodnoodig,

as je hard werkt... ik heb vandaag m'n daggie wel weer gehad hoor... ja, 't moet toch allemaal maar gedaan worden, wij hebben geen honderd ambtenaren, die 't werk voor ons doen... ik verzeker u, meneer van der Meer, as u zoo iets 's moest opknappen, ja, zonder spotternijtjes... practisch werken, dat is geen gekheid hoor; ik weet niet, maar bij jullie artiesten zit er zoo niet... zoo niet de dwang achter...

Hans:
Jazeker, dat is wel waar...

Jacqueline:
En mijn mannetje dan? moet die soms niet hard werken? hè? jou ook nog 's inschenken, Henkie?

Henk:

(keelschrapend, zacht)

Nee, dank je, kind.

Jacqueline:
Tóch niet? je bent toch wel frisch, jonge?

Henk:
O zeker, ik heb geen trek.

Wijdenborg:

(luidruchtig lachend)

Hij kan niet tegen de lucht van de wijn hé Henk? hoe kun je nou zóó iets vragen... *hij* 'n tweede glas wijn... haha..,

(ernstig)

nee, zie je, zooas hij nou werkt, daar heb 'k ook werkelijk respect voor... ze hebben je anders vanavend nog al met rust gelaten, Henk, denk je, dat je d'r nog uit moet?

Henk:
Mm?... 'k weet niet, 'k denk wel niet...

Wijdenborg:

(opstaand)

Kom, we stappen op, vrouw, ja zie je, da's nou 't vervloekte bij jullie, dat je nooit weet, of je zelfs je behoorlijke nachtrust hebben zult; meneer van der Meer, wat dunkt u wel van zóó'n baantje? daar is dan toch 't jeune artiste-zijn wel een voordeeltje bij, niet? jullie bent over alles meester, alle dagen zijn voor jezelf, je mag dat allemaal maar schikken, zooas je dat zelf 't beste vindt...

Hans:

(de toetsen weer aanslaand)

Ja, da's wel heel prettig hè... je bent wel vrij...

Jacqueline:

Zal ik u even aan uw goed helpen? as u dan zoo'n haast hebt...

Mevr. Wijdenb.:

Ja, we moeten weg, nou, dag meneer van der Meer, dag Henk, dag Jacq... kom jullie volgende week nou 's weer bij ons? we kunnen wel niet musiceeren, maar as meneer van der Meer nou 's mee zou komen, hè toe... ik vind 't zoo gezellig, as u meekomt, doet u 't? onze piano is wel goed...

Wijdenborg:

(ook groetend)

Wel ja, loop nou 's mee, zoo druk heb je 't nou toch niet, kom, geloof me, we werken allemaal

hoor, maar och, je moet toch ook 's een avendje kletsen... dat frischt 's weer op hè? nou, zie maar, wat je doet, dag meneer van der Meer...

H a n s :

Bonjour, dag mevrouw, tot ziens dan...

(Door Jacqueline uitgelaten, gaan zij heen).

Tweede Tooneel.
Henk, Hans, Jacqueline.

H e n k :

(even zacht uitbarstend)

Hè... onbevredigende lui... je moet ze voortdurend concessies doen... hij vooral... een kletser... je voelt je opgelucht, als ze weg zijn...

H a n s :

(spelend)

't Zijn fatsoenlijke menschen, da's al een heele boel, je moet niet alles verlangen. Je schoonvader zit met z'n brug in de maag, hè?

H e n k :

Ja, dat gezanik over die brug hoor ik al zoo lang... 't zijn hier wel blinden, maar hij is ook niet meer dan eenoog hoor... Je gaat natuurlijk niet naar ze toe, hé?

H a n s :

Ben je razend, man? laten we 't er niet over hebben, 't is niet prettig voor je vrouw, as ze 't hoort.

H e n k :

Nou, ze weet 't wel hoor, dat wij geen van beiden wat voor ze voelen, en ze kent 't onderscheid zelf, geloof ik...

H a n s :

Jawel, maar toch, niewaar, me dunkt er zijn altijd dingen, die je zelfs aan je vrouw niet zegt, niet heelemaal tenminste... ik zou, al weet ik, dat je vrouw dat onderscheid kent, toch niet graag iets van m'n oordeel loslaten...

H e n k :

(aarzelend)

Och, ik zou daar nou niet graag diep op ingaan;

(langzaam smartelijker)

ik weet wèl: al wat je voor een vrouw, waar je van houdt, verzwijgt, in de meening, daar iets onaangenaams mee te voorkomen, dat kost je... dat kost je... je rùst...

H a n s :

'm Ja... dat kan wel... zeg, kerel, wat heb jij toch... is er iets? Ja, d'r is wat met jou... ik heb 't de heele avend al gezien, je bent overspannen, maar je houdt je in.. is 't van 't werk?

H e n k :

Nee, van 't werk is 't niet... och, m'n god... ik... ik wou eigenlijk, dat ik de tijd had, om je 't even te zeggen... ik stik in de huiselijkheid vanavend...

H a n s :

(zachter)

En.. je vrouw... wéét 't niet?

H e n k :
Dat is 't juist...

(ingehouden uitbarstend)

O, kerel... ik heb me zoo... ik heb me zoo... ontzaggelijk... vergrepen...

J a c q u e l i n e :

(opgeruimd binnenkomend)

Hé... Henk, heerlijk, dat je niet meer weghoeft hoor, 't is spekglad op de weg en 't stormt er bij... ik zeg tegen Pa en Ma ook al, pas u maar goed op, hòòr, òch... nee maar 't was toch leuk, zooas ze mekaar vasthielden zeg, ik vond 't eigenlijk wel een beetje zielig... ik wou ze nog op 't laatste oogenblik een rijtuig geven, maar Pa wou er niks van hooren hoor, hij staat nog zoo vast op z'n beenen...

H e n k :

(weer gedempt)

Nou, dat is wel zoo, maar 't was toch in elk geval veiliger geweest... enfin... we hoeven ons niet bezorgd te maken... is 't toch zoo'n weer geworden, zeg je?

J a c q u e l i n e :
Ja, 't is wel erg glad... nou, maar ik ben niet bezorgd hoor... heelemaal niet; zeg Hans, drink je nou geen glas wijn meer? En...

(hem lief aanziend)

en speel je nou niet één klein dingetje meer?

H a n s :

(mat)

Wat zou 'k dan wel spelen?

J a c q u e l i n e :
Kies jij, Henk, hè, jà!

H e n k :
Ik voor jou kiezen? 'k zie er geen kans toe...

J a c q u e l i n e :
Da 's niet lief van je... nou ìk dan... Mozart!

H a n s :

Mozart... nee, 'k ben verdomd, as 'k dat kan...

(in de rechts-aangrenzende kamer gaat de telefoonschel over).

J a c q u e l i n e :

(onder 't heenloopen)

tù... tù... tù... Hàns, Hàns..

H e n k :

(angstig)

Vervloekt... dààr is 't, dààr is 't... dat zooiets niet met je handen is tegen te houden...

H a n s :

Kerel, wat jammer, dat ik er niks van weet... ik had je misschien kunnen helpen... nou sta 'k zoo voor een pijnlijk raadsel, maar wees in elk geval kalm, wàt 't dan is... jullie bent allebei gezond... en... jullie... hòuen van mekaar?

H e n k :

Bij god, ja, man, daar is geen twijfel aan... maar ik moet 'r iets vertellen, zoo afschuwelijk, zóó afschuwelijk... voor háár...

H a n s :

(tot Jacqueline, die terugkomt)

Zeg, wil ik Wagner spelen?

J a c q u e l i n e :

(met heftige beslistheid)

Nee, nee, ik hòu niet van Wagner... zeg Henk, wist je, dat je nog in de stad moest komen, in 't gesticht? in dat noodweer nou tòch nog eruit!

Henk:

(wat minder beheerscht)

In 't gesticht? ja... dat kan wel... hebben diè opgescheld?

Jacqueline:
Wat ellendig nou... je wist er van, zei de portier, vervelend, om dat nou niet te zeggen, is 't zoo'n ernstig geval? hij moest je waarschuwen, zei-ie nog wel...

Henk:

(langzaam gejaagder)

God... ja, ja, ik moet er straks heen... wat zei-ie?

Jacqueline:
Ik weet niet precies... iets van een verlossing... je wou er bij zijn... hij moest je waarschuwen, en Versteeg die was er al, die had 'm gezegd, je op te schellen...

Henk:
Ja... niks anders? zei-ie niks anders?

Jacqueline:
Niks... is 't iets bijzonders? Moet je dan dadelijk weg? gòd... nou dacht 'k zóó...

Henk:
Ja, nou... dadelijk niet, maar ik kan er niks an doen... ik moet er bij zijn... ik kom misschien wel gauw terug...

Jacqueline:
En in dat nare weer, jakkie, wat ellendig...

Hans:
Kom Jacq, zet nou niet zoo'n treurig gezicht, wat beteekent dat nou, hè? da's toch niet zoo iets ongewoons voor je, dunkt me...

Jacqueline:

(weer vroolijker)

Och, nee, dat is 't ook niet, maar weet je wat me nou ontstemde?

(naar Henk loopend en achter zijn stoel hem liefkoozend)

dat-ie me nou in de waan heeft gebracht, 'm vanavend niet te hoeven missen, en nou die teleurstelling... zeg Henkie, kom je nou echt gauw terug? als 't niet noodig is, blijf je niet hè?

Hans:
Nou, dat zul je 'm niet hoeven te zeggen, wat?

Jacqueline

(lachend)

Nee, natuurlijk niet,... zeg, 't was vanavend echt gezellig, vin jullie niet? ik vond 't zalig... vond je 't ook leuk, Hans?

Hans:

Ja, waarachtig... 't was aardig, zeg... moet ik je dat verzekeren?

Jacqueline:

Nee, ik weet wel hoor... kom je heel gauw weerom?... volgende week Woensdag bijvoorbeeld, en laat ons dan jou laatste werk 's hooren, zeg, je hebt immers iets voor piano liggen, zei je?

Hans:

Goed, ja, met heel veel plezier; je weet wel, ik hecht nog zoo'n beetje erg veel aan jullie eerste oordeel, ja,

Woensdag kom 'k spelen, dan zullen we er meteen wat over babbelen, hè?

Jacqueline:
Heerlijk...

(uitgelatener met Henk dollend)

't is mal misschien, maar ik heb zoo de gedachte, dat jij,

(schuchter naar Hans lachend)

na je werk, as 't dan een beetje ongezelliger thuis wordt, dat jij je dan zoo'n beetje komt warmen... bij òns... is 't niet?

Hans:

(zwaarmoedig)

Ja, maar weet je, 't is buiten zulk slecht weer, zeg je, en dan eerst goed gewarmd... zoo krijg je 't te pakken...

Henk

(keert zich naar Jacqueline, die liefkoozen blijft, pakt haar wild om den hals en zoent haar)

Engel...

Jacqueline

(lachend bestraffend)

Hè, Henk, foei toch, schaam je je niet voor Hans? zoo verliefd te doen als een gymnasiast, haha... zeg, jonges, zouen we nog niet vlug even een soupertje gebruiken?

Hans:
Nee, dank je zeer, Jacqie, ikke niet hoor, ik ga naar m'n kooitje...

(geeft beiden de hand, fronsend)

tot ziens jonges, dag Henk, adieu, je loopt nog wel even binnen hè? als je in de buurt bent...

Jacqueline:
Dag Hansie, werk maar hard hoor jonge, en denk om Woensdagavend.

Henk:

(matter)

Bonjour Hans, tot ziens... ja, als ik dicht bij je ben, kom ik wel even an... ik zal je even uitlaten...

(Henk gaat met hem de kamer uit. Jacqueline roept op zijn 'daag' nog eens 'adio!', schikt dan de stoelen wat terecht, sluit de piano, schelt om het meisje).

Derde Tooneel.
Een dienstmeisje, dan Henk en Jacqueline.

Mina:
Mevrouw?

Jacqueline:
Zeg, Mina, wil je misschien even vlug dekken? Meneer kan nog nèt even gauw wat eten, voor-ie weg moet.

Mina:
Ja, mevrouw, ik kom dadelijk.

Jacqueline:
Goed.

(Na een oogenblik komt Mina binnen met niet te veel tafelgoed, begint vlug te dekken. Henk komt binnen, ziet naar 't meisje, gaat op de canapé zitten, links, wachtend).

Jacqueline:
Niewaar Henk? we kunnen nog net samen even eten, hè?

Henk:
Ja, dat kan wel... wacht, ik zal ze even opschellen.

(loopt naar de kamer rechts, schelt, spreekt, terwijl Mina dekt.)

Jacqueline:
Mooi, Mina, jullie gaat zeker ook gauw slapen hè?

Mina:
Ja, mevrouw, gunst... Hens heeft zoo'n maf, ze is zoo gezellig as 'n borstrok

(brengt de hand schielijk aan den lachenden mond.)

Jacqueline:

(lachend)

O, ja? da's lief voor jou, nou, maar zeg maar, dat er alle lieve reden is, om vannacht heelemaal ineen te kruipen... 't is koud...

Mina:

(ook lachend)

Ja, dat zal ze dan ook wel...

(gaat heen)

.

Henk:

(weer binnenkomend)

Heb je laten dekken? Nee, maar ik geloof niet, dat dáár nog tijd voor is, hoor...

Jacqueline:
Och, nee? kom, maar moet je nou niet eerst nog wat eten, Henk... is er nou zoo'n haast bij?

Henk:
Och... Ik heb ook geen trek...

(heftiger)

ik kàn nu niet eten...

(loopt op de deuren toe, sluit ze)

Jacqueline, ik... ik heb je iets ontzettends te zeggen...

Jacqueline:
Hè?... Jij?... aan mij?... Henk...!

Henk:
Ja... o, ik mòet 't doen, en ik wìl 't ook doen... ik zou 't voor je kunnen verzwijgen... ofschoon, je zou 't toch gewaar worden, maar zelfs, al zou dat niet gebeuren... dan nòg zou ik 't niet willen terughouden.

(blijft eindelijk voor haar staan)

Jacqueline... een poos geleden... toen heb ik iets gedaan... iets... iets... ik wil niet detailleeren... ginds in 't gesticht moet een kindje geboren worden... ja, ik wìl 't je zeggen, Jacqueline... dat kindje... is van mij...

Jacqueline:

(schrikt terug)

Mijn God! Henk! O... o... wat gebeurt me daar... ben ìk dat? zijn wij tweeën dat? met wie dat daar gebeurt? Is dat waar, wat je daar zegt? Henk... nee, nee, maar spreek nou toch 's duidelijk... 't is me maar zoo niet heel klaar... wat ís dat toch...

Henk:
't Is zoo... 't is zoo Jacqueline... nóg eens... ik wil 't je niet verzwijgen, daar màg tusschen ons geen geheim

zijn... maar jij... jij zult 't vreeselijk vinden... en tòch... o, ik ken jou zoo... en al ben je nou nòg zoo ellendig ik voel me nou al beter, nou ik 't je gezegd heb.

Jacqueline:

Wat zeg je? wat zeg je?

(weer verschrikt terugloopend, met afschuw)

ginds... in dat gesticht? van jou? een vrouw... een andere, een vreemde vrouw? die niet mij is? jij...? jij...? bah! ga weg! ga weg! o god, ga weg!

Henk:

Jacqueline, stil nu toch, ja... 't is vreeselijk voor jou... jij ziet 't anders... jij bent een vrouw... maar kalmeer je oogenblikkelijke heftigheid nou, Jacqie... o, toe, zie 't flink onder de oogen, als alles...

(wil op haar toegaan)

.

Jacqueline:

(loopt verder terug, valt in een stoel)

Nee, nee, ga gauw weg... ik kan je niet zien... o, hoe durf je... wat een leugen! is alles leugen...?

(met matte oogen)

m'n god... is alles leugen? nee... o, kom niet bij me... 't kan werkelijk niet...

(laat haar hoofd in haar handen vallen, begint langzaam te snikken)

o, god... ik dacht, dat ik 't wist... dat ik 't voor m'n heele leven wist... dat je nooit aan een andere vrouw dan aan mij gedacht hadt... o, o...

Henk:

Maar Jacqueline, o, laat ik 't je nou even zeggen... ik bezweer je, dat ik ontzaggelijk veel van jou hou... dat er niet één greintje warmte minder voor jou in me is, dan toen we voor 't eerst hier in ons huis kwamen...

Jacqueline:

(trampelend)

Hou op!... spreek nou niet... ik zou je niet anders kunnen zeggen, dan dingen... o, bijna verwenschingen... hoe kun je vergen, dat ik je antwoord zal geven... dat ik dit of dat bedenken zal, gelooven zal... o, dat vervloekte gewone liedje tusschen òns... je zult me honderd maal verzekeren, dat je me nog even liefhebt... o, doe geen moeite... ik zal 't niet éénmaal gelooven...

Henk:

Je zùlt 't... je móet 't gelooven... ik zeg je dit vreeselijke, jou 't eerst, juist ómdat ik zooveel van je hou... versta je, Jacqueline? zoo is 't...

J a c q u e l i n e :

(verbijt haar snikken, heft haar hoofd op)

Ik zal kalm zijn... nou dan... ik geloof, dat 't tijd wordt, om je kindje te halen...

(drukt haar zakdoek haastig-wild tegen haar mond en oogen en rukt met haar hoofd, om 't nieuwe snikken te bedwingen)

.

Henk:

(maakt onder 't volgende spreken telkens bewegingen van heen moeten)

Lieveling... ja, ik wìl zeggen lieveling... en je moèt even luisteren... geloof je dan niet, dat een man, al houdt-ie nog zoo veel van z'n vrouw... ééns de gedachte in zich heeft aan een ander? als die gedachte er is, dan ìs toch ook eigenlijk dat leelijke er al?...

Jacqueline:

Maar jij... jij staat daar zoo voor me te spreken... hoe kùn je overtuiging in je stem leggen... hoe kun je denken, dat ik met aandacht naar je luisteren zal... jij... jij zult straks een kind hebben... niewaar?... zoo is 't... en dat kind... ik moet 't zelf goed begrijpen... want 't is niet zoo iets heel gewoons... wel?... dat kind zal een moeder hebben, die een andere vrouw is, dan ik ben... en nou wou jij nog komen vertellen... nee... o god... maar je hoùdt toch niet van me... je kùnt niet van me houen... je kunt 't je misschien verbeelden voor een poosje... maar 't kán niet... o, god je houdt niet van me...

Henk:

Kind... o, ik kan je niet zoo zien schreien... o, wat spreek je dwaas... toe... o, luister nou even naar me, Jacqie...

Jacqueline:

Nou zeg op, je verdediging...

Henk:

(aarzelend)

Kom... ja, 't zal je gek lijken, wat ik je vragen zal... maar voor de groote eerlijkheid, die tusschen ons richten zal, is 't toch noodig... Zeg, Jacqueline... biecht nou 's eerlijk op... heb jij dan nòoit, maar éven zelfs, aan een man gedacht, behalve mij? Heb je nooit de àarzeling van de begeerte naar z'n armen gevoeld?...

Jacqueline:

Henk! Henk! hou op! afschuwelijk! je vraagt zoo opeens dingen...

Henk:

Nee... kom... 't geeft voor mij toch niks... zeg 't me nou 's... 't is noodig...

Jacqueline:

Hoe kùn je zoo iets vragen... ik begrijp je opeens heelemaal niet meer... of eigenlijk wel... 't klopt... 't klopt heel goed... o, god...

(schreit weer)

.

Henk:

Jacqueline... nee, maar we mòeten nu even sterk zijn... heel groot-sterk... natuurlijk... je gaf die aarzeling geen rust, om tot gedachte te groeien... daarvoor hield je te veel van mij... maar de aarzeling, was die er nooit?

Jacqueline:

M'n god... maar zoo... zooals jij 't bedoelt...

is iedere man me een walging, ik zou 'm immers van me afgestooten hebben... in z'n gezicht geslagen misschien, als-ie zou spréken over zoo iets... als ik z'n gedachten gevoeld zou hebben, dan zou ik 'm hebben gestriemd met m'n minachting...

Henk:

(innig)

Zóóveel hou jij van me, dat je zèlfs niet aarzelt...

Jacqueline:

O, hou toch op... je vraagt dingen, zóó vreemd, zoo akelig... alsof 't onze eerste kennismaking was... maar mijn god... bedenk toch 's wat je zegt... weet je dan heelemaal niets meer? tegen wie je staat te spreken? ik ben 't, Henk... je vrouw, versta je, Henk...

Henk:

Jazeker... jij, de eenige mensch, die recht heeft alles van me te weten en die mij ook alles mag en moet zeggen... omdat we zooveel van elkaar houen en omdat we zoo dicht bij elkaar staan... ik vind... als je leeft, zooals wij tweeën... dan mag je alles onder de oogen zien, dan hoeft er geen vaagste leugen meer tusschen je te zijn...

Jacqueline:

Leugen? Leugen? Maar àlles is toch leugen... lèugen tusschen òns...

Henk:

(achteruit loopend om heen te gaan en dan weerkeerend)

Als je ze niet bespreken wilt, ja... als je ze erkennen wilt, dan houdt ze op te bestaan.

Jacqueline:

Leugen is leugen... toe... o, zeg 't maar ineens... je houdt niet meer van me, je wilt van me weg...

Henk:

Maar kind... kun je dan zoo weinig de werkelijkheid zien? Gruw je dan zoo van al wat je niet dadelijk bekend is? Je zegt onverantwoordelijke dingen, die allen maar bewijzen, dat je de man nog niet heelemaal kent... en dat is toch noodig nietwaar?

Jacqueline:

Is dat noodig? is 't noodig te weten, dat jij dus aan mij niet genoeg hebt... dat je me liefst met open oogen bedriegen wilt... je dènkt aan anderen... meer wil ik niet zeggen... en je zègt 't me... je wilt dat ik 't weten zal... en dat ik er genoegen mee neem... maar god, Henk... wil je dan dat ik dat goed zal vinden? nee, maar dat is ontzettend!

Henk:

Omdat jij een vrouw bent... jij hebt een ander gedachteleven nog...

Jacqueline:

Een ander dan jij? over 't meest-essentieele

van ons bestaan? dat schijnt... ja, o... dat begin ik zoo te merken... Maar ik zal kalm zijn... er hoeft niet zoo heel veel meer tusschen ons gesproken te worden... we zijn stellig niet voor mekaar, wat ik dacht... wat, naar ik meende, jij ook dacht; er is twijfel bij jou... en ik ken je niet... jij ziet mij anders dan ik ben... je vraagt me dingen, die me vernederen, o, god, nee, nee, ik zie 't... 't is me duidelijk, in dit ééne oogenblik pas is 't me duidelijk... je bent 't niet, waar ik je voor hield... ik heb me dus eenvoudig vergist... hoe ontzettend die vergissing dan ook geweest is. Ik dacht, dat wij, zie je, wij tweeën, als uitzonderingen, in elkaar gevonden hadden, wat voor een gróót huwelijk noodig is; ik dacht, dat ons geluk zoo áf was, als 't maar mogelijk is in een menschenleven, als je de kleinste dingen van elke dag overzien wilt...

Henk:
Dat wil je nièt.

Jacqueline:
Hè? Spreek ik dan van kibbelarijtjes of kleine beuzelingen? Neem ik 't soms niet ernstig, meen je? nee, ik doe als een kind hè... ik hou er een poppetjesgeluk op na... zooiets van een plaatje...

Henk:
Je denkt van niet... maar in waarheid is 't wel zoo... je denkbeelden over trouw en zoo, die zijn nog... nou, vooruit... bekròmpen...

Jacqueline:
O, bekrompen... vin je? Je wilt, dat ik me zal laten neerhalen, hè? tot de vrouwtjes, die wel tevreden zijn... die wel genoegen nemen met de halve aandacht van hun mannen... ik blijf bij wat ik gezegd heb: dat er zoo heel veel tusschen ons niet gesproken hoeft te worden.

Henk:

(als boven)

. Maar m'n god, kind... wat wil je...

Jacqueline:
Ik zal heel kort zijn... laten we 't ons niet onnoodig-lang pijnlijk maken... daar is een enorme breuk tusschen ons, dat voel je... nu, met mijn goelijke schippering lieg ik die niet dicht, begrijp je Henk? ik zal dus een van de weinigen zijn, die alles willen, of...

Henk:
Of... of...?

Jacqueline:
Of niets.

Henk:
Je wilt weg?

Jacqueline:

Je hebt 't gezegd... nu zul je verschrikt doen... me nog 's uitlachen, me dòm vinden...
ik wìl niet.

Alles, wat je zegt, versta je, om me bij je te houden, is voor mij beleediging... Ik wìl geen onderhandelingen. Hoor 's, nog even... ik ben niet voor m'n dertigste getrouwd... ofschoon ik dikwijls had gekund, dat weet je... Ik heb gekend, elke man, van wie ik dacht wel te zullen kunnen houen... en ik heb gewacht, tot alle elementen in me waren,, die ik als overhoogste eisch voor mijn liefde had gesteld...

Henk:

God... kind... wat ben jij ijzig-kalm... maar zou 't jou dan niks kosten, als je van me weg zou gaan? voor altijd van me weg? Jacqueline... maar ik kàn niet zonder je... gooi me niet zoo opeens van je weg... in Godsnaam, zou 't jou niks kosten...?

Jacqueline:

Daar hebben we 't nu niet over... ik was je aan 't uitleggen... ik vond jou... na al de anderen waaraan nog iets ontbroken had, om ze voor mij de man te doen zijn, die ik alleen zou willen trouwen. Dat hoor je, ik praat nou met je, zie je, alsof je dat alles niet wist, alsof dat, wat ik bij je gedacht heb, heelemaal niet in je gedachten geweest is, al die tijd dat wij saam waren... Nu blijkt me, dat je 't niet bent, die ik in je gezien heb, dat ik concessies zou moeten doen, om getrouwd te blijven... en dat wil ik niet, hoe gek en hoe dom je 't ook vinden zult, ik doe 't niet... ik sta niets af van m'n eischen...

Henk:

Hoor 's... zeg me's... Jacqueline... heb je nou opeens een hekel an me gekregen? toe... eerlijk... voel je nou werkelijk... minachting voor me?

Jacqueline:

Daar kan 'k nou geen antwoord op geven... op 't oogenblik wil ik geen sentimentaliteiten... dat zeg ik je... ik vind dat noodig voor ons allebei, om onze gedachten klaar te houden...

Henk:

(als boven)

Maar geloof me toch hierin, dat je in zult zien hoe overdreven je eischen zijn... je erkent geen booze hartstochten, en die zijn er toch, bij elke mensch...

Jacqueline:

Ik zou geen hartstocht erkennen? Ben ik soms een vrouw voor je geweest, die deed als een overdreven kostschoolmeisje? wou je m'n eenig recht dood praten als een bakvischjes-verzuchting? Omdat ik geen ontwijding van de hartstocht erkennen wil als dat, wat de eenige hartstocht zèlf is?

(trotscher)

. Ik heb je immers gezegd, niewaar? dat elke nieuwe proef van jou, om me te overtuigen, niets anders dan een beleediging

voor me zou zijn? Nou, zoo is 't... Maar te overtuigen wensch ik jòu niet... daarvoor voel ik te zeker, dat je... àlles van me verschilt...

Henk:

Jacqueline, je wist, dat ik de heele dag van je weg was... dat ik menschen ontmoette, ook vrouwen natuurlijk... dat ik elk oogenblik, hoe graag ook met m'n gedachten bij jou, toch aan andere dingen m'n aandacht moest geven... en je weigert te gelooven, dat ik in zooveel jaren dan ooit met een zoo zuiver menschelijke zwakheid een van al die vrouwen zou hebben gezien... ik, die, o, god, vind 't geen beleediging, kindje, ik die zooveel blanke lichamen zag... toespreken moest, betasten, en de geluidingen van de stemmen aanhooren met 't noodzakelijke, zich ondanks alles overgevende vertrouwen tot de dokter. Maar kind... kind... veroordeel me niet zoo gauw... o, denk na, voor je handelt, geloof me... o, toe, geloof me...

Jacqueline:

Ik kàn 't niet helpen Henk... o, ik kàn 't niet helpen... er is niets aan te veranderen, m'n ontgoocheling is te groot... ik ben geen kind meer... ik voel dat er iets in me is, dat door jou genegeerd wordt, en juist omdat je me overtuigen wilt... vind ik dat alles zoo ontzettend, zoo ontzettend...

(schreit weer zacht-smartelijk op.)

Henk:

Maar je wilt zelfs niet praten... niet trachten tot mijn kijk door te dringen... je negeert dan toch ook mijn overtuiging...

Jacqueline:

Overtuiging? Zoo kan 'k 't niet noemen... dat is voor mij te koel, te wreed, zelfs als zondige afwijking zou ik 't niet willen aanvaarden... als overtuiging... wàlg ik ervan... o, ik heb dat alles zoo mooi gedacht, ik wist, dat je elk oogenblik van de dag menschen om je heen hadt, lichamen, mooie, leelijke... maar dat was voor mij immers niet anders dan je werk... niets anders. Als je 's morgens de deur uitging, van me weg... dan had ik een blij gevoel in me... ofschoon ik je zoo dolgraag bij me had... maar ik dacht stevig, heerlijkstevig... want 's avends, als je weer binnenkwam in ons warme huis, dan was 't me, of je op reis geweest was, je hadt veel gezien en gedaan, veel mannen en vrouwen met hun intiemste levens òm je gehad, maar nou wàs je daar weer, je was weer heelemaal voor mij... dat was toch 't doel van je uitgaan

geweest elke dag... en alles was vergeten, ik had je dan heelemaal voor mij... goddelijk, met al wat er innigs aan je was, buiten je werk, zoo heel heerlijk-lang, tot de volgende dag...

Henk:

God, god, m'n kind... maar zoo wàs 't toch ook...

Jacqueline:

(dof)

Nee, nee, zeg dat nu niet... zoo was 't niet... zoo was 't niet, de menschen waren geen werkdingen voor je, zoodra er één vrouw is, waarmee je geweest bent als... als met mij... nee, dan was 't zoo niet... dan was alles leugen... dan is mijn geluk fictie geweest, dan zou 't nù opgedrongen zijn... dat kàn niet... o, nee, dat kàn 'k niet hebben... nog eens Henk... ik heb nu alles ervan gezegd... ik heb de waarste, naaktste dingen uitgesproken... maar ik zeg niet meer, dan dat me zoo te leven een walg zou zijn... nu, als je nog iets van me kent, dan zul je ook wel weten, dat ik die niet kan gaan idealiseeren, omdat ik voor 't... voor 't... breken bang zou zijn...

Henk:

Maar je doet overijld... in één uur tijd wil je besluit nemen over ons beider heele bestaan, jij, die zoo lang gewacht hebt met 't kiezen van de man, die je heele leven òm je zou zijn... je wilt dat leven nou in een oogenblik van désillusie leeg maken door 'm van je weg te gooien, maar kind... kind... god, nee, als je dan niet spreken wilt... ik zal moeite doen je te begrijpen, maar beloof me dan tenminste, te zullen wachten, een bedenktijd te nemen... twee, drie dagen, één dag desnoods... maar hak niet in één moment door, wat je na zoo lang wachten jaren aan elkaar hebt doen groeien...

Jacqueline:

(steeds 't schreien bedwingend)

O, ik zal niet van besluit veranderen, maar toch... bedenktijd, zoo je 't noemen wilt, zal 'k houen... 'k zal een week hier blijven, maar op één voorwaarde...

Henk:

En dat is?

Jacqueline:

Dat is... dat je die week... me niet aanraken zult en niet lief tegen me zult zijn... me zult beschouwen als een vreemde... dat mòet... 't eerste wil ik niet, om wat je misschien wel begrijpen zult...

Henk:

Nee, ik begrijp 't nìet... waarom zal ik je niet mogen aanraken? o, je doet met me als met een kind... maar ik zal alles van je dulden... als je tenminste maar wilt wachten!

Jacqueline:

O... maar dat je niet begrijpt... maar voel je dan niet, dat 't me lijkt of er nou iets onreins aan je is? voel je niet, dat ik niet zou kunnen verdragen, dat je me tot je nam, zoo als je vroeger hebt gedaan, nu, nu je ook een ander daar tegen je aan hebt genomen, als aan mij? m'n god... erken je dan niets meer in me? Denk je me dan zoo bruut, dat ik me niet te... rèin zou voelen, om nu, met dìe wetenschap, met je te zijn zoo als vroeger?

Henk:

't Kan zijn... je bent geen vrouw van de wereld... en zoo heb ik je ook nooit gezien... ik zal er dadelijk niet meer over zeggen, maar 't andere? waarom zal ik een week lang niet lief tegen je mogen zijn? en toch zoo dicht bij je? nou... zeg 't maar...

(smartelijk)

ik ben gehoorzaam, ik ben 'n geduldig... patiënt...

Jacqueline:

Al wat 't saamzijn van de man en de vrouw bepaalt, dat zal er niet mogen zijn, als ik eerlijk bedenken wil, of jij... nog genoeg voor me zijn zult... zoo is 't...

Henk:

(bitter)

O, jawel dokter, ik... ik ben tot uw dienst... ik moet misschien 'U' tegen je zeggen?...

Jacqueline:

Kom, Henk... geen flauwiteiten... ik kàn ze nu niet dulden... daar mòet tusschen ons gericht worden... ik wìl 't... ik wil 't..., o god, ga niet spotten, want je sart me ermee, ik kàn de gedachte niet verdragen, dat jij zoover van me afstaat...

Henk:

(als boven, zwak-blij)

Omdat je zooveel... van me houdt... wil je dat vooral even blijven bedenken? Ja? Ja, je zult zeggen, als dàt er ook niet was, niewaar... maar dat is 't eenige...

Jacqueline:

't Eenige, ja... maar dat niet uit de lucht komt vallen, en dat geen sleur mag zijn en geen oppervlakkige liefheidjes... 't eenige, ja, maar dat ondergrond moet hebben, dat bepaald wordt door de dingen, die nu tusschen ons nìet meer volledig zijn...

(blijft even dof zitten staren, dan weer droever)

je zult wel heen moeten...

(plots weer snikkend)

o... god... naar je vrouw... je kind...

H e n k :

(week)

Jacqie... Jacqie... o, martel me zoo niet... ik hou zoo ontzaglijk veel van je... maar mag 'k me daar dan van onthouden? moet 'k daar dan niet zijn?

Jacqueline:

('t hoofd optillend, zich vermannend)

Ja, dat moet je.

Henk:

(zacht)

'k Moet nog even m'n instrumenten halen.

(gaat naar z'n kamer rechts-achter)

Jacqueline schelt; Mina binnen.

Mina:

(kijkt naar Jacqueline 's sterk-bedwongen en afgeveegd huilgezicht)

Mevrouw, afruimen zeker?

Jacqueline:
Nee, Mina, dat is niet noodig, zal ìk straks wel even doen... maar... wil je even in mijn eigen kamer een rustbed opmaken?

Mina:
Een rustbed, mevrouw?

Jacqueline:
Ja, een rustbed... doe je 't even?

Mina:
Ja mevrouw... goeiennacht mevrouw.

Jacqueline:
Goeiennacht.

(tot Henk, die binnenkomt, gekleed en met een tasch)

. 't Is schrikkelijk weer... dat weet je.

Henk:
O, da's minder...

Jacqueline:

(aarzelend, van hem afgekeerd)

Heeft 't paard... van dat goedje onder?... hoe heet 't... tegen de gladheid?... scherp?...

H e n k :

Dat zal wel niet, denk 'k...

J a c q u e l i n e :

O dan loop je maar...

H e n k :

(bij de deur)

Lieveling... dat ik je nou niet om je hals mag pakken...!

J a c q u e l i n e :

(staan blijvend, gesmoord.)

Adieu.

(Hij gaat heen. Jacqueline blijft even staan, wil zich bedwingen. Dan loopt ze naar een stoel, begint hejtig te snikken.)

DOEK.

Tweede bedrijf.

Zelfde tooneel. Eenige dagen later. Namiddag.

Eerste Tooneel.
Jacqueline, Mina, dan Hans van der Meer.

Jacqueline in een crapaud naast de piano. Op een theetafel een theeservies rond een lichtje. Overigens 't vertrek niet meer geheel licht.

M i n a :

(een portefeuille in de hand)

Mevrouw, de portefulje.

J a c q u e l i n e :
Mooi, maar doe wat op de kachel, ik heb 't koud.

M i n a :
't Is hier gloeiend anders, moet 'k op meneer rekenen vandaag?

J a c q u e l i n e :
Wat?... ik weet niet... ja, reken er maar op, hè,..

M i n a :
Goed mevrouw,

(aarzelend)

is mevrouw niet goed?

J a c q u e l i n e :
Ik? och, jawel.,.

M i n a :
U ben zoo bleek, u ziet er zoo sikkeneurig uit...

J a c q u e l i n e :
Och ja, toch? nee, niks hoor, een beetje last van hoofdpijn.

M i n a :
Nou, u heb de dokter nogal dichtbij altijd, maar een poeiertje slikken, Hens is ook niet lekker.

J a c q u e l i n e :

(zonder opzien)

Wat heeft ze?

M i n a :

(glimlachend)

De gewone kwaal geloof ik... te veel gegeten.

J a c q u e l i n e :

'm. Nog al leelijk, vin je niet? 'k zal meneer straks wel even bij 'r sturen.

M i n a :

Ze kan 't maar niet laten

(als Jacqueline geen antwoord geeft)

nog iets mevrouw?

J a c q u e l i n e :

Nee, dank je, Mina.

(Mina kijkt onder 't loopen naar 't theelichtje, draait er nog even iets aan en gaat heen. Jacqueline neemt de portefeuille op,

plukt aan de lussen, legt ze weer neer, leunt terug in den stoel, de hand voor haar oogen. In de gang klinkt de schel).

M i n a :

(weer binnen)

Mevrouw, daar is meneer van der Meer.

J a c q u e l i n e :

(dof)

O... laat maar binnenkomen.

M i n a :
Goed mevrouw.

H a n s :
Goeiendag, ik kom een kop thee halen.

(geeft haar de hand)

.

J a c q u e l i n e :
Dag Hans, lief van je, ga zitten.

H a n s :

(bij de haard)

Koud... gemeen weertje; Henk 't druk?

J a c q u e l i n e :

(opgestaan om thee te schenken, blijft verwonderd even staan)

Henk? 'k weet niet.

H a n s :
Doe jìj vreemd, ben je niet wel?

J a c q u e l i n e :

(bij 't buffet)

Dat jìj zoo klein kon zijn, dat wist ik niet.

H a n s :
M'n hemel, heb ik iets onkiesch' gezegd? zeg 't dan asjeblieft.

Jacqueline:
Och nee, maar... je zou niets weten van iets, waar 't heele gat hier vol van is...

Hans:
Maar beste meid, ik verzeker je, ik kom regelrecht van m'n kamer, en ik was nog niet bij de aardappelenvrouw.

Jacqueline:

(de thee neerzettend en biscuit presenteerend)

O, nou... anders hadt je 't ook stellig wel gehoord, 't nieuws...

(zij gaat weer zitten)

.

Hans:
Zoo, is er nieuws... nou, dan mag ik 't zeker ook wel weten... 't schijnt niet heel veel blij's te zijn.

Jacqueline:

(brengt haastig de handen naar haar oogen, spreekt met tranenstem)

Nee... Henk en ik... we gaan waarschijnlijk... van elkaar af...

Hans:
Jacqueline!

Jacqueline:

(knikt snikkend)

't Is zoo... wel 'n wetenswaardig nieuwtje, niet?

Hans:
Ik dacht dat niets me meer verschrikken kon; maar... ja, 't is misschien gek, dat ik 't zeg, maar zooiets vertel je toch niet zoo gauw, zooiets waarschijnlijks, en je spreekt van 't heele dorp.

Jacqueline:

(als boven)

De oorzaak ligt niet binnenshuis... die weet Jan-en-alleman.

Hans:
O...

Jacqueline:
Je gelooft 't niet... jij niet... o god, 't is

ook zoo verschrikkelijk... in 't gesticht in de stad... ligt een vrouw met een kind...

H a n s :

(dof)

Van Henk.

J a c q u e l i n e :

(knikt)

Van Henk.

(snikt wild uit, Hans zwijgt, zucht even licht, terwijl zij bedaart en haar gezicht droogt, naar haar voorhoofd tast om te koelen)

.

H a n s :
'k Zou m'n verdriet zelf eerst goed uit laten werken.

J a c q u e l i n e :
Hoe bedoel je dat.

H a n s :
Niet te gauw... redeneeren gaan hè, we moeten eerst snikken, Jacqueline, dan denken.

J a c q u e l i n e :
Jij bent een vriend, van jou neem 'k raad aan.

H a n s :
Raad... dit is maar een kalmeermiddeltje.

J a c q u e l i n e :
Geef me raad, geef me raad Hans.

H a n s :

(bitter)

Hoe zou 'k dat nou durven, zoo iets moet je zelf uitvechten,

J a c q u e l i n e :
Ik heb me al zoo moe gevochten.

H a n s :
Zoo... te gauw Jacqueline, in vijf dagen vecht een krachtig mensch als jij zich niet moe, hè... of over 't voornaamste moest je 't met jezelf niet eens kunnen worden.

J a c q u e l i n e :
Toe, spreek maar, Hans, spreek maar met me uit.

Hans:
O, ik zal 't geval niet met je uit gaan rafelen, verwacht dat niet, beste meid.

Jacqueline:
Wat zeg je dat bitter allemaal, alsof 't je maar weinig interesseert, alsof je 't niet eens een serieuze zaak vindt...

Hans:
Och ja... voor jou en hem... welzeker

(na even zwijgen)

. Ik wil je wel een raad geven, Jacqueline, zonder me vooraf van de verwikkeling op de hoogte te stellen...

Jacqueline:
En die is?

Hans:
Jacqueline, doe niet te gauw afstand van àlles.

Jacqueline:
Afstand van alles? alles is me ontnòmen...

Hans:
Daarover zou ik niet oordeelen, nietwaar; ik wou je alleen even waarschuwen: als je de eenige kostbaarheid van 't bestaan in je handen hebt, o, m'n god, gooi ze dan niet weg...

Jacqueline:
Hè... maar erken jij dan geen trots?

Hans:
Trots... ja, ik had dat wel bij je verwacht. Trots, ja, daar is zooiets bij ons, dat noemen we zoo, zoolang we

't nog niet noodig hebben... maar dat, waartegenover we 't gebruiken moeten, hè... dat slaat 't zoo gauw morsdood.

Jacqueline:

Maar dat is schrikkelijk... zooiets zeg jij? We zouen onze trots niet moeten laten spreken, handelen? Hans, maar dat meen je niet!

Hans:

Och... Jacqie, ik begrijp wel, dat je dat heel vreemd vindt, maar 't is toch waar... trots tegenover de volmaakte, ware levenloosheid... kòm, kòm, gebruik die fraaie menschelijke eigenschap liever tegen iets minder machtigs, dan compromitteer je jezelf niet.

Jacqueline:

(trampelend)

Maar dat is ontzettend! ontzettend!

Hans:

Luister 's kind, toè... ik bid je... laat me je even iets ernstigs mogen zeggen: je beleeft op 't oogenblik een enorme désillusie, o, ik begrijp 't, ik ben niet iemand, die zooiets in een vrouw als jij negeeren zal; dat geloof je?

Jacqueline:

Nou je 't weer zegt, ben ik blij, 't weer te kunnen gelooven.

Hans:

Precies... je moet me ook heel goed verstaan... wij zijn beide nu in een gesteldheid, waarin twee menschen 't een enkele keer alles kunnen uitzeggen; alles, wat ze eigenlijk niet weten van elkaar, al meenen ze ook elkaar zoo heel goed te kennen.

Jacqueline:

(bet haar gezicht)

Ik zal stil zijn; je rust, nee... je... màtheid kalmeert me, goddank...

Hans:

Ik wou je zoo graag met alle kracht, die 'k in m'n redeneeren heb, terughouden van dat, dat daarginds - dat, waar ik nou ben...

Jacqueline:

Waar jij nou bent?

Hans:

(doffer)

In die zwarte kuil, Jacqueline, waar ik al maanden in leef... o, je zult 't heel gauw begrijpen... en... er àf blijven.

Jacqueline:

Spreek 's uit, Hans, wat heb jij... je doet wel heel mat de laatste tijd; maar m'n god, wat weten wij arme menschen, van elkaar; je tast, je gist, je bent niet tevreden over een oorzaak, die je meent te vinden voor iets, dat je opvalt bij menschen, die je lief zijn... niewaar? maar je laat 't weer los, ja, werkelijk, tot 't verdriet alleen 's een oogenblik van uitpraten brengt...

Hans:
Jacqueline, 't is nu de tijd niet schijnbaar om over mezelf te spreken; maar ik maak 't dienstig aan de raadgeving voor jou; o, ik ben zoo arm en zoo moe, Jacqueline...

Jacqueline:
Mijn god, Hans, dat moet iets... iets bovenmenschelijks zijn geweest, dat jou daarmee heeft geslagen; ik kan 't me niet denken...

Hans:
Natuurlijk, je zocht 't te vèr... want 't is toch zoo eenvoudig, zoo schrikkelijk eenvoudig: 't kleine, menschelijke geluk. Jacqueline, 't geluk van elke dag, dat 'k bij de menschen zie, overal, ginds in de stad, en hier op 't dorp, en ook verder, veel verder waar 'k geweest ben, een groot stuk van de wereld over... Dat lachen tegen elkaar, dat saamwandelen op straat, en dat omgaan in 't huis... er zijn oogenblikken, dat 't eenvoudigste bewegen van een vrouw in de binnenkamer me een machtige melancholie geeft, omdat er 't geluk om hangt, dat ik niet hebben mag...

Jacqueline:
Niet hebben mag? O, aan zooiets denk je niet, als je iemand volgt als jij... dat is zoo... ik kan me ook niet voorstellen, dat jij daar niet boven staat; je wilt dat immers niet... omdat je nog niet de vrouw gevonden hebt, die joù vrouw zou kunnen zijn...

Hans:
Och, malligheid, malligheid; nù... wil 'k ook niets meer... ik aarzel niet naar de mogelijkheid, 't geluk te bereiken, omdat 'k... 't niet meer ziè... dan tot een grens, waar 'k weer voor de zooveelste maal toe zou kunnen gaan...

Jacqueline:
Foei, maar jij... zóó moedeloos te spreken... en 't enorme geluk van je werk? 't geluk van 't scheppen zèlf Hans, èn nog 't weergeven aan de menschen... maar dat is immers grenzeloos...

Hans:
Wàt grenzeloos... aan alles is een eind... Wàt heb 'k aan m'n werk... wat heb 'k aan de menschen, die er nu zijn of die na me komen; nee, nee... ik heb nou al wel zoowat alle vreugden en ellenden van 't menschenbestaantje gezongen... wat zou 'k nog meer... óver en overdoen... 'k heb er geen lust in, om anderen aan mijn honger zich zat te laten eten...

Jacqueline:
Hans! Hans!

Hans:
O, je hoeft niets te waarschuwen... ìk ben overtuigd,

al làng... en voor goed... 't Onbewuste, dat wat jij nou op 't punt staat weg te smijten... dat heb 'k óók gehad... vroeger... ik mocht 't niet hebben...

Jacqueline:
Je mòcht niet... waarom mocht je niet...

Hans:
Haha... eenvoudig, omdat 'k deed, wat jij nou wilt doen... ik wou te véél; maar mìj dwong m'n werk, m'n werk nam me af, wat jij je nou wilt laten afnemen door dat moppige ding: je tròts...

Jacqueline:
Je hebt wel 's lief gehad, niet Hans?

Hans:
Als je 't zoo noemen wilt, meer dan eens had 'k een vrouw. 'k Zal 't je vertellen. De eerste was allerliefst, die wou me niet zoo ernstig hebben, m'n somberheid wat opvroolijken, weet je... 't was in m'n jonge tijd; ik wist dat mijn somberheid blijer was dan hàar vroolijkheid, en 'k deed er natuurlijk van me weg. De tweede was minder vroolijk, heel serieus maar hààr ernst was minder serieus dan mijn luidruchtigheid... 'k heb een half jaar met 'r gewandeld, toen schreef 'k drie boerenklompendansen, bij wijze van reiniging...

Jacqueline:
Eenig toch... dat jullie nóóit zoo ellendig zijn, of er kan altijd nog 'n bon mot overschieten.

Hans:
En bij jou altijd nog een allerliefst complimentje, nou, de dèrde, dat weet je...

Jacqueline:
Adèle de Groot... 'k hield veel van 'r...

Hans:
Adèle... die wàs wat. Ze was te veel, om m'n vrouw te zijn; ze wou te veel zichzelf zijn... een machtige artiste... 'k heb veel plezier met 'r gehad... ja... O, maar dat andere, dat andere; ik wou ook zoo graag erbij, wat die anderen niet gegeven hadden, 't kleine, 't kleine... en dan bij haar nog veel liever en rijker...

Jacqueline:
Dat gaf ze je niet...?

Hans:
Bijna nooit... 'k heb zoo vaak tegen hàar gezegd: ik wou, dat je maar wat minder van m'n werk hieldt... en wat meer van mij... nooit heb 'k dàt gekregen, die klein-goddelijke heerlijkheid, die een tegenwicht geweest zou zijn voor m'n zware werkgedachten, zonder ze te hinderen... en ik heb er, o, zoo lang naar gesnakt, naar dat, wat 'k ook zoo subliem-mooi elke dag bij jullie kon zien... die kleine, maar voortglijdende zaligheid... Twee verstandige vrouwen die 'k 's om dat beetje geluk

vroeg, zeien me: je staat veel hooger dan ik... ik durf niet... daar ging 'k mee heen.

Jacqueline:
Maar als 't niet groot is, niet ècht is, dat geluk, dan is 't toch ook niets... dan is 't toch maar schijn, schijn, dan is ons leven toch maar een bespotting...

Hans:
Groot... echt... moet 'k jou de banaliteit zeggen, dat 't alleen maar klein lijkt, als je er zooveel van bezit, dat je 't niet waardeert? en weer even groot, als je ervan bent weggestooten? ik zou willen, dat je mijn priesterpakje niet omhing, Jacqueline...

Jacqueline:
Maar jij gelooft in nìets meer... jij negeert alles... groote god... hoe ben je daartoe gekomen...

Hans:
Omdat ik alles gezien heb, negeer ik 't dwaze omhooggrijpen; daarom wil ik, dat je waardeeren zult, waar ìk naar gesnakt heb... en dat ik niet hebben mocht, omdat m'n... gròotheid 't niet verkoos, dat 'k mensch zou zijn... begrijp je Jacqueline? gooi je 't van je, jij, dat, wat ik je dagen en nachten benijd heb, dan zul je worden wat ik nu ben, dòod van zoeken en grijpen om je heen... O, dat telkens kermen om 't geluk, en 't niet mogen hebben... en op 't laatst, bij 't grijpen, bij 't verlangen dadelijk al wèten... dat 't niets is... dat 't nooit onbewust zou zijn... dat je de hoegrootheid nu al in je eigen verbeelden zoudt kunnen vaststellen en doorleven... en eindelijk 't verlangen dàarmee dadelijk dooden. Zoo verga je, zoo leef je eindelijk begeerteloos voort, oùd, moe, doodmoe...

Jacqueline:

(doffer)

Wij hebben 't geloof niet meer, om ons aan vast te houden...

Hans:
Waarvoor zouen we 't dàartoe kiezen, als we 't toch niet innig erkennen?

Jacqueline:
Natuurlijk...

(zacht-heftig)

Hans wat maak je me bang - wat maak je me bang...

Hans:
't Was m'n bedoeling niet, 't oordeel blijft toch aan jóu... en ik had er óók belang bij, 's uit te klagen...

(kucht licht, leunt terug in z'n stoel)

.

Jacqueline:
Dat mag je... steek even de schemerlamp op, as je wilt.

Hans:
Met plezier, maar dan ga 'k.

Jacqueline:
Ga je? toe, blijf nog even, Hans, blijf nog

even... ik gruw er zoo van, om dadelijk weer alleen te zijn, met zulke spoken van gedachten...

H a n s :

Nee, tòch niet, ik praat liever niet langer.

J a c q u e l i n e :

Laat dan de schemerlamp maar; maar 'k wil niet in donker blijven, steek dan even 't licht voor me op, wil je? en gooi nog wat... wacht...

(schelt)

.

M i n a :

Mevrouw?

J a c q u e l i n e :

Mina, gooi nog wat op de kachel, en maak even licht.

M i n a :

Ja mevrouw

(doet het)

. U wordt nog ziek, as U op straat komt, met die hitte hier.

J a c q u e l i n e :

Da's minder, gooi maar flink wat op, 'k vin 't hier huiverig...

(Mina weer heen)

.

H a n s :

(geeft Jacqueline de hand)

Dag Jacqueline... tot ziens...

J a c q u e l i n e :

(zacht)

Adieu Hans.

(Hans af. Jacqueline blijft even dof-starend staan. Mevrouw Wijdenborg binnen)

.

Tweede Tooneel.
Jacqueline, Mevrouw Wijdenborg, later Wijdenborg.

Mevr. Wijdenborg:

Dag Jacq

(ziet haar aan, omhelst haar, begint te huilen)

arme meid... wat 'n verdriet voor jou, o, wat vreeselijk, vreeselijk... en zoo te weten, dat iedereen 't over je heeft.

Jacqueline:

(onttrekt zich zacht aan haar moeders omarming)

Kalm mama, kalm, in godsnaam...

Mevr. Wijdenborg:

't Heele dorp is er vol van... bij alle plebs ga je over de tong... wie had zoo iets kunnen denken... ik dacht, dat-ie zooveel van je hield, nooit heb 'k aan 'm getwijfeld.

(Jacqueline is gaan zitten, zwijgt)

.

Hoe kon-ie je onder de oogen komen al die tijd, ik begrijp 't niet, ik begrijp er niets meer van, de heele wereld is me vreemd, ik vertrouw niemand meer... Zèg toch iets Jacqueline... jà, jà, ik kan er wel in komen, maar toe kind, sprèek toch 's wat...

(gaat op haar toe)

stort je hart 's bij me uit. Jacqueline... hè? o, 't is schrikkelijk voor je, kind, ik begrijp 't wel...

Jacqueline:

(met beheerscht afweren)

Wat moet 'k zeggen... U weet alles... U begrijpt 't ook... wat moet 'k zeggen...

Mevr. Wijdenborg:

Ik weet 't niet... ik weet 't óók niet... ik kan 't me voorstellen, da je er òp van bent... Wat heb je gezegd... zei-ie je alles?

Jacqueline:

(als boven)

Ik... ik kan er niet over praten, mama... 't is... 't is zoo...

Mevr. Wijdenborg:

(weer teederder)

Nou... toe, kindlief... met mij toch wel... toe... 't is beter voor je, Jacq...

(Jacqueline blijft weer zwijgen)

Ja... gòd... ze zijn slecht, slecht, allemaal o, o, zoo even lièf als altijd met je om te gaan... hoe is 't mogelijk, hoe is 't mogelijk... wat 'n leugen, je kùnt er niet bij... Die laatste avond vóór dat 't gebeurde hè... hier bij ons zitten en zingen en voordragen, of er geen kou an de lucht was... m'n hemel, en dat tegenover jou..,

(wacht weer even)

... Ik... ik wéét niet, maar... ik heb 't nooit op die erge knappe mannen begrepen gehad... je zult 't wel niet met me eens zijn... maar ik heb iets tegen... tegen die héële groote geleerdheid

(weer aarzelend, op antwoord wachtend)

je weet wel... vroeger... merkte je daar wel 's iets van bij me... die gesprekken van hem met je vader in 't eerst... jà, 't is kinderachtig, maar ik heb er wel 's over gedacht, toen... en gister kwam me dat allemaal weer in de herinnering... Jij wou, maar... hij was me nooit zóó sympathiek...

(Jacqueline begint door de kamer heen en weer te loopen)

. Heb 'k ongelijk?

Jacqueline:

(als boven)

. Och, natuurlijk niet...

Mevr. Wijdenborg:
Ik dacht van de week nog... had ze dan toch maar liever Frits Beukers niet zoo teleurgesteld... o, wat hield ie van je...

Jacqueline:

(staat even stil)

. Die bleekelingen, die U voor me hadt gekozen, kòm... ze waren allemaal minder dan Henk...

Mevr. Wijdenborg:
Maar zou je dan niet gelooven, dat 't m'n doel was, om jou gelukkig te maken?

(met veel beteekenis)

. Als 'k je met wat meer... aandrang geraden had, zou je niet ernstiger over m'n voorstel hebben nagedacht?

Jacqueline:
Waarom vraagt U dat eigenlijk?

Mevr. Wijdenborg:
Ik... ik weet niet... maar als 't zoo wàs... dan zou 'k me iets te verwijten hebben...

Jacqueline:
'k Wil u dit wel even zeggen: als uw raad iemand betroffen had, op wie 'k toevallig verliefd was geweest, die alles had, wat 'k verlangde... òch, dan had ik u 't pleziertje niet misgund, te spreken van uw raad te hebben opgevolgd en zoo, maar overigens...

(iets dringender)

kòm mama, laten we niet te ver afdwalen...

Mevr. Wijdenborg:
Maar kind, hoe heb ik 't met je...

(weer teederder)

nee, maar ik neem 't je niet kwalijk hoor... ik kan 't me indenken, dat je niet dadelijk van me weten wilt... maar je weet toch òòk wel, dat wij tweeën 't wel eens zijn, niet?

Jacqueline:
Misschien wel, mama...

Mevr. Wijdenborg:
Jacqie... ònze sympathieën zijn altijd zoowat gelijk geweest, wij hebben toch altijd dicht bij elkaar gestaan...

Jacqueline:
Och, zooals u 't denkt, heusch... dan misschien wel... u vindt 't absoluut leelijke óók niet mooi...

Mevr. Wijdenborg:
Kind, maar wat doe je toch hard tegen me... vertrouw je dan nou ook je moeder niet meer? Jacqie... ik zou je toch nooit hebben kunnen bedriegen, toè... doe niet zoo stuursch...

Jacqueline:
Mama, werkelijk, dat doè 'k niet... ik doe alleen maar wàar...

Mevr. Wijdenborg:
Of... òf... kun je misschien niet verdragen, dat 'k... kwaad van Henk zeg... toè... zeg 't maar... ja, 't is je man... maar ik ben toch je moeder Jacq... dat mag je nooit vergeten.

Jacqueline:
Ik kan alles hooren mama... best, heel best...

Mevr. Wijdenborg:
Je doet toch gèk... vreemd... natuurlijk, je hoùdt veel van 'm... en dat zal 'k ook niet tegenwerken...

Jacqueline:

(zich oprichtend, dreigend uit te barsten)

Hoù u toch op met uw...

(loopt plotseling op haar moeder toe, neemt haar voorhoofd tusschen haar handen)

Nee... nee, mamaatje, mamaatje... u kunt 't niet helpen... u is lief en goed voor me geweest altijd... nee, 't is niemand's schuld... o, ik hou veel van u, maar geloof me mamaatje... o god, ik moet zoo sterk zijn... ik moèt mezelf blijven... ik moèt doen zooals ik denk...

Mevr. Wijdenborg:
Stil toch, kind... kalm toch... ja, je hebt verdriet... maar ik... ik begrijp je toch niet... nee, nee, ik begrijp je toch niet...

Jacqueline:

(loopt nadenkend van haar moeder weg)

Ik kàn 't niet helpen mama... ik kàn 't niet helpen...

Wijdenborg:

(komt binnen)

Goeiemiddag... be-je nog hier Marguerite?

(blijft voot Jacqueline staan)

Dag Jacq...

(zucht, gaat zitten)

't Is hier ontzettend warm.

Jacqueline:
't Is toch heel koud buiten, niet?

Mevr. Wijdenborg:
Ja... 't is koud.

Wijdenborg:

(tot zijn vrouw)

En hoe is 't ermee?

Mevr. Wijdenborg:
Verdrietig, verdrietig...

Wijdenborg:
Ja, 't is een smeerboel: en dat tuig hier... iedereen heeft de brutaliteit, je onder gniepige belangstelling een por te geven.

Mevr. Wijdenborg:
Nou... dat is 't ergste niet...

Jacqueline:
Wil u nog thee drinken?

Wijdenborg:
Nee, dank je.

Jacqueline:
U misschien ma?

Mevr. Wijdenborg:

(zuchtend)

Nee, dank je.

Wijdenborg:

(tot zijn vrouw)

Zij denkt zeker over scheiden, hè?

Mevr. Wijdenborg:
'k Weet niet..., waar ze over denkt weet 'k niet...

Wijdenborg:
Ja, wat zal 'k zeggen... nou 't zoo publiek is... is 't wel de eenige manier, om je naam te redden...

Mevr. Wijdenborg:
't Is wel schrikkelijk, dat iedereen voortaan weten zal, hoe je tegenover mekaar staat... maar àlles is vreeselijk... 't is je màn... en je hebt natuurlijk van 'm gehouen... toe, Jacqueline, zeg je meening nou 's kind...

Jacqueline:
U hebt daar meer verstand van dan ik.

Wijdenborg:
Ja, je bent natuurlijk wel geen kind meer, maar tòch hè... we weten 'n beetje meer van de wèreld af... we hebben 'n hoop ondervinding meer van de mènschen as jij...

Jacqueline:
Ja, u kent de menschen beter dan ik...

Wijdenborg:
'k Heb je 't altijd gezegd. Je was 'n beste brave meid, maar je làs te veel, je sloot je teveel op; je dacht maar, dat je met zoo'n beetje muziek en wat boeken en met

zoo'n paar menschen, die je zelf een beetje uitzocht, wel wereldwijs kon worden... 'k Heb 't altijd gezegd: Jacqueline, je moet meer de werkelijkheid zien... je vertrouwt te véel op de menschen aan de eene kant; die heele gewone, flinke, ronde lui, menschen waar iedereen mee op kan schieten en waar je toch mee om moet gaan, waar d'r toch veel meer van zijn dan van dat bizondere soort, daar had je altijd wat op te zeggen; en je zag altijd wonderen in de lui, die maar van jou boeken en van jou muziek hielden... noòit wou je naar me luisteren...

Mevr. Wijdenborg:
Wat helpen verwijten nou, Theo.

Jacqueline:
Papa heeft gelijk; ik heb nooit naar 'm geluisterd.

Mevr. Wijdenborg:
Ik zeg niet, dat-ie ongelijk heeft, maar 't geeft nù niks, nìks...

Wijdenborg:
Nee, 't helpt ook nìks, maar 't is toch waar... heb 'k niet vaak gezegd: ze lijkt zichzelf wel te willen opvoeden, in plaats van 't aan 'r ouders over te laten; dat vloekte toch tegen àlles... 'k heb 'r wel stilletjes willen raden, maar niks wou ze van onze bemoeiing weten. Nou zìt ze d'r mee...

Mevr. Wijdenborg:
Laten we 'r liever steunen met 'n beetje raad... wat heeft ze aan al die besprekingen... da 's allemaal voorbij...

Wijdenborg:
Nàtuurlijk, 't is zoo... Jacqueline, zal ik je nou 's een verstandige raad geven? een raad, waarover je weinig hoeft te denken? die je wijs zult vinden van je vader?

Jacqueline:

(uitbarstend)

Papa, mama, hou òp met uw raadgevingen! m'n God, ik kàn jullie niet langer aanhooren! o, ik weét 't... U zult me een prima raad geven, àl wat u raadt is ontzag'lijk!... jullie houen veel van me, maar zooals jullie de dingen zien, zoo kàn ik ze niet bekijken, o niks, nìks begrijpen jullie van me... je kunt 't niet helpen, maar hou op... zeg niks meer... in godsnaam, jullie sàrt me, jullie maken me doòdmoe.

Wijdenborg:
Wat zeg je? Dàt moet er nog bijkomen... jaag ons liever de deur uit, 't is joù huis... Zoover heeft hij je gebracht, dat je ons nauwelijks meer meetelt, en nòg zie je niet, noù zelfs gaan je oogen niet open. Ik zal de wijste zijn... red jij je zelf maar hoor... ik bedank ervoor, om jou liefheden te slikken.

(staat op)

.

Mevr. Wijdenborg:
Wor niet zoo kwaad, Theo, ze is overspannen, ze is opgewonden...

Wijdenborg:
Dan zal ìk 'r tijd geven, om tot kalmte te komen... ga je mee?

Mevr. Wijdenborg:
't Is 't beste, dat we 'r alleen laten... Jacqie, tòe, kind, probeer te bedaren.. denk na, nee... ik ben niet kwaad, lieveling, maar we zullen je liever alleen laten... Dag Jacq....

(zoent haar)

.

Jacqueline:

(zoent vluchtig terug)

Dag ma.

Wijdenborg:
Adieu...

(goediger)

Je weet waar 'k woon...

(Jacqueline blijft staan, wrijft haar voorhoofd. Mina komt binnen, dekt de tafel).

Derde Tooneel.
Jacqueline, Henk, Mina.

Henk:
Goeiemiddag.

Jacqueline:
Goeiemiddag.

Henk:
Ik zie, je hadt nogal bezoek vandaag.

Jacqueline:
Hans was straks hier.

Henk:
'k Heb 'm gesproken; en je vader en moeder zag 'k op den weg gaan, waren óók hier zeker?

Jacqueline:
Ze gaan net de deur uit.

Mina:
Moet 'k al opdienen mevrouw?

Jacqueline:
'k Zal wel even schellen, Mina, als 'k 't hebben wil.

Mina:
Goed mevrouw.

(gaat heen)

.

Henk:
H'm... hebben ze je 'n rouwbezoekje gebracht?

Jacqueline:
Zooiets.

Henk:
Veel liefs van me gezegd? Hoeveel boeven steken er wel in me?

Jacqueline:
'k Herinner me niet... willen we eten gaan?

Henk:

(schouder-ophalend)

Eten... dank je...

Jacqueline:

(zucht)

Hoe is 't gindsch?

Henk:
Slecht.

Jacqueline:
Slecht? is 't niet?...

Henk:
't Gaat niet goed...

Jacqueline:
Henk! o God! als je 'n moordenaar wordt!

Henk:

'n Moordenaar? 'n moordenaar? Jacqueline... o, hou toch op, spaar me toch 'n beetje, asjeblief... toe, wees ook 'n klein beetje zachter tegenover mij... ik weet me geen raàd... daàr met de dood voor oogen, die me een van de weinige keeren van m'n leven afschuwelijk toegrijnst... me de keel toeknijpt... hier als in een hok een stuk brood schrokken, zonder een woord van jou te krijgen of tot jou te mogen spreken... van je àf te moeten blijven, en weer de straat op te moeten loopen... God, laat 't toch uit zijn.

(dichter bij haar)

Ik kom als een broekje bij je, Jacqueline, ik hou 't niet uit... ik hou zoo zielsveel van je... ik kàn niet hier bij je in ons huis zijn zoo... tegenover je zitten eten, met de gedachte, dat je van me walgt, en niets, niets van mijn ellende voelt... o, god, ik zou de borden tot gruis in een hoek smijten, ik zou m'n hoofd kunnen stukbonzen, zoo rampzalig zijn me die paar dagen geweest... Jacqueline, Jacqueline, toè... ik heb 'n gevoel, of ik je voor 't eerst weer vraag... of ik je voor de eerste keer van m'n liefde kom vertellen... toe... laat 'k je weer mogen naderen... ik hou 't niet uit... ik hou 't niet uit...

Jacqueline:

(iets zachter)

Is er gevaar gindsch?

Henk:

(even dankbaar)

Ja, ja... er is gevaar... veél, veél gevaar... 't loopt niet goed af... maar... zou je m'n fout gróoter vinden, als...?

Jacqueline:

Hè... wat? nee... nee, niets grooter... maar óók niets kleiner... ga eten...

Henk:

Dat zal 'k misschien wel doen, maar niet hièr... o, denk je, dat ik 't nog langer verdragen kan, dat over alles heenpraten, dat verschuiven, verschuiven... dat kalmpjes-aan de tijd nemen? die schrikkelijke minachting?

Jacqueline:

Hoe je 't noemen wilt, laat ik aan jou schatting over.

Henk:

Goed, goed Jacqueline, o ja, ik overdrijf in m'n verbittering... ik wéét wel wat je voelt en denkt... maar ik word heftig, omdat je halsstarrig weigert iets ervan te toonen... doe dat niet Jacqueline... wurg geen mooie dingen in je...

Jacqueline:

Hè... wat zeg je?...

(plotseling teederder)

ja, ja... ze zijn er wel... ik zal niet liegen... o god... ze zijn er...

(trots)

maar als 't moest... dan zou ik àlles kunnen wurgen... langzaam, wreed, vàst...

Henk:
Afschuwelijk, zóó'n kracht... ik kan 't zoo niet langer bijwonen... ik ga zoolang heen... 'k Heb Hans gesproken... 'k ga bij hèm zoolang logeeren.

Jacqueline:

(tast naar haar voorhoofd)

Goed, goed, en je blijft niet eten?

Henk:
Nee, nee, dank je... nog één ding, als je 't van je zou kunnen verkrijgen...

Jacqueline:
Ja?

Henk:
Ik weet wel, dat je je niet zult laten influenceeren, maar... wat hebben ze gezegd?

Jacqueline:
Wie...?

Henk:
Je ouders...

Jacqueline:
Ik laat me niet beïnvloeden, nee, je hoeft zooiets aan mij niet te vragen...

Henk:
Maar in 's hemelsnaam, zijn we dan vreemden?

(wil zitten gaan, aarzelt, blijft weer staan)

Mag ik dan nièts vragen?

Jacqueline:

(denkt na)

Och, jawel... maar al hadden ze je opgehemeld, 't zou niets aan m'n gedachten veranderd hebben.

Henk:
Ze hebben je... tegen me opgezet...

Jacqueline:
Dàt juist niet... maar 't heeft geen waarde, of 'k al zeg, dat ze beneden joù staan...

Henk:
Ook hiérin?

Jacqueline:

Ook hierin... ze zien 't kleiner dan ik... allebei.

H e n k :

(schamper lachend)

Gèk... gek... en ook kleiner dan ìk?

J a c q u e l i n e :

(langs hem heen, als gewoontjes)

Jawèl... òok wel 'n beetje...

H e n k :

(als boven)

Grappig... grappig... allergrappigst...

J a c q u e l i n e :
Zoo... je schijnt 't nog al eenvoudig te vinden.

H e n k :
Ik laat 't aan jòu over, in je kalme bedenktijd, die gelijkheid na te gaan.

J a c q u e l i n e :
Ik heb van geen gelijkheid gesproken.

H e n k :
Jacqueline, nog even dan... pas òp... maak je tijd wèl ten nutte... speel niet met ons leven... je hèbt kracht... ongetwijfeld... ik zou daar zonder niet zooveel van je houen... pas òp Jacqueline, breek er onze levens niet mee...

J a c q u e l i n e

(angstig)

Nee... nee... Henk... laat me met

rùst... geef me m'n dàgen, om de dingen te overwegen... ik zeg nìks, nìks... laat me mezelf zijn... laat me uitvechten!

H e n k :

Niet met mij samen dus?

J a c q u e l i n e :

Nee... alleen, volkomen alleen... tot 't einde toe...

H e n k :

Goed... weer uit... maar luister 's... zou 't niet beter zijn, als je mij de gelegenheid gaf, om hier te blijven? m'n werk, ik krijg er zooveel hinder mee...

J a c q u e l i n e :

(kijkt verborgen rond)

Hè?... Nee, liever niet... 'k zal alles wel verzorgen... nee, laat 't zoo blijven...

H e n k :

't Is goed... Adieù.

J a c q u e l i n e :

Adieù...

(blijft staan - wrijft langs haar voorhoofd, woelt wild in heur haar, stampt op den grond, kortspijtig snikkend)

.

M i n a :

(om de deur)

Mevrouw, maar opdienen?

J a c q u e l i n e :

(zièt òm - roèpt luìd)

Wàt? wat zeg je?

(kijkt plots verschrikt naar de gedekte tafel)

Ja, Mina, je kunt opdienen...

DOEK.

Derde bedrijf.

Weer eenige dagen later. Wintermorgen. Buiten zon. De ramen gesloten, de over-gordijnen dicht, zoodat 't licht sterk gedempt is. Op tafel een onaangeroerd ontbijt. Jacqueline bij den haard, in morgenjapon.

Eerste Tooneel.
Jacqueline, Hendrika, Henk later Wijdenborg.

Hendrika:

(niet jong meer, plomp)

Mevrouw, 'k wou even wat vragen, jà, 't is niet voor mijn, ziet u, 't is voor Mina.

Jacqueline:
En wat had je? Kan Mina zelf niet komen?

Hendrika:
Nee mevrouw, dat is 't 'm juist, ze durft niet.

(komt nader)

Ziet u mevrouw, ze is verloofd.

Jacqueline:
Verloofd? Zoo... en durft ze dat niet zeggen?

Hendrika:
Nee mevrouw, ik zeg óók al, ik zeg, je bent anders toch ook niet zoo erreg op je mondje gevallen, maar ze wou vrij vragen, ziet u mevrouw, voor morgenavend, om met 'r beminde naar 'r ouwers te gaan.

Jacqueline:
Zoo... en durfde ze dat zelf niet hè?

Hendrika:
Nee mevrouw, ze zei, ze was bang dat u hoofd d'r niet na stond.

Jacqueline:
Oòch... nou, zeg maar dat 't goed is, hoor.

Hendrika:
Goed mevrouw. Ze zal wel in 'r schik wezen, ze is zoo uitgelaten, nou... ze heeft 'n knappe jonge...

Jacqueline:
Zoo...

Hendrika:
Ja mevrouw en hij heeft z'n broodje óók wel... hij drinkt wel 's 'n borrel... maar dat moet ze 'm maar probeeren af te leeren...

Jacqueline:
Wel ja... zeg maar, dat ze gaàn kan hoor.

Hendrika:
Goed mevrouw - moet d'r niet afgeruimd worren? Heb u nog niet ontbeten?

Jacqueline:

Ja... nee, la maar staan, 'k zal je wel roepen.

Hendrika:

Best mevrouw

(gaat heen)

.

Henk:

(komt binnen, blijft bij de deur staan, met hangend hoofd)

Goeiendag.

Jacqueline:

(verschrikt fluisterend)

Wat is er?

(Henk loopt naar een stoel, laat zich daarin neervallen, brengt z'n handen naar z'n hoofd).

Jacqueline:

(als boven)

Is 't... is 't ginds soms...

Henk:

(nikt)

Afgeloopen.

Jacqueline:

(staat op)

Gòd... ontzettend... is ze dood?

Henk:

(met tranenstem)

Straks - voor een uur... 'k wou je even de boodschap komen zeggen.

Jacqueline:

(keert zich om, geeft een heftigen snik, veegt haastig haar gezicht af en komt vóór hem staan)

Henk, heb je... van 'r... gehouen?

Henk:

(springt op)

Jacqueline! dat je dàt durft vragen! hoe heb je de moed!

Jacqueline:

(loopt even terug, als angstig)

Nee... nee, 't is niet zoo... ik kan 't niet echt meenen... ik neem 't terug Henk... ik neem 't terug...

Henk:
Hoe kùn je... hoe denk je er aan, na al wat er tusschen ons gebeurd is.

Jacqueline:

(als boven)

Ik dacht zoo... 't kwam door je binnenkomen... 't was maar een oogenblik... ik vergat, dat je ontdaanheid alleen kon zijn van medelijden...

(inniger dichterbij)

van... schùldgevoel, is 't niet?

Henk:
Ik kàn 't niet ontleden, 'k ben kapot... 'k weet alleen maar, dat 'k me voelde drijven naar jou... 't allereerst naar jou... en dat je me weer ontvangt... alsof je me nooit gekend hadt...

Jacqueline:

(staat zich te bedwingen)

En 't kind? is misschien oòk niet goed?

Henk:
Heel goed... dat blijft als 'n souvenirtje...

(Jacqueline blijft zwijgen)

Je begrijpt zeker wel, dat 'k een enorme verplichting heb...

Jacqueline:
Tegenover 't kind.

Henk:
Je begrijpt, dat ik 't niet mag overlaten aan de een of andere gestichtsdirecteur...

Jacqueline:

(haalt de schouders op - naar huilen)

Weet 'k niet... je wou misschien nog wel...

(gaat zitten, begint te schreien)

.

Henk:

(loopt op haar toe, maakt een beweging van omarmen, maar houdt plots z'n handen op z'n rug)

Jacqie... o god, ik weet 't wel, wat 't je kost, te hooren spreken over de opvoeding van een... vrèemd kind... terwijl jijzelf zoovaak... dacht je, dat ik 't vergeten was, je schreien omdat wij met ons tweetjes bleven?

Jacqueline:

(schreiend)

Hoe kun je 't dan vragen... Als je 't dan zóó goed weet...

Henk:

Hoe ik 't vragen kan? Ja, omdat ik me jou dacht...

(keert zich om, balt de vuist)

O, dat één verdomde eerlijke misstap van me jou zóó'n eind van me wegtrekken kan... vervloekt! vervloekt!

(houdt zich opeens verder in, voor Wijdenborg, die wild komt binnenloopen)

.

Wijdenborg:

(wanhopig-spijtig)

't Is 'n prachtige boel... je hebt 'r zeker niks van gehoord, nee, wàt zou je hooren, wat zou je omkijken naar een raadsverslag... 'k Moet niet meer of minder dan m'n ontslag nemen, as 'k m'n fatsoen bewaren zal, kàn nìet langer blijven zoo... onmogelijk.., onmogelijk!

(tot Henk, die heen wil gaan)

Nee, niet wegloopen, voor den drommel... hier blijven, je zult 't hooren... jij zult 't hooren!

Jacqueline:

(angstig)

Nee, nee, Pà, hou òp, zeg niks meer over die dingen waar we allebei bij zijn... ik kàn 't niet hooren Papa, ik kàn 't nièt hooren!

W i j d e n b o r g :

(terwijl Henk heengaat)

Maar ìk heb 't toch wel moeten hooren; en zou ik 't hem nog niet eens mogen zeggen? Weet je wat er gebeurd is? 't Staat in de kràn t... voor iedere pummel en òok voor ieder fatsoenlijk mensch in de heele wereld te lezen! An joù man te danken, dat 'k weg moet!

J a c q u e l i n e :
Maar wat ìs er dan toch...

W i j d e n b o r g :
Wat er dan is... dat ze 't me voor de voeten hebben gegooid, in de raad, eergister... dat gevalletje van dat gesticht ginder...

J a c q u e l i n e :
Als 'k u bidden mag... 'n beetje bescheidener papa... Maar hoe kòmen die menschen erbij...

W i j d e n b o r g :
Hoe ze erbij kòmen... 't Wàs er... en as 't er

ís, dan maken ze 'r gebruik van. 't Ging over de brug, de brug... weet ìk 't... 'k had 't over hun conservatisme, zegt een van die kerels

(imiteert een zeurigen boerentoon)

'is 't óók modern, om d'r 'n meid met 'n kind op na te houen?'

(Jacqueline grijpt naar haar ooren, maakt een gebaar van ìneenkrimpen)

'k Had nog gedacht, dat 't er bij blijven zou... 'k heb de kerel z'n vet gegeven... krijg 'k vanmorgen de krant in de handen, staat 't heele gevalletje d'r in... Die lui begrijpen natuurlijk nìks van jè... stellen mijn ideeën gelijk met die van hèm... wat weten ze van de mooie middenweg af... en een ander weet vanzelf heelemàal niet hoe 't in mekaar zit... maken me nou onmogelijk... onmògelijk,.. jè heele positie... àl je werken en ploeteren tegen de verdrukking ìn... m'n heele naàm heeft-ie vergooid, bemòdderd!

Jacqueline:
Hou u òp Pa... in godsnaam hou u toch òp!

Wijdenborg:
Ophouen - ophouen, kun je 't niet hooren soms? denk je heelemaal niet meer om me Jacqueline? voel je dan niks voor m'n verdriet?

Jacqueline:
Voor ùw verdriet? voor 't ùwe?... 't is misschien egoïstisch... ondankbaar... maar ik voel 't nièt, absoluut nièt...

Wijdenborg:
Verdòmde meid! de laatste keer heb 'k nog ìets voor jou gevoeld... maar nòu... nou is 't er ook uit geloof 'k... nou bemoei 'k me ook niks meer met je... en ik zèg 't je... ik zèg 't jè nou... jè blijft nog weer an 'm hangen ook... an diè... schùrk..

Jacqueline:

(springt op)

Wàt?

(als hij woedend heengaat, keert ze zìch af, schudt haar hoofd, glimlacht bitter)

.

Henk:

(weer binnenkomend)

Goddank, dat-ie weg is.

Jacqueline:
O, 'k heb nooit geweten, dat er oogenblikken zouden kunnen zijn, waarop zoo'n vader, een fatsoenlijke vader, je een wàlg is...

Henk:
Noòit heeft die man iets van jou of van mij begrepen... en tòch...

Jacqueline:
En tòch?...

Henk:
Heeft-ie 't recht gehad, je op te voeden, je moraal te leeren...

Jacqueline:
Wat 'k in jòu veroordeel, staat niet onder invloed van zijn opvoeding... dàt moest je nu toch alweer wel weten... dat is, omdat ìk, ìkzèlf, veroordeel.

H e n k :

(wanhopig)

Dus... jà... je veroordeelt nòg hè? je blijft eischen... je voelt nòg nièt, dat twee menschen als wij, die dan toch zóóveel gemeen hebben, niet van elkaar moeten gaan? Jij voelt nòg niet, dat, al zijn er ook verschillen, hun deugden en fouten op eenzelfde plàn staan? Dat 't maar zoo weinig scheelt, of je fouten als foùten aanvaardt, of ze door ze te bestraffen, verbeteren wilt?

J a c q u e l i n e :

Fouten aanvaarden? misdaden aanvaarden? Dat zal 'k noóit... nooit!...

H e n k :

(bitter)

O... ik zeg je, dat je... klein doet! klein!

(weer teederder)

maar ben ik dan iemand, die zich overgeeft aan z'n leelijke dingen? Je doet alsof ik alles lachend gedaan zou hebben... ik krijg zoo de ontzenuwende indruk, dat je je mij maar voorstelt zonder eenig verdriet van wat er gebeurd is...

J a c q u e l i n e :

(dringend)

Neé... zoo ìs 't immers niet... zóó niet...

(weer spijtig schreiend)

Gòd... dat er ook zoo iets tusschen òns gebeuren moest... we begrijpen elkaar niet, tèlkens niet... elk oogenblik...

H e n k :

(wild-smartelijk)

Dat doen... joù eischen... jou eischen!

Tweede Tooneel.
Henk, Jacqueline, Hans v.d. Meer, Adèle de Groot.

H a n s

(Vóór Adèle uit binnenkomend, bijna luidruchtig)

Goeiemorgen jonges... o, foei... wat heb je 't hier donker en benauwd... zou je die gordijnen 's niet vaneen schuiven? en de ramen openzetten? 't Is 'n morgen als in de Lente en je zou d'r hier niks van zien?

(geeft beiden de hand, laat Adèle bij hen, en gaat dan gordijnen vaneen- en ramen openschuiven)

.

A d è l e :

(donker, gracieus gekleed, gaat op Henk en Jacqueline toe)

Dag Jacq, hoe gaat 't... Gòd... lieve Jacq...

(zij omhelzen elkaar hartelijk)

.

H e n k :

Dag Adèle... je ziet er ferm uit meid... je was in den Haag hè? en 'n heerlijk succes gehad niet? Ze wouen je wel graag hier houen zeker...

A d è l e :

Nou ja, dat succes, daar raak je an gewoon... maar 'k blijf wèl voorloopig in Holland, ja, 'k vind Holland toch maar weer heerlijk, die frissche steden, ik knap er altijd van op. Dat heerlijke dorp hier, ik vind 't zalig, zalig... 'n Boel gereisd, geratel van wereldsteden om me heen gehoord... ìk word er moè van... kunst kan tòch beter groeien in rust... Verrukkelijk, zoo voorloopig 's artiste te zijn voor me zelf, heelemaal voor mezelf... al die parfum van me af te laten waaien, en 's weer sober te zijn...

(àl lachender waar Hans bij is)

... boterhammetjes snijen, stof afnemen...

H a n s :

Bèst, best, maar kunst kan niet groèien in rust, meisje... ze heeft de rust wel noodig, maar groèien doet ze er niet in... 't zou misschien de jòuwe kunnen zijn...

A d è l e :

De mijne zàl groeien in de komende rusttijd.

H e n k :

(gaat zitten achter in de kamer)

Zoo, lacht je dat toe hè? Zoo'n overgangsheerlijkheid...

A d è l e :

Als wàt... dat kan 'k je niet zeggen... maar 'k ga 't doen...

(weer naar Hans lachend)

's morgens 't huishouen doen, 's middags uitgaan of lezen, 's avonds musiceeren

(vraagt om Hans' hand; liefkoozing tusschen hen)

.

(Muzikanten spelen een danswijs op den straatweg).

J a c q u e l i n e :

(bang)

Wou jullie misschien... blijven lunchen?

A d è l e :

Nee, dank je, noù niet... geen kwestie van...

(luistert)

Wacht 's... 'k ga even naar buiten, die leuke Duitschers... die vind 'k toch zoo aardig...

(ze loopt naar buiten)

.

H a n s :

(tot Henk)

Ik vond je niet bij me thuis, zeg Henk... en ik had zoo 'n idee, dat je hier zou zijn.

H e n k :

'm... Hoezoo?

H a n s .

Hoezoo... hoezoo... 'k weet niet... God, 't leven had me zoo opgenomen en toen dacht ik... nee, 'k weet niet...

(meer tot Jacqueline)

'k Voel me weer zoo jòng... goddelijk... drie dagen in den Haag... bij hàar... O, toen ik daar die schouwburg binnenkwam en 'r hoorde, mìjn liederen, zóó innig, zóó volkomen zeg... nee, ik kan dat niet zeggen... zooals zij dat in zich op heeft genomen, nee, óók niet, vanzèlf voèlt... óók voelt, zooals ìk 't heb gevoeld, begrijp je? begrijp je, Jacqueline? 't is geen reproduceeren meer... 't is zingen uit verwantschap... D'r was 'n vuist die me optilde als 'n veertje,

de lucht in... in een koorts... een terugkeer van àlles...

Jacqueline:
Jullie blijft voorloopig hier?

Hans:
Ja, ja zeker, rustig, rustig... ze heeft rust noodig... ze is wat overspannen; dat reizen, 't is vermoeiend...

Jacqueline:
Ze had 't erover.

Hans:
O, ja, dat mag niet, dat sloopt te veel... M'n hemel, wat we dadelijk weer dikke vrinden waren... 'k Heb drie heerlijke dagen met 'r doorgebracht, innig-gezellig, alle mogelijke ouwe kennissen opgezocht, hier geluncht, daar gedineerd, ergens anders gesoupeerd, 'n enorm druk programma... feestelijk, vòl feestelijkheid, en tòch intiem niewaar? je weet wel hoè... nou hier allebei tot rust komen...

Jacqueline:

(glimlacht)

Ja, die heb je zelf ook wel 's noodig.

Adèle:

(komt huppelend terug, klapt in de handen)

Dat was kostelijk zeg... weet je wat ze speelden?

(dansend)

'Wir winden dir den Jungfernkranz von veilchenblauer Seide' haha!

Hans:

(haar arm nemend)

Als 't weer gebeurt, doen we mee, hè?

Henk:
Zeg Hans, 'k zal zoo gauw mogelijk m'n boeltje weer laten halen hoor.

Hans:
Wel jà, je gaat je gang maar hoor... dag lui, tot ziens!

Adèle:

(tript vlug naar Jacq. en Henk)

Daàg... tot ziens!

(ze gaan stoeiend heen. Jacqueline laat hen uit. Henk ziet hen na bij 't raam)

.

Derde Tooneel.
Henk, Jacqueline.

Henk:

(van 't raam wegloopend tot Jacqueline die binnenkomt)

Je hebt ze zien weggaan, gelukkig... menschen, die 't leven weten te leven, niewaar?

Jacqueline:

'k Heb ze zien weggaan, jà...

Henk.

Ze laten ons tweeën achter, met ons geding... 't Wordt tijd, Jacqueline, om te beslissen... Hòe 't ook is... wachten kàn 'k niet langer... wìl 'k niet langer...

Jacqueline:

Toe, toe... dring me niet zoo... jaag me niet zoo op, als een klerk, die z'n werk moet af maken!

Henk:

M'n gòd... hoe?... als een rèchter Jacqueline, die z'n dagen geëischt heeft en heeft gekregen... nòu is 't tijd om te beslissen... waarom, zou de misdadiger nou uitstel moeten geven aan z'n rechter? dat is immers niet te vergen... Je weet àlles... en je hebt me nou om je heen laten kruipen een weèk lang, als 'n schooljonge... 'k heb àlles van je verdragen... ik herhaal nu niet waaròm... Je weet ook, welke twee wegen je open staan: alleen, of met mij... daarbuiten, in de wereld, jezelf zijn... o, je zou 't wel kunnen, dat weèt 'k... ik wijs je er alleen maar op... òf hièr blijven, en een deel zijn van ons tweeën. Je hebt er lang genoeg over nagedacht... dat ik nù wèer zou gaan wachten... hièr of ergens anders... dàt kàn je toch niet verlangen...

Jacqueline:

(banger)

Verlàngen... verlàngen... ik... ik kàn je niks zeggen! Laat me nou met rust... plaag me niet met je aandringen!

Henk:

(op haar toeloopend, zacht)

Zoo... maar luister 's... zeg... als ìk dan nu maar 's... de strijd opgaf...

Jacqueline:

(wankelt, grijpt verborgen een stoel)

Hè?... noù... noù... dan zoù je... dan zoù je 't opgeven...

Henk:

(als boven)

En jij... jij zou van niets spijt hebben...

Jacqueline:

(fluisterend)

Spijt... dat weèt 'k nièt...

(angstig-zacht schreiend)

o gòd... ik... ik weèt niet... alles benauwt me zoo...

Henk:

O... Jacqueline... mìj ook...

(inniger)

luister 's... luister 's... Jacqueline... moeten we allebei àlle levensvreugde van ons wegtrappen... al dat geluk, dat wij saam hebben gehad... herinner je er je nièts meer van... weègt 't niet bij je? zouen we dàt gaan negeeren? scheùren tusschen ons, wat zoo met elkaar vergroeid is? zouen we er niet allebei aan doodbloeden? o, god, Jacqueline... je moèt me vergeven...

Jacqueline:

Vergèven... vergeven... ik zou wel willen vergèven... maàr... als 't weèr gebeurt... en weèr en weèr...

Henk:

't Zàl niet meer gebeuren Jacqueline... o, ik zal trachten jou daarin gelijk te worden...

(loopt een paar passen

terug)

O... gòd... m'n kind...

(spreidt z'n armen)

màg 'k nou nièt... ik ben verhongerd... ik heb 't zoo koud...

Jacqueline:

(breidt haar armen uit, fluisterend)

Koùd... koùd... ik oòk... Hènk... kòm dan!

Henk:

(haar omarmend)

Jacqueline... we hebben toch nog wel veel, nog wel heèl veel over...

DOEK.

Een zielsbeschrijving.
Het Tiende Boek van Augustinus' Bekentenissen.
Vertaling met toelichting.
Door Mr. G.J. Grashuis.

In den aanvang van het jaar 1857 gaf de Rotterdamsche predikant W. Francken, Az. aan het Nederlandsche volk een klein boekje, bijna tien vellen groot, met den titel: De biecht voor God van een groot man, of de Bekentenissen van Aurelius Augustinus. Hij had het beroemde werk van den Kerkvader ‘naar 't oorspronkelijke bekort’ en daaraan ‘eene levensschets van Augustinus en ophelderingen’ toegevoegd. Uit het fonds van den Heer W.H. Kirberger te Amsterdam ging dat geschrift over aan den Heer S.L. van Looy, mede te Amsterdam. Het boekje had zijne liefde, of liever gezegd: de Kerkvader had zijne volle belangstelling, en toen in het jaar 1902 Mr. Frans Erens hem eene vertaling aanbood van de Confessiones in haar geheel, gaf hij die uit in royaal formaat en keurig verzorgd, met het jaarcijfer 1903. Het boek werd kort na de verschijning begroet, ik mag niet zeggen: verwelkomd door den alom in den lande bekenden Utrechtschen predikant Dr. A.W. Bronsveld, in de ‘Stemmen voor Waarheid en Vrede’ van Maart 1904; door den niet onbekenden Dr. G. Brom, toen te Utrecht, thans te Rome, in ‘De Amsterdammer’ van de Koe en van Maurik van 13 Maart '04 en door Dr. Dirckx, toen Professor aan het Bisschoppelijk Seminarie te Hoeven bij Breda, in: ‘Lectuur Boekenschouw voor Wetenschap en Kunst’, Jaargang I, 2. Trouw aan zijne gewoonte om al wat naar Rome riekt met christelijke bitterheid

te behandelen, schreef Dr. Bronsveld: ‘Het mag wel een opmerkelijk verschijnsel des tijds heeten, dat een uitgever het onderneemt dit werk in het licht te zenden. Het is een bewijs, dat er ten onzent vraag komt naar lectuur, waaraan tot heden weinig behoefte werd gevoeld, en dat men genoeg schijnt te hebben van de producten der ondegelijke en sensueele pers. En dat de Heer van Looy dit werk zoo fraai en met zooveel zorg, en daarom dan ook tot zulk een betrekkelijk hoogen prijs durft uitgeven, bewijst wel, dat hij hoopt koopers te vinden onder menschen, die voor een godsdienstig boek wat over hebben’. Zoo luidde des Doctors woord in den vriendelijken aanvang van zijne aankondiging en beoordeeling. Maar in schrille tegenstelling daarmede was de laatste volzin van het bittere stuk. ‘De Heer van Looy’ zegt nu Dr. B., heeft in Mr. Erens een te groot vertrouwen gesteld, en deze had een te hoogen dunk van zijn krachten, of een te lagen dunk van zijn ondernemen.’ Even te voren had hij, na de inlevering zijner bewijzen, gezegd: ‘Wij zullen maar niet verder gaan. Uit de medegedeelde proeven blijkt zonneklaar welk gebrekkig werk de Heer Mr. Frans Erens geleverd heeft. Het is jammer van 't boek, jammer van de zorg aan deze uitgave besteed, en zij die 't boek als getrouwe vertaling hebben gekocht zijn *be*kocht’. De lezers van de ‘Stemmen’ waren dus gewaarschuwd, en voor Roomsche lezers lag ook een zekere waarschuwing in de korte aankondigingen van de beide genoemde Catholieke godgeleerden. Dr. Brom mocht met volle recht zeggen: ‘In onzen zenuwachtigen tijd - zou het reactie wezen? - voelt menigeen zich weer aangetrokken tot rustige bespiegeling, zelfs tot de hoogere sferen der mystiek, waar men echter zoo spoedig en zoo treurig verdwalen kan. Voor zulke aspiraties geen betere gids dan Sini-Augustinus in zijn “Belijdenissen”: de oude, eerbiedwaardige Kerkvader met zijn door den lichtkrans van het genie omstraalde hoofd, en zijn van liefde tot God en den evenmensch brandend hart’. Aldus sprak hij aan het slot zijner korte niet onvriendelijke aankondiging. Van de Confessiones had hij gezegd dat zij zijn: ‘Van begin tot einde een aangrijpende schildering van den hardnekkigen strijd tusschen den geest en het vleesch, 's menschen hoogere en lagere natuur; een rouwmoedige terugblik op de af-

dwalingen en uitspattingen, waartoe zelfs de meest begaafde zoo licht vervallen kan; een onverzadelijk smachten naar God, de volheid des lichts en den gever van alle goed, buiten wien ons menschenhart nimmer rust kan vinden; eindelijk nog een kwistige, maar altoos fijne en scherpe uiteenzetting van diepgodsdienstige en teêr-zedelijke waarheden.

Aan de vertaling van dit meesterwerk, zoo ging hij voort, heeft Mr. Frans Erens zijn krachten beproefd. Voorzeker, geen gemakkelijke taak. Het latijn van Augustinus is kernachtig, tot gedrongenheid toe, vermeit zich gaarne in soms nogal gekunstelde tegenstellingen, wemelt van uitdrukkingen en toespelingen aan de H. Schrift ontleend en schroomt zelfs de koenste wendingen, de meest subtiele beschouwingen niet.

Of deze vertaling dan ook behoorlijk geslaagd is? Ik zou het niet onvoorwaardelijk durven ontkennen, maar evenmin willen verzekeren. Natuurlijk werd zij niet in haar geheel door mij gecontroleerd. Doch waar ik de Nederlandsche vertolking van Augustinus vergeleek, daar was de uitkomst niet ten volle bevredigend'.

Na de opsomming van zijne bezwaren gaat hij aldus voort: 'Maar wij vragen den vertaler geen àl te strenge eischen te stellen. Veeleer dient hem, wegens zijn verdienstelijke pogen om dit boek voor iedereen, die prijs stelt op innerlijk zieleleven, in goed en aangenaam leesbaar Hollandsch toegankelijk te maken, onze erkentelijke waardeering niet te worden onthouden'.

Minder warm is de welkomstgroet van Dr. Dirckx, die zijne bespreking van het boek op de volgende wijze laat eindigen: 'Uit deze weinige gegevens, die met meerdere vermenigvuldigd zouden kunnen worden, meen ik met recht te mogen besluiten dat de vertaling, door Mr. Erens ons ontwikkeld publiek aangeboden, niet in alle opzichten welgeslaagd mag heeten. De Nederlandsche vertaling, die bij Zweesaardt te Amsterdam in 1829 het licht zag' - het is die van Schrant - 'is minder letterlijk, doch wint het van Mr. Erens' vertaling in innerlijke waarde'.

Na de lezing en overdenking van het stuk, door Dr. Bronsveld tegen Mr. Erens gericht besloot ik de pen op te nemen en ik richtte aan den Utrechtschen Doctor een 'Open Brief',

en ik zeide hem onder meer het volgende, ‘T e r E e r e r e d d i n g ’ noem ik mijn brief aan U, en ik heb daarbij uitsluitend den vertaler en zijne vertolking op het oog, terwijl ik, aan U schrijvende, voor een enkel woord omtrent de aankondigende beoordeelingen der beide genoemde Doctoren de aandacht vraag van den Hervormden Doctor en van allen, die mijn brief aan U zullen willen lezen. Ettelijke jaren geleden kwam iemand - ik bedoelde Dr. A. Kuyper - tot U met de ‘Bede om een dubbel Corrigendum’, zoo zal ik niet tot U komen, maar gedachtig aan een gevleugeld woord van dien bidder; ‘E e r is t e e r ’, wil ik met U handelen over de eer van een man, dien Gij, zoo al niet smadend, dan toch smalend hebt tentoongesteld voor de oogen van Uwe landgenooten. Langs hem voorbijgaande hebt Gij eenige steenen naar hem geworpen, en ik wil die oprapen en keuren. Gold het een ander dan Augustinus, ik zou zwijgen, maar om den wille van dien Kerkvader, dien ik liefheb, kom ik op voor de eer van den vertaler, wiens arbeid mijn volle belangstelling verdient. Geheel zwijgen van Augustinus kan ik echter niet, want al is uit Uwe woorden niet op te maken, zelfs niet bij benadering te gissen, hoe hoog de Bisschop van Hippo bij U staat aangeschreven, Gij behandelt in Uw stuk dien reuzengeest met weinig eerbied en ontzag. Van de ‘Confessiones’ zegt Gij: ‘Het is een in menig opzicht modern boek, en stond om zijn door en door subjectief karakter eeuwen lang alleen in de literatuur der beschaafde wereld’. Die uitspraak maakt ons niet veel wijzer, nu wij verlangen te vernemen, wat Augustinus voor U beteekent. Twijfelen moeten wij echter, of Gij dien machtigen geest genoeg verstaat, wanneer wij U hooren zeggen: ‘Wij wijzen niet op gebreken in Augustinus “Bekentenissen” voorkomende, noch op verkeerde voorstellingen en dwalingen, daarin te vinden.’ Die aldus spreekt, kent niet de hooge waardij van de ‘Confessiones’, dat wonderbare boek, waarin het Geloof en de Wijsbegeerte op zoodanige wijze samenvloeien en samenwerken, dat het voor onze oogen staat als de aanvang van Christelijke Wijsbegeerte en van Christelijke Wetenschap. Door zijne ‘Bekentenissen’ en door zijn werk ‘Over de Stad Gods’ werd Augustinus de geestelijke vader van de Middeleeuwsche Scholastiek en mede van Luthers Theologie en van

Calvijns Institutie. Van de ‘Confessiones’, waarin duidelijk de weerklank wordt gehoord van het Johanneïsch, dat is het mystische Evangelie, gaat de stroom uit die de zielen der Middeleeuwsche Mystieken verkwikte en voedde, en het leven schonk aan enkele Catholieke hymnen en aan verschillende bevindelijke geschriften.

Na de lezing en overdenking van al wat de drie genoemde Doctoren tegen de vertaling van Erens hadden te berde gebracht, was het mij eene verkwikking het twaalftal bladzijden te lezen, door Albert Verwey als aankondiging van de ‘Bekentenissen’ geschreven onder den titel: ‘Een gang naar het Leven’. en opgenomen in ‘De XXste Eeuw’, April 1904. Dat artikel bestaat uit een overzicht van Augustinus' leven tot aan zijne bekeering en eene mededeeling van eenige schoone en treffende brokstukken van het werk. Ten besluitte neemt hij zelf het woord, en als een van de aanhangers der Jong-Hollandsche letterkundige School, als een die het Leven nog niet heeft gevonden, als een der ‘Middelaar-loozen’ die Jezus niet kent en erkent als den Christus, eindigt hij zijn opstel op de volgende wijze. ‘De Belijdenissen zijn Augustinus' gang naar het Leven. Nog altijd is die in hoofdzaak niet anders dan door hem geteekend is. Hem vertalende heeft een vriend van onze jeugd niet alleen de belijders van het Roomsch-Katholieke geloof, maar allen gebaat die op zoek naar het Leven zijn. Kinderlijke en toch lichtende woorden in zijn Inleiding herinneren ons de stilte van zijn onze luidruchtigheid doordwalend wezen, en het verheugt ons, dat hij in latere afgelegenheid ons zoo nabij is gebleven in den geest.’ Dat sympathiek opstel te lezen na de critiek van Dr. Bronsveld en van Dr. Dirckx, was mij eene ware verademing en eene zoete verkwikking. Om den wille van die woorden vergaf ik den schrijver de pijnlijke uitspraak van het ongeloof, hetwelk hem deed zeggen dat ‘het Middelaarschap van Christus, de Profetie en de Openbaring, niet de eeuwigheid hebben waarmee onverbrijzelbaar de geest zich openbaart aan den geest èn - zich spiegelen wil in het zichtbare’. - Dat ongeloof en die dwaling betreurde ik bij den man, die even te voren een woord van Augustinus had aangehaald, en de waarheid daarvan had

erkend. De aanhaling is deze: ‘O eeuwige waarheid en ware Liefde en dierbare eeuwigheid! Gij zijt mijn God; naar U zucht ik op, dag en nacht.’ De erkenning is deze: ‘Deze laatste aanroep is ook waarlijk het laatste woord van alle geestelijk leven, en van Augustinus tot ons, en in tijd noch eeuwigheid komt daarin verandering’.

Een boek vol ernst schonk Augustinus aan zijn tijd en aan de volgende eeuwen, een man vol ernst zette zich aan de vertaling van dat boek. ‘Het behoort, zegt hij bij den aanvang zijner Inleiding, tot het hoogste wat ooit door menschenhand werd opgeteekend. Het is eene volgehouden samenspraak met God. Het is een gebed, niet dat van een onwetende, maar van een die weet, die zeker is en in die zekerheid het meest volkomen geluk vindt, waartoe de ziel des menschen bij machte is. Augustinus staat hier naar heel zijn wezen naakt tegenover zijn Schepper. Hij heeft hem alle omwindselen daarvan overgegeven en zoo eene eenheid met de essentieel persoonlijke Godheid bereikt, waartoe slechts de uit genade gegeven triomf eener volslagen zelfoverwinning, een ontbinding van alle banden van den stof uit den ondoorgrondelijken zelfimpuls kan opvoeren’. Dat werk heeft Augustinus opgesteld in zijn eigen Latijn, waardoor hij de classische schrijver voor de Roomsche Kerktaal is geworden. In zijn taal en zijn stijl vereenigt hij den rijkdom en de sierlijkheid van Cicero met de kracht en de degelijkheid van Caesar, en van hem zelf is het mystisch waas, dat over zijne schriften ligt en ons brengt onder de bekoring van zijn machtigen geest, maar niet altijd is het gemakkelijk hem ten volle te verstaan en hem te doorgronden. ‘Zijne gedachte, zegt Erens, en dit is een zijner groote verdiensten als schrijver, is aan hem zelven duidelijk. Alles wat hij zegt, heeft hij doorzien tot de uitloopers der kleinste woorden. Ieder zijner uitdrukkingen voelt men in- en uitwendig verlicht door zijne intelligentie. Niettegenstaande zijn uitgesproken verachting voor de schoonschrijverij heeft hij ook litterair vaak het schoonste bereikt wat wij kennen. Men zou tot Plato of Dante moeten gaan om iets dergelijks aan te treffen.’ Die uitspraken beamende, wil ik er nog eene opmerking aan toevoegen omtrent den bouw van een deel der talrijke hoofdstukken als onderdeelen van het grootsche en trotsche

gebouw, dat als een kunstgeheel in de n e g e n boeken der ‘Confessiones’ voor ons staat, want de v i e r, daaraanvolgende boeken zijn een aanhangsel van het groote dichtstuk in ongebonden stijl. Straks zeide ik dat er over de taal van de ‘Confessiones’ e e n m y s t i s c h w a a s ligt. De Mystiek van Augustinus openbaart zich in zijn boek als een levenskracht, of liever, als eene samenvloeiing van eene drievoudige uiting zijner zielswerkzaamheid. Een zachte gloed, een warme kleur en een zoete geur wordt waargenomen door den aandachtigen lezer, die in stille overpeinzing zich wijdt aan de beschouwing van de beelden, welke uit de ziel van den vromen kunstenaar voortkomen. Heilig denken, heilig willen, heilige bevinding is hem uit genade geschonken en hij wil die gaven uitdeelen, en aldus loven en prijzen Hem, die ‘groot is van kracht en aan wiens Wijsheid geen einde is’. Vergelijking van de onderdeelen der dichterlijke schepping leert, dat bij Augustinus, even als bij andere mystieken, vele malen gedachtenkringen, die als schakels in elkander overgaan, in de ‘Confessiones’ geleidelijk op elkander volgen, en elke kring heeft een middenpunt. Terwijl nu de verschillende deelen en onderdeelen van het werk telkens een afgerond geheel uitmaken, wordt een volgend of een later komend gedeelte dikwijls door een woord of een uitdrukking met het vorige of met een vroeger deel in verband gebracht. Beide kenmerkende eigenschappen van het boek gaan gepaard met eene bijzondere wijze van aanhaling der Heilige Schrift. Teksten van kleineren of grooteren omvang en uitdrukkingen, in de Bijbelboeken voorkomende, worden door Augustinus gebruikt als samenstellende deelen van zijn gedachtengang, n i e t als bewijsplaatsen. Bij zijne aanhalingen heeft hij de Bijbelboeken niet telkens opengedaan, want die waren voor zijn zielsoog niet gesloten. De Heilige Schrift woonde in zijn hart, en van daar dat hij vele malen zich bedient van uitdrukkingen, die herinneren aan een Bijbelwoord en die geene letterlijke aanhalingen zijn van hetgeen in de Schrift wordt gevonden. Alle teksten en uitdrukkingen, welke hij opnam in de ‘Confessiones’, zijn samenstellende deelen geworden van het schoone en rijke ‘Biechtwoord’, dat hij voor zijne medegeloovigen te boek stelde, nadat hij het had uitgesproken voor God, zijnen Heer.

Bij zijn arbeid heeft de vertaler den weldadigen invloed gevoeld van de Bekentenissen, door Augustinus uitgesproken. Zijne overzetting levert daarvan de bewijzen. Een voorbeeld van hooge beteekenis vinden wij in het tiende Hoofdstuk van het zevende Boek, door Erens genoemd: 'Het prachtig geheimzinnige Hoofdstuk, dat daar staat als een bloem gegroeid uit onverwelkbare substantie, beschenen door het licht eener andere wereld'. Het opschrift zegt: 'Het Goddelijke wordt aan Augustinus duidelijker', en het Hoofdstuk heeft den volgenden inhoud.

'Zoo vermaand tot mij zelven weder te keeren, ging ik mijn ziel binnen onder geleide van U. Ik ging binnen en zag met h e t b i n n e n o o g mijner ziel, boven datzelfde oog mijner ziel, boven mijn verstand een onveranderlijk licht: niet dat gewone, dat door alle vleesch kan worden gezien, of dat van dezelfde soort en dan grooter zou zijn geweest, dat dan veel, veel klaarder zou hebben geschenen en alles door zijn grootte ingenomen. Neen: dat was het niet, maar een ander, geheel van dat alles verschillend. Ook was het niet boven mijn verstand, zooals de olie drijft boven het water noch zooals de hemel is boven de aarde; maar een hooger, omdat het mij zelven heeft gemaakt, en ik lager, omdat ik er door werd gemaakt. Wie de waarheid kent, kent het en wie het kent, kent de eeuwigheid. De Liefde kent het.

'O eeuwige waarheid, en ware Liefde en dierbare eeuwigheid! Gij zijt mijn God: naar U zucht ik op, dag en nacht. En toen ik U vooreerst leerde kennen, hebt Gij mij omhoog geheven, opdat ik zou zien, dat er was, wat ik zag en dat ik het nog niet was, die zag. En gij hebt weerkaatst de zwakheid van mijn gezicht, hevig in mij stralende en ik sidderde van liefde en schrik en ik vond mij ver verwijderd van U in het rijk der ongelijkenis, alsof ik hoorde Uwe stem uit den hoogen: Ik ben de spijs der sterken, groei en gij zult mij eten. Gij zult mij niet veranderen in U, zooals de spijs van uw vleesch, maar gij zult veranderd worden in mij. En ik vernam, dat gij voor de zonde den mensch kastijddet en liet uitdrogen mijne ziel als een spinneweb. En ik zei: Is de waarheid niets, dat zij noch door de eindige noch door de oneindige ruimten is verspreid? En van verre riept gij: "Ja zij is. Ik ben, die ik ben." En ik hoorde het, zooals men hoort in het

hart en nu twijfelde ik niet meer. Eerder had ik getwijfeld aan mijn eigen leven, dan dat d a t niet de waarheid zou zijn, die men door het geschapene begrijpend aanschouwt.'

Erens zelf, wijzende op dit verheven Hoofdstuk, geeft mij aanleiding om zijne vertaling daarvan hier op te nemen, en ik zal er enkele aanmerkingen bijvoegen. Den grondtekst der 'Confessiones' vergelijkende, ontdekken wij slechts een klein aantal afwijkingen in de vertolking, die over het geheel getuigenis aflegt ten gunste van Mr. Erens. Aan het begin en aan het einde heeft hij zich te groote vrijheid veroorloofd. 'Et inde admonitus', zoo luidt de aanhef, door E. weêrgegeven met: 'Z o o vermaand' in plaats van: 'En d a a r u i t vermaand'. Augustinus doelt op de boeken, vermeld in het begin van Hoofdstuk IX: 'eenige boeken van leerlingen van Plato.' Het slot heeft E. niet verstaan. Het behoort aldus te luiden: 'En lichter (facilius) zou ik twijfelen of ik leefde, dan o f de waarheid niet was, welke door de dingen, die gemaakt zijn, wordt verstaan en doorzien'. In den tweeden volzin heeft de vertaler het noodig geacht aan den tekst eene verklaring toe te voegen en voor o o g te zeggen b i n n e n o o g . De tekst luidt: 'Intravi, et vidi qualicumque oculo animae meae... lucem incommutabilem' dat is: Ik ging binnen en ik zag met het oog mijner ziel, hoedanig het ook was (dat is: hoe zwak en ongeoefend het toen ook nog was)... een onveranderlijk licht.

Het prachtige Hoofdstuk over het zien van God met het oog der ziel verdient te worden vergeleken met hetgeen Plato in 'het Gastmaal' over dat m y s t i s c h e zien heeft gezegd. Opklimmende van het zinnelijke stijgt de geest van den dichterlijken wijsgeer als een adelaar omhoog, en met forschen wiekslag doorklieft hij in stoute vlucht het ruim, dat de zinnenwereld scheidt van de hoogere wereld, waar het Goddelijk Schoon éénbeeldig woont. De beschouwing van het Schoone in zijne eindige vormen, leidt hem tot de bespiegeling over het Oneindige Schoon, en voor den wijsgeerigen ziener is Wijsbegeerte en Godsdienst één. Voor Plato, den mysticus, is het 'Goddelijk Schoon' de menschelijke naam voor de 'Wezenheid', de O u s i a , aller schoone wezens, voor God, de bron en oorsprong van Natuur en Wereld. Het bovenzinnelijke Schoon is (zoo als Plato Diotima in 'het Gastmaal' laat zeggen) 'iets wonderbaarlijks, in zijn aard (phusis) schoon:

vooreerst is het altijddurend, noch wordend, noch vergaand, noch aanwassend, noch verminderend, verder, niet deels schoon, deels leelijk; noch nu eens wel, dan eens niet schoon, noch naast het eene schoon, naast het andere leelijk; noch hier schoon, daar leelijk, zoodat het voor sommigen schoon, voor anderen leelijk is; noch ook zal het schoone zich vertoonen als een gelaat, of handen, of eenig deel des lichaams; noch als eenige leer (logos), noch als eenige wetenschap, noch als zijnde in iets anders, zoo als in een levend wezen, of in de aarde, of in den hemel, of in iets dergelijks, - maar z e l f op z i c h z e l f m e t z i c h z e l f é é n b e e l d i g a l t i j d d u r e n d, terwijl alle andere schoone dingen daaraan deel hebben op eene dergelijke wijze, dat bij het worden en vergaan van die andere dingen dat (Schoone) noch meer, noch minder wordt, noch iets te lijden heeft'.... Hare rede over de Liefde, de begeerte der ziel naar het schoone, besloot Diotima met een drietal vragen, waarvan de eerste aldus luidde: 'Wat moeten wij wel denken van iemand, dien het gebeuren mocht dat hij het Schoone zelf zag, louter, zuiver, onvermengd, en geenszins beladen met menschelijk vleesch en kleuren, en vele andere sterfelijke nietigheid, maar dat hij "het Goddelijk Schoon" zelf éénbeeldig mocht kunnen aanzien'. Bij Plato is God de Eeuwige en oorspronkelijke Schoonheid, en volgens hem is 'aanschouwing van God en vereeniging met Hem voor den mensch een geluk, en dit geluk is het deel van den echten wijsgeer. Voor Augustinus is God 'een onveranderlijk licht', dat hij mocht zien, toen hij was binnengegaan in zijne ziel. God is voor hem de wezenlijke en de werkelijke 'Waarheid', want Hij zegt: 'E g o S u m q u i S u m', dat is, niet zoo als Erens vertaalt: 'Ik ben die ik ben', maar: 'Ik ben degene die is'.

Erkennende dat de schoonheîd van de 'Confessiones' verdient te worden geroemd, kan ik echter niet geheel instemmen met den vertaler, als hij in zijne Inleiding zegt, dat 'men tot Plato of Dante zou moeten gaan om iets dergelijks aan te treffen'. De lezing en overdenking van hetgeen Augustinus vond in de boeken der Platonische, dat is: derNieuw-Platonische wijsgeeren, die zoowel Plato als Plotinus bestudeerden, had een invloed ten goede op den scherpzinnigen Afrikaan, den heetbloedigen zoon van

de vrome Monica. Maar, wat Plato betreft, de zoo even aangehaalde plaats uit ‘het Gastmaal (Hoofdstuk 29)’ overtreft in rijke schoonheid het Hoofdstuk van Augustinus. Hetzelfde is het geval met een ander kunstwerk van Plato, met den ‘Phaedrus’, waarin (H. 27) hij op volgende wijze het zalige leven der goden beschrijft. ‘Zeus nu, de groote leider in den hemel, den gevleugelden wagen voortdrijvende, gaat voorop, alles regelende en verzorgende. Hem volgt een heir van goden en geesten, in elf afdeelingen geschaard, want Hestia (de Haardgodes) blijft alleen in der goden woning, en van de anderen, zoo vele goden als er tot het getal der twaalf behooren, gaan gerangschikt als hoofden vooruit naar de orde, waarin ieder is geschikt. Vele en zalige aanschouwingen nu en wandelingen zijn er binnen (dat is: beneden) den hemel, welke het geslacht der gelukzalige goden waarneemt, terwijl ieder hunner het zijne doet, en hem volgt, die steeds willig en bij machte is, want de naijver staat buiten het goddelijk koor. Wanneer zij dan tot het maal en aan den disch zich begeven, gaan zij onder den onderhemelschen boog alreede steil opwaarts naar den top. Der goden wagenen nu gaan gemakkelijk, zijnde in evenwicht en welbestuurd, maar de andere (gaan) met moeite, want het paard, dat deel heeft aan de boosheid, zinkt door, naar de aarde dalende en trekkende, daar het door den teugelvoerder niet goed was opgeleid, en dan komt er voor de ziel de hoogste moeite en strijd. Want, een deel van de (zielen die) onsterfelijk heeten, staan, wanneer zij aan den top gekomen zijn, naar buiten gegaan op des hemels rug, en terwijl zij staan, voert de omwenteling haar mede, en een deel aanschouwen hetgeen buiten (dat is: boven) den hemel is’. - In kunstschoon staat dit brokstuk boven de heerlijke ‘Samenspraak tusschen Augustinus en zijne moeder over het rijk der hemelen (Boek IX, H. 10)’

Als uiting van het geloofsleven heeft deze echter eene zeer hooge waardij en een deel van de vertaling wil ik hier, om den wille van het Hollandsch van Erens, overnemen. ‘Wij praatten dus samen, zegt Augustinus, zeer genoegelijk en het verleden vergetende, waren wij geheel gespannen op wat voor ons lag en wij vroegen ons af bij de waarheid, die gij zijt, hoedanig het toekomstige eeuwige leven der heiligen zou zijn, dat geen oog ooit

zag, geen oor ooit hoorde, noch ooit in 's menschen hart was opgestegen. Wij openden met verlangen onzen mond van ons hart naar de vloeiende wateren uwer bron, de bron des levens, die is bij U, opdat besprenkeld van daar uit, naar gelang van ons begripsvermogen, wij op alle wijze over een verheven onderwerp zouden denken.

'Toen ons gesprek er op neer kwam, dat de genoegens der vleeschelijke zinnen in stoffelijk licht bezien bij de bekoring van dit leven niet alleen, niet konden worden vergeleken, maar zelfs niet genoemd, verhieven wij ons in brandende vervoering in die bespiegeling en doorwandelden trapsgewijze in gedachten al het lichamelijke in den hemel zelf, waaruit de zon, de maan en de sterren de aarde beschijnen. En nog steeds stegen wij innerlijk hooger, denkend en sprekend over U en bewonderend uwe werken. En wij kwamen op ons verstand en wij overschreden dit, om te bereiken het land van den onvergankelijken overvloed, waar gij weidt Israël met het voedsel der waarheid voor altijd, en waar het leven wijsheid is, waardoor is geworden dit alles, dat was en dat zijn zal. En het wordt niet, maar het is zoo, zooals het was en zoo zal het altijd zijn, omdat, liever gezegd, het geweest zijn en het zullen zijn er niet in is, maar alleen het zijn, omdat het eeuwig is; want geweest zijn en zullen zijn is niet eeuwig. En terwijl wij zoo spraken en opsperden onze ziel, bereikten wij ze (lees: het, namelijk: het land) een weinig met den vollen slag onzes harten en wij zuchtten en lieten daar achter de gebondene eerstelingen des geestes en wij keerden terug tot het geluid van onzen mond, waar het woord begint en eindigt....

'Zoo spraken wij en al was het juist niet zoo en met dezelfde woorden, toch weet gij, Heer! dat op dien dag, toen wij zoo spraken, deze wereld onder onze woorden met al haar bekoorlijkheden voor ons, leelijk werd. Toen zeide zij: 'Mijn zoon, wat mij betreft, geen enkel ding in dit leven trekt mij meer aan. Wat doe ik hier nog en waarom ik hier ben, weet ik niet; mijn hoop in deze wereld is verteerd. Een ding was er, waarom ik nog een weinig in dit leven wenschte te vertoeven, dat was, dat ik u nog mocht zien als katholiek christen vóór mijn dood. Meer dan ik verlangde heeft mijn God mij dat verleend, zoodat ik u zie als zijn dienaar, die veracht het geluk dezer aarde. Wat doe ik hier?'

In de bedrijvige havenstad van Rome, in Ostia, aan den Tibermond, is dat gesprek gevoerd, ‘toen de dag naderde, dat Monica uit dit leven zou gaan’, en ‘wij stonden a l l e e n, zegt Augustinus, leunende aan een venster, van waar men den tuin, die binnen het huis, waar wij waren, gelegen was, kon zien, daar in Ostia aan den Tiber, waar wij, verwijderd van de menigte - “de turbae”, de scharen, die in de drukke stad af en aan liepen - na de moeilijkheden van een lange reis, ons gereed maakten, om scheep te gaan (naar Africa)’. ‘Soli’, alleen, zegt het verhaal: zij zijn echter niet alleen; zij bevinden zich ‘apud praesentem Veritatem’, bij en in tegenwoordigheid van de Waarheid, h e t g e e n G i j z i j t, zooals het woordelijk luidt bij den verhaler, en waarvoor de vertaler al te vrij en daardoor onjuist heeft geschreven: b i j de waarheid, die gij zijt. ‘Zij behandelden met elkander de vraag, hoedanig het eeuwige leven der heiligen zou zijn’, en zij deden dat in de nabijheid en in de tegenwoordigheid van God, dien Augustinus hier noemt met den naam van d e W a a r h e i d, die alleen dit antwoord kent op de vraag, die moeder en zoon bezig houdt. Aan den Heiligen Tekst (Cor. 2:9) een woord ontleenende, ontleent hij aan dat woord van Paulus het begrip en de voorstelling: h a r t, en gaat op deze wijze voort. ‘Maar wij hielden den mond des harten open naar de bovenaardsche stroomingen uit Uwe bron, de bron des levens, die daar is bij U, opdat wij van daar uit naar onze vatbaarheid besproeid, op eenige wijze over eene zoo gewichtige zaak zouden denken.’ Ook dezen volzin heeft Erens niet nauwkeurig, niet woordelijk in zijne vertaling teruggegeven. Zelf eene vertaling gevende, die eenigszins verschilt van Erens en mede van de beroemde Fransche vertaling, door Arnaud gegeven, doe ik niet uit betweterij. Ik stel mij niet boven beide vertalers, maar ik blijf bij den grondtekst dien zij door toevoegselen hebben willen verklaren en duidelijk maken. De plaats levert eenige moeilijkheden op bij de vertaling in het Hollandsch en in het Fransch. Augustinus zegt: ‘Inhiabamus ore cordis in superna fluenta fontis tui.’ ‘Hiare’ is: gapen, openstaan, en ‘inhiare’ is: naar iets gapen, of: naar iets den mond opensperren, en verder, overdrachtelijk: naar iets hunkeren of begeeren. Ten onrechte naar mijne overtuiging, geven Erens en Arnaud alhier aan ‘inhiare’ de oneigenlijke beteekenis. Arnaud

heeft: ‘Et (voor “Sed”, maar) les bouches de nos coeurs s'ouvroient avec avidité vers les célestes eaux de votre sainte fontaine, de cette fontaine de vie qui est en vous-même, afin qu'en étant arrosés autant que nous en étions capables, nous passions en quelque sorte comprendre une chose si elevée’. Bij alle overeenkomst tusschen Erens en Arnaud is er eenig verschil: het Fransch is sierlijk, het Hollandsch is degelijk.

Toen ik voor de samenstelling van mijn ‘Open Brief’ ter verdediging van Mr. Erens, mij eenige dagen lang had beziggehouden met de vergelijking van gedeelten van den grondtekst met de aangevochten vertaling, zonder te letten op Arnaud, heb ik tot den Heer van Looy gezegd, dat, naar mijne bevinding, de vertaling over het geheel goed was, en soms v o o r t r e f f e l i j k , maar dat ik enkele malen bij Erens stond voor een zielkundig raadsel. Dat was het geval, wanneer ik verbaasd stond over de vertolking, door hem, een goed Latinist, geleverd op meer dan ééne plaats, welke hij niet of niet ten volle, had verstaan. In mijne meening ben ik bevestigd bij verder onderzoek en door de vergelijking van Erens en Arnaud. Wat den laatste betreft, in den regel ziet men dat hij Augustinus heeft verstaan, maar hij heeft dikwijls minder vertaald, dan wel verklaard, en Erens heeft eene goede vertaling gegeven. In de laatste zes jaren heeft Augustinus mij niet losgelaten, en ik ben er toe gekomen om van de eigenlijke ‘Confessiones’, Boek I-IX, een nieuwe vertaling te maken, met weglating van die Hoofdstukken, welke konden worden gemist of welke om een geldige reden moesten worden overgeslagen. Aan mijn arbeid, de trouwe en eenvoudige vertolking van des Bisschops kunstwerk, heb ik eene levensbeschrijving en eene bespreking van het werk laten voorafgaan. Verder voegde ik er, waar het pas gaf, eenige verklarende opmerkingen aan toe ter wille van den hedendaagschen beschaafden lezer der ‘Confessiones’. Die vertaling is op dezen oogenblik in handen van een uitgever. Na de voltooiïng van mijn werk heb ik de wenschelijkheid ingezien om ook Boek X in het Hollandsch mijnen landgenooten, Roomsch en Onroomsch, aan te bieden, en wel met eene daaraan voorafgaande T o e l i c h t i n g , waarvan het vorenstaande, naar ik hoop, den naam van I n l e i -

d i n g mag dragen. Mijn 'Brief' besloot ik met de aanhaling van een drietal stukken uit Boek X. Van dit Boek zegt von Raumer, die vijf en twintig jaren lang met studenten de 'Confessiones' had gelezen, en die eene voortreffelijke uitgave daarvan bezorgde, verrijkt met vele aanteekeningen en met de vertaling van enkele moeilijke plaatsen, in zijne 'Vorrede' het volgende. 'In zijn drie en veertigste levensjaar schreef (Augustinus) de "Confessiones" - hij bedoelt Boek I-IX - en aan die Boeken voegde hij een tiende Boek toe, dat, zoo als hij zegt, de tot hem gerichte vraag beantwoordt: hoe het ten tijde dat hij de "Confessiones" schreef, met zijn leven en zijne Christelijke kennis gesteld was. Met die beantwoording m o e t e n natuurlijk Bekentenissen eindigen, die het immers alleen met het verleden en met het tegenwoordige, niet met de toekomst te doen hebben. Men begrijpt nauwelijks, hoe Augustinus er toe kwam, de drie laatste Boeken (11, 12, 13) aan de "Confessiones toe te voegen." Wat voor von Raumer onbegrijpelijk was, heeft Erens verstaan. In zijne Inleiding zegt hij: Tweevoudig is de belijdenis der "Confessiones": Belijdenis van Schuld en belijdenis van Geloof. De eerste is voornamelijk vervat in de negen eerste, de andere meer in de vier laatste boeken'. Aan Dr. Bronsveld vraagde ik: 'Heeft het niet Uwe aandacht getrokken, dat vóór het Eerste Boek een blad komt, waarop aan de voorzijde staat te lezen: "Belijdenis van Schuld", en vóór het Tiende Boek, een blad, waarvan de voorzijde deze woorden draagt: "Belijdenis van Geloof", en dat dus Erens verder was doorgedrongen in het samenstel dier "Confessiones" dan zelfs von Raumer?' Toch moet er onderscheid worden gemaakt tusschen Boek X en Boek XI-XIII. Deze laatste maken te zamen een geheel uit en het eerste is op zich zelf ook een geheel. Aan elk Boek liet men bij de studie en bij het afschrijven van de 'Confessiones' een korte inhoudsopgave voorafgaan, die natuurlijk niet van Augustinus afkomstig is, en dan ook niet voorkomt in de laatste keurige critische uitgave van de 'Bekentenissen', die van Pius Knöll, 1896. Ten gerieve van den lezer geef ik die opgaven naar de vertaling van Erens.

‘E l f d e B o e k . - Nu hij God wil prijzen na eene openlijke verklaring van zijne onkunde en kennis der Schrift en van den ijver, waarmede hij ze doorvorscht, kiest hij het eerste hoofdstuk van Genesis en wijdt hier uit over de eerste woorden: “In den aanvang schiep God hemel en aarde”. Hij spreekt over de opwerping, wat God deed vóórdat hij hemel en aarde maakte, en hoe hij tot het besluit kwam, ze eindelijk te scheppen, nadat hij het niet vroeger gedaan had. Daarbij houdt hij een uitvoerig betoog over den Tijd.’

‘T w a a l f d e B o e k . - Hij vervolgt hier de uitlegging van de woorden: ‘In den beginne. Onder “hemel” meent hij, dat verstaan kan worden, het bloot geestelijk schepsel, dat eeuwig het aangezicht Gods aanschouwt. Onder “aarde” de vormlooze materie, waaruit later de soorten der lichamelijke dingen zijn gevormd. Hij zegt dat ook andere uitleggingen niet te verwerpen zijn, daar uit den diepen zin der Schrift, eene veelvuldige beteekenis zich laat afleiden.’

‘D e r t i e n d e B o e k . - De goedheid straalt uit het ontstaan en de volmaaktheid der dingen. De drievuldigheid van God en de werking van den Heiligen Geest wordt uit de eerste woorden van Genesis aangetoond. De geschiedenis van de schepping der wereld wordt allegorisch overgebracht op dat wat God tot heiliging en verheerlijking der menschen in Zijne Kerk volbrengt.’

Augustinus gaf in de drie laatste Boeken eene godgeleerde verhandeling, maar in het Tiende Boek gaf hij eene christelijk-wijsgeerige beschrijving van zijn z i e l e l e v e n . De inhoudsopgave luidt aldus: ‘Het tweede deel der Bekentenissen’. Augustinus onderzoekt en getuigt, niet zooals hij was, maar nu is. God, dien hij bemint, zoekt hij aan te wijzen. Hij doorvorscht daarvoor de dingen in het bizonder en verklaart de wonderbaarlijke kracht van onze memorie en wenscht zich geluk, dat God in zijne memorie een plaats inneemt. Hij onderzoekt in de daden, in de zinnen en de gevoelens de drievoudige bekoring, der wellust, der begeerlijkheid der oogen en van den hoogmoed. Hij bekent Jezus Christus, den waarachtigen God en den middelaar

der menschen en vertrouwt dat door zijne hulp alle smarten zijns geestes worden geheeld.'

INHOUD EN INDEELING VAN HET TIENDE BOEK DER BEKENTENISSEN.

Zonder tegenspraak te vreezen mag men zeggen dat in Nederland de overgroote meerderheid der Protestanten van Augustinus alleen weet, dat hij, de zoon van Monica, na een onrustig leven in de wereld en in hare genietingen, plotseling tot bekeering is gekomen, dat hij Bisschop is geworden, dat hij zijn zondig leven heeft blootgelegd en beschreven in zijne 'Bekentenissen', en dat hij tot God heeft gezegd: 'Onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U'. Dit algemeen bekende woord weêrklinkt in een van Jan Luykens 'Zedelijke en stichtelijke gezangen (1698)', dat even kinderlijk is als de Biecht van Augustinus, wiens gedachte door hem in zangerige taal aldus wordt uitgedrukt:

> Eeuwig wezen zonder ent,
> Sonder hoogte, sonder breedte,
> Eenig eeuwig ongemeeten,
> Alle geesten onbekend:
> 't Vlees verteert door 't heet verlangen,
> 't Vuur der liefde doet gewelt,
> Eer ik wordt van U ontfangen,
> En myn geest in U versmelt.

Eenige jaren te voren had hij in 'Jesus en de Ziel' gezongen:

> Gelyk een waterdrop, geplingt in rooden wyn,
> Haer self soo gantsch verliest, aen smaeck, aen reuck en verwe;
> Soo louter moet den geest in Godt versmolten zyn,
> En gantsch te gronde toe haer eygen wille sterven.

Zijn laatste bundel, die in zijn sterfjaar (1712) verscheen: ''s Menschen Begin, Midden en Einde', besluit hij met de

Zielzucht.

> Ach! Eenig Eeuwig Een,
> Dat zonder plaats en tyd,

Voor alles heen,
Dat Eeuwig Wonder zyt.
Gy zyt myn Moeder, daar ik Eeuwig lag;
Myn vonkjen uit U Eeuwigheid,
Van Huis verdwaald in 't wezen dezer tyd,
Zucht och! en ach! met zyn Gemoed en Mond
Om eens te komen in haar eersten grond.

Onze eenige Vondel, voor Nederland aller dichtren voorbeeld, spreekt in de ‘Uitvaart van Maria van den Vondel’ op zijne wijze diezelfde gedachte uit, als hij in den geest ‘de Godheid (ziet) op den troon in 't middelpunt van alle ronden.’ Dan juicht hij over ‘de bron van 't licht, nooit stralens moê, van geene schaduwen verwonnen’, en hij leert en betuigt op volgende wijze.

Wat goed zich in 't geschaap'ne spreidt
bij sprenkelen, is hier volkomen
in schoonheid, macht en heerlijkheid:
een zee de springaâr aller stroomen.

Wat herkwam van het enkel Een
doolt, als in ballingschap verschoven,
vindt geene rustplaats hier beneên
en zoekt het vaderland daarboven.

Zoo waalt de lelie van 't kompas,
die met den zeilsteen wordt bestreken,
rondom, en zoekt de starlichte as,
haar wit, waarvan zij was versteken.

Anders dan de samenstelling van de eigenlijke ‘Biecht’ is die van de ‘Zielsbeschrijving’. De aanvang van de eerste, Boek I, 1, heeft tot middenpunt de gedachte: ‘Laudare te vult homo’, De mensch wil U loven, en ter inleiding van den gadachtenkring, die in het eerste Hoofdstuk afgesloten voor ons ligt, geeft Augustinus Gode lof in Bijbelwoorden (Ps. 145:3 en 147:5) en zingt zijne ziel: ‘Magnus es, Domine, et laudabili is valde’, Groot zijt Gij, o Heer en zeer lofwaardig. ‘Magna virtus tua et sapientiae tuae non est numerus’, Groot is Uwe kracht en Uwe wijsheid heeft geen getal, dat is: geen maat, geen

grens. - Schoon, waar en goed, opwekkend, leerend en stichtend is altijd de rede van Augustinus, en de aanvang zijner ‘Bekentenissen’ is een sprekend voorbeeld ten bewijze van de waarheid, boven uitgesproken: Dikwijls wordt een volgend of een later komend gedeelte door een woord of een uitdrukking met het vorige of met een vroeger deel in verband gebracht. ‘M a g n u s es, Domine’, zoo vangt hij aan en in I: 4 roept hij uit: ‘S u m m e’, Hoogste. Later, III: 6, tegen het slot, zal hij tot God zeggen: ‘Tu autem eras interior i n t i m o meo et superior s u m m o meo’, Gij echter waart dieper (of: inwendiger) dan het d i e p s t e (of: inwendigste) van mij en hooger dan het h o o g s t e van mij.

Deze laatste uitspraak geeft aanleiding om te denken aan onzen Rembrandt, van wien Jan Veth aan het slot van zijne studie over ‘Rembrandt's Leven en Kunst’ heeft gezegd, dat ‘het is alsof zijn tegelijk zoo stout en zoo fijn bewerktuigde geest, een vierde afmeting kende of over een zesde zintuig beschikte, waardoor het zien van den machtigen totaalaanschouwer, nog doordringender, nog profetischer werd’. Op de ‘Confessiones’, de biechtwoorden van een wonderbaar machtige menschelijke ziel, is van toepassing wat Veth zegt van Rembrandt, dat ‘zijn weergeven van menschen zoo weinig louter zinnelijk is, dat men hem als portretschilder een volledig spiritualist heeft mogen noemen’.

Aan het begin van zijn groot werk is Augustinus de spiritualist, en dat blijft hij tot aan het einde; dat is hij ook in het Tiende Boek, dat op eenigszins andere wijze dan de negen voorafgaande Boeken is samengesteld. De i n h o u d en de i n d e e l i n g is deze: Inleiding. Hoofdstuk 1-7; de Ziel als ruimte, H. 8-29, en de Ziel als beweging, H. 30-43. De beide groote deelen splitsen zich, en wel elk in twee deelen. Het eerste handelt over het geheugen, H. 8-19; het tweede over het gelukkige leven, H. 20-29; het derde over de begeerten, H. 30-39, en het vierde over het zoeken van God en het vinden van Hem in Christus, H. 40-43.

Inleiding.

‘Mocht ik U kennen, o mijn kenner, mocht ik U kennen, zoo als ik ook ben gekend’, zoo luidt de bede van Augustinus, nu hij zich stelt voor God en zich gereed maakt om te antwoorden op de vraag van de lezers der ‘Confessiones’: Wie zijt gij nu, gij, die ons hebt verhaald en beschreven wie gij zijt geweest’.

Ter inleiding van de Zielsbeschrijving, welke hij voor zijne lezers zal opstellen, geeft hij een zevental Hoofdstukken, die vooral daarin verschillen van al wat hij in zijn hoofdwerk had geleverd, dat zij het voortbrengsel zijn van wijsgeerig nadenken.

In de ‘Biecht’ is Augustinus als kunstenaar naief, in de zeven eerste Hoofdstukken van zijn vervolgwerk, en mede verder in dat gansche werk, is hij de man van reflectie. Negen boeken liggen achter hem, waarin hij op kinderlijke wijze zijn zieleleven en deszelfs ontwikkeling heeft verhaald en verklaard. Thans maakt hij zich op en gordt hij zich aan om aan zijne medegeloovigen in een klein, maar hoogst belangrijk werk de vrucht te geven van zijn wetenschap omtrent zijn eigen ziel. Hij spreekt in Hoofdstuk 1 zijne h o o p uit om door de inwonende kracht Gods ‘zonder vlek of rimpel’ te mogen zijn en blijven, en die hoop maakt zijne blijdschap uit. God heeft ‘lust tot waarheid en die wil hij doen in zijn hart vóór God in de bekentenis, en in zijne uitdrukking vóór vele getuigen’, die zijn boek zullen lezen. In H. 2 spreekt hij het uit dat de onwil om de waarheid te bekennen omtrent hetgeen verborgen is in ‘de diepte van het menschelijk geweten’ is God te verbergen voor zich zelf, niet zich zelf voor God. Zijne bekentenis zal hij nu afleggen ‘voor Gods oogen’, terwijl hij het goede in hem toekent aan zijnen Heer en het kwade in hem toeschrijft aan zich zelf. - Wat hij vroeger heeft bekend aangaande zijn zondig leven zal het hart van den lezer en van den hoorder ‘wekken, opdat het niet slape in wanhoop, maar ontwake in liefde voor Gods barmhartigheid’. Wat hij nu is begeeren velen te weten’ en daarom zal hij bekennen wat hij zelf i n w e n d i g is, en hunne ‘liefde waardoor zijne medegeloovigen goed zijn’, zal hen brengen tot het geloof dat hij de waarheid spreekt (H. 3).

In H. 4 geeft hij zijn verlangen te kennen, om lezers te hebben, die zich zullen verheugen over zijne vorderingen, en die voor

hem zullen bidden, als zij hooren van zijne tekortkomingen. Zijne levenstaak is de broederen te dienen, en hij wil dat doen door zijne tegenwoordige bekentenis. Hij erkent in H. 5 dat er in hem nog iets is, wat hij zelf niet weet, en zijne onkunde daaromtrent zal hij ook bekennen. In het zesde hoofdstuk, een kunstig geheel, bestaande uit drie deelen, maakt Augustinus een begin met zijne zelfbeschouwing. Volgens de oude overlevering, geboekstaafd in het bijschrift, leert de schrijver wat hij bemint, als hij God bemint en hoe God uit de schepselen wordt gekeerd'. In hoofdzaak is die inhoudsopgave juist, zij is echter niet volledig en laat de drieledigheid van het schoone Hoofdstuk niet uitkomen. In den gedachtenkring, die voor ons ligt, is een drietal waarheden opgesloten. Vooreerst de betuiging: 'Niet met een onzeker maar met een zeker bewustzijn heb ik U lief, o Heer'. Dan volgt de verklaring van wat God niet is en wat hij werkelijk is, en het geheel wordt besloten met den blijden uitroep: 'Dat is hetgeen ik liefheb, als ik mijn God liefheb'. Ten tweede de mededeeling van zijn onderzoek in de natuur en in hem zelf, om antwoord te bekomen op de vraag wat God is en wat hij zelf is. Alles antwoordt: 'Ik ben God niet, maar hij heeft mij gemaakt'. Ten derde de uitspraak, dat 'de onzienlijke dingen Gods door de dingen, die gemaakt zijn, kunnen worden verstaan en doorzien', dat is: dat het geestelijke Wezen Gods kan worden erkend in en door de Schepping, het eeuwige werk Gods, die voor alles en voor allen het leven des levens is.'

In het zevende Hoofdstuk, dat de overgang is van de Inleiding tot de Zielsbeschrijving, handelt Augustinus over de onmogelijkheid om God te vinden met behulp van de natuurlijke, dierlijke, aan het lichaam klevende zielskracht, of met behulp van de zintuigelijke wilskracht. 'Door zijne ziel zelve zullende opklimmen tot God', gaat de denker beide genoemde zielskrachten v o o r b i j , hij laat die rusten, daar hij behoefte heeft naar iets anders, dat hem in staat zal stellen om God te vinden, tot wien hij 'met trappen zal opklimmen'. Die gedachte wordt uitgesproken in den aanvang van het achtste Hoofdstuk, het begin van de diepzinnige, tegelijk wijsgeerige en dichterlijke beschrijving van h e t g e h e u g e n .

I. De ziel als ruimte.

Kunstig is het achtste Hoofdstuk samengesteld, even als de gansche beschrijving van ‘de Ziel als ruimte’ (H. 8-29), welke bestaat uit eene verhandeling over het geheugen (H. 8-19) en eene verhandeling over het gelukkige leven (H. 20-29). Beide zijn schoone en ware voortbrengselen van het denkend brein, en daarin heeft Augustinus de uitkomsten nedergelegd van een langdurig en geduldig onderzoek naar het wezen en den aard van de menschelijke ziel. Over hare werkzaamheid zal hij handelen in zijne beschrijving van ‘de Ziel als beweging’. De hoofdgedachte van het achtste Hoofdstuk, dat uit vier duidelijk onderscheiden leden bestaat, is deze: Het geheugen is de bewaarplaats van ‘de tallooze beelden van allerlei waargenomen dingen.’ In het eerste lid geeft de kunstenaar eene aanschouwelijke en levendige teekening hoe die beelden door hem worden opgeroepen, ‘als hij iets uit het hoofd verhaalt’. Het tweede lid geeft een overzicht van de soorten der beelden, waarvan niemand kan zeggen hoe die zijn gevormd en die ter beschikking staan van hem, die ze zich herinnert. In het derde lid verklaart de Schrijver, dat buiten de beelden van hemel en aarde, en zee, en al het waarneembare daarin, ook de denkende mensch, in zijn denken en zijn doen, aanwezig is in zijn eigen geheugen. In het vierde spreekt hij zijne bewondering uit over ‘de groote kracht van het geheugen’ en hij bestempelt dat met den naam van ‘een wijd en onbegrensd heiligdom’ en ‘verbazing grijpt hem aan’ bij de gedachte dat ‘de ziel te eng is om zich zelve te omvatten’. In het zevende Hoofdstuk spreekt Augustinus eene bewering uit, die aller instemming niet zal kunnen wegdragen. ‘De onmetelijke bevattelijkheid van mijn geheugen, zegt hij, draagt niet die dingen alleen, - dat is: de beelden van de werkelijke dingen, - in zich om’, maar ook al de door hem aangeleerde kundigheden, en niet ‘de beelden daarvan, maar de dingen zelve’. In aansluiting aan deze stelling wordt in het tiende en het elfde Hoofdstuk de leer der aangeboren begrippen verkondigd, en wel in het algemeen, terwijl het twaalfde Hoofdstuk in het bijzonder handelt over de aangeboren begrippen van getal en maat, dat is: over de wiskundige begrippen. Het dertiende Hoofdstuk leert: ‘Al die dingen houd ik in het geheugen,

en h o e ik die heb geleerd houd ik in het geheugen', dus: de herinnering van de herinnering, - en het veertiende: 'De aandoeningen ook van mijne ziel bevat datzelfde geheugen, n i e t op die wijze, waarop de ziel zelf ze heeft, als zij die ondergaat', dat is: het 'voorbijgegane breng ik mij voor den geest' zonder op dat oogenblik de aandoening zelve te hebben. Tweeledig is dit Hoofdstuk, en in het tweede lid handelt Augustinus over de 'vier beroeringen der ziel, de begeerigheid, de blijdschap, de vrees, de droefheid', en zoo hij daarover wil handelen, moet hij het geheugen te hulp roepen. Nu rijst voor hem de vraag of de bespreking van die 'beroeringen', van die 'aandoeningen' geschiedt door beelden of niet en hij leert in het vijftiende Hoofdstuk, dat ook de beelden bij voorbeeld: van lichamelijke smart en van lichamelijke gezondheid in het geheugen aanwezig zijn. Kortelijk uitgedrukt zegt dit Hoofdstuk: De ziel heeft herinnering van de afwezige dingen, en het zestiende spreekt over de herinnering van de vergeten dingen. Tweeledig is ook dit Hoofdstuk, en met uitvoerigheid handelt de Schrijver over 'de vergetelheid' die hem veel moeite baart. Het zeventiende Hoofdstuk begint met de herhaling van de aanvangswoorden van het vierde lid van het achtste Hoofdstuk: 'Groot is de kracht van het geheugen', en 'dat is de ziel', en dat is de mensch zelf. Deze echter moet die groote kracht voorbijgaan om zich te begeven tot God, dien hij buiten zijn geheugen niet vinden kan. Met behulp van de Gelijkenis van den verloren penning wordt in het achttiende Hoofdstuk geleerd, dat het verlorene niet kan worden gevonden, als het niet door het geheugen ware behouden, en die gedachte wordt in het negentiende Hoofdstuk verder ditgewerkt.

Tien Hoofdstukken, kunstig samengeweven tot één veelkleurig muurtapijt, maken het tweede deel uit van de beschrijving der Z i e l als ruimte. Met de woorden, aan het slot van Hoofdstuk 17 voorkomende: 'Ik zal ook het geheugen voorbijgaan, opdat ik ergens U vinde... Indien ik U buiten mijn geheugen vind, ben ik Uwer niet gedachtig. En op welke wijze zal ik U nu vinden, indien ik Uwer niet gedachtig ben?' verlaat Augustinus het gebied van de natuurlijke zijde der ziel, en hij gaat over

tot de geestelijke zijde van zijn wezen. De beide laatste Hoofdstukken van het eerste deel der Zielsbeschrijvingen dienen alleen ter opheldering en verklaring, en de gedachtengang van den Schrijver wordt voortgezet in de vraag, waarmede Hoofdstuk 20 aanvangt: ‘Op welke wijze dan zoek ik U, o Heer? Want als ik U, mijnen God zoek, zoek ik het gelukkige l e v e n . Zoeken zal ik U, opdat mijne ziel l e v e .’ De stelling: Wie God zoekt, zoekt het geluk, is eene uitspraak in andere woorden van hetgeen in het eerste Hoofdstuk van Boek I der ‘Bekentenissen’ wordt geleerd. Daar zegt de bekenner tot God: ‘Gij hebt ons gemaakt tot U en onrustig is ons hart, totdat het ruste in U’. Dat r u s t e n in God is het ware leven, het gelukkige leven, en dat is het deel van den mensch, dien ‘God heeft aangeraakt, en die is ontbrand in lust tot den vrede Gods’, dat is: tot den door God geschonken vrede, zoo als wordt gezegd aan het slot van Hoofdstuk 27. Geleidelijk behandelt Augustinus de vragen, die opkomen in de ziel van den mensch, die nadenkt over het algemeen menschelijk verlangen naar geluk, die nadenkt over de ervaring, welke hij heeft van den dubbelen stroom, die zich steeds voortbeweegt in de ziel, de geestelijke strooming en de vleeschelijke strooming (H. 21-24). In Hoofdstuk 25 wordt de stoute en tegelijk kinderlijke vraag gesteld: ‘Maar waar verblijft Gij in mijn geheugen, o Heer, waar verblijft Gij daar?’ Het antwoord komt aldus voor in H. 26: ‘Waar dan heb ik U gevonden, opdat ik U mocht leeren kennen, waar anders dan i n U b o v e n m i j’. Dan volgt in H. 27 de aandoenlijke uitroep: ‘Laat heb ik U liefgehad, o Schoonheid, zoo oud en zoo nieuw, laat heb ik U liefgehad. En zie, binnen waart Gij en ik buiten en daar zocht ik U’.

De gedachte dat God te hebben is geluk te hebben, wordt op mystische wijze in H. 28, in den aanvang, aldus uitgesproken: ‘Als ik in U zal zijn gekleefd met mijne gansche zelfheid, zal ik nergens smart of moeite hebben, en levend zal mijn leven zijn, geheel vol van U’. De uitspraak des geloofs en der hoop, waarmede het eerste deel der Zielsbeschrijving eindigt, is het gebed: ‘Geef wat Gij beveelt, en beveel wat Gij wilt’.

II. De ziel als beweging.

Veertien hoofdstukken maken het tweede deel der Zielsbeschrijving uit: tien daarvan handelen over de begeerten, als natuurlijke stroomingen in de ziel, en de vier laatste hoofdstukken van het Tiende Boek handelen over de verlossing van de ziel uit de macht der begeerten, die haar zijn aangeboren Daar Augustinus hoofdzakelijk in het tweede gedeelte van dit Boek antwoord geeft op de hem gestelde vraag hoedanig een hij was, nadat hij in geestelijken zin tot een anderen staat des levens was overgegaan, spreekt hij in dit gedeelte ook wel als wijsgeerig waarnemer van zijn zieleleven, maar toch in de eerste plaats als geloovig Christen. ‘Geef wat gij beveelt’, zeide hij tot God, en H. 30 vangt aan met het drieledige bevel, door God in de Heilige Schrift aan hem gedaan. Hij en een iegelijk mensch heeft zich te onthouden van ‘de begeerlijkheid des vleesches, en de begeerlijkheid der oogen, en de eerzucht der wereld.’ Het wezen, dat bij den schrijver den naam draagt van a n i m a , ziel, heet bij hem a n i m u s , ziel, - ten onrechte zeggen sommigen: geest - als hij denkt aan de werkzaamheid van dat in zijn lichaam wonende wezen. Aanschouwelijk heeft hij voorgesteld hoe de natuur en de wereld werken op zijn geheugen, aanschouwelijk stelt hij nu voor hoe de zedelijke zijde van des menschen bestaan eigenlijk niets anders is dan een voortdurende strijd tegen het kwade om het goede te kunnen doen. De tekst uit den Eersten Brief van Johannes (H. 2: 16), tot grondslag gelegd van hetgeen de volgende hoofdstukken bevatten, is in de Latijnsche vertaling, door Augustinus gebruikt, niet juist teruggegeven. Onze Staten-overzetting is getrouw aan het oorspronkelijke, en het laatste gedeelte luidt daarin: ‘en de grootschheid des levens’. Johannes wijst op drie bronnen van zonde: hebzucht, in den ruimsten zin, of wel: genotzucht, heerschzucht en eerzucht. Bij de tweede begeerte, behandeld in H. 35, is Augustinus vervallen in eene dwaling, want niet de ‘curiositas’, de nieuwsgierigheid, wordt in den grondtekst bedoeld, maar de zucht naar macht en beschikking over hetgeen de oogen zien. Opmerkelijk is het dat in een anderen Brief van het Nieuwe Testament, geschreven door den lichamelijken broeder van Jezus, dien wij ter onderscheiding van den verrader, Judas van Nazareth

mogen noemen, ook dat drietal stroomingen en uitstroomingen des kwaads, opwellende uit den diepsten grond der ziel, ook de genoemde begeerten aanschouwelijk worden voorgesteld in Kaïn met zijn eerzucht, in Bileam met zijn hebzucht en in Korah met zijn heerschzucht. Dan verdient het nog onze volle aandacht dat Jezus bij zijne verzoeking in de woestijn wordt beproefd of Hij zal toegeven aan genotzucht, aan eerzucht, aan heerschzucht. Niettegenstaande de dwaling waarin de Schrijver is vervallen, mag men toch zeggen dat H. 35 een opmerkelijke proeve is van het vernuft en van de scherpzinnigheid, die den grooten Kerkvader steeds als gezellinnen op zijn weg begeleiden. Het 30ste Hoofdstuk is eene donkere bladzijde in Boek X, ontleend aan de donkere dagen in het leven van Augustinus.

De behandeling van des menschen zwakheden, tekortkomingen, afdwalingen, groote en kleine zonden, maakt het tweede deel van Boek X tot een leerzaam en stichtelijk geschrift, vol ernst en vol deernis tevens, dat den Lezer de vraag op de lippen brengt, of hij zoo veel beter is dan Augustinus was. Er is in al de hoofdstukken, die eene uiteenzetting geven van hetgeen er omgaat in de ziel, zoodra zij in beweging komt en hare inwendige werkzaamheid uitwendig aan den dag treedt, een echt r e a l i s m e , waarmede het litterarische Realisme en Naturalisme van onzen tijd niet in éénen adem mogen genoemd. Uit de aardsche realiteit klimt de geest van den Kerkvader op tot de ware Realiteit, tot de Godheid, die door Jezus tot Augustinus sprak, en voortgaat te spreken tot allen, ‘qui requirunt eum’, die Hem zoeken, zoo als wordt gezegd aan het slot van H. 43.

Door het gansche Boek henen is en blijft de Schrijver de echte kunstenaar, maar de aard van de behandelde onderwerpen brengt mede dat bij het eerste deel der Zielsbeschrijving meer de kunst aan den dag treedt, terwijl deze in het tweede deel meer terugtreedt om aan de godsdienstige en zedelijke waarheden, op kunstelooze wijze uitgedrukt, den voorrang te verleenen.

(*De Vertaling volgt in de Juni-aflevering.*)

J.H. van 't Hoff,
30 Aug. 1852-1 Maart 1911.
Door W.P. Jorissen.

‘Il convient, en effet, qu'on loue des hommes dont la célébrité n'a coûté de larmes à personne et dont les travaux agrandissent la sphère des connaissances au profit de l'humanité tout entière’. Deze woorden van Alphonse de Candolle schoten mij te binnen, toen ik op mij nam hier iets over Van 't Hoff te schrijven. Zij zijn zonder meer op hem toepasselijk.

Zijn hooge plaats in de wetenschappelijke wereld toch verkreeg hij zonder iemand op zijde te dringen en op den vooruitgang der chemie heeft hij een invloed uitgeoefend als weinigen vóór hem, een invloed met vérstrekkende gevolgen, die de menschheid in haar geheel ten goede zullen komen.

In het praktische leven looft men iemand, die met een chemische vondst voor den dag komt, welke een rechtstreeksche toepassing vindt - bijv. op industrieel gebied - en denkt daarbij meestal niet aan de zuiver wetenschappelijke onderzoekingen, die de uitvinding hebben mogelijk gemaakt. Daarentegen vraagt men vaak bij het bekend worden van baanbrekend werk op theoretisch-chemisch gebied naar het ‘nut’ er van, terwijl men bij eenig nadenken kon inzien, dat uit de experimenteele onderzoekingen, die er uit voort zullen vloeien, vroeg of laat ontdekkingen moeten voorkomen met direkte toepassing in de maatschappij.

Een wetenschappelijk onderzoeker denkt - gelukkig - zelden aan de mogelijk praktische gevolgen van zijn werk. Zijn doel is de problemen, die hem belang inboezemen, tot oplossing te brengen. Toch zal 't hem voldoening geven, wanneer hij op een uitkomst stoot, die van waarde is voor het dagelijksch leven, of

wanneer hij verneemt, dat anderen uit zijn arbeid praktisch nut hebben getrokken.

Ook Van 't Hoff heeft zich slechts laten leiden door den wensch datgene na te speuren, hetwelk zijn v e r b e e l d i n g s k r a c h t hem ingaf. Maar een groote voldoening is 't hem stellig geweest, dat de door hem gegeven nieuwe inzichten niet alleen allerwege in de chemie gehuldigd worden, maar ook de aanleiding zijn geweest tot tallooze onderzoekingen, die voor een deel reeds uitkomsten ‘tot profijt van de menschheid’ hebben gegeven.

Hoe Van 't Hoff over den rol der v e r b e e l d i n g s k r a c h t in de wetenschap dacht, toen hij op 26-jarigen leeftijd tot het hoogleeraarsambt werd geroepen, heeft hij in zijn intreerede geschetst. Hij wees er toen op, hoe de waarneming eerst haar hooge waarde krijgt door een juiste keuze van het oogenblik en het onderwerp van waarneming, door de willekeurige verandering van het waargenomene en door de keuze der hulpmiddelen. Voor die alle is ‘het op de gedachte komen’ - het werk der verbeeldingskracht - een vereischte. En wellicht is dit, naar hij opmerkt, nog in meerdere mate noodig bij het trekken van besluiten uit de waarneming en bij het opsporen van overeenkomst of verschil met vroeger - vaak op ander gebied en door anderen - opgemerkte verschijnselen. Stellig is zij een vereischte bij het opstellen eener hypothese of bij het uitwerken eener theorie, waarvan men wenscht, dat zij zooveel mogelijk alle waarnemingen zal omvatten.

Van 't Hoff wist uit eigen ervaring, wat de verbeeldingskracht waard is. De door hem een viertal jaren te voren opgestelde theorie van het asymmetrisch koolstofatoom - een kind zijner verbeelding - stond hem dan ook voor den geest bij het schrijven zijner rede.

Eerst vele jaren later heeft hij medegedeeld, hoe het denkbeeld tot hem was gekomen, waarvan de kiem wel reeds bij zijn verblijf in de laboratoria van Kekulé te Bonn en Wurtz te Parijs was ontstaan. Hij had de lezing van een verhandeling van Wislicenus over de melkzuren - waarin deze er op wees, dat men het verschil tusschen bepaalde (daar nader aangeduide) stoffen

slechts kon verklaren door een verschillende ligging der atomen ten opzichte van elkaar in de ruimte - halverwege gestaakt om wat te gaan wandelen. Een bibliotheek toch oefende steeds een geestdoodenden invloed op hem uit. En het was nu op die wandeling ‘onder den invloed van de frissche lucht’, dat hij op de gedachte kwam van zijn sedert beroemd geworden theorie, die aan de chemie onschatbare diensten heeft bewezen en nog steeds bewijst.

Niet alleen dit heeft Van 't Hoff aan zijn verbeeldingskracht te danken. Zij komt telkens tot uiting in zijn te Amsterdam uitgevoerde onderzoekingen: bij het naspeuren van de snelheid van verschillende chemische reacties, bij het besluiten tot het aantal der moleculen dat voor het plaats vinden dier reacties noodig is, bij het zoeken van analogieën tusschen physische en chemische verschijnselen in zijn studie over ‘overgangspunten’ en het ‘principe van het beweeglijk evenwicht’, bij het toepassen van de wetten van Boyle en Gay Lussac op verdunde oplossingen.....

‘Van 't Hoff is de eerste chemicus, die beroemd werd zonder experimentator te zijn’ heet het in een onlangs verschenen necrologie. Van 't Hoff geen experimentator! Misschien wilde de schrijver zeggen, dat Van 't Hoff ook beroemd zou zijn geworden, indien hij niet geëxperimenteerd had. Zijn theorie toch van het asymmetrisch koolstofatoom steunde bij de opstelling uitsluitend op waarnemingen van anderen. Het begrip ‘overgangspunt’ ontleende hij oorspronkelijk aan waarnemingen van Lehmann bij ammoniumnitraat. Het principe van het beweeglijk evenwicht stelde hij op zonder dat daarvoor proefnemingen van zijn hand noodig waren. Evenmin gebruikte hij die bij zijn beschouwingen over de ‘affiniteit’. En wien is 't niet bekend, hoe hij bij de experimenteele staving van zijn ‘wet’ zich slechts op de proeven van Pfeffer, de Vries, Soret en Hamburger beriep?

Maar Van 't Hoff geen experimentator! Zijn leerlingen en medewerkers weten wel beter. Ja, hij moge dan niet het geduld hebben gehad om bijvoorbeeld talrijke stoffen te bereiden en te analyseeren of om tallooze oplosbaarheidsbepalingen te verrichten,

maar wie hem heeft mogen gadeslaan bij zijn proefondervindelijk werk heeft hem bewonderd om de vernuftige inrichting van zijn toestellen en de juiste keuze van de weinige doch beslissende experimenten.

Ja, bij talrijke onderzoekingen waren het de leerling of de medewerker, die de proeven verrichtten, maar bijna altijd was het een vernuftig denkbeeld van Van 't Hoff, dat de wijze van experimenteeren beheerschte of er een gelukkige wending aan gaf.

Zijn leerlingen te Amsterdam hebben een merkwaardigen tijd medegemaakt. De eersten van hen hebben zijn beroemde ‘Etudes de dynamique chimique’ zien geboren worden. Het zijn vooral Schwab en Reicher geweest, die aan het proefondervindelijk gedeelte hebben medegewerkt, dat echter tal van proeven omvat, die door Van 't Hoff zelf zijn verricht en getuigenis afleggen van zijn groote experimenteele vaardigheid.

Daarna worden, onder medewerking van Reicher en van Deventer de nieuwe wegen, die hij de chemie door dit werk deed inslaan, nader ontgonnen, terwijl onder de hand zijn aan de Zweedsche Akademie aangeboden verhandelingen verschijnen, die den grondslag legden tot een nieuwe theorie der oplossingen. De medewerkers uit het buitenland dagen nu op: Arrhenius en Meyerhoffer in het oude laboratorium, Bancroft, Bredig, Goldschmidt, de Hemptinne, Jones, Löwenherz, Rothmund, Verschaffelt in het nieuwe laboratorium, einde 1891 geopend. En zoo ontstaat een bedrijvigheid en een uitwisseling van gedachten, die ongemeen aansporend op zijn leerlingen werkte en die hun dien tijd onvergetelijk doet zijn.

De periode in het nieuwe laboratorium heeft slechts kort geduurd, maar is - vooral door het onder zijn leiding uitgevoerde werk - zeer productief geweest.

In den voorzomer van 1895 vertrekt Van 't Hoff naar Stühlingen. Nog komt hij 14 Maart 1896 afscheid nemen van zijn oudleerlingen, dan is het Berlijn dat een groot man te meer aan zijn Akademie en Universiteit verbonden ziet.

Het is Van 't Hoff door velen euvel geduid, dat hij - nadat te Amsterdam een nieuw chemisch laboratorium op zijn ver-

langen was gebouwd - toch naar het buitenland vertrok. Maar men vergeet, dat dit laboratorium hem in Juni 1887 - in verband met een verleidelijk aanbod uit Leipzig - werd toegezegd. Men behield dus Van 't Hoff nog acht jaren. En bovendien: het laboratorium (dat tevens voor zijn ambtgenoot Gunning was bestemd) heeft onder het beheer van Bakhuis Roozeboom en Lobry de Bruyn[1] en hun opvolgers zijn goeden naam gehandhaafd.

Van 't Hoff ging niet naar Berlijn ter wille van een finantieel voordeel[2]. Hem lokten slechts de vrije beschikking over zijn tijd, waardoor hij zich geheel aan zijn onderzoekingen kon wijden. Eén uur per week college was zijn werk als hoogleeraar... tenzij hij verhinderd mocht zijn. Geen tentamens en examens, geen tijdroovende administratie van een groot laboratorium, geen leerlingen, slechts zooveel medewerkers als hijzelf mocht wenschen en een voldoende toelage voor inrichting en onderhoud van een klein laboratorium.

Een paar maanden vóór zijn vertrek had Van 't Hoff bij de opening van het Natuur- en Geneeskundig Congres te Amsterdam (19 April 1895) de vraag gesteld:

'Moesten niet naast onze mannen, wier plicht het is te onderwijzen en die, als zij daarvoor lust en tijd hebben, ook wat mogen onderzoeken, anderen staan, wier plicht het is te onderzoeken en die, als zij daarvoor lust en tijd hebben, ook wat mogen onderwijzen?'

In Nederland kwam het antwoord niet op een hem bevredigende wijze.

Men meene nu niet, dat Van 't Hoff er afkeerig van was te onderwijzen. Zij, die het voorrecht hadden zijn belangwekkende colleges te volgen, weten, dat hij deze met opgewektheid gaf. Ook in het laboratorium verleende hij zijn hulp gaarne, hoewel hij bovenal zelfstandigheid op prijs stelde.

Bovendien had Van 't Hoff - zooals hij eens mededeelde - een gevoel van dankbaarheid ten opzichte van zijn leerlingen.

1) Prof. Gunning trad in 1896 af.
2) Uit een schrijven van Van 't Hoff aan Prof. Duhem (Bordeaux) van 10 Maart 1899 blijkt, dat van 't Hoff een salaris ontving, dat - zijn positie te Berlijn in aanmerking genomen - niet hoog was, n.l. *f*9000 (d.w.z. 10000 M. als lid van de Akademie der Wissenschaften en 5000 M. als hoogleeraar aan de Universiteit).

Het onderwijs toch, dat hij hun gaf, had hem op de gedachte van menig onderwerp gebracht, had hem tot menig onderzoek gevoerd.

Het werk te Berlijn opgevat sloot zich aan bij een deel der Amsterdamsche onderzoekingen, maar werd nu in het bizonder gericht op een ingewikkeld aan Duitschen bodem ontleend probleem (het ontstaan der zoutbeddingen te Stassfurt en elders). Hoe hier Van 't Hoff zijn vernuft, handigheid en geduld te stade kwamen, blijkt eerst duidelijk, indien men de talrijke verhandelingen, waarin de uitkomsten van het onderzoek werden neergelegd, nader leert kennen. Iets van de ‘histoire intime’ heeft hijzelf medegedeeld in een van zijn laatste opstellen, een schets in het ‘Gedenkboek-van Bemmelen’. Daarin uit hij ook zijn vreugde, na een zooveeljarigen arbeid aan eenzelfde onderwerp, een nieuw onderzoek van geheel anderen aard te kunnen aanvatten. Dit ten einde te brengen is hem echter niet vergund geweest....

Van 't Hoff heeft in gesprekken wel eens een vluchtigen blik doen slaan in zijn gedachtensfeer buiten de chemie. Zoo verklaarde hij eens agnost te zijn op godsdienstig gebied. Vele jaren later heeft hij zijn gewijzigde opvatting op de volgende wijze geuit: ‘Meiner Ansicht nach haben sich die religiösen Grundgedanken schon dadurch für den Menschen als ausgezeichnete Leitfaden gezeigt, dass sie sich durch Jahrhunderte hindurch aufrecht erhielten und also im Kampf ums Dasein stützten. Ob der bildliche Inhalt sich mit der Wahrheit deckt, kommt für mich in zweiter Linie. Ich stelle mich dazu wie auf meinem Gebiet zu dem Bild, das die Atomlehre bringt, und ziehe nur den praktischen Schluss, dass die religiösén Grundgedanken für das Leben, die atomistische Auffassung für die Chemie im grossen ganzen das Richtige zeigen. So neige ich, wiewohl als Naturforscher den religiösen Ueberlegungen etwas fernstehend, in schweren Lebenslagen dennoch dazu, darauf zurück zu greifen....’

Van 't Hoff was niet demonstratief, maar zijn leerlingen wisten, dat zij op hem konden rekenen, indien zij zijn hulp - ook

buiten hun studie - mochten noodig hebben. Hij zag in ‘de laboratorium-medewerkers gaarne levenslotgenooten’ en bleef belangstellen in hun verderen levensloop.

Van 't Hoff prees zelden, doch zijn tevredenheid bleek, indien zich een ongezochte gelegenheid voordeed, ondubbelzinnig.

Sedert Van 't Hoff ons land verliet, waren bij zijn overlijden bijna 16 jaren verloopen. De herinnering aan eenige eigenaardigheden, aan kleine moeilijkheden, die zich wel eens voordeden in den omgang met sommige leerlingen, is in dien tijd verflauwd. Maar het beeld van zijn groote persoonlijkheid staat allen, die hem goed leerden kennen, nog levendig voor den geest. Voor hen is een gedenkteeken, aan zijn nagedachtenis gewijd, niet noodig.

Onder de vele huldeblijken, die Van 't Hoff ten deel vielen, deed hem - zooals hij eens schreef - het verbinden van zijn naam aan het laboratorium van zijn leerling Ernst Cohen te Utrecht veel genoegen. Dat daarin nu zijn beeltenis in blijvenden vorm zal worden geplaatst, ligt voor de hand. Ook elders zullen gedenkteekenen niet achterwege blijven.

Maar indien men Van 't Hoff gevraagd zou hebben, op welke wijze volgens zijn meening de nagedachtenis van een groot onderzoeker op chemisch gebied in hoofdzaak geëerd dient te worden, zou zijn antwoord zonder twijfel dit zijn geweest:

‘Brengt een groot fonds bijeen, waaruit chemisch onderzoek in elke richting krachtig kan worden gesteund’.

LEIDEN, April 1911.

Op Arti: P. Cornelis de Moor en M.J. van Raalte door Cornelis Veth.

Als ik kapper was...

Wellicht is het noodzakelijk, dat men eerst met nadruk zijn achting betuigt voor het gilde der kappers en protest aanteekent tegen het ongelijk dat dezen respectabelen vaklieden te dikwijls wordt aangedaan, een lot, dat zij overigens deelen met den vaak even ijdellijk misbruikten kruidenier - alvorens men ze in een kunstbeschouwing ter sprake brengt. Maar ik bedoel niets overdrachtelijks, geen symboliek en geen allegorie, niets diepzinnigs noch lichtzinnigs, wanneer ik voortga:

Als ik een kapper was, zou ik het werk van P. Cornelis de Moor veel belangwekkender en schooner achten dan dat van M.J. van Raalte. De aanleiding tot deze hypothese is zeer eenvoudig: de dames van P. Cornelis de Moor zijn met veel meer zorg en zwier gekapt dan die van M.J. van Raalte.

Hoewel nu met deze opmerking niets beeldsprakigs bedoeld is, meen ik toch wel te doen, ze in de bespreking van beider werk een belangrijke plaats toe te kennen. Het komt mij namelijk voor, dat het juist andersom had moeten wezen. De dames op de soirées van van Raalte hadden beter gekapt moeten zijn, die op de romantische tafereelen van de Moor hadden gevoeglijk eenigen tijd kunnen laten verloopen tusschen haar bezoek bij den bouwheer harer coiffure en haar verblijf in het woud, bij de bron en wat dies meer zij.

Het gaat hier, zoo komt het mij voor, veel meer dan op het eerste gezicht lijkt, om hoofdzaken - d.w.z. in anderen dan letterlijken zin.

Wanneer ik het werk van een schilder van dit land en van dezen tijd alom zie aangekondigd als fantastisch, romantisch of met een ander suggestief woord, dan melden zich bij mij groote verwachtingen aan.

Teleurstelling is tot heden zelden uitgebleven, en ik moest misschien daardoor al veel sceptischer gestemd zijn. Intusschen, het is nu eenmaal zoo: deze woorden wekken mijn en veler honger naar iets, dat niet alleen in enkele uiterlijkheden, maar in waarheid apart is, dat getuigt van geheel persoonlijke visie, ontstaan uit een zeer eigen en zeer sterk innerlijk leven van den kunstenaar, of althans uit zekere hartstochtelijkheid in denken en gevoelens, zooals wij die vinden zelfs bij de geringeren van de begin- en midden-negentiende-eeuwsche romantiek.

Maar o Romantiek, hoeveel zonden begaat men in Uwen naam!

Wie in dezen tijd de oogen wenscht te sluiten voor de grootsche en fel-bewogen werkelijkheid, wie de vormen en de gestes uit den weg wil gaan, welke zich, zwaar van duidingen wier naam is legio, om hem verdringen - hij toone aan, dat het een ernstige voorkeur is en geen onmacht. Hij overtuige ons, dat zijn innerlijkheid een verbeelding borg, die al dan niet verwant aan deze werkelijkheid, een eigen rijk en fascineerend leven heeft.

Doch wat is dit? Hoe, deze vrouwen, of liever deze vrouw, want het is steeds dezelfde, door de Salomé-epidemie besmette, neo-Pre-Raphaelitische, burgerlijk-perverse, modieus-sphinx-achtige, decadente Juno-figuur, met door een trucje katachtig-gespleten oogen, die nu eens bij een rots, dan bij een bron, dan in gezelschap van een pauw, en weet ik veel hoe al meer in een gelig beglansd landschapje is geplaatst, dat middelmatig tooneeldécor gelijkt, deze muze van de Moor zou ons een gedachtenwereld, een droomenrijk ontsluiten, waarnaar het de moeite waard ware eens om te zien? Ach ja, hier is techniek, hier is perfectie voor mijn part, maar niet meer dan de mechanische gesoigneerdheid die der ledigheid van hoofd en hart zoo gemakkelijk valt. Dit is niet eens litteratuur, want wat valt er te lezen in deze routine-bizarrerie zonder achtergrond van gedachte, gevoel, passie? Dit is nauwelijks beeldende kunst, of het moest zijn beelding in dienst der houdinglooze, ziellooze neiging tot ongewoonheid, die wij hooghartig moeten weigeren te aanvaarden als de romantiek

van den nieuweren tijd. Want wat hier met conventioneelen smuk en banale geste zich aanmeldt als poëzie, is niets dan virtuositeit, die het trots ontbering van waarnemen en armoede aan verbeelding, waagt te coquetteeren met het ideaal.

De critiek, die dit werk van eenigszins buitensporige allure ontmoette, is over het algemeen geestdriftloos, maar toch min of meer eerbiedig-gestemd geweest. Ik vind geen aanleiding, voor deze verschijningen hoofsche buigingen te maken, ze missen de voornaamheid, die ons tegenkomt uit de fantasie van Gustave Moreau, de overtuiging, die blaakt in Böcklin's grillige allgorieën, de naïviteit, waarvan von Schwind's sprookjeswereld vervuld is, ze derven Bauer's zwier en zijn niet in staat ons een wereld op te roepen, levend als die, welke de geschriften van Arie Prins, Adriaan van Oordt en van Schendel scheppen. Voor opbouwende critiek schijnt nu hier geen reden, ik wil dit ganschelijk profaan tempeltje te liever afbreken, wijl het mij toeschijnt dat de Moor de moeitevolle taak van den kerkebouw vermeden heeft, ter wille van een faciel en futiel gelegenheidssucces. Mocht hij zelf de laatste hand willen leggen aan dit mijn vernietigend werk, en met niets anders dan een luisterenden geest en een waakzaam oog gewapend, opnieuw den strijd aanbinden! Hij is, het blijkt uit vroeger werk, een man van talent.

Dat de Moor, als fantast gewogen, te licht bevonden is, doet niets af aan de hoogheid van het ware dichter-schilderschap dat in Thijs Maris zijn schoonste uiting viert, - het bewijst alleen, dat het niet genoeg is, een vorm te huldigen, doch dat eerst de bezieling voor wat daarachter ligt, den kunstenaar maakt.

Wat men ook van het werk dat van Raalte hier exposeert zeggen moge, de geestige klacht ‘malheureusement il était adroit’ van Goncourt, behoeft hier niet te worden aangeheven.

Maar van Raalte is zich misschien niet zoozeer zijner onhandigheid, als zijner achteloosheid, te weinig bewust. Ik sprak van de kapsels der dames. Die zijn wel wat erg slordig, en maken het geheel niet waarschijnlijker. Ook de schoenen b.v. passen soms al zeer weinig bij de gelegenheid. En met de manier van staan en zitten is het vaak niet veel anders gesteld. Erg authentiek ziet het er alles bij elkaar niet uit en men behoeft zich nog niet

tot arbiter elegantiarum op te werpen om er op af te mogen geven. Nu zal van Raalte misschien zeggen, kijk eens, ik heb niet zoozeer bedoeld heusche soireetjes weer te geven, het is mij vooral te doen om het avondlicht en het kleureffect. Maar dan zeg ik weer, dat dit half werk is. Wie op typeeren uit is, moet het zoo juist en volledig mogelijk doen. Het is zeker een mooi streven, avondlicht te schilderen - het fel geschitter van de lamp, die hangende lichtmassa zonder corps schier, en niets dan vlam, hebt ge toch nog niet heelemaal uitgedrukt, mijn waarde - maar als ge het laat schijnen op menschen, geef dan tevens aan wat voor menschen het zijn, en wat ze daar te maken hebben, want anders doet het 'm toch niet. Denk aan Menzel, en Monnickendam. (Ge hebt zekere geestigheid op den laatste vóór). En denk aan wat ge bereikt hebt op enkele uwer cafétjes, zoowel wat kleur en licht, als wat karakteristiek aangaat.

Ook de schooltjes zijn niet alle geheel geslaagd, maar sterk spreekt er toch uit, dat de schilder deze kindertjes *gezien* heeft en wel zóó gezien. Dàt is hier en daar heel echt werk, en wij begrijpen, wat hem boeide in deze milieu's, wij werden mede geboeid. De soiréetjes hebben dat waarachtige niet, al is er veel aardigs in. Ja misschien zijn ze wat te aardig, want het maakt soms een onwillekeurig komisch effect deze onbeholpen getoilletteerde en onbeholpen doende menschen gezelschapje te zien spelen. Maar ze zijn toch weer geen burgerlijke mooi aangekleede deftig-doende lieden ook, want dan was het geestig.

Maar sympathiek blijft het in van Raalte, dat hij blijkbaar zoo zoekt, zoo wakker waarneemt en zooveel echten schik heeft in zijn onderwerpen. Het is levendig werk, waar de onvolmaaktheden nooit ergeren, omdat men ziet, dat ze niet gewild zijn en toch zoozeer behooren bij den naïeven, eerlijken geest van behagen in het leven, die dezen artiest kenmerkt. Wij gevoelen aldoor, dat hij wist, waarom hij schilderde en waarom hij juist dit of dat schilderde. En daardoor weet ik ook waarom ik dit werk met al zijn tekortkomingen hartelijk genegen ben.

Bibliographie[1] door H. de Boer.
I. *Uit de stilte.* Verzen van Jules Schürmann.
II. *Stemmingen*, door Jeanne Reyneke van Stuwe. Uitgaven der Firma Boucher 's-Gravenhage.

Het sonnet is het drama in 't klein. De groote dramatist Shakespeare heeft zich met voorliefde van dien vorm bediend, wanneer hij zich als Goethe van zijn aardsche leed zocht vrij te worstelen. Maar het sonnet onderscheidt zich hierin van het objectieve drama, waarin de subjectieve gewaarwordingenreeks, de veel-eenige menschelijkheid van den dichter andere gestaltes aanneemt, dat het de gelegenheid geeft eigen smart en vreugd meer onmiddellijk uit te storten in een vorm waaraan de meest van zich zelf eischende scheppingslust vreugde beleeft. Van deze eigenaardige twee-eenheid van smart en verheuchenis rept ook meermalen Schürmann en hij herinnert daarbij aan het beeld van den nachtegaal in wiens melodisch geween de stille luisteraars vreugd vinden. En een andermaal zingt hij:

> Ik weet niet of mijn verzen zullen leven
> In de herinn'ring van wie schoonheid minnen
> Maar mocht slechts Een, zich eens de droeve zinnen
> Vertroosten met mijn woord, of even beven
> Van stille vreugd, zoo schreef ik niet voor niet
> Dan legde ik wat ik wilde in mijn droef lied.

Het spreekt van zelf dat de dichter zich niet immer aan een vaststaand schema gebonden voelt en dat er ook sonnetten

1) Naar aanleiding van blz. 459 der Maart-bibliographie van Dr. Aletrino, verzoekt Mevr. Johanna Steketee ons mede te deelen, dat Johanna Steketee haar werkelijke naam is, en geen pseudoniem.

geschreven zijn die als 't ware een tusschenschakeering vormen met eene andere verzensoort. In een volmaakt vers zijn de innerlijke en uiterlijke vorm van een organische, ondeelbare eenheid. 's Dichters soepele techniek brengt hem er herhaaldelijk toe om de vrijere vormen te kiezen welke zich onmiddellijk aansluiten bij den innerlijken vorm van zijn wisselende sentimenten. Elk gevoeld vers heeft eene eigene diepte, eene zielsperspectief, een achtergrond, van waaruit de klank en schijn van het goddelijke wenken:

> ..... verzen zijn méér dan wat mooie woorden
> Voor hen die gewoon zijn met hun ziel te leven:
> Zij voelen achter hun bewegen, 't zweven
> Der lichte schreden, die zij zelf vaak hoorden
> En zien den goudglans, die om 't hoofd der Goden
> Nog lang na-lichten bleef, nadat zij vloden.

Hoewel hij het klassieken schema van 't sonnet weet te hanteeren, hetwelk uit een tegenstelling van het ik (de these) en wat in de geestelijke of wereldlijke omgeving den dichter treft (de antithese), naar eene harmonische eindoplossing (de synthese) streeft, zoo zien wij den heelen bundel door die afwisseling, welke het gevolg is van dat innerlijke streven, waarvan de dichterlijke dialekteit om zoo te zeggen telkens eene andere vers-structuur noodig maakt. Op deze soepelheid der techniek voor het afzonderlijke vers zelf, heeft Willem Kloos in de voorrede reeds gewezen als een der meest opvallende eigenschappen, en deze strekt zich uitteraard ook uit tot den bouw van het geheel.

Kloos wijst verder op den invloed van het Fransch, en deze gaat soms zoover dat hij in den beginne vooral de woordvoeging beinvloedt, iets wat trouwens bij veel moderne Hollandsche poëzie bespeurbaar is. Zeer zeker bereikt de dichter hiermede soms een apart effect, een van het gewone afwijkende en daardoor opvallende klankvloeiïng, of vangt een woord een ongewoon accent, eene eigenaardige belichting. Maar soms ook wordt hierdoor noodeloos de melodieuze strooming van het vers onderbroken, hoewel, dat moet erkend, deze ongewone, de effenheid der versstructuur brekende rimpeling, somwijlen door den dichter gewenscht wordt. Het sonnet immers, het wonder van ingenieuze en uiterst geserreerde vormvolmaaktheid, eischt niet alleen in de groote lijn zijner structuur, maar ook in het detail eene groote zorg.

En hoe licht is men niet geneigd, daar waar men de meeslepende kracht van zijn zang in de groote lijn niet overtuigend genoeg acht, die kleine, stroom-hiaten vullende, op zich zelf fraaie nuances aan te brengen, welke aan den grooten indruk schade doen.

Het is overigens opvallend, hoe weinig rethorisch deze verzen zijn. Zij doen, in den beginne vooral, meer denken aan stille kamermuziek en het is dan ook verklaarbaar dat de dichter er niet licht toe komt ze den, immers veelal voor deze literaire poëzie noodlottigen, oratorischen vuurproef, te doen ondergaan.

In dezen tijd is Schürmann wel bij uitstek de dichter van de stilte. Men zou kunnen zeggen, dat deze poëzie dan vooral in het teeken van la ville morte Brugge staat, waarop hij eenige bizonder treffende en zuivere gedichten gemaakt heeft, het eerste suggestief de stemming van deze stad inzettend, het tweede met een zeer werkzame tegenstelling van den wilden, laaienden hartstocht der kroegscène en de teedere maannachtstemming, welke hij daarop als na een gedachtepauze volgen laat.

De dichter van de stilte en die van menig zachtdroef en zoet gezongen lied. Het is opmerkelijk hoe vaak er van stilte, fluisteren, enz. gesproken wordt en de eenzaamheid opgezocht als de sfeer waarin zich de eigen psyche het zuiverst hoorbaar uitspreekt. Want voor hem heeft de stilte beteekenis en het is haar stem welke hij beluistert (vers pag. 19, 3e druk) in de passieve gemoedsstemming der herinnering. Zijn melodiën, hij ontlokt ze aan de stilte (vers pag. 19), een stilte welke hij te ‘bevolken’ zoekt. De stilte, welke om zich een geheimenisvolle sluier spant, maar ook de stilte der droomenvolle sereene klaarheid. Het zijn stemmingen als die welke Vermeer zocht.

Maar het zijn niet alleen de herinneringen, het stille leven der hem vertrouwd geworden en een eigen psyche ademende dingen welke hij in de stille melodieuze verzen, intiem als kamermuziek, tot leven wekt. Soms wordt deze levensvolle stilte verbroken door een felle, in de ziel grijpende kreet of grijnslach, of dringt zich door den klaren nevel van het verleden een gruwbaar geteekend masker (Escuriaal).

De dichter kent veel oude kulturen. Hij is een mensch van een rijpen tijd, een érudit, maar dan in den alleen gunstigen zin van dit woord; ik zou zeggen: een dichterlijk zich uitend

kultuurmensch. Is het een wonder dat hij een minnaar van historische en historisch-legendarische figuren is, vooral van die eenzamen welke hij in tragische grootheid teekenen kan! En daar waar hij oude gestalten in zich levend voelt worden, zwelt zijn lyrisch zangerig sentiment aan in voller akkoorden en zet zich om in een levend plastisch beeldgeheel. Van Vermeer en de slepende melodieuze lineaire rythmiek, zooals wij die ook kennen bij de Japanners, wendt hij zich tot de vollere renaissancekultuur, die kultuur welke zoowel het romantische als het plastische in zich heeft.

Wellicht heeft het schilderend vermogen zich geoefend aan meer in hartstocht oplaaiende impressies als de Brugsche kroeg-scène, waar de brand der zinnen door de serene stemmingen der contemplatie heen gloeidt en vonkt. De dichter wendt zich meer naar het leven. Zijn sentimenten krijgen tastbaarder vorm, gestalte. En nu ontwikkelt er zich bij hem een vermogen dat ik wel even merkwaardig, zoo niet ongemeener nog vind dan die gave, welke ons hem den dichter van de stilte deed noemen. In het sonnet op Michel Angelo lezen wij van een kracht, welke door 't weemoedswaas op bleef lichten. Deze verborgen kracht baant zich nu een weg. De blanke schaduwen worden dieper, de matte lichten heller. Zij verbreken de egaalheid en contrastrijk ontwikkelt zich een nieuwe stijl.

Hij formeert gestalten. Maar de band met zijn vroegeren tijd blijft merkbaar. Hij ontkent niet, maar heft de vroegere elementen op in een breeder, weidscher voordracht: het zijn allen eenzame figuren, die hij uitbeeldt in hun innerlijke, in hun zieletragiek: Homerus, Christus, Ahasverus, Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Philips II, niet zelden gehuld in een rembrantiek clair-obscur.

Deze tijd heeft drie kanten. Hij ontwikkelt er de sculpturale monumentaliteit van ‘de Herder’, de felle, gruwbare hartstocht van een Philips II, en het zangerige, speelsche, dionysische van ‘Nimf en Faun.’

De tragiek is thans minder omfloersd, uit zich directer. De melodie krijgt die dynamische kracht welke het meer gedramatiseerde sonnet eischt, een kracht welke men behalve bij Willem Kloos en bij den vroegeren Verwey, maar zelden in deze geaardheid aantreft. Ik verwijs, wat deze kwaliteit aangaat, naar Golgotha,

dat voor mij nog belangrijker is dan de zoo aantrekkelijke Brugsche impressies.

De dichter houdt de beide kwatrijnen gescheiden. Maar ziet hoe uit het winde-loeien waar de vijfde strophe van rept, nadat de gekruisigde God-mensch zijn ‘'t Is volbracht’ heeft uitgeademd en het maanlicht zich spreidt over Golgotha en 't houten kruis, zich die vermenschelijkte begeleidende natuurstemmingsdramatiek ontwikkelt, welke de klacht der weenende vrouwen hóoger heft en aan doet zwellen tot waar zij zich in de hooge oneindigheid verliest, terwijl bij de laatste strophe het geheel berustend vervloeit in den slotregel, waarin de menschelijke klacht als 't ware nog eenmaal een echo in de natuur vindt. De melodische golfstroom zwelt aan tot den voorlaatsten versregel, stijgt en culmineert in de herhalingen:

> Zij riepen aan, zij kreten, klaagden, vleiden....

terwijl de dichter het tafereel vervloeien doet in de, als meerstemmige zang van den laatsten regel:

> En met hen, weende 't wilde wind-geruisch.

Teekenend is 't, hoe het dramatisch effect eischt dat hier de beide verszinen samenvloeien, samensmelten.

Het is deze, in den gunstigsten zin van het woord, illustratieve en in hare samenvatting orkestrale macht, welke deze gestalte-beelding niet alleen stemmingsvoller, maar ook indrukwekkender maakt. In Escuriaal ontleent hij ze aan de sombere mystieke stemming van het kloosterpaleis, bij Michel Angelo aan het, grillige schemerlichten spreidend schijnsel van een kaars, waarin hij het masker van dezen gigant zoo waarlijk sprekend teekent, terwijl hier in die, door Scharten met recht grandioos genoemde eindregels de stemming weer zoo prachtig muzikaal opgelost wordt.

Deze figuren zoo raak in een, ja eigenlijk in het typeerend tragisch moment te grijpen, te treffen in een enkele sculpturale levenshouding, die volledig af te ronden in de betrekkelijk kleine ruimte van een sonnet, zóo dat zij zich eens voor altijd in de herinnering van den lezer griffen, en dat zoo waarlijk monumentaal te doen als in de ‘De Herder’, met zooveel innerlijke grandezza als in ‘Michel Angelo’, zoo schroeiend fel als in ‘Escuriaal’ en zoo fraai samengesteld, compositorisch

zoo knap als in ‘Golgotha’, daartoe lijkt mij een zoo zeldzaam samengaan van verschillende gaven noodig, dat het mij verleidde aan te toonen, hoe zich uit een dichter van de stilte, een lyrisch-dramatisch formeerder van eenzame gestalten, van eenzame tragische grootheid ontwikkelde, en hoe zich ook hier weer eene eigenaardige ontwikkeling van de mystiek naar de reaal-romantiek voltrekt, alle eigenschappen welke m.i. Schürmann een preponderante plaats doen innemen.

De dichter heeft, zich zijn toenemende kracht bewust, de latere en vroegere verzen over den bundel verdeeld, om daardoor eene zekere evenwichtigheid van schoonheid te verkrijgen. Maar daardoor, door het verwaarloozen der hier welgewenschte chronologische volgorde, heeft hij zich zelf schade gedaan en het den meest aandachtsvollen lezer moeilijk gemaakt, die lijn, de stijging te ontdekken, welke wij hier aangaven en welke zijn dichterfiguur zooveel strakker omlijnd voor ons geestesoog doet staan.

Tot Willem Royaards, door Hein Boeken.

Bij de 100ste opvoering van Lucifer.

Stem, die haar eigen Eeuw niet hooren wilde
In lichte praal van trotsche treur-tooneelen,
Daar 't nieuw Gebod de scharen kwam verdeelen,
Weleer vereend in saâm-zang en in milde
Verheerlijking des Gods, die nu in wilde
Verkett'ring en verbitterde krakeelen
Den eersten strijd en oorlog zag afspelen
Door nijd om nieuw'ling in 't aeloude gilde;
Gij laat haar voor ons aller ooren hooren,
De stem aan 's Dichters ruime borst ontvloten,
Die tot verheerlijking van 't menschenbeeld,
Welks glorie nog geen schuld in schaamt' verheelt,
Niet beter wist dan treur-zang en 't saâmstooten
Der eens verblijde, nu vertoornde koren.

28 April 1911.

Verzen van Laurens van der Waals.

Zomeravond.

Een zwakke wind voert àl 't geruisch en de geruchten
te samen in deez' moede avondstond,
en 't schijnt, alsof licht neuriën en zuchten
vluchtende vaart van mond naar mond,
en enkle klaardre klanken komen dolen,
klokkengelui en 't haam'ren van een smid,
alsof bij 't kwijnend veêlen van violen
iemand de harp licht te bespelen zit.

De schreden doen de dorre takjes kraken,
die op het zwak en laat belichte pad
met de verdorde bruine blaad'ren maken
een melodie zóó aarzelend, als had
iemand de wijs van een zoet lied verloren,
en zoekt en zoekt al mijmerende voort
en toetst vergeefs de zangen, die zijn ooren
aan die hij in zich zelve zingen hoort.

Als ik dan stil sta aan den rand der heide
hoor ik mijn adem gaan diep en gejacht
alsof een stem gejaagde dingen zeide
en angstig op een haastig antwoord wacht.
Alsof een stem héél zoete dingen fluistert
en met een teer geluid maar lokt, zóó leidt
mijn eigen adem mij terwijl het duistert,
naar een visioen van vreugd en teederheid.

Een zwakke wind voert àl 't geruisch en de geruchten
te samen in deez' moede avondstond,
en 't schijnt alsof licht neuriën en zuchten
vluchtende vaart van mond naar mond,
en enkle klaardre klanken komen dolen,
klokkengelui en 't haam'ren van een smid
alsof bij 't kwijnend veêlen van violen
iemand de harp licht te bespelen zit;

en achter uit 't orchest hoor ik het pijpen
van den pijpist, die weifelend en zacht
een achtermelodie doet leven, rijpen,
waarop het harpspel uitklinkt als een klacht,
dat pijpenspel is d'echo van uw woorden,
uw lach en 't licht oprits'len van uw schred,
die uit mijn ziele zich naar buiten boorden
tot nu mijn oor weer op hun klanken let.

Maar langs den zandweg komt een kar aanbonken,
de voerman dringt zijn krachtig korten groet
tusschen wat vaag en bevend heeft geklonken,
en voor die zware woorden wijken moet,
en als ook hij den weg is afgereden
en 't laatste licht de schemering verlaat,
ga ik met loome, ongelijke schreden
het pad langs naar den weg, die uitloopt in een straat.

Denkbeeldig orchest.

Mijn leven schijnt me soms gelijk een groot orchest
een ieder speelt hardop, een ieder doet zijn best,
er is een harp, een hoorn, een hobo en een luit
er zijn dwarsfluiten en violen,
mijn hart is de cellist,
die zich telkens vergist,
mijn hoofd de componist,
die alles heeft gestolen.

De ziel staat met den rug, gekeerd naar 't publiek
en dirigeert de lustige muziek
en laat de pauken slaan en schetteren den hoorn,
de klanken varen òp en dreunen in het rond,
violen zingen luid - maar ach! niemand verstond
ooit van het celgespeel de traagheid en de toorn.

Zal er dan niemand zijn, die eens de cel ontvoert,
zoodat die onbespied en onbeloerd,
zoodat, die héél alleen
zijn zacht gezang kan zingen,
en lokken om zich heen
vreugd en geween
en zaligheid en mijmeringen?

Maar opgepast, 't orchest raakt in de war
de dirigent is soms gelijk mijn hart een nar
en laat 't muziekstuk in het honderd loopen.
Goddank, dat nog de gladde componist
hem vlug verving en 't stuk te redden wist
door een banaal eind er aan vast te knoopen.

Mijn leven schijnt me soms gelijk een groot orchest
een ieder speelt hard op, een ieder doet zijn best,
er is een harp, een hoorn, een hobo en een luit,
er zijn dwarsfluiten en violen,
mijn hart is de cellist,
die zich telkens vergist,
mijn hoofd de componist,
die alles heeft gestolen.

Het leege liedje.

Van alles wat ik ooit bedreef,
is dit het eenige dat bleef:
dat ik een goede minnaar ben
maar voor mijn min geen meisje ken
en 't al te lang verlangen moe,
een liefdesliedje klinken doe.

Maar toen het door de ruimte dreef
en ik het stil beluistren bleef,
scheen het zòò onvoldaan en leeg,
dat ik toch liever, liever zweeg
en door te lang verlangen moe
mijn mond maar niet meer open doe.

Henriëtje.

Henriëtje stapt cordaat
- voor haar leeftijd en gestalte -
door de overvolle straat,
en 't trippelt waar ze gaat,
tot ze stil te wachten staat
bij 'n halte.

Ze vibreert van ongeduld,
't is een schande, en de schuld
van de tram, dat zij moet wachten;
en zij maakt zich bijster boos
nu ze merkt, dat al een poos,
iemand om haar lachte.

Na een kort, maar kloek, beraad
gaat ze voort - klein van gestalte -
door de overvolle straat,
en 't trippelt, waar ze gaat
tot ze wéér te wachten staat
bij 'n halte.

De vreemde viool.

Hoe moet ik op deez' vreemde vedel,
dit vreemde snaartuig van de smart,
een liedje spelen, licht en edel,
dat zachtjes saâmklinkt met mijn hart?

Hoe moet ik nu op deze snaren,
waarvan ik niet de klankkracht ken,
het huiverend geluk bewaren,
waardoor ik stil en treurig ben!

Hoe moet ik nu de diepte meten
van 't geluid, dat in dit hout
besloten is? Hoe nu te weten
of dit mijn hand is toevertrouwd!

Op deze veêl wil ik niets spelen
niet wat ik wensch, niet wat me heugt;
op deez' viool durf ik niet veêlen,
ik vrees, dat zij voor *mij* niet deugt.

Het stille stadje.

Klankvergeten, zonverloren
ligt de kleine wrakke stad,
- waar een poosje van te voren
uit de ijle fijne toren
't uurgezang gezongen had -
in de effenheid van avond
en schijnt - door den matten schijn -
van bestoven en gehavend,
maar zeer kóstbaar porcelein.
En de lange witte wegen
leiden niets meer er naar toe
en de straten en de stegen
rusten nu, van voeten moe.
Zelfs geen rinkeling van ruiten,
stem van vrouw, noch kind, noch man,
enkel ruischt er - 't komt van buiten -
water, dat niet zwijgen kan;
dat op zijn snelvlietend reisje
door het stadje henenspoedt
en 't steeds neuriënde wijsje
éventjes verzachten moet -.
Klankvergeten, zonverloren
ligt de kleine wrakke stad
- waar een poosje van te voren
uit de ijle fijne toren
't uurgezang gezongen had -
in de effenheid van avond
en schijnt - door den matten schijn -
van bestoven en gehavend,
maar zéér kóstbaar porcelein.

Een lach.

Ik heb 't verleden afgebeeld
zóó vaak, dat het me nu verveelt
en ik het werk ga staken:
ik maak er nu een spotprent van,
't eenigste waarmee men kan
bekoren èn vermaken.

En wijl de geest het stift regeert
voel 'k hoe mijn ziel nu eindlijk leert
zijn haat'lijkheid waardeeren;
terwijl ik zelf verlegen lach,
om wat ik ééns als ernst aanzag
en meende te begeeren.

Het wordt nu alles meer verfijnd
van lijn en even iets verkleind,
gekleurde silhouetten,
die voor een achtergrond van smart
hun vormen slank, hun tinten hard
en levenslustig zetten.

Gestalten gaan met lichten stap,
iets overdreven rank en rap
langs schaduwen en menschen
en met een glans in lach en oog
of d'eene voor den ander loog,
als werkelijke menschen.

Wanneer ik op de prent hervind
haar, die ik eenmaal heb bemind
met een bekoord verheugen,
voel ik mij zeker walg'lijk slecht
hoewel een ploertig ventje zegt
dat zij niet wilde deugen.

Wat of ik met dit vers, zoo kil,
beduiden of bedwingen wil,
wensch ik niet eens te weten,
het is een lach, waarmee het hart
zich even hoont en even sart
om weemoed te vergeten.

Wijsje.

Ik hoor, zoo stil, zoo teer, zoo fijn
een ijl geluidje in
mijn hart en oor;
- het kan slechts zijn
der mijmering begin -
de drenteling van eene vrouw
gelijk, die langs de straat
door helder weer en winterkou
op laten middag gaat.

Mijn ziel gelijkt een droomster, die
in dichte kamer zit
te zoeken naar een melodie,
tot zij onwetend dit
Geluid
van 't gaande vrouwtje houdt
voor de aanvang van een lied
en uit haar eigen stilte bouwt
een droomerig verdriet.

En ik, die toch zoo zeker weet
dat zich de ziel bedriegt,
ik hoor en voel
hoe in dat leed
zich de begeerte wiegt,
en doe zooals een droeve doet,
die iemand troosten wil,
maar die dan zelve weenen moet
en stug zich houdt en stil.

Van vroeger.

Er werd een dans gedanst te voren,
die ik zoo wonderwel verstond;
ik meen zijn wijsje weer te hooren
uit mijnen woordenmoeden mond.

Ik meen den meester weer te vinden,
die met zijn oude vedel liet
dansen vrindinnetjes en vrinden
op liedjes vol van vaag verdriet.

Hij deed den dans dan voor te voren
overvoorzichtig pas voor pas,
en liet het maatgezang ons hooren
door snaar-geneurie of gekras;

Dan moesten wij den dans zelf dansen
en hadden wij hem goed geleerd,
dan dacht hij weer - aan andre dansen? -
en speelde 't tempo glad verkeerd;

Dan drongen zich wel door het wijsje
ijlschuwe woordjes van beklag
ik lachte luid dan met mijn meisje
totdat de oude ons bezag;

Hij streek dan zwaarder op de vedel,
wat ruw en ook misschien, tè vlug;
er viel een lichtglans op zijn schedel
maar zijn gelaat stond strak en stug;

Nu moet ik lachen om het meisje,
dat angstig, toch zoo goed verstond
te dansen op dit zelfde wijsje,
dat nu verademt uit mijn mond.

Het meisje.

Ze gaat
door de drukke grauwe straat
als een vermoeide vlinder;
schijnt tusschen de menschen
die komen en gaan
als tusschen gedachten of wenschen
een waan
die teerder is... èn beminder.

Zij zet
haar voeten voorzichtig, hun schred
is gestadig en zeker,
alsof haar kleeder- en schredengeruisch
de melodie van het stadsgedruisch
begeleiden moet
als windgezang doet.
maar vager en weeker.

Soms spreekt
z' en dan breekt
aandacht in mij en zonder hinder
dringen verrukking en vreugde vooruit,
als tusschen geveêl
't spel van een fluit,
de lucht is er hèèl
vol van hier èn ginder.

Haar blik
rust dan op mij en ik
hoor hoe mijn hart met ongelijke slagen
de maatzang zingt

der vreugd die zich bedwingt
wijl van haar woord
't oor de klank slechts hoort
niet wat het zeggen wil of vragen.

Maar als mijn stem
dan met een vreemden klem
wat woorden zegt die ongemeend mij lijken,
is 't alsof iets héél zuivers breekt,
of tusschen zang luid iemand spreekt,
de zanger zingt dan matter door
d'emotie knakt of gaat te loor
of moet bezwijmd bezwijken.

Ze gaat
door de drukke grauwe straat
als een vermoeide vlinder;
schijnt tusschen de menschen
die komen en gaan
als tusschen gedachten of wenschen
een waan
die teerder is... en beminder.

Een vliedend lied.

De dag is gansch doordrenkt met iets,
waarvoor 'k geen vergelijking vind,
geen melodie, gezang, neen niets,
soms lijkt het even, *even* iets,
op 't fluist'ren van een kind.

Maar neen! het is te zacht, te vaag
te veel verwaaid, alsof de wind
vermoeid, verreisd, in eene haag
van meidoorn eindelijk en traag
zuchtende ruste vindt.

Het is iets, dat veel droever is
en meer de ziel doortrilt en kleurt,
dan weemoed en dan droefenis,
schoon er geen leed is of gemis
en bijna niets gebeurt.

't Is niet de dag, die trillend drijft
't geluiden van den tijd naar mij,
maar iets, dat in mijn hersens blijft,
alsof verlangens hand er schrijft
haar duistre mijmerij.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Het Nieuwe Testament door H. Oort. Afl. I.P.M. Wink, Zalt-Bommel.

Indien het Nieuwe Testament niet ware, hetgeen het is, n.l. het heilige boek van een vierde deel der menschheid, maar b.v. een verzameling van oud-Egyptische godsdienstige geschriften, een kwart eeuw geleden in het binnenste vertrek eener Pyramide gevonden - wat voor indruk zou het dan maken op een algemeen-ontwikkeld twintigste-eeuwer, die er een vertaling van onder oogen kreeg?

Hij zou moeten zeggen, dat het een merkwaardig letterkundig gewrocht was, met tal van mooi-menschlijke echt-gevoelde plaatsen, wier zeer bijzondere schoonheid ons er bijna niet op doet letten dat men er ook een reeks meestal slechts katalogisch kort vermelde en dus weinig indrukmakende gebeuringen in aantreft, die in lijnrechten strijd zijn met de op anderhalve eeuw van denkend onderzoek gegrondveste begrippen van den modernen mensch.

Al de genezingen en verschijningen en de and're wonderbaarlijkheden, die het ouderwetsche deel der christenheid ook thans nog aanneemt als werkelijk zoo gebeurd, men zou er niet om geven, omdat zij, zoo kort-meegedeeld, volstrekt niet treffend of belangwekkend mochten heeten, indien er geen atmosfeer van heiligheid, als een tweeduizend-jarige erfenis, om henen hing.

Zóó zou men oordeelen, en daarmede tamelijk objectief den aard der Evangeliën-genoemde geschriften weergeven. Maar nu

deze niet de priesterboeken van een reeds eeuwen lang verbarbaarscht of geheel verdwenen geslacht zijn, maar nog altijd als de hoogste geestelijke toeverlaat van een aanzienlijk deel der thans levende menschheid dienen, nu past het, er een beetje anders tegenover te gaan staan. Want men heeft de overtuiging zijner medemenschen over sommige onoplosbaar-blijvende vraagstukken te eerbiedigen, zooals wij ook voor ons-zelf de vrijheid eischen, om te mogen denken, wat ons, na levenslange reflectie, de waarheid of tenminste het waarschijnlijkst lijkt.

Bovendien zijn er veel belangrijker dingen in het leven te doen, dan 't zijn medemenschen lastig te maken over hun metaphysische denkbeelden, wanneer deze niet precies gelijkluidend met de onze zijn. En wie het dus onweerspreeklijk acht, dat er een persoonlijk-bewust, op een mensch gelijkend Opperwezen leeft, dat er een 50 à 70000 jaren na de eerste opkomst der menschheid, - zoolang toch bestaat deze waarschijnlijk - meê gewacht moet hebben, eer het zijn eigenlijke bedoelingen aan de aardelingen deed kennen, die mag gerust op deze een beetje stoute veronderstelling zijn persoonlijk inzicht in 't Bovenmenschlijke grondvesten, zonder dat daarom een ander, die even weinig op de hoogte is van 's menschen volstrekte beteekenis, hem uit te lachen behoeft. Want gelukkiger lijkt mij de mensch, die met een vaste overtuiging omtrent het voor menschen-onweetbare, ten slotte hoopvol sterft, dan wie de juistheid zijner gedachten hooger schattend dan aangename illusie's, berust in zijn onwetendheid in vragelooze stilte, omdat hij weet, dat zelfs door het prachtigste geloofsstelsel het raadsel des levens slechts prettig wordt omdoezeld, maar geenszins op bevredigende wijze opgelost.

***

Voor wie zóó staat tegenover het geloof, het niet aannemend noch bestrijdend - het eerste als het laatste is, elk op zijn eigen wijze, even aanlokkelijk, maar 't is zeker dat de menschheid er volstrekt niet beter aan toe is, 't zij de godsdienst weggaat, 't zij hij blijft - voor zoo'n objectieve is deze nieuwe vertaling van het Nieuwe Testament ongetwijfeld een hoogst belangwekkend boek.

De toon van de oude Statenvertaling dat eigenaardig-fraaie

schrijfprodukt dier stoere godgeleerden, met wie het behaaglijker was om te eten dan om te vechten, dat statig-zware Hollandsch, dat ons, in onze kinderjaren, zoo ontzettend vervelend leek, maar later zoo aantrok, toen wij er dezelfde soort schoonheid in voelden, als die ons in de 17e eeuwsche verzen, gewaden, meubelen en bouwwerken treft, dien mij dierbaren toon vond ik in den overigens zeer prijzenswaardigen arbeid des heeren Oort niet terug. Bv. 'De geboorte van Jezus Christus was nu aldus' vind ik fraaier, dan 'Met de geboorte van Jezus Christus is het zoo gegaan'. Terwijl het eerste zich ook letterlijker aansluit bij den Griekschen tekst. Hetzelfde is het geval met 'uit welke geboren is Jesus, gezegd Christus' wat de moderne vertaler verandert in 'uit wie Jezus, die Christus genoemd wordt, geboren is'

Maar ging de letterkundige schoonheid dusdoende ook te loor, voor zooveel de oud-Hollandsche zeggingswijze die beter kon weergeven, toch zal iemand, wien het te doen is niet om stemming, maar om het koel-zakelijke en vlot-verstaanbare, veel meer hebben aan den tekst, zooals onze tijdgenoot dien gaf. En het middelslagpubliek van onze dagen heeft den heer Oort dus dankbaar te wezen, dat hij hun een Bijbel schonk, dien zij even onmiddellijk kunnen begrijpen als hun daaglijksche courant.

O, dat evangelie van Matthaeus! Het eerste waar men door getroffen wordt, als men 't in het Grieksch gaat lezen, is de naïeve toon. Zelfs de vreemdste dingen, die met ons menschelijk weten en onze daaglijksche Rede in tegenspraak komen, worden er meegedeeld op een wijze, sterk-vast en toch niet opgewonden, aangenaam-nadrukkelijk en onmiskenbaar zelf-overtuigd, alsof het heel natuurlijk was, dat wezenlijk gebeurde wat er te lezen staat. Het geheim van de suggestieve kracht der Evangeliën bestaat hierin, dat zij spreken zachtmoedig-innemend en toch absoluut-zeker, precies zooals een lieftallig kind zou doen, dat u gaat vertellen van zijn nachtelijke droomen, terwijl gij duidelijk kunt merken, dat hij zich verbeeldt over werkelijke dingen te praten, die hij, zooals hij daar vóór u staat, heeft bijgewoond. Liegt dat kind? Neen, ik geloof veeleer, dat het nog niet geleerd heeft, onderscheid in

soort te maken tusschen de waanbeelden van zijn slaap-bestaan, en de reëele gebeuringen van het leven overdag.

Dit, zelfs in zijn ernstigste plaatsen, mooi-kinderlijk karakter der Evangeliën, maakt hen, ook voor agnostici, nog altijd tot een zeer genietbare lectuur, en ik zou dus ieder willen aanraden, zijn Bijbel nog eens op te slaan. Schrijvers bv. kunnen er eenvoud uit leeren, zuivere echtheid van bedoeling en onmiddellijkheid. En bovendien is het belangwekkend, ja noodig, om te weten, op welke documenten onze godsdienst zijn reden van bestaan heeft gegrond. Want ik vrees, ik vrees, dat zeer vele menschen, die zich geloovig noemen, eenvoudig gelooven uit sleur, omdat het hun geleerd is, in hun jeugd, door ouders en predikanten, zonder dat ze er nog ooit toe kwamen, om hun godsdienstigheid te versterken door, of te toetsen aan de meer dan anderhalf duizend jarige geschriften, waar hun leermeesters de hunne aan hadden ontleend.

Om weer in 't bijzonder terug te keeren tot het Evangelie van Matthaeus, waarvan deze eerste aflevering achttien en een half hoofdstuk geeft: een gedeelte van zijn suggestieve kracht ontleent het daaraan, dat het blijkbaar niet kunstig gecomponeerd is, zooals een dichter het zou gedaan hebben, maar in zijn verschillende onderdeelen, en de opeenvolging van deze, even schijnbaar-toevallig verloopt, als een wezenlijke levensbeschrijving, uit den aard der zaak, altijd zal doen. De verschillende grootere en kleinere tochten van den Stichter des Christendoms worden er in beschreven, in een wel een beetje warrelige aan-elkander-rijing, precies zooals het in het werkelijke leven zelf kan zijn geschied. Ja, zoo groot is er de abruptheid, waarmede vaak het eene tooneeltje op het andere volgt, terwijl beiden slechts met een paar trekken worden geschetst, dat het vermoeden soms in u opkomt, als zou dit Evangelie niets anders wezen als een veelafkortend uittreksel uit een grooter verhaal, waarbij dan tal van overgangen en tusschenstukken eenvoudig weggelaten zijn. Die latere excerptor moet dan gedacht hebben: ‘ik zal alleen het slaandste, datgene wat er wezenlijk op aankomt, geven’, maar natuurlijk werd het preciese verband tusschen de opeenvolgende gebeuringen daardoor dikwijls verbroken en kwamen verschillende

dingen op zichzelf te staan, juist zooals losse aanteekeningen in een memorandum doen. Als het meest treffende staaltje van deze eigenaardigheid vond ik het volgende: Hoofdstuk XVII begint met de verheerlijking van Jezus op een berg, terwijl drie der apostelen aanwezig zijn. Als dit eenigszins meer gedetailleerde verhaal is afgeloopen, lezen wij op eens, zonder overgang: 'Toen zij zich in Galilea ophielden, zeide Jezus tot hen: 'De Zoon des menschen zal overgeleverd worden aan menschenkinderen. Men zal hem dooden, maar ten derde dage zal hij opgewekt worden. Zij werden zeer bedroefd.'

En dan onmiddellijk daarop, zonder overgang wederom: Eens toen zij te Kapernaüm kwamen, zeiden zij, die de tempelbelasting ophaalden tot Petrus: etc.

Zoo kan, verbeeld ik mij, alleen iemand schrijven, die een grooter verhaal voor zich hebbend, er hier en daar een stukje uitkiest, en die losse brokjes dan onverbonden naast elkander zet, ter verkrijging van een beknopter relaas. Vooral bij de vertaling in het Grieksch uit het Arameesch (de taal, waarin het Evangelie oorspronkelijk was geschreven), kan het wenschelijk hebben geleken, om veel weg te laten of te bekorten, van wat de schrijver in zijn tijd noodig of tenminste niet overbodig om te zeggen gevonden had.

De inleidingen, die de heer van Oort aan zijn vertaling toevoegde, zijn voor niet-theologen zeer belangwekkend, omdat zij ons een kijk er op geven, hoe de tegenwoordige vrijzinnige theologie, die, naar wij hopen, de eenige godgeleerdheid der toekomst zal wezen, den Bijbel beschouwt. Maar zij zal er dan hoe langer hoe meer toe moeten komen, haar Godsbegrip te verruimen tot een filosofisch denkbeeld, waar alle beperkingen, als 'persoonlijkheid', 'rechtvaardigheid' en al soortgelijke menschelijke toekenningen van uitgesloten zijn. Want zoolang zij aan de oude opvatting, die niets dan een menschenmaaksel was, blijft vasthouden, komt zij met zichzelf in onoplosbare tegenspraak, zoodra zij aandachtig let op wat er in menschenwereld en natuur gebeurt, en zij dat met haar begrip van de Godheid in overeenstemming brengen wil. En de eenige manier om zich uit de moeilijkheid te redden is dan, om aan de woorden 'goedheid, rechtvaardig-

heid', etc. een heel anderen zin als de gewoon-menschelijke toe te kennen, hetgeen natuurlijk een sophistische handelwijs is. Als toch iets *niet* rechtvaardig of goed is, in den zin, dien de meest-wijze en goede menschen aan die woorden hechten, noem dat 'iets' dan ook niet zoo.

Want anders sticht gij verwarring, doordat gij aan-elkander-tegenstrijdige dingen onder één hoedje tracht te vangen, met hetzelfde woord benoemt. En gij kunt u dan alleen redden, door met groote woorden te gaan spelen, als 'onnaspeurbare wegen', etc. etc. Maar in waarheid zoudt gij wijzer en beter doen, want van meer eerbied voor het Opperwezen blijk geven, als gij u, ten opzichte der handelingen van dien Geheimzinnige, van alle kwalificatie's, welke ook, onthieldt. Begrippen toch en woorden, gevormd om verhoudingen der menschen onderling in prijzenden zin te kenschetsen, kunnen bezwaarlijk van toepassing geacht worden, waar men spreekt van het Eene, Absolute en Eindelooze, dat nog onnoembaar veel hooger uit moet staan boven alle menschelijke betrekklijkheden, dan de zon boven een drukbevolkten vijver doet. Het absolute echter kan, zoolang het geheel zichzelf blijft, geen persoonlijkheid wezen, en verindividualiseert zich dus slechts in de verschijnende vormen, die men levende wezens noemt, inzonderheid in den mensch, evenals de zon, om bij dat beeld te blijven, millioenen beelden van zich zelf vormt in het kabbelende water van een stroom.

Dit wat eenigermate het standpunt was van David Friedrich Strausz, den grooten theoloog, in zijn laatste periode, is het slotpunt, waar alle moderne theologie, wil zij konsekwent zijn, noodzakelijk op uitloopt, en waar ook een uitgaaf als deze, met haar vrijmoedig-kritische houding, een eindweegs tenminste toe brengen kan.

Dr. Oort zelf natuurlijk gaat niet zoover. Want hij wil kritisch wezen en toch geloovig blijven, en komt daardoor van tijd tot tijd in een moeilijk geval te verkeeren, bv: daar waar hij het woord 'heilig' voor de Schrift, dat hij, ondanks alles, toch wil behouden, alleen kan redden door er een andere beteekenis aan toe te kennen, dan het oorspronklijk had.

Maar zulke psychologische kleinigheden maken den vertaler juist sympathiek voor het hart van allen, die zijn strijd kunnen meevoelen, omdat zij zien, hoe hij eigenlijk met de voeten in

twee werelden, met den eenen vasten in die der belijdenis, met den andere nog aarzlende, van tijd tot tijd, wellicht in die van het bescheidener agnosticisme staat.

Nogmaals, deze vertaling met haar inleidingen dient gelezen en bestudeerd te worden, door ieder die een vrijer en objectiever gezicht op den Bijbel en de daarmeê verbondene kwestie's wil krijgen, dan de heerschende richting in de Kerk voor noodig, ja zelfs voor wenschelijk houdt.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Criteriologie of de Leer over Waarheid en Zekerheid door Dr. J.Th. Beysens Hoogleeraar in de Wijsbegeerte bij de Rijks-Universiteit te Utrecht. Tweede druk te Leiden bij G.F. Théonville 1911

Ongaarne, maar plichtshalve heb ik in de vorige *Kroniek* twee getuigenissen aangehaald omtrent den indertijd beroemden Hoogleeraar van Heusde, die vijf en veertig jaren lang (1804-1849) onderwijs gaf in de Grieksche Letteren en in de Grieksche Wijsbegeerte. Van zijn Utrechtschen ambtgenoot getuigde en verklaarde Nieuwenhuis, de Leidsche Hoogleeraar in de Theoretische Wijsbegeerte (1822-1843) dat hij ‘niet stond op de hoogte der wijsbegeerte van de negentiende eeuw’. Taco Roorda, de Amsterdamsche Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, moest zeggen: ‘Met dit oordeel stemmen al hare werkelijke beoefenaars hier te lande gaarne in.’ Onbetaalbaar is hier het woord ‘gaarne’, dat de kundige en hardvochtige Fries in dit geval meende te moeten gebruiken. In den bloeitijd van den Utrechtschen geleerde (1834) gaf Mr. G. Groen van Prinsterer, - die Grieksch had geleerd van Borger, en die zijn Doctoraat in de Letteren verwierf met eene Dissertatie over ‘de Platonische Persoonsbeschrijving’, - een merkwaardig boek uit, als eerste deel van ‘Beschouwingen over Staats- en Volkenregt’, waarvan hij een herdruk gaf in 1858. In zijn Voorbericht, van December 1858, zeide hij: ‘Ik geef een herdruk, geen omwerking. Hier en daar is verduidelijking en bekorting wenschelijk gekeurd. Aanhalingen die mij thans nutteloos schenen, zijn uitgewischt. Bij sommige bladzijden zal, ter voorkoming van misverstand, op het tijdstip

der uitgaaf dienen te worden gelet. Mijne overtuiging is, in de hoofdgedachte, niet slechts dezelfde gebleven, maar, door hetgeen ik later uit boeken en gebeurtenissen geleerd heb, versterkt. Eene P r o e v e "*over de middelen waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd*" - dat was de titel van 's mans geschrift - is altijd aan de orde van den dag; nu meer dan ooit misschien, om den toestand waarin de loop der gebeurtenissen en de verdeeldheid van hen die vroeger eensgezind waren, het Vaderland gebragt heeft.' In deze laatste uitspraak hooren wij den politieken Groen, wiens stem wij ook vernemen bij de lezing van het 'Voorberigt der eerste uitgave'. Dit eindigt met dezen volzin: 'Het leven, hebben reeds oude wijsgeeren gezegd, behoort een gestadig overdenken te zijn van de dood, en eerst wanneer het eene christelijke voorbereiding tot sterven, of laat mij betamelijker zeggen, tot herleven is, verkrijgt elke werkzaamheid de richting, elke rede den toon, waardoor zij met het doel van ons aanwezen overeenstemmend wordt' ('s-Hage, 4 Julij 1834)'. De P r o e v e had tot inhoud eene Inleiding en vijf Hoofdstukken: I. B e g i n s e l s; II. O p e n b a r i n g, *Christendom*, *Protestantisme*, *Mysticisme;* III. W i j s b e g e e r t e; IV. G e s c h i e d e n i s, *Openbaring en Geschiedenis*, *Wijsbegeerte en Geschiedenis*; V. A l g e m e e n e O v e r e e n s t e m m i n g, en een N a s c h r i f t. Zij is eene wijsgeerige verhandeling met godsdienstige strekking, even als de drie beroemde mystische Dialogen van Plato, h e t G a s t m a a l, d e P h a e d r u s en d e P h a e d o, waarin de groote Wijsgeer drieërlei geheim, drieërlei m y s t e r i e behandelt en ontsluiert, te weten dat der Liefde, dat des Levens en dat des Doods. De lezer ziet dat Groen eerst verwijlt op het gebied des Geloofs en dan overgaat tot de Wijsbegeerte en de Geschiedenis. Zijne korte Inleiding vangt aldus aan: 'Elke wetenschap heeft eigen beginsels. Hoedanig de kring zij der onderwerpen die ze behandelt, aan het hoofd des onderzoeks, staan waarheden die ten rigtsnoer strekken, en waarvan zij de ontwikkeling en toepassing bevat. Deze maken de vastheid uit van het wetenschappelijk gebouw. Zonder haar (dat is: zonder de vastheid) worden luchtkasteelen gesticht. Zoo is het met elke wetenschap; zoo met Staats- en Volkerenregt. Onderzoek en betoog zijn ijdel, indien ze niet rusten op onwrikbaren grond.... De hoofdstellingen, zoo spreekt Groen verder,

moeten worden getoetst aan de hoogere waarheden waarin deze grondslagen van elke afzonderlijke wetenschap op hun beurt zijn gegrond'. Aan het einde van de Inleiding hooren wij hem omtrent 'de algemeene waarheden, weleer middenpunt van eensgezindheid', 'die in twijfel werden getrokken,' toen hij schreef, verklaren dat 'de mensch evenwel niet aan zich zelven is overgelaten'. Immers 'heeft zich God in de Heilige Schrift *geopenbaard;* daarin ligt de hoogste waarheid, daarin hebben wij een onbedriegelijken toetssteen. De rede is het werktuig der *wijsbegeerte.* In de *geschiedenis* wordt leven en werking der beginselen zigtbaar. *Algemeene overeenstemming* wijst op de waarheid, al is het dat ze haar niet bewijst'.

In het Derde Hoofdstuk leert de bescheiden schrijver, die zich blijkens eene noot niet uitgeeft voor een eigenlijk wijsgeer, al had hij ook als jongeling de lessen van Plato als geestelijke spijze geproefd en genuttigd, dat 'de wijsbegeerte bij velen in minachting is geraakt', dat 'de valsche filozofie tegen de ware vooroordeel en afkeer heeft verwekt'. Als zijne overtuiging spreekt hij uit, dat 'openbaring, wijsbegeerte en geschiedenis één geheel uitmaken' en hij beroept zich op dit woord van Schelling: 'Die Theologie ist die höchste Synthese des philosophischen und historischen Wissens'. Opmerking verdienen deze stellingen van Groen: 'De wijsbegeerte is altijd onafscheidelijk en afhankelijk van de Godsdienst geweest. Onvolledige begrippen omtrent de godsdienst hebben altijd een onvolledige wijsbegeerte ten gevolge gehad. Alleen het Christendom kan de grondslag eener volkomen wijsbegeerte zijn. Het verband van godsdienst en wijsbegeerte ligt in den aard der zaak en is in alle tijden erkend. De hoogste wijsbegeerte is de kennis van God; dáár is de wortel en het levensbeginsel. De wijsbegeerte is de hoogste wetenschap; zij houdt zich bezig met het wezen der dingen; hoe zou ze niet tot het hoogste Wezen opleiden en van de kennis aan dat Wezen afgedaald zijn?' Het Vijfde Hoofdstuk eindigt met woorden, die ons een beeld te aanschouwen geven van den merkwaardigen man, die als geschiedkenner en als staatsman blijft voortleven in de nagedachtenis van trouwe leerlingen en volgelingen. 'Openbaring', zegt hij, geschiedenis en algemeene overeenstemming zijn de grondslagen der wetenschap. De waarde die

wij er aan hechten, in zeker opzicht dezelfde, is ook zeer ongelijk. Dezelfde, omdat zij allen uitvloeisels zijn van één bron, en er tusschen haar uitspraken vereeniging en akkoord is; zeer ongelijk, omdat, bij schijnbaren tweestrijd, de Openbaring beslist. Geen waarheid kan met het Woord van Hem, die de Waarheid, de Weg en het Leven is, in tegenspraak zijn'.

'W a a r h e i d e n Z e k e r h e i d', daarom is het den Schrijver der *Proeve* te doen en 'de Leer over Waarheid en Zekerheid' wil Professor Beysens ons voordragen, met andere woorden: de C r i t e r i o l o g i e, de leer der Kenmerken van hetgeen *waar* en *zeker* is wil hij ons ontvouwen en uiteenzetten. Voordat wij zijn werk bespreken en behandelen, is het noodig over den persoon en over zijn ambt een kort woord in het midden te brengen. Eerst over het a m b t: Dr. Beysens was vroeger Hoogleeraar *aan* het Groot-Seminarie te Warmond, en is sinds korten tijd Hoogleeraar *bij* de Rijks-Universiteit te Utrecht. Hij is namelijk door de Radboud-stichting of om eigenlijk te spreken: door den Aartsbisschop van Utrecht aangewezen om aan de Rijks-Universiteit in het Sticht onderwijs te geven in de Wijsbegeerte. In het merkwaardig boekske: 'De Roomsch-Katholieke Staatspartij door Dr. A.C.A. Hoffman, Centraal-Voorzitter der R.-K. Kiesvereenigingen in 't Kamer- en Staten-district Gouda (No. 5 van de Baarnsche Serie: 'Onze Politieke Partijen') staat op bladz. 27 te lezen, dat 'de Katholieke leden der Tweede Kamer, die in hoofdzaak uit zuidelijke districten komen, in 1896 een *program* hebben opgesteld, waarop in 1901 een aanvulling volgde'. 'De Katholieke kiezers, zegt Dr. H. verder (28), die - in 1901 - nog geen centraal lichaam van politieke organisatie bezaten, wilden meer weten van de bedoelingen der Katholieke Kamerleden', en daarom gaven deze in 1901, met het oog op de aanstaande verkiezingen van Kamerleden een aanvullingsprogram, (waarin) zij het program van 1896 handhaafden, maar tevens nader verklaarden onder nummer 2 van een viertal politieke eischen:

> 'Met aandrang *vorderen* wij voor erkende kerkgenootschappen en vereenigingen tot bevordering van hooger onderwijs, die rechtspersoonlijkheid bezitten, *de vrijheid om leer-*

stoelen aan de Rijks-universiteiten en aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam *te vestigen*'.

Toen nu in het gedenkwaardige jaar 1901 de Nederlandsche kiezers bij meerderheid van stemmen beslisten dat *een nieuwe koers* van bestuur zou worden gevolgd, zag zich de leidsman der overwinnende scharen verplicht om zijnen bondgenooten, met betrekking tot het aangehaalde nummer 2 ter wille te zijn. De 'bijzondere leerstoelen' aan de Rijks-Universiteiten werden in het leven geroepen. Een leerzaam geschrift is het boekje: 'De Wet op het Hooger Onderwijs met de voorgestelde wijzigingen, voorzien van verklaringen aan de hand van de Memorie van Toelichting en hare bijlagen door H. de Wilde', denkelijk op last, zekerlijk met goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, in April 1903 uitgegeven. Ten gerieve van 'het publiek, dat belang stelt in de ontwikkeling van ons hooger onderwijs - zoo van het openbaar als van het bijzonder' - had die uitgave plaats, en daardoor kon ieder, zonder de langdradige officiëele stukken te raadplegen, een helder begrip krijgen, van hetgeen genoemde staatsman beoogde. Het nieuwe in zijn voorstel was wel niet velerlei, maar toch was daaronder iets *bijzonders* in den strengsten zin, en wel het plan der 'Bijzondere Leerstoelen'. 'Niet allen, zoo lezen wij (bladz. 80), die bezwaar hebben tegen de richting van de openbare universiteiten en die van haar hoogleeraren, geven de voorkeur aan het stichten van een eigen vrije school. Er zijn er' - hiermede wordt in de eerste plaats gedoeld op *de Roomsche Staatspartij* - 'die meenen aan hun bezwaar tegemoet te kunnen komen door het z.g. aanvullings-systeem, n.l. door het oprichten van vrije leerstoelen. Sommigen oordeelen zoo, omdat zij de middelen en krachten om eigen universiteiten te stichten nog niet aanwezig achten. Er zijn er ook, die uit beginsel in aanvullende en corrigeerende saâmwerking met de Overheidsschool meer heil zien' - dit doelt op orthodoxe Protestanten.

'Uitdrukkelijk verklaart de Minister voor zijn persoon, dat hij die overtuiging niet is toegedaan, doch als bewindsman (de Lezer gelieve hier op te letten) moet hij met dat gevoelen rekening houden. Van daar het voorstel, om ook de oprichting van

bijzondere leerstoelen aan de Rijks-universiteiten mogelijk te maken en tot op zekere hoogte te regelen'. Dat is den voorsteller gelukt, en ten gevolge daarvan kon Dr. Beysens te Utrecht *een bijzonderen leerstoel* beklimmen.

Wat nu den p e r s o o n betreft, ter zijner eere mag en moet worden getuigd, dat hij een ijverig werkman was geweest op het gebied der Wijsbegeerte, toen de Aartsbisschop van Utrecht hem riep tot zijn ambt. Het hoogste, dat hij aan de geleerde wereld had aangeboden, was zijne 'Ontologie of Algemeene Metaphysica (1904)', een boek van twintig vellen druks. Dan gaf hij nog zijne 'Logica of Denkleer', zijne 'Criteriologie', zijne 'Algemeene Zielkunde', in drie deelen, zijne 'Theodicee of Natuurlijke Godsleer', dat is: zijne Wijsbegeerte van den Godsdienst, en hij stelde daarnaast zijne 'Natuurphilosophie of Cosmologie'. Van het eerstgenoemde boek zegt een beoordeelaar, een geloofsgenoot van Dr. B., Dr. Ch. van Dam: 'De lof, aan den degelijken arbeid van Professor Beijsens (lees: Beysens) geschonken, is ten volle verdiend; hij koos zich op den moeilijken weg der Metaphysica een alleszins bekwaam en beproefd leidsman in Mgr. Mercier' - thans Kardinaal, die, als Hoogleeraar te Leuven eene 'Ontologie ou Métaphysique Générale' het licht deed zien, en 'wiens werken, tot ver buiten de grenzen van zijne universiteit en zijn land, met den grootsten bijval begroet en reeds herhaaldelijk herdrukt werden, terwijl vertalingen in het Italiaansch, Spaansch, Portugeesch, Engelsch en Poolsch bereids verschenen of (in 1904) in "voorbereiding" waren'. Aan die woorden van Dr. van Dam moet ik nog toevoegen, dat aan de Leuvensche Catholieke Vrije Hoogeschool zoogenaamde Neo-Scholastiek wordt onderwezen, die zich van de oudere, Middeleeuwsche onderscheidt door hare zucht om de nieuwere wetenschap en de oudere Scholastiek hand aan hand te doen samengaan. Uitdrukkelijk wordt dat verklaard door M. de Wulf in zijne 'Introduction à la Philosophie Néo-Scolastique', Louvain 1904, als hij het volgende zegt: 'à côté de ce respect pour les doctrines fondamentales de la tradition, la néo-scolastique inscrit dans son programme un autre p r i n c i p e e s s e n t i e l, complémentaire du premier, et dont fait également foi le nom qu'elle s' est choisi: l' a d a p t a t i o n à l a v i e i n t e l l e c -

tuelle moderne'. - (Lectuur Boekenschouw voor Wetenschap en Kunst 1904, bladz. 78.)

Toen Dr. van Dam (in Lectuur, 76) zijne aankondiging van de 'Ontologie' schreef, sprak hij van 'de vruchtbare pen van den Warmondschen Hoogleeraar', die reeds met een drietal werken, 'onze Nederlandsche aan deugdelijke wijsgeerige handboeken zoo arme - literatuur inderdaad had verrijkt'. Verder zeide hij: 'Wij hopen dat, zoo hem de tijd gegund wordt, het hem niet aan lust zal ontbreken, om ons een volledigen wijsgeerigen cursus te schenken' - Een boek over Ethica en een boek over Aesthetica mochten wij nog niet ontvangen, maar een tweede druk van de 'Criteriologie' is wel een bewijs dat Beysens lezers vindt, die zijn werk waardeeren, al wordt hem de critiek van zijne geloofsgenooten niet gespaard. In de 'Voorrede voor de tweede uitgave' herhaalde hij wat hij schreef vóór de eerste uitgave, namelijk het volgende. 'Wat betreft de *algemeene opvatting* van het zekerheidsvraagstuk, geheel in het bijzonder wat *den vorm* aangaat, *waarin de vraag wordt gesteld*, daarin sluit ik mij geheel aan bij de opvatting van Kard. Mercier, in zijn Critériologie générale zoo voortreffelijk geformuleerd. Want hoe langer hoe meer heeft zich bij mij de overtuiging bevestigd, dat slechts langs dezen weg een bevredigend antwoord op de zekerheidsvraag kan gevonden worden.

'Sinds het verschijnen van mijn eerste uitgave is er heel wat critiek geoefend en heeft er velerlei gedachtenwisseling plaats gehad. Aanvankelijk waren er meerderen, wier goed hart hen deed gelooven, dat de meening der "Leuvensche school" van de gangbare (ultradogmatische) slechts in woorden verschilde. De gang en het verloop der gevoerde polemiek zal die welwillende toeschouwers wel tot andere gedachten hebben gebracht, vooral nadat de meest vruchtbare woordvoerder der ultradogmatische meening in de *Studiën* is geëindigd met de vermelding - Dr. B. bedoelt blijkbaar: *de verklaring* - dat het een strijd gold op leven of dood. Een uiterlijk teeken van dit diepgaande meeningsverschil is ook de wederzijdsche waardeering van Mercier's Critériologie générale. De mannen van de *Studiën* beschouwen het werk, juist in zijn opzet of om de wijze der vraagstelling vrijwel

als een mislukking'. In ons oog heeft Kard. Mercier, juist ook door de wijze, waarop hij het vraagstuk stelde, zich onsterfelijke verdiensten verworven voor den vooruitgang.

'De polemiek, welke vooral in de *Studiën* tegen de opvatting der Leuvensche school en tegen de mijne in het bijzonder is gevoerd, heeft mij - dat erken ik gaarne - veel geleerd; ook bracht zij dit voordeel, dat zij mijn aandacht vestigde op onderdeelen, die nadere toelichting noodig hadden, en op moeilijkheden, die oplossing behoefden. In deze nieuwe uitgave heb ik dan ook mijn best gedaan om, zooals van die zijde werd verlangd, mijne meening onomwonden zoo volledig mogelijk uiteen te zetten. Deze verzekering zal aan hem, die de nieuwe uitgave alleen van buiten bekijkt, door den sterk toegenomen omvang wel reeds geloofwaardig voorkomen. Wie ook de binnenzijde zijn aandacht waardig keurt, zal de rijke gevolgen der gedachtenwisseling gemakkelijk erkennen'.

Voor eenige oogenblikken heb ik den geleerden schrijver aan het woord gelaten, en nog ééne opmerkelijke uitspraak van den Hoogleeraar moet ik onder de aandacht mijner lezers brengen. 'Terwijl men zich, zegt hij, in S. Thomas verdiept, vergete men toch vooral niet, dat wij, allermeest in het zekerheidsvraagstuk, behalve de gedachten der Ouden in het algemeen en van S. Thomas in het bijzonder, ook nog die van heel wat nieuwere wijsgeeren te peilen hebben. Want ook of misschien vooral dit vraagstuk heeft in den modernen tijd een beteekenis gekregen en wereldveranderende oplossingen gevonden, welke S. Thomas c.s. niet kenden en niet behoefden te bespreken. Bovendien waren het juist de meest begaafden en scherpzinnigsten onder de moderne wijsgeeren, die aan de behandeling van dit fundamenteele vraagstuk hun krachten hebben besteed. Daarom is het zaak voor hem, die (in) onzen tijd de vraag wetenschappelijk wil bestudeeren, ook de gedachten dier modernen zoo diep mogelijk te peilen'. Uit de aanhalingen, die Prof. B. zelf doet, blijkt dat hij kennis heeft genomen van de studiën van H. Cohen, van James, den Amerikaan, van E. Naville, van Paulsen, van Schiller, den Engelschman, van Ostwald en van Rickert, en natuurlijk ook van Bollands *Collegium logicum*, en dan nog van Tongiorgi en Tonquédec, wier namen mij, ik beken het, tot

heden onbekend waren. Wundt komt eenmaal voor, Willmann tweemaal en Ziehen driemaal, wat ook het geval is met Stuart Mill. Van der Wijck wordt niet meer dan éénmaal genoemd, maar R.P. Mees, het vroegere Kamerlid, wordt met instemming aangehaald. IJverige studie en ernstig nadenken spreken ons toe uit het gansche boek, dat uit twee Afdeelingen bestaat, de eerste (3-271) de '*Algemeene*' en de tweede (272-337) de '*Bijzondere Criteriologie*', gevolgd door een *Besluit* van drie bladzijden, waarin de vraag wordt beantwoord 'Of metaphysica als wetenschap van objectief-reëele waarheid mogelijk is?'

Oordeelkundig gaat Prof. B. te werk, en hij vangt aan met te handelen over 'De beteekenis van de termen van het vraagstuk (Hoofdstuk I der eerste afdeeling)' en wel in vier artikelen: I. Over waarheid en waarheidskennis; II. Dwaling. III. De verschillende toestanden van het kennend verstand tegenover de waarheidskennis, en IV. Schijnzekerheid. Valsche zekerheid? - De Lezer ziet reeds terstond, dat hetgeen in der tijd door Dr. van Dam werd verklaard omtrent de 'Ontologie', namelijk dat 'het lezen daarvan meer dan gewone aandacht en oplettendheid eischt', ook van toepassing is op de Criteriologie, en dat 'dit boek', evenmin als dat over de Metaphysica 'ontspanningslectuur is'. Welgemoed is de Schrijver aan het einde van het Eerste Hoofdstuk, want hij zegt: 'Wat nu de sceptische onrust en twijfelzucht betreft, welke zich bij de overdenking van het zóó groote meeningsverschil van sommigen opdringen, deze verdwijnen gemakkelijk genoeg als men de feiten goed beziet, zooals zij in de werkelijkheid bestaan.'

Moedig en blijmoedig gaat hij in het Tweede Hoofdstuk handelen 'over den algemeenen grond der menschelijke zekerheid', en hij zegt in § 28 het volgende. 'De ware en zekere oordeelen zijn het eerste en eigenlijke voorwerp van het criteriologisch onderzoek. Want, zooals reeds in de inleiding is opgemerkt, rijst, nadat wij door logisch-juist denken de waarheid hebben leeren kennen, de vraag, wat wij nu eigenlijk hebben bereikt, wat wij in die waarheidskennis hebben gewonnen. De ware en zekere oordeelen dus, welke wij feitelijk bezitten, vormen het *materieele* voorwerp onzer wetenschappelijke bezinning, en het is juist onder het opzicht

hunner waarheid en zekerheid dat zij vragen besproken te worden (*formeel* object).' Over dit laatste lezen wij in § 212: 'Het f o r m e e l e o b j e c t, of het opzicht, waaronder van criteriologisch standpunt het gegeven materiaal wordt onderzocht, is het waarheids- en zekerheidskarakter, dat aan deze oordeelen eigen is. Het *feit*, dat zij dit karakter voor ons bezitten, is gegeven. De strijdvraag loopt alleen over de innerlijke waarde van dit karakter, met name of het waarheidsoordeel "*ken*waarde" dan wel louter "*denk*waarde" bezit,' - en in § 43: 'Hebben de voorwerpelijke oordeelen *louter en alleen denkwaarde* of bezitten zij ook *kenwaarde*, ziedaar de vraag. Is de gevonden waarheid *louter relatief*, zóó dat wij alleen uitspreken, wat "voor ons denken" waarheid is, of alleen wat de wijze is, waarop wij de dingen denken moeten. Of bezit die waarheid een *absoluut* karakter in dien zin dat wij in het oordeel (naar den eigen vorm van ons denken) uitdrukken, wat waarheid is in zich, of m.a.w. wat een realiteit bezit op zich, d.i. onderscheiden van wat het is in de gedachtenconstructie of in het oordeel als bewustzijnsgebeuren? Zekerheid is waarheidsbewustzijn. Waaraan echter onderscheiden wij de waarheid?' - Hier zijn wij midden in de Scholastiek, en hier moet ik getuigenis geven *tegen* den Schrijver. Dat 'zekerheid waarheidsbewustzijn is' moet ik toestemmen, maar wat is waarheid anders dan b e s c h r i j v i n g of v e r k l a r i n g van de werkelijkheid, en de werkelijkheid is niet tweeërlei, dus ook niet de waarheid, en de tegenstelling van het *louter relatief* en van het *absoluut* karakter der waarheid is niet juist, is verwerpelijk.

Aan de vraag: 'Waaraan onderscheiden, - dat wil zeggen: o n d e r k e n n e n - wij de waarheid? laat ik te dezer plaatse eene andere vraag voorafgaan. Ik vraag: is de waarheid te kennen en te onderkennen? Faust, dat is: Goethe zegt:

> 'Habe nun, ach! Philosophie, Juristerei und Medezin
> Und leider auch Theologie, Durchaus studiert mit heissem Bemühn.
> Da steh' ich nun, ich armer Tor! Und bin so klug, als wie zuvor
> Heisse Magister, heisse Doctor gar, Und ziehe schon an die zehen Jahr,

Herauf, herab und quer und krumm, Meine Schüler an der Nase herum
Und sehe dass wir nichts wissen können'.

Adolf Harnack spreekt tot zijne hoorders als volgt: 'Meine Herren! Die Religion, nämlich die Gottes- und Nächstenliebe, ist es, die dem Leben einen Sinn giebt; die Wissenschaft vermag das nicht. Dass ich einmal von meiner eigenen Erfahrung spreche, als einer, der sich dreissig Jahre um diese Dinge ernsthaft bemüht hat. Es ist eine herrliche Sache um die reine Wissenschaft, und wehe dem, der sie gering schätzt oder den Sinn für die Erkenntnis in sich abstumpft. Aber auf die Fragen nach dem Woher, Wohin und Wozu giebt sie heute so wenig eine Antwort wie vor zwei- oder dreitausend Jahren. Wohl belehrt sie uns über Thatsächliches, deckt Widersprüche auf, verkettet Erscheinungen und berichtigt die Täuschungen unserer Sinne und Vorstellungen. Aber wo und wie die Kurve der Welt und die Kurve unseres eigenen Lebens beginnt - jene Kurve, von der sie uns nur ein Stück zeigt - und wohin diese Kurve führt, darüber belehrt uns die Wissenschaft nicht'.

Bij het stellen van de vraag naar de mogelijkheid van het kennen en het onderkennen der waarheid, denk ik aan de hoogste waarheid, waarop Harnack doelt, en die door Prof. B. in zijn Besluit wordt aangeduid met den naam van 'metaphysica als wetenschap van objectief-reëele waarheid'. Hij zegt: 'De rechtvaardiging der wijsbegeerte *als wetenschap van objectiefreëele waarheid* ligt in hetgeen wij hebben gezegd', te weten: in zijn boek, dat voorafgaat. Zoo spreekt hij op bladz. 338 en geeft daar een kort begrip van de door hem behandelde hoofdzaken. Wat wij boven aanhaalden uit het Tweede Hoofdstuk, wordt kort daarop gevolgd door de beantwoording van de vraag: 'Wat is de grond of het motief onzer zekerheidsoordeelen?' Daarna bespreekt de Schrijver 'de objectieve realiteit der begrippen (116-153)' en de behandeling van den grondslag der zekerheid maakt een vierde deel uit van zijn werk. Hij is van een ander gevoelen dan Goethe, dan Harnack, en op het *stellende* betoog laat hij het *ontkennende* betoog volgen, dat

gericht is tegen ‘De hoofdvormen van het sceptisch subjectivisme’. Daarover handelt het Derde Hoofdstuk, wederom een vierde deel van het geheel. Van minder omvang is het Vierde Hoofdstuk over ‘Het Schijndogmatisme (238-271)’, en hiermede is de ‘Algemeene Criteriologie’ voltooid. De Tweede Afdeeling van het boek geeft de ‘Bijzondere Criteriologie’ in zes hoofstukken (272-337), getiteld: De zinnelijke ervaring, Het zelfbewustzijn, De onmiddelijke oordeelen, De sluitrede, De inductie, Het geloof’. De Lezer ziet dat de rijke inhoud van de wijsgeerige verhandeling, die ons wordt aangeboden, de volle aandacht van denkende geloovigen en van geloovige denkers overwaardig is, en dat de Warmondsche Hoogleeraar met noeste vlijt aan den arbeid is geweest. Het belangrijkste deel van zijn boek is de beschrijving en bestrijding van het S c e p t i c i s m e , - hij zegt: ‘Sceptisch Subjectivisme’. Zijne volle kracht heeft Prof. B. gegeven aan dat deel zijner taak, en voor eenige oogenblikken geven wij hem zelf het woord.

‘De strijd, aldus zegt hij naar waarheid, over de objectieve waarheid onzer kennis geldt bovenal onze zekere wetenschappelijke oordeelen, welke algemeenheid en noodzakelijkheid bezitten. Twee groote sceptische richtingen staan onder dit opzicht tegenover ons. Vooreerst het *Criticisme* van I. Kant c.s., dat hier beter met den naam van *Transcendentalisme* wordt aangeduid en dat bij Kant's opvolgers tot het *Absolute idealisme* (van Fichte, Schelling en Hegel) en het *Logisch idealisme* (van Cohen, Natorp, enz.) is ontwikkeld. Alle algemeene en noodzakelijke kennis is volgens hen *a priori* d.i. onafhankelijk van alle ervaring door het denkend verstand uit eigen denkaanleg opgebouwd. Daartegenover staat het *Empirisme*, dat de reëele algemeenheid en noodzakelijkheid onzer oordeelen (reflexe) verwerpt en ontkent (154).

‘De naam van criticisme, dien het systeem van Kant c.s, draagt, is ontleend aan het doel van zijn onderzoek, d.i. kritiek te oefenen op onze directe oordeelen en de aanspraak, welke de begrippen en oordeelen op objectieve geldigheid maken, te toetsen. Vandaar de(n) naam van ‘*Kritik der reinen Vernuft*’ door Kant aan het boek, waarin hij deze kritiek op het theoretisch verstand of het zuivere denken heeft ontwikkeld, gegeven.

‘Tegenover het dogmatisme, dat den oorsprong der begrippen

door abstractie van de objectief-reëele zinnelijke gewaarwordingen (voorstellingen) leert *[realisme]*, en de zekerheid onzer oordeelen gerechtvaardigd acht door de objectieve klaarblijkelijkheid der waarheid *[rationeel psychologisme]*, stelde hij de *transcendentale* leer, die in de zinnelijke waarneming slechts kennis van verschijnselen of indrukken erkent, (*phaenomenalisme*) en de vorming der begrippen en oordeelen aan de spontane werking van het verstand alleen toeschrijft (*idealisme*). De kern dezer leer omtrent den oorsprong onzer kennis zou men in de volgende hoofdstelling kunnen samenvatten: *De geest bouwt zelf naar eigen wet den voorwerpelijken inhoud zijner oordeelen op door achtereenvolgende synthesen-a-priori.*

'Vraagt men, in hoeverre deze synthese-a-priori tot objectief-geldige kennis kan voeren, dan kan men het gegeven antwoord als volgt samenvatten: *Onze oordeelen en begrippen hebben alleen in hunne toepassing op de zinnelijke gegevens objectieve realiteit of geldigheid en daardoor werkelijke hoewel geheel relatieve kenwaarde; daarbuiten en op zich zelve hebben zij slechts zuivere denkwaarde*, *geen kenwaarde. Evenwel leeren zij ons nooit iets omtrent de eigen werkelijkheid der dingen op zich*, *want de gegevens der zinnen zijn louter verschijnselen*, *indrukken*, *phaenomena.* De passieve indrukken der zinnen toch veronderstellen noodzakelijk een extra-subjectieve werkelijkheid, het bestaan van een 'Ding an sich', waarvan de opgevangen prikkel moet zijn uitgegaan; maar als indrukken zijn zij volkomen afhankelijk van den bouw der organen en zelfs van hun oogenblikkelijken individueelen toestand. De consequentie van dit subjectivistisch phaenomenalisme en evenzeer uit de aangegeven hoofdstelling is klaarblijkelijk: 'Wissenschaftliche Erkenntnis, aldus prof. Paulsen (in zijn *Im. Kant*) - reicht nicht weiter, als wir die Dinge selbst hervorbringen; hervorbringen aber können wir natürlich nur die Erscheinungen, nicht die Dinge selbst (§ 70)'.

Uit de aanhaling ziet de Lezer dat de Schrijver zich verstaanbaar en duidelijk weet uit te drukken, en dat zijn Hollandsch en zijn stijl zich kenmerken door natuurlijken eenvoud. Wij zien ook vanwaar dat onderscheid van *denkwaarde* en *kenwaarde* is gekomen, waartegen wij boven hebben getuigd.

Vervolgens geeft de Hoogleeraaar de ‘nadere uiteenzetting van het systeem’ van Kant (156-167), en dan handelt hij over ‘de fouten van het Transcendentalisme (167-194)’, en in de paragraaf (85): ‘Tegenspraak en duisternis in het Transcendentalisme’ haalt hij met ingenomenheid aan, wat Paulsen omtrent Kant zegt. Hij zelf verklaart, dat Kant ons brengt in een doolhof en zegt: ‘Een leiddraad in dit labyrinth kan ook Prof. Paulsen niet geven, wel echter een troost, - ik voor mij verklaar, dat het een s c h r a l e troost is - en wel in de woorden, die Kant zelf over zijne eigene leeringen op dit punt heeft neergeschreven: ‘Ich bemerke, indem ich dieses hinschreibe, *dass ich mich nicht einmal selbst hinreichend verstehe*, und werde Ihnen Glück wünschen, wenn Sie diese einfachen dünnen Fäden unseres Erkenntnisvermögens in genugsam hellem Licht darstellen können (192)’.

Na Kant komt het L o g i s c h i d e a l i s m e, dat is: het *Neo-Kantianisme* van Herm. Cohen en Natorp aan de beurt, want over het ‘Absoluut idealisme’ van Fichte, Schelling en Hegel te handelen, acht Beysens van ‘criteriologisch standpunt overbodig (195)’. Ruim twee vellen worden gegeven aan het E m p i r i s m e, en even veel aan ‘Het Schijndogmatisme’. ‘Niet allen’, zoo luidt de inleiding van de behandeling daarvan (§ 101), ‘die de objectieve klaarblijkelijkheid als toetssteen der waarheid en motief of laatsten grond onzer zekerheid verwerpen, stemmen daarom nog in met de gevolgtrekking van het scepticisme, dat dus de oorspronkelijke zekerheid voor het nadenkend verstand in twijfel en voorzichtige onthouding moet veranderen. Immers zij meenen op andere *uiterlijke*, d.i. buiten de voorwerpelijk uitgesproken waarheid gelegen, gronden die zekerheid te kunnen rechtvaardigen. M.a.w. terwijl zij allen onze zekerheidsovertuigingen omtrent het bovenzinnelijke theoretisch onbewijsbaar achten, en voor het meerendeel ze *niet als ken*- doch *alleen als denk*waarheden erkennen, houden zij toch vol, dat wij op deugdelijke gronden met zekerheid er aan mogen *gelooven.* In dien zin is hun aller theorie der zekerheid een “geloofsphilosophie” of “geloofsdogmatisme”. Sommigen onder hen meenen, dat het gezag den hechten en laatsten grondslag onzer zekerheid vormt. (*Fideisme*). Anderen nog meenen, dat het denkend subject in zich zelven, in allerlei *subjectieve feiten* of persoonlijke toestanden voldoende

reden vindt om aan den reflexen twijfel der scepticisten te ontkomen. Men zou deze leer om den aard der aangevoerde zekerheidsgronden en naar de verschillende nuancen gevoeglijk het *Gemoeds*-, *Wils*- en *Gebruiks*- of *Waarde-dogmatisme* kunnen noemen. - Eindelijk is er nog Descartes c.s., die als regel onzer zekerheid wel de klaarblijkelijkheid der waarheid erkent, maar niet onmiddellijk doch middellijk, d.i. gelegitimeerd door de zekerheid omtrent het bestaan van een waarachtigen en alwetenden God'. - In een uitvoerig betoog, helder en gemakkelijk te volgen, beschouwt en bestrijdt de schrijver de verschillende schakeeringen van het S c h i j n d o g m a t i s m e (238-271) en dat betoog legt een gunstige getuigenis af omtrent zijn oordeel en zijne belezenheid.

De Tweede Afdeeling, de 'Bijzondere Criteriologie' is wel van veel minder omvang (272-337) dan de Eerste, maar zij is de lezing overwaard. De aanhef (272) luidt als volgt: 'De algemeene maatstaf van waarheid en dwalingen, de gemeene grond, het motief van alle zekerheid, is de objectieve klaarblijkelijkheid der waarheid zelve. Deze, maar ook deze alleen is in staat het verstand tot instemming te dwingen zonder vrees voor dwalingen, zooals in de eerste afdeeling is vastgesteld.

'Evenwel niet iedere waarheid blijkt op dezelfde wijze. Bovendien is het in verre de meeste gevallen noodzakelijk, dat het denkend subject zelf medewerke om de verborgene of aanvankelijk duistere waarheid op te sporen of te verhelderen. Om dan inzicht in de objectieve waarheid te verkrijgen, om wat eerst duister was klaarblijkelijk te doen worden, staan ons verschillende middelen ten dienste, die men *subjectieve kriterieën* of middelen ter onderscheiding der waarheid noemt, en waarover hier nader en afzonderlijk zal moeten gesproken worden. Van zelf toch rijst de vraag: zijn deze middelen inderdaad tot dat doel geschikt, zijn zij de meest vertrouwbare gidsen op den weg der kennis en der wetenschap? Want de "logisch juiste behandeling" der gegevens behoedt ons wel is waar voor illogismen of "denkfouten". Maar maakt misschien die "behandeling" der gegevens onzerzijds de objectieve klaarblijkelijkheid der waarheid niet tot een schijn of illusie, juist omdat wij oordeelen op de "logisch geprepareerde",

door "abstractie gevormde" en "redeneerenderwijze verduidelijkte" of "beredeneerde" gronden?'

Die zulk eene bladzijde op zoo eenvoudige wijze weet te schrijven, is meester over zijn onderwerp en dwingt eerbied af, zelfs indien men niet of niet altijd van zijn gevoelen kan zijn. Na de aangehaalde volzinnen komt er een korte zin, dien wij nog moeten mededeelen. 'Onze zekerheidskennis is òf *weten* (wetenschap) òf *gelooven* (in strikten zin)', en van die stelling wordt eene toelichtende verklaring gegeven (273 en 274). Opmerking verdient wat de Schrijver zegt omtrent den *inhoud des geloofs*, dit namelijk: 'De geloofswaarheid is onbewijsbaar', d.w.z. onbewijsbaar op *innerlijke*, of aan de uitgesproken waarheid in zich eigene gronden. Geloofszekerheid is dus erkenning van waarheid, doch niet inzicht in de waarheid zelf, een werkelijke zekerheid, maar verkregen noch door intuitie, noch door afleiding uit praemissen, waarin de geloofswaarheid zelf kenbaar is vervat. Wel echter blijkt ons het noodzakelijk verband van den geloofsinhoud met de waarheid van een ander oordeel dat ons in zich klaarblijkelijk is. Dit laatste is het oordeel over de waarachtigheid van het getuigenis, hetwelk omtrent de juistheid van het eerste oordeel wordt afgelegd. Immers als wij weten, dat iemand de waarheid kent en die ook uitspreekt, zóó als hij ze kent, dan is blijkbaar, wat hij zegt, ook zeker waar. Blijken moeten ons dan èn het bestaan van het getuigenis èn zijn waarachtigheid (vertrouwbaarheid, geloofwaardigheid). Wij moeten inzien, dat de getuige de waarheid weet en zegt. Is dit ons gebleken, dan vinden wij daarin een motief om de betuigde waarheid, hoewel wij die zelve niet inzien, toch zonder vrees voor dwaling te bevestigen. Deze kennis geeft ons waarheid en zekerheid doch op gezag van een ander; zij is geen weten noch wetenschap maar *geloof*, in de strikte en zuivere beteekenis van het woord'. - Hier brengt ons de Schrijver tot het geloof op gezag, tot het Kerkgeloof, tot *het Roomsche Geloof.* Met dit laatste bedoel ik niet iets kwaads te zeggen van dat geloof, maar alleen in Protestantsche woorden uit te drukken wat Prof. Beysens bedoelt. Over 'Het gezag als motief van geloofszekerheid' wordt gehandeld (319-330), nadat eerst (308-318) 'De geloofsanalyse' is ge-

geven. Ten slotte spreekt de Schrijver over ‘De overeenstemming aller volken of het algemeen gevoelen’, en hij eindigt zijn werk even als Groen zijne P r o e v e . Daarin (77 en 78) lezen wij: ‘Wat verstaat men door *algemeene overeenstemming?* welke waarde bezit ze? hoe zich te gedragen als zij, schijnbaar althans, tegen beginselen strijdt? Verbazend is de verscheidenheid van inzichten en gevoelens; evenwel zijn er punten, waaromtrent men in alle tijden, onder alle volken, eenstemmigheid vindt. Veel is er dat aan allen mishaagt, veel dat voor allen ontwijfelbaar is, veel waarvan elk de valschheid erkent, veel dat allen pligt weten te zijn, veel dat iedereen als misdaad beschouwt. Enkele uitzonderingen, die van zeldzame verbastering getuigen, nemen de onloochenbare eenheid van denkwijs en gevoel niet weg, die zich in de zeden, handelingen of geschriften bij alle Natiën van vroegere of latere eeuwen vertoont; meening, niet van dezen of genen tijd, maar p u b l i e k e o p i n i e d e r m e n s c h h e i d . De waarde dezer overeenstemming is niet gering. De spreuk, *vox populi*, *vox Dei*, “de stem des volks eene stemme Gods”, heeft, op die wijs uitgelegd, een verheven, een waarachtigen zin. Godlasterend is zij geworden, toen men van de uitspraak des gepeupels een afgod boven Gods wet heeft gemaakt: maar zij is waar en verdient behartigd te worden, in zoo ver de stem van God weêrklank heeft in het menschelijk gemoed, dat, bij de verslaving aan het kwaad, het goede nog kent, weêrklank bij den onomkoopbaren regter, welke de hemelsche vierschaar ook in het bedorven binnenste spant. De toestemming van allen, niet oorzaak of grondslag, is eenigermate k e n m e r k e n e i g e n s c h a p d e r w a a r h e i d . De waarheid is, ofschoon het licht in de duisternis schijnt, in het hart en verstand der menschen geprent; zij wordt ook in dezen afdruk herkend, en is althans niet bij voorkeur te zoeken in hetgeen vreemd en zonderling, nieuw en ongehoord is’. Bij den voorlaatsten volzin geeft Groen eene noot, waarin hij von Haller aanhaalt, die dit woord van Cicero had overgenomen: ‘Omnium consensus naturae vox est’. Aller samenstemming is de stem der natuur, - en de Bonald, die spreekt van ‘*le consentement ou* (veel juister) *sentiment commun du genre humain*, - en La Mennais (zoo schrijft Groen), die ‘achter het beroemde of beruchte

werk, *Des Progrès de la révolution* een belangrijk opstel: ‘Sommaire d'un système des connaissances humaines’, (had geplaatst), waarin hij, in zijn ontzag voor de algemeene toestemming, te ver gaat, *l'adhésion commune* als het hoogste en eenige kermerk der waarheid beschouwt, en onder zeer juiste aanmerkingen over het verband tusschen *l'ordre de foi* en *l'ordre de conception*, de volgende zeer bedenkelijke stelling heeft gevoegd: Tout ce qui est certifié par la raison générale, devant être cru par cela seul qu'elle atteste, constitue *l'ordre de foi*’. - Ook Prof. B. haalt Lamennais aan, en hij bezigt aan het einde zijner bespreking van ‘De overeenstemming aller volken of het algemeen gevoelen’, tevens het einde van zijne verhandeling, de volgende woorden: ‘Bekend is de uiterste overdrijving in de waardeering voor het algemeen gevoelen, waarin Lamennais verviel. Volgens hem was aller overeenstemming de *eenige toetssteen* der waarheid en de *laatste* grond aller menschelijke zekerheid’. Nog eenmaal komt de beroemde Fransche schrijver bij Prof. B. voor en wel op bladzijde 20, aan het slot van de ‘waarheidsbepalingen’, voorkomende bij verschillende wijsgeeren. De zeventiende, Lamennais, zegt (in zijne *Défense de l'Essai sur l'indifférence*, chap. 9): Il s'ensuit, ou que la raison de chaque individu n'a aucune règle infaillible, ou que cette règle est la raison de tous, la raison générale, la raison humaine. Ce que la raison humaine atteste être vrai est donc nécessairement vrai, et ce qu'elle atteste être faux est nécessairement faux; autrement il n'existerait ni vérité ni erreur pour l'homme’.

Scheiden moeten we van het boek, waarvan de studie aandacht en soms inspanning eischt, dat echter bij zijn kunsteloosheid nergens vervelend is en in zijn geregelden gedachtengang de belangstelling boeit, zelfs waar het den geest van den lezer noopt tot stille tegenspraak. Scheiden van den wijsgeer kunnen wij evenwel nog niet, want over zijne optreding te Utrecht moet nog worden gesproken. Gedachtig aan een dubbel woord van Plato (in den Phaedrus, H. 27), nemen wij dat over en zeggen met hem: ‘Want het wagen toch om de waarheid te zeggen, moet hij, die anders ook over de waarheid spreekt.... Daar nu goddelijk denken gevoed wordt door verstand en door

onvermengde wetenschap, - en desgelijks dat van elke ziel, die het behoorlijke in zich zal opnemen, - zoo heeft het, wanneer het na eenigen tijd het wezenlijke ziet, dat lief, en de waarheid aanschouwende, wordt het gevoed en gevoeld het zich gelukkig'. - Hoe het kwam dat Prof. Beysens te Utrecht een leerstoel beklom, hebben wij in den aanvang van de Kroniek medegedeeld, hoe hij optrad willen wij nu verhalen. Een trouw verslaggever deelt onder het opschrift: 'De leerstoel der Radboudstichting aanvaard' het volgende mede.

'Toen hedenmiddag te 2 uur (op Maandag 7 Februari 1910) in het groot auditorium der Rijks-universiteit de Zeer Eerw. Hooggeleerde Heer Prof. Dr. J.Th. Beysens, zijn inaugureele rede aanving, was een even uitgezocht als talrijk gezelschap aldaar bijeen. Allereerst vielen op de personen van Hunne Doorluchtige Hoogwaardigheden Mgr. H. van de Wetering, Aartsbisschop van Utrecht, Mgr. Drehmanns, Bisschop van Roermond en Mgr. Callier, Bisschop van Haarlem, alle drie in groot ornaat. In de onmiddelijke nabijheid merkten wij op Mgr. Dr. Janssen, Pastoor te Bunnik, ongeveer alle Professoren van de Seminaria te Culemborg en te Rijsenburg, alsmede de Professoren Aengenent, Kasteleijn, Faskin en Groenen, van het Groot Seminarie te Warmond, waaraan de Hoogleeraar Dr. J.Th. Beysens tot heden toe Professor was.

'Mede merkten wij op den Zeer Eerw. Hooggeleerden Heer Prof. J.V. de Groot te Amsterdam en nagenoeg alle orde- en wereldgeestelijken in de Gemeente Utrecht gevestigd. Namens de Radboudstichting was o.m. aanwezig de Curator dier stichting Dr. Boekelman. Namens de Rijks-universiteit waren de Curatoren aanwezig met hun Secretaris Jhr. Mr. J.P. Hooft Graafland, terwijl bij de nagenoeg voltallige Hoogleerarenschare plaats had genomen de Oud-Hoogleeraar in de Philosophie Jhr. Dr. van der Wijck, nu woonachtig te Doorn, die door banden van wetenschappelijke vriendschap met Dr. Beysens steeds is verbonden geweest.

'Vergeten wij nu allereerst vooraf niet aan te stippen de aanwezigheid van den vader van den nieuwen Hoogleeraar den Heer Beysens.

'Het Utrechtsch Studentencorps had zijn Senaat afgevaardigd, terwijl mede het Bestuur der R.K. Studentenvereeniging Veritas niet ontbrak.

Ook telden wij onder de aanwezigen de Kamerleden Mr. Baron van Wijnbergen en Mr. E.R.H. Regout (thans Minister van Justitie), het Lid van Gedeputeerde Staten van Utrecht, Jhr. Mr. Bosch van Oud-Amelisweerd en den President der Arrondissementsrechtbank te Utrecht Mr. Segers.

Wijders hadden zich zoovele belangstellenden van allerlei klasse en gezindte naar het groot auditorium opgemaakt, dat wij ons inderdaad niet kunnen herinneren ooit eenige inaugureele rede door een zóó talrijke menigte te hebben zien bijwonen.

Het aantal aanwezige studenten, hoewel bijzonder groot, verzonk toch vrijwel in het niet bij de burgers, die de officiëele aanvaarding van den eersten Leerstoel der Radboudstichting aan de Rijks-Universiteit te Utrecht, kwamen bijwonen'.

Bij dit bericht voeg ik alleen enkele opmerkingen en aanvullingen. *Vooreerst*: de Rede van den Hoogleeraar liep over 'Dualistische Teleologie als Wijsgeerige Theorie' en zij is eene wijsgeerige geloofsbelijdenis met afwijzing van het pantheïstisch Monisme. *Ten tweede*: de aanwezigheid van Mr. Segers was voor mij, toen ik het bericht las, hoogst pijnlijk. Zijn vader heb ik gekend en zijn grootvader van moederszijde, en hem zelf heb ik uit de verte steeds met belangstelling gadegeslagen. Toen zijne benoeming tot President van de Rechtbank te Breda de zuidelijke couranten aanleiding gaf om hem zelf en de nagedachtenis van zijn vader wegens diens afval van de Kerk aan te tasten, was mij dat tot droefheid en ergernis.

Hij had niet moeten verschijnen in het groot auditorium. Ten derde: de Radboudstichting gaat volijverig voort met haar werk, en dat is haar recht en haar plicht: naast den Hoogleeraar staat reeds een Lector, Dr. Schrijnen. Ten vierde: Waar blijven de lauwe en flauwhartige Protestanten? Waarom stichten zij ook niet een Vereeniging voor Christelijke Wijsbegeerte en waarom vestigen zij niet een Leerstoel te Leiden?

Den Haag, 17 April 1911.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck.
VII.
Ernest Dowson.

Toen hij een knaap was - vroeg in zijn leven, want àl te spoedig verwelkte de brooze bloem der kindsheid bij hem, die nimmer geheel een man werd - was hij in besloten droomen de mijmerende minnaar van meisjeshanden, een herder van gepeinzen, die alle, als jonge lammeren, naar het wed der teederheid wegdoolden en blaatten om lafenis, een ijverig staarder over lage verlaten landen naar den desolaten dood van den dag, die uitbloedt langs de kimmen en den hemel doorschreit. Het waren niet vele dingen, die hij liefhad en altijd meer lief kreeg; het was bovenal die droom van blanke meisjeshanden en het schijnsel van een droom der liefde rondom dien eerste, het was een vroegtijdige, zoet lokkende zwaarmoedigheid, die, des avonds, week boven alles, over de natuur dezelfde verstrikkende wazen van mistroostige droefenis spreidde, die zij deed neerzijgen in zijn gemoed, het was, reeds vroeg ook, de gedempte stem van melodieën en gedichten, de tranenwekkende aandoenlijkheid van een smartelijk verhaal. Stille, fluisterende wijzen, fantasieën die als van zelve voortspelen naar slepende cantilenen, geluiden, die als snikken kwamen en met een glimlach gingen, verhalen van droeve dingen - idealen die niet vervuld werden, liefde gebroken, een beker smart die, naar meer gedronken werd, zich altijd voller vulde, en de treurnis van een bitteren lach - gedichten die enkel van lijden spraken en weenen deden, sonnetten van verdriet en een enkel oud lied om een gestorven lief, dat was het wat hem aantrok; en later, wanneer hij zich verloor in

de intiemste gedachten, die het leven nog voor hem hebben kon, keerde hij altijd getrouwelijk terug naar diezelfde simpele ontroeringen, waaraan zijn jonkheid zoo rijk geweest was.

Toen hij ouder werd, bleek het ras, dat er heel veel andere dingen in hem leefden en groeiden. Hij had meer gezien, meer gelezen, meer gehoord; vaak had hij zich, met een huivering, in boeken, woorden, gezichten herkend. Zijn innerlijk leven werd voller, dieper, wijder; het trof hem, hoe hij meer inzicht kreeg in hetgeen hij met zichzelf doorleefde, hoe hij bewuster werd, meer voelde, en hoe zijn verstand van zelf zijn gevoelens begon na te gaan, te ontleden en te waardeeren. Gemakkelijk bemerkte hij het onderscheid, dat er niet alleen tusschen hem en zijn even-ouders, maar ook tusschen hem en volwassenen bestond, hij bemerkte, dat hij vaak andere dingen zag, dan waarvan zij spraken, dat de indruk, dien de dingen op hen en hem maakten, beduidend verschilde. Dan vroeg hij zich af, hoe het komen kon, dat zijn hart soms zoo eigenaardig ontroerde, dat een vreemde koude zijn leden doorvoer tot zij geheel en al tintelden, wanneer schoone en ongewone dingen, of gewone met andere dan de vertrouwde schakeeringen, om zijn aandacht vroegen, - waarom zijn lichaam zoo gevoelig terugwerkte op alle mogelijke invloeden, hoe gering ook, van geluiden, gedachten, gevoelens en alles, waarmede de wereld de menschen voortdurend overstelpt. De wetenschap, dat er in hem iets anders was dan in hen, die hij om zich heen zag, maakte dat hij zich tusschen de anderen onrustig ging voelen, en dat hij bezwaarlijker de oogenblikken van vertrouwelijke bezonkenheid vond dan te voren. Wanneer zij anders waren, moest hij hen dan als vrienden of als vijanden beschouwen? Als vrienden? Maar hij had al spoedig ondervonden, hoe zij spot, moeilijkheden of althans koele afwering hadden, wanneer hij hun iets van zijn eigen innerlijk leven toonde, hoe zij niet met hem en hij moeilijk met hen meeleefde, hoe hij eigenlijk iets geheel van zich zelf, iets afgeslotens, iets door anderen ondoordringbaars, hoe hij éénzaam was. En aldus begon hij zich hierover, nog jong, te kwellen, want dat hij zijn gansche leven niet in eenzaamheid zou kúnnen doorbrengen, dat was diep in zijn ziel een sterke zekerheid. Was deze eenzaamheid onvermijdelijk, bestond er geen middel, waardoor hij aan

haar ontkomen kon? Hij *wist*, dat dit alleen mogelijk werd, wanneer iemand met zijn innerlijk in alle richtingen kon meevoelen, het doordringen kon met de sterkte, waarmee hij het zelf doorleefde. Was er iemand ter wereld, die dit kon? En hij mijmerde weer over zijn eersten droom van blanke maagdenhanden en daarna over dien anderen, die als een schijn was om den eerste: den droom der liefde. Er zou dan een jonge vrouw zijn, die alles voelde, wat hij voelde, die hetzelfde zou denken, hetzelfde zou begeeren, een meisje, dat hem ganschelijk zou toebehooren en aan wie niets in hem vreemd zou behoeven te zijn. *Zou* zij er wezen? Hij dacht verder. Maar stel dan, dat haar bestaan mogelijk was, zou hij haar dan de vreemde begeerten mogen laten voelen, die hem tegenwoordig als geheimzinnige driften doorschichtten, mocht hij haar laten meeleven in dien zoelen, verlokkenden brand van geneuchten, die, van tijd tot tijd, half geraden, half geweten, hun vlammen van beloften deden laaien aan zijn horizon? Bleef er in hem niet altijd een wroeging achter, was de nasmaak dier gedachten niet zilt op zijn lippen, niet droog in zijn keel, als tranen en als asch? Zou hij alles aan haar kunnen geven, en zoo zij waarlijk in staat was het geheel te begrijpen, kon zij zelf niet, als hij, dingen beleefd hebben, die hem vreemd waren, en was hij er zeker van dat hij háár geheel kon begrijpen? En zoo moeilijk scheen dit alles, de mogelijkheid leek hem zoo gering, alles was zóó in elkaar verstrikt, en toch weer: zoo op zich zelf en, voor zich zelf alleen, het andere afwerend, dat hij zich niet kon brengen tot het geloof, dat de liefde zijn eenzaamheid zou opheffen; en van dat oogenblik worstelde in hem een, eerst kinderlijke, maar al spoedig doodelijk ernstige wanhoop over de onmogelijkheid van den schoonsten droom met het onbedwingbaar verlangen náár dien droom, tot ten laatste de wanhoop in berusting vervloeide, op deze wijze feitelijk overwon, zonder evenwel het verlangen zelf, dat altijd opnieuw in hem ontwaakte, te hebben gedood.

Dit was niet de eenige strijd, die op den duur zijn zielsleven omwoelde. Van zijn eerste kindsheid af was hij gewend geweest, zich zelf met geheel zijne omgeving onder het bestuur te weten van een God, dien hij in de wierook-wazige, als de streeling van weeke, onzichtbare handen bekorende schemering eener kerk

aanbidden mocht. O, hij was geloovig geweest, zooals alleen kinderen gelooven kunnen! Hij had geschreid om Jezus, gehunkerd naar de sluimering aan Maria's boezem, en zoo vaak, wanneer hij kinderen lijden zag met een leed, dat hij begrijpen kon, was er in hem een begeerte ontbrand om hun goed te doen, en had hij zich doorgloeid gevoeld door een liefde voor de menschen, die in zijn gedachten hen met hem en allen onderling met een schoonen en sterken band verbond. Waarom was dit alles niet zoo gebleven?, vroeg hij zich eenige jaren later af. Waarom had hij, naar mate hij meer geleerd had, meer dacht, meer verband legde, de kracht van geloof in zich voelen verminderen, waarom had de 'Cankerworm' der waarheid ook deze teedere bloem vernield? Hij wist het niet. Of was dìt het Leven: dat de kinderen zulk een rijkdom van ontroeringen alleen ontvangen, om ze later alle min of meer te verliezen, een voor een, tot de wereld ten laatste niets anders lijkt, dan een groot gewelf van luidruchtige leegte? En toch, ofschoon die warmte door het geloof voor een groot deel verminderd was, ofschoon hij wist, dat dit alles méér dan de waarheid een schoon, zoet, verleidelijk bedrog was, heeft hij zich daarvan nooit los gemaakt en bij altijd grootere, inwendige koude, altijd grooter hunkering gevoeld naar de vrede, die droomt in de oogen van Christus en naar de rust, die sluimert over de treden der altaren.

Zoo ging het hem met de gevoelens, die de erfenis waren van zijn kindsheid. Wat kreeg hij voor deze terug? Hartstochten, die hem hoe langer hoe meer jagen zouden, begeerten, die hem altijd minder rust zouden gunnen, het besef van een zwakheid die, naar het scheen, een grondeigenschap van zijn wezen was en die als zijn begeerten en passiën, en met deze te zamen, groeiden en gedijden. Bitter bezit! Toen hij uit Frankrijk en de Riviera, waar hij een groot deel zijner jeugd geleefd had, in Oxford student geworden was, toen hij aldus de omgeving, waaraan hij gewoon was, niet meer om zich heen zag, maakte het hem onrustig, droefgeestig en wanhopig. Hij kòn er niet blijven: nauwelijks twintig jaar, verliet hij de universiteit en trok hij naar Londen, dat voor de rest van zijn leven, in afwisseling met Parijs, Normandië en Bretagne, zijn woonplaats werd.

In Oxford reeds had hij zich overgegeven aan zijn hartstochten.

Reeds toen was hij begonnen met die gevaarlijke beneveling der zinnen door haschisch, die te voren, in Parijs, zoovele willen had verslapt, zooveel fijnheid had vergrofd. En al had hij dit middel, naar zijn vriend vertelt, spoedig grootendeels laten varen, het had den weg gebaand voor die andere driften, die hem in zoo korten tijd naar zijn dood geleid hebben. Van dat hij in Londen was, bemerkte hij, hoe gemakkelijk vreemde begeerten, die hij bij vrienden had zien werken of die zijn verbeelding in 't leven geroepen had, met hem speelden, hoe volkomen machteloos hij was tot weerstand, hoe zij immer sterker werden en hoe zijn lichaam, dat, voelde hij, zwak was, en hoe zijn geest, waarin hem een volkomen gemis aan wilskracht duidelijk geworden was, langzamerhand verstrikt werden in die onzichtbare, zoete, maar verlammende netten van verlangen, waaraan te ontkomen een vruchteloos trachten zou zijn gebleken. Zijn wenschen gingen voor alles naar datgene, wat tegenovergesteld is aan wat de menschen gewoonlijk verlangen. Terwijl anderen zich nergens zoo veilig en rustig voelen als tusschen lieden van hun eigen land, had hij altijd den drang, Engeland te verlaten, en in den vreemde te verkeeren. Terwijl men zich meestal het beste en het volledigste voelt in de leefwijze, de opvattingen zijner landgenooten, vond hij altijd behagen in de gedragingen der natie, die zoo geheel anders is dan de zijne, de Franschen. Daarnaast voelde hij zich tot de twee uitersten van geestelijke verheffing en verstomping getrokken, tot de hoogten eener zuivere Poezië, naar de laagten der dronkenschap. Zoo moest hij altijd zichzelf pijnigen of zich van anderen pijn uitlokken, leefde hij, bijvoorbeeld, hij fijn-besnaarde, tijden lang te midden van de laagsten en grofsten, zocht hij, toen hij al lang den top zijner zenuwziekte bereikt had, soms twist, alleen om zijn verlangen naar wonden en pijnen metterdaad te kunnen bevredigen.

Hij voelde zich streven naar de hoogte der Poëzie. Aan haar gaf hij vele stille momenten van zijn bestaan, hier leefde hij tusschen de stormen als in een matgouden, zacht doorstraalde windstilte, hier luisterde hij naar de stemmen, die hem uit andere stilten kwamen zingen van verlossing uit pijnen als de zijne, hier beefden uit zijn ziel, verslingerd op de weemoedige herinnering van haar eigen nooden, liederen omhoog, die, vol van liefde,

droefenis en zwaarmoedige wijsheid, als een schoone zoet-geurige krans zijn om het grillig-gelijnde beeld, dat zijn leven in onze gedachten oproept.

Hij was een droomer gebleven. Diep in zijn hart schuilden nog altijd de gedachten, die zijn jeugd week maakten, en in de uren, dat hij zich niet had overgeleverd aan den ontzenuwenden gril eener drift, weefden zij hem, binnen het vertrek, waarin hij zich bevond, in de wazen eener innige intieme schoonheid. En terwijl alles, wat hij later in zich had voelen ontwaken en rijpen, heel die wemeling van zieke hartstochten, geprikkelde zenuwaandoeningen, zijn leven verzadigd had van droefgeestigheid, wroeging en de walg, die de wrange droesem is van den beker der lust - werden zijn eerste droomen de bron van zijn eenige groote vreugde en zijn eenige groote smart. Het waren de zucht naar ontroering door schoonheid van klank en gedicht en de droom aan blanke maagdenhanden, die hem beurtelings, blijde en bedroefd, dichter en minnaar gemaakt hebben. Deze jonge man, die, als een volmaakt vertegenwoordiger dier merkwaardigste klasse van voortbrengsels onzer dagen, de artistieke névrosé, willoos werktuig was van alle driften, welke het gevoel afstompen, het verstand schaden en het lichaam verzwakken, was in staat tot een liefde, die, hopeloos en eeuwig, gedragen werd met schaamachtig geduld, tot een liefde voor de schoonheid bovendien, die hem het zuiverste van zijn gemoed deed uitzingen in vormen, aan wier gaafheid hij werkte met een zorg en een naarstigheid, die hem in schier alle andere dingen vreemd was. De gebeurtenissen dezer liefde vormen een verhaal van bijna schrijnende alledaagschheid. Twee jaar lang bezocht hij geregeld het nederig restaurant, waar hij des avonds ‘with that singularly sweet and singularly pathetic smile on his lips,’ in den binnensten hoek van de kamer kaart speelde met de dochter der eigenares. Al dien tijd wist het meisje van de liefde, die hij haar toedroeg, wist zij, hoe de stille man buiten hun woning, door zijn hartstochten werd aangegrepen, al dien tijd heeft hij haar dezelfde gedweeë, niets vragende liefde gegeven, die hem in zeker opzicht doodde. Eenvoudig slot eener eenvoudige geschiedenis, maar dat hem ongeveer alles ontnam, wat hij aan rust nog bezat: zij trouwde ten slotte met den kellner van haar café. Uit deze geheele liefde blijkt

opnieuw, in welke mate de ziel onaangedaan kan blijven in een geschonden lijf, hoe de teederste en reinste droomen hun tent kunnen vinden zoowel in het lichaam van den zuivere als in dat van den bevlekte. En wie is trouwer behoeder dier droomen, dan hij, die beseffen kan, hoe smetteloos blank hun glans is, vergeleken met den scharlaken gloed zijner uitspattingen? Zoo was het ook thans. Ook hier wist een mensch, dien Christenen ziek van zonden zouden noemen, zich in stille oogenblikken rein te wasschen van het slijk zijner hartstochten om, in volmaakte zelfverloochening van zijn vleesch, zijn ziel te doen reiken naar de hoogten eener nimmer hunkerende, altijd gelaten liefde. Ook nu bereidde een man, die daar buiten, in den engen maar duizelig makenden wervelkring der lichamelijke genietingen, van alle zóóveel genomen had, dat hun genot reeds verstompt was en hun werking nog slechts om de kracht van verdooving begeerd werd, zich in de schemerige of gedempt doorschenen stilte eener afgelegen gelagkamer een huiverende wijsheid, die de liefde als haar eigen loon begreep, als een eenig goed, dat een aardschen kroon niet behoeft. Zeker, in zoo groote afgronden moest hij gestort zijn, om tot zulk een hoogte te kunnen stijgen. Wat bleef hem dan ook, toen de omgang met het meisje hem ontgaan was? Altijd dezelfde berusting, dezelfde zacht verheven stemming, wanneer hij dacht aan zijn liefde en, wanneer hij deze uitzong in zijn gedichten, altijd de stille verrukking der kunst. Maar daarnaast zijn zenuwziekte, daarnaast zijn hartstochten, die behoeften geworden waren. Zij hebben hem tezamen gemaakt tot den vroegtijdig gebrokene, den dronkaard, tot den man die somtijds in een tegen zich zelf gekeerde vervolgingswaanzin zich deed wonden, zij hebben hem, daar zij zijn ziek lichaam uitputten, de tering gegeven, waaraan hij stierf. Ik, die hier de geschiedenis van zijn innerlijk leven verhaal, als een uitlegging, een samenvatting, een kort begrip zijner gedichten heb van dit oogenblik niet anders mede te deelen, dan hoe zijn oude droomen telkens als verre sterren het moeras van zijn leven kwamen beschijnen; hoe onherroepelijk hij moest ten onder gaan, zal ieder nu van zelf begrijpen.

Zoo gebeurde het dan, wanneer hij bij een gekocht lichaam zijn wrange vreugden zocht, dat de gedachte aan het meisje

als een schaduw tusschen hen viel en hem sloeg met de erkentenis, hoe ver verwijderd hij leefde van alles, wat de teederheid zijner ziel geweest was. Hij beleed het in een gedicht, dat een der schoonste lyrische verzen is, die ik ken, en een monument voor allen die zich daarin herkennen als de gelijken van den dichter:

Non sum qualis eram bonae sub regno Cynarae.

Last night, ah, yesternight, betwixt her lips and mine
There fall thy shadow, Cynara! thy breath was shed
Upon my soul between the kisses and the wine;
And I was desolate and sick of an old passion,
Yea, I was desolate and bowed my head:
I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion.

All night upon mine heart I felt her warm heart beat,
Night-long within mine arms in love and sleep she lay;
Surley the kisses of her bought red mouth were sweet;
But I was desolate and sick of an old passion,
When I awoke and found the dawn was gray:
I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion.

I have forgot much, Cynara! gone with the wind,
Flung roses, roses riotously with the throng,
Dancing, to put thy pale, lost lilies out of mind;
But I was desolate and sick of an old passion,
Yea, all the time, because the dance was long:
I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion.

I cried for madder music and for stronger wine,
But when the feast is finished and the lamps expire,
Then falls thy shadow, Cynara! the night is thine;
And I am desolate and sick of an old passion,
Yea, hungry for the lips of my desire:
I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion.

Zoo voelde hij zich, als hij, zwerver door den kleinen doolhof van den hartstocht, de ooren vol van de luidkeelsche rumoerigheid der straten en den snijdenden galm der ellende, langs een

kerk dwaalde, bevangen door een vreemde beklemming, die hem plotseling weer deed voelen, hoe stil het binnen in hem was, toen hij, kind, zich had gegeven aan zijn liefde voor Jezus en de bekoring van diens tempel. Dan ging hij de kathedraal binnen, om nog eenmaal gemeenschap te hebben met de ontroering zijner jeugd. En ook hiervan schreef hij een lied:

Without, the sullen noises of the street!
The voice of London, inarticulate,
Hoarse and blaspheming, surges in to meet
The silent blessing of the Immaculate.

Dark is the church and dim the worshippers,
Hushed with bowed heads as though by some old spell,
While through the incense-laden air there stirs
The admonition of a silver bell.

Dark is the church, save where the altar stands,
Dressed like a bride, illustrious with light,
Where an old priest exalts with tremulous hands
The one true solace of man's fallen plight.

Strange silence here: Without, the sounding street
Heralds the world's swift passage to the fire:
O Benediction, perfect and complete!
When shall men cease to suffer and desire?

Zoo zag hij, met borende naijver, naar het klooster van de Nonnen der eeuwige Adoratie, waar deze rustig, ernstig en veilig zich hadden teruggetrokken van de beroeringen der wereld

Outside, the world is wild and passionate;
Man's weary laughter and his sick despair
Entreat at their impenetrable gate:
They head no voices in their dream of prayer.

They saw the glory of the world displayed;
They saw the bitter of it and the sweet;
They know the roses of the world should fade,
And be trod under by the hurrying feet.

Therefore they rather put away desire,
And crossed their hands and came to sanctuary
And veiled their heads and put on coarse attire:
Because their comeliness was vanity.

And there they rest;.....

naar de Karthuizer monniken later, wier witte stilte van gewaden en gebaren van een eenzaamheid fluisterde, die hij altijd gevreesd had doch thans, van uit zijn bitterder eenzaamheid, als een heerlijk bezit begeerde. En nog een anderen verlatene bepeinsde hij: den krankzinnige, dien hij eens zag in Bedlam, in wiens oogen hij een zekerheid waarnam, die hij nooit gevonden had, en droomen vol van vrede en vergetelrijke begoocheling: den rampzaligen gelukkige, over wien hij eens geschreven had:

With delicate, mad hands, behind his sordid bars
Surely he hath his posies, which they tear and twine;
Those scentless wisps of straw, that miserably line
His strait, caged universe, whereat the dull world stares

Pedant and pitifull. O, how his rapt gaze wars
With their stupidity! Kwow they what dreams divine
Lift his long, laughing reveries like enchaunted wine,
And make his melancholy germane to the stars?

O lamentable brother! if those pity thee,
Am I not fain of all thy lone eyes promise me:
Half a fool's kingdom, far from men who sow and reap,

All their days, vanity? Better than mortal flowers,
Thy moon-kissed roses seem: better than love or sleep,
The star-crowned solitude of thine oblivious hours!

En waarlijk, er was reden voor hem, bij de herdenking van dit buitengewone gedicht, met een bitteren lach te overwegen, hoe dicht hij nu bij den waanzin van dien gek gekomen was, maar hoe vréémd hem diens vrede bleef. Hij heeft ook niet lang meer geleefd. Meer en meer kwam in zijn gedichten dat droeve beeld van den oogst: oogst van dood, oogst van wanhoop, van

ellende, oogst van louter stoppelen, en daaronder de wrangste: het allerlaatst nagroen der liefde. Meer en meer spraken zijne gedachten, zijne droomen hem van stilte... stilte die het beste deel voor de menschen is... het werd bijna een refrein zijner gedichten:... stilte... stilte... silence is best... Is dit dan het onvermijdelijk eind, waartoe de brand der passiën, de storm der begeerten den mensch jaagt? Het schijnt onbeschrijvelijk droevig. Hier zie ik een zwakke, in wien alleen de driften onstuimig en menigvuldig waren: zij gaven hem wel het besef der ijdelheid, der doelloosheid van het bestaan. Is dit misschien het gevólg van die zwakheid, was het de woordgeworden nederlaag van den geest in zijn strijd met het vleesch? Maar die sterke mannen, die eenige eeuwen vroeger in dit zelfde land leefden, vol van hartstocht en beroering als Dowson, doch krachtig en forsch, vrij van wroeging en alle christelijke zwakheden tegenover eenmaal gistende zonden, - wat wisten zij ten slotte, als de groote waarheid, die het leven aanklaagt of veracht? ‘How weary, stale, flat, and improfitable seem to me all the uses of this world’ en ‘the rest is silence’ zegt Shakespeare aan het einde van zijn leven door de mond van Hamlet, en ouder nog, in zijn laatste stuk, zong hij, hoe van alles niets overblijft, hoe wij van de stof der droomen zijn, hoe een slaap ons kleine leven omringt. Bitterder nog, in Macbeth:

> Life's but a walking shadow; a poor player
> That struts and frets his hour upon the stage,
> And then is heard no more; it is a tale
> Told by an idiot, full of sound and fury,
> Signifying nothing.....

En was hij de eenige? Juist bij hen, die de groote hartstochten doordacht, doorwoeld en geschapen hadden, vindt gij hetzelfde, met altijd somberder beelden geteekend, als een altijd heviger aanklacht uitgedrukt. Het zijn bijna altijd de sterken, zij, die, met bewusten wil, de wereld deden dreunen van sterke, losbandige daden en wier geest ook in den dood niet overwonnen werd. Het is Mortimer in Marlowe's Edward II: ‘weep not for Mortimer that scorns the world...’, het is Bosola in Webster's geweldig ‘The Duchess of Malfi’:

‘We are only like dead walls or vaulted graves,
That, ruined, yield no echo. Fare you well...
... O this gloomy world!
In what a shadow, or deep pit of darkness,
Doth womanish and fearful mankind live!...

het is, in dat zelfde stuk, Ferdinand: ‘I do account this world but a dog-kennel’, het is de kardinaal: ‘and now, I pray, let me be laid by and never thought of’, het is zelfs Antonio:

In all our quest of greatness,
Like wanton boys, whose pastime is their care,
We follow after bubbles blown in the air.
Pleasure of life, what is 't? only the good hours
Of an ague; merely a preparative to rest...

En dat alles gesproken in den laatsten strijd, wanneer zoovelen zich trachten vast te houden aan het leven, om, worstelend met den dood, voor den dood te bezwijken. Men vergeve mij het citeeren dezer levende woorden. Zij zijn meer waard, dan de woorden van hen, die, na vele gelijkmatige jaren, de wereld prijzen konden. Hier, in dit verhaal van den rampzaligen dichter Dowson, doen zij des te sterker gevoelen, hoe onvermijdelijk zijn moeheid en zijn verlangen naar stilte waren, en boven alles, hoe deze vermoeienis, te zamen met de ellende, de walg, en de zuivere droefenis, waaruit zij ontstond zijn persoonlijkheid - niettegenstaande haar zwakheid - een eigenaardige wijding geven die hem beveiligt voor al te gemakkelijke veroordeeling.

Wat was zijn wijsheid ten laatste? Dat het einde van ieder menschelijk lied dit blijkt: het vuur is uitgebrand, de warmte is vergaan, de gouden wijn is gedronken, de droesem blijft, bitter als alsem, zilt als pijn. Gezondheid en hoop zijn den weg der liefde getreden in de verschrikkelijke vergetelheid van verloren dingen... Wij zitten voor het gevallen gordijn, voor de sluitende poort, en wachten met bleeke, onverschillige oogen... Dit verlangen naar den dood bleef voortdurend in hem, het is de inhoud van zijn laatste gedicht: ‘A last word’:

Let us go hence; the night is now at hand;
The day is overworn, the birds all flown;
And we have reaped the crops the gods have sown:
Despair and death...
.....

Let us go hence, somewither, strange and cold,
To Hollow lands where just men and unjust
Find end of labour, where 's rest for the old,
Freedom to all from love and fear and lust.
Twice our torn hands! O pray the earth enfold
Our life-sick hearts and turn them into dust.

Nog een korten tijd van ontbering, ziekte, verlatenheid wachtte hem. Maar daarna stierf hij, drie-en-dertig jaren oud, den 23sten Februari van het jaar 1900.+

+ Ernest Dowson liet een later bij John Lane uitgegeven deel ‘Poems’ na, waarin de ‘Verses’, de posthume ‘Decorations’, en ‘The Pierrot of the Minute’ (met de reproducties naar teekeningen van Beardsley) opgenomen werden. Daarnaast voornamelijk een boek met schetsen ‘Dilemma's’ en eenige verhalen in ‘The Savoy’. Van artikelen over hem noem ik de inleiding tot zijn gedichten van Arthur Symons, voor verdere levensbijzonderheden Robert Harborough ‘Sherard's Twenty years in Paris’, en ten onzent, Verwey's, later gebundeld, opstel ‘Een reis door Londen’ in de September-aflevering van het jaar 1897 van het ‘Tweemaandelijksch Tijdschrift’.

Staatkundige kroniek.

27 April 1911.

Er blijft onrust in de politieke verhoudingen, links en rechts.

Links scheen het, alsof de verschillende groepen zich meer en meer gingen samentrekken onder de dringende behoefte aan het algemeen kiesrecht. De Liberale Unie nam met beslistheid stelling. Onder de vrije liberalen kwamen een enkele voorman, professor Visser, en een leidend orgaan, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, naar de goede zaak over. Het zag ernaar uit, alsof de achterhoede van tegenstribbelaars 'schoorvoetend en noodgedrongen' zou meeschuiven.

Totdat, in het aparte Friesland, plotseling een andere toon weerklonk. Het was hier voor de vrijzinnigen een hard gelag, aan de tegenpartijen rechts en links al meer terrein te moeten verliezen. Op tegenweer uit zelfbehoud bedacht, werd nog eenmaal 'verzamelen' geblazen.

Aanvankelijk was men erin geslaagd, een program op te stellen, dat eenige kans bood van welslagen, Wel keerde men terug tot het blanco-artikel treuriger nagedachtenis, maar het werd in het program opgenomen onder uitdrukkelijke vermelding, dat het 't middel zou zijn om te komen tot algemeen kiesrecht.

Deze belijdenis voor algemeen kiesrecht bleek echter voor Friesche 'vrije' liberalen te machtig: het doel werd geschrapt en het dus niet langer vereischte middel bleef alleen: het zinledige blanco-artikel, tevoren bovenal door de vrije liberalen gehoond. Thans triomfeerde *De Nieuwe Courant:* 'Aan het Bestuur der afdeeling Friesland van den Vrij-liberalen Bond komt de eer toe door zijn energiek en krachtig optreden dit aanvankelijke resultaat te hebben bewerkt.'

Het blanco-artikel bij de vrije liberalen in eere hersteld. Een triomf behaald op de vrijzinnig-democraten: het middel werd door het doel geheiligd.

Met dat al had men... niets. Want een dusdanig program *is* niets. Het is in de praktijk reeds lang onhoudbaar gebleken. En thans zou het eerst recht waardeloos zijn. Want niet alleen de Vrijzinnigdemocraten, ook de Liberale Unie heeft het algemeen kiesrecht als eersten eisch voor 1913 onherroepelijk vastgesteld. Beteekent dit iets, dan zal door die partijen geen candidaat worden gesteld, noch in Friesland, noch elders, of hij moet zich van dat kiesrecht voorstander verklaren. Maar wat heeft men dan aan dat program?

Men mag aannemen, dat de Friesche heeren, dokterende over den liberalen patient, zijn begonnen met een diagnose te stellen. Maar dan moet toch wel onder de oorzaken der ziekte hebben meegewogen het gebrek aan vastomlijnde beginselen, waardoor de vrijzinnigen werden samengehouden. Dan moet men hebben ingezien, dat de kiezers geen houvast meer hebben aan een partij, waaruit heden een radicaal hervormer opstaat, en morgen een verwoede conservatief. En in plaats van middelen te zoeken om dit ziektebeeld te bestrijden, zijn de coalitie-smeden het gaan vastklinken in een daarnaar pasklaar gemaakt program. Hoe is het mogelijk? En hoe kan dan nog een orgaan, dat tot dusver bleek prijs te stellen op zuiverheid van politieke verhoudingen, het uitkraaien van voldoening over dit gewrocht van vrij-liberale kloekheid?

Ook van de uiterste linkerzijde is de goede zaak van het algemeen kiesrecht voor 1913, naar te vreezen valt, niet bevorderd.

Op het jaarcongres der sociaal-democraten heeft de heer Troelstra aan de beweging voor algemeen kiesrecht nieuw leven willen inblazen. Het ging te slap. Daarom stak hij eenige revolutionaire fanfaronnades af: misschien herrie op straat, misschien Belgisch spektakel in de vereenigde vergadering als de Koningin er zal zijn. Deze zou dan, door het optreden van den heer Troelstra, ‘even in contact worden gebracht met het volk’.

Zulk een congresvoorstelling is uitermate geschikt om actie te brengen in de partij en om Marxistische critiek te bezweren. Dit zal dan ook wel de bedoeling zijn geweest. Maar de zaak van het kiesrecht brengt dat alles geen steek verder. Integendeel, het dreigement met straatrumoer en demonstraties tegen de Koningin zijn niet de artikelen, die het Nederlandsche volk -

nu in de ware beteekenis van het woord genomen - behagen. En het is allicht het algemeen kiesrecht, dat van dezen af keer iets mee krijgt.

Maar het algemeen kiesrecht zal er toch komen. Rechts zitten de voorstanders ook. Wel is het huismanskiesrecht uitgedacht ter bestrijding van het algemeen kiesrecht; wel zijn de leiders der Katholieken door Kuyper achter zijn antirevolutionaire constructie meegetroond, maar het is toch wat vreemd en het bevordert de vastheid der coalitie niet, wanneer een orgaan als *Het Centrum* schrijft: wij propageeren huismanskiesrecht, omdat dit ons algemeen kiesrecht zal brengen.

Toch is de eenheid rechts in zake het kiesrecht nog prachtig, vergeleken bij het wanhopig getob met de sociale wetgeving.

De inzet met de bakkerswet toont duidelijk, dat het aan alle eensgezindheid ontbreekt. Het antirevolutionair beginsel duldt niet een arbeidsverbod van patroons. Daarover zijn de schriftgeleerden het eens. *Christelijke* wetgeving is dit ontwerp dus niet. *De Nederlander* zegt daarom, beginselvast: niet aannemelijk; laat Talma het werk van het bakkerscomité tot het zijne maken; de bakkers zelf hebben het antirevolutionair beginsel beter hoog gehouden dan hij.

Maar *De Standaard* is ‘praktisch’. Wel moet Kuyper toegeven, dat het beginselbezwaar voor hem niet overkomelijk is, maar de anderen, met minder nauw antirevolutionair geweten, moeten broeder Talma maar volgen. Anders komt immers het Kabinet in moeilijkheden!

Het schouwspel is schoon. En *De Nederlander* gaat met professor Fabius klagen, dat de rechterzijde full speed in sociaal-democratisch vaarwater stoomt. Waar zijn de loodsen?

En onderwijl is alvast de tariefwet ingeleverd. Van de opbrengst zal men het fonds moeten opleggen, waaruit nog meer christelijke ‘sociale wetgeving’ zal worden bekostigd. Nog meer, terwijl men met de eerste proeve al aan den grond zit.

Van een blakend enthousiasme voor deze kerkelijk-sociale financierkunst is weinig meer te bemerken. Het schijnt, dat zelfs in het Zuiden, het paradijs van de bescherming, de liefde voor deze wetgeving aan het tanen is. De Kamer van Koophandel in Maastricht moet er niet langer mee zijn ingenomen.

Het wetsontwerp komt trouwens onder een ongunstig gesternte ter wereld. De Engelschen denken er niet meer over, het pad van den vrijhandel te verlaten. En in Amerika is de reactie tegen de bescherming in vollen gang. Indien dit in zoo groote landen geschiedt, wat moet men dan niet doen in een klein? Want dit moet toch wel vaststaan, dat het beschermende stelsel aannemelijker is voor een land, zelf in het bezit van vele en velerlei hulpbronnen voor de industrie, en waar het land zelf een ruim afzet-gebied oplevert, dan in een land als het onze, dat van beide voordeelen is verstoken.

Zoo ziet het er niet schitterend uit. Van de heerlijkheden, in 1901 voorspeld, heeft nog weinig het daglicht gezien. Het is nu maar haasten en reppen om vóór 1913 een en ander in het Staatsblad te krijgen. Of het christelijk is doet er minder toe. 't Is werk voor de stembus.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. XLIX.

....D'onnoosle te betijgen
Was oyt geringe kunst, en sotte kinderklap.
Vondel: Palamedes.

'L'histoire se répète'. Nog slechts enkele jaren geleden maakte geheel Europa zich warm over de Dreyfus-zaak, en dag aan dag kon men in alle couranten en tijdschriften artikelen vinden, waarin op hartstochtelijke wijze gepleit werd voor de schuld of de onschuld van den gevangene van het Duivelseiland. Slechts weinigen kenden den persoon, om wien het ging; men maakte zich warm over het geschonden recht, en het was een bewijs van de kracht van het rechtsgevoel der volkeren, dat het denkbeeld, dat een onschuldig veroordeelde op een eenzaam eiland onder strenge bewaking opgesloten was, in staat bleek zoo algemeene verontwaarding, zoo algemeen medelijden op te wekken. Verontwaardiging tegen degenen, die volkomen op de hoogte, een onschuldige lieten boeten voor een daad, die hij niet begaan had; medelijden met den man, die door een samenloop van omstandigheden zulk een gruwelijke straf moest ondergaan.

Dat de quaestie van ongeveer gelijken aard, die thans in Spanje aan de orde is, zooveel minder belangstelling wekt is aan twee oorzaken toe te schrijven: in de eerste plaats wijl de 'cosas de España' niet zoo algemeen bekend zijn als de voorvallen in Frankrijk, door grooter afstand en mindere bekendheid met de taal, en in de tweede plaats wijl het slachtoffer van de

‘erreur judiciaire’, de vrijdenker Francisco Ferrer ter dood gebracht is, en dus persoonlijk van een herziening van het tegen hem gewezen vonnis niet meer kan genieten. Maar in Spanje is de beweging om recht te verkrijgen voor den onschuldig veroordeelde niet minder sterk, dan in Frankrijk in de dagen der ‘affaire’, en zoo algemeen is de strijd voor of tegen, dat men weldra in de salons te Madrid, als in die te Parijs in de laatste jaren der vorige eeuw, een ‘écriteau’ zal moeten ophangen met het verzoek: ‘Prière de ne pas parler de l'Affaire’....

Francisco Ferrer werd in October 1909 in de citadel van Montjuich gefusilleerd, als voornaamste medeplichtige, als leider en aanvoerder, van den opstand te Barcelona. Die opstand, uitgebroken in de dagen van den strijd tusschen Spanje en Marokko, was het gevolg van de op 26 Juli afgekondigde algemeene staking. Op 27 Juli liep de bevolking van Barcelona te hoop, wierp barricades op en begon met de brandstichting in, de plundering van kloosters en andere gebouwen. Den volgenden dag woedde de opstand in geheel de stad, doch slechts voor kort, want op 29 Juli werd de rebellie door de aankomst van troepen uit andere plaatsen onderdrukt.

In hoeverre Ferrer daaraan had deelgenomen bleek uit een brief, dien hij op 10 Augustus, toen hij nog niet wist dat hij vervolgd zou worden, schreef aan zijn vriend Ch. Malato:

> ‘Den 26en werd ik, als iedereen bijna, verrast door de afkondiging der algemeene staking. Ik wist er niets van, dat het gebeuren zou. Ik ging naar Barcelona, waar ik op mijn bureau menschen ontmoeten zou, om te spreken over het prospectus van Kropotkine's “Groote revolutie”, het boek dat ik zou publiceeren, evenals “De Mensch en de Aarde” van Reclus....
> Des ochtends was ik bij den drukker, bij den papierhandelaar, bij den boekhandelaar, en in mijn bureau; in den namiddag bij den clichémaker, een papierfabrikant en nog eens bij den drukker. Te zes uur wilde ik naar Mongat terugkeeren, toen ik aan het station alles gesloten vond. Ik ben toen gaan eten, en later te voet naar Mongat gegaan, waar ik gebleven ben tot den volgenden middag.’

Dit verhaal van de wijze, waarop de leider der beweging den dag doorbracht op welken de beweging uitbrak, wordt bevestigd door verklaringen van Mevrouw Villafranca en van den drukker. Den volgenden dag, 27 Juli, was Ferrer te Mongat, op zijn landhuis Mas Germinal, waar hij sprak met werklieden die er herstellingen verrichtten. Den 28en was hij te Masnou, waar hij zich liet scheren, en waar hem werd gezegd, dat hij aangezien

werd voor den leider van de beweging te Barcelona. ‘Ik heb dien lieden spoedig doen inzien, dat er geen woord van aan was’, verhaalde hij aan Malato, op een briefkaart. Van Masnou ging hij naar Premia, in de hoop op de boot van Barcelona menschen te zullen ontmoeten, die hem over den stand van zaken konden inlichten; maar de boot ging niet, zoodat hij naar Mongat terugkeerde.

Inmiddels waren in Barcelona, waar hij vele vijanden had onder de geestelijken en de autoriteiten, allerlei ongunstige berichten over hem verspreid. Een vrouw verklaarde, hem aan het hoofd van een bende opstandelingen gezien te hebben die bezig waren een klooster in brand te steken. Zijn vrienden en verwanten gaven hem den raad zich schuil te houden, totdat de rust zou zijn teruggekeerd. Maar toen hij op 29 Augustus in de bladen las, dat de advocaat-fiscaal hem beschuldigde het hoofd, de leider der revolutionnaire beweging te zijn geweest, ging hij naar den rechter van instructie, om aan dit praatje een einde te maken. Hij werd echter gearresteerd, en voor den krijgsraad gebracht, daar in Barcelona de staat van beleg was afgekondigd. Een drietal getuigen hebben verklaard, dat Ferrer hen had aangeraden kloosters in brand te steken, en de republiek af te kondigen. Twee dezer getuigen waren op heeterdaad betrapt bij brandstichting en plundering; zij werden vrijgelaten nadat zij tegen Ferrer hadden getuigd; de derde, de barbier Domenech, verklaarde dat Ferrer hem had verzekerd niemand te kunnen vinden, die met hem een stuk wilde teekenen, waarin de regeering met revolutie werd bedreigd, zoo het overzenden van troepen naar Marokko niet werd gestaakt. Domenech, een barbiersbediende van 22 jaar, ging na het proces een buitenlandsche reis maken. (Otto de Dardel: ‘*La Question Ferrer*’)

Wat verder door getuigen werd ingebracht tegen Ferrer was niet veel zaaks, berustte op praatjes uit de tweede en derde hand. De geheele beschuldiging was gegrond op geruchten, zeide kapitein Galceran, de ambtshalve toegevoegde verdediger van den beklaagde. De overtuigende stukken waren zoo weinig beteekenend, dat de openbare aanklager gemeend heeft het dossier te moeten aandikken met allerlei documenten, die de beklaagde verklaarde nooit te hebben gezien, hoewel ze, volgens de processen-verbaal

gevonden waren bij een huiszoeking te Mas Germinal, een huiszoeking die door de politie buiten tegenwoordigheid van den beschuldigde is gehouden, terwijl zijn huisgenooten vooraf naar een andere plaats waren gebannen.

En evenals in het proces-Dreyfus kwamen schriftgeleerden verklaren, dat correcties, in handschrift op den rand dier documenten aangebracht, wel van Ferrer's hand konden zijn, hoewel zij dit niet stellig durfden verzekeren. Bovendien moest het bewijs geleverd worden, dat die documenten in verband stonden met den opstand van Juli 1909 te Barcelona, maar niemand had voor, tijdens of na dezen opstand documenten van dien inhoud gezien, terwijl de tekst ook niet het minste verband hield met de oproerige beweging.

In één woord - de geheele methode werd toegepast, reeds meermalen aangewend om iemand schuldig te kunnen verklaren, zonder contradictoir debat, en op stukken waarvan de herkomst door beklaagde werd bestreden; de methode, die leiden moest tot een veroordeeling, wijl de getuigen à décharge niet werden gedagvaard, en slechts de getuigen, door den advocaat-fiscaal opgeroepen, werden gehoord. Elke deur, waardoor de waarheid had kunnen binnendringen, was gesloten; brieven, waarin de onschuld van Ferrer werd aangetoond, kwamen niet aan, zijn vrienden en familieleden werden niet gehoord, en de verdediger heeft zich tijdens het proces en daarna beklaagd, wijl aan de verdediging de middelen onthouden werden, om haar taak naar behooren te kunnen volvoeren. En geen middel werd ongebruikt gelaten, om den beklaagde te bezwaren, om hem te maken tot een voorwerp van haat en afschuw. De gulden stelregel, dat geen beklaagde mag geacht worden schuldig te zijn, zoolang zijn schuld niet bewezen is, werd in dit geval weer overboord geworpen. Op den dag der zitting van den krijgsraad werd Ferrer in een gescheurd en gelapt vagebonden-costuum gestoken, en voor den krijgsraad gebracht als een déclassé, een struikroover, plunderaar en brandstichter, zooiets als een dier beruchte ‘petroleurs’ uit de dagen der Commune.

Is het te verwonderen, dat Spaansche officieren, van huis uit clericaal, nog onder den indruk van de gruwelen te Barcelona gepleegd, van de brandstichting in kerken en kloosters, in Ferrer

den ‘gevaarlijken anarchist’ zagen, dien de advocaat-fiscaal van den aanvang af schilderde, den leider van de opstandelingen, den misdadiger, aan wien alle voorvallen in hoofzaak waren te wijten, en dat het den eerlijken en onpartijdigen verdediger, kapitein Galceran, niet mocht gelukken het net van leugens en verdachtmakingen te verbreken, door den advocaat-fiscaal om zijn slachtoffer gespannen.

De krijgsraad veroordeelde Ferrer ter dood, en binnen 24 uur werd dit vonnis, zonder recht van appel gewezen, ten uitvoer gelegd; den 13en October 1909 werd Francisco Ferrer te Montjuich doodgeschoten.

Deze geheele geschiedenis werd in de laatste dagen weder in herinnering gebracht door de debatten in de Spaansche kamer gevoerd over de interpellatie, door de Republikeinen tot de regeering gericht omtrent de herziening van het proces-Ferrer.

Hoe ijverig Canalejas ook in Spanje tegen de clericale invloeden optreedt, die interpellatie was hem toch wel wat te machtig, wijl zij voor zijn kabinet licht noodlottig had kunnen worden. Twee belangrijke factoren toch, waarmede Canalejas rekening moet houden voor zijn bewind, waren tegen elke poging om de zaak-Ferrer nog eens, en met wat meer onpartijdigheid, te behandelen: de conservatieve elementen, de clericale vrienden van Maura, die zelfs den schijn wilden vermijden te denken of te gelooven dat hun leider een misgreep zou hebben gedaan, toen hij last gaf tot de vervolging en terechtstelling van Ferrer, en de militairen, die niet wilden erkennen, dat een krijgsraad, samengesteld uit heel brave en heel dappere officieren, maar wier rechtskennis gelijk nul is, een rechterlijke dwaling zou hebben kunnen begaan. Alsof er in de geschiedenis geen voorbeelden genoeg waren, dat rechters zich door schijn lieten bedriegen, dat onder den invloed van partij-hartstocht vonnissen gewezen zijn, die bij nauwkeuriger en onpartijdiger herziening zouden blijken den toets der critiek niet te kunnen doorstaan. Om slechts enkele der meest bekende uit de latere geschiedenis te noemen; wat met Oldenbarnevelt, Jean Calas, Dreyfus gebeurd is, kon met Ferrer evengoed zijn voorgekomen.

‘De schijn bedriegt er veel, en is gewoon te liegen.
De schijn kan menigh mensch, doch nimmer Godt bedriegen.’

zooals Vondel in de *Leeuwendalers* zegt.

Maar het verzet mocht niet baten. De interpellatie is behandeld, en de leiders der Republikeinen, Soriano en Melquiades Alvarez, zijn met zooveel materiaal aangekomen, dat de overtuiging, dat Ferrer onschuldig is gevonnisd en terechtgesteld, veld gewonnen heeft in Spanje en daarbuiten. Met feiten hebben zij het gebrek aan bewijzen aangetoond, dat Ferrer de aanvoerder was van den opstand in Barcelona of dat hij ook maar aan dien opstand zou hebben deelgenomen. De voornaamste getuige à charge, zoo toonden zij aan, heeft verklaard in de dagen van den opstand Ferrer te hebben gezien, toen hij een bende aanvoerde bij de brandstichting en plundering van een klooster; maar het is gebleken, dat deze getuige Ferrer niet eens persoonlijk kende. Zoo werd het bewijsmateriaal aan critiek onderworpen, totdat er niets van overschoot, en de beschuldiging op zeer losse schroeven bleek te berusten. Maar daarnaast toonden de interpellanten tal van verzuimen en juridieke tekortkomingen aan bij het voeren van het proces. De acte van beschuldiging telt met de bijbehoorende stukken 1300 pagina's folio; de krijgsraad heeft deze acte, benevens de getuigenverhooren, behandeld in vier uren tijds, en daarna vonnis gewezen; de verdediger, kapitein Galceran, kreeg vier-en-twintig uren voor den dag der terechtzitting, kennis van het omvangrijke dossier, waarover maanden lang zou te delibereeren zijn; en toen hij de bewijzen van schuld en de tendentieuse politierapporten door andere documenten en getuigenverklaringen wilde ontzenuwen, werd hem medegedeeld, dat de termijn daarvoor verstreken was. Daardoor werd feitelijk de verdediging van Ferrer onmogelijk gemaakt.

De afgevaardigde Melquiades Alvarez toonde aan, dat de militaire strafwetgeving, die door het afkondigen van den staat van beleg in Barcelona in de zaak-Ferrer werd toegepast, niet alleen een barbaarsche, inquisitoriale, midden-eeuwsche procedure mogelijk maakte, maar bovendien, dat de rechters en militaire autoriteiten deze op de meest bekrompen, meest kleinzielige wijze hadden toegepast. Waartoe was het noodig, maanden nadat de onlusten waren geëindigd, Ferrer aan den competenten burgerlijken

rechter te onttrekken en voor den krijgsraad te brengen? Dat men dit deed, zoo betoogde Alvarez, toonde het vooropgezette plan, Ferrer te veroordeelen. En hij concludeerde: een barbaarsche strafwetgeving, onvoldoende bewijzen, ongeoorloofde beperking der verdediging, dit zijn de verwijten, die men tegen de wijze waarop de zaak behandeld is, kan inbrengen, en die zoolang zullen worden ingebracht, totdat een revisie heeft plaats gehad onder omstandigheden, die het rechtsgevoel der natie voldoening geven en het beleedigde volksgeweten kunnen gerust stellen.

Tegenover deze, met tal van feiten en bewijsstukken gestaafde redeneering van de interpellanten, was de positie van Canalejas niet gemakkelijk. Toen hij nog geen minister-president was had hij in het openbaar verklaard, de veroordeeling van Ferrer onrechtvaardig te achten; of Ferrer onschuldig was kon hij niet zeggen, maar wel achtte hij de rechtsvormen geschonden, de waarborgen, die de wet den beklaagde geeft, niet in acht genomen. Thans, als minister-president optredend om de interpellatie te beantwoorden, kòn hij zijn vroeger uitgesproken overtuigingen niet herroepen en mòest hij rekening houden met de meeningen in leger- en conservatieve kringen levende. Hij liet dus eerst den minister van justitie een verklaring afleggen over de formeele quaestie; betoogen dat Ferrer voor den militairen krijgsraad moest terecht staan, wijl zijn zaak samenhing met de zaken van oproer en rebellie die aan de krijgsraden onder het standrecht ter berechting waren opgedragen. De samenstelling van den krijgsraad was formeel volkomen wettig, den beklaagde was ambtshalve een militaire rechtsgeleerde als verdediger toegewezen, en zoo diens voorstellen en verzoeken niet waren ingewilligd, moest dit alleen geweten worden aan het feit, dat de wettelijk gestelde termijn daarvoor verstreken was. Een revisie van het proces was mogelijk, maar alleen, als kon worden aangetoond, dat de rechters de wet hadden geschonden, of dat er nieuwe feiten bekend waren, die van invloed konden zijn op de uitspraak van den krijgsraad. Dit was echter niet het geval, zoodat het vonnis moest worden geëerbiedigd, als chose jugée beschouwd, zelfs als men de intieme overtuiging heeft, dat de rechters zich vergist hadden.

Een redeneering, die wondervol gelijkt op de verklaringen, in de Dreyfus-zaak zoo vaak afgelegd op de tribune der Fransche kamer. De zaak is in staat van gewijsde, de eerbied voor de chose jugée belet er over na te praten; Dreyfus is op wettige wijze veroordeeld, en is er geen quaestie-Dreyfus. L'affaire n'existe pas.

Maar in het land bleef, ondanks die machtspreuk van de ministers, de agitatie aanhouden; daar bleek de zaak-Dreyfus wèl te bestaan en ten laatste zoozeer de openbare meening te beheerschen, dat revisie van het eenmaal gewezen vonnis onvermijdelijk werd.

Ook Canalejas volgde het illustre voorbeeld van Fransche ministers; zijn houding deed in meer dan een opzicht denken aan die van Méline. Hij liet de vraag of Ferrer naar zijn meening onschuldig was of niet, stil rusten, en verdedigde alleen de militaire rechtspraak, en de wettigheid der gevolgde procedure. Hij betoogde dat de liberale partij nooit het proces-Ferrer als zoodanig, maar uitsluitend de houding van het ministerie-Maura had bestreden. En hij noemde het in strijd met de grondwet, zoo de kamer, als conventie optredend, het initiatief zou nemen voor een revisie van het gewezen vonnis, waarbij hij den wensch uitsprak dat deze onvruchtbare debatten, die slechts de aandacht der regeering en van het land van anderen ernstigen arbeid afhouden, spoedig zouden worden beëindigd.

In dit opzicht heeft Canalejas gelijk. Het is niet de taak van het parlement een gerechtelijk vonnis te herzien. Maar terecht wees de republikein Alvarez den minister-president er op, dat de interpellanten dit ook niet verlangden: zij zullen niet verzuimen de revisie te zoeken langs den voorgeschreven weg, maar wilden slechts de aandacht der regeering vestigen op den verregaand onvoldoenden toestand der militaire strafwetgeving, die zulk een parodie van een rechtspleging mogelijk maakte. In de kamer willen dus de republikeinen werken voor herziening der militaire strafwetgeving, daar buiten in het land ageeren voor grooter vrijheid en betere waarborgen voor de grondwettelijke vrijheid van denken en spreken, en bij de competente gerechtelijke instanties voor herziening van het proces-Ferrer. Daarom achtten de republikeinen en hunne liberale vrienden de besprekingen

in de kamer volstrekt niet onnoodig; want daardoor is de aandacht des volks opnieuw gevestigd op den beganen justitieelen moord, en op de noodzakelijkheid dien weder goed te maken, voor zoover dat mogelijk is, maar tevens ook op de ernstige nadeelen, die een verouderde en achterlijke militaire rechtspleging hebben kan en hebben moet voor allen, die daarmede in aanraking kunnen komen, dus voor alle burgers, voor geheel het land.

Canalejas heeft het gewone succes gehad van hen, die de kool en de geit willen sparen en zich zelf stempelen tot de door de Genestet zoo terecht en zoo krachtig veroordeelde ‘middenmannen’: hij heeft het niemand naar den zin kunnen maken. Hij heeft de republikeinen niet bevredigd, wat hij verwachten kon; maar tevens heeft hij de hooge militairen, de generaals en hun aanhang tegen zich in 't harnas gejaagd, wat hij niet verwacht had. De generaals hebben zich formeel en officieel verzet tegen den minister-president, onder leiding van den minister van oorlog en de kapiteins-generaal van Madrid en Barcelona. En Canalejas, die zich zeker waande van de overwinning, stond aan het slot van het debat niet alleen voor het verzet van de kamer, maar voor rebellie in zijn eigen kabinet, zoodat hij den koning het ontslag van zich zelven en zijn ministers moest aanbieden.

Een gejuich van vreugde ging in alle clericale kringen van Spanje op, wijl de groote belager der kerk, de antichrist, de vleesch geworden ‘God zij met ons’, die zich zoo oneerbiedig gedragen had tegenover den Paus, door de Spaansche zaken naar eigen overtuiging, en niet naar den wil en de bevelen van het Vaticaan te willen beheeren, eindelijk gevallen was.

Maar het gejuich kwam te vroeg!

Want de koning van Spanje plaatste zich in deze quaestie geheel aan de zijde van zijn minister, sprak zijn vertrouwen in hem uit, en gaf hem machtiging zijn ministerie te reconstrueeren, door het ontslag van den minister van oorlog en enkele der met dezen frondeerende excellenties; zelfs de kapiteins-generaal van Madrid en Barcelona kregen hun ontslag. Dat was een misrekening voor de Spaansche clericalen.

Maar het toonde tevens op hoe zwakke grondslagen het parlementairisme in Spanje berust.

Ditmaal stond de koning aan de zijde van den minister-president; maar een volgende maal kan het anders gaan, en kan de koning de partij kiezen der generaals of van een andere club of kliek. En dan mag Canalejas - of wie er ook minister-president is - nog zulk een groote en vertrouwbare meerderheid hebben in het parlement, zonder het vertrouwen des konings kan hij daarmede niets beginnen. Niet de parlementaire meerderheid beslist over het aanblijven van een kabinet, maar de geheime raad, waarin de koning, Jo el Rey, zijn beslissende meening uitspreekt. En zoo die tegen de regeering van het oogenblik beslist, wordt een andere fractie aan het bewind geroepen, met Maura, of Weyler, of Monteros Rios...

Waaruit men mag afleiden, dat in Spanje steeds verrassingen mogelijk zijn. Vandaag heeft Canalejas nog het heft in handen, en kan hij, gesterkt door het vertrouwen des konings, zijn anti-clericale politiek voortzetten, al was zijn zelfvertrouwen en dat in zijn aanhang niet groot genoeg om hem te dwingen in een zaak, die hij als leider der oppositie niet kras genoeg veroordeelen kon, thans zijn toen uitgesproken meening te volgen.

Het gejuich der tegenstanders van den Spaanschen minister-president kwam ditmaal te vroeg.

Wie weet echter, hoe spoedig zij reden tot juichen zullen hebben. Wijl in Spanje nog niet de toestand heerscht, dien Vondel reeds in zijn *Salmoneus* stelde als ideaal:

> ‘Het Recht des volcks wordt best bewaert bij veele mannen.’

Van de zaak-Ferrer echter kan thans gezegd worden, dat ondanks de plannen der conservatieve clericalen en der generaals om haar in den doofpot te stoppen, zij eerst recht begint. Ook van haar kan getuigd worden, als indertijd van de Dreyfus-zaak met het beroemd geworden woord van Zola: ‘La vérité est en marche, rien ne l'arrêtera!’

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 6]

Trouweloozen door H. van Loon.

- Zeg, Anna, heb je al gevraagd aan Wim, hoe het zit, je weet wel,..... met die appels....?

Eindelijk, het hooge woord was er uit: telkens, als ze alleen waren, als ze 's avonds na het eten tegenover elkaar kwamen zitten, hij aan deze, zij aan de àndere zijde van de tafel, als zij dan thee schonk, hij naar een krant greep, niet las, niet kòn lezen, - m'n god, wat wàs 't anders geworden!.... als hij dan: ‘dank je, An’ had gezegd, zonder opzien, zonder opzien z'n heete thee had geslurpt, teug voor teug tusschen de beursberichten door, die beurs, waar het al even hard misère was, als zij dan over de familieberichten heen sufte, soms even insliep onder het warme lamplicht, met den streelenden lust, dat ze vandaag niet meer te zorgen had, in de loome stilte van de aan alle kanten warm beschutte kamer - gordijnen voor de kille diepten van de vensterruiten - met alleen het zoet wiegend geneurie van den razenden ketel, telkens had het hem op de tong gebrand, of ze al wist, hoe die appels uìt de kast weg kwamen, maar telkens had hij het weer ingeslikt.

Anna had gepraat met de meid, 'r op een avond binnen laten komen, toen Gerard niet thuis was. Die liep altijd een uur of tien de deur uit, en 't was ook beter, zoo tusschen haar en Koos. Gaat even zitten, meid, had ze gezegd, hartelijk, als altijd, had 'r toen alles verteld: hoe ze twee mud appels voor den winter ingeslagen had, dat was in October, en dat ze daar telkens vijftig van boven liet halen, Koos wist het nog wel van den vorigen keer, nu juist twee maanden geleden, en dat ze die altijd zelf

in de provisiekast sloot. En toen was het zoo vreemd, maar in een ommezien waren ze òp en toen liet ze weer andere halen, en daarmee ging het hetzelfde; ach, nee, Koos moest goed begrijpen, ze zeì niets, maar nietwaar, je verbáasde je toch. Eens op een dag had ze ze toen geteld, o, ze wist het nog best, precies veertig. Den volgenden dag telde ze weer, toen lagen er achttien. Dat gìng niet. Zij voor zich: ze geloofde het niet. Koos en zij, ze hadden het samen altijd best kunnen vinden, was het niet zoo? Ze moest ook eens denken, hoe moeilijk het voor haar was, 't met Koos te bespreken; ze kenden elkaar al zoo lang; sinds 't huwelijk, - 't werd nu Mei dertien jaar - was ze al hier en ze hadden nog nooit iets gehàd. Maar, ja, ze begreep; ze kon het er zóo niet bij laten, iederen dag drong 'r man erop aan. En toen Koos, de goeie, oude Koos met het blanke, verrimpelde gezicht, onder de stijve kornet, bedremmeld aarzelde met antwoord geven, ging zij rustiger door, blij, dat die karwei weer achter den rug was: kom, ze kon het háár toch best zeggen, dan kraaide er geen haan naar. Ja, natuurlijk, ze zou het meneer, ze zou het Gerard vertellen, meer niet. Kom, ze moest niet zoo dwars zijn, dat mócht niet, 't was immers niets ergs, we deden allemaal wel eens wat. Als ze dan maar ronduit bekende, dan was het toch uit. Koos, toe, zeg het nou maar, drong ze aan met iets warms van tevredenheid, nu zij dat er zoo flink had afgebracht.

Maar Koos had 'r even verbijsterd aangekeken, was toen zachtjes, heel bedeesd, op 'r stoel gaan huilen, hulpeloos klagend als een hond, die slaag krijgt. Ze had voortdurend 'r oogen met een grooten zakdoek gebet, en tusschen dat zachtblatende jammeren door, begon ze kleintjes te weren: wat mevrouw wel dacht, dat ze dat nog nooit had gehoord, nog nooit, niet bij mevrouw van Dintel, en niet bij mevrouw van der Breggen en dat dat toch ook allemaal heele nette diensten waren, en toen met een stijging van bloed naar 'r hoofd, vinniger hakkelend, dat ze zich dat niet liet zeggen, dat 'r vader fatsoenlijk z'n brood had, en dat ze het thuis fatsoenlijk gewend was, en dat.... en dat.... Anna, heelemaal in de war - gottegot, wat was ze begonnen, allemaal de schuld van Gerard, wat had die zich met haar zaken te moeien; als die niet elken

dag weer gezeurd had, ze had er Koos nooit van verdacht - had nog trachten te sussen; Koos moest toch begrijpen, zóo meende ze het niet. Ze wist immers wel...., maar Koos, al nijdiger, hitste telkens bijtender woordjes tegen het zwakke, radeloos strompelende praten van Anna in, voelend, dat zij nu de baas was. Anna gaf dra gewonnen: kom, ze had het niet zoo bedoeld, ze gaf toe, 't klonk hard, maar was dàt nou een reden....? Koos wist toch, ze kreeg altijd hoofdpijn van ruzie, en 't was ook niet aardig van Koos, als er nu ééns 'es wat was, zich zoo driftig te maken, maar de ander had niet willen hooren, 'r triomf wreed uitvierend met lang opgekropte verwijten. Dat mevrouw wel eens meer op dat zóontje mocht letten; was ze dáarvoor zijn moeder? Dat die gisteren nog met vuile laarzen in 'r pas geboende keuken kwam, dat ze wel mocht oppassen of hij werd nog krek als zijn vader. Die slenterde ook elken avond op straat, ja, ze wist wel, waarvoor; de heele stad wist het al. Laatst nog een van de booien van hiernaast: ‘zeg, die baas van jullie, da's een ràre....’ Toen was Anna in snikken uitgebarsten, had gegild, dat ze het loog, dat ze het lóóg, - heeregod dat óók nog - maar Koos had even gegrijnsd: nou goed, maar zij zei de dienst op, ze bedankte er voor, en toen Anna met beschreide oogen 'r smeekte: wat had ze dan toch, was dit nu zoo erg?, liep de andere schokkend van het grienen weg.

Den volgenden ochtend had ze norsch zwijgend 'r spullen bij elkaar gepakt, had ze Anna afgesnauwd, toen die, ten einde raad, 'r nog terughield: dat ze allebei wat driftig waren geweest, of Koos dit niet kon vergeten, dan zou ze eens van loonsverhooging spreken; Koos had gelijk, 100 gulden was eigenlijk te weinig. Dertien jaar was ze nu hier, en nog nooit wat gehàd, en nu, over zóo iets...., kom, ze moest eens bedenken.... Koos bleef op 'r stuk: dien dag ging ze heen, liet ze Anna voor alles.

Dien avond had Gerard het geopperd: als hun jongen, als Wim het eens gedaan had, aarzelend, uit vrees voor een uitbarsting van Anna. Zij had het dadelijk verworpen: daar was háar jongen niet toe in staat, Wim was toch geen dief. En toen Gerard vergoelijkend terugzei, dat het zoo'n vaart nog niet liep,

dat het achteloosheid kon zijn, dat je een kind dat moest léeren, hield zij wanhoopig vol, dat *hij* dat dan maar moest vragen, dat zij het niet dee. Maar hij had 'r liefjes bepraat, hoe een màn dat niet kon, dat een moeder daarvoor diende te zorgen. Onwillig had ze niets meer teruggezegd, was ze even blijven zitten denken aan vroeger, als de jongen óók wat gedaan had, - god, zoo èrg was het nooit, - aan driftbuien van Wim, en hoe Gerard dan was, korzelig, 's avonds vroeg uit, en heel laat weer thuis, maar dan hield zij zich slapend, zij zelf geheel overstuur, - hoofdpijn, krampen - te slap, om te verzoenen, om partij te kiezen, enkel vermanend tot kalmte. Als ze maar niet opstoven, Ger niet en Wim niet; als het in godsnaam maar geen scène werd, och, dan luwde het wel. Tegen scènes kon zij niet op, zwakke, ziekelijke vrouw tusschen Gerard en Wim. Ger, die goed, tè goed wou, - soms verweet ze zich wrevelig, hoè veel minder ze was -, die ijzer met handen wou breken, zooals nu weer, en altijd, met Willem. Als ie maar wachtte, als hij het háar overliet: hij zou eens zien, wat er nog uit Wim groeide. Die telkens terugkomende botsingen, 't maakte hem zelf nog kapot: telkens, als ie weer, thuis of in zaken, iets vergeefs had gewild, was ie dagen neerslachtig, kon ie het binnenkamers niet houden, liep ie afleiding zoekend de straat op. Zoo was het gekomen, dat eene verschrikkelijke, dat Koos wist, dat de booien van de buren wisten, dat Wim, Wim ook wist... Ze mocht er niet aan denken: soms was het walging, dan weer medelijden, echt, innig medelijden; wou ze hem helpen, hem van dat uur af helpen ten koste van wat ook. Als zij het niet deed, het niet kòn, wie zou het dàn doen? Hoe liep het, als zij er eens niet meer was, als Wim grooter werd, en 'r vroeg... Dan, in 'r wanhoopsverzwakking, bekende ze zich, dat *zij* eigenlijk de schuld was: als ze flinker geweest was... hij hield toch van Wim, al was het anders, méér misschien... ja, als Wim grooter werd, als hij ook zoo werd, zou ie 't háár verwijten... Daar stikte je in, daaraan zag je geen einde, iederen dag werd het erger en zij, ze deed niets, ze kòn niets, 'r hoofd, 'r heele lijf in misère-verlamming. Dan ging ze op de sofa liggen, languit, verlangend naar het eind, het eind van alles, zonder kracht er zelf een eind aan te maken... En in

die harde, uitgevochten onverschilligheid, in die tevredenheid van effen apathie dreinde het weer: waarom was ie ook niet als zij, nam ie het leven niet wat lichter op?... Nu weer, nu ze Ger had beloofd..., nu Ger haar had dòen beloven, - aan verzet dàcht ze niet meer, berustend in wat Gerard zei, daarmee hield ze vrede, - Wim over die appels te spreken.

Elken avond na de thee als Ger naar boven was, boven op zijn kamer het journaal bijhield, nam zij zich voor, straks als Wim na zijn huiswerk beneê kwam, eens ernstig met 'm te spreken. Maar telkens als ie kwam, als ie met z'n bruine kroeskop bij 'r kwam zitten, 'r vleide, van dat ze toch z'n eenig, lief moedertje was, wilden de woorden niet over 'r lippen, zoende ze 'm op z'n wangen, zeggend in 'r moederijdelheid, dat ie een flinke jongen was, dat ie dat moest blijven, en dat ie dan op Sinterklaas iets heel moois, - wàt, mocht ze niet zeggen - kreeg. En als ie, liefkoozender met z'n hoofd aan 'r borst, aandrong, wàt dat was: hè toe nou; dat ie 't aan niemand, nìemand zou vertellen, nam zij, verteederd, z'n hoofd tusschen 'r beide tengere handen, fluisterde hem het groote geheim in zijn oor. Later vergoelijkte ze dat voor zich zelf: 't was 't eenig oogenblik, dat ze met 'm alleen was. En dan: wien had ze nog meer? Vader en moeder allebei dood, en Gerard,... god, als hij dat eene, afschuwelijke liet, wie weet, of niet alles terecht kwam. Toen ineens, onverwacht, hoorde ze Ger er naar vragen, half had ze gehoopt, dat ie het zou vergeten, al was het maar om háár, en nu plots... Even bleef ze met gesloten oogen zitten, overstuur, nu het zoo plotseling kwam, - ze was juist in een spannende scène bij Corelli, - en toen ie, kortaf, toch aarzelend, zijn vraag herhaalde, zei ze, 'r geluid tot iets dof-vermoeids dempend:

- 'k Dacht, dat jìj dat zou doen.

Even staakte ie zijn wrokkig loopen van de deur naar het raam en van het raam naar de deur, keek 'r met zijn groote, grauwe, flikkerende oogen aan. Maar Anna bleef nukkig met 'r oogen neer, of ze las, maar de letters dansten, stutte toen sarrend als een verongelijkt kind het hoofd op de armen, om verder gepraat niet te hooren.

- En we hadden afgesproken..., begon hij, half verbaasd, half geërgerd.

- Nou óok goed. Dan ben ik het vergeten; stoof zij vinnig op, alleen z'n ergernis hoorend.

- Dat lieg je. We hebben het lang en breed bepraat.

- 'k Zeg je, dat ik het vergeten heb; hield zij, koppig nog, zwakker vol, nu hij er op doorging. Toen, met een sneer naar hem toe, het hoofd even op: - 'k Heb méer aan mijn hoofd.

Hij nam rustig een stoel, kwam tegenover haar zitten, de armen op tafel. Zij bleef mokken, al bitser, waar hij warmer toenadering zocht.

- Ik dacht, dat je méer van 'm hield; begon ie opnieuw, voor de zooveelste maal met zachten drang trachtend haar stuggen wrevel te breken. 't Was een pantser met één kwetsbare plek: 'r liefde voor Wim. Streelde hij diè, ze was wèg... Maar nu bleef ze zwijgen, hoorde hij alleen 'r gejaagden, koortsigen adem. - Als ik eens wat hard ben, - een man is een man, - als ik eens wat hard tegen Wim ben, verwijt je mij, dat ik dien jongen niet waard ben. En nou...?... Als jij van 'm hield, als jij wèrkelijk van 'm hield, had je dàt niet kunnen vergeten, zat je daar niet, of je alles niets aangaat...

- Nou, dan hèb ik gelogen, dan hèb ik het niet vergeten. Wat dan nòg? Hoe dikwijls heb jij tegen mij niet gelogen? Sar!; barstte ze eindelijk na een stilte uit, zijn rustige oogen nog schuwend. En toen hij, tègen haar verwachting, niet opstoof, alleen even ironisch glimlachte, ging ze gek van woede, over 'r eigen woorden struikelend, door: - Een vrouw sarren, dàt ken je. En een vrouw bedriegen...

Stikkend in 'r drift wou ze opstaan, de kamer uitloopen, maar uitgeput viel ze terug op den stoel.

- Wie heb ik bedrogen?

- Soms niet waar? Toen we trouwden,... ik was achttien, de vorige maand pas achttien geworden,... ik kende niets van het leven, 'k was nooit het huis uit geweest, ik wist niet, wat een huwelijk was... Toen heb jij thuis beloofd: ik zou het even goed blijven hebben als het was, even goed, als toen ik met vader en moeder alleen was... Je had een bloeiende zaak, je verdiende veel geld, alles leek toen mooi, en nou... groote god...

Door 'r vingers drupten tranen op het boek. 'r Onderlip beet ze te bloeden, om de overgaaf althans nog te rekken.

- Is het *mijn* schuld, dat alles, zoo geloopen is? Dacht je, dat 'k voor m'n plezièr... àch; en wrevelig zijn eigen misère wegdringend, zocht hij het weer met trieste spijtigheid: - Heeft het jou ooit aan iets ontbroken, Anna?; en toen zij 'r hoofd even lichtte: - Je weet, wat ik meen. Of je ooit iets gemìst heb, iets van luxe, wat je thuis wèl had. 'k Heb toch nooit geweigerd... 'k Heb goddank goed mijn brood. Als jij morgen zegt: we gaan grooter wonen, ik vind het best. Als ik 's avonds vrij was: we gingen elken avond uit. Je weet: dat kàn niet, ik kan dat niet dwingen. Jij kan gaan als je wil. Heb ik gisteren niet nog gezegd, en Maandag, en de vorige week, dat er wat móóis was, waarom je er niet heen ging? En wat antwoordde jij dan? Dat het niet gìng voor dien jongen. Dat je niemand had, om mee samen te gaan.... Onzin. Als je wil... Maar je wìl niet, je wil me plagen, je wìl, als je kennissen...

- 'k Hèb geen kennissen meer.

- Je wil, als je kennissen vragen: ben jij daar geweest, kunnen zeggen: Och nee, ìk ga nooit uit, en als ze dan vragen: he, waarom? dat jij dan kan zeggen: Och, zóo maar, Gerrit kan nooit, en alléen heb ik geen lust. En dan ben ìk de wreedaard, he, die je zelfs dàt pretje niet gunt?

Zij, bedaarder, nu ze hem toch tot drift had verlokt, schokschouderde sarrend.

- Je ben gek; daarna las ze weer door, om de overwinning te houden. Hij deed, of ie niets had gehoord.

- Allemaal klets. Wim kan best eens een avond alleen zijn. Mina is toch thuis. Toen 'r hand grijpend, die 'r hoofd nog steunde; wat deksel dat pruilen moest uit zijn: - Zeg kind, waarachtig, geloof me, als jij zoo doorgaat, als jij Wim blijft verwennen, komt er niets van terecht.

Zij trok driftig 'r hand terug, zocht wat ruws om te zeggen, maar er zwol iets zachts in 'r hoofd, iets warms, iets prettigs en toch hatelijks. 'r Mondhoeken trilden, 'r oogen werden vol tranen, en hem even schuw aanziend, plofte 'r moeie hoofd snikkend op tafel.

Toen stond ie op, legde een hand op 'r schouder, en haar streelend over het springende haar: - Kom, kom, kom. Zóo meen ik het niet. God, als het aan mij lag: 't was nóoit zoo geloopen. Ik weet wel, 'k heb óok schuld, ik doe verkeerd met dat... Er zijn nou eens dingen in je leven, waar je niet tegen op kan. Dat heb jìj, dat heb ìk, dat heeft ieder... Daar moet je je in schikken. Kijk nou 'es hier, we zijn allebei nog jong, we hebben een kind. Hoeveel menschen benijden ons niet? Een jongen, nou ja... hij heeft z'n fouten, ieder kind heeft fouten. Toen ik klein was... Wat hadden we van ons huwelijk niet iets móois kunnen maken! En nou... Allemachtig...

- Heb ìk het weer gedaan?... Heb ik nòg niet genoeg?... gaf Anna met neergeslagen oogen bitter terug.

- Zie je nou wel? Je zòekt het. 'k Heb joù naam niet genoemd. Dacht je, dat ik niet wist, dat je moeder...

- Zal je zwijgen? Groote god; en met een schok door heel 'r lichaam, barstte ze met de handen voor de oogen uit.

- Dat je mij plaagt... Aan mij is niets verbeurd. Maar dat je mòeder... Toen geen woorden meer in 'r dolle drift vindend, stampvoette ze op den grond van gestremde ergernis. Hij knikte mismoedig.

- Je ben onbillijk. Luister 'es hier. Als jouw moeder...

Maar Anna viel hem haastig in de rede, gejaagder, nu ze vreesde, het tegen zijn langzaam-diepe, overtuigde praten niet te kunnen houden, en niet wìllend wijken:

- Wat práát je. O, je ben knap, erg knap. Je staat aan het hoofd van een zaak, van een bloeiende zaak, hè?... Bah; en de hand op het hart drukkend: - je heb dàt nooit gekend. Als je een beetje hart had gehad, ik vraag weinig... 't was zóó ver niet gekomen. Niet met mij, niet met... Wim...

- Dacht je, dat ik me geen zorgen maakte,... 'k lig 's nachts uren te tobben...

- Als je van 'm hield, dee je anders... zàchter.

- Maar lieve god, begrijp je dan niet, dat je met zachtheid geen màn maakt?

- 'k Ben immers dom. Je kan immers niet met me praten. Ik begrijp niet, dat je me raad vraagt; tartte zij terug.

- Is 't je nou te doen, om ruzie te maken? Denk er aan,

vandaag ouwejaar. Moeten we nou... zóó het nieuwe jaar beginnen?

Plotseling vermurwd, dacht ze aan het heele, laatste jaar, hoe ondragelijk het scheen, en hoe het dag voor dag eindelijk om was getobd. Nu stond er het nieuwe, drie honderd vijf en zestig lange dagen, dat waren... Nee, 't mòest veranderen, zoo ging het niet langer, en ze keek of ze wat van hem wachtte, de verlokking van iets liefs, een kus, een..., dan was alles in orde. Maar hij zag op de klok, en toen stribbelde ze nog aarzelend:

- Als je dan werkelijk van Wim houdt... je laat je niets aan 'm gelegen liggen.

- Je weet, wat ik altijd gewild heb... 't Gáát niet. Zoolang jij me tegenwerkt, zoo lang jij al zijn dwaze grillen toegeeft... is er voor mij geen plaats... 'k Kèn 'm niet meer. Als ik 'm wat vraag, als ik 'm aankijk, gluipt ie weg. Gister nog, kom ik binnen. Hij praatte met jou. Ineens grijp jij naar de krant, hij staat op, loopt de deur uit... Zoo gaat het altijd, het heele laatste jaar... Dag aan dag zie ik 'm vervreemden. Dat moet niet, Anna, dat màg niet... Begrijp je nou, hoe ik... hoe ik er toe kòm...

- Ach, je overdrijft. Gisteren vroeg ie me wat, iets... iets... iets van kinderen krijgen...

- Kan ie *mij* dat niet vragen? Vroeger hoopte ik altijd... toen was Wim nog een dreumes, herinner je je nog, dat ie vroeg: pa, hoe komen toch de kleine kippetjes, en toen ik 'm vertelde van het ei, dat ie toen, na lang peinzen, met een heel ernstig gezichtje weer vroeg: en de kindertjes dan, pa?

- Ja, en dat wij toen zeien: 'k hoop, dat ie zoo blijft, zoo... onschuldig...

- Zoo onschuldig...; en wakker wordend uit zijn trieste peinzing: - Vroeger, toen ie nog zóó'n kleine man was, hoopte ik, dat we altijd goeie maatjes zouden blijven, dat ie me àlles zou vertellen, altijd. 'k Heb me tegen hem toch nooit misdragen. En nou...

- Och, je meende het goed, maar...

- Maar...?

- Laten we er niet op doorgaan. 't Is...

- 't Is jouw werk. Als jij dien jongen niet vertroeteld had,

als een gèk had vertroeteld... Je heb 'm bang voor me gemaakt, bang voor z'n vader...

- Z'n vàder! 'n vàder, die uitloopt, 'n vàder, die 's nachts, tot twee uur...

- Anna!

- Laat me uitspreken. Weet je, dat ik alles heb geprobeerd, om te maken, dat ie dàt niet te weten komt, dat ik geen jongens bij 'm vraag, uit vrees... dat ik 'm zoo veel mogelijk thuis hou, bang, dat ie op straat..., god, wie weet... Nou zeg jij...

- Je heb gelijk. 't Was dom.

- Je... je lòkt het uit. Als jij niet begon..., ik... ik had het nooit gezegd; gaf ze onwillig, stotterend, met neergeslagen oogen toe.

- Is ie boven?

- Wie?

- Wim, wie anders?

- Weet ìk het. Ik heb 'm niet aan een touwtje.

- Dus uit...

- 'k Zeg je, dat ik het niet wéet... ouwe zeur...

- En je zegt zelf... Je weet toch: ik heb het hem verboden. Al dat slenteren 's avonds op straat. Is dat óók opvoeden?

Zij nam 'r boek, deed weer of ze las, beet hem nijdig toe:

- Als jij meer thuis bleef, zou je weten... 't Is geen kind meer. 'k Kan toch niet ruiken, als ie de deur uitloopt.

- Als ik dat gedaan had, toen ik twaalf jaar was, ik beloof je...

Vinnig gilde opeens de bel door het huis.

- Daar zal ie zijn. Nou, ik ga naar boven; toen zich omwendend, van terzij naar Anna, die schijnbaar onverschillig doorlas:

- Dus... je vraagt, of ie even boven komt?

Zij knikte. Achter Gerard viel de deur zwaar toe. Toen was ze weer zich zelf, zonder den strakken dwang, zich te moeten verweren. Nu kwam het. Zoo lang al had ze het uit vrees verschoven, vrees voor die openhartigheid met Wim, vrees ook, Wim te kneuzen, misschien driftig te maken. Goddank, dat *zij* het althans niet hoefde te vragen. En met een weeë leegte in 'r buik liep ze gejaagd naar de spiegel, bette even 'r oogen, ordende 'r haar. Kijk, daar was nog weer een grijs haar, en dáár, en dáár; op 'r veertigste was ze heele-

maal grijs. Even bracht ze de hand naar het hoofd, liet ze toen weer zakken. Wat kwam het er op aan? Niemand keek immers naar háar. Ze làchten: de vrouw van Gerard, den... Hoe ze 'm wel noemden? En ineens dacht ze aan dat oude portret, toen ze achttien was, 't eenig kind van de rijke van Essens. Goudblondje werd ze genoemd. Hoe ze toen werd vertroeteld, en hoe ze toen droomde van liefde, en van een man, en kinderen... Nu was ze getrouwd, nu hàd ze een kind, en toch...

Toen hoorde ze bonkend loopen in de gang, hield ze zich, of ze las, maar de letters dansten, 'r oogleden trilden. Zelfs, toen Wim weifelend binnensloop, lange, bleeke jongen met de schuwe oogen wat neer, of ie altijd wat zocht, als een hond, die straf vreest, toen ie binnenmonds ‘dag ma’ mompelde, sloeg ze de oogen niet op, zei ze enkel: ‘dag jongen’.

Wim, tevreden, dat ie, tegen verwachting, geen verwijt van lang-uitblijven hoorde, bang toch, om door nader praten bij moeder wat wakker te maken, kwam zacht tegenover haar zitten, tuurde in de krant, die Gerrit had opengelaten, met de vinger langs lange politiekkolommen het Gemengde Nieuws zoekend. Toen slokte hij bericht na bericht, allemaal van dieven en drinkebroers en ook een geheimzinnigen moord, zàg ie het mes van dien eene, hóórde ie het kermen van de aangerande.

- Wat lees je daar, Wim?

- Ach niets, ontweek hij, in de kitteling van het heimelijk genot gestoord, en weer norsch: - Er is gestolen.

- Ja, wàar?

- Weet ìk het. In de... in de Havenstraat.

- Erg?

- Hè, 'k kàn zoo niet lezen.

Wim schoof geërgerd op zijn stoel. Toen tikte de klok, suisde de lamp weer alleen. Hoe zou ze beginnen? Onrustig, haast niet durvend, keek ze op de klok. God, al tien over achten. Tergend-langzaam sloop de wijzer door. Kijk, als ze er even met de oogen bij bleef, zàg ze 'm loopen, lóopen, of ie lachte met 'r zorgelijkheid. O, ze had 'm tegen willen houden, ze had het uurwerk gretig kunnen breken, maar ze dorst niet om Wim. Om Wim, die tegenover haar zat met zijn hoofd schuin in 't licht, dat ze alleen z'n haar zag en de punt van z'n neus.

Waarom zei ie nou niets? Mèrkte ie dan niet?... En in een plotselinge schrikverkleuming keek ze om zich heen de starre kamer in met de in duister dommelende hoeken, leek het haar, of alles, àlles, het sarrend getik van het uurwerk, de leege, spichtige stoelen, de twee spiegels vooral, die, tegenover elkaar, de kamer tot een eindelooze galerij weerkaatsten, tegen haar samenspande. Maar dit zakte weer gauw. Kom, ze kon immers wachten, tot Wim opstond, naar bed ging. Dan zei ie van zelf goeie-nacht en dan... Gebeuren moest het toch. Ze keek weer naar z'n ruige, stil gebogen bol. Arme jongen, hij zat daar zoo rustig, en straks... Moest ze het hem niet zeggen, hem niet voorbereiden? Groote god, wat was er een ellende. Daar had ze nu naar verlangd: een man, een kind, een huis!... Wat hoefde Gerard ook zoo mal streng te zijn. Ze wist het zelf nog wàt goed: daarmee dwòng je kinderen te liegen. Ger had gelijk: moeder was altijd zacht tegen haar geweest, maar vader... neen. Ger wist toch, hoe veel moeite hij haar daarmee gaf: Wim hield nu eens meer van haar dan van vader, klaagde bij haar telkens uit: wat vàder zei, vàder deed. Dat spon van zelf een stille vertrouwelijkheid tusschen haar en 'r jongen: ze kon dien... dien afkeer van Wim voor z'n vader zoo pijnlijk-goed vatten. Want, al vermeed ze met den jongen wanhopig-behoedzaam, wat hem aan die eene verslaving van Gerard zou kunnen doen denken, - een nerveuze zorgspanning, die 'r dag aan dag beulde; daar dacht Ger niet aan, en het hem doen voelen kòn ze, woû ze niet - weten deed Wim het toch. Vroeger, onschuldig, vroeg ie wel eens: dat ie van nacht wat gehoord had, dat ie was wakker geschrokken. In het begin had zij, zich zelf nog wiegend met de mogelijkheid, dat hij het nooit te weten zou komen, in het smartelijk-uitgevochten plan, haar man te verdedigen, nu ze in ieder, ook haar eigen jongen, een vijand zag, als er over Ger werd gesproken, in het begin had zij dat, haar listig lijkend, gevraag nog kunnen sussen: vader was plotseling ongesteld geworden. Maar toen dat meer terugkwam, hij, nu ie zelf, ook door ma's nauw bedwongen radeloosheid, iets ergs ging vermoeden, eindelijk aarzelend vroeg, of pa dan gauw dóód ging, had zij, 'r krankzinnige pijn als een nooit eindigende, tot nu toe zonder klacht gedragen marteling, aan zijn borst

uitschreiend, bekend, dat die arme vader héél ziek was, dat er geen gevaar was, maar dat ie er met niemand over mocht spreken, want dat vader zelf het niet wist. Dat had ie beloofd. Na dien tijd vroeg hij niets meer, ontweken ze het beiden. Maar soms haperde hun gesprek, zweeg een van beiden beangst, begon schijnbaar luchtig iets anders...

- Zeg Wim, kom 'es bij me; goddank, 't was er uit, maar de schrille klank bleef hangen in de stilte.

- Nou, wat ìs er? U kan het zoo toch wel zeggen.

- Kijk me 'es aan.

Onwillig lichtte Willem z'n hoofd op, loerde langs 'r schouder weg naar het raam, stampvoette nijdig:

- Hé god, dat is altijd iets van u. U ziet toch dat ik léés.

- Nou da's goed... Ik dacht, dat je voor moeder wel iets over had...

Even keek ie weer op de krant, slikte zij iets weg. Wim, geërgerd, nu zij hem met zachtheid wou winnen, wel wetend, dat ie daar niet tegen op kon, wou zich niet dadelijk gewonnen geven. Toch spijtig, dat ie haar alweer verdriet deed. Wat hoefde ze ook... En toen moeder zich hield, of er niets gebeurd was, sprong hij op, en naast haar knielend, zoende hij 'r wild op 'r voorhoofd, 'r oogen, 'r mond, overal, alsof hij die onverschilligheid wegkussen wou. Zij, zelf in de war met een waas voor de oogen, dwong zacht zijn hoofd op 'r schoot, zooals hij als kleine jongen wel lag, toen alles nog goed was. En met 'r vingers woelend door z'n haren, begon ze moeilijk:

- Ik geloof, dat vader je vanavond spreken wou.

- Waarover?; vroeg hij, maar z'n stem smoorde in 'r japon. Toch beurde ie z'n kop niet, om z'n snikken te verbergen.

- Ik weet niet, ik geloof... Arm vadertje, hé?; peinsde ze verder.

Toen bracht hij er door schokkender huilen eindelijk uit:

- Vader is altijd zoo strèng...

- Vader is ziek... Zieke menschen weten wel eens niet wat ze doen... We moeten heel zacht zijn voor vader..., en na een lange poos: - Zeg Wim, beloof je me, als moeder er eens niet meer is, dat je dan...

Maar hij stootte driftig zijn hoofd op, klemde met z'n hand 'r mond toe:

- Niet zeggen, maatje, niet zeggen...; en norscher, zich zelf overtuigend: - u gaat immers niet dood. Waarom zèg u 'et dan? U weet toch...

Even keek ze hem met glanzende oogen aan, drukte hem toen aan 'r borst:

- Schàt...; en z'n verwarde haar van z'n voorhoofd strijkend; - Wil Wim het niet hooren? Dan zal moeder 't nóoit meer zeggen. Is 't dán goed? Maar dan moet Willem ook eens aan maatje denken en doen, wat ze vraagt.

Er groefden diepe wrevelrimpels in z'n voorhoofd.

- Waarvoor dan?; vroeg ie hangerig stribbelend.

- Ik weet het niet. Ik geloof... ik geloof over school; jokte Anna.

- Anders niet?!; en lekker verlicht, dat het geen kattekwaad was, waarover pa hem moest spreken, kwam ie weer tegenover haar zitten, begon over iets anders:

- Komen er menschen vanavond?

- Nee jongen.

- Niet?... En bij Paul Leuvener, en de Berkemeiers, en Oom Koos, overal komen met ouwejaar menschen... Bij ons is het altijd even saai. Laatst nog vroeg Anton, of ik ook tot twaalf uur mocht opblijven, hij wel, en dat ze champagne dronken, en dat hij ook een glas kreeg, met allemaal groote menschen, en wij...

- 't Is niet goed, voor vader. Dat lange opblijven, 't vermoeit hem te veel...; en ze dacht, hoe de dokter nog pas ried: één ding, mevrouwtje, thuis niet ‘schenken’, en toen zij niet toegaf: ‘kom, een onschuldig glas wijn’, hij besliste: ‘niets, absoluut niets’. Toen had ze de enkele flesschen port en een half volle Estèfe in den kelder gesloten, de sleutel verstopt. En daarmee werd het voor altijd onmogelijk, menschen te vragen. Want op een droogje ging niet, en te biechten hoe het zat, nee, dáár was ze te trotsch voor.

- Ach wat, die ééne keer, 't gebeurt heusch zoo vaak niet.

Toen begon boven haar hoofd gedempt bonzen van stappen: god, Gerard; hij werd zeker ongeduldig. Ze had immers belóofd... En ze zag naar de klok, naar dien wijzer, dien ze voor alles ter wereld tègen had willen houden, en die maar liep, liep...

Meer dan een kwartier was Wim thuis en nog... Toen met een wringing van zwakkelijken angst naar 'r keel, nu het moèst, nu ze geen uitweg meer zag, bracht ze er hakkelend uit:

- Och Wim, 'k heb m'n speldenkussen vergeten. Wil je het even halen? Het staat op de slaapkamer links bij het raam.

Wim doorzag, wat ze wou, natuurlijk een smoesje, maar zonder kortweg af te durven bijten, bromde ie over de krant:

- Dadelijk. Als ik dit uit heb.

Even zweeg ze, om op adem te komen. Daarna vleide ze dringender:

- Kom jongen. Ik kan niet opschieten zoo.

- Jessus; en de stug-ritselende krant driftig wegsmakkend, stond ie op, maar bedacht zich. Wat hoefde moeder hem zoo na te rijden? Hij was toch geen kind meer. Andere jongens... schokkend slungelde hij de kamer door, bekeek schijnbaar aandachtig elk schilderij aan den wand, toch verlegen met z'n figuur.

- Maar Wim, wat 'n wóord? Waar leer je dat toch?

- Zóo, en váder dan...?

- Vader, vader... Vader is wat anders....

- Ja, natuurlijk. Váder mag alles doen, váder mag alles zeggen. Als vader 's nachts láat...

- Wim! Kijk me 'es aan...

Toen draaide hij zich om, snoot z'n neus, liep half onwillig naar boven, langs de deur van pa's kamer. Hij zou straks even gaan, als ie naar bed ging. 't Was natuurlijk iets ànders. Over school, daar sprak vader nooit van.

Zwijgend zette ie, weer terug, het kussen voor An neer.

- Dank je Wim; en hem aanziend, ernstiger: - Ben je tòch niet bij vader geweest?

- U ziet toch dat ik ga. 'k Moet u toch eerst goeie-nacht zeggen. Dan loop ik ineens door.

- Best, jongen, best; luwde zij z'n weer oploopende drift, nu hij, z'n ongelijk niet willend bekennen, dit berekening deed schijnen. - Nacht, vent. Slaap lekker; en toen zachter, met een vreemd gebeef in 'r stem, waar hij het bangst voor was: - Als je nou wakker wordt morgen, zijn we in het nieuwe jaar. Zullen we dat nu goed beginnen. Ja?

En ze rommelde 'r beurs uit de sleutelmand, drong hem een gulden in z'n vuist:

- Hier. Da's voor Wim, als ie goed oppast. Vader mag het niet weten. Maar zal Wim dan onthouden, wat we hebben afgesproken... Arm vadertje, hé?

Wim kuste 'r vluchtig op het voorhoofd terug; wat ie wou zeggen, hokte in z'n keel. Haastig liep ie de trap op, bleef voor de deur van pa's kamer even hijgend staan. Toen in een kordate onverschilligheid van: wat-kan-me-gebeuren?, stapte ie naar binnen.

- Dag vader.

Gerard bleef schrijven.

- Zoo jongen, ben je daar...?

Wim nestelde zich in een luien stoel in den hoek, zelf veiliger wering zoekend, nu vader hem wat had te zeggen. Even, schuw, keek hij dien kant uit: waarom werkte vader nou door; en scherper loerend: wat werd vader al oud. Kijk, daar bij de slapen werd het haar al heelemaal wit, net wit dons als de eenden, en o, boven op zijn hoofd glom z'n schedel al door. Dat was grappig. De baas op school had het ook, en domme Hein, waar ie z'n twaalfuurtje altijd opat: Jan Trappers heette ie eigenlijk en hij had een winkel met allemaal koperen kannen, die glommen, en in het rond niks dan marmer, wat fijn, hoor, maar ze noemden 'm oom Hein, omdat ie zoo mager was, krek het geraamte, dat Jan, de student, in een kastje had staan. Och, och, och, wat werd vader oud; eendedons en een maantje - pas eerste kwartier, hi, hi, hi, die moest ie onthouden! - en kijk, wat een harde schaduwen op zijn gezicht. Dat kwam van de rimpels. Hij had het nooit zoo gezien. Kwam het misschien ook van dat... van dat drinken? He jassus, waarom dee vader dat toch? Nou ja, één glaasje, hij had ook eens, met Kees, in het geniep ouwe klare, echte, ouwe klare geproefd, maar - nee, hij was er draaierig van geworden in z'n maag. Kijk, nu zag ie vader's voorhoofd heelemaal: wat hoog was het, veel hooger dan van Groothof z'n vader, en die zei altijd: mijn vader is tòch knapper dan de jouwe, lekker, want mijn vader schrijft dr. voor zijn naam, dat beteekent doctor, zoo, met eerst een c en later nog eens een o, en de jouwe, zei Groothof, heet Riemer, enkel Riemer, maar dat loog ie, want meester zei, dat menschen met een hoog voorhoofd altijd knapper waren dan

menschen met een laag voorhoofd, en meester wist het, want bij meester wist je nooit, wàt nou eigenlijk voorhoofd was en wat hoofd.

Maar toen zijn weeker gedachten terugdringend, schrok ie weer van het zwijgende hoofd. 't Leek nu zoo vierkant en stug, of het aldoor onvriendelijke dingen zei. Toch was het stil in de kamer. Dat had ie altijd, als ie pa plotseling zag, dat ie dan even schrok; pa kon zoo streng zijn. Dat was 't slechte geweten, zeiden ze wel eens. Nou, best mogelijk, maar eigenlijk hield ie veel meer van moeder. Die deed 'm nooit schrikken. Dan was ie ook heel anders, williger. Pa máákte hem zoo met z'n stroefheid. En toch, als ie met moeder was, vanavond nog, wond ie zich op, sarde hem haar toch goed bedoelde teederheid. Nu had hij er weer spijt van.

Best, maar hij vertikte het, zich vanavond door pa te laten ringelooren. En dieper kruipend in den hollen stoel, wipte ie een sigaret in z'n mond, stak 'm schijnbaar zorgeloos, uitdagend aan, wel wetend, dat vader daar niet van weten wou.

- Je ben laat, Wim.

Nauwelijks lichtte Ger zijn hoofd op, deed of hij, zijn werk nog eens overlezend, hier en daar een letter bijschrapte. Maar hij zag niets, al dien tijd broeide het in z'n kop, hòe Wim aan te pakken, hòe hem het geheim van de appelen te ontfutselen. Nu zat ie tegenover hem te wachten, en hij, hij dòrst niet. Hij kènde Wim immers: die vloog op bij de minste aanmerking. Dan bedwong hij zich zelf ook niet meer, werd het één nijdasserig krakeel. Het maakte hem nog ziek: 't was zoo nadeelig, die opwinding, had dokter gezegd. Alles beefde dan aan 'm. En met de inzinking daarna speet het hem weer, was hij altijd de eerste, die, zich weggevend, de oude toenadering zocht. Nee, vanavond moest ie kalm blijven, kàlm. Al die ruzie, en die ergernissen, wat gàf het? Hij moest hem vatten, 't was toch geen boef, alleen... god, als het hùn, als het *zijn* schuld eens was, als 't enkel verwaarloozing bleek. 't Was waar, hij hàd te weinig op den jongen gelet. Goed, er waren redenen: hurrie op kantoor en laat eten,... en Anna natuurlijk, die hem... opstookte niet, maar meer tròk, èn meer kènde. 't Mòest anders worden; ja, vanavond, den laatsten avond van het jaar, zou hij met 'm praten, en dan... wie weet...

Maar Wim, door dat ééne woord in zijn miezerige verzettrots teruggejaagd, nu va weer daarover begon, lachte stekelig:

- Dat heb u zeker met moeder afgesproken; en half met den rug naar 'm toe, dampte hij verder, wrevelig, dat vader niets zei, het rooken niet zag, of negeerde, nu hij dacht, hem juist dáármee te plagen, te wreveliger, nu hij telkens naar buiten moest zien, om niet te laten blijken, hoè z'n oogen traanden.

- Waarom ben je toch altijd zóo? Je weet toch, ik gun je graag een pretje. Als het aan *mij* lag... Dat kàn nu eens niet. Ik en je moeder, we hadden je graag een prettiger leven gegund.

- Bij andere jongens is 't heel anders... Jullie doen net, of 'k... of 'k nog een echt kìnd ben...

- Je hoeft mij niets te vertellen. 'k Heb ook een àndere jeugd gehad als jij. Maar kijk, dat kàn beter worden, jongen... als jij helpt... Héelemaal goed wordt het nooit. Je heb misschien gelijk. Dat we je te veel kìnd gehouden hebben. Ik weet het niet... Als het zoo is, deden we 't toch om jou, is 'et niet?

Even in aarzeling, zocht ie Wim's oogen, maar hij, wèg in den stoel, keek naar buiten, trok hijgend aan de al haast opgebrande sigaret.

- Kom, doe dat vuile ding nou weg... luister 'es Wim; als ik, als je moeder je wat zegt, wat... verbiedt, god jongen, we meenen het zoo goed met je. We hadden allebei zoo graag, dat er een ferme jongen uit je groeide, een man zonder omwegen; dat jij goed maakte, wat wij... Belóof je me dat?

- U heb u toch niet te beklagen. 'k Heb toch niets gedáán...

Moeilijk als een oud man, stond Gerard op, liep wankelend naar de stoel, waar Wim zat. En hem nopend ruimte te maken, ging hij zitten, trok Wim bij de hand naar zich toe, dat hun hoofden elkander haast raakten. En zachter pratend, of hij hem een schuld te biechten had:

- 'k Had je zoo graag jong gehouden, Wim. 't Was misschien dom, maar... jij ben toch het eenige, wat ik heb, jij en moeder, niet waar? Ik hoopte je te spàren, later komt er genoeg. Ik hoopte een man van je te maken, die daar tegen kan. Zie 'es naar *mij*... Begrijp je jongen, begrijp je? Daarom wil 'k niet, dat je laat op straat loopt...

- Vertrouw u me dan niet?; en Wim trachtte zich, onwillig schurkend, los te wringen.

- 'k Wou, dat ik je vertrouwen kòn. Op straat leer je weinig goeds. Waarom moet je dat nù al hooren? en dan... we zien elkaar zoo weinig, Wim, zoo héél weinig. Ach, 't is misschien *mijn* schuld, maar... je weet zelf, hoe het gaat: 'k heb geen tijd... 'k heb geen tijd voor m'n jongen... Zullen we nu 'es héel vertrouwelijk praten, praten als twee goeie, trouwe vrienden?... Wij staan zoo ver van elkaar, Wim. Misschien dacht jij, dat het onverschilligheid was...

- U geeft immers toch niets om me. U zegt wel van wèl, maar u houdt niet van me, niemand houdt van me...; barstte Wim eindelijk uit.

- Wie heeft je dat gezegd, Wim?; en met een kus op z'n ruige haar, ging ie langzamer, bedwongener door: - 'k Wou, dat ik je àlles kon vertellen, jongen. Dan had je misschien nog... medelijden met vader...

- 'k Hèb immers medelijden met u. Ik weet toch wel, dat u ziek ben,... èrg ziek...

- Wie heeft je dat verteld?

- Moeder...; toen in een heftige huilbui zich tegen Ger aanklemmend: - Daarom spijt het me zoo, dat ik soms... slecht ben tegen u...

- Dat hoeft niet, jongen, dat hoeft niet... 'k heb wel méer gehad. Maar zeg 'es... praat moeder méér over mij?

Streng keek ie Wim aan, die de oogen neersloeg, hakkelde:

- Vanavond nog...

- En wat zegt moeder dan?; en toen Wim bevend zweeg:

- Mag vader het niet weten?

- 'k Heb het al gezegd: dat u zìek ben...

- Anders niet?

Wim, na lang, pijnlijk aarzelen, weer:

- En dat ik er op school niet over mag praten...

- Bèste jongen. Vertel me nou 'es, van wie hou je nou meer, van vader of...

- Ach, dat weet ik toch niet...

- 'k Dàcht meer van moeder. Moeder is niet zoo streng, Moeder is... zwakker.

- U mag niets zeggen van moeder. Ik wìl het niet.

- 'k Dacht, dat wij de beste vrienden waren. Dat we elkaar àlles mochten zeggen... 'k Hou toch héél veel van de moeder van mijn Willem.

- Moeder zei, dat u wat te zeggen had; mokte Wim korzelig.

Gerard, alsof hij zich bedacht, streek de hand over het voorhoofd.

- Da's waar, maar dan moet Wim niet boos worden. Als jij dan een... fout bij mij ziet, zal jij het vàder dan zeggen?... Moeder zei me, dat ze een paar weken geleden twintig appels te kort kwam, uit de kelder. We dachten natuurlijk dadelijk aan de ouwe Koos. Moeder heeft 'r heel voorzichtig ondervraagd - 't was een ouwe getrouwe -, maar... nìets. Koos maakte zich boos, en... Je begrijpt, die appels komen niet vanzelf weg. En moeder weet zèker, dat ze er allemaal geweest zijn... Waarom zèg je niets, Wim?

Wim wurmde tegen z'n knie aan, onrustig bij het felle kijken van vader, bromde eindelijk dof:

- Nou, wat zoù dat...?

- Wat dat zou?... Dat je je vader weer verdriet heb gedaan, als je... als je... Kijk me 'es aan, Wim, ìs het zoo?

In een plotselingen ruk trok Willem zich los.

- Nee, ik zeg 'et u niet... Daar heb u niet mee noodig.

Even streek ie met de hand over het voorhoofd, verdrietig, nu die jongen zoo halstarrig bleef, maar meer nog om de nieuwe neêrlaag tegen Anna: hij had zoo graag, zoo zielsgraag gewild, dat Wim hèm zou bekennen, tegen háár beweren van zijn hardheid in. Nou goed, àls hij dan eens hard was tegen Wim...? Maar dadelijk gaf hij dit weer op, trok ie 'm dichter aan tafel en met den arm om zijn middel, een zachte dwang, die den jongen machteloos maakte:

- Jongen, Wim, luister 'es naar mij. Waarom doe je toch zoo? 't Is je toch niet te doen..., je houdt toch van vader?

En toen Wim nukkig zweeg, neerziend z'n tanden toeklemde, nu er een nieuwe verstikking krampte naar z'n keel, ging Ger weifelend door:

- Kom, ik weet wel, 't was een.. een ongelukje. Ik had zoo graag gezien, dat mijn jongen een flìnke jongen was. Als je nu maar dadelijk bij mij, of bij moeder, was gekomen, en

je had gezegd: vader, het spijt me, dat dit-en-dat is gebeurd, ik beloof u, ik zal het nooit meer doen; kijk, dan was ik tròtsch geweest op Willem. Dan was het uit geweest. Nou bleef je er mee loopen, - hoe lang is het al niet geleden? Nee, ik praat niet van me zelf, ik wist 'et immers tòch; 'k ken m'n jongen zoo goed. Elken avond hoopte ik: straks als Wim goeie nacht komt zeggen, zal hij 'et vertellen. 't Was zoo gemakkelijk geweest: we doen allemaal wel eens wat... Ik had zoo graag gewild, dat ik moeder had kunnen vertellen: Wim is uit zich zelf bij me gekomen. Wat was dat niet een prettige avond geweest, voor jou en voor ons. En als moeder dan nog eens tobde, had ìk kunnen zeggen: ben je dan vergeten dien avond, dat Wim... uit zich zelf... Wat was dat niet heerlijk geweest, als ik had kunnen volhouden: Zie je wel, ik heb het altijd gedacht, ik ben wel eens streng tegen Wim geweest, strenger dan moeder, maar dàt is het gevolg. Andere kinderen liegen, doen kwaad in het geniep; Wim doet ook wel eens wat, wat niet hóort, dat doen alle kinderen, maar hij is bij ons gekomen, hij heeft alles eerlijk verteld; ja, dat wordt een man uit één stuk.

Met een schok wrong Willem zich los:

- Waarom ben u ook altijd zoo streng?... Ik had het wel willen zeggen, maar... bij anderen, bij Piet van Laren en bij de Roervinks gaat dat alles heel anders. Hier is het altijd een zuur gezicht, en herrie, nooit een pretje of zoo. Dacht u dat ik dat prettig vond; dat ik voor m'n plezier... Maar ik bedank er voor, je kan geen woord zeggen, of je krijgt een standje. Ben ù dan...

- Ik had het zelf ook graag anders, ik hoopte altijd, dat we vrienden zouden worden, net als Piet en Johan, als àl je kennissen. Jij ben toch m'n eenig vrindje, niet Wim, het eenig vrindje van vader... Maar denk nou 'es, dat Piet in de kelder bij z'n moeder ging snuffelen, en hij vond er appels, een heele hoop, net zoo mooi en zoo groot als de onze, en hij stak er een paar in zijn zak, denk je dan niet, dat Piet naar z'n vader zou loopen en zeggen...

- 'k Heb u toch al gezègd, dat ik het gedaan heb. Wat práát u dan nog?

- Dat is het niet, Wim. Ach, die appelen, daar gaat het

niet om. Als ik het maar wist, zèker wist... Waarom doe je vader toch zoo'n verdriet? Als ik er niet meer ben,... zal je spijt hebben, jongen...

- Ik beloof u: 'k zal... 'k zal het nóóit meer doen; hakkelde Wim, heesch van het snikken.

- Dan is 'et goed; en Wim's hoofd tusschen zijn handen nemend, kuste hij hem op het voorhoofd.

Toen in een plotselinge verzachting van hartelijkheid en meelijden pakte Wim vader's hoofd, knùffelde het onstuimig tegen het zijne, onwillekeurig ma's woorden nazeggend:

- Arm vadertje; zonder precies te weten, wàt en waaròm hij het zei. Zóó wild, dat Ger lachte, langzaam z'n handen los maakte, en in die zinking van weerlooze vredigheid, nu het doel was bereikt, nu hij z'n jongen terug had, langzaam als tot zich zelf, tot een zéér trouwen vriend, begon te vertellen:

- Wim weet wel: vader doet ook wel eens wat, wat niet mag. Begrijp je? En daarom is het zoo moeilijk, jongen, joù wat te verbieden... Kom, laten we nu 'es open met elkander praten. Je groeit me al haast boven 'et hoofd... Later, als je groot ben, als je student wordt, zal ik je alles vertellen. Nu begrijp je 'et niet... Kijk me 'es aan, vent, zóó. Gelóóf je, wat vader zegt?

Wim, bevreemd, knikte van ja, meed Ger's oogen.

- 'k Wou zoo graag anders. 't Is misschien eigen schuld: als ik vroeger... ik kan dat Wim zoo niet zeggen, maar... als ik nòg kon...

Met de hand over de oogen strijkend, knikte hij van neen, wachtte even, om op adem te komen.

- Ik ben nu te ver weg. Ik ben oud, jij heb nog een leven voor je. God jongen, ik sméék je: 'k zou er alles voor willen geven, als ik jou.... als ik jou.... gelùkkig kon maken, als ik nu, nu ik er nog ben, zéker wist, dat het met jou anders, bèter liep. Ik heb niets meer te wachten; ik was graag een voorbeeld voor je geweest.... Dat kòn niet.... Soms, Wim, soms word ik ineens zoo bang, dat jij.... óók die kant gaat. Je ziet het zoo vaak: van vader op zoon en zoo door. Als dàt waar was.... Nee, nee, nee, dat is niet, dat kàn niet; als Wim maar goed oppast, als je je plicht doet, jongen, en.... je denkt, hoe het met.... met vàder liep.... Beloof je me dat?

Even zaten ze zwijgend, met starende oogen, die niet zagen. Plots knarste de deur, kwam Anna.

- Wa's dat? Wim nòg niet naar bed. Al bij tienen.

Toen hield Wim het niet meer; hij vloog op 'r toe, sloeg z'n armen om 'r hals, en z'n gezicht aan 'r borst, huilde hij uit, door z'n tranen heen stamelend:

- Moesje, het spijt me zoo.... 'k Zal het nóoit weer doen.

Anna streelde z'n heftig schokkende hoofd, keek verwijtend naar Gerard: nu zag hij, wat hij déed met die strengheid. Als Wim háár maar had. En hem sussend, met een boozen blik naar Gerard:

- Kom vent, zóo erg is 'et niet. Vader meent 'et zoo niet.... Kom, kom.

- Ja, het wordt tijd; brak Ger af, pijnlijk voelend, wàt Anna wou, nu alles, al zijn moeite, vergeefsch bleek.

- Nacht vader; Wim's stem stikte haast in zijn keel.

- Nacht jongen. Slaap wel.

Hij had hem graag willen kussen, hem willen zeggen, hoè lief vader hem had: hij dòrst niet om Anna, Anna, die alles, àlles anders uitlei. Toen pakte Wim haar, en zij kuste hem terug; langzaam, aarzelend sloop hij de deur uit.

Samen plotseling alleen, sloeg weer de beklemming, toen het gróóte gebeurd was. Hoe? Ze kon, ze dorst niet ernaar vragen. En in die stilte-verstikking, nu hij, door haar komen in die zeldzame weelde van vertrouwelijkheid gestoord, bleef zwijgen, begon zij te neuriën, als of er niets gebeurd was.

- Waarom zing je nou, Anna? 't Lijkt me zoo, of je... of je 'et met opzet doet, om me te...

- Jawel, 't wordt een mooie boel. Niet meer zingen ook. Ik heb het toch al zoo vroolijk hier. Op Ouwejaarsavond...

- Ik verbièd je toch niets. Ik dacht alleen, ik... méénde,... dat het jou... óok wel wat speet...

- Natuurlijk. Als jij 'et in je hoofd krijgt, vandaag, op Ouwejaar nog, dien jongen z'n avond te bederven, omdat ie... nou ja, omdat ie...

- Omdat ie gestólen heeft, Anna. Zou jij dan willen, dat ik àlles toeliet? En àls er dan later, als er dan werkelijk een... een dief uit hem groeit...?

- Ach wat, je neemt alles zoo zwaar. Ik wou, dat je dat àndere... zoo zwaar nam... Maar ik verkies te zingen, als ik wil.

Hij zweeg: wat kòn ie zeggen? 't Was immers duidelijk: Wim hield niet van hem.

- Zeg Anna; begon hij in de verwarring der aansluipende verdooving, te zwak voor de stilte na dàt; - god, Anna; en toen als een kind 'r beide handen grijpend, wat zij willoos toeliet: - voèl je dan niet...? Je heb zelf gezegd: 't is vandaag ouwejaar. Moet dat zóó, moet dat zoo dóórgaan? Tot we... tot één van beide... Maar god, kind, dat hou ik niet uit. Dat màg niet... Anna, lieve...

Als een oud man streelde hij haar wangen, trok haar zacht aan z'n borst, zij wendde zich om, viel toen op 'r knièn bij hem neer, te vol om te spreken. Zoo lag ze lang, terwijl zijn bevende handen al weer sussend 'r haren bestreelden.

- Je heb gelijk; bracht ze eindelijk met moeite uit; - ik ben hard tegen jou. Maar... je heb me zelf zoo gemaakt... 't is allemaal zoo vreeselijk ellendig...

Hij, verzoend door die verteedering van háár overgaaf, wel wetend wat dàt voor 'r was, voelde dubbel z'n schuld. Ja, hij was An niet waard, Wim niet waard. Maar wàs dat zijn schuld wel? Als hij een ander getrouwd had, als er niet dag aan dag getob was geweest met Anna, met Wim, met de meid, was het dan ook zoo geloopen met dien vervloekten drank?... Maar dit slikte ie weg: wat hoefde hij haar hetzelfde te verwijten?

- Zeg kindje, weet je, wat ik wou? Ach... liefde laat zich niet dwingen. Maar zou je niet willen probeeren dàt, begrijp je?... minder te laten blijken...

- Dat verwijt je mij? Ik, die àlle moeite... Ja, ik loop er mee te koop. Daarom ga ik zoo vaak op visite, daarom zien we zoo veel menschen hier!... God, wat láág...

- Kijk 'es Anna. Ik vraag het niet om mij; wat heb ìk nog? Ik vraag het om Willem. Je begrijpt: al die ruzie...

- Wie begìnt er met ruzie?

- Ik praat niet van beginnen, ik praat niet van schuld... Luister nou goed, Anna: kijk, ik kom je tegemoet: ìk heb alle schuld. Als Wim er niet was, zou ik zeggen: we gaan uit elkaar... Dat kàn niet...; toen, 'r handen van 'r oogen weg-

duwend, dringender: - dat is immers zoo? Jij zou Wim toch óók niet willen missen?... Nee, toe nou, kijk me nou aan; god kind, het zit me tot hìer. Laten we vanavond nu 'es pràten, den éénigen avond van het jaar... Omdat ik nu zoo veel, zoo ontzaglijk veel van Wim houd, nee, laat me uitspreken, dáarom grieft het me zoo, dat je 'm me... ik moet hard zijn, An: dat je hem mij afneemt. Denk 'es in, kind, 't laatste wat ik nog heb...

- Wat ben je onrechtvaardig. Je wéét niet, je kàn 'et niet weten, ik heb het je nooit verteld; je weet niet, hoe ik je altijd hoog heb gehouden tegen Wim, hoe ik niet wou, dat hij iets... iets...

- Zeg het maar: iets léélijks van me zei, dat ik drònk of... misschien nòg erger...

- Nou goed dan, als je het dan weet: ja, dat je drònk. Dàt heb ik je nooit verteld, ik wou geen bedankje... Als jij, als moeder eens wist, wat ik heb uitgestaan... Née...

- Anna, Anna, wat ben je ijzig hard... Ik zeg nog eens, ik verlang niet, ik màg niet verlangen, dat je van me houdt, maar... jezus, kind, spáár me een beetje; en 'r handen tegen z'n brandende oogen drukkend: - ik ben zoo moe, zóó moe. Doè ten minste, of je van me houdt, of anders...

- We hebben allebei verkeerd gedaan. Nu pas ouwe Koos, die beleedigd wegliep. Jij noemt dat een kleinigheid. Maar ondertusschen, ik zit er maar mee. Ach, je weet wel, 'k verwijt je dat niet. Maar al die kleinigheden bij elkaar...

- Anna, Anna...

Plotseling 'r jarenlang verdriet niet meer meester, liep ze bevend van radeloozen smart de deur uit. Even zat hij nog met het hoofd in de handen, toen met wijde oogen van schrik pas de leegheid van haar niet-meer-zijn bemerkend, strompelde hij naar het trapgat, riep twee, driemaal, haast onhoorbaar: Anna. Maar toen het stil bleef, sukkelde hij de trap op naar Wim's kamer, om het met hem althans nog goed te maken, hoè dan ook.

Op het nachtkastje knisterde een oliepitje. Zacht begon ie:

- Wim, ik ben 'et. Vader.

Niets hoorend, nam ie voorzichtig het lichtje; Wim lag met open oogen naar de zoldering te turen, z'n wangen waren nat. Voorzichtig nam ie z'n hand van onder het laken.

- Wim, jongen, heb je me niets te zeggen...?

Wim's oogen knipperden, toen woelde hij òm naar den wand, hield zich slapend. Even wachtte Gerrit nog: hij óók al, heeregod.. Als een hond liep ie weg, greep uit de hangkast z'n hoed, ging ineens door de straat op. Hij dacht niet; het bonsde in z'n hoofd: hij had zeker koorts. Ja, z'n handen gloeiden en z'n hoofd, z'n arme, kreunende hoofd, 't leek wel te bersten. Hier op straat was het lekker, lekker die kou en die menschen, die keken, en al die mooie, mooie, móóie lichies. Die brandden nou voor hem; die anderen zagen ze ook wel, maar eigenlijk brandden ze voor hem alleen.

Hij moest de vrinden zoeken in de Kroon, daar waren ze altijd tegen twaalf. Hoor, daar sloeg het. Hij bleef staan, telde hardop: één... twee... drie... Br, 't was koud. Ach, nu had ie z'n jas weer vergeten.

In de Kroon zocht ie z'n oude tafeltje aan het raam.

- Waar... waar zijn de anderen?; vroeg ie hakkelend den kellner.

- Ouwejaar, meneer... U een Pils?

- Ach, da's waar. Hoe kan ik dat nou vergeten? Hi, hi, hi. Ouwejaar... Wát? Ja, ja, of... Nee, geef maar liever Bourgogne. Een flesch, van die zware, je weet wel... Wat jij, ouwe jongen. 't Is féést. Hi, hi, hi...

In de holle, gehavende zaal, waar hier en daar wat menschen bij elkander kropen, in het krassend gestommel met stoelen, die, opgestapeld, grijze leegten lieten op de vloer, dronk ie glas na glas van het roode, brandende, verdoovende vocht...

- Paul, gofferdomme, 't wordt me zoo raar... in me kop; en in dien zwaren nevel zich alles weer herinnerend, huilde hij als een kind.

Verzen van Laurens van der Waals.

Liefdes twijfel.

Zachtjes is uit de kamer gegaan,
zij, met voorzichtige schreden
- 'k heb uit de stilte iets vleiends verstaan,
maar ik geloof zónder reden -
Toen is ze vlúg het terras afgegaan,
langs de trap naar beneden.

Twijfel en aarz'ling; wát nu te doen,
óók heen te gaan, of hier blijven?
Zoekt ze een plekje om tusschen het groen
eenzaam den tijd te verdrijven;
of wel een plaatsje om weer - zooals toen -
rustig met mij er te blijven?

't Is bíjna zeker, dat zij me verwacht;
maar het verstand zegt mij: ‘vrindje
heb je niet váák zoo iets dwaas al gedacht?’
't Hart fluistert zacht: ‘ze bemint je’;
en het verlangen ziet naar mijn gedacht'
en vraagt angstig: ‘wat vindt je?’

Stil ben ik uit de kamer gegaan
met vreesachtige schreden,
- heb uit de stilte iets hóónends verstaan;
maar ik geloof zónder reden -.
Ben toen in eens het terras afgegaan,
vliégensvlug naar beneden.

Het verloren wijsje.

Wat de viool nu spelen moet,
dat weet de vedelaar niet recht
en al wat hij nu klinken doet
is traag en vaag en slecht.

En wijl zijn geest zoekt en herzoekt,
zijn hand langs al de snaren gaat,
is 't of zijn mond onmachtig vloekt
al wat hij niet verstaat;

al wat hij niet begrijpen mag,
maar dat hij nu en dan tóch hoort,
dat soms klinkt, als een verre lach,
als een gefluisterd woord.

Zoo'n vedelaar lijkt wel mijn ziel,
die op de snaren van 't geluk
herspelen wil wat haar beviel,
maar 't instrument blijkt stuk.

En schoon ze toch een wijle tracht
te spelen als ze vroeger deed,
het klinkt te traag, te vaag, te zacht,
te overvol van leed.

Nu zit ze bij haar instrument,
zooals de vedelaar dat deed,
en zoekt het wijsje, dat ze kent,
maar niet te spelen weet.

Voor het weerzien.

Het is zoo stil, zóó stil.....
ik hoor niets anders,
dan teer getril
òm mij, ín mij;
het is zoo stil, zóó stil.....
ik hoor niets anders
dan d' echo van een vroeg're mijmerij.

Het klinkt zoo zacht, zóó zacht.....
ik kán niet hooren,
of het wat lacht,
of dat het weent in mij;
het klinkt zoo zacht, zóó zacht.....
ik kán niet hooren,
of het iets vraagt of enkel maar iets zei.

Het klinkt zoo zoet, zóó-zoet.....
ik wìl niet weten,
wat of ik zeggen moet
ààn U vàn mij;
't klinkt zoo zoet, zóó zoet,
dat ik wel moet vergeten
al wat ik vroeger dacht en vroeger zei.

Het is zoo stil, zóó stil,
dat ik niet durf bedenken,
- ik die niets weten wil
van d' oude mijmerij -
hoe stil, hoe stil,
die echo mij doet denken
aan woordjes, eens door U gezegd aan mij

Exacte (?) wetenschap door Dr. H.A. Naber.

Michael Faraday, den lezer althans-bij-name bekend als de beroemde, zoo niet de beroemdste experimentator der 19e eeuw, was de zoon van een smid en is heel van onderop begonnen als loopjongen bij een boekhandelaar, gevestigd in de buurt der Royal Institution, het beroemde wetenschappelijk centrum in Londen, in een zijstraat van Piccadilly.

Het was een der klanten van den winkel die den weetgierigen jongen man meenam naar de schitterende voordrachten van Sir Humphrey Davy, in de genoemde Royal Institution, en zoo kwam Faraday tot Davy met het verzoek hem op te nemen onder het personeel.

Bij het daarop volgend mondeling onderhoud met Davy, dat voerde tot een aanstelling bij de week, gaf de jonge Faraday te kennen dat hij den handel zelfzuchtig en immoreel vond, en de wetenschap wilde omhelzen, die hare beoefenaars tot goede en beminnelijke menschen maakte en ruim leerde denken.

Davy, die in den jongen Faraday nog niet den opvolger kon vermoeden, die zijnen wereldroem zou overschaduwen, glimlachte slechts om deze naieveteit van den jongen die de instrumenten zou moeten afstoffen en flesschen spoelen, en zeide dat een paar jaartjes ondervinding hem wel beter zouden leeren.

Wie ten slotte gelijk had wil ik een oogenblik daarlaten; ik kom er aan 't eind even op terug; maar ik geloof dat de meesten onzer iets voelen voor Davy's glimlach, en dat te eer, als we weten dat Davy geen Droogstoppel was, maar een bezielend spreker, die de élite van Londen naar zijne voordrachten wist te lokken, en niet alleen door den inhoud, ook door den vorm; de dichter Coleridge kwam er b.v. speciaal om te genieten van de hooge vlucht van Davy's gedachten en de verrassende beelden.

Maar wie om Faraday glimlacht is misschien op zijne beurt wederom naief ten aanzien van een nauw verwante quaestie. Al geeft men toe dat de exacte wetenschap niet zoo extra veredelend werkt op hare beoefenaars, moeielijker is het, afscheid te nemen van het denkbeeld, dat zij een beschavenden en veredelenden invloed uitoefent op de maatschappij in haar geheel. Als wij b.v. Werner Siemens hooren uitroepen dat hij zich niet wil laten ontnemen het 'geloof' dat de wetenschap en de techniek de menschheid veredelen en 'idealen Bestrebungen zugänglicher machen', zien we den glimlach - als van Davy - op het gelaat van Brunetière, die sprak over het 'bankroet der wetenschap'. Leest ge Du Bois Reymond's schitterende rede over '*Culturgeschichte und Naturwissenschaft*', zoo ziet ge het wenkbrauwfronsen van Tolstoï, die in zijn boekje over de beteekenis van Wetenschap en Kunst den staf breekt over alles wat door Du Bois Reymond zoo in de hoogte was geheven. Wraakt men misschien Tolstoi als een Rus, wiens gedachtengang ons te vreemd is, zoo zou ik willen noemen Mevr. Annie Besant die eens met Bradlaugh één lijn had getrokken en had meegeloopen onder het plebs dat vóór de muziek gaat. Zij keerde zich af van die westersche, die du Bois Reymondsche idealen, en constateerde dat ze groot gevaar opleveren voor de Oostersche. Het Oosten stelt het begrip 'kaste' tegenover ons begrip van gelijkwaardigheid der menschen; het geeft voor elke kaste - zeer practisch! - een verschillende moraal; maar het kent niet den standaard van rijkdom tegenover geboorte. Pracht en luister zijn ceremoniën verbonden aan den rang, terwijl het huiselijk leven eenvoudig is. Maar het Westen heeft, volgens haar, een nivelleerende onpractische moraal, de bergrede, en naast die theorie een practijk die er niet bij aansluit. In het Westen vindt men een vooruitgang, schier identiek met toenemenden wedijver; verlaging van het levensniveau; vermeerdering van weelde-artikelen tot in het oneindige; het scheppen van nieuwe behoeften; hetgeen altegader een groot gevaar moet heeten voor edelen eenvoud, waardige schoonheid en ware kunst[1)].

Een soortgelijke antithese vindt men dan ook reeds een eeuw terug in den vorm van een heftige antipathie tusschen Alexander

1) Oostersche en Westersche Levensidealen, zie Theosophia 1909.

von Humboldt en Schiller. Waar Schiller aan von Humboldt een te kleine, onrustige ijdelheid verwijt, gemis aan een zuiver objektief interesse en bij allen rijkdom van zijn geestelijke bagage een zekere armoede van geest; hem verwijt een koud snijdend verstand; een veel te grof orgaan voor het onderzoek der natuur; hem vooral verwijt gemis aan fantasie, - daar spreekt Humboldt's opvatting uit de enthousiaste woorden van zijnen biograaf Bruhns, die constateert dat elk woord van blaam eigenlijk een woord van lof moet heeten. Schiller's eisch dat men de natuur door aanschouwen moet leeren doorvoelen, is een restant van die natuurfilosofie uit Jena, met Schelling, Hegel, Steffens als ‘hoogepriesters’. En, zoo zegt Humboldt's biograaf verder, juist *dit* soort filosofie heeft overtuigend bewezen niet thuis te behooren in de natuurwetenschap. Daar heeft men behoefte aan wetten van de grootste scherpte en zuiverheid en elk ademtochtje van subjectieve ‘Empfindung’ moet daar geweerd.

De zaak lijkt aldus van de baan; Schelling en Hegel zijn af; maar daar komt juist een boekje van Bolland, waarin deze personen een minder slecht figuur maken en hij ze tot uitgangspunt neemt voor zijne Amsterdamsche college's!

Zoo hebben wij dus ten aanzien van deze levensvragen precies zulk een ‘pro en contra’ als wij - maar dan op kleiner schaal - aantroffen tusschen Davy en Faraday; en men zal mij niet euvel duiden dat ik de beslissing, laat staan de behandeling, hier zoo goed als achterwege laat; het onderwerp is te omvangrijk en ook niet al te nieuw meer; willen wij bovendien elkaar begrijpen, zoo is er méér noodig dan het spreken van de Hollandsche taal.

Maar ik heb voor heden een nauw verwant onderwerp. De natuurwetenschappen voeren een vlag, bestaande uit verschillende banen; het zijn er zoover ik ontdekken kon, drie; de eerste die Faraday's oog bekoorde bevat de woorden ‘Veredeling van den *beoefenaar*’, de tweede baan, die de oogen van Du Bois Reymond en Werner Siemens tot zich trok, geeft te lezen ‘Veredeling van het *menschdom*’, de derde baan spreekt niet van edel of onedel, leelijk of fraai; zij bevat de woorden

I

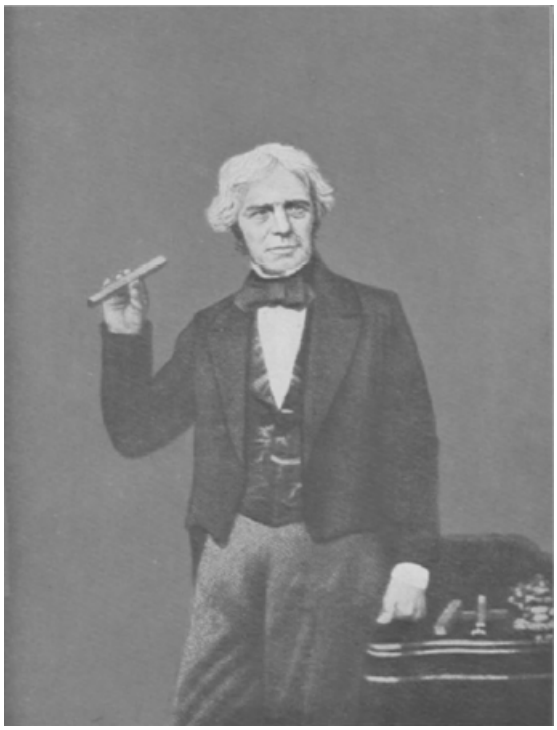

MICHAEL FARADAY. 22 Sept. 1791 - 26 Aug. 1867.

'*Strengheid*, *Nauwkeurigheid*, *Methode*'. Kortom, de schepen der natuurwetenschappen varen, op grond van die woorden, onder den naam, onder de vlag van 'Exacte Wetenschap', en eischen dat de andere wetenschappen voor haar de vlag zullen strijken. Zij zullen aan die andere wetenschappen wijzen hoe zij gaan moeten. Zij zullen het voorbeeld stellen wat betreft Methode, Strengheid enz. De Encyclopedie van Winkler Prins schrijft dat het Wetenschappen zijn '*bij wier behandeling men niet volstaan kan met waarschijnlijkheden*, *zoo als bijv. die der geschiedenis*, *waarbij de kennis vaak uit onzekere bronnen wordt geput*, *maar die op vasten grondslag van onbetwistbare bewijzen steunen*, *zooals de wiskunde. Waar men dus van exacte wetenschappen spreekt bedoelt men deze in de eerste plaats*, *en vervolgens die*, *welke op de zelfde methode van onderzoek steunen*, *n.l. de sterrekunde*, *natuurkunde*, *scheikunde*, *physiologie*, *in een woord de geheele natuurwetenschap.*

Ofschoon ik nu gaarne toegeef dat die driedubbele vlag eerbied verdient, met eere wappert, door mij niet kan worden afgerukt - daarvoor is ze veel te hoog - een paar kogels wil ik met des lezers verlof trachten te schieten door die onderste baan die de *Exactheid* symboliseert, waarop die natuurwetenschappen zoo prat gaan. Ik hoop daarmede, als het lukt, geen kwaad te stichten, want met een kleine wijziging van een bekend gezegde zou men met volle recht kunnen zeggen 'Kogelgaten ontsieren de vlag niet'. Ik wil echter niet verhelen dat de keuze van mijn onderwerp en de hoofdpunten van mijn betoog ten nauwste samenhangen met zekere wetenschappelijke inzichten van Faraday, die men mij voor tien jaar verhinderd heeft in den vorm van een dissertatie te verdedigen voor de faculteit der wis- en natuurkunde te Amsterdam en elders; zoodat ik, de eerste maal dat ik gehouden was een onderwerp van eigen keuze voor een kring van ontwikkelde personen te verdedigen, mijne schade wensch in te halen; met scherp, met echt kruit en heusche kogels te schieten; zelfs zal ik hier en daar een persoonlijke herinnering op moeten halen; maar ik hoop toch er voor gezorgd te hebben dat de behandeling zakelijk bleef en dat de strijd zakelijk kan worden gestreden.

Het was in 1892 dat ik in een Natuurkundig laboratorium gezet werd aan het doen van proeven met een toestel waarin gas werd ontwikkeld door electriciteit. Het was niet dat van Fig. 1 maar dat

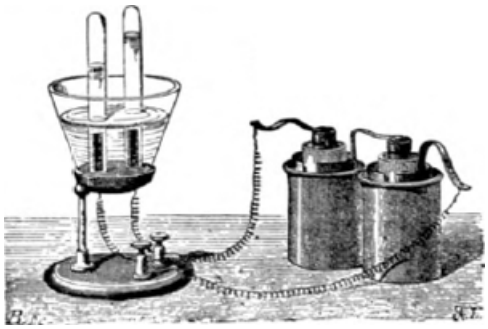

Fig. 1.
Ontleding van water in een prullig instrument.

van Fig. 2, namelijk de waterstofvoltameter volgens het model Bertin.

De verbeteringen waren slechts dat er om de meetbuis heen een waterbad was aangebracht en ten tweede dat een capillaire buis

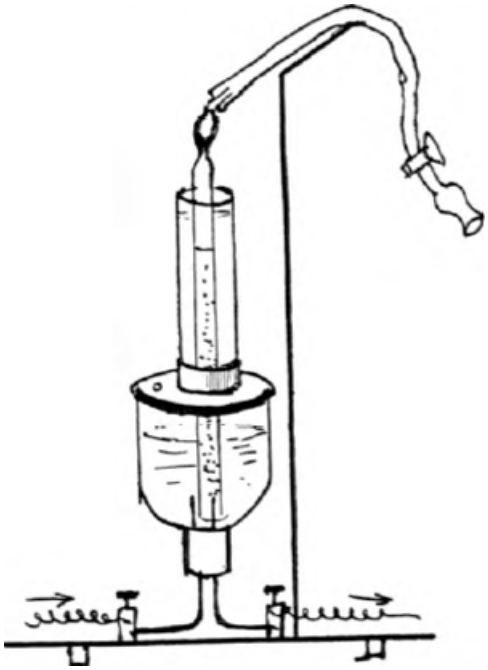

Fig. 2.
VOLTAMETER DUCRÉTET en BERTIN.

was gebezigd in plaats van een kraan; zoo'n kraan kan lekken. Nu bleek mij echter alras dat dit toestel ondanks de verbeteringen des heeren Ducrétet nog zeer primitief mocht heeten, want er ontsnapt gas aan de buret, precies zooals er rook ontsnapt uit een kachel die niet trekt; en het gas kon bovendien zelfs op een ongewenscht oogenblik den stroom verzwakken of afbreken, doordat het water door het gas verdreven werd van de electrode.

Ik zette mij dus aan het verbeteren van dit toestel, dat dank zij de hulp van den een, den prikkelenden spot van den ander, ten slotte - want ik wil den

lezer niet met alle phasen dezer geschiedenis bezighouden - deze gedaante kreeg. En onder het werk dóór merkte ik dat ik houvast

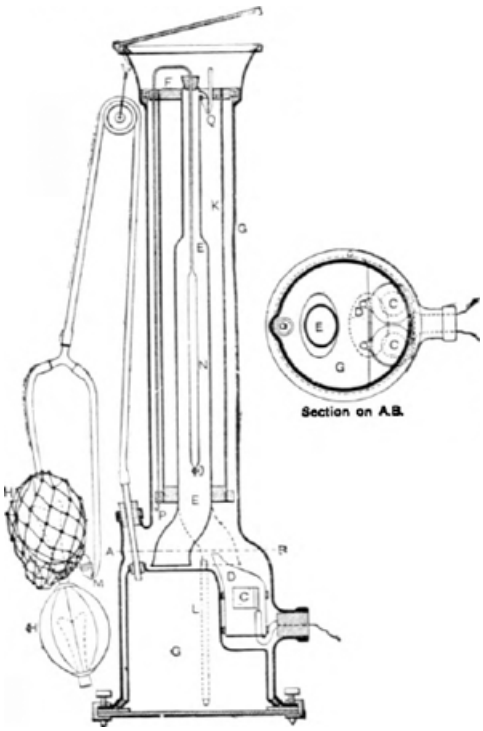

Fig. 3.
WATERSTOF-VOLTAMETER, v.d. S.
Section on A.B.

kreeg op dien gladden bodem der oneindige wetenschap; mijn dreg had iets gepakt; en zonder bijzonder diep te duiken, kon ik constateeren dat het geleek op een gezonken Engelsch schip; en dat dit bij het zinken nog heel wat met zich had meegesleept.

Volkomen onbeschadigd, vrijwel klaar om te vuren kwam, althans in mijne oogen, dat schip weer boven. En het was een Engelsch schip, een Dreadnought, een Invincible inderdaad! Het was het schip van iemand, die zekere uiterlijke gelijkenis met Nelson vertoonde; het was niets minder dan **het admiraalschip van Faraday,** dat weer was opgedoken en sterker leek dan ooit!!

Want wat bleek mij toen ik te Londen kort daarna in de gelegenheid was dit onderwerp volledig na te gaan?

Niets minder dan dat aan dit toestel door Faraday een zeer bijzondere plaats was toegekend. En de door hem gepubliceerde proeven - wel te onderscheiden van de door hem *gedane* proeven, want hij publiceerde hier met opzet slechts de *minst* mooie resultaten - konden aangevuld met proeven van anderen,

allemaal werkende onafhankelijk van elkaar; men had slechts te verzamelen om te weten dat met het toestel, of juister volgens dit beginsel, konden worden gemeten stroomen van middelbare sterkte, zooals Faraday had gebezigd, maar ook zwakkere zooals gaan door een transatlantische kabel; en ook de sterkste, die de moderne techniek kan aanwijzen; het toestel bestreek de geheele linie.

Men begrijpt het, nietwaar? Al mocht men het niet *eens* zijn. Hoe meer gas, des te sterker de electrische stroom; de hoeveelheid gas dus een *maat* voor den stroom; en nu bleek, dat geen ernstige bezwaren rezen, al nam men den stroom ook *nog* zoo sterk, ook *nog* zoo zwak!

Nochthans werd dit toestel, dit beginsel, niet genoemd in de verslagen van het in 1893, dus een jaar te voren, te Chicago ter gelegenheid der Wereldtentoonstelling bijeengekomen congres tot het definitief vaststellen van electrische eenheden!

Hoe zat dat? Was Faraday's roem aan het tanen? Was zijn standpunt ‘überwunden’? Was zijn wet soms onnauwkeurig gebleken?

Zijn roem? Neen, die was *niet* aan het tanen. Nog pas had Prof. Zeeman te Amsterdam zijne wereldreputatie gevestigd door met verbeterde hulpmiddelen te zoeken naar iets, dat Faraday een halve eeuw te voren gevoeld had, dat bestaan moest, en waarnaar hij had gezocht, ‘carefully and anxiously’. Nog pas had Prof. Zeeman hem ‘den grootsten experimentator dezer (19de) eeuw’ genoemd. Soortgelijken lof kondt ge hooren uit den mond van Heinrich Hertz, den man van de electrische golven, waarmee men thans draadloos telegrafeert. Deze, een leerling van Helmholtz, prees Faraday als een man van ongemeene frischheid van geest, die weer uitging van wat hij *zag*, niet van wat hij *gehoord*, *geleerd* of *gelezen* had.

Helmholtz zelf, in 1881 een rede houdende in de Royal Institution, getuigde, staande op de plaats waar Faraday zoo vaak had gestaan, dat hij geleid scheen ‘door een nooit falend instinct van de waarheid’. Lord Kelvin, de president der Royal Society, zeide na Faraday's dood in 1867 dat diens persoonlijkheid een

zoodanig gevoel van eerbied bij hem had opgewekt dat hij het nauwelijks in woorden brengen kon. Faraday's naam was spreekwoordelijk geworden voor alles wat bewondering afdwong in het wetenschappelijk genie. En niet alleen de geleerde wereld, ook een modern technisch vakblad, 'The Electrician', noemde hem 'The Prince of Electricians'.

Zoo was dan ook sedert zijn dood steeds met de grootste waardeering gesproken. Zijn opvolger, John Tyndall, had slechts één ding op hem aan te merken, n.l. dat hij de deur van zijn *labora*torium, sloot als hij ging naar zijn bidvertrek of *orato*rium; en S.P. Thompson wist in een hoogwaardeerend boekje over Faraday, ook slechts één vlekje (en dan nog eerder iets *onverklaarbaars* dan wel een vlek) aan te wijzen, dat n.l. Faraday geen melding maakt van Sturgeon, die den electromagneet zou hebben uitgevonden. Maar nergens vond ik een aanwijzing dat Faraday zich ooit noemenswaard vergist had; dat zijn voltameter definitief gebleken was niet te deugen; en er moesten toch sporen zijn van den strijd die om dien voltameter was gestreden???

Zeker, ik verzamelde te kust en te keur malle en lompe uitspraken omtrent dit onderwerp (de electrochemische wetten), maar die bewijzen van onnadenkendheid schenen juist geleidelijk verdwenen na zijn dood; ieder geloofde thans aan de wet die naar Faraday heet; die wet scheen ondanks het eerste verzet onaantastbaar als de wet van Newton; een hooggeleerd tegenstander van de onderhavige zaak schreef mij zelfs: 'Ik geloof aan de wet zoo sterk als ge U maar gelieft voor te stellen.'

Maar hoe was dan het *toestel* zoo in discrediet, waarmee hij die wet zoo logisch, zoo overtuigend bewezen had? Het toestel waarvan hij zooveel verwachtte? Een zeeslag als van Trafalgar zoudt ge verwacht hebben, en ziet, de geschiedenis der wetenschap vermeldde niets van dien aard en aan dat schip was zelfs geen spoor van gebarsten ruiten. Niets was er gebroken.

Om een en ander te verklaren moet ik vooral aandacht vragen voor het volgende.

Aan wat Faraday heeft gezegd en geschreven, is iets *extra bijzonders.*

Ik doel hier niet op die ongehoord lange lijst van wetenschappelijke onderscheidingen, hem ten deel gevallen; het is heel wat anders.

Hij behoorde tot een kleine en weinig in tel zijnde kerkelijke secte, de Sandemannianen, die het deden zonder voorganger, en waarvoor hij dan ook vaak als ouderling den dienst heeft geleid. Allerminst vreemd nu aan zijn lidmaatschap van dat kerkgenootschap is het feit dat hij het maken van reclame en het ophoopen van kapitaal versmaadde; dat hij niet op vulgaire wijze werkte om roem en eer; en zoo polemiseerde hij ook niet als zijne inzichten niet werden gedeeld. Hij troostte zich met het 'future judgment'. Dat was geen laksheid maar het geschiedde volgens wèl overwogen beginselen. Zoo heeft hij dan ook geschreven:[1)]

'Ik ben, naar mijn gevoelen, niet zelden misverstaan; vaak ook zijn mijne woorden verkeerd voorgesteld; *soms heeft men mij gepasseerd*, zooals in zake de dielectrische constante, magneto-electrische stroomen, *vastheid van electrolytische werking*[2)], maar alleen in gevallen dat er moreele verdorvenheid in het spel bleek te zijn, heb ik mij geroepen gevoeld om van antwoord te dienen.'[3)].

Des te zekerder, gij moet het voelen, is zóó iemand van zijn zaak, als hij laat *drukken*; en inderdaad, zijn voorzichtigheid wordt niet minder geroemd dan zijne voortvarendheid; achter den eenvoud zijner woorden staat het *diepste doordenken;* zijn trots was, een door hem ontdekt veld van onderzoek zóó te ontginnen, dat wie na hem kwam *niets wezenlijks meer zou vinden.*

'Een ontdekker heeft het recht op den buit.'

Nu wilde het toeval dat ongeveer terzelfder tijd dat Faraday met zijn electrochemische wetten kwam, en daarmede een soliden grondslag gaf voor het gebruik van dat bekend maar nog weinig

1) Brief aan Riess.
2) Ik cursiveer hier wat, als No. 3, bij elkaar schijnt te behooren en het hoogtepunt der reeks schijnt te vormen.
3) Faraday doelt hier op het geval met Nobili en Antinori. Toen heeft hij de zweep ter hand genomen.

begrepen toestel, - dat ongeveer terzelfder tijd, zeg ik, een *ander* stelsel zich begon baan te breken. Het had een totaal ander uitgangspunt; het was gebaseerd op de nog slechts kort te voren ontdekte, maar opzienbarende werking van een electrischen stroom op een magneetnaald, en vond dan ook direct den steun van hen die het nieuwe het mooiste achten; het vond ook den steun van de wiskundig aangelegde physici, want zij konden hier grasduinen in formules.

Volkomen in de lijn der hierboven aangehaalde woorden heeft Faraday dat stelsel niet alleen niet aangevallen, maar zelfs hoffelijk bejegend; hij was *de eerste*, die (ten behoeve van de Royal Institution) een der standaard-weerstanden aanschafte, die verkrijgbaar werden gesteld door het comité, dat *zijn* voorstel negeerde en dat andere voorstel propagandeerde!

In gedachte, ja, zie ik hem glimlachen om dat z.g. 'absolute' stelsel van electrische Eenheden; in gedachte zie ik, hoe hij zich zou geërgerd hebben aan de verminking van zijn eenvoudigen, op eigen verzoek niet geadelden, maar toch ongerepten naam, als hij dien in dat hem onsympathieke stelsel als 'farad' had kunnen tegenkomen. Maar, zeker dat de schoone slaapster toch ontwaken zou, als was het over honderd jaren, en zeker dat hij haar met zorgen[1)] had omringd, heeft hij *het zwijgen er toe gedaan.*

Zoo *is* dan geen strijd gestreden; het schip lag op den bodem door toedoen van de bewakers (?), die het hebben doen zinken; maar naar boven gehaald is het weer klaar voor het gevecht!

Wie waren die ontrouwe bewakers?

Het spijt mij te moeten zeggen, dat één ervan was de beroemde man, die, na John Tyndall, Faraday's plaats zoo waardig bekleedt: Lord Rayleigh, de man van het Argon.

Met één enkelen pennestreek, (N.B. in een *noot* aan den voet van een bladzijde), dacht hij in 1886 te kunnen wegvagen wat Faraday in zijne Experimental Researches had laten drukken;

1) Ik zeg met opzet niet '*alle* zorgen' en verwijs daarbij naar zijn woorden, die ik aan het eind nogmaals ter sprake breng: 'I do not pretend to have made its detail perfect'.

het eenige zelfs waarbij hij klein-kapitaal letters had gebezigd; dat n.l. de VOLTA-ELECTROMETER (zooals hij noemde wat wij thans bij afkorting voltameter noemen) in de electrochemie en wat daaraan zich vast zou knoopen '*of the utmost use*' zou worden. Instede dan van den *waterstof*voltameter prees Rayleigh den *zilver*voltameter aan,

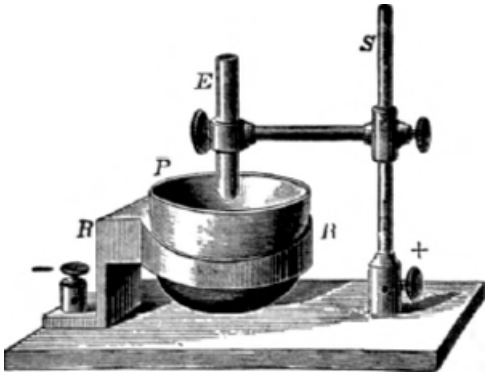

Fig. 4. Verouderd model ZILVERVOLTAMETER.

en toonde daarmee hoe weinig soms de goede traditie vermag, zelfs bij een stichting, zoo trotsch op haar verleden, als de Royal Institution.

Even los van alle traditie bleken de achtereenvolgende congressen tot het vaststellen van electrische en andere eenheden. Het eerste van dien aard werd in 1870 geleid door den beroemden Petersburger Hoogleeraar, Moritz Hermann von Jacobi, (broeder van den bekenden wiskundige); den man die zich zoo verdienstelijk maakte voor de verlichting en voortbeweging door electriciteit; die zijn naam verbonden zag aan het begrip 'torpedo', en aan de galvanoplastiek; zich voor fabriekwezen in het algemeen hoogelijk interesseerde; toen zelfs reeds voor de luchtvaart: kortom een verziend man. Met veel succes stelde hij op dat congres dan ook voor, tot eenheid van stroomsterkte te nemen een stroom die in 1 minuut 1 cM^3. knalgas vrijmaakt, dus een eenheid, nauw verwant aan de eenheid van Faraday, al is ze wat minder fijn doordacht.[1)] Die eenheid had hij reeds in 1855 in een keurig exposé voorgeslagen, en ze is inderdaad reeds lang vóór en ook nà dat congres van 1870 nogal veel gebezigd, zooals ge zoudt zien bij het opslaan van thans verouderde

1) In een boekje van S.P. Thompson (Michael Faraday, His Life and Work, 1898, p. 148) kan men vinden dat Faraday reeds in 1834 de moderne electronenleer of 'unitary atomic charges' duidelijk formuleerde.

boeken; en hier en daar wordt ze dan ook geprezen ‘Vanwege haar eenvoud en duidelijkheid’.

En nu het verloopen dier traditie.

Latere congressen schoven dat voorstel van Jacobi op zij, ‘sans mot dire’. Jacobi had samenwerking gezocht, maar de andere partij was daarop niet ingegaan; sommigen, zooals Carhart, hadden de impertinentie de eenheid ‘willekeurig’ te noemen en anderen, zooals Classen, lieten van het toestel geen stuk heel; en zoo vindt ge dan dat in 1893 te Chicago een stoet van uitgelezen geleerden de wereld begunstigde met een stel uiterst ingewikkelde eenheden, in principe afkomstig van Gauss, Humboldt, Weber en hunne volgers. In de publicaties van dat congres en de congressen die daaraan voorafgingen, vond ik alleen met de grootste moeite een zeer flauw spoor van Jacobi, en nergens een behoorlijk geschiedkundig overzicht van de zaak zelve. Dat behoort toch, nietwaar? Dat heeft ook zelfs een technicus als Werner Siemens gevoeld en duidelijk gezegd al was het niet naar aanleiding van deze questie. Men behoort om de zooveel tijd instrumenten en methoden te *herzien*, omdat het zoo licht kan voorkomen dat iets werd verworpen om een kleinigheid, een kleine moeilijkheid, die bij nader inzien volstrekt niet onoverkomelijk is. Maar niets daarvan bij onze congressen! Wèl de erkenning dat tal van wetenschappelijke lui er moeite mee hebben, en de belofte dat er een boekje met voorbeelden zal komen om ze uit den brand te helpen, maar *geen* samenhangend boekdeel, waarin de zaak uit historisch, maatschappelijk, wiskundig en physisch oogpunt eens magistraal behandeld wordt, zooals Jacobi dat wist te doen (maar wiens woorden op dat eerste congres wel zoek schijnen te wezen).

Zoekt ge dan ook van hier en ginds de publicaties bij elkaar, zoo komen er feiten aan het licht die verklaarbaar maken dat men niet alles voor het groote publiek te toegankelijk maakt.

Maar we behoeven niet eens zoo nauw te zien. We kunnen niet alleen spelden, maar ook dikke wiggen steken tusschen de naden van het slecht doortimmerd gebouw.

Het is in de Electriciteit erger dan bij de gewone metingen. Het is U bekend dat de Meter niet is wat hij volgens eerste afspraak moest wezen; er is een fout; men heeft een knoop doorgehakt en gezegd: ‘dat stuk platina te Parijs zal onze Meter zijn.’

Dat is *erg*, maar erger is het in de leer der electriciteit. Het vastleggen van de ideale eenheid van stroomsterkte, dáár gehuldigd door hen die Faraday's raad in de wind sloegen, heeft zoowat evenveel moeite gekost als het vaststellen van den meter; f 1260 is al het

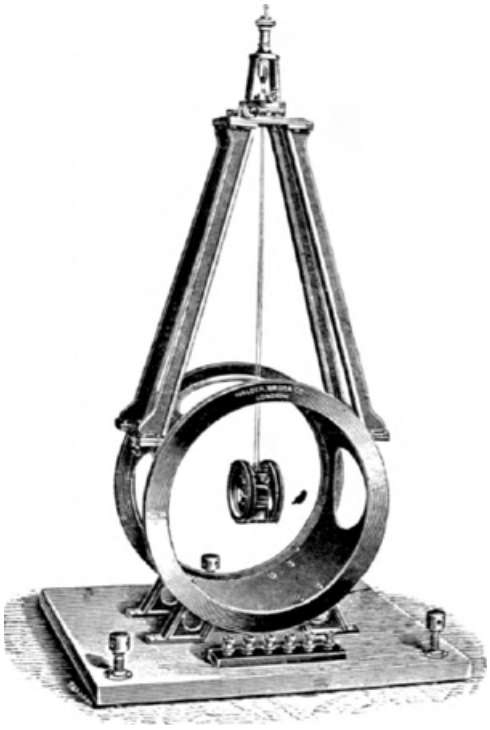

Fig. 5.
Al reeds verouderde STANDAARD DYNAMOMETER zooals gebruikt door British Association Standard - Committee for making absolute determinations 105 pd. st. *f*1260. In heel Nederland niet te vinden.

minste wat het voornaamste toestel kost; maar nu nog de *tijd* en ook de ab-en dependenties. Dus heeft men gezegd of gedacht: ‘het is voor gewone laboratoria een onuitvoerbare geschiedenis; laat ons afstappen van die ideale eenheid en nemen een *surrogaat*’.

Voor dat surrogaat koos men, mede met medewerking van Lord Rayleigh, den zilvervoltameter, waar ik het straks ook over zal hebben; en dien men zich moet denken in den vorm van een reuzen-platinaschaal (met toebehooren). Zie fig. 4. Maar - en hier komt erg*er* - die zilvervoltameter is op *zijn* beurt

weer te lastig; ik heb hem slechts ééns en dan maar half in ernst zien gebruiken, en toen kwam iedereen er bij te pas; ik zou hem dan ook niet in ernst durven toepassen voor ik een crediet van vele honderden guldens had gekregen voor het aanschaffen van een platinaschaal en fijne balans waarop die schaal kan worden gewogen, en voor ik mij minstens geruimen tijd nog eens verdiept had in de literatuur, en al den tijd had gehad om den boel op te stellen; iemand die geen fijne weegschaal heeft, groot genoeg om een schaal van een d.M. middellijn te wegen; die geen accumulatoren, weerstandsbanken, droogstoven etc. bezit, *denke* er maar niet aan! De toestellen op de tentoonstelling te Chicago in 1893 werden dus door de jury *niet* onderzocht met dien zilvervoltameter, maar, op voorstel van prof. Ayrton,

Fig. 6.
AMPERE METER. (Ongeveer als die van Weston).

met iets *anders*, een Weston-amperemeter. *Een surrogaat van een surrogaat*!

En naast dien standaard heeft men nu n.b. ook nog andere; men heeft ampère-etalons, die circa *f* 250. - kosten en waarvan eveneens uw leverancier U moet zeggen of ze goed zijn; en wie dat niet betalen kan behelpt zich met een kopervoltameter, of met standaardelementen, waaraan ook weer allerlei bezwaren kleven: als vliegen op een kleefpapier.

Vreemd dat, bij zoo'n toestand, de opgevischte Dreadnought nog geen krachtiger schoten heeft gelost. Maar bedenk, voor ge dit in ernst zegt, dat op dat gevaarlijke schip niemand meer wordt toegelaten; het heeft zoolang onder water gelegen dat het is gaan lijken op een uiterst gevaarlijke onderzeesche mijn. Zoo mag men, om het anders uit te drukken, promoveeren op een onderwerp dat men zelf kiest, of dat Uw professor kiest, maar als één man kant men zich tegen een dissertatie, waaruit zou kunnen blijken dat de congressen te Parijs, Philadelphia, van Weenen, Como en Chicago, dat Helmholtz en al zijne beroemde mede-afgezanten *een grooten flater* begingen, en dat Faraday het, waarlijk niet voor de eerste maal, bij het rechte eind had gehad. Ga naar Groningen en promoveer op den *zilver*-

voltameter; het is U toegestaan; maar den *waterstof*voltameter voor de faculteit te willen *verdedigen*, loopt op eene weigering uit. Gij moogt slechts verdedigen datgene waartegen geen eigenlijke bezwaren zijn. Als groote gunst staat men U toe te promoveeren op het verwante maar minder explosieve onderwerp: 'Het Electrochemisch Equivalent van Waterstof', voor welke beleefdheid, gelijkend op een operatie, uit de veeteelt welbekend, ge natuurlijk bedanken moet.

Het strenge woord: *Errare humanum est*, *perseverare diabolicum*, werd zoo in mijne oogen ten volle toepasselijk op de exacte wetenschap. Naar behoorlijk voorgedragen rede, naar weloverwogen, hoogst eerbiedwaardige woorden, grootendeels aan Faraday ontleend, werd niet geluisterd.

Ik vroeg schriftelijk, in beleefde, neen hoogst *hoffelijke*, door vrienden en magen gecontroleerde zinnen, aan Lord Rayleigh, of het z.i. geen waardig onderwerp voor eene dissertatie zou zijn, als ik er in kon slagen hem zelven in het ongelijk te stellen en zijn ook door hem zoo geëerden voorganger te doen triomfeeren, - en ziet, ik kreeg een neutraal briefje dat na ontcijfering al heel weinig bleek te bevatten om onze Hollandsche geleerden te overtuigen. Den broeder van Gladstone, den chemicus, den oud-vriend van Faraday, schrijver van een enthousiast boekje over Faraday, bezocht ik persoonlijk, en toonde hem de in het oog vallend gedrukte woorden van Faraday, blijkbaar bedoeld als een soort testament; maar de bewonderaar van Faraday, die *elk woord* zeide te koesteren als een *schat*, zeide van de zaak geen verstand te hebben; endosseerde mij aan zijn vriend en medewerker; die mij op zijn beurt weer aan een anderen vriend endosseerde, die er meer van heette te weten; en inderdaad, dat was zoo; hij was met oolijk opzet gekozen; het bleek de man die mijne zaak had trachten te ridiculiseeren in het bekende tijdschrift 'Nature'. Ik sprak hierboven van iets diabolisch, maar inderdaad, hier leerde ik wat het is, bij den duivel te biecht te komen.

Te opmerkelijker was het dus voor mij, dat een der eerste bekeerlingen en ook vrijwel de laatste, dien ik maakte, een reeds bejaard oud-literator was, die oorspronkelijk heftig tegen de

geheele zaak was ingenomen. Ik wil niet ontkennen dat de bekeering moeite kostte, maar ze lukte toch. Mijn bekeerling stelde zich de vraag, hoe hij het indertijd Prof. Rijke te Leiden had zien doen; een paar blikjes; een bakje met vloeistof; gasbelletjes; zóó wilde hij den electrischen stroom meten.

'Accoord' zeide ik, precies het idee van Faraday en zijn voorgangers en volgers!

Daarna moest ik uitleggen hoe men het dan *nu* deed; en wel werd van het absolute stelsel niet veel begrepen, maar toch genoeg om te vatten, dat het zóó niet kon door Jan en Alleman, en dat men een secundairen standaard had moeten nemen; toen ik nu ten slotte dien standaard, zijnde den zilvervoltameter of iets dat er heel in de verte op leek, kon toonen, sloeg mijn bekeerling de handen van verbazing in elkander; de tallooze voorzorgen; de duurte van het geval;[1] het wegen, spoelen en drogen: het leek *absurd* vergeleken met den eenvoud van den waterstofvoltameter van Faraday. Al mocht het Absolute stelsel dan deugen, de Secundaire standaard, het surrogaat deugde *niet*;[2] het was een puzzle hoe men, hiervoor teruggekeerd op Faraday's terrein, Faraday's keuze mir nichts dir nichts op zijde had geschoven; en óók hoe men bij plechtige gelegenheden den loftrompet stak over dien - nooit gebruikten - waterstofvoltameter!

Dat mijn argumenten niet geheel ongegrond waren bleek tevens uit eenige oppositie van denzelfden aard uit het kamp der electrotechnici. Hefner Alteneck gaf te kennen dat de ingeslagen weg met die electrische eenheden niet erg gelukkig was geweest; dat de ware definitie steeds meer op den achtergrond trad en in de te verwachten wetvoorstellen *zelfs heelemaal niet meer voorkwam.* Zoo mopperde ook Dolivo Dobrowolsky; en ook Prof. Nernst vroeg om iets anders dan den zilvervoltameter. De officieele menschen van de Reichsanstalt antwoordden slechts dat zij zich niet geroepen voelden om de eenheden van het Parijsch-congres door andere te vervangen. Blijkbaar was dus wel eenigszins tot hen doorgedrongen dat zij met weinig loonend

1) Watson en Rodgers werkten met een schaal van 17½ (zegge zeventien en een halve) cM. middellijn maar vermelden niet hoeveel het kostte.
2) Oorspronkelijk wilde men ook de anode wegen maar daarvan heeft men stilletjes 'afgezien'.

werk bezig waren. De groote lui, ik noem b.v. Rowland, strooiden zich zelf en anderen zand in de oogen door plechtig te verklaren (Ao. 1883) dat we electriciteit en electrische stroom al met evenveel gemak konden wegen en meten als de gewone materie. Had Rowland niet ook verklaard dat het hem 2 à 3 jaar leven zoo uitsparen als Lord Rayleigh zijn instrumenten voor hem ijken wou?

Photometrie.

Aan deze eene ongerechtigheid nu bleken andere nauw verbonden.

De stad Amsterdam had nog pas een enorme schadevergoeding aan de Imperial Gas Association moeten uitkeeren, omdat zij door een fout in het photometreeren die maatschappij gedwongen had gas van hooger lichtgehalte te leveren dan in het contract was bepaald.

Dat had zijn grond natuurlijk in den onvolmaakten toestand van dit hoofdstuk der physica en niet zoozeer in de waarnemers. Over het afmeten van een stuk linnen hoort ge niet twisten; een el is een el; een Meter is een Meter, maar in de Photometrie!.....?

In 1885 schreef een vakman in een technisch blad, dat photometreeren was

‘*une opération presque illusoire*’.

Verder constateerde hij, dat de zaak er niet op vooruitging, en stelde dan ook eenige jaren later in hetzelfde blad een wet voor ‘*à la Rochefort*’*:*

Art. 1. Il n'y a plus de mesures photométriques.

Art. 2. Personne n'est chargé de les exécuter.

Toch had Lord Kelvin al in 1884 gezegd, dat we het ideaal - een gioeilamp, - begonnen te naderen en op meetbaren afstand van dat ideaal gekomen waren; ik zou dus de vraag willen stellen hoe het komt, dat we *nu*, een kwart eeuw verder, dat ideaal nog altijd niet *bereikt* hebben? Reeds in 1837 werd het idee uitgesproken; in 1859 werd het toegepast; in 1879 weer, en zoo is het telkens opgedoken, zonder zich te kunnen handhaven.

Een kijkje op de *ware* moeilijkheid krijgt ge als ge ziet, dat Lord Rayleigh in 1886 te kennen gaf, dat *hij* raad wist. 'Meet de stroomen, die door de gloeilamp gaan, met behulp van mijn zilvervoltameter', zeide Rayleigh!

Wie het vorige goed heeft gevolgd, begrijpt, waarom dat niet helpen kon. Een zilvervoltameter is voor een gewoon mensch eenvoudig onbruikbaar; ge moet werken met uw tertiairen standaard, b.v. een Westonamperemeter, en nu is zoo'n ding *niet accuraat genoeg.* Want stel dat het slechts een fout van ½ pCt. geeft, zooals de allerbeste leveranciers garandeeren, (maar waar ik niet op zou durven afgaan)[1] dan is dat nog te veel; want bij ½ pCt. minder stroom geeft de lamp wel 4 pCt. minder licht en *die* fout is te groot. *Een fout in de bepaling der stroomsterkte wreekt zich als een 8 à 10 maal zoo groote fout in de lichtsterkte!*

Ik beweer dus - en voor nadere motiveering van dit beweren, verwijs ik naar een artikel in 'Electra' dat naar ik hoop nog niet te zeer verouderd is - dat het meten van lichtsterkten zooveel te wenschen overlaat, omdat de eenheid van lichtsterkte niet practisch is; en dat de gloeilamp nog niet als oplossing kan worden aanvaard omdat men niet zeker genoeg is van zijne electrische meetapparaten; *omdat men Faraday's toestel op zijde heeft geschoven*, dat het eenige handige en tevens betrouwbare toestel genoemd mag worden.

Magnetisme.

Iets soortgelijks trof ik aan op het gebied van het magnetisme. Indertijd heb ik heele dagen besteed om na veel moeite en gerèken een zeer middelmatige uitkomst te bereiken voor de sterkte der aardmagneetkracht, meer speciaal te Amsterdam.

Het was gelukkig slechts een oefening; maar dat had toch dit bezwaar dat ik er nooit achter ben gekomen, hoe groot de fout was; er was haast geen contrôle op de methode. Men kon het hoogstens alles overdoen en *dezelfde* fouten maken; als het dan anders uitkwam zei dat nog niets, want het aardmagnetisme kon in dien tijd veranderd wezen.

De omslag bij dat alles was mij wel een beetje een ergernis;

1) Naast mij ligt eene advertentie van Weston, waarin hij (Ao. 1895) zich beroemt op een fout van slechts 1 pCt. en zijn concurrenten fouten van 2 tot 20 pCt. aanwrijft.

die methode van Gauss leek mij al even wetenschappelijk als zijn hoogst wetenschappelijke felicitatie, gericht tot zijn vriend en medewerker Humboldt, die op een goeden dag werd geluk gewenscht met het feit dat hij nu op den dag af even oud was als Newton toen hij... stierf!

Gauss had dat alles

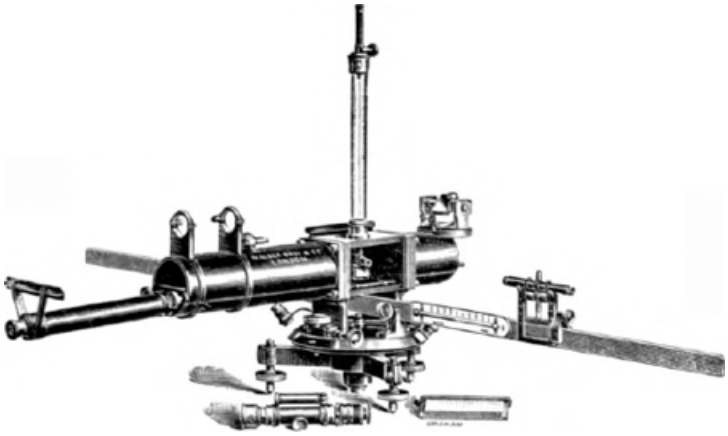

Fig. 7.
MAGNETOMETER VAN GAUSS. Model volgens Observatorium te Kew, 65 pd. st. = *f* 800.

ongetwijfeld zeer exact uitgerekend; rekening gehouden met het jaar 1700 dat geen schrikkeljaar was, en met de schrikkeljaren zeker ook; gedacht aan mogelijke verwarring met ouden en nieuwen stijl,... maar ik vraag U wat we denken moeten van den practischen zin van een geleerde die den ouderdom van Newton beter tijdmaat vindt dan jaren en eeuwen en iemand feliciteert met het feit dat hij zoo oud is als Newton toen deze... stierf! Het gelijkt op een aanmaning om aan dit leven maar een eind te maken. Gelukkig dat Humboldt zoo oud geworden is en Gauss geen Hara-kiri op zijn geweten heeft.

Hoogst voldaan was ik dan ook, toen ik vond dat Schneebeli iets anders had voorgesteld, en wel de oude, thans reeds uit de techniek verdwenen tangentenboussole. Wij gebruiken ze nog wel eens om stroomen te meten; '*neen*', zegt Schneebeli, zorg dat ge dien stroom d.m.v. den waterstof-voltameter *kent*, en bepaal dan d.m.v. de boussole de sterkte van het *aard magnetisme.*

Ik zou weer denken: het is in een wip gedaan; en als het zoo *niet* gedaan wordt, komt dat doordat men niet voldoende zeker is

van zijne electrische meettoestellen, die òf geijkt zijn door den leverancier, òf te onnauwkeurig zijn; òf zelf magneten bevatten, en dan niet in de nabijheid gebruikt kunnen worden. Wat er -

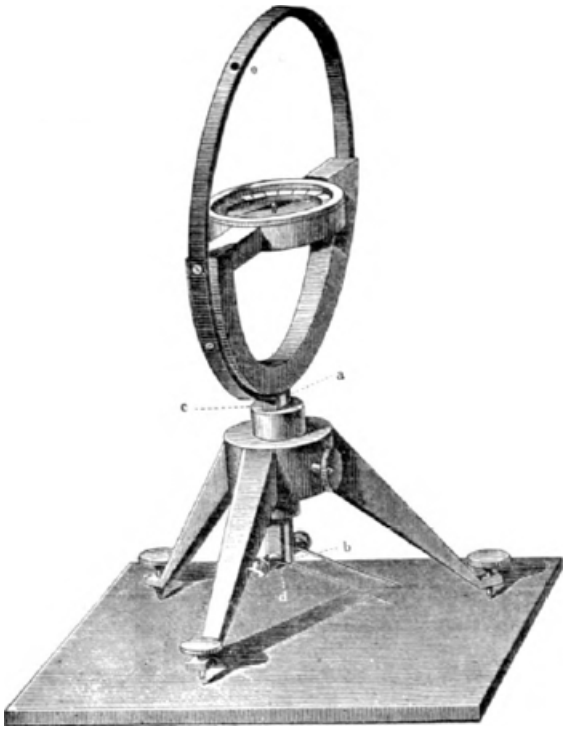

Fig. 8.
TANGENTENBOUSSOLE.

ik zeg niet in den tijd van Schneebeli maar thans - aan het *beginsel* hapert kon ik niet te weten komen. Er hapertaan de*invoering* alleen dit, dat men Faraday's waterontledingstoestel van de baan heeft geschoven. En dat is jammer, want de studie van het aardmagnetisme vertoonde; althans voor een jaar of tien, weinig of geen voortgang,[1)] men bouwde of had gebouwd antimagnetische laboratoria, waar men dus geen brokje ijzer bij gebruikte; alles was koper; maar het nut van die laboratoria is alweer twijfelachtig gebleken, en de mode is uit. Hoe moet dat magnetisme zich dus redden? Van alle kanten worden de waarnemers belaagd. Er kan m.i. alleen iets goeds verwacht worden van eene methode die men vlug en handig in het vrije veld kan uitvoeren, en als zoodanig ken ik alleen die van Schneebeli.

1) Ayrton en Perry stelden een theorie van het aardmagnetisme op, maar Rowland berekende dat volgens die theorie de maan ‘would be repelled into the profundity of Space’ etc.

Electrische Trams.

Ik sprak van dat de waarnemers werden belaagd. Inderdaad, dàn was het te Cambridge, dàn te Berlijn, dàn te Groningen, dàn te Utrecht of de Bilt, dat men hoorde van questies tusschen de directeuren der laboratoria en de besturen van gemeente of trammaatschappij. De een zegt dat hij niet kan waarnemen met zoo'n tram in de buurt; de andere partij zegt: ‘een omweg nemen *kan* niet; neem *gij* andere maatregelen; hier is *geld*!’

Maar andere meetinstrumenten bedenken, dat gaat niet wel, zegt partij no. 1, (althans een tien jaar geleden), waarop partij no. 2 antwoordt: ‘het gaat toch niet aan dat de wetenschap den aanleg van een electrische tram verhindert’. Roerend, smeekend waren bij zoo'n gelegenheid de woorden van Prof. Slaby aan het adres van Prof. Kohlrausch beiden te Berlijn, de eene directeur der Technischen Hochschule, Charlottenburg, de andere President der nabijgelegen Physikalisch Technischen Reìchsanstalt.

Ondergeteekende dacht: ‘Faraday zal u kunnen helpen’; maar het bleek hem bij een bezoek aan beide heeren dat men alles liever wilde dan geholpen worden door *diens* voltameter.

Zij bleken naneven van Näaman den Syrier uit het O.T., die zich niet wilde laten genezen door een bad in den troebelen Jordaan. Maar *die* liet zich overtuigen.

Hoe de genezing in ons geval werd beproefd en welke instrumenten men uitdacht leert ge door de jongste gebeurtenissen te Amsterdam. Er is daar een tram gelegd in de buurt van het Physisch Laboratorium; er is ook een kabel, ik denk dat bedoeld wordt die welke aan het lab. *zelf* stroom toevoert. Op een goeden dag bemerkt men dat de metingen hinder ondervinden, en de alarmklok wordt geluid! De thans welbekende heer Ressing van de Gemeentelijke Electriciteitswerken, en de heer Neissen van de tram, worden ontboden. Het komt van de kabel, zegt de een; het komt van de tram, zegt de ander; want geen van beiden heeft veel lust in zijn departement veranderingen aan te brengen. Men zal de zaak beslissen door proeven te doen, want het *experiment* zwaait immers den scepter in de exacte

wetenschappen. En de heer Ressing laat zijn kabel uitschakelen, althans zoo zegt hij, maar geeft geheime orders om het *niet* te doen. Daar de toestand hetzelfde hinderlijke karakter bleef vertoonen moest het - dat was simple comme bonjour - aan de tram liggen? Van allerlei werd nu bedacht; men dacht over het bouwen van een aparte brug, een eind verderop; men dacht over het afbreken en elders weer opbouwen van het heele laboratorium; men dacht... dat de directeur van het laboratorium al met ontslagaanvrage gedreigd had; totdat men ten slotte het op een accoordje gooide en een crediet van *Twintig Duizend Gulden* werd uitgetrokken voor een nieuw soort instrumenten, speciaal voor die nieuwe soort van gevallen uitgedacht; gepantserd in een bonk van het allerbeste Kruppstaal, waar storingen van buiten niet door heen kunnen. Men denke aan de op een rijdend fort gelijkende automobiel van den Czar van Rusland!

Nu blijkt achteraf, door het uitlekken van bovengenoemd geheim, dat de techniek hier de wetenschap heeft... bedot; de wetenschap heeft *niet* bemerkt dat de kabel stroom bleef voeren, en ze had het *moeten* bemerken; en zij heeft zich door haar hooghartig versmaden van Faraday's toestel - zij is er tijdig en nadrukkelijk opmerkzaam op gemaakt - op bedroevende of juister gezegd onsterfelijke wijze geblameerd. Daar ik echter niet kon bemerken dat aan de zaak iets veranderd is, en het Physisch Laboratorium niet tot de orde werd geroepen, ligt de gissing voor de hand dat die f 20.000 *in elk geval* als de eenige oplossing der moeilijkheden zou zijn beschouwd en dat men ook in Groningen, in het zonder een enkel ijzeren draadnageltje opgebouwde antimagnetisch laboratorium, zulke bonken staal zal moeten binnenhalen, als waren ze evenveel paarden van Troje.

Had dan, hoor ik vragen, Faraday's toestel ook in dit geval weer een rol kunnen vervullen? Welzeker, is mijn antwoord. Alle moeilijkheden waren als sneeuw voor de zon verdwenen als men slechts een paar tientallen guldens had willen uitgeven om het toestel alsnog ‘a fair chance’ te geven, of liever om zichzelven te overtuigen van iets dat al lang is uitgemaakt.

Voor ik daarop inga moet ik echter nogmaals mijne bevreemding te kennen geven over het feit dat van de zijde van het laboratorium geenerlei mededeeling is gedaan omtrent den aard

en het bedrag van den ondervonden hinder. Zoo geeft het Observatorium te Leiden jaarlijks een gedrukt verslag uit, waarin men kan lezen van de fouten der uurwerken, de verbeteringen in de instrumenten, herstellingen aan den koepel enz.; maar een *physisch* laboratorium vermeldt slechts op zijn eigen tijd zooveel als het los wil laten. En dat was absoluut nihil bij deze gewichtige aangelegenheid.

Waren het de verschijnselen die de storing ondervonden of waren het de werktuigen waarmede verschijnselen moesten worden gemeten? Ik gis: het laatste; maar weet het niet. Ik heb mijn beide ooren open gezet, zooals gij gissen kunt, maar ben er niet achter gekomen; men zweeg als aan een ministerie van buitenlandsche zaken.

Hoe *groot* waren de fouten die gemaakt werden tengevolge van die kabel of tram?

Weer geen antwoord.

Voor we dus debatteeren gaan over mijn stelling dat het toestel van Faraday hier de panacee van de kwalen was, is het aan anderen te zeggen waarin de moeilijkheden *bestonden*. Ik kom den lezer tegemoet door te verwijzen naar verschillende publicaties en ten slotte naar de woorden van Faraday en Sir W. Siemens.

Faraday zeide dat het instrument accuraat nota nam van de hoeveelheden electriciteit die er doorheen werden gezonden, en dat het noch door veranderingen in den tijd, noch door veranderingen in de intensiteit, noch door veranderingen in den stroom zelf, noch door veranderingen van eenigerlei aard of van eenigerlei oorsprong, werd aangedaan; en Sir W. Siemens, die aan boord van een schip (de 'Faraday',) dat transatlantische kabels legde, weerstanden had te bepalen, en dus door de bewegingen van het schip en deszelfs draaiende ijzermassa heel wat meer geplaagd werd dan eenig laborant in een weldoortimmerd laboratorium, schafte eenvoudig zijn galvanometers *af*, en nam kleine voltameters in de plaats; maar ik mag den lezer met dat alles niet langer ophouden. Men leze[1)] s.v.p. hoe het hem beviel.

1) In de Transactions of the Society of Electrical Enginieers 1874.

Meters.

Bij de quaestie der Gemeentelijke Electriciteitswerken bleek nog iets anders. Meters van sommige verbruikers waren met opzet 20 pCt. fout ‘gesteld’, zoodat de directeur groote klanten wist te winnen ten koste van de particuliere maatschappij Electra of ten koste van wat het dan wezen mocht. Duidt dit niet aan dat de wetenschap in gebreke is gebleven om aan het publiek instrumenten en methoden te bieden waarmede het zichzelf redden kan?

Indertijd toen men - hoogst wetenschappelijk! - de lengtematen el en voet verving door het 10-millioenste van een aardquadrant, was men ten minste zoo vriendelijk dat onbereikbaar eenheidje vast te leggen in den vorm van een staaf die ongeveer die lengte had; en ieder uit te noodigen er in Parijs een copie van te gaan halen. De lengte van den secondeslinger - zooals Sir John Herschell wilde - was misschien wèl zoo practisch geweest; maar enfin, elke huisvrouw heeft thans haar metermaatje en kan zien of ze ook bedrogen wordt. - Op het gebied der Electriciteit echter bedriegt men U voor 20 pCt.! Dat is,

Fig. 9.
Een der vele soorten ELECTRISCHE METERS.

men geeft U laat zeggen *100* en laat U betalen *120* terwijl men de vriendjes voor *80* kan helpen, want door elkaar moet het toch zoowat kloppen.

Ik ben daar thans een beetje uit; maar voor 16 jaren werd reeds op dien onhoudbaren toestand gewezen; ik vond het woord meter toen reeds in één adem genoemd met den leugen-Ananias uit het N.T. Men fraudeerde van beiskanten; de gebruikers legden er magneten bij; maar de andere partij gaf dan ook meters die door de regeering niet geautoriseerd waren; alleen met den Schallenberger meter scheen dat het geval te zijn; maar daarbij was, naar ik meende te begrijpen, sprake van overrompeling der regeering, die dan nu ook wachtte tot er

meters zouden komen die men autoriseeren *kòn.* En midderwijl hield men voordrachten over het onderwerp, waarin te lezen was dat een meter reeds door temperatuur-verschillen soms 15 pCt. fout kan geven, en dat een meter die af te lezen is tot op 1 pCt. en nooit 3 pCt. fout wijst heel wat meer aanbevelingswaardig is - het zal wel waar zijn! - dan een die soms 0.1 pCt. fout geeft maar bij andere gelegenheden *150 pCt.!* (Zegge honderd en vijftig).

Ofschoon ik nu allerminst beweer dat de voltameter zoo maar als meetinstrument moet worden ingeschakeld, is er toch plaats voor eenige verbazing, dat hij nooit of te nimmer te hulp wordt geroepen ter contrôle van de meters.

Maar laat ons thans afstappen van dit onverkwikkelijk terrein.

Reeds in het doodenboek van de Egyptenaren is het knoeien met maat en gewicht een zaak van hoogen ernst; en wie dat knoeien niet tegengaat en zich *laat* bedotten staat daar m.i. mede schuldig aan. Zoo is de geheele geschiedenis van electrische metingen en electrische eenheden uit nationaal oogpunt ook niet bijzonder eervol, want het is alles geschied en vastgesteld zonder dat onze geleerden er één woord in hebben meegesproken. Toen de meter werd vastgesteld ging het anders en sprak van Swinden uit naam van ons land.

Barometer.

Ik ga thans over tot een ander onderwerp dat zich als van zelve aan het vorige aansluit, maar de meteorologie betreft.

Zeer zorgvuldige proeven met een voorloopigen waterstofvoltameter hadden mij niet geheel voldaan. Er waren foutjes gebleven die mij onverklaarbaar leken. Ten slotte echter bleek mij dat ze te verklaren waren uit het op en neer gaan van den barometer gedurende de proeven. Gewend aan de egale lijnen die, op de weerkaartjes, het verloop voorstellen, had ik mij weinig voorgesteld dat er in werkelijkheid groote verschillen zijn, die door de sloomheid van den kwikbarometer ons geheel ontgaan. Maar dan was ook een volume gas in principe een voortreffelijke barometer! Ik zocht de geschiedenis na, en jawel: er bleken van die barometers te *zijn* gemaakt en te *zijn* gebruikt. De ver-

klaring werd langs dezen weg mogelijk van het Perpetuum Mobile van Archimedes, dat Marcellus na het beleg van Syracuse naar Rome had gevoerd.

Fig. 10.
PERP. MOBILE van Drebbel.

Het Perp. Mobile van Drebbel was er eveneens op gebaseerd; en tweehonderd jaar geleden nog had een professor uit Oxford een eenvoudig toestel laten maken bij den blikslager en daarmede bewezen dat de luchtbarometer gemakkelijk *1200* zegge twaalf honderd maal zoo gevoelig kan worden gemaakt als die zware kwikbarometer; hij had er keurige waarnemingen mee gedaan. Om welke redenen die luchtbarometer dan van de baan was geschoven? Anderen mogen het U zeggen; *ik* weet alleen dat hij ook onderworpen is aan temperatuur-veranderingen.

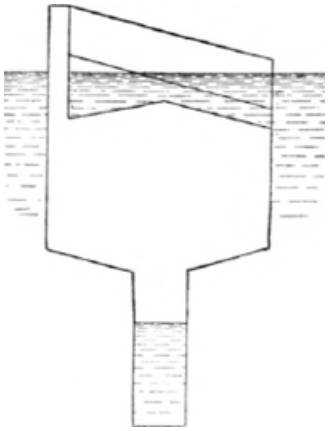

Fig. 11.
LUCHTBAROMETER van Caswell (Ao. 1705) 1200 × zoo gevoelig als kwikbarometer.

Maar mag de exacte wetenschap een uitmuntend toestel verwerpen omdat er op het eerste gezicht misschien een tikje meer zorg vereischt wordt? Men klaagt in de mijnen over het feit dat mijngas in groote hoeveelheden loskomt als de barometer daalt, maar dat gevaarlijke goedje is den barometer vóór! Niemand echter die aan den luchtbarometer denkt. In het gebergte en op zee overvallen U stormen die uw kwikbarometer niet tijdig aangaf; en de

exacte wetenschap, verzonken in haar geleerde formules, vergat te hameren op het feit dat daar een barometer

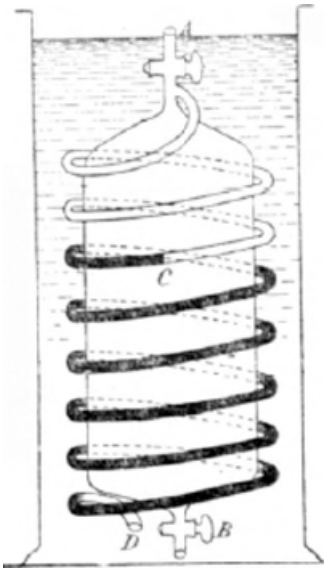

Fig. 12.
LUCHTSPIRAALBAROMETER v.d. S.

was die 1200 maal gevoeliger is! Zoo gaan wij met kostbare ballons of vliegtoestellen de lucht in, en de pioniers vallen bij dozijnen verpletterd neer; de wind is opgestoken, gedraaid, zonder dat de meteoroloog het kon zeggen. En deze schimpt maar op de oude overleveringen van duizenden jaren, alsof hij met zijn kwikbarometer en kwikthermometer wonder wat aan het menschdom had gebracht! En hij verzamelt duizenden, millioenen waarnemingen omtrent den barometerstand zonder te begrijpen dat het de moeite loonen *moet* ze eens voor verschillende

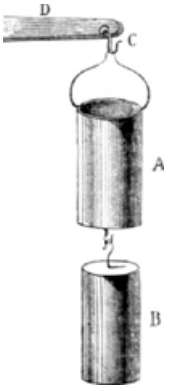

Fig. 13.
EMMERTJE van's Gravenzande.

steden op elkaar te leggen zooals de la Rive het honderd jaar geleden deed; ja hij zegt zelfs à la Wollaston, ‘die proef moet zekerlijk mislukken’.

Stereometer.

Hoe Archimedes zelf zijne beroemde wet heeft bewezen is nog

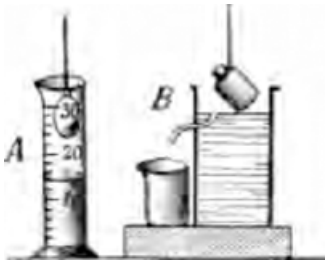

Fig. 14.
Onbenoemd toestel tot bepalen van inhouden van lichamen. (STEREOMETER).

steeds een raadsel. En hoe mooi wij het ook theoretisch doen, met het experimenteele bewijs is het treurig gesteld. Het emmertje van 's-Gravezande is, afgezien van onnauwkeurigheden, toch werkelijk niet toonbaar in de 20ste eeuw. Hoe zullen de leerlingen als een algemeene wet aanvaarden

wat ze slechts voor een extra bijzonder geval, met eeuwig datzelfde toestel, te zien krijgen? Neem een *willekeurig* lichaam, bepaal het gewichtsverlies en *toon* hoeveel water het verplaatst!

De vraag mag eenvoudig heeten; maar de wetenschap beantwoordt ze niet. Wel vindt men in boekjes voor lagere scholen hoe men een voorwerp in een cilinderglas kan doen zakken, maar geen natuurkundeboek bijna durft dat overnemen; het is ook àl te primitief. Zoo zien we dan dat de exacte wetenschappen in staat zijn lengtes te meten, hyper-hyper nauwkeurig; en te wegen dito; maar dat zij met lamheid zijn geslagen als zij volumes moeten bepalen. Wie niet de wet van Archimedes te hulp wil roepen, *kan* geen volumes van lichamen bepalen, zóó staat de zaak vrijwel.

Is het dan niet verrassend te zien dat Archimedes zelf ons heeft getroefd?

Lees nogmaals wat Vitruvius zegt, en ge zult vinden dat hij

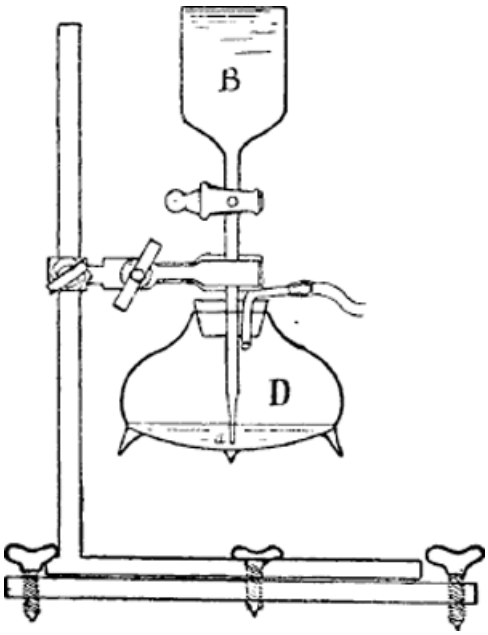

Fig. 15.
STEREOMETER. Verbeterd model v.d. S.

het vat vulde '*ad summa labra*', d.i. *tot den rand. Dat* is het geheim. Dan kunt ge precies bepalen of het niveau telkens even hoog komt; dan laat ge uit een opening water wegvloeien, werpt het lichaam in het vat en kunt verrassend zuiver opnieuw instellen. Zoo komt er een geheel nieuw uitgangspunt voor calorimetrie en dergelijke. Dank zij dit middel is het mogelijk een lichaam te brengen in een *open* vat en toch zuivere metingen te doen.

Het wil mij voorkomen - en ik heb dit elders uitvoerig ontwikkeld - of schier elk hoofdstuk der physica zoo zijn eigen stelletje verwaarloosde instrumenten en methoden heeft. Dat er een zolder is op het gebouw der Wetenschap, niemand zal er

tegen hebben; maar het is een onopgeruimde, een rommelzolder; op bepaalde tijden wordt ze niet uitgehaald, en het gevolg is dat er vaak geen voortgang is in een onderdeel der physica; er ontbreekt dan: het verwaarloosde instrument op den rommelzolder! Zoo is er b.v. weinig voortgang in het hoofdstuk geluid;

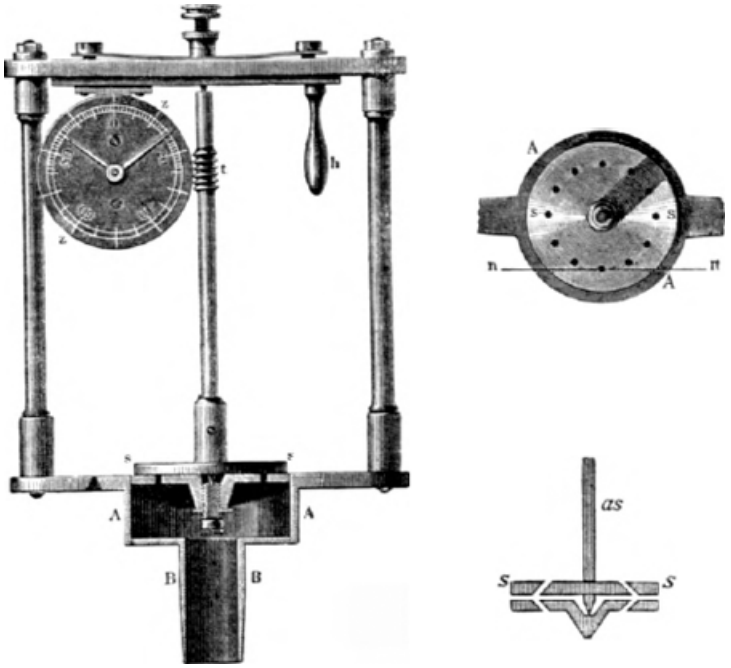

Fig. 16.
SIRENE.
(Zelfs fout afgebeeld)

er is geen wisselwerking tusschen de muziek en de wetenschap; in een bekend laboratorium is dan ook het lokaal voor geluid al sedert tijden voor iets anders in gebruik genomen. Ik behoef niet te zeggen dat hier weer een verwaarloosd instrument achter steekt, de Sirene, en dat men eenvoudig ‘paf’ staat als men ziet op welke wijze dat instrument door de exacte wetenschap is behandeld, en dan ook voor kort den rommelzolder op, of den doofpot dreigde *in* te gaan; de argumenten tegen de sirene zijn zoo naïef en ondoordacht, dat ik schier geen voorbeeld weet, beter geschikt om de exacte wetenschap voor haar eigen-gekozen naampje op de kaak te stellen.

Ik heb mij tot dusver bepaald tot de physica, maar de wis-

kunde is ook niet vrij van leelijke vlekken. Zoo kon men nog in het laatste nummer van het Wiskundig Tijdschrift lezen dat men maar altijd geslikt had de bewering van Euclides dat het mogelijk en geoorloofd is een rechte lijn te trekken! Passer en liniaal niet waar, dat is in orde; andere instrumenten zijn uit den booze. Passer en liniaal zijn heerschers ‘par droit de conquête et par droit de naissance’. Maar, - wordt er nu gezegd - is dat wel *juist*? Is het postulaat van Euclides wel in orde, dat men met een liniaal een rechte lijn kan trekken? Vanwààr die rechte lijn van het lineaal? De oorsprong is en blijft verdacht. Heel anders is het met een *cirkel* trekken; dàn ontstaat een cirkel onafhankelijk van een *mal* waarlangs getrokken wordt. Gaat men nu in de meetkunde zoeken, zoo blijkt de ruit van

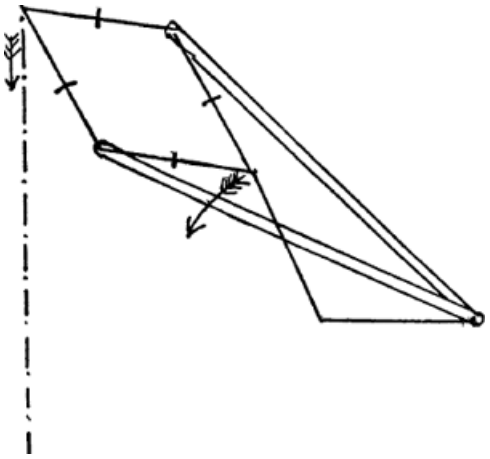

Fig. 17.
RUIT VAN PEAUCELLIER.

Peaucellier inderdaad *wel* een echt middel aan de hand te doen om een rechte lijn te trekken. Daar bij deze ruit alles berust op draaiïngen en op cirkels komt men zoo tot het resultaat dat de meetkunde veel ‘einheitlicher’ wordt als men het liniaal een plaats geeft niet *naast* maar *achter* den passer. Inderdaad zijn er in de oudheid sporen van een meetkunde, alleen op den passer gebaseerd. Wil men zeer streng zijn, zoo ware iets te zeggen voor een passer met onveranderlijke opening; want dan zijn er door losheid van schroeven enz. minder fouten te duchten dan thans.

Hoe dat zij, men ziet dat het autocratische, apodictische ‘passer en liniaal’, dat tot Euclides wordt teruggebracht, maar nooit, zoover ik weet behoorlijk is gemotiveerd of nader ontwikkeld, bezig is in de klem te komen. En terwijl wij den jongens een

heiligen afschrik inboezemen van constructies die ànders geschieden, moeten wij zien dat zij bij het rechtlijnig teekenen, waar men n.b. met veel meer zorg werkt dan wij bij onze gewone meetkundige lessen gewoonlijk doen, continued *werken* met de teekenhaak... die een levende negatie is van ons verbod!

Zoo *is* dan ook het verbod niet te handhaven. Ik kan U een geval voorleggen waarin de meest verstokte handhaver der wet niet zal kunnen zeggen of het nu passer en liniaal is of niet. En hij raakt geheel en al in de war als gij vraagt of passer en liniaal ook vervangen mogen worden door 2 passers tegelijk, en of die twee passers dan ook aan elkaar mogen worden verbonden.

* * *

Ik meen thans genoeg voorbeelden te hebben gegeven om den lezer te doen aannemen dat ik met eenig recht mij ben gaan afvragen wat die ‘exacte wetenschappelijke methode’ toch eigenlijk was?

S.P. Thompson zegt dat de ‘very bane’ van exacte wetenschap is gebrek aan nauwkeurigheid in zake definities; maar dan is het zeker hoog noodig te trachten dat begrip exacte wetenschap *zelf* eens te definieeren beter dan het bij Winkler geschiedt. (Zie hierboven bld 4.)

Waar begint zij? waar eindigt zij? Behoort, om maar eens iets te noemen, de Bertillonage er toe? Zeker behooren daartoe de metingen en de statistieken van Prof. Bolk; maar de Bertillonnage? En erger nog: de studie van duimafdrukken? Erger nog: de Chiromantie of handleeskunde? Erger nog: de studie van de wichelroede of Rhabdomantie?

Is de Strategie een exacte wetenschap? Ge zegt neen. Maar lees dan bij Las Cases hoe Napoleon vertelde van zijn lidmaatschap der fransche Academie; hij was er, zeker, slechts no. 10; Monge en Lalande, Laplace, behoorden tot de eersten; maar hij was er met eere en was binnengehaald als: de ‘*Géomètre* des *batailles*’, de ‘*Mécanicien* des *Victoires*’.

Is de Meteorologie exact? En zij werkt met den kwikbarometer!!! Is de Aardrijkskunde het? En zij behoort tot de literarische faculteit!?

Muziek exact? Neen alweer. Maar Helmholtz met z'n Lehre der Tonempfindungen, wèl natuurlijk. Hoe nu echter met Mozart te doen in zijn mooiste en roerendste aria, die van Pamina in de 'Zauberflote'? De theorie zou zeggen: 'daar is een fout'. Maar Mozart zegt: laat staan; het is góéd zoo'.

Dierkunde exact? Ja natuurlijk, vooral sedert Darwin en Hugo de Vries. Dáár is het punt dat men voor exacte wetenschap noodig heeft. Lees of zie nu echter de recente voordrachten van een theoloog, Dr. Slotemaker de Bruine, en ge vraagt u met laatstgenoemden af of hier ook een diepe klove met den mantel der liefde wordt bedekt; of Hugo de Vries niet iets zegt dat Darwin naar wij allen dachten geheel had buitengesloten; Darwin zeide: de natuur maakt *geen* sprongen; de Vries zeide: ze maakt *wel* sprongen. Wat is er nu over van het vaste uitgangspunt bij zoo'n dualiteit? En wat erger is: het maken van een fout is niet erg; maar dat een theoloog de botanici en zoölogen op een moedwilligen flater tegen de logica attent moet maken, dat is het erge of... zou het erge zijn, want ik mag hier slechts refereeren; vragen, niet oordeelen.

De dierkunde nog eens anders beschouwende, zooals ze op school onderwezen wordt, vindt ge weer sporen van strijd over principes; een strijd die niet bepaald de paedagogiek of het onderwijs betreft. Ge constateert dat er omtrent de karakters van de best bekende dieren de meest zonderlinge verschillen van opvatting heerschen, en - maar dit is eigenlijk meer een paedagogische questie en *illustreert* alleen de verwarring - dat men het er ook nog heelemaal niet over eens is of men zich bij de behandeling van laat zeggen het varken, zal laten leiden door de rechtmatige wenschen van hh. slagers voor zoover zij zoons op school hebben, dan wel door de plaats die het varken inneemt in de wereld der dieren.

Zoo zouden we ten slotte in wanhoop er toe komen, met Immanuel Kant binnen den kring der exacte wetenschappen nog weer een apart cirkeltje te trekken voor '*echte*' wetenschap. Dat is dan alle wetenschap voorzoover ze reeds tot wis-

kunde gekristalliseerd is. - Maar anderen oordeelen weer dat ‘echte’ wetenschap pas in de wijsbegeerte te vinden is, en zoo vervluchtigt de wanhoop gelukkig tegelijk met de exacte wetenschap!

Maar behalve dat de exacte wetenschap niet omschreven heeft waaruit ze bestaat en welken omvang ze heeft - wat nog misschien te verdedigen ware met hare z.g wet der continuïteit - zij kent haar eigen geschiedenis niet of slecht, nog minder den datum harer geboorte. Moet men een bekend Fransch leerboek - van Daguin - gelooven, dan zou die geboorte van 1800 dateeren, want het boek is van 1861 en met voldoening en trots getuigt Daguin dat:

‘*Depuis l'invention de la bonne methode*, *les progrès des sciences en soixante ans*, *ont mis a néant la plupart des opinions anciennes.*’

Maar elders weer kunt ge lezen dat die goede methode van Francis Bacon of Galilei (1600) afkomstig zou zijn. Dit geeft een onzekerheid van 200 jaar die pijnlijk aandoet; niet minder ook de eigengerechtigheid dezer woorden. Geeft, wie zoo spreekt als Daguin, niet te kennen dat hij geen geestelijke voorouders kent of erkent? Poseert hij niet als een wetenschappelijk parvenu? Blijkt uit die woorden niet eene schromelijke onbekendheid met de geweldige praestaties van de oudheid? Was het geen chemie als de Romeinsche bacchanten hun fakkels in het water doofden en ze als vanzelf weer lieten branden, dank zij het gebruik van ongebluschte kalk (zwavel?) en misschien nog meer. Heeft men te Pompeji geen tubulairketels gevonden? Was het geen mechanica als de Egyptenaren in kleine ruimten een zwaren steen wisten te wentelen op een wijze die volgens Flinders Petrie *niet bekend is*, zóó groot was de benoodigde kracht? Was het geen dierkunde als zij den Okapi afbeeldden? Waren de edelsteenzagen en edelsteenboren der Egyptenaren, thans eerst herleefd in de moderne techniek, geen bewijs dat ze bekend waren met mineralogie en iets als de hardheidsschaal van Mohs? Evenzoo hun standbeelden van dioriet, een onvergankelijk

materiaal dat met diamant bewerkt moet worden; terwijl wij marmer nemen, dat *hun* om de gemakkelijke bewerking *verwijfd* toescheen? Was het geen astronomie die de Egyptenaren in staat stelde hun pyramiden zoo zuiver te oriënteeren? De fout is zoo klein (enkele minuten!) en bij een paar pyramiden zóózeer hetzelfde, dat wij ons zelfs gaan afvragen of het samen kan hangen met de kortgeleden ontdekte kleine bewegingen van de aardpolen.

Ons respect voor de exacte wetenschappen neemt al evenmin toe, als we vragen naar de gevolgde *methode*, want *die* is haar trots; *die* zal tot voorbeeld strekken aan de andere wetenschappen.

Het eerste waar we op komen is dan het *experiment.* Proefnemen, niet alleen observeeren en nadenken. Dat is het koene woord van Galilei! Maar als het experiment het karakteristieke der methode vormt, dan moet toch gezegd, dat de wiskunde die den kern der exacte wetenschappen heet te vormen, dat karakteristieke ten eenenmale mist! Niet alleen in de hoogere spheren heet het experiment overbodig. Practische *scheikunde*, best, maar practische *wiskunde* is bijna uit den booze; ge moet tot de laagste spheren van het onderwijs gaan om er bij Fröbel en in de beweging voor Slöjd wat van te vinden; en aan den horizon, nog heel ver weg, in Amerika en op particuliere scholen, ziet ge dagen of misschien al weer verdwijnen de practische wiskunde voor jongens ouder dan 12 jaar.

Zelfs in de natuurkunde acht men het experiment niet altijd en ten allen tijde het eenig noodige; ge zult het zien uit de volgende leerrijke anecdote, afkomstig van Babbage.

Op een keer, misschien wel op een dier beroemde soirées die hij te zijnen huize placht te geven, ontmoette hij Wollaston, die evenals Davy aan de Royal Institution verbonden was. De ontleding van water en de synthese van water was toen ter tijd een vele malen actueeler vraagstuk dan thans; Davy zag er verbazend veel in; het was datgene wat Napoleon het meest getroffen had toen Volta zijn ‘zuil’ en ‘couronne des tasses’ voor de Academie te Parijs vertoonde; en zelfs een mathematicus als Babbage was er vol van. Hij vroeg aan Wollaston wat er gebeuren zou als men twee volumes waterstof en

een volume zuurstof te samen drukte tot dat het mengsel de dichtheid van water kreeg. ‘Zou het dan geen water worden?’

Wollaston, berucht om zijn schoolmeesterachtige

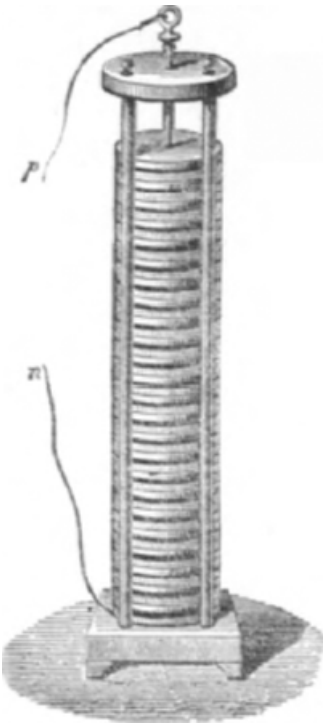

Fig. 18.
ZUIL van VOLTA.

manier, vroeg eerst: ‘wat denk je zelf ervan?’ en Babbage antwoordde: ‘ik denk dat ze water worden.’ Maar Wollaston zag er geen reden voor. ‘Zou die proef niet eens moeten genomen worden?’ vroeg Babbage nu? ‘Neen, zei Wollaston, want ze zou toch zekerlijk *mis*klukken’ Een paar dagen later ontmoet Babbage den ander, Sir Humphrey Davy, en deze zei dadelijk: ‘die gassen zullen water worden’. ‘Zou de proef niet eens kunnen worden genomen?’ vroeg Babbage weer. ‘Wel’ zei Davy, ‘het is een goede proef, maar het is niet noodig ze te doen, want ze zou ontwijfelbaar *ge*lukken.’ Babbage constateert dan ook met onverholen vroolijkheid hoe twee natuurkundigen, menschen die hun sporen hebben verdiend, hetzelfde onderwerp verschillend kunnen beoordeelen. En het zij mij in verband met mijn onderwerp vergund er op te wijzen dat Wollaston de paus werd genoemd en voor onfeilbaar gold om de scherpe grens die hij trok tusschen wat hij wist en niet wist; dat Davy evenals hij de wiskunde en de theorie versmaadde en gezegd heeft dat een welgestaafd feit meer waard is dan de scherpzinnigheid van een geest als die van Newton. En nog steeds is zoover ik weet de vraag van Babbage onbeantwoord.

Het experiment wordt inderdaad ook heden ten dage niet altijd noodig geacht. Dat bleek mij toen ik, mijn voltameter verworpen ziende, trachtte te promoveeren op het verwante onderwerp: ‘electrolyse van water door wisselstroomen’. Ik weet er niet veel van; misschien was er weinig van terecht gekomen; maar ik had er wat litteratuur over; ik gaf de zaak dus in handen van mijn advocaat; doch ook dit onderwerp werd geketst omdat... ‘water door wisselstroomen niet ontleed werd!’

Toch is van deze apodictische bewering door een heel logische redeneering èn door het experiment de onjuistheid zeer gemakkelijk aan te toonen.

Maar aangenomen dat het experiment heerscht, *hoe* heerscht het?

Geen enkele proef is absoluut zuiver te nemen; altijd is er wel de een of andere storing. *Hoe scherp* moet dan het experiment zijn? m.a.w. hoe nauwkeurig?

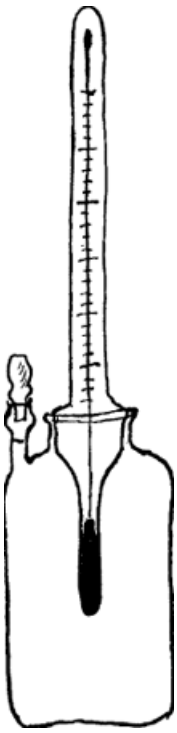

Fig. 19.
PYKNOMETER.

Vraagt ge dàt, zoo krijgt ge wederom geen antwoord. Sommige proeven moeten op 1/1000 pCt., sommige weer op 1 pCt. nauwkeurig, anderen kunnen 20 pCt. fout geven, en bij het meten van telefoonstroomen heeft Rayleigh eens gezegd dat het zóó moeilijk was, dat hij al héél tevreden was als het 10 of 100 maal fout was. De grootte-*orde* kwam er alleen op aan.

Kort geleden was er een hoogleeraar die in zijn inaugureele rede te kennen gaf dat de methode der exacte wetenschappen was een ‘Kampf um die Decimale’, daarmee bedoelende dat steeds grooter nauwkeurigheid het punt was waar men zijn eer in stelde. Maar ach, wat een intreeoratie behelst, is wel eens wat gekleurd; en ik voor mij heb van dien decimaalstrijd nooit zooveel gemerkt. Als het *moest:* jawel; als de congressen met den vinger wezen; als er prijsvragen waren; als de maatschappij gebood; maar als de zuivere wetenschap eens aan haar zelve was overgelaten bleek men soms te spotten met dien ‘Kampf um die Decimale’. Met een stalen gezicht laat Kohlrausch drukken dat de pyknometer een best instrument is, hoewel men zonder de noodige voorzorgen bij kleine lichamen, ‘*zu ganz fehlerhaften Resultaten*’ ‘gelangen’ kan.

De eventueele fout van mijn voltameter wilde ik te Berlijn door zijn mannetjes laten bepalen, in de vermaarde Reichsanstalt; het kon hem een enkel woord gekost hebben en de

zaak ware in orde geweest; maar neen, het toeval wilde dat het onderwerp niet precies viel binnen de vastgestelde grenzen, want aan het instrumnnt is *in 't geheel niet gedacht*, toen men voorschriften maakte omtrent de wijze van inzending van electrische meettoestellen; en zoo werd mij het inzenden zoo goed als onmogelijk gemaakt. (Instede daarvan zag ik de Reichsanstalt zich occupeeren met het ijken van stemvorken voor het muzikale publiek; een nuttige zaak voorzeker, maar die toch minder tot haar terrein behoort; elk physisch laboratorium moest daarop ingericht zijn en *kan* dat ook; maar *drie assistenten* stelde de Reichsanstalt alleen voor dit onnoozel en vervelend werk aan).

Zoo merkte ik op het gebied van voltameter, pyknometer, Meyer's dampdichtheidsbepaling en elders al heel weinig van belangstelling voor die 'Decimale'. *Dat* is het niet wat een *algemeene* karaktertrek is bij het vrij-wetenschappelijke experiment. Wat is dan wèl een algemeene karaktertrek? Wat *is* experimenteeren? Hoe moet het geschieden?

Het antwoord wordt zelden gegeven; maar de door Humboldt's biograaf versmade, doch door Bolland met blijkbare instemming aangehaalde Schelling zegt, dat ieder experiment een vraag is aan de natuur; maar iedere vraag bevat een verscholen oordeel à priori; ieder experiment, dat experiment *is*, is *voorspelling*.

Met die uitspraak schieten we overigens niet hard op. *Wat* zullen we onderzoeken en *hoe*? Zullen we ons laten leiden door de *brandende* vraagstukken, die door de congressen en de prijsvragen aan de orde worden gesteld, of zullen we ons houden aan het woord van Buys Ballot met zijn ruimen frisschen blik op de dingen, die ons aanraadt te beoefenen de wetenschap die het minst beoefend is - hij bedoelde hier de meteorologie - dus algemeen gezegd: de dingen die verwaarloosd worden? En zullen we met van Marum trachten onze toestellen te verbeteren door ze te *vereenvoudigen* of zullen we ingewikkelde en dure toestellen gaan 'bouwen' zooals men het tegenwoordig noemt?

Men laat U zelf maar, wat men noemt! uw eigen weg in dezen gaan.

Het woord en begrip experiment blijft dus een weinig onbetrouwbaar. Laat ons zoeken of misschien het karakteristieke der

methode is: het *ontbreken* van de *fantasie* die immers als de antithese van het experiment beschouwd kan worden.

Maar lees dan de rede waarmede Prof. van 't Hoff zijn loopbaan begon aan de Universiteit van Amsterdam, en ge vindt met cijfers, met een statistiek aangetoond, dat de fantasie niet gemist kan worden.

Is dan misschien Newton's methode de ware, om een probleem altijd met zich om te dragen, tot de oplossing U geopenbaard wordt? Dan zou ik willen wijzen op Thomas Young, die op het gebied van het licht nog vrijwel geldt als de overwinnaar van Newton; de man pleegde hieroglyphen te ontcijferen, - toen een splinternieuw onderwerp! - en hij was een ruiter van stavast. Kan men problemen met zich omdragen als men, op twee paarden staande, rijdt als een kunstemaker bij Carré? Als men opgaat in de groote Londensche conversatie?

Maar komen we nu op een wat hooger plan met onze discussie. Draait de vraag omtrent de methode niet in hoofdzaak om de woorden *inductief*, en *deductief*? Welnu, ik schaar mij hierbij gaarne aan de zijde van Tolstoi, die constateerde dat niemand die woorden ooit recht begrepen heeft. En ik heb er een argument bij. Toen de bekende Huxley bij een plechtige gelegenheid eens verklaard had dat de wiskunde zuiver deductief was en niets ontleende aan experiment of observatie, haalde hij daarmede den beroemden wiskundige Prof. Sylvester uit zijn tent, die vierkant beweerde dat er niets van aan was.

Probeeren we het dan nog eens anders. Kan het ook zijn dat het karakteristieke der methode daarin bestaat dat men uitgaat van onwrikbaar juiste uitgangspunten, en daarop voortbouwt als op rotsgrond? Ge kunt het niet volhouden, want het *regent* hypothesen en die zijn eer te vergelijken met heipalen op *on*vasten grond. Is het niet soms of het woord van Fontenelle bewaarheid wordt, dat de menschen in geen enkel genre tot iets verstandigs kunnen geraken dan nadat ze hebben uitgeput ‘toutes les sottises imaginables?

Vaak zijn de gegevens even onbetrouwbaar en vaag als in de minder exacte wetenschappen. Kwam de astronomie schitterend

voor den dag aan het begin van dit jaar (1910) toen de komeet van Johannesburg verscheen? Ze werd *niet* ontdekt door een geleerde; en ze liep zóó, dat de berekening tal van moeilijkheden gaf. En ging de astronomie bij de berekening van Neptunus niet uit van een hypothese, die later 30% fout bleek te zijn? Was die hypothese niet weer gebaseerd op een andere hypothese, n.l. dat de planeten geplaatst zijn volgens de wet van Titius, een wet, die getuigt van zoeken, probeeren, tasten of het uitkomt, een ‘wet’ zóó treurig, dat de exacte wetenschap zich zou moeten *schamen* als ze er meer van dat soort had?

Maar stel nu naast de ontdekking van Neptunus door de storingen van Uranus een ontdekking als van Newton's tijdgenoot Bentley, die zich terecht ergerde aan de zonderlinge storingen bij het scandeeren van de verzen van Homerus, en nu zijn *verloren letter*, de digamma, Ϝ plaatste op de plaatsen waar die was uitgevallen; is de eene ontdekking in zijn soort niet even mooi als de andere? Leek het in zijn tijd niet zóó vreemd, dat men zeide dat hij kindsch was geworden? En is het thans niet zoo evident, dat die letter is ingevoegd in de schooluitgaven?

Als nu echter de exacte wetenschappen een vast uitgangspunt gevonden hebben, al zij dat dan niet absoluut onwrikbaar, denkt ge ze in hun kracht te zien?

Misgerekend!

Volta heeft eens gezegd dat de goede manier in zoo'n geval was om uit te gaan van dat punt en dan te marcheeren *in rechte lijn.* Zoo ook Prof. Julius. Is dat een juiste gedachte? Verwijderen wij ons zoo niet van ons uitgangspunt? Verliezen we het niet uit het oog? Zou het niet eerder beter zijn te gaan volgens een *spiraal?*

Zóó deed Davy, althans volgens Cuvier; hij ‘steeg op als een adelaar’. Zoo ongeveer deed ook Faraday volgens Tyndall; want hij plaatste zijn onderwerp in alle denkbare standen, ging ‘*er om heen*’ ging het na in verband tot alles dat er aan verbonden was.

Zoo ziet men: de exacte wetenschap kan hare methode *niet*

eens vastleggen in een wiskundig beeld! grooter tegenstelling dan *spiraal* en *rechte lijn* is wel niet denkbaar! En daarom deed Faraday zelf misschien wel het wijst en sprak hij het zuiverst, toen hij in § 3159 zijner Experimental Researches verklaarde dat hij als experimentator zich gerechtigd achtte te gaan in elke gedachtelijn, die door het experiment scheen te worden gerechtvaardigd.

Laat ik den lezer echter niet langer bezighouden met de *begrenzing*, den *ouderdom*, de *methode* der exacte wetenschappen, ik ga over tot hun *doel.*

Wat is het doel der wetenschap? Wel, zegt Prof. Korteweg, oorspronkelijk zal een zuiver practisch doeleinde ten grondslag hebben gelegen; thans is het ‘eene aesthetische begeerte, om te genieten van de eigenaardige schoonheid, die alles wat waar is en vernuftig is gevonden, bezit’.

Vandaar dan ook dat de ideale man der wetenschap, hier te lande, octrooien uit den booze acht te zijn en zich alleen inlaat met de behoeften der practijk, wanneer het hem in zijn kraam te pas komt en hem dat als groote gunst gevraagd wordt, zooals inzake de koeltechniek die de menschen warm maakt. De wetenschap worde op onbaatzuchtige wijze gediend!

Maar toch is hier weer iets bij, dat minder exact is. De oude Grieken waren consequent in dit opzicht en zagen er Hippocrates van Chios op aan dat hij *geld* aannam voor zijn onderricht. De ideale mannen der wetenschap van thans hier te lande weten geit en kool te sparen. Zij versmaden het nemen van octrooien en verhinderen U, (op welken rechtsgrond?) te promoveeren op iets waar de smet van een (N.B.) *buitenlandsch* octrooi op kleeft; maar geld aannemen voor hun onderwijs doen zij toch wèl...

Tegenspraak vindt ge op deze punten, waar ge den voet ook zet:

Engelsche en Duitsche geleerden oordeelen heel anders dan onze Hollandsche. De Duitsche geleerden, o.a. de pas te Straatsburg overleden Prof. Forster, en Prof. S.P. Thompson ver-

klaarden mij dat ze het best vonden als iemand de vruchten van zijn arbeid plukte; en Lord Kelvin, vroeger genaamd Sir William Thomson, richtte zelfs een fabriek voor vervaardigen zijner eigen instrumenten op, en verklaarde dat de *eenige manier* om de attentie te vestigen op uitvindingen van aanbelang was: *ze te octrooieeren en zelf te gaan fabriceeren.* En dat in den mond van iemand die overal open oor vond en van zijn prilste jeugd af aan als een wonder van geleerdheid en practisch inzicht heeft gegolden, van den President van de Royal Society! Nooit zoudt ge gelooven welke vondst de la Place de mooiste vond van Davy. *Niet* de afscheiding van kalium of het electrisch booglicht; *niet* de veiligheidslamp maar... het verkoperen van schepen dat n.b. op heel andere wijze werkte dan Davy zich had voorgesteld! Hier kijkt weer om het hoekje de maatschappij die der wetenschap wèl den vrijen teugel viert, maar dien vurigen wagen toch stuurt door haar luider of minder luid applaus. Wonderlijk staat tegenover dit alles de opvatting dat de wetenschap om haars zelfs wil beoefend moet worden; voor welk koud en zelfgenoegzaam woord Tolstoi en Kropotkin dan ook den neus ophalen en waardoor ook m.i. de geneeskunde in een zonderling daglicht wordt gesteld.

Maar als dan een *goede definitie* niet te geven is; als de *ouderdom* der exacte wetenschappen onnaspeurlijk is als de leeftijd eener niet meer jonge en nog niet oude dame; als haar *methoden* zóó uiteenloopen dat ze niet onder één definitie zijn te brengen; als haar *doel* vaag of althans tweeledig is, denkt men evenals ik aan de gulden woorden: Aan de *vruchten* kent ge den boom.

Nu, die vruchten kennen wij genoegzaam, en ze zouden ons oprechten eerbied geven voor den ouden (of jongen) stam als het werkelijk alle vruchten *van dien boom* waren. Maar heel wat vruchten komen van elders en het is de exacte tuinman die ze in één mandje heeft gelegd. Anders gezegd: zijn de meeste vondsten die we thans voortdurend benutten wel van de exacte wetenschap, als zoodanig, afkomstig? Zijn er niet vele bij, die reeds gevonden zijn toen er nog geen exacte wetenschappen *waren?* Heeft Kolbe van 't Hoff niet bespot als een man die een

manken Pegasus had geleend van de Veeartsenijschool (waaraan hij toen verbonden was) en die daarmee de lucht was ingegaan? Heeft Lavoisier niet voor leugenachtig verklaard een notarieele akte met tallooze handteekeningen, getuigende dat er ergens in Frankrijk meteoorsteenen waren gevallen? Heeft de Royal Society niet gebruld van het lachen toen de brief van Franklin omtrent bliksemafleiders werd voorgelezen? Heeft Arago een 60 jaar geleden de weervoorspelling niet onmogelijk genoemd, *welke vorderingen de wetenschap ook maken zou?* Is Robert Mayer, wiens wet omtrent het Behoud van Arbeidsvermogen thans zoowat alles beheerscht of heet te beheerschen, niet op alle wijze tegengewerkt, tot hij in een gekkenhuis of Heilanstalt terecht kwam?

Heeft de wetenschap niet beweerd dat het terecht komen van een kat op zijn 4 pooten een fout was van het observeerend publiek; en heeft ze niet kort geleden, door de photographie instantanée gedwongen, ongelijk moeten erkennen en haar formules moeten herzien? Had zij niet aan hare formules eene uitbreiding gegeven die zeer weinig exact was?

En zoo zou ik voort kunnen gaan. Hoeveel flaters de exacte wetenschap op haar zondenregister heeft is niet te zeggen, en vooral kort geleden traden ze in het licht toen bij de triomfen der luchtvaart haar uitingen van vroeger eens werden opgehaald. Hoe zij berekend had dat een arend zoo sterk moest zijn als 12 paarden en een zwaluw equivalent aan een boerenarbeider.

Hoe kunt ge dus van de vruchten der exacte wetenschap spreken als ze eerst door die wetenschap verloochend werden? Als iemand worstelt als in de mythologie Antaeus en hij krijgt telkens zijn krachten terug door aanraking met den grond, heeft hij dan de kracht in zich zelven? En wanneer de wetenschap, als een afgeleefde baron, kinderen adopteert en zoo waakt voor uitsterven van het geslacht, kwam de kracht dan uit de wetenschap of uit de maatschappij?

Zoo zijn de vruchten der exacte wetenschap niet steeds haar eigene; zij stelt zich meest vijandig tegenover vreemde kinderen maar adopteert ze als ze tegen den druk ingroeien en vertroetelt ze dan en loopt er mee te koop als waren het haar eigen spruiten. En al geef ik persoonlijk toe dat er eenige aanleiding

voor kan wezen, gezien wonderlijke producten als de 'Occulte Scheikunde' van Mevr. Besant en Leadbeater of 'Atlantis' van Scott Elliott, of boeken over de zoo sterk oplevende astrologie; een feit blijft dat het nieuwe, zooals b.v. de luchtvaart, een jaar of wat geleden extra koeltjes, beleedigend koeltjes, en het geheimzinnige zelfs vijandig door haar wordt bejegend; wat nog erger is, doodgezwegen. Terwijl duizenden, en men weet dat daaronder de meest respectabele menschen, vakgenooten, vrienden, bezadigde lui zijn, getuigen dat er waarheid is in de beweringen der spiritisten, houdt de wetenschap zich van den domme. Taal noch teeken vindt ge in eenig natuurkunde- of mechanica-boek van den 'tafeldans': al ware het dan ook in den vorm van een verwijzing naar het 'Athenaeum', waarin Faraday geschreven heeft van zijn *zonder* resultaat gebleven onderzoekingen in die richting. Zoo is het nog steeds als toen George Elliott schreef:

De ziel der Wetenschap is verklaren, maar met vijandig gelaat houdt ze stil voor wat mysterie heet.

Zoo zijn haar flaters groot in aantal, en wat ze merkt met haren stempel is niet altijd het hare; haar werk is niet universeel; het is stukwerk; gelooven op gezag heerscht op haar gebied even goed als elders; er is mode, er is dwang; zij gaat niet altijd aan de spits. Als fraaie resultaten worden bereikt geeft het vaak den indruk dat het was dank zij de massa, niet dank zij de eenheid in de aanvoering.

Cromwell heeft eens tot zijn soldaten gezegd, dat diegenen het verst komen die niet weten waar*heèn* ze gaan; en dat woord is m.i. van toepassing op de exacte wetenschap; men studeert, men observeert en experimenteert en brengt het *ver*, maar men weet niet altijd waarhéen men wil, en er is geen Cromwell die het *wel* weet.

Welke geest er meestal achter zit is m.i. niet moeilijk te zeggen.

Het is de geest der groote maatschappij, waar de wetenschap in stilte voor buigt maar waar zij zich meestal uit de hoogte over uitlaat. De maatschappij steunt de congressen; de congressen zeggen welken kant het uit moet; en zoo wordt de wetenschap die geen eigen doel kent en toe wil geven aan de

aesthetische begeerte waarvan Prof. Korteweg sprak, ten slotte toch meegesleurd; de mannen der praktijk loopen vóor en òm de wetenschap, en wijzen dien dolenden H.H. aesthetici den weg. En zoo is er eenige waarheid in den ‘sneer’ van Edison: ‘De mannen der wetenschap weten in gekuischten vorm te zeggen wat de mannen der praktijk gevonden hebben.’

En toch behoeft dat niet. Bij Faraday vindt ge dat dat verwijt weer niet opgaat. Hij is zijn weg gegaan aan de spits der wetenschap, voelend en tastend welken kant het uit moest, geleid door een ‘nooit falend instinct der waarheid’, zooals Helmholtz het uitdrukte; ‘de waarheid ruikende’ zooals de oudere Kohlrausch zeide; en door zich te onttrekken aan onderzoekingen voor de techniek, waarmede hij naar Tyndall's schatting wel 2 millioen had kunnen verdienen, verzekerde hij zich die

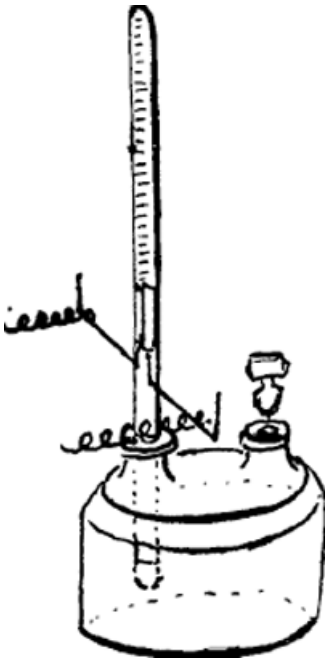

Fig. 20.
VOLTAMETER van Faraday. Zijn meest verfijnde model. Later opnieuw ‘uitgevonden’ door Kohlrausch.

onafhankelijkheid des geestes, voor hem zoo noodig als zuivere lucht.

Zoo was hij geen slaaf der techniek of van de maatschappij of van de wetenschap maar een volbloed pionier. Wie schrijft, zooals hij, dat hij *alles* van een toestel verwacht, maar zich bewust is dat de details nog niet in orde zijn, en dan tóch niet aan het exploiteeren en perfectionneeren gaat maar zijn weg vervolgt, bewijst voldoende dat hij zich in staat gevoelt tot werk van hooger orde: tot het werk van den waren padvinder. In dit licht wordt het niet alleen volkomen begrijpelijk dat hij zijn voltameter niet perfectionneerde, en zich blootstelde aan spottende woorden van Sturgeon over de onvolmaaktheid van zijn toestel; het wordt een eigenaardig bewijs van de weldoordachtheid zijner methode, zijn woekeren met den tijd. Dat toestel te verbeteren was voor hem als ongeëvenaard proefnemer natuurlijk kinderspel, maar het kostte tijd; voor zijn verdere proeven heeft hij niets beters noodig gehad; ergo was het een werkje dat hij kon ter zijde laten, goed genoeg voor wie na hem kwamen. Hij ging vooruit, zijn groote plan

vervolgende, zooals hij het geschetst heeft in de volgende woorden:

‘De wetenschap leere ons de kleine beginpunten niet te verwaarloozen, want ze vormen den kern der groote dingen; en ze leere ons het kleine en het groote te vergelijken, omdat het kleine even vaak in beginsel aanwezig is in het groote, als het groote het kleine doordringt. Ze leere ons de beginselen met de grootste zorg af te leiden en ze dan te houden in ijzeren greep, of het oordeel op te schorten; ze leere ons het begrip “wet” na te sporen en te gehoorzamen, opdat we zóó de kracht verkrijgen om wat we weten van het kleinste toe te passen op het oneindige.’

En zoo heeft hij inderdaad zelf gearbeid, en daarbij hoog gehouden de driedubbele vaan waarvan ik sprak aan het begin. Gaat ge zijn leven na, zoo moet ge erkennen dat Davy en wij zelven misschien ten onrechte glimlachten om de idealistische beschouwing van den jongen Faraday; want al heeft hij zelf eens, jaren later, in een particulier onderhoud zich uitgelaten in soortgelijken zin als Davy, sceptisch omtrent dien goeden invloed der wetenschap, in Faraday 's eigen leven herkent ge althans dat van een ‘ridder zonder vrees of blaam.’

Wat de tweede baan dier vlag betreft, waarop geschreven staat de veredeling van het menschdom - ge hebt slechts een natuurkundeboek op te slaan en zijn naam komt ge tegen. Ontdekking van benzol; dielectrische constante; inductie; vloeibaarmaking van chloor; electrochemische aequivalenten; draaiïng polarisatievlak. Voorzoover zijn vondsten letsel hebben toegebracht aan mensch of dier was dat zeker tegen zijn bedoeling. En ook Tolstoi, wiens oog zoo scherp het kwade ziet dat opwast met en rondom het goede, zal zich nog wel eens willen bedenken voor hij ook de hand uitstrekt naar het werk van Faraday.

Wat eindelijk de derde baan aangaat, waarop ik in gedachten de woorden Exactheid, Strengheid, Logica, Methode geschreven zag, op zijn werk zijn al deze termen van toepassing. Hoewel het geen enkele wiskundige formule bevat, (en Faraday slechts ééns naar eigen zeggen een wiskundige bewerking heeft uitgevoerd,

n.l. bij het draaien aan de rekenmachine van Babbage) getuigde Clerk Maxwell dat hij was ‘een wiskundige van hooge orde.’

Exact is zijn stijl; exact zijne administratie van de gelden der Royal Institution. Een voorbeeld van onpreciesheid *vond* ik niet.

Zoo heb ik dan naar ik hoop van alle kanten, van verre en van nabij, den twistappel getoond. Die twistappel is identiek met het vraagteeken in het opschrift, en het is mijn bedoeling het op zijn plaats te handhaven, althans voorloopig.

Maar welken loop de zaak ook moge nemen, men wete nu dat ik dat vraagteeken van ganscher harte prijs geef in enkele gevallen. Dat is als er sprake is van een dier zeer zeldzame figuren, wier exactheid zich deed gevoelen in hun werk niet alleen, maar tot in hun levensovertuigingen en hun dagelijksch leven, zooals bij dien eenvoudigen maar wereldberoemden onderzoeker, den opvolger van Wollaston en Sir Humphrey Davy, den voorganger van John Tyndall en Lord Rayleigh, den schrijver der ‘Experimental Researches.’

De lezer weet nu dat Faraday wordt bedoeld.

HOORN Sept. 1910.*)

*) De lezer gelieve op dezen datum te letten waar over Nobelprijzen of over Tolstoï wordt gesproken.

Een zielsbeschrijving door Mr. G.J. Grashuis.
Het Tiende Boek van Augustinus' Bekentenissen. (Vertaling.)

1. Mocht ik U kennen, o mijn kenner, mocht ik U kennen, zoo als ik ook ben gekend. Kracht mijner ziel, treed binnen in haar en maak haar voor U geschikt, opdat Gij haar moogt hebben en bezitten zonder vlek of rimpel. Dat is mijne hoop, daarom spreek ik en in die hoop verblijd ik mij, dewijl ik mij verblijd over iets heilzaams. De overige dingen echter van dit leven zijn des te minder te beweenen, hoe meer men daarbij weent, en des te meer te beweenen, hoe minder men daarbij weent. Want zie, Gij hebt lust tot waarheid, dewijl hij, die haar doet, komt tot het licht. Ik wil haar doen in mijn hart vóór U in de bekentenis, en in mijne uitdrukking vóór vele getuigen.

2. En wat zou wel voor U, o Heer, voor wiens oogen de diepte van het menschelijk geweten bloot ligt, wat zou verborgen zijn in mij, al wilde ik het U ook niet bekennen? Want U zou ik voor mij verbergen, niet mij voor U. Nu echter, terwijl mijn zuchten getuige is dat ik mij zelven mishaag, glanst Gij, en behaagt Gij, en wordt Gij geliefd en begeerd, opdat ik schaamrood worde over mij zelven en mij verwerpe en U kieze en ik noch U, noch mij zelven behage dan alleen van wege U. Voor U dan, o Heer, ben ik openbaar, wie ik ook mag zijn. En met welke vrucht ik U dit beken, heb ik gezegd. En dit doe ik niet met woorden des vleesches en met klanken, maar met woorden der ziel en met het geroep der gedachte, hetwelk Uw oor kent. Want wanneer ik boos ben, is dat U te bekennen niets anders dan mij zelven te mishagen; wanneer ik echter vroom ben, is

dat U te bekennen niets anders dan dit niet aan mij zelven toe te kennen, dewijl Gij, o Heer, den rechtvaardige zegent, maar eerst maakt Gij hem, den goddelooze, rechtvaardig. Daarom wordt mijne bekentenis, o mijn God, voor uwe oogen U zwijgend gedaan en niet zwijgend. Want zij zwijgt in het geruisch, en zij roept in de aandoening. Want ik zeg niets, dat recht is, aan de menschen, dan wat Gij van mij eerst hebt gehoord, en ook hoort Gij niets dergelijks van mij, wat Gij niet eerst aan mij hebt gezegd.

3. Wat heb ik dan te doen met de menschen, dat zij mijne bekentenissen hooren, alsof zij zelven al mijne krankheden zouden genezen. Een geslacht ijverig om eens anders leven te kennen, traag om het hunne te verbeteren. Wat vragen zij mij om te hooren wie ik ben, zij die van U niet willen hooren wie zij zelf zijn? En van waar weten zij, als zij van mij zelf over mij zelf hooren, of ik de waarheid zeg, nademaal geen der menschen weet, wat omgaat in den mensch, dan alleen de geest des menschen, die in hem is? Indien zij echter van U hooren over hen zelven, zullen zij niet kunnen zeggen: ‘De Heer liegt.’ Want wat is van U te hooren over zich zelf anders dan zich zelf te kennen? Verder, wie kent zich zelf en zegt: ‘Het is onwaar’, dan alleen hij, die liegt? Maar omdat de liefde alles gelooft, onder hen namelijk, welke zij met haar zelf verbonden één maakt, beken ik mede, o Heer, ook zoo aan U, dat de menschen het hooren, aan wie ik niet kan bewijzen, dat ik de waarheid beken, maar zij gelooven mij, wier ooren de liefde voor mij opent.

Evenwel Gij, mijn inwendige geneesmeester, maak het mij helder met welke vrucht ik dat zal doen. Want als de bekentenissen van mijne vroegere zonden, die Gij hebt vergeven en bedekt, opdat Gij mij in U zoudt gelukkig maken, mijne ziel veranderende door het geloof en door Uw bondzegel, worden gelezen en gehoord, wekken zij het hart, opdat het niet slape in wanhoop en zegge: ‘Ik kan niet’, maar ontwake in liefde voor Uwe barmhartigheid en door de zoetheid Uwer genade, waardoor iedere zwakke machtig is, die zich door haar zijner zwakheid bewust wordt. En het verlustigt de goeden de vroegere zonden te hooren van hen, die thans daarvan bevrijd zijn, en

het verlustigt hen niet daarom, dewijl het zonden zijn, maar dewijl zij geweest zijn en niet zijn. Met welke vrucht dan, o mijn Heer, wien dagelijks mijn geweten bekentenis doet, door de hoop op Uwe barmhartigheid, geruster dan door zijn onschuld, met welke vrucht, zoo bid ik U, beken ik ook aan de menschen in Uwe tegenwoordigheid door dit geschrift wie ik op dit oogenblik ben, niet wie ik ben geweest? Want die vrucht heb ik gezien en vermeld. Maar wie ik op dit oogenblik ben juist op den tijd van mijne bekentenissen zelf, dat begeeren velen te weten, die mij kennen, en die mij niet kennen, die van mij of over mij iets hebben gehoord, maar hun oor ligt niet aan mijn hart, waar ik ben zoo als ik ben. Zij willen dan hooren, terwijl ik beken, wat ik zelf inwendig ben, waarheen zij noch oog, noch oor, noch verstand kunnen richten; zij willen het echter als zullende het gelooven, maar zullen zij het weten? Want hun zegt de liefde, waardoor zij goed zijn, dat ik over mij zelven bekennende niet lieg en die liefde zelf in hen gelooft mij.

4. Maar met welke vrucht willen zij dat? Begeeren zij mij geluk te wenschen, als zij hebben gehoord hoe ver ik tot U nader door Uwe genadegave, en voor mij te bidden, als zij hebben gehoord hoe ver ik word teruggehouden door mijnen last? Voor dezulken zal ik mij blootleggen. Want het is geen kleine vrucht, o Heer mijn God, dat door velen U dankzegging worde gedaan voor ons, en door velen tot U worde gebeden voor ons. Moge in mij de broederlijke gezindheid liefhebben, wat Gij leert lief te hebben, en moge zij in mij betreuren wat Gij leert te betreuren. Dat moge die broederlijke gezindheid doen, niet die van een vreemde, niet die van vreemde kinderen, wier mond ijdelheid heeft gesproken, en hunne rechterhand is eene rechterhand der ongerechtigheid, maar die broederlijke gezindheid, die als zij iets in mij goedkeurt, zich verblijdt over mij, als zij echter iets in mij afkeurt, zich bedroeft over mij, dewijl zij mij bemint, hetzij ze iets in mij goedkeurt, hetzij ze iets in mij afkeurt. Voor dezulken zal ik mij blootleggen: mogen zij verademen bij mijne goede daden, mogen zij verzuchten bij mijne kwade daden. Mijne goede daden zijn Uwe instellingen en Uwe gaven, mijne kwade daden zijn mijne misdrijven en Uwe oordeelen. Mogen zij verademen bij de eerste, en verzuchten bij

de laatste, en moge er lofzang en geween opklimmen voor Uw aangezicht uit de broederlijke harten, Uwe wierookvaten. Wil Gij echter, o Heer, een welgevallen hebbende aan den geur van Uwen heiligen tempel, U over mij ontfermen naar Uwe groote barmhartigheid om Uws naams wil, en wil Gij, geenszins verlatende wat Gij hebt begonnen, mijne onvolmaaktheden volmaken.

Dit is de vrucht van mijne bekentenissen, niet hoedanig ik ben geweest, maar hoedanig ik ben, dat ik dit beken niet alleen vóór U onder heimelijke vreugde met beven, en onder heimelijke smart met hoop, maar ook voor de ooren van geloovige menschenkinderen, medegenooten mijner blijdschap en deelgenooten mijner sterfelijkheid, mijne medeburgers, met mij vreemdelingen, voorgangers, en volgers, en begeleiders op mijn weg. Zij zijne Uwe dienaren, mijne broeders, van welke Gij hebt gewild dat zij, Uwe zonen, mijne heeren zijn, en Gij hebt bevolen dat ik hen dien, als ik met U van U wil leven. En dat woord van U was mij van weinig waarde, indien het door spreken zou voorschrijven, zoo het ook niet door doen zou voorgaan. En ik volvoer dit met daden en met woorden, ik volvoer dit onder Uwe vleugelen met een zeer groot gevaar, ware het niet dat onder Uwe vleugelen mijne ziel aan U was onderworpen en mijne zwakheid U bekend was. Een klein kind ben ik, maar altijd leeft mijn Vader en Hij is voor mij mijn voldoende beschermer; want Hij Zelf is het, die mij heeft verwekt en mij beschermt, en Gij Zelf zijt al mijn goed, Gij Almachtige, die met mij zijt, ook voordat ik met U ben. Daarom zal ik aan dezulken, wie Gij beveelt dat ik zal dienen, blootleggen, niet wie ik ben geweest, maar wie ik reeds ben en wie ik nog ben; maar ik oordeel ook mij zelven niet. Zoo moge men mij dus hooren.

5. Want Gij, o Heer, oordeelt mij, dewijl er hoewel geen der menschen weet, hetgeen des menschen is, dan alleen de geest des menschen, die in hem is, toch iets van den mensch is, dat de geest des menschen, die in hem is, zelf niet weet, Gij echter, o Heer, weet alles van hem, Gij, die hem hebt gemaakt. Ik evenwel, hoezeer ik mij voor Uwe oogen veracht en mij stof en asch reken, weet toch iets van U, dat ik van

mij zelf niet weet. En zeker zien wij nu door een spiegel in een raadsel, nog niet van aangezicht tot aangezicht, en daarom, zoo lang ik wandel buiten U, ben ik voor mij zelf meer tegenwoordig dan voor U en toch weet ik dat Gij op geenerlei wijze kunt worden geschonden; ik evenwel weet niet aan welke beproevingen ik de kracht heb om weerstand te bieden en aan welke niet. En er is hoop, dewijl Gij getrouw zijt, die niet gedoogt dat wij worden beproefd boven hetgeen wij kunnen dragen, maar die met de beproeving ook de uitkomst geeft, dat wij het kunnen verdragen. Ik wil dan bekennen wat ik van mij zelf weet, ik wil ook bekennen wat ik van mij zelf niet weet, dewijl ik, en hetgeen ik van mij zelf weet, onder Uwe voorlichting weet, en hetgeen ik van mij zelf niet weet, zoo lang niet weet, totdat mijne donkerheid zal worden als de middag voor Uw aangezicht.

6. Niet met een onzeker, maar met een zeker bewustzijn o Heer, heb ik U lief. Gij hebt mijn hart getroffen door Uw woord, en ik heb U liefgehad. Maar en hemel en aarde, en alle dingen, die daarin zijn, zeggen mij immers overal, dat ik U moet liefhebben, en zij houden niet op dit te zeggen aan allen, opdat zij niet te verontschuldigen zouden zijn. En nog diepere ontferming zult Gij hebben voor hem, over wien Gij U zult hebben ontfermd, en ontferming zult Gij betoonen aan hem, voor wien Gij ontfermend zult zijn geweest: overigens verkondigen hemel en aarde aan de dooven Uwen lof. Wat heb ik nu lief, als ik U liefheb? Niet de gedaante des lichaams, noch het sieraad des tijds, niet den glans des lichts, die immers den oogen lief is, niet de zoete zangwijzen der veelsoortige liederen, niet de welriekendheid van bloemen, en zalven, en specerijen, niet manna en honig, niet de ledematen, aangenaam voor omhelzingen des vleesches: niet die dingen heb ik lief als ik mijn God lief heb. En toch heb ik een zeker licht lief, en een zekeren klank, en een zekeren geur, en een zekere spijze, en een zekere omhelzing, als ik mijn God liefheb, het licht, den klank, den geur, de spijze, de omhelzing van mijn inwendigen mensch, waar voor mijne ziel schittert wat geen ruimte omvat, en waar klinkt wat geen tijd rooft, en waar riekt wat geen wind verspreidt, en waar smaakt wat geen eetlust vermindert, en waar aaneenkleeft wat geen verzadiging vaneenscheidt. Dat is hetgeen ik liefheb, als ik mijn God liefheb.

En wat is dit? Ik heb de aarde gevraagd, en zij heeft gezegd ‘Ik ben het niet’, en al wat daarin is heeft hetzelfde bekend. Ik heb de zee, en de afgronden gevraagd, en het gewemel van levende zielen, en zij hebben geantwoord: ‘Wij zijn Uw God niet: zoek boven ons.’ Ik heb de luchtige winden gevraagd en de gansche lucht met hare bewoners heeft gezegd: ‘Anaximenes dwaalt: ik ben God niet’. Ik heb den hemel gevraagd, de zon, de maan, de sterren, en zij zeiden: ‘Ook wij zijn God niet, dien gij zoekt’. En ik heb gezegd tot allen, die rondom de deuren mijns vleesches staan: Zegt mij van mijn God, hetgeen gij niet zijt, zegt mij van Hem iets. En zij hebben met luider stem uitgeroepen: ‘Hij heeft ons gemaakt’. Mijne vraag was mijne aandachtige beschouwing en hun antwoord was hunne schoonheid. En ik heb mij gewend tot mij zelf en ik heb mij zelf gezegd: ‘Wie zijt gij?’ en ik heb geantwoord: ‘Een mensch’. Immers zijn lichaam en ziel in mij ten mijnen dienste, het een uitwendig en het andere inwendig. Bij welk van die twee moest ik mijn God zoeken, dien ik reeds door mijn lichaam had gezocht van de aarde af tot aan den hemel, zoo ver ik de stralen mijner oogen als boden kon uitzenden? Maar beter was, wat inwendig was. Immers brachten alle lichamelijke boden daaraan tijding terug als aan den voorzitter en den rechter over de antwoorden van den hemel, en van de aarde, en van alle dingen, die daarin zijn, en die zeggen: ‘Wij zijn God niet’, en: ‘Hij heeft ons gemaakt’. De inwendige mensch vernam dat door den dienst van den uitwendigen: ik, de inwendige, vernam dat, ik, ik de ziel door het gevoel van mijn lichaam. Ik heb de wereldmassa gevraagd over mijn God, en zij heeft mij geantwoord: ‘Ik ben het niet, maar Hij heeft mij gemaakt’.

Vertoont zich niet aan allen, wier gevoel gezond is, die gedaante? Waarom spreekt zij niet tot allen hetzelfde? De kleine dieren en de groote zien haar, maar zij kunnen haar niet vragen. Want in hen is geen rede als rechter gesteld over de boodschappende zintuigen. De menschen echter kunnen vragen, opdat zij de onzienlijke dingen Gods door de dingen, die gemaakt zijn, zouden verstaan en doorzien. Maar door liefde worden zij er aan onderworpen, en onderworpen zijnde kunnen zij niet oordeelen. Ook antwoorden die dingen niet dengenen die vragen,

indien deze niet oordeelen, en ook veranderen zij hunne stem, dat is hunne gestalte, niet, indien de een ze alleen ziet, de ander echter ze ziet en vraagt, zoodat zij den een zich anders vertoont dan den ander, maar op dezelfde wijze beiden zich vertoonende is zij voor den een stom, en spreekt zij tot den ander: ja zelfs spreekt zij tot allen, maar diegenen verstaan het, die hare stem, buiten gehoord, binnen met de waarheid vergelijken. Want de waarheid zegt mij: 'Uw God is niet de hemel en de aarde, noch eenig lichaam'. Dit zegt hunne natuur tot hem, die ze ziet: Het is een massa kleiner in het deel dan in het geheel. Reeds gij zijt beter, zeg ik u, o ziel, dewijl gij de massa van uw lichaam doet groeien, haar het leven gevende, wat geen lichaam voor een ander lichaam doet. Uw God echter is ook voor U het leven des levens.

7. Wat heb ik dan lief, als ik God liefheb? Wie is Hij boven het hoofd mijner ziel? Door mijne ziel zelve zal ik opkimmen tot Hem. Ik zal mijne kracht voorbijgaan, waardoor ik kleef aan het lichaam en levengevend de samenvoeging daarvan vervul. Niet met die kracht vind ik mijn God: want daarmede zou ook het paard en de muilezel Hem vinden, die geen verstand hebben, en het is dezelfde kracht, waardoor ook hunne lichamen leven. Er is een andere kracht, waardoor ik niet alleen leven geef, maar ook gevoel geef aan mijn vleesch, hetwelk mij de Heer heeft gevormd, het oog bevelende, dat het niet zie, en het oor, dat het niet hoore, maar het eerste dat ik daardoor zie, en het laatste dat ik daardoor hoore, en de overige zinnen op hunne zetels en met hunne diensten elk voor zich het eigenaardige: en die verschillende dingen verricht ik, ziel, alleen door hen. Ook die kracht van mij zal ik voorbijgaan; want die heeft ook het paard en de muilezel: zij zelf gevoelen ook door het lichaam.

8. Ik zal dan ook die kracht mijner natuur voorbijgaan, bij trappen opklimmende tot Hem, die mij heeft gemaakt, en ik kom aan de velden en de ruime paleizen van het geheugen, waar de schatkamers zijn met tallooze beelden van allerlei waargenomen dingen binnengevoerd. Daar is verborgen wat wij ook denken, of door vermeerdering, of door vermindering,

of door eenige wijziging van hetgeen de zin heeft aangeraakt, en indien er iets anders is toevertrouwd en nedergelegd, hetwelk de vergetelheid nog niet heeft verzwolgen en begraven. Wanneer ik daar ben, eisch ik dat te voorschijn worde gebracht al wat ik wil, en sommige dingen komen terstond te voorschijn en naar sommige wordt langer gezocht en zij worden als het ware uit sommige meer verborgene bewaarplaatsen opgedolven, sommige komen bij hoopen voor den dag en, terwijl iets anders wordt verlangd en gezocht, springen zij te voorschijn, als wilden zij zeggen: 'Zijn wij het soms?' en ik verjaag ze met de hand mijns harten van voor het aangezicht mijner herinnering, totdat zich ontwolkt wat ik wil en voor het oog te voorschijn komt uit het verborgene. Andere dingen worden gemakkelijk en in ongestoorde volgorde aangebracht zoo als zij worden geëischt, en die voorgaan maken plaats voor de volgende, en plaats makende verbergen zij zich, wederom als ik het zal willen te voorschijn zullende treden. En dat alles geschiedt, als ik iets uit het hoofd verhaal.

Daar worden alle dingen onderscheidenlijk en soortsgewijze bewaard, die elk door een eigen toegang zijn binnengebracht, zoo als het licht en alle kleuren en vormen der lichamen door de oogen, en door de ooren allerlei soorten van klanken, en alle geuren door den toegang der neusgaten, alle smaken door den toegang van den mond, en door het gevoel van het gansche lichaam, wat hard is, wat zacht is, wat heet of koud is, wat glad of ruw is, wat zwaar of licht is, hetzij buiten, hetzij binnen het lichaam. Al die dingen neemt de groote afgelegenheid van het geheugen met hare onbegrijpelijk geheime en onbeschrijfelijke boezems in zich op, en zij kunnen weder worden overdacht, als het noodig is, en weder worden behandeld, en die alle gaan elk door eigen deuren binnen bij het geheugen en worden daarin nedergelegd. Zij zelve echter gaan niet binnen, maar de beelden der waargenomen dingen zijn daar tegenwoordig voor de gedachte van hem, die ze zich herinnert. En wie kan zeggen hoe die zijn gevormd, als het blijkt door welke zinnen zij zijn genomen en inwendig verborgen? Want terwijl ik woon in het donker en in de stilte, breng ik in mijn geheugen, als ik wil, kleuren te voorschijn, en ik onderscheid wit van zwart en van alle andere kleuren, die ik wil, en de klanken komen niet toeloopen en verwarren niet hetgeen ik door de oogen

heb opgenomen en beschouw, terwijl zij zelve ook daar zijn en als het ware afzonderlijk nedergelegd, verscholen zijn. Want die eisch ik ook op, zoo het mij behaagt, en zij zijn er terstond, en terwijl de tong rust en de keel zwijgt, zing ik zooveel ik wil, en die beelden der kleuren, die niettemin daar zijn, komen niet tusschenbeide en storen niet, als een andere schat wordt behandeld, die door de ooren is ingevloeid. Zoo denk ik naar het mij lust, aan de overige dingen, die door de overige zinnen zijn ingebracht en samengebracht, en den geur der leliën onderscheid ik van de viooltjes, niets ruikende, en ik stel honig boven mostsap, en het gladde boven het ruwe, niet door dan iets te proeven of te betasten, maar door het mij te herinneren.

Inwendig doe ik dat, in den grooten hof van mijn geheugen. Want daar zijn voor mij hemel, en aarde, en zee tegenwoordig, met alle dingen, die ik daarin heb kunnen waarnemen, behalve die dingen, welke ik heb vergeten. Daar ontmoet ik ook mij zelf en ik overdenk weder wat, wanneer en waar ik iets heb gedaan, en op welke wijze ik, toen ik het deed, was aangedaan. Daar zijn alle dingen, die ik mij herinner, hetzij als door mij zelf ondervonden, hetzij als geloofd. Uit dienzelfden voorraad ook breng ik de gelijkenissen van de dingen, die ik heb ondervonden, of die ik heb geloofd ten gevolge van hetgeen ik heb ondervonden, een voor een in samenhang met het verleden, en naar aanleiding daarvan stel ik mij ook toekomstige handelingen, en gebeurtenissen, en verwachtingen, en dat alles wederom als tegenwoordig voor den geest. ‘Ik zal dit en dat doen’ zeg ik bij mij zelf in dien grooten boezem mijner ziel, vol met de beelden van zoo vele en zoo groote dingen, en dan volgt dit of dat: ‘O, mocht dit of dat eens zijn’; ‘mocht God dit of dat afwenden’. Dat zeg ik bij mij zelf, en als ik het zeg, zijn de beelden tegenwoordig van al wat ik zeg, voortkomende uit dienzelfden schat van het geheugen, en ik zou in het geheel over niets daarvan spreken, indien zij er niet waren geweest.

Groot is die kracht van het geheugen, zeer groot, o God, een wijd en onbegrensd heiligdom. Wie is tot den bodem er van gekomen? En zij is eene kracht mijner ziel en behoort tot mijne natuur, en ik zelf bevat niet geheel wat ik ben. Dus is de ziel te eng om zich zelve te omvatten, zoo als zij niet

bevat waar zich bevindt wat haar eigendom is. Is het soms buiten haar en niet in haar? Hoe bevat zij het dan niet? Daaromtrent rijst bij mij groote verwondering en verbazing grijpt mij aan. En de menschen gaan de hoogten der bergen bewonderen en de groote baren der zee, en den breeden loop der stroomen, en den omvang van den Oceaan, en de kringbanen der sterren, en zij vergeten zich zelf en zij verwonderen zich niet, dat ik, toen ik over al die dingen sprak, ze niet zag met de oogen, en ik zou er echter niet over spreken, indien ik niet de bergen, en de baren, en de stroomen, en de sterren, die ik heb gezien, en den Oceaan, wiens aanwezen ik heb geloofd, inwendig in mijn geheugen zag in even groote ruimten alsof ik die uitwendig zag. Toch heb ik die bij het zien niet verzwolgen, toen ik ze heb gezien met de oogen, en zij zelve zijn ook niet bij mij, maar de beelden er van, en ik weet, wat uit elken zin des lichaams mij is ingedrukt.

9. Maar niet die dingen alleen draagt de onmetelijke bevattelijkheid van mijn geheugen in zich om. Hier zijn ook al die dingen, welke omtrent de edele wetenschappen zijn aangeleerd en nog niet zijn verloren gegaan, als het ware weggelegd op eene inwendige plaats, toch geen plaats; en ook niet de beelden daarvan, maar de dingen zelve draag ik in mij. Want wat letterkunde is, wat geoefendheid in het redetwisten, hoeveel soorten van vraagstukken er zijn, al wat ik daarvan weet, is zoo in mijn geheugen, dat ik niet met vasthouden van het beeld het ding buiten heb gelaten, of dat het heeft geklonken, of dat het is voorbijgegaan, zoo als een toon, ingedrukt door de ooren met een spoor, waardoor hij weder voor den geest zou kunnen worden gebracht, alsof hij klonk, terwijl hij niet meer klonk, of zoo als een geur, terwijl die overgaat en verdwijnt in den wind, den reuk aandoet, vanwaar hij in het geheugen het beeld van zich zelf overbrengt, dat wij door er aan te denken, weder voor den geest kunnen brengen, of zoo als een spijze, die zeker in de maag niet meer smaakt en toch in het geheugen als het ware smaakt, of zoo als iets, dat door het lichaam bij aanraking wordt gevoeld, dat ook van ons gescheiden door het geheugen wordt verbeeld. Immers worden die dingen niet in het geheugen binnengeleid, maar alleen de beelden daarvan worden met wonderlijke snel-

heid opgevangen en in wonderlijke kamers, om zoo te zeggen, nedergelegd en op wonderlijke wijze door er aan te denken te voorschijn gebracht.

10. Als ik echter hoor, dat er drie soorten van vraagstukken zijn: of iets is, wat het is, hoedanig het is, houd ik wel de beelden vast van de klanken, waaruit die woorden zijn samengesteld, en ik weet dat zij met geruisch de ooren zijn doorgegaan en niet meer zijn. De dingen echter zelve, welke door die klanken worden aangeduid, heb ik niet met eenigen zin des lichaams aangeraakt, noch ergens buiten mijn ziel, en in het geheugen heb ik niet de beelden er van bewaard, maar de dingen zelve, en laten zij zeggen, als zij het kunnen, langs welken weg zij bij mij zijn binnengegaan. Want ik loop langs alle deuren van mijn vleesch, en ik vind niet door welke daarvan zij zijn binnengetreden. Immers zeggen de oogen: 'Indien zij kleur hebben, zoo hebben wij ze aangekondigd'; de ooren zeggen: 'Indien zij hebben geklonken, zijn zij door ons aangeduid'; de neusgaten zeggen: 'Indien zij hebben geroken, zijn zij door ons heengegaan'; ook zegt de smaakzin: 'Indien er geen smaak aan is, hebt gij mij niet te vragen'; het gevoel zegt: 'Indien het niet lichamelijk is, heb ik het niet betast, en indien ik het niet heb betast, heb ik het niet aangeduid'. Vanwaar en langs welken weg zijn die dingen in mijn geheugen binnengegaan? Ik weet niet, hoe dat is geschied; want toen ik ze leerde, heb ik het hart van een ander niet geloofd, maar in het mijne heb ik ze erkend en toegestemd, dat zij waar waren, en ik heb ze daaraan toevertrouwd, ze als het ware daarin nederleggende, om ze daaruit te voorschijn te halen, als ik dat wil. Daar waren zij dus ook voordat ik ze had geleerd, maar in het geheugen waren zij niet. Waar dan of waarom anders heb ik, toen ze werden uitgesproken, erkend en gezegd: 'Zoo is het; het is waar', dan dewijl zij reeds waren in het geheugen, maar zoo verwijderd en verborgen, als het ware in verscholen holten, zoodat ik ze misschien niet kon denken, indien ze niet op iemands aanmaning voor den dag werden gebracht?

11. Daarom vinden wij dat die dingen te leeren, wier beelden wij niet door de zinnen opnemen, maar zonder beelden, zoo als ze zijn, door die zelf inwendig zien, niets anders is dan die dingen, welke het geheugen verspreid en ongeordend bevatte,

door denken als het ware te verzamelen en door er op te letten, te zorgen dat zij om zoo te zeggen voor de hand gelegd in het geheugen zelf, waar zij eerst verstrooid en veronachtzaamd waren verscholen, nu gereedelijk een daarmede vertrouwde peinzing tegemoetkomen. En hoevele dergelijke dingen draagt mijn geheugen in zich, die reeds zijn gevonden en, zoo als ik heb gezegd, als het ware voor de hand gelegd, van welke wordt gezegd, dat wij die hebben geleerd en die kennen. En indien ik mocht ophouden om die met matige tusschenruimten van tijd weder voor den geest te brengen, zinken zij wederom zoo weg en verdwijnen zij als het ware in de meer afgelegene geheime vertrekken, dat zij op nieuw als nieuw voor de tweede maal van daar - want zij hebben geene andere verblijfplaats - moeten worden uitgedacht en wederom b i j e e n g e b r a c h t , opdat zij geweten kunnen worden, dat is: als uit een zekere verstrooiing verzameld, en van daar komt het woord c o g i t a r e (= denken). Want het is met c o g o , bijeenbrengen, en c o g i t o , denken, eveneens gesteld als met a g o , handelen, en a g i t o , herhaaldelijk handelen, en met f a c i o , doen, en f a c t i t o , herhaaldelijk doen. Evenwel heeft de ziel op dat woord in eigenlijken zin aanspraak gemaakt, zoodat niet wat elders, maar in de ziel wordt verzameld, dat is: bijeengebracht, nu in eigenlijken zin gezegd wordt te worden gedacht (c o g i t a r i).

12. Desgelijks bevat het geheugen de gronden en de tallooze wetten der getallen en der afmetingen, en geene daarvan heeft een zin des lichaams ingedrukt, dewijl zij zelve geen kleur hebben, niet klinken, niet ruiken, niet worden geproefd, niet worden betast. Ik heb de klanken gehoord van de woorden, waarmede zij worden aangeduid, als er over wordt gehandeld, maar die zijn anders dan die begrippen. Want die klinken anders in het Grieksch, dan in het Latijn, maar die begrippen zijn geen Grieksche, geen Latijnsche en zij behooren tot geen andere soort van spreektaal. Ik heb de lijnen van handwerkslieden gezien, ook wel de fijnste, zoo als de draad van een spinneweb; maar die begrippen zijn anders, het zijn geen beelden van die lijnen, welke mij het oog des vleesches heeft aangekondigd; deze kent ieder, die zonder eenig nadenken over hoedanig lichaam ook ze inwendig heeft erkend. Ik heb ook met alle zinnen van het lichaam getallen waargenomen, die wij benoemen, maar die,

waarmede wij tellen, zijn anders, en zij zijn geen beelden van de benoemde en daarom hebben zij een eigen bestaan. Die ze niet ziet, moge mij belachen, terwijl ik dat zeg, en ik wil deernis hebben met hem, die mij belacht.

13. Al die dingen houd ik in het geheugen en hoe ik die heb geleerd houd ik in het geheugen. Vele dingen ook, die hiertegen hoogst onwaar werden ingebracht, heb ik gehoord en ik houd die in het geheugen, en hoewel zij onwaar zijn, toch is het niet onwaar, dat ik mij die herinner; en dat ik onderscheid heb gemaakt tusschen die ware en deze onware dingen, die tegen de eerste worden ingebracht, ook dat herinner ik mij, en ik zie nu, dat ik ze anders beschouw dan ik mij herinner ze dikwijls te hebben onderscheiden, daar ik er dikwijls over dacht. Dus herinner ik mij, dat ik die dingen meermalen heb verstaan, en wat ik nu onderscheid en versta, bewaar ik in het geheugen, opdat ik mij later herinnere, dat ik het nu heb verstaan. En ik herinner mij, dat ik het mij herinnerde, zoo als ik later, indien ik mij voor den geest zal brengen, dat ik die dingen mij nu heb kunnen te binnen brengen, mij dat immers door de kracht van het geheugen voor den geest zal brengen.

14. De aandoeningen ook van mijne ziel bevat datzelfde geheugen, niet op die wijze, waarop de ziel zelf ze heeft, als zij die ondergaat, maar op een andere grootelijks verschillende wijze, zoo als dat de kracht van het geheugen medebrengt. Want èn dat ik blijde ben geweest breng ik mij te binnen, terwijl ik niet blijde ben, èn mijne voorbijgegane droefheid breng ik mij voor den geest, terwijl ik niet bedroefd ben, en dat ik soms vrees heb gehad overdenk ik weder zonder vrees, en aan de vroegere begeerigheid ben ik zonder begeerigheid gedachtig. Soms breng ik mij op tegenovergestelde wijze mijne doorleefde droefheid te binnen, terwijl ik blijde ben, en mijne blijdschap, terwijl ik bedroefd ben. Van het lichaam is dat niet te verwonderen: want de ziel is iets anders dan het lichaam. Indien ik dus vreugdevol mij voorbijgegane smart des lichaams herinner, is dat niet zoo wonderlijk. Daar nu echter de ziel ook het geheugen zelf is, - want èn als wij iemand iets opdragen, dat het in het geheugen worde bewaard, zeggen wij: ‘Zorg, dat gij dit in uw ziel hebt’, en als wij iets vergeten, zeggen wij: ‘Het was niet in de ziel’, en: ‘Het

is aan de ziel ontgaan', het geheugen zelf z i e l noemende, - daar dat dan zoo is, wat is dit, dat als ik blijde mijne voorbijgegane droefheid mij herinner, de ziel blijdschap heeft en het geheugen droefheid, en dat de ziel blijde is daarover, dat zij blijdschap in zich heeft, maar dat het geheugen daarover, dat het droefheid in zich heeft, niet bedroefd is? Behoort het misschien niet tot de ziel? Wie kan dat zeggen? Ontwijfelbaar dan is het geheugen als het ware de maag der ziel, maar droefheid en blijdschap is als het ware zoete en bittere spijze: als zij aan het geheugen worden toevertrouwd, kunnen zij als het ware overgebracht in de maag, aldaar worden bewaard, smaken kunnen zij niet. Belachelijk is het te meenen, dat die dingen aan elkander gelijk zijn, zij zijn echter niet in elk opzicht ongelijk.

Maar zie, ik breng iets uit het geheugen te voorschijn, als ik zeg dat er vier beroeringen der ziel zijn, de begeerigheid, de blijdschap, de vrees, de droefheid, en zal ik daarover iets kunnen in het midden brengen door die elk afzonderlijk te verdeelen in soorten van derzelver eigen geslacht en die te bepalen, zoo vind ik daar wat ik moet zeggen en van daar breng ik het te voorschijn, en toch wordt ik door geen enkele van die beroeringen beroerd, als ik die door mij ze te binnen te brengen weder voor mijn geest stel; en voordat zij weder door mij werden overdacht en behandeld, waren zij daar; daarom konden zij van daar genomen worden. Zoo als dus bij geval uit de maag de spijze door herkauwen, zoo worden die dingen te voorschijn gebracht door ze zich voor den geest te brengen. Waarom dan wordt in den mond der gedachte door hem, die iets in het midden brengt, dat is: door hem die ze zich te binnen brengt, de zoetheid der blijdschap niet gevoeld of de bitterheid der treurigheid? Of is hierin ongelijk, wat niet overal gelijk is? Want wie zou dergelijke dingen willen uitspreken, indien wij, zoo dikwijls wij droefheid of vrees noemen, even dikwijls gedwongen zouden worden te treuren of te vreezen? En toch zouden wij die dingen niet uitspreken, indien wij niet in ons geheugen niet alleen de klanken der namen volgens de beelden, door de zinnen des lichaams ingedrukt, maar ook de begrippen van de dingen zelve vonden, welke wij door geene deur des vleesches hebben ontvangen, maar de ziel zelf heeft die door

de ondervinding van hare hartstochten gevoelende aan het geheugen toevertrouwd, of dit zelf heeft die dingen, ook niet daaraan toevertrouwd, vastgehouden.

15. Maar of door beelden of niet, wie zal dat licht zeggen? Ik noem immers een stem, ik noem de zon, terwijl de dingen zelve niet voor mijne zinnen aanwezig zijn: in mijn geheugen zijn inderdaad de beelden er van tegenwoordig. Ik noem smart des lichaams, en die is er voor mij niet, zoo lang mij niets deert: indien echter het beeld daarvan niet in mijn geheugen aanwezig was, zou ik niet weten wat ik zeide, en ik zou die, iets daarover in het midden brengende, van lust niet onderscheiden. Ik noem gezondheid des lichaams, als ik gezond van lichaam ben; de zaak zelve is er bij mij; evenwel, indien ook niet het beeld er van in mijn geheugen was, zou ik mij op geenerlei wijze voor den geest brengen, wat de klank van dien naam zou beteekenen, en die ziek zijn zouden ook niet bij het noemen van gezondheid erkennen wat er gezegd was, indien niet hetzelfde beeld door de kracht van het geheugen werd vastgehouden, hoewel de zaak zelve van het lichaam afwezig was. Ik noem de getallen, waarmede wij tellen, en daar zijn in mijn geheugen niet de beelden er van, maar zij zelf. Ik noem het beeld der zon, en dit is in mijn geheugen aanwezig; want niet over het beeld van het beeld er van, maar over het beeld zelf denk ik; dat zelf is voor mij tegenwoordig, als ik het mij te binnen breng. Ik noem het geheugen, en ik erken wat ik noem. En waar anders erken ik dat dan in mijn geheugen? Is dat zelf ook door zijn beeld bij zich zelf aanwezig en niet door zich zelf?

16. Hoe dan, als ik vergetelheid noem en desgelijks erken wat ik noem, vanwaar erken ik de zaak, indien ik mij die niet herinnerde? Niet dien klank van dien naam druk ik uit, maar de zaak, die hij beteekent, en indien ik ze had vergeten, zou ik immers de kracht niet hebben te erkennen, welke kracht die klank had. Als ik mij het geheugen herinner, is het geheugen zelf door zich zelf voor zich zelf tegenwoordig, maar als ik mij vergetelheid herinner, is èn het geheugen, èn de vergetelheid tegenwoordig, het geheugen, waaruit ik mij herinner, de vergetelheid, die ik mij herinner. Maar wat is vergetelheid anders dan gemis van geheugen? Hoe is die dan aanwezig, zoodat ik

mij die herinner, wanneer ik mij die niet kan herinneren, als zij aanwezig is? Indien wij dan wat wij ons herinneren in het geheugen vasthouden, de vergetelheid echter alleen, indien wij ons iets niet herinnerden, en wij geenszins op het hooren van dien naam de zaak, die daardoor wordt aangeduid kunnen erkennen, zoo wordt door het geheugen de vergetelheid vastgehouden. Zij is dus aanwezig, opdat wij niet vergeten, en als zij tegenwoordig is, vergeten wij. Wordt hieruit opgemaakt dat zij niet door zich zelf in het geheugen is, als wij ons haar herinneren, maar door haar beeld, dewijl zij, indien de vergetelheid door zich zelf tegenwoordig was, zou teweegbrengen, niet dat wij ons herinnerden, maar dat wij vergaten? En wie zal dat dan eindelijk opsporen? Wie zal begrijpen, hoe het is?

Ik althans, o Heer, arbeid hieraan en ik arbeid in mij zelven: ik ben voor mij zelven een akkergrond geworden van moeilijkheid en van zeer veel zweet. Want ook doorvorschen wij nu niet de gewesten des hemels, en meten wij de afstanden der sterren niet, en onderzoeken wij de vlakten der aarde niet: ik ben het, die het mij herinner, ik ziel. Zoo is het dus geen wonder, als ver van mij is al wat ik niet ben: wat echter is mij nader dan ik zelf? En toch wordt de kracht van mijn geheugen niet door mij bevat, daar ik niet kan zeggen, dat ik zelf er buiten ben. Want wat zal ik zeggen, wanneer het voor mij zeker is dat ik de vergetelheid mij heb herinnerd? Of zal ik zeggen, dat niet in mijn geheugen is wat ik mij herinner? Of zal ik zeggen dat de vergetelheid daartoe in mijn geheugen is, opdat ik niet vergete? Beide dingen zijn hoogst ongerijmd. Wat is dan het derde? Op welken grond zal ik zeggen dat het beeld der vergetelheid door mijn geheugen wordt vastgehouden, en niet de vergetelheid zelve, als ik mij die herinner? Op welken grond zal ik dat ook zeggen, nademaal, als het beeld van eenig ding in het geheugen wordt ingedrukt eerst noodig is, dat de zaak zelf aanwezig is, waaruit dat beeld kan worden ingedrukt? Want zoo herinner ik mij Carthago, zoo alle plaatsen, waar ik ben geweest, zoo de gedaanten der menschen, die ik heb gezien, en de aankondigingen der overige zinnen, zoo het welzijn of de smart des lichaams: als die dingen tegenwoordig waren, heeft het geheugen de beelden daarvan genomen,

opdat ik die als tegenwoordig zou aanschouwen en in de ziel behandelen, als ik die ook bij de afwezigheid der dingen mij zou te binnen brengen. Indien dan door haar beeld, niet door haar zelf, de vergetelheid in het geheugen wordt vastgehouden, was zij zelf immers aanwezig, opdat haar beeld zou worden genomen. Daar zij echter aanwezig was, hoe omschreef zij dan haar beeld in het geheugen, wanneer de vergetelheid ook dat wat zij reeds aangeteekend vindt, door hare tegenwoordigheid uitwischt? En toch ben ik op eenigerlei wijze zeker, al mag ook die wijze onbegrijpelijk en onverklaarbaar zijn, dat ik mij de vergetelheid zelve herinner, waardoor hetgeen wij ons mochten herinneren wordt bedekt.

17. Groot is de kracht van het geheugen, een ontzaggelijk iets, o mijn God, een diepe en oneindige veelvuldigheid; en dat is de ziel, en dat ben ik zelf. Wat ben ik dan, o mijn God? Van welken aard ben ik? Een veelvoudig, veelsoortig en buitengewoon uitgestrekt leven. Zie, in de tallooze velden, en grotten, en holen, talloos vol soorten van tallooze dingen, hetzij door beelden, zoo als van alle lichamen, hetzij door aanwezigheid, zoo als van de wetenschappen, hetzij door alle mogelijke begrippen of aanduidingen, zoo als van de aandoeningen der ziel, - welke het geheugen, ook als de ziel die niet ondervindt, vasthoudt, daar in de ziel is al wat in het geheugen is, - loop ik door al die dingen heen en ik fladder her- en derwaarts, en ik dring door zoo ver ik kan, en een eind is er nergens: zoo groot is de kracht van het geheugen, zoo groot is de kracht des levens in een mensch, levende op sterfelijke wijze! Wat zal ik dan doen, o Gij mijn waar leven, mijn God? Ik zal ook die kracht van mij voorbijgaan, welke geheugen wordt genoemd, ik zal die voorbijgaan om mij te begeven tot U, zoet Licht. Wat zegt Gij tot mij? Ik, opklimmende door mijne ziel tot U, die in de hoogte op mij wacht, ik zal ook die kracht van mij, welke geheugen wordt genoemd, voorbijgaan, U willende bereiken, waar Gij kunt worden bereikt, en U willende aankleven, waar Gij kunt worden aangekleefd. Want geheugen hebben ook de dieren en de vogels, anders zouden zij hunne legers, hunne nesten niet weder opzoeken, en vele andere dingen, waaraan zij zich hebben gewend: want ook zouden zij niet in staat zijn zich aan

eenige dingen te gewennen dan alleen door het geheugen. Ik zal dan ook het geheugen voorbijgaan om Hem te bereiken, die mij heeft gescheiden van de viervoetige dieren en mij wijzer heeft gemaakt dan het gevogelte des hemels. Ik zal ook het geheugen voorbijgaan, opdat ik ergens U vinde, o waarlijk goede, o zekere lieflijkheid, opdat ik ergens U vinde. Indien ik U buiten mijn geheugen vind, ben ik Uwer niet gedachtig. En op welke wijze zal ik U nu vinden, indien ik Uwer niet gedachtig ben?

18. Want de vrouw had een penning verloren en zocht dien met eene kaars, en indien zij aan dien penning niet gedachtig was geweest, zou zij hem niet vinden. Want toen hij was gevonden, van waar kon zij toen weten, of het dezelfde was, indien zij daaraan niet gedachtig was geweest? Vele dingen herinner ik mij te hebben gezocht, die verloren waren, en ze te hebben gevonden. Vandaar weet ik dat, dewijl ik, als ik iets daarvan zocht en mij werd gezegd: 'Is het soms dit?' 'Is het soms dat?' zóó lang zeide: 'Dit is het niet', totdat mij werd aangeboden wat ik zocht. En indien ik daaraan niet gedachtig was geweest, wat het ook was, zou ik, hoewel het mij werd aangeboden, het niet vinden, dewijl ik het niet zou herkennen. En altijd gaat het zoo, als wij iets dat verloren is, zoeken en het vinden. Evenwel, als soms iets voor de oogen is verdwenen, en niet uit het geheugen, zoo als eenig willekeurig zichtbaar lichaam, wordt inwendig het beeld daarvan vastgehouden en gezocht, totdat het aan den blik wordt teruggegeven. En als het is gevonden, wordt het uit het beeld, dat inwendig aanwezig is, herkend. En ook zeggen wij niet te hebben gevonden, wat verloren was, indien wij het niet herkennen, en herkennen kunnen wij het niet, indien wij het ons niet herinneren: maar dat was wel verloren voor de oogen, in het geheugen echter werd het vastgehouden.

19. Hoe dan? Als het geheugen zelf iets verliest, zoo als plaats heeft, als wij iets vergeten en zoeken het ons voor den geest te brengen, waar zoeken wij het dan anders dan in het geheugen zelf? En indien daar het eene voor het andere soms wordt aangeboden, wijzen wij dat af, totdat zich voordoet hetgeen wij zoeken. En als zich dat voordoet, zeggen wij: 'Dit is het', hetgeen wij niet zouden zeggen, indien wij het niet her-

kenden, en wij zouden het niet herkennen, indien wij het ons niet herinnerden. Want zeker hadden wij het vergeten. Of was het ons niet in zijn geheel ontgaan, maar werd van het deel uit, dat vastgehouden werd een ander deel gezocht, dewijl het geheugen gevoelde dat het niet tegelijk overdacht, hetgeen het gewoonlijk tegelijk deed, en als het ware door verminking van zijn gewoonte hinkende vorderde dat wat ontbrak werd teruggegeven? Even als indien een bekend mensch of wordt gezien met de oogen, of wordt gedacht, en wij zijn naam, dien wij hadden vergeten, zoeken, niets anders met hem in verbinding wordt gebracht, dat zich mocht voordoen, dewijl het niet gewoonlijk met hem wordt gedacht en daarom wordt afgewezen, totdat aanwezig is datgene, waarin tegelijk de daaraan gewende kennis op niet ongelijke wijze berust. En van waar komt dat anders dan uit het geheugen? Want ook als wij door een ander herinnerd het weder herkennen, komt het van daar. Want niet als iets nieuws gelooven wij dat, maar het ons voor den geest brengende, stemmen wij toe dat het dat is, wat gezegd is. Indien het echter ten volle uit de ziel is weggedaan, brengen wij het, ook bij herinnering van een ander, ons niet te binnen. Want niet in elk opzicht hebben wij nog vergeten hetgeen wij ons herinneren wel te hebben vergeten. Dat dan zullen wij niet als verloren kunnen zoeken, wat wij geheel en al zullen hebben vergeten.

20. Op welke wijze dan zoek ik U, o Heer? Want als ik U, mijnen God, zoek, zoek ik het gelukkige leven. Zoeken zal ik U, opdat mijne ziel leve. Want mijn lichaan leeft van mijne ziel en mijne ziel leeft van U. Op welke wijze dan zoek ik het gelukkige leven? Dewijl ik het niet heb totdat ik zeg: ‘Genoeg, het is daar’. Waar past het dat ik zegge op welke wijze ik het zoek, of door herinnering, alsof ik het vergeten heb en nog vasthoud dat ik het vergeten heb, of door de begeerte om het onbekende leven te leeren kennen, hetzij dat ik nooit heb gekend, hetzij dat ik zoo heb vergeten, dat ik mij ook niet herinner het te hebben vergeten? Is niet dit het gelukkige leven, dat allen willen bezitten, terwijl er niemand is die dat niet zou willen? Waar hebben zij dat leeren kennen, dat zij het zoo willen bezitten? Waar hebben zij het gezien, zoodat zij het liefkregen? Ongetwijfeld

hebben wij het op eenigerlei wijze. En het is een zekere andere wijze, waarop iemand, als hij het heeft, dan gelukkig is, en er zijn, die in hoop gelukkig zijn. Op lagere wijze hebben deze het dan gene, die reeds in werkelijkheid gelukkig zijn, maar zij zijn echter in beteren toestand dan degenen, die noch werkelijk, noch in hoop gelukkig zijn. Deze echter ook zelve zouden, indien zij het niet op eenige wijze hadden, zoo niet gelukkig willen zijn: en dat zij dit willen is zeer zeker. Op eenigerlei wijze kennen zij het en daarom hebben zij het in eenigerlei kennis, omtrent welke ik in het onzekere ben, of zij in het geheugen is, dewijl wij indien zij daar is, reeds eenmaal gelukkig zijn geweest, dan of hoofd voor hoofd allen die kennis hebben of in dien mensch, die het eerst heeft gezondigd, in wien wij ook allen gestorven zijn en uit wien wij allen met ellende zijn geboren; dat vraag ik nu niet, maar ik vraag of het gelukkige leven in het geheugen is. Want wij zouden het ook niet liefhebben, indien wij het niet kenden. Wij hebben dien naam gehoord en wij allen, ja wij allen bekennen dat wij de zaak begeeren. Want wanneer de Griek hem hoort in het Latijn, geeft hem dat geen genoegen, dewijl hij niet weet wat er is gezegd: ons echter geeft het genoegen even als ook hem, indien hij hem hoort in het Grieksch, daar de zaak zelf noch een Grieksche noch een Latijnsche is, en om haar te verkrijgen hunkeren Grieken en Latijnen, en de menschen van de overige talen. Zij is derhalve bekend aan allen, die indien zij met één woord konden worden ondervraagd, of zij gelukkig wilden zijn, zonder eenigen twijfen zouden antwoorden dat zij dit wilden. En dat zou niet het geval zijn, indien niet de zaak zelve waarvoor dit de naam is, in hun geheugen werd vastgehouden.

21. Is dit soms zoo als ik mij Carthago herinner, dat ik heb gezien? Neen, want het gelukkige leven wordt niet gezien met de oogen, omdat het geen lichaam is. Is het soms zoo als wij ons de getallen herinneren? Neen; want die daarvan kennis heeft, zoekt niet nog die te verkrijgen, maar van het gelukkige leven hebben wij kennis, en daarom hebben wij het lief, en toch willen wij nog het verkrijgen, opdat wij gelukkig mogen zijn. Is het soms zoo als wij ons de welsprekendheid herinneren? Neen; hoewel zelfs bij het hooren van dien naam zij de zaak zelve zich

voor den geest brengen, die ook nog niet welsprekend zijn, en velen dat begeeren te zijn, - waaruit blijkt, dat zij er kennis van hebben, - gewis hebben zij door de zinnen des lichaams andere welsprekende lieden waargenomen, en dit gaf hun genoegen, en zij verlangen dat te zijn, hoewel zij zich niet zouden verlustigen dan alleen uit inwendige kennis, en dat ook niet zouden willen zijn, indien zij geen genoegen smaakten, - hebben wij evenwel van het gelukkige leven bij anderen geene ondervinding door eenigen zin des lichaams. Is het soms zoo als wij ons vreugde herinneren? Mogelijk is het zoo. Want mijne vreugde herinner ik mij ook, als ik droevig ben, even als het gelukkige leven, als ik ongelukkig ben, en ik heb ook nooit door een zin des lichaams mijne vreugde, of gezien, of gehoord, of geroken, of gesmaakt, of aangeraakt, maar ik heb die ondervonden in mijn ziel, toen ik blijde ben geweest, en de kennis heeft aan mijn geheugen gekleefd, zoodat ik in staat ben mij dat te binnen te brengen, somtijds met versmading, somtijds met verlangen, al naar gelang van het verschil dier dingen, over welke ik mij herinner verheugd te zijn geweest. Want ik ben ook met een zekere vreugde over schandelijke dingen vervuld geweest, en als ik mij dat nu voor den geest breng, verwensch en vervloek ik het, somtijds over goede en eerlijke dingen, waarover ik met verlangen denk, al zijn die soms niet aanwezig, en daarom overdenk ik droevig mijne vroegere vreugde.

Waar dan en wanneer heb ik mijn gelukkig leven ondervonden, zoodat ik het mij voor den geest breng en het liefheb, en er naar verlang? En ik niet alleen of met weinigen, maar volstrekt allen willen wij gelukkig zijn. En indien wij dat niet met eene zekere kennis kenden, zouden wij het niet met zoo zekeren wil willen. Maar wat is dit? Wat? Indien men aan twee menschen vraagt, of zij krijgsman zouden willen worden, kan het gebeuren, dat de een hunner antwoordt dat hij wil, de ander dat hij niet wil: indien men hen echter vraagt of zij gelukkig willen zijn, zal ieder hunner terstond zonder weifeling zeggen dat hij er naar verlangt, en om geene andere reden zal de eerste krijgsman willen worden, en om geen andere reden zal de laatste dat niet willen, dan alleen om gelukkig te zijn. Is dat soms dewijl de een zich hierin verheugt, en de ander daarin? Zoo stemmen allen

daarin overeen, dat zij gelukkig willen zijn, zoo als zij er in zouden overeenstemmen, indien hen dat werd gevraagd, dat zij verheugd wilden zijn, en de vreugde zelve noemen zij een gelukkig leven. En hoewel de een dat van hier, de ander van daar bekomt, is er echter één ding, dat allen zich inspannen te bereiken, dat zij verheugd mogen zijn. En dewijl dit eene zaak is, waarvan niemand kan zeggen, dat hij die niet heeft ondervonden, daarom wordt zij, in het geheugen zijnde aangetroffen, herkend, wanneer de naam van het gelukkig leven wordt gehoord.

22. Verre zij het, o Heer, verre zij het van het hart van Uwen dienstknecht, die U bekentenis doet, verre zij het dat ik mij gelukkig zou achten, met welke vreugde ik mij ook verheugde. Want er is eene vreugde, die niet wordt gegeven aan de goddeloozen, maar aan hen, die U om niet eeren, wier vreugde Gij zelf zijt. En dat is het gelukkig leven zelf, verheugd te zijn over U, tot U, om U: dat is het zelf en er is geen tweede. Zij echter, die achten dat er een ander is, jagen eene andere vreugde na en niet de ware zelve. Van een zeker beeld van vreugde echter wendt zich hun wil niet af.

23. Niet zeker is het dus, dat allen gelukkig willen zijn, dewijl zij, die niet over U verheugd willen zijn, waarin alleen het gelukkig leven bestaat, immers het gelukkige leven niet willen. Willen allen dat? Maar dewijl het vleesch begeert tegen den geest en de geest tegen het vleesch, zoodat zij niet doen wat zij willen, vallen zij in datgene, waartoe zij in staat zijn, en zijn zij daarmede tevreden, dewijl zij datgene, waartoe zij niet in staat zijn, niet zoo zeer willen, als voldoende is, opdat zij toe in staat mogen zijn. Want ik vraag aan allen, of zij zich liever over de waarheid dan over de onwaarheid willen verheugen: evenzeer aarzelen zij niet te zeggen dat zij zich liever willen verheugen over de waarheid, als zij niet aarzelen te zeggen, dat zij gelukkig willen zijn. Immers is het gelukkige leven de vreugde over de waarheid. Want dit is de vreugde over U, die de Waarheid zijt, o God, mijn licht, de verlossing mijns aangezichts, mijn God. Dit gelukkige leven willen allen, dit leven, dat alleen gelukkig is, willen allen, en vreugde over de waarheid willen allen. Bij velen heb ik ondervonden, dat zij wilden bedriegen, bij niemand echter dat hij bedrogen wilde

worden. Waar anders hebben zij dat gelukkig leven leeren kennen, dan alleen waar zij ook de waarheid hebben leeren kennen? Want zij hebben die zelve ook lief, dewijl zij niet bedrogen willen worden, en als zij het gelukkige leven liefhebben, dat niets anders is dan vreugde over de waarheid, hebben zij immers ook de waarheid lief, en zij zouden die niet liefhebben, indien er niet eenige kennis daarvan in hun geheugen was. Waarom dan verheugen zij zich niet over haar? Waarom zijn zij niet gelukkig? Dewijl zij zich ijveriger bezig houden met andere dingen, die hen eer ongelukkig maken dan dit hen gelukkig maakt, dat zij zich flauw herinneren. Want nog is er een matig licht in de menschen; dat zij wandelen, dat zij wandelen, opdat de duisternis hen niet omvange.

Waarom anders echter baart de waarheid haat en is hun tot een vijand geworden Uw mensch, als hij de waarheid verkondigt, daar men het gelukkige leven liefheeft, hetwelk niets anders is dan vreugde over de waarheid, dan alleen dewijl men de waarheid zoo liefheeft, dat allen die iets anders liefhebben, willen dat hetgeen zij liefhebben de waarheid is, en dewijl zij niet bedrogen zouden willen worden, willen zij niet overtuigd worden dat zij bedrogen zijn geworden. Om die reden dus haten zij de waarheid, die zij als waarheid liefhebben. Zij hebben haar lief, als zij licht geeft, zij haten haar als zij terecht wijst. Want dewijl zij niet bedrogen willen worden en willen bedriegen, hebben zij haar lief, als zij zich zelf vertoont, en haten zij haar, als zij hen zelf aanwijst. Daarom zal zij het hun vergelden, zoodat zij die door haar niet willen worden openbaar gemaakt, èn hen, die het niet willen, openbaar maakt, èn zelve voor hen niet openbaar is. Zoo, zoo, ja zoo is de menschelijke ziel, ja zoo blind en mat, zoo schandelijk en onbetamelijk wil zij verborgen blijven, en echter wil zij niet dat iets voor haar verborgen blijft. Daarentegen wordt haar terugbetaald, dat zij zelf niet verborgen blijft voor de waarheid, de waarheid echter haar verborgen blijft. Evenwel wil zij ook zoo, terwijl zij ongelukkig is, liever zich verheugen in de waarheid dan in de onwaarheid. Gelukkig zal zij dus zijn, indien zij zonder eenige tusschenkomende stoornis omtrent de waarheid zelve, door welke alle dingen waar zijn, zich daarin alleen zal verheugen.

24. Zie, hoe ver ben ik rondgegaan in mijn geheugen, U zoekende, o Heer, en daar buiten heb ik U niet gevonden. Want ik vind ook niets van U, dat ik mij niet herinnerde van den tijd af dat ik U heb leeren kennen. Want van den tijd af dat ik U heb leeren kennen, heb ik U niet vergeten. Want waar ik de waarheid heb gevonden, daar heb ik mijnen God gevonden, de Waarheid zelve, en van wien ik die heb geleerd, heb ik niet vergeten. Daarom verblijft Gij van den tijd af dat ik U heb leeren kennen, in mijn geheugen, en daar vind ik U, als ik mij U te binnen breng en mij verlustig in U. Dit zijn mijne heilige verlustigingen, welke Gij mij hebt geschonken door Uwe barmhartigheid, mijne armoede aanziende.

25. Maar waar verblijft Gij in mijn geheugen, o Heer, waar verblijft Gij daar? Hoedanige legerstede hebt Gij voor U zelf samengesteld? Hoedanig heiligdom hebt Gij voor U zelf gebouwd? Gij hebt die gunst aan mijn geheugen geschonken, dat Gij daarin verblijft, maar in welk deel er van Gij verblijft, daarover denk ik na. Want ik ben die deelen er van voorbijgeklommen, welke ook de dieren hebben, als ik mij U voor den geest bracht, dewijl ik niet daar U vond onder de beelden van lichamelijke dingen, en ik ben gekomen tot die deelen er van, waar ik de aandoeningen mijner ziel heb toevertrouwd, en ook daar heb ik U niet gevonden. En ik ben binnengegaan in den zetel mijner ziel zelve, welke zij heeft in mijn geheugen, dewijl de ziel zich ook zich zelf herinnert, en ook daar waart Gij niet, dewijl Gij even als Gij niet zijt een lichamelijk beeld, noch de aandoening van een levend wezen, hoedanig deze er is, als wij blijde zijn, bedroefd zijn, begeeren, vreezen, ons iets herinneren, iets vergeten en al wat van dergelijken aard is, - zoo ook niet de ziel zelve zijt, dewijl Gij de Heere God der ziel zijt, en al die dingen veranderen, Gij echter onveranderlijk blijft boven alle dingen en U hebt verwaardigd te wonen in mijn geheugen van den tijd af dat ik U heb leeren kennen. En wat vraag ik op welke plaats er van Gij verblijft, alsof daar werkelijk plaatsen zijn? Gij woont zeker daarin, dewijl ik mij U herinner van den tijd af dat ik U heb leeren kennen en daarin vind ik U, als ik mij U voor den geest breng.

26. Waar dan heb ik U gevonden, opdat ik U mocht leeren

kennen? Want Gij waart ook niet reeds in mijn geheugen, voordat ik U leerde kennen. Waar dan heb ik U gevonden, opdat ik U mocht leeren kennen, waar anders dan in U boven mij? En nergens is een plaats, en wij gaan terug en wij gaan vooruit, en nergens is een plaats. Waarheid, overal zit Gij voor bij allen, die U raadplegen en tegelijk antwoordt Gij allen, die U over verschillende dingen raadplegen. Helder antwoordt Gij, maar niet helder hooren allen. Allen raadplegen U omtrent hetgeen zij willen, maar niet altijd hooren zij wat zij willen. De beste dienaar van U is hij, die niet meer daarop let om datgene van U te hooren wat hij zelf heeft gewild, maar veeleer dat te willen wat hij van U heeft gehoord.

27. Laat heb ik U liefgehad, o Schoonheid, zoo oud en zoo nieuw, laat heb ik lief gehad! En zie binnen waart Gij en ik buiten en daar zocht ik U, en op die schoonheden, welke Gij hebt gemaakt, stortte ik onschoone mij zelf. Met mij waart Gij en met U was ik niet. Die dingen hielden mij ver van U, welke niet zouden zijn, indien zij in U niet waren. Gij hebt geroepen en geschreeuwd, en Gij hebt mijne doofheid gebroken, Gij hebt geschitterd en geglansd en Gij hebt mijne blindheid verdreven, Gij hebt gegeurd en ik heb ingeademd en ik hijg naar U, ik heb geproefd, en ik honger en ik dorst, Gij hebt mij aangeraakt en ik ben ontbrand in lust tot Uwen vrede.

28. Als ik in U zal zijn gekleefd met mijne gansche zelfheid, zal ik nergens smart of moeite hebben, en levend zal mijn leven zijn, geheel vol van U. Dewijl Gij nu echter wien Gij vervult, omhoog heft, ben ik mij zelven tot last, dewijl ik nog niet vol ben van U. Mijne beweenenswaardige blijdschappen strijden met mijne op te vroolijken treurigheden, en aan welke zijde de overwinning zal zijn, weet ik niet. Ai mij, Heer, ontferm U mijner! Mijne booze treurigheden strijden met mijne goede blijdschappen, en aan welke zijde de overwinning zal zijn weet ik niet. Ai mij, o Heer, ontferm U mijner, ai mij! Zie, mijne wonden verberg ik niet: de geneesmeester zijt Gij, ik ben krank; barmhartig zijt Gij, ik ben ellendig. Is dan niet het menschelijke leven op aarde eene beproeving? Wie zou bezwaren en moeilijkheden willen? Dat men die verdraagt beveelt Gij, niet dat men die liefheeft. Niemand heeft lief wat hij verdraagt, al heeft hij het verdragen lief. Want

hoewel hij er vreugde in heeft dat hij verdraagt, wil hij echter liever dat er niets is wat hij te verdragen heeft. Voorspoed verlang ik in tegenspoed, tegenspoed vrees ik in voorspoed. Welke plaats is er in het midden tusschen die beide, waar het menschelijk leven niet eene beproeving is? Wee over de voorspoedigheden der wereld, eenmaal en andermaal, om de vrees voor den tegenspoed en om het bederf van de blijdschap. Wee over de tegenspoedigheden der wereld, eenmaal en andermaal, en ten derden male, om het verlangen naar den voorspoed, èn dewijl de tegenspoed zelf hard is, èn opdat hij de draagzaamheid niet breke. Is dan niet het menschelijk leven op aarde eene beproeving zonder eenigen stilstand?

29. En geheel mijne hoop is in niets dan in Uwe groote barmhartigheid. Geef wat Gij beveelt, en beveel wat Gij wilt. Gij gebiedt ons onthouding. En daar ik wist, zegt iemand, dat niemand zich kan onthouden, indien God het hem niet geeft, was ook dit zelf wijsheid te weten wiens gave het was. Door onthouding immers worden wij verzameld en tot het één teruggebracht, waarvan wij in veel zijn uiteengevloeid. Want minder heeft hij U lief, die met U iets liefheeft dat hij niet om U liefheeft. O liefde, die altijd brandt en nooit wordt uitgebluscht, teedere liefde, mijn God, doe mij ontbranden. Onthouding beveelt Gij: geef wat Gij beveelt, en beveel wat Gij wilt.

30. Gij beveelt zeker dat ik mij onthoude van de begeerlijkheid des vleesches, en de begeerlijkheid der oogen, en de eerzucht der wereld. Gij hebt bevolen dat ik mij onthoude van den bijslaap, en omtrent het huwelijk zelf hebt Gij mij iets beters aanbevolen, dan Gij mij hebt toegestaan. En dewijl Gij mij dat hebt gegeven is het geschied ook voordat ik een uitdeeler van Uw bondzegel werd. Maar nog leven in mijn geheugen, waarover ik veel gesproken heb, van dergelijke dingen de beelden, welke mijne gewoonte aldaar vastgemaakt heeft, en zij komen mij voor den geest, terwijl ik wakker ben, en dan wel zonder kracht te hebben, in den droom echter niet alleen tot verlustiging toe, maar ook tot instemming en tot eene overeenkomstige daad. En zoo veel vermag het bedrog van dat beeld in mijn ziel in mijn vleesch, dat onware gezichten mij in

mijn slaap verlokken tot iets, dat ware niet kunnen doen, terwijl ik wakker ben. Ben ik het dan soms niet, o Heer, mijn God? En toch is er zooveel verschil tusschen mij zelf en mij zelf binnen het oogenblik dat ik van hier tot den slaap overga, of vandaar hierheen overga. Waar is dan de rede, waarmede een die wakker is dergelijke ingevingen wederstaat, en indien de dingen zelve worden aangebracht ongeschokt blijft? Wordt zij soms gesloten met de oogen? Wordt zij soms verdoofd met de zinnen des lichaams? En van waar dat wij ook dikwijls in den slaap weêrstand bieden en aan ons voornemen gedachtig en daarbij hoogst kuischelijk volhardende geene toestemming schenken aan dergelijke verlokselen? En toch is er zoo veel verschil, dat wij, als het anders uitkomt, ontwakende tot rust van het geweten terugkeeren en bevinden dat wij die buiten ons liggende dingen niet hebben gedaan, en het toch bejammeren dat het op eenige wijze in ons is geschied.

Is soms Uwe hand niet machtig, Almachtig God, om alle zwakheden van mijne ziel te genezen en door Uwe overvloedige genade ook de dartele bewegingen van mijn slaap uit te blusschen? Gij zult, o Heer, meer en meer Uwe gaven in mij vermeerderen, opdat mijne ziel mij volge naar U, losgemaakt uit het vogellijm der begeerlijkheid, opdat zij niet wederspannig zij tegen zich zelve en opdat zij ook in den slaap niet alleen die schandelijkheden der verleiding niet volvoere door dierlijke beelden tot de uitvloeiïng des vleeches toe, maar er zelfs niet mede instemme. Want dat niets dergelijks ook maar zoo weinig mij behage, als door een wenk kan worden bedwongen ook in de kuische aandoening van een slapende, niet alleen in dit leven, maar ook op dezen leeftijd, is niet iets groots voor U, den Almachtige, die machtig zijt te doen boven hetgeen wij bidden en denken. Nu evenwel heb ik, wat ik nog ben in deze soort mijner boosheid, gezegd tot mijn goeden Heer, mij verheugende met beving over hetgeen Gij mij hebt geschonken, en treurende daarover dat ik onvolmaakt ben, hopende dat Gij in mij Uwe ontfermingen zult volmaken tot aan den volkomen vrede, dien mijn inwendige en mijn uitwendige bij U zullen hebben, als de dood zal zijn verslonden tot overwinning.

31. Er is nog een ander kwaad van den dag en och of hem dat genoeg mocht zijn. Want wij herstellen de dagelijksche

afbrokkelingen van het lichaam door eten en drinken, voordat Gij de spijzen en den buik te niet doet, als Gij de behoefte zult hebben gedood door eene wonderdadige verzadiging en dit verderfelijke met eene eeuwige onverderfelijkheid zult hebben bekleed. Nu echter is mij de noodzakelijke behoefte zoet en tegen die zoetheid strijd ik, opdat ik niet gevangen genomen worde, en een dagelijkschen krijg voer ik door vasten, meermalen mijn lichaam tot dienstbaarheid brengende, en mijne pijnen worden door lust verdreven. Want honger en dorst zijn zekere pijnen, zij branden en als de koorts dooden zij, indien niet het geneesmiddel der voedingsmiddelen te hulp komt. En daar dit in voorraad is uit de vertroosting van Uwe geschenken, in welke aarde, en water, en hemel onze zwakheid dienen, wordt een ramp verlustiging genoemd.

Dit hebt Gij mij geleerd, dat ik tot de voedingsmiddelen kom om die te nemen, even als tot geneesmiddelen. Maar terwijl ik uit het bezwaar van de behoefte tot de rust der verzadiging overga, ligt bij den overgang zelf de valstrik der begeerlijkheid voor mij gespannen. Want de overgang zelf is een lust, en er is geen andere, waardoor men kan overgaan naar de plaats, waarheen de noodzakelijke behoefte dwingt over te gaan. En daar de gezondheid de oorzaak is van eten en drinken, voegt zich het gevaarlijke genoegen daarbij als een volgeling en meestal tracht het voor te gaan, opdat ter wille daarvan geschiede, wat ik ter wille der gezondheid of zeg te doen, of wil doen. En ook beider maat is niet dezelfde: want wat voor de gezondheid voldoende is, is weinig voor het genoegen, en dikwijls wordt het onzeker of nog de noodzakelijke zorg voor het lichaam steun eischt dan of de lustige bedriegelijkheid der begeerlijkheid dienst verleent. Bij die onzekerheid verheugt zich de ongelukkige ziel en daarin bereidt zij de bescherming van verontschuldiging, zich verheugende dat niet blijkt, wat voldoende is voor eene matige zorg voor de gezondheid, opdat zij met het voorwendsel van de gezondheid het werk van den lust bedekke. Aan deze beproevingen tracht ik dagelijks weêrstand te bieden en ik roep Uwe rechterhand te hulp en mijne opwellingen verwijs ik naar U, dewijl ik voor deze zaak nog geen raad weet.

Ik hoor de stem van mijnen God, die beveelt: ‘Dat Uwe harten

niet bezwaard worden met brasserij en dronkenschap'. Dronkenschap is verre van mij; Gij zult U ontfermen, dat zij mij niet nadere. Brasserij echter heeft somtijds Uwen dienstknecht bekropen: Gij zult U ontfermen, opdat zij verre blijve van mij. Want niemand is in staat zich te onthouden, indien Gij dat niet geeft. Vele dingen schenkt Gij aan ons op ons gebed, en al het goede hebben wij ontvangen, voordat wij baden, hebben wij van U ontvangen, en dat wij dit later zouden erkennen, hebben wij van U ontvangen. Een dronkaard ben ik nooit geweest, maar dat dronkaards door U nuchteren zijn gemaakt, weet ik. Dus is door U bewerkt, dat zij het niet werden, die het nooit zijn geweest, en door U is bewerkt, dat zij het niet altijd waren, die het geweest zijn, en door U is ook bewerkt dat beide zouden weten, door wien het is bewerkt. Want ik heb een ander woord van U gehoord: 'Ga Uwe begeerlijkheden niet achterna, en laat U afhouden van uwen lust'. Ook dit heb ik gehoord als een genadegave van U en ik heb het zeer liefgehad: 'Hetzij dat wij eten, wij hebben geen overvloed; hetzij dat wij niet eten, wij hebben geen gebrek'; - dat wil zeggen: Noch die zaak zal mij overvloed geven, noch deze mij in moeite brengen. Ik heb ook een ander woord gehoord: 'Want ik heb geleerd vergenoegd te zijn in hetgeen ik ben, en ik weet overvloed te hebben, en ik weet gebrek te lijden. Want ik vermag alle dingen in Hem, die mij kracht geeft'. Dat is de krijgsman van het hemelsch legerkamp, niet het stof, dat wij zijn. Maar gedenk, o Heer, dat wij stof zijn, en uit stof hebt Gij den mensch gemaakt, en hij was verloren en is gevonden. En dat kon hij niet in zich zelf, dewijl hij hetzelfde stof was, hetwelk ik, toen hij dat zeide door de aanblazing Uwer ingeving, heb liefgekregen. 'Alle dingen vermag ik, zegt hij, in Hem, die mij kracht geeft.' Versterk mij, opdat ik het vermag; geef wat Gij beveelt, en beveel wat Gij wilt. Hij bekent dat hij het heeft ontvangen, en wat hij roemt, roemt hij in den Heer. Ik heb een ander gehoord, die bad dat hij het mocht ontvangen: 'Neem van mij weg, zegt hij, de begeerlijkheden van den buik.' Waaruit blijkt, heilig God, dat Gij geeft als gedaan wordt, wat Gij gebiedt dat zal gedaan worden.

Geleerd hebt Gij mij, goede Vader, dat alle dingen den reinen

rein zijn, maar dat het kwaad is voor den mensch, die met aanstoot eet, en dat al Uw schepsel goed is, en dat niets verwerpelijk is, dat met dankzegging wordt genomen; en dat de spijze ons Gode niet aangenaam maakt, en dat niemand ons oordeele in spijs of in drank; en dat die eet niet verachte hem, die niet eet, en die niet eet hem niet oordeele, die eet. Ik heb dat geleerd, dank zij U, lof zij U, mijnen God, mijnen meester, die klopt aan mijne ooren, die mijn hart verlicht: ontruk mij aan alle beproeving. Ik vrees de onreinheid der toespijze niet, maar de onreinheid der begeerlijkheid. Ik weet dat Noach verlof had alle soorten van vleesch, die tot spijze dienden, te eten, dat Elias door vleeschspijze is versterkt, dat Johannes, met wonderbare onthouding begiftigd, door dieren, dat is door sprinkhanen, die tot spijze dienden, niet is bevlekt, en ik weet dat Ezau door de begeerlijkheid naar linzen is bedrogen, en dat David uit verlangen naar water zich zelven heeft berispt, en dat onze koning niet met vleesch, maar met brood is beproefd. En daarom heeft ook het volk in de woestijn verdiend te worden verworpen, niet omdat het vleesch verlangde, maar omdat het door verlangen naar vleesch tegen den Heer murmureerde.

In die beproevingen dus geplaatst, strijd ik dagelijks tegen de begeerlijkheid van eten en drinken: want dat is niet iets dat ik op eenmaal kon besluiten af te snijden en verder niet aan te raken, zoo als ik kon doen men den bijslaap. Daarom moeten de teugels mijner keel met gematigd vieren en inhouden worden vastgehouden. En wie is er, o Heer, die niet een weinig wordt medegesleept buiten de merkpalen der noodzakelijke behoefte? Wie hij zij, hij is een groot man, en hij make Uwen naam groot. Ik echter ben dat niet, dewijl ik een zondig mensch ben. Maar ik maak ook Uwen naam groot, en hij die de wereld heeft overwonnen, treedt bij U tusschen voor mijne zonden, mij rekenende tot de zwakke leden van zijn lichaam, want ook het ongevormde daarvan hebben Uwe oogen gezien, en in Uw boek zullen zij allen worden opgeschreven.

32. Over de verlokking der geuren maak ik mij niet al te zeer ongerust: als zij er niet zijn, zoek ik ze niet; als zij er zijn, wijs ik ze niet af, bereid om die ook altijd te ontberen. Zoo denk ik over mij zelf; mogelijk bedrieg ik mij zelf. Want er is

ook die betreurenswaardige duisternis, waaruit mijn vermogen, dat in mij is, voor mij zelf verborgen blijft, zoodat mijne ziel, zich zelf ondervragende over hare krachten, niet licht zal meenen dat aan haar zelf geloof moet worden geslagen, dewijl èn hetgeen er in is meestal verborgen is, indien het niet door de ondervinding wordt openbaar gemaakt, èn niemand gerust behoort te zijn in dat leven, hetwelk gansch en al beproeving wordt genoemd, of hij die van slechter beter kon worden, niet ook van beter slechter kan worden. De eenige hoop, het eenig vertrouwen, de eenige vaste belofte is Uwe barmhartigheid.

33. De lusten der ooren hadden mij vaster omwikkeld en onder het juk gebracht, maar Gij hebt mij losgemaakt en bevrijd. Nu berust ik een weinig in tonen, welke Uwe uitspraken bezielen, als zij met een liefelijke en kunstige stem worden gezongen, ik beken het, wel niet dat ik er aan blijf hechten, maar zoo dat ik kan opstaan, als ik wil. Evenwel om met de uitdrukkingen zelve waardoor zij leven, tot mij te worden toegelaten, verlangen zij in mijn hart een plaats van zekere waardigheid en nauwelijks verschaf ik hun een passende. Want somtijds komt het mij voor dat ik hun meer eer toeken, dan behoorlijk is, terwijl ik gevoel dat door de heilige woorden zelve onze zielen godsdienstiger en vuriger worden bewogen en opgaan in een vlam van vroomheid, als zij zoo worden gezongen, dan indien zij niet zoo werden gezongen, en dat alle aandoeningen van onzen geest naar gelang van hun verschil eigen wijzen in stem en zang hebben, om door eene onbegrijpelijke verborgene gemeenzaamheid te worden opgewekt. Maar het genoegen van mijn vleesch, aan hetwelk het verstand niet ter ontzenuwing behoort te worden overgegeven, bedriegt mij dikwijls, terwijl het gevoel de rede niet zoo begeleidt, dat het laatste zich lijdelijk houde, maar alleen dewijl het om de rede verdiende toegelaten te worden, tracht voor te gaan en te leiden. Zoo zondig ik in die dingen, zonder het te gevoelen en later gevoel ik het.

Somtijds echter voor dat bedrog zelf al te zeer op mijne hoede, dwaal ik door al te groote strengheid, maar nu en dan dwaal ik grootelijks, zoodat ik zou willen dat alle wijzen van de liefelijke gezangen, naar welke het Psalmboek van David herhaaldelijk wordt opgezongen, van mijne ooren werden verwijderd en van

die der Kerk zelve, en het schijnt mij veiliger toe wat ik mij herinner dat mij dikwijls is gezegd van den Alexandrijnschen Bisschop Athanasius, die den voorlezer van een psalm met een zoo matige buiging der stem liet oplezen, daar hij meer overeenkomst had met iemand die sprak, dan met iemand die zong. Evenwel, als ik mij mijne tranen te binnen breng, die ik heb gestort bij de zangen der Kerk in den eersten tijd dat ik mijn geloof had teruggekregen, en zelfs nu, dat ik wordt bewogen, niet door den zang, maar door de dingen, waarover wordt gezongen, als er met eene heldere stem en met hoogst gepaste trilling wordt gezongen, erken ik weder het groot nut van die instelling. Zoo dobber ik tusschen het gevaar van lust en de ondervinding van de heilzame werking, en ik word er meer toe gebracht, zonder echter een onherroepelijk gevoelen uit te spreken, de gewoonte van het zingen in de Kerk goed te keuren, opdat door de verlustigingen der ooren de zwakke ziel zich verheffe tof een aandoening van vroomheid. Als het mij echter gebeurt, dat mij de zang meer dan de zaak, waarover gezongen wordt, in beweging brengt, beken ik dat ik eene doodzonde heb begaan, en dan zou ik liever geen zanger willen hooren. Ziet in welken toestand ik verkeer! Weent met mij en weent voor mij, gij, die inwendig met iets goeds bezig zijt, waaruit daden voortkomen. Want gij, die daarmede niet bezig zijt, wordt door deze dingen niet bewogen. Gij echter, Heer mijn God, verhoor mij, zie neder en zie, en ontferm U en genees mij, Gij, voor wiens oogen ik mij zelven tot een raadsel ben geworden, en daarin bestaat mijne zwakheid.

34. Over blijft nog de lust van die oogen mijns vleesches, omtrent welken ik bekentenissen uitspreek, en mogen de ooren van Uwen tempel die hooren, de broederlijke en vrome ooren, opdat wij de beproevingen van de begeerlijkheid des vleesches afsluiten, die mij nog verontrusten, terwijl ik zucht en met mijne woonstede, die uit den hemel is, begeer overkleed te worden. Schoone vormen in verscheidenheid, glanzende en aangename kleuren hebben de oogen lief. Mogen die mijne ziel niet vasthouden; moge God haar vasthouden, die wel deze dingen zeer goed heeft gemaakt, maar Hij zelf is mijn goed, niet deze dingen. Zij raken mij aan, terwijl ik wakker ben, gansche dagen lang,

en mij wordt geene rust daarvan geschonken, zoo als die wordt geschonken van welluidende stemmen, somtijds van alle in de stilte. Want de koningin der kleuren zelve, dat licht, alles overstroomende wat wij waarnemen, waar ik ook overdag mag zijn, streelt mij met veelsoortige aannadering, als ik iets anders doe en daarop niet let. En het dringt zich zoo sterk in, dat het, indien het plotseling wordt onttrokken, met verlangen wordt terugbegeerd; en indien het lang wegblijft, bedroeft dat de ziel.

O licht, dat Tobias zag, toen hij met die gesloten oogen zijn zoon den weg des levens leerde en hem voorging met den tred der liefde, nergens dwalende; of dat Izak zag met bezwaarde en door ouderdom gesloten vleeschelijke oogen, toen het hem vergund was zijne zonen niet door die te herkennen te zegenen, maar door die te zegenen, te herkennen; of dat Jakob zag, toen hij zelf ook door zijn hoogen leeftijd van het gezicht beroofd, in zijne zonen de te voren aangeduide stammen van het toekomstig volk met een lichtend hart uitstraalde, en zijnen kleinzonen uit Jozef de op geheimnisvolle wijze overdwars uitgestoken handen niet zoo als hun vader dat uitwendig verbeterde, maar zoo als hij zelf inwendig dat onderscheidde, opleide. Dat zelf is het licht, één is het en één zijn allen, die het zien en liefhebben. Maar dat lichamelijke, waarover ik sprak, kruidt door zijn verlokkende en gevaarlijke zoetheid het wereldsche leven voor zijne blinde liefhebbers. Wanneer zij echter ook voor dat licht U, God, Schepper van het Heelal, hebben leeren loven, nemen zij het op in Uwen lofzang, en zij worden daarvan niet weggenomen in hunnen slaap. Dat het zoo mag zijn begeer ik. Ik wedersta de verleidingen der oogen, opdat mijne voeten niet worden verstrikt, waarmede ik Uwen weg betreed, en ik richt onzichtbare oogen op U, opdat Gij mijne voeten moogt uitvoeren uit den strik. Gij zult ze dadelijk er uitvoeren, want zij zijn verstrikt. Gij houdt niet op ze er uit te voeren, ik echter blijf telkens op nieuw hangen in de overal verspreide hinderlagen, dewijl Gij, die Israël bewaart, niet zult slapen noch sluimeren.

Hoe ontelbaar vele dingen hebben de menschen door verschillende kunsten en handwerken in kleederen, schoeisel, vaatwerk en allerlei gemaakte voorwerpen, ook in schilderijen en beelden en wel in dezulke, die het noodige en gematigde gebruik

en de vrome beteekenis verre te buiten gaan, toegevoegd aan de verlokselen der oogen, uitwendig volgende wat zij maken, inwendig Hem verlatende door wien zij gemaakt zijn en uitwisschende wat zij gemaakt zijn. Maar ik, mijn God en mijn sieraad, zing U ook van hier mijn loflied toe en offer lof aan mijn offeraar, dewijl de schoone dingen, door de zielen henen overgebracht in kunstvolle handen, van die schoonheid afkomstig zijn, welke boven de zielen is, naar welke mijne ziel zucht bij dag en bij nacht. Maar de bewerkers en volgers van de uitwendige schoonheden ontleenen daaraan eene wijze van goedkeuring, en zij ontleenen echter daaraan niet eene wijze van gebruik. En daar is Hij en zij zien Hem niet, opdat zij niet verder zouden gaan en hunne kracht voor U bewaren en die niet verspillen aan genoeglijke afmattingen. Ik echter, deze dingen zeggende en onderscheidende, hecht ook mijn tred aan die schoone dingen, maar Gij zult hem er aan ontrukken, o Heer, Gij zult hem er aan ontrukken, dewijl Uwe ontferming voor mijne oogen is. Want ik word ellendiglijk gevangen genomen, en Gij zult mij barmhartiglijk ontrukken, als ik somtijds het niet gevoelde, dewijl ik er boven zwevende er was ingevallen, somtijds met smart, dewijl ik er reeds in was blijven kleven.

35. Hierbij komt een andere in vele opzichten gevaarlijker vorm van beproeving. Want behalve de begeerlijkheid des vleesches, die gelegen is in het genoegen van alle zinnen en lusten, door wier dienst zij verloren gaan, die zich verre van U houden, is er in de ziel door dezelfde zinnen des lichaams zekere ijdele en nieuwsgierige begeerlijkheid, niet om zich te verlustigen in het vleesch, maar om door het vleesch waar te nemen, getooid met den naam van kennis en wetenschap. Dewijl deze is gelegen in de zucht naar kennis, en de oogen voor de kennis onder de zinnen de voornaamste zijn, is zij door het goddelijk woord begeerlijkheid der oogen genoemd. Want bij de oogen behoort eigenlijk het zien. Wij gebruiken toch dit woord ook bij de overige zinnen, als wij dit inspannen om te kennen. Want wij zeggen niet: hoor wat er glanst, of: ruik hoe het glimt; of: proef hoe het schittert; of: voel hoe het straalt: want van al die dingen wordt gezegd dat zij gezien worden. Wij zeggen echter niet alleen: zie wat er schijnt,

hetgeen de oogen alleen kunnen gevoelen, maar ook: zie wat er klinkt, zie wat er ruikt, zie wat er smaakt, zie hoe hard het is. En daarom wordt de algemeene waarneming der zinnen, zoo als gezegd is, begeerlijkheid der oogen genoemd, dewijl zich de taak van zien, waarbij de oogen den eersten rang innemen, ook de overige zinnen bij gelijkenis toeëigenen, als zij een voorwerp van kennisneming onderzoeken.

Hieruit echter is duidelijk op te maken wat door de zinnen wordt volvoerd uit lust, wat uit nieuwsgierigheid, omdat de lust schoone, welluidende, aangename, smakelijke, zachte dingen najaagt, de nieuwsgierigheid ook daarmede tegenstrijdige dingen om die te beproeven, niet om er moeite door te ondervinden, maar uit lust om waar te nemen en te leeren kunnen. Wat lust toch heeft het in zich aan een verscheurd lijk te zien wat U afschuw inboezemt? En toch, waar het ligt, loopen zij te hoop om het te beklagen en om te verbleeken. Zij vreezen ook dat zij het in den droom zullen zien, alsof iemand hen had gedwongen om het wakende te zien, of dat eenige roep van schoonheid hen had overgehaald. Zoo is het ook bij de overige zinnen, en dat na te gaan zou lang ophouden. Door deze ziekte van begeerlijkheid worden in de schouwburgen allerlei wonderbare dingen vertoond. Daaruit gaat men er toe over om de werkingen der natuur, die buiten ons is, te doorvorschen, en het nut niets die te weten en niets anders dan te weten begeeren de menschen. Daaruit ook is het, indien iets met hetzelfde doel van verkeerde wetenschap door tooverkunsten wordt onderzocht. Daaruit ook is het dat in den godsdienst zelfs God wordt beproefd, als teekenen en wonderen worden gevraagd, niet voor eenig welzijn, maar voor de waarneming alleen begeerd.

Mocht ik in dat zoo onmetelijke woud, vol hinderlagen en gevaren, veel hebben afgesneden en uit mijn hart verwijderd, zoo als Gij het mij geschonken hebt te doen, o God mijns heils, toch, wanneer durf ik zeggen, als overal in het rond zoo vele dingen van die soort om ons dagelijksch leven henen ruischen, wanneer durf ik zeggen dat ik door geene dergelijke zaak in spanning wordt gebracht om er naar te zien en mij door ijdele zorg te laten vangen? Zeker de schouwtooneelen sleepen mij niet meer mede, en ik bekommer er mij niet om den loop

der sterren te kennen, en mijne ziel heeft nooit antwoorden gevraagd aan de schimmen: alle heiligschendende geheimenissen verfoei ik. Met hoevele listige inblazingen heeft de vijand niet op mij gewerkt, opdat ik van U, Heer mijn God, wien ik een nederig en eenvoudig dienstbetoon schuldig ben, eenig teeken zou vragen? Maar ik smeek bij onzen Koning en ons eenvoudig en kuisch vaderland Jeruzalem, dat zoo als instemming met die dingen van mij verre is, zij altijd zoo verre en nog verder moge zijn. Als ik U echter bid om het heil van een ander, heb ik een grootelijks verschillend einddoel, en terwijl Gij doet wat Gij wilt, geeft Gij het mij en zult Gij het mij geven gewillig te volgen.

Evenwel, in hoevele geringste en verachtelijkste dingen onze nieuwsgierigheid dagelijks wordt beproefd en hoe dikwijls wij struikelen, wie telt dat op? Hoe vele malen verdragen wij eerst als het ware degenen, die ijdele dingen vertellen, opdat wij de zwakken niet ergeren, vervolgens letten wij er allengs gewillig op. Een hond, die een haas naloopt, zie ik niet meer, als het in het renperk geschiedt, maar wel op den akker, als ik bij geval voorbijga, trekt mij misschien ook die jacht af van eenige gewichtige gedachte en zij trekt mijne aandacht, mij niet dwingende van dien weg te gaan met het lichaam van mijn rijdier, maar met de neiging van mijn hart, en zoo Gij mij niet spoedig door op mijne zwakheid mij te wijzen vermaant om of van dat gezicht zelf door eenige overdenking naar U op te stijgen, of het geheel te verachten en voorbij te gaan, word ik gedachteloos en wezenloos. En wat is het dat als ik in huis zit een hagedis, die muggen vangt, of een spin, die wat in haar web vliegt, omwikkelt, dikwijls mijne aandacht boeit? Wordt, dewijl het kleine dieren zijn, daarom niet hetzelfde gedaan? Ik ga van daar uit om U te loven, den wonderbaren Schepper en Bestuurder van alle dingen, maar van daar uit begin ik niet mijne aandacht te schenken. Iets anders is het spoedig op te staan, iets anders is het niet te vallen. En van zulke dingen is mijn leven vol en mijne eenige zeer sterke hoop is Uwe barmhartigheid. Want wanneer van dusdanige dingen ons hart de vergaderplaats wordt en hoopen overvloedige ijdelheid in zich draagt, worden ook daardoor onze gebeden dikwijls afgebroken en gestoord, en voor

Uwe oogen wordt, terwijl wij de stem onzes harten tot Uwe ooren richten, zulk eene gewichtige zaak, ik weet niet van welke zijde, door invallende, beuzelachtige gedachten afgesneden.

36. Zullen wij soms ook dit onder de verachtelijke dingen rekenen of zal iets anders ons terugvoeren tot de hoop dan Uwe bekende barmhartigheid, dewijl Gij zijt begonnen ons te veranderen? En Gij weet, voor hoeveel Gij mij hebt veranderd, die mij eerst geneest van mijn lust om mij vrij te maken, opdat Gij ook al mijne overige ongerechtigheden vergeeft en al mijne krankheden geneest, en mijn leven verlost van het verderf, en mij kroont met goedertierenheid en barmhartigheid, en mijn verlangen verzadigt met het goede, Gij, die door Uwen schrik mijne trotschheid hebt nedergedrukt en door Uw juk mijn nek hebt onderworpen gemaakt. En nu draag ik dat, en zacht is het mij, dewijl Gij dat hebt beloofd en gedaan; en waarlijk was het zoo en ik wist het niet, toen ik vreesde, mij er onder te buigen.

Maar heeft soms, o Heer, die alleen zonder trots heerscht, dewijl Gij de ware Heer zijt, die geen Heer hebt, heeft soms ook deze derde soort van beproevingen bij mij opgehouden, of kan het in dit gansche leven ophouden, dat men wil worden gevreesd en geliefd door de menschen, niet om iets anders, maar opdat daaruit vreugde ontsta, die geen vreugde is? Dat is een ellendig leven en een verachtelijke opgeblazenheid. Daaruit komt wel hoofdzakelijk voort, dat men U niet liefheeft en U niet zuiver vreest, en daarom wederstaat Gij de hoovaardigen, maar den nederigen geeft Gij genade, en Gij dondert tegen de eerzucht der wereld en de gronden der bergen beven. Daarom bedreigt ons, dewijl het wegens sommige plichten der menschelijke samenleving noodzakelijk is door de menschen te worden gevreesd en geliefd, de vijand van ons waar geluk, overal in de strikken: ‘goed zoo, goed zoo’ strooiende, opdat wij, terwijl wij dat gretig inzamelen, onverhoeds werden gevangen en van de waarheid onze vreugde wegnemen en die leggen in de bedriegelijkheid der menschen, en opdat het ons geluste te worden geliefd en gevreesd niet om U, maar in plaats van U, en opdat hij op die wijze degenen die hem gelijk zijn geworden bij zich hebbe, niet voor de eendracht der liefde, maar voor het deelgenootschap aan de straf, hij, die zich voornam zijn troon te plaatsen in het noorden,

opdat degenen die in de duisternis en in de koude wonen, hem, die U op verkeerden en krommen weg nabootste, zouden dienen. Wij echter, o Heer, zie, wij zijn Uwe kleine kudde, bezit Gij ons. Spreid Uwe vleugelen uit, opdat wij daaronder vluchten. Wees Gij onze roem; dat wij om U mogen worden geliefd en gevreesd in ons zelf. Die door de menschen wil worden geroemd, terwijl Gij hem afkeurt, kan niet worden verdedigd door de menschen, als Gij hem oordeelt en zal niet worden weggerukt, als Gij hem veroordeelt. Daar echter de zondaar niet wordt geroemd in de wenschen zijner ziel, en hij die ongerechtige dingen doet, niet wordt gezegend, maar de mensch wordt geroemd om eenige gave, die Gij hem hebt gegeven, en hij zich meer verheugt, dat hij wordt geroemd dan dat hij de gave zelve heeft, waarom hij wordt geroemd, wordt ook hij geroemd, terwijl Gij hem afkeurt, en dan is hij beter, die heeft geroemd, dan hij, die is geroemd. Want de eerste had behagen in de gave Gods in den mensch, de laatste had meer behagen in de gave des menschen dan in de gave Gods.

37. Wij worden door deze beproevingen dagelijks beproefd, o Heer, zonder ophouden worden wij beproefd. Onze dagelijksche smeltoven is de tong des menschen. Gij gebiedt ons ook in dit opzicht onthouding: geef wat Gij beveelt, en beveel wat Gij wilt. Gij kent omtrent deze zaak de verzuchting mijns harten tot U en de stroomen mijner tranen. Want ik begrijp ook niet gemakkelijk in hoe ver ik van deze pest rein ben, en grootelijks vrees ik mijne verborgene afdwalingen, welke Uwe oogen kennen, de mijne echter niet. Want bij de andere soorten van beproevingen heb ik een zeker vermogen om mij zelf te onderzoeken, bij deze soort in het geheel niet. Want hoe ver ik het heb gebracht om mijne ziel te kunnen beteugelen tegenover de lusten des vleesches en tegenover de nieuwsgierigheid om overbodige dingen te leeren kennen, zie ik, als ik die dingen mis, of door mijn wil, of als zij er niet zijn. Want dan vraag ik mij zelf, hoe meer of minder zwaar het mij valt die niet te hebben. En rijkdom, die daarom wordt begeerd, opdat hij zou kunnen dienen voor eene van die drie begeerlijkheden, of voor twee, of voor alle drie, kan men indien de ziel niet duidelijk kan waarnemen of zij, hem in bezit hebbende, hem kan verachten,

laten varen, opdat de ziel zich deugdelijk betoone. Maar om roem te missen en daarbij de ondervinding op te doen, wat wij vermogen, moet men soms daarvoor een slecht leven leiden, zoo verdorven en vreeselijk, dat niemand ons leert kennen of hij moet ons verachten? Welke grootere dwaasheid kan er worden uitgesproken of bedacht? Maar indien roem de gezel van een goed leven en van goede werken pleegt te zijn en moet zijn, behoort men noch zijn gezelschap, noch een goed leven op te geven. Ik gevoel echter niet of ik zonder hem kan zijn, of met onverschilligheid, of ongaarne, voordat hij er niet is.

Wat beken ik U dan, o Heer, bij deze soort van beproeving? Wat anders dan dat ik genoegen schep in roem? Maar meer in de waarheid zelve dan in roem. Want indien mij wordt voorgesteld, of ik liever razende of in alle dingen dwalende door alle menschen geroemd zou willen worden, dan wel standvastig en ten volle gegrond in de waarheid door alle menschen afgekeurd zou willen worden, dan zie ik wat ik heb te kiezen. Evenwel zou ik niet willen, dat mijne vreugde over iets goeds van mij zelf zou toenemen door den bijval uit eens anders mond. Maar deze, ik beken het, neemt niet alleen toe, maar neemt ook af door afkeuring. En terwijl ik door die ellende van mij wordt verontrust, sluipt bij mij eene verontschuldiging binnen, en hoedanig die is, Gij weet het, o God; want zij brengt mij in onzekerheid. Want dewijl Gij ons niet alleen onthouding hebt geboden dat is: dat wij onze liefde voor sommige dingen bedwingen, maar ook gerechtigheid, dat is: dat wij die op iets overbrengen, en dat Gij niet alleen hebt gewild dat wij U zouden beminnen, maar ook onzen naaste, komt het mij dikwijls voor dat ik genoegen smaak in den vooruitgang of in de hoop van mijn naaste, terwijl ik genoegen smaak in den roem van een verstandig man; en wederom dat ik door zijn ongeluk bedroefd word, als ik hem hoor afkeuren wat hij of niet kent, of wat goed is. Want soms wordt ik bedroefd over den mij gegeven roem, als in mij die dingen worden geroemd, waarin ik mij zelven mishaag of ook goede dingen van minderen rang en beteekenis hooger worden geschat, dan zij moeten worden geschat. Maar van waar weet ik wederom of ik daarom die aandoening heb, dewijl ik niet wil dat hij die mij roemt omtrent mij zelf van mij

in gevoelen verschilt, niet dewijl ik door het voordeel, dat ik van hem trek, wordt bewogen, maar dewijl diezelfde goede dingen, die mij in mij zelf behagen, mij aangenamer zijn, als zij ook een ander behagen? Want in zekeren zin word ik niet geroemd als mijn gevoelen over mij zelf niet wordt geroemd, nademaal of die dingen worden geroemd, die mij niet behagen, of die dingen meer, welke mij minder behagen. Ben ik dus hieromtrent niet in het onzekere?

Zie, in U, o Waarheid, zie ik dat ik niet door den roem, mij gegeven om mij zelf, maar om het voordeel van den naaste behoor te worden bewogen. En of ik zoo ben, weet ik niet. Ik ben hieromtrent mij zelven minder bekend dan U. Ik smeek U, mijn God, en toon Gij mij aan mijzelf, opdat ik aan mijne broeders, die voor mij zullen bidden, bekenne, welke wonde ik in mijzelf zal hebben gevonden. Ik wil mijzelf op nieuw ondervragen. Indien ik door het voordeel van mijn naaste word bewogen bij den roem, mij gegeven, waarom word ik minder bewogen, indien iemand anders ten onrechte wordt gelaakt, dan indien ik zelf het was? Waarom word ik door dien smaad meer geknaagd, die naar mij dan die naar een ander in mijne tegenwoordigheid wordt geworpen? Of weet ik ook dat niet? Blijft ook nog dit over, dat ik mijzelven misleid en de waarheid niet doe vóór U in mijn hart en met mijn tong? Doe, o Heer, die dwaasheid verre van mij, opdat mijn mond mij niet zij tot olie des zondaars om mijn hoofd vet te maken.

38. Behoeftig en arm ben ik, en beter ben ik, als ik in verborgen verzuchting mijzelven mishaag en Uwe barmhartigheid zoek, totdat mijn gebrek worde hersteld en worde volmaakt tot in vrede, welke het oog van den aanmatigenden man niet kent. De rede echter, uit den mond voortkomende, en de daden, die aan de menschen bekend worden, hebben eene zeer gevaarlijke beproeving in zich door de liefde voor roem, welke afgebedelde stemmen bijeenbrengt voor eene zekere bijzondere uitmuntendheid: zij beproeft mij ook als zij door mij in mijzelf wordt terechtgewezen juist door datgene, waarmede zij wordt terechtgewezen, en dikwijls roemt zij over de verachting van den ijdelen roem met ijdelheid, en daarop roemt zij niet meer over de verachting

van den roem zelf; want zij veracht hem niet, terwijl zij roemt.

39. Inwendig ook, inwendig is er een ander kwaad bij deze zelfde soort van beproeving, waardoor zij ledig worden, die over zichzelf in zich zelf behagen hebben, hoewel zij anderen of niet behagen, of mishagen, en zij er niet naar streven anderen te behagen. Maar zij die zich zelven behagen, mishagen U grootelijks, niet alleen van wege hunne niet goede dingen, alsof die goed waren, maar ook van wege Uwe goede gaven, alsof die van hen waren, of ook als van U afkomstig, maar om zoo te zeggen voortkomende uit hunne verdiensten, of ook als uit Uwe genade, niet echter gemeenschappelijk zich verheugende, maar anderen die benijdende. In al die dingen en in dergelijke gevaren en moeiten ziet Gij den angst van mijn hart, en dat mijne wonden dadelijk meer door U worden genezen dan dat ze mij niet worden geslagen, dat gevoel ik.

40. Waar hebt Gij niet met mij gewandeld, o Waarheid, mij leerende waarvoor ik mij moest hoeden en wat ik moest najagen, terwijl ik mijne lagere gezichten, voor zoo veel ik kon, aan U mededeelde en U raadpleegde? Ik doorwandelde de wereld buiten mij met den zin waarmede ik dat kon doen, en ik lette op het leven mijns lichaams uit mij zelven en op mijne zinnen zelve. Van daar ben ik binnengetreden in de afgelegenheden van mijn geheugen, veelvoudige ruimten, op wonderbare wijzen gevuld met ontelbaren voorraad, en die heb ik beschouwd en ik ontstelde, en niets daarvan kon ik onderscheiden zonder U, en ik bevond dat Gij niets daarvan waart. En ook was ik zelf niet de vinder, ik die alles heb doorgewandeld, en ik heb getracht dat te onderscheiden, en alles naar zijn eigen waarde te schatten, eenige dingen in mij opnemende, terwijl mijne zinnen mij toewenkten, en die ondervragende, en gevoelende dat andere dingen met mijzelf waren vermengd, en de boden zelve onderkennende en optellende, en dan in de wijde schatten van mijn geheugen sommige behandelende, andere verbergende, andere te voorschijn brengende; en noch ik zelf, als ik dat deed, dat is mijne kracht, waarmede ik het deed, noch zij zelf waart Gij, terwijl Gij het altijddurend licht zijt, dat ik over alle dingen raadpleegde, of zij waren, wat zij waren, hoeveel zij waard waren; en ik hoorde U, mij leerende en bevelende. En dikwijls doe ik dat; dit geeft

mij genoegen, en voor zoo veel ik mij aan de noodzakelijke bezigheden kan onttrekken, neem ik mijne toevlucht tot dien lust. En ook vind ik in al die dingen, die ik doorloop, U raadplegende, geene veilige plaats voor mijne ziel, dan alleen in U, en mogen daar mijne verstrooide deelen worden verzameld en moge van U niets uit mij wijken. En somtijds laat Gij mij binnen in een aandoening, hoogst ongewoon, inwendig, tot eene onbeschrijfelijke mate van zoetheid, en indien deze in mij wordt voltooid, weet ik niet wat het zal zijn, en dit leven zal het niet zijn. Maar ik val terug in die kommervolle lasten en ik word weder verslonden door de gewone dingen, en ik word vastgehouden en ik ween hevig, maar stevig wordt ik vastgehouden. Zooveel is de last der gewoonte waard. Om hier te zijn heb ik de kracht en ik wil niet, daar wil ik zijn en ik heb de kracht niet; ellendig ben ik aan beide zijden.

41. Dus heb ik de zwakheden mijner zonden beschouwd in de drievoudige begeerlijkheid en Uwe rechterhand heb ik ingeroepen tot mijn heil. Want ik heb Uwen glans gezien met een gewond hart, en teruggeslagen heb ik gezegd: Wie kan daarheen komen? Ik ben weggeworpen van voor den aanblik Uwer oogen. Gij zijt de Waarheid, bewindvoerende over alle dingen. Maar ik heb door mijne gierigheid U niet willen verliezen, maar ik heb met U de leugen willen bezitten, zoo als niemand zoo onwaarheid wil spreken, dat hij zelf niet weet wat waar is. Daarom heb ik U verloren, dewijl Gij niet gelieft met de leugen te worden bezeten.

42. Wien zou ik vinden, die mij met U zou verzoenen? Moest ik om hulp gaan tot de engelen? Met welke bede? Met welke heilige handelingen? Velen, trachtende tot U terug te keeren, en door zichzelven daartoe niet in staat, zoo als ik hoor, hebben dat beproefd en zij zijn vervallen in een verlangen naar wondere gezichten en zij zijn verbeeldingen waardig geacht. Want trotsch zochten zij U met zich liever op den trots hunner leer te verheffen, dan door zich op de borst te slaan, en door de gelijkenis van hun hart trokken zij als samengezworenen en medegenooten van hun hoogmoed de machten dezer lucht tot zich, door welke zij door middel van tooverkrachten zouden worden bedrogen, een middelaar zoekende, door wien zij konden worden gereinigd,

en die was er niet. Want de Duivel veranderde zich in eenen engel des lichts. En sterk verlokte hij het hoogmoedige vleesch, daar hij zelf niet in een lichaam van vleesch woonde. Want zij waren stervelingen en zondaren, Gij echter, o Heer, met wien zij verzoend wilden worden, zijt onsterfelijk en zonder zonde. De Middelaar echter tusschen God en de menschen behoorde iets te hebben gelijk aan God, iets gelijk aan de menschen, opdat hij niet in beide aan de menschen gelijk verre zou zijn van God, of in beide aan God gelijk verre zou zijn van de menschen en zoo geen Middelaar zou zijn. Die bedriegelijke middelaar dus, met wien naar Uwe verborgene oordeelen de hoogmoed verdient te worden bekleed, heeft één ding met de menschen gemeen, dat is de zonde, en hij wil er voor worden aangezien, dat hij het andere gemeen heeft met God, zoodat hij, dewijl hij met de sterfelijkheid des vleesches niet is bedekt, zich als onsterfelijk voordoet. Maar terwijl de bezoldiging der zonde de dood is, heeft hij dit gemeen met de menschen, om daardoor tegelijk tot den dood te worden veroordeeld.

43. De ware Middelaar echter, dien Gij door Uwe verborgene barmhartigheid aan de menschen hebt getoond en toegezonden, opdat zij door Zijn voorbeeld ook de nederigheid zelve zouden leeren, die Middelaar tusschen God en de menschen, de mensch Christus Jezus, is verschenen tusschen de sterfelijke zondaren en den onsterfelijken Rechtvaardige, sterfelijk met de menschen, rechtvaardig met God, opdat wij, dewijl de bezoldiging der gerechtigheid is leven en vrede, door zijne met God verbondene gerechtigheid den dood der gerechtvaardigde goddeloozen zou wegnemen, welke hij met hen gemeen heeft willen hebben. Hij is vertoond aan de oude heiligen, opdat zij zelve zoo door het geloof in zijn toekomstig lijden, zoo als wij door het geloof in het ondergane lijden, zalig zouden worden. Want voor zooveel hij mensch is, is hij ook Middelaar, voor zooveel hij echter Woord is, staat hij niet in het midden, dewijl hij de gelijke van God is en God bij God en tegelijk de eenige God.

Hoe zeer hebt Gij ons liefgehad, goede Vader, die Uwen eenigen zoon niet hebt gespaard, maar voor ons, goddeloozen, hebt Gij Hem overgegeven. Hoe hebt Gij ons liefgehad, voor wie Hij, het geen roof hebbende geacht, U even gelijk is ge-

worden, gehoorzaam geworden zijnde tot den dood des kruises, Hij alleen vrij onder de dooden, macht hebbende om zijne ziel af te leggen en macht hebbende om die wederom te nemen, ten onzen behoeve voor U overwinnaar en slachtoffer, en daarom overwinnaar, dewijl hij slachtoffer was, ten onzen behoeve voor U priester en offer, en daarom priester, dewijl hij offer was, ons voor U van slaven makende tot zonen door uit U te worden geboren, door U te dienen. Terecht heb ik op Hem de sterke hoop, dat Gij al mijne zwakheden zult genezen door Hem, die zit aan Uwe rechterhand en tot U voor ons bidt: anders zou ik wanhopen. Want veel en zwaar zijn die zwakheden, veel zijn zij en zwaar, maar grooter is Uw geneesmiddel. Wij hadden kunnen meenen dat Uw Woord verwijderd was van de verbintenis met den mensch en aan ons zelven wanhopen, indien het niet vleesch was geworden en onder ons had gewoond.

Verschrikt door mijne zonden en door den last mijner ellende had ik in mijn hart overwogen en had er over nagedacht om te vluchten naar de woestijn, maar Gij hebt het mij belet en Gij hebt mij versterkt, zeggende: Daarom is Christus voor allen gestorven opdat ook degenen die leven, niet meer zich zelven zouden leven, maar Hem, die voor allen gestorven is. Zie, o Heer, ik werp op U mijne zorg, opdat ik leve, en ik zal de wonderen Uwer wet aanschouwen. Gij kent mijne onervarenheid en mijne zwakheid: leer mij en genees mij. Hij, Uw eenige, in wien alle schatten der wijsheid en der kennis zijn verborgen, heeft mij vrijgekocht met zijn bloed. Dat de hoogmoedigen mij niet lasteren, terwijl ik denk aan mijn losprijs, en eet, en drink, en uitdeel, en als arme begeer verzadigd te worden uit Hem onder degenen, die eten en verzadigd worden: en zij zullen den Heer loven, die Hem zoeken.

Het snobisme troef of De clou der St. Lucas-expositie, door Cornelis Veth.

Wie in de afgeloopen maand de tentoonstelling van St. Lucas bezichtigde, moest, op zijn weg langs de bont behangen wanden door een klein zaaltje van het Stedelijk Museum, dat er niet bij behoorde. Daar hingen werken deel uitmakende van de museum-collectie. Ze waren voornamelijk van Breitner. En als men de ronde had gedaan in de expositiezalen, en dan eens toevallig dáár een blik heen zond...

Wat was dat vorstelijk, hoe voornaam! Welk een innigbeschaafde kleuren! Uit een kermistent trad men in een paleis.

Het is echter niet alleen, omdat toen zulk werk tot stand kwam, dat zij die nu jong zijn, hen die het 20 à 25 jaar geleden waren zoo zeer hebben te benijden. Al had die periode veel minder schoons opgeleverd, ze was groot, want ze kende bewust en eerlijk en velerlei streven, onderlinge waardeering - men denke aan het gevoel, dat een man, van zoo alleenstaand willen als Derkinderen, toonde voor wat zijn tijdgenooten lieten zien - omdat daar was eerbied voor de natuur en eerbied voor stijl bij allen.

Men weet, dat veel van het beste, dat de tegenwoordige tijd oplevert, aan zekere matheid lijdt. De verstandige jury der St. Lucas-expositie heeft dit gevoeld, en besloten er tegen te strijden met een paardenmiddel.

Met een zaal, een heele zaal, een *eerezaal*, voor Kees van Dongen.

Toch is dit werk noch goed, noch geheel en al slecht, het is alweer een uiting van snobisme, maar geen overbeschaafd, geen hyper-interessant snobisme, geen raffinement tot kunstenmakerij vervallen, geen décadence, niets abnormaals, niets ziekelijks, niets ergs...

Zoekt men een naam voor deze nieuwe leer? Ik geef er een present. Anti-sensitivisme.

Dat is dus ditmaal de clou der St. Lucas-expositie. Verleden jaar was het Mondriaan, dáárvoor denk ik, Jan Sluyters, nu Kees van Dongen. Plakt het aan, laat het omroepen, adverteert, bazuint het rond! Geen kind met twee hoofden, geen degenslikker, geen dame zonder onderlijf ditmaal, maar een gruwelkamer. Gaat dat zien, gaat dat zien!

Geen teekening, geen compositie, geen stof-uitdrukking, geen coloriet. Niet dan de grofste typeering, een typeering, door de vaagste of hardste foto te verbeteren.

Piëteit noch voor de natuur, noch voor het materiaal, noch voor den mensch in de modellen, voor uiterlijk noch innerlijk, voor verf noch kwast.

Over de broek van een dame in travesti is leelijk kalk gemorst... Neen, wel foei, het is licht. Een andere heeft een hoed op met veeren, van hout. Paardepooten en boomstammen zijn stokken, zonder dat eenige geleding, eenig organisme, dan wel groei in het silhouet is uitgedrukt. Dit is een negatie van alle schoonheidsliefde, van alle teederheid, alle ontroering.

De beenen van een kind zijn platte gele planken, kralen, oogen, jurk, alles is één pot nat, uit één pot groezelig nat. Een vrouw met een kleurigen doek draagt daar iets onder. Wat? een kind? Een hond? Een soepketel? Het portret eener vrouw in een sarong, die evengoed een dikke wollen deken of een eind blik kon zijn, vertoont overigens zekere forsche teekenqualiteiten, maar daarover later.

De eenige figuur, die echt menschelijk aandoet, is de oude man met den grijzen baard. Maar dat kon evengoed werk van iemand anders zijn, het heeft niets persoonlijks. Dit is wel zeer verdacht. Het eenige, dat er eenigszins bestudeerd uit ziet, mist alle eigenheid!

Bij al het overige denkt men: Dit model was mooi - maar wat is er van gemaakt!

Wat nu te zeggen van het geleerd-doen, het redeneeren om deze gore plakkaten, het zich inpraten, dat het grootsch, dat het naïef, dat het ernstige synthese is? Men heeft zooveel gezien, zooveel wroeten en zwoegen, zooveel zieks en halfs. En nu schildert me daar iemand de subtielste dingen, menschen waarin een levenstragiek zich afspeelt, die verbijstert en ontzet, hij schildert ze met een ongevoeligheid, een nuchterheid, een domheid, die waarlijk buffelachtig zijn.

Al dit werk, en ik zonder den suggestieven, maar niet getroffen ouden clown met den afgezakten broek niet uit - al dit werk gelijkt brutale schutting-beschildering.

Streven naar eenvoud is prachtig, maar op deze wijze zou waarlijk degeen, die het *minst* ziet, met den prijs gaan strijken.

Van Dongen ziet weinig, neemt weinig waar, voelt weinig. En ziehier de oplossing van het probleem. Het is voor den belangstellenden doch niet belanghebbenden toeschouwer, die met zekere mate van gezond scepticisme is toegerust, het is voor zulk een toeschouwer een niet onvermakelijk schouwspel, dat de St. Lucas-tentoonstellingen en de critiek daarop telkenjare opleveren. Dat decreteeren, telkens weer, van een nieuw streven, dat steeds weer aanstellen van een nieuwen aansteller tot chef-d'école, dat voortdurend en pijnlijk au-serieux nemen van excesses. Het is een soort van degeneratie-naijver dezer generatie. Arti is voorbariglijk tot een soort van Eerste Kamer, een oude-heeren-asyl verklaard, en ‘de jongeren’ achten zich nu wel verplicht met iets nooit vertoonds aan te komen. De Messiassen trappen elkaar op de hielen. Het is een duizelingwekkend va-et-vient. En nu is het curieuse, dat hier in Holland, waar het figuurschilderen altijd in discrediet is geweest, een man, die als éénige qualiteit een niet onverdienstelijk streven naar kloek in het vierkant zetten eener elementaire figuur vertoont, (terwijl hij overigens als schilder en teekenaar tot de ongevoeligsten behoort), plotseling zoovelen voor zich wint. Of er ook behoefte was aan eenige opfrissching!

Er is één onloochenbaar feit. In verkleining, en zonder de cents-prents-kleuren doen deze harde, droge dingen het als iets,

dat beter dan veel subtieler werk op pooten staat. Die clown, dat onoogelijke kind, en ‘mijn vrouw’, hebben iets brutaalraaks, die soort van oppervlakkige, maar zeer directe kenschetsing, welke bij fijne studie wel eens teloor gaat. Het karakteriseeren geschiedde zonder consideraties, artistieke of humanistische, en is daarom zoo treffend.

Den critici, gewend aan de al te rijpe, en wel eens wat rotte vruchten der cultuur, is een harde rauwe aardappel tegen den wijzen neus gekiept. De schilders herinneren zich, dat er zoo iets als aanpakken bestaat.

Men had hetzelfde, voorzeker, beter kunnen leeren van Courbet, van Manet, van Cézanne. Maar het feit op zich zelf, dat men naar het onbevangene toe wil, is heugelijk.

En zoo zal misschien - als een of ander ondernemend spullebaas van Dongen's schilderijen, om op te schieten, zal hebben verworven voor zijn schiettent, - een nieuwe kunst van zuiverder gehalte zijn ontstaan, die aan deze horreurs haar oorsprong dankt. Onbewust en zijns ondanks zal dit kei-hard gedoente het bevrijdende woord hebben gesproken.

Een tragedie?

Een comico-tragedie, dan toch. Want het succes van het oogenblik is voor dezen dienst juist loon genoeg.

Het schijnt intusschen, dat sommige mede-exposanten dezen eerezaal-gast zijn broze lauweren benijden. Jan Sluyters b.v. Hij trooste zich!

Wie Kees van Dongen tegen hem uitspelen, hebben ongelijk. Er is geen verschil in aard, geen verschil in waarde. Alleen in kunnen. Jan Sluyters kan n.l. veel meer, o, veel meer! Die ééne vrouw, met de armen omhoog, van hem, is zeer knap geschilderd. En er is een soort verwezen, zwemmerige zinnelijkheid in zijn factuur, ook in de kleur, als hij vleesch schildert, zelfs het vleesch van een kop, die tenminste iets persoonlijks heeft: bruut zwelgen uitdrukt in het naakt. Die enkele trek openbaart een schilder, die naar men hopen mag, weldra zelf lachen zal om zijn luchten met dobbelsteen- en postzegel-vierkanten, zijn wegen met plekken bloed als van gekeelde varkens, zijn schrille en volstrekt ongemotiveerde aureolen in den vorm van vormlooze randen, zijn nougat-taart- omgevallen jampot- en stroopkan-landschappen

met boomen van spinaziegroen, uit een versleten Neurenberger speelgoeddoos. Overigens heeft hij gaven van decoratieven aard, verwant aan van Dongen's éénige goede qualiteit. Als hij ons zijn ongemanierd manierisme zou willen besparen, kon hij daar iets van maken.

Is het waarlijk mogelijk, dat Maks ook al onder den indruk is? Hij schudde zich vrij. Zijn somtijds mooie kleuren doen toch al eenigszins aan, alsof hij voor elk - overigens te veel als bijzaak beschouwd - model een eigen, Bengaalsch vuurtje van speciale tint had ontstoken. Laat hij niet van luminist, fumist worden.

Er is overigens eenig goeds, waaronder ik met eerbied de nobele naaktfiguur van de beeldhouweres Thérèse van Hall roem, en met eenig voorbehoud het buitengewoon bekwame, misschien wat *te* bekwame, bijna angstwekkend-bekwame maar alsnog deugdelijke werk van Piet van der Hem. Ik heb vroeger door de Amsterdamsche stukken van dezen schilder, vooral, (ook hier is dat Jordaan (?) tafreel, met slechts één echte figuur, de meid met het witte jak, te onwaar, te quasi-grappig en te weinig zelfgezien) misleid, gedacht, dat hij al te veel door de oogen van Franschen keek en eigenlijk nooit door zijn eigene.

Ik trek alles terug. Ik heb niets gezegd. Die profane triptiek. Rome is misschien wat illustratief, maar dan toch zeldzaam kranig! Wat een mooi armpje is dat hangende, van het van ons afgekeerde kind, hoe goed getypeerd zijn die zuidelijke vrouwen, met welk onkieschen, maar scherpen blik zijn de in nauwsluitende costuums gewrongen dames bekeken, en hoe geestig zijn de heeren, die welke op Isalberti lijkt, die andere die de dames aanspreekt, en eindelijk die oude kaduke officier, de vieux-beau die alleen nog maar in hooge kaplaarzen staan kan! De groep bij den auto is allernatuurlijkst en de geheele compositie boeiend. De kleur is ook best, zie dien zwartgeruiten rok, welk een glans! En dan die tooneel-kleedkamer, dat is geestig en schilderachtig tegelijk. En het zijn echte comedianten, van een operette of zoo. Mij dunkt dat is Kiehl, voor den spiegel, en wie daar tegen de tafel leunt, critisch en schalksch, dat is Kreeft en Herre de Vos zit er bij te grijnzen. Ook de theater-scene spreekt van eigen

inzicht, van mooi-vinden wat de teekenaar teekent, de schilder schildert! De crânerie van die woeste meid met haar grooten hoed, haar brutale, tartende staan, en haar blik. Zij lijkt niet op die rossige in 'Rome', maar het zijn beiden echte grandes cocottes. Ze zijn bestudeerd, en haar type is niet slechts begrepen, maar ondergaan. Wat zijn die armen goed gekarakteriseerd en goed gemodelleerd! Als zijn bekwaamheid of liever een te groote bewondering voor eigen bekwaamheid hem niet ruineert, door zijn aandacht te dooden, zal van der Hem nog wel meer te vertellen hebben. En als zijn inzending maar niet te gauw de clou van een St. Lucas-tentoonstelling wordt. Want dan wordt het gevaarlijk.

Brief van Theobald van Horen aan een vriend[1] door Jac. v. Looy.

FEZ... Mei 1901.

Verwonder je niet te zeer, mijn beste, om het postmerk van dezen brief. Wij zijn nu een paar dagen hier. Ik weet niet of wij spoedig voortreizen, ik weet niet of ik zulks begeer. Ik zou hier op stond vandaan willen, ik zou hier willen blijven; ik weet niet wat ik wil; wil ik?

Doch nu moet ik mijn geest verzamelen, mijn aandacht dwingen, brieven schrijven die ik heb *beloofd.*

Arra! dus. In gezelschap van twee Amerikanen, die ons overhaalden, belust reeds geworden door ons uitstapje naar Tetuaan (je hebt de mooie prentbriefkaart toch ontvangen, je schrijven meldt er niets van) zijn we, en caravane, van Tanger naar Fez gereden en het plan bestaat over Mequinez terug te keeren, in andere zeven dagen. Hoe heb je het aangedurfd met Miel? Vraag maar niet langer; 'zeg hem', roept ze me toe, 'dat ik mijn "mok-vertrek" mis, er hard naar verlang op mijn muil door het land weêr te trekken'. Je zoudt aan haar hebben gewonnen; ze heeft zelfs blos gekregen.

Zal ik je wat zeggen. Wanneer je eens flink door elkaâr wilt worden geschud, doe dan zoo'n reisje; wanneer je eens goed wilt bemerken hoe alle verstand zich beweegt naar het zelfbehoud, ga in de wildernis.

1) Dit proza in brief-vorm is het laatste gedeelte eener reeks opstellen, die indertijd in Elseviers Maandschrift een plaats vonden onder den titel 'Reizen'. Gezamenlijk zullen zij in den nazomer, met een voorwoord, in boekvorm verschijnen.

Wij zijn zoo even teruggekomen van onze tweede rit door deze stad, dìe na Mekka, de stad van den Islam is, en ik ben er nog gansch innerlijk door vervaard. Fez maakt me bang. Alle Europeanen, zei ons de Engelsche gezant, ondervinden dat bij eerste kennismaking; het is onontkoombaar; eerst na maanden wonens verdwijnt het vrees-gevoel. Onze reisgenoot, een cosmopoliet-upper-ten, een pootige baas bovendien, voor geen geruchtje vervaard, rijdt door deze stad met neêrgeslagen oogen.

Het schrijven berustigt me; mijn pen is mijn schild en mijn zwaard, al had ik tot dusver mij slechts te verdedigen tegen mijzelven. Onze tenten staan opgeslagen in een vervallen, laagommuurde tuin, onder de schaduw van het paleis des Sultans; aan wat voorbij gaat is telkens te zien in wat voorname nabuurschap wij wonen. Wij zijn alleen thuis. Miel zit onder een pereboom, met al dikke vruchten, haar parasol te herstellen. Het is al heet, in het blauw zwerven wat wolkjes; af en toe klaagt de roep van een blindeman door de rulle ruimte.

Of Fez mooi is? Huiveringwekkend mooi. Indien het waar is dat elke stad als een fisionomie is te zien, wàs te zien, mocht ik wel zeggen, want onze steden krijgen wel langzamerhand alle hetzelfde masker, dan is Fez een gelaat, zooals men dat alleen ziet in een droom. Fez grijpt je bij den keel en beklemt als bij een die voor de eerste maal van zijn leven in een mijn afdaalde; Fez trekt afstootend aan en boeit meêdoogenloos.

Fez heeft de storeloosheid van een tempel, den ernst van een bouwval en de innigheid van een Hollandsche koestal. Het gevoel van eeuwigheid is om je en over je als een noodlot van steen, van schaamtelooze steen en van hout, duister als opgegraven hout. Op de muren van haar straatgangen hebben de lijven van geslachten, in durende processie, schouder-hoog, glanzingen gewreven, zooals op de stelen van gereedschap komen door het lang hanteeren en in de krochten en gewelven harer opstapelingen hangen spinragen, thuishoorend in de vertrekken der Schoone slaapster. Een gruwel is ze en een pracht; een nachtmerrie en een sprookje, deze steding, lekkend en druipend beneden, ondergronds doorrommeld van de wateren der Seboe; de rivier die de zware meelmolens drijft, de riolen doorspoelt; terwijl ze blaakt in de hoogte, betooverd van wild-groei, beklapwiekt van

vogels en overschreeuwd door de heete galmen van bidders op torens.

Welke gloeden ontbranden hier en tegen welke donkers; het is alles zoo schrikkelijk werkelijk. Je zit op je zadel geklonken of je een deel van een treurspel was, vol verholen angsten, van meeloopers omstuwd, bevreesd om alles; dat je beest een mispas begaan zal, de naakte teenen van een voetganger verpletteren, zoodat al die oogen beginnen te fonkelen, op je aan zullen komen en die minachtende lippen de vervloekte Nazreni verwenschen en... wanneer een gezicht eens wat mild naar je lacht, lach je gauw terug. Overweldigd laat je je dragen over de onmogelijke vloeren van keien als kogels en verraderlijke kuilen, van de eene ontstelling naar de andere; onder binten en balken; onder stutten en schragen als door helsche schachten; vervallenheden voorbij: puin en vernerfd hout; geflint, gebladderd en geroost. Langs wanden vol putten en bersten die niets dan een kruisvormig luik naar je keeren; langs hol-ingangen met het stof op de ribbels van stralige scharnieren en monsterlijke koppen van klinknagels; en zie daar loopt een slavin op haar slofjes, een schoteltje vol koude bruine-boontjes te dragen; of wel, plotseling staat daar een zonnig knaapje in zijn witte hemd en haspelt eenige lange, gekleurde zijden draden, aan bamboe-lissen gehecht, door elkander en die draden verloopen naar de rustige handen van een passement-werker; of een man je treft, peinzerig op zijn elboog in zijn winkeltje gelegen: potjes verf staan naast hem, rood, groen, blauw en zwart; en die dopt met zijn vinger figuren op blank aarden vazen, terwijl een verrukte-van-geest woorden loopt te brabbelen naast je zadel. Of een inkijk vol teêrheid van witte weefkunst komt herinnerend in je terug, nu je het lachen verstond van een dienstbre die een drempel kuischt, op het oogenblik dat een wonderlijk mooie hang-lantaren je een inzicht gaf naar de inwendige woning, je allerlei arabesken deed droomen. En zoo rijdt je maar voort, vriendelijk gekleineerd telkens in je Babylonische stemmingen, wijl alles toch niet anders dan gewoon, het besef in je dringt, dat het leven hier innerlijk zich saâmvattend, het buitenste maar schematisch als toevallig het.

Wie zal zeggen hoe groot Fez is, niemand weet hoevelen er wonen. Honderdduizend wordt beweerd; het kunnen er evengoed

drie zijn. Een plattegrond bestaat niet; straatnamen zijn er niet, tenminste niet voor ons. Wel is er een hoofdstraat, weet ik, en de rivier scheidt de oude van de nieuwe stad, maar ieder spoor raak je bijster, je rijdt door dit labyrinth, zeker altijd een lange weg te gebruiken voor een kort einde. Om eenig begrip van de stad en zijn ligging te krijgen, moet je, als iemand die om zijn droom te kunnen vatten eerst moet ontwaken, er uit, naar buiten, de bergen op; dan eerst zie je, zeggen de Mooren, hoe Fez-Bali en Fez-Djedid: het oude en nieuwe Fez in een dal zijn gelegen als een 'vos in zijn hol.'

Niet als in Tanger is het Zocco een plein, maar een stel van straten in het hart der stad; Fez heeft een grooten handel; veel looierijen, er wordt veel geld verdiend.

Welke een pen-terging voor een schrijver die den tijd aan zich heeft: dat gekrioel in een soppige zon, van menschen en beesten, muilen en ezels; betoomde paarden en behangen kameelen; 't gewirwar van rood-betopte of Rembrandtiek omwonden hoofden: van paarsche en bronsgroene lijven; van naaktheên; van negers in indigo en Mooren gedrapeerd, o Hellas, Hellas; van roode mouwen en ondergewaad zichtbaar aan borst en hals, oranje en emerald. Heel die goddelijke hutspot, het speelgoedachtig gewemel onder afdakjes; de uitgestalde waren en kramerijen: drooge granen en peulen; lekkere suikers en oliëge conserven; versch vleesch, groenten en vruchten; leêrwerk en strengen; kaarsen trokken mijn aandacht: veelkleurige en verwrongene, overlangs van kanaaltjes doorboorde: blijkbaar invoersel van Europa. Hier maken ze stijgbeugels en verder winden ze roode of gele garens, drijven koper, draaien of kerven hout. Ginds zwaait een arm met een moker die een sikkel smeedt; daar schaaft een timmerman en snuift de welriekendheid op van zijn lange houtkrul. Al die winkelkastjes met den koopman gehurkt op een mat, te midden van zijn overal bereikbaar wereldje en leven-gevende geneugten, waar de heerlijkste geuren uitzwermen soms; en vliegen, vliegen; ze zitten als krenten in paaschbrood op de bleeke wanden, want het mag hier veel kwalijk ruiken, het ruikt hier veel heerlijk ook, misschien daarom. Waarlijk de eenheid der tegendeelen is hier overbluffend: in een zaal als een gemummifieerd Alhambra wogen ze met pakhuis-schalen waar wel een os op staan kon en sloppen

er zijn, omgetooverd tot ‘berceau's’, door wingerds langs riet of latten geleid, waar koopliên en koopers, door de invallende zon-scheuten loopen, dat het is op hun hoofden en lichamen als een beweeg van water.

Voor zoover ik iets van Fez begrijp in mijn onoverwinnelijke schuwheid is de groote Moskee eveneens in het midden gebouwd; een ander brandpunt dus en een heviger. Zijn poorten staan alzijds open, zoodat wij herhaaldelijk in het blanke en mozaïekachtige innerlijk konden zien. Het licht viel er wijdsch en koel; er zijn blijkbaar fonteinen; in de gladde vloeren leken mij geulen te zijn; telkens moest ik aan de ‘hammans’ denken, waar je in de Duizend-en-Een-nachtverhalen van leest. Zich wasschen is, naar je weet, een godsdienstige verrichting voor den Muzelman. Voor ons, onreinen, echter is dit alles versloten; belendende straten zijn heilig; verstopt met een dwarse paal dikwijls; de Mooren stappen er kalm overheen, ons zou het slecht bekomen.

Fez bezit een beroemde hoogeschool. Vanochtend bejegende ons een jonge Moor en vertelde, in 't Fransch, dat hij van Tanger kwam en hier was komen studeeren. Hij had mij herkend van Tanger. Die heerlijke jongen, van hals tot voeten in licht lila; hij wees ons aan zijn kameraden; zijn gezicht straalde letterlijk om de ontmoeting; de jeugd kan zoo onbeschrijfelijk zoet zich aanmelden hier. ‘Een van de jonge generatie’ lachte Miel toen hij afscheid nam. Dan zijn er veel lagere scholen ook; telkens hoor je het zingerige leeren uit dichte, besnedene kasten deunen; wij reden er onder een door, die duiventil-hoog, tusschen de muren der straat te hangen leek.

Ik moest eens even mijn voeten vertreden... de lunch zal wel gauw gereed zijn.

In Fez wordt veel astrologie beoefend, las ik te Tanger in een boek van den hôtel-boekenhanger en er zijn veel godsdienstige bonden...

Hier werd ik verhinderd verder te schrijven. Een soldaat van den Pasha raakte streelend mijn arm aan, vroeg lispelend om verschooning voor zijn vrijpostigheid. Hij sprak Spaansch, ik kon hem voldoende verstaan. ‘Van welke natie wij waren, Miel en ik?’ - ‘Van Holland’. - ‘Holland’ herhaalde de afgezant en keek uren ver of zag hij de kaart van ons dierbaar vaderland zoo

duidelijk als een hagedis op de heete paleis-muur geteekend. - ‘Van Nederland’, verbeterde ik. - ‘Ah!’ uitte hij, zoodat ik de neiging niet weêrstaan kon hem een sigaret aan te bieden; een mijner politieke uitingen hier, overigens slecht toegepast, denk ik, in Fez zag ik niet veel rooken. Wat er van zij, erkentelijk liet hij zijn hoofd naar de agraaf van zijn mantel zijgen en vroeg: ‘of wij een consul hier hadden?’ - ‘Helaas, neen’ antwoordde ik en had er oogenblikkelijk spijt van - ‘Of ik de groote vriendelijkheid wou hebben de naam van het land voor hem op te schrijven.’ Ik keek hem eens aan, hij lachte onderworpen, boog boven het bewijsstuk en ging.

‘Wat is dat?’ riep Miel. Ja, wat is dat?.. Wees, tusschen haakjes, zoo goed deze brief te bewaren... Je moet dan weten, voortreffelijke vriend en uiterst geavanceerde Hollander, wij burgerlijke zwervers, wij moeten ook *hier* vandaan. Dit idyllische plekje, deze stink-tuin als Miel het oneerbiedig noemt, wordt ons gewoonweg betwist. We zijn the topic of the day, la question brûlante, er wordt aan *het hof* over ons gesproken. Onze beschermheer, de Pasha, heeft ons dit vrijmachtig ingenomen plekje genadig wel gelaten, doch laat ons nu herhaaldelijk verzoeken het kamp op te breken en het *huis* te gaan betrekken, hetwelk hij ter onzer beschikking stelt. Want, hij vreest zeer voor ons, wij zijn z'n stadige bekommering, niet veilig, alles kan gebeuren. Dus heeft hij geleidelijk het aantal wachten vergroot, gistrenavond werden wij bewaakt door vijf en twintig soldaten, zij maakten met hun groote lantarens, kaarsen, kaarsen eischend, den tuin tot een oorlogzuchtig bivak.

Nonsens, komedie, beweren onze reisgenooten, er wordt geintrigeerd. Alsof wij het niet wisten, hoe onlangs de tuin is geweigerd geworden aan Kaïd Macclean, die er zijn paarden wou laten grazen. Wij willen hier niet vandaan, niet in een huis, niet in een van die over elkaâr gestorte blokken; de dames willen niet, ik wil wel, ik aanvaard àlles; het huis moge ledig zijn nu, een vlek kan veel zeggen, een sleutelgat zijn geschiedenis hebben. Wij klemmen ons dus krampachtig aan onzen tuin en laten daartoe onze weêrstrevende woorden de wegen bewandelen der tijd-rekkende beeldspraak. ‘Zeg aan uw meester’ antwoordde mijn gezel op weêr zulk een boodschap: ‘dat wij zijn handen kussen,

dat wij hem gezondheid toewenschen tot in lengte van dagen en een groot nageslacht, betuig hem onze eeuwige dank en dat wij zeer tevreden met onze tuin zijn, enz.' Edoch, Kaïd Macclean is een machtig personaadje, al noemt mijn maat hem een avonturier, een verloopen Schot, een gesjeesd soldaat van het Engelsche leger, een renegaat en al spot Miel hem na, wanneer hij gaande ten hove, het kamp langs rijdt: 'H is een held met een houwer op zij,' het is niettemin Kaïd Macclean, hervormer van Abdul-Azis' armée, afdeeling infanterie, en wat meer zegt een Brit.

Wis kunnen er moeielijkheden voor ons uitgroeien, hier geen consul te hebben. Maar de Amerikaan is vindingrijk, belooft zich voor ons leven verantwoordelijk te stellen; hij maakt mij daartoe belangrijk, zeggend: dat ik een 'grosses Thier' ben in mijn land. Allah zij met ons.

Het is een leuk span, onze reisgenooten; twee lievenden, die allang te samen het leven doorreizen, zoowat de gansche wereld tot het milieu maken van hun roman. Dat is niet zonder grandeur. Hij is geboortig van New-York, van goeden huize, draagt de naam van den President der Vereenigde Staten, een Hollandsche dus; dat oude Holland, waar heeft het zijn sporen niet al gelaten. Gisteren met hem gegaan naar de post, toonde hij mij een oproeping ter vergadering eener Loge waar hij lid van is; die worden hem overal nagezonden. Het was een oranje biljet; het was als de groet van een geest; het droeg in het randschrift van een stempel de treffende kernspreuk: 'Deught sei uw cieraet'.

Zij beiden zijn uitgevraagd bij een Engelsche kennis die maar klein behuisd zeide te zijn en geen eten genoeg voor vier gasten had. Hum, de schaduw van Transvaal. Ik denk onze vriendin zal veel bekijks weêr hebben. Ze schemerde tot haar gordel bijna door haar kleêren heen. 'Oud goed' zei ze. Ik hoor haar nog het onnutte van mooie kleêren betoogen en wij hebben haar nu reeds gehad in twee soorten hemelsch blauw, in roze met kettingen behangen en tot de schoentjes in 't wit.

De lucht is zwartig van hitte boven de klei-grauwe doozen voor mijn oogen, niets dan eenige spikkelingen en kruikvormige luchtsleuven zijn er donker in. Het is de tijd van het middagslaapje; de knechts dutten, onderstel ik, in de fondak

waar onze beesten gestald zijn. Miel viel boven haar boek in slaap. Blauwe vogels, aan onze zeldzame ijsvogels herinnerend, die denken doen aan bekorende droomen en invallende gedachten, vliegen af en aan. Het ziedt stil; in een put hoor ik het loopwater storten. Over een uur zal er weêr gedrang bij die put zijn. Wij zitten hier letterlijk gevangen; geen onzer zou een schrede uit het kamp durven zetten zonder geleide. Ik hoor nu ook niet meer het roepen van den blindeman aan het zonnegraf ontrijzen. Hij slaapt, laat hem, in de schaduw van zijn muurtje.

Ik ga mijn tafeltje wat dieper onder mijn vijgeboom zetten; beschouwend dit schrijven meteen als mijn dagtaak van aanteekeningen maken, praat ik nog wat voort.

Eigenlijk voel je je zelf hier als een blinde. De Europeanen die ons feestelijk ontvingen, verklaren ons niet veel van deze samenleving. Zij zijn hier allen voor practische doelen en geven zich zelfs niet de moeite iets van de taal te leeren. Toch is het door hen dat wij iets van het hofleven hooren. Allen staan zij in betrekking tot den Sultan; de eene is zijn fotograaf, een ander zijn chauffeur, een derde is er voor anderen technischen arbeid; allen heeten zij in dienst te zijn van Abdul-Azis.

Abdul-Azis, de beheerscher der Geloovigen, Marokko erkent niet het Khalifaat van Constantinopel, heb ik gisteren van aangezicht tot aangezicht ontmoet... op een fotografie, die mr. Strong, zoo heet de fotograaf, maakte en ons onder geheimhouding zien liet. Hij was de middelste van drie figuren, had aan iedere zij een zijner leermeesters. Hij stond er als een dief, dat was waarlijk mijn eerste indruk, opgebracht tusschen twee constabels. Hij hield de handen op zijn rug, een houding welke hij gaarne aanneemt, zei Mr. Strong, sluik in zijn edel kleed, de Sultan moet altijd in 't wit zijn, maar de rijgschoenen die er onder te voorschijn kwamen bedierven het priesterlijk beeld, het was of het die waren die hij had gestolen. Een der Europeanen herkende ik, behalve door zijn lengte, aan een eigenaardige vervorming van zijn bovenlip, als een onzer kennissen.

En de despoot leek gelukkig zoo; een kinderlijke glimlach verhelderde de donkere zwaarmoedigheid van zijn groot aangezicht, dat oudachtig is en iets kloosterlijk joodsch heeft; zijn moeder is een Circassische. Hij is nog jong toch; zijn ringbaard schraal,

zijn hoofdhaar, strak geknipt boven zijn wenkbrauwen, verschijnt dik-zwart onder de kap der djelaab. Wanneer wij tot Vrijdag hier blijven, bestaat de mogelijkheid hem zelf te zien; hij rijdt dan ter moskee. Er is dan voor ons wel kans op een goed plaatsje; Moorsche feestelijkheden kunnen buitengewoon aantrekkelijk zijn; wij hebben veel gehoord over Marokko's achterlijkheid en verdorvenheid, hetgeen echter niet wegneemt dat een indruk als wij bijvoorbeeld te Tanger van het 'Nieuwjaar' bekwamen ons goed deed en beschaamde te gelijk. En dat onder de rook van Europa.

Waardeer het, dat ik tegenover jou, mijn neiging tot bespiegeling bedwing; de vezelen van mijn arm hart zijn te vast gehecht aan de oude menschheid, en ik reken het mij niet tot een oneer tot de verslagenen te behooren. Laat ik voortgaan mijn ervaringen te boeken, kuisch verder vertellen. Ook Abdul-Azis betreurt de achterlijkheid zijner onderdanen, bij elke kennismaking met de wonderen der moderne vooruitgang klaagt hij: 'dat kan mijn volk niet maken, mijn volk kan niets.' Daarom omringt hij zich van Europeanen, zooals Czar Peter dat eenmaal begreep. Hij is 'full of light' volgens Mr. Strong en 'starving for protection', volgens Mr. Wilson; daarom tracht hij op onze hoogte te komen, leert hij fotografeeren, wil schilderen als de Duitsche Keizer; rijdt auto in zijn tuinen; zet zijn vrouwen op de fiets, speelt biljart, voert het handschoenen-dragen in; meubileert zijn privaat-paleis, een wonder van Arabische bouwkunst, zeggen ze, met Europeesche artikelen. In Tanger's douane staat al maanden een compleet ameublement, notenhout, op verzending te wachten. Franschen invloed, vermoed ik; onze kennissen zijn allen Engelschen, Great-Englander. Het maken van geschiedenis kan natuurlijk niet altijd even keurig geschieden, desniettemin is het niet aangenaam te ervaren, welke geringe geesten de voorposten der beschaving betrekken. Arm Transvaal.

Dat de Sultan echter al die nieuwigheden niet invoert, zonder strijd uit te lokken, spreekt van zelve. Het is alleen zijn minister van Binnenlandsche Zaken: Menebbi, een jeugdmakker, die in deze met hem meegaat. Hij heeft het geheele hof tegen zich, en het algemeene oordeel in Fez is: 'onze Heer is krank van zinnen.' Aldus leeft zijn moeder gestadig in zorg en angst om zijn

leven en *proeft* daarom iedere schotel eerst, voor zij komen op den disch van haar zoon.

Onze vrienden zullen ons nog wel een en ander vertellen, al valt het niet mee wat zij ons kunnen laten zien. Indien Mr. Strong niet ten hove wordt ontboden, dat wil zeggen een boodschap krijgt dat de sultan ‘polo’ of ‘biljart’ wil spelen, zouden wij gezamenlijk ter Slavenmarkt rijden. Er werd vandaag geveild.

Ziedaar weêr een dier hemeltergende schande's. De Amerikaansche schilder waar ik je al eens over schreef gaf mij daar een aardige opmerking over ten beste. Veel slaven hebben, zei hij, is niet alleen hier een teeken van waardigheid, maar de Mooren zijn tot zwaarmoedigheid toe ernstig van aard en beminnen dat zorgeloos gekakel en die wonderlijke uitstortingen van vroolijkheid om zich te hebben. Waar is, dat hier al heel smakelijk wordt gelachen aan de drempels der huizen en daarop afgaand en bedenkend het woord: dat iedere dag verloren is waarin niet werd gelachen, dunkt het mij begeerlijker een slaaf hier te zijn dan een fabrieksarbeider ten onzent.

10 uur, in de tent.

Het is beslist, wij breken morgen het kamp op en gaan het huis van den Pasha betrekken. Ik was aan je schrijvend nog toen er een boodschapper kwam van den Engelschen gezant, verzoekend Mr. Roosevelt of bij afwezigheid van deze, mij, onmiddelijk tot hem te willen komen. Daar ik niet zoo heel vlot met mijn Engelsch ben, vroeg ik Miel mede te gaan. Het huis van den gezant is dichtbij, ook in de paleis-buurt gelegen, een nieuw huis nog, uiterlijk Oostersch, een echt ‘home’ van binnen. Nadat wij een ruime trap waren opgestegen, verlucht door fotografiën uit alle oorden van het Empire en die zijn licht uit een ‘patio’ kreeg waar een fonteintje klaterde, ontving hij ons zelf en leidde ons in zijn kamers en in tegenwoordigheid van niemand minder dan de Pasha. Daar zat hij, op een stoel, de beschikker over leven en dood, in zijn blanke omwikkeling als een afgod, zijn vingerleden te aaien. Hoe een ringbaard een forsch gelaat komt ten goede. Of hij sprak of zweeg, wanneer de gezant zijn woorden vertaalde, de zaak scheen hem niet te betreffen. En aldus kregen wij het verhaal van den

last die wij hem gaven en zijn ontevredenheid te hooren omdat wij zonder escorte reisden, steeds in uiterst gekozen termen vervat. Bezorgd zich zeggend om ons, bad hij ons, ons niet langer aan zijn verzoek te onttrekken. Wij mochten zoolang het ons goeddacht zijn geëerde gasten zijn en ons in Fez zooveel vermaken als wij wilden en indien wij hem ter wille waren, zou hij ons, bij ons vertrek, tot de grenzen van zijn gebied doen uitgeleiden en een aanbeveling medegeven voor den Pasha van Mequinez. Ik zat maar naar zijn orakelstem te luisteren, bizonder gespannen om zijn tegenwoordigheid, met kloppend hart, zou ik haast zeggen; zijn luie oog-opslag telkens naar mij, lid eener consullooze natie, beviel mij niets. Misschien ook zag hij meer in mij dan tante Emilia, les beaux esprits se rencontrent.... geen symboliek, schelm, socialisten hebben ook tantes; gelijk gezegd, ik voelde mij in een saâmgestelden toestand, juist als mijn muildier wanneer een kameel hem bejegent, ik kon niet weg en verviel in een verslagen bewondering voor Miel die, onbevangen, deze zoete beul niet te voelen leek en in heilige onnoozelheid haar woorden liet gaan. Ik zou wel eens willen weten wàt er leefde, tijdens dit zeldzame onderhoud, onder de kolossale tulband van den satraap. Misschien even weinig als bij mij: coward bij conscience. Hij bleef glad onbewogen, een enkel oogenblik en net bij een zeer welsprekend moment van Miel, bracht hij zijn reine hand voor zijn mond en geeuwde, geeuwde of bevond hij zich in zijn harem.

Nadat hij dan eenige malen genadiglijk had geglimlacht, onttrok hij zijn daar-zijn aan de kamer en wij bleven nog wat luisteren naar den raad van den gezant. Wij genoten van vele schoone rariteiten waar de kamer van vol was en zullen die nog meer kunnen bewonderen, aangezien wij uitgenoodigd werden morgen te komen teaën.

Er is van Fez nog *niets* gemaakt, zei de gezant mij, hoorend dat ik ‘schreef’. Hij bewoont Marokko reeds dertig jaar, hier of te Marekesh; Marokko bezit twee residenties. Telken jare gaat hij eenige weken naar Engeland, doch is dan zeer blijde weêr hier te zijn: hij deugt, zei hij, niet meer voor Europa. Ik begrijp zulks. Het is toch vreemd, herhaaldelijk word ik hier plotseling, door een kijken, door de min of meer felle inkeerig-

heid van iemands gelaat en hetzelfde trof mij in Spanje, aan ons wroetend volk herinnerd dat zoo gemakkelijk het offer wordt van zijn grooten hang naar boven-zinlijkheden. Ook daarvan is ten onzent nog *niets* gemaakt.

Het bezoek ter slavenmarkt is toch nog gebeurd; maar hetzij onze gids slecht ingelicht was of dat wij onzen tijd verloren door het bezoek naar onzen Joodschen bankier, die echter al vier dagen niet ten kantoore bleek te komen dewijl hij rouwende was om zijn vader, die wij dus morgen in de Mellah: het Ghetto, met een bezoek zullen vereeren, wij werden ook hier in onze verwachtingen bedrogen. Wij reden een vierkant, van gaanderijen omsloten pleintje binnen; de zon was reeds zeer laag en bestraalde met vlam-schijn alleen wat wolken en vliegende ooievaars; het pleintje was geheel gevuld met een duidelijk geschemer van witte, saâmpratende heeren; een forumachtig tafreel. Vanaf mijn zadel had ik een gemakkelijk gezicht en bespeurde bij een blank zuiltje wat beweging: de gids beweerde toen daar werd er nog één verkocht. Wij waren geheel door nieuwsgierigen omringd en konden naar voren noch achteren en of nu de knechts ons teleurgesteld marren of den toestand zelven bespottelijk begonnen te vinden, plotseling greep een hunner, die wat Spaansch is machtig, een gemoedelijke zwarte slavin uit het gedrang bij den schouder. ‘Wie,’ begon hij, ‘geeft er wat voor dit dierage, wie geeft er wat voor die heerlijke, dikke meid? Een duro, een duro, niet meer dan een duro voor...’ De vent sloeg over in de landstaal, terwijl de meid met ten hemelblikkerende oogen, van louter plezier kromp.

Het is vreemd zich te herinneren hoe zulk een statige Moor zich afwendt dan en lachend gaat en vreemder nog van dit alles rustig te zitten schrijven binnen de vlotte, linnen wanden van ons slaaphuis. De kaars flikkert; bijzijen de schaduw der tentpaal zie ik het neusje van Miel beschenen boven den rand der deken. Ze droomt misschien van haar muil. Mijn oogen doen zeer, eischen schaduw ook; toch wil ik deze lange babbelarij niet eindigen zonder er de versregelen aan toe te voegen die ik van ochtend schreef:

Blinde man.

Ik schuifel voort,
Langs der muren, schurende wijzing, gaand naar de poort,
Naar d'Oosterpoort,
En roep mijn woord,

Mijn staâg geklag,
Door der dagen tragende omgang, van 's morgens, ach,
Tot nacht komt, ach,
Nacht is als dag....

Gedenk mijn nood,
Broeders, wier stoetende voeten gaan langs mij, geef voor brood....
Gedenk mijn nood.
Allah is groot.

Wees buitengewoon hartelijk met Margareet van ons gegroet en verheug ons nog eens met een schrijven van je ouwe hand. Voor alle zekerheid in dit àl-ongewis, *poste restante*, Granada.

TH.V.H.

Bibliographie door H. de Boer.

Jules Schürmann, *Uit de stilte.*[1)]
Jeanne Reyneke van Stuwe, *Stemmingen.*[1)]
II.

Was bij Jules Schürmann de lijn van dichterlijke ontwikkeling en daarmee het eigenlijke dichterlijke karakter, door eene niet aesthetische chronologie moeilijk te erkennen - voor den oppervlakkigen of achteloozen lezer althans, bij Jeanne Reyneke van Stuwe is dit om andere redenen het geval. De schrijfster toch is in de eerste plaats, zeer zeker ook uit liefde en toewijding, van beroep romancière. Zij bouwt zich zelven door deze overwegende bemoeienis met een ander genre dus het kenmerkendst in hare romans op. Daardoor zijn ook, niettegenstaande eene opmerkelijke artistieke habiliteit, de verzen uitteraard ongelijk van waarde. Alleen voortgezette oefening houdt de verstijl op een zelfde hoogte. Schürmann's stylniveau is, afgezien van de door den bundel verspreide jeugdverzen, daardoor gelijkmatiger. Hij synthetiseert heel zijn geestelijke en wereldlijke levenservaring in zijn verzen. Dat doet de dichteres niet. Bij haar zijn deze als de bloemen welke zij vindt en bijeenzamelt op haren levensweg. Het is daarbij heel wel mogelijk, dat verschillende, ja tal van verzen uit een bepaalde periode dateeren, en historisch kan er dan een zekere band bestaan; doch zoo organisch als in hare bepaald architectonisch opgebouwde en consequent doorgevoerde romancyclus, is deze oogenschijnlijk niet. Maar aan den anderen kant zijn deze gedichten weer van een zoo eigendommelijk

1) Uitgave van de Firma L.J. Boucher, den Haag.
1) Uitgave van de Firma L.J. Boucher, den Haag.

karakter, dragen zij zoo persoonlijke kenteekenen, dat de lezer het verzenboek niet uit de handen legt, zonder tot de overtuiging te zijn gekomen, dat hij eene klaar uitgesproken vrouwen-psyche heeft leeren kennen en voor zoover dat mogelijk is, heeft leeren verstaan.

Er heerscht in deze verzen meer uiterlijke orde dan in die van den dichter van de stilte, wien we om het gemis hiervan een verwijt moesten maken. Aan deze eigenschap alleen herkent men reeds de romancière, die min of meer documenteel te werk gaat. En het zijn, naar mijne meening, niet alleen de beste van de schrijfster, maar ook de voor den geestelijken levenstijl meest beteekenisvolle, welke den bundel besluiten. De beste, met de Bijbelsche beelden. Want daarin openbaart zich ook die gave van figuurschildering, welke tot de speciale vermogens van den romanschrijver behoort. Deze Bijbelsche beelden verraden af en toe invloed van Willem Kloos. Maar voor de kennis van de psyche van de dichteres en schrijfster is deze invloed van dubbele beteekenisvolheid. Het is alsof zijn invloed haar uit de sfeer van het epische heft in de regionen van het lyrisch dramatische en zij er die beelden en klanken vindt, welke hier in echo en reflex zoo eigenaardig met de zijne harmonieeren. Bij een ander zou men dit als een niet-wenschelijk factum kunnen opvatten; hier is het de natuurlijkste zaak ter wereld. Het is als de aesthetische concordans van twee zielen die elkaar in het leven vinden. En de wereld kan alleen juichen, dat tot zooiets de schoone mogelijkheid bestaat.

In zekeren zin zijn dus deze verzen, evenals de liefde-zangen meer op te vatten als zelf- en weder-bekentenissen van de dichteres, en als zoodanig zijn zij ook van bizondere biologische waarde. Ja, zij dragen zoozeer een eigen, in tegenstelling met Kloos' mannelijk geluid, vrouwelijk karakter, dat zij er literair-historisch slechts te liever om worden.

Vrouwelijk, bij uitstek vrouwelijk zijn deze verzen. Had Kloos zoo gedicht, dan zouden wij hem een onmannelijke weekheid hebben kunnen verwijten. Doch hier is het geheel naar den aard van wat het zijn moet: vrouwelijk sentiment, vrouwelijke verstechniek, de vrouwelijke stem met hare eigen modulaties; kortom het echte vrouwelijke vers.

Men moet mij wel verstaan: Jeanne Reyneke van Stuwe's beteekenis als dichteres, steekt niet in de eerste plaats in deze aesthetische verhouding tot Willem Kloos. Veeleer heeft men het zoo op te vatten, dat hare Muse in de betrokken verzen eene toenadering maakt tot die van Kloos. Maar deze Muse zelf is wel degenlijk van die van Kloos te onderscheiden. Ja, uitteraard is deze wel een geheel andere, zelfstandige: de Muse der dichteres zelve.

Ik citeer, uit de herinnering, een paar regels van Kloos:

> O hoofd van Christus, dat daar neergebogen.
> Over deez' aard als een smeekeling hangt,

Een Christus-sonnet van Jeane Reyneke van Stuwe vangt aldus aan:

> O, schoon, dood hoofd... geloken goden-oogen,
> Gehoond het voorhoofd door een doornenkroon,

Men zou gerust kunnen zeggen, dat het tweede vers de vrouwelijke tegenhangster is van het eerste. En om redenen, welke nader aan te duiden zijn. Ik zal er drie opsommen, welke teekenend zijn.

In den eersten regel van het Kloossche sonnet overheerschen de exclamatieve o-klanken. De eerste regel buigt werkelijk bij het vers-einde om, en vormt dus de rythmische illustratie (adjectief) van het beeld, een effect dat door twee middelen verkregen wordt; ten eerste door de trochaeus aan het begin van den tweeden versregel en ten tweede door de herhaalde o-klank na de o van gebogen, welke een versterkt enjambement in het leven roepen. Maar tevens krijgt dit ‘neergebogen’ zijn sonoor schilderende expressiviteit, doordat de trochaeus samen met de woordkoppeling ‘deez' aard’, het tempo der tweede regel versnelt, waardoor het woord ‘neergebogen’ in de herinnering door de tempo-tegenstelling een versterkte resonans verkrijgt en door zijn retardeerend rythmisch karakter zoo bij uitstek illlustratief aandoet. Men ‘ziet’ nu den Christus. Het is een ‘gezicht’ van den Christus, een visioen.

Maar bij Kloos contrasteert de tweede regel wat klank-effect aangaat merkbaar met de tweede.

Bij Jeanne Reyneke van Stuwe mist men, 1e, echt vrouwelijk, deze tegenstelling; maar ook worden de o-klanken in aantal verveelvoudigd, de regels loopen zonder enjambementen vloeiend door. En ten derde wordt het exlamatieve aanmerkelijk versterkt. In het gansche vers komen niet minder dan vijf exclamaties voor; in de eerste regel zelfs een zwakkere (zachtere) herhaling.

Wie de dictie der tooneelspeelsters volgt, zal opmerken hoe veel meer zij dan de tooneelspelers in verheven spraak de alliteraties doen uitkomen, een verschijnsel dat ook bij de klinkers valt op te merken, welke de dichteres met bizondere voorliefde phonetisch stipuleert, b.v. in de woorden blaêren en staeg. De vrouwelijke stem, minder contrastrijk en karakteriseerend dan de mannelijke, is melodieuser. Ik zal eenige versregels aanhalen waarin deze eigenschap bij Jeanne Reyneke van Stuwe in 't bizonder aan den dag treedt:

> Als *dóódе* ròm*p*en *d*ólen *d*e óu*d*e *b*óóten,
> Ont*redde*r*d wr*ak, òp 't *r*im*p*lóós *w*ate*r r*on*d.*

Ergens anders lezen we:

> Een *g*rauwe lucht, *z*waar van *g*eheimeni*ss*en,
> Hangt *d*onker-*d*reigend op de *z*warte *z*ee...
> Een *w*oe*s*te *w*ind sleept *w*ild de *g*olven mee,
> Die zich *w*anhopi*g* aan elkander klissen...
>
> Een *g*olf stormt aan, waar de andre nauw vergleê,
> En doet, op 't *s*trand, het *sch*uim-*s*poor *s*nel verwi*ssch*en...
> Wijl pijlen vuurs het duistre zwerk door-sissen,
> Zwalpt aan, wild-woelend, de opgezweepte zee.
>
> De branding overbruist, in loeiend dondren,
> Het gieren van den wind, die huilt en klaagt,
> Als een verloorne, van deze aard verjaagd, -
>
> En door des bliksems flitsend-helle pracht
> Schijnt soms tot lichten dag verklaard de nacht,
> Als aangetoond door mystieke wonderen....

Ik laat, om het vers niet al te zeer door technische accenten zijn vocaal evenwicht te doen verliezen, het opmerken van de verdere alliteraties aan den lezer over. Maar opmerkenswaardig is hier wel, hoe de dichteres door de koppelteekens in ‘donker-dreigend’, ‘schuim-spoor’, ‘door-sissen’, ‘wild-woelend’ enz. niet alleen de alliteratie, maar ook b.v. in de combinatie ‘bliksems flitsend-helle’, het onrustig wisselende der momenten

weet te geven. Prachtig beeldend van klank is hierin het gesynkopeerde woord ‘verloorne’ met het rustteeken van de komma daarachter en daarvoor. Wie hoort hier in zijn oorschelp niet het huilen en klagen van de wind, het ruischen van de zee!

Zoo zou men tal van teekenende technische eigenaardigheden kunnen opnoemen. Een er van wil ik nog vermelden, wijl zij bizonder vrouwelijk is: het middel der herhalingen. Feitelijk is dit in wezenstrekken verwant met de alliteratie. In Amabella (de verhouding tot Sappho laat ik onaangeroerd) heet het:

> De dag sterft weg. Zwart wordt de roode roos,
> Zwart wordt de lucht. Met zwart gaat oververven
> De nacht àl 't lichtend schoon genadeloos
> Voltrekt hij 't lot van schennen en verderven

Hier heeft men zelfs in beiderlei zin deze herhalingen, welke zoo'n bizonder schoone bekoring aan het vers bijzetten. Men lette eens op de werking der herhaalde a, o en e-klanken. Karakteristiek zijn hier verder ook de vele accentueeringen, welke verwant zijn aan de axlamaties.

Zoo zijn er tal van teekenende trekjes te noemen, welke van een vrouwelijken aard getuigen, als het, in het gehoor praedomeneeren der vrouwelijke, klinkende rijmen, de weinige enjambementen, welke het vers zijn volle muziek laten, de rythmische onderbrekingen als b.v. in de Sphinx, welke het rythme door contrastwerking des te vloeiender doen schijnen enz. In hunne combinaties geven deze eigenaardigheden, een typisch beeld van het vrouwelijke vers; ook daar waar het ónderwerp en de wijze van behandeling niet specifiek vrouwelijk behoeft te zijn, is de vóordracht dat. Maar een teekenend beeld van beide geeft het slot van David, vers III. Zoo met het zwakkere, kinderlijke, voelt typisch een vrouw. Het is prachtig van sentiment.

Kunnen wij in Holland van eene speciale vrouwelijke poezië spreken - bizonder bekoorlijk komt deze uit in de beide verzen welke den bundel sluiten. Den fraaien aanhef van Amabella citeerde ik reeds. Minder suggestief, maar in een prachtig, licht rythme is Slaap, Droom, en Dood. Ik voor mij vind ook dit een van de aantrekkelijkste gedichten der moderne Nederlandsche literatuur,

even soepel van techniek, als bekoorlijk van beeldspel. Zooiets staat op een lijn met wat dichters als Poot, Luiken en Hooft in dit genre gedicht hebben.

Hier zet het tweede vers in met een sterk enjambement.

> Zoo jong en kinderlijk is Hypnos... 't blonde
> Haar hangt hem los en golvend om 't gezicht.

Dit enjambement na een rust, is zoo teekenend dat het als 't ware de springende maat en wendingen in het gedicht aangeeft. Teekenend zijn ook de ópwekkende uitroepen: Dit is Oneiros, met daarachter het spanningsteeken: hetwelk den sterotiepen versvoet breekt en als met een trochaeïsch woord als dans-maat inzet na de caesur:

> Dit is Oneiros: lenig als de reeën,

of:

> Dit is Oneiros: open, vroolijke oogen,

wat correspondeert met het rythmisch effect van: '... 't blonde'.

Werkzaam is in dit gedicht de tegenstelling van het lichte begin en het donkere slot.

Zoo is niet alleen de inhoud, maar ook de vorm van Jeanne Reyneke van Stuwe's gedichten eene volstrekt persoonlijke. Of zij zich van deze technische middelen geheel bewust bedient, geloof ik niet. Het is meer een aangeboren rythmische habiliteit, welke haar ook als romancière onderscheidt. Een enkele maal, als in den slotregel van Amabella, doet deze techniek te verstandelijk aan, maar overigens is zij doorgaans overwegend intuïtief en meer dan eens bereikt de dichteres er ongemeene effecten mee.

Wat in deze gedichten ook treft, is dat zij van zoo bizondere volgehoudenheid zijn. Het is de epische kracht der romancière, welke hier de dichteres te hulp komt. En als wij ons over iets meenen te mogen verwonderen, dan is het wel dit: dat zij, voor zoover wij weten, nog nooit de aanleiding heeft gevonden ons met een eigenlijk episch gedicht te verrassen, waartoe zij alle eigenschappen, zelfs het vermogen tot karakterteekenen, bezit.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

H.H.J. Maas, *Landelijke Eenvoud*, en andere novellen, met een bijdrage van A. v. Nynatten. Uitgave van 'Limburg's Belang', Roermond-Maastricht.

Ofschoon Limburg in veel opzichten meer Belgisch dan Hollandsch lijkt, zou het toch jammer wezen, indien het niet een onzer provincie's waar geworden, want zonder dien mooien zoom van vreemde volksaard en landschap, waar het karakter van ons geheele rijk toch wel wat eenvormig en dus vervelend geweest. Het lossere, levendig-menschlijke maatschaplijk-gemaklijke, dat den Limburgers, zoodra men onder hen vertoeft, in tegenstelling tot ons, Noordelingen, eigen blijkt te wezen, doet het verblijf bij hen een buitenlandsche uitstap schijnen, en geeft ons een vriendlijker kijk op de menschen-in-'t algemeen. Want wij, Hollanders, zijn wel bovenste-best, maar toch voelen zeer velen onzer zich zóó gewichtig, alsof ieder hunner woorden minstens even belangrijk waar, als een gedachte van Plato of Kant.

En hoera! dus voor Limburg... als men tenminste maar oppast, niet in botsing te komen met eenige letterkundige begrippen uit een voorbijgegane school, maar die door de geestlijkheid zoowel als door het aan haar leiband loopende volksgedeelte, nog altijd als de eenig-geldende worden beschouwd. Want de schrijver, die zich in zijn werk, al is dit nog zoo kuisch, niet strikt blijft Louden aan 't eenmaal-vastgestelde, loopt gevaar gedenonceerd en behandeld te worden, door de heeren der kleine pers daar, als een onzedelijk, en dus verworpen, ja, zelfs zijn brood niet waardig mensch.

Zoo heeft een romancier, die een Limburger, en tevens een

modern-ontwikkeld man, een echt Nederlander is, de heer H.H.J. Maas, tot zijn schâ moeten ondervinden, dat men de Limburgsche aesthetiek, gelijk de geestlijkheid die gehandhaafd zien wil, niet straffeloos schendt.

Want Maas heeft een paar boeken in het licht durven zenden, die, ofschoon zij de onschuld en gematigdheid zelve zijn, - zij willen alleen-maar, op kiesche wijze, het Limburgsche leven schildren, zooals dit werkelijk is - blijkbaar een beetje verschillen van de in die katholieke provincie uitsluitend-gangbare, kerkelijk-goedgekeurde lectuur. En dat mag niet, volgens de heeren: dus ‘weg er meê’ schreeuwt een gedeelte der kleine pers in die streken, terwijl de andre helft Maas verdedigt, zooals hij het verdient.

Nu is dit alles wel niet bijzonder belangwekkend, want och, het getal lezers is in Limburg nooit groot, en de talentvolle heer Maas zou dus toch altijd zijn publiek moeten zoeken en vinden in de andere provinciën; maar het geval, waarin hij verkeert, door de kortzichtigheid van een deel zijner naaste landgenooten, doet tamelijk sterk denken aan wat men in de jaren van 80-90 heeft zien gebeuren in ons Noorderdeel van 't land.

Om de ouderen er even aan te herinneren, en de jongeren op de hoogte te brengen, werden de eerste voortbrengselen der nu volwassen schrijvers, die men thans vaak, zoo tendentieus, ten koste van het later door hen geleverde, meer bezonkene werk verheft, een dertig jaar geleden, uitgelachen als ‘wartaal’, ‘onoplosbare charade's’, en ‘pedante aanstellerij’.

Men heeft de couranten en tijdschriften dier dagen er slechts op na te slaan, om telkens te vallen over schimpscheutjes, scherpe vermaningen en parodietjes, bedoeld tegen-in dezelfde eerste verzen en kritieken der Tachtigers, die men thans vaak, juist andersom, zoo overdreven in de hoogte steken gaat. Er heette toenmaals niets goeds aan ons te zijn. Dit ‘polemisch’ te noemen, want op geen redelijken grondslag berustend verzet wordt echter zeer verklaarbaar, als men bedenkt, dat, sinds Potgieter vereeuwigd was, en de kranige Huet, naar Parijs geweken, hoe langer hoe minder voeling toonde te houden met wat er in Holland wezenlijk gaande was, het op goed geluk pratende dilettantisme in de kritiek hier de hoogste stem in 't

kapittel kreeg en dus maar wild lossloeg op het nieuwe, alleen omdat het een beetje anders was, als alles wat men tot dusver plichtmatig mooi en voortreflijk gevonden had. Men ging van het standpunt uit, (ook door Potgieter-zelf trouwens, ten onrechte, wel eens ingenomen) dat de waarde van een gedicht voor een groot deel afhanklijk mocht heeten van het voor den beoordeelaarzelf sympathieke want met diens eigen binnenste overeenstemmende van den inhoud: en zoo konden de lezers, die tientallen van jaren gestreeld waren geworden door vloeiend-gerijmde uitweidingen over bijbelteksten, of door minzame verzekeringen omtrent 's menschen heillot op aarde en zijn hoogere bestemming, en die zich dus verbeeldden dat dit de opperste hollandsche dichtkunst was, zich moeielijk dadelijk thuis voelen in de heel andere onderwerpen en vormen van het toen komende geslacht.
Bedaard-gemoedelijk-geconstateerde of een beetje vlugger-dansende vroomheid, hier en daar verstevigd door gemakkelijk-vlakke wijsheid, gold toen als het hoogste wat de dichtkunst had te zeggen, en dat alles werd dan heel in 't algemeene en betoogende gehouden, als waar ieder gedichtje een korte redeneerende predikatie geweest. En geen wonder dus, dat de jonge dichter-generatie, die niet het voor ieder à priori van zelf sprekende maar eigen gevoel en gedachte en aanschouwing had te geven, door een sleurig recensentendom werd gedoodverfd als ‘gekunsteld’ ‘onbegrijpelijk’ en ‘pedant’. En al werd de publieke stemming tegenover Jacques Perk al spoedig een beetje meegaander, de eenige oorzaak voor dezen omkeer was zijn tragisch-vroege dood, en zij werkte dus niet door. Want het heeft wel een jaar of 12, 13, moeten duren, eer er een tweede druk van zijn Verzen noodig bleek. Toen kenterde evenwel plotseling, voor Hèm tenminste, het ongunstige getij: want in een zelfde tijdsverloop nà dien eersten uitverkoop, zijn er zes herdrukken van de hand gegaan.

Maar ging onze poëzie er niet gemaklijk in, omdat zij - hoe was het mooglijk? - ‘duister’ scheen aan den algemeenen smaak dier dagen - het proza der jongren had het even hard te verantwoorden, en ik behoef hier slechts te herinneren aan het fraaie stukje ‘Miss Nelly’ van Frans Netscher, in een onzer eerste afleveringen en de huée die daarover opging, om de overtuiging

te vestigen of versterken dat het doordringen der nieuwere der tegenwoordige literatuur, bij pers en lezers, volstrekt niet als over een ijsvlakte, maar veeleer als tegen een rotsvesting op is gegaan.

Dat 'Miss Nelly' waar geen enkel stuitend woord noch incident in voorkwam, heette niettemin 'onzedelijk' alleen omdat het een café-chantant-zaal, dus een, zonder meer, vrijwel onschuldige inrichting beschreef. Daar een zorgzaam huisvader echter zijn knapen geen geld zal geven, om zoo'n zaal te bezoeken, wijl zij dan allicht zin zouden kunnen krijgen, in minder-platonische vermaken, moest, volgens de klooster-begrippen dier dagen ook een kunstenaar zulke gelegenheden niet vermelden, noch allerminst beschrijven in zijn boek: houden moest hij zich, alsof zij heelemaal niet bestonden, want anders werd hij realist, en de ware kunst had *idealistisch* te wezen, d.i. de wereld heel anders voor te stellen, dan ze in werkelijkheid was of zelfs maar wezen kòn.

Ieder thans-levende ontwikkelde begrijpt, dat, bij een zoò enge opvatting van kritiek en kunst, eigenlijk ook de beschrijving van eenzame boschplekjes zou moeten verboden zijn, omdat deze ook zeer dikwijls de onzedelijkheid in de hand werken, en er weleens geen vreemde-oogen verdragende tooneeltjes kunnen zijn afgespeeld. Voor calvinistische geesten, zooals de Nederlanders van oorsprong zijn, en toen vooral nog waren, is eigenlijk de heele wereld, met al haar schuilhoekjes, één groot bordeel-in-potentie en dus verboden stof voor de kunst. En, in dienzelfden gedachtengang doorgaande zijn dan alle volwassen Nederlandsche staatsburgers eigenlijk te beschouwen als kostschoolleerlingen, die door strenge reglementen (de ons open volkskarakter tot achterbakschheid dringende, dus diep-in niet-zedelijke zedelijkheidswetten) beschermd moeten worden voor sirenen-gevlei.

In onze kunst en kritiek is de tijd voor het Calvinisme, waar zelfs de helleniseerende vrijdenker Vosmaer, die Zola niet kon uitstaan, aan offerde, gelukkig voorbij. Onze beste letterkundigen, en wie met hen behooren tot het meest wetende en zuiverstvoelende deel der natie, houden zich - sauf alle respect voor onze Hooge Regeering - de zijden vast van het lachen, want ze vinden het allervermakelijkst, dat ons zedige Nederland, waar reeds nauwelijks één onvertogen woord over de lippen van het publieke leven dorst komen, nu ook tot in de fijnste puntjes,

op bevel van de heeren, ongeveer een vacantie-kolonie zal lijken van het Leger des Heils. Zoowel wie menschen heeft te regeeren, als wie kunstwerken wil beoordeelen, behoort in de eerste plaats te zorgen, dat hij bij zijn arbeid *niet* uitgaat van beginselen, die buiten de sfeer liggen, waarop hij invloed oefenen moet. Altijd moet alles uitsluitend beschouwd worden naar zijn eigen innerlijk wezen, de maatschappij als maatschappij, de kunst als kunst. Want de maatschappij is geworden, heeft zich intuïtief gevormd en saâmgevoegd, opdat de menschen het er beter zouden krijgen, dan ze 't konden hebben in de individueele afzonderlijkheid, waarin de dieren leven, en de kunst is ontstaan, omdat sommige menschen er toe kwamen, om uit te spreken onbelemmerd, op voor anderen meevoelbare wijze, wat er binnen in hen werkte en als te leven begon. En wie dus de maatschappij willen vervormen naar beginselen, die niet kunnen dienen, om haar doel, het algemeene welzijn, te bevorderen, zoowel als wie de kunst willen leiden langs lijnen van praktische bedoeling van maatschappelijk of godsdienstig nut, die doet den aard der dingen geweld aan en hun streven zal dus blijken op den langen duur zaaien in den wind te zijn.

Doch, laat ik bij de literatuur blijven.

De letterkundige toestanden ten onzent zijn nu gelukkig wel wat anders geworden en dezelfde heeren, die van '80-'90 telkens maar weer foeterden, parodiëerden of uit de hoogte van hun met mos begroeide vestingen, die onder hun voeten gingen schudden, met vage proppen, in den vorm van echte kogels schoten, zijn, voor zoover ze zich niet verwijderden naar die onontdekte streken, vanwaar geen reiziger ooit terugkeert, bij tijd en wijle aardig bijgedraaid. Wij hebben daar echter nooit veel op gelet, en de uitkomst heeft bewezen, dat de leden der tegenwoordige generatie, voor zoover ze zichzelf trouw bleven, daar wijs aan hebben gedaan, want dat die opvallende plotse wijziging in der alleroudsten oordeel niets meer dan een knap diplomatisch gebaar, een geheel en al uiterlijke gelegenheidshouding geweest is, welbewust voor korten tijd aangenomen, om, toen zij zich niet zag beantwoord door een tegenbuiging, weer om te slaan in het altijd vroeger volgehoudene, wrokkende verzet.

En van hun gewoon-menschlijk, met zich zelf slechts rekening houdend standpunt, is het geen wonder dat zij zoo doen. Want het heele geslacht van '80, dat thans aan het hoofd staat van het meerendeel der groote en invloedrijke tijdschriften, is volslagen buiten hen om, en zelfs tegen hun weerstand in, opgegroeid en sterk geworden, terwijl het oudere geslacht toch alles, de heele tegenwoordige literatuur om zich heen had kunnen verzamelen, als het zich van '80-'85 wat meer inzichtig had willen toonen, en niet kortaf elke toenadering van de hand gewezen had.

Maar al die oude kritici vergaten geheel en al, dat niemand, als recensent, de voor zijn vak onmisbare objectiviteit kan behouden, die niet gestadig studeert in de kunst waarover hij oordeelt, zoodat zijn gezichtskring zich hoe langer hoe meer verbreedt. Anders toch loopt men telkens gevaar, dat er plotseling iets nieuws en uitstekends zal verschijnen, dat geen punt van aanraking in ons zelf kan vinden, en waar men dus onrechtvaardig-afkeurend over spreekt.

Ik haalde dit alles op, omdat het ook nog heden van belang is en zijn toepassing vindt. Ten eerste op 't geval Maas, wiens werk, zooals ik reeds aangaf, meer modern-Nederlandsch dan Limburgsch van soort is, en dus al te sterk afwijkt, naar den zin van vele menschen, van wat daar te lande mooi gevonden wordt. Want ik vermoed, dat men daar, voor zoover men leest, nog altijd den braven, en alleen maar wat veelwoordigen Conscience, en dergelijke schrijvers van vroeger als het toppunt van Nederlandsche kunst beschouwt, terwijl Maas daartegenover door grootere vrijzinnigheid en pittiger schrijfwijze, zich veel meer aansluit, al blijft hij volkomen oorspronkelijk, bij ons, zijn broeders van het Noorden die echter in die afgelegen provincie, waar men, over het algemeen, weinig schijnt te voelen voor zijn protestantsche landgenooten, eveneens minder in den smaak vallen, en dus hoogstens slechts bij name bekend geworden zijn.

Ja, de oppositie in Limburg tegen Maas is, in haar wezen, dezelfde, als die, in de eerste jaren na '80, bij ons tegen de jeugdkunst en kritiek der Tachtigers werd gevoerd. De geschiedenis herhaalt zichzelve van tijd tot tijd. Telkens ziet men hetzelfde, alleen maar op een 'n beetje andre wijze nogmaals gebeuren, en zoo broeit, óók in het Noorden, de oppositie tegen het Nieuwe nog altijd voort, hier en daar. Wat de Tachtigers

in den beginne maakten, en wat ten slotte, na veel tegenstand, als echt en mooi moest erkend worden, dat randt nu niemand meer aan. Of het moest de naar het voorbeeld van zijn meester Marx, de niemand en niets ontziende, dogmatisch op alles inhakkende, en daarbij woest-droge socialistische auteur der 'Grondslagen' zijn, die in kinderlijke naieveteit ten slotte te verstaan geeft dat hij zichzelf wil beschouwd zien als de eenige waardehebbende Letterkundige in het land.

Maar beminnelijker in elk geval is deze dolle vrijbuiter (voor wien al zijn medelevenden, zoowel als Shelley, nullen zijn en prullen), en evenzeer de oppositie die uitgaat van de oudste garde - och, deze laatste strijdt tenminste voor haar eigen behoud, en tracht, op háár wijze, soliede te zijn - dan het geheel persoonlijke en vluchtige polemiseeren van een vroegren Tachtiger, die door zijn innerlijke onzekerheid, want telkens weer iets anders denken en oordeelen en spreken, zich, zonder dat hij de oorzaak weet, onbehaaglijk moet voelen, omdat hij zich langzaamaan van alle menschen vervreemd heeft, en die nu, wrevelig, al zijn vroegere kollega's, die hem, elk op zijn eigen wijze, indertijd geleerd hebben van een vlot dilettant-auteur een ernstig-willend kunstenaar te worden, een beentje te lichten tracht. Wezenlijk komisch doet het aan, om te merken, hoe de schrijver, die, onder al de Tachtigers, in zijn verschillende werken het allermeest ongelijkwaardig aan zichzelf is gebleken, nu eens maakt hij iets goeds, dan weer iets suf-slaps, en wiens uitspraken over andermans werk altijd hebben gewisseld, al naar de stemming zijns gemoeds, het nú wil doen voorkomen, alsof hijzelf de eenig-verdienstlijke zijner Tijdgenooten moet heeten, en of hij het met het werk en de ideeën van deze eigenlijk altijd inwendig oneens is geweest.

Is dit laatste zoo, wat heel goed mooglijk is, want bij een dubbele natuur als de zijne kan men op alles verdacht zijn, dan moet men hem tenminste dezen lof - als het lof mag heeten - gunnen, dat hij jarenlang op onverbeterlijke wijze tegenover zijn toenmalige vrienden, komedie heeft gespeeld.

Deze opmerking mag echter volstrekt niet als blaam beschouwd worden: want menschen als hij, die innerlijk zoo bijna tragisch-onvast zijn, weten zelden heel precies, wat zij zelf meenen en denken, en gaan dus vaak maar mede, op goed geluk, met wat

er op een oogenblik door anderen gezegd wordt, omdat er niets stelligs in hen opstaat wat er tegenover te plaatsen waar. Maar zoo'n aarzelende, altijd met zichzelf een beetje in tegenspraaklevende moest dan ook nooit als kritikus optreden, doch het openbare oordeelen overlaten aan hen, die er wezenlijk voor weten te werken, om zich een meening te vormen, een meening die zoo dicht mooglijk bij 't objectieve staat. En hijzelf moest zich vergenoegen met de productie van een telkens vermeerderend aantal min of meer verdienstelijke kunstwerken, dus met datgene, waar uitsluitend zijn kracht en bevoegdheid in bestaat. Wij raden dit dan ook onzen waarden, en alleen maar van tijd tot tijd wat boven zijn vermogens uitspringenden kollega aan, en geven hem daarbij de verzekering, dat hoe hij ook verder moge morren of boosjes sputteren, geen onbillijkheid van hem eenigen invloed kan hebben op ons oordeel over zijn werken, en wij dus getrouw zullen doorgaan, zooals wij altijd gedaan hebben: prijzende het enkele uitstekende en het vele leesbare, maar ook rechtvaardiglijk aanwijzend eventuëele verdere werken, waarin hij, zooals vroeger met Ellen, een leelijke vlek van subtiele nadoenerij, of, zooals met Lioba, van zenuwlooze slapheid, mocht komen te werpen op zijn kunstenaarsnaam.

Welnu, op even subjectieve en onkritische wijze als deze heeren hun gemoed uitbabbelen over de moderne Hollandsche kunst, even onverstandig en fel-persoonlijk treden de paters, bij monde van hun gedweeë biechtelingen, een stuk of wat Limburgsche dagbladschrijvers, òp tegen Maas.

Als ik er wat over mag zeggen: het behoeft geen betoog, dat de om hun standvastig geloof in de opinie's van vroegere eeuwen door ieder objectief-voelend mensch hooglijk te waardeeren eerwaarde heeren geestlijken zeer inwerken tegen hun eigen belang, door op zichzelf heel onschuldige boeken, waarmede alleen-maar geen propaganda is te maken voor de katholieke beginselen, tegen de feiten-in te bestemplen als ‘zedeloos’.

Want zij vervreemden, door zoo'n optreden, hoe langer hoe meer, van de Katholieke kerk hun in letterkundige en andere, ontwikkling hoogerstaande stad- en provincie-genooten, die natuurlijk een weinig-gunstig idee moeten krijgen van de capaciteiten en geestelijke begaafdheid van de woordvoerders der Kerk, als

zij deze zoo'n ongemotiveerd verzet zien aanteekenen en met alle geweld ten uitvoer brengen tegen een dood-onschuldig, de Kerk volstrekt niet aanvallend boek van letterkundige waarde, alleen omdat het een beetje anders van aard is, dan de lectuur, waar de geestlijkheid in gedachten haar ‘imprimatur’ op plaatst.

Want het vermoeden kan nu zoo licht bij 't publiek naar boven komen: zouden de heeren geestlijken misschien ook in andere, in hun eigen kwestie's, even lichtvaardig op den schijn afgaande oordeelen, als zij het in deze van ‘Landelijke Eenvoud’ blijken te doen?

Wanneer een letterkundig werk veroordeeld moet worden als ‘zedeloos’, niet omdat er zinneprikkelende tooneelen in staan - want die vindt men niet bij Maas - maar alleen omdat er een neutrale geest tegenover het Geloof uit spreekt, zoodat dit niet wordt aangevallen, maar evenmin verheerlijkt, hoe zullen dan - krijgt men lust om te vragen - onze Limburgsche landgenooten ooit in staat komen om uit te rijzen boven de letterkundige wanbeschaving van karakterloos, bloemzoet proza en rhetorische verskunst, die in het midden der vorige eeuw daar, als in België, onbestreden heeft geheerscht?

Is, voor de katholieke geestlijkheid, dan alleen geoorloofd een onware beschrijving der aan hun gezag onderworpen streken, waarin, tegen de feiten in, de bevolking wordt geschilderd als kinderlijk-vroom en zoetsappig-vriendlijk met elkaâr omgaand, zooals, naar het uiterlijk, de kinderen doen op een zusterpensionnaat?

Ik zou zeggen: de geestlijken moesten het juist appreciëeren, dat de werkelijkheid hun geopenbaard wordt, zooals zij achter de schermen *is*, maar zooals die voor hen meest verborgen gehouden wordt. Want daardoor komen zij te weten, hoeveel er nog voor hen te doen valt, hoeveel christelijke liefde en zachtmoedigheid, hoeveel waarlijk-innerlijke beschaving zij nog door voorbeeld en leering te verspreiden hebben, willen zij de aan hun zorg vertrouwde schapen waarachtig maken tot wat zij wenschen, dat deze zullen zijn.

In plaats van ook maar eenigszins ‘onzedelijk’ te mogen genoemd worden, omdat hij de dingen aanduidt, heel voorzichtig aanduidt, zooals zij werklijk zijn, moest de heer Maas dan ook,

in het oog van de geestlijkheid zelve, veeleer beschouwd worden als een lofwaardige wakkerschudder, die aantoont wat er aan de katholieke opvoeding, zooals die tegenwoordig gebruikelijk is, ontbreekt. En aan de geestlijkheid dan de taak, om zichzelf te herzien, door meer belang te gaan stellen in de moderne begrippen en opvattingen en er over te denken, hoe zij zich, zonder haar kerk te verloochenen, kan aanpassen aan het 20-eeuwsche leven, om zoodoende haar invloed niet geheel en al kwijt te gaan.

Want ik verzeker hun: doen zij dat niet, blijven zij zich, zooals zij thans blijken te doen, geheel en al afkeeren van het 20-eeuwsche leven, dus van de toekomst, zich angstig opsluitend in een door een groot deel der beschaafden reeds lang verlaten of tenminste verwaarloosd stelsel van ideeën, dan zullen zij hoe langer hoe meer hun invloed op de bevolking verliezen, en het gevolg zal zijn een overweldiging van hen zelf en hunne kerk, door de in Limburg nog ultramodernste begrippen van socialisme, atheïsme, etc., waar bovenuit hun zwakke stem, die over 't verleden blijft spreken, en tot gemeenplaats-geworden oude stellingen afkondigt, in het geheel niet meer wordt gehoord. En dat zou jammer zijn. Want de Katholieke kerk heeft in het roomsche gedeelte van ons land stellig een roeping te vervullen van beschaving en veredeling, als zij maar op het kloeke voorbeeld van haar eigen Opperhoofd, den dertienden Leo, zich een beetje tracht in te denken in de moderne bewegingen, ook de literaire, en dus, zooveel haar doenlijk is, mee te leven met onzen tijd.

Het geval van den heer Maas, die blijkens het gedocumenteerde voorbericht van zijn uitgever, door een achterlijk, want minderontwikkeld deel der katholieke geestelijkheid in zijn letterkundig streven wordt tegengewerkt, herinnert sterk aan dat van den Vlaming Stijn Streuvels, wien een zelfde eerbewijs te beurt gevallen is. Maas en Streuvels, beiden, zijn het tegenovergestelde van pornographische of anti-kerklijke auteurs. Zij willen alleen maar niet aan den leiband van den clerus loopen, en geven dus het leven, zooals zij het zelf aanschouwd hebben met hun eigen oogen, met hun persoonlijk begrip en sentiment. Maar dat mág niet, volgens de heeren, die daar in het Zuiden aan de draadjes van 's levens marionettenspel trekken. Als men de

toestanden niet teekent, zooals de Kerk die wil gezien hebben, vindt het geloof er geen baat bij, en behoort uw boek dus niet in een christelijk huisgezin. Er blijkt daar in Limburg nog altijd een soort van Inquisitie te bestaan, die natuurlijk wel niet over zoovele en zoo krachtdadige machtsmiddelen beschikt, als de uit de Geschiedenis zoo ongunstig bekende van vroeger eeuwen, maar die het uitnemenden landgenooten toch altijd nog zuur genoeg maken kan in hun werk en bestaan. En daarom zou ik alle menschen, die van goede boeken houden, zonder uitzondering, willen aanraden, het werk van den heer Maas eens te lezen: niemand zal er door gehinderd worden in zijn zedelijke gevoelens, noch in zijn geloofsovertuiging maar wel zal het hun tot hun verrassing duidelijk worden, wat een in veel opzichten zorg-vereischende landstreek onze provincie Limburg nog is.

Heusch, het heeft er soms meer van, onder het lezen van dit boek, of men verplaatst wordt in het binnenland van Hongarije, dan of men komt in een provincie van ons eigen vaderland, zoo vol zedelijkheid en christenzin, en dat zich tegenwoordig zelfs verheugt in een schriftuurlijk Ministerie, waar men meer op ‘den Wil des Allerhoogsten’, dan zelfs op de vermogens draagkracht zijner belasting-betalers let. Maar, nogmaals, al zijn de toestanden, door den heer Maas geschilderd, ruw in hun essentie, toch geeft de auteur hen op een wijze, dat zelfs een jonge dame er niet door geschokt te worden behoeft. De verleidingsscène b.v., waar de heeren geestlijken niet tegen schijnen te kunnen, wordt zelfs niet aangeduid, laat staan beschreven en alleen het natuurlijk gevolg er van wordt met een paar kiesche woorden meegedeeld. Ja, natúurlijk is dit boek, maar toch zoo, als een beschaafd man over het natuurlijke tegen anderen kan spreken, zonder dat iemand, behalve misschien een paar opgewonden juffrouwen zonder leeftijd, er aanstoot aan nemen kan. En de schrijver van Landelijke Eenvoud, die den moed gehad heeft, het pseudo-dichterlijke waas, door vroegre schrijvers gelegd om het Limburgsche landleven, weg te blazen, zonder dat een gezonde decentie door die onthulling geschokt behoeft te worden, verdient dus eer een Oranje-Nassau dan den schrikaanjagenden banvloek, geslingerd uit een Limburgsche dorpspastorie.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.
Adolf Harnack - 7 Mei 1851-1911.

Vraagt in den regel de K r o n i e k des Lezers aandacht voor een boek en komt dan de maker daarvan niet in de eerste plaats in aanmerking, ditmaal zal het omgekeerde het geval zijn. Eerst de man en dan zijn boek, want die het onderwerp is van dit maandverslag vierde op 7 Mei een jubileum. ‘Heden, zoo verhaalt de “Nieuwe Rotterdamsche Courant” van Zondag 7 Mei, ochtendblad A. onder K e r k n i e u w s, viert Adolf Harnack zijn zestigsten verjaardag. Te dezer gelegenheid geeft een Duitsch blad een overzicht van hetgeen deze groote geleerde gedaan heeft, en van de bewegingen waarvan hij het middelpunt is geweest. Van de Theologen, die op dit oogenblik in de academische of practisch-kerkelijke ambten uitblinken, zijn velen reeds leerlingen van Harnack geweest, toen hij nog privaat-docent (1874-76) en buitengewoon hoogleeraar (1876-79) te Leipzig was. Zijn bekendste wetenschappelijk werk, het handboek der dogmen-geschiedenis, verscheen, evenals zijn tekstenverzameling en onderzoekingen betreffende de oud-christelijke litteratuur (1883), tijdens zijn hoogleeraarschap te Giessen (tot 1886) en Marburg (tot 1888)’. Deze opgave moet worden verbeterd, want het grootsche en stoute werk: ‘Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius’ bestaat uit twee deelen of liever gedeelten en ‘die Ueberlieferung und der Bestand (I. Teil)’ verscheen in 1893 en kost gebonden 38 Mark. Van ‘die Chronologie (II. Teil)’ verscheen het eerste deel (I. Band), h e t b e l a n g r i j k s t e, in het jaar 1896 onder den titel: ‘Die Litteratur (einschliesslich der neutestamentischen Schriften) bis zum Ende des zweiten Jahrhunderts’; dit kost

gebonden 28 Mark, en meer nog dan het eerste gedeelte van het werk doet het den gebruiker verbaasd staan over de geleerdheid en de scherpzinnigheid van den schrijver. Dit werk berust op de ‘Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratuur’, aangevangen in 1882.

‘In de buiten-theologische wereld, zoo gaat het verslag voort, werd Harnack eerst bekend door den strijd bij zijne benoeming te Berlijn in 1888. De faculteit had hem met bijna algemeene stemmen voorgesteld; de opperkerkenraad (in Pruisen een machtig lichaam) zich met een kleine meerderheid t e g e n h e m uitgesproken, het ministerie onder voorzitterschap van Bismarck besliste te zijnen gunste’. - Ook deze mededeeling vereischt eene aanvullende verbetering, welke ik ontleen aan de N.R. Ct. van 9 Mei, Avondblad C., waarin de ‘oud-correspondent’ van die Courant met eenige uitvoerigheid licht verspreidt over de zaak van Harnacks benoeming. Die journalist is blijkbaar goed ingelicht, en hij zegt het volgende: ‘Harnack werd in het eerste regeeringsjaar van den Keizer naar Berlijn geroepen, toen Bismarck nog rijkskanselier was’ - en dus ook President-Minister van Pruissen - ‘en daarmee werd de ijdelheid van het gerucht, dat de jonge Keizer een man naar Stöcker's hart was, duidelijk bewezen. De faculteit had Harnack met overweldigende meerderheid voor de benoeming voorgedragen. De Pruissische opperkerkenraad zag daarentegen bijna eenparig in den toen nauwelijks v e e r t i g j a r i g e n schrijver van het Leerboek der Dogmengeschiedenis den baarlijken Anti-christ en verzette zich onder instemming van de conservatieven en rechtzinnigen met handen en voeten tegen de benoeming van Harnack, die Althoff, de schrandere referendaris van het ministerie van onderwijs, had aanbevolen. De minister von Gossler (het hoofd van het Departement van E e r e d i e n s t e n O n d e r w i j s) zette ten slotte op last van Bismarck het heele Pruissische ministerie in beweging en de jonge Koning van Pruissen stelde zijne Stöckeriaansche vrienden en hun aanhang teleur, toen hij de benoeming van den toen te Marburg werkzamen hoogleeraar Adolf Harnack aan de Berlijnsche hoogeschool tot hoogleeraar in de godgeleerdheid goedkeurde. Toen Harnack een jaar later als lid in de Pruissische akademie van wetenschappen werd binnengeleid, was het niemand

minder dan de oude Mommsen, die in eene schitterende verwelkomingsrede het jongste lid der akademie vierde “als den man, die voor ons de ontwikkeling van de Oostersche wonderkiem tot een wereldhistorischen algemeenen godsdienst geopend heeft” door zijne dogmengeschiedenis, en ons heeft doen begrijpen, “hoe de Grieksch-Romeinsche beschaving juist door hare samensmelting met het in het Oosten opgekomen christelijk geloof een noodzakelijk bestanddeel van de hedendaagsche beschaving geworden is”.

In 1892, aldus de verslaggever, volgde de strijd over de apostoliën. De scherpe scheiding tusschen het Evangelie van Christus en het oudkerkelijk dogma, dat onder sterken invloed van den Griekschen geest zich heeft ontwikkeld, werd door de theologen der rechterzijde niet aannemelijk geacht, en hierom waren zij reeds ontevreden geweest met de benoeming tot Berlijnsch hoogleeraar van den man, die deze scheiding op den voorgrond had geschoven. Doch hartstochtelijk werd hun verontwaardiging eerst, toen Harnack voor zijn studenten de Apostolische Geloofsbelijdenis aan kritiek ging onderwerpen.

Harnack's eigen natuur is wars van kerkelijken partijstrijd. Ook zijn in 1900 verschenen Wezen van het Christendom, waarin hij zijne gedachten op populaire wijze heeft uiteengezet, is geenszins als strijdschrift bedoeld, hoeveel aanleiding tot hartstochtelijke discussie het heeft gegeven. Harnack wordt wel eens de “hoftheoloog” genoemd, doch ieder die op de hoogte is weet, dat dit woord niet gebruikt mag worden in dezen zin, alsof Harnack de politiek der Pruissische regeering ten opzichte van de evangelisch-kerkelijke zaken in handen heeft. Harnack heeft te Berlijn eenvoudigweg zijn wetenschappelijke studiën voortgezet. De belangrijkste werken uit zijn Berlijnschen tijd zijn de “Geschiedenis der Oud-christelijke Letterkunde (1893)” - zie de juiste opgave boven - en “de Zending en Uitbreiding van het Christendom in de eerste drie eeuwen (1902)”.

Den veelzijdigen en arbeidzamen man werden in den loop des tijds nog andere ambten opgedragen: de Berlijnsche Academie van Wetenschappen liet hem in 1900 hare geschiedenis beschrijven; in 1902 werd hij voorzitter van het evangelisch-sociale congres;

in 1905 nam hij de leiding op zich van de koninklijke bibliotheek; in 1910 werd hij president van het Keizer-Wilhelm Genootschap tot bevordering der wetenschap. Ook in het vraagstuk der schoolhervorming is zijn advies van invloed geweest, zoo bij het behoud van het humanistisch gymnasium en bij de verbetering der meisjesscholen.

Zijn theologisch standpunt zou misschien beknopt aldus zijn weer te geven, dat hij de belangrijkste systematische pogingen van Ritschl verbindt met een op het innerlijk leven van den godsdienst gerichte wijze van historievorsching. Echter is hij noch bij de eigenlijke school van Ritschl, noch bij de "religionsgeschichtliche" school in engeren zin in te deelen'.

Aan dit zakelijk verslag moet ik nog toevoegen wat de 'oud-correspondent' schrijft tot lof van den merkwaardigen jubilaris van 7 Mei in den aanvang van zijn artikel. Hij zegt: 'Een van de groote lichten van de wetenschap, dat op Duitschen bodem straalt en over heel de beschaafde wereld zijn schijnsel werpt, Adolf Harnack, de beroemde kerkhistoricus, viert vandaag zijn zestigsten verjaardag. Wat een geleerde aan wereldlijke eerbewijzen in Pruissen ten deel kan vallen, heeft zich ten naaste bij reeds op zijn kruin opgestapeld of zal zich vandaag nog opstapelen. Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de Berlijnsche hoogeschool, doctor eershalve van a l l e faculteiten, werkelijk geheimraad, excellentie, directeur-generaal van de koninklijke boekerij, ridder van alle mogelijke orden enz. enz. Bovendien gunsteling des Keizers, voorzitter van het Keizer-Wilhelm-fonds (gesticht in 1910 bij het eerste eeuwfeest der Hoogeschool te Berlijn) tot bevordering der wetenschappen en, als hoog uitstekend hoofd van een gestadig groeiende school van vrijheidlievend kerkelijk onderzoek, bemind en bewonderd door zijn tallooze leerlingen en vereerders, zelfs door zijne tegenstanders met de grootste achting behandeld, staat hij in den vollen glans van zijn roem. De grootste hulde, die hem bewezen is, is de stichting van een Harnack-fonds, waarvoor de middelen bijeengebracht worden door een groot comité, in hetwelk mannen van beteekenis van allerlei stand, van Friedrich Naumann, den sociaal-vrijzinnigen oud-dominee en afgevaardigde tot prins Bülow, van den liberalen grooten koopman tot het conservatieve lid van het Heerenhuis,

voorgangsters op het gebied der vrouwenstudie, uitnemende mannen uit Skandinavië, Frankrijk, Engeland en Amerika zitting hebben genomen.

In den Phaedrus het leven der ‘gelukzalige goden’ beschrijvende (26), zegt Plato op treffende wijze: ‘de naijver staat buiten het goddelijk koor’. Dat zien wij in dit geval te Berlijn bij de hulde, welke men brengt aan den man die, - om nog eenmaal den ‘oud-correspondent’ te laten spreken - ‘op 23-jarigen leeftijd al privaat-docent was voor kerkelijke geschiedenis te Leipzig en op 25-jarigen leeftijd buitengewoon hoogleeraar. Negen-en-twintig jaar oud, werd hij tot gewoon hoogleeraar te Gressen benoemd en daar zond hij in zijn 35ste levensjaar het eerste deel van zijn beroemd werk over dogmen-geschiedenis in het licht. Zijn bekendste geschrift is vermoedelijk - neen, men moet zeggen: zekerlijk - zijn werk over het wezen van het Christendom, dat ongeveer tien jaar geleden te Berlijn verschenen is en van rechtzinnige zijde vinnig bestreden werd. Het heeft, dank zij zijn populairen stijl, een buitengewoon grooten kring van lezers gevonden. - Van zijne krasheid en geestelijke frischheid levert de zestigjarige geleerde nog dagelijksch het bewijs. Wat zijn persoon betreft, is Harnack een van de edelste en innemendste menschen’.

‘Die Woche (Heft 14)’ van 8 April dezes jaars geeft een lezenswaardig stuk van Dr. Julius A. Wentzel over ‘Das Lebensproblem und Wilhelm Wundt’. ‘Seit die Welt besteht, zoo luidt de aanvang, und Menschen auf ihr leben, ordnen sie sich ganz von selbst in zwei Klassen. Die einen gehen zufrieden ìhrem Tagewerk nach, forschen nicht gross nach dem Lauf der Sterne und grübeln nicht nachdenklich über Aufgaben, die Wissenschaft und Technik teilweise lösten, und deren Lösung zum andern grössern Teil ihnen noch vorbehalten bleibt. Diese eine Klasse von Menschen, deren Denkapparat nicht etwa langsamer arbeitet als der andrer, verdient den Namen der Praktischen, der rückhaltlos Glücklichen, kurz, den Beinamen der Beneidenswerten. Für sie schrumpft das Problem der Welterklärung zu ihrem Lebensproblem zusammen, und ihr Lebensproblem besteht in einem werktätigen Schaffen. Nicht so rückhaltlos glücklich

dürfte die andere Klasse von Menschen sein. Deren Denkvermögen arbeitet unausgesetzt, nicht bloss in dem, was zu ihrem Beruf von Rechts wegen gehört, sondern das Weltproblem bleibt für sie ein stets unlösbares Rätsel, und an seine Lösung Tage, Monate, Jahre, ein ganzes Menschenleben und das vieler zu setzen, dünkt ihnen nicht zu hoch. Für sie gipfelt das Weltproblem darin, dem Ursprung, Sein und werden der Aussen- und Innenwelt nachzuforschen. Und diese Gruppe, die man ehrenvoll 'Philosophen' rufen darf, bildet wieder zwei Parteien.

'Die erste glaubt, das Prinzip der Welt, aus dem sich ihr Werden und Bestehen erklärt, in einem Stoff, in einer Materie zu finden; die zweite sucht das Prinzip als etwas Unkörperliches, als eine Idee zu fassen. Dieser Gegensatz zwischen Materie und Idee geht neben einander durch die Jahrhunderte. Von Aristoteles und Plato bis zu Descartes und bis in unsere Tage suchte die Philosophie diese zwei einander entgegengesetzten Anschauungen met einander zu versöhnen. Dabei spielte immer und spielt noch die 'Psyche', die Seele, eine bedeutende Rolle. Was bedeutet eigentlich dieser Begriff? Nicht mehr und weniger als alle Begriffe - ein Gefäss für wechselnden Inhalt. Die moderne Philosophie und Pädagogik räumt der Psychologie einen weiten Raum ein, und sie selbst beansprucht heute unter dem Namen der 'experimentellen Psychologie' den Rang einer selbständigen Wissenschaft.

Onwedersprekelijk is wat Dr. Wentzel zegt, en het is de groote verdienste van Harnack, dat hij bij zijne geleerde studiën en onderzoekingen op het gebied der Kerkgeschiedenis, want dat is zijn vak, den loop der psychologische ontwikkeling van het Christelijk Dogma heeft nagegaan. Hij behoort niet tot de School van Ritschl, want deze voortreffelijke godgeleerde is eigenlijk: Kant omgezet in Christelijke Dogmatiek. Hij behoort niet tot de mannen van de Religionsphilosophie, maar is een lid van de groote vereeniging, die door alle beschaafde eeuwen heen heeft bestaan, en die zich heeft doen kennen als de Historische School. Al wat hij vindt in de Geschiedenis brengt hij in verband met de Ziel en hij verhaalt van levende menschen, in welke het eeuwige Goddelijke Leven zich openbaart. Dat is echter niet zijne eenige

verdienste, want het is geene dwaasheid geweest van zijne geleerde medegenooten op het ruime en wijde veld der Wetenschap hem het doctoraat in ‘alle faculteiten’ toe te kennen en aan te bieden. Met een ruimen blik overziet hij ook die wetenschappen, welke niet tot zijne dagtaak behooren, en hij verstaat de beteekenis van de Wetenschap voor het leven der Maatschappij. Duidelijk komt dit uit in een opstel van zijne hand, geplaatst in ‘Die Woche’ van 12 November 1910 (46), en getiteld: ‘Zur Kaiserlichen Botschaft vom 11. Oktober. Begründung von Forschungsinstituten’. De aanhef daarvan luidt aldus: ‘In der grossen und bedeutungsvollen Rede Seiner Majestät des Kaisers beim Jubiläum der Berliner Universität hat der Allerhöchste Herr Gedanken Ausdruck verliehen, die bei allen Hörern begeisterten Wiederhall geweckt haben. Vor allem der Hinweis auf den weiteren Ausbau unserer wissenschaftlichen Einrichtungen durch G r ü n d u n g s e l b s t ä n d i g e r n a t u r w i s s e n s c h a f t l i c h e r F o r s c h u n g s i n s t i t u t e, die in lebendiger Fühlung mit der wissenschaftlichen Akademien und der Hochschulen stehen sollen, hat die grösste Beachtung gefunden und wird mit Recht als ein Markstein für die zukünftige Entwicklung der Wissenschaft in unserem Vaterland beurteilt. Es wird daher weitesten Kreisen - vandaar de plaatsing in “Die Woche” - von Interesse sein, etwas Näheres darüber zu erfahren. Die nachfolgenden Erwägungen, die im Austausch mit hervorragenden Naturforschern, wie Emil Fischer, und August Wassermann, entstanden sind, und namentlich dem letzteren viel tatsächliches Material verdanken, geben Gedanken wieder, von denen ich annehmen darf, dass sie im wesentlichen jenen entsprechen, auf denen die Allerhöchste Kundgebung sich gründete’. In negen kolommen druks geeft Harnack, een meester in de taal en een meester in den stijl, een overzicht van hetgeen noodig is voor Duitschland, zal het in den wetenschappelijken wedstrijd der groote natiën niet achterstaan. Schoone gedachten spreekt Harneck uit, en hij zegt: ‘So kann und darf es nicht bleiben. Auch wir brauchen Forschungsinstitute, Einrichtungen und Organisationen zur Förderung der Wissenschaften. Die Naturwissenschaften werden dabei zwar im Vordergrund stehen, aber auch die Geisteswissenschaften bedürfen heute für ihren Gross-

betrieb sehr beträchtlicher ausserordentlicher Zuwendungen.

Sehr bedeutende Mittel sind hiernach nötig, aber wenn es in den schwersten Tagen des Vaterlandes vor hundert Jahren möglich war, die Universität Berlin zu gründen, so wird es jetzt auch möglich sein, die Mittel zu beschaffen um die Wissenschaft im Vaterland auf der Höhe zu erhalten. Die W e h r k r a f t, und die W i s s e n s c h a f t sind die beiden starken Pfeiler der Grösse Deutschlands, deren Pflege niemals aufhören oder stillstehen darf.

Dem Staat ist nach unsern Traditionen auch die Pflege der Wissenschaft anvertraut. Dankbar blicken wir auf das, was er geleistet hat, und wollen seine starke und hilfreiche Hand nicht missen. Aber die Zeiten haben sich geändert: nicht nur hat die Leistungsfähigkeit des Staats in finanzieller Hinsicht ihre Grenzen, sondern es entspricht auch der Würde einer gross und reich gewordenen Nation, dass die Bürger selbst, die es vermögen, direkt an der Pflege der Wissenschaft Anteil nehmen sowohl durch die Aufbringung von Mitteln als auch durch selbständige Beteiligung an ihrer Organisation und Pflege. Im Ausland, besonders in Amerika (wo freilich der Staat in bezug auf die Aufgaben der Wissenschaften viel zurückhaltender ist), ist das meiste, was an wissenschaftlichen Einrichtungen und Instituten geschaffen worden ist, aus hochherzigen Stiftungen Privater entstanden. Bei uns in Deutschland sind dagegen in dieser Hinsicht nur Anfänge vorhanden, so Anerkennenswertes auch wenige einzeilne - es sind immer wieder die gleichen - bereits geleistet haben und noch leisten. Der Grund dafür ist ein doppelter: man erwartete bei uns alles vom Staat, und wir waren nicht reich genug. Jetzt ist die wirtschaftliche Entwicklung bei uns bedeutend fortgeschritten, und die bequeme Zuversicht zu dem Staat ist nicht mehr "*nostri saeculi*". Die Wissenschaft ist in ihrer Ausbreitung und in ihrem Betrieb an einen Punkt gelangt an dem der Staat, dessen Ausgaben auf allen Gebieten in geradezu bedrohlicher und beängstigender Weise wachsen, allein für ihre Bedürfnisse nicht mehr aufzukommen vermag. Die Mitwirkung privater kapitalkräftiger und für die Wissenschaft interessierter Bürger ist daneben ins Auge zu fassen; denn in ihr allein ist die Zukunft der wissenschaftlichen Forschung nach der finanziellen Seite hin verbürgt.

Es muss zu allgemeiner Anerkennung bei dem Einsichtigen, dem Staat und dem ganzen Volk kommen, dass die Pflege der Wissenschaft und der Betrieb reiner Forschungsstätten ebenso der Beihilfe und der Unterstützung der wohlhabenden Kreise bedürfen wie die Werke der Wohltätigkeit und der Krankenpflege'.

Wie in zoo krachtige woorden zich weet uit te spreken over de bevordering der Wetenschap door de 'burgers' van den Staat, is een man van zijn tijd, die medeleeft met de ontwikkeling van zijn volk, al heeft hij ook een goed deel van zijn tijd moeten geven aan de studie van lang vervlogen eeuwen. Een hoogere stemming en een inniger gevoel spreekt tot ons uit de Rede, door Harnack gehouden op 16 Februari 1897 'bei der Feier zum 400-jährigen Gedächteniss der Geburt Philipp Melanchtons, gehalten in der Aula der Königlichen Friedrich Wilhelms-Universität in Berlin'. Van zijn held, den wonderbaar geleerden vriend en helper van Luther, zegt hij: 'Philipp Melanchton, der Professor zu Wittenberg, war kein Prophet und Heros wie Luther, kein kühner Denker wie Servetus oder Sebastian Franck, kein Entdecker und kein Erfinder. Aber alle die Kräfte und Tugenden, die in diesen Räumen am höchsten geschätzt werden, haben ihn ausgezeichnet - das unermüdliche wissenschaftliche Streben, die ausgebreitetsten Kenntnisse, die Ehrfurcht vor der Wahrheit, der zuversichtliche Glaube an die sittigende Macht der Bildung und, nicht zum letzten, eine unvergleichliche Lehrgabe. Indem er dies alles mit der höchsten Pflichttreue ausbildete, mit unsäglichem Fleisse befestigte und in den Dienst eines fortschreitenden Zeitalters steilte, wurde er der Lehrer des Protestantismus und der Lehrer Deutschlands. Auch M a r t i n L u t h e r ist ein deutscher Professor gewesen; aber er stand zugleich in einem höheren Beruf, und so tollkühn wird niemand unter uns sein, ihm als vorbildlichen Kollegen in Anspruch zu nehmen. P h i l i p p M e l a n c h t o n aber hat zeitlebens nichts anderes sein wollen als der unsrige, ist der unsrige geblieben - ausserhalb der Universität gab es für ihn kein Leben - und hat in diesem Beruf alle seine Kräfte entwickelt. Er hat den Typus des deutschen Professors geschaffen; er hat dem Vaterland einen neuen führenden Stand erweckt, den ehrenfesten und erleuchteten, nicht priesterlichen Stand des akade-

misch gebildeten Beamten und des höheren Lehrers. Er hat dadurch den Grund zur Grösse protestantischer Gemeinwesen gelegt. Dieser bescheidene Professor, der sich nie als Prometheus empfand, ausser wenn er seine Fesseln in einer barbarischer Umgebung beklagte, formte doch Menschen nach seinem Bilde; aber während wir heute staunend und dankbar die Früchte seiner Arbeit überschauen, beschloss er sein grosses Tagewerk, ohne zu ahnen, was er der Welt geleistet hatte. 'Wir haben beide ausgehalten in der Niedrigkeit der Schullebens', ruft er kurz vor seinem Tode seinem Herzensfreunde Camerarius zu, 'und an unserem Ort getan, was wir konnten. Einigen hat doch wohl unsere Arbeit genützt, Schaden hat sie gewiss - das darf ich hoffen - niemanden gebracht'.

'So spricht der Mann, dessen Lebensarbeit sich an Umfang nur mit der von Leibniz und Kant vergleichen lässt, dessen Einfluss aber, dank der geschichtlichen Stelle, an der er gestanden, die Wirksamkeit jener beiden Männer doch noch weit übertroffen hat. Er hat die deutsche Bildung von der priesterlichen Bevormundung befreit und von der klerikalen Stufe zunächst auf die philosophisch-theologische gehoben - das war der notwendige Durchgangspunkt, um eine gediegene Laienbildung vorzubereiten, die doch den Zusammenhang mit der Religion und der Geschichte nicht verlieren sollte.'

Hooger nog is zijne stemming en inniger nog is zijn gevoel, als hij 'im Wintersemester 1899/1900' het woord richt tot de studeerende jongelingschap, en daarover kunnen wij oordeelen, want dat woord ligt in boekvorm voor ons en wij hooren hem, als waren wij tegenwoordig in de gehoorzaal der Berlijnsche Universiteit. De volle titel van het boek is deze: 'Das Wesen des Christentums. Sechzehn Vorlesungen vor Studierenden aller Facultäten im Wintersemester 1899/1900 an der Universität Berlin gehalten von Adolf Harnack'. Mijn exemplaar, sinds den zomer van 1901 in mijn bezit, behoort tot de 'Vierte Auflage (16. bis 20. Tausend)' en in 1808 verscheen de twaalfde oplaag (56. bis 60. Tausend), zoodat wij mogen aannemen dat nu bijna 60.000 afdrukken zijn verspreid van het werk, dat de instemming van velen verwierf, maar de tegenspraak van zeer velen uitlokte. In zijn 'Vorwort' zegt Harnack: 'Die folgenden Vorlesun-

gen sind im vergangenen Wintersemester vor einem Kreise von etwa sechshundert Studierenden aller Facultäten gehalten worden. Die freien Vorträge hat Herr s t u d . t h e o l . Walther Becker stenographisch aufgezeichnet und mich mit der Umschrift überrascht: ich sage ihm dafür auch an dieser Stelle meinen Dank. Sein Fleiss hat es mir ermöglicht, die Vorlesungen in ihrer ursprünglichen Gestalt zu veröffentlichen'. Uit deze woorden blijkt dat de Hoogleeraar de rijke stof in zijn geest had ingedeeld in een zestiental voordrachten, niet van g e s c h r e v e n , maar alleen van u i t z i j n e z i e l g e v l o e i d e redenen. Deze zijn kunstig samengesteld, en zij voerden voor het geestesoog van de hoorders eene reeks van levende beelden. Eerst handelde Harnack over de 'Bestimmung und Begrenzung der Aufgabe' en daarna over 'Das Evangelium (I)' en 'Das Evangelium in der Geschichte (II)'. Het e e r s t e hoofddeel vangt aan met een boeiende en helder gedachte Inleiding, - 'Einleitendes und Geschichtliches' - en bestaat uit twee deelen: 1. 'Die Verkündigung Jesu nach ihren Grundzügen', en 2. 'Die Hauptbeziehungen des Evangeliums im Einzelnen'. Het t w e e d e hoofddeel is het tegenbeeld van het e e r s t e : het is een v e r h a a l , een overzicht van de Kerkgeschiedenis, terwijl het eerste is: een kinderlijk eenvoudige g e l o o f s b e l i j d e n i s , niet in een zeker aantal artikelen uitgedrukt, wel blijmoedig uitgesproken als eene verklaring omtrent gewichtige vraagstukken. Wat Jezus in hoofdzaak leerde drukt Harnack uit in drie stukken. 1. 'Das Reich Gottes und sein Kommen; 2. Gott der Vater und der unendliche Wert der Menschenseele; 3 Die bessere Gerechtigkeit und das Gebot der Liebe'. - Om duidelijk te doen zien in welk eenen tijd en onder welke omstandigheden Jezus met zijne prediking optrad, teekent Harnack eerst Johannes den Dooper, die verkondigt dat 'het Rijk Gods komt en het einde nabij is'. 'Jede ernste, aus der Tiefe des Erlebten quillende Hinweisung auf Gott und das Heilige - sei es im Sinne der Erlösung, sei es in dem des Gerichts - hat, soweit wir die Geschichte kennen, stets die Form angenommen, dass das Ende nahe sei. Wie ist das zu erklären? Die Antwort ist nicht schwierig. Die Religion ist nicht nur ein Leben in und mit Gott, sondern auch, eben weil sie dies ist, die Enthüllung des Sinns und der Verantwortlich-

keit des Lebens. Wem sie aufgegangen ist, der findet, dass ohne sie umsonst nach diesem Sinn gesucht wird, dass der einzelne sowohl wie die Gesamtheit ziellos wandelt und stürzt. “Sie gehen alle in der Irre; ein jeglicher sieht auf seinen Weg.” Der Prophet aber, der Gottes inne geworden ist, erkennt mit Schrecken und Angst dieses allgemeine Irren und die allgemeine Verwahrlosung... Der Prophet durchschaut die Geschichte, er sieht des unwiderrufliche Ende, und er ist erfüllt von grenzenlosem Staunen darüber, dass bei der Gottlosigkeit und Blindheit, dem Leichtsinn und der Trägheit nicht schon alles längst zusammengestürzt und vernichtet ist (27, 28)’. Nevens die verklaring stelt Harnack een schildering van den toestand in het Joodsche Land tijdens de optreding van Johannes. ‘Die Römer waren ins Land gefallen und hatten ihre eiserne Faust auf alle Hoffnungen gelegt. Die Tyrannei des edomitischen Parvenus, des Königs Herodes, nahm dem Volke die Lebenslust und lähmte es an allen Gliedern (28)’. Van den godsdienstigen toestand des volks wordt gezegd: ‘Die reine Quelle des Heiligen war zwar längst erschlossen, aber Sand und Schutt war über sie gehäuft worden und ihr Wasser war verunreinigt. Dass nachträglich Rabbinen und Theologen dieses Wasser destillieren, ändert, selbst wenn es ihnen gelänge, nichts an der Sache (31)’. Van Johannes moet echter worden gezegd: ‘Ueber die Linie der B u s s p r e d i g t ist er nicht hinausgegangen. Da trad Jesu Christi auf (32)’.

Wat de Leeraar uit Nazaret predikte, brengt H. voor onze oogen als een drietal leeringen, zoo als wij zagen en hij zegt daarvan: ‘Ueberschauen wir aber die Predigt Jesu, so können wir drei Kreise aus ihr gestalten. Jeder Kreis ist so geartet, dass er die ganze Verkündigung enthält; in jedem kann sie daher vollständig zur Darstellung gebracht werden... Die Grösse und Kraft der Predigt Jesu ist darin beschlossen, dass sie so einfach und wiederum so reich ist - so einfach, dass sie sich in jedem Hauptgedanken, den er angeschlagen, erschöpft, und so reich, dass jeder, dieser Gedanken unerschöpflich erscheint und wir die Sprüche und Gleichnisse niemals auslernen. Aber darüber hinaus - hinter jedem Spruch steht er selbst. Durch die Jahrhunderte hindurch reden sie zu uns mit der Frische der Gegenwart. Hier bewahrheitet sich das tiefe Wort wirklich: ‘Sprich dass ich

dich sehe' (33). Bij deze woorden van H. denk ik aan eene verklaring van Wundt (Völkerpsychologie II, 3 S. 528), met betrekking tot de vraag of Jezus al dan niet heeft geleefd, eene vraag waarmede Berlijn en ook andere plaatsen van Duitschland zich hebben beziggehouden, nadat Drews in 1909 zijn boek: 'Die Christusmythe' had uitgegeven. De wijsgeer zegt: 'Kein Unbefangener der nur halbwegs mit den Wegen der Mythenbildung vertraut und zugleich der fortschreitenden Erschliessung der altorientalischen Sagenquellen einigermassen gefolgt ist, wird heute mehr zweifeln, dass das äussere Leben Jesu mit Ausnahme weniger historisch wohl zureichend beglaubigter Züge der Leidensgeschichte ein Gewebe von Legenden ist. Aber was von diesen Legenden *nicht* berührt wird und sich *nirgends* in ihren mythologischen Vorbildern wiederfindet, das sind die Aussprüche und Reden Jesu, wie sie in den synoptischen Evangeliën überliefert sind.'

Juist en treffend is de volgende opmerking van H.: 'Wer wissen will was das Reich Gottes und das Kommen dieses Reiches in der Verkündigung Jesu bedeuten, der muss seine Gleichnisse lesen und überdenken. Da wird ihm aufgehen, warum es sich handelt. Das Reich Gottes kommt, indem es zu den einzelnen kommt, Einzug in ihre Seele hält, und sie es ergreifen. Das Reich Gottes ist Gottesherrschaft, gewiss aber es ist die Herrschaft des heiligen Gottes in den einzelnen Herzen, es ist Gott selbst mit seiner Kraft. Alles Dramatische im äusseren, weltgeschichtlichen Sinn ist hier verschwunden, versunken ist auch die ganze äusserliche Zukunftshoffnung. Nehmen Sie welches Gleichniss Sie wollen, vom Säemann, von der köstlichen Perle, vom Schatz im Acker - das Wort Gottes, Er selbst ist das Reich, und nicht um Engel und Teufel, nicht um Throne und Fürstentümer handelt es sich, sondern um Gott und die Seele um die Seele und ihren Gott (36)'. - Bij de behandeling van den gedachtenkring: 'God de Vader en de oneindige waardij der menschenziel' stijgt de geest van H. naar omhoog bij zijne verklaring van hetgeen de beteekenis van Evangelie in zich bevat, en daalt hij af in de diepte van het menschelijk zieleleven bij de beschrijving van het geluk der ziel, die tot God mag zeggen: Mijn vader. Eerst zegt hij: 'Es zeigt sich, dass das Evangelium

überhaupt keine positive Religion ist wie die anderen, dass es nichts Statutarisches und Partikularistisches hat, dass es also die Religion selbst ist. Es ist erhaben über allen Gegensätzen und Spannungen von Diesseits und Jenseits, Vernunft und Ekstase, Arbeit und Weltflucht, Jüdischem und Griechischem. In allen kann es regieren, und in keinem irdischen Element ist es eingeschlossen oder notwendig mit ihm behaftet (41)'. Verder leert hij: 'Jesus hat das Höchste in Bezug auf den Wert des Menschen gesagt, indem er gesprochen: "Was hülfe es dem Menschen, so er die ganze Welt gewönne und nähme doch Schaden an seiner Seele?" Wer zu dem Wesen, das Himmel und Erde regiert, mein Vater sagen darf, der ist damit über Himmel und Erde erhaben und hat selbst einen Wert der höher ist als das Gefüge der Welt. Aber diese herrliche Zusage ist in den Ernst einer Ermahnung eingekleidet. Gabe und Aufgabe in Einem. Wie anders lehrten darüber die Griechen. Gewiss, das hohe Lied des Geistes hat schon Plato gesungen, ihn von der gesammten Welt der Erscheinung unterschieden und seinen ewigen Ursprung behauptet. Aber er meinte den erkennenden Geist, stellte ihn der stumpfen und blinden Materie gegenüber, und seine Botschaft galt den Wissenden. Jesus Christus ruft jeder armen Seele, Er ruft allen, die Menschenantlitz tragen, zu: Ihr seid Kinder des lebendigen Gottes (43)'.

Uitvoerig en geleidelijk handelt H. over 'het Evangelie in betrekking tot: 1. de wereld (de vraag der ascese); 2. de armoede (de sociale vraag); 3. het recht (de vraag naar de aardsche ordeningen); 4. den arbeid (de vraag der beschaving); 5. den Godszoon (de vraag der Christologie), en 6. de leer (de vraag der belijdenis).' Al het menschelijk denken en doen overziet de Schrijver met helderen blik, en zonder omhaal van woorden, zonder vertoon van dwaze en ingebeelde wetenschap, die zich een groot deel van het door hem betreden gebied heeft toegeeigend, bespreekt H. de gewichtige, neen, de zwaarwichtige vragen, welke wij opnoemden. Hoogst belangrijk is wat H. zegt bij de behandeling van de Christologie. 'Es ist keine Paradoxie und wiederum auch nicht 'Rationalismus', sondern der einfache Ausdruck des Thatbestandes, wie er in den Evangelien vorliegt: 'Nicht der Sohn, sondern allein der Vater gehört

in das Evangelium, wie es Jesus verkündigt hat, hinein. - Aber so, wie er den Vater kennt, hat ihn noch niemand erkannt, und er bringt den anderen diese Erkenntnis; er leistet damit "den vielen" einen unvergleichlichen Dienst. Er führt sie zu Gott, nicht nur durch sein Wort, sondern noch mehr durch das, was er ist und thut, und letztlich durch das, was er leidet. In diesem Sinn hat er sowohl das Wort gesprochen: "Kommet her zu mir alle, die ihr mühselig und beladen seid; ich will euch erquicken," als auch das andere: "Des Menschen Sohn ist nicht gekommen, dass er sich dienen lasse, sondern dass er diene und gebe sein Leben zur Lösung für viele." Er weiss, dass eine neue Zeit jetzt durch ihn beginnt, in der die "Kleinsten" durch ihre Gotteserkenntniss grösser sein werden als die Grössten der Vorzeit; er weiss, dass Tausende an ihm den Vater finden und das Leben gewinnen werden - eben die Mühseligen und Beladenen -; er weiss sich als den Säemann, der den guten Samen streut: sein ist das Ackerfeld, sein der Same, sein die Frucht.

Das sind keine dogmatischen Lehren, noch weniger Transformationen des Evangeliums selbst oder gar drückende Forderungen - es ist die Aussprache eines Thatbestandes, den er schon werden sieht und mit prophetischer sicherheit vorausschaut... Und was er jetzt persönlich leistet, wird durch sein mit dem Tode gekröntes Leben eine entscheidende fortwirkende Thatsache bleiben auch für die Zukunft: Er ist der Weg zum Vater, und er ist, als der vom Vater Eingesetzte, auch der Richter.

Hat er sich geirrt? Weder die nächtste Folgezeit noch die Geschichte hat ihm unrecht gegeben. Nicht wie ein Bestandteil gehört er in das Evangelium hinein, sonderner ist die persönliche Verwirklichung des Evangeliums und die Kraft des Evangeliums gewesen und wird noch immer als solche empfunden (91).'

In acht voorlezingen heeft H. gehandeld over het Evangelie: in het tweede achttal teekent hij voor ons oog het verloop van 'die Geschichte der christlichen Religion in ihren 'Hauptmomenten', en hij acht het zijne taak te 'onderzoeken hoe die

Godsdienst zich in den apostolischen tijd, in het Catholicisme en in het Protestantisme heeft ontwikkeld. Van den apostolischen tijd zegt H.: dat ‘zich uit den engeren kring van Jongeren, uit de gemeenschap van die twaalf welke Jezus om zich had verzameld, eene G e m e e n t e vormde’, die zich van de Joodsche ‘onderscheidde door drie elementen: 1. door de erkenning van Jezus als den levenden H e e r; 2. daardoor, dat ieder lid van de nieuwe Gemeente - ook de dienstknechten en de dienstmaagden - den godsdienst werkelijk b e l e e f d e en zich bewust was in eene levende verbinding met God te zijn geplaatst; 3. door e e n h e i l i g l e v e n in reinheid en broederlijkheid en in de verwachting van de s p o e d i g a a n s t a a n d e w e d e r k o m s t v a n C h r i s t u s (96).’

In de tiende voorlezing wordt gezegd: ‘Die drei Elementen, welche wir als die wichtigsten zur charakteristik der ältesten Christen hervorgehoben haben, konnten zur Not auch im Rahmen des Judentums und in Verbindung mit der Synagoge durchgeführt werden. Man konnte auch dort Jesus als den H e r r n anerkennen, das neue Erlebnis mit der väterlichen Religion verbinden und den Bruderbund als einen jüdischen Konventikel ausbilden. In der That haben die ersten Gemeinden in Palästina in diesen Formen gelebt. Aber jene neuen Elemente wiesen, kräftig entfaltet, doch über das Judentum hinaus: Jesus Christus den Herr - nicht nur Israels; er ist der Herr der Geschichte, das Haupt der Menschheit. Das neue Erlebnis der unmittelbaren Verbindung mit Gott - es macht den alten Kultus mit seinen Vermittelungen und Priestern unnötig. Der Bruderbund - er überragt alle anderen Verbindungen und entwertet sie. Die innere Entwicklung, die virtuell in dem neuen Ansatz beschlossen lag, begann sofort. Nicht erst Paulus hat sie begründet; schon vor und neben ihm haben uns unbekante, namenlose Christen hin und her in der Diaspora Heiden in den neuen Verband aufgenommen und die particularen und statutarischen Bestimmungen des Gesetzes durch die Erklärung beseitigt, man müsse sie rein geistig verstehen und als Symbole deuten. In einem Zweige des Judentums (H. bedoelt de Joodsche Gemeente in Alexandrië) ausserhalb Palästina's war diese Erklärung längst - freilich aus anderen Gründen (onder den invloed namelijk

van de Grieksche Wijsbegeerte) - geübt worden, und es war dort eine Entschränkung der judischen Religion durch das Mittel philosophischer Deutungen im Werke, die sie der Höhe einer geistigen Weltreligion zuführte. Aber sicher war dieses Endergebnis nicht, solange es unausgesprochen blieb, d i e f r ü h e r e R e l i g i o n i s t a b g e t h a n, musste stets befürchtet werden, dass in der nächsten Generation die alten Bestimmungen in wörtlicher Bedeutung doch wieder hervorträten... Es musste Einer aufstehen und erklären, das Alte ist aufgehoben; er musste es als S ü n d e bezeichnen, ihm noch ferner zu folgen; er musste zeigen, dass alles neu geworden sei. Der Mann, der das gethan hat, ist der Apostel Paulus, und in diesem Schritt besteht seine weltgeschichtliche Grösse (109, 110).'

In de aanhaling hooren wij H. zijne opvatting van Paulus en van diens taak uitspreken, en wij kunnen alleen tot zoo ver onze instemming betuigen met hetgeen de hoogleeraar mededeelt als vrucht en uitkomst van zijn geschiedkundig onderzoek. Volle instemming kan hij echter niet van ons verwerven, als hij onmiddelijk daarop zegt: 'Paulus ist die hellste Persönlichheit in der Geschichte des Urchristentums' Den stichter van den Islam kunnen wij, met vrij groote zekerheid, hooren en zien arbeiden gedurende een twintigtal jaren (612-632), maar van Paulus blijft tot heden voor de godgeleerden en geschiedschrijvers onverklaard: v o o r e e r s t, zijne bekeering en t e n a n d e r e n, zijne ontwikkeling en zijn zieleleven in die jaren, welke voorafgaan aan zijne eerste zendingsreis. Zoowel bij de bespreking van Paulus als bij de behandeling van hetgeen Jezus predikte, laat H. een *element*, om van hem een woord over te nemen, buiten beschouwing: hij zwijgt van de Mystiek, waarin Jezus leefde, en van de mystische zielsvereeniging van Paulus met Jezus, welke voor den grooten Apostel grond en aanleiding was om aan de Romeinsche wereld te verkondigen wat hij inwendig als waarheid had aanschouwd.

Hoe de Christelijke Godsdienst, door Jezus gesticht en door Paulus verbreid, zich ontwikkelde 'zum Katholizismus', verhaalt en verklaart H. in de elfde en in den aanvang der twaalfde Voorlezing, en daarna teekent hij in den verderen loop van de

twaalfde en in de dertiende Voorlezing ‘Die christliche Religion im griechischen Katholizismus’. Beter dan velen zijner ambt- en vakgenooten is H. tehuis in de geschiedenis van de oudste G r i e k s c h e K e r k, en hij geeft een beknopt maar helder overzicht van het leven dier Kerk. De veertiende Voorlezing, welke handelt over ‘die christliche Religion im römischen Katholizismus’, vangt aldus aan: ‘Die römische Kirche ist das umfassendste und gewaltigste, das komplizierteste und doch am meisten einheitliche Gebilde, welches die Geschichte, soweit wir sie kennen, hervorgebracht hat. Alle Kräfte des menschlichen Geistes und der Seele und alle elementaren Kräfte, über welche die Menschheit verfügt, haben an diesem Bau gebaut. Der römische Katholizismus ist durch seine Vielseitigkeit und seinen strengen Zusammenschluss dem griechischen weit überlegen. Wir fragen wiederum:

Was hat die römisch-katholische Kirche geleistet?

Wadurch ist sie charakterisiert?

Welche Modifikationen hat das Evangelium in ihr erlebt, und was ist von ihm geblieben (153)’.

Ter beantwoording van de eerste vraag wijst H. op twee feiten: 1. die Kerk ‘heeft de romaansch-germaansche volkeren opgevoed’, en 2. die Kerk ‘heeft in West-Europa de gedachte van de zelfstandigheid van den Godsdienst en van de Kerk in stand gehouden tegenover de pogingen der (Ansätzen zur) Staatsalmacht op geestelijk gebied (154)’. - Ter beantwoording van de tweede vraag zegt H.: ‘Sehe ich recht, so lässt sie sich, so kompliziert sie ist, doch auf drei Hauptelemente zurückführen. Das e r s t e teilt sie mit der griechischen Kirche; es ist der K a t h o l i z i s m u s. Das z w e i t e ist der l a t e i n i s c h e G e i s t und das in der römischen Kirche sich fortsetzende r ö m i s c h e W e l t r e i c h. Das d r i t t e ist der Geist und die Frömmigkeit A u g u s t i n 's. Augustin hat das innere Leben dieser Kirche, sofern es religiöses Leben und religiöses Denken ist, in massgebender Weise bestimmt. Nicht nur in vielen Nachfolgern, sondern, von ihm erweckt und entzündet, sind zahlreiche Männer erschienen, selbständig in ihrer Frömmigkeit und Theologie und doch Geist von seinem Geist. Diese drei Elemente, das katholische, das lateinische im Sinne des römischen Weltreichs und das augustinische, konstituieren die Eigenart dieser Kirche (154, 155).’ Drie bladzijden (160, 161 en

162) wijdt H. aan: Augustin und Augustinismus, en deze behooren tot de schoonste en beste gedeelten van het merkwaardige boek. In de vijftiende voorlezing wordt gehandeld over de lichtzijde van ‘die christliche Religion im Protestantismus’, en in de zestiende over de schaduwzijde. Zijne beschouwing over dit laatste eindigt op volgende wijze: ‘Die wirklichen Schwierigkeiten, welche der Religion des Evangeliums entgegen stehen sind immer die alten. Ihnen gegenüber vermögen wir nichts zu ‘beweisen’ denn unsere Beweise sind hier nur Variationen unserer Ueberzeugungen. Wohl aber hat sich durch den Gang, den die Geschichte genommen hat, ein weites Gebiet aufgethan, auf welchem sich der christliche Brudersinn noch ganz anders bewahren muss, als er es in in den früheren Jahrhunderten erkannt und vermocht hat - das soziale. Hier liegt eine gewaltige Aufgabe, und in dem Masse, als wir sie erfüllen, werden wir die tiefste Frage, die Frage nach dem Sinn des Lebens, freudiger beantworten können.

Den Haag, 17 Mei 1911.

Staatkundige kroniek.

30 Mei '11.

Een minister moet zich nooit laten intimideeren door het lawaai, dat in de pers over zijn wetsontwerpen wordt gemaakt, voordat zij in behandeling komen. Hij weet altijd, dat er bij de tegenwoordige partijverhoudingen vrienden moeten zijn, die veel van hetgeen hij aanbiedt niet kunnen waardeeren. Dezen maken te meer lawaai, naarmate zij vaster overtuigd zijn dat als het er op aankomt het gebodene ter eere van 'hoogere' beginselen en van het partijbelang toch zullen moeten slikken. Natuurlijk: dan behoort de taktiek te zijn, dat men zooveel mogelijk afweert, voordat het kritieke oogenblik van stemmen is aangebroken. Drukte maken is dan eisch van vroed beleid.

Zoo hoorde Talma uit bevrienden mond zich socialist noemen.

Welzeker, waarom niet? Straks stemmen de anti-socialistische kiezers toch weer goed, omdat dominé het zegt. Stemmen zij zelfs Talma, den socialist.

De steenhouwerswet is met een kleine manipulatie al van den socialistischen... schijn ontdaan. Die zaak is gezond.

En in de antirevolutionaire Kamer-club is om de bakkers de schoone comedie afgespeeld, dat Kuyper zich heeft laten overstemmen door een kleine meerderheid, niet na verwoeden strijd op het kantje af, neen, alleen de waardige heer De Monté VerLoren moet in deze bange ure den leider trouw zijn gebleven. Ja, hij heeft zelfs zich bereid verklaard, met de meerderheid min Kuyper mee te stemmen. En het antirevolutionair geweten? Dat was al tevoren gerustgesteld. *De Standaard* had reeds geschreven, dat de afwijking van de beginselen niet zóó sterk was, of de gewone stervelingen zouden er wel overheen kunnen stappen. Wat deed de heer VerLoren zich ook te verbeelden, dat hij *geen* gewoon sterveling was?

Met deze beslissing schijnt de bakkerswet, en daarmede Talma, gered. De invaliditeitsverzekering - wie dan leeft die dan zorgt.

Een belangwekkend debat kwam na het terugkeeren der Tweede Kamer voort uit de interpellatie-Troelstra over het ontslag van een spoorwegwerker.

Het verband van het ontslag met zijn lidmaatschap van en propaganda voor de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel zette de interpellatie om in een debat over de houding van de Overheid ten opzichte van een sociaal-democratische organisatie van ambtenaren. Want bij een semi-particuliere exploitatie der spoorwegen, als bij ons, zijn de spoorwegmannen semi-staatsambtenaren.

Er is tusschen de genoemde organisatie en den Minister van Waterstaat voortdurend wrijving. Men kan ook niet zeggen, dat het optreden van het bestuur der organisatie nimmer noodeloos prikkelend is. Het is een klassenstrijd-organisatie, en dit karakter openbaart zich in het optreden van haar bestuur.

De minister heeft zich, bij het vermelden van zijn grieven, bepaald tot de taktiek van de leiding der organisatie, waartegen hij bezwaar had. De heer Treub daarentegen heeft de zaak meer principieel opgevat.

Wat beteekent dat standpunt van den klassenstrijd? Niet, dat een vakorganisatie zich zoo sterk mogelijk moet maken en van strijd meer resultaat moet verwachten dan van minnelijk overleg. Neen, indien het iets beteekent is het dit, dat de organisatie moet streven, voor haar deel, naar den omslag van de kapitalistische maatschappij in de communistische. Hetgeen hier zeggen wil, dat de organisatie van ambtenaren zich moet gaan zetten op den stoel van Directie en Regeering.

Wat een fictie, zoo voegde de heer Troelstra den heer Treub toe, dat de Staat en zijn bestuur het algemeen belang zou vertegenwoordigen! Dat de tegenstelling zou zijn tusschen dit algemeen belang en het bijzonder belang van de organisatie der ambtenaren! De Staat is immers een klasse-instelling! Het is immers een uitvinding van de kapitalistische klasse om zich te handhaven in de macht! Wel verre dus dat dit zou zijn een orgaan van het algemeen belang, is de vertegenwoordiging hiervan juist te zoeken aan de overzijde bij de organisatie van het

personeel. Daar vindt men het belang der arbeidersklasse en dit is met het algemeen belang identiek.

Wie geen sociaal-democraat is, ziet dat hier de zaken op den kop worden gezet. Mocht men de theorie en hare toepassing ernstig nemen, dan zou elk Staatsbestuur niet alleen weigeren om met de vertegenwoordiging te onderhandelen, maar het zou de vereeniging en haar lidmaatschap moeten verbieden. Immers, haar actie zou regelrecht zijn gericht tegen het voortbestaan van den Staat. Dat de vertegenwoordigers van dien Staat dan aan het bestuur der organisatie zijner ambtenaren zouden vragen: heeren, wat is er van uw dienst? is toch wel een eenigszins zonderlinge verhouding.

Maar zoo erg is het niet gemeend. Een organisatie, die zich stelt op het standpunt van den klassenstrijd is in het dagelijksch leven er een, die bijzonder flink wil zijn; die haar op de tanden heeft; die den werkgever aandurft. En zoo wordt de vraag betreffende de houding van de Overheid tegenover zulk een organisatie aan te nemen er een van zuiver opportunisme. Ontaardt de flinkheid in vlegelachtigheid, gaat men zich feitelijk toeleggen op ondermijning van de tucht, dan zal het aan Directie en Regeering onmogelijk zijn gemaakt, met het bestuur der organisatie te rekenen. Is de houding aannemelijk, dan behoeft ‘het standpunt van den klassenstrijd’ geen reden te zijn om een geregeld verkeer met het bestuur te vermijden. Of dit loopen zal, is van beide zijden een quaestie van takt.

Is het programma van steenhouwerswet, eedsvraagstuk enzoovoort afgewerkt, dan zal het tarief van invoerrechten in de afdeelingen worden onderzocht. Tevergeefs heeft de heer Borgesius aangetoond, dat het onderzoek op die wijze niets zou hebben te beteekenen. Rechts - links, uitgemaakt.

En waarschijnlijk zal het ontwerp-Militiewet ook nog in Juni openbaar worden behandeld. Het Nederlandsche volk kan dan weer gelooven, dat het *met* deze wet weerbaar zal zijn. Mundus vult decipi.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. L.

> ‘Den lieb' ich, der Unmögliches begehrt’.
> GOETHE: *Faust* II.

In den nazomer van 1904 was Berta von Suttner, de bekende Oostenrijksche strijdster voor den wereldvrede, in de Vereenigde Staten en werd zij door Theodoor Roosevelt in audientie ontvangen. In den loop van het onderhoud, dat door de barones von Suttner is gepubliceerd, zeide Roosevelt, dat hij drie plannen had, om den vrede te bevorderen: hij wilde pogingen aanwenden om den ontzettenden strijd tusschen Rusland en Japan in Oost-Azië te doen eindigen; hij wilde de tweede Haagsche conferentie doen bijeenkomen, en hij wilde door de regeering der Vereenigde Staten aan alle andere mogendheden het sluiten van arbitrage-verdragen doen aanbieden. En bij het afscheid nemen zeide hij, met zijn gullen glimlach, die geheel zijn schitterend gebit liet zien: ‘Wees ervan overtuigd, dear baronness, de wereldvrede komt,... wel langzaam, stap voor stap, maar komen doet hij!’

Het is bekend, wat Roosevelt heeft gedaan, om zijn beloften aan Mevrouw von Suttner in te lossen. Op zijn aandringen zijn de onderhandelingen tusschen Rusland en Japan te Portsmouth, in de Vereenigde Staten begonnen, en is de vrede gesloten, die den strijd in Oost-Azië heeft beëindigd. De tweede vredesconferentie is bijeen gekomen, en hoewel Roosevelt het uitnoodigen der mogendheden uit courtoisie aan den Russischen Tsaar heeft overgelaten, is het denkbeeld van hem uitgegaan. En wat hij niet meer kon tot stand brengen, het aanbieden van een arbitrage-

tractaat aan verschillende mogendheden, dat doet zijn vriend en opvolger Taft.

‘Niets is de aandacht van een staatsman meer waard’, zeide Roosevelt later, in een zijner boodschappen aan het Congres, ‘dan het streven, een betere en veiliger methode te vinden dan thans bestaat, om de gerechtigheid tusschen de volkeren te bevestigen, zoowel voor de bescherming van de kleine natiën, als om een strijd tusschen de groote natiën te voorkomen. Daarom moeten wij pogen niet alleen bloedvergieten te beletten, maar vooral de kracht van het rechtsgevoel te versterken. Deze machtige Republiek moet met alle andere staten, hetzij groot of klein, slechts op de grondslagen van de strengste eerlijkheid verkeeren, en hun rechten even naijverig bewaken, als zij het haar eigen rechten doet’.

Dat is een beginsel, waarvan elke regeering moest uitgaan, bij het regelen van hare betrekkingen tot anderen; daardoor zou al dadelijk veel aanleiding tot verschil en strijd worden weggenomen. En wanneer dan verder de staten, de volkeren of regeeringen doen, wat de personen, de individuen, al lang gedaan hebben, in plaats van een beroep op het recht van den sterkste, een beroep doen op de uitspraak van een onpartijdigen arbiter - dan is er kans dat de oorlog, die ook door de meest verstokte militairisten (zie o.a. Clausewitz) toch als een abnormale toestand wordt beschouwd, zooal niet geheel verdwijnt, dan toch tot het uiterste minimum wordt beperkt.

Reeds is een strooming in die richting merkbaar; het denkbeeld, geschillen aan arbitrage te onderwerpen is niet meer een ijdele waan, een holle frase, maar wordt herhaaldelijk practisch toegepast. Tot dusver echter werden bij het sluiten van arbitrage-tractaten steeds uitzonderingen gemaakt; in de meeste tractaten wordt bepaald, dat vragen, die de nationale eer, het levensbelang der Staten, of hunne souvereiniteit betreffen, van de verplichte arbitrage zouden zijn uitgesloten. Daardoor werd de competentie van het Internationale Hof van Arbitrage te 's-Gravenhage, dat over eventueele geschillen uitspraak zou hebben te doen, beperkt tot juridieke en economische quaesties. Enkele kleine staten, zooals Nederland, Denemarken en anderen, hebben verdragen met elkaar afgesloten zonder die beperkende bepaling, en ook Italië heeft

met Denemarken een algemeen arbitrageverdrag aangegaan; maar voor de practijk zijn die verdragen van niet veel beteekenis, wijl de aanleiding tot strijd tusschen genoemde landen zeer gering is.

De beweging voor arbitrage heeft er steeds naar gestreefd, deze beperkingen, tenminste voor een aantal vraagpunten, bij voorbaat principieel te verminderen, en zooveel mogelijk geschillen onder alle omstandigheden voor het Hof van Arbitrage te brengen. Dat werd besloten op de interparlementaire conferentie te Londen, bij het vaststellen van een model arbitrage-contract; en dat was ook de bedoeling van de meerderheidsbesluiten der tweede Haagsche conferentie, die echter nog een aantal gevallen moest uitsluiten, om de verplichte arbitrage mogelijk te maken. Maar door de houding der minderheid kon de Haagsche conferentie de besluiten van de meerderheid niet in een algemeene internationale conventie belichamen.

Toch heeft het denkbeeld sedert dien tijd bij de openbare meening veld gewonnen; dat blijkt het best uit het arbitrage-voorstel, door president Taft aan de Engelsche regeering voorgelegd. Naar de mededeelingen, die Sir Edward Grey daarover gedaan heeft, gaat dit voorstel nog verder dan de besluiten van de meerderheid der Haagsche conferentie. Want ook de uitzonderingen, die deze wilde doen gelden, zijn in het voorstel van Taft vervallen; zijn denkbeeld is, in de toekomst geen enkele uitzondering te doen gelden, maar alle geschillen aan de beslissing van arbiters te onderwerpen. Dat is duidelijk op te maken uit hetgeen Sir Edward Grey daarover mededeelde:

'Sta mij toe twee uitingen van den president der Vereenigde Staten aan te halen; de eerste is: Ik zie persoonlijk geen enkele reden, waarom quaesties, die de nationale eer betreffen, niet evengoed aan arbitrage kunnen worden onderworpen, als particuliere of nationale eigendomsquaesties. Ik weet dat dit verder gaat dan de meeste menschen voornemens zijn te gaan, maar ik zie niet in, waarom quaesties van eer niet kunnen worden onderworpen aan gerechtshoven, die zijn samengesteld uit mannen van eer; hun begrip van nationale eer zal hen in staat stellen in zulke quaesties even goed uitspraak te doen, als in alle andere geschillen, die tusschen volkeren kunnen ontstaan.'

‘Zoo wij met andere naties kunnen onderhandelen en overeenkomsten aangaan, om geschillen aan internationale arbitrage te onderwerpen die niet door diplomatieke besprekingen uit den weg zijn te ruimen, onverschillig of zij over eer, grondgebied of geld loopen, zullen wij een grooten stap voorwaarts hebben gedaan, wijl wij daardoor bewijzen, dat het tenminste voor twee volkeren mogelijk is, onder elkaar hetzelfde stelsel te huldigen, dat van rechtswege bestaat voor personen, die onder de regeeringen staan.’

Dat zijn werkelijk koene en moedige woorden. Zij doen het hart en het staatsmansgevoel van president Taft eer aan, en geven de overtuiging, dat hij tenminste inziet: dat geen geschil zoo groot, zoo ernstig kan zijn, of het is te beslechten zonder bloedvergieten, en tevens, dat geen smet op de nationale eer door menschenbloed kan worden uitgewischt.

Kunnen twee volken, twee groote rijken, als Engeland en de Vereenigde Staten, er toe komen, een verdrag te sluiten op den grondslag door president Taft aangegeven, dan is het even goed, alsof zij aan de geheele wereld doen weten, dat zij onder geen omstandigheid ooit weer met elkaar strijd zullen voeren. En de uitwerking daarvan zou op de geheele wereld van grooten invloed zijn; want waarschijnlijk zou die overeenkomst gevolgd worden door vele andere, van gelijke strekking. De erkenning, dat de oorlog tusschen twee groote landen niet alleen voor hen zelf, maar ook voor de neutralen een ernstige aangelegenheid is, zal steeds meer de volkeren doen inzien, dat zij niet alleen moeten pogen zelf geen strijd te voeren, maar mede te werken aan het behoud van den wereldvrede.

Wel moest Sir Edward Grey erkennen, dat zulk een opvatting van het internationale scheidsgerecht een zeker risico met zich brengt, en voor Engeland een zekere opoffering van nationalen trots beteekent, maar hij noemde het voorstel zoo breed opgevat, zoo grootsch van conceptie, dat hij voor zich het gaarne in overweging zou nemen.

President Taft is dus begonnen, de belofte in te lossen, die Roosevelt in 1904 aan Mevrouw von Suttner deed. In den loop der laatste jaren hebben de Vereenigde Staten trouwens heel veel

gedaan, om de arbitrage te bevorderen. Reeds in de dagen van Cleveland was die beweging begonnen, toen het Hay-Pauncefote verdrag in behandeling genomen werd, dat echter afstuitte op den tegenstand van het Congres der V.S. Niet dat de Senaat het beginsel van het verdrag niet wilde goedkeuren; de verwerping was meer het gevolg van een vormquaestie, wijl volgens de geldende opvatting tractaten niet door den president, maar door den Senaat moeten worden aangegaan.

Op de tweede Haagsche Conferentie ging van de V.S. het denkbeeld uit, het model-verdrag, dat door de interparlementaire unie was vastgesteld, door de conferentie te doen aannemen. Toen dit, door het gebrek aan medewerking der minderheid onmogelijk bleek, poogden de Amerikaansche afgevaardigden de arbitrage-quaestie op andere wijze tot oplossing te brengen. Het is bekend, dat op de Conferentie besloten werd tot instelling van een internationaal Prijzenhof, dat in tijden van oorlog een permanent karakter hebben zal, en over de uitspraken van de prijsgerechten der afzonderlijke Staten in tweede en hoogste instantie uitspraak zal moeten doen. De regeering der V.S. meende in de instelling van dit Prijzenhof zulk een krachtigen vooruitgang van de internationale rechtsorganisatie te zien, dat zij de bevoegdheid van dit hof wilde uitbreiden, en het wilde maken tot een permanent scheidsgerecht, om naast de van tijd tot tijd recht sprekende arbiters te werken; dit zou het groote voordeel hebben een soort jurisprudentie te scheppen, en dus meer gelijkheid te brengen in de internationale rechtspraak. Doch het voorstel van de V.S., om aan dat Prijzenhof een permanent karakter en bevoegdheid ook voor andere geschillen te geven, stiet op zulke moeilijkheden, dat het moest worden opgegeven. Bij de benoeming van rechters in het Prijzenhof moest vooral worden gelet op hun speciale kennis van zeerecht, en het was derhalve twijfelachtig, of die rechters ook de groote kennis van internationaal volkenrecht zouden bezitten, noodig voor een beslissing in algemeene internationale quaesties van economischen of politieken aard.

Er was nog een bezwaar, dat vooral in Engeland zwaar woog. In Januari 1909 werd te Londen de zeerecht-declaratie afgesloten, waarvan de bedoeling was een materieele regeling op het gebied

der prijzenjurisdictie te treffen; de algemeene aanneming dier declaratie van Londen zou tegelijkertijd met de ratificatie van de prijsgerecht-conventie plaats hebben.

In Engeland ontstond echter een heftig verzet tegen de Londensche declaratie, zoodat de Engelsche regeering de behandeling daarvan in het parlement heeft uitgesteld tot na de samenkomst der koloniale conferentie, waarop de koloniale premiers deze declaratie zullen bespreken. Daardoor is ook de ratificatie der conventie betreffende het Prijzenhof uitgesteld. En daarom heeft nu de regeering te Washington een nieuwen stap gedaan, door aan Engeland het plan voor te leggen een arbitrage-verdrag aan te gaan, waardoor elk mogelijk geschil zal worden onderworpen aan scheidsrechterlijke beslissing.

De volharding, waarmede de Ver. Staten dit doel hebben nagestreefd, doet verwachten, dat het tractaat met Engeland een eerste stap is, en zoo het tot stand komt door andere overeenkomsten van dezelfde strekking zal worden gevolgd.

Het denkbeeld van president Taft heeft aan beide zijden van den Atlantischen Oceaan groote instemming ondervonden. In Londen werd een Guildhall-meeting belegd, om het te steunen, en niemand minder dan de eerste-minister Asquith trad daar als verdediger van het plan op. Hij zeide bij die gelegenheid: de beide volken zijn vastbesloten een oorlog tegen elkander te beschouwen als een groote misdaad, en daarom moet een voorstel als dit, waarin de oorlog als middel om een geschil uit de wereld te ruimen wordt veroordeeld, algemeene goedkeuring vinden.

Het denkbeeld werd uitgewerkt in besprekingen tusschen Taft en Bryce, den Engelschen gezant te Washington, een man die als geschiedkundige en diplomaat een grooten naam heeft. En wanneer hetgeen door Amerikaansche bladen over den inhoud van het tractaat wordt medegedeeld, de waarheid nabij komt, zal het voor ieder conflict een scheidsrechterlijke uitspraak mogelijk maken, waardoor een strijd tusschen Engeland en de Vereenigde Staten voor goed onmogelijk wordt. Geen verbond, geen entente, kan twee rijken zoo innig, zoo volkomen vereenigen voor vredelievende oogmerken, als Engeland en Amerika zullen zijn zoo dit verdrag is tot stand gekomen. En dat heeft bij den reusachtigen omvang, dien zoowel het Britsche wereldrijk als de Vereenigde Staten hebben, een groote beteekenis.

Maar volgens de Amerikaansche berichten heeft het tractaat nog een andere, verdere strekking. Zoolang het tractaat van kracht is mag geen der beide partijen, zonder toestemming der andere, een politiek verbond sluiten met een derde mogendheid, en verder bepaalt het, dat soortgelijke verdragen met de bondgenooten der contracteerende mogendheden zullen worden afgesloten, en dat geschillen met die bondgenooten slechts met hun toestemming en medewerking zullen kunnen opgelost worden.

In Amerika hecht men aan die bepalingen groote waarde, daar Japan, de bondgenoot van Engeland, als de mededinger van de Ver. Staten in den Stillen Oceaan wordt beschouwd. Door het scheidsgerechtstractaat met Engeland zou dus tevens het gevaar voor een botsing met Japan worden voorkomen, en indien dit het geval is zou een werk zijn gedaan, dat in de wereldgeschiedenis zonder voorbeeld is. De bezwaren, die in de V.S. werden gekoesterd tegen de onderwerping van de aanspraken, op de Monroe-theorie berustende, aan scheidsrechterlijke uitspraak, vallen weg tegen het voordeel, dat een strijd met Japan zou worden voorkomen.

Maar zelfs als deze verwachtingen niet worden vervuld, en deze uitbreiding, niet aan het tractaat wordt gegeven, blijft het een grootsch plan, dat een geheele hervorming van de internationale betrekkingen kan ten gevolge hebben. Wel is de verhouding tusschen Engeland en de Vereenigde Staten zeer eigenaardig, zoodat wat voor dezen mogelijk is, niet gelden kan voor allen. Maar zij, die meenen, dat een scheidsrechterlijke uitspraak in alle denkbare gevallen onmogelijk is, dat de algemeene arbitrage een utopie is, zullen moeten gaan inzien, dat zelfs utopiën verwezenlijkt kunnen worden - als men maar den moed heeft en den vasten wil, om een anderen, beteren toestand voor te bereiden. Het gaat met den oorlog als met het duel. Er zijn landen, waarin men meent, dat een geschil slechts met de wapens in de hand kan worden beslecht. Om een scheef gezicht grijpt men naar degen of pistool. Het recht van den sterkste gaat boven de uitspraak van de rechter; eigen recht boven dat van den staat. Spreek in zulke landen niet van een andere opvatting, van andere middelen om een geschil te beslechten. Men hoort dan dezelfde argumenten voor het behoud van het duel aanvoeren, die in

internationale kringen voor het behoud van den oorlog worden gebruikt. Maar men ziet voorbij, dat er landen zijn, waarin een duel iets onmogelijks is geworden, waar men dengene, die zijn leven op het spel zet om zijn recht te bewijzen, voor een dwaas houdt.

Evengoed als in Engeland, Nederland, Scandinavië een duel bijna een onmogelijkheid is, wijl men het onjuiste van dit 'eigen recht zoeken' heeft leeren inzien, evengoed zal de oorlog een onmogelijkheid worden, als men het misdadige ervan heeft leeren begrijpen. Het komt er slechts op aan het rechtsgevoel van de volkeren te ontwikkelen, en de leer dat Recht steeds boven Macht moet gaan ingang te doen vinden. Dat dit in een afzienbaren tijd algemeen zal worden is te veel verwacht. Maar dat is nog geen reden, om elke hoop, elke verwachting op te geven. Wat in één generatie onmogelijk is, zal in twee menschenleeftijden tot stand kunnen komen; en wij werken allen mede aan de tot stand koming van de betere opvattingen, zoo wij in de richting, door de beschavingsgeschiedenis aangewezen, zoeken naar de oplossing. Die richting is de scheidsrechterlijke uitspraak, de erkenning, dat Recht boven Macht gaat, en dat gerechtigheid en rechtvaardigheid de eerste voorwaarden zijn voor iedere verstandige en duurzame rechtspraak. Het is ook de plicht van regeeringen, zoowel als van personen, naar de uitspraak van Ernst von Hohenlohe te handelen en 'nach bestem Wissen für das Recht einzutreten und Anderen nach Möglichkeit Gerechtigkeit wiederfahren zu lassen',

En in dit verband geldt ook, als in het particuliere leven, hetgeen Albert Traeger in zijn gedichtje: '*Das Recht*', zegt:

> 'Das Recht lässt sich nicht dreh'n und biegen,
> Ehrfurcht sei stets ihm dargebracht,
> Und nimmer darf es unterliegen
> Im Kampfe mit Gewalt und Macht,
> Ob seinem Ursprung auch beflissen
> Nachforscht gelehrte Wissenschaft:
> Tief aus dem menschlichen Gewissen,
> Entspringt die Quelle seiner Kraft.'

Het is onmogelijk dat ook de volkeren, de regeeringen, niet ééns zullen inzien, dat zij, als de individuen in de wet, een beter hulpmiddel kunnen vinden om hunne oneenigheden uit den weg te ruimen; thans staan alle volkeren nog in dienst hunner legers en

vloten, dan zullen zij inzien, dat zij in al de jaren waarin zij schatten uitgaven voor deze onnoodige dingen, de gevangenisdeur van de binnenzijde gesloten hadden. Zij konden de vrijheid krijgen, maar wilden het niet, zij konden zich aan den druk ontworstelen, maar wisten het niet!

Velen zullen dit voor een waan houden, voor een onbereikbaar iets; zij zullen meenen, dat men eer de quadratuur van den cirkel, of de eeuwigdurende beweging, den steen der wijzen, of de kunst om goud te maken vinden zal, dan den wereldvrede en de daarmede verband houdende beperking der strijdmachten. Doch met Goethe herhaal ik: ‘Den lieb ich, der Unmögliches begehrt!’ - overtuigd, dat ook het meest onmogelijke mogelijk wordt, als men zich er maar met overtuiging, met vasten wil, met onverzettelijkheid voor aaneen sluit.

Wij kunnen nu toch wel hebben leeren inzien, dat niemand meer over ‘onmogelijk’ mag praten, ‘qu'il ne faut jamais jurer de rien!’

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 7]

Een Rotterdamsch oproer in 1690 door S. Kalff.

Aan impopulaire magistraatspersonen heeft de volkswraak in Nederland zich somtijds kunnen koelen met moord en doodslag, gelijk in het geval der de Witten, somtijds met de verwoesting hunner huizen en bezittingen, somtijds niet anders dan met het wapen der satire.

Daarmee zagen zich getroffen mr. Willem de Bondt, Leidens befaamde schout, en mr. Jacob van Zuylen van Nyevelt, baljuw van Rotterdam. Beiden, ofschoon geen tijdgenooten, waren lijdensgenooten; beiden zagen zich gekastijd bij monde van den hekeldichter en zoo de eerste de twijfelachtige onderscheiding genoot dat niemand minder dan Joost van den Vondel hem geeselde met zijn spot, des laatsten vonnis was er niet zachter om nu het door Rotterdamsche poëtasters en schotschrijvers gestreken werd.

Beiden deelden het lot van Uilenspiegel, en hadden 't er naar gemaakt. Zij werden een mikpunt voor den volkshaat sedert hun openbare loopbaan eene aaneenschakeling was geworden van bedekte geweldenarijen en plunderingen, gepleegd op den nederlandschen poorter. Had hun ambt hen niet zoo geducht gemaakt, waren zij niet haast onaantastbaar geweest in hunne positie van eerste stedelijke justitie-autoriteit en daarbij hunne ongerechtigheid geschraagd door den sterken arm van het openbaar gezag, gewis ware de godin Nemesis reeds eerder over hun drempel gekomen. Van de kostbare goudleeren behangsels in het huis van schout de Bondt (hij was een broeder van dien Jacobus Bontius welke den gouverneur generaal Coen naar Indië vergezelde en als baljuw van Batavia stierf) werd gezegd dat ze de kleur hadden van het bloed, den geknevelden burger

uit de nagels geperst. 't Was echter inzonderheid als felle vervolger der Remonstranten, dat Vondel hem de pijlen van zijn spot nazond. Nl. bij gelegenheid dat den gehaten man zijn ‘troetelhondeken’ was afgestorven, zijn Tyter, dien eene menschelijke begrafenis ten deel viel. 't Geen Vondel aan zijn hekeldicht de opwekking deed toevoegen:

> Klein en groot,
> Doopt hem doodt-
> Graver van de honden.

De Rotterdamsche magistraat had dit met den Leidschen gemeen, dat hij in kerkelijke invloeden zijn opkomst, althans zijn steun vond. De Bondt had zijne positie versterkt als voorvechter der Contra-Remonstranten; over v. Zuylen leest men in een staatkundig vlugschrift:

‘Voorsz. Heer, sig door de nood en door een vervloeckte geldsucht geperst vindende om tot een beter fortuin te geraecken, heeft syn eerste werck gemaeckt van met een grooten yver sig in de gunst van de Kerckelijke persoonen te insinueeren, op een tyd als men bedugt was dat de Cocceaansche en Cartesiaansche nieuwigheden de Kerck souden overstroomen; alwaer men den geseiden Heer, doordien men sag dat hy bequaem was om de gemeinte tegens alle schadelycke nieuwigheden te waepenen, so gretelyck heeft ontfangen, dat hij sonder uitstel tot Ouderling van de Kerck wierd verkooren.’

't Zou de eerste niet zijn wiens weg naar de curulische stoelen van het gezag over de trappen van het altaar leidde. Noch de laatste. Onze tijd zou daarvoor ook markante figuren kunnen aanwijzen.

Reeds zijne familie-tradities hadden hem een beter spoor behooren te wijzen dan de kronkelgangen, waarin hij zijn misdadig ambtelijk leven doorbracht - totdat hij plotseling stuitte op een afgrond. De v. Zuylen v. Nyevelt's behoorden tot een oudadellijk geslacht, 't welk zijn naam ontleende aan de kasteelen Nyevelt of Nievelt, en Zuylen, gelegen in het Sticht (Utrecht). Ettelijke mannen van beteekenis waren er uit voortgekomen, ettelijke historische personen waren aan te wijzen in de galerij der familie-portretten: hier een dapper aanvoerder der Hoekschen, daar een verzamelaar der Souter-liedekens, in de toga der

geleerden, ginds een kloek medestander van Willem den Zwijger, elders een voorzitter der Utrechtsche Ridderschap, een lid der Staten-Generaal, een gezant of stedelijk gouverneur.

Wellicht dat, naast de kerkelijke, ook de familie-invloeden er toe bijdroegen om mr. Jacob, ten jare 1676, op het kussen te helpen. Het ambt van baljuw in eene reeds zoo aanzienlijke koopstad als Rotterdam, was van niet geringe beteekenis, feitelijk het meest invloedrijke binnen het rechtsgebied der stede. In burgertrots gaven de stedelijke regenten aan de boorden van de Maas weinig toe aan hunne confraters aan de boorden van het IJ, en zoo de kring hunner bevoegdheden scherp begrensd mocht wezen, binnen dien kring achtten zij zich onaantastbaar.

Zijne kerkelijke bediening van ouderling belette v. Zuylen niet een onstichtelijken levenswandel te leiden, waarvan voorbeelden worden aangehaald in een tegen hem gericht geschrift, getiteld: *Verzameling van Stucken en Bewysen*, *dienende tot opheldering van het leven en de daeden van J.S. v. Nyevelt.* Het was echter meer door zijne wijze van het recht te bedienen, door zijne grove afpersingen en geweldplegingen, dat hij den haat der gemeente over zich bracht. Zijn naam zou welhaast tot eene aanfluiting worden, en de gevoelens zijner tijdgenooten zich lucht geven in den ongekuischten stijl en de ‘ongemesureerde uitdrukkingen’ van het tijdvak. In een schimpdicht onder het opschrift: ‘Vrage van Lucifer aan Pluto’ leest men:

> Geveynsd, Schynheylig, Overspeelder,
> Aartskoppelaar en Dievenheelder,
> Stadsdwingeland, als Pest gehaat,
> Voorstander van 't vervloekte quaet,
> Weergalooze Sond-afkooper,
> Weeuweschender, burgerstrooper,
> Dronken asbeest,[1] Poppeslet,
> Kan die het hoofd zijn van de Wet?

Waarop Pluto dan den troost geeft, dat hij den drager van zooveel slechte kwaliteiten wel spoedig in zijn onderwereld zal halen, om hem daar loon naar werken te geven.

Dergelijke verguizing mocht de wedergade heeten zooal niet van Vondels dichtstijl, dan toch van Vondels zeggingskracht; want ook diens terminologie, waar hij zijne hateren den mantel uitveegde, was vaak niet meer dan geversificeerde straattaal.

1) Wellicht: aasbeest, kreng.

Aan de *Verzameling van Stucken en Bewysen* knoopt zich vast de ‘Crimineelen Eysch van den Procureur Generael van Hollant, Zeelant en Westvrieslant’; een eisch ingesteld toen de kruik eindelijk gebroken was. Ze bevatte in hoofdzaak eene opsomming van al de knevelarijen en afpersingen waaraan gedaagde zich had schuldig gemaakt, voor zoover men de getuigen en bewijzen had kunnen bijbrengen. Het cijfer daarvan was eene benadering, en niettemin aanzienlijk. De meeste gevallen, in het stuk genoemd, namen onveranderlijk oorsprong in eenzelfde beweegreden: het virgiliaansche *auri sacra fames*. 't Was de geldduivel, van wien hij bezeten was, en die hem bijkans ten ondergang voerde.

V. Zuylen, die bij zijne waardigheid van baljuw ook nog die van raad, van president-burgemeester en van gedeputeerde voor Rotterdam in de Staten van Holland voegde, oefende een overwegenden invloed uit in de bank van schepenen. Als stedelijk dwingelandje maakte hij van de rechtbank metterdaad een draaibank; tevens van zijn eigen huis eene preventieve gevangenis. Het werd hem ten laste gelegd dat zijn spoliatie-stelsel, eenvoudig genoeg, hierin bestond dat hij den ‘plockvogel’ ten zijnent deed ontbieden, hem alsdan van een gezocht of een gefingeerd misdrijf betichtte, gesteund door de leveranciers van valsche getuigenissen, en hem eindelijk voor het alternatief stelde: goud of ijzer! N. l. het ijzer van een paar gevangenisboeien.

‘Componeeren met den schout’, d.i. eene gerechtelijke vervolging afkoopen, was in de 17de en 18de eeuw een bekend misbruik, doch dan waren er toch gemeenlijk *gebeurde* zaken in 't spel. B. v. wanneer het den hoofdofficier gelukte om dingen op het spoor te komen die, werden ze algemeen bekend, den delinquent in opspraak zouden hebben gebracht. Gevallen van echtbreuk b.v. De uitgebreide macht van een hoofdschout of baljuw, gevoegd bij den angst van kleine wetsovertreders om in de handen van arbitraire rechters te vallen, maakte het voor den magistraat gemakkelijk om zijne bevoegdheid te overschrijden, en de zaak tot eigen voordeel aan te wenden. Te Amsterdam werd Ferdinand v. Collen, óók een befaamde ‘justicier’, door deze en dergelijke praktijken schatrijk; te Rotterdam stond v. Zuylen v. Nyevelt er voor te boek dat hij... ook den honig in den korf had.

Deze baljuw van Rotterdam kerkerde zijne gevangenen buiten mijneheeren van den gerechte om. Hij durfde in het vaderland wel op dezelfde despotieke manier handelen als b.v. de gouverneur-generaal Cornelis Speelman dat in de kolonie deed; een landvoogd bij wiens overlijden men een honderdtal ‘politique gevangenen van den Generael’ in de kerkers van het Kasteel van Batavia vond; altemaal delinquenten van wier misdrijf de achtbare Raad van Justitie niets afwist. Zoo had ook v. Zuylen zijne gedetineerden vastgezet in zijn eigen huis, in sommige herbergen die eene veilige bewaarplaats hadden of ook - maar dan onder goede bewaking - in hun eigen huis. Veelal waren 't lieden, die nog ‘bewerkt’ moesten worden, haudzaam gemaakt onder den indruk van traliën en stokkeknechts. Hij had, luidens het dossier van aanklacht, ‘syne pretense soogenaemde criminele Rolle, waerop alle persoonen wierden gedachvaert, te houden in syne particuliere bewaringe ende op te sluyten in een Casje achter zijne zitplaets in de muyr van Schepenkamer ingemetselt.’ Terwijl het toch een wet van Meden en Perzen was dat alle gerechtzaken zouden gesteld worden ‘op de publycque Officiers-rolle waertoe een ieder, des aengelegen synde, ter Secretarye vry acces was hebbende’.

Zijne werken der duisternis hadden evenwel niet de Schepenkamer, maar zijn eigen huis tot tooneel; en de personen, welke hier het minst geduld werden, waren advokaten en procureurs. De burgers van Rotterdam waren destijds evenmin veilig voor eene plotselinge en willekeurige indaging als de burgers van Venetië, wier persoonlijke vrijheid steeds bedreigd werd door eenige anonieme aanklacht heimelijk in de *bocca di leone*, den historischen bronzen leeuwenmuil geworpen.

Sommige dier opgeroepenen meenden voorzichtig te handelen door in dit gevreesde huis al dadelijk den rechtskundigen raadsman mee te brengen. Het baatte hun weinig. Want de grimmige baljuw wees zulke spelbrekers aanstonds en forsch ter deure, zeggende ‘dat het extraordinaire saecken waren, waerinne hij geen Advocaet of Procureur admitteerde, en dat de gedaegdens haer saecken in persoon zelf moeten defenderen.’

Het eind was: Barbertje moest hangen, of Barbertje moest betalen.

Evenals den praktizijn uit zijn privé rechtbank weerde v. Zuylen den tegenstander uit de schepenbank. Hierdoor, dat hij bij iedere vacature in de vroedschap zijn alvermogenden invloed slechts voor die sollicitanten aanwendde, welke zich bij solemneelen eede en bovendien bij schriftelijke promesse verbinden wilden om door dik en dun met hem mee te gaan. De pretendent moest steeds de zijde blijven houden van den baljuw en diens compère, den burgemeester Roosemale. Zoo kon hij de zetels ten raadhuize allengs bezetten met zijne creaturen, zoo werd zijn wil wet. De regels van Molière:

> Nul n' aura de l' esprit
> Hors nous et nos amis -

behoorden hier aldus gelezen te worden, dat niemand onder de zeven burgemeesters van Rotterdam eenigen invloed van beteekenis zou kunnen uitoefenen, tenzij naar des baljuws pijpen dansend.

De *Criminelen Eysch* bevat een ceêl van feiten, aantoonende op welke wijze hij gewoon was den luiden het net over het hoofd te halen en ‘van deselve te extorqueren ende af te perssen groote sommen van penningen’. Zoo mocht het wel heeten; want een klerk bij de admiraliteit b.v., wien hij zijne hulp had toegezegd in een procedure, waarmede 's mans positie gemoeid was, liet hij daarvoor f 6000 betalen. De klerk werd er niet minder om ontslagen, en de baljuw bleef op de geldkist zitten. ‘Officiers geven geen geld weerom’, was hij in zulke gevallen gewoon te zeggen.

In den regel boekte hij echter zijn winst bij kleinere posten. Zekere Dirck Groothuysen werd door hem beticht ‘dat hy syn Echt hadde te buiten gegaan’, dat daarvan het bewijs voorhanden was in den vorm van een onecht kind; en op Dirck's protest was ook dadelijk de valsche getuige bij de hand in de persoon van Annetje van Boothoele. Deze bevestigde driestweg het geval, niemand die 't beter kon weten dan zij, die hem het vaderschap van haar kind toekende. Bovendien zou Dirck zich met ‘malitieuse propoosten’ over den baljuw uitgelaten hebben; 't een was al zoo strafbaar als het ander. V. Zuylen's redeneeringen in zoo'n geval geleken die van den wolf uit de fabel tegenover het lam:

Je sais que de moi tu médis l'an passé,
- Comment l'aurais-je fait si je n'étais pas né?
Reprit l'Agneau; je tette encore ma mère.
Si ce n'est toi, c'est donc ton frère.
- Je n'en ai point.
- C'est donc quelqu'un des tiens.

Dirck mocht bewijzen zooveel hij wilde, tegen *dezen* wolf kon hij ook niet praten. Hij werd strafbaar geoordeeld; en de conclusie in zijn zaak was een eisch tot betaling van duizend ducatons.

Daarmee had de eischer Dirck's finantieele draagkracht echter overschat. Zoo v. Zuylen zich ten leste al vinden liet voor de helft dier som, 't was onder beding dat Annetje van Boothoele voor schade aan goeden naam zou ontvangen de som van *f* 125. Mr. Jacob dacht niet alleen aan zichzelf, hij zorgde ook voor zijne instrumenten.

Afpersingen als deze waren de meest voorkomende onder de punten van aanklacht. De eene maal wrong hij *f* 129 uit een vischvrouw, ‘door drygementen dat hy andersints de voorsz. Meyt op haer rockje soude doen geven’. Het geld kwam er; 't is waar doordien gedaagde daarvoor haar zilverwerk, ringen, gouden naald, enz. achter de schuine deur (in den lommerd) ging brengen. Een andermaal werd eene weduwe genoodzaakt om *f* 50 ‘bijeen te schrapen’, dewijl zij zich aan echtbreuk zou hebben schuldig gemaakt. Haar man was nl. in Oost Indië overleden en de afrekening van diens boedel ook reeds door haar ontvangen, toen zij zich weder in den echt begaf. Doch dit overlijden werd door den baljuw onzeker geacht; er kon eene naamsverwisseling in 't spel zijn, enz.

Somtijds vond hij wel eens een onhandelbaar individu onder zijne slachtoffers; maar gevangenis-kost en touwpluizen maakten zulke lieden gemeenlijk wel murw. Zij werden alsdan gehouden buiten acces van vrouw, kinderen en vrienden, terwijl hun tevens de middelen ontnomen werden om door brieven eenig verkeer met de buitenwereld te onderhouden. Voor zulke intransiganten waren bepaalde bewaarplaatsen, en een briefje van den baljuw tot opsluiting had gelijke kracht als een van de historische *lettres de cachet* voor de Bastille.

Personen, die zich werkelijk aan de wet vergrepen hadden,

konden al mede aan dit kantoor terecht voor de vermindering of kwijtschelding hunner straf, indien zij met zilveren koorden den baljuw op hun kant wisten te halen. De aflaatlijst van Johannes Tetzel had geen grootere verscheidenheid van zonden, met geld af te koopen, dan de 'pretense crimineele rolle' van dezen hoofdofficier. Voor ieder vergrijp was hier de absolutie te bekomen, indien men kon betalen en zwijgen. Doch voor behoeftige delinquenten gold de uitspraak: 'la justice est comme la viande: trop chère pour les pauvres'.

Zekere Josuah Greyn, een Engelschman, was in 1688 wegens fraude veroordeeld tot openbare geeseling en bannissement. Zijn advocaat was echter bekend met de achterdeurtjes van de singuliere rechtsbedeeling te Rotterdam; hij liet dertig pond sterling in het laadje van den baljuw glijden, en zijn client bleef er voor bewaard om 'bij meester Hans den spaanschen dans te leeren dansen'. Hij kwam er af simpel met bannissement.

Mr. Jacob koos met oordeel de schapen, die geschoren konden worden. Zoo hun privé leven hem het aanhechtingspunt tot zijne roofridder-praktijken niet verschafte, dan allicht het openbare. Zoo beschuldigde hij eens den koopman Simon Gouson, dat hij met een buitenlandschen vijand, d.i. Frankrijk, in verstandhouding stond. Hij nam zijne papieren in beslag, en hemzelven in hechtenis. Het zou Gouson wel gelukt zijn zich te zuiveren, ware zijne zaak voor de bank van schepenen gebracht. Zijn openbaar leven was zonder smet, zijne papieren leverden geen bewijs van schuld. Maar intusschen verliepen zijne zaken. Zijne gevangenschap - en hoe lang kon die niet duren! - bedreigde hem met finantieelen ondergang. Derhalve koos hij het minste van twee kwaden en stortte *f* 2500 in de zakken van den baljuw en nog een premie van *f* 160 voor diens handlangers. Daarmee was de schuld geboet, en de absolutie werd gegeven. Ga heen en zondig niet meer!

Een dergelijk motief deed dienst in de zaak van den koopman Washington, beschuldigd dat hij goederen van den hertog van Monmouth onder zich zou hebben. Deze laatste was de onechte zoon van Karel II, ridderlijk, dapper en populair; een jonkman voor wien de loszinnige vader steeds eene groote genegenheid was blijven koesteren. Door staatkundige drijvers en door vrienden

even onberaden als hij zelf had hij zich naar den voorgrond laten dringen, had zich pretendent voor de engelsche kroon gesteld tegenover den hertog van York, (den lateren Jacobus II) en na 't mislukken zijner onderneming het Engelsche grondgebied moeten ontruimen, waarna hij de wijk nam naar Nederland. Daar liet men hem voorshands ongemoeid, wellicht dewijl het den stadhouder (Willem III) geenszins onbekend was dat de jonge hertog, hij mocht dan officieel als rebel zijn aangeduid, met zijn koninklijken vader in briefwisseling stond, en beduidende geldsommen van hem ontving.

Nog één poging, na Karel's dood, om de kroon meester te worden; nog één mislukte veldtocht in Cornwallis - en de rol van dezen rampspoedigen vorstenzoon was uitgespeeld. Binnen de kerkermuren van den Tower viel zijn hoofd onder het zwaard van den beul.

Gewis, er was ten allen tijde slechts eene enkele schrede tusschen het Kapitool en de Tarpejische Rots!

Waarschijnlijk werd in de zaak van den koopman Washington het strafbare hierin gezocht, dat met ‘goederen’ bedoeld werd: oorlogsbehoeften, welke de pretendent noodig had voor zijne militaire operaties in Engeland. Washington zou derhalve een aanslag op de kroon eener bevriende natie in de hand gewerkt hebben.

Doch ook hier was geen schuld te vinden, - en geen recht te krijgen. De tusschenkomst van een advokaat werd ontzegd, de hechtenis verlengd en gedaagde moest zijn onbewezen staatkundig misdrijf boeten met eene som van duizend gulden.

Het kwam ook voor dat mr. Jacob dezelfde ader tweemaal liet bloeden. Een varensgast, Jacob Woutersz., had bij een zeemanstwist zijn mes getrokken, en ofschoon hij kort daarop onder zeil was gegaan, verhaalde de baljuw het delict op de achtergeblevene moeder, welke hij *f* 50 afdwong. Niettemin, toen Woutersz.' schip weer binnenviel liet hij hem aanstonds achter slot en grendel brengen, en eischte op dit levend onderpand nogmaals *f* 50. De bedrukte vrouw protesteerde. Zij kende geen latijn, maar zij kende de beteekenis van het *non bis in idem.* Het bescheid des baljuws luidde evenwel ‘dat alzoo hij alstoen de voorsz. Jacob Woutersz. niet maghtig was, hij genoomen hadde dat hij doen krijgen konde, maar dat hij, hem nu

hebbende, met denzelven zoude handelen na zijn welgevalle.'

Dit was zuiver beurzensnijders-logica - en de afloop der zaak de gewone: er moest nogmaals in de bus geblazen worden.

Somtijds ontving v. Zuylen zijne vrijwillige giften (onder dien naam gingen ze steeds door) *in natura*, maar dan toch steeds bij wijze van toeslag op de geldsom. Men leest nu eens van een paar vaten arnhemsch bier, dan weer van een koppel hazen of een ankertje mede. De provisiekast had in dit huis zoo goed hare voordeelen als de brandkast.

De gewone straatschenderijen, de kleine ongeregeldheden gelijk ze op de politierol van iedere groote stad voorkomen, waren dezen rechter voldoende om er zijne finantieele operaties aan vast te knoopen, en geen haring zoo mager of hij wist er vet uit te braden. Zekere Pieter Engels werd eens op zijn last gevangen gezet 'onder een party Schelmen en Vagebonden ter sake denselven Engels een kat van straat opgenomen, en in 't aangesight van een swangere Vrouw zoude hebben gesmeeten'. De goede zorgen van een burgervader behoorden zich immers ook uit te strekken tot het komende geslacht en tot al hetgeen ten prejudice mocht komen van de gebruikelijke advertentie omtrent een 'welgeschapen' zoon of dochter. Een dolle kat in het aangezicht van eene aanstaande moeder diende haar ongetwijfeld als een vuist in de oogen.

Het bleek intusschen dat de zaak van geen belang was geweest, dat de kat alle verschijnselen van dolheid had getoond en door Engels 'aghterwaarts na het water was geworpen, ten besten' (d.i. om bestwil.) In z'n vaart had het beest toevallig het gezicht van de bewuste vrouw ontmoet, echter 'sonder eenig ongemack te causeren'. Terwijl eveneens bleek, bij monde van belanghebbende zelve, dat zij niet in den toestand verkeerde die haar werd toegeschreven.

De voogd des jonkmans, Pieter Smout, sprong voor hem in de bres. Hij vorderde met nadruk de loslating van zijn pupil, en ofschoon hem alleszins duidelijk werd gemaakt welke de naaste weg was om dezen vrij te krijgen - een weg die door het zweetkamertje van het groote baljuwshuis liep - hij wilde zich niet laten gezeggen. Smout toonde zich zoo hard als een spijker, en iemand op wien mr. Jacob te vergeefs al zijne mid-

delen van intimidatie beproefde. Wel verre van te zwichten reisde hij opzettelijk naar den Haag, ten einde te beproeven dáár recht te krijgen. En zooveel had hij er van, dat de baljuw ditmaal gedwongen werd zijne prooi los te laten. Na vijftien dagen hechtenis werd Pieter Engels ontslagen.

Toch was ook hier weder een offer gemaakt, en rouw gebracht in een eerzaam burgergezin, ‘zynde de voorsz. jongheling door de detentie en schandeloose gevanckenis genoeghzaam op het hollen geraekt (nl. zijn verstand) ende zyn hanteringe moeten staken ende zig buyten 's Lands begeven’.

Alsof deze zondenlijst nog niet lang genoeg ware, werden ettelijke ‘poincten’ daaraan toegevoegd uitwijzende dat deze ontrouwe magistraat ook boedels onder zich hield van personen, die zonder erfgenamen na te laten waren overleden; dat hij nimmer rekening en verantwoording had gedaan van de gelden die hij ‘van de Paepse Kercken ende van andere boetens en breucken voor de Armen heeft ontfangen, aen de Diaconye niet meer gevende als hij wilde quyt zyn.’ Enz.

Eindelijk viel er in deze misdadige loopbaan een bloedig drama voor - de executie met den zwaarde van een burger der stad - dat den gehaten baljuw eene geduchte waarschuwing bezorgde. Het bloed van Costerman kwam over zijn hoofd.

Dit rechtsgeding gaf het aanzijn aan eene afzonderlijke brochure getiteld ‘Waeragtig Verhael van het gepasseerde te Rotterdam ten regarde van het vangen, examineeren en onthoofden van Cornelis Costerman’. De zaak wordt daarin breedvoerig uiteengezet; tevens bevat het geschrift tal van ‘kopyen authentyck’, notarieele attestatiën, getuigenissen en wederleggingen. In 't kort was de geschiedenis deze: dat Costerman, op de burgerwacht zijnde, zich des avonds met een paar zijner kornuiten van het wachthuis verwijderde om een vaatje wijn te halen. Dit was in strijd met de plaatselijke keur, tevens in verkorting van de rechten der pachters van den wijn-accyns welke van het bewuste vaatje hunne gerechtigheid hadden te vorderen. Deze ‘impostmeesters van den wijn’ kwamen de overtreders echter op het spoor door middel van een ‘kraaier’ of verklikker, en zochten op het vaatje als *corpus delicti* de hand te leggen. Een woordenstrijd volgde, daarna een worsteling; van weerskanten werd

het zijdgeweer getrokken en het eind was dat de ‘kraaier’, zekere Anton Kerry, dood op de plaats bleef liggen.

Costerman werd als de dader aangewezen; zijn degen paste in de wond des verslagenen. De pachters brachten de zaak voor de bank van schepenen, waar Costerman eerst bekende, daarna weer ontkende den manslag begaan te hebben. Nu drong de baljuw aan op de ‘scherpe examinatie’, d.i. op de pijniging. Doch reeds het gezicht van den scherprechter met zijne schroeiijzers en nijptangen ontroerde den beklaagde in die mate, dat hij wederom bekende. Hij had dat gedaan, zei hij later, ‘dewyl ick liever het sweerd kies als de pyn’.

Zoo kon intusschen op 's mans eigen bekentenis, buiten pijn en banden van ijzer gedaan, het vonnis gewezen worden dat:

‘Nademael de dootslag een saeke is strydende tegens Goddelyke en wereldlyke wetten en geboden, die sonder de hoogste indignatie niet ongestraft en kan blyven, soo men anders desselfs rechtveerdigen toorn over Stad en Land niet soude willen behalen. -

Soo is 't dat Schepenen, gehoort hebbende den criminelen eysch en conclusie by de Hr. en Mr. Jacob van Zuylen van Nievelt, Bailluw en Schout deser Stad, *ratione Officii*, op en jegens hem gevangene gedaen, doende regt in de name en van wege de Ed. Grootmogende Heeren Staten van Hollant en Westvrieslant, hebben hem gevangene gecondemneert gebragt te worden op het Schavot, gedresseert agter het Raethuys deser Stad, om aldaer door den scherpregter met den swaerde te worden geëxecuteert datter de doot naer volgt, enz.’

Er waren velen te Rotterdam, die vastelijk in Costermans onschuld geloofden. Niet hij had dien manslag in het duister begaan, maar er moest een zoenoffer wezen; het gilde der impostmeesters vorderde bloed voor bloed en degene, die dit drijven steunde, was wederom de baljuw. Deze was een goed vriend van pachters en impostmeesters, wier belangen hij gaarne voorstond wanneer zij hunne argumenten klinkend maakten en hem onder de roos den buidel vulden. In het *Journaal* van Constantijn Huygens Jr. komt de aanteekening voor:

‘De Griffier Kinschot quam my spreken van forme van remissiën en vertelde by die occasie, dat de Schouth Nyvelt te Rotterdam van Anderman, de pachter, als hy 't syne kreeg, 20 sackjes met ducatons gehadt hadde’.

In dit geval kwam echter nog een andere drijfveer in 't spel. Het werd gezegd dat de baljuw een ouden wrok koesterde tegen de familie Costerman. Daarom ook was ieder uitstel van executie geweigerd; er mocht geen tijd gelaten worden om een rekest bij de Staten of een verzoek tot pardon bij den stadhouder in te dienen.

Het strafgeding bracht de gansche burgerij in beweging. Achter den openbaren aanklager, achter het gilde der wijnpachters, zag men den schout en baljuw van Rotterdam staan. In een met ruime hand verspreid pamflet beweerden de voorvechters van den beklaagde:

> d'Onnoosele Kosterman, te swak om 't pak te dragen,
> Dat hem ter Pynbank stont te dulden door syn magt,
> Wou liever als een lam ter slagting syn gebragt,
> Dan van dien gruwelwolf te lijden meerder plagen.

De executie had intusschen voortgang gehad, maar met hindernissen. In hetzelfde berijmde vlugschrift werd mede gewag gemaakt van ‘een doorsaagde nek’, hetgeen verband hield met de omstandigheid dat de beul, ontdaan door de dreigende houding van het volk om het schavot en door de steenen die hem om de ooren vlogen, zijne koelbloedigheid kwijt was geraakt. Bij het toedienen van den doodelijken slag faalde zijn arm; eerst de zevende houw van zijn zwaard scheidde het hoofd van den romp.

Er was dus wel eenige aanleiding om van een ‘doorgezaagden nek’ te spreken. Het was eene executie als die van den ongelukkigen hertog van Monmouth, zoo treffend door den geschiedschrijver Macaulay beschreven, en het bloedig tafreel had de gemoederen nog meer aan 't gisten gebracht. Een verweerschrift, waarschijnlijk door de vroedschap geïnspireerd, betoogde dat hier een complot was gesmeed om de regeering der stad te bemoeilijken. Costermans executie was slechts een voorwendsel, het voorgeven als zou hier een gerechtelijke moord geschied zijn ten eenemale valsch, daar èn de feiten, èn de bekentenis van beklaagde aan predikanten en rechters zijn schuld onweerlegbaar hadden aangetoond. Men wilde ook onder de menigte om het schavot personen gezien hebben, ‘die in Bootsgeselle-klederen of andere slechte habyten ageerden en voor Hoofden van 't muytend volck speelden, welcke onder die slechte klederen syde vesten en andere kostelycke

onderklederen hebben gehad, en handen vol gelt uyt de sak gehaelt om kruyd of andere materialen te koopen'.

Hetzij dan dat hier schuldig of onschuldig bloed was vergoten, de gisting in de volksbuurten nam toe; dra werd de vonk tot vlam. 't Eerst keerde de volkswoede zich tegen de gebroeders v.d. Steen, welke als impostmeesters van den wijn de aanklacht tegen Costerman hadden aanhangig gemaakt. Het grauw liep te hoop voor het huis van een hunner, Pieter v.d. Steen. Spoedig vlogen hier de ruiten rinkelend uit de sponningen, de deuren werden opengerameid en 't volk sloeg aan 't plunderen.

Burgemeesteren waren ten stadhuize bijeen, toen de eerste geruchten van den oploop hen bereikten. Aanstonds lieten zij in de straten de trom roeren, de gewapende burgers en schutters oproepende naar de appèlplaats voor 't stadhuis. De burgers lieten echter de tamboers roffelen, en bleven weg. Eerder voegden zij zich aan den kant der volkspartij sedert de mare verbreid werd: er zou afrekening worden gehouden met een van hooger positie dan de wijnpachter. Deze houding der schutters maakte de volksmenners zooveel driester. De plundering geschiedde ook met zekere orde en overleg, in zoover daarvan bij een openbaar tumult sprake kon zijn. Zoo werd den koopman v. Leeuwen, die bij v.d. Steen inwoonde, aangezegd: hij zou slechts aanwijzen welke goederen de zijne waren; waarop de plunderaars gewillig meehielpen om die in veiligheid te brengen. Doch met destemeer felheid werd het overige van den inboedel aan gruizels geslagen. De inbrekers zelve verhinderden de grijpvogels onder de menigte om zich meester te maken van zooveel kostelijk huisraad en lijfgoederen; alles moest verbroken, vergruisd, verpletterd. De vrouw des huizes bezat eene fraaie verzameling japansch en chineesch porselein - 't ging al aan scherven. Het gebod: geen roof, alleen verwoesting! werd scherpelijk gehouden.

''t Welck seecker jongen, die een kostelycke Papegay uit van der Steens huys wilde medenemen, deed resolveren om deselve in syn voorbroeck te steken; maar de Papegay, die niet gewoon was in sulck een kooy te sitten, vatte hem by zyn.... en neep hem sodanig dat hij schreeuwde als een mager Vercken, halende de Papegay dadelyk uit syn voorbroeck en drayende hem den hals om'.

Het gezicht echter van een welvoorzienen wijnkelder (en waar zou men het druivenbloed beter kunnen drinken dan bij een impostmeester van den wijn?) bleek het grauw toch te machtig. Hier raakten de leiders der beweging hun gezag kwijt; de Rotterdamsche proletariërs dronken alsof zij een spons in 't lijf hadden en velen vielen bij het vat neer.

Het volk had verwacht dat v. Zuylen in zijne kwaliteit van baljuw zich ter plaatse van den oploop zou vertoonen; hij had er het eerst moeten wezen. De riemen om hem te verzolen lagen voor dat geval reeds klaar. Maar mr. Jacob ‘voelde nattigheid’. Hij liet zich niet zien, hij bleef achter de dikke muren van het raadhuis, waar men de vraag overwoog of er al dan niet militie in de stad ontboden zou worden, nu de schutters wegbleven. Hiervoor hadden echter de wijnpachters hunne maatregelen reeds genomen. Een hunner huizen was nu bestormd en geplunderd: wie kon zeggen hoeveel meer er stonden te volgen? Zij brachten nu 160 man voetvolk in de stad, ten einde verder geweld met geweld te keeren.

De opwinding hield echter niet alleen aan, maar vermeerderde nog door de opruiende geschriften, welke onder de smalle gemeente verspreid werden. Burgemeesters lieten eene openbare *Waerschouwinge* aanplakken, de oproermakers van hun kant een gedrukt *Pasquil*, waarbij zij eenigen der hunnen op post stelden om te beletten dat het zou worden afgescheurd. Het behelsde eene rechtstreeksche aansporing om met den baljuw in 't gericht te treden. De dag der vergelding heette nu gekomen te zijn. De kroniekschrijver vermeldt:

‘En ofwel, tot stuyting van den aangevangen oploop, den achttienden eene zeer strenge waarschouwing vanwege den Magistraat in 't licht, en eenig geregeld krygsvolk uyt 's Graavenhaage in de stadt kwam, zoo wierdt daardoor de thans ryp geworde zweer van 't opgevat misnoegen veeler inwoonderen tegens den Hoofdschout Jakob Zuylen van Nyevelt veeleer opengereeten dan geneezen’.

v. Zuylen had zich tijdelijk naar den Haag begeven. Bij zijn terugkeer werd hij aan de Delftsche Poort reeds opgewacht door een volkshoop, waaruit verwarde maar dreigende stemmen oprezen: ‘Moordenaar - daar komt dien Bloedhond, dien Moordenaar van Kosterman’!

Nu werd eene afdeeling soldaten geplaatst voor zijn huis, dat gelegen was op de Leuvehaven, drie huizen van de Twee-leeuwenstraat. Doch die bescherming was onvoldoende tegenover eene steeds aangroeiende en ten deele gewapende menigte. Het tumult werd zoo groot, de beweging tegen den gehaten bewindsman openbaarde zich allerwege zoo heftig, dat burgemeesters onderling overeenkwamen: men moest v. Zuylen zien te bewegen om zijn ambt neer te leggen. Daarmee zou de volkswoede zich het gereedelijkst laten stillen. Doch die poging mislukte, v. Zuylen sloeg de verzenen tegen de prikkels en weigerde halstarrig om, ten believe van een rumoerigen volkshoop, zich van ambt en waardigheid te ontdoen. Het volk daarbuiten begon intusschen de soldaten voor het huis met steenen te werpen; en niet alleen daarmee, maar ook met messen, ‘waervan dien dag een extraordinaire meenigte was verkogt.’ De haagsche militairen antwoordden met geweerschoten, eerst over de hoofden der massa heen, daarna met scherp en op manshoogte. 't Gevolg was, dat ettelijken onder de belegeraars gekwetst neervielen; sommigen doodelijk gekwetst.

Daarmee was ook het hek van den dam. Alsof 't van te voren reeds was afgesproken stormde het volk naar de stadswallen en sleepte van daar drie kanonnen aan. Het oproer van burgerij tegen overheid was nu een voldongen feit. Ratelend op hunne rolpaarden werden de stukken voortgetrokken naar de Leuvehaven, tegenover des baljuws huis. Daar dreunde het eerste schot, en zond vreemde projectielen af: oud ijzer, steenen en kogels dooreen. Nu verlieten de militairen hun post. Indien 't hun al gelukt ware om door een charge met de bajonet de bediening der stukken meester te worden, tegen de volksdrommen daarachter gevoelden zij zich waarschijnlijk niet opgewassen.

Het aanzienlijk huis stond nu onbeschut. Wel was het aan de vroedschap gelukt om een paar kompagniën burgers in 't geweer te doen komen, maar deze waren er niet toe te bewegen om tegen de kanonnen op te trekken en ze der tegenpartij afhandig te maken.

Het was nu avond geworden, doch het tumult duurde onverpoosd voort, den ganschen nacht. En ook het ongeregelde vuur der stukken. V. Zuylen had steeds op ontzet gehoopt; instede

daarvan zag hij de militairen aftrekken en de gewapende burgerkompagniën werkeloos blijven - het spel was verloren. Vermomd in soldatenkleeren maakte hij zich uit de voeten, te samen met zijne zonen (bij zijne echtgenoote Johanna van Beaumont had hij twee zoons en drie dochters) en trok stil de poort uit.

Het werd tijd, want er was reeds lang bres geschoten. De vensters waren verbrijzeld, deuren en koetspoorten tot splinters geschoten. Toen volgde de invasie. ‘De hooftdeur mede aan slenters geschoten zynde, viel het volk bij meenigte in 't Huys alwaer alles verscheurd, aen stucken geslagen, vernield en de vensters uytgegoyd wierd, en naeuw opgepast dat er niets weggesleept wierd. Maar de Belhamels weg zynde, ging elk deur met hetgene hem aenstond. Uytgepleundert zynde, begon men des morgens omtrent 9 ueren aen 't Huys te breken 't welk dienselven en den volgenden dag van boven, en tot beneden toe afgebroken wierd. Een andere menigte ging buyten de stad na des Officiers Tuyn, alwaer sy het kostelycke Tuyn-huys onder de voet haelden en zelfs de boomen en wyngaerden met houwers ruïneerden’.

Derhalve niet alleen het fraaie woonhuis te Rotterdam, maar ook de buitenplaats daarbuiten viel als offer van den volkshaat. Des ochtends ten 10 ure verschenen burgemeesters op de pui van het stadhuis en maakten bekend dat het ambt van baljuw vacant was verklaard, doch bij provisie zou worden waargenomen door den president-schepen Jacob Beyer.

Langzamerhand bedaarde nu het rumoer. Het vuurtje had nog verder om zich heen willen grijpen en meerdere perceelen waren reeds geteekend voor gewelddadigen afbraak. Doch de welgezinden onder de burgerij hadden zich inmiddels aaneengesloten om der overheid steun te bieden. Zij braveerden het grauw, zij riepen: tot hiertoe en niet verder! Het was des te wenschelijker dat de orde terugkeerde nu reeds tal van verloopen varensgezellen en lichtekooien, zwervers en straatroovers uit den omtrek naar Rotterdam gestroomd waren om te trachten in deze troebele wateren uit visschen te gaan.

De wraak der poorters had zich nu gekoeld. De gehate baljuw en zijn gezin waren ook zonder vonnis van bannissement de stad uitgedreven, waar mr. Jacob de eerste plaats had ingenomen.

Rotterdam was hem nu kwijt. En ofschoon zijn goed was geplunderd, zijn hof verwoest, zijn huis met den grond gelijk gemaakt, hijzelf met schande uit zijn erf gestooten, nog wreekte de volkshaat zich aan zijne gedachtenis in vlugschriften met zulke breedsprakige titels als: 'Wraekgierigheyts Strafloon', 'Epitaphium of den Schrikpest van Rotterdam', 'Doodt-Stuype of Echo-klacht die Jaap Zuyle over zijn ongeval doet,' enz. Reeds vóór zijn dood werd hem menig grafschrift gewijd, veelal gesteld in een trant als deze:

> Hier leyt een Lyk ter neer,
> Een Klomp van vuyl Fenyn,
> Veel arger als een Beest,
> Een Pest ran liên van eer,
> Een heylig Man in schyn,
> Doch Duyvels eygen meest.

Andere schrijvers vergenoegden zich er mee om enkel het rechtvaardige van de volkszaak in het licht te stellen. De *Verzameling van Stucken en Bewysen* behelst hierover:

'Indien men nu eens onpartydig wil overwegen dat so veel jaeren herwaerts de Justitie is geweest in handen van so een godvergeten Schelm, dat het sugten en kermen van so veel verdruckte menschen tot kennisse van grooten en kleynen was gekomen, dat nu so wel het leven als het goed van yder ingeseeten in de magt van sodanigen onversadelycken Monster was gevallen, so behoeft men sig so grotelycks niet te verwonderen dat een moedeloos en uytgeput volck, ziende geen hoop nog verwagtinge over om uyt haer elende gered te worden, haer getergde gramschap en woede den vollen toom geeft, op een manier die alle exempelen te boven gaet. Gave God dat het Huys, daer so veel ongelyck en ongeregtigheyt is gepleegt, noit weder opgebout, maer in de plaets een eeuwig gedenckbeelt wierde opgerecht'.

Inderdaad werd deze uitbarsting der volkswoede door den tijdgenoot beschouwd als iets zonder exempel; in die mate dat de verwoesting van v. Zuylen's huis vereeuwigd werd door een spotpenning, afgebeeld in het groote werk van v. Loon. De eene zijde daarvan vertoonde op een voetstuk het afgehouwen hoofd van Cornelis Costerman, met de stad Rotterdam op den achter-

grond; voorts twee latijnsche opschriften waarvan het eene, aan Virgilius ontleend, de beteekenis had:

‘Wat heb ik de gruwelyke moorden en euveldaaden van den geweldenaar op te haalen? Dat de goden die op zynen kop en zyn geslacht doen wederkeeren!’

De keerzijde stelde voor het plunderen en sloopen van v. Zuylens huis op de Leuvehaven, terwijl een der latijnsche onderschriften in de overzetting luidde:

‘Waar het moorden vrij staat, daar ook het verwoesten.’

Er werd tegen den voortvluchtigen baljuw een proces ingesteld, met een akte van aanklacht zoo lang als een lijnbaan, Een reeks van groote en kleine geweldenarijen en afpersingen werden hem daarin ten laste gelegd, terwijl de *Criminelen Eysch* eindigde met de conclusie:

‘Dat by Sententie deffinitive van desen Ed. Raade, den verweerder in desen zal werden gedeporteert ende verklaard vervallen te zyn van zyn Raad- en Vroetschaps-plaatse der stad Rotterdam; voorts eerloos, meyneedigh, infaem ende inhabiel omme in het toekomende eenige Ampten, Officie ende bedieningen in de Landen van Hollant, Zeelant ende Westvrieslant te bedienen; dat hij verders zal werden gecondemneert in het viervout van 't gene hy by vexatiën, executiën, concussiën ende andersints, hiervoren ten Processe gemelt, heeft genoten, getrocken ende ontfangen, ende bovendien aan den Lyve gestraft, in zyne goederen by confiscatie ofte andersints gemulcteert ende uyt den Lande gebannen.’

De zaken stonden voor beklaagde echter nog zoo slecht niet als dit strafproces zou doen vermoeden. Integendeel, in plaats van met een veroordeelend vonnis zou de zaak nog eindigen met een schâvergoeding. Want v. Zuylen had een machtigen beschermer: niemand minder dan de prins-stadhouder, tevens koning van Engeland, Willem III. Deze hielp hem over alle moeilijkheden heen en zorgde dat de wensch ijdel bleef van den auteur van het numismatische opschrift: ‘dat de goden zijne euveldaden op zijn kop en zijn geslacht mochten doen wederkeeren.’ v. Zuylen had zich reeds vroeger, onder het stadhouderloos bewind, als een voorstander der Oranje-dynastie doen kennen. en indertijd, toen er gekuipt werd over den vacanten post van

fiskaal der admiraliteit te Rotterdam, was Willem III geneigd bevonden dien post te begeven aan v. Zuylen's zoon. Hij kende dien persoonlijk, want de jonge patriciër had in 1688 den vorst naar Engeland vergezeld en was het jaar daarop bij zijne kroning tegenwoordig geweest. Toen nu het strafproces tegen den vader bij het Hof van Holland aanhangig werd gemaakt, kwam de koning-stadhouder tusschenbeide. In het *Journaal* van zijn secretaris Constantijn Huygens Jr. vindt men de aanteekening:

'Savonts teeckende (de koning stukken) en belastte my by Mylord Portland (graaf Bentinck) te gaen om te spreken over een brief voor Nyvelt van Rotterdam, gelijck ick deed, en schreef een brief om de proceduren van 't Hoff (van Holland) tegen hem te doen staecken'. De Coningh teeckende die brief ten elff ueren,' enz.

Daarbij bleef het niet. De biograaf (Dr. Schotel) zegt dat hij in 1692, derhalve ongeveer twee jaren na het Rotterdamsche oproer, 'de eclatantste satisfactie verkreeg, die een man van aanzien kon verlangen. Hij werd niet alleen in zijn ambt hersteld, maar ook met *f* 150.000 gededommageerd voor de geledene schade.'

De misdaad beloond, derhalve!

Een later schrijver, prof. Tydeman, was van meening dat het tumult van het jaar 1690 van staatkundigen aard was en v. Zuylen gedurende korten tijd het slachtoffer werd van de heimelijke woelingen der anti-stadhoudersgezinden, die het volk opruiden tegen een verklaarden voorstander van de Oranje-dynastie. Dezelfde beschuldigde den geschiedschrijver Wagenaar en zijne naschrijvers, ofschoon zij het voorgevallene vrij getrouwelijk opteekenden, van partijdigheid, en toonde die aan. Doch de gerechtelijke stukken van het op hooger last gestaakte rechtsgeding toonen duidelijk, buiten alle staatkundige inmengselen om, welk een karakter hier voor de hoogste rechtbank der Republiek, en voor de nog hoogere rechtbank der geschiedenis werd ingedaagd; en zonder den factor van vorstengunst zou 't gewis anders met hem zijn afgeloopen.

Hij zou intusschen niet lang meer genieten van zijne rehabilitatie en van zijn onrechtmatig verkregen goed, want hij kwam reeds drie jaren later te overlijden. In 1695 ontving Huygens Jr. een brief van zijn vrouw waarin zij hem o.a. schreef 'dat den ouden

Nyvelt doot was, en soo men zeyde van chagrin gestorven. Hij had willen gedeputeerde te velde wesen, en was gebrouilleert met de Raedt-pensionaris'.

Groot is het aantal pamfletten, paskwillen, schimpdichten en blauwboekjes, ter zake van dit oproer in het licht gegeven, en door Fred. Muller in zijne *Bibliotheek van Pamfletten* genoemd.[1)] Maar nog veel meerdere, zoo in handschrift als gedrukt, berusten bij de nakomelingen van mr. Jacob v. Zuylen v. Nijevelt. De Rotterdamsche volksbeweging van het jaar 1690, welke daarin uitvoerig wordt gecommenteerd, werpt tevens eenig licht op de stedelijke toestanden in Nederland, in het laatst der 17de eeuw. Het geval doet zien hoe groot de macht van een baljuw en hoofdschout was, die met personen en eigendommen bijkans naar believen kon omspringen; hoeveel bederf er heerschte bij eene stedelijke vroedschap, welke zich pressen liet onder den wil van een enkelen autokraat; hoe lang het nog duren kon eer er verzet was te krijgen in die logge volksmassa, bij welke de individuen onverschillig bleven voor de verdrukking van derden zoolang zij zelve slechts niet geraakten in dezelfde klem; en hoe machteloos de overheid was zoodra het 'graeuwe Paerd' aan 't hollen sloeg, zoodra de groote massa in eene uitbarsting van langverkropten wrok, rechtstreeks, met mokers en kanonnen, op haar doel afging.

De woede, waarmede Rotterdamsche proletariërs het huis van den baljuw onder den voet haalden, was de woede waarmede verbitterde Parijzenaars op de muren der Bastille beukten. Alleen het vorstelijk *tel est notre plaisir* stuitte hier den loop van het recht. Zoo het gezegepraald had, er ware wellicht, volgens den uitgedrukten wensch van den hekelschrijver, op die plek aan de Leuvehaven nooit weer gebouwd, maar 'een eeuwig gedenckbeelt opgerecht.'

1) Bij de veiling van een inboedel 11 Dec. 1883 te Haarlem gehouden, brachten 51 blauw porseleinen borden met voorstellingen betreffende 'het Tumult te Rotterdam' eene som van f 979 op, buiten de kosten.

Mijn sterke dagen door Ed. Coenraads.

Die ochtend moest ik eerst even naar de dokter, die mij vóor half tien nooit ontvangen kon.

En dat terwijl Ellen zich erop gespitst had samen met de trein van achten naar den Haag te gaan, om toch maar zo lang mogelik aan het strand te kunnen blijven. Ik schreef haar dus de dag te voren met veel scherpzinnigheid en veel schone schijn:

‘Mijn innig-liefste. - O, kind, hoe heerlik, dit als 'n vroom-ruisende orgelklank van m'n lippen te laten glijen door de diepe stilte:..... ‘mijn innig-liefste’.

Ik genoot bij de gedachte aan de tranen, die haar onder 't lezen van dit valse eerste zinnetje in de ogen zouden schieten.

Zo, met geleidelike en welgekozen overgangen, loog ik haar voor, dat ik 's ochtends om negen uur een onderhoud over mijn tooneelstuk hebben moest met een teater-direktie, die bereid was het ter opvoering aan te nemen.

Nog diezelfde avend kwam er 'n briefje: haar antwoord.

Dat was weer echt iets voor Ellen: vóór 't teater zou zij heen-en-weer lopen, tot ik klaar was.

‘Met bloemen in de hand’, dacht ik, terwijl ik haar brief in m'n zak stak, en dat is natuurlik uitgekomen ook.

De dokter deed me veel pijn, die ochtend, door me voor 't eerst 'n injektie te geven met een donker-flonkerende vloeistof, als rode wijn, maar paarser, nòg warmer van couleur.

‘De patient zelf moet meewerken’, bitste de wrede kerel, en hij voorspelde mij 'n langdurige behandeling, wanneer ik dat niet naar zijn zin deed. Wanhopig ging ik z'n huis uit, waar ik zo 'n

weeë ziekenlucht pleeg te ruiken; de korrekte, alles-begrijpende ouwe portier liet mij uit.

Met kleine schokjes snikte nog in mij op de krimpende pijn, die die onverschillige vakman mijn lijf, mijn eigen, arme lijf had aangedaan, en moedeloos met neergeslagen ogen door de ontwaakte ochtendstraten lopend, stijf, doordat ik m'n spieren spande in vergeefs verzet tegen m'n zenuwachtigheid, naderde ik de buurt van 't teater, waar Ellen op mij wachten zou.

'De dag met háár, de hele, lange dag met haar', - bonsde het in m'n zwak hoofd en ik zag de dag voor me als 'n grauwe onoverkomelike muur van lompe en slechte verveling. Even maar wéek m'n weemoed, toen 't mij inviel dat de dag zijn zou als de sprookjes-brijberg, - maar zonder luilekkerland er achter... Droef glimlachte ik.

Daar heel in de verte in de ijle ochtenddamp stond zij al, witte chrysanten in de hand. Ik had nog tijd genoeg mijn gezicht naar vrolikheid te plooien; ik verdreef sterk en bewust, alle ellende, en bedacht wat ik haar straks zou zeggen, met lichtende ogen en de tanden blinkend.

Vlak-achter haar liep ik nu.

'Ellen'. -

Ik zòng haar naam, - heeft ze later gezegd.

'O god, Vincent, 't duurde zo vreselik làng. Hè, dat je er nu bent... hoe heerlik, - Maar waar kom je vandaan, - niet uit 't teater'.

'Jawel, kindje maar niet de hoofddeur uit. Daar, in dat straatje is de ingang van de akteurs', beweerde ik.

Haar ogen, zacht-blauw, glansden vochtig van eindelik geluk.

'Zo bang was ik, dat je niet komen zou', zei ze zachtjes.

'Kindje', vleide ik terug.

'En wordt 't opgevoerd, Vincent?'

Op die vraag had ik vergeten mij voor te bereiden, en bij 't zoeken naar 'n uitvlucht vertrok mijn gezicht pijnlik. Zij merkte het, maar ik wist terstond m'n woorden bij m'n masker te doen aansluiten.

'Och, Ellen dat is zo 'n akelig geharrewar. Ze willen dingen

erin schrappen, en dan maak ik me boos tegen die lui... en zo is er nog niets besloten.'

Wij liepen het flaauw-benevelde plein over, waar enkele trems al gromden over hun strakke, zwarte rails, terwijl ze brutale belleklanken de ruimte in sloegen; en wij kwamen in de enge asfaltstraten die voerden naar 't station.

Een vale dag, grijs als as, verdikte zich in de lage lucht, die loom over de voorover spokende gevels in de smalle zijstegen hing. Dit maakte mij triest genoeg om te kunnen nabootsen m'n neerslachtigheid na het doktersbezoek. Zij moest dit opvatten als droefheid over mijn toneelstuk, en die berekening faalde niet.

Toen zij dan ook m'n hand vatte, zuchtte ik zó, dat 't niet opzettelik klonk, en zij 't toch nèt-even kon horen.

'Toe nou', troostte ze, 'alles van je afzetten vandaag; niet meer denken aan die kleine mensen en hun gedoe'.

Zij zette nu wat hóger in, om mij af te leiden: 'Hoe leuk, dat je geen jas hebt aangetrokken en dat je die gewone sportpet op hebt!'

Ik schonk haar de waan, mij te kunnen opvroliken.

'En jij je donkerblauwe bloeze met dat rooie ster-figuurtje erin'.

Bedachtzaam streelde ik m'n eigen woorden, haar kleren bekijkend bij de ronding van de borst. Haar ogen sloeg ze op, ze hunkerden naar de mijne. Maar ik bleef met veel uiterlike rust haar bloeze, haar ceintuur en haar hoed bezien, zonder mij om haar verlangen te bekommeren.

Hoe zou ik ooit climax in mijn dag gekregen hebben, als ik dit nu al had toegestaan!

Bij mijn kamer wilde Ellen, dat ik op straat bleef wachten; zij zou dan naar boven gaan om de chrysanten in de lange glazen vaas te zetten. Als ik dan 's avends tuis kwam, zou ik als verrassing...

Met hel-lichtende ogen en gloeiende wangen van genot kwam ze bij me terug.

'Nu naar 't station, Vinci!'

In de hal kocht ik twee retour eerste den Haag.

'Eerste?' - verbaasde Ellen.

'Weet je niet waarom?' - glimlachte ik. Zij knikte nu, begrijpend, van ja.

De holle, duffe poorten onderdoor, de trap op, - lei het perron als 'n lange strook voor ons uit; heel aan 't end, zwart, wachtte de trein.

‘Laat ons alleen’. Ik gaf de kondukteur een geldstuk.

De coupé klamde kil, 't was koud-October en nog werkte de verwarming niet.

En 'n ogenblik voelde ik alles als vervelend, nutteloos en domdwaas gedoe, en beschuldigde mezelf, dat ik mij door 'n verliefde vrouw liet meeslepen naar buiten in de natte, vieze herfst en haar weedom....

‘Waar dènk je aan?’ - verraste Ellen m'n herinnneren.

‘Aan je man’. Dat antwoord vond ik opeens, zonder zoeken, hoe begrijp ik zelf niet. Zwaar en ernstig knoopte ik eraan vast: ‘Je moet niet denken, dat ik daar maar zo los overheen loop. Ik vind het werkelik net zo naar voor hem als jij, Ellen.’

Even stilte; het maakte de berekende indruk. - - -

Scheurend gefluit, 'n schok, de trein gleed heen. De beklemmende huizenrijen uit, voort-jachtte hij in het wak van licht. Ik tuurde naar de voorbijdraaiende en glijende herfstweiden, matgeel, en dra weg-in-nevel. Een enkele eenzame molen stond zonder wind roerloos te wachten onder 't wichtige grauw van de lucht. De mist werd dikker, de wereld leek een kooi.

Om haar ten minste iets te roven van haar blijdschap, pijnigde ik haar geweten: ‘Mijn-god, hoe moet zo iemand zich zo'n dag wel voelen: jij met mij mee, en hij daar alleen tuis achterblijven. Arme kerel.’

En Ellen deed wat ze kon om de gemoedsbezwaren en wroegingen, waarmee ze mij zwaarbeladen dacht, weg te vagen.

‘Ja’, - kreunde ik dof, met half-gesloten ogen van weemoed, ‘ja’, - en ik ging kinderlik hakkelen alsof er te veel in mij omging om 't te kunnen uitdrukken - ‘'t kàn nu eenmaal niet anders.... Wij hebben.... wij hebben 't waaràchtig zelf óok niet zo gewild.’

Ik rekte het gesprek zo lang mogelik, geen lust hebbend in uitbundigheid of vrolik gelach dezen ochtend en dit geteem wel goed en gemakkelik vindend. En toen ik, dicht bij den Haag, haar gepraat langzaam-aan liet winnen, voelde Ellen zich rijk

van voldoening, in de vaste mening bergen te hebben verzet in het wonderland van mijn ziel.

Van den Haag weet ik niets meer. Ik haat die stad, en zo heb ik nauweliks opgekeken, langzaam haar vertellend van de Russen, die ik in Zürich gekend had en meer van die waardelooze anekdotiese verhalen, welke voor vrouwen zo uitnemend geschikt zijn; voor 'n hollandse vrouw moet het bovendien nog met 'n schepje didaktiek verzoet worden.

Maar aan het strand was het zo diep, diep-droevig, dat ik een ogenblik vreesde te zullen breken. Daar lag de gelige kust in slappe lijnen tot ver, heel vèr, waar hij zich willoos in zachte, grijze nevelmatheid oploste; de zee stamelde angstig sommige zwakke golfjes er tegen aan. Als kerkerwanden stond rondom de mist-dikte tegen ons op, en enkele verwijderde stemmen hoorde ik, gedempt door de mist, als 'n instrument, dat met klagende sordino wordt bespeeld.

De moeheid, die ik door m'n kwaal eerder voel in de laatste tijd, sloeg mij nog dieper neer en gaf mij een gevoel van weerzin, alsof ik van goede gerechten te veel had genomen. Rust, was 't enige, dat ik nog wilde.

Waarom was ik deze dag begonnen? Er zijn voor mij toch altijd uitvluchten genoeg te vinden, waarmee ik haar had kunnen zeggen, dat het onmogelik was. Waarom niet gewacht, tot ik geheel hersteld was, en dàn een dag met haar saamgebleven, zodat ook ikzelf een schijn van genot ondervond?

Wij stonden nu op het duin, Ellen en ik, en haar onrustig hoofdbeweeg waarschuwde mij, dat ze iets in mij miste, iets van mij wou.

Ik klemde m'n tanden op elkaar, scherp kantte ik mij tegen mijn armoede van geest. 't Mòcht mij niet overwinnen, ik *moest* haar held blijven voor nu en later, voor làter. En nog de vorige dag had zij in haar brief geschreven, dat wij de zon niet nodig hadden, ‘omdat de zon in ons hart alle dingen zegenen zal met haar koesterende stralen’.

Eindelik was ik mij weer bewust.

‘Heerlik stil hier, hè! - fluisterde ik, zó stemmingsvol, dat ik er zelf iets van begon te geloven.

Met jou in de stilte is 't òveral heerlik, Vincent’.

Wij waren 'n half uurtje te voren langs een klein hotel gegaan, dat er niet heel bevredigend uitzag. Maar toch had ik toen trek gevoeld in een keurige lunch, wit-glimmende schotels op hagel-blank tafellinnen, waar nog de vouwen inzitten.

Nu, het duin afgaand met voorzichtige stappen, merkte ik, dat wellicht koffiedrinken mij goed zou doen.

'Zeg kindeke, moet *jij* niet wat eten', vroeg ik bezorgd.

Zij schudde van nee, met 'n glimlach van dat inferieur-te-vinden. Ik zette door, dat wij even naar dat hotelletje terug moesten gaan, onderwijl flauw-proevend, dat de koffie slecht zou zijn en het brood wellicht oudbakken. In het lege, dorpse lokaal, waar alles mij tegenstond omdat het er muf rook, wachtend op de terugkomst van de kelner, met z'n ergerlik slechtpassende rok, begon Ellen, over de tafel naar mij toebuigend: 'Zie je Vinci, dat is zo énig met jou: toen jij "eerste" nam aan 't station, wisten we alle twee, dat 't was om met z'n beidjes te zitten; we zeien 't niet, en toch wisten we 't samen hè?'

'Ja', knikte ik, overgelukkig kijkend, lei m'n hand in de hare en hield die lang vast.

In 'n hoek van 't café werd ik tot m'n grote schrik 'n vijandig toestel, 'n gramofoon gewaar en ik rilde bij 't zien van de wijde, koperen mond en de draaibare kraakplaat. Zij voelde het; ik meende het haar wel te kunnen zeggen.

'Afschuwelik dat ding', schamperde ik, 'als 't in godsnaam maar niet spelen gaat'.

Zij lachte luid-op en trok over tafel heen aan mijn krulhaar.

'Daar geven wij toch niet om', trotste ze, 'niets kan ons storen'.

Bits dacht ik: Dit mag dus ook al niet.

Na het armzalig koffie drinken wilde Ellen de duinen in, waar de slierten helm, nat van kille mist over het gele zand leien.

'We kunnen niet in 't duin gaan liggen', zei ze spijtig.

'Hoe jammer', veinsde ik.

'Kom, we moeten warm worden, Vinci, vooruit!'

Duin-op, duin-af wilde zij hollen, maar de strenge dokter had mij dit verboden, en ik zocht en vond hiervoor schielik 'n nieuwe leugen.

'Ik heb m'n voet verstuikt, ik kan niet hard loopen, kindje.'

‘God, Vinci-lief, waarom heb je dat niet eerder gezegd! We hebben al zo ver gelopen, dat was niets goed voor je. Had dat van ochtend gezegd.... Waarom heb je dat niet gedaan?’

Ik glimlachte veelbetekenend, en zij - nu begrijpend dat het opoffering van mij voor haar geweest was, - sloeg opeens haar armen om m'n hals en zoende mij hartstochtelik op wangen en mond.

‘M'n eigen, mooi vrouwtje’, vleide ik.

En ik kuste haar alsof ik aan iets heel precieus raakte.

‘Blijf zoo staan, blijf nog éven zo staan’, fluisterde zij dringend.

Wij stonden rechtop, elkaar omvattend, op één der hoogste duinen, arm en nietig in de mistkilte rondom. Na 'n paar minuten, toen het mij hopeloos-wee verveelde en zij nog altijd, stil dwepend aan mij leunde, durfde ik behoedzaam te vragen:

‘Laten we langs het strand gaan, Ellen; 'n heel eind weg, goed?’

Ik wist niet op welke wijze ik anders de lange, bedorven dag om hals zou brengen, en terwijl wij zwijgend door de grauwe beklemmende damp stapten, dreinde 'n eentonig wijsje in m'n hoofd, 'n melodie, ergens gehoord, in welk verband weet ik niet. Ook die ellende is de hele verdere dag bij mij gebleven.

Dof en doffer werd het binnenin en een heimwee naar warmte en rijkdom voelde ik weer innesluipen....

Ik schrok van haar stem, toen ze te praten begon over ‘The Raven’, dat ze pas gelezen had; voortsprekend met half-klagende stem, zachtjes met korte tussenpozen, had ze het over de dood, - en, als 'n veldheer, die in een hinderlaag gelokt is, besefte ik, hoe haar gesprek eigenlik om de dood begonnen was. Kort maar ernstig antwoordde ik nu en dan om te laten merken, dat ik het buitengemeen belangrijk vond, - inwendig mijzelf en haar vervloekend om 't gepraat over zùlke afzichtelike dingen. Telkens als haar stem weer zo ernstig intoneerde over doodgaan, trachtte ik al mijn denken vast te stellen op de motieven van de Meistersinger-ouverture, die davering van vreugd.

Want ik háát nu eenmaal de machtige Dood met 'n angstige, felle haat, wel wáarlik ben ik Doods-benauwd en nimmer, nimmer, spreek ik dat woord uit.

Hoe die herfstige namiddag nog omgekomen is:... heel lange tijd heb ik moeten praten over dood, want na 'n kwartier

luisteren lag m'n sterke wil neergeknot en begaf mij de kracht van onderwerp te veranderen. Hoe het gesprek liep, heb ik gelukkig vergeten, alleen weet ik, dat ik twee maal meineedig beloofde met haar de dood in te willen gaan, als dat moest.

Zij had mij ten slotte zo wanhopig en zo ziek gemaakt, dat ik soms meende de dood te zien treden uit de àl dikker wordende nevelen, en een gegons van zware doodsklokken, gedempt door de mist mij van angst de keel toekneep.

Het begon al donker te worden.

'Over half vier, is 't al', verbaasde ik, m'n horloge in de hand. 'We moeten voortmaken voor de trein.'

'Ja... 't moet', zuchtte zij.

En onder 't sneller voortstappen nu, voelde ik mij warmer en beter worden door 't blinkend vooruitzicht van straks in de stad de booglampen en hun elektriese rodige schijn, die geen weet hadden van de vale najaarsdag die daar buiten te sterven lei.

In de trein, eindelik beter verwarmd, beglansde de bolle gaslamp van boven uit de gladde ruiten, de wanden van de coupé, de koperen krukken met zoete glimmering, en herstelde ik meer en meer door de kleine behagelikheid van de wijnrode kussenbank en het bewustzijn van nu-gauw-tuis.

'Nog 'n half uur sporen', overdacht ik. Háár man wachtte haar tegen zessen.

Buiten was 't al haast avend: een dag, die niet open geweest was, vouwde zich toe.

Lang was ik stil geweest, en begrijpend, dat haar stemming daardoor iets, iets gezakt was, sloeg ik - zodra de trein voortreed, - mijn arm om haar heen, zó, dat 't haar 'n spontane daad leek; in m'n omsluiting klemde ik haar ranke lichaam dicht tegen 't mijne. Ik hoopte, dat dit vertoon van hartstocht niet - zoals anders wel 'ns - tot èchte, mij jagende lichaamspassie zou aanzwellen; de nevel, meende ik, weent nog droef genoeg in mij na, het rille, vreugdeloze licht is in mijn ziel te diep gedrongen, dan dat 'n uiterlik gebaar dit verdrijven kan. Toch... een sekonde liet ik mezelf glippen,... stond ik op de schroeiende grens van hevige fyziek-morele opwinding. Maar door 'n uiterste wilsspanning verjoeg ik dit uit m'n denken, stelde scherp de

lenzen van mijn aandacht bij de gehate man, de dokter met de koude bolle ogen achter de gouden brilleglazen.

Toen voelde ik mezelf geheel verstenen en zó, weer heersend, kon ik als in zaligheid de ogen voor haar sluiten, en met kussen dekken haar zachte, willige wang en half-open warme lippen.

'Nu zijn we gelukkig, hè?' - wist ik heel teer te fluisteren, vlak bij haar oor.

M'n ogen openend, zag ik haar van verrukking glimlachen, haar gezicht in stille blije plooien; en ik lachte terug, met volle trouwhartige blik diep kijkend in haar ogen, die iets te fletsblauw zijn om 'n bepaalde indruk te maken.

Breder lachte ik ook nog even, om haar nog eenmaal mijn wit gebit te laten zien, en zij, aanhankelik naar mij opziend, klemde m'n hoofd tusschen haar trillende handen,... als een brandende regen vielen haar kussen op m'n voorhoofd én op m'n ogen. Afgemat lei ze haar hoofd op m'n schouder, nestelde zich bij mij om bescherming.

De trein schokte verder, verder; iedere bons bracht mij dichter bij de lichtstad. Dat was mijn troost voor de pijn, waarmee dit ijzeren voertuig wreed-beukend m'n halfziek lichaam kwelde.

Ik hield m'n hoofd van 't hare afgewend en sperde m'n ogen wijd-open zonder te knippen met de oogleden. De kou drong door het open raampje in de warme oogkassen, - zó werden m'n ogen licht-betraand, alsof ik schreide. Nu keek ik weer strak Ellen aan, die, 't voelend, naar mij opzag en recht in m'n stille tranen keek.

'Tranen om mij', - dacht ze en 't sidderde van ontroering door haar heen. In omhelzing bleven wij, lang en innig, en ik merkte aan haar ademhalen, dat zij nu van mij kon zijn, heelemaal van mij, als ik wilde, - maar de matematiese ogen van de gevreesde dokter waarschuwden mij voor mijzelf en ze schenen te vragen, waarom ik die dag geen medicijn had ingenomen, zoals mij was bevolen.

Ik wilde opstaan.

Moeilijk is het, uit 'n houding van omhelzing en innigheid te komen in een weer-alledaagse; maar zware problemen en steile afgronden trekken mij aan, zullen eeuwig hun sterke aantrekkelikheid voor mij blijven behouden.

Eerst liet ik langzaam mijn linkerhand van haar rechterschouder glijden naar de zachte boog van haar knie, terwijl ik met mijn rechterarm haar nog geheel omklemd hield en haar helblonde hoofdje op m'n schouder rustte. Toen stond ik op, behoedzaam als een wijze slaaf, die beseft, dat 'n grote schat hem is toevertrouwd; haar hoofd bleef rusten op m'n schouder, ook terwijl ik opstond - precies zooals ik 't ook wilde - zij sloeg ze niet eens op, haar toewe wimper-oogen. Ik boog nu over haar heen en kuste haar wang vluchtig nog eenmaal: m'n linkerhand streelde zacht haar verwarde haren en lei zich toen in haar rechter. Vlug maar omzichtig vatte ik nu haar andere hand zodat ze allebei in de mijnen rustten, zij hief haar hoofd op, we keken elkaar aan met stille droomogen; ik bracht haar handen aan m'n lippen, kustte ze hoffelik, liet ze toen zachtjes los... ik stond alleen. En ik had de zekerheid, dat ik nimmer te voren mij zo meesterlik en zuiver had bewogen. Daarover schalde luide vreugd in me, duizelig wierd ik van wel-geweten volmaaktheid. Zelfs 't genot, gelegen in het bedriegen van Ellen had die dag de hoogte van dit onbeschaduwde geluk niet kunnen bereiken.

De rails bedènderend, klakkend en slierend over ingewikkelde wissels, schoot de trein naar 't glorende station toe, dwars door de avend en de stikke-mist. Alsof hij plots 'n blok voort moest slepen, remde hij, toen onder de warmverlichte overkapping het treingedof helderder opklonk. Wat geknoers en gejengel bij 't remmen: onze wiege-wagen stopte.

Met tevredenheid voelde ik de dag aflopen, stil-verlangend uit te rusten in de lage leunstoel bij de rood vlammende open haard.

Buiten het station, waar de zware mist ros poeder werd rondom de booglampen van 't plein, riep ik 'n rijtuig voor haar aan, hielp haar in de donker-stommelige vigelant stappen, kuste haar nog eens, gehaast, met veel beloften haar gauw en heerlik te zullen schrijven. Het lompe rijtuig wakkelde weg, ratelend over de keien.

Ik veinsde naar huis te lopen, maar de hatelike man verbiedt veel lopen, en zo nam ik twee minuten later 'n ander rijtuig en ging dineren. Al had ik mij met vlotheid, ja vaak met

bravour, door de wijde, zware dag heengeslagen, ik merkte toch, dat ik zwakker ben en spoediger moe.

O, dit halve ziek-zijn maakt mij zo min en onschoon, ik hunker er zo naar mijn eigen lijf en mijn geest weer in glorie te zien, botvierend hun heerlike tomeloze heerserslusten.

De wrange stemmingen, die als boze planten somwijlen in mij opschieten, onverwacht,... het is àl onkruid, dat verstikken wil de zonnebloemen van mijn ziel.

Zonnebloemen, die de tierige weligheid zelf zijn.

Het verhaal van de wijze ratten door Frits van Raalte.

Ergens, diep onder de oppervlakte der aarde, in een reeds lang verlaten mijngang, leefde een rattenkolonie. In de roetzwarte duisternis hielden ze zich in het leven met het halfverrotte zwammige hout der stutpalen en de resten van kleedingstukken, die ze er vonden. En een enkele maal vielen ze in een aanval van hongerrazernij elkander aan, en dan werd een der zwakkere dieren door de andere verslonden. Een der ratten, dien we Eleios zullen noemen, werd op zekeren dag bevreesd, dat hij ditmaal eens tot spijs zou moeten dienen en daar hij geen gemeenschapsgevoel genoeg had, zijn genooten in het leven te willen houden, besloot hij, ergens een goed heenkomen te zoeken. En zoo geschiedde het, dat hij na lange omzwervingen ten slotte terecht kwam in een gang, waar hij mannen zag arbeiden. Naast elk der mannen stond een mijnwerkerslamp, waarin een door glas en metaalgaas gekerkerd lichtje geelde. Eleios, die niet wist, wat dat moest beteekenen, werd eerst bewusteloos, door de geweldige werking van het licht op zijn oogen, die nooit licht hadden gezien. Maar toen hij na een poos weer tot bewustzijn kwam, en de mannen zag eten en toen hij de geur van lang ontbeerd voedsel in den neus kreeg, begreep hij, dat het hier een goede plaats moest zijn, om te leven. Hij besloot dadelijk, naar de verlaten makkers terug te keeren, om hun de ontzaglijke ontdekking mede te deelen. Maar dit was gauwer besloten, dan gedaan, want hij kon den weg niet terug vinden. Maar na vele omdolingen gelukte het hem ten slotte, toch den weg te vinden. Toen hij de kolonie naderde, vlogen ze allen op hem af, in de meening, dat hij een vreemde indringer was, maar hij maakte zich dadelijk bekend en deelde direct de grootsche

ontdekking mede, die hij had gedaan. De ratten juichten, een van hen hield een redevoering, om hem, dien het toeval voor de ontdekking had uitverkoren, te prijzen en alle anderen stemden in met de hartelijke woorden van den spreker, en ze riepen: leve de uitverkorene, en ze drongen in hun hartelijkheid dicht op hem aan, als om hem te omhelzen en zonder dat iemand later zeggen kon, hoe het gekomen was of wie er het eerst mee was begonnen, werd hij temidden van allerhartelijkste omarmingen door de verheugde mederatten opgepeuzeld.

Toen men na een oogenblik tot de ontroerende ontdekking kwam, dat men in zijn overgroote dankbaarheid zijns ondanks den grooten ontdekker had opgegeten, was er eerst een verslagenheid onder de gezellen. Maar de broeder Redenaar nam weer het woord en sprak van eeuwige erkentelijkheid en hij zei, dat men niet minder doen kon, dan den gevallene heiligverklaren en dat zoo'n uiteinde, onder zulke omstandigheden een zeldzaam voorrecht was, en dat men aan den anderen kant ook niet zeker kon weten, of Eleios hen ook misleid had, om zijn leven te redden, en dat het opeten dan een gerechte straf was, voor die volksmisleiding.

Nog dienzelfden nacht had de uittocht der ratten plaats, waarbij, zooals te doen gebruikelijk is bij het verlaten van zelfs een slechtvoedend vaderland, menige traan werd weggepinkt. En door het uitzenden van pionniers wisten de ratten werkelijk na een langen tocht het nieuwe vaderland te vinden. Hun eerste werk was, zich eens flink te goed te doen aan het heerlijkste, dat er op de wereld - in een mijn - voor een uitgehongerden rat te vinden is, aan de haver, die in kisten voor de mijnpaarden klaar stond.

Natuurlijk gevoelde de broeder Redenaar zich gedrongen, na dien eersten feestmaaltijd nog eenige hartelijke woorden te wijden aan de nagedachtenis van Eleios. En toen nu een der jongeren, een onstuimige gast, er op wees, dat men nog een oogenblik had kunnen gelooven aan bedrog van de zijde van Eleios zaliger nagedachtenis, toen ontstond er een soort van tumult, uit protest tegen den spreker, die de gemoederen niet beter tot kalmte wist te brengen, dan door voor te stellen Eleios dubbel heilig te verklaren en wel om deze redenen:

ten eerste, hij had de nieuwe wereld ontdekt; ten tweede, hij

had de waarheid gesproken; ten derde, hij had zooveel gemeenschapsgevoel gehad, den langen weg terug te maken, om de genooten in te lichten; ten vierde, hij was gevallen als offer... en bij die woorden begon een zoo geweldige storm van bijvalsbetuigingen, dat de spreker de geheele vergadering op zijn hand had. Er werd besloten, dat de naam van Eleios het eerste woord was, dat iedere jonge rat moest leeren, zoodra hij er den leeftijd voor had. Zoo werd Eleios dubbel heilig verklaard en door een geheime afspraak zouden de nakomelingen nooit te weten komen, op welke wijze hij om het leven was gekomen, men moest maar zeggen, dat hij op vreemde wijze uit dit leven was gegaan. En zoo geschiedde het.

En toen een der jongeren, wier beenen nog niet sterk genoeg waren, de rijke weelde der welgevulde haverkisten te dragen, zich in een overmoedige bui verstoutte, te zeggen, dat het toch eigenlijk zoo'n groote kunst niet was, het nieuwe land te ontdekken en dat een andere rat het evengoed had gekund, en dat men er vanzelf kwam, als men maar steeds den goeden kant uitliep, toen werd hij door de anderen aangegrepen en hij boette zijn heiligschennende woorden, doordat zijne makkers hem op aansporing der ouderen verslonden. Zoo hield men in het rattenrijk de eer zijner groote mannen hoog.

We zijn vele rattengeslachten verder. Wanneer de mannen, die met zware houweelen het ingewand der aarde uithollen, om de zwarte koolbrokken mede te nemen, na hun werk in de lift naar omhoog zijn gegaan, dan komen de ratten uit hun schuilhoeken te voorschijn.

Maar andere, rampzalige tijden zijn voor het rattenvolk aangebroken. Want twee groote, vreeselijk sterke katten zijn door de mijnwerkers mee naar beneden genomen, om de ratten te verdelgen. De ratten hebben hun den dood gezworen, maar ze durven de gehate beesten niet aan te vallen. Onzichtbaar komt de dood aansluipen. Een rat wil even een bekje haver halen, of een stukje spekzwoerd, dat een werkman heeft weggeworpen, onverwachts voelt men een reuzenworging en het is gedaan. Wat al dooden zijn er gevallen, groote dooden, beroemde spoorzoekers, prettige

vertellers, de beste gymnast van het geheele rattenrijk, de beroemde Apion is het offer van zijn kunst geworden.

Toen hij juist van een stuk zwam, dat als een kaap in zee, aan een paal uitstak, wilde springen, werd hij gegrepen en gedood. En als men dan nu nog een plechtige begrafenis kreeg in de maag zijner mederatten, zooals in den ouden tijd, naar men zeide, bij feestelijkheden der ratten wel plaats had, dan was het nog wat anders, maar zoo maar in de maag te komen van het monsterdier... een rilling beving elke rat, wier gevoel nog niet geheel was afgestompt.

Het voortdurend gevaar, waarin de ratten verkeerden, deed oude, plechtige herinneringen wakker worden in de gemoederen van de dieren en menigmaal werd het verhaal van Eleios herhaald, omhangen met den opschik der sage, zoodat voor de thans levende jonge ratten Eleios een mythische Groote was, van wien men geloofde, dat hij niet gestorven was. Hij was, naar het verhaal, op vreemde wijze verdwenen, maar de sage sprak niet van gestorven, zoodat het zoogoed als zeker was, dat hij leefde. En sommigen voegden erbij, dat hij een witte rat was geworden, die door alle dieren en menschen vereerd werd, en dat zijn oogen karbonkelsteenen waren, weer anderen vertelden, dat hij ergens in een zwartmarmeren huis woonde, en dat hij daar lag en sliep, totdat honderd getrouwen met een kattestaart op den bronzen deur van het zwartmarmeren huis zouden slaan, dan zou Eleios opstaan uit den slaap en de wereld veroveren. Maar wanneer dat bijna onbestaanbare zou gebeuren, durfde niemand voorspellen, want hoe konden de ratten een kattestaart krijgen. En als men eenmaal zoover was, dat men de staart van een kat had en als dan werkelijk Eleios zou komen, om de wereld te veroveren, dan zou de kat reeds dood zijn, zoodat ze dan niet veel behoefte meer zouden hebben aan de bevrijding.

Het is niet vreemd, dat in zulke tijden van vrees en geloof in het wonderlijke in verschillende hoofden plannen rijpten, om de redding te bevorderen. Zoo ontstond op onnaspeurbare wijze de meening, dat een rat, die maar eenmaal Eleios had aanschouwd, voor altijd tegen de listen der kat was beveiligd. En verschillende ratten, die daarvan hadden vernomen, besloten, de proef te wagen. Ofschoon de ouderen hen vermaanden, toch niet door het zoeken

naar avonturen hun leven te wagen, het hielp niet. Verschillende jongeren zouden en wilden ondernemen, wat ze noemden den heiligen tocht.

Het was een uiterst gevaarlijke onderneming, want ieder, die buiten den mijn wilde komen, moest met de lift omhoog. Maar toch gelukte het een kleine, tengere rat, onder het stroo verborgen, naar boven te komen. Toen hij boven den grond was, kreeg hij kennis aan een anderen rat, die in den stal van een boer woonde, waar hij veilig en gerust leefde en onze ondergrondsche rat, die van zijn nieuwen kennis had vernomen, dat de naam Eleios onbekend, en dat verhaal een sprookje was, besloot, mee te gaan naar den veiligen stal.

Toen hij nu niet meer terug kwam in den mijn, duizend meters onder den grond, werd hij eerst door de zijnen betreurd en daarna werd zijn naam onder de groote mannen opgenomen, die hun leven veil hadden, voor het geluk en de redding van hun vaderland.

Een tweede rat ondernam de reis naar de bovenwereld ook, maar hij werd, toen hij uit de lift sprong, door een paar straatjongens met groote steenen doodgegooid, en het eenige succes van zijn poging was, dat hij door zijne familieleden werd bejammerd als een gevallen held. Een derde had vele avonturen, nadat hij in een met steenkool gevulde lift naar boven was gekomen. Hij verborg zich aanstonds in het kippenhok van den directeur van de mijn, die dicht bij het machinegebouw woonde; in het kippenhok bracht hij een geweldige opschudding teweeg en toen de dienstmeid met een hark bij het hok kwam, om hem dood te slaan, vluchtte hij eerst in een omgevallen bus, waarin wagensmeer was geweest, zoodat hij zich vreeselijk bemorste en toen nu de meid weer op hem aanstoof, redde hij zich, door in het schuurtje te kruipen onder een hoop oud goed. Daarbij lag ook een oude pop en toen hij die nu had stukgebeten van wanhoop en woede, kwam hij vol zaagsel te zitten.

Den volgenden dag kwam de nijdige fox-terrier van den directeur eens in het schuurtje snuffelen en nu vluchtte onze rat naar het konijnenhok. In dat hok zat ook een wit konijn, met roode oogen en de rat, die gehoord had van de sage van Eleios, die een witte rat zou zijn geworden met karbonkeloogen, door menschen en dieren vereerd, twijfelde geen oogenblik, of hij bevond zich tegen-

over den heiligverklaarden ontdekker, die immers in een huis door de menschen was opgesloten. Van dit oogenblik gevoelde hij zich veilig en nu zijn doel was bereikt, kon hij weer terug gaan naar het rattenrijk, duizend meters onder de aarde. Voortaan behoefde hij voor niets bevreesd te zijn, en in het gelukkige gevoel zijner onschendbaarheid marcheerde hij onbevreesd voorbij het huis van den directeur, om naar de lift te gaan. Toen hij tot dichtbij het hek van de liftkoker was genaderd, kreeg de fox, die daar aan het snuffelen was, hem in den neus en beet hem den nek af. Hij kon zich nog voortslepen tot vlak voor het hek; door pijn en bloedverlies verloor hij het bewustzijn en stortte naar beneden, waar hij op den liftbodem liggen bleef.

Toen een oogenblik later de lift daalde, werd hij gezien door een der mijnwerkers, die hem bij den staart greep en wegslingerde. Hij bleef voor dood liggen, maar toen de werklieden weg waren, werd hij door vele zijner makkers bij de staart voortgesleept naar een plaats, die men met wat hooi uit de ruif der paarden tot een leger had ingericht.

Toen hij weer tot bezinning kwam, fluisterde hij met gebroken stem: ‘Ik-heb Eleios-gezien-groot-wit-karb...’ Dit waren zijne laatste woorden. Maar daar hij vol zaagsel zat, hielden enkelen, die zijn laatste woorden niet gehoord hadden, hem voor den witten Eleios, die teruggekomen was. En ofschoon het gewaagd was, te meenen, dat er goede grond voor die veronderstelling was, ontstond er toch een partij die hem voor den heiligverklaarden rat hield. En zoo kon het gebeuren, dat na een poos de partij van Prisma, den gestorven rat, zooveel aanhang kreeg, dat men zijn heiligverklaring eischen kon.

Maar nu was er niet alleen een partij, die conservatief, Eleios bleef vereeren en een andere, die een eeredienst voor Prisma invoerde, maar tevens ontstond een groep onder de jongeren, die de ontkenners genoemd werden, omdat Prisma zelf had gezegd, dat hij Eleios had gezien, groot en wit met karbonkeloogen, en toch met doorgebeten nek was gestorven, zoodat men niet aan het wonder der beveiliging moest gelooven. En later ontstond nog een nieuwe groep, die wel geloofde aan het wonder der beveiliging door den aanblik van Eleios, maar die ontkende, dat Prisma Eleios kon hebben ontmoet, omdat hij, Prisma, gedood was. En

het zou wel vreemd zijn, als er een groep ontbrak, die het nog-in-leven-zijn van Eleios ontkende, daar hij voor vele geslachten had geleefd; en van deze laatste partij waren er velen, die beweerden, van betrouwbare ratten te hebben gehoord, dat de juiste overlevering leerde, dat Eleios door zijn stamgenooten was gedood, opdat hij het geheim van het nieuw ontdekte land niet aan anderen zou verraden.

En zoo heerschte er twist en tweespalt tusschen de Eleioïden en de Prismaïden en de ontkenners en de anderen, maar de katten bekommerden zich niet om de partij waartoe men behoorde, noch zelfs of men wild of mogelijk geheel beginselloos was, maar met edelmoedige onpartijdigheid beten ze nu een lid van deze, dan weer van gene groep dood.

En hiermee is het verhaal der wijze ratten uit. Het kan nog niet oud zijn, want ik heb het zooeven eerst verteld; en toch was het voor vele eeuwen al waar en het zal dat blijven, zoolang er menschen zijn.

ARNHEM, 28 Mei 1909.

Verzen van Aug. Peaux.

I.
Stadstuin.

De paden kronklen in den tuin,
En slingren tusschen 't winterbruin,
De takken warren kris en kras
Of iedere struik een doolhof was,
En hoog er boven: trage vlucht
Van grooten vogel door de lucht.

De musschen op het lage dak,
Gebeeldhouwd tegen 't luchtevlak,
Doen druk en woelig bij de goot,
Met kopje en snavel, wiek en poot,
Terwijl daar hoog, door witte lucht,
Gaat vast des vogels loome vlucht,
Zoo rustig langs onzichtbre lijn....
.....
En 't warrig tuintje wordt héél klein.

II.
Stemming.

O, dagedingen komen
Door 't stille denken mijn,
Zoo wiegelen ook de boomen
door klaren zonneschijn.

Als vogelvleugels die scheren
de slooten, de verre wei,
Zonder de zon te deren
Gaan zij en zijn voorbij.

III.
De berk.

(Optimisme).

't Is de herfst, het zijn de donkere dagen.
‘Zie, mijn sluier raakt de dorre hagen.’

't Is de herfst, het zijn de doode blâren.
‘Gouden munten blinken in mijn haren.’

't Is de herfst, het zijn de grauwe luchten,
Slanke berk, hoe zult gij hem ontvluchten?

‘Op mijn schoentjes van wit satijn,
Blinkend en blank in den zonneschijn.’

Jeugd door J. Everts.

Betsy Leuving kwam uit Leiden, waar ze, als spoor-studente, de colleges der medische faculteit volgde.

Ze was niet onknap, zooals ze, blanke rosharige, daar ging met haar boekenzeil in den knik van haar linkerarm, slank rechtop tusschen de warrelende menigte der drukke winkelstraat. Maar ze had iets koels en straks, iets laatdunkends in de uitdrukking van haar oogen; ze was wat te bleek, wat te schraal en te ernstig, en wat àl te eenvoudig ook in haar goedkoop zwart mantelpak met kleinen hoed nagenoeg zonder eenige garneering. 't Was haar aan te zien: zij was een meisje, dat nooit door het leven gedarteld had; te vroeg had zij den ernst en den druk van het leven gevoeld, en daardoor was zij nooit tot vollen groei en bloei gekomen. Ze miste voor een goed deel de zoo teere en frissche charme van het jong-vrouwelijke; er was een merkbaar gebrek aan poëzie in haar. De wil en de plicht schenen in haar gepersonifieerd; de strenge plicht, die in weerwil van alles recht op het doel aanboort, hardnekkig en onvermoeid.

Ook nu liet ze zich oogenschijnlijk door niets afleiden: zoo min door de menschenvolte, die caleidoscopisch steeds wisselde om haar heen, als door de lokkende winkel-etalages, waarvan een enkele al in warm kunstlicht praalde. Kordaat, te manlijk bijna, stapte ze door, ver voor zich uitkijkend, als zag ze daar den rechten dorren levensweg, dien haar wil haar had voorgeschreven.

Op eens... Ze boog haar lichaam wat naar rechts om beter te kunnen zien. Ja, waarachtig! Ze waren 't!

‘Dus toch, dus toch’ - stil-kermde 't in haar.

Met een schokje was ze stil blijven staan. 't Duurde één seconde. Toen liep ze weer door. Zelfs menschen, die haar heel goed kenden, zouden waarschijnlijk niets bijzonders aan haar bemerkt hebben; hoogstens had ze iets meer kleur en ging haar adem wat sneller. En toch scheelde 't weinig, of ze had een schreeuw gegeven van schrik en van pijn, een korte, hevige, nog-nooit-gevoelde pijn: als kreeg ze een vlijmende steek door het innigste en gevoeligste deel van haar wezen.

Voor haar uit liep in dezelfde richting als zij een jong paar, gëarmd, de hoofden een weinig tot elkaar gebogen; af en toe keken ze elkaar aan met een stillen, gelukzaligen lach. Ze waren klaarblijkelijk eerst kort verloofd. Van deze twee menschen wendde ze haar blikken niet af.

Ze wist dat Willy weifelde tusschen haar en Jo Kempers - althans ze had 't zich altijd verbeeld. Wekenlang had ze in onzekerheid verkeerd: een voortdurend zacht-knagende onrust, die ze alleen door koppig en hard werken van zich af had kunnen zetten. Nu wist ze. Na den eersten schrik had ze eenige verlichting bespeurd, gelijk een zieke na de operatie. Doch daarna voelde ze wee de wond, die bleef schrijnen en bloeden, en waardoor al haar levens- en wils-kracht wel scheen weg te vloeien.

Ze moest haar pas inhouden, om de beide anderen niet in te halen; dit wilde ze in geen geval. Daarom sloeg ze de eerste de beste dwarsstraat in, om met een omweg naar huis te gaan, want ze wilde juist loopen, hard loopen, om niet te denken, niet te kùnnen denken.

Ze ijlde voort tusschen de menschen. En nu was ze toch wel veranderd: haar bewegingen waren zenuwachtig, verwilderd en haar gezicht was daarmee in overeenstemming. Ze was alle zelfbeheersching kwijt.

't Hielp haar weinig, of ze hard liep. Ze kon de herinnering aan die twee menschen niet kwijt raken; telkens weer zag ze, hoe ze elkaar aankeken en lachten. O, ze had nooit geweten, dat zij zooveel van Willy hield!...

Ook inwendig had er een geheele verandering bij haar plaats gehad. Er scheen iets geknakt, gebroken, en ze had opeens een geheel anderen kijk op de wereld, het leven. Weg was alle trots,

alle zelfbewustheid, alle koelheid. Hoe nietig en nutteloos leek nu haar studie; hoe miserabel klein en arm was ze met al haar geleerdheid, en hoe rijk en gelukkig was Jo met haar liefde. Eenzaam gevoelde ze zich, doodeenzaam; en meteen besefte ze hoe schraal haar leven was en altijd geweest was, van jongsaf.

O, wel had Jo veel op haar voor, en wonder was 't niet, dat Willy haar gekozen had. Jo was de gezondheid en de levenslust zelf; ze had altijd voor het plezier geleefd, ze deed veel aan sport en maakte veel werk van haar toilet. En zij...? Ze had altijd moeten werken, hard moeten blokken, voortdurend gedrukt door de dreiging van een zwaar examen, voortdurend aangezet door haar vader, die helaas niets anders in zijn leven te doen had.

Haar vader... Ze zag in hem nu plotseling de oorzaak van alle kwaad. Was 't niet zìjn drijven, dat zij en Paul waren gaan studeeren, hoewel ze er geen van beiden bijzonderen lust of aanleg toe hadden? Had hij hen niet altijd in het werk gedréven. Ja, dat was het woord! Werken, werken, dat was het eeuwige parool thuis, anders hoorde je niet, op het gymnasium, op de lagere school al... Als andere kinderen speelden, moesten zij werken. Ze moesten er komen, 't kostte wat 't wilde. Zou de man weten, hoeveel kwaad hij hen gedaan had? Zou hij beseffen, dat hij hun jeugd vernield, dat hij hun iets ontnomen had, wat nooit meer te herstellen was? Liet ze hopen van niet, voor hem en voor haar zelf!... Maar 't is waar: ze wàren er gekomen, ze waren nu student, allebei; en over een paar jaar zouden ze hun titel hebben! ‘m'n zoon, de advokaat, m'n dochter de doktores’ - dat stond deftig. ‘Tout était perdu, sauf l' honneur’; maar aan den egoisten, bekrompen oudertrots was voldaan!

Een felle verbittering vloeide in haar uit. Haar handen knepen tot vuisten.

Hijgend stond ze eindelijk stil voor de deur van hun huis. Ze gaf een vinnige ruk aan de bel. De meid was niet veel vriendelijkheid van haar gewend; maar nu stoof ‘de juffrouw’ zoo onstuimig naar binnen, dat ze haar verwonderd nakeek.

Betsy stormde de trap op en sloot zich op in haar kamertje. Met een smak smeet ze haar boeken op de tafel, en rukte hoed en mantel van zich af. Toen stond ze een oogenblik als verdwaasd; niets meer te doen wetend, leeg van beweging, keek ze om zich

heen, als zocht ze hulp en vond die niet. Ze strekte de armen hoog boven haar hoofd, slaakte een diepen zucht, die iets van een gebrul had, sloeg de handen voor haar gezicht en liet zich op een stoel zinken.

Zoo bleef ze zitten, zonder eenig geluid te geven. Geen snik kwam over haar lippen.

Na een poos stond ze op, en toen had haar gezicht weer die hooghartige onverzettelijke uitdrukking. Niemand in huis behoefde iets te merken. Ze zou haar leed alleen wel dragen, eenzaam als altijd. Daarom moest ze nu naar beneden gaan: ze bleef nooit zoolang op haar kamer en 't was bovendien etenstijd.

Er werd met het eten nog een kwartier gewacht op Paul. Maar Paul kwam niet, bleef zeker met vrienden eten ergens in de stad of in Leiden. Meneer Leuving was daardoor uit zijn humeur, hij sprak er geen woord over, maar mokte; en mevrouw, geresigneerd, onbeduidend persoontje, onderging daarvan den terugslag.

Meneer Leuving leefde van zijn geld. Vroeger had hij eigen zaken gehad; maar om een reden, die niemand kende, waar althans niemand over sprak, was hij er op betrekkelijk jongen leeftijd al uitgegaan. Hij bleek toen echter al zooveel overgespaard te hebben, dat hij - zij 't ook niet weelderig - toch zichzelf en zijn gezin onderhouden kon. Hoe geheimzinnig deze levensomstandigheden ook schijnen, stak er toch geenerlei geheim achter en vonden zij alleen haar oorzaak in het pathologische van 's heeren Leuving's karakter. Hij was namelijk zenuwziek en behoorde tot die beklagenswaardige personen, die door een onbestemden, maar onuitroeibaren levensangst bezeten zijn. Hij was bang voor het leven, de menschen, de maatschappij, zonder te kunnen zeggen waarom. Er waren ook geen bepaalde feiten of personen, waar hij bang voor was; maar het geheel: die groote wereld vol zelfzucht en andere booze en duistere hartstochten vervulde hem met ontzetting en argwaan. Hij beschouwde alle menschen als zijn vijanden, die hem, als ze maar eenigszins konden, zouden benadeelen; en als natuurlijk gevolg gevoelde hij zich eenzaam en zwak. De wijsheid zegt,

dat de wereld een spiegel is, en indien dit waar is, pleitte meneer Leuving's wereldbeschouwing niet voor hemzelf. - Gegeven deze wereldbeschouwing evenwel, is 't zeer begrijpelijk, dat de heer Leuving zich zoo spoedig mogelijk uit die wereld terugtrok en zich in z'n eigen kleine wereld opsloot. Zoo klein en nietig hij zich echter in de buitenwereld voelde, zoo machtig voelde hij zich binnenshuis. Nog in de volle kracht van zijn leven had hij er al zijn energie aan besteed dáar te heerschen, en dit deed hij dan ook volkomen. Toch hield hij, op zìjn manier, veel van zijn kinderen; maar hij beging de fout zijn leven te spoedig op dat van Paul en Betsy over te brengen. Hij leefde niet vóór, maar geheel ìn zijn kinderen: hun roem was voornamelijk zìjn roem, hun schande voornamelijk zìjn schande; hij werkte niet voor hen, maar liet hen voor zich werken. Hij had iets van een manager, wiens eer en macht afhankelijk zijn van de sujetten, die hij introduceert. Geestelijk verre de meerdere van zijn vrouw, had hij haar van den beginne af onder de knie gehouden. Zij had een grooten eerbied voor hem, gemengd met een goede dosis angst; en deze gevoelens had ze in ongeveer dezelfde verhouding op de kinderen overgebracht. Pa was voor hen steeds in een geheimzinnig waas van heiligheid gehuld. Maar toen zij student geworden waren, toen hij hen opeens veel minder onder zijn direct toezicht had en andere sterke invloeden zich meer en meer deden gelden, begon hij langzamerhand zijn macht en zijn gezag over hen te verliezen. 't Is nu eenmaal een natuurwet, dat kinderen hun ouders ontgroeien; maar 't lag geheel in zijn aard, zich tegen die wet te verzetten. Dit had al eenige keeren tot kleine botsingen aanleiding gegeven en Paul's wegblijven nu scheen tot een nieuw conflict te leiden.

De maaltijd verliep bijna zwijgend.

Betsy gevoelde zich allerminst conversabel. Meneer zat voortdurend strak en ernstig voor zich neer te kijken, met een pijnlijken trek over zijn gezicht; 't was duidelijk dat er iets in hem broeide. De eenige, die nu en dan nog weleens wat zei, was mevrouw; maar ook haar opmerkingen werden hoe langer hoe schaarscher en schuchterder, want ze zag den storm hoe langer hoe meer opzetten.

Het eten was afgeloopen, en men tafelde naar gewoonte nog een weinig na. Toen kon meneer zich niet langer bedwingen:

‘Dat bevalt me toch heelemaal niet van Paul’ - begon hij - ‘dat uitblijven.’

‘Nou, kom, een enkel keertje’ - vergoelijkte mevrouw.

‘Een enkel keertje, een enkel keertje.... Wat heeft 't noodig?! Hij kan zijn portie hier krijgen. 't Zijn allemaal maar weer extra-kosten. Dat studeeren kost me zeker nog geen geld genoeg.’

‘Dat krijg je later met interest van ze terug.’

‘Dat zullen we hopen’ - mopperde hij. ‘'t Is zoo ver nog niet, nog lang niet.’

‘En als je nou eenmaal student bent’ - zei mevrouw met zoetsappigen trots - ‘dan mot je ook een beetje....’

‘Als je student ben, mot je studeeren’ - viel hij haar heftig in de rede. ‘En niet fuiven en slabakken. Da's goed voor adelijke meneertjes met een hoop geld, die met d'r geld geen raad weten. Maar hij mot werken, dat mot-ie niet vergeten. Zonder werken kom-ie d'r niet.’

Betsy had zich onder dit discours hoe langer hoe meer opgewonden. Daar had je ze weer: de bekende frazen, de versleten theoriën; 't was altijd weer, altijd nog hetzelfde. Een wonder, dat hij nog niet gezegd had: ‘Zonder werken, kom-ie d'r niet.’ Bijna tegelijkertijd hoorde ze 't hem zeggen. Een stille schamperlach doorschokte haar. Zou dat dan nooit veranderen? Dacht hij dan dat ze eeuwig kinderen bleven, die alles maar van 'm slikten als medicijn, al smaakte 't ook nog zoo leelijk en al was 't ook vergift? Moest je dan maar toelaten, dat je vader in zijn onverstand den mooisten tijd van je leven onherstelbaar bedierf? Hadt je als kind ook nog rechten, of niet?.. Een krachtig verzet voelde ze in haar stijven.

‘Ach wat, laat die jongen toch’ - zei ze bruusk, nijdig.

Dit was een nooit-gehoorde toon van verzet tegen het ouderlijk gezag. Op Meneer Leuving's gezicht vertoonde zich een uitdrukking waarin hevige verbazing en verontwaardiging zich mengden.

‘Wàt zeg je daar?!’

‘Dat u 'm z'n gang moet laten gaan. Hij is geen kind meer. Hij heeft groot gelijk, dat hij 't ervan neemt.’

‘Wat blief je?’

‘Ik zeg: dat-ie groot gelijk heeft, dat-ie 't ervan neemt!’ - schreeuwde Betsy buiten zichzelve.

Meneer Leuving werd op eens ijzig-koel. 't Was één van zijn beproefde en deugdelijk-gebleken manoeuvres. Hij verraste zijn tegenstanders door die plotselinge verandering en overwon hen.

‘Zeg eens even, waar bemoei jij je eigenlijk mee?’

Wel klonk er een strenge ondertoon en ingehouden kracht, in zijn kalme stem.

Zijn tactiek miste nu echter alle uitwerking. Integendeel maakte zijn vraag Betsy nog woedender.

‘Ik bemoei me met iets, dat mij even goed aangaat als Paul’ - zei ze scherp. ‘'t Moet nou maar eens uit zijn. 't Heeft nou lang genoeg, 't heeft al te lang geduurd, veel te lang. U met uw gedrijf altijd! 't Was altijd maar werken, werken, werken. Anders hoorde je niet hier in huis... als je niet werkte kwam je d'r niet. Maar zelf werkte je nooit. Je leek wel zoo'n slavendrijver, die ons altijd maar opdreef en zelf geen slag uitvoerde...

“'t Was noodig: later zouden we er dankbaar voor zijn”. Dankbaar!... Wat heb u van ons gemaakt? Mummies, vervelende akelige mummies, die met niemand omgaan, waar niemand naar omkijkt. Als een vloek heb u altijd gedrukt op onze jeugd. Als een vloek, ja! U hebt ons ongeschikt gemaakt voor het leven in uw hooge wijsheid, dat heb u! Als andere kinderen gingen spelen of aan sport deden, konden wij thuis gaan zitten blokken, werken, werken! 't Leek wel of er niks anders in de wereld bestond dan het werk, die vervloekte studie. Nou zijn we allebei student en nu verbeeldt u zich zeker dat u ons al een heel eind geschopt hebt, hè, en dat we u dankbaar zullen zijn?... Maar ik zeg u dan, dat ik u heelemaal niet dankbaar ben en dat ik u haat, háát om de ellende en de scha, die u ons heb aangedaan!’

Meneer Leuving was vuurrood geworden en wilde haar meermalen in de rede vallen. Maar zij liet er hem den tijd niet toe.

Ze was opgestaan. Opeens vertrok haar gezicht tot een vreemde zenuwachtige grimas.

‘En nou vertrap ik 't ook langer’ - brieste ze, haar bord

wild van zich afduwend, zoodat een glas omviel en het water over de tafel stortte.

Meneer Leuving sprong op, de vuist geheven met een furieus gebaar.

‘Nou is 't genoeg’ - bulderde hij.

Doch Betsy hoorde 't niet. Ze was de kamer uitgeijld, naar boven.

Even scheen 't of meneer haar zou naloopen. Doch hij bedwong zich. Langen tijd bleef hij op en neer loopen, de handen op zijn rug, driftig met strak-verwoed gelaat, allerlei ongeärticuleerde geluiden uitstootend. Eindelijk liet hij zich afgemat in een stoel vallen.

Mevrouw had stil en behoedzaam de vuile boel geredderd en daarna met de meid de tafel afgenomen. Toen was ze weer aan de tafel gaan zitten, als altijd correct achter haar keuriggeördend theeblad, maar met een bleek, ontdaan gezicht.

‘Hoe komt die Betsy in eens zoo overspannen?’ - waagde ze na een poos heel zacht op te merken. ‘Zoo heb ik ze nog nooit gezien’.

Meneer gaf geen antwoord. Hij scheen geheel in zijn gedachten verloren. Een bittere trek plooide zich rond zijn mond.

‘Ja ja’ - zuchtte hij eindelijk, en dit scheen wel het resultaat van zijn overpeinzingen - ‘dankbaarheid, daar mot je bij je kinderen maar om kommen.’

Toen wreef hij met zijn lange, magere vingers langs zijn bleek voorhoofd, als deed daarachter iets pijn, erg pijn.

Uit Italië[1] door Pieter van der Meer.
IV.
Assisi.

Hoewel Perugia, de hoog op een heuvel gelegen stad, den bezoeker boeit door de schoonheid zijner gebouwen, door de prachtige ligging welke vergezichten biedt over het Ombrisch bergland, en door de herinneringen aan die oude, wilde tijden toen het bloedig geweld van de hartstochten heerschte, de haat der twee families de Oddi en de Baglioni, welke om de oppermacht vochten, de voortdurende verschrikking bracht van moord en overval, - zaagt ge niet, dolend in den avond door de oude straten waar paleizen somber dreigend staan, fantomen, onder den wijden mantel den dolk verborgen, in donkeren hoek gereed den vijand te bespringen? - hoewel gij deze stad bewondert om het karakter van kracht dat zij door de eeuwen heen behouden heeft, wanneer ge eenmaal vanaf het plein vóor de prefettura, heel in de verte naar het Oosten toe, aan gene zijde van de Ombrische vlakte, aan de helling van een heuvel die hooger stijgt daarachter tot een reusachtigen berg, een klein wit stedeke gezien hebt, o Assisi! - dan gaat met macht uw verlangen daarheen, wordt ge stil van ontroering, als naderdet ge nu het beloofde geluk. Met bevende oogen tuurt ge naar die luttele plek, welke in het zachte zonlicht van dit late uur glanst als een parel. De hemel is zuiver en welft zich eindeloos over de schoone aarde. Leunend tegen den steenen wal toeft ge. Een stille doorschijnende nevel woont in de dalen. De zon zinkt

1) '*Uit Italië*' zal in najaar van 1911, in boekvorm met reproducties bij Versluys te Amsterdam verschijnen.

langzaam. Een venster vangt een zonnestraal, en straalt als een oog. Gekomen uit het verre noorden, staat ge hier op dit hooge plein, uw voorhoofd bleek van ontroerde gedachten: de schoonheid die nu uw oogen verrukt, straalde ook voor den blik van den man, die meer dan zeven eeuwen geleden, geboren werd in dat blanke stedeke, en de volger werd van den Grooten, Eenigen Koning, met absolute overgave. In deze landstreek wandelde hij langs de witte wegen door het dal en welke over de heuvelen buigen. In Perugia zelf, gevangen, verbaasde hij en troostte hij alreeds zijn makkers, vóor zijn roeping hem klaar geworden was, met zijn edele vreugde en stralende blijmoedigheid. Toen reeds leefde hij door zijn verbeelding. Doch hoe dieper van zin, beteekenisvoller, zou eenmaal die poëtische kracht worden, wanneer zij gevonden had de goddelijke werklijkheid. Sindsdien staat zijn wezen als een zonnige hoogte waar het goed toeven is; en nog na eeuwen, is zijn wezen niet een rustpunt voor uw verlangenden droom, die zich bekneld voelt in zijn menschlijkheid en stijgen wil buiten alle stoffelijke grenzen, naar het zéer groote, het heilige, het goddelijke? Sanctus Franciscus, de vorst der armen, de eenvoudige volgeling van Jesus, de Poverello is een toppunt van het leven.

Den witten weg volgend, door de oliveten heen, naderen wij het bijbelsch stadje dat in de verte, blank en vreedzaam aan den heuvel ligt. Er heerscht alom een hoogere zuivere stilte. De stijgende lijn van den berg, den Subasio, teekent zuiver zich af tegen den helderen hemel. Al duidelijker kunnen wij nu de huizen onderscheiden die boven elkaar tegen den heuvel zijn opgebouwd. Rechts, een zwarten koepel, een campanile, nog één, en nog één. Links, aan den uitersten rand van den heuvel, ligt fier als de hooge voorsteven van een oud koningsschip, het groote klooster. Machtig rust het met zijn ommegang op de hooge poorten van den grondmuur; het overziet, heerschend, het breede dal en de omliggende hoogten, die allen begroeid zijn met olijven, deze menschelijke, wondere boomen. Als aan een stille diepe zee ligt dit stadje op den heuvel boven de wijde vlakte. Wij voelen ons onmiddellijk verplaatst in andere tijden; er breidt

een vrede zich over de aarde; de blauwe zonnige hemel schijnt over de gelukkige heuvelen van het omliggend land. Hier kan men aandachtig leven vol milde liefde en diepe droomen, ver van het ijdel rumoer van het modern bestaan, en zijnen geest laten rijzen als een vogel in zuiverder sfeer, naar wonder-ijle hoogten.

Door de vervallen poort der oude wallen, komen wij in een smalle straat die langzaam stijgt. Doch het is daar niet kil en donker als te Siena; het is er licht, de huizen zijn laag en eenvoudig, het is er licht, de kleine woningen tot welke een trap aan den buitenkant toegang geeft, bezitten geen pracht van architectuur, zij zijn simpel, doch haar muren zijn doordrenkt van een blank licht; de muren zijn vervreten van de zuidelijke zon. De wegen stijgen als bergpaden, en telkens zien wij, tusschen de huizekens door, over een steil dalend straatje, vanaf een klein ommuurd terras, de wijde, wijde vlakte, die wel een kalme zee gelijkt tot aan de blauwe heuvelen van de overzij. De woningen liggen bijeen in een gelukkigen vrede, de stilte is zoo onzegbaar zuiver. In ons beven de gedachten als bloemen.

Voor de open deur, boven aan de steenen, bouwvallige trap waarover een afdak met wijnranken omgroeid, zit een oude vrouw en weeft aan het spinnewiel. Ons tegen, daalt langs het steile pad, een ezel, met twee zakken beladen; een man loopt er naast; het dier zet zijn fijne pooten voorzichtig neer, luisterend naar de stem van zijn meester. Men groet ons. Wij gaan verder. Waar zijn wij? Door welken droom wandelen wij? - Nu luiden de klokken der kerken en van de kloosters; een kroon van klanken klinkt boven de stad in de zuivere stille lucht. Zullen wij straks broeder Franciscus niet ontmoeten? Of toeft hij hooger in het gebergte, in den hermitage der Carceri? Of bezoekt hij zuster Klara in het San Damiano-klooster? - Een diep geluk bewoont ons. Wij leven onzen droom. Nog is er niets wat de omgeving stoort, en vanzelf voelen wij ons verplaatst naar dat wonder oogenblik toen er een man verscheen die den menschen sprak van Jesus, Onzen lieven Heer, en van Zijn onmetelijke liefde welke Hem den bitteren, smadelijken kruisdood had doen begeeren. Onze verbeelding ziet den Poverello gaan door deze straten; daar gaat hij voor ons uit; hij staat nu stil bij het muurtje, en

tuurt daar overheen naar de verre bergen, de wereld, God's schepping, is zoo schoon, biddend heft hij het edel gelaat. Nu wendt hij zich tot zijn metgezel, en zegt hem eenige woorden. Zij gaan verder, zij komen bij een kerk. Francesco treedt naar een groep van mannen, spreekt hen aan. Zij groeten hem, want wie kent hem niet, dezen vreemden jongeling die alles verliet om zijnen Meester te volgen langs de moeilijke bergpaden van den Geest? - Hij spreekt tot hen. Eén gaat spottend weg, vol medelijden de schouders ophalend over zoo een dwaas. De anderen luisteren. Dan treedt plotseling uit de groep naar voren, een jong man, rijk gekleed; zijn gelaat is bleek van ontroering rond de diepe oogen, zijn geheven voorhoofd vangt het licht als een glanzende helm. Hij knielt hartstochtelijk neer voor San Francesco, spreekt snel met zachte bevende stem, fel branden zijn oogen, hij wil alles, alles den armen geven, en hem volgen, niets bezittend, maar biddend, dienend, helpend den menschen, en hen spreken over God, over Jesus en diens goddelijk leven, om hen op te wekken te streven naar goedheid, naar liefdevolle vroomheid en stralende blijmoedigheid. Zij gaan gezamentlijk de oude Kathedraal binnen. De omstanders, blootshoofds, zijn ernstig en diep getroffen, en voelen de schoonheid van die onverwachte bekeering.

Wij mijmeren verder. De klare open ruimte doet ons gaan met geheven hoofd, de hemel is zoo helder, zoo zonnig; het schijnt ons dat op dezen evangelischen dag wij het toppunt van ons leven bereiken zullen. Zijn geest is hier aanwezig, wij zijn voortdurend met hem. Wij zien zijne uitbundige jongelingsjaren, toen hij de eerste was in de feesten, de ziel der vierenden en als een ridder droomde van edele, heldhaftige daden en wonderbare avonturen. Mild en altijd gevend was zijn natuur; toen bezat hij nog niet de rijke, reëele gaven van later; hij doolde door de tuinen van het zingenot, hij bedwelmde zich, hij speelde; geloovig was hij, doch zonder diepen zin, hij dartelde met het leven als een kind, hij had het verlangen een groot strijder, een kapitein te worden, te vechten op bloedige slagvelden. Hoe andere tournooien bedreef hij, hoe anders vocht hij, hoe andere overwinningen behaalde hij van eindeloozer beteekenis. Al zijne macht en het geweld dat hem bezielde, werd gekeerd naar den

geestelijken strijd, naar overwinningen van geestelijke glorie. En is de menschheid aldus niet een unieke figuur, een hoog mensch rijker geworden, die nu nog, na eeuwen, een onvergelijkelijke schoonheid uitstraalt en velen het gelukkig weten geeft dat zoo'n wezen mogelijk is, bestaanbaar, een man die boven het menschzijn uit zich heft en gestegen is op eenzame hoogten, steeds nader en nader tot God? Zijn leven is een voortdurende stijging, magnifiek.

Men kan niet toeven in dit wonder stedeke, - ik ken in gansch Italië geen plek waar de lucht zoo zuiver is, waar de hemel zoo stralend schijnt over de gelukkige heuvelen; - zonder aldoor te denken aan de gebeurtenissen van dit eenig leven. In die zware, volle tijden, toen overal men trof de uitersten van zonde en heiligheid, moet het wel een diepen indruk gemaakt hebben op de geloovige gemoederen dat een rijke, door het geluk gekoesterde jongeling, die alles genieten kon, en op de handen gedragen door zijn vrienden, hun aanvoerder was in schoone feesten en dartele daden, plotseling, op een dag, afstand doet van al zijn rijkdom, van de wereldlijke vreugde en zich tot de armen keert, tot de lijdenden en de eenzamen, en de bitterste ontbering zoekt als een glorievol geluk.

'Waar mijmert ge over?' vroeg hem een makker, toen de bende jongelieden na afloop van het laatste feest door Francesco gegeven, tierend en zingend door de straten van Assisi trok, en Francesco zelf zwijgend achterbleef, in gedachten verloren.

'Ik denk aan mijne Bruid', antwoordde de zonderlinge jonge man.

'Wie is het? Wie is het? Zeg ons, hoe heet uw Bruid?' joelden de baldadige makkers.

'Zij is de schoonste, de roemrijkste, en de heerlijkste vrouwe die ik ooit genaderd ben', antwoordde Francesco met diepen ernst.

'Zeg ons, hoe heet zij, hoe heet zij?' riepen de anderen.

'Zij heet Vrouwe Armoede, schooner dan welke geen vrouw ter wereld leeft'.

De meesten bespotten hem, lachten hem uit als ware hij een krankzinnige die wartaal spreekt. Want moet het de meerderheid niet toeschijnen dat het een dwaas is, een onnoozele idioot, hij die de mogelijkheid bezit van alle menschelijk geluk, van liefde

en roem en rijkdom te genieten, en die dit al wegwerpt als minderwaardige lompen, en de armoede kiest als ware het de schoonste bruid, omdat zij de trouwe metgezellin van Jesus was? Van Jesus, den Armste, die geen andere plek gevonden had om geboren te worden dan een stal, die geen steen gevonden had om zijn hoofd in het doodsuur op ter ruste te leggen, die naakt, tusschen hemel en aarde opgestooten, aan het kruis gestorven was?

Door spot noch hoon liet hij zich van zijn levensdoel afbrengen. Eenvoudig ging hij zijnen weg die helder voor hem lag. Met simpel gebaar had hij alles weggeworpen wat hem op zijnen tocht belemmeren kon; reisvaardig wilde hij zijn; hij verliet het vaderlijk huis, de vrienden, de weelde, het zoete geluk dat de liefde eener vrouw hem gewis zou gegeven hebben. Hij wandelde door het land als een bedelmonnik, versmadend zonder moeite hetgeen het overgroote deel der menschen is het doel des levens, het materiëel bezit en het zingenot. Doch ook toen, hoewel men sneller de hoogheid erkende, en weldra met vreugdige bewondering hen begroette die boven de grenzen van het menschzijn uit omhoog klommen naar het toppunt van hun verlangen en hun liefde, heeft de ommekeer van Francesco heftige ergenis gewekt. Want was het niet een slag in het aangezicht van allen wier hunkeren en jagen slechts was naar wereldlijken roem, naar wereldlijke have, naar den voorrang in het korte leven, de daad van dezen man die eenvoudig weg de armoede noemde het rijkste bezit en zijn geluk vond in ontbering en het aanbidden van Jesus en van God in zijne Schepping? Maar velen waren er, - in die van liefde bevende Middeleeuwen, - die dezen mensch wachtten welke woorden gaf aan hun onbewust verlangen en tot daad verwerklijkte hun vagen onuitsprekelijken droom; hoevelen hebben niet honger naar het Goddelijke en bezitten de macht niet tot klaarheid te komen met zichzelve? Brandend van een wilde liefde voor al het geschapene, zoekende degenen die leden, die troost van noode hadden, ging hij op weg door het land en verhaalde den menschen, den lof zingend van God en Zijn aanbiddelijke Schepping, welke schoonheid en geluk hij gevonden had. Hij droeg een stralende overtuiging met zich, hij toonde door de daad dat zijn woorden geen ijdele klanken waren, dat Jesus' leer uitvoerbaar was, volkomen. Omdat hij dit vermocht, was hij een heilige; hij

joeg de zielen op te verlangen naar hoogheid, naar zuiverder oorden; zelf steeg hij vooruit naar de bergen, waar de geest wordt als zuiver kristal, waar onmetelijke stilte heerscht, de geest één wordt, in bliksemkorte oogenblikken die eeuwigheden lijken, met het eeuwig licht, op onverklaarbare wijze. Woorden kunnen niet duidelijk maken, woorden zijn onmachtig dit hoogste geheimenis te zeggen; slechts door beelden, door figuren kan men wellicht in uwe ziel een bleek vermoeden wekken van deze opperste openbaring welke den menschen het zenith is van den geest.

Het ligt niet in mijne bedoeling dit sublieme leven uitvoerig te verhalen, ik wilde slechts zeggen hoe vanzelf de seraphiesche figuur van San Francesco levend wordt en u nader treedt in deze omgeving. Het landschap dat uw oogen met diepen lust aanschouwen, is bijbelsch; in den doorschijnenden vrede van het juweelig avondlicht, ligt de aarde voor u. Ginds, ver achter de bergen, zonk de zon, de kimme ontstekend in oranje gloed. De wanden der woningen zijn als helle gelaten, het westen toegekeerd; een plein ligt blank als een droomende vijver. Een evangelische vrede bloeit over dit schoonste oord.

Het was op dit wonderuur dat wij voor de eerste maal de onderkerk van het groote klooster binnentraden. In den aanvang onderscheidden onze oogen niets anders als de droppelen licht der altaarkaarsen, en den edelsteen-gloed van een kleurig kerkraam. Monniken zongen de avondpsalmen. Dan werd het stil, en onze geest werd gevoerd naar wondere werelden, het was als een bevrijding; alles was vergeten, vanwaar wij kwamen, waarheen wij gingen; alle leed, alle vreugde ontweek ons. Een groot licht werd in ons ontstoken.

Langzamerhand wenden onze oogen aan de schemering, zagen we de gewelven, den harmonischen bouw der lage kerk wier mystische atmosfeer tot knielen noodt; rond het altaar, in de verte, baden de monniken, de hoofden diep neergebogen. Wij wachtten. Het was een stilte vol onzichtbaar gebeuren. Toen rezen de monniken, en twee aan twee verlieten zij achter elkaar, door een kleine zijdeur, de kerk. - In het halfduister vermoeden wij de rijke versieringen der gewelven; onze blik vindt allengskens, overal diepe kleuren; daar, de zwarte koorbanken, rijk gebeeldhouwd; hier boven ons, het diep-blauwe gewelf, gedragen

door donkerroode boogribben, die versierd zijn aan weerszijden met bloemen en bladeren in den steen uitgehouwen; ginds, vóor het altaar, een kunstig gesmeed, ijzeren hek; een koperen kroon vangt lichtschijn uit het kruisschip waar de ingang is, en het buitenlicht naar binnen schijnt. Aan de wanden krijgen de figuren een vreemd leven; men voelt een onzegbare aanwezigheid. Deze kerk bevat een rijke, diepe schat. Nergens vond ik de schoonheid zoo vol mystiek gevoel. Wij wijlen nog lang in deze heilige omgeving. Er is hier tusschen deze gewelven en deze wanden een aanwezigheid gebleven van al de gedachten en gebeden der menigten die herwaarts gekomen zijn uit alle streken der aarde; wij voelen hier een innige, van liefde doordrenkte afmosfeer. Men moet voortdurend denken aan San Francesco en zijnen Meester; en de wandbeschildering, in het halfduister tot fantomen verworden, helpen onze aandacht, versterken de spanning van ons verlangen. Wij zijn het altaar rondgegaan; overal aan de wanden en de gewelven vermoeden wij figuren, tafereelen uit Jesus' leven en dat van zijn volgeling. Het gedempte schaduwlicht maakt de kleuren nog dieper, rijker. Men is zoo ver van zijn eigen leven af. Uw geest wordt vrij, ruimte voelt ge rond u, ijler is de lucht; zonder moeite aanschouwt uw geest ontzaglijke diepten van licht, ongeweten verlangens ontdekt ge in uw hart, ze heffen zich als zingende kooren. - Hier langen, langen tijd te toeven, is wonder weldoend.

Gansch het stadje en de omgeving zijn vol herinneringen aan dezen unieken mensch. Daar waar nu die kerk staat, lag vroeger het geboortehuis van Francesco, was hij kind en jongeling; daar sloot zijn vader hem op, omdat hij al te vrijgevig aan de armen was; daar ook moeten wel de eerste gedachten in hem gekomen zijn aan die onmetelijke verschijning welke Jesus is. - Ginds, op het plein voor het bisschoppelijk paleis, naast den Duomo gelegen, ontdeed hij zich ten aanzien van alle omstanders, in aanwezigheid van den bisschop en van zijn vader die kern een gek en een dief schold, van al zijn kleeren en dezen zijn vader toewerpend riep hij uit: ‘Tot heden noemde ik Pietro di Bernardone mijn vader, doch van nu af wil ik God dienen; daarom geef ik hem dit geld terug en mijne kleeren en alles wat ik van hem heb, want voortaan zal ik zeggen:

‘Onze Vader die in de hemelen zijt.’ - Deze eenvoudige en sublieme daad maakte een diepen indruk op de menigte; toen leefde er in de harten der menschen een wild verlangen naar hoogheid, aanbad men de heiligen die der menschheid den weg wezen naar Jesus. Hoe zou deze man, die de armoede verkoos boven den rijkdom, kuischheid boven den zinnenlust, den deemoed boven hoovaardij, in onzen tijd gehoond zijn en door geleerden, als een krankzinnige spoedigst in een inriching zijn opgeborgen! Doch God zij dank! wij zijn niet in den modernen tijd; wij toeven in de Middeleeuwen, hier, te Assisi. Francesco zwerft door het land, de armen, de lijdenden zoekend en hen die troost van noode hebben. Hij gaat tot de melaatschen, die uitgestooten uit de stad, op eenigen afstand buiten de muren bijeenwonen. Hij verpleegt hen, verzacht hun bittere eenzaamheid, en spreekt eenvoudig, doch tot het hart doordringend. Eenmaal in den aanvang ontmoette hij op een weg een lijder dier verschrikkelijke ziekte; Francesco ging hem voorbij, bevangen door een onoverkomelijken afschuw. Doch berouw greep hem aan, hij haastte zich terug, riep den zieke aan, en kuste hem. Reeds was in Francesco die wilde toewijdende liefde ontwaakt voor al wat lijdt, hij volgde de stralende gedaante van zijn Heiland die hem aan het eind van zijn leven in zijn lichaam drukte de heilige stigmaten, het opperst symbool der alles lijdende liefde.

Even buiten het stadje, op de helling van den heuvel die het dal toe nijgt met zacht glooiende olijftuinen, ligt het kerkje San Damiano, de kapel eigenhandig door Francesco herbouwd, en waar hij later vaak zijn vriendin en volgelinge Santa Chiara bezocht die daar met eenige nonnen zich in het belendende kleine klooster gevestigd had. Die wondere vrouw welke als geen ander wezen hem begrepen heeft en verteerd werd door eenzelfde liefde en eenzelfde verlangen, stond hem in moeilijke oogenblikken bij met haar zuiver intuitief weten. Daar rustte hij van het zwerven uit, was hij gelukkig; dichtte hij niet in den grooten vrede van den olijftuin, voor zijn oogen het dal en de verre bergen en den hemel, dien zang van alles omvattende liefde, het Lied der Zonne? Hij kende God in al het geschapene.

Overal vindt men plekken rijk aan herinneringen. Beneden in de vlakte door welker wijdheid uw geest verlangend reizen kan,

ligt, omstolpt door een leelijke koepelkerk, de Portioncola, de nederige kapel door den heilige zelven gebouwd, en waar hem eenmaal zijne roeping duidelijk werd. Nog steeds komen herwaarts ontelbare pelgrims deze plek bezoeken; hier stierf hij, hier was de oorsprong van den hernieuwden bloei van het evangelisch geloof.

Men zou stap voor stap het leven van Francesco willen volgen door deze landstreek, in de dorpen was hij, in de verre steden, wier torens ge hier en daar in het dal en op de bergen ziet. Hij was daar overal, de goede boodschap brengend van liefde. Langs de wegen zwierf hij, door de bosschen, en over de heuvelen; nimmer was hij eenzaam, want waren de vogelen zijn broeders, en zijne zusters de bloemen niet met hem? Vond hij niet in alles een aanleiding om God's macht en Zijne liefde te verheerlijken? Had de beek niet een klare stem, de wind geen klanken, de zon niet de macht, en de maan niet haar droomen, om God te verheerlijken, een elk naar zijn wezen?

Hoog aan den berg, die als een oude koning de vlakte beheerscht, in een ravijn, te midden der onberoerde eenzaamheid, omgeven door diep geboomte, zoo ver van de wereld, ligt de hermitage de Carceri, waar San Francesco zich menigmaal terugtrok, om, alleen met zijn ziel, aandachtig te luisteren naar wat God hem zeggen mocht.

Het was de herbloei van de schoonste oogenblikken der aarde; men kon denken dat Jesus weergekeerd was en opnieuw tot de menschen sprak van zijnen Vader, die in de hemelen is, en predikend rondging.

Breeder werd zijn invloed, vrienden en getrouwen volgden hem; wanneer hij een stad naderde, trok de menigte hem tegemoet; hij bracht vrede en eendracht. De menschen voelden dat hij de waarheid bezat. Menigeen bezield door zijne woorden, verliet alles, gaf have en goed den armen, trok mee met Francesco, God liefhebbend en zijne medemenschen. Toen de Franciskaner familie steeds grooter werd, zond hij zijn volgelingen uit naar alle windstreken, om te prediken en te helpen, om liefde te brengen en te toonen door daden dat niet tevergeefs Jesus voor allen het bitterste en smartelijkste geleden had. Velen der broeders was de verpleging der melaatschen, een uitsluitende bezigheid;

anderen arbeidden als daglooners bij de armsten; Francesco bestemde ieders werk naar zijn aanleg. Zoolang hij leefde, was hij de ziel der orde.

Talloozen hielden hun verlangende oogen op hem gericht; hij was een zonnige hoogte boven hun duisternis. Zijn eenvoudige woorden drongen tot het hart der zondaars, zij voelden berouw over hun nietswaardig bestaan en deden boete. Want het geloof was levend. De geest heerschte ondanks alle geweld. Deed een keizer niet ootmoedig boete voor den paus, voor dengeen die de geestelijke macht bezit over vorsten en koningen? - Hij wekte sluimerende krachten in de zielen, zij hadden behoefte aan hoogheid, zij verlangden een heilige te aanbidden. Het verzoek van den simpelen boer die Broeder Francesco een eindweegs op zijn tocht naar de top van de Monte Alverna begeleidde, bevat een breede beteekenis. Die man sprak aldus tot den Heilige: ‘Broeder, men spreekt met grooten lof over u, en God betoont u grooten gunst. Span u dus in te wezen, zooals men zegt dat ge zijt, en verander nimmer, opdat zij die vertrouwen in u hebben en u vereeren als een belofte van God, nooit teleurgesteld worden’. -

Het wezen kennend en de daden van dezen grootmeester van het geestelijk leven wiens liefde alles wat leeft omvatte, omdat God de oorsprong is, weet gij een anderen kunstenaar dan Giotto, in staat de wanden te versieren der twee kerken met de episoden van dit subliem bestaan? Vindt gij een anderen dichter die beter begrijpen vermocht deze heilige figuur, meer macht bezat om in schoone tafereelen voor altijd, den geloovigen dien wonderen mensch in zijn droomen en daden uit te beelden?

Ik zie er geén, die met klaarder diepte en machtiger eenvoud dit heerlijk leven in vorm hadde vereeuwigd. Want bezit zijn werk niet de hoogheid en den adel en de innigheid, hoedanigheden welke men in elk gebaar, in iedere handeling, in heel Francesco's wezen heerschend vindt?

In de lichte bovenkerk, die zonder zijbeuken, zoo rank in Gothischen stijl door Jacob den Duitscher, *magister de vivis lapidibus*, is gebouwd, zijn bijna gaaf bewaard gebleven de acht en twintig fresco's die ons de belangrijke oogenblikken van Francesco's leven verhalen, en door het genie van den schilder,

den wonderen geest van den Heilige ons nader brengen. Al de overige wanden en gewelven zijn versierd en vele plekken dragen nog fragmenten van rijke kleur. Er valt ook daar veel schoons te bewonderen, als boven aan het kruisgewelf, midden in de kerk, de vier evangelisten; de kleuren, groen-blauw en bruin en oranje, hebben den gloed van edelsteenen. Doch laten wij de rij der fresco's bezien, betrekking hebbend op het leven van den heilige.

Terwijl de eerste twee schilderingen Francesco als jongeling voorstellen in wien reeds de liefde voor zijn medemenschen woonde, toont ons de derde een visioen hetwelk hem verscheen kort nadat hij besloten had als krijgsman de wereld in te trekken. Toen hij sliep, kwam een man tot hem, riep hem bij zijn naam, en leidde hem bij de hand in een groot paleis vol wapenrustingen, schilden, zwaarden, en helmen. Het was zeer schoon en elk voorwerp droeg het teeken des kruises. Verrukt, en zich verbazend wat dat al wel beduiden mocht, vroeg hij zijn metgezel wien deze pracht toebehoorde. Hem werd geantwoord, dat al die wapenen en het paleis voor hem en zijn ridders, zijne volgelingen waren. - Nog niet doordrongen van God's geest, meende hij, ontwaakt, dat groote krijgsroem hem wachtte en wijde macht. Hij haastte zich gereed te zijn naar Apulië te trekken, waar een graaf, aanvoerder van het leger, hem tot ridder zou slaan. Hij was reeds te Spoleto, toen nogmaals een droom hem verscheen, en hij een stem hoorde die zeide: ‘Keer weer naar uw vaderstad; en u zal gewezen worden wat gij doen moet, want het visioen bezit een andere beteekenis’.

Meer en meer wordt zijn weg hem duidelijk; hij zoekt de eenzaamheid om tot klaarheid met zich zelven te komen. Bij voorkeur gaat hij naar de kleine kapel S. Damiano en op een dag, dat hij biddende ligt vóor het kruisbeeld, en Jesus vraagt, de duisternissen uit zijn ziel te verjagen, zoodat hij Hem goed kenne, en in alles handele volgens zijn hoogen Wil, ging een stem uit dat crucifix die zeide: ‘Ga, Francesco, en herstel mijne woning die dreigt in te storten’. - In zijn deemoed durfde Francesco niet den diepen zin der woorden te vatten, hij begreep ze letterlijk en spoedde zich het bevel te volvoeren.

Wij staan nu voor het vijfde tafereel waar hij zijn kleeren

en het geld zijn vader teruggeeft in tegenwoordigheid van den bisschop en vele omstanders en zich aan God geeft.

Te ver zou het mij voeren elke fresco te beschrijven; ik noem u nog slechts enkelen, de veertiende, de vijftiende en de twintigste.

In een rotsachtig landschap knielt San Francesco, de handen en het hoofd geheven, God smeekend den dorst te laven van zijn metgezel. De broeders Masseo, Leone en Angelo hadden een boer gevraagd hen te begeleiden met zijn ezel, daar de heilige te zwak was om te voet den hoogen berg, den Monte Alverna te bestijgen. Het was een heete, zonnige dag, midden in den zomer; dorst kwelde den man, hij zonk uitgeput neer, Francesco smeekend om water. Deze wierp zich op de knieën en bad tot God om lafenis voor zijnen broeder. Een bron sprong open en leschte met haar koel water den brandenden dorst.

Op het volgend fresco ziet gij den Heilige spreken tot de vogels, zijn broeders, die hij uitermate liefhad; met mild gebaar der handen buigt hij zich tot hen, zij heffen aandachtig hun kopjes. Er woont een wereld van gevoel in deze schoone schildering. Sober is het gedaan, en welk een macht van ontroering grijpt u aan, er is niets overbodigs; de kunstenaar geeft u het wezentlijke, ge wordt niet afgeleid door drukke bijkomstigheden. Vast is het fresco gecomponeerd, en uw aandacht kan zich onverzadiglijk weiden aan deze schoonheid.

En ten slotte het fresco, waar voor de laatste maal Santa Chiara en haar nonnen het gelaat van den nederigen stichter hunner Orde, aanschouwen. Toen Francesco, ziek liggend in het bisschoppelijk paleis van Assisi, het einde voelde naderen, liet hij zich door de broeders naar de Portioncula dragen, om dáar te sterven waar zijn ziel geboren was tot het eigentlijke leven. Den avond voor zijn dood, nadat hij met de broeders die bitterlijk weenden en ontroostbaar waren, het avondmaal gevierd had, hief hij zijn handen, en riep uit, vervuld van een groote vreugde: ‘Welkom zij mijn broeder, de Dood’. Een weinig later stierf hij. Datzelfde oogenblik streek een groote vlucht dier leeuwerikken welke hij liefhad en met wier fluitend gejubel hij zoo vaak zijn zang vereend had tot verheerlijking van den Schepper, op het dak der kapel neer, en floten zacht-

kens een vreugdig lied. Toen zagen ook voor het eerst zijn broeders, de vijf wonden, welke hij steeds vol deemoed verborgen had; zij leken wel, zegt Sanctus Bonaventura, vijf zeer schoone rozen. Den volgenden morgen kwam het volk van Assisi; met de geestelijkheid, en onder gezang van cantieken, in de handen bloeiende takken, droegen zij hem naar de stad. Bazuinen schalden, de stemmen klonken in de groote stilte der natuur. Bij San Damiano gekomen, stelden zij de baar in de kleine kerk, zooals Francesco dit verlangd had. Santa Chiara en haar nonnen traden uit het klooster, om voor de laatste maal hun vader te begroeten die naar de hemelsche oorden was heengegaan. Smartelijk bewogen, weenend, heen en weer geslingerd tusschen haar droefheid en haar vreugde over zijnen dood, riepen zij uit: ‘Vader, Vader, wat moeten wij doen? Wat zal er van ons worden?’ Zij kusten zijne handen in wier palm gloeiden als kostbare roode steenen, de stigmaten.

Onovertroffen geeft de kunstenaar, in het geschilderd tafereel, dit schoone, diepe oogenblik.

Alvorens u de vier fresco's aan de overhangende bogen van het verwulfsel in de onderkerk te beschrijven, wil ik u nog eenige schilderingen noemen die het leven van Jesus tot onderwerp hebben. In geene kerk ontbreken die; zij vormen immers de kern van het Christelijk geloof? Hoevele malen heeft Giotto deze gebeurtenissen niet afgebeeld, hier, te Padua, te Florence? En altijd blijft het eene diepe vreugde ze te aanschouwen, want oneindig is de wereld van gevoel en geest, in dit onderwerp vervat.

Slechts zelden stoort een haastig bezoeker uwe aandacht. Het is er zoo rustig en vol vrede onder de lage gewelven, waar nimmer het helle daglicht schijnt. Ongestoord kunt ge u overgeven aan de macht der schoonheid die zonder mindering voortdurend u tegenstraalt; het zacht getemperd licht dat door een enkel venster naar binnen schijnt, verhoogt nog den wonderen toover dier fresco's welke reeds op zich zelve door de diepe kleuren en het vaste evenwicht der compositie u onmiddellijk treffen. Wij vinden hier weer terug de eigenschappen van Giotto's werk, de hooge rust, de verhevenheid der behandeling, de macht

en de maathoudendheid in de expressie, de overtuiging en het diepe mystieke gevoel.

Dáar, bovenaan in het gewelf van het transept, de ontmoeting van S. Maria en S. Elisabeth. Doch wat wil ik u den adel van de gebaren der handen zeggen, en de liefdevolle houding dier vrouwen tot elkaar? De kleuren zijn rijk en dragen den diepen, warmen gloed. De omgeving: grijs-witte heuvels, waarop een boom staat, den bruinen stam en het grijs-groen loof afteekenend tegen den diep-blauwen hemel, - en een woning, rose en bleekgrauw, zijn sober doch voldoende aangeduid; zij mogen onze aandacht niet afleiden van het hoofdgebeuren. Maria in blauw gewaad, staat vlak voor Elizabeth die een goudgeel kleed draagt; de drie metgezellinnen van Maria, in een groep terzijde staande, zijn in wit, zwart en rood gekleed; onder de portiek, die rust op twee fijne zuiltjes, staat een vrouw in het rood. Kunt ge u voorstellen van welk een rijke pracht dit fresco is? Doch niet alleen zijt ge verrukt om de kleuren, er is zooveel geluk hier te vinden, ge leeft, met geweld aangegrepen, dat sublieme oogenblik mee, toen die twee Moeders, - want wie droegen zij in hun zuivere lijven? - elkaar ontmoetten.

Er naast is de geboorte van Jesus afgebeeld, links daaronder de aanbidding der Driekoningen; daarnaast de aanbieding in den Tempel. Het kind opgehouden door den hoogepriester, keert zich naar zijn Moeder die de armen strekt vooruit. Hier is een wijding en een plechtigheid uitgedrukt, door de rust der houdingen, door de harmonie der verdeeling. En de details zijn van een ongekende pracht; ter weerszij van het gouden altaar staan Maria en de hoogepriester; door het venster, is de diep-blauwe hemel zichtbaar. En toch, ondanks de rijke behandeling der bijkomstigheden gaat uw aandacht onmiddellijk naar de gebeurtenis.

En dan, ter hoogte van uw oog, de kruisiging. Dit fresco is volmaakt schoon. Nimmer werd dit verschrikkelijke oogenblik, toen Jesus stierf aan het kruis, op zoo sublieme wijze weergegeven. Er is geen gillen, geen schreeuwende smart, er zijn geen wilde gebaren van wanhoop, de droefheid woont in de zielen, uit zich sober en bedwongen, doch des te treffender. Links in den hoek rust in de armen van een vrouw, S. Maria, bewusteloos; een ander, van wie de beschouwer slechts den rug ziet, ligt geknield

daarbij. Magdalena knielt aan het kruis, haar gelaat bij de voeten van Jesus. Naast haar staat Johannes, de handen saamgeperst onder de kin, en in zijn edel gelaat brandt een hevige smart. Een vrouw heft haar gelaat naar Jesus, en het is of zij roept zijn naam, en haar wezen is gespannen, de armen achteruit geslagen in hevige ontroering, naar Hem toe. Rechts van het kruis liggen drie monniken geknield, vooraan San Francesco die zijn handen heft en opziet naar den gekruisigde. Mannen staan daarachter, één met gevouwen handen, een ander ziet om naar een groep die langzaam heengaat, weifelend, niet wetend en toch vermoedend, dat iets zeer dieps en onzegbaars gebeurde. En rond het kruis waaraan Jesus hangt, zweven engeltjes, drie vangen in schalen het bloed der wonden op, de andere schreien, duidend de pijn der hemelingen om dezen bitteren offerdood. - Wie eenmaal dit schoone fresco zag, zal nimmer het vergeten. Door de schoonheid doet de kunstenaar die van Francesco's geest doordrongen was, u nog dieper begrijpen de onmetelijke tragedie van Jesus' kruisdood.

Aan het gewelf boven het altaar dat helaas! van een stuitende moderne leelijkheid is, bevinden zich vier fresco's van Giotto, waarvan drie op allegorische wijze de geloften der Minnebroeders voorstellen, de armoede, de kuischheid en de gehoorzaamheid, en één de verheerlijking van San Francesco. De zin van het mystieke huwelijk van den Heilige met de Armoede, wordt ons door de schoone compositie helder voor de oogen gesteld. Een vrouw, in lompen gehuld, omgeven door doornen legt haar handen in die van den Poverello; Jesus zegent hunnen bond; hoop en liefde hebben de bruid den ring gegeven. Want de liefde tot Christus heeft hem de Armoede tot vrouw doen kiezen, haar, aan wie niemand, evenmin als aan den dood, de deur van het genot opent, en die sinds elfhonderd jaren geen bruidegom gevonden had, sinds den dood van Jesus, met wien zij, standvastig en trouw, zich op het kruis had laten klinken.[1)] En al hoont men hem en zal menigeen steenen werpen naar den heilige die een daad volbracht indruischend tegen alle begrippen der middelmatigheid, meer en meer bemint hij die

1) Zie Dante, il Paradiso, Canto XI.

vrouw welke hem steeds nader zal voeren tot Jesus. De voorstelling van dit ongewone huwelijk dat een geestelijke gebeurtenis figureert, is van een levende schoonheid; men begrijpt onmiddellijk de beteekenis der personen; en door de pracht der compositie, door de innerlijkheid der diepe kleuren, beroert ge, als gedragen door een zachtbewogen zee die u voert naar verre oorden, den geest van San Francesco.

Vindt ge dien niet ook in het fresco dat de Kuischheid verheerlijkt? Was den Poverello de zuiverheid der zinnen en van de ziel niet een der hooge deugden? Om vrij te zijn, voluit God te kunnen dienen, moet men de banden welke zoo knellend en zwaar den mensch boeien aan de stof en zijn wezen beperken, breken en van zich schudden. Zijn rijkdom, zinnenlust en hoogmoed niet drukkende belemmeringen die den geest de stijging, den vrijen op-vlucht hinderen naar het hooge licht? De echte kuische is zuiver van geest en dapper. Giotto beeldde de S. Castitas, in een toren gezeten, biddende; enkelen komen tot haar; Munditia en Fortitudo zijn de bewakers van het kasteel. Engelen, bijgestaan door Poenitentia, verjagen de duivels der Luxuria; een monnik wordt gedoopt; mannen snellen toe op Francesco, vol aanbidding. Levend door schoonheid is deze allegorie.

In een open tempeltje, - wij beschouwen de derde wandbeschildering; - neemt een knielende monnik het juk uit de hand der Obedientia, die een vinger voor den mond houdt, aan weerszijden zijn afgebeeld S. Prudentia met dubbel aangezicht, en S. Humilitas. Daarboven staat, het juk der gehoorzaamheid op de schouders, zijn wonden toonend welke hij uit liefde en lijdzaam ontving, San Francesco. Moet men niet gewillig en vol deemoed zichzelven in liefde vernietigen en dit moeizaam oefenen, opdat gij, vrij van alle banden eenmaal, als het ware opgezogen wordt door den maalstroom van licht, welke God is? Is de kloosterlijke gehoorzaamheid niet een beeld van de volkomen overgave aan de Goddelijke Almacht? Moet ge niet altijd gereed zijn tot Hem te gaan, wanneer Hij u roept tot Zijne onzegbare heerlijkheden?

En dan ten slotte de apotheose van den Heilige. In gouden en zwart geruit gewaad zit hij op een zetel, omringd door lovende engelen. Een stralenkrans gaat van hem uit. Dit fresco is een glorie.

Wanneer ge eenmaal het geluk gekend hebt hier vele dagen te hebben getoefd, zwervend door dit schoone land, door de vlakte en over de heuvelen, de plekken bezoekend waar de Poverello wijlde; - zal niet voor immer ons bijblijven die middag toen wij, na uren stijgen langs den kalen berg Subasio, terwijl het uitzicht steeds wijder werd en achter ons wij zagen als een middeleeuwsche stad, Assisi, blank in het stille, schoone licht, met zijn torens en kerken en oude muren, plotseling in die hooge kale eenzaamheid voor het begroeid ravijn stonden, den tuin van de hermitage de Carceri? - wanneer ge doordrongen zijt van Francesco's geest en van de schoonheid welke hier onverwoestbaar woont, dan zult ge dit stedeke liefhebben boven alle oorden die wellicht van weidscher pracht getuigen. Hier leeft een heldere, heilige rust, een mildheid en een weldoende vrede daalt over uwen onrustigen geest. De klokken in den avond, onder den bestarden hemel hebben hier een wonderen klank. Het leven wordt u doorzichtig en ge begrijpt uw jagen niet meer. Zou het toch nog mogelijk zijn te luisteren naar de woorden van San Francesco en Zijnen Meester; zou het geen oude vergane droom wezen, maar de zekerheid der eeuwen? - Zou Assisi nòg kunnen zijn het Oriënt van ons verlangen? -

Iets over la ‘tomba’ di lucifero ed il ‘cammino ascoso’ door Mevr. Wirix-van Mansvelt.

In den laatsten *canto* van de Inferno beschrijft Dante, hoe hij, op verzoek van Virgilius, zijn armen om den hals van zijn leidsman slaat,

> Inf. XXXIV: 70, *Come a lui piacque*, *il collo gli avvinghiai;*

hoe deze zich aan de lange haren van Lucifero's lichaam vastgrijpt,

> Inf. XXXIV: 73, *Appigliò sé alle vellute coste;*

zich met moeite tusschen de behaarde huid en de ijskorst inwringt, en zóó, hand voor hand verzettend, langzaam, met Dante, naar beneden daalt.

> Inf. XXXIV: 74, 75. *Di vello in vello giù discese poscia*
> *Tra il folto pelo e le gelate croste.*

hoe zij voorts bij de heup van Lucifero komen, waar zij het middelpunt der aarde passeeren en Virgilius zich met moeite omdraait.

> Inf. XXXIV: 76-79. *Zuando noi fummo là dove la coscia*
> *Si volge appunto in sul grosso dell' anche*,
> *Lo Duca con fatica e con angoscia*
> *Volse la testa ov'egli avea le zanche.*

en hoe zij ten slotte uit den nauwen doorgang geraken, door de opening in een steen.

> Inf. XXXIV: 85. *Poi usci fuor per lo foro d'un sasso.*

Deze steen is de steenlaag

> Inf. XXXIV: 117. *Che l'altra faccia fa della Gindecca*,

en de opening is het gat, waaruit Lucifero's beenen steken.

Inf. XXXIV: 90. *E vidili le gambe in su tenere.*

Eerst *daalt* Virgilius dus tusschen Lucifero's behaarde huid en den ijswand en na het middelpunt der aarde gepasseerd te zijn, *klimt* hij, tusschen het duivelslichaam en den rotswand naar boven.

Volgens een oude sage was Lucifero eenmaal de schoonste onder de aartsengelen, hij verzette zich echter tegen God,

Inf. XXXIV: 34, 35. *S'ei fu si bel com'egli è ora brutto*,
E contra il suo Fattore alzò le ciglia, *ecc.*

waardoor hij uit den hemel verstooten werd en, veranderd in den duivel, op aarde viel.

Jesaja XIV: 12. *Hoe zijt gij van den hemel gevallen*, *gij*, *schoone morgenster? (Lucifero).*
Lukas X: 18. *Ik zag den Satan als een bliksem van den hemel vallen.*
Op. v. Johannes XII: 9. *En de groote draak*, *de oude slang*, *genaamd de duivel*, *de Satan*, *die de geheele wereld verleidt*, *werd uitgeworpen*, *werd geworpen op de aarde;*
Inf. XXXIV: 121. *Da questa parte cadde giù dal cielo;*
Purg. XII: 25-27. *Vedea colui che fu nobil creato*
Più d'altra creatura, *giù dal cielo*
Folgozeggiando scender...

Hij kwam, met zijn hoofd naar beneden, met zooveel kracht neer, dat hij door den bodem heenzakte en in het middelpunt der aarde bleef steken. Ware hij hier verder doorgezakt, dan zou hij weder tot God zijn opgestegen, nu is

Inf. XXXIV: 28. *Lo imperador del doloroso regno*

zoo ver mogelijk verwijderd van

Inf. I: 124. *Zuello Imperador che lassù regna.*

Voor zijn val was er water en grond op de beide helften des aardbodems; maar uit schrik voor den duivel week de grond van het halfrond waarop hij neerkwam, terug naar het andere halfrond, zoodat op het eerste slechts water overbleef.

Inf. XXXIV: 122-124. *E la terra che pria di qua si sporse*
Per paura di lui fe del mar oelo
E venne all' emisperio nostro.

Sinds dat oogenblik bestond de aarde dus, volgens de voor-

stelling der Ouden, uit 2 zeer verschillende helften, n.l. een halfrond van grond en een halfrond van water. Middenin het eerste bevond zich de onderwereld of hel. Dante beschrijft de *Inferno* als gelegen recht onder Jerusalem.

> Inf. XXXIV: 114, 115. *(l'Emisperio)... sotto il cui colmo consunto*
> *Fu l' Uom che nacque e visse senza pecca.*

Hij stelt haar voor als een trechtervormigen afgrond, met de punt in het midden der aarde. De bodem is een dikke ijskorst, waar doorheen Lucifero (van af het andere halfrond tot hier doorgezakt), zijn behaard bovenlijf steekt.

> Inf. XXXIV: 28, 29. *Lo imperador del doloroso regno*
> *Da mezzo il petto uscia fuor della ghiaccia;*

Middenin het tweede halfrond bleef, na den val van Lucifero, een groote ledige ruimte,

> Inf. XXXIV: 125, 126..... *lasciò qui il luogo voto*
> *Zuella (terra) che appar di qua.*

die ik met den naam *krocht* wil betitelen en duidelijkheidshalve in dit geheele artikel slechts dusdanig zal noemen.

In deze krocht staken de beenen van Lucifero naar boven.

> Inf. XXXIV: 90. *E vidili le gambe in su tenere.*

Waar dus het midden van het lichaam van den duivel is, bevindt zich het middelpunt der aarde.

> Inf. XXXIV: 110, 111..... *il punto*
> *Al qual si tragon d'ogni parte i pesi.*

Daar grenst het halfrond van grond (de ijskorst onder in de hel) aan het halfrond van water (de steenlaag onder in de krocht). Deze beide lagen vormen dus als het ware het graf, waarin Lucifero ten eeuwige dage gekerkerd zit. Dit graf verspert den doorgang tusschen de Hel en de krocht, zoodat er voor de zondaars in de Hel nergens een uitweg is. De dichters, die hun denkbeeldigen tocht voor den loop van het verhaal echter, moeten vervolgen, kunnen zich tusschen het lichaam van Lucifero en den wand van zijn kerker wringen en komen op die manier in de krocht uit.

De grond, die zich vroeger in deze, nu ledige ruimte bevonden had, was na den val van Lucifero, achter hem omhoog gespat en had, waarschijnlijk om iedere aanraking met den duivel te

mijden, haar niet weder durven vullen, maar had zich aan de oppervlakte der aarde samengevoegd tot een berg.

> I n f . XXXIV: 124-126..... *e forse*
> *Per fuggir lui lasciò qui il luogo voto*
> *Zuella terra che appar di qua*, *e su ricorse.*

Deze berg, die dus ongeveer den kubieken inhoud van de krocht moet hebben, is de *Purgatorio* of *Louteringsberg.* Hij bevindt zich recht tegenover de Hel en verheft zich op een eiland, in het midden van het halfrond van water. Hij ligt dus recht tegenover Jeruzalem, op het tegenovergestelde halfrond.

> P u r g . IV: 68-71..... *immagina Sion*
> *Con questo monte in su la terra stare*
> *Si*, *che ambedue hanno un sol orizzon*,
> *E diversi emisperi;*

De krocht teekent Dante als een grot door de natuur gevormd.

> I n f . XXXIV: 97-99. *Non era camminata di palagio*
> *La 'v 'eravam*, *ma natural burella*
> *Ch'avea mal suolo*, *e di lume disagio.*

Later beschrijft hij haar van af ons halfrond, als een groote ledige ruimte:

> I n f . XXXIV: 127, 128. *Luogo e laggiù da Belzebù rimoto*
> *Tanto*, *quanto la tomba si distende.*

Daar beneden is een plaats, evenzeer van Belzebù verwijderd, als zijn graf zich uitstrekt. Met *laggiù* meent hij dus, van af ons halfrond gerekend, even ten Zuiden van het middelpunt der aarde. *Belzebù* is een andere naam voor den Duivel, evenals Satan en Lucifero, en *rimoto*: *verwijderd* zou ik hier willen opvatten, als verwijderd van de plaats, waar Belzebù met zijn borst uit het ijs steekt, zooals Dante hem zag in de Hel.

> I n f . XXXIV: 28, 29. *Lo imperador del doloroso regno*
> *Da mezzo 'l petto uscia fuor della ghiaccia;*

Bij de meer dan 30 *commentatori* en vertalers, die ik over het woord *tomba* in regel 128 raadpleegde, vond ik een noot, hierop neerkomende: ‘La tomba beteekent de Hel’. Slechts bij één

Engelsche vertaling van Dr. J. Carlyle, waarbij in de uitgave van 'The Temple Classics' Dr. Oelsner nieuwe aanteekeningen schreef, stond, dat de 'tomba' van regel 128 niet sloeg op de Hel, gelijk gewoonlijk beweerd wordt, doch evenals de *luogo voto* van regel 125 op 'the cavern into which the nether bulk of Satan is thrust.'

De vrijheid, waarmede deze eene commentatore in 1904 voor zijn opinie durfde uitkomen, recht tegen de bestaande meeningen in, van bekende Dantevorschers als Scartazzini, Fraticelli, Philalethes (koning Johann van Saksen) Witte, Federn, Longfellow, Brizeux, ten Kate en nog zoo heel veel anderen, gaf mij den moed, ook voor de mijne uit te komen al zegt Scartazzini ook in zijn *Prefazione* tot den *Purgatorio:* 'Gli *stranieri* non offrono in generale nulla, che non si legga nei commenti italiani'. M. i. zou het woord *tomba*, in strijd met de algemeene uitlegging en met de commentaar van dr. Oelsner, hier moeten worden opgevat als de werkelijke plaats, waar het graf van Belzebù zich bevindt, n.l. de dikke ijskorst en de harde steenlaag, waarin zijn lichaam gekerkerd zit.

Het woord *rimoto: verwijderd* in regel 127 heeft mij daartoe gebracht.

Immers, iets dat van een zeker voorwerp verwijderd is, raakt dat voorwerp niet, dus als we nu

> Inf. XXXIV: 127, 128. *Luogo è laggiù da Belzibù rimoto*
> *Tanto, quanto la tomba si distende,*

opvatten als: Daar beneden is eene plaats, evenzeer van Belzebù verwijderd, als de Hel hoog is (hoog vanaf Belzebù naar boven gerekend) hoe moeten we dan verklaren, dat het lichaam van Belzebù in de Hel uitsteekt en haar dus wel degelijk raakt? Beschouwen we daarentegen de *tomba* niet als de Hel, maar als de werkelijke kerker van Belzebù, dan krijgen we de volgende opvatting: Daar beneden is een plaats, evenzeer van Belzebù verwijderd, als zijn graf diep is, n.l. evenzeer verwijderd van het punt, waar Belzebù in het ijs steekt, als de ijskorst en de steenlaag, waarin hij gekerkerd zit, dik zijn, dus met andere woorden: *De krocht bevindt zich even ver van de Hel, als het gekerkerde deel van Belzebù's lichaam lang is.* Waar in de Divina Commedia bij honderden passages verschil van opinie tusschen de *commen-*

tatori voorkomt, moge het wellicht overdreven schijnen, bij een enkel woord zoo lang te blijven stilstaan en zeker zouden deze regels dan ook niet gepubliceerd worden, ware het niet, dat een gewijzigde opvatting van dit eene woord *tomba* een verandering kon teweegbrengen in de verhouding der afmetingen, die men zich van de Hel en van den Purgatorio maakt. Volgens

> Inf. XXXIV: 125, 126. *Per fuggir lui lasciò qui il luogo voto ..... e su ricorse.*

reeds eerder aangehaald, hebben we geconstateerd, dat de krocht en de Purgatorio ongeveer denzelfden kubieken inhoud moeten hebben. Daar Dante nergens bepaalde aanwijzingen omtrent de afmetingen van den berg geeft, kunnen we daarvan niets met zekerheid zeggen. Voor de hand ligt te gelooven, dat hij veel kleiner zijn moet, dan de Hel, daar al degenen die den Purgatorio betreden, hem, na gedane boete, ook weder verlaten,

> Purg. XI: 35, 36..... *che mondi e lievi*
> *Passano uscire alle stellate ruote*

zoodat hij dus niet die kolossale afmetingen van de Hel behoeft te hebben, waar steeds meer zielen binnen komen, die er allen in *eterno dolore* moeten blijven.

> Inf. III: 2. *Per me si va nel eterno dolore.*

Daarbij moeten we niet uit het oog verliezen, dat deze reusachtige molshoop (zooals ik den Purgatorio nog al geestig betiteld zag, in een Engelsche vertaling) volgens de voorstelling van Dante, alleen door één wezen, zij het dan ook een buitengewoon groot wezen, is opgeworpen, bij zijn val.

Vatten we nu echter het woord *tomba* als de *Hel* op, dan krijgen we:

Daar beneden is een plaats, evenzeer van Belzebù verwijderd, als de Hel zich uitstrekt.

Daargelaten dat Belzebù niet van de Hel verwijderd is en deze vertaling dus m.i. de juiste niet zijn kan, zouden we hieruit moeten opmaken dat èn Hel èn Krocht èn Purgatorio dezelfde afmetingen moesten hebben, een voorstelling, waarmee ik mij niet vereenigen kan, gelijk ik hierboven verklaarde.

De beschrijving van de krocht vervolgende, zegt Dante, dat het een plaats is,

Inf. XXXIV: 129-132. *Che non per vista, ma per suono è noto*
D'un ruscelletto che quivi discende
Per la buca d'un sasso, ch'egli ha roso
Col corso ch'egli avvolge, e poco pende.

die men niet ontdekt door het gezicht, maar door het bruisen van een riviertje, dat er naar beneden stroomt, door een gat in een rots, die het met zijn loop heeft doorboord. Het kronkelt zich naar omlaag en helt weinig.

Dat men in de krocht niet zien kan, heeft hij reeds gezegd in

Inf. XXXIV: 99..... *e di lume disagio.*

maar men kan hooren, dat men zich in een holle ledige ruimte bevindt, doordat er een riviertje naar beneden stroomt. Dit komt van af den Louteringsberg. Het eiland, waarop deze staat, vormt aan den onderkant, de zoldering van de krocht. Daardoorheen heeft het riviertje een gat geboord, waardoor het naar beneden stroomt, en daar het zich als een spiraal langs de wanden der krocht neerkronkelt, is zijn bedding niet steil, zoodat de dichters een lang en moeilijk begaanbaar pad

Inf. XXXIV: 95. *La via è lunga, e il cammino è malvagio,*

langs zijn oever kunnen beklimmen, om den berg te bereiken.

Inf. XXXIV: 133, 134. *Lo Duca edio per quel cammino ascoso*
Entrammo a ritornar nel chiaro mondo.

Ook

Purg. II: 65, 66. *Per altra via, che fu sì aspra e forte*
Che lo salire omai ne parrà gioco.

meen ik, dat op den weg in de krocht slaat, ofschoon alle commentaren spreken van ‘de tocht door de hel’. Maar hoe dan in de vergelijking het woord *salire* te verklaren?

Dikwijls ziet men op teekeningen de krocht aangegeven als een ledige ruimte alleen rondom Lucifero's beenen, maar dan vraag ik mij af: ‘Hoe denken zich die teekenaars, dat de dichters, van uit de krocht, den voet van den berg bereiken? Moeten zij dan middendoor het halfrond van water naar boven gaan, langs den oever van een riviertje, dat eveneens middendoor het water een afgepasten loop zou hebben? Het is, dunkt me, duidelijk dat de wanden der krocht van af Lucifero tot aan den onderkant van den berg moeten doorloopen om het indringen van het water te voorkomen en den dichters een behouden overtocht te

verzekeren. Waar dan ook Philalethes gevonden moge hebben: De krocht vormt den juisten tegenkant van de Giudecca, ze hebben *gelijke afmetingen*, gelijk hij zegt in Inferno XXXIV note 15: “Das obenerwähnte Verliess oder der hohle, von Felsen umschlossene Raum, in dem sich die Dichter befinden, bildet die volkommene Gegenseite der Judecca, es hat gleiche Lage, *gleiches Mass* und gleiche Entfernung vom Mittelpunkte der Erde mit derselben” is mij een raadsel. Ook in Inf. XXXIV: note 17 herhaalt hij niet alleen hetzelfde, maar voegt er nog aan toe, dat de hoogte van de krocht evenals die van de Giudecca gelijk is, aan de lengte van het graf van ijs en steen, waarin Lucifero gekerkerd zit: Dieses Hervorquellen kann man sich nicht füglich anders als am Radius des Verliesses aus der Felswand denken, die es umschliesst, so dass die Entfernung dieses Punktes dem Radius des Verliesses und folglich dem der Judecca (vgl. Note 15) gleich ist. *Diese Entfernung ist aber gleich der Länge der Gruft in welcher Satan steckt*, oder des Loches von Eis und Felsen umschlossen, durch welches die Dichter an seinem Haare gekletterd sind’.

Waaruit hij dat moge opgemaakt hebben? Dan zouden we immers de zelfde moeilijkheid krijgen, wanneer de zijwanden van de krocht niet tot aan den onderkant van den berg zouden reiken, moest het beekje gedeeltelijk zijn weg nemen door het halfrond van water en konden de dichters toch moeielijk zijn loop volgen.

Om me een plastische voorstelling te maken van den val van Lucifero op aarde, dacht ik me een grooten elastieken bal, waarop vanaf een zekere hoogte, een zware pijl wordt afgeschoten. De punt maakt dan een gat in het elastiek en duwt dit mee naar beneden, waardoor een trechtervormige deuk ontstaat. Trekt men nu de pijl sterk omhoog, doch zóó, dat de weerhaken in het elastiek blijven vastzitten, dan krijgt men, juist boven de plaats, waar eerst de trechtervormige deuk was, een kegelvormige hoogte. Dat de deuk en de hoogte een zeer primitieve voorstelling zijn van de *luogo voto* en den *Purgatorio*, zal ik dadelijk iedereen toegeven; toch heb ik, voor me zelf, eerst na deze voorstelling, een duidelijk beeld van de krocht gekregen.

Volgens een teekening, die ik er eens van gezien had, stelde

ik mij die n.l. voor met loodrechte wanden, niet bedenkende, dat een zwaar voorwerp, de wanden van het gat, waarin het terecht komt, mee afbrokkelt.

Dat Lucifero als een buitengewoon zwaar wezen beschouwd mag worden, kunnen we in den commentaar van Scartazzini lezen, Inf. XXXIV: noot 33, waar hij zegt, als lengte van Lucifero gevonden te hebben: bij Landini, Manetti en Galilei 2000 braccia, bij Vellutello 3000, bij Antonelli 2106 en bij Philalethes 810 braccia of 1458 voet. Bohl is het met Philalethes eens en zegt dat dit, volgens mededeelingen van Dante zelf, de juiste maat moet zijn, Inf. XXXIV: noot 127; waar deze mededeelingen echter te vinden zijn, voegt hij er niet bij.

In ieder geval kunnen wij opmaken, dat Dante zich Lucifero met een meer dan reuzengroot lichaam heeft gedacht, daar hij zegt, dat hij zelf eerder met een reus overeenkomt, dan een reus met Lucifero's armen.

> Inf. XXXIV: 30, 31. *E più con un gigante io mi convegno*
> *Che i gigante non fan con le sue braccia.*

Nadat ik dus tot de overtuiging was gekomen, dat het een trechtervormig reuzengat moest zijn, dat dit reuzenlichaam in de aarde gemaakt had, kon ik me ook beter het woord *avvolge: ronddraait* uit regel 132 verklaren.

Vroeger n.l. bij mijn voorstelling van krocht met rechte wanden, vroeg ik mij steeds af, of dat riviertje, door een opening naar binnen stroomend, niet eerder als een waterval zou neerstorten, dan zacht glooiend, in de rondte langs de steile wanden naar omlaag zou vloeien. Nu ik me de krocht met schuine wanden denk, kan ik me verbeelden, hoe het stroompje zich als een spiraal in de rondte neerkronkelt en de dichters langs zijn oever een schuin oploopenden weg kunnen beklimmen een pad *contro il cieco fiume*, zooals Catone later zegt,

> Purg. I: 40, 41. '*Chi siete voi, che contro al cieco fiume*
> *Fuggito avete la prigione eterna?*'

den '*cammino ascoso*' in de krocht, die hen leidt, 'a riveder le stelle.'

Dante komt aan den Oostkant van den berg uit de krocht. Dit blijkt uit het feit, dat hij, na zich rechtsom te hebben gewend, in de richting van de Zuidpool gaat.

P u r g . I: 22, 23. *Io mi volsi a man destra*, *e posi mente*
All altro polo.

De *pertugio tondo* van I n f . XXXIV: 138 kan ik dus op fig. I (doorsnede der aarde) niet weergeven en verwijs daarvoor naar fig. II (aanzicht.)

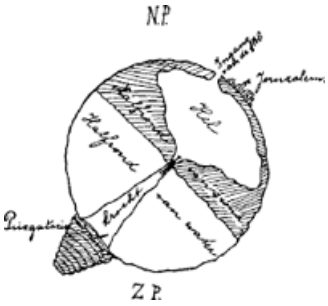

FIG. I.

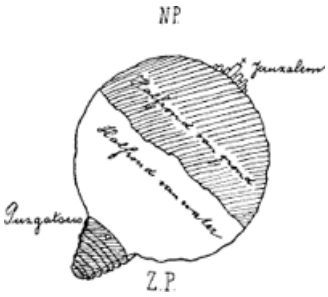

FIG. II.

Venlo, Oct. 1910.
J.W.

Verzen van A. Roland Holst.

I.
Aan de eenzaamheid.

Voor R.N.R.-H.

Eenzaamheid....!
Wankelend naar uw luister,
Moe van twijfel en de onzuivre daden
Die mijn diepst hart tevergeefs bleef smaden
In der luidheden gemeenzaamheid,
Moe en wanklend, maar door 't staag verblijden
Van mijn hoop omstraald, ga 'k door der tijden
Breede wenteling van licht en duister
Naar uw verren luister, eenzaamheid -

IJdele uren, bloemen die bekoorden,
Maar een zuiverder bekoring schonden -
In hun ondiep hart heb ik gevonden
De verlatenheid die wondt en breekt -
Want het diepst hart is wel meest verlaten
Tusschen de onverschillige gelaten,
En als de eigen mond ledige woorden
Over haar beminde stilte spreekt -

Maar geleid door zeèkre hand van deemoed
Trad ik door den luidgeschonden tempel
Van mijn vreugd' tot de altijd heldre drempel,
Onbevlekt door dat verlaten feest,

En mijn hart zal luide vreugde onttronen
Wetend dat haar ééns glanzend zal kronen
Kalme kroon van een verklaarde weemoed,
Waar de greep der wanhoop is geweest -

O, geen bloemomkranste wanen baten,
En geen lach kan 's harten tranen wisschen -
Want één storm van snelle duisternissen
Wervelt hen heen naar vergetelheid -
Slechts aan uw groot hart zal mijn hart vinden
Lafenis boven die duistre winden;
En geen hoofd rust gansch en al verlaten
Aan uw hooge borsten, eenzaamheid -

Daarom over die glanzende drempel
Van den morgen tijg ik uit ter wereld
Door de koele velden, dauwbepereld,
Naar des middags hoogstgestegen pracht -
En verzaligd door den avond gaande
Zal 'k zien dalen en opstralen aan de
Wemelenden koepel van uw tempel
Stage zon en breedbestarnden nacht -

Bergen, úwe tronen, zondoorklaarde
Zeëen, úw wijdfonkelende vloeren
Vloeien al na schemering's ontroeren
In de maandroom die uw nacht doorvliet -
En uw kind houdt zijn wijd oog geheven
Naar uw levenoverwelvend leven -
O, De wreedste wisseling der aarde
Is zoo klein voor wie uw sterren ziet -

Zon en sterren, wentelende vuren,
Over onze leeggeheven handen
Brandend aan de plotselinge wanden,
Klare stijlten van uw eeuwigheid,

Waar uw winden zingen, stilten zwijgen
Over onze hoofden die zich neigen,
Over onze smarten die verduren,
Over onze wisselenden strijd -

Maar wijl voor des harten diepste ontroering
Nooit in ander hart nog is ontloken
Bloem van troost - wijl gèèn het ongesproken
Innigst van zijn leed gemeenzaam lijdt,
Stroomt naar uw hart al ons leed, ons droomen,
Als naar nimmervolle zee de stroomen -
En ú lief te hebben is vervoering
Wijl uw hart zóó groot is, eenzaamheid -

Groot zijt gij - maar hoe vól tederheden
Die hun beden huiverzalig heffen
Naar waar door geen pijl van hoon te treffen
Rijst uw glanzende gelatenheid -
Bóven duistre trots - en tóch, steeds weder
Neigt gij teder tot een hart u neder -
Dáárom heft uw glimlach al wie leden
Uit hun snikkende verlatenheid -

Dáárom ga ik tot uw hoogen luister,
Dáárom, weet ik, zult gij mij niet smaden
Want mijn hart was dieper dan mijn daden -
Mijn hart was in ú, o eenzaamheid -
En tot ú gaand' ga ik tot mijzelven
Wijl uw dag, uw nacht over mij welven,
Wentelingen van uw licht en duister -
Beelden van úw luister, eenzaamheid -

II.
Het leven.

Ik stond toen in mijmerij
Aan het scheemrende strand van de zee
De wereld was achter mij
En de zon zonk voor mij naar zee -
En tusschen de zon en mij
Zong de groote zang van de zee -

Er kwamen mannen aan
En zij maakten muziek in een rij -
Er kwamen ook kinderen aan,
Die dansten er huppelend bij -
En ik hoorde de maat van het lied,
Die was niet droef en niet blij,
Want eentonige lach en verdriet
Dansten er zij aan zij -

O, Dat was de vreemde mineur
Van het eeuwige scheemrende wee -
En blij met die droeve mineur
Dansten de kinderen mee,
En langzaam verging alle kleur
Want de zon zonk in zee -

Toen stierf ook de melody
En de dans in de schemering mee -

Ineens leek het jaren voorbij,
Dat lied en die dans bij de zee -

O, Mijn woelende mijmerij
Bij het ruischen dier eeuwige vreê -

En de wereld was achter mij,
En de zon zonk weg in de zee -

En tusschen haar graf en mij
Zong de groote stem van de zee -

Aug. '10.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

G. van Hulzen. *Liefde's Tusschenspel.* Mij. voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam 1910.

Er is vroeger wel eens beweerd, dat de sinds '80 gekomene auteurs zooveel minder hard werkten dan de Veertigers gedaan hadden, doch ieder, die onze tegenwoordige letterkunde nagaat, met haar romans en haar verzen, haar drama's en kritische studiën, zal moeten toestemmen, dat dit oordeel zeer voorbarig is geweest. Want de moderne literatuur, die, toen men zoo sprak, nog maar in haar opkomst was, is sindsdien hoe langer hoe forscher en breeder geworden, en daar de schrijvers allen nu in hun volle kracht staan, en er buitendien haast ieder jaar nieuwe talenten de plaats komen opeischen, waar zij rechten op toonen te hebben, staat de toekomst onzer letteren verzekerd voor stellig een kwart-eeuw of langer nog.

En ik weet dus, dat de groote man, die op 't laatst van zijn leven, in onderdrukten angst riep: ‘Waar blijven de jongren’, dat Potgieter, indien hij uit de eindelooze ruimte of uit een ander stel dimensie's, - ja, waar ligt eigenlijk het Hiernamaals? - nu terug kon kijken op zijn vroegere aardsche woonplaats, heel rustig-voldaan in zijn subliminair bewustzijn, dat dan misschien zijn gewone zou zijn geworden, de gedachte zou voelen rijzen: ‘het ging, gelukkig, toch héél anders als ik gevreesd had: de Nederlandsche letterkunde blijkt rijper en dieper dan in mijn eigen tijd te zijn.’

Ja, de door-en-door degelijke Potgieter, die zijn Hollandsch wist te beeldhouwen, alsof de taal een blok graniet waar', en

wiens werken dus een monument werden van fijn-zachtmoedige robuustheid, waar de Tijd maar weinig van zal weten te breken, of zelfs maar van af te schampen, de dichter van het Rijksmuseum, zou stellig wel even geschokt moeten worden, als hij zien kon, dat zijn letterkundige ideeën en zijn liefhebbende aanschouwing van de zeventiende eeuw, door de thans-levenden niet aanvaard worden als onweersprekelijke waarheden en een objectieve opvatting, maar toch zou hij blijde erkennen, dat wat hij hield voor de hoofdvereischten van gezonde literatuur, wezenlijke deeglijkheid, want echtheid van diep-gevoelden ernst, aan een goed deel der tegenwoordige letterkunde, in tegenstelling tot het wel ernstig zich voordoende, maar toch oppervlakkigvlotte van vele zijner tijdgenooten, in geenen deele ontbreekt. Zelfs al leest men tegenwoordig, geloof ik, zijn ongemeene werken maar betrekkelijk weinig, en kent men deze in elk geval niet uit zijn hoofd, omdat hij niet van de aanschouwing, maar van de gedachte wou uitgaan, - de gedachten van ieder geslacht zijn telkens weer wat anders als die van het vorige, en kunnen dus den lateren lezer maar zelden veel schelen - toch werkt zijn geest, als het ware, nog door op de hem-volgenden, de nu-levenden, omdat het binnenste er van, de ziel van den grooten en goeden Potgieter, als het allerbeste der ziel van Holland-zelf is geweest. Dat wil zeggen, natuurlijk van Holland, zooals het toen was, en zooals Potgieter het zien moest, in een tijd, toen men weinig van de Toekomst dorst verwachten en dus maar keek naar 't Verleden, of het dáár misschien school. En dat Verleden trachtte men dan mooi te maken, door hoofdzakelijk datgene eruit naar voren te halen, waar men zelf, als modern strever met zijn negentiende-eeuwsche verlichting, genoegen in vinden kon.

Potgieter mocht door den rijkdom en de kracht, die hier en daar het hooge, grandiose wist te naderen, neen, zelfs te bereiken, zoowel als door de fijnheid en teêrheid van zijn binnenste, die soms omsloegen in geestigheid, zonder daarom op te houden, gevoel te wezen, de eenige schrijver van '40 worden, die ook door de latere geslachten geheel zooals hij is, met onaangevallen eerbied gehuldigd worden kan.

En daarom juist doet het zoo goed, want bewijst het de

waarde onzer eigene generatie, dat, ondanks alle verschil in denkbeelden, stijl en onderwerpen, de essentie van zijn geest, het diepste Wezen van zijn binnenste, met diens menschlijkheid en gevoeldheid, met diens stevigte, en zuiverheid, weer op schijnt gekomen en dus door te leven in een deel der epische kunst van den tegenwoordigen tijd. Men schrijft thans anders, zeker! want Potgieter's zegging had vaak de overvloedigheid en soms zelfs het grillige van het romantische behouden: op vele plaatsen zou men zijn stijl kunnen noemen gekristalliseerde romantiek, omdat hij de slapheid en onbepaaldheid der Hollandsch-romantische zegging - och, het was maar een tweedehandsche! - verstevigde en in prachtige vormen te schieten dwong. Maar datgene wàt hij zegt, zijn sentiment en gedachte hebben niettemin al het klassieke, langs groote lijnen loopende, eenvoudig-rechtuite, wat ook onze zeventiende-eeuwsche dichtkunst, in haar ernstige momenten vertoonde, en wat deze wel niet bepaald had afgekeken van de antieken, maar toch door deze geleerd had in zichzelf te ontdekken en te ontwikkelen, als een tegenwicht van het meer spontane, verrassend heen en weer springende, die andere zijde van ons nationale karakter, welke alleen nog maar in het blijspel, en vooral in de kluchten, die van Bredero o.a., voor den dag komen bleef.

* * *

Om op van Hulzen te komen, dat recht-uite, forsche, en toch rustig-zich-houdende, dat gevoelige en toch niet opspringende, dat echt-menschelijke (zonder zijn pronkenden uitwas, het sentimenteele), wat Potgieter en de beste oude Hollanders hebben, vindt men ook bij hèm. Hij lijkt altijd kalm, omdat hij altijd evenwichtig is, maar onder dat harmonische oppervlak, schuilt, in de diepte, zijn bewogen gemoedsstemming, die hemzelf misschien maar ten halve bewust wordt, maar die de nauwlettend-aanvoelende lezer onder het rustige uiterlijk zijner werken raadt. De oude Grieksche en Romeinsche klassieken hadden hetzelfde, dat kontrast tusschen het effene voorkomen hunner werken en de psychische diepte daarachter, en Van Hulzen, die waarschijnlijk, zooals de allermeeste zijner tijdgenooten-literatoren, geen letter eener vertaling, laat staan het oorspronkelijke, van

de oude Grieksche en Romeinsche auteurs heeft gelezen, blijkt toch, door die smaakvolle zich-zelf-inhouding, in innerlijk aesthetisch karakter met hen overeen te stemmen, en ligt dus, zonder dat hij ernaar gestreefd kan hebben, dus des te waarachtiger, met zijn werk in de groote lijn, die door bijna onze heele literatuur van ± 1600 tot heden loopt.

Van Hulzen, een klassicus! de realistische schilder van ons hedendaagsche volks- en burger-leven, verband-houdend op eenigerlei wijze met dat reeds geheel en al afgesloten gewaande letterkundige tijdvak, dat van even over 1600 tot aan de Romantiek of liever tot aan de Storm-en-Drang-periode en zelfs daar ver over heen nog, in een deel van Chateaubriand en Keats en Platen, voort heeft geduurd. Het mag een paradox lijken, wat ik daar zeide, maar wie niet op den uiterlijken, toevalligen schijn let, maar daar door heen het eigenlijke wezen, in zijn eenheid van vorm-en-inhoud weet te bespeuren en vast te houden, hij merkt, dat ik gelijk heb, en dat zelfs van Hulzen, de op-ende-op moderne, de het-levende-Leven-ons-voor-oogen-brengende, toch door een eigenaardigheid van hem, het kontrast tusschen het rustig-gedragene uiterlijk en het inwendig bewogene van zijn werk, een soort van klassicus kan worden genoemd.

Dit geldt echter hoofdzakelijk van zijn vroegere werken: ‘Getrouwd’ en de anderen, want blijkens zijn laatst verschenene, ‘Liefde's Tusschenspel’, is zijn talent nog veel rijker en verscheidener, dan men alleen op die oudere boeken afgaande, gezegd hebben zou.

Dit boek doet uiterlijk veel levendiger dan de andere, al is het misschien niet zoo diep als deze, die met hun stil-zwaren, als fatalen en toch niet hopeloos-neerdrukkenden weemoed den lezer grepen tot in de ziel. Al is de essentie ernstig, alles gaat hier toch luchtiger, vlotter, en de verklaarbare levensdonkerheid die hier en daar opwalmde uit des schrijvers vroegere scheppingen, wordt hier *niet*, tenminste niet nadrukkelijk voelbaar gemaakt. In zooverre heeft het iets van dat aangename wat de meeste Fransche boeken zoo leesbaar maakt, en doet het den schrijver sympathiek zijn voor nog een heel ander soort van publiek, als hij tot dusver heeft gehad.

Kan deze innerlijke verandering van v. Hulzen's schrijverschap

misschien veroorzaakt zijn door zijn langdurige en telkens herhaalde verblijven in het buitenland? Dan zouden die gedwongen uitstapjes, hoe onprettig de reden daartoe ook moge geweest zijn, toch een versterkenden invloed gehad hebben niet alleen op zijn lichaam, maar ook op zijn geest. De gestadige omgang toch met buitenlanders, die het leven soms wel ernstig, maar toch nooit zoo zwaar opnemen, als wij Hollanders dit gewend zijn, werkt onwillekeurig verluchtigend op een Hollandsch gemoed. Want wij begrijpen er door, dat het leven op zichzelf beschouwd noch prettig noch ellendig is, en dat het alleen zoo komt te lijken, 't zij het eene, 't zij het andere, in en door dengene die er naar kijkt, omdat deze zijn eigen stemming over de buitendingen werpt, het absoluut-onverschillige en dus ook ieder toeschouwer eigenlijk onverschillig laten moetende, verdoffend of kleurend met de droefheid of de blijdschap van zijn eigen geest.

Ten slotte; daar de heeren van de pers, zooals mij somtijds bleek, het natuurlijk te druk hebben, om alles wat hun onder oogen komt, aandachtig te lezen, ernstig te overdenken en precies te onthouden, is het goed, ter voorkoming van misverstand, hier nadrukkelijk te verklaren, dat, ál zie ik een lijn loopen, die van de oude Hollanders uit, door Potgieter heen, naar Van Hulzen brengt, ik die drie geheel verschillende soorten van schrijvers daarom toch niet onder één hoedje wil trachten te vangen, door hen voor te stellen als auteurs van eenzelfde soort. Integendeel onze zeventiende eeuwsche klassieken, Potgieter en van Hulzen, zijn qua stijl en onderwerpen, eer drie contrasten dan gelijken te noemen, maar het mannelijke, stevige, oppervlakkig-gezien wat nuchter-lijkende, doch waarachter een zacht-kordate gevoeligheid ligt verholen, vindt men in Vondel b.v. in Potgieter en van Hulzen, dus in drie schrijvers uit drie verschillende eeuwen, de 17e, 19e, en 20e, gelijkelijk terug. Ik zeg daarmee niet, dat deze gevoeligheden voor of liever zich-niet-opdringende meegevoeligheid mèt het levende en bestaande juist bij van Hulzen onder al zijn oudere of jongere tijdgenooten het sterkste moet heeten: neen, maar het kan goed-zijn op haar aanwezigheid nog eens de aandacht te vestigen, omdat door de bijzonder eenvoudige zegging van den auteur haar bestaan door minder oplettende lezers, wel eens over het hoofd kan worden gezien. Van Hulzen

houdt niets van stijl-verfijning en zijn schrijfwijze voelt zelfs wat ruig aan, een enkel keer. Maar 't is vreemd, het schijnt welhaast alsof wanneer deze schrijver het over de zoo-geheetene volksklasse heeft, zijn zeggingswijze zich minder verzorgd toont, dan wanneer hij, zooals hier, naar een hoogere sport der maatschappelijke ladder kijkt. 't Zal wel niet zoo wezen, maar het lijkt toch alsof hij zijn stijl ook dáár waar hij niet zijn personen laat spreken, maar zelf aan het woord is, wil regelen naar de beschaving der menschen, die hij schetst.

In verband met hetzelfde, zijn ook de psychologische opmerkingen van een subtieler soort dan in zijn andere boeken, en over 't algemeen dus is dit werk een der beste en aantrekkelijkste, die ik tot dusver van van Hulzen las.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Einführung in die Metaphysik auf Grundlage der Erfahrung von Dr. G. Heymans Professor der Philosophie an der Universität Groningen. Zweite durchgesehene und vermehrte Auflage. Leipzig Verlag von Johann Ambrosius Barth '11.

I.

‘Aan een Universiteit voor 50 jaar’ is het eenvoudig, maar sprekend opschrift van een artikel, voorkomende in de welbekende ‘Stemmen voor Waarheid en Vrede’. Dr. A.W. Bronsveld, de Utrechtsche zielenherder en kanselredenaar, dien ik in beide hoedanigheden hooger stel, dan den beoordeelaar van diepzinnige werken, zoo als de ‘Confessiones’ van Augustinus, waarover ik met hem in botsing ben gekomen, heeft in zijn Tijdschrift het even genoemd artikel eene plaats gegeven. Altijd weet hij op onderhoudende wijze te vertellen, en het stuk over zijn eigen studietijd, voor Januari 1904 geschreven, teekent hem als student en teekent in groote trekken het studieleven te Utrecht in het midden der vorige eeuw. Aan de Hoogeschool van het Sticht leeraarden toen eenige mannen van naam, maar schitterender naam dan Opzoomer had toen geen van die allen en hij stak ver boven zijne ambtgenooten uit. ‘Het propaedeutisch examen, zoo verhaalt ons Dr. B., duurde een uur. Bijna altijd werd het, even als de andere examina, afgenomen in de Senaatskamer. De professoren droegen daarbij altijd toga met bef, behalve Prof. Opzoomer, die, als hij tegenwoordig was, verscheen in zijn

gewoon gewaad (75).' Geen gewoon man echter was die leeraar der Wijsbegeerte, en een halve eeuw nadat hij hem zag en hoorde, zegt de Theologiae Doctor: 'De verschijning van den wijsgeer der ervaring' maakte op ons allen een diepen indruk. Hoe kalm was zijn binnentreden, hoe doordringend die stem, hoe meesterlijk de voordracht! Wanneer de zoogenaamde bewijzen voor 't bestaan van God werden ontzenuwd, werden sommigen geschokt in hun geloof aan 't bestaan van een Opperwezen; en dat Opzoomer's stelsel leidde tot bestrijding van 't geloof aan wonderen, deed velen pijnlijk aan. Maar wij gingen toch allen getrouw er heen en vonden het prachtig. Drie uren 's weeks gaf hij *logica* en even zoovele uren doceerde hij *methaphysica.* Op de logica-lessen volgde hij als leiddraad zijn 'Weg der Wetenschap' - verschenen in 1851, later, omgewerkt, onder den titel: 't Wezen der Kennis' - 'en op de metaphysica behandelde hij de Geschiedenis der Wijsbegeerte'.

'Wanneer ik nu de boeken van Prof. Opzoomer lees, boeien zij mij niet. Ik vind er meer rhetorica dan logica in - maar toch vergeet ik nooit den indruk, dien hij maakte, als hij zijn lessen in het Groot Auditorium opende met een Rede, welke weldra door het geheele land besproken werd. Het was dan ook gewoonlijk een uitdaging tot de rechtzinnigen gericht, een proclamatie van den "nieuwen" tijd, die het "oude" veroudert achtte en der verdwijning nabij. Hem was de naam niet ongevallig van "Vader der moderne theologie", en het is dan ook niet tegen te spreken, dat vele van de oudste moderne godgeleerden tot Opzoomer als hun leermeester opzagen. Velen hunner hebben echter erkend, dat zij de behoefte hebben leeren inzien aan dieper opvatting van psychologie, en historische critiek dan Opzoomer bleek eigen te zijn.'

Naast zijne handleiding bij de beoefening der R e d e k u n d e heeft Opzoomer wel geen boek over M e t a p h y s i c a of B o v e n n a t u u r k u n d e gegeven, maar het is ons mogelijk in zekere mate te oordeelen over hetgeen hij dacht omtrent dat studievak. Volgens de Wet zijn de wijsgeerige vakken, te onderwijzen aan de Universiteit: 'de geschiedenis der wijsbegeerte, de logica, de metaphysica en de zielkunde', en de Wet (van 1876) bevestigde in dezen den toestand dien zij vond. Dr. B vertelt ons

dat Opzoomer de Geschiedenis der Wijsbegeerte behandelde, en dan sprak hij natuurlijkerwijze ook over metaphysische vraagstukken, zoo als het bestaan van God. Dat echter de Bovennatuurkunde bij hem niet hoog stond aangeschreven, blijkt uit het boek van een zijner uitstekendste leerlingen, namelijk Allard Pierson, die een deel van de lessen en beschouwingen zijns meesters wereldkundig maakte in zijn boek: 'Bespiegeling, gezag en ervaring (1855),' waarin de beide eerste worden afgekeurd en alleen de laatste wordt geprezen. Als deel der Wetenschap erkent Opzoomer de Bespiegeling niet, evenmin als Prof. Bolland, die Metaphysica laat opgaan in Logica.

Anders is het gesteld met onzen landgenoot Dr. Heymans, die een boek van meer dan vierdehalfhonderd bladzijden heeft geschreven tot 'Inleiding' of liever: 'Binnenleiding' in de Metaphysica, en die daarbij uitgaat van de e r v a r i n g , waarbij Opzoomer en de zijnen indertijd zwoeren. Het boek van den Groningschen Hoogleeraar is verschenen in het Duitsch en bij een beroemden Duitschen uitgever, die ook een ander werk van Dr. H. heeft aangenomen, getiteld: 'Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens. Ein Lehrbuch der Erkenntnistheorie in Grundzügen.' Van dit boek verscheen mede reeds eene tweede verbeterde uitgave (1905), en het is meer dan 400 bladzijden groot. Om den lezer der 'Kroniek' te laten hooren, èn hoe Dr. H. Duitsch schrijft, èn wat hij wil en bedoelt met zijn boek, geef ik hemzelf voor een oogenblik het woord. 'Vorliegendes Buch, zoo vangt zijn V o r w o r t aan, versucht, nachzuweisen, dass und wie die empirische, besonders in der Naturwissenschaft geübte und ausgebildete Forschungs- und Beweismethode, wenn man sie auf ein umfasserendes Tatsachenmaterial, als der Naturwissenschaft zu Gebote steht, anwendet, bei stetig zunehmender Kenntniss dieses Materials zu verschiedenen, stets besser dem Materiale angepassten *Welthypothesen* führt; und wie diese Entwicklung für unsere Zeit in der *Hypothese* des psychischen Monismus mit kritizistischen Ausblicken ihren vorläufigen Abschluss findet. An den Leser stellt das Buch *einen doppelten Anspruch:* es setzt erstens zwar keine philosophische, wohl aber eine gemeinwissenschaftliche Bildung voraus; und es will zweitens studiert, nicht bloss gelesen sein'. Zoo

schreef de Hoogleeraar in 1905 en dat herhaalt hij in 1911 met deze toevoeging: ‘Für die vorliegende zweite Auflage habe ich das Buch sorgfältig durchgesehen, meine Ausführungen, wo es mir nötig erschien, gegen die Kritik verteidigt, und besonders das über den psychischen Monismus handelnde Kapitel durch ausführlichere Zusätze zu verdeutlichen und zu bereichern versucht’. De cursiveering van enkele woorden is van mij en zij dient om te doen uitkomen wat de Schrijver b e o o g t en wat hij bij den lezer van zijn boek v e r o n d e r s t e l t. Verklarende *wat* hij wil verklaren en ophelderen, te weten: W e l t h y p o t h e s e n, en *hoe* hij dat wenscht te doen, te weten: door zijn h y p o t h e t i s c h psychisch Monisme, voert ons de Schrijver *medias in res*, midden in de zaken. Wij vernemen wat hij houdt voor Metaphysica, namelijk: wetenschappelijke onderstellingen ter verklaring van het W e l t p r o b l e m, het wereldvraagstuk, waarmede des menschen geest sinds eeuwen bezig is om te komen tot eene *wereldbeschouwing*, die voldoening geeft aan zijne behoefte om te weten wat de wereld is, en die in overeenstemming is met zijne opvatting van het levensvraagstuk, met andere woorden: van zijne *levensbeschouwing.* Het antwoord op de vragen, die opkomen in de denkende menschenziel met betrekking tot de wereld en het wereldverloop, vindt Dr. H. in het Psychisch Monisme, dat hij zelf, wat zijn aard en wezen betreft, bestempelt met den naam van H y p o t h e s e.

Van zelf rijst bij ons de vraag of de Bovennatuurkunde is eene w e t e n s c h a p of eene k u n s t, of zij is eene zekerheid, bij benadering althans, van weten aangaande hetgeen buiten en boven ons is, of wel een voortbrengsel van onzen geest, eene schepping der beeldende en verbeeldende zielskracht, die in ons woont en die werkt op en met de wereld, maar die ook in ons een wereld schept, welke eene afbeelding is van hetgeen wij ons denken als wereldwording, wereldzijn en wereldverloop. - Sints Plato hebben de Grieken hunne Metaphysica gehad, die door Aristoteles in zekeren zin tot een stelsel werd gemaakt. Na dien tijd is de Geschiedenis der Wijsbegeerte voor een goed deel een beschrijvend en verklarend verhaal van de wording der na elkander komende denkstelsels, voortgebracht door groote, diepe denkers, die het vraagstuk van de wereldwording

en de wereldontwikkeling hebben trachten op te lossen. Elk van die stelsels, die afgerond of onvoltooid zich aan het geestesoog van den beoefenaar der Wijsbegeerte vertoonen, is een schepping, een denkspeling van een machtig denker. Er moge wetenschap als geordende waarheid in zulk een stelsel zijn opgenomen, in zijn wezen en in zijn aard is het een kunstvoortbrengsel, een werkstuk van wijsgeerige vinding en dichting. Zulk een stelsel is geen wetenschap, want deze is *niet vinding* maar uitdrukking van *bevinding*, van ervaring door waarneming of door proefneming. - Voor Dr. H. is die bevinding de grondslag van zijne Bovennatuurkunde, van zijn Monisme, dat hij aanduidt met den naam van psychisch, in tegenstelling met het materialistisch Monisme.

Rijk aan inhoud is het boek, dat voor mij ligt: het bestaat uit negen deelen, eene Inleiding en acht Hoofdstukken, te zamen 42 paragrafen tellende, die met ééne uitzondering slechts ieder een afgerond geheel uitmaken. De uitzondering is deze, dat de paragrafen 18, 19 en 20 te zamen één onderwerp behandelen. De Schrijver neemt tot punt van uitgang (paragraaf 1) de bepaling, hij zegt: de taak, *die Aufgabe*, van de Metaphysica. Dat is volgens hem de naam van ‘de Wetenschap, die zich ten doel stelt eene zoo veel mogelijk volledige en zoo weinig mogelijk betrekkelijke kennis van de wereld (Welterkenntnis) tot stand te brengen.’ ‘Deze bepaling, zegt H., zal allereerst in hetgeen volgt nader worden opgehelderd’, en wij zijn dus verplicht onze volle aandacht te schenken aan par. 2, die handelt over ‘Volledige en onvolledige, volstrekte en betrekkelijke kennis’, en waarin wordt gezegd, dat ‘het een of ander te kennen’ beteekent: voorstellingen te hebben, die daarmede (mit diesem Etwas) overeenstemmen, en die wij als daarmede overeenstemmend denken.’ Zal dat begrip van kennen ‘van toepassing zijn’, zoo moeten er ‘voorstellingen en voorwerpen’ zijn, en ‘eene waarneming op zich zelf mag *niet*, de van de waarneming achtergeblevene herinnering moet daarentegen *wel* kennis heeten.’ Als ‘voorwerp van het kennen’ geldt voor den Schrijver dat iets - voor: Een of ander had hij gezegd: Irgend etwas - waarmede onze voorstellingen moeten

overeenstemmen, en dat kan zijn: ‘bewustzijnsinhoud, bestanddeel der buitenwereld, ding, eigenschap, voorval of betrekking, voorbijgaand of duurzaam, enz., maar het ligt in den aard der zaak dat het moet voldoen aan deze ‘voorwaarde, dat het kenmerken heeft, die eenigszins door voorstellingen kunnen worden afgebeeld.’ De Lezer ziet dat wij zijn beland in de ziel en in de Zielkunde. Over de vier graden, of misschien beter gezegd: over de twee soorten en de twee graden van kennis handelt H. op duidelijke en verstaanbare wijze (blz. 2 en 3) en hij verwijst naar hetgeen hij reeds in 1894 had gezegd in de eerste uitgave van zijn werk: ‘Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens.’ Daarna acht hij zich verplicht tot eene uitweiding (Abstecher) op het gebied der Natuurwetenschap (blz. 4-7) en bespreekt hij op heldere wijze d e b e t r e k k e l i j k h e i d d e r k e n n i s (8 en 9), ten slotte zeggende: ‘overal wordt dit nagestreefd: de gegevene betrekkelijke kennis door oplossing der betrekkingen in minder betrekkelijke, zoo mogelijk echter in volstrekte te doen overgaan (umzuwandeln).’ Belangrijk is wat in par. 3: ‘Die Metaphysik und die Naturwissenschaft’ wordt geleerd (10-21), en den aanvang van dit stuk moet ik onder de oogen van den lezer brengen, en ik zal ditmaal niet vertalen. ‘Nach den Erörterungen des vorigen Paragraphen, zoo luidt het, ist ein bedeutender Teil der Arbeit der besonderen Wissenschaften, speziell der Naturwissenschaften, darauf gerichtet, in den ihnen vorliegenden Daten (gegevens) Hinweise auf verborgene, zunächst bloss relativ zu erkennende Bedingungen derselben zu entdecken, und durch fortgesetzte Auflösung der hiermit gegebenen Relationen den Umfang ihrer Erkenntnisse bis zur äussersten irgend erreichbaren Grenze zu erweitern. Genau mit den nämlichen Worten lasst sich nun auch die Aufgabe der Metaphysik (*wenigstens so wie ich dieselbe auffasse*) beschreiben; diese Metaphysik unterscheidet sich von den besonderen Wissenschaften bloss dadurch, d a s s s i e n i c h t, wie jede von diesen, b l o s s e i n e n T e i l, s o n d e r n d i e G e s a m t h e i t d e r v o r l i e g e n d e n D a t e n i n s A u g e f a s s t und dementsprechend hoffen darf, etwas weiter und etwas tiefer vorzudringen als jenen möglich ist. Zur nähern Begründung dieser Hoffnung ist zunächst die Frage in Erwägung zu ziehen, warum denn die besonderen

Wissenschaften, obgleich sie alle irgendwie verfügbaren Daten ohne Rest unter sich verteilt haben, dennoch zusammen die höchste erreichbare Annäherung an eine vollständige auf absolute Welterkenntnis nicht zustande zu bringen vermögen, sondern diese Aufgabe einer eigenen Wissenschaft, nämlich eben der Metaphysik, überlassen müssen.' Bij dit voortreffelijk en onberispelijk gestileerd stuk moet ik nog eene uitspraak voegen (11) welke ik gaarne onderschrijf, al denk ik niet hetzelfde als dr. H. over de beteekenis en de waarde van de Bovennatuurkunde. Hij zegt: 'Die verschiedenen besonderen Wissenschaften erforschen nicht so sehr verschiedene Teile, als vielmehr verschiedene Seiten der Welt.'

De parenthese heb ik boven eigenmachtig en cursief laten drukken om te doen uitkomen, dat de Hoogleeraar zijne beschouwing niet voor de eenig mogelijke houdt. Een pleit, dat hij houdt voor *zijne* opvatting (14), mag ik den Lezer der Kroniek niet onthouden. 'Juist daarin zegt hij, dat elke bijzondere wetenschap, ook de natuurwetenschap als geheel, slechts met een kleiner of grooter deel der beschikbare ervaring, de Metaphysica echter met de gansche beschikbare ervaring werkt, ligt het onderscheidende kenmerk van de laatste, en tegelijk de rechtvaardiging van haar bestaan als een zelfstandige wetenschap. Zij heeft dus den arbeid van de bijzondere wetenschappen noch te beoordeelen, noch te vervangen, maar zij heeft dien ten einde te brengen. Daarom verdient zij ook den naam dien zij aan een toevallig geschiedkundig feit te danken heeft: '*ta meta ta phusika*' (het geschrift namelijk, waarin Aristoteles haar behandelde, en dat hij zelf 'Eerste Wijsbegeerte' noemde, daar zij zich bezig houdt met de eerste beginselen van alle dingen, volgde in de reeks zijner werken in de handschriften na (*meta*) of op de Physica, dat is: de Natuurwetenschap); - 'zoo als de Physica na de Mechanica en de Chemie na de Physica, zoo komt natuurlijkerwijze de Metaphysica na de Natuurwetenschap, wier meest algemeene uitkomsten zij, tegelijk met die der Psychologie en Kennisleer (Erkenntnislehre) veronderstelt en aan hare eigen onderzoekingen ten grondslag legt. Uit deze aan de Metaphysica in het stelselgeheel (Gesamtsystem) der wetenschappen toekomende

plaats vloeit voor haar echter een verantwoordelijke (verantwortungsvolle) taak voort, om uit het weten van haren tijd de telkens bereikbare laatste gevolgtrekkingen af te leiden, en dus de grens aan te wijzen tot welke die tijd het ideaal van alle wetenschap, de volledige en volstrekte kennis der wereld is genaderd'. Nader wordt dit toegelicht (15-21), en dan bespreekt (in par. 4) H.: 'Die Methode der Metaphysik' in een achttal bladzijden (21-28), waarin onder meer nogmaals wordt gepleit voor de opvatting, ik van mijne zijde moet zeggen: voor de bewering dat de Metaphysica eene wetenschap is, en dat wel naar aanleiding van Langes (in zijne Geschiedenis van het Materialisme uitgesproken) stelling: 'der Metaphysik sei, im Gegensatze zu den positiven Wissenschaften, vielmehr der Charakter einer auf die Befriedigung gewisser Gemütsbedürfnisse ausgehenden, und demnach nur der ästhetischen und ethischen Beurteilungunterliegenden "B e g r i f f s d i c h t u n g" beizulegen. Diese Meinung ist aber, zegt H. daartegenover, auf das bestimmteste zurückzuweisen (24)'. Ter wederlegging van Lange zegt hij: 'Die Dichtung geht auf Schönheit, die Wissenschaft auf Wahrheit aus; jene beurteilt die Produkte ihrer Phantasie nach der Gemütswirkung, welche sie hervorbringen, diese nach ihrer Leistungsfähigkeit zur Erklärung des Gegebenen; letzteres tut aber sowohl die Metaphysik wie die Naturwissenschaft (25)'. Onmiddellijk laat H. daarop volgen: 'D i e m e t a p h y s i s c h e n S y s t e m e s i n d E r k l ä r u n g s h y p o t h e s e n i n g e n a u d e m j e n i g e n S i n n e , i n w e l c h e m a u c h d i e A t o m - u n d M o l e k u l u r t h e o r i e , d i e A e t h e r h y p o t h e s e , d i e m e c h a n i s c h e W ä r m e t h e o r i e E r k l ä r u n g s h y p o t h e s e n s i n d'. Bij deze erkenning vergeet H. één ding, namelijk dat de Metaphysica zich niet beweegt op het gebied der Physica, wel daarbuiten, of wil men: daarboven, dat zij zoekt naar den grond van het Heelal en niet, zoo als de genoemde hypothesen, naar eene verklaring van physische verschijnselen; dat zij in hare werkwijze dus niet mag gelijkgesteld worden met de Physica. Om het uit te drukken in de woorden van den Brahmaan uit den overouden tijd, omstreeks twaalf eeuwen vóór den aanvang onzer jaartelling, de Metaphysica vraagt als volgt in de eenigszins vrije, maar treffende vertaling eener Hindoesche gedachtenreeks,

voorkomende bij Herbert Baynes in zijn merkwaardig geschrift: The Way of the Buddha.

> The riddle of the world - proclaim it boldly he who can!
> Who made the heavens then? and who
> forsooth, quickfeeling man?
> No gods were there to say; who then can
> know or half foretell
> The unravelling of this mighty universal spell?
> Whether by Will or of Necessity arose this earth,
> He of high heaven alone can tell, who knows nor death, nor birth -
> Or haply even He knows not.

Om het nog eenmaal uit te drukken met de woorden van den grootsten Germaanschen Dichter, in wiens ziel het Monisme van Spinoza was opgenomen en overgegaan, de Metaphysicus, vraagt, eerst roemend, dan klagend:

> Wie alles sich zum Ganzen webt,
> Eins in dem andern wirkt und Lebt!
> Wie Himmelskräfte auf- und niedersteigen
> Und sich die goldnen Eimer reichen,
> Mit segenduftenden Schwingen
> Vom Himmel durch die Erde dringen,
> Harmonisch all das All durchklingen!
>
> Welch Schauspiel! aber ach! ein Schauspiel nur!
> Wo fass' ich dich, unendliche Natur?
> Euch, Brüste, wo? Ihr Quellen alles Lebens,
> An denen Himmel und Erde hängt,
> Dahin die welke Brust sich drängt -
> Ihr quellt, ihr tränkt' und schmacht' ich so vergebens?

Op de vraag, hoe het komt ‘dass die Metaphysik trotz der fortgesetzten Bemühungen vieler Jahrhunderte, so wenig gesicherte, allgemein anerkannte Resultate aufzuweisen hat’, geeft de Hoogleeraar een tweeledig antwoord. Vooreerst: ‘Wir sind nun einmal für das Material

zu unseren gesamten begrifflichen Konstruktionen auf die gegebene physische oder psychische Erfahzung angewiesen', en ten tweede: 'Das Material, welches die Metaphysik zu verarbeiten hat, setzt sich zusammen aus den Ergebnissen sämtlicher besonderer Wissenschaften (26 en 27)'. - Kort en duidelijk is par. 5: 'Plan und Eintheilung des Buches', en daaruit blijkt dat H. bij zijn plan en zijn indeeling is uitgegaan van hetgeen hij heeft waargenomen bij zijne tijdgenooten, die zich min of meer met Bovennatuurkunde bezig houden. 'Ieder mensch, zegt hij, heeft zijne Metaphysica: namelijk meer of minder bepaalde voorstellingen van de laatste voor zijn denken bereikbare gronden der gegeven wereld; de meeste menschen van eenigszins hoogere beschaving *doorloopen* zelfs gedurende hun leven meer dan één (mehrere) metaphysisch *standpunt* (29)'. Deze uitdrukking is *a slip of the pen*, niet gelukkig, maar toch begrijpelijk. De Schrijver heeft bevonden dat er zijn, die bij e v o l u t i e leven, en dat er zijn, die bij m u t a t i e denken, en de verschillende schakeeringen van denkwijze wil hij in zijn boek een plaats geven. Achtereenvolgens gaat hij handelen over: 1. het naieve Realisme en Dualisme; 2. het wetenschappelijk gevormde Realisme en Dualisme; 3. het (monistische) Materialisme; 4. het realistische Parallelisme; 5. het Agnosticisme; 6. het psychisch Monisme - de leer van Heymans - en 7. het Criticisme, en daarbij komt als Hoofdstuk 8. Gevolgtrekkingen omtrent de meest algemeene vragen. - De Inleiding, waarbij wij eenigen tijd hebben stilgestaan, geeft ons recht om van het boek veel te verwachten, ook bij verschil van opvatting en van beschouwing tusschen ons en den Schrijver, waarop wij ons hebben voor te bereiden.

Prijselijk is het dat de Hoogleeraar zich bij de samenstelling van zijn boek ten doel heeft gesteld beschaafde lezers, niet uitsluitend vakmannen, bezig te houden en in te lichten. Zijn eerste Hoofdstuk over het naieve Realisme en Dualisme bestaat uit drie paragrafen: 6. De zuivere gegevens; 7. het naieve Realisme en 8. het naieve Dualisme. Geleidelijk en zonder overlading met aanhalingen of redeneeringen geeft de gang van gedachten in achttien bladzijden eene beschrijving van den a a n v a n g der Metaphysica. Aan het slot zegt H.: 'Das Weltbild

der im vorhergehenden besprochenen allerprimitivsten Metaphysik charakterisiert sich demnach durch folgende Züge. Es gibt im Raume eine Vielheit von farbigen tönenden, schmeckenden, duftenden, warmen oder kalten stofflichen Dingen, denen neben diesen in denselben gegenwärtigen Eigenschaften verborgene "Kräfte" oder "Vermögen" anhaften, infolge deren sie in mannigfacher Weise auf einander einwirken. Zu diesen stofflichen Dingen gehören auch die menschlichen und tierischen Leiber; mit jedem derselben ist vorübergehend eine Seele verbunden, deren Tätigkeit sich auf sämtliche Prozesse des vegetativen und animalen Lebens erstreckt. Durch Vermittlung der Sinnesorgane bieten die äusseren Dinge den Seelen gewissermassen Proben sämtlicher ihnen zukommender Eigenschaften dar; andererseits wirken die Seelen durch Vermittlung der Bewegungsorgane auf die äusseren Dinge zurück. Das Ganze Getriebe aber wird von selbständigen, seelenähnlichen, aber weit über die Menschenseelen stehenden Wesen, Göttern oder einem Gott, beherrscht (48, 49)'.

'Het scheen, zoo gaat H. voort, noodig, maar ook voldoende om deze eerste étappe op den weg naar eene alzijdig bevredigende wereldbeschouwing in de alleralgemeenste trekken den lezer voor oogen te stellen.... De beteekenis er van ligt daarin, dat zij althans in historischen tijd, met geringe wijzigingen het gemeenschappelijk uitgangspunt voor alle bewust beschouwend (theoretisch) denken heeft gevormd,' - ik zeg liever: is geweest.

Bij de behandeling van die eerste étappe, van dat eerste gedeelte van den langen weg, dien de Metaphysica tot heden heeft doorloopen, houdt de Schrijver zich bezig met de N a t u u r , voor den mensch een ruim en wijd gebied van waarneming, waarop zijne ervaring steeds meer en meer bijdraagt tot zijne oefening in het denken. Van dat geoefende denken is 'het wetenschappelijk gevormd (ausgebildete) Realisme en Dualisme' een voortbrengsel, en daarover wordt met eenige uitvoerigheid gesproken in vier paragrafen, te zamen drie dozijn bladzijden vullende, die tot de belangrijkste van het gansche boek mogen worden gerekend. Immers zijn de onderwerpen: '1. De mechanische (of werktuigelijke) natuurbeschouwing', N a t u r a u f f a s s u n g zegt H. -; 2. de onstoffelijke ziel; 3. de wisselwerking tusschen lichaam en ziel en 12. de onstoffelijke Godheid. Weten wil de

mensch en verklaren wat in de natuur en in de menschenwereld zich voordoet aan zijn waarneming en hem wedervaart in zijn leven. Het tweede deel van dien weg der Metaphysica is de aanvang der Wetenschap, die in het leven trad onder de Grieken, van wier Wijsbegeerte, zoo als H. zegt, 'reeds in de zesde en vijfde eeuw voor Christus dezen weg insloeg, dat zij aan de waarneming, vol wisseling, een blijvend iets daarbuiten ten grondslag legde (51).... Een gegevene, door bepaalde zinnelijk waarneembare (sinnliche) kenmerken zich onderscheidende Stof, zoo als water, lucht of vuur, werd als algemeene grondstof aangeduid, en alle andere stoffen werden als meer of minder toevallige en voorbijgaande verschijningsvormen daarvan beschouwd (en zoo ontstond) (de werktuiglijke natuurbeschouwing (53, 54)'. Daarvan zegt H.: 'Dieselbe besteht darin dass nicht sämtliche an einem bestimmten Stoffe wahrgenommenen Qualitäten, sondern eine an den verschiedensten Stoffen wahrgenommene Qualitätengruppe, diejenige der geometrisch-mechanischen Eigenschaften, der ausserbewussten Wirklichkeit (dat is: de Natuur buiten den mensch) im absoluten Sinne zugeschrieben, von allen andern dagegen behauptet wird, dass sie erst im Bewusstsein, infolge der Einwirkung jener auf die Sinnesorgane entstehen (54)'. Na dat te hebben toegelicht, komt H. tot 'de onstoffelijke ziel'. Bij den aanvang van die natuurbeschouwing en natuurverklaring 'moest, volgens hem, de neiging ontstaan om aan de eene zijde meer dan vroeger den nadruk te leggen op het wezensverschil van lichaam en ziel, en aan de andere zijde de wisselwerking tusschen die beide of geheel op te heffen of toch tot het allernoodzakelijkste, volstrekt onvermijdelijke te beperken (57)'. In het nieuwe 'ontwikkelingstijdperk van het denken moet de werktuiglijke natuurbeschouwing als een krachtig steunsel voor de hypothese van zelfstandige zielewezens worden gerekend (angesehen)'. Op welke wijze het wijsgeerig denken kwam tot 'de leer van de onstoffelijke ziel', tot 'die radikalste Form des Dualismus' poogt H. duidelijk te maken (58-61), en hoe dat Dualisme 'een ethische kleur bekomt, en in kerkelijke dogmen wordt opgenomen, en vooral in de Wijsbegeerte van Descartes en zijne school volledige

(massgebend) uitdrukking vindt', dat alles wordt uitvoerig betoogd (62-64).

Een van de lastigste en meest ingewikkelde vraagstukken in de Wijsbegeerte is 'de wisselwerking tusschen lichaam en ziel', en de bespreking daarvan brengt den schrijver tot Descartes, Geulinx, Malebranche en Leibniz en tot de nieuwe Psychophysik. Elf bladzijden telt de elfde paragraaf, maar aan het einde zijner bespreking moet H. zeggen, dat 'alle moeilijkheden nog niet zijn opgelost', en dat 'het raadsel van de psychophysische oorzakelijkheid in nieuwe gedaante herleeft (74).' Naast dat moeilijk vraagstuk staat de stelling, de beschouwing, het geloof, dat er is een onstoffelijke God (par. 12). Wederom zijn elf bladzijden aan dit gewichtig onderwerp gewijd. Kortelijk wordt gesproken over de zoogenaamde b e w i j z e n voor het bestaan van God, en er wordt aan herinnerd dat Aristoteles onder de wijsgeeren de eerste was, die met een verstandsredeneering het bestaan van God trachtte te bewijzen. Troosteloos is de uitkomst van des Hoogleeraars onderzoek in deze paragraaf, en hij zegt: 'die Hypothese, dass die uns gegebene Welt von einem vollkommenen Wesen als die beste aus allen möglichen gewählt und gewollt sein sollte, kann kaum als eine wohlbegründete angesehen werden (84)'. Maar aan het einde troost hij zich en zijn lezer. 'Schöpfung und natürliche Entstehung, die einzigen Möglichkeiten, schienen beide schliesslich in gleichem Masse unmöglich zu sein, und nur ein *non liquet* übrig zu bleiben. Die Wage konnte für einen Augenblick nach der einen oder der andern Seite schwanken; im grossen und ganzen hielt sie sich in Gleichgewicht.' En nu volgt de juichtoon:

'B i s d e r E n t w i c k l u n g s g e d a n k e k a m u n d s e i n s c h w e r w i e g e n d e s W o r t i n d i e S c h a l e w a r f (14)'.

Ongeoorloofd acht ik het van dit onderwerp te scheiden, zonder enkele opmerkingen. Vooreerst moet ik zeggen, dat de behandeling van de bewijzen voor het bestaan van God wel wat al te snel is afgeloopen. Al is ook de E i n f ü h r u n g geen godgeleerd, maar een wijsgeerig werk, de lezer had met recht eene uitvoeriger toelichting van die bewijzen mogen verwachten. Ten tweede mag ik niet nalaten te zeggen, dat Prof. Heymans,

nu hij eenmaal begonnen was tegenover ‘de onstoffelijke ziel’, ‘de onstoffelijke Godheid’ te plaatsen en van Aristoteles melding te maken, ook had moeten mededeelen, dat Plato in den Phaedrus (27) van God heeft gezegd, dat Hij is ‘de kleurlooze, en gestaltelooze, en ontastbare Wezenheid (Ousia)’, en in Het Gastmaal (29), dat Hij is ‘zelf op zich zelf met zich zelf éénbeeldig altijddurend’, - ‘iets wonderbaarlijks, in zijn aard (phusis) schoon, waaraan alle andere schoone dingen deel hebben op eene dergelijke wijze, dat bij het worden en vergaan van die andere dingen dat (Schoone) noch meer, noch minder wordt, noch iets te lijden heeft’. Ten derde moet ik vragen waarom van God alleen het ontkennende woord: onstoffelijk wordt gebezigd, en waarom Hij niet wordt aangeduid met den naam van Geest.

Bij de behandeling van ‘het naieve Dualisme’ heeft H. geleerd, dat er is een anthropologisch Dualisme, de erkenning van het bestaan van *lichaam* en *ziel* en een kosmologisch Dualisme, de erkenning van het bestaan van *Natuur* en van *Godheid.* (47), en zijn derde Hoofdstuk over ‘het (monistische) Materialisme’, ruim vier vellen druks, bijna een vijfde van het boek, vangt aan met de volgende uitspraak: ‘Aus den vorhergehenden Erörterungen hat sich ergeben - dat wil zeggen: is gebleken - dass sowohl der anthropologische wie der kosmologische Dualismus beim Versuche, seine Voraussetzungen mit einander und mit den Tatsachen in Einklang zu bringen, in Schwierigkeiten gerät, welche es mindestens zweifelhaft erscheinen lassen ob eine allseitig befriedigende Lösung derselben möglich ist. Diese Schwierigkeiten werden nun durch zwei weitere Tatsachenkomplexe ... bis zu einem solchen Grade gesteigert, dass kaum noch Hoffnung übrigbleibt, die dualistische Hypothese aufrechterhalten zu können. Diese beiden *Tatenkomplexe* sind: erstens, der funktionelle Zusammenhang zwischen Gehirnerscheinungen und Bewusstseinsprozessen, und zweitens, die Erfahrungsdaten, welche der Darwinschen Lehre zugrunde liegen (86).’ Dat is de aanvang van par. 13, waarin wordt gesproken over de eerste *feitengroep*, den samenhang tusschen hersenwerkzaam-

heid en bewustzijnsverloop (86-97). Over de tweede loopt par. 14: ‘Der Darwisnismus (98-105)’, en par. 15-20 handelt over het Materialisme (106-142). Het derde Hoofdstuk wordt besloten met par. 21: ‘Vermittlungsversuche; Schlussergebnis (143-151).’ Wij worden gebracht op het gebied der ‘Vergelijkende Anatomie’ en ‘deze leert dat in de dierenwereld gewicht en ontwikkeling van het centrale zenuwstelsel evenwijdig loopt met de verstandsontwikkeling (87)’. Met opsomming van feiten wordt betoogd dat ‘juist de hoogere geestelijke werkzaamheden (Funktionen) met de hersenverrichtingen in elk geval in een nauweren samenhang staan dan volgens dualistische beginselen zou mogen worden verwacht (90).’ Wij worden verder binnengeleid in het gebied der ‘Physiologie (91)’ en vernemen dat ‘de dualistische hypothese niet is ingericht op de feiten’, die zich daar voordoen (95). Ten slotte worden wij gewezen op ‘de uitkomsten van de Psychopathologie en van de Hersenpathologie’, en wij vernemen dat ‘een individu met uitgebreide storing van de herschenschors geestelijk d e f e c t wordt (97).’ ‘Als ontwijfelbaar, zegt H., moet worden aangenomen, dat er tusschen den bouw en het leven van de hersens aan de eene zijde en de gezamenlijke zielswerkzaamheden (psychischen Funktionen) aan de andere zijde betrekkingen van afhankelijkheid bestaan (97)’, en dat terecht Physiologen, Psychologen en Psychopathologen bij ‘hunne onderzoekingen’ uitgaan van de veronderstelling dat met elk voorval in het bewustzijn (Bewusstseinsvorgang) een bepaald verschijnsel in de hersens als zijn ‘physiologische keerzijde’ overeenkomt (entspricht)... Hoe die samenhang moet worden gedacht... dat blijft in allen gevalle nog een punt van onderzoek (96).’ Uit hetgeen het Darwinisme leert maakt H. op, dat ‘de waarheid van het kosmologisch Dualisme noch als zeker vast te stellen is, noch ook op eenigerlei wijze waarschijnlijk is te maken (105).’

Begrijpelijk is het dat de Hoogleeraar zijn volle aandacht schenkt aan aan het Materialisme, en in zijn vijftiende paragraaf geeft hij, in elf bladzijden 106-116, een overzicht van ‘den inhoud van het Materialisme’, hetwelk predikt, dat in de voltooide Natuurwetenschap gelijktijdig de voltooide Metaphysica zou zijn gegeven’, en dat ‘zij eene volledige en volstrekte kennis van al het

zijnde zou leveren (106)'. De lezing van pag. 15 is niet vermoeiend, en de Metaphysicus heeft zich beijverd om den Materialist gelegenheid te geven zich vrij te uiten.

Uitvoerig wordt de Schrijver in de vijf paragrafen, gewijd aan de 'Kritik des Materialismus (16-20)', want wel draagt alleen par. 16 dat opschrift, maar de volgende vier paragrafen: 17. 'Het aequatieve Materialisme' en 18-20: 'Het causatieve Materialisme' zijn ook van critischen aard en in alle vijf paragrafen worden tegenover het Materialisme 'de bewustzijnsverschijnselen' geplaatst. Als 'hoofdgebrek' van het Materialisme noemt H. 'seine Unfähigkeit das Bewusstsein zu erklären (143)', en in par. 21 maakt hij melding van 'pogingen tot bemiddeling' tusschen de mannen van het b e w u s t z i j n, om eens dien term te bezigen, en de mannen van de m a t e r i e. Als uitkomst van zijn ernstig onderzoek, uitgegaan van feiten, niet van beschouwingen of veronderstellingen, zegt H. dat 'tegenover de verschillende pogingen om de materialistische Metaphysica consequent door te voeren s l e c h t s e e n e n k e l f e i t .... a l s b e l e t s e l optreedt, n a m e l i j k h e t f e i t v a n h e t b e w u s t z ijn (146)'. Onwedersprekelijk is wat verder (150) wordt gezegd, dit namelijk: 'Eene wereldhypothese, die het bewustzijn niet verklaart, laat niet een grooter of kleiner deel van het gegevene, maar laat het geheel (die Gesamtheit) van het gegevene onverklaard (ohne Erklärung)'.

Kort is het vierde Hoofdstuk: 'Der realistische Parallelismus', zijnde par. 22 met het ietwat vreemde opschrift: 'Die Lehre vom unbekannten Dritten'. Tien bladzijden treden hier voor den geest van den Lezer, die meer dan gewone inspanning vereischen. Het vraagstuk stelt H. aldus: 'Hoe laat het zich in het algemeen als mogelijk denken, dat twee reeksen van verschijnselen (in het onderhavig geval de ziels-(psychische) en de hersenverschijnselen) ieder voor zich volgens eigen vaste wetten verloopen, en niettemin een doorgaand parallelisme laten onderkennen, in dien zin, dat, zoo dikwijls een bepaald lid van de eene reeks is gegeven, een desgelijks bepaald, wettelijk daarmede verbonden lid van de andere reeks zich daarbij voegt (sich ihm zugesellt)?' Men moge in opvatting verschillen van den Hoogleeraar, men moge aanleiding en grond vinden tot

tegenspraak, één ding is echter bij hem zeker: hij weet zich helder en verstaanbaar uit te drukken, anders dan zijn Leidsche ambtgenoot en bediller, die veelal in duisternissen grasduint. Een antwoord op die vraag (153) geeft Spinoza met zijn 'Deus sive Substantia', en dat is 'het onbekende derde' van de paragraaf (156). Op dat Spinozistisch Leerstuk oefent H. critiek uit, en die van dit Hoofdstuk genot wil hebben en er nut uittrekken wil, moet het meer dan eenmaal lezen en het daarna overdenken en nog eens weder lezen.

Wij zijn gekomen ter helfte van de acht Hoofdstukken, nog niet ter helfte van het boek, en wij willen in de volgende K r o n i e k de bespreking voortzetten van een werk, dat de aandacht waardig is van elk beschaafd lezer, die belang stelt in wijsgeerige onderzoekingen, en die, zoo mogelijk, *up to date* wenscht te zijn.

Den Haag, 19 Juni 1911.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck.
VIII.
Nietzsche en zijn Ecce Homo.

> It might even be said that the trial-task of criticism, in regard to literature and art no less than to philosophy, begins exactly where the estimate of general conditions, of the conditions common to all the products of this or that particular age - of the 'environment' - leaves off, and we touch what is unique in the individual genius which contrived after all, by force of will, to have its own masterful way with that environment.
> *Walter Pater*, Plato and Platonism, pag. 104.

I.

Voor het waardeeren van Nietzsche's Ecce Homo,*) zijn laatst, van onmiddellijk vóór het uitbreken zijner krankzinnigheid dagteekenend geschrift, schijnen mij de kennis zijner werken en vooral het bezit van een duidelijk omlijnd beeld zijner persoonlijkheid onontbeerlijk. Niettegenstaande het een reeks beschouwingen over zijn voornaamste boeken bevat, kan het geenszins als inleiding tot deze, hoewel het bijna geheel uit autobiografische opmerkingen bestaat, kan het evenmin door hen, die nog niet of nog onvoldoende met Nietzsche bekend zijn en hem willen lééren kennen, met vrucht gelezen worden. Eerst wanneer men weet, wat zijn leerstellingen, zijn verschijning voor de menschheid

*) Wat de Hollandsche vertaling betreft: daar het Duitsche origineel reeds lang uitverkocht en vrijwel onvindbaar is, was het mij niet mogelijk, het werk van den heer Coenraads met het oorspronkelijk te vergelijken. Dingen, zooals die, welke ik, ook zonder vergelijking, vind op pag. 46, waar hij in den zin: 'dat was beter dan ze te veranderen, hen veranderlijk te *voelen,* - dan er tegen op te leunen', klaarblijkelijk het woord 'sich auflehnen' niet kende, en door onzin vertaalde, of op pag 56, waar voor 'voor mij behoort alles lezen tot mijn verpoozingen' in het Duitsch waarschijnlijk 'alles Lesen' met een gansch andere beteekenis te vinden is, of op pag. 112, waar wij in 't Hollandsch het woord 'beschenkten' aantreffen, - schijnen er toe te leiden, het oordeel, dat zij vrij goed lijkt, met de uiterste omzichtigheid en met voorbehoud uit te spreken.

te beduiden hebben, is het een onschatbare verzameling van gegevens, welke, voorzichtig en scherpzinnig gebruikt, op verschillende, door dezen man bestreken velden, nieuwe dingen ontdekken, andere scherper en feller aanschouwen doen, dan zonder hen mogelijk zijn zou.

Ecce Homo is een ontoegankelijk boek. Niet omdat de inhoud duister is, zooals zoo menig vertoog, door welks zware bodem de energie als een zwoegend ploegpaard het kouter van ons verstand slechts met de grootste inspanning kan voorttrekken; niet ook, omdat de stijl, de zinsbouw, de uitdrukkingsvormen van zulk een aard zijn, dat de inhoud door hen veeleer omstrikt dan ontvouwd wordt: zooals bijna overal in Nietzsche's redeneeringen treft ons een op deze gebieden opmerkelijk levendige en dorheidlooze trant, en de schrijfkunst, waarvan hij zich bedienen kan, deed hem hier niet minder dan in de beste oogenblikken zijns levens beschikken over heldere rhythmen en schakeeringrijke perioden. De ontoegankelijkheid ligt in het vele, dat van den lezer, wil hij geen volstrekt verkeerden indruk medenemen, onafwijsbaar gevorderd wordt. Dit boek vraagt van ons, dat wij geen oogenblik vergeten, hoezeer Nietzsche's werk onvoltooid bleef, hoe Ecce Homo zelf, slechts door de omstandigheden tot epiloog geworden, in aanleg als proloog bedoeld was. Hetgeen Ernst Horneffer[1)], ofschoon slechts gedeeltelijk terecht, ten aanzien van de leer der eeuwige wederkomst zeide: dat het ons niet vrijstaat over een gedachte te oordeelen, waaraan Nietzsche zoo groote waarde hechtte en die hij nog slechts zoo vluchtig en onvoldoende behandelde, geldt met dezelfde maat van juistheid voor het gansche oeuvre. Al is het waar, dat wij bovenal rekening te houden hebben met wat in Nietzsche's arbeid tot uiting gekomen en aanwezig is, de billijkheid gebiedt ons, evenzeer te bedenken, dat het groote, samenvattende hoofdwerk ongeschreven bleef, en dat het ons aldus niet geoorloofd is, veroordeelingen uit te spreken over leeringen, waarvan het afkeurenswaardige slechts onze eigen gebrekkige interpretatie zijn kan en den denker in dit geval niet mag worden toegerekend. Dit te meer, waar Nietzsche de gewoonte had, ontelbare, voor

1) *Ernst Horneffer*, Nietzsches Lehre von der Ewigen Wiederkunft und deren bisherige Veröffentlichung. Leipzig 1900.

een groot deel in de tweede, na zijn dood verschenen helft zijner werken opgenomen gedachten voorloopig neer te schrijven, om hen later te kunnen doorpeinzen, hetgeen dan òf achterwege bleef òf verwerping, òf opname in een grooter verband ten gevolge had[1]. Wat verder van ons geëischt wordt, - ik zeide nà kennisname van den schrijver en zijn werken - is de gave, om gedachten in hun eigenlijken zin te doorspeuren, zonder ons tengevolge hunner ongewoonheid of schijnbare onhoudbaarheid door onze eigen meeningen onmiddellijk tot een oordeel te laten verleiden: de gave, om zich tot een zoo hoog mogelijken graad te kunnen onttrekken aan den drang van de wet der traagheid (dit grootste gevaar voor den beschouwer van geestelijke dingen) bij de bespreking van een oeuvre, dat telkens en telkens de scherpste prikkel is, om aan dien drang wrevelig en vrijelijk toe te geven. Daarnevens, en in de eerste plaats ook, genoeg ruime onbevooroordeeldheid, genoeg menschelijkheid, in 't kort, genoeg *wijdheid*, om ons, voor langer dan enkele oogenblikken, geheel in Nietzsche's wezen in te leven, en ons op zijn standpunt te plaatsen.

Dit laatste schijnt een eigenaardig vereischte: het vraagt ons, een tijdlang rekening te houden, niet slechts met datgene, wat een man bereikte, maar bovenal met wat hij *wilde*. Ik maak de beperking: niet voor Nietzsche's werk, doch voor Ecce Homo wordt dit bijzonderlijk gevraagd. Waarom dit het geval is, waardoor het gemotiveerd wordt, - een beschouwing zijner gansche verschijning zal het duidelijk maken en aldus een eerste inleiding tot het te bespreken boek leveren.

II

Wat is waarheid, wat dwaling, wat is veronderstelling, wat bewezen, m.a.w. wat is ‘in philosophicis’ het voor de toekomst geldende, wat het slechts tijdelijk belangrijke of onbelangrijke in Nietzsche's leer? Volledig antwoord op deze vraag zal men in dit artikel niet verwachten. Wanneer het mij evenwel vergund is, een kort oordeel uit te spreken, zou het dit zijn. Door geen

1) De waardeschatting van zijn philosophisch stelsel wordt hierdoor natuurlijk buitengewoon moeilijk, zoo niet op sommige punten onmogelijk. Waarom dit niet van overwegend belang is, zal in het vervolg van mijn artikel kortelings worden aangeduid.

denker der laatste eeuwen zijn zooveel problemen gesteld, bij geen druischt de oplossing zijner problemen zoo lijnrecht in tegen schier alle bestaande meeningen, voor geen is het doel zoo hoog en moeilijk te bereiken als bij Nietzsche. Vervolgens: geen denker heeft zoovele zijner hypothesen onbewezen achtergelaten en bij geen is dit zóo weinig een beletsel tot voortbouwen geweest als bij hem. Streng genomen kan, wanneer dit waar is, het geheel zijner overtuigingen aldus moeilijk een plaats vinden tusschen de zuivere, wetenschappelijk-philosophische stelsels, die de geschiedenis der wijsbegeerte aanwijst. Noch de leer der eeuwige wederkomst van gelijke dingen, berustende op een veronderstelling van de eindigheid der ruimte, waarvoor geen bewijs, geen vermoeden zelfs te geven is, en ook overigens, logisch doordacht, een ten aanzien van het door Nietzsche van haar geeischte, m.i. volstrekt onvruchtbare stelling, noch de op biologische theorieën steunende leer van den Uebermensch - hoe onzeker zich Nietzsche ten opzichte van deze voortdurend voelde, leze men in Raoul Richters voortreffelijk werk[1)] - noch de hypothese, volgens welke een bewuste zelfopvoeding der menschheid tot een hoogere species mogelijk is, noch de moraaltheorieën, met hun historische, taaletymologische, psychologische en biologische verklaringen en analyses, geen van deze meest hoofdzakelijke onderdeelen van Nietzsche's gedachtengeheel is meer geworden, dan een bijna altijd schitterende, verrassende inzichten openende maar après tout ongefundamenteerde bewering of vereeniging van beweringen. Men kan hierbij zeggen, dat het metaphysisch element in Nietzsche's stelsel der laatste periode, de leer van de ‘Wille zur Macht’ interessant, maar niet minder een ‘geloof’ is, dan alle vroegere leeren van dezen aard. Evenzoo, dat zijn geschiedkundige visies groot, grootsch en levendig zijn, maar meerendeels op merkwaardig verdraaide denkbeelden over historische feitengroepen berusten. (Dit zou men b.v. kunnen aannemen van zijn beschouwingen over het imperium romanum en zijn ondergang door den dadelijken invloed van het Christendom; van de rol en de beteekenis der hervorming tegenover de renaissance; ja zelfs van menige gedachte over de Grieken, hun volkskarakter, hun geschiedenis

1) *Raoul Richter*, Friedrich Nietzsche, Sein Leben und sein Werk. 2e Aufl. Leipzig 1909.

en hun kunst.) Wanneer ik hieraan toevoeg, dat er welhaast geen onderwerp in Nietzsche's boeken te vinden is, dat niet door de zelfde in haar veelzijdigheid toch groot-eenzijdige methode van beschouwen voor andere, breedere idealen vruchtbaar gemaakt moest worden, en ten slotte, dat het niet bijzonder moeilijk is, de onbewezenheid van bijna al zijn hoofdstellingen aan te toonen, dan zal men begrijpen, hoe weinig onwrikbare geldigheid Nietzsche's arbeid voor mij, voor de meesten, heeft, hoezeer ik er van overtuigd ben, dat men voorloopig aan het systeem-Nietzsche als wijsgeerig stelsel slechts uiterst weinig beteekenis kan toekennen.

Terwijl de geheele verschijning van Nietzsche voor mij een der bekoorlijkste, een der bewonderenswaardigste der geschiedenis is, zeg ik dit alles met groote onverschilligheid. Niet zoo zeer, omdat schier alle stelsels in hun ondergrond levens*aanvoelingen* zijn, die met min of meer redekunstige zuiverheid mogelijk en voor een bepaalde categorie van menschen met aan hun inhoud verwante geestelijke behoeften wáár gemaakt worden - gedachten, die tot opklimmen aandrijvend *begin* waren en tenslotte als *einde* van een opgeklommen argumententrap openbaar gemaakt zijn - en wij hier dus mogen onderstellen, dat Nietzsche er later wellicht in zou geslaagd zijn, zijn stelling voor meerderen aanneembaar te maken. Maar omdat de wijsgeerige houdbaarheid zijner leer de belangrijkheid van zijn verschijning voor de cultuur der menschheid slechts uiterst weinig raakt. Ik denk aan zijn eigen uitlating, waarmede hij zijn veranderd standpunt tegenover Schopenhauer verklaart: ‘erst glauben wir einem Philosophen. Dann sagen wir: mag er in der Art, wie er seine Sätze beweist, Unrecht haben, die Sätze sind wahr. Endlich aber: es ist gleichgültig wie die Sätze lauten, die *Natur* des Mannes steht uns für hundert Systeme ein. Als Lehrender mag er hundertmal Unrecht haben: aber sein Wesen selber ist im Recht, daran wollen wir uns halten. Es ist an einem Philosophen etwas, was nie an einer Philosophie sein kann: nämlich die Ursache zu vielen Philosophien, der grosse Mensch.[1)] Laten wij dit ten volle op Nietzsche zelf toepassen en met voorbijgaan van de vraag, hoeveel zijner leeringen waar of onwaar, bewezen of onbewezen zijn, op den voorgrond stellen, dat ook bij hem

1) Werke X, 317.

de natuur voor honderd systemen instaat, dat ook aan hem datgene was, wat de grond is voor vele philosophiën: dat ook bij hem het belangrijkste blijkt: de groote mensch, de geniale persoonlijkheid.

III.

Wanneer wij ons thans ervan bewust trachten te worden, hoe groot deze persoonlijkheid geweest is, welke scheppingshoogte het leven in hem bereikt heeft, wanneer wij hem als levensphenomeen beschouwen, - hoe bewonderenswaardig verrijst hij dan voor onze oogen, tot welk een liefde, welk een gloed, welk een overgave voelen wij zijn gestalte ons onweerstaanbaar dwingen! Nietzsche's leven was heroïsch. Het was boordevol van dien heldenmoed, dien wij zoo zelden vinden en die het ongelukkig verloop van zijn bestaan zoo door en door tragisch maakte. Als er een was, in wien de philosopische Eros werkte als een oppermachtig vorst, die al het andere, de hartstochten, en begeerten van een onstuimig karakter onder zich dwong en onder wien alles zich boog en schikte, is het Nietzsche. Hij werd in den volsten zin des woords rijk begaafd geboren. Hij bezat een krachtig en veerkrachtig lichaam, dat tegen de grootste inspanningen en vermoeienissen, ook nadat het door eenige gebeurtenissen onherstelbaar geschokt was, langen tijd bestand bleek. Hij had van den beginne af enkele gebreken, zijn vroegtijdige kortzichtigheid bijvoorbeeld, die hem van het wijde en veelkleurige leven minder nuances onderscheiden deed. Maar zooals die oogziekte, door de nauwere en meer wazige begrenzing van zijn horizon, het hem gemakkelijk maakte, zich gansch en al over te geven aan de bepeinzing van geestelijke dingen, zoo werden ook de andere gebreken reeds spoedig of langzaamaan tot werktuigen voor zijn doel vruchtbaar gemaakt. Hij bezat een energie, die, door niets te dooven of krachteloos te maken, hem onverschrokken deed strijden ook tegen de grootste hindernissen, het langste en wreedste misverstand. Hij voelde in zich een sterken, wetenschappelijken aanleg, speurzin, kritische scherpzinnigheid, geheugen, combinatievermogen, hij had een groot, oorspronkelijk geleerde kunnen zijn, wanneer zijn verdere per-

soonlijkheid hem geen andere wetten had gesteld. Hij beminde de kunst in haar verschillende vormen, maar de muziek bovenal, met een begeerte en een bekwaamheid, haar niet alleen te beminnen, maar ook zelf aan haar te werken; ook op dit gebied toonde hij de gewetensvolheid, die hem deed strijden om eene persoonlijke stijl, een oorspronkelijke uitdrukkingswijze. In hem was de beheersching van het woord verbonden met die vreemde gave: door wezen, accent, gebaar in te werken op anderen, hij kon tot geestdrift brengen, en wat nog meer zegt, hij kon overtuigen.

Ik lees dit relaas zijner begaafdheden over en verwonder mij, hoe deze veelzijdigheid niet in 't minst overdreven, hoe zij hiermee nog gansch niet uitgeput is. Ik sprak nog niet van zijn gevoel, dat tegelijkertijd diep, sterk, zuiver en fijn was. Het uitte zich in de kracht, waarmede hij levensomstandigheden droeg en doormaakte, in de zorgvuldige schroom en de kieschheid, waarmede hij meestentijds tegenover iedereen optrad, het uitte zich in de bekwaamheid, diep te kunnen liefhebben en hartstochtelijk te kunnen haten, in de wondbaarheid zijner geheele figuur, die zooveel vat gaf aan prikkels en onaangenaamheden, en ze met zulk een stoïcijnsche dapperheid ondervond. Richter, de talrijkheid zijne eigenschappen besprekend, merkt op, hoe Nietzsche de eerste plaats, welke hem in de wijsbegeerte ontzegd was, in de philologie, in de kultuurgeschiedenis had kunnen innemen, wanneer in hem dat tezamengaan van dichterschap, denkerschap en profetendom niet had plaats gegrepen. Wat was daarmede bereikt? Dat de wereld een belangrijk en invloedrijk geleerde meer bezeten had. Maar wat kan dat de wereld baten, zoo zij deze groote persoonlijkheid *niet* had kunnen aanwijzen! Wanneer wij zulke persoonlijkheden noodig hebben? En dat Nietzsche, met deze veelzijdige begaafdheid, de talrijke talenten en opbouwende karaktertrekken, tot den man geworden is, dien wij thans in hem kennen en bewonderen, dat alles is het werk van den hartstocht dien ik daarstraks met een platonische term den philosophischen Eros noemde.

Het zijn altijd de meest belangrijke figuren, die hun gansche leven dienstbaar kunnen maken aan één grooten drang, waardoor al hun doen en laten bepaald wordt. Het zijn zij, die, in

hun jeugd reeds eenzaam en onbegrepen, uit hun kindsheid de herinnering aan die vroegtijdige, innerlijke eenzaamheid meedragen en zich scharen onder den kleinen kring der groote afgezonderden, wier onderworpen nooden, wier extatische gelukzaligheden de sterkste getuigenissen zijn voor de beteekenis des levens. Zìj zijn het voornamelijk, die voor ons het leven waard maken, geleefd te worden: zij verlichten, zij sterken, zij richten ons; een van hen is de volmaakte bezitter van alle eigenschappen, gedachten en daden, die ons voor ons zelf begeerlijk schijnen, zij hebben datgene, wat ons noodzakelijk is om de wereld met opgeheven hoofd te doorschrijden en zonder hetgeen wij, twijfelend aan alle zijn en willen, tot een zwaarmoedige mistroostigheid vervallen zouden. Hoe lief heb ik die groote gestalten! Welk een wind van verlangen omwaait hun eenzame hoofden! Wat schaadt het, dat zij in mijn gedachten omgeven zijn door een mysterieus, noem het romantisch waas van diepzinnige hoogheid, als zij mij daardoor nog rijker schijnen en des te meer hun schoonste bestemming vervullen kunnen? Hun leven is een droom, en verhalend, hoe ik mij dien droom in mijzelven kan begrijpen, zal ik spreken van den hartstochtelijken strijder, den allermenschelijksten voeler, die in Nietzsche door den waanzin gedood, in ons voortleven en met eerbied te gedenken zijn.

Zij zijn jong, deze mannen, van een jonkheid die spoedig veroudert, zij behooren tot hen, wier geest eerst later, als de anderen hun rijksten tijd geleefd hebben, langzamerhand weder jeugdig wordt. Zij zijn jong, maar er is iets zwaarmoedigs in hun oogen. Men ziet in hun blik de vlugge weerschijnen, die op plotselinge bewustwordingen wijzen: zij zelf verkeeren al spoedig in een inwendige spanning, die onbewuste beklemdheid schijnt, maar inderdaad een groeien tot kracht beteekent. Nietzsche was zulk een kind. Hij was negentien jaar, toen hij aan zijn moeder de woorden schreef: ‘Wenn ich minutenlang denken darf, was ich will, dan suche ich Worte zu einer Melodie, die ich habe, und eine Melodie zu Worten, die ich habe, und beides zusammen, was ich habe, stimmt nicht, ob es gleich aus *einer* Seele kam. Aber das ist mein Los!’,[1)] woorden, waarvan de laatste ons

1) Brieven, Deel 5. Behalve de groote uitgave der verzamelde brieven, verscheen onlangs een goedkoope chronologische bloemlezing, waarin men vele van de gewichtigste vinden kan. De boven geciteerde brief is van September 1863.

doen zien, hoe vroeg hij zich bewust was van zijn roeping, hoe zeker hij was, dat dit zijn lotsbeschikking, dat dit het doel moest zijn, waarmede en waarvoor hij op de wereld leefde. Hier was hij de knaap nog, die een melodie zocht bij zijn woorden, woorden zocht bij zijn melodie; maar van dien tijd af is hij blijven zoeken, tot hij begreep, dat voor hem in het stelsel der heerschende begrippen de overeenstemming niet te vinden was, en hij zich zelf een geheel nieuw gebouw van begrippen moest denken, om eindelijk tot den samenklank van woorden en melodieën te geraken. Daarbij zag hij in, dat velen, minder bewusten dan hij, die onzekerheid gevoelen moesten, hij heeft geweten, dat een zoeken voor zich zelf een zoeken voor de menschheid zijn moest, en zoodoende heeft hij er, als de groote Epikouros, een der door hem meest bewonderde mannen, er nimmer naar gestreefd, als zijn hoogste doel een abstracte verklaringstheorie van de wereld en haar verschijnselen te vinden, maar was hij er altijd op uit, een leer te zoeken en samen te stellen, die, het leven verklarend, den weg wijst tot de verhooging en de versterking des levens. Hij heeft dit op verschillende wijzen gedaan. Hij heeft het gedaan door op grond van een vroegere cultuur, die der Grieken, een ideaal te construeeren, waarnaar de menschheid streven moet om niet tot onbeduidende middelmatigheid te verzinken; hij trachtte het een tijd lang voor te bereiden, door met onverschrokken moed en met opoffering van zijn eigen naam de meest vastgewortelde begrippen bij tientallen tot in den wortel uit elkander te snijden en (niet hun slechtheid of hun goedheid, maar) hun schadelijkheid of onschadelijkheid bloot te leggen; hij heeft ten slotte zelf een beeld van het doel gevonden, dat de menschheid zich te stellen heeft, om zich voor ondergang te behoeden. Dit beeld heeft hij voor onze oogen geplaatst, tallooze voorwaarden van dit of een ander beeld heeft hij ons uitgelegd, aan den hartstochtelijken ijver, waarmede hij voor dit beeld gewerkt heeft, moest ten slotte zijn verstand bezwijken.

Zoo zien wij hier den man, in wien de dichter, de denker, de profeet, in één lichaam verschenen en door één Begeerte gedreven, voor de wereld gewerkt en geleden hebben. Wanneer men een onderstelde onvruchtbaarheid van het eerste zou willen

aanvoeren als een verdediging voor een gebrek aan dankbaarheid, onderschatte men het laatste niet. Dit lijden is inderdaad meer dan gewoon geweest, het had iets bovenmenschelijks en zoo het waar is, dat de smart den mensch tot hoogmoed brengen kan, zou het dan hierom alleen reeds niet onedel zijn, den hoogmoed te berispen, dien Nietzsche door zijn ontzaglijk lijden verkregen heeft? Lux mea Crux, Crux mea Lux! Ziedaar de wisselspreuk, waarmede hij de verhouding tusschen zijn leed en zijn inzicht geteekend heeft. Het was zijn daadwerkelijke drang naar wat hij het licht dacht, die hem tot pijn bracht, het was deze pijn, het was de gansche Gehenna van smarten, die door hem niet alleen gedragen werden, maar die hij woog en schatte, om door de kennis van hun wezen, hun oorzaken en hun gevolgen zijn licht des te duidelijker te leeren aanschouwen. Hij was begonnen met zich onvoorwaardelijk over te geven aan de wijsbegeerte van Schopenhauer. Kan het anders dan een noodzakelijkheid zijn, dat juist deze leer van de ellendigheid des levens en de eenige werkelijkheid der smart hem zoo aangreep? Het vervolg van zijn leven brengt het bewijs, dat het meest wezenlijke van Schopenhauers stelsel den jongen man, die een oorspronkelijke levensopvatting nog niet bezitten kon, in het diepst zijner ziel ontroerde als de vrucht van een verwant gemoed. Hoever Nietzsche van zijn vroegeren leermeester ook verwijderd geraakt is, nooit heeft het inzicht en de groote beteekenis, die het lijden voor den mensch heeft, zijn plaats en zijn denken verloren, en boven Schopenhauer uit, is hij tot de hoogte gestegen, waarop hij het leven met àl zijn smarten, en deze smarten als de sterkste drijfveeren tot verinnerlijking en verdieping der ziel, eerde en heerlijk prees. Even onvoorwaardelijk schonk hij zich weg aan de kunst en de persoonlijkheid van Richard Wagner. Er is ook hier van geen toevalligheid sprake, er is in de geheele tragische geschiedenis van de vriendschap tusschen deze twee mannen niets, dat niet noodwendig was, dat niet zóó moest geschieden als het geschied is. En Nietzsche heeft deze noodlottigheid begrepen, hij heeft er het aangrijpende beeld van geteekend in zijn aphorisme ‘Sternen-Freundschaft’,[1)] hij heeft de onvermijdelijkheid, en de onherroepelijkheid hunner scheiding ingezien. Hij vond bij

1) Die fröhliche Wissenschaft, Aph. 279.

Wagner een kunst, die zich slechts met de ernstigste roeringen van het gemoed bezig hield, die de diepzinnigste gedachten, waatoe voor hem het leven den mensch gebracht had, doorpeinsde en in mystieke symbolen herschiep. Daar zag hij hen: voor zijn oogen bewogen zich de groote gebeurtenissen, die den zin der wereld bevatten en verbeelden, woorden hoorde hij, door wier beteekenis heen, achter wier sidderingen hij als in een ver en geheimzinnig verschiet de eeuwige waarheden kon zien sluimeren als mistige sterren in een blauwe ondoorgrondelijkheid van licht. Daar zat hij, en al wat hij zag, wat hij voelde, wat hij dacht, de menigte van herinneringen, die het leven ook aan hem reeds gegeven had, en het vele dat hij uit vergleden tijden in zich had opgenomen, hij hoorde het alles nog ééns in die rijpe, zware, omstrikkend zwaarmoedige muziek, die de sterkste ontroeringen, de felste gedachtenflitsen, de noodlottigste daden doordrong, verklaarde, en tot aandoeningen zijner eigen ziel maakte. Men kan over zulke dingen niet oordeelen, wanneer men zich niet een oogenblik weet te verheffen tot het vermoeden van wat een groote ziel is, wanneer men haar aandoeningen, die der smart bovenal, nimmer met een huivering door zich heeft voelen heengaan. Men bedenke dat de Tristan, dat werk van, zooals Nietzsche zelf het noemde, nimmer bereikte zoetheid en ijzingwekkende oneindigheid een verlossing was uit de smart der liefde, een verlossing van den man, die verkeerde ‘in de vijftig werelden van vreemde vervoeringen, waarvoor alleen hij vleugelen had.’ Men bedenke, dat Nietzsche deze woorden in Ecce Homo sprak, en hoe hij aldus in den tijd zijner grootste verbittering tegen den geest, het wezen en den invloed van Wagner's werk, de ziel van dit laatste nog als datgene moest erkennen wat zijn woorden uitdrukken. En waarlijk, dat wij, die zooveel jaren later leven, die opgegroeid zijn met Wagner's kunst, en voor wie zijn drama's, helaas, niet de blijde boodschap van nooit gedroomde, eindelijk komende dingen mochten zijn, door dat zelfde kunstwerk onweerstaanbaar gelokt worden binnen een land van liefde en lijden, waar een van zoetheid verzadigde wanhoop als een doodslied door de boomen klaagt en het loover zwelt van den extatischen snik, die stervenskranke, nachtzieke zielen uit de hartstochtelijke vervulling hunner begeerte doen opwellen; dat wij nimmer de laatste oogenblikken van dezen vreemden droom

zullen hooren, zonder dat ons gansche lichaam zich onder den aandrang van zijn, de eindeloosheid des heelals bestormende bazuinklanken, van de koele huiveringen eener nerveuse ontroering voelt doorsidderen, het bewijst, hoe volkomen waar Nietzsche's bepalingen van Tristan und Isolde waren, belangrijker nog, het doet ons beseffen, hoe onmetelijk zijn liefde en zijn eerbied voor deze kunst in de dagen zijner grootste intimiteit met Wagner geweest zijn. Want hij was Wagner's grootste vriend, de grootste, dien deze zijn leven lang bezeten heeft. Wagner wist dit: het is niet waar, wat Lichtenberger schreef[1], dat de persoonlijke vriendschap van deze beiden voornamelijk op de bewondering van den jongere voor de kunst van den oudere berust, dat deze bewondering die vriendschap eigenlijk wás. Wij staan hier voor de bepeinzing van een der zuiverste en edelste verhoudingen, die de geschiedenis oplevert, voor de gebeurtenis in Nietzsche's leven, die hem het meest deed lijden en hem het meest heeft vereenzaamd. De invloed van den breuk dezer vriendschap op Nietzsche's geestes- en gemoedsleven kan nooit overschat worden en het is daarom, dat ik haar uitvoeriger behandel.

Zoowel ten opzichte van Schopenhauer's leer als Wagner's kunst is Nietzsche's stelling veranderd. Hij was te scherpzinnig, het wezen zijner persoonlijkheid drong hem te veel naar andere gebieden, dan dat hij zich kritiekloos kon blijven overgeven aan hun overtuigingen. De gapingen, de fouten van Schopenhauer's stelsel, door hem gevonden, somtijds tot gebreken uitgewerkt, waarmede de houdbaarheid van het het geheel in gevaar kwam, later vernietigd werd, brachten hem tot twijfel, deze dreef hem tot verder nadenken, het stelsel zelf gaf hem talrijke problemen en onzekerheden aan, en aldus is hij het kritische tijdperk ingetreden, waarin hij alle dingen aan den scherpen toets zijner analyse waardeerde, waarin hij tot het stellen en beantwoorden van vragen kwam, die een verwerpen van al wat hem met Schopenhauer en Wagner verbonden had, ten gevolge hadden. Het was een zware, lange worsteling. Nietzsche was niet de man, die, geboren denker in het abstracte, zich een levensleer dacht op enkel logische gronden, welke met zijn persoonlijk leven niet, of in een niet uitdrukkelijk erkend verband staan. Bij hem be-

1) *Henry Lichtenberger*, Frédéric Nietzsche. Hij schreef eveneens een goed boek over Wagner.

teekende iedere overtuiging een stuk leven, dat hij op vroeger leven won, waarvoor hij vroeger leven moest uit zich scheuren. De mate van bewondering en liefde voor dat vroegere, bepaalt voor ons de kracht van smart, waarmede de ontworsteling gepaard ging. Hij vroeg zich af: zoo er een overal werkzame Oer-wil tot het leven bestaat, is het dan werkelijk het doel van het leven, de 'verneinung' van dien wil te bereiken? Wanneer het wezen van het leven smart is, moet dit dan noodzakelijk tot depreciatie van het leven leiden? Zóó vele vragen. Hij leerde er ontkennend op antwoorden, en kwam tot het oogenblik, waarin hij zich vervreemd vond van Schopenhauer, vervreemd van Wagner's levensleer, van Wagner's kunst, die deze levensleer in klanken en gebaren symboliseert, - van Wagner's persoonlijkheid zelf, welke, naarmate Nietzsche den weg tot waardeering van het leven opging, meer en meer in de tegenovergestelde richting trad, meer en meer gevoerd werd naar die grootste, voor den jongere meest verderfelijke ontkenning van de waarde en de grootheid van het leven: het Christendom. Zooals hij al dergelijke dingen op hun waarde schatte, heeft Nietzsche ook dit volkomen juist begrepen. Het elkander kruisen van 'Menschliches Allzumenschliches' en van het gedicht 'Parzifal' was als het kruisen van twee degens. Een volkomen stilte volgde van beide kanten. Een groote vriendschap was ontbonden. Maar als men waarlijk een begrip heeft van de sterkte van Nietzsche's gevoel, als men beseft, welke beteekenis het einde van den heerlijksten tijd van zijn bestaan voor hem had, welk licht hij achter, welke duisternis hij voor zich had, hoe ver hij gaan moest, voor hij eindelijk het 'Morgenrood' zou zien schemeren aan de kim, zal men *voelen*, met hoeveel verdriet, hoeveel gespannen smarten deze breuk hem heeft overstelpt. 'Als ich allein weiter ging, zitterte ich; nicht lange darauf, und ich war krank, mehr als krank, nämlich müde, aus der unaufhaltsamen Enttäuschung über alles, was uns modernen Menschen zur Begeisterung übrig blieb,... müde endlich, und nicht am wenigsten, aus dem Gram eines unerbittlichen Argwohns, - dass ich, nach dieser Enttäuschung, verurtheilt sei, tiefer zu misstrauen, tiefer zu verachten, tiefer allein zu sein als je vorher'.[1)] Hoe diep zijn vriendschap ge-

1) Menschliches Allzumenschliches, 2e deel, Paragraaf 3 van de Voorrede van 1886, een der vier belangrijke voorreden, van wier beoordeeling de beschouwing van Ecce Homo niet mag gescheiden worden.

worteld heeft, laat zich denken uit het ontroerende feit, dat hij tijdens zijn krankzinnigheid nog, wanneer over Wagner in zijn nabijzijn gesproken werd, steeds zeide: 'den habe ich sehr geliebt',[1] en aan dat andere, nog ontroerender, dat mij tranen in de oogen gaf, toen ik het las, een verhaal door Chamberlain overgenomen uit de 'Revue des Deux Mondes' van 1894, pag. 795: nicht lange vor der letzten Katastrophe reiste Nietzsche nach Luzern, liess sich nach Triebschen (de plaats, waar hij Wagner eenige jaren intiem gekend had) hinausfahren und sass da abseits am See, scheinbar einzig beschäftigt, Zeichen in den Sand zu graben; als aber seine Begleiterin sich hinabbückte, um ihn ins Gesicht zu schauen, da sah sie wie die Thränen aus seinen Augen strömten.[2] Zoo sterk was Nietzsche's vriendschap voor Wagner geweest. En dat Wagner ook zelf geweten en *ondervonden* heeft, wat Nietzsche voor hem beteekend had, blijkt uit zijn gezegde tot Nietzsche's zuster, bij een Parzifal-opvoering van 1882, toen hij reeds lang tallooze bewonderaars bezat onder alle volkeren en vorsten der aarde: Seit Ihr Bruder von mir fortging, bin ich allein',[3] woorden, die ook bij Wagner weder een onderklank hebben, dien slechts de kenner van Wagner's persoonlijkheid ten volle kan doorgronden.

Van af deze breuk is Nietzsche de groote eenzame geworden, die met onverbeeldbaren moed gesproken heeft uit een hoogte en een verte, van waar zijn stem voor de meesten zijner tijdgenooten onhoorbaar of vaag-beteekenisloos klonk. Ik wijs hiermede een van de eerste oorzaken aan van het verkeerd begrip, waaraan Nietzsche's werken jaren lang blootstonden. Het is geen kwestie van onduidelijkheid, verwardheid, of paradoxale waanzin-uiting, die het den menschen onmogelijk maakte, tot Nietzsche's wezen door te dringen, maar van *afstand.* Ook figuurlijk was het een stem die van duizenden meters hoog, van tusschen gletschers en dichtnabij azuren hemels woorden sprak, zinrijk en schoon, maar wier schoone zinrijkheid van te ver kwam, om begrepen te worden. Om een denker, zoo goed als om een dichter te begrijpen, moet men naar diens eigen land

1) *Eliz. Förster-Nietzsche*, Friedrich Nietzsche, Deel 3, Blz. 929.
2) *H.S. Chamberlain*, Richard Wagner, 3e Auflage, Blz. 20 en 21.
3) *Eliz. Förster-Nietzsche*, t.a.p. Deel 3, Blz. 867.

kunnen en willen trekken. Om Nietzsche te kennen, moet men althans de liefde en de volharding hebben moeilijk-rotsige, stijgende wegen te gaan, om op de toppen te belanden, waarom zijn gesproken gedachten beurtelings de zachtste zoelte en den sterksten stormwind doen murmelen en bruisen. Nog altijd geldt dit voor de meesten en het is geen wonder, dat tijdens Nietzsche's leven het aantal volgelingen, het aantal goede lezers zelfs, zoo gering was, dat hij zelf in die vijandige stilte bijna bezweek onder den last der verlatenheid. Het kan zijn tijdgenooten moeilijk aangerekend worden, dat zij, voor wat hun zoo vreemd en onverdedigbaar klonk, geen oor hadden en hebben wilden. Het was niet te vermijden, dat Nietzsche zich buiten den kring der saamlevenden sloot, toen hij de problemen ging doorspeuren, die den inhoud vormen der aphorismen-boeken uit zijn tweede periode. De grondgedachten zijn niet vele, maar alle in de hoogste mate revolutionair, zij alle, practisch tot in hun verste logische consequenties doorgevoerd, zouden het menschdom met zijn tegenwoordige regelingen en opvattingen omverstooten, zij zouden het geheel der menschelijke meeningen gansch en al verwerpen, een nieuwe menschheid, met anderen geest, ordening en groepeering zou de plaats van de oude moeten innemen. Met recht kon Nietzsche in Ecce Homo zeggen, dat hij dynamiet was, met dit beeld zeker geen persoonlijken aanleg teekenend, maar de rol en de werking, die hij en zijn leer zou moeten uitoefenen. Hij vond, niet als eerste misschien, met een persoonlijkheid evenwel, die daarvan de vèrstrekkendheid dadelijk overzag, de vraag: is het goede altijd nuttig, het kwade altijd schadelijk, is het niet mogelijk, dat in vele gevallen het kwade nuttig, het goede het verderfelijke is? Weten wij, wàt inderdaad nuttig of schadelijk is? Wat blijkt bij onderzoek de waarde van de begrippen goed en kwaad eigenlijk te zijn, van waar komen zij, hebben wij met hen niet te breken, en is het geen eeuwenlange stilstand, geen verschrikkelijke achteruitgang, dat de mensch zoo lang aan deze begrippen heeft vastgehouden en zich gericht heeft naar de moraal, die op deze begrippen gebouwd werd? Geen beteekenisvoller vragen, geen stelliger duidelijkheid, dat op hun beantwoording in Nietzsche's geest, een geheele ‘Umwertung aller Werte’ zou moeten volgen.

Maar dit alles zijn abstracte problemen, zij tasten de den menschen heilige concreetheden nog niet aan. En ook hiertoe ging Nietzsche onmiddellijk over. Het kon niet anders. Het Christendom, de leer van Jezus en Paulus gaven wel het allereerst aanleiding tot een veroordeeling, die groote getalen tegen de borst stuitte en tot zijn vijanden maakte. Nietzsche werd de antichrist. Hij veroordeelde in de christelijke leer haar liefde en zorg voor het zwakke, gebrekkige, lichamelijk mislukte, al datgene wat door bedriegelijke verdoovingsmiddelen gesusd moet worden; hij veroordeelde de functie der priesters: immer narcotica te verstrekken, nooit geneesmiddelen te geven. Hij haatte bovenal de verdoeming in het Christelijk geloof van het krachtige, sterke, strijdende, het gave, zinnelijke, natuurlijke, het heerschende, al datgene, wat den mensch sterk houdt, wat de energie levendig en frisch doet zijn en de kans op verhooging der species mensch grooter maakt; hij noemde deze religie er eene van *ressentiment.* Hij haatte de droomen en deugden, die door de leiders dezer leer enkel uitgevonden zijn, om de decadeerende menschheid onderworpen te houden: de met alle wetenschap en verstandige redeneering strijdende hypothese van den God, van den hemel en de hel, van de erfzonde, de praedestinatie, hij haatte als weinig anders en als het grootste gevaar het medelijden.[1)] Hij toonde aan, hoe ook in hen, die reeds lang uit den ban van het Christendom en zijn priesterschap waren, de door eeuwenlange overerving ingewortelde moraal onveranderd nawerkte, hoe bijna niemand, bij zijn verlossing van het Christendom, zich van al de ingekankerde gevoelens en begrippen trachtte te ontdoen. Nietzsche ging verder. Hij doordacht de Descendenz-theorie van Darwin, en meende, dat de menschheid sinds eeuwen aan het teruggaan was, hij wanhoopte, wanneer hij bepeinsde, hoe het haar op deze wijze nooit mogelijk zou zijn, een hoogere species boven zich uit te scheppen. Zoo moest, vroeg hij later in zijn ‘Also sprach Zarathustra’, de mensch de ebbe

1) Men rekent Nietzsche dergelijke meeningen in den regel zeer zwaar aan. Daargelaten, dat dit bekrompen is, mag bovendien nog wel eens worden opgemerkt, hoe hij op vele gebieden de grootsten onder zijn voorgangers rekende. Frappanter analogieën dan die tusschen sommige zijner grond-beginselen en die van Spinoza, zijn moeilijk denkbaar. Men vergelijke Nietzsche's stellingen b.v. met Tractatus Politicus II, 4 en 8, Ethica IV, Pr. 8, en vooral Ethica IV Pr. 50: Commiseratio in homine, qui ex ductu rationis vivit, per se mala et inutilis est.

van den grooten vloed worden? En daarnaast onderzocht hij het maatschappelijk leven, de wetenschap, de kunst in 't bijzonder op dezelfde meedoogenlooze, voor hem zelf niet minder dan voor anderen pijnlijke manier. Overal wees hij het wankele, het rotte fundament aan, en alles, wat hij rondom zich waarnam, scheen hem steeds opnieuw en steeds duidelijker te zeggen, hoe de bewoners der aarde naar hun ondergang gaan. En daar hij in zijn onderzoek een ontzaglijke liefde voor het leven met al zijn vreugden en smarten, zijn onberekenbare rijkheid, had opgevat, een liefde, waarvoor zijn gansche ziel was aangelegd en die eerst na zijn bevrijding van Schopenhauer, tot volkomenheid kwam, knaagde ook altijd opnieuw aan zijn rusteloozen geest de vraag: is die ondergang te keeren, kan ik er tegen werken, wat moet er gedaan worden, knaagde, tot zijn gepeinzen bloedden van verdriet en een wanhoop om hem heen zonk.

Ik schrijf dit alles neer in enkele bladzijden. Het was zìjn werk van vele jaren, dat hij bij telkens sterker en overtuigder gedeelten publiceerde. De wereld bleef hem ondertusschen vreemd; die hem lazen, begrepen hem niet of voelden in hem een gevaar voor eigen vrede, zijn vrienden, die hij reeds meermalen met den gloed zijner beslistheid had overgehaald tot zijn zekerheden, konden sinds lang niet meer met hem mee. In den tijd, toen, na het neerleggen van zijn professoraat, zijn eenzame zwerftochten door Duitschland, Zwitserland en Italië begonnen, hadden ook die geestelijke zwerftochten over onontgonnen gebieden plaats, die hem hoe langer hoe verder van het vertrouwen zijner vertrouwden wegvoerde. In een uiterlijke verlatenheid zijn innerlijke eenzaamheid te peilen, heerscher te zijn over *twee* eenzaamheden, het leerde hem ontzaglijk vele belangrijke zaken, maar zelden werd een diepe kennis van menschelijke dingen met zooveel leed gekocht. Het was in dienzelfden tijd, dat zijn lichaam door hoofdpijnen, door maagziekte, door de tot blindheid toe verzwakking zijner oogen, door koortsen geteisterd werd. Men heeft zich door combinatie een begrip te maken van wat zijn leven in die jaren was, om eerbied te gevoelen voor den man, die toch den moed behield tot dankbaarheid en hoogachting voor het leven en om niettegenstaande, já, dóór alles - want zijn eigen wezen heeft hem zooveel over de verderfelijke decadentie van het

menschelijk geslacht geleerd - bewust te werken voor versterking van schoonheid en kracht, voor helheid, licht, hoogheid en bloeiende bestendiging. Voor ieder zou deze eenzaamheid zwaar geweest zijn, maar voor hem moest zij het zwaarst zijn, die krachtige, gemeenschappelijke arbeid der besten dringend noodzakelijk achtte, bij die besten niets vond dan afwering, koelte, vijandschap, verdachtmaking of volkomen stilte. Zijn Engadin om Sils-Maria, dat hij boven alle plaatsen der wereld liefhad, heeft zijn hoogste gedachten gekend, heeft zijn geestdriftigste en diepste blikken als liederen over zijn sneeuwtoppen voelen dwalen, zijn voetstap gehoord onder haar pijnen, - doch de keten zijner bergen, die Nietzsche's lichaam omringde en afzonderde van het wijde, vlakke land aan alle overzijden, moet hem evenvaak als een symbool geweest zijn voor de steenen wallen van vijandschap en zwijgen, die zijn geest omgaven, die zijn drift altijd vergeefs bestormde en wier onverwrikbaarheid hem deden hurken in den neerslaanden gloed zijner visioenen. Was het dan vreemd, dat hij, in die volstrekte verlatenheid, somtijds de juiste toon tegen de menschen, zijn evenwichtig oordeel, zijn scherpen blik verloor? Hij miste voeling, hij snakte naar gemeenschap, hij vond ze niet. Blijft een stem onveranderd, wanneer zij de gedachten te uiten heeft van iemand, die jarenlang in de stilte geleefd had en de herinnering van andere stemmen op den duur vergat?

En toch heeft de weerstand Nietsche's kracht gesterkt en hij, die tot dan toe alleen ontleed had, alleen een oud gebouw had afgebroken om den bodem vrij te maken voor een ander, vond nog zelf genoeg onverschrokkenheid, om mede te helpen tot den opbouw van den nieuwen tempel. Het doet er niet toe, of hij hiertoe baseerde op gedachten, die onbewezen waren, of hij, om den moed tot voorwaarts streven op zijn sterkst te spannen, een andere gedachte, welke als een bliksem bij hem insloeg en in hem bleef branden, een andere, die der eeuwige wederkomst van het gelijke, vond, het doet er hier evenmin toe, of hij in den loop der jaren telkens en telkens zijn meeningen voelde veranderen omtrent dat hoogste desideratum, dat hij den menschen voorhield - zijn Uebermensch, - wat hier van het allergrootste belang blijft, het is, dat Nietzsche, op een hoogte, waarnaar niemand hem volgde, door het gebed zijns harten om warmte

er nimmer toe bewogen werd omlaag te gaan, maar dat hij, met verstikking zijner zielsbehoeften, met opoffering van alle vertrouwde innigheid, naar welke hij zoo smachtend verlangde, alleen om de menschheid te dienen nog hooger gestegen is, tot de grenzen der menschelijke áánleg hem verder stijgen belette.

Nu was hij onherroepelijk alleen. De gevoelens, die hem aan een enkelen vriend, Peter Gast, hechtten, konden slechts ondeelbaar weinig van zijn eenzaamheid afnemen. Totdat de waanzin uitbrak, kan men zeggen, heeft hij, ook terwijl hij in Italië vertoefde, in zijn innerlijk geleefd op de sneeuwige gletschertoppen, waar de zon zijn scherpe schijnen duizendvoudig verblindend op doet kaatsen, waar de hemel als een azuren kristalklok rondom hangt, waarnaar geen menschenstemmen dringen, waar de lucht ijl en koud is. 'Men moet een sterken adem hebben voor mijn geschriften', zei hij in de voorrede van Ecce Homo. Hij zelf heeft dien sterken adem bezeten. En toen de eenzaamheid hem te zwaar werd en zijn adem hijgde, - hij heeft ook toen nog getracht zich met kunstmiddelen overeind te houden. In 1889 maakte een plotselinge krankzinnigheid aan zijn worstelen een einde. Het was een stille waanzin, die zijn geest in haar duisternis omvangen hield. Nooit was hij zoo tevreden, dan wanneer hij tegen den avond, van uit zijn raam, over de landen kon uitstaren naar het ondergaan der zon. Wat hij in een verder bewust leven van zijn gedachten zou hebben bewezen of waarschijnlijk gemaakt, welke werken hij nog had kunnen scheppen, - niemand kan het eenigermate bevroeden. Doch niets had de kracht van levenverwekking, levenverlichting, levenverhooging kunnen sterker maken, die van zijn persoonlijkheid, zooals zij historisch geworden is, over de wereld en haar jongeren uitstroomt.

Dit is dan voor mij zijn beteekenis - door de onbewezenheid, door de onwaarschijnlijkheid zelfs van sommige punten in zijn eigenlijk stelsel, wordt zij niet het minst verkleind -, dat hij ons eenige honderden waarheden[1)] gezegd heeft, die wij ons alle en op velerlei gebied te nutte kunnen maken. Het aantal

1) Benevens zeer vele onjuistheden. Ik voeg dit er bij, om den schijn niet te wekken, een de waarheid verkrachtende eenzijdigheid te beoefenen. Opgemerkt moet worden, dat meerdere dezer onjuistheden de eigenaardige eigenschap bezitten, die vele waarheden van anderen niet hebben: dat zij veel leeren, tot beter inzicht en tot sterker doordenken brengen.

wegwijzers, die hij geplaatst heeft, het aantal richtingen, die hij wees, is ontelbaar. Hij heeft ons wederom (en aanhoudend) geleerd, nimmer te gelooven, dat het geërfde, sinds jaren gangbare het ware is, maar altijd op eigen denken, eigen ervaring te bouwen. Hij is een drijfkracht, onbaatzuchtig en sterk. Een drijfkracht vooral. Wat heb ik zelf hem te danken? Dit groote: hij heeft mij geleerd van uit een wereldbeschouwing, die een einderlooze doelloosheid van alle levensverschijnselen aanneemt, die de onmetelijke kracht en onuitputtelijke veelvuldigheid der smart als een hoofdbestanddeel van alle menschelijk wezen erkent, en dus vóór alles geneigd zou zijn, tot het meest volkomen pessimisme te verzinken, de wereld aan te klagen, en in de algemeene doelloosheid en ellende daadloos te blijven, na te gaan, in hoeverre het toch nog mogelijk is, te arbeiden, te bouwen, het leven groot en schoon te zien, het blijmoedigwerkzaam te aanvaarden. Al is de weg, dien hij aanwees, voor mij niet de juiste, hij heeft mij geleerd, deze mogelijkheid groot te zien, hij heeft er vele motieven en aanleidingen toe bijgebracht, in zijn werk en in zijn geschiedenis waait de sterke adem, die voortdrijft, stilstaan verhindert, en het vinden zeker maakt voor hem, dien hij tot zoeken eenmaal gedreven heeft. Nut het U eenigszins, wat Nietzsche *mij* geleerd heeft? Ongetwijfeld. Want dat hij in een tijd, waarin vele jongeren van de zelfde levensaanvoeling uitgaan als ik, waarin àl te weinig strijd, àl te veel resignatie of zelfs pessimisme onder hen, die de cultuur moeten trachten op te bouwen, aanwezig is, de macht heeft, sommigen met instandhouding der grondbeginselen, die hun verstand en hun waarneming voor hen onomstootelijk maken, tot optimisme, tot strijd en streven tevens te brengen, dat maakt een aangroeien van dit resultaat althans waarschijnlijk, en met iedere overwinning van denzelfden aard zal de dankbaarheid en de bewondering voor den man toenemen, van wien zoo vaak een gansch anderen invloed berispt wordt, en op wien al te veel kritiek wordt uitgeoefend, die zijn waarachtige belangrijkheid in haar wezen niet raakt.

IV.

Ik wil deze lange schets van een schrijver naar aanleiding van zijn laatste kleine geschrift hiermede verdedigen, dat het, nu dit

laatste in Nederlandsche vertaling zonder twijfel door meerderen zal gelezen worden, die nog onbekend zijn met de beteekenis van Nietzsche en het ter hand nemen door de toevalligheid zijner verschijning en den roep die er van uitgaat, dienstig kan zijn, een beoordeeling te schrijven, die tegelijkertijd een *inleiding* is. Ecce Homo - ik noemde het reeds een ontoegankelijk boek - heeft zulk een inleiding noodig, het kan zonder deze bij de onvoorbereiden slechts een menigte van misverstanden wekken, die de gedachten van Nietzsche alleen schaden kunnen. Men moet, om het te begrijpen, weten en waardeeren, wat de schrijver met zijn arbeid gewild heeft, men moet zijn leven en den aard van zijn streven kennen, om er de toon van naar waarde en aard te schatten, men moet bekend zijn met het wezen zijner persoonlijkheid, om al de verstrooide opmerkingen over hemzelf, met zijn boeken om zijn beschouwingen over deze, in Ecce Homo zóó te lezen, dat tegelijkertijd Nietzsche's beeld in ons duidelijker omlijnd en onze kennis zijner figuur sterker en dieper wordt. Ik beschouw enkele voor de hand liggende, belangrijkste mogelijkheden van bezwaar of verwarring uitvoeriger. Zij liggen binnen het werk zelf in den hoogmoed, die werkelijk buitengemeen is, daarbuiten, in den waanzin, wier verschijning voor velen de waarde van Nietzsche's geheele oeuvre bedreigt, en waarvan men de symptomen in Ecce Homo zeer sterk aanwezig acht. Deze dingen zijn nauw verwant te denken en te zamen door mij te behandelen. Ik laat, voor een oordeel over het z.g. pathologische bij Nietzsche de schandelijke beschouwingen van Türck en Nordau ter zijde: hun overmatige vijandelijkheid en de bewoordingen, waarin zij vooral bij den tweede volkomen onbewezen gesteld zijn, bevatten hun eigen veroordeeling. Gevaarlijker is het boek van Möbius, een gevaarlijkheid, die intusschen alleen op de autoriteit van den bekenden psychiater, niet op de innerlijke kracht zijner beweringen berust. Men leze de bladzijden van Raoul Richter ter bestrijding van Möbius, die dezen aanval niet beter had kunnen bekrachtigen dan door zijn opmerking, in den tweeden druk van zijn boek over Nietzsche als noot gegeven: ‘Es tut mir leid, aber ich kann mich wirklich nicht mit einem Privatdocenten in der Philosophie in Erörterungen über die Diagnose der Paralyse einlassen’. Het spreekt van zelf, dat in

deze bladzijden geen weerlegging van Möbius kan plaats hebben. Op een paar punten slechts vestig ik de aandacht. Richter wijst er op, hoe Möbius in zijn diagnose onverantwoordelijk weinig op specifiek-medische bevindingen, maar des te meer op een kritiek van Nietzsche's wijsbegeerte steunt en daarmede zijn boven geciteerd wapen tegen zich zelf keert (het boek is hiervoor het bewijs), hoe Möbius zelf toegeeft, dat de psychophysische gebreken (b.v. spraakstoring, handschrift-veranderingen en letterverwisseling) afwezig zijn,[1] dat zelfs een afname der 'intellektuellen Fähigkeiten' niet plaats had, dat de paralyse de voor deze ziekte ongewonen tijd van 20 jaar duurde, waarin zich gedurende acht jaren geen intellectueele storingen, geen aanwijsbare physische symptomen toonden. Waarmede documenteerde Möbius zijn overtuiging dan? Met gevoelswijzigingen, gebrek aan takt, smaak, bescheidenheid en 'rauschartige Begeisterung'. Den eersten vooraanval der krankzinnigheid stelt hij bij het opduiken van de gedachte der eeuwige wederkomst, daar hij de gedachte te 'schwachsinnig' vindt, om zich voor haar geestdriftig te maken. Hij gaat nog verder: Nietzsche, de man, van wien geen enkel feit van dien aard zelfs bij eenigermate gewettigd vermoeden mag worden aangenomen, heeft zijn paralytische dementie als gevolg eener luetische besmetting, die zich in 1866 van hem moet hebben meester gemaakt. Wij zoeken in de documenten van dat jaar en vinden bij Paul Deussen de passage, die ik hieronder in een noot mededeel.[2] Ziehier een bewijs! Laat ik nog deze ééne uitlating van Möbius, een zeer brutale, citeeren: 'ich weiss nicht, ob andere einen so merkwürdigen Verlauf der Paralyse, wie sie ihn bei Nietzsche nahm, beobachtet haben, ich wenigstens kenne keinen solchen Fall' en hierbij niet langer stilstaan. Ik herhaal: het gaat over het tiental jaren vóór

1) Möbius zegt, dat hij de gewone gebreken van den paralytiker in het handschrift der laatste jaren niet gevonden heeft: *misschien wegens te vluchtig onderzoek.* Men voelt hierin het treurig parti-pris, dat den schrijver er toe brengt, zijn eigen wetenschappelijkheid een zoo fellen striem te geven.

2) *Paul Deussen*, Erinnerungen an Friedrich Nietzsche, pag. 24. Nietzsche reisde naar Keulen, liet zich door een dienstman de bezienswaardigheden toonen en vroeg tenslotte, hem een restaurant te wijzen. De man bracht hem in een publiek huis. Nietzsche schreef aan Deussen: Ich sah mich plötzlich umgeben von einem halben Dutzend Erscheinungen in Flitter und Gaze, welche mich erwartungsvoll ansahen, Sprachlos stand ich eine Weile. Dann ging ich instinktmässig auf ein Klavier als auf das einzige seelenhafte Wesen in der Gesellschaft los und schlug einige Akkorde an. Sie lösten meine Erstarrung und ich gewann das Freie'.

Nietzsche's krankzinnigheid en een dergelijk vasthouden aan een eenmaal, God weet om welke reden opgevatte meening door iemand, die zelf het door de feiten èn door zijn ervaring onverdedigbare zijner stelling erkent, een dergelijk, ten koste van een der edelste menschen weigeren, eigen bekrompenheid uit te wisschen en ruiterlijk te zeggen: op dien grond mag ik voorloopig tot het bestaan eener paralyse in de jaren vóór zij uitbrak, niet besluiten, - vervult vrijwel met walging. Maar gesteld, dat wij wel degelijk zeker waren van een hersenziekte gedurende dien langen tijd, dan nog staat het vast, - en het wordt àl te vaak uit het oog verloren - dat het ons niet vrij zou staan, de geschriften als een vrucht van waanzin te verwerpen. Wij hebben, in laatste instantie, het ons niet op deze wijze gemakkelijk te maken met het onderzoeken van gestelde problemen. Wij hebben, onafhankelijk van de persoonlijke feiten, die wij kennen, de waarde van Nietzsche's boeken in zich zelf op het onpartijdigst na te gaan, het is onze plicht, bij zin voor zin, bij regel voor regel, te overwegen, in hoeverre wij waarden of onwaarden vinden, en aldus desnoods tot het inzicht te komen, dat abnormaliteit en zelfs ziekte van het verstand des scheppers wel degelijk kan samengaan met gezondheid zijner scheppingen, of nut voor de wetenschap. De naam van Dostojewsky en de wijze, waarop door vakgeleerden van zijn arbeid gebruik gemaakt is, kan deze bewering staven.

Ecce Homo maakt het den lezer moeilijk, wanneer hij alle symptomen van naderende waanzin zou willen ontkennen. Het is mijn overtuiging, dat de inhoud somtijds, hoewel bij uitzondering, op overprikkeling wijst. Men moet daarbij echter weten, in hoeverre Nietzsche hier bewust gewerkt heeft, bewust geprikkeld en hoogmoedig was. Men moet het een en ander voor zichzelf vastgesteld hebben om een juiste houding tegenover buitengewone verschijnselen in het boek aan te nemen. Nietzsche heeft voor de wereld dingen willen doen, die gelijkstaan met wat de allergrootsten gedaan hebben, hij heeft méér gewenscht: hùn fouten aan te wijzen en de manier, waarop men de wereld bevrijden kan van de verderfelijke gevolgen dezer fouten. Voorts: deze wil berust niet op zelfoverschatting. Hij heeft geweten, dat hij persoonlijk slechts richtingen kon toonen, hinderpalen ver-

mocht weg te ruimen, hij wist, dat hij een drijfkracht was. Evenmin was zijn verlangen een hersenschim, hij heeft zich niet bezig gehouden met in de lucht glanzende, substantielooze spiegelingen, maar wel degelijk aan een onderbouw gedacht, waarvoor hij, op oorspronkelijke of afhankelijke wijze, van de meest belangrijke vondsten der negentiende-eeuwsche wetenschap gebruik maakte. Ten slotte, als conclusie, wij hebben in hem niet te doen met iemand, die door hoogmoedswaanzin tot schrijven gebracht werd, d.w.z. die een dunk van zich zelf heeft, welke op niets, niets baseert. Aan de scherpheid van zijn vernuft zal wel niemand twijfelen, hoe sterk zijn gevoel was, is alreeds overtuigend gebleken, tot welken graad hij schepper, en schepper van doorleefde dingen was, lezen wij in Ecce Homo op pagina na pagina en in de schitterende beschrijving der inspiratie op de 106e bladzijde.

Hij stond voor zijn theoretisch hoofdwerk, hij zag het in groote trekken vóór zich; onderdeelen, alreeds voltooid, konden hem doen denken, wat het geheel zou worden. Hier moest hij een oogenblik tot een bezonken zelfinzicht komen. Met de oogen gericht op wat hij in den geest reeds levend aanschouwde, moet hij een tijdlang in stilte hebben nagegaan, hoe hij tot dit werk langzaam voorwaarts geschreden was, hoe diep hij er voor geleden, hoe sterk de wereld zich tegen hem verzet had en hoe het desondanks nu toch stond voltooid te worden. Toen heeft hij zich aan zich zelf en aan de wereld in 't kort nog eens willen verhalen en uitleggen, vollediger, dan hij het in de voorreden tot de herdrukken zijner aphorismenboeken gedaan had. Hij heeft van uit zijn hoogte, waar het nu stil, helder en lichtend werd, omdat zijn overwinning zeker, omdat hij eigenlijk boven den strijd uit was, willen spreken van wat hij was, van hoe hij zoo geworden was, van wat hij gedaan had, van wat de wereld hem berokkend en al het leed, dat hij daardoor geleden had. Nu bezat hij de rust, waarmede hij voor deze taak rijp was. Zulke uren zijn altijd oogenblikken van stille, blijde bezinning. Nu was hij er toe gestemd, de schoone herinneringen van zijn leven met warmte en dankbaarheid te gedenken. En al het vijandige, wat was het ver onder hem! Zelfs tintelde er speelschheid in hem, wanneer hij zich sommige dingen, al hadden ze hem gehinderd, herinnerde.

Er is hier in Nederland een verschil tusschen twee opvattingen. De eene zoekt het karakter van Ecce Homo in den inhoud, dien zij hevig, toomeloos en delireerend hoogmoedig ziet en die het boek tot een hevig, brandend boek zou maken. De andere hoort naar den toon, d.i. naar de ziel van den schrijver: op welke trede tusschen vrede en passie zij zich onder het schrijven bevond: volgens deze opvatting is het een werk van rustig zelfbezit. Het lijdt voor mij geen twijfel, dat de laatste opvatting de juiste, daarbij psychologisch de diepste en fijnste is. Het is hier een kwestie van aandachtig luisteren. Op welk niveau Nietzsche zich zelf dacht, en of dit niveau zoo ontzaglijk hoog was, dat het een in den sterksten zin abnormale daad was, òm zich op die hoogte te denken, raakt mij hier niet in 't minst meer. Er is eenvoudig een werk van allersubtielste en onpersoonlijke leeskunst te verrichten. Te luisteren naar de klanken, naar het rhythme der zinnen, naar den aard der beelden, naar het tempo der perioden. Zijn zij, van wie de beide opvattingen stammen, mannen, die het publiek den naam van dichters geeft? Mag ìk het mijzelf een oogenblik noemen? Welnu, dan weten wij ook, hoe wij met dit gedicht in proza te doen hebben, wij, die beter dan anderen het ontstaan van gedichten kennen en door ervaring leerden, dat in elk goed gedicht de stem van den dichter het beteekenisvolst is, het eenige, dat ons het wezen zijner stemming kan doen bepalen. Die stem openbaart zich in het geluid dier klanken, in dat rythme, in dat tempo. Die stem, waarlijk, zij is in Ecce Homo rustig-levendig, zij zegt duizend dingen over de stilte, waaruit zij omhoog zong. Zij zegt woorden van verhevenheid, maar zoo zonder eenige aarzeling, zoo zonder pathos van gewilde verheffing, zoo van uit een hoogland, dat haar eigen, haar domein is en waarvan zij de hoogte geenszins als iets bijzonders kan beseffen, dat ik niet begrijp, hoe iemand zich ertoe kon laten verleiden, dit boek een boek van vuur, hoogmoed en huiveringwekkende zelfopwinding te noemen.

De zekerheid der stem, het levendige, rustige tempo - dat karakteristiek element van Nietzsche's proza - zij overtuigen mij te meer, dat wij in Ecce Homo een werk lezen van zelfbezinning voor zijn grootste, maar verzekerde daad. Hij is de bouwmeester die, voor de poort zijner hoogste schepping, in

bezonken gepeins achter zich om ziet: welken weg hij heeft afgelegd. Ik sprak van overprikkeling op sommige plaatsen, Nietzsche toont zich verbitterd tegen zijn landgenooten, tegen alles, wat zijn ontwikkeling heeft tegengehouden, over zijn eigen gebrek aan inzicht in wat zijn lichaam, zijn geest had kunnen benutten, en wat het jarenlang schaadde. Hoe menschelijk! Is het geen terugblik op een geheel leven? Vraagt hij niet naar het waarom van alles, wat hij in zich draagt? Hij beleeft het dus nog eens. Nog eenmaal lijdt zijn gemoed de smart, die hem, schier verstikkend, overstelpt heeft, - hij vindt er dankbaarheid voor, ziet er noodzakelijkheid in; zou hij zonder zijn smart zich zelf geworden zijn? Maar ook al de remmende nutteloosheden, de tallooze dwalingen van zijn eigen verstand en de menschen tegenover hem, ziet hij voor zich, zij zijn zooveel in aantal en welk nadeel heeft hij hun te danken! Over hen spreekt hij zich breedvoerig uit, verbitterd soms, sarcastisch dan, minachtend, waarschuwend wel, het lijkt zelfs, of hij een oogenblik kleinigheden tot in het komische overschat. Maar stil, *zijn* het kleinigheden, omdat *wij gewoon* zijn, ze niet te laten meetellen bij den opbouw van ons leven? Reinheids-instinct. Klimaat. Dieet. Duitschers. O zeker. En al schrijvend bekruipt hem de lust, de Duitschers eens de waarheid te zeggen, voluit, zonder schroom, hij wil hen eens verontwaardigd maken, al die philologen, die kritici, al die geringe luiden van Duitsche zelfoverschatting, Duitsche zelfgenoegzaamheid, door wie zoo niets van hem begrepen is, hij *wil* van tijd tot tijd cynisch zijn. Denk niet, dat een waanzinvervoering hem meesleept, dat hij op de orkaangolven van zijn eigen hoogmoed wordt voortgesleurd, denk niet, dat hij zijn hoofd kwijt is, wanneer hij, volgens U, zoo bandeloos, zoo donquichotterig te keer gaat. Hij weet wat hij doet, hij is zich zelf voortdurend meester, slechts een enkel maal stroomt zijn bloed sneller, is er wrangheid in zijn stem. Lijkt mijn bewering der laatste regels paradoxaal, onhoudbaar, als men daarnaast sommige passages uit Ecce Home met den vinger aanwijst? Bij goede lezers der schriftuur niet. Nog minder na een citaat uit Nietzsche's brieven van den tijd, waarin Ecce Homo tot stand kwam: ‘Es handelt mit einer grosser Verwegenheit von mir und meinen Schriften: ich möchte gern einmal eine *Probe* machen, was ich

bei den deutschen Begriffen von Persfreiheit eigentlich riskieren kann',[1] of: 'Ich habe jetzt mit einem Zynismus, der welthistorisch werden wird, mich selbst erzahlt'.[2] Men kan hiertegen nog aanvoeren, dat het abnormale de bewustheid zijner abnormaliteit niet behoeft te missen, dat Ecce Homo geen uiting was van acute waanzin, van delireerende hoogmoed en opwinding, is er voldoende mee bewezen.

Ik zie op mijn artikel terug. Na een beschouwing over Nietzsche's persoonlijkheid en een aanwijzing van wat hij beteekenen kan, kwam ik tot het boek, waarvoor ik, ten behoeve van hen, die het onvoorbereid ter hand zullen nemen, een inleiding wilde schrijven. Ik besprak, welke dingen het begrip van zijn inhoud het meest in den weg staan, welke, bovenal, den lezer op een dwaalspoor dreigen te brengen, en duidde aan, hoe men, met vereischte onbevooroordeeldheid een werk naar zijn wezen beoordeelend, een volstrekt andere opvatting verkrijgt, dan hij, die zich door den schijn laat verblinden. Nietzsche lezen is wel een eerste leerschool tot het vinden van de juiste methode, de goede stemming, om Nietzsche en na hem andere baanbrekende en dus moeilijke persoonlijkheden te begrijpen. Nietzsche zelf kan het best leeren, hoe men hem verder te lezen heeft. Het is altijd gevaarlijk een boek als Ecce Homo, met de legende die er omheen hangt, in een taal openbaar te maken, wier kenners door de verschijning van vroeger werk van denzelfden schrijver niet voldoende voorbereid zijn. Zoovelen zullen het boek ter hand nemen, zoovelen, die door de lezing over Nietzsche *niets* zullen leeren. In zulke gevallen, hebben zij, die gewoon zijn in het openbaar mannen of boeken te behandelen, hun plicht te begrijpen en te trachten aan te vullen, wat door het toeval der verschijning ledig gelaten werd. Ecce Homo is een belangrijk boek. Het bevat plaatsen van intensieve ontroering, van stille verhevenheid, het is rijk aan die eigenaardige gezichten, die misschien niet altijd juist, maar interressant zijn en tot *dieper* inzicht en nadenken leiden, het geeft een verrassende psychologie der dichterlijke inspiratie, passages daarnaast van schoone dichterlijkheid. Het is voortdurend geschreven in een

1) Brief aan Peter Gast. Br. Deel 4.
2) Brief aan Georg Brandes. Br. Deel 3.

voortreffelijk proza, beteekenisvol door al de eigenschappen, die proza voortreffelijk kunnen maken: het heeft, als veel van Nietzsche's werk, de afzonderlijke lenigheid, die met Nietzsche, meen ik, voor het eerst in de Duitsche letterkunde haar intrede gedaan heeft, en waarin hij zelf, tot nu toe, de Meester bleef. Het is te hopen, dat de aangekondigde verschijning van een herdruk van Ecce Homo in het 10e deel der verzamelde werken spoedig zal plaats hebben: eerst dan kan men zeggen, dat het algemeen toegankelijk is en dat de bewonderaar, de student van Nietzsche alle materiaal in zijn zuiverste vorm beschikbaar heeft. Ik heb mijn taak volbracht. Men vergunne mij, mijn artikel te besluiten met een citaat uit Chamberlain's Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts, een boek van den man, die, hoe veel belangrijks hij mag geschreven hebben, met een oordeel als hij in 'Richard Wagner' over Nietzsche velt, een wantrouwen wekt, - wantrouwen, dat door de lezing van zijn beschouwing over Spinoza op pag. 344-47 van zijn 'Immanuel Kant' niet vermindert - dat te sterker wordt, waar hij, als zoovelen juist bij Nietzsche en in zulk een bedenkelijke mate, gansch en al onbereidwillig blijkt, datgene, wat voor hem zelf verontschuldiging en zelfs rechtvaardiging zijn mag, in den zelfden omvang voor anderen te laten gelden: 'Jedoch er (i.e. der Verfasser) durfte und er musste sich sagen, dass es etwas giebt, höher und heiliger als alles Wissen: das ist das Leben selbst. Was hier geschrieben steht, is *erlebt.* Manche thatsächliche Angabe, mag ein überkommener Irrtum, mancher Urteil ein Vorurteil, manche Schlussfolgerung ein Denkfehler sein, ganz unwahr ist nichts, denn die verwaiste Vernunft lügt häufig, das volle Leben nie: ein bloss Gedachtes kann ein luftiges Nichts, die Irrfahrt einer losgerissenen Individuums sein, dagegen wurzelt ein tief Gefühltes in Ausserund Ueberpersönlichem, und mag auch Vorurteil und Ignoranz die Deutung manchmal fehlgestalten, ein Kern lebendiger Wahrheit *muss* darin liegen.'[1)] Ook in Nietzsche heeft het volle leven nimmer gelogen.

1) *H.S. Chamberlain*, Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts, Vorwort zur ersten Auflage Blz. XIII.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.

‘Ach, irdische Grösse erlischt wie ein Traum’.
Lortzing.

LI.

Het is nog geen jaar geleden, dat de Mexicaansche Republiek het eeuwfeest van haar bestaan vierde. Alle volkeren, waarmede Mexico vriendschappelijke betrekkingen onderhoudt, waren uitgenoodigd vertegenwoordigers te zenden, om de schitterende feesten bij te wonen. Prachtige paleizen waren ingericht voor de ontvangst dier gasten; alles was gedaan, om hun een grootschen indruk te geven van den rijkdom van het land, van de rust en orde die er heerschen, van de harmonie tusschen de verschillende deelen der bevolking.

En het middenpunt van al die feestelijkheden was de oude president Porfirio Diaz, die zijn 80^{en} verjaardag vierde tegelijk met het eeuwfeest der Mexicaansche onafhankelijkheid. De president, dien men eigenlijk den keizer van Mexico had kunnen noemen, wijl hij autocratischer regeerder was dan de Tsaar van Rusland. Hij was de held, de bewonderde, bewierookte, toegejuichte held, van de samenvallende feestelijkheden.

En nu, een jaar later, heeft deze held als vluchteling zijn vaderland moeten verlaten, om in Europa, in Spanje, een toevlucht te zoeken. Zelfs op den tocht van de hoofdstad naar de kust, die in het geheim en met de grootste voorzorgsmaatregelen plaats had, moest het escorte, dat den vluchtenden president begeleidde, een bloedig gevecht leveren, om het leven van den gevallen held te beschermen tegen de opstandelingen.

Er ligt een tragische les in deze plotselinge verandering. Een

les, die denken doet aan het verhaal van Herodotus, (Muzen, Boek I: Clio) over het woord door Solon gesproken tot Cresus, den Koning van Lydië: ‘Voor hij evenwel gestorven is, onthoud u en noem hem geenszins gelukkig.’

Bij dit einde van een lange regeering, waarin Porfirio Diaz veel goeds en nuttigs heeft tot stand gebracht, dringt zich de vraag op: in hoeverre het de schuld van Diaz is, dat zijn regeering zulk een einde heeft genomen? En nog veel meer: of er uitzicht bestaat, dat het thans anders en beter worden zal, of in de toekomst orde en vrijheid, twee begrippen die men tot dusver in Mexico voor onvereenigbaar hield, elkaar niet meer zullen uitsluiten, maar zullen samengaan, om het mooie en rijke land, dat geographisch tot Noord-Amerika, maar politiek tot Midden-Amerika behoort, tot een trap van beschaving en ontwikkeling te brengen, die het op gelijken grondslag plaatsen zal als de Vereenigde Staten?

De geschiedenis van Porfirio Diaz en van zijn regeering is belangrijk genoeg om die thans, nu zij door de gebeurtenissen is afgesloten, nog even na te gaan. Want die geschiedenis is tevens die van een ontwakend volk, van een land dat voor honderd jaren slechts enkele overheerschers en vele overheerschten bevattend, thans nog wel geen model van beschaving, van orde en vrede geworden is, maar toch gunstig afsteekt bij de meeste Zuid-Amerikaansche republieken. Veel heeft Porfirio Diaz daartoe bijgedragen. En men kan het slechts betreuren aan het einde van zijn bewind, dat hij te veel aan zich zelf, aan zijn positie en zijn macht heeft gedacht, en te weinig aan het duurzame belang van het land. Ware dit niet zoo, dan zou hij beter gezorgd hebben voor de toekomst; dan zou hij de teugels wat hebben laten schieten, en het volk gewend hebben zich zelf te besturen; dan zou hij ook gezorgd hebben, dat de redenen tot ontevredenheid, die thans bestonden, en op het laatst tot een revolutie hebben geleid, waren weggenomen.

Hij deed dit echter niet; hij bestendigde toestanden, die hij wist dat onhoudbaar waren, en hij verzuimde maatregelen te nemen om, na zijn heengaan, een noodzakelijke continuiteit te waarborgen. Hij omringde zich met creaturen, die meer hun eigen belang dan

dat van Mexico najoegen, en die zich gehaat maakten bij het volk door corruptie en willekeur. Er was een te groot verschil tusschen het uiterlijke, den schijn, en de werkelijkheid, tusschen hetgeen men zag, en hetgeen men niet zag, tusschen de prachtige paleizen, de electrische trams, de geasfalteerde straten en een operagebouw van acht millioen dollars in Mexico - en de diepe ellende van de plattelands-bewoners, de gruwelijke slavernij waarin Yaquis en Mayas werden gehouden, - een verschil, dat vluchtige, oppervlakkige bezoekers niet opmerkten, maar dat werd gevoeld door hen, die zich de moeite gaven zelf te onderzoeken, en wat verder te zien, dan de schitterende hoofdstad.

Of die toestanden thans veranderen en verbeteren zullen is een vraag, die moeilijk te beantwoorden is. Vaak toch is het lood om oud ijzer, wie het bewind voert in zulke republieken. Zoolang het volk zelf niet meewerkt, om de toestanden te veranderen en te verbeteren is zelfs een goede bestuurder vaak onmachtig.

'Wer frei sein will, muss führen selbst das Schwert' zegt de Duitsche dichter terecht. Met klagen komt men niet verder. Doch de handen uit de mouw steken, werken aan de verbetering van hetgeen niet goed is, en ijveren voor een rechtvaardig en goed bestuur, dat geldt voor de jonge republieken in Amerika even goed als voor de oude monarchiën in Europa.

'Wer frei sein will, muss führen selbst das Schwert', was het motto van Diaz toen hij nog jong was en zelf leed onder de onderdrukking. Nauwelijks zeventien jaar oud trok hij, met een geweer gewapend, uit om mede te strijden tegen de Vereenigde Staten, die in 1848 op een deel van Mexico aanspraak maakten. Na den vrede, waarbij ongeveer de helft van Mexico, Texas, Arizona en Nieuw-Mexico bij de groote republiek werd gevoegd, sloot Diaz zich bij Benito Juarez aan, en streed hij achtereenvolgens tegen den dictator Santo-Ana, tegen keizer Maximiliaan, tegen de Franschen. Maar toen Juarez zich, in strijd met de grondwet, voor een tweeden termijn tot president wilde doen benoemen, keerde Diaz zich tegen hem. Voordat een ernstig conflict ontstaan kon, stierf Juarez vrij onverwacht, volgens de constitutie opgevolgd door den president van het Hooggerechtshof,

Lerdo de Tejada. Ook tegen diens poging om een tweeden termijn aan het bewind te blijven, verzette Porfirio Diaz zich met het zwaard, en na den val van Tejada werd in 1876 Diaz voor de eerste maal tot president der Republiek gekozen. In 1880 trad hij af, maar toen hij in 1884 opnieuw tot president gekozen werd nam hij de betrekking aan, nadat hij door het congres de grondwet had doen wijzigen, en de tweemaal door hem verdedigde bepaling daaruit had doen verwijderen.

Van 1884 af is Porfirio Diaz aan het bewind geweest in Mexico. In hem vond het land, na zooveel verdeeldheid en onlusten, een heerscher die met krachtige hand rust en orde invoerde. In naam een republiek, met der daad een onbeperkte monarchie, werd Mexico bestuurd door een feudale oligarchie, die voor een kleine blanke minderheid de twaalf millioen Indianen en Mestiezen in een soort slavernij hield. Door den republikeinsch-parlementairen schijn te handhaven deed Porfirio Diaz als Augustus, die door in naam de Republiek te behouden de Romeinen voor het verlies hunner vrijheid poogde schadeloos te stellen.

Toen in 1884 de president optrad met de bedoeling in afzienbaren tijd zijn ambt niet weder neer te leggen, was dat wellicht de eenige manier, om aan het land orde en rust te verzekeren; maar dat hij in een tijdsbestek van zes-en-twintig jaren geen enkele poging heeft gedaan om het volk geleidelijk aan vrijzinnige instellingen en zelfbestuur te gewennen is een der groote fouten van Porfirio Diaz geweest.

Bij zijn optreden was die vrijheid onmogelijk. Na den dood van Juarez toch heerschte van de Rio Grande del Norte tot aan de grens van Guatemala een toestand van anarchie, die met alle beschrijving spot; en de meest romantische sagen over Grieksche en Italiaansche rooverbenden moesten ver achterstaan bij de Mexicaansche werkelijkheid. De bewoners der hoofdstad waagden zich zelfs niet in de voorsteden, wijl een aanval van bandieten daar tot de gewone gebeurtenissen behoorde; een reis door het land, te paard of in de ontzettende postwagens, was een waagstuk, waarover men eerst nog wel eens rijpelijk mocht nadenken.

Met ijzeren bezem heeft Diaz dien Augiasstal gereinigd. Dat hij daarbij wel eens onnoodig hard optrad is zeer waarschijnlijk;

maar zonder die hardheid zou hij wellicht zijn doel nooit bereikt hebben. Hoeveel menschen, in de eerste jaren zijner regeering vooral, voor goed verdwenen zijn, zal wel nooit worden becijferd; hoeveel er gearresteerd en tijdens het vervoer, wegens poging tot ontvluchting, op grond der beruchte ley de la fuga zijn neergeschoten, evenmin. Met ontzetting verhaalt baron von Heyking, die jarenlang gezant van het Duitsche rijk in Mexico was, het telegrafische antwoord, door Diaz gegeven aan een gouverneur die vroeg, wat hij met een aantal gevangen genomen tegenstanders van het bestaande stelsel moest doen. ‘Mata los todos!’ doodt ze allen, luidde het even korte, als afdoende antwoord. Dat was de tijd, waarvan Diaz later zeide, dat hij met de zweep regeerde; elk volk, meende hij, heeft dat in den beginne noodig; later eerst kan tot de uitdeeling van koek worden overgegaan.

Van den zachtmoedigen, den te zachtmoedigen, keizer Maximiliaan had deze republikein geleerd hoe hij het moest aanleggen, om zich in een land, waar de ongebreidelde hartstochten heerschen, aan 't bestuur te handhaven. De welwillende Oostenrijksche vorst had, tusschen aanhangers en tegenstanders wankelend, steeds gepoogd de laatsten aan zich te binden door vriendelijkheid, toegevendheid en verzoeningsgezindheid, wat hem bijna nooit gelukte, en waardoor hij zijn aanhangers van zich vervreemdde.

Diaz vergat nooit onderscheid te maken tusschen een vriend en een vijand, en hoeveel fouten hij ook moge begaan hebben, hij beging nooit de fout zich tusschen twee stoelen te plaatsen.

Maar al zijn tegenstanders kon Diaz niet laten ter dood brengen, en bovendien schijnt het uit den weg ruimen van enkelen, een kalmeerende uitwerking te hebben gehad op de anderen. En om deze laatsten nu voorgoed onschadelijk te maken, nam Diaz de toevlucht tot een even humaan als verrassend middel: hij maakte de opposanten lid van het parlement. Zij konden daarin absoluut geen kwaad doen, kregen 4000 tot 6000 dollars salaris per jaar en werden zoo van felle tegenstanders ongevaarlijk voor den staat en den president. Zij mochten redevoeringen houden zoo veel en zoo fel zij maar wilden, wat in een land waarin iedereen geboren redenaar schijnt, nu niet zoo heel veel beteekent; want elkeen weet, dat het zoo erg niet gemeend is, en dat het meer op daden dan op woorden aankomt.

Met de pers was het echter wat anders; het gedrukte woord werkt allicht langer na dan het gesprokene en bovendien, de bladen en tijdschriften gingen ook de grens over, en derhalve werd een strenge censuur geoefend, en mochten de bladen alleen opnemen wat der regeering aangenaam was. Van die vergunning werd zulk een rijk gebruik gemaakt, dat in het buitenland zeer langen tijd Mexico, onder de regeering van Diaz, voor Eldorado werd gehouden, voor het land overvloeiende van goede gaven.

Diaz wist de overige plaatsen in senaat en kamer te doen bezetten door trouwe aanhangers van zijn regeering. Het is moeilijk, te zeggen, dat zij gekozen werden; want hoewel de grondwet en de kieswet uitvoerig voorschreven hoe en door wie de volksvertegenwoordigers moesten worden gekozen, in werkelijkheid ging het heel anders. De lijsten der afgevaardigden werden door de regeering gepubliceerd, en de kiezers behoefden niet eens de moeite te doen, hun stem te gaan uitbrengen. Lastige of ongezeggelijke afgevaardigden werden niet herbenoemd, de anderen konden zich in de genade van den president en zijn ministers verheugen, en kregen een nieuw mandaat.

Evenzoo ging het met de presidentsverkiezing. Elke vier jaren, - later werd de termijn tot zes jaren verlengd, - verklaarde de president te zullen aftreden en werd hij met groote meerderheid herkozen. De uitslag was gewoonlijk al bekend, en werd met kanongebulder en vlaggen-versiering gevierd, voordat het physiek mogelijk was, dat de uitslag der verkiezing uit de verschillende deelen des lands in de hoofdstad bekend kon zijn. Maar dat was ook volkomen onnoodig - herkozen werd Porfirio Diaz toch!

Om de rust in het land te handhaven, en zijn gezag te bevestigen, schiep Porfirio Diaz een strijdmacht, die onder de naam ‘rurales’ bekend is, een uitstekende gendarmerie, die onder de bevelen van den generaal Franceso Ramerez staat, en een krachtig en onweerstaanbaar wapen in de hand van den president was.

Het gevolg van dezen krachtigen en rusteloozen arbeid in het belang van de veiligheid, de orde en de rust in den staat,

bleef niet uit. Men kreeg vertrouwen in de regeering; de vreemdelingen-kolonies in de residentie en de provinciale hoofdsteden namen toe; groote kapitalen werden in spoorwegen en technische ondernemingen gestoken. Toen Diaz aan het bestuur kwam waren er in Mexico ongeveer 700 K.M. spoorweg, thans heeft het spoorwegnet een lengte van ruim 25.000 K.M. De landbouw nam toe in bloei, de mijnbouw, die sedert de Spanjaarden in het begin der vorige eeuw het land verlieten, vrijwel verwaarloosd was, werd weder ter hand genomen, en met zulk een succes dat in 1910 voor 236 millioen piasters aan edele metalen werd uitgevoerd. Overal werden fabrieken opgericht. Scholen voor middelbaar en hooger onderwijs werden gesticht, een Academie van wetenschappen en een oudheidkundig genootschap werden onder de leiding van president Diaz ingesteld, en een geologisch station opgericht, dat uitgebreide onderzoekingen ondernam, en behalve geologische studiën tal van Astekische, Toltekische, Zapothekische en Yakatekische oudheden opdolf.

Het devies van Cavour: 'libera chiesa in libero stato' is in Mexico met groote strengheid doorgevoerd. Er bestaat een verordening, die geestelijken verbiedt in ornaat of in monniksgewaad in het openbaar te verschijnen. Aan den president der Republiek en openbare ambtenaren is het verboden een gebouw te betreden, dat voor kerkelijke doeleinden is ingericht, of geestelijke hulp in te roepen bij huwelijk of overlijden. Onder het bestuur van Diaz, is, vooral tengevolge van het initiatief zijner vrouw, Donna Carmelita, eenige verzachting gebracht in deze bepalingen; en vooral is de houding tusschen de Mexicaansche regeering en het Vaticaan, die na den 'Kulturkampf' van Benito Juarez zeer gespannen was, veel verbeterd. Ook de diplomatieke betrekkingen tot Oostenrijk, die na de executie van keizer Maximiliaan waren afgebroken, zijn onder het bestuur van Diaz hersteld. Hij toonde daarbij veel tact, zoowel door het oprichten van een kapel op de plaats waar Maximiliaan was gefusilleerd, als door de bijzonder eervolle ontvangst, die hij aan den Oostenrijkschen gezant liet ten deel vallen.

De groote opkomst der industrie en der verkeersmiddelen in Mexico noodzaakten den president een middel toe te passen, dat ook een gevaarlijke zijde had; hij moest te veel hulp uit

het buitenland aannemen, vooral van den grooten buurman, de Vereenigde Staten. En daardoor kregen deze veel invloed in het bestuur. Er is een tijd geweest, dat het geheele spoorwegnet in handen van Amerikaansche maatschappijen was, dat de tramwegen door Amerikaansche conducteurs werden bediend, dat het geheele uitgebreide personeel uitsluitend uit Amerikanen bestond. Toen Diaz het gevaar daarvan inzag poogde hij de groote spoorweglijnen terug te koopen. Hij deed daarvoor een beroep op Engelsch kapitaal, en stond aan Engeland petroleumbronnen af, waarop de Standard-Oil trust reeds lang een begeerig oog had geslagen.

Maar des ondanks bleef het belang van de Vereenigde Staten in Mexico nog zeer groot; de obligaties der spoorwegmaatschappijen waren hoofdzakelijk in Amerikaansche handen, de Amerikanen hadden groote landbouw-, handels-, en mijn-ondernemingen in Mexico; licht en beweegkracht kreeg de Republiek voornamelijk van Amerikaansche fabrieken, Amerikaansche ingenieurs waren overal in de republiek werkzaam, Amerikaansche stoomploegen bewerkten het land en Amerikaansche maaimachines haalden den oogst binnen. De zorg voor banken en mijnwerken, meelfabrieken en haciënda's was aan Amerikaansche ‘managers’ toevertrouwd, en Amerikaansch kapitaal was in elke openbare of particuliere onderneming belegd. Die invasie uit het Noorden, kalm, stil, rustig, zonder misbaar of reclame, verontrustte Porfirio Diaz meer dan een leger van conquistadores zou hebben gedaan. Hij zag daarin de voorbereiding van de geheele economische verovering van Mexico door de Vereenigde Staten, als eerste stap voor de politieke verovering. Een paar jaren geleden was die vrees zoo sterk, dat hij elke beweging in zijn land met overgroote gestrengheid meende te moeten onderdrukken, omdat hij voorzag, dat bij mogelijke onlusten de anti-Amerikaansche gevoelens der bevolking zich zouden doen gelden, en de vernieling van Amerikaansche eigendommen, de bedreiging van leven en bezit der Amerikanen in Mexico noodzakelijk tot interventie van de Ver. Staten zouden leiden. Die interventie zou wel niet de verovering van Mexico tengevolge hebben, maar allicht tot invoering van een Amerikaansch protectoraat voeren, wat Diaz meer vreesde dan iets anders ter wereld. En juist

die vrees bracht hem er toe, een dubbelzinnige rol te spelen. Daarbij moet men vooral in het oog houden, dat hij zich in een uiterst moeilijke positie bevond. Wist hij niet op goeden voet te blijven met de Amerikanen, dan moest hij vreezen dat dezen wel middelen zouden vinden, om hem met behulp zijner tegenstanders ten val te brengen; onderdrukte hij echter het Mexicaansche chauvinisme en vertoonde hij zich aan zijn volk te veel als Yankee-vriend en loyale buurman, dan liep hij gevaar door zijn eigen landgenooten gehaat en als verrader van de nationale eer gebrandmerkt te worden.

Een tijdlang heeft Porfirio Diaz op meesterlijke wijze de kunst verstaan tusschen deze Scylla en Charibdis door te zeilen. Maar in den laatsten tijd heeft het geluk hem verlaten.

Een revolutionnaire beweging, ontstaan in de noordelijke provincies van Mexico, onder de flibustiers langs de grens en het soort ontevredenen, die tegen elken regeeringsvorm bezwaren hebben, wijl zij bij elke verandering slechts kunnen winnen en niets te verliezen hebben, breidde zich uit en bood weerstand aan de pogingen door de centrale regeering tot onderwerping ondernomen.

Toen de ontevredenen in de Republiek begonnen in te zien, dat de hand van den president niet meer zoo krachtig was, dat de slagen niet meer zoo snel en zoo afdoende vielen als in vroeger tijden, dat de regeering zelfvertrouwen miste en verdeeld was over de te volgen gedragslijn, toen traden velen tot den opstand toe. Het werd geleidelijk een politieke beweging, een strijd van hen, die de macht wilden verkrijgen in den staat tegen hen, die deze macht bezaten. Senor Madero, een man die vroeger zich tegenover Diaz candidaat had doen stellen voor het presidentschap, maar door zijn gelukkiger tegenstander gevangen was gezet, plaatste zich nu aan het hoofd van de revolutionnairen. En toen de opstand zich zienderoogen uitbreidde gevoelde Diaz, dat hij concessies moest doen, om nog iets te redden. De zeer impopulaire minister van buitenlandsche zaken, senor Creel, werd vervangen door den gezant te Washington, senor de la Barra, en daardoor werd een meer liberale richting gegeven aan de regeering. Senor de la Barra beloofde op verschillende punten tegemoet te zullen komen aan de eischen der opstandelingen en poogde, door bemiddeling van Limantour,

onderhandelingen aan te knoopen met de revolutionnairen.

Maar het was te laat. Madero eischte in de eerste plaats het aftreden van Diaz als president. En toen die eisch niet voor inwilliging vatbaar werd gedacht, brak plotseling de opstand weder uit, niet alleen in het Noorden, aan de grens der Ver. Staten, maar ook in de Zuidelijke Staten in Oaxaca, Guerrero, Morelos. Zelfs in de hoofdstad was de toestand verre van geruststellend. De regeering zette daarom de onderhandelingen met de opstandelingen voort. Op 4 Mei werd een grondslag gevonden voor een wapenstilstand en op 7 Mei verscheen een proclamatie van Diaz, waarin hij verklaarde te zullen aftreden, zoodra hij overtuigd was, dat bij zijn heengaan geen vrees bestond voor het land in anarchie te vervallen.

Alle beginselen, door Madero gesteld als voorwaarden voor het nederleggen der wapens waren ingewilligd, maar de strijd bleef voortduren. Het bleek, dat eerst het aftreden, het heengaan van Porfirio Diaz aan dien strijd een einde zou kunnen maken.

En toen besloot Diaz, hoewel dit besluit hem niet gemakkelijk zal gevallen zijn, het presidentschap neer te leggen en het land te verlaten. Met moeite wist hij, door eenige getrouwen vergezeld, bij nacht in een extra-trein naar Vera Cruz te komen, waar hij zich inscheepte naar Europa.

Zoo eindigde de regeering van een president, die werkelijk groote dingen heeft tot stand gebracht, maar wiens zucht om zich te eterniseeren hem geleid heeft tot dit treurig einde.

Of bij zijn aftreden in Mexico nieuwe en betere toestanden zullen ontstaan, is moeilijk te zeggen. Er is veel te doen, en veel te veranderen, door den nieuwen bestuurder, die door een vrijgekozen parlement een president wil doen aanwijzen. Maar hoe de toestand in Mexico ook moge worden, het land heeft in Porfirio Diaz een zijner groote zonen verloren, die naast ernstige fouten ook eigenschappen bezat, welke hem tot den geschikten heerscher maakten voor zijn land. Nu is die heerscher plotseling ten val gebracht, zijn goede daden worden vergeten, zijn fouten breed uitgemeten, en hijzelf met smaad en schande verdreven. En dit lot brengt ons de woorden van Shakespeare in herinnering:

> ‘But yesterday, the word of Caesar might
> Have stood against the world; now lies he there
> And none so poor to do him reverence.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 8]

Een zondagmorgen door H.H.J. Maas.

Innige vrede rustigt nog over het kleine stadje, dat behaaglijk ligt uit te soezen den laatsten slaap vóór 't ontwaken, onder het koesterend gestreel der warme glansvloeden van den aanlichtenden Julimorgen.

Aan onbewolkten hemel stijgt de vurige zonnebol. Een schittering van gloed straalt neer op de aarde. Zwartblauwig teekenen huizen en boomen in-de-verte zich af tegen de bleekwazige luchtlichting.

***

Het stadje hangt nog vol van een dichte massa geluideloosheid. Het ligt er onbeweeglijk, levenloos, als een stad uit vroegere eeuwen, die opgegraven is uit een overstorting van een lava-wolk, waaronder zij lang bedolven is geweest.

Maar eindelijk breekt de stilte-van-verlatenheid en droomerige rust.

Het ontwakende leven trilt op...

Over de blij-lichte morgenstemming vlaagt aan de werkelijkheid van den dag.

***

Dof-dreunend gonst het geraas uit de verte aan, àl sterker, van een naderenden trein.

Nu en dan drijft het eentonig gerommel even terug en zakt weg tot een vèr geruisch. Maar dan zwelt het weer plotseling aan, veel dichter bij, als het huilen van een storm-wolk.

Even schrilt de stoomfluit er over heen.

Het stampen van de machine beukt de vredige geluideloosheid, waarmee het stadje den dag ligt te wachten.

Een oogenblik later klinkt boven het borrelen en sissen van de stilstaande locomotief op het deungeroep van conducteursstem. Zonder eenige verandering in zeggingstoon wordt de stationsnaam voor de leege coupé's van den vroegen morgen telkens herhaald, en dadelijk daarna vliegt het portier weer met een harden slag dicht.

***

Zwaar bonkt het gelui van de groote-kerk-klokken in dof wegrollende dreungolvingen over het stadje.

En als verschrikt wakker geworden door de bonzende slagen, zilverklanken daartusschen de trillende geluidingetjes van kleine kloosterklokjes.

Trompetstooten snerpen krijschend een signaal uit over het terrein van de ontwakende huzaren-kazerne.

Een adjudant in om 't lijf strakkende uniform met in het gouden licht glinsterende knoopen, beent met vlugge, krachtige passen van het kantoor naar de kazerne. De sleepkletterende sabel rinkelt zijn lichaamsbeweeg gelijkmatig na, terwijl bij iederen voetneerzet de sporen oprammelen. Zijn rechter-elleboog duwt stijf in de zijde om eenige groote papieren vast te houden.

Huzaren in vaal mouwvest en vuil-witte werkbroek, waarvan de pijpen slordig hoog omgeslagen zijn boven de klompen, gaan naar de stallen. De politiemuts zit scheef geplakt tegen den kop.

Hun soezerig praatgeluid deint om de voortschrijdende groep heen.

De paarden komen buiten, hoeftrappelend met kletsende neerslagen op de gele steentjes. Ze steken de koppen bij elkaar in intieme vertrouwelijkheid, elkander lief-streelend. En hinneken zachtjes het genot uit van gezellig samenzijn in warm-koesteren licht van morgenzon. De opgebonden staarten gaan in korte rukjes op en neer. Nu en dan zwaait een poot omhoog om een vlieg te verjagen, en kletst dan ijzerklankend terug op de steenen.

Stevige vuisten schuren krassend den roskam over rug en flanken, dat het weeke vleesch beeft onder den vasten druk. Grijswit stof wolkt telkens omhoog, als de tanden van den kam

zweeterige haarplokken meenemen. Tot langzaam-aan de huid begint te glimmen.

Eenige huzaren kruien den mest naar buiten, hem op een grasveld ophoopend. Anderen loopen druk-doend met hun klik-klikkende klompen over den gele-steentjes-stoep, overvloedig waterplassend en het vuil met krachtig armbeweeg wegbezemend.

Een gezellig rumoerende drukte zoeft om hen heen. Nu en dan leven de praatgeluiden wat hooger op, als een paar werkenden elkander een vroolijk plaagwoord toewerpen, waaraan de anderen gretig hun opmerkingen toevoegen. Samen nemen ze dan het onderwerp onder handen.

Sonore mannenlachen daveren uit hun kelen omhoog, als een geestigheid inslaat.

Dan verdoffen de stemmen weer. En de roezemoezige woordenklanken van meer geregeld vertellen gonzen om hen in kleinen kring. Alleen een collegiaal opklinkende vloek barst van tijd tot tijd door de doffende geluiding heen, en wordt verder wèg gedragen.

Hier en daar liggen groepjes van twee, drie man in het gras, languitgestrekt op den rug met de handen om den kop, zich behaaglijk-warm uit te loomen in de stille morgenfrischte. Hun half gesloten oogen knipperen tegen het zonnelicht.

Een enkele zit met de beenen over elkander op een bank bij de gebouwen, rustig wegwolkend den rook van een sigaar, een krant of een brief te lezen.

Een viertal, in uniform, drentelt op en neer, dóórwachtend de morgenuren met lanterend gepraat, wijl het nog te vroeg is om uit te gaan. Na enkele stille woorden komt er een loome zwijging tusschen hen, doordat ieder zijn denken vrij laat gaan.

't Is een slap hangende stilte. Een korte opmerking over den ‘lekkere morge’, of over een opluidruchtiging van een der werkende manschappen tracht nu en dan die zwijging te scheuren.

Een even-wagende poging, die na slechts murmelende toestemming, onbewust-vaag, als eigenlijk niet wetend waarover het gaat, zich terugtrekt zonder zich te herhalen.

Onder kalme droomdenking lanteren de lichamen hangerig voort. Tot op eens veerkracht-leven opschokt door hun leden, als er ‘'n hooge’ aankomt. Dan slaan de door de rijbroek

omstrakte beenen zich in een forschen trek bij elkander, en de hand zwaait salueerend naar den kop.

Om minder gevaar te loopen ieder oogenblik te moeten groeten, gaan ze nu wandelen langs de gracht om het kazerneterrein. Vooral die kadetten, die 'donderjagers', komen driemaal meer dan noodig is de 'gemeene' soldaten voorbij, alleen om gesalueerd te worden.

Aan den anderen kant van de gracht, om de rechthoekige oefenplaats, ligt verlaten-rustig nog, de breede laan met aan elken kant twee rijen hooge boomen. De middelste rijen zijn naar de zijde van den rijweg hoog opgesnoeid.

Als stoere zuilen lijnen de stammen forsch omhoog, uitloopend in een warrig weefsel van takken. Een groote oude gothische tempel met majestatelijk hoog en breed middenschip en kleinere zijpanden, waarvan het op zware pilaren rustend lijnengewelf gebarsten en verbrokkeld is, zoodat de loop der lijnen zich hier verliest, daar weer zichtbaar wordt.

De lichtglans van de aangloeiende, goudstralende zon stroomt in overvloedige tinteling-verglijdingen over de bladeren uit, en plast in blinkende kringelende vlekjes op den grond neer, door de donkere schaduwwazing heen. Prettig verwarmend de lommerkoelte van den morgen.

Blauwig-wit stijgt de verdampende dauw van de weilanden - verderaf omhoog en wolkt een wazig-fijnen sluier vol zilver- en goudsterretjes over het bont-bespikkelde grasveld.

***

Van de breede stationsstraat af komen groepjes van twee, drie, vier meiden aanslenteren, de laan in, zoo dicht mogelijk loopend langs den grachtrand.

Meiden van de gloeipitten-fabriek, opvallend bont-chiek gekleed.

De luchtige toiletjes spannen slank om de lijven, zoodat de dijen onder het beweeg scherp-afgeteekend opronden tegen de dunne stof, en de beenlijn bij iederen stap zichtbaar is. Lichte blouse omstrakt vast de stijve rijging van de dunne taille, en weelderige kantgarneering hangt in witte sterren over den sterk naar-voren uitbuigenden corsetboezem heen. Boven het lage boordje rozigt de hals uit.

Onder den breeden hoedrand bost het haar in opbollende krullen neer tot op de schitterende lonkoogen. Violetblauwe streepen liggen langs den neus. Blanketsel en poeder verven een kunstblos op de dor-bleeke wangen en kleuren rood den brutaal-zinnelijken mond.

In vadzigen slentergang wandelen zij langzaam langs het huzarenterrein, aan den kant van de kazerne de rokken ophoudend, dat de zachte beenronding tot een eindje boven de hooge schoenen zichtbaar blijft.

De drentelende en de werkende soldaten oogen de meiden na, die onder druk gepraat en met overdreven lijfbeweeg de laan op en neer gaan.

- Zeg Marie, daar is wachtmeester Gerritsen ook, zie j'em? Hoe is 't met jullie beie?

- Och, klets me nie van die vent... ik heb 't afgemaakt met 'm... 'k kan 'm nie meer zien of luchte...

- Nou, stel je maar zóó nie an, hè!... We weten 't toch wel... verleje Zondagavond ging je nog met 'm uit, ze hebben je immers gezien in 't Villa-park...

Marie vinnigt half nijdig, tegen-in het gegiechel van de anderen:

- Zeg, schei nou uit... ben nou nie zoo flauw... 'k zeg toch, dat 't niks meer is... wat 'n gezanik...

Even lachen de meiden om dien wrevel-uitval, waarover zij zich amuseeren, omdat Marie in haar kwaadheid over de plagerij niet goed weet, wàt ze zal antwoorden. En er daarom maar op inhakt, waardoor ze de anderen juist aanzet tot voortgaan. Haar kameraden brengen dat in verband met praatjes, die zij over dien Zondagavond hebben gehoord. Ze wisten echter niet het juiste van het geval en wilden Marie eens uithooren. Want het ging over hààr met een militair. Dat Marie zoo gauw vuur vat, beschouwen zij als het bewijs, dat die praatjes waarheid zijn. En het staat bij haar vast, dat wachtmeester Gerritsen er in betrokken is. Nu moeten ze nog alle bijzonderheden te weten zien te komen!

- Wat zegt Gerritsen er wel van, dat ze dàt van jullie vertelle?

- Och, loop naar de pomp, nou weet je 't... akelige meide...

De woede beeft Marie door 't lijf. Ze sist de plaagsters de woorden tegen, terwijl ze vlugger loopt, alsof ze wil weggaan.

Dan draait ze zich opeens om en doet onverschillig, minachtend:

- Als jullie anders niks weet...

- Jawel, maar toch nie zooveel as jij... zeg, vertel es... Op een gemaakt vriendelijken toon wordt dat verzoek gedaan. Lieverig dwingend, vol spotternij door de overdrijving.

Marie bijt haar lippen op elkaar en vinnigt haar flitsblikken van kwaadheid strak voor zich uit. Zoo loopt ze door, zonder iemand aan te kijken.

- Zeg, had Gerritsje je erg lief toen?

Marie gaat haar gang, in dezelfde houding.

Maar als haar een dubbelzinnigheid wordt nageroepen, waarover de lachen hel opklateren, snibbigt zij kortaf:

- Wat kan mij die vent schele, voor mijn part kan ie stikke...

Een van de meiden begint op een spot-tergenden toon te neuriën, terwijl haar plaag-oogen naar Marie tintelen:

'Zij wil van de liefde niets meer we-e-ten...'

De anderen zingen dien regel nog eens na.

Heel de houding van Marie staat naar heftig uitvallen. De meiden verwachten, dat zij haar opfellende woede dadelijk zal uiten door een geesel van scheldwoorden en verwijten te striemen over de plaagsters en niets zal ontzien. Maar aan de kramperige trekken, die zenuw-beven om haar lippen, merken ze, dat zij zal beginnen te huilen, als ze een woord spreekt.

Dien afloop hadden ze niet verwacht, en de spotstemming gaat nu over in een milder gevoel.

Marie kan zich echter niet zoo-maar dwingen tot kalm zijn en gewoon-doen, alsof er niets was geweest. De drift trilt nog zichtbaar in haar op.

> 'Haar hartje begint te béven, te béven,
> Al ván de minnepijn....'

begint er weer een te zingen.

Er wordt slechts even om gelachen. Dan doet de een de ander na, afkeurend:

- Och nee... laat dat nou...

Waarover de zangster zich gekrenkt voelt. Zij had zoo geestig willen zijn en zij had al gerekend op luiden lach-bijval.

Uit haar humeur gebracht door dien tegenvaller snibbigt ze op een kibbeltoon:

- Ja, die Marie heeft ook altijd wat... 't is de moeite waard... over 't minste woordje plagerij wordt ze nijdig... ik ga nog liever nooit meer mee... 't is pleizierig, dat moet 'k zeggen... stiekem doen, hè, dat kàn ze... zelf nooit wat vertelle...

Eenige oogenblikken loopen ze door, zonder dat iemand spreekt. Een zwijgend mokken hangt om het groepje heen.

Een paar kijken elkander lachend aan en trekken den mond in een uitdrukking van: nou, 't is vandaag onweer...

Die laatste verdenking prikkelt Marie. Ook wil ze liefst aan het geruzie een eind maken. Groot-doend begint ze te vertellen, gejaagd-vlug nog sprekend:

- Ik doe niet stiekem... moet je niet zegge... maar tegen zoo'n gezanik kàn ik niet... daar kan ik niks aan doen... zoo bèn ik... ik zeg zooas 't is... ik heb niks met Gerritsen uit te staan...

(dan langzamer)

ik ben verleje Zondag wèl uitgeweest, maar met een kadet... een rijke vent, een baron of graaf, geloof ik...

Een van de meiden onderbreekt gretig:

- O, dan was het die kadet met jou in 't Villa-park... Dat brengt weer aller gedachten op de praatjes.

Plagende roepstemmen snateren om Marie heen en hoog optrillend gelach tergt haar tegen.

Van verlegenheid weet ze zich niet dadelijk een houding te geven. De gedachte flitst haar door den kop, dat iedereen 't dan zeker weet en zij er dus nog heel wat gespot en geplaag over te wachten heeft. Ze zou iets willen zeggen, dat in-eens afdoet, dat al 't geklets verslaat, dat het heele voorval, waarover ze 't zich zoo druk maken, met één veeg wegwischt uit aller gedenk, dat de lachsters op hààr hand brengt en doet stil-zwijgen en vergeten... Maar ze kan geen woorden vinden, de dingen warren haar door 't hoofd, want ze heeft geen tijd tot prakkezeeren... het gelach en spotgeblik noodzaakt tot onmiddellijk antwoord... en ze kan zich ook niet verstaanbaar maken boven die lachgeluiding en de uitroepen. De anderen storen zich gewoon niet aan haar, maar spreken en schateren onder elkander over deels gehoorde, deels gefantaseerde bijzonderheden, en hagelen

plagende geestigheden op haar neer, zonder te luisteren naar wat zij wil zeggen.

Eerst, als de luidruchtigheid langzaam neerslaat in een nagiecheling - als de een ophoudt, tracht de ander weer te beginnen, met een toespeling of met aanstekelijk gelach, - hooren de kameraden haar aan.

't Zeker weten, dat zij niet meer kan ontkennen, spijt heftig in haar op. En de gedachte, dat ze zich zelf verpraat heeft, gek die ze was, in plaats van den mond te houden over dien kadet, vergemelijkt weer zoozeer haar stemming, dat ze op den grond zou kunnen stampen en al die meiden in d'r gezicht slaan. Wat moeten die lachen... jaloerschheid, anders niets... had ze den kadet maar niet genoemd, dan had ze nog altijd kunnen volhouden, dat ze niet uitgeweest was... 't is ook wel de moeite waard om zoo'n herrie over te maken... zoo'n vaten van heiligheid zijn die ook niet...

- Flauwe meide... wat moeten ze toch làchen, hè... bedoe je maar nie...

- Kijk es, wat ze zich onnoozel houdt... die weet van niks... van den prins geen kwaad... heeft Zondagavond loopen te bìdde met haar kadet...

De uitroepen rumoeren weer om haar heen.

- Ja nou, wàt is 't er dan van jullie Zondagavond?... met je praatjes... niks, nog minder as niks, maar de een maakt er dit bij en de ander dat...

Aller blikken duwen 't niets-er-van-gelooven tegen haar beweren in.

En nu het spotgegiechel opnieuw aandreigt, begint Marie met gewichtig-doenerij, wijs:

- Hou me maar nie voor den gek... d'r zou jullie nog wel es héél wat anders kunnen overkome... dat ieder maar naar z'n eige kijkt...

(dan uit de hoogte, iets minachtend)

... of je moest de kans nie hebbe...

- Wàt meent die... hoor nou es... wij de kàns nie hebbe?... die verbééldt zich wat op haar kadet... die heeft 'r zeker gevraagd om te trouwe!... ze moest 'm nou eens hooren praten en lache...

Beleedigd schreeuwen de anderen haar de woorden toe.

Dan draait ze zich op-eens half om, van haar kameraden af, en zegt met een ongeduldig trekken van haar schouders, dat 't haar nou lang genoeg is. Ze gaat kordaat-doen, met onverschilligheid in mondtrek en blikken en trotsch-tonen van de stem.

- Hoor es, klets nou maar zooveel as je wilt en wàt je wilt, voor mijn part den heelen dag, ik trek me d'r niks van aan... je denkt zeker, dat ik van jullie niemand wat weet...

- Wat dan?... je mag 't gerust zegge...

- Ik zal zoo flauw nie zijn...

De aardigheid gaat er nu gauw af. En spoedig wordt er over andere dingen gesproken.

***

Pratend slenteren de meiden voort, op en neer, langs den grachtrand. Onder het vertellen lonken haar oogen voortdurend naar de huzaren aan de overzij.

Een paar vrijwilligers, zuigend aan een eind sigaar, zijn daar komen wandelen. Ze zien er verboemeld uit. Trekken van gemeenheid zenuw-beven om hun mond. Een misselijk-aandoende slapte ligt dik op de dor-ruwe gezichten met breede rimpelplooien. De uniform, vaalblauw en met hier en daar een grof dichtgenaaide scheur, hangt verslordigd om hun lijven.

Terwijl de fel-opschitterende blikken uit hun ontstoken-roode tranerige oogen het lijnbeweeg van de vrouwenlichamen woestgretig omvatten in één verslinding, beginnen zij over de gracht heen een gesprek.

- Zeg, wat hebbe jullie 'n lol... kom maar hier...

- Wat zouë wij daar kome doen?... We motte jullie naloope, zeker.., we kunne d'r nie over...

- Zwem d'r maar door, we zulle je hier wel grijpe...

- Nee hoor, we kunne hier nie zwemme... we hebbe de zwempakjes vergete...

Nu en dan schrillen lachkreten omhoog uit de trillende lijven, als de prikkelende dubbelzinnigheden van de huzaren de meiden vragend tegenklinken. Die, uitgelaten nog van de heftige beroering, uitdagend even ongegeneerd antwoorden.

Verscheidene andere militairen komen daar ook loopen en nemen deel aan het over-en-weer-geroep.

_

Aan het eind van de oefenplaats, waar het terrein rechthoekt en over een brug toegang geeft van de laan af, leunt een soldaat tegen het hek, met zijn bovenlijf er zwaar tegenaan geduwd.

Zijn grof-knokerige gestalte en de vierkante dikke kop met de dom-blikkende oogen laten den buitenjongen zien, die als milicien dient. Op een blufferigen toon staat hij te vertellen, in zijn kazerne-Hollandsch, tegen het dienstmeisje aan den anderen kant van 't hek.

Zij had een boodschap te doen en liep even dezen weg om, wijl ze haar vrijer moest zeggen, dat ze haar uitgaansavond heeft.

Eén meid, niet ouder dan een jaar of zestien, lijzig nog in haar beweeg, luidruchtigt boven de anderen uit met gelach en geroep. Zelfs haar kameraden giechelen er onder elkaar over, wat zij zoo-maar durft schreeuwen zonder eenige inhouding.

De spotwoorden, haar achterna gezonden door de militairen, neemt zij aan als bewijzen, dat zij de aandacht getrokken heeft. En met veel kranig-doening gaat zij op de platste uitdrukkingen in. Dan wendt ze zich met glanzende blikken tot de andere meiden. Zij laat zich niets voor niets zeggen, hoor!...

De milicien aan 't hek lacht grinnekend, ‘sakkerrr...’

Dan zegt hij, op een gewichtigen toon van alles-weten:

- D'r wordt in zoo'n kazerne wat uitgehaald, hoor...

De nieuwsgierigheid van opgewekten hartstocht gluurt hem dringend-vragend tegen uit de oogen van het dienstmeisje.

- 'k Zal het van avond wel eens allemaal vertelle, hè, as we lekker uit zijn, zeg...

_

De zon stijgt al maar hooger ìn de bleekblauwe lucht, witglanzend haar stralenbrand neerschietend op het stadje.

_

Twee kwezels van om de veertig jaren, in stemmig zwart, doen haar gewone morgenwandeling midden over de breede straat.

Klein zwart kapothoedje kleeft vast op glimmend-glad gekamd haar, neergetrokken door breede linten, die onder de kin zijn samengeknoopt in een groote strik.

Het zwarte jak spant zonder eenige garneering omlaag over den platten boezem.

In wijde uitplooiing om de beenen hangt de japon op den grond, en sleept zacht-ruischend om de voetstappen heen.

Een klein hondje trippelbeent aan een ketting.

Haar oogen strakken fel-hard voor zich uit. De dunne lippen bijten zich samen tot een kouden mondtrek in het hoekigmagere gelaat.

Telkens, als een dubbelzinnigheid wordt overgedragen door oningehouden roepgeluiding en trillende lachen ruw-hard opklateren, slaan de beide vrouwen een zwarten handschoen tegen het hart, en blikken elkander femelend toe. Zonder dat de strakke zwijging tusschen beide wordt verbroken.

De meiden giechelen spottend het tweetal na. Een vraagt aan de soldaten, of dàt nou niks voor hen is. Ze moesten eens vragen om een avond uit te gaan...

Plotseling davert een lach hel op.

En als de vrouwen onwillekeurig omkijken, zien ze nog juist, dat twee meiden haar nadeden, tot groot vermaak van de andere en van de huzaren.

Met even-beving van kwaadheid, en spijtig tegen zich-zelf over het omzien, loopen zij dan ijlings voort, vlug dribbelpassend.

Doordat de voeten trappen op den rokrand, zijn ze - om niet te struikelen - wel genoodzaakt de japon wat op te nemen.

Een van de meiden roept haar na:

- Pas op voor je beene, kuische maagde...

Kort-nijdigend sist het door de tanden heen:

- Gemeene slette... canaljepak...

***

Een troepje kleine meisjes van niet ouder dan zes, zeven jaren, komt stoeibewegend de laan in.

De jong-scherpe stemmetjes tonen fijn aan uit de verte.

De kinderen springen blij-huppelend voor elkander en staan dan weer stil in klein kringetje, de weeke lijfjes dicht aaneengedrongen en met de armen om elkaar heen geslagen, vertellendoverleggend, wat zij doen zullen.

Op-eens jubelt de vroolijkheid hoog boven het groepje uit, zilverklankend in de glanzende morgenlucht. Handjes klappen in snel beweeg tegen elkander.

Dan loopen de meisjes met vlug-lichte springpasjes naar de haag aan de overzijde van den weg en ieder breekt een takje af. Kleine witte zakdoekjes worden aan het einde daarvan vastgeknoopt.

Het grootste meisje dribbelt gewichtig-doend heen en weer. En luid-hoog klinkt haar schel stemmetje:

- Allemaal netjes in de rij... op de knieë... pas op, jij stoute meid... foei, foei, kindere, niet lachen in de school... zóóó.,. nu stil blijve zitte...

Het duurt nog een tijdje, eer het troepje tot rust komt.

Eindelijk zitten allen toch op de knieën naast elkander in een dichtaaneengesloten rij.

De opgeheven rechteram houdt met vooruitspitsenden elleboog het stokje over den schouder, zoodat de witte zakdoekjes afhangen over de rugjes.

Het meisje, dat voor zuster-onderwijzeres speelt, stapt met afgemeten pasjes langs de rij op en neer, deftig-ernstig één voor één vast aankijkend, of niemand spotlacht.

Eigenlijk vindt zij het niets prettig, dat ze zich allemaal zoo goed stil houden. Zóó is het niet aardig.

Berispen en straffen is voor haar begrijpen en belangstellen het eerste en noodzakelijkste bestanddeel van een school.

Daarom rekt zij den tijd van voorbereiding voor de les nog wat. En verstrengt zooveel zij kan de uitdrukking van haar gelaat.

Als zij eindelijk meent op een van de gezichtjes een verraderlijk glansje te zien van nog ingehouden lach, die dadelijk aanstekelijk zal opzilveren, dan tikt zij ‘de ondeugende meid’ met haar takje op de linkerhand, onder pedanterige, van ‘echte’ schoolzuster afgehoorde vermaning.

Met lief-doening in stem en gelaat, zooals hartelijke groote menschen wel tot kinderen spreken, toont haar bevelletje nu over de rij heen:

- En nu, lieve kindertjes, allemaal de oogjes dicht... aandachtig zijn en eens braaf opgepast... mooi het versje van de engeltjes opzegge... dan zal zuster straks prettig met de zoete kindertjes spelen... dan zijn de kindertjes ook blij, niet waar?...

- Ja zuster, ja zuster...

Dan geeft zij een teeken door in de handen te klappen. En hoog-luide stemmetjes leven op uit de smalle lijfjes. Uit de geopende mondjes stroomen de schelle klanken van eentonig-rithmisch kinderdeunend opzeggen, gelijkmatig wegdeinend onder het takken-gewelf door. Fanatiekerig-vroom stijgen de woorden van het kloosterbewaarschoolversje omhoog:

Bieze, bieze, ba-e-me,
De ha-e-nd-jus sa-e-me,
De oo-g-jus tòe...
Zóó gane wij na den hemel toe....

Na dezen regel beweegt het rechterhandje het stokje heen en weer, zoodat de zakdoekjes trillen als slaande wiekjes.

De gesloten oogjes geven aan de jong-teere gezichtjes iets oudachtigs. Door het verdoffen van den levensglans, de blijde oogentinteling van 't verrukt het leven tegenblikkende kind, waast er iets over de gelaatjes van berusting na smartelijke teleurstelling; van voor-goed met de wereld afgedaan te hebben na bitteren dood van mooie, lieve geluksillusie...

De lichtschijntjes glijden door de schaduwdonkering van 't toppengewelf een streeling over het groepje heen en spelen stoeiend met de witte zakdoek-vleugeltjes.

***

Met verrukkings-lach van heilig-blije begeestering om den mond en in de oogen kijken de twee zwarte kwezels naar de school-spelende kinderen. Als deze zien, dat ze afgekeken en beluisterd worden, staakt echter opeens midden in het versje hun deunend opzeggen. En verlegen even-lachend kruipen zij op hun knietjes bij elkander in klein kringetje, onder zachte uitfluistering van enkele woordjes elkaar aangiechelend.

De stokjes met de zakdoekjes verbergen ze voor zich.

Een van de twee onwelkome toehoordsters, nijdig nog op de fabrieksmeiden, spreekt de meisjes beschermend-prijzend toe, hoog opgeluidend haar stem en langzaam uitzeggend de lofwoorden:

- Dàt zijn bràve, lieve kindertjes!... En wie heeft je dat mooie versje geleerd?... De eerwaarde zuster zeker, dàt kunne we wel hoore!...

Dat ‘eerwaarde’ brengt nog meer gegiechel. 't Is zoo gek! De een herhaalt het zacht tot de ander. ‘Eerwaarde zuster, zegt ze!’ De meisjes hebben op school geleerd kortaf ‘zuster’ te zeggen, en hooren ook nooit anders.

- Niet waar, zoete kindertjes?...

De kinderen blijven zwijgen en lachen elkaar toe met hooge blosjes op de wangen. Hun lijfjes vallen hangerig-leunend tegen elkander aan.

De beide vrouwen, niet gewoon met kinderen om te gaan, en niet in staat om kinderlijk vertrouwen met een enkel woord of een enkelen blik te winnen, worden verlegen met haar houding.

Onbewust doet dat haar de wandeling voortzetten. Onder het weggaan nog, zegt de andere met koud-vermanende stem:

- De kindertjes moeten ook maar altijd zoo braaf blijve... en goed bidde, dat ze niet worde gelijk die slechte meide...

Dat laatste vinnigt haar toon ongewild scherper uit, zoodat een paar drentelende meiden het hooren.

En een hooge stem krijscht kwaad de wandelaarsters achterna:

- Leelijke ouwe tange, bemoei je met je eige... Die heilige boontjes komen alleen hier om ons af te loere... zoo'n hekse...

In een oogenblik troepen de meiden bij elkander, en nadat met een paar zinnen de toegeloopenen op de hoogte gebracht zijn, schreeuwen de scheldwoorden schrillend op, als een plotseling aanvlagende hagelbui, terwijl schelle spotlachen trillend naklateren.

- Die zouën óók nog graag 'n huzaar hebbe... die stiekeme... die hebben 't achter den elleboog... die kuische maagde hooren ook graag wat... ze zijn afgunstig, dat ze zoo'n ouwe hekse zijn en geen man kunne krijge... waarom blijven ze hier nie weg, as ze ons nie kunne zien...

De twee vrouwen trippelen in snellen gang de laan door,

vaal-wit het gelaat, terwijl de platte najouwingen haar lichaam doorschokken. En angstig adem-hijgend van vrees, dat de woedend-krijschende meiden haar volgen zullen in de langzaam drukker wordende stationsstraat.

De daverende lach van de huzaren beukt haar na -

De gouden zon stijgt staêg hooger in de ijle bleekblauwe vloeilucht, àl aangloeiend.

In sterkere stroomen giet zij haar schitterglanzen uit over de aarde, en stort het stadje vol van verschroeienden gloed, dat het amechtig ligt te blakeren onder de brandende afstraling...

Verzen door Hendrika Boer.

I.
Op lichte trippelvoetjes.

Ik wilde wel zoetjes, zoetjes
Op dansende trippelvoetjes
Zweven heel blij
Leven voorbij
Luchtigjes
Vluchtigjes.

Maar Leven ziet mij zoo ernstig aan -
Dan moet ik wel telkens blijven staan,
En als ik heel lang naar zijn oogen staar,
Dan worden mijn voeten zoo loom en zwaar
En 't is mij of ik met iederen keer
Iets van mijn luchtige pasjes verleer.

II.
Vogeltje.

Het vogeltje vluchtte,
Toen 'k eventjes zuchtte;
  En brak met een knakje
  Zijn hangende takje.
Er dwarrelde een blaadje
Omlaag naar het paadje.

Och vogeltje, brak je
Om mij wel je takje?
  Maar waarom toch ducht je
  Het vluchtige zuchtje
Van 't zwervende meisje,
Beluist'rend jou wijsje?

III.
O liefde, lichtgod!

O Liefde, Lichtgod! zie, ik sta
Als smeekelinge in wijde wâ,
  Een blanken band in 't hangend haar,
  Vol schroom nabij Uw hoogaltaar,
En wijd den bloei van mijn verlangen,
Mijn tranen U en al mijn zangen. -
  Zie, hoe ik nu met open ziel
  In overgave nederkniel,
De handen aan mijn borst gevouwen,
Met stille lippen van vertrouwen,
  Mijn hoofd in ootmoed neergebogen,
  Geloovig met geloken oogen.

En hoor, wat U mijn beden wagen
Eerbiedig smeekende te vragen.
  Zoolang al heb ik onverhoord
  Staan wachten aan de dichte poort,
O! laat me Uw heiligdom betreden
Als priesteres met vrome schreden,
  Ik zal tot dank Uw tempelhallen
  Altijd van jubelzang doen schallen,
En wil vol vreugde U, Liefde, geven
Ten offer heel mijn jonge leven.

ARNHEM, Augustus 1907.

Twee permanente tractaten van arbitrage: het Deensch-Nederlandsche en het Italiaansch-Nederlandsche, door Henri van der Mandere.

Terwijl in de laatste halve eeuw de oorlogstoerustingen steeds grooter offers van alle volkeren gevergd hebben en over onderscheidene hunner de rampen van den oorlog zijn gekomen, heeft tegelijk de overtuiging veld gewonnen, dat de zorg van elke regeering, die de onafhankelijkheid, desnoods gewapend moet kunnen verdedigen, gepaard moet gaan met de samenwerking van alle regeeringen om het opvatten der wapenen tot beslechting van geschillen te verhoeden. De erkenning, dat daartoe van de regeeringen, geroepen om elk in het eigen land de heerschappij van het recht te handhaven, de onderwerping aan dezelfde heerschappij gevorderd wordt, waar het eene land tegenover het andere staat, bracht als noodwendig gevolg de ontwikkeling eener internationale rechtspraak mede. Aan die rechtspraak gaf de Haagsche conventie van 29 Juli 1899 een eersten grondslag door de vestiging van een permanent rechtslichaam. De taak om alle twistgedingen of zoovele daarvan als mogelijk zou worden geoordeeld, onder de jurisdictie van het Permanente Hof van Arbitrage te brengen, bleef rusten op de Mogendheden.

Met deze woorden leidde de toenmalige Minister van Buitenlandsche Zaken, nu wijlen mr. R. Melvil baron van Lijnden, in zijne uitvoerige memorie van toelichting het door Nederland en Denemarken op 12 Februari 1904 gesloten algemeen arbitragetractaat in bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, welker wettelijke bekrachtiging van dit belangrijke staatsstuk in een der

clausules als garantie werd geëischt. Waarschijnlijk mede aan deze zinsnede in een officieel document heeft de koninklijke raadsman destijds de opmerking te danken gehad, dat eenige meerdere nuchterheid bij het behandelen dezer zaak wenschelijk ware geweest, eene opmerking gemaakt in het voorloopig verslag van de zijde van eenige Kamerleden, die voor het streven, hetwelk aan een werelddenkbeeld zijn ontstaan dankt, minder gloed van overtuiging wellicht verwachtten dan voor de verdediging van eenig gering locaal belang, als eene levensquaestie uitgesponnen, Integendeel, nog daargelaten, dat in 't algemeen in dit geval het verdrag met de eischen van goed diplomatiek beleid in overeenstemming mocht worden geacht, schenen des Ministers woorden den juisten gedachtengang aan te geven van de beweging, die de Europeesche gouvernementen in de laatste jaren in voorwaartsche richting naar de verwezenlijking der arbitrage had gedreven. Want, waar ten aanzien van de ontwikkeling der scheidsrechterlijke denkbeelden de heer Melvil van Lijnden de zeer juiste vergelijking koos van handhaving van het recht in de internationale betrekkingen door hen, die voor alles geroepen zijn om in de verschillende wereldrijken orde en welvaart te doen heerschen volgens de onomstootelijke beginselen juist van datzelfde recht, daar dient tevens erkend, dat er niet minder waarheid lag in de bewering, dat door dit verdrag aan de heilige taak, door de Vredesconferentie op der Staten schouderen gelegd, door Denemarken en Nederland in den grootst denkbaren omvang was voldaan. Want aan dit tractaat toch kon zeker niet worden verweten, dat het slechts ten deele of aanvankelijk het gehuldigde beginsel zou verwezenlijken; het aanvaardde integendeel - en dit was uit internationaal oogpunt wel de groote beteekenis ervan - in al zijn bepalingen de gevolgen van de vrijwillige erkenning der internationale rechtspraak, gelijk die te 's Gravenhage eenmaal is vastgelegd.

Het spreekt wel bijna vanzelf, dat evenals alle gebeurtenissen van eenig belang, ook deze Deensch-Nederlandsche overeenkomst niet op zichzelf stond, hier een uitvloeisel was van de beweging, die sedert een jaar over geheel het Europeesche continent reeds was merkbaar geworden. Het was de eerste Vredesconferentie, welke tot die beweging, zij het ook eerst lang na haar uiteen-

gaan opgekomen, aanleiding heeft gegeven door het negentiende artikel harer arbitrale conventie, in welk artikel de contracteerende Mogendheden zich de bevoegdheid voorbehielden, om onafhankelijk van reeds bestaande algemeene of bijzondere verdragen ter verplichte toepassing van arbitrage, nieuwe tractaten, hetzij algemeene hetzij bijzondere, te sluiten met het doel de verplichte arbitrage uit te strekken tot al die gevallen, waarin ze haar toepassing mogelijk achtten. Oogenschijnlijk, zelfs bij een nauwkeurige nadere lezing, vindt men in de bewoordingen dezer bepaling een eenigszins zonderling en overbodig karakter, omdat niemand ooit aan dit gestipuleerd souverein recht der regeeringen heeft getwijfeld, maar deze indruk verdwijnt geheel, maakt zelfs plaats voor een van zeer bijzonderen aard, zoodra men in détails weet onder welke omstandigheden, onder welke gevoelens dit artikel werd ontworpen en aangenomen. Van de zijde van Rusland was door den heer de Staal het beroemde voorstel ingediend tot contracteering der verplichte aanvaarding van een scheidsrechterlijke uitspraak in een aantal geschillen van gepreciseerden aard, hetwelk in beginsel bijna van alle zijden met sympathie werd begroet, doch waartegen de Duitsche gedelegeerde, professor Zorn, volgens blijkbaar van hoogerhand ontvangen instructies een oppositie voerde, die eindigde met de pertimente verklaring, dat de regeering te Berlijn deze verplichte arbitrage zelfs voor conflicten van betrekkelijk gering belang als de toen voorgestelde, alleen kon accepteeren in bijzondere conventiën tusschen de Mogendheden, doch den tijd nog niet gekomen achtte om tot een zoodanige uitbreiding over te gaan van het geheele systeem, waaraan haars inziens een te snelle evolutie te dezen opzichte meer kwaad dan voordeel zou brengen.

Eerst, toen na tal van pogingen de onvoorwaardelijke tegenstand van het Germaansche begrip van vorstelijke oppermacht tegen het denkbeeld bleek, toen niets meer het met zooveel moeite geconstrueerde artikel kon redden, gaf de meerderheid aan het verlangen van den Duitschen gedelegeerde toe, om zoodoende de eensgezindheid, die allen bezielde en die zoo noodzakelijk was voor een gunstig eindresultaat, te behouden in alle deelen der werkzaamheden. Niettegenstaande de onveranderlijke zienswijze ten gunste van het denkbeeld de overhand behield,

werd het beginsel verworpen, dat, hoewel het door noodzakelijke veranderingen veel van de oorspronkelijkheid der toepassing had verloren en een weinig illusoir daarin dreigde te worden, toch nieuwe banen in de internationale betrekkingen zou hebben geopend en nieuwe verhoudingen zou hebben geschapen. Al viel dus niet te zeggen, dat met dit echec het werk der conferentie geheel vruchteloos was gebleven, toch viel niet te ontkennen, dat zij een belangrijk doel had gemist en daartegenover was de teleurstelling der vredesvrienden begrijpelijk. Maar juist daarom werd Duitschland's vijandige houding jegens geheel het Russische initiatief, die was gebleken sedert het vredesmanifest van Moskou en die zich later bij de discussiën omtrent het Permanente Hof van Arbitrage en de ontwapenings-voorstellen niet minder sterk zou uiten, temeer afgekeurd en tegelijk met de verwerping van het van zooveel vooruitgang getuigend denkbeeld der verplichte arbitrage, aanvaardde de voorbereidende commissie met algemeene stemmen de transactioneele propositie van den Belgischen senator Descamps, die aan het negentiende artikel het aanzijn gaf en als officieel protest tegen Duitschland's intransigente en door niets gewettigde handelwijze bedoeld was. Waar zij zich niet van Duitschland konden afscheiden teneinde niet geheel hun werk in gevaar te brengen, bleef den overigen gedelegeerden niets anders over, dan in algemeene termen te doen blijken van hun ernstig voornemen om te volharden in de door hen voorgestane bedoelingen. En dit waardig protest, door zoo helderziende en eminente mannen opgesteld en aanvaard, maakte de geleden nederlaag tot eene moreele overwinning, welker resultaten toen reeds beloofden tot verwezenlijking van het beginsel te leiden.

Eene zege van onschatbare waarde daarom is het, dat dit protest reeds betrekkelijk zoo spoedig in zoo onverwacht ruime mate vruchten afwierp, dat de groote Mogendheden van Europa bijna zonder uitzondering gebruik maakten van eene clausule, die meer nog dan voorheen een middel gaf om het rechtsbeginsel in hare verhoudingen te doen treden door eene zekere arbitrale uitspraak van onpartijdige mannen, welke in tegenstelling met bemiddeling of goede diensten, waarvan arbitrage maar al te slecht wordt

onderscheiden, vonnissen velt met bindende kracht, die eene quaestie beslissen voor altijd.

* * *

Het is meer dan aan eenig ander, voornamelijk aan d'Estournelles de Constant, den invloedrijken Franschen afgevaardigde en vredesvriend, te danken geweest, dat dit groote succes bereikt werd. Nadat eenmaal het Permanente Hof inderdaad was opgericht, was het zijn woord, dat een levend pleidooi voor dit instituut werd, waren het zijne pogingen, die vóór alles beoogden de jurisdictie van dit centrale rechtslichaam van zoo groot mogelijken omvang te doen zijn. Voortdurend trachtte hij met een nimmer verflauwenden ijver de regeeringen aan te sporen een internationaal rechtsgeding nu niet meer aan bijzondere tribunalen daarbuiten op te dragen, voortdurend wist hij aan het bestaan van het Haagsche Hof en zijn ledenlijst van uitverkoren juristen en diplomaten uit alle deelen der wereld overtuigend te herinneren, totdat ten slotte Minister Delcassé aan zijn roepstem gehoor gaf en door het sluiten van nieuwe permanente tractaten een ruim arbeidsveld voor het vredesinstituut in de Hollandsche residentie opende. Met Barclay's vurige propaganda was het toen voornamelijk d'Estournelles' aandrang, die na de Fransch-Engelsche toenadering door wijlen koning Eduard teweeg gebracht, leidde tot een algemeen arbitraal verdrag in den geest der Haagsche conventie, dat door de wederzijdsche bezoeken der Parlementsleden van beide landen bezegeld werd en de twee aartsvijanden van eeuwen na eeuwen in den vredelievenden geest van den vooruitgang verzoende, tegelijkertijd, dat het Italiaansche koningspaar te Parijs zijn intocht deed (14 October 1903). Spoedig daarop volgden tractaten van Britannië en Frankrijk met Italië en Spanje beide, waarna Frankrijk zich verbond met Nederland en Zweden en Noorwegen en Spanje de hand reikten aan Portugal, terwijl op hetzelfde oogenblik, dat er nieuwe tractaten van groot belang in uitzicht werden gesteld, Engeland en Duitschland het verheven voorbeeld van zoovele Staten schenen te volgen na de Kieler entrevue hunner monarchen. En hoewel het oorlogszuchtige deel der menschheid, dat nu eenmaal niet aan de toekomst der

arbitrage *wil* gelooven, natuurlijk dit groote resultaat onbeteekenend heeft genoemd, aarzelen wij niet het als hoogst belangrijk aan te merken, omdat, al is de inhoud der verdragen wel eenigszins zwak en vaag, al zondert deze geschillen van onafhankelijkheid en souvereiniteit uit, het een verblijdend feit mag genoemd worden, dat op een zoo krijgslustig moment als het toenmalige, de meest antagonistische Staten van het continent elkander in belang van handel, welvaart en beschaving de hand der eeuwige verzoening reikten en blijk gaven bezield te zijn met den wensch om hunne wederzijdsche geschillen naar den eisch der rechtvaardigheid op te lossen. Op het Fransch-Engelsch arbitragetractaat is de groote politieke entente gevolgd, die de belangrijkste quaestieuse punten uit den weg ruimde voor goed en men kan niet voorspellen, wat nog verder het gevolg zal zijn van deze en verdere stappen in dezelfde richting.

De latere jaren hebben dit oordeel slechts kunnen bevestigen. Steeds meer permanente tractaten zijn gesloten geworden, en het is niet dan een logisch gevolg, dat sedert korten tijd de stem uit Amerika gehoord is, die de machtige Unie in forsch sprekende arbitrage-overeenkomsten met de groote Mogendheden van Europa zal verbinden.

* * *

Intusschen, men mocht 't aantal der permanente tractaten met genoegen gadeslaan, zelfs kunnen erkennen, dat enkele dezer op den voet van het Russisch-Belgische minder restrictief waren dan de vrij algemeen naar het Fransch-Engelsch voorbeeld gegevolgde, toch moest dadelijk aan het verdrag der Nederlandsche en Deensche Gouvernementen veel grooter beteekenis toegekend. Want al de tractaten, die tusschen de diverse Europeesche en Amerikaansche Staten zijn uitgewisseld, - en 't was al in 1907 een heel lange lijst van meer dan honderd tractaten zeker en alle uit eenzelfden gelijkvormigen inhoud van drie artikelen bestaande, - bevatten twee zeer ingrijpende beperkingen, waardoor alleen geschillen van juridischenaard of betreffende de uitlegging van tractaten aan een tribunaal verplichtend kunnen worden onderworpen, terwijl bovendien die conflicten, waarbij de levensbelangen of de onaf hankelijkheid en de eer der beide contracteerende Staten op

het spel staan, evenals die, welke de belangen van derde Mogendheden raken, daarvan uitdrukkelijk uitgezonderd zijn. Dit zijn ongetwijfeld beperkingen, waarachter eene regeering zich kan verbergen in eene oorlogszuchtige stemming, doch welker rekbaarheid niettemin een grens heeft en bovendien een strengen en gevreesden rechter vindt in de publieke opinie der beschaafde wereld. Denemarken en Nederland hebben echter van elke beperking volkomen afgezien, geheel en al hebben zij zich met dit verdrag aan de heerschappij van het recht overgegeven, en een groote kracht ligt daarom in die zinsnede van het eerste artikel van het verdrag, waarbij zonder uitzondering alle wederzijdsche twistgedingen, welke niet langs diplomatieken weg kunnen worden opgelost, aan de jurisdictie van het Permanente Hof worden opgedragen.

Waarin school echter de grootste kracht der algemeenheid ten opzichte van de aan het scheidsgerecht te onderwerpen geschillen in het Nederlandsch-Deensch tractaat, en waaraan ontleende zij juist daarom in volkerenrechterlijk opzicht zoo groote beteekenis? Dat zijn de vragen, die voor alles gesteld moeten worden en tot beantwoording dringen. Hoe ruim men toch den omvang van de arbitrale rechtspraak ook nemen moge in internationale geschillen, het is eene zaak van overbekende zekerheid, dat slechts dan, wanneer in een geval van *recht* sprake is, slechts dan wanneer een juridisch te formuleeren eisch kan worden gesteld van beide zijden, door een arbitraal gerechtshof op wettige gronden een uitspraak kan worden gedaan, die voor onverkracht moet worden nageleefd. Strijd van belangen, meeningsverschillen ten aanzien van gemeenschappelijk tot stand te brengen regelingen, nationale opvattingen omtrent gekwetste souvereine eer of waardigheid vallen buiten dit domein en kunnen slechts, wanneer de diplomatieke negociaties als mislukt te beschouwen zijn, door de bemiddeling of de goede diensten van eene bevriende neutrale Mogendheid tot eene vreedzame oplossing worden gebracht, zonder dat deze raad of dit oordeel, door een derde uitgesproken, mag geacht worden op zuivere rechtsgronden te berusten. De arbitrage daarentegen, en de tribunalen, hetzij permanent, hetzij van tijdelijken aard als uiting daarvan, strekken om in de internationale verhoudingen te voorzien in de leemte eener gewone rechterlijke macht zooals die voor het leven der particulieren in elk land

bestaat. Men heeft vroeger beweerd en ook thans meent men het nog dikwerf, dat er echter behalve deze niet-juridische geschillen, nog een conflicten-categorie van anderen aard is, welke men onmogelijk aan het zekere oordeel van het recht kan overlaten en welke dus aan de zeer wisselvallige kans der wapenen met meer veiligheid zou toe te vertrouwen zijn. Het zijn de welbekende uitzonderingen van de geschillen, waarbij de levensbelangen of de eer, de waardigheid of de onafhankelijkheid van den Staat, de integriteit van het grondgebied, de constitutie of de autonomie van het Rijk op het spel staan. Meer en meer is men op deze restricties in de laatste jaren terug gekomen; weliswaar sloot het Pan-Amerikaansche Verdrag van 1890 de onafhankelijkheid bij alle geschillen beslist uit; werden in het bekende Engelsch-Amerikaansche ontwerp, door den Senaat te Washington in 1897 met slechts drie stemmen onder de vereischte meerderheid verworpen, geschillen betreffende grondgebied slechts dan voor arbitrage vatbaar geacht in het practisch bijna onmogelijke geval, dat twee der drie door het geschilvoerende land benoemde arbiters zich tegen de aanspraken hunner eigen natie zouden verzetten; en bleek bij de eerste Vredesconferentie hoezeer men zelfs bij de geheel facultatieve enquête-commissie van Roemeensche zijde op het zonderling voorbehoud omtrent eer en levensbelangen gesteld was - anderzijds echter verdient er aan te worden herinnerd, dat zoowel in het verdrag van Frankrijk met Ecuador en Korea als in dat tusschen Italië en Argentinië van 1898 geen enkele beperking hoegenaamd voorkwam, en dat het tractaat van 1902 tusschen de toen zoo scherp tegenover elkander staande Chileensche en Argentijnsche Republieken evenmin eenig conflict van dien aard voor de scheidsrechterlijke uitspraak ongeschikt oordeelde.

Men moge in het geval van Denemarken en Nederland tegenwerpen, dat zulk een erkenning niet zwaar kan vallen voor twee kleine landen, die niet naast elkander gelegen zijn en welker verhoudingen nimmer aanleiding kunnen geven tot zeer ernstige geschillen, althans niet zoo snel als bij de groote Mogendheden - het neemt niet weg, dat die gedachte is uitgesproken in een officieel tractaat, hetwelk vooral hieraan zijn beteekenis ontleent, dat de beide kleine contracteerende Staten niet schroomden alle Mogendheden tot toetreding uit te noodigen en dus hun

vertrouwen in het recht ook tot de groote kabinetten hebben uitgebreid. Gelijk niet anders te verwachten was, zijn er destijds bij het voorloopig onderzoek tegen deze liberale opvattingen van buitenlandsche politiek bij de leden der Tweede Kamer ernstige bedenkingen gerezen. Het ontbreken van de beide beperkingen, gesteld in de arbitrage-verdragen, welke in navolging van dat tusschen Frankrijk en Engeland, in de tractaten tusschen verschillende Mogendheden zijn opgenomen, werd blijkens het voorloopig verslag in niet geringe mate onaangenaam gevoeld.

Was de uitdrukking van het eerste artikel van het verdrag, dat de arbitrage van toepassing is op alle wederzijdsche geschillen en twistgedingen, reeds ruim, de indruk van de memorie van toelichting versterkte deze leden in de meening, dat onder die woorden alles begrepen was, waaromtrent tusschen de contracteerende partijen een geschil zou kunnen rijzen, niet alleen strijdvragen over rechtsvragen dus, maar ook gevallen, waarin slechts een belang in conflict komt en van rechten of verplichtingen geen sprake is. Men weersprak anderzijds beslist de meening, dat erkenning der internationale rechtspraak bij wege van arbitrage een eisch der rechtvaardigheid zou zijn en scheen voor de hoogste goederen van den Staat de arbitrale rechtspleging allerminst die beveiliging te achten, welke zij in de praktijk maar al te zeer geleerd heeft juist voor kleine Rijken te kunnen zijn. Verder nog, men meende, dat het vanzelf sprak, dat, waar het geldt de eer, de onafhankelijkheid en de levensbelangen van een volk, de beslissing niet mag worden gesteld in handen van een college van arbiters en onverbloemd werd het uitgesproken, dat men niet veel kon gevoelen voor een vredesinstituut, welks toepassing dikwerf ten gevolge moet hebben, dat de gedragslijn der regeering in zaken van betrekkelijk groot belang, zal worden bepaald door de beslissing van vreemdelingen. In hoeverre nu, gelijk ook in het voorloopig verslag werd beweerd, deze regeling nog niet alle moeilijkheden zal kunnen oplossen, moge de praktijk uitwijzen, hoewel het niet wel denkbaar schijnt, dat nog quaestieuse punten kunnen overblijven, wanneer men van tevoren *alle* geschillen zonder uitzondering aan de heerschappij van het recht overgeeft - de laatste uitdrukking mag echter niet onweersproken blijven. Dat de gedragslijn der regeering in vele gevallen van groot belang

door de beslissing van vreemdelingen zou worden bepaald, heet het naar de uitdrukking van enkele leden en al dadelijk valt de ongelukkige, bijna onbekwame formuleering der tegenwerping op, omdat een rechtsgeding niet strekt om een gedragslijn te bepalen, maar alleen om een verbindend vonnis te vellen tot beslissing van een bestaand geschil; juist het bestaan van een permanent tractaat vrijwaart de regeering ervoor om een of andere houding aan te nemen, maar noodzaakt haar aan het recht alleen de uitspraak over te laten. En waar er voorts gesproken wordt van de beslissing van vreemdelingen, daar is de begripsverwarring niet minder duidelijk te bespeuren.

Zeker, het is in arbitragegedingen telkenmale voorgekomen, dat het overgroot deel der arbiters bestond uit vreemdelingen, die dit echter waren ten opzichte van beide partijen; er zijn zelfs tal van tractaten aan te wijzen tusschen groote Mogendheden in zeer belangrijke geschillen, als nog in 1903 de verschillende compromis inzake het Venezolaansche financieele vraagstuk, die arbiters van eigen nationaliteit zeer terecht uitsluiten. Want het is niet de persoon, die daar zit in het gerechtshof, wien men de taak opdraagt, al doen zijn juridische kennis en andere superieure bekwaamheden ook hun invloed bij de keuze gevoelen; het zijn niet de arbiters, wien men de beslissing overlaat, maar het is aan het heilige, onaantastbare recht, waarvan zij de menschelijke incarnatie zijn. Hunne onpartijdigheid en bevoegdheid tot oordeelen hebben hun het vertrouwen van de regeeringen geschonken; zij zijn daarom waardig geacht het recht te vertegenwoordigen in zoo hoogst belangrijke zaken en ook daarom kan, mag hier niet minachtend van vreemdelingen gesproken worden, omdat meer dan eens in een arbitraal geding een rechter zich tegen de eischen zijner eigen nationaliteit heeft durven verzetten als een blijk van hoogen zedelijken moed, een grootsche opvatting van zijn taak. Nog te veel ziet men in de arbiters de verdedigers der zaak van die partij, door wier vertrouwen zij op den groenen zetel zijn geroepen; zij zijn dat niet, mogen dat niet zijn, maar moeten medewerken tot een nauwkeurige overweging, een onpartijdig rechtskundig onderzoek der wederzijdsche vorderingen en standpunten, toegelicht en verdedigd door de advocaten en agenten der geschilvoerende

Staten om met hun kennis en rechtsgevoel een uitspraak te vellen, die als alle menschelijke prestaties wel feilbaar kan zijn, maar die is opgetrokken op de pijlers van het recht, en waarbij geen enkelen invloed van bijkomstigen aard eenig overwegend gewicht in de schaal mag hebben gelegd.

Het behoeft waarlijk geen nader betoog, dat de bezwaren, die tegen het uitgebreide karakter der overeenkomst werden geopperd, minder op den contracteerenden Deenschen Staat betrekking hadden dan wel op al die Mogendheden, die zonder uitzondering krachtens het vierde artikel der conventie daartoe kunnen toetreden. Tegen deze clausule kwam de oppositie eerst ten volle los, omdat de inhoud van het bedoelde verdrag, aannemelijk volgens de leden ten opzichte van Denemarken, dit nog niet zou zijn tegenover elken anderen Staat. Daarom werd er door velen, ook uit staatsrechterlijk oogpunt - en niet ten onrechte - bezwaar tegen gemaakt om de regeering de vrijheid te laten, Nederland door zoodanig verdrag te verbinden tegenover elke andere Mogendheid zonder nadere goedkeuring der Staten-Generaal; een bezwaar en een critiek, die zoozeer werden gevoeld, dat zelfs de raad werd gegeven om door nader additioneel protocol dit artikel te doen wegvallen, aangezien ook zonder deze toetredingsclausule andere Staten, die daartoe wenschen over te gaan, wel soortgelijke verdragen zullen sluiten. Hiermede alleen zijn echter het groote voordeel en de beteekenis dezer bepaling allerminst voldoende gekenschetst. Want het is maar al te opmerkelijk, men zag het nog bij de Haagsche Vredesconferentie, hoezeer juist de kleinere Mogendheden scrupules maken en argwaan te kennen geven tegenover de vredelievende instellingen, die vooral in haar voordeel het meest zijn ingesteld, daar de zwakken in het recht een steun moeten vinden tegenover de dikwerf te ver gaande eischen der sterkeren, die bij een strijd met de wapenen, hoe dapper ook door de kleine Staten gevoerd, noodwendig moeten zegevieren naar de moderne wijze van oorlogvoeren op groote schaal. Wilde men dit optreden wel begrijpen, dan was het voornamelijk de vrees, dat de machtige Rijken zich door een opgedrongen scheidsgerecht toch dezelfde voordeelen zouden verzekeren, die zich daartegen te weer stelde en die geheel de geschiedenis der laatste jaren uit het oog scheen te verliezen; niet dacht

aan Venezuela, dat in de beruchte grensquaestie met Engeland zonder het compromis, gesloten door tusschenkomst van president Cleveland, waarschijnlijk slecht af zou zijn geweest; niet dacht aan Holland bij de Guyana-grensgeschillen met Frankrijk en de spoorwegconflicten aan de Delagoabaai van Portugal met het Britsche Rijk, alle ten gunste der zwakkeren beslist door de arbitrage; niet dacht ten slotte aan de ongelukkige Zuid-Afrikaansche Republieken, die vergeefs bemiddeling of scheidsgerecht wenschten en niettegenstaande dapperen strijd haar onafhankelijkheid verloren.

Met groote kracht kwam destijds de Minister van Buitenlandsche Zaken in zijne memorie van antwoord tegen de bezwaren der Kamer op. Na de beteekenis en de ontwikkeling van het arbitrage-beginsel nog kortelijk te hebben besproken, betoogde hij dat men hiertegenover drie verschillende standpunten kan innemen. Vooreerst dit, waarop zich stellen de leden, die beslist weerspreken, dat erkenning der internationale rechtspraak bij wege van arbitrage een eisch der gerechtigheid is. Volgens deze opvatting kan de beslissing in geschillen tusschen Staten uit den aard der zaak alleen afhangen van de macht, die de eene Staat tegenover zijn wederpartij vermag te ontwikkelen. Zonder in eene beoordeeling van die opvatting te willen treden, wilde de Minister den voorstanders daarvan toch doen opmerken, dat zij zich dan ook verzetten moeten tegen elke vooraf aanvaarde verplichting tot arbitrage, daar er van hun standpunt toch geen grond is om in sommige gevallen prijs te geven de vrijheid van handelen, die zij tot de rechten van den Staat rekenen.

Het tweede standpunt, lijnrecht tegenover het eerste staande, is dat, volgens hetwelk ook de verhoudingen tusschen de volkeren door het recht en niet door de macht beheerscht moeten worden en op dien grond de erkenning van een internationale rechtspraak en de vestiging daarvan als een plicht der regeering behoort te worden aangemerkt. Uit dit oogpunt is elke beperking der verplichting tot arbitrage met het wezen der zaak en met het beoogde doel in strijd. Er werd slechts op gewezen, dat wie op dit standpunt staan, geenszins de levensbelangen of de onafhankelijkheid van een volk aan een uitspraak van rechters, die

niet onfeilbaar zijn, willen opofferen. Veeleer zijn zij overtuigd, dat geschillen, waarbij het bestaan eener natie of haar hoogste goederen op het spel staan, zich niet zullen *kunnen* voordoen, althans, behoudens de gebrekkigheid van alle menschelijk werk, op de meest afdoende wijze voorkomen zullen worden, wanneer een op de erkenning van het recht gegronde internationale rechtspraak zal zijn tot stand gebracht. Wie zich eindelijk op het derde standpunt stellen, erkennen ten volle den plicht der regeeringen zooveel mogelijk de geschillen tusschen Staten langs vreedzamen weg op te lossen en aan de schadelijke gevolgen van gerezen conflicten de engste perken te stellen. De verplichte arbitrage daartoe wel een nuttig middel achtende, meenen zij echter, dat de ondervinding met dit middel tot dusver opgedaan, te gering is om het vooralsnog anders dan bij wijze van proef en voor enkele categorieën van geschillen, of voor alle geschillen met uitsluiting van een aantal categorieën van geschillen, te kunnen aanvaarden. De Kamer zal hebben te beslissen, zeide toen de heer Melvil van Lynden, welk standpunt Nederland zal innemen. Het is een beslissing van groot gewicht, waarvan de beteekenis zich ook buiten de grenzen des lands zal doen gevoelen.

Een gelukkig pleidooi, werd destijds deze memorie van antwoord van zeer bevoegden kant geheeten. Mag het, vroeg men van dien kant, twijfelachtig wezen hoe de uitspraak zal luiden? Kan van ons land eene andere uitspraak uitgaan dan deze, dat recht en niet macht ook tusschen de Staten altijd den doorslag moet geven? Eene andere uitspraak dan die Mirabeau van de tribune der assembleé constituante liet weerklinken: le droit est le souverain du monde, mais la force en est la tyranne! Terecht drukt de Minister erop, dat de beslissing thans door de Nederlandsche Staten-Generaal te nemen, voor het beginsel der verplichte arbitrage zooals het in het tafel liggend verdrag is uitgewerkt - algemeen en zonder uitzondering - van niet te onderschatten beteekenis zal zijn voor de verdere ontwikkeling van het arbitrage-instituut. De Minister had er kunnen bijvoegen, dat de geest van het Haagsch vredesverdrag - die Magna Charta van het volkerenrecht - de algemeene verplichte arbitrage medebrengt. Wij zeiden, zoo vervolgde deze schrijver, dat op de onveranderde

goedkeuring van het tractaat wordt aangedrongen in een gelukkig geargumenteerd pleidooi. Wij denken daarbij ook aan de verdediging door den Minister van zijn verlangen, dat de Staten-Generaal, eenmaal dit tractaat goedgekeurd hebbende, niet meer telkens zullen worden gekend in het compromis - de bijzondere overeenkomst, waarin voor elk speciaal geval het voorwerp van het aan de arbitrage te onderwerpen geschil omschreven en de omvang van de bevoegdheid der tribunalen omlijnd wordt. Men heeft in de afdeelingen strijd ontdekt tusschen deze bepaling van het ontwerp en de Grondwet. En onafhankelijk hiervan vindt men het zaak, dat de Staten-Generaal in elk bijzonder arbitrage-compromis nog weer worden gekend. Er zijn in de afdeelingen leden geweest, die het verdrag onaannemelijk hebben verklaard als daarin de bepaling over het compromis, met haar ‘schier onbegrensde strekking’ blijft behouden. Maar de Minister is ook voor deze oppositie niet bezweken. Zijne ontzenuwing van het grondwettig bezwaar verdient meer de overweging. En eene goede vondst is zijn stelling dat, als de bepaling nopens het compromis uit het verdrag verdwijnt, de grondwettige reden, die het verleenen der goedkeuring noodig maakt, vervalt.

Aannemen of verwerpen, andere keus werd destijds aan de Kamer niet gelaten; en voor die keus staande, aanvaarddde ze het tractaat met groote meerderheid. En de aarzeling, welke een deel van ons Parlement destijds kende, heeft daardoor niet behoeven te verhinderen, dat ook dit tractaat eene nieuwe krachtige opwekking tot het versterken van het Permanente Hof te 's-Gravenhage als centraal internationaal rechtslichaam werd. Gelukkig, want gelijk eens de Deensche Minister-president Deuntzer in het Parlement zijde, moet juist de groote kracht van deze instelling daarin gaan leggen, dat voortaan door alle tractaten van pacifistische strekking naar dit rechtslichaam, werkende volgens een zoo internationaal mogelijk ingestelde procedure, met een enkel woord maar behoeft te worden verwezen om een volledige arbitrale oplossing te stellen en niet meer als voorheen uitvoerig aan het bewuste verdrag de bepalingen behoeven te worden toegevoegd. En niet minder waar is het, wat wijlen Prof. von Martens zeide, toen hij betoogde, dat alleen dan het Permanente Hof zal kunnen worden een steun voor de kleine en meestal neutrale Rijken, een middenpunt, waarin

deze hun recht zullen vinden. Zij toch vooral hebben er belang bij, dat de voorafgaande onderhandelingen over eene eventueele arbitrale oplossing zooveel mogelijk worden vergemakkelijkt, en het sterkst voor dit oordeel spreekt wel het feit, dat talrijke malen nadat het Aziatisch kabelverdrag tusschen Duitschland en Nederland, de sedert vervallen Antillen-conventie tusschen Denemarken en de Amerikaansche Republiek, de Zwitsersche handelstractaten en de conventies van Spanje met zijne Zuid-Amerikaansche bondgenooten daartoe de eerste reeks van voorbeelden gaven, navolging heeft gevonden het denkbeeld, om bij clausules in internationale tractaten eenvoudig en zonder meer te verwijzen naar de oplossing van het Permanente Hof en aan dit over te laten de uitspraak in eventueele geschillen. Het Permanente Hof behoeft thans waarlijk niet meer op arbeid te wachten en zijne op 9 April 1911 afgesloten eerste tien jaren spreken reeds voldoende van zijne werkzaamheid.

* * *

Er is een reden, die ertoe noopt het Deensch-Nederlansch tractaat van 1904 en zijne behandeling zeer uitvoerig in herinnering te brengen, omdat het thans is te stellen tegenover een ander verdrag van vrijwel gelijke strekking en omvang, waaraan Nederland ook zijne medewerking verleende: het permanente tractaat met Italië, te Rome gesloten op 20 November 1909 en nog vóór het einde van 1910 door het Parlement bekrachtigd. De voldoening over dit tractaat bij de pacifisten is zeker niet verminderd door de woorden van den Minister van Buitenlandsche Zaken in de memorie van toelichting, waarin deze bewindsman uitdrukkelijk in het licht stelde, dat elk voorbehoud nopens de toepasselijkheid van een arbitrale clausule de waarde van een permanent tractaat in hooge mate verkleint weshalve naar zijn oordeel verdragen met eene beperkte strekking door Nederland slechts in gevallen van bijzonderen aard moeten worden gesloten. Eene uitspraak, die inderdaad verheugen mag uit den mond van een Minister, die in het openbaar en terecht zich durfde noemen geen ‘peace-maker at every price’.

Reeds uit de gewisselde stukken bleek, dat tegen dit tractaat in geen enkel opzicht zou heerschen de oppositie, welke in 1904

tegenover de strekking van het Deensch-Nederlandsch tractaat in zoo sterke mate merkbaar was. De oorzaak hiervan mocht misschien voor een groot deel gezocht worden daarin, dat men thans niet of niet meer stond voor een novum in de praktische buitenlandsche politiek, maar was zeer zeker in grooter mate te vinden in het achterwege blijven ditmaal van eene clausule, welke toetreding van andere Staten dan de beide contracteerende toelaat; achterwege laten dus van eene bepaling, die de wijze van uitvoering beslist ongrondwettig deed heeten. Daartegenover wijkt geheel en al, dat het Deensch-Nederlandsch tractaat in zijn details niet die eigenaardigheden bevatte, welke thans in het Italiaansch-Nederlandsch wel te bemerken zijn en tot verschillende opmerkingen aanleiding hebben gegeven. In den duur van het tractaat ligt dit onderscheid niet, want evenals het verdrag met Denemarken mist ook dit tractaat de bepaling, welke vele der verdragen tusschen groote Staten aan een tijdduur van vijf jaren bindt. Het Deensch-Nederlandsch verdrag had echter voor het noodzakelijk te sluiten compromis, hetwelk voor elk bijzonder geval werd verlangd, geen andere dan de gewone regelen, welke het Haagsch verdrag van 1899 daartoe stelt. Het nieuwe tractaat is daaromtrent uitvoeriger, en regelt datgene, wat in het compromis moet staan ook uitgebreider, verplicht de partijen zelfs daarin te noemen het bedrag der som, welke zij tevoren als waarborg zullen storten. En het voorziet ook in het geval, dat door diplomatieke onderhandelingen geen compromis tot stand kan komen; is dit niet het geval, dan wordt dit compromis vastgesteld door eene commissie van vijf leden, aangewezen op de wijze als die in de betreffende artikelen (resp. 24 en 45) van de conventies van 1899 en 1907 is bepaald geworden. Is echter een der partijen ook nog onwillig om mede te werken tot het benoemen van zulk eene commissie, dan zal de andere der partijen het recht hebben den Koning van Zweden uit te noodigen een of meer arbiters voor het geschil aan te wijzen. Deze souverein heeft zulk eene keuze te doen uit de lijst der leden van het Permanente Hof van Arbitrage met uitsluiting te voren van de leden, aangewezen door partijen en van hen, die tot de nationaliteit der partijen behooren. Terecht mag deze regeling beschouwd worden als een groote schrede voor-

waarts op den ontwikkelingsweg der arbitrage en als een goed voorbeeld in het algemeen. Hierdoor toch is aan eene partij, die chicanes zou willen aanwenden, de gelegenheid ontnomen daaraan praktische kracht bij te zetten, omdat het resultaat, hetwelk zij met deze chicanes zoo wenschen, in casu het niet doorgaan der arbitrage, daarmee niet wordt bereikt en zij zelve slechts invloed verliest op het aan wijzen harer arbiters. Tegen dit arbitreeren zonder compromis kan in dit tractaat te minder bezwaar bestaan, waar reeds in het eerste der twee genoemde gevallen het compromis zijn eigenlijk en oorspronkelijk karakter heeft verloren, omdat het dan zal worden vastgesteld niet door de onafhankelijke partijen maar door een buiten deze partijen staande commissie.

In een ander belangrijk punt van de details van dit tractaat staat het Deensch-Nederlandsch verdrag echter wel eenigermate tegenover het thans geslotene Italiaansch-Nederlandsche. Het eerste toch bepaalde, dat verplichte arbitrage niet van toepassing zou zijn op twistgedingen tusschen onderdanen van een der contracteerende partijen, en den anderen contracteerenden Staat, tot berechting waarvan de rechtbanken van dezen laatsten Staat, krachtens diens eigen wetgeving bevoegd zijn. Men vreesde destijds, dat van deze bepaling het gevolg zou kunnen zijn, dat een Rijk als Venezuela, hetwelk een wet kent, die vreemdelingen met een vordering jegens den Staat wegens handelingen der Venezolaansche overheden naar den nationalen rechter verwijst, op grond daarvan internationale arbitrage zou kunnen weigeren. Maar deze quaestie strekte zich verder uit, want wetten, welke den gewonen rechter bevoegd verklaren om te oordeelen over vorderingen van particulieren, ook vreemdelingen, tegenover den Staat, zijn niets bijzonders; doch wat men in het Deensch-Nederlandsche tractaat wilde voorkomen was uitsluitend, dat dientengevolge een verdrag als het onderhavige een Staat zou kunnen *verplichten* zich ook wegens vorderingen, door vreemde particulieren tot hem gericht, welke de regeering van den Staat, waartoe de vreemdelingen behooren, als juist erkent en tot de hare maakt, te onderwerpen aan arbitrale beslissing met uitsluiting van den bevoegden nationalen rechter. De bepaling bedoelde dus geenszins de vorderingen van onderwerping aan een scheidsgerecht uit te sluiten, doch zij wilde de verplichting daartoe ook in dit

obligatoir tractaat juridiek beperken. Praktisch beschouwd, deed zij daardoor aan de arbitrage minder nadeel dan dat zij tegenging de gevaarlijke neiging van sommige regeeringen om elke vordering van een harer onderdanen te steunen, en dikwerf te steunen à tort et à travers.

Het Nederlandsch-Italiaansch tractaat heeft, weer in een ander geval weliswaar, doch zeer nauw met 't vorige verwant, ook een ander standpunt ingenomen. In art. 6 immers wordt bepaald, dat bij quaestien, die volgens de wetten van het land tot de bevoegdheid der nationale rechterlijke autoriteiten behooren, partijen het recht hebben het geschil niet aan arbitrale rechtspraak te onderwerpen, zoolang niet de bevoegde nationale rechter in hoogste ressort een geldende uitspraak heeft gegeven, tenzij dan ingeval van rechtsweigering. De toelichting, die aan het betreffende artikel van het Nederlandsch-Deensch verdrag herinnerde, meende, dat juist dit er toe zou leiden, dat de arbitrale uitspraak in die gevallen altijd eene revisie of hooger beroep van een uitspraak in hoogste instantie der rechterlijke macht van een der partijen was. Beter nog scheen het daarom der arbitrage het karakter te doen behouden van een internationale rechtspraak, die wanneer partijen zulks raadzaam achten, de nationale rechtspraak ook vervangt. En vandaar, dat aan partijen thans de bevoegdheid gelaten wordt om een vraag aan scheidsrechters te onderwerpen, ook voordat de nationale rechspraak in hoogste instantie uitspraak heeft gedaan. Hierdoor, zoo meende de memorie van toelichting, wordt het ook onmogelijk, dat ontstemming wordt gewekt door een arbitrale uitspraak, welke in strijd is met het vroeger gegeven nationale vonnis. Niettemin, hoezeer dit alles te verdedigen valt, mag toch niet worden vergeten, dat feitelijk daardoor de beide contracteerende partijen zich direct verbinden de uitspraak van den bevoegden rechter, waartegen geen beroep of cassatie meer open staat, te doen wijken voor een scheidsrechterlijke oplossing, waarbij men, hoezeer ook ten onrechte, nu eenmaal altijd neveninvloeden veronderstelt; en daaruit volgt, dat wanneer eens een Italiaansch ingezetene den Nederlandschen Staat voor den bevoegden Nederlandschen rechter heeft gedagvaard, en deze vordering in hoogste ressort is toegewezen, Italie alsnog zal kunnen eischen, dat deze uitspraak aan de beslissing van een internationaal

scheidsgerecht zal worden onderworpen. Juridisch, en nog erger, ook staatsrechterlijk, is dit artikel zeker niet vrij van technische en praktische bedenkingen; zelfs, al had men gemeend hier voor bijzondere gevallen een achterdeur te moeten openhouden, dan nog is daarom niet ingegeven de noodzakelijkheid om zich tot zoo iets te verbinden.

Overige opmerkingen, noch over dit tractaat met Italië op zichzelf, noch over zijne bepalingen in verband met het Deensch-Nederlandsche en de geldende usantiën der permanente tractaten, schijnen hier noodig. Ten opzichte van het eerste mag het vermelding verdienen, dat het eerste artikel de geschillen, die onder dit tractaat vallen, zelfs uitstrekt tot die, welke het gevolg mochten zijn van feiten, voorafgegaan aan het sluiten van dit verdrag, en dat art. 5 speciaal spreekt over de revisie der uitspraken als de betreffende bepaling van art. 55 van het Haagsche verdrag van 1899. Ten opzichte van het tweede kan niet nagelaten worden hier te vermelden, dat ook nu in het tractaat hetzelfde voorbehoud der goedkeuring voorkomt als in de tractaten met Denemarken, Frankrijk, Engeland en de Amerikaansche Unie. De oude vraag of ons tegenwoordig staatsrecht dit voorbehoud wel toelaat, is ook nu opgeworpen en deze vraag heeft evenals toen geheel in de schaduw gesteld de toch feitelijk veel belangrijker vraag of dit voorbehoud, zoo het uit onze tegenwoordige Grondwet spreekt, inderdaad gehandhaafd mag blijven.

Onderwerping aan de heerschappij van het recht in de internationaal-politieke verhoudingen door den vooruitgang der arbitrage, behoeft tegenwoordig niet meer met kracht te worden gepredikt, evenmin als behoeven uiteengezet de voordeelen van het internationaal scheidsgerecht uit sociaal-economisch en staatkundig oogpunt. Algemeen is men doordrongen van de waarheid der reeds eeuwenoude leuzen, algemeen heeft men na de Vredesconferenties de groote beteekenis van de daarmede samenhangende vraagstukken leeren inzien, en al heeft ook in het Oosten van het Aziatische werelddeel de oorlog fel gewoed, onmiskenbaar heeft desniettegenstaande de idee van het scheidsgerecht met den dag grooter vordering gemaakt en is ze steeds intenser

doorgedrongen in de maatschappelijke rangen en klassen. Nederland en Denemarken eerst, Nederland en Italië nu weer, hebben op een door velen reeds ingeslagen weg een beteekenenden stap gedaan door zich ten volle en onverdeeld te onderwerpen aan de heerschappij van het recht voor alle tusschen hen rijzende geschillen. En juist daarom zijn ook uit internationaal oogpunt deze verdragen zoo beteekenisvol en zoo belangwekkend; juist daarom verdienen deze verdragen de aandacht van allen, die in de ontwikkeling van het moderne volkerenrecht een levendig en begrijpelijk belang stellen.

Den Haag, 17 Maart 1911.

Een wandeling door Aleida van Pellecom.

De warme zon van Mei en de koude Noordenwind maakten om beurten zomermorgen en herfstdag. Soms ook vermengden zij zich geheel, dan was het resultaat warm-vinnig, ijzig-gloeiend, huid-prikkelend, getijloos-weer.

Zondagsmenschen trokken door de stadsstraten; mannen, veel oude, loopend met zorgen, zorgen over werk en huisgezin, over ouderdom en ziekte. Maar meest vrouwen toch; moeders die kommernis meedroegen over achtergelaten kroost; oud-vrouwtjes, dof-versuft door hard leven, niet denkend meer aan het vele leed, dood licht in de oogen, gedachten onbegrijpelijk en traag. Jongere vrouwen, in monteren gang, tevreden over uit-zijn en netheid van kleeren. Kinderen, blijder nog, hard pratend en lachend, los van schooldwang, hun geluk overdrijvend door tegen elkaar op te bluffen.

Bijna allen gingen zij naar een hoog, wijdsch gebouw, waar een galmende stem hen in verhalen en sprookjes over lang gestorven menschen, voor een oogenblik vergetelheid brengt van eentonig en zorgelijk bestaan. Kinderen treden er slechts gezaggedwongen binnen, en, in tegenstelling met de menschen, zijn zij in 't leven, en vooral in 't Zondagsleven, blij, doch in kerkdwang droefgeestig.

Willem liep met lustigen armzwaai tusschen de menschen, velen voorbij; hem wachtte geen doode dogma-taal of ver idealen-gezweef, maar een stuk werkelijk leven. Hij zou uitgaan met z'n meisje; waar de stoomtram afreed, zouden zij elkaar vinden.

Zij was er nog niet, toen hij er kwam. Hij bleef zenuwachtig

heen en weer loopen; zijn vrolijke moed sloeg gaandeweg over in schrijnende onrust. Als Bertha nu maar kwam. Als ze maar niet ziek was, of door 't een of ander verhinderd. Een paar maal meende hij haar te zien komen; dan sloeg, als een plotseling losgelaten veer, zijne vrolijkheid even op, maar viel terstond weer neer, als hij zag dat een gelijkenis in gang of kleeding hem had bedrogen. Te zien hoe de tram menschen opnam, nu een, dan twee of drie, dan nog een - deed zijn onrust vermeeren. Opeens, toen hij zich weer keerde naar den kant vanwaar zij komen moest, stond ze dicht bij hem. Zijne blijdschap werd in 't eerste oogenblik beneveld door verwondering, omdat hij haar niet had zien aankomen.

- Stap maar gauw in, zei hij, na 't groeten en 't bekennen van de nu voorbije spanning-angst.

- Maar buiten blijven, he? vroeg Bertha, toen ze op 't achterbalkon stond.

Tingeltangelend schoof de tram over de straat; langzaam de bocht en den brug over, toen schokkend tot sneller gang. Langs oude, arm-vuile huisjes, met treurig-bloeiende tuintjes er voor; soms een net-nieuw, en een enkel door onbezorgdheid wel-bewaard en frisch gehouden gebouwtje. Aan den anderen wegkant groote, schaars-betakte boomen, met grauwe, door fabriek en tram berookte stammen.

- We zullen maar rijden tot Loosduinen, en dan wandelen, vin je niet? vroeg Willem.

- Ja, goed, maar dan ga ik toch liever zitten, anders ben ik straks te moe.

Willem bleef buiten, om zijne sigaar. Ze konden toch ook niet praten, zoo midden tusschen de menschen.

Er zat eene familie binnen, een pa en ma met twee dochters; de blozendste van de twee had een galant bij zich. Ook hoorde er nog eene dame bij.

- Hè pa, u heb uw hoed niks mooi opgestreken, er zitten allemaal veeren in, sprak de ongeëngageerde dochter.

- Niet kind? Och, 't is me ouwetje maar, ik von 't geen weer voor m'n Zondagsche.

- 't Is ook niks plezierig om je goeie goed an te hebben, als je zoo'n dagje voor je plezier uitgaat, dan moet je je zoo ontzien;

ik heb een rok an die lezen en schrijven kan, zei de dame.

Ma vond dat ze gelijk had. En of 't luster was, die rok.

- Nee, ik hou niet van luster, want weet u wat 't is met luster, 't is net 'n tref, soms blijft 't goed, maar je hebt 't ook, dat dadelijk optrekt, als je er een buitje op krijgt.

- Ja, ik heb 't ook wel eens gehad voor de meisjes, maar 't beviel mij ook niet, zei ma.

Bertha keek Willem aan; zij lachten even tegen elkaar.

- 'k Heb al antwoord van die meneer in Amsterdam, 't is goed dat ik morgen bij hem kom, vertelde pa aan de dame.

- O ja? Dan maakt u er zeker meteen een plezierreisje van.

- Nou ja, ik blijf een nacht over, ik heb er nog meer zaken te doen.

- Ja, dat ken ik, dat is altijd zoo met die heeren, die moeten dikwijls voor zaken op reis, zei de dame op ondeugenden toon. Ze meende blijkbaar, dat *zaken* dikwijls als voorwendsel gebruikt werden om eens uit te gaan.

De familie was ook *uit*; men wees elkaar telkens op een in blad of bloei staanden boom, om toch vooral te genieten van het natuurschoon. Want daarvoor ging men uit. Er werd nu en dan met kennersblikken naar de lucht getuurd, en gehoopt en ook voorspeld, dat 't weer zich goed zou houden.

Bij Eikenduinen stond de tram stil; twee fietsen reden voorbij.

- Daar gaat Jo Brutel; met Blommers natuurlijk, zei de geëngageerde dochter tot haar zuster. Tot de verdere familie verklaarde zij op ironieschen toon: Die twee zie je altijd samen, ik geloof dat ze al op hun vijftiende jaar geëngageerd waren. (Wat eigenlijk beduidde: Ik ben niet zoo overdreven geweest, ik heb mij geëngageerd op den daarvoor passenden leeftijd, en ik ga ook wel met mijne familie uit).

- Hoe heet ze? vroeg de dame.

- Jo Brutel de la Rivière.

Bertha en Willem zagen elkaar weer een oogenblik intiem aan.

Het ongeëngageerde meisje vertelde aan de dame van een nieuwe japon, groenachtig-beige van kleur, met een bolero. Even later kwam het gesprek over het weer terug, nog met dezelfde wenschen en dezelfde profetie. Daarop vertelde de dame aan ma (die eigenlijk haar tante was) hoe ze haar huis had

ingericht in Woudrichem, en wat een prettig ruim, ouderwetsch huis het was.

Weer grommelde de tram in langzaam rijden, en bleef staan. ‘Loosduinen’ smeet de kondukteur langs de wagons heen. Plezierig-verwachtend begonnen Willem en Bertha hun tocht. 't Was de eerste maal dat ze samen uit gingen; zij hadden wel eens zoo even gewandeld met z'n beiden, maar nooit nog was er zoo'n lang, vrij samenzijn vóór hen geweest.

Eerst bleven zij zonder veel praten voortloopen; het feit van met elkaar te zijn, los van alle plicht en dwang, deed hen vreemd aan; daar waren zij niet dadelijk in thuis. Door hun zich-gelukkigvoelend, gedrongen alles mooi en goed te zien, wezen zij elkaar aardige kinderen en gezellige huisjes aan, en waren prettig-verbaasd over de enkele steedsche winkels in de dorpsstraat.

Bertha kocht chocola.

Het dorp uit, begon de weg al dadelijk mooi; boomen en weilanden aan beide kanten; wat verder bosschen.

- Heerlijk, zoo buiten, he? zei Bertha.

Het weer op den weg was nu zacht-zonnig en luw; het bosch rechts ving het geblaas van den wind op. Oude boomen, met gedrochtelijke, om den zeewind laaggehurkte stammen en takken, sommige verschrompeld van top, waar zij wat hooger waren opgeschoten. De boschgrond onzichtbaar door glad-glimmende klimopblaren, wilde hyacinten, eereprijs en hondsdraf; in open plekken donkergroene spitstakkige bremstruiken, met vlinderige blank-gele bloemetjes, naar den top verloopend in rood-oranje knoppen.

Kinderen zaten aan den wegkant; dikke, stijf-saamgebonden bossen bloemen, meest in knop nog, slap naar een zij overhangend, tot verkoop in de naar-vorene-handen.

Willem en Bertha liepen maar stilletjes voort, hand in hand; soms wendden zij het gezicht naar elkaar toe, om hunne oogen even te doen samenkomen; glimlachend keerden zij dan weer af, en er werd iets gesproken. Heel langzaam, als een van verre opkomend onweer, groeiden er gedachten in hen op over de noodzakelijkheid van te spreken tot de familie over hunnen omgang. Aanvankelijk drongen zij die gedachten weg; zij wilden den mooien levensdag niet versomberen door doode plicht-rede-

neeringen. Maar niet lang was het te weren; Bertha zei, dat 't nu toch niet langer aanging, hare moeder niets te zeggen; doch 't was zoo moeilijk, ze zag geen punt van aanknooping tusschen het gewone thuis-leven en het buitengewone leven met Willem. En dan, wanneer er thuis gesproken werd over verliefde menschen, dan was dat altijd op een spottenden, van-heimelijk-plezier warm-klinkenden toon, waarbij zij moeite had, een gevoel van wrevel, dat haar 't bloed naar het hoofd deed opgolven, te verbergen. Als ze bedacht, dat er, nu het haar zelf betrof, ook zoo lachend gesproken zou worden, dan vóórgevoelde zij een heftige, in tranen uitloopende emotie. Volgens de loopende begrippen was haar verloving ook niet behoorlijk tot stand gekomen; ze had Willem op straat leeren kennen, en dat was immers niet fatsoenlijk. Ze zou ook nooit kunnen vertellen, hoe die kennismaking gebeurd was, dat was haar veel te intiem; ze wist vooruit dat 't als iets grappigs zou beschouwd worden, en dat zou haar te veel pijn doen, want voor haar was het diepe ernst.

- Ja, ik moet er toch iets op verzinnen, ik zal maar zeggen dat ik je bij Jansen ontmoet heb, daar komt moeder nooit, zei ze ten laatste.

- Welja, bedenk maar wat, en dan schrijf je me wanneer ik mag komen, he? antwoordde Willem.

Zij hadden nu langen tijd geloopen, en wilden uitrusten. De wei, links van den weg, lag lager dan deze. Ze stapten over de stronken en tusschen de struiken door, die den weg aan dien kant berandden, en doken den mullen, afgebrokkelden helling af. Op een uitstekend heuveltje, onder aan den weirand, gingen zij zitten. Hier kon de wind hen niet bereiken; zomerwarmte streelde hun gezicht en handen, en prikkelde en begloeide hen den geheelen huid. De volle, rijpe lente lag vóór hen, goud en groen; zwaluwen vlogen slingers over de wei, nu dicht langs 't gras, dan opeens weer hoog in de lucht; bruine en witte kapelletjes vielen zonnedronken op roode klaverbolletjes en in gele boterbloem-kommetjes; een leeuwerik zong zich zoo hoog de lucht in, tot hij onzichtbaar was; een hommel kwam aangevlogen, gromde even, en was weer weg. In de verte graasden, drentelend, goedige schapen; lammetjes huppelden en renden onbeholpen en naïf om hen heen.

Toen zeiden Willem en Bertha elkaar hun geluk in een langen zoen. Niet lang nog konden zij elkaar in de oogen zien, dat was te bedwelmend van vreemde emotie. Toch probeerden zij het telkens weer. Zij vierden een heerlijk, tijdeloos oogenblik in een schittering van nieuw, vreemd licht; een opgaan in nieuw leven.

Plotseling begon Bertha's gezichtsuitdrukking te veranderen; van stralend-gelukkig dalend eerst tot gewoon-onverschillig, toen tot licht-verdrietig, en verder nog tot heel-smartvol; zooals een zwarte wolk in wilde jacht zonvuur tot grauwheid verslaat, of zooals hoogop-gejubel van een kind door plotselinge lichaamspijn vergaat in luide droefenis.

Willem, geschrikt, vroeg wat er was.

- Och niets, er komt mij opeens iets treurigs in de gedachte.

- Wat dan? Toe, zeg het maar.

Maar Bertha, als geslagen in haar gevoelsleven, kon niet dadelijk spreken; ze staarde een oogenblik vreemd voor zich uit, en toen begon zij, met korte zinnen eerst, telkens een oogenblik ophoudend, te vertellen, hoe ze den vorigen dag op straat iets gezien had, waar ze zoo verdrietig over was. Een bleek jongetje trok een zware kar voort; een groote wagen met kolen reed hem achterop, in volle vaart, zoodat hij niet gauw genoeg kon uitwijken. De man op den wagen vloekte en schold op den jongen, die in hevigen angst zijn kar op zij trok, zóó onhandig-haastig dat de boom langs zijn magere wang schaafde. Zijn gezicht vertrok zich tot huilen, maar de man op den kolenwagen had een agent gewenkt, die kwam dadelijk gewichtig aanstappen, en kommandeerde 't jongetje voort te loopen. Het was tragiesch geweest om te zien hoe slaafs toen de jongen zijne tranen wegdrong, en gedwee zijn kar weer voortsleepte. Even later bleef hij echter opnieuw staan, en streek met z'n hand over z'n pijnend gezicht. Maar dadelijk wenkte de agent hem weer tot voortgaan, omdat er een slagersjongen, een dienstmeisje en een oude heer naar hem bleven staan kijken.

- Waarom mag zoo'n jongetje nou niet huilen als-ie pijn heeft? vervolgde Bertha. En waarom moeten arme kinderen altijd zoo ruw behandeld worden? Ze zijn toch ongelukkig genoeg, omdat ze zoo jong al hard moeten werken.... Ik had zoo'n meelij met dat jongetje, en ik had hem wat willen geven, maar ik

durfde niet, omdat er zooveel menschen op straat liepen.... En ik kreeg ook 't idee, dat 't verkeerd was; 't kwam me zoo egoïst voor; 't was of ik mijn eigen verdriet met geld wou afkoopen.... Maar later, toen ik bedacht dat de jongen er toch wat plezier voor had kunnen hebben, had ik weer spijt dat ik hem niets had gegeven.... Waarom zijn er toch zooveel arme kinderen en menschen.... en waarom worden ze zoo slecht behandeld.... zij kunnen 't toch niet helpen dat ze arm zijn, en ze zijn er toch niets minder of slechter om.... Ik vind mezelf niets meer dan zij, omdat ik genoeg eten en kleeren heb....

Zonder Willem aan te zien, naar iets onzichtbaars starend, had Bertha gesproken: terwijl Willem voortdurend naar haar bleef kijken, eenigszins pijnlijk verwonderd over de, voor hem geheel nieuwe, uitgesproken gevoelingen.

- Gek, dat ik dat vroeger nooit zoo gezien heb, ging Bertha na een oogenblik voort, - dat komt misschien omdat ik nooit iemand gehad heb, tegen wien ik zoo alles kon zeggen wat ik dacht; vroeger was alles ook zoo vaag voor me, nu wordt alles me veel duidelijker; geloof je ook niet?

- Ik weet niet, ik denk wel dat je gelijk hebt, je weet alles veel beter dan ik.... Maar jij hoeft er je niets van aan te trekken, want jij bent niet ruw en hard voor arme kinderen.

- Nee, maar dat helpt zoo weinig, of wij alleen dat zijn.

Willem voelde bij dat *wij* iets van zelfverwijt; hij was niet geheel en al zeker of hij wel altijd zoo gehandeld had als Bertha geloofde; maar hij nam direkt het besluit voortaan te doen zooals zij van hem verwachtte.

Bertha spelde haar haar wat vaster, en zette haar hoed stevig op 't hoofd. Daarna gingen zij verder wandelen. 't Was of zij weer wat dichter tot elkaar gekomen waren.

In Monster zouden ze eten.

- Wat denk je van biefstuk met gebakken aardappelen? vroeg Willem, toen zij in den logementstuin zaten.

- Veel te duur, antwoordde Bertha. Ik dacht een broodje met kaas.

- Welnee, we moeten 't vandaag is goed hebben. 't Is een buitengewone feestdag. Biefstuk met aardappelen en sla, hou je daarvan?

- Ja zeker, en ik heb honger ook.

- Goed.

Willem bestelde.

Ze zaten nog maar even, toen de *familie* uit de tram door de gangdeur van 't logement in den tuin stapte.

- Waar wil je zitten, ma? vroeg pa.

- Daar in de hoek van de veranda, tegen 't schutje, daar zitten we buiten de wind.

Zij scheen te meenen dat elke beschutting tegen elken wind beveiligde, want de Noordenwind holde en bolde juist in den hoek waar ze gingen zitten.

Pa bestelde koffie, en de dames begonnen dadelijk de groote pakken die zij meegedragen hadden, te openen; een massa broodjes en koekjes, een worst en een groote bal gehakt rolden er uit.

- Waar is de vork? vroeg ma.

- Jet, heb jij de vork er in gedaan? vroeg de ongeëngageerde dochter aan haar zuster. - Jet, geef toch antwoord, als ik je wat vraag, vervolgde zij, op een toon waarop jalousie-haat op Jet's geëngageerd-zijn te hooren was. Want Jet zat met haar galant te smoezelen, en hoorde niet dat er tot haar gesproken werd.

Op Jet's aanduiding werd de vork gevonden.

Toen er een aantal broodjes belegd waren, en netjes op een papier geschikt, wilde de dame absoluut het gezelschap rondgaan en presenteeren, hoewel iedereen zonder moeite over de geheele breedte en lengte van het tafeltje kon reiken.

Er werd algemeen gegeten. Ma keek goedig - maar toch zelfvoldaan - medelijdend naar Willem en Bertha, die nog niets anders als een fleschje bier vóór zich hadden.

- Juffrouw, als ik flauw val van de honger, is 't uw schuld, had Willem de voorbijloopende buffetjuffrouw al toegeroepen.

- Ja meneer, 't komt nou direk.

- Ze kunnen niet zoo gauw aardappelen bakken, en de biefstuk moest zeker nog gehaald worden, zei Bertha.

Ze hadden den tuin al doorgedrenteld, en naar de kippen en kalkoenen gekeken.

- Ik solliciteer naar nog een broodje, zei de galant.

- Met gehak of met worst? vroeg de dame.

- Met gehak, liever.

- Hoor je dat, hij heeft liever gehak as worst, die is ook niet dom, zei pa.

Er moest nog meer drinken besteld.

- Wil ik dat nou is doen? vroeg de galant, die Frans heette.

- Ja, doe jij dat nou is. Vier koffie en twee sjukkelaad.

Maar netjes doen, hoor Frans.

- Ja pa.

Licht gelach over het sullige, naïve antwoord van Frans. 't Was niet heelemaal een aardigheid van hem; hij *was* sullig, sukkelig en naïf. Hem zoo van achteren te bezien, toen hij loom heenliep, het eene been vóór 't andere zettend, zijn logge rug in een sjokkerige, grijze zakpaletot, zijn handen in de lage, loodrechte zakken, een slappe zwarte hoed op zijn sluik zwart haar, - gaf geen anderen indruk dan dien van slapte en karakterloosheid.

Zijn meisje wist eerst niet of ze met de anderen moest meelachen, of zich beleedigd toonen; ze meesmuilde even.

Eindelijk kwam het eten; Bertha en Willem schoven met opvrolijkende gezichten dichter aan de tafel.

De biefstuk was ietwat peezig, aan de aardappelen was het zichtbaar dat de kachel niet best had willen branden, en de sla zag er uit, of ze op den weg van den moestuin naar de tafel vergeten had het buffet aan te doen; maar er was delicieuse, donkerbruine sju, en de messen waren onbegrijpelijk scherp; ook zouden er veel grooter rampen noodig geweest zijn om de gelukkige stemming van Willem en Bertha te verbreken.

Er waren drie dames in den tuin gekomen, allen zoo onesthetisch van uiterlijk, dat Willem er zijne stoel voor verzette. Eén van hen keek tragisch-benijdend naar Bertha; niet zoozeer omdat deze lekkerder eten had dan de in grauw papier gewikkelde boterhammen met koek of kaas die zij at, als wel omdat Bertha met een heer uit was; welk geluk zij heimelijk vreesde nooit te zullen smaken. Maar dan lachte zij weer overdreven om iets waarover zij spraken, alsof ze zichzelf de gedachte wilde opdringen, dat ze toch ook wel plezier had.

Toen alles op was, gingen Willem en Bertha heen. Eerst door de dorpsstraat, waar kinderen aan 't tollen waren; daarna door

een smal zijstraatje, waar, achter groenige vensterruitjes, in zwart kamerdonker mannen en vrouwen bewogen.

Op den tusschen dijken laag-hurkenden weg naar Terheide waren veel vrolijke kinderen met frissche zee-gezichten. Een klein meisje kwam naast Bertha loopen.

- Ga je mee wandelen? vroeg Bertha.

Blozend geglimlach.

- Of ga je naar huis?

Krachtig ja-geschud.

- Wil je wat lekkers hebben?

Bertha gaf haar een zakje met zuurtjes. Het kind fluisterde: dankie, liep hard vooruit, het zakje stijf in 't handje geknepen, zonder te zien wat er in zat; even later werd ze opgeslokt door de lage deur-opening van één der enkele huisjes aan den wegkant.

Zoodra Willem en Bertha over de duinenstreep, die het dorp tegen de zee beschutte, waren geklommen, stonden ze in den vollen wind. Bertha's hoed bleef maar niet staan, ze nam hem in haar hand.

- Als je dan maar geen kou vat, zei Willem.

- Nee, daar kan ik wel tegen.

Het was heerlijk, de zee zag er zoo fel en krachtig uit; forsche donkerblauwe golven, met schuim-schietende kammen; verderop was 't water goud-bruin, en nog verder, aan den horizont, donkerbrons. Willem en Bertha liepen langs den zeerand, kampend tegen den wind, hard pratend en lachend, geamuseerd omdat zij zoo energiesch aangepakt, zoo bewaaid, geduwd, geschokt en geschud werden. Maar later, toen zij weer aan de andere zij der duinen waren, uitrustend in een windlooze, zonvolle kuil, toen deed de warme stilte hen zoo machtig aan, dat zij er teeder van werden.

Zij bleven nog lang over de duinen dwalen.

De late-middag-tram, waarin zij naar huis keerden, zat vol Westlanders, boerinnen met kappen; jonge mannen met roodglimmende gezichten, en zijden petten op; meisjes met leelijke sieraden opgepronkt; jongens in zwartlaken pakken, slechte sigaren rookend.

Toen Bertha de tram binnen wilde gaan, week ze even terug, schrikkend van de goore atmosfeer; maar moeheid voelde ze

't ergst, zij ging berustend zitten op een opengebleven bankvlakje.

Een boerenjongen, schuin over haar, wilde de deur, die zij open liet, dichtschuiven; maar Willem, die Bertha's terugwijken en berusten begrepen had, was half in de deur-opening gaan staan, en hield zich of hij het geduw van de deur tegen zijn arm niet voelde. De boerenjongen keek Bertha onbeschaamd aan, zei iets tot het meisje naast hem, en lachte hoonend.

Bertha had gebloosd van spijt bij dit voorval. 't Deed haar altijd pijn, iets te zien van den haat die er tusschen de menschen is. De haat van den werkman tegen den meneer, die hem als zijn mindere behandeld. En toch vond zij dien haat begrijpelijk; daarom voelde zij in sommige oogenblikken zulk een medelijden met de maatschappelijk-laagstaanden. Ze vond 't niet verkeerd van Willem, dat hij zoo brutaal optrad, want het was toch ook voor de andere menschen beter, wanneer zij niet in een bedorven atmosfeer verbleven, al begrepen zij dit niet. Maar geweld overtuigt hen niet, daar bukken zij slechts met tegenzin voor, en dat verbittert hen nog meer. Daarom zou zij nooit zoo iets doen, zij vond 't beter zacht en vrindelijk tegen iedereen te zijn. Of maakte ze zichzelf maar wijs, dat dat beter was, omdat ze voelde dat 't in haar aard lag, zoo te handelen, dat ze niet anders zou kunnen zijn zonder er zelf onder te lijden? Dat was wel mogelijk, ze kon nu eenmaal niet anders.

Zij was nu weer kalm en tevreden gestemd.

In Loosduinen kwam er een man in de tram, die, toen Willem terzij week om hem binnen te laten, de deur achter zich dicht schoof. Toen keek de boerenjongen over Bertha haar triomfantelijk-lachend aan. ‘Nou heb ik toch lekker me zin,’ dacht hij. Dat hinderde Bertha weer even, maar ze was er gauw overheen, ze zag dadelijk weer rustig rond. Er kwam zelfs iets heimelijkvergenoegds op haar gezicht, toen ze bedacht, op welke wijze zij zich zou wreken op den boerenjongen.

Toen de tram in den Haag begon te stoppen, stond ze op, zei heel vrindelijk ‘goeie middag’, en knikte nog speciaal den boerenjongen tot afscheid toe. Deze kreeg een kleur, begon verlegen te lachen, en draaide toen snel zijn hoofd om.

Willem had de wisseling van gedachten op Bertha's gezicht nieuwsgierig gevolgd, maar niet begrepen. Toen zij naast elkaar

in de straat liepen, vertelde zij hem alles. En evenals in het weiland op den heenweg, was Willem verbaasd, en staarde hij haar aandachtig aan.

Waar de straat begon, waarin zij woonde, bleven zij staan, en spraken nog over de familie. ‘Ja, ik zal 't maar dadelijk vertellen, als ik thuis kom,’ zei Bertha.

Daarop scheidden ze.

Zij ging haar weg, welgemoed, vol zelfvertrouwen, zich sterk en onkwetsbaar voelend voor de hinderlijke woorden die ze ging uitlokken; *hij* overpeinzend de voor hem nieuwe gedachten, die zij tot hem had gesproken.

Het openlucht-natuurspel Willem van Holland door Henri van der Mandere.

Het Openlucht-Natuurspel *Willem van Holland*, dat naar het ontwerp van Molkenboer, naar de verzen van J. van Dorp en naar de muziek van Willem Andriessen tijdens de laatste maskerade te Utrecht is vertoond geworden, verdient op deze plaats wel een enkel woord van bespreking, al zal deze bespreking zich tot een vluchtigen indruk moeten bepalen.

De maskerade's van Neerland's vijf Universiteitssteden zijn in de latere jaren wel van karakter veranderd. Was het vroeger een optocht zonder meer, een optocht van veel geschitter van mooie costuums, van blinkende harnassen, van flikkerende wapenen; een optocht, waaraan zich menigmaal feestelijkheden van geheel modernen aard aansloten; thans is ook hier getracht naar de eenheid van stijl, die men tegenwoordig, ziet men goed rond, zoozeer kan waardeeren. En wie achtereenvolgens denkt aan het Hof der Byzantynen te Delft; aan de praalrijke vertooning van Willem III, den Koning-Stadhouder, te Leiden, die er in die week ridders in de orde van den Kouseband verhief; aan de kloeke en schitterende wagenrennen uit den tijd van Germanicus te Utrecht; aan het ridderlijke en tegelijk artistieke milieu van Lorenzo de Medici te Delft alweer; aan den sober gehouden intocht van Frederik Hendrik met al zijne edelen en generaals, nogmaals in Leiden - wie dat alles, zoo geheel verschillend, doch steeds tintelend van kleur en van leven, in zijn geheel een beeld schenkend, dat bijblijft, aan zijn oog laat voorbijgaan, die zal erkennen, dat er thans met elke maskerade iets gepoogd en bereikt wordt.

Het is niet meer en alleen een oppervlakkig succes van uiterlijken aard, dat men wil bereiken, het is niet meer een bonte mengeling van uiterlijk geschitter, dat men wil vertoonen; maar in al deze maskerades en haar toebehooren begint zich een streven te openbaren, dat prijzenswaardig is om de nauwkeurigheid, en om arbeid, die tot in zijne onderdeelen artistiek ontwikkelend mag heeten. Het hoofddoel is niet meer de maskerade, de vrij zinnelooze optocht, die nog wel altijd gebleven is, maar een streven is er thans om een milieu uit te beelden en weer te geven voor aller oog.

Dat streven was ook dit jaar in Utrecht aanwezig en men heeft er iets grootsch en iets eenigs aan willen verbinden. Men wilde er zich niet tevreden stellen met het werkelijk artistiek gehouden spel, dat een vorig jaar Frederik Hendrik in Leiden had laten opvoeren; men wilde verder gaan, volgen de lijn van onzen tijd in de artistieke wereld, en men greep naar het voorbeeld van niemand minder dan Reinhardt, het openlucht-natuurspel in al zijn omvang en in al zijn grootschheid aan. Men dacht blijkbaar aan de half vervallen arena's van Zuid-Frankrijk die de zomersche tooneelen voor de drama's der Oudheid zijn, en men wilde op deze wijze doen herleven, het beeld van hem, die de hoofdpersonen der maskeradeweek zou zijn, van Graaf Willem III van Holland, Zeeland en Henegouwen, wien men in het op te zetten spel dichterlijk de rol toedacht van schepper van eenheid langs de lage landen der Zuiderzee.

Alleen, het doel was grootsch, en tegenover de grootschheid van het doel, tegenover de gelukkige resultaten, vroeger in meerdere intimiteit bereikt, heeft men vergeten zich af te vragen welke moeilijkheden zouden te overwinnen zijn alvorens tegenover dit grootsche, ook van een slagen kon worden gesproken. Men vergat het blijkbaar, dat artistieke zin alleen niet voldoende was; dat uitsluitend kunstvaardigheid niet kon helpen om dit grootsche te doen bereiken; dat de moeilijkheden daartoe te grooter waren naarmate hier geen dramatische tekst aanwezig was; welke de proef van eeuwen had doorstaan. We zeggen hiermee in geen enkel opzicht, dat het geheel, hetwelk het openlucht-natuurspel *Willem van Holland* samenstelde, niet knap was gebouwd, knap in zooverre, dat het goed ineenzat,

geleidelijke en prachtige afwisseling schonk en in een betrekkelijk korte spanne tijds veel deed zien van het leven dier dagen, maar er was meer noodig dan knap werk alleen, er was noodig diepte in het gebeuren en hoogte in den tekst. Feitelijk moest men zich afvragen, waarvoor, naar den opzet van dit geheel te oordeelen, een eigenlijke tekst noodig was; waarvoor men het wilde doen voorkomen alsof werkelijk die verzen en gezangen gezegd werden en gezongen door de handelende personen; waarvoor men hier niet volstaan had met een pantomine, die door muziek alleen had kunnen worden onderlijnd. Maar wenschte men eenmaal tekst bij een opzet van zoo grootschen aard, dan inderdaad had men hoogere eischen aan dien tekst moeten stellen; dan had men niet alleen moeten vragen of die tekst dichterlijk was en een uiterlijke impressie maakte van den tijd van het gebeuren, maar dan had men moeten vasthouden aan een tekst, welks woorden voldoende waren om in de ziel te grijpen, en voor oogen te brengen, zonder dat men iets zag, het milieu dat men wilde weergeven. Thans waren vele der verzen meer duister dan beteekenisvol, en evenals het van den tekst kon gelden, dat deze in de lieflijke en zachte gedeelten het best was geslaagd, kon zulks ook gezegd worden van de muziek van Willem Andriessen, wiens kunstenaarskracht waarschijnlijk menigmaal grooter triomfen kan vieren dan hier door hem zijn behaald geworden. Misschien, na eene uitvoering in zoo groote en ruime omgeving valt dit moeilijk te beoordeelen; misschien zou in bescheidener omgeving het geheel een anderen indruk hebben gemaakt; thans bleef men, voor zooverre het drama zelf aanging, ver van de handeling verwijderd, evenver, als had men het in een cinematograaf of in een stereoscoop gezien!

Echter, dit dient onmiddellijk er aan toegevoegd, naar geheel de opvoering te oordeelen was het drama geen hoofdzaak maar een groote bijzaak; wilde men eigenlijk een pantomime, en die pantomime op zichzelf is uitstekend geslaagd, heeft den naam van Molkenboer, die haar ontwierp evenals die van Verkade, die haar uitvoerde, alle eer aangedaan. De muziek, die uitnemend werd uitgevoerd door het Utrechtsch Orkest met koren en solisten als Mevrouw Noordewier en de heeren van Oordt en van Schaik, alles onder leiding van Wagenaar, zorgde voor een symbolieken

achtergrond, welker kleuren nimmer storend werkten op de handeling; de muziek is nu eenmaal een wonderbare macht, en zooals wij Van Oordt voor den Heer van Poederoyen het oude liedeken 'Naar het Oostland wil ik rijden', zooals wij van Schaik voor den minnestreel het lied van de twee Koningskinderen en zooals wij Mevrouw Noordewier voor Johanna van Rennesse van de blanke duiven en van Genade na Overwinning hoorden zingen, zoo werkte het harmonisch samen met het gebeuren daar op het open grasveld. Maar minder harmonisch werkte het, dat de uitdagingen der fiere edelen, die naar de burcht reden, niet door deze edelen zelf werden uitgestooten, maar gezegd werden vanaf het podium der zangers. Storend werkte het en belachelijk tegelijk, en met weemoed dacht men terug aan het tooneel op de oude Delftsche Markt, waar de heraut van Lorenzo de Medici in 1908, in het mooie Oud-Fransch de uitdaging voor het steekspel verkondigde. Een stem slechts hebben wij gehoord op het veld, en dat wij die stem hoorden was misschien het ergste van alles; het was de stem van Verkade, die alles regelde, maar die zijne aanwijzingen zoo luide gaf, dat het op de tribunes hoorbaar bleek en hoorbaar bleef zelfs temidden van de zachte muziek.

Als wij aan het Openlucht-natuurspel denken, en denken als iets werkelijks moois, dat wij er in gewaardeerd hebben, dan zien wij weer terug het spel van lijn en kleur, dat het geworden is. In deze omgeving aan den Krommen Rijn met het helder groene gras en met de bewolkte lucht, die slechts nu en dan een zonnestraal doorliet, paste zich de opgebouwde grijs-roode burcht uitstekend aan; stond het kleine stille klooster goed in zijne eenzame verlatenheid; en vormde het tentenkamp met zijn keur van standaards, met zijn kleurengewemel van ridders en knechten, met later zijn schepen op den achtergrond, een imposant geheel. Steeds volgden in dit spel van kleuren, de schitterendste uitgevoerde optochten elkander op; zacht en lieflijk was de stoet der jonkvrouwen, die uitreden ter valkenjacht; vroolijk en lustig was het tooneel van den feestelijken maaltijd; ongedwongen en werkelijk van stoutheid getuigend was de overrompeling met de vlucht van het geliefdenpaar tezamen op een paard; vol krijgsmanslust en vol strijdvaardigheid was de ren op den burcht, al had deze nog losser, minder tooneelmatig

kunnen zijn. Het schitterendste van allen waren echter de tooneelen, waarin genade werd gegeven aan de overwonnenen, waarin de bruiloft van het geliefdenpaar werd gevierd met vriendelijken kinderdans en spel om den afschuwelijk leelijken liefdesburcht. Dat geheel, de groepeering van alle de personen, de lichte kleuren van de sleepende gewaden der jonkvrouwen, het goud en zilver van de harnassen der ridders, de vroolijk getinte wambuizen der knechten, de witte kleeren der kinderen, de zwarte pijen der monniken en der flaggellanten; dat alles temidden van deze omgeving, terwijl daarachter de burcht lag in stille verlatenheid, slechts bewaakt door enkelen - dat was werkelijk een genot voor het oog, waaraan de zachte muziek een genot voor het oor toevoegde.

Zeker, de handeling mocht een enkel maal minder gelukt zijn, en zulks vooral den eersten keer toen het te langdradig werd; enkele tooneelen mochten niet beantwoorden aan de grootschheid, die men er terecht van had verwacht; het geheel moge een pogen zijn gebleven, maar het is toch een pogen, dat een indruk heeft nagelaten. En toen wij een oogenblik dachten aan den schitterenden stoet, dien wij juist een week tevoren door Londen hadden zien gaan met den pas gekroonden Koning aan het hoofd, dien stoet met krijgers in de kleurrijkste uniformen van het Engelsche leger, de Horse-guards voorop, met krijgers uit Indië en de Koloniën, toen dachten wij, dat toch ook de oude tijden niet van zin voor lijn en kleur waren ontbloot. Maar eenheid is bij de uitbeelding daarvan wel noodzakelijk, en dat die eenheid niet een weinig verbroken werd door de wijze, waarop zelfs de hoofdpersonen naar Utrecht terug gingen midden door het publiek heen, dat valt helaas al weer moeilijk te ontkennen!

Maar onvergetelijke indrukken hebben wij niettemin meegenomen van dit Openlucht-natuurspel.

De beteekenis der bouwmeester-traditie voor onzen tijd.[1)]
door H. de Boer.

Louis Bouwmeester en de Modernen.

Een andere kwestie laat zich thans gelden in haar volle beteekenis: Louis Bouwmeester en het moderne ensemble. Hoe verhoudt zijn spel zich tot dit laatste.

Beter stelt men de vraag aldus: hoe verhoudt zijn spel zich in de omstandigheden tot dit laatste.

Het moderne ensemblespel ontwikkelde zich tegelijk met den groei van het realisme en werd met de kunst der Meiningers, die het historisch realisme der scènerie brachten, feitelijk ingeluid. Uit deze historisch analytische kunst ontwikkelde zich over l'Arronge, Brahm en Antoine de moderne ensemble- en realistische ensceneeringskunst, op welk gebied ten onzent de Ned. Tooneelvereeniging wel het hoogtepunt heeft bereikt. Deze kunst kreeg eerst levensvatbaarheid toen tooneelschrijvers als Ibsen, Hauptmann, Heyermans en Gorki er het karakter van nader bepaalden.

Nu doet men verkeerd zich deze kunst tot het realistische genre beperkt te denken. Ibsen heeft in zijn Peer Gynt b.v. sterk Shakespeare's invloed ondergaan. Evenals de moderne ensceneeringskunst kwam hij van het historische tot het moderne z.g. burgerlijke realisme, terwijl de jongste uitlooper van deze school op regie-gebied: Reinhardt, met zijn Maeterlinck-, Shakespeare- en Oedipus-vertooningen, het contact bevestigde met het drama dat zijn stof uit de historie en de mythe put. Ook Lugné Poe

1) Deze serie artikels vormt het vervolg op dat hetwelk handelde over: Louis Bouwmeester en het Mimendom, verschenen in een voorgaand nummer van dit tijdschrift.

dient als vertooner van uitnemend zuivere en psychologisch stemmingsvolle Maeterlinck-opvoeringen vermeld. Opvallend is ook, dat Hauptmann weer contact zocht met de oude Helleensche beschaving, dat Heyermans in het laatste bedrijf van Uitkomst, dat bij de Ned. Tooneelvereeniging zoo wonder suggestief in scène werd gebracht, zoo uitnemend de wereld der droomen toont te verstaan.[1)]

Zoo zien wij dus allentwege de kunst van het tooneel, na een werkelijkheidsdoop te hebben ondergaan, terugkeeren tot het aloude besef, dat een sage, een legende, een droom dieper, inniger, d.i. werkelijker in ons bestaan kan grijpen dan een z.g. tranche de vie, welke wij geneigd zijn te spoedig als curiositeit-ancedote te beschouwen. Eerst wanneer de tranche de vie, als aangrijpend gebeuren van universeele beteekenis, met de macht eener legende of sage overal in de harten der menschen gaat leven en daarvan durend bezit neemt, heeft zij haar durende bruikbaarheid voor het tooneel getoond. Is er eigenlijk wel iets reëeler in het leven der Christenheid geweest dan de wondere gebeurtenis in een stal te Bethlehem, iets aangrijpender dan het kruisdrama, dat uit de overlevering groeide tot den religieus-dichterlijken vorm waarin wij het thans kennen.

Dat men tot dit besef zou terugkeeren, ligt in de rede der historie. Het realisme behoeft, met dat besef, niet te niet te gaan. Naast Shakespeare heeft Ben Jonson geleefd, naast Rembrandt een heele prachtige realistische school. Beide genres hebben vaak zegenrijk op elkaar gewerkt. Het realisme werd er door tot breeder en ruimer opvatting, het hoogere drama tot zakelijkheid gevoerd. De geschiedenis wijst zelfs op een inniger samensmelten van beide genres, terwijl ik geloof, dat het realisme voorbestemd is zich o.m. in de charge en de satire, door de phasen van den komischen en den tragischen humor[1)] heen, zich over het alledaagsche te verheffen en de sferen van het hoogere drama te naderen.

Het is genialer, grooter, oorspronkelijker te grijpen in de ge-

1) De tragische ironie die zich in hooger vlucht boven de gewone werkelijkheid uit ontevredenheid daarmee, verheft bij Heyermans is hiervan inmiddels een zeker teeken geworden. Het vertrek der Van der Horsten, het opnemen van een zoo begenadigd artiest als Louis de Vries die de school van Bouwmeester voortzet en wiens spel even als deze steeds een concentrische invloed op het ensemble spel heeft, het tevens als leider op den voorgrond treden van Ternooy Apèl, wijzen er op dat er in dit milieu iets broeit.

1) De tragische ironie die zich in hooger vlucht boven de gewone werkelijkheid uit ontevredenheid daarmee, verheft bij Heyermans is hiervan inmiddels een zeker teeken geworden. Het vertrek der Van der Horsten, het opnemen van een zoo begenadigd artiest als Louis de Vries die de school van Bouwmeester voortzet en wiens spel even als deze steeds een concentrische invloed op het ensemble spel heeft, het tevens als leider op den voorgrond treden van Ternooy Apèl, wijzen er op dat er in dit milieu iets broeit.

schiedenis van de Menschheid, dan van een menschenmaatschappij of milieu die geen historie hebben, omdat zij zich nog niet tot de hoogte daarvan hebben ontwikkeld. Alleen datgene wat zich tot historie, tot legende of mythe kristalliseert, is belangwekkend uit dramatisch oogpunt. Eerst wanneer het Heyermans en Hauptmann gelukken zal, of: indien het hun gelukt is, met hun tooneelstukken de fantasie van het volk te vermeesteren, m.a.w. de door hen voorgevoerde dramatische gebeurtenissen tot lévende geschiedenis en overlevering in de harten van de menschen om te zetten, zullen zij blijven leven.

Het noodlot van vele tooneelschrijvers is het gemis van een sterk gespannen dramatische fabel in hun werk. De eeuwige levenslijn van de historie der menschheid gaat dan niet door hun kunst. Het is daarom dat in de tooneelwereld het gezegde zooveel beteekenis heeft gekregen, dat de boeiende greep der stof, den dramatischen dichter reeds kenmerkt. Nu kan een schrijver met tooneelinstinct reageeren op actueel belang inboezemende gebeurtenissen, of hij kan ze kiezen van universeeler en durender belangwekkendheid. Universeele dichters als Shakespeare verbinden beide eigenschappen en zijn daarom ten allen tijde actueel.

Het geheim van Bouwmeester's succes is, zagen wij, dat hij den Shylock actueel heeft weten te maken, dat deze actueel is geworden door de macht van zijn dramatisch improvisatorisch genie. Hij past den Shylock aan bij de behoeften van onzen tijd, en de universeele objectiviteit van Shakespeare's schepping, die, als een tot natuur geworden, van alle dichterlijk particularisme losgeraakte verschijning, zoo'n steeds nieuwe opvatting mogelijk maakt, stelt hem in staat, zijn opvatting daarvan, die door veel traditie gegroeid en gelouterd is, te realiseeren. Hij realiseert den Shylock zooals hij leeft in de verbeelding der menschheid en ik wed dat deze mimen-Shylock mettertijd, ook bij Bouwmeester aan realiteit en idealiteit beide heeft gewonnen. Hij plant hem opnieuw in onzen tijd, niet als een verzinsel van grauwe theorie en literaire piëtisterij, maar als een gouden boom des eeuwigen levens, die met zijn wijd vertakte wortels rotsvast en eerbiedwekkend, onverstoorbaar voor alle stormen welke hem bedreigden, in den bodem van onzen tijd staat en de sappen

daarvan tot een glorie voor zijn geslacht, naar boven stuwt, zoodat zij wijd en zijd in bloesems schiet.

Dat noem ik realiteit, onverwoestbaar en bestand tegen alle vluchtige tijdsstroomingen. Dan weer zien wij haar als een sfinx in haar tijd, deze schepping, schijnbaar met geen der moderne kunst-genres en -opvattingen verband houdend, en toch reëeler als een, met den onverstoorbaren, raadselachtigen lach van het zich eeuwig verstaan en onbegrepen weten, te midden van het tijdstumult. Doch voor wie het verschijnsel beter verstaan, liggen de fundamenten dieper dan aan het oppervlak van het gewoonwereldsche beweeg.

Wij weten dat de som van realisme in den Shylock grooter is dan van één moderne creatie, dat elke greep van hem die hem creëerde, feller grijpt in ons leven, dan die van elke andere modern realistische tooneelfiguur. De Shylock is fantastisch, romantisch aan den eenen kant, van een meedoogenlooze realiteit aan den anderen kant. Die meedoogenlooze realiteit van den Shylock heeft al wat gemoederen aan het roeren gebracht en nog is de strijd daarover niet uitgewoed, dat wil zeggen, in de gemoederen van hen, die niet dieper zien dan het oppervlak, en over het oppervlak heen niet de stemming der hooge tragische ontroering voelen waren.

Zoo zien wij dus ook in onzen tijd het verschijnsel herhaald, dat de kunst telkens weer een werkelijkheidsdoop ondergaat, dat zij in wezen de zelfde blijft, doch nu eens het accent legt op de werkelijkheidsnabootsing, dan weer op het vrij scheppende in een eigen vormenwereld, zooals Rembrandt dat in zijn clair-obscuur als in een concentrische wereldspiegel, de dichter het in maat en rijm en in de concentreerende, aan dramatische speelwetten gehoorzamende structuur van het drama doet, en waarbij de gebootste werkelijkheid de verschijningsvorm der dichterlijke idee, of om het gemeenzamer te zeggen, der dichterlijke visie is. De dramatische kunst houdt eigenlijk het midden tusschen de kunst, welke begint bij de werkelijkheidsnabootsing en die, welke eindigt met, in een symbolischen vorm, een van de gewone werkelijkheid afgetrokken gedachte te geven, en zij weet, zonder in deze beide uitersten te vervallen, zoowel de werkelijkheid als het zinvolle op een gelukkige wijze te suggereeren.

Die kunst is de kunst van Louis Bouwmeester. Het bewijs van deze tweezijdige veelzijdigheid heeft hij geleverd, door behalve in zijn groote dramatische rollen, uit te munten, zoowel in Hauptmann's Voerman Henschel, Heyermans' Pancras Duif, als in de rol van Coupeau in het voor het tooneel bewerkte ‘De Kroeg’ van den grootmeester van het naturalisme, Zola, en dit op een zoo onverbeterlijke wijze, dat aan alle oppositie van realistische en naturalistische zijde het zwijgen werd opgelegd. Daarmee toonde de acteur der oude groote school, die meestentijds vrij-construeerend te werk gaat en de werkelijkheid naar algemeenere en hoogere wetten ordent, dat hij ook op het gebied der naturalistische analyse en der artistieke pathologie, een onovertroffen meester was en dat hij voor zich uit dezen tijd van het beste heeft weten te puren.

Maar meer dan dit; de romanticus dwong den realist tot breeder vlucht. Hij toonde niet alleen dat deze werkelijkheidsdoop, welke hij in de laatste decenniën in rollen van realistische auteurs daadwerkelijk meemaakte, welke vuurproef, zijn uit natuur en leven zelf opbloeiende aanleg wel het schitterendst en, wat helaas niet van allen gezegd kan worden, zonder schade voor het tooneelwerkzame van zijn kunst doorstond.... hij speelde met zijn troepje ‘Schakels’ als een stuk met een dramatisch middenpunt, met een het geheel beheerschende figuur. Welke factoren daartoe al hebben meegewerkt - men heeft zelfs gezegd, dat Heyermans den acteur deze rol op het lijf had geschreven - doet er minder toe. We hebben alleen met de uitkomst rekening te houden, en dan zien we in Heyerman's Schakels diens meest concentrisch om één figuur gebouwde stuk. Uit de in 't algemeen sociale, vlak gehouden, nivelleerende realistische milieukunst, bloeide een figuur op, niet zonder monumentale afmetingen, en dit, zonder dat de compositie van het stuk er door geforceerd werd, zonder het evenwicht er in te verstoren. Integendeel, men zou kunnen zeggen, dat deze beheerschende figuur in het stuk juist een sterke concentrische kracht bracht en dat Heyermans met het schrijven van dit stuk een belofte heeft gegeven, welke hij tot nog toe niet vervulde, een belofte tot het geven waarvan Louis Bouwmeester hem eens heeft geprest.

En daarmee roeren we een der kardinale punten der dramatische compositie- en scènen-bouw aan.

Het groote drama wil, het geheel beheerschende, het spel en tegenspel leidende figuren. Zooals het leven ook zijn krachten opstuwt in enkele figuren, die leiden in den levenskamp, 't zij in den oorlog, of in den politieken strijd der, een vooruitstrevende actie ontwikkelende en der reactionaire groepen, zoo zal ook het drama zich weer in een richting gaan ontwikkelen, welke niet verband houdt met een of andere sociale nivelleerings-theorie, maar met de waarheid, de praktijk van het leven, waarop tal van teekenen in de nieuwe beschaving wijzen.

Men is beu van een spel zonder actie en handeling, dat alle breede beweging belet, dat aan de kreet van het hart, aan de instinctieve lusten en verlangens geen uitweg geeft, dat de verbeelding niet bevredigt, noch het gemoedsleven, en waaraan alle groote elementaire hartstochten, alle uit de duistere diepten van den menschengeest opwellende oergevoelens vreemd blijven.

De groote elementaire gevoelens, die zich vaak uiten in onbewusten drang: als haat, vriendschap, liefde, genegenheid, afkeer, welke te verdeelen zijn in twee groepen: opbouwend vriendschappelijke en vernietigend vijandelijke, en die op te voeren zijn tot uitersten van ontroerende innigheid, van schrikwekkende woede en wraakzucht.... die uitersten, met hun tal van tusschenschakeeringen, vormen de grondtoon van alle diep-menschelijke stemmingen.

Van die groote grondstemmingen van het menschelijk gemoed, is de z.g. milieu-stemming, welke het moderne drama gewoonlijk op den voorgrond plaatst, feitelijk niet meer dan de neer- en weerslag, de echo en de reflex. Hoewel ze niet te scheiden is, kan men ze onderscheiden als de klankbodem, waartegen de groote elementaire gevoelens echoën, als het fond waartegen de handeling zich in groote lijnen heeft te voltrekken.

De milieustemming wordt gevormd door het totaal van menschelijke stemmingen, door overleveringen en omstandigheden. Zij is op het moderne tooneel niet zelden van picturaal psychologischen aard.

Een vertrek is bewoond door een familie, door geslachten van deze familie. Zij hebben op alles de merkteekenen van hun bestaan gedrukt. De deurposten zijn versleten, de tafels gekorven, de muren verweerd, de ramen zijn uit hun voegen geraakt. Tal

van geslachten hebben hier geademd; en hun gevoelens, hun verlangens, hun vreugden en verdriet vullen, voelbaar in onbestemde gewaarwordingen, de ruimte. Dat is een voorbeeld van schilderachtige, reeds min of meer psychologische milieustemming.

Men kan door het opvoeren van sprekende en gebarende figuren de psychologische elementen hooger opvoeren en doen overheerschen. Hoe meer men dat doet, hoe sterker spel en tegenspel ontwikkeld worden, hoe meer het picturale en de milieustemming een begeleidend recitatief karakter krijgen, want de menschen werken het meest vormend op die milieustemming en deze is de neerslag van hun bestaan. Spel en tegenspel ontwikkelen zich nog energieker, nog dramatischer, en in kamp en tegenkamp barsten de elementaire grondgevoelens los. Hun geweld doordringt, overmeestert de ruimte. De wanden wijken. Wij zien niets meer, hebben voor niets aandacht dan voor dat eene, dat zich daar ontwikkelt en afspeelt in dramatischen kamp met een oneindige perspectief op leven en dood.

Plots verdwijnen de figuren op het tooneel voor ons oog. Het scherm rijst weer op, wij zien een leeg tooneel. Daar herkennen wij weer het oude milieu, maar de oude stemming is vervaagd; hij is weggevaagd door de handeling, die als een storm over het tooneel is gegaan, als een onweer dat ons gemoedsleven heeft gezuiverd. Nu voelen wij eerst recht, nu wij die omgeving zoo goed als vergeten hadden, hoezeer zij bijzaak was, hoezeer hare diensten van een, de grondstemmingen begeleidend, afsluitend karakter waren.

Illustreeren wij onze bedoeling nader aan Koning Lear.

Wat is in Koning Lear de totaalstemming, de het geheel omsluitende stemming? Het milieu, dat is de wijde wereld zelf. Wanneer wij het geheel aanschouwen, dan is het ons alsof wij een wereld-catastrophe meemaken. Hóezeer gaat Shakespeare hier de milieustemming te buiten en is hij genoodzaakt het te doen. Er is overigens schilderachtigs genoeg: een oude heidehut, en daarin een man die voor dollen bedelaar speelt, de weidschheid van een heide bij nacht en ontij, maar ook in vollen zonnigen zomerbloei; de praal van een hof. Maar wij hebben het gevoel, dat dit alles diep en weidsch is als de kosmos, alsof het de kosmos zelf is. Het is alsof alle elementen, alle hartstochten, alle energiën

er zich elementair, met elementaire dieptekracht en grootheid uiten, alsof alles er losbarst in een wilde orgie, in een tumultueuze wereld- en hemelkamp, waarin alle verschijnselen, zelfs de elementen, weer, wind en regen, donder en bliksem, partij kiezend of begeleidend meestrijden. Het is als een wereld in beweging, in vloed gezet. De elementen, de natuur vormen een bewegende scènerie. Doch, te midden van dit tumult, van deze ongebreidelde hartstochten en onstuimige lusten, voelen wij de ordening in den chaos, de zékere wetten welke er heerschen.

Ziedaar het schitterendst samenspel wat ooit gecomponeerd is. Dat is wereldmilieustemming, van úit de handeling zelf geschapen. Want het brein van dezen koning zou barsten, indien er de elementen niet waren, die met hem in toorn en razernij meewoeden, en waarin de dichter de echo wekte van de geweldige spanningen en stemmingen, in een arme, door den felsten ondank geplaagde menschenborst.

Ik noemde dat het schitterendste samenspel wat ooit gecomponeerd is. De menschelijke handeling is tweeledig. Betrekken wij er de natuurgebeurtenissen in, dan is zij drieledig. De tragische ondergang van koning Lear vormt daarvan het middenpunt. Het is als 't ware de handeling op het voorplan. De daar innig mee verbonden, de hoofdhandeling vaak kruisende en versterkende bijhandeling, de familietragedie der Glosters, speelt zich als 't ware af op het tweede plan, terwijl de natuurverschijnselen het derde, het geheel aansluitende en overhuivende plan vormen, en de oneindige perspectief van het geheel versterken.

Dat noem ik architectuur. Een drama van geweldiger conceptie, met een stijging over alle deelen, in lengte en breedte van het stuk, ken ik niet. Men ziet er aan hoe Shakespeare over alle breedtes heen, het drama als een magistraal orkestwerk in beweging heeft weten te zetten, maar hoe toch de daarin als in een torenbouw naar één hoofdpersoon opgevoerde handeling, in alles de hoofdzaak, leidend blijft.

Of om een andere vergelijking te gebruiken: wat de leidende melodiën, de leidingsmotieven zijn voor de dramatische muziek, dat zijn de leidende grondgevoelens voor het drama. Stemming is als in de muziek vooral een werking over de breedte van den tijd (over de breedte van het orkest), handeling voor alles een

werking over de lengte van den tijd. Stemming dat wil zeggen, dat het eene met het andere stemt in de breedte van den tijd, dat het eene met het andere stemt in de lengte van den tijd, of wel, dat de stemmingswerking over beide liniën te gelijk wordt doorgevoerd, hetwelk dan het zuiverste totaal van stemming oplevert.

Nu zal men echter zien, dat het realisme, sterk in stemmingswerking over de breedte, het minst sterk juist is in die over de lengte van den tijd. Wanneer men ziet hoe prachtige stemmingsgeheelen de meesters van het realisme: Ibsen, Hauptmann, Heyermans enz. hebben weten te scheppen, dan betreurt men het slechts dat zij in de dramatische bouw, in het scheppen van een tot het einde boeiende, vasthoudende en bevredigende handeling, niet altijd even sterk zijn geweest. In breedtewerking vaak van een treffende stemmingsvolheid, bij een samengaan van tal van figuren, schoten zij in lengtewerking, in het doorvoeren der dramatische handeling meer dan eens te kort. En dat lag vooral hieraan: de handeling had een te schilderend stemmingsvol, of te schilderend psychologisch karakter, of wel, beide elementen werden vereenigd, zonder dat een leidende partij zich uit het te passieve stemmingsgeheel, als actieve, handelende, het geheel voortstuwende macht losmaakte. Het nivelleerend beginsel van dit realisme bedeelde de vele figuren, individuën met te gelijke macht. En de massa leidt niet. Waar allen evenveel te beweren hebben, heerscht wanorde. De massa als zoodanig is de chaos. Zij moet geordend en geleid worden. Zij moet haar leiders hebben, haar hélden.

Het realisme, in haar eerste, het dichtst bij de natuur en werkelijkheid staande phase, in haar naturalistische phase dus, met het accènt op het nabootsende, schiep minder uit een logisch kunstbeginsel, dan uit voorop gezette theoriën, welke zij gelukkig, als de eischen der artistieke praktijk zich deden gelden, vaak te rechter tijd nog over boord wist te gooien, voor zoover zij stoorden. Er is geen tijd geweest van zooveel kunsttheoriën als juist die waarin het naturalisme, dat er den brui van meende te geven, overheerschte. Niet alleen maatschappelijk, ook artistiek ging deze tijd experimenteel te werk. Het logische kunstbeginsel, dat hadden de Hellenen, de oud-Engelsche dramatisten, dat had Molière, dat had ten onzent Rembrandt, die begon met alles te

schikken en te wegen naar de wetten van zijn licht en donker, die begon met boven-natuurlijk te zijn, met de uitkomst dat hij de meest natuurlijke, de meest menschelijke van allen was. Hij paste feitelijk hetzelfde beginsel toe, dat in de architectuur der Egyptenaren en der Gothieken heerschte, die als 't ware een gekristalliseerd heelalbeeld gaven. Zijn wereld het was een in licht en donker geconcentreerd wereldbeeld, een concentrisch Heelal.

Zooals de opkomende kunstnijveren thans rekening houden met het karakter van het materiaal dat zij benutten en b.v. bij het vervaardigen van een voorwerp in hout of in metaal, het karakter, de aard van het hout of het metaal geen geweld zullen aandoen, maar integendeel, daarvan als raskunstenaar profiteeren, ja, zooals hun de aard van het materiaal, de aard en vormen der schoonheid hielp bepálen, zoo hebben dat ook Shakespeare, Rembrandt, Michel Angelo, Molière, de Hellenen gedaan, al naar den stand van de kultuur van hun tijd en de ontwikkeling van de techniek hunner kunst.

Zij hadden niet het primitieve begrip, dat in deze tijden in allerlei oogenschijnlijk artistieke verhullingen zich kenbaar maakte, en dat de werkelijkheid op het tooneel, met toepassing der gewone werkelijkheid sneller wilde benaderen; zij wisten dat zij te beschikken hadden over deze en geene kunstmiddelen en deden hun best daarin zooveel mogelijk het beeld der wereld te vangen. Zij verachtten die middelen niet als kunstmatig en negeerden het effectvolle in de toepassing evenmin, voor zoover het niet met hun kunststijl in disharmonie, maar er integendeel het logische gevolg van was. Omdat zij het kunstvolle vooróp stelden, kreeg dit kunstvolle een zoo logischen en natuurlijken schijn, was het in zijn wezen zoo natuurlijk, dat al het tot de vormen der kunst moeizaam gedwongene experimenteele naturalisme er een onnatuurlijk, kunstmatigen schijn bij behoudt. De Hellenen, de Engelschen der Elisabethaansche periode kregen zoo een volmaakte eenheid, een harmonie van kunst en natuur, terwijl het daarentegen eigenaardig is te zien hoe, bij de realisten op het tooneel, de zelfde wetten en effectmiddelen, welke bij de Engelsche romantisten en zelfs bij een zoo tooneelwerkzaam realist als Ben Jonson, bij een psycholoog als John Ford, als de natuur-

lijkste zaak ter wereld aandoen, als storend, als onnatuurlijk ondervonden worden.

Wat men bij vele tooneelrealisten en -naturalisten dan ook meer dan eens ondervindt, is het gevoel en het besef dat het onnatuurlijk is, dát, wat wij daar voor ons waarnemen, op het tooneel zien. Dat, wat wij daar waarnemen, doet daar ter plaatse onnatuurlijk aan; het is voor het tooneel de onnatuur, terwijl wij, als bij de groote tooneeldichters, de wáre natuur van het tooneel behoorden te zien.

Men moet niet trachten de natuur na te bootsen. Het panopticum op het tooneel blijft altijd een, de illusie moordende geschiedenis. Maar met de materie waarover men beschikt, moet men een aan het tooneel eigen natuur zien te maken, en men zal zien hoe verrassend, hoe wonderlijk natuurlijk dat aandoet. Het beste bewijs geeft daarvoor de schilderkunst. Al de schilders die getracht hebben de natuur bedriegelijk na te bootsen, waarvan het Museum Wiertz een zoo teekenend staaltje oplevert, doen gekunsteld en onnatuurlijk aan. Het Museum Wiertz is niettegenstaande de verbijsterende genialiteit van den maker, half een panopticum. Schilders als Jacob Maris daarentegen, die ín hun materie dachten, zooals een eigen uitdrukking van dezen meester luidde, doen uiterst natuurlijk aan. Jacob Maris dacht zich, zooals hij verzekerde, soms reeds buiten een geval geheel geschilderd, m.a.w. hij abstraheerde in zooverre dat hij alleen datgene uit het landschap overhield, hetwelk schilderenswaard was en zich als schilderij en geschilderd liet denken. Datgene wat zich niet in een compositie en niet mooi in de verf liet denken, liet hij weg, en hij was zoo'n puur schilder, dat hij alles ‘in’ de materie dacht, waarmee hij werkte. Er is geen regisseur die heden aan deze grondwaarheid denkt. Neen, zij spotten met een tijd, die dit beginsel veel zuiverder, zij 't dan wat primitief in toepassing bracht en die b.v. wanneer uit den tekst bleek, dat er een stoel op 't tooneel noodig was, zich bij het op 't tooneel zetten van één stoel bepaalde. Maar wie dit ‘scenisch’ beginsel wat waar-schijnlijker uitwerkt, is op den juisten weg.

Daar op het tooneel heerschen eigen vormen en wetten, evenals zij in de muziekwereld heerschen, waar de middelen zich bepalen tot de onder een zekere natuurnoodwendigheid door de tijden

heen geconstrueerde instrumenten, en waar Beethoven, al zou hij evenals Shakespeare streven er boven uit te gaan, geen muziek zou componeeren, of hij voegde zijn melodiën naar de vormen en wetten van het materiaal waarmee ze verklankt moesten worden.

En dat materiaal, is het natuur? Hebben de instrumentmakers er aan gedacht natuurlijke stembanden, resonansholtes enz. in materiaal te verwerken? Welneen, het is niets anders, dan het zoo zuiver mogelijk uitbuiten van het materiaal waarover zij beschikken kunnen, dat zij doen. En wie denkt bij Beethoven's muziek aan onnatuurlijkheid. Het is de natuurlijkheid van de muziek welke hier behartigd wordt. Dit is het geheim waardoor het anders altijd bestaande en in het oog vallende ‘dualisme’ van schijn en werkelijkheid wordt opgelost.

En is het niet eigenaardig dat ook Jozef Israëls evenals Louis Bouwmeester komende uit een romantischen tijd, over een tijdperk van ‘realiseering’ zijner kunst heen (hij schilderde in de laatste jaren David en Saul, Eva en de Slang) de hand reikt aan de doorvoerders van een nieuwe reaal-romantiek. Trouwens hetzelfde valt op te merken bij Rembrandt en Shakespeare. Zij beiden toonen een streven naar realisatie hunner ideeën, welke realisatie in hun tijd van rijp worden het sterkst zich openbaart, om dan weer, zij 't dan niet met ontkenning van de materie, zooals sommige neo-primitieven hebben gemeend, maar dóór die materie héén, te geraken tot een groote veronstoffelijking, welke verband houdt met een steeds meerder overwegen van het geestelijke en een afsterven van het vitale in hen.

Bepalend als bij de kunstnijverheid, de meest naar de eischen der materie zich voegende en deze haar karakter latende kunst, bepalend als bij de muziek, die zoo aan de gewone werkelijkheid ontrukkende en het ongekende om ons heen suggereerende kunst, zijn dit bij het drama de vormen en wetten van het tooneel. Bij volle benutting van die vormen en wetten, bij een zoo ver mogelijke doorvoering daarvan, zoodat zij niet, in haar toch onafwijsbare en zich als gemis doen geldende eigendommelijkheid, genegeerd worden, maar zóó beheerscht, dat zij in 't gebruik den dramatist tot een tweede natuur worden en zij door het publiek ook als zoodanig, als het tot Natuur gewordene ondervonden worden, zal het juist deze concentrische tooneelnatuur-

lijkheid zijn, waarin de verbeelding van het publiek zich gaat thuis gevoelen; waar het natuur en kunst (kunst komt van kunnen) elkaar ziet doordringen op een wijze, welke de menschheid eene harmonisch geordende natuurlijkheid, met de macht eener verkondiging, als de ware, door ongekende wetten beheerschte natuur van het zijnde openbaart. Dat is het geheim van Shakespeare's methodiek. Zijn methode, zijn dramatische wetten, zijn eveneens de kunstvolle afspiegeling van een geheimzinnige wereldorde.

In dit opzicht zijn Shakespeare's drama's nog altijd voorbeeldig. Het zijn geen theoriën die ik hier vooropstel, het zijn er die ik trek uit de school der treffendste praktijk welke de wereld ooit heeft gekend. In Koning Lear vinden we, wat we hier analyseerden. In zijn kathedraal-vormigen bouw, met zijn tweeledig toespitsende handeling, te midden van een werkelijkheid, die wijd en ruim is als het heelal, vinden we het opgaande streven van den nieuweren tijd als in een vroegere phase terug. Een handeling gedrenkt in stemming, in breedte en lengte van ruimte en tijd, als in een parallelbeweging van verschillende elkaar opdrijvende, elkaar kruisende en tegen elkaar botsende machten, met stemmende akkoorden en snijdende dissonanten die in het geheel worden opgelost. Ook Shakespeare weet veelstemmig te schrijven, maar die veelstemmigheid is van een ander allooi dan de dikwijls zoo weinig zeggende allemanspraat van het moderne naturalistische tooneel der epigonen.

Van dit, als 't ware, méérstemmig schrijven, is Koning Lear nog altijd het klassieke voorbeeld. Shakespeare verstond het een samengestelde handeling te leiden, en tot een bevredigend einde te voeren. Hij verloor zich zelf niet in een behagelijke breedteschildering, maar leidt ons met energie naar het doel. Hij laat ten slotte den toeschouwer niet met een vraag naar huis gaan, zooals Ibsen, of laat ons niet als anderen, wier wereldaanschouwing nog niet gevormd, of wel verward en onklaar is, over zijne dramatische bedoelingen in het duister. De structuur van zijn drama's is helder omdat zijn wereldvisie dat was. Het diepe mysterieuze bij hem, ligt eensdeels in de verdiepte grondgevoelens zijner personen en in de stemmingsweving om, door en uit den klaren bouw. Hij is over de vraagphase der kultuur als zoodanig al heen.

Juist wat bij het minitieus uitgebeelde moderne samenspel,

waarvan de kracht meer in vergelijkmatigde, genreachtig stemmingsvolle breedtewerking, dan in een stemminggevende dieptewerking ligt, dikwijls te loor gaat: de lyrische concentratie en verdiéping der figuren, vindt men bij hem. Uit de grondelooze, raadselachtige diepten der menschenziel, welt hier het leed naar boven. De echo's van de diepste sluimerende gevoelens onzer raadselachtige kindsheid, van de raadselachtige kindsheid der menschheid, worden hier gewekt. We herkennen weer den oergrond der dingen.

Shakespeare bezat het onnaspeurlijke geheim, in weinig woorden het diepste innerlijk zijner figuren bloot te leggen. Wanneer Cordelia nauwelijks een achttal woorden gesproken heeft, dan weten wij alles van haar: What shall Cordelia do? Love, and be silent... Daarin, in die woorden van haar ademenden mond, licht heel de wereld van haar oprechte, onbaatzuchtige liefde opgesloten. Dat is niet realistisch of naturalistisch, dat is meer dan dat, dat zijn de levende, sprekende hartewoorden van een ademende menschenmond. Dat is het leven zelf, even argeloos, grondeloos diep als een Rembrandt en een Matthijs Maris het in hun sfinxige, raadselachtige vrouwenfiguren te geven wisten.

En bij dien subliemen eenvoud, haalt de moderne psychologie van het tooneel het nog niet. Deze, zij is eindeloos vertakt, bij Maeterlinck een rag weefsel van de subtiele openbaringen en der geheimzinnige roerselen van een menschenziel. Maar zij mist één ding vóor alles: de synthese, de, bij die diepte, klare, elementaire levenslijn. Zij is alles, behalve klaar en groot: door klaarheid overtuigend en door grootheid imponeerend. Daarom is zij op de tooneelzaalperspectief minder berekend.

En hem ontbreekt trouwens ook het dwingende eener het modern leven geheel omvattende wereldaanschouwing. Hij is van de grootsten een, een baanbreker, een bewonderenswaardig aanduider, maar geen voltooier. Wat hij mist, is alomvattende grootsche structuur, een in het leven gegrondveste architectuur en een voor het tooneel berekende draagkracht, die al zijn bedoelingen over het voetlicht en tot de massa brengt.[1)]

Ik ken er een, die een psycholoog en een stemmingskunstenaar

1) Hij heeft dat in zijn Monna wel trachten te geven. Maar hier was de moraal Jezuistisch: het doel de bevrijding van Pisa, heiligt de middelen, de verkrachting van Monna Vanna.

is van onweersproken genialiteit, die meer dan een uitmunt juist in die beide eigenschappen, welke ook het moderne tooneel eischte, intimiteit, stemmingsvolheid en psychologie. Ik meen Jozef Israëls.

Maar is het ook al weer niet verrassend te zien, dat deze meester, die in zijn kunst juist meer dramatisch was dan één van zijn school, uitmuntte in een compositorische bekwaamheid, waarin men de fundamenteele picturale bouwwetten aantrof, welke o.m. de bestemming hadden, de verschijnselen naar een beginsel van evenwichtigen bouw en perspectivische dieptewerking te ordenen, en een op het hoofdplan spreken van het belangwekkendste deel der schilderachtige handeling te verzekeren!

Bouwmeester als Stemmingskunstenaar.

Wanneer we gul hebben te erkennen, dat de verdiensten van het tooneelnaturalisme als voorarbeid niet te gering te schatten zijn, wanneer wij aannemen dat op het gebied van psychologie, stemming en intimiteit, veel boeiends is tot stand gebracht, en dat in 't bizonder door Ibsen, Hauptman en Heyermans, om ons tot enkele meer op den voorgrond dringende figuren te bepalen, blijvends is gewrocht, dan moeten we aan den anderen kant constateeren, dat zij niet juist bij uitstek, of, wat de laatsten betreft, voorloopig nog niet hebben uitgemunt in datgene, wat het drama allereerst eischt: een naar den eisch geleide handeling. Waar het milieu met een vaak schilderachtige, het samenspel met een evenzeer muzikale stemmingsvolheid werd gegeven, daar werd vaak één beginsel uit het oog verloren, n.l. dit, dat het drama vooral een gebeuren in den duur van den tijd voorstelt en dat van al die stemmingen, de handeling, de actie, de drijvende macht moet zijn, dat het stemmingsvolle in de lengte van den tijd belangrijker is, dan het stemmingsvolle in de breedte van tijd of ruimte. En dat dus een monoloog, een artistiek gemotiveerd, terzijde dramatisch werkzamer kan zijn dan de raakste milieuschildering.

Dat dit feit zelfs den meesters van het ensemblespel niet met rust laat, illustreert treffend, of althans niet zonder beteekenis, het volgende. Toen de befaamde Siciliaansche tooneelspeler

Grasso met zijn troep een toernée door Rusland maakte, ondernam de bekende leider van het Stanislawsky-ensemble, waarvan de beteekenis ongeveer overeenkomt met die van het ensemble van Brahm, van Antoine en van de Ned. Tooneelvereeniging, het, hetzelfde stuk waarmee Grasso roem oogste, Shakespeare's Othello, eveneens te spelen, om een vergelijking uit te lokken, met het gevolg, dat deze kamp glansrijk in het voordeel van Grasso en zijn troepje uitviel.

Ik ontleen dit historische feit aan een theater-correspondentie, welke door laconische kortheid uitmunt. Maar voor wie Shakespeare's drama kent, is het niet moeilijk de verklaring te vinden voor de overwinning van dezen meester uit het land van een al nagenoeg twee en een halfduizend jarige improvisatorische mimenkunst.

In eenen zin toont Othello overeenkomst met het stuk waarin Bouwmeester de dramatische effect-rol van Jean Darlot vervult. Laten we in 't kort er de werking eens van nagaan, van het moment af dat de scène à faire voorbereid wordt. Langzamerhand voelen we een broeiende, onheilzwangere stemming over het tooneel komen. Er gebeuren schijnbaar niets dan gewone, willekeurige dingen, afgewisseld door een onbeteekenende familieruzie, zelfs niet zonder komisch tintje, dat de werking van het tragische door de tegenstelling aanstonds nog zal verhoogen. Niets dan het alledaagsche, gewone leven van twee menschen, zooals het realisme ons dat meermalen heeft voorgevoerd, en waarvan de een den ander begeert, maar waar deze weer een ander liefheeft. Tot dat in den versmade de jalousie ontwaakt, en, met een wilde passie naar buiten laait.

En nu voltrekt zich in de beduidingsvolle, gespannen stilte, in de, in onheilspellende zwijging steeds zwaarder geladene atmosfeer, het gruwbare noodlot der uit hare natuurlijke bedding geleide, gekrenkte en geschokte liefde. In eens, nadat de spanning van moment tot moment opgedreven is, barst het los en toont het in de verwrongen gelaatstrekken van dien bedrogene zijn grijnzend masker. Er ontlaadt zich een onweer van onstuimige, teleurgestelde begeerten; de instinctiefste driften ontketenen zich in dolle razernij. De toeschouwer vergeet alles om zich heen. Hij ziet de povere scènerie wijken, en hij ondergaat alleen het

visioen van dien, in toomelooze woede zijn grievende teleurstelling, zijn wilde smart en wanhoop uitvierenden man.

Dat is wat zich met een enkel woord dramatische stemming laat noemen. Dat is stemming *in de lengte van den tijd.* Alles wat niet in essence deze eigenschappen heeft is surrogaat of lijdt aan het veelal energielooze der moderne milieu-dramatiek. Of het noodlot zich in de personen zelf, of om hen heen voltrekt, welke verschijnselen in de zuiverste en diepste gevallen steeds beiden te constateeren zullen zijn, altijd moet er een dergelijke spanning zijn die de stemmingen aaneenhoudt. Zij is als 't ware de ruggegraat van het stuk, de levenslijn, welke onfeilbaar naar de tragische grenssferen van dood en leven voert.

Hier is de stemmingsvolle breedtewerking over het tooneel, het gevolg van de stemming uitstralende handeling. Hier blijft de handeling met eene onfeilbare zekerheid leidend - wel te verstaan in de interpretatie welke Bouwmeester van het stuk geeft.

Eerst wordt het tempo verlangzaamd. Het is alsof onheilvolle, spannende stiltes op het tooneel heerschen, stiltes van een bij uitstek sprekend karakter. En dan, met het klimmen der spanning, waarbij alle uiterlijke actie wordt ingehouden en tot een minimum gereduceerd, wordt in eens in een razend crescendo dat tempo versneld, de handeling naar het culminatiepunt gevoerd, terwijl alle opgehoopte en opgekropte gevoelens zich ontladen in een golfstroom van de heftigste, onstuimigste passie.

Zoo gezien, krijgt de stemming haar ware beteekenis voor het tooneel. - Ik ken geen grooter dwaasheid dan de bewering dat Bouwmeester geen stemmingskunstenaar is. Hij is een dramatisch stemmingskunstenaar van den eersten rang.

Het hangt nu verder maar van het artistieke assimilatievermogen der overige in spel en tegenspel betrokken figuren af, en van de juiste opvatting van hun plaats in het dramatisch ensemble, hier een logische eenheid te doen ontstaan. Zij is een fabel, de bewering, dat een tooneelspeler van het eerste plan beter reageert op dood dan op levend tegenspel. Niet de eerste rol, maar de kamp van àllen om voor het voetlicht uit te blinken, is hier het fatum en de eerste rol blijkt in die traditioneele kamp gewoonlijk de sterkste. Ook hebben we niet te vergeten dat deze, voor het

gewone publiek maar zelden bespeurbare wedijver, in de toepassing van haar trucs zelfs weinig waarneembaar, eenerzijds een gezonde stimulans vormt voor het opstuwen der nuttige effecten en de energie van het spel.

Niet de eerste rol, maar de omgeving in de eerste plaats, de anarchie welke heerscht in de begrippen omtrent de eischen der dramatische compositioneele scènebouw, vormen het kardinale punt in dit probleem. Verder de scènische omgeving, die juist afgestemd, niet meer dan een complementaire waarde mag hebben.

Dat een decoratieve verzorging van die omgeving, zelfs zonder de toepassing der zuiver dramatische structuur, op zich zelf reeds aanmerkelijke voldoening gaf, wat het ensemble betreft, bewijzen de moderne opvoeringen van Hamlet, de Warenar, Elckerlijc en Mercadet, waar we toch eigenlijk ook niets anders zagen dan één figuur op den voorgrond en in het midden, terwijl de rest veelal werd gedempt en met verdere decoratieve raffinementen, zoowel wat spel als zegging betreft, werd afgestemd.

Daarmee bewezen ook onbewust? de jongeren de zuiverheid van het Bouwmeester-beginsel. Ging Bouwmeester soms te ver door het verwaarloozen dezer omgeving, zij daarentegen verdeelden hier over te veel accenten, en waar hun onvastheden, hun soms krasse zwenkingen van stijlbeginsel, niet het minst sterk bij Reinhardt, wellicht mag geweten worden aan het zoeken naar nieuwe vormen zonder leiding van een uitgesproken dichterschap, daar zijn hunne beginselen, bij alle erkenning van hunne hier en elders door mij reeds mettertijd breedvoerig in het licht gestelde historische verdiensten, minder te apprecieeren, daar waar zij ondramatisch zijn, in letterlijken zin de daad niet bij het woord voegen en de bij- en tegenspel figuren alle dramatische beteekenis en diepte door gebrek aan subjectieve perspectief, aan tooneelspelers-instincten ontnemen.

Het maakt ons duidelijk, waarom een tooneelspeler van Bouwmeesters kwaliteiten, aan de decoratieve omgeving slechts een complementaire waarde kan toekennen. Niet uit onvermogen, want in den Shylock bleek hij een bouwer als geen, niet uit een tekort aan scènisch begrip, want er is geen die beter dan bij de drie plannen van het tooneel beheerscht, maar omdat zijn omgeving in een tijdperk van bijna algemeene anarchie, niet met

hem meegroeide, en het eerst weer aan de toekomst zal voorbehouden zijn, hem die omgeving te scheppen.

Bouwmeester en de 'heeren-kunst'.

Wij hebben gezien dat de dramatische speelwetten een concentreerend beginsel inhouden. Vragen we ons af wat de winst is geweest van de moderne milieu- en verdere ensemble-kunst, dan moeten we constateeren dat de uitkomsten niet zoo schitterend waren als oorspronkelijk werd gedacht, en dat niet zoo-zoozeer uit een momenteel artistiek oogpunt op zich zelf, als wel met het oog op een gezonde kultuur van onverdachte tooneelkunst. Het feit alleen, dat een jongere generatie terug wil naar de breedere stijl van groote voorgangers, wier faam zich gelukkig in onzen tijd heeft staande gehouden, is uiterst welsprekend.

Op 't oogenblik is er wel weinig anders te constateeren dan een schijnbaar hopelooze verwarring. En het eigenaardige verschijnsel, hetwelk ik in dit verband in zijn nuchtere beteekenisvolheid in het volle licht wil plaatsen, doet zich voor, dat uit die breede schare van min of meer verdienstelijke en begaafde tooneelisten, zich niet zelden de beste elementen zoeken los te maken, terwijl anderen van hen tot werkeloosheid gedoemd worden, en weer anderen, liever dan zich in dit thans vrijwel vlakke, kleurlooze bestaan te verliezen, wegen buiten het eigen tooneel bewandelen en daar roem zoeken te oogsten. Ik behoef u de velen niet te noemen die in een dergelijke positie verkeeren. Het nivelleeringsbeginsel, oneigenlijk toegepast, wreekt zich aan het tooneelspelers-bestaan. De mime, die het noodlot daarvan aan den lijve voelt, vecht zich vrij, en aanvaardt heroïsch den strijd, in eenzaamheid of omringd door hen, die, als vliegen naar de lamp, door de schittering van den komeet aangetrokken, dezen op zijn baan volgen, en aan zijn licht hun duister bestaan verhelderen. Daaronder zijn enkele vrije, begaafde naturen, maar de gulden middenmaat, met haar min of meer uitstekende talenten, wien het oude zwerversbloed niet door de aderen stroomt, verkiest over 't algemeen een zeker tehuis voor het ongewisse bestaan van den artistiek vagebondeerenden mime, en zoo is de eenzame ster gewoonlijk op eigen schittering aangewezen.

Daarom is de tragiek van het moderne nivelleeringsbeginsel, in zekeren zin, zij 't dan ook met voor deze onmiddellijk minder fatale uitkomsten, ook de tragiek van de moderne eerste rol geworden. En meer dan de eerste mannelijke rol, die den strijd van het bestaan alleen kon aanvaarden, is de vrouwelijke eerste rol de dupe geworden van de omstandigheden in deze naturalistische phase van tooneelspeelkunst, welke Bouwmeester ook heeft meegemaakt. Men behoeft om dat verschijnsel te constateeren, maar even rond te zien bij die tooneelen in ons land, waar het klassiek-heroïsche en het burgerlijke tooneelspel eenmaal tot het vaste repertoire behoorden. De beste elementen daarvan zijn uit hun artistieke baan gerukt en vinden niet of schaarsch het werk waaraan hun groei en roem zich zou kunnen bestendigen, terwijl voor den opbloei der jonge en eerste krachten de gelegenheid vrijwel ontbreekt[1)], omdat men de aloude, gezonde toneelmatig opvoedende traditie, uit dwang van dat nivelleering-eischend, naturalistisch ensemble-beginsel gewoonweg afgesneden heeft. En zoo ziet men dan ook gewoonlijk na kortstondigen lentebloei, deze talenten op het plan der genregelijkmatigheid en vlakheid terugkeeren. Er ontwikkelen zich geen jeunes premiers meer.

En Bouwmeester, hoe is hij er bij gevaren?

Hij is naar 't volk gegaan. Vox populi, vox Dei. Zijn spel is op de instincten der breedere massa gaan reageeren. Hij miste meer dan vroeger het contact met de middelste en hoogere klassen. Daardoor kwam er ook in zijne kunst eene frontverandering.

Er is geen kunst die meer de invloed ondergaat van deze wisselwerking dan die van tooneelspeler. Hij is het aanpassings-krachtige en -lenige, het natuurlijke medium tusschen dichter en publiek. Maar de samenstelling en stemming van dat publiek zal dat spel van een tooneelspeler elken avond andere kleurschakeeringen vertoonen. Op dit contact met de massa berusten de sterkste werkingen der tooneelspeelkunst. Het geheim van dat contactgevoel, hetwelk tot de vermogens van alle groote tooneelspelers en sprekers behoort, onderscheidt in groote mate de spontane kunst van Bouwmeester.

1) Ik zie dat inmiddels ook Johan de Meester in de N.R.C. hierover eenige hartige en behartigenswaardige woorden heeft laten vallen.

Hij zelf heeft van Barnay gezegd dat hij dezen een zoo groot tooneelspeler vond, omdat hij iederen avond weer anders speelde. Waarom? Omdat Barnay zelf elken avond weer anders was? Zeer zeker. Maar ook omdat het contact met het publiek, de artistieke stemmingssfeer en wisselwerking elken avond een andere was, omdat er elken avond 'iets anders aan de lucht' was, dat ook den tooneelspeler weder anders deed zijn, en dat hem zoowel als het publiek de rol anders deed zien. - Welk een tragisch bestaan voor de peïtisten, de starre dogmatici, tegen deze voortdurende levendwording van het woord, tegen deze levende praktijk van het tooneel, een hopeloozen strijd te moeten voeren!

Bouwmeester heeft er zich dus doorheen geslagen. Maar hoe? Houdt zijn kunst steeds voldoende contact met de beste elementen van ons volk? Verandert, wanneer we dit nu eens voor een oogenblik aannemen, het gemis daarvan niet te sterk de gewenschte samenstelling zijner zoo geniaal haar aanspraak wijzigende kunst?

Ik zou dan willen vragen, wat verstaat men onder de kultuur-krachtige elementen van een volk! Verstaat men daar onder een heeren-publiek? Als ik 't wel begrijp, wil men een soort van heeren-kunst, een die voldoet aan het fatsoen der gezelschappelijke voordracht en conversatie. En men vraagt zich af, heeft Bouwmeester voor dezulken hunne manieren, of in den besten zin hunne karaktertrekken, hun verlangens en eigenschappen te weerspiegelen?

Ik voor mij geloof, dat men het er, welbeschouwd, over eens zal zijn, dat een kultuur-mensch nog iets anders is dan wat wij onder een 'heer' verstaan. Rembrandt is een verschijnsel van ras- en van kunst-kultuur. De mijnheer is een verschijnsel van civilisatie. En hoeveel hooger het eerste begrip is als dit laatste, spreekt wel het beste uit het feit dat eene combinatie van beide, als mijnheer Rembrandt, mijnheer Dante, mijnheer Homerus, mijnheer Jesus Christus vrijwel belachelijk klinkt, terwijl de geestelijke minderwaardigheid van het mijnheer zijn in de meer verheven kunst, daaruit reeds min of meer proefondervindelijk blijkt.

De mijnheer als zoodanig is als 't ware een verschijnsel, een product van maatschappelijk, conventioneele, modieuze styleering,

in dien vorm een beperking van het volle menschzijn, en als zoodanig als object voor de groot-menschelijke heroïsche kunst minder geschikt. Zij verdragen elkaar even weinig als het supermoderne, min of meer modieus artistiek styleerend heeren-tooneel en de groote kunst der eigenlijke dramatische metamorfoze, in welker wereld ik u hier binnenvoerde en die, meer dan een decoratief-illustratief, styleerend uitslijpen en omvórmen der kunstobjecten, een volledig herschèppen in een eigen vormenwereld bedoelt, die minder den acteur tot de voor te stellen figuur styleert of hem ten slotte toch altijd min of meer zichzelf doet blijven, dan wel voor een avond geheel een ander mensch doet zijn en het mom van de andere geheel als het eigene wil doen voelen. Zij spiegelt niet als de middeleeuwsche, in typisch tijdelijk, gestyleerde vormen het eeuwige, maar zij leeft en ademt, als bij Shakespeare en Rembrandt, in de diviene wetten en vormen van het Eeuwige zelf. Zij past op haar manier in artistieken vorm, als beginsel het religieuze begrip der metamorfoze toe.

Zij herschèpt met het wezen den vorm en beide bepalen elkaar. Zij schept uit de klei den nieuwen mensch en deze blijkt oud en ons vertrouwd als de wereld. Voor haar zou een tijdelijke vorm een beletsel zijn het eeuwige volledig tot uitdrukking te brengen. Het was daarom dat Rembrandt een eigen historische, voor het gewone verstand wat fantastische, maar voor het juiste begrip een ten opzichte van de eeuwige beginselen, welke zich hier lieten gelden, zoo'n uiterst zakelijke en practische garderobe op nahield. Een historisch modieuze beperking zou op de vlucht van zijn fantasie niet alleen belemmerend gewerkt, maar zich ook storend tusschen den levensstand zijner figuren en het universum geplaatst en het uitzicht op de eeuwige perspectieven daarvan verduisterd hebben.

Wat wij in de kunst in 't algemeen, en in de heroïsche kunst in 't bizonder zoeken, is het innige, diep, echt en groot menschelijke in alle schakeeringen en uitingswijzen. Zelfs Koning Lear, Koning Oedipus is niet allereerst koning. Hij is allereerst mensch, en zijn koninklijkheid meten wij af naar het koninklijke van zijn mènsch zijn. In de heroïsche kunst eischen wij van die menschelijkheid, in haar karakters en typen, in haar schakeeringen, den absoluten vorm. Het spreekt bijna van zelf dat de werking van

deze kunst, welke zich in zoo ruim mogelijke verhoudingen beweegt, zich ver over de beperking van het gewone heer-zijn uitstrekt. Het leven uit zich ongerepter, onmiddellijker in den vagebond dan in den heer. En daarom is de vagebond ook meer een object van groot-menschelijke kunst dan de heer, die in den besten zin een verschijnsel is van civilisatie, in den slechtsten een van conventie en mode. Het opkomen van het modieuze heerentype in de oud-Hollandsche schilderkunst beteekent het begin van haar verval. Alleen in het heroïsch burgerlijke, sinds wij dat b.v. bij Titiaan kennen, nadert de civilisatie de kultuur. En nu is het eigenaardig te zien, hoe Bouwmeester behalve de konings- en volksrollen, ook *den heer in grooten stijl* speelt, die in het kultuurleven inniger ingrijpt of daar een product van is, vooral wanneer zich daarbij elementen van eigendommelijke karakteristiek en typeering doen kennen, wat b.v. het geval is in vorsten-, graven-, landheeren-, groote kooplieden-, rechters-, advocaten-rollen enz.[1)]

Het individueel en maatschappelijk algemeene en grootmenschelijke te vertolken, is dus zijn werk. De stijl echter waarin men de super-moderne-heeren-typen speelt, zonder twijfel meermalen op een verdienstelijke wijs en zonder twijfel niet zelden zonder een bijsmaak van satyre, is niet de zijne. Wanneer men dit van hem wil, verwart men twee dingen: heroïsche stijl en modieuze conversatie-stijl; wanneer men deze typen van hem eischt, dan eischt men daadwerkelijk een beperking van zijn kunst, van zijn kwaliteiten en zijn speelvermogen. Men mag van Shakespeare niet eischen dat hij moest hebben gedicht als Peele en Green, of erger, als Lily, van Schiller niet dat hij moest zingen als Heine. Het is heel wel mogelijk dat de snob en de swell een

1) Zoowel F. Lapidoth, als H J. Stratemeyer, die Bouwmeester hebben zien spelen in een tijd, welke ik uit persoonlijke ervaring niet ken, heeft mij verzekerd, dat Bouwmeester dit heerentype meer dan eens uitnemend speelde. De heer Stratemeyer noemde overigens, heel bevreemdend, in z'n bespreking het artikelgedeelte ‘Louis Bouwmeester en het Mimendom’ op grond van zulke persoonlijke ervaring, over het algemeen onjuist. Hoewel in mijne overtuiging, die steun vindt in de, naar ik vermoed, door den heer Stratemeyer niet genoegzaam geraadpleegde geschiedenis van het mimemdom in den loop der eeuwen, niet in het minst geschokt, zoo kon ik toch niet nalaten over zoo'n apodiktische ontkenning van de geschiedenis te meesmuilen, toen Lapidoth in de Nieuwe Courant mijn goed humeur weer opwekte, door als zijn meening te kennen te geven, dat het goed was dat ik zulke oude waarheden, waarheden als koeien, die men vergeten scheen, weer eens veropenbaarde. Zoo lijkt het mij ook inderdaad.

ander soort van sentimenten vragen, maar de snob en de swell, voor zoover al geen karikatuur, illustreeren veelal het geraffineerd bederf in de kunst. De zelfde verwarring die thans omtrent den stijl van een op te voeren stuk veelal heerscht, kenmerkt ook de smaak en het onderscheidingsvermogen van het publiek.

Het zal deze menschen wellicht bevreemden, wanneer ik zeg, dat de vagebond en de koning veel meer tot een zelfden stijl van spelen te benutten zijn, dan de koning en de heer à la mode, en dat we die eerste speelvormen, welke maatschappelijk als uitersten te beschouwen zijn, door Bouwmeester dan ook zoo treffend beoefend vinden.

Want waar hij bij den vagebond, bij den delirium-lijder enz. enz. die uiterlijkheid of liever die verschijningsvorm vindt welke door zijn ongezochte natuurlijkheid en hare onmiddellijke doorstraling van 't menschelijke als van zelf den algemeenen absoluten vorm geeft, welke zijn kunst van groot-menschelijke verhoudingen eischt, daar beteekent het mijnheer zijn à la mode in veel een vormelijke, manierlijke beperking van deze menschelijkheid. Het is door deze vormelijkheid heen, dat bijwijlen de gevoelens-energiën van Bouwmeester's kunst zich ruim baan zoeken te breken wanneer de rol een breedere expansie eischt dan de schrijver aangaf. En terwijl hij, zooals wij hem wel eens zien, om het woeden der inwendig stormende gevoelens een uitweg en zijn borst lucht te geven, naar zijn keel grijpt, kunnen wij het ons voorstellen dat hij in zijn borst woelend, het attribuut van het heer-zijn, de boord[1)] met al die beperkende vormelijkheid, welke het doorgloeien der menschelijke hartstochten belemmert, van zich scheurt. Het vormelijke als niet karakteriseerend element, is 't wat deze kunst van eigen groot-menschelijke vormen niet duldt, omdat het een dood element is, dat de ziel

1) Het is eigenaardig dat ook de beeldhouwkunst, die in haar soort weergalooze uitingsvorm van een volk, dat bij uitstek een kultuurvolk vormde dat vooral het algemeen menschelijke zocht, tot nog toe voor de moderne boorden en hoeden niet de plastische oplossing vond; reden waarom men voor statues van moderne grootheden ook gewoonlijk een negatieve oplossing zocht, nl. door deze modieuze vormen weg te laten en de figuren in een algemeen menschelijk gewaad te toonen of wel met ontblooten hals en borst, en zoo, dat verder de vormen door het gewaad heenspelen. Het is bekend dat ook sommige tooneelspelers, vooral zij die o.m. uitmunten in plastiek, er de voorkeur aan geven, in los gewaad en zoo weinig mogelijk door hun costuums gehinderd te spelen. Mevr. Mann-Bouwmeester b.v. heeft dit zelf eens te kennen gegeven.

maskeert en dat wij in het gewone leven dan ook meermalen zien verbreken, wanneer de heer recht menschelijk wordt.[1)]

Er is hier een rang- en soortverschil: De kunst der dramatische metamorfoze is van grooter rang en van andere orde dan die der styleering. Men kan van Rembrandt niet eischen dat hij portretten schilderde als de modeschilders van den dag. En toch trof hem, den op laten leeftijd schijnbaar zoo norsch eigendunkelijk zijn eigen weg gaanden kunstenaar, evenals Bouwmeester een zelfde uit domme kortzichtigheid voortspruitend verwijt. Niet den mode-heer speelt Bouwmeester, maar hij zou hem voortreffelijk kunnen karikaturiseeren. Niet den snob, den swell, want ik wed dat hij hem als artistiek object veracht. Maar wel den heer in grooten stijl, het type van den waren ridder, den heroïschen burger, zooals wij die door de eeuwen als het waardevolst product der civilisatie leeren kennen.

Rembrandt schilderde ook niet den moderidder, maar den waren ridder. En wanneer hij zijn broer schildert, die heelemaal geen ridder was, maar een eenvoudig schoenmaker, en hij zet hem een helm op, dan is het mogelijk dat er een uit het geslacht van moderne modejonkers opstaat, en zegt dat die man daar geen ridder is, maar de wereld zal getuigen, dat hij, die daar met zijn verweerde tronie en geteisterde trekken met zijn oogen die grimmen en schimmen als oude verweerde kasteelruiten, dat die man een der edelste en trouwhartigste ridders is die ooit onder de zon zijn helm deed blinken. Die man daar is een vertegenwoordiger van het ware heroïsme. Van het levens-heroïsme.

En wanneer wij ons achteraf, ook voor Rembrandts portretten, waaronder die geweldige Staalwaardijns vallen, die achter hun tafel zitten alsof zij rechtspraak der wereld houden, afvragen: wie is van onze 17de eeuwsche-kultuur de beste, schitterendste vertegenwoordiger, dan blijken die modieuze schilders slechts een minderen rang in te nemen, en straalt de glorie van zijn kunst in ongerepten luister.

Historische voorbeelden als deze moeten ons nadenkend maken.

1) Een typisch voorbeeld van de manier waarop Bouwmeester beide in elkaar over spelende attitudes beheerscht, die van het niet vormelijk menschelijke en het ware heer-zijn in grooten geciviliseerden stijl (ook het ridderlijke en gentlemanlike behooren daar in hun hoogere graduaties toe), is de rol van de oude lord Fauntleroy in ‘De kleine Lord.’

De kunst van Bouwmeester wortelt inniger, dieper, hechter in ons volksbestaan, dan die van wie ook. Er is geen die met zijn kunst een zoo breed en verschillend genuanceerd publiek omvaâmt, als juist hij. En dat publiek bevat, al zouden we 't uit zijn eigen repertoire moeten oplezen, juist al die elementen welke tezamen het gezondste, kultuurkrachtigste deel van de natie vormen.

Dat Bouwmeesters geniaal intuitief reageervermogen contact zocht met de grootere menigte, waarnaar de anarchie in de tooneelwereld hem dreef, dat zijn kunst er breeder en ruiger op werd en hij de effectmiddelen somwijlen meer ostentatief toepaste, dat is slechts een kwestie van gezond instinctief zelfbehoud, hetwelk hem in zoo'n verbijsterende warreling van tendenzen in de tooneelwereld, den beganen grond deed zoeken, maar niet zonder dat hij, na zijn uitgangspunt gevonden te hebben, in breede adelaarsvlucht zich over al wat er zich in Holland op tooneelgebied roerde en weerde, wist te verheffen.

(*Wordt vervolgd.*)

Verzen door J. van der Pant Jr.

I.
Luchtige liedjes.
- Liedje. -

Ik meende, 'k had te zeggen iets:
hart's vroolijk melodietje
maar nu 't er gaat
op deze maat
dit klein en simpel liedje
nu is het niets
geworden.

Hoe hertje zing je almaar door
in 't melodieuze buitje
en lacht er om?
O, hertje dom
werd jij een ijdeltuitje?
Wee als je toch het zuivre spoor
in valsch jolijt
der ijdelheid
verloor!

Of meen je, dat je kleine niets
zou toch een ietsje deugen,
je liedje stil,
je wijsje wil
toch wel aan één verheugen?
ai, maak jij dat je zelve diets,
ik zeg: 't is niets
geworden!

II.
- Meisje in den Wind. -

Toen oolke wind je rokken raakte
moest ik het toch wel zien
wat jij een bange grappen maakte:
uit vrees misschien?

Wat dacht je dat de wind wel wilde,
ook wat ik heb gezien:
dat hij je rokken tippend tilde,
knie-hoog misschien?

O meidlief wat een dieprood schaamke
heb ik daar plots gezien:
twee róóde kouse in 't rokkenraamke
of niet misschien?

Verzen van Joannes Reddingius.

I.

Vrij, vrij, en gij, schoon kind, zijt god'lijk waar
en doet uw licht diep in mijn harte stroomen,
dat beeft van eerbied; zag ik ooit in droomen
een kind zoo schoon, zoo min'lijk en zoo klaar?

En wijkt niet, als gij komt, alle gevaar,
wordt alle last niet van mij weggenomen,
wat is mij lief, dat wachten op uw komen,
wanneer ik luistrend leef en luistrend staar.

Ik ben zoo sterk, daar ik uw beeld mag dragen,
licht in mijn ziel, in menig schoon tafreel,
zoo dierbaar mij, dat schromend ik gewage

Van àl dat heil, maar een in mij zegt: speel,
en eer, al zingend, haar, die is geboren
tot hoogen staat, lichtkind door God verkoren.

II.

Ik eer de godheid door het wonder-schoone
geheim te groeten van uw heerlijkheid,
gij zult voortaan in mijn groot leven wonen,
dat zich geheel het licht heeft toegewijd.

Ik zal uw hoofd met witte rozen kronen
en eeren u, o vrouw gebenedijd,
met schoone rozen moge 't lot beloonen,
wie om mijn angst en weedom heeft geschreid.

Verbroken was de witte bloemenketen,
die was geslingerd rond mijn schoon bestaan,
en meer dan arm moest ik mijzelven heeten,

Die alle vreugd wist uit mij weggegaan.
Gij deedt het oud geheim mij weder weten,
hoe, welgezind, het duister te verslaan.

III.

O glans van licht, van liefde, lach en leven,
goud-brandend vuur, dat stralend door de nachten,
komt, god-gezonden, pijn van 't hart verzachten,
U roep ik heil van allen last ontheven.

Al-eenig doel van mijn geduldig streven,
van worstlend winnen en van werkend wachten,
van durvend zoeken en stoutmoedig trachten,
gij zijt mijn doel, mijn eenig doel, gebleven -

Laat diep uw luister in mijn wezen zinken,
verhelder mij en laat mij moedig tijgen
en onder menschen van uw macht getuigen.

Ik zal niet wanklen of in wanhoop buigen,
maar needrig-sterk tot hooger hoogten stijgen,
waar van de zaal'gen licht de lied'ren klinken.

IV.

Toen droeg ik bloemen en een zilver-stem,
zacht als het suiz'len van een zilver-spar,
zong in mij om en overal was licht.
O mooi licht kindje met je gouden haar,
wij gingen door de landen en je stem
riep zacht mij wakker en ik lachte zacht,
verwonderd weer te lachen en te gaan
zóó vreezeloos en stil in 't morgenlicht.
Prinsesje uit mijn droomen, dacht ik toen,
wat ben je mooi, mooi droom-prinsesje, kind,
dat dansend gaat en opziend tot mij lacht,
verlegen om dat weten, zalig-blij:
Hij heeft mij lief, mijn dichter heeft mij lief....
En ik ging stil de lentevelden door
en leefde in 't wonder van een wondren droom.

V.

Het licht, het licht, het leeft in U, in mij,
in al wat menschelijk-echt stil-leeft of danst,
het lacht uit moeders oogen en het glanst
onzegbaar-innig onder wiegesprei,

Waar 't kindje ligt in 't eerste lentetij,
mooi fijn-blond kopje, dat onwetend tuurt
naar iets of niets, en, heeft het lang geduurd,
geluidjes kraait in lieve lievernij.

Het licht leeft in den man, die manlijk-trouw
het Hooge dient, verwinnend al zijn leed,
als hij aanvaardt, wat hem de plicht gebiedt.

Het licht leeft in de reine, stille vrouw,
die om te helpen duizend wondren weet
en blijer gaat om 't wonder, dat geschiedt.

VI.

Denkt gij somtijds aan 't Westen, waar gij leefdet,
ik denk aan 't Oosten, waar uw leven licht,
Gij waart het wel, die dacht en deedt en streefdet,
wetend diep-in: beminnen, dat is plicht.

En daarom kwaamt gij tot mij, die verlaten
eenzelvig leefde en niet meer lachen kon
en niet klaar denken, latend praten, praten,
zoo menig mensch, die staâg wat âers verzon.

Gij praattet niet, maar deedt, o wel-beminde,
en daarom zijt gij grooter dan zij allen,
die toch mij lief zijn, maar mijn ziel niet weten.

Ik zie het nu, de blinddoek is gevallen,
dat één groot weten innig ons verbinde,
dit: dat wij allen Gode's kindren heeten.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Dr. H.G. ten Bruggencate, *Mr. Rhijnvis Feith.* H. Veenman. Wageningen 1911).

Een der lastige problemen uit de aesthetische geschiedenis onzer Nederlandsche letterkunde is een volstrekt-rechtvaardig oordeel te vellen over de dichterlijke verdiensten van Rhijnvis Feith. Want lezen doet men hem niet meer, evenmin eigenlijk als eenig ander poëet uit de dusgenoemd-tweede-groote periode onzer vaderlandsche dichtkunst, zoodat er geen moderne editie's van hem bestaan. En komt men er toevallig toe, een ouderwetsche uitgaaf van een zijner werken in te kijken, dan trekken zijn tamelijk-abstrakte stijl-en-onderwerpen u, zoomin als die van Bilderdijk b.v., in het allereerste oogenblik heel sterk aan.

Wat hij zegt, lijkt u, bij oppervlakkig lezen, vervelend, ja hier en daar zelfs, schoon geenszins zoo bedoeld, een beetje komisch toe, terwijl zijn dichterlijke vormen, de kalmpjes-glijdende, hoogstens eens wat door de meerdere kortheid sneller, maar nooit onstuimig-vloeiende rhythmen, en de beurtelings sentimentalistische en klassicistische beelding, u hoogst zelden hevig zullen treffen, ja, dikwijls, onder de lezing, nauw-bespeurbaar langs u henengaan.

Ziedaar, rustig-uitgedrukt, het minder-gunstige wat er over Feith's dicht- en proza-werken, door een hedendaagsch lezer, gezegd worden kan, en ik begin er meê, dit op den voorgrond te stellen, omdat de lofwaardige biograaf, Dr. H. G ten Bruggencate, deze tekortkomingen des dichters, die echter meer aan diens tijd dan aan hemzelf zijn te wijten, blijkbaar zeer sterk gevoeld heeft, zoodat hij zijn vroolijkheid erover herhaaldelijk uit.

Immers, daar ik door lezen, overdenken, en langzaam-aan

návoelen een beetje gunstiger over Feith's dichterwaarde kan oordeelen, dan Dr. ten B. gedaan heeft, wil ik vooraf den schijn wegnemen, alsof ik zijn afkeuringen in het geheel niet deelen, en misschien deze zelfs niet begrijpen kunnen zou. Integendeel, waar ten Bruggencate lacht, ga ik veelal met hem mede, zonder echter dat die gerechtvaardigde glimlach wezenlijke schade aan mijn zachte hartelijkheid voor den dichter kan doen. Want er zit, - dit voel ik, als ik Feith lees - iets meer en iets beters in dezen indertijd zoo beroemden literator, dan datgene, waardoor Dr. B. - en ik met hem - als modern mensch, zich geprikkeld voelt tot guitigheid. En dat dit goede in hem meestal over 't hoofd wordt gezien, komt eenvoudig omdat hij niet behoort tot die eersterangsche dichters - zooals wèl menigmaal Hooft en Vondel zijn - die onmiddellijk door ieder, die eenigen smaak heeft, genoten kunnen worden, om de plastische volheid, de zinnelijk volmaakte schoonheid van hun vers.

Zelfs Feith's veelzijdig-groote tijdgenoot, Goethe, behoort, als dichter, niet overal tot dat allerbeste, want in elk hunner werken ons als een zachte bliksemflits of als een zware bloemengeur, onafwendbaar treffende soort. Ook bij Goethe's werk - de onvergelijkelijke Tasso en Iphigenien en vele liedren en elegieën slechts uitgezonderd - moet men zich vaak eerst in den dichter wat indenken, een beetje in zijn gedachteleven en geestelijk Wezen thuisraken, voordat men ten volle kan genieten wat men leest. En dat komt, omdat in de zgn. gedachte-poëzie, gelijk het grootste, nog eind-achttiende-eeuwsche, ònromantische deel der dichtkunst van dien tijd was, het zoo moeilijk viel voor den dichter, om zijn onder het schrijven zich ontwikklende gedachte *niet* de overhand te laten krijgen op de andre, de hoofd-elementen, het zingende en voelende van zijn dichterschap, zoo dat die zich te gewichtig-wanende gedachte vaak alleen aan het woord bleef, in een den lezer koud-latend, want enkel-uiterlijk, technisch-korrekt rhythme gevoegd.

En daarom, bladert men in Feith en gaat men hem lezen, dan zal men maar zelden, even schaars als dit bij Bilderdijk het geval is, stukken of regels bij hem aantreffen, die u onmiddellijk, onverhoeds vasthouden door hun suggestieve visie, rhythme of klank.

Het tijdvak onzer letterkunde toch, dat van 1770-1830 loopt, staat, wat men ook eens, in vroeger tijd, gedacht moge hebben, zoodat men Bilderdijk, (verbeeld-u!), een tweeden Vondel heeft durven noemen, volstrekt niet op één-lijn-van-verdienste met de poëzie van onze zeventiende eeuw.

Want slaat men de beste schrijvers van dat gouden tijdvak op - Vondel en Hooft, De Decker, ja zelfs den aan zichzelf zéér ongelijken, immers, door zijn drukke staatszaken vaak haastig-nonchalant werkenden Constantijn Huygens, - en leest men hen vluchtig, bladzij na bladzij, dan wordt men in de eerste plaats aangenaam aangedaan door de spontaan-organische, rijk-verscheiden geleding, en dus door het blijkbaar niet bewust-gewilde, maar zuiver-psychisch gegroeide van hun vers, terwijl men buitendien van tijd tot tijd, en telkens weêr, een komplex van regels bij hen aantreft, die door hun aangrijpende hoedanigheden van muzikale of beeldingsschoonheid zich onuitwischbaar griffen in uw brein.

Gaat men echter op dezelfde wijze een der dichters lezen uit het eind der 18de en het begin der 19de eeuw, dan zal uw ondervinding een heel andre, en uw genoegen een veel geringer zijn.

Want b.v. de verzen van Helmers en Loots,[1] die van Harmen en Barend Klijn, die van Loosjes en Nieuwland,[2] zijn meerendeels de stijfheid, want bewust-gemaaktheid zelve, waar een oratorische wending, van tijd tot tijd, maar zonder goeden uitslag, een schijn van ontroerdheid aan bij te zetten tracht.

In geen dezer rijmers, die alleen door de soort hunner onderwerpen beroemd zijn geworden of de aandacht hebben getrokken voor een korte poos, valt iets van dat diep-psychisch-gevoelde, intiem-wezenlijke te ontdekken, waardoor echte poëzie van kil rijmwerk verschilt.

Katharina Schweickhardt, Bilderdijk's tweede vrouw, scheen mij vroeger, om één enkel stuk, wat beter, maar sinds ik onlangs bespeurde, dat haar aangename Elfriede in hoofdzaak niet van haarzelf is, maar een vrije vertaling of navolging moet heeten van een gelijknamig Duitsch treurspel door Bertruch,[3] Kabinet-

1) Ondanks Potgieter's lof, die echter meer lette op de onderwerpen des dichters, dan op zijn mate van talent.
2) Behalve de hier en daar treffende ‘Orion’.
3) Zie de Spectatoriale Schouwburg 6e deel 1778, waarin een prozavertaling van het stuk van Bertruch.

secretaris en Geheime Raad te Weimar, is haar dichterlijke waarde mij veel geringer gaan lijken, zoodat ik thans, tot mijn leedwezen, niet veel meer in haar zien kan dan een vlijtige leerling van Bilderdijk.

Johannes Kinker daarentegen viel méér uit de lijn: hij was dieper en eigener dan zijn Nederlandsche tijdgenooten, maar, daar hij de bedrevenheid miste, om zooals de andren dat de hunne konden, zijn gedichten te maken, tot gesneden koek voor den algemeenen lezer, verwierf hij nooit den naam, waar hij recht op heeft. Waar hij op zijn best is, zooals in zijn 'Alleven of de wereldziel', zweeft zijn Binnen-zijn in werelden, die Bilderdijk, door zijn dogmatisch geloof, voor zich dicht had gesloten, en klinkt ook zijn vers, voor wie verzen weet te 'hooren', echtbewogen en natuurlijker op de breede golven van zijn eigen Psyche meegaand, dan dat van elk ander Nederlandsch dichter van zijn tijd. Mij was het ten minste onder het lezen ervan, als stond ik aan het strand en hoorde ik den oceaan en zijn breed geruisch. Jammer genoeg echter voor Kinker, schijnt de waarachtige inspiratie bij hem een zeldzaam verschijnsel te zijn geweest, en als deze niet kwam, bleek hij een minder-geoefend, en tamelijk-nuchter rijmer, wien Bilderdijk met zijn technische knapheid makkelijk de baas wezen kon.

En Wiselius eindelijk, de schoonvader van den ouderen van Limburg Brouwer, was wel evenmin als de anderen, een onsterfelijk kunstenaar, maar verdient toch evenzeer een soort van herleving, om de inderdaad buitengewone gladvloeiendheid van zijn verzen. Leest men hem, vooral zijn treurspelen, dan krijgt men vaak een indruk, alsof men met zijn hand luchtig langs het vlak van een spiegel streek.

Om kort te gaan, al de genoemde dichters hebben als schrijvers wel de een of andere verdienste, de eene van ernst en deeglijkheid, als Loots b.v., de andere als Kinker, van philosophisch begrip, de derde, als Loosjes, van vaderlandslievende gezindheid, en bij de meeste hunner vindt men soms leesbare bladzijden, ja magnifieke brokstukken, maar toch moet ook erkend worden, dat hun werk, voor het grootste deel, en bij sommigen geheel en al, veel meer het voortbrengsel eener opgewonden-zich-voordoende, maar in haar aard verstandelijke bedrevenheid, dan zooals inzonderheid

die van Vondel en De Decker, het resultaat van een psychisch wordingsproces te heeten verdient. Bilderdijk b.v., als man van kennis en begrip stond hij stellig bóven Vondel, want hij heeft nagedacht over metaphysische, historische, en aesthetische problemen, waar de meer kinderlijk-naïeve Vondel nooit aan toe gekomen is, maar, daarentegen, als dichter, als rhythmische zanger van zijn gedachten en voelingen, had hij, al schreef hij ook een eindeloos aantal verzen, op verre na niet de helft van den verbeeldingsrijkdom, noch van de buiten zichzelf tredende menschelijk meêlevende gevoelsintuïtie, en evenmin van de diepmuzikale en als bloedwarme verzenpracht, waarom Vondel door alle eeuwen bewonderd blijven zal.

Ja, Bilderdijk miste vóór alles *die* eigenschap van Vondel, waaraan men het best den echten, waarachtigen dichter erkent, n.l. de diep-innerlijke en toch als ver-af-aetherische, hoogere fijnheid en teerheid van aanschouwing en gevoelsdoordringing, die in alle groote dichters, van Homerus tot Gezelle, in de diepste diepte van hun Wezen sluimerde, en die van tijd tot tijd, door henzelf nauw geweten, in hun werken naar buiten trad.

Toen hij dan ook gestorven was, en dus de suggestieve kracht zijner persoonlijkheid en van zijn onvermoeide productie een einde had genomen, is Bilderdijk's reputatie, die voortaan alleen op de wezenlijke waarde van zijn werken had te drijven, langzaam aan, door blinde vergoddelijking en algeheele miskenning heen, teruggebracht tot haar ware proportiën, als die van een intellekt-en-talent, dat meer een laatste, breede opflakkring van een stervend verleden, dan een lichtbaak voor de toekomst geweest is, maar dat toch nog door een gedeelte zoowel van zijn denkleven als van zijn productie, onze soms zelfs meedenkende belangstelling verdient.

Een dergelijk geval nu, aan den eenen kant wat meer, aan den andere wat minder, is het met Feith. Want al is deze veel minder krachtig van hartstochtelijken opzwaai en veel minder rijk aan oorspronkelijke inzichten, dan Bilderdijk bij tijd en wijle wist te wezen, daartegenover had Feith wel iets meer van dat buiten-zich-zelf-tredende, en met iets anders als zichzelf alleen sympathiseerende, wat het hoofdkenmerk zoowel der dichtkunst is als der literaire kritiek.

In veelomvattendheid, zoowel als in knapheid van uiterlijke techniek is Feith stellig Bilderdijk's mindere, zijn uitdrukking klinkt onvaster en zijn rhythmus meer gedempt, maar daarentegen, als men hem aldoor leest, en nogmaals leest, en zich in wat hij zegt, verdiepen gaat, valt hij, heel anders dan dit bij Bilderdijk het geval is, menigmaal mede, en merkt gij, in elk geval, dat gij te doen krijgt met een beminnelijk en aangenaam mensch, van velerlei begaafdheid, die ook nog heden kan genoten worden, en van wien menige bladzij, ook in de herinnering der thans levenden voort te duren verdient.

Feith is geen schrijver, die, zooals trouwens slechts enklen uit het verleden dat vermogen, u reeds in 't eerste oogenblik waar gij zijn werken maar opslaat, stil-blij maakt van bewondering, maar als gij de lezing doorzet, aandachtig en onbevangen, u verdiepend in wat er staat, dan gaat gij hoe langer hoe meer pleizier krijgen zoowel in uw lectuur, als in den man die voor een honderd jaar die gedachten en gedichten, in de eenvoudige bescheidenheid zijns harten, opgeschreven heeft.

Als dichter geplaatst naast Vondel, is Feith, zooals hij trouwens zelf zou erkend hebben, in geenen deele diens gelijke, maar naast den ego-centrischen Bilderdijk genomen, voelt men zich gedrongen hem eerbiedig te groeten, als den schrijver, die meer dan deze, zichzelf wist weg te schenken aan het buiten hem liggende, en op te gaan in iets anders als zichzelf alleen. Feith mist de redekunstige intensiteit waarmede Bilderdijk wel eens zijn zielsstaten wist naar voren te duwen in 't woord en zijn uitdrukking is dus wel eens effen, ja lijkt soms zelfs, om het zoo te noemen, een beetje kwijnend-onzeker en beneden de hoogte van zijn onderwerp blijvend, maar als men eenmaal aan die hem eigene, zachte matheid gewend is, en er door heen weet te voelen wat er geleefd heeft in zijn binnenste, blijkt zijn steeds iets te zeggen hebbend, en het, zij het uit de verte, ook zeggend talent toch aantrekkender dan dat van den zich soms zelfs in inhoudlooze, radde woordenvloeden verliezenden Bilderdijk te zijn.

Feith is nevens den, overigens geheel met hem kontrasteerenden Staring, stellig de smaakvolste van al zijn tijd- en landgenooten geweest: de holle, exuberantiën der klassistische rhetoriek, die

zoo vaak op-'t-bombastische-af geweldige uitdrukkingen voor innerlijken hartstocht wou doen doorgaan, achtte hij beneden zich, omdat zijn meer gevoelig gemoed van-zelf begreep, dat innerlijke stemming een sine qua non der dichtkunst heeft te blijven, en de krachtigste woorden dus onmogelijk een sterken indruk vermogen te maken, als zij niet voortkomen uit een psychischen achtergrond.

Maar aan den anderen kant verviel onze dichter, door de hem meegeborene zacht-vage innerlijkheid van Wezen, (die hem bewaarde voor de rhetorische leegheid, waar Bilderdijk soms zijn publiek - misschien ook zichzelf - mee wou bedotten) wel eens tot een weinig-bepaalde en slechts langzaam vordrende abstractheid van zegging, waarbij de lezer zich voelt, als dreef hij op een wijden, stillen vijver, wiens oever zich in de verte schijnt te verliezen, en waar het eenige aangename een flauwe bloemengeur is, doordat er een fleschje rozenolie over de breede watermassa uitgedruppeld werd. Maar al schijnt Feith dientengevolge wel eens een beetje vervelend, voor een twintigste-eeuwer, die aan krachtiger lectuur gewend is, toch lijken zijn rustige uitweidingen, al hadden zij driemaal korter gezegd kunnen zijn, den onbevooroordeelden moderne toch minder hinderlijk, dan de zoogenaamd-geestdriftige maar in-waarheid naief-aanstellerige redenaars-allures van eenige andere poëten dier dagen (inzonderheid van Helmers), die ons lateren dikwijls de vingers doen kriebelen, om zoo'n galmenden groot-doener bij zijn pruikje te pakken, met de stellige bedreiging:*) 'Doe gauw wat natuurlijk-menschelijker, wat stil-dieper en echter, of ik trek het van uw hoofd, zoodat al uw toehoorders lachen gaan.' Neen, Helmers moge aanleg gehad hebben, om redenaar te worden, maar dichter is iets anders als speechen-op-rijm. En daarentegen moge Feith al geen dichterlijk genie geweest zijn, bij wien iedre regel iets mooi's of tenminste iets bijzonders gaf, maar onder de Hollandsche dichters van zijn tijd, die geen van allen genieën waren, neemt hij met zijn zachte menschlijkheid, zijn breede, reflectieve mijmering en zijn aangename beschrijvingen, zeer stellig een eervolle, in sommige gevallen zelfs een eerste plaats

*) Dit wordt natuurlijk gezegd, met vol behoud van respekt voor Helmers, als vaderlander en mensch.

in, daar nl. waar Bilderdijk, wat Feith nooit doet, zich, waarschijnlijk door een verkeerde opvatting van Pindaros' dichtwerk, die toen algemeen was, aan luid-klinkende woordenvloeden te buiten gaat.

Als men de dichters van dien tijd tot een voorwerp-van-studie gemaakt heeft, en hen dus even aandachtig leest als zijn Latijnsche of Grieksche auteurs - zóó behoorde het eigenlijk te gaan, maar, ach, hoe weinigen getroosten zich die moeite! - dan merkt men allengskens, indien men maar doorzet, dat Feith meer echte innerlijke dichterlijkheid van voelen, in de speciale beteekenis van ‘gemoed’ gehad heeft, dan al de dichters van zijn eigen generatie, ja, ook die van de volgende, op Potgieter, na. Want onder de tijdgenooten van dezen laatsten grooten man, heerschte wel ontzettend-veel *gemoedelijkheid*, waarom ze ook een tijdlang bij het toenmalige groote publiek zoo bijster in den smaak vielen, maar dat gezellige, hartlijke, huislijke, met een ernstig woordje er telkens tusschendoor, dat niet dieper ging dan een oppervlakkig vriendlijk praatje, en waar dus reeds Potgieter en Huet terecht op neêrzagen, is heel wat minder dan dat dieper-grijpende en breed-uit-peinzende gemoed, dat ons in Feith's dichtwerk herhaaldelijk treft! Ik geloof niet dat de zoogenaamd-populairen onder de dichters van '40 heel veel gaven om Feith, noch allerminst, dat zij met hartelijke liefde aan hem dachten, en toch hadden zij dit eigenlijk behooren te doen. Want al ging hun dichtstijl wat radder en vlotter, al was hun beeldspraak wat sierlijker door de nawerking hunner romantische jeugd, hun dichterlijk doel was toch het zelfde - bevordering van deugd en godsvrucht onder de menschen, - als dat waar deze, zij het ouderwetsche maar lievenswaarde Meester zijn gaven aan had gewijd. Door zijn grootere veelzijdigheid en luider spreken, door zijn meer de aandacht trekkende verschijning deed Bilderdijk waarschijnlijk Feith in de gedachten der jeugdige Veertigers op den achtergrond deinzen, maar toch hadden de meesten hunner diep-inwendig meer punten van aanraking met den laatste dan met den eerste, en zelfs ten Kate, die zijn heele leven onvermoeid zijn best deed, om Bilderdijk in den rijkdom zijner vormen, zoowel als van zijn productie te evenaren, hoedde zich toch hoe langer hoe meer voor de excentriciteiten van deze, en neigde

geestelijk meer naar Feith toe, al bleef zijn werk altijd oppervlakkiger langs de dingen heenglijdend, minder naar de diepte tastend dan de schrijver van ‘Het Graf’ en van ‘De Eenzaamheid’ had gedaan.

Inderdaad, wie iets van dat diepere in de dichtkunst, wat ‘stemming’ heet, verlangt, zal dit, tenminste in aanleg, vaker bij Feith dan bij Bilderdijk vinden, en ook de rechtzinnigen onder de Veertigers, waar ze in rijm-maat uitweiden over hun godsdienstige gevoelens, zijn, in dat opzicht, slechts oppervlakkige versificatoren, vergeleken bij de rustige innigheid van Feith.

Wilt gij een bewijs: ik neem de ‘Proeve van eenige Gezangen’ en vind bij den eersten opslag:

Een Lied voor Lijdenden.

O, gij, die mijn ellende,
Mijn bange dagen ziet,
Tot wien ik de oogen wende
In nachten van verdriet,
Verhoor, o God, mijn smeeken
Waar alles mij ontvlugt,
Aanschouw de tranenbeken
Van 't hart dat tot u zugt.

Ik geef slechts de eerste strofe - er zijn er 15 - van 't gedicht: maar ik geloof, dat in deze éene reeds meer waarachtige toon van zich-zelf-overgave, meer echt-godsdienstige zielestemming zit, dan in heel de lange reeks van vlot-vroom gerijmde verzekeringen, zonder innigheid van zielsgevoel, waar het vorige geslacht onze dichtkunst mee te verrijken heeft gepoogd. Wie deze toevallig gegrepene strofe leest, hij zal evenals ik, ook al is zijn levensbeschouwing geen godsdienstige, een zacht vleugje van ontroering door zijn hart moeten voelen gaan, en dus de overtuiging in zich voelen vestigen, dat Feith, waar hij op zijn best is, een wezenlijk ongemeen dichter te heeten verdient.

Maar toch wordt Feith niet meer gelezen en zijn zijn werken nog alleen-maar antiquarisch te verkrijgen, daar zelfs populaire verzameluitgaven, als het Klassiek Letterkundig Pantheon, zich

nog nooit aan een herdruk van ook maar een enkelen vers- of proza-bundel van dezen eens zoo geliefden auteur hebben gewaagd. Hij is in werklijkheid - de hiervorenstaande opmerkingen mogen er als aanduiding van strekken - veel meer waard, dat is: leesbaarder en suggestiever dan de weinig-beduidende Bellamy, de wijdloopige, eentonige Loosjes, die door goedkoope herdrukken van een of meer hunner werken voor het huidige publiek bereikbaar zijn gemaakt.

En als objectief nadenker komt men er dus toe, te vragen: Wat kan wel de reden zijn, dat juist deze ééne schrijver, tot aan de verschijning van Dr. ten Bruggencate's boek, zoo geheel en al in het duister van het steeds verder naar achtren wijkend verleden gelaten werd? Ik kan er geen enkle vinden als de toevallige ongunstige omstandigheid, dat de achtereenvolgende kritici en literatuur-beschrijvers, wanneer ze er toe kwamen, het over Feith te hebben, zich er meestal toe bepaalden, den ouden dooddoener te herhalen, die echter feitelijk een vergissing was, uit onze bekende onletterkundige Hollandsche nuchterheid voortkomend, dat Feith zoo dwaas-sentimenteel en overdreven-huilerig in zijn wijze van voorstellen en verhalen zou zijn geweest: zijn werk heet vol te staan van streepjes, puntjes, en ‘achjes’ die het geheel-en-al ongenietbaar maken voor den tegenwoordigen tijd. Heeft men echter - zeldzaam voorrecht in onze dagen! - Feith's complete werken inderdaad in bezit, en gaat men hem lezen, dan merkt men al spoedig, dat het met die overgeleverde uitbundigheid van den dichter heusch nog al schikt, en dat ons zoo'n zotten overvloed van ontroeringsleesteekens te vinden, men veeleer dan in de gewoonlijk nog al gematigde werken van onzen zijn pen en zijn geest in zijn macht houdenden dichter, moet kijken in de geschriften van sommige scribenten, die Feith's tijdgenooten waren, als b.v. J.E. De Witte Jr.

Geschiedschrijvers eener heele letterkunde hebben het natuurlijkerwijs te druk, om al de auteurs, die zij behandlen moeten, uit eigen onderzoek te kunnen kennen, en zoo praat gewoonlijk iedre volgende, hoe deeglijk hij overigens zijn moog', zijn voorgangers op sommige punten goedgeloofs na.

En zoo laat het zich ook hierdoor verklaren, hoe het komt, dat totdusverre nog niemand, óók niet onder de ‘Weters’, na-

drukkelijk tegen dezen onbillijken schimpscheut op onzen eer te bezadigden dan te los-pennigen dichter in het krijt getreden is. Zelfs dr. ten Bruggencate, de nauwlettende onderzoeker, wien Nederland heeft dankbaar te zijn voor de moeite, die hij zich getroostte, om een ten onrechte verwaarloosd 'klassieke' weer meer bekend te maken, zelfs Dr. ten Bruggencate, met wiens slotsommen men overigens vrijwel kan meegaan, houdt zich nog aan de traditie van Feith's 'tranenrijkheid' vast. En ik moet dus vermoeden, dat die hardnekkige bevangenheid bij hem is blijven hangen uit wat hij indertijd aan de akademie van zijn eveneens bevooroordeelde hoogleeraren heeft gehoord. Want, nogmaals, Feith moge een enkel keer, b.v. in 'Julia' over de schreef gegaan zijn, in het geheel zijner werken - lees maar zijn rustig-gehoudene lyriek! - schrijft hij eer te kalm dan te uitgelaten, en zou men hem soms zelfs willen toeroepen, zooals aan al zijn tijdgenooten: 'Wat minder rustig, alsjeblieft! doe toch niet zoo doodbedaard!'

De slotsom dezer Kroniek is: moge Dr. ten Bruggencate's boek, daargelaten de enkele restrictie, die ik heb meenen te moeten maken op zijne schatting van Feith's dichterlijke verdiensten, door ieder, die om onze letterkunde geeft, gelezen worden met al de belangstelling, die het verdient! Want al dweept Dr. ten B. in geenen deele met zijn dichter, in elk geval wordt zoodoende weer de aandacht op deze gevestigd en bestaat er kans, dat Feith, na driekwart eeuw slechts onthaald te zijn op terloopsche schamperheden, weer langzamerhand de plaats gaat innemen, waar de menschlijkheid van zijn talent hem toe voorbeschikt.

Het minder-vriendlijke oordeel, dat Dr. ten B. over Feith velt, ligt, geloof ik, voor een goed deel aan een contrast van temperament, tusschen hem-zelf en zijn corpus-delicti. Maar raakt hij daarvan overtuigd - zooals ik zelf, die vroeger óók weinig van Feith hield, daar, voor mezelf, eveneens van bewust werd - en gaat hij dus vriendlijker-menschlijk tegenover zijn dichter staan, wie weet, wat voor gunstige resultaten dit hebben zal voor een eventueelen tweeden druk van zijn studie, dien ik van harte hoop, dat hem binnen korten tijd ten deel vallen moog'.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Einführung in die Metaphysik auf Grundlage der Erfahrung von dr. G. Heymans Professor der Philosophie an der Universität Groningen Zweite durchgesehene und vermehrte Auflage. Leipzig Verlag von Johann Ambrosius Barth '11.
II.

Rule, Britannia, rule the waves, Britons never shall be slaves, - die stoute woorden van het Engelsche Volkslied (want het andere lied: God save the King is een Koningslied) zijn ook van toepassing op den geest, op het denken der Engelschen, dat met souvereine kalmte heerscht op het gebied der Wijsbegeerte. Terwijl ik dit schrijf, gaat mijne herinnering terug naar de viering van het derde Eeuwfeest der Leidsche Hoogeschool (8 Februari 1875) en naar de plechtige ontvangst van de geleerden, die uit alle deelen der wereld waren opgekomen om met Nederland hoogtij te vieren. Als gast, niet als geleerde was ik daarbij tegenwoordig, en toen trok vooral een tweetal mijne aandacht, die eenigen tijd in een ernstig gesprek waren gewikkeld. De een was Renan, die met zijne korte ietwat ronde gestalte eene sterke tegenstelling vertoonde tegenover den ander, den rijzigen, bijna onbuigzamen Mahaffy, den vertegenwoordiger van de Universiteit te Dublin. Nog op dezen oogenblik zijn mij die beide mannen als typen en symbolen, als beelden en zinnebeelden, de een van den Franschen, de ander van den Engelschen geest. De naam van Renan was in

dien tijd op ieders lippen, en Mahaffy, den Hoogleeraar in de Oude Geschiedenis kenden slechts weinigen, maar zij kenden hem als uitstekend Graecist, reeds lang voordat hij (in 1880) zijn 'History of classical Greek literature' het licht deed zien. Aan die twee vertegenwoordigers van twee grootelijks verschillende natiën denk ik, nu ik genaderd ben aan het Hoofdstuk, waarin Prof. Heymans handelt over h e t A g n o s t i c i s m e, met insluiting van h e t P o s i t i v i s m e. Juist dat hij het laatste beschouwt en behandelt, als een 'van de verschillende vormen van het Agnosticisme (346)' is voor mij grond en aanleiding om aan de bespreking van des Hoogleeraars Vijfde Hoofdstuk: 'Der Agnostizismus' een kort woord van verklaring en toelichting te laten voorafgaan. Over Spencer e n zijne verhouding tot Comte heb ik in de Kroniek van December 1910 hoofdzakelijk medegedeeld wat Pater de Groot had gezegd. Een vraag echter stelde ik zelf, en die herhaal ik hier duidelijkheidshalve. Ik vraagde: 'Wat gaf nu aan Spencer den moed om zijne Leer te plaatsen tegenover die van Comte?' Het antwoord was: 'Alleen dit, dat volgens hem '*het Absolute bestaat*' en dat zijne leidende gedachte deze is: 'het diepste, breedste en zekerste aller feiten bestaat hierin, dat de Macht, die het Heelal ons openbaart, volstrekt ondoorgrondelijk is.' Dat antwoord ontleende ik aan de Groot, en slechts de woorden: a l l e e n d i t zijn van mij afkomstig. De mededeeling van de Groot ontleende deze aan 'Duncan Life and Letters of H. Spencer (201)', en ik wil er hier nog iets aan toevoegen. De Amsterdamsche Hoogleeraar zeide onmiddellijk na het aangehaalde het volgende: 'Ziedaar tevens de waarheid, waarop de Engelsche wijsgeer zijn belofte heeft gegrondvest van twee groote zegeningen voor de wereld: van *den volmaakten godsdienst* en *den vrede tusschen godsdienst en wetenschap!*' Ook Comte, wiens *Cours de philosophie positive* in zes deelen verscheen in den loop van een twaalftal jaren (1830-1842, - 3de uitgave in 1864) verkondigde op lateren leeftijd in zijn werk: '*Système de politique positive ou traité de sociologie instituant la religion de l'humanité* (1851-1854 in vier deelen)' den E e r e d i e n s t v a n h e t G r o o t e W e z e n, namelijk van de Menschheid en hij beschouwde zich zelven als Wetgever en Hoogepriester van dien nieuwen godsdienst. Door zijn trouwe aanhangers als een heilige vereerd stierf hij

in 1857 in armoedige omstandigheden. Zijn aanhang was niet groot, maar zijn invloed op velen, die geen eigenlijke wijsgeeren waren, zoo als Renan, is merkbaar.

Gansch anders is de geestesrichting van Mahaffy, die aan zijn landgenooten de Kantiaansche Wijsbegeerte aanbeval, en die, even als Spencer, zonder echter a g n o s t i c u s te zijn, een echt Engelsche denker was en een tegenbeeld van den levendigen dikwijls vluchtig denkenden Renan, bij wien de kunst van het woord menigmalen den voorrang heeft boven den inhoud der gedachte. Spencer nu, met zijn Leer en zijn Stelsel, is vooral daaruit te verklaren dat hij niet in zijn jeugd de zoete woorden van Plato had ingedronken, maar als een volgeling van Aristoteles, den physicus, zijn weg in het denken had gezocht zonder iets te willen weten van Mataphysica. Daarin kwam hij overeen met Comte, wiens Leer drie hoofdstellingen kent, namelijk deze, dat de *eerste* trap (Heymans zegt: étappe) der menschelijke kennis, in den hoogsten zin des woords, is de t h e o l o g i s c h e, die de Natuur verklaart uit bovennatuurlijke oorzaken, en de *tweede* trap de m e t a p h y s i s c h e, die verklaring zoekt en vindt in a b s t r a c t i e s, in afgetrokken begrippen, en de *derde* trap, in tegenstelling met de beide andere phantastische verklaringswijzen, de p o s i t i e v e, die zich als taak ziet aangewezen de werkelijkheid en de daarin werkende wetten te leeren kennen en te verklaren. Comte komt tot eene 'hierarchie der wetenschappen,' en deze omvat: Wiskunde, Sterrenkunde, Natuurkunde, Scheikunde, Levensleer (Biologie) en Maatschapsleer (Sociologie). Deze laatste Leer is de hoofdzaak voor Comte en de Geschiedenis dient hem als middel om te weten te komen wat in des menschen natuur en wat in de menschelijke maatschappij o n v e r a n d e r l i j k is, en waarin en op welke wijze v o o r u i t g a n g is te ontdekken.

Dienstbaar aan zijn Stelsel maakt Comte de Geschiedenis en even als bij Marx is zij hem onderdanig in dien zin, dat hij haar laat verklaren en uitspreken, wat hij zelf verlangt, wat hij voor waarheid houdt. Ook voor Spencer was de Geschiedenis van hoog belang, maar 'het boekdeel, dat den linguistischen, intellectueelen, moreelen, aesthetischen vooruitgang zou behandelen en dan de *Principles of Sociology* moest voltooien, bleef in de

pen: de krachten voor dien arbeid ontbraken. De zes- en zeventigjarige verliet Londen. Aan het strand van Brighton ging hij zoeken naar rust (de Groot, 3).' Beide denkers die het recht van bestaan eener Metaphysica ontkennen, erkennen de hooge waardij van de Geschiedenis: is dat nu ook het geval met Heymans? Uit zijn boek blijkt het niet; een voldingend bewijs althans dat de Hoogleeraar een leerling is van de Geschiedenis en dat hij die Leidsvrouw boven de Bespiegeling stelt, kan ik bij hem niet vinden. - Het ligt niet in onzen landaard zich over te geven en zich te wijden aan Bespiegelende Wijsbegeerte, en bij ons is geen sprake van wijsgeeren, die een eigen stelsel scheppen en verkondigen. Enkele malen treedt er een Nederlander op, die eigen beschouwingen heeft op wijsgeerig gebied. Zulk een man was Thorbecke in zijn jeugd, voordat hij gedwongen werd eene ander baan te loopen. Daarbij mag niet worden vergeten, vooreerst zijn Duitsche afkomst en ten anderen zijn vierjarig verblijf aan Duitsche Universiteiten. In elk geval, wat hij ook in latere jaren heeft geleerd, en onderwezen, en tot stand gebracht, in zijn jeugd, even vijf en twintig jaren oud, gaf hij een kort maar diepzinnig stuk, waarmede hij bewees thuis te zijn in de Wijsbegeerte en een aanhanger te zijn van de Platonische Metaphysica. Want al heeft ook Bolland in zijn C o l l e g e o v e r Z u i v e r e R e d e (Afl. 1. 43) geleerd: 'Men pleegt te zeggen dat er drie groote philosophieën zijn, namelijk die van de Hindoes, van de Grieken en van de Duitschers', dit staat toch vast dat de Wijsbegeerte van de Duitschers een spruit is van die der Grieken. 'Vier en twintig eeuwen geleden zeide Heraclitus van Ephesus, bijgenaamd 'De Duistere (ho Skoteinos)': P a n t a r h e i, 'alles stroomt'. Met die kernspreuk, welke de overlevering van hem heeft bewaard, doelt hij op de Natuur, en hij leert dat zij in haar geheel en dat elk harer deelen in s t r o o m i n g, in bestendige voortbeweging is. Rust of stilstand zijn in de Natuur ondenkbaar: daarin i s niets, alles wordt en verwordt. Eigenlijk is dit in beknopten vorm de grondgedachte van de nieuwe 'Ontwikkelingsleer' Deze gedachte, toepasselijk gemaakt op d e G e s c h i e d e n i s, dus op den Mensch en de Menschheid, is het ongeschreven thema van den 'Brief aan Eichhorn', - Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte. Ein

Schreiben an Herrn Hofrath K.F. Eichhorn in Göttingen, von Dr. J.R. Thorbecke. 1824 - dien Thorbecke schreef, het moet worden herhaald, toen hij vijf en twintig jaren oud was. Zijn proefstuk over Cajus Asinius Pollio strekte ten bewijze zijner geleerdheid, maar daaruit bleek tevens een meesterschap over de stof, zoo als zelden voorkomt bij een jongen man van twee en twintig jaren. Veel later, als hij in zijne volle kracht voor of in de Kamer optrad, bleek dat hij den toestand overzag, begreep en beheerschte. Reeds in zijn proefschrift, en nog meer in zijn B r i e f: 'Over het wezen en het organisch karakter der Geschiedenis' gaf hij bewijzen van zijn vermogen om de stof zijner beschouwing en waarneming te overzien, te omvatten en te beheerschen. Uit het land der geleerdheid, waar het m a s s a l e de aandacht trok en de bewondering wekte, ging hij naar Duitschland, het land der denkers, het land der m a s s i e v e Wetenschap. Zijn geest ontwikkelde zich, zekerlijk mede door studie en door omgang met geleerden en met hunne jongeren, maar toch vooral door nadenken. Die op jeugdigen leeftijd een stuk levert, zoo als voor ons ligt in de wijsgeerige beschouwing over de Geschiedenis, moet v e e l en l a n g hebben nagedacht. Een gedachtenstroom gaat voorbij het oog van den lezer, die geboeid wordt van het begin tot aan het eind, en die wederom op nieuw begint te lezen en te overdenken. 'Nadat, zoo vangt de behandeling aan, in de Natuurwetenschap de organische beschouwingswijze zich heeft aangediend als diegene, waardoor de Natuur overeenkomstig haar wezen als een waarachtig levend iets kan worden verstaan (begriffen werde), is men in den nieuweren tijd begonnen de wezenlijke erkentenis van de Geschiedenis af te leiden (zurückzuführen) uit haar organisch karakter. Door deze opvatting, volgens welke de Geschiedenis zich vertoonde als een in een geheel zichzelf voortbrengend en begrenzend tijdelijk leven, scheen (dat is bij Th. bleek) er eerst klaarheid te komen in haren bouw en scheen er licht op te gaan over de regelmatigheid van hare vormingen, waarover men zich vroeger slechts door van buiten aangebrachte onderstellingen eene voldoende verklaring had kunnen geven.' - Om de nieuwere wijze van geschiedbeschouwing op hare baan te doen vorderen handelt Th. over het Wezen der Geschiedenis en voor hem is

‘alle geschiedenis de verdere verwezenlijking van hetgeen reeds in de historische verschijning bevat is en (is) al het volgende eene loutere voortzetting van het verleden.’ Een l e v e n s l o o p dus van een ‘geschiedswezen’, om den term van Th. te bezigen, hetzij dan een enkeling, hetzij een volk. ‘De historische verschijning is als zoodanig steeds een organisch geheel, hetwelk zijn eigen leven leeft, geen vreemdsoortige en eerst van buiten aangebrachte (aufgedrungen) stof tot uitdrukking van zijn bestaan veranderende, maar elke verscheidenheid van hetzelve in zijn binnenste vindende en die individueel (of: als enkeling) in overeenstemming met zichzelf vormende. Bijgevolg wordt er geene enkele persoonlijkheid of welke andere bijzonderheid ook aangetroffen, als staande buiten het geheel en daaraan inhoud gevende, maar elke (persoonlijkheid of bijzonderheid) is integendeel van den aanvang af in dit (geheel) bevat, en ‘ontleent daaraan den inhoud zijns levens.’ - Een organische o n t w i k k e l i n g s g a n g dus van een geschiedswezen. ‘Men heeft gezegd, zoo luidt het verder, dat een geschiedswezen een w o r d e n d geheel is, en dat is zonder twijfel het geval; maar hoe en naar welke wet der ontwikkeling, dat is de vraag, waarvan de beantwoording wel menige schaduw zou moeten verjagen, die nog op dit veld van onderzoek ligt, en die de onderzoeker zoo lang met zijn eigen schaduw vergroot, als hij, terwijl het b o v e n hem nog niet licht geworden is, slechts bij eigen medegebracht licht ziet.’

Aan de beantwoording der gestelde vraag is een goed deel van den B r i e f gewijd. Als eene ‘waarheid’ leert Th: ‘dat een geheel niet eerst tot een enkeling w o r d t, maar zijn individueel wezen reeds tot eene wording, in de tijdelijke verschijning medebrengt, dus vóór allen tijdelijken samenhang buiten en boven elke levensontwikkeling in den tijd i s, en daarin optreedt met de taak, om een in eene hoogere ordening veroorzaakt en gesteld aanzijn in een organisch groeiende levensvereeniging, voor en met deze (vereeniging) vorm te geven’. Hiermede wordt gedoeld op ‘de goddelijke wereldorde’, en op de Platonische ‘ideeën van deugd, van recht, van godsvrucht (Gottinnigkeit) en van schoonheid, welke zich vertoonen als de eeuwige oorspronkelijke (urwesentliche) vormen van alle aan zijn, naar welke zich de eene menschheid moet vormen (of uitbeelden -

bilden) in wetenschap en kunst en de vorming van het gansche leven'. - Is de Natuur het levende kleed der Godheid, de Geschiedenis spreekt en getuigt van 'Godes minne', in den drievoudigen zin van liefde, die uit God vloeit, die tot God wederkeert en die in de kracht Gods aan den naaste wordt betoond. Dit wordt niet uitdrukkelijk gezegd, maar deze leer was het geloof van Thorbecke. Toen hij eenmaal hoorde spreken over 'de menschelijke eigenschappen van God, zoo als weldadigheid, barmhartigheid, waarheidsliefde, regtvaardigheid' riep hij uit: 'O, zijn dat de menschelijke wetenschappen van God! Ik heb altijd gemeend, dat deze de goddelijke eigenschappen van den mensch zijn' - 'Het is, zegt Th. verder in den Brief, eene oude, van Plato af op het gebied der wijsbegeerte levende erkentenis, dat de in den tijd zich ontwikkelende geest, onafhankelijk van den tijdelijken, oorzakelijken samenhang, kan deelnemen aan iets wezenlijks boven den tijd, aan het ware, het goede, het gerechte, het schoone, en dat (alles) in het leven een vorm kan geven'. - Als 'een waarachtig groot, door alle tijden henen schitterend voorbeeld' van de wijze, waarop 'een nieuwe aanvang des levens in een organisme ontstaat of van het aansluiten van dit nieuwe aan het voorhandene' wijst hij ten slotte 'op de historische vorming van het Christendom' - 'Intusschen, zoo gaat hij voort, komt het voor de wijsgeerige erkentenis van de Geschiedenis, in de eerste plaats hierop niet aan, maar (wel) op het inzicht in het eigendommelijke, eeuwig wezenlijke van dat wezen, hetwelk zich als wordend geheel in den tijd ontwikkelt, opdat men erkenne, welk heelal (Welt-all) van eigen wezensbestemming daaraan ten grondslag ligt, en (opdat) hierin eerst, het ware begrip van het geschiedkundige leven aan den dag trede (aufgehe).' - Aan deze lange aanhaling, ontleend aan mijne studie: 'Het Staatsbeleid van Thorbecke (1903)', moet ik nog ééne opmerking in den Brief toevoegen. 'De Geschiedenis, zegt Th., bestemd om de ontwikkeling van het menschengeslacht in den tijd te zijn, is reeds door het lichaam des menschen met de Natuur in bestendige gemeenschap, en (zij is) met haar organisme samengevlochten!! Die waarheid, dat Dualisme: de werkelijkheid van de werking van Natuur en Geest mag niet uit het

oog worden verloren bij de beoordeeling van een werk, zooals de Einführung van Heymans, die alle Dualisme wil opheffen, te weten voor het denken en ons wil leiden tot het psychisch Monisme.

Ten einde dat doel te bereiken nam de Schrijver zich voor de stelsels, die hij op zijn weg vond, af te breken om plaats te maken voor het door hem aangeprezen stelsel. Dat te doen is zijn recht en zijn plicht, en het is ons recht en onze plicht, voor zoo ver het ons mogelijk is, wat hij zegt te onderzoeken en te toetsen. Alvorens dit te doen met betrekking tot het Vijfde Hoofdstuk achten wij het plicht over het begrip Agnosticisme het allernoodigste mede te deelen, te meer nu velen zich Agnosticus noemen zonder recht te weten wat de term beteekent en wat het woord inhoudt. In de Kroniek van December 1910 zijn de volgende woorden van Pater de Groot aangehaald: '*Agnosticisme*', een woord ten jare 1869 door Huxley in omloop gebracht, werd eerst voor eenige Engelschen en geleidelijk ook elders het devies van geleerden, die noch leerstellige materialisten, noch stellige godloochenaars wilden zijn, maar overigens alle menschen onbevoegd verklaarden om voor de rede geldende overtuiging te bezitten aangaande wat ook buiten de sfeer liggende van het zinnelijk waarneembare. Godsbestaan, de ziel, hare onsterfelijkheid, alle ding naar zijn zelfstandigheid en wezen ontgaat het bereik der menschelijke rede'. Een weinig later zegt hij nog: 'De wijsgeer der *Synthetische Wijsbegeerte* (dat is: Spencer) wilde maar van één weg van waarheid weten en deze weg is de kennis der zintuiglijk waarneembare verschijnselen'. In eene noot (bladz. 11) zeide hij verder: 'Niet voor het onbekende, maar voor het onkenbare vond Huxley het woord agnosticisme uit'. Van waar nu de herkomst van het woord en van het begrip? Het is eenvoudig de tegenstelling van hetgeen voorkomt in den Brief van Paulus aan de Romeinen (1:19), alwaar gesproken wordt van 'to gnôston tou Theou, het kennelijke Gods, dat openbaar (phaneron) is in de menschen, die de waarheid in ongerechtigheid tenonderhouden'. Dat kennelijke heeft God hun geopenbaard, dat is: vertoond en zichtbaar gemaakt. 'Want', zoo redeneert Paulus, ditmaal een wijsgeer, 'het onzienlijke van Hem wordt van de schepping der wereld af in

de maakselen verstaan en doorzien, namelijk Zijne eeuwige kracht en Zijne Godsmacht'. Tweeërlei onzienlijks, dat is: niet zinnelijk en onmiddellijk waarneembaars, is voor den mensch van God kenbaar: Zijne eeuwige werkzame Kracht of Vermogen om te handelen en Zijne T h e i o t ê s, Zijne Goddelijkheid, in den zin van Godsmacht, door den mensch te kennen, te erkennen en te eerbiedigen. Opmerking verdient het dat in de brieven van Paulus ook eenmaal wordt gesproken van de T h e o t ê s, de Godheid, die naar Zijne leer zich in Christus vertoont, want hij zegt: 'In Hem woont geheel de volheid der *Godheid* lichamelijk (Col. 2:9)'. Beide genoemde plaatsen zijn de eenige in het Nieuwe Testament, waar die afgetrokken begrippen ter aanduiding van God voorkomen. Dat nu God of, zoo men dien naam wil vermijden, dat nu de Bron en Oorzaak van de Wereldwording door den mensch zou kunnen worden gekend, loochent de Agnosticus, want voor hem is die Bron t o A g n ô s t o n, het nìet kennelijke, en bij die bewering blijft hij staan, en hij waagt het niet het aanzijn van dat niet kennelijke te loochenen. Een wijde klove, niet overbrugbaar, scheidt dus Comte en den Positivist van Spencer en den Agnosticus, want bij Comte neemt de Menschheid de plaats in van de Godheid.

Zeven paragrafen (23-29), bijna vier vellen druks vullende (162-220), telt het Hoofdstuk over het Agnosticisme. Eerst wordt gehandeld over den 'Inhoud en oorsprong onzer kennis van de meetkunstig-werktuigelijke hoedanigheden (23)' dan over de 'Betrekkelijkheid onzer kennis van de meetkunstig-werktuiglijke hoedanigheden (24)', verder over 'De Kenwaarde (Erkenntniswert) van de werktuiglijke natuurbeschouwing (Naturauffassung) (25)' en over 'De Kenwaarde der Natuurwetenschap in het algemeen (26)', daarna over 'De Leer van het onbekende andere (27)', over 'Het Positivisme (28)' en over 'De volstrekte Scepsis (29)'. De Hoogleeraar vangt het Hoofdstuk aan met te zeggen: 'Die bis dahin besprochenen, sämtlich als ungenügend zur Erklärung des Gegebenen erkannten Welthypothesen waren ohne Ausnahme r e a l i s t i s c h, in dem Sinne, d a s s s i e f ü r d a s P h y s i s c h e o d e r f ü r e i n i g e s P h y s i s c h e a l s s o l c h e s e i n e s e l b s t ä n d i g e (sei es auf keine tieferen Gründe zurückführbare, sei

es mit dem Psychischen in einem unbekannten Dritten wurzelnde) ausserbewusste Existenz in Ansprach nahmen. Auch haben wir... stets geglaubt, die Hypothese einer mindestens mit geometrisch-mechanischen Qualitäten ausgestatteten Aussenwelt als eine wohlbegründete behaupten zu müssen. Es fragt sich, ob wir an diesem Glauben noch werden festhalten können, nachdem wir eine Gruppe neuer Daten, nämlich einige Resultate der psychologischen und erkenntnistheoretischen Forschung, in unseren Gesichtskreis ausgenommen haben werden (162).' Uitvoerig (162-170) handelt nu de Schrijver over de zinnelijke waarneming, en hij komt daarna tot de gewichtige vraag (24): 'ob wir jetzt noch an dem Glauben festhalten können, in der mechanischen Naturauffassung eine, wenn auch vielleicht unvollständige, so doch absolute Erkenntnis der ausserbewussten Wirklichkeit zu besitzen'. Het betoog, geleverd in par. 24 en par. 25 (170-184) besluit de Hoogleeraar met de volgende woorden: 'In dem Weltbilde der mechanischen Naturauffassung scheint uns die höchste mit den Mitteln der Naturwissenschaft erreichbare Annäherung an die Erkenntnis einer tiefer liegenden, den Forderungen des Denkens, vollständig entsprechenden Wirklichkeit gegeben zu sein. Diese tiefer liegende Wirklichkeit selbst, deren Erkenntnis unser Erklärungsbedürfnis bis auf den letzten Rest befriedigen würde, bleibt zu suchen.' Al dieper en dieper den lezer inleidende in de kennis der Natuur, gaat H. handelen over 'De Kenwaarde der Natuurwetenschap in het Algemeen (par. 26, 185-200)'. Deze verhandeling over de natuurverschijnselen en de natuurwetten bevat eenige psychophysische formules en vordert van den lezer volle aandacht en stil nadenken. De gedachtengang is geleidelijk en duidelijk is de voorstelling, die gevolgd wordt door par. 27 (201-209) met het opschrift: 'Die Lehre vom unbekannten Andern'. Deze term is eene vinding van H. en hij gelooft daarmede uit te drukken wat 'das gemeinsame, mehr oder weniger klar bewusste Kredo sehr vieler erkenntnistheoretisch aufgeklärter Naturforscher (ist), welche den Materialismus in seinen früher besprochenen Formen über-

wunden haben (204)'. Dat onbekende 'Andere' is het 'Onkenbare' van Spencer, die door H. niet wordt genoemd, en dat is, volgens H., naast eene bekende (psychische) eene onbekende andere werkelijkheid (Realität) (204)', waarin dan de verklaring van het Heelal, van de Natuur, van de Wereld zou te vinden zijn. Ook hier werkt de Schrijver sterk met formules en hij stelt hooge eischen aan den lezer. Deze heeft echter ook een recht, namelijk om te eischen, dat de woorden en termen in hun gebruikelijken zin worden gebezigd. Wat doet nu H. met den term Agnosticisme anders dan dat hij dien onder en in zijne handen eene verandering laat ondergaan, niet eene metamorphose of gedaanteverandering, maar eene m e t a b o l ê of wezensverandering. De agnosticus weet van het Onkenbare niets; alleen neemt hij aan dat het er is, maar de gewichtige vragen: q u i d s i t en q u a l e s i t, *wat* het is en *hoedanig* het is, laat hij ter zijde liggen. Van dat A n d e r e, waarover H. handelt, weet deze te zeggen, vooreerst dat het is eene onbekende andere werkelijkheid naast eene bekende (psychische); ten anderen dat het is eene stoffelijke buitenwereld, iets onbekends naar (*in* zegt H.) zijn wezen, hetwelk door bemiddeling van de zintuigen alle waarnemingen te voorschijn roept, en van hetwelk wij overigens aannemen, dat bepaalde vormen daarvan (namelijk diegene, welke wij door bemiddeling der zinnen als werkzame (fünktionierende) hersenzelfstandigheid waarnemen) zonder bemiddeling de psychische verschijnselen in het algemeen te voorschijn roepen (204)'. Deze dingen leerende en verkondigende gaat H. niet te werk als ware hij een agnosticus, en deze laatste zou niet kunnen spreken, zoo als H. doet.

De behandeling van 'Die Lehre vom unbekannten Anderen' voert ons in den geest terug naar de bespreking van 'het onbekende derde', waarvan wij aan het slot der vorige K r o n i e k melding hebben gemaakt. Daarover moeten wij hier nog handelen, en wij willen eerst den Hoogleeraar zelf laten spreken. Hij zegt: 'De psychophysische wettelijkheid, waarmede in den grond (der zaak) noch het Materialisme, dat het Psychische ontkent, noch het Dualisme, dat het uit beginsel van het physische scheidt iets weet aan te vangen, is voor het realistisch Parallelisme, zonder dat dit ergens (irgendwo) een inelkandergrijpen van de beide verschijnselenreeksen behoefde aan te nemen voor hare

gemeenschappelijke afhankelijkheid van een onbekend derde onmiddellijk gegeven (156)'. Daarop prijst H. 'die Leer, welke, met het verdere, grootsche inzichten verleenende toevoegsel, dat zich dit onbekende derde ("Deus sive Substantia") behalve in de physische en psychische nog in oneindig vele andere, voor onze kennisneming niet toegankelijke verschijnselenreeksen kan openbaren (manifestieren), het eerst door Spinoza klaar en duidelijk werd uitgesproken, en daarna (dann) voornamelijk in de negentiende eeuw, op velerlei wijze vernieuwd en omgewerkt, een tijdlang een aanhang van beteekenis verwierf (156).'

Is dat echter wel het echte Spinozisme? Is de God of de Zelfstandigheid van Spinoza een onbekend derde naast de evenwijdig met elkander loopende reeksen van bewustzijnsverschijnselen en hersenverschijnselen? God is voor Spinoza onbekend als de volstrekt Oneindige, bekend voor zooveel aangaat de voor den mensch kenbare Attributen of Eigenschappen van Denken en Uitgebreidheid, dat is: van Geest en van Natuur, en dit is immers het Spinozistisch Pantheisme, grootelijks verschillende van de Leer of wil men: de Hypothese van een onbekend derde, welks bestaan de oplossing en verklaring zou kunnen geven van de betrekking tusschen de beide genoemde reeksen van verschijnselen. Met dat onbekende derde en met dat onbekende andere is, naar mijne overtuiging, de Hoogleeraar niet op den rechten weg. Hoezeer nu H. met dat laatste tamelijk is ingenomen, moet hij toch erkennen 'dat een tegenwerping (Einwurf) tegen het realistisch Parallelisme ingebracht helaas ook tegen die Leer (van het Andere) hare volle geldigheid behoudt: namelijk de op haar rustende noodzakelijkheid, om alle wilsoorzakelijkheid te loochenen, en daarmede de inhoudsvolle (inhaltliche) overeenstemming tusschen de voorgestelde en gewilde, en de terstond daarop feitelijk waar te nemen lichamelijke beweging onverklaard te laten (208).' Wel geen wanhoop, zelfs geen moedeloosheid grijpt H. aan, maar na al zijn onderzoek, na al zijn betoogen, na al zijn werken met begrippen en met formules, komen hem eenige vragen op de lippen. Hij vraagt: 'Sollte der richtige Weg unfindbar sein, oder sollte

es selbst einen richtigen Weg überhaupt nicht geben? Sollte vielleicht gar das Ziel, welches wir erstreben, nur in unserer Einbildung existieren? Es wäre nicht zu verwundern, wenn, nach so vielen hoffnungsvollen Aussichten und nachfolgenden Enttäuschungen, solche Zweifel in uns auftauchten (209).' Eerlijk en oprecht is de Hoogleeraar, aan het slot van par. 27, dat wij overnamen en met opzet niet vertaalden om den Lezer te laten hooren hoe eenvoudig en ongekunsteld, in tegenstelling van vele Duitsche ambt- en vakgenooten, onze landgenoot de gedachten zijns harten in de taal van het volk des wijsgeeren weet uit te drukken. Eerlijk en oprecht is hij mede aan het begin van par. 28, 'Der Positivismus'. In der Tat, zegt hij, scheinen wir uns auf einer schiefen Ebene zu befinden. Die Illusion des Dualismus und des Materialismus, alles was wir zur Erklärung des Gegebenen brauchen, auch vollständig und absolut erkennen zu können, haben wir längst aufgegeben: der realistische Parallelismus hat sich genötigt gefunden, hinter der gegebenen psychischen und der als Gegenstand der sinnlichen Wahrnehmungen vorausgesetzten physischen Welt ein unbekanntes, nur in seiner beiderseitigen Folgen zu kennen des Drittes anzunehmen; und die Lehre vom unbekannten Andern hat sogar die Annahme einer ausserbewussten Existenz jener physischen Welt als unbegründet verworfen und das Ausserbewusste überhaupt nicht anders als durch seine Beziehungen zum gegebenen Bewussten bestimmen zu können geglaubt. Trotz dieser Selbstbeschränkung erwies sich aber weder die eine noch die andere Theorie als befähigt, auch wirklich dasjenige zu leisten, was sie eben leisten wollte. Unter solchen Umständen liegt es nun nahe zu fragen, ob wir nicht, da doch jeder Schritt vorwärts unser Wissen um die ausserbewusste Wirklichkeit einzuschränken statt zu er weiternscheint, schliesslich auf dieses Wissen überhaupt werden verzichten müssen (210).' Bij de behandeling van het Positivisme legt H. den vollen nadruk op 'die Praxis des Lebens (212),' en hij bespreekt 'die Stellung des Positivismus zur Wissenschaft (215)', en hij gaat over tot 'Die absolute Skepsis (216)'. Als slotsom van zijn onderzoek zegt hij: 'Das letzte Wort des Empirismus - hier een andere naam voor het Positivisme - ist

also die Aufhebung alles und jedes Wissens, die absolute Skepsis (219).' Om het kort uit te drukken met de woorden van Faust, die ik noodig had en aanhaalde in de Kroniek van Mei: 'Ich sehe das wir nichts wissen können!' en daaraan voeg ik nu toe: 'Das will mir schier das Herz verbrennen.' Toch was er in Göthe een dorst om te weten, en hij laat zijn Faust, zijn dubbelganger in het denken en in het twijfelen dan ook zeggen:

'Drum habe ich mich der Magie ergeben,
Ob mir durch Geistes Kraft und Mund
Nicht manch Geheimniss würde kund!
Dass icht nicht mehr, mit sauerm Schweiss.
Zu sagen brauche, was ich nicht weiss,
Dass ich erkenne, was die Welt
Im Innersten zusammenhält,
Schau alle Wirkungskraft und Samen,
Und thu' nicht mehr in Worten kramen!'

Die gemoedsstemming is bij velen onzer beschaafde tijdgenooten aanwezig, en voor de Magie van Göthe mogen wij lezen: het Spiritisme onzer dagen. Door het vele weten op velerlei gebied komen velen tot twijfel omtrent datgene, 'was die Welt im Innersten zusammenhält'. Bij zeer velen is niet alleen merkbaar dat zij met Kerkgeloof en Godsdienstvorm hebben gebroken, maar ook dat een twijfel, beangstigend en benauwend, hun geest heeft omneveld. Zij zoeken den weg, die leidt tot de kennis der waarheid, en zij vinden hem niet. Prof. Heymans ziet dat helder in en zijne Rede van 20 September 1909: 'De toekomstige eeuw der Psychologie' is een opmerkelijk getuigenis tegen de Scepsis en tegen het Pessimisme, in wier macht velen machteloos zijn geraakt, terwijl hun de kracht ontbreekt om de ketenen van zich te schudden, en voor waarheid te houden wat Göthe zegt:

Die Geisterwelt ist nicht verschlossen;
Dein Sinn ist zu, dein Herz ist todt!
Auf! bade, Schüler, unverdrossen
Die ird'sche Brust im Morgenroth!'

In de eerste, kleinste helft van zijn boek is H. bezig den lezer voor te bereiden op zijne Metaphysica. Bij het oordeel over de stelsels en de stellingen van anderen, die hij verwerpelijk of althans onaannemelijk acht, gaat hij te werk met oordeel en met buitengewone zachtheid, mag ik wel zeggen, en uit zijn woorden spreekt niet alleen de wijsgeer, maar ook de mensch. Deze stelt zich ten plicht zijn medemensch, niet zijn vakgenoot alléén in te lichten omtrent de belangrijkste vragen op het gebied van het denken. Zijn eigen Leer, in een derde K r o n i e k te behandelen, moest hij laten voorafgaan door eene beschrijving en voor een deel van hetgeen hij gaf, door eene bestrijding van het gevoelen zijner voorgangers. Het persoonlijke treedt echter bij hem geheel op den achtergrond en slechts zelden noemt hij namen: het zakelijke is voor hem de hoofdzaak en dat is te prijzen in een tijd, waarin tusschen degenen, die zich in Nederland met Wijsbegeerte bezighouden, wel eens dwaze gevechten voorkomen, die noch voor de zaak, noch voor de eer der strijders bevorderlijk zijn.

Op de slotsom van par. 29, die ik boven aanhaalde, laat de Hoogleeraar deze voorzichtig gestelde volzinnen volgen. ‘Wenn wir in unseren bisherigen Schlussfolgerungen keine Fehler gemacht und keine irgendwe bedeutsamen Daten übersehen haben, so müssen wir nicht nur auf die Metaphysik, sondern auch auf die “positive” Wissenschaft, nicht nur auf diese, sondern auch auf alle Ueberzeugungen und Annahmen, welche über dem augenblicklichen Bewusstseinsinhalt hinausgehen, ein für allemal verzichten. Wir können allerdings schwerlich dafür, dass dann und wann solche Ueberzeugungen und Annahmen in uns auftauchen: es muss sich aber jeder derselben die Einsicht in ihre völlige Grundlosigkeit sofort zur Seite stell'n und sie unerbittlich wider aufheben. Wir sind an unserer schiefen Ebene bis zum Ende hinabgerutscht und liegen am Boden. Wenn wir keinen besseren Halt finden als diejenigen, mit denen wir es bis dahin versucht haben kommen wir nicht mehr hinauf (219, 220)’. Niet troostvol is dus volgens H. het overzicht dat hij in de eerste helft van zijn boek met trouwe zorg en met liefdevolle toewijding aan het omderwerp ons heeft geschonken. Wat hebben wij te wachten van de ‘Welthypothese des psychichen Monismus’ en van den

sympathieken Schrijver, die ons de uitkomsten van zijn onderzoek in behaaglijken vorm heeft medegedeeld? De Lezer der K r o n i e k moge in een volgende maand gereed zijn om zijn aandacht te schenken aan de poging, door den Hoogleeraar aangewend, om aangaande het W e r e l d r a a d s e l eenig licht te laten schijnen in de ziel van den belangstellenden vriend van de Wijsbegeerte.

Den Haag, 14 Juli 1911.

Staatkundige kroniek.

27 Juli 1911.

Het is een gewoon verschijnsel: wanneer het conservatisme de lakens uitdeelt, groeit de sociaal-democratie tegen de verdrukking in. En het kan niet worden ontkend: ondanks alle programs en reclamezangen van de christen-democratie is een bewind van de gecoaliseerde rechterzijde in hoofdlijnen conservatief. Zij kan niet anders, want de kern, die de pas aangeeft is van dat karakter.

Ten aanzien van de sociale wetgeving is door een kerkelijke meerderheid uit den aard harer samenstelling nimmer een bevredigend resultaat te bereiken. Daarvoor zijn de inwendige verschillen te fundamenteel. Het besef hiervan verlamt de werkzaamheid en is ten slotte eenige werkzaamheid onvermijdellijk, dan zijn de vruchten gebrekkig.

Er is voor de verbonden partijen alles aan gelegen, de eenheid zooveel en zoolang mogelijk te bewaren. Vandaar dat het menschelijk instinct ertoe drijft, alles wat die eenheid in gevaar kan brengen tot zelfbehoud op de lange baan te schuiven. Het moet met de sociale wetgeving niet te hard gaan.

Maar wanneer het eenmaal zoo ver is, dat de werkzaamheid moet beginnen, laten de conservatieven in de coalitie zich duchtig gelden. De concessie, dat de kosten der dure wetten zullen worden voldaan uit indirecte belastingen door verhooging der invoerrechten; dat de groote vermogens en inkomens zullen worden gespaard; deze concessie is hun niet voldoende. Bij elke voorgestelde inkorting van de overmacht van het kapitaal wordt onder de leuze ‘geen vrijheids-beperking’ een weerstand geboden tot het uiterste.

Men heeft wel opgemerkt, dat dit verzet niet ten nadeele behoefde te komen van de sociale wetgeving eener christelijke meerderheid. Niets immers zou verhinderen, dat een christelijk

kabinet voor zijn sociale wetten een meerderheid zocht met behulp van een deel der linkerzijde. Men stelde de mogelijkheid in uitzicht van een christelijke regeering, die ten aanzien van de sociale wetgeving op een ander fundament zou steunen dan voor het algemeen beleid. En dan liefst op een gemengde meerderheid van democraten!

Mooi gedacht, maar moeilijk te gelooven. En de eerste gelegenheid om dit denkbeeld aan de praktijk te toetsen gebruikte men om te bewijzen dat er niets van kan komen.

Na het getob met de bakkers, wiens wetgeving voorloopig is opgeborgen, kwam de ziekteverzekering aan de beurt. Van het voorstel, door Talma ingediend, lieten de secties der Tweede Kamer weinig heel. Een openbare beraadslaging over het ontwerp zelf werd door de commissie van voorbereiding onmogelijk geacht: men moest eerst eens zien, of men op de hoofdpunten met de Regeering tot overeenstemming kon komen.

En toen gebeurde een wonder. In de afdeelingen was van veel tegenstand gebleken zoo rechts als links. De voorstanders van een ingrijpende sociale wetgeving verwierpen in het ministerieele voorstel de uitsluiting van de ziektebehandeling. Naast de toekenning van een uitkeering voor gedorven loon wenschten zij ook, en vooral, waarborging van geneeskundige hulp. Aan de andere zijde werden gevonden wie de verplichte verzekering, zooals zij moest worden aanvaard, zooveel mogelijk wilden beperken. En dezen verzetten zich op hunne beurt tegen het voorbijgaan van de particuliere ziekenfondsen naast de nieuw te stichten rijksorganisatie.

De bezwaren schenen niet te overkomen. Maar ziet, de mondelinge uiteenzetting van 's ministers standpunt werkte zóó wonderdadig, dat het weglaten van de geneeskundige hulp plotseling door de geheele rechterzijde op een enkele uitzondering na werd toegejuicht, en dat de minister uit dankbaarheid een nieuwe regeling toezegde, waarbij de bestaande ziekenfondsen zouden worden erkend.

Wonderdadig was die werking. Want zij openbaarde zich niet alleen, als bij den heer Nolens, nadat men de uiteenzetting had aangehoord, zij deed bij anderen haar invloed reeds gevoelen van tevoren. En toch - eenige afspraak was omtrent deze oplossing niet gemaakt. Zij viel zoo vanzelf. Jammer dat de heer Van Vliet

met aandoening sprak van de oude vriendschap voor broeder Talma. Dat pleitte zeker niet voor de kracht der broederlijke argumenten.

Zoo zag men dus een compromis tot stand komen met de rechterzijde alleen. Een compromis, waarbij in dubbel opzicht de regeling werd bedorven: vanuit de Kamer liet men den aandrang varen naar de opneming der geneeskundige behandeling - waardoor een fout werd bestendigd; en door den minister werd de eenheidsregeling losgelaten - waardoor een nieuwe fout bij de andere werd gevoegd. Alles ter eere van de christelijke politiek.

Zoo zal het gaan met elk ander onderwerp van sociale wetgeving. En waar ook overigens, in het Regeeringsbeleid, de lijn der conservatieven wordt gevolgd, is de bodem bereid, waarop de sociaal-democratie het weligst groeit. Zij moet leven van critiek, niet van daden. En gelegenheid tot gegronde critiek wordt hier te over gegeven.

Een rijke bron voor critiek is ook de voorgestelde wijziging van het tarief voor invoerrechten. Niet alleen vindt in het algemeen het streven aanstoot, dat ter vermijding van zwaardere belasting van gegoeden een druk wordt gelegd op hen, die de grootste gezinnen hebben en van hun inkomen relatief het grootste deel moeten besteden aan dagelijksche levensbehoeften. Maar uit de tallooze ingekomen adressen van vaklieden blijkt reeds, met hoe weinig kennis van zaken en met hoe eenzijdige voorlichting het tarief in elkaar is gezet. Wat het ergste is: de deskundige voorlichters van de Regeering zijn blijkbaar zoozeer opgegaan in de belangstelling voor hun eigen zaken, dat zij voor de inrichting van het tarief hierop alleen hun advies hebben gebaseerd. Met andere woorden: wie maar goede relaties heeft aan het departement van Financiën, kan van ‘de bescherming der nationale nijverheid’ het gemakkelijkst zijn deel krijgen. Ethische politiek is dit niet.

Eenigszins zonderling mag het heeten, dat bij deze plannen der Regeering, die vooral bij den Nederlandschen handel verzet vinden, juist in de voornaamste handelsstad, in Rotterdam, de laatst gehouden verkiezingen voor de rechterzijde buiten alle verwachting gunstig zijn uitgevallen. Wel waren dit verkiezingen voor den Gemeenteraad, die naar rechts werd omgezet, maar

alle verband met Kamerverkiezingen kan toch niet worden geloochend. Een vingerwijzing naar hetgeen volgen zal geven zij zeker.

Maar elders zijn nagenoeg overal de sociaal-democraten aan de winnende hand geweest. Er is daar leven en beweging.

Voor de ‘beweging’ wordt van alles gebruik gemaakt. Prachtig trof hier de staking der zeelieden. Te Rotterdam stak er weinig winst in. De organisatie bleek zwak, en de concessie van de zijde der werkgevers kon voldoende worden aangekleed om toegeven te motiveeren.

Maar in de hoofdstad liep het anders. De sociaal-democraten en de mannen der ‘moderne’ vakactie waren hier in een moeilijk parket. De staking te Amsterdam was in handen van de ‘anarchisten’, de ergste vijanden van de ‘moderne’ vakbeweging. Derhalve geen steun; veroordeeling tot den hongerdood.

De conseqentie van deze opvatting moest, zou men zoo denken, de wensch zijn naar mislukking van dit anarchistisch avontuur. Maar neen - de moderne sociaal-democratie nam de zaak anders: zij ging op de staking der vijanden klaploopen. Het waren óók proletariërs; het was óók een stuk revolutie. Derhalve ‘staan wij aan de zijde van onze klassegenooten... wier onderneming wij een gelukkigen afloop toewenschen.’ De anarchistische klassegenooten moesten met deze platonische betuiging van solidariteit tevreden zijn.

Inmiddels zijn de uitloopers van de Amsterdamsche zeeliedenstaking reeds afgekapt. De bootwerkers zijn weer aan het werk. En de zeelieden zullen, naar alle waarschijnlijkheid, spoedig moeten volgen. De werkgevers gaven hier niets toe, waren voor geen bemiddeling, ook niet van den minister Talma, te vinden; maar zij zullen wèl doen, de behandeling en de bezoldiging van het zeevolk aan een grondige herziening te onderwerpen.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. LII.

> ‘Noch ist es Tag, da rühre sich der Mann! Die Nacht tritt ein, wo niemand wirken kann.’
> GOETHE: *Sprüche.*

Opnieuw hebben donkere wolken zich samengepakt aan den noordwestelijken hemel van Afrika. Feitelijk zijn zij nooit weg geweest, van het oogenblik dat het woord ‘Tuniseering van Marokko’ voor de eerste maal gesproken werd. Maar tusschen de lichte cirruswolken, die den Atlas bijna nooit verlaten, en de donkere gevaarten, die een naderenden orkaan voorspellen, zijn vele ‘Zwischenstufen’.

Wat eens de ‘zieke man’ aan den Bosporus is geweest voor de Europeesche groote mogendheden, is thans de Marokkaansche Sjerif; en de streken aan de overzijde der straat van Gibraltar nemen in de besprekingen der diplomaten van thans een grootere rol in, dan Albanië, Kreta, Arabië en de rest, waar Europa zich slechts tot de aandachtige toeschouwers rekent.

De gevaren, die aan den naam Marokko verbonden zijn, kunnen niet denkbeeldig worden geacht, sinds wij die uit de blauwboeken, de daarover gevoerde schriftelijke en mondelinge onderhandelingen, kennen. De Rijkskanselier von Bülow zeide eens in een onderhoud met den Franschen gezant te Berlijn, over de Marokkaansche quaestie, dat die naar een afgrond leiden zou. De oude prins Henckel von Donnersmarck, die zijn halve leven in Parijs had doorgebracht en daar vele goede vrienden telde, meende

toen die vrienden te moeten waarschuwen, dat zij in de Marokkaansche quaestie met vuur speelden, zoo zij met Duitschland geen overeenstemming wilden zoeken. En in ieders herinnering is het woord van prins Radolin, den toenmaligen gezant van het Duitsche Rijk te Parijs, tot minister Delcassé: ‘Duitschland staat achter den Sultan van Marokko’.

Met welk recht, vraagt men, bemoeit Duitschland zich dan voortdurend met deze quaestie, die zoover buiten den gezichtskring van den Duitschen Michel schijnt te liggen.

Toen in Juli 1880 de Europeesche groote mogendheden met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en een reeks kleinere Europeesche staten, te Madrid een conferentie hielden over Marokko, was nergens twijfel gerezen, dat door de Acte van Madrid de betrekkingen van het sultanaat tot het buitenland eenstemmig en gelijkmatig waren geregeld. Door de bepalingen dier Acte bezat het Duitsche Rijk in Marokko geheel dezelfde rechten als Frankrijk, afgezien van eenige grensregelingen, die Frankrijk reeds vroeger, als bezitter van het aan Marokko grenzende Algiers, met den Sultan had aangegaan.

Ook de verdere ontwikkeling van Marokko bracht daarin aanvankelijk geen verschil. Doch geleidelijk ging Frankrijk met grooter energie over tot de verwezenlijking van zijn ouden droom: het stichten van een groot Noord-Afrikaansch koloniaal rijk, dat niet alleen aan de Middellandsche Zee zou grenzen, maar zijn eindpunten hebben zou aan de golf van Aden, de golf van Guinea, en den Atlantischen Oceaan.

Het scheen, dat Frankrijk voor dat plan den steun verworven had van Bismarck, die zonder twijfel de vastzetting van Frankrijk in Tunis begunstigde, zooals hij dat ook in Achter-Indië deed, waardoor hij het optreden van Frankrijk op koloniaal gebied zooal niet mogelijk maakte, dan toch een goede gelegenheid gaf. Zonder de zekerheid, dat Duitschland aan dit optreden in Afrika en Azië geen hinderpalen in den weg zou leggen, had Frankrijk die politiek, òf niet, òf slechts in zeer beperkte mate ondernomen.

Dankbaar daarvoor behoefde Frankrijk Duitschland niet te zijn, wijl de houding van Duitschland voor een goed deel uit egoisme voortkwam, en zijn oorsprong vond in het plan, om Frankrijk's belangstelling van de Europeesche quaesties af te leiden door het

een anderen uitweg voor zijn levenskracht te geven. Maar dat Bismarck daarbij aan een, geheel Noord-Afrika omvattend Fransch koloniaal rijk had gedacht, is niet aan te nemen. Hij rekende bij zijn plannen op de tusschen Engeland en Frankrijk bestaande rivaliteit, en voorzag niet, dat die, ondanks de Egyptische quaestie en de vernedering bij Fashoda, eens zou plaats maken voor een overeenstemming als thans bestaat. Zoodra die rivaliteit in samenwerking overging zou waarschijnlijk ook Bismarck krachtiger op de belangen van Duitschland in Noord-Afrika hebben gewezen. Want het nalaten daarvan moest, als in Afrika een Engelsch-Fransche coalitie tot stand kwam, leiden tot volkomen uitschakeling der Duitsche belangen.

Dat oogenblik brak aan, toen Engeland en Frankrijk in 1904 een overeenkomst sloten over de Egyptische quaestie. Alle bestaande geschillen tusschen Engeland en Frankrijk werden daarbij geregeld, en tevens liet Engeland, tegen erkenning van zijn overheerschenden invloed in Egypte, aan Frankrijk de vrije hand in Marokko.

Duitschland heeft toen, wat de Egyptische quaestie betreft, Engeland zijn toestemming gegeven tot de getroffen regeling, doch zweeg daarbij volkomen over de Marokkaansche quaestie. Had Duitschland zijn rechten, uit de Acte van Madrid van 1880 voortvloeiend, onmiddellijk op onweerlegbare wijze onder Frankrijk's aandacht gebracht, dan zou het veel latere moeilijkheden hebben kunnen voorkomen. Maar het begon feitelijk den toestand pas goed in te zien, toen Frankrijk onder Delcassé's leiding, tot de vreedzame doordringing, de ‘pénétration pacifique’; van Marokko overging. De moeilijkheden, die toen ontstonden, en die tot een strijd over Marokko schenen te zullen leiden, werden eerst beëindigd door de conferentie van Algeciras, waar men meende het gevaar voor een botsing te hebben bezworen.

Bij deze Acte, zoowel als bij de overeenkomst van Februari 1909, had Duitschland de Fransche voorrechten in Marokko erkend en nader omschreven, - voorrechten ontstaan door de bijzondere positie, waarin Frankrijk als bezitter van Algiers verkeerde en die Frankrijk groot belang moest doen hebben bij de rust, den vrede en de orde in Marokko. Maar die voorrechten waren vrij nauwkeurig begrensd, en mochten niet worden opgevat

als een vergunning tot volkomen mediatiseering van Marokko.

Het bleek echter al te spoedig, dat de bepalingen van de Acte van Algeciras niet veel meer waren dan ‘des mots sur un papier quelquonque’. Al waren zij ook aangegaan in den naam van ‘den Almachtigen God’, en al bepaalden zij ook dat alle onderteekenaars zich verbonden, de souvereiniteit en de onafhankelijkheid van den Sultan, de integriteit van zijn gebied, de economische vrijheid en gelijkheid van alle mogendheden in Marokko te zullen eerbiedigen. Niemand kan ontkennen - en Fransche bladen geven het onomwonden toe, - dat de ontwikkeling van de toestanden in Marokko een bespotting zijn geworden van die overeenkomst, onder moeite en zorg in het Zuid-Spaansche stadje aangegaan. Hoe kan men van de onafhankelijkheid van den Sultan en de integriteit van zijn land blijven spreken, als de Sjerif niet meer macht heeft dan de Khedive van Egypte, de Bey van Tunis of de vorst van Chiwa, nu de Fransche troepen een groot deel van zijn land hebben bezet, en even weinig plan toonden Marokko te verlaten, als de Engelschen Egypte of de Russen Chiwa.

Onder die omstandigheden kon er natuurlijk niet veel terecht komen van de economische gelijkheid, van de ‘open deur’-politiek. Want al houdt Frankrijk aan de fictie van den souvereinen sultan en de integriteit van zijn land vast, de Franschen zijn in Marokko de baas, op militair, financieel, administratief, economisch gebied; zij hebben de macht, en zoo de Fransche douane-beambte de Duitsche of Hollandsche artikelen precies volgens de bepalingen der wet behandelt, maar bij het invoeren van Fransche waren een of liefst beide oogen toedrukt, zoo voor den een bij laden of lossen van schepen moeilijkheden worden gemaakt, die voor den ander niet bestaan, verliest de bij verdrag bepaalde gelijkheid van behandeling, de open deurpolitiek, wel wat van haar karakter.

En nu is het in Spanje en Duitschland in confesso, dàt Frankrijk in Marokko zoo handelt; krasse staaltjes worden van de Fransche manier van optreden verteld.

Voor de regeling van de Marokkaansche leening, waaraan alle bij Marokko belanghebbende mogendheden voor een, bij de Acte van Algeciras vastgesteld aandeel, deelgenoot zijn, werd een

‘commission de la dette marocaine’ gevormd, die in alle handelshavens douane-agenturen oprichtte, om de noodige middelen voor het betalen der rente van die leening te verkrijgen. Doch in Duitschland en Spanje - men zie hierover een brochure van Dr. Miguel Vidal-Guardiola - wordt openlijk verzekerd, dat Frankrijk die agenturen gebruikt, om het geheele Marokkaansche bestuur te beheerschen. Krachtig wordt gepoogd om de Spaansche doero's, de gangbare munt in Noord-Marokko, te verdrijven, en te vervangen door Fransch geld.

Dit alles zou nog geen aanleiding geweest zijn voor Spanje om tegen Frankrijk in Marokko op te treden, ware het niet, dat Frankrijk door het bezetten van Fez en Mequinez, naar de Spaansche meening de bepalingen der Acte van Algeciras had geschonden. Wel beweerde Frankrijk, dat de Sultan de Franschen te hulp had geroepen, zoodat die bezetting op verzoek van Moulay Hafid plaats had, en dus niets te kort deed aan de onafhankelijkheid en souvereiniteit van den Sultan; maar dit werd in Spanje niet erkend. En om niet het laatste restje aanzien en invloed in Marokko te verliezen, gaf de Spaansche regeering last El Ksar en Larrasj door de Spaansche troepen te doen bezetten.

Door deze daad was elke beteekenis aan de Acte van Algeciras ontnomen. En duidelijker dan door woorden bleek uit deze daden de innerlijke onwaarheid van die overeenkomst, voor wier uitvoering alle mogendheden verantwoordelijk zijn.

Dat het zoo komen moest hadden de mogendheden te Algeciras ook wel kunnen voorzien. Zoolang het verkeer met Marokko zich beperkte tot enkele havensteden, en niemand lust had zich in kostbare en ten slotte toch onvruchtbare ondernemingen in het binnenland te steken, ging het zooals het gaan wilde. Maar van het oogenblik, dat de Europeesche mogendheden zich met ijver aan de exploitatie van Marokko's natuurschatten gingen wijden, moesten er botsingen ontstaan.

Het is nu eenmaal het lot van de barbaarsche volkeren, dat de aanraking met de beschaafde naties hun een deel van hun vrijheid, van hun eigenaardigheid moet ontnemen. En met de ‘vreedzame doordringing’ de ‘pénétration pacifique’ van Marokko begon het einde van het Sjerifaat; de positie van Marokko als zelfstandige staat werd bedreigd. Wanneer men dat te Algeciras

had willen inzien, zouden vele dingen anders geloopen zijn; maar de eigenlijke bedoeling van de conferentie was minder de toekomst van het Sjerifaat te regelen, dan wel het gevaar van een Fransch-Duitsche botsing te voorkomen; en derhalve liet men de oplossing der moeilijkheden over aan de toekomst.

Het gevolg bleef niet uit.

De wrijvingen tusschen de Franschen, die zich op hun 'position prépondérante' beriepen, en de Moslem, met hun tegenstand tegen de Roemis, verscherpten den tweespalt en deden orde en rust spoedig in wanorde en onrust verkeeren. De Sultan, die de Acte van Algeciras mede had onderteekend, werd afgezet; zijn broeder vond slechts steun bij de Kaids, zoolang hij zich als vijand der Europeesche vreemdelingen voordeed. Toen hij van Frankrijk hulp aannam in troepen en geld, werd hij bedreigd, en zelfs in zijn hoofdstad belegerd.

Dat was het oogenblik waarop Frankrijk had gewacht. Onder het voorgeven, dat aan de heerschende anarchie in den Marokkaanschen staat een eind moest worden gemaakt, werden troepen uit het Oosten en Westen naar Fez gezonden, en die plaats door de Franschen bezet.

Daarbij werd weliswaar aan de mogendheden medegedeeld, dat die bezetting slechts van tijdelijken aard wezen zou, en dat geen gedachte aan verovering voorzat; dat integendeel Fez, Mequinez en Rabat weer zouden worden ontruimd, als orde en rust hersteld waren; maar de rekbaarheid van zulke verzekeringen is groot en in verschillende landen werd de vrees voor algeheele bezetting van Marokko door de Franschen openlijk uitgesproken.

Eenige maanden werd nog gewacht op het verdere verloop der gebeurtenissen. Maar toen het scheen, dat Frankrijk zich in Fez huiselijk ging inrichten, alsof het voornemens was vooreerst de Marokkaansche hoofdstad niet weer te verlaten, nam Duitschland plotseling een besluit, en zond een oorlogsschip naar Agadir, een der Zuid-Marokkaansche havens.

Dit was een vrij krasse manier van de Duitsche regeering, om haar ontevredenheid over de ontwikkeling der toestanden in Marokko uit te spreken. Een manier, die zeker niet in den geest van Bismarck zou zijn geweest, al werd tot het zenden van den *Panther* besloten door minister von Kiderlen-Wächter, die in de

Duitsche pers Bismarck's beste leerling wordt genoemd. Op dit punt echter heeft hij de lessen van den 'Reichsschmied' niet goed begrepen. Want nu het Duitsche Rijk eenmaal is tot stand gebracht, zeide Bismarck eens, is het ons belang den vrede te behouden en te bewaren. (Gedanken und Erinnerungen II: 266):

> 'Dementsprechend müssen wir unsere Politik einrichten, das heisst den Krieg nach Möglichkeit hindern oder einschränken, uns in dem europäischen Kartenspiele die Hinterhand wahren, und uns durch keine Ungeduld, keine Gefälligkeit auf Kosten des Landes, keine Eitelkeit oder befreundete Provocation vor der Zeit aus dem abwartenden Stadium in das handelnde drängen lassen; wenn nicht plectuntur Achivi.'

De Duitsche regeering meende echter, dat zij zich ditmaal uit het afwachtende stadium in het handelende moest laten dringen, om te doen uitkomen, dat Marokko, ondanks de bezetting van Oudja en Dachar, Casablanca en de Chaujas-vlakte, Rabat, Mequinez en Fez, nog geen Fransche provincie was geworden, maar een zelfstandig land, welks integriteit en onafhankelijkheid bij de Acte van Algeciras erkend en bezworen is.

Toch zou die Duitsche daad in geheel Europa ontsteltenis doen ontstaan. Niet alleen om de daad zelf, en om de plotselinge, bruuske wijze waarop zij werd uitgevoerd, maar ook omdat zij in menig opzicht aan de bezetting van Kiautsjau in China herinnerde. Evenals in China ging Duitschland in Marokko de Engelsche, Fransche en Spaansche sfeeren van invloed een goed eind uit den weg, en zette het zich neer in een haven, die tot dusver niet als handelshaven werd erkend. In de andere havenplaatsen was aan Frankrijk en Spanje de politie opgedragen door de Acte van Algeciras; in Agadir niet. Hier dus kon Duitschland, zonder Spanje of Frankrijk te froisseeren, zelf optreden ter bescherming zijner onderdanen, die in het gebied der rivier Sus een concessie hadden, waarop eenige Duitsche ingenieurs en werkmeesters waren gevestigd. Nergens was bepaald, dat de bescherming van de buitenlanders in Marokko aan Frankrijk was opgedragen, of dat de betrekkingen met den sultan door tusschenkomst van Frankrijk moesten plaats hebben; Marokko is een onafhankelijk land, en iedere mogendheid heeft het recht

maatregelen te nemen ter bescherming zijner onderdanen en hunne belangen, zonder vooraf aan Frankrijk daartoe vergunning te behoeven te vragen.

Maar Schiller heeft terecht gezegd:

> ‘Leicht bei einander wohnen die Gedanken,
> Doch hart im Raume stossen sich die Sachen.’

De Franschen meenden zich te moeten ergeren aan de handeling van Duitschland, en vroegen wat dit land met zijn daad voorhad? Als Duitschland wat wenscht moet het dit zeggen. En hoewel het zenden van een Duitsch oorlogschip naar Agadir, na het zenden van een Fransch leger naar Fez, een wel wat zonderlinge inleiding is der diplomatieke besprekingen, zijn deze toch het gevolg geweest van die daad.

Besprekingen die, voorloopig tenminste, elke aanleiding voor ongerustheid hebben weggenomen, wijl van beide zijden de oprechte wensch blijkt te bestaan, om mogelijke verschillen uit den weg te ruimen.

Die onderhandelingen kunnen lang duren. Want tegenover de vragen van Frankrijk:

Wat bedoelt Duitschland met het zenden van dit oorlogsschip? Wenscht het de opheffing der Acte van Algeciras? Een nieuwe conferentie? Een haven aan de kust van Marokko? Een kolenstation? Het protectoraat over Zuid-Marokko?

kan de Duitsche regeering een reeks andere vragen stellen:

Hoe lang zal de bezetting van Marokko duren? Hoe zullen leven en eigendommen van Duitsche onderdanen worden beschermd, als Frankrijk's macht daartoe niet voldoende is? Welke waarborgen geeft Frankrijk, dat de Duitsche economische belangen in Marokko geen nadeelen zullen ondervinden? Acht Frankrijk de tot nog toe gevolgde politiek in overeenstemming met de Acte van Algeciras, of wat denkt het ter vervanging dier Acte voor te stellen?

Er is dus stof te over ter beraadslaging en bespreking. En terecht heeft het *Journal des Débats* doen uitkomen, dat Frankrijk, na een geheel willekeurige uitlegging aan de Acte van Algeciras te hebben gegeven, nu voorstellen en maatregelen in bespreking moet brengen, om den toestand, die aan deze Acte ten grondslag lag, te herstellen.

De toestand is ongeveer dezelfde geworden, als toen Engeland begon zich in Egypte te nestelen. Toen stiet het op hardnekkigen tegenstand van Frankrijk; en al was die tegenstand ook vrijwel platonisch, toch moest Engeland er rekening mede houden en ten slotte de toestemming van Frankrijk koopen, door concessies in Marokko.

Nu waren zeker de Fransche rechten in Egypte niet van anderen aard dan de Duitsche in Marokko. En wat Engeland in Egypte deed, zal Frankrijk dus ook in Marokko moeten doen.

Daarover te onderhandelen, daarover maatregelen te beramen, is thans aan de kanselarijen der groote mogendheden opgedragen.

En het is noodig die onderhandelingen snel en met kalmte te voeren, zoolang het nog dag is, en de gelegenheid gunstig, om dit reeds veel te lang hangend geschil uit de wereld te maken. Heeft niet Goethe reeds gewaarschuwd, den noodzakelijken arbeid bij dag te verrichten, en niet te wachten tot de nacht is aangebroken, waarin niemand werken kan?

14 Juli 1911.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 9]

In memoriam Jozef Israëls (*27 Januari 1824 - 12 Augustus 1911*) door Cornelis Veth.

De dood van een groot man, wiens grootheid wij waarlijk eerden en liefhadden, neemt onherroepelijk één van de dingen mede, die ons het eigen leven op prijs doen stellen. En zóó sterven wij, levend, vele dooden, maar zóó ook, als bij het heengaan onzer eigen dierbaren, zien wij het menschenleven in zijn waarde en zijn onwaarde fel belicht.

Meer dan het klagen voegt ons intusschen bij een dood als die van den grijzen Grootmeester de rustige en vredige terugblik op dit zeldzaam volkomen, rijk en machtig menschenbestaan, dat van een kunstenaar, wien niet slechts de tijd, maar ook de kracht gegeven was voluit en tot het uiterste zijn eigen koninklijk zelf te zijn.

Wél wonderlijk was dit bestaan, wel wonderlijk, juist om zijn eenvoud en rechtuitheid, in dezen tijd, waarin het nochtans wonderwel past, waarin het éénig was, doch niet eenzaam of onthuis. Want wat is deze kunst die ons van hem blijft nu hij, zijn taak vervuld, is heengegaan, wat blijft ons deze kunst? Zoo ooit, als ooit, een openbaring en iets gemeenzaams beide. Iets gemeenzaams, want ondanks de toch wel echt-Oostersche kinderlijk-trouwhartige waardigheid harer houding, is zij zoo doordrongen van Hollandschen werkelijkheidszin, zoo ingehouden door Hollandsche reserve, zoo wars van smuk, vrij van pose en vreemd aan luidruchtigheid, dat zij treft en vasthoudt, dadelijk en durend, onze meest elementaire en meest verborgen menschelijkheid. Haar is de mystiek het lichaam, niet de mantel. Het arme veege menschenlichaam, dat, als de stormen des levens

dien mantel opslaan, onbeschut gaat, aan zelfmarteling, koude en kommer ten prooi, de eenzame en nietige mensch in de grootschheid en den adel van zijn smart en berusting, is ál het mysterie dat zij kent en verheerlijkt. Zulke mystiek, zou ze ons allen niet tot droomen wekken, doen knielen, treffen als ze ons doet in ons verborgenst zwak, en troosten met ons aller stille kracht?

Een openbaring blijft ze ons mede.

Moet een kunst van de waarachtige emotie dit niet altijd weer zijn, nu in onzen tijd? Voor onzen dobberenden, en helaas, veelal schipperenden geest, voor ons slingerend, en ach zoo vaak verslingerd hart, welk een verkwikking! In het ontredderd huis onzer overtuigingen en sentimenten, waar dikwijls vorm en inhoud, woord en gedachte van elkander vervreemd schijnen, waar ons somtijds, in onze verwarring, alles door misbruik schijnt ontwijd, tusschen de rommelkamers der begrippen, waarop de naambordjes eindeloos, willekeurig en moedwillig verhangen schijnen - een stil bidvertrek, aan de arme en angstige menschenziel en haar blijheid en haar weemoed gewijd! Wat wil men toch met de schamperheden over zijn genre, zijn modellen, zijn geliefkoosde onderwerpen? Ik ken ze niet, ik weet niets daarvan. Maar ik weet dat ik geen binnenhuizen zie op Israëls' schilderijen, met interessante kleurtjes en dingetjes, maar mij en u, als binnenste buiten gekeerd. Ik weet, dat als ik visschers zie, gevoed en bedreigd door de gulle maar wreede zee, gestuwd en geslagen door den onbarmhartigen maar sterkenden wind, of daglooners bij hun schamelen disch, kinderen spelend met scheepjes, kinderen zeulend met meubelen, mannen en vrouwen bij het doodbed van den levensgezel, oude bestjes kleumend bij het vuur, een triesten voddenjood neergezeten bij zijn versleten waar, wanneer ik al die menschengestalten op zijn schilderijen, aquarellen en teekeningen zie, dat ik dan u en mij zie, ontdaan van het strakke masker dat onze wereldsche pose is, en het confectiepak, ons broze harnas, ons van het lijf gescheurd. Alleen met het leven. Een kind bij het spel, de sterke mensch in het aangezicht van den dood, de oude zinkend in den levensnacht - profeet uit oude dagen als deze meester somtijds schijnt, van hen moet hij spreken, hun treffend en eenvoudig beeld moet

hij oproepen, om ons er aan te herinneren, dat smart en mededoogen, liefde en argeloosheid nog niet ganschelijk leege woorden zijn, etiquetten voor aangelengde geesteswaar.

Zijn levensweg toont ons, hoe hij heeft gezocht, eer hij zeggen kon, wat hij aan kostbaars in zich had. De kenner van het Oude Testament, de wijze gevoelsmensch met het kinderlijk hart en den wakkeren geest - en de beginnende, zoekende, met taaie volharding een middelmatige hoogte bereikende kunstenaar waren nog twee verschillende lieden. De schilder met het onzeker talent, de onvaste, tastende, zoekende hand, gaande waar hij heengeleid werd, en niet eenmaal in de eerste rijen der volgers, de kunst aanvaardende die toen was, was met haar klammen pathos, haar matte aardigheid en plichtmatige sentimentaliteit niet eenmaal schijnt het, wanhopig ontevreden.

Terwijl Hals hem tot meer leven, Rembrandt tot oprechtheid wekte, tot het alleen zich zelf zijn in wat hij gaf, tot het spreken in zijn kunst, van de menschelijkheid, die aller menschen kern is. Eerst op zijn veertigste jaar vrij van zijn tijd en den invloed der tijdgenooten, de man uit één stuk, dien wij kennen. Na hoeveel zoeken, na hoeveel geduldige, bescheiden, zelfs schoolsche studie, het moet ter wille eener juiste waardeering van den mensch en van zijn karakter wel worden bedacht, het moet ook wél worden onthouden door de onwetenden, die meenen, dat door den geroepene, den uitverkorene, de kunst van zelf gekund wordt.

Openbaarden inderdaad Zandvoort en zijn visschers hem voor goed aan zich zelf? Toch niet dadelijk. ‘Langs het kerkhof’, ‘Het Breistertje’, eenigermate is er toch nog de kleine romantiek, overgebracht van het historische onderwerp op het realistische. Maar de theorie - als alle theorieën toch ook weer bedenkelijk - de theorie is er hem gekomen, dat men om de elementaire aandoeningen te schilderen naar den strijd van den mensch met de elementen moet zien, den mensch moet kennen op zijn armst en simpelst, ongepolijst en naakt. Zeer zeker was het zoo, voor hem. Maar Rembrandt wist koningen te schilderen in pracht en berooidheid tegelijk - om andere gegevens dan romaneske juffers zijn krokodillentranen geschreid, en nog wel anderen dan historieschilders gaven averechtschen pathos! Voor hem was het zeker zóó: tegenover een stil voor zich heen starenden lorren-

jood of een peinzend wachtend visschersvrouwtje is zijn Saul larmoyant. Zie naast elkaar zijn mijmerende juffer, van eertijds, bij de beek, met de elegante houding van het hoofd op den arm, die keurig opgestelde, onberispelijke compositie, en een van die bijna brute, ons het ongaaf, ontluisterd gelaat, rauwweg, plompweg en profiel toonende tobsters en gij weet, wie hij was.

De klassieke, die in Israëls school, de moderne klassieke, de eenvoudige in den nerveuzen, sensitieven man van den tijd, 'schilder van den twijfeltijd en de vreugdelooze handelingen' moest buiten het verleden, dat voor hem niet leefde, maar ook buiten de eigenlijke civilisatie de leidmotieven zoeken voor het geluid dat hij geven zou, en dat sterk en gedempt, niet schril zou zijn. Hier toonde zich, voor het eerst en voor goed, dunkt me, de zelfkennis, die zijn streven leidde, en nog eens treffend de vastheid van wil.

'Hij kon het niet helpen,' naar zijn beminnelijk woord, - hij kon het niet helpen, in zooverre, als wij misschien ons zelf niet geheel maken tot wat wij zijn. Maar in de kracht van het leven met blijmoedigheid en vertrouwen den verschrikkelijken afstand te hebben gemeten, die er was tusschen den buitengewonen mensch in hem en den kunstenaar dien hij zich alsnog toonde, het is prachtig, het is heroïek. Niet te zijn bezweken, waar schier allen bezwijken, toch waarlijk niet gespaard in dat, wat schier allen breekt. Niet versagend in den kamp met onvermogen en tegenspoed, niet zelfgenoegzaam in den roem.

Schril zou zijn machtig geluid niet zijn, als dat der modernen, wier disharmonie zelf ons schokt en boeit tevens, onzen moeden zenuwen ten prikkel. Maar het zou adem hebben, den adem des levens. Als Rembrandt zocht hij met hartstocht den mensch, en in de menschen hoe hun leven was. Als dezen, boeide hem, ontroerde hem de mensch in zijn verweerdheid, in zijn zorgelijkheid, benauwenis, treurnis, lijden, verlatenheid, - en levensvreugd. O dwazen, die leeraart, dat het de pittoreske tintjes en waasjes, stofjes en toontjes zijn, die schilders als hij liefhebben, het spel van schemertjes en glimlichtjes, de smoezeligheden en groezeligheden, den gebroken en gebogen lijn van het kaduke huisraad! Het is de expressie dezer dingen, die zij minnen en eeren, de geschiedenis der materie, geslagen, gekneusd, ontcierd,

geadeld als de menschen, door den tijd en de lasten. Ook de menschen immers hebben zij geschilderd, niet omdat zij gebogen zijn en gerimpeld, verkleurd, verschrompeld, maar om de schoone en ontroerende dingen waarvan hun gelaat en gestalte en kleeren spreken. Het wiegje, de bedstede, de haard, zij zijn voor den schilder van Israëls' bezieling, geen vormen en kleuren alleen, noch pittoreske accessoires. De kan, de breipot, de stoof, de stoel, geen levenlooze voorwerpen, om de lijnen en de tintjes interessant, maar levensgezellen met oogen, waarin hij leest, een polsslag, dien hij voelt, een harteklop, dien hij beluistert.

Zoo kon hij het doen met een eenvoud en simpelheid van schikking, die bij anderen den indruk van leegte zou wekken. Zoo kon hij zeggen van zeker virtuoos en succesvol werk, dat het niet 'hartgrondig' was. Zoo kon hij handen schilderen en teekenen, waarin de 'ziel' van den mensch scheen te huizen, met sublieme subtieliteit van karakteristiek, een gedicht. Vermocht hij niet het schijnsel, door anderen, helaas, gemaakt tot loozen schijn, te kennen met zijn hart, na te gevoelen, wat het doet in duistere woningen en in duister lot? Wist hij het alles niet te stemmen naar zijn stemming, geen wisselende, maar een vaste, zachte, vrome, het licht dempend tot een teedere blondheid, de somberheid van het bruin ontdoend van wanhoopsdiepte? Hoe veel inniger is die gevoelslyriek, naar mate het einde nadert. Als werd het karakter van het aanschouwde hem meer en meer tot een dierbare waarheid, tot hij inderdaad bij het weergeven daarvan niet den vorm gaf, maar zijn geest in de dingen. De dingen vergeestelijkt.

Nog ééns: te zeggen, dat Jozef Israëls den visscher en de zee, den daglooner en de hut schilderde, om de traditie, die hij zelf geschapen had, welke deze onderwerpen bij uitnemendheid voor den dramaschilder weggelegd acht, doet den mensch en den kunstenaar onrecht. Al had hij het op geen andere wijze getoond dan door zijn kunst, reeds dan zou de waarachtigheid van het menschelijk medegevoel in hem voluit bewezen zijn. O, kortzichtigheid, te verwachten dat het hemelsche mededoogen zich in den kunstenaar en den wijze in geheel denzelfden vorm openbaren zou als in de meewarig-hoofdschuddende buurvrouw! Uit het geworstel van schaarsch licht met dampig,

dompig, triest donker, uit den strijd van stagen, zwaren, troosteloozen arbeid, rijzen, het gelaat begroefd door zorg, lijden en ontbering, de menschen, visscherslui, gehard door de daad, vrouwen, gedragen door de hoop, daglooners, kleine luiden, slovers, zwoegers, armelijken, zorgzamen, nederigen. Het waas van weemoed en berusting dekt allen, doft alle schelheid van smart. De vrede der verteedering verstilt en verdiept alle geluid, niets schrijnt. Geen blasphemie verscheurt het zacht-trillend levensvol gefluister, zelfs geen weeklacht stijgt op. En somtijds, met de verschijning van de jeugd bij het spel, - van de eeuwige zon - bij het aanschouwen van het geluk, is zij blij van zin, deze kunst, en zij werd het, tot sereniteit soms, in des meesters schoonen levensavond.

Een grootmeester door den eenvoud en de grootheid der gevoelens, die hij wekt, en door den eenvoud en de grootheid der middelen. Wonderen bewerkend, waar hij aldoor schijnt te tasten en te zoeken, nu breed aangevend, dan accentueerend met subtiele raakheid. Als spelend met de materie, grillig, nerveus, maar in straffen ernst bedacht op de groote uitdrukking, die hem alles in alles was. En is het niet schoon, een groot kunstenaar te worden, trots misleiding, ondanks zwakheid zelfs, moeizaam, door zuiverheid van wil en trouwhartigheid van bedoelen, schier alleen door een buitengewoon fijn en sterk mensch te zijn?

De beteekenis der bouwmeesterstraditie voor onzen tijd door H. de Boer. (*Vervolg*).

Louis Bouwmeester en de Modernen.

Het spreekt vanzelf dat tegen deze verhoudingen een steeds krachtiger, instinctief verzet moest ontwaken.

Herhaaldelijk heeft men geroepen om de herleving van een nieuwe romantiek, niet altijd met evenveel begrip van de voorwaarden welke vervuld moeten worden om tot die ontwikkeling te leiden, niet altijd ook met de noodige klaarheid omtrent het te bestreven doel.

Ter nadere aanduiding kan hier in 't kort opgemerkt worden, dat het romantische wat uitgangspunt betreft, de antipode is van het realisme. Het vertegenwoordigt in aanleg de innerlijke drang der menschheid naar gevoelsuitstorting in de vormen der kunst, terwijl het realisme in zijn uiterste eenzijdigheid opgevat, bij de nabootsing begint. De muziek b.v. is een bij uitstek romantische kunst.

Beide schakeeringen zijn in wezen zoo oud als de wereld zelf. Men treft ze al bij de oude Egyptenaren en Oostersche volken in een zoo typisch uitgebeelden staat, dat wij ons niet ongerust behoeven te maken hier voor een tijdelijk verschijnsel uit latere eeuwen te staan.

In de tijden van groot en bloei vindt men niet zelden bij beide uitersten een neiging zich naar elkaar toe te ontwikkelen, terwijl de versmelting zich veelal het treffendst demonstreert in de kunst der meest algemeene geesten, als b.v. Rembrandt (Nacht-

wacht) en Shakespeare (Hamlet) bij wien de kamp en verzoening tusschen romantiek en realisme juist zoo opvalt, evenals bij Bouwmeester, (de tragi-comiek van den Shylock) in wiens ontwikkelingsgang wij dit hier reeds konden constateeren.

De slechte uitloopers van beiden vindt men in de sentimenteele straat- en kermismuziek, en in het wassenbeeldenspel, de vereeniging in het ouderwetsche melodrama, dat noch wezenlijken inhoud, noch wezenlijken vorm had.

Maar toen bij den opbloei der nieuwere kunsten, de oude normen weer gevonden werden, werd het weinig wezenlijke van deze kunsten weldra gevoeld. En juist deze romantiek moest 't het meest ontgelden, omdat zij door haar innerlijke tendenzen, het meest onze innigste gevoelens schokte.

Evenals Bouwmeester, heeft ook de meest intieme kunstenaar der moderne interieur-schilders, Jozef Israëls, wiens kunst ook die van het tooneel beinvloedde, zich aan de laatste invloeden van hol realisme en Ary Scheffersche pathetiek, wier invloed ook Heine onderging, moeten ontworstelen, en ook hij is er als den grootsten menschenverbeelder van zijn school, uit te voorschijn gekomen.

Bouwmeester's Rafaël in ‘Marmeren Beelden’ heb ik niet gezien. Doch alleen de titel reeds is sprekend in verband met zijn mengeling van academische romantiek en realiteit.

Brachtvogel's Narciss echter met zijn eigenaardige mengeling van realisme en romantiek is een typisch voorbeeld van overgangsstijl. Te midden van een wereld van romantisch intrigenspel verschijnt een muzikale vagebond. Hij leeft in dat midden als een wereld-ontkennend droomer.

Een Hamlet in Werthersstijl. Een wreker ook. Een peinzer over het levensmysterie: ‘to be or not be that is the question’, waarvan de moderne interpretatie hier luidt: ‘Bestaat er een God?’

Als in den Hamlet culmineert het drama in ‘het tooneelspel in het tooneelspel;’ het pathetische der romantische jeugd-sentimenten in de tragische ironie, die als laatste wijsheid deze na-Hamletsche graf-scène philosofie, deze historisch-materialistische, pessimistisch realistische, ironische moraal ten beste geeft dat de aard der stofwisseling het ware geluk des levens bepaalt.

Een kenteringsdrama dus en als zoodanig ook een nagalm van den Hamlet. Met dit bizondere dat het realisme er zich melodieus uit, het romantisch muzikale er naar realisatie streeft. In den Narciss beleven wij het melo-dramatische[1)], dat zich zelven niet in den gescheiden vorm van drama èn muziek, maar als ongedeeld drama te overwinnen zocht. Het is, voor wie de historische ontwikkelingsgang van de moderne kunst en haar bevrijding uit den jammerpoel der quasi-danteske romantiek overzien, voor Bouwmeester wat voor Jozef Israëls de Gang langs het Kerkhof was. Met dit onderscheid, dat het publiek van dit schilderij, dat daar eens voor altijd hangt, een voortdurend nieuwe ensceneering van den Narciss blijft eischen. Dat zijn de banden die den tooneelspeler aan het verleden binden.

In den Narciss zijn de nieuwe levensnormen nog niet geheel gevonden. De onbestemde waarheden zweven er nog met het neuriën der lenteverlangens om Narciss' hoofd, wanneer hij opkomt met zijn groenende loovertak (Ophelia-motief), in de lucht, ongrijpbaar voor hen die zich los van de wereld gevoelen. Het romantische zoekt er vergeefs naar een vasten, reëelen vorm, het realisme naar een kern, een ideëele inhoud. De kernvraag der dingen blijft onopgelost.

Onder hoeveel gelukkiger voorwaarden leefden Shakespeare met zijn Hamlet, Rembrandt met zijn Nachtwacht! Dat Bouwmeester met den Narciss niet dat fenomenale effect weet te halen als met den Shylock, ligt aan de wat duistere, onopgeklaarde sfeer van het gegeven. Brachtvogel was geen Shakespeare. Maar wie de belangrijkheid van zijn drama en van Bouwmeesters interpretatie, die ik in een meer aan de moderne eischen voldoende, voornamere en stijlvollere ensceneering voor het nieuwe publiek nog meer aansprekend denk, ontkent, ontkent daarmee historische momenten die voor den ontwikkelingsgang van onze kunst en van een het onze inleidend geslacht, van de grootste beteekenis waren. En ik voor mij ben er daarom den herschepper nog altijd dankbaar voor, dat hij mij dit moment heeft doen kennen.

1) Een Narciss-conseptie eischt muzikaal gevoel. Het neuriën van Narciss in zijn verschillenden toonaard vormt de leidmotieven van het stuk. Het is een typisch voorbeeld van het zich ontwikkelen van het romantisch dramatische (in den aanleg het melo-dramatische) uit de regionen der muziek.

Voor den natijd zal de Narciss als historisch moment belangrijker zijn dan de heele periode van hypermodern geëxperimenteer. En dat wel op motieven, welke ik hier bloot legde en welke den jongeren dan ook zwaarder zullen wegen, voor zoover zij hun al niet geopenbaard werden in de praestatie van Bouwmeester, wiens genegenheid voor deze oude rol na het voorgaande mij zoo recht begrijpelijk voorkomt.

Dat wat eigenlijk de toekomst zou wenschen, is een soort van reaal-romantiek, een hervorming en herleiding van de aloude beginselen op meer modernen reëelen grondslag. Men voelt, of liever men constateert reeds een herhaling van het oude verschijnsel, dat men ook in Shakespeare's en Rembrandt's tijd zoo sterk waarnam, en dat wij als de werkelijksheidsdoop der kunsten hebben betiteld. Men wil de grootheid en breedheid der oude ideeën behouden, maar men wenscht dat ze hun levenssappen zullen trekken uit den bodem van den eigen tijd. Men wil dan, niet waar, dat wat ik in heel den loop van mijn betoog bij Bouwmeester kon constateeren, een samengroei en ontwikkeling van realisme en methode, van mimenkunst en idealisme, van gevoel en virtuositeit, van kunst en waarheid. En van dat alles wil men de natuurlijkheid, de waarschijnlijkheid betoogd.

Moet ik nog betoogen, wat zich aan heel het leven van een man bevestigde, wiens faam weer steeds luider is gaan klinken in onzen tijd, niet omdat hij zich bediende van een of meer leuzen, van een theoretisch stelsel, of modieuze propaganda, maar alleen door de macht van zijn genie, en dan te midden van omstandigheden, welke een ander niet dan noodlottig zouden geweest zijn?

Dat is dus het resultaat van het overal elders onbevredigd streven van een of twee generaties! Dat men zich in aanleg tot het oude geloof bekent en tot den ouden droom terugkeert!

Men herkent weer de oude normen; men heeft zoo lang aan den zelfkant der ware tooneelspeelkunst verkeerd, dat men dit als een verademing, als het ware erkent, als de oase in de woestijn der labyrintische begeerten.

Men heeft gezien hoe in het ensemblespel zich langzamerhand de kernputten gingen vormen (Schakels). De meteoroïden, eerst van een vasten kern losgeslingerd, zullen weer binnen de aantrekkingskracht der grootere kometen geraken en deze als stralende ringen omgeven.

Het ensemble wordt weer naar de eischen der dramatische, scenische compositie in spel en tegenspel concentrisch opgebouwd.

En daarnaast en daaruit ontwikkelden zich voorloopig echter twee stroomingen, in vele variaties en schakeeringen, min of meer voortgaand op het styleerend begrip der middeleeuwen, op het oud-Engelsche tooneel in Shakespeare's tijd, en op het historisch beginsel der Meiningers, dat zijn laatsten pleger, zij 't dan in ver ontwikkelden vorm, ook in den nog weinig stijlvasten Max Reinhardt vond.

Dat beide beginselen, feitelijk geheel tegen elkaar indruischende, door een en denzelfden regisseur somwijlen voorgestaan worden, behoeft ons niet te verbazen in deze periode van veel verwarring en tweespalt op allerlei gebied. Het eene zoekt de illusie eener werkelijke of ideale omgeving te suggereeren door styleerende vereenvoudiging, uitgaand van den tekst. Het andere ging uit van de picturale nabootsing der voor te voeren werkelijkheid.

Maar beide begingen, afgezien van het feit dat zij de eischen van den dramatische opbouw van het ensemble verwaarloosden, daarbij de fout dat zij de aandacht vestigden op het decor of op een symbolisch decorum, terwijl dit integendeel, evenals de bijfiguren de aandacht op de hoofdfiguren, de aandacht op het spel, op de handeling en *het* dáaruit *wedergeboren woord* moest vestigen, en waarbij het uitgangspunt dus als 't ware werd omgekeerd.

En terwijl het eene door een te groote ontkenning en decoratieve opvatting der realiteit, de volledige aanvoeling met het leven en zijn plastiek nog niet bracht, wist het andere, dat zijn weg zocht door de tooneelmachinatie van onzen tijd heen, en in Wagner, en na Wagner in Reinhardt zijn opmerkelijksten vertegenwoordiger vond, zich niet van den rompslomp van dat decor te bevrijden en bleef zoodoende, voor zoover dit het drama betreft, te zeer in het pompeuze en in de materie steken, waartoe nog meewerkte dat de kostumeering gewoonlijk niet naar

de personen, maar naar de decors werden gestemd. Of wel, het picturale overheerschte dermate, dat den dichter niet gewerd wat des dichters was. Men gaf te weinig, of men kwam niet geheel uit het kijk-, het spektakelstuk.

De groote kloof die tusschen beide beginselen gaapt, werd nog door geen regisseur gedempt. En ik geloof ook niet dat dit het werk van den regisseur zal zijn. De geschiedenis van het regisseurswezen heeft inmiddels de beteekenis ervan voldoende aangetoond. Eene volledige renovatie, een renaissance der tooneelkunst moet, zooals ik steeds betoogde, in laatste instantie van den dichter en den tooneelspeler uitgaan. De dichter als schepper, de tooneelspeler als herschepper eener kunst, terwijl de regisseur in hoofdzaak verder de ordenende plaatsvervanger van den dichter, de instandhouder zijner tradities is. Zijn historische beteekenis komt, historisch eerst overeen met die van den professor aan een hoogeschool of kunstacademie, van wiens lessen men moet profiteeren, zonder ze anders dan persoonlijk toe te passen, vervolgens met die van den modernen dirigent; maar tijdens de bloei van het muzikaal dirigentschap kwam men er toe het ensemble te zeer als orkestmassa te bespelen en het vrije tooneelspelersinitiatief, zijn instincten en creatievermogen te onderdrukken. Zij doodden 'de vonk'. De oudere facteurs voeren soms een overwegen van hun persoonlijkheid door ten koste van het geheel, de nieuwere regisseurs een overwegen van het onpersoonlijke ten koste van de persoonlijkheid van den tooneelspeler. Het spreekt van zelf dat het juiste hier in het midden ligt.

De kloof die, afgezien van de beteekenis van het leidend dichterschap, hier gaapt, dit tekort aan beide kanten, wordt getoond, zoowel in Max Reinhardt als bij anderen, door eenerzijds een gemis aan levend, overwegend, compositioneel uitgebouwd spel, en anderzijds door een gemis aan levende, door uitstraling van dat aan het dichterswoord ontvonkte spel vooral bezielde en bepaalde omgeving.

Wat ons hier ontbreekt, is de levende, uit onzen tijd geschapen ideëele werkelijkheid, *die ideale werkelijkheid*, *welke ons alleen een dichter droomen kan*, en welke een regisseur ons niet kan geven, tenzij zij hem tot dichter maakt, tot een dier eigenmachtige geniale herscheppers, waartoe Molière en Shakes-

peare een tijdlang behoorden, die later aan bestaande werken van voorgangers en tijdgenooten het hunne bleven ontleenen, om er in een ander verband hun opvatting en vormen aan te geven.

Zij gingen te werk, zooals Bouwmeester min of meer te werk gaat, hoewel deze zich meer aan den lijn van zijn gegeven houdt. En dien regisseur zou ik in zijn vak als den dichter-regisseur, den waren tooneel-dirigent prijzen, die het ondernam, om Bouwmeester-Shylock als hoofdfiguur heen, het verdere spel op te bouwen, zoodat ons nu de Koopman een totale renovatie leek. Die dat onderneemt, noem ik den hernieuwer-vertaler, den regisseur par excellence.

Maar wie wijst mij dien wonderdoener? Is er een opgestaan in onzen tijd, die dat vermocht en een Molière-, een Shakespeare-renaissance bracht? Ik geloof er haast niet aan.[1)] Ik geloof dat de ware renaissance daarvan, als steeds, ook eerst zal komen wanneer er een opbloeiende nieuwe tooneel-poëzie is ontstaan en men daaraan de voorwaarden tot een actueele, ingrijpende werking heeft leeren verstaan.[2)] Ik geloof, dat de (het door mij gemaakte type) regisseur, evenzeer als de z.g. ster, een verschijnsel is van een dichterloozen tijd, en dat hij verder, als historisch fenomeen volkomen gerechtvaardigd, zijn beste werk steeds heeft geleverd in de schaduw van den dichter, als instandhouder, en dat is in den besten zin van het woord, als verniéuwer van diens traditiën.

Terwijl Shakespeare's raadselachtige onzichtbaarheid als zijn

1) Ik zonder hier van de eerste Elckerlyc en Lanseloet-ensceneeringen, welke ik hier destijds reeds naar waarde huldigde, min of meer uit. Ook b.v. een fraai gebouwde voorstelling als die van Mercadet. Inmiddels is Royaards, door Roomsche belangstelling daarin gesteund, werkelijk de aanleiding tot wat men een meer algemeene Vondelrenaissance zou kunnen noemen.

2) Wij wezen reeds op het verschijnsel dat groote kunstenaars steeds eene reeds ver ontwikkelde techniek vinden, tot dat zij die techniek in hare ware toepassing doorvoeren en hernieuwen. Het wachten hierbij is steeds op den begenadigden kunstenaar, den schilder, den dichter, die in de hooge regionen der verbeelding dit alles zijn juisten, passenden vorm geeft. Zij eerst, dat ware met tal van voorbeelden te illustreeren, heffen het conventioneele, zoowel als het experimenteele karakter in een zuivere stijlschoonheid en harmonische eenheid, van innerlijkheid, van wezen en vorm op.
Verder wijzen we op het historische verschijnsel dat de moderne Fransche schilderscholen, de meesters van Barbizon, eene renaissance van de oud Hollandsche school voorbereidden, welke met de Hollandsche School tot vervulling kwam. De Duitsche romantiek bracht een renaissance van Shakespeare, en zoo werden de namen Rembrandt en Shakespeare de wachtwoorden voor een nieuwen tijd.

grootste roem van zuiver objectief scheppend dramatist gold, scheen in een op dat gebied nog minder wegzekeren tijd, de regisseur zich op den voorgrond te dringen, en deze deed dit nu eens met die hem zelf verblindenden en verbijsterenden eigenwaan, waarvan de overigens door groote kwaliteiten uitmuntende Max Reinhardt het meest geruchtmakende type is, dan weer als een te ondernemingsloos piëtist die zich te veel aan den letter en te weinig aan den geest van het woord hield, en maar weinigen droegen de kenmerken van het wáre apostelschap van den dichter.

Dit is het, overigens natuurlijke, reactie-verschijnsel op het sterrensysteem.

Het is, wanneer bovendien de regisseur of directeur zelf de hoofdrollen speelt en de rest voor het eigen effect afdempt, de meest volmaakte toestand van sterrensysteem welke zich denken laat. Het is het naturalistisch regisseursbeginsel, dat, een algemeene fout van dien tijd, het beginsel der gelijk- gerechtigdheid in gevolg en uitkomst te veel met het beginsel der gelijkberechtigdheid in aanleg verwarrend, in zijn tegendeel verkeert en aan zijn tegendeel te gronde gaat. Zie Antoine.

Wanneer de dichter, de eenige die als zelfscheppende, de Gáve, de kultuur-gave in zich heeft, de eenige die van uit de kultuurontwikkeling iets essentieels kan voort-brengen, d.i. tevens verder brengen, wanneer de tooneeldichter zijn rechten weer terug erlangt, zal met dit type regisseur in laatste instantie de ster verdwijnen. De ironie der geschiedenis heeft gewild, dat de ter zake onkundige of onbekwame literator in den regisseur, dien zij uit zelfverdediging tegen de ster uitspeelde, den baarlijken duivel zelf in zijn meest onkenbaarmakende vermomming koesterde. De regisseur in zijn besten vorm is voor den dichter, wat de profeten voor den Heiland waren. Men had er echter valsche en goede onder. In het eerste geval zijn het tooneelspelers over alle liniën, hydra's met tal van monsterkoppen, waarin de dichter de physionomiën zijner verbeelding slechts in verwrongen vorm en soms in het geheel niet meer herkent.

Ik geloof echter dat deze hydra minder een werkelijk bestaande figuur, als wel een nachtmerrieachtig fantoom, een product van ongebreidelde tooneelspelers-traditie en -verbeelding is. In het

tweede geval hebben wij aan den regisseur veel te danken.

Het beste wat op modern regisseursgebied ontstond, valt steeds in den tijd van een dichter, voor de nieuwere geschiedenis in den tijd van Ibsen, Maeterlinck, Hauptman, Heijermans. En het meest actueel ingrijpende wat regisseurskunst hier vermocht, voor zoover het verband hield met onze eigen tooneelpoëzie, zijn nog steeds de zoo'n treffend natuurlijke milieustemming ademende stormsscène in 'Op Hoop van Zegen' en in het laatste bedrijf van 'Uitkomst' in haar gansche suggestieve samenstelling met de verschillende droomfiguren.[1)] De beteekenis der Elckerlyc e.a. opvoeringen heb ik hier reeds geschat. De meeste andere proeven, vormen veelal weinig anders dan decoratieve en schilderachtige experimenten, waarbij voor een goed deel van de winsten der andere kunsten, de schilderkunst en de opbloeiende nijverheid profijt werd getrokken. De moderne tooneelkritiek is dan ook, voor wie zijn oogen goed openzet, in hoofdzaak geen kritiek meer van spel, van karakter- en typenopvatting en -kenschetsing, maar van decor-, kostuum- en verdere meer uiterlijke stijlproeven.

Maar organisch oorspronkelijker, wijl innerlijker en natuurlijker dan dit en een werkzamer stimulans voor den opbloei van een nieuw dichterschap is de renovatie van den Shylock. Hierover gaat de ontwikkeling als een levend onderdeel van de historische genese van het dichterschap organisch in de lijn van den dichter voort, en wordt iets geformeerd, hetwelk den dichter, indien hij in dezen tijd gegroeid en gevormd was, ook in dien geest zou hebben geschapen, en waarbij 't ons schijnt alsof de geniale mime den dichter dit werk uit de handen nam.

En nu vraag ik U, afgezien van alle leuzen, van alle mogelijke willekeur in uw eigen lusten en verlangens, af: wat is beter voor onze tooneelkultuur, het werk des dichters, zooals Bouwmeester doet, van binnen uit te vernieuwen, zoodat wij een renaissance

1) Jan C. De Vos' baanbrekend regisseurswerk, door Ternooy Apèl zoo warm geprezen, ken ik tot mijn spijt niet uit eigen aanschouwing. Het moet den buitenstaander wel vreemd aandoen, dat men hem, aan 't Nederlandsch niet aan 't werk zet. Maar hoe het er achter de schermen ook uitziet, daarmee heeft het publiek, evenmin als bij het beoordeelen van een stuk, rekening te houden, al wil men achteraf een en ander laten gelden. Als tooneelspeler echter, valt hij door zijn prachtige, fantasie-rijke Uilenspiegel-creatie (uit 'Die Fremde' van Lienhardt) geheel binnen de sfeer der neo-romantiek.

van diens schepping beleven, dan wel, de klassieke dichters, zelfs die van een jonger verleden, en die ons juist innerlijk over alle tijden heen verwant zijn, van buitenaf met literaire en historische intenties te benaderen en het eventueel bereikbare, hoofdzakelijk illustratief terug te voeren op zijn eigen tijd, dat wil hier zeggen, voornamelijk op zijn eigen tijdelijkheid, op wat aan hem en zijn tijd van voorbijgaanden aard was. Stel u voor, dat wij, uit pure zuivere-stijl-zucht, Shylock ten tooneele lieten verschijnen met den gelen, traditioneelen hoed, welke de Joden gedoemd waren in de middeleeuwen te dragen. Hebben Rembrandt en Shakespeare zelf niet steeds die uiterlijkheden genegeerd. Heeft de eerste zijn figuren niet steeds getooid naar eigen welbehagen, zooals 't hem in verband met dramatische karakteristiek en waarschijnlijkheid goed dacht, terwijl de andere eveneens uitmuntte in het toevoegen en doorvoeren van nieuwe elementen, welke de verdienste hadden, dat men met het onderwerp nog meer, ja, in zijn dubbele beteekenis vertrouwd geraakte. Deden zij daarbij niet hetzelfde, wat Bouwmeester, met de koene eigenmachtigheid van zijn genie ook deed, en, zouden zij nu weer niet eveneens gehandeld hebben, als hij het deed!

Zoo is dan onze conclusie, dat eene hernieuwing ten slotte toch van binnen uit moet geschieden, en dat Bouwmeester, zijn kunstenaars-instinctie volgend, hier feitelijk den rechten weg wijst.

Het is precies zoo als Mevrouw Mann-Bouwmeester, de groote tragédienne uit dezelfde school, eens opmerkte; men had in de handelende personen, de persoon zelf en niet den dichter op de voorgrond te brengen; niet den dichter, maar zijn wereld. Wij hebben aan Shakespeare's onzichtbaarheid al herinnerd. Terwijl de Grieken de handeling als het belangrijkste achtten, en zelfs een drama in handeling zonder ‘karakters’ mogelijk dachten, was het juist de Germaansche tooneelpoëzie welke zich van de Grieksche onderscheidde, door meer dan deze het accènt te leggen op de karakter-ontwikkeling. De moderne regie, ik meen niet die van het individualiteiten-ensemble, stelde, onbewust onder den invloed der philologische studiën welke zich paralel aan die van het historiseerende tooneel der Meiningers ontwikkelden, daartegenover een in bepaalden stijl doorgevoerde tekst-

voordracht, met als onderverschijning een onder den conventie-schijn van spel vermomde pantomime; terwijl - we memoreeren het nog eens in dit verband - de regisseur, wiens grootste verdienste het, naar het voorbeeld van Shakespeare, zou zijn, uit te munten door zelf-negatie, zich niet zelden op onmatige wijze naar voren drong en overal zijn, en niet de uit 's dichters poëzie afgeleide of genetisch doorgevoerde intenties op ondubbelzinnige wijze deed voelen.

Het spreekt van zelf dat dit in verband met de ontwikkeling der nieuwere tooneelspeelkunst niet anders dan een noodlottigen, 't zij dan tijdelijken invloed op het oorspronkelijk scheppend initatief der tooneelspelers moest uitoefenen, en dat het onverdelgbare, bloeikrachtige mimeninstinct zich als van oudsher tegen dien artistiek onberechtigden druk en heerschappij van boven verzetten moest.

Deze phase beleven wij thans. En het verbijsterend verschijnsel doet zich voor, dat juist in een tijd waarin de kostbaarste experimenten op regisseurs- en ensemble-gebied werden genomen er in de wereld der tooneelspelers over bijna alle liniën volslagen anarchie heerscht, wijl zij instinctmatig voelen dat de moderne regisseur, veelal plus royaliste que le roi, en door den kwellenden naijver van tijdelijken, onzichtbaren roem gedreven, hun in de ziel van hun bestaan, de eigen vormgeving, het spel raakt, omdat dit 't juist is, wat nooit een regisseur zoo volkomen als een dichter, die nieuwe vormen schept, beheerscht, en waaraan een tooneelkenner als Sardou, die evenmin als een regisseur een origineel schepper, doch een modern mimograaf met het karakter van een ná-schepper, van nieuwe vormen was, dan ook liever niet raakte. Deze inspireeronde taak behoort, voor hem, aan den echten, individualiteiten scheppenden dichter.

En dit spel in zijn onverdelgbare oorspronkelijkheid is 't juist wat het contact met het actueele leven onderhoudt. Het is de hartader van 't bestaan van alle tooneelspelerskunst van oude tijden her, en daarmee klopt ook 't innigst het hart der menigte. Zet een man van zulke eigenschappen als Bouwmeester den dag van een revolutie voor de menigte, en het oproer zal uitbreken, onstuimig, teugelloos, wild en onweerstaanbaar. Een diseur beheerscht de menigte zoo niet; de menigte buigt zich alleen in

spanning voor de daad, en het woord dat zelf daad is, en in het spel tot daad wordt.

De ware dramatische regisseur is dus hij, die bij volkomen negatie van zichzelf, den tooneelspeler in het zich hullen in de vormen van een ander, d.i. in de verbeeldingswereld van een dichter de wáre vrijheid leert verstaan, en zich en allen aan zich zelf ontrukt, het eeuwige in de eeuwige wisseling der verschijningen doet voelen en genieten.

De gedaanteverwisseling, de metamorfoze in stem en gebaar, in gelaat en gestalte, dat is nog steeds de hoogste roeping, de religie van den tooneelspeler. En wie zondigt tegen den heiligen geest van deze kunst, zondigt tegen zichzelf en zijn eigen kunstenaarsbestaan het meest.

Niet in wat dichterlijke woorden - Shakespeare heeft er in zijn 'words, words' al het zijne van gezegd, - maar in handelende gestalten die hem eenmaal lief waren en die hij zich laat uiten in daden en in woorden uit een leven en dood ademenden mond, spreekt de dichter tot ons. En het is de mime welke hem steeds weer het eeuwig leven, dat is hier: eeuwige actualiteit voor het theater hergeeft, in zijn actueel makend, d.i. tot oogenblikkelijk, spontaan leven makend spel.

Naar dat levensware van zijn spel beoordeelt hem ook de menigte, aan wier stemming het spel zijn meest inslaande veerkracht ontleent. En de regisseur die den tooneelspeler niet loslaat, en zich, niet als alles verbindend, ontastbaar, geheimzinnig, alles organisch ineensmeltend transparant, welke er den totaal-toon inbrengt, maar als troubleerend, afdekkend en echoënd scherm daar tusschen plaatst, bederft de groote lichtende en laaiende effecten in den grond.[1)] Ik wil daarmee nog eens herhalen, dat, wanneer elke tooneelspeler te werk ging als Louis Bouwmeester, en indien een regisseur eenzelfde, naar den stand van onze kultuur transformeerende beginsel zou toepassen, hij vruchtdragender voor de kultuur van ons tooneel zou werken,

1) Men doet ook verkeerd met te denken dat de milieu-spelers geen vrijheid genieten. Zij genieten de grootste 'individueele' vrijheid, al is de beheerschte vrijheid van den tragedie-speler een grootere. Op de kunst van Duitsche Ibsen- en Hollandsche Heyermans-spelers doel ik hier niet, want hun sympathieke kunst groeide op in de schaduw van den dichter, en ademde niets dan den onzichtbaren geest des dichters, die zich echter in tendentieuzen zin soms te veel tusschen publiek en tooneelspeler plaatste.

dan thans veelal het geval is, en dat hij dan eerst Shakespeare en Molière levend zou helpen maken voor onzen tijd. Mij dunkt dat de ware oorspronkelijkheid, de ware verdienste van den regisseur op dien weg ligt. Reinhardt beproeft dit thans, maar hij vernieuwt te weinig den dichter, hij dringt zich zelven te veel op den voorgrond.

Die weg nader aan te wijzen, lijkt mij na al het voorgaande onnoodig. Alle verdere aanduidingen liggen buiten het bestek van dit artikel. Ik heb in enkele lijnen alleen het algemeene uitgangspunt willen teekenen en op den horizont gewezen, waartoe wij langs de leerschool der toekomst zonder twijfel eenmaal zullen geraken. Ten opzichte van Bouwmeester wijs ik weder op de bladzijden, waar zich uit de eischen der dramatische compositieleer, die aan geen vaste regels maar wel aan innerlijke, meest uiterlijk veelzijdig wisselende wetten gebonden zijn, de praktische voorwaarden der dramatische scène bouw- en ensemble-vorming, voor zoover al niet aangegeven, logisch zouden laten afleiden.

Onze tijd, die, wellicht in het onbewuste gevoel dat het schilderachtige, op het gebied van de kunsten der ruimte, het équivalent is van het dramatische, schilderachtige decors heeft gewild (zij 't dan over 't algemeen met een te gering besef van de proporties waarop men dat schilderachtig decoratieve, figuratieve enz. had terug te brengen) heeft nooit de gelegenheid gevonden, of zoo zij ze vond, nooit genomen, ze te bouwen om een man, die welbeschouwd de meest schilderachtige was van allen, wanneer we onder schilderachtig de grootste mogelijkheid op het zichtbaar dramatische gebied verstaan, die aan een op haar tijd, met de verrassendst eenvoudige middelen werkende, waarlijk hart-ontroerende voordracht, zooveel teekening, zoo'n kracht van wat ik zou willen noemen, levende stereoscopische plastiek, zooveel kleur, zooveel expressiviteit heeft weten te verbinden, en die, ten slotte, in een harmonische omgeving, in een op logisch dramatischen grondslag gebouwd decor, dat met de practisch reëele, meteen de meest ideale verlangens bevredigde, zoozeer op zijn plaats zou zijn.

Want ten opzichte van het op historisch dramatisch decorgebied bereikte, kan men niet zeggen, dat het spel de leidende beteekenis verkreeg, welke het behoorde te hebben. Men vergat al te zeer dat een decor zonder alles overwegend spel, niet meer dan een decor is, en dat het totaal niet van die moderne samenstelling mag zijn welke de aandacht op het decor vestigt. Maar dat de ware beteekenis van het decor mede hierin ligt, dat het de aandacht op het spel vestigt en concentreert en dit dus helpt afsluiten.

Maar ik wil hier ter plaatse deze overwegingen laten voor wat ze zijn, in het vertrouwen dat er bij het meer opklarende besef van de innerlijke verhoudingen dezer verschillende kunstelementen, in de naaste toekomst wel ondernemende mannen zullen gevonden worden, om aan Bouwmeester de omgeving te schenken, welke zijne kunst verdient, verondersteld natuurlijk dat hij ze wil hebben, een probleem dat ik mij niet vermeet, zooals velen doen, met een vloek of een zucht, uit te maken, doch waaromtrent ik ook niet, zooals sommigen de meest pessimistische beschouwingen deel.

Het Mimen-Arsenaal.

Ik wil nu, in verband met de ontwikkelingsgang der moderne tooneelspeelkunst, wijzen op enkele praestaties waarvan de wetenschappelijke interpretatie op zich zelf reeds een arsenaal zou vormen van de treffendste speelvormen en andere leermiddelen. Men kan met recht zeggen dat men hier staat voor dat rijpe meesterschap, hetwelk bestuurd door de intuïtie van een genie, de practijk in al hare mogelijkheden, in alle hare artistieke toepassingen en bestaansvormen uitbuitte en daarom feitelijk op alle vragen een oplossing geeft. Er is voor jonge talenten geen zegenrijker leerschool dan deze, voor zoover zij zich in het zich toetsen aan een anderer werkwijze plegen te vermeien op de daarvoor te weinig gul en niet zelden met een geheel misplaatste directeursverwaandheid worden disponibel gesteld aan onze theaters, hoewel moet worden erkend dat veelal de slechten het voor de goeden meteen bederven. Wij betoogden: geen zegenrijker leerschool, wanneer zij, die jongeren, maar de inner-

lijke vormgeving en het noodwendig oorspronkelijke weten te onderscheiden en deze gratis leermiddelen op een eigen wijze weten te benutten.

En ik meen dat, zoowel wat de cultus van het woord, als die van de actie en de, beiden verbindende, mimiek betreft.

Want tot datgene wat niet het minst noodlottig heeft gewerkt op de ontwikkeling der tooneelspeelkunst, behoort de eenzijdige beteekenis welke aan het gesproken woord werd gehecht, waartoe, zooals we reeds zagen, eensdeels het historisch piëtisme der Meiningers, anderdeels nog de weinig actievolle ingetogenheid van het burgerlijk treurspel en de veelal tendentieuze tekst daarvan, het hunne bijdroegen.

Men zou op grond van de ervaringen bijna geneigd zijn, de uitdrukking, het gesproken woord, te veroordeelen, juist omdat ze de verwarring helpt vermeerderen en het woord, van de mimiek en de actie helpt scheiden. Want het ware, zuivere tooneelwoord, dat is, zagen we, het er uit gespeelde het met mimiek onderstreepte en door actie verlevendigde woord, het woord, dat verder in den grond beschouwd en in zijn mechanischen oorsprong nagegaan, niets anders is dan hoorbaar geworden actie, door atmosferische trillingen op onze bizonder gevoeligen zintuigen inwerkende en die beroerende.

Zoo beschouwd is de theaterruimte met de menigte - en dat wisten de ouden al heel goed - als 't ware de ideale en natuurlijk ‘resonans’ van het geuite woord, het prevelend vaak zoo stutterig naturalisme ten spijt, dat zich in de praktijk feitelijk minder naturalistisch betoonde dan de romantiek, welke deze technisch artistieke waarheden aanstonds in de natuur der dingen liggend beschouwde, en ze daarbij toepaste. En de mensch als menigte, zijn burgerlijke principes vergetend, wil actie, actie ook in het gesproken woord, als deel van de totaal-behandeling die daar in vloed, in beweging wordt gezet.

Dat is de eene zijde van een groote waarheid, welke het naturalisme althans op het tooneel niet vervulde, waardoor het praktisch, het nuttig effect dat zij bereikte, te gering was, om de andere kant der waarheid, n.l. dat de dramatische poëzie van haar kant ook de actie insluit, werkelijk tot waarheid te maken.

Het was Goethe die tegenover de verkondiging in het Evangelie van Johannes: In den beginne was het Woord, aanvullend zijn 'Im Anfang war die That' deed hooren, wat genetisch en etymologisch juist was. De eenheid van beide: het geacteerde woord, en de gesproken, de 'sprekende' actie, vindt men in het ware drama.

Het is ons duidelijk, hoezeer het woord, van de zijde van het nuttig effect bekeken, in zijn vorming en ontstaan organisch samenhangt met de physieke vermogens van den tooneelspeler, welke in het begin van deze studie bij de mimen en ook bij Bouwmeester als de physieke grondslag van hun kunst golden[1]. Het woord als de opperste bloei, de bloesem der lichaamsactie en daarvan ondeelbaar, het woord dat de actie stem geeft, en dat zonder die actie als een bloem zonder wortel verdort. Want dat is het geheim van Bouwmeester's in zijn groote rollen fabelachtig groot stemvermogen, waarmee hij alles doet, alles imiteert, alles herschept en schept, waarmee hij alle phasen van den menschelijken hartstocht weet weer te geven, van den mensch wier gedaante en geluid hij voor een oogenblik tot de zijne maakt. Het woord is voor den tooneelspeler niet te scheiden van de actie, want het woord zonder actie is ánders dan 't woord met actie. Het zal een andere kleur, een andere nuance hebben en licht eens te veel geven zonder actie. Het mist zijn juiste basement, het trillende tooneelspelerslichaam, het mist zijne ware resonans, het is als het geluid van een viool, waaraan men de klankkast ontnam, wat het woord het vol aansprekende ontneemt en moet leiden tot een imitatie van het zich eerst in volle actie verbeelde woord. Het leidt tot een gecompliceerdheid die al het spontane en doorzichtige gaat missen, tot een oneven-

1) Er is over een hieruit voortvloeiende en in mijn hieraan voorafgaand artikel reeds breedvoerig gedocumenteerde kwestie, inmiddels in een paar der groote dagbladen een polemiek gevoerd in verband met het wenschelijke volume van onze tooneelisten. Tot mijn spijt heb ik hiervan door omstandigheden geen kennis kunnen nemen. Het spreekt echter vanzelf, dat, zooals ik reeds aangaf, een tooneelspeler, die een psycho-physisch virtuoos is, het meest wenschelijke en tegelijkertijd menschelijke ideaal moet heeten. Hij speelt even goed dikke als magere menschen. Maar niettemin ziet men dikwijls tooneelspelers van hun zwak een deugd maken en profiteeren van hun in een van beide richtingen min of meer geprononceerd physiek materiaal. Er zijn aan den anderen kant ook bultenaars geweest, die uitnemend helden wisten te verbeelden, die niet met het gebrek van Richard de Derde behept waren. Het behoort tot het wezen van de tooneelspeelkunst een ander te zijn dan zich zelf, en hoe krasser de vermomming, hoe grooter de kunst in deze. Maar niet alle tooneelspelers weten van hun persoonlijke eigenaardigheden te profiteeren, of ze te doen vergeten; doch van dezen zijn alleen die te beklagen, die het lot treffen een rol te willen of te moeten spelen, welke hen physisch niet geheel ligt.

wichtige doorvoering van het een ten koste van het andere en van zich zelve, wat in vele gevallen tot die innerlijke technische conflicten voert, welke zich naar buiten als troebelheid en verwarring uiten.

Hieraan hebben zooals we zagen het moderne conversatiestuk en de eenzijdige beoefening der woordkunst op het tooneel veel schuld. Zij leiden tot die innerlijke verwarring en onrust, dat gebrek aan evenwichtsgevoel hetwelk voor menig acteur ten slotte noodlottig werd. Deze woordkunst op het tooneel is als een kunstmatig gekweekte en in 't leven gehouden bloem zonder wortel, en zij vermag ons niet die oerdiepe ontroeringen te brengen welke Bouwmeester in het eenvoudigste bij ons vermag op te wekken, omdat hier al de natuurlijke voorwaarden daartoe vervuld zijn.

Het behoorde vroeger tot de kunst der minnestreels, dat zij ook de primitiefst menschelijke, de ongearticuleerde uitingen in klank en geluid wisten weer te geven. Ja sommigen gingen evenals de mimen in exuberante speeldrift zoover, dat zij op een bedriegelijke wijs de verschillende dieren des velds in natuurlijken en min of meer dichterlijken vorm wisten na te bootsen. En dat verhinderde hen niet, tevens op de meest innemende wijze de kunst te verstaan van de liefde te zingen. Ik denk aan dit imitatievermogen, wanneer ik mij de sortie van den Shylock en de stemverandering in den Gebochelde in de herinnering roep.

En ik heb tevens deze elementen in onze kultuur op het oog, wanneer ik beweer dat de jongere tijd, zeker niet minder goede ontwikkelingsvoorwaarden heeft verwaarloosd, dan nieuwe heeft vervuld. Het is niet mijne bedoeling U deze primitieve phonetiek als de eenig heilzame voor te schrijven. Ik wil zelfs in een na-Darwinistischen tijd waarin Rostand op voorbeeld van Aristophanes zijn Chantecler schreef, geen school kweeken voor la bête humaine, maar ik wijs er op dat deze ‘elementaire’ vermogens voorzoover ze het gebied van de natuurlijke instincten beroeren, niet zelden behooren tot de middelen van de meest aangrijpende acteurs en dat ze herhaaldelijk tot de grootste effecten voerden, omdat zij juist door hun elementairen aard de vaak min of meer verscholen grondschakeeringen vormen van den toonaard waarin het gevoel gestemd wordt. Bouwmeester heeft den toon van het

gevoel, den toon van haat en woede, den toon van het afgrauwen, den toon van den humor, den toon van meelij in een zoo grooten eenvoud en met een zoo natuurlijken aanslag, en beschikt, juist door de diepte en breedte waarop ze zijn aangelegd, bij de grootste schakeeringsrijkdom, over een klaarheid en doorzichtigheid wat den grondtoon van die min of meer samengestelde gevoelens betreft, dat men geen oogenblik in twijfel verkeert over den aard zijner bedoelingen, zoodat het contact met de menigte, waarop de werking der tooneelspeelkunst berust en welker begeestering haar effect doet stijgen, steeds een instinctief en onmiddelijk karakter draagt. Wanneer zal deze vorm, deze soort van nog ongeëvenaarde, zoo wonderrijk samengestelde plastiek, welke toch een zoo ondeelbare eenheid vormt, zich in een school bevestigen, zij 't dan met behoud van de oorspronkelijkheid welke Goethe eischte en met het innige besef dat alleen evolutie een bloei bestendigt?

Maar ook op het eigenlijke mimische gebied en dat der karakteristiek, bestaan er van Bouwmeester rollen, die, vastgehouden in een of anderen vorm, een waar arsenaal zouden vormen van de treffendste speelmiddelen.

Wanneer ik, afgezien van den weergaloozen Shylock, denk aan zijn Lodewijk XI, dan vraag ik mij af, of er wel een rol is, die zoo is opgevoerd en gegroeid tot dat type, hetwelk in alles de echte vakkennis van den tooneelspeler verraadt. En dan ken ik er geen een die ik op een lijn of hooger zou moeten stellen dan Lodewijk XI.

Aan deze, door hem zoo fameus stabiel gespeelde karakterrol, waarin de tragedie somtijds den situatie-humor nadert en die hij in een overtreffend rijke schakeering van karakteristieke momenten weet te geven, zoo, dat men het telkens weer met groote klaarheid beseft, op welk een meesterlijke wijs, een oneindig gecompliceerd speelmateriaal hier in de rijkste mimische vormenspraak en een verheffende macht van uitbeelden, wordt bijeen gehouden in een levende gestalte waarin nooit de ware compositielijn te loor gaat,... aan deze oude, maar nog zoo boeiende koningsrol, meen ik, zou elk levend dichter kunnen leeren, hoe men een speelbaar karakter in elkaar zet.

Ik ken weinig tooneelmaskers, waarin met zoo weinig middelen,

een zoo aangrijpend geheel van gelaatsbewogenheid bereikt wordt. Ik zou er geen weten, waarin een zoo karaktervolle eenvoud, met een zoo subtiele doorvoering der innerlijke wezenstrekken te samen gaat, en die leidt tot een geheel van zoo sublieme physiognomiek. Naar aanleiding van zulk een praestatie, die zonder noemelijk bijwerk, op enkel natuurlijke gave berust, kan men het ten volle verklaren, dat Irving, Ellen Terry en andere leidende tooneelfiguren in Engeland, het land van Shakespeare, Alleyn, Burbage en Garrick, alleen op het zien van enkele foto's hun verbazing uitten over een zoo overbluffend mimisch vermogen.

Alleen zoo'n primitieve foto als er van Richard III bestaat, is, dunkt mij, dan ook in staat een mimograaf van het zuiverste ras, zooals Griekenland, Frankrijk en Engeland ze in zoo rijke mate bezeten hebben, te inspireeren tot scènes van de meeslependste dramatiek. Men kan daarover een eigen meening hebben, maar men doet beter als ze slecht of misprijzend is, ze thuis te houden. Ik ken in de geheele geschiedenis der figurale plastiek geen voorbeelden van aangrijpender, schokkender werking, geen figuren die, meer dan deze, gegroeid zijn uit dat zelfde, heel de menschheid, sinds haar prille kindsheid doorhuiverend gevoel van dramatische ontzetting tegenover de schrikwekkende noodlotsmachten van het leven. En zoo schijnen ze minder het resultaat van intellektueele overpeinzing, dan wel plots, met een schok uit de verbeelding van het genie geboren.

De foto zelf schijnt heel onaanzienlijk. Maar de gestalte, van uit het licht van den voorgrond, terugdeinzend in de schemertonaliteit van het fond, met die in tastend afgrauwen, half verdedigend, half afwerend uitgestoken handen, en met dat, in een ruige donkere lijst van als te berge rijzende haren, zoo kantig gevatte, van ontzetting en afgrijzen vertrokken gelaatsmasker, hetwelk in de mimische grondlijnen[1)] weer zoo'n sterke overeen-

1) Wie de foto bezit lette vooral op den mond en de oogpartijen. Den leek-physiognomist zal deze grond-overeenkomst sterker opvallen wanneer hij zich de schaduwlijnen der foto, welke de grond-overeenkomst veel minder sterk inspireerd dan de werkelijkheid, langs de wangen in een meer zwierig gewelfde contour denkt. Het gaat hier om een wezensgelijkenis. - Ik vind nog even de gelegenheid te wijzen op zijn aan Zola's en Maupassant's beste werk herinnerde creatie van den ouden verlamden en stom geworden Hardouin in ‘de Greep’. Deze creatie ontleent hare belangrijkheid vooral aan de ontwikkeling van een mimisch-tragisch beeld, het bovenmenschelijk energiek worstelen van den wil tegen het noodlot van den onmacht. En als zoodanig is die daar bijna hulpeloos tegen de Verschrikking strijdende man als een mimisch symbool van het leven, ontzetting wekkend en ontroerend, in een gedaante die plastisch even compleet is als een gestyleerd Chineesch beeldje, maar wellicht aangrijpender door haar macht van westersche realistiek.

komst vertoont met Michel Angelo's ‘Razernij’.. die gestalte is, zoowel in zijn innigst wezen, als in zijn schitterend suggestieve plastiek, even waar en even wonderbaar als ooit een schilderdroomer er uit de helle-diepten van zijn tot spookachtige visioenen opgezweepte verbeelding op de verschrikte menschheid heeft losgelaten.

En ik vraag me steeds weer in de aanschouwing van zulk werk af, wat de menschen toch bezielt, wanneer ze vragen naar realisme, en dit felste, heftigste, meest aangrijpende realisme dat op ons tooneel zijn wezenstrekken vertoont, in blijkbare verdwaaldheid niet herkennen als het beste, het overtuigendste, door waarheid overbluffendste, wat wij tot in onzen tijd aan tooneel-realisme hebben mogen zien.

En daarom, jongeren van Holland's tooneelen, gij die een min of meer schitterende toekomst te gemoet denkt te gaan, voor ge de diepste intentie, het wezenlijkste wat een zoo de daadwerkelijkheid van uw eigen geestelijk en lichamelijk bestaan aangrijpende kunst als de uwe voor een waan vergeet, richt u tot deze overstelpend rijke, zoowel door de eigenschappen eener visionnaire verbeelding, door de schitterendste fantasie, als door de aangrijpendste realiteit uitmuntende kunst, die niet alleen op eigen geniale oorspronkelijkheid is gegrondvest, maar die tevens het rijke arsenaal van mimische virtuosen-kunst heeft weten te benutten hetwelk geslachten, tot de onuitputtelijke erfenis van een lateren tijd, hadden volgestapeld.

Wil een nieuwe kunst zich baseeren op een werkelijk fundamenteele kultuur, dan heeft zij van deze traditie uit te gaan. Een neo-romantiek kan alleen daadwerkelijk worden, waneeer zij groeit in het kultuur-historisch besef, dat de kunst steeds weer een werkelijkheidsdoop heeft te ondergaan, en, in breeder vlucht boven de alledaagsche, anecdotische werkelijkheid zich verheffend, natuur en menschelijkheid evenmin heeft te ontkennen, maar integendeel van uit die hoogte en uit grond van omvattender vermogen, dieper zal hebben te peilen, en klaarder de elementaire levenslijnen, waarlangs de menschelijke driften en hartstochten zich bewegen, zal hebben te onderscheiden.

Bouwmeester leert ons meer dan eens dat de eigenlijke romantiek - en dan bedoel ik niet die onwezenlijke pathetiek en

rhetorica, welke men vorige geslachten als romantiek zocht op te disschen, maar de romantiek zooals men die vindt bij Cervantes, Shakespeare, Rembrandt, Beethoven, Wagner, de Duitsche liederendichters - Bouwmeester leert ons meer dan eens zoo treffend, dat zij samen kan gaan met het overtuigendste realisme, en dat alle groote gaven van karakterteekening en typeering gewoonlijk worden vergezeld door een tot de fijnste détails afgestemde physiognomiek.

Het is deze gelaatskunde, waarvan Lodewijk XI zoo'n treffend voorbeeld oplevert, een voorbeeld zoo zuiver, zoo ingewikkeld en tevens zoo eenvoudig, zoo samengesteld en tevens zoo elementair, zoo subtiel van schakeering en tevens van zoo klare belichting van het essentiëele, dat ik er op dit gebied geen tweede van weet aan te wijzen. Wanneer Lodewijk XI met die lugubere trek van stille mistroosting op zijn gelaat zegt: ‘het is mij kil in 't bloed’, dan is die gelaatsmimiek het tot physiek gestolde zinnebeeld van dat gevoel. En ken ik geen klaarder, begrijpelijker uitdrukking van wat er om moet gaan in het hoofd van dien koning, wiens levenshaard aan het uitgaan is, en die, te midden van de meest schijnheilige voornemens en moreele corruptie, en niettegenstaande de fijne geslepenheid en tijgerachtige taaiheid waarmee hij zich te verdedigen weet, niet nalaat een gevoel van deernis te wekken om het werkelijk tragische hetwelk het zoo boeiend aangelegde masker kenmerkt. Hij is tragisch, ondanks de glimlach die bijwijlen zijn werkelijk alles, dood en leven, ja het heiligste trotseerende geslepenheid, afdwingt. Hij heeft iets van den booze der oude burlesken, wien men om zijn meesterschap alles vergeeft, maar dan, geslingerd in de regionen van het dramatisch verhevene; menschelijker, tragischer, en bij wien wij daarom bijwijlen het lustige door de tragische ironie, in het tragisch heroïsche zien verkeeren.

Het is deze gelaatskunde, welke ik beoefend wilde zien. En ik kan niet aannemen dat ze in een land, waar ze wellicht boeiender, schitterender, diepzinniger en, naar men zegt, ook veelzijdiger is beoefend dan in een, en waar, zooals een oudere generatie ons in pleegt te verhalen, eenmaal een roemruchte bent van mimen van de veelvuldigste schakeering, de tooneelen bevolkte... ik kan niet aannemen, wanneer ik zie dat de lust en

de liefde voor deze aloude karakteristiek en typeeringskunst, welke het heroïsch groote aan het menschelijk gemeenzame wist te verbinden, welke het universeele naast het eigendommelijk nationale deed bloeien en welke zich vruchtdragend met elkaar vermengden nog bestaan... ik mag niet gelooven, dat die oogenbindende en hartenverteederende, die de fantasie begeesterende en de gemoederen meeslepende kunst, niet meer tot bloei zou vermogen te komen, wanneer ze de juiste traditie maar weer als uitgangspunt neemt.

En dat uitgangspunt is de traditie welke de ware kultuur van het theater en haar kunst vertegenwoordigt, waarop wij in deze studie meer dan eens hebben geduid.

Wij zijn hiermee aan het eind van onze beschouwing gekomen. Wij hebben de kunst van Bouwmeester willen karakteriseeren, niet van een subjectief persoonlijk standpunt, maar in het licht der kultuurontwikkeling, in 't bizonder die der kunstkultuur.

Wij zijn ons bewust meer dan een kant van Bouwmeester's persoonlijkheid niet genoegzaam in 't licht van deze beschouwing getrokken te hebben. De humoristische en komische elementen, zoo als die zoo o.a. verrassend bleken uit te komen in zijn Sancho Panza, zouden naar een uitvoeriger behandeling kunnen verlangen, maar tot mijn spijt moet ik bekennen dat ik - het was vóor mijn tijd - daarvan niet dan bij hooren zeggen kennis nam, hoezeer ik ook hoop dat de toekomst hem ook weer gelegenheid tot dit blijmoedige werk zal geven.

Want niet alleen de groote stijl van het heroïsche werd in de laatste jaren te zeer verwaarloosd te midden van den benepen, kleinmoedigen ernst waarmee te algemeen het leven werd geleefd.

Het scheen een tijd lang alsof men niet meer dorst te lachen op onze tooneelen, dat men er den vol klinkenden lach, den overschuimenden, tintelenden humor verleerde. Ik meen niet zoozeer den kluchtspel-lach, den lach van de comedie[1)], maar

1) Inmiddels heeft ook de heer de Meester in de ‘N.R.C.’ gewezen op het gevaar hetwelk het groote spel dreigt door de mondaine richting, waarin zich de jongere artiesten van het Rotterdamsch Tooneelgezelschap ontwikkelen. Hij waarschuwt tegen de overdrijving hierin, waarin ik volkomen met hem meega, daar het offeren aan de meer luchthartige Muze natuurlijk niet ten koste mag gaan van haar meer ernstige zuster.

ik meen den lach in grooten stijl, die welt uit dezelfde diepten als de tragische aandoening, en die, zooals eens treffend werd opgemerkt, er alleen de tegenpool van kan zijn, wijl zij een gemeenschappelijk aanrakingspunt hebben. Ik meen den lach waarmee men het ernstig neemt, den lach zooals Shakespeare die onstuimig, ongebreideld en overweldigend laat klinken in de Hendrikken, zooals Zola die in La Terre laat daveren over de vlakten van La Beauce. Ik meen den lach zooals de Germanen dien verstonden en die als de donder uitrolt en uitklinkt naar de vier windhoeken der aarde, den lach die eindeloos is, die daemonisch schatert in de helsche schuilhoeken van den tragisch getroffen geest; ik meen den lach die in de hemelen klimt. Den lach, die men hier verleerd heeft, die men weer leeren moet en gelukkig weer te eeren begint - op ander gebied, in den roman - maar dien ik, in zijn tragische resonans, alleen vond bij Louis Bouwmeester, bij nog een ander dien ik hier al noemde, en bij een paar anderen die ik niet noemde. In zijn tragische resonans, omdat men hier voor 't tooneel den humor, den grooten wereldwijzen en met de wereld verzoenenden humor vergat, en niet aanzat aan den vollen disch des levens. Men spreekt van den Homerischen lach, en men kent hem niet. Men heeft té gaarne vergeten, dat het drama uit de feestelijke vereering van Osiris, den Egyptischen Dionysos, is geboren, dat het in Spanje, in oud-Engeland, steeds bloeide in een levenslustige periode. - Zóo mistroostig was deze tijd!

Ik voel, het is een tekort in dit betoog, dat het niet kan aangeduid worden, niet gedemonstreerd aan een tooneelspeler als deze[1)]. Maar het is niet mijn tekort. Het is het te kort van een tijd die ons levensvreugde te weinig leerde verstaan, die

1) Wel herinner ik mij anderen die in een goeden stijl den humor speelden. Jan C. de Vos' spel als Uilenspiegel in De Vreemde van Lienhardt was buitengewoon. Deze vertegenwoordiger van het individualisme in breeden stijl, toonde daarin een zin voor het romantische, welke ik kortweg bewonderenswaardig vindt. Het was wel mijn grootste tooneelgenieting van het seizoen waarin ik deze rol zag, en zij maakte het gerucht tot een fabel, hetwelk zegt dat de Vos niet de man is voor het spel van Shakespeare en andere reaal-romantici. Een tweede herinnering gaat verder en heeft daar zij nog in mijn tijd valt beteekenis ten opzichte van het hier aangevoerde. Ik zag Frits Bouwmeester als Krelis Louwen. Had ik de onsterfelijkheid te vergeven, ik zou ze ook hem schenken als den prachtigen vertegenwoordiger van dat echte oud-Hollandsch humorische, hetwelk men bij onze 17de eeuwsche genreschilders vindt. Ik heb in deze lijn nog nooit iets zoo schoons gezien. En men zegt, voorwaar, dat ook Louis Bouwmeester in dezen geest wonderen doen kan. Wat zijn wij toch voor een geslacht!

Shakespeare zeide te beminnen en Rembrandt, maar die hun blijheid, hun levenswijsheid, niet zóó verstond, dat zij die als een dagelijksche dronk, als dagelijksch maal begeerde.

Wat zal er van (den kunstenaar) Louis Bouwmeester worden?

Het is niet mijn vraag, het is de vraag welke men zich algemeen stelt, en die ik na het voorgaande, het best meen te mogen beantwoorden met een weervraag: wat zal er van onze tooneelspeelkunst worden?

Ik heb aangetoond, hoe nauw het probleem Bouwmeester met het probleem van onze tooneelspeelkunst samenhangt. Men kan hem, als andere dragers, vertolkers van groote ideeën, met onverschilligheid kruisigen, om dan des te vrijer zijn ideeën uit te kunnen buiten. Maar men vergete niet dat deze kunst geen martelaars vraagt, en dat hier met de dragers dier kunst, de kunst zelf valt of staat, en zonder traditie - men herdenke de bladzijden over de beteekenis der mimische tradities - eenmaal in de toekomst te loor moet gaan.

En wat het ergste is, het betreft hier niet zoozeer een financieel, als wel een moreel, een ten opzichte van de artistieke moraal van onzen tijd, ook kritisch probleem. Het probleem Bouwmeester is een moreel-kritisch, artistiek kultuurprobleem van het begin tot het einde. Ik pleit voor geen deernis met een man, die het recht zou hebben om dergelijke, wellicht goedgemeende, maar licht wat persoonlijke bemoeiïngen, te glimlachen. Ik pleit voor het levensrecht van een kunstsoort, waarvan het verval gelijk zou staan met de feitelijke erkenning, dat het bederf, de corruptie, de tooneelspeelkunst van hare eigenlijke oorsprong, haar voedingshaard, de bronwel van haar bestaan, heeft afgesneden.

Zal men Bouwmeester als een Koning Lear, vereenzaamd, door enkele trouwe vazallen vergezeld, laten zwerven. In welk teeken staat onzen tijd, in den gemoedsstand van Regan en Goneril, of in die van Cordelia? Het schijnt dat men maar al te zeer geneigd is, droeve, schokkende geschiedenissen als die van dezen koning, voor sprookjes te houden. Men begrijpt niet welke religieuse,

sociale, of artistieke ethica er iemand als deze koning toe drijven kon, allen luister van officieel, conventioneel en plichtmatig waardigheidsbetoon van zich af te schuiven, om naakt voor de waarheid, voor zich zelf en de Eeuwigheid te staan. Er zijn weinigen die er het vertrouwen, nog minder die er den moed toe hebben, en velen die toornen wanneer men hun als Cordelia den spiegel der zuivere waarheid voorhoudt.

Bouwmeester had den moed zoo te doen, zich zelf te zijn. Hij had er steeds den moed toe, een voor velen wat overkoenen moed, maar, voor wie de zaken wèl beschouwt, een bewonderenswaardigen moed, een die het zelfvertrouwen, het zelfrespect en de koninklijke waarde in het binnenst van den mensch ongerept houdt. Het onbedorven bewonderingsgevoel en vereeringsgevoel der menigte heeft respect voor zulke grootheid. En deze man had, als ik hem wel begrijp, het geloof dat hij een koning was, in en uit zich zelf, een koning uit eigen kracht en macht.

In hoeverre heeft hij de tragedie van 's werelds ondank ondergaan? In hoeverre kan men hem den Lear der tooneelspelers noemen? De achting en den roem der menigte heeft hij steeds genoten. Hoewel hij voor deze heeft gestaan als Antonius, als Coriolanus, als Shylock zelfs, heeft hij niet versaagd. Eens toen hij een herinnering uit den tijd van vertrouwen wilde wakker roepen, en, in een stuk uit zijn jeugd, een zich zelf opofferenden zwerver speelde, heeft hij uitgeroepen: Hier sta ik, arm, eenzaam en verlaten! En het klonk als een kreet, regelrecht uit de diepten van het hart.

Hij is niet arm die geven kan, de herscheppende kunstenaar. Hij heeft veelal zelfs een beter bestaan dan de scheppende, d.w.z. zoolang hij ‘werken’ kan. Maar naar wat hij geeft, moet hij, dunkt mij, zich arm voelen aan waardeering, hij die de waardeering, de belangstelling, de roem noodig heeft als dagelijksch brood.

En daarom geloof ik, dat de weer opnieuw en steeds sterk sprekende teekenen van belangstelling, van belangstelling ook uit eigen nood, welke een jonger geslacht hem toont, hem verkwikkelijk moet zijn als lenteregen voor iemand, wien de zon der glorie op volle middaghoogte in een wat al te meedoogenloozen luister straalt.

Maar inmiddels is hij nog steeds zwervende.

Meer dan een zoekt bij het leven. Hem is het er niet laag of hoog, daar, waar een nieuwe mimen-kunst opbloeit en daar, waar hij zich geven kan in stukken zonder veel voor- en bijwerk. te midden van het oude en nieuwe dat dort en opbloeit, en dat hij steeds nieuw leven weet in te blazen.

Een Eenzame in dat rijk, eenzaam door zijn grootheid. Een door de gratie der Muzen gekroond koning, te midden van wat daar schuilt en vegeteert in de schaduw van zijn, 's levens stormen trotseerende gestalte, die steeds reuzenhoog staat in onze herinnering, wanneer wij ons terugtrekkend uit het rumoer der werelden, de reden van zijn bijna raadselachtigen luister bepeinzen. Een, wiens hofstaat steeds kleiner wordt en die met niet uit te dooven levensenergie steeds maar zwervende blijft, zonder de beschermende wanden van een huis, waarvan de wanden steeds rijker dien luister zouden moeten weerkaatsen....

Een door de genade der Muzen gekroond Koning. Dé Koning.

Een Eenzame.

Voor hoelang....?!

De brief door Fr. de Backer.

Toen Charelke dien morgen op de speelplaats kwam, kreeg hij plots 't besef van zijn plicht: nu zou hij niet spelen!

Mama had hem zoo dikwijls gezegd: Charelke, nu moet ge eens wel oppassen, jongen; dat ge een goeden nieuwjaarsbrief maakt, papa zal toch zoo tevreden zijn. En ze had hem dan een papier getoond, met schoone gouden lijstjes en een blond krullebolletje in den linkerhoek, een lief engeltje, dat aan Charelke geleek, meende mama. In de school zou hij langzaam en zorgvuldig met de hulp van masoeur, schoone letterkens op dien brief schrijven en hij zou hem dan met Nieuwjaar van buiten opzeggen: wat ging papa verwonderd zijn!

Dien morgen vouwde mama met duizend zorgjes een stuk papier rond den brief en zei wel honderd maal dat Charelke die nu zeer voorzichtig moest dragen, zorgen dat zijn handjes niet vuil werden, niet met marmers of tol spelen - en vele dingen meer.

En nu stond Charelke op de speelplaats het spel ga te slaan van de makkertjes.

Lotje en Angèle dansten; hij hoorde 't snorren van het koord en bekeek het lustig trippelen der beentjes en het soms-een-weinig-opslaan der witte onderrokjes. Jefke speelde met den tol: die kon u den tol zoo schoon kappen in de aarde, dat hij altijd in een schoon kringetje ronddraaide en draaide, draaide, wel tien minuten lang.

Anderen liepen Christine tergen, die ‘er aan was’ in 't katje spelen, en een giechelend broekventje trachtte te vatten.

Met een vinger in den mond zag Charelke dit alles aan, iets of wat spijt gevoelend toch niet mee te kunnen doen, maar zijn handjes moesten proper blijven om straks het groote werk te gaan aanvangen.

Daar klonk het! Nog wat geroep, en stilzwijgend schoven de kinders in rij naar binnen. Charelke, met voorzichtige stapjes, kwam de laatste binnen, het papier tusschen de vingers, heel lichtjes.

Masoeur zei den ‘Onze Vader’ en dan den ‘Wees gegroet.’ De kinderen zeiden het mede, en 't was in de klasse een stil liedje, een eentoonig voosje geneuried door fijne stemmetjes. Dan waren het de ‘tien geboden Gods’ en enkel de meest gevorderden zongen dit mee, want dit is al zeer moeielijk, de tien geboden Gods. Charelke, met zijn handjes pieus gevouwen, bekeek immer het klein papieren pakje. Hij droomde van schoone letters, en van Nieuwjaar, en van vele kusjes van mama en papa en van een grooten peperkoek met een suikeren beeld in 't midden en suikeren fondant-versiersels er rond. Wijl masoeur nu het ‘Symbolum des Geloofs’ zong en de geleerdsten der klasse van tijd tot tijd hun woordje plaatsten, zag Charelke zoovele dingen van Nieuwjaar! Wie weet zou hij dan geen glaasje Madera mogen meedrinken... En dan, al die wenschen, en die kusjes, en die peperkoeken, die chocolade en die pralines en zooveel lekkere zaken nog... en weer wenschen en kusjes...

Masoeur had gedaan met bidden. De leerlingen namen hunne leien en 't was op 't geklop van de houten boordjes tegen de banken, dat Charelke dacht dat hij in de klasse was en niet in zijn bedje om van zoovele dingen te droomen.

‘Nu gaan de kinders heel braaf hun Nieuwjaarsbrief op hun lei schrijven; die de schoonste schrijft heeft een punt voor om de eerste te zijn met de prijsuitdeeling.’

Masoeur ging op de eerste bank zitten, nevens Charelke den brief helpen schrijven van Angèle. Charelke was wat boos op Angèle, omdat ze vóór hem zou gaan. Hij schreef toch maar op zijn lei den schoonen Nieuwjaarsbrief, waarin gezegd werd dat Charelke altijd braaf zal zijn en altijd zijn best zal doen ter school... En dat God de ouders van Charelke nog lang en gelukkig zal doen leven - en hiernamaals het eeuwig leven zal schenken...

't Was heel stil in de klasse. Enkel hier en daar krijschte een te harde griffel op de schalie. 't Was een stilte vol spanning, iedereen wou de eerste zijn en 't beste schrijven, en, geheel aan zijn werk, zweeg en ademde schier niet meer... Daar snorde een bromvlieg door de klasse, met een zot gedoe beschreef ze groote kringen in de lucht, keerde en draaide en wentelde overal rond, vloog tegen een vensterruit aan, bleef daar nog wat ronken en rustte zich dan een poosjen uit van 't danig geweld.

Een voor een kregen de kinders gedaan. Ze liepen van hun plaats om malkanders werk te bezien en te schatten, inwendig wel wat gestoord als zij een schooner werk dan het hunne kregen te zien.

'Marieken, Jef heeft hier zoo schoon geschreven!'

Jef was blij dat zoovelen het gehoord hadden en vooral dat Marieken nu wist dat hij zoo schoon kon schrijven. Charelke bekeek Masoeur en zag dat ze nog volop bezig was met Angèle. Hij gleed van zijn bank weg en kroop onder twee andere banken om eens te gaan zien naar 't werk van Jef. '\'t Mijne is toch beter', dacht hij, en kroop op zijn bank terug, juist toen masoeur tot hem overging.

'Stil zitten! Allen op uw plaats! Teekent wat ge wilt op den anderen kant van uw lei, die de schoonste teekent krijgt een santje.' Dit was de groote belooning! Al de kinders gingen vol ijver aan 't werk en 't was stil, plechtig-stil, toen masoeur met Charelke begon. Zij zette zich dicht bij hem; hare blanke vingers ontvouwden het pakje, namen den brief en legden hem op het papier vóór Charelke. Charelke voelde zich ontroerd: nu was de groote stond aangebroken! Hij zag eens even met zijn groote blauwe kijkers op naar masoeur en voelde een oneindig vertrouwen in haar. Masoeur nam een potlood en teekende eenige puntjes op de lijntjes om te weten waar ze moest beginnen. Zij gaf Charelke een pen en nam zijn handje. Toen begon het.

Heel langzaam rees en daalde de pen onder de kundige drukking der hand van masoeur. Sierlijk en slank stonden een voor een de zwarte letters op het hagelwit papier... 'o masoeur', dacht Charelke, 'geleerd als gij zal ik nooit worden!' Hij meende nochtans dat hij ook wel al wat geleerd was, want masoeur schreef toch alleen den brief niet...

Dan spande zich al zijn aandacht, tot brekens toe... Een lipje van zijn tong drukte hij in den hoek van zijn mondje en hij fronste het voorhoofd, wel beseffende dat er iets oneindig gewichtigs aan 't gebeuren was. Hij zag de geboorte van elke nieuwe letter aan als iets mysterieus, iets bovennatuurlijks als uit een sprookje...

Men kwam aan 't einde:

‘van Uw beminnend zoontje,
KAREL.’

Dat trof hem wel, en meer nog nu dan de vorige malen, dat hij nu ‘Karel’ moest schrijven. Dat was zoo ruw, vond hij, en 't zou hem voorzeker veel verdriet aandoen, moest mama hem nu Karel gaan noemen, en niet meer Charelke...

't Was gedaan! Wat schoone brief! O, die mooie letters, zoo regelmatig en gelijkloopend, ze kregen zoo een beteekenis in het hoofd van Charelke! -

Masoeur ging eens naar het teekenwerk van de leerlingen zien.

- ‘Wat zal mama tevreden zijn vandaag!’ dacht Charelke.

Masoeur ging langzaam tusschen de banken, aanmoedigend en goedkeurend, zoo heel zacht, dat de kinders voelden, dat het hun goed deed.

- ‘Wat zal mama tevreden zijn vandaag!’ dacht Charelke, en hij kneep en wreef zijn gevouwen handjes tusschen de knieën van danig geluk. Hij hoorde de zoete stem van masoeur aan den anderen kant der klasse en voelde innige dankbaarheid voor haar, - maar toch ook wel een beetje hoogmoed, omdat hij er ook 't zijne had aan gedaan...

Masoeur gaf het beddeken aan Marieken, die een schoon kruis had geteekend op een hoogen berg. Marieken werd rood en straalde van vreugde. Maar al de kinderen hadden even wel geschreven, zei Masoeur, en ze wist waarlijk niet wie de eerste zou kunnen zijn op de prijsuitdeeling. ‘Neen, kinders, ik weet het waarlijk niet... gij moet eens allen uw best doen, eens allen op uw allerbest werken, dan zal ik misschien nog kunnen zien wie de beste is... Maar het zal toch heel moeilijk gaan...’ En ze nam een houding aan, als voelde ze de oplossing van dat gewichtig vraagstuk als iets boven haar krachten... En de

kinders luisterden, en 't was hun aan te zien hoe in elk hoofdje plannen werden gesmeed.

Daar belde het. Een ‘Onze Vader’ en een ‘Wees gegroet’ zongen door de klasse en de kinders gingen spelen.

Charelke won vijftien marmers - een heele schat! Nooit was hij gelukkiger geweest dan vandaag. En hij voelde de opgetogenheid van zijn hartje zooals hij dat nog nooit had gevoeld. O, die brief! Mama! Papa! Nieuwjaar! - de marmers!

In de klasse haakte hij naar het uur der verlossing, want wat ging mama tevreden zijn!

Masoeur vouwde netjes zijn brief in het papier en toen het belde en het bidden gedaan was, ging Charelke, prettig en gelukkig, naar huis, met den brief.

Christine ging mee, en Angèle, en Jefke. Hij was zoo gaarne bij Christine; die had reeds haar eerste communie gedaan... Het was zoo een braaf, zoo een kraaknet, zoo een heilig meisje... Ja, dat was een heilige voor later, dacht Charelke. - Daarbij, Christine, geleek dit niet aan Christus! En vertellen dat die kon!

Christine vertelde nu weer zoo schoon van 't stalleke van Betlehem, van 't kindeke Jesus in de kribbe, van Maria en Jozef, van den os en den ezel met hun warmen adem, van de knielende herders, van de schitterende sterre boven het stalleke, van de drie koningen...

Het had juist geregend en 't waaide nogal hard. Van 't danig luisteren was Charelke reeds twee maal volop in de modder gegaan. Hij spande zijn oortjes open en zijn gelaat nam gulzig elk woordje van Christine op...

- ‘En ze brachten het Kindeke zulke schoone dingen mee! Goud, wierook en myrrhe, iets dat nog veel geuriger is dan wierook. En ze knielden voor de...

- Ai!

De wind had den brief uit de handen van Charelke gerukt. Het papier waaide los en papier en brief vlogen verder, - verder. Charelke holde den brief achterna, en voelde onduidelijk hoe groot de ramp was die hem daar zoo plots overviel. Hij liep en liep en zag den schoonen brief langs de waterplassen scheren, zag in 't draaien van 't papier het lief engeltje bevuild - zag hoe de wind eindelijk den brief openkletste in de modder...

O, die brief! 't Vuil water liep er af in zwarte kronkelbeekjes en gansche kladden modder kleefden er aan...

Verder stonden Christine en de anderen angstig te roepen:

'Is hij bevuild?'

Charelke zag nu dat al zijn geluk ineens verbroken was... Hij voelde eenige stonden iets wrangen in zijn eng borstje en kroppen in zijn keel... En eindelijk barstte hij los in een wanhopig snikken, en elke snik snokte ruw door zijn hoofdje: 'Och mamatje! - mamatje!...'

Over de psychologie van Jules Laforgue door André de Ridder en Gust. van Roosbroeck.

Ecce Homo! Ecce Laforgue!

Dat zou wel kunnen geschreven boven het werk van dien zoo ingewikkelden dichter, Jules Laforgue. Als een werk zijn waarde vindt in het feit dat we erachter den mensch voelen, heel en gansch, en zonder pose, dan wordt Laforgue's werk dubbel belangrijk, ten eerste als eene zeer voorname uiting van moderne literatuur, en tweedens als een onovertreffelijk psychologisch document.

Het werk van Laforgue is niet onpersoonlijk, maar allerpersoonlijkst; het is niet de habiele aanpassing van eenen plooibaren geest aan bekende literairische vormen, ook geene geduldige mozaïek van een buiten het leven staande kunstmensch - maar wel een diepst-eigen manifestatie, waarvan elk woord rijk is aan bevreemdende geheimzinnigheden en nog warm van den gloed der menschelijkheid waaruit het onmiddellijk steeg. Noemde hij zelf niet zijn werk ‘une autobiographie de mon organisme’?

Laforgue is de smartelijkste dichter van deze eeuw, en deze die 't rechtstreekst zijn zoo complexe pijn van lijdend, angstig, twijfelend mensch heeft meegedeeld. En in deze immediate, simpel-humane uiting van zijn verzen en van zijn proza ligt wel het geheim van de geweldige ontroering die ondergaat al wie de werkelijke gronden te doorschouwen vermocht van een werk dat, onder schijn soms van eene onkwetsbare ironie en een onbekommerd dilettantisme, zoo'n enorme tragiek besluiert. Als hij weemoedig spottend glimlacht, dan nog licht zijn vreemde vreugd heen over de tranen die traag in hem druppelen.

Laforgue sleept niet mee van in den beginne. Wanneer men

voor 't eerst hem leest, ontvangt men van zijn uitzonderingswerk wel een machtigen maar verwarden, chaotischen indruk, - eene sterke, maar wat onbepaalbare ontroering, - en eerst na een lange analyse komt men ertoe zich rekenschap te geven van het complexe en buitengewone in dezen getortureerden geest, nu vol gracielijke spotzucht, dan weer vol bitter sarcasme. Laforgue blijkt nu reeds een ‘document humain’ van zeer bezondere waarde, om het bepalen van den onrustig-wentelenden geest die tusschen 1880 en 1890 door 't intellectueel Europa golfde. Niemand meer dan Laforgue is *modern* in zijne algeheele uiting, hoe tegenstrijdig ook. 't Ware heelemaal onmogelijk dit werk uit het tijdverband te rukken en zijn ontstaan ergens anders te bedenken dan in de hyper-gecultiveerde en nerveuse middens der twee hoofdsteden waar zijn leven vervloot, Parijs en Berlijn. Gelijk Heine en Alfred de Musset het scherpst en het volledigst de geestesstrooming der romantiek belichamen, zoo symboliseert Laforgue, op zijne beurt, de latere vormen van levensaanvoeling, die de moreele evolutie van deze eeuw samenstellen. Hij is meer dan wie ook ‘enfant du siècle’...

Het valt niet meer te ontkennen dat Jules Laforgue den invloed van den onrustigen overgangstijd 1880-1890 mede diep doorleefde.

Er moest eene reactie volgen tegen het toenmaals heerschend determinisme, resultaat van het hopeloos positivisme door Comte, Taine, Littré en eenige anderen gesteld boven alle idealistische systemen en alle meer dan stoffelijke verlangens door zoo vele eeuwen christendom in de geesten vastgevestigd. De sensibiliteit eener jonge generatie kwam daartegen in opstand. De materialistische levensaanschouwing had geleerd alle idealen sceptisch te aanschouwen - maar had niettemin de menschen niet van hunne idealen kunnen verlossen. Een gevoel van vereenzaming, van onrust, van onzekerheid en van onvoldaanheid bleef in de harten, waarop woog de last van vele overgeërfde illusies, door 't ontgoocheld verstand thans pijnlijk bevochten. De kritiek aller idealen volvoerd door het materialisme - waarop zich kwam enten ondanks de schijnbare tegenstrijdigheid, de kantiaansche ontkenning van de ware wereld (‘het noumena’) - had ten gevolge een algemeen verval der vroegere ideologische en sociologische

waarden. Nihilisme ontredderde de geesten; men stond voor honderd kruisbanen met het neerdrukkend bewustzijn zijn weg verloren te hebben en te dolen in duizend twijfels - onder de van goden en droomen ledige hemels.

Die lange strijd doorleefde Laforgue, met de andere tijdgenooten. En uit het voelen dan van den afstand gelegen tusschen zijne aspiraties en het weten van de onverzetbare werkelijkheid, die zulke aspiraties - ofschoon iedereen ze toch nog altijd mee te dragen had - als belachelijk, noodeloos en zonder waarde deed voorkomen, ontstonden zijne ironie en zijn sarcasme.

Anderen hebben toegegeven aan de vage en diepe verlangens van hun wezen en ze zijn geworden neo-mystiek, neo-katholiek, anarchist, socialist, symbolist enz. Laforgue kon dat niet; hij liet zijn gevoel niet bovendrijven; daartoe was zijn intellect te scherp, te doordringend. Hij bleef leven met de ledigte van zijn nihilistisch levensaanvoelen en tevens met den weemoed om de schoone verloren droomen... Laforgue kon niet uitroepen als Nietzsche: 'Ook zonder goden is ons de aarde licht!' - hij kon niet 'ja' zeggen tot het bestaan, hij kwam er niet toe het lot te aanvaarden en goed te vinden, ondanks het lijden en de noodzakelijke vernietiging. Wanhopig en krachteloos omklemden hem het leven en zijn leed als met verlammende reuzenhanden. Zijne gedichten klinken soms als gedempte noodschreeuwen van een mensch die zich voelt verpletteren... 'et meurt sans bouger dans d'immenses efforts'...

Met het nostalgiek verlangen naar het Oneindige, het Hoogere, - naar al wat het positivistisch determinisme als illusie van kleurbonten schijn had leeren beschouwen - doorbrand, richtte hij zich angstig omhoog en vroeg bang naar dat meer-dan-stoffelijke, - en twijfelde... Heel de menschheid in opgang naar een 'au-delà', schijnt hem verloren geloopen en verdoold en tot vergaan veroordeeld:

'Mais l'infini est là, gare de trains râtés oú les gens aveuglés de signaux, s'apitoient sur les sanglots des convois et vont se hâter tout á l'heure, et crever en travers de la voie'.

De nihilistische slotsom van een intellectueel proces als het zijne, heeft Laforgue in een nota zijner nagelaten schriften (*Mélanges Posthumes*) aangeduid op heel vizionnaire wijze:

‘Voir toute la douleur de la planète éphémère et perdue dans l'universel des cieux éternels, inutile, sans but, sans témoins, se pénétrer de l'inutilité du Mal et de la vanité de tout, de la Réalité universelle Désir d'Illusion. Arrivés là, les uns jouissent, hommes par excellence, ou ont recours au suicide matériel; les autres sages, philosophes, artistes, curieux vivront et arriveront au renoncement’.

Tot die ‘renoncement’ - de verzaking - geraakte Laforgue zelf; maar eerst later.

In zijne *Mélanges Posthumes* gaf Laforgue vrijer en nog wranger-bewoord dan in zijn ander werk, eene der bitterste uitdrukkingen van het *wereldwee*, van het eeuwige levensleed. Het vernietigend gevoel onmachtig te staan tegenover het blinde noodlot van het bestaan, hulpeloos naar de vernietiging te worden geslingerd, belangloos deeltje in eene heele menschheid die naar doods-afgronden holt, - dat vernietigend gevoel weegt op hem, ontzaggelijk, - en doet hem het heele bestaan bejegenen met de bittere schamperheid van een volstrekten fatalist.

‘Comme on est bien, quel état délicieux d'existence, quand on s'est bien pénétré de la nécessité de la Fatalité universelle et munitieuse, inexorable, sans entrailles, torrent souverain des soleils, des choses, des idées, des êtres, des sentiments, des effets et des causes, étouffant sans les entendre, sans conscience, sous sa clameur unique et souvéraine, les plaintes de l'individu éphémère... Tout est écrit, à quoi bon se remuer?... Rien ne dépend de moi, je me laisse aller... Je suis l'atome dans l'infini, l'atome dans l'éternel... Je ne suis rien...’ (Mélanges posthumes, bl. 17, 18).

Zou eenige jaren later Nietzsche niet schrijven in zijn *Vom Willen zur Macht* over het komende europeesche nihilisme - dat op dat oogenblik, Laforgue in zijn gevoel reeds gansch doorloopen en doorleefd had -: ‘Nihilisme is die toestand waarin het doel ontbreekt, het antwoord op het waarom’? Wie meer nu dan Laforgue heeft uitgeweend de droefheid van het ‘te vergeefsch’, van de doelloosheid van het bestaan, ‘le désespoir de l'Inconnaissable’? Hij belichaamt misschien de kenschetsendste type van metaphysisch nihilist die in de moderne fransche literatuur kan worden gewezen.

‘Je pense toujours que la vie est une chose bruyante et inutile. La terre est née, la terre mourra, c'aura été un éclair dans la nuit. N'eut-il pas mieux valu l'éternité noire?’ (Lettres á Mr. Ephrussi).

Wat nu Laforgue's houding onderscheidt van Nietzsche's latere oplossing van het nihilisme, - daar waar de duitsche filosoof tot zijne volgelingen zegt ‘werdet hart!’ en de vernietiging der zwakken predikt - is, dat er in Laforgue ontluikt een ruim en grootsch meevoelen met het wee der menschheid. Op zijne ontroerende humane sympathie, op zijn breed en edel solidariteits-bewustzijn, op zijne innige, zielswarme aandoening, op dat treffende, klagende medelijden dat hij uit voor de menschelijke miserie, berust precies de bezondere ontroeringsmacht en de groote innerlijke waarde van Laforgue's werk. Weinige dichters hebben weten als Laforgue te wekken in ons die broederlijkste emotie, dat sterke bewustzijn dat we daar staan als lijdende, schamele mensch tusschen schamele, lijdende menschen.

Het is dan ook uit dat breed humane meêvoelen, dat in zijn jeugd ontlook dien profeten-droom: zijn niet-actief nihilisme te prediken, het evangelie der verloochening te gaan brengen - en in dat moderne bouddhisme de zelfmoord der menschheid als hoofddogma óp te stellen.

‘Oeuvre de litterature et oeuvre de prophète des temps nouveaux.’ Zoo wil hij zijn werk maken. Hij komt daar later nog op terug in zijn dagboek; opnoemend zijne verscheidene plannen, spreekt hij er opnieuw over: ‘Et alors mon grand livre de prophétie, la Bible nouvelle qui va faire déserter les cités. La vanité de tout, le déchirement de l'Illusion, l'Angoisse des temps, le renoncement, l'Inutilité de l'Univers, la misère et l'ordure de la terre perdue dans les vertiges d'apothéoses éternelles de soleils.

On désertera les cités, les hommes s'embrasseront, on ira sur les promontoires vivre dans la cendre, tout à la contemplation des cieux infinis, tout au renoncement. On organisera des Concerts infinis d'orgues vastes comme des montagnes qui souffleront des ouragans de lamentations avec leurs tuyaux montant, énormes comme des tours, dans les nuées qui courront, bousculées par ces lamentations. Et la planète en deuil laissera dans l'azur comme un sillage de lamentations’.

Later nog vinden we deze verzen over zijn ontgoocheld profeten-zijn:

> Oh! pâle mutilé, d'un: qui m'aime me suive!
> Faisant de leurs cités une unique Ninive,
> Mener ces chers bourgeois fouettés d'alléluias,
> au Saint sepulcre maternel du Nirvâna!

of nog:

'Maintenant, je m'en lave les mains, concurrence vitale, l'argent, l'art, puis les lois de la France.'

Hij wordt beschaamd over zijne dwepende profeten-manie, waar hij thans zelf - en op heel schampere, prikkelende wijze - de spot mede drijven gaat zooals tevens met de hartelijkste enthousiasmen zijner jeugd. Hier mochten we ons echter wel afvragen in hoeverre die zelf-bespotting dient als masker - een zeer habiel masker - en of die gekkernijen wel uitmaken de diepste innigheid van Laforgue's wezen? Had misschien Laforgue geene mascarade noodig om zich te duiken voor de onbescheiden en kwetsende blikken van niet-begrijpenden en om weg te moffelen zijne uiterste smart? Voor een fijngevoelige geest als Laforgue moest er liggen iets heroïeks in een stil en eenzaam uitlijden van zijne diepste pijnen en wrangste twijfels. In den gronde was Laforgue eene zeer tragische natuur - tragisch van tweespalt en trots; in hem, evenwichtigde geene harmonische rust van gevoelens; zijne minste aandoeningen verpijnlijkten en verstrakten door zijn schamper bewustzijn der eeuwige nietigheid van heel zijne wereld en tevens door de physieke pijnen die hij zelf leed en het angstig voorvoelen van zijn naderend einde.

Ofschoon Laforgue in een zijner brieven beweert een dilettant te zijn geworden - na profeet te zijn geweest (weêr heel 'up to date' van psychologie) - is het wel toegelaten eenigszins te twijfelen aan dat lachend dilettantisme in zulk een tragischen geest.

Tegenover de dilettanten, staan menschen gelijk Laforgue - ondanks de schijnbare overeenkomst van hun ironie - als dieper levende en wranger aanvoelenden, als *sarcasten*, doortrokken met die smartvolle bitterheid, die den luchtigen, meer glimlachend-zoeten dilettant *niet* bezit. Wat een afstand

tusschen Laforgue en een Anatole France of een Renan, bijv.

Laforgue *ondergaat* het leven; de dilettant staat erboven met zijn *genotzuchtig scepticisme.* Maar droef en moedeloos is zelfs zijne satire van Laforgue omdat daar nog in klinkt al zijn menschelijk meêvoelen, vol gesmoorde snikken, vol geheime pijn, spleen en verveling.

Ondanks zijn nijdig-klinkenden lach, leeft er in hem iets heel hoog van aspiratiën: zijne ziel die 't lijden van een heele menschheid kon omvatten. Onrustig, smartelijk-roerend toont Laforgue zich een al-begrijpende en gepassioneerde gevoels-denker, een lyrisch auto-psycholoog met een buitengemeene verbeeldingskracht - zeer apart van sensibiliteit - met een scherpcritischen geest, - en een zeer hel bewustzijn, ironisch en medelijdend. Hij ontroert ons dan ook minder affectief dan *cerebraal.* Langs eene andere zijde, ondanks zijn metaphysischen aanleg, is zijne wijsgeerigheid ook niet de dorre vrucht van wat syllogismen, maar van een bewust en ondervindingsrijk dichtersleven; zij blijft altijd in zeer nauw verband met den ganschen voelenden en denkenden mensch. Laforgue zou waarschijnlijk geglimlacht hebben en herhaald met zijn Hamlet: ‘words, words, words’ als men hem gevraagd had of zijn denk-leven zich ten doel stelde en met de wijsbegeerte trachtte naar de kritiek van het zuivere of het practische verstand (Kant), naar het ontdekken van het absolute bestaan (Hegel), naar het systematiseeren en onderling-verbinden aller wetenschappen (Comte). Dat alles was hem te eenzijdig-verstandelijk, te reflectief. Wat hij wou was zich *volledig* uiten met al het inééngestrengelde van zijn denk- en gevoels-leven, *spontaan* en lyrisch-intuïtief.

Zijne organische zwakte blijft een hoogst belangrijk bestanddeel in de douloureuse psychologie van Laforgue. In hem bevinden we de doorzichtige scherpte en de zenuwfijne prikkelbaarheid van den zieke, van al dezen - de vroeg-rijpen - die raden dat ze sterven gaan. Zijn werk zijnde een samen-trekking, eene kostbare essentie van zijn wezen en zijne aanvoelingen, zoo heeft daarin zijne pijn-doorsnerpte ziel gesproken zooals ze nimmer spreken zou, met die uitbarsting van eene heel smartelijke menschheid, van een diep-levend en heerlijk-voelend wezen dat zich ten

doode voorbestemd weet en dat zich weert met angst, te midden zijner klimmende verlangens, en heftiger zich weert naarmate hij in ziek-zijn dat aanbeden leven voelt vervlieten en vergaan.

Over alles weegt het hartverscheurend sarcasme van een geest vol schoone droomen, die zich ter dood gedoemd raadt, en die uitjammert al dat voelen dat toch onuitsprekelijk blijft. De angst om den dood leerde aan Laforgue nog meer den angst om het leven voelen - angst die hij heeft getracht te zeggen met eene martelende rechtzinnigheid; achter zijne gedichten raden wij zijn uitgemagerd en bleek gelaat met zijnen moeden blik en zijn kilgeplooiden mond....

> ‘Tout est-il seul? Où suis-je? Où va ce bloc qui roule
> et m'emporte? - Et je vais mourir! mourir! partir
> sans rien savoir! Parlez! ô rage! et le temps coule
> sans retour! Arrêtez, arrêtez! Et jouir?
> Car j'ignore tout, moi! mon heure est là peut-être?
> Je ne sais pas! j'étais dans la nuit, puis je nais.
> Pourquoi? D'où l'univers? Où va-t-il? Car le prêtre
> n'est qu'un homme. On ne sait rien. Montre-toi, parais,
> Dieu, témoin éternel! Parle, pourquoi la vie?
> Tout se tait! Oh! l'espace est sans coeur! Un moment!
> Astres! je ne veux pas mourir! j'ai du génie!
> Ah! redevenir rien irrévocablement!

Het was ten aanschijn van de dood - die zoete zuster van erbarmen! - dat die gebiedende stem in hem sprak: *zich zelf* zijn, en uitspreken zoo adequaat mogelijk al wat zoo duizendvoudig in hem woelde. Zonder schaamte, cynisch en geheel zich zelf - zóódat hij naakt stond voor zijn werk in zijne pijnlijke, tegenstrijdige menschelijkheid.

Geen rustig abstraheeren, of raardoen, lief en zeldzaam mozaïkeeren van wel-gekozene gevoelens - maar het ziekelijke koorts-lyrisme van een gemarteld lichaam, van een gedachten-zwoegend brein.

Zijn ironie schijnt wel, gedeeltelijk, rancune-gevoel van den zwakke, van den zieke tegen het leven dat hij niet meer kan omvatten, en genieten, en eene zelf-overwinning, een heen-lachen

boven zijn eigen smartgevoel, - een luchtig-spotten over zijn eigen tragedie! Of is het de koelte van den ontgoochelde, die zou willen gelooven en betrouwen, - en die niet *durft* - die van het heele bestaan niets meer verwacht - zóó diep heeft hij neêr-gestaard op den bodem der menschensmart - en die toch, de dood naderen voelend, terugsiddert voor die algeheele vernietiging en tracht *iets* te laten van zichzelf: zijn werk, *iets* te willen weêrhouden: een der vormen der verscherpte levenstragiek van den modernen mensch?

Uit *Curiosités déplacées* citeeren we:

> Et j'interroge encor, fou d'angoisse et de doute!
> Car il est une Enigme au moins! J'attends! j'attends!
> Rien! J'écoute tomber les heures goutte à goutte,
> - Mais je puis mourir! Moi! Nul n'attendrit le temps!
> Mourir! n'être plus rien! Rentrer dans le silence!
> Avoir jugé les Cieux et s'en aller sans bruit!
> Pour jamais! sans savoir! Tout est donc en démence!
> - Mais qui donc a tiré l'Univers de la nuit?

Zoo dan de hemelen zwegen, en hij van het hoogere geen lichtteeken vernam, dan had hij moeten leeren het leven te aanvaarden om de vreugden van het bestaan zelve, - maar dat juist was Laforgue ontzegd door zijn ziekte en door zijn te scherpe bewustheid. Hij kon het leven niet genieten, omdat hij het gevoel van de begrensde kleinheid van onze aarde en onze menschheid in te hooge mate bezat en het gewoon-dagelijksche bestaan hem niet kon schenken het vergeten van zijne intellectueele twijfels. Dat arm leven vervloot gebonden aan duizend zorgen en aan duizend kleinigheden, vol pijn en ziekte, - zonder iemand die zijn uitzonderlijke ziel begreep - eenzaam met zich zelf en zijn twijfel en zijn verlangen, - en vóór de dood die hij voor-voelde...

De tragiek van dien mensch werd daarom niet onmiddellijk begrepen door zijne omgeving. Misleid door zijne uiterlijke, gemaakte onverschilligheid, door zijne gewild-anglosaksische koelheid, door zijn dandyesk luchtig-doen - ‘jeune homme strict épris

de japonisme, de plein-air et de ton londonien... Hamlet sur le boulevard' (Camille Mauclair) - hebben velen niet mogen zien het echte, smartdoorrimpeld gelaat dat onder dien modieusen smink bleek was. Vandaar dat verscheidene zijner tijdgenooten hem van raar-doen, van exentriciteit, van pose beschuldigden; zijne absoluut niet traditioneele en zoo uiterst persoonlijke verskunst kon deze vermoedens geenszins tegenspreken. Het deconcertante van zijne rauwe ironie, het bevreemdende van zijn saamgestelde gevoeligheid, het heelemaal ongewoon-klinkende zijner beeldspraak kwamen heel wonder voor in een tijd dat de marmerkoele en gladde kunst van een Leconte de Lisle en het plezierig klankgespeel en geestig woordbrodeeren van een Theodore de Banville en langs den anderen kant het naturalistisch proza (waartegen zijne *Moralités Légendaires* zoo fantastisch afsteken) den toon aangaven. Heel weinigen - Bourget zelfs niet, die een vriend van Laforgue was, en door zijne *Essais de psychologie contemporaine* had bewezen eene niet banale klaarzichtigheid te bezitten - bevonden zich bewust tegenover het te vroeg gekomen toekomst-verschijnsel dat Laforgue was: het volledigste beeld van den 'decadent'. Later eerst zou Laforgue beter begrepen worden en verheven tot een typus van momentaneel geestesstadium; eene gansche letterkundige school zou hem vereeren als de voorlooper van heel eene nieuwe gevoelswijze en als zijnde degene die 't frankste heeft uitgesproken 'l'angoisse moderne' en die ziekte van 't Oneindige, waaronder onze Tijd zwijmelig gaat - en waarvan we ook de eerste sidderingen voelen trillen in ander buiten het tijdkoorklinkend solo-werk, zooals in Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Corbière, Rimbaud...

Men heeft wel overeenkomst willen ontdekken tusschen die werken en deze van Laforgue, dit laatste willen verwantschappen voornamelijk met *Les Amours Jaunes* van Tristan Corbière. Echter, gesteld tegenover het dramatische van Laforgue, lijken die *Amours Jaunes* een verwonderlijk bibelot voor amateurs van poëtische zeldzaamheden, verzamelaars van psychologische rariteiten. Het is zonder overwegend kunst-bewustzijn en zonder zich mededeelende menschelijke emotie, eer comisch-gedaan en vreemd-opgezet, gezocht en geposeerd van onderwerp en over-

kleurd met een tintje fumisterie. Dan staat naast Laforgue Verlaine onder oogpunt van puur-uitgesproken ontroering heel wat dichter dan Corbière, ofschoon hun beider psychologieën, bij nadere observatie, nog streng afscheiden. Verlaine heeft, aller-eerstens niet, de incisieve, intellectueele bewustheid van Laforgue, noch zijn cosmogonisch ondervinden. Verlaine bestaat uit bruuske overgangen en schijnbaar-volkomene tegenstellingen, gaat meer op in momentaneele gemoedsgesteltenissen, dan weer naïef als een kind - 'voici des fruits, des feuilles et des branches' - dan weer sensueel-dwaas en onstuimig als een sater, daarna weer zingend die innig-mystieke liederen van *Sagesse* - 'Mon Dieu m'a dit: Mon fils, il faut m'aimer...' - en schrijvend terzelfdertijd de zwoel-erotische verzen van *Parallelement*; zóó overslaande tusschen God en dier en mensch, in óp-jubelingen van mystiek en sensualiteit. In hem leeft Laforgue, in stukken en brokken, gesplitst en gescheiden volgens de oogenblikkelijke stemming en de levensperioden; hij kon niet zijn naïef en eenvoudig en sensueel en pervers te samen, in ééne aanvoeling, lijk Laforgue, die bovendien superieur aan zijn eigen ontroering blijft, intellectueel, wantrouwig tegenover zijn eigen geestdrift, schrei-lachend in zijn spot, en angstig altijd. Verder af weer blijft die andere tijdgenoot, medebezieler der symbolistische nieuwere poëzie, Arthur Rimbaud, rare en instinctieve gedichtenschrijver, waarvan de verzen waren opbloeïng uit de onderste onbewustheid van zijn wezen; Rimbaud kwam er toe later, wanneer door 't leven afgekoeld, zijne eigen verzen te beschouwen als de minderwaardige uiting van eene overwonnen puberteits-crisis. Nevens het pervers wonderkind Rimbaud, leefde Stephane Mallarmé in de trotsche ongenaakbaarheid van een abstract platonicisme dat zeer weinig uit 't dagelijksche, banaal-omringende leven voedsel putte; hij was, in den volsten zin van het woord, een aristocraat die leverde statige en fijn-bewerkte proeven van esthetische taal-essentie; tegenover hem komt Laforgue uit als veel oprechter en als veel dieper individu; hij geeft een woord, een simpel woord, en 't is een snik; hij schrijft enkele lijnen en er ligt heel eene menschelijke biecht in; hij werpt zijn weemoed in eenige verzen en we beseffen niet meer dat we literatuur lezen, maar wanen een zeer goeden vriend naast ons te hebben,

die klaagt en treurt. Alleen Baudelaire kan ook soms die impressie geven; als uitdrukker van moderne gevoeligheid, is hij zeker de dichter die 't best Laforgue nabij komt. Maar hij spreekt zich niet zoo rechtstreeks uit, niet in zoo'n oogenblikkelijke opwinding, in 'n soort koorts, niet met den angst en de haastigheid van den stervens-reeden Laforgue, niet met zijne cosmogonieke en metaphysieke tragiek. Baudelaire bedicht, in veel meer traditioneele verzen, de ondervindingen van een lang leven; hij maakte maar één boek, maar een boek zeer zwaar, waarvan de verzen den indruk geven alsof ze traagzaam gedropen waren uit zijn pen, in den Herfst van zijn leven, zooals rijp-geworden vruchten vallen van een boom. Hij is eerst en vooral een gevoels-ontleder, een wrange liefde-psycholoog. Hem drukt meer neer de gewaarwording van zijn eigen ontgoocheling dan 't gewicht van eene wereld-smart; in andere woorden: hij is eenzijdiger individualist dan den altijd min of meer profetisch-gebleven en vedischen Laforgue, maar even schoon en smartelijk dichter...

Ontegenzeggelijk staan de gedichten - en meer nog het proza van Laforgue - *alleen* in de Fransche letterkunde.

De buitengemeene waarde van die uitzonderlike kunst is: toch in al zijn complexiteit een waar, bijna-levend beeld van een lijdend mensch te zijn. Indien we voor Laforgue een broeder-naar-den-geest moesten noemen dan zouden we liever aan Heine denken. Ze hadden gemeend dat ze op een zeker oogenblik beiden buiten het romantisme stonden en hunne gevoelsdweperijen, in den gronde, waren zacht-ironische herinneringen aan eene sentimenteele jeugd die ze met haar bewegende enthousiasmen wat weemoedig dierven parodieeren, en met een zeker cynisme dat het kenmerk was van hunnen nihilistischen geestestoestand. Maar Heine is gedeeld: schwärmerisch gevoel en spot-scherp verstand. Hij lijdt niet zoo diep als Laforgue en heeft niet die gewaarwording van eene groote, broederlijke sympathie met de heele menschheid. Er is bij hem een strijd tusschen zijn spottend intellekt en zijne dwepende sentimentaliteit die hem beurtelings beheerschten: van één gedicht schreef hij twee gansch-verschillende, elkaar-loochenende versies (zie *Die Lotusblume* en de parodie daarop. ‘Wahrhaftig, wir beide bilden ein kurioses Paar.’)

Laforgue zag van een voorval, onscheidbaar en tegelijkertijd

de twee facetten: het ontroerend-schoone en het klein-belachelijke. Het is alsof hij in zijn geest een tooverspiegel zou dragen die van alle levensvoorvallen de beide zijden zou weêrkaatsen: de pijnlijke en de ironische.

Deze dubbel vizie gaf heel eigenaardige verhoudingen aan Laforgue's omgang met de vrouwen. Zijne opvatting van de liefde blijkt weer eene uiting van zeer modernen gemoedsaard en waarschijnlijk wel eene van de zeldzaamste psychologische notaties van dit eeuw-einde. Ze komt veel sterker voor dan al de professioneele liefdes-psychologie van allerlei zoetwaterige romans, die we deze laatste jaren hebben weten verschijnen, en wel bezonderlijk om het verre zielen-perspectief dat zich daarachter ontrolt. Laforgue's verhouding tot de ‘chair de l'autre sexe, éléments non-moi’ werd bepaald door dezelfden verscherpt-intellectueelen en critischen zin die hem gedwongen had zijne jonge droomen te dooden. Ook de Vrouw was een ideaal dat hij in 't graf gelegd had. De vrouw was hem geweest in het eerste en sidderend ontwaken van zijne jeugd een schoon meer van droom, waarop hij stevende met heel zijn dwepend verlangen. Niemand meer dan Laforgue had de gedroomde Liefde-vrouw omringd met de beroezende wierook-walmen van zijne vrome vereering; zij zou hem *alles* geschonken hebben; in zijne oogen incarneerde ze het absolute; ze troonde koninginnen-gelijk in zijne verbeelding, en voor zijne verwachting. Van uit die jeugd-romantiek, droeg hij - en zijn werk bewijst dit ten volle - eene onoverkomelijke voorliefde voor de jonge vrouw, de maagd, het reine meisje, hoog verkoren om de mogelijkheid van droom en van absoluut begeeren die ze nog toelaat, om het onbekende dat ze besluit, om haar nog frisch en lenig lijfje, haar physisch ongeraakt-zijn, om haar jeugd zelf. De eigenaardigste liefde-verzen worden gegeven in zijne *Fleurs de bonne volonté*; mag nu die titel niet werkelijk symbolisch schijnen: is ook hij niet naar zijn droombeeld van de Vrouw aarzelend geschreden, met al zijn goeden wil, met al zijne heerlijke illusies, met al zijne blije verwachtingen?

De vrouwen zelf zouden spoedig zijn ideaal weerleggen en hem verschijnen, ontdaan van alle romantiek, in den eenvoud van hun heel miserabel wezen.

Langueurs, débilités, palpitations, larmes,
Oh! cette misère de vouloir être notre femme.

Laforgue zag zich heel vlug verplicht op de Vrouw toe te passen dezelfde accuut-cerebrale kritiek, waarmede hij zijne overige jeugd-illusies had gekeurd. Hij heeft als een harde en kalme opmerker de minste kleine kantjes van hun wezen bespied, en misprijzend geglimlacht over de leegheid van hunne sphinxenposen; hij heeft de domheid der eeuwige mannen-illusie doorproefd. En door zijne droevige ontgoocheling heeft hij danig geleden. Hij heeft wanhopig gestaard in de nu-uitdrukkingslooze oogen der vrouwen, waarin eens al zijne droomen lachten, en geweend om den vroegen dood van zooveel schoons en gespot om zijn eigen teleurstelling.

Dit is nu het eigenaardige van Laforgue's liefde-psychologie: het gelijktijdig zich-weren en zich-willen geven; het samenhuizen in zijne ziel van zijne verachting voor de vrouw - en alle intellectueelen kennen min of meer die misprijzing - en van een heftig begeeren ervan; niettegenstaande zijnen kleineerenden spot, duikt nog in hem een vermoeden alsof de vrouw alleen toch de ledigheid van zijn ontgoocheld hart kon vullen en eene vage hoop nog dat het zoo gebeuren mocht, en daaruit welt op den duur, niettegenstaande heel zijn criticisme, een eenigszins deemoedig en nog dankbaar-aanvaarden voor het weinige dat ze hem te bieden vermag. Hij zal de vrouw begekken en een paar oogenblikken later begeerend zijne armen ernaar strekken met eene bede op zijne lippen. Zoo zijn in zijn hart een heel illusie-loos-weten en een koppig wenschen, en wordt hij beurtelings geslingerd tusschen zijn verlangen en zijn misprijzen, zijn streelingszucht en zijn afschrik...

Nu besluit hij:

Mais vrai s'écarteler les lobes, jeu de dupe,
Rien, partout, des saisons et des arts et des dieux,
Ne vaut deux sous de jupe,
Deux sous d'yeux

en bekent ergens anders weer:

> Et tu iras, levant encore bien plus de dupes
> Vers le Zaïmph de la Joconde, vers la Jupe!
> Il se pourra même que j'en sois....

en weer:

> Sans souci de serments, de bagues,
> Suçons le peu qu'elles nous donnent;
> Notre respect peut être vague;
> Les yeux sont hauts et monotones
> Cueillons sans espoir et sans drame;
> La chair vieillit après les roses;
> Ah! parcourons le plus de gammes!
> Vrai, il n'y a pas autre chose.

Ons treft daarom ook in de verzen van Laforgue de zeer verschillende toon zijner diverse liefde-gedichten: nu zinnelijk-cynisch, pathologisch-rauw dan weer passioneel-visionnair, zoet-sentimenteel, weekhartig; en 't is verbazend de mensch die daar even zoo onbevangen en onbeschaamd spreken dierf, zonder eenige dubbelzinnigheid, over de meest intieme aangelegenheden van het vrouwelijke wezen en van de geslachtsdrift, ineens weer heel naïef en koesterzuchtig zijn teerheid en zijn innig begeeren naar wat zachtheid en wat genegenheid te hooren uitstamelen, in reine, lieve woordekens, en zijn weemoed en zijn heimwee....

Rechtstreekscher dan in zijn verzen wordt dat eigenaardige facet van Laforgue's psychologie belicht in den proza-bundel, *Les Moralités Légendaires*, waarvan de bezonderste verhalen *Hamlet*, *Lohengrin* en *Pan et la Syrinx* ironisch-mythische omzettingen eener oprecht-beleden autobiografie beduiden.

Zoo, bijv., uit *Hamlet* twee verschillende citaten: ‘Je ne peux voir les larmes des jeunes filles. Oui, faire pleurer une jeune fille, il me semble que c'est plus irréparable que de l'épouser. Parce que les larmes sont de la toute enfance; parce que verser des larmes, cela signifie tout simplement un chagrin si profond que toutes les années d'endurcissement social et de raison crèvent

et se noient dans cette source rejaillie de l'enfance, de la créature primitive incapable de mal' en daarnaast over dezelfde Ophélie: 'Et puis elle avait l'air par trop périssable! et puis avec ces galas de la cour, où l'on se décollète dès seize ans, ses épaules ne me furent pas une virginité à saccager. Oui, on le sait la virginité des épaules, c'est tout pour moi, je ne transige pas là-dessus. Et puis, elle en était venue là comme toutes les autres. J'étais donc volé. Il ne me restait plus qu' à observer ses menus gestes de femelle.'

Lohengrin is in Laforgue's handen niets anders geworden dan de type van den cerebraal-abstracten, methaphysischen en sentimenteelen poeët, voor wie de gewoonheid van Elsa en haar sensualiteit zonder meer onverdragelijk zijn: dát is autobiograhpie, in de volste beteekenis, en zelf-critiek, gedreven tot in 't uiterste.

Wanneer hij schreef het slot van *Persêe et Andromède*,

> Jeunes filles, regardez-y deux fois
> Avant de dédaigner un pauvre monstre,

dacht hij dan soms op zichzelf ook, aan het intellectueele monster dat is de te scherp-bewuste?

Het parodieeren van Laforgue heeft in deze legenden een heel werkelijken philosophischen en humanen ondergrond: Hamlet en Lohengrin zijn beiden hersen-menschen die gedurig beschouwen en niet meer handelen kunnen. Hunne geweldige twijfel-tragiek werd echter zeer verdiept en verscherpt: vermoderniseerd; ze mogen gelden als klare karakteristieken van Laforgue door Laforgue. Maar terzelfder tijd, voelen we hoe sterk nog in velen van ons leeft zóó een Hamlet of zóó een Lohengrin of zóó een Pan. Laforgue heeft ons geleerd ze boven en buiten den tijd en de legende, broederlijk te groeten als menschen van eenzelfde bloed. Zelf onvast en heen- en weer-geslingerd, heeft hij den Hamlet bezield met zijn eigen lijdend en spottend-wrang wezen, zijn Lohengrin met zijne metaphysiek die alle werkelikheid doet vergeten.

Daar ruischten wel sagen en legenden in hem, maar zijne spotgenegenheid drong hem ze ironisch te beschouwen: zij werden welkome vormen, waarin hij zijn vreemd persoonlijke levens-visies vastlei.

De *Moralités Légendaires* parodies van bestaande legenden, op mythisch-philosophische wijze, ironische zelf-bespotting van personen waarvan de schrijver zelf het masker draagt, krijgen daardoor eene waarde anders dan deze van sprookjes of wonderverhaaltjes.

De voornaamste verdienste voor Laforgue berust erin dat hij ons heeft doen voelen dat alle legenden, zelfs in meest fabuleuzen vorm, enkel zijn vergrootingen en omzettingen van hetgeen omgaat in een bewust mensch van thans. Van Hamlet zegt hij immers: 'La race n'en est pas perdue, qu'on se le dise'. Dit wijst opnieuw op de verre weerhalming van Laforgue's geschriften door de menschelijke gemoederen van dezen tijd, op de innige, echte, grondige humaniteit ervan.

Arm tragisch beeld van uitgemartelde-menschelijkheid - wemelende spiegel van dat veel-geslingerd hart, waarvan iedere vezel getrild heeft van het groote levensleed!

Opmerkenswaard nog in *Les Moralités Legendaires*, het evenwijdig bewustzijn van het intellectueel leven en het droom-leven en van de juiste kleine dagelijksche feiten.

Met bitterheid voelt men hoe op elk oogenblik, de klamme hand van het *bestaan* iemand kil aangrijpt en overlast met al zijn duizend nietigheidjes en hem neêrstorten doet van uit zijn droomen-hoogte. Wat een buitengewone psychologische intuïtie ook in al deze verhalen!

Sommigen der kleine uitspraken, aforismen en boutaden van Laforgue besluiten heel een lang en lastig zieleleven, in hunne beknoptheid. Maar Laforgue nam gaarne aan den schijn zijn werk dáár te hebben neêrgezet al spelende, - en heel simpel als een droomend kind dat rare tempeltjes bouwt met veelkleurige blokskens.

Een raar mensch toch, die Laforgue, zooals hij ging met zijn Hamletiaansche heroïek en zijne twijfels, met een koel Engelsch ernstgezicht, zeer mondain, door de parijsische straten, met heel die woelende wereld, die stormende wereld van geweld in hem gedoken - met zijn kil-observeerend verstand daarboven - en met in zijn werk zijn angst om zich *uit te drukken* zonder vermindering in al zijn complexiteit en vol rechtzinnigheid - niettegenstaande den strijd in hem geleverd, tusschen levens-

aanvaarding en levensafschrik, tusschen zijn wereld van droom en de wereld van feiten en werkelijkheid, tusschen zijne tragiek en zijn ironie, zijne sentimentaliteit en zijne bewustheid... En in zijne eenvoudige uitdrukking van droefheid - want nooit treedt zijne smart op met grootsche gebaren, met hugoliaansche theatrialiteit, met pathos en eloquentie, en dat is mede van 't wonderbaarste en ontroerendste in hem - mengelt hij: de vreugde van het lijden, een vreemde spleen, een trotsche verachting in zijn medelijden, een dwaas verlangen naar liefde en een schromig terugtrekken ervoor.

Zijne lijdenswoorden klinken zóó instinctief, zoo waar, dat we den mensch vooral erin vinden. Zijne notas over zijne geestelijke evoluties zijn werk zijn buitengewoon van geestelijke scherpte, maar Laforgue-zelf is toch het schoonste dat verdwenen is, - en dat we niet meer weêrhouden kunnen.

Ons *blijven* teekens van een dichter die voor velen onzer heeft uitgesproken op ongewoon meedeelzame wijze: de intellectueele onrust van ons twijfelend gemoed, onze aarzelingen en onze desillusie - en die dat deed als een onvergelijkelijk toovenaar, met zijn tooverstaf wakker makend al wat er diepst en geheimst sluimerde in ons wezen, met ál zijn vreemde vreugd en zijn hoogzinnig smarten:

Laforgue, onzen broeder in den Mensch.

Maart 1911.

Heldendaad of dolzinnigheid?[1] Door Dr. W. Meyer.

Toen in Mei 1910 besloten werd tot huldiging van Multatuli, heb ik mij gaarne daarbij aangesloten, hoofdzakelijk als vrijdenker, ook als letterkundige, maar niet minder omdat mij die hulde aantrok als bewezen aan Max Havelaar, wiens boek het uitgangspunt der geheele beweging was, wiens persoon door ons volk m.i. geëerd moest worden als een held, en wiens daad in de geschiedenis van ons koloniaal regeeringsbeleid een schitterend keerpunt vertegenwoordigt.

Jhr. de Cock heeft in de Nieuwe Gids van Juli 1910 daartegen allerlei bezwaren ingebracht, voornamelijk ontleend aan hetgeen door Multatuli in zijn later leven is verricht, terwijl hij verder diens handeling in Lebak uit 't oogpunt van een regeeringsambtenaar beschouwt en ten eenenmale veroordeelt.

In bijzonderheden wilde ik daarop niet ingaan, maar zette het hoofdidee van het interessante vraagstuk uiteen in een artikel, verschenen in 't Tijdschrift voor Wijsbegeerte van Nov. 1910, getiteld: Heldenvergoding en Heldenmiskenning.

Dit werd door Jhr. de Cock beantwoord in de Tijdspiegel van Januari 1911.

Ik had in 't Tijdschrift voor Wijsbegeerte als bewezen aangenomen, 1°. dat er in Indië tijdens het leven van Douwes Dekker en in 't bijzonder in zijn residentie gruwelijk gekneveld werd en 2°. dat door zijn openlijk verzet hier te lande symphatie voor

1) Waar wij, verleden jaar, gaarne plaats gunden aan Jhr. de Cock voor zijn eerste artikel over Eduard Douwes Dekker, gebiedt de objectiviteit dat wij thans het woord laten aan Dr W. Meyer, die, schoon volstrekt geen blinde Multatuli-aanbidder toch, in veel opzichten, een andren en gunstigeren kijk op den schrijver van den Max Havelaar heeft.
Redactie N.G.

den Javaan is gewekt en dien ten gevolge ons regeeringsbeleid is gewijzigd.

Op die gronden meende ik dat de hulde aan Multatuli als Indisch ambtenaar moest steunen en ten volle gerechtvaardigd was. Miskenning van de waarde van heldendaden acht ik noodlottig voor een volk, ja voor de menschheid en tot bestrijding van die miskenning strekte mijn pleidooi.

In zijn antwoord tracht Jhr. de Cock nu aan te toonen dat de gegevens waarvan ik uitging niet overeenkomstig de waarheid waren. Ik moet dus weer afdalen van het hooger plan waarop ik het geschil had trachten te plaatsen en daar het nu weer feiten geldt, mij buiten de sfeer der wijsgeerige bespiegeling plaatsen.

Daartoe meent Jhr. de Cock mij 't recht te mogen ontzeggen omdat ik wijsgeer tracht te zijn en dus geen verstand heb van regeeringshandelingen. Maar moesten dan niet volgens Plato alle archonten wijsgeeren zijn? Allen, die volgens beginselen regeerden, hebben 't meest in het belang der volken teweeggebracht en eerbied voor beginselen leert men nergens beter dan in de school der wijsbegeerte. Al mag ik dan ook niet ontkennen dat ik bij voorkeur de wijsbegeerte beoefen, meen ik toch 't recht te hebben evenals ieder denkend mensch over regeeringshandelingen te oordeelen en wie ietwat te huis is in de staatkundige geschiedenis der wereld behoeft niet in Indië geweest te zijn om zich wat wij noemen ‘Middeneeuwsche toestanden’ aldaar voor te stellen. L'histoire se repète, zegt de Franschman. De mensch is altijd en overal 't zelfde en elk volk loopt een zekeren gang van ontwikkeling door die geheel uit 'smenschen aard te verklaren is. Sommige volken blijven op een zeker punt staan, en deze versteende natiën zijn voor ons dus nog veel gemakkelijker dan andere te begrijpen die met ons zijn voortgeschreden. Alleen wie ons voorbij gegaan zijn, als de Japanners b.v., blijven ons in vele opzichten raadselachtig.

Nog een paar andere bezwaren wil ik evenals bovengenoemde ter zijde stellen vóór ik tot de feiten kom waar 't om gaat.

Er worden in de Multatuli-zaak ook door Jhr. de Cock telkens enkele feiten te pas gebracht, die ik terstond wensch uit te schakelen en buiten discussie laat.

1°. Wat Multatuli persoonlijk later geworden en geweest is

doet niets ter zake bij de beoordeeling van zijn optreden te Lebak. We hebben het hier niet over Douwes Dekker maar over Max Havelaar.

2°. Wie Multatuli de eer wil geven die hem toekomt, behoeft daarom nog niet verdacht te worden in te stemmen met de beschuldigingen door Multatuli zelf tegen de toenmalige regeeringspersonen gericht.

De Heer van Sandick, die 't weten kon, schrijft in zijn Lief en Leed in Bantam, blz. 183: Na de verschijning van de Max Havelaar is er een rilling door het land gegaan. En die rilling heeft *praktische* gevolgen gehad. *Het geheele regeeringstelsel* is sedert in vele opzichten gewijzigd. En wie durft te ontkennen dat Multatuli's meesterwerk daartoe den stoot heeft gegeven?

Dat zegt iemand die in 't laatste slot van zijn boek er op uit is 't Indisch Bestuur, in 't bijzonder den Heer Duymaer van Twist van alle schuld vrij te pleiten.

Men behoeft dus noch Multatuli als mensch te verheerlijken, noch 't Indisch Bestuur een klad aan te wrijven als men beweert dat er in Indië destijds verbazend gekneveld werd en dat Max Havelaar daaraan een einde heeft gemaakt. Jhr. de Cock zegt zelf dat wat Multatuli wilde, over 50 jaar een onmogelijkheid was. Men trad toen nog niet op tegen Regenten. De ambtenaren van hoog tot laag hadden de hier te lande gewaarmerkte gedragslijn te volgen en die leerde ménager la chèvre et le chou.

De ambtenaren moesten beloven voor knevelarijen te waken, maar de Regenten moesten ontzien worden.

Het gevolg van deze halfslachtige politiek was dat er niettegenstaande de beste bedoelingen van 't Gouvernement geweldig gekneveld werd.

Dit meen ik ernstig te mogen constateeren, hoe kwalijk Jhr. de Cock mij deze bewering heeft afgenomen.

Onze politiek was van Jan Companie geërfd en nog met enkele hoofdfouten van dien halfslachtigen potentaat behebt.

Jhr. de Cock meent dat ik onze Regeering beschuldigde dat knevelarij werd toegestaan of in de hand gewerkt. Zoo iets kon mij zelfs niet invallen, daar ik zeer goed wist dat de ambtenaren beloven moesten daartegen te waken. Maar als zij de Inlandsche Hoofden tegelijkertijd moesten ontzien om deze hooge waardigheidsbe-

kleeders niet *noodeloos* te kwetsen (zie de Heldendaad van Lebak blz. 14), dan was het wiskundig zeker dat er gekneveld werd.

Hier is geen sprake van toestaan maar van toelaten en de schuld daarvan rust niet op een der tijdgenooten van Multatuli maar op het regeeringsbeleid van Nederland in Insulinde. -

Laat ons thans tot de feiten overgaan.

Dat er in Lebak gekneveld werd staat vast zei de Heer Sandick op blz. 225 van zijn Lief en Leed.

Op blz. 195 zegt hij ‘ik ben er van overtuigd op grond van de getuigen van vele ouden van dagen in Lebak, dat de regent van Lebak de bevolking uitzoog en knevelde, dat hij buffels stal en zijn vijanden vergiftigde.

De Heer Bergsma die na Multatuli in 1862 controleur te Lebak was, zegt op blz. 221 van Lief en Leed, dat het wanbestuur en de knevelarijen van inlandsche hoofden toen de Heer Douwes Dekker in 1856 den regent van Lebak in staat van beschuldiging wilde doen stellen, schromelijk erg waren en op blz. 223: In de Afdeeling Lebak gebeurden tal van ongerechtigheden. Er werd schrikbarend geknoeid.

Sedert is men in Lebak ernstig tegen de hoofden opgetreden en de Heer Bergsma zelf heeft in dit opzicht veel tot stand gebracht.

En nu zegt de Heer van Sandick op blz. 222:

Was Multatuli nu evenals de laatstgenoemde met bezadigdheid opgetreden, dan had hij waarschijnlijk hetzelfde bereikt.

Hier staan we nu voor een interessante vraag.

Wat gebeurd ware indien iets anders niet gebeurd ware, is altijd een netelig vraagstuk.

In dit geval echter is bij hooge uitzondering de beantwoording mogelijk en wel aan de hand van twee regeeringsstukken die zulk een verbluffend licht over de geheele Havelaarzaak werpen dat ze afdoende zijn om allen twijfel aan de hooge waarde van Havelaar's optreden te doen verdwijnen.

Deze stukken zijn eerst verschenen in het Bataviaasch Nieuwsblad van 4 Juni 1904, daarna overgenomen in de Vrije Gedachte van 16 Juli 1904, en eindelijk in de Gids van Mei 1910 gepubliceerd door den heer C.J. Hasselman. -

Ze zijn echter eerst zoo kort geleden bekend geworden dat daarop nog lang niet genoeg de aandacht gevestigd is.

De missives zijn van 11 December 1856 en van 8 November 1864 d.w.z. vier jaar vóór en vier jaar na het verschijnen van de Max-Havelaar. (Zie den tekst der regeerings-bescheiden hierachter.) En wat kunnen wij nu daaruit leeren?

1°. Dat de Regent van Lebak zelf bekend had zich te hebben schuldig gemaakt aan ongeoorloofde heffingen van arbeid, geld en karbouwen tegen onevenredige of geene betaling;

2°. dat de Directeur der Cultures, deze ongeoorloofde handelingen verontschuldigt door ze te vergoelijkend *zoogenaamde* knevelarijen te noemen, en daarbij te voegen dat het bij onderzoek blijken zou, dat slechts weinig Regenten op Java daarvan volkomen zouden zijn vrij te pleiten;

3°. dat de Resident den Regent wil vrij pleiten door te wijzen op diens benarde geldelijke omstandigheden en mitsdien 't voorstel doet om 's mans toelage van gouvernementswege te verhoogen (sic.)

4°. dat de Directeur der Cultures het evenzeer onraadzaam acht den *achtingswaardigen* en *beminden* Regent te bestraffen zoolang daartoe niet *meer* reden bestaat, maar het toch minder gepast acht op dit oogenblik hem een gunst te betoonen en daarom alleen voorstelt, hem de aflossing van een voorschot van *f* 3000 wat gemakkelijker te maken;

5°. dat de Raad van Indië daarop gehoord, goedkeurde dat men vooralsnog *uit aanmerking van de verdiensten van den Regent*, hem de ontevredenheid der regeering *niet rechtstreeks* te kennen gaf; maar den Resident opdroeg dien Regent het ongeoorloofde zijner handelingen onder het oog te brengen en verder hem de aflossing zijner schuld aan 't Gouvernement wat gemakkelijker te maken.

Ziedaar nu wat er achter de schermen gebeurd is, langs den bezadigden weg, waarvan de Heer van Sandick zich zooveel goeds beloofde, dien administratieven slakkengang, die altijd achteraan komt en door niets uit zijn voegen te brengen is, zich troostende met het bekende adagium van den volmaakten agent van politie: ‘De man is mogelijk nog niet dood’.

De wijze waarop Multatuli is opgetreden week van dien reglementairen weg hemelsbreed af.

Daardoor bracht hij en dat is juist 't verdienstelijke van zijn daad, een schok in den rustigen gang van 't ambtelijke leven. En **dit** moest hij ontgelden.

Hem gaf men *wel rechtstreeks* de ontevredenheid van 't Indische Bestuur te kennen, ja zelfs werd voorgesteld hem onmiddellijk te ontslaan.

Dat heeft de G.-G. Duymaer van Twist weten te voorkomen en 't er toe geleid dat hem een verplaatsing werd aangeboden.

Deze heeft Multatuli toen geweigerd, doldriftig als *men* zegt, als neurasthenicus volgens den psychiater, als man van beginsel volgens den psycholoog. -

Hij vraagt zijn ontslag, en nu volgt nieuwe beroering en ontsteltenis in de wereld der ambtenaren.

Douwes Dekker bezegelde daarmede zijn overtuiging: ‘anders dienen dan in Lebak, kan ik niet’.

Zelf werd hij daarvan 't slachtoffer, wat hij die 17 jaar ambtenaar was, toch waarlijk wel heeft kunnen voorzien.

Hij geraakt aan 't zwerven, vindt in Holland geen sympathie voor zijn streven en schrijft eindelijk zijn boek in 1860.

Dat boek maakte indruk, en wordt nu gevolgd door een Tweede Missive, nu van den Minister van Kolonien S.D. Fransen van de Putte, die ons 't volgende doet kennen.

In 1864, bij gelegenheid dat er weer eens over Bantam en Lebak gesproken werd, had deze zich de bovengenoemde Missive van 11 December 1856 laten voorleggen, betreffende de beschuldigingen tegen den Regent ingebracht, door den gewezen assistent-resident Douwes Dekker.

De gunstige beschikking in die Missive voor den Regent genomen, had hem *bevreemd.*

Hij kan 't onderscheid niet inzien tusschen knevelarijen en *zoogenaamde* knevelarijen, en vindt die volstrekt niet verschoonbaar al maken zich ook alle regenten op Java daaraan schuldig, terwijl hij eindigt met te zeggen dat zulk een toegevende beoordeeling door hem in geenen deele wordt *beaamd* en dat hij hoopt dat de G.-G. zich in 't *vervolg* door *andere* beschouwingen op dat punt zal laten leiden.

Hier staan wij bij een keerpunt in de Indische politiek.

In 1856 dient Havelaar zijn aanklacht in: in 1860 geeft hij zijn boek uit en in 1864 volgt deze officiëele omkeering in 't Regeeringsbeleid, met opzettelijke vermelding dat deze is geschied naar aanleiding van de beschuldigingen tegen den Regent

ingebracht door den gewezen Assistent-Resident Douwes Dekker.

Wij weten nu wat gebeurd zou zijn indien D.D. gezwegen had en den zuiver reglementairen weg had gevolgd.

De Regent had dan nog meer gunsten gekregen, in aanmerking genomen zijn groote verdiensten tegenover 't gouvernement, en op geheel Java was de toestand onveranderd gebleven.

Ook Minister van de Putte was in Indië bekend. Ook hij wist hoe stom en bijgeloovig de bevolking was, en hoezeer de Regenten geëerbiedigd werden.

Maar desniettemin durfde hij tegen hen op te treden waar zij zich schuldig maakten aan willekeur en knevelarij.

Was er opstand gevolgd, hij was er verantwoordelijk voor geweest. Maar het fais ce que tu dois, advienne que pourra, geldt toch ook en niet het minst voor regeeringspersonen. Den Minister die zulk een Missive durfde schrijven, komt voor zijn manmoedig optreden de eer toe dat hij den naam onzer natie als koloniale mogendheid heeft hoog gehouden.

Men moge Douwes Dekker zooveel ten laste leggen als men wil, - hij zelf heeft daartoe wel het meest aanleiding gegeven, - zijn optreden in Lebak moge tegen alle reglementen zijn geweest, het was ingegeven zooals ook in regeeringsstukken wordt erkend,[1] door een edele aandrift, door prijzenswaardige bedoelingen,

dus niet door zucht tot opspraak, door waanzin, door ijdelheid of wat voor onedele bedoelingen;

dat optreden was gerechtvaardigd door de feiten, zooals door allen thans wordt erkend;

dat optreden eindelijk, de beschuldiging zelve, bezegeld door zijn aanvrage om ontslag, is blijkens de Missive van Minister Fransen van de Putte de aanleiding geweest tot verandering van ons regeeringsbeleid in menschheidlievenden (humanitairen) zin, een feit dat door de Nederl. Natie steeds in eere zal herdacht worden, en dat wegens zijn wijde strekking en gevolgen terecht een heldendaad mag genoemd worden omdat het zoovele arme onderdrukte menschen ten goede is gekomen en den bedrijver van het feit zelf aan de grootste armoede en ellende prijs gaf.

Dat Multatuli waande de door hem bedoelde omwenteling ten gunste der Inlandsche bevolking op een moment te weeg te

1) Zie Jhr. de Cock, de Heldendaad van Lebak blz. 17 en Regeeringsmissive 29 Febr. 1856.

kunnen brengen en in 1864 zelf nog klaagde dat zijn boek niets had uitgewerkt, - hetzelfde jaar N.B. waarin de Minister van Koloniën zijn bovenbedoelde missive schreef - is te wijten aan zijn onwijsgeerig karakter en aan de droeve omstandigheden waarin hij ook al ten gevolge van eigen schuld verkeerde.

Toen de Negerhut verscheen heeft men niet onmiddellijk de slavernij afgeschaft, en toen Spinoza 't Godgeleerd-Staatkundig Vertoog schreef niet terstond overal vrijheid van denken toegestaan; maar de wijze wacht zijn tijd en zegt met Zola getroost: La vérité est en marche Rien ne l'arrêtera, in stede van onmannelijk te klagen. Een wijze was Multatuli niet, maar te bejammeren zou het zijn als onze natie nu nog zou willen ontkennen dat Multatuli's daad allereerst een heldendaad is geweest en in de tweede plaats de aanleiding tot een betere richting in het Indische regeeringsbeleid, die aan millioenen inlanders ten goede is gekomen.

Het is op deze twee hoofdpunten dat ik de aandacht heb willen vestigen, zonder daarmede op iemand, wien ook, een blaam te willen werpen, alleen gedreven door de zucht om onverdiende miskenning van een waarachtig edele daad te voorkomen.

De feiten waarvan ik ben uitgegaan worden op onweersprekelijke wijze door Regeeringsbescheiden gestaafd.

> Batavia, den 1 December 1856.
> No. 17
> Gearresteerd
> (w.g.) Chs. F.P.
> 11 December.
> Gelezen de missives:
> I. van den Resident van Bantam, van 20 September 1856 no. 2372*a*, naar aanleiding van het besluit van 23 Maart te voren no. 34, waaruit hoofdzakelijk blijkt:
> dat de Regent van Lebak, Radhen Adhipati Kerta Nata Negara, *volgens zijne eigene verklaring*, zich heeft schuldig gemaakt aan onderscheidene ongeoorloofde heffingen van arbeid, geld en karbouwen tegen onevenredige of geene betaling;
> dat de Resident als verschooning dezer handelswijze bijbrengt dat de Regent, op wiens levensgedrag niets valt aan te merken,

in eene gedurige geldverlegenheid verkeert, wegens den grooten nasleep van aanverwanten, volgelingen en bedienden, die hij onderhouden moet van zijn karig inkomen ad *f* 700 's maands, waarvan hij tot de volle aanzuivering van het hem, bij besluit van 30 September 1855 no. 19, verleend voorschot, nog *f* 150 's maands missen moet, zoodat hij thans slechts *f* 550 in handen krijgt;
dat de Resident daarom in overweging geeft, dien regent in zijnen zorgelijken toestand tegemoet te komen, door hem in de eerste plaats kwijtschelding te verleenen van het restant van het nog door hem verschuldigd voorschot ten bedrage van *f* 1650, en hem voorts, door verhooging zijner toelage, in tractement gelijk te stellen met den Regent van het Noorder-Regentschap Serang;
dat ook de demang van Parang Koedjang, Radhen Wira Koesoema (schoonzoon van den Regent van Lebak vd.) zich aan misbruik van gezag heeft schuldig gemaakt, waarom de Resident in overweging geeft, hem, die reeds meermalen reden tot ernstige ontevredenheid bij het bestuur gegeven heeft en in het vorige jaar, wegens verregaande willekeurige handelingen, met veertien dagen arrest op de passeban van den Regent van Lebak is gestraft, uit zijne betrekking te ontslaan;
wordende door den Resident voorts nog voorgesteld om:
a. goed te keuren, dat door hem, wegens knevelarij en misbruik van gezag, uit hunne bedieningen zijn ontslagen de dessa'shoofden van Tjilegonilir en van Bolang, met name Amsa en Armaja;
b. goed te keuren, dat de mantri van het district Warong-Goelong, Agoes Abdul Madjied, ter zake van misbruik van gezag, bedriegelijke handelingen en afpersing van de bevolking, door hem van verdere vervulling zijner betrekking is ontheven en hem als zoodanig definitief te ontslaan.
II. van den Directeur der Cultures van 13 October j.l. no. 3656/22:
Overwegende, dat, hoezeer de Regent van Lebak niet geheel is vrij te spreken van ongeoorloofde hande-

lingen, de hem ten laste gelegde en door hem erkende zoogenaamde knevelarijen, echter tot dezulke behooren, welke door inlandsche hoofden van rang, als niet ongeoorloofd worden beschouwd;
dat bijaldien een nauwkeurig onderzoek naar de handelingen der Regenten over geheel Java werd ingesteld, het voorzeker blijken zou, dat er slechts zeer weinige Regenten zijn, die zich stipt aan de hieromtrent gegeven voorschriften houden;
dat de Regent van Lebak altijd bekend is gesteld, als een ijverig, geschikt en achtenswaardig hoofd, zeer gezien en bemind door zijne bevolking;
dat de Resident van Bantam de feiten welke tegen dit hoofd bewijzen, in een verschoonend daglicht tracht te stellen, terwijl hij, in stede van een voorstel tot bestraffing van dezen Regent in te dienen, hem voor nieuw gunstbetoon aanbeveelt;
dat het in het belang van den lande en van den dienst onraadzaam zou zijn, eenen ouden en niet van verdiensten ontblooten Regent te straffen, zoolang daartoe niet meer reden bestaat;
dat het na de door den Resident van Bantam gedane mededeeling, duidelijk is, dat een inkomen van *f* 550 's maands ontoereikend is voor een hoofd, op wien, volgens de adat, de last rust om voor zoovele personen te zorgen als de Regent van Lebak te zijnen laste heeft;
dat het tegenwoordig oogenblik echter niet wel gekozen is, om genoemden Regent eene gunst te betoonen, maar dat hem eene tegemoetkoming zou kunnen worden verleend, door nl. het hem bij besluit van 30 September 1855 no. 19 verleend voorschot van *f* 3000 in te houden met een korting van *f* 50 in stede van *f* 150 's maands.
Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord: (advies van 14 November 1856 ns. XXXV).
Is goedgevonden en verstaan:
Eerstelijk. Het districtshoofd van Paroeng-Koedjang (residentie Bantam) Wira Koesema, als zoodanig te ontslaan, met last op den resident om ten spoedigste eene voordracht in te dienen ter zijner vervanging.

Ten tweede. Den Resident van Bantam, met betrekking tot zijne voorstellen, in de praemisse van dit besluit sub. *a* en *b* omschreven, over te wijzen tot de bevoegdheid, hem toegekend, bij besluit van 19 Mei 1847 no. 1, staatsblad no. 25.
Ten Derde. Den Resident van Bantam te kennen te geven, dat de Regeering uit aanmerking van de verdiensten van den Regent van Lebak, Radhen Adhipati Kerta Nata Negara, vooralsnog niet wenscht aan dit hoofd hare ontevredenheid te kennen te geven, bij eene aan hem **rechtstreeks** gerichte beschikking, maar dat aan hem, Resident, wordt opgedragen, op eene ernstige wijze aan dien Regent voor te houden het ongeoorloofde zijner handelingen, met uitnoodiging om zich daarvan voor den vervolge te onthouden, ter voorkoming van nadeel voor hem en zijne aanverwanten.

Ten vierde. Uit aanmerking van de moeilijke geldelijke omstandigheden, waarin de Regent van Lebak, Radhen Adhipati Kerta Nata Negara, verkeert, met wijziging in zooverre van het besluit van 30 September 1855 no. 19, te bepalen, dat de inhouding van het nog verschuldigd gebleven gedeelte van het daarbij verleend voorschot van *f* 3000 (drie duizend Gulden) zal geschieden door maandelijksche kortingen van *f* 50 (vijftig Gulden) in stede van *f* 150 (een honderd vijftig Gulden) 's maands van het tractement van dezen Regent.

Afs.: Raad van Indië. inf.:
Extr. Directeur Financiën.
Extr. Directeur Kultures.
Extr. Algemeene Rekenkamer.
Extr. Resident Bantam.
Extr. Regent van Lebak, (Radhen Adhipati Kerta Nata Negara).
Extr. ontslagene.
Extr. tot inf. en narigt.

Ministerie van Koloniën.
Lett. Aar. No. 39/1351.
's-Gravenhage, 8 November 1864.
Blijkens een cabinets-rescript van den 3en dezer, no. 58, heeft de Koning machtiging verleend tot verhooging van de tractementen

der Regenten in de residentie Bantam, zonder verandering te brengen in de personele toelage laatstelijk in 1856 aan den tegenwoordigen Regent van Lebak, Raden Adipatie Kerta Nata Negara, toegekend, alles overeenkomstig Uwer Ecxellentie's voorstel vervat in Hare missieve van 4 Mei jl. no. 401/6.
Bij de behandeling van deze aangelegenheid heb ik mij doen voorleggen de besluiten waarin over den genoemden Regent van Lebak is gehandeld.

Vooral het Indisch besluit van 11 December 1856 no. 17, betreffende de beschuldigingen tegen dit inlandsch hoofd ingebracht door den gewezen assistent-resident van Lebak, Douwes Dekker, heeft mijn aandacht getrokken. De overwegingen, welke blijkens dat besluit den toenmaligen Gouverneur-Generaal hebben geleid tot eene gunstige beschikking voor dien Regent, hebben mij bevreemd.
Daarbij toch schijnt een onderscheiding te worden gemaakt tusschen knevelarijen en 'zoogenaamde knevelarijen', die wel als ongeoorloofde handelingen worden voorgesteld, maar toch verschoonbaar geacht, omdat de inlandsche hoofden het ongeoorloofde daarvan niet inzien, en schier alle Regenten op Java zich daaraan schuldig maken.
Het zal wel overbodig zijn Uwer Excellentie te doen opmerken, dat zoodanige, toegevende beoordeeling, ten koste en nadeele der Inlandsche bevolking, door mij *in geenen deele* wordt baamd. En ik meen te kunnen vertrouwen dat Uwe Excellentie bij onverhoopte herhaling van een dergelijk geval, zich door andere beschouwingen zoudelatenleiden.
Aan de bovenstaande koninklijke beschikking verzoek ik Uwer Excellentie het verder vereischte gevolg te doen geven.
De Minister van Koloniën,
(*w.g.*) I.D. FRANSEN VAN DE PUTTE.
Aan
Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal
van Nederlandsch-Indië.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(C. Meyer, *Het Nieuwe Leven. - Wereldbibliotheek*).

Filosofieën, 't zij ze gerugsteund worden door de zinnelijke waarneming, of slechts voortkomen uit een innerlijke overtuiging, een intuïtie van den wijsgeer, vallen tegenwoordig weinig meer in den smaak. Want als men nagaat, hoeveel stelsels van redeneering over de Beginselen van het Zijnde er in de laatste 150 jaar al gebloeid hebben en weer vergaan zijn, waar ieder stelsel het voorgaande geheel of gedeeltelijk tegensprak, terwijl toch de hoeveelheid onomstootelijke wijsgeerige waarheden, waarop de menschheid kan bogen, volstrekt niet is vermeerderd, maar hoe langer hoe meer afnam, dan voelt ieder, die graag over alles het positieve naadje van de kous wil weten - en welke twintigste eeuwer wil dat niet? - veel neiging om te denken: Het onderling oneens-zijn der groote ontologen over eigenlijk alle kwestie's bewijst, dat gissen en filosofeeren synoniemen zijn.

Inderdaad - zóó meent de denkende en gevoelende mensch van moderne ontwikkeling - wat heeft men er aan, om zijn kostbaren tijd te besteden aan het zich-inwerken in allerlei onderling-strijdige gedachte-stelsels, waarvan er noodzakelijk hoogstens slechts één gelijk zou kunnen hebben, terwijl men geen enkelen maatstaf heeft, om uit te maken, welke van al die menschlijke hersenscheppingen het dichtste aan de absolute waarheid raakt? Kant, Hegel, Schopenhauer, Spinoza of Spencer, - heeft één hunner gelijk, dan vergissen zich stellig alle andren, daar er natuurlijk maar ééne Waarheid kan zijn.

Maar schoon hier veel van áán is, en elke dezer filosofieën,

in haar geheel beschouwd, weinig meer lijkt dan een kunstmatige constructie, toch vindt men, bij het bladren in de werken dier ernstige volharders, die hun leven er aan wijdden, om hun gedachte-gebouwen hoe langer hoe fijner uit te werken, telkens naast veel wonderlijks, wat onjuist moet wezen, ook weer iets treffends wat best waar kan zijn.

En ieder waarlijk-verstandige, die niet houdt van ‘iurare in verba magistri’ omdat hij dan alle andre ‘magistri’, die 't even goed kunnen weten, tegenover zich staan voelt, zou dus eigenlijk, om iets van de wezenlijke Waarheid te benaderen, alle groote filosofen zelf moeten gaan lezen, en uit elk hunner opdiepen wat hem het oirbaarst lijkt. Want ieder van die wijsgeeren heeft voor een gedeelte gelijk, en de groote fout van allen, en tevens de oorzaak van hun onderlinge verschillen, is, dat elk hunner, op een stuk of wat eigene, geniale intuïties, waar weinig tegen valt in te brengen, een paleis optrekt van goed-sluitende redeneering dat wel als bewijs van des saamstellers konstruktief vermogen kan strekken, maar welks objectieve waarde natuurlijkerwijs zeer problematisch blijft. Want nogmaals, waren die gedachte-werelden, die elk voor zich het diepste Wezen van het Zijnde heeten uit te drukken, iets anders als persoonlijke scheppingen, als prachtige poëmen, nú niet van zingend gevoel en verbeelding, maar van de spelende Rede, hoe zouden zij dan onderling zóó kunnen verschillen, precies alsof de ééne kern van het Zijnde, die zij allen trachten uit te drukken, een telkens wisselende luchtverheveling waar? Iedere wijsgeer zal er om glimlachen, omdat hij natuurlijk zijn eigen filosofie voor de werklijk-ware moet houden; maar tòch blijft het een feit, dat elke in-zich-zelf complete wijsbegeerte, m.a.w alle filosofische stelselmatigheid, voor hem, die alleen aan de zuivere, onweersprekelijke, objectieve waarheid hecht, uit den booze te achten is. Want van de ervaringsverschijnselen uitgaande, en zich daartoe bepalende, zonder er met zijn denken overheen te grijpen, komt men niet heel ver, want vervalt men tot een kinderlijk-naïef materialisme, waarvoor de ‘stof’ als het eenig-reëele, als de grond des Zijns blijft gelden, ondanks dat de kleinste bestanddeelen dier materie, 't zij dan atomen of iönen, daar zij ondeelbaar zijn, en dus geen uitgebreidheid hebben, onmogelijk stof meer kunnen zijn. En

verlaat men daarentegen den vasten bodem van de waarneming, en 't onmiddellijk daaruit afgeleide, om te duiken in de diepten van het innerlijkste denken, en daar af te loopen op de lichtjes der psychische intuïtie, zooals de Duitschers vaak gedaan hebben, dan kan men op honderd verschillende wegen komen, van welke iedere den zoeker ergens anders heenbrengt, zooals bewezen wordt door de geschiedenis der wijsbegeerte, waar iedre filosoof u weer iets anders vertelt.

Neen, de eenige manier eigenlijk om metaphysicus te wezen, zonder tegelijkertijd de kans te loopen, zich faliekant te vergissen, is: heelemaal *niet* te 'stelselen', volstrekt niet te trachten naar een volledige uiteenzetting van het Diepere Wezen der Dingen, maar eenvoudig na veel lectuur en onderzoek en eigen nadenken, de resultaten van dat alles, n.l. zijn bevindingen over eenige filosofische vraagpunten, zoo helder mogelijk te formuleeren op schrift. Want wie zóó doet, is wel geen wijsgeer in den ouden, completen zin des woords, maar toch zoo wijsgeerig, als een modern, verstandig, dus *niet* dogmatiseerend man, in den goeden zin des woords, individualistisch mensch kan wezen; en als zoo iemand in druk geeft wat hij denkt, zal zijn gedachtenboek een werk zijn, waar ieder tenminste wat, en zeer velen alles uit kunnen leeren, tenminste als de schrijver, zooals in dit geval de heer C. Meyer, een begaafd man is, met oorspronkelijke, en toch rustig-objectieve inzichten, en die, door allen schijn heen, het ware te treffen tracht.

Men zou zijn boekje een Evangelie der toekomst kunnen noemen: het wenscht een synthese te geven van Hellenisme en Christendom, en daardoor uit te reiken boven de zoo droeviglijk in zichzelf verdeelde en dus geen houvast meer biedende Kerk van dezen tijd. Niemand der thans levenden kan anders als in zelfbedrog zich Christen noemen, en als Christus weer terugkwam, zou hij krankzinnig worden verklaard, zoo goed als dit thans reeds geschieden zou met alle menschen, die metterdaad wilden leven zooals Hij voorschrijft te doen. De christelijke leer was een vooruitstap op de Oudheid, in zooverre zij heenwees naar de Diepte des Levens, maar zij overdreef tevens naar den tegenovergestelden kant, als waarin de Grieken dit gedaan hadden, door het zwaartepunt van ons Zijn naar het Hiernamaals te verplaatsen,

en dus het levende Leven voor te stellen als iets van geenerlei waarde en slechts betrekkelijk belang.

Het Nieuwe Leven nu wil een samensmelting geven van Griekendom en Christelijkheid, door het algeheele Zijnde te karakteriseeren als een tweeëenheid van aanschouwing. Het Eeuwige-en-Oneindige vormt geen tegenstelling met het Leven; het ligt er niet buiten, maar is, eenvoudig, het Diepste Wezen ervan. God, b.v. is geen afzonderlijke Persoonlijkheid, maar de diepste Ziel-der-ziel van ons zelf als van alles. En onsterflijkheid geen verhuizen naar een andere wereld, maar een zich richten van ons dieper Wezen, àf van dit leven op een ander, buitentijdelijk, buiten-ruimtelijk Zijn. Dit alles, en nog veel meer, wordt in 's heeren Meyer's boekje ontwikkeld en bewezen, voor zoover natuurlijk zulke stellingen vatbaar zijn voor bewijs.

Ten slotte: ‘Het Nieuwe Leven’ kan dienen als vademecum voor ieder - zooals er tegenwoordig zoovelen zijn - die het met zichzelf erover oneens is, hoe hij tegenover den godsdienst en de oude geloofsvoorstellingen heeft te staan: Want het geeft een weerlegging zoowel van het dwaas-verwaande, schetterende atheïsme, waar de onvolwassen-denkende Multatuli voor heeft gevochten, als van het hedendaagsche, 't zij orthodoxe of moderne, godsgeloof, dat even weinig te verdedigen valt. Meer en beter dan die beiden erkent het des levens diepte en tracht het deze te doorgronden. Want het materialisme ontkent dat er iets achter het leven zitten zou, en het Geloof, van zijn kant, erkent wel het Metaphysische, maar blijft er een beeld van teekenen, waar een wezenlijk XX-Eeuwer slechts om glimlachen kan.

De schrijver van Het Nieuwe Leven echter geeft een voorstelling, die zoowel het filosofeerende verstand, als het objectieve menschelijke gemoed kan bevredigen, en waar dus hoogstens alleen maar de een of andere onontwikkelde orthodoxe zich tegen kanten zal. Want de geestelijk beter-onderlegden van die vroegereeuwsche partij, al zeggen zij 't niet openlijk, zullen toch waarschijnlijk aan zichzelf moeten bekennen, dat de heer Meyer misschien geen ongelijk heeft. Tenminste als prof. Eerdmans[1].

1). Moderne Orthodoxie of orthodox Modernisme door Dr. B.D. Eerdmans. Baarn, Hollandiadrukkerij.

hen goed karakteriseert, waar hij zegt, dat de woordvoerders der orthodoxie in-zich-zelf vrijwel met de modernen overeenstemmen, en dat het hoofdverschil tusschen de beide kerkelijke partijen hierin is gelegen, dat de orthodoxie minder openhartig is, en de oude uitdrukkingen blijft handhaven, doch, zonder dat ze er den zelfden zin, als de zeventiende-eeuwers, aan hecht.

Voor ieder, wien de voorstellingen en begrippen, 't zij de oorspronkelijke of de gezuiverde, der heerschende Kerk niet langer voldoen kunnen, en die toch iets diepers achter het Leven moet vermoeden, dan de officiëele, uit den aard der zaak materialistische wetenschap te erkennen vermag, voor allen, die begrijpen, dat niet de Stof maar de Geest de diepste essentie der wereld, en van de materie-zelve is, kan dit boek van den heer Meyer als een middel dienen, om te versterken en te verheldren hun diepste gedachte, die ongetwijfeld ook de overtuiging der komende eeuwen zal zijn.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Einführung in die Metaphysik auf Grundlage der Erfahrung von Dr. G. Heymans Professor der Philosophie an der Universität Groningen. Zweite durchgesehene und vermehrte Auflage. Leipzig Verlag von Johann Ambrosius Barth '11.

III.

Alvorens verslag te geven van de oplossing der raadselen, opgesloten in het Wereldraadsel, welke door Prof. Heymans voor de meest waarschijnlijke wordt gehouden, moet ik drie zaken bespreken, die in verband staan met mijn overzicht. Ik moet kortelijk handelen over de Mystiek, over het begrip 'Monisme', en over de herkomst van des Hoogleeraars w i j s g e e r i g g e l o o f. Professor Georg Simmel behandelde aan de Universiteit te Berlijn den wijsgeer K a n t in zestien voorlezingen, en hij gaf 'Eim Vortragszyklus' over 'Schopenhauer und Nietzsche'. Verder schreef hij nog over 'Die Probleme der Geschichtsphilosophie' en hij gaf daarnaast eene 'Philosophie des Geldes', maar ook eene 'Einleitung in die Moralwissenschaft' en eene verhandeling over 'Die Religion'. Aan dien veelzijdigen geleerde droeg de firma Göschen in Leipzig op om voor hare 'Sammlung', eene kostbare verzameling van model-handboekjes, waarin geene l i e f h e b b e r s, alleen e c h t e v a k m a n n e n aan het woord komen, de 'Hauptprobleme der Philosophie' - N°. 500, 1910 - voor beschaafde lezers te bespreken. In dat geschrift trof mij ter-

stond de verklaring (bladz. 13) dat er twee principiëele pogingen zijn aangewend om ‘die Ganzheit des Seins’ te verstaan en te verklaren. ‘Der eine (Versuch), zegt hij, ist der Weg der Mystik, der andre der Kants. Ich *lasse* dahingestellt, ob die Mystik - als deren Typus ich hier die des Meister Eckhart wähle - ohne Vorbehalt der Philosophie zuzurechnen ist; vielleicht ist sie ein für sich stehendes geistiges Gebilde, jenseits von Wissenschaft wie von Religion; aber Eckharts Spekulation bewegt sich sozusagen in einer so allgemein menschlichen letzten Tiefe, dass die Philosophie seine Motive ohne weiteres in ihre Formen übertragen kann. Das erste Glied der Reihe, in die seine Gedanken für unsern jetzigen Zweck zu ordnen sind, ist die absolute Eingeschlossenheit aller Dinge in Gott; insoweit sind sie alle e i n Wesen, das einzelne ist nichts Individuelles für sich. Erst durch das Geschehen, das Eckhart mit dem mystischen Symbole bezeichnet: dass Gott in Ewigkeit den Sohn gebäret - w e r d e n die Dinge in ihrer Mannigfaltigkeit. Aber sie bleiben, ihrer Wurzel wie ihrer Substanz nach, des göttlichen Wesens. Gott fliesst in alle Kreaturen aus und darum ist alles Geschaffne Gott; kehrte sich Gott einen Augenblik ab, so würden sie zunichte. Dieses Göttliche aber ist in sich schlechthen Einheit - Gott, der alles ist, ist ‘weder dies noch das’ sondern ‘ein und einfältig in sich selber’. So ist also zunächst die Ganzheit der Welt in e i n e n Punkt gesammelt. Dies aber gibt Eckhart die Möglichkeit sie in die Seele überzuführen. Die Seele selbst hat zwar mannigfache Fähigkeiten, aber es ist ein Mittelpunkt in ihr, der von keiner kreatürlichen Mannigfaltigkeit berührt wird; Eckhart nennt ihn - ‘das Fünkchen’ - ein schlechthin ‘Eines und Einfältiges’, der eigentliche Geist der Seele. In diesem spricht Gott unmittelbar ja, er ist überhaupt nicht mehr von Gott geschieden, er ist mit ihm ‘eins und (nicht nur) vereint’: ‘hier ist Gottes Grund mein Grund und mein Grund Gottes Grund’. An diesem Punkte erkennen wir alle Dinge in ihrem wahren Wesen, weil wir ihre Einheit in Gott haben, oder richtiger: sind, ‘mein Auge und Gottes Auge ist ein Auge und ein Gesicht’.

Onze Jan Luyken spreekt op dergelijke wijze in zijn lied: *De Ziele betracht* (beschouwt) *de nabyheyt Godts*, en zegt:

‘Ick meenden ock de Godheyt woonde verre,
In eenen troon hoog boven maen en sterre,
   En heften menighmael myn oogh,
   Met diep versuchten naer om hoogh;
Maer toen ghy u beliefden te openbaren,
Toen sagh ick niets van boven neder varen;
   Maer in den grond van myn gemoet,
   Daar wierd het lieflyck ende soet.
Daer quamt ghy uit der diepten uytwaerts dringen,
En, als een bron, myn dorstigh hart bespringen,
   So dat ick u, ô Godt, bevondt,
   Te zyn den grondt van mynen Grondt.
Dies ben ick bly dat ghy myn hoog beminden,
My nader zyt dan al myn naeste vrinden.

Tot God zegt Luyken: ‘Oneyndig goed, van niemand ooit volpreezen, ô Wonderweezen ach! Gy diepste grond, fonteyn van alle weezen, In wien ik eeuwig lag’, en elders: ‘Gy zyt myn Moeder daar ik Eeuwig lag’, en van zyne ziel: ‘Mijn *vonkjen* uit u Eeuwigheid, Van Huis verdwaald in 't wezen dezer tyd.’

Simmel spreekt (15) van ‘die intellektuelle Wendung jenes, wie es scheint, in allen Epochen des tieferen Menschheitslebens auftauchendes Gefühles: dass wir in den Grund der Welt gelangen, wenn wir uns in den Grund der eignen Seele versenken,’ en die onmiddellijke kennis wordt het eigendom van den mystischen schouwer. Met Luyken zegt deze: ‘*Noch ver*, *noch wyt*, *Maar daar gy zyt.*’ - ‘Waar woond myn God, myn lief, myn overschone? Sou 't hier niet zyn, Waar soud hy anders wonen? O Middelpunt der eynd'loose Ewigheyt, Die 't Middelpunt myns levens cirkel syt!’ Dit is mystisch, spiritualistisch en tevens metaphysisch M o n i s m e . Wel is dat laatste woord in onze dagen een waar tooverwoord, en de roerige en drukke Drews beweert dat er v e e r t i e n soorten van Monisme zijn. Met zekeren humor zegt Wobbermin in zijn ‘Monismus und Monotheismus: ‘Von diesen 14 Arten des Monismus taugen nun allerdings nach dem Urteil von Arthur Drews die 13 erstgenannten - 10 is by hem het psycho-physisch Monisme, dat van Heymans en anderen - wenig oder gar nichts. Sie sind

entweder - immer nach dem Urteil von Drews selbst - gar nicht wirklich monistisch, sondern bieten einen nur verkappten Dualismus; oder aber sie enden im "Wahnsinn" des Solipsismus, das heisst in derjenigen Position, nach der das Einzelindividuum jeweilig allein für sein eigenes Ich oder sein eigenes Bewusstsein mit seinen Vorstellungen und seinen Gefühls- und Willensregungen wahre Realität in Anspruch nehmen darf - die sich aber auch eben damit selbst ad absurdum führt. Wirklich monistisch ist - nach dem Urteil von Drews - erst die letzte Art (der Konkrete Monismus des Unbewussten), das heisst die von seinem Lehrer Eduard von Hartmann begründete und dann von ihm selbst weiterausgeführte Art des sogenannten konkreten Monismus (165)'. Wobbermin is een godgeleerde, maar hij kent de stelsels en verstaat de meeningen van zijne wijsgeerige ambtgenooten. Met grond, en niet omdat hij als geloovig godgeleerde spreekt en redeneert, zegt hij, dat niet alleen Drews, maar ook de aanhangers van de andere soorten van Monisme, allen zonder uitzondering aanspraak maken op den naam van Monisten, in den echten zin des woords. Geen wonder dat hij verder zegt: 'In Hinblick auf diese Mannigfaltigkeit der monistischen Systeme ist es nun offenbar gar nicht leicht zu sagen, was eigentlich im ganzen und allgemeinen Monismus ist. Man kommt in eine nicht geringe Verlegenheit, wenn man alle diese verschiedene Anschauungen und Systeme unter eine übergreifende (alomvattende) einheitliche Definition bringen soll (166)'. Volgens zijne meening, en die is in dit geval naar mijne overtuiging onwedersprekelijk, 'bildet der Wunsch nach einer einheitlichen Gesamtweltanschauung das einzige Einheitsband, das die sonst sehr verschiedenartigen Denkweisen, die sich heute als monistisch bezeichnen, untereinander verbindet.' Zeer juist is de term denkwijzen, door Wobbermin gekozen, en de Lezer der Kroniek moet zich dan ook bij het psychisch Monisme van Heymans herinneren, dat die Hoogleeraar zelf zijne Metaphysica aanbiedt als 'Hypothese', zoo als hij zegt in zijn 'Vorwort.'

Ons rest nog een derde punt, namelijk de herkomst van het zoogenaamd psychisch Monisme, en daarover wil ik alleen het allernoodigste zeggen. Een goed deel van het Derde Hoofdstuk:

‘Der (monistische) Materialismus’ handelt over ‘die Bewusstseinserscheinungen’ en daarover wil ik hier het woord geven aan Prof. Lipps, die in zijn ‘Grundriss der Psychophysik’ een helder licht laat schijnen over de voorgeschiedenis van die Wetenschap. Hij zegt (17): ‘Die selbständige Untersuchung der Bewusstseinserscheinungen war von Anfang an durch die erfolgreich fortschreitende, die moderne Zeit beherrschende Naturwissenschaft wesentlich beeinflusst. Dies wird deutlich, wenn wir auf die Gesichtspunkte achten, die für Locke, in seinem ‘Versuch über den menschlichen Verstand (1690)’ - waarvan het eerste plan reeds in 1670 werd ontworpen, maar welk werk eerst in 1690 verscheen onder den titel: ‘An essay concerning human Understanding’ - bei der Erörterung des Ursprungs aller Erkenntnisse massgebend gewesen sind. Wie nämlich die Substanzen der materiellen Welt aus Elementen sich aufbauen, die voneinander getrennt und wieder miteinander vereinigt werden können, so besteht auch für Locke die Welt des Bewusstseins aus Vorstellungen oder Ideen, die in letzte Bestandteile, in einfache Ideen, zerlegt werden können. Diese einfachen Ideen bilden ‘den Rohstoff alles unseres Wissens.’ Sie stammen aus der Erfahrung und verdanken ihr Dasein teils der Sinneswahrnehmung, teils der Selbstbeobachtung. Sie können ferner durch die Kraft des Verstandes zu neuen, zusammengesetzten Ideen verbunden werden. Der Verstand vermag jedoch weder eine neue einfache Idee hervorzubringen, noch eine vorhandene zu zerstören. Werden so die Bewusstseinserscheinungen für objektive, aus Elementen bestehende und in Elemente zerlegbare Geschehnisse gehalten, so müssen sie, da sie unmittelbar der Erfahrung zugänglich sind, als das ursprunglich und eigentlich Wirkliche gelten. Aus ihm kann die den Raum erfällende Körperwelt erst abgeleitet werden, ohne eine für sich bestehende Wirklichkeit beanspruchen zu können, so dass die Lehre von den Inhalten des Bewusstseins und ihrem Kommen und Gehen an die Stelle der Lehre vom Naturgeschehen zu treten hätte.

‘Zu dieser konsequenten Auffassungsweise gelangt jedoch Locke noch nicht. Er lässt die Körperwelt neben der Welt des Bewusstseins bestehen, indem er annimmt, dass die Körper durch ihre Einwirkungen auf die Sinnesorgane

im Bewusstsein die Ideen hervorbringen. Er glaubt auch neben den Ideen den Geist als den für sich bestehenden Träger des Bewusstseins und als die im Verbinden und Trennen der Vorstellungen sich betätigende Kraft nicht entbehren zu können.

'Es bedeutete darum einen wesentlichen Fortschritt, als Berkeley - 1684-1753 en Locke 1632-1704 - vom Standpunkte Lockes aus zu der Einsicht kom, dass die Dinge im Raume nur existieren, insofern sie perzipiert werden. Demgemäss lehrte er in seinem 'Versuch einer neuen Theorie des Sehens (1709)' die Entstehung der Raum- und Körpervorstellung aus Assoziationen rein subjektiver Sinnesvorstellungen, der Tastvorstellungen mit den Farben- und Helligkeitsempfindungen, und in der 'Abhandlung über die Prinzipien der menschlichen Erkenntniss (1710)' - 'Treatise on the principles of human Knowledge' - beseitigte er das Vorzurteil 'dass Häuser, Berge, Flüsse, mit einem Wort, alle sinnlichen Objekte, eine natürliche und reale Existenz haben, welche von ihrem Perzipiert werden durch den denkenden Geist verschieden ist.

'Da indessen auch Berkeley noch an dem substanziellen Geiste als dem Erzeuger und Träger der Ideen festhält, so gelangt erst Hume (1711-1776) in seinem 'Traktat über die menschliche Natur (1738)' - 'Treatise upon human Nature' - durch die Beseitigung dieser Annahme zu einer in aller Schärfe durchgeführten Lehre von den Bewusstseinserscheinungen. Er findet die Wirklichkeit lediglich in den 'Perzeptionen des menschlichen Geistes', die er in die starken und lebhaften, aus Sinnesempfindungen und Selbstwahrnehmungen bestehenden Impressionen oder Eindrücke und in ihre schwachen Abbilder, die Ideen oder Vorstellungen, trennt. Auf diesse Grundtatsachen gestützt, entwickelt er ein folgerichtiges System des Erkennens. Nur die aus der Beschaffenheit der Vorstellungen unmittelbaar und notwendig sich ergebenden Beziehungen der Aehnlichkeit, des Widerstreits, der Gradabstufungen einer Qualität, der Quantitätsoder Zahlenverhältnisse geben ein sicheres Wissen. Und von den Beziehungen, 'die nicht durch die Beschaffenheit unserer Vorstellungen bedingt sind, also vorhanden oder nicht vorhanden sein können, während die Vorstellungen dieselben bleiben',

bestehen die Beziehungen des räumlichen und zeitlichen Zusammenhangs und der Identität der Gegenstände bei wiederholter Wahrnehmung in unmittelbaren Wahrnehmungen. Die Ursächlichkeit hingegen, 'die über unsere Sinne hinausweist und uns von Existenzen und Gegenständen unterrichtet, die wir nicht "sehen und tasten", beruht auf der Gewöhnung von der Vorstellung des einen Gegenstandes zur Vorstellung eines anderen überzugehen. Denn die Wirksamkeit der Ursachen ist "nur dem Geiste eigen der die Verbindung von zwei oder mehr Gegenständen in allen früheren Fällen sich vergegenwärtigt." Darum gibt es weder körperliche noch geistige Substanzen. Der Mensch ist in seinem geistigen Sein nichts als "ein Bündel verschiedener Perzeptionen, die einander mit unbegrenzter Schnelligkeit folgen und beständig in Fluss und Bewegung sind." Und der Glaube an die Existenz einer den Raum erfüllenden Körperwelt gründet sich bloss auf das Zusammenbestehen und die Beständigkeit gewisser Eindrücke... Es gibt somit bloss eine Wirklichkeit, die einesteils in den Grössenbeziehungen der räumlich ausgedehnten und zeitlich sich verändernden Körperwelt und anderenteils in den unmittelbar unterscheidbaren Qualitäten der Bewusstseinserscheinungen der Erfahrung zugänglich ist.'

Zoodanig is de voorgeschiedenis van de 'Psychophysik', en deze is voor een deel ook de achtergrond van de nieuwere Duitsche Wijsbegeerte, te beginnen met Kant. Wat heeft nu Fechner (1801-1875) gedaan? 'Het was de taak van de nieuwere wijsgeerige Bespiegeling den oorsprong en den samenhang van de stoffelijke en van de geestelijke wereld' in beschouwing te doorgronden om daardoor te komen tot een geheel van wereldwetenschap. 'Nadat Descartes de denkende en de uitgebreide zelfstandigheid tegenover elkander had gesteld, nadat verder Spinoza het Denken en de Uitgebreidheid als eigenaardigheden (attributen) van de oneindige zelfstandigheid had zoeken te begrijpen, en nadat ten slotte Leibniz gekomen was tot het begrip van de voor ontwikkeling vatbare, met oorspronkelijk streven begaafde en in het voorstellen zich werkzaam betoonende Monade, schenen de vermogens en krachten des geestes het eenig mogelijke punt van uitgang te zijn (zu bilden). Het onderzoek daarvan

bracht Kant tot de critiek van het menschelijk Kenvermogen en tot *het leggen van een grondslag* (Begründung) voor het geloof aan een bovenzinnelijk, het zedelijke willen en handelen beheerschend (bedingend) substraat (of: ondergrond) van de wereld der verschijnselen, die zoowel aan de aanschouwingsvormen van Ruimte en van Tijd, als aan de categorieën van het Denken is gebonden. En de van Kant uitgaande en op hem steunende Wijsbegeerte zoekt eensdeels in de kracht van de Rede, anderdeels in de kracht van den Wil, het alleen werkelijke en wezenlijke (Wesenhafte) waaruit de verschijning der lichamelijke wereld te voorschijn komt.

'In tegenstelling met die, op den oorsprong van alle zijn en van alle kennen gerichte bespiegelingen kon een van de ervaring uitgaand wijsgeer geneigd zijn, de stoffelijke en de geestelijke wereld als gegeven aan te nemen en naar eene principiëele opvatting van het samenbestaan van beide werelden te zoeken, waarbij in allen gevalle de vragen naar de mogelijkheid en naar de voorwaarden van de ervaring onbeantwoord moesten blijven.

Zulk een wijsgeer was G.Th. Fechner. Hij kwam tot eene voor hem van zelf begrijpelijke beschouwing, waarvoor geene bewijsvoering noodig was, over de betrekking tusschen lichaam en ziel, terwijl hij de ziel beschouwde als de inwendige, een geheel uitmakende (einheitliche) zelfopenbaring (Selbsterscheinung) van datgene wat zich voor de uitwendige beschouwing vertoont als de veelheid van de in de ruimte nevens elkander bestaande organen des lichaams. En hij hield het voor geoorloofd, in overeenkomst met het aannemen van eene dergelijke wisselbetrekking tusschen lichaam en ziel een algemeen W e r e l d b e w u s t z i j n te veronderstellen, dat de geheelheid van (al) het geschieden, dat zich in de lichaamswereld ontvouwt, tot eene eenheid verbindt en ondergeschikte bewustzijnseenheden met nauw begrensde lichamelijke stelsels (daaronder de ziel des menschen met het bij haar behoorende lichaam) omsluit.

Op die wijze werd voor Fechner de betrekking tusschen lichaam en ziel tot een sleutel voor de Kennis (Erkenntnis) van het geheele wereldverloop (Weltgeschehens). Het was dus bovenal noodig eene *exacte* (of: bewijsbare) Leer van de onderlinge afhankelijkheid van lichaam en ziel te ontwikkelen. En deze door

Fechner met den naam van P s y c h o p h y s i k aangeduide wetenschap, moest in de grondwet, die lichaam en ziel met elkander verbindt, tegelijk het inzicht schenken in den samenhang tusschen de stoffelijke en de geestelijke wereld in het algemeen.

De vraag liep dus geenszins alleen over de door ons (Lipps, 33) aan de P s y c h o p h y s i k toegewezen taak - namelijk: "om het nevens elkander bestaan van prikkel en gewaarwording, gevoel en gevoelsuitdrukking, subjectieve (of: persoonlijke) opvatting en objectieve (of: zakelijke) bepaling van de in de ruimte en in den tijd te voorschijn tredende werkelijkheid in deszelfs veelvoudige afhankelijkheid (Bedingtheit) te onderzoeken" - om de persoonlijke voorwaarden voor de opvatting van het zakelijke geschieden en den zakelijken grondslag van de persoonlijke bewustzijnsverschijnselen te onderzoeken. Het gold (hier) veel meer de grondwet te vinden, die den samenhang van lichaam en ziel regelt, om daaruit de grondwet voor de betrekking tusschen het Physische en het Psychische af te leiden, die de geheele stoffelijke en geestelijke wereld omspant. - Zoo was het immers ook Newton gelukt om uit de voor de aarde en de maan op grond van waarneming en berekening bewijsbare zwaartekracht de alle hemellichamen omspannende zwaartekrachtswet te ontwikkelen (42-44)'.

Prof. Lipps handelt nu verder in zijn beknopt leerboek over de Psychophysik, en die kunnen wij gevoegelijk laten rusten, omdat hare leeringen niet van bovennatuurkundigen aard zijn. Wat nu ook de Lezer der K r o n i e k moge zeggen van de lange, maar hier onontbeerlijke aanhaling van den volgeling van Fechner, hij zal moeten bekennen dat de Duitsche Hoogleeraar zich eenvoudig en duidelijk weet uit te drukken, en dat heeft hij gemeen met zijn Groningschen ambtgenoot. Deze heeft nog bovendien de gave om met ongekunstelde kunst den lezer zijn betoog voor oogen te stellen. Bijna een derde gedeelte van zijn boek (221-335) heeft Heymans gewijd aan zijn 'psychisch Monisme', en bij de behandeling daarvan gaat hij uit van 'Die Berechtigung zur Annahme einer Aussenwelt (par. 30).' Opmerking verdient de aanvang van deze paragraaf, waarin H. verklaart: 'Die Erörterungen des vorhergehenden Abschnittes (over het A g n o s t i c i s m e handelende) führten zum Ergebnis, dass wir,

oder in genauerer, mehr dem Ergebnis entsprechender Terminologie, dass i c h von nichts etwas wissen kann, ausser von demjenigen, was mir im gegenwärtigen Augenblick in meinem Bewusstsein gegeben ist'. Dan komt de dichterlijk uitgedrukte, maar pijnlijke en aangrijpende klacht: 'Ich habe zuerst die farben- und tönenreiche Natur, dann Gott und die Seele, nachher den strengen Mechanismus der Atomenwelt, ferner die gesonderten Bewusstseine meiner Mitmenschen, und endlich meine eigene Vergangenheit und Zukunft a u f g e b e n müssen, und bin mit meinen gegenwärtigen Vorstellungen a l l e i n zurückgeblieben'... Toch heeft H. geen rust in die troostelooze eenzaamheid, waartoe het Agnosticisme, uitloopende op 'Die absolute Skepsis', hem heeft gebracht, en hij wil onderzoeken, 'ob in der Tat bei der Begründung jener (dat is: agnostischen) Einsicht alle verfügbaren Daten berücksichtigt worden sind'. Nu gaat hij in par. 30 en in par. 32-38 aan den arbeid om 'die agnostische Lehre' te boven te komen in de hoop om 'erreichbare Wahrheit' te leeren kennen. Hij bouwt zijn stelsel op, dat hij ons aanbiedt en aanprijst als metaphysische verklaring van h e t W e r e l d r a a d s e l, en begint met een feit, namelijk met 'die zwingende Evidenz... welche dem allen Annahmen über Aussenwelt, Vergangenheit und Zukunft gemeinsam zugrunde liegenden Kausalitätsprincip zukommt (222).' Al redeneerend (222-229) komt de Hoogleeraar tot deze uitspraak: 'Es kommt jetzt nur darauf an, klar einzusehen, d a s s j e d e n f a l l s d a s K a u s a l i t ä t s p r i n c i p m i t N o t w e n d i g k e i t z u r A n n a h m e e i n e s A u s s e r b e w u s s t e n f ü h r t (229)'. Als einduitkomst van het geleverd betoog (in par. 30) zegt H.: 'Es ist also ein für allemal zuzugeben, dass d i e M ö g l i c h k e i t, n i c h t n u r d e r M e t a p h y s i k, s o n d e r n a l l e r W i s s e n s c h a f t, i n l e t z t e r I n s t a n z a n n i c h t s a n d e r m h ä n g t a l s a n d e m u n m i t t e l b a r e n S e l b s t v e r t r a u e n d e s v e r n ü n f t i g e n D e n k e n s (230)'. 'D e r G r u n d g e d a n k e d e s p s y c h i s c h e n M o n i s m u s (par. 31)' wordt in negentien bladzijden ontwikkeld en toegelicht, en waar het noodig is, in psychophysische formules uitgedrukt. Het is eene doorwrochte verhandeling over 'Bewusstseinsvorgänge und Gehirnprozesse' en over de betrekking tusschen die beide. Hier vooral is van toepassing wat de Schrijver in zijn 'Vorwort' zegt

van zijn gansche boek: ‘es will studiert, nicht bloss gelesen sein’. Dit geldt ook in bijzonderen zin van de drie volgende paragrafen (249-285):

> 32. Die psychischen Zusammenhänge nach dem psychischen Monismus. 33. Die physischen Zusammenhänge nach dem ps. Mon. 34. Die psychophysischen Zusammenhänge nach dem ps. Mon.

Bij den aanvang van par. 32 zegt H.: ‘Die dreifache (psychische, physische und psychophysische) Gesetzlichkeit, welche die Metaphysik vor allem zu erklären hat, und an welcher jede Metaphysik vor allem zu prüfen ist, ist mir, wie im vorhergehenden mehrfach betont wurde, als eine Tatsache ganz eigentümlicher Art empirisch gegeben (249)’. Die drie wettelijkheden doorkruisen, volgens H., voortdurend elkander;... zij vormen om zoo te zeggen een weefsel, welks patroon, ten gevolge van de op merkwaardige wijze samengestelde doorelkaarstrengeling der draden, zich met geen ander laat vergelijken.’ Daarom is het dan ook, naar de meening van H., ‘zoo buitengewoon moeilijk eene theorie te vinden, die aan den eisch van het geheel voldoet (249)’ - In par. 35 geeft de Hoogleeraar in negen bladzijden (285-294) een kort overzicht, onder den titel: ‘Zusammenfassung der bisherigen Ergebnisse’, en hij is van meening, dat het psychisch Monisme ‘ohne jeden Zwang und ohne irgendwelcher Hilfshypothesen zu bedürfen, jene gegebene dreifache Gesetzmässigkeit als eine notwendige Folgerung aus seiner Grundvoraussetzung abzuleiten vermag (289)’ en deze laatste is: ‘die Annahme einer Aussenwellt’. Toch is H. nog niet aan het einde zijner taak gekomen, en hij behandelt in par. 36 ‘Die Ergänzung der psychischen Reihe nach innen (294-306) en in par. 37 ‘Die Ergänzung der psychischen Reihe nach aussen (306-316)’, om in par. 38 te komen tot ‘Das Problem der Individuation (316-335)’. Hij verklaart dat ‘in bezug auf die eine Frage: ob und in welchem Umfange in der Aussenwelt individuelle Bewusstseinskonzentrationen analog der mir unmittelbar gegebenen vorauszusetzen seien, wäre vielleicht (hauptsächlich auf Grund von Untersuchungen Fechners und Spencers) schon jetzt eine etwas bestimmtere Antwort zu geben (317)’ De

Schrijver noemt hier voor het eerst Fechner, en wel naast Spencer, maar de eerste was reeds zonder te zijn genoemd, voor ons opgetreden en wel op bladzijde 315. Daar staat te lezen: ‘Mir scheint nun in der Tat die Hypothese von der Allbeseelung,alsodie Erweiterung der psychisch-monistischen Auffassung des eigenen Selbst zu einer psychisch-monistischen Auffassung der Welt, eine nicht zu vernachlässigende Wahrscheinlichkeit für sich in Anspruch nehmen zü können.’ Immers hebben wij in die Hypothese Fechner selbst ganz und gar voor ons staan. Eenige bladzijden verder hooren wij den leerling met instemming des Meesters woorden aanhalen, die volgens H. op dit punt ‘in kaum zu verbessernder Weise’ spreekt. ‘Der Körper einer Seele, zegt Fechner, ist wie die Seele selbst ein in Form und Inhalt einheitlich gebundenes, individuell abgeschlossenes, ähnlichen, doch nicht gleichen Wesen relativ selbständig gegenüberstehendes, unter Anregung und Mitbestimmtheit von aussen sich von innen heraus bestimmendes und entfaltendes, eine unerschöpfliche Mannigfaltigkeit von gewisser Seite gesetzlich bestimmter, von anderer Seite unberechenbar neuer Wirkungen aus eigener Fülle und Schöpferkraft gebärendes, Verhaltnisse der Neben-, Ueber- und Unterordnung einschliessendes, bei kontinuierlicher Fortentwicklung in einem periodischen Ablaufe und einem Steigen und Fallen der Tätigkeit begriffenes Wesen.’

Dit schreef Fechner (49 en 50) op zestigjarigen leeftijd in zijn boek: ‘Ueber die Seelenfrage (1861)’, waarvan Heymans, ik denk onopzettelijk, den ondertitel verzwijgt, die aldus luidt: ‘Ein Gang durch die sichtbare Welt, um die unsichtbare zu finden’. Eenmaal aan Fechner gekomen, gaat H. voort met te spreken over ‘die Fechnersche Lehre von der Pflanzenseele (322)’ en verder zijne ‘Hypothese von dem einheitlichen oder wenigstens zur Einheitlichkeit strebende Bewusstsein der Erde (323)’. Daarbij denkt Fechner aan de Aarde als woonplaats van den Mensch, en H. verklaart dat Fechner het ‘vollkommen zutreffend ausdrückt,’ als hij zegt: ‘der Mensch ist ein Glied, ein Organ der Erde (324)’. Die Fechnersche ‘Gedankengang’, zegt nu verder (326) de Schrijver, muss aber offenbar weiter führen. Wesentlich analog wie die Zelle zum Menschen, und wie der Mensch zur Erde,

verhält sich die Erde zum Sonnensystem, das Sonnen-zum Milchstrassensystem, und dieses vermutlich zu noch umfasserenden Systemen; ihren Abschluss aber findet diese Stufenreihe stets mehr umfassender,jedoch jedes für sich relativ abgeschlossener und in sich innig zusammenhängender Systeme erst in dem Grenzbegriff der alles umfassenden nichts mehr ausser sich habenden Welt.' - Zoo denkt Fechner en zijn gansche stelsel is hier in een kort begrip uitgedrukt. Zijn leerling zegt van dat stelsel: 'Der psychische Monismus muss den Ichbegriff zwar nicht wie man behauptet hat, aufgeben, wohl aber ins Unermessliche erweitern (327).' Daaruit blijkt dat H. de ziel verklaart voor een Ikheid, dus voor een persoon, zoo als wij in het gewone leven zeggen. Die persoon èn als individueele ziel, èn als Alziel, neemt bij H. de plaats in van den mensch en van God volgens het gewone spraakgebruik. Wij hadden dan ook (op bladz. 315) reeds gehoord; 'ein wenig Naturwissenschaft führt vom *Panpsychismus* ab, viel Naturwissenschaft führt zu demselben zurück'. Onmiddellijk daarna spreekt de Hoogleeraar 'het vermoeden' uit, 'dat ook datgene, hetwelk zich achter de uitwendige natuurverschijnselen verbergt, niet naar het wezen, maar alleen naar de verwikkeling (Komplikation) zich van het menschelijk bewustzijn zal onderscheiden, 'Das Material aber, welches dazu erfordert ist, diese Vermutung zur Gewissheit zu erheben, wird erst die vollendete Naturwissenschaft liefern können.'

Bij al het aangehaalde moet ik hier eene opmerking maken, en verklaren dat, naar mijne meening, in de redeneeringen van H. niet duidelijk uitkomt *wat* dan wel de ziel *is*, want zij is immers niet een bewustzijn, maar zij *heeft* bewustzijn, in de eerste plaats van de buitenwereld, *die Aussenwelt*, waarmede H. zijn Hoofdstuk VI begon. Het moge waar zijn wat door H. verder (328-335) over 'de Individuatie' en over de 'fortschreitende Differenzierung (met een beroep op Spencer) wordt betoogd, maar in dat betoog komt niet duidelijk uit *wat* de ziel, het *ik*, de *ware mensch*, eigenlijk is, en dat zou de lezer zoo gaarne hebben vernomen, en hij zou zoo gaarne ten dezen zich uit zijne onzekerheid gered zien. Hij kan zich ook niet tevreden

stellen met de onzekerheid van H. zelf, die in zijn Zevende Hoofdstuk: ‘Der Kritizismus’ hem verwijst naar de toekomst. Dat korte (336-344) maar beteekenisvolle Hoofdstuk bestaat uit één paragraaf (39): ‘Weitere Ausblicke’. ‘Es gibt in der Tat Gründe,’ zoo verklaart H., ‘wenigstens zu vermuten, dass die Wissenschaft mit der vollständigen Durchführung der psychisch-monistischen Weltanschauung noch nicht ihr letztes Wort gesprochen haben würde (337).’ De wijsgeer Heymans, dit zeg ik nu met opzet, komt tot de bekentenis, dat ‘de wereld van het psychisch Monisme bezwaarlijk de gansche Wereld kan zijn’, en hij uit het vermoeden, ‘dat die Wereld in haren vollen omvang nog weder moet worden beschouwd (aufgefasst) als de verschijningswijze van eene dieper liggende, mogelijk (vielleicht) voor altijd aan onze kennisneming onttrokken werkelijkheid (338)’. Zoo sprekende wordt de leerling van Fechner in zekeren zin een leerling van Spencer, een Agnosticus, maar de Engelsche denker heeft bij den Nederlandschen dit voor dat hij de werkelijkheid van het Onkenbare, het bestaan van een Eersten Grond van Alles als eene waarheid erkent.

Niet het minst belangrijk gedeelte van het boek is het laatste Hoofdstuk (VIII), ruim één vel druks (345-362), en dit verdient onze volle aandacht wegens den rijken inhoud. Het opschrift luidt: ‘Folgerungen in bezug auf allgemeinste Fragen’, en het bestaat uit drie paragrafen:

> ‘40. Zur Erkenntnistheorie; 41. Zur Ethik, en 42. Zur Religionsphilosophie.’

Te zamen wil ik die paragrafen bespreken, en ik heb reden om aan te vangen met het slot, waarin de Schrijver handelt over *de onsterfelijkheid der ziel*, hij zegt: ‘die individuelle Fortdauer.’ ‘Door Fechner, schrijft H., is hierop nadruk gelegd, dat, juist zoo als in het menschelijk bewustzijn de tot voorbijgaande eenheid verbondene waarnemingsgroepen, in de meer omvattende bewustheden (Bewusstseinen) de voorbijgaande menschelijke individuen sporen moeten nalaten, welke in die meer omvattende bewustheden als herinneringsgroepen voortbestaan, tegelijk echter ten gevolge van de duurzame innige wisselwerking van derzelver bestanddeelen haren individuëelen samenhang

blijven bewaren, en ook met andere individuen, tot welke zij in het leven in nauwe betrekking hebben gestaan, in het wisselverkeer blijven voortbestaan.' Aan die Leer, die beschouwing en opvatting van Fechner, wordt door H. het volgende toegevoegd: 'Soweit die uns zu Gebote stehenden Daten reichen, sind diese Vermutungen als durchaus berechtigt anzuerkennen; est ist aber sofort hinzuzufügen, d a s s d i e s e l b e n k e i n e s w e g s b i s z u m G l a u b e n a n e i n e U n s t e r b l i c h k e i t d e s I n d i v i d u u m s i m s t r e n g e n S i n n e d e s W o r t e s h i n a u f r e i c h e n. Denn so wie unsere Erinnerungskomplexe zwar die zugrunde liegenden Wahrnehmungen überdauern, sich jedoch gegen andere psychische Inhalte viel weniger scharf abschliessen als diese, also im Laufe der Zeit mehrfach nicht nur fremde Elemente in sich aufnehmen und eigene verlieren, sondern auch mit anderen Komplexen verschmelzen oder in dieselben aufgehen, - so ist auch von den individuell-menschlichen Bewusstseinen anzunehmen, dass sie *nach dem Tode* nicht mehr durch eine gleich tiefe Kluft wie im Leben voneinander getrennt sein werden; dass sie vielmehr dazu bestimmt sind, allmählich sich miteinander zu vermischen, und schliesslich in umfassendere Komplexe sich zu verlieren, innerhalb deren alles Bessere und Höhere, welches sie in sich enthielten, für die Zukunft aufgehoben bleibt, um zunächst im Bewusstsein der Menschheit, sodann aber in noch höheren Bewusstseinen, fortzuleben und fortzuwirken. Diese Auflösung der Individualitäten haben wir uns dann ohne Grenze fortgesetzt zu denken; von keiner endlichen individuellen Bewusstseinskonzentration ist, nach der Analogie des uns Gegebenen anzunehmen, dass dieselbe für die Ewigkeit gemacht sei (361).' - Duidelijk spreekt zich hier H. uit, en voorziende dat zijne beschouwing bij velen geene instemming zal vinden, bij sommigen, ja mogelijk bij velen aanstoot zal geven, laat hij er op volgen: 'Ist nun diese Betrachtungsweise eine trosttlose? ist sie selbst eine weniger befriedigende oder weniger erhebende als *die religiöse*, welche jeder individuellen Seele ein ewiges Leben verheisst? Ich glaube, sicher nicht.' Nu volgt een betoog, dat, zoo het onomstootelijke waarheid bevatte, om nu alleen bij de Wijsbegeerte en hare Geschiedenis te blijven, en van alle Geloof het oog af te wenden, - den ouden Plato van zijne eereplaats als leeraar der Menschheid

zou stooten. Dat betoog luidt aldus: ‘Want noch schijnt het mij een ideaal, om voor alle eeuwigheid in de enge kluis der eigene individualiteit *ingemetseld* te zijn; noch houd ik het omgekeerd voor een schrikbeeld, eerst met de naaste verwanten tot volle eenheid samen te vloeien, dan de steeds terugwijkende perken steeds weder te zien vallen, en op zoodanige wijze, bij voortdurende, zij het ook misschien asymptotische (of: niet met iets anders samenvallende) ontwikkeling, zijn denken, gevoelen en pogen tot dat van het Wereldal (Weltall) of: Heelal te verruimen (erweitern).’ Van dat betoog zegt, dunkt mij, de Hoogleeraar niet ten onrechte: ‘Diese Gedanken weiter zu erfolgen und auszuarbeiten, wäre gewiss eine verlockende, aber es wäre zugleich eine gefährliche Arbeit. Denn je weiter wir vorzudringen versuchen, um so schwieriger lässt der Punkt sich bestimmen, wo die logisch begründete Wahrscheinlichkeit aufhört, und nur noch eine rein subjektive, durch Wünsche und Neigungen mitbestimmte Plausibilität zurückbleibt. Darum ist es wohl besser, solange genauere Daten fehlen, auf solches weiteres Vordringen zu verzichten, und uns mit den hier aufgestellten allgemeinsten Vermutungen zu begnügen (361 en 362)’. Zoo luidt het einde van het boek, het einde van par. 42: ‘Zur Religions-philosophie’, en de aanvang daarvan is even oprecht als het slot. ‘Of, zegt H., de begrippen God en onsterfelijkheid in het stelsel van het psychisch Monisme kunnen worden behouden of niet, hangt ten slotte daarvan af, hoe ver of hoe eng men die begrippen neemt; in elk geval zou daaraan echter in de lijst van die Wereldbeschouwing een gansch andere beteekenis moeten worden toegekend als in dat van het Dualisme of van de Kerkleer. Daarom acht ik het (in tegenstelling met de beschouwingen van Fechner en Paulsen) beter ter vermijding van allerlei misverstand van het gebruik dier *namen* in het algemeen af te zien (356).’ Heymans is een eerlijk denker, want hij is in de eerste plaats een eerlijk man, die met woorden niet wil goochelen. ‘Wij zijn, zegt hij, door onze voorafgaande onderzoekingen bij het grensbegrip van een Wereldbewustzijn gebracht, en het zou kunnen schijnen, alsof dit begrip niet bijzonder verschilde van dat, hetwelk men anders als de Godheid pleegt aan te duiden. Bij nader overleg

komt het echter uit, dat zoo ver wij tot nu toe kunnen zien, geene voldoende gronden aanwezig zijn, om aan het Wereldbewustzijn die eigenschappen en die betrekkingen toe te schrijven, welke met het Godsbegrip onafscheidelijk verbonden schijnen te zijn (357).'

In par. 40 voert de schrijver ten gunste van zijn Monisme aan, dat 'volgens het zelve de Wereld, zoo ver wij die van het meest omvattende voor ons bereikbare gezichtspunt kunnen overzien, moet worden opgevat, ten eerste als van uitsluitend psychischen aard (Natur), en ten tweede als eene Eenheid; bovendien hebben wij gronden aangetroffen om te vermoeden, dat de uitbreiding van dat Psychische in den tijd, en dus (damit) ook de oorzakelijke samenhang er van, naar eene dieper liggende tijdelooze Werkelijkheid henenwijdt, wier eigen Wezen zich echter vooreerst geheel en al aan onze kennisneming onttrekt.... In de tijdelijke Wereld heerschen alleen de psychische Wetten, en wat wij physische Wetten noemen zijn niets anders dan bijzondere, door de toevoeging van bepaalde voorwaarden gekenmerkte, en slechts ten gevolge van onze individuëele beperktheid op eene bijzondere gewichtigheid aanspraak makende toepassingen daarvan (147).'

Wat in par. 41: 'Zur Ethik' wordt gezegd over plicht en over vrijheid en mede over het karakter is niet louter van theoretische, maar vooral ook van practische beteekenis. Het geeft in heldere uiteenzetting de vrucht van des Hoogleeraars studie en nadenken. 'Mit den Prinzipien, zegt hij, der moralischen Wertschätzung verhält es sich in manchen Hinsichten genau so wie mit den Prinzipien des theoretischen Denkens: sie sind uns ursprünglich in den betreffenden psychischen Funktionen gegeben, können aus diesen Funktionen als die allgemeinen Gesetze derselben nachträglich abgesondert und zu mehr oder weniger klarem Bewusstsein gebracht werden, aber lassen sich naturgemäss nicht aus anderen Tatsachen beweisen als eben aus der Tatsache ihrer Evidenz selbst.... Es entsteht im allgemeinen der Zweifel an der Evidenz der ethischen Prinzipien aus doppeltem Anlass: nämlich erstens aus der Auffassung der moralischen Beurteilung als etwas Sekundäres, Abgeleitetes, Zu-

fälliges; und zweitens aus der Auffassung der Gegenstände der moralischen Beurteilung als etwas Unfreies, von aussen Bestimmtes (350)'. Beide punten worden op overtuigende wijze door den Schrijver nader toegelicht, en ontwijfelbaar juist, onwederlegbaar is wat hij op volgende wijze uitdrukt: 'es gibt allgemeine ethische Prinzipien, welche zwar im Laufe der Zeiten nur langsam und mühselig sich zu begrifflicher Klarheit emporarbeiten, jedoch bereits in den primitivsten und rohesten Formen der sittlichen Beurteilung sich offenbaren (351).' Hier is H. een echt en zuiver Platonicus, die met recht en naar waarheid verklaart: 'wir sind, hier wie auf theoretischen Gebiete, vollkommen berechtigt, die uns als evident sich darbietenden Urteile und Wertschätzungen unserem Denken und Handeln zugrunde zu legen (352)'. - Bij de korte bespreking van das Freiheitsproblem zegt hij ook met treffend juiste woorden: 'die sittliche Beurteilung beruht überall darauf, dass aus der gegebenen Handlung und den gegebenen Motiven der zugrunde liegende Charakter erschlossen, und als sittlich oder unsittlich, den ethischen Idealen entsprechend oder nicht entsprechend, erkannt wird. Dieser Charakter, das Verhältniss zwischen den sittlichen und den egoistischen Neigungen des Individuums, gehört aber zu seinem innersten Wesen, und darf mit vollem Rechte der Beurteilung des Individuums zugrunde gelegt werden (353)'. Aan het slot der paragraaf (356) spreekt H. terecht van eene 'Evidenz, mit welcher sich uns im Denken und Leben die theoretischen und ethischen Axiome aufdrängen'. Dat wil dus zeggen, dat de ziel van nature is logisch en ethisch, dat haar denken en haar doen niet is iets van buiten aangebrachts en opgedrongens, maar dat de ziel is: '*naturaliter philosopha atque ethica* (sive: *practica*, in den hoogeren, edelen zin des woords),'

Rijk aan diepe en schoone gedachten is het boek, dat Heymans ons gaf, en het schenkt aan medestanders en aan tegenstanders van des Hoogleeraars wijsgeerig geloof ruime gelegenheid om hun eigen gedachten en beschouwingen te vergelijken met en te toetsen aan de uitvoerige betoogen, bestemd voor vakgenooten en voor medemenschen. Ook wie H. niet kan volgen op zijn

weg naar de oplossing van het Wereldraadsel, ook wie niet kan aannemen dat zijne H y p o t h e s e ons verder brengt bij het onderzoek naar de metaphysische Waarheid, zal toch met vrucht kennis nemen van de beschouwingen, die in doorzichtige redeneeringen, door hem worden aangeboden in een boek, dat den bescheiden geleerde, den diepzinnigen denker alle eer aandoet.

Den Haag, 16 Augustus 1911.

Staatkundige kroniek.

27 Augustus 1911.

Een maand om jaloersch te zijn van den collega voor het buitenland. Hij mag de lezers in zijn aangenamen vorm verhalen van de onderhandelingen over Marokko en van het oorlogsgevaar: binnenslands bleef het rustig. Alleen is een terugslag merkbaar van de vrees voor oorlog. Niet alleen op de beurs, ook onze militaire ministers schijnen maatregelen te hebben genomen om zooveel mogelijk klaar te zijn. Laten wij hopen, dat ons leger als ‘paraat middel van verweer’ niet behoeft te worden beproefd.

Gewone stervelingen kunnen de zenuwachtigheid van de beurs- en andere menschen, die bij de oorlogsberichten kunnen zijn betrokken, niet deelen. De loop der onderhandelingen vertoont het beeld van een samenspraak tusschen zakenmenschen, die door krachtige termen hun betoog pogen te versterken. Als zij zakenmenschen blijven, zullen zij een oorlog om dit geschil weten te vermijden.

Het is nuttig geweest, dat aan deze wrijving tusschen onze vastelandsche vrienden het bezoek van president Faillières is voorafgegaan. Zoowel tegenover de gasten als aan onze buurlieden is getoond, dat de Hollanders niet gezind zijn, zich te laten beschouwen als een onderdeel van het Duitsche rijk. Vriendschappelijke wenken als deze, dat Nederland wèl zou varen bij een aansluiting aan het Duitsche tolgebied, of dat het zulk een geluk voor Nederland zou zijn, indien een krachtige oorlogsvloot zich met de bescherming zijner koloniën wilde belasten - zoodanige wenken vinden hier geen gereede ooren; integendeel, zij stooten af. President Faillières gaf ons gelegenheid, dit openlijk te toonen.

De Franschen hebben dit blijkbaar begrepen, en zij waren tevreden. Alleen hadden de mannen van de pers aangenamer

kunnen zijn bejegend door de Amsterdamsche politie. Zij hebben in dit opzicht aan de hoofdstad droeve herinneringen.

De leiding der politie heeft trouwens tijdens de stakingen, waarvan het begin met het bezoek van den Franschen president samenviel, doorslaande bewijzen van onbekwaamheid gegeven, De vrijbuiterijen van de soldaten, die aan de leiding der politie ondergeschikt waren, komen alzoo voor hare rekening. Zoowel het beschieten van een uitvarend groot schip door een schildwacht als het roekeloos schieten op voorbijgangers had onder een doeltreffende leiding niet kunnen gebeuren.

Dubbel zijn dergelijke ongelukken te betreuren, wanneer de rovolutionaire elementen scherp staan toe te zien om uit elke begane fout munt te slaan tegen de gestelde machten.

Dit is hier ruimschoots geschied. Moest men aanvankelijk trachten vol te houden, dat het schieten der soldaten bij de eerste oproerige beweging door de politie zelf was uitgelokt, terwijl zij straten binnenkwam, waar tevoren het licht was uitgedraaid, steenen waren losgebroken, en de bewoners met projectielen gewapend zich in de huizen hadden verschanst; later verkregen dergelijke tastbaar ongegronde beweringen een schijn van recht door de dolle streken, die daarna zijn uitgehaald.

Intusschen is de staking geëindigd. Daarvóór hebben de reeders niets toegegeven. Daarná schijnen verschillende verbeteringen te zullen worden ingevoerd.

Die invoering zal natuurlijk ook dan gevolg zijn van de staking, al stelde men den eisch, dat de stakers zonder toezegging weer aan het werk zouden gaan. Men pleegt aan de zijde der werkgevers te klagen, dat door al dat staken de geregelde gang van het bedrijf wordt verbroken: maar wie draagt de schuld? Hij die staakt, of de ander, die mogelijke verbeteringen uitstelt totdat zij door middel van staking worden afgedwongen? Deze werkgevers begeeren den klassenstrijd... omdat de methode goedkooper is.

De pogingen tot arbitrage zijn mislukt. Ook de ernstige. Dit behoeft niet gevolg te zijn geweest van mindere geschiktheid der bemiddelaars. Partijen zijn in dergelijke geschillen door de wrijving die aan de staking is voorafgegaan zoo ver van elkander gekomen, dat toenadering uiterst moeilijk is te weeg te brengen.

Hiervoor zal een wettelijke grondslag moeten worden gelegd. De wet kan den weg openen voor arbitrage. Zij kan dwingen tot een poging er toe. In een verre toekomst zullen de verhoudingen wellicht publiekrechtelijk door de wet zijn geregeld, maar daarvoor is het materiaal nog niet rijp. De wet zal ten slotte kunnen aanvullen en bevestigen wat uit zich zelf is gegroeid, maar vorm geven aan een organisatie, die deels gebrekkig is ontwikkeld en voor een grooter deel nog in het geheel niet bestaat, dat kan de wet niet. De publiekrechtelijke organisatie van den arbeid, met het bedrijfsleven, is voorhands nog slechts een dankbaar onderwerp voor redevoeringen.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.
LIII.

‘Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit, Und neues Leben blüht aus den Ruinen’.
Schiller.

I.

Het was in een historische zitting van het Engelsche parlement, op 1 Maart 1894, dat Gladstone voor de laatste maal in het Lagerhuis het woord voerde. De Home-Rule wet, door den ‘grand old man’ voorgesteld en door het Lagerhuis aangenomen, was door de Lords verworpen. Dit votum had de deur toegedaan. Het Huis, zoo verhaalt Lucy, was stampvol. Iedereen verwachtte iets, maar niemand wist wat er eigenlijk zou gebeuren. De lucht was vol geruchten. Het Huis der Lords toch had in de laatste maanden van Gladstone's bewind een neiging getoond, niet om het werk van het Lagerhuis te wijzigen en te verbeteren, maar om dien arbeid te vernietigen. Met profetische woorden sprak Gladstone het uit, dat die toestand onhoudbaar was, dat verandering moest komen.

‘In our judgment’, zeide Gladstone langzaam en men nadruk, ‘this state of things cannot continue’. En na een pauze, noodig geworden door de daverende toejuichingen van de zijde der ministerieelen, vervolgde hij:

‘For me, my duty terminates with calling the attention of the House to the fact that it really is impossible to set aside,

that we are considering a part, an essential and inseparable part, of a question enormously large, a question that has become profoundly acute, a question that will command a settlement and must at an early date receive that settlement from the highest authority'.

De quaestie, door Gladstone bedoeld, was de beperking van de macht van het Hoogerhuis. In menig belangrijk oogenblik van zijn openbaar leven had Gladstone den strijd met het Hoogerhuis aangebonden, en het was begrijpelijk dat hij, afscheid nemende van het openbare leven, een besliste meening wilde uitspreken over de toekomst, een profetisch woord waarin hij den Lords aankondigde: 'Uw hooge sprongen zijn uit, gij hertogen en graven, baronnen en markiezen. Een die na mij komen zal, zal u met krachtige hand beletten, nog meer kwaad te doen'.

De schrijver van '*The Story of Gladstone's Life*', Justin Mc Carthy, zet daarbij uiteen, hoe Gladstone meer dan dertig jaar lang had gestreden voor de bevoegdheden van het Lagerhuis en tegen het machtsmisbruik van het Hoogerhuis. Van den dag af, dat hij als leider van het Huis was opgetreden, had hij dien strijd moeten voeren; in 1860 had hij reeds de Lords aangevallen over hun weigering om het dagbladzegel af te schaffen, en hun besluit genoemd 'a gigantic innovation, which the Representative Chamber was bound to resist'. En in zijn laatste toespraak herhaalde hij de bedreiging: 'Deze toestand kan niet voortduren'. Zonder zelfs te laten doorschemeren, dat hij, na dertig jaren in de voorste gelederen gestaan te hebben, voor altoos afscheid nam van ambt en ambtgenooten, zonder te spreken over zichzelf en zijn voornemens, was zijn laatste woord een waarschuwing en een profetie tevens.

Velen meenden, dat Gladstone zelf de constitutioneele quaestie, de regeling der machtsbevoegdheden van de beide huizen zou ter hand nemen, en vatten zijn woorden op als een oorlogsverklaring. Het bleek spoedig, dat zij dwaalden.

De strijd, door Gladstone aangekondigd, zou nog eenige jaren op zich doen wachten. Van zijn opvolger, Lord Rosebery, was niet te verwachten, dat hij zou medewerken om de macht van het Huis der Lords, waarvan hij zelf deel uitmaakte, te beperken. En evenmin van de daarop volgende conservatieve regeeringen,

die in het Hoogerhuis slechts een steun en bondgenoot vonden voor hunne wetgevende maatregelen.

Zeventien jaren, nadat Gladstone zijn waarschuwend woord heeft uitgesproken, zeventien jaren van strijd en van geduldig wachten op de zegepraal van het goede recht, is de profetie van den grooten ouden man bewaarheid. Een omwenteling, met de meest vreedzame middelen volbracht, zonder geweld of bloedvergieten, heeft de macht van de Lords eindelijk, zooal niet vernietigd dan toch geknot, en een herhaling van de geschiedenis der laatste vijftig jaren onmogelijk gemaakt. En juist op hetzelfde punt, waar Gladstone, oud en der dagen zat, na een meer dan dertigjarigen kamp de wapens neerlegde, staat thans Asquith, als overwinnaar. Het is als 't ware een apothéose voor Gladstone, waarin naast de Parliament-bill ook de Home-rule-bill verrijst, die in 1894 door de Lords werd vernietigd. De politieke ontwikkeling van het Vereenigd Koninkrijk, die na Gladstone's aftreden scheen te zullen blijven stilstaan, kan thans weer voortgaan; en naast den naam van William Ewart Gladstone zullen die van Herbert Henry Asquith en David Lloyd George met eerbied worden genoemd in de Engelsche constitutioneele geschiedenis.

II.

Bij deze belangrijke periode in de geschiedenis van het Engelsche parlement is het gewenscht, een oogenblik te blijven stilstaan, om aan de hand van Freeman, Luke-Owen Pike, Wylie en eenige andere in 't kort de geschiedenis van het ontstaan, van den bloei en van het verval van het Huis der Lords na te gaan.

Op de vraag: ‘Wanneer en door wien is het Parlement in 't leven geroepen?’ antwoordt Freeman zonder aarzeling, dat het, als zoodanig, nooit is geschapen, doch dat het de voortzetting is van een ander politiek organisme, de vergadering der vrije mannen, die door allen kon worden bijgewoond, maar waarin alleen de wijzen (*witan*) een actieve rol vervulden, en die daarom ‘Witenagemot’ werd genoemd. Zij beraadslaagden, en het volk gaf zijn goedkeuring of afkeuring te kennen door

den kreet: *Yea* of *Nay.* Uit de 'Witenagemot' zou de vertegenwoordiging ontstaan zijn, waarin de wijzen, de besten, de edelsten zitting hadden. De deensche *thane* en de normandische *vavasseur* gingen over in den baron, dat feitelijk hetzelfde woord is als het latijnsche *vir*, en het spaansche *varon*, wat 'man' beteekent.

Of deze meening de juiste is, dan wel of de zaak eenvoudiger en menschelijker tot stand kwam, kan moeilijk worden nagegaan. Maar zeker is het, dat onder de Normandische koningen geleidelijk de grondslagen werden gelegd van den toestand, die de ontwikkeling van het Engelsche staatsrecht mogelijk maakte. In 1081 vinden wij het eerst melding gemaakt van het parlement, maar het zou nog wel twee eeuwen duren, voordat dit iets meer was den een naam. De adel, door Willem den Veroveraar geschapen, wist echter beter dan de Fransche adel zijn macht en zijn rechten te doen gelden. Waar in Frankrijk de pairs, door Robert den Wijze ingesteld, meer aan hun rang en de daaraan verbonden onderscheidingen gehecht waren dan aan het werkelijke gezag, toonden de Engelsche pairs spoedig, dat zij niet voornemens waren voor holle of leege vormen de werkelijkheid uit het oog te verliezen. In 1086 stelden zij reeds de grondslagen van hun feudale rechten vast, die zij neerschreven in het 'Doomsday-book'. Eenige directe macht hadden zij echter niet; de koning was heerscher in het rijk en liet zich bijstaan door de 'Curia regis,' het koninklijk hof, een soort chaotisch lichaam, waarin uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht op de merkwaardigste wijze waren dooreengeward. Nog altoos zijn de wetgevende en de rechterlijke macht in handen van het Parlement, en is het Huis der Lords tevens het hoogste rechterlijke college, welks voorzitter, de Lord-Kanselier, het hoofd der rechterlijke macht is.

Geleidelijk werden de eorls, de Saksische edelen, de baronnen, de Normandische edelen, en de bisschoppen geroepen om zitting te nemen in den raad des konings; de koning riep hen bijeen, wanneer hij goeden raad of geld noodig had. Het was gewoonte, dat zij beraadslaagden met en in bijzijn van den koning. Onder Eduard I werden deze beraadslagingen in wettelijken vorm geregeld door het uitvaardigen der *Magna Charta*, (1215), waarin de macht van het Huis der Lords voor het eerst erkend en

georganiseerd werd. Tot dien tijd waren de bevoegdheden van dat parlement, evenals de samenstelling, vaag en onzeker. De *Magna Charta* kende slechts één kamer; eerst later, in dagen van strijd, werden de 'Oxford provisions' uitgevaardigd, waarin de lords bepaalden, dat een ridder der graafschap zal zitting nemen in een lichaam, dat de Lords in den wetgevenden arbeid zal bijstaan. Dit is het begin van het Huis der Gemeenten. Later werd dit uitgebreid tot twee burgers voor elke city, twee voor elken 'borough'. Aan de Lords dankt het Lagerhuis zijn ontstaan, en tot de regeering van Elisabeth waren de Lords de eenige rechters over de rechtmatigheid van de benoeming der leden van het 'Huis der Gemeenten', die naar het oude adagium moest geschieden 'sine prece, sine pretio, sine poculo', d.w.z. de gekozenen mochten geen stemmen werven door verzoeken, of door het aanbieden van geld of drank.

De Lords hechtten hooge waarde aan hun suprematie; Chamberlayne (*Etat présent de l'Angleterre*, 1688) haalt deze uitspraak van het Hoogerhuis aan (II, 2, IV, 64): 'S'il arrive qu'un des communes soit si hardy que de parler désavantageusement de la chambre des lords, on l'appelle au barreau pour recevoir correction et quelquefois on l'envoie au Tower'. (Tot aan de vijftiende eeuw werden alle parlementaire debatten in het Fransch gehouden en de parlements-acten in het Fransch opgesteld. Eerst onder Hendrik VII werd het Engelsch als de officiëele taal erkend.)

Het Hoogerhuis was, tot de veertiende eeuw samengesteld uit de earls en de bisschoppen; de baronnen werden door den koning opgeroepen als hij dit noodig oordeelde; maar in de veertiende eeuw werd het herediteitsbeginsel de grondslag voor de samenstelling van het Huis. Niet de persoonlijke herediteit, maar het bezit van den grond; niet de baron had zitting, maar de baronnie, wat door den naam 'Peers of the land', die toen in gebruik kwam, op kenschetsende wijze werd aangeduid. En eerst geleidelijk werd het herediteitsbeginsel van den grond overgebracht op den persoon. Die was voornamelijk het gevolg van het scheppen van twee nieuwe titels, die van hertog en markies; de eerste hertog werd benoemd in 1337, de eerste markies in 1386. Later werden hierbij nog de Viscounts gevoegd. Het werd

toen tevens gewoonte, dat de edelen, eenmaal geroepen zitting te nemen in het parlement, zich als permanente leden beschouwden, en het recht om zitting te nemen overdroegen op hun oudsten zoon of naasten erfgenaam.

Toch is het recht des konings, om de 'Lords temporal and spiritual' bijeen te roepen door een *writ*, zij het ook als formaliteit, in stand gebleven tot nu toe.

III.

Uit het bovenstaande blijkt op welke wijze, geleidelijk, uit de ongeregelde bijeenkomst der baronnen en bisschoppen om den koning van raad te dienen, een machtig staatslichaam is ontstaan, dat zich zelf niet alleen het recht van samenkomst en van beraadslaging verschafte, maar ook eigenmachtig regelen opstelde voor de aanvulling en opvolging.

Naast dit Huis kwamen langzamerhand de vertegenwoordigers der Gemeenten op, aan wie de Lords, doch onder hun toezicht, een deel van den wetgevenden arbeid overlieten. Na verloop van tijd kregen de Gemeenten meer rechten en het is te begrijpen, dat elke vermeerdering der rechten van het Lagerhuis een vermindering van invloed en gezag beteekende voor het Hoogerhuis. Maar in dien tijd was het Lagerhuis vol deferentie voor de aanzienlijkere en oudere zuster. In de groote politieke processen bepaalde het Lagerhuis zich tot de rol van beschuldiger, het Hoogerhuis vervulde die van souverein rechter. Uit minachting voor het aardsche slijk en vooral voor het betalen daarvan aan de openbare kas liet het Hoogerhuis aan de Gemeenten de zorg over voor de financiën; en de Gemeenten bepaalden de 'aids and supplies' zonder dat zij een Lloyd George hadden, om hen duidelijk te maken, dat de werkelijke meester in den staat degene is, die de koorden van de beurs houdt. Toch deed zich het gevoel daarvoor reeds in beginsel gelden. De strijd, die in 1909 zijn hoogtepunt zou bereiken, is feitelijk begonnen in 1661. In dat jaar eischte het Lagerhuis voor zich het recht, alleen en uitsluitend te beraadslagen over de uitgaven, wijl het reeds lang de uitsluitende zorg had voor de inkomsten van den staat. Maar dat was den Lords niet naar den zin. Het geld opbrengen voor de behoeften van den

staat, dat mochten de Gemeenten doen; maar de beschikking over de wijze waarop dat geld zou worden besteed lag niet op den weg der Gemeenten alleen; daarover wilden de baronnen ook meespreken. En in een adres aan den Koning beklaagden zij zich, dat zij tot machteloosheid gedoemd werden in vele zaken van hoog nationaal belang, wijl het 'andere huis' alle amendementen der Lords verwierp, zich grondend op het recht, om alleen te beschikken over alle financieele aangelegenheden. Het Huis der Lords wees op zijn onweersprekelijk recht, financieele wetten in haar geheel te mogen afkeuren, maar het aarzelde om over te gaan tot een maatregel die, naar het uiteenzette, wanorde brengen zou in de openbare diensten.

De strijd, eenmaal uitgebroken, zou worden voortgezet en vaak met zeer krachtige middelen. Maar de Gemeenten lieten zich niet meer van hun stuk brengen. In een nieuwe resolutie, van 1678, zette het Lagerhuis nogmaals zijn recht uiteen, om zonder eenige contrôle zoowel de inkomsten als de uitgaven van den staat vast te stellen.

En in 1688 werden in een verklaring van de Lords en de Gemeenten, die bekend is onder den naam van 'the Bill of Rights', de rechten en vrijheden van het Engelsche volk vastgesteld, en na goedkeuring door Willem III en Maria Stuart als 'Act of Parliament' afgekondigd. Victor Hugo ziet in die 'Bill of Rights' een: 'ébauche des *droits de l'homme*, vague ombre projeteé du fond de l'avenir par la révolution de France sur la révolution d'Angleterre.'

Met het verminderen van de politieke macht der Lords nam de aristocratische hoogmoed steeds toe; het was alsof de Engelsche adel het er op wilde toeleggen als de Venetiaansche oligarchie een gesloten kaste te worden. De vereeniging met Schotland onder de regeering van koningin Anne, en die met Ierland in 1800, zouden het aantal peers aanmerkelijk doen toenemen. Het Huis der Lords wist echter gedaan te krijgen, dat niet alle Schotsche en Iersche peers erfelijke wetgevers zouden worden, doch dat slechts enkelen, door hunne standgenooten aangewezen Lords in het Huis zitting zouden nemen. In 1719 werd zelfs een wet voorgesteld, om het recht van peersbenoeming door de kroon te beperken; Robert Walpole bestreed die wet en wist

haar te doen verwerpen, minder in het belang van het Lagerhuis, dan in dat van de kroon, die het gevaar begon in te zien van een afgesloten en zichzelf aanvullende aristocratische club, waarin de invloed der groote adellijke geslachten overheerschend zou zijn. De koning zag zeer goed in, dat het Huis der Lords een staat in den staat zou worden, een Venetiaansche republiek in het Engelsche Koninkrijk en dat elke vermeerdering van macht van de Lords de macht van den koning verminderen zou. De strijd, in de zeventiende en achttiende eeuw gevoerd, liep dan ook voornamelijk tusschen den koning en den adel. Van beide zijden poogde men elkaars macht te verminderen.

En de beide partijen, de monarchie en de oligarchie, zagen niet in, dat zij in haar verblinding werkten voor een derde: de democratie.

IV.

Het jaar 1830 bracht deze nieuwe macht, de democratie, voor het eerst in Engeland naar boven. Heel kalm en voorzichtig, voetje voor voetje, moest het terrein worden veroverd. Een tachtig-jarige strijd voor de vrijheid moest worden gevoerd. Maar geregeld kon men vooruitgang merken, en de eindelijke overwinning van 1911, door Asquith en Lloyd George behaald, is een belangrijke factor in dien strijd.

Tot 1830 was het Lagerhuis niets dan een pépinière voor het Huis der Lords. De meerderheid der zetels in het ‘andere huis’ waren bezet door den landadel en de jongere zoons van de Lords; en het tweekamerstelsel, hoe scherp ook belijnd, was slechts gezichtsbedrog. Maar in het jaar, dat een einde komen zag aan de heerschappij der restauratie in Frankrijk, sloegen ook aan de overzijde van het Kanaal de golven van het revolutionaire liberalisme hoog op. In het Lagerhuis werd de Reform-bill ingediend, die wijziging brengen zou in de wijze van verkiezing van het Lagerhuis, en die aan het privilegie van de Lords, om een aantal leden van dat huis te benoemen of aan te wijzen, een einde zou maken. Doch de meerderheid van het Hoogerhuis, trouw aan de ‘immemorial rights’, aan de traditie, aan de gewoonte, weigerde haar toestemming. Met negen stemmen meerderheid

werd de Reform-bill verworpen, die de ‘rotten boroughs’ de sterke vesting der aristocraten, zou doen verdwijnen. Het ministerie-Grey gaf koning Willem IV den raad een aantal liberale peers te benoemen, om deze meerderheid te veranderen. De bedreiging met deze daad alleen was echter reeds voldoende, en in het volgende jaar werd de Reform-bill aangenomen en in het Statute-book ingeschreven.

Maar daarmede was slechts de eerste bres gelegd in de heerschappij der aristocratie. Er zou nog een menschenleeftijd noodig zijn, een periode van voortdurenden strijd en van vele hervormingen, om aan die heerschappij den laatsten slag te kunnen toebrengen. Nog hadden de Lords hun invloed op de verkiezingen niet verloren, nog bleef het Lagerhuis de plaats waar de zonen van den adel hun politieke opvoeding genoten of zich een naam maakten op politiek gebied. Dat werd ook niet veranderd door de invoering van het geheime stemrecht in 1870, en door de wijziging van de kiesdistricten. Eerst als straks de Pluralvote zal zijn afgeschaft, die aan den landadel groote voordeelen brengt, als het beginsel ‘one man one vote’ geheel zal zijn ingevoerd, als door toekenning van schadevergoeding aan de parlementsleden de mogelijkheid zal worden opengesteld ook voor onbemiddelden zich de weelde van een candidatuur te veroorloven, als de kosten der verkiezingen niet langer ten laste komen van de candidaten, maar van het land, zal de gelegenheid ook voor anderen dan rijke burgers en adellijken aanbreken, lid van het parlement te worden.

Tegelijkertijd heeft het Hoogerhuis, door den drang der omstandigheden genoodzaakt, herhaaldelijk pogingen ondernomen, om ook zich zelf te hervormen. Gladstone had al, tegen het einde van zijn groote ministerie, in 1874, voorstellen gedaan om aan het Huis der Lords de bevoegdheden als Hof van Appel en van Cassatie te ontnemen, omdat een erfelijke rechtbank nog dwazer is dan een erfelijk Huis van wetgevers. Door den val van het ministerie-Gladstone kon dit plan niet worden volvoerd; maar Disraeli, die het beginsel van Gladstone's voorstel als juist erkende benoemde een aantal ‘Lords of appeal in ordinary’ die met den Lord Kanselier de ‘Judicial committee’ zouden vormen.

Inmiddels was sedert eenige jaren het levensbeginsel van het

Huis ter sprake gebracht. Sommige peers namen telkens de gelegenheid te baat, om hunne ambtgenooten er op te wijzen, welk een verschil er bestond tusschen hun bevoegdheden en de moderne maatschappelijke behoeften. En zij bepleitten daarbij de noodzakelijkheid voor alle instellingen, zelfs de meest conservatieve, de evolutie van de staatkundige begrippen te volgen.

Een voorstel van Lord Rosebery, om een commissie te benoemen ten einde de wenschelijkheid eener veranderde samenstelling van het Huis te bestudeeren, werd in 1884 en 1888 verworpen. Lord Dunraven deed een omvangrijk voorstel om het herediteitsbeginsel te beperken; het werd zelfs niet ernstig besproken. De conservatieve meerderheid van het Huis, die in verhouding tot de liberale groep staat als 8: 1, had geen lust, om aan de grondslagen van het Huis te tornen. En de liberale peers, die sedert een halve eeuw door de verschillende liberale ministers werden benoemd, werden in den kortst mogelijken tijd conservatief. Voor die merkwaardige verandering van politieke opvatting zijn tal van oorzaken genoemd, die geen van allen hout snijden. Wij willen daarom alleen maar op het verschijnsel wijzen, zonder de oorzaken ervan na te speuren.

In de jaren tusschen 1860 en 1894 heeft Gladstone, die tienmaal minister was in dien tijd, viermalen den strijd met het Huis der Lords aanvaard; tweemalen bleef hij overwinnaar, eenmaal werd de vrede gesloten voordat de strijd tot een botsing aanleiding gaf, de vierde maal leed hij de nederlaag en hield hij de toespraak, in het begin van dit overzicht aangehaald.

Na Gladstone's aftreden brak voor het Hoogerhuis een kalme tijd aan; het was verlost van zijn onverzoenlijken vijand, en in het Lagerhuis was een meerderheid, die de conservatieve beginselen huldigde. De Lords konden op jacht gaan of hunne uitgestrekte bezittingen beheeren, zonder voor verrassingen te vreezen. De weinige heeren, die zich uit liefhebberij of uit plicht met de zaken bemoeiden, konden de wetten, die het Lagerhuis hen toezond, registreeren, en overigens den tijd in behagelijke rust doorbrengen.

De verkiezingen van 1906 brachten een algeheele verandering teweeg in de Engelsche politiek. De groote massa, die door haar gewicht de schaal nu eens rechts, dan weer links deed

overslaan bracht een beslist radicale meerderheid aan het bewind. Een kabinet-Campbell Bannerman trad op, met een zeer uitgebreid program, en toen het bleek dat het Hoogerhuis de vroegere handelwijze weer wilde beginnen en alle liberale denkbeelden in de wetgeving wilde dooden, sprak Sir Henry de dreigende verklaring uit, die door zijn opvolgers als zijn politiek testament is beschouwd.

Slechts een stap deed het Hoogerhuis in de goede richting, door het aannemen van het voorstel van Lord Rosebery, dat het in 1884 en 1888 had verworpen. Het benoemde een commissie om de grondslagen voor een andere samenstelling te bestudeeren. Maar daarbij bleef het.

En het Lagerhuis, dat achtereenvolgens al zijn wetten door het Hoogerhuis zag vermoorden of onkenbaar maken, kon geen rekening houden met de besprekingen van de Rosebery-commissie. Het zag slechts een uitweg: afschaffing van het veto. De samenstelling van het Hoogerhuis kon den radicalen onverschillig zijn, zoo het slechts de macht verloor, om altoos en overal de liberale beginselen te kortwieken. De radicale partij bereidde zich voor op den grooten slag.

V.

De gebeurtenissen van de laatste twee jaren hebben den loop dier democratische hervorming op krachtige wijze verhaast.

Toen Lloyd George in 1909 zijn beroemd geworden begrooting indiende, was dat gedeeltelijk een vergelding voor de verwerping van de licence-bill door het Hoogerhuis. De kanselier van de schatkist wilde een gedeelte van hetgeen de regeering en het Lagerhuis noodig achtten, maar dat door het belang van de Lords bij den steun der kasteleins was mislukt, bij de begrooting invoeren, evenals Gladstone in 1860 met de afschaffing van het dagblad-zegel had gedaan. En tevens wilde hij het gevaar, dat de liberale partij dreigde, voorkomen; hij was niet de man om zich tot een gemakkelijke administratieve politiek te bepalen. Hij wilde den strijd voor het beginsel, dat Gladstone in 1894 had gesteld, en hij wist zijn ambtgenooten mee te sleepen, om door het budget, dat de tory-pers op de scherpste wijze bestreed, de

Lords tot verzet te prikkelen. De begrooting, die na langdurige en belangrijke besprekingen in het Lagerhuis was aangenomen, vond in het Hoogerhuis een tegenstand, die voor het eerst sedert drie eeuwen leidde tot verwerping. Het recht, om een financieele wet te verwerpen had het Hoogerhuis nooit opgegeven; het maakte er echter geen gebruik van, omdat het, zooals het herhaaldelijk had verklaard, terugschrikte voor de gevolgen die dit votum voor het beheer van het land hebben zou. Had het Huis dien stelregel ook ten aanzien van het budget van Lloyd George gevolgd, dan zou het zijn, in den loop der eeuwen toch feitelijk ineengeschrompeld recht van medewerking in financieele quaesties geheel hebben opgegeven, maar zijn andere politieke rechten gered hebben. En door de aanneming van de hervormingsvoorstellen van de Rosebery-commissie had het dan tevens zijn bestreden karakter als hereditaire kamer kunnen afleggen, zich in anderen en beteren vorm hebben kunnen handhaven.

Dit is het Huis door de gematigde conservatieven, en zelfs door de *Times* herhaaldelijk duidelijk voor oogen gehouden. Het verwerpen van het budget was een va-banque spel, waardoor niet alleen de financieele maar ook de andere rechten van het Hoogerhuis op het spel werden gezet. Maar de Lords wilden dat niet inzien. Zij, die meerendeels een klassieke opvoeding hebben genoten, waren vergeten wat reeds de ouden inzagen, ‘Quos Jupiter perdere vult prius dementat’. Met het beruchte en later ook diep berouwde woord: ‘Damn the consequences!’ zette de conservatieve meerderheid zich over alle overwegingen heen en wijzigde zij het budget op een wijze, die de ontbinding van het Lagerhuis en het beroep op de kiezers noodzakelijk maakte. De conservatieve leiders hebben klaarblijkelijk een te hoog denkbeeld gehad van de politieke macht, waarover zij in het land beschikten. Zij rekenden op een groote nederlaag der liberalen, op een conservatieve meerderheid in het Lagerhuis. En zij begrepen niet, dat eindelijk de dag der afrekening komen moest. Door hun groote meerderheid meenden zij verder voor alle gebeurlijkheden gevrijwaard te zijn. Dat de koning zich zou laten vinden, om vier of vijfhonderd nieuwe peers te benoemen, teneinde die meerderheid om te zetten, achtten zij onmogelijk.

Maar tot tweemalen toe hebben zij het land uitspraak zien doen

tegen hun conservatieve opperheerschappij. Zij hebben de onderhandelingen, die Asquith hen aanbood doen mislukken. Zij hebben de Veto-bill verworpen. Maar zij hebben ten slotte het hoofd moeten buigen voor de bedreiging, dat de koning zooveel liberale peers zou benoemen als noodig waren, om die wet te doen aannemen. En zij hebben daardoor hun eigen doodvonnis moeten voltrekken.

Dat zij dit gedaan hebben toont nog, dat zij na alle groote fouten die zij begingen, de grootste fout wisten te vermijden: om het zwakke overblijfsel van vroegere rechten, die de Veto-bill het Hoogerhuis liet, niet geheel te vernietigen. Een liberale peersbenoeming zou niet alleen de Veto-bill toch tot wet hebben verheven, maar ook de conservatieve meerderheid van het Huis in een liberale hebben veranderd. Dan zou ook het suspensieve veto, dat de wet het Huis laat, zijn vernietigd, of liever, dat suspensieve veto zou alleen tegen conservatieve wetten van mogelijke Tory-kabinetten zijn aangewend. Een liberale regeering echter zou, in de eerste jaren tenminste, een altoos bereidwillig Hoogerhuis hebben gevonden. Nu is er nog een geringe kans - en Lord Lansdowne heeft niet geschroomd om daarop te wijzen, - dat een conservatieve regeering de toestanden wijzigt, door de wetten van deze regeering in 't leven geroepen. Die mogelijkheid is wel niet groot; maar door het creëeren van vijfhonderd nieuwe peers zou zij volkomen zijn vernietigd.

Inmiddels heeft het liberale ministerie nog vijf jaren voor zich om den nieuwen toestand te bevestigen. Het kan dit doen, en zal dit doen, door de noodige hervormingen, die aan de overmacht van het conservatieve element in het land een einde maken, en door een grondwetswijziging in reactionairen zin, ten gunste van een privilegie-parlement, onmogelijk te maken. Het Hoogerhuis zal nu de bittere pil wel moeten slikken, en zijn rol van remmenden, tegenstrevenden factor in de wetgeving wel moeten opgeven. Ook nu nog geldt voor het besluit van het Hoogerhuis het woord van Victor Hugo: ‘La chambre des lords est aujourd'hui un peu etonnée et triste de ce qu'elle a fait sans le vouloir et sans le savoir. D'autant plus que c'est irrévocable. Elle a cru créer le privilège des pairs, elle a produit le droit des citoyens. L'aristocratie, ce vautour, a couvé cet oeuf d'aigle, la liberté!’

En daarmede is de groote democratische overwinning behaald, die de kroon zet op den in 1830 door de Reform-bill aangevangen arbeid, en die er toe zal bijdragen om in Engeland de beslissing over alle belangrijke zaken betreffende het volksleven te leggen in handen van het volk. Dat is de weg, om den zuiver representatieven regeeringsvorm tot de macht te brengen. En die hervorming, die groote en belangrijke ommekeer in het geheele staatkundige leven, is tot stand gekomen zonder revolutie, zonder bloedvergieten, zonder terreur - uitsluitend met wettige en gewettigde middelen. Dit is een les voor elk land, voor elke vooruitstrevende partij, voor elke democratische hervormingspartij. De wijze, waarop deze gewichtige quaestie in Engeland is beslist, toont, dat nog steeds, als van ouds, op politiek en parlementair gebied de wijsheid en het geduld eens moeten overwinnen.

En tot besluit kunnen wij het woord herhalen, dat Victor Hugo voor bijna een halve eeuw schreef in zijn studie over het Engelsche Hoogerhuis:

> ‘L'aristocratie agonise, l'Angleterre grandit!’

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

Le cabinet secret de l'histoire, par le docteur Cabanès. 4 volumes. Paris, Albin Michel 1905.
Les indiscrétions de l'histoire, par le docteur Cabanès. 6 volumes. Paris, Albin Michel.

Behalve om bovengenoemde werken in ruimer kring bekend te maken, is er een nog gewichtiger reden, waarom ik over deze boeken wil schrijven.

De arbeid van Cabanès toch heeft betrekking op een wetenschap, die in Frankrijk - door de onvermoeide studie van dezen merkwaardigen geleerde - reeds een tamelijke hoogte heeft bereikt, maar die in ons land te hooi en te gras en slechts bij hooge uitzondering wordt beoefend. Zelfs meen ik mij niet te veel te vergissen, wanneer ik beweer, dat de 'Médecine historique', dat de 'Clinique historique' - zooals Cabanès zelf de nieuwe wetenschap noemt - in ons land bijna geheel onbekend is en eigenlijk verwaarloosd wordt. In Duitschland wordt die wetenschap evenmin beoefend. De werken van Möbius over Rousseau, Goethe, Schopenhauer, Nietzsche, Robert Schumann en Victor v. Scheffel en de monographie van Dr. S. Rahmer over de ziekte van Heine staan, om zoo te zeggen, op zich zelf.

Ofschoon Cabanès in zijn groote bescheidenheid - een bescheidenheid, waarvan zijn werk telkens getuigt en die een eigenaardige charme geeft aan alles wat hij te berde brengt - beweert, dat hij niet anders doet dan den weg volgen, dien andere (b.v. Littré, Auguste Brachet, Michelet) vóór hem zijn

gegaan, kan men gerust volhouden, dat hij de eigenlijke] ‘uitvinder’ van deze nieuwe wetenschap is, dat hem de verdienste en de eer toekomen, deze wetenschap in het licht te hebben gesteld.

Het is volkomen waar, dat Littré - niettegenstaande hij zijn medische studie niet voleindigd heeft - door den langen tijd, dien hij als extern en als intern in verschillende ziekenhuizen heeft doorgebracht, genoegzaam bevoegd om over medische kwesties te oordeelen, terwijl hij tevens een uitstekend geschiedvorscher was, medisch-historisch werk heeft geleverd, dat tot het beste behoort, wat op dat gebied is geschreven; en ook is het waar, dat Auguste Brachet - als leerling, om zoo te zeggen, van Littré - den weg heeft gevolgd, die hem door zijn meester was aangewezen en dat ook hij zeer verdienstelijk werk op dat gebied heeft volbracht, terwijl Michelet (al wordt hem dan ook terecht verweten, dat zijn uitkomsten, door zijn neiging om zich te veel door zijn fantasie te laten meeslepen, niet altijd betrouwbaar zijn) een der eersten is geweest om te wijzen op de belangrijke rol, die de physiologische, psychologische en pathologische factoren in de verklaring der geschiedkundige feiten spelen. Toch kan het niet ontkend worden, dat - mogen al deze drie schrijvers, om van Taine en Sainte Beuve niet te spreken, het voorbeeld hebben gegeven - de ‘Médecine historique’, in haar waren vorm van specialen tak van wetenschap, pas na het verschijnen van ‘Le cabinet secret de l'histoire’ en van ‘Les indiscrétions de l'histoire’ dagteekent.

Niet, dat bovengenoemde séries de eerste werken zijn, die Cabanès op dat gebied heeft geleverd. Vóór deze twee, heeft hij reeds verschillende andere studies het licht doen zien, van zijn hand alleen of in samenwerking met anderen, waaronder als voornaamste ‘Les curiosités de la médecine’ (1900), ‘Les morts mystérieuses de l'histoire’ (1901), ‘Poisons et sortilèges’ (1903), ‘La névrose révolutionnaire’ (de beide laatste met medewerking van Dr. L. Nass), ‘Remèdes de bonnes femmes’ (met medewerking van Dr. J. Barraud) mogen worden genoemd, om van vele anderen niet te spreken.

In geen enkel dier boeken echter is de grondslag, waarop het navorschen van Cabanès berust, zóó duidelijk, de lijn, waarnaar Cabanès werkt zóó scherp, is het doel, wat hij beoogt zóó helder

aangegeven, als in deze twee séries. En het is voornamelijk in de voorrede van ‘Les indiscrétions de l'histoire’ dat Cabanès, om zoo te zeggen, het programma geeft, waarop moet worden voortgewerkt, dat hij den weg aantoont, in welke richting moet worden gearbeid, om dien nuttigen en noodigen omkeer in de geschiedvorsching tot stand te doen komen, waardoor de geschiedkundige studie een breedere en tevens dieper-steunende basis zal verkrijgen en waardoor zoovele, schijnbaar onverklaarbare en tot nog toe onverklaarde gebeurtenissen en handelingen van personen in een helder licht kunnen verschijnen en naar hun ware waarde worden geschat.

Vóór ik tot de bespreking van den inhoud der bovengenoemde werken overga, is het noodig een uitleg te geven van wat onder den naam ‘Médecine historique’, verstaan moet worden. ‘Médecine historique’, ‘Clinique historique’, dat het best te vertalen is door ‘Geneeskundige geschiedvorsching’, heeft tot doel geschiedkundige feiten en handelingen van personen uit de geschiedenis na te gaan en te verklaren met behulp van bekende medische gegevens. Met andere woorden: de geschiedkundige feiten en de daden van geschiedkundige personen bestudeerd en verklaard van een deterministisch standpunt, de medische wetenschap toegepast op de geschiedenis, de verklaring van het verleden volgens een op feiten berustende methode, het doen herleven der gebeurtenissen onder toezicht en onder toepassing der biologie, de geschiedenis nader beschouwd met behulp van de studie van den geneeskundige en vooral van de studie van den gerechtelijk-geneeskundige.

Immers, zooals de geschiedenis tot nog toe is geschreven en tot nog toe wordt te boek gesteld, is zij niet anders dan een aaneenrijing van gebeurtenissen en feiten, waarvoor hoogstens een diplomatieke of een strategische oorzaak wordt gezocht of waarvan een verklaring enkel in die richting wordt gegeven. De diepere oorzaken, die er aan ten grondslag liggen en die alleen de ware verklaring kunnen leveren, waarom en op welke wijze die gebeurtenissen geboren zijn, het leven en het karakter namelijk van de menschen, die er in gemoeid zijn geweest, de invloed der zeden en gewoonten, het opkomen en verdwijnen van goede en slechte eigenschappen der menschen enz. enz., worden over

het hoofd gezien en blijven in de beschouwing achterwege. Door de medische gegevens op de geschiedvorsching toe te passen, door de geschiedvorsching voor een groot deel over te laten aan den daartoe bekwamen geneeskundige, wordt de gelegenheid geschapen, dat - in plaats van de oppervlakkige en schijnbare - de werkelijke oorzaken aan het licht komen. De geneeskundige toch, zal dieper in die werkende oorzaken dringen en zal de physische, psychische en pathologische eigenschappen, de ziekten en de abnormale hersen-functies dier menschen opsporen, door wier toedoen een oorlog, een veldslag, een hervorming, een revolutie is tot stand gekomen en zal daardoor de verklaring kunnen verschaffen van gebeurtenissen en uitkomsten, die tot nu toe raadselachtig en onverklaarbaar schenen. Door een zoodanig geneeskundig onderzoek zullen de gebeurtenissen en de handelingen der personen tot hun ware waarde worden teruggebracht, ontdaan van alle legende en fantasie, van alle schijnschoon en onwaarheid. Zooals Jules en Edmond de Goncourt in hun Journal, naar aanleiding van het boek van Michelet 'Richelieu et la Fronde' schrijven: 'plus de couronnes de lauriers, plus de manteaux fleurdelisés, plus de chemises même. Les hommes y perdent leur piédestal comme les choses leur pudeur. La Gloire y a des ulcères et la matrice des Reines des avortements. Ce n'est plus le stylet de la Muse, c'est le scalpel et le speculum du médecin. L'historien y apparait comme le docteur des urines du peintre hollandais.... Fin des dieux, des religions, des superstitions, et l'arrière-faix de l'histoire exposé en public.... Où aboutira cette grande avenue de l'histoire qui n'est plus qu'une avenue de monarques, de reines, de ministres, de capitaines, de pasteurs de peuples, montrés dans leurs ordures et leurs misères humaines, - de Rois passant au conseil de revision.'[1)]

Krijgt men, om slechts een voorbeeld te noemen, niet een verklaring der feiten, omtrent wier oorzaak men steeds in het duister tastte of waarover men alleen veronderstellingen kon uiten, wanneer men leest, dat Napoleon, zoowel bij den slag aan de Moskowa als bij den slag van Waterloo, ziek was? Een ieder toch weet bij ondervinding, hoe elk lichamelijk lijden, hoe zelfs de kleinste afwijking van het normale iemand ongeschikt en

1) Jules et Edmond de Goncourt, Journal, T. I, pag. 247.

zeker minder geschikt maakt, ten volle zijn aandacht ergens aan te wijden of ingespannen hersen-arbeid te verrichten. Het is daarom een dwaasheid van Tolstoï b.v. - trouwens Tolstoï zegt in zijn quasi-diepzinnige, maar meestal treurig-oppervlakkige philosophische beschouwingen wel meer dwaasheden - wanneer hij spottend betwijfelt, dat de verkoudheid en de daarmee gepaard gaande koorts, waaraan de Keizer tijdens den slag bij de Borodino leed, eenigen invloed op den gang van zaken zou hebben gehad.[1)]

Mocht men hiertegen willen aanvoeren - zooals inderdaad door sommige in Frankrijk is gedaan - dat de geneeskundigen tot nog toe weinig belangrijks op geschiedkundig gebied hebben bijgedragen en dat een geneesheer niet het recht heeft in dergelijke vraagstukken een oordeel te vellen, omdat zijn voorbereidende studie hem de bevoegdheid daartoe niet geeft, dan zijn de voorbeelden voor het grijpen, om het bewijs te leveren, door welke diensten van geneesheeren de geschiedenis reeds voordeel heeft gehad.

Hoevele malen toch, heeft niet het dagboek, door den lijfarts van een vorstelijk persoon bijgehouden, de oplossing gebracht voor geschiedkundige vraagstukken, waarin die vorst gemoeid is geweest? En hebben niet officieren van gezondheid, door hun dagboeken, een duidelijk licht geworpen op de militaire gebeurtenissen, waarvan zij, door de functie die zij vervulden, getuige waren geweest? Wij willen, met het oog op het laatste, slechts den naam van Larrey in herinnering brengen, den beroemden chirurg, die bijna alle veldslagen van den grooten Napoleon heeft meegemaakt. En zouden wij niet veel minder van de laatste levensjaren van Napoleon den I^{en} weten, wanneer de dagboeken van O'Meara en Antommarchi, zijn geneesheeren op St. Helena, ongeschreven zouden zijn gebleven? Ziet men Napoleon den III^{en} niet onder een heel ander licht, wanneer men de verklaringen omtrent zijn gezondheids-toestand van Sée en Nélaton leest en wat Dr. Anger over zijn houding in den slag bij Sédan schrijft? En zien wij de figuur van Lodewijk den XIV^{en} niet heel anders dan hij ons altijd wordt voorgesteld, wanneer wij de uittreksels lezen uit het Journal de la santé du Roi, door zijn lijfartsen opgemaakt?

En wat de tweede tegenwerping betreft, het is genoeg hier

1) Tolstoï, Guerre et Paix. Tom. IV, pag. 419, in Oeuvres complètes, Tom. X, Paris, Stock, 1904.

het oordeel van Ribot, in zijn ‘L'hérédité psychologique’, aan te halen, om te doen zien welke belangrijke diensten de geneesheer aan de geschiedenis kan bewijzen, waar het - om slechts dit eene vraagstuk te noemen - de erfelijkheid betreft, door de kennis daarvan te gebruiken, om verschillende feiten te verklaren.

Ribot toch schrijft: ‘Peu soucieux des détails, “indignes de la majesté de l'histoire”, ils (les historiens) ont négligé le fait précis, trivial, mais qui en apprend plus long sur un caractère que dix pages de phrases vagues.... Peut-être, un jour, cette façon d'écrire l'histoire sera-t-elle moins dédaignée et moins rare, quand on aura compris que les infiniment petits jouent, dans l'évolution de l'humanité, le même rôle latent et incessant que dans l'évolution de la nature, et alors l'histoire, sans négliger l'étude des grands faits et de leur enchainement, ce qui est son but, offrira au psychologue des renseignements nombreux et précis. En l'absence de pareils travaux, qui nécessiteraient des recherches longues, minutieuses et souvent infructueuses, nous n'avons pu montrer (ici) que d'une façon bien grossière le rôle de l'hérédité dans l'histoire, comme loi physiologique et psychologique. On a dû se borner à la constater, car nous sommes incapables de dire, autrement que d'une manière vague, dans quelle mesure telle qualité a été transmise d'une génération à l'autre, si elle a varié, et pourquoi elle a varié.’[1)]

Maar behalve in dit opzicht, is alleen de geneesheer in staat om verschillende gebeurtenissen onder het ware licht te doen verschijnen. Wanneer wij nagaan, om een ander voorbeeld te geven, welke groote rol de fantasie nog in de geschiedenis speelt - en vooral waar het den dood van beroemde personen betreft - dan kan men niet nalaten het groote nut te erkennen van een medische critiek op het verhaal van dergelijke gebeurtenissen uitgeoefend. Er is, om zoo te zeggen, geen enkel geval vermeld, waar een vorstelijk persoon òf plotseling òf binnen een kort tijdsverloop sterft, of er wordt, zoo niet duidelijk gezegd, dap toch zeker het vermoeden uitgesproken, dat er vergif in het spel is geweest. De legende van den dood van Alexander den Groote, die het gevolg van de werking van een vergif zou zijn geweest zóó sterk, dat het alleen in een paarden-hoef kon worden

1) Ribot. L'hérédité psychologique. Paris. Félix Alcan 1894, pag. 119 en 120.

bewaard, is door de onderzoekingen van Littré geheel te niet gedaan. Tot welk twist-geschrijf en tot welke twist-gesprekken heeft de, voor dien tijd onverklaarbare, bijna plotselinge dood van Henriette van Engeland, de schoonzuster van Lodewijk den XIV^{en}, niet aanleiding gegeven, zooals men in de Mémoires van Saint Simon kan lezen. De meening en zelfs de overtuiging, dat de dood van Henriette van Engeland aan vergif moet worden toegeschreven, heeft zich tot op onzen tijd gehandhaafd en is pas te niet gedaan, sinds door geneesheeren is uitgemaakt, dat - te oordeelen naar de verschijnsels door de schrijvers uit dien tijd te boek gesteld - alleen aan het doorbreken van een maagzweer de schuld van haar dood moet worden geweten. Wij zouden deze voorbeelden met ettelijke andere kunnen vermeerderen.

Uit wat ik hierboven schreef, blijken het nut en de belangrijke diensten, die de geneeskundige aan de geschiedvorsching kan bewijzen, genoegzaam. Hem echter, die daarvan nog niet ten volle overtuigd is, kan ik niets beters dan het lezen van het werk van Cabanès aanbevelen. Mogen er al opstellen in voorkomen, die alleen voor den geneeskundigen begrijpelijk zijn en die alleen een geneeskundige op hun ware waarde kan schatten, er worden genoeg onderwerpen in behandeld, die ook voor den leek van belang zijn en die - wijl zij ook binnen het begrijpen van een niet-geneeskundige vallen - tot vermeerdering van zijn kennis kunnen bijdragen.

***

Wat nu den specialen inhoud van ‘Le cabinet secret de l'histoire’ aangaat, deze is chronologisch gerangschikt en alles wat op éénzelfde categorie van personen betrekking heeft is tot één geheel, om zoo te zeggen, bijeengevoegd. In de twee eerste deelen zijn de koningen en troon-pretendenten van Frankrijk, van François Ier tot den Comte de Chambord, met het oog op hun ziekten, kwalen en pathologische afwijkingen, behandeld. Het derde deel bevat een studie omtrent de ziekten van bekende personen, terwijl het vierde aan die geneesheeren, die een rol in de geschiedenis en in algemeen bekende gebeurtenissen van Frankrijk hebben gespeeld, gewijd is. In ieder deel bevinden zich daarenboven zeven of acht portretten.

Het zou te veel plaatsruimte vergen en het zou immers te veel schade aan het werk zelf doen, wanneer ik ieder opstel uitgebreid zou behandelen. Ik zal mij dus bepalen tot het geven van een overzicht van den inhoud van ieder deel.

Het eerste deel dan begint met de bespreking van de ziekte van François Ier, die een gevolg van zijn verkeer met 'la belle Feronnière zou zijn geweest - waaraan men tevens zijn dood toeschrijft - en waarvoor pas onlangs door Ehrlich en Hata het Salvarsan is gevonden. Het blijkt echter, dat de oorzaak van den dood van François Ier in een langdurige aandoening van zijn nieren en van zijn blaas moet worden gezocht, die niet een gevolg van de ziekte is geweest, waaraan reeds in dien tijd de menschen bij uitzondering stierven en waarvoor men toen al genezing wist.
Vervolgens worden Catherina de Médicis en Lodewijk de XIIe behandeld, waarbij de oorzaak wordt nagespoord, waaraan het te wijten is, dat de eerste pas tien jaar na haar huwelijk haar eerste kind ter wereld bracht, terwijl van den tweede wordt nagegaan of hij inderdaad den bijnaam van 'le chaste' verdient, welke kwestie door Cabanès niet wordt opgelost.

Lodewijk de XIVe neemt het grootste deel van den inhoud in beslag. Behalve, dat de kwestie wordt besproken, of hij in zijn jeugd aan een geslachts-ziekte heeft geleden, wat zeer waarschijnlijk is, naar de verschillende documenten te oordeelen, die Cabanès aanvoert, wordt een hoofdstuk gewijd aan de algemeen-verspreide kwaal, die vorsten evenmin verschoont als burgermenschen, aan kiespijn namelijk. Toen Lodewijk de XIVe geboren werd, had hij al twee tanden. Dat belette echter niet, dat hij op later leeftijd verschrikkelijk met zijn tanden en kiezen heeft gesukkeld. Toen hij 38 jaar was begon hij voor het eerst over tand- en kiespijn te klagen en negen jaar later - terwijl hij in dien tusschentijd telkens hevige pijn, ten gevolge van zijn carieuze kiezen als van abcessen in zijn mond, had gehad - had hij al zijn kiezen uit zijn linker bovenkaak verloren, die men gedwongen was geweest geleidelijk een voor een uit te trekken. Doordat het kaakbeen, ten gevolge van de ziekte zijner kiezen mede was aangedaan, was er bij het trekken een opening gebleven, zoodat zijn mond- en zijn kaakholte met elkaar in verbinding waren. Wanneer hij dan ook dronk, liep het vocht zijn neus weer uit. Nadat hij, onder hevige

pijnen, herhaaldelijk met het gloeiend ijzer was behandeld en hij een tijdlang met een bijtend vocht had gespoeld, sloot zich de fistel in de kaak. Maar het remedie was bijna erger dan de kwaal! Wel hadden de pijnen opgehouden, maar de vorstelijke patient ging nu lijden aan wat men gewoonlijk een ‘stinkneus’ noemt, namelijk dat hij - wanneer hij door zijn neus ademhaalde - een onaangenamen geur verspreidde. Maar ook dat schijnt te zijn genezen. Elf jaar lang had hij rust. Toen echter verschenen nieuwe abcessen in zijn mond, die van zelf na een paar dagen doorbraken en weldra was hij - nadat men hem eens goed had adergelaten - geheel hersteld. Later heeft hij nog eenige keeren last gehad van een stuk kies, dat in zijn onderkaak was blijven zitten en dat men beproefd had uit te trekken.

Het is te begrijpen, dat iemand met zulk een slecht tandstelsel, op den duur aan een slechte spijsvertering moet gaan lijden, te meer wanneer zoo iemand een stevige eter is, wat Lodewijk de XIVe zijn geheele leven geweest is. Zijn onmatigheid in eten en drinken, gevoegd bij zijn slechte spijsvertering, was dan ook de oorzaak, dat hij in latere jaren veel van jicht te lijden had, waarvan hij al op vroeger leeftijd nu en dan slechts een aanval had gehad. Over het algemeen was Lodewijk de XIVe, wat zijn gezondheid betreft, een sukkelaar. Behalve toch zijn tand- en kiespijn - en wij laten de kleine kwalen, die vermeld worden, onbesproken, - is hij in 1686 begonnen aan een fistel te lijden van een orgaan, dat de tegenovergestelde functie van den mond vervult. Natuurlijk kwamen, zoodra men deze kwaal vernam, van alle kanten de remedies en de goede raden opzetten, pleisters werden aanbevolen, badkuren, verbandwateren, maar niets hielp, totdat men besloot de fistel - nadat de koning nu eens wat beter, dan eens wat erger was geworden - open te leggen.

Félix, eerste chirurg des konings, deed zelf - nadat hij zich een langen tijd op verschillende patiënten, die dezelfde kwaal hadden en die men hem op zijn verzoek van alle kanten had toegezonden, geoefend had - de operatie, wat de bewondering van allen opwekte en vooral van de jongere chirurgen ‘en voyant leur chef travailler de la main comme un autre’, iets dat blijkbaar bij zulk een hoog-geplaatst persoon iets ongewoons was. De

operatie gelukte volkomen en nadat men gedwongen was geweest nog eenige keeren het ‘wilde vleesch’ te verwijderen, was Lodewijk de XIVe, vier en vijftig dagen na de operatie, in staat zich te bewegen en weer te wandelen. Het merkwaardigste is, dat alle hovelingen - toen de aandoening, waaraan de koning leed, bekend was geworden - als om strijd beweerden een fistel te hebben en met alle geweld wilden geopereerd worden. ‘J'en ay vu plus de trente, citeert Cabanès, qui voulaient qu'on leur fit l'opération et dont la folie était si grande qu'ils paroissaient faschez lorsqu'on les assurait qu'il n'y avait nécessité de le faire’. Zóó ver gaat in onzen tijd het vleien en kruipen van hovelingen niet meer.

Niettegenstaande zijn kwalen en ziekten, had Lodewijk de XIVe nog gelegenheid en lust genoeg om aan meer tedere gevoelens toe te geven. Zijn liefdesverhoudingen met Mlle. de la Vallière, met Mlle, de Montespan, met Mlle. Fontanges en later met Mad. de Maintenon zijn genoegzaam bekend. Minder bekend is, dat het niet altijd een aangename taak was aan de verliefdheden van le Roi Soleil gehoor te geven, wegens zijn onzindelijkheid. Deze toch blijkt uit wat men gemeenlijk als de oorzaak van de ongenade van Mlle. de Montespan opgeeft. In een ruzie die zij met haar vorstelijken minnaar had, zou zij hem namelijk zijn mindere smakelijkheid en zijn geweldige smerigheid hebben verweten. Wel trachtte zij, een oogenblik na dat verwijt, het weer goed te maken, ‘en vain, à genoux elle embrassa ces pieds dont elle avait révélé les dégoûtantes odeurs’, niets hielp en zij werd van het hof verwijderd. Trouwens, Lodewijk de XIVe maakte geen uitzondering op de algemeene onzindelijkheid, die er in dien tijd heerschte. Deze mededeelingen echter geven ons een andere blik op de zeden en gewoonten van deze schitterende periode van Frankrijk, dan ons meestal door onze leeraren in de geschiedenis wordt gesuggereerd.

Na Lodewijk den XIV^{en} wordt het huwelijk van Marie Leczinska met Lodewijk den XV^{en} besproken en het eerste deel eindigt met een beschouwing van de ziekte en van den dood van dezen laatste. De meeste ongesteldheden, waaraan hij geleden heeft, waren een gevolg van zijn onmatigheid in eten en drinken. Zelfs zijn eerste ernstige ziekte in 1726, had zijn onmatigheid tot

oorzaak en eindigde - terwijl men zich zeer ongerust had gemaakt en hem natuurlijk eenige keeren had adergelaten - met een geheel herstel, nadat Helvetius hem een stevig braakmiddel had toegediend, waardoor hij alle overdaad langs de natuurlijke wegen had turuggegeven. Wijl 'Sa Majesté avait rendu tout dans son lit, n'ayant voulu se lever pendant sa maladie pour aucune de ses nécessités', dacht de koningin, die binnen kwam en 'qui vit le roy dans toutes ses ordures', dat hij in zijn bloed baadde! In 1744 had hij een aanval van de pokken te doorstaan, waarvan hij echter herstelde. Door alles heen, en zelfs in zijn zoogenaamde gezonde jaren, leed hij - even als zijn grootvader - aan een slechte spijsvertering, die langzamerhand zoozeer verergerde, dat hij op later leeftijd niet meer dan één maaltijd per dag gebruikte. In 1774 kreeg hij een tweeden aanval van de pokken, die - niettegenstaande (of omdat?) de koning door veertien geneesheeren werd behandeld - met den dood eindigde. Gedurende die ziekte had er een komisch incident plaats, dat van de verregaande vleierij van de omgeving eens konings getuigt. Den vorstelijken lijder namelijk zou door een apotheker een lavement worden toegediend. Men had den patient in de goede houding gelegd en de apotheker naderde in al zijn waardigheid en gewapend met zijn instrument het ontblootte lichaamsdeel, toen een lakei - uit vrees, dat het licht van de kaars, die door hem werd vastgehouden om den apotheker te helpen, het lichaamsdeel te veel zou beschijnen en zou hinderen - op eens den hoed van een der geneesheeren onder diens arm weg-trok en tusschen de kaars en het zitvlak van den koning hield, tot groote woede van den apotheker! Waar en hoe de koning die tweede pokken-infectie heeft opgedaan, is niet uitgemaakt en de verschillende lezingen, die Cabanès er over geeft, hebben hem niet tot een besluit kunnen voeren.

Het tweede deel begint met een opsomming der gebruiken en plechtigheden, die bij vorstelijke huwelijken in zwang waren, om het huwelijk als feitelijk-voltrokken te doen doorgaan en waaruit men zien kan, dat het begrip kuischheid nog al verschillend is al naar gelang het hooger-geplaatsten of gewone menschen betreft. Merkwaardig echter zijn zij in hooge mate! Vervolgens spoort Cabanés de oorzaak op, waarom het zoolang

heeft geduurd, voordat het huwelijk van Lodewijk den XVI^en^ en Marie Antoinette feitelijk-voltrokken was en komt tot het besluit, dat het volstrekt niet zeker is, dat de schuld daarvan aan een betrekkelijk-kleine anatomische afwijking bij Lodewijk den XVI^en^ moet worden geweten, die door een ongevaarlijke operatie in orde zou zijn gebracht. In een vroegere uitgaaf van 'Le cabinet secret de l'histoire' heeft Cabanès die meening uitgesproken, maar is - door eenige nieuwe documenten, die hij daarna in handen heeft gekregen - daarvan teruggekomen. Hij durft nu in deze geen beslissing nemen. Een beschrijving, hoe het bij de eerste bevalling van Marie Antoinette toeging, volgt daarop, waarin het feit vermeld wordt, dat de koningin, dadelijk na de verlossing, een hevige convulsie kreeg, die men o.a. aan gebrek aan versche lucht in het vertrek toeschreef. Het was dan ook zóó vol van allerlei menschen, die bij de bevalling wilden tegenwoordig zijn, 'elle se trouva si remplie d'une foule si mélangée, qu'on pouvait se croire sur une place publique', terwijl 'deux Savoyards montèrent sur des meubles pour voir plus á leur aise la reine placée en face de la cheminée'.

In het daarop volgend opstel brengt Cabanès de 'bonhomie' van Lodewijk den XVI^en^, waarvan men altijd zoo hoog hoort opgeven, tot haar ware grootte terug. Lodewijk de XVIe was niets zoo weinig als goedhartig! Hij was verlegen en was dat al van zijn prilste jeugd. In die verlegenheid moet de oorzaak worden gezocht, waarom hij zich bij voorkeur met handenarbeid, voornamelijk met smidswerk, bezig hield, omdat hij daardoor gelegenheid had zich af te zonderen en het gezelschap en den omgang met menschen te ontgaan en wijl hij zich meer op zijn gemak in het verkeer met werklieden gevoelde. Die omgang met werklieden en zijn lust tot handen-arbeid zouden zelfs zoo ver zijn gegaan, dat hij zich - toen er een herstelling aan het paleis te Versailles geschiedde - bijna elken dag op de steigers begaf en daar rondliep.

Op een dag gaf de plank, waarop de koning zijn voet had gezet, mee en het had weinig gescheeld of hij was - wanneer niet een der werklieden hem had gegrepen en hij zich niet aan een balk had vastgehouden - naar beneden gevallen. De ware

reden echter was, dat Lodewijk de XVIe, op dagen, dat hij niet op jacht ging, zich vermaakte met het schieten op katten en dat hij bij zulk een gelegenheid bijna uit de dakgoot is gevallen. Die tegenzin in katten ging zóó ver, dat hij op een dag een prachtige angora, die de lieveling van den comte de Maurepas was, zonder andere reden dan om zich te vermaken, met een hamer den kop insloeg. En nog een bewijs van geveinsde 'bonhomie' vinden wij in het verhaal hoe hij - toen hij op een dag uit de Tuilleries kwam - het windhondje van een dame, die een eindje van hem af liep, in het voorbijgaan met zijn rotting doodsloeg. Een ander voorbeeld van zijn zoogenaamde goedhartigheid vinden wij in het feit, dat hij zich op een witte hinde - die hem zoo trouw en aanhankelijk was, dat zij hem overal volgde en op zijn roepen kwam - in het schieten oefende. Het beestje, dat hij alleen maar geraakt, en niet gedood had, kwam angstig op hem toeloopen. Hij liefkoosde het, aaide het even en liet het toen, bedaard weer op een afstand neerzetten en schoot het eindelijk dood!

Wat zijn ongesteldheden betreft, hij is heel weinig ziek geweest en zijn meeste ziekten hadden, even als bij zijn voorgangers, onmatigheid in eten en drinken tot oorzaak. Hoever die behoefte om te eten ging, kan men begrijpen, wanneer men bedenkt, dat de vlucht van de koninklijke familie in 1791 eigenlijk mislukt is, doordat de koning - tegen alle waarschuwingen in - een oponthoud van bij de drie uur veroorzaakte, omdat hij lust in een copieus déjeuner had. En ook tijdens zijn zoogenaamd proces, zoowel gedurende als na zijn verschijnen in de zittingen van de Conventie, at hij met zijn gewone eetlust en liet hij geen gelegenheid voorbijgaan om zijn eeuwigen honger te stillen. Het eenige wat hij tot behoud van zijn gezondheid deed, was telkens een purgatie nemen en een dieet houden, bestaande in het drinken van wei of van een of ander mineraal water. Wat zijn zindelijkheid aangaat, deze was ook al niet veel grooter als die van zijn voorgangers: in het verloop van acht jaar heeft hij 43 keer een bad genomen!

De gevangenschap van Marie Antoinette en vooral de gemeene beschuldiging van Hébert tegen haar ingebracht, met een beschrijving van de laatste levensdagen van de ongelukkige

vorstin, worden daarna behandeld. Daarop volgt het verhaal van de bijgelovigheid van Napoleon den I^en^, waarvan Joséphine de Beauharnais trouw ten hare voordeele gebruik maakte en die hem schijnt gesuggereerd te hebben, dat hij zelf een voorzeggenden geest had. Hij hechtte voornamelijk aan de voorspelling hem in Egypte door een oude vrouw gedaan, welke voorspelling voor het grootste deel schijnt te zijn uitgekomen. Zeker is het, dat Napoleon dikwijls een soort van voorgevoel heeft gehad van wat er zou gebeuren en dat hij daaraan dikwijls gehoor gaf. Ook hechtte hij, zoowel in goeden als in slechten zin, veel aan sommige data, aan sommige dagen en aan bepaalde letters, voornamelijk aan den letter M. Eén hoofdstuk wordt vervolgens aan het liefde-leven van Pauline, de zuster van Napoleon den I^en^, gewijd en één aan de bevalling van Marie Louise. In dit laatste wordt vermeld, hoe Napoleon - toen Dubois, de verloskundige, die de keizerin zou helpen, hem meedeelde, dat het een moeilijke verlossing zou worden en dat misschien òf de moeder òf het kind gevaar liep - hem antwoordde, dat hij moest handelen alsof hij een gewone boerin en niet een keizerin hielp en dat hij in de eerste plaats op het behoud van de moeder moest letten. Wèl een bewijs, hoe groot zijn liefde voor Marie Louise was, waar hij dat kon zeggen, terwij hij zoozeer verlangde naar een zoon, naar een kind, om zijn dynastie te kunnen vestigen. Alles echter liep goed af en de forcipale verlossing heeft noch voor de moeder, noch voor het kind slechte gevolgen gehad. Marie Louise echter heeft later de groote liefde van Napoleon niet met eenzelfde liefde beantwoord, getuige haar onverschilligheid toen zij de tijding van zijn dood vernam en haar concubinaat nog tijdens zijn leven en haar huwelijk na zijn dood met den graaf v. Neipperg.

Daarna worden twee troon-pretendenten van Frankrijk, de Duc de Bordeaux en de Comte de Chambord, besproken. De kwestie van de wettigheid der geboorte van den eerste wordt, aan de hand van documenten uit dien tijd er voor en er tegen, beschouwd en Cabanès komt tot het besluit, dat - al is er veel tegen aan te voeren - de Duc de Bordeaux wel degelijk een echt en niet een ondergeschoven kind is geweest. Van den tweede wordt de oorzaak nagegaan, waardoor hij op 21-jarigen leeftijd mank is

geworden. Het blijkt, dat een breuk van den hals van het dijbeen, ten gevolge van een val met zijn paard, de verkorting heeIt gegeven, waardoor de graaf gedurende zijn verder leven kreupel is gebleven. Vervolgens worden de beroemde personen in de geschiedenis opgesomd, wier geboorte met een verloskundige afwijking gepaard ging, en wordt het vraagstuk besproken in hoeverre deze afwijkingen aan degeneratie mogen worden toegeschreven, terwijl het laatste hoofdstuk de bespreking bevat of en in hoeverre de beenderen, die men in de archieven van het Louvre heeft gevonden, echt zijn en inderdaad aan de personen hebben toebehoord, wier namen er op vermeld staan. Op een dag namelijk, bij het schoonmaken van een archievenkast in het Louvre, vond men een doos met verschillende beenderen, nauwkeurig van etiketten voorzien, waaruit men opmaakte, dat men een schouderblad van Hugues Capet, een dijbeen van Charles V, een scheenbeen van Charles VI, een wervel van Charles VII en een van Charles IX, een rib van Philippe le Bel en een van Louis XII, de onderkaak van Catherine de Médicis, een scheenbeen van den kardinaal de Retz en de onderkaak van Anne d'Autriche voor zich had. Sommige beweerden, dat het niet anders dan de beenderen van beesten waren en dat men hier met een misplaatste grap te doen had, doch Cabanès voert verschillende documenten aan, waaruit bewezen wordt, dat inderdaad die overblijfselen aan hèn hebben toebehoord, wier namen er bij vermeld staan en waaruit blijkt op welke manier, door welke gebeurtenissen en langs welke wegen zij in het Louvre te recht zijn gekomen. De verschillende beenderen hebben nu een laatste rustplaats, naar te hopen is, in den koninklijken grafkelder te Saint-Denis gevonden.

In het derde deel laat Cabanès een aantal bekende personen langs onze oogen gaan, over den aard van wier lichamelijk of geestelijk lijden, tijdens hun leven en dikwijls nog na hun dood, verschil van meening heeft bestaan en tracht - uit wat er omtrent de ziekten dier personen bekend is - de waarheid te vinden.

Wat de ziekte betreft, waaraan Scarron, de echtgenoot van Mad. de Maintenon, bijna zijn geheele leven heeft geleden en waarvan men als oorzaak nu eens verschillende geslachtsziekten,

dan weer een ruggemergs-aandoening, een ander maal tuberculose of ook chronisch gewrichts-rheumatiek heeft opgegeven, erkent Cabanès de moeilijkheid om tot een beslissing te komen. Na mededeeling van wat eenige geleerden uit onzen tijd - met een scherpzinnige differentieel-diagnostiek - over de ziekte van Scarron hebben geschreven, zegt hij het meest voor de opinie te voelen, dat hier zoowel tuberculose als chronisch gewrichts-rheumatiek in het spel zijn geweest en dat deze twee te samen den ongelukkigen, maar altijd vroolijken dichter tot 'cul-de-jatte' hebben gemaakt.

Een zeer lange en nauwkeurige studie is aan Rousseau gewijd, voornamelijk met het oog op de eigenaardige klachten, die men zoowel in de 'Confessions' als in zijn brieven, door hem zelf opgesomd vindt. Terwijl Cabanès de meeningen van verschillende geneeskundigen, zoowel van psychiaters als van zenuw-artsen en van andere specialisten, aanhaalt, komt hij tot het besluit, dat een aangeboren neurasthenie, waarbij zich later verkalking der vaten heeft gevoegd, de verklaring kan geven van al het abnormale, dat men in het leven van Rousseau aantreft. Hij verzuimt daarbij echter niet er op te wijzen, dat de omstandigheden, waaronder Rousseau heeft geleefd, dat de ondervindingen, die hij èn van zijn zoogenaamde vrienden èn van zijn vijanden heeft opgedaan, vermoedelijk de aanleiding zijn geweest, dat deze neurasthenie zoozeer verergerd is, dat men er toe is gekomen Rousseau voor krankzinnig te houden. Over de vraag, waarover zoo veel en zoo lang is gestreden, of Rousseau zijn kinderen al dan niet te vondeling heeft gelegd, durft Cabanès zich nòch in toestemmenden nòch in ontkennenden zin uitlaten. Hij geeft alleen het vóór en het tegen, dat omtrent deze kwestie wordt aangevoerd en wijst op de mogelijkheid, dat Rousseau - uit schaamte, dat men zou kunnen vermoeden, dat hij niet in staat was kinderen te verwekken - zijn daad zeer goed kan gefantaseerd hebben, terwijl het ook niet is uitgesloten, dat hij uit lust om paradoxaal te doen, inderdaad zijn kinderen aan vreemden heeft overgelaten en dat hij zich, uit fanfaronnerie de vice, daarop heeft beroemd. Zeker is het, dat men nooit eenig spoor van de kinderen van Rousseau in de registers van het toenmalig vondelingenhuis heeft kunnen ontdekken of dat

men ergens, in de geschriften van Rousseau, van een zwangerschap van zijn vrouw melding vindt gemaakt. Doch, wanneer er wèl kinderen op den naam van Rousseau in die inrichting waren ingeschreven, dan nog zou men dit Rousseau niet tot een schande mogen aanrekenen, omdat hij zelf maar al te goed wist, dat Thérèse Le Vasseur er liaisons op nahield en dat hij steeds in twijfel moest verkeeren, of de kinderen, die zij ter wereld bracht, wel van hem waren.

Vervolgens uit Cabanès de meening, dat het dikwijls tegenstrijdige in het doen en laten van Marat kan verklaard worden uit de chronische huidziekte, die hem door haar voortdurenden jeuk bijna tot wanhoop bracht. Hoewel de documenten uit dien tijd te weinig in aantal en te onvolledig zijn, om met zekerheid te kunnen uitmaken, welke huidziekte Marat zoodanig geplaagd heeft, dat hij gedwongen was uren lang in een bad door te brengen, meent Cabanès, dat het 't meest waarschijnlijk is, dat de ‘lèpre hideuse’, van Marat niet anders dan chronisch eczem is geweest. Daarna wordt Charlotte Corday's psychologie aan een onderzoek onderworpen, zoowel vóór als na het plegen van haar moordaanslag op Marat en wordt haar gemoedstoestand beschreven, vóór zij naar Parijs vertrok om haar daad te volvoeren. Ook onderwerpt Cabanès het verhaal, dat de beul Samson het hoofd van Charlotte Corday, na de terecht-stelling, een slag op de wang zou hebben gegeven, waarna een blos het gelaat zou hebben bedekt (men heeft langen tijd gestreden over de kwestie of deze blos een gevolg van schaamte, dan wel van verontwaardiging was), evenals de legende, dat zij zwanger zou zijn geweest, aan een scherpe critiek en komt tot het besluit, dat geen dier vertelsels op waarheid gegrond is. Op de vraag of de schedel, die prins Roland Bonaparte bezit, al of niet de echte schedel van Charlotte Corday is, durft Cabanès niet met zekerheid een antwoord geven.

De reeks personen uit de Fransche Revolutie wordt gesloten door Couthon en door Robespierre. Evenals Cabanès voor Marat heeft gedaan, verklaart hij ook de herhaalde veranderingen in de gevoelens van Couthon uit zijn lichamelijk lijden. Couthon toch was, tengevolge van een verlamming zijner beenen, niet in staat om te loopen en werd òf gedragen òf hij bewoog zich, zittend op een stoel, van een inrichting voorzien, die hij met zijn handen

bestuurde. De hevige pijnen, die hij tengevolge van de aandoening van het onderste gedeelte van het ruggemerg - de oorzaak van de verlamming - had, geven de verklaring, waarom hij nu eens medelijden voelde (wanneer zijn pijnen op het hevigst waren), dan weer (wanneer de pijnen hadden opgehouden en zijn gewone natuur weer boven kwam) tegenovergestelde gevoelens vertoonde. Wat den aard van zijn kwaal betreft, daarvoor heeft Cabanès - erkennend, dat hij niet competent is, om in deze kwestie te oordeelen - een consult aan Prof. Brissaud gevraagd, die uit de geschiedkundige documenten - hoe onvolledig die dan ook mogen zijn - met een bewonderingswaardige scherpzinnigheid de diagnose heeft gesteld. Van Robespierre wordt het intieme leven verteld, waardoor men gedwongen is de opvatting, die men gewoonlijk over hem heeft, in gunstigen zin te wijzigen.

De zoogenaamde krankzinnigheid van den Marquis de Sade, den man, aan wien het hoofdstuk der pathologische afwijkingen op geslachtelijk gebied zooveel te danken heeft, wordt daarna bestudeerd.

Twee beroemde vrouwen, Sophie Arnould en Mad. Récamier sluiten de reeks beroemde personen, terwijl tusschen haar de tooneelspeler Talma een plaats heeft. Zoowel de ziekte, waaraan de zangeres Sophie Arnould geleden heeft en tengevolge waarvan zij gestorven is, als de aandoening waaraan het moet worden toegeschreven, dat Mad. Récamier altijd slechts op een zeer vriendschappelijken voet en nooit intiemer met verschillende mannen heeft omgegaan, worden beschouwd, terwijl van Talma de hartkwaal, die hem binnen weinige maanden deed sterven, wordt bestudeerd. Een gedeelte van dat hart schijnt nog in het museum van het Théatre-Français te worden bewaard.

In het laatste deel voert Cabanès een reeks van geneesheeren, bekende en onbekende, minder en meer beroemde, ten tooneele, die in verschillende gebeurtenissen in Frankrijk gemoeid zijn geweest.

Het eerst wordt over den geneesheer van Louis XI, over Coitier (wiens naam ook wel Coictier, Coittier, Cotier en Coctier is geschreven) gesproken en de merkwaardige manier verteld, waarop hij - gebruik makend van den grooten invloed, dien hij op den koning had - telkens zijn bezittingen en zijn rijkdom wist te vermeerderen. Vervolgens spreekt Cabanès over Citoys,, den lijfarts van Richelieu (te gelijk diens secretaris, burgemeester van Poitiers

en dichter) en vermeldt de diensten die hij den kardinaal, met het oog op diens gezondheid-toestand, bewees. Richelieu toch heeft zijn geheele leven aan allerlei groote en kleine kwalen gesukkeld. Aanvallen van migraine, aanvallen van chronische rheumatiek, constipatie, daarover klaagde hij, om zoo te zeggen, alle dagen. Merkwaardig is, wat ons wordt meegedeeld omtrent de medische hulp, waardoor Richelieu in 1632, toen hij te Bordeaux was, het leven werd gered. De kardinaal leed namelijk aan een retentio urinae, ten gevolge van een abces in den endeldarm, dat op de blaas drukte, zoodat urine-lozing onmogelijk was. Citoys, zoowel als de andere medici, die hij in consult had geroepen, waren machteloos en wisten niet wat zij moesten doen om den zieke te helpen. Men riep den bijstand in van Jean de Mingelousaulx, een heelmeester te Bordeaux. die een soort weeke catheters had uitgevonden, die men, zonder den patient pijn te doen, kon invoeren. Het was voor het eerst, dat men van zulk soort catheters hoorde en dat men er gebruik van zag maken!

De kardinaal werd er door geholpen en genas, nadat het abces gedeeltelijk naar buiten, gedeeltelijk in de blaas was doorgebroken. Richelieu is in 1642 gestorven tengevolge van een etterige pleuritis, zooals de autopsie uitwees. De chirurgen, die den schedel hadden geopend, vonden ‘tous les organes de l'entendement doubles et triples’ en tevens, dat de hersenen ‘une odeur suave et agréable’ verspreidden. Wat zij met die twee uitdrukkingen hebben willen zeggen, is niet opgelost. Cabanès voegt aan deze studie het verhaal toe, welke zwerftochten de schedel van Richelieu heeft doorgemaakt en door welke handen hij gegaan is, voordat men het laatste overblijfsel van den grooten staatsman voor goed te rusten heeft gelegd.

In aansluiting aan dit laatste, gaat Cabanès het lot na van de lichamelijke overblijfselen van eenige beroemde personen en verhaalt de lotgevallen van het skelet van Mad. de Maintenon, van den schedel van Mad. de Sévigné, van het gebeente van Dante, het lichaam van Duguesclin, het lijk van Columbus, wat er geschied is tijdens den lijkdienst van ‘la grande Mademoiselle’, en brengt het verhaal in herinnering, dat het hart van Louis XIV bij vergissing door den Engelschen geneesheer William Buckland te Parijs, - die jaren later dit overblijfsel zou onderzoeken -

bij vergissing zou zijn ingeslikt, terwijl hij eveneens meedeelt, dat het hart van Napoleon den I^{en}, dat zich in het graf in de 'Invalides' bevindt, een schapenhart zou zijn, omdat het echte hart - volgens de mededeelingen van Antommarchi - door ratten zou zijn opgegeten.

De reeks beroemde geneesheeren wordt met Quesnay, den lijfarts van Mad. de Pompadour, voortgezet, terwijl de volgende hoofdstukken aan die geneesheeren zijn gewijd, die een meer of minder belangrijke rol in de Fransche revolutie hebben gespeeld, namelijk Dr. Guillotin, Dr. Chambon en aan de chirurgen Souberbielles en Roussillon. Van Dr. Guillotin wordt nagegaan, of hij inderdaad de uitvinder van de guillotine is geweest, wat niet waar blijkt te zijn. Men heeft dan ook een tijdlang getwijfeld of men het instrument 'Guillotine', 'Mirabelle' (naar Mirabeau), 'petite Louise' of 'Louisette' (naar den secretaris van de Académie de chirurgie, Louis, die de eigenlijke uitvinder is) zou noemen. Dr. Guillotin heeft niet anders gedaan dan voorstellen, dat ieder ter dood veroordeelde zou worden onthalsd en dat er in het vervolg geen onderscheid tusschen burgers en edelen zou worden gemaakt. Dr. Chambon is gedurende twee maanden, van den 8sten December 1792 tot den 4^{den} Februari 1793, burgemeester van Parijs geweest en heeft een moeilijken en voor hem gevaarlijken tijd doorgemaakt, omdat hij - Louis XVI zooveel mogelijk onnoodig leed willende besparen - de verdenking op zich laadde dat hij met de aristocraten heulde. Hij is dan ook ter nauwernood aan de guillotine ontkomen. De beide chirurgen hebben aandeel gehad in de veroordeeling van Marie Antoinette; de eerste omdat hij zitting had in de rechtbank, waarvoor de koningin moest verschijnen, de tweede, doordat hij een getuige aanwees, van wien hij verschillende, voor de vorstin bezwarende, feiten had vernomen en waardoor hij het zijne in het veroordeelend vonnis bijbracht.

Talleyrand en zijn geneesheer worden daarna besproken, waarbij van het feit melding wordt gemaakt, dat de hersenen van den 'perfiden' staatsman ('cette cervelle qui avait pensé tant de choses, inspiré tant d'hommes, construit tant d'édifices, conduit deux révolutions, trompé vingt rois, contenu le monde', zooals Victor Hugo zegt) in het riool zijn terecht gekomen.

Men had namelijk vergeten de bokaal, waarin zij geborgen waren, in de doodkist, naast het naar Egyptische wijze gebalsemde lijk, te plaatsen en de man die met het balsemen was belast geweest, wist er niet anders op dan ze nu langs dezen gemakkelijken weg te verwijderen.

Cabanès brengt vervolgens het nu bijna vergeten feit in herinnering, dat Nélaton zijn beroemdheid heeft te danken aan zijn scherpzinnig-uitgevonden, eenvoudig instrumentje, waarmee hij overtuigend bewees, dat de kogel, die Garibaldi op het slagveld te Aspromonte had gewond, nog wel degelijk in zijn voetgewricht zat. Daardoor was de amputatie, waartoe men bijna besloten had, onnoodig en de kogel kon langs den weg, waarlangs zij naar binnen was gedrongen, worden weggenomen.

De laatste dagen van het tweede keizerrijk en de Commune worden door den schrijver vermeld, omdat ook daarin geneesheeren en geneeskundige feiten een belangrijke rol hebben gespeeld. Na eerst de geneeskundigen te hebben besproken, die in de genealogie van maarschalk Mac Mahon voorkomen, gaat Cabanès na, welke operatie Gambetta aan zijn oog heeft ondergaan, welke geneesheeren bij die operatie hebben geholpen en waar het oog, nadat het was weggenomen, is gebleven en verhaalt vervolgens, dat het aan geneesheeren is te danken, dat tijdens de Commune, de Notre-Dame, het Hôtel-Dieu, en het Luxembourg niet verbrand zijn. Daarbij wijst hij er op, dat niet - zooals wel eens wordt beweerd - Verlaine de man is geweest, die het voorstel heeft gedaan om de Notre-Dame in brand te steken, maar dat dit vertelsel in de wereld is gekomen door de verwisseling van zijn naam met dien van Varlin, een der leden van de Commune, van wien die dollemans-gedachte was uitgegaan.

Het deel eindigt met de liefdes-geschiedenis van George Sand en Alfred de Musset, waarin een geneesheer uit Venetië, Dr. Pagello, zulk een groote rol heeft gespeeld.

De tamelijk onsympathieke liefdeshistorie tusschen George Sand en Alfred de Musset toch, waarvan langen tijd de halve wereld vol was, waarover iedereen sprak, en die, om zoo te zeggen, publiek bezit was geworden, is - na den dood van Alfred de Musset - onder een nieuw licht verschenen. Alfred de Musset, had, na zijn terugkomst uit Venetië - waar hij een

tijdlang met George Sand vertoefd had - zijn ‘Confession d'un enfant du siècle’ het licht doen zien. Niettegenstaande de gefingeerde namen, herkende iedereen hem en de schrijfster van Lélia. Hij doet het daarin voorkomen, of de schuld, dat er een breuk tusschen hen beiden was ontstaan, alleen aan zijn humeur, aan zijn wisselende stemmingen en vooral aan zijn ongemotiveerde jaloezie moet worden toegeschreven. Dadelijk, nadat Alfred de Musset gestorven was, schreef George Sand - om zich te rechtvaardigen tegenover de praatjes, die er liepen, alsof haar ontrouw de oorzaak zou zijn geweest, waarom de dichter, uit wanhoop het leven was gaan lijden, dat iedereen kende - haar roman ‘Elle et Lui’, waarin zij de beau rôle had en waarin zij nog al zware beschuldigingen aan het adres van haar vroegeren minnaar uitte. Paul, de broer van Alfred, antwoordde daarop met zijn boek ‘Lui et Elle’, waarin het omgekeerde wordt beweerd en waarin George Sand in een minder schoon daglicht wordt voorgesteld. Een oogenblik scheen het, alsof de roman-strijd niet zou ophouden door de inmenging van allerlei menschen, die niets met de zaak te maken hadden, o.a. Louise Colet, die ‘Lui’ en de Lescure, die ‘Eux et Elles’ publiceerden.

In het jaar 1859 echter verscheen een opstel in de Revue des deux mondes, waarin op de rol wordt gewezen, die een derde in het drama tusschen de twee gelieven had gespeeld en waarin nog al duidelijk op de ontrouw van George Sand werd gewezen. Langen tijd echter heeft men niet aan het bestaan van dezen derden persoon geloofd, maar heeft dien als een legendarische figuur beschouwd, totdat in het jaar 1881, in een Italiaansch blad, mededeelingen verschenen van de hand van een zekeren Dr. Pagello, waarin hij vertelde, welk aandeel hij in het afbreken van de liaison van George Sand en Alfred de Musset had gehad. Daardoor kwam de geschiedenis der liefdes-verhouding, die er tusschen die twee had bestaan en die zoo langzamerhand in vergetelheid was geraakt, opnieuw naar voren.

Om het rechte van de zaak te weten, om zich van het bestaan van Dr. Pagello te overtuigen en tevens om te vernemen of er misschien nog geschriften en brieven van de hand van George Sand in diens bezit waren, begaf Cabanès zich een vijftiental jaren geleden naar Italië. Inderdaad leefde Dr. Pagello, die toen

78 jaar oud was (hij is op 91 jarigen leeftijd gestorven) te midden van zijn huisgezin te Bellune, waar hij zich - na zijn escapade met George Sand naar Parijs, waardoor zijn praktijk te Venetië was verloopen - als geneesheer had gevestigd en waar hij, rustig en vergeten door de literaire wereld, tot zijn dood de praktijk is blijven uitoefenen. Van hem vernam Cabanès de bevestiging van alles, wat er in het Italiaansche blad verschenen was en verschillende andere bijzonderheden, waaruit bleek, dat George Sand inderdaad te Venetië - terwijl Alfred de Musset ernstig ziek lag en bijna buiten kennis was - in zijn kamer en onder zijn oogen, om zoo te zeggen, een liaison had aangebonden met Dr. Pagello, den toen jongen geneesheer, die hem behandelde. Na zijn herstel was Alfred de Musset alleen naar Parijs teruggekeerd en was weldra door George Sand, vergezeld van Pagello, gevolgd. Lang is Pagello niet in Parijs gebleven, maar is spoedig - losgelaten door zijn minnares - weer naar Italië teruggekeerd.

Het is nu het verslag van deze onderzoekingsreis naar Bellune, dat Cabanès ons geeft. Met behulp van dat verslag en van de onuitgegeven brieven van George Sand aan Alfred de Musset en van Alfred de Musset aan George Sand, die een tijd later door de erfgenamen van beiden zijn gepubliceerd, is het Paul Mariéton mogelijk geweest in 1903 ‘Une histoire d'amour’ te schrijven, waarin de waarheid - met documenten à l'appui - van wat er tusschen de drie personen is voorgevallen, nauwkeurig is vermeld.

De inhoud der zes deelen van ‘Les Indiscrétions de l'histoire’, die niet anders dan een voortzetting van ‘Le cabinet secret de l'histoire’ zijn, is niet zoo regelmatig gerangschikt, als die van deze laatsten. Wèl kan men de verschillende opstellen - zooals trouwens de schrijver zelf in zijn eind-overzicht van den inhoud gedaan heeft - tot twee groote rubrieken, ‘Variétés historiques et anecdotiques’ en ‘Problèmes médico-historiques’, terugbrengen, ieder deel echter mist de chronologische volgorde, die wij in ‘Le cabinet secret de l'histoire’ hebben ontmoet. Men heeft het gevoel, alsof men op een tentoonstelling vertoeft, waar de schilderstukken door elkaar zijn opgehangen en waar zich nu eens een paar naast elkaar bevinden, waarvan de onderwerpen overeenkomen, dan weer twee of meer met geheel tegenstrijdige

voorstellingen in elkaars onmiddellijke buurschap zijn. Maar belangwekkend zijn zij alle, hetzij dat de onderwerpen geheel nieuw zijn, hetzij dat reeds vroeger of meermalen eenzelfde voorstelling door anderen is behandeld. De eigen wijze, waarop Cabanès de dingen beziet, de eigen wijze, waarop hij - met behulp van nog niet gebruikte bronnen - een vroeger reeds door anderen gegeven voorstelling onder een nieuw licht laat zien, maakt het beschouwen en bestudeeren van de oude onderwerpen misschien nog belangwekkender dan die der nieuwen. De feiten toch, waarover men tot nog toe in twijfel verkeerde en waarover tot heden altijd getwist werd, worden - door zijn oorspronkelijken blik en door de nieuwe middelen, die hij aanwendt - tot historische waarheden, waarover geen verschil van meening meer kan blijven bestaan.

De inhoud van het eerste deel is in drieën verdeeld, namelijk in ‘Moeurs d'autrefois’, ‘Curiosités historiques’ en ‘Points d'interrogation de l'histoire’. Het eerste opstel behandelt de vraag ‘De quand date la chemise de nuit’, waarop Cabanès geen beslissend antwoord weet te geven. Wèl blijkt uit verschillende documenten, dat - tot zelfs in de eerste helft van de 18e eeuw - het gebruik van een nachthemd (vooral buiten Frankrijk) niet algemeen was en dat in de 15e eeuw de menschen meestal naakt, zonder eenig kleedingstuk, sliepen, nauwkeurig opgeven, van wanneer het gebruik van een nachthemd dagteekent, is niet mogelijk. Hierbij vertelt de schrijver het merkwaardige, dat ‘la grande Mademoiselle’, evenals de koningin Marie Leczinska, slechts twee hemden bezat, waarvan het eene s'nachts, het andere bij dag gewasschen en gedroogd werd, terwijl zij een van de twee droeg. Een overzicht van de verschillende wetten, reglementen en bepalingen tegen een euvel, dat ook bij ons en in geheel Europa in den laatsten tijd weer aan de orde is gekomen en waartegen men, naar het schijnt, te vergeefs maatregelen tracht te vinden, den handel in blanke slavinnen namelijk, een overzicht van Solon tot de regeering van Louis XV, neemt het volgend hoofdstuk in beslag, terwijl de ‘Moeurs d'autrefois’ gesloten worden met een opsomming der kwakzalversmiddelen, die men eertijds tot genezing van verschillende geslachtsziekten en speciaal tegen lues, prees en aanwendde.

Het tweede gedeelte, de ‘Curiosités historiques’, wordt geopend met een merkwaardige opsomming en vermelding der titels van geneeskundige werken, die door de vorsten van Frankrijk en door hun ‘favorites’ werden gelezen en waaronder men verscheidene vindt, die meer op den scabreuzen zin dan op de wetenschappelijke neigingen dier hooggeplaatste personen moeten hebben invloed gehad. Het volgend hoofdstuk handelt over de rol, die de lijfstraffen in de historie hebben gespeeld. Na ettelijke bladzijden te hebben gewijd aan de flaggellatie uit een godsdienstig oogpunt, gaat Cabanès de opvoeding van vorstelijke kinderen na, waarbij de zweep niet ongebruikt werd gelaten.

Zoowel aan het Fransche hof, als aan dat van Engeland, het Pruissische en het Russische (aan het laatste zelfs nog tot op onzen tijd) was een pak ransel nog een geliefkoosd hulpmiddel bij de opvoeding. Het is pas in onzen tijd, dat - ook voor niet-vorstelijke kinderen - de lijfstraffen in de opvoeding zijn afgeschaft en dat men langs andere paedagogische wegen tracht te bereiken, wat men, met het oog op de karakter-vorming bereiken wil. Dat een pak slaag niet altijd bij kinderen zonder schadelijken invloed blijft, bewijst de tuchtiging, die Rousseau in zijn jeugd heeft ondergaan en waaraan hij de eigenaardige geslachtelijke afwijking toeschrijft, waaraan hij geleden heeft. Minder met het oog op zijn opvoeding dan wel om hem te straffen, dat hij de ‘Mariage de Figaro’ had doen opvoeren of, omdat hij de tekst van de opera ‘Tarare’ had geschreven, zegt men, dat Beaumarchais, toen hij reeds bij de zestig jaar oud was, op bevel van Louis XVI, een afstraffing op zeker lichaamsdeel heeft gekregen. Ofschoon spotprenten uit dien tijd het feit hebben vereeuwigd, durft Cabanès toch niet met zekerheid uitmaken, of het al of niet is geschied.

In de ‘Points d'interrogation de l'histoire’ bespreekt Cabanès het eerst de vraag of Tasso inderdaad krankzinnig is geweest en komt tot het besluit, dat de dichter gedurende ettelijke jaren aan aanvallen van waanzin heeft geleden. Vervolgens gaat hij na, of het verhaal van de ziekte, waaraan men zegt, dat Mad. de Sévigné zou gestorven zijn, de waarheid en betrouwbaar is en spreekt als zijn eind-oordeel uit, dat dit hoofdstuk uit de geschiedenis noodzakelijk opnieuw moet worden bewerkt, omdat het uit

allerlei gegevens blijkt, dat de pokken niet de oorzaak van haar dood zijn geweest.

In het daarop volgend hoofdstuk voert de schrijver ons te midden van ‘l'Affaire des poisons’ en doet de legende te niet, dat de schedel, die zich in het museum te Versailles bevindt, de schedel van la Brinvilliers, de beruchte giftmengster, zou zijn. Uit een nauwkeurig onderzoek der omstandigheden waaronder la Brinvilliers is terechtgesteld, bewijst hij, dat deze schedel van een andere, even beruchte en bekende, giftmengster, Mad. Tiquet, is, die kort na la Brinvilliers en la Voisin is veroordeeld. De vraag of Mad. du Barry bruin of blond haar heeft gehad, geeft Cabanès gelegenheid om een beeld van de beroemde favorite te ontwerpen en ons mee te deelen, door welke charmes van haar aangezicht en van haar persoonlijkheid Louis XV zooveel van haar heeft gehouden, terwijl hij daarna differentieel-diagnostisch bewijst, dat de bewering, als zou Marie Leczinska aan epilepsie hebben geleden, een onwaarheid is. De ‘Points d'interrogation’ en het eerste deel eindigen met de beroemde vrouw uit de Fransche revolutie, Theroigne de Méricourt, waarvan wordt onderzocht, of de tuchtiging, die men - en men weet nog niet nauwkeurig wie het geweest zijn - haar heeft doen ondergaan, de oorzaak van haar latere krankzinnigheid is geweest. Het blijkt echter uit alles, dat Théroigne de Méricourt - ten gevolge van haar geërfden aanleg - een dégénérée, een détraquée was, die de kiem van krankzinnigheid al lang in zich meedroeg en dat de schuld van het uitbreken van haar geestes-stoornis aan de omstandigheden en den stormachtigen tijd, waaronder zij geleefd en aan het millieu waarin zij verkeerd heeft, moet worden geweten.

Het tweede deel bestaat uit ‘Problèmes Médico-historiques’ en ‘Variétés historiques et anecdotiques’ en bevat een verscheidenheid van onderwerpen, die zoowel op den ouden tijd als op nog niet zoo lang geleden betrekking hebben. De eerste afdeeling wordt geopend met de vraag, welke de ziekte wel kan zijn, waaraan Job geleden heeft. Het is niet de eerste keer, dat er over de medische gegevens, die men in den bijbel kan vinden, gesproken wordt en het is ook niet voor het eerst, dat de vraag wordt behandeld, door welke aandoening Job getroffen is geweest.

Differentieel-diagnostisch te werk gaande - steunend op de verschijnselen, die in het boek Job vermeld staan - om een voor een de voornaamste der verschillende opvattingen van vroegere schrijvers en onderzoekers te ontzenuwen, komt Cabanès tot het besluit, dat Job aan scorbut moet hebben geleden en dat de vermoedens, dat hij syphilis, lepra, schurft of iets anders zou hebben gehad, onjuist zijn.

De triestheid der laatste levens-uren van drie vrouwen, die door de hoogte waarop zij schitterden, aller oogen tot zich hadden getrokken - de dood van Cleopatra, van Mlle, de Fontanges en van Mad. de Pompadour - wordt in de volgende hoofdstukken behandeld, waartusschen een opstel zijn plaats vindt, waarin over de legende der vrouwelijke Paus gesproken wordt. Na den dood van Paus Leo den 4^{en}, in 855, zou namelijk iemand zijn gekozen, die onder den naam van Johan den VIII^{en} zoowat 13 maanden den pauselijken zetel heeft ingenomen, maar die als een vrouw herkend werd, doordat zij - ter kerk gaande - onderweg, ten aanzien van iedereen, beviel. Door en na deze gebeurtenis, zou de ‘sella stercoraria’ zijn ingevoerd, een marmeren stoel, die zoodanig was ingericht, dat men - voordat de nieuwe paus geïnstalleerd werd - op een decente wijze kon onderzoeken, of men een man dan wel een vrouw voor zich had. Cabanès nu, bewijst op nieuw, dat het verhaal van ‘Pausin’ Johanna een legende is en dat er nooit een vrouwelijke paus heeft bestaan. Wat den dood van Cleopatra betreft, Cabanès gaat in dit hoofdstuk na, of deze koningin inderdaad door de beet van een adder, dan wel door een ander vergif is gestorven en kan tot geen ander besluit komen, dan dat het verhaal van haar zelfmoord, zooals het uit de oudheid tot ons is gekomen, het meest waarschijnlijke is.

Wèl heeft het niet lang geduurd - hoogstens twee of drie jaar - dat Mlle, de Fontanges, als favorite, een hooge plaats aan het hof van Louis XIV innam, het is lang genoeg geweest, om haar vroegtijdig sterven (zij was pas 20 jaar oud!) tot iets droevigs te maken, al heeft men haar tot troost nagegeven, dat dat zij ‘morte au service du Roy’ is. Wanneer één favorite - de huilerige en klagende de la Vallière uitgezonderd - haar Koning met een echte, groote liefde bemind heeft, dan is het

Mlle. de Fontanges geweest, die Mad. de Maintenon, welke haar trachtte over te halen den koning te verlaten, verontwaardigd toevoegde: ‘Vous me parlez de quitter une passion, comme on parle de quitter un habit’. Hevige bloedingen tijdens haar zwangerschap en na haar bevalling schijnen haar zoodanig te hebben verzwakt, dat zij kort daarna is gestorven. Natuurlijk gingen er geruchten, dat zij vergiftigd zou zijn en dat Mad. de Maintenon daarin de hand zou hebben gehad. De autopsie heeft echter uitgewezen, dat een tamelijk heftige tuberculeuze aandoening van de longen en van het borstvlies de oorzaak van haar dood is geweest. Dat het leven, dat een favorite lijdt, niet zoo aangenaam is als men wel zou meenen, bewijst Mad. de Pompadour. Van haar prilste jeugd sukkelend en zwak, voortdurend lijdend aan migraine en constipatie, met den aanleg tot tuberculose (zij gaf telkens bloed op) en steeds onder geneeskundige behandeling, is zij, ter nauwernood 42 jaar oud, aan een long-ontsteking gestorven. Wanneer zij met zulk een gestel een rustig, eenvoudig bestaan zou hebben gehad, zou zij misschien veel ouder zijn geworden, maar de gestadige nerveuze spanning, waarin zij verkeerde om haar positie te behouden, de dwang om het hoofd te bieden aan de intrigues, die tegen haar op touw werden gezet, de moeite, die zij steeds moest doen, om een apathischen koning als Louis XV, die nergers plezier in had en die zich altijd verveelde, bezig te houden, gevoegd bij de diep-aangrijpende, zenuw-schokkende gebeurtenissen der politiek, waarmee zij zich bemoeide, dit alles was oorzaak, waarom zij ziekelijk en zwak bleef en waarom haar bestaan eigenlijk een aaneenschakeling van lijden is geweest. Ter eere van Louis XV moet gezegd worden, dat hij haar - eenige kleine escapades, die niet lang hebben geduurd en die voor haar geen gevolgen hebben gehad, uitgezonderd - trouw is gebleven en dat hij haar met alle eer en vertoon heeft doen begraven, waartoe hij in staat was. Het verhaal, dat haar lijk 's nachts, ter sluiks naar Parijs zou zijn gebracht en daar begraven zou zijn, zonder dat iemand er bij was of het wist, is een onwaarheid. Integendeel, zij is met een schitterenden stoet, op klaar-lichten dag, in de église des Capucines bijgezet. Niettegenstaande de bijna vorstelijke pracht van haar begrafenis, niettegenstaande den grooten invloed, dien

zij gedurende haar leven had gehad en waarvoor iedereen vreesde, kon Marie Leczinska, den dag nadat haar lijk naar Parijs was vervoerd, schrijven: ‘Au reste, il n'est plus question ici de *ce qui n'est plus*, que si elle n'avait jamais existé. Voilà le monde...’

Nogmaals wordt Marat besproken. Ten eerste om tebestudeeren, waardoor zijn dood - na den mes-steek, hem door Charlotte Corday toegebracht - is veroorzaakt en vervolgens, om na te gaan, wat er met de bladen van zijn dagblad, ‘L'Ami du Peuple’, die hij - in zijn bad zittend - bezig was te corrigeeren, is geschied en of alle exemplaren, die er van bestaan, wel echt zijn. Wat het eerste aangaat, heeft Cabanès aan Lacassagne, den grooten gerechtelijk-geneeskundige te Lyon, gevraagd, waaraan, naar diens oordeel, de dood van Marat moet worden toegeschreven. Deze nu heeft - afgaande op de verschillende proces-verbalen, die er na den aanslag op Marat over het feit zijn gemaakt - den stoot van Charlotte Corday op een cadaver nagedaan en opgespoord, welke deelen daardoor geraakt moeten zijn. Het meest waarschijnlijke is, dat het mes de groote hart-slagslader en een gedeelte van het hart heeft doorgesneden, waarna het zeer goed mogelijk is geweest, dat Marat nog om hulp heeft geroepen, een feit waarover de meeningen verdeeld zijn. Onmogelijk is het echter geweest, dat Marat nog na den aanslag een langen brief heeft kunnen schrijven, zooals ook wel wordt beweerd. Wat de tweede kwestie betreft, Cabanès besluit, na een nauwkeurige bestudeering der gebeurtenissen en vooral uit de met bloed bevlekte exemplaren van het dagblad, die hij zelf in handen heeft gehad, dat niet alle drukproeven, die men beweert, dat Marat bezig zou zijn geweest te corrigeeren, echt zijn, iets wat uit de verschillende dagteekening blijkt, die de verschillende exemplaren dragen.

De twee volgende hoofdstukken doen ons Napoleon den I^{en} onder een ander licht kennen, dan wij gewoon zijn hem te zien voorgesteld. Uit het eerste - getiteld ‘Napoléon a-t-il manqué sa vocation?’ - blijkt, dat de ‘geweldenaar’, de ‘overweldiger’ (zooals men hem in ons land nog steeds blijft noemen) van zijn prilste jeugd veel meer de neiging in zich heeft gevoeld, om zich aan de wetenschap, en vooral aan de natuurkundige wetenschap, te wijden dan om een veldheer en regeerder te worden en dat

hij de militaire loopbaan slechts als een ‘providentielle’ heeft gevolgd. Behalve uit zijn eigen woorden, blijkt die groote voorliefde voor de wetenschap uit den kring van geleerden, waarmee hij zich, zoowel op de expeditie naar Egypte, als later omringde, uit zijn bemoeiingen om een ‘Institut d'Egypte’ te Caïro te stichten, alsmede uit de belangstelling, die hij steeds aan het Instituut te Parijs betoonde, waarin hij zelf als lid zitting had en waarvan hij trouw, zooveel als hem mogelijk was, de vergaderingen bijwoonde. In een naschrift wordt zijn houding - waarvan men hem dikwijls een verwijt heeft gemaakt - tegenover Fulton, den uitvinder der stoomschepen, verklaard, waaruit blijkt, dat het niet zijn gebrek aan inzicht in het belang der stoomschepen, maar andere redenen zijn geweest, waarom hij geen gebruik van het aanbod van Fulton heeft willen maken. In het andere hoofdstuk, over zijn bemoeiingen in zake ‘La guérison du croup’, zien wij hem als een zeer teerhartig vader, die meevoelt met zijn stiefdochter Hortense, waar deze over het verlies van haar kind treurt, dat aan croup is gestorven. En tevens lezen wij daarin, hoe hij - getroffen door den dood van dat kind en door het feit, dat de ‘croup’ zooveel kinderen deed sterven - een prijs van 12000 francs uitloofde voor hem, die de beste monografie over deze ziekte zou schrijven en die de middelen zou aangeven, waardoor de gevreesde ziekte het meest afdoende kon worden bestreden.

De eerste afdeeling eindigt met een beschouwing over ‘La maladie de Napoléon III’ en met de bespreking der kwestie ‘La santé de l'Empereur a-t-elle influé sur les événéments de 1870?’. Reeds in 1865 werd door Larrey het vermoeden geuit, dat de Keizer aan een blaas-steen lijdende was, welk vermoeden in het voorjaar van 1870 zekerheid werd. Het gerucht, dat de Engelsche geneesheeren, die den Keizer in 1873 hebben geopereerd, verspreidden, namelijk, dat men in Frankrijk de ziekte van Napoleon niet had gediagnosticeerd, blijkt een onwaarheid te zijn. Trouwens, de verschijnselen van een blaas-steen waren al in 1865 zóó duidelijk, dat van een verkeerde diagnose toen ter tijd al geen sprake kon zijn. Dat de ziekte van Napoleon den III^{en} een slechten invloed, zij het dan ook indirect, op de gebeurtenissen in 1870 en vooral op den slag bij Sédan heeft

gehad, wordt door de meeste competente beoordeelaars, b.v. door Duquet, door Paul de Cassagnac, door Victor en Paul Margueritte, erkend. Iedereen die deze twee opstellen van Cabanès leest, zal moeten bekennen, dat Napoléon de IIIe zoowel vóór als gedurende den slag bij Sédan, bewijzen van moed en geestkracht heeft gegeven, die eerbied afdwingen. De Engelsche geneesheeren - zooals le Comte d'Herisson meedeelt - spraken, nadat de blaas-steen bij den patiënt verwijderd was, er met bewondering over, dat hij in den slag bij Sédan nog zoolang te paard had kunnen zitten!

Het tweede gedeelte, 'Variétés historiques et anecdotiques' bespreekt achtereenvolgens de verschillende toilet-artikelen, als 'Fards et cosmétiques', 'les teintures', 'la poudre à poudrer' en 'les mouches', die van de oudste tijden af bij de vrouwen van verschillende volken in gebruik waren, om haar schoonheid te verhoogen en eindigt met een merkwaardige verhandeling over de kwestie 'Comment une mode naît d'une infirmité'. Daarin wordt de stelling verkondigd, dat de mode niet altijd en uitsluitend een gevolg is van van een gril of van de fantasie van eenige zoogenaamde toon-aangevende personen, maar dat zij veel meer van omstandigheden afhankelijk is. Zoowel klimaat als de overheersching van het eene volk op het andere hebben invloed op de kleeding; politieke gebeurtenissen hebben ten allen tijde aanleiding tot het tot stand komen van een mode gegeven, getuige de mode indertijd, om een kapsel te dragen, waarvan de haren golven voorstelden, die een schip droegen, getuige de mode der haardracht tijdens en na de Fransche revolutie enz. enz. En zoo zijn kwalen en ziekten van vorstelijke of toon-aangevende personen, afwijkingen of onaesthetische vormen van hun lichaam, dikwijls de oorzaak geweest, waardoor een bepaalde mode in zwang is gekomen, getuige b.v. de pruiken die Louis XIV het eerst invoerde, om het groot aantal wennen te bedekken die zijn hoofd ontsierden, waarvan de dracht onmiddellijk door zijn hovelingen werd nagevolgd. De 'féronnière' heeft haar ontstaan te danken gehad aan het feit, dat 'la belle Féronnière' een brandwondje op haar voorhoofd heeft gekregen en het lidteeken daarvan met een medaillon bedekte. Zoo zijn ook in later tijd verschillende modes ontstaan ten gevolge van

een ziekelijke afwijking bij vorstelijke personen. Men beweert o.a., dat de mode om een snoer parelen eenige keeren om den hals gewikkeld te dragen, het eerst zou zijn ingevoerd door de voormalige koningin van Italië, de echtgenote van koning Humbert, omdat zij een beginnend krop-gezwel had en zij deze aandoening zooveel mogelijk wilde bedekken. En evenzoo zou de mode van handen-geven, waarbij de handen van beide personen elkaar zoowat ter hoogte van de respectievelijke neuzen ontmoeten, die in de laatste jaren overal is nagevolgd, haar oorsprong hebben in een steenpuist onder den oksel, waaraan de vroegere koningin van Engeland, de echtgenoote van koning Eduard, een tijdlang heeft geleden, waardoor zij verhinderd was haar arm recht uit te strekken, maar gedwongen was, die hoog te houden.

De eerste der categorieën - ‘Moeurs d'autrefois’, ‘Problèmes médico-historiques’ en ‘Variétés révolutionnaires’ - waaruit het derde deel bestaat, handelt over de opvattingen, die men eertijds omtrent sommige vraagstukken, het huwelijks-leven rakend, had. ‘Le noeud de l'aiguillette’, het opstel, waarmee het deel begint, bevat een opsomming van de toover-gebruiken en toover-formules, die men meende, dat konden worden aangewend, om te beletten, dat een huwelijk feitelijk voltrokken werd of om te verhinderen, dat een huwelijk vruchtbaar zou zijn, met daarnaast de middelen, die geschikt waren, om dergelijke betooveringen te niet te doen. Een der voornaamste middelen, waardoor het huwelijk verhindering kon krijgen, was dat men - terwijl de priester het huwelijk inzegende - een bandje nam en daarin drie knoopen legde. Het tweede opstel, ‘Les causes grasses à l'ancien Parlement’, bespreekt de verschillende proeven, waaraan echtgenooten, wanneer een van beiden echtscheiding had aangevraagd, op grond, dat de andere niet in staat zou zijn de huwelijks-plichten naar behooren te vervullen en dat daardoor de echt kinderloos bleef, zich moesten onderwerpen. Men kan zich voorstellen tot welke onzedelijke tafereelen dergelijke proefnemingen aanleiding gaven, terwijl men zich er over moet verwonderen, dat er menschen waren - en niet de minst beschaafden of lieden uit een lage klasse - schaamteloos genoeg, om dergelijke proeven te volbrengen. In het derde opstel, getiteld

'La recherche de la paternité au temps jadis', wordt over de verschillende verordeningen en voorschriften gesproken, die eertijds in Frankrijk van kracht waren, om zoowel het vaderals moederschap te bewijzen. Pas in de Code Napoléon wordt bevolen, dat 'la recherche de la paternité est interdite'; tot zóólang echter veroorloofde de Wet het tegendeel.

De 'Problèmes médico-historiques' beginnen met een differentieel-diagnostische verhandeling over de vraag: 'Quel fut le poison donné à Socrate?' Verschillende schrijvers en onderzoekers zijn van oordeel, dat het verhaal, ons door Plato omtrent den dood van Socrates nagelaten, onjuist is en dat deze niet tengevolge van het drinken van een aftreksel van 'dolle' kervel zou zijn gestorven, maar dat een ander vergif de oorzaak van zijn dood is geweest. Weer andere schrijvers beweren, dat het niet alleen een aftreksel van dolle kervel is geweest, dat hij heeft ingenomen, maar een drank uit verschillende vergiften saamgesteld, terwijl er sommige zijn, die de meening verkondigen, dat het aftreksel met opium vermengd was, om de dood minder pijnlijk te doen zijn. Cabanès gaat al deze meeningen nauwkeurig na en spreekt als zijn eind-oordeel uit, dat de gif-beker, die Socrates heeft geledigd, alleen met een aftreksel van dolle kervel, conium maculatum, gevuld was.

Een dergelijke differentieel-diagnose maakt de schrijver, waar hij de kwestie 'Comment est mort Alexandre le Grand' stelt en spreekt als zijn overtuiging uit, dat er in dit geval geen sprake van vergif kan zijn (een ieder kent het verhaal, dat het vergif, waardoor Alexander de Groote het leven heeft verloren, zóó sterk zou zijn geweest, dat het alle stoffen doorboorde en dat het alleen in een paardenhoef kon worden bewaard), maar dat de oorzaak van zijn dood in een pernicieuze moeras-koorts moet worden gezocht, een moeras-koorts, die daarom doodelijk werkte, omdat het lichaam van Alexander den Groote door zijn vroegere uitspattingen, en vooral door de uitspattingen der laatste dagen vóór zijn dood, uitgeput en verzwakt was. Op dezelfde wijze te werk gaande, onderzoekt Cabanès 'La maladie secrète de Calvin'. Door de vijanden van Calvijn is het praatje rondgestrooid, dat hij het grootste gedeelte van zijn leven aan een ziekte heeft geleden, die een gevolg van zijn geslachtelijke uitspattingen zou zijn geweest, een zoo-

genaamde ‘geheime ziekte’. Uit het onpartijdig en scherpzinnig onderzoek van Cabanès echter blijkt, dat dit laster is en dat Calvijn voornamelijk aan jicht en eczem heeft geleden, terwijl zijn dood aan long-tuberculose moet worden toegeschreven, die hij tengevolge van de ontberingen, die hij zich oplegde en door het vermoeiend en uitputtend leven, dat hij lijdde, gekregen heeft.

(Wordt vervolgd).

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 10]

Chr. F. Nuys.

Indien journalistiek niets anders kon wezen dan het vlot-weg zeggen van oppervlakkige meeningen met hier en daar een plotsling vleugje van felle persoonlijke scherpte ertusschen door, dan zou men den velen kunstenaars gelijk moeten geven, die op de dagblad-schrijfkunst neerzien als op iets inferieurs.

Maar er is ook een journalistiek, die op grondige kennis, rustig overdenken en objectief doorvoelen van haar onderwerpen steunend, daardoor op één rang met de echte schrijfkunst te staan komt, en dus na jaren en jaren, als de kwestie's waarover zij handelde, reeds lang zijn vergeten, nog altijd gelezen en genoten worden kan. Een journalist, die zóó werkt, is een Nederlandsch auteur, en daarom brengen wij dan ook onzen Buitenlandsche-Kroniek-schrijver, Chr. F. Nuys, die de vorige maand zijn 25 jarig jubileum vierde, bij deze gaarne een groet van hartelijke hulde en erkentlijkheid.

REDACTIE N.G.

Holdijn, *Dramaties spel in één Bedrijf*, door Felix Timmermans.

Personen:

HOLDIJN, Koning.
WAGALOON, zijn Oom.
De Nar.
LANSOOT } knechten.
FRANSOO } knechten.
JOLIJS } knechten.
De meesterknecht.
Een arme vrouw.
Haar twee kinderen.
De heks.
De drie gezusters van de Dood.
Een oud man.
Een oude vrouw.
Hun zoon.
Hun schoondochter.

Holdijn.

Aan Frans Thiry.

I^e^ Toneel.

De hof in al zijn weelderigheid van groen en bloemen en zon. Rechts op het voorplein een afdak, waaronder Lansoot ligt te slapen. In de verte ziet men Holdijn met de Nar ras heengaan.

Fransoo:

(komt met opgestroopte mouwen, verbaasd naar de slapende gelopen. Hem wakker schuddend)

Hebt ge hem gezien? Wat mag hij van zin zijn? Hij stond helemaal reisvaardig. Hij ging naar 't geheime uitgangspoortje toe en...

Lansoot:
Gaan, reisvaardig... wie gaan?

(wakker)

De Koning?... Wie zegt ge? De Koning?... De Koning?... Neen, ik zie hem niet, ziet gij hem? Waar is hij?

Fransoo:
Ik heb hem gezien; maar, God in de hemel, nooit heb ik zo verschoten. Bedenk eens: in vier maanden niets meer van hem merken en hem daar nu op eens zien te voorschijn treden! Maar bleek en vervallen dat hij er uitzag! 't Was of hij uit een graf kwam... Hij trok er uit met zwaard en mantel. 'k Was juist mest op de pioenen aan 't leggen. Ach, ach mij!

Lansoot:
Is 't waar?... En waar gaat hij henen?

Fransoo:
Ik geloof dat ik nog zoo bleek zie als melk.

(Jolys komt op met een kruiwagen voeder).

Lansoot:
Is 't waar Jolys?...

Jolys:
Wat?

Lansoot:
Dat de koning uitgaat?

Fransoo:
Wel, als ik het u nu zeg, maar de nar was erbij.

Lansoot:
De nar erbij?... Is het waar, Jolys?

Jolys:
Ja.

Fransoo:
Hij zag me aan, alsof hij een muur bekeek, dwars door mijn hoofd. Ik zeg, ik was juist mest op de pioenen...

Lansoot:
Ik heb hem verleden week gezien. Ik was in de hof en 't regende. Hij stond op zijn kamer met het gezicht tegen

het venster geplakt. Maar wat was hij veranderd!... Ge kunt het verdriet van zijn gezicht snijden. O! en zijn blauwe ogen zijn verbleekt en diep achter zijn voorhoofd gegaan.

Fransoo:
Men zegt dat hij 's nachts in de gangen van het slot wandelt en dan alleen buiten komt. Al lang geleden heb ik hem eens van uit mijn venster, in de maneschijn aan de vijver zien staan, reeds met zijn voeten in 't nat, gereed om zich te verdoen... Maar hij bleef staan en roerde niet... zodat ik bang werd en me onder de lakens verborg.

Lansoot:
Is dat waar?

Fransoo:
Ik zweer het.

Lansoot:
Dan zou hij leliekens van Kalvarië moeten knauwen. Dat is goed tegen zotheid.

Fransoo:
Wat mag er toch gebeurd zijn?

Lansoot:
Wel ik denk dat het 't verdriet is om zijn Roelinde die stierf. Nu 't is toch erg als ge zo dicht op 't trouwen staat, en ze komen uw meisken op eens wegsleuren naar 't kerkhof...

Fransoo:
Ja, hij zag ze danig gaarne.

Lansoot:
Ze verdiende het ook, want 't was een engel van een meisje... En toch... 'k weet niet. Maar me dunkt dat er nog iets anders is.

Fransoo:
De kwade hand ja, en anders niets.

Jolys:
Ge zegt daar zo al iets.

Lansoot:

(tot Jolys)

Weet gij dan wat er is?

Jolys:
Ja en neen!... Maar een mensch mag alles niet zeggen, nietwaar!

(Stilte).

Fransoo:
Heeft hij het tegen u gezegd?

Jolys.
Vraag nu al op. Maar één ding weet ik, dat is dat ik groot spijt heb dat ik hier ooit een voet heb binnengezet.

Beiden:
Waarom?

Jolys:
Ja, zie... maar neen... ik kan dat allemaal niet zeggen.

Lansoot:
Weet gij het dan?

Jolys:
Ja.

Fransoo:
Gij?

Jolys:

(aarzelend)

Ja.

Lansoot:
En daar hebt ge ons nooit iets van gezegd.

Gij weet dus waarom hij sedert de dood van Roelinde - neen, zo lang is 't niet - waarom hij zich sedert een drietal maanden altijd opsloot? Want uit verdriet moet ge niet zeggen dat hij zo vreemd is geworden; daar is iets anders... 'k heb het altijd gedacht! Ik geloof dat hij een pak op zijn geweten heeft, een zonde...

Fransoo:
En misschien wil hij trapist worden om te boeten? -

Jolys:
Neen, neen dat is 't allemaal niet... Zie, rechtuit gezegd, dat is het niet.

Lansoot:
Maar wat is het dan?... En weet ge ook waarom hij nu heengaat?...

Jolys:
Dat kunt ge nooit niet verdenken.

Fransoo:
Maar zeg het dan toch. Ik vind dat flauw van u.

Jolys:
En als 't dan eens uitkomt?...

Lansoot:
Maar we zullen er immers niets van zeggen. Niet waar, Fransoo.

Fransoo:
Ik zweer het!

Jolys:
Neen, neen 't is veel te gevaarlik.

Fransoo:
Weet ge wat ik geloof?...

Jolys:
Wat?

Fransoo:
Dat ge niets weet, zomin als wij.

Jolys:
Neen? Maar Fransoo? - Als ik wist dat ge er nooit uw mond zoudt over opendoen, ik zei het u seffens, maar. -

Lansoot:
Maar als we 't nu bij hoog en bij laag beloven en zweren!

Jolys:
Als ik dat wist... Maar ge zult het niet kunnen zwijgen... Zult ge?...

Lansoot:

Zo waar als ik hier sta...

Fransoo:
Ik wil dood vallen gelijk een paal...

Jolys:
Welnu, luister dan... Maar er niets van verraden. Als ge er iets van verraadt, 'k weet niet, maar... Welnu, luister: Drie of vier weken nadat Roelinde zoo plotseling gestorven was, kwam Holdijn me vragen - want toen wandelde hij nog de hele dag in de hof, dan kwam hij me vragen of ik de bosheks wist wonen. ‘Ja’, zei ik hem. - ‘Welnu, zei hij, dan moet ge mij haar hut eens wijzen, deze avond nog’. Maar luister: Ik ging mee - ik kreeg er veel geld voor - en ik droeg de lantaarn. Ge weet hoe ver het is.

Fransoo:
Ja wel een halve dag gaans omtrent.

Jolys:
't Was donker en hij sprak onderweg geen woord. We kwamen aan het huizeken van de heks en hij ging binnen. Ik moest aan de deur wachten, want ik mocht niet weten wat er gebeuren zou... Maar ik... Ach, mannen, zeg er toch niets van, want als hij het weet, doet hij me dood. - Welnu, luister. Ik zag door 't sleutelgat en luisterde...

Lansoot en Fransoo:
En wat zaagt ge.

Jolys:
Och heel weinig. Ze stonden tegen het licht van een kaars geloof ik. Nu dat is eender... en de heks hield zijn hand vast...

Fransoo:
En wat zei ze?

Jolys:
Eerst zei ze niets, maar dan zei ze: ‘Ge zult heel oud worden en uw geluk in het bloed vinden.’ zei ze. Ach, mannen, als ik dat hoorde, meende ik in een ijsklomp te veranderen van schrik.

Lansoot:
En wat zei hij?

Jolys:
Hij? Hij werd kwaad en begon te vloeken en op zijn poot te spelen. Weet ge wat hij zei?...

Fransoo:
Wat? -

Jolys:
‘Ik wil niet oud worden, riep hij, ik wil sterven en bij mijn dood lief gaan, bij mijn Roelinde, die God - vervloekt zij hij - mij afnam. Gij weet er niets van en ik wil, ik wil sterven,’ en hij zwoer dat hij zijn kop op een rots zou kapot botsen, dat hij kokend lood zou drinken en dat hij volstrekt op 't kerkhof moest. En hij lachte haar uit.

Beiden:
En zij?

Jolys:
Haar hoorde ik stil grinniken, alsof ze medelijden met hem had om al wat hij zei.

Lansoot
En dan?

Jolys:

En dan?... dan is hij bevend van gramschap buiten gekomen en hij heeft onderweg hardop met zichzelven gesproken, gelijk hij nu nog doet... En hij vloekte en zei dat hij sterven moest. Zoo kwamen wij thuis. Ik geloof dat hij sedert dien van de duivel bezeten is.

Fransoo:

En dat zij hem betoverd heeft, hè?

Jolys:

Dat is 't... en sedert is hij niet meer buiten geweest en hij redeneert de hele dag luidop van sterven en vermoorden. Hij is nog maar éénmaal buiten geweest.

Lansoot:
Toen de rovers ons bestormden.

Jolys:
Ja, en dan liep hij zonder zwaard in 't gevecht, zo maar om te kunnen sterven.

Fransoo:
Hij is betoverd; ziet ge het wel? 'k Heb het altijd gedacht.

Jolys:
En omdat zijn oomken hem eens een strop afnam, beziet hij hem bijna niet meer.

Lansoot:
Me dunkt dat hij niet veel moeite meer moet doen om naar 't pierenland te geraken. Wie hem ziet, zal hem nu reeds voor een kerkhofbloemken houden.

Jolys:
Neen, neen dat is het niet. Hij is nog zo sterk als een leeuw en vast gelijk arduin. Maar 't is van binnen dat hij opgevreet wordt door iets dat hij van zin is. Want weet ge waarom hij nu zo plots er zonder hik of kik van onder trekt.

Beide:
Neen.

Jolys:
Welnu, luister. Voor drie weken deed hij me roepen en als ik bij hem kwam, lag hij nog in zijn bed. 't Was middag en de beeltenis van Roelinde lag op zijn knieën. Gelijk hij daar lag zoudt ge geen korenhaarken voor zijn leven gegeven hebben, 't Was net een geraamte. Toen hij me zag, vroeg hij ineens: ‘Wat denkt gij over die bosheks.’ Ik wist eerst niet wat antwoorden en dat ze hem betoverd had durfde ik niet zeggen... maar 'k meende in de grond te zinken, toen hij me zelf vroeg: ‘Zou ze mij niet betoverd hebben?’

Lansoot:
En wat hebt ge gezegd?

Jolys:
Wel wat zou ik anders gezegd hebben dan dat het zo was. 't Is immers waar. Wat zou het anders zijn, zeg?... Denkt ge dat hij anders nog niet op 't kerkhof zou liggen?... Bedenk toch eens... in dat gevecht!...

Fransoo:
En wat heeft hij dan gezegd?

Jolys:
Wat hij dan gezegd heeft?... Och, mannen, ik zal het u zeggen. - Maar zwijgen, he. - Weet ge wat hij zei?

Lansoot:
Wat?

Jolys:

Dan moet ze kapot zei hij. En hij riep: ‘Ja ze heeft me betoverd. 'k Heb er mijn hart om afgeknaagd door de twijfel of het waar was. Maar gij weet het ook, dan is het waar. O daarom kan ik niet sterven’ en hij sprong uit zijn bed... en rende in zijn nachtgewaad de kamer door en riep: ‘Aha! nu is 't gedaan! Ze moet kapot, ze moet kapot...’

Lansoot:
Heeft hij dat gezegd?

Jolys:
Dat heeft hij gezegd! En zo hij nu langs het geheime poortje gaat, met mantel en zwaard, dan zeg ik dat hij haar is gaan kapot maken.

Fransoo:
Oei, oei, dan krijgen we de vervloeking van heel de hel op het kasteel en op ons lijf. Ik blijf hier niet. Ik blijf hier niet!

(slaat een kruis)

.

Lansoot:
Neen dan blijf ik ook niet. Als gij gaat, ik ook.

Jolys:
En denkt gij dat ik hier blijven zal? Ik heb reeds naar huis doen schrijven dat ik kom, en nu hij haar is gaan vermoorden, neen, God lieve heer...

Fransoo:
De meesterknecht, de meesterknecht!!

(Ze lopen weg. De meesterknecht komt zwetend, blazend op en gaat hijgend, lui een trappeken op).

II[e] Toneel.

Geheime uitgang van het slot. Een poortje in een wit klimopbewassen muurken. Wilde hof. Holdijn in 't zwart met de nar in 't geel, op. Later Wagaloon met een bebloede doek om het hoofd en in een wijde mantel gehuld.

Holdijn:
O kon ik nu heel de wereld in het onderste van het heelal stampen, en bevrijd van dit levensmoede lijf met mijn Roelinde in de ruimte blijven zweven... Maar ach, dat gaat nu niet; feiten die mijn fletse wangen reeds blozen doen van schaamte zijn daarvoor nodig... O, dat een woord de oorzaak van zo'n schrikkelike daden wordt, dat had ik toch nooit kunnen verdenken.

Nar:
't Best was van uw eigen kop in te stampen, dan kwaamt ge ook bij haar; want met op de wereld te stampen zoudt ge weten dat ge voeten hebt en uw kop is mals genoeg... Weet ge waarom?...

H o l d i j n :
Neen.

N a r :
Omdat hij niet opgeblazen is met verstand daar het in uwe hielen zit. Maar kijk! - want al sprekende vindt men gedachten - het zou toch wel goed kunnen zijn de aarde te willen wegstampen; door de schok zou uw verstand naar uw

hersens schieten en zo zoudt ge nog een nar kunnen worden.

H o l d i j n :
O kieken! loop heen en pluk bloemen!

N a r :
Om op uw graf te planten.

(af)

.

H o l d i j n :
Ja om op mijn graf te planten!... God wat al vreugde verwekt dit gepeins! Wat zal de werkelikheid dan zijn!... Maar kom, nu niet gemediteerd... Daden! Mijn wil is sterk genoeg, zo mij maar de moed niet ontbreekt om dit edel zwaard in 't bleke lijf van die zwarte toverheks te duwen. Kom, kom, die kracht en die moed, moet ik maar ééns bezitten... maar ééns... en dan ben ik voor altijd gelukkig. O dat het mensengeluk meestal van een ogenblik kan afhangen en dat we steeds te laf zijn om juist dat oogenblik, die éne stond te doorleven. Waarom wijken we steeds achteruit als de grootste daden ons wenken?...

Maar nu moeten we vooruit! recht er naar toe en alle lafheid en weifeling op zij gezet! Wezen we man en koning! Mijn zwaard is goed genoeg, dubbelsnijdend, blinkend als een zon en zo scherp dat ik er een rots mee klieven kan... En toch rechtuit gesproken - innerlik heb ik groot spijt dat ik u doden moet, om te kunnen sterven, o zwarte bleke vrouw! En al werpt ge met uw koud sfinksengezicht een diep ontzag over mij en kan uw blik me doen beven, toch wil ik niet dat ge mijn leven in uw handen houdt. En daarom, al zijt ge nog zo groot, kan het niet anders; ik moet wel! Waarom laat ge mij niet meester van mijn in-en-uiterlik bestaan? O al wat er nu gebeuren zal is uw schuld; want om uw orakel ‘dat ik oud man zal worden’ niet te doen liegen hebt ge me betoverd. Waarom anders zou ik niet kunnen sterven, want heb ik niet alles gedaan om te sterven?... Ja, ge hebt me betoverd; ik voel het hier binnen en overal - overal; 't komt van uit de bomen, van uit de lucht en de grond!... Aha! ik moet oude man worden! ik moet door de blinde beschikking van het noodlot mijn haar vergrijsd in mijn handen zien vallen. Ik moet eens dit zwaarharig hoofd kaal in de zon laten blinken! Mijn wezen voelen verrimpelen en een eeuwigheid op mijn hart dragen! Neen, neen nooit! Ik wil bij mijn dood lief, bij mijn Roelinde gaan! O, noodlot, wat ge ook wezen moogt, ik lach met u - ik spuw u in het aangezicht. Hetgeen ik wil, dat wil ik en dat

moet! Waarom anders moet ik koning zijn?... Waarom moet ik daar altijd aan denken! 't Zal nog in mijn kop slaan... Doch daar de tijd niet voor gegeven! Ja heks, ge wordt de sleutel van mijn dood!

Nar:

(terug met distels)

Ik vind anders dat ge nu toch groot genoeg zijt geworden om u zelf als sleutel te laten dienen!

Holdijn:
't Is waar, ik ben te laf, en ik geloof dat al wat nu gebeuren zal, zijn oorsprong in mijn lafheid vindt. Indien ik nu eens dit zwaard in mijn lijf plofte, was ik ook dood en... maar neen... dat is zonde, doodzonde... dan moet ik in de hel en wat zou het dan baten te sterven?...

Nar:
Dat hebben de koningen aan, dat ze zelf de zonde maken.

Holdijn:
Maar wat zou het baten mij te willen doden? Al nam ik nu vergift en stak ik twaalf dolken in mijn hart! Weet gij niet dat ik betoverd ben?,.. en niet sterven kan zonder eerst de heks te hebben weggeruimd? Zou ik misschien mijn natuurlike dood niet gestorven zijn? En is het geen zonde zijn leven in andere handen te laten? Ja, niet waar? Welnu ik zal ze doden.

Nar:
Maar als het dan nog eens een heel, heel klein zondeken was?

Holdijn:
Dan? - Er is geld genoeg om vele missen te doen voor de lafenis van mijn ziel en dus zal ik niet lang in 't vagevuur blijven.

Nar:
En toch zou ik in uwe plaats eens beproeven niet met twaalf dolken maar slechts met één braadspit mijn hersens in te duwen. O kerel, ge hebt nog te veel koningsvet op uw geraamte. Maar weet ge wat de lafheid van de koningen is en wat hen zo klein maakt?

Holdijn:
Neen.

Nar:
Dat ze zonder andermans hulp nog niet op de wereld kunnen komen of er van heengaan. Kijk, daar is de levenloze sterrekijker, uw oom. Hij brengt het symbool van uw moed.

Wagaloon:

Bezie dit musken en bedenk hoe de heilige wet die werelden en eeuwigheden doodt ook over dit arme dierken heerst. Die wet is in alles en kent geen verschil tussen een gewone bloem en een God. Het vloog daareven langs...

H o l d i j n :

Ach neen, begin uw deuntje van uwe wetten niet;

laat me met vrede; 'k heb nu geen tijd. Ik ben op weg om een grote daad te verrichten.

Nar:
Om te roepen hebben ze macht als leeuwen... Maar meestal vliegen zij als mussen weg, als hetgeen zij roepen opduikt.

Wagaloon:
Ik weet gij zoekt alweer de dood! Is dat een grote daad? Zij is een mens onwaardig! Bedenk dat er een schat in uw binnenste ligt, keer hem naar het licht en gij wordt een God! Weet dat doden vernielen is, en wat ge vernielt, moet ge zelf heropbouwen. Dat is de wet. Dood u niet om van de ellende van de wereld af te zijn. Het leven is overal hetzelfde. Uwe ziel zal in de ziel van de wereld gevangen worden en het lijden herbegint, want zo van buiten, zo van binnen. Sterf om in de eeuwigheid te gaan. Wat baat het anders te sterven?... Zie dat vogeltje; denkt ge dat het nu niet meer...

Holdijn:
Kom, zeg, wat wilt ge van mij? ge hebt nu alle dagen uw spek met bonen en uw strooizak. Wat wilt ge nog meer?

Nar:
Dat gij geen mus zoudt blijven.

Wagaloon:
Neen dat gij zoudt leven.

Holdijn:
Leven, leven! Wie kan er nog blijven leven? Mijn brood smaakt naar de dood. Alles ziet bleek van verveling en 't schijnt me al zo hol en nutteloos. Ik ben de mensen moe - mijn eigen moe. Hoe dikwijls moet ik dat nog herhalen? of...

Nar:
O Heer, zie ge verandert in een knuppel, maar een houtkenner zal aan zo'n hout geen geld besteden. De kracht tot slaan is er uitgememeld.

Wagaloon:
Waart gij slechts één maal in de tuinen van uwe ziel geweest, dan zoudt ge een vrede voelen, die niets anders is dan God die u ontvangt en zoent. Elke mens is de weg en het leven. Maar de mensen kunnen niet leven.

Holdijn:
't Is waar. De smart en de twijfel hebben al wat ik bezat vermemeld en verdord.

Nar:
Moet ge daar koning voor zijn, om u te laten vermemelen? Wil ik eens rechtuit zeggen wat ge zijt?... een muis! maar die in plaats van graan zich-zelf opknabbelt. Zichzelf is de vreugde. Waar is ze?... Hei! ge hebt ze opgeknabbeld, dus zijt gij geen mens, maar wel...

Holdijn:
Ben ik een muis?

(beziet hem boos)

.

Nar:
Aan uw ogen zou men dat niet zeggen. Maar toch moet ge bekennen dat ge een knaagdier zijt... een knaagdier met grote ogen... een zich-zelf-opknabbelend knaagdier... Is de slang een knaagdier?

Holdijn:
Neen.

Nar:
Zo... omdat ik hier, bij deze levende dode, eens op een perkament een slang getekend zag, die haar staart opat.

Wagaloon:
Dat betekent de eeuwigheid.

Nar.
Dan zal de zijne wel kort zijn.

Wagaloon:
God handelt door de vormen van de bloemen. Daarom is er bij hen geen zonde. Maar de mens is niet gebonden aan de wet. Hij kiest en daarom is de grote strijd, de levensstrijd. O Holdijn, kies de ware weg of anders beukt de wet die over 't lot van de mensen hangt op u terug. O kont ge de onbewuste onschuld van de bloemen als bewustheid aan uw hart drukken.

Holdijn:
Maar ik ben nu bewust en schuldig. Kan ik nu leven zonder Roelinde? O domkoppen, die de klop van een mensenhart niet begrijpen kunt. Wat weet ge nu van mijn leven. Is ieder mens voor zich zelf niet een leven? Zwijg dan! Denkt ge dat ik sterven zou, zo ik Roelinde in de dood niet vond? Zo zij niet meer bestond, dan doemde ik me zelf om onbewust als deze steen te zijn. Met Roelinde heb ik me half begraven en...

Nar:
Daarom prijs ik u meer als gravendelver dan als koning.

Holdijn:
Waarom nu weer?

Nar:
Geen spade hadt gij nodig voor uw graf, maar wel een kroon om op uw troon te zitten.

Holdijn:
Wat baat het dat ik een kroon draag, als zij mij 't hoofd verplet! Liever had ik een bedelaar geweest.

Nar:
Zo! Dat kunt ge seffens zijn. Zwier kroon en mantel weg en ik zal een paar buldoggen achter uw ontgespte schoenen jagen... en ge zijt...

Wagaloon:
Het verdriet is de enige weg waarlangs de koppigen tot het licht komen.

Holdijn:
Maar slechts een bedelaar met Roelinde.

Nar:
Gij weet het steeds zo te draaien dat gij uw kroon behoudt. Waarom zijt gij geen bedelaar geworden?

Holdijn:
Stumperd! toen had ik haar nog. Ik wil slechts

zeggen dat de bedelaarsstaf me lichter zijn zou dan thans deze kroon.

Nar:
Waart ge beiden arm, dan zoudt ge uw vrouw wel voor een kroon willen verruilen. Zo is het leven nu. God zelf heeft spijt dat het zo is. - Hij heeft zich vergist en daarom heeft hij de dood gemaakt. Och kom, de duivel - zijn hart is tederder dan dat van God - had medelij dat gij met deze twee lasten leven moest en hij ontnam u de vrouw. Och kom, onder ons gezegd, 't is beter dat ge de last van een kroon draagt. Die kunt ge nog verkopen en een vrouw niet.

Wagaloon:
Neen 't leven is een lied dat het heelal vult en nooit een wanklank uitstort. Elk leven is er een eigen klank van. Ze cirkelen dooreen als de kringen in het water en al schijnt dit voor ons oog een baaierd, toch is er geen enkele cirkel die een punt van zijn ronde afwijkt. Zo is het heelal orde, en geen handgebaar of glimlach of het weerspiegelt zich daarin waar het leven eindigt.

Holdijn:
Maar God in de hoge! Waarom sta ik hier met een lacher en een wener te spreken die mij niet verstaan. Vooruit!... ik ga. Vaarwel. Mijn testament ligt in 't met goud belegde ivoren kastje, dat in mijn nachtvertrek staat.

Wagaloon:
Wat zegt ge. Wat is uw plan.

Nar:
Hij wil eens meten of hij al mager genoeg is om in zijn doodkist te liggen. Ik heb gezegd dat hij nog te vet is. Maar een koning gelooft niemand dan zich-zelf. Met spiegels lachen ze.

Wagaloon:
Waar gaat ge heen? O Holdijn, mijn dood is nabij en ze zou zoet zijn zo ik u verlost wist van dat inwendig vuur. O kom, zeg me, wat wilt ge doen?

Holdijn:
Waar ik heenga? Zie, ik meende u niets te zeggen. Maar al uwe woorden zullen mij toch niet weerhouden! Waar ik heenga?... Zie met dit zwaard wil ik de woud-heks het hoofd inslaan.

Wagaloon:
Gij Holdijn... Wordt ge waanzinnig?

Nar:
Ziet ge niet dat hij wijs wordt?

Holdijn:
Waanzinnig?... Ik?... Zie, als ge dat denkt, zeg ik niets meer. Het is mijn plicht. Anders kan ik bij mijn Roelinde niet komen.

Wagaloon:

En waarom niet? Roelinde is in de plaats van de zaligen en denkt ge dat met uw ziel te baden in het bloed van 't menselik hart, dat ge sterven zult? O sterf dàn toch niet, want waar het leven eindigt, wordt het bloed vuur.

Holdijn:

Gij spreekt altijd te rap. Luister en ge zult me gelijk geven, want ik wil toch wel gaarne met een goede naam naar 't kerkhof gedragen worden. Toen Roelinde gestorven was - O dat God zo wreed heeft kunnen zijn - werd in mij het diepe verlangen geboren haar te volgen. Van toen af ligt de wereld op mij als een steen. Het leven is te zwaar om voort te sleuren. 'k Was wanhopig. Alleen godsdienst en lafheid misschien hielden me tegen van zelfmoord te plegen. En ik wachtte heel natuurlik dat ik sterven zou. Heer! kon ik zo onnozel zijn! Maar ik stierf niet. Ik werd ongeduldig en ging toen naar de woudheks. Ik vroeg haar wanneer ik sterven zou. O, en van toen af is de strijd tegen het leven begonnen. De heks zegde dat ik oud van jaren worden zou en ik door bloed mijn geluk vinden kon. Zo stond mijn leven op het boek van de duisternis getekend en gekleurd. Maar in mijn hoogmoed heb ik daartegen ingeworsteld en is 't misschien niet omdat ik niet sterven mag dat ik sterven wil? - En ik heb al gedaan wat ik vermocht om ginder op 't kerkhof te liggen. O! dat sterven zo moeilik was, dat wist 'k niet. O! dat ge mijn leven moest kennen, en wat ik sedert vier maanden gewild en geleden heb, hoe ik de dood zocht lijk een hongerige brood, ge zoudt er bij huiveren! 'k Heb me slapend in 't water laten vallen en toen verwenste ik hem die me zwemmen leerde: want als een kurk danste en dobberde ik op het klotsende water... Ge weet hoe blij ik was die donkere avond, toen de laffe stropers van overstroom ons huis bestormden. Ik dacht in 't gevecht mijn laatste uur te vinden. - O! ik stormde buiten op de dood, die ik meende aan de deur te staan! 'k Was ongewapend, half naakt en ik stortte mij in 't gescherm van zwaard en speren. Ik hoorde een wolk van donkere pijlen om mijn hoofd snorren. De vonken vuur ketsten uit het vechtende staal op mijn gelaat en 't warme bloed spoot bij geuten op mijn naakte borst. Voor mijn voeten vielen dertig lijken neer en de andere krijgers ijlden bij mijn aanzien weg gelijk bij 't naderen van een wilde hitte stier. Toen

bracht ge mijn zwaard. Dat is ons ongeluk geweest. Gij weet en hebt gezien hoe ik een vluchtende bende uitdaagde mij te doden en hoe bij hun eerste slag ze u bijna het hoofd afsloegen. O toen heb ik mijn zwaard gevat en hen allen neergeslagen tot bloedige lompen rokend vlees - en ik dacht mijn geluk in het bloed te vinden.

Maar de dood heb ik niet gevonden en 't dunkt me dat ik nog sterker leef. Moet ik dan denken dat er iets anders in mijn binnenste leeft, een mens of een God? Dat al is niet natuurlik. Ik besluit er uit dat de heks me betoverd heeft. - Zodat mijn levensdaad - waar gij altijd van spreekt - aan haar wil gebonden is en ik niet sterven kan alvorens haar macht, haar leven gebroken is. Dat is zo eenvoudig als de dag.

Wagaloon:
Maar denk toch dat uw lot in geen mensenhanden rust. De macht der mensen wordt nog sterker na hun dood. En God, de zanger van het grote lied...

Nar:
Zal hem doen zwijgen.

Holdijn:
En dan eerst zal ik hem aanbidden. Nu lach ik met hem en wens hem naar de duivel. Hij heeft me Roelinde afgenomen, als een dief een beurs.

Nar:
Net of hij jaloers was.

Holdijn:
Hij wist wat ik ter wereld lijden zou en toch wierp hij me als een last van zijn hart op de aarde. Waarom heeft hij me, als goede vader, niet in de moederschoot verstikt? Dan had ik dat niet moeten doen waartoe ik nu gedwongen ben!

Wagaloon:
De wreedheid van het leven hangt af van de gesteldheid van uw hart en de machten die over u neerkomen, hebt ge zelf meegebracht uit de landen, waar ge nog ongeboren waart. O! wij denken steeds dat God ons doet gehoorzamen, en ach! wij zelf zijn het die hem dwingen te handelen naar onze wil. Hetgeen God u geeft, hebt gij gemaakt.

Holdijn:
Ge hebt me steeds achtervolgd om mijn dood tegen te houden. Dat is nu uit! Ik wil niet dat mijn leven in uw handen zij. 't Is het mijn en 'k doe er mee wat ik wil! Vaarwel.

Nar:
Gaat gij de wereld instampen?

Holdijn:
Ja.

Nar:
Mocht gij dan heel hard stampen, zodat uw verstand naar uw hoofd schiet. Maar stamp heel, heel hard, zo hard ge

maar kunt. Anders blijft het onderweg zitten, zo ergens aan uw knieën en dan zoudt ge daarna dwaze dingen kunnen vertellen, dat ge mij zelfs aan 't lachen brengt, en dat uw oomken zou denken dat ge een nar zijt geworden! Dan zijt ge het nog niet. Ik zal het wel zeggen wanneer ge nar zijt.

H o l d i j n :

Vervloekt!

(af)

.

W a g a l o o n :

O Heer, zo gij dan wilt dat hij haar dode, breek dan het staal wanneer hij het in zijn hart duwen wil. Laat liever het vergoten bloed de bloem van de wijsheid in zijn hart doen ontluiken. Maar ach moet daar een mens voor sterven! Kan dat niet anders zijn? Dient het bloed dan om te zuiveren? Ik ga er voor bidden.

N a r :

Denk er niet op: de geur van Piet de dood zal hem wel doen niezen naar verse lucht.

(Wagaloon af met het vogeltje. Nar slaapt in zeggend):

De zon schijnt voor iedereen en toch versteekt de pad zich in het slijk.

III[e] Toneel.

Aan een woudkant. Op de achtergrond een arme vrouw die hout raapt; wat dichter plukt een mager meisje bloemen, en heel vooraan, onder een schrale knotwilg ligt een kindje te slapen.

H o l d i j n :

(op)

Zie hoe de zon op het landschap davert. 't Is alsof ik het leven zie, dat uit de bomen en de bloemen borrelt; ook in mij kan ik het leven om zoo te zeggen vastpakken; 'k heb nooit het leven zodanig gevoeld; 't spant als een zwellend water mijn armen en mijn heel lijf wijder uiteen. O leven, dat zal dan uw laatste stuiptrekking zijn. 't Is spijtig dat het leven in ons niet zijn kan zonder pijn - pijn is er de eigenschap van en de mijne is zo groot, zo oneindig dat ik bijna niet geloven kan dat ze hier alleen in dit kleine, uigemergeld lijveken te branden zit, en toch is 't zo... Want waar is het ding, buiten mij dat er iets van meedeelt? Dat is een misgreep van God dat we het alleen met ons pak moeten afhaspelen. Waarom is er geen gemeenschap in het lijden?...

(hij ziet de vrouw en het meisje)

Mensen, weeral mensen! tot zelfs op mijn dodenweg!

en kijk, een kind! Het slaapt en zie hoe rustig het slaapt. Het ligt daar zo kalm en stil, onbewust als een bloem. Het weet niet dat het leeft en toch leeft het. O kindje, mocht ge zo blijven slapen en slapend opgroeien, zonder dat ge zelf weet dat ge leeft. O God! Wie wenst er alzo niet te leven? Maar neen, kindje, zo is het leven niet; ge zult wakker worden, uw ogen open doen en ge zult leven gelijk ik en een ander. En de grote doorn zal, och arme, dat rustige hartje in laaie vlam zetten, zo dat ge mij eens zult verwensen omdat ik u nu niet doodstamp. Peins niet op vreugden, kind; dat zijn de striemendste slagen van de knoet. De vreugden bestaan om ons nog meer te tergen; ze zijn zo kort en men voelt ze eerst nadat zij verdwenen zijn. Zij verhogen het lijden, zij laten het lijden kennen. O! 'k wenste uit de grond van mijn hart dat ge nooit uw ogen meer open deedt, dat de zon uw rozig vlees verzengde, waarin ge uw lijden voortsleuren zult. Ik vraag me af waarom we een lijf moeten hebben om te bestaan? O kindeken, ze zullen u eerst doen groeien en dan vastpakken in uw nek en dan zal het noodlot of het toeval u sarren en plagen. God en goden - die aan alles meedoen - zullen met spelden in uw lijfken prikken; ze zullen u als een kaatsbal gebruiken, wild, dom en losbollig, lijk oude wijven die het oud zot krijgen! En bidden? Och, voor de innigste gebeden hebben ze geen oren - daar zijn ze te lomp voor om dit te verstaan... Ja, zo is het leven, kind, maar ik hoop dat gij een nar zult worden of zo'n persoontje lijk mijn oomken. De een is als met zeep bestreken, waar alle leed op afschuift; de andere is een meduse gelijk, waar de noodlotspijlen door heen dringen als door pap. Zie, zo ik geen godsdienst in mij had, ik zou er mijn hand niet voor omdraaien u de nek te kraken en het leven uit uw hartje te nijpen. O zo die moord - die zegen is - mij niet van mijn Roelinde verwijderde, dan zou ik u een engeltje in de hemel maken.

(Het kind begint luidkeels te schreeuwen; de moeder nadert. Het meisje loopt voorop, neemt het kind in haar armen en troetelt het.)

H o l d i j n :

Zijt gij de moeder van dit kind?

V r o u w :

Ja... ja... menheer... maar ik heb toch niets gedaan; ik was slechts wat droog hout aan 't rapen.

Holdijn:
Neen, vrouwken, gij hebt niets gedaan... Ik zou maar eens willen vragen of gij gelukkig zijt.

Vrouw:
Of ik... maar ik weet niet wat ge zeggen wilt, menheer.

Holdijn:
Ge kunt me toch wel zeggen of ge gelukkig zijt of niet?

Vrouw:
Och menheer toch... Wat is dat voor een vraag?... of ik gelukkig ben?... gij die zo schoon gekleed zijt en fluweel draagt en misschien in een huis met gemetste muren woont,... hoe wilt gij dat aan mij vragen... Zie mijn kleding maar eens... Hoe kan het anders dat wij ons oren laten hangen. Mijn vent heeft voor twee weken met een riek in zijn linker voet gestoken en nu kan hij niet werken. De ellende is uit de wereld niet, menheer... en met acht kinderen... Zie eens menheerken,

(neemt het meisje en laat haar hals zien)

haar hals; ze heeft het nat zilt. Het kind vergaat van het jeuksel. Eerst dachten we dat er rupsenzaad in haar hals was gevallen, want 't bleef duren en 't werd erger. De pater uit het klooster heeft gezegd dat het het zilt is en hij heeft er een zalfken voor gegeven... Maar 't kort zo weinig en ge kunt niet geloven, menheer, wat we er mee afzien. Ze is lastig en schreeuwt...

Holdijn:
En...

Vrouw:
En de andere kinderen? Och menheer, ziek zijn ze wel niet, de dutskens, maar ze zijn zo mager en teer dat ge ze met een kaarsken kunt doorlichten. 't Zijn toch zo weinig vette brokskens, die ze krijgen - nooit geen vlees, niets dan wortelen en soms wat vis. Als de paters niets deden, och dan lagen ze reeds allen op 't kerkhof...

Holdijn:
Dus zijt ge niet gelukkig, vrouw?

Vrouw:
Neen menheer; als ik het goed bedenk neen, daar is...

Holdijn:
En waarom leeft ge dan en blijft ge dan leven?

Vrouw:
Och menheer, omdat onze Lieve Heer het heeft gewild dat we er waren. En waarom we leven? wel voor de kinderen. Wat zouden ze, och arme, doen als ze hunne ouders niet meer hadden, zo'n acht schaapkens; het oudste is nog geen...

Holdijn:

Maar waarom, als ge weet dat het leven zo ongelukkig is, waarom brengt ge dan kinderen op de wereld? Weet ge dan niet bij eigen ondervinding, dat ze ongelukkig zullen zijn?

dat ze zullen lijden en door het noodlot gestriemd worden en geslagen?

Vrouw:
Ja, menheer, maar we zijn toch getrouwd en een huishouden zonder kinderen is...

Holdijn:
Ah! ah! dat is het leven! trouwen en kinderen ter wereld brengen. Waarom! Dat weten ze niet! Het zijn nagelen die zij in hun eigen hart slaan. En toch brengen ze hen op de wereld, ze moeten er voor porren en krochen om ze groot te krijgen. En dan trouwen deze ook en voeden ook kinderen op die dan weer dezelfde weg inslaan. O God! dat is een ketting van vlees die geen eind kent! foei, er slaat een wolk van walg in mijn gelaat. Trouwen! neen niet om de kinderen trouwen ze, maar om het vlees van man en vrouw: De eersten zijn beesten en de vrouwen schotelvodden, foei. En de kinderen, dat is toeval; die zijn er te veel! brrr... En God! in deze poel zou ik mij bevuilen; nooit!.. Roelinde! - want dat voel ik nu ineens - nu ben ik blij dat ge dood zijt, dat ge uit dit stinkend moeras getrokken zijt vóór ge er in verdronkt!

O, een schone godsdienst ware het de kinderen in de moederschoot te doen stikken en het mensdom te laten uitsterven! Van nu af neem ik de spreuk 'Een wieg is een pijn, een doodskist een geluk'... Maar kom. Met wat kan ik u gelukkig maken, vrouw?

Vrouw:
Mij gelukkig maken? - och... rijk kunnen en mogen we nooit worden en eens als 't God belieft zal de hemel ons wel een beter leven geven.

Holdijn:
Dus wilt gij zeggen dat de dood u alleen gelukkig maken kan!

Vrouw:
Ja menheer.

Holdijn:
En dat *ik* nu niet kan sterven! O, o, ziedaar vrouw, dat is voor u

(geeft haar een beurs geld)

. Neen, neen, bedank niet. Ik wil niet. Ga naar huis, ga naar huis en bid voor mij.

(vrouw neemt haar bussel hout, en af met het meisje en het kind).

Holdijn.
Een schande is het voor mij dat ik de waarheid uit de mond van een arme vrouw moet horen. Haar woord pookt mijn hoop op tot een laaiend vuur. Ik brand van ongeduld om dood te zijn... Maar hei!... hoe zou ik nu wel kunnen sterven? want ik spreek reeds van dood-zijn alsof... Och kom. Hoe ik sterven zal?... Eerst de heks dood gedaan en dan val ik misschien

ter aarde lijk een klot. Voor een slechte dood hoef ik niet te vrezen. 'k Heb ons Heer genut en gebid en gevast... O wat geluk zit in 't bloed van de heks te wachten! Roelinde, mijn tranen worden bloemen om u te kronen. Ik kom, mijn honigzoete maagd, want ik heb de liefde te lief om in deze holheid en ellende nog te verouderen! Vooruit!... O zon, misschien zult ge me nooit weerom zien... Nu ik denk wel dat uwe onverschilligheid tegenover mij voor de mijne niet moet onderdoen. Vaarwel!

(af in het woud)

.

IV[e] Toneel.

In het huis van de heks. Door een venster ziet men de maan waarlangs heen donkere wolken voorbij trekken. Een hoge drievoetlamp brandt en verlicht armzalig het vertrek. De heks zit, lezend in een groot boek, aan de vlammende haard, waarover een ketel kookt. Een uil in een ketel begint te koeren en een vleermuis rond te vliegen.

H e k s :

(ziet en hoort het.)

Bij Lo!... Waarom vliegt ge nu rond; en gij daar in uw ketel, zwijg; bid en mediteer. Het is de heilige dag van de maan; of ziet ge het niet?... Wel ga dan toch en zwijg.

(vliegt wilder)

Ga in het doodshoofd hangen, of moet ik kristelike kruisen over uwe vleugelen slaan?

(Een zwarte kat springt bij en dol over en weer)

. Gij ook met uw wilde hongersprong! Maar ga dan, in de naam van alle duivels in de doodskist, ga! of ik sla u dood!

(De dieren worden wilder)

. Wat is er dan?... 't Is toch vandaag geen sabbat of geen dierengodenfeest. Of zijt ge bang reeds voor de tilkjesjacht? Dat is de naaste maand. Is dat een droom?... die warme wind die om mijn aangezicht wuift. Maar duivels! dat is een onheilsgolf, de voorbode van de zusters van de dood!.. Wat komt ge mijwaarts toe... Waarom?

(Door het open venster komen de drie Zusters van de dood binnengevlogen, elk op een bezem gezeten, waarvan het handvatsel een donkere raaf is, die haar vleugels slaat. De dieren kruipen in hunne nesten.)

D e g e z u s t e r s .

O zuster van de duisternis! O ween, ween want de zwarte vogel met zijn bloedige bek nadert.

H e k s :

Gegroet, godinnen!... Wat komt ge mijwaarts toe?

De gezusters:
Wij brengen u het bericht van de nakende vogel.

Heks:
Voor mij.

Gezusters:
Voor u.

Heks;
Voor mij!... Is dan de wet van de duisternìs veranderd? Ik ben bestemd om een eeuw van 's mensenjaren deze wereld te bewonen. Daarvoor heb ik mijn ziel verkocht.

1e zuster:
De duisternis weent over u en uwe al te vroege dood, die in haar donker boek nog niet te lezen staat. Maar door de vrije wil van een mens wordt u aanstonds het leven ontnomen.

2e, en 3e zuster:
Maar hij zal ijselik boeten voor zijn daad.

Heks:
Waarom komt die mens naar mij?

1e zuster:
Hij is bestemd om zijn rug onder de last van de jaren te voelen krommen. Gij zelf hebt het hem voorspeld. Maar hij wil sterven en hoopt in uw bloed zijn dood te vinden. Hij is koning.

Heks:
Hij!... En zal hij daardoor zijn dood verkrijgen?

1e zuster:
Och het bloed van menschen roert de duisternis niet.

Heks:
Maar ik ook ben bestemd om op aarde nog lang te leven!

1e zuster:
Toch is de wet machteloos tegenover de vrije wil van de mensen.

Heks:
En ben ik ook geen mens met vrije wil?... Hoe zit dat al ineen!

De gezusters:
Gij hebt ons uw ziel verkocht.

1e zuster:

Al weet ge veel, dit geheim blijft u op aarde onbekend; straks weet ge alles in de dood. Tot straks!

(De zusters af. De dieren komen weerom hun vroegere doening verrichten).

H e k s :

'k Bezweer u, trek die woorden in! Verander mijn lot!... Het is te laat... en hun woord is zeker als 't gebeuren zelf... O, o verdoemenis! Maar neen ik wil niet sterven, neen... maar ach! al brak ik 't hart van 't heelal... door niets kan het weer veranderen. Sterven! o vloek en schande! Waar ben ik nu met al mijn kracht dat ik zelfs de gril van een wild mens niet breken kan! Vloek! Mijn kunst is nietig, zand in kinderhanden, bedrog van hel en duivel! Sterven en de straf ontvangen die

ik met mijn roeping heb wakker geschud!... Waarom ben ik een heks geworden? Waarom ben ik niet als anderen geweest! O, nu vervloek ik die borsten die nooit zogen en die schoot die nooit geen ander leven droeg. Word ik nu bang?... Ik die met mijn gierenblik de doden uit hun graf riep en rotsen dreunen deed? Ben ik dat nog?... Ik! neen! Ik ben niet bang en ik wil laten zien dat ik heks ben en het blijven wil!... Hij moet dood. Dat is de eerste maal dat mijn orakel liegen zal, en door mijn eigen schuld. Maar 't moet!

(Zij trekt een cirkel en maakt zich gereed om de dodende formule uit te spreken, als Holdijn binnen sluipt. De dieren kruipen in hun schuilhoeken, en hij, eerst weifelende springt voor de heks.)

H o l d i j n :
Houd vol, lafaard. Sla ze dood!

(Slaat met zijn zwaard)

Zij valt neder. De draad is door. Nu mag ik sterven...

(wil heengaan)

.

H e k s :
Vloek!... 't Is te laat. O laatste kracht, rijs op en brand mijn vloek in zijn hondenziel! Ha, gij kwaamt om in mijn bloed uw leven te verdrinken. Maar bij de hel! mijn bloed kome op uw hoofd terug!

(Zij sprenkelt bloed)

. O bloed! mijn bloed! Verbrand hem tot in 't merg van zijn beenderen. Wees een vloeiend vuur in zijn lichaam zodat hij van pijn zal bidden om zijn dood - maar dood hem niet. O lafaard, leef, leef, word oud, maar leef in pijn en zelf knaging en berouw. Word oud door verdriet en schrooiend leed... en dat uwe haren grijs worden van angst en stikkende pijn! O! waart ge een stap later gekomen, gij waart reeds dood geweest! Vloek, vloek!

H o l d i j n :
Wat zegt ge? Heb ik goed gehoord? Waart gij zinnens mij te doden? Mij?... ja?... door uw toverij?... O God, maar waarom ben ik dan niet wat later gekomen.... 'k Had u niet moeten doden, 'k had geen zonde gedaan, geen moord. O leef terug en dood me, dood me!...

H e k s :
Vloek, verdoemenis! Het is te laat! 't Was zo geschreven! O Hel wreek uw kind!

(Een bliksem schiet uit de lucht en 't dondert)

. Mijn leven schemert weg... maar mijn dood wordt een wortel aan uw leven... toch heeft mijn orakel niet gelogen! Vloek...

H o l d i j n :

Het is uw eigen schuld; waarom liet ge mij niet sterven. Waarom hebt ge me betoverd?

H e k s :

(laatste kracht)

Ik! gij liegt!

H o l d i j n :
Wat? Hadt ge me niet betoverd? Zeg.

H e k s :
Neen.

H o l d i j n :
Neen?... Neen? - Maar God, dan heb ik een moord gedaan, dan mocht ik u niet doden! Maar neen, dat kan niet zijn... Is het waar? - O, antwoord vóór ge sterft. Is het waar?...

H e k s :
Ja.

H o l d i j n :
Durft ge het zweren bij hel en hemel... dan... dan ja, dan geloof ik u!

H e k s :
Ja... zie.

(Zij zweert en sterft.)

H o l d i j n :
O God dan heb ik een moord gedaan. O trek uw vloek in, vrouw! en leef terug... Gij zijt het niet die ik doden moest.

(Steeds donder en weerlicht tot 't einde van 't toneel).

Ik was mis! O God, o God! 't Is alsof ik de waarheid uit uw bloed voel komen! O ja, gij zijt onschuldig! en ik ben een moordenaar. Dat ik het toch zo ver heb laten komen! De nood, de omstandigheden brachten me er toe...

(betast haar)

. Dood! Ze is dood! Ha! ik heb ze gedood! O neen dat is te veel, dat heb ik niet gedaan! dat heb ik zoo niet gewild... O leef terug, ik zal het nooit meer doen!... Ik ben niet meer waard te leven! 'k mag niet blijven leven! met die vloek op mijn hoofd en dit bloed op mijn ziel!... O lafheid, versmacht in mij! Dat de moed mijn hand vat en dit zwaard in mijn lijf stopt!

(wil zich doden)

. Maar neen, neen! Wat wil ik doen? Ik heb een mens vermoord, zonde gedaan en een straf in 't leven geroepen! O ik voel reeds de vinger van God op mijn voorhoofd nederdalen. Hij brandt en blaakt! Neen, hij is koud als ijs, neen, hij brandt als heel

de hel! O God de hel, de rode hel! 'k Verdien de hel met al haar vuur en kokend pek; ik word een vlam van de hel, een grote rode vlam... Moet ik nu sterven, zal ik nu sterven? nu ik haar vermoord heb... O neen, mijn God, laat me toch nu niet sterven, neen, neen ik wil niet sterven! Dan ga ik in de hel, en ik wil in de hel niet bij de duivels en de draken!... Ik wil de dood om mijn Roelinde! Maar ach, deze moord heeft al mijn hoop om bij u te komen plots vernield! Ik mag niet sterven of ik verlies u voor eeuwig! Eerst wil ik

wit worden als sneeuw en de zonde van mijn hart spoelen. De hemel is verbolgen om mijn daad.... O God ik zal het beboeten met pijn en leed, vasten en bidden en alles, alles uitstaan en verdragen! Maar laat me toch niet sterven!... God, zo kan ik toch niet blijven leven, en zo kan ik toch ook niet sterven!... O vrouw, onschuldig door mijn hand gedood, vergeef me; ik zal voor u bidden, en voor uwe ziel.

(af)

.

Ve Toneel.

In het wotid. - Steeds donder en weerlicht.

H o l d i j n :

'k Was zot, 'k was zot! Nu heb ik haar gedood, nu heb ik haar vermoord! Wat ben ik nu? Ik leef nog; ik hoor mijn adem en mijn hart. Maar ik leef nu met een moord op mijn ziel. Zij druipt van bloed - onnozel bloed. O, wat moet ik doen, wat moet ik nu doen? Mijn leven zal één pijn en één lijden zijn. Mijn heel leven is vernield. O, ik schrik van me zelf! O God, ik zal het niet kunnen dragen. Dat is te veel voor mij! O laat me... neen, laat me niet sterven... achter de dood vlamt de hel! O onbewustheid, waarom bestaat gij niet?... En vergiffenis... neen, ik heb te veel misdaan. Ik durf geen vergiffenis vragen! Ik moet gestraft worden, ik verdien het.... O ja; ik zal ze dragen, de straf. Maar geef ze me levend, Heer. Verschroei mijn hart van zelfverwijt; steek de ellende als vlammende messen in mijn vlees. Laat een steeds aangroeiende pijn mijn lijf doorstriemen. Plant heel de hel in mijn hoofd en de heetste, zwaarste prikkeling in mijn buik. Sla me met melaatsheid, zweren en puisten. Laat me mijn dorst laven aan het vocht en de etter die mijn zwerend lijf zullen uitdruppen. Geef me lijken tot voedsel. Sla me lam en blind, o heer, maar laat me leven, leven. Laat me niet in de dood, in de hel. O laat me leven, dan richt ik u een kerk op ter plaatse waar ik de moord beging!... O weg dat heksenbloed, dat op mijn lijf gespetterd is. Dat wil ik niet op mij. Dompel er mijn ziel mee onder, maar laat het toch niet op mijn aangezicht! Want het zou mij kunnen doden in zijn onschuld... Nat der hemelen, spoel het af... ziehier mijn hoofd, mijn lijf! Ai, ai, mijn ogen!

(een bliksem slaat hem blind)

Wat is het dat me zo plots omnevelt en bedonkert! Wat voor een zware, dikke duisternis bepakt me nu?... Is 't nu zo donker in het woud?... of sta ik in een hol?... Me dunkt, de duisternis hangt als een zee van pek rondom mij henen! De donder schokt mijn lijf uiteen... Waar is de weerlicht nu? Ik zie hem niet! Is de hemel dan zo dicht bewolkt?... Ik zie mijn eigen niet! moet ik nu blijven staan? God weet waar ik nu stap! O doe me toch niet sterven, heer! 'k Zal boeten, o zo veel boeten om hetgeen ik heb gedaan!... 'k Ben toch niet dood geloof ik?... Is dit de dood?... O God dan zal het u gemakkelijk zijn mij weer tot het leven te roepen... Neen ik ben niet dood! ik voel de regendruppelen op mijn hand! Blijf ik hier staan?... Neen, langs hier, langs daar...

(valt over een boom, staat bloedend recht)

Wie slaat me? wie is daar? Zijt gij de heks, de geest van de heks? Spreek, ik bezweer u. Neen spreek niet; ga weg in de naam van Jezus Christus! Zijt gij het niet? Wie zijt ge dan? O, wie gij ook wezen moogt, gij krijgt mijn kroon als ge mij naar huis brengt. Neen, neen, dood me niet. Zie, 'k zal u alles geven; gij wordt koning. Zie, zie hier is geld... Waar is 't. Ach! 'k heb het weggegeven aan een arme sloor!... Gij zwijgt! Gelooft ge 't niet?... Kan dat niet zijn?... Gij zwijgt... O ja, ik voel 't, gij zijt de dood... Neen, ik blijf hier niet, 'k riek bloed, 'k smaak bloed... Neen, neen, 'k wil weg; ik wil u niet. Ge zijt de dood. Toen ik u riep hebt gij met mij gelachen, ge hebt me een moord doen begaan. Maar nu wil ik u niet meer. Neen, neen ge zijt nu de sleutel van de hel... Oe, oe de hel! de hel...

(af, zoekende met zijn zwaard)

.

VI[e] Toneel.

Een boerenwoning. Onweder. De grootvader en de grootmoeder met Jtun zoon en schoondochter. De laatste staat aan de slaapkamer. De anderen zitten om de tafel, bij een brandende gewijde kaars. Zij bidden. Een olielamp aan de balk. Klein vuur in de haard.

Grootvader:

(bidt voor)

Zijne bliksems hebben geflikkerd over de wereld; de aarde heeft ze gezien en ze is verlicht geworden.

De anderen:
Gebenedijd zijt gij boven alle vrouwen.

Grootvader:
Maar de heer heeft de aardbodem vastgesteld, die niet beroerd zal worden.

De anderen:
En gebenedijd is de vrucht uws lichaams Jezus.

Grootvader:
De hemelen verkondigen zijne macht en...

(felle weerlicht. De deur wroet in haar hengsels.)

De zoon:
Het is de wind.

Grootvader:

(tot schoondochter)

Blijf daar toch niet staan.

Schoondochter:
Maar de kinderen! laat ze mij dan liever wakker maken.

Zoon:
Hoor, ze slapen. Laat ze slapen. Ze horen toch niets. Anders worden ze bang.

Grootvader:
Kom aan tafel, kind. Bid mee.

Schoondochter:
Ik zal zo ook wel bidden.

Grootmoeder:
Zo'n weer heb ik nog nooit gezien.

(Stilte. Men slaat kruisen).

Zoon:
Het regent.

Grootmoeder:
Ga nog eens met wijwater rond.

Zoon:
'k Ben al drie maal geweest, moeder.

Grootmoeder:
Strooi dan een gewijde roos op 't vuur. Twee is zekerder.

(hij doet het)

.

Grootvader:
Bidden wij.

Zoon:
Het schijnt op te houden.

Schoondochter:
Het wordt erger.

Zoon:
Ziet ge dat?... Hoe?

Schoondochter:
Door het venster van de kamer. De weerlicht houdt niet op. Het zijn als grote witte haken die de lucht vaneen trekken.

Grootvader:
Maar kom toch om de tafel. Doe die deur toe. De donkere trekt de donder aan. Bidden wij. ‘Hij hief zijne handen op tot de Heer en de perijkelen van de hemel hielden op’

(helle bliksem en krakende donderslag. De schoondochter vlucht de kamer in)

.

Grootmoeder:
Oei; oei, wij zijn dood. Een dondersteen is gevallen.

Grootvader:

(tot zoon)

Ga zien, dat is op ons huis.

Zoon:

(tot schoondochter)

Slapen de kinderen? Ja?

Grootmoeder:
Ons huis brandt. Zie hoe licht het buiten is!

Zoon:
Dat is de weerlicht. 't Is niets...

(ziet door de ruiten)

Schoondochter:
Maak zo 'n lawijd niet voor de kinderen.

(Stilte. Men hoort huilen en roepen van Holdijn).

Grootvader:
Hoor.

Grootmoeder:
Wat?

Grootvader:
Hebt gij het niet gehoord?

Zoon:
Neen, niets.

Grootvader:
Daar roept iemand.

Zoon:
Er is niets.

Schoondochter:
Ik hoor het ook. Hoor.

Grootmoeder:
Ja.

Zoon:
Ik ook nu.

(Stilte. Zij bezien elkander)

Grootmoeder:
Wat is dat?

(Zien door de ruiten)

.

Allen:
Een mens, een mens.

Grootvader:

(tot zoon)

Ga zien, ga zien; God weet...

Grootmoeder:
Ik zie hem in de weerlicht staan.

Grootvader:
Haal hem binnen.

Zoon:
Maar waarom komt hij niet?... Wil ik hem roepen?

De vrouwen:
Ja, roep hem.

Zoon:
Man, kom binnen; schuil hier... Hij blijft staan, neen hij ko mt... hij valt...

Vrouwen:
Valt hij?... roep hem nog eens.

Zoon:
Kom binnen... kom. Hij komt. Hier is hij... zwijg... 't Is een ridder.

Grootmoeder:
Een die verloren gelopen is.

Holdijn:

(tastende binnen)

O neen, raak mij niet aan. Ik ben niet waard dat mensen mij genaken... Ik heb bloed op heel mijn lijf. Laat me terug gaan... Waar ik kom, slaat een vloek op het huis.

Grootmoeder:
Maar 't dondert, heer.

Holdijn:
Ontsteek het licht toch, als 't zo donker is!

Grootvader:
De olielamp en de gewijde kaars branden.

Grootmoeder:
Zet u bij het vuur, heer. Gij druipt van de regen en God! er is bloed op uw gelaat!... Zijt gij gevallen, heer?

Holdijn:
Hoe ziet gij dat? hebt gij kattenogen? 'k Zie geen vonk licht. O, o de donkere doet me pijn.

Grootvader:
Hier staat nochtans de gewijde kaars.

(weerlicht)

.

Schoondochter:

(stil)

Het is geen kristenmens. Hij maakt geen kruis.

Holdijn:
Gewijde kaars? Maar waar?... Neen, ik ben hier in een roverskrocht, bij bedriegers en dieven... O, neen, doet mij niet dood...

Grootvader:
Heer, wij zijn kristenmenschen.

Holdijn:
Gij zijt bedriegers; anders zoudt ge u laten zien. Geef me zelf het licht, anders betrouw ik u niet. O 'k geef u heel mijn koninkrijk, als gij me leven laat!

Grootvader:
Geef hem de kaars.

(zoon geeft hem de kaars)

Grootmoeder:
De donkere zit misschien nog op uw ogen, heer.

Holdijn:
Ik voel iets... God. wat word ik bang!... Oei, het brandt... Is dat een donkere vlam of is... O God! de bliksem!.. God ik ben blind; het vuur van de hemel heeft het licht uit mijn ogen weggerukt!...

Grootmoeder:
Och arme, hij is blind.

De anderen:
Blind!...

Holdijn:
O God! dat is te veel! O licht, o duurbaar licht! Nu zal ik nooit meer zien, geen zon of geen mensen meer, mijzelf niet!... Maar neen, ik ben blij, o Heer, dat ik mezelf niet meer zien kan! o het ware mij de grootste pijn geweest, mijn leven lang die hand, dat lijf te aanschouwen waarop het bloed van haar met het mijne is vermengd!...

Grootvader:
Heeft men u willen vermoorden, heer?

Holdijn:
Ziet het niet zwart als ravenvleugelen?

Grootvader:
Wat?

H o l d i j n :
Het bloed.

G r o o t v a d e r :
't Ziet rood als ander bloed...

H o l d i j n :
Neen, neen 't ziet zwart. Gij liegt, 't ziet zwart. Ik voel het

(stilte)

. O mensen, zwijg zo niet!... of ziet gij soms de zwartheid van mijn ziel, dat gij niet spreken durft? Een zondvloed moet het zijn die haar kan zuiver spoelen. Ik zag niet, neen ik heb niet willen zien. Maar nu, o God, nu ik geen ogen meer heb, nu zie ik wat ik zien moest als ik zag! O, 't is te veel!

G r o o t m o e d e r :
Hebt gij pijn, heer? wil ik een doek met veenmololie op uw gelaat binden?

Holdijn:
Neen, neen laat mij weggaan; 't ware beter dat gij zout in mijn wonden strooidet. Mijn pijn is mij nog geen pijn genoeg. Ik onteer uw huis. Ik ga heen... Ik wil in geen huis meer wonen. Heel de blote hemel met zijn wreed geweld is nog te goed voor mij! Ik dank u mensen, maar 'k ga heen. Ik onteer uw huis!

Grootvader:
Maar heer, het onweer woedt nog te hevig. Zie eens hoe het weerlicht... en dondert, dat hoort ge toch. Wacht nog een tijdje.

Schoondochter:

(tol moeder)

't Is een moordenaar; 'k word bang.

Grootvader:
Maar wis toch dit bloed van uw gelaat.

Holdijn:
Neen, ik wil weg, en laat dat bloed maar op mijn kop verdrogen! 't Moet in mijn hart trekken, om daar tot één eeuwige pijn op te vlammen. Ze heeft het zelf gezegd.

Grootvader:
Maar gij zijt blind. Ge zult uw weg door 't woud niet vinden. Zijt gij soms een vreemdeling, dan kunt gij hier blijven.

Holdijn:
Ik was 't vergeten dat ik niet meer zie. Ik zal verloren lopen en mischien in een diepte storten. En sterven! Neen, neen ik wil niet sterven. Mensen, ik wil u geen kwaad maar 'k liep verloren in 't woud. Ik ben tegen bomen gelopen en gestruikeld. Ja... maar hier blijf ik toch niet... Ik woon op 't Ravenslot. Och leid me erheen en ik zal u mild belonen.

Grootvader:
Zijt gij soms een ridder van 't Koninklik hof?

Holdijn:
Ik ben de Ko... neen, neen ik ben het niet, ik mag het niet meer zijn, met al dit bloed om mijn hoofd...

Grootvader:
Maar wacht nog even, edel heer; het onweer vermindert.

Holdijn:
Dan ga ik alleen en wees maar wat voorzichtiger

(wil heengaan)

.

Grootvader:

(tot zoon)

. Ga mee, steek de lantaarn aan.

Holdijn:

(terwijl de zoon de lantaarn ontsteekt)

. Ik dank u, goede mensen, dank. Maar laat me dit u toch nog zeggen. Poog te zien terwijl gij ogen hebt, of de hemel zelf rukt ze uit hun holten... Dat is mijn eerste spreuk van zelfbeleefde wijsheid... Wil ik nu lessen geven? Dank

(af met zoon. Stilte.)

Grootvader:
Dat is een wonder geval.

Schoondochter:
Het is een moordenaar. Hij wil boeten. De hemel heeft hem gestraft... Morgen zullen we het wel horen zeggen.

Grootmoeder:
Dat bloed... ja, ja... dat hij ons kind maar niet...

Grootvader:
Hij is blind; hij kan niets doen... Hebt ge dan niet gezien dat het de koning is.

Allen:
De koning!...

Grootvader:
'k Heb hem erkend, dus vrees niet

(stilte)

Denkt gij dat een man gelukkig is, omdat hij een stuk goud op zijn hoofd heeft?...

VIIe Toneel.

Vóór de burcht. Holdijn met boerenzoon op.

Holdijn:
Komt er dan nooit een einde aan die weg?... Gij hebt reeds van daarstraks gezegd dat gij het slot, bij 't flikkeren van de bliksem hebt gezien. Gaat het dan achteruit naarmate wij er dichterbij komen?... Hebt ge het wel gezien?

Zoon:
Wij zijn geen halve boogscheut meer van 't slot, heer. Ik moet reeds mijn hoofd een weinig opheffen om de toren te zien.

Holdijn:
Dat ik maar zien kon... Ik geloof... Och neen, 'k ben blij de dingen niet meer te zien, die ik versmaad heb en vervloekt in mijn onwetendheid.

Zoon:
Kom, hier, blijven we hier niet staan. De regen pletst zo hevig op uw lijf. Het waait. Gij zult ziek worden.

Holdijn:
O neen, spreek me niet meer van naar het slot te gaan. Daar kom ik niet meer in. Weet gij wat ik gedaan heb? - Als ik daar kom, dan scheuren de muren vaneen om over mij neder te storten en dit arme lijf onder hun zwaarte te versmachten en te

begraven. Neen, eerst moet ik vergiffenis bekomen hebben... en dan zal ik er weer heengaan. Ga nu en roep Wagaloon.

Z o o n :

Moet ik deze weg volgen?

H o l d i j n :

Er is geen ander weg met kiezel dan deze. Hij loopt recht op de poort toe. Klop met de koperen ring en vraag naar Wagaloon. Ik blijf hier.

Z o o n :
Neem de lantaarn heer. Gij staat hier zo moederziel alleen in de dikkere donkere. Ik zal mijn weg wel vinden aan het knarsen van de keien.

H o l d i j n :
Ik ben blind en heb dus geen lantaarn nodig. In mijn ziel wordt er een nieuwe aangestoken.

(Boer af.)

Heb ik nu niet voor honderd jaar gedacht?... 'k Heb heel mijn leven met zijn daden in hun licht en schaduw voor mij zien opengaan. Mijne blindheid is de spiegel van mijn leven! Ach, hoe hol en nutteloos is het! O dat ik zien moet zonder ogen. Zou God mij daarom niet blind geslagen hebben? Nu ik het licht van de ogen niet meer heb, voel ik het licht van de wijsheid in mijn hart opbloeien, de wijsheid die ik vroeger in de boeken vond maar nu zelf beleef! O God! dat ik door bloed en duisternis moest gaan om ze te vinden!

(stappen)

Zijt gij het, man!... Waar is Wagaloon?... Ik hoor slechts één stap.

Z o o n :
Wagaloon is dood - overleden aan zijn wonden.

H o l d i j n :
Hoe? is Wagaloon dood? - Wagaloon? o God! ik dacht bij hem mijn met bloed besmeurde ziel te kunnen zuiveren, vergiffenis van zijne wijze hand te krijgen om alsdan met zware pijnen die grote bloedschuld rechtzinnig uit te boeten! En ach hij is niet meer. Wat nu gedaan?... O God, het is een nieuwe moord op mijn ziel. Ik heb hem naar de dood gesleurd, hem in het graf gestoten... Ach 't is weer te laat beklaagd, maar iets beklagen is wijsheid, zei hij soms.

(tot boerenzoon)

Roep dan de Nar. Is Wagaloon dood! O... maar 't is misschien nog het beste dat hij gestorven is en hij de laagheid van mijn daad niet weet... Maar neen, de wijze man zou hoog-verheugd zijn geweest, mij bezien met al mijn ijdele trots en koppigheid gebroken en met diep berouw langs heel de lengte van mijn leven vervuld. Dat had hij toch nog moeten zien, dan zou hij met een stille lach op zijn goede mond gestorven zijn. O God zendt zijne dood op mij terug. Tast al de doden maar op mij - dan nog verdien ik niet genoeg... Ik heb te veel gedaan!... O hemelen! bliksem mij al dit kwaad van 't hart en doop mij opnieuw. Want nu wil ik leven, zo als 't moet, zo gij mij leven laat. O ja, niet waar mijn God, ik zal.

B o e r e n z o o n :
Hier is de nar.

H o l d i j n :

Heb dank. Gij moogt nu weer naar uwe woning

gaan; morgen zal ik u belonen

(boer af)

Zijt gij het, nar?...

Nar:
Een bliksem ben ik niet, heb dus geen vrees voor mij, donderaantrekker.

Holdijn:
Zo'n tweede bliksem slaat mijn leven blind.

Nar:
Zijt ge dan ziende geworden?

Holdijn:
Neen, ik ben blind, ik...

Nar:
Dan zult ge nu opletten in geen putten meer te lopen.

Holdijn:
Gij hebt wijsheid in uw woorden... Nar, nu zie ik eerst wat ik ben... een dwaas. De bliksem heeft mij blind geslagen en...

Nar:
Nu eerst?

Holdijn:
En daar is een nieuw licht uit 't diepste van mijn hart geklommen. Hoe dit zo ineens komen kan, nietwaar?... Ik heb de moord begaan, en die is de poort van mijn nieuw leven dat...

Nar:
Mijn grootvader, die geen nar was, maar het is geworden, had op zekere winteravond, zoveel verkensworst gegeten, dat hij er een ganse maand in zijn bed moest van kruipen. Toen werd hij nar en at geen worsten meer, en hij lustte ze zo danig! Doch later is hij in een worst verstikt. Toen hield hij weer op een nar te zijn. Daar zijn zoveel putten om in te tuimelen.

Holdijn:
Toch zal ik nooit tweemaal in dezelfde vallen! 'k Ben opnieuw geboren!

Nar:
Dan wil ik uw peter zijn.

Holdijn:
Een andere wereld leeft in mij... ik weet niet... ik kan dat zo niet zeggen... het is alsof ik ievers sta waar...

Nar:

Gij staat nog altijd nevens mij.

Holdijn:
Ik wil leven. O heks! uw orakel heeft juist voorspeld... maar niet door uw noodlot, maar door mijn wil! Ik wil leven! Want zie, dit zwaard in mijn borst geduwd en uw woord wordt een leugen! Maar ik wil leven, leven!...

Nar:
Koning...

Holdijn:
Koning?... Ik een koning?... Ik! Zwijg ik ben geen koning meer... Hoe kan ik koning zijn als de vloek en het bloed van een onschuldige mij verpletteren? Kan op zo'n hoofd een kroon staan? Is dat God zijn ogen niet uitsteken? Haal mijn kroon...

Nar:
Ze is dood.

H o l d i j n :
Mijn kroon.

N a r :
Als de koning dood is, dan sterft de kroon mede... Weet gij dan niet dat de kroon de koning en de koning de kroon maakt?

H o l d i j n :
Mijn kroon!

N a r :
De hemel overschreeuwt gij niet! Maar wacht! gij zult beregenen. Zet dit op uw hoofd. Gij wordt nu toch een nar.

(zet de zotskap op de koning zijn hoofd. Nar af)

.

H o l d i j n :
Ik wil een kroon van dorens dragen, gedoopt in pekel, zodat mijn bloed een vlam, een vuur van pijn zal zijn! O Roelinde, och arme, wij blijven nu vaneen gescheiden! Hoe lang nog?... Dat laat ik nu in Gods handen over. Want dit heb ik geleerd: het leven zelf niet meer bij de toom te willen leiden. Eerst moet het bijtend water van de vergelding door mijn hart gaan en dan, o Roelinde, dan kom ik weer naar u. Maar nu kan ik niet meer voor u sterven. Ik moet nu leven voor u! Dit is de dag van de wijde ontgoocheling. O wees gedoemd en gedankt! Gij hebt mij tot het laagste neergesmakt. Maar ge hebt me tot mens omhooggeheven! Ik dacht dat ik steeds de sterkste was en God! zie een korrel zand stelt me in zijn schaduw. De macht van het leven heb ik uitgedaagd en ik waande haar reeds neergeslagen te hebben! Maar thans gevoel ik dat *ik* de speelbal van het leven ben. O, grote levensmacht, ik weet niet wat ge zijt, of ge nu Voorzienigheid heet, Noodlot of Toeval - dat raakt me niet. Ik weet dat ge bestaat, dat ge op mij drukt als een loden hand en dat *ik* bukken moet! En daarom, omdat ik u zo innig voel, zo diep ken en zo echt, daarom schik ik me onder uw wil en ik breek de strijd met u af.

(Nar op)

Ik geef me over! Edel zwaard, dat volgens ik gelezen heb het symbool van strijd en kamp is, wees gij het dadelik teken, dat de kamp die ik met het leven streed, beslecht is.

(Hij breekt het zwaard op zijn knie)

De strijd is uit, en ik voel dat ik moet leven. Ik ben de overwonnene! En zend mij nu, o macht die ik voel en ben, maar niet begrijpen kan, het leed van heel de wereld op mijn hoofd. Ik zal het dragen zo als ik mezelf bemin. Ik zal het als iets van mezelf onderhouden!

N a r :

Hier is uw koningskist.

(geeft hem de kroon)

.

H o l d i j n :
Ik ben haar niet waardig meer... Zet ze onder mijn voet, hier.

(nar doet het)

Is zij er onder?

N a r :
Gij staat boven haar.

H o l d i j n :
Ziedaar dan... Ik voel ze buigen.

N a r :
Ge hebt uw doodskist overwonnen.

(zet zelf de kroon op.

H o l d i j n :
En nu ben ik geen koning meer. Wat er nu van alles komen zal, kan me niet schelen. Ik weet maar een ding, dat is, wanneer het leven iets geeft, gij het hebben moet en dragen en dat er niets, noch vlam noch tovermiddel noch moord er u kan van ontlasten. Ik moest leven en ik leef! En nu ik gebroken heb wat ik aanbad, kan ik aan God geen schoner wierook branden dan de pijn en de schoonheid van mijn eigen leven!

N a r :
Eindelik zijn er twee narren op de wereld!... Maar daarom moet ge u niet laten beregenen. Kom!

(Leidt Holdijn al dansend af)

.

L i e r 1907-1909.

EINDE.

Een inleiding tot de wijsbegeerte van het geestesleven door Dr. E.D. Baumann.

> ‘So bleibt nur der eine Weg, das Geistesleben als eine selbständige Welt zu verstehen und zu behandeln; nur dann lässt sich hoffen, für unser Leben einen Gehalt zu gewinnen und es der Nichtigkeit zu entwinden, der es sonst unrettbar verfällt.’[1)]
> (*Rud. Eucken.*)

Wanneer in rustige oogenblikken, in momenten van dieper bezinnen en helder doorschouwen, ge als van een hooger standpunt ziet op het bedrijvige sociale leven van onzen tijd, het woelige leven der schare om U heen - mij dunkt, dan moet ge getroffen worden door het gemis aan hooger leven, aan waarachtig geestelijk zijn, dat ge zult opmerken.

Zeker, zoo op den eersten indruk, oppervlakkig gezien, schijnt het in dezen tijd, vol beweging en rustloos voortspoeden, niet te ontbreken aan levenskracht, schijnt daar veeleer een rijke levensenergie uit te werken in overbruisende verkwisting. Maar den dieper schouwende kan het niet ontgaan, dat achter al dat rumoerig gedoe, achter al die lawaaiige beweging aan den buitenkant, in de kern zelf van het Zijn bestaat een droevige stilte en leegte, dat het hoogere geestelijk leven een toenemenden achterstand vertoont, dat die volbloedige gemeenschap ontbeert een machtige stuwkracht tot 't hoogste.

1) Voor den niet-ingewijde in de nieuwere wijsbegeerte merk ik op, dat de idee van een geestesleven, dat als een nieuwe zelfstandige vorm van het Al-leven zich in en door den mensch ontwikkelt, het geestelijk eigendom is van Rudolf Eucken. Wie naar een nadere kennismaking met deze wijsbegeerte mocht verlangen, verwijs ik naar de vele werken van den Jena'schen philosoof, met name naar zijn ‘Grundlinien einer neuen Weltanschauung’ en ‘Der Sinn und Wert des Lebens’.

Niet, - het behoeft nauwelijks betoogd - wordt gedoeld op veel onwetende bekrompenheid in onze eeuw van ‘verlichting’, niet ook op het zijn dier rampzalige schare van onterfden, die daar moede en mat, in doffe berusting of wel in oproerigen onvrede, rondkruipt in de donkerste schuilhoeken van het gemeenschapsleven. Evenmin wordt het gemis aan intens geestelijk leven alleen opgemerkt bij die ethisch-materialisten, voor wie het leven schijnt op te gaan in den strijd om stoffelijke dingen, als waren deze het eenige en hoogste goed, voor wie alle winste oeconomische winste schijnt te moeten beduiden, - bij hen, de ‘practische’ lieden bij uitnemendheid, was immers van een hooger leven in geen tijden sprake. Maar wat juist als een droevig feit wordt geconstateerd, is: dat op de hoogte van het menschelijk zijn, dààr waar het geestelijk leven der tijden zich pleegt saam te vatten, in kernpunten zich pleegt te concentreeren, uit welke dan wederom voortkomt, wat in de cultuur 't hoogste opbloeit, de schoonste cultuurproducten, die de zijnde periode haar alleenige en eigendommelijke en onvergankelijke waarde geven: juist dààr in de hoogste sferen van de levensbeweging, - dààr wordt allereerst gemist vaste richting, juist dààr erkennen we een wanhopige verwarring.

En wederom hier wordt nu niet gedoeld op de veelheid van ideeën-complexen, die zich opdoen, tegen elkaar ingaan en om den voorrang strijden: veelheid en verscheidenheid zouden in deze dingen veeleer bewijzen zijn van weelderige scheppingskracht, van een overmaat en geenszins een achterstand aan psychisch vermogen. Maar wel hierop: op een naamlooze verwarring in het zieleleven, een dooreenmengeling van gansch strijdige ideeën, voorstellingen en waarden in het geestelijk zijn van hen, die er prat op gaan de geestelijke elite uit te maken. Daar is een onvermogen, dat een geweldige tegenstelling vormt met de hoogte der pretenties, een tekort aan psychische kracht, een onmogelijk in-staat-zijn om te verwerken wat van uit het milieu aan indrukken en inwerkingen den eenling treft, nog erger: een zelfs niet voelen, en daardoor zich niet bewust worden van de tegenstellingen, die zich in 't geestelijk bezit te zamen vinden.

Mede vindt dit feit zeker zijn verklaring in historisch geworden

toestanden. Gingen daar toch niet, nog voor betrekkelijk korten tijd, twee wereldbeschouwingen ten onder, beide eeuwenlang als eindelijke en hoogste synthese van wijsheid en zedelijkheid erkend, wortelend in de grootsche wereld der klassieke oudheid, beide de heerlijke nalatenschap van hoog ontwikkelde samenlevingen aan wie er na haar kwamen. Wat aan ideeën, voorstellingen en waarden in deze was vervat, het blijft door de macht van traditie en gewoonte in meerdere of mindere mate voortleven in het geestelijk zijn van het nieuwe geslacht, het handhaaft zich, zij het dan ook ten deele en gansch niet meer in oorspronkelijke zuiverheid, in de gedachtenwereld, door de jonge opbloeiende ervaringswetenschap van den modernen tijd uit zich voortgebracht. En in 't aldoor voortstuwend leven, dat den eenling omvat en met zich medesleept, hem gansch voor zich inneemt, wordt de noodige rust gemist, schijnt geen tijd te bestaan voor een tot-zich-zelf-komen en een dieper bezinnen. Zoo blijft dan uit de eindelijke synthese, een alles omvattende eenheid van denken, gevoelen en streven.

Ten deele moet dit weer worden geweten aan het in zich onbevredigende van de nieuwe ideeën-complexen, welke zich dra opmaakten om de oude wereldbeschouwingen te vervangen. Want maar al te zeer bleken deze te kort te komen in wezenlijke diepte en wijdsch omvattingsvermogen, en de een na den ander vermochten zij niet stand te houden tegenover de scherpzinnige critiek, door een schare critische denkers, zelf geschoold in haar critische methoden, op hen uitgeoefend.

En waar het zoo dan niet gelukte de wereld van verschijnselen en gebeuren samen te vatten in een opperste begripssynthese, daar bleef dus bestaan een verwarde vaagheid van niet-bewust erkennen, van duister schouwen, die de moderne mensch tevergeefs tracht te verbergen, voor zich en zijn medemenschen, achter een veelheid van groote, maar half-begrepen woorden. Nu wordt niet de wereld gezien als het wijde gansche, zich uitzettend in een opeenvolging van zijns-spheren, nu wordt niet erkend de rhythmus, die door alle leven gaat, nu voelt de eenling niet in zich opkomen een innerlijke wereld van waarachtige hoogheid, schoonheid en wijsheid. En de grootheid en majesteit van het Al, dat hij wel rond zich voelt, maar niet vermag te begrijpen

in zijn essentie, wekt in hem een duizeling of wel hij reageert met een vloed van woorden en nog eens woorden, die zouden uitleggen en verklaren, maar in waarheid niet uitkomen boven een ontvouwen, beschrijven en samenzetten, en zoo niet vermogen te geven die lucide doorzichtigheid van wereld en leven, welke alleen kan bevredigen, wien het om een werkelijk inzicht te doen is.

Bij zulk een totaal gemis aan innerlijke gebondenheid in 't geestelijk leven mag alleen van de wijsbegeerte een bevredigende oplossing worden gehoopt. Want een wijsbegeerte, die meer wil zijn dan waarheidszoekster, die voor den mensch wil worden een steun en krachtsbron bij zijn peinzen en streven, die hem wil geven een blijde levensleer en hooge wereldvisie - wijl zij toch vermag, wat godsdienst, noch wetenschap, noch kunst vermogen: het gansche leven te omvatten en in zich op te nemen, - zij alleen zal in staat blijken de tegenstellingen, die zich in dat leven opdoen, te overwinnen. Zij ontdekt aan het erkennen voorwaarden en grenzen, zij toont van het gevoelen den eindelijken grond en rechtvaardiging, zij schept voor het handelen vaste normen, geeft aan het streven leiding en zekere richting. En dat alles doende uit een eigen, wezenlijk grondprincipe, vermag zij ook op te leiden tot die harmonische eenheid in denken, gevoelen en streven, welke alleen den mensch kan brengen tot een moedig en blijde het-zijn-doorleven.

* * *

'In dunklen Zeiten wurden die Völker am besten durch die Religion geleitet, wie in stockfinsterer Nacht ein Blinder unser bester Wegweiser ist; er kennt Wege und Stege besser, als ein Sehender. - Es ist aber thöricht, sobald es Tag ist, noch immer die alten Blinden als Wegweiser zu gebrauchen.'

Wat Heine zoo uitsprak, het was wel het gemeene oordeel van wie vooraangingen in het nieuwe geestelijk leven, dat in de eerste helft der negentiende eeuw opkwam. De groote wegwijzer, dàt was de godsdienst, dàt was met name de Christelijke godsdienst geweest voor de eeuwen, die voorbij waren. Van af het uur van zijn geboorte tot het uur van zijn sterven begeleidde hij den mensch op aarde. Geen sfeer van het leven was vrij van zijn invloed, in alle heerschte hij met onbeperkt gezag. In een

tijd van levensmoeheid, toen de mensch geen uitweg zag in die wereld en dat leven, die voor hem vervuld waren van een naamlooze geestelijke en zedelijke verwarring - toen heeft hij hem dien uitweg gewezen, een verlossing geboden door de opening van vergezichten in een hoogere levensgemeenschap, een wereldorde van bovennatuurlijk karakter. Die nieuwe wereldorde leerde hij den mensch als hem immer nabijzijnde, als de eenige realiteit, waarvoor hij moest leven: gansch zijn denken, gevoelen en handelen, hadden ondergeschikt te zijn aan de regelen, in hem geopenbaard. Afgewend werd dus de mensch van het leven op aarde, dat zondig werd genoemd en nietig; in geheel het zijn werd hij gebonden aan een onzichtbare, goddelijke wereld.

Zóó was het geweest eeuwen lang, zóó dacht men evenwel nu niet meer. Want van uit een klein beginnen, van uit een tasten en zoeken in het duister, was daar gekomen een nieuw weten, een nieuw inzicht. Daar was ontstaan een wetenschap, eerst werkende met gebrekkige methoden en middelen, maar in den voortgang der tijden, door den noesten, onzelfzuchtigen arbeid, door het denken en vorschen van een nijvere schare waarheidlievende mannen, opgegroeid tot een macht, die onweerstaanbaar leek, die, alles beproevend en doorzoekend, er toe scheen bestemd het gansche leven te gaan beheerschen. Zij had voor den mensch ontsluierd een natuur, die meer en meer zich in zich-zelve sloot, die verkreeg een innerlijken samenhang, orde en wet, zóó dat elk bovennatuurlijk ingrijpen overbodig, ongeloofbaar en onmogelijk werd. En die natuur won meer en meer de belangstelling van den mensch, eischte voor zich op zijn gansche aandacht, nam hem geheel voor zich in, en de hoogere wereldorde - te voren voor hem de hoogste waarheid en werkelijkheid, zijn kostelijkst weten - week meer en meer terug, werd minder en minder geacht.

En met den omkeer in het denken kwam daar tevens een omkeer in het leven. Want niet meer is de moderne mensch bereid al 't zijnde te stellen onder de macht van den godsdienst, alle dingen en gebeuren te beoordeelen en waardeeren met het oog gericht op hem alleen. Het geestelijk leven, denken en schouwen, staat en gemeenschapsleven, zij maken zich vrij van de knellende banden en scheppen zich een zijn op-zich-zelf.

Daarbij komt tevens op een levenslust, een vreugde aan het leven, dat rijk blijkt aan inhoud en nog rijker aan toekomst, een waardeering van 't zijn hier op aarde, welke in volstrekte tegenstelling staan met de opvatting dier levensmoede tijden, waarin het Christendom is ontstaan en tot ontwikkeling gekomen. Niet meer als een wereld van onredelijkheid en zonde, maar als zijnde in een opgang tot het absolute zijn, tot de absolute redelijkheid en zedelijkheid wordt nu het Al aanschouwd. En dat hoogere leven, waarheen in oude tijden de eenling vluchtte uit het naargeestig aardsch bestaan, wordt niet meer als een noodwendige behoefte gevoeld: in het leven zooals het zich voor hem uitstrekt, vindt de mensch alreede volle bevrediging.

Vrij en fier, vol innig vertrouwen op eigen krachten, op zijn gaven van rede en gemoed, stelt zich nu de mensch tegenover 't Zijn. In het heden wil hij leven, werken en streven, in het aardsche bestaan wil hij opbouwen zijn rijk van Redelijkheid, verwerkelijken zijn idealen van Wijsheid, Zedelijkheid en Schoonheid. In zijn wereld, door een mechanische orde en een volstrekte causaliteit bepaald, is voor een goddelijk werken geen ruimte meer. In zijn leven dat opgaat in een scheppen en streven voor de dingen dezer wereld, is geen tijd en plaats voor een innerlijk ethisch zijn: in het geheel, waarin hij zich gesteld weet en dat hem met dwingende noodwendigheden omringt, in de aaneengesloten feitelijkheid, aan welke hij begrijpt zich te moeten onderwerpen, kan van een ethische vrijheid van beslissing geen kwestie meer zijn. En zoo vervluchtigt voor den mensch die gansche sfeer van ideeën, eens de grootste schat des levens geacht; wordt bijkomstig, ja een gevaar voor de kracht en waarachtigheid van het leven geoordeeld, wat vroeger de geloovige zijn hoogtepunt meende.

Het was dezelfde wending van het leven van het afwachtend-beschouwende en ootmoedig-vereerende tot het actieve, tot een leven voor deze wereld en de dingen der aarde, van het geestelijke tot het zinnelijke, van het bespiegelende tot wat op ervaring berustte; het was die wending tot natuurwetenschap en arbeid, welke dan den godsdienst onttroonde, - waardoor mede onderging dat grootsche systeem van het kosmisch idealisme, dat zich alreede opmaakte de leiding over het geestesleven op zich te nemen.

In zijn pantheistische wereldleer was toch opgeheven de tegenstelling tusschen wat de godsdienst leerde en waaraan het gemoed hing, en wat het nieuwe weten als vaststaand deed erkennen. Hier wordt het goddelijke gezien niet meer als staande boven of wel buiten en vreemd tegenover de wereld, maar als een 't al doordringende en bezielende macht. Hier werkt alles samen tot een harmonische symphonie, hier vermag de eenling zich te verheffen boven het kleine en alledaagsche tot een leven van redelijkheid en zedelijkheid, hier kan hij zich geven aan het leven, dat hem aantrekt, en toch in gemeenschap blijven met het goddelijk Zijn. In den opbouw van een geestescultuur, als de openbaring van het innerste wezen der dingen, vinden eenling en menschheid doel en taak des levens. En in zijn gedachten ziet hij in de wereldgeschiedenis zich verwezenlijken een waarachtig godsrijk, een rijk van zuivere humaniteit, waarin de Rede 't al beheerschend het gansche Zijn doordringt en doet worden tot louter Waarheid, Zedelijkheid en Schoonheid. Zoo wordt hier in een actief scheppend leven, een leven voor het heden, maar meer nog een leven voor de toekomst, ja-gezegd tot het Zijn. Het leven wint aan diepte, aan wijdte en aan vrijheid, maar tevens ook aan innerlijke harmonie. De mensch erkent in zich een kern van goddelijken oorsprong, maar blijft zich toch altijd bewust van de kleinheid van zijn kunnen-op-zich-zelf. Want hij voelt zich niet alleen gedragen door, maar ook afhankelijk van het goddelijk wezen der dingen.

Evenwel bij alle erkenning van het scherpzinnig nadenken, waarvan het kosmisch idealisme getuigt, bij allen eerbied ook voor de nobele en hooge gedachten, welke het in zich bevat, er moet toch ernstige twijfel rijzen hieraan: of het ooit de wereld zou hebben kunnen veroveren, of het ooit meer voor zich zou hebben gewonnen dan een aanhang van een kleine, zij het dan ook uitgelezen, schare geestelijk-hoogstaande eenlingen. Gevreesd moet ook worden dat, bij den voortgang der tijden, het weldra zou zijn vervallen tot een verwaten, aanmatigend dilettantisme: dat op de reeks van groote geesten, die het opbouwden, een schare epigonen zou zijn gevolgd.

Evenwel de ongunst der tijden was te groot voor deze beweging; de tendenzen zelf van het geschiedkundig leven werkten

tegen haar in. Want daar kwam snel een krachtig realisme op, tegen welks scherpe critiek het kosmisch-idealisme niet bestand was. En het kan niet worden ontkend, dat daar zwakke plaatsen te over waren in dit kunstig opgebouwd stelsel: dat het de werkelijkheid niet vermocht te omvatten en de tegenstellingen daarin op te heffen, dat het in zijn geschiedenisphilosophie en zijn opvatting van den mensch getuigde van een optimisme, hetwelk door de ervaring niet wordt gerechtvaardigd, dat het ook, hetgeen de rede vermag, veel te hoog schatte. Het nieuwe geslacht door de ontwikkeling van het historisch leven, door den opbloei van wetenschap en arbeid, door de wending van het streven op het materieele zijn, er toe gedreven zich te houden aan het zinnelijk ervaarbare, vond het ideeën-complex van het idealisme te zwevend, te weinig concreet, geloofde niet aan een wereld van begrippen, die het wezen der dingen zoude uitmaken. Het hield zich aan wat het de eenvoudige, simpele werkelijkheid meende, aan de dingen zelve, zooals zij die leerden kennen in de ervaring, en minachtte al dat nutteloos gephilosopheer, dat ijdel gedroom.

Een leven uit de volheid en waarheid der dingen, een terugkeer tot de eenvoudige pure werkelijkheid, - dàt was het wat de nieuwe beweging verlangde en beloofde te geven. Uit het schimmenrijk van wat vroeger werd genoemd ‘de hoogere wereld’, wilde het leven terugkeeren op zich zelf, terug in die wereld der ervaring, waarin de zinnen ons geplaatst leeren. Daarbij namen wereld en leven niet alleen toe aan realiteit, aan eenvoud en waarheid, maar ook aan inhoud en gebondenheid. Een omkeering van alle waarden, een complex van nieuwe idealen, van mogelijkheden, waarvoor de mensch kon werken en streven, een frissche werklust en blijde moed, - het kwam alles voort uit die nieuwe beschouwing, welke de wetenschap als pionier en vaandeldraagster, natuur en gemeenschap als arbeidsveld erkende.

Evenwel, terwijl zoo de wereld der zinnen, het leven der ervaring gansch den mensch tot zich trok, alleen voor hem bestond, verkwijnde het innerlijk zijn in hem, ging de subjectieve sfeer ten onder voor den vorschenden geest, die zich verloor in de objectieve wereld. Wel deed de scherpzinnige analyse het samengestelde natuurgebeuren begrijpen uit een overzienbaar aantal

eenvoudige processen en grondvormen, welke in samen- en wisselwerking het meest gecompliceerde uit zich alleen deden voortkomen, en won met dit meerdere inzicht ook de macht van den mensch over zijn milieu, werd hij in een actiever staat gesteld tegenover dingen en geschieden om hem heen, dan ooit te voren; maar tegenover deze winst stond toch ook een slechts al te duidelijk verlies aan innerlijk geestesleven. Want die objectieve wereld, - die als autonoom, als op- en uit-zich-zelf-bestaande, werd begrepen, waarin alles physisch-chemisch werd verklaard en al 't psychische werd buitengesloten, - zich immer uitzettend en nieuwe zijns-spheren aan zich onderwerpend, trok ten leste ook den mensch, eerst alleen als physisch wezen, daarna evenwel ook zijn psychisch zijn tot zich af, trachtte en beweerde te kunnen verklaren, uit een summatie en verfijning van natuur-grootheden wat daar aan hoogers in hem werd gemeend.

Zoo werd dan de natuur het alleen-zijnde, werd in de mechanische theorie de volstrekte wereldverklaring erkend. In haar verschijnt nu de mensch als in zijn gansche zijn aan zijn omgeving gebonden, wordt hij gezegd niets te vermogen uit eigen innerlijke energie, vindend de al-bepalende momenten in het milieu, zijn gebeuren en inwerkingen. Aan wat geestelijk leven werd gemeend, wordt nu niet meer een zelfstandig bestaan toegekend, het wordt niet meer geoordeeld uit zich zelf een beweging te kunnen verwekken, maar volstrekt afhankelijk geacht van 't physisch gebeuren, beweerd niet anders te zijn dan een uitvloeisel en product van het natuurleven. Het denken vermag geen nieuwe begrippen te scheppen, maar begrippen worden verklaard als louter afkortingen van zinnelijke indrukken; het geluk wordt in laatste instantie een zinnelijk genieten gemeend; van alle waarden blijft slechts het nuttige, d.i. wat den eenling steunt en sterkt in den strijd om 't bestaan. Tot dit nuttige worden die ideeën van waarheid, goedheid, zelfs van schoonheid herleid, welke vroeger boven 't natuurlijke schenen uit te voeren. Zoo wordt dus de mensch tot een natuurding verlaagd, zijn geestesleven tot het natuurleven teruggebracht.

Maar bij alle waardeering van het verlangen naar waarheid, ten koste van wat dan ook, naar een leven van zuivere echtheid en waarachtige realiteit; bij alle erkenning van het scherpzinnige,

waarvan zijn critisch vorschen en beproeven blijk geeft, van de noodzakelijkheid eveneens door hem bepleit, om een eenheid te vinden, die kan worden tot grond voor onze denk-synthese der werkelijkheid, - voor den dieper schouwende moet het dra duidelijk worden, dat het naturalistisch realisme, evenmin als 't zoo bestreden kosmisch idealisme, de werkelijkheid vermag te omspannen.

Want bij zijn alleen-oog-hebben voor de objectieve wereld miskent het den enormen denkarbeid, de machtige psychische daad, welke tot den opbouw dier wereld der dingen noodzakelijk was en blijft. Bij zijn beroep op de ervaring en leering der wetenschap, ziet het niet in, dat deze eerst kan ontstaan na verarbeiding en verwerking door het denken van wat aan zinnelijke indrukken van uit de wereld der dingen den mensch gewordt, dat, ware onze geest zoo passief, als het naturalisme wil, daar een synthese dier veelheid van inwerkingen tot het zoo samengesteld wereldbeeld der wetenschap bij geen mogelijkheid zoude kunnen zijn tot stand gekomen. Wèl houdt de wetenschap zich aan de voorwerpen, of liever aan hun inwerkingen op het bewustzijn, maar nooit mag toch worden vergeten, hoe elk dezer wordt omgezet in het ideëele, opgaat in een gedachtenwereld, waarin haar een plaats wordt toegewezen. En de mensch, de ervaring verwerkend en overdenkend, staat niet meer in het natuurlijk leven als een schalm in een eindelooze keten, maar heeft eene hoogere standplaats gewonnen, van waaruit hij dingen en gebeuren overziet. Met het overdenken en bepeinzen der werkelijkheid, welke in den mensch het eerst opkomt, ontwikkelt zich in die werkelijkheid een nieuw, een geestelijk leven, dat niet is een stuk, een sfeer van de natuur, maar verre boven deze uitgaat.

En gelijk het verstandelijk zijn van den mensch meer is dan een alleenlijke opname van zinnelijke indrukken, zoo is ook zijn leven meer dan een strijd om het bestaan, meer dan een kamp om het behoud van de physieke existentie; en moeten dus nog andere, hoogere waarden als reëel worden erkend dan het nuttige, 't welk het naturalisme alleen werkelijk verklaart. Want ging toch het menschenleven op in een ‘struggle for life’, dan zoude daar niet worden erkend een historische ontwikkeling, een zich scheppen van een hooger en rijker bestaan, dan zoude daar niet in den voortgang der tijden een cultuur kunnen opbloeien, die zich weet

door te zetten ondanks allen tegenstand van het natuur-zijn.

En in dat zich immer ontwikkelend cultuurleven zien we ook strevingen opkomen, die verre uitgaan boven een alleenlijke nuttigheid, zien we een zich onderordenen, een zelfverloochening, die in volstrekte tegenstelling staan met wat een baatzuchtig utiliteitsstreven eischt. Het leven van den mensch gaat niet op in een leven voor de ikheid alleen. Daar is een liefde, die geen eigenbelang, geen eigen wensch kent; daar is een arbeid op velerlei gebied, een koen zich-wagen, een moedig zich-geven, een zich-offeren aan de illusie: rijk zeer zeker aan goede gevolgen voor heden en toekomst, maar die tevens voor de nuttigheidsleer onverklaarbaar blijven. Waar het leven het grootst is, waar wordt gezien wat in 't geestesleven het hoogste opbloeit, daar staat het utilitarisme machteloos, daar kan het niet verklaren wat hem dwaas en onzinnig lijkt. Deugden als liefde, trouw, eerbaarheid, zij zouden haar beteekenis en waarde voor 't leven verliezen, wanneer zij als louter een uitvloeisel van welbegrepen eigenbelang werden ontmaskerd. Alle zedelijkheid en waarachtige grootheid zouden ondergaan, het menschenleven zoude tot het laagste vervallen, wanneer de eenling alleen met zijn egoïstisch zelfbehoud rekening hield. Ook in ethische sfeer ontwikkelt zich met den mensch een geestelijk leven, dat verre boven het natuurzijn uitgaat.

Het was uit dienzelfden drang tot een leven voor de werkelijkheid, tot een concentratie van 't leven in zich-zelf, waaruit ook het naturalisme - - boven geschetst en geoordeeld - voortkwam, dat die ander, sociale beweging ontstond, die zoo typisch is voor onzen tijd. Hier wordt in het gemeenschapsleven, in het karakter der zijnde samenleving de laatste grond voor alle geestelijk en stoffelijk zijn erkend, hier vindt de mensch in het sociale milieu de dwingende momenten voor gansch zijn leven. Opgegroeid onder den overweldigen invloed der maatschappelijke omstandigheden, die voor hem een overmachtige feitelijkheid zijn, is het individu in denken en gevoelen product zijner samenleving, die hem draagt en in 't leven houdt, zijn werken en streven eerst waarde schenkt, maar daarvoor dan ook van hem volstrekte gehoorzaamheid, absolute onderordening onder haar orde eischt. Hier wordt gewekt een sociale gezindheid

in de eenlingen, een solidariteitsgevoel, een streven in gemeenschappelijken arbeid het milieu tot een hooger plan op te voeren. En terwijl daardoor de maatschappij wint aan vaste aaneengeslotenheid en in wezenlijk kunnen, wordt van de verheffing van het geheel ook alleen alles verwacht, wordt slechts van een omvorming der sociale structuur een levensverhooging en het eindelijk geluk gehoopt. En het vermogen, de invloed van den eenling op de historische ontwikkeling wordt miskend: hem wordt geen zijn, geen beteekenis op zich zelf toegekend; alleen wat hij praesteert voor de gemeenschap, geeft zijn leven waarde.

Maar bij alle waardeering van het vele goede dat deze beweging met zich bracht: de mildere opvatting van de ‘schuld’ en de verantwoordelijkheid van den eenling voor zijn daden, met een menschelijker rechtspleging als gevolg van dien; het sociaal-ethisch pogen te verbeteren wat daar droevigs is in het zijn der oeconomisch misdeelden; het besef ook van wat eensgezinde samenwerking ten goede vermag; de sluimerende energie eveneens in de onderste volkslagen gewekt - het wordt toch dra duidelijk, hoezeer ook hier de werkelijkheid geweld wordt aangedaan en niet minder tevens, dat hier gevaren voor het kultuurleven opkomen, die niet gering mogen worden geacht. Want gevaarlijk voor de steeds hoogere ontwikkeling der beschaving wordt deze beweging, wanneer de gemeenschap en wat daar nuttig mag zijn voor haar ontplooiing identiek wordt geacht met de massa en haar stoffelijke belangen, en daarmede in plaats van het scheppen uit en voor 't cultuurleven de bevrediging van de materiëele behoeften der menigte het doel van alle streven wordt. Teleurstelling, zoo niet een achteruitgang van het leven moet ook noodzakelijk volgen, wanneer daar te groot vertrouwen wordt gewekt in wat de massa zoude vermogen, wanneer in de massa-opvatting het criterium van alle waarheid, zedelijkheid en noodwendigheid wordt geëerd, en in plaats van aan de eminente eenlingen, aan de lievelingen der meerderheid, in gaven van intellect en ethos niet verre uitgaand boven het middelmatige, de leiding over het gemeenschapsleven wordt toevertrouwd.

Want hier wordt toch uitgegaan van de valsche veronderstelling van de summatie der redelijkheid in de massa, hier wordt het eindelijk geluk van een alleenlijke vervulling van stoffelijke be-

hoeften verwacht, hier wordt in al te oppervlakkig optimisme met een verbetering der levensomstandigheden ook een zuivering van het innerlijk leven zeker gemeend. Voorbij wordt gezien, dat het leven van den mensch niet, tenzij dan in den aanvang van elke kultuur, opgaat in dat der gemeenschap, dat daar nog een individueele levenssfeer is naast de sociale, die mede haar rechten heeft en doet gelden, en dat wel te meer en met te meerder kracht naarmate de beschaving tot hooger zijn voortgaat. Daar is in 't individu een innerlijk leven, door hem hooger geacht dan alle dingen en gebeuren om hem heen, een geestelijk zijn, dat bij zijn concentratie in eminente persoonlijkheden uit zich heeft voortgebracht en nog voortbrengt, wat daar in het kultuurleven 't hoogste opbloeit, waaraan wij danken elken wezenlijken vooruitgang op 't gebied van godsdienst en zedelijkheid, kunst en wetenschap. Bij alle erkenning van den invloed van het historisch-sociaal milieu moet toch worden toegegeven, dat uit dit alleen die praestaties niet kunnen worden verklaard, dat met hem wel de noodwendige voorwaarden, maar niet de substantie zelf van dat activiteitsbetoon wordt begrepen. Want voor elk scheppen is noodig een tot-zich-zelf-komen van het Leven in een menschelijk geestes-zijn, dat in zich tegenstellingen voelt opkomen, welke het ten koste van alles moet overwinnen, dat voor zich een taak ziet, die het heeft te volbrengen met opoffering van eigen rust en welbehagen, zelfs van eigen bestaan. Daarbij wordt dit streven niet geleid door bepaalde egoïstisch-zinnelijke motieven, maar door de noodwendigheid van geestelijk zelfbehoud. En daarom gaat het wezenlijk uit boven het tijdelijke en stoffelijke, leidt het tot een Wijsheid, Zedelijkheid en Schoonheid, die hoog staan boven het woelige gemeenschapsleven, alleen erkenbaar voor wie haar in reine gezindheid zoekt, - wordend in den voortgang der tijden tot een wereld van hoogste, ideëele dingen, tot wier erkenning de socialistisch-materialistische leer niet vermag op te reiken.

Zoo blijkt dan meer en meer deze sociaal-realistische beschouwing niet bij machte het gansche gebeuren uit zich te verklaren, niet in staat het Zijn in zijn veelheid en verscheidenheid van verschijnselen en geschieden te omvatten. Daar het alleen een massa-leven kent, maar alle individueele zijn, eigen karakter

en eigenwaarde van den eenling negeert, kan het niet anders of van uit het persoonlijk innerlijk leven moet een tegenbeweging opkomen, moet daar een onvrede worden gewekt, die een eereherstel van het geminachte individueele geestes-zijn eischt.

Nu wordt de mensch begrepen, maar vooral gevoeld, als iets meerders dan louter een middel en werktuig in een zielloos kultuurproces, nu wordt de nadruk gelegd op een oorspronkelijk zijn uit eigen innerlijke energie, nu wordt in een zelfstandige levenskern de bron en maat van alle dingen erkend, nu ontwaakt een trotsch zelfbewustzijn, dat zich iets meerders en hoogers weet, dan de wereld van mechanisch gebeuren en stoffelijke dingen. En terwijl de mensch, fier en koen, zich schrap stelt tegenover de objectieve wereld, zich los maakt uit de banden, die hem bonden, zijn hoogste recht en plicht vindt in een in-zich-zelf-volharden, kan zich ook in vrijheid ontplooien wat daar aan geestelijke wezenlijkheid in hem is vervat. In een vrijzwevend stemmingsleven, een leven dat geen grenzen noch geboden kent, kan hij zich uitleven, kan voor zich opbouwen een Zijn van Schoonheid en Hoogheid, schitterend en luchtig, een subtiel kunstwerk. Niet in den ruwen, groven arbeid of in de drooge wetenschap vindt hij zijn bestemming, het doel voor denken en streven, maar in een artistiek-beschouwenden staat. Zoo wint dan het leven aan vrijheid, aan schoonheid, aan blijheid. Vrije zelfverwezenlijking, vrije zelfuiting, het ontwikkelen van het innerlijkst wezen wordt alleenige plicht en doel. Stijgen wil het leven tot een licht zweven in zonnig-blijde, aetherische sferen, het wil worden een vrij spel der krachten, beweeglijk en gracieus. Het wil zich verre houden van het zwaarmoedige en gemeene, verre van het karakterlooze-middelmatige. Het wil zich steeds hernieuwen, immer opnieuw jong worden, telkenmaal nieuwe vorm en gestalte aannemen.

Maar bij alle erkenning van het vele aantrekkelijke en opwekkende in deze subjectivistische levensleer, de eindelijke bevrediging wordt toch in haar niet gevonden. Immers ook hier blijft het leven gebonden aan het zinnelijke, komt het niet tot een zelfstandig worden van wat aan geestelijks daarin is vervat. Daar wordt niet opgebouwd een innerlijke eenheid van begrippen, voorstellingen en waarden, die den mensch doet begrijpen, wat

hem eerst duister en raadselachtig voorkwam, hem sterkt en steunt bij zijn streven, hem doet leven in blijheid en hem vrij maakt. Want wèl wordt hier een volstrekt vrij-zijn beweerd, maar het is meer een niet-willen-voelen van den druk der dingen, dan een werkelijk boven hen verheven zijn. Wèl toont het leven een rijke schittering en levendigheid, maar het mist toch ook diepte, inhoud en zelfstandigheid. Het toont een onzeker heen en weer slingeren, een gemis aan vastheid van richting, een oppervlakkigheid, een alleen maar weerspiegelen en genieten van de zijnde werkelijkheid, welke ten slotte toch onbevredigd laten.

Zoo vermag dan geen dier moderne levensbeschouwingen duurzaam aan ons verlangen naar een het gansche zijn omvattende en verklarende synthese te voldoen. En bij eenig doordenken moet het duidelijk worden wat wel de oorzaak is van deze ongenoegzaamheid. Want bij haar pogen te voldoen aan 's menschen drang naar een intenser leven, naar een volle zekere werkelijkheid, - die mocht vervangen die ideëele wereld van 't goddelijke, welke in de oude beschouwingen den mensch was tot een vaste zekerheid, de krachtsbron bij zijn denken en werken, - komen zij niet uit boven de erkenning van een zinnelijke werkelijkheid, vinden zij in die veelheid en verscheidenheid van dingen en gebeuren geen geestelijke realiteit, geen zelfstandig innerlijk leven ook in den mensch, dat uitvoert boven 't stoffelijk en wat de zinnen ons tot bewustzijn brengen. Wèl wordt gesproken van 't Al en van de Rede, van Kracht en Wet en Ontwikkeling, en wat al niet meer, maar voor deze grootheden, en waarden wordt niet gegeven de grond en eindelijke rechtvaardiging. En toch gaat juist hiernaar ons verlangen uit, moet voor ons in-zich-ontoereikend blijven elke levensleer en wereldvisie, die daartoe niet vermag op te komen.

We wenschen een nieuwe synthese, een geestelijk tehuis op hechte fundamenten opgebouwd: een grondslag verlangen we, solieder dan het ‘Ik denk’ of ‘Ik moet’, een grondslag, die niet alleen rust in een enkele willekeurige sfeer van het Zijn - want in geen is toch te vinden wat de critiek als ontwijfelbaar en volstrekt zeker erkent - maar we willen tot grondslag van onze nieuwe leer een zelf-ervaren, onbetwistbare Zekerheid, een Levenskern, waarop mag worden opgebouwd een samenvatting

van gansch 't Zijnde, in welke alle tegenstellingen zijn begrepen en opgeheven, en aan de gansche verscheidenheid van dingen en gebeuren, in en om ons, recht wordt gedaan.

Zoo wordt het dan tot eerste eisch voor een wijsbegeerte, die den mensch wil opvoeren tot het zuivere inzicht, leiding wil geven aan zijn streven en vaste normen: te ontdekken dat Grondprincipe van het Zijn. En zij vindt dat fundamenteele beginsel in het Leven zelf, het Leven dat zich samen vat in de denk-systemen der elkaar opvolgende en bestrijdende denkers. Want terwijl de burgerman in dien geestelijken strijd niets meer vermag te zien dan een woordentwist van personen, van kleine menschen met hun oordeelen en vooroordeelen, hun opvattinkjes en meeninkjes, misschien zelfs wel slechts een kamp van tegen elkaar aan botsende belangen, - terwijl de wijsgeerig geschoolde daarin meent te moeten erkennen een strijd van ideeën, van gedachte-dingen, die strijden om den voorrang, die in individuën en gebeuren, in mensch en natuur naar zelfverwezenlijking en verwinning der wereld streven, - ontdekt de ingewijde in het Leven achter die schijnbare geestelijke verwarring: het wondere Mysterie van het Leven-zelf, de Levensbeweging, die er naar tracht uit eigen energie het zijnde te scheppen, aan de dingen eigen wezenlijkheid op te leggen.

Dat Leven, dat daar van den denkenden mensch als middelpunt uitgaat, zich uitzet in opeenvolgende kringen en zoo tracht het Al te omvatten, vorm en gestalte te bieden aan wat daar vaag tot den eenling komt, orde, wet en regelmaat te brengen in dien chaos, waarin de zinnelijke waarneming hem leidt, - dat Leven, dat zich in den mensch concentreert en naar eenheid streeft, het is iets meerders en hoogers dan het leven, dat de natuur ons laat zien.

Want de natuur kent alleen afzonderlijke, los-op-zich-zelf-staande levenspunten, door niets tot een hoogere eenheid verbonden. Bij haar zien we de werkelijkheid uiteenvallen in een veelheid van elementair zijn en gebeuren. Hier wordt geen Leven uit het Geheel der dingen gekend, een leven, dat de verscheidenheid omvat en in zich opneemt, het ervarene tot een winst-voor-zich doet worden. Hier erkennen we wel een psychisch leven, maar nog heeft dit geen zelfstandigheid tegenover het

physisch zijn gewonnen: het blijft een middel tot behoud van het natuurlijk bestaan, wordt niet tot een doel-in-zich-zelf. Maar met den mensch komt tot ontwikkeling een innerlijk leven, dat verre uitgaat boven wat we aan psychisch gebeuren in de natuur waarnemen. Want wèl is hij, als physiek wezen deel der natuur, uit deze voortgekomen en onderworpen aan haar wetten, strekt de natuur zich uit zelfs tot diep in 't zieleleven en wekt daar een bestaan naar haar regelen. Maar toch gaat de mensch met gansch zijn geestelijk leven niet in haar op: treedt hij juist uit haar te voorschijn, maakt zich van haar vrij, en schept zich in den voortgang der tijden een innerlijk zijn, van een hooger aard dan het natuurlijke.

Uit die in-zich-onverbiddelijk-gesloten wereldorde, uit die reeks van met ijzeren noodwendigheid elkaar opeenvolgende feiten, schalm aan schalm in een continue aaneenschakeling, vermag hij uit te treden met zijn Denken, dat het gebeuren schouwt van af een hooger plan, het voorafgaande en volgende overziet en causaal samenbindt; dat op een hooger stadium van ontwikkeling achter den schijn der dingen in de aanschouwing een wezenlijke realiteit ontdekt, en de veelheid van indrukken verwerkt tot een zoo samengesteld natuurbeeld als de wetenschap ons toont.

En dat denken stelt zich niet tevreden met wat de feitelijkheid blijkt, maar naar een ‘waarom’ en ‘van waar’ wordt gevraagd, verlangd wordt een begrijpen en doorschouwen, geëischt wordt in het gebeuren een zin en redelijkheid. Niet meer wordt genoegen genomen met een wereld, die niets toont dan een opkomen en weer ondergaan, een rustlooze opeenvolging, een voortdurende wisseling der dingen, maar de mensch wil een erkennen ‘sub specie aeternitatis’, wil een Waarheid en Wezenlijkheid, die boven het feitelijke uitgaan.

Evenwel, het geestelijk leven gaat niet op in het Denken: niet alleen wil de mensch erkennen en begrijpen, hij toetst ook wat hij ervaart, aan normen, die hij in zich draagt. Daar komt ook op een zedelijkheid, die niet alleen en uitsluitend vraagt naar wat het eigen belang eischt, maar wat zich opdoet naar hoogere waarden beoordeelt. Daar komt op een liefde, die meer is dan alleen geslachtsliefde; een medelijden, dat drijft tot hulpbetoon ten koste van eigen lusten; een waardeering ook van

het zijn buiten den eenling, een waarde toekennen aan het object-in-zich-zelf, welke alleen hoogeren arbeid mogelijk maken.

Zoo stijgt dan in onze ziel op een nieuwe vorm van het leven, een psychisch zijn, dat zich los maakt van de natuur, van de gebondenheid aan het zinnelijke zich tot de hoogte der verstandelijke en zedelijke vrijheid verheft, voor zich een zijn-op-zichzelf schept. Hier kan geen sprake zijn van een hoogere ontwikkeling der reeds zijnde natuur-wereld, noch van de winning eener nieuwe natuursfeer, daar toch iets nieuws wordt verkregen, dat meerder is dan het natuurlijk leven, hetwelk immers zelfs in zijn psychische uitingen niet boven 't zinnelijk-materieele uitkomt. Ook niet met slechts een complex van zielekrachten, als denken en gevoelen, mag het nieuwe worden gelijk gesteld, want het wil worden erkend als een Geheel, als een hooger Eenheid, welke de psychische uitingen doordringt en haar den karakteristieken vorm doet toekomen.

Alleen aan de gemeenschap met dit innerlijk, geestelijk leven ontleent het denken die kracht, noodig om de werkelijkheid te verwinnen en doorzichtelijk te doen worden, om wat daarin aan zinnelijks is in het ideëele over te brengen, om den mensch op te leiden tot die wereld van grootheden en waarden, door wier bezit hij zich boven de natuur verheven weet. Daarbij vertoont het denken de neiging de gansche verscheidenheid tot een innerlijke eenheid samen te vatten, de tegenstellingen, die zich opdoen te begrijpen en op te heffen, zoodoende in den voortgang der tijden het geestelijk bezit vermeerderend en veredelend. Want uit het zich bewust worden van steeds nieuwe tegenstellingen komt voort die taak, die de mensch zich telkenmaal in de historie opgelegd ziet, en die hij heeft te vervullen met opoffering van veel lust.

Zoo ontwikkelt zich daar onder kamp en moeite een innerlijk leven, met eigen wetten en noodwendigheden, een innerlijk leven dat vaak genoeg in strijd komt met wat het natuurlijke eischt, maar dat zich weet door te zetten, in den eenling zich steeds opnieuw tot een nieuw levenscentrum poogt saam te vatten, en zoo voor hem te worden tot de hoofdpotentie van het streven, voor hem op te bouwen een werkelijkheid, waarin hij zich thuis gevoelt. Het biedt den mensch de mogelijkheid zich eene geeste-

lijke individualiteit te vormen: zich op te werken tot een persoonlijkheid; het schenkt hem ook de kracht om daartoe te geraken. Want niet maar door een zich-los-maken van wat het bond, wint het leven een eigen karakter, maar eerst door zelfbezinning en zelfbeheersching, door harmonische ontwikkeling van den meegegeven aanleg, door een energiek, moeitevol streven om den chaos van Zijn-in-zich te ordenen tot een kosmos.

Maar bij alle erkenning van de beteekenis dier bewustwording van een innerlijk, geestelijk leven, dat den mensch uitheft boven de wereld van dingen en gebeuren om hem heen: de eindelijke bevrediging is hiermede nog niet verkregen. Want we verlangen iets meerders; we verlangen een uitkomen boven de kleinheid en beperktheid van 't alleen-menschelijke, een volle deelname aan het leven van 't Gansche, aan de Wijdte en Waarheid van 't Al. Wij wenschen te erkennen den scheppenden Grond van alle dingen, ons te verplaatsen uit ons zijn-op-zichzelf in het grond-gebeuren, op te stijgen uit 't alleen-menschelijke tot het meer-dan-menschelijke, een leven te leiden van uit de essentie der wereld. De absolute Waarheid, de absolute Deugd, het absolute Recht; dat was immer en is ook nu het doel, waarop alle peinzen en streven is gericht. Kunnen we niet ons leven, ons denken, gevoelen en handelen, in verbinding brengen met 't Al-leven, daar hun eindelijken oorsprong aantoonen, dan zullen we nooit uitkomen boven een subjectivisme, dat alle innerlijke kracht en rust mist, dat ons geen vasten steun kan schenken bij ons werken, dat ons geen vertroosting kan bieden in onze smart, dat ons niet vermag te bezielen met blijde hoop en frisschen moed.

Zoo worden we dan gedrongen tot de aanname, dat het geestelijk leven, hetwelk in ons wordt erkend, meer is dan alleen-menschelijk: dat het een wereldkarakter in zich draagt. Er moet in den mensch meer omgaan dan op den eersten indruk lijkt: wat uit zijn Zijn-op-zichzelf scheen voort te komen, moet in waarheid de manifestatie blijken van een hoogere Orde. Wat zoo gewoon is op 't gebied der wetenschap, het moet ook hier weer gelden: de eerste, oppervlakkige aanblik geeft niet de waarachtige realiteit; eerst bij een dieper doordringen, bij een zuiverder doorschouwen, openbaart zich het Zijn in zijn volstrekte wezenlijkheid.

Zoo verklaren we dan het geestelijk leven uit te gaan boven het individueel bestaan; gezien in zijn volle werkelijkheid, in zijn waar gebeuren en zijn, blijkt het een wereldleven te wezen, dat wel zich kan mededeelen aan den mensch en hem tot zich opheffen, maar toch een realiteit opbouwt, die niet afhankelijk is van het willen ven den eenling.

We zien een beweging opkomen, die verre uitgaat boven 't leven van iederen dag met zijn egoistisch begeeren, zijn dwaas verlangen, zijn zinnelijkheid en bekrompenheid, zijn zich-tooien met een schijn van geestelijkheid. We zien een opgaan uit enkele punten naar een eenheid, een samenvatting van wat verstrooid is, een samenstreven van alle sferen tot een opperste Zijn. Wat echter in waarheid het primaire is, is niet de verscheidenheid, maar de eenheid, d.i. een Geestesleven, dat in zich zelve rust en uit zich de veelheid doet voortkomen en omspant tevens.

Hier vinden we een Alleven, dat de eenling draagt en sterkt, dat hem boven 't tijdelijke en plaatselijke opheft, dat de tegenstelling van subject en object doet overwinnen in een erkennen van beide als twee bijeenbehoorende zijden van een enkel leven, hetwelk in ieder is en naar eigen volmaking streeft. Nu wordt 't handelen en scheppen meer dan een toegeven aan eigen neigingen of het zich voegen in onoverkoombare noodwendigheden: nu wordt het een in-zich-zelf-volharden en een zelfontplooiing van het Leven. Het innerlijk leven wordt een geestesleven, dat uit eigen wezen een realiteit doet voortkomen, dat zelf tot een realiteit wordt, welke in en uit zichzelf bestaat. En hier wordt geen Zijn opgebouwd, dat vreemd staat of wel zich stelt tegenover de wereld, maar hier komt op een nieuwe werkelijkheid uit het levensproces zelf, een nieuwe Zijnsvorm, waarin de wereld een ziel openbaart. De natuur, eens gedacht als de alleenige werkelijkheid zelve, is in waarheid niet meer dan een der vele bestaansvormen eener realiteit, die in voortdurende werkzaamheid naar een in-zich-bewustzijn streeft.

Zoo blijken dan in den mensch samen te komen twee werelden: de wereld der natuur, waaruit hij voortkwam en waaraan hij zich gebonden voelt door velerlei banden, die ook niet nalaat te trachten hem weer tot zich af te trekken; en die nieuwe wereld, waartoe hij zich kan opwerken, aan welker zijn hij deel kan

nemen, aan welker ontwikkeling hij kan meewerken. Zoo vermag hij uit het leven voor 't stoffelijke en zinnelijke te komen tot een leven uit de oneindigheid, kan hij bij opbieden van alle krachten zich verheffen tot het meer-dan-menschelijke, tot het kosmische.

Hier, in het geestesleven, vinden we 't vaste punt, waarnaar zoo lang werd gezocht: dat noch ‘denken’, noch ‘geloof’, noch ‘arbeid’ ons vermochten te schenken. Dat het ons niet alreede met 't Zijn-zelf meegegeven wordt, vermag hiervan de beteekenis niet te verminderen: in ons toch voelen we het verlangen naar zelfbezinning, bemerken we krachten, die ons in staat stellen een levensconcentratie te bewerken, weten we een geestelijk zijn, nu nog een chaos, maar een chaos, die we door energiek streven tot een kosmos kunnen doen worden.

Het geestelijk leven, zoo erkend als een wereldleven, vertoont vrijheid en noodwendigheid beide, vertoont een hoog-uit-staan boven den eenling, maar tevens een zich concentreeren in het individueele zijn, een zich ontwikkelen ook dank zij de activiteit van den enkelen mensch. Het bevat in zich een rijke verscheidenheid aan mogelijkheden, die in den voortgang der tijden tot verwezenlijking komen, typische vorm en gestalte aannemen in een denkenden en scheppenden geest, en daaruit zich weer tot een gansche zijnsfeer uitzetten. Zoo ontstaan daar karakteristieke samenvattingen van het leven, voortgekomen uit de levensbeweging zelve, die samenstooten en in het geheel een sterke spanning wekken, aldus opvoerend boven het zijnde stadium uit. In onafgebroken activiteitsbetoon vindt en wint het Leven zichzelf, schept zich onder voortdurende zelfherziening en zelfhervorming een inhoud, bouwt op een in-zich-bewuste werkelijkheid. Met een nimmer rustenden denkarbeid worden nu gewonnen een Waarheid, die verre uitgaat boven het bloote meenen der eenlingen, een geheel van voorstellingen en waarden, onafhankelijk van het individueele erkennen en begeeren, Arbeids-complexen waarin de enkele mensch zich heeft te voegen, eigen streven moet laten opgaan om het nut-gevend te doen worden. Tot het zijn worden gewekt gansche levenssferen, als Wetenschap en Kunst, Recht en Moraal, met een eigen inhoud, eigen bewegingskrachten, eigen wetten en innerlijke noodwendigheden.

In 's menschen bestaan komt zoo dan iets op, dat boven hemzelf uitgaat. Want wel wordt niets gewonnen dan door menschelijke daad, is er ook niets dat buiten den menschelijken geest om bestaat en opkomt, maar die realiteit, welke hier zich openbaart en tot zelfontplooiing zich opwerkt, is toch niet het werk van het alleen-staand mensch-atoom, en wat hier wordt bereikt, het geldt niet slechts voor hem alleen. De eindelijke grond van die beweging is een geestelijke substantie, die in een ieder is.

Karakteristiek voor dit nieuwe leven is de neiging de verscheidenheid tot een eenheid saam te vatten, de veelheid van strevingen te vereenigen tot één voortgang. We zien dat het duidelijkst op het gebied van den arbeid, maar ook op dat der wetenschap en ethiek. In den Arbeid die meer is dan een werken ter voldoening van eigenbegeerte en lust, maar in zichzelf een doel vindt, opgaat in het Zijn der dingen, worden subject en object tot een bestaan samengebracht. In het trachten naar een Waarheid en een Goedheid, die voor allen geldt, in een Liefde en Gerechtvaardigheid, die vrij van elk egoïsme eigen wensch achterstek bij het welzijn en recht van anderen, worden de eenlingen verbonden tot een innerlijke gemeenschap, wordt hun leven tot een deel van een wijder en rijker Leven.

En waar een eenheidsstreven kenmerkend is voor ieder hooger zijn, daar is ook aan den anderen kant weer geen hooger leven mogelijk zonder die eenheid: een harmonische veel-eenheid in het zieleleven van den eenling, maar ook nog een zich één-gevoelen en een één-zijn met 't Al-leven. Want alleen uit de samenhoorigheid met een boven den eenling uitgaand, hooger geestesleven, dat in den mensch werkt, zijn denken en gevoelen en streven doordringt, kan hij de noodige krachten winnen om zich op te werken tot die waarachtige geestelijkheid, welke een hooger leven mogelijk doet worden. Uit de wereld der natuur, met haar driften en begeerten, vermag niets dan dit hem op te voeren. Tot de overwinningen der tegenstellingen, die zich aan hem voordoen, kan slechts dìt hem leiden. Het ‘Individu’ noch de ‘Rede’ vermag uit zich alleen voort te brengen een beweging tot een zelfstandige geestelijkheid, tot den opbouw van een nieuwe geestelijke wereld, maar deze kan slechts worden begrepen

wanneer zij wordt erkend als een beweging van het Wereldgeheel, als de opkomst van een nieuwe realiteit in het psychisch zijn der menschen, welke aan hun bestaan een nog niet gekende, heerlijke waarde schenkt.

Evenwel, slechts dan vermag die hoogere realiteit in den eenling zich te verwezenlijken en daarmede hem op te heffen uit het alleen-menschelijke tot het meer-dan-menschelijke, tot het eeuwige en oneindige, wanneer daar in zijn zieleleven door eigen wilsdaad een radicale ommekeer komt. Daar in de psyche, waar twee sferen der werkelijkheid tezamen komen, moet toch worden verplaatst het zwaartepunt van het Zijn uit het natuurlijke in het geestelijke. Want wèl ligt in den mensch de mogelijkheid tot een leven uit het wezen der dingen zelve, maar als physisch wezen, als zinnelijk en stoffelijk schepsel, behoort hij toch tot de natuur met haar begeerten en driften, die hem tot zich af wil trekken, en dat wel voornamelijk dan, wanneer daar in hem ontbreekt een groote geestelijke drang. In hem is een grootheid welke hij echter nog moet verwerkelijken, maar ook een kleinheid, die hij door voortdurende werkzaamheid heeft te verwinnen en kan overwinnen. Zijn ‘zondebesef’, dat oude gevoel van onbevredigd zijn, waarop wijst 't anders dan op een innerlijke kern van waarachtige, goddelijke Reinheid? In hem werkt een beweging, die het hoogste wil en het hoogste van hem eischt, maar wat uit zijn voortdurend zinnen en streven als het heerlijkst opbloeit, het geeft ook het bewijs, dat dit hoogste voor hem bereikbaar is. Zijn denken, dat wil doordringen tot den grond van al het zijnde, dat 't Geheel tot lucide klaarheid wil brengen, voor hem doen verrijzen een Waarheid, die voor allen geldt, - het wijst heen op een wereldleven, dat, hoewel in den eenling, nochtans hoog uitgaat boven zijn bestaan-op-zichzelf, hem opvoert uit eigen kortstondig zijn tot de deelname aan een, de gansche wereld omvattend, in hem tot bewustzijn komend Leven. In zijn aesthetische aanschouwing, die hem vrij maakt van den drang naar bevrediging van eigen willen, die hem in rustige contemplatie doet opgaan in de innerlijke wezenlijkheid der dingen, hem de idee, in wat hij aanschouwt, openbaart, - versmelten het subjectieve en objectieve tot een Zijn in de Waarheid en Schoonheid van het Geheel. In zijn scheppen, niet meer gericht op een

alleenlijk vervullen van eigen behoeften, maar doelend op het hoogste, werken het zichtbare, en het onzichtbare, de dingen en de geest, samen tot een kunstschepping van onvergankelijke waardij. Hier op de hoogte van het geestesleven wordt in moeitevollen strijd het alleen-maar-menschelijke overwonnen, hier stijgt het Zijn op tot een nieuwe en hoogere werkelijkheid, hier wordt in een volkrachtige activiteit, die het Gansche omspant, getoond de grootheid, waartoe de mensch kan opreiken.

Eerst in een volkrachtige activiteit, die voortkomt uit 't Alleven, dat zich in den eenling tot een levenskern heeft geconcentreerd, vindt het menschelijk bestaan doel en bestemming. Hier vinden we vrijheid, - die niet mag worden gelijkgesteld met willekeur, - en noodwendigheid samen. Want de eenling blijkt meer te zijn dan een lid van een in-zich-gesloten reeks van oorzaken en werkingen: er is voor hem ook een vrije beslissing over de richting des levens, een gelegenheid eveneens om door onvermoeid streven zich op te werken tot steeds hooger zijn. Maar er is tevens een noodwendigheid van gegeven aanleg en milieu, een beperktheid van mogelijkheden.

Zoo erkennen we dan een samengang van oorspronkelijkheid en gegevenheid, die in de persoonlijkheid opgaan, haar vormen en doen worden tot een geestelijke individualiteit, welke wederom een typische werkelijkheid uit zich schept. En met die zelfverwezenlijking in een nieuwe realiteit werkt het leven, zooals het is in den eenling, mede tot het zich-zelf-bewustworden van het Al-leven. Door een opgaan in de individueele kernen en zich weer uitzetten tot een werkelijkheid, neemt het Al-leven toe in breedte en diepte; door een voortdurend zoeken en voortdringen bouwt het zich op een wereld van volstrekte geestelijkheid.

In gemeenschap levend met die levensbeweging, welke door 't Al gaat, wordt de mensch tot een microcosmos. In zichzelf vindt hij doelen voor zijn streven, - welke niet anders zijn dan in hem rustende mogelijkheden, - en kracht om te volharden tevens. Uit zich schept hij zijn waarheid, welke is harmonie, overwinning der tegenstellingen in het innerlijk leven; doet hij voortkomen zijn werkelijkheid, - ontstaan ten gevolge van de reactie van het zijn-in-hem op de inwerking der objecten, -

waarin de verscheidenheid wordt omspand en verder ontwikkeld van uit een in-zich-zeker centrum. In een voortdurende zelfbezinning en activiteitsbetoon vindt hij het geluk, dat hij behoeft.

Overal wordt het geestelijke gezocht en al wat daar is, naar zijn geestelijk karakter gewaardeerd. En door werking en tegenwerking wordt een geestelijk zijn-op-zichzelf opgebouwd, waarvan de enkeling zich bewust is en waarop hij trotsch gaat. Maar verre blijft toch altijd van hem elke ijdelheid en verwatenheid, omdat, hij, in zijn grootheid, zich klein weet tegenover 't leven van 't Al.

Gelijk in het geestelijk leven de veelheid en verscheidenheid van strevingen en gebeuren opgaan in een hoogere eenheid, die het gansche omspant en draagt, - zoo vinden ook in de wijsbegeerte van het geestesleven de onderscheiden geestelijke stroomingen, welke den modernen mensch omstuwen, hun opperste synthese. Hier wordt het Denken erkend als schepper der realiteit, maar tevens getoond zijn ongenoegzaamheid, wanneer alleen staand op zich zelven en niet rustend in het volle Leven. Hier wordt het Natuurgebeuren gezien als een in-zich-gesloten werkelijkheid, wordt ook niet geloochend zijn groote invloed op het leven van den mensch, maar niettemin nadrukkelijk afgewezen elke poging om het volle menschelijke bestaan, in zijn ganschen omvang, in al den rijkdom en verscheidenheid van zijn uitingen te verklaren uit zijn toch slechts mechanische orde en wetten. Hier wordt erkend de onbekwaamheid van het Individu om uit zich-alleen het leven op te bouwen, de kultuur begrepen als ontstaan uit de samenwerking van een veelheid van strevingen, en toch den eenling ook een leven-op-zichzelf niet ontzegd, de mogelijkheid van een geestelijke individualiteit niet afgewezen, maar deze veeleer 't eindelijk doel van het menschelijk bestaan genoemd. Hier wordt een intens innerlijk leven, een eigen zijn en karakter, voor den Eenling het hoogste goed geacht, maar tegelijk ook een leven veroordeeld, dat niet meer is dan een opeenvolging van vrijzwevende stemmingsmomenten, dat een in-zich-geslotenheid niet kent, zich niet voelt onderhoorig aan een Al-leven, dat door 't gansche zijn en geschieden gaat.

Hier wordt ten slotte voor de waarachtige Religieusiteit een uitzicht op nieuw en frisch zijn geopend, omdat toch het hoogste geestelijk leven verklaard wordt niet slechts het werk te kunnen wezen van individu of gemeenschap of natuur, maar wèl een bestaan-op-zichzelf te hebben, omdat het ook wordt begrepen als te dragen en te doordringen al wat daar is en geschiedt.

Hier wordt niets afgewezen wat nadenken of ervaring leert, hier wordt het alles gewaardeerd, hier worden de tegenstellingen doorschouwd en overwonnen, hier streeft alles samen in een opperste synthese, die het gansche Zijn omvat en doet begrijpen.

Een vrouw door P.N. van Eyck.

Zeg dat zij ijdel is, want dat haar mond
Te vaak en voor te velen 't lokken vond
Van woord en klank, wier diep en duizlig zoet
De harten trekt naar grooter, rooder gloed,
Dan in haar ziel, waaraan dat woord ontvloeit,
Naar 't door haar spraak ontstoken flakkren gloeit;
Zeg dat haar mond te veel verlangens wekt,
Dat men vergééfs tot haar de handen strekt
Om lafenis voor dorsten, die zij schonk,
Zeg dat te vaak haar 't heilrijk spreke' ontklonk,
Dat streelend tot de zoetste zonden tart, -
Maar smaad haar niet: een vlam brandt in haar hart.

Zeg dat zij ijdel is, want dat haar oog
Te zwoel de schicht dier troeble lust doortoog,
Die mannen lokt naar landen vreemd en ver,
Waar 't duister is, waar zij gelijk een ster
Die dwaalt, ter dwaaltocht drìjft, en steeds verglijdt,
Totdat hun trots om haar vertroosting schreit,
Totdat hun droge mond, doorgroefd, verdord,
Om háár ellende en de eigen armoe mort;
Zeg dat zij ijdel is en striemend wreed,
Want dat haar diep in 't oog, dat hunkrend-heet
Naar tranen haakt, de genster van verlangst
Te gretig brandt naar andrer pijn en angst,
Naar ruw gebroken harten, naar 't verdriet,
Dat lijdt en zwijgt en nooit zijn einde ziet;

Zeg dat haar ziel voor 't leed, dat zelf zij schiep,
Te weinig zachte deernis wakker riep,
Zeg dat haar blik een nóódlot is van smart, -
Maar smaad haar niet: een wond bloedt in haar hart.

Zij is in weedom 't leven doorgegaan,
Zij heeft de raadsels onzer ziel verstaan.
Zij wéét, dat uit ellende, niet uit vreugd,
Ons wankel hart zijn sterkste ontroering teugt,
En dat de gloed der diepre droefenis
In al den schijn het éénig wezen is.
Zij weet, dat ieder, ieder ding dat leeft,
Naar zachte rust en langste vreugden streeft,
En dat geen hart een zwaarder leed omvangt,
Dan 't moede hart, dat steeds vergeefs verlangt.
Nu leidt zij zielen tot den hoogen staat
Van die in 't licht der diepste smarten gaat.
Zij lokt hen met beloften van geluk
Naar 't zware wee van strak-doorzwoegden druk,
Naar 't lijden der verlangens, wier geweld
Hen met de zeel der scherpste smarten knelt,
Naar 't leed, dat tot in eeuwigheid ontroert
En 't menschlijk hart ter hoogste wijding voert;
Zoo móet zij wreed en grillig-ijdel zijn
En vreugd belóve' en deelster zijn van pijn.

Maar o, dat gij, die om haar wreedheid klaagt,
Haar ééns in haar verborgen weedom zaagt!
Dan is het nacht, dan is haar kamer stil,
En dan beleeft zij 't kwijnen van haar wil.
Haar lamp brandt laag, haar hoofd buigt onder 't licht,
Heur haar weerglanst, zij houdt haar oogen dicht
Voor 't wazig spel van schaduwen en schijn,
Want in haar klopt een nooit-volpeinsde pijn.
Een moede droom doorpeilt haar eenzaamheid:
Zij heeft zich zelf dit weenend leed bereid,
Dat strijdt en hijgt, zoo vaak zij overdenkt,
Hoe nooit één hand haar uit heur kerker wenkt.

Want velen baden klagend om haar hart,
Doch haar verdriet is grooter dan hun smart:
Zij kán van uit haar hoog, verlaten land
Niet dalen naar hun verre, vlakke strand,
Zij is, omhoog, met haar verdriet alleen,
Zij staart vergeefs naar rekkende einders heen. -
Maar nu is 't nacht, nu is haar kamer stil,
Zij peinst en schreit, zij voelt haar sterken wil
Verslinken en haar weeke weemoed smacht
Naar 't lijdend hart, dat zij tot droefheid bracht.
Ze is eenzaam en haar hunkering schreit op:
O dat zij nú mocht dalen van den top
Van eenzaam leed, o dat zij neer mocht gaan,
Om eens nog stil te sluimren in den waan
Van vrede wiegend op der dagen vlucht,
Van vreugde alom en zusterlijk genucht! -
Vergeefs, vergeefs, de nacht hangt stil en zwaar
In 't licht der lamp te blinken om heur haar,
Zij bergt de bleeke handen in haar schoot,
En zij, de sterke vrouw, de ziel, zoo groot
In 't lijdzaam dragen van den vloek die schrijnt,
Zij weet weer, dat haar hart zich vruchtloos pijnt
Met vlijmende verlangens, en zij wéét,
Dat zóó haar lot is: zwaar en eenzaam leed.
En morgen, als dit talmend oogenblik
Vergaan zal zijn, saam met de laatste snik,
Zal zij opnieuw het schoone, blonde hoofd
Verheffen, en haar oogen, niet gedoofd
Door veel, verholen tranen, en haar mond,
Weer zwijgend van haar innerlijke wond,
Zullen dan wéér hun zoete zware daad
Om 't diep verdriet, dat nimmer meer vergaat,
Verrichten, - onbewogen door den schijn,
Zal zij weer wreed en lokkend-ijdel zijn.

Schemer door Franz M. Krings.

Het dolende daglicht vlucht
door de drukke stad.
Hier en daar nog wat
lichtvegen aan de lucht.

De huizen staan zoo vaal,
de oogen half toe,
als peinsde een mensch, moe
in 't vage lichtgedraal.

Achter mijn venster zie 'k
droomend naar buiten...
Voorbij mijn ruiten
vlerkt loom een grauwe wiek.

Uit eerste en uit laatste levensgetij door W.L. Penning Jr.

I.
Kleuter in de huisgang.

Zie 'k om naar prilsten vreugdegloor,
Dan staat me een zondagmorgen voor,
Toen 'k om zijn spraakloosheid mijn rolschaap wel beknord had,
Doch 't meêtrok naar mijn vrijheidsplek
Wier galm het won van 't woonvertrek,
En waar 'k dat loopergoed met moeite opzij gesjord had.

Geduwd en duwend, repten we ons;
Ho! zeg 'k - daar krijgt zijn neus een bons;
Op! zeg 'k, en pak zijn rug, daar duikelt zijn beklimmer!...
- Haar keuken uit, daar komt mijn troost...
Ons Trijntje weg - daar werd gepoosd:
Mij keek de Huisgang aan: eerste indruk kreeg 'k, voor immer.

Dooraderd zie 'k nog vloer en plint,
De zold'ring kluchtig scheef gebint,
En schim van knaapje en schaap in deurvernis vol barsten;
Naar sleutel-hoekje en koop'ren bel
Ontzweeft een pluisje, zilv'rig hel,
Uit vachtwol opgewaaid bij pluk en ruk om 't hardste.

Voor 't kinderoog heel hoog en lang
Leek die vertrouwlijk oude gang,
Waarin mijn jaar of wat het zonlicht zagen spelen
Op witten muur en groene bank,
Met schaduw-knik van de iepe-rank -
Voor 't glasraam bovendeurs gevierd door 't vogelkweelen!

Daarbij 't gelui dier torenklok,
Wier stem mij weg van 't speelgoed trok,
En 't stilgeworden kind de ontroering deed beleven
Van wijdingsklank omhoog, ver heen!...
Mij maakt de erin'ring week en kleen -
Zij, schier zoo oud als ik, gaaf is ze en grootsch gebleven.

II.
Zucht en genucht.

Geen dag, sinds jaren, die voldoening geeft;
En wierd mijn oogen 't licht teruggegeven,
Dof en wankleurig zag 'k mijn lot gebleven -
In mijne doode voel 'k me als uitgeleefd.

Doch troostend vaak, na drukken leêgen dag,
Wekt profetie of heugnis 't heir van droomen:
Mijn lotgenoot, mijn Sterkte zie 'k weer komen -
En overal is 't licht en lieflijk door haar lach!

Die herkunft der brüder Maris.
Von Dr. Max Eisler.

GESCHLECHTSTAFEL:

I. WENZEL MARESCH (1779—1855), Steinmetz aus Prag (Böhmen).	METJEN SMIT (1784—1849), aus Amsterdam.	JACOBUS HENDRIKUS BLOEMERT Tabaksschneider aus Haarlem,	GERRITJE VAN BONDA, aus Haarlem,
II. 2. JOHANNIS HENRICUS MARRIS, (geb. 1821), Schriftsetzer im Haag.	1. MATTHEUS MARRIS (1809—1886), Buchdrucker im Haag.	+	HENDRIKA BLOEMERT, (geb. 1807 in Haarlem).

III. 1. JACOBUS HENRICUS (1837—1899). 2. MATTHIAS (geb. 1839). 3. HENDRIKA (geb. 1841). 4. WENZEL (1844—1910). 5. WILHELMINA (geb. 1846) MARRIS.

Erläuterung und Ergänzungen.

Ad I.: Der *Name des Stammvaters des Malergeschlechtes* findet sich in der eigenhändigen Unterschrift, erhalten in der bürgerlichen Hochzeitsurkunde seines

Sohnes Mattheus mit Hendrika Bloemert und lautet dort: W. Maresch (o). Dieser authentischen Namensform gegenüber sind die holländischen amtlichen Schreibarten ‘Marris’ (und ‘Wensel’ verderbt für ‘Wenzel’) irrelevant; diese erste Anpassung des fremdländischen, von dem fremdsprechenden und fremdschreibenden Handwerker undeutlich gesprochenen und geschriebenen Namens an hollandheimische Formen wie ‘Maritz’ und ‘Marris’ ist mit stillschweigender Zustimmung des Maresch von den holländischen Amtsschreibern herbeigeführt worden.

Wenzel Maresch ist 1779 in Prag, der Hauptstadt Böhmens,

geboren und vor 1809 in Holland eingewandert. Er erscheint hier wohl als ‘Steinmetz’, wird aber dieses für Böhmen landständige Gewerbe weder selbständig, noch ausschliesslich, noch fachmännisch betrieben haben, da er im reifsten Mannesalter einmal schlechthin als ‘Handlanger’ bezeichnet wird. Seinen ersten nachweisbaren Wohnort nahm er in ‘de Franje’ (Pastoors Warande) nr. 370 im Haag, wohin er vor 1809 *Metjen Smit* als Gattin heimführte. Sie war eine Holländerin aus Amsterdam, 1784 hier geboren, und teilte mit ihrem Mann das reformierte Bekenntnis. Nach ihren Geburtsdaten um 5 Jahre an Alter verschieden, zeigen spätere Aufzeichnungen Schwankungen des Altersunterschiedes von 6-7 Jahren. Die Eheleute verzogen vor 1831 nach Wijk D, Zuilingstraat nr. 166 und bewohnten das Haus gemeinsam mit zwei greisen Eheleuten, dem Kutscher Mathys Rahn und seiner Frau. Im Jahre 1843 teilen sie sich mit der Familie des Schmiedes Gijsbert Bart Dorst, Mann, Frau und 7 Kindern, in das Haus Wijk D, nr. 168. Nicht lange nachher, am 2. Oktober 1849, stirbt Metjen (einmal auch Elisabeth und dann wieder Metthie genannt) im Alter von 65 Jahren, nach der Aussage der Totenzeugen als ein Kind unbekannter Eltern. Der alleinstehende Wenzel fand bei seinem erstgeborenen Sohne Wohnstatt, zunächst in der Lange Lombardstraat Wijk W nr. 304 T, dann auf dem Zuid West Buitensingel 3 Wijk A, nr. 250, hat sich aber noch vor 1859 von ihm getrennt und zuletzt in der Korte Hoogstraat 404, Wijk D 219 gewohnt. Er starb am 2. April 1855 im Haag, etwa 75 Jahre alt.

Eigenhändige Unterschrift von Wenzel Maresch, dem Grossvater der Brüder Maris, im Jahre 1863.

Die nationale Herkunft des Wenzel Maresch entscheidet den Blutsursprung des Malergeschlechtes. Die Frage scheint gegeben: Germane oder Slave, genauer Deutscher oder Tscheche? Für den Tschechen spricht in erster Reihe der Name, Vor- und Zuname; der Name Wenzel, seit jenem Herzog Wenzel dem

Heiligen aus der Nationaldynastie der Prschemysliden ein tschechischer Nationalname allerersten Ranges und innerhalb der Familien vererbt, ist schon infolge seiner konfessionellen Nebenbedeutung zu allgemein gebraucht, um für sich viel zu besagen; dagegen ist *Mares*[v] (sprich Maresch) ursprünglich durchaus tschechisch und auch heute in den böhmisch-mährischen Ländern bei tschechischen Familien ungemein häufig (Marris, Maris, aber auch Maresg sind hier unbekannt). Eine Brücke zum Deutschtum scheinen die deutschen Schriftzeichen zu bieten, mit denen er die heute bei den Tschechen ausschlieslich gebrauchten lateinischen untermischte: aber für i h r e Zeit sind sie ohne jede Beweiskraft, da sie damais in rein tschechischen Häusern gebraucht wurden und die Erziehung der böhmischen Slaven damals überhaupt einen stark germanisierenden Einschlag aufwies. Dass er *Mares* oder *Maress* und nicht - wie seine gleichblütigen Namensgenossen heute - *Mares* (sprich Maresch) schrieb, erklärt sich ebenso aus dem Schreibbrauch seiner Zeit. Zudem kommt sein helvetisches Glaubensbekenntnis, das er wohl schon aus der Heimat mitgebracht hatte und das ganz allgemein ins tschechische Lager weist. E r w a r e i n T s c h e c h e .

Indem Wenzel Maresch, der Sprössling eines slavischen Geschlechts, die Ehe mit der Holländerin Metjen Smit vollzog, war die Mischung mit dem germanischen Elemente in der künftigen Generation bereits entschieden. Von da ab hat bloss holländisches Blut an der Familienbildung teilgenommen und ihren germanischen Charakter befestigt.

Ad II. Dem Ehepaare Maresch wurde am 27 August 1809 im Haag ein Sohn geboren, der am 30 d. M. bei der in der Groote Kerk vollzogenen Taufe den Namen *Mattheus* erhielt (während ihn Amtsbücher später gelegentlich auch Matthias nennen). Der Name der Familie lautete fortan *Marris.* Geboren im Hause Pastoors Warande nr. 370, wurde er für das Gewerbe eines Buchdruckers bestimmt, das den Eltern so sehr zusagte, dass sie auch ihren zweiten, spätgeborenen Sohn Johannis Henricus Schriftsetzer werden liessen. Der junge Mattheus, der Vater der drei Malbrüder, muss ein frühreifer, tatkräftiger Mann gewesen sein; schon der 22-Jährige fällt den Eltern nicht mehr zur Last, wohnt allein (1831) und hat sich selbständig gemacht.

Unterschriften des Mattheus Marris und der Hendrika Bloemert, der Eltern der Brüder Maris, im Jahre 1863.

5 Jahre später, am 13. April 1836, führte Mattheus *Hendrika Bloemert*, heim. Sie war am 6. April 1807 in Haarlem geboren, Tochter des dortigen Tabaksschneiders *Jacobus Hendrikus Bloemert* und seiner Ehefrau *Gerritje van Bonda*, die mit Pflastern gegen Steinblattern einen schwungvollen Handel trieb, stand bei ihrer Heirat im 29. Lebensjahre und war um 2 Jahre älter als ihr Mann. Den einfachen Lebenskreis des jungen Paares bezeichnen die Zeugen des Vermählungsaktes vor dem bürgerlichen Stand im Haag: ausser dem Mattenmacher Christian Smit, Neffe des Brautigams von Muttersseite, leisten Beistand die beiden Buchdrucker Arnoldus van Bergen und I.Th.I. Lorsheyd, Kollegen des Marris, und der Aufseher W.F. Alley.

In der ersten Zeit ihrer Ehe bewohnten sie das Haus No. 304 Wijk W, gaben 1845 den Aufenhalt hier auf und haben zwischen 1849 und 1859 zuerst in der Lange Lombardstraat Wijk W, No. 304 T, dann auf dem Zuid West Buitensingel 3, Wijk A, No. 250, zwischen 1859 und 1879 nacheinander: Lange Lombardstraat 7, Slop van de drie Boeren 67 und Prinsegracht No. 122 gewohnt; hernach wechselte ihr Wohnsitz bis 1887 zwischen dem N.W. Binnensingel 43, dem Loosduinschen Weg 253 und der Laan van Meerdervoort 82. Nach dem Tode des Mannes (13. November 1886, Haag) verzog Frau Hendrika am 10. August 1887 nach Paris.

Ausser diesem Mattheus war den Eheleuten Maresch am 17. Juli 1821 im Haag noch ein zweiter Sohn, *Johannis Henricus* (auch Hermanus) geboren. 8-jährig erscheint er im Hause der Eltern (Zuilingstraat 166), zehn Jahre später als Schriftsetzer noch in demselben Kreise (Wijk D 168) und gründet dann mit Elizabeth Frederica Wilhelmina Rooza (geb. am 20. März 1808

im Haag) in Wijk B, No. 438 einen eigenen Hausstand, dem die Kinder Elizabeth Frederica (geb. 27. November 1840) Ferdinand Johannis (geb. 16. Januar 1842) und der schon 1849 verstorbene Johannes Hermanus (geb. 5 August 1845), - der zweite Zweig des Hauses Maresch - angehören.

Ad III. Der Verbindung des Mattheus Marris und der Hendrika Bloemert entsprossen: am 25. August 1837 *Jacobus Hendricus*, der den Namen seines Grossvaters mütterlicherseits, des Haarlemer Jacobus Hendrikus Bloemert, trug; am 17. August 1839 der nach dem Vater benannte *Matthias;* am 8. September 1841 eine Tochter, die den Muttернamen *Hendrika* erhielt; am 18. Februar 1844 *Wenzel*, der den Namen seines Grossvaters von Vaterseite, Wenzel Maresch, erbte und endlich am 22. Juni 1846 eine zweite Tochter *Wilhelmina.* Von diesen Vornamen sind die des Erstgeborenen und der beiden Töchter holländisch, die des Matthias und Wenzel fremdländisch, auf böhmische Vorfahren zurückgehend.

Die ersten Lebensjahre haben die vier älteren Kinder bis 1845 im Hause nr. 304, Wijk W verbracht, Jacobus bis zu seinem 8., Matthias bis zu seinem 6., und Wenzel bis etwa in sein 2. Jahr. Denn die im Juni 1846 geborene Wilhelmina erscheint erst im Hause nr. 304 T, Lange Lombardstraat Wijk W, wohin die Eltern zwischen 1844 und 1846 verzogen. Die Kinder machten auch den Wohnwechsel nach dem Z.W. Buitensingel mit und lebten hier eine zeitlang mit ihrem Grossvater Wenzel Maresch beisammen. Das (aus literarischen Berichten bekannte) Itinerar der beiden älteren Söhne trennte durch ihren Antwerpener Aufenthalt Jacobus (1854-1856) und Matthias (1855-1858) zeitweilig, durch die Ubersiedelung nach Paris (1865, bez. 1869) dauernd vom Elternhause; Jacobus heiratet hier das holländische Mädchen *Catharina Hendrika Horn* und führt auch nach seiner Rückkehr in den Haag (1871) eine eigene Häuslichkeit; Matthias kehrt in die Heimat nicht mehr dauernd zurück. Die beiden älteren Brüder haben darum an den ferneren wechselnden Wohnstätten ihrer Familie bis 1869 nur zeitweilig teilgenommen, während Wenzel einstweilen fortdauernd in diesem Beisammensein verblieb. Am 12. Juni 1872 schloss er im Haag mit *Maria Jacoba Visser* (geb. 18. Juli 1841) eine erste Ehe, der am 10. Oktober 1890

eine zweite mit *Johanna Antonia Gijsberta van Bylevelt* (geb. 1. November 1866 im Haag) folgte. In Jacobus' Sohn *Willem Matthijs* (geb. 11. Juni 1872 im Haag) und Willems' erstem Sohne *Simon Willem* (geb. 21. Mai 1873, Haag) fand das Malererbe der Väter seine Fortführung.

Jacobus Hendricus Marris starb am 7. August 1899 in Karlsbad, im Lande seiner väterlichen Voreltern, Matthias in London steht eben im vollendeten 72. Lebensjahre, Wenzel starb im Haag am 10. November 1910.

Inzwischen war der *Familiennamen* in seinem *Assimilationsprozess* an landübliche Formen weiter vorgeschritten: die Umbildung von Maresch zu Marris hatten die holländischen Amtsorgane vollzogen, die weitere von Marris zu *Maris* vollführten die drei Malbrüder selber, während jetzt die Behörden an der einmal gehuchten Form *Marris* weiterhin festhielten: so hat etwa Willem z. B. schon 1863 (‘Kälber am Melktrog’) und 1868 (‘Ein warmer Tag’) in seinen Werken Maris gezeichnet, während er noch 1872 in seiner Hochzeitsurkunde nicht nur amtlich Marris genannt wurde, sondern auch selber W. Marris unterschrieb. - Weit auffälliger noch haben Matthias und Wenzel ihre fremdländischen *Vornamen* der Anpassung an holländische unterzogen: Matthias namte sich *Matthijs*, Wenzel.... *Willem.* Das Amt hielt auch hier an den authentischen Formen fest und verzeichnete zb. 1872 die Heirat des *Wenzel* Marris mit Maria Jacoba Visser.

Die Geschichte der Kunst wird ohne jeden Zweifel die Brüder nennen müssen, *wie sie sich selber nannten.* In der selbstwilligen Wandlung ihrer fremdländischen Vor- und Familiennamen vollzogen sie ein sinnvolleres Recht als das von der Tradition bestimmte der Taufbenennung: das Geschlecht der Maresch war durchaus holländisch geworden, im Blute, im Bekenntnis, in der Kunst der Brüder, - der Namenwechsel folgte sinngerecht diesem organischen Prozesse. Diejenigen, die schon von Matthijs Maris auf Matthias Marris zurückgegriffen haben, werden gewiss vor der ihnen unerwarteten Konsequenz zurückschrecken: aus Willem Maris, dem Künder des Lichtes über der holländischen Weide, einen - Wenzel Maresch zu machen. Das hiesse fast zwischen Werk und Urheber eine Kluft erzeugen. Ueberdies besteht seit altersher das Recht

der Selbstbenennung bei den Künstlern, man kann - wenn man will - die letzten Namensformen als Pseudonyme ansehen, aber man mag sie nicht antasten. Ueber dem kleinlichen Rechte der Etymologie steht das der künstlerischen Selbstbestimmung, das im höheren Sinne ein historisches ist: es ist mit dem Werke völlig eins *geworden*, wesenseins und untrennbar. Man wird trotz aller Forschung die drei herrlichen Malbrüder mit *den* Namen nennen müssen, mit denen sie Ruhm in aller Welt, Volkstümlichkeit und Heimrecht in Holland errungen haben; wer sie *solchen* Zusammenhängen nicht entfremden will, wird auch fortan reden von einem: *Jacob*, *Matthijs und Willem Maris*[1].

1) Die vorliegende Studie ist durchaus aus Aktenmaterial (Geburts-, Tauf-, Bevölkerungs-, Einwanderungs- und Sterberegistern), also auf ersten Aufzeichnungen bürgerlicher und kirchlicher Führung im Stadthaus und Gemeindearchiv im Haag und Haarlem aufgebaut; Ergänzungen aus literarischen Berichten sind auch dort (mit Ausnahme des Antwerpener und Pariser Aufenthalts Jaaps' und Thijs') vermieden worden, wo sie zur Vollständigkeit vielleicht willkommen gewesen wären. Der Verfasser schuldet der geehrten Beamtenschaft des Gemeindearchivs im Haag und Haarlem, des Landesarchivs in Brunn und besonders Herrn *J.M. Bouscholte* vom bürgerlichen Stand des Haager Rathauses für ihre weitgehende und mühevolle Liebenswürdigkeit besonderen Dank. Von Prag her war - trotz Anfragen an seine 26 Pfarrstellen und reichlicher Auskünfte - vorderhand nichts Sicheres über die vierte Generation zu ermitteln.

Het einde van een jeugd door Frits van Raalte.

Het verhaal van de gemoedsverandering van een kleinen volksjongen, wiens jeugd door den dood werd afgebroken. Hij zat in de tiende klasse eener volksschool, tusschen vier en veertig andere kinderen in. Er heerschte een krachtige tucht, die zich openbaarde in volstrekt stilzwijgen en onbeweeglijk stilzitten, zoolang de wil van den onderwijzer merkbaar was in houding en blik. En steeds leefde in het oog der kinderen vrees, dat ze herhalen moesten, wat het laatst gezegd was en dat niet zouden kunnen.

Tot kwartier voor elf regeerde dat strenge stelsel, maar dan zei de onderwijzer, zelf verheugd over de vriendelijke stemming, die nu over de klas zou komen: ‘Ziezoo, nu zullen we eens gaan voorlezen uit Dik Trom’. En dan ontstond een zacht beginnend, snel aangroeiend gepraat, dat zich tot een blij rumoer uitzette, terwijl de onderwijzer uit den vrij ordeloozen inhoud van zijn lessenaar het boek ging opdelven van onder lijsten en boekjes en cahiers. En het groote, hooge schoollokaal, waar zooeven een massieve stilte op drukte, was nu overvuld van de woelige golven eener levende geluidenzee. De mooie Evert, met zijn helderbruine oogen onder het blonde haar, die de lieveling geweest was, van de onderwijzeres van de vorige klasse, liet Johan, die naast hem zat, een appel zien, zoo groot als een mansvuist en hij keek eens op naar Mijnheer, of die den appel wel zag. ‘Daar kun je voor de heele klas wel appelmoes van koken’, zei de onderwijzer lachend, terwijl hij met opzet lang zocht, om ditmaal, nu geen prikkelbaarheid hem het gewoel onverdragelijk deed zijn, de klas eens gelegenheid te geven,

zich eens recht te ontspannen, na drie kwartier van aanhoudend stilzitten en luisteren. Jaantje, met het prachtige goudroode haar had 's morgens voor schooltijd in de gang mijnheers ring van zijn vinger gewrongen en zat nu, met de hand erover schaduwend, het lichtgespeel van den diamant te bewonderen, keek verrukt naar een groot aantal driehoekjes, rood en geel en wit en violet, die de diamantfacetten projecteerden op het etiket van haar schrift, met een lieven lach op haar gezicht en een trek, die te vragen scheen: hoe kan het zoo mooi?

Na een oogenblik gaf ze den ring aan Eefje, die achter haar zat met een te wijde blouse, die blijkbaar eenmaal had toebehoord aan een robuste dame en die, met de lange mouwen, haar slobberig om het lijf zat. Geertje maakte het blauwe strikje vast in haar lange blonde haarvlecht, waar ze trotsch op was en waar alle meisjes van de klas haar om benijdden. Ginds achter zat de logge jongen van Multe in zijn eentje te schudden van het lachen om het kartonnen popje, waarmee hij voor zichzelf Jan Klaassen op den bank speelde. Cato keek met haar wit, in den laatsten tijd vermagerd gezichtje, stil voor zich weg, terwijl dáár een paar jongens zich boven den bank verhieven, om de duiven op het dak tegenover de school te kunnen zien. Hier was een jongen bezig, zijn buurman te helpen, een vuil lapje om zijn vinger te binden, ginds verhandelde er een zijn tol. Wouter, die onlangs bij een slager gehakt had gestolen, was met een mes, met half afgebroken lemmet, bezig, griffels aan te punten; op een anderen bank deed een jongen het, met de helft van een schaar.

De stille Michiel, met zijn droomerige oogen, peuterde in zijn neus, terwijl hij met de andere hand een klein tolletje, gemaakt van een eikel en een lucifer liet draaien; en zelfs Auke, die zich bijna nooit bewoog gedurende den ganschen schooltijd, had zich de vrijheid gegund, het hoofd om te wenden, en praatte met het meisje achter zich. De groote Trui, die een hoofd bijna boven alle onderwijzers en onderwijzeressen uitstak, mocht een glas water halen; toen zij terugkwam en juist bezig was, den onderwijzer te vertellen, dat zij Egman, die gestolen had, en waar de geheele stad, door de krantenberichten vol van was, gisteren geboeid had zien opbrengen, zag de onderwijzer, dat

Hendrik op den derden bank, met een van woede verwrongen gezicht, den jongen naast hem aan het schoppen was. Dit was een bewijs, dat de vrijheid op weg was, in losbandigheid over te gaan. Het was dus hoog tijd, de rust te doen terugkeeren. ‘Ziezoo, ordelijk zitten, we gaan voorlezen.’ In een oogwenk, als gedresseerd bijna, zaten alle kinderen, zooals zij gewoon waren. De beide jongens, tusschen wie krakeel gerezen was, blikten elkaar nijdig aan en staken beide tegelijk den vinger omhoog, met hetzelfde beklag: ‘Mijnheer, hij... ‘Neen, mijnheer, hij.... Maar een kort bevel van den onderwijzer maakte onmiddellijk een eind aan de pogingen tot wederzijdsche beschuldiging. ‘Ik vraag niets, dus jelui dient beide te zwijgen; kom allebei hier op het podium.

Ziezoo, luister goed, geen van beide zeg je iets, voordat ik je wat vraag; begrepen? Jij eerst, waarom trap je hem?’ ‘Neen, mijnheer.....’ ‘Waarom trap je hem? mij aankijken, alsjeblief’..... ‘Nou, hij schopt het eerst, mijnheer!’ ‘Zoo, waarom schop jij dan het eerst?’ ‘Ja mijnheer, hij zee, dat ik hem potlood had!’ ‘Hij zee, hij zee’, zei de onderwijzer met een tintje spot, ‘de zee is zoo nat en je moet niet zeggen hém potlood, maar zijn potlood. Geef hier dat potlood; is dat van jou, Hendrik? ‘Ja mijnheer, zegt de jongen, in afwachting op een gunstige beslissing,’ ik heb er net zoo een’. De kinderen zitten vol aandacht het verloop der procedure te volgen. De onderwijzer herneemt: ‘Heel aardig, dus omdat jij er nèt zoo een hebt, heeft hij het jouwe en daarom heb jij het recht, hem te schoppen? Laat nu je eigen potlood zien! Kijk eens, kinderen, dat noemt hij er net zoo een, het is een heel stuk kleiner en behalve dat, ben je je eigen rechter geweest en je weet, dat dat volstrekt niet mag. Neen, doe nu je vinger maar weg, je hebt niets meer te vertellen, je weet, dat ik dat volstrekt niet hebben wil; als jou onrecht wordt aangedaan, kom je het mij zeggen, dan geef ik straf. Nu blijf jelui beide school.’ Dat was voorgevallen. Nu werd er eerst een eindje voorgelezen door den onderwijzer en daarna mocht Sofie, een keurig, vlug ding, die zoo vlot en welluidend las, verder gaan; het was het verhaal van Dik Trom, dat de kinderen zoozeer boeide. En daarna begon de aardrijkskundeles. Weer viel het den onderwijzer op, dat Hendrik zoo verstrooid was. Wat zou

de jongen toch hebben? Vroeger was hij een van de oplettendste jongens, blij als hij een een goed antwoord kon geven. Zou het misschien een langzaam zich openbarende geestelijke minderwaardigheid zijn? Half ineengezakt, slaperig, liet hij zich hangen in den bank. Zei men hem iets, dan richtte hij zich norsch op, vaak met iets als ingehouden verzet, om een oogenblik later onbewust weer af te glijden in den bank. Meestal liet de onderwijzer hem dan maar zitten, om uitbarstingen te voorkomen. Het beste was nog, Andreas, die naast hem zat, even te vermanen, op dezen manier: 'Kom, Drieske, (zoo noemden de jongens hem) flink recht op zitten, dan krijgen je longen plaats om goed te groeien, zóó kerel.' Drieske ging dan, flauwtjes lachend nog een beetje rechter zitten, dan hij al deed en Hendrik ging dan vaak met onverschillig gezicht ook overeind zitten. De verandering, die in hem had plaats gehad, was onbegrijpelijk en vroeger was hij met zijn sterk, bonkig lichaam een wilde, kranige vent op de speelplaats en als ze agentje speelden, konden ze hem met hun tienen nog niet meesleuren. Maar bij goed nadenken herinnerde de onderwijzer zich, dat Hendrik al lang niet meer meespeelde op de plaats. Meestal slenterde hij vereenzelvigd rond, voetbalde met een keisteentje of een prop papier, worstelde een enkele maal nog met een jongen alleen, maar het was toch dat niet meer, wat het geweest was. Zijn karakter scheen geheel veranderd. Mijnheer Dalstra, die hem vroeger ook in de klas had gehad, zei, toen ze er eens samen over spraken, dat hij niet kon begrijpen, dat de jongen tegenwoordig zoo slecht leerde. Bij hem maakte hij het vorige jaar bijna alle sommen goed, en dat niet een enkele maal bij toeval, maar dat was regel. Maar kon het ook zijn, dat hij restjes uit jeneverglaasjes dronk uit een herberg, zoogenaamde staartjes? Dalstra was propagandist voor geheelonthouding en zei, dat uit enquêtes was gebleken, dat zooiets nogal eens voorkwam. Maar dat kon het niet wezen, want ze hadden geen herberg. Zijn vader was remmer geweest bij het spoor en voor een jaar aan een ziekte gestorven. Maar over zulke dingen kan men niet lang nadenken voor een klas van 45 leerlingen. Hendrik kreeg een beurt met aardrijkskunde, kwam, omdat hij uit gemelijkheid wel met berepassen wilde sloffen, maar niet durfde, inplaats daarvan met een trek van grandioze minachting in blik en houding voor de

kaart. Hier kwam zijn voortdurende grenzelooze onoplettendheid jammerlijk uit. Hij wees Harlingen in Zeeland, Rotterdam voor Gouda in plaats, zei, dat Drente in het zuiden aan Utrecht grensde en de blik van den onderwijzer moest dreigend zien, om enkele kinderen, die uit leedvermaak wilden lachen, hierin tegen te houden. Lichtelijk geprikkeld om het treurige resultaat van het, met eerzucht en ijver gegeven onderwijs, zei de onderwijzer, met ingehouden minachting: 'Ga maar naar je plaats Hendrik, het is niet erg fraai geweest.' Even keek de jongen verdeemoedigd, ging toen onverschillig, als ging het hem niet aan, naar zijn plaats.

Toen na twaalf uur Heintje het schoolbord ging schoonmaken, moest Hendrik veertig maal opschrijven: *Ik mag mijn eigen rechter niet wezen;* en Andreas, die zich verdedigd had, inplaats van zich behoorlijk te beklagen, hetzelfde vijf en twintig maal. De jongens gingen voor de gezelligheid als goede vrienden en lotgenooten naast elkaar zitten. Ze schreven eerst onder elkaar: Ik Ik Ik; daarna mag mag mag mag met hoe langer hoe kleiner en gedegenereerder lettertjes. Andreas had de strafregels gauw afgeroffeld, doch traag, moeizaam, graveerde Hendrik, maar toch werd het een bijna onleesbare knoeiboel. Ontevreden zag de onderwijzer het slordige, handbedervende schrift, bedacht, dat hij ze ook wel een paar strafsommen had kunnen geven, maar dat die toch eigenlijk met hun overtreding heelemaal niets hadden uit te staan en dat deze regels toch in ieder geval iets over de zaak inhielden.

Het was toch vreemd, die verandering van dien jongen, wat zou het kunnen wezen? De onderwijzer verlangde zelf naar huis, maar de jongen scheen geen haast te hebben. Eindelijk, bij half één eerst, had hij zijn werk klaar. Hij stak den vinger op en zei meteen: 'Mijnheer, ik het ze af.' 'Zoo, eindelijk', zei de onderwijzer ongeduldig, 'Is dat soms nieuwe spelling ik hét ze af? Bij ons in Nederland zeggen ze anders altijd: ik héb ze af.' 'Ik héb ze af", verbeterde de jongen lachend, en hij nikte bij het klemtoon leggen op héb. 'Nu gauw gebruik maken van de gunstige stemming van het oogenblik', dacht de onderwijzer, en heel lichtelijk, maar niet al te officieel een klein beetje moraliseeren, maar gemoedelijk en vooral geen preektoon, want

dat jaagt de moraal juist op den loop. ‘Nou, maak maar schoon je lei, hoe kun je zoo kuikenachtig wezen, herrie te gaan maken en te gaan trappen, als je dat buiten doet en hij wordt kwaad en hij geeft je een tik op je hoofd of in je oog kun je ongelukkig worden; knapjes flauw van je; maar niet weer doen hoor!’ ‘Ik dacht, dat het mijnes was’, zei hij met verontschuldigenden lach. ‘Nou, vrindje, houd je voortaan kalm, want als het weer gebeurt, kom je er zoo gemakkelijk niet af.’ ‘Nee, mijnheer’, zei hij gehoorzaam. Opeens stak hij, als was het volle schooltijd den vinger op, en zei, terwijl de onderwijzer den lessenaar sloot en de hand, die Heintje hem toestak hartelijk drukte: ‘Mijnheer, mijn neefje ligt in het kinderziekenhuis.’ ‘Zoo, jong wat scheelt die’, vroeg de onderwijzer, met een gezicht, dat opeens belangstelling voor dat onbekende neefje moest uitdrukken. ‘Mijnheer, hij heeft zijn eigen gebrand met heet water over den voet’. ‘Nou, dan zal ik hem Donderdagavond wel zien, dan kom ik er toch’, zei de onderwijzer, belovend. ‘Maar zeg eens, waarom ben je altijd zoo traag met je werk? Mijnheer Dalstra heeft mij verteld, dat je vroeger een van de flinkste jongens was, maar daar merk ik hier niet veel van’. En zeer verlegen, met iets weemoedigs kwam het eruit, met een begin van tranen in de oogen: ‘Mijnheer, ik ben altijd net zoo moei van het kranten rondbrengen’. ‘Zoo, voor wie?’ vroeg de onderwijzer, die zijn jas aantrok. ‘Voor mijn moeder, die kan niet den heelen avond weg.’ ‘Hoeveel kinderen hebben ze bij jullie?’ ‘Zoowat tweehonderd en vijftig, meester.’

‘Neen ik vroeg, hoeveel kinderen bij je thuis zijn’, informeerde de onderwijzer nog eens. ‘O, acht, mijnheer en twee ben der dood.’

‘Zoo? 250 kranten, dat is gauw gedaan, hè?’ ‘Gauw’, zei de jongen met een klank van verontwaardiging in zijn stem, en een hoofdbeweging, die te kennen gaf: ‘U hebt er ook veel verstand van!’ Om half zeven komen ze met den trein, om zeven uur is moeder er eerst mee thuis en dan ben ik om negen uur nog niet weer in 't huis: heelemaals op de Vosdijk moet ik wezen.’

De onderwijzer gevoelde, dat hij hier iets aanmoedigends moest zeggen: ‘Nou, ik vind het heel flink, dat je je moeder zoo goed

helpt.' Even ging de lessenaar weer open. 'Hier, pak aan!' De jongen kreeg een roodverlakten penhouder zooals de kinderen wel eens op een verjaardag of als belooning of eereblijk kregen en waar ze zeer op gesteld waren en daar de vermaning bij: 'Denk erom, in het vervolg is het in school werken anders moet je nablijven, hoor!

'Ja, mijnheer.' Ze gingen. De jongen was blij. Hij wilde zich van uitgelatenheid langs de leuning der trap naar beneden laten glijden, wat hij echter naliet, toen hij even achterom keek en den verbiedenden blik van den onderwijzer bemerkte.

De welwillendheid had geholpen, wat hieruit wel bleek, dat Hendrik zich den volgenden morgen bij het schoonschrift echt afsloofde; met de tong een klein eindje uitgestoken zat hij keurig rechtop en blikte van tijd tot tijd naar den onderwijzer op, om te weten, of die zijn wil wel opmerkte en waardeerde. Toen hij langs den jongen heen ging, kneep hij hem hartelijk in den nek en zei: 'Zie je wel, dat je het wel mooi kunt, als je maar wilt; kijk eens wat een verschil met den vorigen keer.' 'Ja, mijnheer,' zei de jongen gestreeld. Even daarna praatte hij met Andreas en toen de vermaning kwam: 'Zeg eens, niet praten daar!' stak hij den vinger op en vroeg zeer beleefd: 'Mijnheer, wie doet het mooier, Drieske of ik?' Om bij geen der beide jongens, die blijkbaar met elkaar concurreerden, de ambitie te kwetsen, zei de onderwijzer diplomatiek: 'Nu, het is beide mooi, ik zou dadelijk niet durven zeggen, wie het 't mooiste doet; maar misschien zeg ik het straks, als het af is nog wel.'

Bij het rekenen had Hendrik het volgende uur de meeste deelingen met decimalen goed en fier keek hij de klas rond. Om hem eens gelukkig te maken vroeg de onderwijzer, ofschoon hij wel wist, dat Andreas er veel minder goed had: 'Maar Hendrik, heb je misschien ook van je buurman afgeschreven?' 'Hij heeft er maar twee af,' verzekerde Hendrik stralend. 'Dat zal ik dan eens met roode inkt op de puntenlijst invullen,' beloonde de onderwijzer en terwijl Hendrik met volle belangstelling toekeek, haalde hij zijn étui voor den dag, nam daaruit den vulpenhouder met roode inkt en noteerde. 'Kom maar eens hier, dan zul je zelf eens zien hoe kranig het staat,' inviteerde hij. Het geluk, waarvan heel het wezen van den jongen

getuigde, toen hij naar zijn plaats terugging, straalde op de klas uit en een dankbare glimlach was op vele kindergezichten te lezen. De kinderen gevoelden, dat er iets was tusschen mijnheer en Hendrik, waardoor hij nu zoo aardig was in tegenstelling met gewoonlijk. Toen de jongen weer op zijn plaats zat, zei de onderwijzer: ‘Maak nu maar, jongen, dat je voortaan altijd tot de besten behoort, want je ziet nu wel, hoe prettig dat is.’ En de jongen nam zich voor, vermoedelijk.....

Maar reeds den volgenden dag was hij weer even traag en even lusteloos als voorheen en terwijl de groote meerderheid van de klas vier of meer sommen goed had, had Hendrik er niet meer dan twee af, waarvan er nog één fout was. Het ontstemde den onderwijzer en hij zei: ‘Het spijt mij wel Hendrik, maar van de week heb ik gezien, dat je wel kunt werken, als je maar wilt; daarom moet je om twaalf uur blijven nawerken.’

‘Och, ik kan ze niet’, protesteerde de jongen gemelijk. ‘O, maak je maar niet ongerust’, zei de onderwijzer, ‘we zullen het je wel leeren’. En toen de school door de andere kinderen verlaten was, zat de jongen in het vereenzaamde lokaal en schoof nu en dan onwillig de lei van zich weg, om op een woord van vermaning weer te beginnen. De onderwijzer had een sigaar opgestoken en zat op een der achterste banken opstelschriften te corrigeeren. Weer schoof de jongen de lei van zich weg en drensde: ‘Ik kan ze niet, mag ik nu naar huis gaan?’

‘O, daar is geen sprake van’, zei de onderwijzer kortaf. De jongen gaf het niet op en klaagde: ‘Ik moet heelemaal naar de Koningsstraat om boorwater te halen.’ Maar de onderwijzer, die zulke uitvluchten kende, vertrouwde het niet recht en vroeg: ‘Wat is er dan aan de hand?’ Met eerlijke bevestiging in de oogen zag de jongen den onderwijzer aan en zei: ‘Mijn moeder heeft een zeer been’. De onderwijzer herinnerde zich en zei: ‘O, ja 's waar ook. Nou, schrijf dan maar op.’

De jongen kreeg nu zooveel aanwijzingen, dat hij in een oogenblik klaar was. De onderwijzer, die naar de koffietafel verlangde, was blij, dat hij kon heengaan en zei: ‘Maak maar gauw je lei schoon en maak dat je weg komt.’

Sinds ging er bijna geen dag voorbij, of de jongen moest blijven nawerken. Dàn had hij te weinig sommen af, dàn te

weinig taal. Hij werd bij den dag lusteloozer en trager. Verscheidene malen dommelde hij onder de les in, voorover met het hoofd op den bank. Op een wenk van den onderwijzer trok Andreas hem dan even aan het oor of aan het haar of prikte hem even met een griffel in den nek. Nijdig en beschaamd tegelijk richtte hij zich dan op en keek zijn buurjongen nijdig aan en dan half beschaamd naar den onderwijzer. Een andermaal teekende de onderwijzer met een paar vlugge lijnen een kip op het bord en riep: 'Hei, Hent, kom eens hier!' De jongen, opgeschrikt, kwam voor het bord, benieuwd, wat van hem verlangd werd. 'Trek dat beest maar eens een paar veeren uit zijn staart, dan heb je een lekker bedje, om op school te slapen.' Hendrik blikte woedend schuin naar den onderwijzer op, met een bruske beweging van: ga nou gauw door met die flauwe mop! en wilde weer gaan zitten. Maar hij werd weerhouden. 'Nee, blijf voortaan maar hier staan, het is hier geen slaapgelegenheid, hoor! Hier wordt geleerd.'

De jongen stond ineengezakt, in onverschillige hangerigheid voor de klas; hij deed denken aan een bejaard man, wien alles in een moeizaam leven is tegengeloopen. De onderwijzer, die keelpijn had, gebruikte eucalyptustabletten en toen hij een oogenblik later zag, dat de jongen weer geestelijk afwezig was, zei hij met medelijden, dat hij wilde verbergen achter grappigheid: 'Hier bengel, sper je kaken los en kauw.' Met een grappig tronie en wijdhappenden mond liet de jongen het lichtgroene tabletje in zijn mond stoppen en maakte toen een leuk gebaar tegen de klas, die, tevreden, dat de jongen zoo behandeld werd, eventjes lachte. De onderwijzer kwam door het geval zelf in een jolige stemming en vermaande opgewekt: 'Maar nu wakker meedoen, kerel, of ik laat je op z'n minst doodschieten of niet, dat weet ik nog niet zeker.'

Dien morgen luisterde hij met zoo'n belangstelling, dat hij verlof kreeg te zitten. Er heerschte in de klas een prettige rust, gezellige oplettendheid was er in de luisterende stilte, dreef een onuitgesproken aanmoediging tot vertellen toe op den onderwijzer. De moord op de gebroeders de Witt werd behandeld en met het huiverend genot, waarmee kinderen een varken zien slachten, volgden zij het verhaal der gruwelijkheden van ruim twee eeuwen

geleden. Dan, als er eens iets behandeld werd, dat zijn buitengewone belangstelling wekte, kwam er wat leven in den lusteloozen knaap, maar meestal zat hij achteloos en verstrooid rond te kijken, nu en dan even opschrikkend als zijn naam genoemd werd, of als Andreas of een andere jongen hem aanraakte. Als een wegstervend leven... Tusschen al die kinderen, volkskinderen als hij, zat hij vereenzaamd als een wezen van vreemde menschensoort. Bij hem geen joelend gelach, geen spotternij, geen stoeiend plagen meer, zooals eertijds. Maar hardnekkig en onverzettelijk als het noodlot zelve hield de onderwijzer hem na, als hij traag gewerkt had, onwrikbaar besloten, die luiheid er uit te dwingen. Hij zou dan toch eens zien, of het er niet uit zou gaan. Het zòu er uit en het mòest er uit. Hij zou den bengel laten nawerken, net zoolang, tot hem den lust zou vergaan, gedurende den schooltijd werkeloos te blijven. De jongen had zelf gezegd, dat hij nooit ziek was, dat hem niets mankeerde, dat hij zijn hoofd niet gestooten had; hij was er niet op gevallen, niet op geslagen. Physiologische veranderingen hadden er dus niet in hem plaats gehad, die oorzaak van zijn traagheid konden zijn. En daarbij, groote menschen moesten ook wel voort. Over een jaar zou een baas hem ook niet vragen, of hij bijgeval geen lust had om te werken.

Toen dat zoo een poos geduurd had, kwam zijn moeder eens op school informeeren, waarom de jongen toch altijd na moest blijven. Het was een groote, vervallen vrouw, schonkig en bleek, met nijdige kijfachtigheid, zooals een leven van zorg en ontbering in kleine huisjes bij karig voedsel en harden arbeid maakt van jonge, knappe dienstmeisjes, reeds enkele jaren na haar trouwen. En de moeder vond het dan wel vreemd, dat hij altijd school moest blijven, omdat hij bij de andere meesters en juffrouws nooit had hoeven na te blijven. En of mijnheer soms ook een pik op den jongen had; en dat het toch geen doen was; en dat de jongen om twaalf uur ook wel wat eten lustte net zoo goed als mijnheer, en of hij nou dan maar mee mocht gaan, want dat hij alevel toch als niet veel anders kreeg, als aardappels met spekvet. En toen de onderwijzer in zorgzame deernis huiverend het hoofd schudde en even slikken moest, om een beetje ontroering naar beneden te duwen, ging ze hierop door, dat ze een

arme weduwe was, en dat het toch maar wat was, als je zoo met acht kinderen bleef zitten; maar de onderwijzer, lichtelijk toch geprikkeld, dat ze hem zoo toekeef, alsof hij er de schuld van was, betuigde, dat hij het deed in belang van den jongen, en dat hij om twaalf uur ook liever dadelijk naar huis ging koffiedrinken, dat hij niet traag les had gegeven dien morgen en dat hij, omdat haar jongen nog wat leeren moest, zelf in de school moest blijven. En de moeder scheen hiervoor wel iets te gevoelen en om nu iets sympathieks te zeggen beweerde ze, dat Henk anders veel van mijnheer hield, en dat hij toch anders wel goed leerde, want mijnheer had hem pas nog een potlood gegeven uit tevredenheid. Maar in huis kon hij anders in den laatsten tijd ook wel lastig wezen. Soms had hij het zoo op de heupen, dat ze hem met den pook nog niet baas kon en onlangs had ze haar pols nog verstuikt toen ze hem met de pantoffel ranselde, waarop de onderwijzer vond, dat de pook en de pantoffel nu juist niet de beste opvoedingsmiddelen waren. ‘Maar wel de sterkste’, oordeelde de vrouw lachend, ‘want mijnheer moest niet vergeten, dat ze nog zeven andere kinderen had en dat er heel wat mee te stellen was’.

Hendrik mocht met zijn moeder meegaan. Het gesprek was gevoerd in de corridor voor het schoollokaal en Hendrik had het door het raam gezien en begreep dat mijnheer over hem geklaagd had. Terwijl ze met hun drieën de trap afgingen, zei de jongen, dat hij ook altijd nèt zoo moe was van het loopen. Zijn moeder zei iets van de kranten en van de arbeidswet en of het geen kwaad zou kunnen, dat Henk nog geen twaalf jaar was. Maar de onderwijzer dacht er niet zoo zwaar over. Er was onlangs wel een verzoek gekomen van de arbeidsinspectie, om op te geven, welke kinderen arbeid verrichtten, maar kranten rondbrengen om moeder te helpen was nu nog geen kinderexploitatie.

Zoo gingen ze uiteen. ‘Zet je pet af, Henk,’ beval de moeder. ‘Nou, dag meester, dank u wel’.

De uitwerking van 't gesprek was dien middag merkbaar; hij groette opvallend vriendelijk, toen hij op school kwam. Onder het schriftelijk werk gaf hij stilletjes een handvol knikkers aan de knappe, goudharige Jaantje, die hem om die mild-

heid ongeloovig glimlachend aankeek en zei: ‘Nee, dat zal wel’. ‘Pak maar aan’, inviteerde hij, en het meisje nam ze verwonderd aan en terwijl de onderwijzer rondging tusschen de rijen, om de leien na te zien, snelde door de twee rijen meisjes het gerucht, dat met pikante belangstelling aangehoord werd, dat Hent en Jaantje vrijden. Een klein, wijsneuzig meisje, in jaloezie al over die uitverkorenheid en dan nog wel door dien jongen, die in niets pleizier scheen te vinden, wou vertellen: ‘Mijnheer, Jaantje heeft....’ Maar de onderwijzer, geërgerd, omdat hij begreep, dat het kind, dat hij als een aanbrengster kende, Jaantje een beetje bij hem in opspraak wilde brengen, zei: ‘Goed, Geertje, ik weet het al, Jaantje heeft al vijf sommen af en jij pas drie’. Meer werd er niet over gesproken. En alleen, dat Jaantje vaak met opzet in de corridor ging staan om door Hent op zij geduwd te worden, was voor hem, die opmerkzaam waarnam een bewijs, dat het geschenk nawerkte.

Het was een Woensdag, eenige weken later. De onderwijzer, die in de academiestad, nabij zijn woonplaats, colleges in litteratuur volgde, kwam met een vracht boeken, die hij uit de universiteitsbibliotheek had meegenomen, van het station. Op de plaats, waar de breede rijwegen van links en rechts op het stationsplein bijeenkomen, drongen drie meisjes op hem aan, twee met een mand sinaasappelen aan den arm, de derde met een sigarenkistje vol prentbriefkaarten. Het eene meisje zei, dat ze erg zoet waren, het andere, dat ze er vier voor een dubbeltje gaf, terwijl het derde hem vlak voor het gezicht kaarten hield en daarbij de namen noemde: een mooie kaart van Musis Sacrum en hier, een mooie met de Sabelspoort en hier een mooie met het Sint Elizabethsgasthuis! Hij stapte haastig voort, maar een van de meisjes met de sinaasappels liep hem na: ‘Hè, mijnheer, erg zoet’, zei ze, ‘ze kunnen wel in de tasch’. Hij bleef even staan, keerde zich om en herkende het meisje.

‘Kom, Betje, niet al te lastig, ik koop liever niet op straat.’

Het andere sinaasappel-meisje dacht zeker, dat hij bij haar vriendin zou koopen en begon nu ook weer aan te dringen. Maar Betje weerhield verdere uitnoodigingen terwijl ze in een vaag schrikje de hand aan den mond bracht en zei: ‘Stil, het is de meester’.

Daarop droop ze verlegen af. Maar hij wou er nu méér van weten en ging een paar passen terug, vroeg, of ze veel verkocht en of ze niet moe werd van het heen en weer drentelen, en toen vertelde ze, dat ze van half vijf tot half tien hier in den omtrek bleef en toen wist hij niets anders te zeggen dan: jonge, jonge. Nou, Betje, geef me dan maar voor een dubbeltje, maar pas op voor de arbeidsinspectie, want als die je bij de ooren krijgt.... je bent nog geen twaalf jaar.' Een beetje beschaamd zocht ze nu vier sinaasappels uit. De onderwijzer kreeg een inval: 'Hier, Betje, die krijg je nu van mij cadeau, je zult er ook wel een lusten, eet die nu maar zelf op. Niet in de mand terugleggen, maar zelf opeten', riep hij haar nog na.

Betje was een zusje van Hendrik. Het scheen hier dan toch wel hard noodig te wezen, overdacht hij en hoe kon het ook anders. Misschien een daalder of hoogstens twee gulden voor het kranten rondbrengen en dan misschien nog een paar werkhuizen en daarbij een zeer been, zoodat ze wel niet altijd uit werken zou kunnen gaan. Maar over zooiets moest men niet te lang nadenken; je kon toch niet iedereen helpen.

Den volgenden morgen liet hij Hendrik na schooltijd even wachten en zei, dat hij Betje den vorigen avond bij het station had gezien, en dat ze daarmee voorzichtig moest zijn, vanwege de arbeidswet. Hendrik zou het zijn moeder zeggen en vroeg toen vrijmoedig: 'Hoe oud moet je dan wezen?' Nou, zei de onderwijzer met reserve, 'dat zal ik je later wel eens vertellen, zoolang je nog op school bent, moet je hier maar goed je best doen, dat je wat leert en later, als je bij een baas komt, begin je misschien al gauw wat te verdienen; doe maar eens goed je best, mogelijk kan ik je nog wel op een drukkerij, die ik goed ken, aan het werk helpen, maar daarvoor moet je goed lezen en taal kennen, dat begrijp je zelf. Maar zeg eens, je loopt toch 's avonds niet laat langs de straat te schuimen? Ik heb gisterenavond Kees Hamveld om tien uur nog met een troep jongens langs de straat zien scharrelen. Daar was jij toch niet bij?' Met een verontwaardigden blik keek de jongen op en zei: 'Ik ben ommers veel te moei, ik ga dadelijk na de kranten na bed'.

'Des te beter dan', zei de onderwijzer, 'maar zeg nog eens even, zul je niet meer zoo kinderachtig doen, als vanmorgen in de gang?'

Hij begreep dadelijk, dat gedoeld werd op het kushandje, dat hij met koddige, overdreven gebaren Jaantje dien morgen in de gang had toegeworpen en waarvan de andere jongens zoo'n schik hadden gehad en Jaantje ook, al had zij zich ook met een ruk op de hielen omgedraaid. Beschaamd lachend beloofde hij: 'Ja, mijnheer'. 'Neen, mijnheer', verbeterde de onderwijzer welwillend. Toen de jongen heenging, riep de onderwijzer hem na: 'Rechtop van lijf, rechtop van ziel, niet zoo in mekaar zakken als een oud mannetje'.

Een paar weken lang gebeurde er niets bijzonders. Alles wordt gewoonte, traag werken zoowel als berispen en als het kindergemoed daarvoor op den duur is afgestompt, legt men er zich bij neer. Maar toch bleek, dat gaandeweg het gemoed van den jongen nog meer ontstemd werd. Hij scheen hoogst prikkelbaar en die stemming scheen zelfs op andere jongens over te slaan. Als hij soms op het podium voor de klas geroepen werd, gaf hij duidelijke blijken, dat hij liever niet kwam; maar de feldreigende blik van den onderwijzer duldde geen weigering. Sloffend, als een beer op zijn zolen, een lomp brok onwillige gemelijkheid, kwam hij, gaf met smalende, onverschillige stem, tartend haast, antwoorden. Twee jongens schenen critische opmerkingen over hem te maken; hij merkte het, wendde met grootsche verachting het hoofd af van de klas. De twee jongens begonnen te grinniken en nu vloog den onderwijzer de gramschap naar het hoofd. 'Jullie hebt beiden straf om vier uur en een goede portie ook vlegels, hoor! Hier wordt niemand uitgelachen! En jij, maak, dat je weg komt, schaam je je niet? allo, naar je plaats! Is dat een manier om je te gedragen, wie doet je wat? Maar pas op, ik zal je eens excerseeren!' Met dreigend groote stappen, in zwaren cadans ging de jongen naar zijn plaats, gooide zich met woesten onwil op zij. De meisjes keken verschrikt op, de jongens wachtten in bange belangstelling, wat er nu gebeuren zou. Er sidderde in de wachtende klas een bange ontsteltenis en met van schrik opengesperde oogen zeiden een paar meisjes, angstig: 'O!'

'Er uit!' stentorde de onderwijzer en vloog op den jongen af, met van toorn gebloosd gelaat, maar op het oogenblik, dat de kinderen dachten en ook de onderwijzer zelf, dat hij den

onbeschoften kinkel zou aangrijpen in een verschrikkelijken greep, hield hij zich in, ‘er uit’, daverde hij, ‘marsch en om vier uur zal ik je een pak strafwerk geven, dat je je geen raad meer weet!’ Hij brak de punt van het potlood bij het woeste opschrijven van den naam van den jongen op het blocnotes, dat hij in zijn bevende hand hield. ‘Ik zal wel gaan’, zei de jongen, bang nu voor de dreigende gebaren van den onderwijzer. De jongen ging heen. Langzamerhand bekwam en de onderwijzer en de klas, die ademloos stil, drukkend stil was geworden, daar er nooit scènes voorvielen, van de ontroering. Het onderwijs volgde verder den gewonen loop. Om vier uur moest Jaantje even wachten. ‘Jaantje’, vroeg de onderwijzer, ‘heb je Hent soms iets onaardigs gezegd? Heb je hem ook uitgelachen of zoo?’ Het kind keek hem met haar groote, heldere oogen verbaasd aan. ‘Is Hent ook kwaad op jou?’ verduidelijkte hij. Het meisje bleef hem aanzien met een groote vraag in de oogen. Om voor het kind het verband, dat hij zocht, tusschen het onhebbelijk optreden van den jongen en haarzelf begrijpelijk te maken, zei de onderwijzer: ‘Ja, Hendrik keek zoo woest naar den kant, waar de meisjes zaten.’ ‘Hij is ook altijd zoo moei en daarom kan hij niet leeren’, verontschuldigde het meisje en voegde er als bewijs aan toe: ‘want van morgen is hij al om half vijf met vrouw Jansen naar de markt geweest, om de groentekar weg te brengen.’

Toen Jaantje weg was, kwam Hendrik terug, om zijn strafwerk te maken, maar hij zat te huilen en begon niet aan zijn werk; nadat hij zoo een kwartier gezeten had, vroeg hij op de gewoonsten toon van de wereld, of hij naar huis mocht gaan, maar kortaf kreeg hij ten antwoord, dat daar geen sprake van was, dat al het werk eerst af moet wezen. Huilend en aarzelend begon hij, toen hij begreep dat er geen genade te wachten was, maar vijf minuten later vroeg hij, nu deemoedig bijna, of hij nù dan naar huis mocht gaan, want hij moest naar den winkel. Maar onverbiddelijk en hard kreeg hij ten antwoord: ‘We hebben hier niets met den winkel te maken, jongen, Betje of Doortje moeten maar naar den winkel gaan; leer jij nu maar door strafwerk, dat jij je in school netjes moet gedragen; je hebt mij zonder reden boos gemaakt, dat weet je heel goed.’

‘Ja, maar ik moet helpen koffieboonen uitzoeken,’ huilde de jongen.

De onderwijzer dacht er even over en vroeg toen: ‘Zoo, verdien je daar wat mee? De jongen zat onderdanig een gunstige beslissing af te wachten en zei: ‘Zeven stuivers in de week voor mijn moeder.’ Hij was zeer bleek en vlekkerig vuil van ingedroogde tranen en huilde zachtjes en klaaglijk, terwijl hij zei: ‘Maar dat mag ik niet zeggen van de arbeidswet, van die koffieboonen uitzoeken en ons Betje heeft pas drie gulden boete gehad voor de arbeidswet.’

‘Hoelaat ben je vanmorgen opgestaan?’ vroeg de onderwijzer, die zich overtuigen wou, of Jaantje het goed wist. ‘Om vier uur, ik heb vrouw Jansen geholpen...’ ‘Groente naar de markt brengen’ vulde de onderwijzer aan. ‘Ja, mijnheer,’ zei Hendrik verwonderd, dat de onderwijzer het zoo goed wist.

De onderwijzer gevoelde wel iets voor het verzoek van den jongen en zei: ‘Nou, weet je wat, voor ditmaal zal ik je eens genade schenken; maar zeg tegen je moeder, dat ik er eens met haar over kom spreken en wees een andermaal voorzichtiger en bedenk, dat ik ook maar één geduld te verliezen heb.’ Reeds had de jongen tijdens het gesprek de lei met een parelige worp speeksel en de mouw van zijn buisje schoon geveegd en hij stond al bij de deur. De onderwijzer bedacht, dat die toegevendheid eigenlijk wel niet goed was, maar iedereen had wel eens een kwade bui, waarom zou zoo'n jongen die altijd te weinig slaap kreeg, daar geen recht toe hebben?

Den volgenden morgen kwam Hendrik niet op school. Er was een boodschap van zijn huis gekomen, dat hij ziek was. Toen de onderwijzer de naam op de lijst van absenten zou invullen, vroeg hij: ‘Wie van jullie weet er iets van Hendrik?’ Een meisje stak den vinger omhoog en zei, dat ze hem den vorigen avond nog had gezien.’ ‘O, ja’, zeiden andere kinderen, maar die inlichtingen werden als niets beteekenend, voorbijgegaan. En het dagelijksche onderwijs begon.

Het verwonderde den onderwijzer in 't geheel niet, dat Hendrik ten slotte ziek was geworden. Bij zoo'n leven kon geen groot mensch gezond blijven, hoe zou zoo'n kind, bij slecht voedsel het uithouden?

Dien middag om kwart voor twee was Jaantje de eerste, die boven in de corridor voor de klas stond. Bleek, met een bijna schreienden trek op haar anders zoo lief lachend zonnegezicht, overvlamd door het gouden haar, vertelde ze den onderwijzer, dat Henk het handvat van een groote koffiemolen tegen het hoofd had gekregen en flauw gevallen was. ‘Waar en wanneer is dat gebeurd?’ vroeg de onderwijzer. ‘In de winkel bij Krachtzuiger’ zei het meisje met tranen in de oogen die ze niet meer weerhield, nu ze mijnheer zelf zoo zag schrikken; ‘daar moet hij bijna elken morgen koffie malen’. ‘Ben je mal Jaantje, koffie malen, en hij verzuimt nooit, hij is altijd 's morgens op school’. Maar het kind liet zich niet van wat ze wist afbrengen. ‘'s Morgens om zes uur moet hij altijd koffie malen.’ Het scheen hem ongelooflijk en hij zei: ‘Maar, dat is toch niet waar, hij heeft wel eens een enkele maal groente naar de markt gebracht; het is verschikkelijk, hoe weet je dat?

Kalm antwoorde het meisje: ‘Dat heeft hij laatst eigens tegen mij gezegd, dat hij daarom altijd zoo in slaap viel in de school.’

‘Om zes uur, maar waarom heb je me dat nooit verteld, Jaantje?’ Het kind trok de schouders op in niet-weten en staarde met wit gezicht door het raam. En dien middag was het kind met de gedachten even afwezig als haar onderwijzer. Beiden dachten ze aan den jongen. Dat was geen kinderleven. Een jong paard wordt niet aangespannen, voordat het vijf of zes jaar is en een vierde of een vijfde deel van zijn leven is dus zorgeloos. De kracht en de levenslust van den eertijds zoo onstuimigen, krachtigen knaap waren weggevreten, door hard werk, weinig slaap en schraal voedsel. 's Morgens om zes uur koffiemalen, dan naar school, waar hij zijn boterham vaak in de gang moest opeten, daarna drie uren ingespannen leeren, bij een streng onderwijzer, die geen traagheid duldde, dan nablijven, daarna aardappels met spekvet, dan weer naar school, daarna koffieboonen uitzoeken, en dan nog klanten rondbrengen.

Hijzelf moest ook hard voort, stond ook wel eens oververmoeid en prikkelbaar voor de klas: moest dan zoo'n jongen bijgeval nog opgewekt zijn? En die had hij nog wel voor lui en traag uitgemaakt...

Het was toevallig Donderdag en hij moest dien avond naar

het kinderziekenhuis, waar hij sedert drie jaar elke week kwam om kinderen, die dat wenschten, wat werk op te geven tegen de verveling. In de vestibule sprak hij de Directrice even, vroeg of er veel nieuwe patiënten waren bijgekomen. Ja, dien morgen was er een jongen opgenomen met ernstige hersenschudding; hij had het wiel van een koffiemolen tegen zijn hoofd gekregen en was nog niet weer bij kennis geweest. De onderwijzer werder stil van en ging haastig naar boven. Op de bovenzaal vond hij Hent, doorschijnend bleek in zijn ledikant liggen.

Toen een paar kinderen vroegen, of mijnheer vanavond ook voorlas, nikte hij stilzwijgend van neen. En er was dien avond op de zaal geen vroolijkheid en gelach, zooals anders gewoonlijk, als mijnheer grappig deed of goochelde, om kleine kinderen voor een poosje althans hun pijn te doen vergeten.

Op weg naar school ging de onderwijzer den volgenden morgen even aan het ziekenhuis informeeren. Zuster Coba kwam hem hoofdschuddend tegemoet en zei, dat de nieuwe jongen dien nacht gestorven was, zonder bij kennis te zijn geweest. De moeder was vreeselijk aangegaan en was de Directrice bijna aangevlogen in haar wanhoop.

Dien morgen in de gang nam geen kind de hand van den onderwijzer, om er mee te spelen en geen meisje wrong hem den ring van den vinger zooals anders. Ze zagen wel aan zijn gezicht, dat er iets was. En het rumoerige gepraat, dat voor andere schooltijden in de rij heerschte, zweeg stil. In haast plechtige stilte gingen ze op hun plaatsen zitten. En allen wachtten. En toen heeft de onderwijzer verteld, al wat hij wist van het harde werken en de schijnbare onwil van den gestorven makker, om zijn naam in eer te herstellen. En toen de onderwijzer had uitgesproken, en zich ontroerd even omkeerde, toen werd er geen geluid of beweging vernomen in de klas. De kille adem van den dood was gehuiverd langs het gemoed der kinderen.

Zoo was het einde van een jeugd.

ARNHEM, October, 1907.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Het Nieuwe Testament door Dr. H. Oort. Afl. III-V.

Hoe langer en diep-indringender men het Nieuwe Testament leest, hoe sterker men zich óók voelt ontroeren door die lectuur. En dat nog des te meer, naarmate men minder aanneemt van wat er als ‘historische gebeurtenissen’ staat. ‘Nu ja’, zal de een of andre Geestelijke hier allicht op antwoorden, ‘dat is ook heel natuurlijk, en bewijst juist, onweerspreeklijk, dat de oorsprong dier Bijbelboeken iets goddelijks heeft. Zie, dat goddelijk karakter verraadt zich in alles, en werkt, getuige 't uw eigen bekentenis, zelfs op iemand als ú, die er niets van weten wil.’

Zoo moet een Geestlijke wel spreken, doch bekijkt men alle dingen een beetje onbevangener, d.w.z. gaat men, bij 't beoordeelen, in 't geheel niet uit van vooropgezette meeningen, onbewijsbare stellingen, maar alleen van de resultaten van grondig onderzoek en objectief nadenken, dan komt men tot heel andere en rationeelere slotsommen, als men naar de oorzaken van het aandoenlijke der Evangelie-verhalen speurt. Ten eerste toch vindt men dan de letterkundige schoonheid, de zuivere, eenvoudige, naïeve zeggingswijze, zonder eenige ontsiering door rhetoriek of valsch-gevoeligheid, die niet nalaat aan het Geheel iets waarachtigs bij te zetten, dat ieder echt-voelend mensch bekoren moet. En daardoor, door dat goed-gestelde, treft datgene wat er gezegd wordt ons natuurlijk des te sterker en houdt ons onweerstaanbaar vast, zelfs al beschouwt men de historie van den Heiland, gelijk zij staat beschreven en uitgelegd, niet als zuiver-historische werkelijkheid.

De boeken van het Nieuwe Testament zijn inderdaad, voor een goed deel, letterkundige kunstwerken, maar toch wordt de indruk, dien zij ook op objectieve ongeloovigen maken, daardoor nog geenszins ten volle verklaard.

Want andre kunstwerken verheugen u wel, of kunnen u droef maken, maar zoodra men weer teruggekeerd tot het werklijke leven, zijn gewone bezigheden hervat, of zijn genoegens, laten zij hoogstens een vaag-prettigen indruk bij u achter van bevredigd aesthetisch verlangen en men denkt er verder niet aan. Men heeft veel genoten, door een kijkje in de wereld of in een mooie menschenziel te krijgen, maar uw dieper wezen, waarin de eeuwige vraag roept van 't Waarom? des levens, laten zij toch, eigenlijkgezegd, een beetje koud. Terwijl daarentegen het Nieuwe Testament, wanneer ge er een tijdlang in verdiept hebt gezeten, die vraag met dwingende kracht bij u wakker roept uit haar sluimring, zoodat zij u geruimen tijd lang geen rust meer laat. De oplossing, die het verstrekt, kunt gij nog hoogstens slechts voor de helft aanvaarden, want de moderne theologie, in haar laatste, logische konsekwentie's, waartoe b.v. de groot-eerlijke, onverschrokken D.F. Strausz is geraakt, is streng-wetenschappelijk tot de slotsom moeten komen, dat de zgn. historische grondslagen van het Christendom voor een goed deel mythologische vindingen zijn. Maar juist dat is het, wat de Evangelies zoo roerend maakt, wat ons diepste Zijn in beweging zet, als wij hen lezen, want niets brengt zóó sterk, als die lezing, ons tot bewustzijn, dat wij volslagen in het blinde tasten over 's levens einddoel en diepsten grond.

En niets is, geloof ik, dan ook zóó geschikt om een 20^{e} eeuwer een beetje ongeloovig te maken maar tevens weemoedig om zijn ongeloof, als de kritische lectuur der heilige boeken van ons Geloof. Want nuchter-weg gelezen als historische dokumenten, waarvoor ze in vroegere eeuwen immers aangezien werden, laten zij 't moderne bewustzijn volkomen-onbevredigd, daar dit uit zichzelf volstrekt niet kan nagaan, wat er van die op vier verschillende wijzen vertelde gebeuringen, waarin de natuurwetten niet langer gelden, objectief-waar is, terwijl wij tegelijkertijd weten, dat het onderzoek der beste theologen van de vorige eeuw, dus van de vak-mannen zelf, al heel weinig historisch'

van de Evangeliën overgelaten heeft. Maar tevens is het ons uit de geschiedenis bekend, dat de vroegere menschheid, van geslacht op geslacht, dus denkende en voelende wezens als wijzelf, bij millioenen en millioenen, dezelfde verzameling geschriften hebben beschouwd als de volstrekte waarheid, die het Levensmysterie oploste, zonder dat er een rest van overbleef. En al die vroegere-eeuwers, de denk-genieën en kunstenaars, zoowel als de gewone menschen, zijn met en door die heilige boeken groot-geworden, en hebben er zich door voelen versterken tot in het diepste van hun ziel. Alleen door te gelooven in die vreemde verhalen hebben zij standvastig den levensstrijd kunnen voeren, met onverzwakte krachten, en ten slotte zijn zij rustig gestorven met een glimlach om de lippen, omdat zij in hun naïefheid, gevolg van den toenmaligen stand van het Weten, konden vertrouwen op de belofte over 't Hiernamaals, die men er leest.

Dit is nu wel, in vele opzichten, treurig voor de ongeloovigen, want geen enkele filosofie - hoevele zijn er wel niet, die elke weer iets anders zeggen? - kan hun teruggeven de vreugde der verbeelde Zekerheid, die het Geloof hun vroeger schonk. Maar aan den andren kant zit er toch ook iets groots, iets majestueus-neerslaands en prachtig-weemoedigs in de overtuiging, die men heeft, dat het Raadsel des Levens voor de Kindren der menschen onoplosbaar blijven moet. ‘Gij zult mij toch niet krijgen, al doet Gij alle mooglijke moeite om mijn begeerte naar het Weten ten hoogste op te zweepen, terwijl gij mij telkens een nieuwe oplossing voorhoudt, die bij onderzoek er geene blijkt te zijn: gij zult mij tòch niet overweldigen, ik blijf dezelfde die ik ben.’ Zoo, bij manier van spreken, voelt de sterke mensch lust, om te antwoorden aan de Sfinx van het Onbewuste, die hem vorschend blijft aanzien, zij wierp hem eenmaal uit, in het Zelfbewuste Leven, met het doel hem te ondervragen, en zal hem weder opslokken, als zijn tijd-van-weggaan dáár is, maar men behoeft toch niet voor haar te vreezen, zooals Oedipus moest doen voor zijn sprookjes-sfinx.

Al kunt gij geen antwoord geven, daardoor wordt uw dood toch geen oogenblik verhaast. Want zij vraagt u niet, om u kwaad te doen, maar alleen omdat Zij, het diepste Wezen van het

Zijnde, het Raadsel van Zichzelf en van Alles, óók niet begrijpt, en het toch o, zoo gaarne, door het Bewustzijn van ons, haar kindren, te weten komen wou. Vandaar de vele pogingen, de talrijke Heilige Boeken, elk ras heeft weer een ander, om het Groote Geheim te raden, en zoo hebben wij, Kaukasiërs, van de zooveel oudere, zooveel vroeger-beschaafde Semieten, het Oude, ja ook het Nieuwe Testament gekregen, waarmede wij en onze voorouders sinds 1000 à 1200 jaar ons tevreden hebben gesteld, omdat het leven op die manier rustig door ons allen bekeken worden kon. En nu is de menschheid, in de nieuwere tijden, wel hoe langer hoe meer aan het daar meegedeelde ontgroeid, en zelfs de orthodoxen, al praten zij tegen de groote massa anders, gelooven niet meer ten volle, dat inderdaad één Persoon der heilige Drieëenheid, dus van den drievoudigen God-zelf, zich aan het Kruis heeft laten martlen, om voor de slechtheid der Wereld, van zijn maaksel dus, tegenover zichzelf, te boeten - daar in deze legende moeilijk een begrijpbare zin valt te ontdekken - maar toch juist dáárdoor blijft het Nieuwe Testament ook voor ons, modernen, een belangwekkende, ja zelfs emotionneerende lectuur.

En het heilige ervan - als men het zoo noemen wil - zit dan daarin, dat een 40 à 50 opeenvolgende geslachten der bewoners van West-Europa er aan hebben geloofd, er tenminste uiterlijk naar geleefd hebben en het hebben beschouwd als het allerbeste van de honderdduizend-tallen boeken die er zijn.

Niettemin, in den beginne, bij de eerste lezing, - 't valt niet te ontkennen - doet het Nieuwe Testament den modern-ontwikkelde een beetje zonderling aan: want de natuurwetten schijnen voor de schrijvers dezer verhalen niet bestaan te hebben, en wil men dus niet aannemen, dat de auteurs der Evangeliën in dat opzicht fantaseerden, dan blijft er slechts ééne mooglijkheid over, n.l., dat de eerste eeuw na Chr. ook in natuurkundig opzicht een uitzonderingseeuw is geweest. Ik spot hier geenszins: integendeel, mijn eenig doel met deze woorden, is om goed duidelijk te maken dat wie geloovig wil blijven, of liever wie het Christendom op zijn juiste waarde wil schatten, heel verkeerd doet, het Nieuwe Testament onvoorbereid te gaan lezen, als het eerste het beste boek. Want de vele wonderbaarlijkheden, die

men er ontmoet, de opstijgingen en de neerdalingen, de verschijningen en verdwijningen, de tooverachtige genezingen en de bovennatuurlijke vermogens, die den Stichter van het Christendom zoowel als zijn leerlingen er in toegeschreven worden, mogen uitstekende hulpmiddelen geweest zijn, om de eerste lezers der Evangeliën van voor 1800 jaar, toen men dat alles kinderlijk-weg voor waarheid aannam, tot het Christendom te bekeeren, maar voor de tegenwoordige menschen, die onze voortreffelijke Staatsscholen bezocht hebben, en daar nuchter-precies uit hun oogen hebben leeren zien, maken zij de rest van 't Evangelie, de zedelijke kern onwillekeurig wat minder indrukwekkend, dan deze op zichzelf beschouwd behoeft te zijn. Wezenlijk, de Christusfiguur, met haar onverdiend doodslijden, wordt voor den modernen lezer veel grootscher en dieptreffender, indien men haar uitsluitend ziet als zichzelf-opoffrend mensch, dan indien ons medelijden met haar smarten, zooals dit bij onze voorouders het geval was, kan getemperd worden door de bijgedachte: Nu ja, onder al Zijn uiterlijke vernedering en lichamelijke pijnen behoudt de Gekruisigde toch inwendig het bewustzijn, dat hij geen sterfling, maar in waarheid de almachtige God-zelf is, hij heeft geen berouw, geen schandegevoel, geen doodsangst, want hij weet, dat hij na eenige uren ellendige lichaamspijn, weer zitten zal in heerlijkheid, als Heerscher over 't Al. Als dichterlijke verbeelding is de voorstelling van een God, die zich voor zijn wereld offert, stellig grandioos, maar zal zij iets meer lijken dan een fantastisch exces van den spelenden menschengeest, dan dient, volgens mijn bescheiden meening de schuld der menschheid, waarvoor de Verlosser boeten gaat, beschouwd te worden als een schuld tegenover een ándere Macht als de zich-offerende God zelf, en wel tegenover een zoo mogelijk nog absoluter ‘Ens’ Zou het niet mogelijk zijn, dat de Ananke der ouden, die geheimzinnige Macht, waar ook de Goden aan onderworpen waren, den allereersten scheppers der Christelijke geloofsleer, die natuurlijk nog met één voet in het Heidendom stonden, onbewust door het hoofd heeft gespeeld? Dat God toch tegenover zich-zelf - want Vader en Zoon zijn één - de schuld van anderen, van zijn eigen schepselen, zou moeten dragen, blijft anders een Mysterie dat men wel gelooven, maar zeer moeilijk begrijpen kan, en dat

dan ook in onzen tijd, die vóór alles verstandelijk verstaan wil, nog slechts door een gedeelte der Christenheid als axioma wordt aanvaard.

Neen, al klinkt de volgende raad ook een beetje paradoxaal misschien, toch lijkt het mij, volgens mijn eigen ondervinding, dat er voor echte, d.i. rustig-objectieve, vriendlijk-gezinde agnostici die zich, om de hiervoren-opgenoemde redenen niet bijzonder sterk tot de Evangeliën voelen aangetrokken, een veilige weg bestaat, om tot diepere waardeering van het Nieuwe Testament te komen, en wel de lezing der eenigszins lyrische, inwendig-persoonlijke beschouwingen die Friedrich Nietzsche aan onzen, aan zijn godsdienst heeft gewijd. Ja, dit klinkt paradoxaal, want Nietzsche laat, zooals men weet, geen haar van 't Christendom over[1]; hij haat het hartstochtelijk en neemt geen blad voor den mond, waar hij het in zijn diepste, hem antipathiek-aandoende Wezen karakteriseeren gaat. Maar juist deze heftige antipathie, die den 'vijand' tracht te vernietigen, wekt door een natuurlijken weeromstuit, maar heel anders als de prozadichter het bedoeld had, sympathie voor het slachtoffer: en de onverschillige lezer, wien de kwestie eigenlijk koud laat, krijgt onwillekeurig de overtuiging: 'Neen, zoo slecht en ingemeen, zóó onzinnig bovenmate kan die verslagene toch onmogelijk zijn.'

Had Nietzsche doel willen treffen, en zijn vijand vernietigen, dan had hij dien moeten prijzen, hij had hem moeten overweldigen met de zwaarte zijner loftuiting, maar zóó dat de geprezene daar nooit meer het hoofd boven oprichten kon. Nu echter schoot hij mis: want gaat men na zijn radicale afkeuring - waarin, 't valt niet te ontkennen, heel veel waars schuilt, maar die te absoluut is - de Evangeliën kalmpjes lezen, dan dringt, met des te meer kracht, al het schoone, naïeve, kinderlijke, wat hij met zijn temperament niet in staat was te voelen, er uit naar voren en op u toe. En uw slotsom is: Nietzsche is tamelijk eenzijdig geweest. In plaats van zich op te winden, had hij er veeleer naar moeten trachten, datgene wat zijn afkeer wekte, historisch te begrijpen. B.v. de aan Jezus toegeschreven aanprijzing der onnoozelheid en onkunde behoeft niet bedoeld te

1) 'Der Wille zur Macht' en 'Der Antichrist'.

zijn als algemeen-menschelijke wet voor alle tijden en geslachten, maar kan geacht worden alleen betrekking gehad te hebben op de omstandigheden in Jezus' tijd zelf, toen aan den eenen kant het onwetende, maar daardoor ook ontvankelijke volk stond, waar zijn aanhangers uit voortkwamen, en aan den anderen de Weters, de priesters en schriftgeleerden, die natuurlijkerwijs in dien primitieven socialist en invloedrijken volksleider den belager van hun bevoorrechte positie zagen, en hem dus vervolgden tot den dood.

Niet ten onrechte hebben de latere christenen zich dan ook nooit aan Jezus' voorschriften in dat opzicht gestoord, want Jezus' gebod zal weinig anders als een krijgsleus geweest zijn, tegen de in-rijkdom-en-eer-gezeten haters van zijn leer in zijn eigen levenstijd.

Ook in nog andere dingen storen de menschen, die zich Christenen noemen, zich volstrekt niet aan de voorschriften, die Jezus schijnt gegeven te hebben, maar die hij dan natuurlijkerwijs gaf, óók met het oog op de omstandigheden, de politieke, waarin zijn Israëlitisch volk verkeerde in dien tijd. De Romeinsche opperheerschappij was natuurlijk onoverwinnelijk, tenminste door zoo'n weinig krijgshaftig volkje als de Joden destijds waren. En zoo was het ‘Vrede op Aarde’ de allerbeste raad, die hun gegeven worden kon, niet slechts tegenover den buitenlandschen overweldiger, die hen, bij een opstand, makkelijk de baas zou kunnen blijven, ja hen misschien wel volslagen zou vernietigen, maar ook tegenover zichzelf, daar hun levendig karakter hen licht tot onderlinge twisten verleidde, hetgeen slechts ten gevolge kon hebben een algeheele verzwakking van hun nationaal Zijn. Christus' zedeleer, vermoed ik, zal van oorsprong nationaal geweest zijn, een stelsel van verstandige, praktische voorschriften, hoe zijn landslieden zich hadden te gedragen tegenover vreemden en onder elkaar, wilden zij wezenlijk datgene in stand houden, wat er op dat oogenblik nog van Israël over was. De Joden echter, in de kinderlijke eigenzinnigheid van hun traditioneelen volkstrots hebben niet naar Hem willen luisteren en zijn dan ook in het jaar 70, om hun gestaege onhandelbaarheid, verstrooid. Ik geloof dat men niet ver van de waarheid af is, als men den historischen Christus, met al zijn idealisme, toch voor een

praktisch man houdt, die wel degelijk wist hetgeen hij zeide en waarom hij zoo sprak. Zijn leerlingen echter en volgelingen, Paulus vooral, hebben van zijn praktisch-nuchtere, Joodsch-nationale zedeleer, die prachtig paste bij de toenmalige moeilijke omstandigheden der Joden, een algemeen-menschelijk wetboek-van-gedrag willen maken, dat zeer mooi is om te lezen of aan te hooren, en dus gaarne in een eerste enthousiaste opwelling, als *de* zedeleer aanvaard wordt, maar dat in het dagelijksch leven van vrije menschen te sterk met de ons allen aangeboren zucht tot zelfbehoud in strijd komt, om in belangrijke mate uitvoerbaar te wezen, en dat dan ook in de bijna 2000 jaar, die sinds Christus' dood verloopen zijn, slechts een, in vergelijking met de heele menschheid, nauw noemenswaard klein aantal wezenlijke adepten heeft gehad. De Christelijke zedeleer is goddelijk-mooi, en met de oogen in de verte kan men er van droomen, van een wereld waar zij heerschen, van een menschenras dat volgens haar leven zou en handelen, maar de geschiedenis der christelijke eeuwen toont voldoende, met hun voortdurende oorlogen, en onafgebroken ellende, ook onder de ‘aller-christelijkste’ regeeringen, dat de artikelen van dat wetboek, in 't algemeen gesproken, geenszins voor menschen, maar voor engelen zijn gemaakt. Voor engelen, of ook voor onvrijen, zooals de Joden waren, voor wie zij, bij hun oorsprong, zijn opgesteld. Maar behoort men niet tot een van deze beide kategorieën van wezens, dan ontstaat, bij het bindend verklaren der Christelijke voorschriften, een meestal den menschen-zelf onbewust-blijvend kontrast tusschen doen en spreken, tusschen praktijk en theorie, dat ieder ernstig beschouwer van het leven alleronaangenaamst moet aandoen, en dat de heele maatschappij veel doet lijken op een paarlemoeren voorwerp, dat men zus kijkend wit ziet, maar zoó kijkend, gekleurd.

Doch dit moge nu zoo wezen; toch is dit ook de reden, dat het Nieuwe Testament zoo bekorend werkt op een modern, verstandig mensch, als slechts een sprookje kan doen. Alles wat niet kan, het vreemdste en onbereikbaarste, wordt er voorgesteld en aanbevolen alsof het de natuurlijkste, van zelf sprekendste zaak der wereld zou zijn.

Wegcijfering van eigen Zelf ter wille van God en zijn mede-

menschen, ja, volkomen verliezen van zijn persoonlijk Willen, om geheel en al op te gaan in dien van een verondersteld metaphysisch 'Ens', waaraan men behaagt en waartoe men nadert, ja, waarmeê men één wordt, door eerst zijn individualiteit als op te lossen in die van al zijn medemenschen - in deze levensvoorschriften kan ongetwijfeld een diepe wijsgeerige zin worden gelegd. Al het levende toch is, qua leven, in den diepsten grond één, en alleen door de differentiëering van het Leven, het per se kwade Leven, wordt die eenheid telkens weer op nieuw tot millioenen maal millioenen zich-op-zich-zelf-ongelukkig voelende individuën gemaakt. Wil het individu dus weer zalig worden, dan moet het van deze onzalig-makende richting, ter splitsing, ter individualiseering heen, àf weer op den terugweg zich begeven naar de groote Eenheid, die de Godheid is. Maar de weg daarheen wordt natuurlijk alleen gevonden, als alle individuën, afzonderlijkheden, uit zucht om één te worden met het eerste, groote Eéne, waar zij uit voortkwamen, eerst moeite doen om de splitsing op te heffen, door te trachten naar eenwording van allen met elkaar. Ziedaar een metaphysische rechtvaardiging en verklaring van het Christendom, die nog al inginieus lijkt, doch die de Christenen nimmer zullen kunnen accepteeren, omdat zij het Christendom uit die hoogere, onbestaanbare streken, waar het eigenlijk thuis behoort en allermagnifiekst doet, hebben willen brengen op den beganen grond der bestaande werklijkheid. Daar kan het echter niet aarden: het is te aetherisch, te idealistisch, voor de positieve, grove aardelingen, en allerlei schijnvormen, die denzelfden naam dragen, en uit de verte gezien zich precies zoo voordoen, komen er voor in de plaats groeien, en woekren welig, zoodat de groote massa, die meestal meer op den naam dan op het Wezen let, tevreden erbij insluimert, in de geruste verbeelding, dat zij hebben gekregen wat men hun had beloofd.

Maar al is de zedeleer van Christus, blijkens de Geschiedenis, voor de praktijk onbruikbaar, en geeft haar officieele erkenning, zonder dat zij daarom ook maar in 't minste betracht wordt, dan ook aanleiding tot allerlei gruwelijke kontrasten tusschen praktijk en theorie, tusschen werk en leer, toch kan zij, zooals zij dan ook gedaan heeft, als ideaal omhooggesteld een gunsti-

gen invloed oefenen op allerlei betrekkingen des levens, door verzachting der zeden en verdieping van des menschen gemoed.

De lectuur dezer nieuwe vertaling van ons Christelijk Testament is dan ook dringend aan te bevelen aan allen, zelfs aan hen die braken met elk Kerkverband. Want vele kwestie's, waarover zij tot dusver allicht nog maar vage gedachten hadden, kunnen hun daardoor veel helderder worden, en in elk geval steken zij er iets goeds en innigs, iets hun in het dagelijksche opgaanden geest verwarmends van op.

Voor kinderen beneden de 18 jaar echter, dus voor hen, die nog niet den leeftijd des onderscheids bereikt hebben, lijkt mij de lectuur dezer oud-Christelijke geschriften een tamelijk-verwarrende; en de beste helft ervan, datgene waar 't op aankomt, gaat, door hun mindere ontwikkeling, als ‘een vervelend gezeur’ over hun hoofden heen.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck.
IX.
Henri de Régnier.

Naar aanleiding van den laatsten bundel: *Le Miroir des Heures*, Ed. Merc. de France, 1911.

Hiertoe dan is de dichter gekomen. Na al zijn lijden en verheugen, na al het slechts zelden bereikend zoeken, na al het vinden van ongezochte dingen, dat het leven in menig opzicht is, na al de ontroeringen des lichaams en des geestes - peinzen en schreien langs bekende stranden, onder vertrouwde wouden; trekken en dwalen door verre landen, om, ook hen, te herkennen als de beelden van eigen wezen; wegduiken in herinnering; haken naar den gouden damp der passiën om met de meest begeerde geheven te zijn tot de duizelige eenheid der zwelgende zinnen; zich overgeven aan het, uiting geworden, leven van anderen; raden wat in den mysterieusen gloed der oogen en der woorden verscholen ligt, zoolang het niet geuit werd - na zulk een leven van rustelooze ontvangenis kon hij dit boek schrijven. Een jarenlange houding van geslotenheid, daarachter (hoe veel veiliger arbeiden!) een open oog, een open gemoed, een open geest: zoo werd zijn persoonlijkheid in de volste ontwikkeling van haar inhoud datgene, wat hij zoo duidelijk zich zelf erkend heeft: een spiegel. Zinrijk beeld reeds, wanneer men de bijzonderheid bepeinst van het ronde, kaatsende glas: een onbegrensde mogelijkheid van beelden, gevat binnen den eindeloozen cirkel, symbool der eeuwigheid. Maar een beeld vòl van rijker beteekenis, wanneer het een symbool werd voor een levende menschenziel, wanneer het daarna een spiegel genoemd

wordt der uren, van wat die uren ons toevoeren: het Leven. Dan zien wij den geest, langs wien alle dingen der aarde, der sterren en der menschen voorbijtrekken, waarin het leven met gansch zijn menigvuldigheid zijn wisselende weerspiegelingen achterliet; dan zien wij den mensch, die alles in zich heeft opgenomen, tot wien men nimmer te vergeefs gaat, langs wien, naar de orde der wereld, alles *moet* blijven heentrekken, in wien dus altijd opnieuw beelden gewekt worden; een mensch, die niets anders meer kàn dan: spiegel zijn van alle uiterlijkheid en innerlijkheid, die daardoor, zoolang de wereld voor hem leven blijft, geven, arbeiden moet, - tot de kille storm van den tijd zijn warme glansvlak zal bewazen, tot, ten slotte, de dood, in den vrieswind stil genaderd, er zijn ruischende floersen over heen hangt. En daar deze mensch dichter is, dat wil zeggen schepper in schoonheid en wijsheid, zal zijn ziel, zoo zij spiegel genoemd wordt, slechts het wezen-vormende, beeldende aan de dingen weerkaatsen, zal hij altijd den drang hebben die weerkaatsingen voor goed buiten zich vast te leggen en zal hij dit zóó doen, hij, Priester der Schoonheid, dat elk beeld in het heelal als een zuivere melodie, een rein accoord is in de symphonie van het Leven. Daardoor, mag ik zeggen behoort de Régnier tot de gróóte dichters, zij, voor wie de schoonheid behoefte is in alle dingen, zij, die de wijsheid kenden als onmisbaar wezensdeel der hoogste schoonheid, zij, die hun eigen leven geofferd hebben om de op smart en vreugde gewonnen wijsheid tot schoonheid te doen kristallizeeren. Hun gebaar naar de eeuwigheid is het handgebaar van hem, in wiens uitgestrekte palmen een smettelooze parel, een lichtend juweel zijn in maanlicht, zonneschijn en sterrenglans mystieke diepten biedt aan de dorstige oogen van wie hem nadert met een droom in het hart en een jagend verlangen in het sneller bruisend bloed.

Men zou, op een bepaalden grond, de waarheid dezer titeluitlegging kunnen betwijfelen. '*Le Miroir des Heures*' bevat gedichten over gemoedstoestanden van den dichter, reisindrukken, portretten van eigenaardige vrouwenkarakters, gedichten over anderer en eigen liefde en hartstocht, het bevat de verzameling sonnetten, die de Régnier 'le Medaillier' noemde, verzen, waarin

hij plaatsen, personen, gebeurtenissen teekent en doorspeurt. Men kan den titel dus opvatten, alsof de dichter daarmede zijn ziel den spiegel heeft willen noemen, die de, door het bestier der uren *toevallig* langs hem komende dingen opneemt en weerkaatst. Men miskent daarmede, den titel miskennend, de beteekenis van het boek. Niet wat het Leven grillig den dichter toevoerde, is het meest belangrijke aan zijn werk, maar, als altijd bij voorname dichters, de wijze waarop het zich in verbinding stelde met datgene, wat het in zijn gemoed aanwezig vond, de manier waarop het weerklank wekte, inwerkte, en als een eigendom, een symbool tevens van zijn innerlijk, in kunst herschapen werd. Want dit is een der meest bewonderenswaardige dingen van de Régnier, van den ganschen de Régnier van bijna àl zijn bundels, dat in den loop der tijden zijn persoonlijkheid zóó gaaf en volledig te leven kwam in zijn boeken, dat zijn verzen niet slechts oogenblikkelijke ontroeringen of bepeinzingen inhebben, maar allereerst de dragers zijn van blijvende wezensdeelen huns scheppers. Wij staan hier ver van het impressionisme. Voortdurend hooren wij bij de Régnier een sterken, eindelooze stroom van bruisend levensgevoel onder de woorden klinken, zijn verzen zijn als plotselinge fonteinen, waaruit het water van ondergrondsche, onuitputtelijke rivieren komt opspuiten, overal waar het leven den bodem doorboort. Ik vind bij de Régnier een der eigenschappen, die ik in een dichter meest waardeerbaar acht: dat in zijn verzen de stemmen zijn, die echo's wekken tot in eeuwigheid en toch tegelijkertijd, altijd en alle gelijkelijk te zamen het beeld oproepen van één scherpomlijnde, menschelijke figuur. Nergens zoozeer als in dezen bundel en in '*la Sandale Ailée*' raken de verzen, wanneer zij daartoe door hun onderwerp in staat zijn, aan diepe algemeene problemen van het leven, problemen, wier oplossing natuurlijk op het allerdichtst verbonden is met het karakter van den schrijver. In 'le Miroir des Heures' lijkt de Régnier mij in dien zin zijn hoogtepunt bereikt te hebben, hij is de man, die zeker is van zijn gedachten over de wereld, zeker van de plaats, die hij op haar inneemt, zeker van de mogelijkheden, die voor hem haar rijkdom heeft.

Geen kennis van de Régnier's kunst zonder een inzicht in zijn persoonlijkheid. Geen inzicht in zijn persoonlijkheid zonder het onderzoek naar de verhouding in haar, de samensmelting misschien, van den geestelijken en den zinnelijken mensch. Beiden zijn bij de Régnier zeer sterk, de laatste altijd hakend naar wat de eerste als onmogelijkheid had leeren begrijpen en een schenker van vreugden, die hem door den eerste, consequent levend, waren ontzegd gebleven, de eerste toch enkel zich zelf geworden door den aard van den laatste, deze, de laatste, zich te sneller vaak uitvierend door het besef van den eerste gedreven. Beiden naast, in, om elkaar heen werkend, tezamen door hun afzonderlijke kracht verwekkers van veel vreugde, ja, maar van oneindig meer smart. De leer over het leven, waartoe de geestelijke mensch in de Régnier op grond van *beider* ervaringen kwam, is ten slotte een der voornaamste bronnen van de kennis der gansche persoonlijkheid.

Deze levensleer berust op enkele grondbeschouwingen, wier kennis onmiddellijk het verband doet leggen tusschen vele losse gedichten, zij maken de eenheid zijner boeken duidelijk. Zelve, van den aanvang af aanwezig, ondergingen zij nagenoeg alleen die veranderingen, welke grootere leeftijd, grootere rijpheid met zich moesten meebrengen. Enkele grondbeschouwingen, enkele grondkaraktertrekken aldus. De Régnier's ziel is er eene van droefgeestige contemplativiteit. Zij is vroeg begonnen het leven te doordenken (iets, waartoe de jongeling bijna altijd slechts in droefenis komt), het in alle opzichten te doorvoelen. Aristocraat door geboorte, is de Régnier van eene geestelijke aristocratie, in welke door de eerste eenige kenmerkende eigenschappen van voornaamheid en verfijning versterkt werden en waardoor hij de velen schuwde. Laat erfgenaam van een oud geslacht, hebben zich in hem de menigte herinneringen, die de mensch van de natuur schijnt mee te krijgen, in overvloedige mate en bewuster dan bij anderen vergaderd. Zijn ziel is een dichterziel. Is dit niet zeggen, dat zij in haar op mijmerij verliefde afzonderingen reeds in haar jonkheid heel veel heeft liefgehad? Liefde voor alle dingen: ik bespreek haar aanstonds. Liefde voor vrouwen - klagende bron van smart in de wouden zijner jeugdige melancholie: was het niet noodzakelijk, dat hij, vroeg

op liefde verslingerde, *te* vroeg zijn verlangen vervuld achtte en, voorbijgaand nog, door het zoetste bedrog naar de zoetste en ellendigste der smarten gedreven werd? Liefde voor poezie - en moderne ziel als hij was, heeft de poezie, die onder de gekozenen zijner jeugd eerbiedig genoemd werd, door haar trekken de zijne versterkt in hun drang, naar wat ik noemde: droefgeestige contemplativiteit. Nu kwam hij tot de volgende levensbeschouwing, die tegelijk aanvoeling en begrip was.

Daar is slechts één grondbeginsel: π□ντα χωρε□ □α□ ο□δ□ν μ□νει. Er is een voortdurende vloed van alle dingen, er is een eindeloos bewegen, dat alles op zijn wind meevoert. Er is geen mensch, die *iets* veranderen kan aan de richting, de snelheid dezer beweging: één kracht - maar zij onwrikbaar haar eigen innerlijke, onkenbare wet volgend - is de oorsprong en instandhoudster dezer beweging; men noeme haar: 'Noodlot'. In het geheel dezer bewegingen speelt de wisseling der seizoenen in de natuur, schrijdt alles van geboorte door bloei en rijpheid naar den dood, leven wij, de menschen, als de eenige schepselen, die tot het besef kunnen komen van de fataliteit der eeuwige strooming, maar voor het overige aan de zelfde wet van wezen en vergaan onderworpen zijn. Want geen ding in werkelijkheid kan ons een voortbestaan na den lichamelijken dood waarschijnlijk maken. In elkander kunnen wij nimmer geheel dóórdringen, onze zielen blijven ongescheiden voor altijd, de groote analogieën kunnen wij tusschen ons waarnemen, wij kunnen onophoudelijk door het Noodlot tot elkander gedreven worden - het gaf ons één drang, één behoefte zelfs, de liefde van geslacht tot geslacht, welke een opgaan in elkander zoo groot mogelijk maakt - maar een te zamenvloeiing van twee levens zal nimmer plaats vinden, wij hebben slechts onze eigen vergankelijke ziel als ons groote deel in de wereld, de droomen, die háár bewonen, de wijze, waarop die droomen in het werkelijke leven lijden en strijden, bepalen onze persoonlijkheid: zoo wij ooit ìets zullen weten van alles, wat om ons heen is, het zal door onze ziel alleen zijn. Deze ziel, een vlaag in den storm, heeft dezelfde eigenschappen, dezelfde driften en vreden als alles rondom en iedere andere ziel eigen is. Zij is als alles rondom haar *ijdel.*

Twee mogelijkheden staan voor hen, die tot deze overtuigin-

gen geraakt zijn, open. Ontwikkeling der krachten, het vrijlaten van deze in hun sterken drang, een leven in daden met de vreugde, die de ontspanning van krachten, geestelijke als lichamelijke, het verrichten dier daden meebrengt, het zich open zetten voor alle sterkere leven, wegschenken, ontvangen, altijd ontvangen, - het doet de korte ijdelheid des levens vergeten in de volheid van glans, kracht en schoonheid. Hier hooren wij de stem van Epikouros. Zij leert ons in den modernen tijd nog door Walter Pater: 'Not the fruit of experience, but experience itself, is the end. A counted number of pulses only is given to us of a variegated, dramatic life. How may we see in them all that is to be seen in them by the finest senses? How shall we pass most swiftly from point to point, and be present always at the focus where the greatest number of vital forces unite in their purest energy? To burn always with this hard, gemlike flame, to maintain this ecstasy, is succes in life. While all melts under our feet, we may well grasp at any exquisite passion, or any contribution to knowledge that seems by a lifted horizon to set the spirit free for a moment, or any stirring of the senses, strange dyes, strange colours, and curious odours, or work of the artist's hands, or the face of one's friend. Not to discriminate every moment some passionate attitude in those about us, and in the very brilliancy of their gifts some tragic dividing of forces on their ways, is, on this short day of frost and sun, the sleep before evening. With this sense of the splendour of our experience and of its awful brevity, gathering all we are into one desperate effort to see and touch, we shall hardly have time to make theories, about the things we see and touch.'

Ofschoon zijn verbeelding, zijn rijke zinnelijkheid hem in menig opzicht hiertoe dreef, deze levenshouding, deze schitterende koorddans boven den afgrond, was niet die, waarvoor de Régnier's persoon allereerst aangelegd was. Zij was contemplatief, zij heeft volgens haar bestemming het dieper leven der overpeinzing gekozen. Hiermede is reeds gezegd, dat zij ook bijna zeker het smartelijker leven koos. Zij had de boven ontvouwde gedachten bereikt. Zij zag alle dingen op den vloed der beweging, zij zag als eenige, onwrikbare stuwkracht, die beweging veroorzakend, het Noodlot, herkende het wezenlijke aan het

Noodlot: dat het ons verhindert ook slechts éénmaal in te grijpen en eigenmachtig te veranderen; zij heeft voor deze macht gebogen en is al vroeg de ziel geweest, voor wie de Resignatie onvermijdelijk een voorwaarde voor het bestaan was. Gevoed door jeugdige verdrietelijkheid, zal dit inzicht in het begin van de Régnier's bewust leven er een geweest zijn van vroegtijdige wijsheid, een vrucht van overpeinzingen, welke zijn aard geleid had. Later, veel later vinden wij nog datzelfde inzicht, en nòg in droefgeestige verzen, maar diep nu, klaarblijkelijk levend uit beteekenisvolsten grond: die eener wijsheid door en na veel smart verkregen, met ontzaglijk veel strijd en vermoeienis bezit geworden.

Dat de Régnier veel smart, strijd en vermoeide bitterheid moest doorstaan, was noodzakelijk. Wat behoef ik trouwens van noodzakelijkheid te spreken, waar het duidelijk is, hoe alle dingen onderling verbonden zijn, uit elkander ontwikkelen, hoe er nooit iets ter wereld plaats grijpt, dat anders geweest had *kunnen* zijn. De wereld, het leven is een droom der individueele ziel. Zeer zeker bestaan zij in hun kleurige volheid en luidheid ook buiten ons, doch dàt zij voor ons zijn, wàt zij voor ons zijn, danken wij aan de wijze, waarop ónze ziel hun indrukken opneemt en doorleeft. Maar deze ziel is een menschelijke ziel, met vele begeerten, vele behoeften, en vele eigenschappen, die voor een groot gedeelte de begeerten onvervulbaar maken, de behoeften onvoldaan laten. Zij vormt bovendien één persoonlijkheid met het lichaam te zamen, dat zelf eveneens een groote menigte van verschillende driften en toestanden kent. Zoo komen de talrijke conflicten met hun angst, hun pijn, hun bitterheid tot stand. Door de stilte van een vredigen avond, waarin men gelukkig kon zijn met het aanschouwen van een loom en schoon gelaat, schichten de snelle, onverwachte flitsen eener plotselinge begeerte. Te midden van de vertrouwde plaatsen in het eigen land bevangt het hart dat vreemde heimwee naar verre gebieden, dat het lichaam opschrikt uit zijn rust en het doet trekken naar Oostersche hemelen. Hoe komt het, dat het gemoed der menschen om lang vergleden dingen het bedriegend waas der mythen heen hangt, die daardoor tot mysterieuse, meest zwaarmoedige verhalen van de ziel werden en dat deze uit haar tegenwoordigen staat als uit een kerker gaat hunkeren naar dat gedroomde

land van ontroerde levensgebaren: de ganschelijk omgeschapen Antieke tijden; waziger, dieper, meer troebelend nog: de Middeleeuwen? Daar ontwaken duizenden stemmen en de mensch smacht terug naar de betooverde landen van den droom, waar uit zij verrijzen, - maar de band der werkelijkheid houdt hem terug en het verlangen wordt sterker, naarmate de onmogelijkheid grooter gezien wordt. En een hartstocht brandt; - maar zij, naar wie zijn vlam heenwaait, ontvangt hem niet: o smart! Of zij ontvangt hem; en een verzadigde moeheid scheidt ras ontnuchterde levens: o bitterheid! De geest boort tot diep in zijn wezen, hij lijdt aan zware waarheden en ziet rondom: de menigten bouwen een schitterend paleis voor den waan, om daar te leven, dronken van bedwelmend gezang onder klaterende luchters, - hìj dwaalt om in de duisternis der nevels en klaagt als hij niet snikkend samenbreekt. Dan zal ook hij bouwen, hij zal doen verrijzen, wat de waarheid verbeeldt in lijnen, die haar waardig zijn. Hij arbeidt, hij snijdt tot in het diepste van zich zelf, om tot in het diepste der waarheid door te dringen, hij voelt den scheppingsdrang in zich sidderen, dronkenschap bevangt ook hem, hij geeft alles wat hij met pijnen, met eigenaardige vreugde soms, gevonden heeft, aan zijn werk, hij bouwt het op met dingen, die hij uit zich zelf schéuren moest, - daar staat het eindelijk, hoog in den dag, en een kilte sluipt door zijn bloed, een koude hand klemt het hart, de nacht valt, - hij is eenzaam. Dan schreit hij naar de duisternis en weeklaagt tot de nacht, hij hunkert naar warmte en zekerheid: want zijn monument der waarheid draagt in het fries - heeft *hij* dat geschapen? - de koud-vlammende verbeelding van de ijdelheid aller dingen... En nu wéét de dichter, dat hij altijd het heimwee naar vreemde landen, naar stille zekerheid, naar verleden schoonheid, naar eeuwigheid zal behouden, hij weet, dat hij altijd vol zal zijn van de menigvuldige begeerten des lichaams en dat hij altijd in zijn vleesch zal lijden en genieten, hij weet, dat hij bij gemis van innerlijke bestendigheid zich voortdurend zal moeten vergenoegen - o, en gelukkig kunnen zij hem vaak toch nog maken! - met den aanblik en de doorleving der nimmer eindende wisselingen van alles, alles, alles, dat kenbaar is en *misschien* een beeld draagt eener groote, nevelige onkenbaarheid.

Zoo geeft hij zich dikwijls over aan de uitgestrekte armen van het leven, zoo ziet hij velerlei schoonheid, zoo vergeet hij somtijds de ijdelheid en vergankelijkheid der wereld en van zich zelf en hij voelt de driften der aarde kloppen in den doffen, dreunenden slag van zijn hart, als hij zich sterk voelt en zwelgt in de schoonheid der natuur, der vreugden en der smarten, in de duizelige ontroeringen der menschelijke passiën. Resignatie eigenlijk altijd in het diepste bewustzijn, een levenshouding, die berust op gelatenheid tegenover het Noodlot, maar de laffe gelatenheid niet, die werkeloos verzinkt in het weeke moeras der slapheid, de gelatenheid van iemand, die alles in het leven neemt, en in schoonheid neemt, wat de sterk-voelende ziel te nemen overblijft bij een straf volgehouden tegenweer tegen de verloochening van zich zelven. Deze resignatie, die in haar grond door en door smartelijk is, geef aan alles wat de Régnier schrijft, het accent van ernst en droefgeestigheid, zij geeft aan zijn minst donkere werk een gloed, - maar die nimmer hel-lichtend is, zij geeft aan het overige, naar het leed toe steeds schrijnender, den toon van gesluierde, moeilijk berustende zwaarmoedigheid, het eenigszins eentonig, ten laatste soms vermoeiende waas van latente, droevige ontroeringen.

Het verlangen naar eeuwigheid is het sterkste, dat de Régnier uit de nalatenschap van vele christelijke geslachten vóór hem behouden heeft: het stoot zich altijd weer aan de steile wanden onzer noodlottige beperktheid. Het is ook geenszins, althans nu niet meer, uit dorst naar roem, dat de Régnier, een levensleer van resignatie dan tot in haar verste consequenties doorvoerend, nimmer opgehouden heeft zijn leven in boek na boek neer te leggen. Wel spreekt hij, in ‘La Sandale Ailée’, waar hij door prachtige verzen van zijn gang uit jeugd naar ouderdom schrijft, van die droevige zon der dooden, zooals Balzac hem noemde: den roem. Begeerde hij dien werkelijk?

> Laisse-moi, je n'ai plus ta force et ton visage,
> Ni l'élan furieux où je suivais tes pas,
> Laisse-moi, laisse-moi, Jeunesse, je suis las
> Du grondement lointain de ta rumeur d'orage.

Va-t'-en et ne ris pas de celui qui reprend
Sa route et qui s'en va sans regarder vers l'ombre
Que ton souvenir d'or allonge au sable sombre,
Car je marche dejà dans le soleil couchant.

Mais ou bout de la voie où la pierre est aride
Et dont la Gloire fait son chemin éternel,
Verrai-je, à l'horizon mystérieux et vide
Se tordre un noir laurier sur la pourpre du ciel?

Maar nog in het zelfde boek, in een der zeer schoone gedichten over zijn kunstenaarsschap, l' Accueil, zegt hij, met een treffend en ontroerend beeld, in woorden eveneens ontroerend van kervende eenvoudigheid, wat hij wel denken móest en wat eigenlijk de ziel zijner ziel was:

... Parce qu'en eux
Peut-être vit quelque désir de gloire,
Je leur ai parlé aussi pour qu'ils sachent
Ce qu'est la gloire,
Ce qu' elle donne,
Ce qu'il faut croire
De son vain jeu....

Hierdoor begrijp ik, dat ook zijn zucht naar roem, toch en ook vroeger meermalen voelbaar in zijn verzen, een logisch gevolg is van zijn wereldbeschouwing. Roem, o zeker verlangde hij dien. Maar niet de ijdele faam, die een woord op de lippen neemt en het fluistert als een half begrepen klank. Hij heeft bij hem de beteekenis van één, éénige mogelijkheid van duurzaamheid in de ijdelheid en doelloosheid van het heelal: hij beteekent voor hem *zelf-bestendiging.* Gevoelens leven op een vergaan, gedachten verrijzen en vlieden naar de kimmen, men strekt de handen en grijpt: ledige lucht blijft na tusschen de palmen - alles is wel werkelijk vergankelijk. En toch is er één ding, iets van geheimzinnige, eigenlijk onverklaarbare wisselwerkingen: niet slechts één enkele gedachte, niet één gevoel kan hij behouden, door ze te beschrijven in een gedicht; door het mystieke

wezen der poezie is het hem mogelijk, zijn geheele ademende persoonlijkheid levend te houden, tot zoolang de menschen blijven gelijk zij zijn. Hier ligt één der hoogste bestemmingen der kunst, hier is de grond van hare aanspraken op eerbied en bewondering, - door dit besef geleerd, (besef, dat hij zoo sterk kon hebben en dat juist op deze wijze in deze persoonlijkheid werkdadig moest worden) heeft hij onvermoeid zich zelf doen leven in zijn boeken en zal, mag ik ongetwijfeld zeggen, zijn ziel, zijn geest voor altijd bestaan. Hebben deze verzen misschien hun onvergankelijkheid niet ten deele te dánken aan het feit, dat de Régnier gewerkt heeft, niet voor de wisselvalligheid eener tijdelijke, alledaagsche begoocheling, - maar sub specie aeternitatis? Een der schoonste gedichten uit zijn latere bundels is het volgende:

Le vrai sage est celui qui fonde sur le sable,
Sachant que tout est vain dans le temps éternel
Et que même l'amour est aussi peu durable
Que le souffle du vent et la couleur du ciel.

C'est aussi qu'il se fait, devant l'homme et les choses,
Ce visage tranquille, indifférent et beau,
Qui regarde fleurir et s'effeuiller les roses
Comme éclate, s'empourpre ou s'éteint un flambeau.

N'ayant pas attisé de ses mains paresseuses
Les flammes de l'aurore et les feux du couchant,
Les soirs n'ont pas pour lui de cendres douloureuses,
Et le jour qu'il voit naître est le jour qu'il attend.

Parmi tout ce qui change et tout ce qui s'efface,
Je pourrais, comme lui, rester grave et serein,
Et, si la fleur se fane en la saison qui passe,
Penser que c'est le sort que lui veut son destin.

Mais j'aime mieux laisser l'angoisse qui m'oppresse
Emplir mon coeur plaintif et mon esprit troublé
Et pleurer de regret, d'attente et de détresse,
Et d'un obscur tourment que rien n'a consolé;

Car ni le pur parfum des roses sur le sable,
Ni la douceur du vent, ni la beauté du ciel,
N' apaise mon désir avide et misérable
Que tout ne soit pas vain dans le temps éternel.

In een ander gedicht leze men:

Ma tristesse me vient de plus loin que moi-même,
Elle m'est etrangère et ne m'appartient pas,
Et tout homme, qu'il chante ou qu'il rie ou qu'il aime,
A son heure l'entend qui lui parle tout bas,

Et quelque chose alors se remue et s'éveille,
S'agite, se repand et se lamente en lui,
A cette sourde voix qui lui dit à l'oreille
Que la fleur de la vie est cendre dans son fruit.

Aanvaarden wij alles, wat er aan wrange ellendigheid in dit beeld van de bloem des levens, die asch is in haar vrucht, tot uiting komt, maar verblijd zullen wij altijd blijven, dat de schoonheid dézer levensbloem voor eeuwig zal leven. Waarlijk, schrijnender klacht kan niet gehoord worden, dan die der groote ziel, welke met den schoonen schijn der rozen, de hemelen en der liefde, haar begeerig en rampzalig verlangen, dat niet alles ijdel moge zijn in den eeuwigen tijd, niet weet te stillen. Het is waar zelfs, dat wàt bereikt wierd, de belooning is der bitterste offeranden van de jeugd en van het gansche bestaan, wáár, wanneer de Régnier in rouw uitbreekt bij zijn overpeinzingen over den Dichter:

Il livre, comme toi, en offrande à la gloire
Pour contenter l'oracle et pour fléchir les Dieux,
Tandis que d'âcres pleurs brûlent ses tristes yeux,
Sa jeunesse éperdue et qui tout bas l'implore,
Et qui craint de mourir et qui veut vivre encore,
Et dont la tendre chair se révolte...

De schoonste vervulling van zijn leven evenwel heeft de

Régnier bereikt: dat zijn gepeinzen en ontroeringen, dat zijn gansche warme wijde wezen door de wereld zal blijven voortkloppen en dat hij zijn diepste bezit voor altijd heeft gered uit den schipbreuk der tijden, lichtend juweel, o, en smettelooze parel, op de stormzeëen van het leven tóch nog gedragen naar de stille kusten eener vreemde eeuwigheid.

Er is voor den kritikus geen gewichtiger en intessanter taak, dan den poezie-gevoeligen mensch te doen naderen tot een kunstenaar, dien hij bewondert. Langs meerdere wegen kan hij dit min of meer bereiken. Hij kan veel citeeren en door het geven van zeer schoone, ook om hun inhoud zorgvuldig gekozen verzen den lezer tot eenige kennis reeds, maar vooral tot kennisname van een geheel boek, daarna van een oeuvre dringen. Daar is echter, geloof ik, geen zekerder manier om, niet alleen den lezer tot den dichter te brengen, maar vooral om hem dezen in zijn diepste beteekenis te doen begrijpen, dan die, welke het algemeen levensgevoel, den aard zijner persoonlijkheid, het wezen en de gevolgen zijner gedachten in het werk opzoekt, om, hen te zamen voegend in een geschrift, anderen behulpzaam te zijn in het (spoediger) geraken tot den kern van een kunstwerk. Wanneer de gave, zich in schoonheid te kunnen uiten, een der zulke is, zonder welke men geen dichter genoemd mag worden, beschouw ik als het belangrijkste aan den dichter: zijn menschelijkheid. Schoonheid, het aanwezig zijn van waarachtige poezie in een vers, zij kunnen meestal niet, een heel enkel maal misschien, maar dan nog slechts uiterst moeilijk en voor sommigen, aangetoond worden, men zal schoonheid nimmer duidelijk kunnen maken door redeneering en betoog. Maar wat is belangrijker, dan dat men in een mensch het begrip doet opleven van wat het wezen eener andere ziel, waarin hij belangstelt, *is*, het doet kennen en zooveel mogelijk begrijpen, zoodat iedere uiting dier ziel door den ontvangende herkend en gewaardeerd kan worden in haar volle beteekenis, haar eigen plaats? En wat kàn belangrijker zijn, wanneer uit een onderzoek der kunst blijkt, dat aanwijzing van de diepste bronnen van het menschelijk leven tegelijk het aanwijzen is van de diepste bronnen der schoonheid? Diepste schoonheid is altijd diepste wijsheid, naar den aard van iedere kunst op verschillende wijzen uitgezongen, uitgesproken, uitgebeeld. Diepste

wijsheid is de waarheid van een groot, sterk, vlijmend-scherp voelend en denkend mensch, die zich uitspreekt over, die zingt van datgene, wat hij na angstvallig en eerbiedig luisteren in zich als zuivere openbaring van het leven levend en bewegend gehoord heeft. Indien men de schoonheid dan niet kan aantoonen, men kan niet nader tot haar voeren, niet ontvankelijker voor haar maken, dan door de plaats te wijzen, waaraan zij ontbronde en deze plaats vervolgens zoo volledig mogelijk te doen kennen.

Ook bij de Régnier is het niet denkbaar, hoe men hem met zijn vele zijden volledig zou gekend kunnen achten, wanneer men niet eerst zijn persoonlijkheid in haar voornaamste wezenstrekken voor zich ziet. Ik heb getracht hiertoe mede te helpen. Men vindt bij hem reeksen sonnetten, waaruit alle innerlijke warmte der ziel schijnt verbannen te zijn en die zich vermeien in het beschrijven van den spelenden schijn der uiterlijkheid, - hoe begrijpelijk! Niemand meer dan de Régnier gevoelt zich soms uitsluitend aangewezen op de naar buiten gekeerde schoonheid der dingen. Men vindt een menigte van symbolen, van allegorieën zelfs, sommigen zoo dikwijls, dat zij schier zinledig zouden worden, sloten zij het begrip niet open van algemeene krachten, het gemeenschappelijke aan de velerhanden wezens, levens en dingen. Men vindt, bovenal, de talrijke gedichten, die doordrongen zijn van het intensiefste gevoel, de wijze, schoone verzen, die met hun gloedrijke ernst de harten sterkt en de zwakheden verjaagt. Dit is bij de Régnier zoo treffend: zijn schoonste verzen zijn altijd die geweest, waarvoor hem zijn levensgevoel, door zijn overtuigingen gedragen, tot dichten dreef en die bevatten wat hij als de essentie der wereld begrepen en gevoeld heeft. Het blijkt uit al zulke onpersoonlijke verzen als ‘la Gardienne’ (*Tel qu'en Songe*), als ‘l'Homme et la Sirène’ (*Aréthuse*) ‘le Vase’ (*les Roseaux de la Flûte*), ‘le Sang de Marsyas’ (*La Cité des Eaux*), ‘la Lampe’ en ‘l'Accueil’ (*la Sandale Ailée*) het blijkt eveneens uit zoovele persoonlijke lyrische gedichten als *La Corbeille des Heures*, ‘A travers l'An’ (*les Médailles d'Argile*) de soort van poezie die met enkele verzen uit *La Cite des Eaux* (b.v. ‘la Lune Jaune’) zulk een vernieuwd, warm gevoel verkrijgt, en dan zoo heerlijk te vinden is in la San-

dale Ailée en le Miroir des Heures. Naar aanleiding van den laatsten bundel schreef ik mijn artikel. Een korte beschouwing van zijn plaats aan het eind van de Régnier's werken-rij, baseerend op het hierboven verworven inzicht, vorme het laatste gedeelte mijner studie.

De dichter voelt zich ouder geworden, hij weet zich zelf in den herfst, hij die altijd, maar nooit als nu, een groote liefde bezeten heeft voor den herfst der natuur, die er zijn schoone gedichten over schreef, hij bezingt hem meer dan ooit. Zijn persoonlijk leven was altijd een sterk zinnelijk geweest. Hij haakte steeds naar den roes der zinnen, naar de stuwing der ontroeringen, hij heeft zich binnen de natuur als een levend wezen tusschen gelijk levende menschen, boomen, dieren gevoeld. Hij heeft zijn oogen open gehouden voor de kleuren, zijn oor voor de geluiden, zijn hart voor de aandoeningen, waarmede voor den gevoelige alles op de wereld dicht omhangen is. Golf in den vloed, druppel in den stroom, zóó was hij altijd, - wat bleef er anders over voor hem, met zijne opvattingen? Het bewijst de innerlijke waarde zijner philosophie, dat zij de noodzakelijke consequentie was van alle drangen in hem, - dat al die drangen haar altijd bleven waar maken. In tallooze gedichten leest gij van Dryaden, Sirenen, Centauren, Satyrs, Nymphen, Faunen. Denk niet, hierin met eenigermate versleten decors te doen te hebben. Hij voelde het alles zoo. De levenskracht in den boom, van sappen zwellend, de geest der wateren, der bloemen, de oerkrachten der natuur, alle waren voor hem als geheimzinnige, lichamelijke wezens onder de oppervlakte. In die dingen leefde de natuur voor hem met persoonlijk leven, hij vermenschelijkte de scheppende, werkende krachten der natuur en ging als gelijke tusschen hen den weg van bloei naar dood. Nu hij dan oud werd, begreep hij, dat hij den sterksten, forschsten tijd van zóó een kloppend wezen tusschen ontelbare te zijn, voor het grootste deel verstreken was. Hij trok de schoonste conclusie, die er voor hem bleef. Geen langzaam verval: hij walgt van gebrekkigen ouderdom, en hij heeft den moed zich te zeggen:

> A mon sens, l'arbre mort dont ne croît plus l'écorce
> Encombre le taillis et gâte la forêt.

Men ziet, hoe sterk hij het voelde. Hij wil sterven vóór zijn voet de helling naar zwakheid betreedt; nu wordt hij zelf als een boom, en hij wil, dat deze geveld wordt, vóór hij verdort, terwijl de Dryade, wanneer het hout gewond wordt, nog krachtig in hem leeft.

> Aussi, non dans l'hiver, mais en mon plein automne,
> Veux-je que, d'un seul coup, m'abatte le destin,
> Pour qu'en tombant mon soir encore se couronne
> Du feuillage compact qui parait son matin.
>
> Et pour que le tranchant du fer qui le taillade,
> Au delà de la fibre et de l'aubier vivant,
> Rencontre au coeur du tronc la chair de la Dryade,
> En qui s'empourpre encor la sève de mon sang.

Le Miroir des Heures is vol van de teekenen der aanglijdende ouderdom. Liefde voor den Herfst. Wel het meest bemint hij een leven in herinnering. Zijn gansche bestaan wordt eigenlijk een heenschrijden door de zacht-kleurige, vervormende toovernevels der herinnering. En behoort hij niet tot hen, die als Baudelaire zeggen mogen: ‘J'ai plus de souvenirs que si j'avais mille ans’? Lang heeft hij zich zelf gevoed met de indrukken der wereld; nog eens voedt hij thans zijn hart met hen, gebeurtenis na gebeurtenis trekt hem voorbij, dit is zijn tweede leven, en een zeer diep. Eenmaal, in lang vergleden dagen, verliet hij de haven, zijn schip stak in zee, de zeilen geheschen, naar het verre land van den droom: het Ideaal. Hij keerde terug naar de veilige kust, want hij vond niets, - doch nu ziet hij die heerlijke daad bij de jongeren, en hij richt zijn woorden tot hen, die als hij uitzeilen, hij volgt hen in gedachte, seniele afgunst is hem vreemd: mogen zij althans slagen. Maar daarop kwam toch feitelijk zijn bestaan neer: uitzeilen, streven, niettegenstaande hoofd en hart zeggen, dat het leven ijdel en doelloos is. Streven, zoeken was voor hem hoofdzaak, het was immers bestaansvoorwaarde voor 't geluk, dat voor hem te bereiken was. En hij spreekt tot zijn ziel en zegt haar al de vermoeienissen, al de ontgoochelingen, de pijnen, die haar wachten.

Zij ging en zal altijd voortgaan, mijmerend, met het besef der noodzakelijkheid en der smart, haar smart lijdend. Nu komt hij vanzelf te peinzen aan de droefenis. Deze had altijd haar schaduw over hem heen gespreid. Daarbij, had hij die vreemde ‘goût amer des choses sans retour’. De vleugels der herinnering trillen om zijn peinzend hoofd, het is thans of hun geluid als het ruischen van duizenden tranen om hem heen zijgt: daar zit hij dan in een vage omstuiving van zacht verdriet. Hij heeft zijn leed gezongen, zijn leven lang! Droefenis! Stilte! Nog slechts weinig jaren geleden had hij een gedicht op den zomer geschreven: ‘Mijn oogen, mijn mond, mijn lichaam, warm van een nieuw bloed...’ Het was een dier late zomerdagen, die alle gloed en kracht der zomerschheid vergaren en in een laatste inspanning der natuur den dag doet zijn als een symbool van de rijpheid des jaars. Nu is het anders: het hart verlangt naar stilte. Hij wil de menschen zelfs niet meer laten binnentreden in het paleis zijner smart:

Je ne chanterai plus, mon coeur, tes noirs secrets,
Mais je leur sculpterai, tels que, d'or et d'ébène,
En porte la Tristesse entre ses mains de reine,
Un de ces lourds, profonds et singuliers coffrets.

Je ne livrerai plus aux passants du chemin
La clé des beaux palais de ma mélancholie
Et ne permettrai plus qu'on cueille en son jardin
Les fruits de ma mémoire et les fleurs de ma vie.

Ne vient-il pas un temps où, sans de vains aveux,
La bouche doit se clore et la voix doit se taire,
Si même on laisse encor deviner dans ses yeux
Quelque muet tourment à jamais solitaire?

Aussi, pour les garder des regards indiscrets,
Je remets en vos mains, Silence, et vous Tristesse,
Avec tout son amour et toute sa détresse,
Mon taciturne coeur et ses sombres secrets.

Heerlijk boven alles bleven de menigvuldige stonden van liefde,

- zij waren het, waarin hij het hoogste stijgen kon op de steilgaande golven van den eeuwigen bewegingsstroom. Liefde, de liefde der zinnen voor een groot deel, rijk en verscheiden: maar het gróóte geluk had hij ook in haar nimmer gevonden, al heeft hij het vaak gemeend. En hij verblijft wel het allerlangst bij al de zachte, innige en schokkende herinneringen aan de uren van liefde en verlangen, - zijn herinneringen, die vele zijn, zingen zich uit in gedichten, de gedichten rijen zich aan elkaar, zij mogen te zamen den spiegel der minnenden uitmaken: allen leven er in, want niet alleen zichzelf bezong hij, maar ook al de anderen, de gelukkigen, de jaloerschen, de verlatenen, allen die in de liefde de vervulling zochten van hun droom. En voor zich zelf, wanneer hij de wenschen zijner ziel overdacht, verlangt hij ook op dit schoone land der liefde ten slotte naar rust: ook hier verlangt de ziel naar stilte, en als nog eens de gouden onrust van het beminnend leven hem doortrilt, schrijft hij een gedicht over de goddelijke angst, die hem tot tranen dringt, op deze heerlijke wijze:

Regarde-moi. Là-bas, j'ai vu s'enfuir l'orage
Et la nuée éparse et l'éclair sans retour;
Mon étroite maison semble celle du sage,
J'ai l'air d'avoir vaincu la colère et l'amour.

Le soir qui va venir est doux à mon silence;
La solitude nue est assise à mes pieds,
Et l'horloge muette où l'aiguille s'avance
Donnera bientôt l'heure où tout est oublié.

Mais qu'un rayon perdu du soleil qui se couche
Par la croisée en feu descende sur ma main,
Ou qu'un cher souvenir effleure de sa bouche
Ma mémoire tremblante à son souffle incertain,

Que la rose qui meurt en ce vase de Perse,
Odorante, à l'adieu de son éclat defunt,
Avec trop de douceur dans l'ombre molle, verse
Son suprême pétale et son dernier parfum.

Alors mon coeur - ce coeur qui bat dans ma poitrine,
Et que je croyais mort d'être silencieux -
Me remplit tout à coup d'une angoisse divine
Qui monte brusquement en larmes vers mes yeux.

Et tout mon vieux passé de tourment et d'orage
Dont palpite l'éclair et gronde l'écho sourd,
De son reflet ardent empourpre mon visage,
Que vaincront de nouveau la colère et l'amour.

Is het mogelijk, dat de Régnier in volgende bundels nieuwe, nog onbekende kanten zijner persoonlijkheid zal laten zien? Het lijkt mij onwaarschijnlijk. Hij is tot volheid en rijpheid gekomen, er zijn geen lacune's of duistere plaatsen in zijn figuur. Men zegt misschien, dat hij zich zou kunnen voort-ontwikkelen. De aard van zijn karakter en het wezen zijner levensaanvoeling evenwel sluiten dit bijna uit. Wat wij van hem nog mogen verwachten, is, dunkt mij, een gansche reeks van schoone gedichten, waarin hij zijn gevoel al meer verdiepen kan, waar hij de verdere ontroeringen zijner voortschrijdende ervaring in kan neerleggen, gedichten, waaraan de wijsheid, welke hij uit dat alles putten zal, een warmen glans zal geven.

Zoo zal hij de man blijven, dien wij thans in hem zien. Wanneer ik aan zijn beeltenissen denk, is het hun op een heel bijzondere wijze besloten, sombere uitdrukking, wier indruk dien zijner werken versterkt. De mondhoeken gaan neer, het is duidelijk, dat de lippen zich voor nog heel veel meer smart gesloten hielden, dan zij spraken. Het is of de heel lange, fijne, nerveuse handen, nu gevouwen, moeten rusten, daar zij zich àl te lang, al te moeizaam rekten naar eeuwigheid. Laten wij voor hem al de mogelijkheden van vreugden en lust erkennen, die het leven voor een pantheistisch mensch leveren kan - hoe hebben vooral zijn oogen gezwolgen van de rijke verscheidenheid der dingen! - laten wij begrijpen, welke schat aan, ja, weemoedig, maar oneindig vlijmend geluk het hem gegeven heeft, dat zijn hart altijd den drang had van zich over te geven aan de herinneringen van zich zelf en de gansche wereld, - doch mogen wij nimmer vergeten, dat het meest werkelijke leven-vormende aan de Régnier

dat, uit een bloeiende maar vergankelijke rijkdom rampzalige en begeerige verlangen was, dat niet alles ijdel mocht zijn in de vloed van den tijd. De zekerheid, dat dit verlangen altijd hetzelfde hunkerende, onvervulbare verlangen zal blijven, klopt met zijn tot martelens toe wreede pijnen in het vermoeide hart: er blijft dan niets over, dan te zoeken naar die hoogste stonde, waarin de ziel haar onrust, haar begeerten, alles, alles vergeten kan. Zij wordt gedwee tegenover het leven en het is, waarlijk, omdat dit het besef van haar brooze geringheid aan haar zelf heeft opgedrongen en in haar ingekerfd, dat zij ten laatste tevreden is met de, in latere uren van bezinning schrijnend-bittere vreugde der vergetelheid. Zij weet, dat het voor altijd zóó is, als zij het twintig jaren geleden reeds bepeinsde:

> O mon âme, le soir est triste sur hier,
> O mon âme, le soir est morne sur demain,
> O mon âme, le soir est grave sur toi-même!

Nu buigt zij zich over haar leegte, zij bukt zich luisterend over de stilte, en het wordt haar hoogst bereiken, wanneer zij voor een niet meer droomende, vergetende rust in een kleine ruimte zulke woorden vindt:

> Mais à quoi bon ce songe et qu'importent ces voeux
> Où le destin s'oppose,
> Car c'est ceci que j'aime et ceci que je veux
> Sans qu'il soit autre chose:
>
> C'est un étroit jardin auprès d'un vieux canal
> Sous le ciel d'Italie
> Où sonne, avec un bruit de soie et de cristal
> Une heure où tout s'oublie.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.
LIV.

> La France peut s'entendre avec l'Allemagne passagèrement sur des questions internationales de médiocre valeur, une alliance entre la France et l'Allemagne est impossible....'
> S. HEIMWEH:
> *Allemagne, France*, *Alsace-Lorraine.*

I.

Zelden waren in de laatste jaren de betrekkingen tusschen Frankrijk en Duitschland zoo gespannen als in dezen tijd. Het scheen werkelijk, alsof de oorlog voor de deur stond, alsof de reuzenstrijd van 1870 nog eens zou worden herhaald. Maar ditmaal met nog grooter overmacht, en met nog volmaakter vernietigingsmiddelen. Op het oogenblik, dat dit overzicht wordt geschreven, is nog niet te voorzien hoe de hangende quaesties zich ontwikkelen zullen. De onderhandelingen over Marokko duren nog voort, en zullen waarschijnlijk nog wel eenigen tijd aanhouden. Voor een paar maanden heb ik in dit tijdschrift uiteengezet over welke quaestie het geschil loopt. Veel is er sedert niet veranderd. Frankrijk, dat zich door de Acte van Algeciras de handen gebonden ziet, wenscht vrijheid van beweging in Marokko, om zijn politieke bedoelingen, convergeerend in de stichting van een groot Noord-Afrikaansch rijk, dat Tunis, Algiers en Marokko omvatten zal, te kunnen uitvoeren. Daarvoor moet het echter ontslagen worden van het internationale toezicht, dat voornamelijk op aandringen van Duitschland door de conferentie van Algeciras werd ingesteld.

Van geen der landen, die bij Marokko belang hebben, heeft

Frankrijk iets te vreezen voor de uitvoering van zijn program, behalve dan van Duitschland. Met Engeland heeft het de overeenkomst van 1904 gesloten, waarbij dit land tegen erkenning zijner onverdeelde rechten in Egypte afstand deed van elke bemoeiing met de Marokkaansche zaken. De medewerking van Italië had Frankrijk zich reeds vroeger verzekerd, die van Spanje werd verkregen door een overeenkomst, eveneens in 1904 aangegaan, waarvan de inhoud nog steeds niet is openbaar gemaakt.

Op grond dier overeenkomsten werden in het begin van 1905 door Frankrijk eenige maatregelen genomen om de 'pénétration pacifique' uit te voeren. Het verdrag daarvoor aangegaan met Ben Sliman, den minister van sultan Abd-el-Azis, bevatte drie grondbeginselen: de integriteit van Marokko, de souvereiniteit van den sultan en de vrijheid van handel voor alle mogendheden. Daarin was geen sprake van verovering, protectoraat of monopolie. De bedoeling was, een vredelievend werk te verrichten, door verbetering van de politie, handhaving van orde en rust, regeling der financiën, het aanleggen van goede verkeersmiddelen, en uitbreiding der inrichtingen van onderwijs. Delcassé, die toen in Frankrijk de leiding der buitenlandsche zaken in handen had, zeide: 'loin de diminuer l'autorité du sultan, nous étions très préoccupés de son prestige'. Van de maatregelen, die Frankrijk in overleg met den Makhzen wilde invoeren, hoopte hij dat: 'une ère de paix et de prospérité ne tardera pas à s'ouvrir pour le Maroc.'

Maar toen die arbeid nauwelijks was begonnen, kwam plotseling Duitschland tusschen beiden. Die tusschenkomst was te onverwachter, daar vroeger herhaaldelijk door de Duitsche regeering was verklaard, dat zij geen belangen had in Marokko. In 1902, toen de overeenkomst tusschen Frankrijk en Italië werd afgesloten, zeide Bülow, dat die overeenkomst niet tegen het drievoudig verbond was gericht, doch alleen de regeling van eenige Middellandsche Zee-quaesties betrof, waarbij Duitschland geen belangen had. In 1904, na het sluiten van de overeenkomst met Engeland, verklaarde Bülow, dat daartegen van een Duitsch standpunt niets was in te brengen. En kort daarna herhaalde hij, dat hij Duitschland niet wilde betrekken in een Marokkaansch avontuur.

In die dagen was voor Duitschland de Europeesche quaestie van veel grooter belang dan de Marokkaansche. De positie van Duitschland in Europa, de hegemonie van het Duitsche Rijk gegrond op het isolement van Frankrijk, was in gevaar. Rusland had met Frankrijk een bondgenootschap gesloten, Engeland sloot met Frankrijk een entente, Italië danste nu en dan een 'extra-tour' met den Franschen buurman. Marokko had voor Duitschland, dat alleen gevaar zag in het stelsel van bondgenootschappen, geen beteekenis. Op het oogenblik dat Bülow den keizer overhaalde in Tanger te gaan betoogen voor de onafhankelijkheid van den Sultan, achter wien Duitschland stond, heerschte in het departement van buitenlandsche zaken in Berlijn een totale onbekendheid met Marokko, zoo zelfs dat een der 'dezernierende Geheimräte' blijk gaf nog nooit van Theobald Fischer, een der meest bekende Duitsche onderzoekingsreizigers in Marokko, te hebben gehoord, en van Marokkaansche toestanden niet het minste begrip te hebben.

'Wenn selbst bei den dazu Berufenen, die Tag und Nacht nichts anders zu tun haben sollten als Marokkanische Verhältnisse studieren, ein so betrüblicher Mangel an wirklichen Kenntnissen herrscht, so kann es nicht weiter auffallen, wenn in den Massen unseres Volkes ebenfalls die Anschauungen über Nordwest Afrika noch recht trüb und schwankend sind', zegt dr. Albrecht Wirth in zijn brochure: 'Die Entscheidung über Marokko'.

De belangstelling voor Marokko nam echter, naar André Tardieu opmerkt, in Duitsche regeeringskringen plotseling grooteren omvang aan, toen de Russische troepen in Oost-Azië ernstige nederlagen hadden geleden. Niet wijl die belangstelling een beteren grondslag had gekregen, maar omdat de bondgenoot van Frankrijk door den oorlog met Japan niet in staat was zijn invloed in Europa te doen gelden. In werkelijkheid was de oorzaak van het Duitsche optreden in 1905 het gevolg van de zucht om het isolement te verbreken, dat naar de Duitsche meening sedert het optreden van koning Edward VII en tengevolge van diens politiek was ontstaan. 'C'était un système d'alliances qui s'affrontait à un autre système; c'était la Triplice qui essayait sa force contre la Duplice, épaulée par l'entente cordiale'. (Tardieu).

II.

De oorlog van 1870-'71 had een geheel nieuwen toestand in Europa doen ontstaan. Frankrijk, dat tot dien tijd in alle Europeesche quaesties als de ‘suprême arbitre’ had gegolden, was vernederd en vernietigd. Duitschland, dat sedert 1815 niet veel meer was dan een geografisch begrip, was onder Pruisens heerschappij tot een nieuwe, krachtige eenheid geworden, het zwaartepunt in Europa was verlegd, en door de politiek van Bismarck was de jonge Republiek na den oorlog volkomen geïsoleerd.

Maar het bleek spoedig, dat het overwinnende Duitschland in Europa tamelijk gehaat en benijd werd, en dat het overwonnen Frankrijk de algemeene sympathie genoot.

De vrede is in die veertig jaren bewaard gebleven, maar de hemel was niet altoos wolkeloos. ‘L'Allemagne demeura la hantise persistante des imaginations françaises’, zeide de Vogué voor eenige jaren in een artikel in de *Revue des deux Mondes*. En Frankrijk was de nachtmerrie van Duitschland, vooral in de jaren toen de revanche-idée alle andere politieke meeningen in Frankrijk scheen te overheerschen. Herhaaldelijk was het gevaar voor een botsing groot. In 1875 was het zelfs voor Bismarck de vraag, of het niet beter was, den strijd te provoceeren, dan nog langer blootgesteld te zijn aan de mogelijkheid, dat Frankrijk den oorlog zou beginnen op een tijdstip dat voor de Republiek gunstig was. Door Rusland's bemoeiing - de eerste verschijnselen der Russisch-Fransche toenadering - werd toen de oorlog voorkomen.

In 1887 was het gevaar voor een uitbarsting zoo mogelijk nog grooter. Toen was ‘le brav' général Boulanger’, gesteund door de Fransche chauvinisten en door de Orleanisten, de held der revanche-ideé. Een grens-incident, waarin de commissaris van politie Schnaebele betrokken was, nam onrustbarende afmetingen aan. En Lamprecht noemt het jaar 1887 in zijn *Deutsche Geschichte*: ‘das gefährlichste Jahr für die äussere Politik des Deutschen Reichs’.

Op dit tijdperk van actie volgde een langdurige ontspanning, waartoe het aftreden van Bismarck en de tot standkoming van het verbond met Rusland veel bijdroegen. Een oogenblik scheen het zelfs, dat het scherpe conflict, in 1898 tusschen Engeland

en Frankrijk over Fashoda ontstaan, de aanleiding worden zou voor een nauwere aaneensluiting tusschen Frankrijk en Duitschland.

Want tusschen Engeland en Duitschland was het ook al lang niet meer couleur de rose. Keizer Wilhelm mocht nog zooveel eerbied en liefde toonen voor zijn grootmoeder, de oude koningin Victoria, het Engelsche volk zag met stijgende ongerustheid de uitbreiding van Duitschland's handel en nijverheid, en niet minder de toeneming van Duitschland's vloot.

Tot ongeveer 1885 was Engeland de eenige groote exportmogendheid, de beheerscher der zeeën, de grootste koloniale mogendheid. Doch sedert eenigen tijd waren de Vereenigde Staten en Duitschland ernstige concurrenten geworden van Engeland op de wereldmarkt. Het was alsof Duitschland den weg wilde opgaan, dien Treitschke het had aangewezen, toen hij schreef:

'In de toekomst zal het op Duitschland's weg liggen, zijn wil voor te schrijven aan de andere mogendheden, die deels verzwakt, deels in verval zullen zijn. Rusland, een onmetelijke kolossus, maar met leemen voeten, zal verzwakt worden door zijn economische moeilijkheden, zijn binnenlandsche onlusten. Engeland, schijnbaar veel sterker dan het in werkelijkheid is, zal zijn koloniën zich zien afscheiden, en zal worden uitgeput door den onvruchtbaren strijd om dat te voorkomen. Frankrijk, geheel in beslag genomen door binnenlandsche onlusten en partijtwisten, zal meer en meer in verval raken. Italië zal genoeg te doen hebben, door zijn onderdanen rust en vrede te verzekeren. De toekomst behoort dus aan Duitschland, waarbij Oostenrijk zich zal aansluiten'.

De verschijning van zulk een concurrent op handels- en maritiem gebied moest Engeland verontrusten. Het woord van Lord Chatham: 'Onze eerste plicht is te zorgen, dat Frankrijk geen maritieme, koloniale en handelsmogendheid wordt', werd thans meer van toepassing op Duitschland dan op Frankrijk. Met alle macht moest Engeland zich tegen Duitschland keeren. En toen nu een ernstig conflict dreigde tusschen Frankrijk en Engeland, over de bezetting van Fashoda door de colonne-Marchand, was het of Duitschland zich met Frankrijk zou vereenigen, om Engeland te woord te staan. Slechts de goede betrekking tusschen de beide verwante vorstenhuizen belette dit,

zooals zij ook later, tijdens den Zuid-Afrikaanschen oorlog een Europeesche coalitie tegen Engeland onmogelijk maakte.

Zoodra Engeland de handen vrij kreeg ging het ijverig aan den arbeid, om de spits om te keeren en een coalitie tegen Duitschland te doen ontstaan. Koningin Victoria was overleden en opgevolgd door koning Edward, wiens politiek veel scherper dan die zijner moeder tegen Duitschland gericht was.

De nederlagen van Rusland in Oost-Azië boden Engeland de goede gelegenheid om toenadering te zoeken tot Frankrijk, dat in Europa vereenzaamd stond. Koning Edward ging naar Parijs. Loubet beantwoordde het bezoek te Londen, en weldra waren de onderhandelingen in vollen gang. Alle oude quaesties, tusschen Frankrijk en Engeland hangende, werden geregeld, en in ruil voor de erkenning der uitsluitend Engelsche rechten op Egypte kreeg Frankrijk van Engeland de vrije hand in Marokko.

De ‘splendid isolation’ waarop Engeland zich zoovele jaren had beroemd, was opgegeven, en een bondspolitiek ingewijd, die weldra nog belangrijk zou worden uitgebreid. Een groepeering der Romaansche volken, Portugal, Spanje, Italië en Frankrijk onder Engelands leiding kwam tot stand. Tusschen de oude vijanden, Rusland en Engeland, werd een entente gesloten. Een Europeesche coalitie scheen te ontstaan, om Duitschland te isoleeren.

Van dat oogenblik dagteekent de zenuwachtige stemming in het Duitsche Rijk. De coalities, in Europa aangegaan, de bezoeken van vorstelijke personen met voorbijgang van het Duitsche Rijk, schenen te getuigen van een poging, om Duitschland alleen te laten met zijn lot. Een onjuiste indruk, maar volkomen verklaarbaar. Wie gewoon is alleen te heerschen, ziet in de verdeeldheid der anderen een waarborg voor zijn macht. En zoodra die verdeeldheid voor aaneensluiting, voor eenheid plaats maakt, moet het gevoel van vrees ontwaken, dat het met die macht gedaan is. Duitschland achtte zich geïsoleerd, omdat de anderen zich vereenigden, en vreesde van die vereeniging gevaar voor den vrede.

En toch was er, waar Duitschland een bedreiging zag, slechts een natuurlijke politieke actie om het evenwicht te herstellen in Europa, dat door Duitschland en het Drievoudig Verbond was

verstoord. Het evenwicht, dat een einde maken moest aan den imperialistischen droom van de Duitsche Pangermanisten, en dat tegenover de Duitsche hegemonie een combinatie van coalities en ententes stelde.

Zoo Duitschland zich gedroeg naar het woord van zijn keizer en van zijn kanselier, en slechts een plaatsje in het zonlicht wenschte, behoefde het zich niet bezorgd te maken. Door het Drievoudig verbond eenerzijds, de coalities aan de andere zijde wordt de vrede in Europa, dus de normale, door allen gewenschte toestand, bewaard en gehandhaafd. Duitschland kan zich echter niet neerleggen bij het verlies van zijn suprematie. Het bewaarde den vrede, maar het was een zenuwachtige vrede, een vrede dien niemand vertrouwt en die van een grillig, nukkig temperament spreekt. Het zelfvertrouwen, dat vroeger sprak uit de houding van Wilhelm I en Bismarck is verdwenen, sedert Wilhelm II zijn eigen kanselier geworden is, en de opeenvolgende Rijkskanseliers slechts de uitvoerders zijn van den wil des keizers. De eenheid van handelen is zoek geraakt, de stabiliteit, die de politiek der groote lijnen regelde, is verdwenen.

III.

Deze politieke wisselvalligheid is in de Marokkaansche quaestie voortdurend gebleken. Er is een schommeling in de houding van Duitschland, die voor een buitenstaander volkomen onbegrijpelijk maakt, wat de regeering te Berlijn eigenlijk wil. Reeds dadelijk, toen in 1905 Duitschland deed alsof het volkomen onbekend was met de tusschen Frankrijk, Engeland en Spanje gesloten overeenkomsten, en zich tegen de politiek der ‘pénétration pacifique’ verzette, was de indruk in Europa, dat Berlijn slechts gebruik maakte van de nederlagen der Russen in Oost-Azië, om in Europa de Triple-entente onaangenaam te zijn. De Duitsche regeering verklaarde toen, geen politieke bedoelingen in Marokko te hebben, maar uitsluitend op te treden als verdediger van de souvereiniteit van den sultan en de integriteit van diens rijk, zoowel als van de algemeene belangen van Europa, die door de Fransche politiek werden bedreigd. Om die belangen te be-

schermen moesten de mogendheden samenkomen te Algeciras, waar langdurige en vermoeiende besprekingen plaats hadden; toen reeds bleken Duitschland en Oostenrijk te staan tegenover alle andere mogendheden, zoodat ten slotte alles wat Frankrijk wenschte werd goedgekeurd.

De zaak scheen daardoor volkomen geregeld. Frankrijk werd de mandataris van Europa, om de orde en rust in het rijk van den Sherif te handhaven. En op grond van dit mandaat werden allerlei maatregelen genomen, zonder dat Duitschland iets van zich liet hooren. Casablanca werd gebombardeerd en bezet; Oudja werd door een Fransche colonne ingenomen, in het gebied der Chaujas werd Frankrijks macht uitgebreid. Geen der dertien onderteekenaars aan de Acte van Algeciras achtte het noodig, Frankrijk tot rekenschap voor die daden op te roepen, ook Duitschland niet. In 1909 werd zelfs tusschen de heeren Von Kiderlen-Wächter en Jules Cambon een verdrag aangegaan, dat nog duidelijker dan de overeenkomst van 1904 tusschen Frankrijk en Engeland, de rechten van Frankrijk in Marokko erkende. Daarin werd gezegd: ‘Frankrijk heeft voor zijn eigenaardige positie in Noord-Afrika het grootste belang erbij, in Marokko de orde te handhaven; Duitschland, dat in Marokko geenerlei politieke belangen, doch slechts economische belangen heeft, wenscht voor zijn industrie geene voorrechten te bedingen, doch met alle andere landen op gelijken voet te worden behandeld’. In den Rijksdag werd dit door Bülow nog eens duidelijk uiteengezet; in de zitting van 29 Maart 1909 zeide hij: ‘Zou het nu werkelijk ons doel zijn in een land, waar wij geen politieke belangen hebben en nooit op politieke belangen aanspraak hebben gemaakt, Frankrijk, dat daar zeer natuurlijke en gerechtvaardigde politieke belangen heeft, voortdurend moeilijkheden te bereiden? Er heerscht, mijne heeren, een meening dat het goed zou zijn, een land dat eens onze groote tegenstander was, overal in de wereld, en voornamelijk op gevoelige plaatsen, zooals Marokko er een voor Frankrijk is, openlijk en in 't geheim tegen te werken, alleen omdat er weer een tijd kan komen, waarin wij gedwongen zullen zijn, met dat land het zwaard te kruisen. Die theorie zou ik de theorie der kromme politiek willen noemen, die slechts poogt de wonden van anderen open

te houden. Zulk een politiek is een groot volk on waardig.' Ook de andere sprekers in die zitting verklaarden, dat de overeenkomst met Frankrijk aan de geheele Marokkaansche quaestie een einde had gemaakt. En in de officieuse *Süddeutsche Korrespondenz* liet Bülow zeggen: dat het verdrag de bedoeling had Marokko als politiek strijdpunt geheel uit de Fransch-Duitsche betrekkingen uit te schakelen, waardoor een belangrijke stap was gedaan voor het verkrijgen van betere betrekkingen tusschen Berlijn en Parijs.

Wie gemeend had, dat nu werkelijk de zaak uit zou zijn, vergiste zich echter. De Sultan, de souvereine vorst van Marokko, wiens souvereiniteit door Duitschland niet eens, maar herhaaldelijk was erkend, riep de Franschen, die er een door Duitschland erkend speciaal belang bij hadden de orde en rust in Marokko te handhaven, te hulp, om den min of meer dreigenden opstand in Fez te onderdrukken. De Fransche troepen rukten naar Fez op, en ontzetten de plaats; zij dreven de oproerige Berbers terug en beschermden den Sultan. In het Engelsche parlement erkende Sir Edward Grey de volkomen juistheid van dit optreden, en voegde er bij: 'Zoo Frankrijk die zware taak niet vrijwillig op zich had genomen, zouden wij het er om gevraagd hebben'. De *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* verklaarde, dat Frankrijk's actie volkomen gerechtvaardigd was.

Cambon ging naar Kissingen om den Duitschen minister van buitenlandsche zaken mede te deelen dat de Franschen, zoodra de toestand in Fez het veroorloofde, de hoofdstad weder zouden ontruimen.

En toen zond de Duitsche regeering den *Panther* naar Agadir, onder voorwendsel van bescherming der Duitschers in het Sous-gebied, en noodigde zij Frankrijk uit, opnieuw te gaan onderhandelen over een zaak, die na de gebeurtenissen van 1904 en 1909 als afgedaan beschouwd werd. Thans eischte zij, voor de erkenning van de politieke vrijheid, die zij in 1909 reeds erkend had, gelijke economische rechten met Frankrijk, en bovendien compensaties in andere streken van Afrika.

Deze eisch, die door de Pangermaansche bladen en leiders nog werd uitgebreid tot een vraag om afstand van een gedeelte van Marokko aan Duitschland, heeft niet alleen in Frankrijk, maar ook daarbuiten groote verontwaardiging gewekt. Na alle verklaringen, in

1904, 1905 en 1909 afgelegd, is dit optreden van Duitschland wel het ergste bewijs van politieke schommeling, dat in de moderne geschiedenis is aan te wijzen. En wij begrijpen den noodkreet van Roland de Marès: 'Tout cela est profondément déconcertant, tout cela ruine le peu de confiance qui subsiste encore dans la valeur pratique des traités internationaux; tout cela donne à réfléchir à ceux qui n'ont d'autre garantie de leurs droits et de leur indépendance que ces traités que les grandes puissances défendent quand ils les servent et déchirent quand ils les gênent.'

En dan vraagt hij, of het nog niet beter is zich neer te leggen bij een schending van internationale verdragen, dan een oorlog te ontketenen, die half Europa onder de wapens zal brengen en ons werelddeel zal bedekken met lijken en ruïnes?

Waarbij dan nog komt, zooals Max Harden terecht doet opmerken, dat deze poging, om Frankrijk grondgebied af te dwingen, waarvoor de beste zonen van het Fransche volk hebben gestreden, een doorn in het vleesch der Fransch natie zal doen achterblijven, die een zwerende wonde zal veroorzaken. En hij spreekt dan de vrees uit dat de strijd, die thans voorkomen wordt, slechts zal worden uitgesteld tot het oogenblik, dat de West-Europeesche mogendheden daarvoor het meest geschikt achten.

Inmiddels schijnt de waarschijnlijkheid groot, dat thans een overeenstemming op het punt staat verkregen te worden, die voorloopig althans een oplossing brengt.

Maar het kwaad, dat eenmaal gesticht is, woekert voort. Het is daarmede, als Schiller in *Die Piccolomini* zegt:

> 'Das eben ist der Fluch der bösen That, Dass sie fortzeugend immer Böses muss gebären'.

Italië, dat thans tegen Turkije optreedt, om met schending van verdragen en beloften Tripolis in bezit te nemen, is er een voorbeeld van. Waar moet het heen met de eerlijkheid en de goede trouw in de politiek, wanneer dit regel gaat worden?

Staatkundige kroniek.

22 September 1911.

De verwisseling van orgaan, die in de Vrijzinnig-Democratische partij plaats vond, nu *Land en Volk* is verdwenen, heeft eenige wrijving van gedachten uitgelokt tusschen Liberale Unie en Vrije Liberalen over de vraag, wat de positie behoort te zijn van de drie vrijzinnige groepen.

De leidende geest in de Liberale Unie is democratisch gezind. Maar deze geest meent, dat de vrijzinnigen van behoudend gehalte, wanneer er maar voortdurend aan hen wordt getrokken, in het democratisch-vrijzinnige gareel zullen meeloopen. Uitzondering wordt slechts gemaakt voor die vrijzinnigen, wier behoudzucht het wint van hun vrijzinnigen geest. Zij schrikken terug, wanneer zij voor de keuze van een vrijzinnig-democraat worden geplaatst, en zoeken dan hun troost bij de rechterzijde.

Deze concentratie-taktiek van de Liberale Unie blijft op de toepassing van haar democratisch beginsel niet zonder invloed. Deze invloed werd in 1901 een groote minderheid der Unie te machtig, toen het algemeen kiesrecht daardoor in het gedrang kwam: zij scheidden zich af en vormden de partij der Vrijzinnig-Democraten.

Het valt niet te ontkennen, dat de Liberale Unie van haar concentratie-illusie goeddeels is genezen. De constitueering van de Vrije Liberalen tot een afzonderlijke partij, hunne houding tegenover de sociale wetgeving en het militaire vraagstuk, de ervaring door het Kabinet-De Meester opgedaan, dit alles heeft daartoe het zijne bijgedragen. En *De Nieuwe Courant*, het orgaan dat onder de Vrije Liberalen het meeste gezag heeft, maakte het vasthouden aan deze illusie vrijwel onmogelijk. Zoodat men van den kant der Liberale Unie thans er toe is overgegaan, tusschen de kleine groepen der Vrije Liberalen nog een scheiding te maken,

de schapen, die desnoods in de kudde wel zijn mee te krijgen, en de bokken die zich laten buitmaken door Rechts.

Het is mogelijk, dat door deze verandering van houding de kans op beginselvastheid der Liberale Unie zal toenemen. Deze kans zou aanmerkelijk worden versterkt door den nieuwen toevoer van de Vrijzinnig-Democraten. En onder die omstandigheden is er inderdaad veel voor te zeggen, dat hier krachten zouden worden hereenigd, die in onderlingen strijd veel arbeidsvermogen verspillen.

Maar deze hereeniging is minder gemakkelijk dan zij schijnt. Gemakkelijk is inderdaad het nemen van een besluit in die richting. Het zou zelfs van enthousiaste redevoeringen kunnen worden vergezeld. Maar men moet het niet doen, wanneer kort daarna het oude zeer weer zou gaan spoken.

Dit zou zich wel niet uiten in een nieuw verschil over het algemeen kiesrecht. Het zal nu eindelijk wel onmogelijk zijn, van de kiesrechturgentie terug te komen, op welken grond dan ook van opportuniteit. Maar er zijn nog andere verschillen. Zij zullen zich telkens uiten in vragen van taktiek. In één woord: de Liberale Unie, zooals zij thans is, maakt het beginsel aan de taktiek ondergeschikt; de Vrijzinnig-Democraten doen het omgekeerde. Dit geldt voor de onderlinge verhouding links zoowel als tegenover de rechterzijde. Dit is van een hereeniging de gevaarlijke kant. En het gevaar is niet weggenomen doordat sommige leiders in beide partijen zich zouden terugtrekken: het is de geest die overheerscht.

Het is mogelijk, dat onder de verdere politieke ontwikkeling het gevaar van stranden op deze klip niet langer zal bestaan. Maar dan is er iets voor te zeggen, die verdere ontwikkeling af te wachten. De hereeniging zal dan groeien langs natuurlijken weg. De eenheid zou er niet minder stevig om zijn.

Het kiesrecht. Van den stand van het vraagstuk is op dit oogenblik weinig te zeggen. Niemand zal wel aannemen, dat vóór de verkiezingen van 1913 een grondwetsherziening zal zijn geslaagd. Iets wat een organisch algemeen kiesrecht moet voorstellen zullen wij dan niet hebben. En het is een belangwekkend raadsel, wat de rechtsche coalitie dan van haar program zal hebben tot stand gebracht. Of - van het program van het

Kabinet: de coalitie heeft geen program, zegt *De Nederlander*, sprekende als orgaan van de Christelijk-historische fractie dier coalitie. En zoolang is ook niets te zeggen, welke vraag vóór alles den aanstaanden verkiezingsstrijd zal beheerschen.

Dat in 1913 alles gereed zal zijn wat onderhanden is, kan men zich denken. De heer Talma met name, die met zooveel talent het Congres van drankbestrijders heeft geleid, heeft tot dusver niet den indruk gegeven, dat hij met evenveel slag zijn sociale wetten naar het Staatsblad zal brengen.

Toch heeft de regeering, als naar gewoonte, bij de troonrede weer nieuwe goede gaven in uitzicht gesteld.

Men zou deze troonrede gevoeglijk kunnen laten vervallen. Zij tautaliseert slechts. Zij zou telkens moeten eindigen: 'en van dit alles zal weinig of niets terechtkomen.' Dit zou oprecht zijn gesproken.

Thans schijnt ook te worden gebroken met de grondwettelijke gewoonte, dat de Koningin zelf de zitting opent van de Staten-Generaal. Een treurig besluit! De manoeuvres verdienden de voorkeur. Beide vermoeienissen te ondergaan scheen te veel te wezen. En dan gaan de manoeuvres voor. De Koningin verzuime toch geen gelegenheid om met het volk en zijn vertegenwoordiging in aanraking te komen! Het koningschap, als instelling die den regelmatigen gang van het Staatsbedrijf helpt verzekeren, wordt door velen hoog geschat. Maar er zijn ook argumenten tegen, en het heeft in het volk ook veel critiek te verduren. Indien de koningin en hare raadslieden het erop willen toeleggen, den steun van het koningschap in het volk te versterken, zullen zij zooveel mogelijk voeling moeten houden met dat volk. Wordt dit verzuimd, dan kan geen beschermheerschap van prins Hendrik het verzuim vergoeden. En als men zich wil overtuigen, dat het bij den goeden wil, die ook in het Nederlandsche volk leeft, gemakkelijk is om populair te zijn, laat men dan het oog eens richten naar de vrouw van den jongen Koning van België.

Natuurlijk hebben de sociaal-democraten er munt uit geslagen: de Koningin is voor hun dreigementen bevreesd. Maar voelt men niet, als dit eens waar zou kunnen zijn, hoe dan eerst recht het koningschap zijn wapenen had afgelegd?

Ook van dit dreigement heeft de Koningin van België de uitvoering doorstaan. Daar is zij Koningin voor.

De oorlogscrisis is voorbij. Gelukkig! Men heeft zich in Nederland nogal kalm gehouden. Alleen de beurs heeft ook hier onder de oorlogskoorts gezucht. De beursmannen verbeelden zich dikwijls, beter te zijn ingelicht dan anderen: toch heeft ook thans weer de ondervinding geleerd, dat van alle politieke barometers de beurs het minst betrouwbaar is.

M.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

***Le cabinet secrèt de l'histoire*, par le docteur Cabanès. 4 volumes. Paris, Albin Michel 1905.**
***Les indiscretions de l'histoire,* par le docteur Cabanès. 6 volumes. Paris, Albin Michel.**

II.
(*Slot*).

De pathologische afwijkingen van twee vorstelijke personen, van Catharina, koningin van Zweden en van Napoleon den eerste, worden in de volgende hoofdstukken behandeld. Uit de gegevens, die haar afstamming opleveren, uit haar tegenstrijdig doen en laten, uit de vreemdheid van haar daden en van haar zeggen, uit haar geheele persoonlijkheid, kan worden afgeleid, dat Catharina van Zweden 'l'état mental des hystériques' heeft vertoond, terwijl toch de diagnose, dat zij een volmaakte hysterica is geweest, niet met zekerheid kan worden gesteld. Een merkwaardige en vreemde persoonlijkheid was zij beslist, voor wie het een geluk is geweest, dat zij zulk een hooge plaats innam. Ware zij van minder hooge geboorte of op een lager sport van de maatschappelijke ladder geplaatst geweest, zeker zou haar leven anders zijn verloopen en de mogelijkheid zou niet zoo heel zeker zijn uitgesloten, dat zij haar dagen in een krankzinnigen-gesticht of in een gevangenis zou hebben doorgebracht.

Nog altijd is de legende van kracht, dat Napoleon de eerste aan epileptische toevallen heeft geleden. Zelfs willen sommige schrijvers in die 'vallende ziekte' de oorzaak en de verklaring van zijn genialiteit vinden. In de laatste jaren heeft het verhaaltje

weer nieuwe kracht gekregen door Lombroso, die in zijn ‘L'homme de génie’ van een ‘épilepsie psychique’ bij Napoleon den eerste spreekt. Ieder, die de opvattingen van Lombroso omtrent epilepsie kent, weet welke waarde hij aan die uitspraak moet hechten. Een zekerheid echter is, dat die epileptische toevallen van Napoleon voor sommigen nog steeds als een waarheid gelden. Uit het opstel van Cabanès, ‘Napoléon était-il épileptique?’, blijkt ten duidelijkste, dat een lijden van dien aard niet bij den grooten Keizer kan worden aangetoond en dat het praatje waarschijnlijk van zijn vijanden afkomstig is, evenals het praatje, dat hij krankzinnig zou zijn geweest. Uit de beschrijvingen ten minste, die er van die zoogenaamde ‘epileptische toevallen’ bestaan, is het moeilijk de diagnose te stellen. Het voornaamste argument, dat men tegen de bewering kan aanvoeren, is, dat noch door de menschen uit zijn directe omgeving, noch door zijn geneesheeren, noch door hen, die dagelijksch - en vooral gedurende zijn zevenjarig verblijf op St. Helena - in voortdurende en nauwe aanraking met hem zijn geweest, ooit van deze ziekte of van de verschijnselen van deze ziekte wordt melding gemaakt.

De Duc de Berry overleed in den nacht van den 13^{den} op den 14^{den} Februari 1820, ten gevolge van een messteek, hem door Louvel in de borst toegebracht. In het opstel, getiteld ‘Les derniers moments du Duc de Berry’, gaat Cabanès de omstandigheden na, waaronder de sluipmoord is geschied, van welken aard de verwonding is geweest, die den dood heeft veroorzaakt en welke behandeling eerst door eenige geneesheeren en later door den grooten chirurg Dupuytren is ingesteld, om te pogen het slachtoffer te redden. Dupuytren heeft niet veel eer van zijn ingrijpen gehad. Van alle kanten werd zijn behandeling besproken en gecritiseerd en wel zoodanig, dat de Académie, die mede openlijk haar afkeuring uitsprak, het noodig vond een prijsvraag uit te schrijven over de beste behandeling van borstwonden, die de edele organen aandoen.

‘Une Sultane Française’, het volgend hoofdstuk, bevat een nasporing over de bloedverwantschap van den vroegeren Sultan van Turkije, van wien beweerd wordt, dat hij Fransch bloed in in zijn aderen heeft.

De laatste categorie ‘Variétés révolutionnaires’ handelt voor-

namelijk over Lavoisier. Zoowel de kwestie ‘A qui doit on imputer la mort de Lavoisier’, als de vraag of en door wien het woord is gesproken ‘La République n'a pas besoin de savants’, worden aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen, waaruit blijkt, dat de dood van den grooten scheikundige niet aan een persoonlijke wraakneming van Marat moet worden toegeschreven, zooals veelal wordt beweerd (Lavoisier is tien maanden na den dood van Marat geguillotineerd), maar alleen aan de omstandigheden. Hij was ‘fermier général’ en als zoodanig dus een aristocraat, een ‘sangsue’, reden genoeg om hem het lot van zoovelen te doen ondergaan. Wat de tweede kwestie aangaat, zeker is het niet, dat die woorden zijn uitgesproken, maar wèl is het zeker, dat de Republiek de hulp der geleerden, op alle gebied, hoog noodig heeft gehad en dan ook een ruim gebruik van hun geleerdheid heeft gemaakt.

De laatste categorie en het derde deel tevens, eindigen met de beschrijving van ‘Une infirmerie-prison sous la Terreur’, een inrichting, waarin zij werden verpleegd en verzorgd, die ter dood waren veroordeeld en die zooveel mogelijk werden genezen om dan aan den beul te worden overgeleverd.

In het vierde deel bespreekt Cabanès alleen eenige ‘Problèmes médico-historiques’ en voegt er, voor de meesten, de ‘Pièces justificatives’ bij. Het eerst wordt de vraag behandeld, of de heilige Theresia, de maagd van Avila, een hysterica was of niet en of men de ziekte-verschijnselen, die zij vertoond heeft en vooral haar uitingen, waarom men haar voor een heilige heeft verklaard, aan hysterie moet toeschrijven of aan iets anders. Ook hier differentieel-diagnostisch te werk gaande, komt Cabanès tot het besluit, dat bij deze heilige niet zoozeer van hysterie mag worden gesproken, doch dat verschillende omstandigheden, gevoegd bij haar reeds zenuwachtig gestel, de oorzaak van haar ‘heilige’ uitingen zijn geweest.

In het tweede hoofdstuk wordt nogmaals - maar nu meer uitgebreid dan vroeger en met de ‘pièces justificatives’ à l'appui - een onderzoek ingesteld of ‘Madame’, de schoonzuster van Lodewijk den XIV^{de}, aan de gevolgen van appendicitis is overleden of ten gevolge van een ander lijden. Wat reeds in een vroeger opstel gezegd is, namelijk, dat ‘Madame’ ten gevolge van een maagzweer

is gestorven, die den maagwand heeft doorboord, wordt hier nogmaals besproken en differentieel-diagnostisch bewezen, waarbij tevens blijkt, dat zij tuberculeus en, ten gevolge van haar bevallingen, lichamelijk geweldig verzwakt was. Het verhaal, dat zij vergiftigd zou zijn - wat o.a. door Saint Simon wordt vermeld, al is het dan ook op gezag van anderen - blijkt een leugen te zijn.

Het verhaal gaat, dat Lodewijk de XIV^{de} den dood van vier slachtoffers op zijn geweten heeft, namelijk dien van Colbert, dien van Louvois, van Racine en van Vauban. Colbert zou zich een nog al heftige réprimande van den Roi Soleil en diens ongenade zoodanig hebben aangetrokken, dat hij daardoor ziek is geworden, welke ziekte met den dood is geëindigd. Van Louvois wordt - en het is voornamelijk aan de kwade tong van Saint Simon te danken, dat het praatje is verspreid - verteld, dat Lodewijk de XIV^{de}, om van hem af te zijn, wijl hij zich verzette tegen zijn huwelijk met Mad. de Maintenon en ook, omdat hij hem als minister niet langer kon en wilde gebruiken, hem door diens geneesheer heeft laten vergiftigen. Zelfs zou die geneesheer, Séron, korten tijd na den dood van Louvois, door wroeging over zijn daad, krankzinnig zijn geworden. De autopsie, voegt Saint Simon er met alle beslistheid bij, zou hebben uitgewezen, dat de oorzaak van den dood van Louvois aan vergif moet worden geweten. Wat Racine betreft, ook op hem zou de ongenade van den koning zulk een schadelijken en schokkenden invloed hebben gehad, dat hij - evenals Colbert - ten gevolge daarvan ziek is geworden en gestorven is. De oorzaak van die ongenade moet, volgens sommigen, gezocht worden in een rapport omtrent de armoede in Frankrijk, bij gelegenheid, dat er een nieuwe belasting zou worden ingevoerd en welk rapport - al had Racine het ook op verzoek van Mad. de Maintenon opgesteld - den koning zou hebben mishaagd om de termen, waarin het was geschreven. Andere verhalen, dat de ongenade van Racine aan Mad. de Maintenon moet worden toegeschreven, omdat zij kwaad was, dat Racine op een avond een slechte critiek op de gedichten van Scarron had gegeven. De oorzaak der ongenade, waarvan Vauban het slachtoffer is geweest en waaraan zijn dood moet worden geweten, was een geheel andere. Vauban namelijk had een brochure geschreven, waarin hij - door zijn medelijden

met een gedeelte van Frankrijk's bevolking gedreven, dat ten gevolge van de vele oorlogen en de daaruit voortvloeiende belastingen, in gebrek verkeerde - een geheel nieuw systeem van belastingheffing en een regeling van 's lands geldmiddelen voorstelde, waardoor alles weer in goede orde zou terugkeeren. Hoewel hij, toen hij vernam, dat de koning kwaad was om den inhoud van zijn geschrift en er den verkoop van verbood, zooveel mogelijk de exemplaren, die nog niet verspreid waren, terugnam, bleef de ongenade van Lodewijk den XIV^{de} op hem rusten. Hij, die gedurende zijn vijftigjarigen dienst zooveel voor zijn koning en voor zijn land had gedaan, kon die ongenade niet verkroppen. Hij werd ziek en stierf na zes dagen lijden.

Het eenige wat in die verhalen, omtrent den dood van deze vier mannen waar kan worden genoemd, is, dat zij in ongenade zijn vervallen en dat zij gestorven zijn. Voor Racine moet nog een uitzondering worden gemaakt. Diens ongenade was niet zóó groot, dat hij op heeft gehouden aan het hof te verschijnen. Integendeel, hij bleef er bijna evenveel komen als vroeger. Verder echter gaat de waarheid der verhalen niet. Uit een nauwkeurige differentieel-diagnose blijkt het, dat Colbert, die een jichtlijder was, waarschijnlijk aan de gevolgen van niersteen is overleden, ofschoon dat niet geheel zeker is en er nog genoeg ruimte is, om een ander lijden, als doods-oorzaak, te diagnosticeeren, dat echter evenmin met de ongenade iets heeft uit te staan of er door verhaast zou zijn. De vergiftiging van Louvois blijkt eveneens een onwaarheid te zijn, evenals de krankzinnigheid van zijn geneesheer Séron en de oorzaak van zijn dood moet in een aanval van ‘angina pectoris’, van een hartneurose, waarvoor men tot nog toe geen verklaring weet, gezocht worden. De dood van Racine heeft òf een lever-abces òf een etterige pleuritis tot oorzaak, twee ziekten, op wier verloop het zenuw-schokkende van een vorstelijke ongenade geen invloed heeft, terwijl Vauban - die reeds 73 jaar was - ten gevolge van een long-ontsteking is gestorven, een aandoening, die op zulk een hoogen leeftijd, bij uitzondering gunstig verloopt.

Evenmin als Lodewijk de XIV^{de}, is Napoleon de Groote van laster-praatjes vrij gebleven. Een der ergste misdaden, waarvan zijn vijanden hem, nog voordat hij Keizer was, beschuldigden

is, dat hij de hand heeft gehad in den dood van den beroemden generaal Hoche, die op zijn aandringen zou zijn vergiftigd. Een ander verhaal omtrent den dood van Hoche, namelijk, dat zijn dood door vergif, het werk van eenige schoone vrouwen zou zijn geweest, die zich op hem wilden wreken, heeft een tijdlang opgang gemaakt. De legende echter, dat Napoleon de schuldige en de zijdelingsche bewerker van den dood van Hoche, door vergiftiging, is geweest, heeft het langst stand gehouden. Uit de pièces justificatives en uit een nauwkeurige beschouwing van het leven, dat Hoche heeft geleden, uit de verschijnselen van zijn ziekte, die bekend zijn en uit dat wat de lijkopening aan het licht heeft gebracht, is echter gebleken, dat van vergiftiging, als oorzaak van zijn dood, geen sprake is en dat Napoleon dus geheel onschuldig aan zijn vroege overlijden is, maar dat Hoche aan tuberculose van de longen heeft geleden en dat daarin de oorzaak van zijn dood moet worden gezocht.

Naar aanleiding van het feit, dat Beaumarchais in den ochtend van den 8sten Mei 1799 door zijn bediende dood in zijn bed is gevonden, terwijl hij den vorigen avond nog gezond en wel was geweest, heeft zich het vermoeden opgedaan - een vermoeden, dat bij alle gevallen van plotseling overlijden in de menschen opkomt, ook nog in onzen tijd, alsof die kwestie voor een ander van zooveel belang is - dat Beaumarchais suicide zou hebben gepleegd. Dit vermoeden is echter van allen grond ontbloot en het is uit alles duidelijk, dat een bloeduitstorting in de hersenen, een zoogenaamde beroerte, een einde aan het leven van den grooten schrijver heeft gemaakt.

Hoogst belangrijk in dit vierde deel der ‘Indiscrétions’, is het hoofdstuk dat ‘Le régime alimentaire de Napoléon à Sainte-Hélène’ behandelt. Cabanès heeft het voordeel gehad inzage te krijgen van het rekeningen-boek, waarin de ‘officier de bouche’ van den Keizer, Pierron, op St. Helena de dagelijksche uitgaven voor diens tafel opschreef. Uit het werk van Fréderic Masson, ‘Napoléon chez lui’, weten wij, dat Napoleon nooit veel om lekker eten, over het algemeen om eten, gaf. De tijd, dien hij - zoowel aan zijn déjeuner als aan zijn diner - besteedde, was hoogstens (in uitzonderingsgevallen) een kwartier, doch meestal niet meer dan een minuut of zeven. Zelfs in den tijd

van het toppunt van zijn grootheid, was zijn tafel - in tegenstelling met die van andere vorsten en met die van zijn hofdignitarissen - niet luxueus en eerder eenvoudig. In zijn ballingschap echter, was zijn eten bepaald armoedig, een gevolg zoowel van de moeilijkheid om zich de ingredienten, en goede ingredienten, aan te schaffen, als van de bezwaren om een goeden kok te krijgen, die handigheid genoeg had om uit die ingredienten iets goeds te maken, op een fornuis, dat eigenlijk ongeschikt was, om er op te koken. Daarbij vond Hudson Lowe ook in de duurte van het vleesch een middel om zijn beroemden gevangene te plagen. Hoewel hij b.v. strikte orders had omtrent de hoeveelheid vleesch, die Napoleon elken dag voor zijn tafel moest ontvangen, gaf hij die nooit. Daarbij was het vleesch, dat de Keizer ontving van zeer slechte kwaliteit. Hetzelfde trouwens kan gezegd worden van alle voedings-middelen, van het gevogelte, van de vruchten, de groenten, van het brood, van den wijn, in één woord van alles, wat de voeding van den grooten balling betreft. Naast andere oorzaken, waarvan Engeland de schuld draagt, die den dood van Napoleon hebben veroorzaakt, moet zeker aan het slechte voedsel, dat men hem verschafte, het lijden worden toegeschreven, waaraan hij is gestorven. In het uitgaven-boek van Pierron kan men den langzamen achteruitgang van den gezondheids-toestand van den Keizer dag na dag vervolgen. In de weinige dagen vóór den dood is het uitgaven-boek niet meer bijgehouden; de laatste bladzijde bevat alleen de aanteekening: ‘Mai 1821’ en daaronder: ‘5 Mai 1821’. De langzame sluipmoord was volbracht!

Het vierde deel eindigt met de beschrijving van een zaak, die indertijd nog al veel gerucht heeft gemaakt, omdat zij een der grooten van Frankrijk, namelijk den Duc de Praslin, Pair de France, betrof. Deze zou namelijk in den nacht van den 18^{den} Augustus 1847 zijn vrouw door een groot aantal mes-steken van het leven hebben beroofd, omdat hij op de gouvernante van zijn kinderen verliefd was en met deze een liaison had. Er is altijd een legende blijven bestaan, dat de Duc de Praslin zich niet in de gevangenis door vergif zou hebben gedood, maar dat men hem heeft laten ontsnappen en naar Londen de wijk nemen. Uit het sectie-protocol, door verschillende geneesheeren opgesteld

en onderteekend, bewijst Cabanès - nadat hij den loop van het proces nauwkeurig heeft vermeld en de laatste levensdagen van den Duc heeft nagegaan - dat de Duc de Praslin wel degelijk met arsenicum suicide heeft gepleegd en dat van een ontsnapping naar Engeland geen sprake kan zijn.

Een uitgebreid opstel over 'Les animaux en justice' opent het vijfde deel. Zoowel reeds lang-bekende, als minder-bekende gevallen, waarin tegen dieren, die door hun vraatzucht of door hun wildheid schade aan menschen hadden berokkend, rechts-ingang werd verleend en die door het gerecht vervolgd werden, vermeldt de schrijver daarin, waaronder hoogst merkwaardige. Zijn conclusie omtrent dat soort processen is, dat zij meer om hun symboliek, dan wel om de dieren te straffen, gevoerd werden. Ook bij ons vindt men van dergelijke processen tegen dieren melding gemaakt; eenige daarvan zijn in het sinds lang-verdwenen Tijdschrift 'De oude Tijd' verzameld. ('De oude Tijd', onder leiding van David v.d. Kellen Jr., Haarlem, A.C. Kruseman, Jrg. 1870 en vlg.).

De 'Curiosités historiques', het tweede gedeelte van dit deel, bevat twee opstellen. In het eerste, 'Une enquête matrimoniale au seizième siècle', wordt beschreven, hoe Hendrik de VII^{de} van Engeland, toen hij wilde hertrouwen, drie van zijn hovelingen naar het Hof van Napels afvaardigde, om zich op de hoogte te stellen van de levenswijze der prinses, die hij tot zijn aanstaande vrouw had verkozen, maar vooral om een onderzoek te doen naar de gezondheid, naar het uiterlijk en naar het innerlijk van deze prinses. De merkwaardige instructies, die zij meekregen, waren zóó nauwkeurig, dat hun zelfs de opdracht was gegeven, er op een slinksche wijze achter te komen, of de dame een welriekenden adem had of niet. Niettegenstaande het nog al gunstig rapport, dat de afgevaardigden uitbrachten, heeft Hendrik de VII^{de} van een huwelijk afgezien en is weduwnaar gebleven. Uit het tweede opstel, 'Comment se mariaient les rois, au dix-huitième siècle?', kan men niet alleen leeren, welke onkieschheden er bij gelegenheid van een vorstelijk huwelijk dikwijls in diplomatieke depêches werden vermeld, maar ook, dat de lichamelijke reinheid en zindelijkheid bij den hoogeren in dien tijd, evenveel als bij de lageren in stand, geweldig veel te wenschen overliet.

Het derde gedeelte, ‘Problèmes médico-historiques’, begint met een differentieel-diagnostische medische studie over de psychologie van Karel den V^{de}, waaruit blijkt, dat deze lichamelijk een door en door pathologisch individu is geweest. Behalve, dat dit duidelijk uit zijn uiterlijk blijkt, wordt deze opvatting versterkt door de verschillende ziekten en kwalen, waaraan hij gedurende zijn leven heeft geleden: adenoïde vegetaties, met ten gevolge daarvan aanvallen van asthma, jicht, zenuw-toevallen, neiging tot melancholie enz. Wat het verhaal betreft, dat hij reeds gedurende zijn leven zijn begrafenis-plechtigheid zou hebben laten vertoonen, terwijl hij zelf in zijn doodkist lag, is het duidelijk, dat dit onder de legenden moet worden gerangschikt. Het tweede opstel bevat een studie over de vraag of Don Carlos, de kleinzoon van Karel den V^{e}, krankzinnig was. Uit alles kan met zekerheid worden opgemaakt, dat van krankzinnigheid bij dit slachtoffer van vaderlijk fanatisme, van diplomatie en van politiek geen sprake is, doch - mocht hij, op het eind van zijn leven, wèl aan een geestes-stoornis hebben geleden, zooals sommige geschiedschrijvers beweren - deze geestes-stoornis een gevolg is geweest van de mishandelingen en van het diep-ellendig bestaan, dat hij door de schuld van zijn vader heeft geleden. Tot verontschuldiging van Philips den IIe dient gezegd te worden, dat - bij gelegenheid, dat het lijk van Don Carlos in 1573 voor goed naar het Escuriaal is overgebracht - door ooggetuigen is vastgesteld, dat het hoofd niet van het lichaam was gescheiden. De onthoofding, een wandaad, die men ook op rekening van Philips den IIe schrijft, is dus een verzinsel. Al het andere trouwens, is al erg genoeg, zoodat het niet noodig is, er nog meer bij te fantaseeren.

Cyrano de Bergerac wordt in het opstel ‘Naissance et mort de Cyrano’ behandeld. Uit het toevoegsel ‘de Bergerac’ is men geneigd - en het is ook zoo geschied - op te maken, dat Cyrano in Gascogne is geboren en uit Bergerac afkomstig is. Niets is meer een vergissing dan deze veronderstelling. Het is uitgemaakt, dat Cyrano, de schrijver van de ‘Voyage dans la lune’, van ‘la Mort d'Agrippine’ en van vele gedichten, een echte Parijzenaar is geweest, dat hij te Parijs is geboren en dat hij ‘de Bergerac’ aan zijn naam heeft toegevoegd, waarschijnlijk als herinnering aan een buitengoed, ‘Bergerac’ genaamd, dat

zijn familie in de buurt van Parijs heeft bezeten. De mogelijkheid echter, dat dit toevoegsel een herinnering was aan een domein van dienzelfden naam in Bretagne of in Berry, is niet uitgesloten. Ook moet zijn dood niet aan een sluipmoord worden toegeschreven of - zooals sommige schrijvers hebben beweerd - aan de gevolgen der wonden, die hij in zijn verschillende tweegevechten heeft opgedaan, maar aan een blok hout, dat hem op het hoofd is gevallen, toen hij bij een brand van het hotel van den Duc d'Arpajon - door wien hij als dichter werd beschermd en bij wien hij inwoonde - met levens-gevaar aan het reddingswerk hielp.

Ook over den dood van Santeuil, den Latijnschen dichter die in 1697 te Dyon overleed, gaan verschillende verhalen. Het meest bekende is dat van Saint-Simon, waar deze verteld, dat de prince de Condé op een avond, om te zien welke uitwerking een dergelijke grap zou hebben, Santeuil een glas wijn zou hebben te drinken gegeven, waarin hij een snuifdoos tabak had gemengd. Santeuil zou ten gevolge daarvan ziek zijn geworden en na korten tijd zijn overleden. Uit verschillende getuigenissen van tijdgenooten van Santeuil en uit het verloop van zijn ziekte, maakt Cabanès, in het opstel ‘La prise de tabac de Santeuil’, op, dat zijn dood aan een natuurlijke oorzaak moet worden toegeschreven en dat het 't meest waarschijnlijk is, dat hij aan de gevolgen van ‘een knoop in de darmen’ of aan die van een appendicitis is gestorven.

In het opstel ‘Un régicide ignoré’ spreekt Cabanès over een aanslag op het leven van Louis XIV, door een zekeren Roux, zich noemende Marsilly, beraamd, welke aanslag echter mislukt is, omdat de koning bij tijds is gewaarschuwd. Van dezen aanslag vindt men bijna nooit en bijna nergens melding gemaakt. De redenen, waarom Roux - die de zoon van een kruidenier te Orléans was - Louis XIV naar het leven stond, waren zijn fanatisch protestantisme en de dood van zijn broer, die van verdriet was gestorven, wijl hij groote sommen geld door de ongenade en het gevangen-nemen van Foucquet, op bevel van den koning, verloren had. Om den dood van zijn broer - dien hij, zij het dan ook indirect, aan Louis XIV toeschreef - te wreken, beraamde hij den aanslag. Hij werd echter bij tijds gevangen genomen en verloor zijn leven op het schavot.

‘La revanche de Diafoirus’, het volgend hoofdstuk, spreekt over de verhouding van Molière tot verschillende geneesheeren, terwijl de schrijver er in nagaat, van wien en langs welken weg Molière zoo uitstekend op de hoogte was van de medische geen misbruiken van zijn tijd. De schrijver verhaalt, dat een geneesheer, Mauvillain, het voornaamste aandeel heeft gehad in het samenstellen van de plechtigheid in den ‘Malade imaginaire’, die een parodie is op de ceremoniën, welke de medische faculteit bij de promotie tot doktor had ingesteld. Een groot deel van het opstel is gewijd aan het opsporen der oorzaken, waardoor Molière is gestorven en zoowel uit de getuigen van verschillende tijdgenooten als uit citaten zijner stukken, is het duidelijk, dat hij een slachtoffer der long-tuberculose is geweest.

Het proces heeft een zeer langzaam verloop gehad en Molière heeft jaren lang geleden, al verhinderde zijn kwaal hem niet om veel en hard te werken en zelf in zijn stukken op te treden. Wat de onmiddellijke oorzaak van zijn dood betreft - een bloedspuwing, waarin hij is gebleven - deze moet gezocht worden in het eerst langzame en daarna sneller scheuren van den wand van een tak der long-slagader.

Het laatste gedeelte, ‘Variétés révolutionnaires’, begint met de beantwoording van de vraag: ‘Mirabeau fut-il empoisonné?’. In alle rangen en standen, om zoo te zeggen, werd de dood van Mirabeau op zijn heftigst betreurd en het is geen wonder, dat bij zulk een enthousiast verdriet, al heel spoedig het vermoeden werd geopperd, een vermoeden, dat bijna onmiddellijk als een zekerheid werd uitgesproken, dat Mirabeau door zijn tegenstanders vergiftigd was. De autopsie werd in tegenwoordigheid van bijna alle officieren van gezondheid van het leger te Parijs verricht, terwijl een menigte hooggeplaatste personen, zoowel van het rechterlijk college, als van de medische faculteit, toezag. Ofschoon de termen van het sectie-protocol zeer vaag zijn, maakt Cabanès er uit op - maar vooral uit de mededeelingen van den geneesheer, die Mirabeau heeft behandeld en die nog bestaan en uit die van tijdgenooten, die intiem met hem verkeerden - dat alle gedachten aan een vergiftiging kunnen worden uitgesloten en dat Mirabeau ten gevolge van een pericarditis, ontsteking van het hartezakje, is gestorven.

Een tweede vraag, namelijk ‘A-t-il existé des tanneries de peau humaine?’, wordt eveneens door Cabanès in ontkennenden zin beantwoord. Het verhaal toch gaat, dat er tijdens de groote Revolutie een nieuwe industrie was opgekomen, het looien van menschenhuid, welk zacht en duurzaam leder voor verschillende doeleinden, maar vooral voor het vervaardigen van handschoenen en broeken, werd gebruikt. De huid van mannen zou veel sterker dan die van vrouwen zijn. Niet alleen, dat Saint-Just zich een broek uit de huid van een jong meisje, dat hij had doen onthoofden, zou hebben laten maken, maar de plaats, waar deze menschenhuid-looierij gestaan heeft wordt zelfs aangegeven, namelijk Meudon. Het zeker bewijs, dat een dergelijke looierij bestaan en gewerkt heeft, ontbreekt echter en niettegenstaande er een boek in de bibliothèque Carnavalet bewaard wordt, dat heet in menschenhuid te zijn gebonden, is het verre van onweerlegbaar, dat er een geregelde industrie van is gemaakt en vooral, dat dit tijdens de groote Revolutie heeft plaats gevonden. Waarschijnlijk is het praatje in de wereld gekomen door de naïeve domheid van een provinciaal, een kennis van Saint-Just, die een paar dagen in Parijs was en Saint-Just vergezelde, toen deze een boodschap bij een leerlooier moest doen. Het gesprek tusschen dezen en Saint-Just heeft hij verkeerd verstaan en verkeerd begrepen en heeft het daarna foutief in zijn dagboek opgeteekend. Wij willen hier doen opmerken, dat Goron, het vroegere hoofd van de Parijsche politie, in zijn Mémoires, die eenige jaren geleden zijn verschenen, vertelt, dat een zijner rechercheurs hem, nadat - ik meen Pranzini - ter dood was gebracht, als herinnering een notitieboekje aanbood, in diens huid gebonden. Goron heeft veel last van dat geschenk gehad en is er in allerlei ongemakken door gekomen, zoodat hij zich bijna gedwongen voelde, zijn ontslag uit den dienst te nemen. Geheel onmogelijk is het dus niet, dat nu en dan deze macabere industrie wordt uitgeoefend.

‘Condorcet est-il mort de faim?’, is de vraag, die Cabanès in de volgende bladzijden bestudeert. Condorcet, de beroemde Girondin, had - toen zijn vrienden ter dood waren veroordeeld - al lang een schuilplaats gevonden in het huis van Mad. Vernet, gehuwd met den beeldhouwer, die later den schilder Horace Vernet tot achterneef zou hebben. Na den dood zijner vrienden

bleef Condorcet nog vijf maanden bij Mad. Vernet verborgen, maar verliet in het geheim de gastvrije woning (in het geheim, omdat Mad. Vernet hem op alle manieren, uit angst voor zijn leven, belette zijn plan uit te voeren), wijl hij vreesde haar en de haren in ongelegenheid te brengen. Op zijn zwerftocht werd hij gevangen genomen. Acht en veertig uur bleef hij, door de vergeetachtigheid van zijn cipier, zonder eten en toen deze 's morgens in het vertrek kwam, waarin men Condorcet had geplaatst, vond hij hem dood op den grond liggen. Over de oorzaken van dien dood zijn verschillende veronderstellingen gewaagd: zelfmoord, honger, apoplexie, vergiftiging. Cabanès acht het onmogelijk zich met zekerheid omtrent de doods-oorzaak uit te spreken, maar neigt het meest tot een natuurlijke doodsoorzaak, ofschoon hij - met verschillende gegevens onder de oogen - suicide door vergif niet met beslistheid durft uitsluiten. Hongerdood is echter in geen geval in het spel geweest.

Het vijfde deel eindigt met de bespreking der kwestie of Robespierre getracht heeft zich door een pistoolschot te dooden, dan wel of een ander het schot op hem heeft afgevuurd. Sommige ooggetuigen beweren het eerste, andere houden vol, dat een gendarme - Merda genaamd - de dader is geweest. Hoe verwarrend ook de verschillende getuigenissen zijn van hen, die op het oogenblik, dat het schot gelost werd, tegenwoordig waren, hoe onnauwkeurig ook het proces-verbaal van de officieren van gezondheid is, die Robespierre het eerst hebben verbonden, toch kan wel met de meeste waarschijnlijkheid uit al deze bescheiden worden besloten, dat Robespierre getracht heeft suicide te plegen. Het schot heeft echter geen andere uitwerking gehad, dan dat het de onderkaak zoodanig heeft verbrijzeld, dat men haar met een verband aan het hoofd moest vasthouden. Toen Robespierre op het schavot was gekomen, rukte de beulsknecht hem het verband van het hoofd weg. De verbrijzelde kaak liet los en viel op den grond, terwijl een golf bloed uit de wond spoot. Weinige oogenblikken later behoorde Robespierre niet meer onder de levenden.

Behalve een voorrede over het belang der geneeskunde voor de geschied-vorsching, bevat het zesde en laatste deel der ‘Indiscrétions de l'histoire’ uitsluitend ‘Problèmes médico-histo-

riques', waarvan het eerste den titel draagt: 'Louis XI, jugé par l'histoire, expliqué par la médecine'. Wanneer er één vorst is, wiens daden, denken en handelen alleen door een geneeskundige studie van zijn persoonlijkheid kunnen worden verklaard, dan is het wel Louis XI. Kleinzoon en zoon van een zenuwlijder, van wien hij zijn angst voor den dood heeft geërfd, zelf lijdend aan epilepsie, aan lepra, aan hämorroïden, aan jicht, aan vaat-verkalking, zou men hem reeds daarom alleen onder de dégénérés kunnen rangschikken (al wordt ook veel te veel misbruik van dit woord gemaakt.) Zijn bijgelovigheden, zijn vreemde geestes-uitingen, zijn pathologische bewegingsdrang, geven echter een bevestiging van deze diagnose. Zelfs kan men hem, om de verschillende andere uitingen van zijn psyche, onder de demi-fous rekenen. Ofschoon het met zekerheid bekend is, dat Louis XI - niettegenstaande zijn angst voor den dood - eenige keeren, toen het mausoleum gebouwd werd, waarin hij later zou begraven worden, de maat nam, of de ruimte, waarin zijn lichaam zou worden geborgen, groot genoeg was, door er zelf in te gaan liggen, is men tot den huidigen dag in onzekerheid, of hij wel te Cléry zijn rustplaats heeft gevonden. Op de vraag 'Où est inhumé Louis XI?', dat als bijvoegsel het eerste hoofdstuk vervolgt, durft Cabanès ten minste geen zeker antwoord te geven.

Zooals er over den dood van bijna alle beroemde mannen allerlei verhalen en legenden in omloop zijn, zoo is het ook met de kwestie 'Comment est mort Luther?', die in het volgend hoofdstuk wordt behandeld. Dat zijn gehoors-hallucinaties geen goddelijke oorzaak hadden, maar in een oor-aandoening moeten worden gezocht, staat tegenwoordig vast. Over de oorzaak van zijn dood, zal men wel in twijfel blijven verkeeren, omdat de gegevens te vaag zijn, om met beslistheid te kunnen oordeelen. Het eenige wat men met zekerheid weet, is dat Luther tot kort voor zijn dood een stevige eter en drinker is geweest, dat hij aan jicht leed, een blaas-steen had en alle verschijnselen van vaat-verkalking vertoonde. Het meest waarschijnlijke is, dat Luther aan de gevolgen van een long-ontsteking is overleden.

'Les sources d'inspiration, médicales, de Molière', de inhoud der volgende bladzijden van het zesde deel, is eigenlijk een meer uitgebreid vervolg om zoo te zeggen, van wat in het vijfde

deel over Molière en de medische wetenschap is gezegd. Het is zeker, dat de vier geneesheeren, die Molière in ‘l'Amour médecin’ laat optreden, parodiën zijn op vier beroemdheden uit zijn tijd: Daquin, des Fougerais, Guénant, en Esprit. Oorspronkelijk zou de titel van het stuk zijn: ‘les Quatre médecins’, maar omdat er een vijfde geneesheer, Filerin (een parodie op Yvelin, den lijfarts van Madame) in voorkwam, heeft Molière den titel veranderd. Vóór ‘l'Amour médecin’ had Molière al in ‘le Festin de Pierre’ zijn eerste hatelijkheden tegen geneesheeren-tijdgenooten ten beste gegeven. Molière putte zijn spotternijen op medisch gebied uit de geneeskundige boeken, die hij las en waarin hij telkens de meest-bespottelijke stellingen en beweringen ontmoette, terwijl zijn oordeel over medische zaken gescherpt werd door zijn omgang met geneesheeren niet alleen, maar ook, doordat hij dikwijls de lessen van beroemdheden (o.a. die van Gassendi) een tijdlang volgde.

Dat men den Duc de Saint-Simon op een dag heeft geroepen om een medisch consult te geven, is niet velen bekend en wordt door Cabanès in ‘Une consultation de Saint-Simon’ verhaald. Het was bij gelegenheid, dat hij als buitengewoon-afgevaardigde van Frankrijk de hand van de infante van Spanje voor zijn vorst kwam vragen. Terzelfder tijd werd de hand van Madlle. de Montpensier, dochter van den Régent, uit naam van Philips den V^{de} aan het Fransche Hof gevraagd, om als aanstaande koningin in Spanje op te treden. Toen zij in Spanje kwam, leed zij aan een heftige keel-ontsteking en, omdat men wist, dat het leven aan het Fransche Hof niet al te ingetogen was, vreesde men voor een ziekte, die zij misschien van haar vader zou hebben geërfd en die deze zich, door zijn losse leven, op den hals kon hebben gehaald. Saint-Simon werd - niettegenstaande al de moeite, die hij zich gaf, om er zich aan te onttrekken - gedwongen zich uit te spreken, of men hier met de gevreesde ziekte, dan wel met pokken of met iets anders te doen had. Met een merkwaardig aplomb oordeelde hij, dat de aandoening niet ernstig was, maar een verschijnsel van een beginnende erysipelas, ‘belroos’. Gelukkig kwam de diagnose eenige dagen later goed uit.

Wanneer het van iemand is betwijfeld geworden, gedurende

zijn geheele bestaan, van zijn geboorte af tot aan zijn hoogen ouderdom, of hij in het leven zou blijven, dan is het wel Voltaire geweest. Asphyctisch ter wereld te komen, zijn geheele leven te sukkelen, altijd ziek te zijn en toch een zoo hoogen ouderdom te bereiken, is merkwaardig genoeg om zich af te vragen en na te zoeken. 'Comment se soignait Voltaire?' Is het al merkwaardig, dat iemand, die zóó ter wereld is gekomen, die zooveel gedurende zijn geheele leven heeft gesukkeld en aan zooveel ziekten heeft geleden (wij noemen slechts pokken, obstipatie, slechte spijsvertering, een aandoening van zijn uro-genitaalstelsel), zóó oud is geworden als Voltaire (hij was 83 jaar toen hij stierf), nog merkwaardiger is het, dat iemand zóó oud wordt met een zoo vreemd, willekeurig en schadelijk régime, dat hij steeds heeft gevolgd. Uit wat Cabanès daarvan meedeelt, zou men geneigd zijn het besluit te trekken, dat - om oud te worden - het régime er minder of niets toe doet. Wanneer men leest, dat Voltaire jaren achtereen niet eer vast voedsel nam dan op het uur van zijn souper en overigens den geheelen dag sterke koffie dronk; dat er dan weer een tijd is geweest, waarop hij bij zijn ontbijt twaalf koppen chocolade dronk; dat hij een zoo groot gebruik van lavementen en purgeer-middelen maakte, dat het misbruik werd, dan staat men verwonderd, dat iemand onder zulke leefregels, terwijl hij steeds zwak en sukkelend is, er niet alleen het leven afbrengt, maar zelfs al zijn tijdgenooten overleeft.

Bij al de praatjes en vreemde verhalen, die er over Rousseau in omloop zijn, heeft zich nog de kwestie gevoegd, of hij wel een natuurlijken dood is gestorven.[1)] Cabanès heeft het dan ook noodig gevonden, naar aanleiding van de vraag 'Rousseau s'est-il suicidé?', een nauwkeurig onderzoek naar de laatste levensdagen van den beroemden philosoof in te stellen en na te gaan, of er inderdaad zelfmoord heeft plaats gehad of niet. Niettegenstaande door eenige van Rousseau's tijdgenooten zelfs de wijze van zelfmoord wordt aangegeven - sommige beweren, dat het door vergift, andere, dat het door een pistoolschot is geweest - blijkt van dat alles niets waar te zijn en kan men met

1) In de vorige afl. v.d. 'N.G.' (Sept. 1911), heb ik meêgedeeld, dat Cabanès zegt, dat er in geen der geschriften van Rousseau van een zwangerschap van zijn vrouw melding wordt gemaakt. Dit moet een vergissing van Cabanès zijn. In Rousseau's 'Confessions' toch wordt eenige keeren over haar zwangerschap gesproken.

bijna volle zekerheid aannemen, dat Rousseau ten gevolge van een apoplexie is gestorven. Een andere vraag, die door Cabanès opgeworpen en beantwoord wordt, is ‘Bonaparte a-t-il fait étrangler Pichegru?’ Men weet, dat Pichegru in een complot tegen Napoleon betrokken was, toen deze nog de functie van eersten Consul vervulde. Pichegru werd (voor 100.000 francs - in het Mémorial spreekt Napoleon zelf van 100.000 kronen -) verraden, gevangen genomen en in de Temple opgesloten. Eenige weken later - terwijl het onderzoek omtrent de samenzwering in vollen gang was - vond de cipier hem 's morgens dood op zijn bed liggen. Hij had zich door verworging van kant gemaakt, nadat hij nog eens het hoofdstuk van Seneca had overgelezen, waarin deze zegt, dat hij, die aan een samenzwering wil deelnemen, beginnen moet met het gevoel van angst voor den dood van zich af te zetten. Het kon niet uitblijven, dat men al heel spoedig het gerucht verspreidde, dat Pichegru op last van Napoleon vermoord was. Zelfs voegde men er bij, dat de daad door iemand uit het corps Mamelukken zou zijn verricht. Uit alle gegevens, uit de verschillende omstandigheden waaronder de dood van Pichegru plaats vond, uit de gerechtelijk-geneeskundige studies, die er omtrent de strangulatie bestaan en waaruit de mogelijkheid duidelijk is, dat iemand zich zelf worgt (al behooren ook de gevallen van zelfmoord door worging nog altijd tot de betrekkelijk zeldzamen), is het echter vastgesteld, dat Pichegru niet door anderer, maar door eigen hand is gestorven.

Dikwijls reeds is de vraag gerezen, waaraan de fouten moeten worden toegeschreven, die Napoleon bij den slag van Waterloo heeft begaan. Niet tevreden met het even vage als niets-zeggende antwoord - chauvinistische schoolmeesters gebruiken de uitdrukking gaarne - ‘dat Napoleon's geluks-ster in de sneeuwvelden van Rusland was ondergegaan’, is men naar een oorzaak gaan zoeken, waaraan de schuld dier fouten moet worden geweten en heeft die meenen te vinden in den lichamelijken toestand, waarin de groote Keizer dien dag verkeerde. Uit de getuigenissen toch van hen, die dien dag in zijn onmiddellijke omgeving doorbrachten, staat het vast, dat Napoleon ziek was. Of hij aan zijn oude kwaal, moeilijkheid bij het urineeren, dan wel aan zijn andere kwaal, hämorroïden, leed - wat hem echter niet belette, om nog ettelijke uren te paard te zitten - en dat hij daardoor niet

al zijn aandacht aan den veldslag kon wijden (aan deze strangurie wordt ook reeds zijn vreemde houding in den slag bij Borodino toegeschreven, terwijl andere zeggen, dat hij bij die gelegenheid zwaar verkouden was en koorts had) is niet zeker. Nogmaals gaat Cabanès alle gegevens daaromtrent na en - al kan hij niet met zekerheid zeggen, welke aandoening in het spel is geweest - komt hij tot het besluit, dat Napoleon dien dag inderdaad lijdend was. Daaraan echter alle fouten, die hij bij den slag van Waterloo beging, toeschrijven, kan men niet. Waarschijnlijker is, dat zijn geest-vermogens niet meer dezelfde waren als voorheen en dat deze vermindering, waarbij zich het lichamelijk lijden voegde, de oorzaak dier fouten is geweest. Trouwens, zooals de Ségur verhaalt, was deze vermindering al bij den tocht van la grande Armée duidelijk en had Napoleon al bij den slag van Austerlitz er toespeling op gemaakt, dat hij voelde niet meer dezelfde te zijn als vroeger en dat hij over een paar jaar zou moeten ophouden met veldheer en krijgsman te zijn. ‘Une des premières conditions pour gagner une bataille, c'est une bonne santé’ sprak hij bij die gelegenheid als zijn meening uit.

Het voorlaatste hoofdstuk van het zesde deel is aan ‘Louis XVIII et les femmes’ gewijd, waarin tevens de redenen van diens platonische verhoudingen met vrouwen - al wilde hij zich dikwijls als een homme à bonnes fortunes voordoen - worden opgespoord. Pas na zijn dood is - door de autopsie - aan het licht gebracht, dat zekere anatomische onvolkomenheden (al ontbrak er ook niets aan het vorstelijk lichaam) de oorzaak van zijn weinig-sensueele natuur zijn geweest. Het laatste hoofdstuk ‘le Roman d'un avonturier’ behandelt het leven van een modernen Chevalier d'Eon. Madlle. Jenny Savallette de Lange, die gedurende haar geheele leven met de families der hoogste aristocratie omging, verscheiden keeren is ten huwelijk gevraagd, in een klooster als non is geweest, een tijdlang als dame de compagnie van een gravinnen-dochter heeft gefungeerd en die, na haar dood, bleek.... volmaakt een man te zijn.

Wat het lezen van het werk van Cabanès zoo aantrekkelijk maakt, is dat hij nooit schoolmeestert, dat hij niet onderwijst, dat hij niet betoogt, dat hij geen vooropgezette stelling bewijst, maar dat hij eenvoudig weg verhaalt wat hij heeft gelezen en wat hem merk-

waardig en belangrijk voorkomt. Zelfs trekt hij dikwijls niet eens een besluit uit wat hij heeft gevonden, maar laat het aan den lezer zelf over zich een oordeel omtrent de kwestie te vormen met behulp van de gegevens en vondsten, die hij bijeen heeft gezameld. Want hoe eenvoudig en zonder geleerdheid geschreven, is zijn arbeid de uitkomst van een langdurig, nauwkeurig en geduldig onderzoek van een geweldige menigte documenten. Alleen zij, die zulk een wijze van werken kennen, zijn in staat te beoordeelen - en ook op prijs te stellen - welke moeite, hoeveel tijd, hoe groote nasporingen dikwijls de inhoud van een tiental regels heeft gekost. Maar juist, doordat er niets van deze ontzaggelijke voorstudie blijkt, maar alles is neergeschreven, alsof het de eenvoudigste zaak van de wereld ware, zonder de droogheid, die dikwijls zulk gedocumenteerd werk aankleeft, is het lezen er van zoo gemakkelijk en genoegelijk en voelt men een voortdurende neiging het eens begonnen boek achtereen tot het einde door te lezen.

Hoe dieper men echter in het werk van Cabanès doordringt, hoe nauwkeuriger men weer en weer zijn boeken leest, des te meer voelt men zijn bewondering stijgen voor de nauwkeurige documentatie, waarop elk zijner beweringen steunt.

Dat de biologie een overwegende rol in de verklaring der gebeurtenissen speelt, staat bij Cabanès vast en hij bewijst dan ook door heel zijn werk, dat de wetenschappelijke methode, die op de geschiedvorsching moet worden toegepast, in die richting is te zoeken. De geschiedenis toch is niet uitsluitend uit groote gebeurtenissen saamgesteld, maar deze zijn zelf ontstaan door een opeenvolging en aaneen-voeging en als gevolg van een aantal schijnbare kleinigheden. Het is nu de plicht van den geschiedschrijver die tot aan de bronnen na te gaan, te verklaren, te ontleden en te boek te stellen. Hierbij echter gaat Cabanès niet uit van veronderstellingen, steunt hij niet op vermoedens of neemt hij beweringen voor waarheid aan: hij zegt niets wat hij niet kan bewijzen. Zonder vooropgezette meening, zonder ander doel dan de waarheid, de naakte waarheid, te doen kennen, laat hij ook de dikwijls zoo merkwaardige keerzij der gebeurtenissen zien en toont hij de terugwerking aan, die de ziekten en kwalen van hooggeplaatste personen op den loop der gebeurtenissen kunnen hebben en zoo menigmaal hebben gehad. Wat Cabanès

beweert, kan een ieder gerust tot zijn eigen meening maken. Niet doordat hij het geloof aan zijn woorden suggereert, maar wijl hij telkenmale de proces-stukken, waarop zijn zeggen berust, onder de oogen van zijn lezers brengt. Wie in het vervolg een werk over een zeker tijdperk in de Fransche geschiedenis zal willen schrijven - en ik zeg hier opzettelijk 'tijdperk', omdat Cabanès niet een overzicht van het geheel der Fransche geschiedenis heeft gegeven - zal niet kunnen nalaten, diè opstellen van zijn hand te raadplegen, waarin hij de meest-gewichtige gebeurtenissen van dat tijdperk aan een ontleding en een beschouwing heeft onderworpen. Die opstellen vormen den grondslag, waarop een werk van waarheid kan worden opgebouwd.

Ik ben er van overtuigd, dat iemand - beter dan ik op de hoogte - ook in onze vaderlandsche geschiedenis onderwerpen (personen, daden van personen, gebeurtenissen, feiten), om zoo te zeggen, voor het grijpen kan vinden, die - wanneer men ze met behulp van de 'Clinique historique' zou bestudeeren of aan een hernieuwd onderzoek zou onderwerpen - daardoor òf ten volle zouden kunnen worden verklaard, òf wier foutieve verklaring daardoor duidelijk aan het licht zou worden gebracht, òf den geschiedvorscher een anderen blik op de daarmee samenhangende feiten en gebeurtenissen zouden verschaffen. En zelfs waar een verklaring der feiten en gebeurtenissen nu niet zoozeer op den voorgrond zou staan, zou een dergelijke studie - alléén om der merkwaardigheids- en waarheids-wille gedaan - de moeite reeds ten volle loonen.

Om echter een dergelijke studie tot een goed einde te brengen, is het noodig, dat de onderzoeker - behalve natuurlijk een goed kenner van de geschiedenis - door en door van de gerechtelijke geneeskunde op de hoogte moet zijn. Waar nu, uit den aard der zaak, een dergelijke studie uitsluitend aan den geneesheer moet worden overgelaten, daar durf ik met gerustheid beweren en vol te houden, dat er in ons land - behalve misschien de weinige hoogleeraren, aan wien (naast hun hoofdvak) het onderwijs in de gerechtelijke geneeskunde als bijvak is opgedragen - niemand gevonden kan worden, genoegzaam in de gerechtelijke geneeskunde onderlegd, om zulk een studie met goed gevolg te ondernemen.

Wat de geschiedkundige kennis der Nederlandsche geneesheeren betreft, daarover kan ik geen oordeel vellen, over hun kennis der gerechtelijke geneeskunde echter wel. Den moed om bovengezegd, bout beweren uit te spreken, put ik uit het feit, dat aan onze Universiteiten gerechtelijke geneeskunde slechts hoogst oppervlakkig en onvolledig wordt onderwezen. De gerechtelijke geneeskunde behoort bij ons te lande onder de 'verwaarloosde wetenschappen'! Aan geen onzer Universiteiten vindt men een specialiteit in het vak, een hoogleeraar, die er mee belast is speciaal onderwijs in dezen tak van wetenschap te geven. In Amsterdam, de Universiteit waar zoo langzamerhand het aantal privaat-docenten dat der hoogleeraren dreigt te overvleugelen, vindt men zelfs niet eens een privaat-docent, die het onderwijs in de gerechtelijke geneeskunde op zich heeft genomen[1]. Waar de gerechtelijke geneeskunde nog wèl onderwezen wordt, daar wordt het als bijvak, door een hoogleeraar, die eigenlijk hoofdzakelijk voor het onderwijs in een ander vak benoemd is, behandeld. Leest men de verschillende series lectionum der verschillende Universiteiten na, dan vindt men, dat het al heel mooi is, wanneer er één uur 's weeks aan besteed wordt; dat het onderwijs aan de eene Universiteit alleen nà de Kerstvacantie plaats heeft, aan de andere, dat het 'horis commodis' zal worden gegeven, wat ten naastenbij gelijk staat met 'ad Calendas Graecas'. In geen geval en nergens wordt er echter meer dan één uur, dat is dus drie kwartier, 's weeks aan besteed! Maar verondersteld, dat er overal geregeld één uur 's weeks aan de gerechtelijke geneeskunde zou worden opgeofferd, dan weet een ieder, die ook maar een weinig van dezen tak van wetenschap op de hoogte is, dat dit nooit genoeg kan zijn om er den student iets noemenswaard van te leeren. Daarvoor is het vak te moeilijk en te uitgebreid. Theoretische zelf-studie geeft niets of ten minste niet veel, omdat het vak zoo bij uitstek praktisch is en omdat men het, om zoo te zeggen, meer door opmerken en door aanschouwing dan door hooren moet leeren.

Waar het onderwijs voor den medischen student reeds zooveel te wenschen overlaat, daar kan men nagaan hoeveel de jurist

1) Terwijl ik dit schrijf, verneem ik, dat aan de Universiteit te Groningen een privaat-docent in de gerechtelijke geneeskunde is 'toegelaten'.

er van leert. Wordt er wel eens, bij uitzondering, een speciaal uur aan het onderwijs voor juristen gewijd, dan komen de studenten - ik ben er ooggetuige van geweest - alleen, zoolang er vraagstukken en de afwijkingen op geslachtelijk gebied worden behandeld en blijven weg, zoodra dit onderwerp ten einde is. Het is dan ook bedroevend hoe weinig onze aanstaande rechters en onze rechters zelf van een wetenschap op de hoogte zijn, waarmee zij ieder oogenblik in hun loopbaan in aanraking kunnen komen. Tot een zekere hoogte moet men voor de gerechtelijke psychiatrie een uitzondering maken. Niet, dat onze rechters daarvan op de hoogte zijn of daarvan, als student, iets leeren, maar zij zijn in de laatste jaren ten minste gaan begrijpen, dat daarvan gebruik te maken in sommige gevallen wel noodig kan zijn en dat de uitkomsten van een psychiatrisch onderzoek wel eens invloed op hun uitspraak kan uitoefenen. Het is echter nog altijd eenigszins schoorvoetend, dat de meeste hunner er toe overgaan een psychiatrisch onderzoek van den beklaagde te gelasten en het is nog altijd eenigszins onwillig, dat zij aan de uitspraak van den expert gehoor geven.

Hoe weinig belangstelling er in ons land voor de gerechtelijke-geneeskunde heerscht, blijkt wel het beste daaruit, dat er nimmer iets op dat gebied - ook hier moet voor de gerechtelijke psychiatrie een uitzondering worden gemaakt - gepubliceerd wordt en dat een dissertatie b.v. over een onderwerp in dit vak, nog altijd moet geschreven worden.

Moet nu de oorzaak der verwaarloozing van het onderwijs in de gerechtelijke geneeskunde in de weinige belangstelling onzer rechters worden gezocht, in het bijna totaal gemis van begrip voor het gewicht van deze wetenschap voor hun métier of is die verwaarloozing van het onderwijs de oorzaak van de weinige belangstelling bij onze rechtskundigen? Ik meen het eerste.

Waarom zal de aanstaande medicus, bij zijn reeds zoo uitgebreide studie, een vak gaan beoefenen, dat hij niet direct noodig heeft, waar hij praktisch bijna nooit gebruik van zal of kan maken en waarin, om zoo te zeggen, voor hem geen toekomst zit? Het gemis toch van speciale gerechtelijke-geneeskundigen wordt door de bevoegde autoriteiten, die de eerste moeten zijn om van zijn speciale kennis gebruik te maken, naar het schijnt, niet gevoeld.

Het is waar, iedere geneesheer loopt kans als deskundige of als getuige-deskundige te worden gedagvaard en is dan verplicht als zoodanig verslag van zijn bevindingen uit te brengen of op de hem gedane vragen te antwoorden. Die kans is echter niet zóó groot, dat hij daarvoor een speciale studie van de gerechtelijke geneeskunde zou maken.

Een belangrijker, en wel de voornaamste, reden, waarom een geneesheer zich niet de moeite zal geven op de hoogte van de medicina forensis te komen, is het feit, dat de Justitie er niet naar vraagt, of de deskundige die door haar benoemd wordt, inderdaad een deskundige is. Zij stelt zich tevreden met de uitspraak van elken zoogenaamden deskundige of getuige-deskundige en benoemt daarvoor in een zaak meestal den behandelenden geneesheer of neemt - op het platteland of in de provincie - den geneesheer, die het dichtst in de buurt is. Ik herinner mij de klacht van een medicus, die op een dorp praktiseerde en die door de Justitie als expert was benoemd in een zaak, om uit te maken, of het pas-geboren kind, dat door de ongehuwde moeder in het privaat was geworpen, na de geboorte had geademd of niet. Het privaat was reeds eenige dagen verstopt geweest en de huis-bewoners hadden met allerlei instrumenten gepoogd het beletsel naar onder te stooten, totdat hun arbeid met gevolg was bekroond en het pas-geboren kind voor den dag was gekomen. Het onderzoek nu of een kind, na de geboorte nog heeft geademd of niet, behoort tot een van de moeilijksten en subtielsten. Op mijn vraag, hoe hij zich uit deze expertise zou redden, gaf hij mij spottend ten antwoord: ‘veel weet ik er niet van, ik zou haast zeggen, dat ik er niets van weet. Maar ik zal er van maken wat ik kan, meer is er niet van mij te vergen. Ubi desint vires, tamen est 'laudanda voluntas’! Hoe het verder verloop van de zaak is geweest, is mij onbekend.

Intusschen neemt de rechter van instructie zelf niet eens de moeite, zich op de hoogte te stellen van de geneeskundige zijde der kwestie, waarover hij den geneesheer zal ondervragen. Daarvoor trouwens ontbreekt hem de wetenschap en daarvoor mist hij de noodige boeken. Het is al heel mooi, wanneer hij het ‘Handbuch für Untersuchungsrichter’ van Gross in het oorspronkelijk en niet in de verkorte en besnoeide vertaling of het

‘Lehrbuch der gerichtlichen Medicin’ van Hofmann in zijn boekenkast heeft staan. Een geval, waarin ik zelf ben betrokken geweest is het volgende, dat ik hier tot staving van mijn beweren, wil aanvoeren. Ik had een meisje behandeld, dat zich een abortus had laten opwekken. Niettegenstaande zij na korten tijd hersteld was en niemand, behalve haar moeder en haar vader, van het geval wist, vond de vader - een politie-agent, plus royaliste que le roi - het noodig aangifte bij de justitie te doen. Natuurlijk werd ik als getuige-deskundige gedagvaard. Het was nog in den tijd, toen men in ‘het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel’ een reden tot veroordeeling van dergelijke manipulaties meende te mogen vinden. Op mijn antwoord op een vraag, ‘dat er hier van het toebrengen van lichamelijk letsel geen sprake kon zijn’, riep de rechter van instructie verwonderd uit: ‘Maar docter, er was toch bloed bij’. Ik zal niet licht zijn verwonderd gezicht vergeten, toen ik hem vertelde, dat een abortus eigenlijk precies een bevalling, maar in verkleinde proporties, was en dat men bij iedere bevalling bloed constateeren kon. Daarvan had de man blijkbaar nooit gehoord. Later vernam ik, dat hij reeds vader van drie kinderen was!

Nogmaals, het is bedroevend, hoe weinig onze rechters van gerechtelijke geneeskunde afweten. Niemand nu, zal en mag eischen, dat iedere rechter van instructie, dat iedere officier van justitie, dat iedere hulpofficier van justitie volleerd in de medicina forensis moet zijn of dat hij er evenveel als een geneesheer-specialist in in dezen tak van wetenschap van zal afweten. Alleen een geneesheer kan daarin een goed deskundige zijn! Wèl echter mag men den eisch stellen, dat hij er ten minste zooveel van weet, dat hij begrip heeft van het gewicht der wetenschap van den gerechtelijk-geneeskundige voor zijn arbeid en dat hij inziet welke belangrijke hulp de uitkomsten van een gerechtelijk-geneeskundig onderzoek hem bij zijn nasporingen kan verschaffen. En vooral mag men verlangen, dat hij niet alleen op de hoogte, maar dat hij doorkneed is van zìjn medicina forensis, als ik 't zoo mag noemen, van de ‘Criminalistik’ (de kennis hoe een misdaad is bedreven, hoe die opgespoord en bewezen kan worden, welke beweegredenen daarbij in het spel zijn geweest enz.), van de ‘Criminal psychologie’ (het opsporen en vervolgen der psychische drijfveeren van den

dader, het vaststellen welke waarde men aan het zeggen der verschillende getuigen mag hechten, welke fouten en dwalingen zoowel zij, die bij het geding betrokken zijn, als ook de rechter zelf, bij elke waarneming en elke getuigenis kan begaan enz.), dat hij daarvan gebruik weet te maken en er ook van gebruik maakt. Noch het eerste, noch het tweede nu, is het geval! Het is genoeg om eenige keeren als deskundige of als getuigedeskundige voor den rechter te zijn geroepen, om daarvan overtuigd te worden. Dat ik dat alles niet op losse gronden zeg en maar beweer, bewijzen de gevallen, die ik mij uit mijn praktijk herinner en waarvan ik hier een enkel, tot staving van mijn beweren, wil meededen. Ze alle neerschrijven, zou te veel ruimte vergen. Door mijn jaren-lange praktijk bij de Politie te Amsterdam, ben ik herhaaldelijk als getuige-deskundige in strafzaken (vechtpartijen en dergelijken) benoemd geweest, omdat ik den politie-agent-slachtoffer had behandeld.

Bij een van zulke vechtpartijen tusschen de politie en wat dronken studenten, waarbij een inspecteur nogal ernstig was verwond geworden, waren de wandelstokken, waarmee geslagen was, in beslag genomen. Deze bewijsstukken waren ter zitting aanwezig en lagen, in een stapeltje, achter den voorzitter op den grond. Nadat ik mijn getuigenis had afgelegd en verschillende vragen had beantwoord - tusschen de vechtpartij en het rechtsgeding waren intusschen een zestal weken of zoo verloopen; de inspecteur was zoo goed als hersteld - vroeg een der rechters mij, met het ernstigste gezicht van de wereld, op de stokken wijzend, die nog steeds op den grond lagen: ‘of ik ook kon zien en aanwijzen met welken stok de verwonding was toegebracht’, waarop ik - tot 's man's verwondering, die ik duidelijk op zijn gelaat zag - gedwongen was te antwoorden, dat ik dat nù niet meer kon zien en aantoonen en zeker niet over een tafel heen!

Hoe weinig de dienaren der Justitie begrijpen van het gewicht, dat de hulp der gerechtelijke geneeskunde bij het opsporen van strafbare feiten - wat toch een hunner plichten is - kan hebben, bewijst het volgende. Ook weer door mijn praktijk bij de politie, kwam ik elken dag aan een Politiebureau, waar een groot gedeelte drenkelingen, van het aantal dat men ophaalde, werd

neergelegd. Was daarbij een, volgens het inzicht van den dienstdoenden inspecteur, ‘merkwaardig geval’, dan werd ik, wanneer ik er kwam, gewaarschuwd en verzuimde ik nooit, om - niet ambtshalve, maar om andere redenen - den verongelukte te gaan zien. Ettelijke keeren nu, heb ik een drenkeling gevonden, wiens gelaat onkenbaar was, omdat een gedeelte van den schedel en het halve gezicht verbrijzeld of verwijderd waren. Op mijn vraag, eenige dagen later gedaan, of er een gerechtelijke autopsie van het cadaver was gelast en of er verlof tot begraven was gegeven, kreeg ik geregeld tot antwoord, dat het verlof - zonder voorafgegane autopsie - was afgekomen, omdat de verminking van het lijk wel door een slag van de schroef eener stoomboot zou zijn tot stand gekomen! Zelfs in het volgende geval werd het verlof tot begraven, zonder voorafgegane autopsie, gegeven. Een schipper, die altijd gezond en goed ter been was geweest, was verdronken. Uit verschillende getuigenissen was gebleken, dat hij hoogst waarschijnlijk te water was geraakt, doordat hij aan duizelingen leed, waarover hij in de laatste dagen herhaaldelijk had geklaagd. Tevens echter hadden verschillende getuigenissen uitgebracht, dat deze schipper, een acht dagen te voren, een vechtpartij met een anderen schipper had gehad en daarbij met een haak een slag op zijn hoofd had gekregen. Het is natuurlijk niet met beslistheid te zeggen, of de duizelingen, waaraan deze man na die vechtpartij was gaan lijden, een gevolg van dien slag op zijn hoofd zijn geweest, dan wel of zij een andere oorzaak hebben gehad, evenmin als men met zekerheid kan zeggen, dat een autopsie deze kwestie zou hebben opgelost. Voor het opsporen van een strafbaar feit, waarvoor de mogelijkheid dan toch aanwezig was, had in dit geval echter zeker geen autopsie mogen achterwege zijn gebleven.

Waar in al deze gevallen geen gerechtelijke sectie is gedaan, is deze wel verricht van de overblijfselen van, ik meen, vijf personen, die bij een brand waren omgekomen. Tot den huidigen dag is het mij een raadsel gebleven, waarom en met welk doel hier de autopsie gelast was. Te meer, omdat de cadavers zoodanig verkoold waren, dat men alleen daaruit opmaakte, dat één het lijk eener vrouw was, omdat in het borst-gedeelte een koperen knoop - door bekenden van het slachtoffer, als behoorende

bij een jak, dat het altijd droeg, herkend - geschroeid zat.

En wanneer er wèl een gerechtelijke autopsie wordt verricht, dan geschiedt deze nog op een wijze, dat men haar - vooral, wanneer het een moord betreft - gerust achterwege had kunnen laten. Behalve misschien toch, waar de sectie door een der hoogleeraren-gerechtelijk-geneeskundigen verricht wordt (wat een uitzondering is), draagt men deze niet aan een gerechtelijk geneeskundige op - immers zulk een specialist bestaat er in ons land niet - maar aan een gewoon geneesheer, omdat er niemand anders is, of omdat deze (b.v. in het ziekenhuis, waarin hij werkzaam is) nogal dikwijls de gewone secties doet. De uitkomsten, die het sectie-protocol oplevert, zijn dan ook meestal niets bijzonders. Ik heb o.a. de autopsie bijgewoond van de slachtoffers van een dubbelen moord, die men beiden met een stomp voorwerp letterlijk den schedel had ingeslagen. De uitslag van de autopsie - door een chirurg en een psychiater verricht (ik moet er eerlijkheidshalve bij vermelden, dat de laatste zeer veel secties in het ziekenhuis deed, waaraan hij was verbonden) - was dan ook geen andere dan dat de doods-oorzaak in de geweldige schedel-verwonding moest worden gezocht, wat, om zoo te zeggen, een kind had kunnen zien en zeker de rechter van instructie zelf. Nu zal ik niet beweren, dat een speciale gerechtelijk geneeskundige - wanneer door dezen de autopsie zou zijn verricht - heel veel anders aan het licht zou hebben gebracht, de kans echter blijft bestaan, dat deze, door zijn speciale kennis, naar aanleiding van zijn autopsie, der Justitie mededeelingen had kunnen doen, die voor het ontdekken van den dader of voor een reconstructie van de daad van het hoogste belang had kunnen zijn. De dader is nooit gevonden.

Men leze om te begrijpen hoe en wat het proces-verbaal van een gerechtelijk-geneeskundig en van een gerechtelijk onderzoek moet zijn, de proces-verbalen, zooals Lacassagne - de groote specialist te Lyon - ze in de ‘Archives d'anthropologie criminelle’ publiceert, zooals men ze in het ‘Vierteljahrschrift für gerichtliche Medicin’ of in het ‘Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik’ van Gross kan vinden! Bij gelegenheid van deze autopsie deed zich een incident voor, dat typeerend mag worden genoemd voor de wijze, waarop door de justitie in dergelijke

gevallen haar taak wordt opgevat. Op een gegeven oogenblik, terwijl de beide geneesheeren zich met de sectie van het eene slachtoffer bezig hielden, riep iemand - die even als ik uit belangstelling de operatie bijwoonde - mij en vroeg mij, of het mij ook niet voorkwam, dat een bloederige afdruk op het laken, waarin het andere slachtoffer was gewikkeld, veel had van een vinger-afdruk. Op mijn toestemmend antwoord, vroeg deze persoon aan den anatomie-knecht, of deze hem kon zeggen, op welke wijze het cadaver met zijn armen had gelegen, waarop hij het antwoord kreeg, dat hem dat onmogelijk was, omdat het ditmaal misschien reeds de vijfde keer was, dat hij de lijken 'oplegde' en liet daarop de namen en titels volgen van hen, aan wien hij de slachtoffers had moeten vertoonen. Ik weet niet, of deze afdruk van den vingertop van het vermoorde individu afkomstig was of niet. Wèl weet ik, dat er verder van dezen afdruk geen notitie is genomen.

Naar aanleiding van dezen moord vroeg ik eenigen tijd daarna aan een rechercheur, hoe men wel te werk ging, wanneer een dergelijke misdaad ontdekt werd, en kreeg het volgende tot antwoord: 'het eerste wat er geschiedt, is dat alle laden en kasten worden uitgehaald, om te zien of er en wat er gestolen is, zoodat de kamer er binnen een paar minuten tijds als het Amstelveld uitziet'. Ik wil toegeven, dat dit antwoord misschien voor een groot deel overdreven en bezijden de waarheid is, een gedeelte echter is er waar van, anders had de rechercheur het niet noodig gevonden zoo te spreken, niet wetend, waarom ik hem de vraag deed. Laat het echter zoo overdreven zijn, als men maar wil. in alle geval is het een bewijs, dat er van een nauwkeurig onderzoek naar bloedvlekken, naar vinger-afdrukken, naar voetstappen, in één woord van een onderzoek lege artis naar schijnbare kleinigheden, die een aanwijzing kunnen geven, om den dader op het spoor te komen, niet eer sprake is, dan voordat de kans in ruime mate heeft bestaan, dat een dergelijk onderzoek, door de voorafgegane manipulaties, bijna onmogelijk is geworden. Dat dit niet zoo maar een los beweren is, bewijst wat er onlangs bij den moord te Spaarndam is geschied. In het Ochtendblad van het Handelsblad van den 9^{den} Nov. 1910 lezen wij, overgenomen uit de 'O.H. Ct.': 'Aan het parket te Haarlem heeft zich

gisteren een familielid van de vermoorden aangemeld, die kwam mededeelen, dat er Zaterdag-avond blijkbaar visite bij de slachtoffers moet zijn geweest. Hij maakte dit op uit de omstandigheid, dat er Zondagochtend drie koffie-kopjes en ook sigaren op tafel stonden, dit laatste een groote bijzonderheid voor den heer Melchior. Deze bijzonderheid schijnt de justitie Zondag niet te hebben opgemerkt, wellicht omdat belanghebbenden opruiming op de tafel hebben gehouden met het oog op de komst der justitie'. Ik weet niet of het dien Zondagochtend de eerste keer is geweest, dat de justitie zich ter plaatse van den moord heeft begeven. In alle geval is dan toch de Hulp-officier van Justitie te voren in het huis geweest. Heeft die Hulp-officier verzuimd bevelen te geven, dat er niets aan den stand van zaken mocht worden veranderd en verzuimd er voor te zorgen, dat die bevelen werden opgevolgd? Wat dorperheid is dat?! Hoe is het mogelijk geweest, dat 'belanghebbenden' die koffieboel hebben kunnen opruimen? Een ieder - en zeker de Hulpofficier en een Officier van justitie moeten het weten - weet toch, dat soms één snipper papier, één enkele vinger-afdruk, dat iedere schijnbare kleinigheid van het grootste belang kan zijn, om te helpen den dader van een misdaad op het spoor te komen!

Verondersteld en aangenomen, dat hier de Hulp-officier van justitie schuld heeft, dan moet indirect de oorzaak, dat dergelijke fouten door deze ambtenaren kunnen worden gemaakt, aan de justitie worden geweten. Wanneer de justitie beter op de hoogte van het gewicht der gerechtelijke geneeskunde en van de 'Criminalistik' (waarvan de 'Criminal psychologie' een onderdeel is) vooral, zou zijn, zou zij zich niet tevreden stellen met Hulp-officieren, die niets van dezen tak van wetenschap weten en zou zij er voor zorgen, dat er geen andere Hulp-officieren zouden worden aangesteld, dan zulke die op de hoogte van de 'Criminalistik' zouden zijn, voor zoover het in hun functie te pas komt. Nu weten de Hulpofficieren er nog minder van dan de Officieren van Justitie. Misschien bestaat er hier of daar in ons land een uitzondering en leeft er een Commissaris van Politie, die wel op de hoogte is, ik heb ze nooit in mijn langjarige praktijk bij de politie ontmoet. Typeerend voor wat de Commissarissen van Politie van hun plichten op dat gebied begrijpen, is het verhaal

mij door een hunner gedaan. Er was in de buurt van een onzer groote steden een moord geschied. Een alleen-wonende vrouw, van wie men wist, dat zij nogal geld had, werd op een ochtend vermoord gevonden. De Commissaris, met het eerste onderzoek belast, vertelde mij, met het naïefste gezicht van de wereld het volgende: ‘ik had alles in de kamer nauwkeurig nagekeken en had niets gevonden, wat mij op het spoor van den dader kon brengen. Ook van het geld vond ik niets. Toen ik de deur zou uitgaan, viel mijn oog toevallig op een emmer, die ergens in een hoek stond. Wacht, dacht ik, ik kon nog wel even in dien emmer kijken en jawel, daar lag het geld in, dat de vrouw waarschijnlijk, uit angst voor inbrekers, er in verstopt had’. Is het niet heerlijk, dat ‘nauwkeurig’ onderzoek en is de naïeviteit, om het verhaal te doen, waardoor de man bewees, niet eens zijn eigen tekortkoming te begrijpen, niet onbetaalbaar?! Over het feit, eenige jaren geleden geschied, waarbij een Commissaris van Politie, ergens in de provincie, na een moord, de bloedsporen, die hij op den grond vond, met een spons heeft trachten uit te wisschen, wil ik hier niet spreken. Het kan zeer goed zijn, dat voor deze daad minder onwetendheid en domheid, dan wel andere redenen bestaan hebben. Hoe ver zich de kennis der ‘Criminal psychologie’ bij het meerendeel onzer Commissarissen van Politie uitstrekt, blijkt wel daaruit - ik zou het zelf niet gelooven, wanneer mijn zegsman niet ten volle eerlijk en betrouwbaar was - dat zulk een Hulpofficier, ergens, waar een meisje 's avonds op straat, door den indertijd beruchten ‘steker’ was gedood, in vollen ernst, den volgenden dag een politie-agent in politiek op de plaats des onheils de wacht liet houden, ‘omdat een moordenaar altijd de neiging heeft en er onweerstaanbaar toe gedreven wordt, naar de plaats van zijn misdaad terug te keeren’!

De ruimte belet mij, meer dergelijke staaltjes aan te halen, om te bewijzen, dat de wetenschap der gerechterlijke-geneeskunde en der ‘Criminalistik’ der justitie niet alleen veel, maar bijna alles te wenschen overlaat. Is het wonder dat - waar de belangstelling in een wetenschap, waarvan zij zeker op de hoogte moesten zijn, waar het begrip van het gewicht eener wetenschap, die voor een goede uitoefening van hùn métier

onnoemelijk is, bij de ambtenaren der justitie ten eenemale ontbreekt - het onderwijs daarin wordt verwaarloosd of op zoodanige wijze wordt gegeven, dat er nooit een goede leerling kan worden gevormd? Gelukkig komen er in ons land niet elken dag gevallen voor, waarin de justitie van de voorlichting van speciale gerechtelijk-geneeskundigen moet gebruik maken. Toch, wanneer men de reeks wandaden nagaat, die er b.v. in een serie van de laatste vijftien of twintig jaar zijn bedreven en waarvan de daders onbekend zijn gebleven, dan komt men tot de overtuiging, dat het aanstellen van speciale gerechtelijk-geneeskundigen; alsmede van specialiteiten in de 'Criminalistik' bij de justitie - en het behoeft maar een klein getal voor het geheele land te zijn - wel aanbeveling zou verdienen. Niet, dat ik zal beweren en volhouden, dat, wanneer dat zou geschieden, de justitie alle misdadigers op het spoor zal komen en dat er dan geen moordenaar meer onontdekt zal blijven! De kansen echter dat de justitie dan meer en betere aanwijzingen zou krijgen, dat een zaak - door op kleinigheden te letten, door alles lege artis te onderzoeken enz. enz. - in een helderder licht zou komen en dat, door van alle bevindingen gedurende en door het gerechtelijk onderzoek verkregen, gebruik te maken, het opsporen van den dader van een strafbaar feit gemakkelijker zou worden gemaakt, zouden er grooter door worden.

Zooals de stand van zaken - wat de belangstelling in en de wetenschap der gerechtelijke geneeskunde betreft - in ons land nu is, en zoolang die zoo zal blijven, bestaat er ook weinig hoop, dat de 'Clinique médicale' bij ons zal worden beoefend of dat er iemand zal worden gevonden, die een historisch onderzoek, uit dat oogpunt, zal ondernemen. Het eerste wat dringend noodig is, is dat er beter en goed onderwijs in de gerechtelijke-geneeskunde moet worden gegeven, dat de gerechtelijke-geneeskunde van de lijst der verwaarloosde wetenschappen wordt geschrapt, dat er specialiteiten in dezen tak van wetenschap worden benoemd, die voornamelijk daarin onderwijs moeten geven. Materiaal is er voor het onderwijs genoeg te vinden! Ontelbare zijn de gevallen, die ik in mijn praktijk heb ontmoet, gevallen van verdrinken, suicide op verschillende wijzen, abortus, moord, uitstekend geschikt om er gerechtelijk-geneeskundige klinieken

op te geven. Wordt deze wetenschap eenmaal geregeld en goed onderwezen, dan zullen er van zelf personen komen, die zich door de studie er van voelen aangetrokken en lust hebben zich in een of ander vraagstuk te verdiepen. Op het oogenblik vergeten de meeste studenten, dat er nog zoo iets als gerechtelijke-geneeskunde bestaat! En is de belangstelling in de gerechtelijke-geneeskunde eenmaal ontwaakt, dan is er maar weinig noodig om de 'Clinique médicale', de 'Médecine historique' te doen beoefenen.

Dat ook in onze vaderlandsche geschiedenis de onderwerpen, om zoo te zeggen, voor het grijpen liggen, wier onderzoek, of wier hernieuwd onderzoek uit een medisch-historisch oogpunt gedaan, de moeite wel zou loonen, daarvan ben ik overtuigd. Al dadelijk komen mij drie vraagstukken in de gedachte. Misschien vergis ik mij - ik ben tot mijn schande niet veel en niet nauwkeurig op de hoogte - en zijn zij reeds lang en ten volle opgelost. Maar zou het - wanneer dat niet het geval ware - geen aanbeveling verdienen en de moeite waard zijn, te bestudeeren b.v. welke verwondingen Willem de Zwijger door zijn sluipmoordenaar heeft gekregen en of die van dien aard waren, dat hij de beroemde woorden heeft kunnen spreken, die men hem altijd in den mond legt? Zou b.v. een klinisch-historisch onderzoek omtrent het physisch en psychisch gestel van den Stadhouder Willem den IIIe, van zijn laatste ziekte en van zijn verhouding tot Portland (waarvan allerlei verhalen gaan) niet hoogst belangrijke uitkomsten opleveren? Op het oogenblik weet men - wat zijn lichamelijken toestand betreft - niet anders dan het vage en niets-zeggende, dat hij gedurende zijn geheele leven ziekelijk en zwak is geweest, zoodat men ieder oogenblik voor het behoud van zijn leven vreesde. Welke is deze ziekte geweest, welke was de oorzaak van die verregaande zwakte, die toch niet verhinderde, dat hij soms uren lang te paard kon zitten en een geheelen dag aan een vermoeiende jacht-partij kon meedoen? Was zijn verhouding tot Portland gewoon een vriendschappelijke of was hierbij - zooals sommige schrijvers beweren - homosexualiteit in het spel? Een derde feit, dat wel de moeite waard is om klinisch-historisch te worden onderzocht, is de verwonding, die de Prins van Oranje in den slag van Waterloo opliep. Ik meen, dat er op het oogenblik

niets anders van bekend is, dan de getuigenis van de beruchte schilderij van Pieneman in het Rijksmuseum te Amsterdam en de woorden die men altijd op de lagere school hoort, namelijk, dat de Oranje-telg, met stoïcijnsche kalmte zijn verschrikte omgeving zou hebben toegevoegd: ‘weest gerust, mijne Heeren, ik ben slechts gewond’ of iets dergelijks. Welke was die verwonding? Heeft de Prins die woorden inderdaad gesproken? Was die verwonding inderdaad zóó ernstig, dat hij gedwongen was, zich van het slagveld te laten wegdragen? En welken invloed heeft het verdwijnen van den Prins van Oranje op het verloop van den slag van Waterloo gehad?

Een goed kenner der vaderlandsche geschiedenis zal, het is mijn vaste meening, verschillende van zulke vraagstukken in onze geschiedenis kunnen vinden, wier klinisch-historische studie allerlei verrassends en veel belangrijks aan het licht kan brengen. Moge een studie van de boeken van Cabanès, die ik in de vorige bladzijden heb besproken, er toe bijdragen om de beoefening der ‘Cilinique historique’ in ons land te doen ontwaken en dezen tak van wetenschap tot bloei te brengen.

Boekbeoordeeling. Door Mr. F. Erens.

De ‘Vrouwe’. Der menschheid vloek en zegen, door Dr. H. Derckx. Kerkrade, N. Alberts, 1911.

Het was een gelukkige gedachte van Dr. H. Derckx een boek te willen schrijven over de werking en het wezen van de vrouw bij uitnemendheid, over de onbevlekte moedermaagd. In dien arbeid is neergelegd des auteurs geloofsbelijdenis, zijn wetenschap, zijn denken, zijn voelen. Al wat in hem was aan kennis en geleerdheid, zijn piëteit, zijn vroomheid heeft hij er bij te pas gebracht en hij heeft het geluk gehad voor al dat, wat hem interesseerde, een bereidwilligen uitgever te vinden. Zoo een boek als dit, bestaan er weinige of geen, voor zoover ik weet. De stralen der geheele Schepping laat hij convergeeren in dit eene brandpunt en zoo brengt hij aan Haar eene alles-omvattende hulde.

Het werk is verdeeld in drie afdeelingen, waarvan de eerste over *De Wereld en God* handelt, de tweede over *Christus en zijne moeder* en de derde genoemd is: *De moeder van God en de Menschheid.*

Dr. Derckx ontvouwt ons wat er moet worden verstaan onder *Natuur en Bovennatuur.* Hij spreekt over de Heilige Schrift en over de *Voraussetzungslosigkeit* der historische critiek en de verklaringsproeven der ongeloovige critiek, over de syncretisch-godsdienst-historische ontwikkelingstheorie, over de gronden van het ongeloof, over Boeddhisme en Islam. Ja, waarover spreekt de auteur niet? De hoogste problemen, die 's menschen bestaan verontrusten in zijn duistere vaart naar de oneindigheid, door den zwoelen nacht van het aardsche leven worden door hem

aangeroerd. In die donkerte licht die ééne stip, de Stella Matutina, die den weg wijst naar den morgenstond der eeuwigheid. Daaromheen groepeert hij vele vraagstukken, die zich bij het aanschouwen van de verlossende moedermaagd voordoen: de noodzakelijkheid en de feitelijkheid der Openbaring, de menschwording van God en het Middelaarschap van Christus. Wanneer hij bij de tweede afdeeling Christus tegenover zijne moeder plaatst, toont hij ons Maria in het Oude Testament, den Zondeval, de belofte van den Verlosser. Er was een Verlosser noodig en hij kon alléén uit het Onbevlekte voortkomen. Zoo heeft zich na langen strijd en geharrewar ook in de Katholieke kerk zelve de meening gevestigd in het finale dogma door Pius IX, afgekondigd aan de wereld. Dr. Derckx is als een frescoschilder, die op de muurvlakten van het aardegebouw reusachtige voorstellingen borstelt. Hij heeft het bestaan dit alles aan te durven en samen te vatten in een lijvig boek van over de driehonderd bladzijden. Zeker geen kost voor iedereen. Alleen zij, die de beginselen van al die vragen hebben bestudeerd, kunnen met volkomen bevoegdheid hier oordeelen. In de oplossing daarvan vindt hij ook bij de Katholieken niet geheele éénstemmigheid. Veel, ook bij zijne geloofsgenooten gediscuteerde punten tracht de schrijver op eigen autoriteit en die van anderen te vestigen en te beslissen. Het is een apologetisch boek; een in hooggedragen kalmte uitgesproken pleidooi voor de vereering van Maria. De geheele katholieke geloofsleer is hierbij te pas gebracht; men krijgt hier daarvan de merg en het been. Dat was naar mijn meening, onnoodig; doch de schrijver heeft het gedaan en alhoewel hij ons op den omslag in den rood gedrukten titel verzekert, dat hij zal spreken, over de vrouwe Maria, de moeder van onzen Heer, is hij begonnen ons te vertellen over allerlei dingen die er weinig mede te maken hebben. Wij hebben hem aangehoord en zijn niet opgestaan en hebben hem niet alléén laten zitten: half uit beleefdheid, half geboeid door het interessante van zijn betoog. Bepaald hinderlijk alleen werd hij soms door den overvloed van citaten uit allerlei wijsgeeren; die laat ik nog en geef ze hem cadeau, maar ook uit allerlei dichters. Het is zeker zeer goed zijn opinie door die van anderen te versterken, maar dan moet van die anderen een merkwaardig gezag

komen. Dit kan b.v. in eene bizondere coincidentie zijn steun vinden. Doch alleen maar het gezag naast zijne opinie te zetten geeft geen versterking, maar brengt alléén verwarring en door louter boomen eindigt men het bosch niet meer te zien. Wat hebben al die groote en ontelbare kleine poeëten met ‘de Vrouwe’ te maken? Ook hier, zooals in vele boeken, zijn de kleingedrukte noten aan den voet der bladzijden het belangwekkendst.

Zeer zeker is dit werk goed bedoeld, maar waarom moest het zoo omvangrijk zijn? Een dergelijk onderwerp laat zich minstens tot de helft condenseeren. Zoo zou een veel substantieeler en pittiger brok tot stand zijn gekomen. Bij eene tweede uitgave zal de auteur goed doen den wijzen raad van Boileau te volgen, die aanspoort veel te schrappen en weinig aan een geschrift toe te voegen.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 11]

Nero en Agrippina (1908).
Drama in drie Bedrijven door Hendrik van der Wal.

DRAMATIS PERSONAE:

NERO: Romeinsch Caesar; in het begin der twintiger jaren.
OCTAVIA: Gemalin van Nero; een dochter uit het eerste huwelijk van Claudius, den vorigen keizer; (van haar is sprake in het drama, doch zij komt niet voor onder de spelende personen.)
BRITANNICUS: een zoon uit het eerste huwelijk van keizer Claudius, feitelijk troonopvolger van dezen; levende als jonge prins aan 't keizerlijk hof.
AGRIPPINA: Nero's moeder en tweede gemalin van den gestorven keizer.
POPPAEA SABINA: gehuwd met Otho, later minnares van Nero.
ACERRONIA POLLIA: vrouw uit het gevolg en gunstelinge van Agrippina.
SENECA: Staatsman en wijsgeer, vroeger leermeester van Nero.
BURRUS: bevelhebber der keizerlijke lijfwachten (praetorianen).
LICINIUS: een Senator.
CAIUS LICINIUS: zijn neef.
PARIS: een Helleensch voordrager en danser.
ANICETUS, } jonge aristocratische Romeinen, behoorende tot Nero's omgeving.
PETRONIUS, } jonge aristocratische Romeinen, behoorende tot Nero's omgeving.
CORBULO, } jonge aristocratische Romeinen, behoorende tot Nero's omgeving.
CREPEREïUS, } jonge aristocratische Romeinen, behoorende tot Nero's omgeving.
Een Romein van Agrippina's gevolg.
Een Centurio der praetorianen.
Een heraut.
SOSYBIUS: leermeester van Britannicus.

Romeinsche aristocraten, vrouwen van Agrippina's gevolg, praetorianen, lictoren, slaven.

Het eerste bedrijf speelt te Rome, het tweede en derde te Baiae.
Tijd: het begin der tweede eeuwhelft na Christus' geboorte.

Rechts en links van den tooneelspeler.

Het recht van opvoering volgens de Wet voorbehouden.

Nero en Agrippina.
Eerste bedrijf.

Een groot vertrek in het keizerlijk paleis op den Palatinusheuvel. Mosaïek-vloer, wandversiering en schildering. Langs de wanden beelden van Goden en keizers. In den achtergrond een marmeren uitbouw, die uitzicht geeft op boomkruinen in de keizerlijke parken en een maanlucht. Links en rechts portières waardoor toegang naar andere zalen. In den achtergrond en links, voorgrond, hooge marmeren troonbanken met rijkbewerkte kussens.

Eerste Tooneel.

Enkele gasten van aristocratisch Romeinsch type staan in den uitbouw en spreken gedempt met elkander. De beide Licinii, de oudste van omstreeks vijftig jaar (met typisch Romeinschen kop) en de jongere komen langzaam naast elkander naar den voorgrond en blijven rechts op den voorgrond staan bij de opengeschoven portière. Men hoort uit de aangrenzende zaal fluit- en lierspel, dansrythmen.

De jonge Licinius:

(naar binnen ziend; gedempt sprekend)

. Ik ben blij niet meer binnen te zijn. 't Licht brandt laag uit nood aan ademtocht. Hier kan ik ademen tenminste.

De oude Licinius:
Heb je heimwee naar de open lucht in Gallia?

De jonge Licinius:
Als je geademd hebt in de milde en frissche lucht daar buiten, in 't heuvelland van Zuid-Gallia...

[Plotseling klinkt een roep van uit de andere zaal: 'Evohe', na enkele oogenblikken gevolgd door meerdere stemmen. Beiden zien naar binnen.]

De oude Licinius:
De keizer juicht voor Paris... je zaagt hem niet dansen? Hij is de heerlijkste danser, dien we ooit hier zagen. Je moet hem zien als den lier-spelenden Apollo.

De jonge Licinius:
Zou hij niet opnieuw beginnen? We kunnen hem van hier zien.

De oude Licinius:
Neen, hij wil niet meer dan eenmaal dansen op een avond. Er komen nu danseressen... zie, Egyptische.

[Men hoort nu muziek van trom en cymbaal.]

Agrippina schijnt onrustig. Heb je 't bemerkt?

De jonge Licinius:
Neen. Ik sta hier nog zoo vreemd... ternauwernood ken ik den keizer en zijn moeder.

De oude Licinius:
Let eens op haar. Zie... ze spreekt voortdurend met de vrouwen van haar gevolg... Op 't oogenblik met haar gunstelinge Acerronia Pollia.

De jonge Licinius:

(rondziend)

Is dat Octavia naast wie Nero den ganschen avond gezeten heeft?

De oude Licinius:
Dat is Poppaea Sabina. Je bent drie dagen in Rome en je hebt nog niet hooren spreken over Poppaea?

De jonge Licinius:

(knikt, snel-ziende)

Is dat Poppaea Sabina?

(hij blijft naar haar zien.)

De oude Licinius:
Zulke vrouwen zag je niet in Gallia.

De jonge Licinius:
Bij Jupiter, ik zou gezworen hebben, dat zij de keizerin moest zijn. Ze heeft golvend haar als Oostersche Vorstinnen en 't zacht armronden van Aphrodite, en haar gelaat is blank als elpenbeen.

De oude Licinius:

(zijn hand leggend op den schouder van den jongen man.)

Die vrouw zal nog doen spreken van zich.

De jonge Licinius:

(langzaam vragend)

Denkt ge, dat...?

De oude Licinius:

(hem onderbrekend met een handgebaar)

Dat zal de tijd leeren.

De jonge Licinius:

(weer rond ziend)

Waar is Octavia dan?

De oude Licinius:

Ze is niet onder de gasten. Ze is ongesteld zooals meesttijds.

(Hij ziet een oogenblik voor zich)

Ze verschijnt maar zelden buiten haar vertrekken... bleek en schuchter als een meisje...

(heimelijk)

de kinderen van keizer Claudius hebben hier te weinig zon om te gedijen.

(plotseling overgaand in een andere toon.)

Die knaap daar met zijn blanke huid en donkre krullen, aan de linkerzijde van Agrippina, is haar broeder, prins Britannicus. 't Is vanavond voor het eerst, dat hij na den maaltijd blijft.

De jonge Licinius:

(met iets meewarigs in zijn stem)

... Claudius' erfgenaam!

De oude Licinius:

(hem snel onderbrekend)

Stil! Voorzichtig!

(hij ziet snel om zich heen.)

De jonge Licinius:
Niemand kan ons hier verstaan.

De oude Licinius:
Als je hier wilt zeggen wat je denkt, moet je fluisteren geleerd hebben en scherp zien. Er zijn hier ooren, die verstaan wat nimmer gezegd werd.

De jonge Licinius

(zacht)

Waart U in Rome, toen keizer Claudius...

(aarzelend)

stierf?

De oude Licinius:
Ik was op 't Kapitool, toen Nero voor den Senaat verscheen, om door ons als Imperator begroet te worden.

(met een glimlach)

Er waren er, die Britannicus verwachtten... de geheele weg van 't Palatium tot aan het Forum was één rij van speren en aan Nero's zijde ging de praefect der garden. Agrippina had haar vriend Burrus als zekersten geleider gekozen...

(met een gebaar van berusting)

de tijden zijn niet slechter of beter dan toen Claudius leefde.

De jonge Licinius:
Dus Agrippina is waarlijk de meesteres... een vrouw, die over mannen heerscht, is nieuw in Rome.

De oude Licinius:
't Is zoo niet in één dag gekomen. Ze moge blijven... nu ze eenmaal geslaagd is, zoekt ze 't bestaande te handhaven... we weten, wie ze is en wat ze ons zijn wil.

De jonge Licinius:
En berust Nero daarin?

De oude Licinius:
Zijn meester Seneca moog' 't hem leeren... we hebben wisseling genoeg doormaakt.

[onder 't voorgaande zwijgt de muziek.]

De oude Licinius:

(den jonge bij den arm vattend)

Kom terzijde... men komt hierheen.

Tweede Tooneel.

[Onder de volgende tooneelen klinkt muziek van fluiten, harp en lier]. Twee slaven in Grieksche dracht komen haastig door de portière en gaan naar de troonbanken, waar zij de kussens ordenen. Ook stellen zij een lagen zetel naast de troon in den achtergrond. Vier lictoren met gulden staven verschijnen onmiddellijk daarna; achter hen een heraut, die onder de portière doorgaand spreekt.

De heraut:
De Verhevene komt! Caesar komt!

[Nero komt, (dragend een Grieksch kleed, korte tunica met goud bewerkt en een lauwerkrans om zijn golvend haar), Poppaea aan de hand voerend. Zij is gekleed in blauw met goud, waartegen haar donker

haar sterk kleurt. De gasten, die in het vertrek waren, buigen het hoofd. Nero doet enkele schreden en blijft dan staan.]

N e r o :

Ah, de ambrosische nacht verfrischt ons hart.

(naar de maan wijzend, die vol-schijnend aan het uitspansel staat)

Zie, Poppaea, Artemis jaagt in haar blinkend kleed aan den hemelboog.

P o p p a e a :

Zij maakt zich schoon, de vluchtige godin, wijl zij Caesar's oog op zich gevestigd weet.

[Nero buigt zich dicht tot haar. terwijl hij haar antwoordt en geleidt haar naar den achtergrond, waar hij zich neerzet op de troon en Poppaea naast zich doet zitten in den zetel. De lictoren plaatsen zich achter hem.
Achter hem is Agrippina binnen getreden (zij is gekleed met stille kleuren, een vrouw tusschen veertig en vijftig jaar, met sterk-sprekend Romeinsch profiel), gevolgd door Acerronia en andere vrouwen van haar gevolg. Zij zet zich in den troonzetel, links. Gasten volgen en verspreiden zich in de vertrekken. Men ziet Nero, die zich zacht onderhoudt met Poppaea Sabina. Als Agrippina zich heeft neergezet, komt Britannicus, een knaap van veertien jaren, gevolgd door zijn leermeester.]

A g r i p p i n a :

(zich wendend tot Acerronia)

Acerronia, doe Britannicus voor ons komen.

[Britannicus, geleid door Acerronia, komt voor de troon.]

A g r i p p i n a :

Je bent verhit, Britannicus

(tot den leermeester, die achter hem staat)

. Heeft hij te veel Falerner-wijn gedronken, Sosybius?

S o s y b i u s :

De prins dronk niet, Augusta.

A g r i p p i n a :

(Britannicus bij de hand vattend)

Ben je koortsig of hebben de dansen je bloed zoo dartel gemaakt? Welke vond je de allermooiste dans van allen?

B r i t a n n i c u s :

Ik vond maar één dans mooi, Augusta.

Agrippina:
Je hebt een streng oordeel. Toen ik jouw leeftijd had, kende ik geen onderscheid tusschen het een en het ander.

Britannicus:
Omdat U een meisje was.

Sosybius:

(zacht berispend)

Britannicus!

Agrippina:
Laat hem zeggen waarom. Noem je redenen, Britannicus.

Britannicus:
Omdat voor een jongen niets heerlijker kan zijn dan de krijgsdansen.

Agrippina:

Ah, meen je 't zoo?

Britannicus:

Ik houd niet van den Apollo Cytharoides. Als ik zoo'n machtig God was, zou ik mij schamen als een Grieksche slaaf de lier te spelen.

Agrippina:

't Past een knaap niet Goden te berechten. Ik wist niet, dat Britannicus zoo belust op strijd was.

Britannicus:

Ik zou man willen zijn om mijn vijanden te bevechten.

Agrippina:

(glimlachend)

Je spreekt fel voor zoo'n kleinen knaap. 't Is tijd geworden om je krijgsroes uit te slapen. Nu, slaap rustig, Britannicus.

[Op een handgebaar van haar verlaat Britannicus, met Sosybius de zaal. Als zij weg zijn, ziet Agrippina naar Nero en verzinkt dan in nadenken. Terwijl Britannicus afscheid neemt komt Paris, de danser, door de portière, rechts, geleid door een der lictoren. Voor de troon van Nero gekomen maakt hij een elegant-eerbiedige buiging.]

Nero:

(staat op).

De Heraut:

(met luide stem)

Stilte! Caesar spreekt!

(Het gesprek onder de gasten verstomt onmiddellijk; men ziet vol aandacht naar Nero en Paris)

Nero:

(met warmte)

Mijn Paris, verhef u. Caesar begeert u oog in oog te zien. Onze tijd is verlaten van goden: de lichtende gestalten der Olympiërs schijnen voor immer zich van ons gewend te hebben: onze wereld zou niet meer verscheiden zijn van 't lichtloos dooden-dal, bleef in uw stem en spel ons niet de adem en 't gebaar der Godheid bewaard. Kenbaar zij voor 't gemeen, in wien Phoebus Apollo leeft.

(Hij hangt hem een zwaar-gouden ketting, dien hij van eigen borst neemt, om den hals.)

Caesar wenscht u heil!

P a r i s :

(met een smeekgebaar van den arm als tot een Godheid)

Verhef mij niet te zeer, Caesar. Uw eerbewijzen zijn te zwaarwichtig voor de lichtheid mijner dansen.

N e r o :

Onze arm zal u van allen druk ontheffen.

[Nero zet zich weer op de troon en spreekt zacht met Paris. Seneca, een hooge gestalte in Romeinsche toga, komt naar 't voorhangsel, rechts, tusschen de gasten door, begroet aan alle zijden en met enkelen een paar vluchtige woorden wisselend. Als hij op den voorgrond langs de beide Licinii komt, gaat de oudere haastig op hem toe.]

De oude Licinius:
Gegroet, Seneca.

Seneca:

(minzaam glimlachend)

Wat nieuws van den Senaat, Licinius?

De oude Licinius:
Vergun mij, dat ik U Caius Licinius Stola voorstel, een zoon van Gallia's proconsul

(tot zijn neef gewend.)

Ge staat voor een man, Caius, van wien ge ginds gehoord en zelf gelezen hebt: Lucius Annaeus Seneca, den grootsten staatsman en wijsgeer in ons midden.

Seneca:

(met pose, heel vluchtig)

Beste Licinius, spaar ons lof-prijzende rethorica.

Caius:
Mijn vader heeft mij Uw werken meegegeven op mijn tocht naar Rome, en ik heb er enkele, naar ik hoop, niet zonder vrucht gelezen.

Seneca:
En waartoe komt ge ons bezoeken, Caius?

De oude Licinius:
Hij hoopt op eervolle bezigheid in dienst van den Staat.

Seneca:
Wij zullen hem gedenken

(welwillend)

. Een jong, sterk man, die Gallische lucht heeft ingeademd, schijnt niet onbruikbaar. Tot weerziens, Licinius.

(De Licinii trekken zich terug. Seneca gaat naar den troonzetel van Agrippina en maakt, daar gekomen, zijn reverentie.)

Seneca:
Junius Silanus werd gevat te Brundisium, Augusta, toen hij scheep wilde gaan naar Hellas.

Agrippina:

Dank voor uw tijding, waarde Seneca. Men zal hem in verbanning brengen naar Corsica, niet waar? Maar ik wilde u spreken van andere dingen... ge zult u misschien verwonderen, zoo ge als wijsgeer niet verleerd hebt zoo te doen.

Seneca:
Een leven zonder verbazing, Augusta, zou wellicht al te troostloos zijn.

Agrippina:
Ik wenschte een volledig afschrift uwer werken. In ons zomerverblijf te Baiae zal ik enkele rustige uren vinden.

Seneca:
Al mijn werken bied ik ter dienste van Nero's moeder.

Agrippina:
Aan Nero's moeder dus? Niet aan Agrippina?

Seneca:
Ik weet, dat Agrippina geen hooger aanspraak kent dan: Nero's moeder.

Agrippina:
Ah, gij wijsgeeren weet behendig vorm en wending te geven aan uw woord. Ik wenschte daarin een goede leerlinge van U te worden.

Seneca:
Al onze levenswijsheid, Augusta, kan in één formule worden saamgevat: op tijd te zwijgen en op tijd te spreken.

Agrippina:
Het eerste is moeilijk en 't tweede vaak gevaarlijk.

Seneca:
De ware wijsheid, verheven vrouwe, kent moeiten noch gevaren.

Agrippina:

(snel)

Ge spreekt uitmuntend; maar zie toe, dat ge in wezenlijk gevaar meester blijft van uw gevoelens.

Seneca:
We kunnen ons slechts voorbereiden en goede hoop dragen, dat onze kracht ons niet begeven zal.

Agrippina:

(weer in haar vroegere toon)

Waarlijk, uw filosophie is besmettelijk als een ziekte. Ge hebt mij reeds verleid met U te twisten. Ik gevoel verlangen naar een waarheid, naar een verzekerdheid zonder twijfeling, zonder redetwist. Daarin moet een grenzenlooze kracht gelegen zijn. Kan de wijsbegeerte ons dat niet geven?

Seneca:
De geestelijke vrijheid laat het een niet gelden zonder 't ander, voor en tegen, zij en keerzij.

Agrippina:
Ach, ge zijt ontmoedigend met uw bespiegelende wijsheid. Uw wetenschap is een droef doodsliedje voor stervelingen. Wie zal 't krachtig maken in den kamp van 't leven?

Seneca:
De wijsheid kan niet anders dan zij is, verheven vrouwe.

Agrippina:

(na een oogenblik)

Toch wil ik uw werken hooren. Ik hoop te vinden.

[Nero is opgestaan met Poppaea. De heraut treedt voor de troon en spreekt.]

De Heraut:

Caesar noodt zijn gasten in de keizerlijke parken!

[Als Nero naast Poppaea de zaal verlaat, wendt Agrippina zich haastig tot Seneca]

Agrippina:

Ik bid U... ik wensch Caesar te spreken... vraag hem gehoor... maar dringend.

Seneca:

Ik zal Caesar uw wensch doen hooren.

[De gasten verlaten het vertrek door de portière, links. Seneca gaat haastig tusschen hen door. De muziek, die tot nu toe heeft doorgespeeld, houdt op.]

Agrippina:

(tot de vrouwen van haar gevolg)

Laat mij alleen met Caesar. Wacht mij in mijn vertrekken.

[De vrouwen verlaten haar.]

Agrippina:

(tot Acerronia, die op een wenk van haar is gebleven)

. Ah, ze is verfoeilijk! Heb je haar blik gezien, toen ze heenging? Ze waant te triompheeren met haar deerne-oogen... Poppaea trotseert Agrippina! Er dient ras gehandeld.

A c e r r o n i a :

Jupiter geve u kalmte en kracht.

[Zij gaat heen door de portière rechts. Agrippina blijft alleen op de troonverhevenheid gedurende enkele oogenblikken.]

Derde Tooneel.

Nero komt door de portiére links.

N e r o :

(nadert, terwijl zijn moeder voor zich ziet; na een oogenblik, staande voor de troonverhevenheid)

U hebt mij doen roepen?

A g r i p p i n a :

Zet je naast mij, Nero... ik bid je.

[Nero zet zich bij haar op de troonverhevenheid. Zij ruimt plaats voor hem. Men hoort onder het volgend tooneel bijwijlen stemmen door de avondlucht van beneden uit het park.]

N e r o :

Is er iets dringends, dat u mij te zeggen heeft?

A g r i p p i n a :

Waarom ben je vanavond niet tot me gekomen?... ik heb je minzaam zien spreken met vreemden... wij leven alsof elk woord tusschen ons dwaze verspilling zijn zou. Is 't zoo wonderlijk, dat een moeder verlangt samen te zijn met haar zoon?

N e r o :

Er was niets waarover ik te spreken had met U.

A g r i p p i n a :

Er is een tijd geweest, dat de dagen te kort waren voor alles wat wij elkaar te zeggen hadden. Er is veel dat verandert als men ouder wordt. Men smeekt de Goden om een kind... men brengt 't groot in lijden en gevaar... en geeft 't beste wat men te geven heeft... om achteloos voorbij gegaan te worden, als 't kind nauwelijks zelf heeft leeren gaan. Je vindt, dat ik lastig ben geworden... een moeder mag de ernstige dingen, die een moeder denkt, niet zeggen... je hoort liever 't vluchtig woord van vleiers... de gekozen taal van mooi-sprekers, die tongen hebben en geen hart... ik mag niet zwijgen... ik ben je moeder... tweewerf je moeder... ik heb je meer gegeven dan 't leven.

N e r o :

(nerveus haastig)

Ja, ik wéet, wat u hebt gedaan voor mij... zelf heb ik 't gezien en 't sindsdien gehoord.

A g r i p p i n a :

Toen je een heel klein kind was heb ik je in mijn armen gewiegd en gedroomd van je geluk, als je eenmaal man zoudt zijn... wat was ik sterk van liefde en hoop in die dagen!... je vader was vroegtijdig heengegaan... Claudius was reeds een oude man met eenzelvige gedachten, toen hij mij

verlangde als keizerin. Ik heb mijn jonkheid overgegeven in zijn bevende armen... er waren lange nachten, dat ik slaaploos neerlag met strakke oogen en droogen mond, dat mijn gedachten dwaalden en keerden, al maar keerden... Ik haatte hem als hij mij... hij had vrienden, die hem spraken over mij... ik zag het aan zijn oogen, als hij met hen gesproken had... zijn schuwen, killen blik... er waren dagen, dat plotseling in eenzaamheid zoo zware treurigheid en angst mij aangreep, dat ik machteloos uitbrak in eindeloos schreien. Ik vreesde en ik haatte hem... maar 't heeft me onverwinnelijk gemaakt jou te zien in je groeiend geluk... dat was de zonnedag in mijn nachten... wat was ik onbezorgd gelukkig, als 't volk mijn kleinen Caesar toeriep. O die triomphante dag, toen jij en Britannicus elk aan 't hoofd van knapen-stoeten voor 't volk verschenen... ik sidderde, toen ik je zag komen in je feestgewaad, dat ik zorgzaam had gekozen uit de schoonste stoffen. Eerst was 't stil in de menigte... ik hoorde bloedsuizing in mijn ooren... toen daverde 't juichen plotseling om je op in één rumoer van stemmen... en al mijn bloed voelde ik dringen naar mijn hart... Dat hebben wij te samen doorleefd, en er is niemand, die in ons hart dat kan verdringen... waar waren toen die mannen en vrouwen, die allen thans een genegen oor bij Caesar vinden en Agrippina voorgaan?

N e r o :

(staat plotseling op en doet enkele schreden op den voorgrond)

Ik weet... ik wéet dat alles. Ik zou u meer zoeken, als u 't minder mij deedt. U bekommert u te zeer om mij... ik heb u dat gezegd.

A g r i p p i n a :

O, je denkt te kunnen leven zonder mij! Je zoudt willen, dat ik van nier ging... naar een stil en ver oord... aan de kust, waar ik mijn jaren slijten zou, uitziend over de wijde zee. Er zijn er die geduldig wachten tot ik gaan zal... die nu hun hoofd gebogen houden. Ah, als ik moest sterven... waak Nero, dat je moeder ongedeerd blijft... om je zelfs wil.

N e r o :

Ik moet gelooven, wat ik u altijd hoor zeggen: dat ge alles deedt om mijnentwil! Hoe schoon van keizerlijkheid is het te schitteren in feestgewaden als een zomerpauw en bewaakt te worden en toegesproken als een kind. Een jong man verlangt naar daden zonder toezien. O ik haat 't, altijd te moeten denken

aan wat anderen willen; dat maakt 't beste zieklijk in me... mijn levensadem, mijn lust aan daden... er is niets dat zwaarder weegt op 't denken. U kunt toonen, waartoe u bereid bent om mijnentwil. Als u gehandeld hebt voor mij, laat mij dan genieten van 't verworvene... 't zal ditmaal nog grooter zege van uw moederlijke liefde zijn: driewerf moeder zal ik u heeten, als ge mij vrijheid geeft!

Agrippina:
Je ondankbaarheid grieft me in 't hart. Je wilt dat ik zal zwijgen, dat ik zal heengaan, dat alles zijn zal voor jou; je moeder mag niet meer zien, wat ze schiep in kamp om dood en leven... dat is wat jij eischt van: om mijnentwil. Je verlangt vrijheid... jij, die spreekt van keizerlijkheid, van Caesar-zijn... vrijheid voor je geheime en openlijke minnarijen, voor je nachtelijke lusten en feesten, je gelagen met dansers en fluitspeelsters, met histrionen, die elk Romein van edele geboorte schuwt. Je zoudt onkeizerlijk in enkle maanden rijk en leven verdanst hebben en verspeeld!

Nero:
Dat is het, wat ge mij altijd als uw eenigst wapen voorhoudt: onkeizerlijk. De bekrompen, dwaze gewichtigheid van uw antieke Romeinen is heel uw keizerlijkheid, belachelijk en levenloos.

(haar aanziende)

Zie naar Paris als Apollo Cytharoides. Er is meer keizerlijkheid in hèm dan in heel uw lijst van verstramde consuls uit het verleden. Als ge zelf jong waart, zoudt ge anders spreken... u ziet spoken in het daglicht.

Agrippina:
Je durft te spreken van Caesar-zijn. Zeg mij of 't keizerlijk was wat je dees avond deed? Tot nu verborg je je lusten; vanavond ging je schaamteloos voor aller oogen... met die deerne, hand in hand als een minnares.

Nero:
Deerne?!

Agrippina:
Ik doorzie je, ik zie je in 't hart. Waarom is haar echtgenoot heengezonden als proconsul van Danubia, Otho, Caesar's vriend?

Nero:
Waarom noemt u haar deerne?

Agrippina:
O 't was tijd, dat ik tot je sprak. Haar invloed tiert ras en wulps als onkruid, bedwelmt als een giftige geur. Je wang purpert van toorn.

Nero:
Zinloos is uw woord. U lastert als een jaloersche minnares.

Agrippina:
Je wilt Caesar heeten, jij, die in een dronken

tuimelroes je daaglijks vangen laat in andre vrouwen-armen? Je bent een slaaf van deernen!

Nero:
Zwijg stil moeder!

Agrippina:
Ik zal spreken. Niemand zal mij doen zwijgen, als ik onze eer en zekerheid baldadig aangerand zie door knapen-dwaasheid en deernen-sluwheid. Ik zal niet aflaten van je, voor je mij gehoord hebt. Ik ken mijn plichten: als jij in droomen leeft, zal ik dubbel waakzaam zijn. Ik ben jouw moeder maar niet min van Claudius' kinderen, van Octavia, de rechtmatige keizerin. Lang genoeg heb ik stilgezeten in lijdzaamheid. Ik zal waken, dat zij geëerbiedigd wordt naar haar rang: ik zal nìet dulden, dat zich iemand hier vermetel rechten aanmatigt.

Nero:
U kunt niet verhinderen, dat ik zal handelen naar welgevallen.

Agrippina:
Handelen naar welgevallen? Je wilt voortgaan, dagelijks onedeler van houding, allen, wien je dankbaarheid en eerbied schuldig bent, feller te grieven. Ah, ik weet 't.. ik weet te wel, dat er hier in hooge eere en aanzien rondgaan, die je hart vergiftigen met leugenwoorden tegen mij, en ik weet, dat je ijvrig luistert naar wie mij haten. Ik ken ze allen met hun dubbel aanzicht en listige redewendingen; ik hoor hun spreken tot voor mijn troon... ik heb gezworen;

(met nadruk)

handelen zal ik, als je niet wilt hooren.

Nero:
Ik bezweer U: zie toe op uw daden! Ik doorzie wat zich in uw woorden versteekt! Wie aan Poppaea zich vergrijpt, treft Caesar. Dat zweert Caesar!

Agrippina:
Wat ik gezegd heb, Nero, heb ik gezegd.

Nero:
Hoor scherp toe, moeder. U werdt een oude vrouw, ge verstaat uit u zelve 't levensverlangen niet meer van jonge menschen. Daarom hoor scherp toe, wat ik U zeggen zal. Hebt ge Octavia en Poppaea tesaam gezien? Uw Caesars-dochter met haar grijze oogen, verkillend als 't fletse winterlicht; haar witte lichaam geeft me een afkeer als 't aanraken van koud-bloedige padden. Dat is voor mij uw rechtmatige keizerin, die ik schuw! Maar de andere, die een vrouw is, begeer ik. Ik huiver in de bedwelming van haar welriekend donker haar...

Agrippina:
Zwijg. Spreek anderen van je liefdesverlangens.

Nero:

Neen, ik wil uitspreken. Ik wil u alles zeggen tot 't laatste.

A g r i p p i n a :

(staat op en daalt af van haar troonverhevenheid)

Ik wìl je niet hooren.

N e r o :

De vrouw, die U een deerne scheldt, begeert Caesar. Die vrouw is waardig keizerin te zijn. En wat zij verdient te zijn, zal Caesar haar maken.

A g r i p p i n a :

(geslagen)

Je wilt die vrouw...?

N e r o :

Caesar zal haar maken wat zij verdient te zijn. Ik heb gesproken.

A g r i p p i n a :

(verbleekend in toorn, die geen woorden vinden kan)

Je zegt... je zegt...

(hem strak aanziende en met grooten nadruk)

is de waanzin over je gekomen, Nero?

N e r o :

Ik ben niet voor eeuwig verbonden aan wie U mij als knaap gekoppeld hebt. Ik heb gesproken. Ik verlang vrijheid.

A g r i p p i n a :

Je wìlt die vrouw tot keizerin maken, je wilt echtbreken?! O, o! je bent vreeselijk... ik huíver je aan te zien... de goden hebben je gestraft met waanzin.

N e r o :

(toornig en angstig')

Kòm, kòm... spreek niet zoo zinneloos!

A g r i p p i n a :

De wraak der Goden is gekomen over ons!

N e r o :

Ik kan u niet aanhooren!

(hij wil heengaan)

.

A g r i p p i n a :

(zeer gebiedend, zoodat Nero staan blijft)

Nero!

(plotseling op anderen toon)

Ik dank de Goden... mijn lot staat onafhankelijk van 't jouwe. Ik zal sterk zijn en geen aarzeling kennen. Ik zal vergéten wat ons saambond, wat tusschen ons was zal verleden zijn, voorbij! Ik dank de almachtige Goden... ze hebben mij niet alleen gelaten...

(snel)

Britannicus is mij gebleven... Claudius' zoon is tot de jaren gekomen!

N e r o :

(ondanks zich zelf)

Britannicus? Wat wilt u?

A g r i p p i n a :

Wat ik wil? Ik wil alles, alles tot het laatste. Ik zal vrij zijn, ik zal het verleden wegslingeren van mij. Wat geschied is zal niet langer verborgen zijn: hoe ik je heb lief gehad, hoe keizer Claudius stierf, dat deze hand gemoord heeft om jouwentwil, alles zal geopenbaard zijn.

N e r o :

(schielijk om zich ziend)

Bij Jupiter, zwijg!

A g r i p p i n a :

Rome zal de dochter van Germanicus aanhooren, als zij spreekt en rechten tusschen Britannicus en jou. Ik zal sterk zijn om te dragen wat komen mag. Thans handel naar welgevallen!

[Zij gaat bewogen heen.]

N e r o :

(terwijl ze heengaat)

O, ge tiert!

Vierde Tooneel.

Nero staat een oogenblik, als hij alleen gebleven is, overmeesterd door zijn gedachten. Dan strekt hij zijn rechterarm omhoog en wendt zich naar den achtergrond; doet enkele schreden gebogen maar gespannen, in de houding van iemand, die gedrukt gaat onder een zwaren last maar vol gedachten van verzet. Hij hoort uit het park klanken van lichte muziek opstijgen.

Nero:

Muziek? Ik wil thans geen muziek hooren.

(hij keert zich naar de portière, links) (luid:)

Praetorianen voor!

[Men hoort beweging in het aangrenzende vertrek].

Een centurio der garde:

Ave Imperator!

Nero:

Beveel, dat die muziek zwijgt.

[De centurio legt zijn hand op de borst en buigt; hij wil heengaan.]

Nero:

Vraag Seneca hier te komen... zonder verwijl... zeg, dat Caesar hem wacht.

[De centurio gaat heen. Nero blijft alleen; hij gaat op en neer in het vertrek; na enkele oogenblikken houdt de muziek buiten op.]

Vijfde Tooneel.

Seneca komt door de portière ter linkerzijde. Nero gaat nog heen en weer, terwijl Seneca na hem te hebben aangezien zacht naar het midden van het vertrek gaat.

Seneca:

Ik heb 't voorzien, toen de Augusta mij naar u deed gaan.

Nero:

(stilstaand)

Voorzien?... bij Jupiter, wat hebt ge voorzien?

Seneca:

Dat ik Caesar treffen zou, als ik hem thans vind.

Nero:

(met een afwerend gebaar)

Ah... ge hebt voorzien, dat ge mij vinden zoudt als een bestraften knaap, die in 't verborgene kan weenen om zijn onmacht?... het is een benijdenswaard lot in Caesarisch purper uitgedost, als een bedelaar te leven van genade! Ge hebt daarin stof voor een tragedie, Seneca!... Bezie mij goed... ge vindt in mij een onwaardeerbaar model... een voorbeeld, dat ge slechts hebt na te bootsen om te doen lachen en weenen... beide... voor beide is stof te veel!... ge zult moeten waken voor gulle lachers onder uw hoorders.

Seneca:

Ge geeft me te weinig stof en laat te veel aan mijn verbeelding.

Nero:
Maar wie 't treft heeft stof tot weenen... tot grimmig weenen om zijn onmacht!

(Een stilte)

De tijd is nabij, dat men zal komen zien en meewarig glimlachen om de jammerlijkheid van zooveel uiterlijke grootheid... als een gekooide leeuw uit de Aegyptische woestijnen... belachelijk als 't hol gepraal van een armzalig tooneelspeler! Ge hebt mij groot gebracht en lessen gegeven voor een toekomstig Caesar... uw wijsheid is aan mij verspild, Seneca. Ge hebt mij geleerd, dat de macht van 't Romeinsche volk in mijn hand gegeven was! dat ik geroepen was te handelen vrij-machtig, zonder schroom, uit eigen machtsvolheid. Als ik deed naar uw woord... Ah!

Seneca:
Wilt ge mij niet zeggen wat er is geschied tusschen U en de Augusta?

Nero:
Toen ik een knaap was, mocht ge naar Agrippina's wensch mij niet spreken van uw wijsbegeerte; ge kunt mij daarin thans onderwijzen; ik zal berusting noodig hebben...

(na een oogenblik)

ik wilde, dat uw wijsbegeerte mij van mijn moeder kon verlossen.

Seneca:
Ik moet zwijgen, zoolang ik niet weet wat geschied is.

Nero:

(voor zich zelf)

Te moeten verteren van onvervulde begeerten, te moeten neerliggen, wijl lokkende stemmen roepen, onverpoosd roepen! 't Moet tot een einde komen!

Seneca:
Ik hoorde u eer zoo spreken in toorn. Niettemin weet ge, dat ge u volmaken moet in zelfbeheersching en geduld... om u zelfs wil.

Nero:
Zelfbeheersching, geduld! Wanneer zal de beproeving van mijn geduld een einde nemen? Moet ik dulden berispt en bekijfd te worden als een kind, jaar na jaar? Te lachen, als Agrippina 't mij vergunt, te weenen, als ze verlangt dat ik weenen zal? Ik heb haar gezegd, dat ik vrijheid verlangde... ze heeft mij gedreigd zelve voor 't volk Britannicus' rechten te zullen opeischen. Wat zegt ge thans Seneca? Ze schrikt niet terug voor daden.

Seneca:

(met nadruk)

Ge mòet haar wil volgen. Dat zij uw eerste daad! Zoó, kunt ge haar niet trotseeren. Verhoed, dat uw houding haar prikkelt tot een dolle daad. Bedenk, dat de rust van den Staat en bovenal uw eigen lot in uw hand gegeven is. Ge moogt dat alles niet ten offer brengen aan uw trots!

N e r o :

Ge spreekt als een leermeester. Ik dank de Goden,

dat 't gewicht uwer wijsheid niet weegt op mijn wil! Ik zal haar toonen wat het heet Caesar te bedreigen... We zullen zien, wat van haar dreiging rest zonder Britannicus.

Seneca:
Handel niet in toorn. Bij de Goden, er is reeds te veel bloed gestort. Wat zal uw antwoord zijn, als men vraagt, waarom een schuldeloos kind sterven moest?

Nero:
Agrippina heeft hem schuldig gemaakt. En mij gaf ze 't voorbeeld, hoe men zich ontdoen kan van gevaren zonder rekenschap.

Seneca:
Neen, neen, daarin zult ge haar niet volgen... dat verhoede Jupiter! Ge denkt te edel om uw jong bestier met arglist te besmetten. Vijf jaar heb ik met U saem gesproken van 't edelste dat ons de voortijd liet in woord en daad. Ik weet, dat een hart, zoo verlangensvol naar poëzie en schoonheid, veredeld door wetenschap en historie, geweld verafschuwt. Ik ken u te goed om te oordeelen naar een woord in hartstocht. Bedenk Nero, dat hoogheid allermeest clementie van U eischt, dat Goden en vorsten verhevenst zijn in hun genade.

Nero:
Ik wil niet denken. Ik ben 't denken moe als een beklemmende zwaarte, die men van zich af moet werpen. Ik smacht naar zorgenvrijheid.

Seneca:
Ah, ge zult wankelen onder 't wicht uwer zorgen, als ge gedachteloos hebt gehandeld! Wat meent ge te winnen, als een machteloos en willoos kind van u is heengegaan? Zal de beheerscher der wereld zich verheugen in de dood van een weerlooze, de armzaligste weerpartij van een Romeinsch Caesar? Denkt ge Agrippina zoo tot onmacht te slaan? Ge zult uw arm zwaarder moeten stalen, uw slag en uitval met sterker drang moeten voeren, wilt ge haar treffen. Zij zal uw aanval rustig doorstaan, niet min te vreezen na uw slag in 't ongewisse. Na Britannicus blijven er nog velen: Octavia en de bloedverwanten van keizer Claudius, die zij 't leven heeft gelaten: en voor alles zij zelve, een beproefde weerpartij als geen' in Rome.

Nero:
O, ik haat uw overwegingen! Ze leiden alle tot 't zelfde moedeloos einde: berusten, berusten. Predik liever voor wie behoefte hebben aan uw woord. Als ik U spreken hoor, groeit een fel verlangen in mij op de vlammen te zien uitslaan in alles wat zoo rustig om ons staat, in een bacchantischen roes

te dansen, terwijl alles opgaat in eén schoonen, lichten brand!

(sarcastisch)

Kunt ge mij voorspellen, of ik tot in hoogen ouderdom zal moeten voortgaan mij te oefenen in geduld en zelfbeheersching?

Seneca:
Als ge u zelf beheerschen leert, zult ge 't uw moeder doen. Dat durft uw leermeester u te propheteeren.

Nero:

(met een droef-spottende lach)

Kunt ge mij de middelen zeggen om mijn moeder te overwinnen?

Seneca:
Als ge samen met mij overwegen wilt, zullen vele wegen gevonden worden, die ons tot het doel geleiden, zoo wij behoedzaam voortgaan. 't Werk van jaren vergaat maar zelden door de beslissing van één dag. Om schrede voor schrede voort te gaan zullen misschien jaren van ons gevergd worden.

Nero:

(met een bittere lach)

Jaren, jaren... 't zij genoeg, Seneca. Ik ben thans niet gestemd diepzinnige kansrekeningen te volgen. Ge zoudt een onoplettend hoorder in mij vinden.

Seneca:
Mijn oprechtste wensch is Caesar eenmaal bereid te vinden.

Nero:

(ironisch)

Wie zal 't zeggen?

[Seneca gaat door de portière, links, heen. Nero blijft nog even in dezelfde houding, en gaat dan heen ter rechterzijde. Men hoort gerucht van de wacht in het aangrenzende vertrek en een stem: 'Caesar'. Daarna wordt het stil en het vertrek blijft een oogenblik ledig. Men hoort van buiten stemmen van gasten en een vrouwenlach.]

Zesde Tooneel.

Er komen gasten in groepen van twee en drie door de portière ter linkerzijde. Zij gaan over het tooneel langzaam en in gesprek. Enkelen gaan weer heen door het voorhangsel ter andere zijde. Men hoort enkele woorden als: 'de keizer', 'Paris', 'de maannacht'. Anderen gaan naar

den achtergrond en spreken daar gedempt. Enkele jonge aristocratische Romeinen komen door de portière, links. Als zij op den voorgrond gekomen zijn, blijven ze staan en men verstaat hun gesprek.

Een der gasten:

(niet te luid, tot een ander; de overigen staan om hem heen)

Dat is ongelooflijk, wat ge zegt: Agrippina bang voor haar?

De ander:

En toch is het zoo.

Een derde:

(tot den vorige)

Bang voor wie?

De tweede:
Agrippina moet bang zijn voor Poppaea.

De eerste:
Bang? Ze heeft een af keer van haar: dat merkt iedereen.

De tweede:

(heimelijk)

Neen, neen ze is bevreesd... om haar invloed op Caesar. Een van haar vrouwen heeft geklapt. 't Moet een kwade dag geweest zijn, toen zij vernam, dat Otho alleen zou reizen en Poppaea achterbleef te Rome.

De eerste:
Er wordt zooveel gezegd. Agrippina zal grooter zorgen kennen dan die vrouw.

De tweede:

(met een gebaar van onverschilligheid)

Ge kunt gelooven wat ge wilt.

[Van den achtergrond komt een der gasten naar Corbulo en raakt zijn schouder aan. Zij vormen nu een afzonderlijken groep met een paar anderen. De overigen spreken voort].

De gast:

(tot Corbulo)

Is het waarheid, wat men van je vertelt: dat ge als legatus naar Aegypte gaat?

Corbulo:

(omziend)

Ah, Septimius. Waarom niet? Aegypte is een goed land. Men heeft u gezegd, dat mijn erfdeel niet meer toereikend is om nieuwe sandalen te koopen? Spreek dat tegen. Ik heb 't vol-op genoeg in mijn draagkoets door het gedrang op de Via Appia te worden gedragen... en ik heb een ware passie opgevat voor alles wat Aegyptisch is.

De gast:

(glimlachend)

Is die passie je zoo plotseling gekomen?

Corbulo:
Plotseling? Zoo iets heeft tijd noodig om te rijpen...

(met komisch air van benauwing)

In het begin is ze me wat zwaar gevallen

(men lacht)

... 't duurt lang voor je hooren wilt naar zoo'n roepende stem... maar ik ben nu besloten. Denk eens: Aegypte! De pyramiden!... de sphinxen... al de doode Farao's... de woestijn!

Een der gasten:
En de Nijl!

Corbulo:
De Nijl! Waarlijk, de Nijl! Een vaart er op met een schoone Aegyptische... in een maannacht! Ik dank u... ge helpt me troosten. O, er is poëzie in het woord Aegypte! Stil. Ginds komt Burrus... iemand, dien ik in mijn krijgsmansstaat te vriend moet houden,

[Burrus (een breedgebouwd, gebruind vijftiger met breede, goedmoedige trekken en een baard, gehard soldatentype) komt door het voorhangsel, links. Corbulo gaat op hem toe. Petronius komt door de portière ter linkerzijde in den kring op den voorgrond.]

Petronius:
Hebt ge 't gehoord? Junius Silvanus is gevat te Brundisium, op 't oogenblik toen hij wilde oversteken naar Hellas.

Een der gasten:
Ah, pf...

(hij maakt een zacht-fluitend geluid)

.

Petronius:
Hij was aan boord en gereed in zee te gaan.

Een ander:
Van wien heb je 't gehoord?

Petronius:
Seneca vertelt het aan wie 't hooren wil. Vanavond is er bericht gekomen.

Een ander:
Heeft hij niet groote landgoederen in Sicilië of ergens in 't Zuiden?

Petronius:
Agrippina zal ze weten te vinden. Wees gerust.

Een ander:
Stil. 't Is een geluk, dat haar vriend Burrus je niet spreken hoort.

Een ander:
Samen-zweren kost geld in onzen tijd.

De eerste:
Ik heb hem goed gekend. Waar is Seneca te vinden?

Petronius:
In het park.

De eerste:
Ik wil er meer van hooren.

[Enkelen gaan weer heen met hem, links. Corbulo en Burrus komen meer op den voorgrond. Ondertusschen verspreiden zich de anderen.]

Burrus:
't Valt u zwaar Rome te verlaten?

Corbulo:
Ik heb goede redenen te verlangen naar mijn heengaan.

Burrus:

Toen ik uw jaren had, heb ik Rome zonder weemoed den rug gekeerd. Maar - eerlijk gesproken - ik heb altijd gemeend, dat ge onder de eerste liefhebbers van het groote stadsleven behoorde.

C o r b u l o :

(een oogenblik aarzelend; dan luchtig)

Ik heb mijn deel gehad. Wat luchtverandering zal mij niet schaden.

B u r r u s :

(neemt het ernstig)

Bij Hercules, zoo moesten meer jonge mannen spreken; er zijn nog krachtige armen genoeg onder hen, maar ze zijn ontwend aan het rechte gebruik. Ik wensch u 't beste ginds. Maar weet ge, waar de keizer toeft? We moeten ons haasten, willen we vannacht nog onze legerstede zien.

[Terwijl zij heengaan (rechts) komt door de portière t.l.z. Poppaea Sabina, begeleid door Anicetus, een jong voornaam Romein in Griekschen dracht. Als Poppaea de zaal binnentreedt ziet zij snel rond en komt dan naar den voorgrond gevolgd

door Anicetus. Onder het volgend gesprek gaan verschillende gasten, die in den achtergrond spreken, heen. Er blijven tenslotte twee over.]

Poppaea:
O ik ben moe geworden van uw avondwandeling. Ge zijt onvermoeibaar, geloof ik.

Anicetus:
Maar ge hebt nu de mooiste plekjes van het keizerlijk park in maanschijn gezien, en in een goed geleide, durf ik zeggen.

Poppaea:
Daarvan deedt ge beter u niet te roemen.

Anicetus:
En nu kunt ge rusten.

[Hij geleidt haar naar een rustbank op den voorgrond, rechts, waarop zij zich neerzet.]

Anicetus:

(staat bij haar, half zittend op de leuning; na een oogenblik, in een andere toon:)

Ge verwent uw vrienden waarlijk niet, Poppaea. In al de jaren, sinds ik u te Baiae ontmoette is dit de eerste maal, dat wij weer te samen zijn.

Poppaea:
Ge zijt vanavond droefgeestig gestemd. En ge overdrijft: ge spreekt van al de jaren sinds onze ontmoeting te Baiae. Was 't niet in den zomer voor twee jaar, dat ik u voor 't eerst zag?

Anicetus:
't Scheen mij veel langer, al herzie ik die dagen weer in alle bijzonderheden van wat toen geschied is. In den herfst, toen ik te Rome was teruggekeerd, hoorde ik, dat ge huwen zoudt met Otho en hij heeft u een heel jaar weten te verbergen - zelfs voor onze blikken.

Poppaea:
Ge hebt mij toen eenmaal met u genomen op uw jacht in de golf van Baiae. Ik herinner mij, dat de zee dien dag rimpelloos en blauw was als meren zijn; we hebben lang te saam gesproken in de schaduw van het baldakijn. Dat zachte voortglijden door dien blauwen dag was een genot voor mij.

Anicetus:
Ge droegt een kleed van dezelfde kleuren als ge thans draagt: blauw met goud, en ge hadt gouden spangen om den arm. Herinnert ge 't u nog? Als ge in Baiae komt, moet ge mij nog eenmaal verzeilen. 't Zelfde vaartuig wacht ons daar, geheel nieuw getuigd: we zullen dien vaart herhalen op een zelfden schoonen dag als twee jaar her.

P o p p a e a :

(plotseling)

Ge hebt datzelfde vaartuig nog?

A n i c e t u s :

Ik heb 't geheel nieuw doen versieren. Het baldakijn, rust thans op acht spijlen weerzijds, van gedreven zilver en

overtogen met fluweel. Daaronder zult ge veilig zijn voor 't hevigst branden van de zon, als verscholen onder loover, en de zachte zeebries zal u koelte toeademen. Tijdens de vaart zal ik een mijner slaven de liederen der Helleensche zeevaarders voor u doen zingen.

P o p p a e a :

(die naar 't voorgaande niet geluisterd heeft, in gedachten sprekend)

Dat is heerlijk, dat uw oude vaartuig nog ginds is.

A n i c e t u s :
Ge maakt mij gelukkig met dat te zeggen.

P o p p a e a :
Weet ge nog, dat ge mij een oogenblik angstig hebt gemaakt op dien vaart? Ge toondet mij... uw vaartuig immers, kan uiteengenomen worden?

A n i c e t u s :

(glimlachend in herinnering)

Ach, ik herinner 't mij... ja, 't is heel licht gebouwd en 't wordt tesaam gehouden door ijzeren staven.

P o p p a e a :
Ge toonde mij die, en zeide: als ik die staven wegneem, hooren wij van avond de zangen der nymphen op den bodem der zee. En ik vreesde, dat ge zoo zoudt doen en smeekte u terug te keeren onder 't baldakijn.

A n i c e t u s :
Ik herinner mij, dat ik u een oogenblik heel angstig heb gemaakt. Ik beloof u beterschap. Maar ge hebt mij uw woord nog niet plechtig gegeven, dat ge mij zult verzellen.

P o p p a e a :
O, als wij te Baiae zijn... wellicht, wellicht...

(overgaand in een andere toon)

maar spreek mij toch van Nero... die arme, jonge Caesar... ge hoort tot zijn naaste vrienden?

A n i c e t u s :
Caesar wilde mij verheffen tot een zijner vertrouwdsten.

P o p p a e a :
't Moet vreeslijk zijn voor een jongen man van zoo hoogen rang en naam niet te zijn, wat hij zijn kan, en groote gaven te bezitten om te kunnen schitteren! Spreekt hij nimmer met u van zijn verlangens?

(aarzelend)

van zijn moeder?

A n i c e t u s :
Hij lijdt veel, dat 't niet anders is.

P o p p a e a :
Lijden, lijden... dat is berusten. Als ik een jong man was en Caesar, zou ik voor geen stonde berusting vinden in een lot, waartoe vreemde macht mij dwingen wilde, dat ik niet zelf geschapen had in volmaakte vrijheid. Ik zou geen andere woorden spreken als van begeerte en opstand, zoolang ik niet verkregen had wat ik eischte.

A n i c e t u s :
Het is een genot u zoo vurig te hooren spreken.

P o p p a e a :
Maar hoe spreekt Caesar? Zeg mij toch, spreekt hij nimmer opstandig en verteerd door hartstochtelijke drang en verlangen? O ik zou vechten voor mijn vrijheid als ik man was. En gij en allen, die zijn vrienden heet, ziet lijdelijk toe?

A n i c e t u s :
Ik wenschte, dat onze hulp hem baten kon. Hij zou mij bereid vinden tot veel, tot heel veel. Maar wat vermag 't vurigst willen en wenschen tegen de overmacht van het noodlot.

P o p p a e a :
Ah, 't noodlot laat zich dwingen door wie moed bezitten om tot het uiterste te gaan.

A n i c e t u s :

(haar aanziend; met nadruk en bewondering)

Ik geloof, dat gij dien moed bezitten zoudt, Poppaea.

[Een oogenblik stilte; dan gerucht uit het aangrenzende vertrek ter rechterzijde.]

P o p p a e a :

(staat op)

De keizer komt hierheen, geloof ik.

A n i c e t u s :

(ziet door de portière, rechts)

Hij zegt de gasten vaarwel.

(naar Popppea toekomend)

Wanneer zal 't een volgend maal zijn dat ik u weerzie?

P o p p a e a :

(ziet hem een oogenblik aan)

Als ge wilt, kom mij morgen bezoeken in den middag.

A n i c e t u s :
O ge zijt genadig als Juno. Ge verhoort onze smeekbeden.

(haar hand vattend)

Ik dank u, ik dank u.

[Hij buigt en gaat naar het voorhangsel; als Nero komt kondigt hij diens komen aan de gasten, die nog in den uitbouw op den achtergrond bijeenstaan.]

Anicetus:

Caesar komt!

Zevende Tooneel.

Nero komt door de portière rechts en gaat naar de troonverhevenheid (rechts achtergrond), waar hij zich neerzet. Anicetus volgt hem en stelt zich naast hem in afwachting. Nero spreekt niet tot hem en ziet zwijgend voor zich. De twee gasten, die in den achtergrond staan komen voor Nero's troon.

De eerste gast:

Vaarwel Caesar

(hij buigt en gaat heen, rechts voorgrond; de tweede gast evenzoo)

.

Nero:

(groet hen zwijgend met een handgebaar.) [Als zij zijn heengegaan bemerkt hij Poppaea, verrijst van zijn troonzetel en geeft Anicetus een teeken heen te gaan; deze verlaat zwijgend het vertrek, links.]

Achtste Tooneel.

Poppaea gaat toe op Nero, terwijl hij afdaalt van de troonverhevenheid.

P o p p a e a :
Ik bid u, vergeef mij, dat ik ben gebleven als laatste van allen. Ik had reeds moeten gaan. Mijn dragers zullen ongeduldig worden.

N e r o :
Ah, Poppaea... ik zocht u overal... hoe goed is 't, dat ge hier nog toeft... U nog te vinden, als allen zijn gegaan, verlicht mijn hart als morgenkoelte... na de benauwing van zware droomen. Ik bid u... schenk nog een kort verwijl, wat lutt'le oogenblikken, die ras genoeg vergaan...

(hij heeft haar hand gevat en geleidt haar naar de troonverhevenheid op den voorgrond, waar hij haar doet neer zitten. Hij blijft staan, leunend tegen den marmerrand en ziet een wijle zwijgend naar haar op.) (plotseling)

Ge moest altijd bij mij blijven! Ik zou zoo in stilte met u willen samen zijn, waar niemand zijn zou dan gij en ik.. en de eenzaamheid.

(Hij maakt een gebaar als wilde hij haar omvatten maar bedwingt zich en zet zich dan op de troonverhevenheid aan haar voeten.)

Poppaea

(zacht, na een oogenblik)

Het zal voor 't laatst zijn, dat wij zoo te samen zijn. Ge zult mij dezen zomer niet te Baiae zien.

(zij ziet voor zich)

.

N e r o :
Wat zegt ge, Poppaea?

P o p p a e a :

(evenzoo)

Ik heb dagen gedacht en geweifeld... ge zult mij verstaan... ik moet blijven, waar 't mij voorgeschreven is te blijven... ik kan niet anders.

N e r o :
Poppaea... neen, neen! dat is onmogelijk... ik kàn niet zonder u.

(hij verrijst plotseling en wil haar in zijn armen nemen)

Poppaea!

P o p p a e a :

(opstaand en zich bevrijdend)

Neen, neen... ik bid u, laat mij gaan!

N e r o :

Ik smeek u, blijf... wat zegt ge toch? Ge wilt u terug trekken in eenzaamheid, ge keert u af van mij, ge wilt mij alleen laten... waarom, waarom? O bij de Goden, ik begrijp... ge gaat niet vrijwillig... er is een, die machtiger beveelt dan wij, die 't voorbij doet zijn met al ons schoone spel van hopen en verlangen!

P o p p a e a :

(zwijgt).

N e r o :

Ge antwoordt niet! O, ik heb 't voorvoeld... ik bid u, spreek toch. Spreek zonder schroom... verzwijg me niets, ik smeek 't u... ik wil alles van u hooren... alles tot het allerlaatste... ik verlang naar bitterheid... ik smacht naar woorden van uw mond, die openrijten... die als dolken priemen.

P o p p a e a :

(met een zucht)

Ach... ge moogt Poppaea smaadlijk treffen naar uw wil. De Goden weten de geheimenis van onze harten.

N e r o :

Ah, ge hebt me lief, en wilt me verlaten. Ik kan het niet verstaan.

P o p p a e a :

Moet ik zeggen, wat ge zelf weet? Moet ik u zeggen wie ik ben en wie gezelf zijt? Wie er in Rome verlangens hebben en een wil buiten ons?

N e r o :

Wie heeft er macht te hinderen, dat ge naar Baiae komen zult... op Caesar's wensch?

P o p p a e a :

Waarom wilt ge niet begrijpen? Er zijn machten en banden, die sterker zijn dan wij. Ik bid u, laat ons sterk zijn zelve het einde te willen.

(zij staat in smeekende houding voor hem)

.

N e r o :

O ik begrijp...

(met ironie)

ge hebt recht, Poppaea. O bij de eeuwige Goden... Caesar te heeten en geketend als een slaaf aan wet en banden! Ah, ge hebt recht... O, alles staat vereenigd tegen mij. Ik wenschte, dat voor mij een einde komen mocht. Ik ben moe.

(Hij zinkt neer op de rustbank)

.

P o p p a e a :

(gaat na een oogenblik zacht op hem toe. Zij buigt zich van achteren over hem)

Mijn árme, arme Caesar.

N e r o :

O, ge voert tot waanzin!...

(hij verrijst half en omvat haar)

o wreede, wonderzoete vrouw... ge bedwelmt mijn leed nog eenmaal met de streeling uwer vingeren, in 't geuren van uw haar... en ge wilt van mij gaan! O ik zou u willen kussen en dooden, kussen en dooden!

P o p p a e a :

(in zijn arm)

Wees sterk, Nero, wees sterk! Ge zult eenmaal zijn, wat ge verlangt te zijn... ik weet het... eenmaal zult ge vrij zijn en machtig. Vrij zijn en machtig, hoort ge 't? Maar ge moet kracht bezitten om tot het uiterste te gaan!

N e r o :

Wat zal ik zijn zonder u?

P o p p a e a :

(maakt zich los uit zijn omarming).

N e r o :

(verrast)

Ge wilt reeds gaan?

P o p p a e a :

(plotseling besloten)

Wij moeten moedig zijn. Wat geschieden moet, geschiede.

(zij gaat heen door de portière t.l.z.)

.

Negende Tooneel.

(Als zij is heengegaan werpt Nero zich op de rustbank. Dan richt hij zich op, wanhopig, met omhoog gestrekten arm) O, o, o!
(Scherm).

(*Wordt vervolgd*).

De post van den helicon door H. van Leeuwen.

Onder de mannen, die in de wegstervende 18de eeuw eene eervolle plaats in onze litteratuur bekleedden, mag voorzeker Mr. Johannes Kinker (1764-1845) genoemd worden. Wel werd zijn leven en streven door de meesten zijner tijdgenooten niet op de juiste waarde geschat, er waren gelukkig loffelijke uitzonderingen, die als een Bilderdijk in hem den waren dichter prezen.

Op nauwelijks 17-jarigen leeftijd gaf Kinker reeds blijken van zijn dichterlijken aanleg, toen hij bij het verlaten van het gymnasium te Weesp eene *Rede over de Jeugd van Alexander den Grooten* in Latijnsche verzen uitsprak. Aan de Hoogeschool te Utrecht, waar hij aanvankelijk in de geneeskunde studeerde, kwam hij in aanraking met Van Hall en Bellamy, en was hij mede een ijverig lid van het letterkundig genootschap, dat onder de zinspreuk *Dulces ante omnia Musae* zelfs buiten de Bisschopsstad bekendheid verkreeg.

In Kinker's studententijd werd de invloed der *Duitsche* letteren op de onze zeer duidelijk waarneembaar. Lang had de litteratuur bij onzen Oostelijken nabuur een kwijnend bestaan geleden, maar in het midden der 18de eeuw weerklonk de echo van het oude middeleeuwsche lied:

HET DAGHET IN DEN OOSTEN.

Het geheele leven des geestes nam in Duitschland eene hoogere vlucht, een nieuwe adem waaide door den lusthof der poëzie. Lessing, Goethe en Schiller grepen de luit en verrukten de ooren des volks. Doch naast deze geniale mannen vormde zich

eene geheele school van gevoelsmannen, die door Klopstock (1724-1803) werd aangevoerd. Klopstock werd weldra de groote man, het algemeene dichterhoofd, eenigszins de litteraire afgod dier dagen. Van hem gold, wat Jacob van Lennep in de opdracht van zijn eerste dichtwerk aan onzen Bilderdijk tot dezen zeide:

> U, gids en baak der dichtrenkoren,
> Zij, als Monarch der poëzy,
> De trouw en manschap toegezworen
> Van al wie optreedt in hun rij.

De Duitsche volgers van Klopstock leefden in de overpeinzing van graf en dood; het mystiek-nevelachtige heerschte echter niet alleen in hunne kunstwerken, ook hun leven was eene aaneenschakeling van wonderlijke, dweepzieke daden. De geniale, maar tot krankzinnig wordens toe opgewonden Heinrich von Kleist (1776-1811), verkwijnde van hypochondrie, omdat Kant gezegd had: dass der Geist die Wahrheit nicht erfassen könne, en eindigde met eene zielsvriendin en zichzelven op eene wandeling door het hoofd te schieten. Wel keerden eenigen hunner tot natuur en waarheid terug, als een Wieland en Goethe, hoewel niet ontkend kan worden, dat het *Leiden des jungen Werthers* (1774) van den laatste in het sentimenteele Duitschland nog vele duizenden jonge hoofden op hol bracht. Lang bleef deze ziekelijke stemming de modestemming, ja ze vond in eene Klopstock-club, den Hainbund genaamd, waartoe mannen als Miller, Hölty, Voss en Bürger behoorden, zelfs warme vereerders.

Die vernieuwing, die verjonging der Duitsche poëzie bleef niet binnen de grenzen besloten, maar drong, over de muren en wallen der scheiding, ook tot ons vaderland door. Terwijl men hier tot nu toe nog altijd onder den invloed der Fransche klassieke letterkunde van de 17de eeuw gestaan had en de groote meesters van dat bloeiend tijdvak slechts had nagevolgd, neen, nagekropen en nagehinkt, kwam nu de romantische Duitsche school de boeien van die slavernij verbreken en wekte de geesten op, om die Fransche krukken weg te werpen. Vooral te *Utrecht* vonden de nieuwe denkbeelden omtrent litteratuur gretig ingang. De grijze bisschopsstad was toenmaals een middelpunt, een haardstede van staatkundige en letterkundige beweging. Eenige begaafde

jonge mannen, Rau, Carp, Utenhove, Clarisse, Bellamy, Van Hall en Kinker vonden in 't genootschap *Dulces ante omnia Musae* eene leerschool van aesthetiek en kritiek. Ook in het meer intieme *Vrijdagskransje* wijdde men zich met hart en ziel aan de beoefening der schoone letteren. Ten huize van Mr. J. Hinlopen, den lateren staatsdienaar van koning Lodewijk Bonaparte, werd onder diens bekwame leiding de nieuwere Duitsche poëzie met eenige ijverige jongelingen behandeld. De gedichten van Mr. H. van Alphen, R. Feith en P.L. van de Kasteele, op Duitschen leest geschoeid, vonden in dezen kring warmen bijval.

Tot deze 'genialische' vrienden van Hinlopen, zooals Bellamy ze noemde, behoorde Johannes Kinker niet. Of na kennismaking met dezen kring zijne letterkundige studiën en de niet altijd verdedigbare spelingen van zijn satirisch en ironisch vernuft wellicht eene andere richting genomen zouden hebben, en hij in bekoring zou gebracht zijn 'door den hoogen zin van Klopstock', is eene meening,[1)] die wij noch willen onderschrijven noch betwisten. Zeker is het, dat het tranenschreiend sentimentalisme van Feith bij Kinker geen instemming vond. Eene kalme en waardige bestrijding van deze richting gaf ook W.E. Baron van Perponcher (1741-1819), die in zijne *Gedachten over het Sentimenteele van onzen tijd* (1786) het overdrevene en ziekelijke der Duitsche modelitteratuur zeer bezadigd aantoonde.

Kinker begon zijne litterarische loopbaan, toen hij nog student was. In 1785 gaf hij onder den herdersnaam Thirsis zijn eerste bundeltje gedichten *Mijne minderjarige Zangster* uit, dat reeds eene profetie van zijne toekomst was. In een kort woord ter inleiding gaf hij al terstond blijk, dat hij zich tegenover de gevoelzieke verzenmakers van zijn tijd plaatste en hij twijfelde dan ook niet, of de sentimenteele recensenten zouden hem te lijf gaan. Hij had goed gezien. Een ongenoemd beoordeelaar in den eersten jaargang van den *Recensent* (of bijdragen tot de letterkundige geschiedenis van onzen tijd, 1787 blz. 491 vg.) noemde deze minnezangen het werk 'van eenen jongeling, die meer gewoon is, zijnen jeugdigen tijd te slijten in het bevallig voorhof van Venus, dan op den eerbiedwaardigen drempel van Minerva.

1) 'Bijdragen tot zijn leven, karakter en schriften' door Mr. M.C. van Hall, Amst. 1850.

Bij eene vrij verregaande onbeschaamdheid voegt de dichter ook nog een goed gedeelte verwaandheid, welke reeds doorstraalt in zijn korte voorbericht.' Deze strenge zedenmeester kende zijne minderjarige Muze voorts 'alle geschiktheid' toe, 'om zelfs nog vóór hare meerderjarigheid eene der afgerigtste straatnymfen en bordeelsletten te worden, die het immer gewaagd hebben, den Helikon te beklimmen.'

J o h a n n e s K i n k e r was over die onbillijke critiek verontwaardigd. Vergetende, dat hij in de voorrede van zijn bundel verzekerd had, de woede van eventueele tegenstanders te zullen 'ontduiken', 'in de armen van Roosje of Chloë', besloot hij den uitgever van den Recensent (W. H o l t r o p te Amsterdam) een proces aan te doen. De aangewezen man om in dezen als zijn advocaat op te treden, was W. B i l d e r d i j k, die door zijn *Bloemtjens*, in hetzelfde jaar als de 'Minderjarige Zangster' verschenen, bewezen had, het door den Recensent gelaakte genre nog steeds te huldigen. Bilderdijk pleitte in die zaak bij het Hof van Holland, maar de uitslag was voor onze dichters niet gunstig.

Bilderdijk wist Kinker's jeugdige zangster beter te waardeeren. Aan zijn vriend Uylenbroek schreef hij: 'Apropòs van de Minderjarige Zangster! Dat meisjen wordt mondig en zal met den tijd meêpraten.'

Ook de recensent van de Vaderlandsche Letteroefeningen (1786) beoordeelde des dichters werk vrij gunstig. Hij noemde deze dichtstukjes, al kleefden er ook fouten aan, vol van verbeeldingskracht en weelderig vernuft.

Kinker promoveerde in Juni 1787 tot Doctor in de beide rechten, na verdediging van eenige stellingen uit het Burgerlijk Recht. Hij vestigde zich in het volgende jaar te 's-Gravenhage, om zich onder de leiding van de advocaten V a n d e r L i n d e n en B i l d e r d i j k op de rechtsgeleerde practijk toe te leggen, hoewel hij zich om zijn bestaan daaraan niet geheel behoefde te wijden.

Het mag vreemd schijnen, dat er tusschen mannen van zoo uiteenloopend karakter als Bilderdijk en Kinker eene hartelijke vriendschap is kunnen ontstaan. Was toch de eerstgenoemde bij al zijne genialiteit onverdraagzaam, zich een oordeel aanmatigende over alles, en daardoor vaak oppervlakkig, Kinker was een diep

denker, die evenmin zijne meening onder stoelen of banken stak. Maar men houde in het oog, dat Kinker, toen hij zich te 's-Gravenhage vestigde, een jongmensch was van even 24 jaar, die in Bilderdijk èn als dichter èn als advocaat èn als geleerde gaarne zijn meester wilde erkennen. Bilderdijk van zijn kant, had nog niet die bitterheid en ongemakkelijkheid over zich, welke later zoovelen afstieten.

Zoo innig was de band tusschen deze twee mannen, dat Kinker zelfs een van zijne tooneelstukken '*Van Rots*' getiteld, aan Bilderdijk opdroeg. Diens enkele wenk, zegt hij bij die gelegenheid, was genoeg, om hem 'voorwaarts te doen gaan of terug te doen treden.'

Van groot vertrouwen in zijn ouderen vriend spreken ook de beide dichtregels:

'Vrees niet wanneer ik dwaal mij in mijn waan te storen.
U smeek ik 't ongeveinsd. Naar andren hoor ik niet.'

In 1788 begon K i n k e r met de uitgave van een satirisch weekblad, *De Post van den Helicon.* (Te Amsterdam bij J. ten Brink Gz., des Vrijdags à 1½ stuiver uitgegeven).

B i l d e r d i j k toonde zijne ingenomenheid met deze 'Letterkundige Vertoogen.' Den 9^{den} Mei 1788 schreef hij aan P.J. U y l e n b r o e k : 'De Post van den Helicon is mij bekend geworden, en kan zeer goed worden; doch hij schijnt mij toe, wat sterk voor mijne verzen geanimeert te zijn... Dan de Schrijver toont *genie*, *smaak* en *levendigheid van gevoel* bij eene vrij algemeene *Poëtische kunde*, en al schrijvende kan zijn stijl beter worden. Wij moeten zien! De onderneming is in die form, waarin 't werk begonnen wordt, stout, en 't zal veel zijn, zoo men 't uithoudt. Raadt men te Amsterdam ook den Schrijver?' (Brieven I bladz. 171).

Niet alleen door woorden, maar ook door daden toonde Bilderdijk zijne belangstelling in Kinker's arbeid. Hij leverde verscheidene bijdragen voor zijn blad. Het aantal vertoogen van dezen 'Nieuwsverteller van den Zangberg', die zich eerst elke week, daarna om de veertien dagen voor twaalf duiten aan het geletterd publiek dier dagen vertoonde, bedroeg 40 'nommers'. Volgens den Catalogus der Verzameling-Bilderdijk van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (no. 316) komen bijdragen

van Bilderdijk voor in de nrs. 2, 4-10, 12, 15, 23, 30, 35 en 37. Hij nam dus mede een levendig en werkzaam aandeel in den strijd tegen de heerschende gevoelzieke richting en de ‘overmatige’ tiranny der tallooze dichtgenootschappen. Dat de vriendschap tusschen die beide mannen recht hartelijk was, mogen we wel opmaken uit een brief van Bilderdijk aan zijn vrouw van 23 Mei 1789, waarin voorkomt: ‘Vaarwel en bemin mij; en groet den heer Kinker.’

In het eerste nummer van zijn blad geeft Kinker, die zich ‘Mercurius’ noemt, en als ‘Eerste gezwooren Deurwaarder van den Tempel der Zanggodinnen, en Post van den Helicon’ is aangesteld, eene ‘korte aftekening’ van het verblijf der Nederlandsche Muzen. ‘Verbeeld U dan, een' zeer hoogen en stijlen berg in 't midden van eene aangename vlakte, die zeer uitgestrekt en allerbehaaglijkst voor 't schoonheidminnende oog is. 't Is nogthans alleen maar een vlakte voor hen, die boven op den berg zijn, en dus alles overzien kunnen; geheel anders is 't voor hen, welke zich beneden ophouden. Want rondom den voet van den berg vind men Bosschen in een groote menigte. Zommigen van welke zeer donker zijn, en niet dan een flaauw licht, door hunne zwaar getakte boomen, aan de bewandelaaressen toestaan. Hoe zalig dit licht voor Dichtkundige oogen is, zo ziet men nogthans de meeste Zangsters de andere wegen verkiezen, die minder somber en meer gebaand zijn. Onder deze allen is er een van een ontzachgelijke breedte: daar krielt het van Zangsters, allen even eens gekleed: met dit onderscheid alleen, dat het eene kleed wat beter als het ander gemaakt is. 't Is er meê als in den Krijgsdienst, de eene monteering maakt meer parade dan de andere. De meesten dezer Zangsters spreeken zo goed Hoog- als Nederduitsch. Deeze is bij ons bekend onder den naam van *den sentimenteelen weg.* Al de boomen zijn omgehakt, die daaromtrent gestaan hebben: en om die reden zijn de meeste Zangsters eer zij tot aan den voet des Bergs genaderd zijn, ademloos, en door de zon verbrand: want het is niet gemakkelijk om over afgehakte boomen te huppelen, zonder zich een oogenblik in 't lommer te kunnen verkwikken.’

Daarna gaat de geestige schrijver over tot het mededeelen van ‘Nieuwstijdingen.’

Uit den sentimenteelen weg, Maandag den 1 Februarij:

'Gisteren is hier een allerijsselijkst rumoer op onzen weg geweest, door het in 't licht komen van 't 8ste Deel 1ste Stuk der Nieuwe Nederlandsche Bibliotheek; waar in de *Romancen* van den Heer F e i t h , als zijnde tot nog toe zonder navolgers, hemelhoog gepreezen worden. De smalle gemeente der Zangeressen vergaderde zich des avonds ten tien Uur bij den anderen, en verdeelde zich vervolgens in twee Partijen. Na een meenigte Hoezees, begon de eene Partij: - Colma Boven! en de andere: Alrik en Aspasia Boven! - te roepen. Al roepende wierden zij handgemeen, en vochten zo lang, totdat de aanhangers van Alrik en Aspasia de overhand behielden. Hierop volgden een vrolijke avond. De lucht weêrgalmde van het zingen dier Romance thans op muziek gesteld: vooral van de schoone Coupletten:

> Twee logge Doggen daadelijk
> Hoef, Hoef! de Brug verweerden,
> En duizend Echoos van rondsom
> Den hollen galm vermeerden.

En nog boven al dat Couplet, waarin de groote Dichter, aan A s p a s i a dit Proefstuk van *Sentimentaliteit* laat verrichten: Naamelijk, daar hij haar op ieder bloempje, alsof het zo weezen wou, een traantje doet werpen. Dit coupletje wierd *Pianissimo* gezongen', enz. enz.

Werd op deze wijze de onnatuur en de sentimentaliteit van Feith's romance belachelijk gemaakt, nog sterker werd ze gehekeld, toen er naamloos eene parodie van dat gedicht verscheen, een 'nieuwe uitgave', zooals ze heette 'vermeerderd met een nieuwen regel bij ieder coplet.' Ze had tot titel: 'De *Alrik en Aspasia*', van Mr. Rh. Feith, *zedert* kort [met verbetering als drukfeil: *zeer* kort] regeerend Burgem. der stad Zwolle, voorts ijverig loonschrijver van den Boekverkooper Allart. Nieuwe uitgave, eenigszins duidelijker dan de eerste enz. Alom te bekomen.' Deze parodie verscheen te Amsterdam bij de Erven de Weduwe Jacobus van Egmond (z.j.).

De korte inhoud van dit gedicht is: Een middeleeuwsche jonkvrouw beweent haar ter kruiswaart uitgetogen ridder en wordt door dezen onverwachts verrast.

Een enkel couplet van deze, niet overal even geestige parodie willen wij citeeren; de cursief gedrukte regel is toegevoegd.

In ouden tijd in Frankenland
Een goêlijk maagdsken leefde,
Die al de maagdskens van het land
In schoonheid over - (*zegt de kwant*,
Hij meent te boven -) streefde.

Haar koontjens waren elk een roos,
Haar lipjens twee morellen,
En onder 't lustig bovenkleed
Scheen blank albast (*de drommel weet*,
Op welk een wijs) te zwellen.

Een gothisch slot was haar verblijf,
Voorzien van breede wallen,
Een ophaalbrug van ijzer stijf,
En ('*t rijm des dichters tot gerijf*)
En holle paardenstallen.

Wie de auteur is van deze parodie, is niet met zekerheid te zeggen; waarschijnlijk is ze door K i n k e r en B i l d e r d i j k samen vervaardigd. Veel pleit er voor, Kinker alleen voor den maker te houden. Een zich te Leiden bevindend handschrift (Cat. Mij. van Ned. Lett. I 385) is door hem geschreven. Aan Mr. M.C. van Hall verzekerde Kinker menigmaal de vervaardiger te zijn, terwijl Bilderdijks jongste zoon meende te weten, dat zijn vader niet debet was aan de parodie. (Zie het stuk van Dr. A. de Jager in het Alg. Lett. Maandschrift voor 1857 II 189-193). Maar zij, die Bilderdijks auteurschap loochenden, hebben over het hoofd gezien, dat hij in April 1811, als hij aan prof. H.W. Tydeman een lijst zijner werken zendt, onder deze opnoemt: ‘Alrik en Aspasia van Feith, door anderen uitgegeven.’ Hiermede komt vrijwel overeen, wat Dr. A. de Jager schreef op een papiertje, vermeld door P. Leendertz. Wz. in den Navorscher van 1877, blz. 330: ‘Naar mij uit correspondentie met wijlen Abr. de Vries en Mr. M.C. van Hall... is gebleken, is de Parodie op Feith's

Alrik en Aspasia vervaardigd door Kinker, doch heeft Bilderdijk er een handje aan geholpen.'

In het tweede nummer van den 'Post' vinden wij eene herinnering aan B e l l a m y . Deze 'Zeeuwsche Reboul', gelijk Alberdingh Thym hem eigenaardig noemt, was een paar jaar geleden, in 1786, op jeugdigen leeftijd gestorven. Hij behoorde tot den kring, waarin Kinker te Utrecht zoo gaarne vertoefde, en na zijn verscheiden kan hij zijn ouden vriend nog niet vergeten.

'Wij hebben deezen nacht de schim van Bellamy op den Zangberg gezien. Deeze Verschijning hebben wij meer gehad na den Dood des grooten Dichters; doch nog nooit gelijk nu, met een bundel Gedichten in zijn hand. 't Is ongelukkig, dat men zelfs de dooden niet laat rusten! Wij hebben nu de oorzaak eerst vernomen, waarom hij zo dikwijls zijn grafplaats verlaat. - In zijn leven heeft de Dichter aan zijne vrienden verzocht, dat zij hem naa zijn dood een eenzaame Grafplaats zouden beschikken, onder twee boomen, die elkander omhelsden; vooral er nauwkeurig bijvoegende, dat het een stille en zachte rustplaats zijn moest: doch zij hebben integendeel, hem in de Kerk begraven. Was dit nu 't eenigste! - doch in plaats van hem in deeze woelige ruimte zelfs, met vrede te laaten, komen er telkens een menigte Versenmakers, welke hem zijn eigen Verzen voorzingen, zeggende: dit hebt gij in uw leven gezongen. En dit zou nog vergeeflijk zijn, zo zij er geduurig hunne eigen *compositie* niet bij voegden, waar door den Dichter het niet langer in 't graf houden kan, maar gedwongen is naar het verblijf der Musen te vluchten. Hier weet hij, is een veilige schuilplaats voor zijn schim, welke aan Apollo heilig is. Hier zullen de Zangsters van zijne rustelooze vrienden zijn gehoor niet kwetsen; ten minsten niet met dien toon. Het is hunlieden, hoop ik, kennelijk, dat zij met dit geluid op den Berg niet *ad-missibel* zijn.'

Kinker wil blijkbaar de navolgers van Bellamy's dichttrant eens op hun plaats zetten. Toch willen wij opmerken, dat één onzer kunstrechters, wiens kritiek over het algemeen niet te zacht en te week pleegt uit te vallen, dat B u s k e n H u e t bij zijne zeer uitvoerige en ernstige bespreking van diens verdiensten, zeer mild is in het uitdeelen van prijzen aan Zelandus. Zoo zegt hij o.a.: 'Men moet betrekkelijke verdiensten niet overschatten,

maar dit is zeker, dat Bellamy mij voorkomt een door en door dichterlijk karakter geweest te zijn, en onze litteratuur waarlijk te hebben geinaugueerd.' Elders aarzelt hij niet, van *de school van Bellamy* te spreken.

Het derde nummer van den 'Post' bevat een 'Nieuwe kaart van den Hollandschen Helicon naar de jongste ontdekkingen 1788'. De geestige teekenaar heeft eer van zijn werk; met recht kan hij getuigen, dat 'geen jonge geest verlegen behoeft te zijn, waar zijn zangster te laten wandelen.' Ziehier 'een juiste lijst van alle de wegen, die naar den Zangberg leiden':

Be-oosten den berg.

De *Oostersche laan*, (anders ook wel genaamd *Allegorie-lust*), Het *Xantippe-pad* of het *Epische doolhof.* Geheel aan 't begin dezer laan kan men links af een' anderen weg inslaan, dien men noemt, *de treurige dwarsstraat*, of *het ijsselijk Achterom.*

Verders '*t Springpleintje*, en *de oude Kerkstraat.*

Be-westen den berg.

De Minnebrôersstraat: deze is een zeer vermakelijke weg, de Zangsters loopen daar meest zonder tours de gorge, of illusions. *De Ridderstraat.* Deze zijn de twee eenige wegen, welke bewesten den berg gevonden worden. Aan deezen kant raad ik de Dichters, hunne Zangsters te doen wandelen, indien zij zich op 't uitvinden van nieuwe wegen willen toeleggen.

Be-zuiden den berg.

De Sentimenteele weg. Allernaast denzelven *de Brievenlaan;* aan 't einde van welke '*t Generaale Post-Comptoir. De Poëtische Paradeplaats.* Meer westelijk, *De Dolle Botermarkt; De Irreguliersgracht* (of *Achterburgwal*)*: Het Fransche pad: De Dollemanssteeg.* Deze weg is gevaarlijk, en ongewapende Zangsters zijn hier niet veilig. Meer oostelijk, *De Kalfjeslaan: de Vastenavond-buurt.*

Be-noorden den berg.

De Translateurstuin: *De vrije Dwaalweg: Het Leugensteegje*: *De Martelaarsgracht.* - Deze is een wonderlijke weg: alle de Zangsters, die hem bewandelen, zien er uit als werkmeiden, die

haar uitgaansdag hebben: en schoon het er heel barretjes en bergachtig is, dit belet niet, dat zij van tijd tot tijd naar den Helicon wandelen: schoon zij dikwijls jaaren onderweg zijn. Deeze twee Zinspreuken: *Nil volentibus arduum* en *Flectere si nequeo Superos*, *Acheronta movebo*, zijn in haaren mond als bestorven. *De Rijmelaarshoek: 't Zwaanenburger eiland*: *De Heilige weg: De Duivelshoek.*

Aan het einde van dit betoog moet Alrik en Aspasia van Feith het weer ontgelden. ‘Er word uit naam der Zanggodinnen een eereprijs beloofd - doch ik weet nog niet welke - aan den geenen, die de beste *Romance* maakt in den navolgenden smaak. De *Romancen* moeten de Natuur in haare werkingen naspeuren, en als 't ware, verrassen: zij moeten vooral geluidnabaauwend zijn - in den smaak van Hoef! Hoef!’

In No. 5 wordt ons dan ook de volgende Romance, als uit het drietal ingezonden en met den eereprijs bekroond, meegedeeld:

Niet verr van Amstelveen,
Daar woonde de Ridder vol trouwe,
Die 'k in dit liedje aanschouwe
Gelijk een' Sarazeen.
Hij had er geen hartje van steen.

Des morgens als de zon
Aan de oostersche kimme kwam rijzen -
Dan ging hij naar 's lands wijzen,
Slof, slof, met zijn japon,
Waar mêe hij zijn dagje begon.

Wanneer de klok, klak, klak,
Tien uuren precies had doen hooren,
Dan ging het langs zijn ooren
Geduurig aan: trak, trak:
Want aldus het scheermesje sprak.

enz.

Wij zullen niet verder citeeren, maar eens hooren, hoe Kinker de mededinger naar het eermetaal toespreekt.

‘Rechtaarte, veelbelovende, natuurverrassende, onbaatzuchtige, naijverige Apolloos Zoonen! De negen Zanggodinnen zullen uwer

altijd gedachtig zijn: en wanneer de ouderdom uw vingers stram, uw gorgels schor, uw speeltuig valsch, uw verbeeldingskracht stomp, uw Zangster onbevallig, en hunnen gang traag maakt, dan zullen wij haar in 't Poëtische Besjeshuis een plaatsje bezorgen!'

Feith's navolgers - en ze waren niet weinige in getal - moesten nu en dan ook een veer laren. We noemen de thans bijna geheel vergeten M e j . S l i c h e r , schrijfster van het leerdicht: Weegschaal van 't Ware en Schijnvermaak, J. N o m s z en J.E. d e W i t t e J r . De tweede (1738-1808) trad in zijn jeugd in zeedienst, huwde later een weduwe, eigenares van een suikerraffinaderij, verwaarloosde zijn zaken, schreef veel voor de pers en eindigde zijn leven in het St. Pietersgasthuis zijner geboortestad Amsterdam. Hij was een der vruchtbaarste schrijvers van zijn tijd. In zijn nagelaten tooneelpoëzie vindt men meer dan vijftig treur- en blijspelen, waarvan sommige zeer druk gespeeld werden, zooals zijn H a m b r o e k , zijn M a r i a v a n L a l a i n g .

De burgervaandrig J.E. d e W i t t e J r . trachtte in 1782 met nog een ander het eiland Schouwen in Engelsche handen te spelen. Zijn verraad werd ontdekt en tot straf werd hij zes jaar op de Gevangenpoort te 's-Gravenhage gezet. Gedurende dien tijd schreef hij poëzie van sentimenteelen inhoud, waarin de ach's en wee's, de uitroepteekens en dwarsstrepen niet ontbraken.

Dat de Post fel gebeten was op de sentimenteelen, merkten we reeds meermalen op. Anderzijds begrepen Kinker en Bilderdijk zeer terecht, dat poëzie zonder eenig gevoel ontaarden zou in 't platste proza. En dit moest niet minder gehekeld worden! Om deze reden vaardigen zij den geest van B o i l e a u naar het Oratoriekasteel af, om zoowel de Sentimenteelen wat van zijn *bon sens*, zoo mogelijk, mee te deelen, als hun aanvallers, zooveel doenlijk 'in hun woede te stuiten; en heeft dan ook die zending, naar zij ons berichten, 'althans zooveel bij de Prozaïsmiten te weeg gebracht, dat zij begonnen toe te stemmen, niets dan Prozaïsmiten te zijn en geen Antisentimentalisten: 't welk (voegen zij er bij) een geheel ander soort van volk is, en waaronder zij zich (eerst) gaarne wilden geteld hebben. Ieder wordt daarom ook verzocht op deze onderscheiding wel acht te willen geven, dewijl de ondervinding geleerd heeft, dat reeds verscheiden malen

onschuldige westelijke zangsters door lompe Prozaïsmiten voor sentimenteel zijn aangezien, en in die veronderstelling op den publieken weg aangevallen en van haar goederen ontzet. Indien men eenige teekens begeert te weten tot voorkoming van dergelijke mistastingen: zulk eene westelijke zangster heeft wel kwijnende gelaatstrekken, maar die kwijning heeft alle overeenkomst met die der naar regen dorstende velden; het kwijnen der Sentimenteelen integendeel draagt het beeld van een verdord blad met zich om.

Het sentimenteele is dan ook niet zoozeer een overdreven, als wel een gemis van alle waar gevoel, zoodat er niets dan bedwelmende rook uit opgaat, en er geen vlam te voorschijn komt,'

Kinker was een kenner van muziek. Reeds zeer vroeg beoefende hij deze en wel met een geduld, dat hem zelfs in zijne laatste levensdagen niet verliet. Zijn levensbeschrijver, Van Hall, deelt ons daarvan een treffend staaltje mede. 'Eens sedert een aantal dagen hem noch gezien noch ontmoet hebbende, ging ik hem bezoeken, en vond hem te bed liggende, vóór zich hebbende een' lessenaar met schrijfbehoeften, nevens hem eene viool en eenige bladen met muzijknoten beschreven. Hij zeide mij volmaakt wel te zijn; maar dat hij het voornemen had opgevat, zijne kamer niet te verlaten, vóór hij zich de theorie der muzijk, zonder anderen leermeester dan zich zelven, had eigen gemaakt.'

In zijn blad gaf Kinker dan ook meermalen blijk, dat hij op het terrein der muziek geen vreemdeling was. Vooral hekelde hij de verwarring, die er heerschte tusschen de begrippen *harmony* en *melody.* ''t Is,' zegt hij in zijn 34ste nr., 'een vrij algemeen gebrek onder onze zangsters, die te weinig muzikaal gehoor bezitten, om zich hetgeen de muzijk der Poëzy aan de hand geeft, ten nutte te maken. En de Musici zijn zelden poëtisch genoeg, om van hunne zijde dit gebrek te gemoet te komen. 't Zou echter niet kwaad zijn, indien men eens ophield met alles met den algemeenen naam van *harmonij* te bestempelen, zoodra men geen andere benaming weet uit te vinden voor een gelukkigen uitslag der versificacy. Hoevele verzen bezitten een zoetvloeyende en zich gemakkelijk-oplossende *melody*, die *harmonieus* om die reden genoemd worden, en die nochtans niet *harmonieus*

zijn. *Harmony* in de poëzy is, gelijk in de muziek, het ineensmeltende; datgeen, dat bij elkander gevoegd zich zoodanig vereenigt, dat het op zich zelf niet meer bestaat; met dat onderscheid, dat het in een dichtstuk niet gelijktijdig maar elkander opvolgend is, en om die reden het naaste grenst aan die harmony, die men de *Harpegio* noemt.

Melody daarentegen is wel het elkander opvolgende, maar niet ineensmeltende; 't is dus geheel iets anders, en om 't juist uit te drukken, zou men moeten zeggen: 't zijn die ongedwongen wendingen, welke men in beide kunsten gewaar wordt, die zoodanig geschikt zijn, dat het een zich met het ander op een gemakkelijke wijs verwisselt, zoodat het eerste alleen geplaatst schijnt te zijn, om het ander beter te doen uitkomen.'

Is 't wonder, dat Kinker met zijne uitgebreide muziek- en taalkennis later zijne beste krachten wijdde aan eene *Proeve eener Hollandsche Prosodie?* Dit omvangrijke boek, dat de vraag moest oplossen in hoeverre rythmus en metrum der ouden in onze Hollandsche poëzie zouden kunnen worden ingevoerd, werd in 1810 door de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen met de gouden eerepenning bekroond. Kinkers ijver had die onderscheiding ten volle verdiend. Hij betrad in zijne prosodie een weg, die door niemand vóór hem bewandeld was geworden. Zijn boek was een nieuw verschijnsel in onze litteratuur. Ook toont hij er op iedere bladzijde, in de wereld der Grieksche en Latijnsche auteurs te huis te zijn.

En niet minder was hij met de oude Hollandsche litteratuur vertrouwd. In Nr. 15 van den 'Post' vinden wij een brief van W. Bilderdijk (ten volle door hem onderteekend), waarin deze aan zijn toenmaligen vriend Kinker ('Heer Mercurius') dezen goeden en welgemeenden raad gaf: 'Zo ge ooit Nederduitsch wilt kennen, lees dan toch geen der Spraakkunstenaren, maar beoefen de Algemeene taal en onze oude Schrijvers.' Kinker maakte zich dien wenk ten nutte, gelijk Bilderdijk zelf later op gevoelige wijze ondervinden zou. Immers de 'Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijk's Nederlandsche spraakleer,' een werk, bestaande uit vier doorwrochte verslagen, die oorspronkelijk in den 'Recensent, ook der Recensenten' geplaatst werden, getuigt, dat Kinker een grondige kennis onzer moedertaal bezat. Indien hij

volgens sommigen, ten koste van zijn antagonist, te fel den geesel der satire zwaait, zoo moeten zij niet vergeten, dat het moeilijk is de zachtmoedigheid van een lam ten toon te spreiden, wanneer men tijgerklauwen heeft. Bilderdijk mocht het daarenboven zich zelven wijten, dat de *lex talionis* op hem werd toegepast. Had hij niet gezongen:

> Roemt, roemt uw B o r g e r s , roemt uw K i n k e r s in dat soort,
> Dat, uwer waardig, van de Fichtste heltoorts gloort,
> Verwaten misteelt, dat God zelf in 't aanzicht lastert,
> Uit apen voortgebroeid, tot apen wêer verbasterd; -
> Maar noemt geen K e m p e r . Neen: mijn Dichtlier was hem waard;
> Hij was mijn Vriend. Verstomt! en rust' hij zacht in de aard.

Ook voor Vorstbestrijder, Vaderlandberoerder, plicht- en rechtverkrachter had hij Kinker uitgescholden.

In den jare 1788 was de vriendschap tusschen beide geleerden echter nog onverzwakt. Bilderdijk schonk twee romancen aan den ‘Post’: in n°. 30 eene Laplandsche, Y r w i n en F r e d e b a g , in n°. 35 eene Guineesche, A h a c h a . Laatstgenoemde, een klaagzang van eene negerin over den dood van haar man, maakt niet zoo'n zonderlingen indruk, als de eerste. Daarin wordt een jeugdige minnaar in een ijsbeer veranderd, wijl hij ‘de menschheid (had) uitgeschud’ door een boezemvriend te verraden. Aanvankelijk liet de schrijver deze beide stukjes voor vertalingen doorgaan. Later evenwel noemde hij dat een letterkundig grapje en gaf ze voor oorspronkelijk werk. (Zie de ‘Nieuwe Mengelingen’. Aan den Lezer. XV, 115.)

Wij zouden zeer zeker te veel plaatsruimte vragen, indien wij al het belangrijke uit de 40 nummers van den ‘Post’ wilden opdiepen. Toch hopen wij door het mededeelen van enkele episoden uit het leven van Kinker's weekblad de overtuiging te hebben gevestigd, dat hij een man was, die de waarheid lief had met zijn geheele hart. Hij wilde niet leven *van* haar, maar uitsluitend *voor* haar. *Vitam impendere vero* is steeds zijn leus geweest. Vandaar zijn moed om recht op eenig doel los te gaan, zonder om te zien naar de vooroordeelen of liefhebberijen van tijd- en landgenoot. Vandaar zijn onbegrensde minachting voor

al hetgeen slechts op traditie, op conventie steunde. Vandaar iets onstuimigs, iets opgewondens in zijn streven.

Ten slotte eenige bibliographische bijzonderheden omtrent Kinker's ‘Post’. Het blad was niet populair. Zelfs Jacob van Lennep, van wien Ten Brink getuigt, dat hij de achttiende eeuw liefhad, dat hij haar en hare beschaving kende, schreef aan Van Vloten, toen deze een exemplaar van het boek ter leen vroeg: ‘De Post van den Helicon is een werk, waarvan elk den mond vol, maar dat niemand ooit gezien heeft; mij althans kwam er nooit een onder 't oog.’

Ook in het rijk der letteren geldt de waarheid van het oude rijmpje:

> Wat gij niet wilt, dat u geschiedt,
> Doe dat ook aan een ander niet.’

Kinker had in zijn *Post* gezongen:

> ‘En wat wordt van uw Poëzy?
> Rhijnvis, Rhijnvis!
> En enz. Wanneer gij zooveel kladt: O! foei!
> Wel, zend ze naar de komenij.’

De Post wilde Feith's leege verzen naar de komenij zenden voor pakpapier. Doch wat zien wij gebeuren? Terwijl zijn Fanny en overige gedichten nog in tal van exemplaren in onze bibliotheeken voorhanden zijn, gingen die van den spotzieken Post den weinig luisterrijken weg op, dien hij een ander toewenschte. Frederik Muller, de boekenkenner bij uitnemendheid, schreef daaromtrent het volgende:

‘Weet gij wat de oorzaak is, dat dat boek (de Post van den Helicon) zoo zeldzaam is? het was te prematuur, het vond te weinig sympathie, en Feith c.s. meer ooren dan zijn geestige hekelaars van den Helicon. Het werd dus zeer weinig verkocht, zoodat er op den zolder van den uitgever een menigte exemplaren zijn blijven liggen, die, of vóór of ná zijn dood (omstreeks 1835) door zijn opvolger en compagnon Jan de Vries, voor scheurpapier of misdruk verkocht en naar de komenij gewandeld zijn; gelijk die confrère mij zelf verteld heeft, die mij hoogst kwalijk nam, toen ik hem daarom van Vandalisme beschuldigde, wat hij trouwens niet begreep.’

Wie durft nu nog zeggen, dat er geen wrekende gerechtigheid bestaat, ook voor booze boeken?

SCHOTEN.

Uit mijn dagboek door Fr. Erens.

Lori had eenige dagen druk georeerd en bijzonder des morgens heel veel gesproken. Hij maakte dan allerlei onverstaanbare geluiden, die op woorden geleken en zat in zijn kooi op den stok als een professor in zijn catheder, zijn borst vooruit en babbelend met zijn gele bek, alsof hij belangrijke dingen te zeggen had.

Het was een prachtige vogel; van de kleine soort papegaaien. Gevangen was hij op Nieuw-Guynea. Zijn hoofd was zwart bovenop; dan volgde een roode kraag, dan een blauwe en daarna kwamen op zijn rug groene en gele veeren met zwarte randen. Onder de borst gloeide naar achteren, naar zijn staart toe een intens blauw, van een heel bijzondere kleur, zoo warm en diep als men nergens in onze streken kan zien, niet bij andere vogels, zelfs niet bij vlinders. Hij had een lammen vleugel. Dat kon men hem niet aanzien, wanneer men hem voor zich zag zitten en alleen kon men het merken, omdat hij niet vloog, maar sprong en huppelde, om vooruit te komen in de richting, die hij wilde nemen, wanneer hij op een tafel of op den vloer van de kamer zat. Want nu en dan liet ik hem uit de kooi en hij had dan groot plezier van zijne vrijheid; doch in eene groote kamer scheen hij bijzonder hulpeloos en klein. Hij had de aardigste vogelmanieren, die men zich denken kan. Hij nam deel aan alles, wat hij om zich heen zag gebeuren, en met zijn groot verwonderd oog aanschouwde. Met zijn pooten vastgeklemd aan zijn stokje liet hij zich zinken met zijn kop naar beneden, om onder allerlei tevreden klitsende en klotsende geluidjes zijn rijst te proeven, te knabbelen. Als hij een beet naar beneden had gewerkt, maakte hij dat gepiep en hief uit die naar beneden hangende houding

zijn kop omhoog, om rond te zien, terwijl hij at en dan met een plotselingen zwaai dook zijn hoofd weer in het kopje met rijst om weer een nieuwen beet te nemen. Wanneer hij een peer of pisang had geblikt, dan wist hij, dat hij er een stukje van zou krijgen. Dan werd hij onrustig en loerde en men zag het hem aan, dat hij er naar verlangde. Hij nam dan het stuk in zijn klauw, ging fier rechtop zitten en met zijn anderen poot het stokje omklemmende, hield hij de vrucht triomphantelijk omhoog en onder allerlei zachte geluiden van tevredenheid hapte hij genoegelijk in de vrucht, die langzaam in zijn op- en neergaanden bek verdween.

Naast zijn kooi hing die van den kanarie, waarvan hij den zang zocht na te bootsen met allerlei onbeholpen wendingen van zijn stem. Het leek op niets, maar nu en dan lukte het hem een zuiver geluid te vinden en hij floot dan met den gouden altzang van een merel, dien hij van uit den tuin had gehoord. Wanneer de kanarie een mooi lied aanhief, ving hij aan te schreeuwen. Was het jalousie en wilde hij dien zang doen zwijgen, of was het een zuiver meêdoen, een meêzingen in de pret van den anderen zanger? Dan bebromde ik hem en riep, dat hij zwijgen moest. Hij scheen het dan prettig te vinden, dat ik mij met hem bemoeide en merkte schijnbaar niets van het standje, dat ik hem wilde geven: dan spreidde hij zijn vleugels vlak uit elkaar en schudde en knikte met zijn heele lichaam, mij aankijkend. Zijn oogen waren altijd naïef en vol verwondering over het leven.

Ik liet hem nooit gaarne lang alleen, omdat hij daar zoo een verdriet van had en zijn opgewektheid verloor. Hij kende mijn hoeden en wist door de kleur daarvan, of ik lang zou uitblijven. En toen ik eens wegging om een heele week uit te blijven en mijn panamahoed had opgezet, liet hij, toen ik de deur achter mij dicht deed, een zoo angstigen en langen schreeuw hooren, dat ik er van schrok en weer even naar binnen ging, om mij nog eens te laten zien en zoo in de snee der wonde wat verzachting bij hem aan te brengen. Hij keek mij toen zwijgend aan en ik wist, dat hij voelde, dat ik hem lang alleen zou laten, alléén in zijn kooi, dat hij niemand meer zou zien, dat hij zijn kooi niet meer zou uitkomen. Ik vond mij zelf wreed, maar het moest en toch was ik bang voor een naderend onheil.

Vroeger, wanneer ik na een reis terugkwam, schreeuwde hij gewoonlijk van blijdschap, zoodra ik in de omlijsting van de deur verscheen; hij schreeuwde dan heel hard, maar het leek een gejuich en dan ging hij op en neer in zijn kooi, klom langs het ijzeren netwerk, om als het ware naar mij toe te komen, om maar iets tot mij te naderen. Maar nu in dien heeten zomer kwam ik terug na acht dagen en toen hij mij zag, liet hij ook een schreeuw hooren, maar lang en melancholiek van toon, zoodat ik stil werd in mij zelf, bleef staan en dacht, dat hij ziek moest zijn, dat hij iets wilde zeggen, maar niet anders kon dan een geluid aangeven, dat dat geluid mij moest zekerheid geven over zijn toestand, mij moest inlichten. En ik voelde plotseling een groot medelijden met het arme dier en verweet mij, dat ik was weggegaan. Dat was niet noodig geweest, maar noodig was wel geweest, dacht ik, dat hij gezond bleef. Hij wilde zeggen met dien schreeuw, dat ik te laat kwam. Het was geen verwijt van hem, maar een zuivere klacht, geuit tegenover mij, een klacht over het onherstelbare, eene zinking in de diepte van weemoed, een oneindig ondergaan in leed en hulpeloosheid, het was een schreeuw in de woestijn van weenende droefenis, een ondergang van de levensvreugde des vogels, van den gevangene, van den balling uit schoonere landen.

Het was zoo. Lori was ziek. Hij at bijna niet meer sinds een paar dagen en zat onbewegelijk op zijn stok in dat gedeelte van zijn kooi waar het minste licht was. Zijn veeren waren niet meer glad en glanzend en zijne oogen waren dof geworden. Hij maakte bij mijne binnenkomst geene beweging meer. Het was zoo, hij was ziek en ik wist het: wanneer vogels ziek zijn, genezen zij niet licht meer. Zoo gingen eenige dagen voorbij. Omdat hij weinig van zich liet hooren, vergat ik hem haast en slechts een enkelen keer ging ik naar hem kijken. Hij zat daar somber in die groote hitte van den zomer van negentienhonderd en elf. Honderden vliegen bromden door zijn kooi, en ik kon ze niet weg krijgen. Telkens wanneer ik ze verjoeg, vlogen ze op in een zwerm met onheilspellend gezoem en kwamen weer terug, terwijl Lori geduldig op zijn stok zat te treuren en niet bewoog. Deed het hem goed, dat ik die vliegen verjoeg? Had hij er erg last van en zouden zij zijne ziekte verergeren? Ik merkte niets

aan hem, hij zat gedwee in zijn lijden, de veeren roespelig en slordig hangend om zijn stille lijf. De groote benauwende hitte drong overal het huis binnen, zoodat het water in de kannen lauw was. De kamers broeiden en dikke stoflagen grijsden op de meubels, verdoofden den glans van de blinkende stoelenruggen. De linden voor het huis lieten voortdurend, onophoudelijk, één voor één en soms twee en drie tegelijk hunne bladeren los en het was nog lang geen najaar. In den tuin hingen de bladeren van rhododendron en laurier slap en verdord aan de takken en alle bloemen waren afgestorven. De vogels waren haast tam geworden en naderden meer en meer het huis als zoekend om hulp bij de menschen. Des avonds brandden kaarsen aan de kruisen die langs de wegen stonden en weemoedig verspreidden zich de geluiden der gebeden van menschen, die smeekten om regen. De maan ging dien avond vuurrood op in zijn volte en leek op de zon. Des nachts, toen ik wakker werd in mijn bed, hoorde ik Lori een bad nemen in het kuipje, dat ik in zijn kooi had gezet en ik dacht, dat hij nu gered was. Onder een zucht van welbehagen sliep ik weer in. Des morgens keek ik niet naar hem, omdat ik gerust was en overtuigd, dat hij nu weer beter zou worden. Ik wist niet, wat mij boven het hoofd hing; dat iets dat langzaam aan het dalen was en van boven mijn hersens zou aangrijpen met knijpend verdriet. Het levende wezen, dat op mij was aangewezen, dat leven, dat aan mijn leven hing en daarmede was versmolten, dat stuk leven zou van het mijne worden afgesneden. Dat leven, waaraan ik gewoon was geraakt en dat met de macht van het onbewuste zich in het mijne had gedrongen.

Ik zat te werken in doode wetenschap, in die schijnwetenschap, die den mensch niet verder brengt in zijn zielevolmaking, maar hem van het eene nieuws in het andere slingert zonder de voldoening te geven, waarnaar hij zoekt. En daar, daar hoorde ik op mijn slaapkamer een schreeuw, en nog kwam die schreeuw niet tot mijn bewustzijn, drong niet door tot in de diepte der werkelijkheid, maar machinaal stond ik op, nog bezig met de gedachten en verwikkelingen der doode combinaties, van de combinaties der ijdelheid, van beelden, die zich wuft verdrongen. Ik stond voor de kooi en daar lag hij, gevallen van zijn stok, stuiptrekkend: die schreeuw was de ijdele greep geweest naar

het leven, dat voor goed met zijne quintessentie ontvlood. Ik greep hem en nu begon ik te beven van schrik, als voor een dichterbij komenden, sinisteren vijand. Ik greep den vogel in mijne handen, wist niet wat te doen, en moest toch iets doen. Ik duwde hem in het water in groote haast. Het water was lauw en ik had het gaarne ijskoud gehad. Zoo wist ik, dat het niet veel zou helpen of veranderen. Ik schudde mijn hoofd in angst. Ik zou iets gaan verliezen, dat onherstelbaar was, den vogel die van mij alléén verwachtte, dat ik hem zou redden. Ongeloovig zou ik vroeger gelachen hebben, indien mij iemand zou gezegd hebben, dat de dood van een vogel mij ooit een schok zou geven. Het bad, dat ik hem gaf, hielp niet en toen hield ik hem in mijne handen, hem geheel bedekkend met den levensgloed mijner handen, zooveel ik maar kon; en toen trilden mijne handen om zijn vliedend leven terug te houden in zijn nog warm lichaam en toen deed hij zijne oogen op eens wijd open, zeer groot, geheel rond en bekeek me met smeekenden straal, zoo duidelijk, als zwart op wit, dat ik verstond in dit stomme spel van zuivere beweging, wat hij wilde zeggen en toen zonken zijne oogen dicht en ik wist, dat het nu zeker te laat was, dat niets meer zou helpen. Hij bewoog nu niet meer, was heel klein, was alléén nog warm. Ik wikkelde hem in een doek en legde hem in eene donkere kamer, waarvan de luiken toevallig dicht waren, op tafel; deed zacht de deur dicht en zeide beneden aan mijne huisgenooten, dat de Lor dood was. Wat zou ik doen? Des namiddags zocht ik een plek in den tuin, een afgelegen plek, maar toch niet te afgelegen en daar groef ik een kuil, waar ik hem inlegde. Daar gingen in den grond al die mooie veeren, de roode, de blauwe, de glanzend zwarte, de geele, de veeren zooals geen vogel ze hier heeft. Ik nam er twee van en het doode lichaampje liet ik aan den grond, aan de aarde.

Ik constateerde nu, dat ik meer gaf om dit dier dan om een kostbaar schilderij, dan om mijn boeken, dan om geld, want het was leven en alle leven is dichter bij den mensch, dan de doode stof. Het kunstwerk vereenzelvigt zich met de ziel, maar brengt daarin geene essentieele verandering van buiten af en het geschapene door den artiest is altijd minder dan het conceptie-vermogen van den schepper, blijft daar onder. Het sympathieke

leven, ook dat van een dier is de keten die den mensch met de wereldziel verbindt. Ik constateerde den triumph van het levende leven boven het doode leven der kunst, boven het goud en den edelsteen. Kostbaarder is dus het levende leven en dieper grijpt het in. Kunst ook bij den grootsten artiest, hij zij dan Michel Angelo, komt niet in de eerste plaats. Kunst is reflex en leidt geen eigen bestaan.

Met een ruk en gewilde gevoelloosheid gooide ik de aarde in de kuil en langzaam en geleidelijk verdween de vogel in den grond. Ik wandelde door den tuin eenige malen op en neer, maar meed de plek, waar ik hem begraven had. Het naderen van die plek deed mij telkens pijn. Een wind stak op bij het naderen van den avond en alle bladeren ritselden in ijzige dorte, de wind was koud en kil rilde ik in de voorbijvliegende wolken van stof. Aan den donkerenden horizont gloeide rood, als een oordeel een brandend bosch. Ik kon niet gissen, waar het was en hoe ver het verwijderd was. Het was een treurige dag geweest. Niemand wist de grootte van mijn verdriet. De vogel is nu voor goed weg en om mijn verdriet te smooren dacht ik er over een anderen aan te schaffen, maar de nieuwe zou den ouden nooit kunnen vervangen omdat ik hem zou aanschaffen, met het doel om den anderen te vervangen. Wij menschen zijn machteloos tegenover het onherstelbare en die machteloosheid is het, die ons vermindert, langzaam maar zeker vermindert, totdat wij niet meer zijn, overwonnen voor goed en geheel.

Nieuwe beginselen voor muziek bij tooneelwerk (een voorrede voor ‘Nero's einde’) door Peter Spaan.

Drie krachten zijn er, drie schoonheden, *niet aanvullende*, drie zelfstandige, te saâm vloeyende, krachten.

Ze hebben te zijn als een koor, een naad'ren en wijken van stemmen, ieder schoon, zich voegend. Het woord op zichzelf zij schoon, het decor (en gebaar) op zichzelf zij schoon, de muziek op zichzelf zij schoonheid.

Het is verkeerd, te wanen, dat een tooneelwerk met muziek een eenheid is van on-affe krachten, die aanvulling behoeven.

Het schept onrust, het moge boeyen, het schept geen *kosmische rust.*

Sommigen zijn bovenmate geboeid door het in zichzelf worstelend heelal, eenheid van water, en aarde, en lucht.

Maar den kosmos zoeken wij niet, niet den kosmos zoeken wij; het is de *kosmische rust*, de *schoone rust*, met het kosmische daar-aan, daar-om, die wij zoeken met nooit moede verlangens: eenheid van klare partijen.

Voor die *eenheid* is noodig, dat het gebaar *by-na* zingt, de muziek *by-na* spreekt, het woord *by-na* zwijgt.

Dit *by-na* veranderen vooronderstelt geen on-afheid, maar verhevenheid.

Wij vorderen van de partijen geen *on-affe* schoonheid, maar *verheven* schoonheid.

Alleen, alléén bij *verheven* kunst kunnen muziek, het zichtbare, het woord, te saâm gaan in kosmische eenheid.

Niet voor niets is daaronder in het proscenium onder verscholen lichten een *massa* van zich in een zee van geluid bewegende menschen met donkere en schitterende instrumenten, als een open, en lillend hart, dat bloedt.

Daar op de scène is niet het gewone. Daar is het ontzachlijke.

Wat er gezegd wordt, het spreekt *by-na* niet meer.

De stilte is zwaar en zwoel.

Er is geen woordverspilling, als bij onbelangryke zaken.

Het groote neigt naar de stilte.

Het spreken gaat zwijgen, het zwijgen gaat zingen, het zingen gaat spreken.

Het is niet het on-affe, het is het verhevene, *het drie-maal verhevene*, te samen gevoegd.

Niet in het drama worden de kunsten in kosmische rust vereenigd, maar in het *verheven* tooneelspel.

In het *verheven tooneelspel* gaat het woord by-na onder in het gebaar.

De muziek kan het woord over-stroomen.

Het zijn worstelende machten, niet elkaar begeleidende, maar zelfstandige, en rustige, schoonheden, die in verhevenheid een *kosmische eenheid* vinden.

Psammetichus filologus door P.H. van Moerkerken Jr.

Aan Dr. J. van Pesch.

Herodotus verhaalt in den aanvang van het tweede boek zijner Historiën, hoe eenmaal de groote en listige koning Psammetichus zich wijdde aan de eerbiedwaardig-grijze wetenschap der filologie. Toen deze vorst omstreeks het midden der zevende eeuw vóór onze Christelijke tijdrekening alleenheerscher over Egypte was geworden, richtte hij zijne belangstelling, onder velerlei dingen van geestelijke waarde, ook tot de kennis der vervlogen eeuwen, der lotgevallen van volken en koninkrijken.

In dien tijd waanden de Egyptenaren zich het oudste volk der aarde. En ook hun machtige vorst, wiens geest zoekende was naar een klare waarheid onder de bleeke tradities, geloofde dit, wanneer hij reed langs de ruischende oevers van den Nijl en op den westelijken horizont de geheimzinnige driehoeken zag staan der duizendjarige koningsmonumenten; hij waande het met zijn volk, als hij wandelde door de sfinxenlanen van Thebe of met de priesters trad onder de hooge zuilen hunner tempels. De Grieksche zeevaarders en Syrische kooplieden hadden hem, toen hij in ballingschap leefde tusschen de moerassen bij de zee, nimmer verhaald van dertig-eeuwenoude graven, noch van pyramiden of granieten beelden die eenig ander volk voor zijn heroën en koningen zou hebben opgericht.

Doch Psammetichus eischte een wetenschappelijke zekerheid en daar zijne wijsheid een rijkdom van ongekende vondsten omvatte, wist hij zich door de methode der ervaring te doen helpen in dit historisch probleem.

Van een arm landbouwersgezin, dat op een heuvel tusschen de vochtige Nijl-akkers leefde, kocht hij het pas-geboren kind en bracht het met den zuigeling van eene zijner minnaressen bij een herder, drie dag-reizen ver, wiens hut in het dorre gebergte lag der Arabische woestijn. Daar, in een schuurtje naast den geitenstal, moesten de twee kleine wezens, het koninklijke en het dorperskind, door den eenzamen man worden afgezonderd van de wereld. De koning beval hem nooit een woord in de nabijheid der kinderen te spreken en aan een ieder, al ware het de heerscher der Perzen of de hoogepriester van Thebe, den toegang tot de hut te beletten. Met de melk der geiten moest hij hen voeden doch hen verder overlaten aan hun lot.

Aldus wilde de slimme koning Psammetichus te weten komen welk woord deze kinderen het eerst zouden uitspreken, zoodra het tijdperk der verwarde stameling voorbij was. Dit woord moest een woord zijn van de oudste taal der aarde, van het oudste der volken, zoo dacht hij.

De herder, die een stilzwijgend grijsaard was en, gelijk de slaven dier verre tijden, zelfs niet de verzoeking kende tot ongehoorzaamheid, verzorgde de zuigelingen naar 's konings bevel, zoodat zij voorspoedig groeiden, in de zuivere lucht der eenzame bergen veilig voor besmetting van kinderziekten. Zij dronken de melk der geiten en aten een pap van broos gebak, dat de oude herder zelf bereidde in een grot achter de hut.

Twee jaren gingen voorbij. Toen... doch ik moet hier het verhaal van Herodotus even afbreken.

Want de bedachtzaam-onderzoekende geest van dezen grooten Griekschen historieschrijver wist wel veel; wij echter, die vieren twintig eeuwen later leven, weten nog meer, zelfs van koning Psammetichus, hoewel Herodotus nog geen twee honderd jaren na de regeering van dien vorst Egypte bezocht. Immers, het is een door alle hedendaagsche historici als psychologisch en gewoon logisch erkend feit, dat wij een figuur en een volk des te beter zien en begrijpen, naar mate wij verder door den tijd van hen verwijderd zijn. Geeraardt Brandt maakte fouten in zijn leven van Vondel, welke onze geleerde tijdgenooten hem verbeteren. De huisvrienden van Rembrandt en van Napoleon doorschouwden niet zóó de diepten dier geweldige zielen, gelijk onze geschied-

vorschers het door middel van oude rekeningen en kerkregisters, van correspondenties en geheime archieven doen. Over weinig dichters is zulk een omvangrijke litteratuur ontstaan als over Shakespeare, van wien wij niets met eenige zekerheid weten. En indien ik-zelf het, in alle bescheidenheid, ooit ondernam het leven van eenen dichterlijken vriend te beschrijven voor de nakomelingschap, ik ben er mij van bewust dat de litteraire hoogleeraar der vier-en-twintigste eeuw menige wonderlijke anecdote waarvan ik ooggetuige was, als onwetenschappelijk grapje of psychologische onmogelijkheid in de benauwende engte van een noot veroordeelen en opsluiten zal.

Hoe nu zou Herodotus hebben geweten - daar het zijnen zegslieden, den priesters van Memphis, Heliopolis, Thebe onbekend was - welke de zuivere feiten waren der historie?

***

Een jaar nadat Psammetichus zijn filologisch praeparaat aan den herder had overgegeven, kwam een uitheemsch reiziger dwalen te midden der ontzaglijke steilten en dor-geschroeide eenzaamheden van het gebergte. Hij klom van granietblok op granietblok; paden zag hij niet, doch hij volgde het spoor der geiten, rondomme speurend van telkens hooger toppen. En vaak rustte hij. Want hij was oud reeds en de gele kleur van zijn gelaat leek niet de taning van den brand der zon, noch van de felte der winternachtstormen; het was de vaalheid van oude vetkaarsen, van vergoord pergament, van veel-ontrold papyrus. Hij ging gebogen, niet als een landbouwer, maar als een zoeker naar geestelijke dingen. Zijne rechterhand steunde op een staf; de linker hield een versleten tabbaard rond het middel vast; zij waren tenger en klein, met bleeke spitse vingers. Een grauwe baard ruigde neer over de teruggedoken borst. In stoffige sandalen schuifelden zijn ongewasschen voeten.

Hij kwam van zeer ver, over zee en over land, uit de Phrygische stad Cibyra, die hij nooit te voren verlaten had. Doch een Egyptische slaaf had hem in zijn stille cel bezocht en hem den zegelring getoond van zijn jongeren broeder, die twintig jaren geleden met Carische zeeroovers naar de moerassige landen van den Nijlmond gezeild was.

De slaaf bracht wonderlijke tijdingen. In den oorlog, door de piraten ter wille van Psammetichus tegen de elf andere koningen van Egypte gevoerd, was die broeder gesneuveld; maar de Grieksche vrouw, die hem van een der eilanden gevolgd was, had kort daarna een dochtertje ter wereld gebracht dat in het koningspaleis te Memphis werd opgevoed. Daar had, voor vier jaren, de machtige Psammetichus haar gezien, toen zij op een avond van den hoogsten zuilengang over de grijs-dampige vlakten van het noorden zat te staren. Hij had de donker-oogige maagd tot zich genomen in de vertrekken zijner concubinen, waar zij door haar fonkelend-klaren geest en bedwelmende schoonheid de uitverkorene des vorsten werd. Toen baarde zij een kind, dat echter onmiddellijk na de geboorte door den koning zelven werd weggenomen van de moederborst. Eerst voor weinige maanden, na de lange smeekingen van menigen doorweenden liefdenacht, had Psammetichus haar het lot van hun kind verhaald. Hij had het gebracht, met den zuigeling eener pachtersvrouw, naar de eenzame bergen waar de zon opkomt, om eenmaal van die kinderen een woord te hooren, niet door menschenlippen voorgezegd maar door de natuur zelve gefluisterd diep in hun diepste wezen,... het woord dat den koning openbaren zou welke de taal was van het oudste volk der aarde.

De jonge koningsminnares die de taal harer Grieksche ouders bleef liefhebben en tusschen de weelde harer zalen droomde van het nooit-aanschouwde vaderland, zij had nu haren trouwsten slaaf gezonden naar den broeder haars vaders, naar de verre stad Cibyra, waarvan een bleeke jeugd-herinnering voortleefde uit oude vertellingen harer moeder. Want een groot denkbeeld was in haar opgestegen, dien nacht, toen de koning haar het doel van zijn kinderroof bekend had; zij wilde het volk waaruit zij was voortgekomen, verheerlijkt zien als het oudste der aarde, de Phrygische taal geroemd als de eerste die door menschenmond gesproken was! Nu had zij den slaaf gezonden tot haars vaders broeder, opdat deze, indien hij nog onder de levenden werd gevonden, het trotsche doch verraderlijke plan volvoeren mocht. Hij moest de zee oversteken en in het gebergte oostwaarts van den Nijl de eenzame herdershut zoeken, waar de twee kinderen van de talen der menschen waren afgesloten; hij

moest hen in stilte zien te bereiken en vóórzeggen een Phrygisch woord, dat zij zouden leeren stamelen als een eerste groet en bede tot hunnen hoeder en tot den koning Psammetichus.

Zoo was, op dien roep uit een ver land, uit het hart eener jonge vrouw die hij nooit gezien had, de grijsaard heengegaan; met vochtige oogen had hij het vertrekje gesloten, waar hij een halve eeuw te midden van geleerde schrifturen werelden van schoonheid en kennis en wijsheid doorzwierf. De stem van zijn bloed dreef hem, de roem van zijn volk, de trots van zijn landstaal.

Hij zat neder op een steen aan den rand der steilte en zijne oogen zochten een bron, want het dorstte hem fel na het urenlang moeizaam stijgen in de hitte der schaduwlooze hellingen. Maar hij zag geen groen van vochtige weiden, geen wuivende boomkruinen; alleen grijze netels en verdorde halmen waren gesproten uit de sobere aardlaag die hier en daar het gesteente dekte.

Toen hoorde hij, ver weg, de klokjes van kudden en zag hoogerop de geitjes grazen aan de schrale spruiten. Hoopvol ging hij voort, begeerend de melk der dieren te drinken.

Opeens, aan den voet van een loodrechten holenrijken wand, ontwaarde hij een herdershut. En hij peinsde: indien het daar mocht zijn! Waar anders... Want hier had hij het eerste leven gevonden na dagen zwervens in die doodsche wildernis...

De vermolmde deur viel open onder den druk zijner bevende hand; echter, verblind van den schroeienden gloed der dorre gesteenten, zag hij niets dan duisternis daarbinnen.

Hij luisterde. Buiten, in de stralende hitte, zongen de verre klokjes der kudden; doch uit een hoek der donkere stulp klaagde een bang kindergeluid.

De grijze Phrygiër trad terug. Hij vreesde ontdekt te worden door den herder; heimelijk, met schroomvolle voorzichtigheid, moest hij het fiere plan zijner nicht tot een daad maken, hij, die slechts de daden der gedachten en van het peinzende leven kende. Hij moest den hoeder dier kinderen bespieden, de uren ontdekken dat hij de kudden uitdreef en weerbracht, om dan ongestoord tot de kleine wezens te kunnen gaan en hun het eerste woord eener menschentaal te leeren spreken.

In een enge hoog-gelegen grot verborg hij zich. Hij lokte een

geitje en laafde zich met de melk; hij at het harde brood dat hij uit het laatste dorp, aan den rand der woestijn, met zich genomen had. En drie dagen bleef hij daar, beglurend uit de duisternis der rots de bezigheden van den eenzamen herder.

Nu wist hij dat van den morgen tot den avond de toegang tot de hut veilig was. Dien vierden dag verliet hij de schaduw zijner grot en betrad tastend het vertrek waar hij de vage kinderklanken gehoord had. Zijne handen sidderden nog; want hij ging bedriegen den machtigen alleenheerscher van Egypte.

Hij hield den kinderen brood voor, met gedroogde, zoete vruchten belegd; en toen zij er naar grepen met de kleine handjes en hij de trekken zijns lang-verloren broeders meende weer te vinden in het edele gelaat van den teedersten der twee, toen kwamen er tranen in de oogen van den grauwen vereenzaamden kamergeleerde.

Met zachte stem sprak hij nu een woord, het eerste dat de ooren dezer kinderen vernamen: ‘B e k ó s ’.

En hij herhaalde, wijzend op het brood: ‘Bekós, bekós’.

Zij zwegen, doch staarden hem vragend met verwonderde wijde oogen aan.

En dagen achtereen, vele weken, ging hij in den namiddag tot hen en sprak hetzelfde woord, altijd dat eene woord. Zij trachtten, onbeholpen nog en stuurloos van tong, het na te stamelen, zoodra de oude man de zoete lekkernij uit de wijde plooien van zijn tabbaard te voorschijn zocht. In die stil-door-peinsde dagen werden het uren waarnaar hij al sterker verlangde; over zijn vergeeld gelaat ging een glimlach om de blijde gebaren en de zonderlinge kreten der kleinen. En de naderende stonde van afscheid bedroefde hem.

Doch de laatste dag kwam, want hij vermoedde dat zij weldra ook den herder het vreemde woord zouden toeroepen en dat deze het den koning zou gaan melden. De Phrygische geleerde kuste voor het eerst zijns levens een kindergelaat en voor het eerst ook streelden kinderhanden den grauwen ongekamden baard.

Toen daalde hij voorzichtig over de losse gesteenten noordwaarts, in de richting van de groote steden der vlakte.

***

Twee jaren dan waren voorbijgegaan - aldus vervolgt Herodotus zijn verhaal - sinds de eenzame herder de kinderen uit 's konings handen ontving.

Toen, op een morgen dat hij de deur der schuur openstiet, kropen de kinderen hem tegemoet over hun stroo en de kleine armpjes strekkend riepen zij: ‘Bekós!’

Hij gaf geen acht op deze klanken, daar hij ze niet begreep. Maar toen vele ochtenden achtereen zij hem begroetten met hetzelfde geluid, ging hij den koning waarschuwen, die hem gebood de kinderen tot hem te brengen.

Nu hoorde Psammetichus met eigen ooren het zonderlinge woord. Hij liet uit de havensteden van den Nijlmond kooplieden van vele vreemde landstreken naar het paleis ontbieden en vroeg hen naar den zin dier kinderlijke klanken. Eindelijk deelde een Phrygisch reiziger, een oud gebogen man in valen tabbaard gehuld, hem mede, dat het woord ‘bekós’ in de taal zijns lands het b r o o d aanduidde. En Lydische zeevaarders van koning Gyges bevestigden dit.

Door deze ervaring bevredigd in zijn filologisch onderzoek, liet koning Psammetichus aan zijne minnaressen en aan al zijn Egyptenaren, aan de priesters, aan de krijgslieden, aan de handwerkers en kooplieden, aan de schippers van den Nijl, aan de landbouwers en veehoeders bekend maken, dat het Phrygische volk het oudste der aarde was.

***

De schoonste en jongste der minnaressen sloeg dien avond met raadselachtigen glimlach haren ronden arm om het hoofd van Psammetichus. En de grijze taalgeleerden van Alexandria[1)] verhieven den grooten koning tot doctor in de vergelijkende taalwetenschap s a g a c i t a t i s c a u s a .

1) Wel beweerde, twee eeuwen later, de Alexandrijnsche bibliothecaris Apollonius van Rhodus dat de beide kinderen het geblaat der geiten hadden trachten na te bootsen in den kreet ‘bèk’, terwijl ‘os’ dan slechts een Grieksche uitgang zou zijn; doch deze onhandige hypothese kan men gerust op fonetische gronden verwerpen, daar ‘bekós’ een korte ‘e’ heeft en den klemtoon op de laatste lettergreep. Bovendien - de wijze koning van Egypte moge slechts een dilettant-filoloog zijn geweest - zoo hij het geluid ‘bèk’ had vernomen, hij zou de taal der geiten, even goed als de vak-geleerde Apollonius, als de oudste hebben erkend.

O, blijf stil zitten... door Mien Vermeulen-Duinker.

O, blijf stil zitten in het licht,
Laatst avondlicht op je donker haar.
Verdrijf het nu niet met dwaas gebaar
Van stout klein jochie, jij groote man.

Het licht is innig, week en droef,
En morgen is ver jou trouwe gezicht,
Dan zit ik alléén in 't avondlicht
Om jou te schreien, mijn lief, mijn man.

Ik zie je oogen wijd-open, stroef,
En je handen genepen in pijn-gebaar,
En je hoofd gebogen, als was 't te zwaar -
Gebogen in val van avondlicht.

Verzen van Victor E. van Vriesland.

Het eeuwige licht.

Voor W.

I

Laat mij u troosten, broeder. Laat mij zacht
Wat stille woorden in uw treurnis spreken,
Zorgvol gekozene, die zullen breken
Het starre leed dat u het leven bracht.

Zóó als wanneer een schaduwlooze bleeke
Gloring van zon na nauw te torschen nacht
Van duisternis wel aarzelt eerst en wacht,
Om daarna in goud-borrelende beken

Van licht over de waereld uit te gaan;
Zóó als, na nacht van zwaar daemomisch droomen,
We ontwaken in het stil-wit morgenlicht,

Het onvergankelijke, dat den waan
Der droeve droomen heenvaagt; zóó zal komen
De dag over uw smartenvol gezicht.

II

Is het de weemoed niet van alle dingen
Die komen, broeder, en weer henengaan,
De weemoed zelf van onzen korten waan
Die altijd zachtjes om ons heen blijft zingen?

Is het de weemoed niet van alle dingen?
Schrijdt zóó de statig-zware stoet niet aan
Der wondre dagen die, bij 't henengaan,
Ons achterlaten in herinneringen?

Waartoe te weenen om der dingen zijn
Wanneer zij ons eeuwige schoonheid geven,
Als in topazen schaal bloed-zwarte wijn?

Broeder, bedenken we in het vliedend leven
Dat zíj eerst recht ten volle Menschen zijn
Om wier leed Schoonheid haren glans kwam weven.

III

Mijn arme broeder, zie, ons aller leven
Is angstig tasten naar een spel van licht
En schaduwen, dat telkens tergend zwicht
Als we er naar grijpen met handen die beven

Van heet verlangen: En diep in ons schreit
De weemoed om wat immer ver zal wezen;
Mijn arme broeder, weet: Schoonheid kan deze
Smarten slechts loutren tot gelatenheid.

Woorden geven den troost niet, broeder. Woorden
Schenken verpoozen voor een korten tijd
Aan wie ze, talmend bij de smart-poort, hoorden.

Maar wèl hem die geen vreugde meer verbeidt,
Hoog opgericht en eenzaam staande voor de
Stralende tuinen van dë eeuwigheid.

Verzen door Josef Cohen.

I.
Het land van Holland.

Den Componist J.P.J. Wierts.

Wie mint de leuke molens niet,
Die met hun vlerken zwaaien,
Terwijl het water van de vliet
Zoo morgen-vast-vandaag-nog-niet,
Zoo rustigjes, bedaardjes vliet
En jongens bij het rechte riet
Fel-plassend pootje baaien?

De frissche wind slaat zwaar en bol
Over de vlakke wegen.
Dan gaan de molens aan den hol,
De vliet denkt: ‘zoo'n kwajongenslol,
Zoo'n hollebollge dolle hol,
Dat draaien zit ze in hun bol,
I k houd ze maar niet tegen’.

De eendjes schudden vlug den kop,
Nadat ze vischjes doken,
Een scheepje voert de vlag in top:

Het kiest vandaag het ruime sop...
Een waagstuk toch, zoo'n notedop!
De schipper staat er boven op
Stil-droomende te rooken.

Een beter land bestaat toch niet,
Al zou je eeuwen zoeken!
Het land van Holland, waar je ziet
Is 't land van water en van riet,
Van molens en een kalmen vliet,
Van Rembrandt, Ruysdael, wien al niet!
En van de wijde broeken.

II.
De kievit.

Hij houdt den kop geheven hemelwaarts
En loopt zoo statig op het wei-tapijt,
Als een notabel in een kleine stad,
Die niets heeft dan zijn kleine waardigheid.

Hij kent maar ééne roep: ‘Kivi, kivi’,
Verboemelt al den tijd met wandlen in de wei,
Hij kent maar ééne angst, de schaduw van zijn trots,
Dat men zijn ei verwarde met een wulpenei.

Henry David Thoreau door Dr. E.D. Baumann.

'Scorn trifles, lift your aims!'

In ons leven, waarin dag aan dag zich rijt in een rustloos voortspoeden, in een ternauwernood bewusten, continuën voortgang van ons bestaan, komen momenten voor van intens geestelijk zijn, oogenblikken van bezinning en rustig doorschouwen. Het is misschien iets treffend-ontroerends - het doorleven van een natuur-gebeuren ontzagwekkend en grootsch, of de aanschouwing van een kunstwerk, overweldigend door zuivere schoonheid, ook wel iets goeds of droevigs in ons eigen leven, - maar evenzeer kan 't iets zijn van minder beduidenis - een woord gehoord of gelezen, een ervaring welke ons deel was, - wat in ons een stemming wekt, zoo ongewoon aan het leven van iederen dag. En in die momenten is het ons alsof het Absolute, het Goddelijke zelve in ons is nedergedaald en we zien het Gebeuren en Zijn als van af een hooger plan, - niet anders dan, gelijk we meenen, de Wereldziel in de oneindigheid van zijn Wijsheid de wereld moet zien.

Dan rijzen in ons op vragen, vreemd aan ons onrustig leven van steeds maar voortjakkeren, en we zien het Leven zelve als een probleem. En onbeduidend schijnen ons nu onze genietingen en ergernissen, onze kleine geschillen, anders zoo gewichtig in ons oordeel, klein en gekunsteld ons bestaan, kinderachtig onze opvattingen en vooroordeelen, onze meeninkjes, waarover we zoo deftig kunnen kibbelen. Innerlijk doelloos komt ons voor ons streven, en de doelen, waarnaar we onafgebroken jagen, het streven niet waardig. En als iets kleins erkennen we het leven en we vragen ons af, of dit nu in overeenstemming is met die

majesteit, van welke we ons in zulke momenten meer dan ooit bewust zijn.

En ten allen tijde zijn er menschen geweest, fijn-gevoelende naturen, die - stellend het alleen in 't materieele opgaande massa-leven der schare, met zijn karakterloosheid en aanbidding van den schijn, tegenover de waarachtige grootschheid en reine heerlijkheid der Schepping - de samenleving, de cultuur zelve beschuldigd hebben van de oorzaak te zijn van al het onware en zondige, dat zij waarnamen in de wereld om hen heen. En willend een levenshernieuwing, een op-lichten van nieuwe idealen, hebben zij opgeroepen tot een terugkeer tot den eenvoud en de onschuld der natuur, opdat de eenling vrij en bewust van zijne innerlijke vermogens een nieuw leven zou beginnen. Zoo dan, van Theocritus en Horatius tot Rousseau en Tolstoj, hebben zij het hun tijdgenooten gepredikt, dat het geluk, dat een ieder wil, niet te vinden is, waar het wordt gezocht, in het bezige, bedrijvige sociale zijn, met zijn weelderige genietingen, maar alleen in een waarlijk intens leven in eenvoud en waarheid.

Ook in het land van den dollar, waar de moderne beschaving met al de gecompliceerdheid van het gemeenschapsleven, met haar handel en nijverheid, haar fabrieken en spoorwegen, haar rust'loos-nerveuze, steeds maar voortjakkerende kudde-menschen, haar opgehoopte rijkdommen, dwaze weelde en overvloed aan den eenen kant en het doodarme, mat en suf in zijn ellende en zonde voortkwijnend proletariaat aan den anderen kant, zich in haar meest duidelijk uitgesproken vorm aan ons voordoet, - zijn er krachtige persoonlijkheden opgestaan, die der schare een ‘halt’ hebben toegeroepen, die niet als de anderen de tijdgoden aanbaden maar luide hebben getuigd van hun groote liefde voor de natuur, voor waarachtigheid en soberheid. En het is goed - ook voor ons - een oogenblik rustig te zijn en te luisteren naar de boodschap, die zij brachten.

Niet ver van Concord - het Nieuw-Engelandsche Weimar - ligt een klein meer, Waldenvijver is zijn naam, niet treffend door bijzondere grootschheid noch schitterende schoonheid, maar diep en kalm en met zuiver, helder-groen water: ‘een klare, diepe, groene bron te midden van eiken- en dennenbosschen.’

De oever, onregelmatig genoeg om niet eentonig te zijn - hier als gekarteld met diepe inhammen, ginds als uitgeschulpt of steil opstijgend - is bezet met gladde, ronde, witte steenen. En heuvelen, begroeid met eiken en pijnboomen rijzen op uit het water.

In een simpele hut met kleinen tuin, vol weelderigen plantengroei, op de helling van een dier heuvelen, woonde gedurende de jaren 1845 en '46 een jonge Amerikaan, die gerekend mag worden tot de merkwaardigste zonen der Vereenigde Staten: Henry David Thoreau.

Misschien dat ge op 't eerste gezicht dien jeugdigen, modernen kluizenaar mocht hebben gehouden voor een welgedanen landlooper. Maar bij scherper toezien zou u de ernst, energie en wilskracht niet zijn ontgaan, die uit zijn gestalte en optreden sprak.

Thoreau was niet bijzonder lang, maar slank en rijzig van lichaamsbouw. Zijn gelaat met krachtigen Romeinschen neus en zware wenkbrauwen, die hingen over groote, ronde, grijs-blauwe oogen, vol levendigheid en uitdrukking, was scherp-besneden en energiek van trekken. En elke beweging was vol rust en zelfbewuste kracht.

Er was ook iets wonderlijk wilds in hem, dat vreemd aandeed bij de in waarheid klassieke humaniteit, die het kenmerk was van zijn geest. Het was die wildheid, die voor hem de jacht en het visschen aantrekkelijk deed zijn. Die sympathie voor 't wilde leven, die intense vitaliteit had hem ook gedreven naar Walden, maagdelijk in nog ongerepte natuurlijkheid.

Reeds als jongen was hem Walden-vijver lief geweest. Menig uur had hij op hem doorgebracht, in donkere nachten visschend lampreien, van welke men zeide, dat ze door licht werden gelokt, of wel op heerlijke zomerdagen in zijn boot liggend en zich latende drijven waarheen het toeval wilde - wakend-droomend, totdat de schok van de boot, die op het zand stiet, hem wekte, en hij uitzag waar hij was heengedreven. Dat waren genotvolle dagen voor hem. Ledigheid was dan de aantrekkelijkste en vruchtdragendste bezigheid, en hij gevoelde zich gelukkig, omdat hij zich rijk wist - niet aan goud, maar aan zonnige uren.

Zonnige uren, uren van rustig genieten van de wonderen der

natuur, van peinzen en droomen - daaraan heeft het Thoreau ook in zijn verder leven niet ontbroken. Om te voorzien in de geringe behoeften, welke hij had, waren eenige dollars per jaar toereikend. Een eenvoudig, slechts ruw bewerkt, maar solide stel kleeren, wat vruchten en groenten, een simpele hut om te schuilen bij regen en onweer en strenge koude, was al hetgeen hij behoefde. En het weinige geld, daarvoor noodig, verdiende hij gemakkelijk met het houden van lezingen, met het uitgeven van zijn boeken of door eenige weken op het land werkzaam te zijn. De vele weken van het jaar, die restten, genoot hij een volkomen vrijheid, gaande, waarheen het hem lustte te gaan, denkend en schouwend, volstrekt tevreden, ‘een moderne Derwisch!’

Met ongeveinsde verbazing zag hij zijn medeburgers aan. De zelfkwellingen der Brahmanen meende hij nauwelijks ongelooflijker of wonderlijker dan wat hij in hun leven, opmerkte, en de twaalf werken van Hercules schenen hem kinderspel vergeleken met wat zijn tijdgenooten ondernamen. Was niet de slavernij der negers - de groote kwestie van den dag! - veel minder hard dan die der blanken, die hun eigen slavendrijvers waren? Zij zwoegden - de armen! - onder een te zwaren last, dien zij nog wel zich zelven hadden opgelegd. Een leven van dwazen leidden zij zonder 't evenwel te bemerken, dan wanneer zij, aan 't einde gekomen, het ijdele en vruchtelooze van hun leven inzagen en erkenden, dat zij in waarheid niet hadden geleefd. Uit louter onwetendheid en wanbegrip waren zij zóó voortdurend bezig met de nagemaakte zorgen en het noodelooze, grove gedoe van het leven, dat zij geen tijd hadden de heerlijkste vruchten er van te plukken, om zichzelf te wezen en eigen zijn te ontwikkelen en te handhaven tegenover hun omgeving, zich te gedragen als een vrije mensch tegenover vrije menschen. Want het innerlijk leven is fijn en teer, als bloemen en vruchten, en eischt niet minder dan deze een zorgvuldige behandeling, wil het niet verkwijnen. Maar we zijn niet gewend ons zelf noch onze medeschepselen zoo teeder bezorgd te bejegenen. En zoo kan het hoogere in den mensch niet tot ontwikkeling komen en verre blijft van hem het geluk, dat de vrije zelfontplooiïng met zich brengt. Een leven van stille vertwijfeling is dan ook dat van het meerendeel der menschen. Wat men berusting noemt

is niet anders dan vastberaden vertwijfeling. Zelfs de genoegens en amusementen der wereld verbergen slechts een onbewuste wanhoop.

En zoo laag en frivool als het leven der menschen is, zoo hoog en heerlijk kan het zijn. ‘Ons leven is zoo verachtelijk laag als dat van mieren en valt uit-een in nietigheden. Illusies en begoochelingen worden vaststaande waarheden geacht, terwijl de werkelijkheid fabelachtig is. Indien we steeds alleen wilden acht slaan op wat werkelijk is en ons niet lieten misleiden, dan zou ons leven, om het met bekende dingen te vergelijken, zijn als een vertelling uit de Arabische Duizend en één Nacht. Indien we alleen eerbiedigden, wat onvermijdelijk is en recht heeft op bestaan, dan zouden de straten van poëzie en muziek weerklinken. Wanneer we rustig zijn en wijs, dan erkennen we dat alleen 't groote en waardige blijvend en volstrekt bestaat, dat kleine vreugden en vreezen slechts een schaduw zijn der werkelijkheid. De werkelijkheid is altijd opwekkend en verheven. Door de oogen te sluiten en te dutten, door zich te laten misleiden door schijn, bestendigen en bevestigen de menschen overal hun leven van iederen dag, hun leven van sleur en gewoonte, dat nog steeds op zuiver hersenschimmige grondslagen is opgebouwd.’

Thoreau wenscht niet een leven te leven van louter schijn, maar een leven van frische natuurlijkheid, ‘round which the vine clings and which the elm willingly shadows.’ Het Zijn te erkennen in zijn waarachtige wezenlijkheid, de essentieele levensfeiten koen in de oogen te zien meende hij het doel van ons bestaan. Niet te gaan langs platgetreden paden, maar een eigen weg te zoeken onder moeite en strijd was wat hij een waardig pogen oordeelde: ‘Ik wenschte niet te leven, wat in waarheid geen leven was, noch te berusten in 't zijnde, indien dit niet volstrekt noodzakelijk was. Ik wilde intens leven, en opzuigen al 't merg des levens, om zoo spartaansch en forsch te leven, dat ik van mij vermocht te werpen wat geen leven was.’ ‘Mijn goede Genius scheen te zeggen: Ga visschen en jagen, wijd en zijd, dag aan dag, - verder, steeds verder - en rust uit bij vele beken en haardvuren zonder bezorgdheid. Gedenk uwen Schepper in de dagen uwer Jeugd. Sta op zonder zorgen vóór het ochtendgloren en zoek avonturen. Laat de middag u bij andere meren vinden en de nacht overvalle u, overal thuis. Geen uitgestrekter velden zijn er

dan deze, en geen waardiger spelen dan hier kunnen worden gespeeld. Groei in 't wild op, gelijk uw natuur is, gelijk ook deze helm en dit varenkruid, die nooit tot Engelsch hooi zullen worden. Laat de donder rommelen; hij moge den oogst der boeren met verwoesting bedreigen, voor u is dat niet zijn boodschap. Schuil onder de wolk, terwijl anderen vluchten naar wagens en hutten. Laat uw bezigheid u niet zijn een middel tot levensonderhoud, maar een sport. Geniet het land, maar bezit het niet. Door gebrek aan durf en geloof zijn de menschen, waar zij zijn, koopend en verkoopend, en hun leven doorbrengend als slaven.'

Thoreau, die een tijdlang te Cambridge (U.S.) aan de Harvard University studeerde, heeft dan ook nooit een beroep gekozen. Zijn vrijheidslievende geest, die allen dwang haatte, verafschuwde de gebondenheid, die een door anderen of door zichzelf zich opgelegde dagtaak met zich brengt. Hij wenschte te werken en te peinzen, te arbeiden en te droomen, wanneer het hem lustte, vrij van alle sociale verplichtingen. 'The truly efficient labourer' zegt hij in 'A week', 'will not crowd his day with work, but will saunter to his task surrounded by a wide halo of ease and leisure, and then do but what he loves best. He is anxious only about the fruitful kernels of time.'

Er was in hem een innige, aangeboren, natuurlijke afkeer van het gemeenschapsleven, dat beslag legt op alle uren van den mensch, dat hem geen tijd laat om zich-vrij-uit-te-leven, maar hem doet loopen in het gareel. Hij haatte alle systematisch werken en denken. Zijn hart trok naar de wouden en velden, naar het frissche leven der natuur, niet naar den ruwen, afmattenden arbeid, of de dorre droogte der wetenschap. Hij hield er van de landlieden gade te slaan bij hun werk, in hun eenvoudig bestaan, en was vertrouwd met het land rondom Concord als niemand anders. 's Nachts wist hij den weg door 't woud beter te vinden met de voeten dan met de oogen Hij kende de landdieren en de vogels en de visschen, al wat lucht en aarde en water bewoont: hun gezang, hun schreeuwen, hun zweven, hun karakter, hun intiemste leven. De aarde met haar rijkdom aan plantengroei en het water in zijn wisselingen van zijn waren voor hem niet zonder eigen innerlijk wezen.

En het was alsof de levende natuur hem begreep in zijn groote

liefde, in zijn belanglooze sympathie, en het gedierte kwam tot hem met een wonderlijke vertrouwlijkheid en zorgeloosheid. In zijn hut op Walden huisden nog andere schepselen dan hij alleen. De vogels vlogen zonder vrees door de kamer, eekhoorntjes renden over het dak, terwijl de kelder werd bewoond door hazen en mollen. Hij verhaalt van zwartkuiven, die gingen zitten op een armvol brandhout, dat hij droeg. En eens, toen hij bezig was in zijn tuin met schoffelen, zette een musch zich op zijn schouder, voor hem 'a greater honour than any epaulet he could have worn.'

Er was in hem een volheid van reine genegenheid, van volstrekt objectieve liefde, die niet zelfzuchtig begeerde, maar opging in een louter aanschouwen. Hij wenschte de natuur te erkennen in haar wezenlijke schoonheid, in haar werkelijken eigenaard. En spelenderwijs leerde hij, levend te midden van de heerlijke schepping, rustig schouwend en lettend op wat er gebeurde onder zijn oogen; en zijn dagboek is een getuigenis van den ernst van zijn studie, van zijn ijverige belangstelling in al wat leefde en was.

Een 'poet-naturalist' is hij genoemd en dat was hij ten volle; een dichter, maar geen man der wetenschap! Zelf was hij zich dit trouwens bewust verklarend, dat hij 'could not properly detach the mere external record of observation from the inner associations with which such facts were connected in his mind - in a word, the natural history of the subject could not be separated from the poetry'.[1)] Maar hij wist ook, dat zijn erkennen dientengevolge veeleer zuiverder en absoluter werd.

Evenwel voor Thoreau was de natuur nog iets meer dan een bron van aesthetisch genieten en een object ook van vorschende belangstelling. De machtige energie, de forsche, wilde kracht, waarvan het natuur-gebeuren getuigde, oefende op hem ook uit een prikkelenden, opwekkenden invloed, staalde zijn krachten, vermeerderde zijn geestelijke energie. 'We kunnen nooit genoeg hebben van de Natuur', schrijft hij in 'Walden'. 'We moeten verfrischt worden op het gezicht van onuitputtelijke kracht, titanisch groot, - de zeekust met zijn wrakken, de wildernis met haar levende en verteerende boomen, de donder-wolk en

1) Henry S. Salt 'Life of Henry David Thoreau' p. 102.

de regen, die drie weken aanhoudt en overstroomingen verwekt. We willen onze eigen grenzen overschreden zien en eenig leven vrij zien grazen, daar waar wij nimmer dwalen.'

Het was die behoefte aan een geestelijke opfrisching, welke hem ook in de eenzaamheid had gedreven. Want zijn verblijf op Walden was volstrekt niet alleen een excentrieke, oeconomische proefneming. In Walden's rustige omgeving, ver van het bedrijvig kultuurleven, hoopte hij, versterkt door een leven in innige gemeenschap met de natuur, de groote problemen, die zich aan hem opdrongen, te kunnen bemeesteren, zijn twijfelingen te kunnen overwinnen. Daar mocht het hem mogelijk blijken door ernstig en kalm nadenken, door zelfbezinning en rustig door-schouwen een steunpunt te vinden, van waaruit hij de wereld der ervaring zou kunnen beheerschen.

En zijn 'Walden' getuigt er van, dat hij in die tweetal jaren van afzondering heeft gevonden, wat hij zocht. Daar - op Walden - leefde hij in volstrekte vrijheid, tuinierde en boerde hij op zijn eigen manier, daar las hij die 'boeken, welke de gansche wereld doortrekken', daar lag hij te droomen en te peinzen te midden van de bonte natuurweelde: 'Ik houd', schrijft hij in zijn boek, 'van een breeden rand om mijn leven. Soms, op een zomermorgen, na mijn gewoon bad genomen te hebben, zat ik op den zonnigen drempel van zonsopgang tot middernacht, in heerlijke droomerijen verzonken, tusschen de pijnboomen, dennen en sumaks in onverstoorde stilte en eenzaamheid; terwijl om mij heen de vogels zongen of geruischloos door het huis fladderden - totdat ik, doordat de zon door mijn westelijk venster binnenviel, of door het geluid van een reiswagen op den verren landweg, herinnerd werd aan het verloop van den tijd. In deze uren groeide ik, als koren in den nacht, en zij waren voor mij veel beter dan handenarbeid zou zijn geweest. Het was geen tijd, die van mijn leven werd afgetrokken, maar evenveel tijd toegevoegd aan dien, welke mij was toegekend. Ik begreep nu wat de Oosterlingen bedoelden met bespiegeling en de werken verlaten. Meestal lette ik er niet op, hoe de uren voorbij gingen. De dag vorderde als om het een of ander werk voor mij te verlichten; het was morgen, en ziet! het is avond en niets merkwaardigs is volbracht. In plaats van te zingen gelijk de vogels,

glimlachte ik zwijgend over mijn voortdurend goed geluk. Zooals de musch haar trillers liet hooren, zittend op den walnotenboom voor mijn deur, zoo had ik mijn stillen lach, of ingehouden gekweel, dien zij uit mijn nest had kunnen vernemen. Mijn dagen waren geen werkdagen, den stempel dragend van eenige heidensche godheid, noch werden zij verkort tot uren of weggevreten door klok-getik. Want ik leefde als de Puri-Indianen van wien men zegt, dat zij voor gisteren, vandaag en morgen slechts één woord hebben en hun onderscheiden bedoeling uitdrukken door achterwaarts te wijzen voor gisteren, vooruit voor morgen en naar boven voor heden. Voor mijn stadgenooten was dit ongetwijfeld niets dan luiheid, maar wanneer de vogels en bloemen mij hadden beproefd naar hun maat, zouden zij mij niet te licht hebben bevonden.'

Als alle krachtige, ernstig-gestemde persoonlijkheden, die natuur en leven wenschen te door-denken in hun waarachtige wezenlijkheid, hield Thoreau van het alleen-zijn. Geen metgezel verklaarde hij te kennen, die zijn gezelschap meer waard was, dan de eenzaamheid. Hij kende ook de heerlijkheid van het alleen-gaan in de natuur, die verrukkelijke momenten, waarin het Zijn voor ons zijn wezen ontsluiert, de absolute Wijsheid en Schoonheid zich aan ons geopenbaart.

Volstrekt eenzaam was hij evenwel niet. Daar waren genoeg lieden, die den kluizenaar te Walden kwamen opzoeken, meest ongenoode gasten, - nieuwsgierigen, dilettant-hervormers en philanthropen, - menschen die hem verveelden! Maar er kwamen ook bezoekers, die hij met liefde ontving: 'Kinderen, die bessen zochten, spoorwegwerkers, die in schoone boezeroenen een Zondagmorgen-wandeling maakten,' visschers en jagers, 'in het kort alle eerlijke pelgrims, die het woud alleen bezochten ter wille der vrijheid.' Er verschenen ook voornamer gasten als Emerson, Alcott, Ellery Channing. En op zijn beurt wandelde Thoreau weer eenige malen in de week naar het dorp om wat van de praatjes te hooren, die daar gingen van mond tot mond, en, naar zijn zeggen, in homoeopathische dosis genomen waarlijk verfrisschend werkten.

Maar ook zonder gasten gevoelde hij zich niet eenzaam. Was niet de gansche natuur om hem heen vol leven! Waren daar

niet zijn vrienden de dieren en de vogels, van wie hij boven allen hield. Kwamen niet tot hem geluiden, uit het verafgelegen dorp, en van de spoorbaan, die langs den vijver liep:

'Terwijl ik dezen zomernamiddag voor mijn raam zit, kringen havikken over de open plek voor mijn huis en de wiekslag van wilde duiven, die bij tweeën en drieën tegelijk voorbij mij heen vliegen of zich rusteloos even neerzetten op de takken der witte pijnboomen achter mijn hut, verwekt geluiden in de lucht. Een vischhavik maakt kuiltjes in het glazige oppervlak van den vijver en brengt een visch boven. Een wezel steelt wat uit den poel voor mijn deur en vangt op den oever een kikvorsch. De helm buigt onder het gewicht van roodborstjes, die her- en derwaarts fladderen; en in het laatste half uur heb ik het geraas gehoord van spoorwagens, die reizigers van Boston naar het platte land vervoeren, nu eens wegstervend in de verte, dan weer oplevend als het slaan van een patrijs... Soms, op Zondagen, hoorde ik bij gunstigen wind het gelui der klokken van Lincoln, Acton, Bedford of Concord, - een aangename, onbestemde, lieflijke en als 't ware natuurlijke melodie, waard om te worden gedragen in de wildernis, en over de wouden zich voortplantend werd het tot een trillende gonzing, alsof de dennennaalden aan den horizont de snaren waren van harpen... 's-Avonds klonk uit de verte, van gindsche zijde der bosschen, het geloei van een koe, zoet-klinkend en melodieus... En wanneer de avondtrein voorbij was, begonnen whippoorwills hun vespers te zingen, zittend op een boomstam voor de deur of op den nok van het dak... Zij zongen met tusschenpoozen den ganschen nacht door en waren nog even zanglustig als ooit, wanneer de dauw opkwam... Wanneer de andere vogels stil zijn, nemen de krijschende uilen den toon over en als van rouwende vrouwen klinkt hun oe-loe-loe. En wonderwel past die klank bij de moerassen en schemer-donkere wouden, waarin het daglicht niet doordringt, in u het flauwe beeld wekkend eener uitgestrekte, onbekende, voor den mensch nog niet ontsluierde natuur. Zij representeeren de volstrekte schemering en onvoldane gedachten... Intusschen weerklinkt de gansche oever van het gekwaak der kikvorschen, de ruwe geesten van oude drinkebroers en slempers, die, nog steeds zonder berouw, trachten een beurtzang te zingen in het meer van den Styx.'

Hij was een hartstochtelijk wandelaar en erkende het wandelen als een kunst, die als alle andere een bepaalden aanleg vereischt en dus slechts haar weinige ingewijden heeft: ‘it requires a direct dispensation from Heaven to become a walker.’ ‘Ambulator nascitur, non fit.’ Voor hem was het zijn en gaan in de open lucht een physieke behoefte, noodzakelijk om zijn gezondheid en frischheid van geest te bewaren. En iedere wandeling was een soort kruistocht, ‘preached by some Peter the Hermit in us, to go forth and reconquer this Holy Land from the hands of the Infidels’.[1)]

Zoo zwierf hij dan naar pijnboom-boschjes, die daar stonden als tempels, als vloten op zee, in vollen tooi, met golvende takken en omgoten met licht, zoo zacht en groen en schaduwrijk, dat de Druiden haar eiken mochten hebben vergeten om hen te aanbidden.’ Of wel hij dwaalde naar het cederwoud bij den Flint's vijver met zijn boomen vol blauwbessen, of naar de moerassen, waar het leverkruid in loofwerk van witte pekden afhangt en paddestoelen, de tafels der moerasgoden, den grond overdekken. Soms ook bracht hij bezoeken aan bijzondere boomen, zeldzaam in die streken, staande midden in een weide, diep in een woud of moeras, ook wel op een heuveltop: de geurende zwarte berk of zijn gele neef met los gouden gewaad, beuken met leverkruid omgroeid of dennen wonderlijk om hunne bijzondere lengte. Dàt waren voor hem de altaren, welke hij in den zomer bezocht.

Een rijke bron van genieting was voor hem ook het meer, met zijn onbewogen, spiegelend oppervlak en klaar, helder water, wisselend van kleur met den hemel, die het overwelfde. Op warme zomeravonden placht hij op hem in een boot fluit te spelen, terwijl de baars, als betooverd, om hem heen zwierf en de maan scheen te dwalen over den geribden bodem, die bedekt was met resten van woudreuzen. Soms bracht hij den nacht op den vijver door, visschend in het maanlicht, en uilen en vossen kwamen hem dan serenades brengen.

Hij hield er van op mooie dagen van af een hoogte, zittend op een boomstam, het meer te overzien en zijn glanzend spiege-

1) ‘Essays’ (Walking).

lend oppervlak te bestudeeren. En de wonderen van het meer wekten in hem een gevoel van religieusiteit: ‘Niets is zoo schoon, zoo rein en zoo grootsch van alles wat aan de oppervlakte der aarde ligt, als een meer. Hemel-spiegel! Het is een spiegel, dien geen steen kan doen breken, waarvan het kwik nooit afslijt, welks verguldsel de natuur telkens weer hernieuwt. Geen storm noch stof kan zijn altijd helder oppervlak benevelen. Een spiegel, waarin elke onreinheid, die er wordt voorgehouden, neerzinkt, die wordt afgeveegd en afgestoft door den nevel-borstel der zon. Geen adem, die er tegen aan wordt geademd, slaat er op neer, maar het zendt zijn eigen adem omhoog om als wolken boven zijn oppervlak te zweven en nog op zijn bodem te worden weerkaatst. Een waterveld verraadt den geest, die in de lucht is. Voortdurend ontvangt het nieuw leven en beweging van boven. In gevolge van zijn natuur ligt het tusschen hemel en aarde. Op het land wuiven alleen de boomen en het gras, maar het water wordt zelve door den wind bewogen. Ge ziet aan streepen en spranken licht, waar de wind er overheen strijkt. Merkwaardig is het, dat we door zijn oppervlakte heen kunnen zien. Misschien zullen we eenmaal ook door het lucht-oppervlak kunnen heenzien en erkennen waar een nog subtieler geest er over zweeft.’

Langzaam wordt het herfst. De wilde ganzen vlieden naar gunstiger streken, wespen vluchten voor de koude in zijn woning. De Noordenwind koelt het water af, en de vijver sluit de oogen en blijft drie maanden slapen, evenals de marmotten in de omliggende heuvelen. Bezoekers komen er nu niet meer, maar hij leeft in gedachten met de dooden, Indianen en negers, vroegere bewoners van Walden, wier leven hij herdenkt. In de lange avonduren studeert hij, en schrijft zijn ‘Week’ en zijn ‘Carlyle’ en het grootste deel van ‘Walden’. 's-Morgens strooit hij voedsel voor de hongerige dieren. Hazen en konijntjes komen bij hem hun middagmaal doen en eekhoorntjes vermaken hem door hun koddige bewegingen. Een uil staart hem slaperig aan, wanneer hij voorbijgaat. In maan-lichte nachten hoort hij de vossen, die op buit uit zijn, woest en demonisch blaffend als boschhonden. En tegen het einde van den winter komen patrijzen uit de bosschen naar de zuidelijke heuvelhelling om voedsel te zoeken.

En de winter gaat voorbij en de lieflijke lente komt - het zien komen van de lente meent hij een van de grootste aantrekkelijkheden van het in de bosschen wonen: ‘Ten slotte begint het ijs in den vijver honigraat-achtig te worden en als ik er over ga, kan ik mijn hiel er indrukken. Mist en regen en warmere zon doen de sneeuw stadig smelten; de dagen zijn merkbaar gelengd. Ik let aandachtig op de eerste teekenen van de komende lente, of ik niet bij toeval het geluid mag hooren van een pas aangekomen vogel, of het gesjilp van den gestreepten eekhoorn, of wel een mormeldier mag zien, dat het waagt zijn winterkwartieren te verlaten... Als de warmere dagen komen, hooren zij, die bij het water wonen, 's nachts het kraken van het ijs met een verschrikkelijken knal, luid als van geschut; het is alsof zijn boeien van ijs uiteen worden gerukt. En in een paar dagen zien zij het ijs dan snel verdwijnen... Ten slotte vallen de zonnestralen loodrecht neer, en warme winden verdrijven mist en regen en doen de sneeuwhoopen wegsmelten, en de zon, die den mist doet optrekken, glimlacht over een landschap, geschakeerd in wit en rood, walmend van wierook, en waardoor de wandelaar zijn weg van eilandje tot eilandje zoekt, opgevroolijkt door het kabbelend geluid van beekjes en stroompjes, wier aderen gevuld zijn met het bloed van den winter, dat zij afvoeren... De eerste musch in de lente! Het jaar begint met frisscher hoop dan ooit! Het zwakke zilveren gekweel van den blauwvogel, zangmusch en roodvleugel klonk over de kale en vochtige velden, alsof de laatste winterschilvers klinken bij het neervallen. Wat beteekenen op zulk een oogenblik histories, chronologiën, tradities en alle geschreven Openbaringen? De beekjes zingen liedjes en wijsjes aan de lente. De moerashavik, die laag scheert over de weide, zoekt reeds het eerste ontwakende slijmige leven. Het vallend geluid van de smeltende sneeuw hoort men in alle groeven, en snel verdwijnt het ijs in de vijvers. Het gras vlamt op langs de heuvel-hellingen, als een lentevuur, alsof de aarde een innerlijke hitte naar buiten joeg, ten groet aan de weerkeerende zon. Niet geel, maar groen is de kleur van zijn vlam; - het symbool van de eeuwige jeugd! Van uit de zoden stroomt de grashalm als een lang, groen lint den zomer in, wel is waar eerst door de vorst neergedrukt, maar toch spoedig zich weer opheffend en

zijn spies van verleden jaar hooitijd met frissche kracht omhoog stekend... Zoo sterft ook ons menschelijk leven af tot den wortel, maar toch blijft het zijn groene bladeren uitspreiden in eeuwigheid...'

'De overgang van storm en winter in het heldere, zachte weer, van donkere, trage in heldere, veerkrachtige uren is een merkwaardige krisis, die alle dingen verkondigt. Ten slotte schijnt hij in een oogenblik te komen. Plots vulde een zee van binnenstroomend licht mijn hut, hoewel de avond reeds viel en winter-wolken laag neerhingen en smeltende sneeuw van het dak in droppels droop. Ik keek uit het raam en zie! Waar gisteren nog was koud, grauw ijs, daar lag nu de klare vijver, hoopvol en kalm, als op een zomeravond, en een zomeravond-hemel zag ik weerkaatst in zijn water, hoewel deze in werkelijkheid er boven niet was te zien. In de verte hoorde ik een roodborstje, het eerste weer, zoo scheen het me, na vele duizende jaren en zijn gezang zal ik nooit vergeten, hetzelfde zoete en krachtvolle gezang van weleer... De pijnboomen en dwergeiken om mijn hut, die zoo lang hadden gedropen, herkregen plotseling hun eigen karakter, en zagen er vroolijker, groener, rechter en levendiger uit, als werkelijk hersteld en schoongemaakt door den regen... Toen het donkerder werd, werd ik opgeschrikt door het gesnater van ganzen, die laag vlogen over de wouden, en zij schenen mij als vermoeide reizigers, die laat aankomend van zuidelijke meren zich ten slotte overgaven aan niet meer ingehouden klachten en wederzijdsche vertroosting. Staande voor mijn woning, kon ik het geklepper van hun vleugelen hooren, toen zij, op mijn hut aankomende, plotseling mijn licht zagen en onder veel lawaai dooreenwoelden en zich neerlieten in den vijver. Ik ging naar binnen en sloot de deur en bracht den eersten lente-nacht in de bosschen door.'

Waarom Thoreau Walden verliet? Ik kan het U niet zeggen. Thoreau wist het trouwens zelf niet! Zonder twijfel gevoelde hij zich gelukkig in zijn hut, ver van de menschen, maar te midden der boomen, bloemen en vogels. Daar was in hem een onrust, een onbestemd verlangen naar wisselingen van leven. 'I left the woods', zegt hij, 'for as good a reason as I went there. Perhaps

it seemed to me, that I had several more lives to live, and could not spare any more time for that one'. 'Why did I leave the woods?' schrijft hij eenige jaren later in zijn dagboek. 'I do not think, that I can tell. I do not know any better how I came to go there. I have often wished myself back. Perhaps I wanted change. Perhaps if I lived there much longer, I might live there for ever. One might think twice before he accepted heaven on such terms.'

Kort na de Waldensche dagen nam Thoreau weer zijn intrek in Emerson's huis, waar hij ook vóór dien reeds een jaar woonde. Tusschen de beiden eminentsten der Nieuw-Engelandsche transcendentalisten heeft sedert Emersons's toevallige ontdekking[1] van den jongeren Thoreau een innige vriendschap bestaan, berustend op een wederzijdsch gevoelen van achting en sympathie. We bezitten uitingen van Emerson over Thoreau's karakter en gaven, die van oneindig veel meer inzicht getuigen dan de laag-bij-de-grondsche opmerkingen, die kleine zielen zich te vaak over Thoreau hebben veroorloofd. In 1838 schrijft hij: 'I delight much in my young friend who seems to have as free and erect a mind as any I have ever met'. 'A noble, manly youth, full of melodies and inventions'[2], roemt hij Thoreau in een brief aan Carlyle van *30 Mei 1841*. En in zijn dagboek van 1868, het jaar na Thoreau's dood, vinden we opgeteekend: 'In reading Henry Thoreau's journal I am very sensible of the vigour of his constitution. That oaken strength which I noted whenever he walked or worked, or surveyed wood-lots, the same unhesitating hand with which a field-labourer accosts a piece of work which I should shun as a waste of strength, Henry shows in his literary task. He has muscle, and ventures on and performs feats which I am forced to decline. In reading him I find the same thoughts, the same spirit that is in me, but he takes a step beyond and illustrates by excellent images that which I should have conveyed in a sleepy generalisation. 'Tis as if I

1) The history of Mr. Emerson's first acquaintance with Mr. Thoreau is this. 'When the former was delivering a new lecture in Concord, Miss Helen Thoreau said to Mrs. Brown, Mrs. Emerson's sister, "There is a thought almost identical with that in Henry's journal", which she soon after brought to Mrs. Brown. The latter carried it to Mr. Emerson, who was interested, and asked her to bring this youth to see him. She did, and thus began a relation that lasted all their lives of strong respect and even affection, but of a Roman character.' Edw. Waldo Emerson, 'Emerson in Concord, a memoir' p. 40.

2) 'Correspondence between Carlyle and Emerson' Dl. I, p. 335.

went into a gymnasium and saw youths leap and climb and swing with a force unapproachable, though their feats are only continuations of my initial grapplings and jumps'.

Bekend is het dat Thoreau geen gemakkelijk mensch was in den omgang, met zijn 'habits of plain living and high thinking'. Hij was niet minder streng in zijn eischen tegenover anderen dan tegenover zich zelf en haatte de schijnvriendelijkheid en pseudo-welwillendheid, zoo gewoon in het conventioneele leven. Zijn vrije, oprechte geest ondervond de formaliteiten en zinledige gebruiken der 'salon' als een niet te dragen last, en dat maakte hem prikkelbaar en opposiet. Hij negeerde elke tegemoetkoming, wanneer hij eenig pretentie, dilettantisme of kwasterigheid meende te ontdekken. Zijn scherpe gezegden en nog meer de 'accusing silences', gelijk Emerson ze noemde, welke hij hun niet spaarde, die hem om een of andere reden antipathiek waren, gaven hem den naam van cynicus en misanthroop te zijn.

En toch was hij volstrekt geen menschenhater! Dat blijkt wel uit zijn sympathieke schetsen vol humor van de ruwe landbouwers uit Concord, van den eerlijken oprechten houthakker, die hem te Walden bezocht, of van den ouden visscher, die rondzwierf aan de oevers van de Musketaquid. Vooral van kinderen hield hij en hij verstond de kunst van hen bezig te houden en hun genoegen te verschaffen. 'Though shy of general society', zegt iemand, die hem kende, 'Thoreau was a hero among children, and the captain of their excursions. He was the sine qua non of the Concord huckleberry party'. En Emerson's zoon schrijft van hem: 'He was by no means unsocial, but a kindly and affectionate person, especially to children, whom he could endlessly amuse and charm in most novel and healthful ways'[1].

De vriendschappelijke omgang met Emerson is van grooten invloed geweest op den jongen man, die overigens niet bijzonder ontvankelijk was voor vreemde inwerking. Met verbazing constateerde een vroegere schoolmakker na een bezoek aan Emerson en Thoreau, hoezeer zijn vriend 'in the tones and inflections of his voice, in his modes of expression, even in

1) Edw. Waldo Emerson. 'Emerson in Concord'.

the hesitations and pauses of his speech, the counterpart'[1] was geworden van Emerson.

Evenwel niet alleen in zijn manieren en spreken, ook in zijn denken heeft Thoreau in niet geringe mate Emerson's invloed ondergaan. Maar - het zij met nadruk betoond - van een alleenlijk navolgen mag niet worden gesproken, al is er ook in hun levensbeschouwing veel treffend-gelijkends en al zeggen zij herhaaldelijk bijkens woordelijk hetzelfde.

Wat reeds bij de eerste kennismaking met beider geschriften als een punt van overeenkomst opvalt, is het absoluut systeemlooze in hun denken, het volstrekt ontbreken van elke tendens tot overreding, tot opdringen van eigen ideeën aan anderen. Thoreau was een vrij-denker, in den oorspronkelijken zin van 't woord - die alle dingen onderzocht, en moedig en vrijmoedig zijn meening uitte. Hij leefde zijn leven en zei wat hij te zeggen had, zonder zich te bekommeren om de instemming of afkeuring der menschen. Hij wenschte alleen zichzelf te zijn, eigen wezen te ontwikkelen naar innerlijke wetten, als het onvervreemdbaar recht van elk individu. En dàt was het ook waartoe hij anderen op te wekken zijn plicht meende. 'Ik zou niet wenschen' zegt hij, 'dat iemand mijn manier van leven overnam. Want behalve dat ik, vóór dat hij er goed achter was, al wel weer een andere mocht hebben gekozen, wensch ik toch, dat er op de wereld zooveel verschillende menschen zullen zijn, als maar mogelijk is, dat iedereen zijn eigen wijze van leven zal volgen en niet die van zijn vader, moeder of buurman.'

Thoreau was een hartstochtelijk individualist. Individualistisch idealisme is wat het kenmerkende is in zijn levensleer. Ook hierin stond hij aan de zijde van Emerson, en eveneens van Carlyle.

Het is in reactie tegen het eenzijdig realisme der negentiende eeuw, dat zich het individualistisch idealisme heeft ontwikkeld. De negentiende eeuw brengt met zich een wonderbaren opbloei van wat wordt genoemd het materieele leven. Zij richt 's menschen ganschen aandacht op de stoffelijke wereld en wekt hem op zijn geheele leven en denken in aansluiting aan hem om te vormen. De natuurwetenschappen, in steeds sneller tempo zich ontwik-

1) Rich. Garnett 'Life of Emerson' p. 157.

kelend, dringen verder en verder door in de wereld der verschijnselen en geven een uitzicht over tot nu ongekende regionen. En als dronken door het behaalde succes trachten zij de leiding over 's menschen denken, over totaal zijn psychisch leven aan zich te trekken, uit zich alleen het gansche Zijn te verklaren. De practische wetenschap, de doorvorsching van de stoffelijke wereld wordt het doel van alle erkennen, van alle geestelijke activiteit; en speculatie en fantaisie, wijsbegeerte, kunst en letteren, verwaarloosd, leiden een kwijnend bestaan. Tegelijk vinden machtige veranderingen in het sociaal-politisch en oeconomisch leven plaats. Techniek en industrie ontwikkelen zich tot nooit verwachte hoogte; de democratie, de aanbidding der massa, het geloof in haar vermogens en toekomst, wint merkbaar veld - en de waarde van den eenling wordt miskend. De arbeid, die zich vrij maakt van het individu, van zijn kennen en kunnen, van zijn meesterschap over de materie, hecht zich steeds inniger aan de voorwerpen, aan de middelen, waarmee de eenlingen streven, doet den mensch van hoogste en voornaamsten factor in het voortbrengingsproses tot een louter aanhangsel van zijn instrumenten worden, maakt hem tot werktuig van zijn werktuigen. En in 't productie-leven ontstaan reusachtige samenstellen, waarin de enkeling gansch en al opgaat, waarin hij alleen telt als exemplaar, maar niets op en uit zich zelf beteekent en vermag.

Zoo wint dan het leven wel aan volheid en actie, groeit ook de samenleving in vastheid, noodzakelijk bij de hoogere organisatie van den arbeid, wordt eveneens het gemeenschaps-gevoel in 't bewustzijn versterkt en neemt het materieel welbevinden van den enkeling merkbaar toe - maar diepte van innerlijk leven en harmonische zelfontplooïing worden gemist. De wereld, die den mensch tot intensiever zijn beloofde op te leiden, waaraan zich aansluitend het leven voller en rijker van inhoud mocht worden, ziet den eenling ten slotte meer en meer tegenover zich, als een dreigende, hem overweldigende macht. De arbeid, die 't vurig verlangde, eindelijke geluk zou brengen, dreigt hem te maken tot haar slaaf. Den mensch overweldigen zijn eigen scheppingen en een middel- en steunpunt gaat verloren, van waaruit de wereld der verschijnselen kan worden beheerscht, zóó dat het be-leven tot een door-leven wordt. En nu houdt

het zijn en ervaren van den enkeling op in wezenlijke kern door zijn eigen aard te worden bepaald, en hij wordt tot een automaat, die niets is en doet uit eigen innerlijke energie, maar het alleen-dwingend moment van denken en streven vindt in de uiterlijke omstandigheden, in natuur en samenleving en toeval.

Evenwel - het is duidelijk, dat tegenover zulk een levensbeschouwing, die alle individueele zijn, eigen karakter en eigen-waarde van den enkeling negeert, een reactie niet kan uitblijven. Het onbevredigende van elk nuttigheidsstreven, dat de levenswaarden zoekt buiten het persoonlijk innerlijk leven, het individu in zijn meest wezenlijk bestaan aan vreemde dingen bindt, - wordt immer duidelijker gevoeld. Een toenemend begeeren ontwaakt naar een schoonheid, die het gansche leven doordringt en boven alle ijle nuttigheid uitgaat (Ruskin). En terzelfder tijd begint de persoonlijkheid wederom haar rechten te doen gelden, komt er een zelf-bezinnen, wordt de doodende druk der gemeenschap meer en meer gevoeld, en een verzet treedt op tegen de overheersching der massa, die alles tracht te nivelleeren, die den eenling geen elleboog-ruimte wil toestaan, maar alle individueele vrijheid met ondergang bedreigt. Er ontstaat een verlangen en streven naar zelfstandigheid, naar een zich-uitleven, naar een ontwikkelen van eigen grootte en eigen-aard. En in de idee der persoonlijkheid wordt een centrum hervonden, waarin alle stralen van het zijn zich concentreeren, waarin het leven zich-zelf-bewust en onmiddellijk zeker wordt. En met de erkenning van een eigen psychische kern, van een subjectief leven staande tegenover de objectieve werkelijkheid, komt er een tendens om in-zichzelf-te-volharden, eigen wezen te ontwikkelen, van uit eigen innerlijk zijn te komen tot de volkrachtige daad.[1)]

Bij een geestesbeweging met zóó scherp uitgesproken individualistische tendenzen zal natuurlijkerwijze, nog meer dan bij eenige andere, in haar verschillende representanten, bij alle eenheid van denkrichting, zich toch een rijke verscheidenheid in 't bijzondere openbaren. En zoo is dan ook een verschil in toon en kleur in de levensleer der twee meest eminente Nieuw Engelandsche transcendentalisten niet te miskennen.

1) C. f. Rud. Eucken ‘Lebensanschauungen grosser Denker.’

Wat Thoreau voornamelijk van Emerson onderscheidt, is het meer concrete van zijn denken. Hij was veel meer dan zijn groote geestverwant een practisch mensch, wat niet alleen uitkwam bij de dingen van het dagelijksch leven, maar ook in zijn wijsgeerige opvattingen wordt gevoeld. Het ideaal was hem altijd voor oogen, of, juister gezegd, was altijd in hem. Maar hij drukte wat in hem leefde niet uit in zwevende abstracties, maar streefde er naar zijn ideeën te verwezenlijken in de daad. Zoo vertoont dan zijn persoonlijkheid en levensleer twee keerzijden, een mystiek-transcendentale, - daar hij zich toch bewust was van den innigen samenhang van eigen innerlijk wezen met het bovenzinnelijke en oneindige, - en een practisch-materialistische, - zich uitend in zijn erkennen en aanvaarden van heden en verleden als een wezenlijke werkelijkheid.

Evenwel, dat practisch-materialisme van hem hield toch volstrekt niet in een alleen-lijdelijke aanpassing aan het bestaande. Integendeel heeft hij steeds opgewekt tot een levensverdieping, tot een streven naar ontwikkeling van onze innerlijke vermogens. Maar die zelfverwezenlijking - en dit juist versterkte in hem zijn practische neigingen - meende hij mogelijk te midden van het volle leven en niet alleen in afzondering van de wereld. Hij geloofde met een innig geloof in de ‘unquestionable ability of man to elevate his life by a conscious endeavour.’ Ernstig en met aandrang spoorde hij daarom aan tot zelfbezinning en zelfvertrouwen, wekte hij op om, zich afwendend van al wat laag en frivool is, te jagen naar steeds hooger doel, om het leven te leven naar eigen zedelijke waarden en zich alleen te laten leiden door den goeden genius, die in iederen mensch is, en dien niemand ooit vergeefs vertrouwde. Dan zal het leven een geur uitwasemen, als van bloemen en zoetriekende kruiden, dan zal er een gevoel van vreugde en gelukzaligheid in U komen en ge zult U veerkrachtig vinden en onsterfelijk.

Ten slotte evenwel is zulk een leven alleen mogelijk, wanneer elke schijn en elke leugen wordt geminacht en alleen gelet op wat werkelijk is en noodzakelijk, wanneer de mensch zich niet vergenoegt met te blijven staan aan de oppervlakte der dingen, maar tracht door te dringen tot het wezen, tot wat in waarheid is. De eenling moet van zich werpen al wat conventioneel is,

wat de traditie voorschrijft, de vooroordeelen uit ouden tijd overgeleverd. Hij moet handelen even vastberaden als de natuur zelve, en rechtop voorwaarts gaan, onbekommerd om het oordeel der wereld, alleen de feiten erkennend als zijnde. ‘Tot hem, die zijn werk doet met heel zijn hart en ziel en leven, zou ik willen zeggen: Houd vol, zelfs als de wereld zegt, dat ge verkeerd doet, - wat heel waarschijnlijk is, dat zij zeggen zal.’

‘Never has there lived a more determined and unalterable individualist’, zegt Henry Salt in zijn doorwrochte biographie van Thoreau. Hij was in waarheid wat Emerson hem noemde ‘a protestant à l'outrance’. Niets werd door hem zonder meer aanvaard. Daar was niets nog zoo waar en heilig in de oogen der wereld of zoo eerwaardig door een glorierijk verleden, wat om die reden alleen door hem als goed en waardevol werd erkend. Alles wenschte hij te toetsen aan zijn maat van goedheid, grootheid en wijsheid. Hij predikte een volstrekte emancipatie van het overgeleverde, een alleenlijk leven in het heden en vertrouwen op de toekomst, zonder zijn tijd te verliezen met te peinzen over het verleden. Leef uw eigen leven zonder u te bekommeren om wat de oude, afgeleefde menschen bazelen. Wat geeft hun het recht u te bedillen: hebben zìj 't dan waarlijk zoo heerlijk ver gebracht! Handel alleen naar wat de goddelijke stem, in u, u ingeeft en niet naar wat de wereld u voorschrijft: ‘A man cannot wheedle nor overawe his Genius. It requires to be conciliated by nobler conduct than the world demands or can appreciate. These winged thoughts are like birds, and will not be handled. Nothing was ever so unfamiliar and startling to a man as his own thoughts.’ ‘To the rarest genius it is the most expensive to succumb and conform to the ways of the world. The bird of paradise is obliged constantly to fly against the wind, lest its gay trappings, pressing close to its body, impede its free movements’.

Een mensch van zoo krachtig persoonlijk geestesleven als Thoreau, die zich niet wil buigen voor de macht van traditie en massa, moet wel spoedig in conflict geraken met die instituten, welke als 't ware de incarnatie zijn van de overheersching van verleden en menigte: met kerk en staat.

Thoreau was niet minder dan Emerson een innig-religieuze

natuur. ‘I see, smell, taste, hear, feel - zoo heet 't in zijn ‘Week’ - that everlasting Something to which we are allied, at once our maker, our abode, our destiny, our very Selves; the one historic truth, the most remarkable fact which can become the distinct and uninvited subject of our thought, the actual glory of the universe, the only fact which a human being cannot avoid recognising’.

Maar juist de innige diepte en ernst van zijn geloof deed hem alle vormen en dogma's verwerpen als iets zuiver bijkomstigs, ja als eer schadelijk voor de ontwikkeling der ware vroomheid: ‘the wisest man preaches no doctrines; he has no scheme, he sees no rafter, not even a cobweb against heavens. It is clear sky’. Geen leer, die het Eeuwige en Oneindige onder woorden brengt, kan voor altijd bevredigen, kan zijn ‘the final resting-place of the sojourning soul’ - ook het Christendom niet! ook niet het Buddhisme, dat Thoreau naast, zoo niet boven 't eerstgenoemde stelde.

Hij eerde Christus als: ‘the prince of Radicals and Reformers’ en waardeerde in zijn leer waarachtige humaniteit en intense vitaliteit. Het nieuwe testament was naar zijn oordeel een onschatbaar boek vol uitspraken, welke zijn tijd goed zou doen te behartigen, een schrift ook merkwaardig om zijn zuivere zedelijkheid. ‘Ex oriente lux may still be the motto of scholars.’

Maar het kerkelijk Christendom zijner dagen ontbeerde al wat verheven was en waar in Jezus' leer, en was in werkelijkheid het volmaaktste ongeloof: ‘Really there is no infidelity nowadays so great as that which prays, and keeps the Sabbath, and rebuilds the churches. The church is a sort of hospital for men's souls, and as full of quackery as the hospital for their bodies. Those who are taken into it live like pensioners in their Retreat or Sailors' Snug Harbour, where you may see a row of religious cripples sitting outside in sunny weather. Let not the apprehension that he may one day have to occupy a ward therein discourage the cheerful labours of the able-souled man’.

Ook in de dingen van het godsdienstig leven mocht alleen van een terugkeer tot de natuur, als tot 't wezen der dingen, een innerlijke hernieuwing worden verwacht. Was immers de natuur niet vol verhevenheid en in een voortdurenden opgang tot de

absolute wijsheid, schoonheid en welwillendheid. ‘Is not Nature, rightly read, that of which she is commonly taken to be the symbol merely?’ ‘To the virtuous man the universe is the only sanctum sanctorum, and the penetralia of the temple are the broad noon of his existence.’ ‘A man's life should be constantly as fresh as this river.’ ‘The winds should be his breath, the seasons his moods, and he should impart of his serenity to Nature herself’.

Terugkeer tot de natuur beteekende voor Thoreau een leven van karakter, frischheid, waarheid en soberheid. Want dat alles miste hij juist in het leven van zijn tijd, dat karakterloos was en vol leugens. De wereld heeft vele spheren, gelijk Saturnus, maar we leven nu in de uiterste van alle. - Wees waar, zoo predikte hij zijn tijdgenooten, in al uw woorden en daden. Zeg wat ge te zeggen hebt, niet wat ge behoort te zeggen. Elke waarheid is beter dan wijsmakerij. - Alleen als ge waar zijt in uw denken en handelen, zult ge iets duurzaams en blijvends tot stand kunnen brengen. Doe wat ge uw plicht meent, niet overhaast, maar rustig en kalm, en bekommer u er niet om of de wereld u zal prijzen dan wel verketteren. Al de wijsheid van deze wereld was eens de ketterij van een wijs man. Hoe onaangenaam uw leven ook mag zijn, draag het en heb het lief, scheld het niet met harde woorden. Het is niet zoo slecht als gij-zelf. Het lijkt het armst te zijn, wanneer ge in werkelijkheid 't rijkst zijt. - Beschouw armoede als een tuinkruid, als een soort salie. Overvloedige rijkdom kan slechts overbodige dingen koopen. Geld is niet noodig om aan één zielsbehoefte te voldoen. - Liever dan Liefde, dan Geld, dan Roem, geef mij Waarheid. Ik zat aan een tafel, waarop rijke spijzen en wijnen in overvloed waren, waar goede bediening was, maar oprechtheid en waarheid ontbraken, en ik vertrok hongerig van dien gastvrijen disch’. - De mensch is een half-God, als de Saters en Fauns, half-goddelijk, half dierlijk. Overwin het dier in u. Strijdt tegen al wat zinnelijk in u is en laag en kruipend. De strijd zal ongetwijfeld moeilijk zijn, maar hij is noodzakelijk. Kuischheid is de bloem van den man en wat genoemd wordt: Genie, Heldenmoed, Heiligheid, zijn slechts de onderscheiden vruchten, die zij voortbrengt. Hij is gezegend, die er van verzekerd is, dat het dier

in hem dag aan dag meer en meer versterft en het Goddelijke bevestigd wordt. - Wat baat het of ge een Christen zijt, als ge niet reiner zijt dan de heiden, als ge u zelf niet meer bedwingt, als ge niet vromer zijt? Ik ken verscheidene godsdienstige systemen, die heidensch worden geacht, maar wier voorschriften u met schaamte vervallen en tot nieuw pogen uitdagen, zij 't slechts tot vervulling van uiterlijke plichten. - Ieder mensch is bouwer van den tempel die zijn lichaam wordt genoemd, voor den god dien hij aanbidt, in zijn eigen stijl, en die niet kan worden vervangen door gebouwen van marmer. Wij zijn allen beeldhouwers en schilders, en onze materialen zijn ons eigen vleesch en bloed en beenderen. Elke edele gewaarwording vermooit onmiddellijk het menschelijk gelaat, elke gemeenheid of dierlijkheid verzinnelijkt het.

Zeker niet minder dan zijn religieus-ethische staan Thoreau's sociaal-anarchistische denkbeelden in nauw verband met zijn extreem individualisme. Thoreau verfoeide den modernen staat met zijn volstrekte negatie der persoonlijke vrijheid, zijn dwang-instellingen en despotisch ingrijpen in het leven van den eenling. Indien hij werkelijk en niet alleen maar in naam een verlichte staat was, zou hij niet optreden, zooals hij deed, maar het individu erkennen en waardeeren als een macht op en in zichzelf, zou hij den eenling begrijpen als in laatste instantie de bron van die vermogens, die de zijne waren. Voor hem was elk gouvernement een noodzakelijk kwáad, dat we in 't heden nog moeten dulden, en de ‘ideale regeeringsvorm: absentie van regeering’. En hij hoopte op een toekomstige samenleving, waarin, als in de primitieve tijden, de eenling zich zou mogen verheugen in een volstrekte vrijheid.

Met woord en daad predikte Thoreau anarchie en ‘civil disobedience’, en dientengevolge is hij ook herhaaldelijk met den staat in botsing gekomen, wat hem tot heftige protesten heeft verlokt: ‘Nooit’, zegt hij in ‘Walden’ ‘werd mij door eenig persoon overlast aangedaan, behalve door die, welke den staat vertegenwoordigen’. ‘Wie gewend is’ - zoo heet het in ‘A Week’ - ‘om de dingen te trachten te zien zooals zij in werkelijkheid zijn, kan den staat bezwaarlijk een wezenlijk

bestaan toekennen. Hij is voor hem iets onreëels, ongelooflijks, en zonder eenige beteekenis. - Toen ik de belastingen niet betaalde, die de Staat van mij eischte voor die bescherming, welke ik niet verlangde, heeft hij mij beroofd; toen ik voor mij de vrijheid opvorderde, die hij zoogenaamd het individu toekende, heeft hij mij in de gevangenis gezet. Arme stakkerd! indien hij niet beter weet, wil ik hem niet berispen. Indien hij niet kan bestaan zonder deze dingen, ik kan het wel!'

Ook hierin dacht hij met absolute consequentie zijn individualistische denkbeelden door. Want hij verwierp niet alleen de idee van den dwangstaat, maar ook die sociaal-anarchistisch-communistische theoriën, welke zoo typisch zijn voor zijn tijd. Hij stelde zich niet volstrekt tegenover elke samenwerking als zoodanig, daar hij toch erkende, dat 'to act collectively is according to the spirit of our institutions'. Hij achtte ook een ware coöperatie en harmonie mogelijk, 'if men could combine earnestly and patiently and harmoniously to some really worthy end.' Maar voor 't heden meende hij een evolutie der menschheid niet mogelijk dan door een zelfontplooiïng en een ontwikkeling der latente vermogens in het individu volgens zijn eigen wetten.

Hij begreep de samenleving als in laatste instantie in haar wezenlijk zijn van dat der haar vormende individuen afhankelijk en daarom alleen door de hervorming van den innerlijken mensch tot hooger en volmaakter stadium omhoog te voeren: 'Helaas, dit is de groote fout van deze eeuw: haar gebrek aan vertrouwen in de meerderheid van kunnen van den enkelen mensch. Niets kan tot stand worden gebracht tenzij door een daad van een op-zich-zelf-staanden mensch. Wie hulp van noode heeft, heeft alles van noode. Waarlijk, dit is de voorwaarde van ons zwakzijn, maar 't kan nimmer worden tot een middel voor onze hernieuwing. Voor we te zamen ons in succes zullen mogen verheugen, moeten we eerst alléén kunnen slagen. We meenen in de maatschappelijke bewegingen, waarvan we getuige zijn, een aspiratie te erkennen, die er op wijst, dat ze niet zóó gemakkelijk zullen worden voldaan. In de kwestie der wereldhervorming hebben we weinig vertrouwen in een wederkeerig hulpbetoon; niet aldus werd het in den beginne ingesteld.'

Met innig, vast geloof geloofde Thoreau aan een toekomst

van geluk en heerlijkheid, die voor het menschdom was weggelegd. Maar hij meende, dat die heilstaat alleen dan kon worden verwezenlijkt, wanneer de eenling mocht komen tot een intens en diep leven in eenvoud en waarheid, wanneer hij, allen schijn verwerpend en opgevend wat overbodig was en kunstmatig, zich bepaalde tot wat was werkelijk noodzakelijk. Soberheid in levenswijze geeft kracht, moed en zelfvertrouwen aan het individu, en daarmee ook aan de gemeenschap - zij maakt het leven gezonder en gelukkiger tevens.

Hoe weinig een wijs man behoeft in zijn dagelijksch leven, - dat de echte levensbenoodigheden in waarheid niet vele zijn en niet moeilijk te verkrijgen - is wat Thoreau met zijn oeconomische proefneming op Walden zijn tijd door de daad heeft trachten te bewijzen, de idee begrijpend als vormloos vóór haar verwezenlijking in de daad.

'If he had not written some things with a considerable charm of style, Thoreau might have been wisely neglected as one of the crazy', heeft John Morley in zijn inleiding tot Emerson gezegd, en velen hebben niet anders geoordeeld dan hij. Vooral Thoreau's leven op Walden is 't object geweest van scherpe critiek, en verworpen als een vrij onmogelijke oplossing van de groote sociale vraag, waarbij de waanwijze critici evenwel miskenden, dat Thoreau het ook niet als zoodanig heeft bedoeld. Zijn fouten - die ook waarlijk geen onbeduidende zijn - zijn 'verneinende' geest, het weinige positieve in zijn denken, de platheid bijwijlen van zijn toon en stemming, zijn overdreven zelfbewustzijn, welke herhaaldelijk de verwaten zelf-tevredenheid nabij kwam - zijn vaak, en met recht, gegispt. Maar met dat al blijft Thoreau toch een merkwaardige persoonlijkheid, een mensch, in wien het fiere en vrije van zijn karakter, het doordringende van zijn critischen blik mag worden gewaardeerd, ook al stemt men volstrekt niet in met het geheel van zijn denkbeelden.

In tijden, waarin het positivisme zijn zegevierenden tocht maakte door het rijk van wijsbegeerte en wetenschap en wel tot een levensverbreeding leidde, maar tevens ook niet minder tot een levensvervlakking, - waarin de beteekenis van de persoonlijk-

heid en het individueele tegenover die der massa en van het algemeene werd miskend, is hij geweest een dier talentvolle mannen, die luide hun protest hebben doen hooren tegen de tendenzen van hun tijd. Dat hij daarbij in het andere uiterste is vervallen, de waarde van de gemeenschap en historie niet heeft begrepen, kan men hem als een fout aanrekenen, maar is toch ook niet moeilijk verklaarbaar. Tot gids voor het leven kan noch mag hij ons worden. Maar zijn geschriften behouden toch hun waarde als een prikkel tot zelfbezinning en tot zelfcritiek, als een opwekking tevens om ons leven te maken tot een vol, rijk en schoon bestaan.

Thoreau stierf op nog vrij jeugdigen leeftijd, vóór de oogst zijns levens ten volle kon zijn binnengehaald, vóór hij der menschheid al dat had kunnen geven, waartoe hij in staat mocht zijn geweest - ook dit moge bij uw eindoordeel niet worden vergeten!

'It seems', zoo sprak Emerson in zijn schoone gedachtenisrede, innemend in haar eenvoud, 'a kind of indignity to so noble a soul that it should depart out of Nature before yet he has been really shown to his peers for what he is. But he, at least, is content. His soul was made for the noblest society; he had in a short life exhausted the capabilities of this world; wherever there is knowledge, wherever there is virtue, wherever there is beauty, he will find a home'.

De bedroefde Mefisto door Louis Carbin.

> Tristesse tu m'intéresses aujour d'hui plus que les fabricants de pilules, qui te vaincront par la chemie...'
> Maurice Barrés.

Langzaam en zonder eenig gerucht dreef de 'Monna Vanna' zachtjes om de Noord.

Het was een stille violette Septemberavond, op de Noordzee, ter hoogte van Scheveningen, een kleine mijl uit de kust.

Tot een straallooze zinnober-roode schijf smoorde de lage zon haar vuurbol in de zware dampen aan de verre kim, en stervend, zond ze naar het eenzame vaartuig over de wazig groene zeevloer een rillende band van bloed.

De Monna Vanna, groot auxiliair kruisjacht, als kotter getuigd, met een hulp-motor voor windstilte, behoorde thuis te Amsterdam, kwam van Ostende en stuurde nu langs onze kust met den wil naar IJmuiden.

Den ganschen langen dag had men een rustig prachtig gestagen Oostenwind aangetroffen, maar tegen den avond voor de monden van de Maas was toch de motor moeten worden aangezet...

Totdat, ter hoogte van Scheveningen, in zicht van de rosbeschenen gebouw-blokken op den warm-geel en groenen duinenrand, de eigenaar en zeiler van het jacht, gezwicht voor het verzoek zijner gasten, de motor maar weer had gestopt.

Eigenlijk waren het de beide dames, na den eten wat loom en lui liggend in de lage rieten dek-leunstoelen, die - bekoord door de zacht-groene zee, de violette avonddampen, en de gouden verschijning van het door de moede zon beschenen Scheveningen - een poosje onverstoord den avond met al heur zinnen wenschten te genieten.

Zoo dreef dan nu zachtjes de Monna Vanna langzaam met den vloed om de Noord.

Vooruit, - zonder werk of aandacht, - lagen de vier matrozen dof mompelend bij elkaar.

En recht, zonder eenige zwelling, stonden de zeilen hoog overeind, hun lichte doek, met het fijne netwerk van naden, blank tegen de avond-blauwe lucht.

Toen was het, dat, - speelsch, - de jongste der beide dames zich aan het geheel nuttelooze roer had gezet. En langzamerhand, - onvermijdelijk met zoo 'n rustigen tot herinneren brengenden avond, - was men begonnen te praten.

Of bracht het geheimzinnige der geluidlooze zee een onwillekeurige angst te veel in zichzelve te zien...?

In allen gevalle, - de drie heeren waren aangevangen te praten, en de dames, van tijd tot tijd door een enkel woord, gaven blijk dat ze luisterden. Echter zag men elkander niet aan. Allen tuurden over de stervend-groene vlakte naar het gouden droombeeld van de kust.

Dan ineens, naar aanleiding van een opmerking over een onbegrijpelijk weinig passend huwelijkspaar in de wederzijdsche familie, maakte een der heeren schamper de opmerking:

'Och je kunt er ook eigenlijk geen peil op trekken, wat vrouwen in mannen soms aantrekt... dat blijft altijd de groote vráág'

'Wat vrouwen in mannen aantrekt?'

Het was de eigenaar van het jacht, kleine stevig-gebouwde, grijs-gebaarde en zonverbrande oude-vrijer, die langzaam de vraag herhaalde, zinnend de baard gedrukt op de borst. Dan weer heffend het hoofd kwam hij beslist:

'Daar is eigenlijk geen antwoord op te geven. Tenminste niet op wat *de vrouw* in *den man* aantrekt. Wel misschien wat veel vrouwen, naïef als zij zijn, bekoort in het doen en zeggen van veel mannen, instinctmatig sluw als zij zijn.

Want dat is het eigenaardige, wij zoo onder elkander zoeken het in een knappe sterke kerel of een rijke domme vent of een modezieke modepop, of een teeder-weeke dichterling. Al naar de vrouw, die we ons denken.

Maar dat is het niet. We vergeten, dat de vrouw nog immer, in de geestesstaat verkeert van de middeleeuwen... wat zeg je?...

niet meer?... o, zeker er is veel veranderd. Hoe noemen ze dat ook weer?... de vrouw ontwaakt... ja, ja... dat lees ik tegenwoordig overal... maar in het eerste ontwaken is men altijd onder de ban van den droom... niet waar? -

- Nou... juist, dat is het. De droom. De vrouw wil altijd iets wonderlijks beleven... daarom ziet ze veel wonderlijks in wat heel eenvoudig is... ze wil het doodeenvoudig zoo zien... daarom ook kent niemand meer het leed der desilluzie dan de vrouw. Dat is wat wij eeren in zoo menig oude dame, die zoo'n rijke mildheid over zich heeft... zij is de smart, die rustig is geworden.'

'Het zijn toch niet altijd disilluzies' kwam de oudste der beide dames droomerig.

'Misschien niet... maar ik twijfel... het romaneske zit er zoo in... dat is het geheim eigenlijk van de don Juans... zij komen aan dat vervlogen middeleeuwsche tegemoet... en zijn... interessant...'

Even zweeg de oude gastheer als om dit laatste woord in zijn volle overvolle beteekenis diep te laten doordringen. Hij herhaalde nog eens:

'Interessant'.

Toen ging hij door:

'Interessantheid versus nieuwsgierigheid. Hoe valt de gazelle met haar zachte vragende oogen den fellen loerenden jager onder schot?... niet omdat zij hem ziet zooals hij is met zijn harden richtenden blik... dat zorgt hij wel, dat niet gemerkt wordt... neen... het is een kleurig doekje, dat hij voor haar beweegt als een wonderlijk bevreemdend iets. Zoo doet de werkelijke vrouwenjager, die de don Juan is, ook. Hij houdt haar niet zichzelve voor... het is wel iets dat hem behoort, dat hij toont... maar het is toch hemzelve niet... zoomin als het kleurige doekje de jager is.

Hij voedt haar droomenwereld, zoo komt ze hoe langer hoe dichterbij... tot... ze niet meer terug kan. Daarom... let maar op... heb je ooit een don Juan ontmoet, die niet was wat wij onder elkander noemen een kletsmeier?... iemand, in staat, op wat uur van den dag ook... al maar te praten, en te praten, te babbelen en te spreken... afgewisseld met wat

nog in dit verband het gevaarlijkste is... dat zoogenaamde welsprekende stilzwijgen... dat altijd liegt...'

'Nou, nou...' kwam afwerend de jonge verliefde echtgenoot van de elegante stuurster aan het roer.

Maar de dokter, brave, rustig geworden oude scharrelaar, die dit nooit had gekend, ging door:

'... dat altijd liegt... evenals al het interessante eigenlijk immer leugen is... o... ik heb er een eigenaardig voorbeeld van gezien... van een nichtje van mij... het is ineens dat ik me dat herinner...'

'Vertellen! vertellen oompje!' juichte de meisjesstem van het jonge vrouwtje aan het roer.

'Vertellen? zeg eens, geachte mevrouwtje... ik ben geen verhaaltjesmaker... vertellen?... wat moet ik vertellen?'

'Van dat nichtje... en de droom en de don Juan... en zoo... Was ze mooi?'

'Mooi?... ja... dat nichtje van me was een mooi, jong vrouwtje... en haar man niet veel ouder dan ik - 't is jaren geleden - was een vriend van me, ondanks zijn soliditeit. We hadden samen in Amsterdam gestudeerd en kenden elkaar op-en-top - Daarom kan ik je verklaren, dat zij met haar wonderlijke mengsel van spontaniteit en moderne geestescultuur een man uit duizend had getroffen. Want niet kènnend, maar wel wétend het leven, zou de dorre soliditeit van een bravig jongmensch haar doodeenvoudig geëxaspereerd hebben. Terwijl toch haar natuur te onbedorven rein was om niet ongelukkig te worden met een werkelijken lichtmis.

Daarom, ik herhaal, ze trof het uit duizenden, want dat hij in die jolige jaren ondanks zijn soliditeit mijn vriend was, is er toch wel een bewijs voor, dat 't niet was die saaie binnenkamersche wegkruip-degelijkheid...'

'Dat kan ik me voorstellen amice' kwam schamper de oudste der heeren.

'Ja niet waar...' vervolgde goedmoedig de oude zeiler 'ik trok toen nog al rond, zal ik maar zeggen... dan zijn je vrienden meestal lui, die ook mee rollen...'

Het was toen in dien tijd, dat wat men noemt 'het jonge meisje' een onweerstaanbare behoefte gevoelde uit de oude

oude opvoedingsband te springen... om zelf de eigen cultivatie eens ter hand te nemen. En natuurlijk... dat kon al niet anders... voelde ze zich aangetrokken tot het interessante geheimzinnige jongelui's leven... zoodat in dien tijd alle goede maar wat doffe karakters hun biezen wel konden pakken. Daarom dan trof zij het zoo gelukkig, dat zíj, eigenlijk een beetje afgevlogen op zijn vage mysterieuse aureool van viveur, per slot van rekening getrouwd kwam te zitten met de soliditeit in hoogst eigen persoon. En 't was echte liefde.

Dat was haar behoud, want ik heb nog nooit iemand gezien, die zoo gevaarlijk voor zichzelve is. Luister maar:

Wij, haar man en ik, hadden een gezamentlijken vriend... vriend?... ja... laten we zeggen avond-vriend. Nou... zoo'n merkwaardig produkt der moderne samenleving heb ik in Holland ten minste nog maar zelden gezien. Die was nu werkelijk zoo absoluut zonder moraal en geweten, dat we hem vooral ook door zijn uiterlijk al gauw Mefisto hadden gedoopt.

Mefisto was altijd op jacht in het vrouwen-rijke woud, dat Amsterdam is. En hij had altijd goede buit... hij had zelfs werkelijk verleidingen te boeken, iets wat in het waarachtige leven oneindig veel minder voorkomt, dan al die zedelijkheids- en peilverheffingsvereenigingen het der goê gemeent wel willen laten voorkomen.

Het was een merkwaardige verschijning, leelijk voor ons, maar voor de vrouwen... ja, dat weet ik eigenlijk niet... laten we zeggen interessant. Mager was hij... bleek... zwart haar... donker-bruine wil-oogen van een magnetiseur... lang was hij, maar elegant... bijna altijd in donker gekleed, en hij scheen een zeker gevoel voor stijl te hebben, want zijn donkere snor droeg hij altijd met lange spitse punten, en zijn baardje was altijd in het midden gescheiden.

Hij was handig en sluw, had een enorm geheugen voor wetten en hun finesses... tòch, dat kon niet missen, was het met hem al een paar maal zoo geweest, dat de politie er bij te pas dreigde te komen. Details zal ik maar voor me houden.

'O, maar...' viel ineens in de kinderlijk-jonge stem van het blonde vrouwtje aan het roer,... 'ik ben getrouwd hoor... u kunt gerust alles zeggen... alles hoor.'

'Och, wat doet het er eigenlijk toe. Ik wou je alleen maar aangeven, hoe hij werkelijk een immoreele chasseur d'amour was... en dat we ons aan hem hielden kwam doordat hij met zijn avonturen de amusantste vent was, die je je kunt denken... en per slot van rekening in de dingen buiten de vrouw betrouwbaar was als goud en hulpvaardig en goedhartig als een monnik. - Nou... nu moet je hooren:...

Natuurlijk wou Elsa... dat nichtje van me... onder veilig geleide van manlief wel zoo eens neuzen in dat jongelui's leven. Daarom - ze woonden in Den Haag - ging hij, haar man, soms met haar naar Amsterdam, en dan liet hij haar kijken naar, wat ze in haar kinderlijke onbevangenheid alleen als kleurig en wonderlijk zag.

Toen... geheel bij toeval... hadden ze onzen vriend Mefisto ontmoet.

En dat was wat hèm betrof in een zeer wonderlijken tijd. Jaren achtereen had hij dan zoo meestal buiten de eigenlijke demi-monde om, meisjes - jong goed - als druiven geplukt en als waardelooze schillen weer weggesmeten.

Maar het leven wreekt zich. Toen wist ik dan ook, dat hij onder den ban stond van een jonge mooie demi-mondaine, die... hoewel natuurlijk zich aan iederen goeden betaler gevend... wel met hem uitging... maar... niets totaal en totaal niets van hem moest hebben... vat je. En nou had hij, met zijn eeuwigdurend nachtbraken en zijn absoluut onhygiënisch leven, energische natuur als hij was, altijd maar wat je noemt op zijn zenuwen geleefd. Zoodat hij langzamerhand au fond op was... zoodat diè vrouw zijn zwakte werd... geen liefde hoor of zoo... neen zuiver zijn zwakte... een soort geestelijke obsessie, waar hij zijn eigen straf aan kreeg, zoozeer het leven te hebben gehoond. -

- Kort na die ontmoeting, waar ik niets van wist, dineerde ik eens bij Elsa en haar man. Na den eten, rookend op zijn kamer, kwam Els, leuk als ze is, bij ons zitten. 'Om die heerenpraatjes nou ook eens te hooren' zei ze: 'maar jullie doet toch eigenlijk weer anders, als ik er bij ben... ik wou me wel eens onzichtbaar kunnen maken,'

Altijd toch die nieuwsgierigheid der zachte gazelle hè? Nou,

we praatten over koetjes en kalfjes, toen ze ineens met haar wat weeke sleepende stem diep-ernstig zei:

‘Weet je wie we ontmoet hebben?

‘Waar?’ vroeg ik eerst.

‘In Amsterdam’.

Ik keek haar man vragend aan, hij knikte me toe met een glimlachje.

‘Mefisto’ zei ze toen.

Even, bijna met een schrikje, ging ik overeind zitten, dan me bedenkend liet ik me weer zakken in de groote fauteuil.

‘Vin je 't erg?’ vroeg ze.

‘Welnee...’

Maar ik weet niet, ik vond het geloof ik wel erg, ik weet niet, ik geloof, dat ik er eigenlijk iets gevaarlijks in vond.

‘Hoe ziet hij er tegenwoordig uit? vroeg ik met het vage besef er in te moeten meepraten.

‘Fataal’ zei haar man.

‘O, zoo naar’ zei Else, ‘hij was vreeselijk verdrietig.’

‘Verdrietig!?’

‘Gut... weet je niet... van die... van die... die vróúw’.

Het goede lieve kind, waarschijnlijk nog innerlijk zoo gewend aan de uitdrukking ‘zoo 'n schepsel’ kon er maar aarzelend met moeite het woord uitkrijgen, dat ook eigenlijk een misbruik is in dien zin. Het was me als een kind, dat met een zoet lief stemmetje naar aanleiding van een onbegrepen plaatje het heeft over guillotinetje spelen.

‘Nou’, bromde ik ‘dan krijgt hij eindelijk zijn vetje thuis... maar hoe weet jìj dat...’

Toen, zoo argeloos toch hè... toen vertelde ze dan, hoe zij hadden gezeten in een van die café's, waar ook wel het duurdere genre der demi-mondaines komt, hoe ze daar Mefisto dan ineens ontmoetten, die bij hen was komen zitten, en hoe ze dan opgemerkt meende te hebben, dat van die vrouwen om hem heen dwaalden en jaloersch naar haar hadden gekeken.

Hij was vreeselijk down geweest en haar man had hem in zijn neerslachtigheid tot mededeelzaamheid verlokt, wat met zijn neiging tot altijd praten en praten en de obséssie van die vrouw, welke hem kwelde, nog al gemakkelijk moet zijn geweest. Ze had

dadelijk innig medelijden met hem gevoeld. Hij had het erg lief gevonden van haar ook om zoo te luisteren naar zijn getob...

Verstomd zat ik haar aan te kijken, haar oogen stonden groot als van een somnambule, die diep gedachten-verzonken, afleest wat zij inwendig ziet.

Hij had er dan al maar over zitten klagen, hoe zwart hij alles zag tegenwoordig, en hoe hij nooit de vrouw zou ontmoeten, die hij zou kunnen liefhebben, echt liefhebben om haar innerlijke wezen, de vrouw, die zou zijn zijn lieve kameraad...'

Wel God allemachtig! kwam ik rechtop weer ineens.

'Wat is er?' ontwaakte ze als uit haar transe.

'Wil ik je eens wat zeggen... je hebt nou iemand ontmoet die je van a tot z voor den gek heeft gehouden.'

'Dat is niet wáár' kwam ze ineens heftig, blijkbaar instinctmatig gekwetst in haar eigenwaarde als vrouw, dit is het intuïtieve wezen bij uitnemendheid.

Even was ik stil. Vergiste ik me dan misschien toch? Dan ineens beslist, met een gevoel bijna als gold het een kwestie van leven en dood, sloeg ik geweldig aan het peroreeren:

'Goed' zei ik 'goed ik vergis me en ik vergis me niet. In zooverre vergis ik me dan, dat hij werkelijk down was. Maar dat zit anders als jij denkt. Hij was zwartgallig zooals Schopenhauer het was, omdat hij slapelooze nachten had, onhygiënisch leefde, op zijn zenuwen leefde en nu tegenslag ondervond en waarschijnlijk 't best had gedaan wat Cascara-tabletten te slikken of appelstroop weet ik het... neen... neen... Els... maak nu geen tegenwerpingen... ik kèn hem... En nou zie ik weer helderder dan ooit wat altijd zijn ongelukkig succes is geweest.

Wil ik je eens wat zeggen? Je hebt wel eens wat van draadlooze telegrafie gehoord hè? Dan weet je misschien dat het eene station niet ontvangen kan van het ander als er niet op elkander is 'afgestemd' geworden. Nu... dat is wat zijn aangeboren instinct meebrengt... onmiddellijk, vermoedelijk voor hij 't zelf nog helder beseft, heeft hij in de gaten, wat er tegenover hem zit... tegen mij praat hij bijvoorbeeld weer in een andere gemoedstoon als tegen jou of hem... hij kan, omdat hij eigenlijk geen gemoed heeft... dat van hèm is... zich dadelijk er een aanmeten dat past bij de tegenpartij... weet je wat het is?

Hij stemt onmiddellijk goed af!

En dat doet hij vermoedelijk in oorsprong wel onbewust en dan voelt hij, dat jij of ik grif ontvangen en op-nemen... o... ik zie het nou duidelijker dan ooit... je begrijpt toch wel dat menig meisje in die zachte lieve klaagredenen is geloopen als de muis in de val?... Wat zeg je?... dat die vrouw hem toch verdriet doet!? dat hij van haar houdt!?... bare onzin... hij is opgevreten van de zenuwen zeg ik je... en heeft een slechte digestie... passez-moi le mot... en stuit voor 't eerst op een onverwinlijke weerstand... omdat hij nu voor 't eerst staat tegenover iemand, die hem aankan... omdat ze noch temperament, noch gemoed heeft... dat weet ik, ik ken haar... ze zal het vèr brengen in haar loopbaan... ik zeg je, hij weet voor zich belangstelling gaande te maken... hij zag dadelijk bij jou, vergeef 't me, je wat kortzichtig medelijdende natuur... hij wist... instinctmatig?... goed, instinctmatig dan... hij wist dadelijk wat hij te spelen had...

'Ha! ha! ha!' lachtte ineens haar man. Ik zweeg warm en opgewonden. Els keek een beetje sip... met een gezicht alsof men haar geslagen had.

'Waarom lach je' vroeg ze.

'Om hem' antwoordde haar man toen, 'zooals hij daar de spijker boven op zijn harde hoofd slaat... nou zie je 't... je wou me niet gelooven...'

Kalmer vervolgde ik toen: ja heusch Els... het is een type van een man... maar een werkelijk beneden jou staand iemand... om een lamme afgezaagde uitdrukking te gebruiken uit tractaatjes en zoo:... een slecht mensch.

Er bleef toen een wijle een stilte. Zinnend zat zij in haar herinneringen te turen. Toen ineens hief ze, als verlicht het hoofd op.

En weet je wat ze toen zei?

Ze zei: 'nou maar... weet je wel man... op een gegeven oogenblik... had hij tranen in zijn oogen.'

Dat zei ze!

Zoo waarachtig als ik hier op de Monna Vanna zit.

'... Op een gegeven oogenblik... had hij tranen in zijn oogen!' Dat zei ze!

Nou... praat dáár nou eens tegen!?’

De oude heer zweeg.

Men verwerkte stil het vertelde. Zachtjes, zachtjes, onmerkbaar schier kwam een landwindje aangeslopen.

Het gouden Scheveningen op de kust was dof geworden, dof als de nu grauwe zee zonder band van bloed.

Even met heel licht gekraak in het tuig zwollen de hooge blanke zeilen, onmerkbaar.

Toen kwam de kinderlijk-jonge stem aan het roer:

‘Weet u wel... weet u wel... dat u zelf ook een heel interessant mensch bent.’

Verwonderd spottend zag de oude zeiler zijn elegante blonde jonge roergangster aan.

Even spande er een wachten. Zij keek nieuwsgierig naar hem terug; lette daardoor niet op haar roer en liet de Monna Vanna recht in den nieuwen wind oploopen.

Toen, langzaam zinnend, schijnbaar als antwoord op haar gezegde kwam de oude heer:

‘Geachte mevrouwtje... u vangt een uiltje!’

Niet begrijpend staarde ze wat verschrikt van hem naar ons, die wezen op haar roer, en naar de matrozen, die ineens belangstellend waren overeind gekomen.

Totdat de oude heer het roer overnam, den matrozen een paar orders toepraaide, de Monna Vanna met goed gesteld tuig weer in de oude koers terugbracht en zeide:

‘Dat noemen we nou een uiltje vangen... door slecht sturen, ineens met al je eigen nuttige tuig tegen te komen liggen...’

‘Zoo is nu eenmaal de vrouw’, lachte haar man.

Dadelijk echter was aller belangstelling bij de zeilen, want de aanwakkerende wind, deed meer en meer de kotter hellen.

En weldra schoof rustig, ruischend met stadigen vaart, de ‘Monna Vanna’ om de Noord.

Verzen van J.H. Leopold.

I.

Onze gedachten waren wel bijeen
En in eenzelfde oponthoud gebonden
En zwevende geworden. Wij verstonden
Niet het van waar en een van ons wees heen

Naar waar in dezen binnenhof wij hoorden
Een water, klaterende in den kom
En schaterlachend en dan sloeg het om
In diepe stem, alsof er hartewoorden

Opkwamen, of een ziel zijn heiligst doen
In bittere bedruktheid uit moest spreken,
In sidderende drift zich open breken
En wachten, wachten. Wij verstonden toen.

Onze gedachten waren wel bijeen,
Eenzelfd' gedenken hen te samen voerde
Aan iets zeer dierbaars, dat in dit ontroerde
Geluid herleefde, sedert het verdween.

De lippen van het water leggen zich
Verliefd, verlustigd op de rondom open
Gewelfde kring; zij komen toegeslopen
En dringen op en rekken zich....

Gesneden in den alabasten rand
Is er een vers van een zoo uitverkoren
Zoetheid van woorden, dat de zin verloren
Wegdeinde in dit bedwelmende verband.

Een strofe, die in jubel zich verhief
En dan zich strengelde en zich ging winden
Om de beschaduwing van de beminde,
Om het besloten, zinsbetoovrend lief.

En zwijmend onder alle heerlijkheden
Benadert nu een weeke en vochte mond
De kostlijke syllaben, snikte en vond
Er zijn besterven, stom teruggegleden.

Amir Khosrau.

De ‘zanger zonder weerga’, de poeet,
De zoetdoorzegene, in wiens honigmond
Een elke klank beminde klanken vond
Tot samenkomst; een welbehagen gleed

Van woord tot woord, een hopen en een wachten
Op komenden, of zij weer aanverwant,
En naar verschenenen in dezen trant
Een omzien en een liefderijk betrachten.

Een onbenoembaar en oorspronklijk wezen,
Dat woonde in de woorden en waarnaar
Zij zich gedroegen en het een het aêr
Aanzocht en lokte en had uitgelezen

Tot een verbond, waarin de donzen zoomen
Wegslonken en hun inhoud onderling
Versmolt en van de andere ontving,
Maar van het eigene deed overstroomen.

Een drang, waaronder de syllaben wierden
Tot een gezang, dat statig begeleidt,
Een ingehouden koor, waar boven uit
Het vrije lied van de gedachte zwierde:

De heerlijk aangeheven, klare klacht
Van de verlaten vrouw en van den man
De sombre storm, zooals die wrokken kan
En zwoegen onder de fatale macht.

En toen zij van mij opstond en de haren
Glanzende streek en door de wimpers heen
Tuurde, door de zachtzinnige, en het wel scheen,
Of ongerept nog heure wangen waren,

Zeide ik: vrouw, laat heden u de vrouwen
Ontvangen, uwe dagen van onnut
Zijn over, en u zegenend om dit
Over uw schoot hun wijze handen vouwen.

En zij, haar oogen flitsten en zij wilde
Antwoorden, maar een siddering doorvloog
Haar en haar stem verstikte en zij boog
Zich af in schaamte om het angstig wilde

Van dit geluk, dat niet was te bedwingen.
Dan look zij op, gedrenkt in een rijk zwijgen
Van trots en dankbaarzijn; als zuivere getuigen
Heldere tranen aan den oograng hingen.

O nachten van gedragene extase
En diep gedronkene verzadiging,
Als elk met zijn geluk te rade ging
En van alleenzijn langzaam wij genazen.

Te denken de ononderbroken uren
Aan de volkomen overvloed van dit
Verwezenlijkte; onvervreemd bezit,
Dat blijven zal en ongeschonden duren;

Het onbesefbare van deze gave
Van eene andere en die naast ons was
Ter vereenzelviging en zelve pas
Het inzicht vond van banden, die begaven.

Te hooren naar de rustig ingezogen
Teugen des ademens en het geruisch,
Dat op en af het geheimzinnig huis
Doorstroomde, in een eb en vloed bewogen.

En innerlijker naar den drift te hooren
Van de verborgen, donkre harteklop,
De wortelstok des levens; wat look op
En wat werd in den arbeidsnacht geboren?

En eindelijk het nauw te speuren zweven
Van de twee wimpers, van de wonderlicht
Bewerktuigde, die werden slank gezwicht
En dan oneindig sleepende geheven;

Waaraan wij in het donker open wisten
De andere oogen, die het nu behaald
Geluk bewaakten en die onverdwaald
Op oog en mond, al het dierbare rustten.

II. Uit de Rubaijat.

O wereldrad, *hardvochtige despoot*,
Vermorzelend tot ondergang en dood!
En aarde, *ach*, *hoe ongeteld kleinood*
Bevat uw ondoorgronde moederschoot!

1

Het eerste groeien aan de waterkant,
Hoe wel herkent het zinnende verstand
Dons van een cherublip daarin en waas
Van kinderwangen in de jonge plant.

2

Waar lila tulpen, rozen rood ontsproten,
Daar is bij wijlen koningsbloed gevloten
En onder donkere violen ligt
Een vrouwenhoofd, in zijn zwart haar besloten.

3

‘Ik ben de Joessoefbloem; mijn goudmond laat
U het juweel zien van mijn hoogen staat’
Fluistert de roos, en ik: ‘geef nog een teeken’
‘In bloed gedompeld is mijn prachtgewaad’.

4

Duizende dagen doofden er hun licht
In duizend nachten. Dus uw voet zij licht
Voor dit dof, glansloos stof; het was eenmaal
De stralende oogbal van een vrouw wellicht.

5

O, werkman, wees omzichtig in uw doen!
Tot aardewerk van alledaagsch fatsoen
Vormt gij de vorstelijke vingeren
Van Kai Khosrau, de hand van Feridoen.

6

De kruik ook is in liefdes' ban geweest
En hield in schat van zwarte haren feest
En dit zijn handvat, als een blanke arm
Was hij gelegd om jonge vrouwenleest.

7

De roode wijn, die onder lachgeluid
Zich voortspoedt door den gorgelenden tuit,
Is bloed des harten en het blank kristal
Een oogentraan, die het rondom omsluit.

8

Veel kostbaar bloed heeft 's werelds loop gestort
En menig bloem is onverhoopt verdord;
Verhef u niet op jongzijn en op glans,
De knop valt af, eer zij geopend wordt.

9

Wij gaan en komen en de winst is waar?
En weven draden en het kleed is waar?
In 's hemels welving zijn tot stof verbrand
Vele weldenkenden; hun rook is waar?

10

De wereld gaat en gaat, als lang na dezen
Mijn roem verging, mijn kennis hooggeprezen.
Wij werden vóór ons komen niet gemist,
Na ons vertrek zal het niet anders wezen.

11

In dezen kring van komen en van gaan
Is Alif niet, noch Ya te verstaan,
En niemand, die beseft, van waar verscheen,
Naar waar verdween de vreemde karavaan.

12

Geen, die op om te keeren zich bezon,
Sints hij verdween achter den horizon;
Verzuim, vergeet niets in dit doorgangshuis,
Voort gaat de tocht, als eens de reis begon.

13

Ons blijven is vervuld van harteleed,
Van raadselen, waarvan geen wijze weet
Het in of uit, en evenwel ons scheiden
Is aarzelend en nimmermeer gereed.

14

Het laatste der begravenen verging
Tot stof en asch en door den wereldkring
Drijven in ijle zweving hun atomen,
Als wolken ver in een luchtspiegeling.

15

Daarom, laat af van hoop en wanhoop, kom
Waar vrouwen lachen en waar om en om
De wijnkan rondgaat, drink voordat uw stof
Wordt omgearbeid tot een andre kom.

16

O droomend hart, kies u een nieuw vertier
In vrouwenwang en purpren eglantier;
Licht als kwikzilver vlieten onze dagen,
De pracht der jeugd zinkt als een bergrivier.

17

Ons is de dag; op alle winden varen
De zorgen om wat morgen zal weervaren.
Morgen is ons vertrekken met een heêr,
Dat is op weg sints zevenduizend jaren.

18

Wat deed u uit de eerste slaap ontwaken
En voerde u met veiligheid's verzaken
Tot hem, die bij uw wegzijn brandt als vuur
En beeft als heete lucht bij uw genaken?

19

De liefste naderde, mijn zinnen weken;
Een hart, dat sprak; een mond, die niet kon spreken.
O fel verdorsten, wreed martyrium
Tusschen de murmelende waterbeken.

20

O lief, dat niet dan eerst uit leed ontsprong
En wel uit wee. Hoe bitter vlijmend drong
In deze haarkam het kliefijzer binnen,
Voordat zij nestelde in de zware wrong.

21

De zefier waait Uw adem toe; het neemt
Mijn hart weg en voortaan van mij vervreemd
Hijgt het en hunkert slechts naar U, naar al
Wat van U uitgaat, al wat naar U zweemt.

22

Geen hart, dat niet verbloedt, van U gerukt;
Geen oog, dat Uw aanschouwen niet verrukt;
Daar is geen ziel, of om U, Onbekommerde,
Is zij in zorg en is om U bedrukt.

23

Maak licht voor mij des levens zwaar gewicht,
Verberg mijn leed voor 's menschen aangezicht,
Geef heden vrede en voor morgen ga
Naar Uw genade met mij ten gericht.

24

Goud en veel koper als een klokkespijs
Goot eens de Maker in mijn vormmatrijs
Naar Zijnen dunk. Wie is er dan aansprakelijk,
Wanneer de klok nu klinkt op hare wijs?

25

Die het geijkte wijselijk beleden,
Die aan geen twijfel of onzekerheden
Ziek gingen en den andersdenkenden
Getroost het leven en de eer afsneden.

26

Wijn drink ik en des morgens riekt mijn baard
Naar most; Godlof, ik heb mijn trots bewaard
Voor hen, die dagelijks hun vriend verraden
En triumfeeren in hun valschen aard.

27

Een druktemaker is, wiens naam bekend is,
Een intrigant, wiens leven afgewend is.
Waarlijk, hij ware 't wijste daaromtrent,
Die niemand kent en die van geen gekend is.

28

Tentmaker, zie, uw lichaam is een tent,
Den Sultan ziel tot een kort logement.
De vorst vertrekt; straks vouwt het linnen op
De dood en geen, die nog de standplaats kent.

29

Ik scheidde; onverstand was allerwegen,
Van al mijn parels werd niet één geregen.
De dwazen! honderd dingen, nooit beseft
En nooit bereikt, zijn in mij doodgezwegen.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(L. v. Deyssel, *Uit het Leven van Frank Rozelaar.* Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.)

De indruk, dien deze uitgave maakt, kan niet beter worden verzinnelijkt, dan door zich op eens te verplaatsen in het volgende beeld. Men loopt door een wijd, hoog, statig, een beetje somber woud: geen enkel geluid weerklinkt er, en zelfs uw voetstappen doffen in het mos onder uw voeten weg: er hangt een zware atmosfeer en men voelt zich vreemd stemmen, want al weet gij, dat het niet waar is, de gedachte komt toch óver u, dat ge daar altijd zult moeten blijven, zwijgend rondwarend tusschen de boomen-reuzen, omdat er nergens een uitgang zal zijn. Doch plotseling, terwijl gij zoo peinst onder het dwalen, voelt gij uw voeten langzaam-aan een beetje klimmen, en nog wat hooger klimmen, langs een zachte helling, totdat gij een lichten muur van struiken voor u ziet. Dan merkt gij dat gij blij wordt, en stevig met de handen alles van een schuivend en op zij houdend, breekt ge er doorheen en weet u behouden, opademend in het vrije, want vóór u ligt een vlakte, wel naar den eindloos-verren horizon verneevlend, maar toch dichterbij met allerlei verrassend-schoone bijzonderheden, een vlakte, die gij wel vermoed hadt, maar toch niet zeker kondt zeggen, dat er buiten den rand van 't bosch aanwezig zou zijn.

Inderdaad, L. v. Deyssel's letterkundige figuur heeft geruimen tijd lang zoo'n groot stil bosch geleken: in de schaduw zijner eerwaardheid groeide 't heimlijk verder, geheel alleen voor zichzelf, doch wie er kwamen, konden natuurlijkerwijs daar niets van bespeuren, en zij stelden zich dus maar tevreden met de

reeds lang gekende schoonheid, in de hoop dat de toekomst zou brengen iets geheel onverwachts. En die hoop werd niet verijdeld: de gedroomde toekomst werd een glanzend Heden, of om bij het eerstgebruikte beeld te blijven, wij kunnen het schoonheidsvolle bosch nu achter ons laten, en prettig-gestemd naar het nieuwe landschap kijken, dat in levensvolheid voor ons uit te liggen kwam.

Ja, juist omdat v. Deyssel in de laatste jaren *niet* is geweest wat men een vruchtbaar auteur noemt, juist omdat hij niet in elk herfstseizoen voor den dag is gekomen met een stellig bewijs zijner onverzwakte begaafdheid, gelijk zoovele der wat jongere schrijvers dat succesvol te doen plegen, juist daarom kan dit boek begroet worden met een belangstelling, die boven de gewone voor andere uitstekende werken gaat. Want onze overige auteurs - ik bedoel hier, met deze, onze hedendaagsche romanschrijvers - hebben meestal talent, en een aantal hunner zullen zelfs nog gelezen worden, door de geslachten der toekomst, daar zij névens hun zeggingsknapheid, ook een innerlijke wereld van telkens op nieuw zich scheppende schoonheid met zich mededragen, waarin het Leven, zooals dit hen aandeed, afgebeeld staat. En zij zijn dus gelukkig in staat en ook voortdurend bezig, deze periode der Hollandsche letterkunde, die men, in zijn geheel, die van '80 kan noemen, langzaam-aan te maken tot de waardige mededingster der 17e eeuw. Maar toch - zooals ik reeds aangaf - de verschijning van een nieuw boek van één dier schrijvers, die thans sterk omhoogstaan in de volle kracht van hun voortbrengings-vermogen, treft geenszins zóó geweldig als dit nieuwe boek van den prozadichter van ‘Een Liefde’ en ‘De kleine Republiek’ ons vermag te doen. Want al hebben die twee scheppingen hun volle waarde behouden, - en zij zullen die ook nimmer kwijtgaan - toch zijn er reeds meer dan twintig jaren vervlogen sedert de laatste is verschenen - en de vraag dringt zich dus met onafwendbaar geweld aan ons op: is L. van Deyssel, de excessieve-bij-uitnemendheid, de man der heftige sensatie's, der intensieve hartstochten, de voeler der groote taalverrukkingen, maar die toch zijn woorden natuurlijkerwijze alleen-maar tot zoo'n gloed van stormend dansen wist te reien, omdat ook zijn heele binnenste van een zelfde zieden bonsde, is die groote

v. Deyssel zichzelf gelijk gebleven, of heeft zijn essentie zich gewijzigd, en zoo dit laatste het geval waar', is dan die innerlijke verandering er eene ten goede of ten kwade geweest?

Voor wie v. Deyssel waarlijk kent, voor wie dus weet hoe hij als mensch en schrijver steeds geweest is de zijn eigen leven levende, de niet gewezene, maar wijzende, de niet naar andren kijkende, maar alleen uit zichzelf zijn willen en kunnen halende, voor hèm moet deze vraag een geheel overbodige lijken: daar het autochthone genie gelijk Hij er een heeten mag, natuurlijk zichzelf wel eens stop kan zetten, om nieuwe schatten te gâren, maar nimmer, zooals de letterkundige geschiedenis door verschillende voorbeelden aantoont, geheel en al kan doodgaan, vóórdat zijn geest, na de allerlaatste worstling, gewillig terugglijdt in het Al, waaruit hij kwam.

En daarom wensch ik hier, boven de hoofden dier een of twee kleineren, die soms hun particuliere meeningen als letterkundige uitspraken willen doen voorkomen, met kalm-wetend voelen de waarheid vast te stellen, dat dit nieuwe boek van v. Deyssel, al is het door het verschil in leeftijd bij den auteur, natuurlijk een beetje anders, toch volstrekt niet minder is in psychisch-artistieke, d.i.: echt-letterkundige waarde, dan zijn vroegere boeken, ja, dat het velen, mij, o.a., eigenlijk nog wat beter dan zijn jeugdwerk bevalt.

Want men raakt er misschien niet zoo onmiddellijk gepakt door, omdat, in verband met des schrijver's rijperen leeftijd, alle lyrische emotie er streng uit geweerd bleef, maar er zit een psychische diepte in, een ernstig-bezonkene, en toch niet verstarde, want een in alle deelen doorvoelde, en dus waarachtig-levende, die de lezing van dit boek tot een zeldzame genieting voor alle wezenlijk-ontwikkelden maakt. Rust is de indruk, dien het bij ons achterlaat, maar 't is de rust van een hooger, van een met zichzelf in evenwicht verkeerend innerlijk leven, zooals ook de werken der Grieksche dichtkunst en plastiek ons weten te geven, onder wier schijnbaar-kalm oppervlak het leven beeft en bruist.

Wie de Grieksche en Latijnsche schrijvers voor het eerst gaat lezen, kan er, bijna-zeker, maar weinig aan vinden: Vergilius en Horatius, Homerus en Sophokles lijken aan den niet-geoefende

in de kunst-van-lezen (zooals, uit den aard der zaak, alle jongelui zijn) een tamelijk vervelende, weinig-beduidende lectuur. Ja, zelfs als uw neefje of uw zoontje van 't gymnasium, aan de Zondagsche koffietafel, met geestdrift spreekt over, ‘de schoonheden der Ouden’ doet hij zonder 't zich zelf bewust te wezen, toch weinig anders, als loopend aan den leiband van het suggestie-vermogen des leeraars, na te praten wat hij op school heeft gehoord. Eerst door langdurig lezen en aandachtig herlezen, zoodat men allengskens thuiskomt in de fijnste nuances van woord-schikking en beteekenis, van rhythmus of zinsval, kan men psychisch leeren doordringen en aesthetisch waardeeren wat een antiek schrijver gezegd heeft, en dientengevolge gaan inzien, dat de Grieksche literatuur, in haar geheel genomen, de mooiste, de Latijnsche de op-één-na mooiste te heeten verdient van alle overige die bestonden of bestaan. En wie dus over de klassieke schoonheid meepraten wil, zonder er degelijk in gewerkt te hebben, gewerkt niet alleen philologisch-grammatisch, maar ook waarachtig psychisch-aesthetisch, wie de studie der oude talen zelfs af zou willen schaffen, als niet meer dienstig voor de moderne wereld, hij staat volstrekt niet hooger en handelt niets wijzer dan sommige pedant-knappe Hoogere-burgerscholieren, zooals ik ze in vroeger tijden wel gezien heb, die, onder elkander, met ernstige gezichten en nadrukkelijke stem, de laatste vindingen der wetenschap bediscussieerden, alsof zij professoren waren geweest.

v. Deyssel's boek nu, - om geheel en al tot mijn onderwerp terug te keeren - is wel in de verste verte niet zoo lastig te benaderen als Horatius' politieke Oden of de ‘Zeven tegen Thebe’ van Aischulos: integendeel het is dadelijk-leesbaar en de geestige gevoeligheid zoowel als tal van fijne opmerkingen, die op haast iedre bladzij u tegenlichten, treffen u op-slag: maar toch, door den ingehouden toon, en de grootere strengheid der lijnen, waardoor het iets klassieks krijgt, kan den meer vluchtigen lezer, bij de eerste inzage, allicht een heeleboel ontgaan van wat er toch wezenlijk te lezen staat. Men heeft deze rustiggeschrevene maar zielvolle bladzijden ‘Uit het Leven van Frank Rozelaar’ aandachtig te bestudeeren, met de volle liefde eener nauwgezette oplettendheid, om àl het voortreflijke te ontdekken, wat er wezenlijk in aanwezig is, maar wat bij een vluchtig door-

zien soms weg blijft schuilen, zooals dat ook de schoonheid der Ouden doet!

Wilt ge een klein voorbeeld van dat nauwkeurig moeten lezen, wil de ware fijnheid van dit proza niet verloren voor u gaan? Ik kies maar wildweg, zooals het boekdeel openvallen wil.

'Heel in de vroegte heb ik vandaag even gewandeld met het jongetje'.

Men zou zoo zeggen: er staat niets bijzonders in dezen zin, doch dan heeft men niet gelet op dat 'het' voor 'jongetje', wat oppervlakkig bekeken een malle uitdrukking lijkt bij een vader, die over zijn eigen zoontje praat.

Maar als men bedenkt, hoe Frank Rozelaar is de 'excentrieke' kunstenaar, die alleen wil leven voor zijn werk, en die dus opgaand in zijn eigen binnenleven, zich onwillekeurig stelt tegenover het hem omringende, zelfs tegenover datgene wat hem het naast aan het hart moest liggen, teneinde het zoodoende beter te kunnen waarnemen, als stof voor eventueele latere kunst, dan voelt men dat hier bij 'zoontje' geen enkel ander woord als juist dat 'het' zou kunnen staan. Want had de artistieke dagboekschrijver hier het bezittelijk voornaamwoord 'mijn' gekozen, dan waar daarmede een totaal verschillend, een averechtsch karakter aan dien zin gegeven, en waar' de heele passage, door dat ééne woordje, geworden tamelijk noodeloos-gevoelig of m.a.w. ouderwetsch-sentimenteel. Ja 'sentimenteel' is hier volstrekt niet een te sterke uitdrukking, omdat Rozelaar door dat 'mijn' de achteraf-bedoeling zou toonen, om de aandacht te vestigen, van zijn zoontje àf, op zichzelf, door te laten doorschemeren, dat hij, als vader, zoo extra-bijzonder-veel hield van zijn kind.

Ik voel, wat de een of andere lezer - och, wij, Hollanders zijn zoo - op deze karakteristiek van den hoofdpersoon en de daaraan geknoopte beschouwing antwoorden kan: 'O, dus die Frank Rozelaar is het type van den modernen kunstenaar, die zijn eigen Ikheid als het middelpunt des Als beschouwend, opgaat in aanbidding van Zichzelf en zijn kunst.' Dit populaire misverstand, van wel een kwart eeuw geleden, en dat sindsdien in 't vergeetboek geraakt, want door de werklijkheid geloochenstraft, later nog eens door een weinig inzichtig schrijver, in een

dik boek, maar vruchteloos werd verdedigd, dat malle verzinsel wordt nu door v. Deyssel, op zijn gewone wijze, met een paar diep-indringende volzinnen te niet gedaan.

'Van de wisseling van dagen en nachten en de op-een-volging der verschillende dagdeelen *bemerk ik weinig.* Het schijnt, dat er daar, *zeer ver van mij af*, een menschenleven op zekere wijze leeft, dat veranderingen ondergaat, verkleurt, eindelijk bewegingloos blijft, en vernietigd wordt: maar *ik* zal het niet *bemerken.*'

Schooner en aangrijpender kan het niet gezegd worden, dat het 'Ik' van den kunstenaar, wanneer hij er over spreekt, *niet* is zijn dagelijksch Menschzijn, *niet* het bewustlevende Wezen, dat zich bemoeit met zijn medelevenden, en in allerlei betrekkingen tot hen te staan komt, maar het diepste, het eigenlijke Wezen des menschen, dat buiten tijd en ruimte verkeerend, door de anderen niet bespeurd wordt, en hem zelf slechts in enkle zeldzame oogenblikken, in die der kunstschepping b.v., verwittigt van uit de verte, dat het wezenlijk bestaat. En dat een kunstenaar dus, die van zijn 'Ik' spreekt, *niet* een pedante kwast is, die zich met ostentatie, in een publieke uiting, boven zijn medemenschen gaat verheffen, maar een ernstig, diep-denkend mensch, die op grond van een doorwerkte levensbeschouwing, weet dat het eigenlijke Wezen der menschen niet in zijn tijdelijke, zijn etende en drinkende en babbelende verschijning bestaat. Of dat eigenlijk wezen der menschen, dat ons meestal onbewust-blijvende, wat de drager is van ons Bestaan, op-zich-zelf beschouwd een eeuwig-durende individueele essentie is, of slechts een emanatie van het groote Alzijn moet heeten dat zich in de stoffelijk-geestlijke wereld openbaart, is natuurlijk een vraag, die hier weinig ter zake doet; nawijsbaar is alleen, dat zoolang de mensch leeft, ook dat dieper Wezen, afgescheiden van zijn daaglijksch doen en laten, in een, om het zoo te noemen, andere sfeer vertoeft, in een, zooals men 't óok kan zeggen, 'hoogere' want ontijdelijke, onstoffelijke wereld, die met de onze, waarin ons reëele Zijn leeft, slechts enkele en dan nog niet eens onafgebroken werkende kanalen van correspondentie bezit.

Ik raad mijn lezers aan, bij v. Deyssel zelf de bladzijde te

lezen, die volgt op het zooeven hier geciteerde fragment (bl. 16 van ‘Uit het Leven’). Zij zullen daar zijn intuitieve beschouwing over Eeuwigheid en Onsterflijkheid vinden, die in al haar kortheid toch zeer suggestief is, en waaruit zelfs voor een theoloog nog wel wat te leeren vallen zou.

Natuurlijk zal ik niet zoo doorgaan, en bladzij voor bladzij dit boek bespreken, dat beurtlings uw verraste instemming wekt of aan 't nadenken brengt. Men moge het persoonlijk niet overal eens zijn met ‘Frank Rozelaar’, b.v.: waar hij beweert dat de rampzalige Edgar Poe ‘een slecht mensch’ zou geweest zijn, - want zedelijk-slecht = valsch, oneerlijk, huichelachtig en geen van deze drie adjectieven past op den dichter, die ‘The Fall of the House of Usher’ en ‘The Raven’ schiep - toch staat er buiten deze enkele m.i. onbillijke kenschetsing van den veelzijdigste en grootste aller ‘Poètes maudits’ om, zooveel wijsheid en echte goedheid, zooveel gevoel en geest en eigen verbeelding, zooveel geniale kinderlijkheid en manlijke ernst tevens in deze 300 bladzijden, dat men gerust kan zeggen: Dit boek verhoudt zich tot v. Deyssel's vroegere als de man tot den jongeling, als de bereikte zekerheid tot den prachtigen eersten opzwaai doet.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Het Pragmatisme van William James e.a. Referaat, gehouden op de Vergadering der Ned. Predikanten-Vereeniging op 25 April 1911 door Dr. Is. van Dijk.
P. Noordhoff. - 1911. - Groningen.

Even na den aanvang der loopende eeuw, in het najaar van 1902, gaf Georg Wobbermin, uit wiens ‘Monismus und Monotheismus’ in de Kroniek van September 1911 enkele volzinnen werden aangehaald, een handig en leerrijk boekske van niet meer dan *acht* vellen druks. In dat jaar was hij Doctor in de Philosophie en Licentiaat in de Theologie, toegelaten als Privaat-docent aan de Berlijnsche Universiteit. Zijn boek, waaruit ik eene aanhaling deed, verscheen in den winter van het vorige jaar, en toen was hij Professor aan de Universiteit te Breslau en hij had recht op den wetenschappelijken titel van ‘Doctor theologiae et philosophiae’. Van hem mocht ik zeggen: ‘Wobbermin is een godgeleerde, maar hij kent de stelsels en verstaat de meeningen zijner wijsgeerige ambtgenooten’. Zijne beide boeken, die voor mij liggen, doen hem kennen als een man, die zich weet in te denken in het Stelsel of in de Leer van een ander, en die tevens weet van zulk een Stelsel of Leer eene korte en duidelijke voorstelling te geven. Zijn boek van 1902 heet: ‘Der chistliche Gottesglaube in seinem Verhältnis zur gegenwärtigen Philosophie. Allgemeinverständliche wissenschaftliche Vorlesungen’. Wobbermin is een Duitscher zonder aanmatiging, en op bescheiden wijze bespreekt hij de meeningen van de mannen ‘d e r g e g e n w ä r t i g e n P h i l o s o p h i e’. Hij stelde zijne Voorlezingen op voor den ‘Ferien-

kursus der Kirchlich-theologischen Konferenz der Provinz Brandenburg', maar voor leeken, voor beschaafde lezers is hij verstaanbaar, hun aandacht weet hij te boeien en hunne belangstelling weet hij te wekken en gaande te houden. Het was zijn doel 'einen einführenden und orientierenden Ueberblick über den gegenwärtigen Stand derjenegen philosophischen Probleme und Arbeiten zu geben, die für die Beurteilung der Grundgedanken des christlichen Gottesglaubens von Bedeutung sind.' - Daar in Nederland Nietzsche ook buiten den kring der vakmannen wordt gelezen en bewonderd, en daar deze laatste Avenarius kennen, acht ik het niet ongepast om kortelijk mede te deelen wat Wobbermin in hoofdzaak omtrent de genoemde Duitsche denkers aan zijne theologische hoorders heeft voorgedragen. Hij gaf acht lezingen en de eerste, zijn punt van uitgang, handelt over 'Die moderne Philosophie und die wissenschaftliche Philosophie der Gegenwart.' Hij bespreekt dan 'Nietzsche en Avenarius in hunne betrekking tot de hedendaagsche Wijsbegeerte', wier 'Richtungen' hij meesterlijk ons voor oogen stelt. 'Friedrich Nietzsche, zegt hij, der Mode-philosoph unserer Tage, hat gelegentlich gesagt, man solle allen Systematikern misstrauen und ihnen aus dem Wege gehen, denn der Wille zum System beweise einen Mangel an Rechtschaffenheit'. Onmiddellijk op die woorden laat hij de zijne volgen en hij zegt: 'Nietzsches eigene Arbeiten sind ja denn auch mit ihren aphoristisch dahingeworfenen, sich oft genug gegenseitig widersprechenden geistreichen Aperçus das Muster absoluter Systemlosigkeit.' Wobbermin spreekt als zijne meening, laat ik liever zeggen: als zijne overtuiging uit dat 'stelselmatige geslotenheid in dien zin volstrekt noodzakelijk is voor elke echte Wijsbegeerte, dat zij van eene vaste, welgegronde stelling (Position) moet uitgaan en van daar uit een beschouwing van de dingen en van het leven moet trachten te bekomen, die eene eenheid uitmaakt en waarvan de deelen onderling samenstemmen'', - hij zegt, echt Duitsch: 'einheitlich, in sich zusammenstimmend.' Daarop verklaart hij: 'Beides fehlt aber bei Nietzsche vollständig. Als Philosoph im eigentlichen Sinne des Wortes kann er daher überhaupt nicht geiten und folglich auch nicht als Repräsentant der gegenwärtigen Philosophie'. Vooral heeft Wobbermin bezwaar

tegen ‘Nietzsches eigentlichsten und Haupt-Grundgedanken, dem Gedanken von der Notwendigkeit einer Umwertung aller Werte, der Notwendigkeit einer Ersetzung der verdummenden Sklavenmoral des Mitleids durch die allein kulturfördernde Herrenmoral des rücksichtlosen sich-selbst-Durchsetzens und sich-selbst-Auslebens,’ - en tegen zijne op dien grondslag gebouwde leer ‘vom Uebermenschen,’ der sich über die Masse erhebt, ja sich über die Grenzen der Menschheit selbst erhebt’, en voor wien dus ‘die Moral’ niet bestaat, maar wel ‘die Ausnahme-Moral, die Herren-Moral.’ Nu vraagt Wobbermin: ‘Is echter Nietzsche niet te beschouwen als vertegenwoordiger van de hedendaagsche Wijsbegeerte, wie is het dan? Nog een andere enkele naam zou kunnen worden genoemd en in elk geval met veel meer recht dan die van N., de naam van Richard Avenarius, dat is de naam van den in het jaar 1896 overleden stichter van de door hem zelf zoo genoemde empiriocritische Wijsbegeerte of de Wijsbegeerte ‘der reinen Erfahrung.’ Genoemde denker ontwikkelde zijne Leer in een werk, getiteld: ‘Kritik der reinen Erfahrung’, verschenen in de jaren 1888-1890, dus ruim een eeuw nadat de ‘Kritik der reinen Vernunft’ van Kant was verschenen (1781). De grief, die Wobbermin in hoofdzaak heeft tegen Avenarius, is, dat deze het onderscheid tusschen uitwendige en inwendige ervaring niet erkent. Dan maakt hij nog de opmerking dat Nietzsche en Avenarius, wat den vorm en de uitdrukking hunner gedachten aangaat, tegenover elkander staan. ‘Legt N.,’ zegt hij, ‘dem sprachlichen Ausdruck, dem Stil und der Darstellungsform einen Wert bei, dass dahinter, das sachliche philosophische Interesse zurücktritt, so finden wir im Empiriokritizismus das entgegengesetzte Extrem, eine Vernachlässigung der Ausdrucksweise in der Art, dass dadurch das Verständnis im höchsten Masse erschwert wird.’

Daar nu Wobbermin de beide mannen, die met ons niet in de nieuwbegonnen eeuw mochten blijven voortleven, niet kon beschouwen als vertegenwoordigers der hedendaagsche Wijsbegeerte, slaat hij het oog op de ‘unübersehbare Menge verschiedenartiger Denker’, van welke men mag zeggen: ‘Es gibt so viele Philosophien als Philosophen.’ Onder die menigte gelooft hij eene scheiding in twee deelen te mogen maken; hij ziet twee

'Richtlinien, die eine: der Rückgang auf Kant, die andere: die Entwicklungslehre, oder allgemeiner: der Entwicklungsgedanke.' Die onderscheiding van twee richtingen brengt hem er toe om de Wijsgeeren van heden, hij denkt bijna uitsluitend aan de Duitschers, op twee rijen te plaatsen, namelijk de rij der 'Naturphilosophen' en die der 'Schulphilosophen.' Daarop laat hij hunne namen volgen, en daarbij geeft hij plaats aan één Amerikaan, William James, Hoogleeraar aan de Harvard University te Cambridge-Boston. Van Herbert Spencer legt hij het volgend gunstig getuigenis af: 'In die Mitte zwischen diese beiden Gruppen können wir den bedeutendsten englischen Philosophen unserer Zeit stellen, Herbert Spencer; denn als Landsmann und Verehrer Darwins lässt er die Entwicklungslehre auf die Gestaltung seiner Weltanschauung grösseren Einfluss gewinnen als die Schulphilosophen unserer zweiten Reihe, anderseits ist er aber kritisch-philosophisch besser geschult als die Naturphilosophen unserer ersten Reihe.' De Amerikaan James heeft daarom voor Wobbermin bijzondere beteekenis, omdat Wundt en Paulsen in hun denken tot hem 'in nauwe betrekking staan', want met dien 'Psychologen und Philosophen' zijn zij 'die Hauptvertreter des Voluntarismus - der Willens-philosophie'.

Voluntarisme zegt Wobbermin en Pragmatisme zegt Professor van Dijk van Groningen, en zij bedoelen met die verschillende woorden dezelfde richting in het denken. Onze noordelijke landgenoot vond aanleiding om over James en anderen een stuk op te stellen, dat als Referaat - een geliefkoosd woord in onze dagen - werd voorgelezen in de jaarlijksche bijeenkomst van Nederlandsche Predikanten van rechtzinnige richting, die elk voorjaar te Utrecht elkander ontmoeten. 'Gaarne, zoo vangt het stuk aan, nam ik de uitnoodiging van uw Moderamen aan om in dezen kring te spreken over wat heden ten dage gaat onder den naam van Pragmatisme. Het Pragmatisme zit tegenwoordig in de lucht: door sommigen met groote geestdrift ontvangen, door anderen smadelijk afgewezen als vulgair utilisme. Vooral in Duitschland heeft men zich in sommige kringen over deze nieuwe beweging zeer scherp uitgelaten, maar er zijn daar en elders ook menschen, die meenen dat in religieus-philosophische

vragen Amerika nu eindelijk ondekt kan heeten. Ik ben van oordeel dat Amerika nog niet precies ondekt is, en dat er voorloopig als het ten minste van dezen kant moet komen, ook niet veel kans op werkelijke ontdekking bestaat. In mijn bespreking zal ik mij in hoofdzaak bepalen tot William James, al zal ik natuurlijk hier en daar ook andere pragmatisten moeten noemen. Tot de bekendste - beter gezegd: de meest bekende - medewerkers en medestanders van James ook op het gebied der empirische godsdienstpsychologie' - wie dit vreemde en onnatuurlijke woord heeft uitgevonden, kan ik niet zeggen, wel moet ik zeggen dat het onaannemelijk is - 'behooren Royce, Schiller, Dewey, Leuba, Starbuck, Flournoy e.a. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat niet alle empirische godsdienstpsychologen pragmatisten zijn.'

Professor Van Dijk is een man van de Godsdienstwetenschap, en als zoodanig aanvaardde hij zijn ambt op 19 September 1883, toen hij een Redevoering uitsprak over 'De eischen der Historie en de eischen der Wijsbegeerte op het gebied der Godsdienstwetenschap.' Toen zeide hij: 'Vrij algemeen wordt tegenwoordig de godsdienstwetenschap gesplitst in een *historisch* en een *wijsgeerig* deel.' Dat doet onze Wet op het Hooger Onderwijs, die voorschrijft dat 'in de faculteit der godgeleerdheid onderwijs wordt gegeven: *b.* in de geschiedenis der leer aangaande God; *c.* in de geschiedenis der godsdïensten in het algemeen; *d.* in de geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst; *e.* in de geschiedenis van het Christendom; *h.* in de geschiedenis der leerstellingen van den Christelijken godsdienst; *i.* in de wijsbegeerte van den godsdienst en *k.* in de zedekunde.' Zijn oordeel uitsprekende over die splitsing zegt de nieuw benoemde hoogleeraar: 'De stand van zaken is inderdaad merkwaardig: *de geschiedenis der godsdiensten* heeft te klagen over voorbarige inmenging van de zijde der wijsbegeerte, en *de wijsbegeerte van den godsdienst* heeft te klagen over verkorting van rechten van de zijde der historie, waar namelijk de eisch haar gesteld wordt om alle ontologie' - dat is de M e t a p h y s i c a - 'af te snijden en niets anders te zijn dan empirisch-beschrijvende phaenomenologie van den geest. Het zij ons vergund, zegt de Spreker, in deze ure *de eischen der historie en de eischen der wijsbegeerte*

op het gebied der godsdienstwetenschap gelijkelijk te bepleiten. Wij wenschen het te doen met die beknoptheid, die deze ure ons ten plicht stelt, maar tevens met die duidelijkheid, die niet in het duister laat de richting, waarin onze overtuigingen liggen (6 en 7)'. Er zijn in de 'Redevoering' schoone en ware gedachten: de beste en schoonste lees ik aan het slot, dat ik overneem. 'Onze wetenschap' - de wijsbegeerte van den godsdienst - 'zal hare schoone roeping het best vervullen, als zij rekening houdt met het diepzinnig woord van den Engelschen geleerde, Fairbairn, van wien ik reeds een en andermaal een enkel woord aanhaalde: 'the grand theistic problem of our time is not how to prove the existence of God, but how to conceive his relation to the world'. Alle denken blijft dringen tot het aannemen van een laatste oorzaak, een diepsten grond der verschijnselen, hoe men overigens ook oordeele over de kenbaarheid van deze laatste oorzaak, dezen diepsten grond, - de wijsbegeerte van den godsdienst ziet zich mede voor haar deel de uitlokkende taak aangewezen om het masker van het onpersoonlijke en levenlooze weg te nemen van een aanbiddelijk schoon gelaat: 'let the mask be removed that the face may be seen as the face of the living God'. Aan hetgeen de Hoogleeraar toen sprak is hij getrouw gebleven, en bijna het vierde eener eeuw later haalt hij in zijn keurig en kostelijk geschrift: 'De Imitatie van Thomas à Kempis (1906)' Augustinus aan, die in het Negende Boek zijner C o n f e s s i o n e s het gesprek mededeelt, dat hij met zijne moeder Monica, enkele dagen voor haren dood, heeft gehouden. 'Het gesprek, zegt van Dijk, komt op den hemel, op het land, waarvan hij elders zegt, dat men er "veel beter koren en wijn en olie" vinden zal, op het eeuwig leven der heiligen, dat "geen oog gezien en geen oor gehoord heeft, en dat in geens menschen hart is opgeklommen." Hij beschrijft dan de trappen der mystieke opklimming, als de ziel langs alle hemelsche en aardsche schepselen heengegaan zijnde, ten slotte ook boven zich zelve uitgaande met sterker verlangen zich verheft tot het ééne Wezen (i n i d i p s u m), als "zij raakt, aan het gebied van nimmer afnemende overvloedigheid, waar Gij, Heere, Israël eeuwiglijk weidt" in het voedsel der waarheid... Een wijle mochten wij dat land met de gansche beweging van ons hart

eenigszins aanraken, toen hebben wij daar onze zuchtingen als gebonden eerstelingen des Geestes achtergelaten, en wij keerden terug tot het geluid van onzen mond, waar het vergankelijk woord aanvangt en eindigt (43 en 44).' Nog verder loopt zijne vertaling, die ik hier moet afbreken, en dan vraagt hij 'Is dit geen buitengemeen schoone beschrijving van het Paulinisch woord: 'alsdan zullen wij zien a a n g e z i c h t t o t a a n g e z i c h t (1 Cor. 13:12). Nog eens vraag ik: 'is het wonder dat boeken als de I m i t a t i e en de C o n f e s s i o n s blijven spreken tot velen, die zich nog niet vinden kunnen in het bedenkelijk voor de hand liggend geloof, dat alles met het graf uit is?'

Voor den vriend van Augustinus, voor den vriend en vertaler van Thomas à Kempis moet het een ietwat zware taak zijn geweest om over James en zijn P r a g m a t i s m e te handelen, want aan dat laatste hangt zijn hart niet, al wenscht hij ook niet onbillijk te zijn jegens den man die het aanprijst. De bespreking vangt aan met eene inleiding, die ons James in zijn merkwaardig boek 'The Varieties of Religious Experience (1902)' doet kennen, mag ik niet zeggen, maar alleen: voor oogen stelt (6-10). Er is in James een zekere Amerikaansche humor, en een staaltje daarvan geeft van Dijk in de volgende woorden. 'Geestig zegt hij: "een kreeft zou waarschijnlijk diep beleedigd zich voelen, als zij hooren kon dat wij haar zonder omslag of verontschuldiging rangschikken onder de schaaldieren. Zij zou zeggen: zulk een ding ben ik niet, ik ben mij zelf, mij zelf alleen (11)." Van het boek vernemen wij meer dan van den schrijver. "Het dankt zijn opgang, volgens van Dijk, aan drie *anti's*. James is warm anti-materialist, anti-naturalist, anti-intellectualist. Aan dezen drievoudigen stempel is het in hoofdzaak toe te schrijven dat het boek zulk een bijzonder *weldadigen* indruk maakt. *Anti-materialist*: het is een genot de logische afstraffing te lezen van wat James noemt het medisch materialisme. Er zijn, als men weet, altijd lieden geweest en zij zijn er nog, die, om geestelijke waarden, welke hun antipathiek zijn, te discrediteeren, ze gaarne afleiden uit lagere oorsprongen, die b.v. den godsdienst in causaal verband stellen met puberteits-ontwikkeling of gestoord zenuwleven. Religie is dan in verkeerde richting geleide sexualiteit of een ernstige neurose... In de

puberteits-jaren ontwaakt ook de zin voor onderzoek, de zin voor allerlei kennis, kunst en wetenschap. Is dit alles, vraagt James ondeugend, soms ook afdwaling van de sexueele instincten? Komt het, zoo gaat hij voort, komt het in iemand op in de natuurwetenschap of op industrieel gebied de een of andere meening te bestrijden, door aan te toonen dat wie haar verkondigt van neuropathische constitutie is? Wijst men ook het werk van genieën af, omdat zij dikwerf psychopathisch zijn aangelegd? De wijsheid van onze materialistische medici zou, consequent doorgevoerd, er toe leiden dat wij *al* de verrichtingen van onzen geest voor suspect zouden moeten houden, omdat zij alle op de een of andere wijze wel zullen samenhangen met ons lichaam (11 en 12)."

James is anti-naturalist. Hij is het met volle overtuiging. Zijn boek is een eerlijk en welsprekend pleit voor het recht van het godsdienstig geloof, voor de niet te vervangen waarde der religieuse ervaring. "Voor den psycholoog, zegt hij, zijn de godsdienstige neigingen van den mensch voor het minst even belangrijk, als welke andere feiten ook, die tot zijn geestelijke constitutie behooren". Wij kunnen naar zijn innige overtuiging niet missen den troost, de sterking, de verheffing, die de religie biedt, anders is en blijft ons leven een verminkt leven. Door al zijn boeken heen heet het, dat wij *feiten* noodig hebben als brood, en dat wij *religie* noodig hebben als brood... De godsdienstige levensverhouding is volgens hem onvergelijkelijk, noch door ethiek, noch door philosofie te vervangen (13)'. Begrijpelijk is het dat van Dijk zegt: 'Wij zijn hem voor dit alles warmen dank schuldig. Het gebeurt niet zoo dikwijls dat iemand van den exacten kant - bedoeld wordt: *een man* van Natuurwetenschap - zoo vrij en onbevangen, en vooral zoo onbevreesd voor het recht der religie opkomt (14)'. Bij de beide besproken *anti's* is van Dijk bezig met de 'Varieties', maar dan gaat hij over tot een ander boek, en zegt het volgende: 'James is ten slotte *anti-intellectualist.* De lezing van zijn boek *Pragmatism* etc., dat overigens ook weer boeiend geschreven is, wordt werkelijk vermoeiend door de rustelooze verzekering dat alle speculatie en abstractie uit den aard der zaak dor en levenloos is, dat alle speculeeren ons brengt in een woestijn zonder water, buiten de

concrete volheid van het leven, buiten den overvloeienden dramatischen rijkdom van de concrete wereld. Hij geeft geen oogenblik kamp in zijn scherpen aanval op rationalisten, dogmatische systeem-menschen, scholastische metaphysica, speculatieve philosophen, transscendente idealisten. Hun allen houdt hij voor het bekende woord:

> Grau, theurer Freund, ist alle Theorie,
> Und grün des Lebens goldner Baum.

'Alle theoretische voorstellingen, alle intellectueele concepties zijn volgens hem secundair. Zij zijn de grammaire van de religie, zij kunnen de religie zelve niet zijn. (14).'

Waarom de Hoogleeraar, die toch wel goed Hollandsch kan schrijven, zijn gehoor en zijn lezers op zoo vele bastaardwoorden onthaalt, zal hij zelf, geloof ik, niet duidelijk kunnen zeggen. Hoe dit ook zij, duidelijk is één ding, dat hij hier zich schrap zet, om een gemeenzame uitdrukking te bezigen, tegen James, nu hij aldus voortgaat: 'De theorie moge zoo grauw en grijs zijn als zij wil, maar wij kunnen er toch maar niet buiten, als het aankomt op de fijnere onderscheidingen, accenten en schakeeringen. Anders blijven wij in den nevel. Hier zijn wij gekomen vlak voor de vraag: wat bedoelt het Pragmatisme? Ik bespreek achtereenvolgens het Pragmatisme, de methode der empirische godsdienstpsychologie, de theorie van het "Subliminal", James' theïsme (15).'

Wat bedoelt het Pragmatisme? Zoo luidt de vraag die Van Dijk stelt, en hij geeft het volgende als antwoord. 'In het religieuse kwartier, waar de "*tender-minded*" wonen, zegt James, is er tegenwoordig pantheïsme (Caird e.a.) en het theïsme van Martineau'. - Hierbij moet worden in het oog gehouden dat James het oog heeft op Noord-Amerika, niet op Europa. - 'In geen van beide is werkelijk, levend contact met het concrete leven. Beide hebben iets steriels, gij kunt er niets bijzonders uit afleiden. Wij hebben noodig een philosophie, die ons een positief verband geeft met de actueele wereld van eindige menschelijke levens... Wat wil nu het Pragmatisme? Het vraagt naar de practische gevolgen van ieder begrip. Indien er geen practisch

onderscheid in de gevolgen is, dan bedoelen twee alternatieve proposities toch eigenlijk hetzelfde. Het woord *pragmatisme* is van Charles Peirce, die reeds in 1879 in 't licht stelde dat onze geloofsovertuigingen niet anders dan regelen van gedrag zijn... 'Het ware, om het kort te zeggen, is enkel het nuttige in den weg van ons denken, juist zooals het rechte (het goede) enkel het nuttige is in den weg van onze gedraging (16)'. Die dubbele stelling heeft James uitgesproken in het midden van zijn boek (222). In het begin (54, 55 en 51) had hij verklaard dat 'het Pragmatisme bedoelt te zijn en te geven een houding van orientatie, waarbij men afziet van "eerste dingen, beginselen", "categorieën", onderstelde "necessities" en waarbij men heenziet naar laatste dingen, vruchten, gevolgen, feiten, concreetheid, adegnaatheid, actie en kracht'. De waarheid van onze ideeën beteekent hun kracht 'to work'. Waarheid is niet iets dat volstrekt vast, onveranderlijk en absoluut is; zoo denken rationalisten voor wie waarheid het doode hart in den levenden boom is, bij hen is er paleontologische, versteende waarheid. Locke, Hume, Berkeley, Kant, Hegel, zijn allen uiterst steriel geweest, voor zoover het er op aankwam eenig licht te verspreiden over de détails van de natuur... Waarheid is niet iets onveranderlijks en absoluuts, waarheid is iets, dat *werkt*, en iets, dat wordt, *groeit* (17 en 18)'. Wat James in hoofdzaak leert, blijkt ook duidelijk uit zijn 'Varieties'. 'De continentale (Europeesche) scholen van philosophie, zegt hij, hebben al te dikwijls over het hoofd gezien het feit dat 's menschen denken organisch verbonden is met zijn doen. Het is geweest de voornaamste glorie van Engelsche en Schotsche denkers, dat zij dit organisch verband altijd in 't oog gehouden hebben. Het leidend beginsel der Britsche philosophie is steeds geweest dat elk verschil een verschil moet *maken*, dat elk theoretisch verschil moet uitloopen op een practisch verschil (442 en volgg.)'. Tegen die leer brengt van Dijk zijn bezwaren in (20-25) en hij zegt: 'Het bevreemdt mij wel een weinig dat het Pragmatisme heeft kunnen inslaan bij sommige christelijke theologen (25).'

In de tweede plaats handelt de Hoogleeraar uit Groningen over 'De methode der empirische godsdienstpsychologie', en hij gordt zich aan tegen de Amerikanen. 'Ik mag niet nalaten zegt hij, allereerst op te komen tegen wat ik zou willen noemen het

Americanisme in het optreden van deze psychologen. Ik zonder William James gaarne uit. Als hij zijn boek over *Pragmatism* schrijft luidt de ondertitel: *a new name for some old ways of thinking.* Dit is bescheiden; het wil zeggen: daar is nog wel meer over deze dingen gehandeld. Maar als men de overige pragmatisten hoort, zou men waarlijk gaan meenen dat er nu voor het eerst in de wereldhistorie door hen iets gezegd en onthuld wordt over de menschelijke ziel en haar religieuse en andere ervaringen. 't Is of de religieuse ziel pas nu ontdekt is. Dit is toch inderdaad niet zoo: Plato wist er al iets van, en Plotinus, en Augustinus, en de mystieken, en Luther, en Schleiermacher, en Vinet, om van profeten, dichters en speculatieve denkers maar te zwijgen. Maar zal men misschien zeggen, de pragmatisten raadplegen toch biografiëën, autobiografieën, mémoires, dagboeken etc. Alsof dat alles ook door anderen niet gelezen en naarstig doorzocht ware.

Ik behoef niet al te lang stil te staan bij de methode der empirische godsdienstpsychologie, welke door de bekende pragmatisten met grooten ijver wordt toegepast. Deze methode werd uitnemend beschreven door Dr. J.G. Geelkerken in zijn belangwekkend Academisch proefschrift: *de empirische godsdienstpsychologie* (Amsterdam, Scheltema en Holkema's boekhandel, 1909). De bestrijding van de methode dunkt mij voortreffelijk, veel minder kan ik mij vinden in haar uitvoerige beoordeeling. In die beoordeeling spreekt nu eens hooge, bijna geestdriftige ingenomenheid, dan weer zeer duidelijke terughouding (27 en 28).' Opmerkelijk is dat aan een leerling der Vrije Universiteit zulk een lof wordt toegezwaaid door een Hoogleeraar van een Rijks-Universiteit.

Niet alles wat van Dijk over dit onderwerp zegt kan ik overnemen, want de ruimte ontbreekt mij, maar toch moet ik nog een aanhaling doen, ter wille van de zaak en van het Referaat. 'Deze psychologen hebben, zoo lezen wij, een speciaal onderzoek ingesteld naar wat men *bekeering* noemt. Onmiddellijk gaan zij den weg der generalisatie op. De bekeering in christelijken zin komt op ééne lijn met elke verandering van de persoonlijkheid en het karakter, elke wijziging in de physieke en ethische ontwikkeling, eene sterke wisseling in leven en bewustzijn. Bij *strenge*

toepassing der gevolgde methode krijgt men natuurlijk de bleeke en vale minimaal-formule; door *niet-strenge* toepassing worden inderdaad een paar kenmerken van christelijke bekeering behouden: vrees voor den dood of de hel, overtuiging van zonde en berouw.

... Het eenige, waarin deze psychologen mij versterkt hebben, is de overtuiging dat wij theologen en voorgangers der gemeente veel meer moesten weten van de geheimen van het zenuwleven, van neurasthenische en hysterische toestanden (31)' Tot zoo ver Prof. van Dijk, dien ik hier bescheiden, maar ernstig moet weêrspreken, èn wat betreft zijn laatste uiting, èn wat aangaat zijn leer over de c h r i s t e l i j k e bekeering. Over zenuwleven, neurasthenie en hysterie wil ik mijn gedachten niet mededeelen, dat zou mij te ver afleiden van mijn doel, en daaromtrent laat ik het bij een protest, en ik zeg met de disputeerende studenten van vroegeren tijd: n e g o , v e h e m e n t e r n e g o , dat ontken ik, dat ontken ik ten sterkste. Over de christelijke bekeering moet ik echter een kort woord zeggen. Een christelijke bekeering als een eigenaardig iets van het Christendom ken en erken ik niet: de Nieuw-Testamentische bekeering is de Oud-Testamentische, al komt ook in den Hebreeuwschen grondtekst het naamwoord bekeering *niet* voor naast het werkwoord z i c h b e k e e r e n . En dan die 'vrees voor den dood of de hel', zoo iets had ik niet verwacht in het Referaat te vinden als kenmerk naast 'overtuiging van zonde en berouw.'

Bij de bespreking van de b e k e e r i n g leidt van Dijk ons over naar 'de theorie van het S u b l i m i n a l ' het derde punt, dat hij terstond zal toelichten, en hij spreekt als volgt. 'Onze psychologen zuiveren opzettelijk alle intellectueel element, alle theoretische voorstellingen, die ook maar even in het transsubjectieve grijpen, uit. Al wat leer, geloofsleer is, is immers in hun oog bijkomstig en onwezenlijk. Toen James i n h e t S u b l i m i n a l e een deur wilde openlaten voor nog slechts mogelijke inwerking van iets supranatureels (in mystiek, gebed, profetie), werd hij door zijn medestanders bijzonder scherp aangevallen. Alles moet en kan ook volgens hen zuiver psychologisch, binnen-menschelijk verklaard worden. Hoogstens kan toegelaten worden de monistische opvatting van het zielsproces (32)'. James zelf gaat niet zoo ver en hij zegt: 'Logisch is het niet onmogelijk dat hoogere

machten ons aanraken, in ons subliminale zelf (37)'.

Wat is nu dat geheimzinnige, aangeduid met den naam van The Subliminal, ook wel genoemd: '*the extramarginal*, *transmarginal region* van ons wezen? De uitdrukking werd het eerst gestempeld door F.W.H. Myers. Wat bedoelt men er mee? Daar is meer in ons dan ons bewuste, officiëele, in de buitenwereld reikend leven van elken dag. Achter ons denken, gevoelen en verbeelden, ligt de onbewuste, liever de onderbewuste achtergrond van ons wezen. Voor de aanschouwelijkheid verdeelt James onze persoonlijkheid in een A-streek (A-region) in een B-streek (B-region). De A-streek is gelegen in het licht van het bewustzijn. 'In de groote B-streek, zegt James liggen de crepusculaire diepten van onze persoonlijkheid, liggen al onze voor het oogenblik slapende herinneringen; daarin schuilen de bronnen van onze duister gemotiveerde neigingen, aandriften, sympathieën, antipathieën, vooroordeelen. Vandaar ook komen onze intuïties, onze inbeeldingen, onze bijgeloovigheden, onze diepste overtuigingen, onze droomen, onze mystieke ervaringen, onze begoochelingen, onze idées fixes en hysterische toevallen'. Wat vandaar komt moet gezift worden, want, naar de woorden van James, liggen in het subliminale seraf en slang naast elkander (34 en 35).

'De empirische psychologen leggen op dit subliminale terrein een sterken nadruk in hun theorieën over *bekeering* (36).' 'In de bekeering of verlossing, zegt James, identifiëert een mensch zijn wezenlijk zijn met een kiemend hooger' - dat beteekent: edeler, want het ligt niet in de hoogte, maar in de laagte - 'deel van zich zelf, al is dit ook maar een hulpelooze kiem. Op deze wijze: *hij wordt zich bewust dat dit hooger deel grenst aan een plus* (a more) *van dezelfde kwaliteit*, *welke werkt in het universum buiten hem* (39)'. Dat universum brengt ons tot het vierde punt: 'James' Theïsme, dat hij zelf noemt zijn "pallidover-belief". Ik zou wel willen, zoo roept de Hoogleeraar eenigszins wanhoopig uit, dat er nu een ander referent aan het woord kon komen. Ik heb geen rustige, vaste lijnen kunnen ontdekken.' Toch waagt hij het voort te gaan en hij deelt ons het volgende mede. 'Het nut van het Absolute - dat is: de Godheid - zegt hij, is bewezen door heel de religieuse historie, dan zijn de eeuwige armen onder ons'. Daarop laat van Dijk volgen: Men weet dat

hij zelf dit absolute toch niet plaatsen kan in het geheel van zijn beschouwingen. ‘Ik zelf geloof stellig niet, heet het al verder, dat onze menschelijke ervaring de hoogste vorm van ervaring zou zijn, welke er in het universum bestaat. Veeleer geloof ik dat wij vrijwel in dezelfde verhouding tot het geheel van het universum staan, als waarin onze kleine honden en katten tot het geheel van het menschelijk leven staan. Zij wonen naast ons in onze kamers en raken aan ons leven. Zij nemen deel aan tooneelen, van wier beteekenis zij geen besef hebben. Zoo raken *wij* aan het wijder leven der dingen, zonder het te verstaan, maar wij mogen wel gelooven dat hooger krachten bestaan en werken aan het behoud der wereld op ideëele lijnen, analoog aan de onze.’

‘Veel stelliger is hij aan het slot der *Varieties* en in *the Will to believe* (van deze verzameling E s s a y s (1897) verscheen reeds in 1899 eene A u s w a h l in het Duitsch, Gr.). Daar verdedigt hij een stuk supranaturalisme met voorzienigheid en wonderen, al zijn het geen wonderen van de grover soort, voegt hij er bij. Hij verzet zich daar tegen de vervaging van het transcendentale idealisme en neemt b.v. een werkelijke supranatureele inwerking bij het gebed aan. Het meest neigt hij echter (blijkens zijn boek: *Pluralistic Universe*) tot de pluralistische opvatting van het universum, een soort van polytheïsme, zooals hij het zelf noemt 41 en 42).’ Is het wonder dat van Dijk zegt: Ik verklaar eerlijk dat ik geen vasten draad in handen kan krijgen (42).’ Niettemin blijkt dat de Referentstudie heeft gemaakt van James, en wat hij ten slotte omtrent hem zegt is onze aandacht ten volle waardig. Hij zegt dan:

‘Ik zou hier kortelijk drieërlei willen zeggen.

‘1°. Door al de geschriften van James heen wordt rusteloos uitgesproken de overtuiging dat er voor de realiteit van de wereld der eeuwige dingen geen theoretisch, intellectueel, logisch, voor allen geldend bewijs is. Voor wat men zoo gemakkelijk ‘objectief’ pleegt te noemen, is er geen objectief *bewijs*. Dit heeft James verstaan. En toch heeft zijn hart behoefte aan religie, zooals ons lichaam behoefte heeft aan versch water en voedzaam brood.

2°. James heeft zich, naar het mij voorkomt, nooit volledig

bevrijd, ik zeg niet van de methode der natuurwetenschappen, wat natuurlijk een dwaze eisch zou zijn, - maar wel heeft hij zich nooit bevrijd uit den *ban* van deze methode... Zoo goed en juist zegt hij in zijn *the Will to believe* (p. 66): 'naast de passie voor vereenvoudiging is er een zuster-passie, die in sommige geesten - al vormen zij misschien de minderheid - de mededingster der eerste is. Dit is de hartstocht om te *onderscheiden*, het is de aandrift om liever te *kennen* de deelen dan te begrijpen het geheel. Het karakteristieke van deze passie is een open zin voor klaarheid en integriteit van begrip, een sterke afkeer van duistere omtrekken en vage identificaties. Men wil hier gaarne de bizondere dingen kennen in hun volle kompleetheid. Klaarheid en vereenvoudiging stellen dus onderscheiden eischen, en zijn een reëel dilemma voor den denker.

3°. Eindelijk, James is - ik zeg niet voor zijn theorie, wie is hier klaar? - maar voor zijn innerlijk leven niet gereed gekomen, dunkt mij, met het probleem der zonde. Hoe diep en waar is hier zijn opvatting soms, en dan weer hoe lichtvaardig en over alles heenglijdend. Hij spreekt van de "attitude" van den verloren zoon. Ik zou de "attitude" willen weglaten en den verloren zoon overhouden, met de bijvoeging: verloren *zoon al of niet*, dáár ligt het dilemma. Tusschen dit alternatief kunnen wij niet spelend en academisch blijven doorgaan (45-49).'

Wat Professor van Dijk voorlas in de Utrechtsche vergadering en uitgaf, opdat het onder ieders oog zou kunnen komen, is een bespreking van den wijsgeer James en van zijn stelsel. Voor de uiteenzetting hiervan, en dat wel in een kort begrip, mogen wij den Referent erkentelijk zijn. - Het laatste gedeelte van zijn geschrift is van godgeleerden aard, en behoort dus *niet* te worden besproken in de Kroniek, die over Wijsbegeerte handelt. Toch zijn er in die laatste bladzijden (49-55) enkele opmerkingen, zooals de schrijver zelf zegt, die van wijsgeerigen aard zijn. Daarvoor is hier plaats, de Lezer zal mij dit toestemmen. 'Geen theoretisch, logisch bewijs voor de wereld der eeuwige dingen. Is God misschien ook de naam, de echo, de projectie in de ijle lucht van onze behoeften en hun vervulling, van ons diepst zielsbegeeren en zijn volle bevrediging? Tot wien is deze vraag nooit gekomen? Hoe is *ons* antwoord op die vraag? hoe

staat het met *onze* zekerheid? Ik heb den indruk dat het met deze zekerheid in allerlei kringen niet zoo onverdeeld gunstig staat. Bovenarmsche verzekeringen omtrent zekerheid kunnen hier natuurlijk niet baten. Wat ontbreekt ons? Er zou hier allerlei te noemen zijn, ik doe dat thans niet, laat ik alleen dit ééne mogen zeggen dat het ons, naar het mij voorkomt, tegenwoordig ontbreekt aan *concentratie.* Voor zoover wij studeeren - studeert niet ieder? - lijden wij aan wat ik zou willen noemen *pluralistische* studie (50)... Zijn velen toch eigenlijk niet gekomen, niet gebracht in een stemming, een atmosfeer van algemeene slappe scepsis, in den voor zwakke geesten door en door enerveerenden waan dat toch eigenlijk zoo wat alles onzeker geworden is. Wie de dingen kennen, weten wel beter. Maar zonder *harde* studie wordt hier niets bereikt (53)'.

Den Haag, 2 October 1911.

Staatkundige kroniek.

27 October.

De lucht in het parlement - de Tweede Kamer wordt bedoeld - blijft geladen met electriciteit.

De heer De Savornin Lohman wordt er bij het klimmen der jaren niet rustiger op. Hij had zich voorgenomen, alles te doen om de voorgestelde wijziging der Militiewet er tijdig door te halen. Van deze zijde werkt de hooge drukking. Derhalve moesten de hinderpalen worden opgeruimd. Daar kwam de heer Troelstra voorstellen, de openingsrede, door den Minister van Binnenlandsche Zaken namens de Koningin gehouden, te beantwoorden met een adres. De heer Lohman in actie. Het voorstel mocht niet eens worden toegelicht. Met de dommekracht rechts - links werd den sociaal-democraten de mond gesnoerd.

A la guerre comme à la guerre: als de rechterzijde meende, de sociaal-democraten buiten de parlementaire gemeenschap te mogen stellen, zouden dezen alle middelen aangrijpen om zich te handhaven. Vandaar obstructie. Stemming vragen over elk voorstel van den president; constateeren bij elke gelegenheid wanneer de sterkte der vergadering niet boven de helft bleef. Rumoer; scheldpartijen; op voet van oorlog.

Aanvankelijk scheen het, alsof de partijen op oorlogsvoet tegenover elkander zouden blijven staan, totdat eindelijk een van beiden het hoofd in den schoot zou leggen. De heer Troelstra had den tijd: zóó verlangt ‘de arbeidersklasse’ niet naar de wetgevende producten van het kabinet-Heemskerk en zijn meerderheid, dat de sociaal-democraten aan deze overmacht de gelegenheid zouden moeten geven om het volk daarmede te zegenen.

Men zou beide partijen den strijd zelf hebben kunnen laten uitvechten. Maar het aanzien van het parlement moet onder zulk een toestand lijden. De zaak had diepere beteekenis dan alleen

deze, of de heeren van de rechterzijde gelegenheid zouden hebben om hun kunsten te vertoonen. Het ging erom, of men de volksvertegenwoordiging de risée zou laten van het Nederlandsche volk. Dat ging over bepaalde politieke partijen heen.

Het was daarom een daad van wijs beleid, toen de heer Drucker, man van algemeen aanzien, een poging deed om partijen tot elkander te brengen en de volksvertegenwoordiging weer te leiden tot ernstige werkzaamheid. De poging gelukte. Beide partijen wilden er gaarne af. Het geschil werd teruggebracht op een formeel verschil van meening: of de kiesrecht-quaestie, waarom het den heer Troelstra te doen was, in debat moest worden gebracht bij een adres van antwoord, of bij een zelfstandig adres. De rechterzijde bleek niet te hangen aan verzet tegen de zaak zelf; den heer Troelstra was het om de zaak uitsluitend te doen. Derhalve gaf de heer Drucker den heer Troelstra in overweging, een nieuw voorstel te doen om zich met een zelfstandig adres te wenden tot de Koningin. De wenk werd gevolgd en de obstructie was afgeloopen.

In openbare vergadering is van deze geschiedenis alleen de comedie afgespeeld. De zaak zelf is achter de schermen behandeld. Zonder den heer Kuyper. Deze is toen in *De Standaard* achteraan gekomen met een verhaaltje, hoe het eigenlijk was geschied, om zijn lezers te doen gelooven, dat ook zijn autoriteit had mede gegolden. Het feit was, dat de heer Kuyper van geen verzoening wilde weten; dat hij als spreker stond ingeschreven, en dat men alle moeite heeft gehad om hem van dit snoode plan terug te brengen.

De obstructie was uit, maar de lucht bleef geladen. Vooral nu, tijdens de behandeling van het ontwerp-Militiewet, zal er weinig noodig zijn om een ontlading uit te lokken.

De Militiewet! Toen de rechterzijde den Minister Van Rappard liet vallen, meenden sommigen dat bij deze actie de heer Talma de eerste viool speelde. Hij zou zijn denkbeelden betreffende de sociale wetgeving, met name de arbeidersverzekering, reeds zóóver hebben uitgewerkt, dat de Minister Veegens niet langer op de plaats mocht blijven zitten, die hem, Talma, van rechtswege toekwam. Het was onverantwoordelijk, het Nederlandsche volk nòg langer op de zegeningen te laten wachten, die in zijn studeer-

kamer gereed lagen. Alzoo zou het ongeduld van den heer Talma, in 's lands belang, den stoot hebben gegeven tot de laatste actie tegen het Kabinet-De Meester.

Zoo dachten sommigen. Maar toen eenmaal de heer Heemskerk met zijn mannen De Meester's Kabinet had vervangen, heeft de premier deze denkbeelden met beslistheid afgewezen. Herhaaldelijk heeft hij verklaard, dat het alleen en uitsluitend de bezorgdheid was, gewekt door het gebrekkige militair beleid van het afgetreden Kabinet, die de rechterzijde had bewogen om de levensdraad van het Kabinet-De Meester af te snijden.

Men moet dus aannemen, dat de heer Heemskerk en zijn vrienden, toen zij het Kabinet-De Meester in zijn tweeden Minister van Oorlog troffen, wisten, hoe zij het militair beleid van dat Kabinet zouden verbeteren. Inderdaad kwamen zij, eenmaal opgetreden, met plannen voor den dag.

De eerste maatregel was, het tekort in het blijvend gedeelte, door den minister van Rappard veroorzaakt, door vrijwilligers aan te vullen. Het was een kleine lacune in onze levende weermiddelen. Met aanvulling daarvan zou het geheel volmaakt wezen. Het geld werd toegestaan en... ruim twee jaren later kwam de Raad van Defensie verklaren dat Nederland, mèt de aangevulde lacune, weerloos was.

De Raad van Defensie. Dit was het tweede middel, dat aan onze weerbaarheid ten goede zou komen. De te lang ontbrekende stabiliteit in ons militair beleid zou hierdoor worden gevestigd.

Ook met deze instelling heeft de heer Heemskerk geen veine gehad. De adviezen werden gegeven tot dusver, om niet te worden opgevolgd, en laatstelijk heeft door de overdreven afbrekende, tendentieuze critiek op onze infanterie de Raad onzen goeden naam ernstig geschaad.

Dan was verder het ontwerp betreffende de kustdefensie een van de redmiddelen.

Met die plannen voor de kustdefensie is het vreeemd geloopen. Eerst werd zooveel haast gemaakt, dat al het andere werk ervoor zou moeten blijven liggen, en nu, een jaar later, is men er niet alleen niet aan begonnen, maar trachtte men uit alle macht de herziening der Militiewet dit jaar nog te redden, voordat aan behandeling van de kustdefensie kon worden gedacht.

De Militiewet was begrepen in het vierde plan. Maar op een algemeene herziening van de wet kon niet worden gewacht. Dadelijk, heet van de naald, moest, in afwachting van de algemeene herziening, het zoogenaamde tweeploegenstelsel in de wet worden opgenomen. Daarbij was haast. Men zag kans, het wetsvoorstel voor een bezuiniging te doen doorgaan, en met overgroote meerderheid werd het aangenomen.

De waarschuwing, destijds door de deskundigen in de Kamer gegeven, is geheel bevestigd: de maatregel bleek geen herziening, en uit het oogpunt van deugdelijkheid der weermacht beschouwd maakte hij een volslagen fiasco. De opleiding liep in het honderd.

Bijzonder gelukkig is de Regeering derhalve niet geweest met de correctie van het Kabinet-De Meester. Maar zij wenschten het kwaad te herstellen bij de algeheele herziening der wet, welke thans in behandeling is.

Dit voorstel van wet vertoont leelijke plekken. Indien ooit van ontwikkeling sprake zal kunnen zijn in onze weermacht, zal deze altijd moeten gaan in deze richting: de eerste opkomst van de militie zal uitsluitend moeten plaats hebben voor de opleiding, voor de oefening. Is deze afgeloopen, dan behooren de miliciens met verlof te worden gezonden. Zij zijn geoefend, zij maken deel uit van het leger, zij moeten naar huis. De Regeering gaat echter van een tegenovergesteld standpunt uit. Hoofdzaak is voor haar dat elken dag van het jaar een ‘voldoend’ aantal troepen in de kazernes zijn. De Regeering moet deze soldaten altijd ‘onder de hand’ hebben. Het heet noodig voorde mobilisatie en voor het bedwingen van binnenlandsche onlusten. Dit laatste zal bij de meesten wel het voornaamste motief zijn.

Ter wille van deze hoofdzaak is de geheele verdeeling in twee ploegen uitgedacht. Daarvoor behoeft men het blijvend gedeelte; daardoor kan de eerste oefening niet worden bekort. Ging men aan een van deze wrikken, dan zou onmiddellijk een lacune komen in de dekking van den geheelen jaarkring door een ‘voldoend’ getal manschappen.

Ziedaar de psychologische verklaring van het verzet tegen een verkorten oefeningstijd: dit verzet heeft met het verwerpen van de mogelijkheid om in korten tijd een soldaat te vormen uit een gewoon burger niets te maken. Al zwoeren *alle* officieren

van het leger dat een infanterist in 6½ maand kan worden opgeleid, de Regeering zou zich daaraan niet kunnen storen. Zij moest ze onder de wapenen houden ook al waren zij reeds volmaakte soldaten geworden.

De vrees naar verkorting van opleidingstijd beheerscht alle maatregelen, bij deze herziening genomen. De zoogenaamde viermaanders zijn afgeschaft. Het voorbereidend militair onderricht gaat denzelfden weg. Daartegenover wordt wel een getuigschrift ingesteld van lichamelijke geschiktheid; maar dit geeft slechts aanspraak op een verkorting van twee maanden eerste opleiding. En bovendien: het programma dat voor dit getuigschrift bij de wet zelf wordt vastgesteld, is zóó zwaar, dat daarop alleen athleten en acrobaten kunnen slagen. Men heeft alzoo de bron van materiaal voor een verkorting der opleidingstijden vrijwel verstopt.

En zie daartegenover nu de nieuwigheid: de militaire werkers. Om de ongestoorde gelegenheid tot oefenen van de miliciens te verzekeren, worden maximaal 1500 man van de lichting bestemd om na 2½ maand militaire opleiding te worden belast met 'burgerlijke' werkzaamheden. Men zal daarvoor nemen die miliciens, die door minder gunstige lichamelijke of geestelijke ontwikkeling minder geschikt zijn voor het uitoefenen van den krijgsdienst. Zij zijn vrij van herhalingsoefeningen, maar moeten inplaats van 8½, 14½ maand dienen.

De Regeering en haar meerderheid is met deze instelling eenigszins verlegen gebleken. Men gevoelt, dat men miliciens uitsluitend mag oproepen voor den krijgsdienst. Dat men dus niet mag uitschiften een gedeelte van de lichting, dat als niet geschikt voor dien krijgsdienst wordt afgewezen en met corveën beziggehouden. Omdat men dit gevoelde is de *naam* veranderd: zij die zullen worden belast onder meer met het geleiden van voertuigen, werden met den naam van administratietroepen omgedoopt.

Door deze instelling wordt de eenheid in het leger gebroken. Wanneer de aanwijzing blijft opgedragen aan den korps-kommandant, in de praktijk aan den kapitein, dan zullen dezen de 1500 man als minderwaardig onder hunne medestrijders aanwijzen.

Het wetsontwerp zal wellicht de volgende week worden afgehandeld. Nederland zal er niet mee vooruit zijn gegaan.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs.
LV.

‘Apta mihi vis est....’
OVIDIUS: *Methamorphoseon*, lib VI: 690.

I.

Twee internationale vredesconferenties hebben plaats gehad, waarop afgevaardigden van alle beschaafde staten vertegenwoordigd waren, en de derde staat voor de deur. ‘In 't zicht der derde vredesconferentie’,[1)] schrijft Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk, op aanzoek van het Algemeen Nederlandsch Verbond een werkje, waarin op de noodzakelijkheid gewezen wordt, die derde conferentie nu eens niet te doen verloopen in alweer algemeene debatten, maar voor die bijeenkomst een bepaald vraagstuk tot onderwerp van gedachtenwisseling te maken. De ontwapenings-quaestie, die de aanleiding is geweest van het manifest van Tsaar Nicolaas II van 24 Augustus 1898, en van de eerste Haagsche conferentie, komt nog lang niet aan de beurt. Terecht zeide Leon Bourgeois: ‘Le désarmement, à nos yeux, est une conséquence, et n'est pas une préparation’. Omdat eerst de zekerheid moest bestaan, voor de staten als voor de individuen, dat niet het recht van den sterkste het heerschende zal worden. ‘In een gemeenschap, waarin dit recht heerscht’, zeide Roosevelt in zijn redevoering te Christiania, ‘moet een eerlijk man zich zelf kunnen verdedigen.

1) ‘In 't zicht der derde Vredesconferentie’. Op aanzoek van het Algemeen Nederlandsch Verbond bewerkt door Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk, Dordrecht, voorheen Morks en Geuze 1911.

En zoolang geen andere middelen om zijn veiligheid te beschermen genomen zijn, zou het dwaas, neen misdadig wezen, hem zijn wapen af te nemen, als anderen, die gevaarlijk zijn voor de rust in de gemeenschap, hun wapens kunnen behouden'.

En op dien grond acht men het wenschelijk, ook de schrijver van het hiervoor genoemde werk, dat eerst een internationale politie worde aangewezen, om de rechten der staten te waarborgen. Met instemming kunnen zijn woorden worden aangehaald: 'Zooals eigen richting niet meer noodig was en niet langer kon worden geduld, toen volkomen was tot stand gekomen de organisatie van het recht - in dien zin, dat rechtsregelen onder den waarborg van justitie en politie waren vastgesteld - zóó zal ook de oorlog, de eigen richting tusschen de staten, kunnen en moeten verdwijnen, als ook tusschen de staten vast staat, dat van iedere handeling van den eenen staat ten opzichte van een anderen zal kunnen worden vastgesteld de rechtmatigheid of de onrechtmatigheid, en zoodra zal vaststaan, dat de uitspraak van den onpartijdigen derde ook hier zal worden nageleefd'.

Dit belangrijke boek, waarin veler oordeel over de wijze van instelling van zulk een internationale politie wordt aangevoerd, komt juist bijtijds.

Want de laatste weken hebben ons doen zien, dat in de internationale politiek alle mooie besluiten en conventies worden overtreden zelfs door mogendheden, die deze plechtig hebben medegeteekend, omdat de 'strong hand' ontbreekt, die tot het naleven dier internationale wetten dwingen kan. De rechter kan een uitspraak doen, als die wordt gevraagd, maar hij bezit niet de macht, die uitspraak in kracht van gewijsde te doen gaan, wanneer een der beide partijen weigert haar te erkennen. En geheel machteloos staan conferenties en scheidsrechters als hun uitspraak niet wordt ingeroepen, maar twee staten elkaar te lijfgaan, als duellanten... of als kaailoopers, die het woord van vader van Alphen in toepassing brengen:

> 'Laat ons dezen twist beslechten
> Door eens moedig saam te vechten.'

Waar blijven dan de mooie bepalingen van de conventies? Er is immers geen internationale politie-agent die de beide

vechtersbazen kan scheiden, en ze allebei opbrengen naar een politiebureau, om eens na te denken over hun daad, in afwachting van de uitspraak van den Kadi?

De geschiedenis van den plotseling uitgebroken oorlog tusschen Italië en Turkije is van zulk een gemis aan internationale politie een sprekend voorbeeld. En daar leeringen wekken, maar voorbeelden trekken, willen wij die geschiedenis nog eens even nagaan.

II.

In den namiddag van den 29^{en} September kwam plotseling het bericht uit Rome, dat Italië den oorlog had verklaard aan Turkije. Voor die oorlogsverklaring was als reden opgegeven, dat de regeering te Konstantinopel niet binnen een termijn van 24 uur bevestigend had geantwoord op een ultimatum van de Consulta, waarin op grond van verschillende door Italië aangevoerde grieven, de afstand van Tripolis aan Italië was geëischt.

Nu is Tripolis een Turksche provincie, gelegen aan de Noordkust van Afrika, een bezit, dat sedert vier eeuwen bijna aan Turkije heeft behoord. Omstreeks 1540 werd het door de Turken veroverd, nadat het jarenlang door de Johanniter-orde, aan wie Karel V het had gegeven, was verdedigd. Uit de brieven van George Schilling von Cannstadt, die van 1534 tot 1537 gouverneur van Tripolis was, kunnen wij ons een denkbeeld vormen van de toestanden in de 16de eeuw. En het werkje van Stanley Lane Poole: '*Barbary corsairs*' verhaalt dan de geschiedenis van Tripolis onder Turksch opperbestuur, toen het een echte zeeroovers-kolonie was, waar menig braaf zeeman jarenlang als galeislaaf aan de riemen heeft moeten zitten, of naar het binnenland gevoerd, hard heeft moeten werken onder de zweepslagen van zijn Moorschen heer, om zijn ellendig lot voort te slepen.

De Amerikanen hebben, in de eerste jaren der negentiende eeuw, voor het eerst geweigerd de gewoonte der Europeesche rijken te volgen, om door schatting aan de Noord-Afrikaansche zeeroovers hun handel te beveiligen. Zij zonden een vloot naar de Middellandsche zee, onder Commodore Edward Preble, en deze trad zoo kras tegen de zeeroovers op, dat in 1805 een overeenkomst werd aangegaan, bepalende dat geen Amerikaansche

schepen meer door de zeeroovers zouden worden aangetast. Dit voorbeeld van de jongste Republiek bracht er de Europeesche staten toe, eveneens aan den gelegaliseerden, door schatting afgekochten zeeroof in Middellandsche zee en Atlantischen Oceaan een einde te maken. Een Engelsch-Nederlandsche expeditie, onder Lord Exmouth en baron van der Capellen vernietigde de laatste privilegien der 'Barbary Corsairs'.

In 1835 werd Tripolis van een Turkschen vazalstaat tot een Turksche provincie gemaakt, verdeeld in twee vilayets, Benghasi of Cyrenaika en Tripolis.

Heel schitterend was het Turksche bestuur er niet. Over een oppervlakte van een millioen vierkante kilometers verspreid wonen in Tripolis ongeveer een millioen bewoners, Arabieren, Bedoeinen, Mooren, Berbers, en aan de kust Italianen, Grieken, Malthesers, en wat andere Europeesche handelaars. In de dagen van Abdoel-Hamid was Tripolis een soort verbanningsoord, waarheen officieren en ambtenaren werden gezonden, die in ongenade waren gevallen, of verdacht werden van revolutionnaire of vrijzinnige denkbeelden. Heel veel lust, om voor de afgelegen provincie, - die in de dagen van de Romeinen en de Karthagers de graanschuur van Italië genoemd werd, doch door verwaarloozing gedurende vele eeuwen een onvruchtbare zandvlakte geworden was met hier en daar een oase, - iets te doen ter bevordering van landbouw, handel of veeteelt hadden die Turksche ambtenaren niet. Zij deden weinig anders dan belastingen heffen, op een wijze die hen zelf verrijkte, en haalden zich daardoor den haat van de Arabieren en andere bewoners op den hals.

In dien Sultanstijd kon geheel Tripolis Turkije dan ook bedroefd weinig schelen; en wanneer de Italianen in 1878, bij de verdeeling op het Congres te Berlijn, het voorstel van Bismarck hadden aanvaard en Mytilene, Tripolis en Tunis hadden in bezit genomen, behoefde deze geheele geschiedenis thans niet geschreven te worden.

Doch toen wilde het Italiaansche ministerie-Cairoli, dat meer ethische dan politieke aspiraties had, met 'reine handen' van het Congres thuiskomen, en weigerde het deze landstreken te aanvaarden.

Italië is trouwens nooit erg gelukkig geweest met zijn buiten-

landsche politiek. Een groot deel der Noord-Afrikaansche kust van de Middellandsche zee, die het uit traditie en uit politiek als een Italiaansche zee beschouwde, had Italiaansch eigendom kunnen geweest zijn. De meening van Mazzini: ‘geheel Noord-Afrika behoort den Italianen’, had weerklank gevonden bij den eersten Duitschen Rijkskanselier. Beaconsfield en Napoleon III hadden Italië den raad gegeven van de gelegenheid, als zij zich voordeed, gebruik te maken. In 1882 bood Engeland de Consulta de gelegenheid tot samenwerken aan bij de bezetting van Egypte. Doch Italië weigerde, wijl het meer sympathiseerde met Arabi-pasja dan met de Engelschen.

En zoo zag Italië geleidelijk de geheele Noordkust van Afrika in andere handen overgaan. Engeland behield Egypte, Frankrijk bezette Tunis na Algiers te hebben onderworpen, en strekt thans ook de hand uit naar Marokko. Italië had niets gekregen.

Jawel - een belofte. In de acte van toetreding tot de Triple Alliantie was bepaald, dat de status quo in de Middellandsche zee zou worden gehandhaafd. In de overeenkomst met Frankrijk was vastgesteld, dat de Republiek de vrije hand zou hebben in Marokko, maar de rechten van Italië in Tripolis zou erkennen. De gelegenheden echter, om die theoretische aanspraken op formeele leest te schoeien, liet Italië voorbijgaan.

Zoolang het bewind van Abdoel Hamid duurde had het er gelegenheid genoeg voor. De algemeene haat en verachting, die in Europa gekoesterd werd voor

‘Abdul the damned on his infernal throne’

zooals de Engelsche dichter Watson hem noemde, was zoo groot, dat geen enkele mogendheid in Europa een vinger zou hebben uitgestoken om hem te helpen, als een brok van zijn rijk was afgenomen. Trouwens, onder de regeering van dien Sultan werd het Turksche bezit voortdurend verkleind. Roemenië ontstond als onafhankelijk koninkrijk, nadat Wallachije en Moldavie zich van de Turksche suzereiniteit hadden bevrijd, Bulgarije werd een vorstendom, Oost-Roemelië kwam in opstand en sloot zich bij Bulgarije aan, Kreta verklaarde zich onafhankelijk en werd door de mogendheden onder een eigen - en eigenaardig -

regime geplaatst, Engeland nam Cyprus en Egypte in bezit. Het scheen, of geleidelijk de tijd zou aanbreken, waarin de Turken uit Europa verdreven, weder naar Azië zouden terugkeeren. Vooral toen, na de overeenkomst van Mürzsteg, Rusland en Oostenrijk feitelijk de autonomie van Macedonië gingen voorbereiden.

De revolutie in Turkije, de komst der Jong-Turksche partij aan het bewind, veranderde dit alles. Aan het willekeurige, tyrannieke beheer van Sultan Abdoel Hamid werd een einde gemaakt. Rust en orde zouden heerschen in het Turksche rijk, dat opgenomen zou worden in de rij der beschaafde staten, niet alleen door de invoering van een constitutie en een parlement, maar door het instellen van geregelde toestanden, door het handhaven van wet en recht, door het bevorderen van veiligheid en het betrachten van goede trouw. Dat was het program waarmede de Jong-Turksche partij optrad. Zij wilde samenwerking pogen te verkrijgen tusschen alle Osmanen, opdat niet meer gesproken zou kunnen worden van onderdrukte volkeren en Turksche overheerschers - maar van een Osmaansch rijk, waarin alle burgers, zonder verschil van nationaliteit, ras of godsdienst, gelijke rechten zouden hebben.

Dit moest natuurlijk van grooten invloed zijn op de geheele Turksche politiek. Oostenrijk zag dat in, en verklaarde daarom Bosnië en Herzegowina, die het dertig jaren als mandataris van Europa had beheerd, te moeten anexeeren; het kon niet toestaan, na alles wat het voor die landen had gedaan, dat zij weer Turksche provincies zouden worden. Bulgarije zag het in, en verklaarde zich onafhankelijk; het kon, na dertig jaren in een soort onafhankelijkheid geleefd te hebben, thans geen deel meer uitmaken van een nieuw Turksch Rijk. Italië zag het niet in, en liet de gelegenheid voorbijgaan, Tripolis in huur, erfpacht of eigendom te verkrijgen.

III.

Sedert zijn eenige jaren voorbijgegaan. Het zou onbillijk zijn te eischen dat de Jong-Turken, die bovendien nog een contrarevolutie in eigen land moesten onderdrukken, en in die

jaren de handen vol hadden om opstanden te bedwingen in Albanië, Syrië en Arabië, in dezen korten tijd alle misstanden hadden weggenomen, die onder het langdurige absolute bestuur der Sultans waren ingeslopen. Het was niet meer dan billijk hun een ‘fair trial’ te geven, hun de gelegenheid te laten, in de verschillende deelen van het Turksche Rijk geleidelijk de verbeteringen in te voeren, die zij in hun program hadden opgenomen.

Maar dat was Italie's rekening niet. Het had een reeks grieven tegen de Turken en hun bestuur in Tripolis opgemaakt. Turkije had steeds het gevoel, dat Italië zich als een soort ‘erfgenaam’ van Tripolis beschouwde, en hield niet van dien ‘erfenisjager’. Het dwarsboomde dien integendeel waar het er kans toe zag. Concessies voor openbare werken in Tripolis werden liever aan andere mogendheden gegeven dan aan Italië; de Italiaansche handel werd belemmerd, de Italianen in Tripolis stonden vaak bloot aan vexaties van de Turksche autoriteiten. De Italiaansche regeering had een lange lijst van klachten opgemaakt tegen Turkije, en in plaats van die telkens onder de aandacht der regeering te Konstantinopel te brengen en op redres aan te dringen, had zij die bewaard en er een lijvig dossier van opgemaakt, dat te eeniger tijd kon te pas komen.

Want Italië had langzamerhand ingezien, dat het dwaas had gedaan, de gelegenheid te laten ontglippen toen deze haar werd geboden. Het begon te vreezen, nu geheel Noord-Afrika reeds in andere handen was gevallen, dat ook Tripolis dien weg zou opgaan. Het meende daarvoor reden te hebben, toen Frankrijk en Engeland een overeenkomst aangingen, waarbij het ‘hinterland’ van Tripolis tusschen de sfeeren van invloed dier beide mogendheden werd verdeeld. En het wenschte niet alleen, als de oude Romeinen, een bezitting aan de overzijde van de Middellandsche Zee om zijn invloed aan die zee te vergrooten, doch ook omdat het met leede oogen duizenden Italianen naar Zuid-Amerika zag emigreeren, en voor deze landverhuizers een betere toekomst hoopte in een kolonie, die onder rechtstreeksch beheer van het moederland stond. De ondervinding echter, die het had opgedaan in Abessynië, de gruwelijke nederlaag die het expeditie-corps onder generaal Cialdini daar in 1895 had geleden, maakte de aarzeling van de Consulta om de hand op Tripolis te leggen begrijpelijk.

De onderhandelingen tusschen Frankrijk en Duitschland over de Marokkaansche quaestie, een gevolg van het zenden van den ‘Panther’ naar Agadir, en de waarschijnlijkheid dat Frankrijk thans het protectoraat over Marokko, Duitschland een uitbreiding van zijn koloniaal bezit in den Congo zou krijgen, deden Italië die aarzeling overwinnen, en de meening dat het, zoo het nu niet toesloeg, met leege handen zou uitgaan, deed het een besluit nemen, dat in elk opzicht te betreuren is.

Want Italië had de conventies, te 's-Gravenhage opgemaakt, mede onderteekend. Het was dus moreel genoodzaakt geweest, zoo het gronden had voor zijn ernstige grieven tegen Turkije, die aan de uitspraak van het Permanente Hof van Arbitrage te onderwerpen. Het had, alweer op grond der gesloten overeenkomsten, de bemiddeling van bevriende mogendheden moeten inroepen. Het was verplicht geweest te pogen, door alle vreedzame middelen herstel van onrecht, wegneming der redenen van beklag te zoeken, voor en aleer het overging tot een oorlogsverklaring, voordat het de ‘ultimo ratio regis’ deed spreken.

Het heeft dit alles niet gedaan. Het heeft Turkije den onmogelijken eisch gesteld in 24 uur te antwoorden op een ultimatum dat niet anders kon worden opgevat dan als een bevel: ‘Ote-toi de là que je m'y mette!’ En toen Turkije niet dadelijk opstond en met een vriendelijke buiging Tripolis aan Italië aanbood, onder de voorwaarden, die de regeering te Rome wel zoo goed zou willen zijn vast te stellen, wist het geen anderen weg in te slaan dan den Turkschen gezant zijn paspoorten te zenden, den Italiaanschen gezant uit Konstantinopel terug te roepen, en een vloot naar Tripolis te zenden, om die Turksche provincie met geweld in bezit te gaan nemen.

Een krasser minachting van alles wat de internationale staatkunde in de laatste jaren heeft gedaan, om de aanleiding tot gewapende conflicten uit den weg te ruimen, is wel niet denkbaar. Bij zulk optreden komen onwillekeurig de mooie regels uit een van Petrarca's sonnetten voor den geest:

> ‘Povera e nuda vai, filosofia,
> Dice la turba al vil guadagno intesa.’

Italië heeft al die overeenkomsten meegeteekend, al die besprekingen meegemaakt; het heeft geleerden van naam naar 's-Gravenhage gezonden, die daar op waardige wijze het Italiaansche vaderland hebben vertegenwoordigd, de protocollen hebben geteekend, de ratificaties hebben gevraagd van regeering en parlement. En den eersten keer, dat Italië in de gelegenheid is, zich aan die internationale conventies te houden, verkiest het boven de bespreking en de bemiddeling der mogendheden de leus: 'Italia fara da se', Italië zal het wel alleen klaren. Als een roover uit de Abruzzen die den argloozen reiziger een pistool op de borst zet en hem 'uw geld of uw leven'! toeroept, stelt het plotseling en onverwacht den eisch tot afstand van een gebied, tweemaal grooter dan geheel het Duitsche Rijk, en laat den bezitter daarvan geen etmaal tijd om zich te bedenken. Bemiddelingsvoorstellen wijst het af, in plaats van die zelf in te roepen, zooals de toevoeging aan de Conventie van 1907 bepaalt.

IV.

Zeker, Italië heeft zich zorgvuldig gehouden aan verschillende bepalingen, die in de derde conventie van het tweede vredescongres zijn vastgesteld. Het ultimatum, met den termijn van 24 uur voor de beantwoording, is volkomen in overeenstemming met art. 1 dier conventie, de mededeeling aan de neutralen met artikel 2. Ook op andere punten heeft Italië een correctheid betracht, die meer voorkomt bij hen, die een groot onrecht pleegden of voornemens zijn te plegen. 'Saepe decipimur specie recti', zeide Horatius reeds.

Want een onrecht is deze oorlog, hoe ook het verloop ervan wezen moge. Er zal wel niemand gevonden worden, die zal trachten te bewijzen, dat deze strijd behoort tot de categorie der 'bonnes guerres', zooals de Martens ze noemde in zijn 'Questionnaire' voor de tweede Haagsche Conferentie. Geen enkele poging is ondernomen om het bewijs te leveren voor de beweerde fanatieke onderdrukking van Italiaansche onderdanen door de Muzelmannen in Tripolis, geen enkele poging om tot een vreedzame regeling te komen, om van de Porte schadevergoeding te verkrijgen voor geleden leed, en maatregelen ter

voorkoming ervan in de toekomst. Niets dan een inbreuk in de machts- en rechtssfeer van den tegenstander, een formeel ingeleid materieel onrecht, zooals prof. von Piloty dat noemt.

Dat is de eenvoudige volkenrechtelijke karakteristiek van het geval, wanneer tenminste de politiek nog niet alle gevoel voor recht heeft gedood, wanneer nog als onrecht geldt dat men iets wegneemt, wat een ander behoort en waarop men geen aanspraak kan maken.

Zou thans een scheidsgerecht over het optreden van Italië moeten oordeelen, dan zou het geen andere uitspraak kunnen doen dan deze: Italië moet Tripolis ontruimen en de Porte voor de aangerichte schade vergoeding geven.

Tegenover deze opvatting wordt de stelling verdedigd, dat alle oorlogen feitelijk op dienzelfden onrechtmatigen grondslag berusten, en dat het beginsel van roof, hoezeer op zich zelf af te keuren, toch strekt tot bevordering en uitbreiding van vooruitgang en beschaving. Met tal van voorbeelden wordt die stelling gemotiveerd. Afgescheiden nu nog van de overweging, dat een onwettige, een incorrecte daad geen goed begin kan zijn voor een beschavingswerk, rijst hier toch wel de vraag of Italië het aangewezen land is, om voor beschaving een oorlog te gaan voeren? Een plaat in een fransch tijdschrift toont, hoe Italiaansche soldaten, in naam der beschaving en der menschelijkheid Tripolis in bezit nemen. Maar zoolang in Italië zelf nog een groot deel van de bevolking nood en gebrek lijdt, zoolang er nog een aanzienlijk getal analphabeten worden gevonden, zoolang domheid en bijgeloof er nog heerschen, en zoolang de Italianen nog liever hun geluk beproeven - en op welk een zonderling bijgeloovige wijze! - in het lotto, in plaats van door eerlijken, noesten arbeid in hun levensonderhoud te voorzien (zie Matilde Serao: '*Il paese di cuccagna*') is Italië toch heusch niet het aangewezen land om anderen beschaving en ontwikkeling te brengen. Hier is volkomen de spreuk van toepassing: 'Geneesmeester, genees eerst u zelven'.

En daarom juist is de vraag thans gewettigd, of de daad der Italiaansche regeering, welke ook het resultaat ervan moge zijn, kan worden goedgekeurd door de mogendheden, die toch hebben meegewerkt om de besluiten van de Haagsche conferenties

tot stand te brengen, en die daarbij steeds ten duidelijkste toonden, dat zij bij het samenstellen van die besluiten niet alles wilden goedkeuren, wat niet uitdrukkelijk verboden werd, maar dat zij een geregelde code voor het volkenrecht wilden opstellen, waaraan zij vertrouwden dat alle deelnemers zich zouden onderwerpen. De staat, die dat vertrouwen schendt, moet er rekening mede houden, dat zijn daad niet naar den maatstaf der voor dien staat geldende politieke belangen zou worden beoordeeld, maar dat door het forum der volkeren recht zal worden gesproken over den vredestoorder. En die uitspraak kan niet anders dan afkeurend zijn, waar het geldt een daad van roof, als thans door Italië is verricht. Die uitspraak kan niet anders luiden, dan dat ‘correcte’ rechtschending óók rechtschending is, en dat aanvallen, die niet ‘de bonne guerre’ zijn, daaronder moeten worden gerekend. Die uitspraak moet doen uitkomen, dat tusschen de gebeurtenissen in Tripolis en den geest der Haagsche Conferenties een diepe klove bestaat.

Boekbeoordeeling door Dr. A. Aletrino.

***Onder de Indische zon*, door Fenna de Meyier. Uitg. P.N. v. Kampen & Zn., A'dam. *Het rollende leven*, door G. Vermeersch.**
Uitg. C.A.J. v. Dishoeck, Bussum, 1910. 2 dln. *Getijden*, door Anna van Gogh-Kaulbach.
Uitg. P.N. v. Kampen en Zoon, Amsterdam. *Engagementen*, door Albertine de Haas.
Uitg. V. Holkema en Warendorf. Amsterdam. *Schemeringen van den dood*, door Felix Timmermans, No. 84 der Duimpjesuitgave. Bij v. Delille, Maldegem, 't Jaar O.H. 1910.
***Kleine prozastukken*, door Rudolf Atele. Uitg. Meindert Boogaerdt Jun., Krimpen a/d Lek, MDMXI.**
***La Maternelle,* par Léon Frapié. Nouvelle collection illustrée. Roman ayant obtenu le Prix Goncourt. Calmann-Levy. Paris.**

'*Onder de Indische zon*'.

Onder de vele gewone voortbrengselen, die de Nederlanders jaar in, jaar uit of om de zooveel jaar uit Ned. Indië te zien krijgen - gepensionneerde gouverneur-generaals, nachtbroeken en kabaja's, vervelende, gele en galachtige oud-gasten, sarongs, flesschen ingemaakt 'zuur' of 'zoet', alleen voor de ingewijden te genieten, raar-opgedirkte vrouwen - wandelende verfdozen - die de dame willen uithangen, nu en dan eens een stakkerige baboe en meer dergelijk fraai's - is er één, dat gewoonlijk wordt vergeten, namelijk een zoodje boeken, dat het leven in Indië tot onderwerp heeft of dat in Indië 'speelt'. Wat nu voor een Hollander erger is, roode vischjes te moeten eten of zulk een boek te moeten doorlezen, weet ik niet. Ik geloof heusch, dat ik nog liever die stinkende, rooie derrie eet dan dat ik het laatste volbreng. Die vischjes doen tenminste iets: zij stinken, terwijl die boeken je zintuigen absoluut ongeprikkeld laten. 'Onder de

Indische zon' is weer zoo'n product! Niet, dat ik het schrijven van dergelijke literatuur kwalijk neem; maar ik vind het zoo ongeoorloofd, dat zij wordt uitgegeven. Wanneer - en het zijn gewoonlijk vrouwelijke exemplaren van den homo sapiens, die door deze scribo-manie, zooals ik haar zou willen noemen, worden aangetast - zulke juf- en mevrouwen voelen, dat zij 'commencent à voir rouge', gerust, laat die menschen aan haar lusten toegeven en laat zij gaan schrijven. Maar wanneer zij daarna weer in normalen toestand verkeeren, laat zij dan al dat geschrijf opbergen, opdat men het pas nà haar dood vindt. Dan geeft men er - uit vreugde, dat er nooit meer zulke producten van haar hand zullen uitkomen - allicht veel meer geld voor dan tijdens het leven van de schrijfster. Och neen, ik vergis me, dat gebeurt alleen bij sommige schilders! Maar dat hindert niet; beter is het toch, dat zij haar geschrijf opbergen. Schade doen die verhaaltjes meestal niet, daarvan niet. Maar zij zijn zoo geweldig onbenullig en er zit zoo absoluut niets in.

Fenna de Meyier heeft ten minste - het zij tot haar eer gezegd - niet de mode gevolgd, om onder aan de bladzijden vertalingen van alle vreemde woorden te geven en heeft haar best gedaan, zooveel mogelijk het gebruik van vreemde woorden te vermijden. Wat heel braaf is. Ga zoo voort, jonge dochter, en gij zult spinazie eten!

'*Het rollende leven*'.

Deze titel wijst niet op iets mystieks, op iets boven-natuurlijks, op een bepaalde visie, die de schrijver op het leven heeft of op iets als de beroemde versregel van Poot: 'Hoe genoeglijk rolt het leven enz.' Maar het boek is dood-eenvoudig de beschrijving van het bestaan van een sentimenteelen conducteur of zoo iemand bij de spoorwegen in België, wiens voornaamste levens-deel op of in het 'rollend materiaal' wordt doorgebracht en die dus een 'rollend leven' heeft. Duidelijker of eenvoudiger is er niet. Het zou een hoogst-belangrijke tendenz-roman kunnen zijn, wanneer er een tendenz in was en de belangrijkheid niet zou ontbreken. Nu dit het geval niet is, had de schrijver zijn roman net zoo goed den titel hebben kunnen geven: 'Uit het leven

van een spoorweg-conducteur in België of zoo iemand', of ook: 'De vervolgingen en rampen, die een conducteur of zoo iemand bij de spoorwegen in België wel al zoo kan ondervinden', ofschoon deze titel wel wat lang is. Maar zulk een titel heeft ten minste dàt vóór, dat hij dadelijk kan begrepen worden. En ook, dat hij met den inhoud van den roman in overeenstemming is. Zeldzaam toch, heb ik iemand - tenzij een krankzinnige, bij wien de vervolgingen, waaraan hij blootstaat, op zijn ziekelijke fantasie berusten - ontmoet, wiens leven zóó door allerlei plagerijen en vervolgingen wordt heen-en-weer gerold, tot de dood hem er eindelijk - en het lijkt wel of dat bestaan (evenals een pijp drop) door dat eeuwige gerol steeds langer en langer wordt - voor goed uitrolt. En daarbij is die man zóó in sentimentaliteit en onschuldige kinderlijkheid gerold, dat hij allerlei dwaasheden doet. Eén staaltje. Omdat hij éénmaal met een juffrouw is 'uit' geweest of misschien een paar maal, wordt hij nu zijn geheele verdere leven - zelfs terwijl hij later getrouwd is - door de wroeging vervolgd, dat het zijn schuld is, wanneer die juffrouw nu met een 'bastaard' bezwaard haar bestaan voortsleept. Later - wanneer zijn vrouw gestorven is, na een huwelijk vol van verschillende ongelukken (natuurlijk heeft hij een slechten zoon en allerlei andere rampen) - ontmoet hij die juffrouw weer, bemerkt, dat hij door anderen - die beweerd hebben, dat zij haar kenden en haar het geld gaven, dat hij voor haar afzonderde - voor ettelijke franken is gerold en trouwt haar nu, om zijn oude schuld te voldoen en omdat hij toch altijd van haar is blijven houden. Voordat zij echter het huwelijk ingaan, besmet zij een van zijn chefs, aan wien zij het land heeft om wat hij haar zelf en hem heeft aangedaan, met een ongeneeselijke ziekte, die zij zelf, toen zij aan den rol was, heeft opgeloopen. Een verschrikkelijke, doch welverdiende straf, moet men bekennen. Ik gaf een kwartje, wanneer ik zoo iets had uitgevonden.

Toen ik de twee deelen was door-gerold, had ik het gevoel of ik eenige uren lang het eindelooze, vervelende en vervelige geklets en gezeur van iemand had moeten aanhooren, dat hij met een eentoonige, taaie, kleverige stem uit zijn mond had laten rollen. Dat werkte wel prachtig als een slaapmiddel, maar er was het nadeel aan verbonden, dat mijn hoofd me als een

absoluut leegen bol voorkwam, waarin bij iedere beweging, een groote knikker heen-en-weer rolde, die een eigenaardig, niet te beschrijven, brommend, zoemend, donker, grijs, kleurloos, schemerig, dood-vermoeiend gedruisch te weeg bracht, dat een tijdlang alle denken onmogelijk maakte. Zelfs wanneer ik alleen aan het boek zelf wilde denken, kwam ik niet verder dan tot den titel: het rollende leven, het rollende leven zoem, zoem, broem; o, ja, die beschrijving van den trein, zooals die door de velden gaat, het rollende leven, broem, zoem, het rollende leven, het leven, het rollende leven, broem, broem, zoem, broem, zoem. Het heeft zelfs een heel langen tijd geduurd, voordat het mij mogelijk is geweest, aan iets anders dan aan die geluiden te denken. Ik kon niet verder komen door dien knikker en het geluid in mijn hoofd - al is het niet vleiend voor mij zelf - dat een varkensblaas geeft, met erwten gevuld, die zachtjes heen-en-weer wordt bewogen. Nu ik bezig ben er over te schrijven, krijg ik dat ellendige gevoel weer, dat eigenaardige, vermoeiende, eentoonige gebroem en gezoem. En daarom zal ik er maar mee uitscheiden, bedacht op lijfsbehoud. Er is veel meer klank en geluid in water, dat gestadig door een pijp van een vergaarbak loopt, dan in dit boek. Maar vervelend, jammerlijk vervelend is 'Het rollende leven' wèl.

'*Getijden*'.

Ik zou Mevr. van Gogh-Kaulbach wel eens willen vragen of zij - met haar hand op het hart - zou durven verklaren, dat zij zelf 'Getijden' goed werk vindt en dat zij het daarom noodig achtte het aan het publiek voor te zetten, dan wel of er niet andere redenen zijn, die er haar toe hebben aangezet deze twee deelen te schrijven en het licht te doen zien. Welk antwoord zij ook zou geven, een zekerheid is, dat er wel beter werk van haar schijnt te bestaan en dat zij - wanneer zij altijd zulk werk als 'Getijden' zou hebben geschreven - nooit de in een bepaald soort kringen zoo geliefde schrijfster zou geworden zijn, als nu het geval is. Voor iemand als ik, die nog nooit iets van Mevr. v. G. - K. heeft gelezen en wiens eerste kennismaking met haar werk in 'Getijden' bestaat, is het een geweldige tegenslag geweest, al moet ik bekennen, dat ik respect heb voor het talent,

dat een zoo belangrijk gegeven tot twee deelen zoo iets onbelangrijks weet uit te elastieken. Dat is al een talent op zich zelf!

De schrijfster heeft de bedoeling gehad een beeld, een indruk te geven van de periode, die Nederland - meegesleept door andere landen - eenige jaren geleden doorleefd heeft, toen door bijna iedereen gespeculeerd werd, toen bijna iedereen door speculatiewoede was aangetast en toen - door de débacle, die altijd het einde van iedere speculatie-periode is - de handels-menschen, als figuren van speelkaarten gemaakt, omvielen en in hun val de niet-handels-menschen met zich mee-trokken en tot een armoê brachten, waartoe zij zelf ook waren vervallen. Om zoo iets te beschrijven, moet men echter meer in zijn mars hebben, dan Mevr. v. G. - K. uit haar werk blijkt te bezitten.

In plaats van de groote visie, die een echt artiesten-temperament van zoo'n gebeurtenis kan en moet krijgen, in plaats van het intense, wijde visioen, dat een artiest voor zijn oogen ziet opstaan, in plaats van het noodlot-sombere, onvermijdelijke dat een artiest in zijn ziel voelt ophuilen over zooveel, zij het dan ook momenteel, geluk en over zooveel, zij het dan vooraf te weten, korte vreugde en al lang te voorzeggen ongeluk, dat het einde zal zijn, geeft de schrijfster ons niet anders dan de beschrijving van wat er tijdens en kort nà die periode in een vijf- of zestal huisgezinnen geschiedt. Zij meent, dat zij al groot- en wijdheid van visie genoeg toont, wanneer zij één huisgezin uit enkele rangen en standen van de maatschappij kiest en beschrijft en wanneer zij dan Amsterdam tot tooneel van al dat verderf neemt! Voor naieve zielen schijnt Amsterdam nog altijd een wereld-stad, een modern Babylon te zijn en zijn de Amsterdammers ‘groote-stads-bewoners’, bij wie alle zonden, slechtheden en ondeugden welig tieren. Daardoor is ‘Getijden’ niet het groote, breede dat de titel belooft, maar een klein, mesquin verhaaltje geworden van menschen, wier handelingen ons eigenlijk geen belang inboezemen en wier ziele-beroeringen ons koud laten, te meer nog, wijl die daarbij nog zoo oppervlakkig beschreven zijn.

In plaats, dat ons den snellen groei van het geld-bezit als een dol-duizelende werveling voor oogen wordt gevoerd, dat ons den schallenden klank van het, als in een toover-regen neerstrooiende, geld in onze ooren wordt geschetterd, dat wij de

menschen zien mee-gesleept in een steeds toomelooze, tot bijnawaanzin jachtende hebzucht naar nog meer en nog meer; in plaats dat ons daarna de angst-drangende sombering van het eerst langzaam en daarna sneller en sneller, in wervelende, niet meer tegen te houden vaart, naderend onheil wordt vóór-gedreigd tot het plotseling in dood-stikkenden val over de menschen neer-benauwt, waarbij ons de wanhoops-jammering der huilende stemmen in de ooren gilt, heen-zwakkend tot een machteloos, berauw-schreiend snikken, waarna het oude bestaan weer egaal en gewoon, met al zijn kleine misères, met al zijn zoo lang reeds geleefde ellende, maar nu veel moeilijker en zwaarder te dragen, omdat de zoo kort-geschenen illusie van een andere en betere toekomst ontbreekt, in plaats van dat alles krijgen wij niet anders dan het mesquine gedoe van een stuk of wat huisgezinnen, die ons tot symbool, om zoo te zeggen, van dat alles moeten dienen. En daarbij komt nog, dat de voorstelling, die ons van een 'rijk' huishouden wordt gegeven zoo in-burgerman is en dat wij - welke moeite wij ook zouden willen doen - daarin onmogelijk de proto-type van een luxueus-levend, echt rijk huisgezin kunnen zien. Tot zoover kan de fantasie van de schrijfster niet reiken (zij heeft waarschijnlijk in werkelijkheid nooit het leven van echt-rijke menschen bijgewoond) en er is iets voor den dag gekomen, dat een bespotting van de werkelijkheid is. Hetzelfde is ook het geval met den commisionnair in effecten v. Ommeren, den man, die langzamerhand krankzinnig wordt, voornamelijk uit wroeging, dat hij zooveel van zijn cliënten geld ziet verliezen. De schrijfster heeft hier de zede-meesteres willen uithangen: 'kinderen, ziet op deze plaat, hoe het verder met hem gaat'! Het zou immers veel logischer en gemakkelijker voor dien man zijn geweest - wetend, dat zulk speculatie-periode na korter of langer tijd van zelf eindigt - aan al die kleine cliënten, die hij wist, dat het niet konden missen (een kruidenier, een kruier, een concierge), eenvoudig weg te zeggen, dat hij voor hèn niet wil speculeeren, omdat zij er het geld niet voor hebben, of ten minste niet genoeg geld. Heel diep echter zit die wroeging niet, al wordt de man krankzinnig, omdat hij, zooals de schrijfster hem zelf laat denken, door zóó te doen weer een client zou kwijt zijn! Die heele figuur is nonsens. Het geheele boek heeft

iets burgermannerigs, iets kleins, iets pietepeuterigs, zonder één groote of mooie visie, zonder één frissche, mooie klank, die het geheel beheerscht. Hemel, de beschrijving van dat zilverenbruilofts-feest en die dochter van Dorsman, die de artistieke juffer uithangt door en met het gebruiken van termen, die zij van artiesten opvangt, met wien zij heet om te gaan, terwijl die omgang nergens uit blijkt!

In het geheele werk is er letterlijk geen figuur te vinden, waarvan men kan zeggen, dat het een echt mensch is. Het zijn allemaal poppen, ziellooze poppen, door een fantasie-loos brein bij elkaar gevoegd, zonder één groote beweging, zonder één groote, menschelijke gedachte, zonder iets, dat hen voor iemands oogen doet leven. Het eenige wat men in het werk grootsch kan noemen, is de verveling, die er van uitstraalt en die het de moeite niet waard maakt er lang over te spreken. Onder, en vooral na, het lezen, dacht ik aan 'l'Argent' en... ik schaamde mij voor Mevr. v. G.-K. Ik hoop nu maar, dat deze zich ook zal schamen, dan is ten minste alle kans op beterschap niet verloren.

'*Engagementen*'.

Toen ik dit boek voor den eersten keer las, verveelde het mij zóó, dat ik moeite had, niet telkens in slaap te vallen. Ten minste, ik knikkebolde haast evenveel als ik las. Daarna kreeg ik een paar beoordeelingen onder mijn oogen, waarin - behoudens de vele en gewichtige aanmerkingen, die de schrijvers op het boek hadden - een zeker enthousiasme niet te miskennen viel, dat vooral op de psychologische verdiensten van het werk betrekking had. Het was dus waarschijnlijk mijn schuld, dat ik niet van het boek had genoten en dat ik er die psychologische verdiensten niet in had gevonden. En ik ben het boek voor den tweeden keer gaan lezen. Maar de knikkingen mijns bols waren er weer, even erg als vroeger.

Ik zal over den stijl niet spreken, waarin het boek is geschreven, om de eenvoudige reden, dat die er niet in is te vinden. En evenmin zal ik er de bewijzen voor aanhalen, dat de keus der woorden op ergerlijke wijze is verwaarloosd; men behoeft het boek maar op te slaan en men vindt de voorbeelden

er van, op iedere bladzijde voor het grijpen. Zelden heb ik zulk een cacographie onder mijn oogen gehad. En ook dat zou ik kunnen vergeven, wanneer die verregaande - uit opzet, gewilde of ongewilde, uit onmacht voortkomende of uit een zekere fanfaronnerie de vice gesprotene - verwaarloozing van den eersten eisch, dien men een schrijver mag en moet stellen, namelijk, dat hij schrijven kan, het beetje psychologie, dat men op de bladzijden kan vinden, niet nog duisterder en onbegrijpelijker maakte. Ik kan me voorstellen, dat de psychologie, die in een werk voorkomt, zóó goed is, dat men onder het lezen de afwezigheid van stijl of den slechten stijl over het hoofd ziet en dat de eind-indruk, dien men van het werk krijgt, een zeer goede is. Het is mijzelf wel overkomen, dat ik zóó door de uitstekende psychologische beschrijving werd mee-gesleept, dat ik er heelemaal niet meer op lette, of de stijl, waarin die werd weergegeven, goed of slecht was. Maar wanneer die vergoeding voor den slechten stijl er niet alleen niet is, maar waar het zelfs zóóver gaat, dat de psychologie zelf - voor zoover die er dan is - er duisterder door wordt, dan kan het er niet meer mee door en dan voel ik mij gerechtigd het boek gerustelijk onder de slechten te rangschikken.

Het laatste nu, namelijk, dat het weinigje psychologie, dat de schrijfster tracht te geven, door den slechten stijl nog bedorven wordt en zoo dikwijls onbegrijpelijk wordt gemaakt, is in ‘Engagementen’ volop het geval. Wèl is er in de zes schetsen, waaruit ‘Engagementen’ bestaat, van de eerste tot de laatste een neiging waar te nemen, om het onderwerp uitgebreider te behandelen, maar die uitbreiding betreft alleen het aantal bladzijden. Een diepere, een meer uitgewerkte, een nauwkeuriger bestudeerde psychologie is er in de laatste schets evenmin als in de eerste te vinden.

Ik stel me voor, dat het proces, waardoor het boek ontstaan is op de volgende, eigenaardige wijze heeft plaats gehad. De schrijfster heeft de ‘Engagementen’, die zij heeft beschreven, bijgewoond, zien gebeuren, hooren verhalen of zij zijn op een of andere wijze tot haar kennis gekomen en zij heeft gevoeld, dat daarvan wel iets zou te maken zijn, wat inderdaad het geval is. Wanneer een goed schrijver, tevens een goed psycholoog, die werschillende ‘engagementen’ in handen zou hebben gekregen,

zou hij er even zoovele prachtstukken van hebben kunnen maken en waarschijnlijk van hebben gemaakt! Albertine de Haas nu, - die zich, naar het schijnt, inderdaad, wel zoo'n beetje tot psychologische studiën voelt aangetrokken en wèl voelt, dat er iets moois en belangrijks inzit - heeft al die gevallen opgeteekend en heeft er dadelijk of later aanteekeningen bijgeschreven, met het doel ze uit te werken en er zooveel mogelijk iets volledigs van te maken. Maar hier stuitte zij op een moeilijkheid, namelijk weer te geven wat zij in haar diepe binnenste misschien voelde, of misschien ook nader bij haar gevallen had opgemerkt, maar zeker om uit alles, wat zij had bijeen gegaard, iets 'af's', iets compleets te bouwen. En dat is inderdaad iets moeilijks, zoo niet juist het moeilijkste. Het kan zijn, dat zij gepoogd heeft dit te doen en dat het mislukt is. Het is echter even goed mogelijk, dat zij - getroffen door de gevallen, zooals zij ze vernomen heeft of zooals zij tot haar kennis zijn gekomen - die zóó merkwaardig vondt, dat zij het onnoodig achtte, ze nader uit te werken ze dieper te bestudeeren of ze verder te ontleden en dat zij ze daarom maar heeft gegeven, zooals zij reilden en zeilden. Het is toch zeer begrijpelijk, dat iemand, die zich nu niet zóó veel om de gewone, dagelijksche, zou ik haast zeggen, menschelijke psychologie heeft bekommerd om er een bepaalde studie van te maken en die studie in woorden te brengen, zoodanig, op een gegeven oogenblik, door zulk een geval wordt getroffen, dat hij meent al iets heel nuttigs en leerrijks te doen, wanneer hij het in uitgebreider kring bekend maakt, zonder verdere commentaren, zonder eenige nadere verklaring van het geval te geven en dat hij zich gedrongen voelt het te boek te stellen, opdat ook anderen, er door oplettend geworden, hun denken en opmerken in die richting sturen, om er op hun levensweg nut van te trekken. Het nut nu, dat dergelijke gevallen, op de wijze als door Albertine de Haas voorgedragen, geven, is voor gewone lezers zoowat gelijk nul, omdat de verschillende feiten en gevoelens - door de hoogst-oppervlakkige behandeling - langs hun geest in een vermoeiende, snelle, verwarrende vaart voorbij-trekken en niets achterlaten dan het visioen van een aaneen-rijing van woorden, zonder dat zij door een soliede bewijsvoering, die tot nadenken dwingt en die daardoor blijft nawerken, worden vast-geankerd.

En zij, die - door hun studie of door de levens-omstandigheden, waaronder zij hebben verkeerd - zich al lang met dit soort psychologie hebben bezig gehouden, verlangen iets anders en iets meer. Voor hen is het niet genoeg, gewoon-weg eenige gevallen onder de oogen te krijgen, meegedeeld in groote lijnen, zonder diepte, zonder nadere en uitgebreidere verklaring, zonder dat er zelfs één poging uit het werk blijkt, om er verder in te dringen, de oorspronkelijke-psychologische oorzaken van zekere handelingen en van zekere gevoelens op te sporen, te ontleden en daardoor, om zoo te zeggen, het bewijs te leveren, dat de personen niet anders kònden handelen, voelen en denken als zij doen, doch deze vinden zulk werk niets anders dan een onbelangrijk, oppervlakkig beweren, een machteloos en onmachtig trachten om mee te doen, een overmoedig streven een psycholoog te schijnen en zich een zeker diepzinnig-geleerd air te geven.

Zulk een geweldige en ongeoorloofde leemte kan vergoed worden door de artistieke wijze, waarop de schrijfster het door haar opgemerkte of gevoelde weergeeft, waardoor men op zoodanige wijze wordt meegesleept, dat men alleen bejammert, dat die leemte bestaat, terwijl men toch, onder het lezen, een zeker genoegen ondervindt. Evenmin als het eerste, dat ik hierboven noemde, namelijk, dat door de goede psychologie den slechten stijl over het hoofd wordt gezien, heeft dit tweede plaats, al zou het werk daardoor toch nog geen eerste-rangs-werk worden.

Wanneer Albertine de Haas er eenig begrip van zou hebben, wat een psychologische studie moet zijn, welke eischen men aan een goede psychologische studie mag stellen, wat het mooie van zulk een studie is en welke de voorwaarden zijn, waardoor zulk werk belangrijk wordt, dan zou zij den moed niet hebben gehad, deze oppervlakkige, slecht-gestyleerde, dunne aanteekeningen, waaraan alle fond, alle verklaring, alle diepte ontbreekt, in het licht te geven. Dan zou zij ook hebben gevoeld, dat de diepzinnigheid niet zit in het openlaten van veel bladzijden-wit, in het neerschrijven van regels uit één enkel woord bestaande, in allerlei leesteekens achter woorden en zinnen neergezet, in halve aanduidingen van sentimenten of het maken van toespelingen - want meer dan toespelingen zijn het in den regel niet - op omstandigheden, waarin de personen hebben verkeerd en

dergelijke trucjes. Voor iemand, die wat meer psychologie weet dan de schrijfster, zijn deze dingen even zoovele bewijzen van haar machteloosheid en haar niet-kunnen. Zooals het werk nu is, is het eigenlijk de moeite niet waard er over te schrijven en alleen de hoop, dat de schrijfster zal trachten òf in het vervolg beter werk te leveren, òf misschien deze aanteekeningen - want ook weer, meer dan aanteekeningen zijn het niet - nauwkeuriger en volledig zal uitwerken en ze als richtsnoer voor een tot in de zielkundige détails-dringende studie zal gebruiken, brengen mij er toe, mij er zoo lang mee bezig te houden. Misschien zal zij dan tevens trachten haar woorden, haar zinnen en haar stijl een beetje te verzorgen. Zooals die nu zijn, gaat het een beetje heel erg over de schreef.

Wanneer zij dat alles volvoert, kan er heusch nog wel iets goeds van 'Engagementen' komen. Nu zijn zij volmaakt onbelangrijk en onleesbaar.

'*Schemeringen van den dood*'.

Ik geef de zes verhalen, waaruit 'Schemeringen' bestaat, gaarne voor 'Het fonteintje', dat de schrijver - in samenwerking met Thiry - in het laatste April-nummer van den N.G. het licht heeft doen zien. Misschien, omdat 'Het fonteintje' een verhaal is, dat duidelijk en helder geschreven, met - al is er de neiging tot mystiek niet in te miskennen - een bedoeling, die op het doen en laten van, zij het dan ook naieve en bekrompen-denkende, menschen betrekking heeft, terwijl de bedoeling van ieder der zes vertelsels van 'Schemeringen' zóó onder de mystiek, zóó onder het boven-natuurlijke ligt bedolven, dat zij alleen en uitsluitend een bepaald soort menschen plezier kan geven. Voor hen, die nu eenmaal de gave missen - en waartoe ik zelf behoor - zich in de gevoelens te kunnen verplaatsen, die Timmermans in zijn vertelsels beschrijft, zijn en blijven het niet anders dan een soort spook-histories voor volwassenen, waarvan de schrijver het effect met nogal goedkoope middelen tracht te bereiken en die een volwassen individu al lang is ontgroeid, namelijk: katers, kaarslicht, huilende honden, winden die in schoorsteen-pijpen loeien 'als een dolle vrouw' (waarom juist

een dolle ‘vrouw’?), een geraamte, waarvan niemand het bestaan kent, van een gehangene, dat zich in een huis bevindt en dat toevallig door een brand ontdekt wordt en dergelijke kinderbeangstigende verschrikkelijkheden meer. Waarschijnlijk zijn het dan ook bovengenoemde redenen, die voor mij het eerste verhaal ‘De lijkbidder’, het beste van de zes doen zijn. Immers, de gevoelens en gewaarwordingen, daarin neergelegd, zijn de gewoon-menschelijke en iedereen zal zich kunnen verplaatsen in wat er in de ziel van den jongeling omgaat, die het verhaal van het overlijden van zijn moeder doet. Zelfs, niettegenstaande ook daarin boven-natuurlijkheden - o.a. de episode met het tafeltje, waaruit hij, door oplegging zijner handen, geluiden hoort kraken, die hij meent, dat van de ziel van een vroeger-gestorvene afkomstig zijn - en vreemde toevalligheden in voorkomen. Van sommigen daarvan geeft de schrijver zelf een verklaring, die den indruk verzwakken, wat voor mij het bewijs is, dat hij het toch ook zóó erg niet meent. Wanneer hij b.v. met een mes een por in dat tafeltje heeft gegeven, hopend daarmee de geestes-ziel of den ziele-geest voor goed te hebben getroffen, ‘verwondert het hem niet weinig als hij 's morgens zijn mes ging halen, dat bloed, gestold bloed, het staal bevlekte’. Maar daarna herinnert hij zich heel goedig, dat ‘hij een dag te voren een wit duifken den hals had afgesneden’. Waartoe de vermelding dient, dat het juist een ‘wit’ duifken is geweest, begrijp ik niet. Onverklaarbaar echter en onverklaard blijft het plotseling ten tooneele verschijnen van den lijkbidder, terwijl het huis op uren afstand van de stad of van eenig dorp is gelegen, evenals het rare doen van den dokter, die maar - tot bijna aan het einde - blijft volhouden, dat de moeder niet alleen dien avond niet zal sterven, maar dat zij zelfs heelemaal zal beter worden! Daar staat tegenover, dat het weergeven van het visioen, dat de blanke handen van dien dokter bij hem opwekken, weer zeer goed is.

Te vergeefsch echter heb ik getracht, zoowel het goede als de bedoeling die de schrijver in de vijf andere verhalen heeft willen leggen, te ontdekken. Zooals ik reeds zeide, maken zij op mij geen anderen indruk dan spook-histories voor volwassenen, die - en waarschijnlijk moet de oorzaak er van in de Vlaamsche woorden worden gezocht, die voor ons zoo dikwijls een geheel

andere beteekenis hebben - op de meest spannende momenten, onze stemming, die het juist te benauwd begon te willen krijgen, in een vroolijke doen omslaan. Toch ook een bewijs, dat het niet het ware is. Immers, ware dit het geval, dan zou onze aandacht daardoor niet worden afgeleid en zouden wij zóó medeleven met wat de schrijver ons suggereert en ons suggereeren wil, dat wij het niet eens zouden opletten.

Maar dit alles daargelaten, vraag ik mij te vergeefsch af, wat ik achter dit geschrijf moet zoeken, wat de schrijver er mee op het oog heeft. 'Het ongekende', een verhaal, waarin twee gelieven - omdat zij elkaar niet mogen hebben - besluiten zich, aan elkaar gebonden, te verdrinken en waarbij de eene, de man, gered wordt, is wèl het minste van allen. Ik kan mij ten minste niet voorstellen, dat twee menschen, die op het punt staan zóó iets ergs te doen, zulk een banaal klets-gesprek houden als de schrijver weergeeft en dat er zóó weinig in hun ziel zou omgaan, als de schrijver het ons voorstelt. En dan de psychologie van den geredde, de ziele-toestand waarin hij, na zijn redding, leeft, met die malle vertooning van die onttoovering! Moet die onttoovering als bewijs er voor dienen, dat hij krankzinnig is geworden, dan had de wording van die krankzinnigheid beter en nauwkeuriger beschreven moeten zijn; is zij er echter in gevoegd, om te doen zien tot welke rarigheden, iemand, die zóó onder zijn ziele-toestand gedrukt gaat, nu zulk een gebeurtenis zijn toevlucht kan nemen, dat had de psychologie van het slachtoffer fijner en tot in kleinigheden ontleed moeten worden en dan had die zenuw-overprikkeling tot in de kleinste bijzonderheden moeten uitgelegd en, om zoo te zeggen, uitgeplozen moeten zijn geworden. Die psychologie nu, is absoluut nul en de beschrijving hoe die man zijn laatste levens-dagen en levensuren doorbrengt, vertoont geen enkel diep moment, doch geeft voornamelijk de uitwendige omstandigheden weer, waarin hij verkeert en die op hem werken. Al het verschrikkelijke - en om iets verschrikkelijks en iets ellendigs te geven, was het zeker wel hier de plaats - verdwijnt langzamerhand en alles eindigt met een gewonen, banalen, niet eens pathologischen angst, dat hij zelf ook verdrinken zal. Wat gelukkig eindelijk gebeurt!

Van de andere verhalen wil ik niets zeggen, omdat 'De kelder'

een fragment is en omdat een bespreking van de overigen mij in herhaling zou doen vervallen.

Vraagt men mij nu, of ik een prognose - alles bijeengenomen - en welke ik van Timmermans zou willen stellen, dan zou ik het antwoord daarop schuldig moeten blijven. Ten eerste is een voorspelling op artistiek gebied veel te gewaagd en ten tweede is er in zijn werk veel te weinig, waaraan men eenig hoûvast heeft. Naast inderdaad goede dingen, goed-weergegeven stemmingen, beschrijvingen en opmerkingen, is er nog te veel raars, onvolwassens, onvolledigs en jongensachtigs in. Nogmaals 'Het fonteintje' is veel beter dan de zes 'Schemeringen' bij elkaar. Zijn deze vóór of nà 'Het fonteintje' geschreven?

'*Kleine Prozastukken*',

Ik zal mij, bij de bespreking van 'Kleine prozastukken' beperken tot de 'Schetsen' en het onderdeel 'Kleine prozastukken' in engeren zin, evenals de 'Odyssee door Redenatiën', ter beoordeeling aan anderen overlaten, die zich niet alleen meer tot dat soort werk voelen aangetrokken, maar die er ook meer verstand van hebben als ik. Misschien, waarschijnlijk, of liever zeker, is het een bewijs voor een gebrek in mijn denkvermogen, dat ik nooit het geduld heb dergelijk geredeneer tot het einde te volgen, in mij op te nemen en er over na te peinzen en wanneer ik zulke evolutiën op de slappe koord des redeneerens ontmoet en voor me zie, is mijn eerste gedachte altijd, dat de schrijver wel gelijk zal hebben en dat het - wanneer hij het mis heeft - er nog zoo erg niet op aankomt.

Wat nu de 'Schetsen' betreft (waarin de invloed van v. Deyssel niet te miskennen is), is men verplicht te erkennen, dan dat het uiterst conscientieus, lang en herhaald-overpeinsd werk is, waarvan geen woord is neergeschreven, voordat de schrijver nauwkeurig heeft nagegaan of dat, wat hij wilde gebruiken en gebruikt wel het precieze is en dat hij er geen ander voor in de plaats kon en mocht zetten. Iedere zin is, om zoo te zeggen, fijn geciseleerd, sober, zonder één woord te weinig of te veel. Jammer is het, dat somtijds de duidelijkheid aan die soberheid is opgeofferd en dat het daardoor voor den lezer moeilijk wordt,

mee te voelen, mee te zien, mee te denken wat de schrijver bedoeld heeft te willen laten voelen, te willen laten zien en te willen tot nadenken geven. Door die, ik zou haast zeggen precieuze, nauwkeurigheid, doordat zoo duidelijk blijkt, dat de schrijver niet maar spontaan heeft neergeschreven, wat hij wilde zeggen, maar dat hij op ieder woord, op iederen zin moeite heeft moeten doen, is er iets kouds, iets ziel-loos in zijn werk gekomen. Dat is de voornaamste aanmerking, die ik op het boek heb.

Daarnaast staat de fout, dat de lezer al de moeite, het zwoegen en het werken, dat de schrijver op zijn boek heeft besteed, heel goed voelt. Een ieder weet, dat - al lijkt het zoo gemakkelijk - er op ieder kunstwerk veel meer en veel harder moeite wordt gedaan, dat er veel meer ziele-leven aan besteed wordt, dan een leek of een ander wel zou meenen. Maar het is juist een van de verdiensten van een werk, dat deze moeite niet blijkt, dat het den schijn heeft, alsof het werk zoo maar, spontaan, uit één stuk is ontstaan en is neergeschreven. Hier nu, ziet men - onder het lezen - den schrijver langzaam en met taai geduld voortpeuteren, zou ik haast zeggen, en staat er na iedere schets over verwonderd, niet alleen, maar voelt een zekere teleurstelling, dat het resultaat van al dat werken niet anders is dan het onbelangrijke, waarop zijn werk neerkomt. Want zelfs de vier beste schetsen, 'De twist' (met het vreemde, bijna onbegrijpelijke einde), 'Toen de dag zoo vreemd ontlook', 'Laatste avond' en 'Toen Karel alleen was' (tevens de beste van de vier), geven na lezing en herlezing dat gevoel van teleurstelling, om het weinige en het onvolledige, waarop het uitloopt. Men vraagt zich onwillekeurig af, of het resultaat wel al dat moeitevolle en langzame werken beloont. Een belooning vinden in het werk als zoodanig, om het werk zelf, los van alles, zooals het daar ligt, kan men niet, omdat daarvoor de stemming, waarin het is neergeschreven te weinig voelbaar is niet alleen, maar niet hoog genoeg of misschien met opzet is weg gehouden. En wanneer men de belooning in het belangrijke er van zoekt, uit een literair oogpunt of beschouwd als een nauwkeurig weergegeven psychologisch voelen der personen, dan voelt men zich teleurgesteld, doordat - ten gevolge van de nauwkeurige beschrijving en het precieze te boek stellen der verschillende, zelfs

kleinste handelingen - de ziel, het inwendige-voelen dier personen verloren is gegaan en er alleen hun uitwendige is overgebleven. Zelfs in de bovengenoemde vier betere schetsen.

Het is echter duidelijk, dat de schrijver wel degelijk iets te zeggen heeft, iets zeggen wil en dat hij de behoefte heeft te uiten wat er in zijn diepe binnenste leeft, wat hij met zijn lichaams-oogen ziet en verder en dieper met zijn ziel ontleedt, doch dat het hem - om dat goed en zoodanig te doen, dat hij een ander suggereert, wat hij zelf voelt - op het oogenblik nog de macht ontbreekt, om dat tot een goed einde te brengen. Men voelt uit zijn werk, dat hij een fijne ziel heeft en dat de visie, die hij op de menschen en dingen heeft, een zeer goede en oorspronkelijke is, dat zijn voelen verre van alledaagsch of banaal is. Daarom is het des te meer te bejammeren, dat hij al dezen arbeid niet bewaard heeft als voorbereiding voor een belangrijker en grooter werk. Nu loopt hij kans, dat men hem er van beschuldigt, zijn werk te veel te overschatten. En voor zelf-overschatting is zijn gemoed te fijn aangelegd. Ik heb dan ook alle hoop op later.

'*La Maternelle*'.

Dit is een van de verschrikkelijkste boeken, die ik ken. Een boek, waarvan de ellenden, die er in beschreven staan, niet uit iemands gedachten kunnen worden gedrongen en dagen lang - door al het andere, wat hij beleeft - telkens en op het meest onverwacht weer voor zijn oogen visioenen, plotseling in zijn denken opslaan en hem triester maken, naarmate zij hem telkens weer en telkens meer de machteloosheid laten voelen, waarin hij staat, om er ook maar één greintje verbetering of verlichting in aan te brengen.

Een roman is het zoozeer niet. Het liefdes-historietje, dat er doorheen is geweven, neemt al heel weinig plaats in en dient meer om alles zoo 'n beetje bij elkaar te houden, dan dat het wel hoofdzaak is. Eigenlijk is het een soort dagboek. Een meisje, dat allerlei examens heeft gedaan, om bij 'het Onderwijs' te komen en wier verloving - ten gevolge van de door een catastrophe veroorzaakten, slechten toestand van haars vaders finan-

tiën (die door zorgen daarover sterft), waardoor haar huwelijksgift tot nul gereduceerd wordt - afgaat, besluit, - nadat zij op allerlei manieren beproefd heeft een betrekking te vinden - de plaats aan te nemen van, ik zou haast zeggen, jongste bediende op een school, ‘La Maternelle’, een soort tusschen-stadium van een crèche en de lagere volks-school. In die school, die in een der volks-buurten van Parijs staat en waar drie klassen zijn, namelijk één van kinderen van 2-3, één van kinderen van 3-5 en één van kinderen van 5-7 jaar, vervult zij de betrekking van dienstmeisje en is belast met het schoonhouden der lokalen, het zindelijk houden van en daarin hulp en bijstand bieden aan de kinderen der laagste en middelste klasse, het 's-winters aanleggen en stoken der kachels enz. en werkt zoowat een tien à twaalf uur daags. Daarna gaat ze naar haar eenzame kamer en heeft haar avonden (en ook haar Zondagen) vrij. Omdat zij dat geestdoodende werk op den langen duur niet kan volhouden, besluit zij de opmerkingen, die zij onder haar werk en op de school maakt, op te schrijven en uit deze - ongeregeld, nu eens met langer, dan eens met korter tusschenpozen, bijgehouden - gegevens, is de roman ‘la Maternelle’ ontstaan.

Nogmaals, ik weet geen verschrikkelijker boek! Èn om de beschrijving der misères, waaronder de volks-kinderen gebukt gaan, èn om de ellendige omstandigheden, waaronder de stakkers moeten leven, om het bestaan van hongerlijden, gebrek en mishandeling, dat zij moeten lijden en dat - wanneer zij ouder zijn geworden, naar het voorbeeld hunner ouders, omdat er geen andere uitweg is - zóó tot hun dood voortgaat, òf - wanneer zij het geluk hebben in beter omstandigheden te gaan verkeeren (en dan komt de misère een paar jaar later) - op prostitutie uitloopt.

Dat er, met de inrichting der maatschappij, zooals die op het oogenblik is, en die nog wel ettelijke tientallen van jaren zoo zal blijven, maar één middel is ten minste eenige verandering en verlichting in die ellenden te brengen, namelijk, dat er minder kinderen worden geboren, schijnt men niet te willen inzien. ‘Il existe un crime de lèse-humanité qui s'appelle: le crime d'avoir trop d'enfants’!

Het moeilijke is dit voorschrift van hoogste moraliteit ver-

spreid te krijgen en vooral het in toepassing te doen brengen. Met de eigenaardige zorgeloosheid voor de toekomst - ik zou haast zeggen, een kenmerk voor het lagere publiek - denken de menschen, al wordt het hen voor-gepreekt er niet aan en - wanneer zij er wèl aan denken, - ontbreekt hen de gelegenheid het voorschrift in toepassing te brengen. 'Ik heb, zoolang ik "armendokter" was, zeide mij een geneesheer, mijn best er voor gedaan, gepropageerd zooveel ik kon, maar meestal stuitte alles af op dat ééne, dat eenige, het geld om de middelen die ik aanried in toepassing te brengen, te kunnen koopen. Bij de hoogere standen, bij hen, die een vaste betrekking hadden en die op een vast inkomen konden rekenen, heb ik eenig succes van mijn werk gehad, maar lang niet genoeg. Daarbij kon ik alléén niet optornen tegen het dogma, waarmee zij door hun geestelijken worden besmet'.

Dat is het voornaamste euvel waartegen men te worstelen heeft! Er zijn menschen die door hun bête dogma worden gedreven en die buiten de samenleving staan, die het bestaan alleen van hùn kring van menschen kennen en het leven van hen, die uit een lageren stand zijn dan zij, alleen van hooren zeggen, theoretisch, weten. Deze lieden zijn zoo erg niet. Men kan ze des noods vergeven, dat zij niet weten, wat er rond ze geschiedt. Maar de andere, zij die wèl weten en moeten weten, die wèl kennen en moeten kennen, die wèl op de hoogte zijn en moeten zijn van wat er rondom ze geschiedt, wat en hoe er rondom hen geleefd wordt, die zijn de ergste, omdat zij willens en wetens, om een dogma, waarvan zij, als ieder denkend mensch, overtuigd zijn, dat het de oorzaak van zoovele en groote ellende is, hoog te houden en vooral om allerlei bij-redenen, beletten, met volle bewustheid beletten, dat het eenige middel, waarvan - zij het op het oogenblik ook nog zoo weinig - heil te verwachten is, in toepassing wordt gebracht. Dat ik niet overdrijf, bewijst het volgende. Onlangs vertelde mij een geneesheer, een specialist in zenuwziekten, dat een lid van een onzer Kamers op zijn spreekuur was geweest om hem te raadplegen. Hij had allerlei zenuwklachten en schreef die toe aan de N.-M.-maatregelen, die hij sinds jaren nam, om geen kinderen meer te krijgen. Dit Kamer-lid nu was een der ergste tegenstanders van het Nieuw-Malthusia-

nisme en had nog korten tijd te voren, een vurige en vijandige redevoering er tegen gehouden en zich in zijn Kamer er over beklaagd, dat een zóó onzedelijke instelling als de Nieuw-Malthusiaansche Bond rechtspersoonlijkheid had gekregen!

Men moet, als ik, 'la Maternelle' gelezen hebben juist in den tijd, toen de meest huichelvolle en stomme periode van ons parlementaire leven in vollen gang was, in den tijd toen de zoogenaamde 'zedelijkheids-wetten' behandeld werden, om telkens weer een op-schokkende walg te voelen voor zooveel onwaarheid, die verkondigd werd, zonder protest bijna van anderen, om telkens een wilden toorn in zich te voelen op-laaien om zooveel leugen, zooveel bedrog, die den volke werden voorgezet. Na dien tijd, kan ik den minister, uit wiens brein deze wetten gemiskraamd zijn, niet anders dan minister 'Dégoût' noemen, hem, die van dingen sprak, waarvan hij òf niets wist, òf waarvan hij had moeten weten, dat ze anders zijn, dan hij ze voorstelde. Maar hij is 'the right man on the right place' en is langen tijd rechter geweest! Wanneer men niets ten gunste van iemands intellectueele ontwikkeling weet bij te brengen, komt men altijd met het eerste argument aandragen en iedereen weet, dat een rechter nu meestal juist niet de man is, die men noodig heeft om de praktijk des levens te beoordeelen! Rechters toch, zijn meestal niets meer dan gemummifieerde theoriën. En dit zouden argumenten ten gunste van lieden als minister 'Dégoût' en zijn kornuiten zijn. Ruilt ieder tiental geestelijken voor één ontwikkelden, vooruitstrevenden onderwijzer, voor één geneesheer, die voelt, mee kan voelen en mee wil voelen met de misères der menschen, die hij geroepen is om te behandelen en na enkele jaren is zij tot in het diepst der gemoederen gedrongen 'la haute moralité, la charité, de ne pas procréer criminellement... la belle honnêteté, de ne pas procréer, quand le mari est plein d'absinthe'.

'Onze eeuw staat in het teeken van het kind', is de afgezaagde formule, die steeds door allerlei philantropen en journalisten wordt verkondigd en men vindt het o zoo mooi, dat er een nieuwe wetenschap, de 'Paedologie', beoefend wordt en dat men vereenigingen opricht om het kind psychologisch te bestudeeren. Maar niet zoodra gaan er stemmen op, om ook eens iets prak-

tisch voor ‘het kind’ te doen, om de ellende der reeds bestaande kinderen te verzachten en te verminderen, door de verzorging zooveel mogelijk uit de handen der ouders te nemen, wijl deze zelf niet bij krachte zijn ze te geven, wat zij noodig hebben en wat zij zoo dringend en in de eerste plaats behoeven, of er zijn individuen, schaamteloos genoeg, om zich daartegen te verzetten en er groote woorden uit te huichelen en te spreken van ‘den band van het huisgezin’ die daardoor zou worden verbroken, van ‘de plichten’ der ouders, van het verbod om in te grijpen in de verhouding tusschen ouders en kinderen. Ik wil nog niet eens van het ééne, souvereine middel spreken, namelijk het nog niet-geboren kind voor misère te behouden, door het niet te laten komen, omdat er al genoeg kinderen zijn, waarvoor de ouders niet kunnen zorgen! Alsof er in die soort huisgezinnen van een ‘band’ sprake kan zijn, alsof de ouders - zelf opgebracht en geleefd hebbend in eenzelfde misère - eenig begrip van moraliteit en plicht tegenover hun kinderen hebben, het zij dan ook buiten hun schuld, dat zij die gevoelens missen, alsof de bijbel-woorden, waarop de botte dogmatici hun oordeel (wanneer men bij hen nog van een oordeel kan spreken) laten rusten en die zij bijeen hebben gepeuterd, nog op onze samen-leving van toepassing zouden kunnen zijn!

Intusschen lijdt het kind er onder, intusschen hebben de kinderen honger en gebrek, intusschen groeien de kinderen op onder het voorbeeld van de ouders. En intusschen wordt hun verwaarloosd moreel nog verergerd door wat men ze op de school leert: eert uw vader en uw moeder, wat de ouders doen is om het bestwil van de kinderen, wat uw ouders doen is welgedaan enz. enz. Dronkenschap en prostitutie!!

De ruimte ontbreekt mij, hier alles te vermelden wat ‘la Maternelle’ ons te lezen en te denken geeft. Een even dik, en een nog dikker boek dan de roman, zou er over ‘la Maternelle’ te schrijven zijn, wanneer men alles zou willen bespreken, wat er - soms met enkele woorden - in opgeteekend staat. Dikwijls is het te veel te gelijk, wat Frapié ons onder de oogen brengt. Zoo ooit, dan heeft ‘la Maternelle’ een prijs verdiend. Telkens, bij het lezen en herlezen van ‘la Maternelle’, voelt men zijn toorn schokken om zooveel leeds, dat blijft voort-bestaan,

alsof het zoo behoort en alsof het geen menschen zijn, die zóó lijden; telkens weer voelt men het schreien kroppen in zijn keel en schemeren iemands oogen vol tranen om zooveel navrante misère, over zooveel bitters, over zooveel droefheid, die met zooveel lijdzaamheid gedragen worden.

Men denke niet, dat het bij ons één haar beter is dan in Parijs, dan in andere landen! In het Hollandsch - met verandering van eenige dingen, die op lokale toestanden betrekking hebben - zou 'la Maternelle' even goed voor ons land geschreven kunnen zijn. En overal, bij ons zoowel als in andere landen, zal het wel zoo blijven, zoolang individuen als een Heemskerk-Perrol met hun zwarte benden de landen blijven brandschatten!

'La Maternelle' is een verschrikkelijk boek! Men leze het niet alleen, maar herleze het en leze het nogmaals en nogmaals. Nocturna versate manu, versate diurna.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 26. Nummer 12]

Nero en Agrippina door Hendrik van der Wal. (*Vervolg en slot*).

Tweede bedrijf.

In het keizerlijk zomerverblijf te Baiae: een zaal met mozaïekvloer en rustbanken; wandschildering en beelden van Goden en Keizers. Op den achtergrond een marmeren terras met balustraden ter weerszijden. Rechts dalen treden af naar den weg, op den achtergrond naar zee; tegen de zonnegloed overdekt door een velarium. Men ziet voor zich: de baai en aan den horizont een rots-eiland. Links, midden, in het vertrek een portière, toegang gevend tot aangrenzende vertrekken. Op den voorgrond, links, een troonverhevenheid. Bij den aanvang van dit bedrijf gaat het tegen vijf uur in den namiddag.

Eerste Tooneel.

Gasten, vooral jonge aristocratische Romeinen - onder wie Anicetus, Petronius en Crepereïus - staan en zitten verspreid in een kring om Paris, die tegenover de troon staat en reciteert. Er is in het vertrek stilte van aandachtige luistering. Nero hoort toe, zijn kin steunend op zijn hand; zijn elboog rust op de leuning van het troongestoelte.

P a r i s :

(reciteerend: verzen van den dichter Marianos)

.....
Zie, hoe 't loof zich slingert van 't rijk-bebladerde klim-veil
En de velden rondom dekt met zijn groenende twijg.
Stil glijdt de wijlende vloed door bosschige oeverranden
Lijze beroerend den voet van 't vol-bloeiend geboomt!
Amor heete dit oord. Geen andere naam kan er voegen
Waar u te-allen kant zoete bekoring omgeeft.

[Als Paris geëindigd heeft blijft hij staan, onbewegelijk en voor zich ziende.]

Nero:

(naar Paris ziende; eerst zacht dan luider.)

Dank, Paris... Gij kunstenaars zijt de ware meesters van deze wereld... ge verstaat het over onze stemmingen te heerschen, na droefenis blijheid te wekken in ons hart en ons te doen weenen in de uren van ons hoogst geluk... gelukkig zijt gij boven allen... ge kent het leven in zijn diepste heerlijkheid... voor u en door u is er nog vreugde in smart.

Paris:
De dichters schenken mij wat ik weergeef aan de wereld.

Nero:
Aan onze vreugden leent ge maat en rhythme, dat ze niet tuimelen in bandeloosheid, en onze smarten leert ge ons zien en dragen als droeve schoonheid.

[Een oogenblik zwijgen, dan verrijst Nero en gaat toe op Paris.]

Nero:
Ik bid u... kom een oogenblik met mij op 't terras.

[Hij voert hem naar buiten, langzaam gaand.]

Tweede Tooneel.

Er vormen zich groepen van sprekenden. Men spreekt niet te luid. Crepereïus, een zwaar Romein met bacchantisch uiterlijk en een rood gelaat, zet zich op een rustbank - voorgrond rechts. Hij spreekt met een ander.

De gast:

(naar buiten ziend)

Het is al de vierde dag... er zal een geweldig onweer volgen.

Crepereïus:
Ik zal blij zijn als we kunnen gaan... o, pf... 't maakt waanzinnig nu te denken hoe 't koele water langs rug en armen stroomt. De nachten brengen geen verkoeling... de broeihitte van den dag blijft hangen als een damp... 't was vannacht om te bezwijmen.

De gast:
Als er geen sneeuw was om in den wijn te mengen...

Crepereïus:

(tot Anicetus)

Je zegt, Anicetus, dat de wijn waarmee we onze visch bespoelden dezen middag, uit de kelders komt van keizer Claudius?

Anicetus:
Ik heb hooren zeggen, dat er hier nog een voorraad van gevonden is.

Crepereïus:
Dan moet ik hem een woord van lof nageven om zijn matigheid

(hij maakt 't zich gemakkelijk op den rustbank)

. 't Is waarlijk in onzen verdorven tijd lofwaardig, als iemand denkt

aan wie na hem komen. Dat is een deugd, die zeldzaam is geworden onder ons.

Petronius:
Je denkt, geloof ik, dat die wijn is nagelaten met de zekere bestemming eenmaal jouw dorst te lesschen? Je bent waarlijk te dankbaar gezind. Dat is te vermoeiend voor je.

Crepereïus:

(langzaam sprekend)

Heb geen zorg voor mij, mijn waarde vriend. 't Is mij wel, als je denkt, dat er een andere bestemming was voor die nalatenschap. 't Kan mij onverschillig zijn, wat de begravenen met mij voorhadden. Wie leeft heeft de zorg... en we zijn niet allen dagelijks te gast bij Torquatus om zijn wijnkelder te helpen leêgen.

Een tweede gast:
Is dat de waarheid, Petronius? Wij dachten, dat ge om and're redenen Torquatus' villa bezocht.

Crepereïus:
Om welke reden ge wilt... maar hij neemt mede de proef van Torquatus' wijnen.

Een derde gast:

(tot Petronius)

Ik heb altijd gemeend, dat ge 't huwelijk beschouwde als een overblijfsel van aartsvaderlijke bekrompenheid in onze eeuw van schoonheid en wijsheid.

Anicetus:
Nu we daarvan spreken... heel Rome denkt, dat alleen Helleenschen voor je blik genade vinden.

De tweede gast:
Wat dat betreft... niemand zal in haar een Romeinsche zien en haar naam is goed Helleensch: Zoë.

Petronius:

(in achtelooze houding)

't Is mij om 't even wat ge denkt... ge hebt thans stof om uw geest bezig te houden met een probleem.

De tweede gast:
Ge wilt toch niet zeggen, dat ge daar komt om den vader?... Petronius de Hellenist, de minnaar van Aphrodite en de oude Torquatus, die twintigmaal op een middag pleegt te zeggen, dat

(hij bootst een zware stem na)

‘Rome en de heele Romeinsche wereld rijp zijn voor den ondergang. Al die Grieksche beschaving heeft de tering gezet in ons bloed. Waarvoor kan 't nuttig zijn, dat een vader zijn eigen kinderen niet meer begrijpt? In den ouden tijd waren we groot en een kind leerde toen 't zelfde, wat zijn vader geleerd had.... de eenvoudige waarheden van gistren en vandaag. Ik ben blij 't einde van dat alles niet te zullen zien.’

(Men lacht)

.

C r e p e r e ï u s :

(van zijn rustbank)

Maar wie bekommert zich nu om zoo'n ouden dwaas?

De derde gast:
En ge zegt, dat hij zijn dochter Zoë noemde?

De tweede gast:
Dat is zijn noodlot. Hij was in zijn jongen tijd zoo dartel een Grieksche te trouwen om haar schoonheid.

Een vierde gast:

(die niet deelnam aan het gesprek komt met Anicetus naar den voorgrond en spreekt zacht met hem)

Wat vindt ge van Nero?

Anicetus:
Hoe meent ge?

De vierde gast:
Ge hebt toch bemerkt, hoe ras zijn stemming wisselt. Gistren nacht was hij de opgewektste spreker van allen aan het gastmaal en vandaag is hij stil en neerslachtig. En dat duurt zoo sinds wij te Baiae zijn gekomen. Ge hebt dat toch bemerkt evenals wij allen?

Anicetus:

(knikt even, bevestigend).

De vierde gast:
Er moet iets gebeurd zijn.... Hij heeft Agrippina niet meer gesproken sinds we Rome verlieten.

Anicetus:
't Is bekend, dat de keizer en zijn moeder in geschillen leven.

De vierde gast:
Ze toonden 't nooit zoo openlijk als thans. Hebt gij geen vermoeden?

Anicetus:

(ontwijkend)

Neen... ik zou u niet kunnen zeggen...

De vierde gast:
Vindt ge 't niet vreemd, dat Poppaea Sabina niet te Baiae gekomen is?

Anicetus:
Wellicht zal zij komen...

De vierde gast:

Ik verzeker u, men spreekt algemeen daarvan... 't is in de villa's en aan zee het gesprek van dag en avond.

Anicetus:
Ik weet.... ge zijt de eerste niet die er naar vraagt.

[De anderen hebben zacht doorgesproken. Petronius wendt zich tot Anicetus]

.

Petronius:
Spreek gij eens, Anicetus -.. Crepereïus wil niet gelooven, dat Agrippina iedren morgen tegen den tijd, dat hij pleegt te gaan slapen, opstaat en een uur in zee zwemt.

Anicetus:

(naar hen toekomend)

Zeker... de Augusta loopt en zwemt als de beste onder de Romeinsche jonge mannen.

Petronius:
Hoort ge 't... daaraan moest je pogen je te wennen... dat zou heilzamer voor je zijn dan elken nacht, begraven onder bloemen, neer te liggen en met fluitspeelsters uit één bokaal te drinken - jij alleen tegen vier anderen.

Crepereïus:
Ah, nu predikt ge tegen eigen zonden... gewoonlijk pleegt mijn vriend Petronius niet ver van ons hetzelfde spel te spelen. Ge ziet het... de beste vrienden van een prediker zijn z'n minst verrukte hoorders.

Petronius:
Ik houd u aan het maal en bij den beker gezelschap, maar ik zag u nimmer in de arena of 't moest als toeschouwer zijn, breed-uit in uw zetel, gewaaierd door slavinnen, gekomen en teruggeleid in een zachtgevoerde palankijn.

Crepereïus:
Ge zoudt willen, dat ik te voet het circus bezocht en mij toelachen van uit uw draagkoets als ik in het gedrang zou bezwijken van hitte en de slechtriekende geuren van zweet en goore adems... dank je.

Anicetus:
Stilte... Caesar komt.

Derde Tooneel.

Nero komt terug, gevolgd door Paris. Hij gaat door tusschen de gasten en neemt plaats op de troonverhevenheid. Als hij gezeten is, plaatst zich een heraut, die met hem gekomen is van het terras naast de troon, en spreekt. Het is stil geworden onder de gasten.

De heraut:

(luide)

Caesar biedt u allen zijn vaarwel.

[De gasten buigen het hoofd en verlaten het vertrek door de portière t.l.z. Anicetus blijft op den achtergrond.]

Vierde Tooneel.

Nero staat op en daalt af van de troonverhevenheid. Hij gaat langzaam, in gedachten naar het midden van 't vertrek, en bemerkt Anicetus, die gebleven is en zwijgend naar Nero ziet.

Nero:
Ik wilde alleen zijn. Wat verlangt ge?

Anicetus:

(komt op hem toe)

Vergeef mij, Caesar. Ik merkte, dat ge somber waart. Ge weert uw trouwste vrienden.

N e r o :

(ziet hem een oogenblik aan en gaat dan zonder te antwoorden naar het terras. Anicetus blijft in afwachtende houding. Na een oogenblik keert Nero terug.) (vluchtig:)

Als ge blijven wilt...

(Hij wijst hem een zetel tegenover de rustbank - rechts midden - waarop hij zich neerzet.)

A n i c e t u s :

Mijn schoonste uren zijn, als Caesar noodt met hem saêm te toeven.

(Hij zet zich)

N e r o :

(na een oogenblik)

Ik heb dezen nacht aan U gedacht.

Weet ge nog, hoe ik eenmaal als knaap - lang voor men mij aan Claudius' dochter huwde - in kinderminne uw zuster Chrysis lief had? 't Was in een voorjaar te Antium...

Anicetus:
Ik zag U daar voor 't eerst op het landgoed van mijn vader.

Nero:
Men had er mij heengezonden na een ziekte... 't vorig jaar was ik voor de tiende maal verjaard... in de morgenuren zat ik gebogen over dichters en rhetoren, woorden spellend en verzen scandeerend, onderbroken door Seneca's zware stem, voor wien ik een eerbied voelde als voor een Godheid verheven boven ons oordeel. Maar na den maaltijd was de dag aan mij... ik dwaalde rond met mijn Scythischen boog, gevolgd door een Griekschen slaaf...

Anicetus:
Op een dier middagen hebt ge ons ontmoet... mij en Chrysis.

Nero:
Sinds dien dag waren wij vrienden... ik kwam naar u of gij naar mij.... er was in onze tuin één plekje, waar we uren hebben gezeten... herinnert ge 't u nog?... tegen een muur van witte steenen broeiende in de zon... ik was een kind met eenzame gedachten, en ik kon droomend luisteren, als ge verhaalde van de spelen met uw makkers... ge waart een heel goed vriend voor mij, Anicetus.... gewillig spraakt ge altijd opnieuw van Chrysis, als ik u er naar vroeg.

(Hij glimlacht hem toe)

.

Anicetus:

(glimlachend)

Ge zoudt er mij nog toe bereid vinden, als ge 't wenschte.

Nero:
Hoe zelden is 't ons gegeven waarlijk met onze vrienden als vriend te spreken. Soms als wij aanzitten aan onze feestmalen of op onze troon gezeten, uitzien over de velen, die om ons zijn, temidden van muziek en rumoer van stemmen, kunnen wij verlangen naar een vriendenwoord... onverwacht besluipt ons denken een schaduw... en lang nadat ze is voorbijgegaan, als ons oog weer helder blikt in 't licht bevangt ons hart een rilling... wij hebben dan onze eenzaamheid gevoeld... en dan verlangen we muziek en wijn om te vergeten.

Anicetus:
De verhevenheid van Caesar doet heviger gevoelen wat 't hart besluipt van allen.

Nero:
Ik heb vannacht zeer verlangd naar iemand wiens hart ik 't mijne toegenegen weet.

Anicetus:

(buigt het hoofd).

Nero:

(na een oogenblik)

De nacht was loom en zwoel als een lauw bad... ik keerde mij op 't rustbed verhit en slaaploos - ik had aan den disch veel bekers geleêgd en veel gesproken - 't was broeiend in mijn slaapvertrek... de lucht was er zwaar en bewegingloos... insluimerend leek 't mij in een droom of 'k lag omgeven door zwaar-neerhangende gordijnen in een vertrek, waar de lichten flak'krend verstierven... 'k voer overeind en trad voor 't open venster... en uitziend naar de sterren en de zee, terwijl mijn hart bedaarde, beving mij 't gevoel mijner eenzaamheid...

Anicetus:
Ik merkte onder 't gastmaal, dat ge uw vroolijkheid zocht.

Nero.
't Beklemt ons hart en 't maakt onze ziel ziek van droefgeestigheid in den nacht te staan, opziend naar de ongenaakb're sterrelichten en beneden 't eentonig zwellen en breken van de golven te hooren... onze onvervulde verlangens vermeesteren ons denken en tooveren ons beelden voor... scherp als visioenen van waanzinnigen... en we vermogen 't niet ons te ontrukken.

Anicetus:
Zoo 't uw hart verlichten kan te spreken van wat u bedrukt... ik bid u, spreek.

Nero:

(is opgestaan en heeft geen acht gegeven op de laatste woorden van Anicetus. Hij doet enkele schreden naar de zijde van het terras en keert dan terug). (plotseling)

Zeg mij, Anicetus... waarom denkt ge, dat Poppaea niet gekomen is naar Baiae?

Anicetus:

(verrast)

Waarom...? hoe kan ik u zeggen...?

Nero:
Neen, neen... ik wil, dat ge zult spreken... er is niemand in onze omgeving, die daarvan niet sprak... als ge waarlijk mijn vriend zijt, zult ge niet verzwijgen wat ik u vraag.

Anicetus:
Het is moeilijk Caesar naar waarheid te antwoorden.

Nero:

Spreek vrij... Ik vroeg u erom.

A n i c e t u s :

Als ge mij gebiedt te spreken... te Rome waart gij daaglijks in haar gezelschap...
Poppaea zal bevreesd zijn, dat... uw moeder...

N e r o :

Ik behoefde u niet te vragen... ik wist wat ge zeggen gingt.

(Hij zet zich op de rustbank; na een oogenblik)

wat mag ik zijn in 't oordeel van mijn moeder... en wie ben ik zelf!

(hij staat op)

. Men heet Caesar en is tot jaren gekomen en wie

ge aan uw zijde verkiest, wordt van u weggenomen, als waart ge een knaap. Zij daarginds, die zich mijn moeder noemt, heeft me gekoppeld, voor ik wist wat liefde heette.

Anicetus:
Ge hebt Poppaea... lief?

Nero:

(zonder acht te hebben gegeven op zijn vraag; na een oogenblik)

Als ik zijn kon naar mijn wenschen... zooals ik somtijds in stille uren de toekomst heb verwacht... Anicetus, ik zou voor wie ik liefheb als een god eindeloos in genade en mildheid willen zijn... ik kan nu niet leven zooals ik diep in mijn innerste gevoel waarlijk te zijn... niet te kunnen zijn, waarvoor men geboren is, treft 't beste en edelste in ons... als mijn verlangens opstaan in mij, wordt mijn hart vol wreede bitterheid... 't maakt bitter en koortsig zoo te denken.

Anicetus:
De goden hebben u gesteld in zwaar beraad... ge moet denken, lang en diep blikkend in uw hart te rade gaan.

Nero:
'k Ben schuw voor meer te denken.

(Hij doet enkele schreden en zet zich dan weer tegenover Anicetus op de rustbank)

.

Anicetus:
Waarom verlaat ge Baiae en uw omgeving niet? Als ge uw denken ontvlucht, zal de zekerheid u misschien ongezocht komen.

Nero:
Ge hebt een jacht hier liggen in de baai?

Anicetus:
Enkele riemslagen van hier. Zoo 't u lust daarmee een kustvaart te maken... 't ligt ter dienst van Caesar.

Nero:
Niet daarom is 't, dat ik u vraag. Zeg mij in waarheid... gij hebt een schrijven doen neerleggen in mijn slaapvertrek?

Anicetus:

(ziet hem verrast aan)

Een schrijven?

Nero:

Voor enkle nachten vond ik een beschreven perkament.... waarin gesproken werd van uw jacht. Het bestaat uit twee deelen en 't kan uiteengenomen worden?

Anicetus:

Inderdaad. Ik heb 't zoo laten vervaardigen om 't over land te kunnen vervoeren.

Nero:

Zijn er die dat weten buiten u?

Anicetus:

Velen... mijn vrienden en anderen... 't is geen geheim.

Nero:

(toont een perkament, dat hij van onder zijn kleed te voorschijn haalt) (hij reikt 't hem)

Lees dit.

Anicetus:

(lezend)

‘Wilt ge waarlijk meester zijn in Rome,

weet dan te handelen. Geen middel zal u baten, zoo niet uw grootste vijandin is heengegaan.'

N e r o :
Mijn moeder.

A n i c e t u s :
Nimmer heb ik dat geschreven. Ik zweer 't u.

(Nero geeft hem een teeken voort te lezen)

. 'Ge zijt waard te zijn, wat ge verlangt te zijn. Daarom bevrijd u. Een schipbreuk kan u redden. Anicetus' vaartuig...

(hij zwijgt plotseling)

.

N e r o :
Ge hebt een vermoeden.

A n i c e t u s :

(een oogenblik aarzelend)

Ik had een gesprek te Rome...

(dan plotseling)

neen, neen, het kan niet zijn.

N e r o :

(opstaand; geforceerd; op een andere toon)

Laat ons niet meer daarvan spreken. Wie in 't verborgen tot mij spreekt, kan me onverschillig blijven. Thans van andere dingen. Waarmee zullen we de uren van dezen namiddag en nacht verdrijven? Hebt ge een goede raad?

A n i c e t u s :

(eveneens opstaand)

Wat zoudt ge willen? Een vaart in de baai... een rit te paard? Zal ik u mijn nieuwen rashengst uit Arabië voorrijden... of wilt ge in de arena gaan? Er is een nieuwe bent gladiatoren gekomen van Sicilië... fraai-gebouwde en rappe vechters van gemengd ras... Romeinsche vastheid en Helleensche lichtheid... ze houden elken middag hunne oefening.

N e r o :

(zwijgt; voor zich ziende)

Vandaag de arena en een gastmaal, en morgen niet anders als vandaag. Het is eentonig... als een landman, die in den ochtend naar zijn akker gaat en 's avonds weerkeert langs den zelfden weg.

Anicetus:
Misschien zult ge morgen anders spreken.

Nero:
En misschien overmorgen weer als heden. En wellicht zoo dag na dag. Waarom zou 't anders worden dan 't heden is?

Anicetus:
Waarlijk ge moest mijn raad volgen... Waarom verlaat ge Baiae en uw omgeving niet? Een reis van enk'le dagen en ge keert terug, frisch van verlangens en oordeel.

Nero:
Toen ik een jongen was, hoorde ik Seneca eenmaal tot mijn moeder zeggen, dat men 't leven moest minachten om waarlijk mensch te zijn. 's Nachts heb ik met open oogen gelegen, wakende... ik meende, dat men heel oud moest zijn om zoo te spreken... en dan nog: 't léven, 't léven!

Anicetus:
't Leven ligt voor U, groot en heerlijk!

N e r o :

(op anderen toon)

't Is zotternij zoo te spreken.

(op Anicetus toegaand en hem zijn hand op de schouder leggend)

Ge kunt nu merken Caesar's vriend te zijn, dat ge hem zoo spreken hoort. Straks, als ik in de arena zal toezien naar de gladiatoren en ge mij aanziet, zult ge uw herinnering aan dit oogenblik niet meer gelooven.

Vijfde Tooneel.

Een Romein van Agrippina's gevolg verschijnt op het terras en komt eerbiedig toe op Nero.

D e R o m . v. A.'s g e v .:

(buigend en de hand leggend op de borst)

De Augusta Agrippina meldt Caesar hare komst!

(Hij gaat langzaam en in gebogen houding naar den achtergrond)

.

N e r o :

(Anicetus aanziend; zacht)

Mijn moeder?

(luid)

Meld de Augusta dat ik komen zal.

[Nero verlaat het vertrek door de portière t.l.z.)

Zesde Tooneel.

Anicetus gaat naar het terras en begroet daar Agrippina. Men ziet hem buigen en enkele woorden tot haar spreken. Agrippina knikt hem toe, en komt daarna in het vertrek, gevolgd door Acerronia Pollia. Onmiddellijk daarna komt Seneca. Als Agrippina bij de rustbank is

gekomen, wendt zij zich tot hem. Zij is gekleed in een gewaad, met gouddraad doorweven. Seneca draagt de Romeinsche toga.

A g r i p p i n a :

(minzaam)

Ik dank u, Seneca, voor uw geleide.

S e n e c a :

De Augusta was zoo genadig mij in haar draagkoets plaats te verleenen. Ik bid U nogmaals uw aandacht te willen schenken aan wat ik u in overweging gaf.

A g r i p p i n a :

Wij zullen daarover ernstig te rade gaan en u onze beslissing doen weten.

S e n e c a :

(buigt).

A g r i p p i n a :

Als ik met Caesar en de keizerin zal gesproken hebben, kom ik tot u om 't beloofd bezoek aan uwe boekerij te brengen. Ge hebt immers voor dezen zomer uw vertrekken in het paleis?

S e n e c a :

De Augusta betoont aan mij haar genade, doch ik vrees dat mijn verzameling niet waardig aan haar belang-

stelling zal zijn. Te Rome heb ik meer en beter u te toonen.

A g r i p p i n a :
Dan zullen wij te Rome ons bezoek herhalen. Wellicht zal er een onder uw werken zijn, die ge mij ter lezing geven wilt.

S e n e c a :
De Augusta kan beschikken over alles wat mij hier ter dienste is.

A g r i p p i n a :
Tot weerziens dus.

[Seneca verlaat buigend het vertrek door de portière, links].

Zevende Tooneel.

Als Seneca is heengegaan, zet Agrippina zich op de rustbank. Acerronia, die in den achtergrond is gebleven tijdens het voorgaande, komt nader.

A c e r r o n i a :
Wilt ge, dat ik u koelte zal toewuiven?

(zij bemerkt haar waaier niet bij zich te hebben)

vergeef me, ik vergat mijn waaier in de draagstoel.

A g r i p p i n a :
Neen, blijf Acerronia... het is hier koel na de hitte op de wegen.

A c e r r o n i a :
Ik heb nimmer de zon zoo voelen branden. De wegen glinsteren fel-grijs van hitte: ik voelde mijn oogen brandend steken, als ik uitzag. Er zijn menschen neergevallen en gestorven, bevangen door de warmte. Hebt ge dien ezeldrijver gezien onderweg, die bij zijn dooden ezel stond: 't arme dier lag met uitgestrekte pooten en schuim op de lippen.

A g r i p p i n a :
Nog eenmaal in mijn leven was 't zoo warm: te Antium, in den eersten zomer na Nero's geboorte. Ik vreesde, dat 't kind zou sterven... een onweer bracht verkoeling... een onweer zooals ik nimmer meer gezien heb... den geheelen nacht stond de hemel in vlam... de muren van onze villa trilden zoo hevig, dat wij vreesden voor een aardschok.

A c e r r o n i a :
Ik ben zoo beangst voor onweer... als er een volgt na deze hitte, mogen de Goden ons beschutten.

A g r i p p i n a :

(glimlachend)

Wees gerust... als 't u treft zal Agrippina niet gespaard blijven.

A c e r r o n i a :

Ik ben altijd angstig geweest... ik kan mij niet verzetten.

A g r i p p i n a :

Ge behoeft niet te vreezen, zoolang ge bij mìj zijt...

en later zal er wellicht een ander zijn, die u beschermt.

(na een oogenblik)

Ik voel mij zoo verheugd, Acerronia

(zij vat haar hand)

zoo licht als ik mij in langen tijd niet meer gevoeld heb...

(met nadruk)

Poppaea is niet te Baiae gekomen! o, ik heb verlangen naar lach en dans. Wilt ge vanavond voor mij zingen bij de lyra?

Acerronia:

Ik ben verheugd met u, Augusta!

Achtste Tooneel.

Door de portière komen lictoren, die zich opstellen ter linkerzijde. Agrippina verrijst. Een oogenblik later komt Nero; hij draagt nu over zijn tunica een met goud gestikten vrij-hangenden mantel. Hij doet de lictoren met een kort gebaar naar den achtergrond gaan, terwijl hij op zijn moeder toegaat. Acerronia trekt zich eveneens terug.

Nero:

(hoffelijk en afgemeten)

Ik heet u welkom, Augusta.

Agrippina:

(een schrede op hem toegaand)

Wees gegroet, Nero.

[Nero geleidt haar naar de troonverhevenheid, waar zij zich neerzet. Nero staat bij de troon en ziet stilzwijgend voor zich]

.

Agrippina:

(na een oogenblik)

Er is veel geschied tusschen ons beiden, vóór wij Rome verlieten... Wij hebben veel woorden gesproken in toorn en hartstocht... als moeder wilde ik de eerste zijn om te

zeggen, dat ik wensch te vergeten, nu er veel anders is geworden door den tijd, dan wij dachten... laat ons niet meer spreken van 't geen verleden is.

N e r o :

(heeft bevreemd opgezien, maar herneemt zijn vorige houding. Met een gebaar van berusting, en toonloos)

Zoo ge wilt.

A g r i p p i n a :

Het mag niet zijn, dat wij, zichtbaar voor allen op onze verheven plaats, in tweedracht zijn. Ik hoop, dat voor de toekomst wij elkaar zullen verstaan.

N e r o

(ziet haar aan en wil spreken).

A g r i p p i n a :

Ik bid je, laat ons hiervan niet meer spreken... ik weet thans zeker, dat 't eenmaal goed zal zijn tusschen ons beiden.

N e r o

(ziet weer voor zich).

A g r i p p i n a :

(snel voortgaand)

Zit naast me Nero, dat wij een oogenblik tesamen spreken.

(zij maakt plaats voor hem op de troonverhevenheid en Nero zet zich naast haar)

Je wangen en lippen zijn bleek.

(zij legt haar hand even op de zijne)

Je bent krank?

Nero:
Neen moeder.

Agrippina:
Ge moest, nu ge hier te Baiae zijt, meer met de natuur leven: tochten over de rotsen en door de bosschen, baden in den zeegolf, stalen 't lichaam. De geneesheeren hebben 't je geraden. Waarom volg je hun raden niet?

Nero:
Men vindt niet immer lust en tijd om te doen wat goed is.

Agrippina:
Waarlijk, daarvoor moet ge tijd nemen. De zon zal 't bloed rooden in je wang. Neem mij ten voorbeeld... iedren ochtend, als 't begint te lichten, daal ik af naar zee en laat een uur lang de frissche morgengolven om mij heen slaan: de ochtendzeeën sterken als een levenwekkende vloed. Ge moet mijn raad ter harte nemen.

Nero:
Later... misschien...

Agrippina:

(vluchtig)

Laat toch alle bitterheid tusschen ons vergeten zijn.

(in een andere toon)

Als ge mij komt bezoeken, zal ik je iets toonen, dat je zal herinneren aan langverleden dagen: Acerronia vond 't in een vertrek, dat sinds lang niet meer bewoond was: een bronzen beeldje, dat je voorstelt als Amor met gespannen boog. Je weet nog dat je er voor stond? Je waart een kleine knaap met krullend haar en mollige armen: de gelijkenis is getroffen naar het leven. Toen Acerronia 't mij toonde, was 't me of ik je weerzag, zooals je in die dagen waart: speelsch en altijd lachend. Demo, de Grieksche kunstenaar, maakte 't, toen hij te Rome werkte aan de standbeelden voor 't Palatium.

Nero:

(vluchtig)

Misschien zal ik 't mij herinneren, als ik 't weerzie.

Agrippina:
Als ge wilt, zal ik 't je ten geschenke geven.

(op anderen toon)

Octavia is toch wel? Ik zocht haar gist'ren tevergeefs in Juno's tempelhof.

Nero:

De geneesheeren hebben haar rust geboden. De keizerin voelt zich nog niet geheel hersteld na haar ziekte van dezen winter.

A g r i p p i n a :

Men mag haar toch bezoeken? O, ik heb meêlijden met haar... ik ga haar troost geven. Gaat ge met mij?

(zij verrijst)

.

N e r o :

(staande)

Ik zal u wachten. 't Zal beter zijn, als ge alleen gaat.

A g r i p p i n a :

(op den voor grond, voor zij heengaat; snel)

Ik smeek de Goden, Nero, dat ze in je hart de liefde voor mij doen wassen.

Negende Tooneel.

Nero blijft alleen. Hij doet enkele schreden, langzaam, tot hij gekomen is bij de rustbank (rechts, midden) en blijft dan staan. Enkele oogenblikken staat hij roerloos, geheel verdiept in een gedachte. Dan vaart vluchtig een matte glimlach over zijn gelaat.

N e r o :

(zacht en niet snel)

Nu te kunnen zeggen: Anicetus ga en breng 't schip voor... te kunnen handelen en te kunnen vergeten!

(hij doet enkele schreden en blijft dan weer staan) (in anderen toon)

Was ik 't, die voor 't venster stond in den nacht en de zekerheid had, dat er één weg was, die nog open bleef, dat een van ons beiden zou moeten gaan? dat er in Rome geen ruimt' meer was voor ons beiden. Waar zijn nu mijn gedachten, mijn droomen en plannen?... Als mijn moeder ginds nog zat en met mij sprak zou ik met haar spreken... als ze straks tot mij spreekt zal ik met haar spreken... wat baat 't hartstochtelijkst willen, wat baten voornemens? Ik kan denken aan Poppaea en spreken met Agrippina.., aan Poppaea denken en moeten spreken als Agrippina het verlangt... o, 't is belachelijk, schrijnend dwaas!... Wat heb ik niet gedroomd! een leven in schoonheid... spelen, macht, en liefde!...

(hij doet enkele schreden, diep in gedachten; plotseling)

Als ik uw armen kon voelen om mijn borst, uw adem in mijn gelaat, uw borst tegen de mijne, mijn lippen op de uwe, Poppaea!... 't moest volvoerd zijn in één gedachte, onmiddellijk als de gedachte zelf... of in schoonheid als Orestes zijne moeder doodde... Orestes hief zijn handen tegen haar, na jaren zonder weiding en besloten als den eersten dag. Wie ben ik dan naast hem. Had ik begeerten, droomde ik van Caesar-zijn?... Ik zou geen macht hebben tot verweer, als mij een slavenketen werd omgelegd!

(hij gaat naar de zijde van het terras)

Er moet een groot geluk zijn in het leven zonder nabetrachting, onmiddellijk geleefd... de visscher, die ginds eenzaam drijft onder het luchtgewelf boven den blauwen afgrond is een gelukkig man...

Tiende Tooneel.

Door de portière komt Anicetus. Hij treedt zacht binnen en ziet zwijgend naar Nero, die zijn rug naar hem keert. Dan wendt Nero zich om en bemerkt hem.

N e r o :

(na een oogenblik; gedwongen)

Het is hier benauwend, vindt ge niet?

A n i c e t u s :
Hier en overal. Er is nergens verfrissching te vinden.

N e r o :
Wellicht komt er reeds een koelte van zee... beneden.

A n i c e t u s :
Zal ik Caesar verzellen?

N e r o :
Neen, dank. Ik ga slechts voor een oogenblik.

[Nero gaat heen over het terras en daalt de treden af in den achtergrond]

.

Elfde Tooneel.

Terwijl Nero langzaam heen gaat ziet Anicetus hem na. Daarna staat hij een oogenblik in dezelfde houding, uitziende over het terras. Dan gaat hij naar den achtergrond. Er verschijnt, opkomend van rechts, op het terras een draagstoel (Romeinsck model) gedragen door vier negerslaven. Poppaea stijgt er uit en gaat toe op Anicetus. De dragers gaan heen met de draagstoel.

A n i c e t u s :
Gij hier?

P o p p a e a :
Gegroet, Anicetus.

(zij reikt hem de hand)

. Heeft de verwondering u de goede vorm verleerd te groeten?

A n i c e t u s :

(verrast)

Ge verschijnt aan onze oogen als Venus Anadyomenè, verrijzende uit 't zeeschuim.

P o p p a e a :

(naar binnen komend)

Ik ben gisteren op mijn villa aan zee teruggekeerd.

A n i c e t u s :
Ge hadt uw komst moeten aankondigen. Ge komt zoo verrassend, dat ge ons doet verstellen.

P o p p a e a :
Ge wordt onwellevend met uw verbazing.

A n i c e t u s :

(met een hoofdbuiging)

Verbazing over u kan nimmer onwellevend zijn.

P o p p a e a :
Wilt ge Caesar gehoor voor mij vragen?

A n i c e t u s :
Ik ga hem uw komst melden.

P o p p a e a :
Hoe gaat het mijnen vriend Anicetus?

A n i c e t u s :

(met een buiging)

Ik herdenk de dagen te Rome, domina.

P o p p a e a :
Agrippina is bij Octavia nietwaar? Ik zag haar draagstoel op den weg de mijne voorgaan. Wilt ge Caesar zeggen, dat ik gekomen ben, en wacht tot hij zal komen?

[Anicetus gaat heen.]

Twaalfde Tooneel.

Als Anicetus op den achtergrond is gekomen, verschijnt Nero op het terras. Hij draagt zijn mantel over den arm.

A n i c e t u s :

(met den arm naar binnen wijzend)

Poppaea Sabina vraagt Caesar gehoor.

N e r o :

(reikt Anicetus zijn mantel, die er mee heengaat en komt haastig naar den voorgrond)

Zijt gij gekomen? Poppaea?

(Hij vat haar handen in de zijne)

.

P o p p a e a :
Ik groet u, Caesar.

N e r o :
Zijt gij waarlijk Poppaea? Poppaea, die ons te Rome eenzaam liet? O, bij Dionysos, nu hebben onze zwaarste uren een eind genomen! Welkom, driewerf welkom te Baiae.

P o p p a e a :
Ik bid u... uw welkom doet mij beschaamd en zonder woorden staan.

N e r o :
O, ik zou zooveel u willen zeggen... wat ik gezegd hèb klonk zoo leeg en poover!

(hij vat haar bij de hand en geleidt haar naar de rustbank, waar zij zich neerzetten)

Woorden.... ach wat zijn woorden! Ik zou er honderd schoone en klinkende willen zeggen... al schooner en vreugdiger!

(Hij ziet haar aan)

.

P o p p a e a :

(na een oogenblik haar oogen even opslaand)

Poppaea dorst niet wanen, dat Caesar zulk een schoonen groet zou spreken bij haar komst.

(Met gebogen hoofd en met haar hand even de zijne aanrakend; met nadruk)

Heb dank, Caesar.

N e r o :

O Poppaea, neen, neen! Mijn vreugde laat zich niet zeggen in een groet. Mij voegt de dank, dat ge gekomen zijt.

P o p p a e a :

Spreek niet zoo... wat kan uw vreugde bij de mijne zijn, Caesar te mogen weerzien!

N e r o :

Zeg mij, hoe gij uw dagen verleefd hebt te Rome.

P o p p a e a :

In stilte en veel bepeinzend. Sinds gij zijt heengegaan had ik geen ander gezelschap als van mijn dieren en slavinnen.

N e r o :

Ik heb vaak aan u gedacht, hoe gij zoudt leven in uw eenzaamheid, mij voorgesteld, waar gij toefde en wat ge doen zoudt op de uren van den dag; 's middags na 't spelen met uw dieren, uw apen en jonge tijgerkatten, hebt ge u laten voorlezen uit de Helleensche dichters...

Poppaea:
Slechts een enkel maal.

Nero:
Maar 't is toch eenmaal geschied... op een middag tegen schemertijd. Toen heb ik aan u gedacht en ik voelde, dat ge zoo zijn moest als ik u zag in mijn verbeelden.

Poppaea:
Ik heb dien middag aan u gedacht.

Nero:
En... ge hebt mij gezien?

Poppaea:

(nadenkend, ernstig)

Ik weet het niet... maar ik heb heel lang en ernstig gevoeld, dat ge aan mij dacht... dat was mijn gelukzaligste middag... ik heb uren lang, onbewust van tijd, met dat gevoel levende in mij, neergelegen... toen het duister werd vroeg wie me voorlas om een licht, en ik waakte op toen zijn stem zweeg... het is maar één middag zoo geschied... na dien tijd heb ik dat gevoel niet meer kunnen hervinden... ik geloof, dat gij maar zelden hebt gedacht aan mij.

Nero:
Wat zijt ge wreed en onrechtvaardig!

Poppaea:
Ach, er is niet zooveel, waarom ge Poppaea herdenken zoudt.

Nero:
Ik bezweer u... geen dag en geen nacht zijn vergaan zonder gedachten aan u!

Poppaea:
Vergeef mij... ik had misschien geen recht zoo te spreken.

Nero:
Hoe kondt ge zoo spreken?

(Met nadruk)

Als ge wist, hoe zeer ik heb gedacht aan u!

(Hij staat op)

Ge zijt niet vreugdiger gestemd... wat maakt u zoo droefgeestig?

Poppaea:
Bèn ik droefgeestig?

Nero:

Te Rome waart ge nimmer zoo.

P o p p a e a ;
Ik was den laatsten tijd te Rome niet vreugdig...

(plotseling)

ik heb een avond wonderlijk... gedroomd... van u.

N e r o :

(leunt zijn arm op een drievoet staande tegenover de rustbank)

Wat heeft de slaap u ingegeven over mij?

P o p p a e a :
Het stemt niet blijde er van te spreken.

N e r o :
Is het zoo somber? Vertel 't mij... dan zullen wij 't vergeten.

P o p p a e a :
Het was een avond als toen wij afscheid namen... ik lag op het terras van mijn woning en hoorde naar 't cither-spelen van mijn Grieksche slavinnen, die neergehurkt zaten achter mij... ik had lang zoo luisterend neergelegen... er woei geen avondkoelte en de lucht op het terras was zwaar van rozegeuren...

ik lag stil opziend naar de gele maan, die mij verder van ons verwijderd scheen dan ooit... toen ik lust gevoelde om heen te gaan in mijn tuinen en te ademen in vrijer lucht.

N e r o :

(snel invoegend)

Ik zag uw tuinen eenmaal bij avond.

P o p p a e a :

Ik zette mij op den bank aan de voet van den heuvel.,. ik weet niet of ik sliep of waakte... ik zag de heuvel in het maanlicht voor me...

(hem angstig aanziend)

toen zag ik u plotseling naast mij!

N e r o :

(met een glimlach)

Ge zaagt mij in uw droom.

P o p p a e a :

Ik weet het niet... ik zag uw gelaat zoo klaar... ge droegt een krans op 't hoofd van gevlochten bloemen: één ervan hing u op de slaap... ge boogt u over mij en zaagt me in de oogen, driemalen zeggend: vaarwel... toen gingt ge, mij aldoor in de oogen ziende, tot waar ik u niet volgen kon... ik werd zoo angstig, dat ik luide riep en tot mijzelve kwam.

N e r o :

Ge zegt nu zelf, dat ge ontwaakte door uw roepen. Het moet een droombeeld geweest zijn.

P o p p a e a :

Ik weet het niet... ik zag de heuvel en de boomen en het maanlicht... ik heb nooit een indruk zoo klaar behouden.

N e r o :

Droombeeld, visioen of wat ge wilt zij 't geweest... wat is ons dat thans! Waarom zouden wij bij 't weerzien van scheiden spreken? O Poppaea, hoe goed is 't, dat gij gekomen zijt!... het is me, alsof ik zelf niet eer hier kwam... ik voel nu eerst hoe schoon en heerlijk om te leven 't hier is!

P o p p a e a :

(met bijzonderen nadruk en langzaam)

Ja, 't is schóon en vreugdig hier te leven.

N e r o :

Voelt ge, hoe schoon 't hier voor ons zijn zal... we zullen leven gelukkiger dan Perikles en Aspasia! Er zijn danseressen van de Aegyptische godin Isis gekomen en een Helleensch rhapsode, die ge nimmer hoordet. Ik bezit hier parken en bosschen, waarin ge dagen dwalen kunt, o ge zult kunnen jagen met boog en speer als Artemis, waarnaar ge te Rome zoo verlangdet... we zullen vaarten maken in de baai en langs de kust naar 't Zuiden, naar Sicilië als ge wilt en naar Afrika... wij hebben stof voor langen, langen tijd!

P o p p a e a :

(hem aanziend met een vreemde uitdrukking)

Ah gij!... ge drinkt een roes aan uw verbeelding... als aan zoeten wijn.

N e r o :

Drink met mij, Poppaea!... Wat deert u?... ge weent?

P o p p a e a :

(heeft haar gelaat plotseling afgewend).

N e r o :

(nadert haar; na een oogenblik)

Ik bid u, spreek... wat kàn u deeren?... Poppaea.

P o p p a e a :

(bedwingt zich en ziet hem aan; zij staat op)

Ge moet daaraan geen aandacht geven... het is voorbij...

(zij ziet hem aan, glimlachend)

... Wat prachtige roode bloemen draagt ge in uw haar... hoe kleuren ze... o vergun mij

(zij vat zijn hoofd, dat hij naar haar toebuigt, in haar handen, ziet naar de bloemkrans en strijkt zacht over zijn haar. Hij siddert onder haar aanraking. Plotseling in een opwelling vat zij zijn haar tusschen haar vingers en trekt zijn hoofd naar voren)

.

N e r o :

(haar handen vattend)

Poppaea!... wat wilt ge?

P o p p a e a :

Ik ben jaloersch van uw bloemen, geloof ik.

N e r o :

Neem ze...

(hij schudt zijn hoofd, dat de krans dreigt te vallen; ze neemt de bloemen in haar hand; hij ontneemt ze haar)

... ze voegen hier naar waarde...

(hij steekt ze in heur haar)

Ah, ze vangen aan te gloeien in donk're lokken!

P o p p a e a :

(hem aanziend)

Ik draag nimmer and're bloemen dan die Caesar gaf.

N e r o :
Wilt ge nu spreken?... ge hebt geweend?

P o p p a e a :
Ach, waarom vraagt ge?

N e r o :
Zou ik niet vragen, waarom ge weende?

P o p p a e a :
Hèb ik geweend?

N e r o :
Ik zag een blinkend spoor op uw wang.

P o p p a e a :
Dat was een eenzame verdoolde traan. Ik dacht aan dingen waaraan ik niet had mogen denken.

N e r o :
Zeg mij dan, waaraan ge dacht. Ge moogt dat niet verzwijgen.

(Hij wacht een oogenblik; Poppaea zwijgt)

Spreek, ik bid u... uw zwijgen maakt mij krank van vermoedens en voorgevoelens.

P o p p a e a :
Ik ben naar Baiae gekomen... wijl 'k u iets zeggen wilde.

N e r o :
Ah!

P o p p a e a :
Ik ben naar hier gekomen... niet om te blijven. Ik ben gekomen... om heen te gaan.

N e r o :

(met groot en nadruk)

Te gaan?

P o p p a e a :
Morgen ga ik scheep naar Hellas... ik ben besloten... te gaan naar Otho.

N e r o :

(ziet haar sprakeloos aan).

P o p p a e a :

(plotseling uitbrekend)

Ik had niet moeten komen!... ik heb geen macht gehad over mijn willen... ik wilde nog eenmaal met u samen zijn.

(Zij doet een schrede naar hem en breidt plotseling haar armen uit. Hij vat haar in zijn armen. Enkele oogenblikken blijven zij sprakeloos.

N e r o :

O, ik heb 't voorvoeld! Kan dit het einde zijn van zooveel droomen?... O Poppaea! We hebben elkander lief... en je wilt heengaan!

(Hij houdt haar hoofd achterover in zijn arm en ziet haar in de oogen)

Je wilt van me gaan en je hebt me lief, je hebt me lief, Poppaea!

(hartstochtelijk uitbrekend)

Neen, neen!... je zult niet gaan... je zult niet gaan naar Otho... zeg mij toch, dat je blijven wilt... Ik wil niet, dat je heen zult gaan!...

(diep hijgend van opwinding wendt hij zich van haar af, zijn hand drukkend op zijn hoofd; Poppaea staat, voor zich ziende.)

N e r o :

(bedwongen)

Zeg me, waarom je gaan wilt.

P o p p a e a :

(na een oogenblik)

O ik had sterk moeten zijn om in stilte te zijn heengegaan!

N e r o :

(is naar de rustbank gegaan en heeft er zich in neer laten vallen) (voor zich ziende dof:)

Je behoeft niet te spreken... ik wéét, waarom je gaan wilt... ik wist 't, toen je zegde te zullen heengaan. Je hebt recht... 't is een beter en zekerder lot Otho's vrouw te zijn dan hier te leven en...

(hij voltooit de zin met een gebaar.)

P o p p a e a :

Nero...!

(zij wil spreken, doch breekt af)

... je bent afschuwlijk wreed!

(zij bedekt haar gezicht met haar handen en weent hartstochtelijk, maar ingehouden.)

N e r o :

(in dezelfde toon)

Spreek niet meer. Ik weet wat je wilt zeggen.

P o p p a e a :

(komt na een oogenblik naar hem toe, knielt voor hem en raakt met haar hand zijn kleed aan) (zacht)

Vaarwel Caesar.

[Nero zit onbeweeglijk; zij gaat zacht heen. Nero wil omzien doch bedwingt zich. Voor zij het vertrek verlaat, breekt zij een oogenblik uit in heftig snikken, doch beheerscht zich. Als hij dan omziet, is zij niet meer te zien. Dan na een aarzeling van een oogenblik verrijst hij haastig en volgt haar.]

N e r o :

Poppaea!

[Hij gaat snel heen naar het terras.]

(Scherm.)

Derde bedrijf.

Een korte pauze na het einde der tweede acte en het scherm rijst. Men ziet hetzelfde décor als in het voorgaande bedrijf; buiten de baai in maanlicht; sterren schitteren aan het avondlijk-blauw uitspansel. Het vertrek is schemerig.

Eerste Tooneel.

Na een oogenblik komt Agrippina door de portière t.l.z. gevolgd door Acerronia. Zij gaat zacht en in gedachte naar het midden van het vertrek.

A c e r r o n i a :

Zal ik Caesar melden, dat ge wenscht heen te gaan, Augusta?

A g r i p p i n a :

Caesar zal hier komen. Wij zullen wachten.

(zij gaat zitten op de rustbank, rechts, na een oogenblik)

Als ge wilt, kunt ge op het terras gaan en uitzien, of gij hem aan de baai bemerkt.

[Acerronia gaat naar het terras, ziet uit en keert na een oogenblik terug.]

A c e r r o n i a :

(terugkeerend)

Ik zag Caesar niet aan zee, domina.

A g r i p p i n a :

Wat geurt zoo sterk hier? Draagt ge in uw haar of kleed zoo sterk-riekend reukwerk? Het is een geur, die zwijmen doet als giftige bloemen.

A c c e r r o n i a :

Er brandt reukwerk in vazen... bij het terras, Augusta... de lucht is zoo zwaar en warm, dat de geur zich niet verspreiden kan.

A g r i p p i n a :

(is opgestaan en naar de zijde van het terras gegaan, rechts)

Perzisch reukwerk... ik heb 't nog eenmaal geroken... 't dringt als een walm in de keel, verstikkend

(zij gaat wat terzijde)

... ik heb een afschuw van die bezwijmelende kruiden uit den vreemde... dat is de nieuwste gril van Caesar... te Rome hing dag en nacht die geur in zijn vertrekken

(zij treedt even voor het terras en staat een oogenblik in gedachten.)

A c e r r o n i a :

(zacht)

Waaraan denkt ge, Augusta?

A g r i p p i n a :

(als iemand, die een gedachten van zich zet)

Neen!

(dan snel)

... Poppaea is verzot op vreemde reukwerken... Hij volgde haar daarin na sinds hij haar kende... neen, ik wil van avond sterk zijn tegen al mijn vermoedens en gedachten. Alleen... ik zou hem even volgzaam wenschen tegenover mij.

(zij ziet uit over de baat).

A c e r r o n i a :

(schuchter)

Ik zou verheugd zijn, als de dagen van uw somberheid geëindigd waren.

A g r i p p i n a :

(nog uitziend, langzaam)

Wat is het stil op zee... en licht... in een vaartuig voort te glijden niets te hooren als 't zacht geplas der riemen en al het denken achter zich te laten!

(zij wendt zich om tot Acerronia, na een oogenblik)

Acerronia!... Wat deert je?

A c e r r o n i a :

(er vloeien tranen over haar wangen)

Ach, laat mij... ik smeek u...

A g r i p p i n a :

(verwonderd; naar de rustbank terugkeerend)

. Er is geen reden, waarom je weenen zoudt... is er een reden?

A c e r r o n i a :

(zacht en beschaamd)

Ik ben zoo kleinhartig...

A g r i p p i n a :

(niet hard)

Foei, Acerronia... ik geloof, dat 't duister je zwak gemaakt heeft... zeg, dat men lampen brengt... en vraag, waar Caesar toeft.

[Acerronia gaat heen. Agrippina blijft alleen en zet zich op de rustbank. Gedurende enkele oogenblikken blijft het zoo. Men hoort eenig onbepaald gerucht van beneden, komend van de baai.]

Tweede Tooneel.

Nero komt over het terras in het vertrek. Hij gaat langzaam en bemerkt in de duisternis zijn moeder niet, die zitten blijft op de rustbank.

A g r i p p i n a :

(Als Nero langs haar gaaf)

Waaraan denkt Caesar, zoo in zich zelf gekeerd?

N e r o :

(schrikt)

Zijt gij daar, moeder?... ge hebt me doen schrikken...

A g r i p p i n a :

(opstaand; glimlachend)

Je dacht booze dingen over mij!

N e r o :

Men had hier licht moeten brengen... Ik dacht niet u hier te vinden... in 't duister.

A g r i p p i n a :

(met eenigen nadruk)

Ik heb Octavia bezocht.

N e r o :

(na een oogenblik)

Ja, u bezocht Octavia.

A g r i p p i n a :

(als tevoren)

Ik heb haar niet heel wel gevonden. Ik vrees, dat de geneesheeren te veel hoop geven.

N e r o :

(verward)

Te veel hoop?

A g r i p p i n a :

Ik vond haar zeer verzwakt. Er zijn geen kruiden te vinden, vrees ik, die haar genezing brengen.

N e r o :

(haastig en a.v.)

Geen kruiden voor haar?... Maar er zijn geen betere geneesheeren dan die haar bijstaan. Wat wilt ge?

A g r i p p i n a :

(het hoofd schuddend)

De geneesheeren kunnen haar niet helpen...

N e r o :

(verwonderd vragend)

Maar...?

A g r i p p i n a :

(na een oogenblik)

Ge wilt me niet verstaan... Het is droevig, dat het zoo zijn moet.

[Een zwijgen.]

N e r o :

(wil een paar malen spreken, doch zwijgt.)

A g r i p p i n a :

(in een andere toon)

Ik heb nagedacht over jouw leven hier... het kan niet goed zijn voor een jong man een ganschen zomer zoo op één plaats te leven... 't zou mij te eentonig geweest zijn op jouw leeftijd.

N e r o :

(verwonderd)

Hoe meent u?

A g r i p p i n a :

Je hebt niets gezien van de wereld... wat je weet, ken je slechts bij naam... je hebt niet verder om je geblikt dan een boereknaap, die de akker kent waar hij geboren werd... als heerscher over velen, moet je velen kennen... Verlang je niet Griekenland te zien en Aegypte? Athene en de Acropolis, Alexandrië en de Nijl? Al de landen, waarvan de historie spreekt? Seneca kan je verzellen... ik heb met hem gesproken.

N e r o :

(met een ongeduldig gebaar)

Oh, ik zou moeten denken...!

A g r i p p i n a :

Waarom zou je denken? Er is niets, dat je te Baiae dwingt te blijven. Je kunt reizen, zooals je begeert. Ik zal zorgen, dat je beschikken kunt over àl wat je verlangt. Je weet, dat ik over veel heb te beschikken en ik wil, dat je Agrippina als moeder kennen zult.

N e r o :

Ik dank u...

A g r i p p i n a :
Je hebt besloten?

N e r o :
Ik dank u... maar... kunt ge niet...

(even uitbrekend)

ge wilt me toch niet als een knaap van huis zenden?... neen, ik ben u dankbaar... doch laat ons later spreken. Laat ons hiervan thans niet spreken.

A g r i p p i n a :
't Is wel. Morgen verwacht ik je. Dan zullen wij spreken. Is Acerronia...?

(Acerronia komt als geroepen door de portière)

Ah!

(zij maakt aanstalten om heen te gaan.)

N e r o :

(aarzelend)

U wilt reeds gaan?

A g r i p p i n a :
Het is tijd om te gaan. Het is laat.

N e r o :

(met vaster stem)

Ik heb uw dragers doen heengaan, moeder, toen het duister werd.

A g r i p p i n a :
Mijn dragers?

N e r o :
Beneden, in de baai ligt een vaartuig... ge kunt daarmee langs het strand terugkeeren naar uw villa, als ge wilt... ik dacht u een genoegen dus te bereiden...

(met een gebaar)

de nacht is schoon en 't water ligt zoo stil.

A g r i p p i n a :
Ik wist niet, dat je een vaartuig hier bezat.

N e r o :
Het is mij geschonken.

A g r i p p i n a :

Ik zal je voorstel volgen. Kom Acerronia.

(Tot Nero)

Je hebt een wensch van me geraden. Ik had verlangen naar de koelte op zee.

(Zij gaat heen, gevolgd door Acerronia, bij het terras gekomen, wendt ze zich om)

Ge komt niet met ons?

N e r o :

Ja, ik geleid u.

(Hij volgt haar haastig)

.

Derde Tooneel.

Als Nero, Agrippina en Acerronia zijn heengegaan over het terras, komt Poppaea van rechts in het vertrek. Zij gaat met zachte schreden, gespannen-luisterend, naar het midden en blijft daar staan, als er plotseling een roep klinkt van beneden. Poppaea drukt haar hand op 't hart. Dan, als het stil blijft, gaat zij behoedzaam voort naar het terras en blijft daar enkele oogenblikken in dezelfde houding staan - over de treden naar beneden ziende. Ondertusschen worden twee lampen gebracht en in het vertrek opgesteld. Als de slaven heengaan komt Poppaea terug in het vertrek.

P o p p a e a :

(tot heengaanden slaaf)

Breng wijn en bekers... maar haastig.

[Terwijl Poppaea alleen blijft, staat zij rechts in luisterhouding. Dan ontspannen haar trekken zich en

Vierde Tooneel.

na een oogenblik komt Nero over het terras. Hij bemerkt Poppaea niet onmiddellijk.]

P o p p a e a :

(Op hem toegaand met uitgestrekte armen, hartstochtelijk)

Nero!... o je bent groot... ik aanbid je als een God!

(Zij heeft haar armen om zijn hals geslagen en ziet naar hem op)

.

N e r o :
Is het geen droom? Zijn het jouw handen, die ik om mijn hoofd voel?...

(Terugdenkend)

Het scheen me, of ik geheel eenzaam was geworden op de wereld.

P o p p a e a :

(als tevoren)

Wij zijn nu samen... wij zijn nu sàmen... neem bezit van mij, Nero! Ik wil geheel van jou zijn... neem mij, mijn haren, mijn oogen, mijn mond, mijn lichaam, alles, alles!

N e r o :

(houdt haar in zijn armen en drukt haar plotseling hartstochtelijk tegen zich)

.

P o p p a e a :
Neem mij... geheel, geheel! O!

(Hij kust haar)

.

N e r o :
Ik heb je lief! Ik heb je lief, Poppaea!

P o p p a e a :

(zich losmakend uit zijn omarming)

Ah, je woorden zijn nog zonder hartstocht. Eenmaal zal je stem 't bevende leeren zeggen: ik heb je lief!

N e r o :

(op haar toekomend en haar willende omvatten)

Er is geen hartsverlangen als het mijne.

P o p p a e a :

Te zwak!

(zich bevrijdend; geheimzinnig)

Je kent me niet... je hebt nimmer hartstocht en liefde geweten.

N e r o :

(zijn arm om haar schouders leggend, zacht en hartstochtelijk)

Ik zal je kennen, Poppaea.

P o p p a e a :

(voor zich uitziend; in dezelfde houding en toon als tevoren)

Ik heb geheimenissen, die spraakloos maken van verlangen wie ze kennen.

(Plotseling hem omvattend en tot hem opziend)

Ik zal ze jou geven, alle, alle!

N e r o :

(haar hartslochtelijk omvattend)

O zwijg... er vloeit waanzin van je woorden!

P o p p a e a :

(plotseling als beschaamd)

Wat zegde ik toch!... Vergeef me... 't was waanzin zoo te spreken.

N e r o :

Neen, neen... zoo 't waanzin was heb ik die lief!

P o p p a e a :

(hem beschaamd en verlokkend aanziend)

Ach...

[na een oogenblik gerucht in het aangrenzende vertrek] (luisterend en zich van hem afwendend; op andere toon)

Stil... men komt. Ik heb wijn doen brengen.

[Een slaaf brengt wijn in een amphora en bekers. Hij gaat onmiddellijk heen. Nero staat in gedachten gekeerd naar de zijde van het terras]

.

P o p p a e a :

(gaat naar hem toe; met nadruk)

Nero!...

(zij legt haar arm om hem heen)

.

N e r o :

(staat nog een oogenblik zoo; dan tot zichzelf, met een gebaar)

Neen, ik wìl niet zien.

P o p p a e a :

Neen, je moogt niet! Je zult sterk blijven en groot, zooals ik je liefheb... geef mij wijn, Nero.

N e r o :

Ja, wij zullen drinken!

P o p p a e a :

Zoo klinkt je stem mij als muziek!

N e r o :

(schenkt wijn in de bekers; reikt haar een beker)

Voor u, Poppaea... en voor Nero!

P o p p a e a :

Voor Caesar's grootheid!

(Zij drinken)

.

N e r o :

Nog eenmaal!

(hij schenkt opnieuw wijn in de bekers)

Aan u, Venus, liefdeschenkster

(hij plengt wijn voor zich op den grond en heft dan zijn beker op, Poppaea aanziend)

.

P o p p a e a :

Voor de dagen der toekomst!

(Zij drinken opnieuw)

.

N e r o :

(werpt zijn beker na hem leeg gedronken te hebben achter zich)

Er is leven en gloed in de wijn... de hoogste levensgloed is hier.

(Hij kust Poppaea en geleidt haar naar de rustbank. Zij zetten zich daar neer)

.

P o p p a e a :

Neen, blik niet zoo somber... ik bid je... je maakt, dat ik zal weenen. Kon ik dansen voor je en zingen!

(Nero heeft haar aangezien met een glimlach en ziet weer voor zich)... (met nadruk)

Je moet hier niet blijven... ga in 't paleis... laat Paris liederen voor je zeggen!

N e r o :

(staat op)

Neen.

P o p p a e a

(volgt hem; angstig:)

Ik smeek je, Nero... je moogt je niet overgeven aan je gedachten... je zult bevrijd zijn, als je van hier gaat!

N e r o :

(gaat enkele oogenblikken heen en weer. Poppaea ziet zwijgend naar hem, plotseling:)

Ik wil niet te Baiea blijven! Ik zal triremen doen komen van Neapolis... daarmee zullen we over zee gaan.

P o p p a e a :

(op hem toegaand; vleiend;)

Zeg mij, waarheen wij zullen gaan.

N e r o :

(eerst nog tot zich zelf)

Ik wil van hier gaan... ik heb verlangen naar feestgelagen en spelen, schoonheid en vreugde... ik heb verlangen naar muziek en jubelende stemmen.

P o p p a e a :
De wereld is groot!

N e r o :

(nerveus)

Ja ik wil vreùgdig zijn... de wereld is groot! Wij zullen Hellas zien en opstijgen naar de tempels op den Acropolis bij 't duizendvoud gejuich der menigten... ik wil dat waar gij gaat de weg voor uwe voeten blank zal zijn van witte rozen... Grieksche maagden zullen ze strooien voor onze voeten... we zullen varen in den Helleenschen archipel van eiland tot eiland... ik wil, dat heel Griekenland één feest van wijn en bloemen zijn zal, zoolang wij daar toeven!

P o p p a e a :
Ge zijt een dichter, Nero!

N e r o :

(in stijgende opwinding)

En dan zullen wij Aegypte zien.

P o p p a e a :
Aegypte!

N e r o :
Alexandrië, waar alle volkeren der wereld tesamen wonen... en het oude Thebe en de graven der Pharaonen... wij zullen de namen van Antonius en Cleopatra doen verbleeken in hun zonneland.

P o p p a e a :
O, spreek voort, spreek voort!

N e r o

(wil voortgaan, maar houdt op. Men verneemt een zwak gerucht van zee)

P o p p a e a :

En als we Aegypte zullen verlaten? Laat ons Judea zien en Babylon!

N e r o :

(geforceerd)

Wij zullen door de woestijnen en oäsen van Arabië trekken. Het moet een verrukking zijn onder palmen te rusten, als 't laaiend Zon-vuur van den middag...

[Van zee klinkt een gerekte noodkreet. Nero staat geslagen, zoo lang 't duurt. Dan wendt hij zich plotseling naar het terras met den kreet: 'Agrippina!']

P o p p a e a :

(staat met één haastig gebaar bij hem en tracht hem te weerhouden)

Neen!

N e r o :

(rukt zich los; gebiedend)

Ik wil!

[Hij snelt naar het terras en ziet uit over zee; een kreet uitend als hij ziet, maar dan zwijgend en gespannen. Men ziet hem in sterke maanbelichting.]

P o p p a e a :

(blijft in het vertrek, doch wendt haar oogen niet van hem)

Spreek, spreek toch, Nero!

(Dan kan zij zich niet bedwingen en ijlt naat het terras.)

P o p p a e a :

Ah!...

(een oogenblik zwijgen)

zie... zie... iemand zwemt naar de kust... er gaan booten uit tot redding... Zaagt ge 't? thans was ze in 't licht... het is een vrouw.

N e r o :

(omvat haar en voert haar met zich in het vertrek)

Kòm!

P o p p a e a !

(als ze binnen is gekomen, huiverend)

Het was een vroùw, Nero!

N e r o :

(ruw, met een gebaar)

Zwijg stil!

(hij gaat enkele oogenblikken onrustig op en neer, een enkel maal stilstaand; dan hoort men van de kust een gejuich.)

N e r o :

(bedwongen)

Ik heb haar herkend. Ze is gered.

(Een oogenblik zwijgen, dan spreekt hij - niet bepaald tot haar - als berustend, met smartelijke ironie)

't Was al dwaásheid!... een schipbreuk bij maneschijn... wij zijn te armzalig om daden te beheerschen.

P o p p a e a

(op Nero toekomend, zonder op zijn woorden acht gegeven te hebben; hem angstig met wijd-open oogen aanziend)

: Nero! Zij is gered!

N e r o :

(spottend en wanhopig)

Zegde ik niet: zij is gered?

(snel)

Ge moest van hier gaan; ga van hier... om te vergeten.

P o p p a e a :

(als tevoren, hem aanziend)

Zij zal weten, hoe 't geschiedde! Ze zal handlen, Nero! Ah, ze zal hàndelen!

N e r o :

(wendt zich af, toornig en getroffen)

Ik zegde u, ga van hier!

P o p p a e a :

(uitbrekend)

Handel zelf thans!... Nog dezen nacht!...

(plotseling)

Nero!... Zij zal niet rusten voor ze zich behoedde en zeker weet!... Zij zal thans meesteres zijn!

(na een oogenblik van stilte op hem toegaand)

Wees Caesar!

Vijfde Tooneel.

Men hoort schreden snel nader komen over het terras. Poppaea wendt zich onwillig af van Nero. Seneca komt haastig in het vertrek en gaat toe op Nero. Achter hem komt Burrus. Deze blijft in den achtergrond staan.

S e n e c a :

De Augusta Agrippina is gered aan land gebracht.

N e r o :

(met een gebaar)

Ik weet alles.

(Een stilte)

.

Seneca:

(gaat plotseling op hem toe en vat Nero's arm)

Nero, Nero!... waarom zoo gehandeld?

(Nero wendt zich van hem af)

... Nu zijn de zorgen voor ons allen gekomen. De macht, die ge vreesde, hebt ge haar gegeven. Wij allen hebben uitgespeeld. Denk aan mijn woorden te Rome.

Nero:
Zwijg Seneca!

Seneca:

(luid)

Ge hebt Agrippina meesteres gemaakt in Rome.

Nero:
Bij Jupiter, ik ben uw eindelooze verwijten, jammer-klachten zat! O, ik verlang een einde van dit alles. Ik zal u toonen, dat ge leugens spraakt. Burrus!

Burrus:

(treedt voor hem).

Nero:
Ge hebt Seneca's woord verstaan. Gij zijt de bevelhebber mijner lijfwachten. Handel.

Burrus:
Wat gebiedt Caesar mij?

Nero:
Naar recht en wet te straffen wie een gevaar zijn voor uw keizer. Ga.

Burrus:

(na tweestrijd en aarzeling)

Neen. Ik voer mijn zwaard niet tegen Caesar's moeder.

Nero:
Ah, bij de Goden!... ge zijt ontheven van uw ambt. Geef uw zwaard aan de wachten.

Burrus:

(gaat heen, doch blijft staan voor hij onder de portière doorgaat)

Ik bezweer u, Caesar... geen der lijfwachten zal uw bevel volgen.

N e r o :

(als hij is heengegaan)

Uw voorbeeld, Seneca!

(hij wendt zich van hem af en zet zich op de troonverhevenheid)

.

Zesde Tooneel.

Over het terras komt een Romein van Agrippina's gevolg en treedt het vertrek binnen.

D e R o m . v . A g r i p p i n a ' s g e v o l g :

Caesar, heil!

(hij staat gebogen voor de troon). (na een oogenblik)

Mij zendt de Augusta met een groet voor Caesar...

P o p p a e a :

(plotseling; op hem toekomend met een kreet)

Hoed u Caesar! Praetorianen, te hulp!

[er snellen een paar lijfwachten toe over het terras]

.

P o p p a e a :

Ik zag de schijn van een dolk onder zijn kleed.

(zij steekt haar hand - waarin zij alleen zichtbaar voor de toeschouwers een dolk verborgen houdt - plotseling onder zijn toga)

Zie!

(zij toont de dolk)

.

De Rom. v. A.'s gev.:

(verslagen)

Ik zweer u...

Poppaea:

Grijpt dien man!

[de praetorianen vatten hem; als zij hem heenvoeren, tracht hij zich los te rukken en wendt zich om]

.

De Romein:

(worstelend)

Bij de Goden, dit is een onrecht.

Poppaea:

Voert hem heen!

[Hij wordt weggevoerd].

Zevende Tooneel.

Een oogenblik stilte. Dan komt Seneca, die op den achtergrond stond, snel toe op Poppaea.

Seneca:

(tot Poppaea)

Ge zijt ons aller meesteres. Ik bewonder u.

Poppaea:

(tot Nero)

Thans kunt ge handelen!

S e n e c a :

(tot Poppaea)

Ge hebt de gave 't lot te dwingen naar uw wil!

(tot Nero)

Thans moet ge handelen... thans of nimmer!

P o p p a e a :

Nero!

S e n e c a :

Geef mij 't bevel uwer lijfwachten. Ik zal hen toespreken... thans zullen ze volbrengen wat ge verlangt.

N e r o :

(met een gebaar)

Ga.

[Seneca verlaat haastig het vertrek]

.

Achtste Tooneel.

Als Seneca is heengegaan verlaat Nero de troonverhevenheid. Het is enkele oogenblikken stil. Dan klinkt er buiten een gejuich van de Praetorianen: 'Vivat Caesar!'

P o p p a e a :

(met nauwelijks bedwongen opwinding)

De lijfwachten! Hoor, hoor!

[Een lang en sterk juichen van beneden]

.

P o p p a e a :

(Nero omvattend, triomfantelijk)

Nero!

N e r o :

(met een huivering)

Ik wil van hier! Wij reizen in den nacht naar Neapolis. Kom!...

EINDE VAN HET DERDE EN LAATSTE BEDRIJF.

Reïncarnatie en karma door A.E. Thierens.

De Theosofische beweging van onzen tijd treedt, als het ware categorisch, met twee voorname begrippen op, die wel de inleiding, de sleutel, schijnen tot àl wat de Theosofie verder te zeggen heeft. De begrippen n.l. van r e ï n c a r n a t i e , het herhaaldelijk geboren worden in een fyziek lichaam, en k a r m a , wat ongeveer beteekent de noodzakelijkheid van handeling en van het voortkomen van gevolgen daaruit.

Die twee begrippen zijn, hoewel, naar mij voorkomt, volkomen logisch, toch klaarblijkelijk onze westersche wereld zoo vreemd op het eerste oog, dat het mij wenschelijk schijnt, nog eens te trachten, - reeds vele malen werd het gedaan! - ze zoo klaar mogelijk voor te stellen en in ruimeren kring duidelijk te maken, wat er mede bedoeld wordt, waardoor dan, naar men hopen mag, eenig misverstand verdwijnen zal hier en daar.

Letterlijk vertaald, beteekent reïncarnatie: weder-in-het-vleesch- koming of, zooals dr. L. Baehler zeide: ‘terugkeer in het vleesch’. Met ‘vleesch’ wordt dan hier klaarblijkelijk bedoeld het ‘stoffelijk omhulsel’ of fyziek lichaam, dat geboren wordt en ‘sterft’ en waarin dus klaarblijkelijk verondersteld wordt dat de mensch-*zelf* verblijf houdt. Opgemerkt moge nog worden, dat dit woord ‘vleesch’ dus in juist den zelfden zin hier staat als in 't algemeen in de christelijke wereld, waar van ‘het vleeschelijke’ gesproken wordt als van het fyzieke, het ‘stoffelijke’, met daaruit ontstaande ‘zinnelijkheid’.

Het woord geeft ons dus onmiddellijk eene aanwijzing voor de verklaring van het begrip dat het bevat: er is namelijk sprake

van *dualiteit*: van een menschelijk wezen of mensch-zelf en van zijn fyziek lichaam. Dit had wel gemakkelijk begrepen kunnen worden door hen, die beweerden, als eerste tegenwerping: ‘ik weet toch heel goed, dat een mensch geboren wordt en sterft, dus dat er niets van hem overblijft!’

Naar mij voorkomt, is er nauwelijks iemand meer in onzen tijd, die in dit vraagstuk inderdaad niet het dualiteitsbegrip beseft, en die niet inziet, dat er sprake is van een ‘voorbestaan’ van een wezen, dat ook blijft leven nádat dit fyziek omhulsel uiteengevallen is, hetgeen dus iets van hoogere, ijlere, geestelijke structuur of aard moet zijn.

Hoe de opvattingen van anderen overigens mogen zijn, deze dualiteit *is* natuurlijk de bedoeling van hen, die het begrip reïncarnatie als redelijk aannemen, en natuurlijk is het een feit voor diegenen voor wie reïncarnatie zelf een weten is.

Om nog eens in 't kort aan te geven, den dieperen grondslag waarop dit begrip berust:

De mensch-op-zich-zelf is niet wat wij van hem zien, uiterlijk, niet het lichaam, maar de bewoner van dit lichaam en een geestelijk wezen; dat wil zeggen: een wezen dat wij ons slechts kunnen denken als een eenheid van kracht van den eenen of anderen bizonderen aard, en dat wij ons moeilijk met meer nauwkeurigheid kunnen voorstellen dan als een ‘vonk’, gelijk het in 't oude Indië genoemd werd. ‘Een Vonk van de Vlam’,[1] werd de mensch genoemd, zijn innerlijk zelf namelijk, en de Vlam is daarin het beeld van de Godheid, zoogoed als bij den christen, die God ‘een verterend vuur’ noemt[2], daarmede klaarblijkelijk symboliseerende het abstracte en het wezen van kracht der Godheid, zooals dat voor ons denk- en voorstellingsvermogen noodwendig ontstaan moet.

Wanneer de Indiër spreekt van ‘een vonk van de Vlam’ dan spreekt hij dus eigenlijk juist dezelfde opvatting uit als de christen, die gelooft of gevoelt ‘een zoon van den Vader’ te zijn. Het komt er m.i. op aan, de innerlijke, eigenlijke bedoeling van zulke uitdrukkingen naar ons beste weten te vatten, en wanneer wij ons niet laten verduisteren door eenigen secte-geest, gelijk

1) Stanza's van Dzyan in de *Secret Doctrine* door H.P. Blavatsky.
2) Deut. IV, 24.

helaas te vaak nog gebeurt, dan moeten wij wel inzien, dat in den godsdienst der Indiërs precies dezelfde opvatting bestond en nog bestaat omtrent het geestelijk wezen van den mensch en zijne verhouding tot het Opperwezen, als in het ‘christendom’.

Men kan, geloof ik, wel aannemen, dat overal waar het religieus bewustzijn zich heeft weten te verheffen tot den éénen God, ook onmiddellijk daarbij de volkomen afhankelijke verhouding van mensch tot Goddelijk Opperwezen optreedt in het denken. Het kan ook moeilijk anders, al blijft er nog veel ruimte over voor allerlei bizondere, en daarom gewoonlijk min of meer onjuiste, opvattingen omtrent deze ‘verhouding’ - die eigenlijk geen verhouding blijkt te zijn bij nader doordenken, doch in hoogste instantie een volkomen immanentie en identificatie.

Verscheidene filosofen hebben in deze zelfde richting heengewezen. Vooral bij Leibnitz en Spinoza valt dat op, hoewel zij overigens in zekeren zin elk ééne zijde van deze verhouding van mensch tot God in hoofdzaak schijnen bestudeerd te hebben. Wil men een duidelijk overzicht van de voornaamste gedachten over dit onderwerp, Oostersche en Westersche vereenigd, dan kan men niet beter doen dan het uitnemende werk van den Hindoe Bhagavan Das te bestudeeren: *The Science of Peace*[1].

Eenmaal inziende of aannemende, dat de mensch van oorsprong dus een deel, een vonk of een aanzicht van het Opperwezen der schepping is, is daarmede gezegd, dat hij in essence ‘geestelijk’ of een geestelijk wezen is. Maar dadelijk doet zich noodzakelijk de gedachte voor: wanneer hij iets is, wàt dan ook, moet hij in elk geval een zekere vormelijkheid, uitbeelding of belichaming hebben. Dit begrip vinden wij dan ook inderdaad in alle theosofische denkbeelden: dat geestelijk wezen, hoezeer ‘abstract’, verheven of geestelijk ook, ten opzichte van ons fyziek bestaan, wordt niettemin voorgesteld en moet gedacht worden als een bepaald wezen, met een bepaald lichamelijk bestaan. Het is echter ondoenlijk om in termen van dit fyzieke bestaansgebied eenigszins te omschrijven *hoe* zulk een geestes-lichaam er dan wel zou moeten uitzien. In beginsel echter kan er moeilijk een redelijk geldend bezwaar tegen deze voorstelling bestaan. Wij zullen ook niet trachten, hier deze zeer cardinale grondbegrippen uit te werken;

1) *Theos. Publ. Comp.* London 1904.

wij willen ze slechts aangeven, zoover als noodig is om, schetsmatig, de begrippen ‘reïncarnatie’ en ‘karma’ toe te lichten.

In de theosofische litteratuur wordt dit geestelijk wezen in zijn eigenaardige belichaming meestal genoemd het *Ego* of *Jivâtma.*

En al dadelijk natuurlijk is er nu ook sprake van een g e e s t e l i j k e w e r e l d en van eene andere, l a g e r e w e r e l d, die dan onze fyzieke moet zijn, of waartoe deze althans moet behooren. Dat laatste is eigenlijk de juiste omschrijving. Zooals door mij reeds in een vroeger opstel over ‘Theosofie enz.’[1] werd uiteengezet, heeft toch deze ‘lagere’ wereld zelf eigenlijk eene drievoudige samenstelling. Er is een gebied der gevoelens of gevoels-elementen en een gebied der gedachte-elementen, die beide hun bestaan paren aan dat van het fyziek bestaan en daarmee volkomen samenhangen. Die gebieden zijn, gelijk een Hegeliaan ze zou kunnen noemen, de tot werkelijkheid gekomen categoriën van de gedachte en het gevoel - gedachte en gevoel als gehéél genomen, in hunne beteekenis van *functiën* van het fyziek bestaan eenerzijds en *uitingen* van de kracht van het Ego anderzijds.

Zóó begrepen, wordt het duidelijk, dat ‘gevoel’ en ‘verstand’ de middelen zijn, waardoor het fyziek bestaan bewust wordt van het geestelijk bestaan en waardoor omgekeerd het geestelijk wezen zich mededeelt aan het fyzieke. Het wordt duidelijk vooral, door dit verband, dat er wederzijds een begrip van *kennen* en *verstaan* bestaat, en dit voert ons vanzelf tot een begrip van bewustwording, leering, ervaring.

Het is zeer moeilijk om van dit begrip een, in allen deele zuiver en tevens duidelijk denkbaar beeld te geven. Men vraagt allicht: waartoe dient de geheele ‘openbaring’, waaròm dit verband van een ‘geestelijk’ wezen met een ‘lagere’ wereld. Waartoe ook de openbaring van de Godheid zelve, waarmee de openbaring van het Ego analoog is klaarblijkelijk? Er zijn vragen, die men eigenlijk niet kan verwachten, beantwoord te zien door een *mensch;* en daaronder behooren deze. Al, wat men er van zeggen kan, is m.i., dat er, voor zooverre òns begrip ons tot oordeelen in staat stelt, bewustheid, ervaring te verkrijgen is en wel voor het Ego vermoedelijk evenzeer als voor een grooter wezen en evenzeer als

1) *De Nieuwe Gids* Juli-Augustus 1910.

voor den mensch in zijn fyzieke lichaam in eene enkele incarnatie.

En dat ervaring-verzamelen is de essence van het begrip reïncarnatie. Het stelt ons het eigenlijke menschelijk bestaan voor als oorspronkelijk potentiëel, alle mogelijkheden in zich bevattende en deze tot werkelijkheid ontwikkelende door de lessen van het leven, welke het putten zal uit de sferen der gevoelens en gedachten van de fyzieke persoonlijkheid, zooals deze in elke incarnatie zijne leering put uit de lessen die het om zich heen vindt in zijne dagelijksche daden en bewegingen.

Het is hier misschien niet overbodig, nog eens te wijzen op de dualiteit, die nu ook in het menschelijk wezen bestaat, en die duidelijk volgt uit het vorengaande: 1°. het Ego, het wáre in-eigenlijke wezen, en 2°. zijne drievuldige belichaming in deze 'lagere werelden' welke als geheel de 'p e r s o o n l i j k hei d ' wordt genoemd naar het begrip '*persona*', dat duidt op het 'dóórklinken' van de geestelijke kracht in den vorm, terwijl men aan het Ego met recht den titel van 'i n d i v i d u a l i t e i t ' geeft, daar het 'één en ondeelbaar' is in zich zelf zoowel als tegenover de verscheidenheid waarin het zich in velerlei vormen vertoonen kan.

De platonici, die de 'individualiteit' G e e s t noemen, onderscheiden de 'persoonlijkheid' nog in de Z i e l, het onzichtbare complex van gedachten en gevoelens, en het L i c h a a m, het zichtbare, uiterlijke omhulsel.

Zoo is de persoonlijkheid de spreekbuis en tegelijk het orgaan van het Ego.

Laat ons nog eens kort nagaan de beteekenis van deze mentaal-astraal-fyzieke samengesteldheid, die wij hier 'persoonlijkheid' genoemd hebben - een 'samengesteldheid' die op het eerste oog meer 'geleerd' of 'ingewikkeld' of dogmatisch schijnt, dan ze inderdaad blijkt te zijn.

Wat wij zien of waarnemen van de dingen in deze wereld door middel van ons oog of eenig ander zintuigelijk waarnemingsvermogen, is een vormelijk iets, een ding, een feit, eene zaak, een daad. Maar wij weten, dat er een zekere kracht moet zijn die, hetzij de *dade*-lijke oorzaak, hetzij de *feite*-lijke beweegreden, of het *zake*-lijke inwezen van het waargenomene moet zijn. Dit waargenomene toch komt uit iets voort, is een gevolg van iets. De daad, die de mensch verricht, is het gevolg van een

kracht, die in zijne ‘ziel’ werkte en die wij kennen en noemen als ‘wensch’, ‘verlangen’, ‘begeerte’, ‘gevoel’.

Die begeerte, dit gevoel, is dus de motorische kracht voor de daad, het ‘motief’ van handeling. En de concrete voorwerpen die wij om ons heen zien, zijn alle de voortbrengselen van daden, hetzij van den mensch of van eenig ander wezen in de Natuur, dier, plant, bacil, atoom, electron, of onzichtbaar, hooger wezen, en daarom mag in 't algemeen dus gezegd worden: hunne afkomst is dezelfde als die van de daad of handeling. Deze motieven nu zijn in zich zelf wezenlijke en werkelijke dingen, die door den ‘helderziende’ ook als werkelijk gezien worden, en vormen eene werkelijke wereld. Wijl zij, zooals de astrologie leert, in een zonnestelsel alle voortkomen uit de heerschende trillingen der planeten of ‘sterren’, worden deze motieven ‘astraal’ genoemd en hunne eigen wereld het ‘astraal gebied’.

Maar een begeerte, wensch, verlangen of gevoel kan alweer onmogelijk bestaan zonder eene voorstelling in het denken, door welke het eerste verband van subject en object gelegd wordt, een begrip. Elk bizonder gevoel, elke bepaalde begeerte heeft dus zijn oorsprong in een bepaald en bizonder gedachtebeeld, dat weder in zich zelf een ‘mentale’ werkelijkheid is, behoorende tot een eigen categorie of wereld, een ‘mentaal gebied’.

Gedachtebeeld, begeerte- of gevoelskracht, daad, feit of vorm - ziedaar de mentaal-astraal-fyzieke drievuldigheid van alles wat hier voor onze oogen ‘bestaat’, een drievuldigheid die natuurlijk evenredig of analoog is met die van ‘geest-ziel-lichaam’.

Men zou er nog bij kunnen voegen, dat tenslotte het ‘motief’ de etherische stroomingen of trillingen in werking stelt, die practisch den vorm tot stand brengen, onderhouden of bewegen; zoodat dan het fyzieke weder in tweeën is te onderscheiden: het etherische en het vormelijke. Men zou desverkiezende om deze reden dan de ‘persoonlijkheid’ eene *vier*-vuldigheid kunnen noemen.

Maar hoe men dit wenscht te noemen, het Ego wordt toch nu gezien als het centrum vanwaar-uit deze concrete mentaal-astraal-fyzieke feitelijkheden voortkomen, het Zelf, dat deze samengestelde daden verricht.

En hiermee is een begrip van de bedoelde verhouding van

Ego of ‘Individualiteit’ tot ‘Persoonlijkheid’ verkregen, waaruit men zal zien, dat dit waarlijk geen dogma's van de Theosofische Vereeniging of van wien dan ook zijn, maar eenvoudig natuurlijke feiten, die door een ieder aan zich zelf te ervaren zijn, als men ze wil opletten en onderscheiden.

En daarmee komen wij aan een volgend denkbeeld, dat evenzeer open is voor ons vermogen van begrijpen: de uit de substantie dezer drie lagere werelden opgebouwde persoonlijkheid met zijne lichamelijke vorming en zijne eigen bizondere levensverschijnselen is het o r g a a n voor het Ego.

Omtrent dit denkbeeld van ‘orgaan’ ware nog wel een en ander te zeggen: de wetenschap van onzen tijd spreekt over ‘organen’ en ‘organismen’ als over bekende zaken, maar geeft zich waarschijnlijk zelden rekenschap van de eigenlijke beteekenis dezer begrippen. Zelden ziet men in, dat een orgaan de functie van bemiddeling verricht tusschen het bewustzijn en het object van bewustzijn. ‘Men’ weet dit natuurlijk wel, als men er over nadenkt, maar dat zijn ‘zoo van die filosofische dingen’, waarvan een ‘man van de wetenschap’ niet veel notitie neemt en waarvan een filosoof zelden de practische waarde schijnt te vatten.

Meer dan wijdloopige beschrijvingen kan soms een beeld of gelijkenis helpen om een begrip duidelijk te maken. En voor dit begrip vinden wij een treffend beeld in de oude Indische en Egyptische religieuse symboliek: het symbool van het o o g namelijk. Voor hen was het oog het symbool van het Zien en daarom van het middel-tot-zien. Door te zien wordt men bewust van het object. Het oog is daarom een middel van bewustwording en wel het middel, dat juist noodig is en passend is om deze bepaalde soort van trillingen tot het bewustzijn te brengen. Men zegt wel van de Egyptenaren, dat zij met het oog symboliseerden Osiris en dat Osiris weer in zekere beteekenis den ‘Zonnegod’ voorstelde, waarmee dan bedoeld wordt, dat het oog beteekent den loop van de Zon rond de Aarde, of omgekeerd (?). Maar dit weerspreekt volstrekt niet de andere beteekenis, want Osiris was - juist *als* Zonnegod - ook de personificatie van den Geest, zetel van innerlijk bewustzijn, zoodat het oog gevoegelijk en heel natuurlijk kan figureeren als zijn embleem: het bewustzijn toch bestaat dóór het middel van bewustzijn. Zonder middelen om

iets bewust te worden, zouden wij niets bewust zijn, dus géén bewustzijn van *iets* hebben.

Dit bedenkende intusschen, blijkt er, dat wij op velerlei andere manieren bewustzijn verkrijgen dan alleen door ons fyzieke oog. Op fyziek gebied alleen al bezitten wij in ons menschelijk lichaam méérdere organen, die tot het bewustzijn bijdragen: het gehoor, de reuk, de smaak en het gevoel zijn de vier andere zintuigelijke middelen tot bewustwording, die hunne organen opgebouwd hebben in ons fyziek voertuig en waarmede wij dus van deze *fyzieke* wereld in zijn uiterlijke vorming bewust worden.

Maar er is méér waarvan het bewustzijn zich klaarblijkelijk rekenschap geeft: wij denken, vrij van elke uiterlijke waarneming en er komen gevoelens in ons, die geheel vrij zijn van de uiterlijke gevoelsaanraking.

Ik kan niet inzien, welke verklaring daarvoor méér redelijk zou zijn dan die, welke de theosofische keringen aanbieden: n.l. dat het verstandswezen en het gevoelswezen in den mensch langzamerhand uit de ‘mentale’ en ‘astrale’ substantie een ‘mentaal-’ en een ‘astraal-lichaam’ opbouwen, welke dus de organen of organismen worden, waardoor het bewustzijn van den Geest, het Ego, de gedachten en gevoelens uit de wereld opnemen kan. Deze voor ons onzichtbare en ‘hoogere’ organen hebben evenwel hunne vertegenwoordiging weder in het fyziek lichaam. Het verstand is daar belichaamd in de hersenen, het innerlijke gevoel in het hart. Wij zullen niet trachten op deze kweste hier nader in te gaan, vooral omdat ze veel ingewikkelder is, dan ze zoo oppervlakkig schijnt. De bizondere verdeeling en onderverdeeling der zintuigelijke centra of organen is het fyziek, het etherisch, het astraal en het mentaal lichaam - men kan het wel nagaan, als men in aanmerking neemt, hoe eindeloos vele trillingen de wereldruimte moeten doorkruisen - dit alles moet wel een bizondere studie vereischen.

Voor ons is op 't oogenblik alleen het hoofddenkbeeld van belang. En dit is door Plotinus, die blijkbaar de oude wijsheid der Hindoes en Egyptenaren op dit punt volkomen begreep, zeer helder gezegd in een zijner *Enneaden*[1)]: ‘Nooit toch zou het oog de

1) I. 6. Vert. dr. K.H.E. de Jong.

Zon gezien hebben, als het niet zonachtig was, noch zou eene ziel het schoone kunnen zien, die zelf niet schoon geworden is.'

Zoo keert dus de Geest zich weder tot deze wereld en 'reïncarneert' om door middel van een nieuw, of vernieuwd orgaan wederom kennis te vergaderen. Door het steeds verzamelen van kennis neemt het innerlijk bewustzijn toe, het groeit en doorloopt aldus drie groote stadieën: in het eerste is het geheel of betrekkelijk onbewust en verkeert het in een toestand, dien men niet oneigenlijk met 'doofheid' of 'blindheid' kan aanduiden. Het neemt niet waar, wat daarbuiten is, en dit bestaat dus als 't ware niet voor het Ego. Langzamerhand wordt het gewekt door de van buiten komende trillingen en gaat het meer en meer daarop reageeren. Dit proces is m.i. voortreffelijk beschreven door mevrouw Besant in hare '*Studie over het Bewustzijn*'. In het tweede stadium dan, zal het meer en meer ontwaken en tot besef komen van het '*Niet-Zelf*' of de Wereld daarbuiten; het zal groeien in kennis en kracht en het bewustzijn zal zóólang groeien door dit proces, dat het tenslotte komt tot *Zelf*-bewustzijn en zich-zelf leert onderscheiden van zijne omgeving, de objecten van kennis. Dan is het 'tot Zich-Zelf gekomen' - het derde stadium.

Ook hier weder een geweldig perspectief, dat wijder en dieper nog wordt, naarmate men er zich verder in waagt.

Voor het tegenwoordig doel volstaan wij weder met te wijzen op dit perspectief en het aan te bieden als een denkbeeld ter overweging. Het maakt niemand inderdaad wijzer, of een schrijver al beweert: gij zult allen vele en vele malen wederkomen op deze wereld. Het zet wel tot nadenken aan, maar wijzer zult ge alleen geworden zijn, wanneer ge inziet, dat een of andere zaak inderdaad logisch is en een veel meer redelijke oplossing van tot nog toe zeer onvoldoende beantwoorde vragen geeft. Hier de levensvragen!

Herhaaldelijk is van theosofische zijde gezegd: neem niets op gezag aan. Denk zelf en overweeg. Maar verwerp ook niets, zonder dat ge de dingen redelijk en met al uw denkkracht, zonder eenigerlei vooroordeel of buitensluiting onderzocht hebt. En niet alleen in wat men specifiek 'theosofie' noemt, maar in het gehééle leven. Neem zoo hier het 'leerstuk' der reïncarnatie bijvoorbeeld eens als 'hypothese' aan, en wel op de hiervoren aangegeven gronden.

In beginsel valt daartegen, geloof ik, niet veel in te brengen. Wanneer men, vrij van alle vooropstelling, vraagt: Waarom zou niet de mensch - die *eigenlijke* mensch dan, dat innerlijke! - meermalen hier terugkeeren? Waarom zou dus 'reïncarnatie' niet een feit *kunnen* zijn? Dan is daartegen m.i. geen redelijk argument aan te voeren. Alleen vraagt men natuurlijk onmiddellijk: 'Waarom herinnert de mensch zich dan zijne vorige incarnaties niet?' Sommigen zeggen boud: 'Men moest zich die herinneren en er is niemand die dat doet, ergo neem ik de hypothese van reïncarnatie niet aan.' Tegenover deze stellige bewering is het voldoende, de even stellige verzekering te plaatsen: er zijn *wèl* menschen, die zich hunne vroegere levens herinneren. Maar door de sceptici wordt deze verzekering niet aangenomen en overigens is ze natuurlijk voor derden even veel of liever even weinig waard als de ontkennende verzekering aan de andere zijde.

De vraag, wáárom *als regel* die herinnering ontbreekt, gelijk inderdaad het geval is, werd reeds door H.P. Blavatsky in haar inleidend werk '*De Sleutel tot de Theosofie*'[1] behandeld. Zij zegt daar ongeveer het volgende:

Wat wij in ons dagelijksch spraakgebruik 'herinnering' noemen, is een feit dat met de fyzieke hersenen samenhangt en voor zijne werking de fyzieke hersenen behoeft. Het is het weder-opleven van een indruk, die vroeger op deze fyzieke hersenen werd teweeggebracht. Dit nu kan klaarblijkelijk niet het geval zijn met iets wat in een vorige incarnatie werd doorleefd, want we zouden toenmaals in elk geval een *ander* fyziek hersenstelsel gehad hebben. Maar er is ook nog iets anders in ons. Het komt er nu niet op aan, daarvoor een naam te bedenken, en het is zeker ongewenscht over een naam eventueel te gaan twisten, waardoor de hoofdzaak vergeten zou worden. Er is iets in ons, dat spreekt van innerlijke kennis, die soms plotseling voor den dag komt, vaak verwondering bij ons zelf wekkend, maar beslist niet afkomstig van eenigerlei ervaring in de tegenwoordige incarnatie. En klaarblijkelijk moet men zich ook zoodanig voorstellen alles wat uit eventueele vorige levens zou worden overgebracht: niet als hersenindrukken van thans verzamelde en *buiten* ons waargenomen beelden, maar als *innerlijke* essence van ervaring. Want wat na den dood van het

1) p. 107 e.v. Men leze hierin vooral hoofdstukken VIII en XI.

lichaam overblijft en wat het ‘eeuwige’ en het ‘reïncarneerende’ is aan den mensch, dat is immers dit *innerlijk* Zelf. In verband hiermee krijgen ook tal van andere vraagpunten eene redelijke oplossing, als bijv. hoe menschen reeds bij de geboorte zoo verschillend zijn, zoo geweldig vèr-uiteen-loopende vermogens, eigenschappen en krachten bezitten en in zoo héél verschillende omstandigheden zich geplaatst vinden. Dit innerlijk weten wordt, wanneer het zich vertoont, vaak i n t u ï t i e genoemd; ik geloof dat dit een bruikbare naam er voor is en dat ‘intuïtie’ inderdaad alléén is dit innerlijk weten, dat zich in de tegenwoordige persoonlijkheid afspiegelt en dus wèl onderscheiden dient te worden van onberedeneerde of ondoordachte ‘invallen’ of ‘ingevingen’ die te wijten zijn aan astrale indrukken, welke vaak waarheid, doch even vaak ònwaarheid kunnen bevatten, maar in elk geval van *buiten* komen en dus als eene van-buitenkomende mededeeling moeten beschouwd worden en als niets méér.

Wat ons *in*-valt of ons wordt *in*-gegeven, is heel wat anders, dan wat uit de diepte van ons eigen wezen opwelt. Als we aandachtig toezien en luisteren, wat er in ons omgaat, weten we dat heel goed te onderscheiden.

In eene preek over ‘Reïncarnatie’, gehouden voor zijne gemeente te Oosterwolde, in Januari 1902[1)] haalt dr. Louis Baehler de woorden van Lessing aan, den bekenden Duitschen dichter en vrijmetselaar:

‘Waarom zou ik niet zoo dikwijls wederkomen, als ik in staat ben nieuwe kennis, nieuwe bekwaamheid op te doen? Neem ik in ééne keer zóóveel mee, dat het niet de moeite waard is, terug te komen?’

Op die laatste vraag zullen wel heel weinigen durven antwoorden in bevestigenden zin. Wie zou zich kunnen verbeelden zonder aan het belachelijke te ontsnappen, dat hij in één aardsch leven, hoeveel hij ook moge doorgemaakt hebben, zóóveel heeft geleerd en in karakter, kracht, kennis, wijsheid, liefde, zóó onwrikbaar vast staat, dat de cosmos voor hem geen nieuwe lessen meer heeft. Ja, vooral in liefde!

Maar in een *credo* als dat van Lessing ligt de *pointe* natuurlijk in het woordje ‘ik’.

1) Uitgegeven 1903.

Wanneer men iemand, die rechtschapen, eerlijk en naar zijn beste weten het leven hier op aarde, in zijn tegenwoordig fyziek omhulsel, heeft doorworsteld en die thans aan den rand van het graf staat, ‘waar hij rust hoopt te vinden’, vraagt of hij eene nieuwe incarnatie begeeren zou, dan zal het tien tegen een zijn, dat hij zich die voorstelt als eene herhaling van wat juist geleden is, en en dan zal hij hoogstwaarschijnlijk daarop afwijzend antwoorden.

Hij heeft gelijk, hem komt rust toe. En die rust zal hij genieten als in den slaap van alle dag. En evenals wij 's morgens ontwaken, verfrischt, zoo zal ook het ontwaken na den langen slaap van het Ego tusschen twee incarnaties, hem weder op dit fyzieke wereldtooneel plaatsen met nieuwe krachten. De herinnering aan het leed van een vorig leven is verdwenen, evenals de vermoeidheid der spieren en hersenen van ons fyziek lichaam in den morgenstond.

‘Ik’ ben niet meer vermoeid, ‘ik’ ben weer jong. En mijn leven zal niet een herhaling zijn van het vorige maar een vervolg daarop, waarin ik tot grooter werkelijkheid en heerlijkheid kan komen en waarin ik kan goedmaken wat ik vroeger verkeerd deed.

En dàn krijgt dat ‘ik’ eerst den klank, dien het voor Lessing had: die van het *alter-ego*, dat blijft bestaan boven jeugd en vermoeiden ouderdom, boven leed en vreugde, als boven dag en nacht.

Intusschen, de meeste menschen vinden het zeer moeilijk om *a priori*, zonder eenige vooropstelling, te oordeelen. Wanneer men oordeelt, roept men gewoonlijk te hulp, wat men reeds weet of als vaststaande heeft aangenomen. En dàt men iets aanneemt of meent te weten, vindt zijn grond in ‘wetenschap’ filosofie of godsdienst, want dit zijn de groote machten, die het denken en daarmee het leven der menschen leiden.

Laat ons dan zien, wàt de wetenschap, de filosofie en de godsdienst over dit onderwerp te zeggen hebben.

Wat tegenwoordig algemeen verstaan wordt onder den naam ‘wetenschap’ is eigenlijk de verzameling der concrete kennis, gebouwd op zintuigelijke waarneming en ervaring: *ergo* op uiterlijke dingen. Aangezien nu het fyziek lichaam alleen waargenomen kan worden en de waarneming daarvan leert, dat het geboren wordt en sterft, dus een eindig bestaan voert, kan *deze* ‘wetenschap’

nooit iets te zeggen hebben over de reïncarnatie van het Ego, dat *bòven* zintuigelijke waarneming staat. Dat is klaar. En ‘wetenschappelijke’ menschen moesten zich dan ook nooit *qualitate qua* uitspreken over een dergelijk onderwerp. Hùnne meening als mensch is iets waard, hun oordeel als ‘man van de wetenschap’ niet. Maar voor zooverre de wetenschap zich opheft of verheft tot wiskunde, kennis der natuurwetten, en alzoo overgaat in wat men wel noemt ‘natuurfilosofle’, kan zij alleen bevestigen, althans nooit tegenspreken, dat er trillingen van allerlei aard, substantie van hoogeren aard en dus ook georganiseerde wezens van hoogeren aard bestaan. Ook kan zij niet ontkennen, dat de mensch eigenlijk zulk een hooger wezen is, dat een fyziek lichaam bouwt, gelijk de slak een huis bouwt. Geen enkele tot nog toe bekende natuurwet weerspreekt het begrip reïncarnatie. Maar de wet van het ‘behoud van arbeidsvermogen’ zou er allicht vóór pleiten. Wáár toch blijft alle innerlijke ervaring bij den dood van dit lichaam?

Wat men in 't algemeen ‘de wetenschap’ noemt, kan ons dus niet veel helpen op dit punt, maar kan, aan den anderen kant, ook niet het minste bezwaar te berde brengen. Inderdaad, het vraagstuk van reïncarnatie behoort tot een ‘hooger gebied’ dan dat waarop de ‘wetenschappelijke’ onderzoeker zich beweegt.

Wanneer men zich bepaalt tot waarnemen en kennen van de verschijnselen en zich niet wenscht af te vragen, vanwaar deze komen, wanneer men meent of voorgeeft, dat eene hoogere, geestelijke, mentale of astrale wereld niet tot zijn ‘vak’ behoort, dan sluit men zich eigenwillig àf van de kennis dier (zeg: eventueele!) werelden.

Het terrein van de filosofie betredende, moet men het vraagstuk van reïncarnatie wel degelijk aan de orde stellen en verwachten, dat dit geschiedt door hen, wien het niet meer louter te doen is om de kennis van de uiterlijke dingen van deze wereld, maar die ‘wijsheid’ begeeren

In werkelijkheid echter valt dit niet mee voor zoover betreft de Westersche denkers tot op onzen tijd. De meeste bekende wijsgeeren van den lateren tijd, die school gemaakt hebben, laten er zich niet over uit, zoover mij bekend is. Ze houden zich bezig met het leven dat zij vóór zich zien en leiden dááruit hunne gedachten af omtrent ‘Kenvermogen’, ‘Denken’, ‘Idee’, ‘Zijn’ de

ontleding vooral van de functiën van het denkvermogen in al zijn aanzichten en fazen, en het lijkt wel, alsof men zich, vooral na Kant, hoofdzakelijk bezig heeft gehouden met te beredeneeren wát men alzoo zou *kunnen* denken, gevoelen, begrijpen en hoe dit nu eigenlijk in zijn werk gaat, hoe de verhouding van subject en object is *e.t.q.* - maar dat men nog zeer zelden gekomen is tot de praktijk van het denken. Men heeft meer gepraat over denken dan gedacht. Dit is ook een stadium in 's menschen evolutie natuurlijk. Maar wanneer men nu langzamerhand overgaat tot het denken-zelf en zich aan de hand van de gehouden denkoefeningen afvraagt: wat is nu eigenlijk die 'Geest' waarover we gesproken hebben, is dat een leege abstractie 'zonder meer'? Of is ook daaraan een zijde der 'realiteit'? 'Bestáát' 's menschen 'geest' en 's menschen 'ziel'? Dan zal men het aan zijne wijsgeerige en waarheidslievende waardigheid wel verplicht zijn, daarop eenig antwoord te geven. En dan zal men inzien, dat als Hegel spreekt van geest, ziel en lichaam - evenals de Platonisten - hij ook tot de overige conclusies der Platonisten, waaronder bijvoorbeeld het beginsel der reïncarnatie, moest geraken.

Denkers als Leibnitz, die den mensch van oorsprong beschouwden als eene Monade, Schopenhauer, die de oostersche filosofie niet beneden zijne waardigheid vond en daaraan vele gedachten ontleende[1)] en Lessing, die zich onmiddellijk vóór het denkbeeld van reïncarnatie uitsprak, zijn voorloopig nog zeldzaam. Het is mij intusschen niet mogen gelukken, in de bestaande filosofiën eenig steekhoudend argument *tegen* reïncarnatie te vinden. Het blijft bij *Behauptungen* en ik zou ook wel eens willen zien, hoe iemand, die in principe, als wijsgeer, den mensch ziet als 'geest', zou kunnen aantoonen, dat deze geest *niet* ten tweeden male en vele malen een nieuw fyziek lichaam zou kunnen opbouwen.

Behauptungen, blóóte beweringen, zijn het ook van sommige 'Spiritualisten', die eenvoudig op gezag van 'hun van geestelijke zijde verstrekte mededeelingen' zeggen, dat de leer der reïncarnatie een 'dwaalleer' is. Beweringen, door niets gestaafd, dan door het geloof in de onfeilbaarheid van de bron, waaruit ze komen,

1) Een merkwaardig voorbeeld, hoe onze tegenwoordige 'filosofen' zich willekeurig beperkingen en bekrompenheid opleggen, is het feit dat dit zeer belangrijk begrip door dr. A.H. de Hartog in zijne beschrijving van Schopenhauer (*Groote Denkers*) eenvoudig maar verzwegen wordt... *en bagatelle!*

en die dus evenmin objectieve waarde kunnen hebben als welk ander ‘blind geloof’ ook.

Merkwaardig is intusschen, hoe Plato en de Neoplatonisten nog steeds - met recht overigens! - beroemd zijn in de filosofische wereld, en hoe de leer der reïncarnatie, zooals Plato die in zijn *Symposion* en vele der lateren in hunne werken letterlijk neerschrijven, aan dezen vereerders schijnt te ontgaan of niet schijnt te bevallen. Vanwaar dan die vereering, zou men vragen, indien hoofdpunten in hunne filosofie voor onzin gehouden worden?

Volgens mijne meening is het niet de schuld van het ‘leerstuk’ maar van de vertegenwoordigers der ‘filosofie’, dat het begrip van reïncarnatie en van de ‘onsterfelijkheid’ der ziel' daar niet - d.w.z. nòg niet weer - op het tapijt is! Maar, als eene voorspelling niet al te gewaagd ware: het zal spoedig komen. Het *moet* komen, gezien de overal herlevende belangstelling in de filosofie, vooral ook buiten ‘vak’-kringen! Een goed ‘leek’ in de filosofie laat zich niet lang met een kluitje in 't riet sturen op de manier van ‘ziet u, dat zei Kant zóó’ en ‘dat is nu het stelsel van Hegel’. Wie uit liefde tot de wijsheid tot de filosofie komt, en wien alle ijdele pralerij met beroemdheden en ‘stelsels’ koud laat, die zal spoedig vragen: *wàt* weet ik nu, *hoe* word ik wijzer, wie ben ik, wáár ben ik, waar kom ik vandaan en waar ga ik heen...

Het spreekt wel van-zelf, dat de mensch een denkbeeld over een levensvraag, als hier besproken wordt, voornamelijk toetst aan zijn godsdienst en evenzeer spreekt het vanzelf, dat hij dáár ook een antwoord moet vinden op levensvragen in het algemeen. En het ligt dus voor de hand, dat men vraagt: hoe verhoudt zich het vraagstuk der reïncarnatie tot de godsdienstige opvattingen?

Om te beginnen zou men daarop kunnen antwoorden: in vele eeuwen, bijv. bij de Indiërs en de Egyptenaren, was het begrip blijkbaar openlijk bekend. Wat de wetenschap van onze dagen algemeen aanneemt van vele godsdiensten, is waarschijnlijk nog niet het allerdiepste van hunne leeringen en zoo kunnen er dus ook wel andere godsdiensten zijn geweest, waarin dit begrip wel bestond, maar meer als innerlijke en verborgen leering voor de hoogere of priesterlijke klasse.

Van de Indiërs echter weet men het heel zeker, al wordt vaak ten onrechte de nadruk gelegd door sommige oriëntalisten op een zeker bizonder aanzicht, dat voor 't grootste deel op wanbegrip berust en dat zij 'Zielsverhuizing' noemen, daarmee bedoelende, dat de 'Ziel' van een mensch na zijn dood in het lichaam van een dier overgaat. Ik kan onmogelijk nagaan, hoeveel Indiërs dit gelooven en het lijkt mij ook weinig, nuttig, zulks te onderzoeken. Het is zeer waarschijnlijk, dat het 'geloof' aan reïncarnatie het *bij*geloof van deze soort 'zielsverhuizing' meebracht. Maar het is evenzeer waarschijnlijk, dat in deze bewering een veel diepere beteekenis moet worden gezocht dan er zoo oppervlakkig uit gelezen wordt en dat voornamelijk hier bedoeld wordt de vorming van de Ziel door 'dierlijke' eigenschappen. Bovendien echter kunnen we dergelijke, in elk geval toch zeer bizondere voorstellingen moeilijk aannemen als de *normale* opvattingen van een denkend en vooràl filosofisch volk als de Indiërs.[1)] Wanneer men ziet, dat de mensch 'ziel', en méér nog 'geest' *is* en er dus *überhaupt* sprake is van wederkomen op op deze fyzieke wereld, dan kan men toch, met een gezond verstand, moeilijk ontkomen aan de gedachte, dat er dus een zekere volgorde, vooruitgang, evolutie mee verbonden moet zijn.

De Egyptenaren en het Joodsche volk, toonen in hunne gebruiken bij de ter-aarde-bestelling heel duidelijk de verwachting, dat de mensch weer in het fyzieke lichaam terug zal keeren. In het Jodendom wordt dit, meen ik, over 't algemeen echter begrepen als een symbool van de 'opstanding' bij het laatste oordeel, - welk begrip ook tot het Christendom is doorgedrongen - en voor zooverre mij bekend is, bestaan in het tegenwoordige Jodendom evenmin bepaalde voorstellingen omtrent reïncarnatie als bij de meeste christenen van onzen tijd. Dat het begrip vroeger in het Joodsche volk bekend was, blijkt wel uit het verhaal van Mattheüs die mededeelt, hoe de Christus verklaarde, en wel *na* daarover ondervraagd te zijn, dat Johannes de Dooper inderdaad Elia was, wedergekeerd.[2)] - wat ook een allereerste aanwijzing is, dat reïncarnatie oorspronkelijk aan het Christendom niet vreemd geweest kan zijn.

1) Vgl. bijv. H.S. Chamberlain '*Das Arische Denken*'.
2) XVII, 11-13.

Natuurlijk is het voor een zeer groot deel van onze Westersche wereld van veel belang, te weten, hoe het Christendom zich over dit onderwerp uitlaat.

Bij eene critische beschouwing zal wel dadelijk op den voorgrond moeten staan, dat het begrip reïncarnatie als opzettelijke leer niet voorkomt in de Evangeliën, nòch in de Apocriefe Boeken, nòch in het Oude Testament. Niet als *opzettelijke* leering. Maar het komt mij voor, dat verscheidene plaatsen in deze boeken onmogelijk zonder dit begrip te verklaren zijn en dat er in onze geheele christelijke Evangeliën - om die nu eens vooral vast te houden - heel wat meer te verstaan gegeven dan letterlijk gezegd wordt. De Meester die zeide tot zijne leerlingen: 'U is het gegeven, de verborgenheden van het Rijk Gods te verstaan' - in tegenstelling met de anderen, daarbuiten - en die zeide: 'die ooren heeft om te hooren die hoore, die oogen heeft om te zien, die zie' - die Meester verlangde en verwachtte van hen, die Hem wat nader stonden, dat zij al hunne krachten zouden inspannen om den Heer, hun God te dienen met geheel hun hart en hunne ziel, maar ook met geheel hun verstand[1]. En het komt mij ook voor, dat onze tegenwoordige exegeten meer moeite en studie besteden om uit-te-vinden, wat er toch vooral *niet* uit onze Boeken moet gelezen worden, dan zich in te spannen, er alles uit te verstaan wat er maar met redelijkheid in kàn liggen. Tegenover zulk eene critiek, die van den Groote onder de Grooten schijnt te verwachten een profaan en banaal-wetenschappelijk preciseeren van alles wat een 'godsdienst' uitmaakt, valt nooit heel veel in te brengen.

Maar wie verstaan wil en wèl begrijpt, dat door een dieperen zin het christendom en de grootsche figuur van zijn Stichter alleen in waarde kunnen winnen, nooit er door kúnnen worden aangetast, die kan eenige duidelijke aanwijzingen vinden.

Door dr. L. Baehler zoowel als door mevrouw Annie Besant is gewezen op eene passage uit het *Boek der Wijsheid*[2], luidende: 'Ik was een kind van goeden aanleg en een goede ziel was mij ten deel gevallen. Of liever, omdat ik goed was kwam ik in een onbezoedeld lichaam.'

1) Matth. XXII 37-38.
2) VIII, 19, 20.

Dit nu kan m.i. wel als eenige, maar toch niet als een directie aanwijzing gelden, natuurlijk tenzij aangenomen wordt, dat de ziel in een nieuw lichaam zal komen naar zijnen aard en aanleg en er anderzijds geenerlei afdoende verklaring te vinden is voor de zoo buitengewone verscheidenheid der menschen, waarvan de psychologische wetenschap tegenwoordig begint eene geregelde studie te maken.

Bovendien moet het Boek der Wijsheid, categorisch, meer tot het Jodendom dan tot het Christendom gerekend worden.

Van meer belang zijn daarom een tweetal aanwijzingen in de Evangeliën. De eerste daarvan werd door mij reeds vroeger aangehaald[1)], n.l. die waar door den Meester gezegd werd: 'versta u met uwen wederpartijder, terwijl gij nog met hem op den weg zijt, opdat de wederpartij u niet misschien aan den rechter overlevere, en de rechter u den dienaar overlevere, en gij in den kerker gesloten wordt.

'Voorwaar gij zult daar niet uitkomen, voordat gij den laatsten penning zult betaald hebben.'

Dit nu moet wel heel duidelijk bedoeld zijn in juist denzelfden zin als waarin de Indische schriften spreken van 'bevrijding van het wiel van geboorte en dood', verlossing uit den voortdurenden kringloop van herhaalde geboorten in deze wereld. Ook spreekt de Indiër heel typisch op dezelfde wijze over zijn fyziek lichaam als de 'kerker' waarin de geest gevangen zit. De merkwaardige gelijkheid van uitdrukking wijst m.i., in het verband waarin het gebruikt wordt, op eene volkomen overeenkomst in bedoeling.

De tweede bedoelde passage is die van Johannes, die verhaalt van de ontmoeting van den Meester en zijne leerlingen met een blind-geborene, van wien dan verklaard wordt, dat deze fyzieke toestand hem niet overkomen is om zonden van zijne ouders, noch om die van hem zelf, maar 'opdat de werken Gods aan hem zouden geopenbaard worden'[2)].

Natuurlijk valt ook hier wel het een en ander tegen in te brengen, maar alweer is de vraag vooral, of er niet zeer veel vóór te zeggen is, dat hier inderdaad gedoeld wordt, evenals in het 'Boek der Wijsheid', op de vorige levens met hunne zonden en fouten, die

1) '*Theosofie* enz'.
2) IX, 1-3.

zich van-zelf in een eventueel nieuw lichaam moeten manifesteeren in zooverre ze fouten of zonden van het *innerlijk* wezen der menschen zijn.

Het is hier wel de moeite waard, aan te halen eene korte aanteekening van dr. K.H.E. de Jong, lector aan de Leidsche Universiteit, in het *Archiv für Religionswissenschaft*[1]. Hij deelt mede, hoe prof. B. Weiss in een critisch-exegetische studie over het Johannes-evangelie, daaruit wel afleidt, dat de kennis van een vóór-bestaan der zielen bij de Esseërs, de Rabbijnen, zooals ook in de Kabbala en bij Philo 'een onbetwistbaar leerstuk' geweest is, maar dat de discipelen geheel vreemd geweest moeten zijn aan het begrip reïncarnatie. Daartegen brengt schr. dan in: eene overweging gegrond op Johannes IX, 2 en zegt o.a.:

'Ook staat het vast, dat de tegenwoordige Semieten, in welke nog zeer veel voortleeft van de denkwijze hunner voorvaderen, ongeluk voor gelijkwaardig met zonde houden en vaak op dezen grond tot de gevolgtrekking der zielsverhuizing komen. Eene karakteristieke aanteekening uit het leerrijke boek van S.J. Curtiss '*Ursemitische Religion im Volksleben des heutigen Orients*' (1903) p. 130 moge dit bevestigen:

'Het feit, dat zonde en ongeluk als in wezen van dezelfde beteekenis geacht worden, kwam duidelijk uit in een onderhoud met verscheidene protestantsche Nossariers, bij gelegenheid van mijn bezoek in Dsjendjera (terwijl ik den zendeling Stewart begeleidde in Noord-Sirië) om hunne meening over de oorzaken van een ongeluk te bepalen, verzocht ik Stewart, hen in grove trekken de vertelling van het lijden van Job te doen, om dan hunne meening daarover te vragen. Eenstemmig zeiden zij: "Die man moet een groote zondaar geweest zijn". En toen zij van de blindgeborene hoorden (Joh. IX 1-3), zeiden zij: "Of deze man moet in vorige bestaan gezondigd hebben, of zijne ouders moeten gezondigd hebben"...'

Dr. de Jong vraagt dan: 'Zou het niet het eenvoudigste zijn, ook de vraag van de Jongeren evenzoo op te vatten?'

Dat komt mij ook zoo voor.

Eene spontane vergelijking toont aan, dat klaarblijkelijk ook

1) 12 Juli 1904.

Pythagoras op juist dezelfde manier over deze kwestie dacht als de gever van het christelijk evangelie:

'Ziet, hoe het lot niet het grootste deel van deze ongelukken zendt aan deugdzame menschen'[1] zeide hij.

Dit zijn wel de twee meest kenmerkende plaatsen, die ik kan vinden, maar ik kan mij den heelen geest van het evangelie met zijn machtige wet van liefde en zijn streven naar volmaking niet anders voorstellen, dan bedoeld als de wet voor eene groote en geleidelijke ontvouwing van het Ego, vanaf het kind-stadium, dat wij bij enkele wilde volksstammen nog in onzen tijd kunnen vinden, tot op den trap der hoogste volmaking, die ons ten doel gesteld wordt... *bereikbaar* doel!

Door sommige exegeten wordt gezegd: ge vergist u; Mattheüs deelt ons mee, dat er gezegd is[2] 'Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader in den hemel volmaakt is' en niet 'wordt volmaakt'. Volgens hen is het juist *niet* een proces van '*worden*', maar van *zijn.* Wij zijn innerlijk evenzeer volmaakt als de Vader, maar het komt er op aan het te wezen, zeggen zij.

Men zou dus meenen: in de praktijk moeten wij toonen, te kunnen 'wezen' wat wij 'zijn'? Hoe 't zij, ik zou wel willen vragen: hoe stelt ge u dan voor, dat iemand uiterlijk kan wezen of niet wezen, wat hij innerlijk reeds is? Dit moet men zich dan zeker wel denken als een proces van *ver-wezen*-lijking, een voortdurend méér en meer tot wezenlijkheid brengen. In de menschen, die wij om ons heen zien, bemerken wij veeleer iets van langzame en geleidelijke evolutie, dan van een plotseling uit volkomen onwetendheid en duisternis, zonde en slechtheid tot volkomen heiligheid, verlichting en kennis komen. Daarom ontgaat mij ook, wàt men nu juist het schoone of logische in de hier vermelde opvatting vindt. Mij dunkt, dat de oprechte Christen, die mij op eene openbare bijeenkomst eens zeide, dat hij door jarenlang nadenken over de leeringen van de evangeliën tot dezelfde gevolgtrekkingen was gekomen als die hij thans door mijne lezing over het begrip 'reïncarnatie' hoorde, veel meer blijk gaf den wáren geest der evangeliën begrepen te hebben. Hij was een oud man en was niet haastig in zijn oordeel. Maar, zeide hij, wanneer hij

1) *Golden Verses*, 20.
2) V. 48.

zag, hoe er om ons heen nog zoovele menschen leven, die toch ook kinderen van den zelfden Vader moeten zijn, en wanneer deze nog voor een deel op zulk een barbaarsch laag standpunt staan, dat ze voor ons in vele opzichten dierlijk schijnen, dan kan hij zich toch niet voorstellen, dat deze kinderen niet allen evenzeer door den Vader geliefd zouden zijn - en dat zij voorgoed en voor eeuwig in de onwetendheid en duisternis zouden moeten sterven, omdat zij in *dit* ééne leven niet de gelegenheid hadden gevonden om het evangelie te ontvangen. Daarom meent hij, kàn het niet anders of de Hemelsche Vader moet, omdat hij een rechtvaardig en liefdevol God is, alle zijne kinderen evenzeer in de gelegenheid stellen om de heerlijkheid en glorie van Zijne volmaking te bereiken. Ja, zelfs de dieren moeten Hem lief zijn - ook voor hèn moeten kansen voor volmaking openstaan. En dit zag hij niet anders mogelijk, dan door een herhaalde terugkeer - tegen welk begrip zich overigens, volgens hem, niets in het Christendom verzet. Ook volgens mijne meening kan dat niet worden aangewezen.

Hoeveel te grooter echter wordt het perspectief van volmaking, wanneer wij ons rekenschap gaan geven, tot welken betrekkelijk lagen sport van den Jacobsladder wij in ons tegenwoordig ras nog slechts gestegen zijn!

Nu moet hier wel worden opgemerkt, dat het woord ‘wedergeboorte’ in de evangeliën vooral bij Johannes, voorkomt in eene andere beteekenis. Waar hij mededeelt hoe de Meester leeraarde: ‘zoo iemand niet geboren wordt uit Water en Geest, kan hij in het Koninkrijk Gods niet ingaan’ en ‘Gijlieden moet wedergeboren worden’, daar is zeer duidelijk sprake van de geboorte ‘uit den Geest’ en *niet* ‘uit het vleesch’[1]. Er is sprake van hen die ‘uit God geboren zijn’[2].

Ook daar, waar wij bij Mattheüs lezen, dat de Meester zijne leerlingen toesprak als ‘gij die mij gevolgd zijt in de wedergeboorte’[3], daar kan deze beteekenis gelden: zij moeten inderdaad wedergeborenen naar den Geest zijn, anders konden

1) III, 5-7.
2) I, 13.
3) XIX, 28.

zij thans niet Zijne leering aangenomen hebben en zijne leerlingen niet geworden zijn. En daar zij ook, voorzooverre den tijd betreft, wel nà Hem dezen Staat van bewustzijn moeten bereikt hebben, zijn zij den Meester 'gevolgd' in de wedergeboorte.

Toch mag het hier niet verzwegen worden, dat elk theosoof aan dat zelfde gezegde ook nog een andere beteekenis zal verbinden, die wel zeer intens samenhangt met de eerste, maar op het oog, uiterlijk, er geheel onafhankelijk van schijnt: Hij zal namelijk overtuigd zijn, dat de leerlingen den Meester reeds in vele, zeer vele incarnaties gevolgd zijn in Zijn werk, en in vele eeuwen, in vele levens bij Hem zijn gebleven 'in Zijne beproevingen' en dat uit die lange rij van levens vol aangehouden arbeid, trouw, inspanning en weerstaan van allerlei beproevingen, eindelijk deze discipelen verdiend zullen hebben, dat wil zeggen: waardig en gereed zullen zijn, om te 'zitten op twaalf tronen'[1].

De vraag is, vinden wij in de geschiedenis van het Christendom klaarblijkelijke aanwijzingen omtrent het begrip reïncarnatie? Wij weten, dat in onzen tijd de reïncarnatie-leer geen deel uitmaakt van de onmiddellijke christelijke geloofsartikelen maar het is nog zeer de vraag, of zij daarom met recht door vele priesters en predikanten verworpen wordt... uit gewoonte, zou men haast zeggen. Het is mij niet bekend, of er ooit een Pauselijke encycliek de leer der reïncarnatie heeft verworpen als 'kettersch', maar wel is het bekend, dat paus Innocentius III de Albigensen, bij wie o.m. ook reïncarnatie geleerd werd, liet vervolgen en bestrijden wegens algemeene ketterij en gevaar voor het 'rechtzinnig geloof'.

Naar aanleiding van een onlangs verschenen uitlating zou men intusschen wel zeggen dat de tijden veranderd zijn.

In het door Jesuïten opgerichte en geredigeerde '*Universal-organ*, *Stimmen aus Maria Laach*' (Heft 1 Jahrgang VIII) schrijft prof. Vincent Lutoslauski (blijkbaar een Pool) een artikel over en tegen dr. Steiner's '*Geheiwwissenschaft*' - en zegt daarin o.a. over reïncarnatie ongeveer het volgende:

'Ook de leer der wederbelichaming is veroorloofd in de Katholieke Kerk en valt niet binnen het bereik van Modernisten-vervolging. De grootste dichters en denkers van Polen [- een

1) XIX, 28.

volk dat altijd heel en al Roomsch-Katholiek is geweest; *vert.*] van Miekiewics tot Wyspiansky, van Wronski tot Cieskorosky, hebben de leer der reïncarnatie verkondigd en zijn daarom toch niet buiten de gemeenschap der Kerk gesloten...'

Het is intusschen nog wel iets anders of men zulk een begrip beschouwt als 'toelaatbaar' - een toelaatbare dwaling misschien? - of dat men er, zooals de theosoof doet, voorshands het éénige begrijpelijke middel in ziet om het Christendom tot eene levende werkelijkheid te maken.

Bekend is, dat het Christendom van de eerste twee eeuwen een heel anderen geest ademde, dan wat in latere eeuwen de 'rechtzinnige leer' werd genoemd. En nu is het alweer de moeite waard voor ons, op te merken, dat de meest bekende en beroemde Kerkvaders, Origenes, Clemens Alexandrinus e.a. inderdaad nog openlijk de reïncarnatie - toenmaals ook wel 'zielsverhuizing', 'wederbelichaming' of wedergeboorte 'in het vleesch' genoemd - hebben geleeraard.

Eenige jaren geleden heeft mevrouw Besant te Leamington in Engeland gesproken over 'Reïncarnatie als christelijke leerstelling' in eene vergadering, voorgezeten door den Aartsdeken Colley, rector van Stockton, en daarin legde zij vooral veel nadruk op de getuigenis dezer Kerkvaders. Ik neem daaruit een paar aanteekeningen over:

Zoo zegt Origenes o.a.:

'God schept overeenkomstig vroegere grondslagen van verdienste tot eer en schande.....' enz. - en: 'Is het niet in overeenstemming met de rede, dat elke ziel voor zekere geheimzinnige doeleinden gevoerd wordt in een lichaam en wel naar gelang van hare verdiensten en vroegere handelingen?'

Verder zegt hij, dat 'God alles beschikt overeenkomstig de verdiensten en den zedelijken vooruitgang van elke persoon'. En nadrukkelijk wijst hij er t.a.p. op dat 'de Goddelijke rechtvaardigheid met geen mogelijkheid te verdedigen is'..... dan door aan te nemen dat men zich de wederwaardigheden van het tegenwoordige verdiend heeft in het verleden.

Men ziet, dit is dezelfde gedachtengang als in de aangehaalde passage uit het Boek der Wijsheid, Johannes IX en Mattheüs V, en dat is dan ook eene van-zelf-sprekende gedachtengang, die evenzeer in onzen tijd natuurlijk, als immer, hare waarde heeft.

Uit dezen gedachtengang blijkt, dat het begrip van reïncarnatie zeer nauw, ja, onverbrekelijk verbonden is met een ander begrip: dat van ‘oorzaak en gevolg’, tegenwoordig langzamerhand zeer bekend onder den Indischen naam *Karma.*

Er zullen misschien velen zijn, die zeggen: waarom dit vreemde woord behouden voor een begrip, dat toch ook in ònze taal moet te zeggen zijn? Zeker, het is ook in onze taal te zeggen, maar de uitdrukking ‘oorzaak en gevolg’ geeft in het Nederlandsch, nòch in eenige andere Westersche taal, de intense beteekenis van het begrip, dat bedoeld wordt, die het woord *Karma* heeft in Indië, waar het eeuwen en eeuwen lang gebruikt is voor dit bizondere begrip, dat in die zelfde eeuwen in onze christelijke wereld eenvoudig niet bestond in het algemeen bewustzijn. Wij hebben hier een woord ‘schuld’, dat theologisch zoo goed als onverklaarbaar is, althans voor het gezonde verstand. Want deze ‘schuld’ zou op ons rusten, volgens christelijke dogmatici, vanaf den eersten mensch, hoewel ‘wij’ daar part noch deel aan kónden gehad hebben, omdat wij, volgens diezelfde geleerden, zooals we hier nu staan, nooit eerder in deze wereld gewoond hebben. Dit is een van de langzamerhand berucht geworden onhoudbaarheden van de zoogenaamd ‘christelijke’ dogmatiek. Maar in elk geval is zulk een wanbegrip van ‘schuld’ niet gelijkwaardig met *Karma.* Men zou haast zeggen: het staat er lijnrecht tegenover, want het begrip van Karma sluit de individueele verantwoordelijkheid in, en deze soort van ‘christelijke’ schuld sluit die, met behulp van vele andere verkeerde of verwrongen voorstellingen, tamelijk wel uit.

Veeleer nog zou men Karma kunnen vertalen met: individueele verantwoordelijkheid, maar ook dat is het niet precies.

Laat ons trachten te zien, wat er omtrent het begrip K a r m a werkelijk door ons begrepen kan worden.

Het woord is afgeleid van den Samskrit wortel *Kr*, waarvan ook *Krya*, werkzaamheid, komt, en dat in 't algemeen beteekent ‘handelen’. Voor zoover ik mag vertrouwen op mijne vrienden die Samskrit verstaan, beteekent *Karma* dan: dat wat te handelen is, wat te doen is. Er ligt dus ook de beteekenis van onontkoombare plicht in opgesloten.

Keeren wij nu voor een oogenblik terug tot de beschouwing van het wezen van den mensch en zijne verschillende organische belichamingen.

Welbeschouwd sluit het begrip van ‘orgaan’ vanzelf in: een voortdurende onophoudelijke wisseling van indrukken, een openstaan voor de cosmische trillingen en daardoor een voortdurend verband tusschen het bewustzijn binnen en de dingen buiten. Het leven vertoont zích als 't ware *door* en *als* trilling en dringt tot het bewustzijn door in het orgaan, zoodat dan ook Plotinus gelijk heeft, waar hij het oog voorstelt als ‘zonne-achtig’ - uit en voor en door het zonlicht geschapen en als 't ware het geobjectiveerde zonlicht. Zoo is elk orgaan geobjectiveerde trilling. En door het orgaan wordt de aard van eene bepaalde trilling, een bepaalde toon van den cosmischen toonlader, overgebracht naar het bewustzijn, dat deze trilling met zijn innerlijk leven tegemoet treedt in het orgaan.

Uitgelokt door de trillingen in den cosmos, komt het Ego, de Geest, tot handeling naar buiten. Dit is zijne werkzaamheid. En hij verricht die naar den aard en de factoren zijner organische lichamen.

In het orgaan nu moeten uiteraard voortdurend veranderingen plaats vinden, omdat dit immers het steeds ontvankelijke is, steeds en immer weer getroffen door nieuwe invloeden; er komt telkens iets bij, er *moet* steeds verandering plaats vinden. En we zouden het ‘orgaan’ in de schepping wel kunnen noemen het bij uitstek veranderlijke. En veranderlijkheid is de vanzelfsprekende voorwaarde voor evolutie, voor leeren, voor vervolmaking.

Trouwens, wanneer wij - hetzij filosofisch, hetzij aan de hand van de biologische natuurwetenschap - nagaan, hoe een orgaan in een levend lichaam van zekere substantie ontstaat, dan vinden wij, dat onder de inwerking der betrokken stralen eene geleidelijke ontwikkeling plaats heeft - en het wil mij voorkomen, dat dit nauwkeurig waargenomen feit, dat bovendien zoo vanzelf spreekt op wiskundige wijze, als dat een vallend voorwerp door de *voort*durende werking der zwaartekracht eene versnelling krijgt, geen verder betoog behoeft.

Maar het is noodig, ons rekenschap te geven van de algemeenheid van deze werkzaamheid of handeling van het Ego. Niet alleen op fyziek gebied, ook astraal en mentaal en in elken

hoogeren zin, waarin het Ego vermag werkzaam te zijn, worden trillingen uitgezonden en ontvangen.

Maar alleen in de drie lagere werelden bevindt het zich in wat men zou kunnen noemen *uncongenial surroundings*. In de wereld des lichts vinden de lichtstralen van het Ego geen bestrijding van duister, maar in de drie lagere werelden moet het licht geobjectiveerd worden en dààr verschijnt dus niet het oorspronkelijk licht van het Ego, maar eene trilling, getransponeerd in de substantie van het betrokken gebied. En wederzijds zullen de trillingen van deze ‘gebieden’ het organisme van het Ego aandoen en in hem opwekken de beantwoording daarvan.

Om het begrip van deze wisselwerking te verduidelijken, is het misschien wenschelijk, te zeggen, dat volgens theosofische ideeën de drieheid der lagere persoonlijkheid zijne ervaringen na den dood van het lichaam in deze werelden samenvat in een soort *essentieel* atoom, dat verbonden blijft aan den Geest en dat een volgende maal als 't ware de (etherische) zaadkiem is, waaruit de nieuwe persoonlijkheid zal worden opgebouwd. Dit komt mij ook in allen deele logisch voor: het menschelijk wezen immers is eene duidelijke dualiteit: boven en beneden, ontstaan uit Geest en Stof. En nu zou terecht de opmerking gemaakt kunnen worden: wanneer de ééne pool verdwijnt, hier het fyzieke lichaam, dan zal toch zeker, evenals bij eene electrische polariteit, ook de andere pool verdwijnen; waaruit men dan zeer scherpzinnig zou hebben besloten, dat de Geest verdwijnt tegelijk met het lichaam en dus de ‘materialisten’ gelijk zouden hebben, die beweren dat de geest slechts ‘eene functie van het lichaam’ is, en ook de ‘monisten’, die beweren, dat de mensch als eene ‘eenheid’ van geest en stof verschijnt en verdwijnt. Niet aldus echter bij nadere beschouwing. Hunne redeneering is volkomen juist. Maar er is geen sprake van den dood van het geheele fyzieke wezen of verdwijning van de ééne pool, wanneer een lichaam op deze wereld sterft, evenmin als alle fyzieke leven uit een plant verdwenen is, wanneer bladeren, stengel en bloem vergaan zijn. Dàn blijft over het z a a d . En in het zaad ligt een volkomen nieuw leven... in aanleg. Wanneer een nieuwe stroom van leven door deze zaadkiem vaart en het onder geëigende omstandigheden gebracht wordt, zal een nieuwe plant ontspruiten uit dit schijnbaar doode overblijfsel.

En zoo is het met de fyziek-astraal-mentale persoonlijkheid van den mensch.

Ik wil nu voor het oogenblik daarlaten, of men moet verwachten ééne kiem van de drievuldige persoonlijkheid of drie onderling verbonden atomen. Laat ons eenvoudig spreken van *de* kiem of *het* 'permanent atoom'.

Waar het op aankomt in de hier aangeboden beknopte schets is dit: elk orgaan wordt ontwikkeld en vervolmaakt door het aanhouden en voortzetten van de geëigende soort trillingen. Het wordt gestemd als het ware. En nu zullen met den dood de daarin verzamelde organische vermogens verloren gaan, maar hunne equivalenten blijven bewaard in de zaadkiem, het 'permanent atoom'. En in het Ego wordt terzelfder tijd, al naarmate zich nu de fyzieke, astrale en mentale organen ontwikkelen een essence van weten opgewekt of te voorschijn gebracht, die ook dus aan deze andere pool de ervaring van de ontvangen trillingen opzamelt. De ervaringen blijven dus zelfs aan twee zijden bewaard: als concrete eigenschappen in de concrete zaadkiem, en als abstracte vermogens van weten in het Ego.

Wanneer dus wederom het Ego zich uit en rondom dat permanent atoom een nieuw lichaam zal opbouwen, vindt het daartoe de factoren en het geheele grondplan in deze kiem, uit vorige levens achtergebleven.

En zoo mag Paulus dus wel zeggen: 'Zooals gij zaait, zoo zult gij oogsten!'

Wij leven in een wereld vol andere wezens; niet alleen zichtbare menschen, maar onnoemelijk vele, voor ons oog *on*zichtbare wezens. Dóór onze uiterlijke verschijning in deze werelden stralen wij voortdurend *ons* wezen van ons af. We doen dit als gewoon fyziek-etherische uitstraling. Maar ook als gevoels-trillingen en gedachte-trillingen. Al die trillingen treffen die andere wezens om ons heen. En wij zelf worden voortdurend getroffen door ontelbare trillingen van allerlei aard, afkomstig van de menschen en wezens om ons heen. Wij leven in een zee, een oceaan van trillend leven, en daarin deelen wij allen in wat wij allen daarin samenbrengen. Sommigen brengen niet veel, anderen niet veel schoons, enkelen, de grooteren, brengen het werkelijke licht, dat al de anderen helpt; omdat ze er in mededeelen. Wanneer wij

dus gaan onderzoeken, hoe het komt, dat op een zeker oogenblik een gevoelen, verlangen, gedachte ons 'invalt', dan is daarvoor zeer vaak geen tastbare *uiterlijke* oorzaak te vinden. Maar wanneer wij verder zien, dan blijkt er wel heel duidelijk, hoe wij in al ons denken en gevoelen, *voor zooverre de Geest daarover niet beslist heerschappij voert*, worden gedreven door de binnenstroomende trillingen van onze omgeving.

Dit te bedenken doet voor ons opengaan het begrip van verantwoordelijkheid. Het doet ons begrijpen waarom wij zoo veel kwaad doen en waarom wij ons eigen wezen verontreinigen door 'wat den mond uitgaat'[1]. Maar niet alleen wat den fyzieken mond uitgaat; de uitdrukking is figuurlijk en sluit daarom evenzeer en voorál ook in: de gevoelens en gedachte-trillingen die uitgezonden worden.

Wij staan als een gevoelig sein-ontvanger te midden van deze wereld en elke trilling, die wij opvangen, zal ook een uitgangspunt moeten hebben. En elke trilling die wij uitzenden zal ergens moeten belanden; wel allereerst in het doel, bij de personen, waarvoor ze bestemd is. Zoo maken wij b a n d e n in het leven. De trilling, die twee menschenzielen gelijkelijk, in één toon, beroert, verbindt die twee. Het hangt van den toon af, of dit een band van liefde of haat, waardeering of afschuw, vriendschap, dankbaarheid of vrees zal zijn. En de toon die eenmaal gehoord en verstaan is, zal later weer herkend worden - en dan wordt die toon vermoedelijk weer aangeslagen en herhaald, waarschijnlijk door vele levens heen.

Maar nu is het ook tijd om bewust te worden, dat deze banden van allerlei soort eigenlijk juist de middelen zijn, die het Ego in eene werkdadige verbinding stellen met deze wereld. Niets dan 'banden' met deze wereld en hare bewoners zou den Geest ooit eene bepaalde rustplaats hier beneden kunnen doen vinden. En dat moet van den beginne af zóó geweest zijn. Telkens wanneer weder de Geest naar buiten streeft, verlangend naar den nieuwen 'Dag van Brahma' van zijn eigen kleine heelal, en hij een nieuw lichaam gaat opbouwen, moet hij zich laten leiden, laten trekken en voeren en verzorgen door de banden, die hem hier omlaag binden. Magnetisch wordt hij dáárheen getrokken,

1) Marcus VII, 15 en Mattheüs XV, 11, 18.

waar de banden voor het oogenblik het sterkst zijn. Nimmer kan hij ergens gaan waar hij, in zijne persoonlijkheid, geen banden heeft, zoolang althans niet het meesterschap van den Geest over de 'stoffelijke' persoonlijkheid volkomen is geworden.

En hierin vinden wij de algeheele samensmelting van de begrippen karma en reïncarnatie:

Door de eigen levensemanaties, door het bestaan-zelve in deze werelden, heeft het Ego een arbeid ondernomen, die nauw samenhangt met dien van anderen. En van den beginne-af-aan staat het vast, dat hij hier nooit meer zal uitkomen, vóór dat hij den laatsten penning zal betaald hebben. Het karma, de noodzaak tot handeling, bindt hem en noopt hem tot nieuwe incarnaties.

Als wij nu nagaan, hoe in de eerste tijden van de menschelijke ontwikkeling - bij den enkelling zoo goed als bij geheele volken en groepen en rassen - de persoonlijkheid, als orgaan of instrument van den Geest, langzamerhand ontvouwd werd, dus in den aanvang weinig fijngevoelig, onhandig en onbeholpen was, dan kunnen wij wel begrijpen, dat niet dadelijk vrede en harmonie geheerscht hebben op deze Aarde, zoo min als op eenige andere planeet!

Wij moeten ons vóór alles rekenschap geven van het wezen van den Geest zelf: dit is licht en leven *per sé*... wij hebben *á priori* 'geest' genoemd, wàt de vonk des levens in den mensch is. En die vonk, dit leven, is op zich zelf 'Goed', het is op zich zelf kracht en kàn nooit anders doen dan goed-doen aan anderen en kracht-geven aan de wereld. In ons zelf hebben wij den 'God die Goed is'. Dit is de grondslag van alle godsdiensten en hoewel het filosofisch lang geen eenvoudig vraagstuk is, mogen wij het hier toch wel als een *communis opinio* aannemen; zij het dan ook, dat die voorloopig door de meesten nog meer gevoeld wordt, dan doordacht.

Het Goede echter is een *aanleg;* een 'bedoeling' zou men haast willen zeggen: wij bedoelen innerlijk allen niet anders dan de drang naar geluk. We bedoelen niet anders dan het geluk, het Goede zelf. En wij weten innerlijk heel goed, dat dit 'geluk' beteekent het allerhoogste, *de* Allerhoogste, een bewustzijnstoestand

overigens, waarvan wij in onze persoonlijkheid geen kennis dragen en geen klaar begrip kunnen vormen. Wij gevoelen het als een *Sehnsucht.* Zoo noemt ook bijv. een der voorgangers van de Humanisten het - Johann Amos Comenius - waar hij in zijn *Unum Necessarium* zegt:

'.... die Sehnsucht nach dem Guten, in welcher Gestalt auch sie im Menschenherzen still hervorwächst, ist immer ein Bächlein, dass aus dem Quell alles Guten, aus Gott hervorsprudelt.'

Maar de groote goede kracht moet gebruik maken van werktuigen, organen, persoonlijkheden, die van-den-aanvang-af onbeholpen en ruw zijn, en die een eigen leven gaan ontwikkelen met eigen 'egoïste' eischen. Er is gebrek aan harmonie, aan beleid en inzicht en vooral ook gebrek aan beheersching over die krachten, waardoor deze lagere lichamen van buiten af in beweging gebracht worden. De handeling, het gevoel en de gedachte moeten onder beheersching worden gebracht en verlicht door wat van binnen-uit 'licht' kan geven.

Intusschen zijn er vele eeuwen voorbijgegaan onder dit proces van geleidelijke ontplooiing der 'geestvermogens' in de lagere werelden, en het kan ons niet verwonderen, als wij uit onze goede bedoelingen vaak heel harde en pijnlijke 'banden' hebben overgehouden, die ons bittere ervaringen in volgende levens bezorgen.

Ik herinner mij een preek van Ds. Campbell gelezen te hebben, waar deze de daad onderzocht van een man, die uit jaloerschheid een ander gedood had. Wij moeten, zeide hij, niet alleen zien de natuurlijk afkeurenswaardige daad, zeg *mis*-daad. Maar, omdat wij menschen zijn, moeten wij ook vragen naar de oorzaak en de beweegredenen. Wat ging er in dien man om, vóór hij tot zulk een daad kwam. En als gij dat onderzoekt, zult gij zien, dat drang naar geluk en liefde de drijfveer was. Het was alleen noodig geweest, deze zelfde machtige kracht in een beter kanaal te leiden, om een zegenrijk verschijnsel, een groote daad van moed, zelfopoffering of toewijding tevoorschijn te roepen.

Inderdaad: het komt er op aan om de kanalen meester te worden en te veredelen, de kanalen die leiden van ons innerlijk 'ik' naar de buitenwereld: onze organische voertuigen, onze geheele 'persoonlijkheid'.

Tijden gaan natuurlijk voorbij, in de kinderjaren van rassen, volkeren en individuen, waarin het hooger bewustzijn eigenlijk nog niet meespreekt in deze wereld, zoomin als bij de meeste kleine kinderen. Het is dan als of de persoonlijkheid in grootere en kleinere groepen met anderen geleid wordt en alsof er voor die persoonlijkheid slechts een heel geringe mate van verantwoordelijkheid bestaat. Wij kunnen dit moeilijk anders denken, wanneer wij nog zien naar vele onbeschaafde volksstammen, en naar groote menigten der minder ontwikkelden in onze groote steden en op het platte land.

Maar er zal natuurlijk een oogenblik aanbreken, waarop het innerlijk bewustzijn doorbreekt en uitroept: i k b e n d i e i k b e n ! Ik ben ik. Dan gevoelt het op eenmaal zijne verantwoordelijkheid en ook zijne rechten en aanspraken. Dan wordt het oog des Geestes geopend en omdat dàn de mensch zegt: ‘ik ben ziende’ - ‘zoo blijft zijne zonde’[1]. Dàn eerst treedt het begrip ‘zonde’ voor de individueele verantwoordelijkheid op. De ‘handeling’ der persoonlijkheid wordt van-nu-af-aan intenser en gedreven door ikheids-besef. Dan wordt ‘Karma’ meer en meer voelbaar als een ijzeren wet.

Want inderdaad, de wet van Karma is wel de wet van goddelijke rechtvaardigheid, maar ze is ook de wet van ‘oog om oog, tand om tand’, de onverbiddelijk strenge wet van actie en reactie in de geheele Natuur: zooals gij zaait, zoo zult gij oogsten.

Niet alleen uwe fyzieke daden zullen vrucht dragen; ook uwe woorden, uwe gevoelens en uwe gedachten. Al wat er in u omgaat en zijn weg naar buiten vindt, laat zijn spoor achter in *u*, èn in die wereld daarbuiten - die ge nu mogelijk onverschillig voorbijgaat, meenende er niets verder mee te maken te hebben. Maar dat spoor van een indruk binnen in u en de indruk daarbuiten in de wereld zullen elkaar weder magnetisch aantrekken, als de tijd daartoe weer gekomen is. Aan die magnetische banden ontsnapt niemand.

En daarom is er zoo herhaaldelijk gezegd in de theosofische boeken - voorheen en tegenwoordig! - dat de mensch de maker is van zijn eigen lot, de maker van zijn eigen toekomst.

Eenmaal, vroeger of later, zal hij moeten leeren, zijne organen

1) Johs. IX, 41.

te beheerschen met de macht van den Geest, zoodat zij zullen *uitvoeren* wat hij *wil*, en het licht en de warmte van-binnen-uit onmiddellijk in de wereld zullen stroomen en elke handeling ‘goed’ zal zijn.

Wij behoeven nauwelijks te vragen, of wetenschap en filosofie iets kunnen inbrengen tegen een zoo bij uitstek wetenschappelijke en filosofische stelling als de wet van ‘oorzaak en gevolg’, ‘actie en reactie’.

Laat ons dus dadelijk overgaan op het terrein van den godsdienst en nu vooral den Christelijken godsdienst.

Zoo spaarzaam als de directe aanwijzingen voor het begrip reïncarnatie zijn te vinden, zoo duidelijk en openlijk is overal en steeds gewezen op het zeer strenge, ja volstrekte verband tusschen oorzaak en gevolg in al ons handelen en leven. Ik schroom dan ook geen oogenblik om te verklaren, dat m.i. - al moge het *woord* ‘Karma’ ons op 't oogenblik ietwat vreemd in de Westersche ooren klinken - de *leer* van Karma eene bij uitstek christelijke is. En waar voor mij - gelijk hier voren werd getracht aan te toonen - karma en reïncarnatie niet anders dan de twee zijden van één feit zijn, daar staat het voor mij ook volkomen vast, dat het Christendom zonder het begrip reïncarnatie onbegrijpelijk is.

Als voorbeelden van het Karma-begrip gelden natuurlijk in de allereerste plaats de twee reeds hiervoren aangehaalde passages, die van den blindgeborene en die van den kerker, waaruit verlossing slechts mogelijk is na betaling van ‘den laatsten penning’. Uit de tweede spreekt vooral zoo goed, hoe ‘karma’ inderdaad het zelfde beteekent als ‘schuld’, wanneer wij dit begrip in den juisten zin nemen, zoodat dan ook uit de onmogelijkheid om die ‘schuld’ behoorlijk en aannemelijk te verklaren, de onmacht der tegenwoordige theologen spreekt, die van Karma nòch reïncarnatie weten willen.

Er zijn twee plaatsen in het Evangelie naar Mattheüs, die wel héél duidelijk zijn. Allereerst daar waar de Meester zegt:

‘... al wat gij op aarde binden zult, zal in den hemel gebonden wezen; en al wat gij op aarde ontbinden zult, zal in den hemel ontbonden wezen’[1)].

1) XVIII, 18.

Mij dunkt, het kan moeilijk duidelijker: wat hier op aarde onze banden zijn, dat zullen ook de oorzaken zijn, waardoor ons Ego gebonden is, terug te keeren. Zoolang het gebonden is 'in den hemel', behoort het niet tot de bewoners des hemels, die zich dáár in die gewesten, *vrij* bewegen kunnen. Zoolang wij één band hier achterlaten, zullen wij ook in den hemel nog niet de bevrijding bereikt hebben.

En de andere plaats is die, waar gevraagd wordt:

'Leest men ook druiven van doornen of vijgen van distelen?' en waarop dan positief gezegd wordt als vervolg:

'... iedere goede boom brengt goede vruchten voort en een kwade boom brengt kwade vruchten voort.

Een goede boom kan geen kwade vruchten voortbrengen, nòch een kwade boom goede vruchten'[1].

Ook dit is duidelijk en met recht te verwonderen is het, dat zoo velen, zoo ontzaglijk velen, die zich 'christenen' noemen, altijd blijven gelooven, dat van hunne doornstruiken wèl de schoonste druiven geplukt zullen worden in het koninkrijk der hemelen, indien hier omlaag maar een zekere 'geloofsbelijdenis' met den mond gepreveld is.

Aan hunne vruchten zult gij ze kennen!

Dàt is de wet van karma, die hen doet handelen naar hunnen aard en hen zal doen leeren door ervaring, inbeelding en fraaie woorden ten spijt.

Wanneer nu de Theosofische Beweging van heden optreedt met de leer van Karma, dan is het duidelijk, dat zij dit niet doet om bekeeringen te winnen voor een gemakkelijk geloof dat in kalme berusting neerzit bij al wat zoude gebeuren - gelijk wel eens beweerd wordt. Wie dat zeggen, weten niet, dat de leer van Karma de eerste voorwaarde is om het Christendom, en welke godsdienst dan ook, ernstig te leven; daardoor wordt het leven in geenen deele 'gemakkelijker'.

Zonder dit begrip geen behoorlijk maatschappelijk samenleven en geen wáre godsdienst. Wie God of het Goede, hoe men het verkiest te noemen, meent te dienen door de verantwoordelijkheid van eigen schouders af te wentelen op die van

1) VII, 16-18.

anderen - priester of leek, mensch of god - die zoekt den weg tot Waarheid en Licht niet *in* zich zelf maar *buiten* zich zelf en die zal nooit *uit zich zelf* naar waarheid en licht handelen.

De toestanden in onze maatschappij, waar een ieder meepraat over ‘sociale rechtvaardigheid’ en ‘menschwaardig bestaan’ toonen een heel erg gemis aan begrip van de ‘Goddelijke rechtvaardigheid’ en de ‘menschelijke aansprakelijkheid en zelfverantwoordelijkheid’ - een heel erge leemte door het vergeten van het echt-christelijke begrip van *Karma.*

Eene betere toekomst-maatschappij is alleen te verwachten met den terugkeer van dit begrip.

De wereld is geen wanorderlijke kinderkamer, waarover een al te toegefelijke moeder toeziet en waar alles door de vingers wordt gezien. Zooals gij zaait, zoo zult gij oogsten. En niet anders. Zie toe, wat gij gezaaid hebt. Nu, en in vorige levens.

Het bewustzijn, dat gij thans bezit, hebt gij niet alleen aan u-zelf te danken, maar ook aan uwe medemenschen en andere mede-schepselen. Voor de helft bestaat al uwe ervaring, al uw weten uit *hen*, uit wat uw Niet-Zelf is. Gij zijt de wereld en uwe medemenschen dank verschuldigd. De kring, waarin gij levens na levens verkeerd hebt, heeft uw Ego helpen wakker maken. Lieve vrienden waren zij, die u hielpen in uw leven. Maar zij, die hinderpalen voor uw voet wegnamen, waren niet altijd zoo behulpzaam in het proces van uwe bewustwording, als de vijanden die u tegenstreefden, belaagden en van uw geduld, lankmoedigheid, zelfbeheersching en liefde het uiterste vergden.

Zij waren het, die u deden groeien. Het was niet altijd aangenaam voor uwe ‘persoonlijkheid’ - maar voor uw Geest was het de opgelegde taak; en telkens als gij een wrok, een vijandschap of jaloerschheid, een ongeduldige neiging tot verzet of protest overwonnen hadt, zult gij daar binnen *geweten* hebben, dat ge gegroeid waart, méér wakker geworden.

Men zal zóó gaan begrijpen, hoe die zelfde onverbiddelijke w e t even onontbeerlijk is voor de ziel in zijn streven omhoog, als de harde grond voor onzen voet, die gaan wil. En men zal leeren begrijpen, dat wij inderdaad moeten dankbaar zijn aan degenen, die ons hebben geholpen, en wij dáárom moeten

leeren liefhebben degenen die ons haten en weldoen aan hen die ons kwalijk bejegenen.

Wanneer wij ten laatste, voldoende wakker geworden, de wet hebben leeren kennen, onder welken wij leven, en onder welke wij geleefd hebben, incarnaties na incarnaties, wanneer wij ons dan weer bevinden in de kringen, waarin we vroegere levens verkeerd hebben en die de grond zijn geweest, waaruit wij ons geestes-voedsel getrokken hebben, dan zullen wij gaan beseffen, dat er hier eerst recht van eene ‘schuld’ sprake is. De banden die wij vormden zijn ons de kanalen tot ervaring geweest. Zij kunnen en moeten thans, omgekeerd, de kanalen worden waardoor onze wijsheid en liefde anderen bereikt.

De wet blijft, maar inplaats ze te gebruiken om eigen persoonlijkheid ‘goed’ te doen en anderen kwaad te doen, zullen wij ze nu gaan gebruiken om het goede, waaraan wij zelf deel hebben, om ons heen te verbreiden. Dat wil zeggen: wij zullen anderen niet meer bestrijden, niet meer trachten te dooden, dat, waaraan zij het leven gaven, maar wij zullen in den strijd òm het leven aan hunne zijde staan. Wij zullen liefhebben en daarmee onze schuld trachten te delgen.

‘De liefde doet den naaste geen kwaad’ - schreef Paulus aan de Romeinen (XIII. 10) en: ‘Zoo is dan liefde de vervulling der wet.’

17 Augustus 1911.

Peer Gynt, *Een dramatisch gedicht van Henrik Ibsen* door Edmond Visser.

Het gezelschap van het 'Schauspielhaus' te Düsseldorf, onder directie van Louise Dumont en van Gustav Lindemann, heeft het waagstuk aangedurfd: Peer Gynt ten tooneele te voeren. En het is volkomen gelukt. Wel is ter wille van de handeling - ik bedoel meer bepaaldelijk van wat men op het tooneel handeling noemt - i.c. ter wille van de mindere uitvoerbaarheid van een gedeelte, dit geëlimineerd, te weten het geheele vierde bedrijf, bevattende Peer's zwerftochten in Marokko, de geheele Anitra-episode, Peer in Egypte en een deel van het vijfde bedrijf, totdat Peer Solveig nadert, maar toch heeft met name de acteur, die de titelrol speelde: Franz Everth ons de bedoeling van den dichter nader gebracht.

De bedoeling van den dichter?

Daar is eene communis opinio over, versterkt door de mededeeling van Ibsen zelf: Met Peer Gynt zou het Noorsche volk bedoeld zijn.

De bekende Ibsen-kenner Passarge, die Ibsen voor een deel 'eingedeutscht' heeft en die in zijn voorwoord bij den eersten druk eene alleszins aanneembare verklaring heeft gegeven van het gedicht, zwicht in het voorwoord bij den tweeden druk voor het feit dat de dichter zelf, de dichter in eigen persoon, gezegd heeft dat Peer Gynt *de* Noor is. Maar, met verlof, voor zooverre de dichter een dichter is, is hij onbewust. En dan later komen er denkers en die zeggen: 'Kijk, dit of dat heeft hij bedoeld.' En als ze dan aan den dichter vragen wat hij *eigenlijk* heeft

bedoeld, dan zal zijn dichterlijk antwoord wezen: ‘Schoonheid te geven’.

Nu vind ik Ibsen, *over 't algemeen*, geen dichter. Strindberg noemde hem ‘een mannelijke(n) blauwkous’ en ik zou iets voor die benaming voelen, ware het niet dat Ibsen *meer* is dan verstandig, meer dan een knappe in-elkaâr-zetter van tooneelstukken, meer dan dat, wijl bij hem de synthese niet ontbreekt, wijl bij hem de *personen symbolen* zijn, d.w.z. wijl bij hem achter elke persoon een *groep* staat. En hiermeê is Ibsen's symboliek aangeduid, waarmeê ik zeggen wil dat ik behalve dit aan geen symboliek bij Ibsen geloof: aan geen witte-paarden-symboliek (in Rosmersholm), aan geen andere, welke symboliek ook, *in onderdeelen.* En ik vermoed dat Ibsen een grimmige bui had toen hij eens zei wat hierop neerkwam: ‘Peer Gynt is een ongunsteling en Peer Gynt op zijn slechtst is het Noorsche volk.’ Dit lijkt mij eene verplatting van 's dichters (onbewuste) bedoeling. Want inderdaad is Peer Gynt een dramatisch *gedicht* en de schrijver daarvan, als zoodanig *een dichter.* Dat Peer Gynt een Noor is, noodzakelijk een Noor moet zijn en ook ontleend is aan Noorsche sagen, ja, dat sommige gedeelten in gebeuren geheel te vinden zijn bij Asbjoernsen (Norske Folke og Huldra-Eventyr), doet aan mijn beweren niet af. Natuurlijk is Peer Gynt een Noor - ook, laat me zeggen, Rosmer en Helmer en alle andere Ibsen-menschen zijn Noren -, want een schrijver kan zich niet of zelden losmaken van zijne nationaliteit, zelfs niet als hij grootmenschelijke typen schept. Peer Gynt is dus een Noor; de Noorsche omgeving, de Noorsche natuur beïnvloeden hem, - welk denkend mensch zal die kant van waarheid ontkennen, die de historisch-materialisten verabsoluteeren! - maar daarom is hij nog niet *de* Noor als symbool. En dat er meer Noren dan b.v. Nederlanders zijn gelijk Peer Gynt, doet er ook al niet toe. De Noren mogen fantasten zijn evenals Peer Gynt, hij is, - en hier komt het kernpunt van mijne hypothese, - *de*, toevallig Noorsche, *universeele Fantast.*

Van deze hypothese uitgaande, is het gedicht gemakkelijk en... simpel te verklaren. Want het is mijne meening dat men zich veel eenvoudiger tegenover het werk van Ibsen moet stellen dan vele hooggeleerde commentatores doen. Als schijnbare tegen-

strijdigheid zou ik willen zeggen: Ibsen is zoo ingewikkeld niet en zoo interessant niet als hij is. Er is bij Ibsen m.i. veel interessantdoenerij en het publiek zoekt dikwijls, waar niets te vinden is.

Degenen, die van meening zijn dat Peer Gynt het Noorsche volk representeert, noemen dat eene scherpe satire: Peer Gynt is voor hen een ellendeling. Voor mij is Peer Gynt een zwak mensch, beheerscht door eene bepaalde eigenschap: realiteit en droomverbeelding te verwarren, daardoor een halluciné. Au fond is hij een geniaal man - iemand, die zulk eene fantasie heeft, is geniaal - met een kronkel in zijn gemoed, zeer ongestadig, met zwerversbloed en een beetje 'moral insain'. Maar hij weet de lieve, zachtaardige Solveig te bekoren, wat voor hem pleit, en, ofschoon verbannen, keert hij terug naar de stervenssponde van zijne moeder. Hij beurt haar daar op door dolle verhalen; in woeste vaart rijdt hij met haar den hemel in, hij *ziet* het voor zich en door zijn 'entrain' drijft hij hare gedachten weg van zich zelve. Maar zij sterft. Men noemt Peer Gynt daar een zwetser. Ik noem hem een Dichter. En hij gaat verder zijn tocht door het leven: Hij moèt.

Men ziet dus: Ik ben het niet eens met Auguste Ehrhard ('Henrik Ibsen et le théatre contemporain'), die vertelt dat vóórdat Ibsen, onder invloed van zijn verblijf te Rome, overgaat van de romantiek naar het classicisme, hij 'Peer Gynt' als eene laatste romantische opflikkering heeft gedicht, daarbij Peer Gijnt tot eene afschuwelijke figuur makend, *om zijne landgenooten en zich zelf van de romantiek te genezen.*

Wel aardig bedacht, wanneer men van m.i. twee onjuiste hypothesen uitgaat: dat Peer Gynt, een geweldig mispunt is en dat hij het Noorsche volk representeert.

Er is overeenkomst tusschen Faust en Peer Gynt en tusschen Tannhäuser en Peer Gynt. Zij allen zijn de verdoemenis nabij, doch worden door de liefde van eene reine vrouw gered van het eeuwige verderf. En zou nu een dichter, die een zwakken mensch laat worstelen tegen het noodlot buiten hem, of, zooals bij Peer Gynt, tegen het noodlot ìn hem (daar hij, erfelijk belast, realiteit met hallucinatie verwart) en die dien armen mensch verheft door mooie vrouwenliefde, dezen als doemwaardig type van zijn volk bedoelen? Hoe meer ik er over denk, hoe meer bij mij

de overtuiging vastwortelt, dat deze vooronderstelling, met verlof gezegd, eene ‘plattitude’ is.

Ik zei, dat de tooneelspeler Franz Everth ons het bedoelen van den dichter nader bij gebracht heeft. Welnu, zijn Peer Gynt was *sympathiek* en wekte *medelijden* en geen verachting. Everth bleek daardoor een man van begrip te zijn, die zich niet liet beïnvloeden door commentatores, die hij kent. Dat hij ze kent, kan ik met eenige gewisheid zeggen, wetende den ontwikkelingsgang, die de Duitsche tooneelspeler gaat. Aan de tooneelschool, verbonden aan het ‘Düsseldorfer Schauspielhaus’, waaraan Franz Everth leeraar is, is onder de leervakken *philosophie* opgenomen. En iemand, met eenig wijsgeerig besef, kan het, dunkt me, niet eens zijn met de vooronderstelling, die ik fout noem en die ontstaan moet zijn door eenzijdige *analyse.* En omdat Ibsen syntheticus is, moet men hem *synthetisch* beschouwen, en, doet men dat, dan komt men tot het vermoeden, dat Ibsen beneden zich zelf zonk toen hij met een ‘sneer’ zei dat met dien Peer Gynt het Noorsche volk was bedoeld.

Passarge, in zijne voorrede tot den eersten druk van Peer Gynt en Emmanuel de Bon in zijne nota's (Henrik Ibsen en zijn werk) zeggen ongeveer hetzelfde en wel: ‘Het gestelde probleem is: Hoe werkt eene overtollige fantasie op den inwendigen mensch en op zijne verhouding tegenover de maatschappij, wanneer deze fantasie niet als bij den kunstenaar zich productief een uitweg baant, maar hem in zijne rein menschelijke handelingen beïnvloedt?’

Met deze probleemstelling, in *hare algemeenheid*, kan ik meégaan. En het antwoord luidt, dunkt me: De overtollige fantasie in Peer Gynt maakt hem handelingszwak, omdat voor zijn verbijsterenden geest, wanneer hij *doen* wil, zich eene schrikgestalte vermaterialiseert, die hem afhoudt te handelen zooals hij dit, om zijn geluk te bevorderen, wenscht.

En daar hij *anti-sociaal* is, daar hij, dermate fantast, *geniaal* is, is zijne verhouding tegenover de maatschappij deze: dat hij de maatschappij en hare verhoudingen minacht en dat deze hem bespot en uitstoot. Hij is individualist en hij heeft dus niets te verliezen behalve zijne persoonlijkheid (geen maatschappelijke plaats en zoo) en dat deze niet na zijn dood verloren ging, daarvoor bewaarde hem de lieflijke Solveig, die zijne nagedachtenis in eere houdt.

Dit is niet bedoeld als eene diepgaande studie, maar ik vond het eenigermate van belang tegenover eene analytische hypothese eens deze synthetische te stellen. Men leze nu eens met dit besef Peer Gynt en begrijpe dan dat ‘Der Dovrealte’, ‘ein hässlicher Junge’, ‘ein Knopfgiesser’, ‘eine magere Person’ enz. en ook ‘de groote Kromme’ vermaterialiseerde ‘einzel’-fantasiën zijn van den Universeelen Fantast, genaamd Peer Gynt. De voorrede bij den eersten druk van ‘Peer Gynt’ (Universal-Bibliothek 2309, 2310) van Passarge, vervolledigt mijne meening.

Wodan en Loke
Epos van de Lage Landen door J.B. Schepers.

5de Zang.[1)]
De grote slag.
I.

Een zwoele nacht na 'n drukkend hete dag;
De lucht benauwend onder 't beukeloof,
Dat loodzwaar afhing doodstil boven 't brinkveld
In Baduhenna. 't Was omringd door hulst
In dikke rijen tussen dorenstruiken,
Met sterke omschansingen van eikestammen,
Onneembaar schier: het wichtigst heiligdom,
Bewaakt door Godgeheiligden in 't wit.
Zij, zwaargewapend nu met blanke schilden,
Verdedigden de wagenbrede toegang,
Of stonden hoog op posten uit te zien.
Zij allen leden zwijgend van de hitte,

1) De strijd tussen de Friezen en de Romeinen (Zang 1, zie de Nieuwe Gids van Maart 1907) is losgebroken; de Friezen zijn ten strijde getrokken (Zang 2), hebben al een strijd gehad met Olennius hun bestuurder, (Zang 3), belegeren hem in Flevum, waarbij zij wel hulp krijgen van een stamverwant, een Kanienefaat, Botnia, maar de komst van het grote leger het beleg doet opbreken (Zang 4). Zo komt het tot *de grote slag* (Zang 5 en 7, gescheiden door zang 6 van *Rust en onrust*). Het geheel in 24 Zangen, is geschreven tussen 1902 en 1906 en nog niet uitgegeven.
Het landschap dient men zich aldus voor te stellen: Flevum ligt aan de Zuidelike oever van het Flevo; de Noordelike is links (aan de Westkant dus) een duinlandschap; midden een weiland, waarin een Romeinse villa, rechts een groot rietbos. Op de achtergrond, achter de villa, het grote Germaanse oerwoud, met het heiligdom der Friezen er in. Duko Wytsesmannen horen niet tot de keurbenden; hij zelf is een weifelaar, sterk onder de indruk van het machtige Rome. Detlef Ludgers heeft wegens de uitputting door zijn verwonde en niet te genezen hand veroorzaakt het opperbevel over de Wester-Lauwerse Friezen overgegeven aan Ljuwe Heringa; terwijl Gabe Jousma te velde komt met de Ooster-Lauwersen. Botnia de Kanienefaat blijft een trouw bondgenoot.
Voor de verklaring van 's priesters smart (15 regels voor het einde van Zang 7) zie men Zang 1, N.G. 1907 Maart blz. 298 r. 14 en 15.

En zagen vol verlangen vaak naar boven.
Wel donkerde het blauw, maar 't had geen wolkje
Van onweer.
    Moede mannen op het mos,
Die vloekten 't Fries besluit tot de aanval: nu
Kwam 't zware reuzenwiel de worm verplettren.
Zo lagen Duko Wytses mannen daar,
Verrast bij 'n strooptocht naar de grote villa
Bij Flevum; overvallen uit het pas
Bezette sterke huis, met schande weg-
Gejaagd, en nu de woede en spijt in elk
Gebaar en woord. Weer kwam het over hun,
Als de herinnering aan een droevig lied
Zodra men 't weer hoort, het geknetter van
Hun eigen huis in 't kampvuur eens gehoord;
En Duko Wytses mompelde: ‘We gaan!’
Zijn mannen wilden wel maar durfden niet;
De nijd schoot uit hun blikken naar het midden.
Daar: Heringa de kleine, Detlef Ludgers
De zwaargebaarde en Gabe Jousma, reus
Te midden van de reuzige gestalten;
De slanke lange Botnia was kleiner.
Zij vieren pleegden daar te zamen raad
En menig landsman stond of lag te kijken
Naar 't groepje in 't lichte kleed, met wit bont om
De wijde mantels, hangend van de rug neer.
En alles donkerde nu weg, geen vuur
Durfde iemand maken, 't was zolang al droog.
Lang bleven zij, wegschemerend voor de andren,
Daar samen, toen ontstak er één een fakkel
En Heringa met Jousma wenkte mannen,
Van de allerbeste en sterksten; één voor één
En stil slopen zij weldra uit de poort
Maar geen van Duko Wytses mannen was
Verkoren voor die hinderlaag in duin.

Die nacht door weerlichtte angstaanjagend steeds
De glans van Lokes oog en rossig haar

Nu hier dan daar, in 't Zuiden 't meest, de wacht
Was ongerust; er werd gebeden om
De hulp van Donar, maar zijn hamer kwam niet,
Al hoorden velen hem van verre grommen.
Bij 't scheemren week het weerlicht voor het licht
En op het voorste duin aan 't Flevo zag
Een spieder naar het fort. Gewapenden
Met purperpracht en blinkend gladde kolders,
Wild uitrumoerend, zwetsend roepend soms,
Naar brug en vlot, roeischepen: veel te klein
Was 't fort voor zoveel macht, daar saamgekomen.
En duidlik zag hij wapentekens en
Gestalten van de bondgenoten, dichtst
Bij duin gelegerd, forser, stemmiger
Dan 't schitter-gulden, purper hoofdkwartier.
Er kwam beweging: luid geroep klonk aan
En wild-barbaars gehuil van slavevolk
En bondgenoten bruiste naar het duin.
Nu zond de spieder Botnia bericht
En van een ander wist hij dat nu 't plan
Beproefd werd: zelf verborg hij man bij man
In dicht duinbos voor de overval van straks.
Hij wist dat Ljuwe tegen Romes heer
Uitdagend nu de Friezen uit het bos
Voortrukken liet met alles: mensen, karren,
Of alles op dat plekje zou gewaagd.
Tallozen met gehuil en hoorngetoet
Vooruit naar de oever, spottend die, die dreigend
Met speren: daar stak met een luid geschal
Van koper 't eerste vlot van wal, een groot.
Met zwaar werptuig dreef 't langzaam, schietende, over
En brokken steen suisden naar de overkant,
Maar de eersten ploften dof in 't water, dat
Het spatte en - tergender joelde 't gehuil;
Met mannemacht sleepten zij zwaardere
Masjienes, krakende op hun brede wielen
Naar 'n groter vlot, een dikker ook - het zonk wèl,
Het kreunde wel bij 't zwaar gewicht, maar 't ging;

En langs de brug trok scherpschutvolk vooruit
Naar beide forten vóór de brug; gestadig
En kalm weg schietend, zuiverden zij 't veld.
Daar vóór hun dicht bij 't bos, het buiten van
Een oud gediende in rijke pracht, alom
Bijeengeroofd; de muren hoog, het dak
Van tinnen wel voorzien, een witte burcht.
De eigenaar had snel de poort gesloten
Des morgens en zijn mannen goed gewapend:
Zijn oude oorlogsvuur vlamde in hem op.
Nu werd het buiten voorpost van het leger,
Scherpschutters scholen achter muur en tin,
Bestand zo tegen Ljuwe's boogschutvolk.
En langzaam kwamen ook de vlotten aan,
Maar menigeen lag dood daar op, in 't veld,
Buiten de muur en in de tuin van 't buiten,
Of neergetuimeld in het diepe Flevo.
Voor de overmacht week Ljuwe kalm terug,
Al schietend, pijl op pijl snorde aan en trof.
Zo stadig aan weken zij weg in 't bos,
De wagens eerst getrokken buiten schot,
Door blad en tak bedekt voor reuzestenen.
Daarvóór een leger, ordelik, met lans
En schild bereid zich dood te vechten. Stil was 't:
Men riep niet meer, maar niemand weifelde;
Dat voelde Apronius, zijn snor stuk kauwend,
En stil een plan bedenkend, stil 't volvoerend:
Een bode gaf de bondgenoten last
Door duin de Friezen in de flank en rug
Te vallen. Niemand zou dat achter 't hoog
Door zeevloed afgebrokkeld duin bespeuren.
Een veilig plan. Hun krijgsgehuil zou 't sein
Voor 'n frontaanval met alle troepen wezen.
Trillend van blijdschap spiedde Botnia
Deez' aanval, alles sloop naar 't oeverduin.
Daar stak een lichter vlot dan over, 't eerst
Kohort ging zwijgend mee; hun knots en schild
Was 't enig maar ook vreeslik wapen. Rustig

In ruigte van struweel vol vogelzang
Lag daar het duin, een lager afgebrokkeld
Geschikt tot landen gaf een strand in 't Flevo.
De roeiers voelden grond, de mannen sprongen
En waadden vrolik door het water, wijl
Een tweed' kohort nu scheep ging ter versterking.
Nauw waren die nog afgestoken, of
Dë eersten al met lansen, speren, knotsen
En pijlen overstelpt, ze deinsden. Luid
Schreeuwde zijn woede Botnia daar uit
En niemand die de dood ontkwam of stand hield.
In ijslike paniek door 't onverwachte
Gedruis, door vogelwiekgeklep en -schreeuwen
Vergroot, sprong alles naar de kant. Het tweede
Werd meegesleept door 't schrikken van dë eersten
En wou terug, maar achter hun stond dreigend
Aan land Olennius de leider van
Het plan en ‘Roeien!’ schreeuwden ze, maar 't roeivolk
Wist niet waarheen van schrik en, onvervaard,
Waadden de Friezen 't woelig water in
Met bijlen riemen stukslaand, helmen splijtend,
De roeiers dodend; woedend werd gevochten
Hun allen voor ging Botnia de held.
Daar ging dan vlot na vlot en eindlik 't laatste;
Met ruiters zond Olennius ze nu,
Verbijsterd: náást de paarden wel de mannen,
Maar Botnia liet alle man nu brullen
In 't kromme schild, dat schrik de beesten sloeg:
Ze steigerden op 't vlot, briesend van angst;
Daar kantelde één - en alles in de diepte;
Velen verdronken, velen zwommen ook
Terug naar Flevum of in angst naar duin zelfs.
Maar wie aan 't Friese land kwam werd gedood
Of voor de zwaardere offerstraf bewaard.
De radeloze Olennius zond bode
Op bode naar Apronius en deze,
Met forsheid willend winnen, gaf bevel:
De ganse bondgenoteruiterij

Moest overzwemmen om te redden en -
Të overwinnen huns gelijken in
Het duin. Hij kende slecht de mulle duinzee
En minachtte dat troepje dat er lag:
De hoofdmacht zag hij, wat kon ginder zijn!
De ruiterlansen zouden daar hun weg
Door vinden en zijn plan volvoeren. Voort;
Hij zou hun overmacht versterken door
Aan Frieslands zij scherpschutters langs het Flevo
Te doen marcheren; moedloos toch en weiflend
Om 't onbekende tal van vijanden
Trok langzaam 't ruitervolk naar de engste plek
Waar niemand weer te zien was: angstig stil was 't.
Te water! Maar een vreemde, de ebbestroming
Trok velen, man en paard, naar zee; ze zonken,
Of kwamen ongeordend over en
Sprongen in 't water al te paard en batsten
Nat druipende ten aanval op, behageld
Door ongezienen met een bui van pijlen.
Want Ljuwe, die gemerkt had wat er omging,
Had aldoor Botnia meer volk gezonden
En allen voelden onbewust hun plicht:
Te zwijgen tot het sein gegeven werd.
Zo naderden scherpschutters dan de duinvoet
En niemand zagen ze, hoe 't pijlen om
En op hun hagelde. De grote strijd
Werd daar gestreden, ver van waar hij 't plan had
En machtloos moest Apronius het aanzien
En machteloos vergat hij voort te rukken.
En telkens zond hij nog meer mannen weg,
Vergeefs verzwakkend wat zijn hoofdmacht zijn moest.
En deze stond te blaakren in de zon,
Die stak als of er onweer kwam; de muggen
Omgonsden in dat zongesteek de hoofden
En moeheid kwam van 't wachten over allen,
Wantrouwen om wat in hun flank gebeurde. -
Eindlik 't bevel voor hun ook tot de strijd.
En in gesloten scharen rukten ze aan,

De trotse legioensoldaten, om
En achter hun veldtekens en schalmeien,
Maar kracht gaat nooit van weifelenden uit.
En Ljuwe's mannen grinnikten van pret
En stieten smaadlik jouwend keelgeluiden uit.
Zo duurde 't strijden voort, en Heringa's
En Jousma's mannen, vaak zo vreemd elkaar,
Stonden nu samen pal; meer heldendaden
Verrichtten zij; meer hielpen zij elkander,
Dan immer uit te zeggen valt, en hoog
Op 'n wagen bij de bosrand stond de koning,
Trekken van pijn, om de altijd wonde hand,
Om oog en mond, maar als een held het dragend:
Het oude krijgsmansbloed, de kracht van geest
Hem altijd eigen, laaiden op en telkens
Zond hij een jonge Fries naar Heringa,
Wanneer hij weer een zwakke plek ontdekte.
En naast hem 'n priesteres in 't wit, stil wichlend
Met runenhoutjes eerst, dan Wodans naam
Aanroepend in gebed, de vijand vloekend,
Zijn vijand. Gloed gaf 't priesterwoord de mannen,
Hij vóóraan kenbaar aan zijn witte kleed.
Zo stonden ze eerst, maar trokken staag terug
Rondom de wagenburcht voor nieuwe scharen
En telkens nieuwe uit Flevum; massa's ja,
Maar moede en weifelmoedig, niet in staat
De taaie weerstand van 't Fries volk te breken.
En stadig door helde de zon al; daar
Snelde aan, met bloed bespat de ruwe baardekoppen,
De troep van Botnia, met sprongen van
De duinen op de vijanden gevallen
En alles op de vlucht slaand of vermoordend,
De graazge velden door; de hoofden van
Hun vijanden hoog houdend of voortrollend
Naar 's vijands heer; de weifeling werd groter
En eindelik beval Apronius,
De woeste forse man-van-dienst, geneigd
Tot stormen, nu voor 't eerst verwonnen, de

Terugtocht naar de brug in stiltë uit
Te voeren, regelmatig plooide zich
Zijn legermacht terug, schoon knarsetandend.
En toen de zonne was geneigd naar 't duin
En scherpe stralen gloeiden op de wangen
Stonden ze in wijde kring om 't bruggehoofd.
Alleen de mannen uit het buiten niet:
De rugaanval van Botnia, vereend
Met Ljuwe's voorwaarts bruisen, sloot hun af
En niemand durfde die vierhonderd man,
De besten mee van 't leger, gaan ontzetten
En weer die woeste kerels te gemoet gaan.
Zo, met een zegepralend huilen, zwermden
Rondom de Friezen. Vreselik die nacht!

6de Zang.
Rust en onrust.

De moede knieën knikten onder 't lijf
Van de afgetobde legioensoldaten,
En toch met macht aan 't werk, met schep, houweel,
Verschansingen te graven voor de twee
Blokhuizen, lang niet ruim genoeg zo'n volk
Achter hun palissaden te verbergen:
Vlucht over 't Flevo was verboden. Moe
Vielen er afgebeulden neer: men droeg ze weg;
Doktoren liepen rond met slaven, wonden bindend,
Soms zelfs in tenten, drank en druppels gevend.
Luid jammren klonk boven 't gekreun van pijn,
Smartlik geroep om water, rochelen
Van stervenden en hoog er boven uit
Bevelen voort te maken. Woest daarginds
De Friese kreten om 't belegerd buiten;
Soms 't noodgeroep der makkers! De avond daalde
En vreeslik woog de zwoelte, stil lag 't water
Bij 'n loden lucht in Zuid en Noorden beide:
't Leek aaklig grauw-zwart onder 't valse licht;
Schril alles afgetekend. Naar was 't roepen
Om water van op 't veld vergetenen.
Voort, werken! Als ze eens de aanval deden snachts!
Als straks dë elementen gingen woeden,
Dan moest de wal, omringd van sloten, klaar zijn.
Luid galmden de bevelen, maar ontmoedigd
Hoorden de rustloos zwoegende soldaten
In 't zwijgen, dat er volgde, soms de moord
Op een in 't veld ontdekte makker, wiens
Geroep om water hem ten dode doemde.
Ze vloekten onder 't werken. Daar weerklonk

De zegekreet van 't ingenomen buiten:
Het was bestormd en - niet gered door hun! -
Zouden hun makkers sterven! Daar ruiste ook
Een windstoot aan van 't duinbos, 't riet boog neer
Een siddring vloog het water over, droppen,
Verspreid en geil bobbelden op de plas
En in de stilt op 't ruisen volgend sloeg
De bliksem neer; de bui van 't Noord kwam op
En viel met woeste vaart de Zuider aan
En kletsend vielen neer de regenplassen.
Gewonden, stervenden, men droeg ze vlugger
De brug nu over; zwijgend werkte 't leger
Aan schans en gracht; de donder rolde zwaar
Over 't schuimkoppig, zwart-grauw waterpad,
Dat kwam van 't Zuiden, waar nu ook een strijd
Niet ver van daar volstreden werd in 't luchtruim.
De buien botsten saam en blindend licht
Deed rillen wie er doornat werkten voor
Hun leven. - Goed teken voor de Friezen:
De priesteres wees hun de zegepraal
Van 't stormig Noorderonweer op het weerlicht
Van 't Zuiden, 't vluchtte! ‘Zie, de Noorderbaar
Bruist tussen ons en hun; de zee spoelt in
Het Flevo, trillend zeeschuim dekt het donkre.
Scheur ons van 't Zuid’, riep zij, ‘verbreek die boei!
Maak vrij het Friese vaderland: tref hun!
Wee over hun: hier dringen zij niet door,
Zolang de zee blijft spoelen daar in 't Zuiden.’
Zo had de priesteres geroepen aan
De rand van 't bos en 't ging van mond tot mond.
Zij wilden mee nu de aanval doen, maar Ljuwe
Wist dat de meesten doodvermoeid van 't vechten
Naar slapen hunkerden, naar 't wagenkamp.
Schrikwekkend taai was toch die vijand soms:
Ze hadden zich ten dode saam gewijd,
De helden van het buiten. Vreeslik was 't
Gezicht geweest: getroffen door het zwaard
Van de eigen makker lagen allen daar

In 't glibbrig, zwarte bloed. Geen enkle pijl meer
In 't hele buiten. Helden die vierhonderd!
't Had velen stil gemaakt. Ze moesten dit vergeten
En rustig krachten garen, dacht de veldheer.
Hielp Wodan nu, hij hielp hun morgen ook.
Ook wees des Priesters waarschuwwoord op 't onweer,
Dat wel naar 't Zuiden week, maar niet voorgoed;
Het bleef er lichten, noodlots vingerwijzing.
Ernstig bleef Ljuwe en zwijgend ging hij rusten,
Na nog een lang gesprek met Botnia;
En buiten 't wachtvolk sliepen allen in,
Terwijl de regen lang na 't uitgerommel
Van 't onweer op de huiven stroomde en zong
Een slaapzang, zoet van zege voor de vrijheid.
Maar 't werd weer stiller, zwoel, het lichtte in 't Zuid
En in de lucht zag 't wachtvolk heel die nacht
Als runentekens kartelvormen lichtschijn.
Het was ook Duko Wytses beurt van waken;
Eervol maar zwaar was deze taak voor hem:
Onrustig was hij, angstig werd hij wakend
En driftig hield hij moede brandwachts af
Van dwingend slapen. Hij ook deed zijn plicht
Die dag, wel niet vooraan, maar toch zijn plicht.
Vooral toen Ljuwe's veldheersblik hem bleek
En 't waarlik ging: 't Romeinse heer terug moest
Voor Detlef's kalmte, Ljuwe's kracht en 't stormen
Van Botnia. In de eerste rij kwam hij ook:
Van daar dë eer van brandwachts hoofdeling -
Maar zonder brand. Het weerlicht gaf genoeg licht,
Zei Ljuwe, en Duko liep de troep langs, trots,
Een dappre zoon van dapper volk te zijn.
Maar plots stond vóór hem weer de keizerstad:
Die marmeren paleizen, heel de schat
Van Oost en West door legers daar gehoopt,
Het onverwonnenë! Dat bleef gevaar!
In 't Zuiden lichtte 't sterker weer en sterker
En 't was hem of ten slotte 't Zuiden 't won;
Dan liep hij sneller langs zijn posten, scheldend

Wie eindlik van vermoeidheid sliep op wacht.
Kerels als reuzen stonden ze te slapen.
Hoe kroop die nacht! Hoe dankte hij de zon,
Die dag gaf en zijn adem over 't meer zond,
Een frisse bries: nu hield het lichten op.
Trots werd hij weer, maar overweldigd ook
Van moeheid, knikkeknieënd. Ljuwe kwam,
Al wakker weer, ontsloeg de wachten, hij
Zou met nu uitgeruste mannen waken.
Zo kwam een nieuwe dag van strijd - van zege.

7de Zang.
De grote strijd.
II.

Apronius nam weinig rust die nacht:
De driftkop kon 't niet op, hij vloekte en tierde,
Tegen Olennius die daadlik al
De ruiterij had moeten zenden, overmacht!
De kranige legaat Cethegus Labeo
Van 't Vijfde wrachtig ook in duin gesneuveld!
En Rome's heer verslagen door zo'n bende!
Olennius, een damesheld, wie Rome
Verzelde in 't leger, baden, vrouwen, fijn
Genot van tafelsmullen, riekende
Gewaden, zalving van het lijf en haar,
Hij zweeg nu voor zijn meerdre, maar dat zwijgen
Was haatliker dan driftig wederwoord.
Eerst toen Apronius had uitgeraasd,
Zei de ander: ‘Maar wat nu te doen? 't Is tijd
Van overleg.’ - Dat woord gaf kalmte weer.
Nog eens hetzelfde wou Olennius:
't Was toch onnozel toeval maar geweest,
Dat ook die Friezen zulke plannen hadden.
Zij zouden nu datzelfde niet verwachten:
Ze moesten in de nacht de duinen door
Bij 't weerlicht en hun smorgens overvallen.
Maar de ander wou dat niet. Het was al wel zo.
Vlak vóór hem lag de vijand; in dat bos
Zijn heiligdom; zijn burcht. Daar moest hij heen! -
‘Maar wat dan nog? Zij trekken stil terug
Ons lokkend waar wij niet graag willen zijn’ -
‘Ik laat mij niet verlokken van mijn weg:
Wanneer zij zien dat hun geen Wodan helpt

Of hoe die monsterlike namen luiden,
Dan komt er wel moedloosheid over hun.
Zo zal het zijn!' - En wat Apronius beval
Was wet en de ander ging. Nauw rees de zon,
Licht spranklend over sprietig gras en goud
Langs bos en veld - het Flevo golfde lichtgroen -
Of wakker, schoon wat stijf, stond ieder op:
Geweldig forse bondgenoteruiters,
Nu weer bekomen van de schrik van gistren -
Velen gewond ook, kwamen toch uit Flevum,
Die 't hoofd, die de arm in doeken, deze stromplend;
Zij moesten achterblijven, woedend deez', die blij;
Maar de andren met hun lans, hun helm, hun schild
Een reuzige aanblik op hun zwarte paarden.
Wat verder 't kleine donkre taaie voetvolk
In blinkschubharnas, 't korte zwaard ter rechte,
Het bonte schild met priemen in de linker
En om het hoofd dë ijzren helm met stormband,
Met purpre vaandels, blinkende veldtekens.
Deze met lange lansen, ginder lenige
Boogschutters, spierig sterk van arm en been
En forse kerels bij 't geschut op vlotten.
Zij allen wilden wraak voor gistren, juichten
Dat de aanval nu rechtuit hervat zou worden.
De Friezen brulden al: 'Val aan, val aan!'
Maar eer nog een van beiden 't kon, zag ginds
Apronius hoofdmannen blijkbaar tussen
De Friezen heen en weer gaand en 't geluid
Stilde af; de wagens stonden achteraan nog
En trokken verder 't bos in. Luid gejuich
Begroette deze vlucht: jawel, de schrik
Voor 't oude Rome zat er in. Vooruit!
Die kikkers in hun bosmoeras gedood!
Zo schreeuwde 't volk dooreen en allen drongen
Ten aanval, planken droegen ze aan en dekten
De pas gegraven sloot ten aanval toe.
Wie stond hun? Maar Apronius doorzag,
Zo meende hij, de list en zond vooruit

Naar duin en bos scherpschutters-veldverkenners
Met scherpe blik en krachtig om de boog
Van essenhout te spannen. Lang die rij
Van mannen, licht gekleed, snel duikend, snel
Weer op tot mikken, schieten, raken. Van
Elkaar op vijf pas afstand vulden zij
Weiland en duinvoet-struikgewas en velen,
Zich niet verwaardigend te schuilen achter
Het buiten, vielen dood of stervend neer.
Nergens meer lagen; uit het bos klonk angst
Hun toe voor nog te redden karren, loeien
Van ossen, manneroep en paardgehinnik,
-gebrins en jongensstemmen schel; en soms
Een kreet als één gewond was door een pijl.
Zo was 't terrein verkend, en alles klaar:
De priester bracht aan Mars het offer en
't Leek gunstig eerst, deed later 't vuur ook vreemd,
Als doofde 't graag weer gauw. Apronius
Zag 't laatste niet. In brede linie werd
Het leger 't veld bedekkend opgesteld.
De linkervleugel steunde aan duin, bezet
Met voorpost, bondgenoten meest, en rechts
Weer ruiters, sluitend schier aan 't Flevo. Maar
Daar groeide dicht, hoog wuivend riet, de pluim
Kwam als een bruin waas over 't groene, er onder
Kleurden veel andoorn, witte klokjes, iris,
Geellippig, purpre kattestaarten, schat
Van kleur al wuivend in het zonlicht - rust
Naast bonte strijderskleur en krijgsgewoel!
't Riet vulde een beekjeskreek, een leger ook
Met scherpgezwaarde stengels onder wilgen.
Midden in 't echte leger wapentekens
Van legioenen boven spierge mannen;
Apronius, Olennius en vele
Aanvoerders, purperen en blank in mantel
En harnas; alle troepen zouden mee,
Of links en rechts-langs-'t riet de flanken dekken,
't Kanienefaatse ruitervolk bleef achter.

Daar klonk luid hoorngeschal en fluitgeluid:
Gelidsgewijs ging 't nu ten aanval op.
De weke grond zakte in op meen'ge plaats,
Nat bloemig gras vertrapten zij tot modder.
Maar niemand stond hun; in het bos week weg
Het Friese heir in kreupel-, onder hoog hout,
Want altijd verder drong vooruit de rij
Boogschutters, wel gedund, maar aangevuld
En op de voet gevolgd door 't rustig leger.
Daar waren nu de voorsten, man naast man,
In 't bos en drongen huivrend in de kilte,
Naast, onder scheve en rechte zware beuken,
Hier omgevallen, daar zich steunend aan
Een ander, klimopranken om de stam,
Losslingrend van de hoge taken naar
De laagre, en struiken aan de rand, steeklig
Van doren, takkig, hakend, lastig.
In 't week geblaart zonk weg de zware voet
En langzamer vooruit ging 't leger. Alles
Week weg, van verre klonk geknal van zwepen,
Gekraak van wagens, briesen van de paarden,
Maar onbereikbaar. Nu en dan eens even
Een strijd met plotsling omgekeerden, om
Te lokken, verder, altijd verder. Nu
Was ook het laatst gelid aan 't bos toe, maar
Met veel boogschutters, ruiters bleef het aan
De rand. En tussen riet en brug bij 't blokhuis
Lekte de vlam, van 't offer nog als wenkend.
Daar stond nu 't leger in het bos. Wat nu?
Olennius begreep al: dit gaf niets.
't Vervloekte bos, hoe onbehaaglik was 't!
En dat gehuil van onbeschaafde strijders,
Wat wanklank in zijn oor; Apronius
Gevoelde 't mee, maar wou 't niet weten: ginds
Vóór hun lag 't sterk bevestigd heiligdom;
Was dat genomen, het verzet hield op.
Voorwaarts en altijd verder van de bosrand,
Van de achterhoede. Boden draafden heen

En weer. Olennius wees op 't gevaar,
Dat hem eens bijna trof, maar - voort! men was
Dicht bij: daar lag de vesting. Zie daar kwam
De lang verbeide eindstrijd al. 't Hield alles
Nu stand daarvoor en Ljuwe's krijgskreet klonk
Boven 't rumoer en 't Friese strijdgebrul.

Wat nu? Daar kwam weer 'n bodë aan en riep
En alles hield er stand, waar hij voorbij kwam,
En wie hij nader kwam, ze zagen om;
Zo deden allen: één riep ‘Brand!’ en 't klonk
Dra overal van mond tot mond: ‘Brand, brand!’
Wat brandde er dan? Men zag hier tussen 't groen
Geen rook of gloed. Daar klonk 't: ‘De brug!’ en schrik
En weifling deed er velen vluchten en
Luid huilen volgde drijvend nog wie vluchtten.
Ze liepen tegen voorwaarts dringenden;
Ze struikelden in haast nu over takken
En haakten vast in dorenstruikgewas,
Zo straks wel afgekapt maar niet vernietigd.
En de eersten uit het bos zagen de brug
In brand: hoe kon het? Niemand die het wist.
De veldheers werden meegesleept in 't vluchten,
Of hielden stand om kalm terug te trekken.

Held Botnia beraamde 't plan met Ljuwe:
Er zou geofferd worden; 't vuur zou branden
Nog lang daarna; de brug was pas geteerd
En in zo'n blokhuis fakkels voor sienjalen.
In 't riet verscholen, 't manshoog rietbos, waar
Twee zilverblade-wilgen óók hem dekten,
Wachtte hij rustig de opmars van het leger.
Alle aandacht was op 't groene bos gericht
En op de tijding, die de boden brachten:
Wie in en om een blokhuis moesten waken,
Ze liepen naar hun strand om zich te baden;
De vloed kwam op juist, klotsend aan de duinvoet.
't Zou heerlik nu in 't water zijn. Ze stoeiden

En spatten daar elkander nat; op strand
Lag harnas, zwaard en kleed en mantel, zij
Vergaten dat er ginds gestreden werd.
De ofsieren baadden verder op en lachten
Dat andren vochten in het griezelbos. - -
Eén zag daar rook, één vlam; ze riepen 't; juist
Vond Botnia vol blijdschap nog wat teer
En gooide die de pot uit op de balken.
De fakkel toen daarin en nog een fakkel
En knappend steeg de rook; de mannen vlogen
Het water uit, de wapens in, helaas,
De felle wind na de onweersnacht woei aan
En Botnia ontstak de brand aan die kant:
Geen blussen hielp meer toen ze er eindlik waren.
Blussen waarmee?: zij waren zonder emmers:
De wacht van Flevum bracht zë aan; de ofsieren
Zich haastig kledend scholden de eigen troep
En fier stond Botnia daar op de brug;
Zo'n emmer hielp niet veel: hij grinnikte
Daar tussen vuur en rook, dat woedend leek
De aanstoker ook te willen doden. 't Brandde
Wel goed zo: 't was gelukt! en met een sprong
Was hij van boven van de brug in 't Flevo.
Één sprong hem na in 't harnas, andren gespten
Zich 't hunne los, maar Botnia dook onder
En eer dë andren, weiflend wat te doen
Hem volgden, trok hij de een aan 't been omlaag
En hulpeloos verdween de kloeke zwemmer;
Hij worstelde vergeefs in 't diepe water
En niemand waagde meer die sprong te doen.
Ook branddë angstig snel de brug schier door
En, wilden zij terug, ze moesten gauw:
In snelle loop bereikten zij de Noordkant
En 't blokhuis aan hun waken toevertrouwd.
En tegelijk klonk daar hun 't noodgeschrei
En krijgsgewoel toe uit het dichte woud.
Ze zagen aan de rand schildwachts en ruiters
Ook losse paarden-aan-de-hand, die van de veldheer

En hoofdofsieren, maar daaróm, daaróver
Klonk krijgsgebrul en doffe slag op schilden,
Uitschampen ook van bijlen op glad ijzer;
Een gil dan weer. Daar naderde de strijd.
Verspieders aan de bosrand in de bomen
Vertelden Ljuwe 't slagen van het plan
't Gaf aanvalslust bij Friezen, aarzling de Romein:
Hu, afgesneden hier, de buit van dat ruw volk
Met horens op de ruig bebaarde koppen,
Huiden om naakte bruine leên en in
De blauw-grijze ogen langgetarte woede:
Zo sterven of geofferd worden morgen!
En menigeen viel bij hun eis het wapen
Uit beefhanden; zij hieven de armen angstig
En werden saamgesnoerd met huideriemen
Voor 't vreugdefeest tot Wodan's ere. Morgen!
Zo, stevig aan een beuk gesjord, met 'n enkle
Bewaker, bleven zij er achter. Fors
Op lange lans geleund stond daar de wachter;
Naast hem de knots, te doden wie wou vluchten.
En ver vooruit stoof door 't opstuivend blad
De hoofdmacht onweerstaanbaar voort; de kern
Van Rome's macht, om hun Apronius,
Hem dekkend met krom vierkant schild en 't zwaard,
Het korte, trok nu voet voor voet het bos uit.
De voorpost Friezen aan de rand vóór 't riet langs
Kregen nu mee 't bevel vooruit te gaan,
De rand van 't bos te zuivren van boogschutters
En zo het hele leger af te snijden;
Maar in de vlakte ontstond een felle strijd.
De ruiterij week niet: die kon wel zwemmen
Als 't moest; zij deden met hun zware paarden
Een aanval op de Friezen, menig paard
Viel kreunend in de lansen, menig ruiter
Viel van zijn paard, en helm en hoofd verbrijzlend
Beukte 'm een knots. Lang ging het heen en weer.
De Friezen wisten: Wodan hielp hun, maar
Meer krijgstucht, oefening had Rome's troep.

Aan Tjalle's mannen van de duinen gaf
Nu Ljuwe 'n taak: naar 't rietbos heen te rukken
En zo de wakkre brugbrandstichter bij
De zijnen weer te brengen: op sprong hij
En uit het rietbos op zijn redders toe,
Alleen in 't hemd. Ze juichten toen ze 'm zagen.
‘Voort mannen’, riep hij, ‘voort, de zege is ons;
De brug brandt: alles nu in Flevo jagen!’
Èn schild èn knots vond hij bij 'n dode liggen
En Tjalle's mannen volgden willig hem.
Nu klonken zwaarder weer de doffe slagen.
Daar sloegen hoeven woest de lucht door, angstig
Hielden gevallenen zo 'n poot omklemd;
Bloed vloeide, leer en linnen vlekkend, gutsend
Uit brede zwaardhouw, diepe lansspitswond:
Daar braken ogen, doodstrijd hier, geknars
Van worstellijven, doffe smakken volgden,
Dan vielen klompen mensen op elkaar
En hoog daarboven steigerden de paarden,
Bloedschuim uitbriesend, angst in 't schrilstaand oog,
Maar Botnia hief, als een smid voor 't aanbeeld
De moker heft in wisselklop met 'n knecht:
Hij bonkt, vuur spat en de ander bonkt, vuur spattert
En beiden haamren welgemoed op 't ijzer
En beuken 't plat en zwart en smijten 't weer in 't vuur;
Zo hief hij telkens weer zijn knots, verplettrend
Wie voor hem kwam: zij kwamen staag vooruit.
Angst drong al meer en meer de ruiters om te vluchten;
Één wendde daar de teugels; andren ook
En 't overschot snelde aan op 't reddend Flevo.
De Friese bent ze na; maar nu kon ook
De lichtgeklede boogschutschaar weer schieten,
En pijl op pijl boorde in het Friese schild
En menig Fries ook viel: zo onverwacht
Was 't schot, zo zeker. Daar viel Botnia.
Juist zag hij langs zijn schild, toen in de hals
Een pijl hem trof. Hij viel een Fries in de arm.
Voorzichtig legden zij de dappre neer.
Het bloed spoot uit de hals: hun angst was groot.

Één haalde 'm gauw de pijlweerhaak de hals uit;
Één stelpte 't bloeden met zijn duim onder
De schut van rijen schilden als een tentdak,
Waar fel de pijlehagelbui op tikte.
De schutters durfden toch niet aan te vallen
En de andren onder Tjalle stormden voort.
Zo minderde de bui; één kauwde gras
Een dikke prop om op de wond te leggen,
Een stevig windsel van een hemd er om,
En Tjalle kwam terug en liet voorzichtig
De bleke-van-het-bloedverlies, bezwijmd
Op schilden leggen, dwars op lange lansen
En vier man brachten hem waar Ljuwe stond,
De veldheer, dampende en bebloed van 't strijden,
Maar onvermoeid; hij drukte 'm zacht de hand,
Bewogen bij dit treffen, maar vóórt moest hij
En Botnia kwam bij alleen in 't bos.
't Bloeden hield werklik op en rustig lag
Hij nu te staren naar het wuivend groen;
Daar bruiste in de onweerswind het overwinningslied
Der Friezen, der Kanienefaten ook.
Zo hadden nooit geruist, gebruist de kruinen!
Van zulk een zege zong nooit Wodans wind
En hij, hij Botnia, hielp daaraan mee.
O heerlik dat bewustzijn: 'k deed mijn plicht,
En 't slaagdë ook een weinig door mijn toedoen.
Rust kwam er over hem in de eenzaamheid.
Maar nog was de overwinning niet volkomen;
Nog brulde en gilde, botste en snerpte 't ginds
Van strijdrumoer. Olennius viel in
Een woeste knotsaanval: dat was een zege!
Apronius leefde echter, scheen ontrefbaar:
De boogschutban rondom hem was te hecht.
Daar vloog wel Ljuwë allen voor d'r-op-in
Met luid voorwaarts-gebrul en allen volgden,
En dreven voor zich uit het scherpschutvolk,
Dat stadig week; maar stenen gonsden door
De lucht en reuzepijlen braken schilden:
De manschap van fort Flevum deed zijn plicht,

't Zwaar schutgevaart op vlotten schoot en met
Een luid gebrul van ‘Red de veldheer! draafde
't Kanienefaatse ruitervolk naar 't Vlie toe,
Er in en - met een reus voorop, Gannaskus,
De aanvoerder, klommen ze uit de stroom omhoog
En brachten weifling in de Friese troep,
Hoe fel ook Ljuwe's zwaard, in 't avondlicht
Flikkrend, de weg hun wees. Het was hun taal
Die daar hun tegenklonk! Apronius
Kwam met de zijnen achter 't nieuwe werk.
De planken van de sloten! en gered
Werd hij met velen op de vlotten en
Ontkwam het: achter hem brandden de fortjes;
Één zwom zelfs naar een brugge-steunderjuk,
En klom er op; ze smeten hem een fakkel
En nog een toe, toen de eerste sissend uitging.
En ook dat vers geteerde hout verbrandde,
Viel ook de moedige getroffen in
De stroom; de brand was niet te keren en
Voor goed verbroken leek de bruggeband.
Een luid gebrul van zege en plundring van
Gevangenen en doden volgde, maar -
Ook twist, helaas, wie dit, wie dat behoorde.
Het volk van Juwsma schreeuwde dat zijn plaats
De slechtste was geweest om buit te halen:
't Was schande van Ljuw Heringa! Gedreig
Van wapens zelfs en woest verbolgen tronies,
Bloedgierig wreed van pas vergoten bloed.
En Ljuwe en Juwsma samen moesten eisen
De vree, zolang die vijand ginds nog zat.
Hier vrede! En samen oorlog tegen hem,
En oversteken naar fort Flevum; dat
Moest weg! Weer grote tegenstand vooral
Bij de Oosterlauwersen: ze wilden weer
Naar hoeve en vee; wat ging dat volk hun aan!
Nu ja, die Botnia, maar de andren, neen,
Die wilden niet bevrijd zijn; wie had hun
Gered van de onafwendbre dood: Gannaskus!
Wat was er dan aan de overkant te winnen?

Men zou dezelfde fout begaan als zij!
Eerst delen, dat was beter en - dan slapen!
En morgen naar hun vee terug. En hoe
De Westersen ook riepen van gevaar,
Zij hadden nu genoeg gedaan: 't gevaar,
Hun dreigde 't niet. Zij wilden met hun buit,
Hun rijkbeladen wagens, weg naar 't Oosten
En stelden wakers aan tegen hun vrienden. -
Zo was er kille stemming in het leger.

En op de brink lag Botnia in koorts
In priesters hutje en feller, feller kwam
Die op; hij had het al gehoord en was
In 't denken op het slagveld; prevelde
En sprak en riep zijn smart al luider uit,
Profetetaal: ‘Ik zie de legers komen;
Ze zwermen aan, duizend en duizenden.
Het onkruid komt weer op. Helaas, te laat!
Verloren, één voor één verpletterd! Voort
Er heen!’ En vrienden moesten hem weerhouden,
Maar siddring greep die nacht de wakers aan
In 't priesterhutje! Hajo voelde 't diep
En Ljuwe, die zijn vriend wou zien, begreep
De priestersmart: weer keerde Wodans wapen
Zich tegen hun - en 't eind mocht goed zijn, dit
Was droevig om te dragen. Door zijn trots
Als Romes overwinnaar drong de zorg.
Hier lag een man, die grote daden had
Gedaan, die tot de volksverbeelding sprak
En meer nog doen zou - als.. En wie zou, als
Hij dood ging, Friesland redden, als het kwam,
't Gevaar van over 't Flevo? Droevig einde
Van zulk een dag en moede zat hij daar,
Tot Botnia met luid geroep hem schrikte:
Zijn ‘Wodan, welkom’! gaf weer strijdens moed
En monter ging de veldheer naar zijn heer
En monsterde 't in stilte, sprak de wachters
Van plichtsbesef en loon en zocht zijn tent.

Verzen van Joannes Reddingius.

I.

En nu zweven in de lucht
wolken, zon-doorschenen,
woei geen levend woudgerucht
ijlings langs mij henen?
Luister-licht en vast van wil
loop ik door de wouden stil.

Trad ik eens niet vlug van voet
in mijn jonge jaren,
in mijn moed en overmoed
langs de groene blaren,
luistrend naar een wijs, die ging
langs mij in de schemering?

Hemellicht in wolkenpracht
deed in droom mij dwalen,
zingen moest ik in den nacht,
zingen en herhalen,
'k heb in woorden, diep en echt,
mijn verlangen uitgezegd.

Stiller, als een eenzaam man,
loop ik langs de boomen,
een, die niet vergeten kan
vreugd van schoone droomen,
een, die in zichzelven vindt
vreugde, die zijn leed verwint.

In het bosch waar zonneglans
blinkt in 't verre westen,
loop ik in een wonderdans,
neurie-zing ten lesten,
blij, omdat in hemelvrêe
alle weedom mij ontglee.

Sterrennacht na avondrood
zal ik straks zien pralen,
zonder smart om dage-dood,
alle dagen dalen.
Alles wijkt, maar na den nacht
bloost in 't oost de morgen zacht.

II.

Zal ik mijn leven ooit beklagen
om 't wijken van een mooien mond,
of zal ik danken voor de dagen
en voor de schoonheid, die ik vond?

Gij wildet niet mijn leven deelen,
dat rijk kon wezen als gij woudt -
ik mocht toch eens uw lokken streelen
en U aanschouwen menigvoud.

Het heil van die vervlogen uren
leeft in het hart, dat u bemint -
en eeuwig zal de liefde duren,
die mijn ellende overwint.

III.

Gods wondren - heeft wel ooit een hand
beschreven al hun pracht?
Zij roepen naar het eeuwig land
waar schoon vereenen wacht -
verbroken is de vaste band,
verslagen is de nacht.

Gods wondren - treurt een menschenkind
niet staag om dit of dat,
is niet het schoonste, dat hij mint
hem de allerschoonste schat -
is alle rijkdom, die hij wint
hem meer dan hij bezat?

Gods wondren geven enkel troost,
wie troosteloos nog leeft,
niet wetend of in 't oosten bloost
de dag, of dat hij sneeft -
hij weet niet meer van west of oost,
noch hoe het leven streeft.

Gods wondren komen onverwacht,
dan is de tijd vervuld,
dan is voorbij de lange nacht,
dan is genoeg geduld,
dan wordt door zegenende macht
het groot geheim onthuld.

Gods wondren maken ziel weer licht,
die zonk door drukkend leed,
Gods wondren hebben op-gericht
wie weer te leven weet.
Geweken is het zwaar gewicht
van zorg, die lijden deed.

Gods wondren - wie vertelt er van
in taal als goud zoo klaar,
zoo zuiver als de zon het kan,
die 'k elken dag ontwaar -
Hij is een groot-gelukkig man,
die 't zeggen kan zoo klaar.

Gods wondren - wie te luistren zit,
nadat hij een vergaf,
die zwart als modder maakte wit,
en brak zijn bloemen af, -
en wenscht, dat eens hij fluistrend bidt
voordat hij zinkt in 't graf -

Gods wondren worden meer en meer
onthuld hem dag aan dag,
al leeft hij ook zijn jeugd niet weer,
hij kent zijn ouden lach,
hij weet de louterende sfeer
waarin hij vinden mag.

Gods wondren - heeft wel ooit een hand
beschreven al hun pracht?
Zij roepen naar het eeuwig land
waar schoon vereenen wacht -
verbroken is de vaste band,
verslagen is de nacht.

IV.

Ik wist U, maar zoo wankel was
mijn onstandvastig leven,
nu ben ik als een bloemgewas
gelouterd en verheven.

Nu wil ik tot de velen gaan
en de allerminste wezen,
dan leer ik beter U verstaan,
U kennen brengt genezen.

Naar wet van diepdoorschouwden plicht
wil zoeken ik de blinden,
Gij zijt het Vuur, Gij zijt het Licht,
Gij weet, dat ik zal vinden.

V.

O langzaam-aan wil ik me aan 't leven wijden,
nu ik te boven kwam mijn menschlijk leed,
'k wil gaan opnieuw in koninklijk verblijden,
hoe fel ook de angst diep in mijn harte beet.

Het is zoo schoon te willen en te strijden,
ik deed het vaak, die zelf mijn strijd doorstreed -
het is zoo schoon de Godheid te belijden,
dat ik zoo veel een menschenkind verweet.

Niet ik hef hoog de weegschaal uwer daden,
niet ik beschuldig, zegen of vervloek,
niet ik schrijf neer de teekens in het boek,

Niet ik verscheur het laatste der gewaden,
ik weet alleen het wonder van genade,
dat ik mag leven en uw schoonheid zoek.

VI.

Wanneer ik ben gestorven zult gij leven
door 't lied, dat ik, o liefste ziel, U wijd -
ik zong voor U, die louter liefde zijt,
herdenkend stil, wat gij mij hebt gegeven.

Wees om uw liefde hoog gebenedijd,
die leeft in schoonheid, goddelijk verheven.
Moog vaak een glimlach om uw lippen zweven,
wanneer gij denkt aan dien zoo dierbren tijd.

'k Vergat door U al wat mij drukte en deerde,
ik zag U aan, stil-rustig en bedeesd,
de lente kwam, de roode rozen bloeiden.

Gij waart de waarlijk goede en onvermoeide,
die diep verstond wat eenmaal was geweest,
die in mijn ziel het eeuwge zag en eerde.

VII.

De hemel zond me een engel om 't vertrouwen
op God weer in mijn harte te doen leven -
ik was zoo lang bedroefd alleen gebleven,
en zwaar-vermoeid van 't in mijzelven schouwen.

Ik dacht mijn leven heerlijk op te bouwen
en wilde gansch mij aan de wereld geven,
daar deed een smart mijn diepste wezen beven -
en toen kwaamt gij, liefste der lieve vrouwen.

Sinds leef ik weder in de schoonste landen,
en luister naar de stilte om mij om,
en weet de liefdezegen uwer handen,

Herdenkend vroom in 't veilig heiligdom
uw wonder komen, toen de geest u leidde,
lichtengel mij, die neerzonk, moe van strijden.

VIII.

Mijn God, mijn God, mag ik den opzwaai doen,
en veilig rusten aan uw vaderhart?
Gedachten bleek van lijden beven spôen,
en met haar vlucht de langgedragen smart.

Ik was in waan gevangen, heb gemard
tot wijken zouden zware levensvlôen,
soms was ik zwak, maar werd, u wetend, koen,
zag lichter dan wat eenmaal leek zoo zwart.

Laat mij zoo leven, zonder trek van pijn,
hoe hevig ook de stormen om mij wôen,
nog is mijn hart van liefdeglans vervuld.

'k Ben als een tak, die bloemen draagt en groen,
door wolken straalt de zuivre zonneschijn,
nu zeg ik zacht, ik heb genoeg geduld.

IX.

Geen leger overstrooid met roode rozen,
zooals alleen een liefdehand ze spreidt,
waar lelies rusten, minnend uitgekozen,
en korenbloemen aan de trouw gewijd,

Wacht ooit mij meer, die eenzaam ben en lijd
en meest verkeer met waarlijk vreugdeloozen,
omdat ik telkens voor een korte pooze
mij vindt in hen, en daarom met hen strijd.

Eén zijn wij allen en mijn liefde peinst,
hoe 'k, zelf mij helpend, eenmaal hulp zal geven,
want hoog als koren stijgen dichterzangen,

En dichters raden, denkend, schooner leven
en vinden vrijheid, schooner dan verlangen,
wanneer het heer van smart-gedachten deinst.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Adriaan van Oordt. *Nagelaten werk.*
Adriaan van Oordt. *Eduard van Gelre.* Treurspel in 5 Bedrijven Beiden bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum. 1911.

Waar de Hollandsche romantici van 1840, ondanks al hun talent, toch te vergeefs naar getracht hebben, of zachter en juister gezegd, maar zeer onvoldoende in slagen mochten, n.l. om ons Middeleeuwsch Verleden weer te doen opleven voor de lateren, niet alleen in zijn rijkdom van kleurige beweging, maar ook en vooral in zijn menschlijkheid, in zijn innerlijk leven, dat wel heel anders als het onze, maar toch geen poppekastspel geweest is - dat is wèl aan Adriaan van Oordt, in zijn Warhold, gelukt.

Drost en Schimmel en Rosmade-Hofdijk, met al het conventioneele van hun tweedehandsromantiek, zijn zij toch veel genietbaarder en waardevoller dan het tegenwoordige publiek schijnt te willen gelooven, maar indien men, na hun werken nog eens doorgekeken te hebben, plots zich gaat verdiepen in Van Oordt's epische scheppingen, wordt het ons toch, alsof wij, na een bezoek aan een bioscoop-theater met sprekende beelden, ons weer terug zouden vinden in de werkelijke wereld, waar levende menschen, zonder zich aan te stellen, loopen of zitten, spreken en doen.

De hollandsche Romantici toch zagen niet het Verleden zooals dit werkelijk geweest was, maar beschouwden het als door een prisma van allerlei vooropzettingen, waar alles anders door werd gemaakt, als het ooit had kunnen wezen, zoodat hun voortbrengselen voor den tegenwoordigen lezer eigenlijk meer dichtwerken dan romans te noemen zijn. Mevrouw Bosboom, b.v. is groot door haar verbeelding en den rhythmus van haar

zinsbouw, maar voor wie haar als wezenlijke romancière, dat is, als weergeefster van het Leven zien wil, en n i e t als in-beeldbrengster van haar eigen gevoel en gedachten, moet zij een beetje wijdloopig zijn. En vandaar waarschijnlijk, dat zij door de tegenwoordige literatoren, die meestal objectiever, algemeenmenschelijker tegenover hun onderwerpen staan gaan, dan deze bewonderenswaardige geloovige het tegenover de hare doen kon, weinig meer wordt gelezen en slechts zelden genoemd. Wat tusschen twee haakjes zeer valt te betreuren: want al staan de tegenwoordige kunstenaars als levenszieners vrijer en breeder, en rijker vooral, in inwendig zingende harmonie van styleering zou er toch van het scheppend genie der Leicester-romans b.v. nog vrij wat voor vele thans levende schrijvers te leeren zijn. Maar dit slaat *niet* van Oordt, om tot hem terug te keeren. Men zou, geloof ik, geen enkel modern schrijver kunnen noemen, wiens werk, zóó onmiddellijk als dat van hèm, bewijst, dat de letterkundige productie der huidige generatie een vooruitgang op die van '40 heeten mag. Want hij behandelt soortgelijke onderwerpen, en styleert even zorgvuldig - in zijn prozawerk tenminste - maar zijn houding en zijn opvatting zijn die van een niet alleen-goed-wetend, maar ook van een onbevangenziend en enkel-menschlijk voelend mensch. Hij heeft in zijn ziel geen prachtige achterafjes van godsdienstzin of vaderlandsliefde, waardoor hij alles in het licht eener ontwijfelbaar-nobele maar toch altijd vergankelijk-menschlijke overtuiging zou komen te zien, en dus de werklijkheid zou gaan kleuren met zijn stellig-aantrekkend, maar toch over-een-eeuw-of-wat niet meer begrijpelijk subjectivisme, - neen, van Oordt verhield zich tot zijn onderwerpen met dezelfde psychische onafhanklijkheid van tijdelijke staatkundige of godsdienstige meeningen, als waarmede de meeste groote kunstenaars van het buitenland altijd tegenover hún stoffen hebben gestaan. Wat van Oordt moge gedacht hebben, wat er in dat eedle hersenstel moge hebben geleefd aan verwachtingen en droomen van maatschappelijke hervorming, zijn kunst hield hij daar vrij van, omdat hij voelde, als de diep-in ruime man, die hij altijd geweest is, dat de Kunst slechts zichzelf, d.i.: vrij-menschlijk en hoog-schoon heeft te zijn. Want buiten zich-zelf om, en zonder dat hij 't zich voornam,

was zijn geest gestemd om te schrijven niet slechts voor één geslacht, niet enkel voor dat eigenaardige, altijd polemische en alles-omverhalende, om dan weer opnieuw te dogmatiseeren, waarin hij zelf moest leven, maar vóór en bóven alle geslachten der menschelijke Geschiedenis, zooals deze woelt en jaagt, door de eeuwen heen.

En het is hem gelukt, hij heeft, vóórdat hij heenging, bereikt wat hij wou. Want al is de vers-gang zijner treurspelen, vooral die van zijn laatste, 'Eduard van Gelre' niet zoo goed verzorgd als in-waarheid behoord had - de schrijver heeft trouwens zelf, en uit eigen beweging, in een brief aan mij, op die onvolmaaktheid gezinspeeld, toen hij mij meldde, dat zijn stuk door de (oude) Gids was geaccepteerd - toch zou het verkeerd zijn, om op die technische tekortkoming, nu de schrijver eenmaal dood is, teveel nadruk te leggen: het spel behoudt desondanks zijn wezenlijke verdienste, en wie er dus van genieten wil, kan niet beter doen, dan de afdeeling in vers-regels eenvoudig weg te kijken, en het werk te lezen, alsof het in rhythmisch proza waar' gesteld. Ik geloof zelfs, dat het stuk zou winnen aan belangrijkheid en dus leesbaarder worden, indien het, bij een eventueele tweede uitgaaf, gedeeltelijk of geheel als proza werd gedrukt. In Shakespeare wisselen vers en proza óók vaak af, en daar de schrijver zelf trouwens het technisch-onvolkomene van zijn arbeid erkend heeft, zou zoo'n typografische wijziging geenerlei schennis van zijn vereerde nagedachtenis zijn.

Wat nu den bundel 'Nagelaten Werk' betreft, bij al onze blijde dankbaarheid voor het hier geschonkene, stemt hij ons toch weemoedig, juist omdat wij dankbaar kunnen zijn.

Met pijnlijke klaarheid blijkt er toch, uit deze 200 bladzijden, waar al het halfvoltooide of nog nauw-begonnene werd bijeenverzameld, dat Van Oordt, ware hem langer leven gegund geweest, en hadde hij dus alles kunnen volbrengen wat deze losse papieren beloven, in de toekomst waarschijnlijk nog heel andere kanten van zijn kunstenaarschap zou hebben laten kijken, dan hij tot dusver had getoond. Behalve een bewonderend uitbeelden van het leven der verledene tijden, school er in hem, het blijkt hier duidelijk, ook een fijn-geestig schetsen van het leven-om-hem-heen: 'Een Liefde in Limburg', 'Een zeeman' en 'Een Pleiziervaart' o.a., waarin hij onverbeterlijk leuk-ironisch en toch

zacht-gevoelig, navertelt wat hij zelf heeft bijgewoond, wijzen op een gedeelte van zijn binnen-zijn, dat tot dusver slechts weinig naar buiten was kunnen komen, doch dat stellig bij verdere ontbloeiing, de bronaêr van nog een geheel ander soort van werken, als zijn mooie romans uit het verre Verleden, had kunnen zijn.

Vergelijkingen gaan altijd eenigszins mank, vooral als zij groote en goede schrijvers onder één hoedje trachten te vangen: maar men kan toch pogen te benaderen, en overeenkomsten te raden, en dan lijkt het mij dat Van Oordt, in genoemde schetsen, midden tusschen de rake scherpte van Heyermans en de breede gevoeligheid van v. Hulzen staat. En er blijkt dus uit, *niet* dat de knappe en sympathiek-menschelijke prozadichter van Warhold en Irmenlo naar een dier twee tijdgenooten zou gekeken hebben, maar wel dat hij van elk hunner onbewust iets in zich had, en dat hij dus niet alleen met verbeelding en gemoed wist door te dringen in de Oudheid, om haar naar ons toe te halen, maar dat hij ook als een fijnvoelend en zachtgeestig ziener midden in de tooneelen van 't moderne leven wist te gaan staan.

Besluite een kleine persoonlijke herinnering deze hulde, die tevens een objectieve waardeschatting was:

Toen ik het treurige bericht van v. Oordt's overlijden las, kwam mij plotseling in de gedachte mijn laatste ontmoeting met hem, nu een jaar of zes geleden. En 't werd mij, in de herinnering, bewust, hoe zijn gezicht toen reeds, zoo'n langen tijd vroeger, als vergeestlijkt had gestaan: zijn ascetische figuur, met de verscherpte trekken, en de als glazen gelaatshuid, waar het bloed door heen scheen, op sommige plekken, vlak naast het wit van de overige wang- en voorhoofdvlakte, deed mij voor een oogenblik wanen, dat ik een dier kluizenaars der oude dagen voor mij zag, die, opgaand in een hoogere levenstaak, zich als veretheriseerden, zichzelf alles ontzeggend wat van de aarde kwam. En inderdaad ook Van Oordt heeft geleefd niet voor de aarde, maar voor de Kunst. Daar heeft hij alles voor geofferd, heel zijn maatschappelijke toekomst, en alles wat deze uit de verte hem vleiende had beloofd. En het ideëele loon zal dan ook wezen, dat zoolang er een Nederlandsche letterkunde bestaat, zijn naam zal herdacht worden, als die van een der beste kunstenaars en zuiverste menschen van het eind der 19^{e} en het begin der 20^{e} eeuw.

Philosophische kroniek door Mr. G.J. Grashuis.

Over het Bewustzijn door Dr. C.J. Wijnaendts Francken. Baarn, Hollandia-Drukkerij. (No. 7 van Serie I: *Uit Zenuw- en Zieleleven*, zonder jaartal).

Voor den denkenden menschengeest zijn er van eeuwen her vragen opgerezen, die eeuw in eeuw uit zich herhalen en die van geslacht op geslacht overgaande nooit verouderen, maar steeds als jong en nieuw zich weder aandienen. Niet al die vragen zijn even belangrijk en even gewichtig: enkele daarvan echter wekken meer dan de overige de belangstelling en de overtuiging dat het ware en rechte antwoord voor den mensch groote waardij en hooge beteekenis heeft bij zijn denken en bij zijn handelen. Eéne dier vragen is deze: 'Wat is de ziel?' Zoo wij teruggaan tot den eersten grooten leeraar der Wijsbegeerte, tot Plato, bevinden wij dat het antwoord, eenmaal door hem gegeven in den P h a e d r u s , dien denker zelf op den duur niet voldoende is geweest, waarom hij dan ook in den 'Phaedo' het vraagstuk op nieuw heeft behandeld. Toen beriep hij zich niet op het vroeger geleverde betoog, inziende dat de bezwaren van twijfelaars daarmede niet worden opgelost. De overlevering leert dat de Phaedrus handelt 'over het Schoone', en er wordt in den dialoog uitvoerig gesproken over dat onderwerp. De inhoud echter, de ware en wezenlijke inhoud, is 'de leer omtrent de ziel in haar aardsch en tijdelijk bestaan', in hare gebondenheid aan het lichaam. Over beider scheiding, over de verlossing der ziel, die eeuwig zal voortbestaan, wordt gehandeld in den Phaedo, maar het bewijs van de onsterfelijkheid der ziel wordt in den vorm van een streng betoog reeds in den Phaedrus geleverd

(Ph. 24). Gedurende het aardsch bestaan van den mensch openbaart zich volgens Plato, het *verlangen* der ziel, hare liefde, haar Erôs, die naar het Schoone en naar het Goede verlangt, zoo als in 'Het Gastmaal' wordt geleerd (Hoofdstuk 21), als een aandrift, eene *mania*, welke 'niet tot nut den minnende en den beminde van de goden uit wordt toegezonden, maar welke integendeel tot het grootste geluk van den kant der goden wordt geschonken. Het bewijs daarvan nu, zoo leert Plato, zal wel ongelooflijk zijn voor de geduchten', - de sterke geesten of de sophisten - 'maar gelooflijk voor de wijzen. Eerst behoort dan hij, die de aandoeningen (pathê) en de werkingen (erga) der ziel ziet, omtrent den aard der goddelijke en der menschelijke (ziel) de waarheid te verstaan. Het begin van het bewijs luidt aldus (Ph. 23)'.

'Alle ziele is onsterfelijk: want *wat steeds in beweging is*, is onsterfelijk; wat iets anders in beweging brengt en door iets anders in beweging gebracht wordt, heeft eene ophouding van leven, daar het eene ophouding heeft van beweging. Alleen echter wat zich zelf beweegt, houdt, daar het zich zelf niet verlaat, nooit op bewogen te worden, maar is ook voor al de andere dingen, die bewogen worden, de bron en het begin van beweging. *Het begin is ongeboren*, want het is noodzakelijk dat al het wordende wordt uit het begin, en dat het zelf niet wordt uit iets. Want indien het begin werd uit iets, zou het niet worden uit het begin. Nademaal het echter ongeboren is, is het noodzakelijk dat het ook onverderfelijk is. Want wanneer nu het begin was te niet gegaan, zou het nooit uit iets, noch iets anders uit hetzelve geboren worden, indien althans alles uit het begin moet geboren worden. Zoo is het begin van beweging, datgene wat zich zelf beweegt... Elk lichaam, dat van buiten af in beweging wordt gebracht, is onbezield, en dat van binnen uit zich zelf (wordt bewogen) is bezield, daar dat de aard (de "phusis") der ziel is. Indien dit nu zoo is gesteld, dat er niets anders is, hetwelk zich zelf beweegt, dan de ziel, zal de ziel noodzakelijk ongeboren en onsterfelijk zijn (Ph. 24)'. Na deze, door Socrates gegeven bewijsvoering, zegt hij: 'Wat nu de onsterfelijkheid zelve aangaat, *is dit voldoende* (25, begin)'. Vervolgens handelt hij over de *idea*, het beeld of het denkbeeld der ziel, en beschrijft

hij in wonderbaar schoone taal het zieleleven der goden en der menschen.

'Voldoende' achtte Plato zijn betoog niet meer, toen hij den Meester schilderde, zoo als hij in zijne laatste levensuren met enkele geliefde en vertrouwde leerlingen sprak en handelde over de *onsterfelijkheid* der ziel. Innige eerbied en stille bewondering vervullen het hart van den toeschouwer, die zich door Plato laat binnenleiden in den kerker van Socrates. Daar ziet hij en daar hoort hij den *wijsgeer*, wiens *kalme berusting* een weldadigen invloed uitoefent op ieder lezer van den Phaedo. Ter voldoening aan den wensch van Echekrates geeft Phaedo een omstandig verhaal van hetgeen plaats had op den laatsten levensdag van den Meester. 'Zijt gij zelf, o Phaedo, zoo vroeg Echekrates, bij Socrates geweest op dien dag, toen hij het vergif dronk in de gevangenis, of hebt gij het van iemand anders gehoord?' 'Zelf was ik er bij,' zoo luidt het antwoord van Phaedo, die nu verder een uitvoerig antwoord zal geven op deze tweeledige vraag van zijn vriend: '*Wat* heeft dan wel de man gezegd voor zijnen dood, en *hoe* is hij gestorven?' Volgens Plato zegt Socrates het volgende. 'Als het niet mogelijk is (voor de ziel) in vereeniging met het lichaam iets zuiver te erkennen, dan is het òf nergens mogelijk kennis te verwerven, òf eerst na den dood. Want dan zal de ziel zelve op zich zelve bestaan zonder het lichaam, en niet eer. En zoo lang wij leven, zullen wij, *naar het schijnt*, zóó het dichtst bij de kennis naderen, indien wij zooveel mogelijk geen omgang hebben met het lichaam, en geen gemeenschap, dan voor zoo ver strikt noodzakelijk is, en indien wij ons niet door zijn aard (phusis) laten vervullen, maar ons daarvan rein houden, totdat God (ho Theos) zelf ons verlost. En aldus rein scheidende van het onverstand des lichaams, zullen wij, *zoo als waarschijnlijk is*, met dergelijke reinen samenzijn en door ons zelf al wat louter is leeren kennen, en dit is *denkelijk* de waarheid. Want dat hij, die niet rein is, het reine aanrake, zal wel niet geoorloofd zijn. Dergelijke dingen, o Simmias, *meen ik*, dat alle echt leergierigen noodzakelijk tot elkander moeten zeggen en moeten aannemen. Of dunkt U dat ook niet? - Meer dan iets anders, o Socrates (Phaed. 11)'.

Steeds redeneerende gaat Socrates voort met eene uiteen-

zetting van zijn wijsgeerig geloof, en zijn geliefde leerling laat hem bewijzen uitspreken voor de leer van de onsterfelijkheid der ziel. Er is echter weinig zekerheid te vinden in de verstandelijke beschouwingen en in de redeneeringen van den scheidenden Meester. De tegenwerpingen van Simmias en Cebes zijn, volgens Plato zelf, niet zonder beteekenis. 'De ziel dan, zoo sprak Socrates, het onbeeldige (aeidês)', - het onzienlijke - 'dat naar eene dergelijke andere plaats gaat', - dergelijke, dat is: van aard aan de ziel gelijk -, 'edel, rein en onbeeldig, in waarheid naar (het Rijk) van Hadês, tot den goeden en verstandigen God, waarheen, zoo God wil, aanstonds ook mijne ziel zal moeten gaan, is zij voor ons eene zoodanige en zoo gesteld, dat zij van het lichaam scheidende terstond uiteengeblazen en tenietgegaan is, zoo als de meeste menschen zeggen. Verre van daar, mijn lieve Cebes en Simmias, maar veeleer is het er zoo mede gesteld. Wanneer zij rein scheidt, zonder iets van het lichaam mede te sleepen, dewijl zij in het leven daarmede vrijwillig geene gemeenschap had, maar het ontvluchtte en zelf in zich zelf zich verzamelde, dewijl zij steeds daarin zich oefende, - en dit is niets anders dan dat zij op de rechte wijze de wijsbegeerte beoefende en wezenlijk zich oefende om gemakkelijk te sterven, - zou dat niet *de overdenking des doods* zijn? In alle opzichten. - Immers gaat zij, zoo gesteld, naar hetgeen met haar gelijksoortig (homoion) is, *het onbeeldige*, *het goddelijke*, *en onsterfelijke*, *en verstandige* - en aldaar gekomen valt haar geluk ten deel, terwijl zij van dwaling, en onverstand, en vreezen, en wilde liefdedriften, en van de andere menschelijke kwalen is afgescheiden, - en zoo als wordt gezegd van degenen, die *de wijding*' - der Mysteriën - 'hebben ontvangen, den overigen tijd waarlijk met de goden doorbrengende. Zullen wij dat zeggen, Cebes, of iets anders? (Phaed. 29)'.

Weldra hoort nu de lezer Simmias verklaren: 'Ik zal mij dan ook nu niet schamen te vragen, dewijl Gij dat ook zegt, en ik zal mij in lateren tijd niet beschuldigen dat ik nu niet heb gezegd wat mijne meening is. Want mij, o Socrates, als ik èn met betrekking tot mij zelf, èn met betrekking tot hem (Cebes) het gezegde beschouw, komt het voor dat het niet gansch en al *voldoende* is gezegd (35, slot)'.

Had Plato al in den Phaedrus het geleverde betoog *voldoende* gerekend, hier, in den Phaedo, laat hij een leerling van Socrates al wat deze had aangevoerd voor *niet gansch en al voldoende* verklaren. De Meester zegt daarop: ‘Mogelijk, mijn vriend, is wat U toeschijnt waar, maar zeg, in welk opzicht is het dan niet voldoende (begin 36)?’ Simmias geeft nu tot antwoord wat wij in ons spraakgebruik eene materialistische verklaring mogen noemen. ‘Van eene harmonie, en van eene lier, en van snaren, antwoordt hij, zou men hetzelfde kunnen zeggen, (namelijk) dat de harmonie iets onzichtbaars, en onlichamelijks, en iets overschoons en goddelijks is in de gestemde lier, maar dat de lier zelf en de snaren lichamen zijn, en lichamelijk, en samengesteld, en aardsch’ - dat is: stoffelijk - ‘en aan het sterfelijke verwant.’ Sterk sprekend is de tegenstelling: òf de ziel is een I e m a n d , òf de ziel is een I e t s ; zij is een *wezen*, *blijvend* en onsterfelijk, of zij is een *harmonie* van het lichamelijke, het stoffelijke, *tijdelijk*, hebbende eene ophouding van bestaan. Aan het slot van Hoofdstuk 37 zegt dan ook Cebes, die instemt met Simmias: ‘Niemand die gerust den dood afwacht, mag hem op niet onverstandige wijze gerust afwachten, indien hij niet kan *bewijzen* dat de ziel in alle opzichten een onsterfelijk en onvergankelijk iets is; kan hij dat niet, dan moet noodzakelijk hij, die gaat sterven, voor zijne ziel vreezen, dat zij bij de tegenwoordige losmaking des lichaams in alle opzichten tenietgaat.’ - Zoo wij al het voorgaande aandachtig aanhooren, overwegen en daaruit onze gevolgtrekkingen opmaken, mogen wij immers gerust verklaren, dat het vraagstuk van de ziel sints de dagen van Plato hetzelfde is gebleven. Nog heden zegt de tijdgenoot met Cebes: Geef mij bewijs voor de wezenheid der ziel, en overtuig mij dat zij niet is stoffelijk en vergaand, maar geestelijk en blijvend.

Rechtstreeks en onmiddellijk geeft de Godsdienst antwoord op h e t v r a a g s t u k d e r Z i e l , maar dat is het antwoord des Geloofs, niet der Wetenschap, niet der Wijsbegeerte. De beide laatste trachten de belangrijke vraag op te lossen langs den weg van het wetenschappelijk en van het bespiegelend onderzoek. Eén middel om nader te komen bij de oplossing is het stellen en beantwoorden van eene andere vraag, en wel van deze: ‘Is

het bewustzijn wezenlijk een zielswerkzaamheid of louter een zielstoestand?' In het eerste geval komen wij bij een I e m a n d , in het laatste bij een I e t s . Want hoe men het wende en hoe men het keere, het eigenlijk vraagstuk is: Materialisme of Spiritualisme, of met andere woorden: De ziel *is* een bewustzijn, als een eigenaardige toestand van de stof, of wel: De ziel *heeft* bewustzijn, als een eigenaardige kracht, van de ziel zelf. Gewichtig is de vraag: Wat is bewustzijn? en in deze K r o n i e k zal daarover kortelijk worden gehandeld, naar aanleiding van het straks genoemde boekje van Dr. Wijnaendts Francken. Met lofwaardigen ijver is de 'Hollandia-Drukkerij' te Baarn bezig Nederland te voorzien van 'Brochuren-reeksen', en bij de acht bestaande kwamen er in het loopende jaar 1911 *vier* nieuwe, waarvan ééne volle aandacht en waardeering verdient. Deze heet: 'Uit Zenuw- en Zieleleven', en geeft: 'Uitkomsten van Psychologisch Onderzoek'. Wij hebben hier dus te doen met wetenschap der ervaring, die zich bezig houdt met de gezonde ziel en met de zieke ziel. Met belangstelling volgde ik die Reeks en met de verschijning van het zevende nummer was ik hoogelijk ingenomen. Daarom zal ik het dan ook bespreken na eerst over den Schrijver een kort woord te hebben in het midden gebracht.

Dr. C.J. Wijnaendts Francken is onder onze denkers een zelfstandig man, die een eigen plaats inneemt. Toen hij in het jaar 1905 zijne 'Inleiding tot de Wijsbegeerte' uitgaf, zeide Professor van der Wijck daarvan het volgende. 'De vruchtbare pen van Dr. C.J.W. Fr. heeft ons weder iets nieuws gebracht, zooals men bespeurt. Waren er niet reeds genoeg 'Inleidingen tot de Wijsbegeerte?' Onze auteur tracht de bedenking te ontzenuwen. Hij wilde iets anders leveren dan de meeste zijner voorgangers. Zijn doel was niet als pleitbezorger van eigen overtuiging op te treden, maar hun, die zich met wijsbegeerte gaan bezig houden, eenvoudig te vertellen, welke 'hoofdvraagstukken' zij op dat veld van studie zullen ontmoeten. Eene zooveel mogelijke 'objectieve behandeling' heeft hem dus voor oogen gezweefd. Maar 'ultra posse nemo obligatur'. Onze auteur geeft te verstaan, dat het 'onvermijdelijk' is bij de beschrijvingen van tegenstrijdige richtingen en opvattingen 'nu en dan te laten doorschemeren welke oplossing men zelf de waarschijnlijkste acht'.

‘Inderdaad, zoo gaat de aankondiging in O n z e E e u w voort, geeft dan ook *het vlot geschreven boek*,’ - van 172 bladzijden - ‘aan hetwelk wij veel heil op zijn reis door de wereld toewenschen, allerminst een onpartijdigen kijk op de philosophische problemen. In zeker opzicht is dat een lofspraak. Slechts dan zou het Dr. Francken gelukt zijn den stempel zijner persoonlijkheid niet op zijn geschrift te drukken, indien hij niet iemand, maar niemand ware.’ - De Utrechtsche Oud-Hoogleeraar onderscheidt zich vooral van vele zijner vakgenooten door zijne bijzondere goedaardigheid. Maar tegenover Dr. Fr., zet hij zich schrap en een volle bladzijde heeft hij noodig om zijn getuigenis tegen een deel van de ‘Inleiding’ in woorden uit te drukken. ‘Aan den anderen kant, zegt hij, moet gezegd worden, dat de auteur soms beneden zijn taak is gebleven. Zoo pleit hij met nadruk voor het determinisme en geeft met geen enkel woord te verstaan, hoe het mogelijk is, dat een zoo redelijke beschouwing, welke zich even voortreffelijk met de eischen van een wetenschappelijke behandeling der ethiek als met 's menschen gevoel van verantwoordelijkheid en met het recht om te straffen rijmen laat, bij sommige zonderlingen, die men advokaten van den vrijen wil noemt, nooit bijval heeft gevonden’. De Hoogleeraar spreekt ironisch: hij zelf is zulk een *advocaat* van den vrijen wil, hij is indeterminist. Een ander bezwaar voor den beoordeelaar is, dat volgens Fr. ‘alle waardeeringen slechts een *betrekkelijke* waarheid bezitten, aangezien zij grootendeels berusten op subjectieve gevoelens (Inl. 32).’ Zijne tegenspraak op dit punt besluit v.d. Wijck met een minder vriendelijk woord. ‘Ware, zegt hij, Dr. Fr. in de gewenschte mate “objectief” geweest, dan zou hij niet verzwegen hebben, dat er volgens de beste koppen van alle eeuwen e e n a l g e m e e n m e n s c h e l i j k e n a t u u r bestaat, welke eene voor allen geldige waarheid en eene voor allen geldige zedewet mogelijk maakt’. Toch komt er nog een verblijdend slot, en dit luidt als volgt. ‘Mijn grief tegen het boek is dus, dat het enkel een Inleiding tot de wijsbegeerte van Dr. W. Fr. is. Maar als zoodanig opgevat is het een goed boek. In zes hoofdstukken handelt het achtereenvolgens over doel en beteekenis der wijsbegeerte, de leer van het kenvermogen, de zielkunde, de zedekunde, de schoonheidsleer en de wetenschap der samenleving.

Het leest gemakkelijk en telt maar 172 bladzijden.' Dat maar is welsprekend, en ik vermoed dat de Utrechtsche Oud-Hoogleeraar bij dat woord heeft gedacht, mogelijk was het een onbewust denken, aan de omvangrijke wijsgeerige boeken, die in den laatsten tijd van de Leidsche School uitgaan.

Een jaar vóór de 'Inleiding' gaf Dr. Fr. een studie over 'Fransche Moralisten'. In 1893 schreef hij: 'De Lijkverbranding', in '94: 'De Evolutie van het Huwelijk', in '97: 'Sociale Ethiek', en 'Het Boeddhisme en zijn Wereldbeschouwing; in '99: 'De Zelfmoord', in 1900: 'Psychologische Omtrekken', en in 1902 gaf hij een stuk daaruit afzonderlijk aan het belangstellend publiek, namelijk: 'Het Hypnotisme'; in 1901: 'Wenschelijkheid van het Huwelijksverbod' en in 1907: 'De Psychologie van het Droomen'. In nummer 20 van de Baarnsche Serie 'Pro en Contra' trad hij op voor de 'Lijkverbranding'. Dat de 'Hollandia-Drukkerij' aan dien vruchtbaren schrijver verzocht te handelen 'Over het Bewustzijn' is dan ook alleszins verklaarbaar en begrijpelijk. Toch schuilt er een gevaar in die verleidelijke Seriën van Baarnsche boekjes, want binnen een bestek van 40 bladzijden een of ander belangrijk onderwerp van studie en van onderzoek af te handelen is bijna onmogelijk. Hier komt niet alleen wetenschap te pas, maar daarbij ook kunst: de kunst om in weinig woorden veel te zeggen. Laat ons zien wat door Dr. Francken ons wordt aangeboden.

Met een 'Inleiding' vangt het boekje aan, en de Schrijver verklaart daarin het volgende. 'De bewustzijnsverschijnselen strekken zich uit over het gansche gebied der zielkunde'. Wat hebben wij nu volgens Fr. te verstaan onder zielkunde? De Schrijver zal nog wel dezelfde meening hebben als in het jaar 1905, toen hij in zijne 'Inleiding tot de Wijsbegeerte' eene bespreking gaf van den volgenden inhoud. 'De psychologie of zielkunde is die wetenschap, welke zich bezighoudt met de verschijnselen van den geest. Haar doel is deze in hun bestanddeelen te ontleden en de betrekkingen vast te stellen die ze onderling verbinden. Zij tracht den oorsprong na te gaan onzer gewaarwordingen en voorstellingen, de omstandigheden aan te geven die er invloed op oefenen, en den samenhang

te doorgronden tusschen de verschillende u i t i n g e n van ons zieleleven.' - De tweede volzin van de 'Inleiding' leert ons eene vanzelfheid, om eens dat woord te gebruiken, en luidt als volgt. 'Het is dus duidelijk, dat bij de behandeling van ons onderwerp, in de ruimte welke ons hier is toegestaan, eene strenge zelfbeperking is geboden en wij ons hebben te bepalen tot enkele groote o m l i j n i n g e n in eenigszins aphoristische gedaante.' De derde volzin bevat eene bepaling in zich. 'Natuurlijk, zoo wordt gezegd, zullen wij moeten afzien van alle speciale v o r m e n, waarin zich het bewustzijn openbaart, om uitsluitend het bewustzijn als a l g e m e e n verschijnsel in 't oog te vatten, dat is: als gemeenschappelijk bestanddeel van alle bizondere bewustzijnsverschijnselen.' Van den aanvang af moeten wij in het oog houden, dat die laatste uitspraak eene bepaling moet heeten. Begrijpelijk en prijselijk is de zelfbeperking, die de Schrijver zich tot plicht stelt. 'Inzonderheid, zegt hij, wenschen wij ons streng te onthouden van alle metaphysische bespiegelingen als die over het verband en de verhouding tusschen lichaam en geest, tusschen materieele en psychische verschijnselen. Deze toch behooren hier niet thuis: wij zullen ons blijven bewegen op empirischen bodem als grondslag voor onze beschouwingen en ons beperken tot symptomatologische uiteenzettingen, gepaard met eene verklaring voor zooverre die binnen de grenzen van exacte wetenschap mogelijk is. Zoo beschouwd, is het bewustzijn een onderwerp van f u n d a m e n t e e l e beteekenis voor de geheele wetenschap der psychologie, die zich bezig houdt met h e t l e v e n d e r z i e l, hetwelk is opgebouwd uit een reeks van bewustzijnstoestanden.' - De nadenkende en oordeelkundige lezer hoort reeds dadelijk dat 'de Leer van het Bewustzijn' voor Dr. Fr. is: 'het fundament' of de grondslag der Psychologie. Thans bedient de Schrijver zich van de woorden: 'bewustzijnsverschijnselen' en 'bewustzijnstoestanden': in zijne bepaling van 1905 (84) zegt hij: 'de verschijnselen van den geest' en 'de verschillende uitingen van ons zieleleven'. Thans zegt hij: 'het leven der ziel is opgebouwd uit een reeks van bewustzijnstoestanden'.

In twee langere en in twee kortere afdeelingen is de verhandeling gesplitst, en wel aldus:

‘I. Wezen van het Bewustzijn; Materieel Substraat; Gradaties en overgangen; de Omvang van het Bewustzijn; de Intensiteit van het Bewustzijn (4-15).’
‘II. Het Onderbewustzijn (16-26).’
‘III. Zelfbewustzijn (27-34).’
‘IV. Bewustzijn en Kenleer (35-40).’

Wat nu eigenlijk en wezenlijk B e w u s t z i j n is, mogen wij van den Schrijver niet vernemen. In 1905 gaf hij een paragraaf (98-102) over ‘Bewuste en onbewuste psychische verschijnselen’. Daarin lezen wij: ‘De eigenschap van bewustzijn is het hoofdkenmerk der meeste, zoo al niet van alle psychische verschijnselen,’ - en verder:‘Ziehen zegt: ‘Alles was unserem Bewusstsein gegeben ist und *nur* dieses ist psychisch... Psychisch und bewusst sind für uns zunächst (in de eerste plaats) identisch’, maar: ‘Andere psychologen daarentegen.,. rekenen ook onbewuste verschijnselen te behooren tot het gebied der psychologie (98 en 99).’ Dr. Fr. zelf gevoelt zich genoopt te zeggen: ‘Al is ons nu ook het *wezen* van het bewustzijn volkomen duister, toch weten wij dat het bewustzijn niet iets afzonderlijks is, hetwelk een *zelfstandig* bestaan voert en zich als zoodanig aan zekere processen *toevoegt*, maar dat het slechts een inhaerent bestanddeel vormt van die processen (101).’ Die ‘processen’ van 1905 heeten thans: ‘bizondere bewustzijnsverschijnselen’, en zij werden in genoemd jaar ook aangeduid met den naam van: ‘opeenvolgende gewaarwordingen en voorstellingen’. Al ontkent nu Dr. Fr. de mogelijkheid om van ‘het *wezen* van het bewustzijn’ eene bepaling te geven, hij laat zich daarover toch eenigszins nader uit, en verklaart dat ‘*het* bewustzijn niets anders is dan een collectief begrip, een abstractie uit de som van bewuste verschijnselen’. Hij gaat zelfs zoo ver dat hij zegt: ‘Wij kennen geen bewustzijn, maar alleen bewuste verschijnselen (101)’. Dit kan ik niet als juist erkennen: de verschijnselen doen zich voor en worden waargenomen door het bewustzijn, dat de ziel heeft èn van zich zelf, èn van de waarneming, èn van het waargenomene, op het oogenblik der waarneming zelf. Ik durf zeggen, als men die overtuiging een geloof wil noemen; dat is mijn wijsgeerig geloof. - De stellingen,

thans door den Schrijver (4) voorgedragen zijn in hoogst voorzichtig gekozen termen uitgedrukt. De aanvang van Hoofdstuk I luidt: ‘Het bewustzijn is tot niets anders van o o r s p r o n k e l i j k e r karakter terug te brengen. Elke omschrijving van het bewustzijn is slechts te geven met het bewustzijn zelf. Elke poging om onmiddellijk het wezen van het bewustzijn te benaderen moet mislukken; zij voert hetzij tot eene tautologie, hetzij tot eene begripsbepaling welke alreede het bewustzijn uitsluit (dit zal moeten luiden: insluit).’ De volgende opheldering brengt ons ook niet verder. ‘Het bewustzijn, zoo wordt gezegd, is nu eenmaal een p r i m a i r gegeven, dat niet vatbaar is voor verdere ontleding.’ Al kunnen wij nu, volgens den Schrijver, geene verklarende bepaling geven van het Bewustzijn, wij zijn wel in staat iets anders te doen. ‘Het eenige, wat ons mogelijk blijft, is de voorwaarden en omstandigheden na te gaan, onder welke het zich voordoet en optreedt. Maar alle v e r k l a r i n g e n van het bewustzijn geschieden met behulp van gegevens, welke reeds een bestaan van bewustzijn vooropstellen, en zijn dus slechts schijnbare verklaringen. Zoo is het begrijpelijk dat wij hier te doen hebben met eene dier wereldraadselen, waarop Du Bois-Reymond een “ignorabimus” toepasselijk achtte (4).’

Terwijl wij lezen, dat Fr. in 1905 ‘*het* bewustzijn een collectief begrip’ noemde, ‘een abstractie uit de som van bewuste verschijnselen’, zien wij nu (5) dat volgens hem ‘het’ bewustzijn is een a b s t r a c t u m, waarmede eene gemeenschappelijke hoedanigheid van verschillende psychische gegevens wordt aangeduid.’ Er is eenig verschil tusschen de beide verklaringen, want een collectief begrip is toch altijd eene samenvatting van afzonderlijkheden, die ophouden dat te zijn op het oogenblik der samenvatting en eene gemeenschappelijke hoedanigheid is denkbaar in niet samengevatte afzonderlijkheden. Tusschen het betoog voor de waarheid der verkondigde meening of voor de uitspraak, in de stelling gegeven, in het jaar 1905 en in het jaar 1911 is geen noemenswaardig verschil, wat de uitdrukking betreft. Toch is het opmerkelijk dat vroeger werd gezegd: ‘Reeds de zelfwaarneming leert, dat er geen bewustzijn bestaat zonder inhoud (101)’, wordt thans geleerd: ‘Immers geen bewustzijn is denkbaar zonder inhoud (5)’, en van de zelfwaarneming hooren wij niet meer.

Dat is eigenlijk datgene waarop het aankomt, want bewustzijn is een *toestand* of een *werking*, maar in beide gevallen is er waarneming en zelfwaarneming. 'Het bewustzijn is niet af te scheiden van de inhouden die bewust worden', dat wil ik niet wêerspreken; daaruit volgt echter *niet*, dat 'het niet iets zelfstandigs is, daarbuiten om bestaande, geen zich gelijkblijvend schouwtooneel, waarop zich de zielsprocessen afspelen, maar niets anders dan het onophoudelijk wisselend beeld dier processen zelve'. Dat laatste kan ik niet toestemmen, want het bewustzijn is er reeds voordat het zielsproces intreedt of optreedt. Het bewustzijn is de ziel zelf, de levende en werkende ziel, die uit de buitenwereld indrukken ontvangt, of ook uit de binnenwereld voorstellingen in zich zelf opneemt. Het bewustzijn is het Ik, is de inwendige mensch, de ware mensch, de geest, die in zijne g e b o n d e n h e i d aan het lichaam den naam draagt van ziel.

Die 'gebondenheid' brengt ons tot wat door Fr. wordt genoemd: 'Materieel Substraat' en zij vereischt eene korte bespreking van hetgeen ter wille van de beschikbare ruimte in de K r o n i e k van December 1910 moest wegblijven, namelijk van het vijfde van 'De Zeven Wereldraadselen', waarover Du Bois-Reymond heeft gehandeld. Dr. Fr. is niet geheel duidelijk, als hij spreekt van 'v e r k l a r i n g e n van het bewustzijn' en daarna melding maakt van den beroemden Berlijnschen physioloog, die eigenlijk heeft gehandeld over 'het *ontstaan* der eenvoudige zinnelijke gewaarwording of van het bewustzijn'. Dr. de Groot (Denkers van onzen Tijd, 116) zegt dan ook: '*Bewusstsein* - elders bezigt men het woord *pensée* duidt bij du Bois en bij tal van nieuweren, die hem volgen, alle psychische verschijnselen of handelingen aan: sensitieve en redelijke; waarneming of gewaarwording; kennen en willen. Allerlei lichten, kleine en groote, gloren uit het *bewustzijn.* De schrijver koos den term met opzet. Alles wilde hij omvatten, van het eerste smart- en lustgevoel der eenvoudigste dieren tot de zielsakten van genieën bij hun verhevenste scheppingen. Langs vele trappen van volkomenheid stijgt het bewustzijn, van de amoebe en andere lagere wezens tot den mensch het hoogste. Een gebied van onafzienbaar onderzoek'. Van degenen, die tegenover Du Bois stonden en die hem niet verstonden, zegt hij: 'Zij vermochten het onderscheid niet

te vatten tusschen de bewering, die ik wederlegde: *bewustzijn kan mechanisch verklaard worden* en de stelling, die ik niet in twijfel getrokken, doch veeleer met vele bewijzen gestaafd heb: *bewustzijn is aan stoffelijke verschijnselen gebonden* (Reden, I, 383-384)'. Hiermede komen wij terug tot het M a t e r i e e l S u b s t r a a t van onzen Schrijver. 'Gelijk bekend, zegt hij, zijn er tal van organische processen welke zich in ons lichaam afspelen, die n i e t vergezeld gaan van bewustzijn. Omgekeerd evenwel kennen wij geen enkel voorbeeld van bewustzijn, dat tot stand zou komen zonder behulp van eenige organische bemiddeling... Alle psychische processen, zoo nemen wij aan, dragen een p h y s i s c h e n ondergrond; er heerscht eene functioneele betrekking tusschen de wereld der psyche en bepaalde physische gebeurtenissen. Geen verandering vindt plaats in den bewustzijnsinhoud zonder veranderingen in het centrale zenuwstelsel, meer speciaal in de grijze hersenschors; en geen verandering in de materieele wereld gaat gepaard met eene in den bewustzijnsinhoud zonder dat eerstgenoemde eerst een verandering in dat zenuwstelsel heeft te voorschijn geroepen.

Al is het wezen van het bewustzijn ons volkomen duister, wij weten toch dat zijn bestaan afhankelijk is van verrichtingen in ons stoffelijk lichaam, ja dat de speciale vormen waarin zich dat bewustzijn voordoet, gebonden zijn aan bepaalde, zij het ons in hunnen aard onbekende gebeurtenissen in dien lichamelijken ondergrond. Te bedenken evenwel valt daarbij, dat het bewustzijn als 't ware eene functie is van ons g e h e e l e lichaam, in zooverre als elk orgaan en elk weefsel door middel van de processen welke er in plaatsgrijpen, middellijk of onmiddellijk bijdraagt tot de algemeene samenstelling, opbouw en gedaante van het bewustzijn.

De materieele processen nu zijn in laatste instantie terug te brengen tot verplaatsingen en bewegingen. Want alle verschijnselen die zich afspelen in het materieel substraat, ook die welke bestaan in chemische omzettingen en stofwisselingsverschijnselen, zijn te herleiden tot b e w e g i n g s verschijnselen in een of anderen vorm; alle materieele veranderingen zijn in laatste instantie niet anders denkbaar dan als transformaties van plaatselijken aard.

Het bewustzijn zelf evenwel is moeilijk te beschouwen als een bewegingsverschijnsel: bewustzijn en beweging toch zijn twee

h e t e r o g e n e begrippen. Met andere woorden, beweging gaat niet over in bewustzijn, maar bepaalde bewegingsverschijnselen in het centrale zenuwstelsel gaan g e p a a r d met bewustzijn, op dezelfde wijze als een bepaalde groepeering van bepaalde elementen een electrischen stroom doet geboren worden (7 en 8)'. Alleen met weglating van den derden volzin (over het Spiritisme) heb ik dit stuk in zijn geheel overgenomen. Elk Lezer van de K r o n i e k zal mij toestemmen, dat Dr. Fr. de kunst verstaat om een eenigszins ingewikkeld onderwerp op duidelijke en verstaanbare wijze in eenvoudige taal voor ons te ontwikkelen. Ter verduidelijking laat hij nu eene figuur met toelichting volgen, waarin hij Grasset laat verklaren hoe het gesteld is met de processen, die plaatsgrijpen 'in de stoffelijke onderlaag'. - Fr. zegt: ondergrond - en wijst hij op het bekend geval van Archimedes. Deze afdeeling besluit hij met een woord van 'Jelgersma, die in zijn onlangs verschenen leerboek opmerkt: 'Het bewuste is eigenlijk buiten de waarneming, in onzen geest zelf gelegen, die met de onbewuste gewaarwording verbindingen aangaat en het geheel daardoor bewust maakt'.

In de volgende afdeeling (10 en 11): 'Gradaties en overgangen', wordt in hoofdzaak geleerd, dat 'de staat van bewustzijn en die van onbewustzijn met elkander zijn verbonden door allerlei overgangsvormen. Tusschen bewustheid en onbewustheid vinden wij allerlei graden van helderheid en van verduistering'. Van beteekenis en van groot gewicht bij de verklaring van de bewustzijnsverschijnselen is wat men in den nieuweren tijd aanduidt met den naam van b e w u s t z i j n s d r e m p e l: 'daaronder verstaan wij, zegt de Schrijver, het grensvlak tusschen bewustzijn en niet-bewustzijn'. Over o m v a n g en g r a d e n van het bewustzijn wordt verder gesproken (11-15). Van dien o m v a n g wordt verklaard dat hij zeer veranderlijk is, maar hij is steeds begrensd. Deze begrenzing of beperking van het bewustzijn is een verschijnsel van e l i m i n a t i e en s e l e c t i e en van de hoogste beteekenis voor het leven. Door haar worden tal van mogelijke indrukken en associaties uitgeschakeld en daardoor eene onmisbare concentratie van bewustzijn verkregen. Bestond zij niet dan zou er in den geest - de Lezer lette op dit woord in dezen samenhang - 'eene hopelooze verwarring heerschen (12)'.

‘De vraag is thans, zoo gaat Dr. Fr. voort: “Waardoor wordt de inhoud van het bewustzijnsveld bepaald?” Na melding te hebben gemaakt van hetgeen door Bain en door Spencer, en reeds veel vroeger door Hobbes is geleerd, en mede van eene tegenovergestelde meening, door Fouillée en anderen aangekleefd, spreekt de Schrijver zijn eigen gevoelen uit in de volgende woorden. ‘Hoe het zij, dit is in ieder geval zeker, dat elke gewaarwording door langdurig aanhouden op den duur verzwakt, evenals alle aandacht verslapt door eentonigheid. Omgekeerd doet elke verandering de waarnemingsscherpte toenemen’.

Wat betreft de g r a d e n van het bewustzijn wordt gehandeld in eene korte afdeeling (14 en 15) met het opschrift: ‘De intensiteit van het Bewustzijn’. Op heldere wijze beschrijft Dr. Fr. die i n t e n s i t e i t. ‘De concentreering, zoo vangt hij aan, van het bewustzijn op een klein bewustzijnsveld geschiedt door middel van de a a n d a c h t v e s t i g i n g. Deze aandachtsvestiging kan zijn hetzij o n w i l l e k e u r i g en passief onder invloed van prikkels van buiten, hetzij w i l l e k e u r i g en actief onder invloed van inwendige prikkels’. - Boven heb ik gesproken van het bewustzijn als *toestand* of als *werking*.

‘Vragen wij ons af waardoor inzonderheid de aandacht wordt getrokken, dan blijkt dit het geval te zijn met prikkels die uitmunten 1°. door s t e r k t e ; 2°. door een sterken g e v o e l s t o o n ; 3°. door voorafgaand v e r w a c h t worden.’ Dit betreft de onwillekeurige aandachtsvestiging. Van de andere wordt gezegd: ‘De w i l l e k e u r i g e aandachtsvestiging werkt als een draaibare electrische lichtwerper, die naar den wensch van den bestuurder een bepaalde plek van den omtrek met zijn stralenbundel verlicht. Het niet verlichte gedeelte daaromheen wordt daardoor des te duisterder. Zoo ook hier: hoe sterker de bewustzijnsconcentratie gericht is op zeker punt, des te minder indruk maken daarbuiten omgaande zintuigelijke gewaarwordingen. Hiertoe behoort onder anderen de zoogenaamde verstrooidheid der geleerden, die wèl is te onderscheiden van die andere soort van verstrooidheid, welke juist bestaat in een dispersie van gedachten, een o n t b r e k e n van concentratie van aandacht.

De willekeurige of opzettelijke oplettendheid is van het grootste gewicht... De actieve oplettendheid brengt ons in een

staat van voorbereiding voor de ontvangst van bepaalde indrukken, doet den geest gereed staan voor bepaalde reacties op bepaalde prikkels. De hersenen worden er door als een vooruit gepraepareerde plaat, gevoelig voor zekere te verwachten lichtstralen; zij worden als een apparaat, ingesteld op zekere indrukken, welke zich aanpassen aan den oogenblikkelijken geestestoestand' - ook dit woord verdient onze aandacht - 'of daarmede verwantschap vertoonen'.

Kortelijk maakt de Schrijver melding van twee theoretische pogingen om 'de opzettelijke aandachtsvestiging te verklaren', namelijk van de Engelsche associatie-psychologie, gehuldigd ook door Ziehen en anderen, volgens welke alle oplettendheid een verschijnsel is dat eenvoudig voortvloeit uit de aanwezige associaties. Volgens Wundt en zijn school daarentegen wordt eene v o l u n t a r i s t i s c h e psychologie geleeraard, volgens welke wij bij de willekeurige aandacht te doen hebben met een zelfstandig actief vermogen van zoogenaamde a p p e r c e p t i e, in tegenstelling van de gewone waarnemingen of percepties.

Hiermede is de behandeling van het onderwerp: 'Wezen van het Bewustzijn', in korte trekken den lezers voor oogen gesteld, afgehandeld. Welk gebruik wij willen maken van de gegevens, en van de stellingen, door Dr. Fr. geleverd in zijn Eerste Hoofdstuk, zal blijken in het volgend slotartikel.

Den Haag, 17 November 1911.

Staatkundige kroniek.

25 November 1911.

Het Militie-wetsontwerp is met 53 tegen 34 stemmen aangenomen. Van links waren alleen drie vrije liberalen ervoor te vinden. Hiermede is het karakter der wet geteekend: men moet conservatief zijn om de verantwoordelijkheid ervoor te aanvaarden. Hiertegenover kan de Regeering eenigen troost vinden in de stem van den heer De Steurs er*tegen*: immers, hem was het wetsontwerp niet militaristisch *genoeg*. Deze stem moet den minister Colijn een groote voldoening hebben gegeven. Wanneer hem tegemoet gevoerd wordt, dat de stemming het reactionnair karakter zijner wet heeft bewezen, dan heeft hij maar op den heer De Steurs te wijzen om te antwoorden: 'het had nog erger gekund.'

Toch is het al erg genoeg. De minister van Oorlog heeft de fouten van zijn wet willen verontschuldigen met de opmerking, dat het geen 'groote' herziening was. Er kwamen, meende hij, geen beginselen in debat. Voor een beginselherziening waren de tijden te woelig. Er was te veel scherp meeningsverschil over de grondslagen, waarop een nieuwe wet zou moeten berusten.

Geen beginselen! Toch werden het aantal dienstjaren, dat is het aantal jaren, gedurende welke de Nederlandsche burger kan worden opgeroepen om zijn vaderland te verdedigen, voor de onbereden wapens van 8 op 6 teruggebracht. Hiermede werden dus alleszins valide mannen aan de weermacht onttrokken. Zonder eenig ander motief dan om den indruk te geven van verlichting van lasten.

Met dezen maatregel is de uitbreiding van het contingent in het geheel niet te rijmen. Maar deze vindt dan ook alleen plaats om het getal dagelijks beschikbare soldaten, geoefend of niet geoefend, op peil te houden, niet om een grooter deel van het volk weerbaar te maken.

En tegen hetzelfde beginsel van algemeene weerbaarheid druischt in de afbrokkeling van het aantal herhalingsoefeningen, ter eere van de populariteit ondernomen. Dit moest de wet maken tot een nationale wet. Was er niet reeds gedurende een aantal jaren een actie gevoerd om van de derde herhalingsoefening af te komen? Deden daaraan ook niet vele katholieken dapper mede?

Beter middel om de nieuwe wet populair te maken was er niet: de derde herhalingsoefening moest er af. Ook hier hetzelfde verschijnsel: in plaats van den diensttijd uit te rekken met vele maar korte opkomsten, ging men zooveel mogelijk van herhaling en na-oefening overladen op den eerste-oefeningstijd. Juist het omgekeerde van hetgeen voor een ontwikkeling in de richting van het volksleger wordt geëischt.

Op twee punten heeft de Regeering gecapituleerd: het programma voor het getuigschrift van voorgeoefendheid en de militaire werkers.

Wie de bewijzen geeft, dat hij door een gestadige en systematische gymnastische oefening is ontwikkeld, zal van den eerste-oefeningstijd twee maanden afslag kunnen verkrijgen. Hij kan twee maanden later opkomen.

De eischen voor het examen ter verkrijging van dit getuigschrift wilde de Regeering als aanhangsel in de wet vastleggen. Geschiedde dit niet, dan zou, meende de minister Colijn, de Kamer en de Regeering telken jare weerstand hebben te bieden aan aanvechtingen om de eischen te verslappen. Tegen die aanvechtingen wenschte de heer Colijn Regeering en Kamer wettelijke bescherming te verleenen. Zonder deze zouden de aandringers op verkorten oefeningstijd de kans schoon hebben om de inkorting van twee maanden normaal te maken en den oefeningstijd van 6½ maand algemeen.

Ofschoon de Regeering, door den heer De Savornin Lohman gesteund, zich krachtig verzette, verloor zij het spel. De exameneischen zullen nu, op de normale wijze, bij algemeenen maatregel van bestuur worden vastgesteld.

Hier is een gelegenheid voor de Regeering, om bij de eischen van de gymnastiek ook op te nemen de schietvaardigheid. Zooals het wetsontwerp thans luidt, is geen enkele prikkel gegeven tot

bevordering van het schieten buiten het leger. Toch kan een kind begrijpen, dat dit voor de weerbaarheid van het volk is van het allerhoogste belang.

Maar ook bij de militaire werkers moest de Regeering terug. Niet omdat de naam werd veranderd: of zij militaire werkers of administratietroepen heeten, is volmaakt onverschillig. Alleen was de eerste naam oprechter dan de tweede, immers meer in overeenstemming met de werkzaamheden. De Regeering moest terug omdat zij den eerste-oefeningstijd, die aanvankelijk voor alle militaire werkers 12½ maand bedroeg, alleen voor wie zich vrijwillig hebben aangemeld zoo ver verlengde, terwijl de aangewezenen zullen kunnen volstaan met de gewone 8½ maand.

Zoo was het bedenkelijkste gevolg van de aanwijzing tegen den zin der miliciens vervallen: zij zullen geen verlenging van eerste-oefeningstijd verkrijgen. Deze is alleen voor wie zich vrijwillig aanmelden. Daarentegen is het moreele bezwaar gebleven: de Regeering zal, indien de vrijwilligers niet in voldoend getal zich aanmelden, tot aanwijzing overgaan.

Dit is een geheel andere aanwijzing dan die voor de kaderopleiding. Immers, hiervoor worden miliciens aangewezen die daarvoor bijzonder geschikt zijn. Het is voor hen een onderscheiding. Voor de administratietroepen daarentegen zal men de manschappen bestemmen, van wie na twee maanden blijkt dat een goed soldaat uit hen niet is te maken. Het omgekeerde van een onderscheiding dus.

Nu zegt de Regeering wel, dat de aangewezenen juist voor den dienst der administratietroepen wèl geschikt zullen moeten zijn; maar het sluit dan toch maar in, dat zij voor de opleiding tot soldaat, dus voor het doel waarvoor zij onder de wapenen komen, *niet* geschikt zijn.

Treurig, wie daarvoor zich vrijwillig aanmeldt! Wie uit gemakzucht 4 maanden langer wil blijven, zij het met vrijstelling van de herhalingsoefeningen! Zal men het de andere miliciens kwalijk kunnen nemen, zoo zij op die collega's administratietroepen met eenige verachting neerzien? Men zou het haast van hen willen verlangen. En dat zou geen kwaad doen aan den goeden geest van saamhoorigheid!

Bij de stemming kreeg de Regeering van links 3 vrije liberalen

mee van de 4. Ziedaar het karakter der wet scherp geteekend. En rechts dreef de Regeering op den angst voor een crisis. Toch een nationale wet!

Voordat de Indische begrooting in behandeling kwam kreeg de heer Troelstra zijn zin door de behandeling van zijn voorstel om aan de Koningin te adresseeren over grondwetsherziening ter verkrijging van algemeen kiesrecht.

Hij kreeg zijn zin in zoover, als hij in het parlement nog eens kon getuigen van zijn liefde voor het algemeen kiesrecht en de grootheid zijner partij. Praktisch resultaat was er niet van te verwachten. Maar ook den vorm van zijn voorstel was niet gelukkig. Waarom zou men een voorstel tot grondwetsherziening vragen van dit kabinet, terwijl men vooruit weet dat men daarmede terug zou gaan in plaats van vooruit?

Het lag dus op den weg van de voorstanders van algemeen kiesrecht, een uitspraak te vragen niet ten gunste van de indiening van onbekende voorstellen, maar een votum om te verkrijgen wat men wenscht: algemeen kiesrecht. Wie er vóór was kon zich in die richting verklaren, wie het afwees, kon zich verzetten.

Het viel uit zooals was te verwachten: de averechtsche taktiek van den heer Troelstra vond alleen steun bij zijn eigen vrienden: de motie-Borgesius voor het algemeen kiesrecht vereenigde de linkerzijde behalve de vier vrije liberalen.

Partijgroepeeringen laten zich nu eenmaal niet door moties vormen. Deze moties gelukken eerst, wanneer de nieuwe groepeering buiten het parlement een feit is geworden.

En ten slotte de Indische begrooting. Zoowel van katholieke als van antirevolutionaire zijde werden pogingen gedaan om den minister in de richting der fanatici te drijven: onderwijs, zending, in alles moest de kerk baas zijn over den staat.

De minister liet zich niet drijven. Behalve met de beginselen heeft hij rekening te houden met zijn verantwoordelijkheid voor een rustige ontwikkeling van Indië. Hij werd daarin door de linkerzijde, met name door den heer Bos, krachtig gesteund. Intusschen moet in het oog worden gehouden, wat de minister

in Indië werkelijk *doet.* En dan - dit zal bij de bespreking van Onderwijs blijken - schijnt er reden te zijn om voor het gemakkelijk overdragen van het onderwijs aan de zending een stokje te steken.

Dit is mijn laatste kroniek. Den 7^{en} November 1911 werd ik verrast door het volgende briefje: ‘Onder hartelijke dankzegging voor uw zeer gewaardeerde medewerking, heb ik de eer, U mede te deelen, dat onze mederedacteur, de heer Frans Netscher, verklaard heeft, te beginnen met den nu spoedig volgenden jaargang, de Staatkundige Kroniek van ons tijdschrift in het vervolg voor zijne rekening te willen nemen. Met de meeste hoogachting dw. Willem Kloos.’

's Lands wijs, 's lands eer.

Aan mijn getrouwe lezers een hartelijk afscheid. Een ‘tot weerziens’ kan het niet wezen.

M.

Buitenlandsch staatkundig overzicht door Chr. Nuijs. LVI.

> ‘Wat wij gaan doen is geen navolging van wat in andere landen is geschied; integendeel, wij zullen de geheele wereld een voorbeeld geven.’
> Dr Sun-Yat-Sen.

I.

Nauwelijks drie jaren is het geleden dat Tsu-Hsi, de groote keizerin-weduwe van China ‘de goede moeder’ de ‘schitterende’ de ‘rechtgeloovige’ de ‘oude Buddha’ de ‘incarnatie van den vrede’ - en welke prachtige bijnamen haar tijdens haar leven en na haar dood nog meer mogen zijn gegeven - op den gelen draak is ten hemel gevaren, om de gele bronnen te bezoeken - en reeds is geheel het rijk dat zij gedurende een halve eeuw met zooveel staatsmansbeleid, list, sluwheid en kracht beheerschte en bijeenhield in vollen opstand.

Toen zij, in de laatste levensjaren van keizer Hsien-Feng, wiens concubine zij was geweest, tot keizerin-gemalin was verheven, wijl zij hem een zoon had geschonken, wist zij spoedig den zwakken gemaal geheel te beheerschen, en na diens dood feitelijk het bestuur over het Chineesche Rijk in handen te nemen. En niets was in staat haar heerschzucht te weerstaan. Met menschenlevens sprong zij om, of die geen waarde hadden. Haar ontzettende energie stelde haar in staat alle hinderpalen op haar weg op te ruimen. Als zestienjarige was Yenohola honderd mannen te slim af geweest, en had zij met de hulp van haar zwager, prins Koeng, en haar minnaar, Joeng-loe, de keizerlijke prinsen Tsai-Yoean, Toean-Hoea en den grootsecretaris Soe-Shoen doen onthoofden, om zich van

alle mededingers te ontdoen. En een halve eeuw wist zij zich te handhaven, de tijgerin met het bleeke gelaat en de onschuldig-vleiende oogen, die aan de wreede keizerinnen uit de Romeinsche geschiedenis doet terugdenken. De opstand der Taipings werd onder haar bestuur onderdrukt; de vrede met de vreemde mogendheden hersteld, en de Boxer-opstand, die zij aanvankelijk uit haat tegen de 'barbaren' had gesteund, was door het ingrijpen der mogendheden geëindigd. Voor haar sterven had zij den toen tweejarigen prins Hsoen-toeng, den zoon van prins Tsjoen, tot keizer doen aanwijzen. En zij was heengegaan in het bewustzijn, dat zij de Mandsjoe-dynastie voor langen tijd in het bewind had bevestigd.

En thans is in geheel China een nieuwe opstand uitgebroken, die uiting geeft aan alle haat en wrok, sedert eeuwen bij de Chineezen tegen den overheerschenden Mandsjoe-stam opgezameld, en die dreigt de dynastie en de geheele autocratie weg te vagen.

Om die revolutie tegen de Mandsjoe-heerschappij te begrijpen, moet men zeer ver terug gaan in de geschiedenis van het Hemelsche Rijk. Wel niet zoover als de Chineesche rebellen het doen, die tot eeuwen voor onze jaartelling terug gaan om te wijzen op de groote plaats, die toen de Chineezen in de rij der volkeren innamen. Maar wel tot den tijd der Han-dynastie in den aanvang onzer jaartelling, een dynastie die door haar gelukkige buitenlandsche en binnenlandsche politiek een tijdperk van kracht en uitbreiding van het Chineesche rijk inwijdde, welke onder de Tang-dynastie het rijk tot het grootste en omvangrijkste van geheel de wereld maakten. De tweede keizer dier dynastie was het, die na hevigen strijd Korea verwierf voor China, hetzelfde Korea, welks verlies het begin is geweest van de tegenwoordige periode van scherpe reactie tegen de Mandsjoe-dynastie. Maar reeds onder de Sung-dynastie waren de schaduwen merkbaar, die naar het bekende woord van Campbell door de komende gebeurtenissen worden vooruit geworpen:

> 'And coming events cast their shadows before'.

De voorgangers van de tegenwoordige Mandsjoes, de Kins, stichtten in de 12de en 13de eeuw hun eigen koninkrijk; zij veroverden Hankau en de naburige plaatsen, vestigden zich in

dezelfde streek, waar nu de opstand is uitgebroken, in het dal van den Yangtsé-kiang, en verdreven de heerschende Chineezen-dynastie naar het zuiden. Maar de Mongolenheerschappij kon in China niet blijvend zijn. Het soldatengeslacht der Mongolen was niet opgewassen tegen de beschaving en de ontwikkeling der Chineezen. Wel werden de ontwikkelde Chineesche ambtenaren vervangen door onbeschaafde, ruwe Mongolen, maar hoe sterk dezen waren, zij hadden niet de kracht de weelde te dragen. Zij werden verzwakt, verweekelijkt, wenden zich aan weelde en gemakzucht en moesten na korten en heftigen strijd plaats maken voor de Chineesche Ming-dynastie, die uit Nangking geleidelijk het Chineesche Rijk heroverde. Beschaving, ontwikkeling, bevordering van litteratuur en wetenschap keerden terug, maar de eenheid kon niet worden hersteld; de Chineezen hadden uit de dagen der onderdrukking niets geleerd, en alles vergeten wat zij hadden moeten lijden. De invallen der Tataren namen toe, en toen in 1644 de Mandsjoes onder generaal Woesan-Kwai een welgeslaagden rooftocht ondernamen, pleegde de laatste keizer uit de Ming-dynastie zelfmoord. Op den kolenheuvel in het keizerlijk paleis staat nog de boom, waaronder zich de slottragedie van de laatste Chineesche vorstenfamilie heeft afgespeeld. En van dien tijd af heerscht in China de Mandsjoe-dynastie der Tsing.

Langen tijd was zij een overheersching van vreemde indringers, die in voortdurenden strijd de eene provincie na de andere moesten veroveren, maar die er eindelijk in slaagden vasten voet in China te verkrijgen, doch eerst nadat zij ongeveer een derde van de oorspronkelijke bevolking hadden uitgemoord. Het aantal inwoners van China, dat in 1644 onder de Ming-dynastie 60 millioen bedroeg, was 18 jaren later, toen de Tsing-dynastie zich voor goed had gevestigd, tot 40 millioen gedaald.

De tot de tataarsch-altaïstische stammen hehoorende Mandsjoes, die reeds lang in Mandsjoerije onder hun eigen vorsten hadden gewoond, waren een dapper en krijgshaftig volk, dat zich met kracht in het onderworpen land wist te handhaven. De keizers vestigden zich in de oude residentie van China en namen er bezit van den Drakentroon; in alle provincies werden Mandsjoetroepen gelegerd, onder Mandsjoemandarijnen, die zich in de nabijheid der hoofdplaats en achter muren, wallen en grachten verschansten, en uit

deze burchten het omliggende land beheerschten. Ten teeken van onderwerping aan deze vreemde heerschappij moesten de mannelijke Chineezen de haardracht der Mandsjoes aannemen; zij moesten het hoofd laten scheeren en mochten slechts een gevlochten staart dragen. Alle ambten en waardigheden, de burgerlijke zoowel als de militaire, werden door Mandsjoe's bezet, en een stelsel ingevoerd, waardoor elke Chineesche mandarijn aan een Mandsjoe onderworpen was, die een hoogeren rang bekleedde. Tatarengeneraal was de naam van den oppersten bevelhebber in de provincie, aan wien de Chineesche onderkoning of gouverneur ondergeschikt was. De afstammelingen dezer over het geheele land verdeelde Mandsjoes bleven wonen in de plaatsen, waar hunne vaders met de wapenen in de hand zich een plaats hadden veroverd, en tegen de verplichting om iederen weerbaren man te doen dienst nemen in de legers, de ‘banierkorpsen’ van het heerschende huis, werden zij beleend met uitgestrekte landerijen, kregen zij groote toelagen en voorts het recht voor den troon tribuut te heffen, waarbij zij steeds konden zorgen zelf niet te kort te komen. De Mandsjoes hebben hun eigen rechtspraak, zij mogen niet tot slagen of andere onteerende lijfstraffen worden veroordeeld; zij genieten een aantal voorrechten, die het onderscheid der rassen voortdurend moeten doen uitkomen, en die streng worden gehandhaafd. Zoo was tot voor korten tijd het huwelijk tusschen Mandsjoes en Chineezen verboden, en mogen de keizerlijke gemalinnen en concubines uitsluitend uit de voorname Mandsjoefamilies worden gekozen.

In Peking werden de Mandsjoes met hunne families gevestigd in de Tatarenstad, die om de keizerlijke paleizen van de Verboden Stad is gebouwd, en die zich op verschillende wijzen onderscheidt van de Chineesche stad, waarvan de Tatarenstad door hooge muren gescheiden is. Evenzoo gaat het in de provinciale steden.

De Mandsjoes hebben hun eigen, streng van het Chineesche onderscheiden dialect, en hun eigen letterschrift. Alle officieele publicaties werden in de beide schriften en in de beide talen uitgevaardigd. En al moge in den loop der eeuwen het onderscheid van geloof, zeden, gebruiken, taal en kleeding tusschen Mandsjoes en Chineezen veel zijn verminderd, de politieke positie der Mandsjoes is onveranderd gebleven, de tegenstelling tusschen het heerschende en het overheerschte ras is met groote scherpte

gehandhaafd. In het Noorden is dat niet zoo merkbaar, wijl daar zooveel Mandsjoes wonen, in Peking alleen 40.000. Maar in het zuiden, waar de weinige Mandjoes ondergaan in het groote getal Chineezen, is de haat en de verachting tegen de overheerschers steeds zeer sterk, zeer intens gebleven.

Vandaar dan ook dat revolutionaire pogingen, om zich van de overheersching der Mandsjoes te ontslaan, steeds in het zuiden begonnen, en zich daar snel uitbreidden, maar afstieten op den tegenstand van het noorden.

Wat kennis, beschaving en wetenschap betreft zijn de Chineezen verreweg de meerderen van de Mandsjoes, en in de meeste plaatsen zien de ijverige, werkzame en daardoor meestal welvarende Chineezen met een soort verachting neer op de hommels, de Mandsjoes, die zonder te werken het land uitzuigen, of zoo zij daartoe geen gelegenheid hebben in trotsche armoede leven.

En men behoeft slechts het verschil te zien tusschen den vooruitgang van het kleine Japan, en de achterlijkheid van het reusachtige China, om zich een denkbeeld te vormen van het wanbeheer der Mandsjoe-dynastie, die niets deed voor het land; maar, zich vasthoudend aan de fictie, dat China het middenpunt der bewoonde wereld is, en dat alle volkeren der aarde barbaren zijn, die aan den Zoon des Hemels schatplichtig zijn, bleef vegeteeren in ijdelen, dommen, trotschen eigenwaan. En inmiddels leed China de eene nederlaag na de andere. Frankrijk, Engeland, Rusland, Duitschland, Japan namen stukken weg van het geweldige reuzenlichaam; de nederlagen, die de kleine Japansche dwergen - zooals de Chineezen hen noemden - in 1895 aan leger en vloot in China toebrachten toonden de onmacht van China op onmiskenbare wijze. Het zuiden zag de nederlaag der Chineesche wapenen aan, zonder een hand uit te steken, verheugde zich klaarblijkelijk nog in de nederlaag der Mandsjoes.

Maar de Japanners versloegen ook de Russen, de troepen van den grooten witten Tsaar, in wien de Chineezen steeds den machtigsten en sterksten vertegenwoordiger van het blanke ras hadden gezien. De Chineezen in Japan zagen met verbazing en beschaming welke gevolgen de invoering van Europeesche regeerings- en beschavingsbegrippen in het land van den Mikado hadden. De toeneming van handel en verkeer tusschen China en

de overige wereld voerde niet alleen vreemdelingen naar China, maar ook Chineezen naar Europa en Amerika. Met verwondering zagen zij, dat bij die gehate barbaren orde, rechtvaardigheid, welvaart heerschten, en er werden vergelijkingen gemaakt, die niet ten voordeele der Mandsjoe-dynastie konden zijn. Want in China was zoo ongeveer alles verwoest, vernield, vervallen, wat vroegere geslachten hadden verricht en aangelegd; de wegen waren verwaarloosd, de irrigatiewerken vernield, de dijken verbrokkeld, de landbouw achteruitgegaan en verarmd; de belastingen waren veel te hoog en verdwenen grootendeels in de zakken der Mandsjoe-ambtenaren; de bevolking werd uitgemergeld; voor andere ontwikkeling, dan de klassiek-litteraire, werd niets gedaan. Het volk heeft niets in te brengen, noch in het rijksbestuur, noch in dat der provincies of gemeenten. De mandarijnen heerschen onbeperkt, zonder dat van hunne bevelen hooger beroep is; hun woord is wet, zij zijn aan niemand verantwoordelijk. Ieder poogt slechts zich te verrijken; afpersing door ambtenaren is in China regel; het is de voorwaarde waarop zij worden benoemd. Want de helft der hoogstgeplaatste ambtenaren krijgen een onbeteekenend salaris, zoodat zij moeten leven van afpersing, verkoopen van het recht, en onrechtvaardig heffen van belastingen. En zij weten het daarin zoover te brengen, dat zij steeds eindigen met ontzaggelijke rijkdommen te bezitten. Het verkoopen van ambten is een der voornaamste middelen, waardoor de Mandsjoe-overheersching is blijven bestaan; en het is niet te verwonderen, dat deze gelegaliseerde corruptie als hoogste vorm van bestuur bij het volk een sterke ontevredenheid heeft doen ontstaan.

Het volk in China, dat opzettelijk onwetend wordt gehouden over alles wat in de wereld bestaat en plaats vindt, is niet dom, maar onontwikkeld. Boeken, behalve de Chineesche klassieken, zijn in China verboden; bladen worden niet uitgegeven: niemand beneden den rang van Mandarijn der zevende klasse mag iets lezen over Chineesche geschiedenis of aardrijkskunde, Wereldgeschiedenis is voor ongeveer alle Chineezen iets totaal onbekends. De wetten worden uitgevaardigd in den vorm van keizerlijke edicten, maar zijn niet voor het publiek bestemd; zij zijn slechts bekend bij de hoogste ambtenaren. Het lezen over militaire onderwerpen is bij doodstraf verboden; niemand mag

iets uitvinden of ontdekken. Zoo wordt het volk onwetend gehouden, en gedwongen tot blinde gehoorzaamheid aan de wetten, de gewoonte, de tradities en formaliteiten.

China heeft reeds ongeveer twintig dynasties gekend, maar het is onder al die dynasties onveranderd gebleven; het is steeds geregeerd met een absolutisme, dat oorspronkelijk 'vaderlijk' was bedoeld, maar 'tyranniek' geworden is.

En het volk heeft genoeg van dit wanbeheer. Het wenscht thans zich zelf te besturen. Het wil de Mandsjoes verdrijven, en een Chineesche regeering invoeren, die op den grondslag van de Vereenigde Staten is ingericht. China, zoo zegt dr. Sun-Yat-Sen, de geestelijke leider van den opstand, is een verzameling van achttien los samenhangende, half-onafhankelijke provincies. Elk dier provincies moet een republiek worden, met een eigen parlement, dat de locale aangelegenheden zal behandelen. De nationale zaken zullen worden bestuurd door een nationaal parlement. En dr. Sun-Yat-Sen meent, dat het Chineesche volk best in staat is zich zelf te besturen, wijl het een ordelijk, meegaand, gehoorzaam en ijverig volk is.

II.

Dr. Sun-Yat-Sen, door Stead in de *Review of Reviews* de 'Chineesche Garibaldi' genoemd, is thans 49 jaar oud. Hij is geboren op Honolulu, als zoon van uit Canton stammende Chineesche ouders, en werd in het 'College of Medicine' te Honkong in de geneeskunde opgeleid. Nadat hij zijn studiën voltooid had ging hij naar Tientsin, waar hij voor Li-Hung-Tsjang een memorie opstelde over de noodzakelijkheid om hervormingen in te voeren in China.

In 1892 vestigde hij zich als geneesheer op het eiland Macao, dat nabij de monding der Canton-rivier gelegen is. Dit eiland, dat sedert drie en een halve eeuw aan Portugal behoort, heeft een uitsluitend Chineesche bevolking. Daar vond Dr. Sun de Chineesche hospitaal-autoriteiten geneigd hem te helpen, wat hem grootelijks verwonderde, wijl hij voor dien tijd nog nooit Chineesche autoriteiten had ontmoet, die iets gaven om Westersche geneeswijze. Maar met de Portugeesche bestuurders van het eiland lag Dr. Sun voortdurend overhoop. De Portugeesche wet toch verbiedt op Portugeesch gebied de geneeskunde uit te oefenen, aan wie

niet in het bezit is van een Portugeesch diploma. Dientengevolge verboden de Macaosche bestuurders Dr. Sun de Portugeesche patiënten te bezoeken, en verboden zij eveneens de apothekers zijn recepten gereed te maken, zoodat hij ten slotte op Macao niets meer kon doen, en het eiland verliet, om zich te Canton te vestigen.

In zijn boek: 'Kidnapped in London' verhaalt Dr. Sun-Yat-Sen uitvoerig zijn politieke ontwikkelingsgeschiedenis. Hij had op Macao kennis gemaakt met leden van een geheim genootschap, dat zich 'Jong-China' noemde, en had hunne plannen zoo verstandig, zoo gematigd, zoo juist geacht, dat hij zich onmiddellijk bij hen had aangesloten, met het doel zich te wijden aan de bevrijding van China. Hij had steeds, als hij met Chineesche families in aanraking kwam, revolutionaire aspiraties gevonden, haat tegen de Mandsjoe-dynastie, de corruptie der Mandarijnen en het wanbeheer der Tataren. Een regeering bestaat in China niet. De uitdrukking 'de Chineesche regeering' is een woord zonder beteekenis. De Mandsjoes zijn een stam woeste Nomaden, die uit de woestenijen van den Amoer kwamen, voordat zij China veroverden. Zij drongen het land binnen, moordden het uit, onderwierpen de bewoners en dwongen hen, hunne wetten en gewoonten te gehoorzamen. Thans zijn er 5 millioen Mandsjoes en 400.000.000 Chineezen, en de overheerschers leven in de voortdurende vrees, dat de Chineezen zullen opstaan en het land heroveren.

Onder Westersche volken meent men algemeen, dat de Chineezen afkeerig zijn van de vreemdelingen en dat de Chineesche havens alleen met geweld konden worden geopend voor den vreemden handel. Dat is echter een onjuiste opvatting. De geschiedenis toont herhaaldelijk aan, dat voor de komst van de Mandsjoes de Chineezen in nauwe betrekking stonden tot verschillende volken, en dat zij nooit een afkeer toonden van vreemde kooplieden of zendelingen. Het Boeddhisme is in China ingevoerd onder een keizer der Han-dynastie en door het volk met geestdrift ontvangen.

Zoolang de Ming-dynastie regeerde heeft nooit vreemdelingenhaat in China bestaan. Doch met de komst van de Mandsjoes veranderde de oude staatkunde van verdraagzaamheid. Het land werd gesloten voor den buitenlandschen handel. De zendelingen werden verdreven, de Chineesche Christenen vermoord. Aan

Chineezen werd verboden het land te verlaten. Ongehoorzaamheid aan die bepalingen werd met den dood gestraft. En dit geschiedde alleen uit vrees. De Mandsjoes wilden elke aanraking tusschen de Chineezen en de vreemdelingen voorkomen, wekten den vreemdelingenhaat bij de Chineezen op, omdat zij vreesden, dat de Chineezen, door de vreemdelingen onderricht, hun verdrukkers zouden verjagen. De vreemdelingenhaat, door de Mandsjoes opgewekt, bereikte zijn climax in den Boxers-opstand van 1900; en de leiders van die beweging waren leden van de heerschende dynastie, Mandsjoe-prinsen, voorname Mandsjoes.

Tweehonderd en zestig jaren hebben de Mandsjoes thans in China geregeerd, en zij hebben in elk opzicht hun roeping miskend. Zij hebben het land alleen bestuurd in het belang van hun stam, niet in dat van het Chineesche volk; zij hebben de intellectueele en de materiëele ontwikkeling van China belet; zij hebben de Chineezen behandeld als een onderworpen ras en hun alle rechten en voorrechten onthouden; zij hebben de onvervreemdbare rechten op leven, vrijheid en eigendom geschonden; zij hebben de corruptie der ambtenaren aangemoedigd; zij hebben de vrijheid van gedachten, de vrijheid van het woord aan hun onderdanen onthouden; zij hebben onrechtvaardige en onevenredige belastingen geheven, barbaarsche martelingen toegepast, het recht geschonden en hun plichten verzaakt tegenover het volk, dat zij bestuurden...

Dit zijn de grieven die Jong-China en Dr. Sun-Yat-Sen tegen de Mandsjoe-dynastie hebben, en die er eindelijk toe geleid hebben een poging te doen, om de Mandsjoe-dynastie te verdrijven.

‘Zoolang de regeering in handen der vreemdelingen is’, zegt Dr. Sun, ‘hebben wij geen vaderland, zijn wij slaven, die hun vaderland verloren hebben. Wij moeten de heerschappij der Mandsjoes verdrijven’. Maar hij wil tevens de monarchie afschaffen en de Republiek invoeren. ‘Want’, zegt hij, ‘al was de Keizer ook een Chinees, dan zouden wij hem toch moeten verdrijven. Wij willen een sterke regeering, een volksregeering, een republiek.

‘Onze voornaamste hoop is, van den bijbel en de beschaving, zooals wij die hebben leeren kennen in Amerika en Europa, de middelen te maken, om onze ongelukkige landgenooten te doen inzien, welk een zegen er gelegen is in een goede, rechtvaardige

wetgeving, en welk een steun tegen lijden gelegen is in een goede ontwikkeling. Wij zullen alles doen wat in onze macht is, om ons van het land meester te maken. En ik hoop, dat wij het zullen kunnen. Maar als wij daarin teleurgesteld worden, dan zullen wij van alle strijdmiddelen gebruik maken. Wij zijn vierhonderd millioen sterk en wij willen, wij zullen bevrijd worden van de wreede tyrannie, van het barbaarsche wanbeheer, en geleid worden tot de zegening van een rechtvaardig en goed bestuur.'

Deze theoriën heeft dr. Sun-Yat-Sen verdedigd en verkondigd in China, en onder de Chineezen in alle deelen der wereld. Niets heeft hem kunnen beletten zijn denkbeelden te propageeren. De Mandsjoe-regeering heeft een prijs van £ 50.000 op zijn hoofd gezet. Maar zijn vermommingen zijn zoo goed, dat zelfs zijn beste vrienden hem niet herkennen. Hij is een propagandist zooals er zelden gevonden worden. Niemand verdacht den kalmen, stillen handelsreiziger, met zijn blauwen bril en zijn bagage, waarop het adres van een handelshuis te Yokohama voorkwam, de zoo gevreesde en gezochte 'doctor' te zijn. Met zijn Japansche koffers trok hij door de voornaamste Chineesche havenplaatsen; overal had hij zijn vrienden, die hem in kennis brachten met nieuwe aanhangers. Als koelie doorreisde hij geheel Zuid-China, overal medestanders winnend voor de groote zaak, waaraan hij zijn leven heeft gewijd. Hij werkte in Australië, zoowel als in de Vereenigde Staten, in Canada zoowel als in de Maleische Staten. Dan was hij in New-York, dan weer in San Francisco, dan in Los Angelos of Seatle, en dan weer in Victoria of Britsch Columbia, altoos werkend voor zijn doel. Uren lang kon hij spreken in bijeenkomsten, kalm, bijna hartstochteloos, eentonig, zonder gebaren, en zijn gehoor luisterde onafgebroken naar ieder woord, als hij sprak over den staatkundigen toestand in China, over de onrechtvaardigheden van de Mandsjoe-overheerschers, over het lijden van het volk, over den voortgang der revolutionaire beweging. En overal wist hij groote bedragen te krijgen voor de ondersteuning van die beweging. Millioenen hebben zich aangesloten bij de geheime vereeniging de 'Ko-Ming-Tang', die de revolutionaire beweging voorbereidde. Het grootste deel van het leger, dat door de Europeërs en de Japanners was geoefend, had zich aangesloten bij de revolutionairen. De regeering,

die dit voorzag, rekende voor de verdediging alleen op de oude, ongewijzigde militaire troepen, de Mandsjoe-baniertroepen of gehuurde roovers, zonder eenig gevoel van vaderlandsliefde, alleen vechtend zoolang zij betaald werden. Het moderne gedeelte van het leger was zonder ammunitie, de Mandsjoetroepen bewaakten de ammunitie-magazijnen. Door de verovering van het groote arsenaal te Hanyang echter hebben de revolutionairen al de benoodigdheden, de wapens en ammunitie verkregen, die zij noodig hadden.

Plotseling was de opstand uitgebroken. De terechtstelling van vier hoofden eener revolutionaire samenzwering door den onderkoning van Woetsjang gaf de aanleiding. Alle troepen in en om Woetsjang kwamen in opstand. De onderkoning moest vluchten, en de opstandelingen kondigden de Republiek af. Hankau werd genomen, de Mandsjoes die in handen der rebellen vielen werden gedood. Snel breidde de opstand zich uit. En het Hof, de regent en zijn kroonraad, niet wetend wat te doen, om deze beweging, die alles dreigde omver te loopen, tot staan te brengen, riepen den eenigen man te hulp, van wien China in deze benarde ure redding verwachten kon.

III.

Die man was Yoean-Sji-Kai.

Zoo er iets is, dat recht geeft voor de vaak uitgesproken verwachting, dat China bestemd is nog eens een groote rol in de wereldpolitiek te spelen, dan is het wel de onloochenbare waarheid, dat het Hemelsche Rijk steeds zulke groote, geniale staatslieden voortbrengt. Zulk een heerschersnatuur was Li-Hoeng-Tsjang, voor wiens wilskracht alle partijen zich moesten buigen, en zulk een man is ook Yoean-Sji-Kai, die thans wordt gehouden voor den eenigen redder van het rijk uit den moeilijken chaotischen toestand waarin het verkeert. Van Yoean-Sji-Kai's plannen hangt thans de toekomst van het rijk af, en van het rijk niet alleen, maar ook van de Mandsjoe-dynastie. En het is zeker een afdoend bewijs van de zonderlinge toestanden, dat de vreemde dynastie, die China sedert eeuwen onder haar heerschappij houdt, thans de hulp moet inroepen van een lid van het onderdrukte, onderworpen ras, van een pur-sang Chinees.

De Mandsjoe-dynastie, wier hoop thans gevestigd is op dezen

Chineeschen mandarijn, is wel geheel vergeten, wat de ongelukkige Koeang-Hsoe in zijn testament schreef:

'Wij waren de tweede zoon van prins Tsjoen, toen de keizerin-weduwe ons tot den troon riep. Zij heeft ons steeds gehaat; maar voor de ellende onzer laatste levensjaren is Yoean-Sji-Kai verantwoordelijk..... En als de tijd komt is het mijn wensch, dat Yoean dadelijk onthoofd zal worden.'

In plaats van onthoofd wordt Yoean thans door den opvolger van Koeang-Hsoe geroepen, om het rijk te redden, en met de hoogste macht in den staat bekleed.

Evenals Sjeng-Hsoean-Hoeai was Yoean-Sji-Kai een der leerlingen en volgelingen van Li-Hoeng-Tsjang. Van dezen heeft hij eerbied en achting geleerd voor de denkbeelden en methoden van het westen, in een tijd dat de Westersche beschaving in China vervloekt, de dragers ervan als barbaren behandeld werden.

Yoean, die thans 54 jaar oud is, werd als jonge man van 26 jaar, na afgelegde examens in de Chineesche klassieken en in de litteratuur, tot den rang van mandarijn verheven en tot Taotai benoemd. Gedurende een tiental jaren was hij directeur-generaal van den handel en van de buitenlandsche betrekkingen in Korea; toen dit rijk in 1894 overging aan Japan werd Yoean-Sji-Kai benoemd tot rechter in de provincie Tsjili, en een jaar later tot adjunct-vice-president van het departement van oorlog, met den rang van generaal en het commando over een legerkorps.

In die betrekking werd Yoean's bekwaamheid het eerst geschat in zijn onderhandelingen met de Europeanen, en vooral bij zijn arbeid voor de organisatie en de bewapening van een op moderne leest geschoeide Chineesche legermacht. Maar de dramatische gebeurtenissen in de Chineesche geschiedenis, onder de regeering van Koeang-Hsoe en Tsu-Hsi beletten hem zijn werk voort te zetten.

De jonge keizer was onder den invloed van Kang-Yoe-Wei en de Jong-Chineesche partij geraakt en had een aantal edicten uitgevaardigd ten gunste van de invoering van hervormingen, op Westersche leest geschoeid. De omgeving van den keizer hoopte dat Yoean-Sji-Kai, wiens denkbeelden genoeg bekend waren, met die hervormingsplannen zou meegaan. Keizer Koeang-Hsoe droeg Yoean op, Joeng-Loe te dooden, aan het hoofd der troepen naar Peking te komen, de Keizerin-Weduwe gevangen

te nemen en in verzekerde bewaring te brengen. In plaats van die bevelen uit te voeren ging Yoean naar Tientsin en deelde daar aan Joeng-Loe, den gouverneur van Tsjili, de bevelen des keizers mede. Spoorslags ging Joeng-Loe naar Peking om Tsu-Hsi den aanslag te openbaren; de keizerin-weduwe liet den keizer opsluiten en nam zelf de teugels der regeering weer in handen. Zes der leiders van de hervormingspartij werden onthoofd; Kang-Yoe-Wei ontsnapte naar Sjanghai en ging van daar op een Engelschen kruiser naar Europa. De Jong-Chineesche partij was door Yoean-Sji-Kai verraden; en nu is het te begrijpen dat de keizer, die het volste vertrouwen in Yoean gesteld had, in zijn testament dezen beschuldigde de oorzaak van zijn lijden geweest te zijn.

De keizerin-weduwe toonde zich niet ondankbaar. Yoean werd met eerebewijzen overladen en tot gouverneur van Sjantoeng benoemd. Daar vormde hij een legermacht van 12000 man, door vreemde, meest Duitsche officieren opgeleid; die troepen waren goed gewapend, goed gevoed en geregeld betaald, en daardoor trouw aan hun commandant. In de dagen van den Boxersopstand, toen door Tsu-Hsi de aanval op vreemde legaties was bevolen, en admiraal Seymour met zijn troepen van Tientsin naar de hoofdstad oprukte, was het Yoean-Sji-Kai, die de legaties redde. Had hij gevolg gegeven aan het bevel der keizerin, om Seymour's expeditie in de flank te vallen, dan had hij die gemakkelijk kunnen vernietigen; en dan was hij tevens een ernstige bedreiger geweest voor een tweede internationale expeditie. Hij bleef echter in Sjantoeng en gaf daardoor aan de vereenigde troepen gelegenheid, naar Peking te trekken en de legaties te ontzetten.

Bij de nadering der vreemde troepen vluchtte Tsu-Hsi met den Keizer en haar gevolg uit Peking naar Jehol en vandaar naar Hsi-an. Die vlucht en het gedwongen verblijf ver van de Verboden Stad en de keizerlijke paleizen, bracht de Keizerin-weduwe tot het inzicht van de onjuiste houding door het hof en haar zelf aangenomen tegenover de Boxersbeweging. De prinsen en hooge ambtenaren, die de Boxers hadden gesteund, werden, ‘to save the face of the Throne’ ter dood veroordeeld of verbannen, en Yoean, die door zijn houding in hoog aanzien was geraakt bij de vreemdelingen, werd tot onderkoning van

Tsjili benoemd en met het voeren der onderhandelingen met de vreemdelingen belast. Voor de uitstekende wijze waarop hij dit had gedaan kreeg hij het recht het gele kleed te dragen, dat hem recht geeft over leven en dood, en werd hij benoemd tot lid van den Grooten Raad. Zoolang de keizerin Tsu-Hsi leefde bleef Yoean bij haar in hoog aanzien. Hij was haar behulpzaam bij het opstellen van de door haar uitgegeven hervormings-edicten, en toonde daarbij zijn groote vereering voor de Westersche denkbeelden. In 1905 kreeg hij zelfs het voorrecht het 'zwarte kleed' te dragen, dat uitsluitend als kenteeken voor de leden der keizerlijke familie bestemd is.

Maar bij de feestelijkheden ter eere van Yoean's vijftigsten verjaardag was prins Tsjoen, de tegenwoordige regent en vader van den keizer, afwezig; en zoodra Tsu-Hsi de oogen voor goed had gesloten en Prins Tsjoen de regeering had aanvaard, kreeg de reactionaire Mandsjoe-groep weer de overhand. Yoean werd uit zijn waardigheden ontzet en in verbanning gezonden, naar het keizerlijk decreet meldde wegens de 'hevige pijnen aan zijn been'.

De opstand in het Yangtsé-gebied en de snelle uitbreiding ervan heeft prins Tsjoen echter overtuigd van de verkeerdheid zijner reactionaire politiek. In zijn wanhoop heeft hij het zonderlinge edict uitgevaardigd, waarin de jonge keizer, de thans zes-jarige Hsoen-Toeng, zich zelf beschuldigt de noodige staatkundige bekwaamheden te missen, om het volk te regeeren, en woorden van boete en berouw spreekt, die kwalijk passen in den mond van een zes-jarigen knaap. In dien nood riep prins Tsjoen ook Yoean-Sji-Kai uit de ballingschap terug en droeg hij hem niet alleen het opperbevel over alle troepen, maar tevens het ambt van eersten minister op. In het ministerie zullen geen Mandsjoes zitting hebben. Een door het volk gekozen parlement zal met de wetgevende macht worden belast.

Met een slag is Yoean-Sji-Kai thans de machtigste man in China, machtiger dan de kleine keizer en zijn vader, de regent. Yoean is zich echter volkomen bewust, dat hij daardoor niet alleen een verantwoordelijke, maar tevens een gevaarlijke positie inneemt. Zijn oude vijanden, de Mandsjoes, die hem reeds vroeger beschuldigden dat hij plannen had zich van den troon meester te maken, vreezen hem en zien met bezorgdheid zijn

verheffing aan. Yoean weet te goed, wat hij van hen kan verwachten, en wapende zich daarop. Nadat hij eerst schijnbaar had geaarzeld, met een beroep op de ‘hevige pijn in zijn been’, nam hij de benoeming tot minister-president aan, maar kwam naar Peking met een lijfwacht van 2000 man, zich daardoor als 't ware openlijk beschermend tegen aanslagen van de Mandsjoe-prinsen.

Welke rol Yoean-Sji-Kai thans zal spelen is moeilijk te zeggen.

Hij kan met de revolutionairen, die van zijn hervormingsliefde overtuigd zijn, onderhandelen en hen overhalen de Mandsjoe-dynastie te behouden, wanneer deze waarborgen geeft voor een constitutioneele regeering. Daardoor zou hij allicht het rijk kunnen redden voor verbrokkeling, al zou hij ook de autonomie der verschillende provincies kunnen vergrooten.

Hij zou zich ook kunnen aansluiten bij het program door Sun-Yat-Sen opgesteld, en door samenwerking met de revolutionairen de Mandsjoe-dynastie kunnen verdrijven. Dan heeft hij het in zijn macht, zich zelf tot eersten president van de Vereenigde Staten van China te doen uitroepen. De grootste moeilijkheid voor de revolutionairen is tot nog toe wel geweest het bezit van een man, die algemeen voor een bekwaam staatsman wordt geacht, en die in staat zou zijn de Chineezen om zich te verzamelen. In Yoean-Sji-Kai kunnen zij dien man gevonden hebben. Het is echter de vraag of de revolutionairen van Jong-China en de Ko-ming-tang voldoende vertrouwen in hem hebben, na het verraad waaraan hij zich in 1898 heeft schuldig gemaakt.

En er is nog een derde weg voor hem open, de weg die Napoleon I hem heeft gewezen. Hij kan de Mandsjoes verdrijven, en zelf een Chineesche dynastie stichten.

Maar welke partij hij ook moge kiezen, welken weg hij ook moge inslaan, als president der Chineesche Republiek, als keizer van China, of slechts als president van een hervormingsministerie - het is te verwachten dat Yoean-Sji-Kai nog grooten invloed zal hebben op de toekomst van het groote Chineesche rijk.

Buitenlandsche literatuur door P.N. van Eyck.
X.
Walter Pater.

Onophoudelijk de verschijnselen der wereld te doorspeuren, dag na dag vol te maken met onderzoekingen naar hun eenheid en hun verscheidenheid, maar bovenal naar hun grond en beteekenis, zijn zinnen open te zetten voor hun schoonheid, al het gevondene en doorleefde vast te leggen in beschouwingen, om te scheppen tot gestalten in een proza, dat al de karakteristieke eigenschappen van haar inhoud bezit en aldus één gave, schoone eenheid van stof en vormen voltooien zou, - dit was voor Walter Pater[1)] de roeping, dit werd de vervulling van zijn leven. Zoo wij zijn kunst bewonderen, zal deze bewondering haar grootste en verdiende hoogte eerst dan kunnen bereiken, wanneer wij uit haar zijn persoonlijkheid voor ons opbouwden, om, met het begrip van deze in ons levend, des te vruchtbaarder zijn verschillende geschriften te kunnen genieten. En terwijl Pater over vele figuren geschreven, meerdere denkstelsels en levensbeschouwingen ontvouwd heeft, is het eigenaardig, dat hij, van bijna alles de meest essentieele dingen gevend, toch, onmiskenbaar, niets zóó volteekend in zijn werk heeft achtergelaten, als zijn levend wezen, zijn persoonlijkheid. En hoezeer zijn arbeid als kunstwerk bijna altijd te genieten en te eeren is, hoe veelzijdig de kennis is, die wij daaruit over meerdere onderwerpen putten kunnen, niets is zoo

1) Walter Pater werd den 4den Augustus van het jaar 1839 geboren en overleed den 30sten Juli 1894. Zijn werken, alle in de navolgende studie genoemd, werden uitgegeven door Macmillan Ltd. te Londen.

gelukkig en dankwaardig, dan dàt dat ‘ik’ in deze mate volledig tot uiting kwam. Want Walter Pater was een van die mannen, die de prototypen zijn van een groot deel hunner tijdgenooten, in wien dezen zich kunnen vinden en beter leeren begrijpen, en naar wien de nakomelingen zich zullen wenden, willen zij tot het inzicht komen van een groote, zeker niet de minst belangrijke groep hunner voorgangers, van een levensgesteldheid, die één der weinige wezensmogelijkheden in den mensch vertegenwoordigend, altijd weder te verwachten is en ongetwijfeld ook, later, te eeniger tijd opnieuw een min of meer algemeene zal worden. Het zij mij vergund, op de volgende bladzijden een poging te doen, zoo volledig mogelijk mijn gezicht op Paters figuur uiteen te zetten.

I.

Zooals zijn werk is, was zijn leven: stil, besloten, diep. Reeds een enkele maal, en met voorliefde, stond ik in vorige opstellen stil bij de kindsheid van den kunstenaar. Ontwikkeld al, of in kiem nog slechts, leek deze mij doorgaans alle, later duidelijk of gesluierd tot uiting gekomen eigenschappen te bevatten; er zweeft over haar, er leeft vaak diep in haar een beminnelijke onbewustheid, die alles veel zuiverder doet zijn en alles ook veel zuiverder waarneembaar maakt, dan in latere leeftijden. Voor Walter Pater was zijn jeugd een der waarderijkste, volste tijdperken zijns levens en op verschillende plaatsen heeft hij ons van haar een schoon beeld geteekend. Men vindt het in het begin van *Marius the Epicurean* en van *Gaston de Latour*, in *Emerald Uthwart*, bovenal in een zijner fijnste kleine schetsen *The Child in the House* (de laatste beide verschenen in *Miscellaneous Studies*)[1]. Zijn voornaamste eigenschap wordt er, tot hoogen graad reeds ontwikkeld, in aangewezen.

1) Men verwondere zich niet, wanneer ik geschriften als ‘The Child in the House’, enz. tot in sommige details toe gebruik als verslag van Paters eigen geschiedenis. Zij dragen alle een sterk biografisch karakter. Meerdere bijzonderheden - dit is bewezen vastgesteld - zijn uit Paters leven overgegaan in zijn werk. Het is zeer wel mogelijk, dat hij hen met een droom van later verrijkt heeft, hun kern evenwel, datgene, wat wij omtrent den schrijver van hem leeren kunnen, werd er niet wezenlijk door veranderd. Zoo is het b.v. geoorloofd èn noodzakelijk Marius the Epicurean ten behoeve onzer kennis van Paters denken te beschouwen, sinds hij in een noot bij de fel-gestelde, eigen meening verkondigende ‘Conclusion’ (the Renaissance) uitdrukkelijk verwijst naar de uitwerking dezer beginselen in zijn later boek, dat het geestesleven van den Romein Marius bevat.

Pater was een mensch, voor wien het leven der zinnen het begin en het eind van alles is. Zijn lichaam bleek er een, welks opnemen of afstooten van hetgeen uit de wereld tot hem komt, de uitgangspunten leverde van alle geestelijk leven, waartoe hij *ooit* geraken kon, uitgangspunten, zóó onuitwisbaar en waar, dat *niet* van hen alleen uit te gaan slechts tot schade van den geest en zijn werken geschieden kon. Deze eenige hoofdtrek ontbloeide en rijpte natuurlijk onbewust. Maar onmiddellijk toch ontwikkelden zich uit hem twee andere trekken, 'two elementary apprehensions of the tenderness and of the colour in things grew apace in him, and were seen by him afterwards to send their roots back into the beginnings of life.' 'Recognitions of the visible, tangible, audible, loveliness of things, as a very real and somewhat tyrannous element in them - and of the sorrow of the world, of grown people and children and animals, as a thing not to be put by in them. From this point he could trace two predominant processes of mental change in him - the growth of an almost diseased sensibility to the spectacle of suffering, and, parallel with this, the rapid growth of a certain capacity of fascination by bright colour and choice form, making early the activity in him of a more than customary sensuousness "the lust of the eye", as the Preacher says, which might lead him, one day, how far!' (Misc. St. 182). En zijn geest, die langzamerhand tot bijna gelijke sterkte en een geheel eigen kracht met een geheel eigen karakter zou ontwikkelen, kon tot dan toe voor zijn innerlijke persoon niet anders werken, dan door het nagaan van wat hij door de zinnen eerst, door die bijzondere gevoeligheid voor smart en schoonheid daarna doorleefde, wist ten hoogste tusschen deze doorlevingen somtijds reeds een band te leggen, maar onderzocht, bepeinsde hen toch nog nimmer om de kennis, die hij omtrent het algemeene, omtrent mensch en wereld, uit hen leeren kon. Pater was een kind, welks verstand onbewust de bewegingen van zijn innerlijk, door het leven verwekt, volgde, sommige mysteries voorvoelde, maar wiens dagen een vol en schoon, altijd intiem, besloten, stilgetint feest waren, waaraan zijn wezen zich voedde en leschte met alle schoonheid der aarde in een voldoening der zuivere zinnen. 'And thus it happened that, as he walked one evening, a

garden gate, usually closed, stood open; and lo! within, a great red hawthorn in full flower, embossing heavily the bleached and twisted trunk and branches, so aged that there were but few green leaves thereon - a plumage of tender, crimson fire out of the heart of the dry wood... But the beauty of the thing struck home to him feverishly; and in dreams all night he loitered along a magic roadway of crimson flowers, which seemed to open ruddily in thick, fresh masses about his feet, and fill softly all the little hollows in the banks on either side (Misc. St. 185). Zulke kleine gebeurtenissen waren voor hem groot om de bewustwordingen, welke zij met zich voerden, - zij werden altijd meerdere in getal, terwijl deze bewustwordingen in belangrijkheid groeiden. Op dergelijke wijze leerde hij de verschijnselen en de menschen meer verstaan en schatten, door zijn gevoel van verwantschap met hen en door zijn in menig opzicht uit zichzelf in andere richtingen dan de hunne streven, zich volledig ontwikkelen tot de persoon, die hij was, ontving hij den drang tot doorspeuren en begrijpen, en ging hij den tijd tegemoet, welks komst niet lang meer dralen zou: die, waarin zinnen en geest den graad van rijpheid verkregen hadden, welke op volwassenheid wijst, en waarin zij hem te zamen spoedig tot uiting van hun eenparig bewegen dringen zouden.

Wat waren de hoofdeigenschappen, zoowel zijner zinnen als van zijn verstandsleven? Voor de verklaring zijner persoonlijkheid is het antwoord op deze vraag van het allergrootste belang.

Zijn gevoel, zijn zinnen, zij waren weelderig, fijn, overscherp en uiterst gemakkelijk prikkelbaar. Wat zij ondervonden, was voor hem geen vluchtige vergankelijkheid, hij bezat, als weinigen, een uiterst sterk geheugen der zintuigen. Enkele tonen: niet door verstandelijke combinatie, maar acuut, onmiddellijk en intuïtief werkend, wekten zij aan de klankwanden zijner ziel de echo's, die een met den nieuwen zang verrijkt koor zongen van vele, gelijksoortige ondervindingen. Een geur: hij deed een lang verleden oogenblik wederom in hem opleven. Eén tint kon hem doen duizelen, want over hoevele bloemen had zij reeds als een vlam gebrand? Het oog bovenal leidde hem als een onfeilbare gids: geen stelliger waarheid, dan de innerlijke voorstelling, die het bij hem wakker riep. Hij had het zeldzame gezicht, dat

duizenden details opmerkt, welke voor hem het waargenomene anders deden zijn dan voor iederen tweede: ondertonen, halftinten, dubbeltinten, schaduwen schiepen een vreemd, een afzonderlijk leven onder het oorspronkelijke, dat in zich zelf een eenheid was en zijn eigen vreugde bood; en het was zijn wellust, beide levens ongescheiden onderscheiden in één oogenblik te genieten. Nog spitsten zich zijn verfijnde zinnen tot subtieler gevoeligheid; als onverzadigbaar, niet alleen van de veelheid der wereld-dingen, maar onverzadigbaar hakend naar de allerlaatste, huiverend-verscholen lust, die deze misschien in hun kern nog voor hem verborgen hielden, verloren zij meermalen den staat der gezondheid, werd dit gretig hunkren een gloed, die zou kunnen vernietigen. Eigenaardig is zij zeker, deze 'morbidezza', die in meerdere werken, tot in de latere toe, door een vlam in den klank, door een sidderend woord, door een koortsiger rhythme merkbaar wordt. In sommige beschrijvingen van The Child in the House, in *Denys l'Auxerrois* (uit *Imaginary Portraits*) en Apollo in Picardy, (Misc. Stud.) in enkele plaatsen van *The Renaissance*, in de beschrijvingen over Phaidra in *Hippolytus Veiled* (*Greek Studies*) treft zij ons door haar gevaarlijke, maar bekorende schoonheid. In zijn studie 'Aesthetic poetry' voelen wij haar, als wij zinnen als deze lezen: 'Here, under this strange complex of conditions, as in some medicated air, exotic flowers of sentiment expand, among people of a remote and unaccustomed beauty, somnambulistic, frail, androgynous, the light almost shining through them.' Of: He (i.e. de dichter) has diffused through 'King Arthur's Thomb' the maddening white glare of the sun, and tyranny of the moon, not tender and far-off, but close down - the sorcerer's moon, large and feverish. The colour is intricate and delirious, as of scarlet lilies. The influence of summer is like a poison in one's blood, with a sudden bewildered sickening of life and all things.' Dat Pater deze studie, in den eersten druk der *Appreciations* verschenen, in volgende drukken vervallen liet, mag mij met vol recht overleiden tot de beantwoording van die andere helft mijner vraag: naar den aard van zijn geest.

Van Marius zegt Pater in zijn Marius the Epicurean, dat hij het gevoel bezat 'increasing with his advance to manhood, of a poetic beauty in more clearness of thought, the actually aesthetic

charm of a cold austerity of mind (I, 124).' Dat zelfde gevoel bezat hij ook zelf zijn leven lang. Een sterke drang naar bezonkenheid en zulke begrenzingen als niet bekrompen maken. Naar bezonkenheid, naar harmonie reeds, - een drang tot strijd tegen excessen. Een liefde voor het foutlooze, sober-strenge, indrukwekkende gebouw, déze kathedraal, gindsche tempel, een verlangen naar een evenzoo foutlooze, evenzoo sober-strenge tempel van gedachte binnen in hem. Zelftucht, □σ□ησις (hoe dikwijls gebruikte hij dit woord en welke beteekenissen had het voor hem), de onderwerping der naar te talrijke wegen voortspoedende veelheden tot een volledige eenheid, het dwingen der zinnen tot een gebondenheid, waarin ieder afzonderlijk menigmaal iets van zijn vreugde verloor, maar het leven zelf onnoemelijk veel won aan geluk en schoonheid. Paters geest was als de wagenmenner bij Platoon, Phaidros 248: onstuimig steigeren de rossen, zij dringen, streven uit elkaar, zij wonden, dooden het een het ander, hij, de meester, grijpt met krachtige vuist de teugels en tracht tot het schoonste en hoogste aanschouwen te vorderen, waartoe de mensch kan komen. Pater droeg van nature in zich dat tweevoudig geweten, dat zijn daden beheerschen zou: de manende stem van den pythischen god: γν□□□ σεαυτ□ν en μηδ□ν □γαν (Protagoras 343).[1)] De zinnen, in hun ongestoorde beweging, zijn middelpuntvliedend. Zij zijn dit meer, naarmate zij sterker zijn. Deze geest daarentegen had als meest kenmerkende eigenschap een middelpunt-zoekend karakter. De wijze, waarop deze beide nagenoeg gelijkelijk sterk levende en werkende machten zich tot elkander verhielden, vereischt een zorgvuldige beschouwing.

Ken u zelf. Dat Pater dezen drang naar zelfonderzoek bezat, behoeft zoo min als het overwegend belang der zinnen, verklaring: hier zien wij de ingeboren hoofdtrekken, die eene persoonlijkheid bepalen, de fundamenteele, onaanvechtbare waarheden van zijn leven. Zijn zinnen voelde hij belust op een zoo rijk en langdurig mogelijk genieten der schoonheden. Het was de allereerste, onbewuste samenwerking van zinnen en geest, die den laatste, wiens inzicht daartoe noodig was, tot psychologie van zich zelf en aldus van het leven dreef. Twee groote

1) 'Ken u zelven' en 'nooit te veel'.

uitkomsten had deze eerste samenwerking reeds dadelijk. Duidelijk en bewust *erkende* Pater nu, hoe voor hem het lichaam het uitgangspunt zijner kennis moest zijn, hoe niets voor hem waar zou kunnen wezen, wanneer het streed met de ervaring zijner door den geest gecontroleerde zinnen, hoe van alles, wat buiten hem is, niets door den mensch gekend kan worden, dan wat door dezen is heengegaan. De geest erkende het lichaam als het primaire, zich zelf als het secundaire kennisorgaan.

Als leidend beginsel nam hij aan, wat hem later één der axioma's van Epikouros bleek: □α□ γ□ρ □π□νοιαι π□σαι □π□ τ□ν α□σ□ησ□ων γεγ□νασι,[1] en geen beginsel kan meer invloed op den bouw zijner levensleer hebben uitgeoefend dan dit. De tweede uitkomst was, dat hij inzag, hoe het leven der zinnen zijn grootste beteekenis eerst voor hem bezitten kon door een voortdurende harmonische samenvloeiing met den geest, hij voelde, dat hij nooit geheel zou mogen toegeven, nòch aan de begeerte van het lichaam om in de vlietende verscheidenheid der indrukken bandeloos te worden, nòch aan die van den geest, om alles onder één formule samen te vatten. De geest, besturend volger der zinnen geworden, zou door zijn begrip, maar bovenal door de verbinding van het heden met de herinnering van het verleden en de verwachting der toekomst zijn leven opvoeren tot een volheid en een onuitputtelijkheid, die hij in de natuurlijke anarchie der driften niet bezitten kon. Pater vond daarmede een tweede beginsel van Epikouros, dat voor hem hoe langer hoe meer beteekenis verwierf: de onmisbaarheid van den geest voor de schoonste verwerkelijking der vreugde. Later zou hij het nog uitbreiden. Maar thans, waaròm die wensch naar schoonheid, waaròm het leven een zoeken naar vreugde gemaakt?

De oppermacht, - zooals Pater haar noemde: de tyrannie der zinnen was in hem, vóór dat de geest haar waarnam. Deze heeft het eenige gedaan, wat voor een harmonisch leven vereischt werd: hij heeft de redekunstige verdediging en de onschendbaarheid van deze oppermacht vastgesteld. Er waren in zijn jeugd sterke religieuse neigingen geweest. De geheimzinnigheid, die de wereld voor zoovelen en in 't bijzonder voor het kind heeft, de aandoeningen, door den eeredienst der religie gewekt - ook deze

1) Diogenes Laërtius, X, 32: Want alle gedachten ontstaan uit de zinnelijke waarnemingen.

schier uitsluitend zinnelijk! - daarbij de met het verlangen naar lichamelijke schoonheid gepaard gaande vrees voor den haar opheffenden dood, hadden deze neigingen in hem werkend gehouden, tot hij een rijper jongeling geworden was. Toen herkende hij hen, als wat zij werkelijk waren, en tegelijkertijd verloor hij hen voor langen tijd. De idealen van den godsdienst, het geloof in een God, in een onsterfelijkheid der ziel buiten 'the flaming ramparts of the world', zooals hij de 'flammantia moenia mundi' uit het eerste boek van Lucretius gaarne vertaalde en citeerde, waren onwezenlijk, onmogelijk voor hem geworden. Maar wat dàn was de zin des levens? En hij zocht naar hetgeen de groote Wijzen over den mensch, over *hem* dus eigenlijk, gedacht hadden, en de basis van zijn denken, werd de zelfde, die ik bij de Régnier aangaf, het principe van Herakleitos werd ook en voor altijd het zijne: π□ντα □ε□, *alles verandert voortdurend.* Eerste gevolg: vaste kennis is onmogelijk. 'The swift passage of things, the still swifter passage of those modes of our conscious being which seemed to reflect them, might indeed be the burning of the divine fire: but what was ascertained was that they did pass away like a devouring flame, or like the race of water in the midstream - too swiftly for any real knowledge of them to be attainable' (M. the E. I, 131). Het nu bestaat nauwelijks; alles wat wij van de dingen buiten ons kunnen weten, is onherroepelijk gevormd en gemerkt door onze eigen persoonlijkheid. 'Experience, already reduced to a group of impressions, is ringed round for each one of us by that thick wall of personality through which no real voice has ever pierced on its way to us, or from us to that which we can only conjecture to be without'. (Ren. 235). Men kan zich dus alleen verlaten op de exclusieve zekerheid van zijn eigen indrukken. Maar ook deze erkentenis komt tot één, noodzakelijke gevolgtrekking van breedste strekking: wat niet strikt 'het zelf' alleen interesseert, komt niet in aanmerking, men zal geen gedragslijn mogen volgen, 'which does not allow its due weight to this primary element of incertitude or negation, in the condition of man's life. (M. the E. I, 133).

Paters denken had aldus de algemeene, grondleggende gedachten uit elkander ontwikkeld en moest nu noodwendig overgaan tot de voor zijn leven practische consequenties, die dat leven

zijn tint en geur zouden geven. Men ziet intusschen alreeds het belangrijke dezer grondgedachten, zij werden door den geest logisch afgeleid, maar zij komen voort uit, zij houden onbewust en zonder de logica schade te doen, rekening met de natuurlijke tendenzen der persoonlijkheid. Geen neiging werd verkracht, geen gedachte moet ombuigen voor een gebod van het lichaam, geen deel der ziel wordt veroordeeld ten gunste van een ander deel. Zóó zal het blijven.

Terwijl ik hierboven reeds op eenige Epicuristische beginselen kon wijzen, knoopt Pater thans in de eerste plaats aan bij Aristippos van Kyrene.[1)]

Buiten de grenzen van lichamelijk zijn mogen wij niets aannemen; dit laatste is het eenige, wat ons rest: *Leven is dus het doel van het leven.* Aristippos leert nu, dat den mensch binnen den beperkten horizon van zijn bestaan, niets overblijft, dan te streven naar *vreugden.* Zonder overleg van het verstand richten wij ons in onze jeugd van zelf naar de vreugde en de eenige bestemming, die het leven voor ons hebben kan, is, het zoo vol mogelijk te maken van vreugden. Daarom, omdat de vreugden van het lichaam sterker zijn dan die van den geest, zijn de eerste begeerlijk boven de laatste. Het is ook niet het *Geluk*, geen blijvende *toestand* die het hoogst gesteld moet worden, het is en blijft de oogenblikkelijke vreugde, de μον□χρονος □δον□: zij is voor zich zelf als einddoel begeerlijk. Het geluk is de som van bijzondere vreugden. Niet naar deze som, maar naar haar deelen moet men trachten. Het is waar, dat dit streven naar, of het smaken van het genot dikwijls smart meebrengt, dit doet evenwel aan het genot zelf geen afbreuk, het blijft op zijn eigen oogenblik zijn eigen, volle waarde behouden, er wordt

1) Voor ik verder ga, is het misschien dienstig even op te merken, hoe Paters levensbeschouwing feitelijk een eigenaardige vermenging was van Cyrenaïsche en Epicuristische leerstellingen, door deze denkers onvereenigbaar bevonden, door hem tezamengevoegd tot een in hem levende eenheid. Dit neemt niet weg, dat Pater klaarblijkelijk de geheel verschillende en in hun *grond nooit* vereenigbare leeren meermalen verward heeft. Dikwijls gebruikt hij de namen doorelkaar, zelfs noemt hij het boek, waarin hij iemand naar door hem gezuiverde Cyrenaïsche beschouwingen doet leven, Marius the Epicurean. De omstandigheid, dat hij bepaalde hoofdstukken van dit boek uitdrukkelijk een uitwerking noemde van zijn 'conclusion' in The Renaissance, deed ook mij in mijn vorig opstel de namen verwarren en mij spreken van de stem van Epikouros, waar ik, hoewel Pater het geciteerde anti-Aristippisch voornamelijk op geestelijk leven betrekt, om de μον□χρονος □δον□ beter Aristippos genoemd had.

hoogstens door bewezen, dat het geluk voor den wijze onbereikbaar is. Ziehier een schema van Aristippos' utilitaristische wijsbegeerte. Niet dan zeer gewijzigd of uitgebreid, vinden wij haar bij Pater, onder den naam van Nieuw-Cyrenaïsme, weer, en die wijzigingen, die uitbreidingen zijn voor Paters karakter van het grootste belang.

Gaat Epikouros oorspronkelijk evenals Aristippos uit van de stelling, dat vreugde het doel des levens is, hij ontwikkelde uit deze, twee geheel andere stellingen, die ten zeerste van die zijner voorgangers verschillen. Hij leert: zeer zeker zijn de lichamelijke vreugden, die der buik in 't bijzonder, de eerste; de betere, voornamere, rijker schenkende zijn echter de geestelijke lusten. Daarna: niet de oogenblikkelijke vreugde, maar het *geluk* is onze hoogste bereikbaarheid. Zooals ik deze beginselen hier stel, werden zij door Pater onvoorwaardelijk aangenomen, hij was immers, zeide ik, de mensch, in wie de zinnen en de geest beide sterke, leidende machten zijn, met een ingeboren streven om, elkander niet schadend, saam te werken tot één doel. Dit blijkt nog meer aan den zin, die Pater deze beginselen gaf. Beide zijn ganschelijk anti-Aristippisch en volstrekt Epicuristisch. Zij worden door Pater evenwel, hoogst merkwaardig, cyrenaïsch geduid. De lusten des geestes zijn de sterkste, de begeerlijkste. Zeker, maar in een man, in wien de gedachte steeds geboren werd uit den indruk der zinnen, voor wie ‘abstract thought’ zoo goed als geen beteekenis had, die van zich zelf erkende: ‘there were times when he could think of the necessity he was under of associating all thoughts to touch and sight as a sympathetic link between himself and actual, feeling, living objects’ (Misc. St. 187), was het genot des geestes doortrokken, onafscheidelijk, van het genot der zinnen. ‘With this sense of the splendour of our experience and of its awful brevity, gathering all we are into one desperate effort to see and touch, we shall hardly have time to make theories about the things we see and touch’ (Ren. 237). Zóó was zijn meening in den tijd van den sterksten bloei zijner zinnen, en met deze meening moest hij zijn grootste, geestelijke genot, ook theoretisch, vinden in liefde voor de kunst. Want deze is verzadigd van zinnelijkheid, een weelde gansch en al voor oogen, ooren, handen, zij is tegelijkertijd

datgene, ‘which comes to you proposing frankly to give nothing but the highest quality to your moments as they pass, and simply for moments' sake’ (Ren. 239). Naast de kunst had hij voor niets zulk een genegenheid als voor de wijsbegeerte, zij behield voor hem altijd haar schoonste doel: middel te zijn.

Ook het andere Epicuristische beginsel duidde hij Cyrenaïsch: niet de oogenblikkelijke vreugde, maar het geluk is het meest begeerlijk. In verband met het eerst-behandelde krijgt dit nu haar bijzondere, onschatbare waarde. Verre van als Epikouros het geluk te vinden in de afwezigheid van smart, in ataraxie - □ταραξ□α, bleef voor hem een sterk gespannen, maar met zuiver begrip en inzicht geleide activiteit vereischte. Men leze mijn citaat uit de Conclusion in mijn vorig artikel. ‘How shall we pass most swiftly from point to point, and be present always at the focus where the greatest number of vital forces unite in their purest energy?’ En al behoudt zijn doen en denken daardoor in schijn iets Cyrenaïsch, toch bedoelt Pater *niet* het koortsig jagen van emotie naar emotie, hier vinden wij klaarblijkelijk het onvermoeide ijveren werkzaam, dat alles te verwerven zoekt, wat voor de volledigheid, de volheid des levens bouwstof is. ‘Not pleasure, but a general completeness of life was the practical ideal, to which this anti-metaphysical metaphysic really pointed (M. the E. I, 142). En waarlijk, de geest kàn met de μον□χρονος □δον□ niet tevreden zijn. Hij leeft niet alleen in het heden, maar ook in het verleden en in de toekomst. Zoo verrijkt hij ieder oogenblik van vreugde met de herinnering aan wat geweest is en met den droom van wat komen zal, tot een innerlijk visioen van volmaaktheid in hem oplicht en zijn onvergankelijk bezit blijft. De vergleden vreugden zelve, zij worden door het bezit van dit visioen gaver en heerlijker, en hij weet, dat tot in de toekomst dat, wat het leven hem toevoert, het licht van dien inwendigen schat zal ontvangen. Zoo verdwijnt, daar ook onderling de vreugden zich aan elkaar verbinden en elkander glans ontleenen, het momenteele, zoo treedt de mensch in den *toestand* van het geluk, in zijn hoogste opvoering: van de gelukzaligheid. De μον□χρονος □δον□ is een ondergeschiktheid geworden, bestaat niet enkel om zich zelfs wil. Hier wordt tevens de andere eigenschap van Pater's geest weder werkzaam: de koele strengheid, de drang naar eenheid. Hij wil

niet grillig blijven zweven tusschen duizenden oogenblikken, de millioenen details, die hun grootste waarde eerst in onderling verband kunnen leveren. Dit verband, deze eenheid binnen in het leven, was de eenige, die hij mogelijk achtte, de eenige, die hij getracht heeft te bereiken.

Ik teekende een van begin tot eind utilitaristische levensleer. Wil zij haar volle beteekenis hebben, voor een bepaald leven, dan worden nog twee dingen gevorderd. Dat het zich zelf tot een receptaculum maakt, dit het, aldus, 'the powers of reception' in zich tot hun grootste kracht laat ontwikkelen, en op alle wijzen deze ontwikkeling bevordert: dit alleen immers waarborgt, dat het meest wezenlijke, maar misschien verborgene aan de dingen het niet tòch nog door verwaarloozing van tinten en schakeeringen ontgaat. Ten tweede, dat het, door een fijne werking van den geest èn door een instinctief gevoel voor zelfbehoud van de zinnen, ook *nimmer*, *niet één oogenblik*, ophoudt, al de zich aanbiedende dingen zoo nauwkeurig mogelijk te schatten. Ik denk, dit schrijvend, weder aan Platoon's menner. In deze, meer zuiver Epicistische principes van tegen elkaar afwegen der voor- en nadeelen, dit voortdurend, nooit verminderend onderzoek naar de nuttig- of aanneembaarheid, en de schadelijk- of verwerpelijkheid is een eisch van kracht en energie gesteld, die in Pater, in eigenaardige tegenstelling met de vrij eentonige onbewogenheid van zijn leven, werkelijk een der meest karakteristieke en *opbouwende* kenmerken geweest is. Zelftucht, niet om zich zelf, maar om haar resultaten. Dit moest het leven zijn: een schoon en uitnemend uitgevoerd muziekstuk, een harmonische dooreenwerking van motieven - elk op zich zelf schoon, elk op zijn plaats het gehoor streelend, de ziel ontroerend - tot een geheel, dat, met behoud van al die afzonderlijke schoonheden, hoogste vreugden zou geven aan ziel en geest, aan den volledigen mensch, door zijn volheid en zijn gebondenheid, door de nimmer verbroken zuiverheid zijner lijnen.

Zorgvuldige overdenking van het voorgaande doet zien, hoe Paters levensleer berust op, vrucht is van een eendrachtige samenwerking der twee het leven omvattende elementen: de geest en de zinnen. Het is een leer van evenwicht tusschen

machten, die bijna altijd en in alle tijden ten koste van elkander gewerkt hebben. In den man, voor wien zij de juiste was, moest ongetwijfeld dat evenwicht een tijd lang bestaan, en er zich eenmaal in bevonden hebben, beteekent in dit geval zeer zeker, zich er nooit ver van te zullen verwijderen. Pater zelf spreekt dit uit ten aanzien van Marius: 'A nature like that of Marius, composed, in about equal parts, of instincts almost physical, and of slowly accumulated intellectual judgments, was perhaps even less susceptible than other characters of essential change'. (M. the E. II, 75).

Essentieel veranderd is Pater nimmer. Ik kom evenwel tot een heel belangrijk punt mijner bespreking, wanneer ik den invloed wil behandelen, die de wisseling der jaren, het voortschrijden van zijn leven op zijn denken en wezen heeft uitgeoefend. Hun werking was eigenaardig: zonder schokken heeft zijn levensbeschouwing achtereenvolgens dezelfde perioden doorgemaakt als zijn persoonlijkheid. Over déze verder te spreken is niet noodig: zij kende in haar jeugd de bloeiende rijkdom der verlustiging, zij voelde den geest in zich ontwaken, geraakte tot rijpheid, toen dat schoone evenwicht tot stand kwam tusschen de zinnen, die zich lieten leiden, en den geest, die doordrongen was van zinnelijke ondervindingen, met het ouder worden nam natuurlijkerwijze de kracht, de prikkelbare levendigheid der zinnen eenigermate af en won daarentegen de geest aan begeerten en sterkte. Een snel stijgende lijn der zinnen, die dan heel langzaam daarna zou dalen. Een van dicht nabij de eerste lijn langzaam opglooiende lijn van den geest, die eindelijk tot zijn hoogste punt zou klimmen, om dan plotseling te verzinken in den dood. En op één plaats zouden aldus de beide langzaam dalende en stijgende lijnen elkander snijden, een tijdperk van volkomen evenwicht tusschen beide elementen, belangrijk om zijn zeldzaamheid. Zóó was het bij Pater. En de zinnen waren in hun hoogste punt nooit zonder den geest, de geest nooit in het zijne zonder de zinnen: In zijn eersten tijd schreef Pater zijn essay over *Wordsworth* en *Diaphaneity*, in zijn laatste Apollo in Picardy. Nimmer anarchie van het lichaam; maar nimmer was het hem mogelijk zich thuis te gevoelen op, bijvoorbeeld, 'those wonderful, inaccessible, cold heights of the Imitation'

(*Essays from the Guardian*, *62*), waarover hij twee maal metgelijksoortige termen sprak.

Toch had die machtsgroei van den geest ingrijpende gevolgen. In Marius the Epicurean schreef Pater gedeeltelijk een verbeelding, gedeeltelijk een anticipatie van de wijzigingen, die hij onder den invloed van zijn leeftijd en door de ondervindingen van het leven ondergaan heeft. De strengheid, het middelpunt-zoekend karakter van zijn geest begint sterker haar kracht te toonen. Op den duur trad een zeker, zij 't licht gevoel van lichamelijke vermoeienis in. Met deze in wisselwerking een gevoel van grooter vereenzaming, dan voor den mensch naar de orde der dingen noodzakelijk is. Het verstand ging zulke gewaarwordingen nauwkeurig na. Zeker, de Cyrenaïci, ook wanneer zij een ernstige houding hadden aangenomen als Pater, moesten veel offeren voor die hel-gekleurde oogenblikken, die zoo spoedig voorbij gingen. En was het geluk, de toestand van bevrediging, niet een schoone, maar onverwerkelijkbare, maar bittere droom? Hij begon in te zien, hoe zijn levensleer er essentieel een van jeugd, van Sturm und Drang is, een van den tijd, waarin het ideaal eener rijke ondervinding tot ons komt in de rijpheid der ‘receptive, if not of the reflective powers.’ Doch hierin ligt een begrenzing. Hij voelde het thans: ‘it is by exclusiveness and by negation rather than positively, that such theories fail to satisfy permanently; and what they really need for correction, is the complementary influence of some greater system, in which they may find their due place’ (M. the E. II, 19). En was het verlies, dat hij door deze uitsluiting leed, misschien niet aanmerkelijk grooter dan de winst, die hij er ten opzichte van zijn levensideaal door behaalde? De menschen, hadden leerlingen van Aristippos gezegd, kunnen het stellen buiten vaderlandsliefde, buiten vriendschap. Zij hielden zich afgezonderd van de oude moraal, den ouden godencultus, goed en kwaad, leerden zij ook, bestaat niet wezenlijk. En toch, in hoevele opzichten, overwoog Pater, leefde hij zelf overeenkomstig de oude moraal, al was het dan zonder de ‘moral agents’ der anderen: hij dacht onder meer aan de kleine dingen van het dagelijksch leven, waarin hij getrouwelijk de wetten en gewoonten der velen volgde. Sloop er iets kils door hem heen, wanneer hij nu aan zijn trouwe, Cyrenaïsche denkwijzen dacht?

Andere gedachten voerden hem verder. Sloot hij niet veel, *te* veel, uit - en wéér zag hij de beperktheid, ja, de engheid zijner oude overtuiging - wat hij *juist* o m zijn cyrenaïsme had moeten aannemen? Hij betaalde een groote prijs ‘in the sacrifice of a thousand possible sympathies, of things only to be enjoyed through sympathy, from which they detached themselves, in intellectual pride, in loyalty to a mere theory that would take nothing for granted, and assent to no approximate or hypothetical truths.’ (M. the E. II, 22). Buiten hem bestond een ‘venerable system of sentiment and idea, widely extended in time and place, in a kind of impregnable possession of human life, a system which is rich in the world's experiences.’ (M. the E. II, 26). Het gevoel alleen reeds, dat men tot zulk een systeem behoort, heeft ‘the expanding power of an great experience’, door zich er deel van te maken, ‘one lets in a great tide of that experience, and makes, as it were with a single step, a great experience of one's own, and with great consequent increase to one's own sense of colour, variety, and relief, in the spectacle of men and things’ (id.). En *in* de idee van zulk een systeem ligt de mogelijkheid eener harmonie, een rangschikking, een lust en geluk voor geest en zinnen, welke te verwerpen en buiten zich te sluiten in den grond niets anders beteekende, dan dat hij een inconsequent Cyrenaïst was.

Gedachtengangen van een man, voor wien de Cyrenaïsche beginselen geen aangenomen meeningen, maar formuleeringen van eigen wezen waren, die dan andere behoeften, aan sympathie, aan wijdere kennis voelt ontwaken en nu, met de instandhouding der innerlijke harmonie, een uitkomst zoekt. Paters geest had van nature den drang tot eenmaking, een zekere transcendentale neiging; meer en meer bereidde hij zich door de practische toepassing zijner overtuigingen voor, maakte hij zich gereed tot het ontvangen van één, alles omvattende visie. Welk een bewondering had hij altijd gekoesterd ‘for the effort of the Greeks after Theory - Theôria - that vision of a wholly reasonable world, which according to the greatest of them, literaly makes man like God (M. the E. II, 140). Zoo had ook de gedachte van Marcus Aurelius, de idee van die ‘universal commonwealth of mind’, die ‘supreme city on high’ voor hem een groote

waarde: het trof hem slechts, dat hij, met de abstracte idee niet tevreden, oogenblik en zonder overleg, ik zou gaarne weder, met Epikouros, zeggen Φυσι□□ς □α□ χωρ□ς λ□γου[1], naar de lijnen, de kleuren zocht, die de opperste stad zichtbaar voor zijn oogen zouden opbouwen. Nog een andere grondeigenschap zijner persoonlijkheid werkte in deze richting. Tot het inzicht, dat goed en kwaad wel degelijk bestaan, was hij reeds gekomen. Thans voerde hem de ingeboren gevoeligheid voor lijden nog dichter tot de gemeenschap. Hij onderzocht het wezen der smart en zag nu, hoe ongetwijfeld veel smart en vreugde vermeden en gezocht kan worden, maar daarnaast, hoe nimmer, al geraakte de mensch in de allergunstigste omstandigheden voor volkomen geluk, dat geluk te vinden was, omdat smart in het leven *inhaerent* is. Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt. Er zou op de wereld altijd een roep om medelijden, om sympathie zijn en sympathie leek hem voor de menschheid het groote desideratum der toekomst. Hij zelf eveneens had die sympathie noodig. Het was een bewust zich armer maken, wanneer hij zich aan haar niet wilde overgeven. En hij zag een gezicht op de menschheid, waarin allen door verschillende banden verbonden waren: de algemeene behoefte aan sympathie; de liefde voor het leven; de vrees voor den dood, die alles zal vernietigen. Aan de tallooze individuen zag hij een groote gemeenschap, en kon het dan niet zijn, dat die groote gemeenschap was voortgekomen en voor altijd wortelde in één onkenbare, mystieke Eenheid? Een vraag, deze laatste, waarop het antwoord te geven, dat hem zelf volkomen bevredigde, een zijner ijverigste bemoeiingen werd. Ziet men, hoe al deze overpeinzingen leiden naar één - zeker? - doel? Nóg een gedachte kreeg leven in hem: de verzoenende gedachte, die hem naar de eenmaal ingeslagen richting schier onbeperkte vrijheid gaf en hem in zijn fundamenteele wezensgesteldheid ongeschonden liet, een gedachte die hem, in den volsten zin des woords *redde* van het gemeene lot der speculatieve geesten: de gedachte van den *wil* als orgaan voor kennis en visie. Het is in uw macht, te denken als gij wilt, had Marcus Aurelius geschreven. ‘Experience certainly tought that, as regarding the

1) Van nature en onafhankelijk van de rede.

sensible world he could attend or not, almost at will, to this or that colour, this or that train of sounds, in the whole tumultuous concourse of colour and sound, so it was also, for the well-trained intelligence, in regard to that hum of voices which besiege the inward no less than the outward ear. Might it be not otherwise with those various and competing hypotheses, the permissible hypotheses, which, in that open field for hypotheses - one's own actual ignorance of the origin and tendency of our being - present themselves so importunately, some of them with so emphatic a reiteration, through all the mental changes of successive ages? (M. the E. II, 65). Beteekenisvolle vondst!

Pater is de godsdienst zoo dicht genaderd, als een man van zijn geaardheid mogelijk was. De horizon van den mensch wordt ongetwijfeld door den godsdienst verbreed, zeide hij eens. Den menschen - en zich zelf vooral, misschien? - de noodzakelijkheid van den godsdienst aan te toonen, schijnt het doel van het schrijven van Marius the Epicurean geweest te zijn. Zoo hij hierin slaagde, hij bereikte nog iets anders: duidelijk blijkt uit dit boek, dat godsdienst nòch voor Marius, nòch voor Pater bestaan kon. Pater is zijn eigen wezen trouw gebleven, en in waarheid bleef het gebied der religie voor hem gesloten. Het wordt in Marius zoo schoon voelbaar. Eenmaal, op een dag, dat zijn lichaam, zijn zinnen zich in die gedempte, zachte gelijkgestemdheid bevonden, tijdens welke het den geest mogelijk is onbelemmerd eenige oogenblikken op te stijgen naar ongekende hoogten van boven-zinnelijke contemplatie, vond hij het visioen, dat hij als kind in een mythe vereerde, dat hij kende, maar niet levend kende, en dat voor zoovelen de rijkdom van het leven is: ‘Through one reflection upon another, he passed from such instinctive divinations, to the thoughts which give them logical consistency, formulating at last, as the necessary exponents of our own and the worlds life, that reasonable Ideal to which the Old Testament gives the name of *Creator*, which for the philosophers of Greece is the *Eternal Reason*, and in the New Testament the *Father of Men*’ (M. the E. II, 68). Hij maakte er zijn gevolgtrekking uit, deze bovenal: dat, misschien, de wereld en alles op haar, slechts reflectie, schepping is van ‘that one,

undefectible mind.' Nooit, na die ééne, eerste keer, heeft Marius hetzelfde visioen beleefd.

Ook Pater moet dat uur gekend hebben en sedert dien dag al wat van zijn leven nog restte tot een voortdurend zoeken gemaakt hebben naar den onvergankelijken geest, naar het equivalent van dat Ideaal in de wereld. Er kwam nog iets anders bij. 'It was not in an image, or series of images, yet still in a dramatic action, and with the unity of a single appeal to eye and ear, that Marius about this time found all his new impressions set forth, regarding what he had already recognised, intellectually, as for him at least the most beautiful thing in the world' (M. the E. II, 128). In den eeredienst der religie, zooals Marius die in zijn, Pater in onzen tijd aantrof, een uiterlijke vereering der zelfde, eeuwige rede, werden de zinnen, werd oog en oor gelijkelijk gestreeld op de diepste en schoonste wijze. In zijn jeugd reeds had hij die eigenaardige aandoeningen ondervonden, hij heeft hen later altijd gevoeld, zij hebben hem in menig opzicht beheerscht. Maar dit neemt geenszins weg, dat ook hier een volkomen samenvloeiing van geest, ziel en zinnen nimmer heeft plaats gehad. Het blijkt zoo duidelijk, da Pater tot den godsdienst op alle wijzen doordrong, behalve door dat ééne, noodzakelijke, dat voor hem tot de elementaire onmogelijkheden behoorde: *het Geloof.* Hoe dicht zijn geest genaderd is, nimmer veranderde het bijzondere complex zijner persoonlijkheid in zijn tegendeel. Zijn vriend Jackson, de dichter van het bekende kerklied 'Nearer to me, Come gentle Saviour, come' heeft ook altijd over Pater, in tegenstelling met hen, die hem als Christen gestorven meenden, gesproken als over een h e i d e n . Zoo is het. Het blijkt wel het allermeest uit zijn laatste werk, uit passages uit zijn studie over Pascal, (Misc. St.), over Robert Elsmere: 'R.E. was a type of a large class of minds which cannot be sure that the sacred story is true. It is philosophical, doubtless, and a duty to the intellect to recognize our doubts, to locate them, perhaps to give them practical effects. It may be also a moral duty to do this. But then there is also a large class of minds which cannot be sure it is false - minds of various degrees of conscientiousness and intellectual power, up to the highest' (Essays fr. the Guardian, 67-68), maar bovenal uit zijn boek *Plato and Platonism.* Inte-

ressanter dan iedere beschrijving over Platoon door Platonisten of andere vereerders, bevat dit werk een visie op den grooten Wijze, waardoor men misschien het allerdichtst komt bij den mensch, die Platoon in werkelijkheid geweest is. Nergens schakelt Pater de bloeiende zinnelijkheid van Platoon uit. Zij wordt een zijner rijkste interpretatiemiddelen. Door het geheele boek heen duikt telkens en telkens haar beteekenis weder op: Platoons kunstenaarschap; het visionnaire in zijn wijsbegeerte; het feit, dat hij zich zelfs de ideeën slechts als zichtbare personen kon denken; het allerlaatste opschorten van een eindoordeel, dat in Platoons geschriften duidelijk is, alles vindt binnen de veelzijdige persoonlijkheid van dezen groote zijn verklaring in haar, door de meest abstracte speculaties over ‘□ □χρ□ματ□ς τε □α□ □σχημ□τιστος □α□ □ναΦ□ς ο□σ□α □ντως ο□σα’ (Phaidros 247 C.)[1] niet te verdrogen stroomende kracht en borrelende rijkdom. De keuze zelve van Plátoon tot onderwerp van zijn laatste hoofdwerk is karakteristiek, want Pater is een verwant van Platoon, zoo goed als hij essentieel en dus voor altijd vreemd was aan Sokrates. In laatste instantie is ook Platoon's ideeënleer nog een middel in dienst van Paters Nieuw-Cyrenaïsme: ‘The concrete, and that even as a visible thing has gained immeasurably in richness and compass, in fineness, and interest towards us, by the process, of which those acts of generalisation, of reduction to class and generic type, have certainly been a part. And holding still to the concrete, the particular, to the visible or sensuous, if you will, last as first, thinking of that as essentially the one vital and lively thing, really worth our while in a short life, we may recognise sincerely what generalisation and abstraction have done or may do, are defensible as doing, just for that - for the particular gem or flower - what its proper service is to a mind in search, precisely, of a concrete and intuitive knowledge such as that’. (Pl. and Pl. 157). Sokrates stierf in het geloof aan de onsterflijkheid der ziel. Het was in hem het waarachtige gelóóf: het eenige, dat vruchtbaar zijn kan. Niet door vermoeienis der zinnen, niet door speculatie heeft hij het verkregen: Mo□ γ□γονεν □νευ □ποδειξ□ως, μετ□ ε□□□τος τιν□ς, □α□ ε□πρεπε□ας (Phaidoon,

1) Het kleurlooze, vormlooze, onlichamelijke werkelijk zijnde wezen.

41 C)[1] Woorden van Simmias, maar ook voor Sokrates geldig. Dan verdiept deze zich vóór den dood in een visioen van het hemelsch paradijs. ‘The great assertor’, zegt Pater (blz. 97) ‘of the abstract, the impalpable, the unseen, at any cost, shows there a mastery of visual expression equal to that of his greatest disciple’. En inderdaad, kleurig genoeg is dit heerlijk land der gelukzaligheid; verlustiging der zinnen, schijnt het, doortrilt er de athmospheer, het is een wonderlijk oord, waar de oogen zullen zwelgen aan de welige weelderigheid der dingen, en de ooren, de ziel zullen huiveren van geluk om het luisteren naar de zoete gezangen. Is het dan te verwonderen, dat Pater, het fragment vertalend, daarna uitroept: ‘Ah, good master! was the eye so contemptible an organ of knowledge after all?’ Misschien is hier wederom de geest van Platoon werkzaam geweest, vinden wij op deze plaats de allermerkwaardigste zelf-bevestiging van Platoon's persoonlijkheid, die wij ons denken kunnen. Maar, wanneer Sokrates wérkelijk zulk een visioen in zijn gevangenis heeft beschreven, de gedachte van Pater uitbreidend, vraag ik: ‘Begréép Sokrates, dat zonder hetzelfde lichamelijke aanschouwen, dat hij tijdens zijn leven nimmer achtte, het eeuwige leven geen waarde meer hebben zou?’ en zie ik in Paters opvatting van dezen passus uit de Phaidoon een laatste verzekering, dat hij nimmer, ook in den tijd niet, toen hij, Platoon als hoofddoel zijner bezigheid kiezend, zoo dicht mogelijk genaderd was bij den godsdienst, voor den aandrang des geestes en de vrees voor den dood bezweek, dat hij, ten slotte, met een andere verhouding tusschen geest en zinnen als in zijn jeugd, altijd de man geweest is, in wien de zinnen en hun werking het begin en beginsel van alle kennis leverden; in wien de geest nimmer heeft kunnen bestaan en arbeiden, zonder de tinten in het oog, de tonen in het oor; in wien de gedachten altijd als levende gestalten waren, die zich in heimelijke uren van stilte en vertrouwen voor hem uitstortten, terwijl hij hun schoonheid aanschouwde als een uiterlijke verbeelding van de dingen, die zij hem gaven.

II.

Door de bepaling, die Pater van humanisten gaf: ‘For the

1) Het kwam tot mij zonder bewijs, met een soort van natuurlijke waarschijnlijkheid en uiterlijke gaafheid.

essence of humanism is that belief of which he (i.e. Pico) seems never to have doubted, that nothing which has ever interested living men or women can wholly lose its vitality - no language they have spoken, no oracle beside which they have hushed their voices, no dream which has once been entertained by actual human minds, nothing about which they have ever been passionate, or expended time and zeal', (The Renaiss.: Pico della Mirandolla, biz. 49) teekende hij zich zelf. Zijn boeken zijn vruchten van zulk een humanisme in een man, die een persoonlijkheid, als boven beschreven werd, en daarenboven een sterk kunstenaarschap bezat. Persoonlijkheid, humanisme, kunstenaarschap: deze drie bouwen zijn arbeid op. De eerste bepaalde zijn voorliefden, zijn verklaringen van wat de tweede hem toevoerde: door zijn kunstenaarschap schiep hij alles om tot studies, essays, verbeeldingen, die een groote waarde hebben en ongetwijfeld hoe langer hoe meer, hoe langer hoe juister gewaardeerd zullen worden. Zijn drie hoofdwerken noemde ik herhaaldelijk. Het zijn 'The Renaissance', 'Marius the Epicurean' en 'Plato en Platonism'. Behalve hen schreef hij een aantal literaire en religieuse essays, een aantal artikelen over beeldende kunsten, een serie portretten van personen, gefantaseerd of historisch, die hem geïnteresseerd hadden, en die tot het fraaiste behooren, wat hij schiep. Ik noem van hen voornamelijk de vier '*Imaginary Portraits*', enkele hoofdstukken uit '*Gaston de Latour*' (die over de Ronsard, Montaigne en Bruno) en Apollo in Picardy. Tenslotte eenige fantasieën als The Child in the House en Emerald Uthwart. Men ziet, dat zijn werk hoofdzakelijk uit directe of als als verbeeldingen gegeven studies in kunst en wijsbegeerte bestaat. De keuze der onderwerpen zoowel als de wijze van uitwerking leeren weder veel over zijn wezen.

De twee imperatieven, die ik in mijn eerste hoofdstuk aan Pater toeschreef: 'Ken u zelf' en 'Nimmer te veel' worden eveneens zijn richtspreuken bij zijn artistiek arbeiden. Zij vragen de psychologie en de tucht, welke zijn boeken karakteriseeren. Psychologie, philosophie als een bijzondere psychologie daarin begrepen, was een zijner strengste eischen: 'And as the special function of all speech as a fine art is the control of minds (ψυχαγωγ□α) it is in general with knowledge of the soul of man -

with a veritable psychology, with as much as possible as we can get of that - that the writer, the speaker, must be chiefly concerned, if he is to handle minds not by mere empiric routine, τριβ□ μ□νον, □α□ □μπειρ□□ □λλ□ τ□χν□, but by the power of veritable fine art. (Ph. a Pl. 121). Niet de wetenschap van wat anderen over iets zeggen, slechts zelf-gevonden waarheid over iets kan tot waarachtige kunst leiden. Tot de waarheid trachten te komen nu, van wat ook, is psychologie en Pater is een voortreffelijk psycholoog geweest. Hij heeft zijn eigen wezen zoo oprecht en zoo onophoudelijk nagegaan, hij geeft onder allerlei vormen een zoo getrouw en in het geheel zijner werken zoo volledig verslag van de resultaten zijner onderzoekingen, dat hij er, als vertegenwoordiger van een hoofdgroep der menschen, dat deze tallooze menschen zelven, er levend in geteekend staan. Hij heeft menschen, verschijnselen, die anders zijn dan de zijne, met een even groote eerlijkheid en begaafdheid onderzocht en ook over hen studies geleverd, die menige verrassende, aan het persoonlijkheidsverschil te danken opmerking bevatten. Door die opvallende vermenging in hem van krachtige zinnelijkheid en forsche geestelijkheid, en doordat deze elkander nimmer bestreden, was hij er toe aangewezen, de meest verschillende typen te bestudeeren, en er altijd de meer verborgen karakteriseerende, maar zoo vaak min-begrepen of verwaarloosde trekken aan te vinden, die dan vaak het tegendeel blijken van wat als hoofdtrekken aan zulk een type bekend en bevestigd is. Ik noem hier slechts zijn beschouwing over Platoon, in wiens werk hij de inwerking der zinnen zoo *oordeel-vervormend* aan den arbeid zag. Dat dit alles zoo was, vloeide voort uit zijn kunstbeschouwingen en zijn meening over het wezen van den kritikus. Men interesseert slechts, voor zoover men zelf geinteresseerd is. Zorgvuldig na te speuren, wat een bepaald gedicht, een drama, een schilderij voor hém was, ziedaar, naar zijn oordeel, het begin eener goede kritiek. Het hangt samen met dat voorname principe, dat wij alleen door onze eigen persoonlijkheid heen aanschouwen en beoordeelen, en dat het doordrenkt worden van het behandelde door de persoonlijkheid van den behandelaar onvermijdelijk is. Wanneer Pater een kunstwerk ontmoette, dat hem interesseerde, dan ging het hem, zooals het naar zijn woorden Winckelmann ging: ‘He

is in touch with it; it penetrates him, and becomes part of his temperament. He remodels his writings with constant renewals of insight; he catches the thread of a whole sequence of laws in some hollowing of the hand, or dividing of the hair; he seems to realise that fancy of the reminiscence of a forgotten knowledge hidden for a time in the mind itself; as if the mind of one, lover and philosopher at once in some phase of preexistence - Φιλοσοσ□Φας π□τε μ□τ□ □ρωτος - fallen into a new cycle, were beginning its intellectual career over again, yet with a certain power of anticipating its results. (Ren. 194). Hij nam een werk in zich op, het doordrong hem en hij herschiep het, zoodat het leefde, kind zoowel van den oorspronkelijken maker als van hemzelf. Vandaar ook die eerste eisch, die hij met het gezegde van een tijdgenoot in ‘Plato and Platonism’ stelt: ‘Conception, fundamental brainwork, that is what makes the difference, in all art.’ Conceptie, een werkelijke scheppingsdaad, een ontvangen, een dragen, een baren, een daad, waaraan het geheele wezen deel heeft. Dit vraagt hij ook van goede kunst: dat ‘art addresses not pure sense, still less the pure intellect, but the “imaginative reason” through the senses’, de imaginative reason nu bepaalt hij aldus: ‘that complex faculty for which every thought and feeling is twin-born with its sensible analogue or symbol.’ (Ren. 138). Zoo geeft hij, in een omgeving van bruisende, pralende levensvolheid, de schoone, jonge, schoon reeds eenigszins verwelkende gestalte van een Hollander der zeventiende eeuw aan de philosophische passie van den geest, wiens grootste begeerte vervuld werd, wanneer hij in volstrekte onzinnelijkheid één kon zijn met den oneindigen, onstoffelijken Schepper naar Spinozistische gedachte. Een gelijksoortige taak stelde hij zich door het plan van Marius the Epicurean. De jonge, edel-zinnelijke Romein uit den vervaltijd van Rome, die opgegroeid in het onvervalschte zuiver Romeinsche geloof tijdens zijn jeugd en eerste jongelingsschap, een interpretatie van eigen neigingen en karakter meent te vinden in Cyrenaïsme, maar door zijn aanraking met het leven in de hoofdstad, met Marcus Aurelius, en door het steeds sterker worden van de eischen des geestes ten slotte, met het Christendom in aanraking gekomen, dit leert begrijpen als het schoonste der wereld en er toe nadert zoover het hem mogelijk is het te naderen. Een werk van psychologie

en van philosophie, waarin hij beurtelings Marius heenleidt door de meest schoon gegeven landschappen van gedachte, en door gebeurtenissen en tafereelen, die, zich schijnbaar als de bijkomstigheden zijns levens voordoend, in werkelijkheid een niet te bepalen invloed op hem uitoefenen. Nergens heeft Paters psychologie zoo aanhoudend en zoo nauw vereenigd met zijn kunstenaarschap gearbeid tot het voortbrengen van een werk, als het weinigen gegeven is te schrijven, een werk, dat een helper is en geleider, en boven alles een bron van de diepste, fijnste, altijd stille schoonheid. Ik sprak hier nu van twee gestalten, door Pater gegeven aan abstracte verlangens. Die zelfde imaginative reason werkte, wanneer hij zijn beschouwingen over beeldende kunst schreef. Ongetwijfeld behoeft men niet te vragen, of het de eenige juiste, de *voor de meesten juiste* visie is, waarvan hij schrijft: altijd geeft hij één van de wijzen, waarop men een bepaald kunstwerk met een zoo groot en zoo diep mogelijk aesthetisch genot zou *kunnen* beschouwen. En dit is hem voldoende, want wie zou durven beweren, dat hij een kunstwerk ziet, zooals het in werkelijkheid *is?* Zulk een visie op een schilderij vindt men o.a. in zijn opstel over Sandro Botticelli, waar hij klaarblijkelijk de Madonna met het Magnificat bespreekt. Een andere verbeelding over een nog beroemder schilderij wil ik hier afschrijven. Het is een der schitterpunten, een der purpurei panni van Paters arbeid, evenals het eerstgenoemde uit het boek van zijn eerste periode, waarin hij zich met zijn dorst naar schoonheid en zijn ontwikkelde ontvankelijkheid van ziel en zinnen, een der kleurigste en van heetpulseerend leven verzadigde tijdperken der menschheid koos, om er zijn dorst mee te laven en er zijn kunstenaarsijver te laten weiden: The Renaissance. Het onderwerp is Lionardo's Monna Lisa. Pater merkt op, hoe een bijzonder type van vrouwengelaat altijd Lionardo's eigendom was en hoe dit in de loop zijns levens hoe langer hoe meer ontwikkelde, tot het eindelijk zijn volmaaktheid vond. ‘From childhood we see this image defining itself on the fabric of his dreams; and but for express historical testimony, we might fancy that this was but his ideal lady, unbodied and beheld at last. What was the relationship of a living Florentine to this creature of his thought? By what strange affinities had the dream and the person grown up thus apart,

and yet so closely together? Present from the first incorporeally in Lionardo's brain, dimly traced in the designs of Verocchio, she is found present at last in Il Giocondo's house. (The Ren. 124). En een tiental regels verder schrijft hij dan: 'The presence that rose thus so strangely beside the waters, is expressive of what in the ways of a thousand years men had come to desire. Hers is the head upon which all "the ends of the world are come," and the eyelids are a little weary. It is a beauty wrought out from within upon the flesh, the deposit, little cell by cell, of strange thoughts and fantastic reveries and exquisite passions. Set it for a moment beside one of those white Greek goddesses or beautiful women of antiquity, and how would they be troubled by this beauty, into which the soul with al its maladies has passed! All the thoughts and experience of the world have etched and moulded there, in that which they have of power to refine and make expressive the outward form, the animalism of Greece, the lust of Rome, the mysticism of te middle age with its spiritual ambition and imaginative loves, the return of the Pagan world, the sins of the Borgias. She is older than the rocks among which she sits, like the vampire, she has been dead many times, and learned the secrets of the grave; and has been a diver in deep seas, and keeps their fallen day about her; and trafficked for strange webs with Eastern merchants; and as Leda, was the mother of Helen of Troy, and, as Saint Anna, the mother of Mary; and all this has been to her but as the sound of lyres and flutes, and lives only in the delicacy with which it has moulded the changing lineaments, and tinged the eyelids and the hands. The fancy of a perpetual life, sweeping together ten thousand experiences, is an old one; and modern philosophy has conceived the idea of humanity as wrought upon by, and summing up in itself, all modes of thought and life. Certainly Lady Lisa might stand as the embodiment of the old fancy, the symbol of the modern idea.'

Men verwijt Pater gaarne, dat hij geen 'scholar' was, dat zijn kennis bij lange niet zoo uitgebreid en zeker was, als men uit zijn behandeling (men make hieruit niet op, dat Pater zich ooit te buiten ging aan geleerdheidsvertoon) zou denken. Wie laat zich door dergelijke gisping verwarren? Bij kunstenaars in

het algemeen, maar bij een man als Pater in hooge mate geldt Goethe's woord: 'Das Was bedenke, mehr bedenke Wie.' Pater is in alle dingen, tot welke hij zich wendde en waarmede hij zich bezig hield, op het zelfde uit geweest: op het hoog, maar nimmer het hoogst schatten der kennis, op het onvermoeibaar in de dingen inboren om de waarheid over hen zoo dicht mogelijk nabij te komen. Wie tot hem gaat om een groote hoeveelheid exacte, zoo vast mogelijke wetenschap te verkrijgen, zal zeker niet geheel in zijn verwachting bedrogen worden, maar zijn ideaal zal hij in Pater niet verwerkelijkt vinden. Iemand, die kennis, wetenschap van hem verlangt, begrijpt hem verkeerd, evenals zij hem verkeerd begrijpen, die hem op grond van de 'Conclusion' by the Renaissance en dergelijke fragmenten een moderne hedonist meenen, in wien het hedonisme zich onder een der fijnste vormen voordeed. Zij, die Pater beschouwen en vereeren als nur-aesthet, gaan ongetwijfeld langs hem heen, en de toekomst zal nader uitwijzen, dat de bijna opschuddende indruk, die de Conclusion bij eenigermate onevenwichtige gemoederen te weeg bracht, grootendeels gevolg was van een verkeerd begrijpen of verkeerd verklaren zijner bedoelingen.

De vereering van den laatsten groep Pateristen brengt mij tot enkele verdere opmerkingen over Paters eigenlijk kunstenaarsschap. Zijn gave, levende gestalten te scheppen, die tegelijk draagsters zijn van verschillende phases van geestesleven in den mensch, kwam reeds uit. Meerderen zijn er die uit Paters geschriften meenen te mogen opmaken, dat voor hem de kunst uitsluitend de beteekenis had van genotverschafster door schoone vormen. Men leze tegenover deze bewering zijn essay over stijl in 'Appreciations', waar uitdrukkelijk geformuleerd wordt: het verschil tusschen goede en groote kunst als onmiddellijk berustend, niet op haar vorm (welke alleen *goede* kunst kan doen ontstaan) maar op haar inhoud, hoe schitterend de woorden, hoe golvend en ruischend de stroom der perioden ook zijn mogen. Colour en mystic perfumes, reasonable structure, welke goede kunst bezit hen niet? Het hoogste echter zal men nimmer scheppen, wanneer men niet de macht heeft in zijn werk *iets* te leggen van de ziel der menschheid, wanneer dit zijn plaats, zijn

'architectural place' niet vindt in den grooten bouw van het menschelijk leven.

Vorm en inhoud. Er is zooveel over geschreven, en menigeen is van deze termen vermoeid geworden. Toch is het noodzakelijk ze altijd weer, zoo ook, ze in dit opstel te gebruiken. Zij zijn onmisbaar bij de bespreking van Paters meening over de kunsten in hun onderlinge verhouding. Zooals hij altijd de muziek in zijn werk invoerde en een voorliefde bezat voor haar naam, zoo speelt zij ook thans een bijzondere rol. Alle kunst, zegt hij in 'The School of Giorgione': 'All art constantly aspires towards the condition of music.' (The Ren., 135). In alle kunsten is het mogelijk vorm van inhoud te onderscheiden, maar 'it is the art of music which most completely realises this artistic ideal, this perfect identification of matter and form. In its consummate moments, the end is not distinct from the means, the form from the maker, the subject from the expression; they inhere in and completely saturate each other; and to it, therefore, to the condition of its perfect moments, all the arts may be supposed constantly to tend and to aspire (139). Vaak kreeg bij Pater het woord muziek de verbreede beteekenis van alles, wat onder het gezag der Grieksche muzen viel: over alle dingen zijner aandacht breidde hij zijn beginsel uit. Het is zoowel in het ideaal van Platoons staat, als in de bestaande, gedeeltelijke verwerkelijking daarvan, welke Platoon in de Politeia gedacht, in Sparta, dat de muziek ook voor de staatkunde een leidend principe werd. Het is even zoo - wij denken nog aan het motto van 'Plato and Platonism': □ς ΦιλοσοΦ□ας μ□ν ο□σης μεγ□στης μουσι□□ς[1] - in zijn proza, het beroemde proza van Pater, dat hij, welke bezwaren sommigen daartegen ook inbrengen, altijd zóó trachtte te schrijven, dat het niet als zilveren of aarden vazen was om de gouden munten der gedachten in te bewaren, maar dat het een met die gedachten volledig saamgeweven iets werd en de zelfde eigenschappen bezat als zij. En in zijn proza, hetwelk in de verschillende tijdperken zijns levens niet geheel van den zelfden aard bleef, komt wederom die harmonische, die vredige, zich in verschillende verhoudingen openbarende dualiteit zijner figuur duidelijk zichtbaar,

1) Daar de wijsbegeerte de grootste muziek is (Phaidoon 61 A).

die zulk een grooten invloed moest hebben op al zijn denken en arbeiden.

Taal, Ziel, Geest, deze zijn voor Pater de drie vereischte eigenschappen van stijl. De kunstenaar zal aan zijn proza zijn geheele ziel te geven hebben, hij zal er in moeten leven. Merkwaardig, in het licht van dit verlangen beschouwd, is het verschil tusschen het proza van The Renaissance, van Marius the Epicurean alreeds, en van Plato and Platonism! In het eerste werk is alles flonkerend, kleurig, rijk. Men vindt er talrijke beschrijvingen, die den geest doen zien als de verraderlijke geheimschrijver der zinnen. Men treft er woorden aan, die als evocaties zijn, verrukkingen voor het oog, een weelde voor het oor. In Marius werd die rijkdom reeds getemperd: minder flonkering, meer gedragenheid. Een fijne, beweeglooze sluier van melancholie, van besloten, zeer afgezonderde stilte althans, toog over de tinten, de geluiden schijnen van dieper te komen, - als een overdekte orchestmuziek; een volle tezamenklank der instrumenten bijwijlen zingt zeker niet van smart, - toch bruist er de vreugde niet van kinderen onder den open morgenhemel en straks zal een slepende, misschien mistroostige cello-cantilene langzaam heentrekken door de valleien, over de heuvelen der ziel. En eindelijk ‘Plato’, - hoe duidelijk is hier de ‘restraint’ merkbaar, in alles bemerken wij wat betreft kleur en klankwaarden de □σ□ησις. Nog altijd streeft ook Paters kunst naar de muziek, maar deze zelf is in zijn gedachte anders geworden, zij is strenger, soberder, zij bekoort minder en raakt dieper: de geest is gelijk een kristallen boot geworden, gelijdelijk drijvend over de ruischende kabbeling van het meer der zinnelijke ontroeringen. Zij is er niet geheel één mee, maar zij is vol en bleek-doorspeeld van den bewegenden waterweerschijn. Zij drijft, - naar waar?

Ik duidde terloops op bezwaren tegen Paters proza. Sommige zijn ernstig. Men noemt het moeilijk, gelatineachtig zelfs: Zware, in elkaar gewonden zinnen, vol gedachten en nevengedachten, belemmeren het begrip. Paters proza werkt vermoeiend, zegt men, zijn rhythme is langzaam, zijn taal te veel bewerkt. In lateren tijd acht men te groote onthouding laakbaar. Voor mij zijn dit alles nauwelijks bezwaren, voor een groot deel zijn zij terug te voeren tot verwijten aan hen, die ze uitsprak. Het was een gevolg van

zijn gedachten over stijl, dat Pater steeds meer de versieringen, de overdaad, het gemakkelijke beeld vermeed en verbood, en dat zijn proza daardoor iets koels verkreeg. De zinnen zijn dikwijls heel lang, zwaar van bijzinnen, zooals zij, onder het schrijven, in het hoofd van den kunstenaar, uitbreidend of verklarend, opkwamen. En zooals zijn taal, naarmate hij ouder werd, minder schitterde van de stralende bekoring der ‘edelsteenen’, - ofschoon hij toch in een zijner laatste jaren die vreemde, aan tot razernij gezweepte weeldigheid rijke fantasie schreef, die een beklemmender tegenstuk is bij Denys l'Auxerrois (Imaginary Portraits): Apollo in Picardy - zoo nam ‘het andere’ aan proza, de bouw, hoe langer hoe meer toe in volheid, zoodat zijn zinnen dikwijls werden tot uitgewerkte stukken muziek, een schoone, streng aangelegde hof altijd, maar somtijds een doolhof met vele zijgangen, waardoor het niet zelden moeilijk is, bij de eerste doorwandeling den weg te vinden. Een eerste lezing zal menigeen vermoeien, - maar kan men van den kunstenaar eischen, dat hij tegemoet komt aan hen, die zich de moeite (en het grootere genot) eener tweede lezing niet willen gunnen? Niet aan den verdwaalde, die aan zijn deur komt kloppen, aan zijn vrienden, de vertrouwden, de blijvenden, deelt hij zijn rijkdom. Eén gegrond bezwaar echter zou men kunnen aanvoeren: deze kunst is te moeizaam, geeft zich te weinig spontaan, er is te weinig bruising, waardoor de glans van menige periode, als water tot beweging gebracht, meer leven, meer fonkeling verkregen had, de schoonheid verhoogd was. Doch ook dit is afhankelijk van ons gevoel voor Pater's verschijning. De eigenschappen zijner prozastijl hangen ten nauwste samen met zijn persoonlijkheid. Deze was niet hevig, niet spontaan, zij was gecompliceerd en speculatief.

Stil, besloten en diep noemde ik Pater en zijn arbeid aan het begin van mijn opstel. Beiden, met liefde bestudeerd, zijn onschatbaar voor hen, die behooren tot den grooten groep van modernen, voor wie het onderzoek naar den aard van geest en zinnen, naar de mogelijkheid eener bevredigende verhouding tusschen deze, het eerste en leven-bepalende is. De mensch draagt van nature deze dualiteit van geest en zinnen in zich, de geest echter is te onafhankelijk geworden. Hij heeft zich verheven boven het lichaam en heeft de voortdurende neiging gekregen om het

lichaam en zijn verrichtingen te verachten. Platoon eerst, Aristoteles noodlottig-sterk, en daarna die groote stroom van middeleeuwsche geleerden, de scholasten hebben, met het Christendom te zamen, deze verwijdering in de hand gewerkt en volkomen gemaakt, zij hebben daardoor de kultuur, de menschelijke kennis belangrijk gedrukt. Maar ook voor het persoonlijk leven in den mensch is deze scheiding allerverderfelijkst geweest. Zoo ééns een harmonisch leven mogelijk zal zijn, het kan alleen bestaan, wanneer de krachten van het menschelijk wezen daartoe gelijkelijk medewerken, medewerken, nimmer om een voorrang van één van hen, maar alleen om dat ééne doel te bereiken: harmonie: dat is: vrede, zooveel vrede als in een leven, waarin smart inhaerent, waarvan dood het einde is, bestaan kan. In de allereerste plaats aldus is samenwerking van geest en zinnen vereischte. Een beeld, dat voor Pater beteekenis zou gehad hebben: Niet in Athene moet de mensch een voorbeeld vinden voor de kleine stad, die hij zelf is: niet in den kamp der certrifugale driften, die een tijdlang de schitterendste tafereelen bieden, maar onherroepelijk ten onder gaan. Een veelheid tot een eenheid te verbinden: dat alleen is het, wat den mensch kan opvoeren. Dit nu was het, waarnaar Pater gestreefd heeft. Geen element, dat door de ontwikkeling der tijden een erfdeel der menschen werd, zonder hetwelk niemand het geheel stellen kan, was hem vreemd: door zijn geest of door zijn lichaam, aan alles had hij deel. Een sterke geest, rijke zinnen. Een drang om tot den kern der dingen te dringen gelijktijdig werkend met de begeerte, het uiterlijk uitzicht tot de verscholenheden toe te genieten. In beide een groote eenheid. Zoo heeft hij, zijn ervaringen neerschrijvend in studies, zijn meeningen en inzichten herscheppend in een rij gestalten, een taak verricht, die niet te onderschatten is, zoo heeft hij ook de laatste voorwaarde vervuld, die hij aan grootere kunst stelde: zijn boeken hebben een inhoud, den beteekenisvolste voor hem, die niet slechts droomend door de wereld treedt, maar zich gedwongen voelt ten eigen, misschien zelfs ten andere nutte, deze wereld en het leven te begrijpen. Een beschouwing van den inhoud zijner boeken is dus in een studie over Walter Pater het eerste en het voornaamste. Eerst met de kennis van den inhoud, zal men ten volle kunnen erkennen, hoe sterk een kunstenaar

in hem werkte en hoezeer hij de Engelsche literatuur verrijkte met een galerij van gestalten, die allen leven met een belangrijk leven, die ons velerlei dingen rijkhandig te geven hebben en tegelijkertijd artistieke creaties zijn, wier schoonheid te genieten een vreugde is van vele fijnst en diepst doorleefde uren. Om Paters beeltenis in Brasenose College te Oxford leest men twee Grieksche inscripties. De eerste, welke wijsbegeerte de grootste muziek noemt, citeerde ik reeds. De andere is: ΟΣΑ ΕΣΤΙΝ ΑΛΗΘΗ. ΟΣΑ ΣΕΜΝΑ. ΟΣΑ ΑΓΝΑ. De dingen zijner vereering: alles wat waar is, alles wat heilig is, alles wat rein is. Ik voeg er bij: ΟΣΑ ΚΑΛΑ, alles wat schoon is.